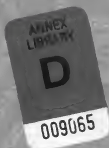
ANNEX
LIBRARY
D
009065

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

II. SURINAME.

III. CURAÇAO.

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

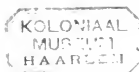

'S GRAVENHAGE, *den 21sten September* 1897.

Ik heb de eer dezen ten geleide te doen strekken van het Koloniaal Verslag van 1897, tot welks aanbieding, overeenkomstig art. 62, 1ste lid, der Grondwet, door de Koningin-Weduwe, Regentes, machtiging is verleend. Afgedrukt of ter perse zijn de hoofdstukken **A** tot en met **J** en hoofdstuk **K**, afd. **I**, van het Oost-Indisch Verslag, met de daartoe behoorende bijlagen, zoomede het Curaçaosche Verslag, met bijlagen, en het Surinaamsche Verslag. De overige gedeelten volgen zoo spoedig doenlijk. Met betrekking tot het Oost-Indische Verslag moet ik nog doen opmerken dat de hoofdstukken **A** tot en met **C**, zoomede hoofdstuk **D**, § 4, onder het beheer van mijn ambtsvoorganger zijn vastgesteld.

De Minister van Koloniën,
CREMER.

Aan
den Heer Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal.

Koloniaal verslag van 1897.

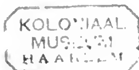

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

VERSLAG.

N°. 2.

A. Grondgebied en Bevolking.

Omtrent het grondgebied valt niets te vermelden. Van de beschikking der Indische Regeering dd. 25 April 1896 (Indisch Staatsblad n°. 82), waarbij de op nieuwere bevindingen berustende geographische lengtebepaling van Batavia voor alle onzerzijds op te maken bescheiden, waarin geographische lengten van plaatsen in Nederlandsch-Indië worden genoemd, verbindend werd verklaard, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 50) gewag gemaakt. In tabel I der zoo aanstonds te bespreken bevolkingsstatistiek (bijlage A hierachter) vindt men, als gewoonlijk, voor elk gewest de oppervlakte (in vierkante geographische mijlen) opgegeven.

In aansluiting aan de tot hiertoe telken jare verstrekte bevolkingsstatistiek van Nederlandsch-Indië zijn thans de over 1895 verzamelde cijfers mede te deelen. De daartoe betrekkelijke tabellen zijn bij dit verslag opgenomen als bijlage A. Wat de gouvernementsresidentiën van Java (voor de particuliere landen aldaar echter niet algemeen) en wat Madura betreft, berusten de cijfers aangaande het zielental der inlandsche bevolking op de uitkomsten van de in 1895 gehouden vierde vijfjaarlijksche opneming als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1880 n°. 81, juncto 1893 n°. 69. Aangezien de tijdstippen, waarop die opneming plaats had, voor de verschillende dessa's zeer hebben uiteengeloopen, zijn — zoomals thans uitdrukkelijk bericht wordt — de verkregen uitkomsten aan de hand der mutatieregisters (met welker bijhouding, ingevolge § III van eerstgemeld Staatsblad, in elk onderdistrict het districts- of het onderdistrictshoofd is belast) bijgewerkt tot ult. 1895.

De vraag of deze bijhouding door de Europeesche ambtenaren voldoende gecontroleerd kan worden, in dier voege dat daarop, gedurende het vierjarig tijdvak tusschen elke opneming in, eene aan redelijke eischen van nauwkeurigheid beantwoordende *jaarlijksche* bevolkingsstatistiek is te gronden, is in Indië ontkennend beantwoord. In elk geval wordt de waarde der aan bedoelde mutatieregisters te ontleenen gegevens geacht niet van dien aard te zijn om den arbeid, dien het jaarlijks bijeenbrengen daarvan ten behoeve van het Koloniaal Verslag den besturenden ambtenaren kost, op den duur te rechtvaardigen. Het ligt dan ook in de bedoeling eene voor publiceering bestemde bevolkingsstatistiek van Java en Madura slechts eens om de vijf jaren te doen opmaken, en wel telkens over het jaar van opneming. Wat de buitenbezittingen aangaat, waar de cijfers van het zielental der inlandsche bevolking den grondslag eener speciale opneming missen (uitgenomen voor Sumatra's Westkust, waar in 1880, ingevolge eene van het gewestelijk bestuur uitgegane regeling, eene vijfjaarlijksche zoogenaamde telling is ingevoerd, welke laatstelijk in 1895 weder heeft plaats gehad), schijnt met te meer reden het stelsel van *jaarlijksche* bevolkingsopgaven te kunnen worden verlaten.

Het heeft nog een punt van overweging uitgemaakt of eene *jaarlijksche* bevolkingsstatistiek zou dienen behouden te blijven ten aanzien van Europeanen en vreemde oosterlingen, maar daarvoor zijn geen voldoende redenen gevonden. Al moge ook worden aangenomen — zoo merkt de Gouverneur-Generaal op — dat de cijfers betreffende deze categorieën van inwoners op Java en Madura en ook in de meeste buitenbezittingen vertrouwbaarder kunnen zijn dan die betreffende de inheemsche bevolking, absoluut vertrouwbaar zijn zij toch evenmin, en ongetwijfeld zullen zij meer waarborgen van juistheid aanbieden indien zij eenmaal om de vijf jaren verzameld worden — en wel na een voor te schrijven opzettelijk onderzoek (waartoe sedert besloten is) — dan indien telken jare eene statistiek moet worden geleverd, waarbij uit den aard der zaak voornamelijk op de opgaven van wijkmeesters en hoofden is af te gaan. Echter zullen — en dan in doelmatiger vorm — jaarlijksche opgaven behouden blijven omtrent de inschrijvingen in de registers van den burgerlijken stand en omtrent de (ook aan vreemde oosterlingen) verleende en geweigerde toelatingskaarten en vergunningen tot inwoning.

De aan de registers van den burgerlijken stand ontleende tabel wordt reeds bij dit verslag in nieuwen vorm overgelegd, evenals de statistiek der beroepen en bedrijven van inlanders op Java en Madura, doch ten aanzien van de vreemde oosterlingen aldaar kan ditmaal eene beroepsstatistiek niet worden geleverd, daar opgaven in den ouden vorm te hunnen opzichte niet meer zijn verzameld en het nog onbeslist was of het nieuwe model ook voor hen zou gelden, zooals eerst later is uitgemaakt. In hoever eene eenigszins vertrouwbare beroepsstatistiek betreffende inlanders en vreemde oosterlingen voor de gewesten der buitenbezittingen of voor bepaalde met namen te noemen gedeelten dier gewesten later zal kunnen worden geleverd, maakt nog een punt van onderzoek uit. De over 1895 uit enkele gewesten buiten Java en Madura ingekomen opgaven dienaangaande, deels nog in ouden vorm verzameld, zijn te onvolledig om te worden medegedeeld.

Met opzicht tot de gouvernementsresidentiën van Java en tot Madura (de opgaven betreffende Soerakarta en vooral die betreffende Djokjokarta zijn in eenigszins anderen vorm verstrekt) zal men onder de overgelegde bevolkingstabellen weder aantreffen (evenals bij het Koloniaal Verslag van 1892, bevattende de uitkomsten der opneming van 1890) eene opgaaf van het zielental der inlanders *per district*, en wel naar geslacht van kunne gesplitst in volwassenen en kinderen, met vermelding tevens van het aantal gezinnen, terwijl het aantal vreemde oosterlingen thans niet enkel per afdeeling, maar voor 't eerst mede *per district* is opgegeven [1]. Het bij de opneming ter Sumatra's Westkust verkregen bevolkingscijfer der inlanders vindt men aan het slot van diezelfde tabel tevens per onderafdeeling vermeld, echter niet gesplitst in volwassenen en kinderen, maar enkel naar de kunne.

Was het reeds in de laatste jaren gebruikelijk geregeld het aantal inwoners (ook de Europeesche) op de gewestelijke hoofdplaatsen mede te deelen, thans is die opgaaf, in navolging van hetgeen met betrekking tot het jaar 1890 geschiedde, weder uitgestrekt tot de afdeelingshoofdplaatsen van Java en Madura.

Hoe de tot ult. 1895 bijgewerkte uitkomsten der in den loop van dat jaar plaats gehad hebbende opneming zich voor elk gewest van Java en voor Madura voordoen tegenover de indertijd als resultaat der opneming van 1890 medegedeelde cijfers, leert het volgende overzicht.

[1] Vermits de bij Indisch Staatsblad 1880 n°. 81 voorgeschreven opneming ook den veestapel omvat, is in dezelfde tabel tevens het bevonden aantal buffels, runderen en paarden districtsgewijze vermeld.

Gewesten.	Zielental der inlandsche bevolking volgens de opneming van 1890.	Zielental der inlandsche bevolking volgens de opneming in den loop van 1895 (bijgewerkt tot 31 December)	Op ult. 1895 meer dan volgens de opgaven van 1890.
Bantam	604 484	696 939	92 455 = 15.3 pct.
Batavia	978 466	a) 1 169 678	191 212 = 19.5 »
Krawang	374 869	418 446	43 577 = 11.6 »
Preanger Regentschappen	1 972 240	2 187 236	214 996 = 10.9 »
Cheribon	1 462 980	1 534 482	71 502 = 4.9 »
Tagal	1 061 056	1 168 491	107 435 = 10.1 »
Pekalongan	550 069	560 355	10 286 = 1.9 »
Samarang	1 375 371	1 467 092	91 721 = 6.7 »
Japara	922 295	942 558	20 263 = 2.2 »
Rembang	1 259 057	1 311 157	52 100 = 4.1 »
Soerabaja	2 025 279	2 145 866	120 587 = 5.9 »
Pasoeroean	921 856	1 034 698	112 842 = 12.2 »
Probolinggo	532 911	569 186	36 275 = 6.8 »
Bezoeki	669 370	738 475	69 105 = 10.3 »
Banjoemas	1 202 539	1 215 645	13 106 = 3.6 »
Bagelen	1 333 879	1 434 156	100 277 = 7.5 »
Kadoe	749 238	751 580	2 342 = 0.3 »
Madioen	1 080 050	1 105 909	25 859 = 2.4 »
Kediri	1 109 292	1 256 165	146 873 = 13.2 »
Madura	1 496 044	1 624 148	128 104 = 8.6 »
Gezamenlijke gouvernementsresidentiën.	21 681 315	23 362 262	1 680 917 = 7.74 pct.
Djokjokarta	778 729	b) 808 370	29 641 = 3.8 »
Soerakarta	1 149 238	b) 1 199 913	50 675 = 4.4 »
Algemeen totaal	23 609 282	25 370 515	1 761 233 = 7.46 pct.

a) Ten aanzien van de grootendeels uit particuliere landerijen bestaande residentie Batavia wordt in de ontvangen tabellen er op gewezen dat slechts met opzicht tot een van de vier afdeelingen (Meester-Cornelis) de verstrekte cijfers door opneming zijn verkregen.

b) Het voor de residentiën Djokjokarta en Soerakarta opgegeven zielental berust als gewoonlijk op opgaven door de inlandsche hoofden verstrekt.

De nieuwe cijfers wijzen dus voor de gouvernementsresidentiën in totaal 1 680 917 zielen of 7.74 pct. méér aan dan de opgaven van 1890, terwijl voor elk gewest op zich zelf (daarbij om de in noot *a* hierboven vermelde reden de residentie Batavia buiten aanmerking latende) het bedoelde verschil afwisselt tusschen 0.3 en 1.9 pct. (Kadoe en Pekalongan) als laagste, en 15.3 en 13.2 (Bantam en Kediri) als hoogste bedrag. In hoever bij deze verschillen uitsluitend aan werkelijken aanwas der bevolking, dan wel aan meer nauwkeurigheid der jongste opneming is te denken, is niet wel uit te maken. Opmerking verdient intusschen dat, terwijl de gerapporteerde mutatiën over elk der jaren 1891 t/m 1894 voor de gouvernementsresidentiën eene vermeerdering aanwezen van achtereenvolgens 202 988, 135 314, 283 985 en 431 151, het op de opneming gebaseerde totaal van ult. 1895 tegenover het nog aan de mutatieregisters ontleende totaal van ult. 1894 een voordeelig verschil oplevert van niet minder dan 627 479 zielen. De opneming van 1890 gaf, tegenover het toen laatst bekende cijfer volgens de mutatieregisters, dat van ult. 1889, eene vermeerdering — mede alleen voor de gouvernementsresidentiën — van 770 799 zielen, een verschil dat mede veel aanzienlijker was dan de vooruitgang in eenig der vier sedert de opneming van 1885 verloopen jaren door de bijhouding der mutatieregisters, m. a. w. door de opgaven der inlandsche hoofden, aangewezen. Ook in 1890 was derhalve reden om het geconstateerde hoogere bevolkingscijfer niet geheel aan werkelijken aanwas, maar voor een deel aan meerbevinding hier en daar toe te schrijven.

Met betrekking tot Sumatra's Westkust zij hier nog aangestipt dat als resultaat der opneming van 1895 een zielental aan inlanders bericht wordt van 1 341 355, zijnde 78 517 of 6.22 pct. méér dan de opneming van 1890 uitwees.

B. Opperbestuur.

Aan twee leden van den Raad van Nederlandsch-Indië werd, op hun verzoek, bij de Koninklijke besluiten dd. 5 Februari en 17 April 1897 nos. 20 en 16, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, en wel aan den heer E. C. baron Sweerts de Landas Wyborgh met ingang van 3 April 1897, en aan den heer mr. W. A. Engelbrecht met ingang van 2 Juni d. a. v. Gerekend van diezelfde data werden tot lid van den Raad benoemd, respectievelijk bij de Koninklijke besluiten dd. 22 Maart en 2 Mei 1897 nos. 37 en 68, de heer jhr. L. Th. Hora Siccama, tot dusver resident van Soerakarta, en de heer mr. J. C. Mulock Houwer, tot dusver directeur van justitie. De heer E. A. Rovers, die met ingang van 2 September 1895, wegens ziekte, van zijne toenmalige betrekking van lid van den Raad eervol was ontheven en zich sedert hier te lande bevond onder genot van wachtgeld, erlangde op zijn verzoek, met ingang van 4 Juni 1897, een eervol ontslag uit 's lands dienst (Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1897 no. 34).

Ook in het tijdperk waarover dit verslag loopt werd weder enkele malen gelegenheid gevonden om, door overdracht van bevoegdheden op de hoofden der departementen van algemeen bestuur of op andere autoriteiten, het hoogste centraal gezag in Indië te ontheffen van bemoeienissen van weinig belangrijken aard.

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

§ 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

Door de Besturen der Straits-Settlements en Laboean (Britsch Noord-Borneo) werden de bestaande verbodsbepalingen tegen den uitvoer van wapenen en munitie naar Nederlandsch-Indië, op verzoek van de Indische Regeering, wederom bestendigd. In eerstgenoemde kolonie werden de bedoelde bepalingen, welke niet van toepassing bleken te zijn op den uitvoer van dynamiet, met de meeste bereidwilligheid aangevuld, zoodat zij sedert 15 Februari jl. gelden voor wapenen, munitie, kruit, dynamiet en andere ontplofbare stoffen, en verdere oorlogsbehoeften.

Met het oog op eene door den gouverneur van Britsch Noord-Borneo tot den controleur van Boeloengan en Berouw (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) gerichte uitnoodiging tot voorloopige aanhouding, in afwachting van de te vragen uitlevering, van een vijftal ontvluchte gevangenen, bleek de behoefte om genoemden controleur de bevoegdheid van hoofd van plaatselijk bestuur toe te kennen, waardoor hij, overeenkomstig art. 9 van het Koninklijk besluit in Indisch Staatsblad 1883 no. 188, houdende regelen bij uitlevering van vreemdelingen met betrekking tot Nederlandsch-Indië in acht te nemen, als hulpofficier van justitie de voorloopige aanhouding zou kunnen gelasten. Aan het ondervonden bezwaar werd sedert bij administratieven maatregel (Indisch Staatsblad 1897 no. 103), ook met opzicht tot den controleur der toen nieuw gevormde onderafdeeling Berouw, tegemoetgekomen en daarvan aan voormelden gouverneur mededeeling gedaan.

Omtrent de uitvoering van het bepaalde bij de artikelen 1 en 11 van het in 1893 tusschen Nederland en Portugal gesloten tractaat (Nederlandsch Staatsblad 1893 no. 233, Indisch Staatsblad 1894 no. 81), betreffende eene nieuwe grensregeling tusschen de wederzijdsche bezittingen op het eiland Timor, zijn de diplomatieke onderhandelingen nog niet geheel afgeloopen.

Op Timor zelf was onze verstandhouding met de Portugeesche autoriteit zeer vriendschappelijk. Zoowel in het Nederlandsche als in het Portugeesche gedeelte van het eiland was, bij zich voordoende rustverstoringen, het streven van de hoogste vertegenwoordigers van het Europeesche gezag er steeds op gericht elkander zooveel mogelijk medewerking te verleenen (verg. lager § 19 van dit hoofdstuk). Een in October 1896 door den Portugeeschen gouverneur gebracht bezoek te Koepang werd kort daarop door den Nederlandschen gewestelijken bestuurder beantwoord, door een tegenbezoek te Batoe Gedeh (Portugeesch Timor). In Januari jl. zag laatstgenoemde zich van uit Batavia gemachtigd om, zoo dikwijls de omstandigheden het wenschelijk maken, ter bespreking van dienstaangelegenheden met den gouverneur van Timor Dilly, zich naar de hoofdplaats dier kolonie te begeven, c. q. met gebruikmaking van het te Koepang gestationneerde gouvernement-stoomschip.

Aan een in December 1896, in verband met den eenige maanden te voren uitgebroken opstand op de Phillippijnen, langs diplomatieken weg van de Spaansche Regeering ontvangen verzoek om onzerzijds maatregelen te nemen tegen mogelijken uitvoer derwaarts van wapenen en munitie uit Nederlandsch-Indië, werd door de Indische Regeering voldaan. Aan de bestuurders der aan zee gelegen gewesten op en buiten Java werden te dier zake eenige bijzondere instructiën verstrekt, voor zooveel dit nog nuttig kon zijn met het oog op de in Nederlandsch-Indië bestaande algemeene verbodsbepalingen tegen den uitvoer van oorlogsmaterieel.

Bij het uitbreken van den oorlog tusschen Griekenland en Turkije liet de Indische Regeering niet na, door middel van het officieel nieuwsblad (zie de bekendmaking in de Javasche Courant van 27 April 1897), den ingezetenen van Nederlandsch-Indië de plichten voor te houden welke, wegens de door Nederland aangenomen strikte onzijdigheid, in dit opzicht ook op hen kwamen te rusten.

In het geschil tusschen de Regeeringen van Groot-Britannië en Nederland over de door eerstgenoemde ingestelde vordering uit-

hoofde van de gevangenneming en voorloopige gevangenhouding in Nederlandsch-Indië (2—28 November 1891) van een Britschen onderdaan, den gezagvoerder van de Sydneysche bark *Costa Rica Packet*, nopens de arbitrale beslechting van welk geschil beide Regeeringen in Mei 1895 waren overeengekomen (Nederlandsch Staatsblad 1895 n°. 95), werd onder dagteekening van 25 Februari 1897 door den heer F. DE MARTENS, lid van den Staatsraad en van den Raad van het Departement van Buitenlandsche Zaken te St. Petersburg, die door Z. M. den Keizer aller Russen als scheidsrechter was aangewezen, uitspraak gedaan. Bij die uitspraak, in Maart jl. aan de Staten-Generaal medegedeeld (Zitting 1896—1897—171), werd de Staat der Nederlanden verwezen tot uitkeering aan genoemden gezagvoerder, aan de bemanning en aan de eigenaren van het vaartuig van respectievelijk £ 3150, £ 1600 en £ 3800 of gezamenlijk £ 8550 schadevergoeding met 5 pct. rente sinds 2 November 1891, en tot voldoening van £ 250 wegens kosten van het geding. Tot kwijting van een en ander is onder dagteekening van 3 Maart jl. aan de Regeering van Groot-Britannië ten laste van de Indische geldmiddelen eene som van £ 11 082—7—6 (f 134 318,38) afgedragen.

De in 't vorig verslag (blz. 2) genoemde Indische rechterlijke hoofdambtenaar met verlof, die ingevolge de hem daartoe hier te lande gedane opdracht, op zijne terugreis naar Nederlandsch-Indië, eenige weken in Siam vertoefde, ten einde onze Regeering op persoonlijke bevinding berustende voorlichting te verschaffen aangaande de vraag of en in hoever andere voorziening gewenscht is op het stuk der aanspraken op consulaire bescherming van zich in Siam ophoudende vreemde oosterlingen die uit Nederlandsch-Indië afkomstig zijn, heeft zich in Maart/April 1896 van zijne opdracht gekweten, waarbij het hem ook vanwege de Siameesche autoriteiten niet aan voorkomendheid ontbrak. De voorstellen der Indische Regeering, naar aanleiding van het nopens deze zending aan haar uitgebracht rapport, zijn hier te lande nog niet ontvangen.

Van het laatst der maand Mei af tot einde Juni 1896 werd het eiland Java bezocht door den Koning en de Koningin van Siam met een groot gevolg. Het hoofddoel van de reis van Z. M., die het verlangen had te kennen gegeven het incognito te bewaren, was een verblijf tot herstel van gezondheid te Garoet (West-Java), doch een goed deel van den tijd werd benuttigd tot het bezoeken van een aantal andere plaatsen. Zoowel door de autoriteiten als door particulieren werd alles in het werk gesteld om der Koninklijke familie het verblijf zoo aangenaam mogelijk te maken, waarover Z. M. zich dan ook zeer voldaan toonde.

Werd door het voor de Indische zeemacht bestemde nieuwe flottieljevaartuig *Mataram*, op zijne uitreis naar Batavia, de vlag vertoond te Djeddah op de Arabische kust, ook tot behartiging van de belangen der aldaar zich ophoudende Nederlandsch-Indische onderdanen (Februari 1897), het tijdelijk tot de oorlogsvloot in Nederlandsch-Indië behoorende pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden* was ruim een vijftal maanden (10 December 1896 — 16 Mei 1897) uit den Nederlandsch-Indischen Archipel afwezig voor een bezoek aan enkele havens van Noord- en Zuid-China en de voornaamste havens van Japan, zoomede voor een vlagvertoon te Chemulpo (Korea), Saigon (Cochin-China) en Manilla (Philippijnsche eilanden). Dezelfde oorlogsbodem werd in Juni jl. ook aangewezen om te Singapore aan onze Engelsche naburen een bezoek van hulde te brengen, ter gelegenheid van de viering van het 60-jarig regeeringsjubileum van H. M. de Koningin van Groot-Britannië en Ierland, Keizerin van Indië.

De indertijd getroffen regeling (zie laatstelijk het verslag van 1886, blz. 1) tot vereenvoudiging van de uitkeering aan vreemdelingen van in Indië te hunnen behoeve opengevallen en bij de weeskamers aldaar in beheer zijnde nalatenschappen gold nog altijd enkel voor kleine nalatenschappen (niet boven de f 250). In December 1896 is deze beperking opgeheven, zoodat sedert ook de bij de Indische weeskamers in beheer zijnde, ten bate van vreemdelingen opengevallen nalatenschappen boven de f 250 aan de vertegenwoordigers der vreemde mogendheden hier te lande, op de gebruikelijke wijze (door tusschenkomst van het Departement van Koloniën), kunnen worden uitbetaald.

Door afkondiging in het Staatsblad van Nederlandsch Indië (zie van den jaargang 1896 de n°. 203 en 173) kregen aldaar verbindende kracht het op 19 Mei 1894 te Lissabon tusschen Nederland en Portugal, ook met betrekking tot de overzeesche bezittingen van elk dier Rijken, gesloten verdrag tot regeling van de wederzijdsche uitlevering van misdadigers, zoomede het voor de Nederlandsche koloniën insgelijks geldende uitleveringsverdrag tusschen Nederland en Liberia, op 2 Februari 1895 te 's-Gravenhage gesloten.

§ 2. *Java en Madoera.*

Belangrijke gebeurtenissen op politiek gebied hadden in het afgeloopen jaar op Java en Madura niet plaats en de rust en orde werden nergens verstoord.

Werd in het vorig verslag (blz. 3) melding gemaakt van zekeren goeroe HADJI SOELAIMAN, die in de contrôle-afdeeling Trogong (afdeeling Tjitjalengka der residentie Preanger Regentschappen) propaganda trachtte te maken voor eene van de leerstellingen van den Islam afwijkende „tareqah", het sedert nopens 's mans optreden of nopens de bedoelingen zijner leerlingen van bestuurswege ingestelde onderzoek bracht uit het oogpunt van rust en orde niets ongunstigs aan het licht. Nadat bedoelde goeroe gedurende eenigen tijd ter hoofdplaats Bandong vertoefd had, keerde hij naar zijne dessa terug. Nochtans bleef het bestuur hem en zijne volgelingen in het oog houden.

Zekere HADJI MOHAMAD IBRAHIM uit de dessa Beran (afdeeling en residentie Tagal), die in de dessa Adisana (afdeeling Brebes van hetzelfde gewest) godsdienstonderwijs gaf, bleek enkele leerlingen tevens in te wijden in eene leer, welke volgens het gewestelijk verslag in enkele opzichten overeenkwam met die van de secte der „naqsjibandyah". Door de politie werd streng toezicht op hem gehouden. Sedert had hij zich weder als landbouwer in eerstgenoemde dessa gevestigd.

De in de residentie Bantam onder het gros der bevolking steeds aan den dag tredende strenge godsdienstzin wordt met grooten ijver onderhouden door de talrijke godsdienstleeraren, die op haar invloed uitoefenen en bij haar in groote vereering staan. Na overleg met 's Gouvernements adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht werd in genoemd gewest door den resident eene regeling ingevoerd, waarbij aanvankelijk alleen de uitoefening van godsdienstonderwijs aan eene vergunning werd gebonden, welke vergunning niet verleend werd dan nadat omtrent de richting van dat onderwijs een onderzoek had plaats gehad, terwijl iets later ook de gang van dat onderwijs onder geregelde contrôle werd gebracht. De bedoeling van een en ander is om door deskundigen zooveel mogelijk te doen toezien dat het onderwijs in geen enkel opzicht met de openbare orde of de goede zeden strijde. In den aanvang van 1897 bleek dat een nog jeugdige, maar overmoedige goeroe, met name ABDOEL KAMID, in het district Rangkas Betoeng der afdeeling Lebak zich aan dit toezicht niet meende te moeten storen. Niet alleen dat hij voor een van lieverlede toenemend gehoor les gaf uit andere „kitabs" dan door hem, bij zijne toelating als godsdienstleeraar, aan den regent waren opgegeven, maar uit verschillende afgenomen verhooren werd door het bestuur de overtuiging verkregen dat de door ABDOEL KAMID verkondigde leeringen haat ademden tegen ons gezag en kennelijk de bedoeling hadden dat gezag te ondermijnen. In overeenstemming met den betrokken regent werd het noodzakelijk geacht bedoelden heethoofd, die onwil toonde om zich naar de bestuursinzichten te schikken en veler gemoederen in onrust bracht (enkele dessahoofden, die de leeringen van ABDOEL KAMID hadden bijgewoond, hadden reeds hun ontslag gevraagd, omdat zij zich bezwaard gevoelden langer in functie te blijven), de gelegenheid te benemen zijn verderfelijken invloed in Bantam verder te blijven uitoefenen. In het belang der openbare rust en orde in genoemd gewest werd hij dan ook, bij gouvernementsbesluit dd. 31 Mei 1897 n°. 11, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, naar de residentie Ternate verwijderd om aldaar op de hoofdplaats Laboeha der afdeeling Batjan te worden geïnterneerd. Van de in voorbereiding zijnde aansluiting van Bantam aan het spoorwegnet in de overige gedeelten van Java wordt een heilzame invloed verwacht ook op den politieken toestand van het gewest. Toen in 't laatst van 1896 de vraag overwogen werd of, wanneer voorloopig de tijdelijke stationneering van eene infanterie-bezetting te Tjilegon nog bleef gehandhaafd, voor het overige niet volstaan zou kunnen worden met de in 't laatst van 1895 reeds tot normale sterkte teruggebrachte garnizoens-compagnie ter hoofdplaats Serang, zoodat de sedert 1889, bij wijze van tijdelijken maatregel, aldaar gedetacheerd gebleven cavalerie kon gemist worden, zag de resident er geen bezwaar in dat bedoeld detachement werd teruggeroepen. Daartoe is dan ook in Januari jl. overgegaan.

Daar de deelneming aan de bedevaart naar Mekka in 1895 bijzonder groot was geweest, voornamelijk omdat de voor de Mekkagangers zoo gewichtige Arafat-dag in 1896 op een Vrijdag viel en de bedevaart dan van bijzondere beteekenis is, was, zooals verwacht kon worden, het aantal van hen, die in het afgeloopen jaar uit Java en Madura de reis naar den Hedjaz aanvaardden, over 't algemeen niet zoo aanzienlijk als in 1895. Daarbij kwam dat ook de berichten omtrent het heerschen der

cholera te Djeddah niet nalieten hun invloed te doen gevoelen.

Met de inlandsche hoven op Java bleef eene goede verstandhouding bestaan. De soesoehoenan van Soerakarta, die bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1896 n°. 54 benoemd werd tot commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw, bleef steeds blijken geven van zijne goede gezindheid en kwam de jegens het Gouvernement op zich genomen verplichtingen getrouw na. Voor de verbetering van de toestanden in zijn rijk had hij steeds een open oog. De rijksbestierder bleef de zware taak, welke op hem rust, steeds op verdienstelijke wijze vervullen.

De in 1881 als hoofd van het van den soesoehoenan onafhankelijke Mangkoe Negorosche Huis opgetreden prins Ario PrabOE Prang Wedono, met den militairen rang van luitenant-kolonel, wien in 1894, met bevordering tot kolonel, de titel verleend was van prins Ario Mangkoe Negoro (de Vde), overleed op 1 October 1896. Daar hij bij zijne (overledene) wettige vrouw geen kinderen had, koos de Gouverneur-Generaal als opvolger den oudsten zijner jongere wettige broeders, tot dusver majoor-intendant bij het Mangkoe Negorosche legioen, die, nadat de Indische Regeering hem vooraf, bij monde van den resident, had doen inlichten nopens de voorwaarden, welke zij aan de hem toegedachte verheffing wenschte te verbinden, de nakoming van een en ander verklaarde op zich te nemen bij eene op 4 November door hem onderteekende en beëedigde akte van verband, waarbij o. a. de invloed van het Europeesch bestuur op de aangelegenheden der Mangkoe Negorosche landen en op hun bestier nauwkeuriger dan tot hiertoe is omschreven. Bij gouvernementsbesluit dd. 13 November 1896 n°. 1 werd de genoemde prins tot de opengevallen waardigheid verheven en de door hem verleden akte goedgekeurd en bekrachtigd. Zoowel omdat hij reeds den 40-jarigen leeftijd had overschreden als om andere redenen verleende de Indische Regeering hem aanstonds zoowel den titel van pangeran adipati Ario Mangkoe Negoro (de VIde) als den militairen rang van kolonel. Den 21sten November werd de benoemde in zijne nieuwe waardigheid door den resident in het openbaar geïnstalleerd.

In den loop van 1896 werd voor eene sedert vele jaren hangende quaestie over de apanage-gronden, behoorende tot de pangeranschappen Soerioamidjajan en Adiwidjajan, eene bevredigende oplossing gevonden. Die gronden, behoorende tot het gebied des soesoehoenans, waren in gebruik afgestaan aan twee in den kraton dienstdoende Mangkoe Negorosche pangeran's. Toen echter na het overlijden van de laatste titularissen geene vervangers waren aangesteld, omdat de soesoehoenan en het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis het over de voorwaarden van benoeming niet eens konden worden, waren de van die gronden verkregen inkomsten, welke na dien tijd aan den soesoehoenan uitgekeerd hadden moeten worden, toch door de Mangkoe Negaran genoten. De soesoehoenan, die in verband hiermede eene vordering van bijna f 100 000 op de Mangkoe Negaran meende te kunnen doen gelden, deed daarvan afstand, onder voorwaarde dat de bedoelde gronden aan hem zouden worden teruggegeven, terwijl het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis ontheven werd van de verplichting om twee zijner pangeran's aan den kraton te verbinden.

Eene regeling, welke in 1896 mede haar beslag kreeg en die aan de landverhuur ten goede kwam, was de volgende. In het gebied des soesoehoenans worden te midden van verhuurde gronden veelal onverhuurde gedeelten aangetroffen, in apanage bezeten door onderdanen van den soesoehoenan, die zij meestal niet genegen zijn tegen billijke, ja zelfs ruime pacht en „boekti" af te staan. Daar deze enclaves aan eene goede uitoefening van de politie in den weg staan en aan de landhuurders veel last en schade veroorzaken, is door den soesoehoenan, in overleg met den resident, als regel aangenomen dat bedoelde enclaves aan den betrokken landhuurder, op diens aanvraag, onder bepaalde voorwaarden in huur worden afgestaan.

Met betrekking tot de overdracht aan het Gouvernement van de Solosche enclaves in de residentie Samarang waren door den resident van Soerakarta voorstellen ingediend, die in April jl. bij de Indische Regeering in behandeling waren. Alleen ten aanzien van de enclave Selo waren de onderhandelingen met den soesoehoenan nog niet beëindigd. Het onderzoek betreffende de ruiling van de Solosche enclaves in de Mangkoe Negaran en van de Mangkoe Negorosche enclaves in het gebied van den soesoehoenan was in het voorjaar van 1897 nog in vollen gang. Van de in 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 23) met den soesoehoenan getroffen regeling betreffende het verschaffen van meer zekerheid van woonrecht aan Europeanen en vreemde oosterlingen, die in het soesoehoenans-gebied op de hoofdplaats en op de afdeelingshoofdplaatsen woonhuizen wenschen te bouwen, in dier voege dat zij den daartoe noodigen grond in altijddurend recht van opstal kunnen verkrijgen, werd, voor zooveel de hoofdplaats betreft, veel gebruik gemaakt. In 1896 werden aldaar 63 perceelen op die wijze afgestaan. Krachtens gouvernementsbesluit dd. 18 Juni 1895 n°. 28 heeft de resident de bevoegdheid om de uitgifte, mits geschied met inachtneming van de bij datzelfde besluit vastgestelde voorwaarden, namens het Gouvernement goed te keuren en aan belanghebbenden een behoorlijken titel van aankomst van het recht te verzekeren. Nadat in 1896 prins Mangkoe Negoro bereid was bevonden om ook zijnerzijds de regeling in toepassing te brengen voor zooveel het tot zijn gebied behoorend gedeelte der hoofdplaats betreft, is bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juli 1896 n°. 24 het bepaalde van Juni 1895, waarover zie nader hoofdstuk J, afd. IV, ook van kracht verklaard voor het Mangkoe Negorosche gebied te Soerakarta. In dat gedeelte der hoofdplaats waren echter bij het einde van 1896 nog geen woongronden op den nieuwen voet afgestaan.

De algemeene toestand der Mangkoe Negorosche landen bleef bevredigend. Het onder toezicht van den resident gevoerde financieel beheer ging voort goede vruchten te dragen; de schuldenlast der Mangkoe Negaran nam in 1896 niet onbelangrijk af.

In de gouvernement-residentiën van Java viel gedurende 1896 slechts één regentsplaats open. In Maart van dat jaar overleed namelijk de regent van Bandjarnegara (Banjoemas) en werd opgevolgd door zijn oudsten wettigen zoon, tot dusver wedono van Singomerto in genoemd regentschap. In de eerste maanden van 1897 ging echter ook in de regentschappen Samarang (residentie van dien naam) en Pamalang (residentie Tagal) het hoogste inlandsch gezag in andere handen over. De regent van Samarang werd namelijk wegens ziekte eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen, en vervangen — daar onder zijne zonen en nabestaanden deels wegens jeugdigen leeftijd, deels om andere redenen geen keuze kon worden gedaan — door den oudsten onechten zoon van den voorlaatsten titularis. De benoemde bekleedde tot dusver in het regentschap Demak van hetzelfde gewest het ambt van adjunct-djaksa. De regent van Pamalang, die in Maart 1897 kwam te overlijden, werd opgevolgd door zijn oudsten zoon, tot dusver districtshoofd in een ander regentschap van het gewest.

Aan tal van tot het inlandsch bestuur behoorende personen, die zich door ijverige en trouwe plichtsbetrachting verdienstelijk hadden gemaakt, werden door de Indische Regeering openlijke onderscheidingen van verschillenden aard toegekend. Echter moesten ook weder eenige van hunne ambtgenooten wegens ongeoorloofde handelingen of plichtverzuim ontslagen of gerechtelijk vervolgd worden.

Het in de laatste jaren aan de orde geweest zijnde vraagstuk eener algemeene reorganisatie van de politie in de gouvernementsresidentiën van Java en op Madura heeft in het voorjaar van 1897 zijne oplossing gekregen. Zooals nader zal blijken uit hoofdstuk J, afd. I, is het geoordeeld de voorkeur te verdienen om, met vermijding van wijzigingen van principieelen aard, zich te bepalen tot eene doeltreffender inrichting van de bestaande hulpmiddelen. Wat over 1896 omtrent de veiligheid van personen en goederen is gemeld, komt op het volgende neer. Gevallen van moord en doodslag kwamen het meest voor in de residentiën Madura (160), Probolinggo (42), Soerabaja (38), Kediri (33), Japara (29) en Bezoeki (29). (In Rembang waren dergelijke misdrijven in 1896 mede vrij talrijk, doch het juiste cijfer blijkt niet, daar het gewestelijk verslag ook de gevallen van zware verwonding in de opgaaf begrijpt.) Wat voorts de gevallen van roof in gewapende bende betreft, ook nu deden zich dergelijke ketjoepartijen weder 't meest voor in Soerakarta. Aldaar klom in 1896 het aantal tot 23, terwijl met opzicht tot Djokjokarta van 1 ketjoepartij en uit de gezamenlijke gouvernementsresidentiën van 24 gevallen wordt melding gemaakt, zijnde 8 in Rembang, 6 in Samarang, 2 in elk der gewesten Japara en Kediri en 1 in elke der residentiën Banjoemas, Madioen en Soerabaja. Verder nam de politie kennis van 31 gevallen van roof op den publieken weg, waarvan 14 in Soerakarta, 10 in Rembang, 4 in Madioen en 2 in elk der gewesten Banjoemas, Kadoe en Japara. Veediefstallen waren zooals gewoonlijk veelvuldig. De meeste klachten dienaangaande kwamen bij de politie in de volgende gewesten in, en wel in Madioen 935, Probolinggo 891, Bezoeki 557, Madura 409, Soerakarta 341 en Banjoemas 329. Nopens de voor den rechter gebrachte zaken van veediefstal, voor zooveel in 1896 door dezen afgedaan, vindt men eene gewestelijke statistiek in een der bijlagen van hoofdstuk F. Van rietbranden hoorde men weder het meest in Probolinggo en Bezoeki, doch in beide gewesten was het aantal

afgenomen (gedurende 1896 toch werden aldaar 247 en 278 gevallen gerapporteerd, tegen 347 en 325 in 1895). Ook in Soerabaija en Kediri viel op eene belangrijke vermindering te wijzen: in Soerabaija toch (van het andere gewest zijn de cijfers niet opgegeven) daalde het aantal van 162 tot 127. De residenten van Japara en Madura berichtten in 1896 ieder omtrent twee gevallen van aanranding van prauwen; die van Batavia, Soerabaija en Probolinggo maken in hun jaarverslag ieder van één geval melding. In Soerabaija werden de aanranders door het personeel van het stoomschip *Cycloop* der opiumrecherche toevallig ontdekt en in hechtenis genomen, terwijl het geroofde geld gedeeltelijk in de modder verborgen teruggevonden werd. De daders der in de wateren van Madura gepleegde aanrandingen waren vermoedelijk Madureezen, afkomstig van strandplaatsen in Java's Oosthoek. Ten einde zulke aanrandingen tegen te gaan, werden uit Bangkallan en Sampang gewapende vaartuigen uitgerust — waarvoor van gouvernementswege fondsen werden toegestaan, — terwijl ook door de residenten uit Java's Oosthoek de noodige maatregelen genomen werden, voorshands evenwel zonder gunstig gevolg. De geroofde goederen van het in Probolinggo gestrande vaartuig werden achterhaald en aan de eigenaren teruggegeven, terwijl de schuldigen werden gestraft.

Luidens de voor deze paragraaf ontvangen berichten (zie overigens hoofdstuk **K**, afd. V) was de staat der volksgezondheid gedurende 1896 over het algemeen niet zoo gunstig als in het voorafgegane jaar, ofschoon van bepaalde epidemieën weinig of niets werd gehoord. In een aantal gewesten deden zich sporadische gevallen van cholera voor, 't veelvuldigst in de residentiën Soerabaija (vooral ter hoofdplaats), Batavia (stad en voorsteden van Batavia en afdeeling Meester-Cornelis) en Madura. Als gewoonlijk had in verschillende streken de bevolking gedurende korteren of langeren tijd van koortsen te lijden. Uitgenomen in een paar gewesten waren de koortsen echter niet van een kwaadaardig karakter. Ook de pokziekte vertoonde zich hier en daar, doch niet in verontrustende mate.

De in sommige afdeelingen of gewesten onder den veestapel waargenomen ziekten hadden in den regel een goedaardig karakter. In de afdeeling Wonogiri (residentie Soerakarta) had het vee ten gevolge van de langdurige droogte zoo geleden, dat in de laatste weken van 1896 en in het begin van 1897 ongeveer 1000 dieren aan uitputting stierven of, vóórdat het tot zoover kwam, door de eigenaren werden afgemaakt. Met het oog op den rijken veestapel in genoemde afdeeling behoeft deze vrij groote sterfte echter geen zorg te wekken. Kwamen in 1896 nergens op Java en Madura gevallen van veetyphus ter kennis van het bestuur, in het voorjaar van 1897 brak de ziekte in de residentie Batavia uit. Meer recente mededeelingen daaromtrent zal men aantreffen in hoofdstuk J, afd. VIII.

In vele streken van Java en Madura had de rijstcultuur gedurende 1896 in meer of minder belangrijke mate met de abnormale weersgesteldheid te kampen, zoodat in menige streek de opbrengst beneden die van 1895 bleef en zelfs misgewas lang niet zeldzaam was. In de meeste gevallen kon van bestuurswege volstaan worden met het verleenen van vrijstelling van landrente, doch voor het district Manggar (afdeeling Demak der residentie Samarang) werd door de Indische Regeering in 't laatst van December eene som van f 6000 bij wijze van voorschot verstrekt voor den aankoop van zaadpadi, terwijl de noodlijdenden in een deel van genoemd district en in een deel van het in dezelfde afdeeling gelegen district Samboeng in de gelegenheid werden gesteld om door arbeid aan de openbare werken geld te verdienen. Waar bijzondere redenen bestonden om te vermoeden dat in den schaarschen tijd (de twee of drie maanden die den grooten rijstoogst voorafgaan) de voorraad voedingsmiddelen wellicht niet toereikend zou zijn, werd door de bestuursambtenaren nauwlettend nagegaan of bepaalde nood heerschte, dan wel in den eersten tijd te vreezen stond. Uit berichten van het voorjaar van 1897 blijkt dat in eenige districten van Rembang en Banjoemas te dien opzichte bepaalde onderzoekingen hebben plaats gehad, die echter, in verband met den stand en de vooruitzichten van de te veld staande voedingsgewassen, tot de bevinding leidden dat voor buitengewone maatregelen tot ondersteunning van de bevolking geen aanleiding bestond. Andere voedingsgewassen dan rijst slaagden in 1896 in de meeste gewesten over het algemeen bevredigend, ofschoon ook daarvan vele aanplantingen wegens de langdurige droogte mislukten. De tabakscultuur gaf in de meeste streken reden tot tevredenheid. Was de koffieproductie bijna overal geringer dan in 1895, de suikerindustrie had met lage prijzen te kampen.

Wegens de staking van betaling door verscheidene tweedehands-handelaren werden in 1896 zoowel te Samarang als te Soerabaija zware verliezen geleden. De concurrentie van den Soerabaijaschen handel in de Vorstenlanden wordt te Samarang in steeds sterkere mate gevoeld, terwijl de Cheribonsche importhandel in de Zuidoost-Preanger en Galoeh, waar hij, vóórdat de Westerlijnen der staatsspoorwegen naar Tjilatjap waren doorgetrokken, een grooten afzet had, na het tot stand komen van die verbinding te worstelen kreeg met de concurrentie van den Bataviaschen handel.

Buitengewone verhuizingen onder de bevolking werden niet waargenomen. Uit verschillende streken had weder emigratie plaats naar de buitenbezittingen, vooral naar Deli, de Lampongsche Districten en Palembang, en ook naar de Straits-Settlements en Australië. Alleen uit Bagelen vertrokken in 1896, volgens het gewestelijk verslag, 1421 personen naar Deli. Zooals gewoonlijk, gingen vele lieden van Madura voor den kleinhandel tijdelijk naar Java, en in den tijd van den padi-oogst, den koffiepluk en den maal-tijd der suikerfabrieken naar de oostelijke residentiën van laatstgenoemd eiland om daar als koelie het noodige te verdienen. In de districten Krawang en Adiarsa (residentie Krawang) vestigden zich lieden van elders met het doel om er rijstvelden aan te leggen. De verhuizing van personen uit Bagelen naar de districten Tjilatjap en Pegadingan in de residentie Banjoemas (zie vorig verslag, blz. 4) bleef aanhouden. De resident van Kadoe meldt dat velen uit de omliggende residentiën werk vonden op landbouwondernemingen in het door hem beheerd gewest, doch na korteren of langeren tijd weder naar hunne woonplaatsen terugkeerden. Ten aanzien van de Javaansche nederzetting in Zuid-Soekapoera (Preanger Regentschappen) wordt bericht dat het aantal dezer kolonisten in 1896 niet onbelangrijk vooruitging, daar het cijfer der geboorten de sterfte overtrof en ook vele nieuwelingen zich kwamen vestigen, terwijl er slechts 9 naar hunne vroegere woonplaatsen terugkeerden. Bij het einde van 1896 telde de nederzetting 513 zielen, tegen 407 op ult. 1895.

Overstroomingen bleven ook in 1896 niet uit. In verschillende streken werd daardoor niet alleen aan wegen en bruggen, maar ook aan te veld staande gewassen schade toegebracht. Zoo traden o. a. de Solo-rivier en de Tjitaroem herhaaldelijk buiten hare oevers en werd door een bandjir in de Pekalen (Probolinggo) belangrijk nadeel toegebracht aan de met die rivier in verband staande irrigatiewerken. In den nacht van 25 op 26 Februari 1897 had ter hoofdplaats Soerakarta eene hevige overstrooming plaats van de kali Pepe.

Op den Merapi en den Merbaboe vonden felle boschbranden plaats, die aan onvoorzichtigheid toegeschreven moeten worden.

De Lamongan (Oost-Java), uit welks krater sedert jaren zich een breede vuurstroom ontlastte, echter zonder veel rook of asch, wierp in September 1896 groote hoeveelheden zand en asch uit, die zich hoog in de lucht verhieven, en waardoor een dichte aschregen ontstond, die ruim drie weken aanhield. De vuurstroom had sedert opgehouden; de werkzaamheid van den vulkaan bleef zich alleen nog uiten in een weinig rook. Ook andere vulkanen in Oost-Java, met namen de Smeroe, Bromo en Raoen, gaven in 1896 teekenen van verhoogde werking. In Mei 1896 had eene uitbarsting plaats van den Tangkoeban Prahoe (West-Java), waardoor het bosch- en struikgewas in den omtrek vernield werd. Een nieuwe krater heeft zich gevormd, die sedert van tijd tot tijd zware rookkolommen uitstootte.

§ 3. *Atjeh en onderhoorigheden.*

G r o o t - A t j e h. Sedert de afsluiting van de mededeelingen, welke onder deze paragraaf in het vorig verslag voorkwamen met betrekking tot de gebeurtenissen op politiek gebied in Groot-Atjeh, werd nog eene vervolg-mededeeling (over de maanden Juli, Augustus en September) opgenomen in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Commissie van rapporteurs uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende de Indische begrooting voor 1897. Om echter het verband tusschen dit en het vorig verslag, wat het aaneengeschakeld verhaal van den loop van zaken in Atjeh betreft, niet te verbreken, zal de bovenbedoelde mededeeling, op een enkel punt hier en daar aangevuld, herhaald worden.

Hoewel bij het vertrek van den regeeringscommissaris op 28 Juni 1896 de tuchtiging van de in Maart en April t. v. tegen ons gezag in verzet gekomen hoofden was volbracht, was daarmede uit den aard der zaak nog geenszins een toestand ingetreden, die al aanstonds vermindering van de buitengewone troepensterkte of een rustig afwachten van de verdere gebeurtenissen veroorloofd zou hebben. Alleen was de veiligheid onzer hoofdvestiging

opnieuw verzekerd, en de rust in de onmiddellijk aan de linie grenzende streken hersteld, maar om die veiligheid en die rust, ten koste van zooveel inspanning verkregen, te bestendigen; om de vijandelijke elementen te verhinderen zich opnieuw te vereenigen; om de gevluchte bevolking de gelegenheid te geven in de gespaarde kampongs [1]) terug te keeren; om verder die bevolking mogelijk te maken ons te gehoorzamen en zich van steun aan de kwaadwilligen te onthouden, zonder gevaar van zelve aan vijandelijkheden van de zijde dier lieden bloot te staan, bleef onafgebroken machtsontwikkeling buiten de geconcentreerde stelling een gebiedende eisch.

In de sagi der XXV Moekim, en bepaaldelijk in de hoeloebalangschappen der IV en VI Moekim, trachtte Toekoe Oemar het terugkeeren van de bevolking, toen zij dit tegen zijn verbod toch begon te doen, te beletten door het uitzenden van kleine benden, die de teruggekeerden moesten intimideeren en die door onze troepen, zoolang die benden, van de geconcentreerde stelling uit, moesten worden opgespoord, meestal niet konden worden achterhaald. De pogingen onzerzijds, om het terugkomen der bevolking te bevorderen, hadden dan ook weinig gevolg. Vandaar dat door den waarnemenden civielen en militairen gouverneur in de eerste helft van Juli 1896 eene troepenmacht gebivakkeerd werd te Lokuga, een gunstig gelegen punt nabij de Kroeng Raba-baai, welke maatregel al aanstonds het verwachte gevolg had dat de bevolking, zich thans voldoende door ons beschermd wetende, in grooten getale in hare kampongs terugkeerde of ze herbouwde, waar zij bij de operatiën tegen Oemar in de asch waren gelegd. Van dit bivak te Lokuga uit werd 9/13 Augustus eene operatie ondernomen tot verdrijving van Oemar met zijnen aanhang uit het Lepongsche, welke operatie tot het kuststaatje Lohong werd uitgestrekt, nadat T. Oemar derwaarts was gevlucht. Toen onze troepen daarna naar het bivak te Lokuga terugkeerden, sloten zich tal van Atjehers, die zich in Lepong hadden opgehouden, tot terugkeer naar de IV en VI Moekim bij de colonne aan.

Wat hierboven als de loop van zaken in de XXV Moekim is geschetst, was in hoofdzaak ook in de sagi der XXVI Moekim het geval. Zoolang de operatiën der troepen haar punt van uitgang vonden in de geconcentreerde linie, bleven ook daar vijandelijke benden den terugkeer der bevolking in het gebied buiten de linie belemmeren of vernielden zij wat de niettemin teruggekeerden of de geblevenen reeds weder tot stand hadden gebracht. Eerst nadat op een gunstig gelegen punt op den Blang Bintang nabij Tjot Mantjang, vanwaar tegelijkertijd de XXVI Moekim en de V Moekim Montassik van de sagi der XXII Moekim konden worden beheerscht, een bivak was opgeslagen (September 1896), keerde de bevolking in grooten getale in de kampongs terug, en in het aldus beheerschte gebied bevestigde zich weder, evenals in de XXV Moekim, de ervaring, reeds vroeger op kleinere schaal opgedaan, dat wanneer de gezeten bevolking slechts niet meer gedwongen is de vijandelijke benden nolens volens te vriend te houden, zij zich volkomen rustig gedraagt en bereid is mede te werken tot het behouden van een ordelijken toestand.

Wat de XXII Moekim betreft, het in verzet blijven van Toekoe Moeda Baïd, den hoeloebalang der VII Moekim, en het zich verzamelen in Panglima Polim's gebied van de bendehoofden die zich in de andere streken van Groot-Atjeh niet meer veilig gevoelden, maakte het noodig ook in die sagi met kracht op te treden. Toen deze vijandelijke elementen in het laatst van Juli, ten gevolge van de aanwezigheid van den pretendent-sultan te Piëng, zich meer begonnen te roeren, werd den 29sten dier maand door de XXVI Moekim heen eene excursie derwaarts ondernomen, die de vlucht van den pretendent-sultan dieper de Atjeh-vallei in ten gevolge had. Na deze operatie schreef de waarnemende civiele en militaire gouverneur de hoofden van de XXII Moekim aan, om met hunne imams naar Kotta Radja op te komen, waaraan evenwel geen gevolg werd gegeven. Alleen werden drie schriftelijke antwoorden ontvangen, waarvan een het bericht inhield dat de hoeloebalangs en de bevolking wel tot onderwerping geneigd waren, maar dat de eerste wegens de weifelende houding van Panglima Polim en den pretendent-sultan niet tot een besluit konden komen, terwijl de beide andere antwoorden, met name afkomstig van Panglima Polim en van T. Baïd, slechts de strekking hadden om tijd te winnen. Aan den eisch moest dus kracht bijgezet worden door eene nieuwe excursie, die, den 24sten Augustus aangevangen, op dien dag tot Passar Samahani, op den 25sten der maand tot Missigit Indrapoeri en op den 26sten, door een deel der troepen, tot Gleiëng (waarheen Panglima Polim was teruggetrokken) en door een ander deel tot Ritiëng werd uitgestrekt. Het gunstig gevolg van dezen tocht was dat T. Baïd zich te Lamara overgaf en dat een viertal hoofden van de moekim Indrapoeri in het bivak te Samahani hunne onderwerping kwamen aanbieden. Den 28sten Augustus keerden de troepen, door de vier hiervóór bedoelde hoofden der moekim Indrapoeri vergezeld, naar Kotta Radja terug, met uitzondering van één veldbataljon en eene sectie artillerie, die, in afwachting van de verdere regeling van het bestuur in de VII Moekim Baïd en tot verdere fnuiking van het verzet, in dit hoeloebalangschap werden achtergelaten in het bivak te Samahani, vanwaar uit tevens het op den linkeroever der Atjeh-rivier gelegen deel van de XXII Moekim tot Indrapoeri toe kon worden beheerscht.

Berichten, dat Panglima Polim zich met verschillende hoofden van het verzet te Selimoen ophield, leidden vervolgens (6—11 September) tot eene excursie naar deze plaats, vanwaar tot Reung-Reung, het uiterste punt der Atjeh-vallei, onder geringen tegenstand werd doorgedrongen.

De pretendent-sultan was intusschen uitgeweken naar de Pedirstreek.

Inmiddels werd overal in de door ons van vijanden gezuiverde streken er naar gestreefd zooveel mogelijk weder een geregeld inlandsch bestuur te vestigen. De afval van T. Oemar toch had ten gevolge gehad dat alle buiten de geconcentreerde linie gevestigde hoeloebalangs en mindere hoofden van Groot-Atjeh zich van ons hadden afgewend en zich openlijk bij de partij van verzet hadden aangesloten, met uitzondering van Panglima Bintang, den hoeloebalang der III Moekim Daroe, en Tengkoe Sjech Tjot Poetoes, waarnemend hoeloebalang der III Moekim Kerkoen. T. Nja Mohamad, waarnemend hoeloebalang der IX Moekim, nam gedurende langen tijd, ook na den val in Mei 1896 van de stellingen van T. Oemar in de VI Moekim, eene weifelende houding aan. Het duurde tot 20 Juli d. a. v. eer hij zich weder te Kotta Radja vertoonde, terwijl hij inmiddels slechts door het schrijven, enkele malen, van een brief te kennen gaf, niet met ons gebroken te hebben. In dien tusschentijd, terwijl Nja Mohamad zich aldus afgezonderd hield, had T. Neq Imam, de zoon van den eigenlijken wettigen hoeloebalang der IX Moekim, het bestuur in dat gebied op zich genomen en voerde dat bestuur in de vrij moeielijke tijden, op bovenvermelden afval volgende, op niet onverdienstelijke wijze, zoodat hij er, door opdracht van de waarneming der functiën van hoeloebalang van meerbedoeld gebied, in bestendigd werd. In de IV Moekim bleef T. Tjoet Bantah gehandhaafd, nadat hij aan den last voldaan had om zich buiten de linie te begeven om voor de orde in zijn gebied te zorgen. Traktement werd hem evenwel wegens zijne weinig energieke houding niet meer toegekend. Voor de VI Moekim, alwaar het Nanta-geslacht van de hoeloebalangswaardigheid was vervallen verklaard terzelfder tijd dat T. Oemar van zijne waardigheden was ontzet geworden, werd in het bestuur voorzien door de aanstelling tot waarnemend hoeloebalang van T. Radja Hitam, den zoon van het uit de 1ste expeditie tegen Atjeh bekende hoofd van Merassa T. Neq. T. Radja Hitam vestigde zich te Pakan Badak en gaf zich veel moeite om rust en orde in zijn nieuw gebied te brengen. De hoofden der IV Moekim Ateuh en van de III Moekim Lamrabo meldden zich achtereenvolgens weder aan, maar niet overal wilde eene wederinrichting van het bestuur zoo dadelijk gelukken.

De hoeloebalang der V Moekim Montassik, T. Tjihik Kampong Baroe, bleef weigerachtig zich te onderwerpen. Hij hield zich bij voortduring bij de vijandelijke partij op, en moest dus worden vervangen. De verschillende moekim- en kamponghoofden, die langzamerhand, soms na herhaalde bedreigingen, zich bij het bestuur aanmeldden, konden echter langen tijd over de keuze van een opvolger niet tot eenstemmigheid komen en eerst in den aanvang van 1897 (18 Januari) mocht het bestuur er in slagen in eene vergadering van de goedgezinde imams en wakils een vervanger van T. Tjihik te doen aanwijzen in den persoon van T. Mat, een lid der hoeloebalangsfamilie. T. Tjihik zelf is niet lang daarna overleden.

Zooals hiervóór werd gemeld, meldde zich het hoofd der VII Moekim Baïd, rekenende op onze tegenover hem steeds betoonde lankmoedigheid, den 23sten Augustus in het bivak te Lamara, toen onze troepen reeds zijn gebied betreden hadden, en de

[1]) Daar waar de bevolking zich van vijandelijkheden onthield, werd de streek gespaard. Om de bevolking duidelijk te maken waaraan zij zich te houden had, om voor vernieling van hare eigendommen gevrijwaard te zijn, werden bij de verschillende excursiën kleine aankondigings-biljetten in de Atjehsche taal in de verlaten kampongs opgehangen, inhoudende dat wie zich rustig in de kampongs vestigde niet als vijand zou worden behandeld.

termijn was overschreden die voor de opkomst van de hoofden der XXII Moekim was gesteld. Aangezien handhaving van T. Moeda Baïd in zijne functiën gevaarlijk moest worden geacht voor de bevestiging van ons gezag in de VII Moekim Baïd, werd hij uit zijn ambt ontzet en wegens den steun, dien hij steeds aan onze tegenpartij verleende, den 6den September naar Batavia opgezonden. Hem is sedert bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 24 September 1896 n°. 5, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, de hoofdplaats Banda Neira der afdeeling Banda (residentie Amboina) tot verblijfplaats aangewezen. [1]) Van zijne zonen sloten alleen de twee jongste zich bij het bestuur aan. De oudste zoon T. Ali wilde zich evenmin onderwerpen als T. Baïd's halfbroeder T. Tjoet Lamtengah. Beiden bleven zich voortdurend ophouden in het gebergte ten zuiden van Samahani, waar de laatste in den nacht van 20 op 21 Maart 1897 door onze marechaussees in zijne schuilplaats overvallen en gedood is. Van de imams in dit district weigerden die van Lamleuë en Lamara met het bestuur in aanraking te komen. Het gevolg van een en ander was, dat in dit district nog geene definitieve regeling plaats had, maar in afwachting van het tot stand komen daarvan verstond het bestuur zich over bestuursaangelegenheden rechtstreeks met de moekimhoofden.

T. Tjoet Toengkoeb, de hoeloebalang der XIII Moekim Toengkoeb (sagi der XXVI Moekim), bleef steeds tusschen de oostelijke grenzen van zijn gebied en Kroeng Raja zwerven en ook hier kon nog geen vervanger aangesteld worden.

In Lepong komt T. Mahmoed, de zoon van den vroegeren imam T. Malik, voor de betrekking van imam in aanmerking, doch met eene definitieve regeling van het bestuur over dit landschap zal worden gewacht totdat voorgoed aan T. Oemar's invloed aldaar een einde zal zijn gemaakt.

Onderwijl aldus in Groot-Atjeh zelf er naar gestreefd werd om het resultaat der krachtsinspanning onzer troepen te behouden en zooveel het, bij de nog bestaande onzekerheid omtrent den definitief te volgen weg mogelijk was, te consolideeren, hield de Regeering te Batavia zich ernstig met de vraag bezig, welke voorstellen ten opzichte van de nu aan te nemen gedragslijn aan het Opperbestuur zouden behooren te worden gedaan. De drang der omstandigheden toch had er toe genoopt, het in 1884 aangenomen stelsel van defensieve concentratie te verlaten. Moest er toe teruggekeerd worden? Die vraag werd door alle adviseurs eenstemmig ontkennend beantwoord. De concentratie, instede van ons nader tot de pacificatie te brengen, had integendeel de partij van verzet aan kracht en aan invloed op de bevolking doen winnen, en een gunstiger toestand was eerst ontstaan, toen wij in 1893 waren aangevangen ons ook in het rondom de linie gelegen gebied te doen gelden. Nu weder binnen de geconcentreerde stelling terug te trekken, moest onvermijdelijk het gevolg hebben dat de wel geslagen, maar nog allerminst ten onder gebrachte vijandige partij haar overwicht op de bevolking te onzen koste zou herkrijgen en dat verloren zou gaan wat met groote krachtsinspanning verkregen was. De slotsom, waartoe de overwegingen der Indische Regeering leidden, was dan ook, dat een stelsel van actieve beheersching der drie sagi's van Groot-Atjeh moest worden aangenomen, waarin de geconcentreerde stelling, behoudens opheffing van enkele overbodig wordende posten, eene rol zou blijven vervullen als steunpunt voor de operatiën van een drietal mobiele colonnes, die, op goed gekozen beheerschende punten gelegerd, van daaruit het omliggende gebied onafgebroken onder opzicht zouden houden, de goedgezinden daadwerkelijk beschermende en aan de twijfelachtig gezinden, juist door die bescherming, het voorwendsel ontnemende om zich gewapend te vertoonen, met het doel om die wapenen te gelegener tijd tegen ons zelf te keeren. Het aannemen van die gedragslijn, waartoe de beoogde tijdelijke legerplaatsen door middel van stoomtrambanen met de geconcentreerde stelling verbonden zouden moeten worden, en die gepaard zou gaan met eene consequente toepassing op de kust van het stelsel van scheepvaartregeling, werd door den Gouverneur-Generaal bij een schrijven van 14 September 1896 aan het Opperbestuur in overweging gegeven.

Hoewel omtrent enkele punten nog met de Indische Regeering in overleg werd getreden, kon de Minister van Koloniën in de vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 18 November 1896, waarin de bovenbedoelde gedragslijn, evenals te voren reeds in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag betreffende de Indische begrooting voor 1897, uitvoerig werd uiteengezet en toegelicht, mededeelen, dat de Regeering hier te lande in het algemeen met het voorgedragen stelsel instemde. En nadat dan ook door de Indische Regeering nader de punten waren toegelicht, waaromtrent nog overleg was geopend, werd, nadat bij de wet van 26 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 159) de noodige gelden waren toegestaan om met het aanleggen van de vereischte trambanen een aanvang te maken, ingevolge verkregen Koninklijke machtiging aan den Gouverneur-Generaal medegedeeld, dat het door hem voorgedragen stelsel definitief door het Opperbestuur werd aanvaard.

Voor onze troepen was inmiddels in September 1896 een tijd van groote bewegelijkheid ingetreden. Zoowel van Kotta Radja als van de geconcentreerde linie en van de drie hooger bedoelde bivaks uit werd voortdurend gepatrouilleerd. Zoowel overdag als des nachts werd de Atjeh-vallei doorkruist en nergens aan de vijandige benden eenige rust gegeven. Herhaaldelijk werden slechte elementen gearresteerd of hunne vestigingen tot in de verste schuilhoeken van het gebergte verbrand. Op wapenen en eigendommen des vijands werd zooveel mogelijk de hand gelegd, en de bevolking tegen overlast van de sabil-benden beveiligd. Zoo werd b. v. de druk bezochte passar te Iloho in de V Moekim Montassik (sagi der XXII Moekim), waar de bevolking herhaaldelijk van heffingen door de volgelingen van Wakil Joesoef te lijden had, meermalen onverwacht door onze troepen ingesloten en doorzocht, met het gevolg dat al spoedig de hoofden zich niet meer daar waagden, terwijl ten slotte, nadat bij een der insluitingen de dochter van Wakil Joesoef in onze handen gevallen was, dit hoofd zelf in onderwerping kwam, na vooraf aan den eisch tot uitlevering der hem in 1896 en vroeger verstrekte geweren te hebben voldaan en daardoor de invrijheidstelling der gevangene verkregen te hebben.

Op 10 October werden de nieuwe vestigingen des vijands te Moenloe en Tjot Birem ten zuidoosten van Tjot Mantjang (XXVI Moekim) aangetast en zonder veel moeite genomen. Op 17 en 27 October vielen daarop de nieuw opgerichte versterkingen achter Tjot Soeri en die te Batoe Meugkoerah ten zuidoosten van Biloel in onze handen, hetgeen ten gevolge had dat op den 3den November eene patrouille in die streken geen enkelen vijand meer bespeurde.

In de bovenstreken der XXII Moekim kon zulk een gunstige toestand uit den aard der zaak nog niet intreden. Den 30sten October werd weder daarheen uitgerukt en andermaal te Selimoen gebivakkeerd. De tegenstand was ook toen van weinig beteekenis en slechts betrekkelijk zwak werden onze troepen uit de heuvels ten noorden van de lijn Indrapoeri—Selimoen beschoten. Op den terugtocht werd deze heuvelstreek doorzocht en werden aldaar een aantal vestigingen van den vijand verbrand, terwijl van Selimoen uit de moekim Djantoi werd bezocht, waar geen tegenstand werd ondervonden.

Daar Selimoen het voorname uitgangspunt was geworden van de vijandelijke handelingen van de derwaarts teruggedreven hoofden van het verzet, onder wie in de eerste plaats te noemen is het jeugdige sagihoofd der XXII Moekim, Panglima Polim, bleek het noodzakelijk het centrum onzer operatiën in de XXII Moekim dichter naar genoemde plaats over te brengen en werd een bivak te Indrapoeri in gereedheid gebracht (November), ten einde het in de benedenstreken toegepaste systeem van rusteloos vervolgen van de vijandige benden en het overal opzoeken en vernielen van hunne vestigingen ook hier ten uitvoer te kunnen leggen. Naarmate het kampement te Indrapoeri gereed kwam, werd het geleidelijk door eene grootere troepenmacht als mobiele colonne betrokken. Eene vermindering der bezetting te Samahani (zie de voorgaande blz.) ging daarmede gepaard.

Om den hoeloeboelang der XIII Moekim Toengkoeb, T. Tjoet, die, zooals hiervóór vermeld werd, steeds vijandig bleef en zich te Laloeng ophield, ook hier geen rust te gunnen, gingen op 30 October eene colonne over land en eene andere over zee daarheen; maar, tijdig gewaarschuwd, wist hij naar Lamtoba

[1]) Gelijke politieke maatregel is sedert — bij de gouvernementsbesluiten dd. 22 Januari 1897 nos. 8 en 9, 23 en 24 Maart d. a. v. nos. 9 en 30 en 25 Mei d. a. v. n°. 9 — ook toegepast ten aanzien van het op 6 September 1896 ons in handen gevallen vijandige moekimhoofd van Silang T. Gading uit de XIII Moekim Toengkoeb (sagi der XXVI Moekim) en van nog 29 andere Atjehers, meest landbouwers of lieden zonder vast beroep, die bij verschillende gelegenheden vroeger en later door onze troepen waren gevangen gemaakt en deel hadden uitgemaakt van de benden, tegen welke werd uitgerukt, dan wel den bendehoofden als spionnen, sabil-inners of op andere wijze waren behulpzaam geweest. Na vooraf, overeenkomstig art. 48 Regeeringsreglement, in hunne verdediging te zijn gehoord, waren bedoelde voor de rust in Noord-Sumatra gevaarlijke Atjehers naar Batavia opgezonden. De plaatsen, hun bij de aangehaalde besluiten verder ten verblijf aangewezen, waren: Banjoewangi (Oost-Java), Tondano, Ratahan en Gorontalo in de residentie Menado, Amboina en Saparoea in de residentie Amboina, Laboeha op Batjan (residentie Ternate) en Koepang op Timor.

te ontkomen. Hij tracht nog steeds in zijn vroeger gebied sabilbijdragen te verkrijgen, doch door aan de kampongs, die aan zijn drang toegeven, het dubbele der geschonken bijdrage onzerzijds als boete op te leggen, wordt dit zooveel mogelijk te keer gegaan. De vestiging van een tijdelijken post te Kroeng Raija, waartoe den 14den Mei 1897 is overgegaan, met het doel de handelsbeweging in deze haven scherper te controleeren, zal waarschijnlijk ook aan het tegengaan van T. Tjoet's bedrijf bevorderlijk zijn.

In Lepong was, sedert onze excursie naar dat landschap in Augustus (zie blz. 6 hiervóór), de invloed van T. Oemar langzamerhand weder toegenomen. Reeds bij eene op 2 October van uit Lokuga naar Lepong ondernomen verkenning was zulks merkbaar geweest en het bleek nog duidelijker bij eene op 12 November derwaarts ondernomen verkenning. Een dadelijk actief optreden was toen intusschen door de hevige regens onmogelijk.

In dezen tijd valt ook de overgave van het bestuur over het gewest door den waarnemenden civielen en militairen gouverneur, den generaal-majoor J. W. Stemfoort, aan den kolonel der infanterie C. P. J. van Vliet op 18 November 1896.

De weersgesteldheid werd ondertusschen hoe langer zoo ongunstiger voor het volgen van de door de omstandigheden aangewezen wordende gedragslijn. Hevige regens doorweekten het terrein, de Atjeh-rivier zette eene uitgestrekte streek onder water, de sawah's werden onbegaanbaar en het gevolg hiervan was dat de tegenpartij weder gelegenheid had om zich eenigszins van de haar toegebrachte slagen te herstellen. T. Oemar zond eene kleine bende in de IV Moekim, die echter na een treffen met eene patrouille van Lokuga weder verdween. T. Tjoet Lamtengah en T. Ali Baïd richtten nabij Tengkoe di Liweng ten zuidwesten van Samahani een „kandoeri" aan, die echter, omdat wij daarvan tijdig bericht hadden ontvangen van eenige Lamkraksche hoofden, kon worden verstoord. Op 1 December moesten weder eenige nieuwe vestigingen in de zooeven genoemde streek worden verwoest en Kotta Ba Theuë, dat reeds eenmaal genomen was, werd weder de verzamelplaats van verschillende geestelijke hoofden. Ook te Moeroeë, Gleiëng en Lamloöt werden een aantal versterkingen opgericht, waartegen voorshands om bovenvermelde redenen, zoowel als om het heerschen van cholera aldaar, niet kon worden opgetreden.

De hoeloebalang der V Moekim Montassik, T. Tjhik Kampong Baroe, van wien hiervóór reeds sprake was (zie blz. 6), waagde zich thans ook meer in de nabijheid van zijn gebied en vestigde zich te Kotta Ba Theuë, waarvan de geestelijke partij gebruik maakte om de bevolking van dat district te bemoeielijken, door dien hoeloebalang aan zijne ondergeschikte hoofden te doen gelasten verschillende door ons gegeven bevelen niet op te volgen, maar naar Kotta Ba Theuë op te komen. Ook aan pogingen om de goedgezinde bevolking te intimideeren ontbrak het niet, want T. Tjoet Lamtengah deed in de moekim Ateuh (VII Moekim Baïd) op 21 December 1896 de woning van een onzer berichtgevers verbranden, terwijl T. Tjoet Toengkoeb op den 31sten d. a. v. zekeren Hadji Tjoet te Miroek (XIII Moekim Toengkoeb), een vertrouwde van het ons goedgezinde sagihoofd T. Nja Bantah, liet doodschieten.

Eerst den 19den Januari 1897 liet de weersgesteldheid toe in Groot-Atjeh de vervolging van de benden te hervatten. Dien dag werden opgeruimd de vijandelijke nederzettingen in het gebergte bij Mampreh bewesten Samahani; den 22sten werd eene groote nederzetting bij Toean Taleuk, zuidwaarts van Indrapoeri, vernield. Den 23sten gelukte het een gevoelig verlies aan de vijandelijke partij toe te brengen door den welgeslaagden overval van de zuidwestwaarts van Biloel in het gebergte gelegen woning van het welbekende bendehoofd T. Rajoet Daroe door de marechaussees, waarbij T. Rajoet, zijn halfbroeder T. Kliëng, Tengkoe Joesoef van Lamkoeujit, benevens vijf volgelingen sneuvelden. Den 27sten werd een voorpost van T. Ali Baïd in het gebergte ten zuiden van Mampreh, op aanwijzing van een der hoofden uit de VII Moekim Baïd, overvallen, waarbij wederom verscheidene vijanden sneuvelden, terwijl wij zelven bij deze verschillende tochten geene of onbeduidende verliezen leden.

Den 5den Februari 1897 werd de mobiele colonne te Indrapoeri uitgebreid tot zes compagnieën infanterie met hulpwapens, ambulance en trein, welke troepen, met die welke nog vooreerst te Samahani gelegerd blijven, onder bevel van den overste J. B. van Heutsz werden gesteld.

Van Indrapoeri uit werd nu op 8 Februari uitgerukt over Djerir naar de Kroeng Kemiroe en werd de vijand verdreven uit zijne bentings bezuiden Lam Oedjong. Den 16den Februari werd van uit Tjot Mantjang en Indrapoeri uitgerukt tegen de vijandelijke stelling Kotta Ba Theuë met verdere versterkingen op den Glé Asen, welke versterkingen niet zonder scherpe gevechten den 17den alle door onze troepen werden genomen. Ook den 22sten Maart, toen eene groote benting bij verrassing werd genomen, en den 2den April, toen men geen tegenstand meer ondervond, werd dit brandpunt van het verzet nog weder door onze troepen bezocht, terwijl, afgescheiden van de gewone dagelijksche patrouilles uit de posten en bivaks, op 23 en 27 Februari, zoomede op 12 Maart excursiën van meerderen omvang uit Indrapoeri werden ondernomen. Bij die van 27 Februari naar de Kroeng Pengapit kon geconstateerd worden dat de bevolking, terwijl onze troepen in het terrein ageerden, rustig aan den veldarbeid bleef. Voorts werd van het bivak te Indrapoeri uit aangevangen met opnemingen voor het aanleggen van een weg naar Selimoen, die 17 K.M. lang en 5 M. breed zal worden en waarvoor de gelden bij gouvernementsbesluit van 18 Maart 1897 n°. 1 zijn toegestaan.

Inmiddels was den 1sten Januari 1897 eene expeditie over zee vertrokken naar het tot de Zuidelijke nederzettingen van Groot-Atjeh behoorende kustlandschap Lohong, bestaande uit 1 [illegible] bataljon infanterie met marechaussees en hulpwapens, ten einde te trachten den zich aldaar bevindenden T. Oemar in handen te krijgen en, zoo dit niet mocht gelukken, hem althans zooveel mogelijk afbreuk te doen, de hem aldaar steunende bevolking te tuchtigen en hem zelf van daar te verjagen. Deze expeditie duurde tot 14 Februari, op welken dag de laatste troepen te Kotta Radja terugkeerden. Na verschillende gevechten nam T. Oemar de wijk naar de bovenlanden van Daja. Tal van zijne volgelingen sneuvelden, en vele wapenen, waaronder Beaumont-geweren, vielen ons in handen. Bij het einde der expeditie werd den kedjoeroean van het landschap, met het oog op de geringe medewerking door hem verleend, eene boete opgelegd van 30 000 dollar. Daar bij het vertrek der troepen van de opgelegde boete nog slechts eene som van 6000 dollar was opgebracht, werden de kedjoeroean en één van zijne imams als gijzelaars naar Kotta Radja meegenomen [1].

Naar Lepong werd den 27sten Februari nog eene excursie ondernomen door het korps marechaussee in vereeniging met twee colonnes, waarvan de eene over zee, de andere over land de plaats van bestemming bereikte. Bij deze gelegenheid werd de bovenloop van de Kroeng Lepong verkend en het pad opgenomen, de zoogenaamde Glé Moelam-pas, dat naar de XXII Moekim voert, langs welken weg een deel der troepen den 3den Maart te Samahani aankwam, na op zijn marsch door het gebergte verschillende vijandelijke nederzettingen vernield, gewapende Atjehers neergelegd en een aantal wapenen buitgemaakt te hebben.

Werpt men een blik op het afgeloopen tijdvak, — zoo kon in Maart 1897 door den Gouverneur-Generaal worden bericht, — dan blijkt het volgende:

Onze bivaks buiten de geconcentreerde linie in de XXV en XXVI Moekim werden reeds zeer kort na hunne vestiging, met name respectievelijk sedert de eerste week van Augustus en de laatste helft van September 1896, niet meer, ook 's nachts niet, beschoten, en sedert September werd, behalve in de bergen, welke het zuiden der XXV Moekim begrenzen, ook geen schot meer in de twee genoemde sagi's gelost. Daargelaten dat tot het einde van December 1896 zich van tijd tot tijd nog wel eens enkele vijanden in de bedoelde bergen vertoonden, werden de benden der ons vijandige partij uit die twee sagi's geheel verdreven. Van verzet der bevolking tegen ons gezag is in die sagi's, nu de benden die bevolking niet meer terroriseeren, hoegenaamd geen sprake meer: de patrouilles doorkruisen er ongehinderd het land zonder vijand te ontmoeten.

In de sagi der XXII Moekim, waar zich sedert de Atjeh-oorlog een aanvang nam, steeds de kern van het verzet bevond, kon natuurlijk een zoo gunstige toestand, als in de twee andere sagi's, in zoo korten tijd nog niet worden verkregen. Toch is in die sagi, sedert de laatste dagen van Augustus 1896, toen de eerste mobiele colonne daar werd achtergelaten, een toestand geboren, beter dan men eenige maanden te voren zou hebben durven voorspellen. Van den toestand in die sagi wordt het gemakkelijkst een beeld gegeven, wanneer men het volgende releveert. Sedert 1 September 1896 tot en met 10 Februari 1897 werden in de vlakte der XXII Moekim tot aan Indrapoeri patrouilleerende troepengedeelten slechts 11 maal licht beschoten en zulks terwijl aanhoudend verscheidene patrouilles of dekkingen dagelijks uitrukten. Vivres-transporten naar Indrapoeri werden

[1]) Blijkens sedert bij het Departement van Koloniën ontvangen telegrammen van den Gouverneur-Generaal is den 14den April andermaal eene troepenmacht naar Lohong gezonden en daar tot 12 Mei gebleven. De boete was toen grootendeels voldaan.

slechts driemaal in dat tijdvak uit de heuvels en zonder eenig resultaat beschoten. Op de bivaks Samahani en Indrapoeri werden sedert het laatst van November slechts zevenmaal telkens eenige schoten gelost; beschadiging der telephoonleiding van Indrapoeri naar Lambaroe kwam sedert het einde van October tot 10 Februari achtmaal voor. Slechts enkele malen werden de dekplanken van bruggen gestolen.

Uit deze feiten mag afgeleid worden dat in de XXII Moekim de partij van verzet zoo goed als teruggedreven is uit de vlakte naar de omliggende bergen. Doch in December en in de eerste helft van Januari, toen de regens ons het ageeren beletten, kon men dadelijk de ervaring opdoen dat, als aan die partij eenige rust wordt gegund, als zij niet in hare schuilplaatsen zelve wordt achtervolgd en opgejaagd, zij zich van hare nederlagen tracht te herstellen en weder tegenstand aan onze machtsontwikkeling tracht te bieden. Wil men dus de behaalde voordeelen niet weder in de waagschaal stellen, wil men niet dat de overgebleven benden weder in de vlakte afdalen, de nu rustige bevolking weder terroriseeren en tot verzet tegen ons dwingen, om ons ten slotte weder in onze kampementen en linieposten te komen bestoken, zoo komt het er op aan rusteloos en zonder ophouden die benden in hunne bergen zelve aan te tasten en te vervolgen totdat zij geheel onschadelijk zijn gemaakt.

Noch van Poeloe Weh noch van Poeloe Bras valt op politiek gebied iets te vermelden. Rust en orde bleven op beide eilanden gehandhaafd. Tot bescherming der aan de Sabang-baai (Poeloe Weh) opgerichte kolenloodsen (zie lager blz. 11) werden in Mei 1896 aldaar twee blokhuizen opgericht, waarna het oorlogsschip, dat in 't laatst van Maart te voren was aangewezen om het eiland te bewaken en het oversteken derwaarts van gewapende prauwen te beletten, voor dezen dienst kon gemist worden.

Onderhoorigheden. De afval van T. Oemar, die in Groot-Atjeh eene geheel andere orde van zaken ten gevolge had, vond in de Onderhoorigheden slechts weinig weerklank, hetgeen te danken is aan het spoedig succesvol optreden onzer troepen. Wel sloot T. Mohamad Arsad van Lagen en Gloempang, een staatje ter Westkust, zich bij T. Oemar aan en begaf ook de pretendent-sultan zich naar Groot-Atjeh, maar noch het een noch het ander was van invloed op den algemeenen politieken toestand der Onderhoorigheden, waarin weinig verandering kwam.

Onze invloed ter Noord- en Oostkust, voornamelijk in de staatjes ten oosten van Koeala Beratjan, breidde zich geleidelijk uit, en herhaaldelijk werden de bewijzen verkregen dat de hoofden bereid zijn zich aan onze beslissingen te onderwerpen, zij het ook dat de vrees voor onzerzijds toe te passen dwangmaatregelen hen tot die onderwerping bracht. Nadere bijzonderheden dienaangaande zal men lager aantreffen onder „*Scheepvaartregeling*".

Noordkust. In den toestand der Pedir-streek kwam te onzen opzichte geene verandering. Nog steeds trokken herhaaldelijk strijders van daar naar Groot-Atjeh, om aan het verzet tegen ons gezag deel te nemen, en bleef de moekim Pekan Baroe-Pekan Sot het brandpunt, van waaruit onze versterking te Segli werd bestookt. Bij het uitrukken van onze troepen uit de versterking Segli geraakten zij eenige malen met de vijandige benden slaags: eens op 15 October 1896 bij eene verkenning van de tegen ons opgerichte benting Oedjong Blang; voorts op 15 November d. a. v. bij het verdrijven van eenige vijandige schutters, waarbij een officier gewond raakte; nogmaals bij eene poging op 5 December 1896 om een paar aan het strand liggende rooversvaartuigen te vermeesteren, bij welke poging de patrouille op den terugweg op de onbekende benting Kotta Aroen stuitte, en eindelijk op 16 Maart 1897, toen uitgerukt werd om het werken aan de verlaten benting Kotta Baroe te beletten. Bij deze laatste gelegenheid werden 2 Atjehers neergelegd en werd onzerzijds een officier gewond. Van meer beteekenis was echter het zooeven bedoeld treffen van 5 December, toen de vijand aanzienlijke verliezen leed en aan onze zijde 3 man sneuvelden en 8 gewond werden, onder welke laatsten een officier.

De hoop in het vorig verslag (blz. 9) uitgesproken, dat T. Radja Pedir zich met zijn neef, den nieuw opgetreden bestuurder van Pedir, zou verzoenen, bleek eene ijdele hoop te zijn. Alle pogingen, die het bestuur aanwendde om de tusschen beiden bestaande oneenigheden bij te leggen, stuitten op den onwil van eerstgenoemde af, en op 14 November kwam eindelijk de twist tot eene uitbarsting, die aan beide hoofden het leven kostte. T. Radja Pedir had zijn verlangen te kennen gegeven zijn neef te ontmoeten, doch toen deze zich buiten zijne benting begaf om zijn oom te begroeten, werd hij verraderlijk door dezen en diens zoon T. Hoesin vermoord, echter niet dan na zijn oom eene doodelijke wonde te hebben toegebracht. Zijn vierjarig zoontje werd, onder den titel van T. Radja Pakeh Mohamad Ali Kotta Baroe, tot hoeloebalang verheven, terwijl als bestuurder gedurende de minderjarigheid van den nieuwen radja werd aangesteld T. Hoesin di Gedong en als panglima prang T. Radja Ketjik.

Zooals in het vorig verslag (blz. 9) is verhaald, gaf de pretendent-sultan, gesteund door Groot-Atjehsche bendehoofden, in Januari 1896 uitvoering aan zijn reeds lang te voren opgevat plan om wraak te nemen over zijne verdrijving uit Kemala, hetwelk hem, nadat nog T. Bintara Tjoemboek, een der hoofden van de Pedir-federatie, zich bij hem had aangesloten, ook gelukte. Hij keerde daarop naar Tjaloeng terug. In Mei vertrok hij naar Groot-Atjeh en plaatste zich aldaar aan het hoofd van het verzet in de XXII Moekim. Zijne hoop hier eene groote rol te spelen en zijn aanzien te doen stijgen werd echter niet vervuld, want in December week hij weder naar Tjaloeng uit, na overal door onze troepen te zijn verjaagd. Men schreef hem sedert het voornemen toe zich spoedig opnieuw te Kemala te vestigen.

T. Bintara Kemangan, radja van Gighen, gaf blijken zich van het gezag over Paleuh te willen meester maken. Ten einde bij een aanval op Paleuh niet door genoemden T. Bintara Tjoemboek in den rug aangevallen te worden, trachtte hij dezen eerst onschadelijk te maken. Hij bracht hem wel zeer in het nauw, maar kon zijn doel niet geheel bereiken, waardoor T. Tjoemboek steeds voor hem in het zuiden een gevaar bleef. Wel werd de onderwerping door hem verkregen van T. Bintara Sama Indra, die door T. Bintara Kemangan wegens zijn heulen met den pretendent-sultan uit zijn gebied was verdreven, en zich onder de bescherming van T. Bintara Tjoemboek had gesteld. Tot het doen van den beslissenden stap, het gewapenderhand bezetten van Paleuh, ging T. Bintara Kemangan intusschen niet over, hetgeen te wijten was aan kuiperijen van personen van aanzien in zijn eigen gebied, o. a. Potjoet di Ramboeng en de zonen van wijlen T. Dhoen, en bovendien aan de vrees niet opgewassen te zijn tegen de macht der kust-hoeloebalangs, die zeker niet zouden nalaten T. Bintara Paleuh te steunen. Deze, krachtig door den steun van de federatie der XII hoeloebalangs, stelde dan ook niet-inwilligbare eischen, maar toen hij meende te merken dat het wel eens mogelijk zou kunnen zijn dat het Gouvernement met eigen macht in het Pedirsche optrad, verzocht hij eene ontmoeting met T. Bintara Kemangan, welke den 6den September te Bambi plaats had. Den 24sten d. a. v. kwamen daarop beiden met T. Panglima Megoe te Segli, alwaar de hoofdpunten eener overeenkomst werden vastgesteld. T. Bintara Paleuh werd in het bezit der III Moekim Paleuh gehandhaafd, terwijl Kemangan het gezag over Gighen, Merandeh en de kust beoosten Koeala Gighen verkreeg, benevens de helft van de hassil van genoemde koeala. Een feitelijk herstel van het gezag van Kemangan in de III Moekim Gighen is hiervan echter niet het gevolg geweest; hij kan slechts Gighen bezoeken en zich daardoor persoonlijk met het bestuur in verbinding stellen. De verhouding van Paleuh tegenover de hoeloebalangs der federatie XII bleef dezelfde.

De reeds in twee vroegere verslagen (verg. laatstelijk het verslag van 1896, blz. 9) vermelde slechte verhouding van T. Polim van Endjoeng tot zijne halfbroeders T. Tjoet Mohamad Adan en T. Hadji Brahim bleef onveranderd.

T. Bintara Tjoemboek, hiervóór reeds genoemd, bleef de trouwste bondgenoot van den pretendent-sultan in deze streken; hij steunde dezen krachtig bij zijn tocht naar Kemala, en boette hiervoor met een inval van T. Bintara Kemangan, ten gevolge waarvan hij eenige kampongs verloor.

Pogingen van T. Bintara Pekan van Merdoe en T. Bintara Blang Rana Wangsa, om eene betere verstandhouding met Kemangan te verkrijgen, mislukten. In het landschap Merdoe kenmerkte zich de toestand gedurende het geheele jaar door geschillen tusschen T. Tjihik Bin Sawang, T. Bin Sech en T. Bintara Pekan, niettegenstaande in den aanvang van het jaar omtrent de verdeeling der invoerrechten (verg. het vorig verslag, blz. 9) eene regeling was getroffen. Voornamelijk waren deze twisten te wijten aan T. Bintara Pekan, die zich meer gezag wilde aanmatigen dan hem toekwam en het T. Tjihik niet kon vergeven, dat deze weigerde zijn volk aan den strijd tusschen Kemangan en Paleuh te doen deelnemen.

De pogingen van het bestuur om T. Sech Kobat, die door T. Tjihik Samalanga uit de II Moekim Toenoeng was verdreven (verg. het vorig verslag, blz. 9), met dezen te verzoenen, leden schipbreuk op den eisch van T. Sech Kobat, daartoe opgezet door zijn schoonvader T. Tjihik Pasangan, om als zelfstandig hoeloebalang in zijn gebied door het Gouvernement te worden erkend en niet langer van Samalanga afhankelijk te zijn. In de steeds gespannen verhouding kwam door de Sech Kobat aange-

dane beleediging in zoover verandering, dat T. Tjhik Pasangan den strijd tegen Samalanga aanvaardde door naar de grens op te rukken, onder het voorwendsel zijne echtgenoot, de zuster van T. Tjhik Samalanga, te willen opzoeken. Beide partijen richtten bentings langs de oevers der Djempah-rivier op en beschoten elkaar van daaruit zonder veel succes, terwijl T. Sjech Kobat een inval deed in het directe gebied van T. Tjhik Samalanga en een 50-tal huizen in de asch legde. Nadat het bestuur zich gedurende eenigen tijd bepaald had tot pogingen om de twistende partijen naar hare woonplaatsen te doen terugkeeren, welke afstuitten op te hooge eischen van Pasangan en T. Sjech Kobat, dreigde de toestand ernstiger te worden, doordat Kloempang Doea en Sawang zich gereed maakten Samalanga bij te springen. Ook werden berichten ontvangen dat de pretendent-sultan pogingen in het werk wilde stellen tot verzoening van de strijdende partijen. Ons bestuur achtte toen het oogenblik gekomen tot krachtiger optreden en eischte, onder bedreiging van sluiting van het kustgebied, dat beide partijen het oorlogsterrein zouden verlaten. Aan dezen eisch werd voldaan, waarna Samalanga en Pasangan aannamen zich met betrekking tot de oorzaak der voortdurende slechte verhouding, namelijk het huwelijk van T. Tjhik Pasangan met de zuster van T. Tjhik Samalanga (zie mede vorig verslag, blz. 9), te onderwerpen aan de uitspraak van een scheidsgerecht.

Dat Kloempang Doea en Sawang gereed stonden Samalanga in zijn strijd tegen Pasangan bij te staan, vindt zijne oorzaak in den steun, dien Pasangan aan den pseudo-hoeloebalang Sjech bij zijn aanval op Kloempang Doea in het begin van 1896 in het geheim verleende en die de verovering van dit landschap ten doel had. Wel kon hij in zijne veroveringsplannen door Kloempang Doea, bijgestaan door Sawang, gestuit worden, maar de krachtige dwang, door ons bestuur op Pasangan uitgeoefend, was noodig om zijn aanhang te doen verloopen, waarop hij naar de Gajoe-landen aftrok.

Het tot Tjoenda behoorend landschapje Boeloeh (verg. vorig verslag, blz. 10) bleef steeds eene verzamelplaats voor kwaadwilligen, waar Tengkoe di Awi Getah en Tengkoe Pantei Radja als hoofden op den voorgrond traden. Na een paar onbeteekenende pogingen van die benden om de versterking van T. Tjhik Tjoenda aan te vallen, verliepen zij langzamerhand, zoodat ten slotte Nja Kedjoeroean van Blang Ara, vooral nadat hij twist had gekregen met een zijner onderbevelhebbers, die daarbij verwond werd, alleen stond.

Nisam betoonde zich een goed vriend van het Gouvernement, maar, evenals Bajoe, waarvan het hoofd veel moeite deed om zijn rijkje uit den staat van verval te verheffen, bevindt het zich nog in ongunstigen economischen toestand

Het landschap Gedong bleef als voorheen een broeinest van fanatisme en eene schuilplaats voor verschillende bekende bendehoofden. Het vroegere hoofd, dat in het belang van zijn rijkje afstand deed van het gezag ten behoeve van zijn jongeren broeder, die het Gouvernement niet zoo slecht gezind is, bleef in de oogen der bevolking de machthebbende. Den 29sten Juni 1896 werd Gedong door de besturende ambtenaren van Telok Semawé bezocht, hetgeen sedert 1878 niet was gebeurd. De maharadja van Telok Semawé had een aantal gewapende lieden als geleide medegenomen; de ontvangst liet niets te wenschen over.

Ook in het landschap Kerti is voornamelijk de bevolking der bovenstreken ons gezag zeer vijandig gezind: ook leverde zij strijdkrachten vòor de benden in het Boeloehsche. Aangezien ons bestuur de overtuiging had dat Tjoet Nja voldoenden invloed bezit om hare onderhoorigen te beletten aan woelingen tegen ons gezag deel te nemen, doch dien invloed niet voldoende aanwendde, werd besloten gedurende een jaar de hassil-radja aan te houden en niet uit te keeren, wanneer de boven-Kertische woelgeesten zich niet rustig houden. Gedurende een half jaar heeft deze dwangmaatregel thans gunstig gewerkt.

Onze vestiging te Telok Semawé werd niet nader verontrust. Toch zwierven ook daar nog door geestdrijvers opgezweepte elementen rond, zooals op 22 Juni 1896 bleek, toen een militair detachement door eenige kwaadwilligen met de klewang werd aangevallen; een tweetal dier lieden werd afgemaakt.

Oostkust. Het landschap Simpang Olim ontwikkelde zich merkbaar onder het krachtige bestuur van den reeds in vorige verslagen vermelden hoeloebalang T. Moeda Joesoef. Cultures, als die van peper en notemuskaat, breidden zich belangrijk uit, en een wegennet werd aangelegd. Van alle kanten stroomden lieden van elders Simpang Olim binnen.

In het landschap Djolok Besar, waartoe ook Djolok Ketjil, Bagoh en Edi Tjoet behooren, ging de pepercultuur achteruit, met uitzondering van Edi Tjoet, waar eene kleine vermeerdering valt waar te nemen. De ongunstige geldelijke omstandigheden van den opperheer T. Bintara Peken, waarvan in 't vorig verslag (blz. 10) sprake is, beletten hem het geven van voorschotten, zoodat het met de cultuur in zijn gebied treurig gesteld is. De radja van Edi Besar gaat gebukt onder den schuldenlast zijns vaders; ook hier zijn de inkomsten zeer verminderd wegens de lage peperprijzen, waarom het hem moeielijk valt aan zijne verplichtingen te voldoen. Ons bestuur, dat zijne geldmiddelen beheert, was bezig met eene regeling zijner zaken.

In den ongunstigen economischen toestand van Pedawa Besar kwam geene verandering.

Met klem is door ons bestuur bij T. Tjhik, den radja van Perlak, aangedrongen op bevrediging der Simpang Anas-streek, waarvan het hoofd T. Moeda Dalam een der ijverigste panglima's van T. Nja Makam was. T. Tjhik had in het voorjaar van 1897 de belofte afgelegd bij het begin der nieuwe pepercampagne de zaken aldaar te regelen. Ook met het onschadelijk maken van het in 't verslag van 1895 (blz. 8) genoemde bendehoofd Nja Mohamad Perlak bleef T. Tjhik in gebreke, voorgevende dat eene poging tot gevangenneming steeds door Nja Mohamad's vele vrienden zou worden verraden. Volgens berichten van Februari 1897 waren maatregelen in overweging om T. Tjhik te nopen zijne lijdelijke houding te laten varen. De in 't vorig verslag (blz. 10) vermelde Nja Benoe (ten rechte Nja Beni), die zich aan verschillende strafbare handelingen had schuldig gemaakt en daarom op verzoek van T. Tjhik zou worden opgevat en verbannen, werd, bij eene poging om hem te arresteeren, doodgeschoten.

In het landschap Soengei Raija nam, niettegenstaande het wanbeheer van den radja Habib Djafar, ten gevolge waarvan moord en doodslag aan de orde van den dag waren, de pepercultuur in bloei toe, hetgeen aan den uitstekend vruchtbaren bodem is toe te schrijven.

In de bovenstreken der landschappen Langsar en Madjapahit houden zich nog een aantal uitgewekenen uit Tamiang op, waarom in overleg met den resident der Oostkust van Sumatra onlangs besloten is de militaire patrouilles, die van Tamiang uit ondernomen worden, ook deze streken te doen doorkruisen, begeleid door een der besturende ambtenaren van Edi en door gemachtigden der radja's. Het ruchtbaar worden van deze voornemens had, luidens ingekomen berichten, bijna al de bedoelde uitgewekenen doen besluiten naar Gajoesche kampongs aan de Boven-Bajan te verhuizen. Ter deelneming aan de eerste dezer patrouilletochten zijn in de tweede week van April jl. met den controleur van Edi naar Seroewaij medegekomen, behalve eenige mindere hoofden, de radja van Madjapahit en een gemachtigde van den radja van Langsar, welke hoofden vooraf in de gelegenheid werden gesteld een bezoek te brengen aan het etablissement der petroleum-onderneming in Langkat. Den 17den April werd met de aangewezen macht (eene militaire colonne sterk 109 bajonetten) Seroewaij verlaten en over zee vertrokken naar Madjapahit, waar de ontvangst door hoofden en bevolking niets te wenschen overliet. Den volgenden dag ging de colonne via Toealang Tjoet naar Aloer Mamam, van waar de militairen naar hunne garnizoenen in Tamiang terugkeerden.

Westkust. Onze versterking te Melaboeh werd in 1896 meermalen beschoten, zonder dat wij daardoor verliezen leden. Eenige malen werd de vijand door artillerievuur of door patrouilles verdreven.

In eenige der ten noorden van Telok Kroet gelegen landschappen werd nu en dan overlast ondervonden van benden uit de sagi der XXII Moekim van Groot-Atjeh, die zich ook mengden in de twisten tusschen de datoe's Moela en Moetara in de bovenstreken van Lambesoi. Het bestuur wendde in den aanvang van 1897 pogingen tot verzoenieg aan.

In het landschap Koeala Oenga werd het bestuur geregeld door de keuze van T. Nja Ali, schoonzoon van den sedert jaren overleden radja Potjoet Abas.

Van Lagen en Telok Gloempang sloot het hoofd, T. Mohamad Arsad, zich bij T. Oemar aan, waarom T. Mohamad Adib, de zoon van een indertijd door T. Oemar vermoorden landsgroote, tot tweeden hoeloebalang werd aangesteld.

Om in de betrekking, opengevallen door den dood van den kedjoeroean van Kroeng Sabil, die door een zijner onderhoorigen werd vermoord, te voorzien, werd tot zijn opvolger gekozen T. Ibrahim, de zoon van den in 1879 gestorven kedjoeroean Radja Moeda

Tusschen T. Imam Moeda van Tenom en eenige Melaboehsche hoofden heerschte gedurende eenigen tijd eene vrij gespannen verhouding, doch ons bestuur slaagde er in vijandelijkheden te voorkomen.

In het Trijahsche werd de broeder van den radja wegens eene schuldvordering, die hij met te veel aandrang wilde innen, vermoord, waarop laatstgenoemde op den moordenaar, die zich met eenige hoofden verbonden en versterkingen opgericht had, wraak nam, hem uit zijne stellingen verdreef en hem dwong zijne toevlucht te Senagan te zoeken, waardoor beide landschappen zich tot een strijd voorbereidden. Het gelukte echter ook hier aan ons bestuur om eene uitbarsting te voorkomen.

De ook uit het vorig verslag (blz. 11) bekende onruststoker T. Bin Blang Pedir zag zich, na eenigen tijd tegen de datoe's van Soesoeh oorlog gevoerd te hebben, genoopt vrede te sluiten; hierdoor keerde de rust in die streek terug.

Omtrent den algemeenen toestand in de eerste maanden van 1897 zoowel in Groot-Atjeh als in de Onderhoorigheden viel overigens nog het volgende te melden.

Binnen de geconcentreerde linie en ook in den laatsten tijd in de IV en VI Moekim van de sagi der XXV Moekim mag de veiligheid van personen en goederen vrij groot genoemd worden. Ook binnen het thans door ons bezette gebied is een betere toestand merkbaar, maar toch kwamen gevallen van roof, brandstichting en moord voor, die hun oorsprong vonden in wraakzucht onzer tegenpartij over verstrekte inlichtingen. Zoo de op blz. 8 hiervóór bedoelde brandstichting en moord respectievelijk op 21 en 31 December 1896. Buiten het door ons bezette gebied kwamen herhaaldelijk diefstallen en beroovingen voor. Vooral vond dit plaats ten opzichte van lieden die zich naar de nabij onze versterkingen gelegen passars wilden begeven, waarbij dan de roovers zich dekten achter de machtiging van een hunner hoofden, die het bezoeken van die passars tot een strafbaar feit had verklaard. Van Lohong en Lepong terugkeerende lieden naar de IV en VI Moekim hadden ook zeer veel van de rooflust der benden van T. Oemar te lijden, die daardoor trachtten dien terugkeer te beletten.

Wat de Onderhoorigheden betreft, had in de omstreken van Segli de inheemsche bevolking niet minder dan onze vestiging aldaar (zie blz. 9 hiervóór) overlast van de in de moekim Pekan Baroe-Pekan Sot huizende kwaadwilligen, ten gevolge waarvan bloedige botsingen niet uitbleven. Herhaaldelijk deden zich ook zeer stoutmoedig uitgevoerde gevallen van zeeroof nabij Segli voor, waarvoor de moekim Pekan Baroe-Pekan Sot af en toe met granaatvuur ook van de marine werd getuchtigd. Om te trachten aan de zeerooverijen een einde te maken, werd een der oorlogsschepen speciaal belast met de bewaking van het kustgedeelte tusschen genoemde moekim en Segli.

Te Edi werd op 2 October de gezagvoerder van een der kleine Engelsche stoomschepen op de passar niet levensgevaarlijk door een van Pasei afkomstigen fanatieken lepralijder verwond, die daarop nog denzelfden dag door het zelfbestuur werd ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Voorts werden op 29 Augustus, 28 November en 1 December een drietal aanvallen op het etablissement en de passar aan de koeala te Edi gepleegd door lieden afkomstig van Simpang Olim, die spoedig genoodzaakt waren af te trekken.

In den omtrek van onze vestiging te Melaboeh, welke zooals straks gezegd, in 1896 meermalen beschoten werd, heerschte eene groote mate van onveiligheid. De bende van Tengkoe Kaoli, die sedert eenigen tijd naar Oedjoeng Kala is verhuisd, kwam herhaaldelijk de passar verontrusten, waarom ten noordoosten en noordwesten daarvan twee door Atjehers bewaakte blokhuizen zijn opgericht, nadat Kotta Hasan in den nacht van 23 op 24 April 1896 door kwaadwilligen was overrompeld, bij welke gelegenheid drie der bewakers sneuvelden en hunne geweren verloren gingen. Op 28 December werden een tweetal handelsvaartuigen nabij Koeala Boeboen buitgemaakt door volgelingen van bovengenoemden Tengkoe Kaoli, waarvan er een aan het strand ook een handelaar van Melaboeh aanhield, licht verwondde en van zijn geld beroofde. Ook buiten de naaste omgeving onzer vestiging liet de veiligheid van personen en goederen veel te wenschen over; verbetering viel daarin nog niet te bespeuren.

In Groot-Atjeh weken na den afval van T. Oemar vele bewoners der VI Moekim en der III Moekim Daroe uit naar Lepong, Lohong en Lambesi, en uit de IX Moekim, de VII Moekim Baïd, de V Moekim Montassik, de III Moekim Lamrabo en de moekim Siem volgden velen tijdens onze operatiën in Mei en Juni 1896 dat voorbeeld, door naar de achter deze landstreken gelegen heuvelterreinen te vluchten. Sedert is een groot deel der uitgewekenen teruggekeerd. Velen worden echter nog door de bendehoofden tegengehouden in hun voornemen om hunne oude woonplaatsen weder op te zoeken.

Op de Noord- en Oostkust kwam alleen voor het jaarlijksche heen en weder trekken der peperplukkers.

Wat den gezondheidstoestand der bevolking betreft, onder hen die uitweken naar het gebergte kwamen vele gevallen van koorts met doodelijken afloop voor; in het laatste kwartaal van 1896 eischte de cholera insgelijks vele offers, vooral in de VII Moekim Baïd en de V Moekim Montassik, terwijl verder sporadische gevallen binnen de linie voorkwamen. De cholera nam geen bepaald epidemisch karakter aan. Op Poeloe Weh deden zich, ook onder de inlandsche bevolking, weder gevallen van malaria voor.

De veestapel bleef voor epizoötieën bewaard.

In de afdeeling Groot-Atjeh waren in 1896 de invoeren van verschillende handelsartikelen van minder beteekenis dan in de twee voorafgegane jaren, hetgeen was toe te schrijven aan de plaats gehad hebbende beroeringen; voor de belangrijkste artikelen van verbruik toch deden zich, volgens de bestuursopgaven (andere dan die welke ten behoeve van de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek verzameld worden), de invoercijfers over de drie laatst verloopen jaren als volgt voor:

	1894	1895.	1896.
eetwaren (waarde)	f 492 365	f 472 219	411 295
rijst (K.G.)	5 999 000	5 336 440	5 416 980
petroleum (liter)	707 328	1 460 930	673 848
tabak (waarde)	f 54 200	f 71 308	f 55 286
meel (waarde)	f 80 271	f 102 816	f 35 673
gedroogde visch (K.G.)	230 856	423 663	104 852
manufacturen (waarde)	f 247 050	f 101 130	f 100 060

De uitvoer in deze afdeeling was evenals vroeger onbeteekenend. Slechts eene Europeesche firma opende eene toko, doch moest, evenals eene andere, die nog slechts twee jaren bestond, liquideeren.

Op Poeloe Weh, sedert 't laatst van Mei jl. door een onderzeeschen kabel telegraphisch verbonden met Olehleh en daardoor met het wereldtelegraafnet [1]), bracht het in April 1896 aan de Sabang-baai geopende kolen-etablissement van de firma de Lange & C°. wel eenige levendigheid aan, doch het nam tot nog toe geen zeer hooge vlucht; vermindering van het aantal onzer oorlogsschepen in de wateren van Noord-Sumatra en het feit dat die, welke ter Oostkust zich ophouden, zich veelal te Belawan (Deli) van kolen voorzagen, waren in de laatste helft van 1896 zeer merkbaar nadeelig voor de ontwikkeling van den handel. In 1896 werd de Sabang-baai bezocht door een Engelsch, een Russisch en een Oostenrijksch oorlogsschip.

Het aantal zeepassen gedurende 1896 te Kotta Radja en Olehleh afgegeven bedroeg 5369, tegen 6061 in 1895 en 5971 in 1894.

In de afdeeling Noord- en Oostkust was de handel in 1896 niet bijzonder levendig. De voornaamste artikelen, als rijst, lijnwaden, petroleum, gedroogde visch, enz., werden van Pinang ingevoerd. In de drie havens dezer afdeeling ging minder om dan in 1895. Te Segli, Telok Semawé en Edi werd gedurende 1896 ingevoerd voor eene waarde van respectievelijk f 346 000, f 258 000 en f 607 000 (tegen f 395 000, f 444 000 en f 711 000 in 1895), terwijl de waarde der uitvoeren van daar was te stellen op respectievelijk f 230 000, f 345 000 en f 708 000 (tegen f 385 000, f 465 000 en f 883 000 in 1895). De in- en uitvoerhandel is wel nog voor een groot deel in handen van Chineezen, maar de Atjehers beginnen dien hoe langer zoo meer tot zich te trekken. Van de Westkust werden geen cijfers omtrent den handel ontvangen; slechts werd gemeld dat er eenige vermeerdering in den invoer viel waar te nemen, maar daarentegen eene vrij belangrijke vermindering in den uitvoer van peper.

Wat den landbouw aangaat, wegens den in Groot-Atjeh ingetreden oorlogstoestand werden voornamelijk in de VI Moekim (sagi der XXV Moekim) de velden niet bewerkt, en zal daar dus door invoer in de behoefte aan rijst moeten worden voorzien. Overigens waren de uitkomsten van den oogst niet ongunstig. Ook van elders in dit gewest, met name uit de Pedirstreek en van de Westkust, werden goede berichten hieromtrent ontvangen. De koffiecultuur is nog van geringe beteekenis. Tabak wordt alleen voor eigen verbruik aangeplant, behalve in de Pedir-streek, waar eene gewilde soort geteeld en voor een deel naar Groot-Atjeh uitgevoerd wordt. Steeds dalende prijzen bedreigen de pepercultuur met ondergang en hebben een sterken invloed op de inzameling. Wel staan de cijfers der beide laatste jaren wat de Noord- en Oostkust betreft ongeveer gelijk, maar vooral op de Westkust verminderde de oogst weder zeer, zoodat hij niet meer te vergelijken is met dien van vroegere jaren. De pinangcultuur, die voornamelijk op de Noordkust gedreven wordt, gaat in die streek vooruit. Elders is zij niet van groot belang.

[1]) Over het voornemen om op Poeloe Weh eene dokgelegenheid te scheppen, wordt gehandeld in hoofdstuk E, § 4.

Wegens het uitroeien van bosschen in de nabijheid der bewoonde streken zijn zoowel boschproducten als timmerhout in Groot-Atjeh schaarsch; in de andere afdeelingen bestaat daaraan geen gebrek; uit Langsar en Madjapahit is de uitvoer van hout naar Deli zelfs vrij beduidend (zie daarover aanstonds meer). Ook levert in de Onderhoorigheden de inzameling van boschproducten voor een aantal lieden een middel van bestaan op. De voornaamste dier producten zijn rottan en getah en verder, in mindere hoeveelheden, was, honig, drakenbloed en eetbare vogelnestjes.

Met uitzondering van enkele schokken van aardbeving en het periodiek buiten de oevers treden van de Atjeh-rivier, vallen geen natuurverschijnselen te vermelden.

Scheepvaartregeling. De in 't verslag van 1893 (blz. 5 en 272) besproken scheepvaartregeling voor Atjeh en onderhoorigheden, waartoe betrekking hebben de ordonnantiën van 10 September 1892 (Indisch Staatsblad n°. 203) en 12 Maart 1893 (Indisch Staatsblad n°. 83), de eerste sedert gewijzigd bij de lager te vermelden ordonnantie van 6 October 1896, is thans in werking: 1°. op de geheele Oostkust, omvattende het kustgedeelte tusschen de grens van Tamiang (residentie Sumatra's Oostkust) en Diamantpunt; 2°. op de Noordkust, met uitzondering van het kustgedeelte begrepen tusschen Koeala Beratjan ten oosten en Oedjong Batee (Pedro-punt) ten westen; 3°. op de Westkust, en 4°. op Poeloe Weh. Voor evengenoemde kuststrook tusschen Koeala Beratjan en Oedjong Batee, die bij een besluit van den waarnemenden gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden dd. 19 Mei 1896 voor de kustvaart gesloten werd verklaard, geldt, voor zoover het grootste gedeelte betreft, namelijk dat begrepen tusschen Koeala Beratjan en Koeala Leugah, waartoe o. a. Segli behoort, nog steeds een licentiestelsel, terwijl het overige (westelijk) deel van bedoeld kustgebied, begrepen tusschen Koeala Lengah en Oedjong Batee, omvattende o. a. de kustplaatsen Lampanas, Kroeng Raija en Ladoeng, gesloten bleef, omdat de hoofden van de sagi der XXII Moekim, die uit de Kroeng Raijabaai en omstreken hunne pepervoorraden verschepen, bij voortduring het verzet tegen ons gezag steunden. De vischvangst bleef er aanvankelijk toegestaan, maar na den afval van T. Oemar werd dit bedrijf bij een besluit van genoemden datum door den gouverneur mede verboden, en zulks niet alleen tusschen Koeala Lengah en Oedjong Batee, maar ook meer westelijk tot aan Koeala Gighen (Groot-Atjeh), uit overweging dat de opbrengst slechts ten goede zou komen aan de ons vijandig gezinde partij.

Dit verbod werd om dezelfde redenen ook geldig verklaard voor de landschappen Lepong en Lohong ter Westkust, terwijl bij besluit van den gewestelijken gouverneur dd. 8 Februari 1897 de havens gelegen tusschen Kroeng Raba en het landschap Djenamprong met het aangrenzende kustgedeelte voor de kustvaart werd gesloten, om hierdoor T. Oemar te bemoeielijken in het aanschaffen van benoodigdheden voor zijne omgeving in de bovenstreken der Lambesi-rivier. Tevens werd de vischvangst verboden in evengenoemd kustgedeelte, voor zoover dat niet reeds bij hooger genoemd besluit dd. 19 Mei 1896 was geschied.

De Sabang-baai (Poeloe Weh) werd in April 1896 (Indisch Staatsblad n°. 64) voor den algemeenen handel opengesteld.

Met wijziging in zoover van de voor Atjeh's Oostkust geldende scheepvaartregeling werd bij ordonnantie van 6 October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 191) de gewestelijke gouverneur bevoegd verklaard om vaartuigen van grooter inhoud dan 25 ton, die den houthandel tusschen de residentie Sumatra's Oostkust en eenige landschappen ter Oostkust van Atjeh uitoefenen, tot de kustvaart toe te laten. Van deze bevoegdheid is door den gouverneur bij besluit van 25 November 1896 ten opzichte van de landschappen Langsar en Madjapahit gebruik gemaakt, en bij besluit van 23 Februari 1897 ten opzichte van Soengei Raija. Eene niet onbelangrijke ontwikkeling van den houthandel uit deze landschappen naar Deli wordt van dezen maatregel verwacht, want Deli, dat arm aan hout is, heeft veel behoefte aan dat artikel voor de tabakschuren en kan zich deze materialen goedkoop in Atjeh aanschaffen; echter waren de kleine, minder dan 25 ton metende, prauwen voor het vervoeren van hout niet geschikt wegens de geringe laadruimte, waardoor de vervoerkosten te groot werden. Slechts aan gunstig bekende personen wordt vergunning tot het uitoefenen van deze kustvaart verleend; bovendien heeft het bestuur het geheel in zijne macht de vergunningen in te trekken, wanneer klachten mochten worden vernomen dat die vaartuigen aan den smokkelhandel worden dienstbaar gemaakt.

Ook moet nog worden vermeld dat de in October 1892 en April 1893 door den gouverneur van Atjeh uitgevaardigde bepalingen tot uitvoering van de hooger aangehaalde ordonnantiën van September en Maart te voren betreffende de scheepvaartregeling, bij eene in de Javasche Courant dd. 1 December 1896 afgekondigde nadere verordening van dien gewestelijken bestuurder zijn samengesmolten, bij welke nieuwe verordening tevens wijziging is gebracht in het toezicht op de kustvaart door het instellen van passenboeken, terwijl de passen zijn vervallen voor visschersvaartuigen, die slechts voor eventueel aan boord aanwezige handelsgoederen in het bezit van een pas moeten zijn. De invoering van deze passenboeken zal gepaard gaan met het voorzien van de prauwen met een brandmerk, waardoor een beter toezicht kan worden gehouden. Afschaffing van passen voor visschersvaartuigen was zoo niet noodig, dan toch wenschelijk, omdat de contrôle op het bezit van een pas als vrij nutteloos kon worden beschouwd, en bijna altijd de geconstateerde overtredingen bleken te wijten te zijn aan onnauwkeurigheid van de zijde der met het opmaken van die passen belaste personen, zijnde de schrijvers der hoofden.

Op den gang van zaken in de afdeeling Groot-Atjeh en als middel tot het bedwingen aldaar van het verzet tegen ons gezag is de scheepvaartregeling van geen invloed geweest. De oorzaak hiervan is toe te schrijven aan het feit, dat de uitvoer uit Groot-Atjeh zoo uiterst gering is dat de hoofden bij sluiting van het kustgebied niet zoodanig in hunne inkomsten worden getroffen, dat zij hunne medewerking aan eene beëindiging van het verzet zullen verleenen om niet het grootste deel hunner inkomsten te zien verloren gaan.

Feitelijk werkt de scheepvaartregeling dan ook slechts krachtig op de Noord- en Oostkust van Atjeh, en in het bijzonder ten opzichte van die landschappen, waar belangrijke cultuur bestaat en het bestuur door bedreiging met het opleggen van boeten zijn wil door de hoofden kan doen eerbiedigen.

In de Pedir-streek neemt onze invloed ontegenzeggelijk toe. Wel geldt hier, zooals straks is gezegd, een licentiestelsel en is de scheepvaartregeling nog niet ingevoerd, maar dat licentiestelsel grenst zeer na aan eene scheepvaartregeling, zooals die voor het overige deel in werking is. En de invloed daarvan is niet uitgebleven. Terwijl de sluiting de hoofden van ons gezag vervreemdde, en de verhouding tot Pedir zelfs af en toe gespannen was, is daarin na toepassing van het licentiestelsel belangrijke verbetering gekomen, zooals o. a. bleek na den op blz. 9 hiervóór besproken moord op den jeugdigen T. Radja Pakeh Mohamad Daoed (November 1896), toen het bestuur in alle zaken betreffende de erfopvolging werd gekend.

Ook met T. Bintara Kemangan, radja van Gighen, werden veelvuldige aanrakingen verkregen, evenals met T. Ismail van Aijer Leboe en T. Bintara Pakeh van de III Moekim Gighen, maar de toestanden in die landstreek zijn nog zoo verward, de tegen ons bestuur gekante partij zoo krachtig en haar invloed door het behendig gebruik maken van onderlinge verdeeldheid der landshoofden zoo groot, dat het er nog verre van is dat ons gezag daar als gevestigd kan worden beschouwd.

In het overige deel der Noordkust, dat wil zeggen ten oosten van Koeala Beratjan, werd de tusschenkomst van het bestuur niet alleen bij twisten met naburen ingeroepen, maar ook bij binnenlandsche onlusten; het laatste in Merdoe, het eerste ten opzichte van den strijd tusschen Samalanga en Pasangan. Eene bedreiging van de partij, die onze beslissing niet wilde opvolgen, was voldoende om haar zich naar onzen wil te doen schikken. Ook gelukte het aan het bestuur de hoofden van Kloempang Doea en Sawang te doen afzien van hun voorgenomen aanval op Pasangan, tijdens dit landschap in moeielijkheden met Samalanga was gewikkeld. Ook met Kerti was eene bedreiging met boete door inhouding op de hassil voldoende om te zorgen, dat geen personen uit dat gebied zich meer bij benden kwaadwilligen in Boeloe Blang Ara aansloten. Al die hoofden wisten dat het bestuur de macht bezat om de bedreiging ten uitvoer te leggen. En krachtiger nog zal onze invloed zich in deze streek kunnen doen gelden, nu er sedert 1 Januari jl. ook de ter Oostkust met succes toegepaste maatregel in werking is getreden, dat de hassil der radja's door de bestuursambtenaren wordt geheven in de haven van uitvoer. Hoe grooter de inkomsten der radja's zijn, hoe sterker de invloed van het bestuur, waaruit echter ook tevens het omgekeerde volgt, zooals meermalen ten opzichte van de min of meer onafhankelijke hoofden der bovenlanden bleek.

Ter Oostkust werkt de scheepvaartregeling gunstig niettegenstaande den achteruitgang der pepercultuur, waardoor vele hoofden hun aandeel in de hassil belangrijk zagen dalen en ook de overige belastingen minder voordeelen opleveren. De radja van Simpang Olim stelde op aandrang van het bestuur pogingen in

het werk om eenige hoofdaanleggers van den diefstal in het gebouw der speelpacht aan de koeala te Edi in handen te krijgen. Wel is waar leidden die pogingen niet tot het gewenschte gevolg, maar van zijn goeden wil gaf hij op duidelijke wijze blijk. Van T. Tjhik Peklak bleef de hassil, ongeveer $ 45 000 bedragende, in handen van het bestuur, ten einde hem te dwingen eene regeling der zaken van Simpang Anas ter hand te nemen.

Vooral ter Westkust, waar de cultuur van peper door verschillende omstandigheden veel is achteruitgegaan, is merkbaar wat hiervóór werd aangeteekend, dat in de eerste plaats de invloed van het bestuur sterk is in die landschappen, waarvan de hoofden groote inkomsten hebben, en die invloed gering is, wanneer de inkomsten klein zijn. Toch is ook in de landschappen ter Westkust meer aanraking met de hoofden verkregen, die niet verzuimen bij twisten de tusschenkomst van het bestuur in te roepen. Het bestuur mist er echter de krachtige dwangmiddelen, die het ter Oostkust ten dienste staan om onwillige hoofden tot rede te brengen, maar toch kan de toestand bevredigend genoemd worden, althans voor zooveel de kustlandschappen aangaat. In de binnen 's lands gelegen staatjes is onze invloed van weinig beteekenis.

De scheepvaartregeling, waarmede onafscheidelijk verbonden is eene strenge bewaking van de kust en scherpe contrôle op de handhaving van het beginsel dat slechts in de havenplaatsen, waar wij ons gevestigd hebben, op Europeesche wijze getuigde vaartuigen worden toegelaten, — welke beide plichten aan de marine zijn opgelegd, — is er niet in geslaagd den smokkelhandel in oorlogscontrabande geheel te fnuiken. Maar dat zóó groote hoeveelheden geweren en munitie zouden zijn ingevoerd, als wel eens beweerd is, moet betwijfeld worden.

Dat ook de kleine van Pinang komende stoomschepen zich tot den smokkelhandel zouden leenen, eene bewering, die men wel hoort uiten, is — zoo bericht de gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden — een vermoeden dat, als niet gegrond, mag worden verworpen; althans noch bij den consul-generaal op Pinang, noch bij de bestuursambtenaren ter kuste kwamen daaromtrent berichten in. De risico, die deze vaartuigen zouden loopen, is zoo groot, dat noch de eigenaren noch de ondernemers zich licht aan zoodanige smokkelarij zouden wagen. Ware op geene andere wijze smokkelwaar in te voeren, dan wellicht zouden die stoomschepen daarvoor te vinden zijn, maar de invoer met kleine prauwen is betrekkelijk gemakkelijk; in eene der vele riviermondingen en kreeken onttrekken zij zich zonder moeite aan vervolging, en zelfs, wanneer eene poging om contrabande in te voeren van te voren bericht, de prauw behoorlijk gesignaleerd en het in station liggende oorlogsschip gewaarschuwd is, kan de invoer nog niet altijd worden voorkomen, zooals onlangs gebleken is, toen eene niet onbelangrijke partij contrabande veilig te Simpang Anas werd binnengebracht.

Ook de Tamiangsche kust eigent zich, evenals het zuidelijk deel der Oostkust van Atjeh, zeer tot den smokkelhandel, en om dezen tegen te gaan is een der oorlogsschepen belast met het bekruisen van het tot de residentie Oostkust van Sumatra behoorende kustgebied Pantei Kermah-Babalan, waarin de Aroebaai begrepen is. Tevens is een recherchevaartuig, de *Wilhelmina*, in dienst gesteld, en van dezen maatregel mag, daar de *Wilhelmina* een snelvarend, behoorlijk gewapend scheepje is, dat zijn steun kan vinden in het kruisende oorlogsschip, voor het tegengaan van den smokkelhandel veel worden verwacht.

Van beteekenis ten opzichte van den smokkelhandel is hetgeen de consul-generaal op Pinang verricht in het belang der ontdekking hetzij van pogingen tot uitvoer van oorlogsmaterieel, hetzij van het bezitten daarvan in belangrijke hoeveelheid. Zijne bemoeiingen in die richting hebben in de jongste maanden, zoo werd in Februari jl. bericht, veel succes gehad.

Ten opzichte van den zeeroof meldde de gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden op het einde van Februari jl. dat in den laatsten tijd zich verscheidene gevallen van dien aard hadden voorgedaan, welke echter grootendeels als strandroof te beschouwen waren. In het bijzonder op en nabij de reede van Segli (noordkust van Atjeh) hadden kwaadwilligen van Pekan Baroe zich eenige malen aan dit bedrijf schuldig gemaakt. Op maatregelen om herhaling van dergelijke feiten te voorkomen waren onze autoriteiten bedacht.

Het denkbeeld van het overnemen van de rechtenheffing in de Atjehsche kustlandschappen moet, naar de meening van den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden, als ontijdig verworpen worden. Door het thans ter Noord- en Oostkust gevolgde stelsel, hiervóór omschreven, zijn wij op weg — zoo schrijft genoemde gewestelijke bestuurder — een juist inzicht in de toestanden te krijgen, maar voldoende kennis van den stand van zaken, om daarop de hoegrootheid der afkoopsommen met juistheid te taxeeren, ontbreekt ons op dit oogenblik nog. Intusschen gaat het bestuur voort met het verzamelen van gegevens, en zal eerst later op grond van de daardoor verkregen resultaten dit punt in ernstige overweging genomen kunnen worden.

§ 4. *Midden-Sumatra.*

Politieke aanrakingen met het uitgestrekte Gajoe-gebied, omvattende het binnenland tusschen Atjeh's West- en Oostkust, hadden niet plaats. Het aantal Gajoe's, dat op onze noordelijkste posten in de residentie Sumatra's Oostkust (te Seroewaij en Kwala Simpang in Tamiang) ter markt kwam, voornamelijk met tabak, boschproducten en vee, bleef ook in 1896 toenemen. Daar de Gajoe's gewoonlijk onder geleide van een hoofd ten handel gaan, maakten een aantal mindere Gajoe-hoofden uit de verschillende landschappen van die gelegenheid gebruik om bij het bestuur te Seroewaij hunne opwachting te maken. De radja van Patiambang, over wien laatstelijk gehandeld werd in het verslag van 1895 (blz. 18, noot 1), kwam ditmaal niet naar de kuststreken af, wellicht als een gevolg van de in zijn gebied uitgebroken onlusten. Daarentegen bracht een zendeling van den pengheloe van Boekit den controleur te Seroewaij een bezoek in het belang van den handel (September 1896). Bij die gelegenheid werd o. a. afgesproken dat te Seroewaij een vast verblijf voor de Gajoe's zou worden gebouwd en dat zich daar een Gajoehoofd zou vestigen om de handelsbelangen zijner landgenooten te behartigen, terwijl geschillen bij den controleur zouden worden voorgebracht. Bij het einde des jaars was dit plan nog niet tot uitvoering gekomen.

Met de zuidelijker gelegen Allas-streken werd geen nadere aanraking verkregen.

In het noordwesten der aan de Battaksche streken der afdeeling Deli grenzende Karau-landen zouden, luidens de van daar ontvangen berichten, benden Gajoe's en Allas nu en dan roof en moord komen plegen. Van de bedoelde door Battaks bewoonde Karau-landen blijven de landschappen XII Koeta en Si Pitoe Koeta ons het best gezind. Laatstgenoemd landschap werd in Januari 1896 bezocht door den controleur voor de Battaksche zaken te Dama Djamboe (Boven-Serdang), wien het gelukte de hoofden van 14 der 21 tot deze „oeroeng" behoorende „koeta's" (kampongs) te bewegen een verbond te sluiten, waarbij zij verklaarden al hunne onderlinge geschillen in der minne te zullen afdoen en, ingeval zij het niet eens konden worden, de bemiddeling van ons bestuur in te roepen. Aan deze afspraak hebben zij zich, eene onbeduidende vechtpartij in de koeta Sibertang uitgezonderd, stipt gehouden. De overige 7 kampongs zijn tot dit verbond niet toegetreden. In December kwamen de verbonden hoofden, onder geleide van de sibajak's van Baroe Djahe, de eerste radja's van het landschap, gezamenlijk bij den resident te Medan hunne opwachting maken.

Van een in April 1896 door eene bende uit Teloe Koeroe gedanen inval in de Delische Battakstreken is reeds mededeeling gedaan in § 9 (blz. 18) van het vorig verslag. Nader kan daaromtrent bericht worden dat de aanvoerders der kwaadwilligen waren de sibajak van Lingga, Pa Keroeng, het voornaamste hoofd van Teloe Koeroe, en de in vorige verslagen reeds meermalen genoemde, ons vijandig gezinde sibajak van Kebon Djahe, Pa Melgah, en voorts dat aan de lieden van Teloe Koeroe verboden werd hunne benoodigdheden, waaronder in de eerste plaats zout, in Deli of Langkat te komen inkoopen, zoolang zij geen vergiffenis gevraagd, boete betaald en al het geroofde teruggegeven of vergoed hadden. Aanvankelijk weigerden zij aan de gestelde eischen te voldoen en volgens gerucht vertrokken Pa Keroeng en Pa Melgah naar Atjeh om daar hulp te zoeken, evenwel zonder succes. Daar de afsluiting van onze grenzen gevoeld werd door de bevolking van Teloe Koeroe, kwamen hare hoofden, op aansporing van met ons bevriende hoofden van XII Koeta, te Medan, waar zij het Europeesch en het inlandsch bestuur volledige genoegdoening gaven. Het vrije grensverkeer werd daarna weder opengesteld en de te Tandoek Benoea (Delische Battak-Doesoen) achtergebleven gewapende politiedienaren keerden naar Medan terug. Na de nederlaag, door genoemden Pa Melgah geleden zoowel in 1895 in de Serdangsche Battak-Doesoen bij Liang (zie vorig verslag, blz. 17) als in 1896 bij den evenbedoelden inval in de Delische Battakstreken, en na zijne vruchtelooze reis naar Atjeh, heeft hij, volgens het gewestelijk verslag, een groot gedeelte van zijn invloed in de bovenlanden verloren, terwijl daarentegen de invloed van zijn broeder, den ons goedgezinden Pa Palita, toenam.

De hoofden van de niet rechtstreeks aan Deli en Serdang grenzende landschappen Soeka, Si Anam Koeta, Boenoe Raija en andere bleven met ons bestuur op goeden voet en brachten den controleur te Dama Djamboe geregeld bezoeken.

Het onderhouden van betrekkingen met de Timor-Battaks, wier gebied aan de bovenstreken van Serdang, Bedagei en Padang paalt, en die door hunne hoofden met krachtige hand worden bestuurd, viel het bestuur over het algemeen gemakkelijker dan met de Karau-Battaks, doordien de Karau-hoofden veelal weinig macht hebben over hunne onderhoorigen. In de Timor-landen bleef het in 1896 overal rustig, behalve aan den noordelijken oever van het Toba-meer, waar een oorlog uitbrak tusschen de aan elkander verwante hoofden van Negori en Kinalang. De radja van Kinalang werd uit al zijne koeta's verdreven en wendde zich door tusschenkomst van den bestuurder van Poerba tot den controleur te Dama Djamboe ter herkrijging van zijn gebied. Deze ambtenaar wist te bewerken dat de vijandelijkheden gestaakt werden. Toean Dolok Pematang (over wien zie o. a. het verslag van 1895, blz. 9), ofschoon ons niet vijandig gezind, bleef zich op een afstand houden.

Nadat het aan de in 't vorig verslag (blz. 12) bedoelde commissie van ambtenaren gelukt was de geschillen tusschen den vorst der Raija-Battaks, Toean Kapoeltahan, met verschillende Raija-hoofden in der minne te schikken, werd de rust in de Raija-landen niet meer verstoord. Toean Kapoeltahan hield zich op loffelijke wijze aan de door hem afgelegde belofte, en kleine geschillen met Sorlain, een der Raija-hoofden (zie vorig verslag, blz. 12), werden zonder moeite uit den weg geruimd. Met Poerba werden onze betrekkingen nauwer. Gedurende een deel van Februari Maart jl. heeft de meerbedoelde controleur voor de Battaksche zaken, van Tebing Tinggi (Padang en Bedagei) uit, vergezeld van een detachement gewapende politiedienaren onder een Europeeschen instructeur, weder eene groote reis door het Raija-gebied en Poerba met goed gevolg volbracht. Deze reis, waarvan het doel was de vriendschapsbanden hechter te maken en kleine geschillen te onderzoeken, werd voor een deel door een stafofficier medegemaakt.

De in 't vorig verslag beschreven toestand in het gebied der Simpang Kanan (Singkelsche Bovenlanden) werd steeds ongunstiger en oefende een zeer nadeeligen invloed uit op den handel te Singkel. Van bestuurswege werden daarom bij de radja's uit dat gebied herhaaldelijk pogingen aangewend om de hangende geschillen op te lossen. Daar zij echter weigerachtig bleven om zich voor dat doel naar Singkel te begeven, werd in den loop van Juli 1896 overgegaan tot afsluiting van de Simpang-rivier door middel van de tijdelijk te Singkel aanwezige adviesboot. Deze maatregel had het gewenschte gevolg; al spoedig verschenen de hoofden te genoemder plaatse en konden de geschillen beëindigd en voor zooveel noodig berecht worden. Sedert is de orde in het gebied der Simpang Kanan hersteld en de invloed van ons bestuur er belangrijk toegenomen.

In de onafhankelijke streken, grenzende aan de onderafdeelingen Baros en Siboga en Ommelanden (afdeeling Siboga der residentie Tapanoli), ontstond menig onderling geschil, doch kwam het niet tot dadelijkheden. Onzerzijds hadden met de bewoners dier streken vriendschappelijke aanrakingen plaats. Door de lieden van Nai Pospos werd in 1896 wegens een in 1893 op onze onderdanen gepleegden moord eene boete van 50 Spaansche matten betaald en hiermede kwam een einde aan de gespannen verhouding tusschen de bewoners van dit landschap en die van ons gebied, waar hun de toegang tot de passars was ontzegd geweest.

Menigvuldig waren de aanrakingen met de aan de afdeeling Toba en Silindong (residentie Tapanoli) grenzende landschappen. Meer en meer bleef zich daar de neiging openbaren om onder ons direct bestuur te worden gebracht. Van onzen kant werden hoofden en bevolking nauwkeurig ingelicht omtrent hetgeen van hen geëischt zou worden, wanneer zij eenmaal onder ons rechtstreeksch gezag zouden staan, o. a. op het stuk van heerendiensten, belastingen, pandelingschap en slavernij, rechtspleging, enz. In de hierbedoelde streken hadden weder aanhoudend onderlinge onlusten plaats, waarvan echter in het gouvernementsgebied geen nadeelige gevolgen ondervonden werden. Onze oude tegenstander in de Toba-landen, het bekende Battaksche priesterhoofd Singa Mangaradja, die blijkens het vorig verslag (blz. 12) eene poging gedaan had om met ons bestuur op goeden voet te komen, doch aan wien te kennen gegeven was dat hij zijne bedoelingen duidelijk in geschrift moest kenbaar maken, bepaalde zich tot het zenden van brieven van zinledigen inhoud.

Met betrekking tot de meer zuidelijk gelegen onafhankelijke of niet onder ons rechtstreeksch gezag staande streken komen de voor dit verslag ontvangen berichten op het volgende neder.

De radja's van de aan de Boven-Rokkan gelegen landschappen Loeboe Bandhara, Kotta Intan, Ramba en Kapenoean gaven allen te kennen dat zij den vrede wenschten en riepen ter erlanging daarvan de tusschenkomst van ons bestuur ter Oostkust van Sumatra in. Daar allen zich echter slechts bepaalden tot het opsommen van hunne grieven, zonder daarbij te verklaren dat zij zich aan eene door het bestuur te nemen beslissing zouden onderwerpen, mengden onze ambtenaren zich niet in de verschillende oneenigheden.

In het gebied van Tamboesei werden de vijandelijkheden tusschen de bewoners van Daloe Daloe en die van Mondang Koemango en Mondang Boenkinang slepende gehouden, totdat de radja van Daloe Daloe, de in 't vorig verslag (blz. 12) genoemde Djoemala Alam, in October Mondang Koemango onverhoeds aanviel en veroverde, waarbij de radja van dat landschap sneuvelde, terwijl velen uit de Mondang-streken de wijk namen naar de afdeeling Padang Lawas (residentie Tapanoli). Uit wraak over de aan de uitgewekenen verleende schuilplaats deden eenige gewapende lieden uit Daloe Daloe een inval in Padang Lawas en richtten daar eenige schade aan. Hoewel de radja van Daloe Daloe ontkent last gegeven te hebben tot dien inval, rust op hem de verdenking dat de tocht zoo al niet door hem gelast, dan toch met zijn medeweten en goedvinden is ondernomen. Op een hem door het bestuur ter Sumatra's Westkust gedaan voorstel, om de zaak te doen onderzoeken door eene onpartijdige commissie, werd geantwoord dat hij slechts met den resident der Oostkust van Sumatra te maken had. Het bleek dat die hoofdambtenaar hem een open brief had medegegeven om met de hoofden van Tamboesei, Loeboe Bandhara, Kotta Intan, Ramba en Kapenoean de wenschelijkheid der zending van een controleur naar die streken te bespreken. Volgens berichten van Maart jl. was Djoemala Alam toen naar Medan (Oostkust van Sumatra) afgekomen om te trachten de gerezen moeielijkheden uit den weg te ruimen.

In het onafhankelijk landschap V Kotta, gelegen in het bovenstroomgebied der Kampar Kanan, duurden de oneenigheden tusschen Bangkinang en Sallo voort, en de pogingen van andere negorijen tot herstel van den vrede leden schipbreuk, zoodat de hoofden van Koewo en Tambang, uit ontevredenheid hierover, hun wensch te kennen gaven om met ons bestuur in nadere aanraking te komen. Hun verzoek kon evenwel niet worden ingewilligd, daar niet bleek dat alle hoofden der V Kotta daarmede instemden. Ondervonden de handelaren uit de Padangsche Bovenlanden in vroegere jaren wel eens overlast in de V Kotta (verg. o. a. het verslag van 1895, blz. 11), gedurende 1896 werd daarvan in het geheel niet gehoord. Ook van oorlogszuchtige plannen uit dit landschap tegen Siak werd niets vernomen. Naar Pekanbaroe (aan de Siak-rivier) werd een weinig gambier, tabak en gevogelte uitgevoerd.

In sommige streken der Kwantan-districten zijn in de laatste jaren uitgebreide aanplantingen van Liberia-koffie aangelegd, die thans vruchtdragend worden. Tusschen den jang di pertoean Perma van Kwantan en den onder ons gezag staanden soetan moeda van Boven-Indragiri was de verhouding minder vriendschappelijk geworden, doordien laatstgenoemde, ondanks de ter zake aan den controleur van Indragiri gedane belofte, geruimen tijd in gebreke was gebleven eene aan den zoon van eerstgenoemde in 't laatst van 1895 tijdens zijn aanwezen in Boven-Indragiri aangedane beleediging (het ontnemen van de door hem op zijne prauw gevoerde gele vlag) te herstellen. Eerst in April jl., nadat de resident naar Ringat (Beneden-Indragiri) was gekomen om het Indragirisch bestuur ernstig over het gebeurde te onderhouden, had de teruggave van de vlag plaats. Of de jang di pertoean desniettemin zal blijven volharden bij de door hem van den soetan moeda aanvankelijk geëischte geldelijke genoegdoening is nog niet vernomen. Volgens berichten van Mei jl. was sedert een paar maanden door de hoofden van Kwantan overgegaan tot de heffing van invoerrecht op zout en van uitvoerrecht op getah, was en koffie, waardoor de afvoer van die producten naar Ringat voorshands aanmerkelijk was afgenomen.

De radja van Poelou Poendjoeng (Batang Hari-districten) maakte in 1896 zijne opwachting bij den gouverneur van Sumatra's Westkust en bracht bij die gelegenheid, evenals bij zijn bezoek in 1895 aan den resident der Padangsche Bovenlanden (zie vorig verslag, blz. 13), eene eventueele inlijving van zijn land bij het gouvernement-gebied ter sprake. Daar het blijkbaar slechts de bedoeling van den radja was om steun te zoeken bij het Gouvernement tegen zijne vijanden, de radja's van Kotta Besar, Si Goenloer, Si Tioeng en Padang Lawas, werd het denkbeeld losgelaten. Daarna verzocht hij den verbindingsweg tusschen

Si Djoendjoeng (onderafdeeling VII Kotta der afdeeling Tanah Datar van de residentie Padangsche Bovenlanden) en Poelon Poendjoeng tot karreweg te doen geschikt maken in het belang van den afvoer van boschproducten, enz. Hem werd te kennen gegeven dat vermoedelijk wel eene regeling dienaangaande ware te treffen, indien het werk voor het grootste gedeelte, ook ten aanzien van het in ons rechtstreeksch gebied gelegen weggedeelte, door zijne onderhoorigen kon worden verricht.

Volgens bericht van den gouverneur van Sumatra's Westkust werden door lieden uit de bovenstreken van Djambi (residentie Palembang), wegens gerezen geschillen over den opkoop van getah, eenige strooptochten in een aangrenzend gedeelte der Padangsche Bovenlanden gedaan, waarbij drie onzer onderdanen waren doodgeschoten. Pogingen om de schuldigen in handen te krijgen slaagden tot dusver niet.

Het denkbeeld betreffende eene nadere regeling van onze verhouding tot het aan de Padangsche Bovenlanden grenzende landschap Soengei Koenik of Soengei Koenjit (zie o. a. het verslag van 1895, blz. 11) moest nog blijven rusten, daar het niet gelukte onderhandelingen aan te knoopen met den radja van Kotta Besar, welk landschap over Soengei Koenik eenige suprematie meent te kunnen doen gelden. Wel maakte de vermoedelijke opvolger van den radja bij den resident der Padangsche Bovenlanden zijne opwachting, doch inlichtingen ter zake van de verhouding tot Soengei Koenik kon hij niet geven.

Met de landschappen Korintji, Serampas en Soengei Tenang hadden geen bestuursaanrakingen plaats.

§ 5. *Sumatra's Westkust.*

De politieke orde van zaken werd in dit gewest nergens verstoord.

In de laatste maanden van 1896 werden met de inlandsche hoofden in de Padangsche Benedenlanden en ook met die in de afdeelingen Natal, Siboga en Toba-Silindong der residentie Tapanoli besprekingen gehouden over het denkbeeld der Regeering tot invoering aldaar van eene geldelijke belasting, met gelijktijdige intrekking van de gouvernementskoffiecultuur (verg. vorig verslag, blz. 187). Terwijl in enkele streken zulk eene regeling billijk werd gevonden, werden elders met meer of minder klem bezwaren geopperd. Nog niet overal waren, tijdens de afsluiting der berichten voor deze paragraaf, de besprekingen met de hoofden beëindigd.

In het district Mageh (onderafdeeling Oud-Agam van de afdeeling Agam der residentie Padangsche Bovenlanden) rezen opnieuw (zie vorig verslag, blz. 13) moeielijkheden tusschen het larashoofd en de volkshoofden, en wel in die mate dat de veiligheid er onder leed. Gedurig deden er zich diefstallen en brandstichtingen voor. Eerst toen in eene door den controleur van Oud-Agam met de volkshoofden belegde vergadering deze laatsten, en in het bijzonder de leiders der beweging tegen het larashoofd, verantwoordelijk werden gesteld voor verdere gebeurlijkheden, viel verbetering te bespeuren. Pogingen tot minnelijke schikking der geschillen bleven tot dusver zonder gunstig gevolg.

Van de aanhangers van den onruststoker Ongkoe of Ompoe, die in 1895 ons grondgebied in Toba had verontrust, doch in Januari 1896 onschadelijk was gemaakt (zie vorig verslag, blz. 13), werd niets meer vernomen, terwijl het in die woelingen betrokken geweest zijnde Lintoengsche hoofd Goeroe Sinondang, van de hoogvlakte van Habinsaran, aan de sedert door hem afgelegde belofte om zich rustig te houden getrouw bleef. Met de door hem afgedragen schadeloosstelling wegens den door zijne volgelingen gedanen inval waren echter onze beleedigde onderdanen nog niet geheel tevredengesteld. Vijandelijkheden van die zijde tegen Lintoeng wist echter ons bestuur te voorkomen.

In het Tobasche gouvernementsgebied ontstonden ernstige ongeregeldheden tusschen Tamboenan en Bakara, die tot dadelijkheden leidden, doch, na voorloopig door tusschenkomst van het bestuur te zijn bijgelegd, door den rapat werden berecht; voorts werd ook in Mamora na Bolak de rust verstoord.

In Augustus 1896 vertoonde zich eene kleine bende Atjehers uit Bakoengan (Atjeh's Westkust), onder aanvoering van zekeren Njah Doerrachman, die verwant is aan den radja van dat landschap, in de onderafdeeling Singkel (afdeeling Siboga der residentie Tapanoli). Nadat de kwaadwilligen een postlooper vermoord en twee andere personen verwond hadden, vielen zij tiossong Telaga aan, doch werden teruggeslagen, terwijl één hunner later zwaar gewond in onze handen viel en in arrest gesteld werd. Door de bevolking, die intusschen van wapenen en munitie voorzien was, werd de bende weldra genoodzaakt af te trekken.

Toekoe Djafar, de waarnemende bestuurder van Troemon, werd op 16 April 1896 te Siboga door den resident van Tapanoli plechtig geïnstalleerd en beëedigd.

In het tusschen Troemon en de Simpang-streken gelegen kustlandschap Boeloesama werd als definitief opvolger van den in 1895 overleden bestuurder aangewezen Radja Nagoer.

Ten aanzien van de tot dit gewest behoorende eilanden is aan de hand der ontvangen berichten het volgende aan te stippen.

Op de Mentawei-eilanden werden de prauwen, die daar ten handel kwamen, niet zelden door de bevolking beroofd en soms de bemanning vermoord. De tot tegengang van die enveldaden genomen maatregelen leidden niet altijd tot een gewenscht resultaat.

Op Nias kwam eenige verbetering in de toestanden. Met verscheidene hoofden der onafhankelijke landschappen had het bestuur vriendschappelijke aanrakingen; eenige oude veeten werden uit den weg geruimd, terwijl voor de afdoening van andere geschillen onze bemiddeling werd ingeroepen. Ook ontbrak het niet aan verzoeken om hulp in de onderlinge oorlogen, doch het bestuur mengde zich daarin niet. Het rooverhoofd Tagom (zie vorig verslag, blz. 14) liet het gerucht verspreiden dat hij den zendingspost te Lahagoe, in het midden des eilands gelegen, zou aanvallen, doch gaf aan zijn voornemen geen uitvoering. De andere zendingsposten werden evenmin verontrust.

In het vorig verslag (blz. 14) werd reeds melding gemaakt van de verbanning in Mei 1896 van den Battakschen goeroe Somalaing, die eene uit eene mengeling van Mohammedaansche, Christelijke en heidensche stellingen bestaande leer gepredikt had, welke rechtstreeks gekant was tegen den gevestigden staat van zaken en vooral ingang vond in de in 1893 ingelijfde oostelijke Battaksche landschappen. De verwijdering van dien goeroe gaf geen aanleiding tot eenigerlei beweging; het aantal zijner aanhangers, „permalin" geheeten, bleef stationnair en de plaatselijke ambtenaren koesteren de verwachting dat de permalin-secte langzamerhand zal verdwijnen nu haar stichter verbannen is.

Te Fort van der Capellen, de hoofdplaats der afdeeling Tanah Datar (residentie Padangsche Bovenlanden), trachtte een geestelijke, behoorende tot de orde der „naqsjibandyah", aanhangers voor zijne leer te vinden door middel van het „bersoeloeq", daarin bestaande dat zijne leerlingen zich gedurende 40 dagen in eene soerau (bedehuis) in godsdienstige bespiegelingen afzonderden. Toen echter bleek dat die geestelijke, die reeds een grooten toeloop had gekregen, niet bevoegd was om proselieten voor genoemde orde te maken, werd hem dit door het bestuur verboden en de bevolking daarmede in kennis gesteld.

De in 't vorig verslag reeds genoemde hadji Mohammad Joenoes liet opnieuw van zich hooren, thans door het moedwillig beschadigen van een te Batoe Gedang in de negri Loeboe Kilangan (onderafdeeling Ommelanden van Padang) aanwezigen „heiligen steen", waaraan niet alleen de bevolking van die negri, maar ook die van de naburige streken eene bovennatuurlijke kracht toekent en waarop zij het voetspoor van een harer voorvaderen meent ingedrukt te zien. Die steen, waaraan geofferd wordt in de hoop op vervulling van gekoesterde wenschen en waarover Mohammad Joenoes niets in de heilige boeken vond, was hem een doorn in het oog, en om, zooals hij beweerde, de bovennatuurlijke kracht daarvan te beproeven, stapelde hij op een nacht rondom dien steen takkebossen op en stak die in brand, met het gevolg dat hier en daar van den steen schilfers losraakten. De bevolking diende bij monde van hare adat-geestelijken eene klacht tegen den hadji in en verzocht eene strafrechtelijke vervolging tegen hem in te stellen. Dit laatste verzoek kon om verschillende redenen niet worden ingewilligd, doch de gewestelijke gouverneur liet Mohammad Joenoes voor zich verschijnen en bracht hem het verkeerde zijner handelingen onder het oog, hem daarbij wijzende op het gevaar, waaraan hij zich blootstelde, indien hij niet naliet dergelijke met de overtuiging van velen strijdige handelingen te plegen. Mohammad Joenoes heeft zich sedert rustig gehouden. De aanklagers wilden zich echter niet met hem verzoenen.

Het aantal bedevaartgangers bleef, evenals in 1895, aanzienlijk beneden het cijfer van vorige jaren.

Was de Christelijke propaganda in de verschillende zendingsressorten, althans onder het heidensche deel der bevolking, weder vrij algemeen met succes werkzaam, uit de afdeeling Siboga (residentie Tapanoli) wordt gemeld, dat daar ook de Islam bekeerlingen onder de heidenen maakte, veelal onder hen die zich op of nabij de kustplaatsen kwamen vestigen en overgang tot den Mohammedaanschen godsdienst aan hunne handelsoogmerken bevorderlijk achtten. Hier en daar, zooals in het aangrenzende Sipirok, lieten ook eenige Christen-inlanders zich tot den Islam overhalen.

De veiligheid van personen en goederen liet volgens het ge

westelijk verslag gedurende 1896 betrekkelijk weinig te wenschen over. In de omstreken van Sawah Loento (afdeeling Tanah Datar der Padangsche Bovenlanden), waar een groot aantal tot dwangarbeid veroordeelden vereenigd zijn voor het werk in de kolenmijnen, was het aantal zware misdrijven opmerkelijk geringer dan in de twee voorafgegane jaren.

Met den gezondheidstoestand der bevolking was het, althans in sommige streken, niet zoo gunstig als in 1895 gesteld. Vooral moeraskoortsen kwamen veel voor, ofschoon zij niet epidemisch optraden. In de eerste helft van 1896 werden in de residentie Tapanoli de onderafdeeling Singkel der afdeeling Siboga, en in de tweede helft des jaars in de residentie Padangsche Bovenlanden twee van de drie onderafdeelingen der afdeeling L Kotta door de pokziekte geteisterd, terwijl kwaadaardige koortsen, veelal gepaard met buikaandoeningen, in hevige mate heerschten en vele offers eischten, behalve in genoemde onderafdeeling Singkel, ook in andere gedeelten der residentie Tapanoli, namelijk in de onderafdeeling Angkola en in de landschappen Groot-Mandheling en Klein-Mandheling.

Uitgenomen in het Siboloengsche landschap Pahai, waar in Maart 1896 de veepest uitbrak en tot Juli d. a. v. hevig heerschte, doch zich niet verder voortplantte (waartegen van bestuurswege dan ook zooveel mogelijk voorzorgsmaatregelen genomen waren), bleef de veestapel in dit gewest van ernstige ziekten verschoond.

De algemeene toestand van den handel was in 1895 niet zeer gunstig. Ten gevolge van de scherpe concurrentie werden de inkoopsprijzen voor verschillende uitvoerproducten te hoog opgedreven, terwijl de met de import-artikelen behaalde winsten, zoowel voor den groothandel als voor de tweedehands-handelaren, gering waren. Een der Europeesche handelshuizen te Padang moest surséance van betaling vragen, terwijl twee bekende Chineesche firma's en tal van inlandsche handelaren hunne betalingen staakten.

Over het algemeen slaagde de rijstoogst in het afgeloopen jaar in dit gewest alleszins naar wensch en viel ook de koffieproductie nogal mêe. De teelt van tabak, die voornamelijk in de afdeeling L Kotta (Padangsche Bovenlanden) gedreven wordt, nam eenigszins toe; het product is in hoofdzaak voor de inlandsche markt bestemd. De gambiercultuur werd ten gevolge van de lage marktprijzen nagenoeg geheel verwaarloosd. Boschproducten werden in aanzienlijke hoeveelheden ingezameld.

In vele streken van het gewest kwamen herhaaldelijk overstroomingen voor, waardoor belangrijke schade aan wegen, bruggen en andere werken werd aangebracht, terwijl ook enkele menschenlevens daarbij verloren gingen.

§ 6. *Benkoelen.*

Feiten van politieke beteekenis vielen gedurende 1896 in dit gewest niet voor; rust en orde werden op geenerlei wijze verstoord. Wel dreigde op het eiland Engano eene botsing tusschen eenige doesoens wegens beweerde schending door een der bewoners van eene reeds lang afgeschafte adat, maar de van Benkoelen overgekomen controleur wist partijen te bevredigen, zoodat het niet tot dadelijkheden kwam. In het geheele gewest laat overigens de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen over, terwijl zware misdrijven tot de zeldzaamheden behooren.

Met betrekking tot het godsdienstig leven der inlandsche bevolking trok niets bijzonders de aandacht. In het berglandschap Pasoemah Oeloe Manna (afdeeling Manna), waar eene Roomsch-katholieke missie gevestigd is, gingen weder eenige inlanders (naar opgaaf 36 personen) tot het Christendom over.

De gezondheidstoestand der bevolking was ten gevolge van de langdurige droogte minder gunstig. Koortsen en buikziekten kwamen menigvuldig voor, in de afdeelingen Mokko Mokko, Kroë en Seloema niet zelden met doodelijken afloop.

De veestapel had niet noemenswaardig van ziekten te lijden.

Uitgenomen in de afdeeling Mokko Mokko, waar in 1896 ten gevolge van de aanhoudende droogte het verkeer meer nog dan gewoonlijk belemmerd werd door den slechten toestand, waarin de riviermondingen zich bevonden, was de algemeene toestand van den handel gunstig te noemen, hetgeen ter hoofdplaats Benkoelen merkbaar was aan de komst van allerlei vreemde handelaren, als Chineezen, Klingaleezen en Boegineezen. Volgens de van bestuurswege verzamelde opgaven was zoowel de in- als de uitvoer niet onaanzienlijk toegenomen. Zoo werd o. a. aan manufacturen en katoenen goederen ingevoerd voor eene waarde van f 234 221, tegen f 137 081 in 1895.

Hoewel over het algemeen de uitkomsten van den rijstbouw bevredigend mochten heeten, waren er in de afdeelingen Mokko Mokko, Kaner en Kroë streken, waar de oogst tegenviel, en andere, waar hij zelfs geheel mislukte, zoodat dáár door invoer van elders in de behoefte aan dit voedingsmiddel moest worden voorzien. Van de overige cultures der bevolking wordt gemeld dat in de afdeeling Mokko Mokko de teelt van tabak en in de afdeeling Seloema die van gambier naar wensch slaagde. Daarentegen werd in de afdeelingen Manna, Seloema en Kaner van de peper- en de kruidnagelaanplantingen steeds minder werk gemaakt, in verband met de lage marktprijzen van het product, terwijl in laatstgenoemde afdeeling bovendien de kruidnagelplantsoenen door eene ziekte werden aangetast, welke veel boomen deed sterven. Gaandeweg vermindert ook de aanvoer van boschproducten, voornamelijk omdat de inzamelaars zich voor de uitoefening van hun bedrijf op te verren afstand van hunne doesoens moeten begeven, hetgeen vooral voor het transport bezwarend is. Ter vergemakkelijking van den afvoer van rottan uit de Oeloe Padang Goetji had de bevolking den marga-weg over eene lengte van ongeveer 12 paal verbreed en geschikt gemaakt voor vervoer per kar. Voor evengenoemd artikel besteedden de handelaren te Bintoehan (afdeeling Kaner) goede prijzen.

Ten gevolge van een hevigen bandjir in de Loeas-rivier in December 1896 werd hare stroombedding geheel verlegd en de weg tusschen de doesoens Penandingan en Toegoeh over eene lengte van 500 M. weggeslagen.

§ 7. *Lampongsche Districten.*

Storing van de gevestigde orde van zaken kwam nergens voor en op Mohammedaansch godsdienstig gebied trok niets bijzonders de aandacht.

Hoewel de bevolking in dit gewest gedurende 1896 van epidemieën verschoond bleef, kwamen in de tweede helft van het jaar, ten gevolge van de aanhoudende droogte, koortsen en buikziekten veelvuldig voor en werden op de hoofdplaats Telok Betong en in de afdeelingen Ommelanden van Telok Betong, Sepoetih en Toelang Bawang verscheidene gevallen van cholera geconstateerd, bijna alle met doodelijken afloop. Hier en daar deden zich ook gevallen van pokken voor.

In eenige kampongs der afdeelingen Ommelanden van Telok Betong, Semangka en Sepoetih brak onder de karbouwen eene ziekte uit, die zich kenmerkte door haar snel verloop en veelal den dood ten gevolge had. Door desinfectie van de besmette plaatsen en afzondering van de aangetaste dieren werd haar voortgang gestuit.

De koopkracht van een groot deel der bevolking bleef gering ten gevolge van de lage marktprijzen van de peper, zoodat de importhandel weinig bloeide.

De rijstoogst, zoowel van de sawahs als van de droge velden, viel allerwegen overvloedig uit en ook van de tweede gewassen werd een ruim beschot verkregen. De inzameling van boschproducten leverde hier en daar goede voordeelen op.

§ 8. *Palembang.*

In het onder ons rechtstreeksch bestuur staand gedeelte van dit gewest hadden geene gebeurtenissen plaats, die op den algemeenen politieken toestand van invloed waren. In November 1896 werd door een sedert jaren in de onderafdeeling Rawas der afdeeling Tebing Tinggi woonachtigen Djambiër, Doelhadi genaamd, een aanslag gepleegd op het leven van den controleur dier onderafdeeling, wien het echter gelukte den misdadiger, die hem met een mes te lijf wilde, te grijpen en vast te houden totdat de pradjoerits toeschoten om hulp te bieden. De controleur kwam er af met eene wond aan de hand. Doelhadi, een godsdienstig dweeper, bekende den controleur te hebben willen dooden, omdat hij bezield was met plannen voor den „heiligen oorlog", hetgeen ook bleek uit een door hem geniten kreet, toen hij gearresteerd en naar de gevangenis gebracht werd. Een ingesteld onderzoek bracht aan het licht dat deze gebeurtenis als een op zich zelf staand feit beschouwd moest worden en dat de algemeene stemming in de onderafdeeling Rawas niets te wenschen overliet.

De houding van het Djambisch bestuur gaf in 1896 reden tot tevredenheid. Na de voorstelling aan den resident van den jeugdigen pangeran ratoe (rijksbestuurder, tevens aangewezen opvolger des sultans) Anom Kesoema Yoeda, welke plechtigheid in Februari 1896 plaats had (zie vorig verslag, blz. 15), was meer toenadering ontstaan, hetgeen gunstig op de afdoening van zaken werkte.

Tusschen gouvernements-onderdanen ter hoofdplaats Djambi en eenige bewoners van de sultans-kampong Petarikan ontstond in Juli 1896 geschil over het vischrecht in het binnen de grenzen

onzer nederzetting gelegen meertje Kenali; een hevig gevecht, waarbij aan de eene zijde één persoon, aan de andere twee personen het leven verloren, was daarvan het gevolg. Deze zaak werd door het sultansbestuur, in overleg met den controleur-politiek agent, naar genoegen van beide partijen berecht, terwijl maatregelen genomen werden om eene herhaling van dergelijke voorvallen te voorkomen.

De inwendige toestand van Djambi laat steeds veel te wenschen over. De sultan is oud en afgeleefd en de raadslieden en voogden van den jeugdigen pangeran ratoe hebben zeer weinig invloed op den gang van zaken. Voor eene billijke rechtspleging en voor de bevordering der volkswelvaart wordt weinig of niets gedaan. In het stroomgebied der Tembesi met hare talrijke zijtakken moet de toestand het ongunstigst zijn. In de onderafdeeling Rawas (het aangrenzend gouvernementsgebied) waren dan ook de margahoofden, ter voorkoming van molestatiën en oplichtingen, er toe overgegaan den invoer van vee uit het Djambische in hunne marga's te verbieden, hetgeen eene goede uitwerking had. Kwamen in vorige jaren herhaaldelijk onrustbarende berichten uit de Maringin-streek (verg. het verslag van 1895, blz. 14), in 1896 werd van daar niets ongunstigs vernomen.

In December ondernam de resident met het gouvernementsstoomschip *Flamingo* eene reis naar Djambi met het doel om aan pangeran Wira Kesoema, een der invloedrijkste landsgrooten en gemachtigde van den sultan, de groote gouden ster voor trouw en verdienste, hem als blijk van erkenning van de belangrijke aan het Gouvernement bewezen diensten toegekend, uit te reiken en daarna zich te begeven naar de verblijfplaats van den sultan te Moeara Ketalo ter bespreking van dienstaangelegenheden. De uitreiking van het eereteeken, welke ten huize van den controleur plaats vond, werd o. a. bijgewoond door een zoon en een schoonzoon van den sultan en vele landsgrooten. Van de reis naar Moeara Ketalo moest echter worden afgezien, omdat, naar de meening van den gezaghebber, de *Flamingo* te groote afmetingen had om de rivier van Djambi met hare talrijke kronkelingen zonder gevaar te kunnen bevaren. Ook ontbrak de gelegenheid om den sultan ter hoofdplaats Djambi te ontmoeten, daar deze den resident berichtte wegens ziekte verhinderd te zijn derwaarts af te komen.

In de binnenlanden van Palembang breidt de Islam zich langzaam, maar gestadig uit, voornamelijk ten gevolge van de aanrakingen met Mohammedaansche handelaren uit de hoofdplaats van het gewest en uit Benkoelen. In de Pasoemah-landen, waar volgens het gewestelijk verslag het verbod tot het sluiten van huwelijken tusschen doesoengenooten onderling er veel toe bijdraagt om eene vermenging van Mohammedanen met heidenen tot stand te brengen, werden reeds eenige hoofden tot den Islam bekeerd. In de afdeeling Tebing Tinggi valt bepaalde belangstelling in dien godsdienst waar te nemen, hetgeen o. a. blijkt uit het oprichten van nieuwe moskeeën en langgars en het verfraaien van de bestaande.

Over de veiligheid van personen en goederen viel over het algemeen niet te klagen; alleen het Djambische rijk maakt daarop eene uitzondering, hoewel moorden op Chineesche handelaren, welke er vroeger meermalen voorkwamen, niet meer plaats hadden.

Voor den gezondheidstoestand was het jaar 1896 minder gunstig. De pokziekte, die in April 1896 epidemisch verklaard werd, eischte gedurende eenige maanden vooral in de lagere streken der gouvernements-afdeelingen vele offers, evenals de cholera, die in September ter hoofdplaats uitbrak en zich spoedig ook daarbuiten verspreidde. Ter hoofdplaats hoorde men bovendien veel van koortsen, dikwijls met doodelijken afloop. In Djambi, waar de gezondheidstoestand der bevolking overigens gunstig genoemd kon worden, heerschte in de eerste helft van het jaar onder de bevolking der Boven-Toengkal-rivier de pokziekte mede epidemisch.

De veestapel had weinig van ziekten te lijden.

Daar tijdens de in het gewest heerschende pokken-epidemie te Singapore quarantaine-maatregelen waren uitgeschreven, was het handelsvertier tusschen deze plaats en Palembang in 1896 over 't geheel minder opgewekt dan in het voorafgegane jaar. De binnenlandsche handel ondervond daarvan den terugslag, terwijl de bijzonder lage waterstand van de Moesi, die verscheidene maanden aanhield, het verkeer met de bovenlanden zeer belemmerde. In Djambi was op handelsgebied vooruitgang te bespeuren.

In de verschillende streken van het gewest viel de rijstoogst zeer ongelijk uit. Terwijl b. v. in de afdeeling Moesi Ilir het product zoo overvloedig was dat een gedeelte uitgevoerd en tegen concurreerende prijzen verkocht kon worden, was de oogst elders, ten gevolge van de door bandjirs, langdurige droogte of muizen aan het te veld staand gewas toegebrachte schade, geheel of gedeeltelijk mislukt. Rijstgebrek kwam echter nergens voor, daar nog eene voldoende hoeveelheid van vorige jaren aanwezig was en de bevolking door de teelt van tweede gewassen en de inzameling van boschproducten het noodige kon verdienen om rijst in te koopen. In Djambi werd weder veel rijst ingevoerd uit Singapore.

De koffieteelt breidt zich in de bergstreken nog steeds uit. In de onderafdeeling Redjang en Lebong (afdeeling Tebing Tinggi), waar uitstekende gronden voor deze cultuur worden aangetroffen, heeft bijna ieder huisgezin een koffietuin. In de onderafdeeling Lematang Ilir (afdeeling Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en de Pasoemah-landen), waar de bevolking thans uitgestrekte aanplantingen van Liberia-koffie bezit, viel eene verbetering in de werkwijze bij deze cultuur waar te nemen. Zoowel de koffie-aanplantingen der bevolking als die der particuliere ondernemingen wierpen in 1896 een bevredigenden oogst af. Het zijn voornamelijk Chineesche en Palembangsche handelaren, die naar het binnenland gaan om het product van de bevolking op te koopen en naar de hoofdplaats van het gewest te vervoeren; in enkele streken evenwel brengen de planters zelven hunne koffie naar de hoofdplaats, om zoodoende zich meer winst te verzekeren.

De teelt van kapas, kapok, benzoë en gambier, en ook de inzameling van boschproducten, inzonderheid van de gewilde rottan saga, verschaften aan velen een goed middel van bestaan, hetgeen almede gezegd kon worden van de riviervischvangst in de afdeeling Moesi Ilir en van de zeevischvangst in Djambi.

§ 9. *Oostkust van Sumatra.*

De politieke toestand in de zelfbesturende landschappen van dit gewest kon over het algemeen gunstig genoemd worden.

Aangaande Pelalawan, het zuidelijkste dier landschappen, valt niets merkwaardigs mede te deelen. Licentiën tot het exploiteeren van houtbosschen op den vasten wal, op den voet van Indisch Staatsblad 1895 nº. 161 (zie vorig verslag, blz. 16), werden nog niet aangevraagd, omdat op de voor het bedrijf zooveel gemakkelijker gelegen eilanden nog genoeg hout te kappen is.

De verhouding tusschen den sultan van Siak en zijne halfbroeders Tongkoe Moesa en Tongkoe Bagoes bleef gespannen. Aan stijfhoofdigheid van deze laatsten, op wier gedragingen overigens niets viel aan te merken, was het te wijten dat de door den sultan gedane stappen tot toenadering zonder gevolg bleven. De oneenigheid van den sultan met zijn vollen ouderen broeder Tongkoe Soelong Moeda nam in de eerste maanden van 1896 toe, zelfs in die mate dat deze naar Singapore verhuisde met de bedoeling om verder buiten Siak te blijven, doch in November kwam het tot eene verzoening tusschen de broeders en keerde Tongkoe Soelong Moeda naar zijn geboorteland terug. Des sultans gemachtigde (wakil) in Tanah Poetih, Bangka en Koeboe werd in Maart 1896 door den karapatan van Siak wegens knevelarijen uit zijn ambt ontzet. Hij werd niet vervangen, doch er kwam eene regeling tot stand, waarbij de „datoe's poetjoek" als bestuurders van de drie genoemde landschappen voor den goeden gang van zaken verantwoordelijk werden gesteld. De verhouding van den sultan tot zijne landsgrooten en mindere hoofden viel te roemen; ook tusschen het Europeesch en het inlandsch bestuur was de samenwerking naar wensch. De Siaksche bevolking maakt niet veel werk van den landbouw; zij plant juist zooveel als noodig is voor hare behoeften en houdt zich overigens alleen bezig met het inzamelen van boschproducten. In den laatsten tijd wordt door haar te Soengei Kotta Renah ook tinerts verzameld.

In het algemeen kan gezegd worden dat in de landschappen Panei, Bila en Kotta Pinang verbetering in den toestand viel waar te nemen. Met het Europeesch bestuur werd meer samenwerking verkregen, hetgeen de geregelde afdoening van zaken bevorderde. Geschillen tusschen de radja's onderling of met hunne landsgrooten kwamen niet voor. In het onder Bila ressorteerende landschap Goenoeng Maria werd de radja Tongkoe Ali, wegens schending van de adat en herhaaldelijk verzet tegen zijn wettig hoofd, den soetan van Bila, door den karapatan veroordeeld tot de straf van wegzending naar een oord van ballingschap voor den tijd van tien jaren. Als zoodanig werd door den Gouverneur-Generaal de hoofdplaats Pontianak (residentie Westerafdeeling van Borneo) aangewezen. Tot hoofd van Goenoeng Maria werd aangesteld Tongkoe Ali's tweede zoon; de oudste

zoon werd, wegens medeplichtigheid, van de opvolging uitgesloten. In October bezocht de controleur van Laboean Batoe, die belast is met het toezicht over Panei, Bila en Kotta Pinang, met de betrokken hoofden de aan Padang Lawas grenzende bovenstreken zijner afdeeling. Hij werd overal goed ontvangen. Tal van geschillen werden bijgelegd en, waar noodig, werden ter verzekering van den goeden gang van zaken andere regelingen getroffen. In de bovenstreken van Bila en Koealoe hadden ongeregeldheden plaats, die door den controleur van Laboean Batoe en dien van Assahan in eene samenkomst met de betrokken hoofden werden bijgelegd (Juli 1896).

De politieke toestand in Koealoe liet gedurende 1896 weinig te wenschen over; de verhouding tusschen de hoofden onderling en tusschen hen en het Europeesch bestuur werd steeds beter en van de zijde der bevolking werden geene klachten bij het bestuur ingebracht. Ook de Battaksche hoofden in de bovenlanden van dit landschap toonden meer toenadering; sommigen brachten den controleur van Assahan, onder wiens ressort Koealoe behoort, een vriendschappelijk bezoek. Bij dien ambtenaar kwamen in den loop van het jaar almede verreweg de meeste radja's van de hoogvlakte van Habinsaran (zie ook § 5 hiervóór) hunne opwachting maken, bij welke gelegenheid zij verklaarden voortaan hunne onderlinge geschillen niet meer met de wapenen te zullen beslechten, doch ter beëindiging daarvan de bemiddeling van het Europeesch bestuur te zullen inroepen.

De berichten omtrent het landschap Assahan luidden over het algemeen gunstig. In het vorig verslag (blz. 16) werd reeds melding gemaakt van het overlijden in Januari 1896 van Toean Mana Panei, den het Assahansch bestuur niet gunstig gezinden voogd van den minderjarigen radja van het landschap Bonto Panei. Toen het bleek dat Toean Naposso, zoon van den overledene, de door zijn vader tegenover den sultan van Assahan gevolgde gedragslijn zou voortzetten, werd hij niet tot voogd aangewezen, doch de leiding der zaken in Bonto Panei opgedragen aan Tongkoe Sri Maharadja, een der Assahansche landsgrooten, die met de Battaksche zaken zeer vertrouwd is. Aanvankelijk ondervond deze Tongkoe tegenwerking, doch gaandeweg nam zijn gezag toe en kwam er verbetering in de toestanden; in het bijzonder werd gezorgd voor de belangen der mindere hoofden van Bonto Panei. Met de hoofden van eenige Battaksche landschappen (Silau Djawa, Oedjoeng Si Pinggang, Aek Boetar, Hoeta Padang en Hoeta Si Ardjang), die vroeger den sultan van Assahan als hun opperheer erkend hadden, doch sedert eenige jaren zich gedroegen alsof zij geheel zelfstandig waren, werden, zooals uit het vorig verslag (blz. 16) blijkt, in 1895 de oude betrekkingen weder aangeknoopt. Op eene in het laatst van 1896 te Bandar Pasir Mendagei gehouden bijeenkomst, waarbij ook de controleur van Assahan tegenwoordig was, werd de verhouding tusschen den sultan en die hoofden definitief en tot genoegen van beide partijen geregeld.

In Maart jl. werd de rust in Boven-Assahan voor eene wijle verstoord. Een Maleier, afkomstig uit Hamperan Perak (Deli), die zich voor Singa Mangaradja, het bekende Battaksche priesterhoofd, uitgaf en een groot Battaksch rijk wilde stichten, had zich in de Battaksche landschappen Si Bidé, Soeanam, Meranti, Lintjoeng, Si Ria Ria, Perdoewaän en Toetoepan en ook in het tot Assahan behoorende Goenoeng en Tongga een aanhang van 800 à 1000 man weten te verwerven, en bedreigde de Assahansche grensplaats Bandarpoelo. Op het bericht daarvan trokken de controleur van Assahan en de sultan met gewapende politiedienaren en eene bevolkingspatrouille daarheen. Na een kort gevecht werden de kwaadwilligen uiteengejaagd en de pseudo-priestervorst, benevens een aantal Battaks, waaronder vijf hoofden van Soeanam, gevangen genomen. Aan onze zijde werden daarbij geene verliezen geleden, doch de vijand bekwam eenige dooden (waaronder het voornaamste hoofd van Meranti) en veel gewonden. Sedert is de rust hersteld en was het passarbezoek te Bandarpoelo zelfs grooter dan te voren. De schuldigen zouden voor den karapatan terechtstaan.

Noch in de tot de afdeeling Batoe Bara behoorende Maleische landschappen Batoe Bara, Tandjong, Si Pare Pare en Pagoerawan, noch in de onder die afdeeling ressorteerende Battaksche landschappen Tanah Djawa, Siantar en Tandjong Kasan hadden gebeurtenissen van politiek belang plaats. Oneenigheden van minder beteekenis tusschen de hoofden onderling, of met de hun onderhoorige hoofden, werden door bemiddeling van den controleur gemakkelijk uit den weg geruimd.

Met betrekking tot de Delische onderhoorigheden Padang en Bedagei valt mede te deelen dat de verhouding met den bestuurder van eerstgenoemd landschap voortdurend naar wensch bleef, doch dat de jeugdige pangeran van Bedagei een paar malen moest worden aangespoord tot betere behartiging van de belangen zijner bevolking. De aanrakingen met de onafhankelijke Battaksche hoofden in de bovenstreken van Padang en Bedagei bleven vriendschappelijk.

De sultan van Serdang toonde veel belangstelling in al wat de welvaart zijner onderhoorigen en den goeden gang van zaken in zijn landschap verbeteren kon. Van gebrek aan samenwerking tusschen den sultan en zijn karapatan werd weinig meer gehoord; de straf, op een der leden, datoe Padoeka Satija Maharadja, toegepast (verg. vorig verslag, blz. 17), maakte algemeen een goeden indruk en heeft de positie van den sultan versterkt. In de Serdangsche Battak-Doesoen bleef het, na de gevangenneming van den in het vorig verslag (blz. 17) genoemden radja van Liang, Pa Lanan, volkomen rustig en alle geschillen werden er door tusschenkomst van onze bestuursambtenaren zonder veel moeite tot oplossing gebracht.

Met uitzondering van de in April 1896 in de Delische Battakstreken plaats gehad hebbende rustverstoring, waarvan reeds verleden jaar melding is gemaakt en waaromtrent nog eenige bijzonderheden in § 4 van dit hoofdstuk zijn medegedeeld, deden zich in het landschap Deli geene feiten van politieke beteekenis voor en liet de samenwerking van Europeesch en inlandsch bestuur weinig te wenschen over. Sinds Augustus werd de tengkoe besar (bestuursopvolger) van Deli door zijn vader, den sultan, aangewezen als zijn vervanger in de zittingen van den karapatan te Medan en te Laboean Deli.

Daar de in 1893 opgetreden sultan van Langkat in alle opzichten geschikt moest worden geacht om van de voogdij zijner beide halfbroeders (verg. het verslag van 1893, blz. 13) ontheven te worden, werd hij op 10 Augustus 1896 te Tandjong Poera door den resident, namens den Gouverneur-Generaal, als zelfstandig bestuurder geïnstalleerd, terwijl zijne beide halfbroeders, die hem tot dusver in het bestuur ter zijde hadden gestaan, eervol en onder dankbetuiging van hunne taak werden ontheven. Hadji Moesa [illegible], de in 't vorig verslag (blz. 18) bedoelde gemachtigde van den sultan, bleef met zijne gewapende volgelingen te Poeloe Kompei een wakend oog houden op de Atjehers in de Ajjer Masin- en Serang Djaja-streken en op de daar nu en dan ten handel komende Atjehsche vaartuigen. De Serang Djaja-streek werd weder herhaaldelijk bezocht door den controleur van Beneden-Langkat en dien van Tamiang, zoomede door militaire patrouilles uit Tamiang. Steeds was de ontvangst vriendschappelijk en de bevolking bereid tot het bewijzen van kleine diensten.

Wegens eenige in het begin van 1896 voorgekomen gevallen van zeeroof werd het gewestelijk stoomjacht *Wilhelmina* in de Aroe-baai gestationneerd, met de opdracht om de kust tot aan den hoek van Perlak (Oostkust van Atjeh) te bekruisen. Sedert werd van aanranding van vaartuigen niets meer vernomen. Het gelukte aan de bemanning der *Wilhelmina* om eene zeeroovers-prauw aan te houden en de opvarenden gevangen te nemen, die door den karapatan van Langkat gestraft werden.

In de Tamiangsche landschappen werd voortgegaan met het uitzenden van militaire patrouilles in alle richtingen en bij voorkeur naar plaatsen, waar zich volgens ingekomen berichten vijanden hadden vertoond. Dientengevolge durfden degenen, die zich niet aan de nieuwe orde van zaken wilden onderwerpen, zich niet openlijk in Tamiang te vertoonen en bleven zij zich in de Atjehsche staatjes Madjapahit, Langsar en Perlak ophouden. Verzoeken om uitlevering van die lieden leidden tot niets, zoodat voortdurend tegen invallen van kleine benden moest worden gewaakt. In den nacht van 16 op 17 Juni 1896 wisten de uitgeweken Tamiangers Toean Kwala en Panglima Oedjoeng met ongeveer 20 volgelingen brand te stichten in de tegenover onze versterking te Kwala Simpang [1]) gelegen benting van den waarnemenden bestuurder van Karang, Kedjoeroean Tandil, waarbinnen door niemand wacht werd gehouden, ofschoon hierop nog den vorigen dag door den militairen commandant te dier plaatse was aangedrongen. De bewoners, die have en goed trachtten te redden, werden door de aanvallers beschoten, en dezen wisten van de ontstane paniek gebruik te maken om binnen de benting te dringen. Tien van de negentien trouwens zeer primitieve woningen werden er in de asch gelegd, en aan de zijde van Kedjoeroean Tandil verloren 6 personen het leven,

[1]) Te Kwala Simpang werd eene benting voor 150 man gebouwd en betrokken, en de in 't vorig verslag (zie noot 1 op blz. 18) bedoelde weg van die plaats naar Boekit Mas (aan de Salahadji-rivier) kwam gereed. Bij Boekit Mas werd eene houten aanlegplaats voor

waaronder eene vrouw, eene zuster en een dochtertje van dat hoofd, en werden er 6, waaronder KEDJOEROEAN TANDIL zelf, gewond. Op de komst van eene militaire patrouille van Kwala Simpang, die eenige salvo's gaf, namen de aanvallers de vlucht. Eene vermoedelijk even groote bende onder NJA BERMAN en PANGLIMA BAKAR trok een paar weken later naar Manirang. Daar deze plaats eenigszins versterkt en tijdig gewaarschuwd was, werden de kwaadwilligen met geweerschoten ontvangen. Zij kregen 3 gewonden (waaronder NJA BERMAN) en trokken spoedig af, onderweg een 12-tal huizen in brand stekende. Eene militaire patrouille uit Kwala Simpang kon de aanvallers niet achterhalen. Overigens werd de rust in Tamiang nergens verstoord en sloten de hoofden en de bevolking zich nauwer bij ons bestuur aan. De zaken werden geregeld afgedaan en belangrijke geschillen kwamen niet voor. Sporen van de vroegere troebelen zijn zoo goed als niet meer te bespeuren. Aan voedingsmiddelen bestond geen gebrek; de padi-oogst leverde een ruim beschot op en het bij den aanvang van 1897 te veld staande gewas beloofde veel.

De oeconomische toestand dezer residentie gedurende 1896 wordt gunstig genoemd. Handel en vertier gingen er over het algemeen voornit, hetgeen o. a. blijkt uit de toeneming der ontvangsten bij de tolkantoren.

De prijzen op de Europeesche markt gemaakt voor de in 1895 geoogste tabak waren wel is waar laag, doch niet zoo laag dat als gevolg daarvan tabaksondernemingen gesloten werden. Slechts weinige dier ondernemingen werkten met verlies. De oogst van 1896 was klein, doch de vooruitzichten voor den verkoop, gelet ook op de qualiteit van het product, waren gunstig. Uitbreiding van de tabakscultuur had nergens plaats: in Deli, Langkat en Serdang zijn daarvoor geene geschikte gronden meer aanwezig, en in Padang/Bedagei, Batoe Bara en Assahan — zoo meldt het gewestelijk verslag — blijven de met deze cultuur verkregen resultaten nog steeds twijfelachtig. Wel viel daarentegen uitbreiding van de teelt van Liberia-koffie waar te nemen, vooral in de onderafdeeling Serdang der afdeeling Deli, waar reeds 15 koffieondernemingen in exploitatie waren en het product gezegd wordt zoo wat hoedanigheid als hoeveelheid aangaat de verwachting te overtreffen. Daar echter in Serdang niet veel voor de koffiecultuur geschikte gronden meer aanwezig zijn, werden door de planters in andere streken (de onderafdeeling Padang en Bedagei der afdeeling Deli en de afdeelingen Batoe Bara, Assahan en Laboean Batoe) proeven met het aankweeken van Liberia-koffie genomen, die aanvankelijk even gunstig als in Serdang uitvielen. Ook door de inlandsche bevolking werd Liberia-koffie in den grond gebracht, vooral in Assahan en Serdang en tevens, doch in mindere mate, in Bila en Panei. Hoewel hier en daar wegens de menigvuldige regens en het onder water loopen van de velden de rijstoogst geringer was dan men aanvankelijk verwacht had, slaagde hij in de meeste afdeelingen toch bijzonder goed, zoodat uit enkele streken rijst uitgevoerd kon worden en de invoer van dat voedingsmiddel uit de Straits-Settlements geringer was dan in 1895. Daar waar van de petroleum-industrie en van de tabaks- en koffiecultures veel werk gemaakt wordt, werd echter Siam-, Rangoon- en Java-rijst in belangrijke hoeveelheden ingevoerd. De oogst van andere voedingsgewassen dan rijst was overal bevredigend. In Bila, Batoe Bara en Serdang breidde de teelt van klappers, in Tamiang (inzonderheid in Soengei Ijoe en Telaga Moekoe) die van peper en muskaatnoten zich uit. Van de inzameling van boschproducten werd in Siak, Assahan, Batoe Bara en Koealoe meer werk gemaakt dan in 1895; in de beide laatstgenoemde landschappen droeg daartoe de rustiger toestand in de Battakstreken bij. Minder gunstig was het in dit opzicht gesteld in de bovenstreken van Tanah Poetih, en hieraan werd het dan ook toegeschreven dat te Bagan Api Api slechts weinig boschproducten ten verkoop werden aangebracht.

In Koealoe, Siak en Langkat kon een goed loon verdiend worden met het maken van atappen, in laatstgenoemd landschap ook met het kappen van hout voor petroleum- en tabaksondernemingen. De omzet in hout en atappen in de onderafdeeling Laboean Deli (afdeeling Deli) was belangrijk grooter dan in vorige jaren. De troebukvisscherij in de afdeeling Bengkalis bleef kwijnen, doch met de garnalenvangst, hoofdzakelijk te Bagan Api Api en op de Panei-rivier, werden goede winsten behaald.

De weg van Tandjong Poera (Beneden-Langkat) naar Stabat, met de verbetering waarvan reeds in 1894 werd aangevangen, werd gedurende 1896 over ongeveer de helft van zijne lengte (in 't geheel 17 K.M.) verhard, en volgens het gewestelijk verslag zal de andere helft in 1897 gereed komen. Ook aan den grooten weg van Perbaoengan (Serdang) naar Tandjong Balei (Assahan) — de landverbinding tusschen Serdang, Padang Bedagei, Batoe Bara en Assahan — werd hard gewerkt en de in dien weg gelegen, 80 M. lange ijzeren brug over de Aer Silau (Assahan) werd in October feestelijk ingewijd.

Over het algemeen was in 1896 de gezondheidstoestand der bevolking niet ongunstig, zij het ook dat in verschillende streken gedurende enkele tijden van het jaar koortsen en buikaandoeningen in meerdere of mindere mate heerschten. Zoo kwamen in December in de afdeeling Batoe Bara vele gevallen van beide ziekten met doodelijken afloop voor en eischte in de eerste maanden van het jaar eene ernstige buikziekte in de onderafdeeling Padang en Bedagei (afdeeling Deli), vooral te Bandar Chalipah, veel offers. Op de cultuurondernemingen was het aantal sterfgevallen onder de werklieden wel ongeveer hetzelfde als in de laatste jaren, doch het aantal lijders aan malaria, buikziekten en in het laatste kwartaal van het jaar aan berriberri was grooter, niettegenstaande aan de verpleging, huisvesting en voeding der werklieden meer zorg werd besteed.

Behalve eene besmettelijke ziekte onder de runderen, paarden, geiten, varkens, wilde zwijnen en herten, die in de afdeeling Batoe Bara (met uitzondering van het landschap Siantar) geheerscht moet hebben, kwam gedurende 1896 in dit gewest onder den veestapel alleen hier en daar, o. a. op de ondernemingen in de onderafdeelingen Boven-Langkat, Beneden-Langkat en Medan der afdeeling Deli, zoomede onder het uit de Straits-Settlements aangevoerde vee, het mond- en klauwzeer voor. Nochtans kreeg de ziekte nergens groote uitbreiding. In Februari 1897 werd door uit Pinang ingevoerd vee de veepest aangebracht, welke zich over de afdeelingen Deli, Serdang en Langkat verspreidde en ook te Seroewaij (Tamiang) onder het vee van den aannemer voor de levering van vleesch aan de militairen groote sterfte aanrichtte.

Uitbreiding van den Islam vond bijna niet plaats en het aantal bedevaartgangers naar Mekka nam niet toe. De verhouding tusschen den onder de Karau-Battaks gevestigden Christen-zendeling, zijne inlandsche helpers en de bevolking liet niets te wenschen over. De zendingsscholen werden door 39 leerlingen bezocht. Vooralsnog is zijne Battaksche Christen-gemeente zeer klein; slechts 2 volwassenen werden in 1896 gedoopt.

De veiligheid van personen en goederen was volgens het gewestelijk verslag bevredigend. Een paar malen werd getracht propaganda te maken voor geheime Chineesche genootschappen, doch de politie wist die pogingen te verijdelen.

§ 10. *Riouw en onderhoorigheden.*

Hetgeen in 't vorig verslag (blz. 19) omtrent de hoofdpersonen van het Lingga-Riouwsche zelfbestuur is medegedeeld, wordt ook in de over 1896 ontvangen berichten aangevoerd als zoovele redenen, die het den resident moeielijk maken op den gang der bestuurszaken afdoenden invloed uit te oefenen, althans den sultan of den onderkoning (rijksbestierder) in de gewenschte richting tot handelen te brengen, waarbij nog komt dat de wegens ziekelijkheid van zijn vader vaak als diens vervanger optredende zoon van den onderkoning, RADJA ALI KELANA, zelf geen goede gezondheid geniet. Bij sommige gelegenheden intusschen ontbrak het ook in 1896 niet aan bewijzen van medewerking.

De onderhandelingen over de voorwaarden, waarop in de aan Indragiri grenzende Lingga-Riouwsche onderhoorigheden op Sumatra's vasten wal ook de tolrechten (evenals reeds vroeger de pachtmiddelen) in handen van het Gouvernement zouden kunnen komen, vorderden langzaam maar leidden nog niet tot een resultaat. Wel liet het zelfbestuur zijn te hoogen eisch varen en verklaarde het, hoewel noode, zich te zullen nederleggen bij de onzerzijds geboden jaarlijksche afkoopsom, doch verbond aan deze bereidverklaring nieuwe wenschen, waaromtrent door de Indische Regeering eene gedachtenwisseling geopend is geworden (Juni 1896) met den inmiddels opgetreden nieuwen resident.

Ten einde bij de inlandsche bestuurders (sultan en onderkoning) van het Lingga-Riouwsche rijk elke onzekerheid in dit opzicht weg te nemen, bleek het wenschelijk om al wat bij plechtstatige aanrakingen met vertegenwoordigers van het Europeesch bestuur aan ceremonieel over en weder viel in acht te nemen, voor dit gewest bij een speciaal reglement te regelen. Zoodanig reglement werd vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 16 Januari 1897 n°. 8.

Een wakil op de Karimon-eilanden, die in November 1896 bij de komst van den resident aldaar, en ook reeds vroeger, in zijne houding jegens het Europeesch bestuur van aanmatiging had blijk gegeven, werd door den onderkoning uit zijn ambt ontslagen.

Tegen een door zijne onderhoorigen van afpersing en andere willekeurige handelingen beschuldigd hoofd op het eiland Serasan (Zuid-Natoena-groep), den orangkaija van Aer Sekain Datoe Mohamad Jasin, trad de hiervóór genoemde Radja Ali Kelana, toen hij in den aanvang van 1896 met het gouvernementsstoomschip *Flamingo* de jaarlijksche inspectiereis van den controleur van Tandjong Pinang naar de verafgelegen afdeeling Poeloe Toedjoe medemaakte, niet doortastend genoeg op; hij liet namelijk den beschuldigden orangkaija ongemoeid, toen deze eerst uitvluchten zocht en ten laatste bepaald weigerde om aan boord te komen, ten einde te Penjingat (zetel van den onderkoning) zijne zaak te zien onderzoeken en berechten. Nadat eene daarop gevolgde schriftelijke oproeping zonder gevolg was gebleven, zond de onderkoning in Augustus meergenoemden Radja Ali Kelana met een 30-tal gewapende volgelingen per *Landjoet* (het aan het vorstenbestuur toebehoorende stoomschip) naar Serasan om Datoe Mohamad Jasin te arresteeren, doch het bleek toen dat de weerspannige orangkaija zich niet meer ter plaatse bevond, maar naar Serawak was uitgeweken. Datoe Mohamad Jasin, inmiddels door den onderkoning als hoofd ontslagen, vermeende ook zijnerzijds tegen het vorstenbestuur grieven te kunnen doen gelden. Op een door hem opgesteld geschrift, hetwelk den resident uit Serawak bereikte, volgde de opdracht van de Indische Regeering aan laatstgenoemde, om de wederzijdsche aanklachten zoo mogelijk tot klaarheid te doen brengen door een vanwege het Europeesch bestuur in te stellen plaatselijk onderzoek, buiten eenige inmenging van een vertegenwoordiger van het vorstenbestuur. Dit onderzoek, dat de resident zelf leidde bij gelegenheid dat in Februari jl. het flottieljevaartuig *Borneo* was aangewezen om in de sedert lang niet door een onzer oorlogsschepen bezochte afdeeling Poeloe Toedjoe de vlag te gaan vertoonen, deed zien dat de klachten tegen Datoe Mohamad Jasin meerendeels gegrond waren, hetgeen echter niet kon gezegd worden van de zijnerzijds tegen het vorstenbestuur aangevoerde grieven, die bijna in alle opzichten ongegrond bleken. Tevens echter kwam aan het licht dat op de eilandengroepen, die het gebied der afdeeling Poeloe Toedjoe uitmaken, eenige heffingen in zwang waren, die afweken van het met Lingga-Riouw bestaande politiek contract. Het vorstenbestuur, sedert door den resident op deze afwijkingen gewezen, heeft verklaard dat ze voortaan niet meer zullen voorkomen. Mohamad Jasin is in April 1897 te Serasan teruggekeerd, met eenige van wapenen voorziene familieleden en volgelingen. Naar vernomen werd, schroomde hij niet om weder openlijk te doen blijken van zijn gemis aan ontzag voor het vorstenbestuur. Volgens recente berichten van den resident had de onderkoning Mohamad Jasin nogmaals ter verantwoording naar Penjingat opgeroepen, met het voornemen om, als hij niet kwam, hem door gewapend volk te doen halen.

In het landschap Indragiri viel in de verhouding tusschen de verschillende partijen slechts weinig verandering ten goede waar te nemen. Hoewel des soetans schrijver Madjalela (verg. vorig verslag, blz. 20), die op hem een ongunstigen invloed uitoefende, Indragiri verlaten had, zijn in de omgeving van den soetan nog verschillende personen, die het er op toeleggen om tusschen hem en de oorspronkelijke, door de adat aangewezene, hoofden der benedenlanden eene verwijdering tot stand te brengen, met het doel om hunne eigen macht te vergrooten en zoo mogelijk bij gunstige gelegenheden de plaats dier adat-hoofden in te nemen. De voornaamste dezer onruststokers is Ongkoe Said Begah, een familielid van soetan moeda Ibrahim, den rijksbestierder voor de bovenlanden. De te Ringat gevestigde controleur beijverde zich echter om de positie der verdienstelijke adat-hoofden hoog te houden en hen te verdedigen tegen de aanklachten van onruststokers als Ongkoe Said Begah. Soetan moeda Ibrahim, die in Boven-Indragiri gezag voert, maakte zich door het opleggen, vaak in strijd met de adat, van zware boeten, bij de bevolking onbemind, en het Europeesch bestuur moest hem meermalen onderhouden over de tegen hem ingebrachte klachten. Zijne verhouding tot den soetan was, voor het uiterlijke althans, bevredigend; deze ziet evenwel met leede oogen de pogingen tot machtsuitbreiding van den soetan moeda aan. Over eene door laatstgenoemde veroorzaakte minder goede verstandhouding tusschen Indragiri en het aangrenzend onafhankelijk gebied van Kwantan is reeds gehandeld in § 4 (blz. 14 hiervóór). De verhouding tusschen den soetan en den bejaarden rijksbestierder der benedenlanden (radja moeda) was goed. Omtrent de aanwijzing van een opvolger van dezen werd nog geene beslissing genomen. Intusschen hebben de landsgrooten in eene in April 1897 gehouden vergadering eenparig verzocht om den oudsten zoon van den radja moeda, die zijn vader, bij wijze van proef, in de behandeling van zaken ter zijde staat, als toekomstige radja moeda aan te wijzen. Het in 't verslag van 1895 (blz. 19/20) vermelde voornemen om ook de beide andere zonen beurtelings op proef te doen dienen, ter beoordeeling wie van het drietal de geschiktste is, was nog niet tot uitvoering gekomen.

Volgens het gewestelijk verslag bestaat er kans dat het sedert lang tusschen den soetan van Indragiri en het Lingga Riouwsche vorstenbestuur bestaande geschil over de grens tusschen Gangsal (Indragiri) en Reteh (Lingga-Riouw) uit den weg geruimd zal worden, nu in September 1896 de wakil van het Lingga-Riouwsch bestuur in Reteh is overleden.

Omtrent de voornaamste cultures valt het volgende mede te deelen.

Rijst wordt slechts in Indragiri geteeld; de oogst in de benedenlanden was vrij overvloedig, zoodat een deel van het product kon worden te gelde gemaakt, waarvoor grif afzet werd gevonden bij opkoopers uit de bovenlanden. In de behoefte aan rijst in den Lingga-Riouw archipel wordt door den handel uit Singapore voorzien. De sagocultuur, die voornamelijk gedreven wordt in de tot Lingga-Riouw behoorende landschappen op Sumatra's vasten wal, doch ook in Indragiri en in de afdeelingen Lingga en Karimon, breidde zich, evenals de klapperteelt, vooral uit op de eilandengroepen der hooger besproken afdeeling Poeloe Toedjoe. Op de eilanden van den Lingga-Riouw archipel was de opbrengst der aan Chineezen toebehoorende gambier- en peperaanplantingen ongeveer even groot als in 1895. Er wordt tamelijk veel gambier en peper clandestien opgekocht en uitgevoerd. De uitvoer van ananassen van het eiland Batam naar Singapore was weder belangrijk, evenals die van boschproducten, vooral getah, uit Indragiri. Op de kusten van vele eilanden wordt bakauhout gekapt en naar Singapore vervoerd om als brandstof op kleine stoomschepen te dienen.

De gezondheidstoestand der bevolking was gedurende 1896 niet onverdeeld gunstig te noemen. Koortsen kwamen in het geheele gewest voor, inzonderheid onder de Chineesche koelies op de gambier- en peperplantages, en eischten vele offers, ook in de onderhoorige landschappen op den vasten wal van Sumatra en op het eiland Singkep. In verschillende gedeelten van het gewest heerschte voorts de pokziekte, het hevigst in de tot de afdeeling Indragiri behoorende landstreek Tiga Loeroeng en te Batoe Idjal op de grens der onafhankelijke Kwantan-landen. Ook hoorde men veel van aandoeningen der ademhalingsorganen en van huidziekten. Onder de mijnwerkers op Singkep nam de berriberri weder toe en deed zich menig geval met doodelijken afloop voor.

Ziekten onder het vee kwamen niet voor.

Wat de veiligheid van personen en goederen betreft, wordt bericht dat het aantal gepleegde groote misdrijven verminderde, dat in elke der afdeelingen Tandjong Pinang en Lingga 2 ketjoepartijen voorkwamen, en dat enkele niet zeer ernstige gevallen van zeeroof ter kennis van het bestuur werden gebracht. Te Tandjong Boeton (Lingga) maakten eenige gewapende politiedienaren gemeene zaak met de in de gevangenis aanwezige dwangarbeiders, die door hen een paar malen 's nachts vrijgelaten werden om te gaan stelen. Op andere eilanden had de plaatsing van gewapende politiedienaren een gunstigen invloed.

De Islam maakte onder het heidensche deel der bevolking van dit gewest weinig of geen vorderingen. Luidens het gewestelijk verslag werd door de Indragirische bevolking aan het onderhoud van hare bedehuizen geringe zorg besteed; ook de pogingen van den hoofdpanghoeloe om voor het herstel van sommige dier gebouwen geld bijeen te brengen slaagden weinig. De onderkoning van Riouw, die steeds het voorbeeld blijft geven van strenge waarneming zijner Mohammedaansche godsdienstplichten, liet in 1896 te Penjingat (dicht bij de gewestelijke hoofdplaats), waar hij zijn zetel heeft, eene school openen voor godsdienst- en ander onderwijs, onder leiding van een Maleischen onderwijzer, die 15 jaren te Mekka had vertoefd. De school telde 71 leerlingen.

§ 11 *Banka.*

De toestand van dit gewest in 1896 leverde weinig verschil op met dien in het vorig verslag geschetst. Rust en orde bleven

gehandhaafd en de veiligheid van personen en goederen was als gewoonlijk zeer bevredigend.

Niettegenstaande de hevige en langdurige droogte kon de staat der volksgezondheid vrij gunstig worden genoemd.

De berriberri, welke ziekte tegen het eind van 1895 als geweken beschouwd werd, vertoonde zich weder in het begin van 1896, heerschte in Mei en Juni in sterke mate, bijna uitsluitend onder de Chineesche mijnwerkers, om daarna langzaam weder af te nemen.

Onder den veestapel kwamen geene ernstige ziektegevallen voor.

De handel bleef levendig; de omzet van lijnwaden nam zelfs niet onbelangrijk toe.

De rijstbouw, die op Banka hoofdzakelijk op ladangs (droge velden) gedreven wordt, leverde in 1896 betere uitkomsten op dan in vorige jaren. Toch was de oogst lang niet voldoende voor de behoefte, zoodat door invoer van elders in het ontbrekende werd voorzien. De gambiercultuur, die zich meer en meer uitbreidt, bracht onder de bevolking eene niet geringe welvaart: de planters konden de bladeren tegen goeden prijs aan de met vergunning van het bestuur in het binnenland opgerichte gambier-kokerijen verkoopen, terwijl anderen bij die inrichtingen een middel van bestaan vonden door het verrichten van koeliediensten, de levering van brandhout als anderszins.

§ 12. *Billiton.*

De politieke toestand van dit gewest was bij voortduring zeer bevredigend; rust en orde werden niet verstoord en de veiligheid van personen en goederen liet niets te wenschen over; het aantal groote misdrijven nam af. Van geheime Chineesche genootschappen ondervond het bestuur geen overlast.

De volksgezondheidstoestand was in 1895 over 't algemeen gunstig te noemen; de meest voorkomende ziekten waren koortsen, buikaandoeningen en berriberri, doch het aantal aangetasten was niet groot.

Het verkeer, inzonderheid met Singapore, Batavia, Banka en Palembang, was levendig, en de passars op de districtshoofdplaatsen werden druk bezocht door inlandsche en Chineesche handelaars. De angst om zilver in betaling aan te nemen (zie vorig verslag, blz. 20) was geweken. Volgens de van bestuurswege verzamelde gegevens was zoowel de in- als de uitvoer toegenomen.

De op Billiton gedreven cultures zijn over het algemeen van niet veel belang; echter viel in sommige opzichten vooruitgang te bespeuren. Van de teelt van klappers, gambier en Liberia-koffie begint men meer werk te maken. De bevolking vroeg uit eigen beweging aan het bestuur Liberia-koffiezaad en liet dit zelfs nu en dan op Java koopen. De obi-menggala leverde een ruimen oogst op en de rijstproductie, hoewel op verre na niet voldoende voor de behoefte, was grooter dan in 1895.

De uitvoer van enkele boschproducten, zooals gom-dammar en rottan, zoomede die van tripang nam belangrijk toe.

§ 13. *Westerafdeeling van Borneo.*

De woelingen, waarvan gedurende November 1895 t/m Maart 1896 de streken der Boven-Melawi (afdeeling Sintang) het tooneel zijn geweest als gevolg van de door Raden Pakoe c. s. tegen het Maleisch bestuur op het getouw gezette samenspanning, waarin genoemde Dajaksche woelgeest, behalve vele zijner stamgenooten, nog een aantal andere Dajaks had weten mede te sleepen, door hen in den waan te brengen, zooals later duidelijker is aan het licht getreden, als handelde hij met goedkeuring van boven den panembahan van Sintang geplaatste machthebbenden, hebben, na de in 't vorig verslag (blz. 24) reeds vermelde onderdrukking van het verzet, o. a. door de gevangenneming van den hoofdaanlegger en andere medeschuldigen [1]), voor de teruggekeerde rust geen verderen nadeeligen nasleep gehad, zij het ook dat alle belhamels ons nog niet waren in handen gevallen. In een drietal bijeenkomsten op 30 Augustus, 1 en 3 September 1896 te Sintang gehouden met vertegenwoordigers van verschillende Dajaksche stammen uit het Melawi-stroomgebied werden door den resident, na voorafgaand overleg met den panembahan en na zich door ondervraging van de opgekomenen overtuigd te hebben dat bepaalde grieven tegen het Maleisch bestuur niet waren in te brengen, de noodige voorzieningen getroffen tot herstel van een geregeld bestuur over de in verzet geweest zijnde Dajaks. Ofschoon de bedoelde samenkomsten, met goedkeuring van den panembahan, door niemand van zijnentwege waren bijgewoond, opdat de Dajaks niet weerhouden zouden worden zich vrijuit te verklaren, werd niets bezwarends ten laste van het panembahan-bestuur voorgebracht. Alvorens Sintang te verlaten, maakten nagenoeg al de opgekomen hoofden hunne opwachting bij den panembahan, ook zelfs de vertegenwoordigers der Ambalau- en Lekawei-stammen, de in 't vorig verslag meermalen genoemde Raden Demang Behe en Raden Singa Boeboe, die in de gehouden samenkomsten verklaard hadden voortaan liever rechtstreeks onder het Gouvernement dan onder het bestuur van den panembahan te staan, welk verlangen de resident verklaarde bij de Regeering te Batavia te zullen overbrengen, zonder hun echter eenig uitzicht op verwezenlijking daarvan voor te spiegelen. De getroffen bestuursregeling voor de Dajaks der Boven-Melawi kwam hierop neder dat een mantri van den panembahan als districtshoofd zou optreden, met Nanga Serawei als standplaats, bij welk districtshoofd zij de aan den panembahan verschuldigde hassil tegen quitantie konden afdragen, voor zooveel zij niet de voorkeur gaven aan storting te Sintang (rechtstreeks bij den panembahan) dan wel te Nanga Pinoh (bij den controleur). Zaken, welke de Dajaksche hoofden onderling niet konden afdoen, zouden moeten worden voorgebracht bij het districtshoofd en, als deze ze niet beëindigen kon, bij den controleur, terwijl het iedereen ook zou vrijstaan zich met zijne klachten rechtstreeks te wenden hetzij tot den panembahan, hetzij tot den controleur. Het tijdens de onlusten uitgevaardigd verbod aan Maleiers om zich te Nanga Serawei te vestigen, werd opgeheven.

Een aantal Maleiers en Dajaks, die in een of ander opzicht, hetzij al dan niet in eenige dienstbetrekking, tijdens of in verband met de onlusten zich jegens het Gouvernement verdienstelijk hadden gemaakt, werden te dier zake met voor hen passende belooningen bedacht (gouvernementsbesluit dd. 15 December 1896 n°. 35).

Was met de reeds in 1894 in overweging genomen intrekking van de sedert een aantal jaren te Nanga Pinoh gelegerde militaire bezetting tot dusver, op advies van de civiele autoriteit, verwijld, thans zag de resident in dien maatregel geen bezwaar meer en werd dientengevolge, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 8 September 1896 n°. 27, de versterking ontruimd en hare bezetting ingesmolten bij het garnizoen te Sintang.

Ook in het sedert September 1894 (zie het verslag van 1895, blz. 21) aan de afdeeling Sintang toegevoegde nieuwe gebied, uitmakende de door den vorst van Kotta Waringin (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) aan het Gouvernement overgedragen en door hetzelve, in overeenstemming met de wenschen der landshoofden, onder rechtstreeksch bestuur genomen Pinoh-landen, konden in 1896, na verkregen genoegzame bekendheid omtrent de gesteldheid van land en volk, maatregelen getroffen worden om den ongeregelden toestand, waarin dit gebied steeds verkeerd heeft, geleidelijk te doen plaats maken voor een meer geordenden staat van zaken. Het werd nuttig geacht de inrichting en werking van het bestuur in de ingelijfde landschappen en de verplichtingen der bestuurshoofden, uitgenomen wat hunne rechtsbevoegdheid betreft, te regelen bij een door den resident uit te vaardigen „bevelschrift", welks inhoud vooraf door de Indische Regeering was goedgekeurd. Die goedkeuring werd verleend bij gouvernementsbesluit dd. 4 November 1896 n°. 27, tevens houdende vaststelling van eene ordonnantie (Indisch Staatsblad 1896 n°. 229), waarbij, met afwijking van het voor de gouvernementslanden der residentie Westerafdeeling van Borneo geldende reglement op het rechtswezen, het noodige geregeld werd nopens de rechtspleging in de Pinoh-landen, een

[1]) Van de deelnemers aan de onlusten werden er in 't geheel 16, omtrent wier misdadig bedrijf geen twijfel bestond en die zich te Pontianak in hechtenis bevonden (daaronder Raden Pakoe en drie zijner zonen), bij politieken maatregel onschadelijk gemaakt, aangezien voldoend bewijsmateriaal om hen door den landraad te zien veroordeeld niet kon geleverd worden en het belang der rust in de Boven-Melawi hunne vrijlating niet gedoogde. Met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement werd laatstbedoeld 4-tal naar de hoofdplaats Ternate en werden de 12 andere (waaronder de in 't vorig verslag, blz. 23/24, genoemde Borgajang Apoi en Raden Patih Boendoeng, benevens een zoon en twee schoonzonen van laatstgenoemde) deels naar Banjoewangi op Java, deels naar Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) en voor het overige naar de hoofdplaats Menado geïnterneerd (gouvernementsbesluit dd. 29 December 1896 n°. 8).

Volgens berichten van Mei jl. was toen een dergelijke maatregel in overweging ten opzichte van nog twee andere zonen van den hoofdaanlegger, die in de onlusten mede eene belangrijke rol hadden gespeeld, doch zich sedert hadden schuilgehouden, totdat zij in Februari 1897 door een, onder leiding van den controleur van Nanga Pinoh, te hunner opsporing uitgerukte patrouille gewapende politiedienaren waren ontdekt en met nog eenige verdere familieleden van Raden Pakoe, niet zonder verzet, werden gevangen genomen.

en ander in verband met de wenschelijkheid om de inheemsche bevolking aldaar in het genot van hare eigen rechtspleging te laten. Ingevolge bedoeld „bevelschrift" staat elk der 8 Pinohsche landschappen (die, volgens eene in 1895 gehouden opneming van het zielental, gezamenlijk eene bevolking telden van 4830 Dajaks en 4170 Maleiers)[1]) onder een „kapala pemerentahan", welke bestuurshoofden (door den resident te benoemen en te ontslaan) de Pinoh-landen in gemeenschappelijk overleg besturen onder de leiding van den controleur der onderafdeeling Melawi (Nanga Pinoh).

De invoering met 1 Januari 1896 van de hoofdelijke belasting onder de inlandsche en Arabische bevolking van dit gewest, voor zooveel zij in het rechtstreeksch gouvernementsgebied woont, dan wel daar geheel of ten deele haar bestaan vindt (verg. Indisch Staatsblad 1895 n°. 295), had zonder schokken plaats. Voor het eerste jaar werden de aanslagen zoo laag mogelijk gesteld, en de belasting werd gewillig betaald.

Na hetgeen hiervóór omtrent het gebied van den panembahan van Sintang is gezegd, valt omtrent de aangelegenheden in andere zelfbestuur-bezittende landschappen van dit gewest nog het volgende aan te teekenen.

In Landak, waar de aanstaande panembahan nog minderjarig was, kwam de in 1892 opgetreden waarnemende bestuurder te overlijden (October 1896). Met de regeling en afdoening der loopende zaken werden door den controleur van Landak, in overleg met de tijdens bedoeld overlijden te Ngabang aanwezige landsgrooten, voorloopig drie mantri's belast.

De optreding in Mei 1896 van een nieuwen radja van Piasa (zie vorig verslag, blz. 25) werd bij gouvernementsbesluit dd. 28 Augustus d. a. v. n°. 23 door de Indische Regeering goedgekeurd.

Over 't algemeen gaven de hoofden der verschillende inlandsche staten in dit gewest, wat hunne houding jegens het Gouvernement betreft, geen stof tot klagen. Alleen van de zijde van het tot de afdeeling Soekadana behoorende landschap Matam werd doorgaans weinig medewerking betoond in het opsporen van misdrijven.

Het voornemen bestaat om de in 1880 vastgestelde grensregeling van de landschappen der Boven-Kapoeas (afdeeling Sintang) te herzien en aan te vullen. Den resident was opgedragen (Juli 1896) ter zake met de betrokken zelfbesturen in overleg te treden. Bij de vaststelling van de nadere regeling zal van de uitkomsten der in 1895 beëindigde topographische opneming van het gewest partij getrokken kunnen worden.

Te oordeelen naar hetgeen onzen ambtenaren daarvan ter oore kwam, hadden in 1896 onder de talrijke Dajaksche stammen slechts weinig snelpartijen plaats. In Januari werden 4 Boekat-Dajaks in de Boven-Mendalem gesneld door 5 Batang Loepar-Dajaks, waarvan 2 uit Serawak en 3 uit ons gebied, en omstreeks denzelfden tijd werden in de Embaloh-Kapoeas 2 Dajaks uit Soehaid en 3 Maleiers uit Sintang door 4 Katibas-Dajaks (Serawaksche onderdanen) des nachts overvallen. Vier dezer aangevallenen werden gesneld; de vijfde wist, zwaar gewond, te ontkomen. Beide zaken gaven aanleiding tot briefwisseling met het Serawaksch bestuur. Nog werd bericht ontvangen dat in het gebied van de bronnen der Kapoeas en der Mahakkam door Boekat-Dajaks een Boeginees vermoord was. De voornaamste hoofden uit deze streek, Kwing Irang en Bon Labe (in vorige verslagen reeds meermalen genoemd), deden van hun voornemen blijken om de daders, zoo mogelijk, uit te leveren.

Ook jegens de deelnemers aan de in hoofdstuk K, afd. II, nader te bespreken wetenschappelijke expeditie naar Centraal-Borneo viel de houding dezer hoofden zeer te roemen. De reizigers werden door Bon Labe goed ontvangen; Kwing Irang maakte zijne opwachting bij den leider der expeditie, terwijl beide hoofden hulp toezegden bij het afzakken van de Mahakkam.

Noemenswaardige uitbreiding van den Islam onder de heidensche bevolking van dit gewest had niet plaats en vermeerdering van den invloed der hadji's op de bevolking werd niet waargenomen. Omtrent het in de Sebroeang-streek (Boven-Kapoeas) van Roomsch-katholieke zijde ondernomen missiewerk onder de Dajaks behelst het gewestelijk verslag geen bijzonderheden. Uit te Batavia verkregen opgaven blijkt dat de in bedoelde streek — te Nanga Sedjiram — werkzame geestelijke in 1896 68 personen (waaronder 14 volwassenen) doopte, tegen 111 in 1895 (waaronder 3 volwassenen).

Terwijl de gezondheidstoestand der bevolking gedurende de eerste helft van 1896 weinig te wenschen overliet, hoorde men in de tweede helft veelvuldig van koortsen en buikziekten. In de afdeeling Sambas deden zich van Augustus tot October herhaaldelijk cholera-gevallen voor, ten gevolge waarvan, luidens de verstrekte opgaven, 382 personen, allen inlanders, waren bezweken.

Onder den veestapel heerschten geene ziekten van aanbelang.

De algemeene toestand van den handel was in 1896 iets gunstiger dan in 1895. De waarde van den algemeenen in- en uitvoer nam eenigszins toe: de eerste ten gevolge van den vermeerderden invoer van manufacturen, petroleum, gedroogde en gezouten visch en gemunt zilver, de tweede wegens den grooteren uitvoer van boschproducten, copra, klapperolie, rijst en stofgoud.

Over het algemeen viel de rijstcultuur bevredigend uit en waren de uitkomsten van den oogst van gambier, indigo en sago mede niet ongunstig.

§ 14. *Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.*

In het onder ons rechtstreeksch bestuur staande gedeelte van dit gewest hadden geene gebeurtenissen plaats, die op den algemeenen politieken toestand van invloed waren. De in 't vorig verslag (blz. 25) uitgesproken verwachting dat Kiahi Sahadan, het nieuwe districtshoofd te Moeara Laoeng (Boven-Doesoen), meer dan zijn voorganger overwicht op de sultanspartij uit het voormalige Bandjermasinsche rijk zou weten te krijgen, werd niet beschaamd. Voortdurend hield hij voeling met hare hoofden en hij slaagde er in hun vertrouwen en hunne achting te winnen. In de tweede helft van 1896 volbracht hij eene reis door het gebied, dat Tommonggong Djidan, tot vóór korten tijd de voornaamste aanhanger en steun van den pretendent-sultan, Goesti Mohamad Seman, als hoofd erkent. Bij die gelegenheid hebben Kiahi Sahadan en Tommonggong Djidan elkaar als vader en zoon aangenomen, terwijl op eene toen te Batoe Boewa in de Boven-Doesoen gehouden vergadering van de invloedrijkste Dajaksche hoofden dier streken verschillende stammen (o. a. de Taloenjaring- en Pare-Dajaks), die tot nog toe niets van ons gezag wilden weten, Kiahi Sahadan als 's Gouvernements vertegenwoordiger erkenden. Mohamad Seman schijnt in armoedige omstandigheden te verkeeren en wendde zich herhaaldelijk tot Kiahi Sahadan, die hem aan rijst, tabak en andere benoodigdheden hielp; de hoofden in de Siang-Moeroeng-streek wilden namelijk niet meer in zijn onderhoud voorzien, terwijl ook uit de door Tommonggong Djidan beheerschte Laoeng-streek hem weinig meer toevloeit, en daardoor is in den laatsten tijd eene groote verwijdering ontstaan tusschen hem en zijn genoemden vroegeren medestander. Hij heeft zijn schoonzoon Goesti Mohamad Arsat, met wien hij zich weder verzoend heeft, naar meergenoemd districtshoofd gezonden, met verzoek dezen vergunning te willen verleenen om naar zijn neef Mangkoe Sari in de Teweh-streek te gaan, ten einde hem over te halen Mohamad Seman te Boemban (in het gebied der Boven-Barito) te komen afhalen en te begeleiden naar den assistent-resident te Moeara Teweh, aan wien hij zijne onderwerping zou willen aanbieden, terwijl ook de verschillende anak's radja zouden medekomen om zich te onderwerpen. Kiahi Sahadan en Arsat waren daarop beiden het verzoek gaan overbrengen, doch Mangkoe Sari was ditmaal niet te bewegen naar Boemban te gaan, verklarende reeds meermalen te hebben ondervonden dat Goesti Mohamad Seman steeds op het laatste oogenblik van zijne plannen afzag. Ook gaf hij te kennen dat, wanneer laatstgenoemde werkelijk voornemens was naar Moeara Teweh af te komen, hij daarvan aan hem Mangkoe Sari schriftelijk kennis moest geven. Sedert heeft echter Kiahi Sahadan te Boemban eene ontmoeting gehad met den pretendent-sultan die hem toen mededeelde, na bereddering van eenige familiezaken, ook zonder Mangkoe Sari aan zijn plan te zullen gevolg geven. Intusschen hebben in Februari jl. drie invloedrijke partijgangers van den pretendent sultan (o. a. Goesti Katjok, zoon van wijlen pangeran Mangkoe Boemi), den onhoudbaren toestand in de bovenlanden moede, zich te Moeara Teweh vervoegd om den assistent-resident hunne onderwerping aan te bieden, welke werd aangenomen, waarop zij den eed van trouw en gehoorzaamheid aan het Gouvernement aflegden.

Omtrent het door Tamoen Kadjng, het algemeen stamhoofd der in de bovenlanden van Boeloengan tehuis behoorende Kedjin- of Kenja-Dajaks, gedaan verzoek om aan een deel zijner onderhoorigen toe te staan zich op gouvernementsgebied te vestigen (verg. vorig verslag, blz. 26), heeft de Indische Regeering nog geene beslissing genomen. Zij acht het n.l. wenschelijk dat het land der Kedjins eerst door een ambtenaar bezocht wordt, om het volk nader te leeren kennen, en van diens bevinding te laten afhangen, hoe verder ten aanzien van de Kedjins in het

[1]) De in 't verslag van 1895 (blz. 21) genoemde, op eene veranderde opgaaf berustende, getallen zijn gebleken indertijd veel te hoog te zijn geraamd.

algemeen en van hun hierbedoeld verzoek in het bijzonder te handelen. Voor zooveel uit de tot Juni 1897 ontvangen berichten blijkt, had de gelegenheid tot zoodanige zending nog ontbroken. Het gewezen districtshoofd van Moeara Teweh, RADEN DJAJA KOESOEMA, onder wiens geleide de Kedjin-hoofden in Maart 1896 naar Moeara Teweh waren gekomen, in November op de gewestelijke hoofdplaats bij den resident toegelaten, deelde toen aangaande de Kedjins nog mede, dat hun tweede opperhoofd, TAMOEN KOELING, met een groot aantal volgelingen op weg was geweest naar Moeara Teweh om met den assistent-resident aldaar nader in aanraking te komen, doch dat in het gebied der Boven-Mahakkam de reis gestaakt was, op het vernemen van het bericht dat in de benedenlanden de pokziekte heerschte. Voorts werd van RADEN DJAJA KOESOEMA vernomen, dat hij in 1895, terwijl hij zich bij BANG DJOK, een der hoofden van de Bahan-Dajaks, ophielt, door genoemden TAMOEN KOELING was aangezocht om mede te gaan naar diens land, doch dat hij daartoe geen lust gevoeld had. Ook de resident kon ons gewezen districtshoofd niet bewegen eene reis derwaarts te ondernemen, daar dit ten nadeele van zijne handelsbetrekkingen zou zijn en hij bovendien tegen de vermoeienissen van den tocht opzag. Volgens de laatste berichten zou de zoon van RADEN DJAJA KOESOEMA, die gehuwd is met eene zuster van BANG DJOK, naar de Kedjin-streek vertrokken zijn om de Kedjins op eene nieuw aan te vangen reis te begeleiden.

Uit de verre bovenstreken werden af en toe moordgevallen vernomen, doch van groote snelpartijen hoorde men niet. Onder andere werd over en weder gesneld door Dajaks uit de Siang Moeroeng (Boven-Barito) en Bahan-Dajaks (onderhoorigen van BANG DJOK en SIONG) uit Koetei. Eene poos heerschte hierdoor eenige spanning op de grenzen tusschen de gouvernements-afdeeling Doesoenlanden en het rijk Koetei. De hoofden van beide zijden wisten echter de gemoederen tot rust te brengen en weerwraak te voorkomen. Over een paar snelpartijen in de Tidoengsche landen van het sultanaat Boeloengan wordt lager gehandeld.

Door het districtshoofd van Amoenthai werd, nadat zijn ambtgenoot van Kloewa daartoe blijkbaar niet had willen of durven overgaan, de hand gelegd (Mei 1896) op zekeren SANGKA, een ontslagen pembekel, en zeven andere inlanders, die op gemakkelijke wijze aan den kost trachtten te komen door zoogenaamd onderwijs te geven in de kunst om zich onkwetsbaar te maken, en daartoe in eene in de wildernis gelegen woning bijeenkomsten hielden, die reeds door een vrij groot aantal lichtgeloovigen werden bijgewoond. Toen het betrokken onderkamponghoofd hen in een dier bijeenkomsten kwam bespieden, doodden zij dezen en joegen zijne volgelingen op de vlucht. Eenige door het districtshoofd van Kloewa tegen hen uitgezonden lieden kwamen onverrichter zake terug, doch toen het districtshoofd van Amoenthai daarop verscheen, gaven zij zich zonder tegenweer over. De hoofdschuldigen werden kort daarop door den landraad van Amoenthai veroordeeld.

De controleur der afdeeling Dajaklanden deed in April 1896 eene inspectiereis door de Roengan- en Menoehing-streek, die sedert jaren niet door een ambtenaar was bezocht. Hij werd overal zeer goed ontvangen en vond gelegenheid tal van kleine zaken af te doen. Geschillen van aanbelang werden niet voorgebracht, daar deze alle reeds in 1894 op de groote samenkomst te Toembang Anoei (zie het verslag van 1895, blz. 21 22) waren afgedaan. Een Dajak, die in 1893 een moord had gepleegd, werd op eerste aanvraag uitgeleverd. In December bezocht de controleur der afdeeling Pasir en de Tanah Boemboe-landen een groot gedeelte zijner afdeeling en kwam toen in verschillende gedeelten van de landschappen der Tanah Boemboe, waar voorheen nog geen ambtenaar was geweest. Zijn voornemen, om ook de bovenlanden van die streken te bezoeken, ten einde juistere berichten te verkrijgen omtrent bevolking en oeconomischen toestand, moest hij opgeven, ten gevolge van de zware regens, die de rivieren onbevaarbaar en de boschpaden onbegaanbaar maakten. Omtrent laatstbedoelde landschappen, welke tot het gouvernementsgebied behooren en waarover inlandsche bestuurders zijn aangesteld, voor wie eene door het Gouvernement vastgestelde instructie geldt, is ditmaal overigens slechts gemeld, dat tegen den bestuurder van Batoe Litjin in 't laatst van 1895, ter zake van wederrechtelijke handelingen waarvan hij beticht werd, eene administratieve instructie werd geopend, in afwachting van welker uitslag hij naar Bandjermasin was opgezonden.

Aangaande de zelfbesturende landschappen valt het volgende te vermelden. [1])

In het noordelijk deel van het gewest ter Oostkust, namelijk in de aan Britsch Noord-Borneo grenzende Tidoengsche landen, gaf de aan den sultan van Boeloengan onderhoorige panembahan van de Boven-Sesajab SISAPOE te Malino of Malinau opnieuw ernstige reden tot klachten. Nadat dit heerschzuchtige hoofd, dat zich slechts noode onder het gezag van Boeloengan schikte en er op uit was om ook de Beneden-Sesajab, waar pangeran MAHARADJA DENDA door den sultan als hoofd is erkend, onder zijn invloed te brengen, in 1895 tot gehoorzaamheid aan den sultan scheen gebracht (verg. vorig verslag, blz. 27), bleek al spoedig dat zijne toen aangenomen houding geveinsd was. Van zijne wederspannigheid aan den sultan toch gaf hij weder openlijk blijk door diens zendeling, die naar Malinau gekomen was om de hassil in ontvangst te nemen, zeer onheusch te bejegenen en dezen zelfs te verstaan te geven dat hij, SISAPOE, niets met Boeloengan wenschte te maken te hebben, terwijl hij zich ook oneerbiedig over het Gouvernement en diens vertegenwoordiger, den te Boeloengan gevestigden controleur, uitliet. Bovendien hoorde men in de eerste helft van 1896 van sneltochten in de streek tusschen Malinau en Beneden Sesajab, zonder dat de panembahan zich dit aantrok, terwijl het later duidelijk werd dat hij die tochten, ter bereiking van zijne oogmerken, zooal niet had gelast, dan toch aanmoedigde, zoodat hij voor de bedoelde streek een gevaar begon op te leveren. Zoo hadden in Maart 1896 hoogerop gevestigde Dajaks, onder aanvoering van het aan den panembahan ondergeschikte hoofd SI KELIT der als zeer woest bekend staande Ban-Dajaks, eene Dajaksche nederzetting aan de Mendoeroet (zijrivier van de Sesajab) overvallen en aldaar 34 koppen gesneld, zonder dat de aanvallers tegen de bewoners dier nederzetting eenige veete hadden. Niet twijfelachtig was het of de panembahan had de hand in het gebeurde gehad: vooreerst toch was hij, als uitvloeisel van eene familie-aangelegenheid, ontstemd tegen het hoofd der bedoelde nederzetting, maar ten andere was hij ook in 't algemeen op de Mendoeroet-Dajaks gebeten, omdat deze er de voorkeur aan gaven hunne boschproducten te Sesajab ter markt te brengen, terwijl de panembahan zocht gedaan te krijgen dat de Mendoeroet-Dajaks naar Malinau zouden ten handel komen. Eene andere gewelddenarij, die gezegd werd eveneens met medeweten van den panembahan te zijn bedreven, was het dooden, in Juni 1896, van 14 Dajaks, onderhoorigen van den pangeran besar van Sekata, die met toestemming van den sultan van Boeloengan bezig waren boschproducten te zoeken in de Beneden-Malinau. Bij al zijne handelingen werd de panembahan gesteund door den oudsten zijner twee kleinzonen (kinderen van wijlen zijne dochter, wier echtgenoot — een Arabier — sedert haar overlijden zich bij afwisseling in den Soeloe-archipel en te Sandakan in Britsch Noord-Borneo ophield), door welken kleinzoon, SAID ABDOERRACHMAN, de panembahan zich te eeniger tijd opgevolgd wenschte te zien en dien hij in vele gevallen reeds als zijn gemachtigde liet optreden. De resident kwam de hiervóór vermelde gedragingen en handelingen van SISAPOE te weten bij gelegenheid van het in Juni 1896 eerst te Boeloengan en daarna in de Boven-Sesajab door hem ingestelde onderzoek naar de voormelde sneltochten, waartoe hij zich per gouvernementsstoomschip *Glatik*, vergezeld door het gewestelijk stoomjacht *Sophie*, naar de Oostkust had begeven, waarheen ook het te Bandjermasin gestationneerde oorlogsstoomschip *Soemling* was vertrokken. De reis van Boeloengan naar Malinau werd medegemaakt door den sultan en eenige rijksgrooten van Boeloengan. De Sesajab-rivier werd zoover mogelijk met de geheele flottielje, en voor het overige — tot Malinau — enkel per *Sophie* opgestoomd, op welken tocht dit stoomjacht begeleid werd door eene stoomsloep en eene gewapende sloep van de *Soembing*. De panembahan, door den sultan gelast zich in zijne handen te stellen, gaf zich zonder tegenweer over, waarna door laatstgenoemde eene proclamatie werd uitgevaardigd, houdende afzetting en verbanning van SISAPOE. Hij werd nu aan den resident uitgeleverd en met zijne beide kleinzonen naar Bandjermasin overgevoerd. Bij gouvernementsbesluit dd. 12 December 1896 nº. 40 werd het drietal, in het belang der openbare rust en orde in het landschap Boeloengan, met toepassing van art. 47 van het Regeerings-reglement, naar Java geregeerd en hun aldaar de gewestelijke hoofdplaats Patti (residentie Japara) tot verblijf aangewezen. De kosten van hun onderhoud aldaar komen ten laste van den

[1]) De zaak der overneming door het Gouvernement van tolrechten en pachten in de landschappen Koetei, Goenoeng Taboer, Sambalioeng en Boeloengan (zie vorig verslag, blz. 27) verkeert, volgens de tot dusver ontvangen berichten, nog in het stadium van nadere onderhandeling met de betrokken inlandsche besturen.

sultan. Inmiddels was door den sultan met het bestuur in de Boven-Sesajab tijdelijk belast een zijner rijksgrooten, Radja Alam, wien inzonderheid werd opgedragen er voor te waken, dat de bloedverwanten van hen, die in de Mendoeroet-streek gedood waren, geen weerwraak zouden nemen, en voorts te trachten om Si Kelit te bewegen tot teruggave van de gesnelde koppen en vergoeding van de geleden schade. Hij heeft echter niet kunnen beletten dat enkele prauwen met Dajaks uit Sekampong in de Sesajab verschenen om zich op de Bai-Dajaks te wreken, wier nederzettingen zij evenwel niet konden bereiken. Toch wisten zij eenige moorden te plegen, en voerden de koppen der verslagenen in triomf mede. De controleur te Boeloengan wist de bewoners van Sekampong te bewegen de gesnelde koppen terug te geven. Ook Si Kelit leverde eenige koppen in en beweerde de overige niet te kunnen teruggeven, daar die in het bezit van andere stammen waren. De rust in Boeloengan werd overigens niet verstoord, en met de Dajaks uit de bovenlanden hadden sedert veelvuldiger aanrakingen plaats. De verhouding tusschen het Europeesch en het sultans-bestuur was naar wensch.

In de Berouwsche landschappen, Goenoeng Taboer en Sambalioeng, was de toestand nog verre van gunstig. Verbetering mag echter verwacht worden nu, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, met ingang van 1 Mei 1897 de te Berouw geplaatste inlandsche posthouder, die als inlander van gewone afkomst niet bij de vorsten in tel was en zich niet wist te doen gelden, vervangen is door een controleur. De jeugdige sultan van Goenoeng Taboer, Si Atas, stond onder den invloed van allerlei slechte raadgevers en ondervond bovendien nog steeds veel tegenwerking van den voormaligen waarnemenden bestuurder Hadji Adji Koening, die met den sultan van Sambalioeng zeer bevriend was en wien het dan ook gemakkelijk viel om allerlei onbeduidende geschillen tusschen laatstgenoemde en Si Atas, welke met een weinig goeden wil van beide zijden gemakkelijk tot oplossing te brengen zouden zijn, voortdurend aan te wakkeren. Daarbij kwam dat randslieden, die bij den eenen sultan in ongenade gevallen waren, door den anderen gewoonlijk met open armen werden ontvangen. Hadji Adji Koening werd aangezegd dergelijke knoeierijen ten nadeele van Si Atas na te laten, terwijl de sultan van Sambalioeng er op gewezen werd, dat zijne vriendschap voor Adji Koening geen reden mocht zijn om voortdurend in onmin met Si Atas te leven, en dat hij zich te onthouden had van handelingen, waaruit kon blijken dat hij dezen niet als den door het Gouvernement erkenden en bevestigden sultan beschouwde. Geschillen over de heffing der in- en uitvoerrechten tusschen de beide sultans werden tot een bevredigend einde gebracht. Hadji Adji Koening, die zich verplicht zag om twee soengei's, waarvan de inkomsten van oudsher aan den sultan van Goenoeng Taboer toekwamen, aan dezen terug te geven, woont niet meer te Goenoeng Taboer, doch heeft zich aan de monding der Berouw-rivier gevestigd, waar hij met zijne volgelingen den landbouw beoefent en boschproducten inzamelt. Aan Si Atas, die te Goenoeng Taboer eene woning had staan op het terrein, ter grootte van ongeveer één vierkante paal, dat als direct gouvernements-grondgebied is te beschouwen, werd aangezegd dat hij moest wonen op de „tanah radja". Aldaar bezat de zoon van Adji Koening een huis, dat hij echter kortelings geleden afgebroken en naar Sambalioeng overgebracht had, werwaarts hij sedert met een 100-tal volgelingen was verhuisd.

In den geest van de voor Boeloengan en voor Koetei getroffen voorziening (verg. het verslag van 1895, blz. 65, en dat van 1896, blz. 26 en 71) is in den loop van 1896 ook door de sultans van Goenoeng Taboer en Sambalioeng eene regeling uitgevaardigd tot registratie en geleidelijke vrijmaking van de in die landschappen aanwezige slaven.

De sultan van Sambalioeng vertoefde in 1896 meer op zijne hoofdplaats Sambalioeng dan in de bovenlanden van het landschap, waar hij zich anders het liefst ophoudt. Aan zijn voornemen, om den resident te Bandjermasin een beleefdheidsbezoek te brengen, gaf hij nog geen gevolg. Nog nimmer buiten zijn gebied vertoefd hebbende, zag hij zeer tegen de reis op en was daarenboven diep geschokt door het overlijden van zijne meest geliefde dochter, wier vóóroverleden echtgenoot de vermoedelijke bestuursopvolger zou zijn geweest. De in 1896 gehouden verkiezing van een nieuwen bestuursopvolger was door de Indische Regeering nog niet bekrachtigd, in afwachting van door den resident te verstrekken vollediger inlichtingen.

Ter regeling van onderscheidene punten, in het bestaande politieke contract niet voorzien, werd eene suppletoire overeenkomst met Sambalioeng gesloten. Onder meer andere bevoegdheden is dientengevolge op het Gouvernement ook overgegaan het recht om in Sambalioeng mijnbouwkundige opsporingen toe te staan en mijnconcessiën uit te geven.

In het landschap Koetei was de verhouding tusschen het Europeesch en het inlandsch bestuur naar wensch. De sultan volgde de hem gegeven wenken en raadgevingen meer en meer op. In het begin van 1897 heeft hij zijn oudsten zoon tevens vermoedelijken opvolger en twee jongere zonen tot hunne ontwikkeling naar Europa gezonden. Het heeft H.H. M.M. de Koningin en de Koningin-Weduwe, Regentes, behaagd hen in gehoor te ontvangen, bij welke gelegenheid vanwege den sultan aan H. M. de Koningin eenige geschenken zijn aangeboden.

Het door den sultan afgezette kamponghoofd van Kotta Bangoen Makta Sotta en diens zoon Omar, die blijkens het vorig verslag (blz. 25) door het Koeteisch bestuur aan den assistent-resident waren uitgeleverd als hoofdschuldigen aan den in 1895 (lees: 1894) te Kotta Bangoen op gouvernements-onderdanen gepleegden moord, werden door den landraad in het sultanaat Koetei, wegens weerspannigheid tegen het wettig gezag, veroordeeld tot de straf van verbanning buiten dat sultanaat gedurende drie jaren, ter plaatse door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen. Als zoodanig werd bij gouvernementsbesluit van 3 September 1896 n°. 17 aangewezen de hoofdplaats Menado.

Na de uitvaardiging van de regeling tot geleidelijke afschaffing van de slavernij in Koetei (zie vorig verslag, blz. 26) gaf de familie van den sultan aan al hare slaven de vrijheid.

Met het Koeteisch zelfbestuur werd eene suppletoire overeenkomst gesloten, mede ter voorziening in een paar onderwerpen, waaromtrent de Indische Regeering nadere regeling wenschelijk had geoordeeld.

De aanrakingen met de Dajaksche stammen in de bovenstreken van Koetei hadden voornamelijk plaats door bemiddeling van het te Kampong Ana gevestigde Dajak-hoofd Siang.

De deelnemers aan de wetenschappelijke expeditie naar Midden-Borneo (zie ook de vorige paragraaf) kwamen, nadat zij het moeielijkste gedeelte van hunne reis hadden afgelegd, in Augustus 1896 te Long Bloeoe aan en ondervonden daar veel steun en hulp van Kwing Irang, het hoofd der Kajan-Dajaks. De landstreek bleek een langdurig bezoek waard te zijn.

Aan het wanbestuur van den in 1889 opgetreden sultan van Pasir, Mohamad Ali, kwam door diens afzetting, welke zeer kalm verliep, in October 1896 een einde. Tot dezen maatregel werd echter door de Indische Regeering eerst besloten, nadat de overtuiging was verkregen dat ons herhaald optreden bij dien bestuurder niets ten goede uitwerkte. Tot uitvoering van den last der Regeering begaf zich de resident den 1sten October per gouvernementsstoomschip *Glatik* naar Pasir, en wel via Poeloe Laut, ter afhaling van den controleur, tot wiens ressort het landschap behoort. Met het oog op de mogelijkheid dat in Pasir beroering mocht ontstaan of verzet mocht ontmoet worden, liet de resident zich, ingevolge bekomen machtiging, vergezellen door een detachement militairen, sterk 2 officieren en 75 man, die ingescheept werden op het gouvernementsstoomschip *Barito*. Voorts ging ook de gewestelijke militaire commandant mede, terwijl het te Bandjermasin in station zijnde oorlogsstoomschip *Soembing* reeds eenige dagen te voren naar Pasir was vertrokken.

Bij aankomst van de *Glatik* en de *Barito* in de monding der Pasir-rivier, in den namiddag van 4 October, bevond de sultan zich in de nabijheid, toezicht uitoefenende op eenig volk, dat hout voor hem kapte voor de oprichting van eene nieuwe woning. Aan boord van de *Glatik* bij den resident toegelaten om zijne opwachting te maken, werd hij uitgenoodigd mede te gaan naar de hoofdplaats Pasir, waar de resident eenige dagen later, nadat de tijdelijk van de hoofdplaats afwezige radja moeda (aangewezen bestuursopvolger) aldaar was teruggekeerd, den sultan weder aan boord ontving en hem, in bijzijn van een der landsgrooten, kennis gaf van het besluit der Indische Regeering om hem uit zijne waardigheid te ontzetten, terwijl hij het landschap zou moeten verlaten. De sultan vroeg en verkreeg een nacht bedenktijd en deelde den volgenden morgen aan den resident mede, dat hij besloten had den wil der Regeering te volgen, het bestuur neder te leggen en zich met zijne familie (met uitzondering van één zoon, die ongesteld was) naar Bandjermasin te laten brengen, waarop allen aan boord van de *Barito* kwamen. In eene daarop (den 12den October) ter hoofdplaats Pasir in de groote „langgar" gehouden vergadering, in de nabijheid van welk gebouw het detachement militairen stond opgesteld, gaf de resident aan den

radja moeda en aan de opgekomen landsgrooten, hoofden en oudsten der bevolking kennis van het doel zijner komst en verklaarde namens den Gouverneur-Generaal, dat de sultan wegens diens wanbestuur vervallen was van de vorstelijke waardigheid; dat de vorst zich bij die beslissing had nedergelegd en met zijne familieleden naar Bandjermasin zou gaan, terwijl den radja moeda gevraagd werd of hij bereid was als sultan op te treden en eene akte van verband te teekenen, o. a. de belofte inhoudende om mede te werken tot het aangaan van een nieuw politiek contract. Hij verklaarde zich daartoe bereid, en nadat ook alle aanwezige hoofden beloofd hadden hem als sultan te zullen erkennen en gehoorzamen, werd de akte van verband door hem bezegeld en beëedigd en de radja moeda als sultan van Pasir geïnstalleerd onder den naam van sultan ABDUL RACHMAN. Nadat met den nieuwen bestuurder nog eenige hangende aangelegenheden waren besproken of de latere afdoening daarvan was voorbereid en, met instemming van de landsgrooten, was overeengekomen dat uit de landsinkomsten maandelijks f 150 aan den controleur zou worden afgedragen, ter voorziening in het onderhoud van den afgezetten sultan en zijne familie, hief de resident de vergadering op en keerde, behoorlijk uitgeleid, naar boord terug. Onder de bevolking was noch bij de komst der schepen, noch later een zweem van onrust waar te nemen, ook niet toen het detachement militairen in de nabijheid der hoofdplaats uitrukte om een marsch te ondernemen. De resident en de troepen aanvaardden nog denzelfden dag de terugreis naar Bandjermasin, waar de afgezette sultan met zijn gezin in Maart jl. nog verblijf hield, in afwachting van de nader omtrent hem te nemen beslissing. De *Soembing* had 13 October mede Pasir verlaten.

Reeds spoedig na zijn optreden leverde de nieuwe sultan aan ons bestuur een misdadiger uit, die vroeger herhaaldelijk doch vruchteloos onzerzijds was opgeëischt, terwijl hij ook zijne medewerking verleende om uit Koetei ontvluchte beklaagden, die zich in Pasir schuilhielden, te doen opsporen.

De jeugdige radja van Pegatan-Koesan, over wien in de beide vorige verslagen het een en ander gezegd is, gaf gedurende 1896 aan het Europeesch bestuur geen reden tot ontevredenheid. Hij scheen iets meer te gaan gevoelen voor de ontwikkeling van zijn land; althans hij spoorde zijne bevolking aan tot het telen van koffie en tabak. Zijn gewezen voogd, de in 1893 afgetreden waarnemende radja, liet zelf proefaanplantingen aanleggen. Waren beiden vroeger afkeerig van de vestiging van Europeesche handelaren en nijverheidsondernemers in het landschap, in den laatsten tijd ondervonden verscheidene personen, die Pegatan-Koesan bezochten, er hulp en steun.

Aangaande het tot de afdeeling Sampit (westelijk deel van het gewest) behoorende landschap Kotta Waringin vermeldt het gewestelijk verslag dat de radja, die geen zoons heeft, na het overlijden in November 1894 van zijne oudste dochter, welke hij gaarne als zijne opvolgster had verkozen gezien, meer en meer onder den invloed was gekomen van zijn zwager, PANGERAN MANGKOE, die bij de bevolking niet bemind is, en tegen den zin van den vorst een huwelijk tusschen diens tweede dochter en zijn zoon heeft weten tot stand te brengen. De Dajaks, aan de Aroetrivier gevestigd, hadden te klagen over vexatiën van de zijde van een der zonen van PANGERAN MANGKOE; zij werden gedwongen aan hem boschproducten tegen een ongehoord lagen prijs te leveren, met het gevolg dat een deel hunner de wijk nam naar het gouvernementsdistrict Pemboeang der afdeeling Sampit. De resident heeft den radja onder het oog doen brengen dat, indien aan die onrechtmatige handelingen geen einde kwam, de verhuizing zijner onderhoorigen naar elders daarvan het gevolg zou wezen.

Als mededeelingen van algemeenen aard vindt men in de voor dit verslag ontvangen berichten het volgende aangeteekend.

Terwijl de veiligheid van personen en goederen in de zelfbesturende landschappen nog zeer veel te wenschen overliet, was zij in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande gedeelten van het gewest over het algemeen bevredigend. Uitzondering maakten sommige gedeelten der afdeeling Amoenthai, waar slecht volk van elders eene gemakkelijke schuilplaats vindt, zoowel wat betreft de gelegenheid om zich te verplaatsen, als wegens de weinige medewerking die de bewoners onzen ambtenaren verleenen in hunne pogingen om verdachten of misdadigers op te sporen.

In het geheele gewest deden zich in 1896 cholera en pokziekte voor, maar niet in die mate dat een dier ziekten epidemisch behoefde te worden verklaard. Op het einde van het jaar kwamen van beide ziekten nog slechts zeer enkele gevallen voor. Overigens werd in 1896 ook veel gehoord van oogziekten en koortsen onder de bevolking.

In December brak onder te Singapore geladen en via Madura aangevoerd vee, afkomstig uit Siam, de veepest uit, welke ziekte zich over de afdeelingen Amoenthai en Martapoera uitbreidde en vooral in de laatstgenoemde afdeeling hevig woedde. In het begin van April jl. was deze plaag nog niet geweken.

Vooral de langdurige droogte gedurende 1896 bracht aan de rijstcultuur belangrijke schade toe. Toch was de oogst nog voldoende voor de behoefte. Ofschoon de tabaksproductie mede den invloed van de minder gunstige weersgesteldheid ondervond, waren de op de Europeesche markt behaalde zeer goede prijzen oorzaak, dat sommige particuliere ondernemers besloten hunne aanplantingen uit te breiden. Bij de bevolking vindt de teelt van tabak meer en meer ingang. Uitbreiding viel almede waar te nemen ten opzichte van de cultuur van Liberia-koffie en rottan. De uitgestrekte klapperbosschen in Anandit (afdeeling Amoenthai) en Sampit leverden een ruimen oogst aan copra op. Boschproducten werden in groote hoeveelheden en tegen goede prijzen uitgevoerd.

Onder de heidensche Dajaks schrijdt de Islam zeer langzaam voort. De meeste bekeerlingen worden gemaakt in het district Boven-Doesoen (afdeeling Doesoenlanden), ten gevolge van de omstandigheid dat de hoofden daar voor het meerendeel Mohammedanen zijn. Ook de evangelisatie maakte slechts weinig vorderingen; althans het zielental der zendingsgemeenten bleef over 't geheel stationnair.

§ 15. *Celebes en onderhoorigheden.*

In de onder ons rechtstreeksch bestuur staande gedeelten van dit gewest bleef de politieke toestand over het algemeen gunstig.

Na de onderdrukking van de in 1895 in de afdeeling Takalar plaats gehad hebbende ongeregeldheden en de schorsing van den regent van Sanraboni (verg. vorig verslag, blz. 28) werd de rust er niet meer verstoord. Echter was een geschil ontstaan tusschen den geschorsten en den waarnemenden regent over het bezit van eenige sawah's, die de eerste als zijn eigendom beschouwt, doch door den laatste als „ornaments"-velden gereclameerd worden. Sedert was besloten van den geschorsten regent de teruggave van de bewuste velden in rechten te vorderen.

In het vorig verslag (blz. 28) werd reeds melding gemaakt van de verbanning, in het voorjaar van 1896, van een 13-tal lieden van Salejjer, die de bevolking van het landschap Maré Maré opgeruid hadden om den over hen aangestelden regent (van Bonea) niet te erkennen, en van het militair optreden in dat landschap, ten gevolge waarvan de geheele bevolking zich aan dien regent onderwierp, met uitzondering van 50 personen, die wegens feitelijk verzet werden gearresteerd en voor den landraad terecht stonden, doch wegens gebrek aan voldoende bewijzen werden vrijgesproken. Sedert bleef het in Maré Maré rustig. Over dit landschap werd een onder-regent aangesteld.

Niet onvermeld mag worden gelaten, dat de bekende opstandeling KRAENG BONTO BONTO, zoomede de in de verslagen van 1894 (blz. 27) en 1896 (blz. 28) genoemde onruststoker TAROLLONG in 1896 kwamen te overlijden; de eerste op bijna 80-jarigen ouderdom.

Aan de berichten over 1896 aangaande de leen- en bondstaten in dit gewest ontvangen, ontleent men het volgende.

In het leenstaatje Tanette bleef de rust ongestoord en viel niets meldenswaardig voor.

Het in 't vorig verslag (blz. 29) bedoeld nieuw politiek contract met Boni, dd. 16 Februari 1896, werd bij gouvernementsbesluit van 4 Januari 1897 n°. 18 goedgekeurd en bekrachtigd.

De betrekkingen met Gowa bleven van vriendschappelijken aard. De in de afdeeling Makasser sedert eenige jaren werkzaam gestelde kapitein-opnemer vertoefde in het belang van zijne verkenningen weder af en toe in Gowa. Tegen die gedurige bezoeken werden door den vorst, tijdens zijn aanwezen te Makasser in Juli 1896, eenige bezwaren ingebracht, die de gewestelijke gouverneur echter wist te weerleggen. In de tweede helft des jaars hadden dan ook de opnemingen in Gowa even ongestoord plaats als vroeger. Bij het einde des jaars was verkend het geheele terrein bezuiden de Berang-rivier, met uitzondering van den noordelijken dalwand der Alloe-rivier en het dal van den bovenloop der Toko-rivier.

Dagteekent eene nieuwe regeling van 's Gouvernements verhouding en bevoegdheden met opzicht tot Gowa reeds van October 1894, op 18 Januari 1897 kwam ook met Soppeng een meer aan de eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordend nieuw

politiek contract tot stand, waarbij mede in hoofdzaak gevolgd is het in Januari 1894 voor de inlandsche staten van Zuid-Celebes aangenomen model, behoudens weglating van sommige bepalingen, waartegen bij het Soppengsch bestuur overwegende bezwaren bestonden.

Door een aantal inlandsche bestuurders op Zuid-Celebes zijn indertijd (zie o. a. het verslag van 1890, blz. 16) de voor Nederlandsch-Indië bestaande beperkende bepalingen betreffende den in- en uitvoer van vuurwapenen en munitie ook voor hun gebied erkend, met overdracht aan het Gouvernement van de rechtsmacht over hunne onderdanen, die zich aan overtredingen op dit stuk mochten schuldig maken. Thans is ook met Barroe in dezen zin eene suppletoire overeenkomst (dd. 11 November 1896) gesloten, welke is goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 15 April 1897 nº. 2.

In de landschappen Sidenreng, Soeppa, Sawietto, Rappang en Alietta, gezamenlijk uitmakende het bondgenootschap Adja Tapparang, en in Masenrempoeloe, bestaande uit de landschappen Doeri, Maiwa, Batoelappa en Kassa, vielen geene feiten van politieke beteekenis voor. Als een blijk van erkenning der door hem bij verschillende gelegenheden gegeven bewijzen van trouw en aanhankelijkheid aan het Gouvernement werd de vorst van Sidenreng begiftigd met de groote gouden ster voor trouw en verdienste, welke hem in November 1896 bij een officieel bezoek ten gouvernementshuize te Makasser op plechtige wijze werd uitgereikt.

In Wadjo was het gedurende de laatste maanden van 1896 zeer onrustig. Na het overlijden van den hoofdvorst (aroe matoewa) op 17 Augustus, ontstond er twist tusschen de bekleedster der hooge waardigheid van „ranrang toewa" en een anderen Wadjoschen groote, den „tjakoeridi", over het bezit van het landschap Tempe, behoorende tot de nalatenschap van den overledene, wien rechtens slechts een deel van het landschap toekwam, terwijl het voor het overige behoorde aan de „ranrang toewa", die dan ook na het overlijden van den hoofdvorst hare rechten op Tempe had hernomen. Spoedig ging men tot vijandelijkheden over, en in de talrijke gevechten lieten velen het leven. Den assistent-resident ter beschikking, die in December naar Wadjo vertrok, mocht het gelukken den vrede te herstellen. Dientengevolge was het als uitgemaakt te beschouwen, dat de „aroe matoewa" en de „ranrang toewa" de eenige rechthebbenden op Tempe zijn. De „ranrang toewa", die in 1888 geweigerd had het met Wadjo gesloten politiek contract mede te onderteekenen [1], en ook den overleden hoofdvorst indertijd niet had willen erkennen (verg. het verslag van 1893, blz. 21), was nu geheel van houding veranderd. Bij een haar in Februari 1897 door voornoemden assistent-resident gebracht bezoek ontving zij dezen zeer voorkomend en verbond zij zich alsnog schriftelijk tot nakoming van het bestaande contract tusschen het Gouvernement en Wadjo. Nopens de verkiezing van een nieuwen hoofdvorst over Wadjo werd nog geen bericht ontvangen.

In 't vorig verslag (blz. 29) is reeds melding gemaakt van de in den aanvang van 1896 door de natuuronderzoekers, de gebroeders drs. SARASIN, onder geleide van een Europeeschen ambtenaar van Makasser, ondernomen reis van Oesoe (in het landschap Loewoe) dwars door den zuidoostelijken landtong van Celebes naar de tot de residentie Ternate behoorende landschappen Tomori en Tobongkoe (Tomboekoe) aan de Golf van Tolo, en van de bij deze reis van het Loewoe'sch bestuur ondervonden medewerking. Toen het reisgezelschap in Tomori vertoefde, verklaarden verschillende hoofden aldaar dat dit landschap feitelijk tot Loewoe behoorde, maar dat zij zich, 7 à 8 jaren geleden, op aanstoken van hun vorst, LA MAROENDOE DATOE RITANA, daarvan hadden losgemaakt. Zij zwoeren echter weder trouw, gehoorzaamheid en onderwerping aan den bestuurder van Loewoe en zouden DATOE RITANA uit zijne waardigheid ontzetten, zoo hij hunne partij niet koos.

De medewerking, die de vorst van Loewoe verleende aan den te Posso aan de Golf van Tomini (residentie Menado) gevestigden zendeling-leeraar bij diens in December van Palopo (Loewoe) door Centraal-Celebes via het meer van Posso naar zijne standplaats ondernomen reis, viel almede zeer te roemen.

Van de plaats gehad hebbende bestuurswisselingen in de Mandharsche landschappen Tjenrana en Mamoedjoe — de bestuurster van Tjenrana was in Mei 1896 overleden en de vorst van Mamoedjoe, blijkens het vorig verslag (blz. 29), in Augustus 1895 — is gebruik gemaakt om onze contractueele verhouding tot die landschappen op beteren voet te regelen. Respectievelijk op 29 en 30 September 1896 werden namelijk met genoemde landschappen nieuwe politieke contracten gesloten. Ook daarbij heeft het straks bedoeld model-contract van 1894 tot grondslag gediend. Deze contracten, zoomede de aan de nieuw opgetreden bestuurders van Tjenrana en Mamoedjoe uit te reiken akten van bevestiging werden bij gouvernementsbesluit van 4 Januari 1897 nº. 17 goedgekeurd en bekrachtigd, onder voorwaarde van instemming hunnerzijds in eene door de Indische Regeering wenschelijk geachte aanvulling van een der artikelen. In de overige Mandharsche landschappen (Balangnipa, Madjene, Pembaoewang, Tappalang en Binoewang) vielen geene gebeurtenissen van politiek belang voor.

Hoewel langs de noordelijke kustgedeelten van dit gewest in de laatste jaren weinig meer gehoord werd van het berooven van inlandsche handelsvaartuigen, was toch in 1895 weder een geval van dien aard voorgekomen benoorden de Palos-baai, waaraan, blijkens een in Juni 1896 door den gewestelijken gouverneur ingesteld plaatselijk onderzoek, lieden van de strandkampong Dampelas, behoorende tot het Kaïlische landschap Donggala (ten rechte Banawa), zich hadden schuldig gemaakt. Daar het niet gelukte het hoofd (magaoe) van Dampelas persoonlijk te ontmoeten, liet de gouverneur een brief voor hem achter, waarbij het geval in herinnering werd gebracht en hem te dier zake eene geldboete van 300 rijksdaalders werd opgelegd, te betalen binnen twee maanden op de standplaats van den civielen gezaghebber der afdeeling Donggala, met bedreiging van tuchtiging ingeval hieraan niet voldaan werd. Ofschoon de boete binnen den gestelden termijn werd afgedragen, achtte de gouverneur het kort daarna, in het belang van een meer blijvenden indruk, wenschelijk om een nader bezoek van de Palos-baai en de kuststreken daar benoorden met eenig machtsvertoon te doen gepaard gaan. Te dien einde werd het te Makasser aanwezige oorlogsfregat *Atjeh*, dat reeds in Maart te voren verschillende plaatsen langs de west- en noordkust van Celebes, voornamelijk tot vlagvertoon, had aangedaan, bestemd om de beoogde dienstreis mede te maken. Den 21sten Augustus voor Dampelas ten anker gekomen, waar de *Atjeh* zich reeds bevond, liet de gewestelijke gouverneur den magaoe aan boord van het gouvernementsstoomschip *Zwaan* bij zich ontbieden, aan welke oproeping hij met eenige onderhoofden gevolg gaf. Den volgenden dag ging de gouverneur aan wal, terwijl ook de landingsdivisie van de *Atjeh* debarkeerde. Om de kampong te bereiken, moest een meer worden overgestoken, aan welks oever de landingsdivisie halt hield en de gouverneur met drie zeeofficieren en den gezaghebber van Donggala zich in sampans begaven. De ontvangst was zeer vriendschappelijk. Het hoofd beloofde dat rampaspartijen, zooals er een in 1895 had plaats gehad, niet meer zouden voorkomen.

Ter behandeling van bestuursaangelegenheden werden op deze dienstreis nog verschillende andere kustplaatsen in het noordelijk deel van het gewest bezocht. Voorts werd te dezer gelegenheid, op verzoek van den radja van Towaëli, eene sedert jaren tegen hem in verzet zijnde kampong, welke de verzamelplaats was van allerlei slecht volk, namelijk de Towaëlische kampong Kadjoemaloeë, aan de oostzijde van de Palos-baai, door het geschut van de *Atjeh* getuchtigd. Toen het gewapend volk, dat ondanks het granaatvuur, de kampong nog eenigen tijd bezet had gehouden, ten laatste, met achterlating van 2 dooden, op de vlucht sloeg, drongen de bewoners van Kemboro en Taipa, die steeds het meest van hunne naburen van Kadjoemaloeë te lijden hadden gehad, de kampong binnen en legden haar verder in de asch. Deze tuchtiging heeft allerwegen in de Palos-baai grooten indruk gemaakt.

Omtrent de overige Kaïlische landschappen (Palos, Sigi, Dolo en Belomaroe) viel ditmaal niets bijzonders te berichten.

In eene op 8 Juni 1896 door den gouverneur met den resident van Menado en de radja's der landschappen Tontoli en Bwool te Piendjang aan de noordkust van Celebes gehouden samenkomst werd met algemeene instemming aangenomen, dat de oostelijke grens van Tontoli en de westelijke grens van Bwool den loop van de Lakoang-rivier van haren oorsprong op het Dako-gebergte tot aan zee zal volgen. Omtrent de vraag of aangaande de grens boven den oorsprong der gemelde rivier voldoende eenstemmigheid bestaat, werden in April jl. te Batavia nog inlichtingen ingewacht. Toen de gouverneur op zijne hiervóór besproken tweede reis in Augustus naar Dampelas (Kaïli) zich te Donggala ophield, werd tevens een sedert jaren hangend geschil uit den weg geruimd, betrekking heb-

[1] Krachtens de hem door de volksinstellingen toegekende bevoegdheid is toen de „aroe matoewa" als waarnemend „ranrang toewa" opgetreden en heeft hij het contract ook in die hoedanigheid onderteekend.

hende tot de zuidelijke grens van Tontoli en de noordelijke grens van Donggala. Met goedkeuring van de radja's der beide landschappen werd beslist, dat voortaan de rivier (ogo) Amasa de grens tusschen beider gebied zou vormen, zoodat daardoor is uitgemaakt dat het landschap Sodjol tot Donggala en de landschappen Dondo en Dampal tot Tontoli behooren.

Bij gelegenheid van eene reis in Juni en Juli 1896 door het oorlogsfregat *Atjeh* naar de Kleine Soenda-eilanden ondernomen, werd o. a. de vlag vertoond te Soembawa en te Bima op het eiland Soembawa, zoomede te Boeton op het eiland van dien naam. Toen in Januari jl. te Boeton cholera uitbrak, vertrok daarheen het gouvernementsstoomschip *Zwaan* van Makasser, ter overbrenging van geneesmiddelen, en ter tijdelijke afhaling, met het oog op die ziekte, van het op Boeton gelegerde detachement militairen. In verband met een uit Singapore ontvangen bericht dat een van Hainan (China) afkomstige jonk van Singapore naar Soembawa was vertrokken met contrabande aan boord, werd door het flottieljevaartuig *Pontianak* toezicht gehouden in de wateren tusschen Soembawa en Lombok. Toen op deze wijze niets ontdekt werd, begaf de civiele gezaghebber van Bima zich naar Soembawa, waar het vaartuig aangetroffen en met de lading buskruit in beslag genomen werd. De jonk werd met hare lading naar Makasser opgebracht, doch de gezagvoerder, tevens eigenaar, overleed vóórdat zijne zaak door den landraad is kunnen worden berecht. Toen in Maart jl. weder een Chineesch vaartuig op Soembawa heimelijk buskruit trachtte in te voeren, en wel te Laboean Djamboe in de Saleh-baai, werd deze contrabande namens den sultan van Soembawa in beslag genomen en ter beschikking van het Gouvernement gesteld. De opvarenden hadden zich uit de voeten weten te maken, na hun vaartuig, waarvan het inlandsch bestuur bij wijze van voorzorg het roer had doen wegnemen, te hebben laten zinken.

Kan de veiligheid van personen en goederen in de gouvernementslanden bevredigend genoemd worden, in de vorstenrijken, waar de bevolking veelal nog is overgeleverd aan de willekeur van hoofden en aanzienlijken, liet zij veel te wenschen over. Het gevolg daarvan is dat vele lieden uit de vorstenrijken naar het rechtstreeksch gouvernementsgebied verhuizen.

Ten gevolge van de langdurige droogte slaagde in 1896 de rijstcultuur in de gouvernements-afdeelingen over het algemeen veel minder goed dan het jaar te voren. Ook de djagong-oogst viel in sommige streken tegen, doch de overige voedingsgewassen slaagden over 't geheel naar wensch. In de koffiestreken werd bovendien veel goedgemaakt door den gunstigen afloop van den koffiepluk.

De gezondheidstoestand gedurende 1896 was in algemeenen zin gunstig te noemen, zij het ook dat in de onderafdeelingen Bonthain en Boelekomba der afdeeling Zuiderdistricten en in de onderafdeeling Kadjang der afdeeling Oosterdistricten koortsen en buikaandoeningen een tijdlang menigvuldiger en van ernstiger aard waren dan gewoonlijk.

Onder het vee kwamen geen ziekten van belang voor. In de afdeelingen Bima en Saleijer bezweken echter vele karbouwen en paarden wegens gebrek aan voedsel en water, veroorzaakt door de langdurige droogte.

Omtrent het godsdienstig leven der bevolking komen de ontvangen berichten overeen met die in vorige verslagen opgenomen. De te Bonthain (afdeeling Zuiderdistricten) gevestigde zendeling van de Utrechtsche Zendingsvereeniging hield zich nog met voorbereidenden arbeid bezig. Door dezelfde vereeniging is een tweede zendeling uitgezonden, die zich voorloopig te Boelekomba (mede in de afdeeling Zuiderdistricten) heeft gevestigd.

§ 16. *Menado.*

Noch in de Minahassa, noch in de Gorontalosche districten, die het overig rechtstreeksch gouvernementsgebied van dit gewest uitmaken, hadden, in het tijdvak waarover dit verslag loopt, gebeurtenissen plaats, die op den algemeenen politieken toestand van invloed waren. In 't laatst van October hadden in de negorijen Malalajan (district Bantik) en Waremboengan (district Kakaskassen) eenige ongeregeldheden plaats, doch de komst van den waarnemenden resident, die er zich met een detachement militairen uit het garnizoen der hoofdplaats Menado [1]) heen begaf (de resident was op reis naar de Sangi- en de Talaut-eilanden), was voldoende om zonder eenig geweld de orde te herstellen. Eenige verdienstelijke districtshoofden in 's Gouvernements rechtstreeksch gebied werden door de Indische Regeering, deels met de ster voor trouw en verdiensten (in zilver), deels met een hoogeren titel begiftigd, terwijl bedoeld onderscheidingsteeken (in brons) ook ten deel viel aan sommige negorijhoofden.

In het Sangische landschap Siauw klaagde de bevolking bij den aanvang van 1896 over willekeurige handelingen van sommige harer bestuurders. Toen de tegen den „president pengganti-radja", den djoegoegoe en twee kapiteins-laut (welke beide laatsten zonen van eerstgenoemde waren) ingebrachte bezwaren bij onderzoek juist bleken, werden die hoofden door den resident ontslagen, terwijl hij twee daartoe voorgedragen andere personen respectievelijk als president pengganti-radja en djoegoegoe aanstelde (Februari 1896). Daar het bleek dat de toestanden in Siauw eene zuivering noodig maakten, werd een „tweede-districtshoofd" uit de Minahassa derwaarts gezonden ter voorlichting van de nieuwe bestuurders. Na gedurende een viertal maanden met vrucht den Siauwschen hoofden behulpzaam te zijn geweest, keerde bedoelde „hoekoem kadoewa" naar de Minahassa terug. Op Tagoelandang trachtte in het laatst van het jaar een slecht befaamd persoon met zelfzuchtige oogmerken eene beweging tegen den radja gaande te maken. De oproerier werd echter gevat en door den raad van „madjelis" gestraft. De radja van Taroena (op Groot-Sangi) werd, op verzoek, eervol van zijne waardigheid ontheven. Tusschen de landschappen Taboekan en Manganitoe (mede op Groot-Sangi) bleven ook in 1896 grensgeschillen niet uit; doch zij waren zeldzamer dan vóór de blijkens het vorig verslag (blz. 30) vastgestelde grensregeling en leidden niet tot moeielijkheden. Daar Manganitoe door bedoelde grensregeling al het vroeger daartoe, zij het ook ten onrechte, behoord hebbende oerwoud in het midden van Groot-Sangi verloren had, hetgeen voor dat landschap op den duur zeer bezwarend zou zijn, stond het Taboekansch bestuur aan Manganitoe eenige stukken oerwoud ten gebruike af, welke handeling door den resident werd goedgekeurd. Ook verbood het bestuur van Taboekan aan zijne onderhoorigen om eenige andere gedeelten oerwoud, gelegen tusschen de djoeramei-gronden der inwoners van Manganitoe, te ontginnen.

In het algemeen liet overigens de onderlinge verhouding der Sangische landschappen niet te wenschen over, terwijl het Gouvernement van de radja's aldaar, ook met opzicht tot de hun onderhoorige Talaut-eilanden, eene gewenschte medewerking ondervond. De in 't vorig verslag (blz. 30) besproken nieuwe regeling omtrent de hassilbetaling hunnerzijds werd nader belichaamd in suppletoire contracten, welke met elk der zes landschappen (daaronder ook Kandhar op Groot-Sangi) in Maart 1896 tot stand kwamen en bekrachtigd werden bij gouvernementsbesluit dd. 15 Januari 1897 n°. 11. Eene te Lobo op Karakelong (Talaut-eilanden) ontstane ontevredenheid over het beleid van den djoegoegoe wist de (Europeesche) posthouder uit den weg te ruimen.

Met de tot de residentie Menado behoorende landschappen ter Noordkust van Celebes, met namen Bolang Mongondo, Bolang Oeki, Bintaoena, Bolang Itang, Kaidipang en Bwool, was de verhouding gunstig. Herhaaldelijk werden zij door den (tijdelijken) controleur der Noordkust van Celebes bezocht, welke reizen benuttigd werden om gegevens ter vermeerdering van de kennis van land en volk te verzamelen, allerlei geschillen te onderzoeken en den radja's van raad te dienen.

De in de tweede helft van 1895 met genoemde staatjes gesloten nieuwe politieke contracten werden goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 8 Juli 1896 n°. 4. Bedoelde contracten [2]) zijn opgemaakt overeenkomstig het in Januari 1894 (zie het verslag van dat jaar blz. 27) aangenomen model. Dientengevolge heeft het Gouvernement o. a. bevoegdheid gekregen om in de bedoelde landschappen bestaande belastingen tegen schadeloosstelling over te nemen en heeft het het recht tot het vergunnen van mijnbouwkundige opsporingen, alsmede tot het verleenen van mijn- en landbouwconcessiën aldaar geheel aan zich getrokken, een en ander behoudens aanspraak van het zelfbestuur op de helft der van de concessionarissen hetzij aan cijns en vast recht, hetzij aan pacht- of huurschat te heffen betalingen. Met de bestuurders der bedoelde noordkust-staatjes

[1]) Tot de in 't vorig verslag (blz. 30, noot) aangekondigde opheffing van het garnizoen op de afdeelingshoofdplaats Gorontalo (1 officier en 40 man) is, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 13 April 1896 n°. 13, in den loop van 1896 overgegaan.

[2]) Sedert aan de Staten-Generaal medegedeeld (zie n°. **139** van de stukken der zitting 1896—1897).

werden sedert, met bevredigenden uitslag, besprekingen gevoerd aangaande het bedrag der hun uit te keeren schadeloosstellingen, bijaldien het Gouvernement er toe mocht overgaan de in hun gebied (alleen bij uitvoer) geheven tolrechten over te nemen.

Van de tot stand gekomen grensregeling tusschen Bwool en het onder het gouvernement Celebes en onderhoorigheden ressorteerende landschap Tontoli is reeds melding gemaakt in de voorgaande paragraaf (zie blz. 26).

Onze aanrakingen met de landschappen aan de Tomini-bocht werden in 1896 mede benuttigd om onze politieke verhouding tot die streken meer overeenkomstig de nieuwe behoeften te regelen. Zoo werd met Maoeton, nadat over dat landschap eindelijk een definitieve radja was aangesteld (als hoedanig gekozen was Dae Malino, tot dusver marsaoleh te Maoeton,) op 16 September 1896 een nieuw politiek contract gesloten, geschoeid op de leest van het hiervóór bedoelde model van 1894, terwijl in verband daarmede van de bestuurders der met Maoeton in bondgenootschappelijke verhouding staande landschappen Amfibaboe, Toriboeloe en Sigenti verklaringen werden uitgelokt, waarbij zij o. a. ook het nieuwe contract met Maoeton voor zich bindend erkenden, en zulks ter vervanging van soortgelijke akten, dd. 11 Juni 1892 (zie het verslag van 1893, blz. 25), welke niet konden gelden omdat daarin sprake was van het toen kort te voren (Januari 1891) met Maoeton gesloten contract, waarvan de bekrachtiging door een samenloop van omstandigheden was achterwege gebleven en hetwelk dus nimmer in werking was getreden. Zoowel de nieuwe overeenkomst met Maoeton dd. 16 September 1896 als de besproken verklaringen waren, luidens berichten van Juni jl., nog bij de Indische Regeering in behandeling. Van den resident werd toen nog inlichting gewacht aangaande de reden waarom ditmaal niet, evenals in 1892, eene verklaring was afgelegd door het mede tot Maoeton in bondgenootschappelijke verhouding staande landschap Donggoeloe. Ten aanzien van het op gelijken voet met Maoeton verbonden vijfde landschap Kasimbar blijkt dat van de hoofden aldaar de gewenschte verklaring thans niet was kunnen worden verkregen, omdat zij bevreesd waren voor den radja van Binawa (behoorende tot het Mandharsche landschap Tjenrana), die volgens hun zeggen in Kasimbar geregeld hassil liet heffen. Te dezer zake worden bij den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden inlichtingen ingewonnen.

Met den radja van het landschap Todjo, en evenzeer met den kabasenja van Sajawose in het landschap Posso, werden eenige punten geregeld of nader geregeld bij suppletoir contract (welke contracten mede nog niet door de Indische Regeering bekrachtigd zijn). Die punten betroffen het recht tot het vergunnen van mijnbouwkundige opsporingen, tot het verleenen van mijn- en van landbouwconcessiën en tot het heffen van in- en uitvoerrechten. Drie andere Posso'sche kabasenja's vertoefden diep in het binnenland, zoodat met hen eene dergelijke overeenkomst voorshands niet kon worden aangegaan.

Tijdens de voor deze verschillende onderhandelingen door den resident aan de landschappen langs de Tomini-bocht gebrachte bezoeken werd hem in Saoesoe door de bestuurster medegedeeld, dat de zuidelijke grens van haar gebied zich slechts tot Tandjong Polande uitstrekt en dat de streek tusschen die plaats en Batoe Maengko, die tot nogtoe steeds gerekend werd onder Saoesoe te ressorteeren, behoort tot het Kaïlische landschap Sigi in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden (verg. ook wat omtrent Sigi en Saoesoe in het verslag van 1893, blz. 22, is gezegd).

Een bezoek aan Parigi moest tot tweemalen toe, zoowel in September als in December, achterwege blijven, wegens het heerschen der pokziekte. De nieuwe magaoe Radja Malolo (zie vorig verslag, blz. 30) kon uit dien hoofde nog niet door den resident in zijne waardigheid bevestigd worden.

In het reeds genoemde landschap Posso, waar de (tijdelijke) controleur voor de aanrakingen met de Tomini-landschappen gevestigd is, was het over het algemeen rustig. Alleen werd, zooals gewoonlijk, door de Tonapoe-Alfoeren bij de naburige stammen weder gesneld. Ook vielen te Parigi gevestigde, van Palos (Westkust van Celebes) afkomstige handelaren de kampong Kaminsi der Topebitoe-Alfoeren aan; zij moesten echter zonder succes terugtrekken.

Tusschen de Alfoersche stammen van Todjo en die van de aangrenzende Ternataansche onderhoorigheid Banggaai hadden eenige sneltochten van geringe beteekenis plaats.

Liet gedurende 1896 de veiligheid van personen en goederen in ons rechtstreeksch gebied weinig te wenschen over, ook van de Sangi- en de Talaut-eilanden, zoomede van de landschappen ter Noordkust van Celebes waren de berichten dienaangaande gunstig, terwijl in de streken langs de Tomini-bocht, luidens het gewestelijk verslag, in gemeld opzicht eenige verbetering viel te bespeuren.

Met den gezondheidstoestand der bevolking was het in 1896 vooral op de Sangi- en de Talaut-eilanden ongunstig gesteld. Aldaar heerschten in sterke mate koortsen, waardoor de sterfte grooter was dan gewoonlijk. In de afdeeling Gorontalo hoorde men mede veel van koortsen en tevens van buikziekten. De pokziekte in het landschap Parigi, waarop hiervóór gedoeld werd, moet, naar later vernomen is, niet veel sterfte hebben aangericht. In de Minahassa en in de noordkust-staatjes was de gezondheidstoestand over het algemeen bevredigend.

De handelsomzet was iets levendiger dan in 1895, dank zij o. a. het betrekkelijk gunstig uitvallen van den koffieoogst in de Minahassa en de grootere klapperproductie op de Sangi- en de Talaut-eilanden, terwijl ook het gebruik, door de vele lieden uit de Minahassa, die zich aldaar in den loop van 1896 voor den militairen dienst verbonden, van hunne handgelden gemaakt, niet zonder invloed was op den kleinhandel. In de afdeeling Gorontalo bleef de handel eenigszins gedrukt.

Wegens de langdurige droogte leverde het rijstgewas in laatstgemelde afdeeling en evenzeer op de Sangi- en de Talaut-eilanden een gering beschot, zoodat belangrijke hoeveelheden van dat voedingsmiddel moesten worden ingevoerd, vooral op genoemde eilanden, waar de teelt van aardvruchten (aldaar een niet onbelangrijk bestanddeel der volksvoeding) door de droogte mede slechte uitkomsten opleverde. Elders in het gewest viel de rijstoogst bevredigend uit. Behoudens in de afdeeling Gorontalo en in enkele benedenstreken der Minahassa slaagde ook de teelt van miloe (djagong) naar wensch. In het geheele gewest, maar inzonderheid op de Sangi- en de Talaut-eilanden, viel weder uitbreiding van de klapperaanplantingen waar te nemen.

Onder het nog heidensche deel der Minahassa-bevolking hadden weder eenige bekeeringen tot het Christendom plaats, namelijk zoowel in de afdeeling Belang als in het distrikt Bantik der afdeeling Menado. Ook op de Sangi- en de Talaut-eilanden bleef de evangelisatie geregeld vorderingen maken. Omtrent het zendingswerk in de afdeeling Gorontalo vermeldt het gewestelijk jaarverslag, dat wel is waar de godsdienstoefeningen van den te Limbotto (gouvernementsdistricten van Gorontalo) gevestigden zendeling-leeraar door vele Mohammedanen werden bijgewoond, maar dat het hem niet mocht gelukken bekeerlingen te maken. De te Posso (Tomini-landschappen) geplaatste zendeling-leeraar had veel invloed onder de Alfoeren verkregen. Onder zijn toezicht waren op 3 plaatsen (Panta, Tomasa en Boejoembajan) inlandsche goeroe's, afkomstig uit de Minahassa, aan het hoofd van scholen geplaatst. De raad dezer Christen-inlanders werd door de bevolking bij het bespreken van geschillen dikwijls ingeroepen.

Wat den Islam betreft, vindt men alleen met betrekking tot de Minahassa bericht, dat in de door p. m. een 1000-tal Mohammedanen bewoonde kampong Djawa ter afdeelingshoofdplaats Tondano een meer opgewekt godsdienstig leven viel waar te nemen, echter zonder eenig teeken van fanatisme.

§ 17. *Amboina.*

Luidens het gewestelijk verslag liet de politieke toestand op Amboina, de Oeliassers, Boeroe, de Banda-eilanden, de Key- en de Aroe-eilanden en het grootste deel der Zuidwester-eilanden over het algemeen weinig te wenschen over, doch was deze op Ceram, de Tenimber-eilanden en de Babber-groep minder gunstig.

Zooals verwacht werd, nam op Zuid-Ceram de bergnegorij Hoenitetoe wraak op de berg Alfoeren van Roembia (ten rechte Roemberoe) wegens den in 1895 door dezen tegen haar ondernomen sneltocht (verg. vorig verslag, blz. 31), waaraan, zooals zich nader bevestigd had, ook de Christennegorij Kamarian had deelgenomen. Het optreden der lieden van Hoenitetoe was vrij stoutmoedig: zelfs in de buurt van de standplaats van den posthouder van Kairatoe werd door hen gesneld. De in 1895 aan dien posthouder verstrekte geweren werden daarom nog te zijner beschikking gelaten. Ter beëindiging van de vijandelijkheden werden onderhandelingen gevoerd; de bewoners van Hoenitetoe weigerden echter voor onze ambtenaren te verschijnen.

Op Noord-Ceram werd de negorij Passimalo aangevallen door lieden uit de negorijen Soahoesoeh, Hatonoeroe wemale, Sanimola en Loekoehai; twee vrouwen werden gedood, drie mannen gewond en eenige woningen en aanplantingen vernield. Toen de

civiele gezaghebber van Wahaai bericht kreeg van het gebeurde, begaf hij zich met het flottieljevaartuig *Borneo*, dat toevallig ter reede van Wahaai lag, naar de aangevallen negorij. Hij vond aldaar de regenten allen bijeen en wilde hen nu medenemen naar Wahaai, ten einde aldaar de zaak te onderzoeken, maar de bevolking verzette zich tegen het vertrek van hare hoofden, zoodat de gezaghebber onverrichter zake moest terugkeeren. In Februari jl. verschenen de hoofden van Sothoesoeh en Passimalo evenwel te Wahaai om den gezaghebber, ook namens hunne onderhoorigen, vergiffenis te vragen voor hunne ongepaste houding en de verzekering te geven, dat dergelijke handelingen niet meer zouden voorkomen. Het verdient vermelding dat Passimalo de gepleegde vijandelijkheden op allerlei wijzen had uitgelokt.

Als gewoonlijk hadden op de Tenimber-eilanden weder herhaaldelijk oorlogen tusschen de verschillende negorijen plaats. Wel werden de vijandelijkheden gestaakt als zich een oorlogsschip vertoonde, maar alleen om na het vertrek van dien bodem onmiddellijk weder te worden hervat.

Op de Babber-groep ontaarden de geschillen, die de negorijen onderling hebben, mede vaak in bloedige twisten. Nog in de tweede helft van 1896 waren door de negorijen Amplawas en Totoeawang op de zuidkust van Babber over en weder moorden gepleegd, voor welke vijandelijkheden, naar de aanvankelijk vernomen berichten, de schuld geheel aan eerstgenoemde negorij zou liggen. Bij een door den resident in 't laatst van Maart jl. ingesteld onderzoek, waarbij op elke dier plaatsen de hoofden aan boord van het gouvernementsstoomschip *Arend* in verhoor werden genomen, kwam echter de resident, met den posthouder der onderafdeeling Babber, tot de conclusie dat genoegen kon worden genomen met de zoowel te Amplawas als te Totoeawang niet zonder eenige moeite van de hoofden verkregen belofte om vooreerst geen oorlog meer te zullen voeren, met bereidverklaring om hunne zaak in handen te stellen van den posthouder en aan dezen de regeling der vredesvoorwaarden over te laten. Toen in de tweede helft van April het flottieljevaartuig *Java*, na de hieronder te vermelden tuchtiging van Telalora, ter reede Amplawas verscheen tot vlagvertoon, kwamen al spoedig het hoofd en zijn zoon aan boord om hunne opwachting te maken en, als teeken van vriendschap, eenige geschenken aan te bieden, terwijl zij in den verderen loop van den dag aan den controleur der afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden, die zich op de *Java* bevond, eenige goederen als „harta" afdroegen, ofschoon zoodanige vergoeding, in afwachting van het beloop der vredesonderhandelingen met Totoeawang, toen nog niet van Amplawas was geëischt.

Omtrent het gebeurde met de negorij Telalora op het ten zuidoosten van Babber gelegen eiland Marsela is het volgende aan te teekenen. Bij een bezoek aan de Babber-groep in 't laatst van 1896 was den resident ter oore gekomen, dat in den aanvang van 1894 de bewoners van Telalora de bemanning van eene in de nabijheid van hunne negorij gestrande Makassaarsche prauw vermoord en daarna het vaartuig geplunderd en vernield hadden. In verband daarmede lokte de resident eene machtiging van de Regeering uit om, als de omstandigheden er toe leidden, de negorij Telalora ter zake van deze euveldaad alsnog door een oorlogsbodem te doen straffen. Na zijne zooeven besproken verrichtingen op Babber begaf de resident zich naar Marsela, ten einde, in afwachting van de komst van het flottieljevaartuig *Java*, plaatselijk na te gaan of de voorgenomen tuchtiging noodzakelijk zou zijn. Wegens de gesteldheid der zee kon niet voor Telalora, maar moest voor de goedgezinde negorij Lalawang geankerd worden, van waar Telalora langs een voetpad was te bereiken. De van den orangkaija van Lalawang en zijne volgelingen verkregen inlichtingen lieten omtrent het gebeurde geen twijfel, terwijl ook uit de houding van den naar Lalawang ontboden orangkaija van Telalora, die weigerde aan boord van de *Arend* te komen, en den posthouder, die zich naar Telalora op weg had begeven, liet tegenhouden, viel af te leiden dat de lieden van Telalora zich van schuld bewust waren. Nadat de resident nog een dag gewacht had, in de hoop dat men te Telalora tot inkeer zou komen, liet hij weten dat de „companie" gekomen was om vergoeding te eischen voor den moord op de Makassaren en de plundering van hunne prauw, en dat, bij niet-betaling, Telalora vroeg of laat den toorn der „companie" zou ondervinden. Daar men uit deze negorij geen antwoord zond, vertrok de *Arend* naar Dammer om de *Java* te ontmoeten. Den 3den April jl. kwam deze bodem, die door eene noodzakelijke herstelling aan de werktuigen te Amboina was opgehouden, bij Dammer aan, met den hooger bedoelden controleur aan boord. Er werd nu besloten de voorgenomen tuchtiging van Telalora te doen plaats hebben, indien althans de ontijdig ingevallen zuidoostmoesson daartegen geen beletsel zou opleveren. De resident zou echter niet medegaan naar Telalora, maar met de *Arend* zich voorloopig naar Babber begeven en daar tot 8 April wachten. Toen de *Java* op dien datum nog niet van Marsela was teruggekeerd, stoomde de *Arend* derwaarts, waar de *Java* ter reede Lalawang werd aangetroffen. Van den commandant werd vernomen, dat bij aankomst voor Telalora het weder vrij kalm was, zoodat de *Java* er had kunnen ankeren, waarna hij, in overleg met den controleur, een ultimatum naar den wal had gezonden, met last aan den orangkaija van Telalora om de als vergoeding („harta") geëischte goederen (40 gouden lorlor en 10 stukken kain) binnen twaalf uren te doen aan boord brengen. De orangkaija had echter laten antwoorden dat de „companie" de „harta" maar moest komen halen. Den volgenden dag (den 7den) zou dan ook de tuchtiging beproefd zijn geworden, doch de zee was toen zoo onstuimig geworden dat naar Lalawang was moeten worden gestoomd. Onder deze omstandigheden werd tusschen den resident en den commandant afgesproken, dat de *Java* nog eenige dagen ter reede Lalawang zou verblijven om af te wachten of er ook verbetering in de weersgesteldheid kwam. Daar twee schepen overbodig werden geacht en de commandant van de *Java* toch den controleur bij zich had, besloot de resident met de *Arend* naar Amboina terug te keeren (8 April). Den 12den April had het weder zich zoodanig verbeterd, dat de landingsdivisie te Telalora kon worden aan wal gebracht. Vóór het debarkement werden aan het strand een 80-tal gewapenden opgemerkt, verdeeld in twee benden, die, toen uit de sloepen een 8-tal granaten van 3.7 c.M. geschoten en vervolgens door eene sectie der landingsdivisie een paar salvo's gelost werden, ijlings in het bosch verdwenen. De strandkampong, uit 10 huizen bestaande, was geheel verlaten; zij werd met de aanwezige prauwen en goederen verbrand. De boven-kampong werd niet opgezocht; niemand wist waar die lag en bovendien werd de tuchtiging voldoende geacht. Den 16den April ging de *Java* onder stoom naar Babber, waar blijkbaar de strafoefening op Telalora mede indruk had gemaakt.

Uit sommige uit het oogpunt van veiligheid 't ongunstigst bekend staande gedeelten der Zuidwester- en Tenimber-groepen hoorde men ook in 1896 weder enkele malen van het berooven en vermoorden van Makassaarsche handelaren, zonder dat het mocht gelukken de schuldigen in handen te krijgen. Meestal geschieden die gewelddadigheden, omdat de handelaren tripang visschen, ten nadeele van de bevolking, voor welke de tripangvangst een der voornaamste middelen van bestaan is. Dikwijls echter nemen de bewoners van genoemde eilanden, indien zij de schuldigen niet in handen kunnen krijgen, wraak op onschuldige personen.

Sedert in 't laatst van 1895 (zie vorig verslag, blz. 31) de Lucipara- en Schildpad-eilanden bij de afdeeling Amboina zijn ingedeeld, hadden onder de tijdelijk op die eilanden vertoevende inzamelaars van schildpadden en schildpadeieren geen ongeregeldheden meer plaats.

Van uitbreiding van den Islam in dit gewest was nagenoeg in 't geheel geen sprake. Op Noord-Boeroe, Noord-Ceram en de Key-eilanden werd echter getracht om bekeerlingen voor het Mohammedaansch geloof te maken. Tegen de vestiging van Arabieren buiten de voor hen aangewezen wijken werd streng gewaakt. De bij de Protestantsche Christengemeenten op Ceram werkzame hulppredikers konden in vele gevallen roemen op de standvastigheid hunner gemeenteleden aan de eischen van het Christelijk leven; in een dier gemeenten kwamen vele jongelieden op tegen het vieren van „kakian"-feesten. Op Noord-Ceram ondervindt het Christendom echter veel tegenwerking van de zijde der Mohammedanen. De arbeid van den sedert kort (zie vorig verslag blz. 31) op Trangan (Aroe-eilanden) gevestigden inlandschen Christenleeraar had nog een voorbereidend karakter. Op de Tenimber-eilanden, waar reeds zoodanige godsdienstvoorganger te Larat op het eiland van dien naam werkzaam was, werd er nog een tweede geplaatst te Lelingloewan op het eiland Jamdena, terwijl het voornemen bestond er ook een te bestemmen voor Adoeat op het eiland Selaroe. Op het eiland Kisser traden door de bemoeienis van den radja vele Alfoeren tot het Christendom toe. Op het eiland Roma ontstond eene nieuwe gemeente en op het eiland Dammer werden in vele gemeenten nieuwe kerk- en schoolgebouwen opgericht. In de Christengemeenten op de eigenlijke Ambonsche eilanden werden bijdragen ontvangen ten behoeve van het evangelisatie-werk op de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden. Omtrent sommige der Protestantsche zendingsgemeenten

op Boeroe luiden de ontvangen berichten niet ongunstig.

De Roomsch-katholieke missie te Bomphia op Oost-Ceram geraakte in den loop van 1896, door het overlijden van den missionaris, vacant en werd voorloopig onbezet gelaten. De twee voor de Key-eilanden en eenige nabijgelegen groepen toegelaten Roomsch katholieke missionarissen worden gezegd met vrucht werkzaam te zijn. Ook zij hadden echter te klagen over tegenwerking van de zijde der Mohammedanen.

De Christen-regenten op de Ambonsche eilanden hebben er veel voor over hunne kinderen eene goede opvoeding te geven. Sommigen laten hen met groote opofferingen de Europeesche scholen te Amboina en Saparoea bezoeken. De Mohammedaansche regenten zijn op dit punt geheel onverschillig.

Over den staat der volksgezondheid viel in 1896 over 't algemeen niet te klagen. In Juni en Juli waren er echter nogal veel zieken. Vrij algemeen hoorde men toen van koortsen en aandoeningen der ademhalingsorganen, terwijl gedurende genoemde maanden in de gevangenis te Amboina vele gevallen van berriberri voorkwamen.

De handel in de voornaamste uitvoerartikelen van dit gewest, noten en kruidnagelen, was gedrukt ten gevolge van de lage marktprijzen. Volgens de van bestuurswege verzamelde opgaven zou de waarde van den invoer in 1896 hebben bedragen te Amboina f 2 119 400 en te Banda f 280 900, die van den uitvoer respectievelijk f 970 700 en f 1 192 700

§ 18. *Ternate.*

In dit gewest, dat hoofdzakelijk de drie sultanaten Ternate, Tidore en Batjan met hunne onderhoorigheden omvat, deed zich gedurende 1896 in den algemeenen stand van zaken geen verandering van belang voor.

De leiding der zaken in het sultanaat Batjan berustte nog bij eene commissie van drie landsgrooten, onder voorzitterschap van den controleur. Een dier leden, de secretaris, kwam in Juni 1896 te overlijden en werd vervangen door prins Osman, den oudsten in leven zijnden echten zoon van den laatsten sultan. De commissie werd door den resident in kennis gesteld met de beginselen, waarop het blijkens het vorig verslag (blz. 33) met den tot sultan te verheffen prins Osman en de landsgrooten te sluiten nieuw politiek contract zou moeten berusten. Daar de bij art. 10 van het thans vigeerend contract aan den sultan van Batjan toegekende subsidie van f 1620 's jaars sedert het overlijden van den laatsten titularis in 's lands kas is verbleven, bestaat het voornemen om, bij gelegenheid van de troonsbestijging van den aan te stellen sultan, een gedeelte daarvan aan dezen uit te keeren ter tegemoetkoming in de kosten, welke onvermijdelijk met de installatie gepaard gaan, en het resteerend bedrag, in overeenstemming met de commissie van bestuur, naar billijkheid te verdeelen onder de andere familieleden des overleden sultans. Nu bij gouvernementsbesluit dd. 2 Januari 1897 n°. 8 de kleine militaire bezetting op Batjan (2 Europeesche en 13 inlandsche infanteristen) is ingetrokken, zal de aanstaande nieuwe sultan geen militaire eerewacht meer krijgen. (Te Ternate en te Tidore wordt zoodanige eerewacht nog aan de sultans verstrekt; de tijd om dit verouderd gebruik ook daar een einde te doen nemen, zal eerst gekomen zijn bij aftreden of overlijden van de tegenwoordige titularissen.)

Met betrekking tot het sultanaat Ternate zijn voor dit verslag geen bijzondere mededeelingen ontvangen. Blijkens het vorig verslag (blz. 79) is de Europeesche posthouder in de Ternataansche onderhoorigheden Banggaai en Toboekoe (Oostkust van Celebes), die laatstelijk zijne standplaats had op het eiland Banggaai, sedert December 1895 weder op den vasten wal van Celebes gevestigd, en wel te Kientong, eene welvarende en sterk bevolkte plaats in het gebied van Banggaai aan straat Peling gelegen, en van waar ook Toboekoe gemakkelijk te bereiken is. De sengadji en de bevolking van Kientong bleken zeer ingenomen te zijn met de komst van den posthouder en hielpen ijverig bij het aan wal brengen van zijne goederen. Een ledigstaand huis werd hem als tijdelijk verblijf aangewezen en eene hooger gelegen plek buiten de kampong werd voor den bouw van eene nieuwe woning uitgezocht. In het op den vasten wal van Celebes' Oostkust gelegen landschap Tomori, in 't vorig verslag als eene onderhoorigheid van Toboekoe vermeld, verklaarden in 1896 verschillende hoofden eigenlijk onderhoorig te zijn aan den vorst van Loewoe in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden (verg. blz. 26 hiervóór).

In het begin van October 1896 begaf de resident, vergezeld van eenige ambtenaren en officieren, zich naar Tidore om daar, in tegenwoordigheid van de landsgrooten en hoofden, het voor den sultan bestemd exemplaar van het in Maart te voren door den Gouverneur-Generaal voorwaardelijk bekrachtigd nieuw politiek contract dd. 22 October 1894 (zie vorig verslag, blz. 32) aan hem uit te reiken. De resident meende aan die uitreiking eenige plechtigheid te moeten bijzetten om den sultan en zijnen landsgrooten te toonen, dat door het Gouvernement groote waarde wordt gehecht aan het stipt opvolgen van de overeenkomst. In voldoening aan de bij de goedkeuring van voormeld contract den resident gedane opdracht werd door hem in Maart jl. eene verbeterde gebiedsomschrijving van het sultanaat Tidore ingediend, welke opgave, volgens recente berichten, nog bij de Indische Regeering in onderzoek was.

In 1896 deed de resident met het gouvernementsstoomschip *Zeeuw* een paar reizen naar het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, en wel van 29 Mei tot 30 Juni naar het noordelijk deel der westkust, zoomede naar de Radja-Ampat-eilanden, en van 8 October tot 21 November naar de noordkust, met inbegrip van de Mapia-eilanden, zoomede naar een deel der zuidkust. Aan een kort relaas van die reizen valt het volgende te ontleenen.

Het eiland Gebeh vond de resident zeer verarmd; sedert er geen Amerikaansche walvischvaarders meer komen, was er bijna geen handel meer.

Moenoes, de zetel van den radja van Waigeoe, gaf mede een treurigen indruk van verval. De meeste inwoners waren afwezig om sago te kloppen. In overleg met de hoofden werden maatregelen getroffen tot regeling van den boedel van den blijkens het vorig verslag (blz. 33) overleden radja. De waarnemende bestuurder was ook gestorven, en de volgens de adat wettige opvolger is een knaap van 12 jaar, die te Ternate op school is.

Ook Samate, de zetel van den radja van Salawatti, zag er armoedig en vervallen uit, doch het aan den anderen kant van het eiland Salawatti gelegen Sailolo, waar de kapitein-laut verblijf houdt, scheen welvarender. Beide hoofden maakten hunne opwachting bij den resident; zij hadden echter weinig bijzonders mede te deelen. Alleen werd van den kapitein-laut vernomen, dat de negorij Karangbroh door lieden van Onim was aangevallen en geplunderd.

Op het eiland Misool werd een bezoek gebracht aan de Alfoersche nederzetting Ilai, waartoe de Fage-rivier twee uren ver opgevaren en daarna een boschpad van driekwart uur gaans gevolgd werd. De bewoners zagen vreemd op van het bezoek, doch liepen niet weg en ook de vrouwen namen gaarne kleine geschenken aan. Elke Alfoersche nederzetting op dit eiland bestaat uit één familie, die onder één dak woont. Er zouden op Misool negen van die nederzettingen zijn, die ieder tusschen 30 en 50 inwoners hebben.

Te Kapitoear (baai van Sekar) aan de Maccluer-golf of Telok Beraoe had de handel blijkbaar eenige welvaart gebracht. De bevolking woont in stevige houten huizen, door van Key afkomstige timmerlieden in zee gebouwd op palen. Aan boord van een te Makasser te huis behoorenden schoener werd hier eene aanhaling gedaan van vuurwapenen en buskruit.

Tusschen de negorijen Patipi (of Batipi) en Roembati, iets bezuiden den ingang der Telok Beraoe, bestonden geschillen, welke op de heenreis niet konden worden beslecht, omdat de radja van laatstgenoemde negorij te Skroë vertoefde en diens aanwezigheid noodig was voor eene definitieve afdoening. Te Skroë kwam hij echter aan boord en op de terugreis (te Roembati) konden de geschillen, die sinds jaren bestonden, worden beëindigd. Van weerszijden werden eenige slaven uitgeleverd, terwijl een groot verzoening-feest gehouden werd, waaraan ook door de vrouwen der hoofden en aanzienlijken werd deelgenomen.

Van een bij den ingang der Kapaur-baai gevestigden Europeeschen lekebroeder werd vernomen dat de missionaris, wien hij ter zijde stond, sinds een drietal maanden op reis was naar de zuidkust (sedert werd bekend dat bedoelde geestelijke in 't laatst van Mei 1896, toen hij van de kampong Kapia naar boord van den schoener, waarmede hij de reis maakte, terugkeerde, door hooge zee was te water geraakt en verdronken).

Te Skroë vernam de resident dat de radja van Ati Ati, ten gevolge van een geschil met Skroë over het schaken van eene vrouw, verhuisd was van den vasten wal naar het eiland Serang, een uur stoomens van Skroë nabij de baai van Kapaur. [1]) Bedoeld ge-

---

[1]) Te Kapaur lagen 7 prauwen en 1 schoener ten anker, die voornamelijk gekomen waren voor den opkoop van muskaatnoten. Volgens opgaven van particulieren werd van Kapaur jaarlijks voor eene waarde van ruim f 100 000 aan verschillende artikelen (muskaatnoten, massoi en tripang) uitgevoerd, en was de waarde van den invoer, bestaande uit rijst, manufacturen,

schil werd bijgelegd tijdens het bezoek van den resident, die door tusschenkomst o. a. van den hem vergezellenden kapitein-laut van Tidore den radja wist te doen overreden naar landsgebruik aan de beleedigde partij boete te betalen.

Op de terugreis van Skroë werd weder de Telok Beran ingestoomd, en 't eerst geankerd te Sekar. Aldaar werd, na overleg met de oudsten, de waarnemende radja, onder den titel van „radja kapita" door den resident tot hoofd aangesteld en hem daarvan een bewijs uitgereikt.

Aan de zuidzijde der Telok Beran werden aangedaan de negorijen Argoeni, Dorimba, Almosen en Goras en te Bintoeni werd aan wal gegaan. De bewoners schenen wantrouwend (de vrouwen waren naar het bosch gevlucht). Zij vertelden voortdurend in angst te verkeeren voor overvallen van de bevolking van de aan de noordzijde der baai gelegen negorijen Saroei, Tonekki, Mogotira, Aam, Bibira en Kanara, die door het bezit van veel geweren sterker was dan zij en hen herhaaldelijk aanviel. De resident was niet bij machte hierin verbetering te brengen. Door de weinige diepte der zee aan de noordkust der Telok Beran toch zijn genoemde kampongs met een stoomschip zeer moeielijk te naderen en hare bewoners staan zoo ongunstig bekend dat geen der naburige radja's als gids daarheen wil dienen.

Eene poging, om met eene roeibarkas de nog vrijwel onbekende Jakati-rivier (in het binnenste gedeelte der Telok Beran) op te varen, werd met goeden uitslag bekroond. Op dezen tocht die, behalve door den kapitein-laut van Tidore en — als loods — door den radja van Roembati, o. a. werd medegemaakt door twee Europeesche opvarenden van de *Zeemeeuw*, werd ook de Insee-rivier ingevaren. In de mede bezochte kampongs Insee en Jakati was de Nederlandsche vlag geheschen. Voor Insee lag een schoener ten anker, toebehoorende aan een te Skroë woonachtigen Boegineeschen handelaar. Van gemelde kampong, welke slechts door een steilen bergrug van het aan Nieuw-Guinea's noordkust gelegen Windessi is gescheiden, moet o. a. een bergpad voeren naar Wairoer aan de westzijde der Geelvink-baai. Tijdsgebrek belette echter den resident om te trachten aldus van de west- naar de noordkust over te steken. Toen het reisgezelschap den derden dag aan boord van de *Zeemeeuw* terugkwam, om via Roembati de reis naar Ternate te aanvaarden, had inmiddels de gezaghebber in de richting van de monding der Jakati-rivier een aantal loodingen doen verrichten, waaruit bleek dat schepen van den diepgang der *Zeemeeuw*, met omzichtigheid te werk gaande, haar veilig kunnen binnenstoomen.

Op de reis naar Nieuw-Guinea's noordkust, p. m. vier maanden later ondernomen, werd rechtstreeks koers gezet naar Doreh.

De bewoners van Doreh beweerden op enkele punten in Amberbaken (Saukoren en Warmoni) eene soort van handelsmonopolie te bezitten, dat hun het recht zou geven vreemde handelaren daar te weren. Het schijnt dat bedoelde nederzettingen door lieden van Doreh gesticht zijn. De resident stelde zich voor bij eene volgende gelegenheid, na een plaatselijk onderzoek, ter zake eene beslissing te nemen.

Op het eiland Mansinam werd met de hoofden vergadering gehouden en werden allerlei geschillen afgedaan.

Vervolgens werd een bezoek gebracht aan de Mapia-eilanden, waar een Amerikaansche scheepsgezagvoerder met den radja een contract tot winning van copra gesloten had. Voor de tenuitvoerlegging van deze overeenkomst bevond zich op deze eilanden een Europeesche gemachtigde (Noor), die met de dochter van den radja is gehuwd. De Amerikaan, wiens vrouw en dochtertje ook op Mapia woonden, had geen andere vlag dan zijn nationale achtergelaten. De resident liet haar door de Nederlandsche vervangen. De bevolking bestaat grootendeels uit Kanaka's, afkomstig van de Sandwich-eilanden.

Na de Mapia-eilanden, werd het eerst het eiland Noefoor (of Mefoor) bereikt. De bewoners der negorijen Roembai en Noerweer, die van vijandelijke aanvallen te lijden gehad hadden, waren meer naar het binnenland in de nabijheid hunner obi- en katjangtuinen verhuisd. De ontvangst was vriendelijk en de van Doreh medegekomen zendeling-leeraar onderhield zich geruimen tijd met hen. Op algemeen verlangen werden een paar negorijhoofden aangesteld en van bewijzen voorzien. Bij deze en vorige gelegenheden is echter gebleken dat de Papoea-hoofden meer waarde hechten aan een stel kleeren, zooals de Tidoreesche hoofden plegen te dragen, dan aan een geschrift, dat niemand lezen kan. Daarom werd met den kapitein-laut van Tidore, die ook nu den resident vergezelde, afgesproken om bij eene volgende reis eenige stellen kleeren voor hoofden mede te nemen.

Op de Schouten-eilanden werden de negorijen Korido, Mokmer (Biak) en Saba bezocht. Te Korido werd eerst na lang roepen en heen en weer roeien aanraking met de bevolking verkregen. Later bleek dat de meeste mannen naar de baai van Doreh waren, zoodat, behalve eenige grijsaards, enkel vrouwen en kinderen in de negorij aanwezig waren. Nadat eenige geschenken waren uitgedeeld, was bij de bevolking spoedig alle vrees verdwenen. De bewoners van Mokmer waren door een prauwtje van Korido op de komst van den resident voorbereid en vluchtten niet in het bosch, zooals bij een vorig bezoek was geschied. De korano van Mokmer was echter niet te bewegen aan boord te komen; daarentegen kwam die van Saba zijne opwachting maken, terwijl hij het verzoek deed zijnen zoon mede te nemen naar Ternate om daar eenige beschaving op te doen.

Op het eiland Koeroedoe (tusschen het eiland Jappen of Jobi en den vasten wal) was geen levend wezen te bekennen; volgens ingewonnen inlichtingen zouden lieden van Korido en Biak (Schouten-eilanden) daar alles vernield hebben.

Voor het eilandje Jamna gekomen, werden eenige handelaren ontmoet, die aan boord hunne opwachting maakten. Na overleg met de bevolking werden hier een paar hoofden aangesteld om, onder de bevelen van den korano, dezen in het bestuur der negorij bij te staan. De voornaamste uitvoerartikelen van Jamna zijn copra en vogels.

Op Anoes was de ontvangst niet zeer vriendelijk, zooals later bleek ten gevolge van dreigende uitlatingen der met den resident medegekomen hoofden van Jamna, met welke negorij Anoes geschillen had. Nadat eenige gewapende politiedienaren aan wal waren gezonden en de hoofden voor den resident waren ontboden, kwamen de gemoederen tot kalmte en had weldra eene verzoening plaats, welke met allerlei ceremoniën gepaard ging. De korano ontving eene aanstelling, terwijl ook een kapitein-laut werd benoemd.

Hetzelfde had vervolgens plaats in de Tarfia- of Matterer-baai. Aldaar toonde de bevolking zich met de komst van het stoomschip zeer ingenomen. Het werd door tal van prauwtjes omringd en verschillende zaken werden te koop aangeboden.

In de schoone, door heuvels ingesloten baai van Tanahmerah, waarheen den volgenden dag gestoomd werd, was men echter veel minder opgewonden over het bezoek; de vrouwen kwamen slechts schoorvoetend voor den dag. De resident vermoedt dat de bewoners van Tanahmerah tot denzelfden stam behooren als die van de Humboldts-baai.

Van Tanahmerah werd teruggestoomd naar het eiland Jappen of Jobi en bijgelegen kleinere eilanden, waar voor eenige kampongs werd geankerd en enkele hoofden werden aangesteld. Weinig bijzonders werd hier vernomen. Op het bij Jappen gelegen eilandje Ansoes deelde een der hoofden mede dat twee leden van zijn gezin kort te voren vermoord waren door lieden van Waropen.

Na nog een bezoek gebracht te hebben aan het eiland Rhoon (waar in de woning van den zendeling-leeraar eene vergadering met de hoofden werd gehouden en eveneens eenige nieuwe hoofden werden aangesteld), aan Windessi (waar, met het oog op zich voordoende gevallen van pokziekte, de zendeling-leeraar van medicijnen en carbolzuur werd voorzien), aan enkele streken om de Wandammen-baai (waar te Wassior door hoofden en bevolking om de vestiging van een zendeling-leeraar werd gevraagd), en aan Andai (bezuiden Doreh), keerde het stoomschip weder naar Mansinam terug, waar de zendingsschool werd bezocht. Daar den resident ter oore gekomen was dat bij de zich uitbreidende handelsbeweging in deze streken ook de slavenhandel was toegenomen, en dat Chineesche en andere handelaren slaven als bedienden kochten om hen later weder te verkoopen, deelde hij aan de bijeengeroepen hoofden en handelaren mede dat slavenhandel streng verboden is en dat iedere vreemdeling, die zich daaraan schuldig maakt, niet alleen voor dat vergrijp zou terechtstaan, maar dat hem bovendien het verblijf in Nieuw-Guinea zou worden ontzegd.

Alvorens naar Ternate terug te keeren, werd de reis nog uitgestrekt tot het westelijk deel der zuidkust van Nieuw-Guinea, en zulks deels in verband met een in Augustus te voren in de baai van Kiloeroe of Etna-baai door inboorlingen gepleegden moord op een vogeljager en een paar matrozen in dienst van een Engelschen reiziger (zie lager), deels ten einde, in voldoening aan eene opdracht van de Indische Regeering, op het aan den oostelijken ingang der Etna-baai gelegen eilandje

gouden en zilveren sieraden en gemunt geld, te stellen op p. m. f 125 000 'sjaars. Te Sekar werd, naar schatting, jaarlijks voor eene waarde van f 40 000 in-, en voor eene waarde van f 50 000 uitgevoerd. De uitvoer aldaar bestaat uit noten en vogels; de invoerartikelen zijn dezelfde als te Kapaur.

Lakahia monsters te verzamelen uit de aldaar reeds in 1858, op den onderzoekingstocht van het oorlogsstoomschip *Etna*, door een mijningenieur aangewezen kolenvindplaatsen, welke alle werden teruggevonden. Van Mansinam (Nieuw-Guinea's noordkust) had de *Zeemeeuw* dan ook rechtstreeks koers gezet naar Gisser bij Ceram ter aanvulling van den kolenvoorraad en was toen van daar gestoomd naar het eiland Aidoema op eenigen afstand ten westen van de Etna-baai. Had de resident reeds aanstonds, nadat hem het gebeurde nabij de Etnabaai door den controleur van Toeal (Key-eilanden) bericht was, aan de Indische Regeering het voorstel gedaan tot intrekking van de in November 1895 aan den bewusten vreemdeling (den heer C. WEBSTER) verleende vergunning tot reizen in Nederlandsch-Indië, omdat de houder zich, in strijd met de uitdrukkelijke voorwaarde dier vergunning, zonder speciale toestemming van den resident en zelfs zonder zich bij dezen aan te melden, op eigen gelegenheid naar Nieuw-Guinea's zuidkust begeven had (welke intrekking dan ook plaats had bij gouvernementsbesluit dd. 21 October 1896 n°. 13), — te Aidoema vernam de resident, dat eenige lieden van daar, die, bij het oversteken van Aidoema naar het op den vasten wal gelegen Lobo, aan de bemanning van het vaartuig, waarmede de heer WEBSTER van Dobo (Aroe) naar de zuidkust was gekomen — de Australische kotter *Lizzie* — als loods hadden gediend, geweigerd hadden haar te geleiden naar de Etna-baai, omdat daar nog niet lang geleden eenige bloedverwanten van de (vrouwelijke) radja van Aidoema waren gedood. Tevens verkreeg de resident weinig bevredigende inlichtingen met betrekking tot de kans om de schuldige bevolking eventueel te kunnen tuchtigen. De bewoners der Etna-baai toch, zoo werd vernomen, hadden hunne woonplaatsen in het binnenland en kwamen slechts nu en dan naar het strand om voedsel te zoeken. Ondanks de geringe kans op succes is er sedert toch toe besloten een oorlogsschip naar de zuidkust te zenden om, zoo mogelijk, de inboorlingen op de eene of andere wijze voor het gepleegd molest te straffen. Te dien einde was op 1 Mei jl. het flottieljevaartuig *Java* te Ternate aangekomen.

Aangaande het bovenbedoelde onderzoek van den resident op en bij Lakahia valt nog te vermelden, dat de *Zeemeeuw* drie dagen voor gemeld eilandje geankerd bleef en dat dagelijks bezoeken aan den wal werden gebracht. Het eilandje, dat in het midden enkele meters oploopt, ligt slechts weinige voeten boven het zeeoppervlak en wordt gezegd een kleiachtigen zeer vruchtbaren bodem te bezitten. Eerst den tweeden dag kwamen bij Lakahia eenige prauwen te voorschijn, waarin, zooals later bleek, zich bevonden de radja's van Lakahia en Biroe met hunne volgelingen. Eerst trachtten deze Papoea's weg te komen, maar, nadat hun door twee op de *Zeemeeuw* als tolk en loods aanwezige inboorlingen van Aidoema, kleine geschenken waren gegeven, lieten de lieden van Lakahia hunne vrees varen en vertoefden zelfs eene korte poos aan boord van het stoomschip. Voor zooveel van hen was kunnen vernomen worden, kwamen aan den vasten wal geen steenkolen voor. Bij een bezoek in de bocht van Lakahia aan het strand gebracht, kregen de onzen geen levend wezen te zien. In stede van bewoonde nederzettingen, zooals de *Etna* er in 1858 vond, werden thans op dit gedeelte van Nieuw-Guinea's vasten wal enkel leegstaande hutjes aangetroffen, die blijkbaar slechts tot tijdelijk verblijf dienden, eene bevestiging dus van het op Aidoema vernomene aangaande de nederzettingen van de bevolking dezer streken.

Voorstellen tot vestiging van Europeesch bestuurspersoneel op Nieuw-Guinea waren, voor zoover tijdens de afsluiting van dit hoofdstuk hier te lande bekend was, nog bij de Indische Regeering in behandeling.

Wanneer Nieuw-Guinea wordt uitgezonderd, viel over de veiligheid van personen en goederen in dit gewest niet te klagen.

Bewegingen op Mohammedaansch godsdienstig gebied kwamen niet voor. De evangelisatie (op Halmaheira en Nieuw-Guinea's noordkust) maakte slechts weinig vorderingen. Omtrent de van Roomsch-katholieke zijde ondernomen proefmissie in het westelijk deel van Nieuw-Guinea's zuidkust werden geen bijzonderheden vernomen. Hooger is reeds gezegd dat de aldaar vertoefd hebbende missionaris (dezelfde die ook voor den zendingspost Bomphia op Oost-Ceram was aangewezen) in Mei 1896 nabij de kampong Kapia op zee is omgekomen.

De gezondheidstoestand der bevolking was gedurende 1896, vooral in de eerste helft des jaars, zeer bevredigend. In November en December hoorde men nogal van koortsen.

Ten gevolge van de langdurige droogte leverden de rijstcultuur, die in dit gewest alleen op Noord-Halmaheira en Soela Bessi van eenige beteekenis is, en de muskaatnoten-boomen een gering beschot op. De op Noord-Halmaheira en Makian voor de inlandsche markt gecultiveerde tabak was niet voldoende om in de behoefte te voorzien, zoodat van Bali tabak werd ingevoerd. Onder de uit dit gewest verscheepte boschproducten dienen vermeld te worden harde en zachte gom-kopal, dammar, rottan, wilde muskaatnoten en vooral vogelhuiden. De jacht op paradijsvogels op Nieuw-Guinea nam, in het bijzonder in de tweede helft van het jaar, zeer toe. De gom-kopal van Halmaheira en Nieuw-Guinea staat in qualiteit ver ten achteren bij het product dat op de Batjansche- en de Obi-eilanden wordt gewonnen.

Was de handel gedurende de eerste maanden van 1896 sterk gedrukt, vooral door de lage prijzen welke op de Europeesche markt voor gom-kopal en voor vogelhuiden te bedingen waren, reeds in April viel verbetering te bespeuren en begonnen de prijzen van deze voor Ternate's handel zoo belangrijke artikelen te stijgen. In het bijzonder was dit het geval met de paradijsvogels, waarvan de kodi (20 stuks) in den aanvang van 1896 f 70 opbracht, doch waarvoor op het einde van het jaar door den groothandel gaarne f 280 werd besteed. Volgens het gewestelijk verslag werd ter hoofdplaats Ternate gedurende 1896 aangevoerd voor eene waarde van f 837 656 (waarvan voor een bedrag van f 294 633 van Nieuw-Guinea) en steeg de waarde van den uitvoer op genoemde hoofdplaats van f 606 112 in 1895 tot f 881 481 in 1896. Vele der geïmporteerde artikelen vonden hun weg naar Nieuw-Guinea. Ook op Batjan viel een vrij levendig vertier waar te nemen.

§ 19. *Timor en onderhoorigheden.*

Gedurende een groot gedeelte van 1896 werden in de onderafdeeling Amfoeang op Timor eenige onder ons rechtstreeksch bestuur staande, door Savoeneezen en Rottineezen bewoonde strandnederzettingen, ten noorden van de baai van Koepang, in onrust gehouden door Timoreezen uit de tot gemelde onderafdeeling behoorende landschappen Ambenoe, Takaip en Pitai, die, naar Timoreeschen oorlogstrant, veediefstallen en moorden pleegden, soms ook koppen snelden. Aan het overmoedig optreden van deze benden kwam slechts een einde door toepassing van buitengewone middelen, waarbij nochtans van de radja's, voor zooveel zij in het bedwingen van hunne onderdanen behulpzaam hadden kunnen zijn, doorgaans weinig medewerking werd ondervonden.

De eerste der hierbedoelde vijandelijkheden dagteekende reeds van Juni 1895. In het landschap Takaip werd toen, nabij de Savoeneesche nederzetting Sioemollo (iets bezuiden de uitmonding der Tramanoe-rivier), een moord gepleegd op een Savoenees door een hoofd uit de aan de landschappen Amfoeang en Ambenoe grenzende Portugeesche enclave Oeikoessi (Soetrana), den fettor BOBO BENAFF, wien tijdens zijn verblijf te Mosoe (Ambenoe) eenige paarden waren ontstolen, en die volgens Timoreesche adat, het spoor der gestolen paarden volgende, den eersten persoon, dien hij tegenkwam, gedood had. Gedeeltelijk ten gevolge van de minder beleidvolle houding van den toenmaligen posthouder van Amfoeang, mengden de Ambenoe's, die tot denzelfden volksstam behooren als BOBO BENAFF, zich in de zaak en namen wraak op de Savoeneesche en Rottineesche bewoners der kust (die van den paardendiefstal verdacht werden) door eenigen hunner te dooden. Zooals bleek bij een onderzoek, ingesteld door den controleur van Timor, die zich daarvoor in het laatst van Maart 1896 naar Mosoe begaf, waren echter ook bij de zaak betrokken de aan den radja van Mosoe verwante djeraäl van Kelali, hoofd der Takaips (die grieven had tegen het hoofd der Rottineesche strandnederzetting Barati), zoomede LAOEMEH of LAMEH, een hoofd der Pitai's (echter niet de door ons erkende fettor van dat landschap) en verder ASOE PAHA, een fettor van het ons trouw gebleven Takaipsche hoofd EBBENOSI.

Aan de schuldige hoofden werden door den resident volgens Timoreesche adat boeten opgelegd, terwijl de opheffing van den reeds aanstonds genomen maatregel, betreffende de afsluiting der verkeerswegen naar de kust, van de betaling dier boeten afhankelijk werd gesteld.

Nog vóórdat de beboeting hun was medegedeeld, hadden zij evenwel hunne wanbedrijven op nog grooter schaal dan vroeger hervat. Het aantal moorden nam steeds toe en, waar men de gelegenheid daartoe had, werden bovendien de koppen der gevallenen gesneld. Door het bestuur werd daarop gelast dat de bevolking hare tuinen niet anders dan met geweren gewapend en ten getale van minstens vijf personen mocht bezoeken, door welken maatregel het snellen beperkt werd. Voorts werden te Paritti 24 en te Barati 11 gewapende politiedienaren van Koepang gedetacheerd, voornamelijk om de bevolking in de gelegen-

heid te stellen den te veld staanden oogst binnen te halen, en wijders om de omstreken af te patrouilleeren. Na het inhalen van den oogst werd de bevolking in genoemde kampongs, voor zoover zij niet gevlucht was, in tijdelijke versterkingen teruggetrokken, beschermd door de gewapende politie.

Essenosi, erfvijand der Ambenoe's, gaf van zijne trouw blijk door den radja van Mosoe met zijne volgelingen den doortocht naar Paritti te weigeren en hen terug te drijven tot over de rivier van Tramaloe. Deze weigering had ten gevolge, dat de tot het gebied van Essenosi behoorende kampong Noimina, dicht bij het reeds genoemde Sioemollo gelegen en bewoond door Rottineezen en Savoeneezen, geheel verwoest en het vee geroofd werd.

Den 12den Juni 1896 begaf de resident zich met het gouvernementsstoomschip *Pelikaan* naar de kustplaatsen Paritti, Barati en Naiklioe, en vernam op laatstgenoemde plaats, dat ongeveer 200 Ambenoe's van Oeikoessi, onder aanvoering van Boro Bonafé, naar Mosoe waren afgetrokken om zich bij de vijandiggezinden te voegen. Het hoofd van Naiklioe, een der Amfoeangsche radja's, eene jonge ongehuwde vrouw, te Koepang opgevoed, oud-leerlinge der inlandsche school aldaar, en ons zeer genegen, had te vergeefs getracht hun den doortocht te beletten, en Boro Bonafé had gedreigd haar bij zijne terugkomst te zullen straffen door Naiklioe te verwoesten en haar als slavin mede te voeren. Ter bescherming van de lieden van Naiklioe werd aldaar eene kruisboot gestationneerd, hetgeen mede geschiedde te Barati. Ter laatstgenoemde plaats en te Paritti werd den resident bericht dat in de laatste dagen geene vijandelijkheden meer waren gepleegd, doch dat veel slecht volk was gezien. De aanwezigheid van gewapende politie scheen den kwaadwilligen eenig ontzag in te boezemen. Niettemin bleef de politieke toestand zeer gespannen en moest het dringend noodig worden geacht om, ook in het belang onzer bedreigde onderdanen, daarin door krachtige maatregelen verbetering te brengen. Tot dat einde werd tegen het einde van Juni het op Java bij de vlag aanwezige flottieljevaartuig *Borneo* tijdelijk naar Timor gedirigeerd, terwijl de resident weinige dagen later gemachtigd werd om het in het gewest bescheiden korps gewapende politiedienaren met p. m. 100 man (Rottineezen) te versterken. Tevens werden aan de gouvernements-onderdanen in het bedreigde gebied ter zelfverdediging voorlaadgeweren en munitie verstrekt. En voorts werd ook daadwerkelijke medewerking ondervonden van het bestuur van Portugeesch-Timor, dat namelijk een oorlogsschip naar Oeikoessi zond met dringende orders aan de Ambenoe's van dat landschap om een einde te maken aan alle vijandelijkheden tegen de bewoners van Amfoeang.

De genomen maatregelen maakten indruk. De stationneering van de kruisbooten en de komst van de *Borneo*, zoomede de door de gewapende politiedienaren gemaakte patrouilles, waaraan ook de bevolking deelnam, schenen de verzamelde benden van hun voornemen, om Paritti en Barati aan te vallen, te hebben doen afzien, daar vijandelijkheden op groote schaal niet meer voorkwamen. Ook werd niet meer gesneld, maar wel slaagden de kwaadwilligen er herhaaldelijk in om paarden te stelen. Te Kelali, meer binnenslands tusschen Barati en Noimina gelegen, bleef echter eene menigte Ambenoe's verzameld, zoodat voortdurend waakzaamheid moest worden betracht.

Ook de sluiting der verkeerswegen scheen eene goede uitwerking te hebben, daar te Naiklioe bericht werd ontvangen dat de radja van Mosoe vrede wilde sluiten met het Gouvernement, omdat zijn volk de rijst en de was niet kon afvoeren. Hierop werd echter geen acht geslagen, aangezien zijne onderhoorigen en de overige Ambenoe's nog niet waren teruggetrokken en geene waarborgen voor het behoud der rust gegeven werden.

Op den 13den Juli kwam Boro Bonafé met circa 20 volgelingen op zijne terugreis naar Oeikoessi te Naiklioe, met de bedoeling zijne bedreiging, die kampong te zullen verwoesten, ten uitvoer te leggen. Daar bijna de geheele bevolking van Naiklioe afwezig was, riep de radja de hulp in van den djoeragan der aldaar gestationneerde kruisboot, die met 5 met Beaumontgeweren gewapende matrozen debarkeerde. Toen hij een gesprek met Boro Bonafé wilde beginnen, legde deze zijn geweer op den djoeragan aan, doch dit ketste bij het aftrekken, en de djoeragan schoot hem daarop neder. De volgelingen, ofschoon door de matrozen achtervolgd, wisten te ontkomen, eenige gewonden medevoerende. Aan onze zijde werden geene verliezen geleden.

Door den dood van Boro Bonafé, die jaren lang de kuststreken heeft bestookt, en de eigenlijke aanlegger van de ongeregeldheden is geweest, werd aan het verzet een gevoelige knak toegebracht. Ten gevolge van het weinige succes, dat de kwaadwilligen in den laatsten tijd hadden en van het ontzag dat het kruisen van de *Borneo* scheen uit te oefenen, verlieten de Ambenoe's langzamerhand de kuststreken; de weerspannige hoofden, bevreesd voor eene tuchtiging, trokken zich in hunne kampongs of verder in het gebergte terug. Van de Amfoeangsche hoofden toonden die van Timaoe, onder den indruk van het machtsvertoon, hunne goede gezindheid en verleenden, hoewel zonder succes, hunne medewerking om den radja van Mosoe (het hoofd der op ons gebied gevestigde Ambenoe's) te verzoenen.

Inmiddels werden het bedreigde gebied en de kust herhaaldelijk door den resident bereisd, ten einde zich op de hoogte van den toestand te houden en onze onderdanen, waar noodig, van wapenen en munitie te voorzien. Sedert werden geene directe vijandelijkheden meer gepleegd, zoodat de *Borneo* den 7den October weder kon vertrekken. Zoowel de radja's van Timoe en Naiklioe als de fettor van Lelogama, een voornaam berghoofd uit Amfoeang, hadden te Naiklioe een bezoek aan boord van de *Borneo* gebracht.

Den 16den October verschenen de djeraäl van Kelali, zoomede Laoemen en Asoe Para bij den posthouder te Paritti om de zaken te bespreken. De controleur van Timor begaf zich, dadelijk na ontvangst van dit bericht, eveneens naar Paritti om met die hoofden te onderhandelen. Aanvankelijk trachtten allen hunne deelneming aan de ongeregeldheden te ontkennen, doch weldra waren zij overtuigd dat het bestuur van hunne handelingen op de hoogte was. Van hen werd geëischt betaling van de opgelegde boeten, teruggave van de gestolen paarden of de waarde daarvan en het aanbieden van hunne verontschuldiging bij het hoofd van gewestelijk bestuur. Zoolang aan die voorwaarden niet voldaan was, zouden zij als vijanden beschouwd worden en hun land voor allen in- en uitvoer gesloten blijven. Hun werd een dag tijd gelaten om te beslissen, doch 's nachts reisden zij met hun gevolg heimelijk af. Eerst in December lieten zij weder iets van zich hooren, toen zij, door tusschenkomst van Essenosi, aan den posthouder te Paritti goederen en geld lieten brengen om te strekken in mindering van de opgelegde boeten. Het aangebodene werd echter geweigerd en op betaling van het geheele bedrag aangedrongen. De resident toch verwachtte dat de genoemde hoofden onze eischen wel zouden moeten inwilligen, daar de afsluiting der verkeerswegen en vooral het daardoor ontstane gebrek aan zout eene groote ontevredenheid onder hunne onderdanen veroorzaakten en de ons goedgezinde hoofden hunne houding tegenover het Gouvernement afkeurden. Zelfs deden de Molloh's (onderafdeeling Babauw) reeds een inval in Pitai, het gebied van Laoemen, waarvoor in de oorlogsverklaring (fanoe) o. a. als reden werd opgegeven de ongehoorzaamheid van Laoemen en de zijnen aan het Gouvernement.

Bleef de radja van Mosoe (Ambenoe) nog onwillig, zonder echter tot vijandelijkheden over te gaan, volgens berichten van Mei jl. was toen door de hoofden van Pitoe en Taknip (de hooger genoemde Asoe Para was in Februari te voren overleden) de hun opgelegde boete voldaan, hetgeen echter eerst ten volle geschiedde nadat de posthouder van Amfoeang zich naar Kelali had begeven om de zaak definitief te beëindigen. Na deze onderwerping aan onze eischen werden de verkeerswegen naar de bergstreken weder opengesteld, de gewapende politiedienaren van Paritti naar Koepang teruggezonden (de tijdelijk in dienst genomen Rottineezen waren reeds in December afgedankt) en de aan de gouvernements-onderdanen verstrekte geweren en munitie weder ingenomen, daar de Amfoeangsche troebelen thans als geheel beëindigd konden worden beschouwd. Te Naiklioe waren de den handel beperkende maatregelen reeds in Maart te voren opgeheven.

In de overige gedeelten van Timor was de verhouding van het bestuur met de hoofden in het binnenland zeer bevredigend. Hunne onderlinge oneenigheden hielden echter niet op, zoodat in hunne landschappen kleine gevechten, gepaard gaande met koppensnellen en diefstallen van paarden en vee, aan de orde van den dag waren. Voor zoover daarbij geene gouvernements-onderdanen gemoeid waren, liet het bestuur zich met deze twisten niet in. Op herhaalde aanvragen om buskruit werd steeds een weigerend antwoord gegeven; alleen werd nu en dan aan zeer vertrouwde hoofden, bij wijze van geschenk, eene kleine hoeveelheid voor de jacht of ter bescherming van hunne kampongs uitgereikt. In Juli 1896 werd te Koepang uit Atapoepoe (hoofdplaats der onderafdeeling Beloe) bericht ontvangen dat men daar ernstig bevreesd was voor een aanval op de vallei door lieden van Naitimoe, die tegen Chineesche handelaren van Atapoepoe grieven hadden. Nog denzelfden dag begaf de resident zich met de *Borneo* en 12 gewapende politiedienaren derwaarts en vernam van den posthouder dat eene bende van 70 Naitimoe's op 6 paal afstands gereed stond om Atapoepoe aan te vallen. De komst

van den resident was voldoende om hen te doen aftrekken.

Bij de bevolking in gemelde onderafdeeling Beloe bestond neiging om hare rasgenooten in Portugeesch-Timor tegen de Portugeezen bij te staan. Het gelukte echter aan ons bestuur haar daarvan af te houden; zelfs konden de Portugeesche troepen zich ongehinderd over een klein gedeelte van ons gebied bewegen bij hun optrekken tegen Fatoemea, tot welken doortocht de gouverneur van Timor-Dilly aan den resident vergunning had gevraagd. Onder den indruk van de krijgsbedrijven der Portugeezen zijn verschillende binnenlandsche twisten in Beloe bijgelegd. Een stuk geschut, dat de Portugeezen in 1895 bij een hunner expedities verloren hadden en dat sedert in handen van onze onderdanen te Fialarang was geraakt, werd door bemiddeling van den posthouder van Beloe vrijwillig aan de Portugeezen teruggegeven en door hen van Atapoepoe afgehaald. Een groot gedeelte van de door de Portugeezen bevochten bevolking heeft zich metterwoon in ons gebied gevestigd en verzocht daar te mogen blijven. Echter werd aan een 12-tal negersoldaten, die volgens bericht van den Portugeeschen gouverneur van zijne krijgsmacht waren gedeserteerd, gelast ons gebied te verlaten (zie art. 4 van Indisch Staatsblad 1872 n°. 40).

Op de eilanden Rotti en Savoe was de politieke toestand geheel naar wensch en nam de invloed van het bestuur meer en meer toe. Beide eilanden werden in het laatst van Maart 1896 door den resident bezocht, bij welke gelegenheid de hoofden, voor zoover zij niet door den toestand der wegen daarin verhinderd waren, hunne opwachting kwamen maken.

Minder gunstig was het gesteld in de onderafdeeling Zuid-Flores der afdeeling Soemba en onderhoorigheden. Tot opvolger van den in 1895 te Mekka overleden radja van Endeh werd door de hoofden en bevolking een broeder van den overledene gekozen, die door de Indische Regeering in zijne waardigheid is erkend. De nieuwe radja scheen echter te zwak om zich in de talrijke onderlinge twisten tusschen de mindere hoofden van zijn landschap naar behooren te doen gelden. Ter hoofdplaats Endeh kregen in het begin van 1896 de kampongs Ambonga en Pamwo geschil over het bezit van een stuk grond, hetgeen op een strijd uitliep, waaraan ook door berg-Endehneezen werd deelgenomen, en waarin aan de zijde van Ambonga één persoon sneuvelde en twee lieden gewond werden. Na langdurige besprekingen met de hoofden der beide partijen mocht het den resident, die zich per *Pelikaan* naar Endeh had begeven (April), gelukken de zaak tot een bevredigend einde te brengen: het betwiste stuk grond werd verklaard tot neutraal terrein (tanah radja), waarover uitsluitend door den radja beschikt kan worden, terwijl van deze beslissing eene schriftelijke verklaring opgemaakt en het bewuste terrein door steenen merkteekenen afgepaald werd.

In November brak een twist uit tusschen de strandkampong Amboe Ndaai en de bergkampong Sokomaki, weder over het bezit van een stuk grond. Laatstgenoemde kampong werd verbrand, de zoon van het kamponghoofd vermoedelijk vermoord en aan weerszijden sneuvelden eenige personen. Toen de resident in December per gouvernements-stoomschip andermaal Endeh aandeed, duurde de spanning nog voort. Uit het door hem gehouden onderzoek bleek dat het ongelijk geheel aan de zijde van de strandbewoners was, weshalve aan het hoofd van Amboe Ndaai en den radja van Endeh, die hem steunde, gelast werd de vijandelijkheden te staken en hunne strijders uit het bovenland terug te roepen. Ofschoon die hoofden zich geneigd betoonden hieraan te voldoen, liet de resident, ter bescherming van de gouvernements-onderdanen, een detachement gewapende politiedienaren te Endeh achter, terwijl in Januari jl., toen bericht werd ontvangen dat in het binnenland opnieuw tusschen berg- en strandbewoners oorlog werd gevoerd, bovendien eene gewapende boot ter reede Endeh werd gestationneerd.

Op Noord- en Oost-Flores, de Solor- en de Allor-eilanden, gezamenlijk uitmakende de afdeeling Larantoeka en onderhoorigheden, duurden de vechtpartijen tusschen de verschillende stammen op de daarvoor bepaald aangewezen terreinen (prang tikar bantal) voort, waarbij niet zelden offers vielen. Over de verhouding tot het bestuur viel hier overigens weinig te klagen. Bij een der jongste bezoeken van den resident in dit noordelijk gedeelte van het gewest (Februari jl.) viel hem ook van de zijde der hoofden van Koei (Oost-Allor), die zich jegens den posthouder in den laatsten tijd oneerbiedig hadden betoond, eene behoorlijke ontvangst te beurt. Van invloed van hoofden uit Portugeesch-Timor op bewoners van Allor werd niets meer vernomen, en de kampongs aldaar, die nog lang na het traktaat van 1861 de Portugeesche vlag hadden gevoerd, zijn thans — zoo bericht de resident — met ons bestuur verzoend en daarmede zelfs ingenomen.

Met betrekking tot Soemba wordt gemeld, dat de Endehneezen door hunne strooptochten in het binnenland nog steeds veel kwaad stichten. De in Maart 1893 (Indisch Staatsblad n°. 89) in het leven geroepen bepaling, dat de inheemsche bevolking der onderafdeeling Endeh of Zuid-Flores, bij reizen over zee naar en van het eiland Soemba en bij reizen over land op dit eiland, eene pas behoeft van het hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur, — hoedanige passen geweigerd kunnen worden, wanneer het belang der openbare rust het tijdelijk verblijf van den aanvrager in het binnenland of op eene bepaalde plaats onraadzaam maakt, — bleek in de practijk eene te milde toepassing te erlangen, waardoor de stroom van Endehneezen naar Soemba (verg. het verslag van 1893, blz. 31) niet voldoende gekeerd werd. Om beter het doel te bereiken, heeft nu de resident den posthouder te Endeh aangeschreven geene passen aan Endehneezen naar Soemba af te geven, dan wanneer duidelijk is gebleken dat de aanvragers de reis willen ondernemen wegens familie- of handelsbelangen. In West-Soemba kwamen voortdurend binnenlandsche oorlogen voor, die om de nietigste redenen uitbraken en steeds vergezeld gingen met het verbranden van kampongs en het rooven van menschen en vee. In deze oorlogen verhuurden de Endehneezen zich niet zelden tegen een overeengekomen loon als krijger en roofden bovendien nog zooveel mogelijk. De verhouding van de verschillende radja's tot het Gouvernement was op Oost- en Midden-Soemba goed, op Oost-Soemba zelfs vertrouwelijk, doch liet op West-Soemba nog veel te wenschen over. Zoo moest de resident den radja van Memboro doen opmerken, dat vijandelijkheden in zijn landschap zich in geen geval mochten uitstrekken — zooals in September was geschied — tot de kampong, waar de posthouder gevestigd is. In Lewa (Midden-Soemba) duurde de toestand van anarchie voort en waren de beide pretendenten voor het radjaschap, OEMBOE HAOEMARA en OEMBOE DJEMA, bijgenaamd BINIAOE, steeds bezig elkander het gezag te betwisten. Het bestuur mengde zich niet in deze aangelegenheid en onze nederzetting te Waingapoe ondervond van geen van beide partijen overlast.

Behalve de hooger gemelde radja van Endeh werden in den loop van 1896 eenige nieuw opgetreden radja's op de eilanden Timor, Rotti, Allor en Pantar, na beëediging, onder nadere en sedert verleende goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, door den resident in hunne waardigheid erkend.

Wanneer men de in de onderafdeeling Amfoeang op Timor gepleegde moorden en diefstallen, als een gevolg van den oorlogstoestand en de Timoreesche oorlogsgebruiken, buiten rekening laat, was het met de veiligheid in ons rechtstreeksch gebied en op de plaatsen, waar onze ambtenaren gevestigd zijn, alsmede op de eilanden Rotti en Savoe, zeer bevredigend, doch elders minder gunstig gesteld.

Zoowel de Protestantsche als de Roomsch-katholieke geestelijken zetten hun beschavings- en beschermingswerk onder de heidensche bevolking van dit gewest voort.

Hoewel er geene bepaalde epidemieën voorkwamen, liet toch de gezondheidstoestand der bevolking bijna het geheele jaar te wenschen over. Behalve dat koortsen algemeen heerschten, hoorde men bovendien op Savoe veel van buikziekten en op Timor van aandoeningen der ademhalingsorganen, terwijl te Maumeri (Flores) zich gevallen van pokken voordeden.

In de onderafdeeling Babauw (Timor) heerschten in Juni—Augustus ziekten onder den veestapel (influenza en miltvuur), waaraan volgens het gewestelijk verslag 179 paarden en 181 karbouwen stierven.

De handel in dit gewest is in handen van Chineezen en Arabieren, die de producten des lands, voornamelijk boschproducten en tabak, — op de eilanden Soemba, Savoe, Rotti en Timor paarden — inruilen tegen de door de inlandsche bevolking benoodigde artikelen, als lijnwaden, kramerijen, ijzerwerk, arak, enz. De paardenhandel geschiedt hoofdzakelijk tegen contant geld, vooral goudgeld, waartoe Engelsche sovereigns worden gebezigd. Door de afsluiting der verkeerswegen van de kust naar de onderafdeeling Amfoeang en het verbod van in- en uitvoer aldaar tijdens de hooger geschetste onlusten was in de afdeeling Timor de handel gedrukt. Te Atapoepoe was echter de invoer aanzienlijk grooter dan in 1895, hetgeen vermoedelijk toegeschreven moet worden aan de sluiting der havens in het Portugeesch gebied op Timor tijdens den oorlog aldaar, waardoor de invoer daarheen door ons gebied geschiedde.

De landbouw is in dit gewest weinig ontwikkeld. De uitkomsten waren in 1896 over het algemeen niet ongunstig. Djagong en rijst leverden in vele streken een bevredigend product op; alleen op Savoe was de oogst van beide gewassen wegens de langdurige felle droogte gering. Daarentegen slaagde de tabak op dit eiland en ook elders, vooral op Noord-Flores, naar wensch. Van

Maumeri werd eene aanzienlijke hoeveelheid van dat product uitgevoerd.

Op 18 April 1896 had op het eiland Allor eene aardbeving plaats, ten gevolge waarvan drie negorijen door aardstorting grootendeels verwoest en 250 personen door de aarde bedolven of onder de instortende huizen verpletterd werden.

§ 20. *Bali en Lombok.*

Voor zooveel de twee gouvernements-afdeelingen (Boeleleng en Djembrana) betreft, kwamen op Bali ook gedurende het jaar 1896 geene gebeurtenissen van aanbelang voor en in het algemeen kon de politieke toestand in dit gedeelte van ons rechtstreeksch gebied in het gewest zonder voorbehoud gunstig genoemd worden. Dit bleek zoowel uit de wijze waarop de hoofden hun plicht vervulden en uit hunne goede gezindheid jegens het bestuur, als uit het feit dat de bevolking hare belastingen opbracht, zonder dat daarbij bezwaren van welken aard ook werden ondervonden. Intusschen werd in de afdeeling Boeleleng het voeren van een goed bestuur eenigszins bemoeielijkt door den grooten naijver, welke er bestaat tusschen sommige hoofden en verschillende voorname geslachten. In het westelijk deel dier afdeeling, waar — door bijzondere omstandigheden — geruimen tijd eene plaats van district-hoofd onvervuld bleef, werden deze bezwaren het meest gevoeld.

In de streken, welke de grens vormen tusschen het gouvernementsgebied en de zelfbestuur bezittende landschappen Tabanan en Bangli, eischte een betrekkelijk groot aantal aanhalingen van kleine hoeveelheden opium meer dan gewone dienstpraestatie van de dessapolitie wegens opzending en begeleiding van gevangenen, getuigenverhooren en daarmede gepaard gaande beëedigingen, enz. Toen dit eenige ontstemming verwekte bij de onbezoldigde Hindoe-Balische dessahoofden werden maatregelen in overweging genomen om aan die bezwaren tegemoet te komen. Als gevolg daarvan zijn in het laatst van 1896 een drietal mantri's en eenig minder personeel beschikbaar gesteld, waardoor de taak der plaatselijke politie veel is verlicht.

Gedurende het grootste gedeelte des jaars bleef ter gewestelijke hoofdplaats Singaradja (Boeleleng) nog aangehouden de militaire colonne, die in 1894 als observatiekorps daarheen gezonden was. In November 1896 werd echter besloten bedoelde troepenmacht van Bali weg te nemen, daar de toestand in Karang Asem en in het vorstengebied op het eiland (zie het slot van deze paragraaf) een dergelijken voorzorgsmaatregel niet langer deed noodig achten.

In de afdeeling Lombok — sedert 12 Juni jl. telegraphisch aangesloten aan genoemde hoofdplaats Singaradja en dientengevolge aan het wereldtelegraafnet [1]) — bleef gedurende de eerste maanden van 1896 de rust ongestoord, doch in de tweede helft van het jaar trad, gelijk reeds is medegedeeld in noot 1 op blz. 35 van het vorig verslag, een minder gunstige staat van zaken in.

Tot verklaring van het ontstaan dier troebelen moge het volgende dienen.

Toen door de militaire expeditie van 1894 en de daarop gevolgde invoering van ons rechtstreeksch bestuur de gelegenheid was geopend om een einde te maken aan de desorganisatie en de hopelooze verwarring, waarin het land verkeerde, ten gevolge van den opstand der Sassaksche bevolking tegen hare Balische overheerschers, was het, om tot een ordelijken staat van zaken te geraken, in de eerste plaats noodig eene territoriale indeeling van het eiland tot stand te brengen en met het bestuur over elke der aldus gevormde territoriale eenheden een enkel hoofd te belasten, ter zijde gestaan door dessahoofden. Bij de keuze van die districts- of landschapshoofden werd zooveel mogelijk rekening gehouden met de aanspraken der verschillende in aanmerking komende personen, doch het spreekt van zelf dat er, nadat de keuze gevallen was, steeds lieden overbleven die zich tekortgedaan achtten en zich uit dien hoofde niet wilden voegen onder het gezag van den boven hen geplaatste. Ten aanzien van de dessahoofden deed hetzelfde verschijnsel zich voor: waar vroeger twee of meer personen onafhankelijk van elkaar in eenzelfde dessa bestuur gevoerd hadden, moest thans, ter wille van een ordelijken gang van zaken, in elke dessa één persoon verantwoordelijk gesteld worden, waaruit vanzelf ondergeschiktheid van alle anderen aan hem voortvloeide. Zij, die voorheen mede gezag uitgeoefend hadden, vormden dus al dadelijk een ontevreden element, en zagen zich gesteund door lieden die vroeger onder hen gestaan hadden.

Langzamerhand slaagden die ontevreden elementen er in hunne partij te versterken met personen, die om andere redenen ontstemd waren en zich niet naar de nieuwe orde van zaken wilden schikken, waaronder velen, die met leede oogen het streven van het bestuur aanzagen om een einde te maken aan het hanenvechten en dobbelen, welk kwaad een onrustbarenden omvang had aangenomen en aanleiding gaf tot tallooze diefstallen, vooral van vee.

Gedurende geruimen tijd werden de tot verzet geneigden er nog van teruggehouden openlijk blijk te geven van hunne minder goede gezindheid, doch naarmate de herinnering aan de ondervonden kracht onzer wapenen verflauwde, schroomden zij minder hunne grieven kenbaar te maken, en toen daaraan niet kon worden tegemoet gekomen, ontstonden ten slotte ongeregeldheden.

In Praja, een tot het middengedeelte des eilands behoorend landschap (district), vanouds bekend als het moeielijkst te besturen, waar na de invoering van ons direct beheer vele voorname familiën zich waren blijven verzetten tegen het gezag der door ons aangestelde hoofden, werd aan dezen, in de maand Juni 1896, door een viertal ontevredenen de gehoorzaamheid opgezegd. Ook de bevelen van het Europeesch bestuur wilden zij niet opvolgen, en toen zij daarop eene oproeping ontvingen om zich over hunne houding bij den besturenden Europeeschen ambtenaar (den controleur van Oost-Lombok) te verantwoorden, wapenden zij zich en hun gevolg en bedreigden de hoofden.

Met het oog op de noodzakelijkheid om deze laatsten krachtig te steunen, werd, na vruchtelooze pogingen om de weerspannigen door politiesoldaten te doen opvatten, eene kleine militaire macht van Ampenan naar Praja gedirigeerd (30 Juni), waar zij voorloopig moest gelegerd blijven, daar de weerspannigen (toen nog slechts ten getale van p. m. 40), op het bericht van de komst der militairen, in de dicht begroeide bosschen, die zich noordelijk van Praja tot Batoe Kliang uitstrekken, waren gevlucht. Uit deze schuilplaats deden zij pogingen om hun aanhang te versterken en eene algemeene beweging tegen ons gezag op het getouw te zetten, zoowel door boodschappers uit te zenden naar personen, die hun als ontevredenen bekend waren, als door de verspreiding van oproerige geschriften in die streken waar zij meenden bijval te zullen vinden. Door nachtelijke rooftochten naar afgelegen dessa's en gehuchten, die aanvankelijk steeds slaagden, boezemden de weerspannigen schrik in aan de bevolking, die hen weldra van al wat zij noodig hadden voorzag, en wisten zij lieden om zich te verzamelen, voor wie dergelijke tochten aantrekkelijk waren.

Zoodoende, en nog versterkt door een aantal weggeloopen gestraften, gelukte het aan de aanvoerders weldra over eenige honderden te beschikken, terwijl de militaire patrouilles weinig tegen de kwaadwilligen vermochten, aangezien deze nimmer stand hielden, doch steeds terugtrokken in de dichte bosschen, waar vervolging ondoenlijk was.

Van den aanvang af was trouwens door het bestuur ingezien, dat niet door middel van de militaire macht, maar in de eerste plaats door versterking van bestuurs- en politiemiddelen moest getracht worden aan den ongunstigen toestand een einde te maken, zij het ook dat de aanwezigheid van militairen vooreerst nuttig en noodzakelijk was te achten, als steun voor het bestuur en tot geruststelling van de goedgezinde bevolking. Daar nu de te Sisi gevestigde controleur van Oost-Lombok een te uitgestrekt gebied onder zich had en te ver van Praja verwijderd was om, vooral in omstandigheden als deze, het geheel naar behooren te kunnen besturen, werd door de Indische Regeering tijdelijk een tweede controleur voor dat gebied beschikbaar gesteld (gouvernements-besluit dd. 28 Juli 1896 n°. 4) en door den resident tijdelijk eene nieuwe onderafdeeling gevormd onder den naam Midden-Lombok, met Praja als hoofdplaats en omvattende de districten Praja, Djonggat, Batoe Kliang en Kopang, zoodat sedert tot de onderafdeeling Oost-Lombok, waar de in Augustus nieuw aangekomen controleur werd geplaatst, slechts bleven behooren de districten Pringgabaja, Mas Bagih, Rarang en Sakra; voorts werd besloten het op Lombok aanwezig korps gewapende politiedienaren tijdelijk uit te breiden.

Tegenover de door de partij van verzet in het werk gestelde pogingen om hare zaak nationaal te maken, werd van bestuurswege zooveel mogelijk alles vermeden, waardoor bij het goedgezinde deel der bevolking vrees of wantrouwen in onze bedoelingen zou kunnen worden opgewekt; voorts werd getracht de

[1]) Ook zal aan de bestuursbelangen op Lombok ten goede komen eene onderlinge telephonische verbinding van de standplaatsen onzer ambtenaren aldaar. In Januari 1897 kwam de lijn Ampenan-Praja in gebruik om zoo spoedig mogelijk gevolgd te worden door eene verbinding Praja-Sisi.

aangestelde hoofden, die nog weinig hun gezag konden doen gelden, te steunen en te verheffen, en overigens elke gelegenheid benuttigd om duidelijk te doen uitkomen, dat de weerspannigen in verzet waren tegen het wettig landsbestuur, welke opvatting werd bevorderd door bevolkingspatrouilles te vormen en deze te doen deelnemen aan het vervolgen van de rondzwervende benden. Om aan het hoofd van dergelijke bevolkingspatrouilles op te treden, stelden het districtshoofd van Praja en de in 't vorig verslag (blz. 35, noot 1) genoemde Goeroe Bangkol eenige hunner jongere bloedverwanten ter beschikking van het bestuur. Het districtshoofd van Djonggat, wiens gebied twee enclaves vormt in dat van Praja, had al dadelijk bij den aanvang der onlusten zijne hulp aangeboden om, in samenwerking met de hoofden van Praja, te trachten het verzet te fnuiken. Met een gedeelte van zijn volk, dat van tijd tot tijd verwisseld werd, hield hij zich daarna voortdurend ter beschikking van den controleur van Praja en werd steeds bereid bevonden te gaan, waarheen hem gelast werd. Ook de hoofden van Kopang en Batoe Kliang stelden zich aan het hoofd van bevolkingspatrouilles. Aan de overige districtshoofden op het eiland was opgedragen te zorgen, dat geen slecht volk ook hun gebied binnendrong, en overigens het bestuur zoo volledig mogelijk op de hoogte te houden van hetgeen er in hun gebied mocht voorvallen. Ongerekend een inval binnen het district Batoe Kliang, waar eenige huizen in brand gestoken en goederen geroofd waren, hadden de bewegingen der opstandelingen zich nog enkel bepaald tot Praja en het benoorden die dessa gelegen uitgestrekte woeste, grootendeels met bosch bedekte terrein, zoomede tot de aan den rand daarvan verspreid gelegen kleine gehuchten.

De pogingen van het bestuur, om de partij van verzet van de overige bevolking af te zonderen, slaagden vrij wel, en na eenige maanden kwamen de leiders der beweging tot het inzicht dat hun toeleg mislukt was en begonnen zij teekenen te geven het hoofd in den schoot te willen leggen.

Met het oog op de gebleken moeielijkheid om hen met geweld in handen te krijgen en de groote wenschelijkheid om, in het belang van den landbouw, de rust en orde te doen terugkeeren, werd het raadzaam geoordeeld aan die neiging tot onderwerping tegemoet te komen, waarvan het gunstig gevolg was, dat tegen het einde van de maand September de eigenlijke woelingen in Midden-Lombok ophielden.

Sedert bleven de tot verzet geneigden rustig en toonden zij zich onderworpen, doch niettemin waren in het begin van 1897 nog niet alle deelnemers aan de Prajasche onlusten in de dessa's teruggekeerd, en de omgeving, waar die overblijvenden zich ophielden, bleef eene verzamelplaats van slecht volk. De hoofdleider der in verzet geweest zijnde partij, zekere Mami Oejet Talib, die zich sedert begin December met nog drie andere gewezen aanvoerders, met toestemming van het bestuur, had nedergezet in het verlaten gehucht Pringan (tusschen Praja en Badah), kwam in het begin van Februari 1897 te overlijden.

Ter verzekering van de rust bleef het militair detachement vooreerst nog te Praja behouden totdat het in de eerste dagen van April 1897 naar Ampenan terugkeerde.

In West-Lombok werd eenige malen de weerslag gevoeld van de gebeurtenissen in het midden van het eiland, doch nadeelige gevolgen vloeiden daaruit niet voort. De tijdens den loop van het verzet door de leiders derwaarts afgezonden boden vonden weinig bijval en de naar het westen ondernomen rooftochten hadden zoo weinig succes dat zij alras geheel ophielden.

Terwijl in Midden-Lombok, zooals reeds gezegd, de zaken een eenigszins gunstiger aanzien begonnen te krijgen als een gevolg van de veranderde houding der leiders van het verzet, trachtten nu eenige der van hen afgeraakte partijgangers eene beweging gaande te maken in eigenlijk Oost-Lombok, waar zij vooral steun vonden bij een afgezet woelziek hoofd te Gandor, eene dessa op geringen afstand van de controleurs-standplaats Sisi. Daar vereenigde zich het slechte volk, aansluiting krijgende met de hoofden der mede in de omstreken van Sisi gelegen dessa's Teros en Apitai, die beiden in den door ons bestuur beoogden meer ordelijken toestand zich niet konden schikken. De aldus vereenigde kwaadwilligen en ontevredenen bedreigden een paar malen Sisi, daarbij de woningen van eenige particulieren in brand stekende en ook eenige toko's plunderende. Door het spoedig bij de hand zijn van gewapende macht, waartoe o. a. de marine eene landingsdivisie verstrekte (verg. lager hoofdstuk D, § 4), waren deze onlusten spoedig bedwongen. Van de drie schuldige dessa's werd Gandor, welker bewoners gevlucht waren, in de asch gelegd, terwijl aan de twee andere die in onderwerping waren gekomen (Teros en Apitai), tot vergoeding van de aan particulieren toegebrachte schade, eene boete van f 1500 en f 4500 werd opgelegd, voor de betaling waarvan veertien dagen tijd werd gelaten. Tevens werd aan de bewoners bevolen van hunne gehoorzaamheid blijk te geven door het herstellen van eenige wegen. De hoofden der beide bedoelde dessa's en die der onderhoorige gehuchten werden door andere vervangen en met eenige verdachte verwanten terechtgesteld voor den raad van Sassaksche hoofden, onder voorzitterschap van den resident te Sisi bijeengeroepen. In 't geheel werden dientengevolge 24 personen veroordeeld tot tijdelijke verbanning buiten Lombok, namelijk tot tijd en wijle de toestand op het eiland voldoende geconsolideerd zal zijn te achten, dat van hun terugkeer geen voor de rust en orde nadeelig gevolg meer is te duchten. De Gandorsche kwaadwilligen, die na de hun toegebrachte les aanvankelijk in de bosschen waren gevlucht, hadden sedert voor het meerendeel zich eene nederzetting gekozen op het gebied der tijdens den opstand tegen het Balisch bestuur verwoeste dessa Soeradadi in het district Rarang, waar het bestuur hen voorloopig met rust meende te moeten laten, ook om te voorkomen dat zij zich bij zwervende rooverbenden zouden aansluiten. De aan de lieden van Teros en Apitai opgelegde boeten werden tijdig afbetaald en ook aan de andere hun gestelde verplichtingen voldeden zij gereedelijk. Daar sedert de rust ongestoord bleef, kon in de eerste helft van November, toen het den controleur te Sisi ten dienste staande korps politiesoldaten inmiddels op de gewenschte sterkte was gebracht, de tijdelijk aldaar gelegerde militaire bezetting worden ingetrokken.

Toch konden, ook na de beëindiging der eigenlijke troebelen, de rust en orde op Lombok nog geruimen tijd niet in alle opzichten voldoende verzekerd worden geacht, daar kleine benden met roofzuchtige bedoelingen bleven rondzwerven. Met het oog daarop werd de bevolking aangespoord om zich in groote vestigingen te vereenigen, deze in staat van tegenweer te brengen en zich tegen eventueele aanvallen van roovers krachtdadig te verzetten. Voorts werd elke dessa aansprakelijk gesteld voor hetgeen op haar gebied mocht voorvallen en haar de vergoeding opgelegd van de op hare wegen aan reizigers ontroofde goederen, door welke maatregelen reeds veel verbetering in den toestand werd verkregen.

Wat de Oostkust betreft, valt hierbij nog te vermelden dat de resident in het begin van December rapporteerde dat hij den politieken toestand aldaar over het algemeen bevredigend gevonden en omtrent de stemming der hoogere en lagere hoofden en der bevolking gunstige inlichtingen verkregen had.

De oeconomische toestand in een groot deel der Sassaksche streken van Lombok kan nog niet gunstig genoemd worden: de jarenlange strijd tusschen Baliërs en Sassaks doet nog zijne nawerking gevoelen en de hiervóór medegedeelde troebelen hielden de ontwikkeling van land en volk tegen. Wel keert de bevolking langzamerhand in de verwoeste streken van Midden-Lombok terug en wel is reeds een aanzienlijk deel der verlaten velden weder in ontginning gebracht, doch de bevolking verkeert nog in zeer armoedige omstandigheden, heeft nog gebrek aan ploegvee en is niet altijd in staat zich van de noodige voedingsmiddelen te voorzien, terwijl het late invallen der regens in den jongsten westmoesson haar mede groote nadeelen toebracht. Ten einde in dezen nood te voorzien en de bevolking voor gebrek te vrijwaren, is den resident in het begin van 1897 een crediet geopend van f 50 000. Een gedeelte daarvan wordt in de eerste plaats aangewend tot verstrekking van rijst aan werkelijk noodlijdenden en van zaadpadi, landbouwgereedschappen en ploegvee aan hen die daaraan dringend behoefte hebben. Na den afloop van de werkzaamheden op de rijstvelden en na het ophouden van de zware regens zou voorts de verbetering van wegen en waterleidingen in vrijen arbeid krachtig ter hand genomen worden. Ook lag het in de bedoeling te Praja een tijdelijk asyl op te richten voor de verpleging van onvermogende zieke inlanders en van kinderen en volwassenen, die geheel van een onderkomen verstoken zijn.

Het Balische gedeelte der bevolking op Lombok hield zich geheel buiten de voorgevallen onlusten en bleef volharden in de in 't vorig verslag beschreven goede houding jegens het bestuur. Intusschen wordt ook van de Baliërs gezegd, dat hunne levensomstandigheden nog weinig gunstig zijn te noemen, hetgeen voor een deel wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat men er niet in geslaagd is de in 't vorig verslag uitgesproken verwachting te verwezenlijken, dat wellicht nog vóór den westmoesson 1896/1897 eene beslissing zou kunnen genomen worden ten aanzien van de groote moeielijkheden, welke zich met be-

trekking tot de verdeeling van de bouwgronden tusschen de Baliërs en de Sassaks in West-Lombok voordoen. De kadastrale opmeting van die gronden toch werd eerst in het begin van 1897 geheel beëindigd.

Ten einde de Balische bevolking van Lombok en hare hoofden eenigszins op te heffen, werden, overeenkomstig een door deze laatsten gekoesterden wensch, in Februari 1897 door de Indische Regeering eenige gelden (f 5625) beschikbaar gesteld voor het wederopbouwen van de verwoeste doodentempels (poera tjoengkoeb) te Mataram en te Tjakranegara en van den dessatempel (poera meroe) ter laatstgenoemde plaats, alsmede voor het bestrijden van de kosten der in 1896/97 op Lombok te vieren groote offerfeesten. Deze maatregel is in overeenstemming met de Balische adat, volgens welke de souverein aan dergelijke uitgaven bijdraagt.

Omtrent de zelfbestuur bezittende landschappen op het eiland Bali en omtrent de aan het Gouvernement vervallen vroegere Lombokschе onderhoorigheid Karang Asem valt weinig belangrijks te vermelden.

De bestuurders der eerstbedoelde landschappen streefden er naar om in goede verstandhouding te blijven met het Gouvernement, en wanneer hunne hulp werd ingeroepen voor de opsporing van ontvluchte veroordeelden of van personen, die zich in de gouvernementslanden aan eenig delict hadden schuldig gemaakt, werden zij altijd bereid bevonden die hulp te verleenen. Tabanan betoonde zich daarbij het meest actief.

Uit Gianjar werd in April 1896 door den resident een schrijven van den bestuurder Ratoe Dewa Pahang ontvangen, waarin deze zich beklaagde dat de poenggawa's zijne bevelen niet behoorlijk opvolgden. Volgens het gewestelijk verslag moet dit worden toegeschreven aan de zeer zelfstandige en onafhankelijke positie, welke de poenggawa's in Gianjar in vele opzichten innemen. Eenige maanden later (23 Juni) overleed bedoelde radja. Nadat Dewa G'de Raka, broeder van den overledene, die zich tevens als opvolger aanbeval, in behoorlijken vorm het overlijden aan het Gouvernement had bericht, ondernam de resident in December 1896 eene reis naar Gianjar, ten einde zich nopens de onder de poenggawa's heerschende meening aangaande de opvolging te vergewissen. Het bleek hem, zoo bij afzonderlijke besprekingen met een der meest op den voorgrond tredenden onder hen als bij gelegenheid van eene door hem belegde algemeene vergadering, die, behalve door alle poenggawa's of hunne vertegenwoordigers, tevens door de familieleden van den overleden vorst, waaronder ook diens nagelaten nog jeugdige zoon Anak Agoeng G'de Poetra, en door eenige priesters werd bijgewoond, dat de bedoelde (jongere) broeder van den overleden radja, Dewa G'de Raka, eenparig als bestuurder werd gewenscht. Op het door de poenggawa's te kennen gegeven verlangen werd de gekozene bereid bevonden G'de Poetra, die nog te eenenmale de geschiktheid miste om als bestuurder van het landschap op te treden, als zijn kind aan te nemen, eene schikking waarmede de 15- à 16-jarige, maar voor zijn leeftijd achterlijke vorstentelg ten volle instemde. Daar door de verkiezing van Dewa G'de Raka als radja van Gianjar ook de belangen van het Gouvernement 't best schenen gediend, ging de resident er aanstonds toe over (22 December), onder nadere en sedert (bij gouvernementsbesluit dd. 18 Mei 1897 n°. 11) verleende goedkeuring der Indische Regeering, den nieuwen bestuurder in zijne waardigheid te bevestigen, nadat door dezen eene akte van verband was aangegaan betreffende zijne verplichtingen als radja en als leenman van het Gouvernement, van gelijken inhoud als in 1893 (verg. het verslag van 1894, blz. 34) door zijn voorganger was geteekend.

Op deze reis bezocht de resident, vergezeld door den te zijner beschikking staanden controleur, ook een deel van Tabanan en de hoofdplaats van Bangli, waar beide ambtenaren overal zeer behoorlijk ontvangen en met onderscheiding bejegend werden. De bestuurders van Bangli werden gewezen op den ordeloozen toestand, welke in de aan Boeleleng grenzende streken van hun landschap bestaat en ook ten nadeele strekt van de uitoefening der politie in het gouvernementsgebied.

Het jaar 1896 ging voorbij zonder dat tusschen de verschillende Balische radja's onderling oorlog gevoerd werd.

In Karang Asem werd het gezag van den stedehouder Goesti G'de Djilantik thans algemeen door hoofden en bevolking erkend. Geruchten dat Djilantik vijandige bedoelingen ten aanzien van Boeleleng zou koesteren en dat hij heimelijk aan de jongste beweging in Midden-Lombok zoude hebben deelgenomen, werden wel verspreid doch niet bevestigd.

De veiligheid van personen en goederen in ons rechtstreeksch gebied op Bali liet nu en dan te wenschen over en dit was in nog sterkere mate het geval in die gedeelten van Lombok, welke het tooneel waren der hiervóór besproken onlusten. Intusschen was hierin tegen het einde van het jaar reeds verbetering gekomen, en in West-Lombok was de toestand voortdurend vrij bevredigend.

Zoowel in Boeleleng als in Djembrana vertegenwoordigde de in- en uitvoer eene lagere waarde dan in 1895. Ampenan wordt gezegd als handelsplaats goed vooruit te gaan, en ook in Oost-Lombok begon de handel langzamerhand van belang te worden. Aan in- en uitvoerrechten werd op Lombok gedurende 1896 geïnd f 73 965 en aan haven- en ankeragegelden f 805.

De binnenlandsche handel was op Bali levendig en in West- en Oost-Lombok mede niet onbelangrijk, doch in Midden-Lombok leed de handel door den slechten oeconomischen toestand.

Het rijstgewas slaagde zoowel op Bali als op Lombok bevredigend, doch op laatstgenoemd eiland werd toch niet genoeg ingezameld om overal in de behoefte der bevolking te kunnen voorzien. De koffieoogst viel op Bali gunstig uit; op Lombok is deze cultuur niet van belang; de vroegere fraaie tuinen in Batoe Kliang hebben zeer geleden door den strijd tusschen de Baliërs en de Sassaks en in de tegenwoordige omstandigheden ontbreekt het der bevolking aan tijd om de teelt van koffie ter hand te nemen.

De gezondheidstoestand gaf geen stof tot klagen, behalve op Lombok, waar vooral gedurende het laatste kwartaal van 1896 vele gevallen van koorts en buikziekten voorkwamen.

Besmettelijke ziekten onder het vee deden zich, voor zoover bekend, niet voor.

D. Landmacht.

Bij Koninklijk besluit dd. 17 Juni 1897 n°. 70 werd aan den commandant van het leger in Nederlandsch-Indië, tevens chef van het departement van oorlog aldaar, den luitenant-generaal J. A. Vetter, op zijn verzoek, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, in te gaan met den dag in de maand September 1897, waarop genoemde opperofficier zijne betrekking zal nederleggen, terwijl, te rekenen van denzelfden dag, bij Koninklijk besluit van 17 Juni jl. n°. 71 tot luitenant-generaal bevorderd en tot legercommandant, tevens chef van het departement van oorlog in Indië, benoemd werd de generaal-majoor, chef van den generalen staf daar te lande, L. Swart.

§ 1. *Levende strijdkrachten.*

Samenstelling en sterkte van het leger. Evenals in vorige jaren volgt hier een verkort overzicht van sterkte en formatie des legers bij het einde van elk der twee laatstverloopen jaren, welk overzicht ontleend is aan de meer uitvoerige opgaven in bijlage B hierachter.

OMSCHRIJVING.		Officieren, onderluitenants en als officier dienstdoende adjudant-onderofficieren (allen Europeanen of met dezen gelijkgestelden).				Onderofficieren en minderen.					Bovendien behoorden tot het leger, *maar telden niet in de formatie* (en zijn daarom in de voorgaande kolommen van dit overzicht *niet* begrepen) eenige in bijlage B nader gespecificeerde categorieën van officieren en militairen beneden dien rang, wier aantal bedroeg:	
		Officieren. *a)*	Onderluitenants.	Adjt.-onderoffic. d.d. 2de luitenant.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Totaal.	Officieren.	Onderofficieren en minderen.
Uit. 1895 telde de	„normale" formatie	1396	„	*b)* 17	1413	13 788	„	2257	17 620	33 665	. . . .	. . . .
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	1425	„	*c)* 17	1442	14 059	„	2349	17 854	34 262	. . . .	. . . .
	sterkte	1339	„	*d)* 37	1376	16 339	56	2777	19 421	*e)* 38 593	*f)* 312	*f)* 410
Uit. 1896 telde de	„normale" formatie	1379	„	*b)* 17	1396	13 827	„	2257	17 731	33 815	. . . .	. . . .
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	1469	„	*c)* 18	1487	14 774	„	2359	19 040	36 173	. . . .	. . . .
	sterkte	1391	23	*d)* 52	1466	16 066	55	3662	20 412	*g)* 40 195	*f)* 264	*f)* 413
Uit. 1896 alzoo meer of minder dan op ult. 1895.	„normale" formatie	— 17	„	„	— 17	+ 39	„	„	+ 111	+ 150	. . . .	. . . .
	„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	+ 44	„	+ 1	+ 45	+ 715	„	+ 10	+ 1186	+ 1911	. . . .	. . . .
	sterkte	+ 52	+ 23	+ 15	+ 90	— 273	— 1	+ 885	+ 991	+ 1602	— 48	+ 3

a) Op ult. 1895 dienden in Indië 67 en op ult. 1896 94 aldaar van het Nederlandsche leger gedetacheerde officieren. Deze zijn in de opgegeven sterkte-cijfers medegerekend.

b) Allen bij de artillerie.

c) Hiervan 1 bij de cavalerie (zijnde deze toegestaan, zoolang in Bantam — tot Januari 1897 — cavalerie gedetacheerd was); de overigen bij de artillerie.

d) Hieronder ook die adjudant-onderofficieren, dienstdoend 2de-luitenant, niet als zoodanig in de formatiecijfers begrepen, omdat zij slechts tot wederopzeggens als officier fungeeren.

e) Bovendien werden op ult. 1895 497 plaatsen van in de formatie begrepen *militairen* door burgerpersonen vervuld. Dit was het geval bij den hospitaal- en den topographischen dienst en bij de militaire bureaux.
Met het verder nog gebezigde civiel personeel ter vervulling van de in de legerformatie opgenomen en daarbij bepaaldelijk voor *niet-militairen* bestemde emplooien wordt in het voorafgaande overzicht geen rekening gehouden. Behalve dit burgerpersoneel — gespecificeerd op blz. 7 van bijlage B — behooren overigens nog een aantal burgerpersonen tot het leger — uitsluitend inlanders — als werklieden, handlangers, magazijnsknechts, enz. De samenstelling van dit laatste, niet in de legerformatie geregeld, inlandsch burgerpersoneel is laatstelijk vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 4 September 1896 n°. 8 (Javasche Courant van den 8sten dier maand).

f) Hier worden bedoeld, wat de officieren betreft: zij, die zich met verlof buiten Nederlandsch-Indië bevonden; die, welke non-actief waren of voor memorie werden gevoerd, en de gedetacheerden in Nederland (deze laatsten op ult. 1895 en ult. 1896 achtereenvolgens ten getale van 65 en 52), — en wat de onderofficieren en minderen aangaat: de voor memorie gevoerden, de gedetineerden, de gestraften bij het strafdetachement en de militairen die bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtende waren.

g) Bovendien 498 burgerpersonen, in dienst ter vervanging van ontbrekende *militairen* (verg. noot *e*).

De in het staatje genoemde cijfers betreffende ult. 1896 zijn zeer bevredigend te noemen. Wel nam het aantal Europeanen, vergeleken met de sterkte op ult. 1895, eenigermate af, namelijk met 273 man [1]); maar neemt men in aanmerking, dat in 1894 (zie vorig verslag, blz. 37) niet minder dan 880 miliciens voor *twee* jaren bij het Indische leger gedetacheerd werden, dan is dit verschijnsel geredelijk verklaarbaar en mocht een sterker achteruitgang verwacht worden. Bovendien werd de mindere sterkte aan Europeanen ruim vergoed door aanmerkelijke toeneming van het aantal Amboineezen, waarvan er einde 1896 885 meer in het leger werden aangetroffen dan een jaar te voren, terwijl ook de sterkte aan inlanders aanzienlijk toenam, met 991 man, zoodat het totaal der legersterkte in den loop van 1897, onder den drang der omstandigheden, werd opgevoerd van 38 593 man tot 40 195 man. Niet alleen konden dan ook de beide recruten-bataljons, waarvan in het vorige verslag sprake was, gehandhaafd worden, maar bovendien werden tijdelijk twee reserve-bataljons en eene reserve-bergbatterij opgericht, die in de tijdelijke („tegenwoordige") legerformatie werden opgenomen, evenals eene in 't laatst van 1896 opgerichte tijdelijke Europeesche compagnie bij het 2de veldbataljon te Magelang, samengesteld uit personeel der Koloniale Reserve, en zulks in verband met de aankomst in Indië in December 1896 van een nader uitgezonden detachement dier Reserve [2]).

[1]) Op 1 Januari 1897 waren intusschen op weg naar Indië 109 man suppletietroepen en in de eerste helft des jaars kwamen in Indië aan — met inbegrip van 90 man der Koloniale Reserve — 746 man. Verder werden of werden in Juni, Juli en Augustus nog uitgezonden 509 man, waaronder 125 man der Koloniale Reserve.

[2]) Het overige in 1896 uitgezonden personeel der Koloniale Reserve was voor het meerendeel ingedeeld bij het ingevolge gouvernementsbesluit dd. 24 September 1896 n°. 23 te Weltevreden opgerichte 2de reserve-bataljon. Bij het ingevolge gouvernementsbesluit dd. 20 Juni 1896 n°. 4 opgerichte 1ste reserve-bataljon te Malang was intusschen overgegaan het personeel der Koloniale Reserve, dat blijkens noot 1 op blz. 39 van het vorig verslag aanvankelijk (sedert 1 Januari 1896) tijdelijk eene afzonderlijke compagnie uitmaakte van het insgelijks te Malang gelegerde 3de depôtbataljon.

Hoofdzakelijk als gevolg van de voormelde tijdelijke uitbreidingen was het cijfer der „tegenwoordige" formatie op het einde des jaars gestegen tot 1487 officieren en 36 173 militairen beneden dien rang (tegen respectievelijk 1442 en 34 262 een jaar te voren). [3]) Het „overcompleet" aan onderofficieren en minderen was dus wel iets geringer geworden (het daalde van 4331 tot 4022 man): maar dit behoeft geen zorg te baren nu de oorzaak der vermindering niet is te zoeken in afnemende sterkte. Daar de gebeurtenissen in Atjeh opnieuw storend werkten op de geleidelijke uitvoering der jongste herziening van de formatie der infanterie, moet overigens ook ditmaal niet te veel waarde gehecht worden aan de vergelijking van formatie- en sterktecijfers. Einde 1896 waren nog 12 van de 18 veldbataljons en 2 van de 4 depôtbataljons op den ouden voet geformeerd; van drie der laatstbedoelden (zie lager blz. 43) waren intusschen de kaderscholen gereorganiseerd. [4]).

De bij Koninklijk besluit dd. 4 Februari 1896 n°. 11 (Indisch Staatsblad n°. 81) vastgestelde nieuwe formatie van den topographischen dienst, waarvan sprake was op blz. 49 van het vorig verslag, had bij den aanvang van 1897 reeds in hoofdzaak haar beslag gekregen.

Ter aanvankelijke uitvoering van de bij hetzelfde besluit bevolen geleidelijke reorganisatie van het wapen der genie (zie vorig verslag, blz. 38) werd bij gouvernementsbesluit dd. 13 Januari 1897 n°. 6 een nieuwe indeeling- en emplacementstaat van dat wapen vastgesteld en werden verder opgeheven de hulpgeniemagazijnen te Palembang, Bandjermasin, Makasser en Amboina, terwijl tevens, krachtens de door het Opperbestuur in het belang van de promotiekansen der genie-officieren verleende machtiging, de legerformatie tijdelijk werd uitgebreid met

[3]) Verschillende wijzigingen in de formatie van geringer beteekenis werkten tevens mede om dit verschil in het leven te roepen, maar daarbij behoeft hier niet nader te worden stilgestaan, vermits zij alle zijn aangeduid in de bijlage B hierachter, waarnaar hier kortheidshalve wordt verwezen.

[4]) In Januari 1897 werden nog het 3de en het 11de en in Juni jl. het 2de veldbataljon op den voet der nieuwe formatie gebracht.

3 eerste-luitenants van het wapen, tegen inkrimping met 3 tweede-luitenants. De inkrimping van het geniepersoneel beneden den rang van officier zou geleidelijk plaats vinden. [1]

De in 1894 bevolen inkrimping van het personeel bij de magazijnen van oorlog en van het geweermakerspersoneel was in Januari 1897 geheel ten uitvoer gelegd, terwijl toen ook de buskruitmolen te Ngawi werd opgeheven.

Onder de bijlagen van dit verslag zal men aantreffen eene graphische voorstelling o. m. van de wijzigingen, die de legerformatie (de „tegenwoordige") en de legersterkte, voorzooveel het Europeesche gedeelte betreft, sints 1868 hebben ondergaan. Over de daarop tevens aangegeven aanvulling en verliezen van het Europeesche element in het leger in dat tijdsverloop wordt hieronder nader gehandeld. Hier vinde alleen nog de opmerking eene plaats, dat het bedoelde overzicht getuigt van groote verbetering in den gezondheidstoestand van het leger; men lette op de overledenen en het aantal verpleegden in de hospitalen (in vergelijking tot de legersterkte) en op de zeer merkbare afneming van het aantal vreemdelingen. Daaruit spreekt tevens duidelijk de beteekenis die de Koloniale Reserve allengs heeft verkregen voor de legeraanvulling (zie de bruine kleur).

Hoe het op ult. 1896, in vergelijking met den toestand bij het einde van 1895, gesteld was met het aantal voor werkelijken dienst geschikte en beschikbare onderofficieren en minderen bij het wapen der infanterie moge blijken uit den hieronder opgenomen staat. Getuigt die staat aan het slot van een grooter getal niet-beschikbaren — namelijk 332 méér — bij nadere kennisneming zal blijken, dat het aantal „niet-beschikbaren" aan Europeanen (en Afrikanen) en inlanders was afgenomen, en dat het, enkel wat de Amboineezen aangaat, was gestegen, doch alleen ten gevolge van het grooter aantal recruten van dien landaard, die in den loop van 1896 werden ingelijfd (zie blz. 38 hiervóór).

Tijdelijk niet-beschikbare militairen der infanterie beneden den rang van officier.	Ult. 1895.				Ult. 1896.			
	Eur. en Afrik.	Amboineezen	Inlanders.	Te zamen.	Eur. en Afrik.	Amboineezen.	Inlanders	Te zamen
Recruten	699	196	2331	3276	581	793	2361	3735
Verpleegden in de ziekeninrichtingen en kwartierzieken	883	121	672	1676	1022	151	655	1828
Geëvacueerden	250	11	277	538	171	9	133	313
Leerlingen der kaderscholen	301	69	227	597	193	77	325	595
Krijgsraad-arrestanten	60	5	47	112	44	3	37	81
In afwachting van ontslag naar elders vertrokkenen	38	40	180	258	29	37	183	219
Om andere redenen niet beschikbaren a)	112	39	173	354	162	21	156	339
Te zamen	2373	481	3957	6811	2202	1091	3850	7143

a) Namelijk vermisten die nog niet uit de sterkte afgevoerd waren, voor den velddienst ongeschikten, zoomede militairen tijdelijk ter beschikking van andere autoriteiten.

Dat de sterkte, vooral bij de veldbataljons, sedert 1894 gaandeweg beter werd, blijkt uit het volgende overzicht.

Onderdeelen der infanterie.	Sterkte aan infanterie, na aftrekking van de tijdelijk niet-beschikbaren, op:				
	Ult Dec 1894.	Ult Juni 1895.	Ult. Dec 1895.	Ult Juni 1896.	Ult. Dec. 1896.
1°. Veld- en reservebataljons.					
Europeanen en Afrikanen	4 100	4 729	4 848	4 746	4 974
Amboineezen	1 542	1 631	1 669	1 591	1 751
Inlanders	4 110	4 673	5 102	5 302	6 014
Totaal	9 752	11 033	11 619	11 639	12 789
2°. Depôt- en recrutenbataljons.					
Europeanen en Afrikanen	928	941	1 305	1 118	979
Amboineezen	116	135	149	120	262
Inlanders	791	725	852	745	854
Totaal	1 835	1 804	2 306	1 983	2 095
3°. Garnizoens-infanterie en overige infanterie-afdeelingen.					
Europeanen en Afrikanen	2 415	2 659	2 696	2 824	2 552
Amboineezen	8	11	7	5	5
Inlanders	6 666	6 689	6 711	7 031	6 514
Totaal	9 089	9 362	9 414	9 863	9 101
4°. Op reis ter bereiking van hunne bestemming.					
Europeanen en Afrikanen	2	259	435	639	559
Amboineezen	11	164	158	324	196
Inlanders	515	421	476	666	576
Totaal	528	838	1 069	1 629	1 331
Totalen der voor werkelijken dienst beschikbaren bij de infanterie.					
Europeanen en Afrikanen	7 445	8 582	9 281	9 327	9 064
Amboineezen	1 677	1 944	1 983	2 040	2 214
Inlanders	12 082	12 511	13 141	13 717	14 018
Totaal-generaal (ongerekend de officieren)	21 204	23 037	24 408	25 114	25 296

De totaalsterkte van het actief dienend officierskorps nam in 1896 belangrijk toe: zij vermeerderde van 1339 tot 1391 hoofden; maar toch was er op het einde des jaars tegenover de „tegenwoordige" formatie een incompleet van 78 officieren, waarin ten deele voorzien werd door de aanstelling van onder-luitenants [2]) en door tot wederopzeggens toe 35 adjudant-onderofficieren als dienstdoend officier te doen optreden, en dit verdient te meer de aandacht, omdat daarmede slechts ten deele voorzien werd in de *werkelijke* behoefte, want de verhouding tusschen formatie en sterkte was inderdaad veel ongunstiger dan hierboven is aangegeven: immers zijn in de formatiecijfers geen luitenants uitgetrokken voor de recruten-bataljons, en evenmin voor de tijdelijk opgerichte (op 1 Januari 1897 weder opgeheven) depôt-compagnie van het 9de veldbataljon [3]), zoodat de bij die troepenafdeelingen feitelijk ingedeelde officieren beneden den rang van kapitein aan de overige korpsen moesten onttrokken worden. Neemt men al verder in aanmerking, dat de geregelde aanvulling van het officierskorps, waarvan de formatie *tijdelijk* met 45 hoofden werd uitgebreid, in 1896 opnieuw werd verkregen met behulp van ruime detacheering uit het leger hier te lande (zie de volgende blz.), zoodat het aantal gedetacheerde officieren in den loop des jaars steeg van 67 tot 94, dan is het duidelijk, dat alleen buitengewone maatregelen in staat waren den geregelden gang van den dienst te verzekeren. Niet alleen moesten voor sommige categorieën van officieren de verloven naar Europa wegens langdurig (10-jarig) verblijf in de tropen opgeschort worden [4]), maar bovendien werd bepaald, dat zij, aan wie wegens ziekte een *binnenlandsch* verlof werd verleend, gehouden zijn, naar vermogen, dienst te doen bij de korpsen, die gelegerd zijn ter plaatse waar zij hun verlof doorbrengen.

Het vorenstaande geldt in hoofdzaak het wapen der infanterie. Op ult. 1896 bestond bij andere wapens en dienstvakken òf wel eenig overcompleet òf een gering incompleet; zoo telde het korps officieren van gezondheid een overcompleet van 5 officieren en werd, in overeenstemming met de bepalingen betreffende de

[1]) Het denkbeeld om in sommige buitenbezittingen den bouwarbeid ten behoeve van het leger en dien voor civiele takken van dienst onder één beheer te brengen, is in Indië nog in behandeling.

[2]) In den loop van 1896 werden er 23 aangesteld, die ingevolge § 59 der legerformatie (Indisch Staatsblad 1893 nº. 91) de plaats innemen van tweede-luitenants.

[3]) Van de 6¾ veldbataljons, welke (in Atjeh) te velde waren, was alleen het 9de op den voet der nieuwe formatie gebracht.

[4]) Zie art. 3 van het Koninklijk besluit van 24 Juli 1893 nº. 35 (Indisch Staatsblad nº. 237). Het aantal officieren met verlof in Europa daalde in den loop van 1896 van 234 tot 196.

legerformatie [1], in het incompleet van 11 militaire apothekers voorzien door 16 apothekersbedienden in de sterkte te voeren. De cavalerie telde een incompleet van 1 officier, de artillerie een overcompleet van 5 adjudant-onderofficieren dienstdoend officier, tegen een tekort van 8 officieren, de genie een incompleet van 3 officieren, de administratie een overcompleet van 8 officieren.

Op 1 Januari 1897 waren deels op weg naar Indië, deels beschikbaar ter uitzending in Nederland: 28 tweede-luitenants der infanterie, 2 der artillerie (voor zes maanden gedetacheerd bij de artillerie-werkplaatsen te Delft), 1 der cavalerie, 3 militaire apothekers 2de klasse (eerste-luitenants), 2 tweede-luitenants-kwartiermeester en 1 paardenarts 3de klasse (tweede-luitenant). Bovendien woonden 10 reeds voor den Indischen dienst benoemde tweede-luitenants der artillerie en 4 der genie, ter voltooiing van hunne opleiding, de lessen bij (te Breda) aan de 1ste afdeeling der krijgsschool.

Plaatselijke indeeling. [2]) In 1896 hadden weder eenige wijzigingen plaats in de formatie van de in de residentie Bali en Lombok gestationneerde troepenmacht. De voornaamste was de opheffing bij gouvernementsbesluit dd. 24 November 1896 n°. 4 van het observatiekorps op Bali, van welk korps de infanterie, deel uitmakende van het 11de veldbataljon, bij de overige compagnieën van dat bataljon op Lombok werd samengetrokken, terwijl de op Bali geplaatst geweest zijnde detachementen van andere wapens en diensten teruggingen naar de garnizoenen waaruit zij afkomstig waren. De formatie der voorloopige bezetting van Lombok, welke zooals zij laatstelijk in Juni 1896 gewijzigd was (zie vorig verslag bijlage C) — bedroeg 44 officieren en 952 onderofficieren en minderen (511 Europeanen en 441 inlanders), werd thans opgevoerd tot 48 officieren en 1272 militairen beneden dien rang (491 Europeanen en 781 inlanders). De vermeerdering betrof, zooals gezegd, uitsluitend de infanterie-bezetting, welke nu in het geheel gebracht is op 28 officieren en 1029 onderofficieren en minderen.

Uit het vorig verslag is reeds gebleken (blz. 6 en 8) dat de gebeurtenissen in Atjeh in de maanden April en Mei 1896 eene aanzienlijke versterking vorderden van de troepenmacht aldaar, tot welk einde achtereenvolgens vier veldbataljons (n°s. 9, 6, 5 en 7), een half escadron cavalerie, twee bergbatterijen (n°s. 1 en 2), een detachement vestingartillerie en twee sectiën genietroepen van Java derwaarts gedirigeerd werden. De tegenwoordige samenstelling der bezetting blijkt uit § 4 hierachter; [3]) te dezer plaatse zij alleen nog aangeteekend dat het 5de veldbataljon en de 2de bergbatterij, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 10 Augustus 1896 n°. 1, op het einde dier maand naar hunne standplaatsen op Java terugkeerden. Op 21 September 1896 ging het linkerhalf 4de veldbataljon van Kedong Kebo (Midden-Java) naar Tjimahi (West-Java) over, waarna op 9 October d. a. v. in de nieuwe strafgevangenis daar ter plaatse werden overgebracht de gevangenen en gedetineerden uit het toen opgeheven militair huis van arrest te Samarang.

Ten einde plaats te maken voor de in 't laatst van 1896 tijdelijk uit personeel der Koloniale Reserve gevormde nieuwe compagnie, die boven de formatie van het 2de veldbataljon gevoerd wordt en te Magelang gelegerd werd, ging einde December eene niet-Europeesche compagnie van het 2de depôtbataljon van daar tijdelijk naar Kedong Kebo, terwijl inmiddels het nieuw opgerichte 1ste reserve-bataljon onder dak gebracht werd te Malang, van waar het korps genietroepen tijdelijk naar Magelang werd gedetacheerd (gouvernementsbesluit van 20 Juni 1896 n°. 4). Het 2de reserve-bataljon werd te Weltevreden gelegerd in de vrijgekomen kazernes van het naar Atjeh gedirigeerde 9de veldbataljon, en de nieuw opgerichte reserve-batterij kwam voorloopig eveneens te Weltevreden in garnizoen.

Ten vervolge op de gegevens, bijeengebracht aan het hoofd der tweede kolom van blz. 39 van het vorige verslag, geeft onderstaand overzicht een uittreksel uit de in tabel II van bijlage C te vinden cijfers betreffende de wapens- en landaardsgewijze distributie van het leger op ult. 1896 over de verschillende militaire commandementen. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen aan hoeveel Europeanen en Afrikanen onder de daarnevens geplaatste totalen begrepen zijn.

	Ult. 1895			Ult. 1896		
	Offic. en dd offic.	Onderofficieren en minderen.		Offic., onder-luit. en dd offic.	Onderofficieren en minderen.	
Java	672	18 627	(8 851)	670	18 604	(7 738)
Atjeh en onderh. *a*)	224	5 814	(2 330)	323	7 876	(3 410)
Eilers op Sumatra	235	7 633	(2 659)	237	7 978	(2 976)
Banka, Billiton en Riouw	15	615	(200)	16	617	(204)
Borneo	68	1 890	(650)	67	1 789	(572)
Celebes, Molukken en Timor	85	2 051	(713)	80	1 916	(596)
Bali en Lombok	58	1 658	(923)	46	1 054	(473)
Op reis ter bereiking van hunne bestemming (ongerekend de binnen hun commandement op reis zijnde militairen)	19	305	(53)	27	361	(152)
Totalen	1 376	38 593	(16 395)	1 466	40 195	(16 121)

a) De samenstelling der troepenmacht in Atjeh en onderhoorigheden vindt men gedetailleerd weergegeven in § 4 van dit hoofdstuk.

Aanvulling van het korps officieren. Uit de actieve sterkte van het korps officieren werden in 1896, tijdelijk of blijvend, afgevoerd 229 officieren, tegenover eene aanwinst van 281, waaronder 39 gedetacheerd uit het leger hier te lande, namelijk 11 eerste- en 24 tweede-luitenants der infanterie en 1 eerste- benevens 3 tweede-luitenants der artillerie. In het geheel dus eene vermeerdering met 52 officieren. Gespecificeerd [1]) zijn de hierbedoelde winst- en verliescijfers weder aangegeven in bijlage C (tabel III), waar men de overeenkomstige cijfers tevens vermeld vindt over de vier voorafgegane jaren.

Onder de 281 officieren, die in 1896, hetzij voor het eerst, hetzij opnieuw, in de sterkte gebracht werden, waren 80 nieuw benoemden, terwijl er in dat jaar geen van het Nederlandsche leger bij het Indische werden overgeplaatst. Deze 80 nieuw verkregen officieren waren over de verschillende wapens en diensten verdeeld als volgt:

WAPEN OF DIENSTVAK.	Aantal officieren gedurende 1896:				Totaal.
	In Indië benoemd.		In Nederland benoemd en in Indië in dienst gesteld.		
	Afkomstig van de Militaire school te Mecster-Cornelis.	Opgeleid bij de korpsen of elders.	Speciaal opgeleid. *a*)	Opgeleid bij de korpsen of bij het instructie-bataljon.	
Infanterie	5	„	30	17	52
Cavalerie	„	„	„	„	„
Artillerie	„	„	8	„	8
Genie	„	„	2	„	2
Geneeskundige dienst: officieren van gezondheid	„	„	9	„	9
Geneeskundige dienst: apothekers	„	„	1	„	1
Geneeskundige dienst: paardenartsen	„	„	*b*) 1	„	1
Militaire administratie	1	„	„	6	7
Totalen	6	„	51	23	80

a) Van de in deze kolom vermelde officieren waren die van de infanterie, artillerie en genie opgeleid aan de Koninklijke Militaire Academie, de officieren van gezondheid en de militaire apotheker aan eene Nederlandsche universiteit.

b) Was, vóór zijne indienststelling als militair paardenarts, gediplomeerd burgerveearts hier te lande.

[1]) Zie art. 5 van het Koninklijk besluit dd. 28 Januari 1882 n°. 13, zooals dat artikel is aangevuld bij het Koninklijk besluit dd. 12 April 1884 n°. 8 (Indisch Staatsblad n°. 99).

[2]) Ten aanzien van de in 1896 en in den aanvang van 1897 plaats gehad hebbende opheffing van militaire bezettingen op een drietal plaatsen in de gewesten Westerafdeeling van Borneo, Menado en Ternate, namelijk te Nanga Pinoh, Gorontalo en Laboeha (Batjan), zij verwezen naar het medegedeelde in hoofdstuk C (zie blz. 21, blz. 27, noot 1, en blz. 30 hiervóór). Sedert den aanvang van 1897 is voorts in Bantam (West-Java) geen cavalerie meer gedetacheerd (verg. blz. 3).

Van de vier tot het garnizoens-bataljon van Sumatra's Oostkust behoorende mobiele colonnes (compagnieën), waarvan organiek drie op de gewestelijke hoofdplaats Medan (buiten de vaste bezetting aldaar) en één te Tandjong Poera in Beneden-Langkat, was er één (van Medan) tijdelijk gelegerd te Bindjei (Boven-Langkat) en één — voor een gedeelte — te Kwala Simpang (Tamiang). Deze laatste is in de tweede helft van 1896 in haar geheel derwaarts overgegaan. In Maart jl. is verder besloten om te Bindjei geen militaire bezetting meer te legeren, en de mobiele colonne aldaar, voorloopig althans, naar Medan te doen terugkeeren.

[3]) Aldaar wordt ook gehandeld over eene in den aanvang van 1897, mede nog tijdelijk, bevolen uitbreiding van het korps marechaussee in Atjeh.

[1]) Van de met verlof buiten Nederlandsch Indië aanwezige, dus niet tot de actieve sterkte behoorende officieren ontvielen er — voor zooveel de mutatiën gedurende 1896 in Indië bekend werden — 23 aan het leger, namelijk 4 door overlijden, 18 door pensionneering, en 1 door eervol ontslag (zonder pensioen).

Het totaal aantal cadetten, bestemd voor den Indischen dienst, die, hetzij bij de Koninklijke Militaire Academie, hetzij — bij wijze van overgangsmaatregel — bij de militaire school te Haarlem, in opleiding waren, bedroeg op ult. 1896 86 (5 meer dan op ult. 1895), namelijk 53 voor de infanterie, 6 voor de cavalerie, 21 voor de artillerie en 6 voor de genie. Hiervan behoorden 6, allen van de infanterie, tot het hoogste studiejaar. Bij de cadettenschool te Alkmaar, ten einde van daar over te gaan naar gemelde Academie, waren bovendien op ult. 1896 in opleiding voor den Indischen dienst 65 jongelieden (4 meer dan op ult. 1895), en wel in het tweede of hoogste studiejaar 33 (onder wie de 4, die in 1895 aan het in Indië afgenomen toelatingsexamen hadden voldaan) en in het eerste 32 (onder wie de 4, die in 1896 in Indië in het toelatingsexamen slaagden).

Voor den Indischen militairen geneeskundigen dienst waren op het einde van 1896 nog alleen 2 medische studenten in opleiding, — beiden sedert benoemd tot officier van gezondheid 2de klasse, — en voorts bij 's Rijks Universiteit te Utrecht 6 pharmaceutische kweekelingen (op ult. 1895 respectievelijk 9 en 8).

Verder bekwaamden zich voor den officiersrang bij het Indische leger: bij den hoofdcursus te Kampen 53 onderofficieren, namelijk 47 voor tweede-luitenant der infanterie (1 minder dan op ult. 1895) en, evenals in 1895, 6 voor tweede-luitenant-kwartiermeester. Onder deze 53 onderofficieren waren er 10 (9 voor de infanterie en 1 voor de militaire administratie) die in Indië het admissie-examen aflegden (5 in 1895 en 5 in 1896). Van de 47 aanstaande infanterie-officieren waren er in het tweede of hoogste studiejaar 21, en van de 6 aanstaande tweede-luitenants-kwartiermeester 4 (waaronder respectievelijk 2 en 1 dergenen die in Indië aan het admissie-examen hadden voldaan).

Op denzelfden voet als in 1896 (zie vorig verslag, blz. 40) werd ook in 1897 voor 18 in Indië aanwezige jongelieden de gelegenheid opengesteld om, na voldoening aan een aldaar af te nemen toelatingsexamen, op 's lands kosten naar Nederland te worden overgevoerd en zich bij de inrichtingen voor militair onderwijs in het moederland verder te bekwamen voor den officiersrang. In het geheel werden ter deelneming aan deze admissie-examens toegelaten 17 adspiranten, te weten 8 onderofficieren voor den hoofdcursus (van wie er zich echter één, wegens ziekte, tijdens het examen moest terugtrekken), 6 jongelieden voor de cadettenschool te Alkmaar en 3 voor de Koninklijke Militaire Academie. Van de laatstbedoelde 6 en 3 jongelieden slaagden er respectievelijk 5 en 2; van de 7 adspiranten, die naar de opengestelde 6 plaatsen (5 voor de infanterie en 1 voor de militaire administratie) bij den hoofdcursus dongen, voldeden al de 6 adspiranten voor de infanterie, van wie er 5 geplaatst zijn, doch de eenige adspirant voor de militaire administratie voldeed niet aan de eischen. [1])

Voorziening in de behoefte aan militairen beneden den rang van officier. Hieronder volgt het gebruikelijke, uit tabel III van bijlage C getrokken verkorte vijfjarig overzicht van winst en verlies aan militairen beneden den rang van officier van de verschillende landaarden.

Jaren.		Winsten.			Verliezen.			Meer of minder aan winsten dan aan verliezen		
		Europeanen (hieronder ook enkele Afrikanen).	Amboineezen en inlanders.	Totaal	Europeanen (hieronder ook enkele Afrikanen).	Amboineezen en inlanders.	Totaal	Europeanen (hieronder ook enkele Afrikanen).	Amboineezen en inlanders	Totaal.
1892. . .		2143	1704	3847	1899	2002	3901	+ 244	— 298	— 54
1893. . .	a)	1875	2197	4072	1816	2309	4125	+ 59	— 112	— 53
1894. . .	a)	4013	3952	7965	2087	2533	4620	+ 1926	+ 1419	+ 3345
1895. . .	a)	2598	3819	6417	2090	2356	4446	+ 508	+ 1463	+ 1971
1896. . .	a)	2650	4445	7095	2908	2583	5491	— 258	+ 1862	+ 1604

a) In de jaren 1893—1896 zijn achtereenvolgens 130, 503, 216 en 407 man van de Koloniale Reserve in Indië aangekomen.

Wat de Europeanen aangaat — het is op blz. 38 reeds gebleken — zijn de cijfers ten slotte eenigszins ongunstiger dan in de voorafgegane jaren. Had men gedurende vier jaren, 1892—1895, meer Europeanen kunnen verkrijgen dan aan de gelederen ontvielen, in 1896 was het verliescijfer hooger dan het winstcijfer, een natuurlijk gevolg, eensdeels van de uitzending in 1894 van een betrekkelijk groot aantal militairen, die slechts voor 2 jaren beschikbaar waren voor den Indischen dienst, anderdeels van het hoogere sterftecijfer in 1896. De resultaten der werving van Europeanen waren intusschen, zoowel in het moederland als in Indië, zeer bevredigend; immers leert de onder de bijlagen van dit verslag opgenomen graphische voorstelling betreffende sterkte en aanvulling van het Europeesche gedeelte van het Indische leger gedurende de jaren 1868—1896, dat — ongerekend het jaar 1894, toen de gebeurtenissen op Lombok een zeer bijzonderen invloed uitoefenden ten gunste van de lust tot dienstneming bij het Indische leger — sedert 20 jaren niet zooveel Europeanen in één jaar verkregen waren tot aanvulling van het Indische leger als in 1896 het geval was, waarbij dan nog komt, dat destijds, in 1877, onder 3382 Europeanen die de gelederen versterkten niet minder dan 2325 vreemdelingen telden, terwijl onder de 2649 Europeanen (met inbegrip van 467 man der Koloniale Reserve), in 1896 bij het leger ingedeeld, niet meer dan 400 vreemdelingen voorkwamen.

Toch was het verloop der werving hier te lande in de tweede helft van 1896, naar gelang de geestdrift, die de eerste tijdingen nopens de gebeurtenissen in Atjeh gewekt hadden, allengs begon te wijken, merkbaar geringer dan in de eerste helft, zooals uit de volgende gedetailleerde cijfers blijkt.

Maanden.	Nederlanders: overgenomen van het leger hier te lande, als vrijwillig overgegaan.	Nederlanders: overgenomen van het leger hier te lande, als gedetacheerd.	Nederlanders: buiten het leger geworven.	Nederlanders: Te zamen.	Vreemdelingen.	Totaal.
1896						
Jan.	2	1 a) (1)	31	34	32	66
Febr.	32	4 (1)	35	71	24	95
Maart	22	1 (1)	36	59	39	98
April	100	85 (10)	43	228	37	265
Mei	228	251 (23)	56	535	17	552
Juni	73	121 (10)	38	232	31	263
	457	b) 463 (35)				
	920		239	1159	180	1339
Juli.	31	43 (1)	40	114	33	147
Aug	17	27 (1)	32	76	24	100
Sept.	4	41 (8)	28	73	32	105
Oct.	8	27 (3)	23	58	26	84
Nov.	6	22 (1)	24	52	23	75
Dec.	8	21	21	50	41	91
	74	c) 181 (14)				
	255		168	423	179	602
Totalen over 1896	531	644 (69)				
	1175		407	1582	359	1941
1897.						
Jan.	13	22	26	61	21	87
Febr.	10	45 (5)	32	87	28	115
Maart	18	48	35	101	37	138
April	20	88 (4)	51	159	22	181
Mei	25	66 (1)	41	135	26	161
Juni	24	78 (3)	48	118	28	170
	110	d) 347 (13)				
	457		236	693	165	858

a) De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal gedetacheerde onder-

[1]) De tot de hoogere krijgsschool in Nederland toegelaten Indische officieren (begrepen onder de 52, in noot f op blz. 38 hiervóór opgegeven als van het Indische bij het Nederlandsche leger gedetacheerd) waren op ult. 1896 27 in getal, namelijk voor algemeene krijgskundige studiën 21 (1 kapitein en 16 eerste-luitenants der infanterie, 1 eerste-luitenant der artillerie en 3 eerste-luitenants der cavalerie), en voor de intendance-studiën 6 (1 kapitein der infanterie en 5 eerste-luitenants-kwartiermeester). De eerstbedoelde 21 waren als volgt over de studiejaren verdeeld: 6 in het 3de, 7 in het 2de en 8 in het 1ste jaar, onder welke laatsten er 2 in 1896 waren toegelaten ter vervulling van 2 onbezet gebleven plaatsen, voor den intendance-cursus opengesteld. Van de 6 officieren, die aan de intendance-studiën deelnamen, waren er 2 in het 3de, 3 in het 2de en 1 in het 1ste studiejaar. Bij Koninklijk besluit dd. 25 Juni 1896 (Indisch Staatsblad n°. 191) werd het reglement voor de hoogere krijgsschool nader gewijzigd, hoofdzakelijk wat betreft het technologisch onderwijs voor de officieren die de studiën voor den intendancedienst volgen. Tevens werden — zie Indisch Staatsblad 1896 n°. 195 — de ministerieele voorschriften betreffende het krijgsschool-onderwijs gewijzigd en aangevuld.

officieren aan; hun aantal is in het daarneven vermeld totaal der gedetacheerden begrepen.

b) Van de in 't eerste halfjaar 1896 als gedetacheerd aangenomen miliciens waren er 317 in werkelijken dienst en 91 met groot verlof.

c) Als voren, wat het tweede halfjaar 1896 betreft, 75 en 92.

d) Als voren, wat het eerste halfjaar 1897 betreft, 178 en 150.

In de laatste drie maanden van 1896 en de eerste maand van 1897 waren de resultaten der werving te Harderwijk zelfs zeer opvallend teruggeloopen; vooral de overgang van vrijwilligers en (gedetacheerde) miliciens uit het leger hier te lande was minder geworden; maar eene verhooging van de aanbrengpremie van f 10 tot f 20 per hoofd was voldoende om reeds in Maart 1897, maar vooral in de drie daarop volgende maanden, den toevloed van vrijwilligers en gedetacheerden weer tot het verlangde peil op te heffen.

Bij de Koloniale Reserve vielen — ofschoon de werving bij dat korps *betrekkelijk* minder terugliep dan te Harderwijk — soortgelijke verschijnselen waar te nemen. Te Nijmegen verbonden zich:

in Juli	1896	25 man		in Januari	1897	22 man
„ Augustus	„	14 „		„ Februari	„	13 „
„ September	„	23 „		„ Maart	„	45 „
„ October	„	12 „		„ April	„	34 „
„ November	„	23 „		„ Mei	„	27 „
„ December	„	27 „		„ Juni	„	28 „

Op 1 Juli 1897 was het korps als volgt samengesteld:

	Officieren.	Onderoff. en minderen
1º. reconvalescenten-afdeeling (te Zutphen)	5	a) 557
2º. valide gedeelte (te Nijmegen)	14	321
Te zamen. .	19	878
Komt bij: aanwezig in Indië.	„	1301
Totaal. .	19	2179

a) Hieronder het vaste personeel ter sterkte van 44 man.

De reconvalescenten-afdeeling, op 1 Juli der jaren 1895 en 1896 aan onderofficieren en minderen bestaan hebbende achtereenvolgens uit 228 en 332 man, bleef, blijkens de bovenstaande cijfers, gestadig aangroeien, door terugkeer uit Indië van *tijdelijk* ongeschikten. Het artillerie-detachement dier afdeeling telde op 1 Juli 1897 1 eerste-luitenant, 2 sergeanten, 1 fourier, 8 korporaals en 50 kanonniers.

Blijkens het hieronder volgende gebruikelijke overzicht van de resultaten der verpleging te Zutphen bleven deze weinig bevredigend. Vooral het getal dergenen, die wegens lichaamsgebreken den dienst verlaten, is opvallend groot, en dit, gevoegd bij verschillende objectief waargenomen feiten, leidde meer en meer tot de overtuiging, dat maatregelen noodig werden om de niet zelden voorkomende simulatie en aggravatie te stuiten.

Bij de reconvalescenten-afdeeling werden opgenomen, ongerekend degenen, die zich hier te lande, na eenigen tijd den dienst te hebben verlaten, opnieuw verbonden:

Uit Indië teruggekeerd,	A. Militairen verbonden om te dienen zoowel in als buiten Europa, *niet* afkomstig van de Koloniale Reserve	B. Militairen afkomstig van de Koloniale Reserve.	
		reeds vroeger verpleegd bij de reconvalescenten-afdeeling.	hier te lande nog alleen gediend hebbende bij het valide gedeelte van het korps
in 1893	3	2	„
in 1894	53	7	19
in 1895	183	13	19
in 1896	354	18	52
in 1897 (1ste halfjaar)	258	6	54
Samen . . .	851	46	144
op 1 Juli 1897 nog bij de reconvalescenten-afdeeling aanwezig	422	11	62
dus minder. . .	429	35	82
van wie:			
overleden	12	2	5
in het genot gesteld van voortdurend gagement wegens nader gebleken voortdurende ongeschiktheid voor alle militaire diensten	212	24	36
gedeserteerd	46	2	„
gepasporteerd wegens diensteindiging, met een briefje van ontslag verwijderd of op andere wijze afgevoerd	28	2	11
weder overgegaan bij het valide gedeelte of bij het Koloniaal Werfdepôt . . .	131	5	30
	429	35	82

Was tot dusver bij de twee reconvalescenten-compagnieën slechts één officier van gezondheid werkzaam, toen einde Mei 1897 het aantal bedlegerige zieken te Zutphen reeds tot ruim 80 was geklommen, werd het, ook in verband met de hiervóór vermelde omstandigheden, dringend noodig, overeenkomstig de formatie, bedoeld bij art. I, § 4, der voorloopige regeling, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 24 Augustus 1890 nº. 18 (Algemeene Orders 1896 nº. 19, zoomede Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 4749), bij *elke* der beide compagnieën een officier van gezondheid in te deelen, terwijl tevens bepaald werd (Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1897 nº. 35) dat die beide officieren, die al hun tijd beschikbaar behooren te hebben voor de hun opgedragen verpleging en waarneming der reconvalescenten, geen burgerpraktijk meer mogen uitoefenen. Bovendien werden bij het aangehaald besluit van 28 Mei 1897 de eindkeuringen verscherpt, door deze op te dragen aan de in 1893 (zie Bijblad nº. 4878) ingestelde commissie voor het geneeskundig onderzoek van aan den dienst in de koloniën verbonden of daarvoor bestemd personeel, welke commissie zich thans één of tweemaal 's maands naar Zutphen begeeft, ten einde aldaar de haar door den oudstaanwezenden officier van gezondheid der reconvalescenten-afdeeling ter afkeuring voorgedragen militairen te onderzoeken.

In Indië bleef, evenals in 1895, slechts één compagnie der Koloniale Reserve geheel bijeen; het legerbestuur bleef zulk bijeenhouden ontraden; de daarmede verkregen resultaten waren, naar het gevoelen van den legercommandant, zoowel uit het oogpunt van validiteit als met betrekking tot de handhaving der krijgstucht niet bevredigend.

Wat de werving in Indië betreft, kon ook in 1896 weder op gunstige resultaten gewezen worden. Het aantal aldaar aangeworven Europeanen was nagenoeg even groot als in 1895. Het cijfer der verkregen Amboineezen, waaronder Menadoneezen en Alfoeren, bereikte eene ongekende hoogte; van deze landaarden werden p. m. 700 man meer geworven dan in 1895, d. w. z. ongeveer driemaal zooveel als in de laatste jaren het geval was. Over de jaren 1892 t/m 1895 toch werden aan Amboineezen en met hen gelijkgestelden gemiddeld per jaar geworven 296, in 1895 alleen 373 en in 1896 niet minder dan 1072 man. De werving van inlanders, meerendeels Javanen en Soendaneezen, leverde in 1896 3249 man op, tegen 3331 in 1895, eene geringe vermindering dus, voornamelijk veroorzaakt door het teruglooppen van de werving van Maleiers, Rottineezen, enz., die zich slechts ten getale van 8 verbonden, tegen 125 in 1895

Kwartaalsgewijze waren de cijfers der in Indië geworvenen verdeeld als volgt:

	Europeanen (en Afrikanen).	Amboineezen.	Inlanders.	Te zamen.
1ste kwartaal 1896 . . .	61	92	678	831
2de „ „ . . .	66	319	760	1145
3de „ „ . . .	51	375	1056	1482
4de „ „ . . .	67	286	755	1108
	245	a) 1072	b) 3249	4566
In het 1ste kwartaal van 1897 waren de cijfers (volgens voorloopige opgaven)	33	118	730	881

a) Hieronder 481 Menadoneezen en 17 Alfoeren.

b) Namelijk 2804 Javanen, 351 Soendaneezen, 79 Madureezen, 7 Boegineezen en 8 Maleiers.

In het belang van de werving van Europeanen in Indië, inzonderheid van Indo-Europeanen, heeft het legerbestuur doen samenstellen een kort overzicht van eenige personeele verordeningen betreffende het Europeesche gedeelte van het Indisch leger, van welk geschrift in het voorjaar van 1897 exemplaren ter verspreiding zijn gezonden aan de gewestelijke bestuurders op Java en Madura en aan de meesten van die in de buitenbezittingen.

Zoöals het volgende overzicht aantoont, was het aantal reëngagementen van hen, wier eerste of volgende dienstverbintenis in 1896 kwam te verstrijken, bij het Europeesche element iets geringer dan in 1895 (66.3 pct. tegen 67.4 pct.). Voor de Amboineezen en inlanders waren deze cijfers echter weder geklommen, namelijk respectievelijk van 94.6 tot 96.2, en van 84.3 tot 84.7 pct. Uit het overzicht blijkt tevens hoeveel van hen, die niet bleven doordienen, al dan niet aanspraak op gagement hadden.

JAREN.	Europeanen en Afrikanen					Amboineezen en inlanders.					Totalen.				
	Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken. a)	Van de in de voorgaande kolom bedoelden werden:				Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken.	Van de in de voorgaande kolom bedoelden werden:				Aantal wier verbintenis kwam te verstrijken.	Van de in de voorgaande kolom bedoelden werden:			
		tot een reëngagement toegelaten. b) Pct.	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.		tot een reëngagement toegelaten. b) Pct.	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.		tot een reëngagement toegelaten. b) Pct.	gegageerd.	gepasporteerd.	Te zamen als voren.
1892	2504	1750 = 70 2	455	290	2504	2471	2358 = 95.5	39	74	2471	4975	4117 = 82.8	494	364	4975
1893	2616	1788 = 68.3	497	331	2616	3444	3257 = 94.6	63	124	3444	6060	5045 = 83.3	560	455	6060
1894	2534	1815 = 71.6	500	219	2534	3361	3177 = 94 5	67	117	3361	5895	4992 = 84.7	567	336	5895
1895	2242	1510 = 67.4	539	193	2242	3693	3194 = 94.6	57	142	3693	5935	5004 = 84 3	596	335	5935
1896	2320	1538 = 66.3	543	239	2320	3714	3575 = 96.2	48	91	3714	6034	5113 = 84.7	591	330	6034

a) Hieronder in 1892 5, in 1893 8 en in de drie latere jaren achtereenvolgens 10, 5 en 13 Afrikanen. Laatstbedoelde 13 reëngageerden zich allen. In 1892 was dit het geval met 3 van de 5, en in de jaren 1893 t/m 1895 telkens met allen, op 1 na. Zij, die niet bleven doordienen, hadden allen aanspraak op gagement, uitgenomen 1 in 1895.

b) Verhouding tot het aantal in de voorgaande kolom vermeld.

Naar hun duur waren de in 1896 aangegane reëngagementen verdeeld als volgt:

Gereëngageerden.	Voor ½ jaar.	Voor 1 jaar.	Voor 2 jaren.	Voor 3 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 6 jaren.	Totaal.
Europeanen en Afrikanen.	„	195	723	3 a)	205	412	1538
Aziaten	„	403	1641	„	385	1146	3575
Te zamen . .	„	598	2364	3 a)	590	1558	5113
In 1895 was de verdeeling aldus	12	752	2431	1 a)	535	1273	5004

a) Van de Koloniale Reserve.

Kadervoorziening. Eene beschouwing van het volgende verkort overzicht der winsten en verliezen aan kader, ontleend aan tabel IV van bijlage C, doet zien dat de sterkte aan kader, zoowel onderofficieren als korporaals, over 't algemeen toenam, en dat de toeneming vooral belangrijk was bij het wapen der infanterie, althans voor zooveel de Europeesche korporaals en de Amboineesche en inlandsche onderofficieren en korporaals aangaat.

		Sterkte op ult. 1895.	Verliezen.	Winsten.	Sterkte op ult. 1896.
Infanterie. a)					
Europeanen.	Onderoffic.	1546	429	434	1551
	Korporaals	1091	453	506	1144
Afrikanen.	Onderoffic.	12	1	4	15
	Korporaals	2	5	4	1
Amboineezen.	Onderoffic.	96	8	40	128
	Korporaals	127	56	90	161
Inlanders.	Onderoffic.	633	21	89	701
	Korporaals	680	146	255	789
Cavalerie.					
Europeanen.	Onderoffic.	58	15	19	62
	Korporaals	62	23	28	67
Inlanders	Onderoffic.	11	„	„	14
	Korporaals	37	4	4	37
Artillerie.					
Europeanen.	Onderoffic.	335	89	87	333
	Korporaals	194	75	97	216
Inlanders.	Onderoffic.	43	3	6	46
	Korporaals	62	0	13	66
Genie.					
Europeanen.	Onderoffic.	136	25	21	135
	Korporaals	81	17	23	87
Inlanders.	Onderoffic.	21	1	„	20
	Korporaals	25	2	6	20

a) Ongerekend het kader bij het militair huis van arrest (thans militaire strafgevangenis) en bij het korps pupillen.

Intusschen mag bij de beoordeeling van deze cijfers niet voorbijgezien worden, dat de oprichting van de beide reservebataljons der infanterie en de instandhouding van de beide recruten-bataljons een aanzienlijk grooter aantal onderofficieren en korporaals vorderden dan de normale formatie toestaat.

Militair onderwijs. Vermits op blz. 41 reeds gehandeld werd over de opleiding tot officier, voor zooveel die hier te lande plaats heeft, blijft onder dit hoofd alleen nog te gewagen van de opleiding tot officier voor zooveel die in Indië geschiedt.

Nadat de 6 leerlingen (5 voor den officiersrang bij de infanterie en 1 voor dien bij de militaire administratie), ter wille van wie bij de gereorganiseerde militaire school te Meester-Cornelis gedurende het cursusjaar 1895/96 nog voor 't laatst de overgangstoestand was behouden, hunne bestemming bij het einde van den cursus bereikt hadden, door voldoening aan het eindexamen, kon deze school verder, overeenkomstig hare nieuwe bestemming, uitsluitend dienen als voorbereidingsklasse voor den t. a. p. reeds besproken hoofdcursus te Kampen. Het onderwijzend personeel der inrichting kon toen verminderd en gebracht worden op 1 kapitein-directeur en 2 eerste-luitenants-instructeur der infanterie, terwijl daaraan verbonden bleven 2 burgerleeraars, tot het geven van taalonderwijs. In verband hiermede is sedert, bij Koninklijk besluit dd. 15 Januari 1897 n°. 31 (Indisch Staatsblad n°. 104), de ter zake dienende § der legerformatie (§ 125) herzien.

Van de 11 overige leerlingen der school (adspiranten voor den hoofdcursus te Kampen) moest 1 van de 7, tot het 2de studiejaar behoorende, die zich voor de militaire administratie had opgegeven, wegens voortdurende ongeschiktheid voor alle militaire diensten, het leger met gagement verlaten, terwijl van de 6 andere van bedoeld studiejaar 4 bekwaam bleken om hunne opleiding hier te lande te gaan voortzetten (zie vorig verslag, blz. 43, noot 5), doch de 2 overige nogmaals de lessen van het 2de studiejaar moesten volgen, tot welk studiejaar bevorderd konden worden de 4 leerlingen van het 1ste studiejaar (onder welke 1 voor de militaire administratie). Als nieuwe leerlingen meldden zich voor het cursusjaar 1896/97 6 onderofficieren en 2 geëxamineerde korporaals aan, en wel 6 voor het 1ste en 2 voor het 2de studiejaar. Van dezen slaagden 4 voor het 1ste en 2 voor het 2de studiejaar, allen bestemd voor de infanterie. De nieuwe cursus 1896/97 werd dus op 1 Juli 1896 geopend met 12 leerlingen (8 minder dan het bepaalde maximum), waarvan 11 voor de infanterie en 1 voor de militaire administratie. Van deze 12 leerlingen (sergeanten) bevonden zich 4 in het 1ste en 8 in het 2de studiejaar.

Aangaande de verdere inrichtingen voor militair onderwijs in Indië, de kader- en de korpsscholen der verschillende wapens, valt aan te teekenen, dat voor die bij de infanterie door het legerbestuur in Augustus 1896 nieuwe reglementen werden vastgesteld (Algemeene Order n°. 48), tegelijk met een programma van examen voor bevordering tot de verschillende graden beneden den rang van officier bij genoemd wapen. De geleidelijk tot stand te brengen reorganisatie der vier infanterie-kaderscholen kreeg in Maart 1896 ook haar beslag bij het 4de depôtbataljon, zoodat toen alleen te hervormen overbleef de bij het 3de depôtbataljon behoorende kaderschool. Omtrent het gebruik dat door gegradueerden en minderen der verschillende wapens gedurende 1896 van de kaderscholen werd gemaakt vindt men opgaven in het volgende overzicht.

KADER-SCHOLEN.		Aantal leerlingen: aanwezig op ult. 1895				in den loop van 1896 bijgekomen.				in den loop van 1896 afgeschreven: na met gunstig gevolg het examen te hebben afgelegd.				om andere redenen.				derhalve aanwezig op ult. 1896.			
		Onder-officieren.	Kor-poraals.	Man-schappen.	Te zamen.	Onder-officieren.	Kor-poraals.	Man-schappen.	Te zamen.	Onder-officieren.	Kor-poraals.	Man-schappen.	Te zamen.	Onder-officieren.	Kor-poraals.	Man-schappen.	Te zamen.	Onder-officieren.	Kor-poraals.	Man-schappen.	Te zamen.
Infanterie (4 scholen).	European.	a) 9	46	78	133	b) 57	244	320	630	c) 49	224	270	543	d) 10	37	68	115	e) 7	20	69	105
	Afrikanen.	„	1	„	1	„	„	1	1	„	1	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„
	Ambon.	„	16	49	65	„	26	71	97	„	35	90	125	„	1	4	5	„	6	26	32
	Inlanders.	„	24	139	163	„	87	341	428	„	92	248	310	„	11	62	73	„	8	170	178
	Totaal.	a) 9	87	266	362	b) 57	357	742	1156	c) 49	352	609	1010	d) 10	49	134	193	e) 7	43	265	315
Vesting- en garnizoens-artillerie (1 school).	European.	„	4	5	9	„	17	57	74	„	13	26	39	„	3	33	36	„	5	3	8
	Inlanders.	„	1	1	2	„	2	11	13	„	3	6	9	„	„	4	4	„	„	2	2
	Totaal.	„	5	6	11	„	19	68	87	„	16	32	48	„	3	37	40	„	5	5	10
Veld- en berg-artillerie (1 school).	European.	„	1	5	6	„	11	43	54	„	6	25	31	„	5	15	20	„	1	8	9
	Inlanders.	„	„	1	1	„	1	8	9	„	„	5	5	„	„	„	„	„	1	4	5
	Totaal.	„	1	6	7	„	12	51	63	„	6	30	36	„	5	15	20	„	2	12	14
Cavalerie (1 school).	European.	„	1	11	12	„	13	15	28	„	14	16	30	„	„	5	5	„	„	5	5
	Inlanders.	„	2	1	3	„	2	5	7	„	3	3	6	„	1	1	2	„	„	2	2
	Totaal.	„	3	12	15	„	15	20	35	„	17	19	36	„	1	6	7	„	„	7	7
Genie (1 school).	European.	f)	f)	f)	f)	„	4	27	31	„	„	7	7	„	1	11	12	„	3	9	12
	Inlanders.	f)	f)	f)	f)	„	2	15	17	„	1	1	2	„	1	14	15	„	g)	g)	g)
	Totaal.					„	6	42	48	„	1	8	9	„	2	25	27	„	3	9	12

a) 2 sergeant-majoors en 7 sergeanten.

b) 5 sergeant-majoors, 14 fouriers en 38 sergeanten.

c) 5 „ „ 8 „ „ 36 „

d) 3 fouriers en 7 sergeanten.

e) 2 sergeant-majoors, 3 fouriers en 2 sergeanten.

f) In September 1895 was de school gesloten geworden ten gevolge van het vertrek van eene compagnie genietroepen naar Lombok voor den kampementsbouw te Kapitan.

g) Het niet aanwezig zijn van inlanders op de school was een gevolg van de omstandigheid dat zij, die voor het volgen van de lessen in aanmerking kwamen bij de detachementen op Lombok en in Atjeh niet konden worden gemist.

De volgende staat toont aan hoeveel militairen gebruik maakten van de gelegenheid tot het genieten van onderwijs, hun door de korpsscholen aangeboden.

KORPSSCHOLEN.		Aantal leerlingen. Ult. 1895. Onder-officieren en korporaals.	Manschappen.	Te zamen.	Ult. 1896. Onder-officieren en korporaals.	Manschappen.	Te zamen.
Infanterie (31 scholen).	Europeanen	36	408	444	27	411	438
	Afrikanen	„	2	2	„	2	2
	Amboineezen	2	a) 75	77	2	b) 74	76
	Inlanders	28	a) 571	599	24	b) 640	664
	Totaal	66	1956	1122	53	1127	1180
Cavalerie (1 school).	Europeanen	4	15	19	3	13	16
	Inlanders	„	9	9	2	6	8
	Totaal	4	24	28	5	19	24
Artillerie (1 school).	Europeanen	„	16	16	„	18	18
	Inlanders	„	11	11	„	28	28
	Totaal	„	27	27	„	46	46
Genie (1 school).	Europeanen	c)	c)	c)	8	„	8
	Inlanders	c)	c)	c)	d)	d)	d)
	Totaal				8	„	8

a) Hieronder 68 zoons van inlandsche militairen.

b) Hieronder 97 zoons van inlandsche militairen.

c) Als bij noot f onder het voorgaande staatje.

d) „ „ „ g „ „ „ „

Het korps pupillen te Gombong, welk onderdeel van het leger bestemd is om in Indië geboren of gevestigde jongelingen van Europeesche afkomst voor den krijgsdienst op te leiden, leverde in 1896 50 pupillen aan het leger af, terwijl er 7 om andere redenen uit de sterkte van het korps werden afgevoerd. Tevens werden 64 knapen (tusschen 8 en 15 jaren) als pupil aangenomen, zoodat op ult. 1896 het korps bestond uit 337 jongelingen (7 meer dan het jaar te voren), die naar den maatschappelijken stand der vaders te verdeelen waren als volgt: zoons van officieren 6, van militairen beneden dien rang [1]) 261, van ambtenaren 19, van particulieren 49, terwijl van 2 pupillen de vader niet bekend was. Onder deze 337 pupillen (allen, op één na, in Indië geboren, en wier leeftijd uiteenliep tusschen 8 en 19 jaren) waren 78 betalenden.

Aan de voorgenomen reorganisatie van het korps, waaromtrent in beginsel is beslist bij de Indische begrooting voor 1897 door het toestaan van de noodige gelden om de als pupil aan te nemen knapen tusschen de 8 en 12 jaren hunne verpleging en eerste

[1]) Blijkens eene opgaaf van het legerbestuur hadden de Europeesche gegradueerde en mindere militairen in Indië op ult. 1896 1400 kinderen, waarvan 711 jongens (579 beneden den leeftijd van 8 jaren, 114 van 8 t/m 14 jaren en 18 ouder dan 14 jaren).

Tevens zij hier aangestipt dat van de sedert 1861 (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 1076) nog altijd gehandhaafd gebleven gelegenheid voor jongelingen van Europeesche afkomst in Indië, om, onder genot van eene kleine toelage, bij de korpsen of inrichtingen van het leger eenig handwerk of ambacht te leeren, in 1896 alleen te Samarang gebruik werd gemaakt, alwaar 6 jongelingen op die wijze werden opgeleid.

opvoeding te doen genieten in een drietal weezeninrichtingen te Samarang en Soerabaija, welker besturen zich daartoe bereid hebben verklaard en met wie ter zake alsnu contracten zullen zijn te sluiten, zal eerst geleidelijk uitvoering zijn te geven; want er moet een geheel nieuw korps worden opgericht, waarvan de leden — met het oog op de overwegingen die aan de reorganisatie ten grondslag lagen — buiten aanraking behooren te blijven met het tevens geleidelijk op te heffen bestaande korps. Bij Koninklijk besluit dd. 19 Maart 1897 n°. 36 (Indisch Staatsblad n°. 129) is te dier zake het noodige bepaald, derwijze, dat de nieuwe toestanden geleidelijk door den Gouverneur-Generaal worden voorbereid en bevestigd.

Voor de zoons van Afrikaansche, Amboineesche en inlandsche militairen bestaat bij de gewone korpsen gelegenheid om als pupil te worden opgeleid. Op ult. 1896 werd hiervan gebruik gemaakt door 11 jongelingen, allen zonen van Afrikaansche militairen.

Militaire spoorwegcommissie. Gedurende het afgeloopen jaar bereidde de commissie de samenstelling voor van een „reglement betreffende het militair vervoer over de spoorwegen", dat in 1897 zal kunnen worden gearresteerd, en werden — na het plegen van overleg met de betrokken spoorwegmaatschappijen — treindienstregelen samengesteld voor het militair vervoer in tijd van oorlog en andere buitengewone omstandigheden. Voorts werden gegevens verzameld en proeven genomen voor de ten behoeve van het militair vervoer te treffen regelingen.

Bewapening. Van de op ult. 1895 onder militaire verantwoording zijnde 46 051 de Beaumont-geweren werden er in 1896 360 door het legerbestuur aan andere departementen, enz., verstrekt en 139 stuks afgekeurd, terwijl er 28 stuks voor den vijand verloren gingen, zoodat eerstgenoemd totaal daalde tot 45 524, waarvan er 38 525 bij leger, schutterijen, barissans en Mangkoe Negoro'sch legioen in gebruik of bij de wapenmagazijnen voorhanden waren en 6999 als reservevoorraad bleven opgelegd.

Doordien tot oefening van de élèves-geweermaker weder eenige Remmington-karabijnen bij de geweermakersschool te Meester-Cornelis werden aangemaakt, vermeerderde in 1896 het van dit vuurwapen voorhanden aantal van 1245 tot 1266 stuks (933 in gebruik en 333 opgelegd in de magazijnen van oorlog). Aan zoogenaamde marechaussee-karabijnen, ten dienste van de marechaussees in Atjeh, beschikte men bovendien op ult. 1896 over 285 stuks (1 minder dan op ult. 1895). Hiervan waren er 259 bij het korps in gebruik.

In den loop van 1897 wordt het repeteergeweer model '95 in gebruik gesteld. Tot 14 Juli 1897 werden ruim 24 000 stuks van deze vuurwapenen uitgezonden; de eerste partij, ad 5496 stuks, was den 24sten April te voren van hier verscheept [1], terwijl inmiddels 4 000 000 scherpe patronen voor bedoeld wapen werden uitgezonden, terwijl er nog 5 000 000 besteld zijn, waarvan de eerste partij, overeenkomstig het verzoek van het legerbestuur, omstreeks December e. k. Indië zal moeten bereiken.

Werktuigen worden aangeschaft om de vulling der patronen voortaan in Indië te kunnen ter hand nemen.

De beide partijen patronen, waarover gehandeld wordt op blz. 48 van het verslag van 1895, vertoonden, na 3- à $3\frac{1}{2}$-jarige bewaring in Indië, nog geen sporen van zelfontleding, terwijl de op blz. 45 van het vorig verslag vermelde partij van 40 000 patronen, gevuld met Troisdorf-kruit, mede goed bleef voldoen.

Terwijl op ult. 1895 aan munitie voor achterlaadgeweren (de Beaumont) en achterlaadkarabijnen (Remmington) bij de korpsen en in de oorlogsmagazijnen voorhanden waren 18 378 586 patronen (scherpe), bestond bij het einde van 1896 de voorraad uit 15 292 596 stuks. Met het oog op de in uitzicht zijnde invoering van het nieuw-model geweer werd namelijk in het afgeloopen jaar de aanmaak der bedoelde patronen bij de fabriek te Soerabaija gestaakt, nadat nog 1 954 050 stuks waren afgeleverd, tegen $4\frac{1}{2}$ millioen in 1895. Patroonhulzen werden in 1896 in 't geheel niet vervaardigd. Het aantal nieuw aangemaakte scherpe patronen voor revolvers (335 520 stuks) verschilde niet noemenswaardig met de in 1895 afgeleverde hoeveelheid (344 624 stuks).

In 't laatst van Juni 1897 werden nader 15 stalen veldkanonnen van 7 c.M. achterland (met affuiten) uitgezonden, terwijl één soortgelijke vuurmond in Nederland achterbleef voor de oefening van het artillerie-detachement bij de reconvalescenten-afdeeling der Koloniale Reserve. De bestelling van 12 kanonnen en 12 mortieren van 12 c.M. (zie vorig verslag, blz. 45) aan de firma Krupp ondervond eenige vertraging, doordien de door haar aangeboden proefvuurmonden niet aan al de gestelde eischen voldeden. Eerlang zullen nieuwe proefvuurmonden tot onderzoek worden aangeboden, waarop, naar men zich vleit, de levering van het nieuwe geschut aanvang 1898 zal kunnen volgen.

Nog verdient aanteekening dat bij de als positiegeschut in Atjeh gebezigde veldkanonnen van 7 c.M. (zie mede het vorig verslag) de bestaande ringgranaat vervangen werd door een eenvoudiger projectiel van dezelfde soort, terwijl bij den mortier van 7 c.M. A, instede van de stalen granaatkartets, een ijzeren werd ingevoerd.

Kleeding en uitrusting. De nieuwe uniform, die, ingevolge art. 8 van het Koninklijk besluit van 17 Februari 1894 n°. 21 (Algemeene Orders 1894 n°. 27), voor zoover de militairen beneden den rang van officier betreft, geleidelijk — zooveel mogelijk korpsgewijze — in werking moest treden, is sedert 1 Januari 1897 bij alle korpsen van het leger verstrekt. Nadat bij art. 4 van het in 't vorig verslag (blz. 45) besproken Koninklijk besluit dd. 15 Februari 1896 n°. 18 (Javasche Courant van 1 Mei d. a. v.) in hoofdzaak was uitgemaakt, dat de onderscheidingsteekenen, door de tot het Indisch leger behoorende militairen beneden den rang van officier op attila en kapotjas te dragen wegens langdurigen dienst of ter aanwijzing van eene bijzondere dienstbetrekking zullen overeenkomen met de gelijksoortige, bij het leger hier te lande aangenomen, zijn, in overeenstemming met voorstellen ter zake van de Indische Regeering ontvangen, eenige afzonderlijke voorzieningen, welke, met het oog op afwijkende toestanden, voor het Indisch leger nog noodig bleken, nader getroffen bij Koninklijk besluit dd. 29 Maart 1897 n°. 32.

De op blz. 45 van het vorige verslag bedoelde linnen schoenen zijn bij eenige troepengedeelten ter beproeving verstrekt zoowel aan Europeesche als aan inlandsche militairen. De resultaten dier proefneming waren, tijdens de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor dit hoofdstuk, nog niet bekend.

Huisvesting. Met de werkzaamheden tot verkrijging van de voor de verdere invoering der nieuwe infanterie-formatie gevorderde grootere logiesruimte werd voortgegaan. In 1896 werd de bouw van het nieuwe kampement voor het subsistentenkader te Soerabaija voltooid en kwam ook de redistributie en uitbreiding der troepenkampementen te Meester-Cornelis tot stand, terwijl met de vernieuwing in semi-permanenten bouwtrant van het ter plaatse aanwezige tijdelijke kampement werd voortgegaan. Voorts werd een aanvang gemaakt met de voor de grootere troepensterkte noodig geworden bijbouwingen te Samarang. Voor de uitbreiding van het troepenlogies te Soerabaija waren door het legerbestuur voorstellen gedaan.

Terwijl in Midden-Java de kampementen te Magelang worden ingericht in overeenstemming met de op blz. 39 van het vorig verslag medegedeelde beslissing omtrent de sterkte van het garnizoen aldaar, kwamen in West-Java te Tjimahi — in de Preanger-Regentschappen — de militaire gevangenis gereed en een kampement voor een half bataljon infanterie, met de daarbij behoorende officierswoningen; beiden werden zij ook betrokken, terwijl terzelfde plaatse ook nog gebouwd werden een tijdelijk hospitaal met magazijnen en de woningen voor twee daarbij te werk te stellen adjudant-onderofficieren der militaire administratie, benevens een plaatsbureau en een tijdelijk geweermakers-atelier. Bovendien kwam de aanleg van het schietterrein geheel gereed, alsmede een belangrijk — het eerst benoodigde — gedeelte van het exercitieterrein en van de leidingen en wegen met verlichtingsmiddelen, terwijl eindelijk, nadat te vergeefs eene aanbesteding was beproefd, te Tjimahi in eigen beheer onderhanden genomen werd de bouw van een kampement voor een bataljon infanterie.

Te Salatiga werd de bouw van eene inrichting tot verpleging van zieke paarden onderhanden genomen.

Het geweermakers-atelier te Lagoeboti (afdeeling Toba en Silindong der residentie Tapanoli) werd naar Taroetoeng in dezelfde afdeeling overgebracht. Verder kwam in het gouvernement Sumatra's Westkust in 1896 nog gereed de verbetering en redistributie van het militair hospitaal te Padang Pandjang (Padangsche Bovenlanden), terwijl met den bouw van een nieuw semi-permanent hospitaal te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) en te Kajoetanam (Padangsche Benedenlanden) een aanvang werd gemaakt.

Ten behoeve van het gymnastiek- en schermonderwijs kwamen weder in sommige garnizoenen, zooals te Magelang, Soerakarta

[1] Het aantal aan te schaffen repeteerkarabijnen is nader bepaald (zie vorig verslag, blz. 45) op 1250 stuks. De uitzending daarvan zal eerst in den aanvang van 1898 kunnen plaats hebben.

en Tandjong Pinang (Riouw), de noodige loodsen gereed.

Te Ampenan (Lombok) werd de oprichting van een gebouw voor officierssocieteit onderhanden genomen, en te Pendeti nabij Kotta Radja (Atjeh) werd een aanvang gemaakt met den bouw van een etablissement voor 100 draagpaarden van den trein.

Voor de naar Atjeh gedirigeerde troepen werden nabij Kotta Radja de volgende tijdelijke kampementen gebouwd: voor het 7de en het 9de bataljon infanterie te Nesoeh; voor het 6de bataljon te Petjoet; voor het 5de bataljon deels te Nesoeh en deels te Kampong Baroe (respectievelijk voor 1 en voor 3 compagnieën)[1]: voor de 1ste bergbatterij te Petjoet en voor de 2de bergbatterij te Nesoeh. De genieloodsen en de materialenbergplaats te Panteh Perak werden tijdelijk tot stallen voor de cavalerie ingericht, terwijl nieuwe tijdelijke stallen te Penajoeng werden gebouwd. Te Panteh Perak werd het kampement der genietroepen met logies voor een peloton cavalerie uitgebreid, terwijl in het dwangarbeiders-kwartier te Pendeti twee kazernen werden bijgebouwd.

De voortdurende afslag van de oevers der Atjeh-rivier te Kotta Radja, waardoor de nabij gelegen etablissementen ernstig werden bedreigd, eischte voorziening; de gevaarlijke plaatsen werden afdoende onderhanden genomen.

Nieuwe schietterreinen, die ook zullen voldoen bij de oefeningen met geweer of karabijn model '95, werden aangelegd te Salatiga (Samarang) en te Seroewaij (Oostkust van Sumatra), terwijl met den aanleg van dergelijke terreinen te Kwala Simpang (Oostkust van Sumatra) en te Ampenan (Lombok) een aanvang werd gemaakt. Voorbereidende maatregelen werden getroffen ter vergrooting van het artillerie-schietterrein te Batoe Tjadjar (Preanger Regentschappen), vooral noodig bij de invoering van meer modern vestinggeschut.

Wat de beoogde verbetering der watervoorziening van de militaire etablissementen op sommige plaatsen betreft (zie vorig verslag, blz. 45-46) is aan te teekenen dat men te Moeara Teweh in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo hiermede gereed kwam, doch dat te Padang en te Fort de Kock (gouvernement Sumatra's Westkust) de resultaten der boringen nog onzeker waren (te Padang was eene nieuwe boring onderhanden), terwijl ook te Telok Betong (Lampongsche Districten) het werk nog niet afliep. Ten behoeve van de militaire etablissementen te Salatiga (Samarang) en Padang Pandjang (Sumatra's Westkust) werden verbeteringen van den hierbedoelden aard onderhanden genomen. Te Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) had met dat doel mede eene boring plaats, welke echter niet aan de verwachting voldeed. De in 1895 te Kapuan (Lombok) geboorde artesische put werd dienstbaar gemaakt aan de watervoorziening van het aldaar gebouwde defensieve kampement.

Voeding. Aan de voor de voeding der officieren en troepen in Atjeh en onderhoorigheden geldende bijzondere regelingen werd in 1896 eenige uitbreiding gegeven. Van 1 April 1896 af werd namelijk, bij wijze van tijdelijken maatregel, de aan de officieren en adjudant-onderofficieren aldaar toegekende tegemoetkoming in de duurte der levensmiddelen van f 1,50 daags gebracht op f 2,50, en de bijslag op de soldij ter verbetering van de voeding der mindere militairen, voor een Europeesch, Afrikaansch of Amboineesch militair bedragende f 0,05 en voor een inlandsch militair bedragende f 0,04 per dag, verhoogd tot respectievelijk f 0,08 en f 0,06 (gouvernement-besluit dd. 30 April 1896 n°. 1). Sedert 1 November 1896 zijn deze maatregelen enkel van toepassing voor de in Groot-Atjeh garnizoen houdende troepen (gouvernementsbesluit dd. 25 November 1896 n°. 28).

Wat Atjeh betreft, zij hier nog aangestipt dat aldaar, luidens berichten van den aanvang van 1897, werd beproefd of de verstrekking van suiker aan voor groote excursies uitrukkende militairen aanbeveling verdient als middel tegen optredende vermoeienis.

De tijdelijke voorzieningen, getroffen voor de verpleging van de officieren en mindere militairen op Bali en Lombok, bleven in hoofdzaak van kracht, terwijl de bijslag op de soldij, die bij wijze van uitzondering tijdelijk voor de beide garnizoenen op Billiton werd toegestaan (verg. het verslag van 1893, blz. 41), ook voor 1896 gehandhaafd werd.

Algemeene gezondheidstoestand en ziekenverpleging. Hieronder volgt een in den gewonen trant ingericht overzicht over de laatst verloopen drie jaren betreffende het aantal tot het leger behoorende militairen, die in de militaire ziekeninrichtingen verpleegd werden, dus ongerekend de kwartierzieken, doch met inbegrip van de geëvacueerden.

OMSCHRIJVING. (Het overzicht omvat ook de officieren)	BEHANDELDEN a) (zonder de kwartierzieke militairen benevens den mog van ...) 1894.	1895.	1896.	VOOR VERDEREN DIENST AFGEKEURDEN (namelijk zij die als zoodanig de militaire ziekeninrichtingen verlieten) 1894.	1895.	1896.	In de militaire ziekeninrichtingen (of tijdens de evacuatie van Atjeh naar Padang en Batavia, enz.) OVERLEDENEN. 1894.	1895.	1896.
Voornaamste ziekteoorzaken. b)	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Malaria-ziekten	11 631 = 21.61	11 726 = 21.76	14 639 = 23 26	152 = 6 96	293 = 13.53	316 = 11.55	112 = 17.92	193 = 26.01	173 = 24.26
Cholera	2 = "	1 = "	137 = 0.22	" "	" "	" "	1 = 0.16	1 = 0.13	82 = 11.50
Beriberri	4 908 = 9 12	5 652 = 9.52	5 780 = 9 19	796 = 36.46	516 = 23.83	726 = 26.55	231 = 36.96	236 = 31.81	151 = 21.18
Syphilis	790 = 1.47	863 = 1 46	938 = 1.49	27 = 1 24	25 = 1 15	27 = 0 99	1 = 0.16	3 = 0 40	5 = 0.70
Venerische ziekten	10 131 = 18.81	10 478 = 17.64	10 829 = 17.2	82 = 3.76	67 = 3.10	111 = 4.06	11 = 1 76	20 = 2.70	23 = 3 23
Ziekten der spijsverteringsorganen	5 381 = 10 00	6 125 = 10 31	6 810 = 10.82	112 = 5.13	121 = 5.60	174 = 6 36	99 = 15.84	124 = 16.71	93 = 13 04
Ziekten der huid	4 555 = 8 46	4 601 = 7.75	5 249 = 8 34	28 = 1 28	20 = 0 92	31 = 1 13	4 = 0 64	7 = 0 94	5 = 0.70
Overige ziekten	16 418 = 30.51	16 962 = 28 56	18 551 = 29.48	966 = 15.17	1 123 = 51.87	1 350 = 49.36	166 = 26.56	158 = 21 30	181 = 25 39
Totaal	53 810 = 100	59 391 = 100	62 933 = 100	2 183 = 100	2 165 = 100	2 735 = 100	625 = 100	712 = 100	713 = 100
Verdeeling van het totaal zieken naar den landaard.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Europeanen	27 122 = 50 39	31 844 = 53 61	33 333 = 52.97	678 = 31.06	819 = 37.83	1 045 = 38.2	191 = 30.56	257 = 34.61	329 = 46.14
Afrikanen	112 = 0.21	97 = 0.16	82 = 0 13	1 = 0 05	2 = 0.09	" "	1 = 0.16	" "	" "
Amboineezen en inlanders	26 585 = 49.40	27 453 = 46.23	29 518 = 46.90	1 504 = 68 89	1 344 = 62 08	1 690 = 61.8	433 = 69 28	485 = 65 36	384 = 53.86
Totaal	53 819 = 100	59 391 = 100	62 933 = 100	2 183 = 100c)	2 165 = 100c)	2 735 = 100c)	625 = 100	712 = 100d)	713 = 100d)

a) Het getal der van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven lijders (onder de hier uitgetrokken cijfers begrepen) bedroeg als volgt:

	1 Jan. 1894	1 Jan. 1895.	1 Jan. 1896.	1 Jan. 1897.
Europeanen	1658	2600	2027	2194
Afrikanen	10	1	8	7
Aziaten	1520	1444	1523	1584
Totaal	3188	4218	3558	3785

[1]) Te Kampong Baroe en te Petjoet werd dit tijdelijk logies later weer opgeruimd en werden de materialen benuttigd voor de nieuwe defensieve kampementen te Tjot Mantjang en Lokuga.

De *gemiddelde* legersterkte beliep:

over 1894: 37 532 man (16 631 Europeanen, 69 Afrikanen en 20 832 Aziaten),
" 1895: 38 568 " (17 216 " 68 " " 21 284 "),
" 1896: 42 782 " (18 612 " 69 " " 24 101 ").

b) Zoowel de behandelden, als de afgekeurden en de overledenen zijn in dit overzicht verantwoord naar gelang van de ziekte, waarvoor zij in behandeling waren genomen, onverschillig of eene andere ziekte de oorzaak van hunne afkeuring of van hun overlijden is geweest.

c) In verhouding tot de behandelden zijn in 1894, 1895 en 1896 afgekeurd 4.06 pct., 3.65 pct. en 4.35 pct., en tot de gemiddelde legersterkte 5.82 pct., 5.01 en 6.4 pct.

d) In verhouding tot de behandelden zijn in 1894, 1895 en 1896 overleden 1.16 pct., 1.25 pct. en 1.13 pct., en tot de gemiddelde legersterkte 1.66 pct., 1.92 pct. en 1.7 pct.

De voorafgegane statistiek wijst voor 1896 op een grooter aantal behandelden dan in een der twee voorafgegane jaren, doch die vermeerdering levert, althans in vergelijking met 1895, slechts eene schijnbare toeneming op, wanneer in aanmerking wordt genomen dat ook de legersterkte niet onbelangrijk was gestegen. In verhouding tot het totaal militairen dat gemiddeld, dat is doorloopend, aanwezig was, kon namelijk het aantal hospitaalzieken gezegd worden kleiner te zijn geweest dan in 1895, doch iets grooter dan in 1894. Het aantal dergenen, die in 1896 bij het verlaten van de ziekeninrichting voor verderen dienst ongeschikt bleken en dus werden afgekeurd, was ook betrekkelijk — grooter dan in een der twee voorafgegane jaren, doch daarop waren natuurlijk niet zonder invloed de scherpe gevechten in Atjeh geleverd en de zeer vermoeiende diensten, die gedurende een geruimen tijd des jaars aldaar van een aanzienlijk deel des legers gevorderd moesten worden. Zoals hieronder nader zal blijken, deed zich bovendien in 1896 in verschillende garnizoenen cholera voor (in de twee voorafgegane jaren nagenoeg niet), doch gelukkig nam deze ziekte geen onrustbarend epidemisch karakter aan. In het algemeen was de sterfte in de hospitalen gedurende 1896 zelfs iets geringer dan in 1895, doch grooter dan in 1894. Hoe het cijfer der in de hospitalen overledenen zich voordoet in verhouding hetzij tot het aantal behandelden, hetzij tot de gemiddelde legersterkte is reeds opgegeven in noot *d* hiervóór.

De door den militairen geneeskundigen dienst opgemaakte meer gedetailleerde statistiek betreffende de ziekenverpleging gedurende 1896 treft men aan in de bijlagen D en E hierachter. Aan het speciaal aan de berriberri gewijde overzicht, in laatstgemelde bijlage vervat, welke bijlage het aantal behandelde gevallen van dien aard met meer juistheid doet kennen dan het driejarig overzicht hiervóór (zie wat nopens de in laatstbedoeld overzicht voorkomende opgaven gezegd is in bovenstaande noot *b*), zijn de volgende cijfers te ontleenen, waarbij, ter vergelijking, ook de overeenkomstige gegevens over 1894 en 1895 zijn opgenomen.

		1894.	1895.	1896.
Aantal nieuw bijgekomen lijders aan berriberri.	Java en Madura (met Billiton, Bali en Lombok) *a*)	1497	890	1410
	Atjeh en onderhoorigheden	1641	3420	3112
	Sumatra's Westkust	205	150	202
	Overige commandementen in de buitenbezittingen	1384	752	511
	Te zamen	4129	5121	5565
Van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven		655	586	614
	Totalen	5084	5707	6179
Aan berriberri stierven	Europeanen	*b* 14	23	16
	Aziaten	238	231	147
	In 't geheel	*b* 252	254	163
	of in verhouding tot het getal aan de ziekte behandelden.	4.95 %	4.45 %	2.64 %
en wegens berriberri werden afgekeurd	Europeanen	76	35	132
	Aziaten	768	494	877
	In 't geheel	844	528	1009
	of in verhouding tot het getal aan de ziekte behandelden.	16.60 %	9.25 %	16.45 %

a) Onder de sedert Juni/Juli 1894 op Lombok en Bali aanwezige troepen deden zich het volgende aantal berriberi-lijders voor: in de tweede helft van 1894 80, in 1895 55 en in 1896 74.

b) Hieronder 1 Afrikaan.

Had in 1894 en 1895 de cholera zich zoo goed als niet in het leger vertoond, over 1896 kwamen 137 gevallen voor (55 in Atjeh), waarvan 82 met doodelijken afloop (in Atjeh 34). Vooral Europeanen werden aangetast (in 102 van de 137 gevallen). De 82 gevallen buiten Atjeh waren over 14 garnizoenen verdeeld, welk een en ander nader uit de volgende opgaaf blijkt.

Garnizoenen.	Aangetast door cholera.				Overleden aan cholera.			
	Europ.	Afrik.	Aziaten.	Totalen.	Europ.	Afrik.	Aziaten.	Totalen.
Weltevreden	11	"	1	12	9	"	1	10
Meester-Cornelis	1	"	"	1	"	"	"	"
Soerabaija	17	"	9	26	6	"	5	11
Malang	16	"	1	17	10	"	1	11
Kotta Radja	42	"	13	55	26	"	8	34
Telok Betong	"	"	1	1	"	"	1	1
Palembang	2	"	"	2	2	"	"	2
Lahat	"	"	2	2	"	"	"	"
Medan	"	"	3	3	"	"	1	1
Tandjong Poera	1	"	"	1	"	"	"	"
Seroewaij	"	"	1	1	"	"	"	"
Bengkalis	1	"	"	1	1	"	"	1
Bandjermasin	6	"	"	6	4	"	"	4
Amoenthai	4	"	4	8	3	"	3	6
Pengaron	1	"	"	1	1	"	"	1
Totalen	102	"	35	137	62	"	20	82

Met terugzicht op hetgeen ter zake in vorige verslagen is medegedeeld, zij nog aangeteekend dat de proef ter bestrijding van berriberri met het Braziliaansche geneesmiddel, bestaande uit praeparaten van de plant „vitis mui”, in 1896 werd voortgezet, echter zonder bevredigend resultaat;[1]) en dat het voornemen bestond om in den loop van 1897 over te gaan tot de empirische beproeving van het koele klimaat van Tosari (aan de helling van het Tengger-gebergte in Pasoeroean) als herstellingsoord voor op Java aan berriberri lijdende Europeesche militairen.

Op de noodzakelijkheid om te Kotta Radja (Atjeh) van gouvernementswege eene ijsfabriek op te richten en deze voorloopig in eigen beheer te exploiteeren, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 45) gewezen. Thans blijkt dat de fabriek in de eerste dagen van Januari 1896 in werking trad en dat de resultaten, na eenige aanvankelijk ondervonden moeielijkheden, gedurende de laatste drie kwartalen des jaars zeer gunstig waren te noemen. Steeds was over voldoende ijs te beschikken zoowel voor de militaire ziekeninrichtingen als voor de uitrukkende colonnes. Terwijl zonder nadere verrekening door de fabriek werd afgeleverd 128543 K.G. ijs, beliep de ontvangst voor verkocht ijs (à f 0.10 per K.G.) f 19999. Aan lasten stond hiertegenover (voor rente en amortisatie van het aanlegkapitaal rekenende f 3890) f 20 821 (wegens kosten van verpakking en verzending naar de posten werd uitgegeven f 750).

Eene gewijzigde tandoe (model Gwijnn) was in beproeving.

Nieuw ambulance-materieel voor den militair veterinairen dienst werd aangemaakt en in gebruik gesteld.

Manoeuvres. Ook in 1896 werden, evenals in vorige jaren, zoowel op Java als in het gouvernement Sumatra's Westkust door de beschikbare veldbataljons, in vereeniging met de andere plaatselijk aanwezige wapens, veldoefeningen op kleine schaal gehouden.

Remonte. Voor uitlevering uit het remonte-depôt te Poerabaija

[1]) In verband met hetgeen onderzoekingen van den laatsten tijd ten aanzien van in gevangenissen gedetineerden schijnen te leeren dat voeding met onafgewerkte (niet van het zilvervlies ontdane) rijst van prophylactischen invloed is tegen het optreden van berriberri (verg. hoofdstuk F, § 5) bestaat het plan ook bij leger en vloot eene proef op kleine schaal in die richting te doen nemen. Wat het leger betreft, had intusschen de berriberri, zoo in Atjeh als elders, in de eerste maanden van 1897 een zeer gunstig verloop, zoodat er alle aanleiding is om de proef te beperken tot één of meer van die enkele garnizoenen, waar de gevallen van berriberri betrekkelijk nog het veelvuldigst zijn.

(residentie Preanger Regentschappen) waren in 1896 44 paarden geschikt, iets meer dan in elk der drie voorafgegane jaren: zooals nader werd vernomen, had namelijk het juiste aantal der uit het depôt door cavalerie en artillerie betrokken paarden bedragen: in 1893 43, in 1894 39, en in 1895 40 stuks. Van de in 1896 afgeleverde 44 paarden dienden er slechts 29 voor de remonte, daar de 15 andere, ingevolge het in 't vorig verslag (blz. 225) besproken gouvernementsbesluit dd. 26 Juli 1896 n°. 20, aan het civiel bestuur in genoemd gewest werden overgegeven, ten einde aldaar, tot verbetering van den paardenstapel der bevolking, als dekhengsten te worden gestationneerd. Het laat zich verwachten dat in het vervolg Poerabaija op ruimere schaal in de behoefte der militaire remonte zal kunnen voorzien, daar het laatstelijk aangenomen maximum van 150 aldaar op te kweeken paarden in den loop van 1896 voor 't eerst bereikt werd (zie lager) en er zelfs op ult. van het jaar een klein overcompleet was. Overigens werd gedurende 1896 in de remonteering van het leger voorzien door aanschaffing van 203 paarden (108 voor de cavalerie en 95 voor de artillerie), zijnde 40 stuks meer dan in 1895. Een gedeelte dezer paarden werd weder verkregen van Soemba (residentie Timor) door bemiddeling van den civielen gezaghebber aldaar. Diens aankoopen stegen van 102 paarden (waaronder 47 jonge) in 1895 tot 138 (waaronder 77 jonge) in 1896. De aanschaffing in de omstreken van Makasser leverde veel minder op dan in 1895, terwijl ook in de Preanger Regentschappen slechts een klein aantal aldaar inheemsche trekpaarden kon worden aangekocht. De aankoop op vendutie leverde weder meer op dan in 1895. Bovendien werden in 1896 verscheidene paarden van Sumatra's Westkust betrokken.

Ter opkweeking bij het remonte-depôt werden in 1896 aangekocht 114 paarden, tegen 85 in 1895 en 38 in 1894. De in 't vorig verslag (blz. 47) besproken verlaging, bij wijze van proef, van de minimumhoogte, voorgeschreven voor de ten behoeve van de inrichting aan te koopen paarden, bleef gehandhaafd.

Op grond van de rapporten, uitgebracht over de sedert 1895 aan de korpsen verstrekte van Poerabaija betrokken paarden, vergeleken met die, welke op andere wijze worden aangeschaft, kan worden medegedeeld, dat ten gevolge van het verblijf aldaar de paarden onmiddellijk in dressuur kunnen worden genomen, dat die dressuur sneller verloopt, dat de paarden op jeugdiger leeftijd beschikbaar komen en dus gedurende langeren tijd diensten zullen kunnen bewijzen en dat zij door kracht en handelbaarheid uitmunten.

Kwade droes kwam in 1896 slechts sporadisch onder de troepenpaarden voor. Van verdere proeven met de zoogenaamde „malleïne" werd afgezien.

Transporttrein. Ten einde te voorzien in het herhaaldelijk en ernstig gevoeld gemis aan een behoorlijk georganiseerden transportdienst voor het leger te velde, is, ingevolge gouvernementsbesluit van 22 November 1896 n°. 9, ten behoeve van den militairen transportdienst in Atjeh en onderhoorigheden, waarbij tot hiertoe bijna uitsluitend op veroordeelden tot dwangarbeid (als draagkoelies) werd gerekend, bij wijze van tijdelijken maatregel, een park van 100 draagpaarden opgericht, met een — boven de formatie van het leger te voeren — militair personeel van 4 Europeanen en 4 inlanders (onderofficieren en minderen der cavalerie of artillerie), benevens de noodige dwangarbeiders, wier aantal op 56 bepaald werd. De paarden, te Batavia aangeschaft, werden, na aldaar eenigszins te zijn afgericht, in Januari en Februari 1897, met het toezicht hebbend personeel, achtereenvolgens in drie ploegen van 25, 40 en 35 stuks naar Kotta Radja verzonden, waar inmiddels voor stalling en logies gezorgd was.

Reglementen en voorschriften. Bij gouvernementsbesluit dd. 2 September 1896 n°. 10 werden, met buitenwerkingstelling van de ter zake bestaande regeling van September 1890 (zie het verslag van 1891, blz. 42), nieuwe bepalingen vastgesteld betreffende het opmaken, enz. van beoordeelingslijsten der hoofd- en verdere officieren van het Indisch leger. Ter uitvoering daarvan werd door den legercommandant, onder dagteekening van 30 September 1896 (Algemeene Order n°. 59), een meer gedetailleerd voorschrift nopens het onderwerp uitgevaardigd.

Omtrent de benoembaarheid tot burgerlijk schrijver op de bureaux van het leger werd bij gouvernementsbesluit dd. 20 Februari 1897 n°. 32 (Indisch Staatsblad n°. 71) een algemeen voorschrift vastgesteld, waarbij, ook voor de militaire schrijvers, o. a. het afleggen van examens voor aanstelling en bevordering gehandhaafd is gebleven, doch de regeling van een en ander, met intrekking van het tot hiertoe ter zake door den Gouverneur-Generaal bepaalde (Indisch Staatsblad 1873 n°. 63 en 64), is overgelaten aan den legercommandant, wien tevens is vrijgelaten zijne bevoegdheid zoowel tot benoeming en ontslag van burgerlijke schrijvers op de militaire bureaux, als tot hunne schorsing en bevordering, over te dragen aan lagere militaire autoriteiten.

Onder de in 1896 door den legercommandant vastgestelde instructiën zijn te noemen eene in October van dat jaar ingevoerde „Instructie voor den chef van den generalen staf" (Algemeene Orders 1896 n°. 64), zoomede eene met 1 November 1896 in werking getreden nieuwe „Instructie voor het beheer der uitgaven voor geniewerken" (Algemeene Orders 1896 n°. 62), strekkende deze laatste ter vervanging van die, indertijd door de Indische Regeering vastgesteld (zie Indisch Staatsblad 1873 n°. 132), welke was ingetrokken bij gouvernementsbesluit dd. 2 September 1896 n°. 2.

Aangaande nieuwe of gewijzigde dienstreglementen valt het volgende te vermelden.

In Juni 1896 zagen het licht eene Maleische vertaling van het „Voorschrift voor het onderricht in het bajonetschermen bij de infanterie", zoomede een gewijzigde herdruk van het „Voorschrift betreffende het paardetuig en de bepakking der cavalerie."

Ten behoeve van de artillerie werden in den loop van 1896 de volgende, ten deele nieuwe, ten deele gewijzigde reglementen ingevoerd: Reglement op de exercitiën der artillerie: Scholen te voet (I. Recrutenschool; II. Oefening met de cavaleriesabel en de revolver; III. Compagnieschool); — Reglement op de exercitiën der veldartillerie: Scholen te voet (Kanonnierschool en Manoeuvres de force); — Richtreglement voor de bereden artillerie; — Reglement op de exercitiën der veldartillerie: Scholen te paard (Stukrijderschool 1ste gedeelte); — Reglement op de exercitiën der bergartillerie: Scholen te voet (Kanonnierschool); — Leidraad schieten voor de bereden artillerie; — en eindelijk Handboek voor onderofficieren en korporaals der niet-bereden artillerie (deel I).

Van den 3den druk van den „Instructie-Inventaris" verschenen in December 1896 de Inleiding en Hoofdstuk I.

Belooningen en straffen. Bij Koninklijk besluit dd. 24 Mei 1897 n°. 58 werd de luitenant-generaal J. A. Vetter, commandant van het Indisch leger en chef van het departement van oorlog te Batavia, bevorderd tot commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Over de in de eerste helft van 1896 aan het leger ten deel gevallen eerbelooningen werd reeds het noodige in 't vorig verslag gezegd. Wat het tweede halfjaar 1896 betreft, valt in dit opzicht enkel gewag te maken: *a.* van de Koninklijke besluiten dd. 17 Augustus 1896 n°. 20 en 23, houdende belooning van hen die zich op 7 Maart 1896 bij een patrouille-gevecht nabij Anagaloeng (Atjeh) onderscheiden hadden, en wel door toekenning van het ridderkruis 4de klasse der Militaire Willemsorde aan 1 officier, 1 Europeeschen sergeant en 1 inlandschen fuselier, en van eene eervolle melding aan 2 Europeesche fuseliers, terwijl, ingevolge het in de tweede plaats vermeld besluit, in de registers van de kanselarij der Nederlandsche Orden als ridder 4de klasse der genoemde orde werd ingeschreven de aan de gevolgen van zijne bij het voormelde gevecht bekomen wonden overleden sergeant der infanterie S. Israel, die van het leger hier te lande bij het Indische gedetacheerd was; *b* van het Koninklijk besluit dd. 5 December 1896 n°. 51, waarbij o. a. een Europeesche sergeant als ridder 4de klasse in de Militaire Willemsorde werd opgenomen wegens zijne gedragingen bij het bedwingen van de gedurende November 1895 Maart 1896 geheerscht hebbende woelingen in de Boven-Melawi-streken der residentie Westerafdeeling van Borneo [1], en *c.* van het Koninklijk besluit dd. 24 Juli 1896 n°. 48, waarbij alsnog eene eervolle melding werd toegekend aan een Europeeschen trompetter der artillerie wegens zijn gedrag in 1894 op Lombok.

Gedurende de eerste zes maanden van 1897 was het aantal eerbelooningen aan militairen, die zich in Atjeh of elders in Nederlandsch-Indië onderscheiden hadden, vooral aanzienlijk doordien bij een drietal Koninklijke besluiten van 24 Mei 1897 n°s. 59 t/m 61 onderscheidingen ten deel vielen aan personeel tot leger of marine behoorende ter zake van de bij verschillende ontmoetingen met den vijand in Atjeh na den afval van T. Oemar tot ult. November 1896, d. i. gedurende een tijdvak van ruim acht maanden, verrichte krijgsbedrijven of in verband daarmede verrichte buitengewone diensten. Terloops zij in herinnering gebracht dat bij de in 't vorig verslag (blz. 47) o. a. besproken Koninklijke besluiten dd. 25 April en 8 Juni 1896 n°s. 13 en 29,

[1] Te dier zake viel diezelfde militaire belooning ook ten deel aan den in 't vorig verslag (blz. 24) genoemden controleur bij het binnenlandsch bestuur en aan een korporaal (inlander) der gewapende politiedienaren.

op daartoe ontvangen telegraphische voordrachten van den Gouverneur-Generaal, ter zake van de hierbedoelde krijgsverrichtingen het ridderkruis 4de klasse der Militaire Willemsorde reeds was toegekend aan 3 officieren en 3 Europeesche militairen beneden dien rang. In de zoeven bedoelde drie besluiten van 21 Mei 1897 waren begrepen: 1°. van het Indische leger 68 officieren en 66 militairen beneden dien rang (54 Europeanen, waaronder 2 van de Koloniale Reserve, 10 Amboineezen en 2 inlanders), onder welke 134 militairen men 2 officieren en 5 militairen beneden dien rang telde, die inmiddels overleden waren en wier benoeming tot ridder 4de klasse der Militaire Willemsorde of wier eervolle melding derhalve slechts in de registers van de kanselarij der Nederlandsche Orden kon worden ingeschreven; 2°. van het Nederlandsche leger, als zijnde in Indië gedetacheerd of gedetacheerd geweest, 6 officieren en 3 onderofficieren, en 3°. van de marine 5 officieren, in 't geheel derhalve 79 opper-, hoofd- en subalterne officieren, waaronder 74 van de landmacht (3 van den generalen staf, 49 van de infanterie, 4 van de cavalerie, 5 van de artillerie, 5 van de genie, 3 van den geneeskundigen dienst, 4 van de militaire administratie en 1 beheerder van het dwangarbeiders-depôt in Atjeh, deze laatste gepensionneerd kapitein, zoomede 69 militairen beneden den rang van officier (47 van de infanterie, 7 van de cavalerie, 11 van de artillerie, 2 van de genie, 1 van den hospitaaldienst en 1 van den transporttrein). Aan 135 hunner vielen militaire eerbelooningen ten deel, als: 6 (allen officieren) werden in de Militaire Willemsorde bevorderd van ridder der 4de tot ridder der 3de klasse; 32 officieren en 35 militairen beneden dien rang (onder welke laatsten de 10 Amboineezen en de 2 inlanders) [1]) verwierven het ridderkruis 4de klasse van gemelde orde. 2 officieren werden begiftigd met de eeresabel, terwijl 29 officieren en 31 militairen beneden dien rang beloond werden met eene eervolle melding. Aan de overigen (10 officieren van verschillende wapens of diensten en 3 onderofficieren van de genie, den hospitaaldienst en den transporttrein) werden burgerlijke onderscheidingen verleend: van deze 10 officieren werden er namelijk 4 en 6 benoemd tot ridder respectievelijk in de orde van den Nederlandschen Leeuw en in die van Oranje-Nassau, terwijl de 3 bedoelde onderofficieren werden begiftigd met de eeremedaille (in zilver) van laatstbedoelde orde.

Overigens behooren hier nog te worden vermeld, als behoorende tot het besproken tijdvak, de Koninklijke besluiten dd. 1 Maart, 27 April en 19 Juni 1897 nos. 16, 26 en 29, houdende toekenning van militaire eerbelooningen aan 1 officier en 6 Europeesche militairen beneden dien rang van het Indisch leger. Tot 5 der laatstbedoelden, die zich hadden onderscheiden bij verschillende ontmoetingen met vijandelijke benden op Lombok gedurende Augustus en September 1896, had betrekking het besluit van 19 Juni jl., houdende benoeming tot ridder 4de klasse in de Militaire Willemsorde van 1 wachtmeester der cavalerie, en toekenning van eene eervolle melding aan 2 fuseliers en 2 cavaleristen, één van welke laatsten inmiddels was overleden. De beide andere hiervóór aangehaalde Koninklijke besluiten hielden de toekenning in van eene eervolle melding respectievelijk aan een Europeeschen korporaal der artillerie ter zake van zijne verrichtingen in den nacht van 29 op 30 Juni 1894 te Blang Tjoet (Groot-Atjeh) en aan een inmiddels tot kapitein bevorderden eerste-luitenant der infanterie ter zake van zijn gedrag in Maart 1894 te Telok Semawé (Atjeh's Noordkust). [2])

In verband met de instelling bij Koninklijk besluit dd. 29 Mei 1895 n°. 13 (Indisch Staatsblad n°. 174) van den nieuwen graad van onderluitenant bij het Indisch leger diende deze categorie van gegradueerden alsnog te worden gerangschikt in de schaal der riddersoldijen, voor militairen beneden den rang van officier verbonden aan de Militaire Willemsorde, laatstelijk vastgesteld bij de wet van 22 April 1864 (Nederlandsch Staatsblad n°. 33). Hierin werd voorzien bij Koninklijk besluit dd. 7 Juni 1897 n°. 24, houdende bepaling dat de onderluitenant, voor zooveel betreft de regeling van bedoelde riddersoldij, wordt gelijkgesteld met den adjudant-onderofficier.

Ten vervolge op vroegere regelingen — zie laatstelijk het Koninklijk besluit dd. 25 Mei 1891 n°. 42 (Indisch Staatsblad n°. 178) — betreffende de toepasselijkverklaring van het „Eereteeken voor belangrijke krijgsbedrijven" op de in Atjeh en onderhoorigheden in het tijdvak 1873 t/m 1890 door zee- en landmacht bewezen diensten, zijn bij Koninklijk besluit dd. 21 Juni 1897 n°. 31 (Staatscourant van 1 Juli d. a. v.) ook al degenen, die in de jaren 1891 t/m 1896 aan de krijgsverrichtingen in genoemd gewest hebben deelgenomen, gerechtigd verklaard om met genoemd eereteeken begiftigd te worden. De bij het eereteeken behoorende gesp draagt nu het opschrift „Atjeh 1873—1896", terwijl de over het tijdvak 1873—1890 uitgereikte Atjeh-gespen tegen de nieuwe verwisselbaar zijn gesteld.

Het aantal militairen beneden den rang van officier, die in 1896 aanspraak verkregen op de gouden, zilveren of bronzen medaille voor langdurigen trouwen dienst [3]), beliep 2323, tegen 2231 in 1895.

De gebruikelijke opgaven omtrent het aantal onderofficieren en minderen, die om niet-eervolle redenen uit het leger of tijdelijk uit hun korps werden afgevoerd, vindt men over de drie laatstverloopen jaren in het volgende staatje.

JAREN.	Aantal militairen beneden den rang van officier:											
	die in den loop van het jaar, op grond van het tegen hen geslagen vonnis, uit het leger verwijderd werden.		die in den loop van het jaar met een briefje van ontslag werden weggezonden		die op 31 Dec. gedetineerd waren, echter zonder van den militairen stand vervallen te zijn verklaard. a)		die op 31 Dec. als gestraften bij het strafdetachement waren geplaatst		die in den loop van het jaar s's vermist of als gedeserteerd uit de sterkte werden afgevoerd b)		die zich op 31 Dec. als arrestanten in de provoosthuizen bevonden. c)	
	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.
1894	6	14	26	16	131	82	31	32	24	231	61	42
	20		42		213		63		255		103	
1895	2	18	12	11	117	83	23	31	13	269	65	63
	20		23		200		54		282		128	
1896	9	24	19	11	108	84	17	16	27	280	51	41
	33		30		192		33		307		92	

a) Het militair huis van arrest te Samarang, waarin zich tot dusver de hierbedoelde gedetineerden bevonden, werd ingevolge gouvernementsbesluit dd 13 Sep-

1) Nopens de door den Gouverneur-Generaal gedurende het eerste halfjaar 1897 aan Amboineesche of inlandsche militairen verleende militaire eerbelooningen zijn hier te lande nog geen volledige opgaven bekend. Echter kan reeds worden opgegeven dat de in Indië verleende onderscheidingen ter zake van de krijgsverrichtingen in Atjeh gedurende bovenbedoeld tijdvak van Maart t/m November 1896 betroffen 7 Amboineesche en 6 inlandsche gegradueerde en mindere militairen, allen van de infanterie, van wie er respectievelijk 5 en 3 zich de medaille voor moed en trouw (1 in zilver en 7 in brons) en respectievelijk 2 en 3 zich eene eervolle melding zagen toegekend (gouvernementsbesluit dd. 5 Juni 1897 n°. 6).

2) Wegens zijn gedrag bij de krijgsverrichtingen in Melaboeh (Atjeh's Westkust), in Maart 1894, viel aan den toenmaligen waarnemenden assistent resident ter genoemde kust bij Koninklijk besluit dd. 19 Maart 1897 n°. 19 alsnog eene benoeming tot ridder 4de klasse der Militaire Willemsorde ten deel.

3) Volledigheidshalve zij hier nog aangestipt dat overigens in 1896, ter

tember 1896 n°. 4 den 9den October d. a. v. opgeheven en, als inrichting waar militaire veroordeelden hunne straf hebben te ondergaan, vervangen door de toen nieuw betrokken „militaire strafgevangenis" te Tjimahi (Preanger Regentschappen).

b) Van de vroeger of later gedeserteerde of vermiste militairen werden weder in de sterkte teruggebracht, als vrijwillig of gedwongen teruggekeerd: in 1894 3 Europeanen en 87 inlanders, in 1895 respectievelijk 5 en 111 en in 1896 2 en 118. Als van de bezetting in Atjeh gedeserteerd, zijn onder de in het staatje opgegeven getallen begrepen: over 1894 2 Europeesche sergeanten en 1 inlandsch fuselier, over 1895 1 inlandsch hoornblazer, en over 1896 1 Europeesche fuselier, 1 inlandsch hoornblazer en 2 inlandsche fuseliers.

c) Meerendeels waren deze militairen in preventief arrest. Slechts telde men onder hen: in 1894 20 veroordeelden (16 Europeanen en 4 inlanders), in 1895 21 veroordeelden (7 Europeanen en 14 inlanders), en in 1896 22 veroordeelden (15 Europeanen en 7 inlanders).

In de 2de klasse van militaire discipline waren bij het einde van 1896 geplaatst 299 militairen, en wel 173 Europeanen, 9 Amboineezen en 117 inlanders, tegen 333 (196 Europeanen, 5 Amboineezen en 132 inlanders) op ult. 1895.

Gedegradeerd of teruggesteld werden in 1896 32 onderofficieren (daaronder 3 inlanders) en 35 korporaals (daaronder 5 inlanders)[1]. In 1895 was zulks het geval geweest met 48 Europeesche, 1 Amboineesche en 4 inlandsche onderofficieren en met 35 Europeesche en 3 inlandsche korporaals.

Over het algemeen geven deze cijfers, vooral als men ze beschouwt in verband met de toegenomen legersterkte, een gunstig getuigenis voor het gehalte der legeraanvulling in de jongst verloopen jaren.

Maatregelen en instellingen in het belang van het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat. Daar het verschaffen van een meer gezellig verblijf gedurende hun vrijen tijd aan de militairen beneden den rang van officier ontegenzeggelijk moet medewerken tot wering van uitspattingen, is het legerbestuur in 1890 begonnen om de voor ontspanning beschikbare gedeelten der kwartieren, de zoogenaamde dagverblijven, beter te meubileeren en te verlichten, zoomede van eenig servies te voorzien, terwijl er tevens naar gestreefd werd den man de gelegenheid te geven zich in die verblijven nuttig en aangenaam bezig te houden. Werden aanvankelijk 13 zulke ontspanningslokalen ingericht, bij het einde van 1895 was dit getal reeds tot 30 geklommen, en in 1896 kwamen er weer 4 bij, terwijl sedert nog gelden werden beschikbaar gesteld om weder 3 zulke lokalen in te richten.

Op verschillende garnizoensplaatsen wordt ook van particuliere zijde, naarmate de middelen het toelaten (en voor het verschaffen daarvan zijn ook hier te lande vereenigingen werkzaam), getracht om, door de oprichting van zoogenaamde Militaire Tehuizen, den Europeeschen militair het gemis van familieleven zooveel doenlijk te vergoeden en daarbij tevens in zijn zedelijk belang werkzaam te zijn. In 1896 kwamen een paar nieuwe vereenigingen van soortgelijke strekking tot stand: de eene te Magelang (Kadoe), opgericht door den aldaar werkzamen evangelist en bij gouvernementsbesluit (zie de Javasche Courant van 31 December 1896) als rechtspersoon erkend, terwijl met de andere wordt gedoeld op de te Utrecht tot stand gekomen „Vereeniging tot bevordering van de zedelijkheid in de Nederlandsche overzeesche bezittingen", wier statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 16 Juni 1896 n°. 39 (zie de Staatscourant van 8 Augustus d. a. v.).

Van regeeringswege zijn voor de behartiging van de godsdienstige belangen der mindere militairen o. a. aangewezen een drietal personen als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 170 (zie ook het Koloniaal Verslag van 1891, blz. 43, zoomede dat van 1894, blz. 120), welke godsdienstonderwijzers of voorgangers, onder toezicht van den naastbij gevestigden predikant, werkzaam zijn te Malang, te Gombong en op Lombok. Ter voldoening aan eene aanvrage van de Indische Regeering om uitzending van nog een persoon voor de bewuste bestemming wordt dezerzijds het noodige verricht. Over de behoefte c. q. aan eene herziening der aangehaalde bepalingen van 1889 is een overleg met de Indische Regeering aanhangig.

Aan eene doeltreffende inrichting der cantines bleef van de zijde der militaire overheid de noodige zorg gewijd. De laatst bekende verantwoordingen der cantine-administratiën (over 1895) wezen in totaal op een voordeelig saldo van f 117 590, tegen f 119 883 over 1894. De waarde aan gebouwen, meubilair en bibliotheken der cantines werd op ult. 1895 geschat op f 595 954.

Van het militair spaarfonds werd een toenemend gebruik gemaakt. Ten deele ook als gevolg van de grootere legersterkte was bij het einde van 1895 (latere opgaven zijn nog niet ontvangen) het aantal deelhebbers gestegen tot 4943 (met een tegoed van f 310 661). Op ult. 1894 waren ingeschreven 4291 deelhebbers (met een tegoed van f 281 953).

Het Centraal Comité in Indië van het Roode Kruis was in 1896 weder ijverig werkzaam om het lot van zieken en gewonden van de troepenmacht in Atjeh door versnaperingen als anderszins dragelijker te maken. Door de vele verzendingen en verstrekkingen, waarbij ook de expeditionaire troepen in de Boven-Melawi (Westerafdeeling van Borneo) niet vergeten werden, zag het Comité zich echter in de laatste maanden van het jaar genoopt op beperking van hare uitgaven bedacht te zijn. Immers terwijl de ontvangsten, met inbegrip van twee bijdragen van het Hoofdcomité in Nederland, ad te zamen f 6958 netto, beliepen f 10 292, werd uitgegeven f 32 143 (daaronder aan remises in geld aan gedelegeerden of comité's in Indië f 2358). Dientengevolge waren de bezittingen van het Indische Roode Kruis in 1896 van f 24 014 tot f 2163 teruggegaan. Ter verkrijging van een stamkapitaal zou door het Centraal Comité, ingevolge daartoe in December 1896 verkregen regeeringsvergunning, gezamenlijk met de directie van de „Bataviasche ambachtsschool", eene geldloterij worden georganiseerd, waarvan de netto opbrengst voor ⅔ aan het Roode Kruis zou ten goede komen. Nevens de bestaande plaatselijke comité's te Samarang, Soerabaija en Magelang, die zich mede niet onbetuigd lieten in het verstrekken van geriefelijkheden aan verpleegden in de militaire hospitalen of jegens te velde trekkende troepen (het comité te Soerabaija bedacht o. a. de te Praja op Lombok gelegerde militairen), vestigde zich in 1896 ook een plaatselijk comité te Padang. Dit laatste en het comité te Magelang zagen zich in hoofdzaak aan gelden geholpen uit de kas van het Centraal Comité.

Het blijkens het vorig verslag (blz. 48) in 1895 opgerichte „Nationaal fonds" te 's-Gravenhage, dat hoofdzakelijk beoogt ondersteuning te verleenen aan nagelaten betrekkingen van hen die in Nederlandsch-Indië in of door den strijd, of als gevolg van vermoeiende militaire diensten aldaar, het leven lieten, was ook in het op ult. Maart 1897 geëindigde tweede jaar van zijn bestaan aan velen geldelijk behulpzaam. Ofschoon in sommige gevallen de wekelijksche of jaarlijksche ondersteuning kon worden ingetrokken, bleef toch het aantal gebenificieerden toenemen. De rekening en verantwoording over 1896/97 sloot in ontvangst en uitgaaf met f 33 477 en wees een kapitaal aan van f 325 576, tegen f 310 242 op ult. Maart 1896. Voor zoover de in den strijd met Lombok verminkten of de betrekkingen van in of door den oorlog aldaar bezwekenen voor geldelijke uitkeeringen hier te lande in aanmerking kwamen, bleef de Vereeniging in nauwe samenwerking met het te Soerabaija voorshands nog in stand gebleven „Lombok-fonds", ten laste van welk laatste het „Nationaal fonds" aan gratificaties ten behoeve van 65 personen uitkeerde f 10 495.

Blijkens het in October 1896 door de directie van bedoeld „Lombok-fonds" uitgebracht jaarverslag had deze vereeniging toen reeds voor een groot deel uitvoering gegeven aan haar plan om ten behoeve van een 50-tal kinderen van in den Lombok-krijg gesneuvelden of verminkten, gedurende langeren of korteren termijn, vaste jaarlijksche uitkeeringen, bij wijze van lijfrente voor opvoedingskosten, bij eene levensverzekerings-maatschappij te koopen, en stelde zij zich voor om, nadat aan alle verplichtingen en aanvragen naar billijkheid zou zijn voldaan, tot liquidatie over te gaan en het restant-kapitaal, dat naar waarschijnlijkheid dan nog f 36 000 zou bedragen, verder op nader overeen te komen voet te doen administreeren door het hier te lande werkende „Nationaal fonds".

Met nagenoeg gelijk doel als deze laatste instelling hier te lande, is in Indië werkzaam het in 1895 te Batavia opgerichte „Militair ondersteuningsfonds" (zie vorig verslag, blz. 48). Daarnit werd in 1896 onderstand verleend hoofdzakelijk aan in Atjeh gewonde militairen (ook niet-Europeesche) en de nagelaten betrekkingen van aldaar gesneuvelden of aan hunne wonden over-

gelegenheid van de viering van den geboortedag van H. M. de Koningin, eenige onderscheidingen werden verleend aan officieren en militairen beneden dien rang van het Indisch leger, wat deze laatsten betreft aan een 10-tal onderofficieren, aan wie de eeremedaille van Oranje-Nassau werd toegekend (aan 2 in goud, aan 8 in zilver).

[1] De cijfers, welke men omtrent degradatie of terugstelling onder het kader aantreft in tabel n°. IV van bijlage C, zijn iets hooger, zonder dat de reden daarvan blijkt.

ledenen. In totaal beliepen de uitkeeringen gedurende 1896 f 6175, waaronder f 1100 aan onderstanden, die ten laste kwamen van het „Lombok-fonds" te Soerabaja en van het „Nationaal fonds" hier te lande. Met inbegrip van kosten van drukwerk, advertentiën, enz., beliepen de uitgaven f 6282, waartegenover ontvangen werd (aan gekweekte rente) f 1372, en daar op 1 Januari 1896 het kapitaal, met het saldo in kas, beliep f 47 345, bestond het fonds op ult. 1896 nog uit f 42 435.

§ 2. *Fortificatiën*

In het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden werden ook in 1896 van enkele posten in de geconcentreerde linie binnen Groot-Atjeh en van enkele zeeposten de bestaande palissadeeringen, bastions en banketten in beteren staat gebracht, terwijl de blokhuizen in de geconcentreerde linie bij Lamreng aan de Kroeng Loëng Ateuh en bij Lamboroe aan de Kroeng Reloh werden afgebroken. In de eerste maanden van 1896 werden de werken voor de bevestiging van de tijdelijke posten der (toenmalige) buitenlinie krachtig voorbereid, doch door den in 't laatst van Maart ingetreden gewijzigden politieken toestand niet uitgevoerd. Alleen te Tjot Goeë (XXV Moekim) werd eene semi-permanente versterking opgericht. Van de verzamelde materialen werd een gedeelte gebruikt tot het in staat van verdediging brengen van de meest bedreigde gedeelten van Kotta Radja. In de XXVI Moekim werd nabij Tjot Mantjang en in de XXV Moekim te Lokuga een defensief kampement gebouwd, respectievelijk voor een bataljon en voor twee compagnieën infanterie, terwijl in de XXII Moekim zoodanige kampementen werden opgericht te Passar Samahani en te Missigit Indrapoeri, respectievelijk voor een bataljon en voor zes compagnieën infanterie. Ter wille van de gemeenschap werd voorts bij laatstgenoemd bivak eene veerpont over de Atjeh-rivier gemaakt. De nieuwe posten en bivaks werden aan het bestaande telephoonnet aangesloten. Nu daartoe bij de wet van 26 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 160) de noodige fondsen zijn toegestaan, zal ten spoedigste worden voorzien in het gemis eener stoomtramverbinding tusschen de geconcentreerde stelling en de buitenkampementen. De staatsstoomtramweg in Atjeh, waarover zie hoofdstuk L, afd. III, hierna, zal dientengevolge met p. m. 30 K.M. worden uitgebreid.

Op Lombok werd het defensieve kampement te Kapitan voltooid en het blokhuis aan het zeestrand te Ampenan opgericht. De tijdelijke enceinte van de versterking te Mataram werd voorts in djatihout vernieuwd, terwijl te Praja eene tijdelijke versterking werd gebouwd.

In de residentie Oostkust van Sumatra werd te Kwala Simpang (Tamiang) eene tijdelijke versterking voor eene mobiele colonne opgericht.

Wat de militaire verdedigingswerken in andere gewesten der buitenbezittingen betreft, werd in 1896 het nieuwe etablissement te Lahat in Palembang voltooid, aan dat te Bengkajang in de Westerafdeeling van Borneo nog voortgewerkt, en te Wahaai op Ceram (residentie Amboina) met den bouw van eene nieuwe versterking begonnen.

Kapitale vernieuwingen vonden plaats aan de versterkingen te Tebing Tinggi (Palembang), Kendangan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Menado en Amaheij (Ceram).

Op drie plaatsen werden versterkingen opgeruimd of aan het civiel bestuur overgegeven; dit laatste was het geval met de redoute te Gorontalo (residentie Menado) en met het bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 236 uit de „lijst van versterkingen" afgevoerde blokhuis te Nanga Pinoh (residentie Westerafdeeling van Borneo), nadat op beide plaatsen was overgegaan tot intrekking van het garnizoen; de bedoelde opruiming betrof de gebouwen der oude „sterreschans" te Fort de Kock (residentie Padangsche Bovenlanden). Ter hoofdplaats Koepang (residentie Timor en onderhoorigheden) werd, ten gerieve van de belangen der ingezetenen, de verboden kring om het fort, voor zooveel de militaire eischen het toelieten, verkleind (Indisch Staatsblad 1896 n°. 222).

Ten slotte is hier nog aan te teekenen dat de bepalingen in Indisch Staatsblad 1871 n°. 181 betreffende het bouwen enz. binnen de verboden militaire kringen, welke bepalingen laatstelijk wijziging hadden ondergaan bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 121, bij ordonnantie van 23 December 1896 (Indisch Staatsblad n°. 256) nader gewijzigd werden, met het doel de bemoeiingen, bij de bewuste bepalingen den Gouverneur-Generaal voorbehouden, voor zooveel mogelijk over te dragen aan den legercommandant.

§ 3. *Topographische dienst.*

De in Mei 1883 aangevangen triangulatie van het gouvernement Sumatra's Westkust [1]) werd in September 1896 ten einde gebracht. Met uitzondering van de onderafdeeling Singkel en de groote eilanden-reeks, omvat zij het geheele gewest en bovendien een klein deel der onderafdeeling Laboean Batoe van de residentie Oostkust van Sumatra. Waren, volgens het vorig verslag (blz. 50), tot ult. 1895 de coördinaten berekend van 1329 punten of, met inbegrip van de tot dusver niet medegetelde 2 vuurtorens (op de eilanden Pisang en Pandang in het vaarwater naar Padang), waarvan de coördinaten reeds in 1885 waren vastgesteld, van 1331 punten, — in 1896 kwamen er nog 18 secundaire en 308 tertiaire hoekpunten bij en klom dus het totaal berekende punten tot 1657, al welke punten, behalve de 2 vuurtorens, door pilaren op het terrein zijn aangegeven. Het laatste was bovendien het geval met nog 7 punten, van welke echter de coördinaten-berekening eerst later aan de beurt komt in verband met de voortzetting van de triangulatie in aangrenzende gewesten (zie lager). [2])

Van de bedoelde 1657 punten liggen er 1629 binnen de grenzen van het gouvernement Sumatra's Westkust (30 op de eilanden nabij de kust en 1599 op den vasten wal), 12 in de residentie Oostkust van Sumatra en 16 in onafhankelijke landschappen (o. a. 1 in Si Gaoel en 1 op het schiereiland Samosir).

Het met drie brigades onderhanden opnemingswerk ter Sumatra's Westkust vorderde in 1896 met 4663 K.M.² (namelijk met 174, 3441 en 1048 K.M.², gemeten en in kaart gebracht op de schaal van respectievelijk 1: 20 000, 1: 40 000 en 1: 80 000), en omvatte dus bij het eind van het jaar eene oppervlakte van 26 419 K.M.².

Een der drie brigades was gedurende een groot deel van het jaar niet met volle kracht ter Sumatra's Westkust werkzaam, daar zij eenig opnemingspersoneel miste, dat naar Atjeh gedetacheerd was. Het ligt in de bedoeling (gouvernementsbesluit dd. 16 April 1897 n°. 6) om in den loop der tweede helft van 1897 de bedoelde brigade geheel los te maken uit het haar ter Sumatra's Westkust aangewezen terrein en het beschikbare personeel naar West-Java te doen overkomen, waar nieuwe opnemingen dienen plaats te vinden om althans van die gedeelten der residentiën Batavia en Preanger Regentschappen, voor welke zulks uit een militair oogpunt noodzakelijk scheen, binnen redelijken tijd te kunnen beschikken over herziene detailkaarten, vermits de bestaande, bij eene bevolen proefheropneming van een klein terrein, gebleken waren geheel veronderd te zijn, als een gevolg van de talrijke veranderingen, welke, sedert de aanvankelijke opneming, zoowel in de wegen als in de begroeiing en bebouwing dier streken waren ontstaan.

Had reeds in 't laatst van 1895, door het ten einde loopen van de werkzaamheden in Tapanoli, een deel der triangulatie-brigade Sumatra's Westkust kunnen verlaten om, aanvankelijk in de Lampongsche Districten, de haar wachtende taak in Zuid-Sumatra te aanvaarden, in Juli 1896 werd het hoofdkwartier der bedoelde brigade van Padang Sidempoean (hoofdplaats der residentie Tapanoli) overgebracht naar Batavia, van waaruit de werkzaamheden, die al spoedig over een deel van Benkoelen en Palembang waren uitgebreid, het gemakkelijkst kunnen worden geleid. De verkenningen ten behoeve van het primaire driehoeksnet in Zuid-Sumatra (dat zal worden aangesloten aan het Java-net, en zal bestaan uit eene enkele zich langs het Barissan-gebergte uitstrekkende ketting) waren bij het einde van 1896 gevorderd tot de landstreek Redjang in de bovenlanden van Palembang: op 10 primaire punten werden pilaren gebouwd. Het zuidelijk deel der residentie Lampongsche Districten was inmiddels in detail verkend, terwijl aldaar op 4 secundaire en 37 tertiaire punten pilaren waren gebouwd. Met de hoekmetingen werd een aanvang gemaakt op het station der 1ste orde Lang-eiland in Straat Soenda, waar echter door de ongunstige weersgesteldheid de werkzaamheden veel vertraging ondervonden.

Naar het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, waar

---

[1]) Onder leiding van den gewezen chef van den voormaligen geographischen dienst in Nederlandsch-Indië, den hoogleeraar dr. J. A. C. OUDEMANS te Utrecht, werd hier te lande voortgewerkt aan het uitvoerig verslag betreffende de triangulatie van Java. Van dit in de Duitsche taal uitgegeven werk zag in Maart 1897 het 5de of voorlaatste deel het licht.

[2]) Het totaal „verzekerde" punten beliep derhalve 1664. Onder het in 't vorig verslag genoemde getal van 1668 waren ook medegerekend de 4 punten, waar de triangulatie-pilaren indertijd vernield zijn (verg. het verslag van 1888, blz. 45).

laatstelijk eenig topographisch personeel gedetacheerd was geweest, dat in 1895 was teruggekeerd, werden in 1896 opnieuw een 4-tal opnemers gezonden, en zulks in verband met de bewegingen onzer troepen in streken ver buiten de geconcentreerde linie. Bedoelde opnemers waren zooals reeds gezegd, ontleend aan ter Sumatra's Westkust tewerkgesteld personeel.

Op Lombok, waarheen in het najaar van 1895 eenige militaire opnemers waren gedirigeerd, liepen de werkzaamheden van dit personeel in Juli 1895 ten einde. De kaarten van dat eiland werden met de op verschillende wijzen verkregen nieuwe gegevens zooveel mogelijk bijgewerkt en voorloopig uitgegeven ten behoeve van het militair commando aldaar; in de eerste helft van 1897 zijn zij voor meer algemeene verspreiding herdrukt.

De in het najaar van 1895 uit de Westerafdeeling van Borneo teruggekeerde opnemingsbrigade ging, nadat zij te Batavia het resteerend teekenwerk betreffende haren arbeid op Borneo had voltooid en overigens nog eenige metingen betreffende Java's defensiebelangen had verricht, in den loop van 1896, onder den naam van „opleidingsbrigade" (zie vorig verslag, blz. 49), geleidelijk naar Midden-Java over, ten einde zich aldaar bezig te houden met de opleiding van het jongere personeel tot opnemers en — voor zoover zulks in verband met dit deel harer taak overeen te brengen is — met de herziening en bijhouding van de kaarten betreffende Midden Java. (In West-Java zijn, zooals hiervóór reeds is gezegd, partieele heropnemingen gelast.) In Midden-Java is het bedoelde herzieningswerk, allereerst door het trianguleeren van tal van tertiaire driehoekspunten, onderhanden genomen in Banjoemas en Bagelen, welke gewesten 't eerst verdienden in aanmerking te komen met het oog op de in de laatste jaren door personeel der burgerlijke openbare werken van een deel dier gewesten vervaardigde irrigatiekaarten, welke ook voor de bewuste herziening nuttige gegevens beloofden op te leveren. Bij het einde van 1896 waren 59 pilaren gebouwd, waarvan 45 getrianguleerd en berekend, terwijl 75 K.M². op de schaal van 1 : 25 000 in kaart gebracht waren.

Ter opleiding van inlandsche jongelieden tot opnemers werden in den loop van 1896 de noodige voorbereidingen getroffen, zoodat bij een der opnemingsbrigades op Sumatra (te Fort de Kock) een 5-tal Maleiers, en bij het topographisch bureau te Batavia een 8-tal Javanen en Soendaneezen reeds eene voorloopige proef hebben ondergaan, en er binnenkort eenigen naar de opleidingsbrigade gedirigeerd zouden worden, ten einde daar verder opgeleid en geoefend te worden.

Bleef in Zuid-Celebes een deskundig infanterie-officier met topographische werkzaamheden belast, door wien laatstelijk het Gowa'sche landschap Kindang werd in kaart gebracht, ook in het noordelijk deel der residentie Oostkust van Sumatra was sedert kort met metingen belast een infanterie-officier, die vroeger bij den topographischen dienst was werkzaam geweest, welke metingen voornamelijk moeten dienen om de bestaande kaart van de afdeeling Deli (1 : 100 000) tot meer nauwkeurigheid te brengen. Aan de hand van tot dusver verkregen nieuwe gegevens zag intusschen in Mei 1896 een herziene en verbeterde herdruk van de in 1889 verschenen kaart der residentie Oostkust van Sumatra (schaal 1 : 200 000) het licht.

De bij het topographisch bureau te Batavia bewerkte en aldaar in 1896 van regeeringswege uitgegeven kaarten waren de volgende:

A. in photo-lithographie: 1°. 15 detailbladen van de topographische kaart van Sumatra's Westkust (schaal 1 : 20 000); — 2°. 34 bladen weg- en rivierkaarten (schaal 1 : 50 000), behoorende bij een drietal bladen der topographische kaart van de Westerafdeeling van Borneo; — en 3°. de zooeven bedoelde herziene kaart van de residentie Oostkust van Sumatra (schaal 1 : 200 000) in 42 bladen;

B. in photo-lithographie met kleurendruk: 1°. 15 militaire bladen van de topographische kaart van Sumatra's Westkust (schaal 1 : 40 000); — 2°. de overzichtskaart van de residentie Westerafdeeling van Borneo (schaal 1 : 1 000 000) in 1 blad; — 3°. de kaart van het eiland Banka (schaal 1 : 300 000) in 2 bladen; — 4°. de herziene kaart van de hoofdplaats Padang (schaal 1 : 10 000); — 5°. de herziene kaart (schaal 1 : 5000) van het terrein te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) ter grootte van één vierkante paal, dat gouvernements-eigendom is; — 6°. eene voorloopige uitgaaf der kaart van het eiland Lombok (schaal 1 : 200 000); — en 7°. eene voorloopige uitgaaf der kaart van Midden-Lombok (schaal 1 : 100 000), welke laatstbedoelde vier kaarten elke een blad uitmaken; en eindelijk:

C. in chromo-lithographie met krijtdruk: 1°. één graadafdeelingsblad van de topographische kaart van Sumatra's Westkust (schaal 1 : 80 000); — 2°. 4 bladen van de topographische kaart der Westerafdeeling van Borneo (schaal 1 : 200 000).

Behalve de vorenbedoelde kaarten leverde gemeld bureau in 1896 nog enkele kaarten af voor speciale doeleinden, o. a. de bij het vorig verslag als bijlage gevoegde „godsdienstkaart" van den Nederlandsch-Indischen Archipel (schaal 1 : 6 000 000), zoomede, ten dienste van de expeditionaire troepenmacht in Atjeh, twee kaarten (schaal 1 : 20 000), beide op één blad, respectievelijk betreffende een deel der Atjehsche kust van Kroeng Raba tot Retiëng en van de moekim Lepong. Voorts werden tal van herdrukken afgeleverd: o. a. van de kaarten van Atjeh (schaal 1 : 20 000 en 1 : 50 000) en van detailbladen van Java, vooral die van de residentiën Bantam en Soerabaija en ook van de bladen Oost en West van Batavia, welke ten behoeve der defensie waren herzien.

Wegens verkochte kaarten werd in 1896 in Indië ontvangen f 7695, terwijl de kosteloos of tegen regularisatie verstrekte kaarten eene verkoopwaarde vertegenwoordigden van f 11 838. In 1895 waren die sommen respectievelijk f 4769 en f 8939.

Aan retributie voor het nemen van kopieën van kaarten werd f 750 geïnd.

Het in vele gevallen niet meer aan de eischen der tegenwoordige stelsels van kaartenreproductie beantwoordende, in 1880 vastgestelde „Voorschrift" voor de vervaardiging van topographische kaarten betreffende Nederlandsch-Indië (verg. het verslag van 1881, blz. 35) wordt weldra door een nieuw vervangen, dat, in overeenstemming met de reeds gaandeweg door den topographischen dienst in Indië gevolgde practijk, wat de aangenomen teekens, enz., betreft, meer beknoptheid aan grootere duidelijkheid paart en tevens ruimte laat voor verschillende methodes van vermenigvuldiging. Aan het nieuwe „Voorschrift" wordt een aanvullingsblad toegevoegd, behelzende de noodige aanwijzingen om tevens de oudere kaarten en de eventueele herdrukken daarvan, die — zij het met meer of minder afwijkingen — nog volgens het Voorschrift van 1880 zijn of worden vervaardigd, met vrucht te kunnen raadplegen.

In den loop van 1896 is bij meerbedoeld topographisch bureau te Batavia de herziening ter hand genomen van den in 1885 hier te lande van regeeringswege uitgegeven „Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië", door Stemfoort en ten Siethoff. Ten behoeve van de nieuwe bewerking hier te lande (bij de topographische inrichting van het Ministerie van Oorlog) zijn reeds uit Indië de noodige gegevens ontvangen voor de bladen of gedeelten van bladen, welke in den bestaanden Atlas respectievelijk de residentiën Amboina en Ternate, de residentie Westerafdeeling van Borneo en de eilanden Banka, Billiton met den Riouw-Lingga-archipel bevatten.

In Mei jl. is door genoemde inrichting afgeleverd eene kaart van Bantam (in 9 bladen), waarmede de serie der zoogenaamde residentiekaarten van Java en Madura (schaal 1 : 100 000) compleet kwam. Van verschillende dier residentiekaarten zijn intusschen bijgewerkte herdrukken bezorgd. Sedert de opgaaf dienaangaande in het verslag van 1895 (blz. 54) zag onlangs (in Mei jl.) zoodanige herziene kaart ook van de residentie Rembang het licht, terwijl die van de residentie Batavia onderhanden is.

§ 4. *Krijgsverrichtingen.*

De mededeelingen, onder dit hoofd te doen, betreffen voornamelijk de militaire gebeurtenissen in Atjeh gedurende het tijdvak van Juni 1896 tot medio Mei 1897. Uitgenomen alleen op Lombok zag overigens in genoemd tijdvak de militaire macht zich elders in den Archipel nergens geroepen om handelend op te treden. In de Tamiangsche landschappen (residentie Oostkust van Sumatra) bleven de bezettingen van Seroewaij en Kwala Simpang steeds groote waakzaamheid betrachten tegen mogelijke aanslagen van Atjeh uit of van de zijde van uitgeweken Tamiangers, doch ontmoetingen van aanbelang hadden onze militaire patrouilles aldaar niet. Ter gelegenheid van ons op blz. 24 hiervóór besproken ingrijpen in de zaken van het landschap Pasir (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) vergezelde een detachement militairen uit het garnizoen van Bandjermasin den resident, toen hij zich in October 1896 derwaarts begaf met eene kleine scheepsmacht, maar het ontwikkeld machtsvertoon was voldoende om zonder eenige geweldluitoefening de Pasirsche zaken weder in een beter spoor te brengen. Evenmin behoefde een detachement uit het garnizoen der hoofdplaats van de residentie Menado, dat in November 1896 ter beschikking van het civiel bestuur werd gesteld, om een paar in verzet gekomen negorijen tot haar plicht te brengen, handelend op te treden (verg. blz. 27 hiervóór).

Voor zooveel de hier te lande ontvangen militaire berichten daartoe de stof leveren, laat men hier thans eene korte opsomming volgen van de voornaamste verrichtingen onzer troepen in Atjeh en onderhoorigheden en op Lombok, een en ander ter aanvulling van het ter zake reeds medegedeelde in hoofdstuk C, §§ 3 en 20, hiervóór.

Atjeh en onderhoorigheden.

Militaire operatiën van aanbelang vonden alleen plaats in Groot-Atjeh (ook in het daartoe gerekend wordende kustlandschap Lepong), zoomede in het aan Lepong grenzende kustlandschap Lohong, dat beschouwd moet worden als tot de Onderhoorigheden van het gewest te behooren. Elders in de Onderhoorigheden behoefde van een eigenlijk militair optreden geen sprake te zijn. Slechts kwamen de bezettingen onzer zeeposten aldaar enkele malen met kwaadwilligen in botsing, vooral in den omtrek van Segli (Atjeh's Noordkust). Dienaangaande zij verwezen naar blz. 9 hiervóór.

Omtrent Groot-Atjeh liepen de in 't vorig verslag (blz. 5—8) reeds gedane mededeelingen tot de overrompeling, door onze troepen, van Anagaloeng (sagi der XXII Moekim), op 29 Juni 1896, daags nadat de naar Java terugkeerende regeeringscommissaris, de luitenant-generaal J. A. Vetter, het gewest verlaten had, terwijl ook reeds met een enkel woord gewag gemaakt werd van de excursiën, op 7 en 9 Juli in de IV en VI Moekim (sagi der XXV Moekim) ondernomen tot verjaging van eenige benden van Toekoe Oemar, waarbij de weinige dagen te voren als civiel en militair gouverneur opgetreden generaal-majoor J. J. K. de Moulin, die de op 7 Juli uitgerukte colonne vergezelde, door een zonnesteek getroffen werd, die hem nog dienzelfden dag ten grave sleepte.

Alvorens hier in korte trekken eene opsomming te doen volgen van de groote reeks der sedert plaats gehad hebbende militaire operatiën, zij aangestipt dat het civiel en militair bestuur over Atjeh en onderhoorigheden van 11 Juli 1896 af tijdelijk werd waargenomen door den sedert tot generaal-majoor bevorderden kolonel J. W. Stemfoort, en op 8 November overging op den als definitieven opvolger van wijlen den gouverneur de Moulin aangewezen kolonel der infanterie C. P. J. van Vliet.

In de tweede helft van 1896 dan werd voortgegaan met het actief optreden tegen de vijandelijke benden in Groot-Atjeh, ook in Lepong en Lohong. Door de bezettingen van de posten der geconcentreerde stelling en van de later opgerichte defensieve kampementen te Loknga, Samahani, Indrapoeri en Tjot Mantjang (zie lager) werd krachtig gepatrouilleerd, en werden herhaaldelijk hinderlagen gesteld, ten einde het bezette gebied van vijanden te zuiveren, en de goedgezinden onder de bevolking te steunen tegen de partij van verzet.

Zonder te gewagen van eenige kleinere patrouilles, waarbij 2 Europeesche fuseliers gewond werden, vonden in de maand Juli de volgende operatiën plaats.

Tot machtsvertoon rukten op den 14den Juli twee bataljons infanterie met de noodige hulpwapens uit naar de XXVI Moekim, en wel van Lamjong over Toengkoep en Tjot Rang naar Kroeng Gloempang, en terug naar Lampermei. Bij den terugmarsch werden onze troepen uit Kroeng Gloempang door eene bende van p. m. 30 man, die van Tengkoe di Lengkong (Blang Bintang) toegesneld was, beschoten, ten gevolge waarvan wij een verlies leden van 1 gesneuvelde (een Europeesch korporaal) en 6 gewonden (4 Europeesche en 2 inlandsche ongegradueerden).

Was reeds op 7 en 9 Juli, zooals gezegd, eene excursie gemaakt naar de IV en VI Moekim (sagi der XXV Moekim), waar zich eenige kleine benden ophielden, wier verjaging ons 10 gewonden kostte (2 officieren en 8 militairen beneden dien rang, onder welke laatsten 2 inlanders), het driester optreden aldaar van Oemar's partijgangers maakte het wenschelijk opnieuw naar de XXV Moekim uit te rukken. Den 15den Juli werd daartoe met drie colonnes geageerd, waarvan er één door de vallei en twee kleinere over de oostelijke en westelijke bergruggen haren weg namen. Op de noordelijke punt van het westelijk gebergte werden eenige schoten ontvangen, doch overigens werd zonder tegenstand doorgemarcheerd tot Missigit Lokuga, waar van de heuvels van Glé Aron en van den duinrand beziiden de zeeplaats Kroeng Raba een vrij hevig vuur werd ontvangen, dat ons 4 gewonden bezorgden (Europeesche militairen beneden den rang van officier, van wie 1 overleed). Na 's vijands vuur tot zwijgen te hebben gebracht, rukten de troepen door tot 1000 M. zuidwaarts van de rivier en bleven aldaar in stelling, totdat eenige punten waren uitgekozen, bestemd om tijdelijk door onze troepen te worden bezet, ter beheersching van de IV Moekim. Zoowel te Lokuga, nabij de Kroeng Raba-baai, als te Boekit Lamtjong (Boekit Seboen) werd tijdelijk een bivak betrokken, en wel op elke dier plaatsen door eene compagnie infanterie met eenige hulpwapens. Te Boekit Lamtjong rukten eenige weken later (19 Augustus) de militairen in. Daarentegen is Lokuga als tijdelijk kampement en met eene grootere bezetting behouden gebleven.

Tot het opsporen en verjagen van vijandelijke benden, die zich in de grensstreken der XXVI en XXII Moekim, namelijk tusschen Kroeng Gloempang en Senelop, ophielden, rukten den 20sten Juli 2^{3}/$_{4}$ bataljon infanterie uit met de noodige hulpwapens. Bij den opmarsch werd weinig tegenstand ondervonden, doch bij den terugtocht drong aan beide oevers van de Kroeng Lingkar de talrijke vijand uit de V Moekim Montassik krachtig op. De benden, die veel achterlaadgeweren bleken te bezitten, volgden de colonne tot Gapoe en Landam. Aan onze zijde sneuvelden 1 Europeesche en 3 inlandsche fuseliers, en werden gewond 24 Europeesche en 18 inlandsche onderofficieren en minderen. De vijand, bij wien, naar gezegd werd, de pretendent-sultan zich bevond, had, zooals later vernomen werd, een verlies geleden van een 20-tal dooden en ongeveer evenveel gewonden, onder welke laatsten ook de imam van Longbattah T. Brahim Montassik.

In den nacht van 21 op 22 Juli rukten weder 2^{3}/$_{4}$ bataljon infanterie met hulpwapens uit, ten einde het vijandelijk bendehoofd Nja Makam op te lichten, die zich te Lamnga (sagi der der XXVI Moekim) ophield. De kampong werd omsingeld, en zonder ernstigen tegenstand slaagde men er in Nja Makam in handen te krijgen, waarop hij werd gefusilleerd, terwijl een aantal volgelingen, waaronder één zijner panglima's, Hoesin genaamd, werden gevangen genomen. Onzerzijds werden geen verliezen geleden.

Ten einde een geschikt punt te kiezen voor de oprichting van een tijdelijk kampement voor één bataljon infanterie in laatstgemelde sagi, werd den 25sten Juli door 3 bataljons infanterie en de noodige hulpwapens eene verkenning gemaakt van Tjot Iri over Tjot Rang naar Tjot Mantjang. Gekozen werd de zuidoostelijkste hoek van Tjot Mantjang N., gelegen aan den Blang Bintang, terwijl tevens het tracé werd bepaald voor een weg van Tjot Rang naar Tjot Mantjang N. (welks aanleg sedert — in de eerste dagen van September — voltooid werd). Bij den terugmarsch werd de colonne beschoten door kleine benden, vermoedelijk uit Tengkoe di Lengkong, en werden dientengevolge 8 Europeesche onderofficieren en minderen gewond. De door den vijand geleden verliezen werden niet bekend.

Ter vermeestering van de vijandelijke stellingen bij Tengkoe di Lengkong, tevens ter verdrijving van den vijand uit een deel der XXII Moekim, werd op 29 en 30 Juli geageerd met 4 bataljons infanterie, marechaussees en hulpwapens. Nadat Tengkoe di Lengkong en alle overige versterkingen op den Blang Bintang genomen waren, rukten de troepen in breed front naar de Atjeh-rivier, die al vechtende bereikt werd. De vijand was zeer talrijk, doch de tegenstand werd spoedig gebroken, behalve in Piëng (in de V Moekim Montassik, sagi der XXII Moekim), waar de vijand lang stand hield. Ter laatstgenoemde plaats, bekend als gewone verblijfplaats van den pretendent-sultan, werd gebivakkeerd, evenals in Aloei en Panteh Karang Z. Den 30sten Juli werden alle kampongs langs den rechteroever der Atjeh-rivier tot aan Lambada getuchtigd en verbrand. Bij den terugmarsch — over Senelop naar Lambaroe — werd van den vijand weinig last ondervonden. In den loop dezer beide dagen sneuvelden 3 Europeesche fuseliers en werden gewond 1 officier en 34 onderofficieren en minderen, onder welke laatsten 21 inlanders. Luidens ingekomen berichten had de vijand bij deze gelegenheid weder voorname aanvoerders gehad (behalve de pretendent-sultan, o. a. het sagihoofd der XXII Moekim, Panglima Polim) en hadden zijne verliezen, alleen aan gesneuvelden, 38 man bedragen.

De operatiën in de eerste helft van Augustus kenmerkten zich, ofschoon nog andere kleinere excursiën werden gedaan (die ons 2 dooden en 4 gewonden kostten), voornamelijk door den tocht naar Lepong (sagi der XXV Moekim) ter vermeestering, met behulp van de marine, van de stellingen aldaar door T. Oemar en zijne benden ingenomen en c. q. tot hunne verdrijving ook uit de overige zuidelijke nederzettingen der XXV Moekim. Den 9den rukten met dit doel 3 bataljons infanterie en het korps marechaussee met de noodige hulpwapens uit. Vermits de beschikkingen zoodanig waren genomen dat de toppen van den Glé Aron reeds in den zeer vroegen morgen van dien dag door een gedeelte van onze troepen bij verrassing waren bezet, en de aldaar opgestelde afdeelingen met haar dominee-

rend vuur, geholpen door het geschut der marine, den vijand spoedig uit zijne stelling bij den ingang van het acces naar den Glé Loeda-pas verdreven, was het mogelijk dat de expeditionaire colonne 's vijands stelling bereikte, zonder door hem te zijn bemoeielijkt. Ook verder was de tegenstand, over het algemeen genomen, onbeduidend. Het vuur der marine was voldoende om den vijand overal te verdrijven, behalve uit eene groote versterking bij Dea Mampelan, die evenwel slechts zwak verdedigd werd, en die hij met achterlating van één doode, in onze handen liet. Na de vermeestering van deze benting kon de geheele troepenmacht ongestoord in zuidelijke richting voortrukken en het bivak betrekken in Dea Mampelan, om van daar uit de volgende dagen het landschap Lepong in alle richtingen te doorkruisen. Den 10den week de vijand terug tot bezuiden Goenoeng Poelat. De marine vuurde bij deze excursie, vóór de troepen uit, op de vijandelijke versterkingen; de tegenstand des vijands was gering. Den 11den werd een tocht ondernomen naar het dal van Lamtih en de vijand verdreven tot voorbij Seneng. Alle heuvels aan weerszijden van het dal waren door hem bezet, vooral bij den Goenoeng Tjago bood hij hevigen tegenstand.

Daar volgens ingekomen berichten T. Oemar naar het zuiden (in Lohong) was uitgeweken, werd nog dienzelfden dag met één bataljon een overzeesche tocht derwaarts ondernomen. Nadat in den namiddag van den 12den 2 compagnieën waren gedebarkeerd, ten einde de familieleden van T. Oemar op te lichten uit het huis van den kedjoeroean van Lohong te Binasah Ketapang, eene poging die echter niet mocht slagen, ging den volgenden morgen het geheele bataljon aan wal om Oemar uit zijne schuilplaats Thenë te verdrijven. Door gidsen geleid kwamen de onzen gemakkelijk op het goede spoor; althans eenige huisjes werden ontdekt, waar Oemar en zijne volgelingen zich blijkbaar hadden opgehouden, doch die zij intijds hadden weten te verlaten. Onmiddellijk tot de vervolging in het moeielijke bergterrein overgegaan zijnde, geraakte een deel der troepen slaags met de achterhoede des vijands, die zich in eene sterke ongenaakbare rotsstelling had genesteld. Daar het reeds laat in den namiddag werd en de troepen vóór den avond weder aan boord moesten zijn, werd de vervolging gestaakt, nadat de vestiging was vernield en een kleine voorraad munitie, zoomede een achterlaadgeweer waren buitgemaakt. Nog denzelfden avond ging het bataljon scheep om naar Olehleh te worden teruggebracht, waarheen den 14den ook de in Lepong nog achtergebleven troepen terugkeerden. Onze verliezen in Lepong en Lohong hadden in 't geheel bedragen 2 gesneuvelden (inlandsche militairen) en 23 gewonden (2 officieren en 21 militairen beneden dien rang, onder welke laatsten 15 inlanders). [1])

Tijdens een groot deel der troepen in Lepong en Lohong ageerde, werd den 10den en den 13den Augustus van uit Kotta Radja eene excursie gemaakt naar de IX Moekim (sagi der XXV Moekim) om te trachten den ons vijandigen imam van Lamkoenjit, zoomede Toekoe Nja Gedong, een bekend bendehoofd in die streken, en Tengkoe Magisin, die zich onledig hield met het verzamelen van gelden voor den „heiligen oorlog", op te lichten. Slechts 6 volgelingen werden gevangen genomen, terwijl de eigendommen der genoemde hoofden vernield werden. De ondervonden tegenstand was luttel.

Ook eene poging, die in den nacht van 19 op 20 Augustus werd ondernomen om het bekende bendehoofd Toekoe Rajoet, die zich steeds nabij Empehbling in de III Moekim Daroe ophield, in handen te krijgen, mislukte; doch eenige zijner volgelingen werden neergeschoten; bovendien maakten wij eenige geweren buit. (Zooals uit het vervolg dezer mededeelingen zal blijken, werd T. Rajoet sedert — op 23 Januari 1897 — in zijne schuilplaats overvallen, bij welke gelegenheid hij sneuvelde.)

Hoewel een gedeelte van het gebied van T. Moeda Baïd, den hoeloebalang der VII Moekim Baïd (sagi der XXII Moekim), reeds een paar maanden te voren (in 't laatst van Juni 1896), bij gelegenheid der overrompeling van Anagaloeng (zie vorig verslag, blz. 8), door onze troepen was getuchtigd geworden, voldeed genoemd hoofd niet aan de oproeping om zich bij het bestuur aan te melden. Om hem tot zijn plicht te brengen, rukten den 23sten Augustus drie colonnes uit, gezamenlijk bestaande uit 4 bataljons, het korps marechaussee en de noodige hulpwapens. Een dezer colonnes was voor de operatiën bestemd; de beide andere zouden de communicatielijn beschermen.

Zonder van den vijand iets te bespeuren, bereikten onze troepen Passar Sibreh, alwaar de beschikkingen voor het gevecht zoodanig werden genomen, dat één bataljon in breed front benoorden den weg naar Tjot Bada en Temboh, en een ander bataljon, met de marechaussees, over Loetoe en Mampreh naar Lamara-Noord zouden oprukken, terwijl het verband tusschen die korpsen moest worden gehouden door het reserve-bataljon. Gedurende den opmarsch stootte een der afdeelingen van eerstbedoeld bataljon op eene door den vijand bezette versterking in kampong Relong. Na een kort vuurgevecht, tot voorbereiding van den aanval, werd zij bestormd en genomen, terwijl de vijand, met achterlating van 4 dooden, in allerijl de vlucht moest nemen. De bivaks werden betrokken te Passar Samahani, Temboh en Lamara, waar de nacht rustig voorbijging. Terwijl één bataljon achterbleef om de bivaks vast te houden, werd den volgenden morgen (24 Augustus) opgerukt naar Indrapoeri. Bij dien opmarsch werd betrekkelijk weinig tegenstand ondervonden; de vijand, die, volgens ingekomen berichten, werd aangevoerd door Panglima Polim en door den pretendent-sultan, hield voornamelijk stand in het heuvelterrein zuidwaarts van den weg, doch werd van stelling tot stelling verdreven en reeds spoedig werd, na aanvankelijke verdediging, de missigit Indrapoeri door onze troepen genomen. Bovendien werd het succes verkregen, dat T. Moeda Baïd zich in het bivak Lamara aanmeldde. Te Indrapoeri bij den bevelhebber gebracht, werden hij en de 6 volgelingen, die bij hem waren, onder gewapend geleide naar Kotta Radja opgezonden.

Den 25sten werd de tocht vervolgd over Moeroeë naar Gleiëng, de verblijfplaats van Panglima Polim, die echter weinige uren te voren, evenals de pretendent-sultan, vandaar de wijk had genomen. Zoowel Moeroeë als Gleiëng vielen, na geringen tegenstand, mede in onze handen. Ter laatstgenoemde plaats werd de nacht doorgebracht, terwijl eene troepenafdeeling tot nachtsvertoon werd uitgezonden langs de Djerir-rivier tot Ritiëng, op welken tocht geen schot gewisseld werd.

Den 26sten keerden de troepen van Gleiëng te Indrapoeri terug, zonder door den vijand noemenswaard te zijn bemoeielijkt. Eene andere troepenafdeeling was dien dag uitgerukt om de eerste op haren terugtocht te steunen en de kampongs, waar tegenstand geboden werd, te tuchtigen.

Bij den terugkeer der troepen naar Kotta Radja, op 27 Augustus, werd echter van den vijand nagenoeg niets bespeurd. Samahani bleef voorloopig door één bataljon bezet.

Onze verliezen gedurende dezen tocht (aan onderofficieren en militairen beneden dien graad) bedroegen 2 gesneuvelden en 18 gewonden, onder welke laatsten 7 inlanders.

In de XXV Moekim werden uit het kampement te Lokuga (sedert medio September 1896 telephonisch verbonden met Lamdjamoe in de geconcentreerde linie) bij voortduring de IV en VI Moekim door patrouilles bezocht. Ook in de XXII Moekim werd dagelijks gepatrouilleerd door troepenafdeelingen uit Samahani, welk kampement (sedert 3 October telephonisch verbonden met Lambaroe in de geconcentreerde linie) eenige malen beschoten werd, ten gevolge waarvan 1 officier, 1 Europeesche en 1 inlandsche mindere gewond geraakten. Verschillende kampongs der VII Moekim Baïd werden weder bezocht, waarbij in Djeroek en Relong een groote voorraad padi verbrand en voorts twee stukken geschut, benevens wapenen en munitie buitgemaakt werden. Een ander maal werden de patrouilletochten uitgestrekt tot Batoe Lintang, ten zuiden van Lamkrak, en tot Mampreh, waarbij de onzen uit het gebergte vrij hevig werden beschoten, waardoor 1 onderluitenant en 1 Europeesch korporaal gewond werden. Vervolgens werden op 8 September Lambari en Lamkrak doorzocht, nadat den vorigen dag een tocht was gemaakt naar Lamara Angken, Lamara Toenoeng en Teuh, waarbij eenige tegenstand ondervonden en een Europeesch korporaal verwond was. Op den tocht naar Batoe Lintang werd o. a. eene vijandelijke versterking verbrand. Overigens vielen aan onze patrouilles eenige voorlaadgeweren en munitie in handen.

Bij een der tochten, die in het begin van September uit Kotta Radja ondernomen werden, slaagde men er in den ons vijandigen imam van Silang, T. Gading, op te lichten; bovendien werden eenige geweren en munitie buitgemaakt. Onzerzijds werd geen verlies geleden.

Met het doel de naar Selimoen (sagi der XXII Moekim) uit-

[1]) Volgens eene door het legerbestuur in September 1896 (zie de Javasche Courant van den 11den dier maand) verstrekte opgaaf, afgesloten op 18 Augustus te voren, waren toen, sedert 29 Maart 1896 (afval van Toekoe Oemar) bij de vijandelijkheden in Atjeh in 't geheel 703 Europeesche en inlandsche militairen gewond geraakt, waarvan er sedert 38 aan hunne wonden waren overleden, 31 voortdurend en 17 tijdelijk voor militaire diensten ongeschikt waren verklaard, 196 nog onder geneeskundige behandeling waren (van wie er vermoedelijk 88 zouden herstellen), terwijl de overige 421 toen allen reeds genezen waren.

geweken hoofden der vijandelijke partij te verdrijven en het ons steeds getrouw gebleven hoofd van dat landschap, T. Moeda Daoed, onzen moreelen steun te verleenen door een bezoek aan zijn gebied, werd den 6den September uit Kotta Radja eene mobiele colonne naar Selimoen gezonden, sterk 1½ bataljon infanterie met het noodige aan hulpwapens. Zonder noemenswaardig door den vijand te zijn bemoeielijkt (slechts op den Glé Kambing kregen wij eenige schoten), kwam de colonne nog in den voormiddag te Djerir aan. Zij betrok een bivak in de zuidelijker gelegen kampong Sihon, waar T. Daoed zich al spoedig te onzer beschikking stelde. Onder diens geleide werd den volgenden ochtend de marsch vervolgd en in den namiddag Passar Selimoen bereikt. Tot bij het overtrekken van de Kroeng Kemiroe was geen schot gevallen, doch van daar tot Selimoen werd voortdurend vuur op de rechterflank ontvangen. Door de cavalerie werd eene kleine bende Atjehers verjaagd, waarbij 1 officier en 1 cavalerist gewond werden, terwijl de vijand 4 lijken in onze handen liet. De nacht ging te Passar Selimoen rustig voorbij.

Op het bericht, dat alle voorname vijandelijke hoofden waren teruggetrokken naar Reung Reung (het uiterste punt der Atjehvallei), werd den 8sten September daarheen opgerukt met het grootste deel der colonne. Op het gebied van Selimoen vielen enkele schoten; op dat van Reung Reung liet de vijand zich onbetuigd.

De colonne rukte door naar Missigit Reung Reung en kwam daar op den middag aan. Een paar hoofden meldden zich, na oproeping, aan, van wie vernomen werd, dat de imam van Reung Reung reeds op weg was naar Selimoen, waarheen, na een paar uren rust, ook de troepen den terugmarsch aannamen, die ongestoord volbracht werd.

Naar aanleiding van het te Reung Reung vernomen bericht, dat de pretendent-sultan naar Pedir was uitgeweken, doch dat Panglima Polim zich te Lepong Bajoe, benoorden Selimoen, ophield, werd den 9den andermaal van Selimoen uitgerukt. De colonne kreeg vuur uit Lepong Bajoe bij het deboucheeren op de sawah bezuiden de Kroeng Lamkabir. De vijand vluchtte uit Lepong Bajoe, welke kampong daarna met kampong Ajoen werd verbrand, waarbij nog enkele schoten vielen. Op weg naar de meer westelijk gelegen kampong Lamkabir geraakte een deel der colonne slaags met eene vijandelijke bende, die, aanvankelijk zeer vermetel optredende, ten slotte — met achterlating van één doode — werd verdreven; onzerzijds werd 1 officier licht gewond. Des namiddags was de colonne te Selimoen terug.

Den 10den werd het bivak aldaar opgebroken en trokken de troepen langs den rechteroever der Atjeh-rivier, over Tanah Abee, Gleiëng en Aijer Alang, waar de rivier werd overgestoken om naar Sihon te marcheeren, welke plaats in den namiddag bereikt werd. Van Tanah Abee af was de colonne voortdurend in vuurgevecht geweest, waardoor 1 Europeesch fuselier gewond werd, terwijl een 7-tal vijanden werden neergeschoten. De terugkeer naar Kotta Radja, waar de colonne den volgenden dag weder hare kwartieren betrok, geschiedde o. a. over Rekih en Missigit Indrapoeri.

De besproken tochten (6—11 September) kostten ons in 't geheel 12 gewonden, namelijk 2 officieren en 10 militairen beneden dien rang (7 Europeanen en 3 inlanders).

De reeds in 't laatst van Juli (zie blz. 53) voorgenomen vestiging van een tijdelijk kampement ook te Tjot Mantjang, ter beheersching van de sagi der XXVI Moekim en tegelijk van de V Moekim Montassik der sagi XXII Moekim, kwam den 16den September tot stand, en weinige dagen later werd dit kampement telephonisch verbonden met Tjot Iri in de geconcentreerde linie. De sterkte der bezetting bedroeg 1 bataljon infanterie met hulpwapens. Ook hier werd geregeld gepatrouilleerd, ten einde den omtrek van vijanden te zuiveren. Belangrijke ontmoetingen deden zich aanvankelijk niet voor.

Door een deel van de tijdelijke bezetting van Samahani werd op den 19den September geageerd tegen eenige vijandelijke vestigingen in het gebergte bij Tengkoe di Liweng, welke na vrij hevigen tegenstand genomen en verbrand werden, waarbij de vijand 9 dooden achterliet.

Bij de verschillende tochten die in het laatst der maand September werden ondernomen, en kortheidshalve hier niet afzonderlijk vermeld worden, kregen wij 2 gewonden (1 Europeesch en 1 inlandsch militair), terwijl de vijand verscheidene dooden achterliet en verschillende wapenen moest prijsgeven. [1])

Als gevolg van het actief optreden van onze troepen was de bezetting van eenige blokhuizen, tot bewaking van de ceintuurbaan, overbodig en werden derhalve de blokhuizen Kroeng Reloh en Loëng Ateuh niet meer bezet.

De regens, die in het begin der maand October invielen, maakten het terrein drassig en moeielijk begaanbaar, zoodat op sommige posten de patrouillegang beperkt moest worden.

Toch werd zooveel mogelijk voortgegaan met het verdrijven van de benden die zich af en toe vertoonden. Zoo werd bij eene op 2 October uit Loknga (XXV Moekim) met 2 compagnieën ondernomen verkenning naar Lepong eene bende verdreven, die zich genesteld had in de vallei der Kroeng Lepong. Aan onze zijde werden gewond 3 Europeesche fuseliers (waarvan 1 kort daarna overleed) en 1 inlandsch fuselier. De vijand werd tot aan den bovenloop der Lepong-rivier achtervolgd en bemoeielijkte den terugmarsch der troepen niet. Op denzelfden dag geraakte eene van Samahani (XXII Moekim) uitgerukte patrouille bij Anak Glé slaags met eene vijandelijke bende onder Tengkoe Lamkrak, waarbij aan onze zijde 5 militairen beneden den rang van officier werden gewond. De vijand werd tot in de heuvels achtervolgd en had, volgens later vernomen berichten, 2 dooden en 6 gewonden gekregen.

Uit het kampement Tjot Mantjang (XXVI Moekim) rukte op 10 October eene colonne uit om de in de oostelijke heuvels gelegen vestigingen der vijandige benden van T. Braim Montassik te Moendoe en Tjot Birem te vernielen, hetgeen na geringen tegenstand gelukte. Bij den terugkeer werd die colonne door den vijand op grooten afstand beschoten, waardoor wij een verlies leden van 4 gewonden, van wie sedert 2 overleden. Ook eene patrouille, over Padang Tjeun naar Tepin gaande, werd beschoten, ten gevolge waarvan 1 militair gewond werd. Eenige dagen later nam eene patrouille, die van Tjot Mantjang naar Lepon, mede in de V Moekim Montassik, marcheerde, het hoofd dier kampong gevangen. Bij het doorzoeken van de plaats, wier bewoners bij de komst der militairen waren gevlucht, werd de hand gelegd op eenige geweren en munitie.

Ten einde verstrooide benden, die den dag te voren de dekking der opneming van Lamkrak zwaar hadden beschoten, uit het bergterrein der XXII Moekim tusschen Mampreh en Biloel te verdrijven, rukten den 17den October van Kotta Radja en van Tjot Goeë (XXV Moekim) de marechaussees, 1 bataljon infanterie en 1 peloton cavalerie en van het kampement Samahani (XXII Moekim) 3 compagnieën infanterie uit. De troepen, in drie colonnes verdeeld, begaven zich diep het gebergte in. In het doorloopen terrein werden alle nederzettingen en versterkingen van den vijand verbrand en vernield. Behalve groote materieele schade leden de benden een verlies van 4 dooden en 9 gewonden. Verschillende wapenen, waaronder 10 geweren, en ook eenige munitie werden buitgemaakt. Onzerzijds sneuvelde 1 Europeesch fuselier, terwijl gewond werden 1 officier, 5 Europeesche en 2 Amboineesche fuseliers.

Door eene daartoe van Kotta Radja uitgerukte macht (eene colonne marechaussees en 1 compagnie infanterie) werd in den vroegen ochtend van 20 October in de XXV Moekim de kampong Empehbling, waar zich, volgens ingekomen berichten, de bende van T. Rajoet van de III Moekim Daroe ophield, ongemerkt genaderd en omsingeld. De aangetroffen bevolking werd naar Kotta Radja medegevoerd en onder haar werden een paar lieden herkend, als te behooren tot de gezochte bende, wier hoofden echter niet aanwezig waren. Aan de lieden van Empehbling werd door het bestuur aangezegd naar Poenir te verhuizen. Eenige dagen later (28 October) werden door de marechaussees en door een detachement infanterie uit Tjot Goeë eenige schuilplaatsen der benden van genoemden T. Rajoet opgespoord, hoog in het gebergte bij Batoe Mengkoerah, ten zuidwesten van Tjot Soere. Zij waren echter alle verlaten; slechts een drietal Atjehers, die zich te weer stelden, werden gedood De woningen, waaronder vrij groote, werden verbrand en een paar achterlaadgeweren met munitie buitgemaakt.

---

[1]) Dat den vijand, wegens verlies aan oorlogstuig, door ons agseren veel afbreuk werd gedaan, kan o. a. hieruit blijken, dat — ongerekend de niet onaanzienlijke hoeveelheid vuurwapenen en munitie welke, om onzen trein niet te veel te bezwaren, op de gevechtsterreinen vernietigd werden — sedert 't laatst van Mei tot medio September 1896, als op den vijand achterhaald, in het oorlogsmagazijn te Kotta Radja ingeleverd werden: 2 kanonnen, 1 lilla, 369 geweren (waaronder 145 achterlaadgeweren), 35 donderbussen, 2 revolvers, 2806 patronen van verschillende soorten, 471 kogels en 42 doozen slaghoedjes. Blijkens eene latere opgaaf, dd. 15 April 1897, was toen het aantal terugverkregen of achterhaalde geweren geklommen tot 885, namelijk 323 achterlaadgeweren (waaronder 121 van het stelsel de Beaumont) en 562 voorlaadgeweren.

Toen uit verschillende berichten bleek dat in de sagi der XXII Moekim de toestand weder minder gunstig begon te worden (men hoorde van het oprichten van bentings te Thenë, ten oosten van Moenloe, nabij Moeroeë en verder boven Indrapoeri, terwijl eene patrouille van Tjot Mantjang naar Pantei Karang, Redeb en Lammy werd beschoten, ten gevolge waarvan 2 Europeesche fuseliers en 1 inlandsch fuselier gewond raakten), besloot de waarnemende gouverneur tot de samenstelling van eene mobiele colonne, die gedurende eenigen tijd te Indrapoeri zou verblijven, om in het bovenbedoelde gebied afdoende te patrouilleeren. Daarvoor werden aangewezen 2 bataljons infanterie, eenige cavalerie en het verder noodige aan hulpwapens en diensten. In den ochtend van 28 October marcheerde deze macht van Lambaroe af, doch, in de nabijheid van Indrapoeri gekomen, kon zij wegens hoogen waterstand slechts voor een klein deel over de Atjeh-rivier gezet worden, waarom de troepen gedeeltelijk ook te Rekih het bivak betrokken, waar zij in den avond licht beschoten werden. De gezwollen Atjeh-rivier maakte ook den volgenden dag het overtrekken van de geheele troepenmacht bezwarend, waardoor een groot deel van den 29sten verstreek, eer dit was geschied. De nacht ging rustig voorbij.

Terwijl het bivak te Indrapoeri gehandhaafd bleef, werd den 30sten, in verbinding met eene colonne uit het kampement te Tjot Mantjang, opgerukt naar Masaleh. Door de troepen van Tjot Mantjang werd Kotta Ba Thenë, de hoofdvestiging der kwaadwilligen in de heuvels beoosten de V Moekim Montassik, genomen, waarbij de vijand 1 gesneuvelde in onze handen liet, en van de onzen 4 fuseliers (1 Europeaan en 3 inlanders) gewond werden. Na de vermeestering van Kotta Ba Thenë werd verbinding verkregen met de colonne van Indrapoeri, die op haren marsch over Tjoereh, oostwaarts van Djoealah, naar de heuvels ten noorden van Masaleh weinig tegenstand had ondervonden. De genomen versterking en enkele nederzettingen werden vernield, waarna tot den terugmarsch werd besloten, bij welks aanvang de colonne van Indrapoeri door een vijandelijk salvo 3 gewonden bekwam (Amboineesche fuseliers). De kampong Masaleh zelve, welke onderweg werd aangedaan, bleek bewoond en niet vijandig gezind te zijn.

Den 31sten rukte van Indrapoeri eene troepenmacht uit, over Moeroeë naar Aloewah Mangreng. De geheele moekim Mangreng, die onder den invloed van PANGLIMA POLIM stond, was ons vijandig; doch het verzet was van weinig beteekenis. De moekim werd getuchtigd, waarbij 1 Amboineesch fuselier licht gewond werd.

Gedurende de volgende dagen werden nog verschillende andere tochten door de tijdelijk te Indrapoeri aanwezige troepen ondernomen.

Den 1sten November trok eene colonne naar de moekim Lampanas, welker imam nalatig bleef aan eene bestuursoproeping te voldoen, doch waar men zich thans onderworpen betoonde, terwijl eene andere colonne de passar te Kareung Djih (Djoealah) omsingelde, alwaar verscheidene verdachte personen werden gevangen genomen, die echter, op twee na, nadat zij hunne vuurwapenen hadden afgegeven, weder op vrije voeten werden gesteld.

In de beide volgende dagen werden nogmaals Selimoen en ook de moekim Djantoi (welker hoofden nalatig bleven naar Kotta Radja op te komen) bezocht, waarop de colonne den 5den November van Selimoen terugkeerde, en bivakkeerde in eene verlaten, over verschillende heuveltoppen verspreide vijandelijke nederzetting ten noordoosten van Lamprei.

Nadat de vijand den 6den November dieper in het gebergte was verdreven, en zijne nederzettingen verbrand waren, keerde de colonne naar Indrapoeri terug, vanwaar zij drie dagen later opbrak om den marsch naar Kotta Radja aan te nemen, met achterlating echter van 1 compagnie infanterie (eenige dagen later vervangen door eene gelijke troepenafdeeling uit het kampement te Samahani), omdat besloten was Indrapoeri tot kampement voor eene mobiele colonne in te richten, om daar een steunpunt te hebben voor colonnes, die eventueel andermaal in de bovenstreken der XXII Moekim zouden moeten ageeren.

De excursie van 28 October—9 November kwam ons in 't geheel te staan (met inbegrip van de hooger reeds vermelde gewonden) op 13 gewonden: 2 officieren en 11 militairen beneden dien rang (4 Europeanen en 7 inlanders).

Gelijktijdig met deze excursie hadden nog verschillende kleinere tochten plaats, waarbij gewond werden 3 militairen beneden den rang van officier (2 Europeanen en 1 inlander).

Uit het noorden der linie werd op 30 October eene poging ondernomen om het in verzet zijnde hoofd der XIII Moekim Toengkoeb (sagi der XXVI Moekim), die gezegd werd zich in de strandkampong Ladoeng schuil te houden, in handen te krijgen en hem zijn vee te ontnemen, dat heette naar den kant van Kroeng Raija het gebergte te zijn ingedreven. Daartoe rukten in den avond van genoemden dag de marechaussees met twee compagnieën infanterie, via Toengkoeb en Kroeng Kali en over het gebergte, naar Ladoeng uit, om deze plaats bij het aanbreken van den dag te omsingelen en vervolgens door te rukken naar Kroeng Raija. Met het voor den stationsdienst ter reede Olehleh aangewezen oorlogsschip werd eene compagnie infanterie naar Kroeng Raija gezonden, bestemd om met een detachement mariniers bij het aanbreken van den dag aldaar te landen, ten einde ontsnapping van T. TJOET TOENGKOEB en zijn aanhang naar Lamtoba en wegvoering van het vee zoo mogelijk te beletten. Het doel der onderneming werd evenwel niet bereikt. Door onwil van den gids om den juisten weg over het gebergte te wijzen, kwam de over land vertrokken colonne eerst toen het reeds geheel dag was bij Ladoeng aan, waar de vijand niet meer werd aangetroffen. De strandkampongs tusschen Ladoeng en Kroeng Raija waren, evenals de bevolking van laatstgenoemde plaats, vriendschappelijk gezind. Vernomen werd dat vóór het krieken van den dag veel volk, waaronder met achterlaadgeweren bewapenden, was afgetrokken naar Lamtoba. Vijf zoodanige geweren waren te Ladoeng door de onzen buitgemaakt.

Voor het overige bleef in de XXVI Moekim de toestand rustig. Na in 't begin van December slechts eenmaal uit de verte beschoten te zijn, hadden sedert geruimen tijd de herhaaldelijk zoowel van Tjot Mantjang als van de geconcentreerde linie uitgezonden patrouilles geen vijandelijke ontmoetingen. T. TJOET TOENGKOEB bleef voortdurend rondzwerven aan de oostelijke grenzen van zijn gebied, afwisselend ook te Ladoeng verblijfhoudende.

Naar aanleiding van berichten dat eenige zich in Lepong weder verzameld hebbende benden voornemens waren invallen te doen in de IV en VI Moekim (sagi der XXV Moekim) werd den 12den November door den bivakcommandant van Loknga met twee compagnieën eene verkenning in het landschap Lepong ondernomen. De vijand beschoot uit het gebergte onze troepen, nadat zij de Kroeng Djantang Perak overgetrokken waren, ten gevolge waarvan de 1ste-luitenant der infanterie, gedetacheerd van het Nederlandsche leger, O. W. GOBIUS, sneuvelde en een paar Europeesche fuseliers gewond werden. Bij den terugtocht beschoot de vijand onze troepen ook van de zeezijde, waar hij zich achter den duinrand verdekt had opgesteld en van waar hij niet kon verdreven worden, daar de lagune ondoorwaadbaar was. In 't geheel kostte ons deze verkenning 3 gesneuvelden (genoemde officier en 2 Europeesche fuseliers) en 5 gewonden (allen Europeesche fuseliers), van wie er later één aan zijne wonden overleed.

Bij het verjagen, op 3 December, van eene in de IV Moekim doorgedrongen bende sneuvelde onze Atjehsche gids en werden 2 Europeesche fuseliers gewond.

In December zond T. OEMAR weder eene bende naar de IV Moekim, die den 28sten dier maand bij het Batoe Menganti-gebergte in vuurgevecht geraakte met eene patrouille uit Lokuga, aan welke het gelukte zonder verliezen den vijand in het hoogere gebergte terug te drijven. Eene den volgenden dag uitgezonden patrouille, die het gebergte ten zuiden van den Glé Taroem doorzocht, trof geen vijand meer aan.

In November en December werd, voor zooveel de ongunstig geworden weersgesteldheid het toeliet, ook meermalen uitgerukt in de XXII Moekim, — soms in samenwerking met troepen uit Kotta Radja, — en zulks voornamelijk ter doorzoeking van het gebergte in de streek tusschen Biloel en Mampreh, ten einde den daar rondzwervenden vijand afbreuk te doen. Liepen enkele van die tochten (op één van welke een Europeesch sergeant der marechaussees van vermoeienis bezweek, terwijl bij een paar andere gelegenheden door schoten uit het gebergte 1 Europeesch sergeant der infanterie, 2 Europeesche fuseliers en 1 inlandsch militair gewond werden), zonder belangrijke ontmoetingen af, zij gaven den onzen gelegenheid om verschillende nieuw opgerichte, maar prijsgegeven vijandelijke nederzettingen te vernielen. Den 20sten November werd in het gebergte bezuiden Mampreh eene nederzetting van T. TJOET LAMTENGAH overvallen, juist toen een met het oog op nieuwe vijandige plannen gegeven kandoerifeest zou beginnen. De vijand vluchtte met achterlating van eenige geweren, waarna al het voorhandene aan de vlammen werd prijsgegeven. Onzerzijds werden gewond 1 Europeesch sergeant, 2 Europeesche fuseliers, 1 Amboineesche en 1 inlandsche fuselier.

Eene uit Kotta Radja afgezonden colonne van 4 compagnieën infanterie met een detachement genietroepen rukte den 29sten

November van Lambaroe uit, ten einde het op 17 April te voren verloren geraakte geschut op te sporen, dat naar luid van ingekomen berichten verborgen moest zijn in de tot de V Moekim Montassik behoorende kampongs Tebang Poei en Bira. Bij aankomst aldaar werden de beide kampongs omsingeld en, op aanwijzing van de medegenomen gidsen, een veldkanon van 7.5 c.M. A. en een mortier van 12 c.M. opgehaald uit een vijver bij Tebang Poei. Van den mede op 17 April achtergebleven mitrailleur was niets te vinden. Bij het zoeken werden onze troepen van de op eenigen afstand gelegen heuvels beschoten, waardoor 1 Europeesche fuselier gewond werd.

De gedwongen rust, een gevolg van de ongunstige weersgesteldheid en van het onder water staan van vele terreinen, waardoor het patrouilleeren zeer bemoeielijkt en dikwijls onmogelijk gemaakt werd, stelde de hoofden van het verzet in staat hunne uiteengejaagde benden weder te verzamelen en blijken te geven van meer activiteit.

In de streken der XXII Moekim, boven Indrapoeri, ging Panglima Polim, die zijne eigendommen naar de VII Moekim Pedir had doen overbrengen, voort de bevolking tot verzet aan te sporen en te bedreigen, met dit gevolg, dat verschillende bentings bij Moeroeë en Gleiëng, zoomede in de moekim Lamloöt werden opgericht. De door onze troepen den 30sten October genomen en verbrande vestiging bij Kotta Ba Thenë (V Moekim Montassik) werd weder door sabil-benden bezet. De op 2 December tot stand gekomen telephonische gemeenschap tusschen onze kampementen Indrapoeri en Samahani werd reeds aanstonds eenige malen door kwaadwilligen verbroken, en eerstgenoemd kampement werd nu en dan beschoten, waardoor 1 officier en 1 Europeesche fuselier gewond werden. Nopens T. Oemar, die zich te Gentoet in het landschap Lohong (Zuidelijke nederzettingen van Groot-Atjeh) ophield en weder eenigen toevoer van strijders uit Melaboeh gekregen had, werd vernomen, dat hij een kandoeri-feest gegeven had als voorbereiding van nieuwe vijandelijkheden.

Kon, ook met het oog op het vrij hevig heerschen der cholera in de zooeven bedoelde streken der XXII Moekim, aldaar onzerzijds vooralsnog niet met kracht worden opgetreden, tegen T. Oemar werden inmiddels de operatiën hervat.

Te dien einde vertrok op 1 Januari 1897 van Kotta Radja over zee naar Lohong eene expeditionnaire colonne, bestaande uit zes compagnieën infanterie (waarvan één met repeteergeweren bewapend), eene sectie achterlaadmortieren en een detachement genietroepen, benevens het noodige personeel en materieel van den trein. Ook het korps marechaussee ging mede, doch keerde reeds op 3 Januari naar Olehleh terug, nadat eene poging om T. Oemar in zijne schuilplaats Gentoet te verrassen door de schuld der gidsen mislukt was, maar nu werd aan de troepenmacht in Lohong eene sectie bergkanons toegevoegd, hetgeen de expeditie-commandant noodig achtte, nadat gebleken was dat de vijand eene sterke stelling in het heuvelterrein van Lo Blang Besoi had ingenomen. Met het oog op den opvoer van vivres werd nabij de landingsplaats in de Lo Tiba-baai een strandbivak bezet door eene marine-landingsdivisie, welke echter op 5 Januari vervangen werd door een daartoe van Olehleh naar Lohong overgevoerd peloton infanterie.

De expeditionnaire colonne, die naar Lohong was overgebracht met een der paketbooten en met drie stoomschepen der gouvernementsmarine, debarkeerde deels in den voornacht, deels in den morgen van den 2den Januari Toen de onzen, na zonder tegenstand Blang Meh te zijn doorgetrokken, Gentoet bereikten, vonden zij deze laatste kampong geheel leeggedragen. Eene troepenafdeeling van 3 compagnieën trok het gebergte in om de gevluchten op te zoeken. De tegenstand was vrij hevig, doch de vijand werd tot diep in het gebergte teruggedreven, wat ons 5 gesneuvelden (4 Europeesche militairen beneden den rang van officier en 1 inlandsch fuselier) en 10 gewonden kostte (7 Europeesche en 3 inlandsche gegradueerden en minderen). Bij den terugmarsch werden de troepen niet bemoeielijkt.

Te Blang Meh werd het bivak betrokken, waar zich al spoedig de imam van Blang Meh en later ook de kedjoeroean van Lohong aanmeldden, die echter beiden slechts onbeduidende berichten gaven, waarschijnlijk uit vrees voor T. Oemar.

Bij eene verkenning op 3 Januari werd 1 officier gewond. Eene op den 7den uitgezonden compagnie, die naar Glé Broeë en Poeding oprukte, geraakte in scherp gevecht met Oemar's benden, die bijna uitsluitend met geweren bewapend waren. Telkenmale moesten de troepen den vijand met de bajonet verdrijven, en van weerszijden drong men zoo kort op dat enkele Atjehers met het kapmes werden afgemaakt. Ten slotte werd de vijand verdreven. Onze verliezen bedroegen: 1 gesneuvelde, de 1ste luitenant der infanterie, gedetacheerd van het Nederlandsche leger, H. van Hennekeler, en 19 gewonden (allen Europeesche gegradueerden en minderen), van wie 3 aan hunne wonden stierven. De majoor der infanterie J. Beets overleed op dezen tocht ten gevolge van zonnesteek. Luidens later ingekomen berichten had de vijand een dertigtal dooden en omstreeks evenveel gewonden gehad en was T. Oemar na dit gevecht naar Goeha Poeding afgetrokken.

Den 8sten Januari werd de vijand verdreven uit zijne stellingen bij Lo Bakar, waarbij hem een verlies van 20 dooden en gewonden werd toegebracht en aan onze zijde 2 Europeesche fuseliers gewond werden.

Gedurende de volgende dagen werden excursiën in verschillende richtingen gemaakt, o. a. over zee naar Paroi, zonder dat aanraking met den vijand plaats had. Men vernam dat T. Oemar en zijne benden nog verder naar den bovenloop der Lohong-rivier waren afgetrokken, doch gebrek aan levensmiddelen hadden, waarom zij af en toe lieden naar de vlakte zonden om aan rijst te komen. Om dit te beletten, werden den 11den Januari twee compagnieën infanterie met bergartillerie en genietroepen te Lamsoedjin gebivakkeerd. Eene colonne, die den 15den uitrukte naar den bovenloop der Kroeng Lohong, kreeg bij Glé Batang Oeë voeling met den vijand, die vluchtte. Enkelen bleven echter nog doorvuren, ten gevolge waarvan 3 inlandsche fuseliers gewond werden. De vijandelijke stelling werd den 16den door het flottieljevaartuig *Madura* met goed gevolg onder vuur genomen, op een afstand van 6000 M., en den 17den werd zij tevens door de bergartillerie beschoten, terwijl de marine bij tusschenpoozen ook de volgende dagen met de beschieting voortging.

Op den 19den Januari werd zoowel uit Blang Meh als uit Lamsoedjin naar Glé Batang Oeë uitgerukt en wel in drie colonnes. De vijand werd, na uiterst geringen tegenstand, verdreven; onze troepen leden geen verliezen.

Toch had T. Oemar den Glé Batang Oeë nog niet verlaten. Nu hij ondervonden had dat een actief optreden tegen onze troepen voor hem steeds met gevoelige verliezen afliep, al gelukte het hem ook ons daarbij afbreuk te doen, scheen hij thans eene andere gedragslijn te hebben gekozen, namelijk zich stelselmatig aan ontmoetingen te onttrekken en zoo onze troepen af te matten. Een nieuwe tocht onzerzijds naar Glé Batang Oeë werd dan ook nutteloos geacht, daar de resultaten niet zouden opwegen tegen de daaraan voor de troepen verbonden vermoeienissen. Om den vijand afbreuk te doen, werd inmiddels voortgegaan de sawahs bij Gentoet, waar de bevolking nog steeds niet was teruggekeerd, te vernielen en het vee buit te maken. Enkele malen slaagden wij er ook in volgelingen of aanhangers van Oemar op te vatten, terwijl bij het opsporen van de uit Gentoet gevluchte bevolking twee zijner aanvoerders werden neergeschoten. Af en toe werden eenige geweren en munitie buitgemaakt. Geruchten dat Oemar met zijn volk naar Daja was afgetrokken kregen bij eenige in de tweede helft der maand in verschillende richtingen door Lohong ondernomen tochten meer en meer waarschijnlijkheid, en ten laatste bevestigde het zich dat hij zich aan den bovenloop der Lambesoi-rivier ophield. Den 30sten werd het bivak te Lamsoedjin om gezondheidsredenen verplaatst naar Binasah Ketapang.

Den kedjoeroean van Lohong werd, wegens de geringe medewerking die hij had verleend bij het opsporen van T. Oemar, eene boete opgelegd van $ 30 000, voor de inning waarvan de troepen voorloopig nog in Lohong bleven. Zij gingen voort met in allerlei richtingen te patrouilleeren, doch daarbij viel geen schot meer. Ofschoon den 10den Februari, toen de termijn voor de afbetaling der opgelegde boete verstreken was, zij op verre na niet was afgedragen, werd toch besloten de troepen naar Olehleh te doen terugkeeren; maar de kedjoeroean van Lohong en de imam van Blang Meh werden derwaarts als gijzelaars medegevoerd. Een gedeelte der expeditionaire colonne scheepte zich reeds dien dag in; de rest verliet Lohong twee dagen later. Zooals lager blijken zal, is in April opnieuw in Lohong geageerd.

In de IX Moekim (sagi der XXV Moekim) leed de vijandelijke partij op den 23sten Januari een gevoelig verlies doordien eenige daartoe van Kotta Radja via Tjot Goeë uitgerukte brigades marechaussees de ten zuidwesten van Biloel in het gebergte gelegen woning van het reeds herhaaldelijk, ofschoon vruchteloos, onzerzijds bestookte bendehoofd T. Rajoet uit de III Moekim Daroe wisten te omsingelen alvorens de bewoners gelegenheid hadden te ontvluchten. Na eenige salvo's werd het huis binnengedrongen en sneuvelde T. Rajoet met een paar medestanders en vijf volgelingen. Verschillende handvuurwapenen (waaronder 8 achter-

laadgeweren) met munitie vielen ons in handen, terwijl onzerzijds 1 Amboineesch fuselier sneuvelde.

In de terreinen ten zuidwesten van het kampement Samahani (sagi der XXII Moekim) — van welks bezetting in 't laatst van November nog eene tweede compagnie was overgegaan naar Indrapoeri — werden de dekkingen der opnemers herhaaldelijk door kleine benden uit het gebergte beschoten, ten gevolge waarvan op 17 en 18 Januari 5 Europeesche fuseliers gewond werden. In den nacht van 18 op 19 Januari rukte eene colonne, bestaande uit het korps marechaussee, een bataljon infanterie en twee pelotons cavalerie uit de linie, via Lampeneroet en Tjot Goeë naar die streek uit, ten einde eene nieuwe vestiging van den reeds op blz. 56 genoemden T. Tjoet Lamtengah in het heuvelterrein ten zuiden van Mampreh-West te vernielen. Verscheidene nederzettingen werden ontdekt en verbrand, waarbij een aantal handvuurwapenen en eenige munitie in onze handen vielen en de vijand 2 dooden achterliet, maar de evengenoemde vestiging kon wegens het zeer moeielijke terrein niet worden bereikt. (Uit het vervolg dezer mededeelingen zal blijken dat T. Tjoet Lamtengah op 21 Maart d. a. v. door de marechaussees in zijne schuilplaats werd overvallen en bij die gelegenheid sneuvelde.)

Het mede in de XXII Moekim, maar meer oostelijk gelegen kampement te Indrapoeri, waarvan hooger sprake was, inmiddels voor eene grootere troepenmacht ingericht, en waar de aanwezige bezetting (2 compagnieën van Samahani) in 't laatst van December nog met 2 compagnieën uit Kotta Radja vermeerderd werd, ten einde op den rechteroever der Atjeh-rivier voldoende macht te kunnen ontwikkelen, kreeg in de eerste dagen van Februari, door hernieuwde aanvulling uit Kotta Radja, eene bezetting van in 't geheel 6 compagnieën infanterie, 1 peloton cavalerie en 1 sectie bergartillerie met bijbehoorenden trein. Reeds in de laatste twee weken, maar vooral sedert te Indrapoeri over eene grootere mobiele colonne kon worden beschikt, werden van daar uit verschillende excursiën ondernomen. Zoo rukte in den nacht van 21 op 22 Januari eene colonne van drie compagnieën uit om eene groote nederzetting van de uit Anak Glé uitgeweken bevolking bij Toean Taleuk, zuidwaarts van Indrapoeri aan de Kroeng Langkaroeng, te vernielen. Een dertigtal woningen, waaronder verscheidene aanzienlijke, werden in de asch gelegd en eenige voorlaadgeweren buitgemaakt. De bevolking, blijkbaar van de komst der troepen verwittigd, was in het hoogere gebergte teruggetrokken, vanwaar zij de troepen beschoot, zonder doel te treffen. In den nacht van 27 op 28 Januari rukten twee compagnieën van Indrapoeri uit en overrompelden een vijandelijken wachtpost van T. Ali, zoon van T. Baïd, in het gebergte ten zuiden van Mampreh, waarbij 5 Atjehers het leven lieten, waaronder een aanvoerder van T. Ali. Eenige voorlaad- en achterlaadgeweren werden buitgemaakt en bij het verbranden van het wachthuis ontploften een aantal in den grond begraven patronen. Door een klewanghouw werd 1 Europeesch fuselier gewond. Den 8sten Februari werd met 1 bataljon infanterie en eenige cavalerie en artillerie eene verkenning gemaakt over Djerir naar Kroeng Kemiroe (moekim Lamloöt). Al de omringende heuvels waren door vijanden bezet. Op den Glé Tjot Soeroeë en op den Glé Athé lagen versterkingen, waaruit de vijand verdreven werd. Onze troepen vervolgden hem tot voorbij de Kroeng Kemiroe, welker doorwaadbare plaats door eene loopgraaf werd bestreken. Bij den aanval hierop, door de rivier heen, verdronk 1 Amboineesch fuselier. Wij bekwamen 8 gewonden (1 onderluitenant, 3 Europeesche en 4 Amboineesche fuseliers). De vijand had, naar later vernomen werd, een verlies geleden van 7 dooden en 2 gewonden. Den 10den werd door 3 compagnieën verrassend opgetreden tegen de vijandelijke benden, die voornamelijk langs de Kroeng Langkaroeng huisden. Al de sedert den laatsten tocht (22 Januari) weder opgebouwde hutten werden verbrand. De vijand vluchtte tot voorbij den Glé Greleh. Eenige vuurwapenen en munitie werden buitgemaakt. Verliezen werden onzerzijds niet geleden.

In de sagi der XXVI Moekim bleef het rustig; alleen vertoonden zich af en toe kleine benden aan de oostelijke grenzen, die soms in de kampongs gastvrijheid genoten. Uit de linie werd de heuvelstreek ten oosten van Kroeng Kali af en toe doorzocht, bij een van welke gelegenheden een paar onbezette bentings werden aangetroffen. Aan de uit het kampement te Tjot Mantjang uitgerukte patrouilles gelukte het nu en dan medestanders van bekende bendehoofden te vatten of neer te leggen, zonder dat het tot scherpe gevechten kwam of de onzen noemenswaardig nadeel leden.

Soms ook werden van Tjot Mantjang uit de operatiën der mobiele colonne van Indrapoeri ondersteund. Dit was het geval op 15 Februari, toen opgerukt werd om de door den vijand weder bezette stelling van Kotta Ba Theneë, beoosten Moenloe in het gebergte der V Moekim Montassik (sagi der XXII Moekim), te vermeesteren, in het belang van welk plan de bedoelde colonne gedurende eenige dagen van Kotta Radja uit versterkt werd met vier brigades marechaussees, ten deele met repeteergeweren bewapend, een daarvan mede voorzien peloton infanterie, twee pelotons cavalerie, eene sectie bergkanons en eene ambulance. De stelling bleek uit eene reeks versterkingen te bestaan, hoofdzakelijk bezet door een 100-tal Pedireezen, onder verschillende aanvoerders. Voorts waren twee versterkingen bezet door volgelingen van Potjoet Mat Tahir, een bendehoofd uit de XXVI Moekim. Reeds kort na den afmarsch ontvingen de van Indrapoeri uitgerukte troepen veel vuur uit noordelijke richting, tot aan een heuvel benoorden Masaleh, welke door ons bezet werd. 's Vijands stelling werd hierdoor in twee deelen gescheiden. Van daar uit werd hij eerst in noordoostelijke richting door infanterie- en artillerievuur teruggedreven. De batterij veranderde daarna van front en richtte haar vuur op den heuvel Theuë. De vijand wachtte den aanval niet af. Terwijl de colonne van Tjot Mantjang uit de vlakte kwam oprukken, vluchtten verschillende aanvoerders met hun volk (naar selfatting een tachtigtal Pedireezen en anderen) in noordwestelijke richting en kwamen in vuurgevecht met de cavalerie en met het gedeelte onzer troepen dat met repeteergeweren bewapend was. Door de colonne van Tjot Mantjang werden den vluchtenden nog eenige salvo's nagezonden. De vijand, die verscheidene gewonden wegdroeg, liet 3 dooden en eenige geweren met munitie in onze handen. De colonne uit Tjot Mantjang keerde des namiddags naar haar kampement terug, terwijl de colonne uit Indrapoeri op den heuvel Theuë bivakkeerde.

Des nachts werd dit bivak af en toe beschoten. Na het slechten van de bezette stellingen werd in den ochtend van den 16den naar de nog niet genomen stelling van Potjoet Mat Tahir opgerukt, en deze, doch niet zonder hevigen tegenstand, genomen en in de asch gelegd. Het door de vele regens voor de troepen moeielijk begaanbaar terrein gaf den vijand gelegenheid om met zijne dooden en gewonden te ontkomen; slechts eenige geweren en munitie liet hij achter.

De terugmarsch naar Indrapoeri, die in den namiddag ondernomen werd, geschiedde door de moekim Moeroeë heen, alwaar vele loopgraven en versterkingen op verschillende heuveltoppen werden aangetroffen en onze troepen herhaaldelijk flankvuur ontvingen, vooral van de ten oosten op heuvels in de moekim Maheng en achter de Kroeng Pengapit zich opgesteld hebbende vijanden. Tegen den avond was de geheele van Indrapoeri uitgerukte colonne aldaar terug. De gedeelten, welke van Kotta Radja gekomen waren, keerden den 17den Februari derwaarts terug.

Onze verliezen bij de besproken gevechten bedroegen den eersten dag 10 gewonden, en den tweeden dag 2 gesneuvelden en 9 gewonden, allen militairen beneden den rang van officier. Gesneuveld waren 1 Europeesch sergeant en 1 Amboineesch marechaussee; gewond 10 Europeanen, 4 Amboineezen en 5 inlanders.

Den 23sten Februari rukten 5 compagnieën infanterie, met eenige cavalerie en artillerie, van Indrapoeri uit in de richting der Kroeng Pengapit. De vrij talrijke vijand moest zijne heuvelversterkingen bij Aloewah Mangreng prijsgeven; bij den terugmarsch werden 6 vijanden neergeschoten, terwijl aan onze zijde 4 Europeesche fuseliers gewond werden.

Vier dagen later maakte eene colonne van nagenoeg gelijke sterkte — alleen bevonden zich daarbij nog een peloton infanterie met repeteergeweren (van Kotta Radja gezonden en den 28sten reeds weder derwaarts teruggekeerd) en een detachement genietroepen — een tocht van Indrapoeri door Moeroeë, Maheng en Ayer Alang tot aan Gleiëng, en verwoestte alle nog aanwezige vijandelijke versterkingen en nederzettingen tot aan het hooggebergte; het verzet was zwak. Aan onze zijde werden gewond 1 Europeesch sergeant, zoomede 1 Europeesch en 1 Amboineesch fuselier. De majoor-commandant der colonne kreeg een schampschot.

Ook in het landschap Lepong, waar luidens ingekomen berichten benden van T. Oemar andermaal versterkingen hadden aangelegd en het naar de IV en VI Moekim terugkeerend volk beroofden, werd omstreeks dezen tijd opnieuw geageerd, en wel door eene uit Kotta Radja over zee afgezonden colonne, bestaande uit het korps marechaussee, één compagnie infanterie en een detachement genietroepen met ambulance, in samenwerking met één compagnie infanterie uit het kampement te Loknga (Kroeng Raba), welke laatste troepenafdeeling daartoe in den avond van 26 Februari afmarcheerde, met de bedoeling de zuidelijker (in de Poeloet-bani) landende colonne van Kotta Radja tijdig te

ontmoeten om de nabij de Lepong-rivier opgerichte vijandelijke versterkingen in den ochtend van den 27sten met vereende krachten aan te tasten. De over zee gekomen colonne werd noch bij hare ontscheping, noch ook bij het begin van haren opmarsch door den vijand bemoeielijkt; wel werden hier en daar versterkingen aangetroffen en doorzocht, maar deze bleken alle verlaten te zijn. Op de sawah bij Blang Meh gekomen, werd de colonne door een luttel aantal vijanden beschoten, waardoor 1 marechaussee (inlander) werd gewond, die later aan zijne kwetsuren overleed. Tegen 9 uur 's morgens werd het verband verkregen met de compagnie uit Lokuga, die reeds Lam Oesa en de versterking Releung — deze laatste na korten tegenstand — had bezet. De vijand liet dezen dag 1 doode en 2 achterlaadgeweren in onze handen. Door de marechaussees werd het bivak betrokken te Pantoen, werwaarts zij waren opgerukt om te trachten T. Nanta Rajoet in handen te krijgen, die echter bleek reeds gevlucht te zijn. De overige troepen bivakkeerden te Lam Oesa, terwijl de compagnie uit Lokuga nog denzelfden dag naar haar kampement terugkeerde. Te Lam Oesa ging de nacht rustig voorbij, doch de marechaussees, in den ochtend van den 28sten aldaar van Pantoen teruggekeerd, hadden 3 gewonden bekomen (1 Amboinees en 2 inlanders).

Nog dienzelfden ochtend werd van Lam Oesa opgerukt, na aantrekking van eene daartoe uit Lokuga afgezonden vivrescolonne met een deel harer dekking (1 officier en 25 man), ten einde den zoogenaamden Glé Moelam-pas te verkennen en zoo door het gebergte heen het gebied der XXII Moekim te bereiken. Gedurende het eerste gedeelte van den marsch, na het overtrekken van de Lepong-rivier, loste de vijand eenige schoten op de colonne. Alle huizen en de voorraden gesneden padi binnen het bereik van den troep werden verbrand. Bij Pantoen, dat gelegen bleek te zijn op den rechteroever der Kroeng Sarahmameh, vielen weder eenige schoten, doch de vijand was spoedig verdreven. Het huis van T. Nanta Rajoet werd verbrand, evenals vele verder langs den oever der Sarahmameh aangetroffen woningen. Om 2 uur 's namiddags werd Senere bereikt, het punt, waar het voetpad van de rivier afgaat om een bergrug te volgen, welke geheel tot de waterscheiding doorloopt. Bij de bestijging van het gebergte ontmoette men 3 met klewangs gewapende Atjehers, waarvan er één werd aangeschoten en gevangen gemaakt. Na ter weerszijden van het voetpad het bivak te hebben betrokken en den volgenden ochtend (1 Maart) de waterscheiding, waar eene vrij uitgestrekte met bosch bedekte vlakte werd aangetroffen, te hebben bereikt, begon nu, langs een zeer moeielijk pad, de afdaling naar de XXII Moekim. Den geheelen dag werd niemand gezien. Op eene plaats bij stroomend water gelegen, Menaloeng geheeten, werd de nacht doorgebracht en den 2den Maart de bovenloop der Kroeng Toean di Taleuh bereikt. Deze rivier werd gevolgd; onderweg één Atjeher neergeschoten en één gevangen genomen, die verder den weg wees naar enkele vijandelijke nederzettingen, bij het doorzoeken waarvan twee Atjehers neergeschoten en eenige wapenen buitgemaakt werden. In één dezer nederzettingen werd gebivakkeerd. Gedurende den nacht vielen een drietal schoten, doch de vijand staakte het vuur, toen hij bemerkte dat een der naastbijzijnde bergtoppen door militairen was bezet. Den volgenden morgen (3 Maart) werd de tocht verder voortgezet langs het voetpad, dat volgens den gids naar Tjot Basetoel voerde. Eenige onderweg aangetroffen vijandelijke nederzettingen werden verbrand, een tweetal Atjehers neergelegd en een paar geweren buitgemaakt. Gedurende dezen marsch, waarbij de troepen reeds in den voormiddag Tjot Tjoet in de XXII Moekim en van daar den grooten weg bij Tjot Basetoel bereikten, deed de vijand slechts enkele schoten, welke geen nadeel deden. Over Samahani en Lambaroe keerde de colonne dien dag te Kotta Radja terug, en daarmede was de moeielijke tocht door den Glé Moelam-pas volbracht.

In April werd een nieuwe tocht naar Lepong en tevens naar het hooger reeds genoemde landschap Lohong ondernomen, omdat in beide landschappen T. Oemar's benden weder van zich lieten hooren. Vooral in Lohong bedreigden zij de goedgezinden onder hoofden en bevolking, zoodat het dan ook aan invloeden van die zijde werd toegeschreven dat de uitvoer van vee tot verdere kwijting der aan Lohong opgelegde boete (zie blz. 57 hiervóór) zoo traag vorderde. Omtrent bedoelden tocht, ondernomen door twee colonnes, die van Olehleh over zee werden vervoerd, de eene, bestaande uit 2 compagnieën infanterie, naar Kwala Poeloet (Lepong), en de andere, samengesteld uit 3 compagnieën, naar Kwala Poeding (Lohong), is het volgende te melden.

De eerste colonne ontmoette bij hare ontscheping, in den nacht van 10 op 11 April, geen tegenstand; de andere, welke in den nacht van 11 op 12 April aan wal dacht te gaan, ondervond daarbij vertraging, o. a. door de zware branding, zoodat zij, nadat eenige aan het strand opgestelde vijanden door het vuur van het flottieljevaartuig *Bali* waren verdreven, eerst bij het aanbreken van den dag ontscheepte, en wel een deel ten zuiden van Kwala Poeding bij Paseh en de rest in de Petoeloetbaai. De colonne, die door Lepong zou trekken, ontving eerst vuur na het overtrekken van de Kroeng Sarahmameh en bij het voortrukken door het dal van Lamtih, ten gevolge waarvan 1 inlandsch fuselier sneuvelde en 1 Europeesch fuselier en 1 inlandsch hoornblazer gewond werden. Het bivak werd aan den voet van den Glé Sarang betrokken, vanwaar den volgenden dag naar Kroeng Kaba werd opgerukt, welke plaats na een zwaren tocht over het gebergte des namiddags bereikt werd en aanvankelijk tot uitgangspunt bleef dienen om in die streek te patrouilleeren.

De bij Paseh gelande troepenafdeeling rukte aanstonds naar Poeding op, en had al spoedig zoo in het front als in den rug vijandelijk vuur te doorstaan, waardoor 1 inlandsch fuselier sneuvelde en 1 officier, zoomede 2 fuseliers (1 Europeaan en 1 inlander) gewond werden. Daar het, wegens het moeielijke rotsachtige terrein, niet gelukte den vijand te verdrijven, werd des namiddags te 1 uur de troep verzameld en rukte men, na eenige rust, over Paseh naar Lo Petoeloet op om zich bij de rest der colonne te voegen, die aldaar in de kedei het bivak had betrokken.

De colonne in Lepong had op hare verdere tochten aldaar geen vijandelijke ontmoetingen. Overal waar de troepen kwamen, was de bevolking rustig in hare kampongs. [1]) Ook in Lohong was, na het vuurgevecht bij Poeding op den 12den, geen schot meer gevallen. Dat Oemar's benden afgetrokken waren, bleek bij een op 16 April naar den bovenloop der Poeding-rivier ondernomen tocht, toen niets van den vijand werd bespeurd. Alleen in het gebergte ten oosten van Gentoet, waar onze troepen in Januari te voren geageerd hadden, hielden zich nog verscheidene lieden uit die kampong op, die weigerachtig bleven terug te keeren. Daarom werd den 20sten naar Lo Blang Besoi opgerukt, waarbij 3 vijanden neergeschoten en eenigen gevangen genomen werden, terwijl enkele geweren met munitie werden buitgemaakt.

De geheele expeditionaire macht was inmiddels in Lohong samengetrokken, waar zij, in het belang der getroffen maatregelen om de opgelegde boete verder geïnd te krijgen, over twee vlak bij elkaar gelegen bivaks verdeeld was: 2 compagnieën te Lo Petoeloet en 3 compagnieën te Tamoen. Af en toe werd gehoord van de aanwezigheid van kleine benden, maar onze patrouilles mochten er niet in slagen den vijand veel afbreuk te doen. Eene op 11 Mei naar het gebergte uitgezonden colonne van 2 compagnieën geraakte in vuurgevecht met eene vijandelijke bende, welke den weg over dat gebergte naar Daja, waar T. Oemar zich scheen op te houden, bewaakte. Bij dit treffen werden aan onze zijde gewond 1 officier en 3 Europeesche fuseliers. Van de aan het landschap opgelegde boete kwam intusschen, zij het niet zonder pressie, weder een goed deel binnen. Toen het verschuldigde op een derde gedeelte na was aangezuiverd, werden termen gevonden om het nog te innen bedrag van $ 10000 voor de helft kwijt te schelden en voor de afbetaling van de wederhelft een jaar tijd te laten. De troepen keerden den 12den en 13den Mei over zee naar Olehleh terug.

In de sagi der XXVI Moekim kwamen in den laatsten tijd onze, zoo van uit de linie als van Tjot Mantjang uitrukkende patrouilles geen vijanden op het spoor, ofschoon geruchten bleven loopen dat zich eene bende in de III Moekim Lamreh ophield, en dat in de XIII Moekim Toengkoeb de bevolking in onrust werd gehouden, zoo door de komst van bendehoofden als door verspreiding van vrees aanjagende brieven. Aan de consolideering der rust in genoemde sagi en zijdelings ook aan het tegengaan van het verzet der in de aangrenzende benedenstreken van de sagi der XXII Moekim zich vertoonende benden zal ten goede komen de tijdelijke legering aan de Kroeng Raijabaai van eene aan de posten in de geconcentreerde linie ontleende troepenmacht (1 compagnie infanterie en een detachement vestingartillerie, benevens een officier van gezondheid met eenig hospitaalpersoneel), waartoe op 14 Mei jl. is overgegaan.

Dat inmiddels aan de sabil-benden in verschillende streken van laatstgemelde sagi ook in den laatsten tijd gevoelige slagen werden toegebracht, kan uit het volgende blijken.

---

[1]) In de eerste dagen van Juni jl. werd bij een marsch naar Ritiëng (Lepong) eene vijandelijke bende uit eene benting aldaar verdreven, bij welke gelegenheid zwaar gewond werd de sedert aan zijne wonden overleden 1ste luitenant der infanterie L. Weber.

In de streken bezuiden Samahani (westelijk deel der XXII Moekim) was toen de voornaamste gebeurtenis het sneuvelen van het bendehoofd T. Tjoet Machmoed Lamtengah (21 Maart), bij gelegenheid van een nachtelijken overval door 6 brigades marechaussees van Machmoed's schuilplaats te Lamdoesoen, in het hooggebergte bezuiden Mampreh-West, waarbij ook nog 7 zijner volgelingen het leven lieten. Zijne geheele vestiging, waaronder huizen van bij de 20 M. lengte, werd verbrand, terwijl verschillende soorten van vuurwapenen en veel munitie werden buitgemaakt. Deze welgeslaagde overval kostte ons geen enkel verlies. Sedert werd in dit gedeelte der XXII Moekim door onze patrouilles weinig meer van vijandelijke benden bespeurd.

Noordelijker, in de V Moekim Montassik en in het gebergte ten oosten daarvan, trachtten de daar huizende kwaadwilligen, ondanks de vele hun, laatstelijk nog in Februari, toegebrachte slagen, zich weder te versterken, maar ook hier werd hun geen rust gelaten, daar in Maart en April herhaaldelijk, nu eens van Tjot Mantjang, dan weder van Indrapoeri, werd uitgerukt, vooral naar Kotta Ba Thenë, omdat in die streek toen opnemingen plaats hadden. De onzen werden wel beschoten, maar gewoonlijk op grooten afstand en zonder dat nadeel geleden werd. Den 21sten Maart vond eene colonne uit Indrapoeri gelegenheid om zonder veel tegenstand eene nieuwe versterking bij Kotta Ba Thenë te nemen, welker in haast vluchtende bezetting één gewonde en eenige geweren met munitie achterliet. De benting werd opgeruimd. Door eenige den troepen op hun terugmarsch nagezonden schoten werd een Europeesch fuselier licht gewond. Een paar weken later (10 April) gelukte het aan een detachement uit Indrapoeri om in het gebergte ten oosten der V Moekim Montassik, waar de hiervóór genoemde Potjoet Mat Tahir zich weder gevestigd had, na een kort maar levendig gevecht, den vijand mede te verdrijven en zijne versterkingen te slechten, waarbij 1 Amboineesch fuselier eene schotwond en 1 officier en 1 Amboineesch fuselier randjoe-wonden bekwamen. Eene vrij belangrijke hoeveelheid achterlaadmunitie werd buitgemaakt. Na het verbranden van de benting keerde de colonne over Kotta Ba Thenë terug, zonder door den vijand te worden verontrust. Eenige dagen te voren wist'n de marechaussees eenige kwaadwilligen te Ba Tjara in het gebergte ten zuidwesten van Kotta Ba Thenë te overvallen, van wie er 3 werden neergeschoten. Toen in de laatste dagen van April de hier vermelde streken nader werden doorzocht, werden geen of zoo goed als geen vijandelijkheden ondervonden.

Niet minder bleven onze troepen zich vertoonen, ook volgens de rapporten over Mei (voor zooveel tijdens de afsluiting van deze paragraaf hier te lande reeds ontvangen), in de streken zuidelijk en oostelijk van Indrapoeri gelegen. Zoo werd den 12den Maart, nadat de mobiele colonne te Indrapoeri te dien einde met eenige infanterie en cavalerie uit Kotta Radja was versterkt, opgerukt naar Lamloöt, op den linkeroever der Atjeh-rivier, welke moekim, hiervóór reeds een paar malen genoemd, als een der voornaamste brandpunten van het verzet in de bovenstreken was te beschouwen. De troepenmacht, bestaande uit 5 compagnieën infanterie, 1 peloton bewapend met repeteergeweren, 2 pelotons cavalerie en 1 sectie artillerie, marcheerde, na de Atjeh-rivier te zijn overgezet, zuidwaarts langs den rechteroever der Djerir-rivier over Ritiëng naar Siroen, eene kampong ten zuiden van Kandarioeng in de moekim Lamloöt. Nabij Siroen had een kort maar scherp vuurgevecht plaats; overigens werd geen tegenstand ondervonden. Bij deze plaats, aan de Kroeng Kemiroe gelegen, werd gebivakkeerd. Den volgenden dag werd voortgerukt in noordoostelijke richting naar Lamkarang, waar eene bende huisde, die aan de overzijde der Atjeh-rivier had stelling genomen. Deze bende werd na een vrij hevig vuurgevecht verdreven, waarop de rivier overgetrokken en door Aijer Alang en Moeroeë naar Indrapoeri teruggekeerd werd. Aan onze zijde werden 5 Europeesche militairen gewond (1 fuselier, 2 cavaleristen en 2 kanonniers).

Den 24sten Maart werd weder naar de Kroeng Kemiroe en omstreken opgerukt, waartoe aan de troepen van Indrapoeri eene met repeteergeweren gewapende compagnie infanterie uit Kotta Radja was toegevoegd. In 't geheel bestond de uitgerukte macht, die in twee colonnes met zoo breed mogelijk front langs beide oevers der Atjeh-rivier marcheerde, uit 6 compagnieën infanterie, 1 peloton cavalerie en 1 sectie artillerie. De colonne op den rechteroever drong door tot Lamtjot-Lamprei en kreeg geen enkel schot; die op den linkeroever rukte tot Lamkarang op en ondervond zwakken tegenstand. Alleen bij de kampong Kemiroe hield de vijand vrij lang stand ondanks het vuur der repeteergeweren en de kartetsschoten der artillerie. Toen echter de infanterie in de Kemiroe afdaalde, vluchtte hij overhaast, één gesneuvelde in onze handen latende. Bij het doorzoeken van de kampongs Lamkarang en Lambengah, die verlaten waren, werden twee geweren gevonden. Tegen 3 uur in den namiddag namen beide colonnes, ook nu benoorden en bezuiden de Atjeh-rivier, den terugmarsch aan, waarbij enkele schoten vielen. In 't geheel hadden wij twee gewonden (1 Europeesch korporaal en 1 Europeesch fuselier).

Eenige dagen later (den 30sten Maart) rukte weder eene colonne benoorden dit gedeelte der Atjeh-rivier uit (5 compagnieën infanterie, 2 pelotons cavalerie, 1 sectie artillerie en een detachement genietroepen), en wel naar Gleiëng, waar volgens ingekomen berichten eene nieuwe benting was opgeworpen en bezet. Tot de Pengapit-rivier kon reeds gebruik worden gemaakt van den in aanleg genomen karreweg ter verbinding van Indrapoeri met Selimoen (verg. blz. 8 hiervóór). Na de Pengapit te zijn overgetrokken, volgde de troep het heuvelterrein Lamtjot-Lamprei. Eerst toen vielen enkele schoten uit de kampongs Lambengah en Lamkarang, terwijl bij het naderen van Gleiëng de zelfstandig verkennend optredende cavalerie eenig vuur kreeg uit de aldaar opgerichte benting, die zich bevond op een heuvel nabij de Kroeng Kir. Bij de nadering van de hoofdtroep vluchtte de vijand echter zonder verderen weerstand te bieden. De versterking werd verbrand en daarna de terugmarsch aangenomen, die, behoudens enkele vijandelijke schoten op den tot Pengapit afgelegden weg, verder ongehinderd volbracht werd. De colonne had geenerlei letsel bekomen.

Een gevoelig verlies werd bij eene latere gelegenheid (in den nacht van 19 op 20 April) den vijand toegebracht, toen eene colonne uit Indrapoeri de op 12 Maart reeds bezochte vijandelijke kampong Siroen in de moekim Lamloöt overviel. Bij die verrassing liet de vijand 12 gesneuvelden, benevens een voorraad wapenen, in onze handen, terwijl op den terugmarsch der colonne nog 4 Atjehers door eenige in hinderlaag opgestelde militairen werden neergelegd. Aan onze zijde ontvingen 3 Europeesche fuseliers klewanghouwen, terwijl 1 Europeesch korporaal en 2 inlandsche fuseliers schotwonden bekwamen.

Tegen de laatst besproken moekims (Lamloöt en Gleiëng) werd ook in de eerste helft van Mei krachtig geageerd. In den nacht van den 13den op den 14den dier maand rukte eene colonne van Indrapoeri op naar de moekim Lamloöt, waar te Kemiri eene vijandelijke versterking was opgericht. Al spoedig werden de onzen met den vijand handgemeen, ten gevolge waarvan deze vluchtte, 3 dooden en eenige geweren in onze handen achterlatende. Later vielen nog twee gewapende Atjehers in eene hinderlaag. Daarna had een vrij hevig vuurgevecht met den talrijken vijand plaats, waarbij aan onze zijde 1 Europeesch sergeant sneuvelde en 4 Europeesche militairen (waaronder 2 gegradueerden), benevens 1 inlandsch fuselier gewond werden (4 hunner door klewanghouwen).

Een paar dagen later werd van Indrapoeri eene grootere macht naar Gleiëng afgezonden, namelijk in den nacht van 15 op 16 Mei 4 compagnieën (waarvan 1 met repeteergeweren bewapend), in den ochtend van den 16den gevolgd door nog 1 compagnie met cavalerie en artillerie. Bij Tjot Glé (Gleiëng) had namelijk de vijand drie bentings bezet, respectievelijk onder Panglima Polim, Tengkoe Lam Oe en T. Machmoed Anak Baté. Inzonderheid bij het vermeesteren van de benting van laatstgenoemde werd hevige tegenstand ondervonden, terwijl de vijand ons ook uit de beide andere versterkingen verliezen toebracht. Op den terugtocht werden onze troepen voornamelijk uit het terrein ten zuiden van de Atjeh-rivier beschoten. Onze verliezen op den 16den bedroegen 19 gesneuvelden, namelijk de kapitein der infanterie H. Jacobs en 18 onderofficieren en minderen (op 5 Amboineezen na allen Europeanen), zoomede 55 gewonden (zonder te rekenen een 10-tal die schampschoten of matte kogels bekwamen), namelijk 4 officieren en 51 onderofficieren en minderen (46 Europeanen, 1 Afrikaan, 3 Amboineezen en 1 inlander), van welke 55 gewonden er 8 aan hunne kwetsuren overleden; de kapitein der infanterie G. M. P. Schepper en 7 Europeesche fuseliers. Volgens later ingekomen berichten zou de vijand 93 dooden en gewonden bekomen hebben. In de benting van T. Machmoed Anak Baté werden 36 lijken gevonden, waaronder dat van een in Juli 1896 gedeserteerden Europeeschen fuselier. Behalve eenige blanke wapens en munitie vielen ons in handen 12 achterlaad- en 20 voorlaadgeweren.

Gevoegelijk kunnen hier nog enkele algemeene mededeelingen met betrekking tot de troepenmacht in Atjeh volgen.

In verband met de in April en Mei 1896 derwaarts gezonden versterking aan infanterie en hulpwapens (zie vorig verslag, blz. 6 en 8), op welke troepenvermeerdering vooralsnog slechts in

zoover teruggekomen is dat in Augustus 1895 naar Java teruggekeerden het 5de bataljon infanterie en één van de twee gezonden bergbatterijen, was de troepenmacht in Atjeh en onderhoorigheden op de drie onderstaande tijdstippen samengesteld als volgt (de cijfers, nevens de sterkte der onderofficieren en minderen tusschen haakjes geplaatst, wijzen het aantal Europeanen aan):

	1 Jan. 1896.		1 Juli 1896.		1 Jan. 1897.	
	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.
Staf	7	„ („)	8	„ („)	9	2 (2)
Infanterie	130	4502 (1695)	210	6654 (2850)	203	5935 (2362)
Cavalerie	3	83 (83)	6	170 (170)	5	139 (139)
Artillerie	24	384 (233)	32	729 (437)	23	599 (310)
Genie	8	71 (47)	11	171 (92)	10	116 (66)
Marechaussees	4	243 (16)	1	188 (13)	4	228 (15)
Administratie	15	44 (44)	21	51 (51)	19	52 (52)
Geneeskundige dienst	29	248 (118)	33	267 (134)	39	270 (139)
Tot de opgegeven wapens en diensten behoorende, maar verpleegd in de zieken-inrichtingen in Atjeh	4	239 (100)	10	501 (303)	5	535 (295)
	224	5814 (2336)	332	8731 (4050)	323	7876 (3410)

Naar gelang de troepen in Groot-Atjeh in of buiten de geconcentreerde linie gelegerd waren, was de verdeeling aldus:

	1 Jan. 1896.		1 Juli 1896.		1 Jan. 1897.	
	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.	Officieren, enz.	Onderofficieren en minderen.
Kotta Radja en voorwerken	112	2546 (1327)	243	5887 (3088)	172	3437 (1661)
Posten in de geconcentreerde linie, met Olehleh *a*)	59	1714 (461)	64	2015 (663)	60	1742 (487)
Tijdelijke posten daarbuiten *b*)	26	777 (317)	*c*)	*c*) *c*)	63	1937 (1010)
In Groot-Atjeh	197	5037 (2105)	307	7902 (3751)	295	7116 (3158)
Posten op de eilanden Bras en Weh	6	172 (51)	5	206 (84)	6	171 (48)
Zeeposten (in de Onderhoorigheden)	21	605 (177)	20	623 (215)	22	589 (204)
Totalen als boven	224	5814 (2336)	332	8731 (4050)	323	7876 (3410)

a) Buiten den zeepost Olehleh zijn de 15 andere (zie de kaart bij het Koloniaal Verslag van 1894): in de zuidwesterlinie Lamlih, Lamdjamoe, Blang en Ketapan Doea; in de zuiderlinie Lampeneroet, Laoreng en Lambaroe, en in de oosterlinie Stroen, Lampermei, Tjot Iri, Koempat, Boekit Karang, Lamjong, Pekan Kroeng Tjoet en zeepost Kotta Pohama.

b) De door onze troepen op 1 Januari 1896 in de toenmalige buitenlinie bezette posten waren: in de XXV Moekim Tjot Goeë, Lamkoenjit en Biloel; in de XXII Moekim Anagaloeng, Senelop, Lamsoet en Lambarih, en in de XXVI Moekim Kroeng Gloempang, Tjot Rang en Toengkoeb. Deze allen, met uitzondering van het dicht bij de zuiderlinie gelegen Tjot Goeë, werden echter in April 1896, kort na den afval van Toekoe Oemar, opgeheven en geslecht (verg. vorig verslag, blz. 7).

In den loop van de tweede helft van 1896 werden tijdelijke kampementen gevestigd (zie blz. 6 hiervóór): te Loknga in de XXV Moekim, te Samahani en Indrapoeri in de XXII Moekim, en te Tjot Mantjang in de XXVI Moekim. Op 1 Januari 1897 was Loknga bezet door 19 officieren, 1 onderluitenant en 545 onderofficieren en minderen, Samahani (met Indrapoeri) door 18 officieren, 2 onderluitenants en 706 onderofficieren en minderen, en Tjot Mantjang door 19 officieren, 1 onderluitenant, 1 adjudant-onderofficier dienstdoend 2de-luitenant, benevens 602 onderofficieren en minderen. De bezetting van den hiervóór bedoelden tijdelijken post Tjot Goeë bestond op 1 Januari 1897 uit 2 officieren en 84 onderofficieren en minderen. Te Loknga, Indrapoeri, Tjot Mantjang en Tjot Goeë waren onder de opgegeven bezettingen (overigens uitsluitend infanterie) detachementen van 10 à 11 man artillerie begrepen, waarbij 1 officier en 1 adjudant-onderofficier dienstdoend officier van gemeld wapen.

c) Op 1 Juli 1896 bestond, buiten de linie, geen andere post dan Tjot Goeë, doch uit de hier te lande voorhanden opgaven blijkt niet het juiste cijfer van de toenmalige bezetting, noch ook of deze aan de troepenmacht te Kotta Radja, dan wel aan garnizoenen der geconcentreerde linie was ontleend.

Als een maatregel van jongeren datum met opzicht tot de samenstelling der troepenmacht in Atjeh is hier tevens gewag te maken van de bij gouvernementsbesluit dd. 13 Januari 1897 n°. 1, onder nadere en sedert verleende Koninklijke goedkeuring, bevolen uitbreiding — voorloopig alleen voor het jaar 1897 — met 1 officier en 120 onderofficieren en minderen (6 Europeanen en 114 niet-Europeanen) van het korps marechaussee in Groot-Atjeh, zoodat de sterkte van dit boven de formatie van het leger gevoerde korps zal kunnen bedragen 5 officieren en 362 onderofficieren en minderen (20 Europeanen en 342 niet-Europeanen), terwijl in verband met de diensten, waartoe de marechaussees zich in den jongst verloopen tijd reeds geroepen zagen en ook verder gebezigd zullen dienen te worden, bij hetzelfde besluit, de bepaling dat het korps ter beschikking is van den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden „tot het verrichten van politiediensten binnen de geconcentreerde stelling in Groot-Atjeh" (zie art. 3 van het in de Algemeene Orders van 1890 onder n°. 26 opgenomen reglement) in dier voege is gewijzigd: dat het gebezigd kan worden „tot het verrichten van politiediensten en van die handelingen van den kleinen oorlog, waartoe het korps door zijne gedetailleerde kennis van het terrein en zijne vertrouwdheid met de bevolking in het bijzonder geschikt is."

Ook afgescheiden van de door deze uitbreiding mogelijk geworden legering van eenige brigades marechaussees op een paar posten in de geconcentreerde linie, was het denkbeeld in overweging om de infanterie-bezetting van sommige posten in de linie te verminderen en eenige van die posten geheel op te heffen. In afwachting van de daaromtrent door den gouverneur van Atjeh aangekondigde voorstellen is intusschen aan de bezetting der bedoelde posten, zooals hooger gezegd, alvast ontleend de noodige troepenmacht voor den in Mei jl. opgerichten tijdelijken post aan de Kroeng Raija-baai.

Onze weerkracht in de XXII Moekim zal merkbaar worden verhoogd wanneer de transporten naar onze kampementen aldaar (Samahani en het verder gelegen Indrapoeri) per stoomtram kunnen geschieden. De aanleg van eene trambaan in die richting, namelijk van het beginpunt Lambaroe in de geconcentreerde linie tot Glé Kambing aan den linkeroever der Atjehrivier tegenover Indrapoeri, is reeds onderhanden genomen; verg. ook wat op blz. 8 hiervóór is gezegd nopens den aanleg van een karreweg van Indrapoeri naar Selimoen.

In verband met de grootere troepenmacht gedurende 1896 in Atjeh aanwezig, waren ook de mutatiën aanzienlijker dan gewoonlijk. Ter aanvulling van de door evacuatie, pasporteering, gageering, overplaatsing, overlijden als anderszins ontstane mutatiën kwamen gedurende 1896 in Atjeh 7455 militairen (waaronder 178 officieren) aan, terwijl in de vier voorafgegane jaren 1892 t/m 1895 de gezonden aanvulling achtereenvolgens had bedragen 4893, 4470, 3853 en 6069, daaronder respectievelijk 133, 104, 125 en 118 officieren. Hoeveel Europeanen zich bevonden onder de in 1896 voor Atjeh bestemde suppletie is uit de ditmaal ontvangen gegevens niet op te maken; in de jaren 1892 t/m 1895 beliep hun aantal (met inbegrip van de officieren) achtereenvolgens 1749, 1775, 1494 en 2275.

Bali en Lombok.

Op het eiland Bali behoefde het sedert de tweede helft van 1894 (zie het verslag van 1895, blz. 42 en 64) te Singaradja gelegerde observatiekorps in 1895 geen enkele maal handelend op te treden, en daar er, ook naar het oordeel van den resident, geen reden bestond de militairen langer op Bali te doen verblijven, werd bij gouvernementsbesluit dd. 24 November 1896 n°. 4 machtiging verleend de colonne van daar terug te roepen. De tot het observatiekorps behoorende troepen verlieten dientengevolge in het laatst van December het eiland. Volgens mededeeling van het legerbestuur werd gedurende de aanwezigheid van de bedoelde colonne op Bali een ruim gebruik gemaakt van de gelegenheid om onze kennis van land en volk te vermeerderen.

Door de op Lombok — te Ampenan en Mataram in het westelijk gedeelte des eilands — gelegerde troepen werd aanhoudend gepatrouilleerd: in noordelijke richting tot Kekait, in zuidelijke richting tot Koeripan en in oostelijke richting tot p. m. 6 paal ten oosten van Narmada.

In de tweede helft des jaars zag een deel der bedoelde militairen zich geroepen om de politiemacht en de bevolkingspatrouilles te steunen in haar optreden tegen eenige benden kwaadwilligen. Hiertoe en tot steun der goedgezinden was van Juni 1896 tot April 1897 te Praja (Midden-Lombok) en van October tot omstreeks medio November te Sisi (Oost-Lombok) eene tijdelijke militaire bezetting gelegerd. In de omstreken van Praja en Batoe Kliang, waar de weerspannigen het eerst waren opgetreden, leverde de gesteldheid van het terrein (uitgestrekte geaccidenteerde bosschen) eigenaardige moeielijkheden op om met succes tegen de benden te ageeren, zoodat de tot opvatting van de hoofden van het verzet aanvankelijk van Ampenan ontboden kleine militaire macht zich in hoofdzaak bepalen moest tot het

bezetten van Praja ten einde aanstonds hulp te kunnen verleenen, indien die gevraagd werd Twee malen waagde niettemin een deel der weerspannigen zich in de dessa. Ook werd een zich op de passar bevindende ongewapende Europeesche soldaat overhoop gestoken. Hoewel bij de pogingen tot opsporing van de overmoedigen, de hoofdleiders wisten te ontkomen, leed de bende een verlies van 3 dooden en 3 gevangenen. Het werd raadzaam geacht de bezetting eenigszins op te voeren (in 't geheel, met inbegrip van 7 officieren, tot 151 man en 2 bergkanons) en het bivak te versterken. Het verzet nam intusschen van lieverlede toe.

Militaire en bevolkingspatrouilles trachtten de benden voortdurend te vervolgen, haar nergens met rust te laten en zooveel mogelijk verliezen toe te brengen, maar tot geregelde gevechten kwam het niet, daar de kwaadwilligen, na enkele schermutselingen, zich in de dichtste gedeelten der bosschen terugtrokken, waar het moeielijk viel hen te achterhalen. Enkele malen beschoten zij het bivak te Praja. Nadat de opstandelingen den 14den Augustus een inval hadden gedaan in de dessa Batoe Kliang en een deel daarvan verbrand hadden, stootten zij den volgenden dag op het onverwachts bij het gehucht Aik Moal, ten noorden van de Prajasche bosschen, op eene militaire patrouille van 1 officier en 20 man. De patrouille kreeg 4 gewonden, waarvan 1 spoedig overleed. Ofschoon de bende, welke wel op 200 man geschat werd, belangrijke verliezen had geleden, hadden die haar niet belet gedurende eenige uren onze patrouille omsingeld te houden, totdat twee nieuwe patrouilles van Praja de opstandelingen tot den aftocht dwongen. Onderricht geworden dat de vijand aanstalten maakte voor eene blijvende vestiging bij Aik Gamang, ten noordwesten van Praja, werden een paar infanterie-patrouilles met cavalerie op verkenning uitgezonden. Onderweg ontspon zich een vuurgevecht, ten gevolge waarvan de opstandelingen tot bij Aik Gamang werden teruggedreven (7 September). Hier vluchtte de bende, en toen de onzen binnen de vestiging kwamen, was er niemand die eene poging deed om stand te houden. Er werden eene kleine lilla, eenige lansen, een 4-tal geweren en eenige munitie gevonden. De pondok der opstandelingen, die één doode hadden achtergelaten, werd in brand gestoken en de zwakke versperringen of versterkingen werden opgeruimd. De vijand, wel wetende met zijne gebrekkige bewapening tegen de militaire patrouilles geen stand te kunnen houden, bepaalde zich sedert tot een voor onze troepen wel is waar bloedeloozen, doch niettemin vermoeienden guerrilla-krijg.

Eindelijk begonnen de voornaamste leiders van het Praja'sch verzet het hoofd in den schoot te leggen en verboden hun volk verdere ongeregeldheden te plegen, waarna voorloopig de operatiën tegen hen gestaakt werden. Een zeker deel scheidde zich echter van de tot inkeer gekomenen af om elders het verzet voort te zetten. Steun gevonden hebbende in een drietal in de omstreken van de controleursstandplaats Sisi (Oost-Lombok) gelegen dessa's, welker hoofden zich onder de bevelen en maatregelen van het Europeesch bestuur kwalijk konden schikken, beraamden de kwaadwilligen, die Praja verlaten hadden, gezamenlijk met de bedoelde nieuwe elementen, een aanslag op onze vestiging te Sisi, waarheen zij in den nacht van 28 op 29 September optrokken, onderweg o. a. de woning van den agent der Paketvaartmaatschappij in brand stekende en diens goederen roovende. Hoe onverwacht de aanslag ondernomen was, gelukte het toch aan de te Sisi aanwezige politiemacht, geholpen door de Europeesche bewoners, de aanvallers voor het oogenblik terug te drijven. Den 30sten kwamen zij echter opnieuw van verschillende kanten opzetten, klaarblijkelijk met de bedoeling Sisi te omsingelen. Zij werden echter met groot verlies (naar zeggen meer dan 20 dooden) teruggedreven naar den kant van Gandor (eene dessa halverweg Sisi en de havenplaats Laboean Hadji). Bij deze vervolging bewees vooral goede diensten, echter ten koste van één gesneuvelde en één gewonde, een klein detachement cavalerie, dat daags te voren, om zoo noodig de eerste hulp te verleenen, met den controleur van Praja te Sisi was aangekomen. Den 2den October bereikte ook Sisi een van Praja uitgezonden detachement van 50 man infanterie onder 2 officieren, doch deze macht behoefde niet meer handelend op te treden, daar het in den avond van 30 September ter reede Laboean Hadji verschenen oorlogsfregat *Atjeh*, op verzoek van het civiel bestuur, in den ochtend van 1 October eene landingsdivisie had ontscheept, sterk 4 officieren en 110 geweerdragenden, benevens de ambulance met 1 officier van gezondheid, welke, in vereeniging met de aanwezige cavaleristen en politiesoldaten, dienzelfden voormiddag via Sisi tegen de versterkte dessa Gandor was opgerukt en deze, nadat de versperringen tijdens het afgeven van eenige salvo's waren opgeruimd, zonder tegenstand was binnengetrokken. Na de dessa, die verlaten bleek, in de asch te hebben gelegd, had de expeditionaire macht haren marsch voortgezet naar de weerspannige dessa Terus, die echter niet in staat van tegenweer was gebracht en zich aanstonds onderwierp, waartoe een dag later te Sisi ook verschenen vertegenwoordigers van de mede in verzet geweest zijnde dessa Apitai. Den 3den October embarkeerde de landingsdivisie, daar tot verdere handhaving van de rust beschikt kon worden over de te Sisi gedetacheerde militairen van de tijdelijke bezetting van Praja, welke laatste inmiddels uit Ampenan tot de vereischte sterkte was aangevuld. Nadat de opgelegde boeten door de schuldige dessa's waren betaald en door een op grootere sterkte gebracht korps politiesoldaten in de veiligheid van Sisi en omstreken genoegzaam kon worden voorzien, keerden de aldaar voorloopig aangehouden troepen den 11den November naar Ampenan terug, de infanterie per paketboot, de cavalerie over land. De bezetting van Praja werd eerst in April 1897 opgeheven.

§ 5. *Korpsen niet rechtstreeks tot het leger behoorende.*

Schutterijen. Uit de 10 gewesten, waar (op 15 plaatsen) schutterijen bestaan, zijn aangaande de sterkte dier korpsen bij het einde der jaren 1895 en 1896 de volgende opgaven ontvangen. (Of de feitelijke sterkte, d. i. na aftrekking van de tijdelijk vrijgestelden, dan wel het volle eijfer der ingedeelden, dus met inbegrip van de laatstbedoelden, is opgegeven, kan uit de voor dit verslag ontvangen gegevens niet met voldoende juistheid worden nagegaan.)

GEWESTEN.	PLAATSEN.	31 Dec. 1895.		31 Dec. 1896.	
		Officieren.	Onder-officieren en minderen.	Officieren.	Onder-officieren en minderen.
Batavia	Batavia	28	a) 764	27	a) 711
Samarang	Samarang	19	a) 352	18	a) 315
Soerabaija	Soerabaija	25	a) 573	23	a) 534
Djokjokarta	Djokjokarta	2	53	2	40
Soerakarta	Soerakarta	4	80	4	58
Sumatra's Westkust	Padang	6	96	5	88
Celebes en onderhoorigh.	Makasser	3	93	3	86
Menado	Menado	7	381	7	365
Id.	Gorontalo	b)	b)	b)	b)
Amboina	Amboina	c) 19	c) 488	c) 10	c) 551
Id.	Saparoea	5	d) 181	5	d) 184
Id.	Hila	1	29	1	30
Id.	Kajeli	1	26	»	22
Id.	Neira	5	118	4	93
Id.	Aij	»	e) 16	»	e) 16
Ternate	Ternate	7	114	4	80
	Totalen	132	3376	122	3176

a) Ongerekend het korps muzikanten. Evenmin zijn medegerekend de tamboers of hoornblazers (inlanders), te Batavia 19, te Samarang 5 (op ult. 1895 6) en te Soerabaija 10.

b) Niet opgericht.

c) Hieronder ook artillerie-schutterij, namelijk op ult. 1895 3 officieren en 70 minderen, en op ult. 1896 3 officieren en 69 minderen. (Sedert medio 1897 — zie lager — is deze artillerie-schutterij opgeheven.) Een groot aantal der ingedeelden bij de infanterie-schutterij te Amboina is niet met geweren, maar met pieken gewapend (bij het einde van 1895 en 1896 achtereenvolgens 256 en 258 man).

d) Ook de schutterij te Saparoea bestaat gedeeltelijk uit piekeniers, wier aantal zoowel op ult. 1895 als op ult. 1896 42 bedroeg.

e) Gedetacheerd van Neira en niet in de voor die plaats opgegeven sterkte begrepen.

Dat bij de meeste schutterijkorpsen de sterkte op ult. 1896 kleiner was dan het jaar te voren [1]), is niet onwaarschijnlijk een gevolg van de ordonnantie dd. 15 September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 179), waarbij, met wijziging in zoover van enkele artikelen der verschillende schutterijreglementen, de leeftijd, waarop de schutterplichtigheid in Nederlandsch-Indië aanvangt, van 16 op 18 jaren werd gebracht, een maatregel waartoe de Indische Regeering meende te moeten overgaan ten einde de sterkte der bedoelde korpsen eenigszins te beperken en daardoor

1) Bij uitzondering wordt thans voor de schutterij te Amboina eene niet onbelangrijk grootere sterkte opgegeven dan op ult. 1895. Vermoedelijk is dit verschil toe te schrijven aan mindere volledigheid van het eijfer van ult. 1895.

over 't algemeen verbetering te brengen in den financieelen toestand der schutterijkassen, voor zoover zij bezwaard werden door uitgaven voor kleeding van onvermogende schutterplichtigen. [1]) In overeenstemming met den nieuwen leeftijdsgrens werd bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 9 ook gewijzigd de bepaling betreffende de verplichting tot aangifte voor de schutterij.

Bij wijze van verduidelijking der verschillende schutterijreglementen werd bij ordonnantie dd. 1 Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 81) nader bepaald dat, waar deze melding maken van onderofficieren, daarbij ook gedoeld wordt op de korporaals.

Was tot dusver alleen bij het reglement voor de schutterijen in de residentie Amboina het aantal personen, waaruit die korpsen moeten bestaan, vast bepaald (zie art. 16 van Indisch Staatsblad 1886 n°. 136), bij ordonnantie van 16 October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 204) werd ook de formatie der schutterij in de residentie Ternate (ter hoofdplaats) aan een vast cijfer gebonden, welke maatregel eene inkrimping van de feitelijke samenstelling met zich bracht, terwijl, om de schutterijkas te stijven, de overcompleete schutterplichtigen, op gelijken voet als de om andere redenen van persoonlijken schutterlijken dienst vrijgestelden, verplicht werden tot contributie. Bij eene tweede ordonnantie van 16 October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 206) werd voorts de contributie aan de schutterijkas te Ternate, voorloopig voor de jaren 1897 t/m 1899, in het algemeen verhoogd (voor hen die een vast inkomen genieten van ½ tot ¾ pct. van dat inkomen en voor andere contribuanten in gelijke verhouding).

Te rekenen van 1 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 109) is ook de samenstelling der schutterijen in de residentie Amboina, voor zooveel het korps ter hoofdplaats en dat te Kajeli op Boeroe betreft, niet onbelangrijk ingekrompen, tevens door opheffing van de compagnie vesting-artillerie te Amboina, en zijn de overcompleete schutterplichtigen — ook die bij de schutterijen te Saparoea, Hila en Neira — aan contributie onderworpen, in navolging van het bepaalde voor Ternate (zie hooger). Andere wijzigingen, bij die gelegenheid in het schutterijreglement voor genoemd gewest gebracht, zullen mede aan de schutterijkas aldaar ten goede komen, namelijk de verlenging van de schutterplichtigheid voor inlanders en vreemde oosterlingen van 39- tot 44-jarigen leeftijd, welke grens reeds geldt voor Europeanen, en de uitbreiding van het ressort der schutterijen te Amboina en te Neira tot eenige streken, die er nog niet toe behoorden, ten einde de aldaar gevestigde personen, die in de termen van schutterplichtigheid vallen, mede contributie te doen betalen. Ook werd de contributie van personen, die een vast inkomen genieten, aan een minimum gebonden, gelijkstaande met de laagste klasse van aanslag voor andere contribuanten, om de laatsten niet in ongunstiger conditie te doen verkeeren dan de eersten.

Het reglement op de schutterijen in de residentie Menado werd, te rekenen van 1 Juli 1897, op enkele punten, ook wat betreft de regelingen omtrent de contributie aan de schutterijkas, herzien en verduidelijkt bij ordonnantie van 27 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 146).

Met betrekking tot de schutterij te Batavia valt nog melding te maken van eene nadere regeling (verhooging) der toelagen, ten laste van de schutterijkas genoten wordende door den kwartiermeester, tevens officier van kleeding en wapening bij het korps, den bataljonsadjudant en den secretaris van den schuttersraad aldaar (Indisch Staatsblad 1896 n°. 131) en met betrekking tot de schutterij te Amboina van het gouvernementsbesluit dd. 17 Juni 1896 n°. 13, waarbij aan dit korps een uit Nederland te ontbieden nieuw vaandel is toegedacht.

Pradjoeri's. Deze geheel uit inlanders bestaande gewapende macht, welke — in even zoovele detachementen — op 54 plaatsen van Java werd aangetroffen en in gewone tijden slechts wacht- en transportdiensten had te verrichten, is bij de op 1 April 1897 in werking getreden reorganisatie der politie op Java en Madura (zie hoofdstuk J, afd. 1) opgeheven en vervangen door met bedoelde wacht- en transportdiensten te belasten politieoppassers (die afgescheiden van de gewone politieoppassers werden in dienst gesteld), zoomede voor een klein deel, namelijk enkel op een 10-tal 't verst van militaire garnizoenen verwijderde plaatsen, door korpsen gewapende politiedienaren van andere samenstelling dan de opgeheven detachementen pradjoerits. Het voor beide doeleinden gevorderde personeel is op eene veel kleinere sterkte kunnen worden bepaald dan de formatie der 54 detachementen pradjoerits bedroeg. Op ult. 1896 waren in dienst, buiten de 54 (tot het leger behoorende, maar daarbij „voor memorie" gevoerde) onderofficieren-instructeurs (Europeanen), 1970 pradjoerits (onderofficieren en minderen), zijnde 25 man minder dan de formatie.

Lijfwachten-dragonders ter beschikking van de hoven te Soerakarta en Djokjokarta en legioen van Pangeran MANGKOE NEGORO *in Soerakarta.* De detachementen dragonders te Soerakarta en Djokjokarta, welke geheel uit Europeanen zijn samengesteld, waren op ult. 1896 voltallig. Het eerste bestond uit 1 officier, 49 onderofficieren en minderen en 41 troepenpaarden (1 paard overcompleet); het detachement te Djokjokarta telde 1 officier, 53 onderofficieren en minderen en 44 troepenpaarden.

Aan het uitsluitend uit inlanders samengestelde legioen van MANGKOE NEGORO, organiek samengesteld uit 39 officieren, 816 onderofficieren en minderen, benevens 110 troepenpaarden, ontbraken op ult. 1896 1 officier, 6 manschappen en 49 troepenpaarden. De 810 onderofficieren en minderen waren verdeeld als volgt: 636 man infanterie, 72 man cavalerie en 67 man artillerie; de overige 35 man behoorden tot een klein africhtingsdepôt of tot de stalmuziek. Een kapitein der infanterie, daartoe tijdelijk boven de formatie van het leger gevoerd (verg. vorig verslag, blz. 51), bleef als instructeur bij het legioen gedetacheerd.

Barissans op Madura. Het uit 4 compagnieën bestaande korps barissans van Bangkallan, organiek sterk — met den staf — 18 officieren en 684 onderofficieren en minderen (allen inlanders), had op ult. 1896 een incompleet van 19 minderen. De barissankorpsen te Pamakassan en Sumanap, elk korps bestaande uit 2 compagnieën en organiek sterk 10 officieren en 345 onderofficieren en minderen, waren op dien datum compleet.

Voor de leiding en oefening waren, evenals in vorige jaren, aan elk der drie korpsen toegevoegd één kapitein en eenige onderofficieren der infanterie van het leger, welke instructeurs bij het leger gevoerd worden „voor memorie".

Ten einde de orde te handhaven tijdens het onderzoek der beschuldigden in eene geruchtmakende strafzaak te Sampang (zie vorig verslag, blz. 2) werden, op verzoek van den resident, gedurende ruim een drietal weken (21 November—15 December 1896) op genoemde afdeelingshoofdplaats gedetacheerd 1 officier en 29 man van het korps barissans van Pamakassan.

In de strafbepalingen tot handhaving van de tucht onder het personeel der barissans werd bij ordonnantie van 20 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 48) eene wijziging gebracht.

§ 6. *Koninklijk koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek.*

In den loop van 1896 werden in het invalidenhuis opgenomen 59 oud militairen van het Indisch leger, terwijl uit de sterkte werden afgevoerd 55 man, te weten 37 op verzoek, 15 wegens overlijden en 3 die wegens wangedrag moesten worden ontslagen. Op ult. 1896 bevonden zich dientengevolge in het gesticht 177 verpleegden (33 gegradueerden en 144 minderen), tegen 173 (36 gegradueerden en 137 minderen) op ult. 1895. Van deze 177 invaliden hadden er 169 bij het leger in Oost-Indië, 7 bij de landmacht in West-Indië en 1 bij de Koninklijke Nederlandsche marine gediend. In 1895 waren deze cijfers respectievelijk 164, 8 en 1.

Gerekend over het geheele jaar huisvestte het gesticht in 1896 gemiddeld 169 man per dag, tegen 171 in 1895. In de infirmerie waren bij het einde van elk kwartaal van 1896 in verpleging achtereenvolgens 25, 20, 20 en 27 man.

Met de vervulling van verschillende functiën op Bronbeek bleven belast 23 verpleegden, waaronder wederom 7 gegradueerden. De tot dusver telkens bij afzonderlijke machtiging aan den commandant van het invalidenhuis verleende bevoegdheid om, wanneer de belangen van den dienst in het gesticht dit vorderden, aan invaliden, die met eenige functie zijn of worden belast, een titulairen graad toe te kennen, werd hem nader organiek verzekerd, door opneming van eene bepaling in het reglement voor het gesticht (Koninklijk besluit dd. 5 Februari 1897 n°. 35).

De uitgaven voor het invalidenhuis beliepen in 1896 f 68 052, tegen f 66 147 in 1895. Aan gagementen, ten bate van het gesticht ingehouden, werd geïnd respectievelijk f 24 067 en f 23 877, zoodat de kosten bedroegen f 43 985 in 1896 en f 42 270 in 1895.

E. Zeemacht.

§ 1. *Algemeene mededeelingen.*

Zooals reeds werd medegedeeld op blz. 51 van het vorig ver-

[1]) Sedert de in 't vorig verslag reeds vermelde regeling in Indisch Staatsblad 1896 n°. 62 worden de slag- en blaasinstrumenten niet meer ten laste der schutterijen aangeschaft, maar van landswege verstrekt, zoo als dit van ouds reeds met de wapenen en het ledergoed het geval is.

slag, kwam bij het op 1 Januari 1897 in werking getreden Koninklijk besluit van 27 Juli 1896 n°. 22 (Nederlandsch Staatsblad n. 141, Indisch Staatsblad n°. 238) eene nieuwe regeling tot stand — in hoofdzaak overeenkomstig de voorstellen van de op blz. 50 van het Koloniaal Verslag van 1891 bedoelde Staatscommissie — zoowel ten opzichte van de wijze waarop de oorlogsvloot in den Indischen Archipel voortaan zal zijn samengesteld, als van de grondslagen voor de verdeeling der kosten van die vloot ten laste van de Staatsbegrooting en van de Indische begrooting. Volgens de bewoordingen van dat besluit bestaat de in Nederlandsch-Indië aanwezige oorlogsvloot uit: *a*. oorlogsbodems, geschikt om met klem Nederland's rechten en belangen te beschermen en het souverein gezag in den Archipel te handhaven, ook tegenover inlandsche volkeren; *b*. oorlogsbodems, geschikt om het gezag in den Archipel door inlandsche volkeren te doen eerbiedigen; *c*. oorlogsbodems bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden, en *d*. wachtschepen en opnemingsvaartuigen [1]). Evenals alle uitgaven ten behoeve van de schepen behoorende tot de categorieën *b*, *c* en *d*, zoomede de kosten van het personeel der zeemacht dat in Indië aan wal is geplaatst [2]) en die voor de inrichtingen aan den wal ten behoeve van den torpedodienst, komen ten laste der Indische geldmiddelen de uitgaven in Indië ten behoeve van het aldaar aanwezige smaldeel der Nederlandsche zeemacht (de schepen van de categorie *a*) — met uitzondering van die voor herstelling dier bodems —, en eveneens de kosten van uit- en terugzending van het voor den dienst in Indië benoodigde marinepersoneel, voor zoover dit niet kan worden overgevoerd door een oorlogsschip behoorende tot de Nederlandsche zeemacht.

Overeenkomstig de inzichten, ontwikkeld in de stukken betreffende de Staatsbegrooting voor 1897 (hoofdstuk VI) en betreffende de Indische begrooting voor dat jaar (behoudens inachtneming, wat de sterkte van het personeel betreft, van eene kleine inkrimping voortvloeiende uit de vaststelling sedert van nieuwe bemanningslijsten) is nu, voor zooveel zulks reeds mogelijk was (d. i. uitgenomen ten aanzien van het verdedigingsmaterieel voor havens en reeden), bij Koninklijk besluit van 4 Juni 1897 n°. 46 (Nederlandsch Staatsblad n°. 163) uitvoering gegeven aan art. 1 van de nieuwe regeling: vaststelling namelijk van de samenstelling en sterkte der voor Nederlandsch-Indië benoodigde oorlogsvloot. Volgens de nieuwe formatie — welke ten uitvoer wordt gelegd naarmate de daarvoor benoodigde gelden bij de betrokken begrootingswetten zijn toegestaan en de thans bestaande schepen aan den dienst outvallen — moet de Indische oorlogsvloot (buiten het later vast te stellen verdedigingsmaterieel voor havens en reeden) in totaal uit 25 bodems bestaan, daaronder voor schepen van de categorie *b* te rekenen op 5 in reserve of in herstelling, zoodat de in vredestijd, *steeds in dienst* te houden sterkte, bij volledige uitvoering van de formatie — naar men zich voorstelt in 1903 — zal bestaan uit 20 schepen, namelijk:

	Europeanen.	Inlanders.	Te zamen.
6 schepen van de categorie *a*, gezamenlijk bemand met p.m.	1656	366	2022
10 „ „ „ „ *b*, „ „ „ „	640	290	930
4 „ „ „ „ *d*, zijnde:			
2 wachtschepen, te zamen tellende p. m.	239	74	313
en 2 opnemingsvaartuigen, „ „ „	44	118	162
20 schepen, met eene totale bemanning van p. m.	2579	848	3427
waarbij aan personeel nog te rekenen:			
als staf	10	„	10
als bovenrol (voortaan voor Europeanen niet 10, maar 5 pct., en voor inlanders, evenals tot dusver, 10 pct.)	129	85	214
	2718	933	3651

zullende in oorlogstijd de 2 opnemingsvaartuigen steeds buiten dienst worden gesteld, terwijl dit alsdan met de schepen der categorie *b* zal geschieden naar gelang van de behoefte aan personeel voor de schepen en vaartuigen der categorie *c*. Het aantal der laatstbedoelde schepen en vaartuigen wordt nader bij Koninklijk besluit vastgesteld, zoodra zal zijn beslist omtrent de wijze waarop de verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden in Nederlandsch-Indië zal worden gevoerd. De overgang van de tegenwoordige actieve sterkte van het eskader aan schepen der categorie *b* zal, ingevolge het besproken Koninklijk besluit dd. 4 Juni 1897 n. 46, geleidelijk plaats hebben naarmate in Indië over het vereischte aantal schepen der categorie *a* zal kunnen worden beschikt, in dier voege dat gedurende het overgangstijdperk ongeveer dezelfde koppensterkte bij de militaire marine aldaar dienst zal doen als volgens de nieuwe regeling voor den vervolge het geval zal zijn. Ofschoon ten aanzien van het type der voor de actieve oorlogsvloot benoodigde schepen bepaalde inzichten bestaan, is het toch niet wenschelijk geacht die inzichten in het organiek besluit vast te leggen, weshalve het type der schepen daarin niet wordt genoemd. Als schepen der categorie *b* werd geacht 't best te zullen voldoen het type der laatstgebouwde flottieljevaartuigen. Of echter voor al de schepen der categorie *b* met dit type zal kunnen worden volstaan, met andere woorden of dit ook voor den dienst op de rivieren kan worden aangenomen, dit punt is nog afhankelijk van hetgeen de ondervinding dienaangaande zal leeren, wanneer — zooals in de bedoeling ligt — het thans in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gebezigde oorlogsvaartuig, het raderschip 2de klasse *Soembing*, dat vermoedelijk in de eerste helft van 1898 tijdelijk of voorgoed aan den dienst zal ontvallen, in bedoeld station wordt vervangen door het flottieljevaartuig *Flores*, waarvan de herstelling en ketelverwisseling dan zullen zijn afgeloopen. Voor de wachtschepen zullen steeds oude schepen der Nederlandsche marine zijn te bezigen. De opnemingsvaartuigen zullen stoomvaartuigen moeten zijn, in verband waarmede de nieuwe formatie voor dezen dienst slechts op 2 bodems rekent, terwijl thans voor het opnemingswerk zijn aangewezen 1 stoomschip en 2 zeilvaartuigen.

De blijkens het vorig verslag (blz. 71) aanhangige vraag op welke wijze, en bloc of partieel, ware te geraken tot eene reorganisatie van de gouvernementsmarine, waardoor die diensttak op de minst kostbare en doelmatigste wijze zou worden ingericht, en dit gebaseerd op het beginsel dat die marine, alleen bestemd zijnde voor het ten uitvoer leggen van bestuurs- en politiediensten, een uitsluitend burgerlijk karakter moet dragen, is sedert in laatstbedoelden zin beslist en dit om te voorkomen dat de beoogde verbeteringen en vereenvoudigingen nog lang op zich zouden moeten laten wachten. Met eene in Augustus 1896 door den chef van het departement der marine in ruwe trekken ontwikkeld reorganisatie-plan is door de Indische Regeering in algemeenen zin ingestemd, weshalve aan bedoelden departements-chef is opgedragen ten aanzien van de verschillende door hem beoogde hervormingen in zake van de aangelegenheden der gouvernementsmarine geleidelijk voorstellen aan te bieden. Voor een deel is hieraan reeds door den Vlootvoogd voldaan, en wel voor zooveel betreft eene reorganisatie van de leiding der zaken betreffende bedoelde marine bij het departement te Batavia en betreffende de inspectiën over dien dienstt.k. Dienovereenkomstig is in Mei jl. door het Opperbestuur machtiging verleend om, nadat bij de eerstvolgende Indische begrooting daarmede rekening zal zijn gehouden, de reeds sedert Mei 1893 niet definitief vervulde betrekking van chef der gouvernementsmarine (verg. het verslag van 1894, blz. 50) als afzonderlijk ambt te doen vervallen en met de inspectiën over bedoelde marine als bijbetrekking te belasten den inspecteur over de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen, een en ander met opheffing van de bij het departement bestaande (2de) afdeeling „gouvernementsmarine" en verdeeling van hare werkzaamheden over de (6de en 8ste) afdeelingen „materieel" en „bebakening" enz., in verband waarmede de bij de op te heffen afdeeling gedetacheerde gezaghebber der gouvernementsmarine bestemd is om aan de 8ste afdeeling te worden toegevoegd. De 6de afdeeling, waar reeds in Februari 1896 op tijdelijken voet tot eene versterking der technische werkkrachten is moeten worden overgegaan (zie lager), op de bestendiging van welken maatregel gerekend wordt bij de ontwerp-begrooting voor 1898, zal in den nieuwen toestand geen verdere verandering in hare samenstelling behoeven.

In het belang van een goed en niet te kostbaar onderhoud van de onder het departement van binnenlandsch bestuur ressorteerende gewestelijke communicatie- en politievaartuigen, welk onderhoud tot dusver, als zijnde in hoofdzaak toevertrouwd aan inlandsch personeel, veel te wenschen overliet, zijn door de

[1]) Hoewel dus in het bedoelde Koninklijk besluit, evenmin als in dat van 16 November 1866 n°. 80 (Indisch Staatsblad 1867 n°. 56), waarvoor het in de plaats trad, sprake is van „auxiliair eskader" (de schepen van de hierboven bedoelde categorie *a*) en „Indische militaire marine" (waartoe zijn te rekenen de schepen van de categorieën *b*, *c* en *d*), zullen deze door het gebruik gijkte benamingen in dit verslag worden behouden.

[2]) In verband met deze bepaling heeft bij Koninklijk besluit van 7 December 1896 n°. 118 (Indisch Staatsblad 1897 n°. 61) art. 2 van dat van 23 Juli 1869 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 86), volgens welk artikel de verblijfkosten toekomende aan officieren van de Nederlandsche zeemacht, bestemd om tijdelijk in Indischen dienst aan den wal werkzaam te zijn, gedurende den tijd dat zij hunne betrekking nog niet kunnen aanvaarden, ten laste kwamen van de Staatsbegrooting, de vereischte wijziging ondergaan.

Indische Regeering omstreeks medio 1896 de bemoeiingen met het onderhoud van bedoeld materieel (en ook de onderhandelingen omtrent het type en den bouw), voorloopig bij wijze van huishoudelijken maatregel, opgedragen aan het departement der marine. In afwachting van eene formeele regeling van deze aangelegenheid is met de Indische Regeering in overleg getreden omtrent de vraag, of de bemoeiing van het marine-departement ook niet behoort te worden uitgestrekt tot het materieel van onder andere departementen dan dat van binnenlandsch bestuur ressorteerende vaartuigen, als die gebezigd door de recherche, de opiumpolitie en de burgerlijke openbare werken. Een door het departement der marine verstrekt overzicht, houdende verschillende gegevens omtrent de gewestelijke politie- en communicatie-stoomvaartuigen, met opgaven omtrent den toestand waarin zij op 1 Januari 1897 verkeerden, is opgenomen als tabel IV van bijlage F hierachter.

Ten einde meer eenheid te brengen in de voor de verschillende categorieën van landsvaartuigen in Indië geldende uiteenloopende regelingen betreffende de aan den lande voor daarmede over te voeren gouvernementsreizigers in rekening te brengen teerkosten en tafelgelden, en zoodanige herziening tevens te doen leiden tot eene niet onbelangrijke besparing van uitgaven (een punt ook ter sprake gebracht bij de bezuinigingsvoorstellen, waarvan sprake was in het Koloniaal Verslag van 1893, blz. 68), werd bij gouvernementsbesluit dd. 4 Juli 1896 n°. 16 (Indisch Staatsblad n°. 122), met ingang van 1 September d. a. v., ten opzichte van landsdienaren en andere personen, die als gouvernementspassagiers zijn ingescheept aan boord van schepen der oorlogs- of der gouvernementsmarine, dan wel aan boord van de stoomschepen van den dienst der bebakening en kustverlichting en van „de hopperbarges in dienst bij de Bataviasche havenwerken", een nieuw zoogenaamd scheepsvoedingsreglement vastgesteld, tevens regelende de aan den lande voor die voeding door de betrokken scheepstafels, gezaghebbers of gezagvoerders in rekening te brengen vergoeding. Voor zooveel deze nieuwe regeling (één van welker bepalingen nog eene aanvulling onderging bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 155) in de plaats trad van bepalingen, welke voor de Nederlandsche marine in het algemeen, ook bij verblijf buiten Nederlandsch-Indië, golden, werden deze voor Nederlandsch-Indië buiten werking gesteld bij het tegelijkertijd (Indisch Staatsblad 1896 n°. 121) alsnog afgekondigd Koninklijk besluit dd. 6 Juni 1894 n°. 24.

De betrekking van commandant der zeemacht in Nederlandsch-Indië, tevens chef van het departement der marine aldaar, bleef in handen van den vice-admiraal G. Kruijs. In Augustus 1896 hield de vlootvoogd zich eenigen tijd te Soerabaija op tot het inspecteeren van de maritieme inrichtingen en ter behandeling van dienstaangelegenheden. Gedurende zijne afwezigheid was de oudst-aanwezende zeeofficier te Batavia met de leiding van zaken bij het departement belast. Bij art. 2 van het gouvernementsbesluit dd. 14 April 1897 n°. 24 (Indisch Staatsblad n°. 115) werd, ter voorziening in eene bestaande leemte in de regelingen betreffende het ceremonieel, alsnog de plaats aangewezen welke bij officieele gelegenheden toekomt aan een kapitein ter zee, tijdelijk commandant der zeemacht.

Ter aanvulling van het hiervóór aangeteekende nopens wijzigingen in de indeeling van het departement der marine valt nog te melden dat de reeds voorloopig (in Februari 1896) toegestane tijdelijke uitbreiding van het personeel der 6de afdeeling bestaat in de toevoeging daaraan van nog een luitenant-ter-zee 2de klasse, zoodat het aantal daarbij gedetacheerde zeeofficieren, buiten den chef, sedert 3 bedraagt.

§ 2. *Oorlogsmarine.*

a. Personeel.

De formatie en de sterkte der bemanningen van de tot de Indische militaire marine en tot het auxiliair eskader behoorende bodems, welke bij het einde van 1896 in dienst waren (daaronder ook begrepen die welke in reparatie lagen, maar niet uit de sterkte waren afgevoerd), kunnen voor elken bodem in het bijzonder blijken uit bijlage F. Bij eene vergelijking met de overeenkomstige opgaven van ult. 1895 valt in het oog dat de totalen op laatstgenoemden datum niet onbelangrijk hooger waren dan die van ult. 1896, hetgeen zijne verklaring in de eerste plaats hierin vindt dat bij het einde van 1895 nog in de sterkte (van het auxiliair eskader) telde het voor terugkeer naar Nederland bestemde fregat *Koningin Emma*, ter vervanging waarvan reeds (op 27 December 1895) bij de vlag was aangekomen en dus mede in de sterkte telde het fregat *Atjeh*. Bovendien bestond op ult. 1895 de Indische militaire marine uit 1 bodem meer dan op ult. 1896, daar voor het op 1 October 1896 voorgoed aan den dienst ontvallen raderschip 1ste klasse *Merapi* bij het eind van het jaar nog geen ander schip was in de plaats getreden.

In het volgende staatje is de totale bemanningssterkte bij het einde van elk der jaren 1895 en 1896 op de gebruikelijke wijze gespecificeerd. De „Bepaalde sterkte" is weder opgegeven *zonder* de als „bovenrol" toegestane overschrijding met 10 pct. (De machtiging van September 1890, om aan inlanders tijdelijk 20 pct. als „bovenrol" in dienst te hebben, nam in Juli 1896 een einde.)

OMSCHRIJVING.		Personeel der eigenlijke marine (Indisch en auxiliair eskader).			Stoomvaartdienst.			Mariniers.		Totalen.			
		Officieren.	Onderofficieren en minderen.		Officieren-machinist.	Onderofficieren en minderen.		Officieren.	Onderofficieren en minderen (Europeanen)	Officieren.	Onderofficieren en minderen.		
			Europeanen.	Inlanders		Europeanen.	Inlanders.				Europeanen.	Inlanders.	Te zamen.
Ult. 1895	Bepaalde sterkte	261	1729	530	6	337	439	7	515	277	2581	969	3550
	Aanwezige sterkte *a*)	257	1687	*b*) 718	8	384	480	5	517	270	2588	1198	3786
Ult. 1896	Bepaalde sterkte	238	1456	490	6	305	387	4	457	248*	2218	877	3095
	Aanwezige sterkte *a*)	221	1411	*b*) 566	9	318	470	4	481	234	2213	1036	3249

a) Onder „Aanwezige sterkte" zijn ook de van boord geëvacueerden begrepen, ten getale van 7 officieren en 99 minderen op ult. 1895 en van 3 officieren en 116 minderen op ult. 1896. Behalve het personeel dat *vast* aangewezen is voor het vervullen van betrekkingen aan wal, op welk personeel (12 officieren en 2 schrijvers) ook bij de „Bepaalde sterkte" gerekend is, werden nog gebezigd in functiën of voor doeleinden, waarop bij de „Bepaalde sterkte" *niet* was gerekend: op ult. 1895 9 officieren en 24 minderen en op ult. 1896, als gevolg van de buitendienststelling van een der twee voor communicatiediensten bij de scheepsmacht in Noordelijk Sumatra gebezigde oorlogsstoomjachten, respectievelijk slechts 6 en 13.

b) Hieronder 26 inlanders die dienst deden als hofmeester of kok, voor welke „qualiteiten" bij de „Bepaalde sterkte" op Europeanen is gerekend.

De *gemiddelde* sterkte van het personeel der oorlogsvloot over 1896 bedroeg 253 officieren, benevens 2377 Europeesche en 1097 inlandsche onderofficieren en minderen, in het geheel derhalve 3727 koppen, tegen 3875 over 1895.

Van de op ult. 1896 aanwezige sterkte van 3469 koppen (ongerekend het personeel, vast aangewezen voor het vervullen van betrekkingen aan wal, ten getale van 12 officieren en 2 schrijvers), waren in de rol der twee wachtschepen ingeschreven 630 koppen, zoodat er voor de overige schepen, tegenover eene „Bepaalde sterkte" van 3005 koppen (Indische militaire marine 1683 en auxiliair eskader 1322), ongerekend de als „bovenrol" toegestane verhooging, overbleven 2839 (Indische militaire marine 1629, auxiliair eskader 1210).

Ter zake van de schadeloosstelling voor uitgaven bij verplicht verblijf aan den wal, tot dusver bij wijze van vaste toelage genoten door aan boord van de oorlogsschepen in Nederlandsch-Indië

dienende officieren van administratie en officieren belast met den victualiedienst, werd bij gouvernementsbesluit dd. 5 Juli 1896 n°. 6 (Indisch Staatsblad n°. 123), te rekenen van 1 September d. a. v., eene nieuwe regeling getroffen, die zich uitstrekt tot alle officieren en mindere schepelingen, dienende aan boord van Hr. Ms. oorlogsschepen, behoorende tot de zeemacht in Nederlandsch-Indië, dan wel tijdelijk aldaar vertoevende, en welke regeling hierop nederkomt, dat, terwijl voor de eerstbedoelde categorieën van officieren bij het te gelijker tijd afgekondigd Koninklijk besluit dd. 3 Maart 1896 n°. 14 de besproken toelage werd ingetrokken, thans bepaald is dat de betrokken zeeofficieren en mindere schepelingen zullen kunnen in rekening brengen de werkelijke uitgaven voor transportmiddelen, welke zij verplicht zijn voor hunne dienstverrichtingen aan den wal te bezigen, terwijl hun voorts wordt toegekend eene vergoeding voor het gemis der maaltijden aan boord.

De ook in 1896 voortgezette proef, om bij het marine-etablissement te Soerabaija inlandsche vuurstokers in het smeden, bankwerken, enz., op te leiden (verg. vorig verslag, blz. 53), beantwoordde nog niet aan de verwachting; in den loop van dat jaar toch konden niet meer dan 6 voldoend bekwame smeden worden gevormd, waarvan er 2 aan de opleiding bleven deelnemen om zich verder het bankwerken eigen te maken.

Ten einde eenige Europeesche matrozen aan boord der kleine schepen te kunnen vervangen door inlanders, die voldoende geoefend zijn als roerganger of looder, werd aan boord van het wachtschip te Soerabaija sedert Juli 1896, mede bij wijze van proef, eene opleiding in het leven geroepen tot vorming van inlandsche matrozen-looders, welke maatregel bevredigende uitkomsten opleverde. Aangezien zij, die met vrucht evenbedoelde opleiding hebben doorloopen, uit den aard der zaak aan boord van het wachtschip niet tot roergangers konden worden bekwaamd, werden het raderschip 2de klasse *Soembing* en het flottieljevaartuig *Makasser* aangewezen om de zoodanigen tot matroos-roerganger te vormen, terwijl met het doel om de aldus meer bekwame matrozen langer voor den dienst te behouden bij gouvernementsbesluit van 15 December 1896 n°. 25 machtiging is verleend om, gerekend van 1 October 1896 af, aan de bij wijze van proef tot matrozen-looders en matrozen-roergangers opgeleide inlandsche schepelingen eene extra-toelage te doen genieten.

De verschillende graden van Europeesch en van inlandsch matroos waren bij het einde van 1896 bezet als volgt:

GRADEN.	Europeanen.		Inlanders.	
	Bepaalde sterkte.	Aanwezige sterkte.	Bepaalde sterkte.	Aanwezige sterkte.
Matrozen 1ste klasse	201	245	24	16
„ 2de „	277	253	24	21
„ 3de „ *a*)	413	391	192	280
Lichtmatrozen	144	*b*) 4	190	159
Te zamen . .	1035	943	430	476
Ult. 1895 waren deze totalen .	1053	*c*) 1132	446	630

a) De *inlandsche* matrozen van een minderen graad dan de 1ste of 2de klasse worden enkel matrozen genoemd (zonder bijvoeging 3de klasse).

b) Hieronder 3 „jongens".

c) Op ult. 1895 telden onder de 82 Europeesche lichtmatrozen 7 „jongens".

In 1896 waren de verliezen, zoowel onder Europeanen als onder inlanders, grooter dan de aanvulling, hetgeen eene vermindering der sterkte teweegbracht van 36 officieren, 375 Europeesche benevens 162 inlandsche onderofficieren en mindere schepelingen. Het volgende staatje bevat daaromtrent de gewone opgaven.

AARD DER MUTATIËN.	EUROPEANEN.		INLANDERS (onderofficieren en minderen).
	Officieren.	Onderofficieren en minderen.	
Aanvulling.			
Aangebracht uit Nederland:			
per oorlogsschepen *Johan Willem Friso*, *van Speyk* en *Sumatra*	56	635	. . . .
„ mail	41	240	. . . .
Te zamen . . .	97	875	. . . .
Aangenomen in Indië	„	„	177
Teruggekeerde gedeserteerden of vermisten .	„	„	11
Bijgekomen door bevordering	3	„	„
	100	875	188
Totalen. . .	975		
Verliezen.			
Teruggekeerd naar Nederland:			
per oorlogsschepen *koningin Emma*, *Johan Willem Friso* en *van Speyk*.	61	819	. . . .
„ mail	74	388	. . . .
Te zamen *a*) . .	135	1207	. . . .
Ontslagen	„	5	*b*) 245
Overleden	„	35	45
Gedeserteerd of vermist	„	„	60
Afgevoerd ter zake van verleend verlof buiten bezwaar van den lande	1	„	„
Afgevoerd ter zake van bevordering. . . .	„	3	„
	136	1250	350
Totalen. . .	1386		

a) Onder deze teruggekeerden zijn ook begrepen zij die voor verderen dienst in Indië werden afgekeurd. Dit laatste was in 1896 het geval met 283 Europeanen (zie het slot van bijlage F hierachter), van welke afgekeurden er echter 13 in het voorafgaande staatje niet zijn medegeteld, omdat zij op ult. 1896 nog niet naar Nederland waren vertrokken.

b) Hieronder ook de afgekeurden. Blijkens evenvermelde bijlage F werden in 1896 in 't geheel 219 inlandsche schepelingen voor verderen dienst afgekeurd.

Ofschoon nog vele afkeuringen wegens berriberri plaats hadden, werd het, met het oog op de gunstige verhouding tusschen het benoodigde en het aanwezige aantal inlandsche schepelingen, toch niet langer noodig geoordeeld voor dit deel der bemanningen 20 pct. van de „Bepaalde sterkte" als „boventol" te behouden, weshalve in Juli 1896 — zooals reeds op de voorgaande bladzijde is gezegd — tot het normale cijfer van 10 pct. werd teruggekeerd. Daardoor ontstond tijdelijk een overcompleet, waarom de werving van inlandsche schepelingen op Java voor eenigen tijd werd gesloten.

Met betrekking tot de op blz. 53 van het vorig verslag aangeroerde vraag of de werving van inlanders voor de vloot, behalve op Java, ook niet in de buitenbezittingen diende te worden opengesteld, ten einde krachtiger individuën dan die van Javaansche afkomst te verkrijgen, kan thans worden medegedeeld dat, blijkens van de Indische Regeering ontvangen inlichtingen, de werving van inlandsche schepelingen in de buitenbezittingen reeds sedert jaren bestaat. Wat de jaren 1895 en 1896 betreft, bedroeg het aantal der buiten Java en Madura aangeworvenen achtereenvolgens 4 en 2 te Bandjermasin en 32 en 13 te Makasser.

Eenige wijzigingen bij de ordonnantiën van 30 Juni en 25 September 1896 (Indisch Staatsblad n°s. 116 en 186) gebracht in het ten jare 1884 vastgestelde reglement voor het korps inlandsche schepelingen der oorlogsmarine, onder meer betreffende kleine veranderingen in de uniform, zijn overigens niet van genoegzaam belang om hier nader te worden besproken.

Omtrent den geneeskundigen dienst op de vloot betreffen de voor dit verslag verstrekte gegevens nog meerendeels het jaar 1895; verg. tabel V van de reeds meermalen aangehaalde bijlage F hierachter. Over 1896 is echter reeds op te geven het aantal afgekeurden en overledenen, waaromtrent dezelfde tabel V mede eene statistiek bevat. Daaruit blijkt dat, terwijl in 1894 en 1895 voor verderen dienst in Indië waren afgekeurd achtereenvolgens 241 en 306 Europeanen, dat aantal in 1896 beliep 283 (uithoofde

van berriberri geschiedden die afkeuringen in gemelde drie jaren achtereenvolgens ten opzichte van 78, 72 en 89 hunner). Wat het inlandsch personeel betreft, bleven de cijfers vrijwel stationnair, daar in 1894 en 1895 respectievelijk 207 en 212 en in 1896 219 inlandsche schepelingen werden afgekeurd, en daaronder achtereenvolgens 199, 196 en 191 uithoofde van berriberri. In het voorafgaande staatje is reeds opgegeven dat wegens overlijden gedurende 1896 aan het personeel der oorlogsmarine ontvielen 35 Europeanen en 45 inlanders. Voor de Europeanen was die sterfte grooter dan in een der jaren 1894 en 1895 (destijds 19 en 21), toen onder hen geen enkel cholera-geval met doodelijken afloop voorkwam, terwijl in 1896 18 Europeanen aan die ziekte bezweken, namelijk 16 aan boord van twee ter reede Soerabaija vertoevende oorlogsbodems en 2 in Atjeh, welke beiden van het stationschip ter reede Olehleh naar het hospitaal te Panteh Perak waren geëvacueerd. Van de 45 in 1896 overleden inlandsche schepelingen stierven weder de meesten, namelijk 34, aan berriberri en slechts 3 aan cholera. In 1894 en 1895, toen achtereenvolgens 57 en 56 inlandsche schepelingen overleden, bedroeg onder hen het aantal berriberri-gevallen met doodelijken afloop respectievelijk 49 en 37. (Met betrekking tot het bestrijden van de berriberri ook bij de marine zie noot 1 op blz. 47 hiervóór.)

b. Materieel.

Sterkte en toestand. De zooeven bedoelde bijlage F bevat in tabel I een uitgewerkt overzicht van de samenstelling der oorlogsvloot in Nederlandsch-Indië gedurende 1896, geheel in den vorm welke daarvoor ten vorigen jare voor het eerst werd aangenomen. Voorts zal men met betrekking tot de na 1885 in dienst gestelde voor rekening der Indische geldmiddelen gebouwde schepen en vaartuigen der oorlogsvloot in diezelfde bijlage wederom aantreffen (zie tabel II) eene opgaaf van hun kostenden prijs, nieuw, en de uitgaven gedurende den diensttijd der bodems daaraan besteed, terwijl als tabel III weder is overgelegd een vervolg-overzicht, thans loopende over het tijdvak 1 April 1896—1 April 1897, betreffende het gebruik door de in de wateren van Atjeh dienstdoende oorlogsschepen en de in de nabijheid van Singapore gebezigde opnemingsvaartuigen, hoofdzakelijk voor hun gewoon onderhoud, gemaakt van de dokinrichtingen te Singapore en Pinang.

Hieronder volgt een verkort overzicht betreffende de op 1 April 1896 en op 1 April 1897 in Indië aanwezige oorlogsbodems, met inbegrip van de torpedoboot, de wachtschepen en de opnemingsvaartuigen, doch uitgezonderd de lager te vermelden kleinere vaartuigen.

SOORT DER SCHEPEN EN VAARTUIGEN.	Bepaalde actieve sterkte voor:		Aanwezige oorlogsbodems, enz.							
			op 1 April 1896.				op 1 April 1897.			
			In dienst.		Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd.		In dienst.		Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd.	
	1896.	1897.	Voor stations- of andere diensten gebezigd.	Bij het marine-etablissement vertoevende.	In conservatie.	In herstelling.	Voor stations- of andere diensten gebezigd.	Bij het marine-etablissement vertoevende.	In conservatie.	In herstelling.
INDISCHE MILITAIRE MARINE.										
Pantserschip	"	"	"	"	1	"	"	"	"	a) 1
Pantserdekkorvet	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Flottieljevaartuigen	11	12	11	1	"	"	13	"	"	"
Raderschepen 1ste klasse	1	1	1	"	"	"	"	"	"	"
Idem 2de "	2	1	1	"	1	"	1	"	"	"
Torpedoboot	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Wachtschepen	2	2	2	"	"	"	2	"	"	"
Opnemingsvaartuigen	3	3	3	"	"	"	3	"	"	"
	21	21	20	1	2	"	21	"	"	a) 1
AUXILIAIR ESKADER.										
Pantserdekschip	1	1	1	"	"	"	b) 1	"	"	"
Pantserschip	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Fregatten	2	2	2	"	"	"	2	"	"	"

a) Wordt getransformeerd tot wachtschip.

b) Was op 1 April 1897 tijdelijk buiten Nederlandsch-Indië wegens eene reis naar China, Japan, enz.

Ongerekend de torpedoboot, de wachtschepen en de opnemingsvaartuigen waren dus op 1 April 1897, evenals op 1 April 1896, 19 eigenlijke oorlogsbodems *in dienst* (4 van het zoogenaamde auxiliair eskader en 15 van het eigenlijke Indisch eskader), doch het aantal *buiten dienst* zijnde oorlogsbodems verminderde van 2 tot 1 (door afkeuring van het raderschip 2de klasse *Sindoro*, dat op laatstgenoemden datum te Soerabaija reeds buiten dienst lag).

Bij het auxiliair eskader kwam in het behandelde tijdvak (1 April 1896—1 April 1897) deze verandering voor dat op 7 Februari 1897 het weinige dagen later naar Nederland teruggekeerde fregat *Tromp* vervangen werd door het van daar aangekomen fregat *de Ruyter*. Aan de actieve sterkte van het eigenlijke Indisch eskader ontvielen het flottieljevaartuig *Padang* (op 11 Juni 1896) en het raderschip 1ste klasse *Merapi* (op 1 October 1896), beide wegens ouderdom (sedert publiek verkocht). Voor het eerste was reeds op 11 April 1896 in de plaats gekomen het nieuwe uit Nederland aangekomen flottieljevaartuig *Nias*, doch ter vervanging van het andere schip kwam eerst op 31 Maart 1897 uit Nederland aan het nieuwe flottieljevaartuig *Mataram*. Dientengevolge ontbrak gedurende de maanden October 1896 t/m Maart 1897 één schip aan de bepaalde actieve sterkte. Aangezien het flottieljevaartuig *Flores*, na tien jaar onafgebroken in dienst te zijn geweest, ongeveer medio 1897 buiten dienst zal moeten worden gesteld ten einde herstellingen te ondergaan (waaronder de verwisseling der ketels), zal, tot aan de aankomst in Indië van de *Edi* (een der beide in 1896 hier te lande in aanbouw genomen nieuwe flottieljevaartuigen van hetzelfde type als de *Mataram*), wederom één bodem aan de actieve sterkte ontbreken, hetgeen, bij eventueel outvallen aan den dienst van een der andere flottieljevaartuigen, tot aan de komst van het andere, de *Serdang*, nogmaals het geval zal zijn. [1])

In de geschutbewapening der nieuwe flottieljevaartuigen *Nias* en *Mataram* is o. a. opgenomen de reeds bij het auxiliair eskader ingevoerde mortier van 7.5 cM. *A*. In 1896 werden van dien vuurmond ook voorzien de flottieljevaartuigen *Java* en *Pontianak* (verg. bijlage F).

Het bij de Nederlandsche marine aangenomen repeteergeweer model '95 wordt ook voor de Indische militaire marine aange-

[1]) De *Edi* is in 't laatst van Juni jl. naar Batavia vertrokken, terwijl de *Serdang* eerlang mede voor vertrek zal kunnen worden gereed gemaakt. Ter verdere vernieuwing van het materieel der Indische militaire marine is bij de Indische begrooting voor 1897 gerekend op de aanschaffing van nog twee dergelijke flottieljevaartuigen. De levering daarvan is sedert toegewezen aan de Nederlandsche Scheepsbouwmaatschappij te Amsterdam, wier inschrijving (f 731 000 voor de beide bodems) het laagst was. De vaartuigen, die de namen *Koetei* en *Siboga* zullen dragen, moeten op 19 Mei 1898 voor den proeftocht gereed zijn.

schaft. Van de bestelde 1442 stuks worden er eerlang 1292 uitgezonden; de overige 150 worden hier te lande aangehouden ter bewapening van nieuw uit te zenden schepen.

Van de in de voorenstaande opgaven niet begrepen kleinere vaartuigen, tot de oorlogsvloot behoorende, werd de *Koerier*, een der beide voor advies- en communicatiediensten in Atjeh gebezigde oorlogsstoomjachten, in October 1896 buiten dienst gesteld en sedert publiek verkocht, daar het vaartuig, in verband tot zijn onderdom, de kosten van herstelling niet meer waard was bevonden, terwijl het andere stoomjacht, de *Satelliet*, sedert medio Februari 1897 te Soerabaija vertoefde, ten einde herstellingen te ondergaan. De overige kleinere vaartuigen bestonden op 1 April jl. uit 24 stoomsloepen (daaronder 4 van het auxiliair eskader) en 5 stoombarkassen, van welke laatsten er 4 in dienst waren en 1 in conservatie werd gehouden. Onder de 24 stoomsloepen (derhalve 1 meer dan op 1 April 1896) was er 1 begrepen, welke reeds voor den actieven dienst was afgekeurd, doch tijdelijk nog door het stationschip te Olehleh (Atjeh), het pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, voor enkele diensten daar ter reede gebezigd werd. Sedert 1 April 1896 waren 2 stoomsloepen afgekeurd. Bij het marine-etablissement te Soerabaija waren op 1 April 1897 2 stoomsloepen in conservatie en 2 (van 25 voet) in aanbouw, de beide laatsten bestemd voor de uit Nederland verwachte flottieljevaartuigen *Edi* en *Serdang*.

Omtrent den toestand op 1 April jl. van de verschillende bodems, behoorende tot de Indische militaire marine, valt het volgende te vermelden.

P a n t s e r s c h i p. De *Koning der Nederlanden* wordt aan het marine-etablissement te Soerabaija getransformeerd tot wachtschip, waarmede in Augustus 1896 een begin is gemaakt. Met het oog op den nog bruikbaren staat van den als wachtschip gebezigden bodem, waarvoor te zijner tijd het gewezen pantserschip moet invullen, wordt de transformatie voor die nieuwe bestemming zeer geleidelijk en zonder overhaasting doorgevoerd.

P a n t s e r d e k k o r v e t. De *Sumatra* was gedurende het behandelde tijdvak (1 April 1896—1 April 1897) voortdurend voor den actieven dienst gereed, met uitzondering van den tijd benoodigd voor het periodiek dokken, schoonmaken en schilderen en het verwisselen van de schroefassen. De torpedo's van dit schip werden in de binnenbaai van Amboina met goed gevolg geregeld.

F l o t t i e l j e v a a r t u i g e n. Aanwezig 13 (die alle in dienst waren). Van deze verkeerden de *Makasser*, *Borneo*, *Lombok*, *Sumbawa*, *Nias*, *Mataram* en *Java* in zeer goeden staat, de *Bali* en *Ceram* in goeden staat, de *Flores* in vrij goeden staat en de *Madura*, *Batavia* en *Pontianak* in bruikbaren staat. De *Pontianak* moest in November en December 1896, ten gevolge van zware zoutaanzetting in de ketels, eene ketelherstelling en andere voorzieningen ondergaan, waarbij in verband met den onderdom en den algemeenen toestand van schip, ketels en werktuigen, alleen het bepaald noodzakelijke werd verricht om het schip nog in voor den dienst bruikbaren staat te houden, totdat de *Edi* of de *Serdang* (zie de noot op blz. 67) in Indië zal zijn aangekomen. De *Batavia* onderging in October en November 1896 te Pinang eene herstelling, waardoor de ketels vermoedelijk nog twee jaar in bruikbaren staat zullen blijven. Aan het schip en de werktuigen werd alleen datgene verricht wat, in verband met den vermoedelijken levensduur der ketels, noodig werd geacht. De *Madura* zal in den loop van 1897 vermoedelijk nieuwe vuurhaarden voor de ketels noodig hebben. Alvorens tot die vernieuwing over te gaan, zal ernstig worden overwogen of de toestand van schip, ketels en werktuigen zulk eene herstelling nog wettigt. De op blz. 54 van het vorig verslag bedoelde voorzieningen, welke de *Borneo* bij het marine-etablissement onderging, werden in April 1896 beëindigd. De te Pinang begonnen herstellingen aan de *Lombok* werden, na opkomst van dien bodem naar Soerabaija, alwaar het schip in het begin van Mei 1896 aankwam, bij het marine-etablissement voortgezet en in Juli d. a. v. beëindigd. De *Sumbawa* onderging in Juli 1896 en in Januari en Februari 1897 eenige voorzieningen te Pinang. Gedurende het laatste verblijf aldaar werd het schip van eene distilleer-inrichting, systeem „Weir" voorzien, waarvoor de verdamper en condensor bij het marine-etablissement te Soerabaija werden vervaardigd.

R a d e r s c h e p e n. Het raderschip 2de klasse *Soembing*, dienstdoende in de wateren van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, onderging in April 1896 te Soerabaija eenige voorzieningen. De in den loop van dat jaar voorgekomen defecten aan de werktuigen en de omstandigheid dat het schip reeds ruim 17 jaren oud is maken het waarschijnlijk dat deze bodem binnen een niet ver verwijderd tijdstip aan den dienst zal ontvallen (verg. wat omtrent de *Soembing* in § 1 is gezegd). Het sedert Mei 1895 te Soerabaija in conservatie opgenomen raderschip 2de klasse *Sindoro* bleek, in verband met zijn onderdom (de *Sindoro* werd in 1880 in dienst gesteld), de belangrijke kosten, aan eene herstelling verbonden, niet meer waard te zijn. Dientengevolge werd deze bodem afgekeurd en is in Maart 1897 tot publieken verkoop besloten.

S p a r t o r p e d o b o o t. De *Cerberus* bleef het grootste deel van den verslagtijd op de helling te Soerabaija in conservatie, werd periodiek voor de oefeningstochten te water gelaten en onderging eenige kleine voorzieningen. De transformatie van het vaartuig in eene vischtorpedoboot (zie vorig verslag, blz. 55) werd onderhanden genomen, nadat eene eerste partij der daarvoor van hier uitgezonden benoodigdheden in de eerste maanden van 1897 te Soerabaija was aangebracht.

W a c h t s c h e p e n. De *Bromo* (wachtschip te Soerabaija) verkeerde in goeden staat. In de *Gedeh* (wachtschip te Tandjong Priok) vertoonden zich gedurende den verslagtijd slechts bij uitzondering witte mieren. Het schip is nog in bruikbaren staat.

O p n e m i n g s v a a r t u i g e n. Zoowel het stoomschip *Banda* als de zeilschoeners *Blommendal* en *Melvill van Carnbee* verkeerden in vrij goeden staat. Eerstgenoemde bodem, waarvan de ketels nog tot het einde van 1897 dienst zouden kunnen doen, werd het geheele jaar niet gedokt, maar door „boggen" zooveel mogelijk schoongehouden, terwijl de beide zeilvaartuigen in Januari en Februari 1897 een paar weken te Singapore vertoefden om te dokken, waarbij tevens enkele voorzieningen plaats hadden. [1])

Stationneering, enz. In het station Noordelijk Sumatra deden bij den aanvang van het behandelde tijdvak 1 April 1896—1 April 1897 12 [2]) oorlogsbodems dienst, welk aantal nog vóór het einde van eerstgenoemde maand op 14 werd gebracht, doordien, in verband met de toenmalige gebeurtenissen in Atjeh, als tijdelijke versterking van onze scheepsmacht aldaar waren aangekomen: op 23 April 1896 het pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden* van het auxiliair eskader en op den 28sten d. a. v. de pantserdekkorvet *Sumatra* van de Indische militaire marine. Omstreeks denzelfden tijd werd in de Atjehsche wateren het flottieljevaartuig *Lombok*, dat tijdelijk naar Soerabaija opkwam, vervangen door het nieuwe flottieljevaartuig *Nias*. De *Lombok* werd echter in de tweede helft van Juli 1896 weder naar de Atjehsche wateren gedirigeerd, nadat inmiddels (zie noot 2 hieronder) het flottieljevaartuig *Padang* en (op 19 Juli) ook de *Koningin Wilhelmina* het station verlaten hadden. In den loop van Augustus (achtereenvolgens op den 5den en den 18den) ontvielen aan de besproken scheepsmacht verder het raderschip 1ste klasse *Merapi* en de reeds genoemde pantserdekkorvet *Sumatra*, zoodat zij toen uit 11 bodems bleef bestaan. Den 12den September verliet ook het flottieljevaartuig *Pontianak* de Atjehsche wateren en werd dientengevolge de scheepsmacht in het station Noordelijk Sumatra teruggebracht tot de daarvoor bij gouvernementsbesluit dd. 13 Augustus 1896 n°. 15 aangenomen verminderde sterkte van 10 schepen, met inbegrip van het stationschip te Olehleh. Voor deze laatste bestemming viel in de tweede helft van September 1896, ter vervanging van het voor terugkeer naar Nederland bestemde fregat *Tromp*, het mede tot het auxiliair eskader behoorende pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden* in. In verband met de opgegeven veranderingen bevonden zich derhalve op 1 April 1897 de volgende 10 schepen der oorlogsmarine in het station Noordelijk Sumatra: de reeds genoemde *Prins Hendrik* als stationschip te Olehleh, en van de Indische militaire marine de flottieljevaartuigen *Batavia*, *Makasser*, *Madura*, *Bali*, *Nias*, *Lombok*, *Sumbawa*, *Ceram* en *Flores*. [3])

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo hield één bodem, het raderschip 2de klasse *Soembing*, station.

[1]) Zooals in § 1 reeds is herinnerd, is bij de nieuwe formatie der Indische oorlogsvloot voor den opnemingsdienst slechts op 2 bodems gerekend, die echter beide stoomschepen zullen zijn. Voor het doen in aanbouw brengen in 1897 alvast van één zoodanig stoomopnemingsvaartuig wordt het noodige voorbereid. Van het in 't vorig verslag (blz. 54, noot) vermelde denkbeeld om voor opnemingsvaartuigen te bestemmen twee stoomschepen (type *van Riebeeck*) van de vloot der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, daartoe ter overneming aangeboden, is afgezien zoowel in verband met de kosten aan de vereischte transformatie verbonden, als omdat bedoelde schepen, wegens hunne waterverplaatsing en hun te groot stoomvermogen, meer aan exploitatiekosten zouden vorderen dan voor den hydrographischen dienst noodig wordt geacht.

[2]) In 't vorig verslag (blz. 55) werden 11 bodems genoemd, doordien als op 1 April 1896 reeds vertrokken werd beschouwd het flottieljevaartuig *Padang*, terwijl nader blijkt dat deze bodem nog tot 10 Mei d. a. v. in de Atjehsche wateren was verbleven.

[3]) Ter vervanging van het naar Java opgeroepen flottieljevaartuig *Flores* doet sedert April jl. de *Mataram* in Atjeh dienst.

De scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo bestond van 1 April 1896—1 April 1897, bij afwisseling, uit 3 à 6 bodems, waaronder 1 à 3 behoorende tot het auxiliair eskader. In verband met de verwikkelingen in Atjeh gedurende de maanden Mei, Juni, Juli en Augustus werd deze divisie tijdelijk verminderd met het pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden* en de pantserdekschepen *Koningin Wilhelmina der Nederlanden* en *Sumatra* [1], terwijl de *Koningin Wilhelmina* er den 28sten November opnieuw aan onttrokken werd tot het volbrengen van eene reis naar de Chineesche en Japansche wateren, enz. (verg. § 6 van dit hoofdstuk). Einde December werd aan meergenoemde scheepsmacht toegevoegd het flottieljevaartuig *Pontianak*, ten gevolge waarvan de divisie op 1 Januari 1897, behalve uit laatstgenoemden bodem, bestond uit het fregat *Atjeh*, het pantserdekschip *Sumatra* benevens de flottieljevaartuigen *Java* en *Borneo*. In deze samenstelling der divisie in de wateren beoosten Java en Borneo kwam gedurende het 1ste kwartaal 1897 deze wijziging dat de *Borneo* in Januari er aan onttrokken werd (om ter beschikking te zijn van de vlag) en dat in Maart er aan werd toegevoegd het uit Nederland aangekomen fregat *de Ruyter* van het auxiliair eskader.

De spartorpedoboot *Cerberus* hield als vroeger station te Soerabaija.

Wat de wachtschepen *Gedeh* te Tandjong Priok (Batavia) en *Bromo* te Soerabaija betreft, ligt het in het voornemen om, wanneer de *Gedeh* vervangen wordt door de *Koning der Nederlanden* (zie hiervóór), dezen laatsten bodem als wachtschip te Soerabaija te bezigen en de *Bromo* te verplaatsen naar Tandjong Priok.

Over het terrein van werkzaamheid der opnemingsvaartuigen zie lager onder „*Hydrographische dienst*".

Aangaande de bestemming der kleine vaartuigen valt het volgende te melden. De oorlogsstoomjachten *Koerier* en *Satelliet* bleven respectievelijk tot 12 September 1896 en 2 Februari 1897 bij de in Atjeh aanwezige scheepsmacht als advies- en communicatievaartuigen dienst doen, en werden toen gedirigeerd naar Soerabaija, alwaar zij werden buiten dienst gesteld, wat de *Koerier* betreft voorgoed (sedert publiek verkocht). [2] Van de stoombarkassen deden er 2 dienst in de wateren van Atjeh; de beide andere waren toegevoegd aan het wachtschip te Tandjong Priok en aan het opnemingsvaartuig *Banda*. De stoomsloepen maakten deel uit van den inventaris der verschillende schepen.

Steenkolen. De aanvulling der verschillende kolendepôts had gedurende het tijdvak 1 April 1896 t/m 31 Maart 1897 nagenoeg uitsluitend plaats met Ombilien- en met door de Steenkolenmaatschappij „Oost-Borneo" geleverde Koetei-kolen. Alleen werden nog, respectievelijk tot Mei en Juli 1896, de depôts te Belawan (Deli) en op Poeloe Baijan (Riouw) van kleine partijen Cardiff-kolen voorzien, tot een totaal van 439 ton, waarvoor gemiddeld f 22,72 per ton betaald werd in de depôts. Sedert werden ook deze depôts aangevuld met Ombilien-kolen, en wel tot ult. Maart 1897 met respectievelijk 1498 en 250 ton. Overigens bedroegen gedurende het geheele behandelde tijdvak de aanvoeren van Ombilien-kolen: 2731 ton te Tandjong Priok (Batavia), 6592 te Soerabaija en 12 400 te Sabang op Poeloe Weh, in totaal derhalve, met inbegrip van eerstgenoemde hoeveelheden, 23471 ton. De leveringen van Koetei-kolen ten behoeve van de marine bedroegen gezamenlijk 6616 ton, als volgt over onderstaande vijf depôts verdeeld: te Soerabaija 1124 ton à f 11,25 per ton, te Makasser 2410 à f 13,75 en 500 à f 13,25, te Amboina 1500 à f 15,50, te Ternate 538 à f 16,50, en te Hansisi (Koepang) 544 à f 16,50 per ton. Al deze leveringen waren vóór 1 April 1897 afgeloopen.

Na de opening van het particuliere kolen-etablissement te Sabang (Poeloe Weh) in April 1896 (zie blz. 11 hiervóór) en de bovenvermelde aanvulling met Ombilien-kolen van het depôt te Belawan (Deli) werden door de in de wateren van Atjeh en ter Sumatra's Oostkust dienstdoende schepen der oorlogs- en der gouvernementsmarine niet dan bij hooge noodzakelijkheid te Pinang of te Singapore kolen ingenomen. De op deze plaatsen van 1 April 1896 tot 31 Maart 1897 geladen hoeveelheden bedroegen dan ook respectievelijk slechts 125 en 459 ton, gemiddeld gekost hebbende f 20,76 en f 17,04 per ton.

Door de schepen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd 375 ton kolen geladen, afkomstig van plaatselijke ontginningen, tegen gemiddeld f 10,43 per ton. De Steenkolenmaatschappij „Oost-Borneo" leverde daarvan 246 ton tegen f 11,61 per ton.

Het pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden* nam op zijne reis naar China en Japan, behalve te Saigon en te Yokohama (à f 22,27 en f 25,93⁵ per ton) aangekochte kleine hoeveelheden Cardiff-kolen, uitsluitend Japansche kolensoorten in, waarvoor werd betaald: te Saigon $ 11, te Hongkong $ 7, te Amoy $ 9, te Nangasaki $ 7½ en te Yokohama $ 8 per Engelsche ton.

In de behoefte aan smeedkolen en cokes, bestemd voor het marine-etablissement te Soerabaija en de militaire inrichtingen aldaar, werd, zooals gewoonlijk, door uitzending uit Europa voorzien. Van eene per zeilschip verzonden hoeveelheid van 1300 ton smeedkolen en 386 ton cokes konden alleen de cokes (tegen f 28,73 per ton) ter plaatse van bestemming worden afgeleverd, daar de kolen, wegens broeiing in de lading, te Kaapstad waren moeten worden verkocht. Door uitzending van 541 ton smeedkolen per stoomschip, komende te Soerabaija op f 17,95 per ton, werd voorloopig in de behoefte voorzien. Ten gevolge van broeiing ook in de intusschen per zeilschip verscheepte nadere partij van 860 ton smeedkolen werd daarvan (in Mei 1897) slechts 770 ton in Indië gelost.

Alle oorlogsschepen — ook de nieuwste — en alle schepen der gouvernementsmarine stoken sedert medio 1896 uitsluitend Ombilien- en Koetei-kolen. Alleen voor het gebruik in stoomsloep en kombuis ontvangen de schepen, op die plaatsen waar nog Cardiff-kolen aanwezig zijn, eene kleine hoeveelheid dezer laatste kolensoort.

Sedert de Ombilien-kolenontginning voor het uitgezifte gruis een behoorlijken afzet heeft gevonden, werden aan de marine hoofdzakelijk de gezifte en dus stuk-rijkere „marine-kolen" geleverd, hoewel ook de ongezifte, zoogenaamde gewone kolen, als stoomkolen zeer goed te gebruiken zijn. Alleen te Soerabaija werden gedurende het verslagjaar uitsluitend „gewone" kolen aangevoerd, welke zoowel voor werfgebruik bij het marine-etablissement als voor stoomkolen op de schepen werden gebruikt.

Het stoken van Ombilien-kolen, zoo meldt de commandant der zeemacht, kan als een opgelost vraagstuk worden beschouwd. Wel loopt het verbruik aan boord van verschillende schepen nog uiteen en is het nog niet op alle schepen teruggebracht tot dat van Cardiff-kolen, doch daartegenover staat dat het op verscheidene bodems zelfs minder bedraagt dan dat van de bedoelde Engelsche kolensoort (verg. vorig verslag, blz. 55/56) [3] en dat in rapporten van schepen, waarvan het machinekamer-personeel geoefend is in het stoken van Ombilien-kolen [4], meermalen wordt medegedeeld dat aan deze laatste de voorkeur wordt gegeven. Eene nadeelige eigenschap der Ombilien-kolen is echter het broeien ten gevolge van vochtigheid, dat herhaaldelijk in enkele depôts plaats had. Wel is waar geschiedt het spoorwegvervoer der kolen van het kolen-etablissement te Sawah Loento naar de Emmahaven in overdekte wagens en is daardoor de gelegenheid tot vochtig worden in eene aan regenval rijke streek reeds voor een groot deel opgeheven, maar het schijnt dat de kolen nog te veel gelegenheid hebben om nat te worden op het traject van de mijnen naar het zeefhuis, en vervolgens ook bij het vervoer uit het magazijn te Emmahaven naar de kolenstort. De aandacht van den chef der kolenontginning is op een en ander gevestigd. Zijne mededeelingen omtrent de Ombilien-kolen besluit de vlootvoogd aldus: „Zorgt de kolenontginning voor geregelden aanvoer, blijkt het stoken van Ombilien-kolen in de waterpijpketels der in aanbouw zijnde kruisers, type *Holland*, zooals op goede gronden verwacht mag worden, mogelijk, en gelukt het ook de Koetei-kolen met succes te gebruiken, dan zal aan den zoo lang gekoesterden wensch, om in Indië onafhankelijk te zijn van buitenlandsche kolensoorten, zijn voldaan."

Het stoken van Koetei-kolen gaf reeds op sommige schepen bevredigende uitkomsten, hoewel het verbruik op de schepen,

---

[1] Alleen de beide laatstgenoemde bodems vertrokken naar Atjeh; de *Prins Hendrik*, daartoe te Singapore korten tijd gereed gehouden, kon reeds in Mei 1896 eene andere bestemming volgen. Eerst in September werd, zooals reeds op blz. 68 is gezegd, de *Prins Hendrik* aan de scheepsmacht in de Atjehsche wateren toegevoegd, om het fregat *Tromp* als stationschip te Olehleh te vervangen.

[2] Op welke wijze na het ontvallen van de *Koerier* en vervolgens ook na het vertrek van de *Satelliet* in de door deze stoomjachten verrichte diensten bij de scheepsmacht in Atjeh wordt voorzien, blijkt uit § 6 van dit hoofdstuk.

[3] De in het verslag van 1894 (blz. 255) in uitzicht gestelde proef met het gebruik van zoogenaamde „retarders" in de vlampijpen der ketels werd sedert genomen aan boord van de pantserdekkorvet *Sumatra*. Waren daarmede reeds aanvankelijk geen gunstige resultaten verkregen, ook bij eene voortgezette proefneming, nadat de schroefassen der *Sumatra* door nieuwe vervangen waren, is gebleken dat aan boord van dezen bodem het gebruik van „retarders" niet wenschelijk is te achten. Tegenover verschillende nadeelen werd bij de op de *Sumatra* genomen proeven geen enkel voordeel verkregen, zelfs niet wat kolenverbruik en stoomhouden betreft. Bedoelde toestellen zullen echter eventueel aan andere schepen kunnen worden verstrekt.

[4] Om tot haar recht te komen en geen nadeeligen invloed op de ketels uit te oefenen, vereischen de Ombilien-kolen eene bijzondere stookwijze en eene gewijzigde inrichting van den vuurhaard.

waar men het meest geoefend is in het stoken van deze kolensoort, toch nog minstens 6 à 7 pct. grooter was dan dat van Ombilien-kolen. Over het met de Steenkolenmaatschappij „Oost-Borneo" gesloten vijfjarig contract voor de levering, te rekenen van 1 Juli 1897, hoofdzakelijk ten behoeve van de marine, van 15 000 ton 1ste qualiteit Koetei-kolen per jaar in verschillende havens of kolendepôts in het oostelijk deel van den Archipel, werd reeds uitvoerig gehandeld op blz. 251 van het vorig verslag. Als voorzorg tegen broeiing of zelfontbranding der Koetei-kolen, tijdens hun opslag op de leveringsplaatsen, zijn vanwege het departement der marine voorschriften gegeven om, voor zoover de ruimte in de depôts dit toelaat, de te leveren hoeveelheden op te stapelen op de door den vertegenwoordiger der Maatschappij aangegevene wijze, waarbij de kolen hoogstens 2¼ M. hoog gestapeld worden in hoopen van 7 M. zijde grondvlak, met gangen tusschen de hoopen. Voorloopig worden in alle depôts, waarin Koetei-kolen zijn opgeschuurd, driemaal daags temperatuur-waarnemingen gedaan, waartoe temperatuurkokers en thermometers zijn verstrekt.

Het voornemen bestaat om voor den vervolge het depôt te Bandjermasin (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) uitsluitend aan te vullen met kolen, afkomstig van ontginningen aan de Teweh-rivier (afdeeling Doesoenlanden van gemelde residentie). Deze kolen kosten te Bandjermasin f 8 à f 9 per ton en hebben in de ketels van het raderschip 2de klasse *Soembing* zeer goed voldaan.

Van de kleine kolendepôts der marine in het oostelijk deel van den Archipel (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5108) zullen vermoedelijk 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden (te Boeton en Tontoli) en 2 in de residentie Amboina (dat op Gisser en dat te Tepa op Babber) kunnen worden opgeheven, nadat de aanwezige voorraden zullen zijn verbruikt. Volgens eene opgaaf van 1 October 1896 (eene latere is hier te lande niet voorhanden) was toen in de gezamenlijke depôts der marine aanwezig eene hoeveelheid van ruim 32 000 ton kolen, zijnde p. m. 12 000 ton meer dan op 1 October 1895.

§ 3. *Gouvernementsmarine.*

a. Personeel.

In de formatie der bemanning van de stoomschepen en de kleine zeilvaartuigen (adviesbooten) werd ook gedurende 1896 geen verandering gebracht, doch ten gevolge van de indeeling bij de gouvernementsmarine van het hekwielstoomschip *Tamiang* (zie lager) werden 2 Europeanen en 16 inlanders meer vereischt. Op ult. 1896 waren in dienst 117 Europeanen en 594 inlanders voor de stoomschepen, terwijl volgens de formatie op dat tijdstip aanwezig moesten zijn 125 Europeanen en 587 inlanders. Het incompleet aan Europeanen beliep derhalve 8 (er ontbraken 1 1ste-machinist en 7 leerlingen-machinist), terwijl een overcompleet aan inlanders bestond van 7 koppen. Op de kleine zeilvaartuigen was de gevorderde sterkte van 121 inlanders bij het einde van 1895, op 3 man na, aanwezig. Nadere opgaven nopens de gevorderde en de aanwezige bemanning van de verschillende vaartuigen der gouvernementsmarine vindt men in bijlage G.

Het korps Europeesche stuurlieden werd van 1 April 1896 tot 31 Maart 1897 aangevuld met 7 van hier uitgezonden jongelingen, afkomstig van de Kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam, die allen voor gouvernementsrekening waren opgeleid, waarvan er echter één op laatstgenoemden datum nog niet in Indië was aangekomen. In het begin van 1896 werden één 2de- en één 3de-stuurman, afkomstig van gemelde kweekschool, binnen den tijd van de door hen aangegane verbintenis ontslagen, en wel de eerstbedoelde omdat hij niet voldeed en de andere wegens lichamelijke ongeschiktheid. Voor de vervulling van de openvallende plaatsen voor leerling-machinist boden zich in Indië voldoende candidaten aan. De hiervóór vermelde vacatures van leerling-machinist werden weder opzettelijk onvervuld gelaten, ook om, in verband met eene in overweging zijnde reorganisatie van de gouvernementsmarine (zie blz. 64), te kunnen nagaan of niet te eeniger tijd tot geheele afschaffing van dien graad zou kunnen worden besloten. De vacature van 1ste-machinist werd niet aangevuld met het oog op den spoedig te verwachten terugkeer van verlof uit Europa van een titularis.

Onder het inlandsch personeel van de stoomschepen konden de verschillende graden ook weder in 1896 nog niet naar eisch worden vervuld. Er ontbraken bij het einde van 1896 8 1ste-mandoors, 4 hofmeesters, 9 roergangers, 56 matrozen 1ste-klasse en 21 vuurstokers 1ste-klasse, of te zamen 98 koppen, terwijl in de graden van 2de-mandoor, matroos 2de-klasse, lichtmatroos en vuurstoker 2de-klasse een overcompleet bestond van 8, 37, 33 en 27 (of te zamen 105) koppen.

Gedurende 1896 overleden 22 en werden 127 inlandsche schepelingen voor verderen dienst afgekeurd, hoofdzakelijk ten gevolge van berriberri. In 1895 waren deze getallen 28 en 109.

Nopens de vergoeding die aan gezaghebbers van gouvernementsstoomschepen toekomt bijaldien zij gouvernementspassagiers aan boord hebben, en hetgeen verder tot het vervoer van passagiers met stoomschepen der gouvernementsmarine betrekking heeft, is van af 1 September 1896 eene nieuwe regeling in werking getreden, over welk „scheepsvoedings-reglement" reeds gehandeld is op blz. 65 hiervóór.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. Nadat, zooals reeds werd medegedeeld op blz. 56 van het vorig verslag, door de indienststelling op 1 April 1896 van het in Nederland gebouwde en te Pinang ineengezette hekwielstoomschip *Tamiang* de sterkte van de stoomvloot der gouvernementsmarine op 18 bodems was gebracht, kwam daarin sedert geen verandering, met dien verstande dat het sedert Februari 1896 tot het ondergaan van herstellingen tijdelijk uit de sterkte uitgevoerde stoomschip *Gier* op 16 Januari 1897 weder in dienst werd gesteld, terwijl met ingang van denzelfden datum de eveneens herstellingen behoevende *Pelikaan* tijdelijk aan de sterkte werd onttrokken.

Ten opzichte van elk der 18 stoomschepen (15 zee- en 3 rivierstoomschepen), die op 31 Maart 1897 tot de gouvernementsmarine behoorden, zijn in bijlage G opgaven verstrekt in denzelfden trant als met betrekking tot de oorlogsvloot voorkomen in tabel 1 van bijlage F.

Omtrent den toestand der zeestoomschepen is het volgende gemeld. De twee oudste (*Havik* en *Zeemeeuw*), sedert 1878 in dienst, zullen door de belangrijke herstellingen, die zij in 1895 hebben ondergaan, hoogstwaarschijnlijk respectievelijk nog twee en zes jaar dienst kunnen doen, maar eerstgenoemd schip, dat in Juni 1896 korten tijd te Pinang vertoefde om te dokken en een gedeelte huidkoper te vernieuwen, zal dan geen nieuwen ketel meer waard zijn, terwijl de *Zeemeeuw* reeds nu eenige sporen van houtziekte vertoont. De twee jaren jongere *Arend*, in 1894 het laatst in herstelling geweest, verkeert nog in betrekkelijk goeden staat. De *Zwaluw*, in 1882 gebouwd, heeft in April 1896 te Pinang gedokt en eenige bladen huidkoper vernieuwd en kan geacht worden nog in betrekkelijk goeden staat te verkeeren, hoewel de romp meer en meer aan houtziekte begint te lijden, terwijl de *Condor*, van 1885 dagteekenende, in December 1896 te Pinang in het dok is geweest, hoofdzakelijk ter vernieuwing van een 160-tal bladen huidkoper, en spoedig eene ketelverwisseling alsmede herstellingen aan ankermachine en spil zal behoeven. Van de sedert 10 à 11 jaren tot gouvernementsstoomschepen vertimmerde voormalige hopperbarges *Gier*, *Albatros* en *Sperwer* verkeert de *Gier*, nadat in 1896 aan het schip, tegelijk met het inzetten van twee (vroeger één) nieuwe stoomketels, de noodige herstellingen zijn aangebracht, in goeden staat; evenzoo de *Albatros*, die in 1895 bij het ondergaan van herstellingen te Soerabaija tevens een stel nieuwe ketels gekregen en in October 1896 te Pinang nog gedokt heeft, terwijl de *Sperwer*, die van December 1895 tot Februari 1896 te Soerabaija slechts werd voorzien om nog één jaar dienst te doen en in September 1896 zoomede in Maart 1897 nog heeft gedokt, in 1897 afdoende herstellingen zal ondergaan ten einde nog 7 à 8 jaren dienst te kunnen doen. Tot de zeestoomschepen, die eerst sedert korten tijd in dienst zijn, behooren — behalve de in 't laatst van 1895 in Indië aangekomen nieuwe *Glatik* — de *Reiger*, de *Raaf*, de *Zeeduif*, de *Zwaan*, de *Flamingo* en de *Pelikaan*. Van deze schepen hebben te Soerabaija gedokt: de *Glatik* in April en in October 1896, de *Reiger* in October 1896 (wegens het stooten op een rif nogmaals in November) en de *Zeeduif* in Januari 1897; voorts dokte de *Flamingo* in October 1896 te Pinang en onderging toen eenige voorzieningen, bij welke gelegenheid het schip van de van Soerabaija aangebrachte waarlooze schroef werd voorzien, terwijl de *Pelikaan*, tot het ondergaan van belangrijke voorzieningen tegen het einde van November 1896 te Soerabaija aangekomen, sedert 16 Januari 1897 tijdelijk buiten dienst is. Bij het laatstgemeld dokken van de *Reiger* bleek nog, dat het huidkoper in zijn geheel spoedig vernieuwing zou vereischen.

Aangaande den toestand van de rivierstoomschepen *Singkawang*, *Barito* en *Tamiang* valt aan te teekenen, dat de *Singkawang*, in 1876 gebouwd, vermoedelijk niet langer dan tot medio 1898 bruikbaar zal zijn; dat de eerst in het najaar van 1894 in dienst gestelde *Barito* in Juni 1896 en in Maart 1897 te Soerabaija gedokt, schoongemaakt en geschilderd werd en tevens eenige voorzieningen onderging, en dat de nieuwe hekwielstoomer *Tamiang* in April

1897 te Pinang zou dokken, bij welke gelegenheid eenige wijzigingen van ondergeschikten aard in de inrichting zouden worden gebracht. Gedurende 1896 werd menigmaal averij aan de roeren van dit vaartuig beloopen, ten gevolge waarvan een der evenwichtsroeren te Pinang gerepareerd en een waarloos roer bijgemaakt moest worden.

De 11 adviesbooten, welke de formatie aanwees, waren allen in dienst, en wel 1 ter Sumatra's Westkust, 1 in de Westerafdeeling van Borneo, 2 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, 2 in de residentie Menado en 3 in de residentie Timor, terwijl te Soerabaija nog 3 dergelijke vaartuigen in reserve waren.

Stationneering. Gedurende het tijdvak van 1 April 1896 t/m 31 Maart 1897 kwam in de wijze waarop de stoomvloot der gouvernementsmarine over de verschillende gewesten was verdeeld weinig verandering.

In de wateren van Atjeh bleven, na het vertrek in April 1896 van de *Zwaluw*, gestationneerd de *Condor*, de *Havik* en de *Albatros*, welk laatstgenoemd schip de *Zwaluw* had vervangen. De *Condor* was in December, de *Havik* in Juni en de *Albatros* in October 1896 uit het station afwezig om te Pinang te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

Voor de Oostkust van Sumatra bleef de *Flamingo* aangewezen, die echter in October te Pinang vertoefde om eenige voorzieningen te ondergaan, tusschen 14 December 1896 en 7 Januari 1897 dienst deed in de residentie Palembang en van Februari 1897 af eenmaal per maand voor korten tijd ook communicatiediensten in de wateren van Atjeh heeft te verrichten, totdat het daarvoor bestemde, doch sedert tot het ondergaan van herstellingen te Soerabaija vertoevende oorlogsstoomjacht *Satelliet* weder beschikbaar komt. In het noordelijk deel van Sumatra's Oostkust — te Seroewaij (Tamiang) — bleef het hekwielstoomschip *Tamiang* gestationneerd.

Voor den dienst in de — sedert April 1896 van een gouvernementsstoomschip ontbloote — wateren van Banka werd, evenals zulks reeds sedert Januari 1895 voor het aflossen van het kustlichtpersoneel in het gewest Billiton geschiedt, een gehuurd stoomvaartuig gebezigd.

In de residentie Riouw deed het rivierstoomschip *Singkawang* onafgebroken dienst.

Ter Sumatra's Westkust was de *Zeeduif* tot 2 Mei 1896 in dienst, toen het schip, na inmiddels door de in April aan het station Atjeh onttrokken *Zwaluw* te zijn vervangen, naar Tandjong Priok (Batavia) werd gedirigeerd om aldaar voor algemeene diensten station te houden.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo deed sedert Mei 1896 de *Glatik* nevens het rivierstoomschip *Barito* dienst. Laatstgenoemd vaartuig verliet in Juni 1896 en in Maart 1897, telkens voor korten tijd, het station om te Soerabaija te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan, terwijl de *Glatik* in October November gedurende een viertal weken uit het station afwezig was om, na insgelijks te Soerabaija gedokt te hebben, hulp te verleenen bij het sleepen van het 3000 tons-marinedok van Tandjong Priok naar Soerabaija.

In de residentiën Menado, Ternate, Amboina en Bali en Lombok bleven in dienst respectievelijk de stoomschepen *Raaf*, *Zeemeeuw*, *Arend* en *Sperwer*, welk laatste zich echter in September 1896 en Maart 1897 te Soerabaija ophield om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

Voor het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werd sedert 9 April 1896 weder beschikt over de *Zwaan*, die van September 1895 tot Maart 1896 herstellingen te Soerabaija ondergaan en daarna voor korten tijd in de wateren van Oost-Java diensten verricht had.

In de residentie Timor en onderhoorigheden was tot 22 November 1896 in dienst de *Pelikaan*, op welken datum het schip naar Soerabaija vertrok ten einde herstellingen te ondergaan. Het werd voorloopig vervangen door de aan het gewest Batavia tijdelijk onttrokken *Zeeduif*, en vervolgens (den 22sten Januari 1897) definitief door de te Soerabaija opnieuw in goeden staat gebrachte en op den 16den te voren, tegen tijdelijke buitendienststelling van de *Pelikaan*, weder in dienst gestelde *Gier*, welk schip echter reeds den 24sten Maart naar Atjeh moest worden gedirigeerd om aldaar de *Condor* te vervangen, die in April naar Soerabaija zou opkomen om herstellingen te ondergaan.

Voor diensten in de wateren van Oost-Java bleef de *Reiger* bestemd, die in October en November 1896 te Soerabaija vertoefde om eenige voorzieningen te ondergaan.

Over de stationneering van de 11 in dienst zijnde adviesbooten is hiervóór reeds gehandeld.

§ 4. *Marine-etablissement te Soerabaija.*

Zooals uit de hierna opgenomen cijfers meer in bijzonderheden zal blijken, waren de werkzaamheden bij dit etablissement, uitgenomen die ten behoeve van de inrichting zelve, minder belangrijk dan in 1895, en met het oog op de in uitvoering zijnde gewijzigde formatie der Indische zeemacht (zie § 1 hiervóór), waarmede de opruiming van oude en veronderde schepen gepaard gaat, laat het zich niet voorzien dat het werk bij het marine-etablissement in de naaste toekomst weder beduidend zal toenemen. Wegens het mindere werk werd dan ook in 1896 het aantal arbeiders ingekrompen, terwijl in het vaste personeel gaandeweg, bij voorkomende mutatiën, vereenvoudigingen werden aangebracht door sommige der opengevallen plaatsen voorloopig onvervuld te laten. Voor zooveel kon aangenomen worden dat de beoogde vereenvoudiging of inkrimping ook in de toekomst behouden zou kunnen blijven, werd reeds aanstonds de formatie dienovereenkomstig gewijzigd; zie Indisch Staatsblad 1897 n°s. 67 en 73. Betreffen de voorloopig onvervuld gelaten plaatsen meer bijzonder eenige ondergeschikte emplooien bij het vak van stoomwezen, toen in het voorjaar van 1897 werd overgegaan tot eene detacheering herwaarts, in het belang der vermeerdering van zijne practische kennis en ervaring, van den eenig nog overgebleven werktuigkundigen ingenieur (een der 2de klasse), werd zijne vervanging door een anderen deskundige nagelaten en het werk verdeeld tusschen de beide officieren-machinist der marine, blijkens het vorig verslag (blz. 58) voor den tijd van vijf jaren bij het etablissement gedetacheerd ter vervanging van de in de formatie begrepen twee andere ingenieurs-werktuigkundigen. Tot detacheering naar Nederland, op den voet van het in 't vorig verslag (blz. 52) besproken Koninklijk besluit dd. 20 Mei 1896 n°. 31 (Indisch Staatsblad n°. 139), van een der ingenieurs voor het vak van scheepsbouw (een der 3de klasse) werd in Februari jl. overgegaan, nadat de met buitenlandsch verlof afwezige titularis kort te voren in Indië was teruggekeerd. Omtrent de wijze waarop zoowel deze als de eerstbedoelde detacheering voorloopig 't meest vruchtdragend zal worden gemaakt, is, in overleg met den Minister van Marine en na verkregen instemming van de betrokken particuliere inrichtingen, besloten den ingenieur-werktuigkundige aanvankelijk te plaatsen bij de fabriek van de Maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Fijenoord" te Rotterdam en den ingenieur-scheepsbouwkundige voorshands bij het etablissement van de Koninklijke Maatschappij „de Schelde" te Vlissingen.

Bij de thans volgende mededeelingen omtrent de voornaamste der in 1896 bij het etablissement voorgekomen werkzaamheden houde men in het oog dat niet alleen een vrij belangrijk deel van de oorlogsvloot nog steeds in de wateren van Noord-Sumatra gestationneerd bleef, en uit dien hoofde, om te dokken en voorzieningen van dringenden aard te ondergaan, gebruik maakte van de daartoe in de nabijheid (op Poeloe Pinang) bestaande gelegenheid, maar dat ook weder de beide zeilopnemingsvaartuigen, die in den Lingga-Riouw-archipel werkzaam waren, zich van de dokgelegenheid te Singapore bedienden. Gedurende het tijdvak 1 April 1896 t/m 31 Maart 1897 kwamen de kosten der bedoelde te Pinang en te Singapore verrichte werkzaamheden op f 59 276 te staan (aan in de gewesten Atjeh en onderhoorigheden en Oostkust van Sumatra gestationneerde gouvernementsstoomschepen werd bovendien te Pinang verwerkt f 7999); verg. tabel III van bijlage F hierachter.

Zooals uit de stukken der Indische begrooting voor 1898 blijkt, wordt het door de Regeering wenschelijk geacht de gelegenheid te scheppen om onze in Noord- en Oost-Sumatra gestationneerde marineschepen voortaan, in plaats van op Poeloe Pinang, op Poeloe Weh te doen dokken, en wel door te dien einde, en c. q. ook voor het dokken van particuliere schepen, naar de Sabangbaai op laatstgemeld eiland te doen overbrengen het tot den inventaris van het marine-etablissement te Soerabaija behoorende, laatstelijk aan de particuliere reparatiewerf te Tandjong Priok (Batavia) verhuurd geweest zijnde, 3000 tons-dok, dat in November 1896 door het Gouvernement is terugontvangen (verg. vorig verslag, blz. 262, noot 1). Voor de exploitatie, in afwachting dat deze wellicht later aan particulieren zal zijn op te dragen, zal dan op Poeloe Weh zijn te detacheeren een deel van het in de formatie van het marine-etablissement begrepen dokpersoneel. Vooraf zal het dok weder in zoodanigen staat gebracht worden dat het vermoedelijk nog 8 à 10 jaren dienst zal kunnen doen. In Maart jl. is tot zoodanige herstelling, welke het dok bevonden is nog ten volle waard te zijn, machtiging verleend.

Tot de voornaamste bij het marine-etablissement te Soerabaija gedurende 1896 verrichte werkzaamheden behoorden o. a. de volgende: het voor zoover noodig uitbreken van de beschieting

en het van boord nemen van geschut, torens, torenwallen, enz. van de *Koning der Nederlanden*; het gereed maken van de *Tromp* voor de terugreis naar Nederland; de voorzieningen aan romp, werktuigen en ketels van de *Lombok*, waaronder het aanmaken van een nieuwen H. D. cylinder; de herstellingen aan de ketels van de *Pontianak*; voorzieningen aan de *Borneo*; kleine voorzieningen aan de *Soembing*, de *Prins Hendrik der Nederlanden* en de *Sumatra*; herstelling van een stoombarkas, waaronder de aanmaak van een nieuwen stoomketel; de ketelverwisseling en belangrijke herstellingen aan het gouvernementsstoomschip *Gier*; kleine herstellingen aan de gouvernementsstoomschepen *Glatik*, *Sperwer* en *Reiger*; belangrijke herstellingen aan de schepen van den dienst der opium-recherche *Wachter*, *Argus*, *Cycloop* en *Tagal*, benevens eene ketelverwisseling van laatstgenoemd vaartuig; de aanmaak van een oorlogsdrijvervlot voor het departement van oorlog; voorzieningen aan een baggermolen van het departement der burgerlijke openbare werken; herstellingen aan een Portugeesch oorlogsschip, enz.

In 't geheel zijn in 1896 bij het vak van scheepsbouw 73 werken en bij dat van het stoomwezen 61 werken onderhanden geweest, en wel voor het auxiliair eskader respectievelijk bij elk dier vakken 4 en 3, voor de Indische militaire marine 20 en 17, voor de gouvernementsmarine 18 en 13 en voor de andere diensttakken 31 en 28.

Van de beide ijzeren drijvende dokken (5000 tons en 1400 tons) werd belangrijk minder gebruik gemaakt dan in 1895. Het groote dok telde 261, het andere 327, te zamen dus 588 dokdagen, tegen 837 in 1895. Het aantal dokdagen voor het auxiliair eskader bedroeg 42, voor de Indische militaire marine 132, voor de gouvernementsmarine 104 en voor andere vaartuigen 310. Sedert 1 Februari jl. wordt voor de beide dokken slechts één ploeg dokmatrozen gebezigd.

Aan het etablissement zelf hadden in 1896 geen belangrijke om- en bijbouwingen plaats. Door eenige verschikking in de bestemming van sommige localiteiten werd eene gewenschte vergrooting van de bankwerkerij en draaierij verkregen, terwijl ook het aantal munitie-bergplaatsen werd vermeerderd. Aan de gebouwen, bestemd voor officieren en schepelingen der oorlogsmarine, werden herstellingen verricht. De inrichting tot het geven van tijdseinen werd met 1 September 1896 verplaatst naar het westelijk havenhoofd van het bassin, waar de tijdseinen voor al de ter reede liggende schepen beter waarneembaar zullen zijn. Met den bouw van een torpedo-atelier bij het etablissement (geraamde kosten van den bouw f 4726) werd in December 1896 begonnen, terwijl inmiddels hier te lande een aanvang werd gemaakt met de uitzending der voor dat atelier bestemde werktuigen en van de goederen benoodigd om de spartorpedoboot *Cerberus* in eene vischtorpedoboot te transformeeren.

Wegens den ruimen voorraad van gezaagd hout werd de stoomzagerij in Juli 1896 gesloten. De houtvoorraad werd in 1896 opgenomen en daarbij eene nieuwe administratie ingevoerd, welke een beter overzicht waarborgt. In verband met het streven om den houtvoorraad belangrijk te beperken, werd in 1896 geen nieuwe voorraad ingeslagen. De boekwaarde van den op ult. 1896 aanwezigen voorraad hout bedroeg f 387 868. In 1896 werd bij het marine-etablissement aan hout verbruikt (ook voor het etablissement zelf en voor het aanmaken en herstellen van goederen ten behoeve van den magazijnsvoorraad) voor eene waarde van f 37 620, waarvan f 34 896 aan djatihout.

De opstelling van den nieuwen Piats-oven ter uitbreiding van de inrichting voor het kopersmelten (verg. vorig verslag, blz. 57) kwam tot stand.

De groote helling van aanbouw werd hersteld en gewijzigd.

Door toevoeging van afgekeurde stoomketels werd het aantal waterreservoirs, dienende voor het verzamelen van regenwater voor ketelvoeding, enz., weder uitgebreid, waardoor de gezamenlijke capaciteit tot p. m. 451 000 L. klom. Door het inrichten tot waterreservoirs van de oude ketels, afkomstig van het tot wachtschip ingericht wordend pantserschip *Koning der Nederlanden* en van het tot den dienst der opium-recherche behoorende stoomschip *Tagal*, zoomede door het vervaardigen van reservoirs met gebruikmaking van de torenpantser- en torenwal-platen van eerstgenoemden bodem, zal nog eene hoeveelheid van p. m. 698 000 L. water kunnen worden geborgen, zoodat alsdan ook in den oostmoesson de stoomketels der vloot van regenwater kunnen worden voorzien, wat voor het behoud van die ketels, volgens in Nederland genomen proeven, van zeer veel waarde is.

Van het baggermaterieel werden, evenals in 1895, de baggermolen *Tandjong Priok* en de hopperbarge *Japara*, voor zoover zij niet in het dok moesten worden opgenomen, weder het geheele jaar door gebezigd om het bassin op diepte te houden. Wat laatstgenoemd vaartuig betreft, werd dit baggeren slechts onderbroken door eenige andere diensten, als het sleepen van schepen en ketelponten, het verwisselen en bijvullen van gasboeien in de vaarwaters van Soerabaija en het verleenen van hulp bij het sleepen (7—15 November 1896) van het hoogerbedoelde 3000-tons-dok van Tandjong Priok naar Soerabaija. In het geheel werd in 1896 157 790 M³. specie uitgebaggerd, van welk baggerwerk de kosten kwamen te staan op gemiddeld f 0,53⁵ per M³. De baggermolen *Soerabaija* bleef gedurende 1896 in conservatie, waartoe het vaartuig ook 8 dagen in het droge dok vertoefde om onder de waterlijn te worden schoongemaakt en gekoolteerd.

De algemeene kosten van het marine-etablissement — in 1895 f 552 838 of, na aftrekking van diverse ontvangsten, hoofdzakelijk wegens werkzaamheden voor particulieren, en van kleine contraposten, f 518 829 — beliepen over 1896 f 622 521 of zuiver f 568 868. Gemelde sommen van f 552 838 en f 622 521 waren te splitsen als volgt: kosten van toezicht op de werkzaamheden (traktementen, toelagen, premiën, enz., van het vast personeel) in 1895 f 324 244 en in 1896 f 316 920; kosten voor onderhoud van het werfmaterieel en den inventaris der werf, bewaking en verlichting achtereenvolgens f 103 148 en f 105 584; kosten van werkzaamheden aan materieel en gebouwen, met inbegrip van het gewoon onderhoud, in 1895 f 69 389 en in 1896, hoofdzakelijk als een gevolg van hoogere uitgaven voor de watervoorziening en voor de dokken, f 150 293; kosten wegens aanschaffing van werktuigen en gebruik van gereedschappen in 1895 f 46 164 en in 1896 f 39 555, en eindelijk bureel- en lokaalbehoeften, drukwerk, enz., achtereenvolgens f 9893 en f 10 169.

De productie, met andere woorden het totaal verwerkt bedrag (dus ook met inbegrip van het verwerkte voor de inrichting zelve en voor den magazijnsvoorraad), vertegenwoordigde aan materialen en arbeidsloon te zamen een totaal bedrag van f 1 177 048 in 1895 en van f 910 171 in 1896. Eene specificatie dier bedragen vindt men in het volgende overzicht.

	1895.			1896.		
	Materialen.	Arbeidsloonen.	Totaal.	Materialen.	Arbeidsloonen.	Totaal.
Wegens werkzaamheden ten behoeve van:						
de inrichting zelve	f 51 468	f 92 326	f 143 794	f 80 852	f 128 606	f 209 458
den magazijnsvoorraad en de conservatie van stoomketels	50 839	86 388	137 227	33 880	71 450	105 330
de schepen van het auxiliair eskader	51 520	62 856	114 376	31 604	28 538	60 142
de schepen, stoombarkassen en torpedoboot der Indische militaire marine	147 650	178 939	326 589	90 312	122 074	212 386
de schepen en adviesbooten der gouvernementsmarine	113 636	149 996	263 632	52 060	63 075	115 135
Wegens andere werkzaamheden ten behoeve der marine (transport van materialen, levensmiddelen, sloopen van schepen, laden van steenkolen, enz.)	808	18 221	19 029	571	15 527	16 098
Wegens werkzaamheden ten behoeve van:						
andere diensttakken onder beheer van het departement der marine (bebakening, kustverlichting, loodswezen, havendepartementen, enz.)	24 386	37 797	62 183	20 078	33 031	53 109
andere departementen dan dat der marine	65 100	32 521	97 621	46 843	68 550	115 393
Wegens werken hiervóór niet genoemd (daaronder ook die aan vreemde oorlogsschepen en voor particulieren)	6 635	5 962	12 597	9 967	13 153	23 120
Totalen	f 512 042 a)	f 665 006	f 1 177 048	f 366 167 a)	f 544 004	f 910 171

a) Hierbij niet gerekend de waarde der uitrustingsartikelen, die uit de magazijnen aan de schepen verstrekt worden.

In aansluiting aan de gelijksoortige opgaven in vorige verslagen volgen hier nog eenige andere gegevens betreffende den omvang van het bedrijf der inrichting, en wel over 1896 en elk der vier voorafgegane jaren.

JAREN.	Aantal verrichte dagdiensten		Uitbetaalde arbeidsloonen:			Geldswaarde der verwerkte materialen.	Verbruikte hoeveelheden (in K.G.)		Aantal arbeiders gemiddeld dagelijks te werk (buiten hen die op taak werkten).	Gemiddeld dagloon:	
	door ambachtslieden.	door koelies. a)	aan taakwerk.	aan daggelden. b)	Te zamen. c)		IJzer (bewerkt en onbewerkt).	Steenkolen (waaronder ook smeedkolen en cokes). d)		voor ambachtslieden.	voor koelies.
1892 } e)	471 539	177 087	f 127 673	f 505 618	f 633 321	f 476 135	368 676	2 625 493	2096	f } 0,82[5]	f } 0,47
1893 }	490 817	198 878	146 163	527 361	673 521	499 736	533 959	2 819 203	2306	f) 0,82[5]	f) 0,43
1894 . . .	470 887	180 089	172 405	502 399	674 801	505 856	646 717	3 101 008	2207	0,82[5]	0,42
1895 . . .	440 671	172 722	167 575	497 431	665 006	512 042	482 303	3 059 475	2058	0,83	0,42
1896 . . .	362 234	141 627	117 130	396 874	544 004	306 167	404 514	2 457 415	1870	0,85	0,42[5]

a) Ook de koelies (waaronder in deze opgaven tevens de politieoppassers en magazijnknechts zijn medegeteld) zijn vrije lieden.

b) Onder de in deze kolom genoemde sommen zijn over de jaren 1892 t/m 1896 wegens aankoop van materialen, enz., begrepen de volgende sommen: f 6152, f 10 805, f 8820, f 16 395 en f 8278.

c) Onder de uitbetaalde arbeidsloonen was ter zake van overwerk achtereenvolgens begrepen f 21 990, f 22 522, f 25 503, f 41 742 en f 7357. De aanzienlijke vermindering in 1896 is een gevolg van de genomen maatregelen om het overwerken te beperken.

d) Hieronder is niet begrepen het steenkolenverbruik der baggervloot.

e) In de opgaven over 1892 en 1893 zijn ook de cijfers begrepen betreffende de tot medio 1893 als zelfstandige inrichting bestaan hebbende „fabriek voor de marine en het stoomwezen", welke toen bij het eigenlijke marine-etablissement is ingesmolten.

f) Deze gemiddelden betreffen de dagloonen bij het marine-etablissement in zijn toenmaligen omvang; bij de (voormalige) marinefabriek (zie de voorgaande noot) werd gemiddeld genoten: in 1892 door ambachtslieden f 0,96 en door koelies f 0,51 per dag, en in de eerste helft van 1893 respectievelijk f 1,09 en f 0,54.

De gezondheidstoestand onder het personeel van het etablissement was gedurende 1896 over het algemeen gunstig. Hoewel Soerabaija in het laatst van het jaar door cholera werd bezocht, deden zich onder de Europeesche geëmployeerden van het etablissement geen, en onder de inlandsche werklieden slechts twee gevallen voor, waarvan één met doodelijken afloop. Aan bij het werk verkregen verwondingen, waarvan zich in 't geheel 180 gevallen voordeden, overleed één inlander.

§ 5. *Speciale diensten onder beheer van het departement der marine.*

Kustverlichting, bebakening en loodswezen. De onder beheer van den chef der hiergenoemde dienstakken staande stoomschepen *Lucifer* (inspectievaartuig) en *Cheribon* (bebakeningsvaartuig), welke vaartuigen eene particuliere bemanning varen, bleven goed voldoen. De *Lucifer* onderging te Singapore eene flinke herstelling aan den stoomketel en op de particuliere reparatiewerf te Tandjong Priok (Batavia) eenige voorzieningen aan romp en machine. De *Cheribon* werd bij het marine-etablissement te Soerabaija van nieuwe stoomketels voorzien en onderging aldaar tevens eenige voorzieningen.

Omtrent de verschillende kust- en havenlichten in den Nederlandsch Indischen Archipel, de gasboeien in de vaarwaters leidende naar de reede van Soerabaija en het gaslichtschip vóór de monding der Deli-rivier (Oostkust van Sumatra) werden geen of slechts luttele klachten vernomen.

Het vaste licht der 4de orde op Poeloe Mandalika (residentie Japara) werd getransformeerd in een schitterlicht van dezelfde orde, terwijl het bakenlicht der 5de orde op Poeloe Dapoer (zuidelijke ingang van Straat Banka), met gebruikmaking van het zooeven bedoelde lichttoestel voor vast licht, afkomstig van Poeloe Mandalika, werd veranderd in een vast licht der 4de orde. Het geleidelicht der 6de orde op Oedjong Piring (residentie Madura) werd ruim 60 M. om de oost verplaatst, hetgeen noodig was gebleken ten einde de richtingslijn van dit licht en van dat van Sembilangan het diepste gedeelte van de vaargeul van het Westervaarwater van Soerabaija te doen aangeven. De zwarte gasboei in het Westervaarwater en de meest zuidelijk geplaatste toestel van dien aard in het Oostervaarwater van Soerabaija werden van een flikkertoestel voorzien, terwijl eerstbedoelde boei tevens eenigszins werd verplaatst. Het hoogerbedoelde lichtschip ter Oostkust van Sumatra werd, wegens een defect aan de branders, in Januari 1897 voor een 14-tal dagen binnengehaald.

Met den bouw van een schitterlicht der 4de orde op de Z. O. punt van Lingga (Lingga Riouw-archipel) en van een havenlicht der 6de orde te Ampenan (eiland Lombok) zou in 1897 worden begonnen, terwijl bij het marine-etablissement te Soerabaija een ijzeren gaslichtschip zal worden gebouwd, bestemd om te worden geplaatst op de noordoostelijke punt van de bank van Tanah, ter verbetering van de thans gebrekkige verlichting van de vaarwaters naar Cheribon.

Voor de oprichting van een kustlicht der 5de orde op het eiland Pamatata in Straat Saleijer (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) en van een draailicht der 4de orde op het eiland Katang Katang nabij den hoek van Indrapoera (gouvernement Sumatra's Westkust) zijn fondsen aangevraagd bij de ontwerpbegrooting voor 1898.

Tot de op blz. 59 van het vorig verslag bedoelde wijziging van de organisatie van het personeel bij de kustlicht-etablissementen werd overgegaan bij de gouvernementsbesluiten van 19 Juni en 28 November 1896 n°s. 16 en 14 (Indisch Staatsblad n°s. 112 en 237).

Bij de verschillende kustlicht-etablissementen liet de gezondheidstoestand in 1896 weinig te wenschen over. Over het gedrag zoowel van het Europeesch als van het inlandsch personeel viel niet te klagen.

De geleidelijke invoering van het nieuwe stelsel van bebakening, volgens de regelen daarvoor aangenomen bij de internationale maritieme conferentie in 1889 te Washington gehouden, werd in 1896 voortgezet door de toepassing er van op de bebakening van Straat Banka. In verschillende andere vaarwaters werd de bebakening uitgebreid, en wel door het leggen van een aantal spitse tonnen van verschillende kleur en grootte, als: twee aan den oostkant van de bank van Tanah (residentie Cheribon); één op een nieuw gevonden rif ter reede Panaroekan (residentie Bezoeki); één aan den zuidoostelijken kant van het Bajam-rif in het vaarwater naar de reede van Natal (residentie Tapanoli); één in de Kompei-geul der Aroe-baai (residentie Oostkust van Sumatra); en drie in de Golf van Boni (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), waarvan één ter reede Badjoa, één op het Boni-Boni-rif en één op het rif Dwars-in-den-weg. Overigens werden eenige bakentonnen weggenomen, verplaatst of door nieuwe vervangen, in vorm of kleur afwijkende van de bestaande, van welke wijzigingen het onnoodig wordt geacht hier in verdere bijzonderheden te treden.

Klachten omtrent den dienst van het loodswezen werden weinig vernomen; het voltallig houden van het personeel geschiedde zonder moeite.

Aan loodsgelden werden in de laatst verloopen drie jaren de volgende sommen ontvangen:

	1894.	1895.	1896.
Tandjong Priok (Batavia)	f 27 217	f 27 480	f 28 815
Soerabaija (met Grissee).	193 796	174 005	179 953
Banjoewangi (voor Straat Bali)	1 844	1 706	3 017
Tjilatjap	18 725	11 734	14 907

De in 't vorig verslag (blz. 60) aangekondigde heffing van loods- en steigergelden in de Emmahaven (de nieuwe haven van Padang) heeft met 1 Januari 1897 een aanvang genomen; het noodige ter zake is geregeld bij ordonnantie van 5 November 1896 (Indisch Staatsblad n°. 221), terwijl, in verband daarmede, onder dagteekening van 5 Januari d. a. v. een reglement voor bedoeld loodswezen vastgesteld (Indisch Staatsblad 1897 n°. 1) en tevens de verdeeling geregeld is van het den loodsen der Emmahaven aankomende aandeel in de loodsgelden (10 pct. der bruto ontvangsten).

Vermits voor de loodsen van Straat Bali, wier aandeel in de loodsgelden afhankelijk was van de *netto* opbrengst, in de laatste

jaren van premiën geen sprake meer was, doordien, wegens net afgenomen gebruik van loodshulp in dat vaarwater, de kosten van bedoelden loodsdienst, ondanks herhaalde inkrimping van personeel en materieel, meer bedroegen dan de ontvangsten, werd, gerekend van 1 Januari 1896, het cijfer van 10 pct. der *bruto* ontvangsten tevens aangenomen als het aandeel waarop voortaan het loodspersoneel in Straat Bali recht heeft (gouvernementsbesluit dd. 27 Juni 1896 n°. 35). Ook ten aanzien van den loodsdienst te Soerabaija bleken op dit punt nadere regelingen wenschelijk, doch in dit geval met het doel de uitkeeringen, die wegens de in de laatste jaren stijgende opbrengst te hoog liepen, tot een matiger peil terug te brengen; zie daaromtrent Indisch Staatsblad 1896 n°. 114.

Het reglement voor laatstbedoeld loodswezen en dat voor het loodswezen van Tjilatjap ondergingen eerst bij ordonnantie van 14 April 1896 (Indisch Staatsblad n°. 66) en later bij ordonnantie van 4 Juni 1897 (Indisch Staatsblad n°. 136) eenige wijzigingen, alle voor beide loodsdiensten van nagenoeg gelijke strekking. De wijziging van April 1896 had ten doel eene mildere regeling te treffen ten aanzien van het verschuldigde aan loodsgeld bijaldien vaartuigen gesleept moeten worden en het sleepende schip een loods behoeft. De wijzigingen van Juni jl. beoogden de storting in 's lands kas der ontvangen loodsgelden voortaan op korten termijn te doen geschieden en daardoor de contrôle op het kasbeheer te verscherpen. Bovendien werden toen in het reglement voor Soerabaija enkele kleine verbeteringen aangebracht.

In de organisatie van het personeel voor den loods- en havendienst te Tandjong Priok (Batavia) en te Soerabaija werd bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 55 eenige wijziging gebracht, samenhangende met eene onderlinge ruiling tusschen beide plaatsen van een der stoomcommunicatievaartuigen van bedoelden dienst.

Haveninrichtingen. Aan kaaigelden in de haven van Tandjong Priok (Batavia) werd in 1896 ontvangen f 101 610, en aan steigergelden, zoomede aan huur voor het opslaan van steenkolen aan het oosterboord dier haven, f 47 662, tegen respectievelijk f 68 766 en f 41 003 in 1895.

Met intrekking van de te dier zake bestaande talrijke partieele beschikkingen van vroegeren en lateren datum werd in Juli 1896 (Indisch Staatsblad n°. 130) eene algemeene lijst vastgesteld, houdende aanwijzing waar in Nederlandsch-Indië havenmeesters gevestigd zijn en waar en door welke andere ambtenaren of beambten die functiën als bijbetrekking worden waargenomen. Bedoelde lijst doet zien dat op 6 plaatsen van Java en Madura (Batavia, Samarang, Soerabaija, Tjilatjap, Banjoewangi en Sumanap) en op 7 plaatsen in de buitenbezittingen (Padang, Makasser, Olehleh, Laboean Deli, Riouw, Muntok en Singaradja) havenmeesters bescheiden zijn, en bovendien te Tandjong Priok (de nieuwe haven van Batavia) een onderhavenmeester; terwijl fungeerende havenmeesters zijn aangewezen voor 31 plaatsen van Java en Madura en voor 135 plaatsen in de buitenbezittingen; overigens is gerekend op 1 fungeerend onderhavenmeester voor Batavia, en op 1, tevens loods, voor Emmahaven (de nieuwe haven van Padang). Tegelijk met eene in Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 49) vastgestelde nieuwe regeling van de inkomsten der 13 havenmeesters, hoofdzakelijk beoogende de positie der laagst bezoldigden te verbeteren en daardoor de keuze van geschikte elementen ruimer te maken, is tevens besloten om ook voor Soerabaija de afzonderlijke betrekking van onderhavenmeester in het leven te roepen, en zulks tegen intrekking van het ambt van commies bij het havendepartement aldaar. Vermits de nieuwe regeling, die ook betrekking heeft tot den onderhavenmeester te Tandjong Priok en tot dien te Soerabaija, in een paar gevallen het traktement lager stelt dan waarop de tegenwoordige titularissen zijn aangesteld, treedt zij voor die gevallen eerst in werking bij eene nieuwe voorziening in het ambt.

Tot de definitieve aanstelling van het sedert 1878 tijdelijk dienst doende personeel ter bediening van de havensloep te Edi Besar (Atjeh's Oostkust) werd overgegaan bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 77, terwijl bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 196 en 1897 n°. 92 eenige mogelijk gebleken vereenvoudigingen werden gebracht in de organisatie van de havendepartementen te Samarang en Timor Koepang.

Bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 177 werden de grenzen bepaald van de reeden van Laboean (residentie Bantam), Penandjoeng-baai (residentie Preanger Regentschappen), Painan, Poeloe Tello en Goenoeng Sitoli op Nias (gouvernement Sumatra's Westkust), Bintoehan (residentie Benkoelen), Djeboes, Blinjoe, Soengeiliat, Pangkalpinang, Koba, Toboali en Soengeislan (residentie Banka en onderhoorigheden), zoomede van Tjoepel, Ampenan, Laboean Hadji en Pidjoe (residentie Bali en Lombok).

Hydrographische dienst. Gedurende het jaar 1896 en het eerste kwartaal van 1897 werden door de drie voor dezen dienst aangewezen vaartuigen de volgende opnemingen verricht.

Het stoomopnemingsvaartuig *Banda* zette, behoudens eene afwezigheid van ruim één maand buiten het opnemingsterrein voor loodingen ten behoeve van den sedert gelegden telegraafkabel tusschen Bali en Lombok (zie vorig verslag, blz. 61), de opnemingen in Straat Makasser voort en kwam gereed met de werkzaamheden ten behoeve van de nieuw uit te geven kaart n°. 139 Zuidwestkust van Celebes, terwijl ook het vaarwater voor van om de Noord komende schepen werd bepaald (zie vorig verslag, blz. 60). De in Straat Makasser gelegen bank van Borneo en de Lima-eilanden benevens de baai van Paré Paré en de Laurelriffen werden opgenomen. Evenals in 1895 werd nu en dan op het terrein hinder ondervonden van ongunstig weder, vooral toen de westmoesson was ingetreden.

Het zeilopnemingsvaartuig *Blommendal* kwam gereed met de opnemingen voor de nieuwe kaart n°. 13 Oostkust Sumatra blad VI, waarna een aanvang werd gemaakt met het trianguleeren van eilanden in den Lingga-archipel. Het vaartuig vertoefde van 18 Maart tot 21 April 1896 en van 12 Januari tot 1 Februari 1897 te Singapore ten einde eenige herstellingen te ondergaan. In het laatste gedeelte van 1896 werd veel oponthoud ondervonden door de „heiigheid" der lucht, die het goede zicht belemmerde, alsmede door windstilte. Bovendien was de gezondheidstoestand der bemanning in het laatste tijdperk, waarover deze mededeelingen loopen, minder gunstig.

Het zeilopnemingsvaartuig *Melvill van Carnbee* voltooide de opneming van Straat Boelan, waardoor de nieuwe kaart van Straat Riouw geheel gereed kwam, terwijl ook de kaart van Straat Doerian en oostelijke vaarwaters werd afgewerkt. Daarna werd assistentie verleend aan de *Blommendal* bij het trianguleeren in den Lingga-archipel. De *Melvill van Carnbee* vertoefde van 12 Maart tot 8 April 1896 te Singapore om herstellingen te ondergaan. Windstilte en „heiigheid" der lucht belemmerden meermalen het werk, terwijl in de laatste maand van 1896 en bij den aanvang van 1897 de gezondheidstoestand der bemanning ongunstig was.

Het aantal dagen, gedurende 1896 op het terrein aan de werkzaamheden besteed, beliep voor de *Banda* 215 (waarvan 23 voor de bovenbedoelde loodingen bij Bali en Lombok), voor de *Blommendal* 162 en voor de *Melvill van Carnbee* 202.

Behalve de bovengenoemde werkzaamheden der opnemingsvaartuigen en verschillende partieele opnemingen, door andere schepen der oorlogsmarine en door gouvernementsstoomschepen verricht, werd door een daartoe aangewezen luitenant-ter-zee 1ste klasse met een der stoomcommunicatievaartuigen van den dienst van het loodswezen te Soerabaija (de stoombarkas *Rikat*) het Westervaarwater van Soerabaija opnieuw opgenomen (zie lager).

Door het Indisch hydrographisch bureau te 's-Gravenhage werd sedert de opgaaf in 't vorig verslag tot medio Mei 1897 het volgende verricht:

Naar Batavia werden verzonden 2730 kaarten en 850 schetskaarten, ter aanvulling van het depôt aldaar. Op deze kaarten werden, alvorens zij werden afgedrukt, 400 kleine correctiën aangebracht.

De nieuw verschenen kaarten waren, behalve de reeds op blz. 60 van het vorig verslag vermelde, de volgende: n°s. 132 en 133, Vaarwaters en ankerplaatsen op de Oostkust van Borneo, blad I en II; n°. 165, Vaarwaters en ankerplaatsen op de Zuidkust van Celebes; n°s. 166 en 167, Ankerplaatsen en mondingen van rivieren op de Noord- en Oostkust van Sumatra, blad I en II; en n°. 168, Noordkust Sumatra, Noordkust Weh, terwijl bovendien de serie der „Schetskaarten" van Nederlandsch-Indië, waarvan, blijkens het vorig verslag, n°s. 1—8 waren uitgegeven, werd aangevuld met de n°s. 9—17.

Van de bovengenoemde opneming van het Westervaarwater van Soerabaija werd, met het doel de bevindingen zeer spoedig openbaar te maken, eene autographische voorloopige kaart uitgegeven. Ten opzichte van de hiervóór bedoelde „Schetskaarten" wordt deze wijze van uitgeven ook gevolgd waar het geldt de partieele opnemingen, verricht door niet speciaal voor den hydrographischen dienst aangewezen schepen der Indische zeemacht.

Een aanvang werd gemaakt met het overbrengen op koper van de meest verouderde en versleten steengravures, hetgeen langs photo-chemischen weg geschiedt.

In gravure werden gegeven (tot 15 Mei 1897) de teekeningen van de volgende kaarten: n°. 42, Straat Riouw; n°. 109, Baaien op de Zuidkust van Java; n°. 139, Vaarwaters naar Makasser; n°s. 169 en 170, Straat Banka (Noord- en Zuidblad).

De in Indië bestaande onderdepôts van zeekaarten en gidsen (5 op Java en 8 in de buitenbezittingen) werden door het hoofddepôt bij het departement der marine te Batavia steeds van de nieuwste kaarten en gidsen voorzien. Met 1 April 1897 werd de verkoop bij het hoofddepôt zelf gestaakt (het onderdepôt te Tandjong Priok bleef echter behouden). Tegen f 3462 in 1895, werd in 1896 wegens verkoop van zeekaarten en gidsen in Indië ontvangen f 3686.

§ 6. *Verrichtingen der zeemacht.*

Het grootste gedeelte der actieve oorlogsvloot bleef nog steeds langs de kusten van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden gestationneerd. Bestond op 1 April 1896 (zie blz. 68 hiervóór) de scheepsmacht aldaar uit 12 oorlogsbodems (daaronder het stationschip te Olehleh), welk aantal nog in dezelfde maand, wegens de door den afval van T. Oemar aanvankelijk noodig geworden machtsvermeerdering, tijdelijk op 14 werd gebracht, reeds vrij spoedig konden de twee als tijdelijke versterking aangekomen schepen worden gemist en kon tevens besloten worden de normale sterkte van 12 tot 10 oorlogsbodems terug te brengen, welke vermindering (gouvernementsbesluit dd. 13 Augustus 1896 n°. 15) op 12 September intrad, toen tevens eene veranderde regeling werd ingevoerd omtrent de waarneming der post-, transport- en communicatiediensten, waartoe tot dusver over de stoomjachten *Koerier* en *Satelliet* werd beschikt, welke diensten nu in dier voege werden georganiseerd dat door de *Satelliet* en een der drie in Noordelijk Sumatra gestationneerde gouvernementsstoomschepen (dit laatste ter vervanging van de op 22 September naar Java opgekomen en sedert afgekeurde *Koerier*) eene geregelde vaart werd onderhouden van af Olehleh via de oorlogsschepen en kustplaatsen naar Belawan (Oostkust van Sumatra) en terug. De *Satelliet* voer speciaal in aansluiting met de Engelsche mail, die van Pinang naar Belawan gaat, terwijl het gouvernementsstoomschip meer in het bijzonder voor het overbrengen van goederen en ververschingen diende. Toen echter in Februari 1897 ook de *Satelliet* aan de scheepsmacht ontviel (wegens herstelling slechts tijdelijk) werd in den communicatiedienst uitsluitend door gouvernementsstoomschepen voorzien en wel door eens in de maand ook de *Flamingo* (in de residentie Oostkust van Sumatra gestationneerd) de reis van Belawan naar Olehleh en terug te laten doen, waarbij onderweg alle schepen op de Atjehsche kust benevens de kustplaatsen worden aangedaan.

De taak van de besproken scheepsmacht, eene actieve bekruising, bestond grootendeels in de handhaving van de bepalingen der scheepvaartregeling (verg. blz. 12/13 hiervóór) en het tegengaan van visscherij en van in- en uitvoer op die plaatsen, die alsnog daarvoor gesloten werden gehouden. Naar aanleiding van de krijgsoperatiën gedurende de eerste maanden na den afval van T. Oemar werden eenige oorlogsschepen steeds ter reede Olehleh gehouden om onze vestiging te dier plaatse, zoo noodig, van de zeezijde te kunnen beschermen. Ook steunden die schepen de bewegingen onzer troepen, door de vijandelijke versterkingen gestadig onder vuur te houden. Gedurende April en Mei 1896 was aan een oorlogsbodem speciaal de bewaking van het eiland Weh opgedragen (verg. blz. 9 hiervóór). In Juni en Juli d. a. v. werd door de flottieljevaartuigen *Makasser* en *Madura* een werkzaam aandeel genomen in de tuchtiging van het landschap Lepong op de Westkust; terwijl in Januari 1897 door diezelfde oorlogsbodems steun werd verleend bij de expeditie naar het aangrenzende Lohong. Ter Oostkust van Atjeh, met inbegrip van het noordelijkst kustgedeelte (tot aan Kwala Babalan) der residentie Oostkust van Sumatra, waar 2 oorlogsschepen gestationneerd waren, viel weinig belangrijks voor; verscheidene malen werden aldaar met gewapende sloepen de rivieren onderzocht; het onderzoek van de in- en uitgaande vaartuigen bracht geene enkele overtreding aan het licht. Op de Westkust werd door 1 à 2, op de Noordkust door 3 oorlogsbodems gekruist, van welke laatsten één steeds de kleine kuststrook Segli-Boeraboh bewaakte, en af en toe de in de moekim Pekan Baroe-Pekan Sot huizende kwaadwilligen met granaatvuur tuchtigde. De grens tusschen de beide andere stations der Noordkust was Oedjoeng Merdoe. Door het in een der stations ter Noordkust kruisende flottieljevaartuig *Lombok* werd in October, even bewesten Telok Semawé, het Engelsche stoomschip *Rosa*, dat aldaar op het strand was geraakt, afgesleept. In diezelfde maand werden door het pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden* en het flottieljevaartuig *Bali* in de Kroeng Raja-baai (noordkust van Groot-Atjeh) eene compagnie infanterie benevens een 50-tal mariniers gedebarqueerd, ten einde eene poging te doen om Toekoe Tjoet Toengkoeb op te lichten.

Van de 3 à 6 schepen, behoorende tot de divisie in de wateren beoosten Java en Borneo, deed steeds één dienst in de wateren van Lombok, laatstelijk (op 1 April 1897) het flottieljevaartuig *Pontianak*. Toen het omstreeks medio 1896 in Midden-Lombok ontstane verzet, na aldaar bedwongen te zijn, in September zich op Oost-Lombok herhaalde (verg. blz. 36 hiervóór), werd in de regeling der aflossing van het oorlogsschip eene wijziging gebracht, ten gevolge waarvan gedurende eenigen tijd twee schepen in de Lombóksche wateren vertoefden. Naar aanleiding van een verzoek van het civiel bestuur debarqueerde den 1sten October de landingsdivisie van het fregat *Atjeh* op de Oostkust van het eiland en rukte onmiddellijk op naar Sisi, alwaar bleek dat de opstandelingen gevlucht waren. De booten, aan de dessa's Apitai en Teros opgelegd, werden op tijd betaald, en toen de algemeene toestand gunstiger was, vertrok een der beide schepen in het laatst van October weder naar Makasser. Van de andere schepen, behoorende tot de bovenbedoelde divisie, vertoefde er meestentijds één te Makasser. De pantserdekkorvet *Sumatra*, in de tweede helft van September weder aan bedoelde scheepsmacht toegevoegd, na gedurende p. m. een vijftal maanden, hoofdzakelijk wegens tijdelijke diensten in Atjeh, daaraan onttrokken te zijn geweest, vertrok einde November naar Ambon, alwaar in de binnenbaai de vischtorpedo's werden geregeld, keerde den 21sten Februari te Makasser terug, kwam een week later te Soerabaija, alwaar de beide schroefassen werden verwisseld, en hield zich na afloop hiervan weder te Makasser op. Het flottieljevaartuig *Borneo* vertoefde geruimen tijd in de wateren van Timor, ook in verband met de troebelen in het Portugeesche gedeelte van het eiland. Hierna bezocht deze bodem de Key-, Tenimber- en Aroe-eilanden benevens de Banda-groep, Ambon, Ceram en Boeroe. Den 25sten Januari 1897 werd de *Borneo* onttrokken aan de scheepsmacht beoosten Java en Borneo en ter beschikking van de vlag gesteld. Van 11 Februari tot 7 Maart 1897 werd eene reis gemaakt tot vlagvertoon naar de tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behoorende Anambas- en Natoena-eilanden. Het flottieljevaartuig *Java* vertoefde in het behandelde tijdvak (1 April 1896 tot 31 Maart 1897) meerendeels te Makasser en in de wateren van Lombok. In November 1896 diende het schip tot geleide bij het slepen van het 3000 tons-dok van Tandjong Priok naar Soerabaija. Einde Februari 1897 vertrok de *Java* naar Amboina om, in overleg met den resident, de vlag te vertoonen in het zuidelijk deel der Molukken; verg. wat daaromtrent reeds is medegedeeld op blz. 29 hiervóór. Sedert is door de *Java*, met het op blz. 32 hiervóór vermelde doel, eene reis ondernomen naar Nieuw-Guinea's Zuidkust.

Onder de schepen van het auxiliair eskader, die in het behandelde tijdvak langer of korter aan de besproken divisie waren toegevoegd, behoorde voornamelijk de *Atjeh*, welk fregat zich meestentijds ophield in de wateren van Lombok. In Augustus 1896 deed die bodem eene reis naar de Westkust van Celebes om den gewestelijken gouverneur te vergezellen, en tot machtsvertoon debarqueerde de landingsdivisie bij kampong Dampelas. Ook Tontoli werd toen aangedaan, waar, ter opsporing van een door de justitie gezochten beklaagde, met eenige geweerdragenden aan wal werd gegaan. Op de terugreis naar Makasser werd in de Palos-baai de kampong Kadjoemaloeë door geschutvuur getuchtigd (verg. blz. 26 hiervóór). Het pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, sedert September 1896 stationschip te Olehleh (Atjeh), was in de voorafgegane maanden slechts gedurende eenige weken ingedeeld bij de scheepsmacht beoosten Java en Borneo en verrichtte gedurende dat tijdsverloop dienst in de wateren van Lombok, nu vooraf — in Mei 1895, toen het schip te Singapore gereed lag om, zoo noodig, de scheepsmacht in Atjeh te versterken — in de wateren der residentie Oostkust van Sumatra de vlag te hebben vertoond, waar, in overleg met den resident, de Straten Padang, Assan, Pandjang, Bronwer en Roepat werden bekruist.

Het pantserdekschip *Koningin Wilhelmina der Nederlanden*, in het begin van April 1896, toen het zich te Amboina ophield voor het regelen van de vischtorpedo's, aan de divisie onttrokken, maakte daarvan slechts weder deel uit in November, gedurende welke maand ter reede van Makasser werd vertoefd. Overigens diende deze bodem van 23 April tot 19 Juli 1896 ter tijdelijke versterking van de scheepsmacht in Atjeh (evenals van 28 April tot 18 Augustus 1896 de tot de Indische militaire marine behoorende hiervóór reeds genoemde pantserdekkorvet *Sumatra*). In December 1896 ondernam de *Koningin Wilhelmina* via Tandjong

Priok en Muntok eene reis buiten Nederlandsch-Indië, en wel naar Saigon, de Chineesche en Japansche wateren en Manilla. Het doel dezer reis was vlagvertoon en het verlevendigen van vriendschappelijke betrekkingen. Achtereenvolgens werden aangedaan Saigon, Pakhoi, Hoihow, Hongkong, Swatow, Amoy, Nangasaki, Yokohama, Kobé, Shanghai, Nangking, Chemulpo (Korea), Chefoo en Takoo. Van laatstgenoemde plaats werd via Shanghai naar Manilla gestoomd en van daar de terugreis naar Makasser aanvaard. Den 16den Mei 1897 was het schip in Indië (te Makasser) terug, waar het weder bij de meervermelde divisie in het oosten van den Archipel inviel.[1]) Sedert het begin van Maart 1897 maakt van die scheepsmacht ook deel uit het fregat *de Ruyter*, mede van het auxiliair eskader, ongeveer eene maand te voren te Padang uit Nederland aangekomen ter vervanging van het in diezelfde maand herwaarts teruggekeerde fregat *Tromp*, dat tot medio September 1896 in Atjeh had dienst gedaan als stationschip te Olehleh.

Het in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gestationneerde raderschip 2de klasse *Sorabing* bezocht verscheidene malen de zuid- en de oostkust van het gewest en bevaarde de verschillende hierop uitmondende rivieren.

Over de verrichtingen der opnemingsvaartuigen is reeds gehandeld in de vorige paragraaf.

F. Rechtswezen.

§ 1. *Rechterlijke macht.*

Raden van justitie. Nadat de in 't vorig verslag (blz. 61) bedoelde buitengewone maatregel, om aan den raad van justitie te Soerabaija voor den tijd van zes maanden boven het organiek vastgesteld personeel nog een tijdelijk lid toe te voegen, in April 1896 een einde genomen had, werd in September d. a. v. (Indisch Staatsblad 1896 n°. 184) zoodanige tijdelijke uitbreiding — en wel tot Maart 1897 — andermaal noodig geacht. In het behoud nog tot Juni 1897 van den tweeden substituut-officier van justitie bij hetzelfde college, van wiens tijdelijke indienststelling in December 1895, eerst voor zes maanden en vervolgens nog voor gelijk tijdvak, mede in 't vorig verslag werd melding gemaakt, werd toegestemd blijkens Indisch Staatsblad 1896 n°. 250. Sedert (Indisch Staatsblad 1897 n°. 158) werd deze tijdelijke maatregel nog voor ruim zes maanden, d. i. tot ult. 1897, verlengd. Eene tijdelijke voorziening als de laatstbedoelde (de aanstelling voor zes maanden van een tweeden substituut officier van justitie) bleek onlangs, wegens de vele bij het college aanhangige strafzaken, ook noodig bij den raad van justitie te Batavia. Daartoe werd besloten bij ordonnantie dd. 15 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 137).

Inlandsche rechtbanken, enz. Ten einde bij het omgaand gerecht en de vereenigde landraden te Pamakassan en Sampang (residentie Madura) de geregelde afdoening van zaken niet te doen lijden onder eene bij het omgaand gerecht te Sampang aangebrachte strafzaak van buitengewonen omvang, werd bij gouvernementsbesluit dd. 5 October 1896 n°. 12 voor den tijd van drie maanden, of zooveel korter als zou blijken voldoende te zijn, een rechterlijk ambtenaar op non-activiteit belast met de functiën van buitengewoon voorzitter der genoemde landraden en van omgaand rechter in bedoeld ressort, en werd hem tevens, voor zoolang, een niet in rechten gegradueerd persoon toegevoegd om als griffier werkzaam te zijn. Tot gelijke maatregelen werd bij gouvernementsbesluit dd. 23 October 1896 n°. 11, voor den tijd van zes maanden of korter, overgegaan bij den landraad te Toeban (residentie Rembang), waar deze voorziening noodig was ter opruiming van achterstand.

Aan den voorzitter der vereenigde landraden te Cheribon, Madjalengka en Koeningan (residentie Cheribon), tot dusver ingevolge Indisch Staatsblad 1890 n°. 43 ter laatstgenoemde plaats gevestigd, werd bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 164 de hoofdplaats Cheribon als standplaats aangewezen. Deze verandering bleek wenschelijk ter besparing van reis- en verblijfkosten, daar het personeel der genoemde drie inlandsche rechtbanken den meesten tijd te Cheribon moest doorbrengen. Aan een tweetal andere landraadvoorzitters werd om gezondheidsredenen door den Gouverneur-Generaal vergunning verleend om tijdelijk buiten de hun aangewezen standplaats verblijf te houden.

[1]) Over een bezoek van hulde, in Juni jl. door den bedoelden oorlogsbodem te Singapore gebracht, zie blz. 3 hiervóór.

Voor het rechterlijk ressort der opgeheven onderafdeeling Bondjol in de Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust) werd, in verband met die opheffing, bij ordonnantie van 18 Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 101) nader aangewezen welke ambtenaar aldaar voortaan de magistratuur heeft uit te oefenen en hoe voortaan het voorzitterschap en het griffierschap der rapats in bedoeld ressort zijn te vervullen.

Bij gouvernementsbesluit dd. 31 Mei 1896 n°. 24 werd bepaald dat ook ten aanzien van de ongegradueerde griffiers bij de landraden uitvoering zal worden gegeven aan de in 1894 door het Opperbestuur verleende machtiging (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5109), ten doel hebbende beperking van overplaatsingen. De directeur van justitie werd namelijk uitgenoodigd om, waar overplaatsingen van bedoelde landraadgriffiers alleen ten doel zouden hebben het toekennen van eene geringe traktementsverhooging en niet wegens andere redenen vereischt worden, de noodige voorstellen te doen om met afwijking van de vastgestelde formatiën, de traktementen der voormelde griffiers, binnen de grenzen der daarvoor bij de begrooting toegestane fondsen, in dien zin te regelen dat zoodanige overplaatsingen niet noodig worden.

Bij een drietal landraden (te Batavia, Padang en Priaman) werd vermindering gebracht in de fondsen, waarover zij tot dusver voor klerken en schrijfloonen te beschikken hadden (gouvernementsbesluit dd. 31 Januari 1897 n°. 19 en Indisch Staatsblad 1896 n°. 156).

Ter hoofdplaats Benkoelen werden de tot nog toe afzonderlijk bestaande (inlandsche) betrekkingen van voorzitter van den „raad van kleine zaken" en van buitengewoon lid van den landraad in één persoon vereenigd. Een deel van het vrijvallend traktement werd aangewend tot meer voldoende bezoldiging van het bedoelde voorzitterschap (Indisch Staatsblad 1897 n°. 33). Ook den djaksa bij den landraad te Gorontalo (residentie Menado) werd eene betere bezoldiging toegelegd. (Indisch Staatsblad 1897 n°. 32).

Aan den djaksa bij den landraad te Ampenan (afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok) werd, nadat in het reglement op het rechtswezen in die residentie de daartoe vereischte wijziging was gebracht (zie daaromtrent § 2 hierna), bij gouvernementsbesluit van 25 October 1896 n°. 3, voorloopig tot ult. 1897, een adjunct-djaksa toegevoegd ten behoeve van de uitoefening der functiën van inlandsch officier van justitie in de onderafdeeling Oost-Lombok.

Ingetrokken werd (zie Indisch Staatsblad 1896 n°. 160) het ambt van adjunct-hoofdpanghoeloe te Patti (residentie Japara).

Gelijktijdig en in verband met de reorganisatie van het politiepersoneel op Java en Madura, waartoe betrekking heeft het in hoofdstuk J, afd. I, nader te vermelden gouvernementsbesluit dd. 10 Februari 1897 n°. 1 (Indisch Staatsblad n°. 65), werd tevens — zie art. 1 sub J en H van genoemd besluit — eene nieuwe distributie vastgesteld van het personeel der justitieoppassers, in dienst bij de inlandsche officieren van justitie aldaar (ten gevolge waarvan het tot dusver toegestane aantal der bedoelde oppassers met 33 vermeerderd werd) en verder aan ieder der rechtsgeleerde voorzitters van landraden op Java en Madura een afzonderlijke bureauoppasser toegevoegd. Wel hadden deze voorzitters reeds de beschikking over een oppasser, maar de zoodanige was, uitgezonderd in een paar gevallen, niet organiek voor hen toegestaan, daar zij hun oppasser ontleenden aan het voor de residenten en assistent-residenten tot dusver vastgesteld aantal.

Presentiegeld aan leden van inlandsche rechtbanken. Aan een vijftal bij den landraad en de rechtbank van omgang te Toeban (residentie Rembang) tijdelijk aangestelde leden werd voor het bijwonen van elke zitting van genoemde rechtbanken eene geldelijke schadeloosstelling verleend (gouvernementsbesluit dd. 17 November 1896 n°. 14). Zoodanige schadeloosstelling werd mede verleend (Indisch Staatsblad 1896 n°. 228) aan de niet met een bezoldigd ambt bekleede leden van den landraad te Muntok (residentie Banka).

Politierechtspraak. In de omstandigheid dat op sommige gewestelijke hoofdplaatsen van Java en Madura een ruim gebruik werd gemaakt van de diensten van den gewestelijken secretaris voor de afdoening van de daarvoor vatbare zaken op de politierol vond de Gouverneur-Generaal aanleiding (Juli 1896) om onder de aandacht van de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur te doen brengen dat alleen ingeval van afwezigheid of werkelijke verhindering hunne taak als politierechter op den secretaris mag worden overgedragen.

Voor sommige gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen op Java en Madura, waar geregeld vele politiezaken voorkomen, deed zich de behoefte gevoelen aan een wettigen vervanger van den assistent resident in de gevallen waarin deze ambtenaar, ten gevolge van afwezigheid van zijne standplaats of om andere redenen, tijdelijk verhinderd is de krachtens art. 89 van het zoogenaamd Inlandsch Reglement op hem rustende of hem opgedragen werkzaamheden te vervullen. Ten einde in deze behoefte te kunnen voorzien, werd bij Koninklijk besluit dd. 11 November 1896 n°. 58 (Indisch Staatsblad 1897 n°. 63) o. a. gemeld art. 89 in dier voege aangevuld, dat het daarbij bepaalde ten aanzien van assistent-residenten, voor plaatsen en in de gevallen, bij ordonnantie aan te wijzen, toepasselijk is op den ter plaatse bescheiden controleur bij het binnenlandsch bestuur (of — ingeval er meer dan één ter plaatse bescheiden is — op den uit dezen door den resident aangewezen controleur), die dan mede de bevoegdheid heeft, omschreven bij art. 76 van het Inlandsch Reglement. Bij ordonnantie van 29 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 148) is van de nieuwe bepaling gebruik gemaakt ten opzichte van de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija en van de afdeelingshoofdplaats Malang (Pasoeroean).

§ 2. *Rechtswezen in het algemeen.*

Rechtswezen in de Vorstenlanden op Java. Ten aanzien van de voorstellen tot herziening van de ten deze bestaande regelingen (verg. het verslag van 1895, blz. 79) kan worden medegedeeld dat die met betrekking tot het rechtswezen in Soerakarta in April jl. bij den directeur van justitie, en die betreffende Djokjokarta toen bij de Indische Regeering in behandeling waren.

Reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen. In drie van de hierbedoelde reglementen, namelijk in die betreffende de gewesten Atjeh en onderhoorigheden, Billiton en Bali en Lombok, werd eenige wijziging gebracht, en wel in elk daarvan op een bijzonder punt, dat gebleken was, deels door veranderde omstandigheden, nadere voorziening te vorderen. Wat het reglement voor eerstgenoemd gewest betreft, gold het de opneming daarin (ordonnantie van 14 October 1896, Indisch Staatsblad n°. 200) van een nader voorschrift betreffende de tijdelijke waarneming der functiën van voorzitter van den landraad te Kotta Radja, ingeval van afwezigheid, belet of ontstentenis van den titularis; voor Billiton strekte de wijziging (ordonnantie van 7 November 1896, Indisch Staatsblad n°. 223) om aldaar uitvoerbaar te maken de toepassing van de artikelen 141 en 142 van het reglement op de rechterlijke organisatie, betreffende het overnemen, enz., bij overlijden, ontslag of afzetting van een notaris, van diens protocollen en andere stukken; terwijl de wijziging (aanvulling) van het reglement voor de residentie Bali en Lombok (ordonnantie van 8 Augustus 1896, Indisch Staatsblad n°. 149) ten doel had om, zonder in strijd te geraken met de voorschriften van het reglement, ook buiten de plaats waar de landraad gevestigd is, met name in Oost-Lombok, een ambtenaar te doen optreden voor de uitoefening der functiën van inlandsch officier van justitie (verg. § 1 hiervóór).

Bovenbedoelde reglementen en die betreffende het rechtswezen in de overige buitenbezittingen ondergingen voorts bij de lager (in § 3) te vermelden ordonnantie van 4 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 54) nog eene voor al die gewesten gelijkluidende wijziging, verband houdende met de bij gemelde ordonnantie in het leven geroepen zelfstandige regeling betreffende het krankzinnigenwezen in Nederlandsch-Indië. Wat betreft eene aanstaande wijziging van de bewuste reglementen met het doel om het daarin opgenomen stelsel van lijfsdwang en executie op de goederen des veroordeelden wegens onvoldaan gebleven geldboeten te vervangen door dat van vervangende vrijheidstraf, zij verwezen naar het in § 4 besproken Koninklijk besluit dd. 1 Juli 1897 n°. 35.

Regelen betreffende de rechtsbedeeling in de Pinoh-landen (residentie Westerafdeeling van Borneo). Ofschoon de vroeger tot het rijk Kotta Waringin behoord hebbende Pinoh-landen in 1894 (zie het verslag van 1895, blz. 21) in rechtstreeksche verhouding tot het Gouvernement zijn gebracht, en wel door toevoeging aan de onderafdeeling Melawi van de afdeeling Sintang der residentie Westerafdeeling van Borneo, bleken zij echter, voor zooveel de inheemsche bevolking betreft, onttrokken te moeten worden aan de werking van het voor de overige onder ons rechtstreeksch bestuur staande gedeelten van genoemd gewest geldende reglement op het rechtswezen, aangezien het niet te ontgaan was bedoelde bevolking in het genot van hare eigen rechtspleging te laten. Bij ordonnantie dd. 4 November 1896 (Indisch Staatsblad n°. 220), waarbij dit beginsel uitdrukkelijk werd uitgesproken, werden tevens eenige bij die rechtspleging in acht te nemen bepalingen vastgesteld. Deze ordonnantie, uitgevaardigd onder nadere goedkeuring van het Opperbestuur, werd goedgekeurd en bekrachtigd bij Koninklijk besluit dd. 24 Maart 1897 n°. 14 (Indisch Staatsblad n°. 153).

Rechtspersoonlijkheid van vereenigingen. In 1896 werden in Indië op den voet van het Koninklijk besluit van 28 Maart 1870 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 64) 28 vereenigingen als rechtspersoon erkend, bijna alle van korteren duur dan 30 jaren, uitgenomen 3, die waren aangegaan voor onbepaalden tijd, voor 100 jaar en voor 30 jaar. Door Chineezen waren er 7 opgericht, deels van godsdienstigen, deels van liefdadigen aard, deels ook voor gezellig verkeer. Onder de 21 andere nieuwe vereenigingen verdienen afzonderlijk te worden genoemd (zie de statuten respectievelijk in de nummers 18, 105, 67, 76, 88, 105, 31, 67, 87 en 41 der Javasche Courant van 1896) twee vereenigingen ter bevordering van landbouw en nijverheid (een te Djember in Bezoeki en de andere te Loeboe Pakam in Serdang ter Oostkust van Sumatra); — het „Proefstation voor indigo" te Klatten (Soerakarta); — de Ambonsche spaarbank; — de te Batavia gevestigde vereeniging voor ziekenverpleging in Nederlandsch-Indië; — de vereeniging „tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon" te Magelang (Kadoe), vooral ten bate van mindere militairen en de door hen nagelaten weduwen en weezen; — de te Salatiga opgerichte „Militaire vereeniging tot beoefening van hippische sport", voornamelijk bij officieren; — de Padangsche wedloopsocieteit te Padang, welke zich de veredeling en verbetering van het paardenras ten doel stelt; — het „Carl Hein-fonds" te Soerabaija ter voorziening in de opvoeding van een viertal kinderen, wier vader overleden was; — en eindelijk de vereeniging „Het Bataviaasch Studentenkorps", o.a. beoogende het behartigen van de studiebelangen. De overige 11 vereenigingen waren: 2 leesgezelschappen, 3 schietvereenigingen, 1 sportvereeniging en 5 societeiten voor gezellig verkeer.

Aan 4 vereenigingen werd rechtspersoonlijkheid geweigerd, op grond van de overweging dat zij moesten worden aangemerkt als wederkeerige waarborgmaatschappijen in den zin van art. 10 van het hiervóór genoemde Koninklijk besluit van 28 Maart 1870.

Eindelijk werden nog van 11 reeds vroeger erkende vereenigingen nieuwe of gewijzigde statuten goedgekeurd. Op grond van de zooeven vermelde overweging werd in 2 gevallen die goedkeuring niet verleend.

Naamlooze vennootschappen. De bewilliging van den Gouverneur-Generaal, die volgens het Indisch Wetboek van Koophandel vereischt wordt, alvorens in Indië naamlooze vennootschappen wettig kunnen tot stand komen, werd in 1896 verleend voor 48 dergelijke maatschappijen, waarvan respectievelijk 17, 8 en 10 gevestigd waren te Batavia, Samarang en Soerabaija, 10 op andere plaatsen van Java, 2 te Padang (Sumatra's Westkust) en 1 te Makasser (Celebes en onderhoorigheden).

Van die 48 vennootschappen (waaronder 1 met inlanders en 5 door of met Chineezen opgericht) waren er 17, die het in cultuur brengen of verder exploiteeren van gronden voor den landbouw beoogden, 1 die de exploitatie van door het Gouvernement aanbestede of aan te besteden boschperceelen ten doel had, en 3 welke waren opgericht voor het voorbereiden, drijven of helpen drijven van mijnbouwondernemingen (2 van laatstbedoelde vennootschappen begonnen haar werkkring door overneming van opsporingsvergunningen in de gewesten Celebes en onderhoorigheden en Menado, en de derde door overneming van eene reeds verleende petroleum-concessie in Rembang). Van de 17 eerstbedoelde cultuurmaatschappijen hadden er 2 (door Chineezen opgericht) betrekking tot in de residentie Batavia gelegen particuliere landgoederen, 11 tot erfpachtsgronden op Java, 1 tot huurgronden in Soerakarta, terwijl de 3 andere, strekkende ter verdere exploitatie van eene suikerfabriek in Cheribon, van eene zoodanige in Soerabaija en van eene indigoonderneming in Kediri, betrekking hadden tot van de inlandsche bevolking gehuurde gronden. Van de 27 andere der bedoelde 48 Indische vennootschappen beoogden er 13 de overneming van tot dusver voor private rekening gedreven zaken, als: het Java-veem te Batavia (vennootschap voor in- en uitklaring enz. van goederen en behandeling van scheepszaken), instituten van onderwijs en opvoeding aldaar (1 vennootschap), apotheek te Bandong en

dito te Padang (2 vennootschappen), uitgevers- en drukkerszaak te Samarang, dito te Soerabaija, en boek- en papierhandel te Soerabaija (3 vennootschappen), winkel- en commissiezaak te Samarang en dito te Padang (2 vennootschappen), hôtelzaak te Djokjokarta en dito te Soerakarta (2 vennootschappen), handelszaak voor electriciteitsbenoodigdheden te Soerabaija en machine- en werktuighandel aldaar (2 vennootschappen), terwijl een 14-tal strekten tot het in het leven roepen van nijverheids- en handelsondernemingen, zooals de aanleg en exploitatie van telephoonverbindingen voor publiek verkeer (2 vennootschappen), eene onderneming voor goederenvervoer op het spoorweg- en haventerrein te Tjilatjap en twee prauwmaatschappijen, meer bijzonder voor goederenvervoer naar en van de reeden van Probolinggo en Banjoewangi (3 vennootschappen)[1], eene maatschappij voor in- en uitvoerhandel te Batavia, eene handels- en geldschieterszaak van Chineezen, eene effectenbank en een kleerenmagazijn, alle drie mede te Batavia (4 vennootschappen), eene bouwmaatschappij te Cheribon en eene dito te Samarang (2 vennootschappen), en eindelijk nog 3 vennootschappen voor de oprichting respectievelijk van eene chininefabriek te Bandong, eene cementfabriek te Samarang en eene apotheek te Makasser.

In Nederland werd in 1896 bewilliging verleend op de oprichting of de voorgenomen oprichting van 42 naamlooze vennootschappen, die haren werkkring uitsluitend of ten deele in Nederlandsch Indië vonden, daaronder echter sommige, die eigenlijk de voortzetting betroffen op gewijzigde voorwaarden (o. a. door overbrenging van den zetel der vennootschap uit Indië naar Nederland) van reeds vroeger opgerichte vennootschappen. Overigens is onder het opgegeven getal medegeteld de bewilliging, verleend op de ontwerp-akte van oprichting der „Petroleum-maatschappij Holland" te Amsterdam, van welker oprichting echter de voorgeschreven openbaarmaking tot dusver niet heeft plaats gehad. Als wettig tot stand gekomen zijn alzoo te beschouwen 41 nieuwe maatschappijen. Wat de verschillende doeleinden harer oprichting betreft, valt aan te teekenen dat het meerendeel uitsluitend betrekking had tot landbouwzaken, namelijk 16 tot erfpachtsondernemingen op Java, 1 tot erfpachtsondernemingen in de residentie Palembang (tevens beoogende den opkoop van het product van koffieplantsoenen der inlandsche bevolking in genoemd gewest), 1 tot huurgronden in Djokjokarta, 6 tot ondernemingen uitsluitend of hoofdzakelijk werkende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking (5 betreffende suikerfabrieken op Java en 1 betreffende eene tabaksonderneming in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), 1 tot landbouwconcessies verleend door het inlandsch bestuur van Langkat ter Oostkust van Sumatra, terwijl 1 ten doel had de exploitatie of het deelhebben in de exploitatie van landbouwondernemingen op Java in 't algemeen en 1 het ondernemen aldaar van de cultuur van bananen op nog te kiezen van de bevolking te huren gronden. Verder stonden 5 vennootschappen met de Indische mijnindustrie in verband: 4 die haar bedrijf aanvingen door overneming o. a. van een viertal reeds verleende concessiën (2 voor het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen, 1 van goud- en andere ertsen en 1 van steenkolen), en 1 die zich vooral nog enkel rechten van opsporing verzekerde. Van de overige 8 vennootschappen hadden er 2 de voortzetting ten doel van bestaande handelszaken en beoogden 3 het aanleggen van tramwegen of het bevorderen van dien aanleg, hetzij alleen op Java, hetzij ook in gewesten daarbuiten: twee er van stelden zich al aanstonds tot taak de uitvoering van verleende vergunningen voor eenige stoomtramlijnen in Pasoeroean en in Pasoeroean—Soerabaija, terwijl aan de derde door hare statuten wordt voorgeschreven „het verrichten van alle handelingen met betrekking tot het aanvragen en aanvaarden, alsmede het overnemen en overdragen van concessiën (vergunningen) tot aanleg en exploitatie van tramwegen in Nederlandsch-Indië". De 4 nog niet vermelde vennootschappen eindelijk waren: de „Nederlandsch-Indische Paarlvisscherij" (reeds vermeld op blz. 264 van het vorig verslag), de „Javasche Hypotheekbank", de „Duitsch Oost-Indische Handelsvereeniging" (alle drie te Amsterdam) en een „Administratiekantoor van Indische fondsen" te 's-Gravenhage.

Nopens elke der hooger vermelde in Indië en hier te lande nieuw opgerichte lichamen vindt men nadere opgaven in bijlage H van dit verslag.

Bewilliging op wijzigingen in de statuten werd gedurende 1896 in Indië in 51 gevallen verleend.

[1] Van het Banjoewangische prauwenveer is echter tot dusver de akte van oprichting nog niet door middel van de Javasche Courant openbaar gemaakt.

Gelijkstelling met Europeanen; rechtstoestand van personen. Art. 109, laatste alinea, van het Regeeringsreglement werd in 1896 (Indisch Staatsblad n°s. 98, 192 en 230) toegepast ten aanzien van 46 personen die voor de wet als inlanders waren te beschouwen, en ten aanzien van 1 Chinees (ingenieur), welke 47 personen, op den Chinees na, allen den Christelijken godsdienst beleden. Overigens kon in 5 gevallen de gevraagde gelijkstelling niet aanstonds worden verleend, omdat de verzoekers nog niet op de voorgeschreven wijze (Indisch Staatsblad 1883 n°. 192) in het wettig bezit van een geslachtsnaam waren gekomen. Op 2 ten behoeve van eenige minderjarige kinderen gedane verzoeken om gelijkstelling met Europeanen werd beslist dat de kinderen, na voltooiing van hunne opvoeding, zelven op het verzoek konden terugkomen, terwijl ten opzichte van een Amboineeschen militair ook nu werd vastgehouden aan het beginsel, dat zijn verzoek eerst voor definitieve beschikking in aanmerking kon komen na afloop van zijne dienstverbintenis bij het leger.

Aan 8 personen, waarvan aan 1 tweemaal, werd de gevraagde gelijkstelling geweigerd, op grond dat de betrokkenen niet geacht konden worden aan de gestelde vereischten te voldoen, terwijl aan 2 personen werd te kennen gegeven, dat zij, bijaldien het in hun request beweerde feit juist was, n.l. hunne geboorte buiten echt uit eene tot de Europeesche bevolking behoorende moeder, krachtens geboorte moesten worden geacht reeds tot de door hen gewenschte categorie van personen te behooren.

§ 3. *Burgerlijk recht, handelsrecht en burgerlijke rechtsvordering.*

Staatscommissie tot herziening van de Indische wetgeving op privaatrechtelijk gebied. Omtrent hetgeen door de hier genoemde commissie, dan wel naar aanleiding van door haar gedane voorstellen of uitgebrachte adviezen, sedert de afsluiting van de daarover handelende rubriek in het vorig verslag (blz. 63/64) werd verricht, kan thans het volgende worden medegedeeld.

In Juni jl. werden door de commissie aangeboden twee ontwerp-Koninklijke besluiten, met toelichting, houdende het eene nadere regeling van het ingezetenschap in Nederlandsch-Indië, en het andere vaststelling van eenige bepalingen tot opheffing van de bezwaren, welke voortvloeien uit het verschil van wetgeving, waaraan de onderscheidene categorieën van ingezetenen van Nederlandsch-Indië zijn onderworpen. De vroeger door de commissie gedane voorstellen op het stuk van huwelijken tusschen personen die in Nederlandsch-Indië aan een verschillend recht zijn onderworpen, hebben geleid tot eene regeling bij Koninklijk besluit, waaromtrent nader wordt gehandeld in eene volgende rubriek dezer paragraaf, terwijl nog hier te lande in behandeling zijn zoowel het advies der commissie met betrekking tot de uit Indië ontvangen voorstellen tot herziening van de ordonnantie van 23 April 1834 (Indisch Staatsblad n°. 27) op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het inschrijven van hypotheken daarop, als hare voorstellen met betrekking tot de tenuitvoerlegging van vonnissen van landraden en residentiegerechten, in burgerlijke zaken gewezen, waaromtrent onlangs het advies der Indische Regeering ontvangen is. Ten aanzien van de voorstellen der Staatscommissie tot regeling 1. van de rechtspraak der priesterraden, en 2. van den rechtstoestand der inlandsche Christenen op privaatrechtelijk gebied, zoomede omtrent de door het lid der commissie mr. T. H. DER KINDEREN samengestelde ontwerp-ordonnantie tot regeling van de rechtsbedeeling in burgerlijke zaken onder de inlandsche Christenen in de buitenbezittingen, deed de Indische Regeering nog niet van haar gevoelen blijken. Wat de laatstbedoelde twee onderwerpen betreft, is er echter dezerzijds bij den Gouverneur-Generaal op aangedrongen, dat de afdoening daarvan niet noodeloos worde vertraagd. Beschouwingen omtrent het door de Staatscommissie ingediend ontwerp van wet, regelende de wederkeerige uitvoerbaarheid van vonnissen, rechterlijke bevelschriften en akten, gewezen, uitgevaardigd of verleden in het rijk in Europa en in zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen, welk ontwerp in handen werd gesteld van de Koloniale Besturen en van den Minister van Justitie, werden tot dusver nog slechts ontvangen van het Koloniaal Bestuur van Curaçao. Eindelijk zij nog vermeld dat, in voldoening aan het daartoe door den Gouverneur-Generaal te kennen gegeven verlangen, meergenoemde Staatscommissie is uitgenoodigd om ook de herziening ter hand te nemen van de Indische wetgeving op het faillissement en de surséance van betaling in den geest van de nieuwe Nederlandsche bepalingen ter zake, met de bedoeling om dan later over hare voorstellen het advies der Indische Regeering in te winnen (verg. vorig verslag, blz. 65).

Of, en zoo ja, welk gevolg de Indische Regeering denkt te geven aan de voorstellen der Staatscommissie omtrent eene herziening van de bepalingen op het stuk van voogdij en toeziende voogdij, was — tijdens de afsluiting van dit hoofdstuk hier te lande (1 Augustus 1897) — nog niet bekend. Daarentegen heeft de Gouverneur-Generaal ten aanzien van de door de Staatscommissie voorgedragen regeling omtrent de extinctieve verjaring met betrekking tot inlanders, onlangs als zijn gevoelen doen kennen dat van het treffen van eene dergelijke regeling voorshands kan worden afgezien, aangezien de behoefte daaraan zich tot dusver niet heeft doen gevoelen.

Wijzigingen in verschillende bepalingen op het rechtswezen, verband houdende met het krankzinnigenwezen. Voor zooveel eene wenschelijk gebleken zelfstandige regeling met betrekking tot het krankzinnigenwezen in Nederlandsch-Indië, welke hare belichaming heeft gevonden in het bij ordonnantie van 4 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 54) uitgevaardigde reglement op dat stuk, wijziging noodig maakte in sommige artikelen van het Indisch Burgerlijk Wetboek, van het reglement op de rechterlijke organisatie, van de bepalingen omtrent de invoering van- en den overgang tot de nieuwe wetgeving, van de verschillende reglementen op het rechtswezen in de buitenbezittingen, van het zoogenaamd Inlandsch Reglement op Java en Madura, enz., werd daartoe overgegaan deels door afkondiging in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1897 n°. 53) van het tot sommige van die wijzigingen betrekking hebbende Koninklijk besluit dd. 25 Juni 1895 n°. 34, deels bij de ordonnantie zelve, houdende afkondiging van het bedoelde reglement op het krankzinnigenwezen. De invoering van laatstbedoeld reglement werd bepaald op 1 Juli 1897, van welken datum af ook de verschillende hiervóór bedoelde wijzigingen in de bepalingen op het rechtswezen van kracht werden verklaard; zie o. a. de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1897 n°. 55.

Burgerlijke stand. Opgaven omtrent de in elk gewest van Nederlandsch-Indië gedurende 1895 gedane inschrijvingen in de registers van den burgerlijken stand zijn opgenomen sub tabel n°. VIII van bijlage A hierachter. Deze tabel onderscheidt zich van soortgelijke statistieken, bij vorige verslagen overgelegd, door eene doelmatiger inrichting.

Huwelijken tusschen personen die in Nederlandsch-Indië aan een verschillend recht zijn onderworpen. De voorstellen der hiervóór genoemde Staatscommissie met betrekking tot het hierbedoelde onderwerp (zie vorig verslag, blz. 64) hebben geleid tot vaststelling van het Koninklijk besluit van 29 December 1896 n°. 23, waarbij deze aangelegenheid, waaromtrent tot dusver geene andere bepalingen bestonden dan de zeer onvoldoende in art. 15 van de bepalingen omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving (Indisch Staatsblad 1848 n°. 10) en de speciale voorschriften ten opzichte van de inlandsche Christenen in de Molukken en op Timor (Indisch Staatsblad 1861 n°. 38 en 1874 n°. 63), voor het eerst volledig is geregeld. De nieuwe bepalingen gaan uit van het hoofdbeginsel dat de vrouw den staat volgt van den man, een beginsel dat overeenstemt met het Nederlandsch burgerlijk recht en met de ook voor Nederlandsch-Indië toepasselijke wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap (Nederlandsch Staatsblad 1892 n°. 268), welke wet ook voor de onderdeelen der regeling zooveel mogelijk is gevolgd. De afkondiging en inwerkingtreding van het Koninklijk besluit zal echter gepaard moeten gaan, behalve met de intrekking van de artt. 12 en 13 van het bovenbedoelde voor de inlandsche Christenen in de Molukken en op Timor geldende reglement, met de uitvaardiging van eene ordonnantie houdende voorschriften ter uitvoering van het bepaalde bij art. 6, krachtens hetwelk — in de gevallen dat, bij voltrekking van huwelijken als waartoe het besluit betrekking heeft, het voor den man geldend recht geen schriftelijke huwelijksakte vordert — hij, door wien of te wiens overstaan het huwelijk voltrokken wordt, toch verplicht is daarvan zoodanige akte op te maken volgens een door den Gouverneur-Generaal vast te stellen model. In Februari jl. is de directeur van justitie uitgenoodigd te dien aanzien de noodige voorstellen in te dienen.

Meergemeld reglement voor de inlandsche Christenen in de Molukken en op Timor onderging intusschen bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 113 eene aanvulling, in dien zin dat daarin thans ook is opgenomen het tot dusver ontbrekend voorschrift van art. 71, sub 8°., van het Indisch Burgerlijk Wetboek, dat huwelijken van militairen slechts mogen voltrokken worden na overlegging van het bewijs dat de voor hen vereischte speciale toestemming van de bevoegde militaire autoriteit is verkregen.

In 1896 beliep het aantal zoogenaamde gemengde huwelijken 109, tegen 91 in 1895 en 85 in 1894. Onderstaand overzicht omtrent de bedoelde 109 huwelijken strekt ten vervolge op vroegere gelijksoortige opgaven.

Ressort van den Raad van Justitie te:	Huwelijken tusschen					Totaal.
	Europeesche mannen en				Europeesche vrouwen en inlandsche (of daarmede gelijkgestelde) mannen	
	Inlandsche (niet Christen-) vrouwen.	Inlandsche (Christen-) vrouwen.	Chineesche (niet Christen-) vrouwen.	Chineesche (Christen-) vrouwen.		
Batavia	16	8	"	2	"	26
Samarang. . . .	6	15	2	"	1	24
Soerabaija . . .	9	10	"	3	"	22
Padang	2	1	"	1	"	4
Makasser. . . .	1	29	3	"	"	33
Totaal . .	34	63	5	6	1	109

Oogstverband. Van deze wijze van krediethulp, geregeld bij Koninklijk besluit dd. 24 Januari 1886 n°. 22 (Indisch Staatsblad n°. 57), werd in 1896 met betrekking tot 144 landbouwondernemingen gebruik gemaakt. Uit het in bijlage J hierachter gevoegde overzicht sub 1°. blijkt tot welke soorten van oogsten en ondernemingen de in 1896 verleende akten betrekking hadden en in welke gewesten de betrokken ondernemingen waren gelegen.

Faillissementen. Van hetgeen sedert de mededeelingen op blz. 65 van het vorig verslag is verricht ten opzichte van de aanhangige herziening van de Indische wetgeving op het faillissement en de surséance van betaling is melding gemaakt in de eerste rubriek dezer paragraaf.

Terwijl in het jaar 1895 78 personen of vennootschappen in Nederlandsch-Indië failliet werden verklaard, bedroeg het aantal in 1896 aangebrachte faillissementen 79, namelijk 9 van Europeanen, 64 van vreemde oosterlingen, 1 van eene vennootschap onder eene Europeesche firma, 4 van vennootschappen, welker firmanten tot de vreemde oosterlingen behoorden, en 1 van eene naamlooze vennootschap. Van deze 79 faillissementen werden er in hetzelfde jaar beëindigd 7, en bovendien werden in 1896 afgedaan 64 van de 195, welke bij het einde van 1895 aanhangig waren gebleven. Uit het overzicht, hierachter opgenomen sub 2°. van bijlage J, blijkt ten aanzien van den afloop dezer 71 faillissementen dat in niet meer dan 44 gevallen sprake kon zijn van uitkeering aan de concurrente crediteuren, in al welke gevallen, op één na (toen voor hen boven de 50 pct. kon worden bestemd), de uitkeeringen slechts tot hoogstens 10, 25 of 50 pct. beliepen, namelijk in 5 van de 6 afgedane faillissementen van Europeanen, in 38 van de 62 afgedane faillissementen van vreemde oosterlingen en in 1 van de 3 afgedane faillissementen van vennootschappen onder eene firma.

De 79 in 1896 uitgesproken faillissementen betroffen 2 groothandelaren, 1 naamlooze vennootschap (de Houtaankap-maatschappij „Wijsman"), 3 suikerfabrikanten, 1 kassier, 2 aannemers voor het vervoer van gouvernementsproducten, enz., 1 kapper, 1 hotelhouder, 1 kleermaker, 1 pachter van het middel der Chineesche dobbelspelen, 10 kooplieden, 20 handelaren in diverse artikelen, 11 tokohouders en 25 kleinhandelaren (waaronder 6 rondventers). Tijdens de afsluiting der opgaven was het bedrag van actief en passief van 11 der bedoelde 79 boedels nog niet bekend. Van de 68 boedels, waarvan de stand van zaken kon worden opgegeven, hadden er o.a. 20 een passief van meer dan f 50 000, 14 een passief van minder dan f 2500 en vielen er 34 tusschen die uiterste grenzen, terwijl, wat het actief betrof, deze drieërlei rangschikking respectievelijk gold voor 7, 25 en 36 boedels; zie hieromtrent nader de aangehaalde bijlage J.

§ 4. *Strafrecht en strafvordering.*

Samenstelling van een nieuw strafwetboek voor Europeanen. De Indische voorstellen met betrekking tot het ontwerp van bedoeld

strafwetboek werden in September 1886 hier te lande ontvangen en zijn, nadat daaromtrent advies was uitgebracht door de bij Koninklijk besluit van 28 Maart 1887 n°. 15 benoemde Staatscommissie, thans in behandeling bij den Raad van State.

Wijziging in de tenuitvoerlegging van strafvonnissen. Bij Koninklijk besluit dd. 1 Juli 1897 n°. 35 is eene regeling getroffen tot meer algemeene navolging voor Nederlandsch-Indië van het in sommige algemeene verordeningen ten aanzien van de daarbij bedoelde geldboeten reeds vroeger gehuldigde (ook hier te lande geldende) stelsel om, bij wanbetaling van bij rechterlijk vonnis opgelegde geldboeten, deze niet te doen verhalen door ten uitvoerlegging van het vonnis op de goederen van den veroordeelde of door middel van lijfsdwang, maar den wanbetaler (hij zij Europeaan of met dezen gelijkgestelde), uitgenomen waar het geldt de in het besluit aangewezen categorieën van overtredingen, eene vervangende vrijheidstraf te doen ondergaan. Het tijdstip waarop, zonder te wachten op de nog vereischte nieuwe regeling der strafrechtspleging in Nederlandsch-Indië, het besproken Koninklijk besluit zal in werking treden, is door den Gouverneur-Generaal te bepalen, die tevens al aanstonds gemachtigd werd om het besproken stelsel ook over te nemen in de verschillende reglementen tot regeling van het rechtswezen in de buitenbezittingen.

Herziening der bepalingen omtrent de voorloopige hechtenis en de terechtstelling van inlanders en met dezen gelijkgestelden. Nadat bij Koninklijk besluit dd. 10 Februari 1885 n. 11 (Indisch Staatsblad n°. 81) eene belangrijke wijziging was tot stand gekomen van de bepalingen in het Inlandsch Reglement omtrent de praeventieve hechtenis en de terechtstelling van inlanders en met hen gelijkgestelden op Java en Madura, terwijl voor de verschillende gewesten daarbuiten soortgelijke bepalingen reeds waren of nader werden vastgesteld, is gaandeweg in de practijk de onvolledigheid of mindere doeltreffendheid der bewuste bepalingen aan het licht gekomen. Omtrent de te dezer zake te treffen voorzieningen, door wijziging, wat Java en Madura betreft, van sommige artikelen zoowel van het Inlandsch Reglement als van het Reglement op de strafvordering en van de Bepalingen omtrent de invoering van — en den overgang tot de nieuwe wetgeving, is, naar aanleiding van Indische voorstellen, in den aanvang van Juli jl. een ontwerp Koninklijk besluit bij den Raad van State aanhangig gemaakt. Na het tot stand komen van de ontworpen nieuwe bepalingen zullen in den geest daarvan — bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal — ook zijn te herzien de verschillende reglementen tot regeling van het rechtswezen in de buitenbezittingen.

Vergoeding aan deskundigen in strafzaken. Sedert bij Indisch Staatsblad 1884 n°s. 142 en 143 de gevallen waarin- en de wijze waarop schadeloosstellingen aan getuigen in strafzaken kunnen worden verleend, op nieuwen voet geregeld waren, heeft zich enkele malen de billijkheid doen gevoelen om waar deskundigen aan de justitie eenigszins omvangrijke diensten hadden bewezen, hun daarvoor een honorarium toe te leggen, dat dan in elk bijzonder geval geregeld werd. Door de ordonnantie van 12 October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 198) is nu ter zake eene algemeene voorziening getroffen, waarbij het vacatieloon, toe te leggen aan deskundigen voor in strafzaken verrichte werkzaamheden, geregeld is naar het systeem van het hier te lande geldende tarief (Nederlandsch Staatsblad 1874 n°. 66).

Uitlevering. Evenals het reeds in 't vorig verslag (blz. 65 66) bedoelde uitleveringstractaat met Liberia (Indisch Staatsblad 1896 n°. 173) kreeg in 1896 in Indië almede verbindende kracht (Indisch Staatsblad 1896 n° 203) het nieuwe — ook op de wederzijdsche koloniën toepasselijke — verdrag van gelijke strekking met Portugal.

Wat Nederlandsch-Indië betreft kwam in 1896 slechts één geval van uitlevering voor. Het gold eene door het Bestuur der Straits-Settlements ingewilligde aanvraag onzerzijds ten aanzien van een van oplichting beschuldigden Europeaan.

Gratie en remissie van straffen. Gedurende 1896 had de Gouverneur-Generaal nopens 54 verzoeken om gratie van de doodstraf te beslissen, namelijk nopens 53 verzoeken van inlanders (waaronder 2 militairen) en nopens het verzoek van 1 Chinees. Aan laatstgenoemde en aan 9 inlanders (waaronder 1 militair) werd de straf voltrokken, doch aan de 44 overige inlanders, meerendeels Baliërs (zie noot *a* onder het staatje aan het slot van deze rubriek), werd lijfsgenade geschonken. Door 2 ter dood veroordeelde inlandsche militairen werd geen verzoek om gratie gedaan.

Ter gelegenheid van de viering van den geboortedag van H. M. de Koningin werd in 1896 aan 65 Europeesche en aan 1235 inlandsche en met deze gelijkgestelde veroordeelden geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van straf verleend.

Aan 7 tot dwangarbeid veroordeelde inlanders werd wegens in en door den dienst bekomen verwondingen gratie geschonken, terwijl gunstig werd beschikt op de verzoeken om kwijtschelding van straf van 34 eveneens tot dwangarbeid veroordeelde inlanders, waarvan er 2 aan melaatschheid en 32 aan berriberri lijdende waren. Bij wijze van belooning werd gratie of remissie van straf verleend aan 22 veroordeelden tot dwangarbeid (allen inlanders), die tijdens het ondergaan van hunne straf door het een of ander feit zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. Dit was o. a. het geval met 18 in Atjeh en 1 op Lombok.

In het geheel werd door den Gouverneur-Generaal in 1896 gratie of remissie van straf verleend aan 1453 burgerlijke en 72 militaire veroordeelden, waaronder 1 schepeling der marine. De 1453 burgerlijke gegratieerden bestonden uit 39 Europeanen, 79 vreemde oosterlingen en 1335 inlanders; de 72 militaire gegratieerden uit 48 Europeanen en 24 inlanders.

Het volgend staatje geeft daarvan een nader overzicht.

Aard der straffen, waarvan gratie of remissie werd verleend.	Europeanen.	Chineezen.	Arabieren.	Inlanders.	Totaal.
Doodstraf	»	»	»	*a*) 44	44
Tuchthuisstraf	*b*) 13	»	»	»	13
Detentie	*c*) 2	»	»	*c*) 9	11
Gevangenis	*d*) 57	»	»	*c*) 9	66
Dwangarbeid *in* en *buiten* den ketting	»	62	2	*e*) 1238	1302
Bannissement	»	»	»	*f*) 1	1
Ten arbeidstelling aan de publieke werken	»	7	»	4	11
Geldboete	7	7	1	36	51
Verbeurdverklaring van goederen	»	»	»	18	18
Plaatsing bij een strafdetachement	*c*) 1	»	»	»	1
Provoost	*g*) 7	»	»	»	7
Totaal	87	76	3	1359	1525

a) Van deze 44 gegratieerden waren 5, waaronder 1 militair, veroordeeld ter zake van moord; de overige 39 waren Baliërs, die zich aan verschillende feiten hadden schuldig gemaakt, waartegen de Balische instellingen de doodstraf bedreigen.

b) Hieronder 1 militair en 1 schepeling der marine.

c) Militairen der landmacht.

d) Hieronder 43 militairen der landmacht.

e) Als voren 5.

f) Eene Balineesche vrouw.

g) Leden der schutterij.

Veediefstallen. Evenals ten vorigen jare wordt thans overgelegd (zie bijlage K hierachter) eene gewestelijk ingerichte statistiek, aanwijzende zoowel het aantal zaken wegens veediefstal gedurende 1896 op Java en Madura door den rechter behandeld, als het aantal in die zaken betrokken beklaagden, een en ander afzonderlijk wat betreft de gevallen waarin veroordeeling volgde en die welke tot vrijspraak leidden.

§ 5. *Gevangeniswezen.*

Gedurende 1896 werden gebouwd en tevens reeds opgeleverd 19 nieuwe gevangenissen, onder welke echter 5 zoogenaamde districtsgevangenissen, deze laatste (in den regel kleine opsluitingsplaatsen voor doortrekkende gevangenen of ter voorloopige aanhouding van wegens misdrijf verdachten) alle op Java (te Tjikalong in de Preanger Regentschappen, te Gending en te Paiton in Probolinggo, te Poerworedjo in Banjoemas en te Gandoesari in Kediri). De 14 overige in 1896 opgeleverde gevangenissen waren: de nieuwe centrale strafinrichting voor tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen te Samarang (in 't laatst van October 1896 betrokken door de geïnterneerden, tot dusver gehuisvest in de toen opgeheven centrale vrouwengevangenis te Soerabaija) [1], het nieuwe dwangarbeiderskwartier te Padang (Sumatra's Westkust), en voorts 12 gewone „landsgevangenissen", als: te Loeboe Basoeng, Loeboe Sikaping en Baros (mede ter Sumatra's West-

[1] Het noodige personeel voor de bedoelde strafinrichting te Samarang werd, tegen intrekking van dat bij de opgeheven inrichting te Soerabaija, toegestaan bij gouvernementsbesluit dd. 18 Juli 1896 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 133).

kust). Kroë (Benkoelen), Marabahan in de afdeeling Bandjermasin en Ommelanden, en Samarinda in de afdeeling Koetei en noordoostkust (beide in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Maoembi, Tomohon en Kawangkoan (alle drie in de Minahassa-districten der residentie Menado), Tocal op het eiland Key en Masarete op het eiland Boeroe (beide in de residentie Amboina) en eene tijdelijke gevangenis te Praja (op Lombok). De vanwege de militaire genie gebouwde „militaire strafgevangenis" te Tjimahi (Preanger Regentschappen) werd in de eerste helft van October 1896 betrokken door de gedetineerden uit het toen opgeheven „militair huis van arrest" te Samarang. In de Westerafdeeling van Borneo kwam de reeds sedert de tweede helft van 1895 niet meer in gebruik zijnde gevangenis te Montrado te vervallen, ten gevolge van de opheffing met 1 Juli 1895 van genoemde plaats als onderafdeelingshoofdplaats.

Door uitbouwing of gewijzigde indeeling werd op een 4-tal plaatsen de bestaande landsgevangenis voor een grooter aantal personen ingericht (waaronder 1 in de buitenbezittingen). Enkel herstellingen of verbeteringen ondergingen 2 landsgevangenissen op Java en 8 in de buitenbezittingen. De op blz. 68 van het vorig verslag vermelde maatregel om een deel der bevolking van de landsgevangenis (tevens dwangarbeiderskwartier) te Soerabaija, namelijk de preventief in hechtenis gestelden, in het belang van hun gezondheidstoestand, andere lokalen buiten de gevangenis te doen betrekken, werd bij het einde van 1896 gestaakt aangezien de daarmede verkregen uitkomsten niet aan de verwachting hadden beantwoord.

Aangaande den in 1894 genomen maatregel om twee tot plaatsing in een verbeterhuis verwezen Europeesche jongelieden bij kolonisten van de landbouwkolonie te Poespo (Pasoeroean) uit te besteden (verg. blz. 66 van het vorig verslag) werden ook gedurende 1896 zeer bevredigende rapporten ontvangen.

Met betrekking tot de mutatiën onder de gevangenen zijn *volledige* opgaven nog alleen ontvangen over 1895 (verg. bijlage L hierachter). Daaruit blijkt dat er bij het einde van 1894 in hechtenis waren (volgens verbeterde opgaven) 27 742 en bij het einde van 1895 28 475 personen, waaronder respectievelijk 5701 en 5499 preventief of daarmede gelijk te stellen gevangenen. Derhalve was het aantal definitief veroordeelden, dat is van hen wier vonnis in kracht van gewijsde was gegaan, van 22 041 op ult. 1894 (waaronder 9510 politioneel gestraften) vermeerderd tot 22 976 (waaronder 10 380 politioneel gestraften) bij het einde van 1895 [1]). Naar landaard en kunne waren de hoogerbedoelde totalen van 27 742 en 28 475 gevangenen verdeeld als volgt (voor gewestelijke opgaven zij verwezen naar blz. 8 en 9 van voormelde bijlage L).

LANDAARD.	Ult. 1894 (verbeterde opgaven).							Ult. 1895.						
	Burgerlijke en militaire veroordeelden en preventief in hechtenis gestelden.			Kunne der *burgerlijke* gevangenen.			Militaire gevangenen (land- en zeemacht) *b)*	Burgerlijke en militaire veroordeelden en preventief in hechtenis gestelden.			Kunne der *burgerlijke* gevangenen.			Militaire gevangenen (land- en zeemacht). *b)*
	Veroordeelden wier vonnis reeds in kracht van gewijsde was gegaan.	Veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan en preventief in hechtenis gestelden.	Totaal gevangenen.	Mannen. *a)*	Vrouwen.	Te zamen.		Veroordeelden wier vonnis reeds in kracht van gewijsde was gegaan.	Veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan en preventief in hechtenis gestelden.	Totaal gevangenen.	Mannen. *a)*	Vrouwen.	Te zamen.	
Europeanen *c)*	251	64	315	190	3	193	122	234	80	314	173	2	175	139
Inlanders	20 339	5 294	25 633	24 290	1 244	25 534	99	21 062	5 078	26 140	24 700	1 336	26 036	104
Vreemde oosterlingen	1 451	343	1 794	1 755	39	1 794	....	1 680	341	2 021	1 993	28	2 021	....
Te zamen (aangerekend de gegijzelden) *d)*	*e)* 22 041	*g)* 5 701	27 742	26 235	1 286	27 521	221	*f)* 22 976	*h)* 5 499	28 475	26 866	1 366	28 232	243
Van hen bevonden zich:														
op Java en Madura	14 929	4 556	19 485	18 131	1 174	19 308	177	14 214	4 192	18 406	17 038	1 190	18 228	178
in de buitenbezittingen	7 112	1 145	8 257	8 101	112	8 213	44	8 762	1 307	10 069	9 828	176	10 004	65
Te zamen als boven	22 041	5 701	27 742	26 235	1 286	27 521	221	22 976	5 499	28 475	26 866	1 366	28 232	243

a) Nu, ingevolge Indisch Staatsblad 1890 nº. 58, de straf van militaire gevangenis, indien zij wordt opgelegd voor minder dan 5 jaren, niet altijd met vervallenverklaring van den militairen stand behoeft gepaard te gaan, en uit de ontvangen opgaven niet blijkt hoevelen dientengevolge uit het leger zijn afgevoerd, zijn in deze kolom al de veroordeelden tot militaire gevangenisstraf medegeteld, bedragende op ult. 1894 118 Europeanen en 48 inlanders, en op ult. 1895 respectievelijk 114 en 55.

Uit den aard der zaak zijn onder de *burgerlijke* gevangenen tevens medegeteld de gewezen militairen of schepelingen, veroordeeld tot straffen die steeds met vervallenverklaring of ontzegging gepaard gaan. Ten aanzien van de inlanders is dit aantal echter niet afzonderlijk bekend.

b) In deze kolom zijn uitsluitend vermeld die militaire gevangenen van wie met zekerheid bekend is dat zij tot het leger of tot de marine zijn blijven behooren.

c) Onder de opgaven, die betrekking hebben tot de militairen of tot de van den militairen stand tijdelijk of voorgoed ontzette personen, is, wat ult. 1895 betreft, één Afrikaan begrepen.

d) Het aantal gegijzelden beliep op ult. 1894 234 en op ult. 1895 216, waaronder respectievelijk 93 en 95 wegens niet-betaling van geldboeten, waartoe zij veroordeeld waren.

e) Hiervan 652 burgerlijke veroordeelden, die nog *niet* op hunne definitieve strafplaatsen waren aangebracht, namelijk 628 inlanders en 24 vreemde oosterlingen.

f) Hieronder 487 als voren, namelijk 463 inlanders en 24 vreemde oosterlingen.

g) Hieronder 88 preventief in hechtenis gestelde militairen (46 Europeanen of met hen gelijkgestelden en 42 inlanders). Onder de 5613 *niet*-militairen aantal — zonder dat blijkt tot welke categorie van gevangenen zij behoorden — op ult. 1894 bedroeg 547 en op ult. 1895 296.

[1]) Bij deze totalen zijn niet medegeteld de gevangenen, die in de statistiek (verg. rubriek H van bedoelde bijlage L) afzonderlijk verantwoord zijn als „doortrekkende gevangenen" op den laatsten dag van het jaar, en wier

(18 Europeanen, 5252 inlanders en 343 vreemde oosterlingen) telde men 1732 reeds gevonnisden, maar wier zaak nog in behandeling was of nog aangebracht kon worden bij den hoogeren rechter (6 Europeanen, 1603 inlanders en 123 vreemde oosterlingen).

b) Hieronder 117 preventief in hechtenis gestelde militairen (65 Europeanen of met hen gelijkgestelden en 52 inlanders). Onder de 5382 *niet*-militairen (15 Europeanen, 5026 inlanders en 341 vreemde oosterlingen) telde men 1721 reeds gevonnisden als bedoeld aan het slot der voorgaande noot (5 Europeanen 1598 inlanders en 118 vreemde oosterlingen).

De gehouden aanteekeningen omtrent de mutatiën onder de gevangenen wijzen over 1895 2220 sterfgevallen aan, namelijk 474 onder de preventief in hechtenis gestelden en onder die veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan, en 1746 onder de veroordeelden die reeds hunne straf ondergingen. Over 1894 waren de cijfers 600 en 1776.

Wat het jaar 1896 betreft, bevat bijlage M hierachter *voorloopige* gegevens betreffende het aantal gevangenen, dat gedurende dat jaar *gemiddeld* dagelijks aanwezig was en wel voor elke gevangenis in het bijzonder, zoomede betreffende het aantal gedurende het geheele jaar onder de gevangenen voorgekomen ziekte- en sterfgevallen. Nopens andere ziekten dan berriberri viel in 1896 onder de gevangenen en veroordeelden over 't algemeen weinig te klagen. Cholera heerschte slechts in enkele gevangenissen en dan nog sporadisch.

Belangrijke gegevens omtrent den gezondheidstoestand in de voor inlanders en met hen gelijkgestelden bestemde gevangenissen en dwangarbeiderskwartieren op Java en Madura zijn bijeengebracht door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst aldaar, den heer A. G. Vorderman, bij gelegenheid van eene door hem gedurende de maanden April tot September 1896 aan die inrichtingen gebracht bezoek, welke dienstreis overigens meer bijzonder ten doel had het verband na te gaan (zie daarover lager meer) dat er zou kunnen bestaan tusschen den aard der aan gevangenen en veroordeelden verstrekt wordende rijstvoeding en het voorkomen onder hen van berriberri. [1])

Aangaande den hygienischen toestand in de inlandsche gevangenissen op Java en Madura in het algemeen constateert de inspecteur in zijn nopens bedoelde dienstreis in Maart jl. uitgebracht en sedert ter landsdrukkerij te Batavia in het licht verschenen belangrijk rapport dat, vergeleken bij vroeger, in de laatste jaren groote verbetering ten deze valt waar te nemen, in de eerste plaats als een gevolg van de goede zorg door de overheid besteed aan de inrichting der gevangenissen van den lateren tijd, en verder ook toe te schrijven aan het allengs verdwijnen van moorddadige dysenterie-epidemieën, die vroeger zooveel offers eischten, zoo ook aan het zeldzaam worden van gangraenense voet- of beenzweren, die in 1880 nog in de gevangenissen te Batavia en in het stadsverband aldaar veelvuldig voorkwamen. Sedert in 1882 het berriberri-hospitaal te Buitenzorg op ruimere schaal aan de opneming van aan berriberri lijdende veroordeelden tot dwangarbeid is dienstbaar gemaakt, is vooral onder de naar Batavia geëvacueerde dwangarbeiders de sterfte verminderd. Bedroeg bijv. in 1880 het sterftecijfer onder de bedoelde dwangarbeiders, waaronder toen ook de geëvacueerden afkomstig van de bij de krijgsmacht in Atjeh gedetacheerden, nog 25 pct. per jaar, gerekend over 1895 en het eerste halfjaar van 1896 beliep dit percentage slechts 3.63, terwijl het voor de geïnterneerden in de zoogenaamde „landsgevangenis" te Batavia 1.01 pct. bedraagt en voor de lijders in het bedoelde berriberri-gesticht te Buitenzorg gemiddeld 7.7 pct. 's jaars. Met betrekking tot de sterfte in de gevangenissen wegens andere ziekten dan berriberri wordt in het besproken rapport o. a. gezegd dat zich te dezen aanzien over het geheel geen noemenswaardig verschil voordoet tusschen gevangenissen waar de geïnterneerden grootendeels uit opiumschuivers bestaan en die waarin personen geïnterneerd zijn, die gewoonlijk geen opium gebruiken.

Volgens de door den inspecteur verzamelde gegevens over 1895 en het eerste halfjaar van 1896 had gedurende dit waarnemingstijdvak, onder een *netto*[2])-totaal van 281 878 in de inlandsche gevangenissen en dwangarbeiders-kwartieren op Java en Madura opgenomenen, de sterfte bedragen aan berriberri 778 (of 0.27 pct.) en aan andere ziekten 820 (of 0.29 pct.).

Bij gemis aan de noodige eenheid in de opmaking van de ziektestaten wat de gevangenissen betreft, waar de geneeskundige dienst aan dokters-djawa is opgedragen, zijn de *ziekte*cijfers betreffende andere ziekten dan berriberri niet in het besproken rapport behandeld. Van het aantal berriberri-gevallen wordt echter in alle gevangenissen nauwkeurig aanteekening gehouden en uit de daaromtrent voorhanden opgaven over 1895 en de eerste helft van 1896 blijkt dat op het voormelde totaal van 281 878 gevangenen en veroordeelden voorkwamen 4295 berriberrigevallen, en wel 1088 onder de preventief gevangenen en 3207 onder de andere categorieën der in de statistiek behandelde geïnterneerden. Daar van deze 4295 gevallen er 778, zooals gezegd, een doodelijken afloop hadden, bedraagt dus de sterftekans voor berriberri-lijders in de gevangenissen 18.11 pct.

De verbreiding der berriberri in de gevangenissen op Java en Madura is zeer ongelijk verdeeld niet alleen wat de locale ziektecijfers betreft, doch ook in geographischen zin. Terwijl de locale ziektecijfers — in 43 van de gevangenissen met berriberri (in 57 gevangenissen was gedurende het waarnemingstijdvak bedoelde ziekte niet voorgekomen) — uiteenliepen tusschen 0.04 pct. (Pekalongan) en 36.95 pct. (de met 28 October 1896 opgeheven centrale vrouwengevangenis te Soerabaija) [3]), blijkt de verbreiding, uit een geographisch oogpunt beschouwd eveneens zeer te verschillen. De grootste verbreiding viel voornamelijk waar te nemen in de gevangenissen van Oostelijk Java (waar trouwens de berriberri sedert jaren her ook onder de vrije bevolking voorkomt, in vroegere tijden soms zelfs epidemisch heerschte) en ook in de gevangenissen op Madura. De 43 gevangenissen met berriberri waren namelijk naar gelang van het aantal lijders aan die ziekte te verdeelen als volgt:

	Aantal berriberri-gevallen in 1895 en in de eerste helft van 1896.	
West-Java (5 gewesten):		
landsgevangenis en dwangarbeiderskwartier te Batavia . . .	*a*) 1512	
6 van de 25 andere gevangenissen, met namen Serang (3) Meester-Cornelis (113), Bekassi (13), Buitenzorg (105), Soekaboemi (16) en Tjiandjoer (3)	253	
		1795
Midden-Java (12 gewesten):		
landsgevangenis en dwangarbeiderskwartier te Samarang . . .	*b*) 315	
13 van de 47 andere gevangenissen, met namen Pekalongan (1), Batang (2), Ambarawa (30), Salatiga (11), Japara (46), Rembang (3), Toeban (61), Bodjonegoro (4), Soerakarta (21), Kediri (44), Toeloeng Agoeng (52), Ngandjoek (2) en Blitar (22)	299	
		614
Oost-Java, met Madura (5 gewesten):		
landsgevangenis (tevens dwangarbeiderskwartier) en centrale vrouwengevangenis (de laatste sedert naar Samarang verplaatst)	*c*) 871	
18 van de 22 andere gevangenissen, met namen: Sidoardjo (22), Grissee (15), Modjokerto (36), Sidajoe (20), Sangkapoera (3), Malang (121), Bangil (3), Probolinggo (73), Kraksaan (95), Loemadjang (131), Bezoeki (33), Sitoebondo (49), Bondowoso (172), Djember (158), Banjoewangi (3), Pamakassan (15), Bangkallan (9) en Sampang (14)	1015	
		1886
		4295

a) Onder de 803 berriberri-lijders in de landsgevangenis te Batavia waren begrepen 370 doortrekkende gevangenen, ter plaatse aangehouden als door de ziekte aangetast.

b) Onder de 296 lijders in het dwangarbeiderskwartier te Samarang bevonden

[1]) Aanleiding tot dit onderzoek gaven de uitkomsten, bij het te Batavia gevestigde laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie verkregen (zie laatstelijk vorig verslag, blz. 125), met de studie omtrent eene eigenaardige met berriberri veel overeenkomende ziekte bij hoenders, welke ziekte (polyneuritis) bij deze dieren ontstond wanneer zij uitsluitend gevoed werden met gewone tafelrijst (afgewerkte, d. i. van het zilvervlies ontdane, rijst), terwijl de ziekte uitbleef, en zelfs reeds aangetaste dieren herstelden, bij uitsluitende voeding met roode en witte onafgewerkte rijst, d. i. rijst met het zilvervlies. (Zoogenaamde tafelrijst kan oorspronkelijk zoo roode als witte rijst zijn. Het verschil in kleur zit alleen in het omhullende zilvervlies en valt dus weg als bedoeld vlies, bij de verwerking tot tafelrijst, verwijderd is.)

[2]) Ter verkrijging van een zuiver overzicht zijn van de bruto-sterkte der gevangenisbevolking op Java en Madura (over de besproken 1½ jaar in 't geheel 392 305) afgetrokken eenige categorieën van personen, wier verblijf in die inrichtingen van te korten duur is om ze op de ziektestatistiek van invloed te doen zijn, namelijk de (voor hoogstens zes dagen) door het regentsgerecht gestraften (52 252), de doortrekkende gevangenen en de voor eene nacht aangehoudenen. Voor de hoofdplaatsen Batavia en Samarang zijn echter de doortrekkende gevangenen onder het boven opgegeven *netto*-totaal wel medegeteld, daar deze geacht kunnen worden een contingent tot de ziektestatistiek te leveren.

[3]) In de landsgevangenissen te Batavia en Soerabaija bedroeg het cijfer der voorgekomen berriberri-gevallen gedurende het waarnemingstijdvak respectievelijk 8.53 en 4.2 pct., doch wanneer men ook de doortrekkende gevangenen, op die plaatsen wegens berriberri aangehouden, medetelt, klimt deze verhouding tot respectievelijk 15.74 en 4.3 pct. Voor de dwangarbeiders-kwartieren te Batavia en Samarang, bestemd voor mannen, — te Soerabaija maakt het voor mannelijke dwangarbeiders bestemde kwartier deel uit van de landsgevangenis ter plaatse, — waren de cijfers respectievelijk 18.96 en 14 pct.

zich veel van elders aangekomenen met berriberri benevens recidivisten aan berriberri.

c) Onder de 738 lijders in de landsgevangenis (ten deele tevens dwangarbeiderskwartier) te Soerabaija telde men 151 doortrekkende gevangenen, ter plaatse aangehouden uithoofde zij door berriberri waren aangetast.

Wat nu betreft het onderzoek in hoever er tusschen den aard der verstrekte hoofdvoeding (rijst zonder of met zilvervlies, dan wel mengsels van beide) en het optreden van berriberri verband bestaat, leerden de bevindingen dat voeding met afgewerkte, d. i. van het zilvervlies ontdane rijst geacht moet worden van overwegenden invloed te zijn op het ontstaan van berriberri. Terwijl toch op de 96 530 geïnterneerden (in 37 gevangenissen), die met *onafgewerkte* rijst werden gevoed, gedurende het waarnemingstijdvak slechts 9 berriberri gevallen waren voorgekomen (in de gevangenis te Bangkallan op Madura), deden zich onder de 150 266 geïnterneerden die (in 51 gevangenissen) met *afgewerkte* rijst [1]) werden gevoed 4291 gevallen (in niet minder dan 36 gevangenissen), en onder de 35 082 geïnterneerden (in 13 gevangenissen), aan wie mengsels van onafgewerkte en afgewerkte of wel half afgewerkte rijst wordt verstrekt, 85 gevallen (in 6 gevangenissen) voor. Deze cijfers [2]), hoe sprekend ook, nemen naar het oordeel van den inspecteur niet weg dat bij het ontstaan van berriberri nog andere factoren dan de voeding in het spel moeten zijn, waartoe hij in de eerste plaats, gelet op de versleepbaarheid der ziekte, rekent de inwerking van micro-organismen.

Ten opzichte van het drinkwater, het gemiddeld bevolkingscijfer der gevangenissen, het langer of korter in gebruik zijn van de gevangenisgebouwen, hunne verlichting, ventilatie of bevloering komt de inspecteur, op grond van de verkregen inlichtingen en verzamelde cijfers, tot de conclusie dat geen dezer factoren voor het ontstaan der ziekte gewicht in de schaal legt.

Daar er gewoonlijk zekere tijd verloopt (volgens de waarnemingen 92 à 120 dagen) vóór de berriberri zich openbaart bij personen, die in de gevangenissen geïnterneerd worden, waarin die ziekte reeds voorkomt, ligt het voor de hand dat de kans om in de geïnfecteerde gevangenissen door de ziekte te worden aangetast niet gelijkstaat voor de verschillende categorieën van gevangenen, en dat niet alleen de voeding met rijst zonder zilvervlies hierop grooten invloed heeft, maar ook de duur der hechtenis, en dus ook de duur der eigenaardige voeding. Ten opzichte van 123 168 geïnterneerden (in 39 landsgevangenissen), die te splitsen waren in 126 gegijzelden, 84 496 politioneel gestraften, 31 287 preventief gevangenen, 290 krankzinnigen en 6969 veroordeelden tot plaatselijken dwangarbeid en tot dwangarbeid elders te ondergaan (doch die, wegens inmiddels geconstateerde berriberri, na bekrachtiging van hun vonnis niet konden worden opgezonden), is nagegaan welke dezer vijf categorieën gedurende het waarnemingstijdvak in verhouding het grootste contingent aan berriberri leverde, en uit de berekeningen bleek dat het percentage der aangetasten respectievelijk beliep als volgt: nihil, 0.12, 2.95, 3.45 en 11.1 pct. De ziektecijfers wegens berriberri bleken dus het gunstigst te zijn bij gegijzelden en het ongunstigst bij dwangarbeiders.

In zijne „slotbeschouwingen" spreekt de inspecteur als zijn gevoelen uit, dat er veel pleit voor de meening van den directeur van het hooger bedoelde laboratorium voor onderzoekingen op het gebied van pathologische anatomie en bacteriologie te Batavia, dr. C. Eijkman, dat de aldaar genomen proeven op hoenders wellicht zouden blijken een practisch nut op te leveren bij het bestrijden van de berriberri. De inspecteur verwacht echter van de voeding met onafgewerkte rijst, d. i. rijst met zilvervlies, meer succes als middel om de berriberri te voorkomen, dan wel om haar te genezen, vooral wanneer er reeds uitgebreide zenuwdegeneratie bestaat. Met het oog op de resultaten van zijn onderzoek staat dan ook de inspecteur de verstrekking voor, als prophylactisch middel tegen berriberri, van onafgewerkte rijst in alle landsgevangenissen en inlandsche ziekeninrichtingen waar tot hiertoe nog van andere rijst als hoofdvoeding wordt gebruik gemaakt. Met proeven in de door den inspecteur aangegeven richting is intusschen reeds in den loop van 1896, o. a. in de gevangenissen te Japara en Soerabaija, een aanvang gemaakt, en wel voorloopig met zoodanig gevolg dat de inspecteur bij het uitbrengen van zijn rapport (Maart jl.), in de tot dusver verkregen uitkomsten [3]) voor zijne meening nadere steun vond. Speciale wetenschappelijke onderzoekingen zijn tevens gelast (gouvernementsbesluit dd. 11 Augustus 1896 n°. 31) zoowel naar de chemisch-physische eigenschappen van de looistof en e. q. andere in aanmerking komende bestanddeelen, vervat in roode rijst [4]), als naar de physiologische en pharmacodynamische eigenschappen, welke bedoelde looi- en andere stoffen, inzonderheid met betrekking tot berriberri, blijken te bezitten. Voor laatstbedoelde onderzoekingen werd tijdelijk bij het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Batavia gedetacheerd de officier van gezondheid der 2de klasse dr. G. Grijns, terwijl het eerstbedoelde chemisch-physisch onderzoek werd opgedragen aan den chef der IVde afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg (pharmacologisch laboratorium), den militairen apotheker der 2de klasse dr. W. G. Boorsma. Daar de inspecteur in zijn rapport o. a. ook de rijstvoeding bij leger en vloot bespreekt, is in Mei jl. zoowel aan het legerbestuur (verg. de noot op blz. 47 hiervóór) als aan den vlootvoogd opgedragen het onderwerp, ook voor zooveel hunne departementen betreft, in behandeling te nemen, terwijl hun ter speculatie is toegezonden eene missive, houdende beschouwingen ter zake van den waarnemenden directeur van meergenoemd bacteriologisch laboratorium te Batavia, den oud-officier van gezondheid der 2de klasse H. F. Roll.

Het hiervóór reeds genoemde centrale gesticht te Buitenzorg waarheen aan berriberri lijdende veroordeelden worden geëvacueerd, uitgenomen de lijders onder de op Sumatra tewerkgestelden, telde in 1896 bij het einde van elke maand dooreengenomen 1308 verpleegden (in het eerste halfjaar liep de sterkte uiteen, mede op den laatsten dag van elke maand, tusschen 1300 en 1372, en in het tweede semester tusschen 1207 en 1343). De sterfte onder hen was betrekkelijk gering, namelijk 74, tegen 229 in 1894 en 318 in 1895, in welke beide jaren de gemiddelde verpleegsterkte op ult. van elke maand achtereenvolgens beliep 1262 en 1365 lijders. Doch ook het aantal als hersteld ontslagenen — in 1894 167 en in 1895 131 — was in het jongst verloopen jaar gering, namelijk slechts 64, en onder hen niet meer dan 7 van de in hetzelfde jaar naar het gesticht overgebrachte 445 lijders en lijderessen (sedert September 1896 bestaat ook gelegenheid tot opneming van een klein aantal vrouwen). Deze ongunstige verhouding tusschen het aantal geëvacueerden en herstelden is voor een deel hieraan te wijten, dat de behandelende geneesheeren de lijders slechts dan als genezen ontslaan, indien zij voldoen aan dezelfde eischen, welke aan militaire reconvalescenten van berriberri worden gesteld om weder voor den velddienst geschikt gekeurd te worden. Daar er echter ook onder hen, die nog niet volledig aan die eischen voldoen, velen zijn, die elders voor het verrichten van lichten arbeid zouden kunnen worden gebruikt, waren volgens berichten van April jl. maatregelen in overweging ten doel hebbende om in het vervolg op die wijze van de krachten der hierbedoelde veroordeelden partij te kunnen trekken.

Een tweede berriberri-gesticht voor veroordeelden op Java, echter op kleine schaal ingericht, is dat te Wangkal in de residentie Probolinggo, gelegen in eene heuvelachtige streek op 7 paal afstand ten zuiden van de afdeelingshoofdplaats Kraksaän en staande onder toezicht van het ter plaatse bescheiden districtshoofd. Het is bestemd ter opneming van berriberri-lijders, afkomstig uit de gevangenissen te Kraksaän en Probolinggo, en wordt eenmaal 's weeks bezocht door den civielen geneesheer van Kraksaän. In 1896 werden uit beide genoemde gevangenissen respectievelijk 72 en 49 lijders naar Wangkal geëvacueerd, van wie er 14 en 21 overleden. Nog niet lang geleden was door den resident van Bezoeki het voorstel gedaan om ook in zijn gewest een soortgelijk berriberri-gesticht in het leven te roepen en wel te Tjongkrong, tusschen Bondowosso en Djember, ter opneming van lijders uit de gevangenissen dier beide afdeelingshoofdplaatsen. De overweging echter dat bedoeld gedeelte der residentie Bezoeki

---

[1]) Of de genuttigde afgewerkte rijst tot de inheemsche dan wel tot uitheemsche soorten behoorde, bleek van weinig invloed te zijn: immers inheemsche rijst werd verstrekt aan 88 028 en uitheemsche rijst aan de 62 238 overige der hierbedoelde 150 266 geïnterneerden, en het ziektecijfer van berriberri onder deze twee categorieën gaf slechts weinig verschil; het bedroeg respectievelijk 2.68 en 2.95 pct.

[2]) Een der gevangenissen is hier dubbel geteld, omdat er gedurende een deel van het behandelde tijdvak gewoonlijk afgewerkte, en gedurende het overig deel uitsluitend onafgewerkte rijst genuttigd werd.

[3]) Bij het beoordeelen van proefnemingen tot bestrijding van berriberri mogen de wisselingen, waaraan het optreden van deze ziekte onderhevig is, niet uit het oog worden verloren. Met meer zekerheid zal over de te Japara en Soerabaija verkregen uitkomsten eerst kunnen worden geoordeeld als de proef langer gewerkt heeft. Gewoonlijk toch neemt het aantal berriberri-gevallen in den regentijd toe om in den drogen tijd weder af te nemen, terwijl ook, volgens bevoegde waarnemers, de meeste sterfgevallen aan berriberri zich in den regentijd voordoen.

[4]) Door den chef der 2de afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg (botanische laboratoria), dr. J. M. Janse, was ontdekt dat roode rijst, in tegenstelling van witte, looizuur bevat, en wel in de cellenlaag der zaadhuid, welke de roode kleur veroorzaakt.

niet als immuun voor berriberri te beschouwen is, heeft doen besluiten aan dat voorstel geen gevolg te geven. Volgens opgaven der geneeskundigen toch komt berriberri, hoewel in geringe mate, endemisch voor onder de bevolking van de afdeelingen Bondowosso, Djember, Sitoebondo en Banjoewangi.

Ter opneming van lijders, die onder de bij de krijgsmacht in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders door berriberri worden aangetast, dient zooveel mogelijk het in 1889 (zie het verslag van 1890, blz. 121) nabij Padang opgerichte berriberri-hospitaal te Oeloe Limau Manis, waar de verpleegsterkte bij het einde van elke maand van 1896 afwisselde tusschen 186 en 254. Dooreengenomen waren op ult. van elke maand aldaar in verpleging 225 berriberri-lijders (veroordeelden), tegen 208 in 1894 en 202 in 1895. Daar wegens de gebeurtenissen in Atjeh de sterkte der in dat gewest gedetacheerde dwangarbeiders gedurende een groot deel van 1896 zeer was opgevoerd (zie lager), was in dat jaar ook het aantal geëvacueerden onder hen aanzienlijk (naar Padang alleen wegens berriberri en andere ziekten ruim 1900). Vermits de ruimte te Oeloe Limau Manis tekortschoot, werden deze geëvacueerden (berriberri-lijders en anderen) voor het overige gehuisvest in het nieuwe dwangarbeiderskwartier te Padang, dat eerst zijne definitieve bestemming krijgt wanneer beslist zal zijn nopens de invoering der indertijd in beginsel aangenomen nieuwe regeling van de wijze van toepassing der straf van dwangarbeid [1]. Bovendien werden naar Padang geëvacueerd de zieken uit de te Sawah Loento en Doerian (Padangsche Bovenlanden) gevestigde dwangarbeiderskwartieren der gouvernements-kolenontginning. Dit een en ander verklaart de hooge opgaven die in bijlage M hierachter voor de hoofdplaats Padang voorkomen nopens het ziekte- en sterftecijfer onder de veroordeelden.

Omtrent de berriberri in de gevangenissen der buitenbezittingen is overigens nog gemeld dat te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo), op advies van den eerstaanwezend officier van gezondheid, getracht werd de ziekte te bestrijden door in de voor de gevangenen bestemde rijst bij het koken eene kleine hoeveelheid dubbelkoolzure soda te voegen. Of met deze proef, die intusschen nog slechts zeer kort werkt, gewenschte uitkomsten werden verkregen, werd nog niet gerapporteerd. De berriberri-lijders onder de te Makasser (Celebes en onderhoorigheden) aanwezige gevangenen (van wie er in 1896 26 aan deze ziekte stierven) werden weder zooveel mogelijk geëvacueerd naar het op blz. 68 van het vorig verslag bedoelde reconvalescentengesticht te Samboeng Djawa. Daarentegen trad in de sedert jaren door berriberri geteisterde gevangenissen in de residentie Menado in 1896 een meer bevredigende toestand in, nadat aan de preventief gevangenen de gelegenheid was verschaft om de noodige liehaamsbeweging te nemen. Wel kwam in elke der gevangenissen te Menado, Amoerang en Gorontalo één sterfgeval aan berriberri voor, doch deze personen waren reeds in hevige mate door de ziekte aangetast toen zij in de gevangenis werden opgenomen. De voor berriberri-lijders bestemde loodsen te Tataäran en Tondano konden dan ook buiten gebruik worden gesteld, terwijl van het in 1895 opgevat voornemen om de gevangenis ter hoofdplaats Menado voorgoed te ontruimen (zie vorig verslag t. a. p.) voorloopig kon worden afgezien.

Over den arbeid der veroordeelden valt weinig nieuws te berichten.

De arbeid der Europeesche veroordeelden te Batavia, Samarang en Soerabaija, van gelijken aard als vroeger, wordt berekend, na aftrekking van de kosten van deskundig toezicht en van de inkoopsprijzen der verbruikte materialen, over 1896 in het geheel eene besparing boven bestelling of aanmaak bij particulieren te hebben opgeleverd van f 15 039, tegen f 13 937 in 1895. Van de te Samarang aanwezige veroordeelden tot dwangarbeid (inlanders en met dezen gelijkgestelden) werden weder sommige (in 1896 echter niet meer dan gemiddeld 17), voor wie arbeid binnenshuis verkieslijker werd geacht, evenals sedert 1892 (verg. het verslag van 1893, blz. 60), bezig gehouden in het kleermakers-atelier der voor Europeanen bestemde gevangenis ter plaatse. Hunne tewerkstelling wordt opgegeven, na aftrekking van alle kosten, eene winst als voren te hebben opgeleverd van f 3944 (f 10 766 in 1895, toen trouwens gemiddeld 49 dwangarbeiders in bedoeld atelier benuttigd werden). Op gelijke wijze berekend, wordt de winst, behaald met den arbeid verricht door de tot dwangarbeid veroordeelde inlandsche vrouwen in de voor haar bestemde, tot 28 October 1896 te Soerabaija en sedert dien datum te Samarang gevestigde, centrale strafinrichting, geschat op f 7640, tegen f 10 220 in 1895, welke vermindering een noodwendig gevolg is van het tot vóór korten tijd voordurend afnemen van het aantal vrouwelijke veroordeelden tot dwangarbeid.

De tot dwangarbeid veroordeelde mannen werden voor het grootste gedeelte benuttigd ten behoeve van het departement van oorlog (in de eerste plaats ter toevoeging aan de krijgsmacht in Atjeh en op Lombok en voor het overige bij de militaire hospitalen), zoomede ten behoeve van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid (namelijk bij de ontginning van het Ombilien-kolenveld in de Padangsche Bovenlanden). Naar Atjeh werden in 1896 opgezonden 2582 dwangarbeiders, terwijl er in hetzelfde tijdsverloop van daar moesten worden geëvacueerd 1965. Gemiddeld waren in 1896 in Atjeh gedetacheerd 1035 veroordeelden; op ult. Mei 1896 was hun aantal zelfs 1646, doch bij het einde des jaars was de sterkte kunnen worden teruggebracht tot 850 man. (Op ult. 1894 was het cijfer 610 en op ult. 1895 561.) Naar Lombok werden in 1896 in het geheel 204 veroordeelden tot dwangarbeid gezonden, terwijl er van daar 452 deels geëvacueerd, deels ten behoeve van Atjeh afgestaan werden, waardoor het aantal op genoemd eiland aanwezige veroordeelden op ult 1896 was ingekrompen tot 273. De groote uitbreiding aan werkkrachten van dwangarbeiders in Atjeh kon uit den aard der zaak slechts plaats hebben ten koste van het contingent veroordeelden bij de zooeven bedoelde gouvernements-kolenontginning, waarvan de aanvulling herhaaldelijk moest worden gestaakt. Een en ander had ten gevolge dat in 1896 gemiddeld slechts 1510 dwangarbeiders per dag in de kwartieren te Sawah Loento en Doerian aanwezig waren, van welke gemiddeld ongeveer 1300 man voor de eigenlijke kolenwinning konden worden gebezigd [2]. Sedert Februari 1897 konden echter weder grootere aanvullingen naar het Ombilien-kolenveld gedirigeerd worden.

Overigens werden de veroordeelden weder hoofdzakelijk gebezigd bij het aanleggen of onderhouden van wegen en bruggen of als handlangers bij andere openbare werken, terwijl ook een niet onbelangrijk aantal bij de kustlicht-etablissementen benuttigd werden.

De veroordeelden, die wegens den aard van hunne straf, dan wel als ongeschikt voor koeliearbeid, niet buiten de gevangenissen konden worden tewerkgesteld, werden, zooals gewoonlijk, met het verrichten van huiselijke diensten in de gevangenis belast, terwijl ook weder, waar de omstandigheden zulks toelieten, inlandsch vlechtwerk en dergelijke artikelen werden vervaardigd (te Samarang — zie hiervóór — ook kleermakerswerk) Een enkele maal gingen preventief gevangenen uit zich zelf dan wel op aansporing tot eenigen arbeid over, doch meestal waren zij onwillig iets te verrichten.

Ofschoon het mindere inlandsche bewakingspersoneel als gewoonlijk tot talrijke klachten aanleiding gaf [3]), kon toch in algemeenen zin worden gezegd dat onder de gevangenen en veroordeelden orde en tucht vrijwel gehandhaafd werden. Ontvluchtingen van veroordeelden van de plaatsen waar zij waren tewerkgesteld, bleven echter nog vaak voorkomen. Eenige cijfers daaromtrent zijn opgenomen in de reeds vermelde bijlage M, waaruit tevens blijkt, dat een groot deel der gedrosten weder vrijwillig of gedwongen terugkeerde. Ten aanzien van 24 plaatsen (8 op Java en Madura en 16 in de buitenbezittingen) vindt men vermeld, dat er 88 inlandsche veroordeelden of preventief in hechtenis gestelden uit de gevangenis wisten te ontsnappen. Van dezen waren er bij het einde des jaars 57 weder gevat.

De eerste stappen worden thans in Indië gedaan om ook daar te geraken tot de invoering van de anthropometrische identificatie volgens het systeem van A. Bertillon. Voorshands wenscht de Indische Regeering aan de zaak een begin van uitvoering te geven enkel op de drie hoofdplaatsen van Java en met beperking er van vooralsnog tot misdadigers. Bij gouvernementsbesluit dd. 16 December 1896 n°. 19 is de aanvankelijke leiding van den maatregel, tijdelijk opgedragen, nevens zijne gewone werkzaamheden, aan den assistent-resident van Buitenzorg, die, vóór zijn terugkeer van verlof (Maart 1896), zich in Europa op de hoogte heeft gesteld van de werking en toepassing van het stelsel.

[1]) In den loop van 1896 werden door den directeur van justitie ingediend eene ontwerp-ordonnantie tot partieele invoering van het stelsel, zoomede daarmede verband houdende voorstellen betreffende eene reorganisatie van het gevangenis-personeel. Deze aangelegenheid was, volgens berichten van April jl., nog bij de Indische Regeering in onderzoek.

[2]) Gemiddeld beliep het aantal zieken per dag 230, of ongeveer 15 pct. van de sterkte, eene verhouding welke gunstig genoemd wordt, in aanmerking genomen den aard van het werk.

[3]) Van de Europeesche cipiers moesten er in 1896 2 en van de inlandsche 4 wegens plichtverzuim en onvertrouwbaarheid ontslagen worden.

Allereerst zou genoemde ambtenaar hebben in te dienen eene raming van de uitgaven, die ter bereiking van het beoogde doel noodig zijn, terwijl vóór het einde van 1897 van hem een omstandig rapport omtrent zijne verrichtingen en de verder te nemen maatregelen tot invoering van de Bertillonnage wordt tegemoetgezien.

Met terugzicht op het in 't vorig verslag (blz. 69) medegedeelde over de bij één gevangenis ter Oostkust van Sumatra als bezuinigingsproef ingevoerde regeling, om de voeding niet door een aannemer te doen verstrekken, maar daarin in eigen beheer te voorzien, is thans aan te teekenen dat de bij de in 1896 voor een nieuw vijfjarig tijdperk bedongen lagere aannemingsprijzen de aanleiding hebben doen vervallen om in genoemd gewest het denkbeeld verder in toepassing te brengen, daar van eene voorgespiegelde bezuiniging thans geen sprake meer kon zijn.

Volgens de boekingen bij het departement van justitie beliepen de kosten van het gevangeniswezen, ongerekend hetgeen voor gebouwen werd uitgegeven, over het laatst bekende jaar (1895) f 1 910 220 (tegen f 2 016 100 over 1894), waarvan wegens traktementen en toelagen aan ambtelijk personeel bij de gevangenissen en kettingkwartieren f 205 718 (in 1894 f 205 903) en wegens bezoldiging van mandoors, belast met het toezicht over de veroordeelden tot dwangarbeid of ten arbeidstelling aan de publieke werken, f 102 775 (in 1894 f 110 581). Verder vindt men nog aangeteekend dat voor de Europeesche gevangenen te Batavia en te Samarang, bij eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 88 man in 1895 en 93 in 1896, werd uitgegeven (daaronder ook de kosten van onderhoud der gebouwen) in eerstgemeld jaar f 61 819 en in 1896 f 59 162, dat is achtereenvolgens gemiddeld f 1,92 (verbeterde opgaaf) en f 1,73 per hoofd en per dag.

§ 6. *Militair recht en militaire rechtspraak.*

Omtrent deze onderwerpen zijn ook thans geene nieuwe regelingen te vermelden noch andere mededeelingen te doen.

§ 7. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

Onder de in 1896 door verschillende gewestelijke bestuurders afgekondigde gewestelijke en plaatselijke verordeningen verdienen in de eerste plaats vermeld te worden de in het belang der volksgezondheid uitgevaardigde keuren. Zoo werden door de residenten van Bagelen en Kediri, met wijziging of intrekking van de te dier zake bestaande politiekeuren, verscherpte bepalingen vastgesteld tot wering van de schadelijke gevolgen, welke uit de prostitutie voortvloeien (Javasche Courant 1896 n°s. 20 en 26), terwijl door den resident van Bali en Lombok de dienaangaande voor de gewestelijke hoofdplaats geldende bepalingen van 1891 van toepassing werden verklaard op de hoofdplaats Ampenan en de onderafdeeling-hoofdplaats Mataram der nieuwe afdeeling Lombok (Javasche Courant 1896 n°. 27). Ook werden voor sommige gewesten nieuwe of gewijzigde verordeningen vastgesteld, hetzij op het slachten van vee, hetzij ter bevordering van netheid, zindelijkheid, orde en veiligheid, hetzij speciaal op het begieten en schoonhouden van wegen op hoofdplaatsen.

Met betrekking tot regelingen op het gebruik der wegen komen in aanmerking de gewijzigde keuren voor de gewesten Krawang en Madioen (Javasche Courant 1896 n°s. 18 en 41), terwijl het reglement voor de residentie Bezoeki van 1895 aangevuld werd met eene bepaling ten opzichte van het gebruik op de wegen aldaar van vrachtvoertuigen (Javasche Courant 1896 n°. 52).

Verder verdienen de aandacht: voor de residentie Preanger Regentschappen eene keur tot tegengang van boschdiefstallen en van beschadigingen in 's lands bosschen, en voor de residentie Japara eene keur tegen beschadiging van den levenden pagger rondom de onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen op het Moeria-gebergte (Javasche Courant n°s. 16 en 18); voor eerstgenoemd gewest, zoomede voor Bantam en Bagelen keuren ter voorkoming van boschbranden (Javasche Courant 1896 n°s. 3, 56 en 88); verder: eene herziene keur van den resident van Bezoeki op den eigendomsovergang van buffels, runderen en paarden onder inlanders of met hen gelijkgestelden (Javasche Courant n°. 52); de verordening op het gebruik van en het publiek verkeer op en langs den paardentramweg in de residentie Soerakarta (Javasche Courant n°. 13); de voor de hoofdplaatsen Soerabaija en Samarang afgekondigde keuren op het nummeren van de woonhuizen, enz., van niet-inlanders (Javasche Courant n°s. 24 en 68); het reglement op het gebruik van vélocipèdes ter hoofdplaats Soerabaija (Javasche Courant n°. 88); dat op de netheid en orde op de passars in de residentie Japara (Javasche Courant n°. 90); het politiereglement voor de reeden, havens en ankerplaatsen in de residentie Japara (Javasche Courant n°. 58); zoomede de reeds in hoofdstuk C (blz. 12) hiervóór besproken verordening van den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden, waarbij de in 1892 en in 1893 (zie het verslag van 1894, blz. 67) uitgevaardigde verordeningen, regelende eenige met de scheepvaartregeling voor Atjeh's Oost-, Noord- en Westkust in verband staande aangelegenheden, werden herzien (Javasche Courant n°. 96).

§ 8. *Bijzondere rechten.*

Recht van verblijf. De algemeene bepalingen betreffende de toelating en vestiging in Nederlandsch-Indië van oostersche vreemdelingen enz. (Indisch Staatsblad 1872 n°. 40, juncto 1890 n. 187 en 1891 n°. 214), welke bepalingen niet gelden voor de residentie Oostkust van Sumatra en voor de buiten Sumatra's vasten wal gelegen gedeelten der residentie Riouw en onderhoorigheden, ondergingen bij ordonnantie van 25 Augustus 1896 (Indisch Staatsblad n°. 161), te rekenen van 1 October d. a. v., in tweeërlei opzicht aanvulling. Vooreerst werd ten opzichte van die gewesten, voor welke zoogenaamde koelieordonnantiën zijn uitgevaardigd, in navolging van art. 5 der bijzondere regeling betreffende de toelating en vestiging van Chineezen in de residentie Oostkust van Sumatra (Indisch Staatsblad 1892 n°. 138), bepaald dat oostersche vreemdelingen, die in bedoelde gewesten als werklieden ten behoeve van ondernemingen van land- of mijnbouw worden aangebracht, geen toelatingskaart behoeven, maar dat voor hen de met den eigenaar of den administrateur gesloten overeenkomst als toelating geldt op de onderneming voor den tijd gedurende welken de overeenkomst wordt nageleefd. Ten andere werd de tot dusver alleen voor Europeanen en met hen gelijkgestelden bestaande gelegenheid, om voor een bepaalden tijd vergunning te erlangen tot reizen in Nederlandsch-Indië (zie Indisch Staatsblad 1872 n°. 38, juncto 1881 n°. 226), tevens — doch slechts voor bijzondere gevallen — uitgestrekt tot oostersche vreemdelingen, en zulks in hoofdzaak onder gelijke voorwaarden als voor Europeanen en met hen gelijkgestelden is bepaald, behoudens dat de vergunning niet in sommige gevallen door het hoofd van gewestelijk bestuur kan worden verleend, maar dat steeds eene vergunning van den Gouverneur-Generaal noodig is, terwijl voorts nog is bepaald dat eene vergunning als de bedoelde den betrokken vreemden oosterling ontheft van de bepalingen op het passenstelsel voor inlanders en met hen gelijkgestelden.

Als naar gewoonte volgt hieronder eene opgaaf van het aantal Nederlanders en westersche en oostersche vreemdelingen, aan wie gedurende 1896 vergunning werd verleend tot vestiging in Nederlandsch-Indië. [1])

LANDAARD.	Aantal personen die in 1896 in Nederlandsch-Indië vergunning tot vestiging kregen:	
	bij besluit van den Gouverneur-Generaal.	bij besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber in eenig gewest buiten Java en Madura.
Nederlanders	150	23
Belgen	5	—
Franschen	5	—
Duitschers	15	28
Oostenrijkers	7	—
Hongaren	—	3
Engelschen	17	3
Europeesche Britsche onderdanen uit Britsche koloniën	10	—
Zweden	1	—
Noren	2	—
Russen	1	—
Zwitsers	1	4
Italianen	5	—
Spanjaarden	1	—
Turken	1	—
Transporteeren . . .	221	61

[1]) Het ligt in de bedoeling voortaan de aan oostersche vreemdelingen verleende en geweigerde vergunningen tot vestiging voor elk gewest onder cijfers te brengen en zoodanige opgaaf tevens uit te strekken tot de hun verleende en geweigerde toelatingskaarten (verg. wat daaromtrent gezegd is in noot 1 op blz. 17 van bijlage A hierachter).

Landaard.	Aantal personen die in 1896 in Nederlandsch-Indië vergunning tot vestiging kregen:			
	bij besluit van den Gouverneur-Generaal.		bij besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber in eenig gewest buiten Java en Madura.	
Per transport . . .	221		61	
Armeniërs	"		2	
Perzen	2		"	
Amerikanen	1		2	
Australiërs	1		"	
		225		a) 65
Japanners	6		7	
Chineezen	b) 990		613	
Arabieren	139		35	
Andere vreemde oosterlingen	37		50	
		1172		705
Totaal. . . .	. . .	1397	. . .	770

a) Van deze Europeanen en met hen gelijkgestelden werden er alleen in de residentie Oostkust van Sumatra 22 toegelaten (10 Nederlanders, 7 Duitschers, 4 Zwitsers en 1 Engelschman).

b) Ten aanzien van 10 Chineezen strekte de vergunning (zie art. 2 van Indisch Staatsblad 1891 n°. 214) zich ook uit tot de residentie Djokjokarta; ten aanzien van 1 tot de residentie Soerakarta en voor een anderen tot beide genoemde gewesten. Verder werd ten aanzien van 8 Chineezen, die reeds te voren vergunning tot vestiging hadden bekomen, verklaard dat die vergunning ook geldig is voor de beide genoemde gewesten.

Tegen in 1895 in 28 gevallen, werd in 1896 in 359 gevallen het verleenen van eene akte van vestiging in Nederlandsch-Indië in beraad gehouden, omdat de verzoekers (3 Europeanen, 287 Chineezen, 66 Arabieren en 3 Bengaleezen), ofschoon voor het oogenblik in hun onderhoud kunnende voorzien, nog te korten tijd in Indië waren om te kunnen doen blijken dat zij op den duur genoegzame middelen van bestaan zouden bezitten of door werkzaamheid kunnen verkrijgen; de termijn, waarvoor aan deze personen toelatingskaarten waren uitgereikt, werd daartoe voorloopig verlengd. Op een 8-tal aanvragen (4 van Chineezen en 4 van Arabieren) bleek al aanstonds afwijzend te moeten worden beschikt, daar de aanvragers elk bestaanmiddel misten.

De gevallen, waarin gedurende 1896 niet-ingezetenen, die niet aan de bepalingen op de toelating en vestiging hadden voldaan, hetzij dat zij zich niet tijdig hadden aangemeld, hetzij dat hun de toelating of vestiging moest geweigerd worden, door het openbaar gezag uit Nederlandsch-Indië verwijderd werden, betroffen uitsluitend oostersche vreemdelingen, namelijk 594 Chineezen (hiervan 486 uit Soerabaija, 32 uit Samarang, 18 uit Batavia, 5 uit Cheribon, 3 uit Soerakarta, 1 uit Tagal, 2 uit Kediri, 23 uit Djokjokarta, 22 uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 2 uit Bali), voorts 12 Arabieren en 3 andere vreemde oosterlingen. Bovendien verlieten Nederlandsch-Indië op eerste aanzegging, zonder dat tot hunne verwijdering door het openbaar gezag behoefde te worden overgegaan, 183 niet-ingezetenen, namelijk 179 Chineezen (waarvan 131 uit Soerabaija, 33 uit Batavia, 8 uit Billiton en 7 uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en 4 Arabieren. Voorts werden 16 Nederlanders, die zonder middel van bestaan in Nederlandsch-Indië werden aangetroffen, op 's lands kosten naar Nederland opgezonden. Eindelijk werden 684 uit China afkomstige gewezen mijnwerkers op Banka (niet-ingezetenen), waaronder 574 wegens berriberri ontslagenen, die niet hadden aangetoond voldoende middelen van bestaan te bezitten of die door arbeid te kunnen verkrijgen — zie art. 20 van het reglement voor de tinwinning op Banka (Indisch Staatsblad 1891 n°. 134) — naar de plaats hunner herkomst teruggezonden.

De in 1896 verleende vergunningen tot reizen in Nederlandsch-Indië betroffen slechts in één geval, met toepassing van de hiervóór besproken ordonnantie dd. 25 Augustus 1896, een oosterschen vreemdeling — een Maleier (Britsch onderdaan) — die vergunning verkreeg tot reizen op Java. De aan Nederlanders, andere Europeanen of met dezen gelijkgestelden verleende vergunningen tot reizen in Nederlandsch-Indië waren 78 in getal, waarvan er 19 werden verleend zonder aanduiding van bepaalde streken, 39 enkel voor Java en 3 voor Java en Sumatra; deze 61 vergunningen, evenals de eerstbedoelde, werden verleend door den Gouverneur-Generaal. De 17 andere, aan Nederlanders en westersche vreemdelingen verleende vergunningen hadden betrekking tot een bepaald gewest en werden, in verband hiermede, verleend door de betrokken gewestelijke bestuurders: 11 er van golden voor het vorstengebied in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, 3 voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 voor de Westerafdeeling van Borneo en 1 voor het gouvernement Sumatra's Westkust. Eene in November 1895 (voor den tijd van één jaar) door den Gouverneur-Generaal verleende vergunning tot reizen in Nederlandsch-Indië werd bij gouvernementsbesluit dd. 6 October 1896 n°. 1 ingetrokken, toen het bleek dat de verkrijger niet voldaan had aan de daarbij gestelde voorwaarde, o. a. met betrekking tot het bezoeken van Nederlandsch Nieuw-Guinea (verg. blz. 31/32 hiervóór).

Sedert de afsluiting van de gelijksoortige opgaven in 't vorig verslag (medio 1896) tot 1 Juli 1897 werd de bij art. 47 van het Regeeringsreglement bedoelde politieke maatregel van verwijdering toegepast ten aanzien van 56 in Nederlandsch-Indië geboren personen. Ten opzichte van 50 hunner, zijnde 31 Atjehers, 16 inlanders uit de Westerafdeeling van Borneo (15 Dajaks en 1 Maleier), betrokken geweest bij de onlusten in de Boven-Melawi-streken aldaar, en 3 inlanders uit Sesajab in het landschap Boeloengan der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, werd van dien maatregel reeds gewag gemaakt in hoofdstuk C hiervóór; zie blz. 7, 21 (noot) en 23. Van de 6 anderen, tot wier politieke verwijdering betrekking hadden de eerst na de afsluiting van genoemd hoofdstuk bekend geworden gouvernementsbesluiten dd. 21 Juni 1897 n°s. 28 en 29 en 28 Juni 1897 n°. 6, waren 3 o. a. wegens hunne deelneming aan ketjoepartijen slecht befaamde inlanders uit Djokjokarta, 2 eerst in Februari jl. gevatte opstandelingen (Dajaks) uit de bovenbedoelde Melawistreken en 1 in onze handen gevallen vijandelijke Atjeher, volgeling van een bekend bendehoofd. Deze Atjeher werd gerelegeerd naar de afdeelingshoofdplaats Patjitan (residentie Madioen); de 2 Dajaks (dezelfde van wie sprake is aan het slot der aangehaalde noot op blz. 21 hiervóór) werden geïnterneerd op de hoofdplaats der residentie Ternate, terwijl aan de 3 Javanen de afdeelingshoofdplaats Fort van der Capellen (residentie Padangsche Bovenlanden) tot verblijf werd aangewezen.

Aan een in 1881 (zie het verslag van 1882, blz. 11) ter zake van samenzwering tegen de gevestigde orde van zaken naar Ternate verbannen afstammeling van de vroegere sultans van Palembang werd, ten einde hem in staat te stellen op de eilanden behoorende tot de residentie Ternate handel te drijven, het verblijf in Nederlandsch-Indië, met uitzondering van de genoemde residentie, ontzegd, terwijl aan het hoofd van gewestelijk bestuur werd opgedragen om, zoo noodig, voldoend politietoezicht op hem te doen uitoefenen. Een vijftal andere in de jaren 1889 t/m 1895 gerelegeerden (onder wie de in 't verslag van 1895, blz. 15/16, bedoelde datoe van Soenggal in het landschap Deli ter Oostkust van Sumatra) werden, hetzij in het belang van hun gezondheidstoestand, hetzij om hen in staat te stellen beter in hun onderhoud te voorzien, overgebracht naar andere dan de hun oorspronkelijk aangewezen verblijfplaatsen.

Drukpers. In 1896 werden berecht 2 drukpersdelicten (1 te Soerabaija en 1 te Makasser). In de eerste zaak werd de beklaagde (bij vonnis van den raad van justitie te Soerabaija dd. 11 Juli 1896), onder aanneming van verzachtende omstandigheden, tot gevangenisstraf voor den tijd van drie dagen veroordeeld ter zake van smaad gepleegd jegens twee openbare ambtenaren door middel van een verkocht en verspreid drukwerk. Het tweede geval — eene vervolging wegens hoon — leidde tot veroordeeling van den delinquent, een Chinees, tot tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon voor den tijd van één dag (vonnis van den raad van justitie te Makasser dd. 22 Augustus 1896), welke straf sedert, bijwege van gratie, bij gouvernementsbesluit dd. 6 December 1896 n°. 4 veranderd werd in eene geldboete.

Bij het einde van 1896 waren nog aanhangig 2 drukpersvervolgingen (één te Soerabaija en één te Padang), waarvan de eerste ook reeds bij het einde van 1895 aanhangig was. De andere in 't vorig verslag (blz. 71) als nog aanhangig vermelde vervolging blijkt nader reeds in December 1895 te zijn beëindigd en wel bij arrest in revisie van het Hooggerechtshof, houdende bekrachtiging van het vonnis van den raad van justitie te Makasser, waarbij de beklaagde ter zake van laster en smaad, gepleegd jegens een openbaar ambtenaar door middel van een verspreid drukwerk, tot gevangenisstraf voor den tijd van één maand was veroordeeld.

Slavernij en pandelingschap. Uit hetgeen door sommige gewestelijke bestuurders buiten Java en Madura nopens dit onderwerp

over 1896 werd medegedeeld, blijkt in hoofdzaak het volgende.

Hoewel in mindere mate dan in het voorafgegane jaar, viel ook in 1896 eene daling van het aantal slaven in de afdeeling Padang Lawas der residentie Tapanuli (gouvernement Sumatra's Westkust) te constateeren. Tegen 943 slaven bij het einde van 1895, waren er op ult. 1896 nog 935 aanwezig. In de Tobasche landschappen der afdeeling Toba en Silindong van hetzelfde gewest verminderde het aantal slaven aanmerkelijk. Niettegenstaande thans voor 't eerst rekening is kunnen worden gehouden met de slaven in de in Augustus 1894 bij die afdeeling ingelijfde oostelijke landschappen, bleek op ult 1896 het aantal geregistreerde slaven in Toba gedaald te zijn tot 222 (114 volwassenen en 108 kinderen), terwijl op ult. 1895 de registers, zonder de slaven in gemelde oostelijke landschappen mede te rekenen, aanwezen 278 geregistreerde slaven (198 volwassenen en 80 kinderen). Vooral het aantal slavinnen verminderde sterk, en wel hoofdzakelijk ten gevolge van uithuwelijking.

Omtrent de slavernij in de zelfbesturende landschappen der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo valt te berichten dat in Juli 1896 in de landschappen Goenoeng Taboer en Sambalioeng tot gelijke regelingen omtrent de registratie en geleidelijke vrijmaking der slaven werd overgegaan als reeds vroeger (in 1892 en 1895) in Boeloengan en Koetei zijn getroffen (verg. vorig verslag, blz. 71). Evenals voor Koetei werd de termijn van inschrijving der slaven op één jaar bepaald, doch het bedrag, dat den geregistreerde als schuld mag worden aangerekend, werd op een hooger maximum gesteld, namelijk, evenals voor Boeloengan, op f 250, en die schuld wordt geacht met f 30 te verminderen voor elk jaar, gedurende hetwelk de onvrije voor zijn meester dienst heeft gedaan. Wat Koetei betreft, kreeg in 1896 de registratie geheel haar beslag; een totaal van 584 slaven werd aldaar ingeschreven. De familie van den sultan gaf aan al hare slaven de vrijheid. Op eenige omstandigheden, welke in de genoemde landschappen het afnemen van slavernij en slavenhandel tegenwerken, werd reeds in 't vorig verslag gewezen. Ook in de zuidelijker gelegen streken, met name in Pasir, doen zich dergelijke omstandigheden gelden.

Met betrekking tot de slavernij in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden is slechts gemeld dat gedurende 1896, ingevolge den bij gouvernementsbesluit van 13 Mei 1895 n°. 1 genomen maatregel (zie vorig verslag, blz. 72), aan een 20-tal uit de zelfbesturende rijken van Zuid-Celebes gevluchte slaven (3 mannen, 12 vrouwen en 5 kinderen), ten einde zich te kunnen vrijkoopen, het noodige losgeld uit 's lands kas werd voorgeschoten.

Het gerechtelijk optreden tegen eenige van slavenhandel op Soemba (residentie Timor en onderhoorigheden) beschuldigden of verdachten, waarop in 't vorig verslag (blz. 72) werd gedoeld, eindigde met ontslag van rechtsvervolging wegens gebrek aan bewijs.

Wat nader omtrent Lombok is gemeld, geeft van den toestand der onvrijen aldaar geen onbevredigenden indruk. In West-Lombok zijn geen andere slaven en pandelingen meer dan zij die uit eigen beweging bij hunne meesters zijn gebleven, omdat zij het goed bij hen hebben en derhalve geene neiging gevoelen om hen te verlaten. Ook in Oost- en Midden-Lombok zijn slavernij en pandelingschap, ten gevolge van den verwarden toestand, welke er gedurende de laatste jaren heeft geheerscht, voor een groot deel tenietgegaan. Het lot der aldaar nog aanwezige slaven en pandelingen is overigens zeer dragelijk. Omtrent hetgeen tot beperking of afschaffing van deze vormen van dienstbaarheid op Lombok kan worden gedaan, heeft de Indische Regeering nog niet van hare inzichten doen blijken. Reeds sedert eenigen tijd is echter de zaak bij den resident aan de orde gesteld.

In geen enkel gewest werd in 1896 eene overtreding geconstateerd van de sinds 1872 (Indisch Staatsblad n°. 114) voor alle onder ons rechtstreeksch bestuur staande streken geldende verbodsbepalingen tegen het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld.

§ 9. *Personen en instellingen met het rechtswezen in verband.*

Praktizijns. In 1896 werden 3 rechtsgeleerde praktizijns — 2 bij het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië en 1 bij den raad van justitie te Soerabaija — op verzoek eervol ontslagen, met benoeming als zoodanig van één hunner bij den raad van justitie te Padang. Daarentegen werden bij het Hooggerechtshof 1 en bij eerstbedoelden raad van justitie 4 rechtsgeleerde praktizijns aangesteld, van welke laatsten er echter één nog in hetzelfde jaar op verzoek zijne functiën verwisselde met die van advocaat en procureur bij den raad van justitie te Samarang. Voorts werd bij den raad van justitie te Batavia een niet-rechtsgeleerde tot procureur benoemd.

Notarissen. Ook ter wegneming van onzekerheid in hoever bij de toepassing van de in het reglement op het notarisambt (Indisch Staatsblad 1860 n°. 3, juncto 1880 n°. 199) opgenomen bepalingen omtrent de verloven aan notarissen rekening behoorde te worden gehouden met de bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 235 vastgestelde nieuwe regelen op het verleenen van verloven naar Europa aan Europeesche burgerlijke landsdienaren, bleek het wenschelijk het onderwerp, zoo wat de binnen- als de buitenlandsche verloven van notarissen betreft, geheel zelfstandig te regelen. Eene daartoe strekkende aanvulling van het reglement op het notarisambt, met intrekking van Indisch Staatsblad 1880 n°. 199, kwam tot stand bij ordonnantie van 13 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 134). Uitgaande van het beginsel dat er slechts voor te waken is dat het aan een notaris verleend verlof niet ten nadeele strekke van de cliënteele of van de jongere notarissen, maken de nieuwe regelen geen onderscheid meer tusschen verloven wegens ziekte of die wegens andere redenen en laten zich ook niet in met de vraag of het buitenlandsch verlof in Europa dan wel elders buiten Nederlandsch-Indië wordt doorgebracht. Ook is in de nieuwe regelen niet meer sprake van verlofsverlengingen. In verband met een en ander is nu onder meer bepaald dat een binnenlandsch verlof den notaris vergunt zich uiterlijk zes maanden van zijne standplaats te verwijderen, en dat een buitenlandsch verlof hem de bevoegdheid geeft zich telkens uiterlijk drie jaren buiten Nederlandsch-Indië op te houden, met dien verstande dat in het geheel niet meer dan negen jaren met buitenlandsch verlof mogen worden doorgebracht. Overschrijding van binnenlandsch verlof kan gestraft worden voor de eerste maal met geldboete, en, bij herhaling, met schorsing in de betrekking, terwijl overschrijding van buitenlandsch verlof van rechtswege ten gevolge heeft dat het door den verlofganger vervulde ambt openvalt.

Van de 5 notarissen, die bij het begin van 1896 tijdelijk uit Nederlandsch-Indië afwezig waren, keerden er in 1896 2 terug, terwijl 2 andere met buitenlandsch verlof vertrokken, waarvan er echter één nog in hetzelfde jaar terugkeerde. Een candidaat-notaris, die het diploma in 1889 verworven had, werd in 1896 tot notaris benoemd.

Tot het afleggen in 1896 van één of meer gedeelten van het notaris-examen, op den voet der in Indisch Staatsblad 1894 n°. 214 opgenomen bepalingen, meldden zich 27 adspiranten aan. Daarvan gaven zich op: *a* ter aflegging van het 1ste gedeelte 17; *b.* voor het 1ste en 2de gedeelte 3; *c.* voor het 2de gedeelte 3; *d.* voor het 3de gedeelte 2, en *e.* voor het examen in zijn geheel 2. Deze laatste 2 candidaten, benevens de 3 onder *b* bedoelde, werden al dadelijk voor het 1ste gedeelte afgewezen, terwijl van de categorie *a*, 3 en van de categorieën *c.* en *d.* alle candidaten slaagden. Aan het sub *d* bedoelde tweetal kon derhalve het getuigschrift, bedoeld bij art. 16 *f* van genoemd Staatsblad, worden uitgereikt. Voor verdere bijzonderheden nopens het examen zij verwezen naar het verslag der examencommissie, opgenomen in de Javasche Courant van 6 November 1896.

Ambtenaren voor Chineesche zaken. Bij gouvernementsbesluit van 26 Augustus 1896 n°. 14 werden twee tolken voor de Chineesche taal op verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen en hunne 8 nog in dienst zijnde ambtgenooten, overeenkomstig de bepalingen van het Koninklijk besluit van 26 April 1895 n°. 16 (Indisch Staatsblad n°. 135), met ingang van 1 October 1896 benoemd tot ambtenaren voor Chineesche zaken (verg. vorig verslag, blz. 73). In verband met de omstandigheid, dat dus het getal der actief dienende titularissen het in 1895 aangenomen normaal getal van vijf overschreed, terwijl nog geen gelegenheid kon worden gevonden om de beide [1]) overcompleete ambtenaren bij andere diensttakken over te plaatsen, werden door den directeur van justitie, met gebruikmaking van het voorbehoud, dienaangaande opgenomen sub II der in 't vorig verslag (blz. 73) besproken bepalingen van Mei 1896 (Indisch Staatsblad n°. 96), regelende de standplaatsen en den werkkring van bedoelde

1) Van de drie boven het benoodigde vijftal aanwezigen werd er één reeds sedert 1893 bij den dienst der opium-aangelegenheden gebezigd. Deze bleef met rang en titel van inspecteur aan den hoofdinspecteur van bedoelden dienst toegevoegd.

ambtenaren, het aantal en den omvang hunner ressorten tijdelijk in dier voege gewijzigd (zie Javasche Courant van 25 September 1896) dat voorloopig ook Samarang en Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) als standplaatsen van een ambtenaar voor Chineesche zaken werden aangewezen, tot wier ressort werden gebracht sommige der gewesten, organiek behoorende tot den werkkring van den respectievelijk te Batavia en te Soerabaija gestationneerden ambtgenoot.

Wees- en boedelkamers. Voor de vijf wees- en boedelkamers en hare agenten werd over 1896 uitgegeven (volgens voorloopige opgaven) f 357 901, tegen f 359 445 (volgens definitieve opgaven) over 1895, terwijl aan beheerloon en leges ontvangen werd f 110 066. Hoe dit laatste bedrag over elke wees- en boedelkamer verdeeld was, blijkt uit onderstaand overzicht, hetwelk tevens nog eenige andere gegevens betreffende den omvang van het beheer over 1896 behelst.

WEES- EN BOEDELKAMER TE	Weeskamers.					Boedelkamers.					Totaal der inkomsten (som der kolommen 4 en 9).
	Inkomsten voor den lande.			Rente gedurende het beheerjaar gekweekt. a)	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan. b)	Inkomsten voor den lande.			Rente gedurende het beheerjaar gekweekt	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan.	
	Beheerloon.	Leges.	Te zamen.			Beheerloon.	Leges.	Te zamen.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Batavia	f 20 328	f 3 732	f 24 060	f 111 062	f 86 198	f 10 097	f 2 406	f 12 503	f 60 491	f 51 429	f 36 563
Samarang	14 284	4 172	18 456	46 253	64 217	3 365	1 375	4 740	32 381	22 823	23 196
Soerabaija	28 599	4 609	33 208	68 122	66 986	7 313	935	8 248	57 056	40 150	41 456
Padang	1 661	1 096	2 757	14 705	7 327	776	280	1 056	7 580	5 249	3 813
Makasser	2 756	668	3 424	9 475	5 011	1 090	525	1 615	6 763	2 905	5 039
Te zamen.	f 67 627	f 14 277	f 81 904	f 250 617	f 229 739	f 22 641	f 5 521	f 28 162	f 164 271	f 122 556	f 110 066

a) Hierbij is op te merken dat elke weeskamer, die van een zustercollege kapitalen ter uitzetting ontvangt, de daarmede gekweekte rente verantwoordt alsof die verkregen was van eigen kapitalen.

b) De kapitalen, waarvoor bij elke weeskamer over 1896 rente was uit te keeren (voor dat jaar bepaald op 4 pct., vindt men opgegeven in de Javasche Courant van 4 Mei 1897.

Aangezien het in art. 53 van het reglement op de boedelkamers (Indisch Staatsblad 1828 n°. 46) opgenomen verbod, om onder berusting van die instellingen zijnde goederen van minderjarigen te vervreemden of te verbinden, in de praktijk tot moeielijkheden aanleiding gaf, is bij ordonnantie van 30 September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 188) gemeld artikel, met ingang van 1 Januari 1897, vervangen door bepalingen in den geest van de artt. 393—398 van het Indisch Burgerlijk Wetboek, en is daardoor in bepaalde omstandigheden en onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid geopend om de aan een minderjarige aankomende goederen te vervreemden, ook al zijn voor die geadministreerden de betrekkelijke bepalingen van genoemd wetboek niet toepasselijk.

De regeling, omschrijvende het ressort en de bezoldiging van het personeel der wees- en boedelkamers (Indisch Staatsblad 1891 n°. 183), werd, in verband met veranderde omstandigheden, bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 229 gewijzigd met betrekking tot de samenstelling van het bureaupersoneel der kamer te Batavia, en bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 239 met betrekking tot het ressort en de bezoldiging van sommige agenten der kamers te Batavia en Makasser.

De overweging dat er geen redelijke grond bestond voor de verdere handhaving van het onderscheid, dat tot dusver werd gemaakt ten aanzien van de uitbetaling hier te lande tusschen bij de Indische weeskamers in beheer zijnde nalatenschappen tot en met f 250 en die boven dat bedrag, heeft er toe geleid om de op deze aangelegenheid betrekking hebbende Koninklijke besluiten van 6 Mei 1844 n°. 63 (Indisch Staatsblad 1845 n°. 8) en 24 November 1849 n°. 81 (Indisch Staatsblad 1850 n°. 8) bij dat van 1 October 1896 n°. 48 (Indisch Staatsblad n°. 251) in te trekken. Dientengevolge behoeft er geen beletsel meer te bestaan om van alle door de Indische weeskamers geadministreerde nalatenschappen de zuivere saldo's, onafhankelijk van hun bedrag, voor zoover rechthebbenden zich buiten Nederlandsch-Indië bevinden, hier te lande te doen uitkeeren door tusschenkomst van het Departement van Koloniën. Eene herziening in dien zin van de voorschriften, waarnaar de weeskamers in Indië zich hebben te gedragen bij de opmaking, inzending en openbaarmaking van staten van nalatenschappen van aldaar overleden Europeanen en met hen gelijkgestelden (Indisch Staatsblad 1855 n°. 64, juncto 1886 n°. 104) was, tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit hoofdstuk, aldaar nog in behandeling.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

§ 1. *Algemeene Rekenkamer.*

Gedurende 1896 vielen onder het personeel van voorzitter en leden der Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië geen veranderingen voor. Wat de reeds verloopen maanden van 1897 betreft, is te vermelden dat aan het in October 1895 opgetreden tijdelijk lid, den heer G. P. H. H. Gossschop, bij gouvernementsbesluit dd. 10 Februari 1897 n°. 12, met ingang van 5 April d. a. v., een jaar verlof naar Europa werd verleend wegens langdurigen dienst, in verband waarmede hij geacht werd van de betrekking van tijdelijk lid ontheven te zijn. Nog in diezelfde maand nam echter weder zitting het oudste lid in benoeming, de heer H. van Alphen J.Rzn., van verlof uit Nederland teruggekeerd. Met ingang van 3 Mei 1897 had vervolgens eene mutatie plaats door het, op verzoek, verleend eervol ontslag uit 's lands dienst aan den voorzitter van het college, den heer B. M. H. Helveldop, en de benoeming in zijne plaats van het reeds genoemde lid, den heer van Alphen (Koninklijke besluiten dd. 8 Maart en 12 April 1897 n°. 21 en 19), terwijl in de vacature, door deze bevordering ontstaan, voorzien werd door de benoeming tot lid van den heer H. M. la Chapelle, tot dusver secretaris van den Raad van Nederlandsch-Indië (Koninklijk besluit dd. 15 Juli 1897 n°. 86).

In de formatie van het bureau-personeel der Rekenkamer kwam met 1 Juni 1897 (Indisch Staatsblad n°. 131) wijziging in dier voege dat het voor klerken enz. toegestaan jaarlijksch bedrag werd verhoogd, tegen gelijke vermindering van de fondsen voor commiezen enz. uitgetrokken.

In December 1896 werd door de Rekenkamer aan den Gouverneur-Generaal ingezonden het door haar uit te brengen volledig verslag harer verrichtingen over het toen jongst verstreken jaar (1895). Ter voldoening aan art. 79 der Indische comptabiliteitswet, zooals dit artikel luidt sedert de met 1 Januari 1896 in genoemde wet gebrachte wijzigingen (Indisch Staatsblad 1895 n°. 191 en 225), is, krachtens Koninklijke machtiging, bedoeld jaarverslag sedert aan de Staten-Generaal medegedeeld, tegelijk met het gelijksoortige jaarverslag met betrekking tot de geldelijke administratie van Nederlandsch-Indië in Nederland, onder dagteekening van 27 Februari 1896 aan de Koningin-Weduwe Regentes uitgebracht door de Algemeene Rekenkamer hier te lande.[1] Eerst over 1896, dat is over het jaar van inwerkingtreding der hooger bedoelde wijzigingen in de comptabiliteitswet, heeft de Indische Rekenkamer voor het uitbrengen van haar jaarverslag den bij het gewijzigde art. 79 voorgeschreven uitersten termijn (1 April) kunnen inachtnemen, zijnde haar jaarverslag over 1896 onder dagteekening van 27 Maart 1897 bij den Gou-

[1] Zie brief van den Minister van Koloniën dd. 22 Juni 1897 (Zitting 1896—1897 — **215**).

verneur-Generaal ontvangen. [1])

Tegen 600 in 1895, bracht in 1896 de Rekenkamer 635 adviezen aan de Indische Regeering uit, waarvan 434 ingevolge ontvangen opdrachten; de overige, ten getale van 201, hadden betrekking op aangelegenheden, welke door tusschenkomst van het college door verschillende autoriteiten aan de overweging der Indische Regeering werden onderworpen. Over 1895 beliep het aantal adviezen der eerste rubriek 318 en der tweede 282.

Het aantal gedurende 1896 door de Rekenkamer behandelde vorderingen, aan het voorafgaand onderzoek onderworpen, beliep 21 658, en dat der behandelde dadelijke betalingen wegens leverantiën en verrichtingen 12 202, welke cijfers over 1895 bedroegen 20 974 en 10 811. Van de eerstbedoelde vorderingen werden er 475 met aanmerkingen teruggezonden (in 1895 417), en van de dadelijke betalingen gaven er 24 stuks (in 1895 18 stuks) aanleiding tot aanmerkingen.

Terwijl in 1895 aan 414 afgetreden comptabelen bewijzen van acquit en décharge, als bedoeld in art. 96 der comptabiliteitswet, waren uitgereikt, werden in 1896 slechts 186 zoodanige bewijzen afgegeven.

Art. 13 van de instructie der Rekenkamer (Indisch Staatsblad 1866 n°. 158), voorschrijvende dat, zoo haar mocht blijken van vervalsching, knevelarij of ander misdrijf, zij de stukken stelt in handen van het Openbaar Ministerie, vond in 1896 driemalen toepassing.

Omtrent de werkzaamheden bij de verschillende bureaux van het college gedurende het afgeloopen jaar is het volgende mede te deelen.

De examinatie van de bewijzen van uitgaaf der algemeene ontvangers van 's lands kassen vond weder plaats over een tijdvak van twaalf maanden, namelijk over de laatste vijf maanden van 1895 en over de eerste zeven maanden van 1896.

Van de duplicaat-ordonnantiën en mandaten en de overige verantwoordingstukken, betrekking hebbende op de uitgaven ten laste van het dienstjaar 1895, liep het onderzoek op ult. Juli 1896 af, behoudens van enkele geldelijke afrekeningen betreffende het departement van oorlog, waarvan de examinatie eerst onder ult. September was beëindigd. Gedurende het overig gedeelte van het jaar werden nog onderzocht, wat de departementen van algemeen burgerlijk bestuur en het departement der marine betreft, voor Java en Madura de duplicaat-ordonnantiën en mandaten over het 1ste halfjaar 1896 en voor de buitenbezittingen die van een vijftal gewesten (waaronder Sumatra's Westkust) over hetzelfde tijdvak, en wat het departement van oorlog aangaat, bedoelde staten van het departement tot en met Maart 1896 — dienstjaar 1895 — en die van de overige militaire afdeelingen en gewesten tot en met Juni 1896, en voorts de geldelijke afrekeningen van de kwartiermeesters en administrateurs van garnizoenen, korpsen, enz. in de 1ste militaire afdeeling op Java tot en met het 4de kwartaal 1895, en die van de overige militaire afdeelingen en gewesten tot en met het 1ste kwartaal 1896.

Het onderzoek van de verantwoordingen der ontvangsten over het dienstjaar 1895 was bij het einde van 1896 nagenoeg afgeloopen; de geheele beëindiging moest afhankelijk worden gemaakt van de beantwoording der uit de examinatie voortgevloeide nota's van bedenkingen.

Op laatstgemeld tijdstip waren, op een vijftiental na, ook alle verantwoordingen ter zake van materieel beheer betreffende den dienst 1895 onderzocht.

De examinatie van de stukken rakende de vendukantoren ging geregeld voort. De verantwoordingen over de eerste twee kwartalen van 1896 werden, op één enkele na, welke nog niet bij de Kamer was ontvangen, alle geëxamineerd. Van de zoogenaamde oude administratie werden nog enkele rekeningen ingewacht.

De werkzaamheden betreffende de rekeningen van de wees- en boedelkamers, de weduwen- en weezenfondsen, de schutterijen en van andere rekeningen met derden werden zonder stoornis voortgezet. Op één enkele na, werden alle verantwoordingen over 1895 geëxamineerd.

Met betrekking tot de inzending aan de Algemeene Rekenkamer van de verantwoordingen van militaire rekenplichtige administratiën (niet eerst door de gewestelijke intendanten, maar aanstonds bij de betrokken afdeeling van het departement van oorlog nagezien) kan hier worden vermeld, dat in het dienstjaar 1896 bij de Algemeene Rekenkamer werden ontvangen de verantwoordingen over vijf kwartalen — die over het 2de, 3de en 4de kwartaal 1895 en die over het 1ste en 2de kwartaal 1896 — waarvan werden onderzocht de verantwoordingen tot en met het 1ste kwartaal 1896.

De begrootingsrekening over 1894, bij de Rekenkamer overgebracht op 30 September 1896, werd door haar op 24 December d. a. v. aan de Regeering ingediend. Op dienzelfden datum werden door de Kamer doorgezonden de staten van op ult. 1894 nog voortloopende restant-ontvangsten en onaangezuiverde vorderingen.

§ 2. *Comptabiliteit.*

Omtrent verschillende voorzieningen, die, in verband met de bij de wet van 13 Juli 1895 (Indisch Staatsblad n°. 191) met 1 Januari 1896 tot stand gekomen wijzigingen van sommige artikelen der Indische comptabiliteitswet, nader getroffen moeten worden, heeft nog overleg plaats in den boezem van den raad van directeuren. Ter uitvoering van het laatste lid van het toen o. a. gewijzigde art. 85 is intusschen bij gouvernementsbesluit dd. 8 Juni 1896 n°. 3, ten vervolge van het in 't vorig verslag (blz. 74) vermelde gouvernementsbesluit dd. 1 Januari 1896 n°. 1, bepaald, dat veranderingen in de modellen of tijdstippen van inzending der rekeningen van comptabelen en nieuwe regelingen met betrekking tot deze onderwerpen worden vastgesteld door de hoofden der departementen van algemeen bestuur, in overleg met de Algemeene Rekenkamer, terwijl, wanneer dit overleg niet tot overeenstemming leidt, de beslissing van den Gouverneur-Generaal wordt ingeroepen.

In afwijking van hetgeen bij Indisch Staatsblad 1860 n°. 6 dienaangaande voor de overige gewesten op en buiten Java is bepaald, gelden voor de residentie Batavia aangaande de opneming der kassen en administratiën van de comptabelen aldaar bijzondere regelingen (zie laatstelijk blz. 67 van het verslag van 1893). Met opzicht tot de opneming van de kas en de administratie van het korps schutterij in genoemd gewest werd in November 1896 (Indisch Staatsblad n°. 226) nog eene afzonderlijke voorziening getroffen.

Volgens de laatste alinea van het bij de voormelde wet van 13 Juli 1895 aangevulde art. 20 der comptabiliteitswet moet bij teruggaaf van ontvangen gelden, in het geval dat meer wordt teruggegeven dan van de ontvangsten kan worden afgetrokken, het meerdere als uitgaaf worden verantwoord. Vermits dit voorschrift in de toepassing tot eenige moeielijkheid aanleiding kon geven, in verband met de omstandigheid dat veelal eerst bij het opmaken van de begrootingsrekening — als het dus te laat is om redressen aan te brengen — blijken kan of de ontvangposten de restitutiën toelaten, en overigens eenheid van behandeling bij de verschillende departementen ten deze wenschelijk is, werd bij gouvernementscirculaire dd. 30 Mei 1896 n°. 1129 aan de hoofden der departementen van algemeen bestuur medegedeeld, dat, in gevallen als evenbedoeld, het eindcijfer van de betrokken begrootingsafdeeling van uitgaven met het bedrag, hetwelk van de ontvangsten niet kan worden teruggegeven, moet worden verhoogd.

Vermits het meermalen was voorgekomen, dat de bij de civiele hulpordonnateurs ontvangen vorderingen die vóór de betaling aan het onderzoek der Algemeene Rekenkamer zijn onderworpen, niettegenstaande de aansporingen tot spoedige en nauwkeurige behandeling, vervat in de n°s. 3113 en 3880 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, niet met den gewenschten spoed werden afgedaan, waardoor rechthebbenden dikwijls langer dan noodig was op de voldoening van hunne vorderingen moesten wachten, is bij het gouvernementsbesluit van 20 Mei 1896 n°. 16 (Bijblad n°. 5133), met aanvulling van de voorschriften voor de hulpordonnateurs (Bijblad n°. 2814), ter zake eene nadere voorziening getroffen. De nieuwe bepaling schrijft den hulpordonnateurs voor, om, in het belang van het toezicht op de vlugge behandeling en doorzending van de stukken, na afloop van elke maand inzage te nemen van het register van ingediende vorderingen, en van deze hunne verrichting telkens aanteekening te houden door het stellen van hun paraaf of naamteekening.

H. Algemeen burgerlijk beheer.

Ook in 1896 werden weder enkele malen regelingen getroffen met het doel om het hoogste centraal gezag te ontheffen van bemoeiing met detailzaken, die ter afdoening konden worden overgelaten aan de hoofden der departementen van algemeen

[1]) Voorzien van de noodige toelichtingen van den Gouverneur-Generaal, is in Augustus jl. bedoeld jaarverslag bij het Departement van Koloniën ontvangen. Eerlang wordt het dus, met het in Maart te voren door de Algemeene Rekenkamer in Nederland uitgebrachte verslag over 1896, insgelijks aan de Staten-Generaal aangeboden.

bestuur of aan andere autoriteiten Kortheidshalve zij hier verwezen naar die, welke blijken uit de n°s 140, 148 en 165 166, van het Indisch Staatsblad van 1896 en n°. 86 van dat van 1897. De aangehaalde vier beschikkingen onthieven den Gouverneur-Generaal, in de daarbij aangewezen omstandigheden, respectievelijk van het beschikken op met de bepalingen strijdige erfpachtsaanvragen (zie vorig verslag, blz. 92), van het regelen van de ressorten, enz., der plaatselijke civiele geneesheeren, van het beslissen omtrent de al dan niet toewijzing van pachten van 's lands middelen (verg. vorig verslag, blz. 170), en van het aanwijzen van de bestemming, te geven aan aangehaalde inferieure koffie, welke ongeschikt is voor verzending naar Nederland

Ook konden weder eenige maatregelen van bezuinigende strekking worden genomen Een dier maatregelen, betreffende de aan den lande in rekening te brengen teerkosten (tafelgelden) bij vervoer van gouvernements-passagiers met lands-vaartuigen — reeds besproken op blz. 65 hiervóór — was nog een uitvloeisel der bezuiniging-voorstellen, over welke laatstelijk gehandeld werd in het verslag van 1894 (blz. 71), evenzeer als de opheffing — met 1 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 97) — van de betrekking van administrateur van het zegel (verg. vorig verslag, blz. 186). Waar in andere bestaande organisatiën besnoeiingen van meer of minder beteekenis mogelijk waren, werd daartoe overgegaan, zooals uit andere gedeelten van dit verslag kan blijken. Hier zij voor het overige enkel gewezen op eenige besparingen bij pakhuisadministratiën, waarvan de voornaamste zijn die voor den inkoop van koffie in een aantal gewesten op Java, zoomede ter Sumatra's Westkust en in Menado, reeds vermeld op blz. 207/208, 231 en 232 van het vorig verslag, zoomede de bij de optreding van een nieuwen titularis in September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 146) gebrachte vermindering in de bezoldiging van den beheerder der algemeene pakhuizen te Batavia.

Daar sedert geruimen tijd de ondervinding geleerd had dat de telken jare, bij wijze van tijdelijken maatregel, toegestane extra-fondsen ter bezoldiging van tijdelijke klerken bij het departement van justitie niet konden worden ontbeerd, werd, nadat op dien maatregel bij de Indische begrooting voor 1897 was gerekend, bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 22 het vaste bedrag der voor genoemd departement tot dusver toegestane klerkengelden en schrijfloonen, voor zooveel dit noodig was (met f 5460 's jaars), vermeerderd. In afwachting van eene gelijksoortige regeling voor het departement der burgerlijke openbare werken werden voor het jaar 1897 weder extra-fondsen ten behoeve van dat bureau toegekend.

Organiek kwam in de taakverdeeling der departementen van algemeen burgerlijk bestuur geen verandering. Echter werd in 1896 een deel der bemoeiingen met de onder het departement van binnenlandsch bestuur ressorteerende gewestelijke communicatie- en politievaartuigen, namelijk de zorg voor het onderhoud, en c. q. de beoordeeling van het type, enz., bij aanschaffing, voorloopig bij wijze van huishoudelijken maatregel, opgedragen aan het departement der marine: verg. wat daaromtrent is gezegd op blz. 64 65 hiervóór.

In het tijdvak, waarover dit verslag loopt, ging slechts bij één der departementen van algemeen burgerlijk bestuur het beheer in andere handen over, namelijk bij dat van justitie. Ter vervanging van den heer mr. J. C. Mulock Houwer, met ingang van 2 Juni jl. benoemd tot lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, trad namelijk op gemelden datum als directeur van justitie op de heer mr. S. J. Lagerweij, tot dusver secretaris bij hetzelfde departement.

Met betrekking tot 's lands oud archief te Batavia wordt gemeld dat het in 1896 slechts geringe aanwinsten deed, doch dat de raadpleging er van eer toe- dan afnam, o. a. ook ten behoeve van ondernemingen, het vinden van gonderts ten doel hebbende.

De uitgave te Batavia van het Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek vorderde tot het 15de deel, loopende over de tweede helft van het jaar 1808 en over het jaar 1809. Voorts werd aldaar ook uitgegeven een vervolgdeel, behandelende de jaren 1668 en 1669, van het „Daghregister gehouden in 't casteel Batavia". Hier te lande (zie vorig verslag, blz. 75) zagen de jaargangen 1624—1629 (mede één deel) het licht.

J. Departement van binnenlandsch bestuur.

I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie.

De voorstellen, gegrond op de onderzoekingen van het gewezen lid in den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer J. Mijlefeister, in het belang van eene reorganisatie van het binnenlandsch bestuur in de gouvernementsresidentiën van Java en Madura (zie vorig verslag, blz. 1 en 75), waren, tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit hoofdstuk, nog in Indië in behandeling. Ook de in 't vorig verslag bedoelde, met de reorganisatie van het bestuur in de buitenbezittingen verband houdende plannen hebben nog niet geleid tot voorstellen van de zijde der Indische Regeering.

§ 1. *Europeesch bestuur.*

In de formatie van het Europeesch personeel bij het binnenlandsch bestuur, zoowel op Java en Madura als in de buitenbezittingen, kwam in 1896 geen verandering. In de eerste maanden van 1897 evenwel onderging de formatie der controleurs, voor zooveel Java en Madura aangaat, eene vermeerdering met drie controleurs der 1ste klasse (één voor elke der hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija), en zulks in verband met de in § 4 hierna te bespreken reorganisatie der politie (Indisch Staatsblad 1897 n°. 65), terwijl, wat de buitenbezittingen betreft, het personeel toen werd uitgebreid met één controleur der 1ste klasse en twee adspirant-controleurs (Indisch Staatsblad 1897 n°s. 44 en 45) en verminderd met één controleur der 2de klasse (Indisch Staatsblad 1897 n°. 100), een en ander in verband met de in dezelfde § 4 nader te vermelden definitieve reorganisatie van het bureau voor inlandsche zaken te Makasser (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), de vermeerdering onzer bestuursmiddelen ten behoeve van de Sangi- en de Talant-eilanden (residentie Menado) en van de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok, en de opheffing van de onderafdeeling Bondjol der residentie Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).

Het in Atjeh en onderhoorigheden, ten behoeve van de toepassing der scheepvaartregeling aldaar, bij wijze van tijdelijken maatregel, boven de formatie ter beschikking van den gewestelijken gouverneur gestelde aantal controleurs der 1ste of 2de klasse (dan wel adspirant-controleurs), sedert den aanvang van 1893 (verg. het verslag van dat jaar, blz. 70), van 2 op 9 gebracht, onderging in October 1896 eene vermindering met 2 controleurs, die gemist konden worden zoolang de toestand in de onder hen ressorteerende streken nagenoeg dezelfde bleef.

Het gebruikelijke overzicht, aanwijzende hoe de binnen de perken der formatie in dienst zijnde controleurs en adspirant-controleurs bij het einde van het jongst verloopen jaar over de verschillende gewesten waren verdeeld, volgt hieronder.

GEWESTEN.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.				
Bantam	..	4	2	6
Batavia	1	..	..	1
Krawang	1	1	..	2
Preanger Regentschappen	1	10	8	19
Cheribon	5	2	2	9
Tagal	3	4	..	7
Pekalongan	1	3	2	6
Samarang	2	6	*a*) 5	13
Japara	1	2	2	5
Rembang	1	3	2	6
Soerabaija	5	5	5	15
Pasoeroean	5	5	3	13
Probolinggo	2	3	3	8
Bezoeki	3	2	1	6
Banjoemas	1	2	4	7
Bagelen	1	4	2	7
Kedoe	1	2	*b*) 3	6
Madioen	3	*c*) 3	3	9
Kediri	3	3	2	8
Madura	*d*) 4	4	*e*) 1	9
Op ult. 1896 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	44	68	50	162
BUITENBEZITTINGEN.				
Sumatra's Westkust	15	19	3	37
Benkoelen	4	4	3	11
Lampongsche Districten	4	2	2	8
Palembang	3	13	4	20
Oostkust van Sumatra	*f*) 8	5	1	14
Transporteeren	34	43	13	90

GEWESTEN.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
Per transport	31	43	13	90
Atjeh en onderhoorigheden	2	„	„	2
Riouw en onderhoorigheden	1	3	1	5
Westerafdeeling van Borneo	4	7	1	12
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	4	8	„	12
Celebes en onderhoorigheden	5	6	3	14
Menado	2	6	3	11
Amboina	3	„	„	3
Ternate	1	„	„	1
Timor	„	1	„	1
Bali en Lombok	3	*g*) 3	„	6
Op ult. 1896 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	59	77	21	157

a) Hiervan één gedetacheerd in de residentie Kediri ten behoeve van de afdeeling Blitar.

b) Hiervan één naar Kediri voor de afdoening van erfpachtsaanvragen.

c) Hiervan één naar Bezoeki ter versterking van het aantal controleerende ambtenaren aldaar.

d) Hiervan één aan de formatie onttrokken in verband met zijne tewerkstelling bij het departement van binnenlandsch bestuur.

e) Deze adspirant-controleur was geplaatst in de residentie Bezoeki ten behoeve van de afdeeling Djember.

f) Eén van deze controleurs was aan de formatie onttrokken en werkzaam gesteld in de Battaksche Doesoen van Serdang, terwijl zijne plaats in de formatie werd waargenomen door een tijdelijk boven de formatie beschikbaar gestelden adspirant-controleur.

g) Hiervan twee à la suite van hun korps gevoerde controleurs van het kader op Java en Madura.

Voor welke doeleinden op ult. 1896 controleurs en adspirant-controleurs à la suite van hun kader waren gevoerd, blijkt uit onderstaande opgaaf.

OMSCHRIJVING DER TEWERKSTELLING	Afkomstig van het kader voor Java en Madura.				Afkomstig van het kader voor de buitenbezittingen.			
	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
In de residentie Batavia, toegevoegd aan den assistent-resident voor de politie in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia	„	„	„	„	*a*) 1	„	„	*a*) 1
In hetzelfde gewest, als zijnde tijdelijk belast met de waarneming der betrekking van leeraar in de Javaansche taal bij afd. B van het gymnasium Willem III ter hoofdplaats	„	1	„	1	„	„	„	„
In de residentie Preanger Regentschappen voor onderzoekingen in verband met de landrente-aangelegenheden aldaar (toegevoegd aan den hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, het landelijk stelsel en wat daarmede in verband staat) *b*)	„	5	„	5	„	„	„	„
Toegevoegd aan den assistent-resident voor de politie te Samarang	*c*) 1	„	„	*c*) 1	„	„	„	„
Idem te Soerabaija	*c*) 1	„	„	*c*) 1	„	„	„	„
In de residentie Djokjokarta voor bijzondere werkzaamheden	1	„	„	1	„	„	„	„
In de residentie Madura voor het verzamelen van gegevens om tot een vast stelsel voor de Madureesche taal te geraken	1	„	„	1	„	„	„	„
Tijdelijk toegevoegd aan den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur	1	„	1	2	„	„	„	„
Toegevoegd aan den hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden	3	1	„	4	„	„	„	„
In het gouvernement Sumatra's Westkust voor het heerendienst-onderzoek	„	„	„	„	1	„	„	1
In de residentie Oostkust van Sumatra ten behoeve van de Delische Battak-streken	„	„	„	„	„	1	„	1
In hetzelfde gewest ter vervanging van den tijdelijk in de Serdangsche Battak-streek werkzaam gestelden controleur (zie noot *f* hiervóór)	„	„	„	„	„	„	1	1
In het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden ten behoeve van de politieke aanrakingen met de bevolking	„	„	„	„	„	1	„	1
In hetzelfde gewest ten dienste van de aldaar ingevoerde scheepvaart-regeling	„	„	„	„	1	6	„	7
In de residentie Riouw voor de afdeeling Indragiri	„	„	„	„	„	„	1	1
In de residentie Banka, belast met de waarneming der betrekking van administrateur bij de tinmijnen	„	„	„	„	2	1	„	3
In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden tijdelijk werkzaam gesteld op het bureau voor inlandsche zaken te Makasser	„	„	„	„	„	1	„	1
In de residentie Menado ten behoeve van de aanrakingen met de zelfbesturende landschappen aan de Tomini-bocht, zoomede met die gelegen ter noordkust van Celebes	„	„	„	„	2	„	„	2
Op het eiland Lombok	„	*d*) 1	„	*d*) 1	„	„	„	„
Totalen	8	8	1	17	7	10	2	19

a) Ook nadat met 1 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 65) op de plaats van controleur voor de politie in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia organiek is gerekend, en wel door de uitbreiding van het kader der controleurs voor Java en Madura, is de hierbedoelde controleur, behoorende tot het kader voor de buitenbezittingen, voorloopig nog tijdelijk op den door hem bezetten post gelaten.

b) Aan dienzelfden hoofdinspecteur is voorts, ingevolge het in 't vorig verslag (blz. 77) vermelde gouvernementsbesluit dd. 26 Juli 1896 n°. 5, een controleur 2de klasse van het kader voor Java en Madura toegevoegd speciaal in het belang van het toezicht op de uitvoering van de regelingen betreffende de heeren- en gemeentediensten. Dat deze controleur (wien inmiddels door den directeur van binnenlandsch bestuur Batavia als standplaats is aangewezen) niet in dit overzicht voorkomt, is waarschijnlijk aan eene vergissing te wijten.

c) Nadat, evenals voor Batavia (zie noot *a*), ook voor Samarang en Soerabaija het ambt van controleur voor de politie organiek is ingesteld, is de hierbedoelde controleur met 1 April 1897 bij zijn kader teruggevoerd.

d) Ongerekend de 2, reeds medegeteld in het eerste staatje; zie aldaar noot *g*.

Ingevolge daartoe in 't laatst van 1896 verkregen regeeringsmachtiging werden alle ten behoeve van den dienst van het binnenlandsch bestuur op Java en Madura ter beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur gestelde ambtenaren van het dienstjaar 1897, voor zoover zij niet speciaal voor den gewestelijken dienst benoodigd waren, door genoemden departements-chef aangewezen om ter beschikking te zijn van den hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, enz. [1]), en zulks ten einde die ambtenaren in de gelegenheid te stellen om kennis te maken met de landrente-onderzoekingen in de Preanger Regentschappen, met het doel om, bij latere uitbreiding van die

[1]) Bedoelde hoofdinspecteur, tot dusver slechts met de waarneming van het ambt belast, werd bij gouvernementsbesluit dd. 6 Mei 1897 n°. 20 definitief als zoodanig benoemd.

onderzoekingen over andere gewesten, al dadelijk over eenigszins gerontineerd personeel te kunnen beschikken. Voor zoolang op deze wijze over bedoelde ambtenaren wordt beschikt, genieten zij, evenals hunne ranggenooten ter beschikking van de hoofden van gewestelijk bestuur, eene toelage voor reiskosten van f 25 's maands.

In bezuinigenden zin werd, respectievelijk met ingang van 1 September en van 1 December 1896 (Indisch Staatsblad nos. 168 en 232), herzien de bestaande regeling betreffende het door de gewestelijke gouverneurs van Sumatra's Westkust en Celebes en onderhoorigheden in rekening te brengen daggeld bij dienstreizen binnen het gewest. Billijkheidshalve werd voorts aan de twee Europeesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in de residentie Westerafdeeling van Borneo, die bemoeienis gekregen hebben met de bij de onderafdeeling Melawi ingelijfde Pinoh-landen (den controleur dier onderafdeeling en den assistent-resident van Sintang), aanspraak toegekend op afzonderlijke vergoeding van reiskosten voor dienstreizen binnen het Pinohgebied, afgescheiden van de hun toekomende vaste toelage voor reiskosten (Indisch Staatsblad 1897 no. 154).

In verband met de uitbreiding der proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer over de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok (verg. hoofdstuk **M** hierna) werden ook de in die afdeeling bescheiden controleurs bij het binnenlandsch bestuur belast met het opsporen van opiumovertredingen (Indisch Staatsblad 1897 no. 18).

Na verkregen instemming van de Indische Regeering (Maart 1897) werd door den directeur van binnenlandsch bestuur eenige vereenvoudiging gebracht in sommige door de Europeesche (en inlandsche) ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur aan zijn departement in te dienen periodieke staten en opgaven.

§ 2. *Inlandsch bestuur.*

De omtrent de splitsing en samenvoeging van dessa's op Java en Madura, met uitzondering van de Vorstenlanden, bij gouvernementsbesluit vastgestelde regelen — blijkens het vorig verslag (blz. 77) met het daar vermelde oogmerk in October 1895 herzien (zie no. 5083 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) — hebben ten doel geleidelijk te geraken tot het verkrijgen van redelijk groote dessa's, wier gebied één aaneengesloten geheel vormt, begrensd, zooveel mogelijk, door natuurlijke grenzen. [1]) Aangaande de toepassing van die regelen gedurende 1896 zijn de volgende opgaven ontvangen.

GEWESTEN.	Aantal gevallen waarin in 1896 werd overgegaan tot:	
	samenvoeging van dessa's.	splitsing van dessa's.
Bantam	*a*) 9	..
Preanger Regentschappen	9	1
Cheribon	..	*b*)
Tagal	6	*c*) 2
Pekalongan	5	..
Japara	*d*)	*d*)
Rembang	4	*e*)
Soerabaja	14	..
Pasoeroean	5	3
Probolinggo	*f*)	*g*)
Bezoeki	1	2
Bagelen	*h*) 2	..
Kadoe	*i*) 39	1
Madioen	5	*k*)
Kediri	4	2
Madura	*l*)	1

a) In één dezer gevallen werd door den Gouverneur-Generaal eene beslissing genomen.

b) Het gezamenlijk gebied van één dessa met 5 gehuchten werd gesplitst in twee dessa's.

c) Bovendien werd uit afgescheiden gedeelten van 3 dessa's eene nieuwe dessa gevormd. Het overblijvend gedeelte van een der bedoelde 3 dessa's werd gevoegd bij eene andere dessa, terwijl bepaald werd dat de resteerende gedeelten van de 2 andere dessa's 2 nieuwe dessa's zouden vormen.

d) Samenvoeging en splitsing van dessa's, zoomede ruiling van grondgebied, ten einde enclaves te doen verdwijnen, had in Japara in 1896 in 't geheel in 47 gevallen plaats, die echter in de ontvangen opgaven niet zijn uiteengehouden, met uitzondering van één geval van samenvoeging, waarin door den Gouverneur-Generaal eene beslissing werd genomen. Van de bedoelde 47 veranderingen zouden er 36 eerst in werking treden bij ontslag of overlijden van een der bij de splitsing of samenvoeging betrokken dessahoofden, hetgeen in 1896 reeds in 4 gevallen plaats had.

e) Van één dessa werd een gehucht afgescheiden en gevoegd bij eene andere dessa.

f) Eén dessa werd nieuw gevormd door vereeniging van 3 gehuchten, behoorende bij 3 dessa's.

g) Van één dessa werd een gehucht afgescheiden en gevoegd bij eene andere dessa.

h) Deze samenvoeging zou in elk der beide gevallen eerst in werking treden bij het ontstaan van eene vacature als bedoeld in noot *d*.

i) In 8 gevallen zou de samenvoeging eerst in werking treden bij het ontstaan van vacatures als bedoeld in noot *d*. Bovendien hadden er 10 gevallen van samenvoeging en splitsing plaats, welke dadelijk in werking traden. In 3 dezer gevallen werd door den Gouverneur-Generaal eene beslissing genomen.

k) Eén dessa werd nieuw gevormd, doordat het gezamenlijk gebied van 2 dessa's werd gesplitst in 3 dessa's.

l) Eén dessa, bestaande uit 3 verspreid liggende kampongs, werd als zelfstandige dessa opgeheven, terwijl de verschillende kampongs bij aangrenzende dessa's werden gevoegd.

Terwijl over nieuwe regelingen met betrekking tot de algemeene politie in de gouvernementsresidentiën van Java en op Madura wordt gehandeld in § 4 dezer afdeeling, zij hier intusschen aangeteekend dat de maatregel van 1882 (zie het verslag van dat jaar, blz. 67), om de eigenlijke boschpolitie aldaar, als een schakel van de algemeene politie, te doen ressorteeren onder het districtsbestuur, in de praktijk niet heeft voldaan, en dat mitsdien, ook in verband met gewijzigde omstandigheden als gevolg van de reorganisatie van den dienst van het boschwezen (Indisch Staatsblad 1897 no. 62), bij het nieuwe met 1 Juli jl. in werking getreden boschreglement (Indisch Staatsblad 1897 no. 61) is aangenomen dat het personeel der boschpolitie op Java en Madura weder, evenals vóór 1882, onder de rechtstreeksche bevelen staat van de Europeesche technische ambtenaren van het boschwezen aldaar. De formeele intrekking van de regeling van 1882 had plaats bij Koninklijk besluit dd. 19 Februari 1897 no. 33 (Indisch Staatsblad no. 137).

Bij gouvernementsbesluit dd. 3 Februari 1897 no. 1 (Javasche Courant van den 9den dier maand) werden in de residentie Bantam ingetrokken de betrekkingen van ondercollecteur te Tjilegon en te Menes, en met de daaraan verbonden functiën — als hulp-ondercollecteur — belast de Europeesche zoutverkooppakhuismeester te Tjilegon en die te Laboean, respectievelijk voor zooveel betreft de districten Tjilegon en Kramatwatoe en Menes en Tjiringin. In vijf andere districten van genoemd gewest, waar sedert langeren of korteren tijd de betrokken districtshoofden als hulp-ondercollecteurs fungeerden, werden dezen bij dezelfde beschikking van deze werkzaamheden ontheven, en werden als hulp-ondercollecteurs aangewezen voor drie der bedoelde districten de Europeesche zoutverkooppakhuismeester te Rangkas Betoeng en voor de beide andere districten respectievelijk de Europeesche ontvanger der in- en uitvoerrechten en accijnzen te Anjer en de inlandsche zoutverkooppakhuismeester te Goenoeng Kentjana.

§ 3. *Bestuur over vreemde oosterlingen.*

Omtrent de vraag in hoever de inrichting van het bestuur over de Chineezen op Java en Madura onder de tegenwoordige omstandigheden nog voldoet (zie vorig verslag, blz. 78) werd door den directeur van binnenlandsch bestuur in Maart jl. advies uitgebracht. Nadere berichten omtrent den loop dezer aangelegenheid werden nog niet ontvangen.

Naar aanleiding van door eenige hoofden van gewestelijk bestuur op Java ingediende voorstellen tot intrekking en aanwijzing van wijken voor vreemde oosterlingen op enkele plaatsen in hun gewest werd dien hoofdambtenaren medegedeeld, dat de Indische Regeering die voorstellen in beraad wenschte te houden hangende de nog aan de orde zijnde overwegingen als uitvloeisel van het in 1894 beëindigde onderzoek (zie het verslag van 1894, blz. 3, noot 2, en dat van 1895, blz. 95) aangaande de rol, die bedoelde klasse van ingezetenen op Java

[1]) Het verspreid wonen van de inlandsche bevolking wordt overigens, wat de gouvernementsresidentiën van Java en Madura betreft, zooveel mogelijk tegengegaan zoowel door de artt. 30 en 31 van het zoogenaamd Inlandsch Reglement, houdende verbod om zonder vergunning zich buiten den omtrek der dessa's te vestigen, als door de bepaling in de residentsbesluiten tot regeling van het dessabestuur (zie o. a. bijlage O van het verslag van 1891 en bijlage Q van dat van 1892) dat geen nieuwe gehuchten kunnen gevormd worden, tenzij een minimum-aantal van 5 à 20 „werkbare" mannen zulk eene nieuwe nederzetting wil stichten.

en Madura in de oeconomische verhoudingen vervullen. Intusschen werden met betrekking tot de te Garoet in de Preanger Regentschappen en te Poerworedjo in Bagelen bestaande wijken voor Chineezen ruimere of beter omschreven grenzen vastgesteld (Javasche Courant van 28 April en 4 September 1896). Voorts werd de bestaande verdeeling der Chineesche wijken te Soerabaija in onderwijken herzien (Javasche Courant van 24 November 1896).

Ten aanzien van de verplichting van de in de residentie Probolinggo gevestigde vreemde oosterlingen tot het presteeren van gemeente-diensten werd door den resident eene nieuwe verordening vastgesteld (Javasche Courant van 22 Januari 1897).

Wat de buitenbezittingen betreft, komen in deze paragraaf drie beschikkingen ter sprake: 1°. de opheffing bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 138, in overeenstemming met de wenschen van het sultansbestuur, van de wijk voor Chineezen te Tengaron in Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), welker verdere handhaving ook voor het Gouvernement tot bezwaren aanleiding gaf uit het oogpunt eener behoorlijke contrôle op de bedoelde lieden, nu het aanvankelijk plan, om te trachten te Tengaron van het sultansbestuur den afstand van eene strook gronds voor eene gouvernementsnederzetting te verkrijgen, was losgelaten. Door de opheffing der wijk behoefden geen verkregen rechten te worden geschaad, aangezien tegen bestendiging van het verblijf te Tengaron van de zich daar *krachtens akten van inwoning* ophoudende Chineezen geen bezwaar bestond, nu dit aantal slechts twee bedroeg; 2°. de intrekking bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 205 van de indertijd (in 1859) bij ordonnantie vastgestelde instructie voor het hoofd der zoogenaamde Makassaren en vreemde oosterlingen te Ternate, welke intrekking geschiedde met de bedoeling om, overeenkomstig den in 1882 aangenomen regel (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3831), de nieuwe instructie te doen vaststellen door den resident en zulks met dien verstande dat daarin geen bepalingen meer zullen zijn op te nemen met opzicht tot de schutterij ter plaatse, welke geen reden van bestaan meer hadden, en 3°. de regeling bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 170 van het bestuur over de vreemde oosterlingen in de afdeeling Lombok (residentie Bali en Lombok), en wel in dier voege dat als hoofd der Chineezen in de onderafdeeling West-Lombok optreedt een door den Gouverneur-Generaal te benoemen hoofd te Ampenan en over die in de onderafdeeling Oost-Lombok een zoodanig hoofd te Laboean Hadji, op elke van welke plaatsen mede zal gevestigd zijn een op gelijke wijze aan te stellen hoofd over de gezamenlijke vreemde oosterlingen van niet-Chineeschen landaard.

§ 4. *Verdere aanteekeningen betreffende het bestuur en de politie in sommige gewesten.*

De reeds sedert eenige jaren in uitzicht gestelde reorganisatie van de politie in de gouvernementslanden van Java en Madura (verg. laatstelijk blz. 78 van het vorig verslag) kreeg, op de grondslagen, ontwikkeld in de Memorie van Toelichting (blz. 6—9) betreffende de Indische begrooting voor 1897, haar beslag bij gouvernementsbesluit dd. 10 Februari 1897 n°. 1 (Indisch Staatsblad n°. 65), om in werking te treden met 1 April d. a. v. Zooals reeds herinnerd is op blz. 4 hiervóór, is de gewenschte verbetering moeten worden gezocht niet in principieele wijzigingen van het geheel der politie, maar in eene betere inrichting van sommige harer bestanddeelen. Op elke der drie hoofdplaatsen is, met bestendiging van de voorloopige voorzieningen, achtereenvolgens in 1892 en 1893 voor Batavia en Soerabaija en in 1896 (zie vorig verslag, blz. 77) ook voor Samarang getroffen, aan den assistent-resident voor de politie thans voorgoed een controleur der 1ste klasse toegevoegd, met verbetering van de inkomsten der bedoelde assistent-residenten en van de inkomsten der (Europeesche) schouten en onderschouten op de drie hoofdplaatsen en der Europeesche politieopzieners aldaar, het aantal van welke laatste beambten, tegen intrekking van tijdelijke voorzieningen van dien aard, definitief vermeerderd werd. Ook het op elke der drie hoofdplaatsen aan den resident, aan de genoemde Europeesche politieambtenaren (met inbegrip van de schouten), aan de regenten (alleen te Samarang en Soerabaija), zoomede aan de districts- en de onderdistrictshoofden toegevoegde politieoppasserspersoneel (inlanders) is gereorganiseerd en versterkt, o. a. door daarin meer bereden hoofdoppassers, mitsgaders bereden oppassers op te nemen, een en ander gepaard met verbetering van de inkomsten van bedoeld oppasserspersoneel. Ten aanzien van het oppasserspersoneel bij de Europeesche bestuursambtenaren en bij de regenten buiten de drie hoofdplaatsen maakt de nieuwe regeling scheiding tusschen politie- en bureauoppassers, met toekenning aan de eersten — om lieden van beter gehalte te kunnen verkrijgen — van eene hoogere bezoldiging (echter beneden het bedrag, toegelegd aan die op de drie hoofdplaatsen), en met regeling van hunne samenstelling in dier voege dat zich onder het aan elken resident en assistent-resident en aan elken regent of zelfstandigen patih toegevoegde aantal *één bereden* hoofdoppasser bevindt, en onder het aan elk districtshoofd en aan elk onderdistrictshoofd, toegevoegde aantal *één bereden* oppasser. (De politieoppassers, toegevoegd aan de niet-zelfstandige patihs, zijn allen onbereden.) Voor de bureauoppassers, — enkel toegevoegd aan de Europeesche bestuursambtenaren (residenten, assistent-residenten en gewestelijke secretarissen) en aan de regenten [1], — is de bestaande bezoldiging behouden.

De nieuwe organisatie rekent aan hoofd- en verdere politieoppassers voor geheel Java en Madura (uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta) op een totaal van 460 bij de Europeesche bestuursambtenaren (met inbegrip van de schouten) en van 4228 bij de inlandsche bestuursambtenaren (waaronder respectievelijk 101 en 1558 bereden hoofd- en verdere oppassers), zoomede aan bureauoppassers bij de Europeesche bestuursambtenaren en bij de regenten op respectievelijk 244 en 72, uitmakende in totaal een oppasserspersoneel van 5004 man, waarvoor aan jaarlijksche uitgaven vereischt wordt f 893 424, welke som in de plaats kwam van f 632 044 's jaars, tot dusver onder verschillende benamingen (hoofdoppassers, oppassers, hoofdmandoors, mandoors, politiedienaren, boedjangs, kantooroppassers, enz.) toegestaan voor oppasserspersoneel ten behoeve van de politie en van den bureaudienst der bestuursambtenaren, en zulks tot een totaal van 5113 inlanders (991 bij de Europeesche en 4122 bij de inlandsche ambtenaren).

Een voornaam onderdeel van de reorganisatie is voorts de intrekking van de detachementen pradjoerits, welke tot dusver in 15 van de 19 gouvernementsresidentiën van Java werden aangetroffen, verdeeld over 12 gewestelijke en 42 afdeelingshoofdplaatsen, en — buiten de tot het leger behoorende Europeesche onderofficieren-instructeurs — gezamenlijk eene organieke sterkte hadden aan gegradueerden en minderen van 1995 inlanders. Bedoelde inlandsche korpsen, die in gewone tijden uitsluitend voor wacht- en transportdiensten gebezigd werden, en van welke, als veelal gerecruteerd uit dezelfde streek als waar zij in dienst zijn, in tijden dat een gewapend optreden tegen de bevolking noodig zou zijn, niet die diensten konden worden verwacht als van hen zouden moeten worden geeischt, zijn nu vervangen deels door het noodige aantal (725) uitsluitend voor wacht- en transportdiensten te bestemmen politieoppassers (bezoldigd op gelijken voet als de aan de bestuursambtenaren buiten de drie hoofdplaatsen toegevoegde gewone politieoppassers, doch, op de dagen dat zij op marsch zijn, marschvoeding genietende), deels door een 10-tal korpsen gewapende politiedienaren, van gelijken aard als de in 1890 bij uitzondering in Bantam opgerichte twee korpsen, en dus te vormen en aan te vullen bij voorkeur uit inlanders uit de Minahassa (residentie Menado) en Amboineezen en overigens, voor zooveel lieden van genoemde landaarden niet in voldoenden getale zijn aan te werven, uit Madureezen en Javanen, mits afkomstig uit een ander gewest dan waarin het korps, waarvoor zij bestemd zijn [2], gestationneerd is. Elk dezer korpsen zal 27 man sterk zijn (daaronder 1 sergeant en 2 korporaals), ongerekend den aan het hoofd te plaatsen Europeeschen instructeur, welke instructeurs door of namens den legercommandant worden aangewezen uit de actief dienende of gegageerde onderofficieren der infanterie van het leger. Als standplaatsen zijn gekozen eenige 't verst van militaire garnizoenen verwijderde zetels van bestuur, en wel de gewestelijke

[1] Vermits bij de Indische voorstellen, waarop het bij de begrooting voor 1897 voor de reorganisatie toegestane krediet was gebaseerd, verzuimd was ook te rekenen op 1 bureauoppasser voor elk der 10 zelfstandige patihs werden de bedoelde 10 oppassers nog niet in de bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 65 vastgestelde formatie opgenomen, maar voorloopig, bij wijze van tijdelijken maatregel, in dienst gesteld.

[2] Aangezien het zich bij de uitvaardiging van het besproken besluit van 10 Februari 1897 liet voorzien dat voor de nieuw te vormen korpsen gewapende politiedienaren wel niet reeds op 1 April d. a. v. in voldoende mate over personen van de gewenschte landaarden zou kunnen worden beschikt, werd aan de bestuurders der acht gewesten, waar de nieuwe korpsen zouden gestationneerd worden, van gouvernementswege te kennen gegeven dat het personeel der ontbonden detachementen pradjoerits *voor zooveel noodig* met 1 April 1897 als gewapende politiedienaren in dienst zou kunnen worden genomen, mits *zonder verbintenis*, opdat deze voorloopige elementen te allen tijde zullen kunnen worden vervangen door de inmiddels aan te werven personen, die aan de gestelde eischen voldoen.

hoofdplaatsen Cheribon, Tagal, Pekalongan en Banjoemas en de afdeelingshoofdplaatsen Bodjonegoro en Blora (residentie Rembang), Wonosobo (residentie Bagelen), Ponorogo (residentie Madioen), alsmede Trenggalek en Kertosono (residentie Kediri), op al welke plaatsen, uitgenomen Kertosono, zich tot hiertoe een detachement pradjoerits bevond. Dit onderdeel der reorganisatie wordt berekend tot eene besparing te leiden van f 98 184 's jaars. Immers, terwijl de uitgaven voor de detachementen pradjoerits, welke, volgens nadere opgaven, op f 268 704 's jaars te becijferen waren, kwamen te vervallen, vorderden de voor de pradjoerits in de plaats komende speciaal voor wacht- en transportdiensten aangewezen politieoppassers aan bezoldiging jaarlijks f 104 400 en aan marschvoeding, naar berekening, f 12 000 's jaars, terwijl de 10 korpsen gewapende politiedienaren aan bezoldiging jaarlijks zullen kosten f 54 120, voor beide doeleinden te zamen dus f 170 520 of f 98 184 minder dan de genoemde som van f 268 704. Tegenover de bedoelde besparing van f 98 184 's jaars, staat echter eene verhooging der jaarlijksche uitgaven met f 320 540 [1]), zoodat de bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 65 afgekondigde reorganisatie komt te staan op f 222 356 's jaars meer dan tot hiertoe was toegestaan.

Bij het aangehaald Staatsblad werden verder de noodige regelingen getroffen met opzicht tot de kleeding en bewapening der politieoppassers en der gewapende politiedienaren [2]), het ambtsdistinctief der bureauoppassers, de aanspraken der voor de korpsen gewapende politiedienaren aangeworvenen zoowel op vrijen overtocht, desverkiezende met hun gezin, van de plaats van werving naar die van bestemming en, na het verstrijken van de dienstverbintenis, weder naar de plaats van werving, als op voorschot bij eerste indiensttreding of reëngagement; verder regelt het besluit hun geneeskundig onderzoek bij aanwerving of reëngagement, enz.

Eenig in vorige jaren tijdelijk in dienst gesteld politiepersoneel in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia, in de afdeeling Soerabaija en in het district Toeren der afdeeling Malang van de residentie Pasoeroean (verg. het verslag van 1892, blz. 66, van 1894, blz. 75, en van 1895, blz. 95/96), dat door de nieuwe formatie met 1 April 1897 zou moeten vervallen, bleek echter niet aanstonds gemist te kunnen worden, weshalve de betrokken residenten bij gouvernementsbesluit dd. 28 Maart 1897 n°. 1 gemachtigd werden daarover voorloopig nog te blijven beschikken. Evenzeer bleek voor de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia en voor bijzondere doeleinden in de residentie Madura, deels in verband met inmiddels gewijzigde omstandigheden, nog gerekend te moeten worden op enkele oppassers, behoorende tot het bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 65 ingetrokken personeel. Bij hetzelfde gouvernementsbesluit van 28 Maart 1897 werden de bedoelde oppassers bij wijze van tijdelijken maatregel nog in dienst gehouden, een en ander in afwachting van nader onderzoek of het nieuw toegestaan personeel niet wellicht hier of daar als aequivalent inkrimping zal toelaten.

Met betrekking tot de politie op Java en Madura zij voorts nog aangeteekend dat de in 1894 en 1895 (verg. het verslag van laatstgenoemd jaar, blz. 95) genomen tijdelijke maatregelen, waarbij op de hoofdplaatsen Pasoeroean en Probolinggo, in plaats van schouten, lager bezoldigde opzieners voor de politie werden aangesteld, bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 132 werden bestendigd, zoomede dat, tot tegengang van de aanranding van prauwen in de vaarwaters nabij Madura, weder gelden ter beschikking werden gesteld van den resident van dat gewest.

Ten opzichte van de politie in de buitenbezittingen werden geen maatregelen van veel aanbelang genomen. Zeer onlangs (zie Indisch Staatsblad 1897 n°. 143) werd ingetrokken een der in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo indertijd opgerichte detachementen gewapende politiedienaren, namelijk het korps (in 't geheel 32 man), dat in 1886 ter beschikking was gesteld van het districtshoofd van Boven-Doesoen (afdeeling Doesoenlanden), doch in de laatste jaren, nadat gebleken was dat het rechtstreeksch toezicht van een Europeeschen ambtenaar onmisbaar was om het korps onder tucht te houden, benuttigd werd op de standplaats van den assistent-resident (Moeara Teweh) en op die van den controleur (Boentok). In verband met veranderde plaatselijke omstandigheden te Moeara Teweh (nu de civiele autoriteit op denzelfden rivieroever komt te wonen waar het nieuwe militair etablissement verrezen is) kon het detachement te dier plaatse worden ingetrokken, terwijl het extra-politiepersoneel, dat te Boentok noodig blijft, op zuiniger voet kan worden ingericht, door het daar gestationneerde gedeelte van het korps te vervangen door slechts een 4-tal (tevens lager bezoldigde) gewone politieoppassers, tot wier indienststelling, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, blijkens het aangehaald Staatsblad dan ook besloten werd.

Met het oog op de afloopende termijnen, waarvoor te Sawah Loento nabij het Ombilien-kolenveld (residentie Padangsche Bovenlanden) het aantal politieoppassers was vermeerderd, en in de afdeeling Koetei en de Noordoostkust van Borneo (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) een korps gewapende politiedienaren was in dienst gesteld, werden bedoelde tijdelijke maatregelen, in afwachting van hunne definitieve bestendiging, voorloopig weder voor een jaar verlengd (gouvernementsbesluiten dd. 28 October en 13 November 1896 n°s. 15 en 7). Tot de tijdelijke verlenging, voorshands tot ult. 1897, van de in 't verslag van 1895 (blz. 96) vermelde toevoeging aan den (tijdelijken) controleur voor de Tomini-bocht (residentie Menado) van een dusdanig politiekorps, welke toevoeging voorloopig tot Juli 1896 was toegestaan, had betrekking het gouvernementsbesluit dd. 24 Februari 1897 n°. 50. Het tot dusver (zie vorig verslag, blz. 30, noot) tijdelijk toegestane korps gewapende politiedienaren ter afdeelingshoofdplaats Gorontalo (residentie Menado), waarbij inmiddels (in Juni 1896), ter verhooging van de waarde van het korps, een Europeesche instructeur was ingedeeld, werd in den aanvang van 1897 (Indisch Staatsblad n°. 43) definitief in dienst gesteld, en tegelijk het noodige geregeld omtrent zijne organisatie, voltalligheid, enz. Het korps bestaat of wordt aangevuld uit Christen-inlanders, en wel niet alleen uit de Minahassa, maar ook van de Sangi- en de Talaut-eilanden. (Uit dezelfde elementen zijn ook de in de Tomini-bocht dienstdoende gewapende politiedienaren te kiezen.) In verband met de intrekking van de kleine militaire bezetting te Laboeha op Batjan (zie blz. 30 hiervóór) is bij gouvernementsbesluit dd. 12 Mei 1897 n°. 23 den controleur aldaar de beschikking gegeven over een 8-tal gewapende politiedienaren, waarmede, in afwachting dat daarvoor bij de begrooting fondsen zullen zijn toegestaan, de voor de residentie Ternate toegestane politiemacht (Indisch Staatsblad 1878 n°. 72) bij wijze van tijdelijken maatregel is uitgebreid. Eindelijk is nog te vermelden eene tijdelijke uitbreiding van politiemiddelen op Lombok, waartoe, zooals lager zal blijken (zie blz. 96), de resident gemachtigd werd bij gouvernementsbesluit dd. 28 Juli 1896 n°. 4.

Gebruik makende van de hem verleende bevoegdheid om in die buitenbezittingen, welke daarvoor in aanmerking komen, in bepaald aangewezen gevallen aan de politiedienaren marschvoeding of indemniteit daarvoor toe te kennen (zie laatstelijk het vorig verslag, blz. 78), heeft de Gouverneur-Generaal in den verderen loop van 1896 (Indisch Staatsblad n°. 143 en 231) deze aangelegenheid ook geregeld voor de residentiën Timor en onderhoorigheden en Menado.

Van de bij gouvernementsbesluit van 16 December 1896 n°. 19 verleende machtiging om een begin van uitvoering te geven aan de anthropometrische identificatie volgens het systeem van Bertillon is reeds melding gemaakt in hoofdstuk **F**, § 5 (blz. 84/85 hiervóór).

Hieronder volgt nog het een en ander met betrekking tot enkele gewesten in het bijzonder, hoofdzakelijk betreffende wijzigingen in de administratieve indeeling, bestuursorganisatiën, enz.

Bantam. Bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 118 werd wijziging gebracht in de indeeling van de afdeeling Lebak in contrôle-afdeelingen, in dier voege dat het district Lebak werd afgescheiden van de contrôle-afdeeling Rangkas Betoeng en toegevoegd aan de contrôle-afdeeling Goenoeng Kentjana, welke contrôle-afdeelingen voortaan respectievelijk de namen zullen dragen van

[1]) Ter zake van de nieuwe formatie en bezoldiging der politie- en bureauoppassers (f 893 424 — f 632 044 =) f 261 380, ter zake van de hooger besproken (definitieve) uitbreiding en verbetering der inkomsten van het Europeesch politiepersoneel op de drie hoofdplaatsen f 49 440, en ter zake van de in hoofdstuk **F**, § 1 (blz. 76 hiervóór) reeds besproken regeling betreffende de toevoeging van een eigen bureauoppasser aan ieder der rechtsgeleerde landraadvoorzitters op Java en Madura, en betreffende eene regelmatiger inrichting van het personeel der justitieoppassers bij de inlandsche officieren van justitie f 9720, in 't geheel als voren f 320 540.

[2]) Terwijl de politieoppassers (ook die voor wacht- en transportdiensten) enkel met de sabel zijn bewapend (aan de politieoppassers op de drie hoofdplaatsen is bovendien als extra-wapen een stok met koperen einden toegedacht), bestaat de bewapening der korpsen gewapende politiedienaren uit een achterlaad- (de Beaumont-)geweer met daarbij passende patroontasch en een kapmes als bij de infanterie van het leger in gebruik; dit laatste in navolging van het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 128, waarbij voor de korpsen gewapende politiedienaren in het algemeen het kapmes werd ingevoerd ter vervanging van de sabel. Blijkens het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 175 zijn de (Europeesche) politieopzieners bewapend met sabel en revolver.

Lebak-Kaler en Lebak-Kidoel. Tevens werd de standplaats van den wedono van Lebak verlegd van de dessa Lebak naar de dessa Leuwidamar.

Pasoeroean. In dit gewest werd het district Karanglo der contrôle-afdeeling Kotta Malang (afdeeling Malang) van die contrôle-afdeeling afgescheiden en toegevoegd aan de contrôle-afdeeling Toempang in dezelfde assistent-residentie (Indisch Staatsblad 1897 n°. 85).

Soerakarta. De met 1 October 1893 in het gebied van den soesoehoenan, tegelijk met eene reorganisatie van de politie, ingevoerde nieuwe bestuursorganisatie, waarover gehandeld is in het verslag van 1894 (blz. 75/76), bleek sedert nog op enkele punten verbeteringen te behoeven, welke verbeteringen (op een belangrijk onderdeel daarvan werd reeds gedoeld op blz. 3 van het vorig verslag) thans blijken met ingang van 1 November 1895 haar beslag te hebben gekregen. Dientengevolge is de betrekking van demang, welke ambtenaren geen eigen ressort en geen eigen verantwoordelijkheid bezaten, opgeheven, met gelijktijdige uitbreiding van het aantal mantri's, zoodat het personeel bij het districtsbestuur, evenals in de gouvernementslanden op Java, voortaan slechts bestaat uit districtshoofden (penewoe's) en onderdistrictshoofden (mantri's), aan welke laatsten tevens schrijvers zijn toegevoegd. Voorts is het ambtelijk landbezit voor alle inlandsche bestuursambtenaren beneden den rang van regent afgeschaft, zoodat nu allen, met uitzondering van de regenten — die het verlangen hadden te kennen gegeven om in het belang van hun prestige in het genot van apanages te blijven —, hunne bezoldiging uitsluitend in geld ontvangen, waardoor zij, beter dan vroeger het geval was, verzekerd zijn dat hun werkelijk wordt uitbetaald hetgeen hun bij hunne aanstelling is toegezegd. Met betrekking tot de administratieve indeeling is nog te vermelden dat het regentschap Ampel als zelfstandig regentschap opgeheven en samengesmolten werd met het regentschap Boijolali, hetgeen zonder benadeeling van een goeden gang van zaken kon geschieden, terwijl met het oog op de omstandigheid dat, vergeleken met den omvang van de bestuurstaak der hoofden van de drie andere afdeelingen der residentie, die van den assistent-resident van Soerakarta diende verlicht en die van den assistent-resident van Wonogiri voegzaam kon worden verzwaard, het onderregentschap Soekohardjo van eerstgenoemde afdeeling gescheiden en toegevoegd werd aan Wonogiri. In verband met een en ander werd bij gouvernementsbesluit van 8 December 1895 n°. 7 (Indisch Staatsblad n°. 246) de territoriale indeeling van de residentie Soerakarta opnieuw vastgesteld.

Sumatra's Westkust. Nadat uit een opzettelijk ingesteld onderzoek gebleken was, dat bij de betrokken hoofden en bevolking daartegen geen bezwaren bestonden, werd met 1 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 100) de weinig belangrijke onderafdeeling Bondjol van de afdeeling Loeboe Sikaping der residentie Padangsche Bovenlanden ingesmolten bij de onderafdeeling VIII Kotta en VII Loerah der afdeeling Agam van genoemde residentie, welke laatstbedoelde onderafdeeling voortaan den naam zal dragen van VIII Kotta, VII Loerah en Bondjol. In verband daarmede werd het kader der controleurs voor de buitenbezittingen met één der 1ste klasse verminderd (verg. blz. 90 hiervóór) en kwam ook te vervallen de betrekking van inlandsch schrijver bij den controleur der opgeheven onderafdeeling.

In afwachting van eene meer ingrijpende reorganisatie der bestuursindeeling van het gebied waaruit het gouvernement Sumatra's Westkust bestaat, waartoe plannen in overweging zijn, werden overigens in 1896 en het begin van 1897 nog eenige maatregelen genomen, welke ten doel hadden om, daar waar dit zonder nadeel voor den dienst kon geschieden, op ondergeschikte punten tot bezuiniging te geraken en wel voornamelijk wat betreft de samenstelling van het personeel op het bureau van den gewestelijken gouverneur, terwijl ook op het aan eenige Europeesche bestuursambtenaren van lageren rang toegevoegde bureau- of schrijverspersoneel bezuinigd werd. De meeste van deze beschikkingen kunnen blijken uit Indisch Staatsblad 1896 n°s. 120, 138, 150 en 172. Bij n°. 151 van datzelfde Staatsblad werd voorts ingetrokken de betrekking van inlandsch hoofd van Tapoes (onderafdeeling Baros van de afdeeling Siboga der residentie Tapanoli).

Benkoelen. Bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 197 werden de grenzen vastgesteld tusschen de marga's Semidang resam en Semidang IV doesoen en de marga Anaq Goemai, en daarmede tevens tusschen de afdeelingen Seloema en Manna-Pasoemah-Oeloe Manna.

Westerafdeeling van Borneo. Over de getroffen regelingen met betrekking tot het bestuur in de ten jare 1894 als gouvernementsgebied bij de afdeeling Sintang van dit gewest ingelijfde Pinoh-landen, tot welke regelingen betrekking had het gouvernementsbesluit dd. 4 November 1896 n°. 27, is reeds gehandeld op blz. 21 hiervóór.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Aan de behoefte om in de Berouwsche landschappen Goenoeng Taboer en Sambalioeng (afdeeling Koetei en de Noordoostkust van Borneo) een krachtiger toezicht onzerzijds uit te oefenen dan waartoe de te Berouw geplaatste inlandsche posthouder in staat was, is sedert 1 Mei 1897, vooralsnog als tijdelijke maatregel, tegemoetgekomen door in bedoeld deel van ons gebied ter Oostkust van Borneo, in plaats van genoemden beambte, een Europeesch ambtenaar met rang van controleur 2de klasse te doen optreden, te dien einde aanvankelijk boven de formatie in dienst gesteld. Deze gelegenheid werd tevens benuttigd om, door eene splitsing van de genoemde afdeeling in onderafdeelingen, zoowel aan den nieuw in dienst te stellen controleur voor Berouw als aan den reeds aan den assistent-resident toegevoegden controleur (te Boeloengan) de bevoegdheden van hoofd van plaatselijk bestuur toe te kennen, hetgeen met opzicht tot dezen laatsten ook wenschelijk was in het belang van onze aanrakingen met Britsch Noord-Borneo (verg. hoofdstuk C, § 1, hiervóór). De besproken afdeeling is nu, blijkens de ordonnantie van 24 Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 103), voorshands nog tijdelijk, gesplitst in de onderafdeelingen *a.* Koetei, bestaande uit het landschap van dien naam, rechtstreeks onder den assistent-resident te Samarinda; *b.* Berouw, bestaande uit de landschappen Goenoeng Taboer en Sambalioeng, onder den (tijdelijken) controleur te Goenoeng Taboer, en *c.* Boeloengan, bestaande uit het landschap van dien naam, onder den controleur te Boeloengan.

Met opzicht tot onze bestuursmiddelen in een deel van het rechtstreeksch gouvernementsgebied van dit gewest is zeer onlangs (Indisch Staatsblad 1897 n°. 143) tot eenige bezuinigingen besloten, meer bijzonder wat betreft sommige door inlanders vervulde functiën. Ten deele zullen die bezuinigingen echter eerst in werking treden bij de vervanging der in functie zijnde titularissen.

Celebes en onderhoorigheden. De in 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 96/97), voorshands op tijdelijken voet, tot stand gekomen reorganisatie van het bureau voor inlandsche zaken te Makasser werd sedert bestendigd (Indisch Staatsblad 1897 n°. 44), nadat intusschen, ten vervolge op de beschikking van 1895, houdende opheffing van sommige betrekkingen bij voormeld bureau, nog eenige vroeger voor speciale doeleinden ten behoeve van gemeld bureau toegestane sommen waren ingetrokken (Indisch Staatsblad 1896 n°. 219). Aan het hoofd van bedoeld bureau is derhalve nu voorgoed opgetreden de assistent-resident, die aan den gewestelijken gouverneur is toegevoegd voor de politieke aanrakingen met de hoofden en de bevolking in de zelfbestuur bezittende landschappen van het gewest, welke assistent-resident in deze zijne tweeledige functiën wordt ter zijde gestaan door een controleur bij het binnenlandsch bestuur, tot welk einde bij het eerstaangehaald Staatsblad de formatie der controleurs op de buitenbezittingen met een controleur der 1ste klasse werd uitgebreid.

Wat betreft het verhandelde met eenige inlandsche bestuurders in het noordelijk deel van dit gewest (Tontoli en Donggala) en met die van het naburig landschap Bwool (residentie Menado) betreffende grensquaesties zij verwezen naar het medegedeelde op blz. 26/27 hiervóór.

Menado. In Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 45) is besloten den te Taroena op Groot-Sangi gevestigden controleur voor de Sangi- en de Talaut-eilanden, die dikwijls geruimen tijd van zijne standplaats afwezig moet zijn, terwijl dan een ander Europeesch ambtenaar ter plaatse ontbreekt, een adspirant-controleur ter zijde te stellen.

Het aantal onderdistrictshoofden in de afdeeling Goroutalo werd met één verminderd, door opheffing van de onderverdeeling van het district Attingola (Indisch Staatsblad 1897 n°. 32).

Amboina. Een der posthouders op de Tenimber-eilanden en nabijgelegen groepen, die der onderafdeeling Sejra, kreeg, in plaats van Oeratan op het eiland Sejra, de meer in het centrum van zijn ressort gelegen, tevens belangrijker negorij Adaoet op

het eiland Selaroe tot standplaats. Deze verandering, waartoe in Juli 1896 (Indisch Staatsblad n°. 136) besloten werd, kreeg in December d. a. v. haar beslag.

Van het openvallen der betrekking van commies op het bureau van den assistent-resident van Banda werd gebruik gemaakt om de aan die betrekking verbonden bezoldiging te verminderen (Indisch Staatsblad 1896 n°. 255).

Bali en Lombok. Terwijl de in 't vorig verslag (blz. 80) bedoelde voorstellen van November 1895 tot nadere vaststelling van de administratieve indeeling der afdeeling Lombok en betreffende de organisatie van het districtsbestuur, de bezoldiging der hoogere en lagere hoofden en wat daarmede verder in verband staat, als een gevolg van de ter zake bij de Indische Regeering gerezen vragen, in Juli 1896 bij den inmiddels opgetreden nieuwen resident waren aanhangig gemaakt, deed zich, uithoofde van de toen in het middengedeelte des eilands gerezen politieke moeielijkheden, ongeveer tezelfder tijd de noodzakelijkheid gevoelen tot eene dadelijke uitbreiding van onze bestuurs- en politiemiddelen op Lombok. Van de daartoe bij gouvernementsbesluit dd. 28 Juli 1896 n°. 4, voorloopig bij wijze van tijdelijken maatregel, verleende machtiging maakte de resident in Augustus gebruik door Midden-Lombok van de onderafdeeling Oost-Lombok af te scheiden en eerstgenoemd gedeelte des eilands, omvattende het district Praja en nog drie andere districten (verg. blz. 35 hiervóór), onder een afzonderlijken controleur te plaatsen ter standplaats Praja, wien eenig onmisbaar ondergeschikt personeel (o. a. 4 met revolver bewapende bereden politieoppassers) werd toegevoegd. Het voor Lombok toegestane korps gewapende politiedienaren werd tevens, naarmate geschikte elementen van buiten Lombok konden worden aangeworven, geleidelijk op de gewenschte grootere sterkte gebracht.

De organiek toegestane hulpmiddelen voor het bestuur in dit gewest ondergingen in den aanvang van 1897 (Indisch Staatsblad n°. 45), in verband met de behoeften voor Lombok, doch afgescheiden van de hiervóór vermelde tijdelijke maatregelen, eenige uitbreiding, en wel, behalve met eenig bureau- en gevangenispersoneel, ook met een adspirant-controleur, en zulks ten einde den in 't laatst van 1895 in Oost-Lombok geplaatsten ambtenaar ter beschikking, wegens zijne inmiddels verkregen kennis van de Sassaksche taal en toestanden, ook na zijne benoeming tot adspirant-controleur, welke sedert in Februari jl. heeft plaats gehad, onder de bevelen van den controleur van Oost-Lombok aldaar werkzaam te kunnen doen blijven.

§ 5. *Gewestelijke communicatie- en politievaartuigen.*

Onder deze paragraaf worden alleen die stoom- en andere vaartuigen bedoeld, welke in sommige gewesten (Madura en 11 gewesten der buitenbezittingen) ter beschikking zijn van den gewestelijken bestuurder of van plaatselijk besturende ambtenaren, afgescheiden van de vaartuigen, deel uitmakende van de in hoofdstuk E, § 3, besproken eigenlijke gouvernementsmarine. Eene opsomming van het aantal en de soort der bewuste gewestelijke communicatie- en politievaartuigen komt voor in het verslag van 1895 (blz. 97), in welke opgaven sedert geen belangrijke wijzigingen zijn gekomen. Zooals toen gezegd is, werd de aanschaffing voorbereid van nog drie stoomjachten voor het hier vermelde doel, welke sedert zijn in dienst gesteld, en wel reeds in 1895 de *Riouw* ter hoofdplaats Tandjong Pinang van de residentie Riouw en onderhoorigheden, en in 1896 de *Wilhelmina* te Belawan (Deli) voor het noordelijk deel der residentie Oostkust van Sumatra en een deel van Atjeh's Oostkust, zoomede de *Sophia* ten dienste van den controleur te Boeloengan (afdeeling Koetei en de Noordoostkust der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Daarentegen was reeds in 1895, wegens afkeuring, buiten dienst gesteld het stoomjacht *Adrienne*, dat ter beschikking was van den resident der Lampongsche Districten, terwijl in 1896 ook werden afgekeurd het te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) gestationneerde stoomjacht *Karimata*, zoomede het stoomjacht *Jeanne*, waarover de te Samarinda gevestigde assistent-resident der reeds genoemde afdeeling Koetei en Noordoostkust van Borneo beschikte. Omtrent de vervanging van laatstgenoemde drie vaartuigen werd nog geen bericht ontvangen.

In de bij hoofdstuk E behoorende tabellen (zie bijlage F sub IV hierachter) vindt men elk der stoomschepen, behoorende tot de gewestelijke communicatie- en politievaartuigen, nader omschreven, wat betreft grootte, diepgang, bewapening, enz. Ter wille van een behoorlijk technisch toezicht op deze vaartuigen zijn sommige bemoeiingen, wat het materieel betreft, voorloopig nog bij wijze van huishoudelijken maatregel, opgedragen aan het departement der marine (verg. wat daarover is gezegd op blz. 64/65 hiervóór). Ten opzichte van de zeil- en roeivaartuigen is nog aan te teekenen dat sommige geen vaste bemanning hebben, doordien voldoende gelegenheid bestaat om telkens, wanneer daarmede dienstreizen moeten worden ondernomen, roeiers, enz. te huren. Over eene nadere voorziening met opzicht tot de kleeding der bemanning van de hierbedoelde vaartuigen in de residentie Riouw en onderhoorigheden zie Indisch Staatsblad 1896 n°. 88.

Voor dienstaangelegenheden en privaat gebruik beschikken ook sommige inlandsche bestuurders over door hen bekostigde stoomvaartuigen; verg. o. a. wat omtrent Riouw is gezegd op blz. 20 hiervóór, en omtrent Koetei in het verslag van 1895, blz. 23.

§ 6. *Bijzondere onderwerpen.*

Emigratie van inboorlingen naar buiten Nederlandsch-Indië. De bepalingen op de emigratie van inlanders uit Nederlandsch-Indië naar de Nederlandsche kolonie Suriname (zie blz. 80 van het vorig verslag) werden bij ordonnantie van 4 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 56) in dien zin aangevuld, dat, ingeval op hetzelfde schip op meer dan één plaatse emigranten ingescheept worden, de keuring en de vaststelling van het maximum aantal passagiers moeten geschieden ter plaats van laatste inscheping. Deze bepaling is in het leven geroepen ten einde den betrokken emigratie-agent of ondernemer te vrijwaren voor schade, buiten eigen toedoen, welke door hem zou kunnen worden beloopen, wanneer de op de eene plaats goedgekeurde inrichting en uitrusting van het vaartuig, zoomede de ingeladen voorraad levensmiddelen, kleedingstukken, enz., op eene andere plaats werd afgekeurd. Voorts werden, naar aanleiding van een daartoe strekkend verzoek van de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia (als emigratie-agent in Nederlandsch-Indië voor de kolonie Suriname), bij gouvernementsbesluit van 13 Januari 1897 n°. 8 officiëele vertalingen in het Maleisch, Soendaasch en Javaansch vastgesteld van het in Juli 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 97/98) aangenomen model-werkcontract voor Nederlandsch-Indische inboorlingen die zich voor arbeid in Suriname verbinden. Van de aan voormelde Factorij in April 1896 tot wederopzeggens verleende vergunning tot de hierbedoelde werving werd door haar in den aanvang van 1897 voor 't eerst gebruik gemaakt, en zulks met opzicht tot eene zending van 727 emigranten (waarvan er 536 te Samarang en 191 te Batavia waren ingescheept), namelijk 694 gecontracteerd hebbende koelies (462 mannen, 222 vrouwen en 10 jongens van 12 à 15 jaar) en 33 kinderen beneden de 10 jaar, welke emigranten met het daartoe ingericht stoomschip *Sumatra* van de stoomvaartmaatschappij „Nederland" in Maart jl. van Batavia de reis rechtstreeks naar Suriname aanvaardden, begeleid door een voor hunne geneeskundige behandeling aangewezen gepensionneerden officier van gezondheid van het Indisch leger, die tevens als scheepsgeneesheer optrad, en aan wien een Europeesche assistent-begeleider benevens 8 uit de emigranten zelven gekozen hospitaalbedienden waren toegevoegd. Aan bedoelden geneesheer was voor het gezond overkomen van elken arbeider eene geldelijke premie verzekerd. Een nader transport van 94 Javaansche emigranten voor Suriname vertrok op 2 Juni van Batavia via Amsterdam, om van daar de verdere reis te maken met een der stoomschepen van den Koninklijken West-Indischen maildienst, en werd op 28 Juli jl. op gelijke wijze nog gevolgd door een transport van dezelfde sterkte. Voor het vervoer naar Amsterdam waren aangewezen de in den geregelden dienst der maatschappij „Nederland" varende stoomschepen *Koningin Wilhelmina* en *Prinses Marie*. Nopens het transport per *Koningin Wilhelmina*, dat uit 69 mannelijke en 25 vrouwelijke emigranten bestond, en waaraan als geleider-geneesheer een gediplomeerd scheepsgeneesheer was toegevoegd, kan reeds worden medegedeeld dat daarvan 89 den 8sten Juli de reis van Amsterdam naar Suriname hebben vervolgd per stoomschip *Prins Willem IV* en 2 aanvankelijk wegens ziekte te Amsterdam achtergeblevenen den 29sten dier maand per *Prins Willem III*, terwijl 2 te Amsterdam zijn overleden en 1 aldaar nog onder geneeskundige behandeling was.

Aangaande de aanvragen tot werving van Nederlandsch-Indische inboorlingen voor arbeid in vreemde koloniën is, in

aansluiting aan de opgaven in 't vorig verslag, aan te teekenen dat gedurende het tijdvak van 1 Juli 1896 tot en met 30 Juni 1897 in twee gevallen vergunning werd verleend betreffende de werving van ten hoogste 200 en 100 inlanders van Java, met bestemming respectievelijk voor de Fransche kolonie Nieuw-Caledonië en voor de tot de Straits-Settlements behoorende Kokos-eilanden (gouvernementsbesluiten dd. 28 Juli 1896 n°. 1 en 18 Juni 1897 n°. 30), van welke vergunningen, waarin soortgelijke bijzondere voorwaarden als de tot hiertoe gebruikelijke werden opgenomen, de eerstbedoelde verleend werd, evenals laatstelijk in October 1895, aan den waarnemenden consul van Frankrijk te Batavia, en de andere, evenals laatstelijk in Januari 1896, aan de firma HOUGHTON & C°., mede te Batavia.

Ten aanzien van de vraag, in hoever de werving, aanvankelijk van een 200-tal Nederlandsch-Indische koelies als maximum, ook voor het eiland Réunion ware toe te staan, waartoe in den aanvang van 1896 van de zijde van den Franschen gouverneur van gemeld eiland te Batavia stappen waren gedaan, is door de Indische Regeering nog geen definitieve beslissing genomen, in afwachting van in Juni jl. gevraagde inlichtingen omtrent den gezondheidstoestand op Réunion, in het bijzonder onder de aldaar tewerkgestelde van elders afkomstige koelies. Ook zal vooraf moeten worden genoegen genomen met de onzerzijds noodig geachte bijzondere bedingen, o. a. wat betreft de bevoegdheid om te eeniger tijd, op kosten der kolonie Réunion, een Nederlandsch-Indischen ambtenaar naar het eiland af te vaardigen om zich plaatselijk te vergewissen onder welke omstandigheden de eventueel aangeworven Nederlandsch-Indische koelies op hunne nieuwe vestigingsplaatsen zouden verkeeren.

Op grond van verschillende in het afgeloopen jaar in de Indische dagbladen opgenomen berichten betreffende den minder gunstigen toestand waarin uit Duitsch-Nieuw-Guinea teruggekeerde Nederlandsch-Indische koelies zich bevonden, werd ter zake een onderzoek ingesteld, waarvan de uitkomsten hier te lande nog niet bekend zijn.

Ten opzichte van de emigratie van inlanders uit Nederlandsch-Indië naar Singapore, met het doel om zich aldaar te verbinden om elders werk te verrichten, blijkt uit de daaromtrent van ons consulaat-generaal ontvangen opgaven, dat ten overstaan van den „protector of emigrants", tegen 778 in 1895, in 1896 580 inboorlingen van onze bezittingen (337 Javanen, 202 Bandjareezen, 15 inlanders van het eiland Bawean en 26 uit andere streken) te Singapore werkcontracten aangingen, namelijk 120 voor Nederlandsch-Indië (95 voor Sumatra's Oostkust, 15 voor Sambas en 10 voor Celebes), 274 voor Malakka (waarvan 44 voor Djohor), 61 voor Laboean, 118 voor Britsch-Noord-Borneo en 7 voor West-Australië.

Perdikan-dessa's. Het bij gouvernementsbesluit van 13 September 1887 n°. 3 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4738) goedgekeurde register van de door de perdikan-, pakoentjen- en midjen-dessa's op Java en Madura genoten wordende vrijstellingen van heerendiensten, landrente en andere belastingen (verg. het verslag van 1888, blz. 83) werd bij gouvernementsbesluit van 12 Augustus 1896 n°. 43, voor zooveel de residentie Samarang betreft, in dien zin aangevuld dat alsnog vrijstelling van landrente is verleend voor de apanage-velden, welke in één dessa van het district Kendal en in één van het district Kaliwoengoe van oudsher in bezit zijn van het aan de moskeeën op de hoofdplaatsen dier districten verbonden personeel.

Grenzen van gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen. Bij Indisch Staatsblad 1896 n°s. 152 en 193 en 1897 n°. 82 werden de grenzen gewijzigd van de afdeelingshoofdplaatsen Kotta Baroe (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Joana (Japara) en van de gewestelijke hoofdplaats Soerabaija, terwijl bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 152 en 1897 n°s. 42 en 83 de grenzen werden vastgesteld van de afdeelingshoofdplaatsen Samarinda (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Taroetoeng, Loeboe Sikaping en Aijer Bangis (Sumatra's Westkust), zoomede van de onderafdeelingshoofdplaatsen Barabei, Kandangan, Tandjoeng en Boeloengan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

Straatverlichting. Bij gouvernementsbesluit van 12 Juni 1896 n°. 21 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5150) is aan de Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij te Rotterdam, welke de reeds in 1859 en 1877 verleende concessies voor de gasverlichting van de hoofdplaatsen Batavia en Soerabaija exploiteert (zie de n°s. 2982, 3453 en 4951 van gemeld Bijblad), overeenkomstig de aanspraak, die zij daarop kon doen gelden krachtens art. 18 van de concessie voor laatstgenoemde hoofdplaats, behoudens reeds door anderen verkregen rechten [1]), voor den tijd van 25 jaren concessie verleend voor het uitsluitend recht om de stad Samarang en buitenwijken door middel van gas te verlichten, welke termijn in werking treedt op den dag dat de op te richten fabriek voor de particuliere verlichting gereed is, hetgeen volgens de concessievoorwaarden het geval moet zijn uiterlijk 12 Juni 1898. Wanneer echter de straatverlichting aan de Maatschappij wordt opgedragen eerst nadat meer dan 5 jaren verloopen zijn sedert het in werking stellen van de op te richten fabriek, dan wordt de concessie geacht eerst in te gaan met het tijdstip der invoering van de gasverlichting in de straten. Overigens blijft de concessie telkens stilzwijgend voor 5 jaren van kracht, wanneer zij niet uiterlijk 2 jaren vóór hare verstrijking is opgezegd. Ingeval van opzegging herkrijgt de Regeering het recht concurreerende gasfabrieken toe te laten, doch blijft aan de Maatschappij vrijgelaten hare inrichtingen en fabrieken ook verder te exploiteeren, tenzij de Regeering gebruik maakt van de zich bedongen bevoegdheid om na afloop van de concessie alle toestellen, zoo voor de straatverlichting als voor die van de publieke of particuliere gebouwen, door de Maatschappij gemaakt, met de gaspijpen en fabrieksgebouwen over te nemen op gelijke voorwaarden als in de concessies voor Batavia en Soerabaija is omschreven. In afwijking van de concessie-bepalingen voor deze beide plaatsen zijn in de concessie voor Samarang de noodige bepalingen opgenomen voor het geval de Maatschappij het gas ook uit andere grondstoffen dan steenkolen wil bereiden, hetgeen haar is toegestaan mits het gas voldoet aan de voor steenkolengas gestelde eischen, terwijl in het gestelde geval door eene commissie van deskundigen zal zijn te bepalen tot welken lageren prijs, in verband met de mindere productiekosten, het gas dan zal zijn te leveren. Tevens is op bijzonderen voet geregeld de wijze waarop de Regeering in de voordeelen van zoodanige prijsverlaging met opzicht tot de straatverlichting zal deelen. Voorts is het criterium dat te Batavia en Soerabaija gezamenlijk 1642 straatlichten moeten branden om daar de jaarlijksche verlichtingskosten van elken zoodanigen lantaarn te doen dalen van f 70 tot f 69, thans toepasselijk verklaard op de drie hoofdplaatsen, zoodat, aangezien bedoeld aantal lichten met 1 October 1896 is bereikt (verg. vorig verslag, blz 81), voor Samarang de prijs van f 69 reeds geldt wanneer de Regeering besluit aldaar tot de straatverlichting over te gaan. De in de bestaande concessie voor Batavia en Soerabaija bedongen vermindering tot f 68 per straatlantaarn, bij uitbreiding van hun aantal tot 1782, is in dier voege uitgebreid dat die vermindering reeds intreedt wanneer het aantal dier publieke lichten op de *drie* hoofdplaatsen gezamenlijk 1762 bedraagt. Eindelijk is bepaald dat, wanneer het debiet van het gas buiten de straatverlichting te Samarang eene som van f 50 000 's jaars bedraagt, de prijs van elk lantaarnlicht te dier plaatse met f 5 wordt verlaagd. De voor Batavia en Soerabaija bedongen verdere vermindering van de jaarlijksche kosten der straatverlichting met f 15 000 voor beide plaatsen, zoodra aan particulieren aldaar f 552 000 's jaars aan gas werd gedebiteerd, zal onder de werking der nieuwe concessie reeds een aanvang nemen, met behoud van het cijfer van f 15 000 voor de drie plaatsen gezamenlijk, wanneer het gasdebiet aan particulieren op dezelfde drie plaatsen gezamenlijk f 350 000 's jaars bedraagt. Verder is bij de nieuwe concessie eene reductie van den maximumprijs van het gas voor particuliere en voor gouvernementsgebouwen bedongen zoo voor Samarang als voor de beide andere hoofdplaatsen van f 0,20 tot f 0,17 per M³, welke reductie zal ingaan wanneer het debiet van gas, buiten de straatverlichting, in de drie plaatsen gezamenlijk f 350 000 's jaars bedraagt.

Een, hangende de onderhandelingen met de Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij voornoemd, van andere zijde bij de Indische Regeering ingekomen verzoek, om concessie voor de verlichting van de hoofdplaats Samarang met kool- of acytelengas, werd afgewezen bij gouvernementsbesluit dd 29 Juli 1896 n°. 13.

Blijkens eene beschikking van 2 Maart 1896 n°. 2 wenscht de Indische Regeering, na de voor de drie hoofdplaatsen van Java bestaande concessies van dien aard, voor andere plaatsen in

[1]) Over de op den voet van Indisch Staatsblad 1890 n°. 190 verleende vergunningen (die echter geen uitsluitend recht scheppen) tot het aanleggen en gebruiken van geleidingen voor electrische verlichting, hoedanige vergunning ook voor Samarang is verleend, wordt gehandeld in hoofdstuk L, afd. V.

Nederlandsch-Indië geen uitsluitend recht tot gasfabricage meer te verleenen.

Premiën op het vangen of dooden van tijgers. Daar de over dit punt uitgelokte adviezen van de hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java tot de slotsom leidden dat de hierbedoelde premiën, waartoe betrekking had de regeling in Indisch Staatsblad 1862 n°. 84, zoomede de bij hetzelfde besluit vastgestelde aanschrijving aan de gewestelijke bestuurders op Java, Madura en Sumatra (zie n°. 1226 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), weinig uitwerking hadden, in zoover dat moest aangenomen worden dat de inlander geen jacht op tijgers maakt om de premie te ontvangen, maar alleen dan wanneer een tijger hem persoonlijk leed of schade heeft berokkend, besloot de Indische Regeering in April jl. (Indisch Staatsblad 1897 n. 111) bedoelde premiën af te schaffen, ook uit aanmerking dat die afschaffing eene niet verwerpelijke besparing aan uitgaven gaf (verg. noot 1 op blz. 125 van het vorig verslag). Nochtans werd aan de gewestelijke bestuurders op Java en Sumatra, zoomede aan die van Riouw en onderhoorigheden en Bali en Lombok, medegedeeld, dat, waar in eenige streek de tijgerplaag onverhoopt bijzondere verhoudingen mocht aannemen, de Regeering bereid zou bevonden worden om machtiging te verleenen tot het tijdelijk uitloven van eenigszins hooge premiën, die dan eventueel aanstonds, op vertoon van het vel van het gedoode dier, zouden mogen worden uitgekeerd, welke dadelijke uitbetaling geacht moest worden den prikkel, in zoodanige streken door de premie uitgeoefend, nog belangrijk te zullen verhoogen.

Bij de over het bewuste premiestelsel gevoerde gedachtenwisseling was o. a. het nut van het bedenken en stellen van tijgervallen ter sprake gekomen. Reeds in verschillende streken worden vallen van inlandsche constructie gebruikt, en dat daarmede over het algemeen zoo weinig tijgers worden gevangen, scheen niet zoozeer te moeten worden toegeschreven aan de mindere doelmatigheid van die vallen of klemmen, maar voornamelijk aan de weinige zorg die de inlander er voor over heeft. Daarom werd bij dezelfde aanschrijving aanbevolen dat in de daarvoor in aanmerking komende streken door de Europeesche en inlandsche ambtenaren opzettelijk aandacht worde geschonken aan het stellen en behandelen van bedoelde tijgervallen. Daar klemmen van Europeesch maaksel, als lichter en daardoor gemakkelijk verplaatsbaar, wellicht doelmatiger zullen blijken, zijn 10 zoodanige klemmen aangeschaft (in Juli jl. naar Indië verzonden), om die ter Sumatra's Westkust, in de Preanger Regentschappen en in Bezoeki als proef te doen bezigen. Overigens werd, als navolging verdienende, bij dezelfde aanschrijving nog onder de aandacht gebracht een in enkele streken der residentie Benkoelen met goed gevolg toegepast onkostbaar middel om, met benuttiging van de takken van den arènpalm, de buitenwanden der stallen van groot en klein vee te voorzien van naar buiten gekeerde scherpe punten.

Begraafplaatsen. Zooals reeds werd medegedeeld op blz. 81 van het vorig verslag, werden bij eene ordonnantie van 7 Maart 1896 (Indisch Staatsblad n°. 46) de bepalingen omtrent het begraven van lijken van Europeanen en van inlanders en met hen gelijkgestelde personen (Indisch Staatsblad 1864 n°. 196) in dien zin aangevuld, dat de hoofden van gewestelijk bestuur bevoegd werden verklaard om in bijzondere gevallen het ter aarde bestellen van een lijk op eene andere algemeene begraafplaats dan de voor den landaard van den overledene bestemde toe te staan. Sedert is echter de wenschelijkheid gebleken om, vooral met het oog op de in de Molukken reeds bestaande gewoonte om lijken van inlandsche Christenen op de begraafplaatsen voor Europeanen en met hen gelijkgestelden te begraven, ten aanzien van de bedoelde aangelegenheid niet alleen op den landaard, maar tevens op de godsdienstige gezindte van den overledene te letten. In September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 187) is dienovereenkomstig eene nieuwe lezing van de aangehaalde ordonnantie van Maart te voren vastgesteld.

Brandgevaar. Bij ordonnantie van 30 September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 89) is het bij publicatie van 12 Mei 1851 vastgestelde reglement op den dienst der brandspuiten te Ternate buiten werking gesteld met ingang van het tijdstip, waarop in het onderwerp bij plaatselijke verordening zou zijn voorzien, hoedanige verordening sedert door den resident is uitgevaardigd onder dagteekening van 21 Juni jl. (Javasche Courant dd. 27 Juli d. a. v.).

Ontplofbare stoffen. Onder de ontplofbare stoffen, waarvoor niet gelden de beperkende bepalingen van Indisch Staatsblad 1893 n°. 234 (verg. het verslag van 1894, blz. 77), werden bij ordonnantie dd. 29 December 1896 (Indisch Staatsblad n°. 263) alsnog gerangschikt de springstoffen, bekend onder den naam van „poudres de sûreté Favier", of van soortgelijke samenstelling, doch onder andere benaming (miner's safety explosives, nitramite, enz.) in den handel voorkomende.

Vuurwapenen en buskruit. Ter betere verzekering van het politietoezicht tegen clandestien vervoer binnen de residentie Ternate en onderhoorigheden van vuurwapenen en buskruit werden, bij een in de Javasche Courant van 24 Maart 1896 gepubliceerd besluit van den resident, dd. 24 Februari te voren, voorschriften gegeven, regelende de wijze van contrôle in gemeld gewest op de naleving van de bestaande ordonnantiën betreffende invoer, vervoer, uitvoer en bezit van vuurwapenen en buskruit.

II. Persoonlijke diensten.

§ 1. *Java en Madura.* [1]

In opvolging van het voorschrift, vervat in art. 57 (2de lid) van het Regeeringsreglement, kwamen in 1896 voor herziening aan de beurt de toen vijf jaren gewerkt hebbende gewestelijke heerendienstregelingen [2] voor Banjoemas, Rembang, Krawang en de Preanger Regentschappen. Bedoelde herziening had, met ingang van 1 Januari 1897, plaats bij de ordonnantiën van 13 October, 27 December, 27 December en 30 December 1896, opgenomen in Indisch Staatsblad 1896 n°s. 199, 260, 261 en 264, terwijl bij gouvernementsbesluiten van dezelfde data n°s. 16, 3, 4 en 2 de noodige voorschriften tot uitvoering dier ordonnantiën zijn vastgesteld. [2] Hetgeen tot dusver van het hoofdgeld in elk dier gewesten onbeschikt bleef liet alleen in laatstgenoemd gewest en in Banjoemas eenige verdere afschaffing van diensten toe, en wel die voor het bewaken van waterwerken. Overigens kon in beide gewesten en in Rembang ook het jaarlijks per heerendienstplichtige als maximum vorderbare aantal dagdiensten verminderd worden, en wel in Banjoemas van 24 tot 21, in Rembang van 24 tot 22 en in de Preanger Regentschappen (behalve aldaar op de gewestelijke hoofdplaats en op de afdeelingshoofdplaatsen) van 30 tot 24, terwijl, wanneer meer diensten noodig mochten blijken voor het aanleggen van irrigatiewerken (in de Preanger Regentschappen ook van wegen), het aantal dagdiensten per heerendienstplichtige en per jaar hoogstens mag bedragen in laatstgenoemd gewest 36 (welk aantal aldaar voor de gewestelijke hoofdplaats en de afdeelingshoofdplaatsen het normaal maximum uitmaakt), in Banjoemas 29 en in Rembang 40, in welke gevallen vroeger voor gemelde drie gewesten een maximum van 42 dagdiensten gold. Met het oog op de verschillende in Krawang in heerendienst in uitvoering zijnde of nog uit te voeren werken werd voor dat gewest eene vermindering van het maximum vorderbare dagdiensten per heerendienstplichtige en per jaar voorshands niet mogelijk geacht, en bleef dit dus bepaald op 24 zonder- en op 36 met inbegrip van de diensten voor nog aan te leggen groote irrigatiewerken. Intusschen zijn in Indië maatregelen in overweging genomen om het gewestelijk overschot van het hoofdgeld zooveel mogelijk te besteden tot verbetering van het wegennet in Krawang, opdat, wanneer later, met het stijgen van het excedent, tot afschaffing van de diensten voor onderhoud van de groote post- en binnenwegen mocht worden overgegaan, deze in behoorlijken toestand verkeeren. Wat de Preanger Regentschappen betreft, verdient nog vermelding dat, terwijl tot dusver in de „voorschriften van uitvoering" (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4655) de wijze was aangegeven, waarop de verdeeling in klassen van de heerendienstplichtigen moest geschieden, namelijk door het dessabestuur in overleg met de heerendienstplichtigen zelven, onder toezicht

---

[1] Ter voorbereiding van de in 1889 en later voor de eerste maal uitgevaardigde gewestelijke heerendienstregelingen voor de gouvernementslanden van Java en voor Madura hebben, zooals bekend, aldaar door speciaal personeel, laatstelijk onder leiding van een inspecteur ad hoc, uitgebreide onderzoekingen op het stuk der verplichte diensten van de inlandsche bevolking plaats gehad. Een door bedoelden hoofdambtenaar, den heer F. Fokkens, tijdens zijn verlof hier te lande bewerkt eindresumé van bedoelde onderzoekingen, bestemd om van regeeringswege in druk te worden uitgegeven, is thans hier te lande ter perse.

[2] Voor zooveel Banjoemas en Rembang betreft, zijn laatstbedoelde voorschriften reeds gepubliceerd in het Bijblad op het Indisch Staatsblad en wel onder de n°s. 5159 en 5165 (tot die betreffende Kadoe en Bagelen, voor welke gewesten eene herziene heerendienstregeling reeds in 1895 in werking is getreden, hebben betrekking de n°s. 5070 en 5079 van gemeld Bijblad).

evenwel van het Europeesch bestuur, dat van den aangenomen maatstaf aanteekening had te houden, voorshands omtrent de categorieën van heerendienstplichtigen niets is bepaald, en zulks in verband met de min of meer uiteenloopende voorstellen door de betrokken autoriteiten tot regeling van deze aangelegenheid voor het besproken gewest ingediend, waaromtrent (in Maart jl.) een plaatselijk onderzoek is opgedragen aan den hoofdinspecteur voor de suiker- en rijstcultuur, enz., tot wiens werkkring mede behoort het toezicht op de uitvoering der getroffen regelingen betreffende de heeren- en gemeentediensten.

Het denkbeeld om in sommige gewesten of afdeelingen, waar het blijkt dat daartegen ook van de zijde der bevolking geen bezwaar bestaat, tot eene matige verhooging van het hoofdgeld over te gaan, als equivalent voor verdere geleidelijke afschaffing van heerendiensten, waarbij in de eerste plaats wordt gedacht aan die voor aanleg, herstel en onderhoud van groote post- en binnenwegen, is, in overeenstemming met de daaromtrent bij eene vorige gelegenheid aan de Staten-Generaal gedane mededeelingen [1]), in Indië nader aan de orde gesteld, en wel met betrekking tot de gewesten Pekalongan, Tagal, Probolinggo en Samarang in hun geheel en tot gedeelten van de residentiën Soerabaija (de afdeelingen Soerabaija, Sidoardjo, Modjokerto en Djombang) en Bezoeki (de afdeelingen Bezoeki en Bondowosso). Om eene compensatie te vinden voor de kosten, verbonden aan de uitvoering in vrijen arbeid van de genoemde werkzaamheden aan de wegen, zou, naar berekening, in verband met hetgeen het thans geheven hoofdgeld in elk der betrokken gewesten jaarlijks meer opbrengt dan als equivalent voor de reeds afgeschafte diensten noodig is, het per hoofdgeldplichtige op te brengen bedrag slechts behoeven te worden verhoogd als maximum in eerstgenoemd gewest met f 0,20, in Tagal en Probolinggo met f 0,25 en in genoemde vier afdeelingen van Soerabaija met f 0,50. Sedert is aan de residenten van deze vier gewesten opgedragen om, na voorafgaand overleg met de Europeesche en inlandsche ambtenaren en de inlandsche bevolking, zoo spoedig mogelijk te rapporteeren of tegen eventueele voorstellen tot het opleggen van zoodanige verhoogingen bezwaren bestaan. Tot hoever met de afschaffing van heerendiensten tegen verhooging van hoofdgeld zou kunnen worden gegaan in Samarang en in de twee genoemde afdeelingen van Bezoeki zal nog moeten blijken; de te dien aanzien laatstelijk van de betrokken residenten gevraagde gegevens en voorstellen waren, volgens berichten van Mei jl., deels nog niet ontvangen, deels nog in behandeling bij den directeur van binnenlandsch bestuur. Ofschoon, blijkens dezelfde berichten, de besproken aangelegenheid ten spoedigste weder hier te lande zou worden aanhangig gemaakt, achtte de Gouverneur-Generaal het evenwel niet waarschijnlijk dat eventueele voorstellen tot verhooging van het hoofdgeld in de genoemde gewesten tijdig genoeg zouden kunnen worden aangeboden om nog bij de Indische begrooting voor 1898 behandeld te worden.

Ter verkrijging van een nuttiger effect van den arbeid van heerendienstplichtigen was, blijkens het vorig verslag (blz. 82), o. a. het denkbeeld aan de hand gedaan om aan de heerendienstplichtigen uit dessa's, die niet dicht bij het werk gelegen zijn, toe te staan eenige dagen achtereen bij of op het werk te blijven tegen uitkeering van eene geldelijke vergoeding, wanneer zij de uren, bespaard wordende door het niet telkens van huis gaan en terug, aan den arbeid besteden. Tot eene proef in hoever het denkbeeld, waar het bij de heerendienstplichtigen bijval vond, in de practijk niet tot bezwaren leidde, kwam het in 1896 nog niet. Wel bestond aanvankelijk het plan in dien zin eene regeling in te voeren bij den in 1895 bevolen arbeid aan de Toentang- en Grogol-bedijkingen in Samarang (verg. vorig verslag, blz. 136), maar alvorens aan de machtiging uitvoering was gegeven, bleek er, met het oog op de minder gunstige omstandigheden waarin de bevolking der betrokken streken verkeerde, aanleiding te bestaan om aan *al* de bij bedoelde dijkwerken gebezigde dienstplichtigen eene geldelijke tegemoetkoming toe te leggen, waartoe voor den verderen duur van het jaar 1896 machtiging werd verleend bij gouvernementsbesluit dd. 1 November 1896 n°. 1, en wel tot een bedrag van f 0,12[5] daags, te bestrijden uit het excedent van het hoofdgeld over vroegere jaren.

[1]) Zie de Memoriën van Antwoord op de Voorloopige Verslagen betreffende de Indische begrooting voor 1897 (Zitting 1896—1897—4), en wel n°. 38 (blz. 20—22) van de stukken der Tweede- en n°. 21 a (blz. 5) van die der Eerste Kamer van de Staten-Generaal.

Omtrent de wijze, waarop bij de uitvoering in heerendienst van belangrijke openbare werken de toebedeeling van taken aan de daarbij tewerkgestelden op de beste wijze te regelen is, overal waar de aard van het werk dit toelaat, werden aan de residenten op Java en Madura, die der Vorstenlanden uitgezonderd, nadere wenken gegeven bij eene gouvernementscirculaire dd. 29 Augustus 1896 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5154). Daaruit blijkt tevens dat, waar de heerendienstplichtige arbeid op die wijze wordt aangewend (volgens de voor dit verslag ontvangen berichten geschiedde dit in 1896 o. a. bij den aanleg van de reeds genoemde Toentang-dijken en in Pasoeroean bij de werken aan de Bekatjak-leiding), zulks goed voldeed.

Volgens de gehouden aanteekeningen, gespecificeerd in bijlage N hierachter, was de in 1896 door de inlandsche bevolking in heerendienst gepresteerde arbeid, buiten dien voor irrigatiewerken, voor al de 19 gouvernementsresidentiën van Java (voor Batavia slechts wat betreft het kleine gouvernementsgebied Bloeboer) en voor Madura te stellen op 18 453 276 dagdiensten, zijnde 434 397 *minder* dan in 1895, toen het aantal der bedoelde dagdiensten 18 887 673 had bedragen. [2]) Daar echter voor den aanleg van irrigatiewerken meer heerendiensten dan in 1895 gevorderd werden, namelijk 1 002 233 dagdiensten (in 13 gewesten), tegen 375 574 (in 9 gewesten), steeg het algemeen totaal van de in de gouvernementslanden gedurende 1896 in heerendienst verrichte dagdiensten tot 19 455 509 of 192 262 *meer* dan in 1895. In verhouding tot het aantal heerendienstplichtigen kwam deze prestatie, omgeslagen over alle gewesten, neer op 6 à 7 dagdiensten per hoofd over het geheele jaar, evenals in 1895.

Voor zooveel op de gehouden aanteekeningen is af te gaan, werd de voormelde heerendienstarbeid, behalve voor den aanleg van irrigatiewerken, voor onderstaande doeleinden gevorderd:

	1895	1896.
voor het werk aan groote post- en binnenwegen. . / voor het verzamelen, transporteeren of verbrijzelen van grind tot verharding der bedoelde wegen . . .	*a*) 12 185 271	*a*) 11 356 182
voor het werk aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen	*b*) 3 052 553	*b*) 3 686 071
voor het bezetten van wachthuizen	3 401 974	3 396 214
voor het bewaken van waterwerken (in 1895 en 1896 respectievelijk slechts in 8 en in 2 gewesten). . . .	243 263	12 504
voor het vervoeren van personen, enz. (slechts in 3 gewesten)	4 612	2 305
	18 887 673	18 453 276

a) Voor sommige gewesten (in 1895 voor 8 en in 1896 voor 9) ontbreekt aan het hier opgegeven cijfer het aantal dagdiensten gepresteerd voor *zware* herstellingen aan wegen, als zijnde begrepen in het cijfer betreffende den heerendienstarbeid aan dammen, enz.

b) Zie de voorgaande noot.

De cijfers over beide jaren per gewest vergelijkende, blijkt dat in 1896 meer heerendiensten dan in 1895 werden verricht inzonderheid in Kediri en Pasoeroean, en overigens in Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Bezoeki en Pekalongan, terwijl zulks mede het geval was, doch alleen ten gevolge van den voor irrigatiewerken gevorderden arbeid, in Japara, Madioen en Samarang. Wat Pasoeroean betreft (waar met 1 Januari 1896 de diensten ten behoeve van groote post- en binnenwegen — buiten die voor het verzamelen en vervoeren van verhardingsmateriaal ten behoeve van niet uitdrukkelijk uitgezonderde weggedeelten — bij Indisch Staatsblad 1895 n°. 137 [3]) waren afgeschaft), openbaarde zich de vermeerdering hoofdzakelijk in de afdeelingen Malang en Bangil. In eerstgenoemde afdeeling waren niet alleen vele diensten noodig voor het verzamelen van verhardingsmateriaal ten behoeve van belangrijke herstellingen van den weg van Malang naar Gondanglegi, maar tevens werd in die afdeeling de behoefte aan heerendiensten over 't algemeen grooter bevonden dan de leggers aangaven, waarvan de cijfers op te kleine factoren bleken te zijn gebaseerd en dientengevolge moesten worden verhoogd. In de afdeeling Bangil der genoemde residentie, zoomede in Kediri, Banjoemas, Kadoe en Bezoeki vorderden de door bandjirs beschadigde wegen en waterwerken buitengewoon veel arbeid, terwijl zoowel wat genoemde afdeeling Bangil, als wat de residentie Kediri (hier meer bepaaldelijk ten

[2]) Onder deze cijfers zijn *niet* begrepen de heerendiensten ten behoeve van het Gouvernement gepresteerd door de opgezetenen van de particuliere landen in de gewesten Bantam en Batavia, ten getale van 969 287 dagdiensten, tegen 1 381 069 in 1895 in Batavia alleen.

[3]) Ingevolge datzelfde Staatsblad, nader vermeld in het verslag van 1895 (blz. 99), trad met 1 Januari 1896 ook nog in eenige andere gewesten of gedeelten van gewesten eene vermindering van heerendiensten in werking.

opzichte van den arbeid aan de wegen) betreft, door scherpere contrôle ook meer betrouwbare cijfers omtrent het aantal werkelijk gepresteerde dagdiensten werden verkregen. Bovendien moest in Kadoe ten behoeve van de Progo-leiding, waarin herhaaldelijk aardstortingen voorkwamen, veel van de heerendienstplichtigen worden gevergd. De meerdere dienstprestatie in Bagelen werd noodig bevonden voor het verzamelen van grind. Eenige te begrinden wegen aldaar bleken namelijk eene grootere lengte te hebben dan waarop was gerekend, terwijl andere niet voldoende waren begrind en weder andere, welke tot dusver niet begrind waren, van zoodanige verharding in 1896 werden voorzien. Wat eindelijk Pekalongan betreft, was de grootere dienstprestatie toe te schrijven aan het feit dat in 1896 de wegen meer onderhoud vereischten dan in 1895, toen men de werkzaamheden tot het strikt noodige had beperkt.

Ten aanzien van de gewesten waar de in heerendienst te verrichten werkzaamheden in 1896 van minder omvang waren dan in 1895, blijkt dat, behalve de langdurige droogte, waardoor mindere beschadiging aan wegen, dammen, enz. voorkwam, verschillende andere omstandigheden tot mindere dienstprestatie hebben medegewerkt. Zoo o. a. in de afdeeling Bandong der residentie Preanger Regentschappen de goede toestand der wegen, die na de in 1895 plaats gehad hebbende zware begrinding, in het afgeloopen jaar weinig onderhoud noodig hadden, terwijl in het geheele gewest beperking van diensten werd bevorderd door voortdurende contrôle van de Europeesche en inlandsche bestuursambtenaren en door de hand te houden aan het beginsel om de werkzaamheden te doen verrichten onder toezicht van een der leden van het betrokken dessabestuur; in Tagal het strenger toezicht van de districts- en onderdistrictshoofden; in de afdeeling Sidajoe der residentie Soerabaija de omstandigheid dat het verzamelen van verhardingsmateriaal ten behoeve van het onderhoud der wegen nagenoeg geheel achterwege kon blijven, aangezien gebruik kon worden gemaakt van den reeds in het voorafgegane jaar verzamelden voorraad; in de afdeeling Kraksaän der residentie Probolinggo het niet begrinden van een groot deel der wegen, zoowel ten gevolge van den aanleg van de stoomtram Probolinggo—Paiton, als omdat de wegen zoogoed als niet hadden geleden. De betrekkelijk belangrijke vermindering van het aantal dagdiensten voor het bezetten van wachthuizen in de Preanger Regentschappen (116 502 in 1896, tegen 134 030 in 1895) was een gevolg van de indienststelling van tijdelijk politiepersoneel tot tegengang van den koffiesluikhandel tusschen genoemde residentie en Krawang, waardoor de bevolking kon worden ontheven van de bezetting van een groot aantal wachthuizen op de grenzen dier gewesten.

Aangaande de voor de Preanger Regentschappen geldende werkregeling (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4656) wordt in het gewestelijk verslag gezegd dat de bijhouding van de voorgeschreven registers nog voortdurend moest worden gecontròleerd, daar vele inlandsche ambtenaren en dessahoofden daarvan nog niet volkomen op de hoogte bleken. In de afdeeling Tjiringin der residentie Bantam, waar in 1895 bedoelde werkregeling was nagevolgd, voldeed de proef niet; het bezwaar scheen hierin gelegen dat luie personen gelegenheid vonden om hunne taak op de schouders van anderen te schuiven zonder dat men dit wist te voorkomen. Op verzoek van de bevolking zelve is de regeling dan ook niet verder toegepast. Daarentegen wordt uit Tagal gemeld dat in één dessa van de afdeeling Brebes de bedoelde werkregeling mede reeds in 1895 in practijk was gebracht en dat op grond van hare bevredigende werking de proef in 1896 tot eenige andere dessa's aldaar werd uitgestrekt. Eene bij residentsbesluit van 4 October 1895 voor de residentie Kediri vastgestelde werkregeling gaf volgens het gewestelijk verslag aanvankelijk reeds gewenschte uitkomsten, hoewel zij nog niet ten volle kon worden toegepast. Over het algemeen betoonde de bevolking zich er mede ingenomen, omdat de opvolging er van leidde tot betere verdeeling en daardoor tot verlichting van diensten, en tot wegneming van misbruiken van de zijde der dessahoofden. Ten aanzien van Soerabaija wordt bericht dat in de afdeelingen Modjokerto en Sidoardjo ter besparing van arbeid, in overeenstemming met de belanghebbenden, het gewoon onderhoud der wegen werd opgedragen aan vaste wegwerkers (glidigs), welke maatregel in de afdeeling Soerabaija toepassing vond ten opzichte van den weg van Kalianak naar Kalitangi.

Andere maatregelen, die invloed hadden op de te presteeren heerendiensttaak, bestonden in het opdragen van een deel van het wegen-onderhoud, inzonderheid op de hoofdplaatsen, aan dwangarbeiders of politioneel gestraften, zoomede in het doen uitvoeren — waar de omstandigheden der bevolking dit wenschelijk maakten — van sommige werken voor verbetering of aanleg van wegen en waterleidingen hetzij tegen geldelijke tegemoetkoming der dienstplichtigen, hetzij in daghuur, een en ander ten laste van het excedent van het hoofdgeld.

Plaatsvervanging en afkoop van heerendiensten, vooral van de wachtdiensten, hadden ook in 1896 weder veelvuldig plaats.

Ter zake van onwettige vordering van heerendiensten werden eenige dessahoofden in Cheribon en Madioen uit hunne betrekking ontslagen. In de afdeeling Panaroekan der residentie Bezoeki werd één geval van onwettige vordering van heerendienst geconstateerd, begaan door een inlandsch ambtenaar van lagen rang.

Omtrent de werking van de bij residentsbesluit vastgestelde en op ongeregelde tijden door de besturende ambtenaren gecontròleerde regelingen betreffende de pantjèn- en de dessapolitiediensten werden alleen door de residenten van Pasoeroean en Bezoeki mededeelingen verstrekt, waaruit blijkt dat de voor die gewesten uitgevaardigde regelingen over 't algemeen goed blijven voldoen. In eerstgenoemde residentie kwam willekeurig ingrijpen in de getroffen maatregelen van de zijde der dessabestuurders slechts bij uitzondering voor, terwijl in Bezoeki de pantjèndiensten nu en dan aanleiding gaven tot klachten, waarvan de juistheid echter niet altijd kon worden geconstateerd.

Overigens is ten aanzien van de pantjèndiensten nog gemeld dat zij veelvuldig werden afgekocht en door plaatsvervangers verricht. Per jaar werd daarvoor betaald o. a. in Tagal f 10 à f 15, in Japara f 10 à f 12, in Bezoeki f 2 à f 2,50 en op Madura f 0,50 à f 3. In Bezoeki gold afkoop van anggoeran-diensten (zie het verslag van 1892, bijlage Q, blz. 30) soms f 10 à f 15 of eene daarmede gelijk te stellen hoeveelheid padi; in de armere dessa's bedroeg dit echter f 5, te voldoen in djagong.

De aanslag van de heerendienstplichtige bevolking in de gouvernementslanden op Java (de particuliere landerijen uitgezonderd) en op Madura in het laatstelijk bij Indisch Staatsblad 1893 n°s. 68 en 186 geregelde hoofdgeld, in 1882 ingevoerd als equivalent voor de toen en later afgeschafte heerendiensten [1]), bedroeg in 1896 f 3 103 301, welk bedrag nog vóór het einde des jaars zoogoed als geheel werd aangezuiverd. Als zuiver beschikbaar wordt dan ook opgegeven f 2 855 037, zijnde het volle bedrag van den aanslag na aftrekking van de aan de dessahoofden toekomende 8 pct. collecteloon. En van laatstgenoemde som werd uitgegeven (of toegestaan), nagenoeg uitsluitend voor het doen verrichten in vrijen arbeid van de in 1882 en later definitief afgeschafte diensten (verg. de uitvoerige specificatie in bijlage O hierachter), f 2 466 323, zoodat overbleef f 388 714. Laatstbedoeld bedrag en de bij de begrooting van 1896 (art. 120), uit de overschotten van het hoofdgeld van vroegere jaren, beschikbaar gestelde som van f 400 000 werden in de eerste plaats weder aangewend, evenals reeds sedert 1886 gebruikelijk was, voor het doen verrichten in vrijen arbeid, daar waar deze diensten nog niet formeel afgeschaft waren, van den koeliearbeid aan bruggen en duikers in zoogenaamde heerendienstwegen buiten de hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen. Voor dat doel werd beschikt over eene som van f 100 128 (zie de kolommen 24 en 25 van bijlage O), terwijl uit het samengevat bedrag van f 388 714 en f 400 000 al verder werden gekweten de koelieloonen, ad f 191 563, voor werken aan wegen, dijken, enz., welker uitvoering, in stede van in heerendienst, telkens bij speciale beschikkingen in daghuur was toegestaan, zoomede de geldelijke tegemoetkoming in bijzondere omstandigheden verleend aan tewerkgestelde heerendienstplichtigen.

Van de bij art. 4 der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1893 n°. 68 den Gouverneur-Generaal voorbehouden bevoegdheid om van het in eenig gewest of gedeelte daarvan op te brengen totaal bedrag aan hoofdgeld over de daartoe behoorende districten, onderdistricten of dessa's, in verband met het verschil in welvarendheid, een nadere omslag toe te staan, werd ook in 1896 geen gebruik gemaakt. Daarentegen ging in sommige streken de bevolking weder over tot eene nadere repartitie van den dessa-aanslag onder de hoofdgeldplichtigen in de dessa (zie art. 7 van de aangehaalde ordonnantie). Dit laatste was in 1896

[1]) Ofschoon in de residentie Batavia de gewoonlijk onder den naam van Bloeboer aangeduide onderdistricten Pledang en Bondongan der afdeeling Buitenzorg niet als particuliere landen zijn aan te merken en dan ook onder de heerendienstregelingen vallen (zie het in 't vorig verslag, blz. 81, besproken Indisch Staatsblad 1896 n°. 15), wordt daar toch het hierbedoelde hoofdgeld niet geheven, omdat de heerendiensten, waarvoor dit als equivalent werd ingevoerd, op Bloeboer niet of niet meer bestonden.

het geval in de afdeelingen Kendal der residentie Samarang (met uitzondering van het district Bodja) en Sidoardjo der residentie Soerabaija, zoomede in een aantal dessa's van de residentie Pasoeroean en van de afdeeling Magelang (Kadoe).

Door één dessahoofd in Japara werd een gering bedrag van het door hem geïnde hoofdgeld verduisterd, welk bedrag niet meer kon worden ingevorderd, daar de schuldige zich uit de voeten had gemaakt en zijne familie niet in staat bleek om de som bij te passen. Voorts werd nog geconstateerd dat in één dessa van de afdeeling Soemedang (Preanger Regentschappen) het dessahoofd ten eigen bate meer hoofdgeld had geïnd dan de aanslag bedroeg.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Voor zoover omtrent het aantal heerendienstplichtigen in de buitenbezittingen en omtrent den aard en den omvang van den door hen gepresteerden arbeid over 1896 cijfers zijn geleverd, vindt men die gegevens, uitgenomen de cijfers betreffende de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, welke hier beter op hun plaats schenen, in bijlage P hierachter. Voorts zij er weder aan herinnerd dat in sommige buitenbezittingen, namelijk in de residentiën Riouw en onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, Ternate en Timor, zoomede in de afdeeling Banda der residentie Amboina, van de bevolking geene heerendiensten gevorderd worden, anders dan ingeval zulks tot wering van algemeene rampen, dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk noodig mocht zijn, zoodat dan ook over bedoelde streken in deze paragraaf niet wordt gehandeld.

Sumatra's Westkust. Alleen nopens den voor sommige algemeene diensten in dit gouvernement gevorderden heerendienstplichtigen arbeid zijn numerieke opgaven ontvangen (verg. de aangehaalde bijlage P) en deze wijzen zoowel voor de Padangsche Beneden- en Bovenlanden als voor Tapanoli op de prestatie gedurende 1896 van een niet onbelangrijk kleiner aantal dagdiensten dan in 1895, namelijk gemiddeld slechts 13 à 14 per heerendienstplichtige, tegen 16 à 17 in 1895. Nopens de verrichte bijzondere diensten is alleen gemeld dat vooral ter zake van deze soort van heerendiensten veelvuldig van plaatsvervanging werd gebruik gemaakt, en wel tegen een loon van f 2 à f 4 per week; in enkele gevallen werd zelfs meer betaald.

Met de onderzoekingen ter voorbereiding van eene definitieve heerendienstregeling voor dit gouvernement bleef nog één controleur werkzaam, ter beëindiging van die taak in de Padangsche Bovenlanden (verg. vorig verslag, blz. 84). De rapporten nopens het afgeloopen onderzoek in de Padangsche Benedenlanden en Tapanoli waren bij den gewestelijken gouverneur in behandeling.

Benkoelen. Ingevolge het bepaalde bij art. 57, 2de lid, van het Regeeringsreglement kwam bij ordonnantie van 27 December 1896 (Indisch Staatsblad n°. 262) de eerste vijfjaarlijksche herziening van de op 1 Januari 1892 voor dit gewest in werking getreden heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1891 n°. 170) tot stand. Behoudens enkele wijzigingen van ondergeschikten aard, bepalen zich de verschillen met de tot dusver toegepaste regeling tot de volgende. Onder de van het verrichten van heerendiensten vrijgestelden zijn thans ook opgenomen de zonen van in functie zijnde marga- en zelfstandige passarhoofden, zoomede de oudste zoon van een doesoen- of van een niet zelfstandig passarhoofd, waardoor een reeds sedert lang bestaand gebruik werd gewettigd. Ten opzichte van de verschillende categorieën van diensten is, naast het aanleggen en onderhouden van groote wegen en de daarin gelegen bruggen, duidelijkheidshalve ook genoemd het herstellen daarvan, terwijl om dezelfde reden nevens de bruggen, gelijk elders, ook de duikers vermeld zijn. Daarentegen is de vroegere onderscheiding van de groote wegen in post- en binnenwegen vervallen, daar in Benkoelen voor deze onderscheiding geen aanleiding bestaat. Voorts is thans het vervoer der goederen van in dienst reizende landsdienaren uitdrukkelijk in de regeling genoemd. Eindelijk is weggelaten de bepaling dat de heerendienstplichtige, voor zooveel zulks doenlijk en wenschelijk is, elke maand drie of vier dagen zal uitkomen, omdat het in Benkoelen dikwijls onvermijdelijk is de heerendienstplichtigen op zoodanigen afstand van hunne woning te werk te stellen, dat zij bij het werk moeten overnachten, en het derhalve in hun belang is niet elke maand, maar slechts een paar maal in het jaar uit te komen en alsdan gedurende langeren tijd aan het werk te blijven, waardoor zij minder tijd verliezen met heen en weer trekken en minder aan hunne landbouwwerkzaamheden onttrokken worden. Tegelijk met de nieuwe ordonnantie werden bij gouvernementsbesluit van 27 December 1896 n°. 5 nieuwe voorschriften tot uitvoering uitgevaardigd, welke zooveel mogelijk zijn ingericht op den voet van de voor de Minahassa (residentie Menado) vastgestelde (verg. het verslag van 1895, blz. 102). Alleen is daarbij nog de bepaling opgenomen, dat het voor de bruggen benoodigde hout in vrijen arbeid behoort te worden gekapt en gesleept, of, voor zoover dat niet mogelijk is, in heerendienst tegen uitkeering aan de betrokken heerendienstplichtigen van een in ieder geval te bepalen prijs voor de door hen te leveren houtwerken. Het scheen toch, bij de meestal verwijderde ligging der bosschen, onbillijk bedoelden arbeid onbeloond te laten, hetgeen dan ook in den laatsten tijd geen gewoonte meer was.

Volgens de gehouden aanteekeningen van de door de inlandsche bevolking verrichte heerendiensten bedroeg het aantal gedurende 1896 gepresteerde dagdiensten in sommige afdeelingen van het gewest meer, in andere minder dan in 1895, doch het gezamenlijk totaal liep weinig uiteen: tegen 923 525 in 1895, bedroeg het in 1896 927 550, zijnde respectievelijk 634 423 en 612 926 beneden het vorderbare maximum. Door de inlandsche bevolking ter hoofdplaats, die van de voornaamste diensten (die ten behoeve van het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen) is vrijgesteld, omdat zij, in stede daarvan (zie Indisch Staatsblad 1874 n°. 276, juncto 1876 n°. 58), f 2 per jaar en per heerendienstplichtige aan belasting heeft op te brengen, werden slechts 1110 dagdiensten in heerendienst verricht (in 1895 1003), enkel voor transportdiensten.

In het verslag van 1895 (blz. 101) werd reeds gewezen op de minder gunstige uitkomsten van de bedoelde belasting, niet alleen door het minder vlot aanzuiveren daarvan, maar ook doordien voor het gewone onderhoud van de wegen ter hoofdplaats Benkoelen elk jaar meer moet worden uitgegeven dan uit de opbrengst der belasting kan bestreden worden. [1]) Er is over gedacht aan deze bezwaren tegemoet te komen door voor de inlandsche bevolking te Benkoelen de verplichting om de belasting op te brengen facultatief te stellen, m. a. w. haar vrij te laten om òf de f 2 per jaar en per heerendienstplichtige te betalen, òf aan de wegen te werken, doch van dit denkbeeld is afgezien, omdat het intrekken van de eenmaal bestaande vrijstelling van den heerendienst-arbeid, waarvoor de belasting als equivalent strekt, zich niet verdraagt met den in art. 57 van het Regeeringsreglement gestelden eisch van trapsgewijze vermindering van de persoonlijke diensten der inboorlingen. Onder deze omstandigheden heeft de Indische Regeering gemeend zich voorshands te kunnen bepalen tot het beramen van maatregelen, waardoor de geregelde aanzuivering der belasting in het vervolg zou kunnen worden bevorderd. Omtrent dit punt werd, voor zooveel hier te lande blijkt, nog advies ingewacht van den directeur van financiën.

In het belang van den landbouw der bevolking werd in een paar afdeelingen tijdelijk de heerendiensttaak eenigermate verlicht, terwijl in eene andere afdeeling een deel van den heerendienstarbeid verricht werd door veroordeelden tot dwangarbeid. Aan de heerendienstplichtigen, die in de afdeeling Ommelanden van Benkoelen waren te werk gesteld aan de verbetering van den bergweg naar Kepahiang, werd, evenals in 1895, eene tegemoetkoming van f 0,15 per man en per dag uitgekeerd.

Plaatsvervanging kwam veelvuldig voor en werd in den regel betaald met f 0,40 per dagdienst of f 1 à f 2 voor elke beurt waarop de heerendienstplichtige moest uitkomen voor het herstel of onderhoud van den weg; in de afdeeling Kroë klom laatstbedoeld bedrag echter somtijds tot f 5. Om misbruiken te voorkomen, werd het innen van de afkoopsommen door de betrokken hoofden verboden, zoodat hij die zich laat vervangen zelf het geld den remplaçant moet ter hand stellen.

In het eenige gerapporteerde geval van onwettige vordering van heerendiensten moest de daarvan verdachte, de depati van Toemboek Tebing (afdeeling Manna), wegens gebrek aan bewijs worden vrijgesproken.

---

[1]) Ook de vreemde oosterlingen te Benkoelen vallen in deze belasting, tegen vrijstelling van het onderhoud van wegen en bruggen in hunne eigen wijken. Voor beide categorieën van belastingschuldigen te zamen beliep de aanslag over 1896 f 2540, terwijl geïnd werd, voor een groot deel aan achterstand en boeten over vorige jaren, f 2790.

Echter werd in 1896 voor het onderhoud van de wegen te Benkoelen, niettegenstaande dagelijks nog een 40 tal veroordeelden tot dwangarbeid en politioneel gestraften daaraan medehielpen, besteed f 8850.

Nalatigheid in het verrichten van heerendiensten kwam nogal eens voor. Hoewel de toepassing van de daarop gestelde straffen meestal voldoende bleek om de onwilligen tot hun plicht te brengen, wisten zich toch velen aan het presteeren der heerendiensten te onttrekken door zich naar Sumatra's Westkust en Palembang te begeven en daar eenigen tijd te verblijven.

Wat de in dit gewest gevorderde gemeentediensten betreft, deze bestaan ter hoofdplaats Benkoelen in wachtdiensten en elders in het gewest in het bedienen van de overvaarten, het bewaken van pasanggrahans, het doen van doesoenen passar-wachtdiensten, het doen van diensten bij de hoofden, het onderhouden van marga-wegen en van de daarin gelegen bruggen en duikers, zoomede het aanleggen van dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen ten dienste van den landbouw, terwijl zij, die doesoen- en passar-wachtdiensten verrichten, tevens zijn belast met het overbrengen van dienstbrieven van de afdeelingshoofdplaats naar de doesoens en tusschen de doesoens onderling.

Lampongsche Districten. Aangezien de heerendienstregeling voor dit gewest (Indisch Staatsblad 1892 n°. 39), welke met 1 April 1892 in werking trad en derhalve, met het oog op het bepaalde bij art. 57, 2de lid, van het Regeeringsreglement, vóór dien datum van het jaar 1897 moest worden herzien, over 't algemeen goed bleek te voldoen, en aan vermindering van de heerendiensten niet kon worden gedacht zonder het algemeen belang te schaden, ook omdat, bij de weinige geneigdheid van den Lamponger om uit eigen beweging te arbeiden, het zeer bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk zou zijn in het noodzakelijk te verrichten werk, vooral dat aan de nog in onvoldoenden toestand verkeerende wegen en bruggen, door vrije koelies te voorzien, is bij gouvernementsbesluit van 10 Maart 1897 n°. 10 de bestaande regeling gehandhaafd; alleen is bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1897 n°. 93 het bepaalde betreffende de vrijstelling van bij particulieren in dienst zijnde inlanders eenigszins verduidelijkt, terwijl de in 1892 vastgestelde voorschriften tot uitvoering van de heerendienstregeling (zie n°. 4661 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) zijn vervangen door nieuwe, insgelijks, evenals die voor Benkoelen (zie hiervóór), ingericht op den voet van de voor de Minahassa geldende.

Blijkens de gehouden aanteekeningen werden in 1896 in de Lampongsche Districten 739 388 dagdiensten in heerendienst gepresteerd, tegen 668 343 in 1895. In één der afdeelingen (Sekampong) konden minder diensten dan in 1895 worden gevorderd, doch in de andere was de dienstprestatie grooter dan toen, terwijl in de afdeeling Ommelanden van Telok Betong, ten gevolge van het vele onderhoud dat de wegen behoefden, het als maximum vorderbare aantal dagdiensten moest gepresteerd worden. In de vijf andere afdeelingen en ter hoofdplaats bleef de dienstprestatie 234 442 dagdiensten beneden het maximum.

Behalve voor het werk aan wegen (in één afdeeling ook aan een der waterwegen), bruggen en duikers zijn overigens alleen heerendiensten verschuldigd voor het vervoer van gouvernementsgoederen en gelden en van gouvernementsreizigers. Deze transporten, waarvoor over het algemeen de heerendienstplichtigen — en dan tegen betaling — slechts hebben op te komen in bepaalde gevallen, waren in 1896 door bijzondere oorzaken (o. a. moest vervoerd worden het benoodigde voor de inrichting van een tiental nieuwe pasanggrahans in de binnenlanden) drukker dan in 1895. Zij vorderden 17 696 dagdiensten, zijnde ruim 10 000 meer dan in 1895. Het tot dusver ontbrekende reglement op het gebruik van heerendienstplichtigen voor het vervoer van landsgoederen en gelden (verg. blz. 84 van het vorig verslag) kwam tot stand bij gouvernementsbesluit van 16 Augustus 1896 n°. 8 (Indisch Staatsblad n°. 153). Daarbij is nu voorgeschreven dat de heerendienstplichtigen voor dat vervoer eene betaling genieten van f 0,03 per paal en per man, terwijl van hunne diensten slechts dan gebruik mag worden gemaakt, indien het vervoer niet is uitbesteed of wanneer geen particuliere transportmiddelen te verkrijgen zijn voor denzelfden of voor minderen prijs dan aan de heerendienstplichtigen wordt betaald. Voor de triangulatie-brigade moesten, in verband met het bepaalde bij gouvernementsbesluit van 9 November 1874 n°. 3 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2842), herhaaldelijk heerendienstplichtigen worden beschikbaar gesteld, daar geen — of slechts tegen buitensporige prijzen — vrije koelies te bekomen waren. Aan die heerendienstplichtigen werd echter f 0,50 per man daags, benevens voeding toegekend.

Tewerkstelling van heerendienstplichtigen op grooteren dan den maximum-afstand van 12 paal van hunne woningen was alleen noodig voor de kampongs Mataram Oedik en Telok Dalem in de afdeeling Sepoetih, aan welke kampongs, respectievelijk 25 en 20 palen van den grooten weg gelegen, een klein gedeelte van dien weg in onderhoud moest worden gegeven.

Van plaatsvervanging werd, zooals gewoonlijk, weder door handelaren en gegoede lieden gebruik gemaakt. Enkele malen — meestal wanneer verhardingsmateriaal voor de wegen moest worden verzameld — kwam het voor, vooral op de gewestelijke hoofdplaats, dat heerendienstplichtigen hunne taak door gehuurde werklieden lieten vervullen dan wel aan anderen uitbesteedden, waarvoor f 0,50 à f 1 per dag werd betaald.

Onwettige vordering van heerendiensten kwam niet ter kennis van het bestuur.

Wegens nalatigheid in het verrichten van heerendiensten werden in 1896 1184 personen gestraft. Luiheid was in den regel de oorzaak van het verzuim.

De gemeentediensten bepaalden zich tot het begaanbaar houden van de kleinere binnenwegen en van de bosch- en voetpaden, welke als verbinding dienen tusschen de kampongs onderling en van deze met de grootere wegen; het schoonhouden van de kampongs; het verrichten van wachtdiensten; het opbrengen van arrestanten uit de kampongs naar de afdeelingshoofdplaatsen en het snijden van gras voor de paarden van de op tournée zijnde bestuursambtenaren. Laatstgenoemde dienst geschiedde echter tegen betaling.

Palembang. Het aantal heerendienstplichtigen in deze residentie bedroeg in 1896 127 922, doch omtrent den omvang van den door hen gepresteerden arbeid werden geene opgaven ontvangen.

Ter hoofdplaats Palembang werden in 1896 13 259 personen (inlanders en met hen gelijkgestelden) aangeslagen in de bij Indisch Staatsblad 1877 n°. 198 bedoelde belasting van f 3 per hoofd 's jaars, als equivalent voor de vrijstelling van heerendiensten ten behoeve van den aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 39 777, waarvan op het einde des jaars geïnd was f 34 722, terwijl gedurende de maand Januari 1897 nog f 504 werd aangezuiverd. De achterstand van 1891 werd geheel afgeschreven, terwijl in mindering van dien over 1892—1895 gedurende 1896 werd ontvangen f 3276 en in Januari 1897 f 174.

De nadere plaatselijke onderzoekingen ten behoeve van de samenstelling van eene definitieve heerendienstregeling voor dit gewest, ter vervanging van de voorloopige in Indisch Staatsblad 1878 n°. 33, waren tijdens de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor deze paragraaf nog niet beëindigd.

Banka en onderhoorigheden. De met 1 Januari 1892 voor dit gewest in werking getreden heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1891 n°. 171), en welke dus ingevolge het bepaalde bij art. 57, 2de lid, van het Regeeringsreglement, vóór den afloop van het vijfjarig tijdvak 1892—1896 moest worden herzien, werd, ook wat de voorschriften ter uitvoering betreft, onveranderd gehandhaafd (gouvernementsbesluit dd. 24 November 1896 n°. 16), aangezien bedoelde regeling in de practijk bevredigend werkte, en volkomen passend kon worden geacht voor de bestaande toestanden in het gewest. Intusschen werd den resident opgedragen voor het met 1 Januari 1897 aangevangen vijfjaarlijksche tijdvak nieuwe heerendienstleggers te doen opmaken.

Volgens de gehouden aanteekeningen werden in 1896 in heerendienst gevorderd 299 773 dagdiensten, tegen 304 577 in 1895, of respectievelijk 27 en 27 à 28 per dienstplichtige. Van het vastgestelde maximum bleef in 1895 over 156 247, doch in 1896 over 166 175 dagdiensten onbeschikt. Ten gevolge van zware herstellingen en verbeteringen aan de wegen in de districten Blinjoe en Pangkalpinang moesten in 1896 belangrijk meer dagdiensten ten behoeve van de wegen worden verricht dan in het voorafgegane jaar (met inbegrip van die voor het gewoon onderhoud 75 918, tegen in 1895 57 756). Van de in Februari 1896 beschikbaar gestelde som van f 2000 voor geldelijke tegemoetkoming aan de heerendienstplichtigen, belast met het verbeteren van de wegen in de districten Muntok en Djeboes en van een gedeelte van den grooten weg van Blinjoe naar Soengeiliat, werd slechts f 700 verbruikt, doch het restant zou voor gelijk doel in 1897 mogen worden aangewend. Ten einde de transportdiensten, welke echter niet dan tegen betaling worden verricht, te verlichten, geschiedde het vervoer van 's lands goederen en gelden zooveel mogelijk over zee.

Remplaceering en afkoop van heerendiensten kwamen veel

voor. Waar het arbeid aan de wegen gold, ontvingen plaatsvervangers gewoonlijk f 0,60 à f 0,80 daags, terwijl transportdiensten gemeenlijk voor f 0,10 per paal werden afgekocht.

Gevallen van nalatigheid of onwil in het verrichten van heerendiensten kwamen zelden voor: misbruiken ter zake werden niet geconstateerd.

De gemeentediensten in dit gewest, waarvoor door de meergegoeden, zoo inlanders als Chineezen en Arabieren, meestal plaatsvervangers worden gesteld, bestaan hoofdzakelijk in het betrekken van wachten.

Billiton. Terwijl het aantal heerendienstplichtigen iets grooter was (7213 tegen 6831 in 1895), werden gedurende 1896 in dit gewest, op den voet der regeling in Indisch Staatsblad 1894 n°. 186, slechts 22 580 dagdiensten in heerendienst gepresteerd, namelijk 13 074 voor het gewoon onderhoud van wegen, bruggen en duikers en 9506 voor het overbrengen van brieven, tegen respectievelijk 31 591 en 21 290 in het voorafgegane jaar. Dat in 1896 zooveel minder diensten gevorderd werden voor het vervoer van de post (van de gewestelijke hoofdplaats naar de districtshoofdplaatsen) was het gevolg van eene doelmatiger regeling. Ten dienste van het vervoer van landsgoederen en reizigers behoefden geen heerendienstplichtigen te worden opgeroepen.

Nalatigheid of onwil in het verrichten van heerendiensten kwam niet voor.

Voor het doen van wachtdiensten (in gemeentelijken dienst) werden 58 200 dagdiensten gepresteerd.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Omtrent de in 1896 in dit gewest gepresteerde heerendiensten zijn de volgende opgaven ontvangen.

AFDEELINGEN.	Beschikbaar aantal heeren-dienst-plichtigen.	Aantal heerendienstplichtigen in 1896 gemiddeld dagelijks opgekomen:	
		in betaalden heerendienst *a*)	in onbetaalden heerendienst. *b*)
Bandjermasin en Ommelanden . .	8 771	10	203
Amoenthai	79 023	20	1518
Doesoenlanden	5 071	2	14
Dajaklanden	2 971	21	13
Martapoera	21 075	8	516
Sampit	2 724	—	5
Totalen . . .	121 638	61	2299

a) Voor het overbrengen van landsdienaren, goederen en gelden.

b) Voor het onderhouden van wegen en bruggen, het bezetten van wachthuizen en het doen van rondediensten.

Tot afschaffing van de ingevolge de voorloopige heerendienstregeling in Indisch Staatsblad 1879 n°. 92 erkende diensten bij sommige inlandsche hoofden (de zoogenaamde kemitdiensten), waarmede zal moeten samengaan eene verhooging van de inkomsten der betrokken districtshoofden, djaksa's en geestelijken (zie blz. 82 van het verslag van 1894), worden voorstellen gedaan bij de Indische begrooting voor 1898. Eerst nadat te dien aanzien eene beslissing zal zijn genomen, kan worden overgegaan tot eene definitieve heerendienstregeling voor dit gewest.

Celebes en onderhoorigheden. Werden volgens de aanteekeningen over 1895 voor het verrichten van de heerendiensttaak in dit gewest 617 290 dagdiensten gevorderd, welke opgaaf echter, naar thans gemeld wordt, niet als volledig was te beschouwen, in 1896 klom het cijfer, dat gezegd wordt op meer volledige gegevens te berusten, tot 756 473. Daar het vorderbare maximumaantal diensten, volgens de heerendienstleggers, in 1895 3 648 204 en in 1896 3 639 930 dagdiensten beliep, was derhalve de dienstprestatie betrekkelijk gering.

Moeielijkheden in de toepassing van de voor dit gewest vigeerende heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1891 n°. 113 en n°. 4658 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) werden niet ondervonden. Onwettige vordering van heerendiensten kwam niet aan het licht, terwijl gevallen van nalatigheid en verzuim in het verrichten van heerendiensten slechts enkele malen voorkwamen.

Van plaatsvervanging werd alleen gebruik gemaakt bij het bezetten van wachthuizen en het doen van nachtelijke rondes, waarvoor f 0,25 à f 0,50 per man en per nacht werd betaald.

Door het hoofd van gewestelijk bestuur werden nadere voorstellen ingediend met betrekking tot eene herziening van de bestaande heerendienstregeling (verg. vorig verslag, blz. 84 85), welke voorstellen, tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor deze paragraaf, bij den directeur van binnenlandsch bestuur in behandeling waren.

Ten aanzien van de ter hootdplaats Makasser geheven wordende belasting van f 5 per hoofd en per jaar ter vervanging van de verplichte diensten, wordt gemeld dat, met het oog op de zeer vlottende bevolking, de inning der belasting moeielijkheden oplevert. De aanslag over 1896 beliep f 18 765, terwijl, volgens de boekingen ten dienste van het departement van financiën, over gemeld dienstjaar, ten deele ook aan achterstand over vorige jaren, ontvangen werd f 18 078.

Menado. Volgens de gehouden aanteekeningen werden in 1896 in heerendienst gepresteerd: in de Minahassa 514 314 en in de afdeeling Gorontalo 56 784 dagdiensten, zijnde respectievelijk 28 503 en 15 770 minder dan in 1895. Bij de toepassing van de heerendienstregelingen (Indisch Staatsblad 1894 n°. 168 [1]) en 1895 n°. 95) werden geene moeielijkheden ondervonden. De controle-registers — zoo wordt uit de Minahassa gemeld — worden geregeld bijgehouden, en zoowel door de controleurs als door de districtshoofden herhaaldelijk, vooral ook bij verhuizing, vergeleken met de biljetten waarop de dienstplichtigen hebben aanteekening te houden van elken door hen in heerendienst verrichten dagdienst (verg. het verslag van 1895, blz. 102).

Tot tewerkstelling van heerendienstplichtigen op grooteren afstand dan den maximum-afstand van 8 paal van hunne woonplaatsen moest worden overgegaan ten behoeve van werkzaamheden aan een tweetal wegen in de Minahassa en van één weg in de afdeeling Gorontalo. In de tot de Minahassa behoorende afdeeling Tondano werd in één district (Tondano-Toulimambot) voor het gewoon onderhoud van de wegen eene proef genomen met eene wijze van werken, eenigszins overeenkomende met de voor de Preanger Regentschappen vastgestelde werkregeling (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4656). De heerendienstplichtigen van elke negorij werden namelijk in twaalf groepen verdeeld, welke beurtelings gedurende één maand van het jaar voor het aan de negorij toegewezen weggedeelte hadden te zorgen, zoodat de heerendienstplichtigen telkens gedurende elf maanden vrij waren. Nadat de proef gedurende een tiental maanden had gewerkt, bleek de bedoelde werkwijze zeer in den smaak van de bevolking te vallen, waarbij intusschen in het oog dient te worden gehouden dat èn de geheerscht hebbende droogte, èn de vlakke bodemgesteldheid van dit district, ten gevolge waarvan de wegen betrekkelijk weinig te lijden hebben, er toe medewerkten om de proef te doen slagen. De hoofden der andere districten van de afdeeling Tondano bleken dan ook nog huiverig om eveneens tot de invoering van de nieuwe werkregeling over te gaan, daar zij vreesden dat de toepassing daarvan voor de hellende wegen in die districten, met het oog op de onregelmatige regens, moeielijkheden zou opleveren.

Plaatsvervanging had in de Minahassa weinig, doch in de afdeeling Gorontalo vrij menigvuldig plaats, vooral voor den arbeid aan wegen en bruggen. Gevallen van bepaalden onwil in het verrichten van heerendiensten kwamen slechts bij uitzondering voor; daarentegen moesten, wat de Minahassa betreft, verscheidene gevallen van nalatigheid gestraft worden.

Onwettige vordering van heerendienst werd niet gerapporteerd.

Tot de gemeentelijke of negorijdiensten in dit gewest worden volgens het gewoonterecht (adat kubiasaän) gerekend: herstellen en onderhouden van negorijwegen, zoomede van de daarin door de negorij aangelegde bruggen en duikers; onderhoud van negorij-begraafplaatsen; betrekken van negorijwachthuizen; opstellen van gebouwen ten behoeve van de negorij (scholen, wachthuizen, enz.); overbrengen van dienst-

[1]) De hierbedoelde, voor de Minahassa geldende, regeling werd in September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 178) aangevuld wat betreft de opsomming der van heerendienst vrijgestelden, en zulks om zoodanige vrijstelling uitdrukkelijk ook toe te kennen aan uit de Minahassa afkomstige inlanders, die, als behoord hebbende tot de in Bantam gestationneerde korpsen gewapende politiedienaren, na afloop van hunne dienstverbintenis in de Minahassa terugkeeren.

brieven van de eene negorij naar de andere; persoonlijke diensten der negorijbewoners ten behoeve van de negorijhoofden, en eindelijk kabasaran-diensten, bedoeld bij het o. a. voor de residentie Menado geldende reglement van ceremonieel en eerbewijzen in Indisch Staatsblad 1859 n°. 104*a*. Met het doel om in de negorijdiensten, voor zooveel zij ten behoeve van de negorijhoofden strekken, orde en regelmaat te brengen en ze binnen billijke grenzen te houden, was reeds vroeger, in overleg met de betrokken hoofden, door den resident eene regeling vastgesteld omtrent de samenstelling van het negorijbestuur, terwijl ook bepalingen werden gemaakt nopens de vordering der zoogenaamde pinontoldiensten (diensten ten behoeve van het negorijhoofd). Dientengevolge hebben de negorijhoofden recht op respectievelijk 1, 2, 3 of 4 pinontols per dag naar gelang het aantal hassilplichtigen der betrokken negorij bedraagt 75 of minder, 76 tot 125, 126 tot 175 en 176 of daarboven; verg. overigens het verslag van 1894, blz. 82.

Ten aanzien van de Sangi- en de Talaut-eilanden, waar, zooals mede reeds in laatstbedoeld verslag werd medegedeeld, de heerendiensten in overleg met de verschillende rijksbesturen geregeld zijn, wordt gemeld dat, in verband met den ongunstigen gezondheidstoestand van de bevolking gedurende 1896, in dat jaar minder heerendiensten werden gevorderd dan in het voorafgegane. Aanteekeningen van het aantal gepresteerde dagdiensten werden echter niet gehouden. De bestaande regeling werkt in zooverre nuttig dat daardoor de hoofden niet vrijelijk over de arbeidskrachten der bevolking kunnen beschikken, terwijl door de verbeterde middelen van verkeer te land, alle in heerendienst tot stand gekomen, het algemeen vertier gebaat is geworden. De hoofden werden voortdurend aangespoord om, door het uitoefenen van goed toezicht, zorg te dragen dat zoo min mogelijk onnoodig of nutteloos werk wordt verricht.

Amboina. Aangezien bij de in overweging genomen vijfjaarlijksche herziening van de voor dit gewest bij ordonnantie van 3 Maart 1892 (Indisch Staatsblad n°. 67) uitgevaardigde, op 1 Juni 1892 in werking getreden heerendienstregeling bleek dat vermindering van heerendiensten, bestaanbaar met het algemeen belang, niet mogelijk was en dat ook overigens geen termen aanwezig waren om òf in de regeling zelve, òf in de voorschriften ter uitvoering (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4762) eenige wijziging te brengen, is de meerbedoelde regeling voorshands onveranderd gehandhaafd (gouvernementsbesluit van 1 Juni 1897 n°. 17). Echter werd de resident aangeschreven om voor het met 1 Juni 1897 aangevangen vijfjaarlijksche tijdvak nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten te doen samenstellen.

In de verschillende afdeelingen van dit gewest, met uitzondering van de afdeeling Banda, werden, volgens de gehouden aanteekeningen, in 1896 in heerendienst 189 465 dagdiensten verricht, zijnde 30 229 meer dan in 1895, doch 411 159 beneden het vorderbare maximum. De vermeerdering in vergelijking met de dienstprestatie van 1895 was te wijten aan de omstandigheid, dat in de afdeelingen Amboina en Wahoai de verbindingswegen tusschen de negorijen en de kampongs, zoomede de in die wegen voorkomende bruggen noodzakelijk verbeterd moesten worden.

Plaatsvervanging had alleen plaats ter hoofdplaats Amboina, zoomede in de afdeeling Saparoea, en wel voor diensten ten behoeve van de wegen. Ter hoofdplaats betaalde een heerendienstplichtige f 0,40 à f 0,50 voor een afgekochten dagdienst; in Saparoea geschiedde de plaatsvervanging doorgaans door familieleden en dan zonder geldelijke betaling.

Wegens nalatigheid in het verrichten van heerendiensten moesten in 1896 41 personen worden gestraft.

De gemeentediensten, waartoe de bevolking in de residentie Amboina verplicht is, zijn omschreven in art. 153 van het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën op Amboina en onderhoorigheden (Indisch Staatsblad 1824 n°. 19*a*). Uithoofde van nalatigheid in het verrichten daarvan werden in 1896 15 personen gestraft.

Krachtens eene gewestelijke politiekeur voor de hoofdplaats Neira der afdeeling Banda, in welke afdeeling de inlandsche bevolking in gewone tijden geen heerendiensten heeft te verrichten (zie Indisch Staatsblad 1866 n°. 42), zijn alle niet-Christenen (dus ook de vreemde oosterlingen) te Neira gehouden gardoe- (wacht-)diensten te verrichten. Nu echter, ten gevolge van eene wijziging van het reglement voor de schutterijen in de residentie Amboina (Indisch Staatsblad 1897 n°. 109), de vreemde oosterlingen in de afdeeling Banda sedert 1 Juli 1897 schutterplichtig zijn, althans verplicht zijn geworden tot bijdragen aan de schutterijkas (verg. blz. 63 hiervóór), is de bedoelde politiekeur in dien zin gewijzigd (zie de Javasche Courant dd. 24 Augustus jl.) dat de gardoediensten te Neira alleen komen te rusten op de inlandsche bevolking, waartegen, gelet op het toegenomen zielental, volgens verklaring van den resident geen bezwaar bestond.

Bali en Lombok. Zoowel in de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali, als in de gouvernementsafdeeling Lombok worden de heerendiensten beheerscht door voorloopige regelingen: voor genoemde streken op Bali dagteekent de bedoelde regeling reeds van 1883 (Indisch Staatsblad 1883 n°. 38), terwijl zij voor Lombok in 1895 door den resident werd vastgesteld. Cijfers nopens den omvang der in 1896 gevorderde heerendiensten zijn niet ontvangen. In April jl. is den resident opgedragen de sedert 1894, in verband met de verwikkelingen op Lombok, in Boeleleng gestaakte onderzoekingen ter voorbereiding van eene definitieve heerendienstregeling aldaar en in Djembrana, weder te doen hervatten en wel door den hem in het belang van de landrente-aangelegenheden toegevoegden controleur.

III. Landelijke inkomsten.

§ 1. *Java en Madura.*

Landrente. Ten aanzien van de in 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 103) in beginsel aangenomen wenschelijkheid om het daarheen te leiden, dat overal waar daartegen geen plaatselijke bezwaren bestonden de aanslag van 1895, en anders die van 1896, (wat de jaarlijks beplante velden betreft) weder voor eenige jaren onveranderd zou kunnen gelden, behoudens het telken jare rekening houden met mutatiën door het belastbaar worden van nieuw ontgonnen gronden en het ophouden van de belastingplichtigheid van andere, blijkt nader dat in sommige gewesten de aanslag van 1895 der jaarlijks beplante velden voor zoodanige fixatie vatbaar was verklaard [1]), terwijl voor de overige het beter werd geacht dien van 1896 c. q. als basis van fixatie te doen dienen. In afwachting van eene beslissing omtrent de fixatie is inmiddels in 1896 de aanslag weder algemeen herzien, en wel met dezen uitslag dat het totaal van den nieuwen aanslag voor de jaarlijks beplante velden en de andere voor vast aangeslagen gronden bedroeg onzuiver f 17 730 085, zijnde f 171 403 meer dan de toen bestaande aanslag, terwijl voor de wisselvallig beplant wordende gronden de aanslag bepaald werd op f 339 414, zijnde f 4024 meer dan voor 1895. Het geheele cijfer van den bruto aanslag overtrof derhalve dat van 1895 met f 175 427 [2]). Daar echter de afschrijvingen wegens misgewas (f 696 104), de vrijstellingen wegens het onbeplant blijven van gronden (f 223 847) en de ontheffingen om buitengewone en gewichtige redenen (f 1839) gezamenlijk bedroegen f 921 790, en dus een veel hooger cijfer bereikten dan in 1895, toen een en ander respectievelijk bedroeg f 338 149, f 185 750 en f 1206, of gezamenlijk f 525 105, kwam de zuivere aanslag van 1896 ten slotte te staan op f 17 147 709, d. i. f 221 258 minder dan die van het voorafgegane jaar, welke (volgens verbeterde opgaven) beliep f 17 368 967. Al de hiervóór opgegeven sommen over 1896, zoomede de aard en de omvang der in den bestaanden aanslag gebrachte wijzigingen, zijn gewestelijk gespecificeerd in bijlage Q hierachter.

Hoewel, volgens het eenstemmig oordeel van de hoofden van gewestelijk bestuur, de aanslag van 1896 de draagkracht der bevolking niet te boven ging, viel de aanzuivering aan de bevolking toch minder gemakkelijk dan in 1895, hetgeen verband hield met de uitkomsten van den oogst, die niet zoo goed slaagde als in 1895.

Het op ult. 1896 nog onaangezuiverd bedrag beliep nochtans slechts f 27 228 (op ult. 1895 f 19 476).

Verduistering van landrentegelden door met de inning belaste dessahoofden kwam ook in 1896 meermalen voor. Aan gestadige contrôle van de zijde der besturende ambtenaren was het echter

---

[1]) Hetgeen dienaangaande in 't vorig verslag (blz. 85) is gezegd, gaf de bedoeling minder juist terug.

[2]) De cijfers over 1895, welke aan deze en de volgende berekeningen ten grondslag liggen, zijn ontleend aan verbeterde opgaven (zie de aangehaalde bijlage Q).

te danken dat in vele gevallen de schuldigen konden worden betrapt, en dit meestal tijdig genoeg om het verduisterde door henzelven of door hunne familieleden te doen bijpassen. Op ult. 1895 was echter van de door dessahoofden verduisterde gelden nog een bedrag van f 4478 niet in 's lands kas gestort. Bovendien werden nog tekorten geconstateerd in de kassen van het als hulpondercollecteur fungeerend districtshoofd van Sadjira (residentie Bantam) en van den ondercollecteur van Kraksaän (residentie Probolinggo), respectievelijk ten bedrage van f 3481 en f 4159. Het over 1896 verduisterd bedrag steeg hierdoor tot f 12118, tegen f 16030 op ult. 1895 en f 3875 bij het einde van 1894.

Zooals indertijd is medegedeeld in het verslag van 1874, blz. 80, is het in de landrente-regeling van 1872 opgenomen voorschrift dat de dessahoofden kohieren moesten aanhouden van de repartitie der landrente in hunne dessa's en dat aan elken belastingschuldige uittreksels uit die kohieren moesten worden uitgereikt, al spoedig gebleken niet wel te kunnen worden nageleefd, zoodat het in 1874 (Indisch Staatsblad n°. 65a) werd ingetrokken en den residenten vrijheid werd gelaten om, waar zij dit mogelijk achtten, door de dessahoofden van de landrente-repartitie aanteekening te doen houden op een eenvoudig ingerichten staat. In sommige gewesten of afdeelingen zijn sedert van bestuurswege van lieverlede regelingen ingevoerd, ten doel hebbende in de dessa eene beter te controleeren en voor zooveel noodig voor het gros der belastingplichtigen begrijpelijke landrente-administratie te verkrijgen, maar de gekozen contrôle-middelen bleken soms aan uitvoerbaarheid te wenschen over te laten, terwijl zij ook vaak hunne werking misten door onverschilligheid van de zijde der belastingschuldigen. Volgens de thans ontvangen berichten werd in den laatsten tijd hier en daar weder de wenschelijkheid gevoeld van het aanhouden van dessakohieren en het uitreiken van aanslagbiljetten voor den landrente-aanslag, alsmede van eene meer afdoende contrôle op de inning en de administratie dezer belasting. In verband daarmede is bij de Indische Regeering de vraag gerezen, of een terugkeer tot de voorschriften van 1872 — gewijzigd in verband met de indertijd gebleken moeielijkheden — wellicht aanbeveling kan verdienen en of het niet wenschelijk is vaste regelen aan te geven voor de wijze waarop de inning en de administratie van de landrente geregeld en gecontrôleerd behooren te worden. Bij eene gouvernements-circulaire dd. 19 December 1896 is dan ook het onderwerp opnieuw bij de gewestelijke bestuurders ter sprake gebracht, opdat, waar zulks tot hiertoe nog niet was geschied, alsnog op eene hunnerzijds uitvoerbaar geachte wijze worde beproefd het invoeren van dessakohieren, zoomede van aanslagbiljetten, en naar maatregelen omgezien om, zonder in extra-uitgaven, voor wie ook, te vervallen, eene goede administratie der landrente-gelden en eene behoorlijke contrôle op de inning en de verantwoording daarvan te bevorderen. Over twee jaren, dus vóór ult. 1898, zullen de residenten hebben te rapporteeren omtrent hetgeen nopens de besproken onderwerpen in hun gewest is verricht en e.q. de noodige voorstellen hebben te doen. Als leidraad zijn bij de circulaire verschillende wenken gegeven en is tevens de aandacht gevestigd op hetgeen hier en daar reeds in toepassing is gebracht. De circulaire beveelt den plaatselijken ambtenaren overigens nog aan: zich te overtuigen dat de repartitie van de landrente plaats heeft in overleg met de belastingschuldigen; bij voorkomende gelegenheden in de dessa's zelven onderzoek te doen naar den stand van aanzuivering der belasting; zoomede contraboeken aan te houden, waarin de over-tortingen van de dessahoofden bij den ondercollecteur worden vermeld en welke tevens kunnen dienen om de ondercollecteurs te contrôleeren. Ten opzichte van de kwijting der landrente wordt er in de circulaire op gewezen dat hier en daar daartoe ten huize van het dessahoofd de gelegenheid op vaste dagen wordt gegeven, en dat er geen bezwaar bij de Regeering bestaat dat zoodanige regeling meer algemeen worde nagevolgd, altijd wanneer het blijken mocht dat de belastingschuldigen hieraan de voorkeur geven boven het betalen op ongezette tijden al naar gelang zij geld beschikbaar hebben.

In de Preanger Regentschappen werden de onderhanden metingen en het schattingswerk ten dienste van de landrente-aangelegenheden respectievelijk door personeel van het kadaster (verg. afd. V. § 2) en door ambtenaren van het binnenlandsch bestuur voortgezet, en wel, als gevolg van de te dien aanzien aanhangig gemaakte vraag (verg. vorig verslag, blz. 85, noot 3), reeds aanvankelijk met toepassing, wat de metingen betreft, van eenige onder nadere goedkeuring der Regeering door den hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, enz., ingevoerde vereenvoudigingen, hierin bestaande dat verder nagelaten werd de uitmeting van kleine enclaves zoowel van sawahs in droge gronden en omgekeerd, als van landrenteplichtigen in niet-landrenteplichtigen grond en omgekeerd, zoomede de uitmeting van plassen te midden van sawahs gelegen; voorts van kleine leidingen en van wegen ter breedte van minder dan 2 M., in al welke details nauwkeurigheid werd overbodig geacht om te geraken tot een verdedigbaar landrente-cijfer. Terwijl bedoelde vereenvoudigingen, die eene afwijking waren van de in 1890 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4576) door de Indische Regeering goedgekeurde voorschriften tot regeling van de details der kadastrale metingen buiten hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen, goedgekeurd werden bij gouvernementsbesluit dd. 5 November 1895 n°. 4, werd, om ook langs dien weg tot besparing van tijd en kosten te geraken, voornoemde hoofdinspecteur daarbij tevens gemachtigd om in zoodanige districten der residentie Preanger Regentschappen, waar een klein aantal stukken ontgonnen grond verspreid liggen tusschen eene groote uitgestrektheid woeste gronden en het ontgonnen gedeelte onderhevig is aan voortdurende verandering van bestemming, de voor de landrente-regeling benoodigde opmeting en waardeering der bouwgronden te doen geschieden door inlandsche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur onder contrôle van de plaatselijke Europeesche ambtenaren van dien tak van dienst. Overigens werd bij diezelfde gelegenheid den directeur van binnenlandsch bestuur opgedragen door den hoofdinspecteur te doen nagaan of niet nog andere vereenvoudigingen en bezuinigingen bij de samenstelling van het landrente-kadaster in genoemde residentie zouden zijn aan te brengen, zonder het resultaat, namelijk het verkrijgen van een te verdedigen landrente-cijfer, in de waagschaal te stellen, en te dier zake te rapporteeren nadat het mogelijke der vereenvoudigingen en bezuinigingen door proeven zal zijn bewezen.[1] De reeds aangebrachte vereenvoudigingen verdragen zich geheel met de grondslagen, waarop de voor de Preanger Regentschappen uitgevaardigde nieuwe landrente-regeling berust.

Omtrent de uitvoering van die nieuwe regeling, tot stand gekomen bij de reeds in 't vorig verslag (blz. 85/86) besproken ordonnantie van 6 Juli 1896 (Indisch Staatsblad n°. 126), en ingevolge art. 20 geleidelijk districtsgewijze in toepassing te brengen, kan thans worden aangeteekend dat de nieuwe bepalingen, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 27 October 1896 n°. 19, met 1 Januari 1897, uitgenomen in de afdeelingen Soekapoera en Soekapoera Kollot, in elke der zeven overige afdeelingen van het gewest in één district zijn in werking getreden, en wel in de districten Koppo, Tjitjalengka, Maleber, Tjimahi, Tandjongsari, Tassikmalaija en Panembang. In verschillende streken van het gewest hebben dus nu de plaatselijke ambtenaren gelegenheid om zich met de nieuwe bepalingen vertrouwd te maken en de bezwaren en moeielijkheden, welke zich mochten voordoen, te leeren overwinnen, zoodat wanneer geen noemenswaardige moeielijkheden worden ondervonden, met behulp van die ambtenaren de werking der regeling in 1898 zal kunnen worden uitgebreid. Bij gouvernementsbesluit dd. 7 April 1897 n°. 19 is voorts, in voldoening aan de tweede alinea's van de artt. 8 en 9 der ordonnantie, voor de evengenoemde zeven districten bepaald: *a.* dessa's gewijze het percentage van het als landrente te betalen gedeelte van de belastbare opbrengst der sawahs, en *b.* districtsgewijze het aantal klassen, waarin de droge gronden, vischvijvers en nipabosschen voor den aanslag der belasting zullen zijn verdeeld, zoomede het in iedere klasse te betalen bedrag per bouw.

Uit de hier te lande voorhanden gegevens blijkt ten aanzien van het sub *a* bedoelde percentage dat dit voor de 177 dessa's der bedoelde zeven districten is vastgesteld op minstens 6 en hoogstens 14.5, zijnde daarbij, in opvolging van de genoemde landrente-ordonnantie, rekening gehouden èn met den oeconomischen toestand der betrokken dessa of dessa's, èn met het voorschrift dat, waar de nieuwe aanslag moet leiden tot verhooging van den bestaanden, de opklimming slechts geleidelijk is toe passen en in den regel niet meer dan 1/4 mag bedragen. De verschillende percentages, en het aantal dessa's waartoe zij

[1] Met het oog op de latere uitbreiding eventueel van de landrente-onderzoekingen over andere gewesten is sedert kort een deel der voor het binnenlandsch bestuur bestemde nieuwe ambtenaren (van de examens van 1896) in de Preanger Regentschappen gedetacheerd, ten einde zich met bedoelde onderzoekingen alvast vertrouwd te maken (verg. blz. 91/92 hiervóór.

betrekking hebben, zijn vermeld in het volgende overzicht.

Percentage.	Aantal dessa's in elk der hieronder genoemde districten waar van de belastbare opbrengst der sawahs het nevenstaande percentage als landrente is te heffen.							Totaal aantal dessa's.
	Koppo.	Tjitjalengka.	Malebar	Tjimahi.	Tandjongsari.	Tassikmalaija	Panembang.	
14.5	„	„	„	„	„	8	„	8
13.5	„	„	„	„	„	20	20	40
12.9	„	„	„	„	„	1	„	1
12.75	„	„	„	„	„	1	„	1
11.5	„	„	„	„	„	2	„	2
11	„	„	„	„	„	4	„	4
10	„	„	„	5	12	„	„	17
9.75	„	„	„	„	„	1	„	1
9.6	„	„	„	„	„	1	„	1
9.5	16	„	„	„	„	„	„	16
9	„	10	13	8	4	2	„	37
8.5	„	„	„	„	„	1	„	1
8	„	12	15	2	11	„	„	40
7.9	„	„	1	„	„	„	„	1
7.5	„	„	„	„	1	„	„	1
7	„	„	„	„	1	„	„	1
6.6	„	„	1	„	„	„	„	1
6	„	1	„	„	3	„	„	4
	16	23	30	15	32	41	20	177

De verhouding van den nieuwen tot den bestaanden aanslag der sawahs is uit de tot dusver hier te lande voorhanden gegevens niet na te gaan.

Wat de droge gronden, vischvijvers en nipabosschen betreft, deze zullen, ingevolge het bepaalde sub *b*, aldus worden aangeslagen (welke aanslag met den bestaanden geen verband behoeft te houden).

Districten.	Aantal klassen.	Landrente per bouw in de								
		1ste klasse	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse	6de klasse.	7de klasse.	8ste klasse	9de klasse.
Koppo . . .	4	f 3,50	f 2,00	f 1,50	f 0.75	„	„	„	„	„
Tjitjalengka	3	1,00	0.75	0.50	„	„	„	„	„	„
Malebar . .	5	6,00	4,00	2 00	1 00	f 0.50	„	„	„	„
Tjimahi. . .	4	2,50	1,50	1 00	0.50	„	„	„	„	„
Tandjongsari	2	0.75	0.50	„	„	„	„	„	„	„
Tassikmalaija	9	9,00	6.00	4,00	3 00	2.25	f 1.25	f 1,00	f 0,75	f 0.50
Panembang	8	6,50	5.00	3,75	2 00	1.25	0,75	0,50	0,25	„

Belasting op de vischvijvers. Met opzicht tot deze belasting, waartoe betrekking heeft Indisch Staatsblad 1893 n°. 30, wisselde in de twee jongst verloopen jaren de aanslag per gewest, in verband met veranderingen in de voor de vischteelt geëxploiteerde oppervlakte en de meerdere of mindere productiviteit der vijvers, af als volgt:

GEWESTEN.	1895.	1896.	*Aanmerkingen.*
Bantam	f 3 042	f 2 876	*a*) Dit bedrag is niet als belasting verschuldigd, maar betreft de huursommen, bedongen voor de aan het Gouvernement toebehoorende vischvijvers (eigenlijk rawa's of moerassen).
Krawang	431	101	
	a) 18 291	*a*) 20 846	
Samarang	2 754	2 008	
Japara	39 922	41 058	
Rembang	6 129	6 164	
Soerabaija	196 132	200 323	*b*) Op den aanslag in Bezoeki werd in 1896 vrijstelling verleend tot een bedrag van f 795,71⁵.
Pasoeroean	25 101	25 108	
Probolinggo . . .	6 878	7 798	
Bezoeki	8 777	*b*) 8 820	
Madura	11 651	11 659	*c*) Op ult. 1896 was nog onaangezuiverd een bedrag van f 1358,56 (in Krawang f 1355 en in Probolinggo f 3,56).
Belasting op de vischvijvers.	f 300 820	f 305 915	
Huursommen (zie noot *a*).	18 291	20 836	
Totalen. . .	f 319 111	*c*) f 326 751	

Vogelnest- en andere grotten; vindplaatsen van schildpadeieren. Terwijl de tot het domein behoorende klippen, grotten en holen in de regentschappen Bandong en Tjiandjoer der residentie Preanger Regentschappen, in het regentschap Soekapoera aldaar en in het district Karang Bollong der residentie Bagelen laatstelijk voor den tijd van 25 jaren ter winning van eetbare vogelnesten aan particulieren waren afgestaan tegen respectievelijk f 1610, f 577 en f 37 100 's jaars, werd, in verband met het afloopen van dien termijn op ult. 1896 [1]), bedoeld uitsluitend recht opnieuw verhuurd, doch slecht voor den driejarigen termijn 1897 t/m 1899, en afgestaan, telkens aan een Chinees, tegen respectievelijk f 6000, f 1670 en f 31 250 's jaars. Voor dienzelfden termijn werden overigens door het Gouvernement verhuurd, mede ter inzameling van eetbare vogelnesten, de klippen, grotten en holen in de afdeeling Bawean der residentie Soerabaija, (welke tot dusver voor het vermelde doel in pacht werden afgestaan, doch welke pacht, blijkens Indisch Staatsblad 1896 n°. 224, met 1 Januari 1897 was ingetrokken), zoomede het uitsluitend recht tot het inzamelen van de meststof aanwezig: *a.* in de grot Goeha Tjandi, gelegen in het district Plahoean der afdeeling Soekaboemi van de residentie Preanger-Regentschappen, *en b.* in de grotten van den berg Patjalan en van het gebergte Padekan-Malang in het district en de afdeeling Panaroekan der residentie Bezoeki, een en ander respectievelijk aan een inlander, een Chinees en een Europeaan, en zulks tegen eene jaarlijksche huursom van f 21, f 22 en f 1452. Overigens zijn in Soerakarta en Djokjokarta, waar het Gouvernement mede het recht van beschikking heeft over de vogelnestklippen, grotten en holen, deze voor het tijdvak 1896 t/m 1898 verhuurd tegen f 5100 's jaars, hetgeen evenzeer het geval is, tegen f 600 's jaars, met die in de residentie Madioen. In beide gevallen werden Chineezen de huurders. Van de gewoonlijk door de bevolking geëxploiteerde grotten in de afdeeling Grobogan der residentie Samarang en in de afdeeling Patti der residentie Japara, zoomede op het eiland Goendoel der tot laatstgemeld gewest behoorende Karimon Djawa-groep, bleven ook in 1896 de eersten onverhuurd, doch die in Japara werden tegen kleine huursommen telkens voor één jaar ter exploitatie afgestaan (voor 1896 tegen f 46,79 en f 12,71, voor 1897 tegen f 44,53 en f 13,29). Voor die in de residentie Kediri werd bij de verhuring voor 1897 weder een zoo laag bod gedaan, dat, evenals voor 1896, van de verhuring werd afgezien.

Als huur voor de vindplaatsen van schildpadeieren aan het zuider-zeestrand in de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen viel, krachtens het voor de jaren 1896 t/m 1898 gesloten contract, over 1896 te rekenen op een bedrag van f 1303.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Vogelnestgrotten. Zooals reeds vroeger werd medegedeeld, zijn de klippen, grotten en holen in de afdeeling Kroë der residentie Benkoelen voor het tienjarig tijdvak 1895 t/m 1904 tegen f 3400 's jaars verhuurd. De minder belangrijke klippen enz. elders in genoemd gewest, welke voor het tijdvak 1 Juli 1894 t/m 31 December 1896 waren verhuurd voor f 300 's jaars, zullen voorshands onverhuurd blijven, daar zich voor een nieuwen termijn geen gegadigden voordeden (gouvernementsbesluit dd. 17 Januari 1897 n°. 34).

Landelijke inkomsten en verhuur van vischvijvers in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. De aanslag in de vertieningsbelasting in dit gewest bedroeg in 1896 f 152 054, tegen f 209 195,21 (volgens verbeterde opgaven) in 1895.

Het aandeel van het Gouvernement in de opbrengst der aan inlanders in gebruik afgestane gouvernements-padivelden (de zoogenaamde tesangheffing) werd in 1896 bepaald op f 6600,60 tegen f 10 191,30 in het voorafgegane jaar.

De gouvernements-vischvijvers (te Tello) werden voor het tijdvak 1896 t/m 1900 verhuurd tegen f 516 's jaars, of f 504 's jaars minder dan bij de vorige verhuring was bedongen.

Cijns uit onderhoorigheden der residentie Menado. Bij de in

[1]) Bij de in 't vorig verslag (blz. 87) bedoelde akte van dading, sedert bekrachtigd bij de wet van 7 December 1896 (Nederlandsch Staatsblad n°. 194, Indisch Staatsblad 1897 n° 70), tot beëindiging van de geschillen wegens het niet betalen van pachtsom over de jaren 1890 t/m 1894 ter zake van de evenbedoelde klippen, enz., in Bagelen, werd de bestaande huurovereenkomst, gerekend van 1 Januari 1895 af, ontbonden verklaard en door het Gouvernement genoegen genomen met eene gedeeltelijke aanzuivering (tot een bedrag van f 60 000), zoomede met het genot van de zuivere opbrengst der exploitatie over 1895 en 1896. In de voor dit verslag ontvangen berichten is van de bedoelde vogelnestklippen alleen de opbrengst in natura vermeld, zijnde over 1895 geweest 3532 3/4 en over 1896 2901 1/4 Amst. pond vogelnestjes. Laatstgemelde hoeveelheid bestond, naar gelang van 1ste, 2de of 3de soort, uit 899 1/2, 675 3/4 en 1326 Amst. pond.

1895 met de schattingplichtige landschappen op de Noordkust van Celebes gesloten nieuwe politieke contracten (verg. blz. 27 hiervóór) werd het aan den lande jaarlijks als „schatting" op te brengen bedrag weder op een aan latere herziening voorbehouden rond cijfer vastgesteld, en wel voor Bolang Mongondo en Bolang Oeki, evenals tot dusver, op f 4000 en f 250, doch voor de vier andere landschappen werd het bestaande bedrag, te rekenen van 1896 af, eenigszins verhoogd, en wel voor Bintaoena van f 250 tot f 300, voor Bolang Itam van f 465 tot f 500, voor Kaidipang van f 400 tot f 450 en voor Bwool van f 1000 tot f 1100. Daar in de nu vervallen oude contracten met genoemde landschappen, gesloten in de jaren 1855 t/m 1858, uitgenomen in dat met Bwool, hetwelk in 1890 door een ander vervangen was, het als maatstaf voor de op te brengen schatting aangenomen cijfer van f 5 per huisgezin te hoog was gebleken, is daarvoor in de nieuwe contracten, meer in overeenstemming met het bekende of geschatte aantal huisgezinnen, in de plaats gesteld: voor Bintaoena f 3, voor Bolang Mongondo en Bolang Oeki f 2 en voor Bolang Itam en Kaidipang, in navolging van den reeds in 1890 voor Bwool aangenomen en thans gehandhaafden maatstaf, f 1 per huisgezin „door elkander gerekend". De opgegeven bedragen, per jaar op te brengen, gelden voorloopig tot nadere herziening, zijnde daaromtrent in de besproken contracten bepaald, dat de sommen „nader worden verhoogd of verlaagd, indien later mocht blijken dat het getal huisgezinnen meer of minder dan het opgegeven of gegist cijfer bedraagt, waaromtrent de resident van Menado te allen tijde door het zenden van eene commissie zich kan overtuigen."

Ingevolge de mede op blz. 27 hiervóór bedoelde en reeds van 1 Januari 1895 af van kracht verklaarde suppletoire contracten met de radja's op de Sangi-eilanden regelt zich de door hen jaarlijks aan het Gouvernement op te brengen schatting naar het aantal hunner mannelijke onderhoorigen, voor zooveel deze den vollen leeftijd van 18 jaren bereikt hebben, tot werken geschikt en niet volgens de landsinzettingen van belasting zijn vrijgesteld, en wel naar den maatstaf van f 2,50 voor de zoodanigen op de Sangi-eilanden en van f 1 voor die op de Talaut-eilanden. Hoeveel als schatting is op te brengen, wordt jaarlijks, in overleg met het betrokken rijksbestuur, door den resident bepaald. Voor vier landschappen is het over 1896 op te brengen bedrag eenigszins verhoogd, en wel voor Siauw, Taboekan, Manganitoe en Taroena met respectievelijk f 877,50, f 100, f 512,50 en f 217,50, terwijl het voor Tagoelandang en Kandhar respectievelijk f 32,50 en f 57,50 lager gesteld is dan het over 1895 verschuldigd geweest bedrag. De nieuwe bedragen kunnen blijken uit het volgende overzicht, dat tevens, ook voor de rijkjes ter Noordkust van Celebes, aanwijst hoeveel op ult. 1896 zoowel over dat jaar als over vorige jaren nog aan te zuiveren bleef.

	LANDSCHAPPEN.	Achterstand over 1895.		Over 1896:		Nog verschuldigd op ult. 1896.
		Nog verschuldigd op 1 Januari 1896	Afbetaald in 1896.	verschuldigd.	afbetaald.	
Noordkust van Celebes.	Bolang Mongondo a)	f 12405,00	f 4000,00	f 4000,00	„	f 12405,00
	Bolang Oeki	545,00	295,00	250,00	„	500,00
	Bintaoena	„	„	300,00	f 300	„
	Bolang Itam	„	„	500,00	500	„
	Kaidipang	140,00	140,00	450,00	450	„
	Bwool	„	„	1100,00	1 100	„
Sangi- en Talaut-eilanden. b)	Siauw	15227,50	14697,50	19375,00	11 650	7725,00
	Tagoelandang	253,00	253,00	3145,50	„	3145,50
	Taboekan	3745,00	3745,00	15087,50	„	15087,50
	Manganitoe	227,00	227,00	6774,50	„	6774,50
	Kandhar	„	„	1680,00	„	1680,00
	Taroena	3724,00	3724,00	5026,50		5026,50
	Totalen	f 36266,50	f 27081,50	f 58589,00	f 14 000	f 53244,00

a) Bolang Mongondo was ook over jaren vóór 1895 nog schatting verschuldigd. De oude achterstand is in het opgegeven cijfer begrepen.

b) Op grond van de toen ontvangen gegevens werd in het staatje op blz. 87 van het vorig verslag vermeld dat het door al de hierbedoelde landschappen over 1895 verschuldigde nog in dat jaar was ontvangen, uitgenomen eene som van f 530, door de bevolking van Siauw reeds bijeengebracht, maar door brand verloren gegaan. Thans blijkt dat de hier opgegeven gedeelten van de over 1895 verschuldigde schatting eerst in 1896 in 's lands kas werden gestort. Voormelde som van f 530, begrepen onder het voor Siauw uitgetrokken bedrag van f 15 227,50, werd bij gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1896 n°. 18 als oninbaar afgeschreven.

Landelijke inkomsten in het rechtstreeksch gouvernementsgebied der residentie Bali en Lombok. De in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali geheven wordende sawahbelasting, welke naar verkiezing der belastingschuldigen in natura of in geld is te voldoen (zie Indisch Staatsblad 1891 n°. 97), bracht, uitgetrokken in geld, over het in 1896 afgeloopen belastingjaar f 109 349,27⁵ op, tegen f 109 497,28 (volgens verbeterde opgaven) over 1894/95. [1]) Ten aanzien van de belasting, waaraan in de bedoelde afdeelingen de tegalvelden en tuinen zijn onderworpen (zie Indisch Staatsblad 1891 n°. 117), en welke is op te brengen in geld (desnoods in Chineesche duiten of kepèngs, maar dan tot Indisch Courant te herleiden volgens den door den resident jaarlijks vast te stellen maatstaf), was, tijdens de afsluiting te Batavia van de hier te vermelden gegevens, de opbrengst over 1896 nog niet bekend. Over 1895 werd ter zake geïnd f 37 745,50, tegen f 39 301,95 (volgens verbeterde opgaven) over 1894 [1]). De aanslag in laatstbedoelde belasting, welke in kepèngs geschiedt en over 1895 een totaal aanwees van 25 836 674 kepèngs, werd voor 1896 vastgesteld op 25 787 285 kepèngs. Herleid in Indisch Courant, naar den maatstaf van f 2,50 per 1600 kepèngs voor 1895 en per 1700 kepèngs voor 1896, kwam de aanslag van eerstgemeld jaar te staan op f 40 370 en die van 1896 op f 37 922 [2]).

Blijkens het vorig verslag (blz. 87) worden soortgelijke belastingen als de bovenbedoelde door het Gouvernement ook op Lombok van de sawahs en van andere gronden geheven, en wel onder de namen „padjeg" en „oepeti". Te dien aanzien is thans slechts gemeld dat de aanslag over 1896, herleid in geld, van de padjeg bedroeg f 110 235,06 en van de oepeti f 16 462,76, en dat gedurende 1896 ter zake van bedoelde belastingen op Lombok ontvangen werd (vermoedelijk ook met inbegrip van het nog verschuldigde op den aanslag over 1895) [3]) aan padjeg f 86 085,88 en aan oepeti f 12 529,60, te zamen f 98 615,48.

Volgens de boekingen ten dienste van de begrooting, waaromtrent de hier te lande ontvangen gegevens echter geen splitsing bevatten afzonderlijk voor de gouvernements-afdeelingen op Bali en voor de gouvernements-afdeeling Lombok, werd ter zake van beide belastingen in 't geheel ontvangen in 1896 f 192 491, tegen in 1895 f 184 082.

IV. Agrarische aangelegenheden; uitgifte van grond.

§ 1. *Java en Madura.*

Conversie van communaal in erfelijk individueel grondbezit. Het Koninklijk besluit van 11 April 1885 n°. 22 (Indisch Staatsblad n°. 102), houdende regeling van de wijze waarop de hierbedoelde verandering in den vorm van het grondbezit kan worden tot stand gebracht, vond in 1896 toepassing in de residentiën Japara en Soerabaija. In eerstgenoemd gewest converteerden de dessa's Growong-kidoel, Growong lor en Mentjolo in de afdeeling Joana, en de dessa Kedoeng in de afdeeling Japara respectievelijk $16\frac{111}{500}$, $4\frac{171}{500}$, $\frac{358}{500}$ en 101 bouws harer communale bouwvelden, welke ten behoeve van den aanleg van vischvijvers [4]) onder 260, 293, 51 en 66 deelgerechtigden erfelijk werden verdeeld, terwijl in de residentie Soerabaija de in het district Tengahan der afdeeling Lamongan gelegen dessa's Modjo, Bandaran, Ngablak, Ngaglik en Grojok respectievelijk $79\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$, 14, $81\frac{1}{2}$ en $67\frac{3}{4}$ bouws communale gronden onder 36, 12, 16, 63 en 52 deelgerechtigden verdeelden met het doel om, bij de voorgenomen vereeniging dier vijf dessa's tot eene enkele, samensmelting der bouwgronden te voorkomen.

Vervanging van de periodieke verdeeling der communale bouwgronden door het stelsel van vaste aandeelen kwam in 1896 voor in de afdeeling Koedoes der residentie Japara, waar een 23-tal dessa's (3 in het district Koedoes, 14 in het district Tjendono en 6 in het district Oendaän) en in de afdeeling Djombang der residentie Soerabaija, waar 313 dessa's bedoelde verandering van bezitsvorm aannamen. In laatstgenoemde afdeeling keerden echter

[1]) Alleen voor Boeleleng waren de opgegeven sommen, wat de sawahbelasting betreft: over 1895/96 f 92 197,40 en over 1894/95 f 90 367,90, en wat de belasting op tegalvelden en tuinen aangaat: over 1895 f 34 410,50 en over 1894 f 35 188,75.

[2]) Alleen voor Boeleleng was het cijfer van 1895 f 36 613 en van 1896 f 34 369.

[3]) Op ult. 1895 toch was van den aanslag over dat jaar, ad f 110 285, slechts geïnd f 78 282.

[4]) De laatstelijk in noot 1 op blz. 88 van 't vorig verslag bedoelde verdeeling van tot vischvijvers in te richten, langs het zeestrand in het district Japara gelegen sawahs kwam ook in 1896 nog niet tot stand. De herschepping in vijvers was namelijk bij het einde van het jaar nog slechts voor een deel der uitgestrektheid voltooid.

tevens, evenals in het voorafgegane jaar, weder verscheidene dessa's, welke vroeger het stelsel van vaste aandeelen hadden aangenomen, tot den ouden bezitsvorm terug.

Vervanging van erfelijk individueel grondbezit door agrarischen eigendom. De volgende staat geeft een gewestelijk overzicht van al de in 1896 en vroeger aanhangig gemaakte aanvragen tot verkrijging van agrarischen eigendom op den voet van het Koninklijk besluit dd. 16 April 1872 n°. 29 (Indisch Staatsblad n°. 117), en wijst tevens aan hoeveel daarvan waren toegewezen, afgewezen, vervallen of ingetrokken en op ult. 1896 nog onafgedaan.

GEWESTEN.	Gedurende het tijdvak 1872 t/m 1896 werd het onderstaand aantal aanvragen om agrarischen eigendom, betrekking hebbende op de daarnevens vermelde uitgestrektheid:												Op ult. 1896 nog in behandeling gebleven.	
	aanhangig gemaakt.						afgedaan of ingetrokken.							
	1872 t/m 1895.		1896.		Te zamen.		Toegewezen		Afgewezen.		Vervallen door intrekking als anderszins.			
	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)
Bantam	6	23^{483}	1	4^{250}	7	28^{233}	4	19^{374}	..	..	2	4^{109}	1	4^{250}
Krawang	6	10	..	..	6	10	4	7^{127}	..	..	2	2^{373}	..	..
Preanger Regentschappen	b) 21	b) 77^{483}	3	50^{274}	24	128^{257}	18	73^{129}	2	3^{224}	1	0^{318}	3	50^{274}
Cheribon	348	c) 939^{474}	15	19^{24}	363	958^{498}	131	192^{301}	110	126^{297}	89	261^{280}	33	73^{382}
Tagal	12	631^{220}	..	..	12	631^{220}	d) 11	d) 314^{220}	e) 1	e) 317	..	..	..	..
Pekalongan	219	2 059^{181}	..	..	219	2 059^{181}	74	875^{321}	85	816^{300}	60	367^{60}	..	..
Samarang	308	3 172^{163}	2	7^{51}	310	3 179^{214}	126	355^{449}	95	903^{104}	83	1 907	4	13^{77}
Japara	17	107^{56}	..	..	17	107^{56}	10	67^{99}	7	39^{457}	..	..	..	..
Rembang	108	204^{229}	..	..	108	204^{229}	74	92^{193}	5	75^{347}	29	36^{189}	..	..
Soerabaja	202	671^{299}	..	..	202	671^{299}	131	387^{372}	51	201^{461}	8	21^{360}	12	60^{106}
Pasoeroean	5	7^{160}	1	0^{90}	6	7^{249}	4	4^{12}	1	3^{147}	..	..	1	0^{90}
Probolinggo	19	294^{322}	..	..	19	294^{322}	17	3^{146}	1	289^{422}	1	1^{248}	..	..
Bezoeki	73	267^{219}	..	..	73	267^{219}	66	256^{104}	3	9^{338}	4	1^{277}	..	..
Banjoemas	3	31	..	..	3	31	..	..	..	..	3	31	..	..
Bagelen	1	5	..	..	1	5	..	..	..	..	1	5	..	..
Kedoe	163	2 898^{445}	..	..	163	2 898^{445}	9	113^{105}	63	1 296^{178}	91	1 489^{162}	..	..
Madioen	f) 521	f) 3 321^{330}	3	10^{30}	524	3 331^{360}	g) 354	g) 1 468^{170}	h) 130	h) 1 740^{436}	35	121^{478}	3	10^{30}
Kediri	530	i) 2 497^{392}	16	66^{152}	546	2 564^{44}	j) 318	j) 1 569^{283}	k) 168	k) 710^{253}	25	77^{140}	35	206^{383}
Totalen	2562	17 232^{443}	41	157^{350}	2603	17 390^{293}	l) 1 254	l) 5 801^{440}	m) 728	m) 6 831^{426}	437	4 332^{446}	92	420^{479}

a) De met kleine cijfers aangeduide onderdeelen van bouws zijn vierk. Rijnl. roeden van 1/500 bouw.

b) Hieronder één aanvraag, betrekking hebbende op 799/500 bouws, welke reeds in 1895 werd aanhangig gemaakt, doch waarvan in dat jaar geen opgaaf was ontvangen.

c) Nader is gemeld dat de in 1895 aanhangig gemaakte aanvragen betrekking gehad hebben op 66406/500 bouws, d. i. 80/500 bouws minder dan aanvankelijk was opgegeven. Vandaar dat nu de opgaaf zooveel lager is dan het cijfer op blz. 88 van het vorig verslag uitgetrokken.

d) Hieronder één aanvraag, welke slechts gedeeltelijk werd toegewezen.

e) De afwijzing betreft een deel der gronden bedoeld in noot d.

f) Hieronder één aanvraag, betrekking hebbende op 30371/500 bouws, welke reeds in 1889 werd aanhangig gemaakt, doch waarvan tot dusver geen opgaaf was ontvangen.

g) Hieronder 4 aanvragen, welke slechts gedeeltelijk werden toegewezen.

h) Hieronder ook de 4 in de voorgaande noot bedoelde aanvragen, voor zooveel namelijk betreft die gedeelten der gronden welke niet in agrarischen eigendom konden worden afgestaan.

i) Nader is gemeld dat de in 1895 aanhangig gemaakte aanvragen betrekking gehad hebben op 222101/500 bouws, d. i. 147/500 bouws minder dan aanvankelijk was opgegeven. Vandaar dat nu de opgaaf zooveel lager is dan het cijfer op blz. 88 van het vorig verslag uitgetrokken.

j) Hieronder 3 aanvragen, welke slechts gedeeltelijk werden toegewezen, en 1 aanvraag voor 3291/500 bouws, welke al in 1895 was afgedaan, van welke afdoening echter in dat jaar geen opgaaf was ontvangen.

k) Hieronder ook de 3 in de voorgaande noot bedoelde aanvragen, voor zooveel namelijk betreft die gedeelten der gronden welke niet in agrarischen eigendom konden worden afgestaan.

l) Hieronder 8 aanvragen, welke slechts gedeeltelijk werden toegewezen.

m) Hieronder ook de in de voorgaande noot bedoelde 8 aanvragen.

Uit het overzicht blijkt, dat in 1896 41 aanvragen om agrarischen eigendom werden aanhangig gemaakt, gezamenlijk betrekking hebbende tot een grondbezit (in 7 gewesten) van bijna 158 bouws. Deze 41 aanvragen waren bij het einde van het jaar allen nog in behandeling.

Van de vóór 1896 aanhangig gemaakte aanvragen waren bij het begin van dat jaar ter behandeling overgebleven, volgens verbeterde opgaven (verg. de noten *b*, *c*, *f*, *i* en *j* onder het staatje), 102 voor ruim 769 bouws, en van deze werden er in 1896, met inbegrip van de ingetrokkene of door overlijden der aanvragers vervallene, afgedaan 51 voor ruim 506 bouws (daaronder 24 voor ruim 117 bouws welke werden toegewezen, en 20 voor p. m. 386 bouws welke werden afgewezen), zoodat bij het einde van 1896 aan oude, d. z. vóór 1896 ingediende, aanvragen nog ter behandeling overbleven 51 voor ruim 263 bouws. De bedoelde 24 toewijzingen betroffen meerendeels gronden in Kediri en overigens in de Preanger Regentschappen, Cheribon, Samarang en Madioen; de gronden, waartoe de 20 afgewezen aanvragen betrekking hadden, konden niet in agrarischen eigendom worden afgestaan, hetzij omdat daarop door anderen rechten werden uitgeoefend, hetzij omdat zij communaal bezit uitmaakten.

In verband met de 24 toewijzingen gedurende 1896, gezamenlijk voor ruim 117 bouws, was bij het einde des jaars de in agrarischen eigendom bezeten uitgestrektheid (in 16 gewesten) in totaal gestegen tot bijna 5802 bouws.

Als beweegredenen voor het aanvragen van agrarisch eigendom worden, naast de behoefte aan meer rechtszekerheid, nog genoemd: voor Samarang moeielijkheden met het dessabestuur of de dessagenooten over de al- of niet gegrondheid van aanspraken op erfelijk individueel bezitsrecht; voor Madioen de bij de aanvragers bestaande vrees dat hunne rechten door gemis aan getuigen op den duur verloren zouden gaan, en voor Kediri de mogelijkheid dat het individueel bezit door de sterke toeneming der bevolking in de dessa's zich in het communaal bezit zou oplossen. In laatstgenoemd gewest geschiedden overigens vele aanvragen op instigatie van particuliere ondernemers, ten einde de gronden voor 20 jaren te kunnen huren, terwijl in

Cheribon inlandsche zaakwaarnemers de hand in de aanvragen hadden.

Behalve in Kediri had verhuur van in agrarischen eigendom verkregen gronden ook plaats in Pekalongan en Probolinggo ten behoeve van de suiker- en de indigocultuur, in Tagal voor de teelt van padi en tweede gewassen en ter hoofdplaats Samarang voor woonerven.

Van het recht om op agrarischen eigendom hypotheek te vestigen werd in 1896 gebruik gemaakt ten aanzien van eenige perceelen in de residentie Pekalongan.

Vervreemding aan niet-inlanders van in agrarischen eigendom bezeten grond, op den voet van art. 19 van het hiervóór aangehaald Koninklijk besluit van 1872, kwam in 1896 niet voor.

Op enkele punten heeft het meergenoemd Koninklijk besluit van 16 April 1872 bij dat van 22 April 1897 n°. 51 wijziging en aanvulling ondergaan. De voornaamste verandering strekt ter voorziening in de leemte dat tot dusver geen redres mogelijk was wanneer een verzoek, om uitwijzing van erfelijk individueel gebruiksrecht op grond, door den rechter (den landraad) was toegewezen zonder dat rekening was gehouden met een tijdig ingekomen verzet tegen het verzoek, doordien — zooals weleens was voorgekomen ten gevolge van een door den betrokken ambtenaar begaan verzuim — de landraad van het verzet onkundig was gebleven. Daarom is, ook nadat het verzoek is toegewezen, alsnog verzet toegelaten binnen drie maanden na de uitspraak en bij denzelfden rechter, zijnde in verband daarmede tevens voorgeschreven de openbaarmaking in de dessa van het vonnis van toewijzing. Het bedoelde nader verzet staat open niet alleen voor hem, op wiens verzet door den landraad geen recht gedaan is, maar ook voor ieder die niet reeds vroeger tegen de toewijzing van het verzoek zich verzet heeft, of wel — en dit naar analogie van art. 808, al. 1, van het reglement op de burgerlijke rechtsvordering voor de raden van justitie op Java, enz., zooals gemelde bepaling luidt ingevolge Indisch Staatsblad 1894 n°. 262 — wiens nader verzet berust op middelen waaromtrent nog niet ter gelegenheid van het vorig verzet bij rechterlijk gewijsde beslist is. Verder is de termijn van verzet vóór 's rechters uitspraak van negen tot drie maanden bekort, en zulks door de tot dusver voorgeschreven tweede aankondiging van het verzoek — zes maanden na de eerste — in de dessa, tot welker gebied de bij het verzoek bedoelde grond behoort, te doen vervallen. En eindelijk is het kostelooze der procedure, tot dusver alleen voorgeschreven voor die bij den landraad, uitgestrekt tot die welke, waar het appel geldt van eene door den landraad omtrent een aangeteekend verzet gedane uitspraak, soms bij den raad van justitie kan voorkomen.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Vermits de bij de ordonnantie van 26 November 1895 (Indisch Staatsblad n°. 247) afgekondigde nieuwe regelen omtrent de inlandsche grondverhuringen op Java en Madura (verg. blz. 230-234 van het verslag van 1895) in werking zijn getreden op 1 Maart 1896, [1]) zijn in de voor deze rubriek ontvangen opgaven over 1896 de gegevens voor de eerste twee en die voor de tien overige maanden des jaars uiteengehouden. Tevens zijn nog afzonderlijke opgaven verstrekt betreffende de in 1896 vóór de inwerkingtreding der nieuwe ordonnantie gesloten huurovereenkomsten voor één jaar (c. q. oogstjaar), welke ingevolge alinea 1 der overgangsbepalingen van registratie waren vrijgesteld [2]) De laatstbedoelde opgaven hebben betrekking tot 9325 bouws in zes gewesten (het aantal overeenkomsten, waarbij die gronden waren gehuurd, is niet opgegeven). En daar vóór 1 Maart 1896 nog op den ouden voet geregistreerd werden 4552 huurovereenkomsten betreffende 11 930 bouws in vier der bedoelde gewesten en in nog vijf andere, wijzen de opgaven over het tijdvak van 1 Januari t/m ult. Februari 1896 op gezamenlijk 21 255 bouws door inlanders aan niet-inlanders verhuurd. In al de gouvernements-residentiën van Java (uitgenomen alleen Bantam en Krawang, waar in het geheele jaar, evenals ook in de residentie Madura, grondverhuur als de hierbedoelde niet blijkt te zijn voorgekomen) werden gedurende het tijdvak 1 Maart t/m 31 December 1896, dus onder de werking der nieuwe bepalingen, welke op straffe van boete tot registratie dwingen, 18 659 huurovereenkomsten geregistreerd, betrekking hebbende op 92 816 bouws. Gewestelijk vindt men de drieërlei categorieën van opgaven nader vermeld in bijlage R hierachter. Ten aanzien van de bij geregistreerde huurovereenkomsten gehuurde 104 746 bouws (door 465 Europeesche ondernemers en 314 vreemde oosterlingen) blijkt uit bedoeld overzicht, dat daarvan 216 bouws agrarischen eigendom uitmaakten, 39 925 bouws bestonden uit erfelijk individueel bezit of uit vaste eens voor altijd aangewezen aandeelen in communaal bezit, 46 439 bouws deel uitmaakten van communaal bezit met periodieke verdeeling of met vaste aandeelen die niet voor altijd zijn aangewezen, terwijl de overige 18 166 bouws ambtsvelden waren. Naar hun cultuurtoestand waren de bedoelde 104 746 bouws te verdeelen in 100 379 bouws sawahs, 4354 bouws tegalvelden en 13 bouws erf. [3]) Met inbegrip van de 9325 bouws (op 11 bouws na alle sawahs), waarvoor de huurovereenkomsten als overgangsmaatregel buiten registratie konden blijven, beliep derhalve de totale uitgestrektheid, door niet-inlanders van inlanders gehuurd, 114 071 bouws. Daarvan waren bestemd, zooals mede voor elk gewest afzonderlijk blijken kan uit de aangehaalde bijlage R, voor de teelt van suikerriet 101 515 [4]), voor de indigocultuur 6934, voor het verbouwen van tabak 2398, voor de teelt van padi alleen of van padi en tweede gewassen 1829, voor het verbouwen van katjang en andere gewassen 1293 en voor de oprichting van door het hoofd van plaatselijk bestuur vergunde opstallen 102 bouws. Wat de overeengekomen huurtermijnen en huursommen betreft, zij naar voormelde bijlage verwezen.

In verband met den korten tijd, sedert de invoering van de nieuwe regeling verloopen, kan uit den aard der zaak nog geen definitief oordeel over hare werking worden geveld. Voorshands echter luidt het oordeel gunstig, hoewel door de residenten gewezen wordt op de door de ordonnantie teweeggebrachte belangrijke vermeerdering van werkzaamheden, en door sommige huurders, met name in die streken waar de inlandsche grondverhuringen zelden tot quaesties aanleiding gaven, de voorgeschreven behandeling der contracten omslachtig wordt genoemd. Waar zich hier en daar bij de toepassing moeielijkheden voordeden, worden zij gezegd voor het meerendeel het gevolg te zijn geweest van onbekendheid met of onjuiste opvatting van de strekking der nieuwe voorschriften van de zijde der belanghebbenden. Overigens achtte men eene moeielijkheid gelegen in de toepassing van het voorschrift, om in de overeenkomsten bepaalde data te stipuleeren waarop de huur ingaat en eindigt. De verhuurders zouden hieromtrent dikwijls geen goed begrip hebben, daar hunne bedoeling is den grond te leveren na den padioogst en terug te ontvangen zoodra het riet is gesneden.

Hier en daar trachtte men de voorschriften te ontduiken. Zoo werden dikwijls, bij wijze van geldleening, onwettige vooruitbetalingen op den huurschat gedaan, welke handelingen niet op afdoende wijze konden worden bestreden, daar het leenen van geld in het algemeen, onverschillig voor welke doeleinden,

[1]) De van gouvernementswege in druk uitgegeven uitvoerige „Toelichting" van de nieuwe bepalingen (zie vorig verslag, blz. 211) is reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal medegedeeld. De in December 1895 vastgestelde „voorschriften tot uitvoering" zijn sedert opgenomen in n°. 5084 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. (De aanschrijvingen, omtrent het onderwerp voorkomende in de nos. 2555, 3474 en 3950 van gemeld Bijblad, zijn in verband met de nieuwe bepalingen als vervallen te beschouwen.)

[2]) Ingevolge diezelfde alinea moesten de overige vóór den dag van afkondiging der ordonnantie (29 November 1895) aangegane, doch niet geregistreerde overeenkomsten binnen drie maanden na die afkondiging ter registratie worden aangeboden, nadat zij zooveel mogelijk in overeenstemming waren gebracht met de nieuwe bepalingen.

[3]) Ingevolge de vroegere bepalingen konden woonerven, welker grootte 1/4 bouw niet te boven ging, zonder geregistreerd contract door niet-inlanders van inlanders worden gehuurd. Bij de nieuwe bepalingen (art. 20, 2de lid, der ordonnantie) is zulks alleen toegelaten voor woonerven (onverschillig van welke grootte) op de hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen en op andere door het hoofd van gewestelijk bestuur aan te wijzen plaatsen, welke te beschouwen zijn als centra van handel of nijverheid. Met betrekking tot een 9-tal gewesten zijn in de Javasche Courant beschikkingen der residenten opgenomen, waarbij als zoodanige centra zijn aangewezen: in de Preanger Regentschappen, in Bezoeki en in Pasoeroean de districtshoofdplaatsen Tjimahi, Panaroekan en Gempol (deze laatste met inbegrip van de Chineesche wijk), in Rembang de Chineesche wijk te Lassem, in Soerabaija en Bagelen de districtshoofdplaats Modjosari-lor (in eerstgenoemd gewest), eenige Chineesche wijken en voorts eenige dessa's, onder wier gebied suikerondernemingen zijn gevestigd (zie de Javasche Courant dd. 3 en 17 April 1896), in Banjoemas 7 en in Samarang 10 districtshoofdplaatsen, benevens in laatstgenoemd gewest 5 onderdistrictshoofdplaatsen en op een 3-tal plaatsen de Chineesche wijken, en eindelijk in Bantam een 7-tal dessa's (Javasche Courant dd. 2 Juni, 8 en 22 Mei 1896).

[4]) In 1895, toen bij geregistreerd contract gehuurd werden 43 345 bouws en buiten het bestuur om (voor zoover bekend) 77 995 bouws, in 't geheel dus 121 340 bouws, waren voor de teelt van suikerriet bestemd geworden 101 402 bouws.

niet kan worden verboden. Het eenige middel dat in dergelijke gevallen kan worden toegepast bestaat hierin, dat de bevolking er bij voortduring op worde gewezen dat zij zich blootstelt aan eene weigering tot registratie van de huurovereenkomsten wanneer op eenigerlei wijze mocht blijken dat door haar voorschotten van den bedoelden aard in ontvangst zijn genomen. Ook poogde men gronden in gebruik te nemen vóór de registratie, door dit op naam van een inlander te doen, dan wel trachtte men de verplichting tot registratie te ontgaan door de gronden door inlanders te doen huren. Aan de hoofden van gewestelijk bestuur is, door tusschenkomst van den procureur-generaal bij het Hooggerechtshof, de wensch der Regeering te kennen gegeven om, zoodra mocht blijken dat door huurders overtredingen van laatstbedoelden of anderen aard zijn begaan (art. 18 der ordonnantie), onverwijld te handelen en, ingeval het residentiegerecht, met het oog op de persoon van den overtreder, de bevoegde rechter is, bij het stellen van de stukken van onderzoek in handen van het openbaar ministerie bij dat gerecht de meeste diligentie te betrachten, terwijl aan de ambtenaren van bedoeld openbaar ministerie is gelast deze zaken zoo spoedig mogelijk bij het residentiegerecht aan te brengen wanneer de overtreder niet bereid mocht worden bevonden om, ter voorkoming van eene strafvervolging, de hoogste boete te voldoen.

In vele gevallen moest de registratie op grond van art. 12 der nieuwe ordonnantie worden geweigerd; waar de weigering echter geschiedde, omdat de overeenkomst niet aan de voorschriften voldeed dan wel bedingen bevatte, in strijd met de wet, gingen belanghebbenden er steeds gewillig toe over hunne contracten zoodanig te wijzigen dat tot registratie kon worden overgegaan.

Van de bij gemeld art. 12 gelaten bevoegdheid om, wanneer de belangen der inlandsche bevolking zich daartegen niet verzetten, de registratie van huurovereenkomsten toe te laten ook wanneer de gezamenlijke uitgestrektheid der in eene dessa gedurende één jaar door niet-inlanders in gebruik te nemen sawahgronden, naar schatting, meer bedraagt dan één derde gedeelte der tot het gebied van die dessa behoorende sawahvelden, werd meermalen gebruik gemaakt, hetzij omdat bedoeld derde gedeelte slechts met eene geringe uitgestrektheid werd overschreden, dan wel omdat de betrokken dessa nog de beschikking had over eene voldoende uitgestrektheid vruchtbare tegalvelden. In een enkel geval geschiedde zulks uit overweging dat de verhuurders, voor de door hen bedongen huurpenningen, in eene naburige dessa betere gronden konden huren.

Geschillen met betrekking tot de grondverhuringen kwamen alleen in Japara en Bezoeki voor. In eerstgenoemd gewest betroffen zij de niet tijdige ontruiming van den grond wegens het te laat snijden van de padi, terwijl in Bezoeki door een dessahoofd en diens schrijver aan eene suikeronderneming, bij behoorlijk geregistreerde akten, gronden waren verhuurd, waarop zij geen recht hadden, en zulks buiten de wettige bezitters om. Vermits deze laatsten de gronden weigerden te verlaten, werd, op verzoek van de bedoelde onderneming, tegen beide beambten, die de huursommen hadden genoten, eene vervolging ingesteld, ten gevolge waarvan zij, wegens oplichting, tot drie jaren dwangarbeid buiten den ketting veroordeeld werden.

Ontginning door inlanders van woesten (niet tot de dessa's behoorenden) grond. Zooals uit het medegedeelde op blz. 90 van het vorig verslag blijkt, werkte gedurende de eerste zes maanden van 1896 nog de ontginningsordonnantie in Indisch Staatsblad 1874 n°. 79, terwijl de inlandsche ontginningen gedurende de tweede helft des jaars werden beheerscht door de nieuwe bepalingen, uitgevaardigd bij ordonnantie van 29 Februari 1896 (Indisch Staatsblad n°. 44), en omtrent welker uitvoering voorschriften zijn vastgesteld bij een in n°. 5086 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad opgenomen gouvernementsbesluit van denzelfden datum.

De volgende overzichten bevatten eene naar een verbeterd model ingerichte gewestelijke statistiek omtrent de gevallen waarin gedurende 1896 de oude en de nieuwe bepalingen toepassing vonden.

Eerste halfjaar 1896 (onder de werking van de ontginnings-ordonnantie in Indisch Staatsblad 1874 n°. 79).

GEWESTEN.	Vergunningen aan inlanders tot ontginning van domeingrond, in het eerste halfjaar 1896 verleend, en wel — naar gelang van de grootte of de begrenzing, enz. der aangevraagde terreinen — bij beschikking van: districtshoofden,		assistent-residenten,		residenten,		Totaal		Ontginners die gedurende het 1ste halfjaar 1896 als erfelijk individueele bezitters van de door hen ontgonnen gronden werden erkend.		Ontginners wier recht tot ontginning gedurende het 1e halfjaar 1896 kwam te vervallen.	
	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	aan onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	der personen die ontginningsvergunningen verkregen.	der bij de vergunningen bedoelde uitgestrektheden (in bouws).	Aantal personen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal personen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)
Bantam	431	132	"	"	"	"	431	132	"	"	"	"
Krawang	16	17	"	"	88	104	104	121	42	46	40	44
Preanger Regentschappen	10 648	7 445	1 927	2 182	"	"	12 575	9 627	6 446	3 791	524	305
Cheribon	1 456	424	2	1	"	"	1 458	425	674	489	28	25
Tagal	715	564	70	130	155	114	940	808	1 431	622	23	45
Pekalongan	375	166	"	"	151	86	526	252	285	128	6	2
Samarang	283	188	"	"	623	52	906	240	246	173	26	26
Japara	568	806	7	4	90	164	665	974	505	512	16	22
Rembang	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Soerabaija	64	31	"	"	67	84	131	115	"	"	"	"
Pasoeroean	24	16	"	"	31	62	55	78	1 065	1 376	16	10
Probolinggo	18	16	17	18	"	"	35	34	43	51	16	19
Bezoeki	217	237	463	503	84	121	764	601	680	732	6	10
Banjoemas	670	373	"	"	206	262	876	635	954	893	65	49
Bagelen	3 517	2 051	21	1	"	"	3 538	2 052	4 606	2 517	4	1
Kadoe	59	34	"	"	"	"	59	34	324	208	16	13
Madioen	22	15	14	7	66	55	104	77	8	4	"	"
Kediri	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Madura	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen	19 083	12 515	2 521	2 846	1 563	1 104	23 167	16 465	17 309	11 742	788	578

a) Bij de totalen van elk gewest is de oppervlakte tot geheele bouws afgerond.

Tweede halfjaar 1896 (onder de werking van de ontginnings-ordonnantie in Indisch Staatsblad 1896 n°. 44).

GEWESTEN.	Op ult. Juni 1896 in behandeling gebleven aanvragen		Gedurende het 2de halfjaar 1896 bijgekomen aanvragen		Totaal der gedurende het tweede halfjaar 1896 te behandelen aanvragen		Van het in de vorige twee kolommen vermelde aantal aanvragen werden er toegewezen door de districtshoofden		toegewezen door de hoofden van plaatselijk bestuur		afgewezen door de districtshoofden		afgewezen door de hoofden van plaatselijk bestuur		Zoodat op ult. 1896 nog in behandeling bleven de verzoeken		Ontginners die gedurende het 2de halfjaar 1896 als erfelijk individueele bezitters van de door hen ontgonnen gronden werden erkend.		Ontginners wier recht tot ontginning gedurende het tweede halfjaar 1896 kwam te vervallen.	
	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	van onderstaand aantal personen.	gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws) *a*).	Aantal personen	Uitgestrektheid (in bouws) *a*).	Aantal personen	Uitgestrektheid (in bouws) *a*).
Bantam	345	116	1 283	586	1 628	702	1 345	655	59	31	24	13	„	„	„	„	470	436	„	„
Krawang	„	„	261	368	261	368	„	„	„	„	„	„	„	„	261	368	„	„	„	„
Preanger Regentsch.	139	146	„	„	139	146	„	„	„	„	„	„	„	„	139	146	„	„	„	„
Cheribon	192	109	883	414	1 075	583	705	406	44	41	2	2	„	„	324	134	506	324	1	2
Tagal	3	6	1 348	895	1 351	901	413	229	832	608	1	1	„	„	75	63	803	307	97	31
Pekalongan	291	155	235	127	526	282	365	180	161	93	„	„	„	„	„	„	281	134	1	4
Samarang	„	„	337	247	337	247	205	111	118	128	„	„	„	„	14	8	„	„	„	„
Japara	„	„	551	1 102	551	1 102	131	96	247	327	„	„	49	73	118	606	„	„	„	„
Rembang	„	„	469	207	469	207	133	82	119	36	„	„	153	72	44	17	118	140	3	5
Soerabaija	„		374	310	374	310	310	193	58	104	„	„	„	„	6	13	118	109	1	4
Pasoeroean	60	30	1 097	1 155	1 157	1 185	3	1	731	829	„	„	„	„	403	335	„	„	„	„
Probolinggo	„	„	211	281	211	284	110	137	71	82	„	„	17	22	13	43	12	14	„	„
Bezoeki	194	152	2 947	2 993	3 141	3 145	175	137	1 350	1 282	„	„	38	38	1 482	1 688	1 881	2 046	4	4
Banjoemas	„	„	4 034	6 209	4 034	6 209	1 319	1 019	505	750	110	72	„	„	1 900	4 368	4 032	837	43	57
Bagelen	„	„	4 208	287	4 208	287	4 208	287	„	„	„	„	„	„	„	„	3 780	86	„	„
Kadoe	„	„	221	125	221	125	129	69	62	33	4	2	„	„	26	21	„	„	„	„
Madioen	„	„	146	170	146	170	8	4	„	„	„	„	„	„	138	166	„	„	1	1
Kediri	5	3	370	517	375	520	290	392	26	40	„	„	54	177	5	1	99	89	„	„
Madura	„	„	74	75	74	75	30	26	7	12	„	„	15	15	22	22	14	14	„	„
Totalen	1139	777	19 049	16 071	20 188	16 848	10 335	3 913	4 416	4 399	141	90	326	397	4 970	8 919	9 144	4 536	154	102

a) Bij de totalen van elk gewest is de oppervlakte tot geheele bouws afgerond.

Uit vorenstaande overzichten blijkt, dat in 1896 aan 23 167 inlanders nog op den voet van de ordonnantie van 1874 domeingrond, tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 16 465 bouws, ter ontginning werd afgestaan, terwijl onder de werking van de nieuwe bepalingen ontginningsbewijzen werden uitgereikt aan 14 751 inlanders (aan 10 335 door de districtshoofden en aan 4416 door de hoofden van plaatselijk bestuur), gezamenlijk betrekking hebbende op 8342 bouws. In het geheel werden dus gedurende 1896 aan 37 918 inlanders op aanvrage 24 807 bouws domeingrond ter ontginning afgestaan, welk laatste totaal over de vijf voorafgegane jaren gemiddeld per jaar had bedragen 24 053 bouws, ter ontginning afgestaan aan gemiddeld 29 295 aanvragers. Van de vóór 1896 verleende vergunningen van dezen aard kwamen er in dat jaar vóór de inwerkingtreding der nieuwe ordonnantie 786, en daarna 151, of te zamen 937 te vervallen, respectievelijk betrekking hebbende tot 572 en 102 bouws of te zamen 674 bouws, in hoofdzaak weder wegens het niet nakomen van de bij de vergunning gestelde voorwaarden, in enkele gevallen ook door overlijden of vertrek van den aanvrager, dan wel wegens bevonden ongeschiktheid van den grond. In de vijf voorafgegane jaren vervielen gemiddeld per jaar 2217 vergunningen, welke betrekking hadden tot gemiddeld 1927 bouws.

Het aantal gestraften wegens eigenmachtige ontginning bedroeg in 1896 5587 (tegen 3968 in 1895), waarvan alleen 2121 in de residentie Rembang.

De onder de werking der nieuwe bepalingen genomen afwijzende beschikkingen op aanvragen om vergunning tot ontginning van domeingrond (ten getale van 141 door de districtshoofden en 326 door de hoofden van plaatselijk bestuur), betrekking hebbende op respectievelijk 90 en 397 bouws (verdeeld over een 11-tal gewesten), grondden zich meestal hierop dat het aangevraagde terrein behoorde tot onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen of gereserveerd was voor de koffiecultuur, dan wel dat er djatiboomen op voorkwamen, welke behouden dienden te blijven. In enkele gevallen moesten de aanvragen tot ontginning worden geweigerd, omdat de aanvragers geen waarborg opleverden dat zij den grond inderdaad zouden ontginnen en niet slechts het kappen van het daarop staande hout beoogden; weêr andere omdat aan de aanvragers te voren reeds eene voldoende uitgestrektheid was afgestaan, terwijl eenige weigeringen ook verband hielden met de wenschelijkheid om de begeerde terreinen te reserveeren hetzij voor weideplaats van het vee der betrokken dessa, hetzij ter voorziening in hare behoefte aan brandhout, hetzij om tot begraafplaats te worden bestemd.

Waar hellend terrein werd aangevraagd, werd, wanneer de helling niet te gering bleek te zijn, aan de vergunning tot ontginning de verplichting tot den aanleg van terrassen verbonden.

In Bezoeki verhuurden eenige aanvragers hunne pas ontgonnen gronden aan tabaksondernemingen, nog vóórdat zij als erfelijk individueele bezitters waren erkend. De betrekkelijke huurovereenkomsten werden derhalve niet geregistreerd.

Uitgifte van grond in erfpacht. Tegen noodelooze vertraging in de behandeling van erfpachtsaanvragen op de residentiekantoren bleef in 1896 (verg. vorig verslag, blz. 91, noot 1) zooveel mogelijk gewaakt, terwijl in Februari jl. den gewestelijken besturders (ook aan die van een 9-tal gewesten in de buitenbezittingen) nog werd aanbevolen te zorgen dat de tot de aanvragen betrekkelijke voorstellen goed worden toegelicht opdat het minder vaak noodig zij de stukken om nadere toelichtingen terug te zenden. Tevens werd hun het uitzicht geopend op tijdelijke beschikbaarstelling van bijzondere hulp, indien de talrijkheid der te behandelen aanvragen daartoe aanleiding mocht geven. Ten aanzien van het aandeel dat de wetenschappelijke adviseur voor de koffiecultuur in de behandeling van erfpachtsaanvragen heeft te nemen, namelijk voor zooveel deze betrekking hebben tot gronden die, naar de meening der plaatselijke ambtenaren, voor de teelt van koffie behouden moeten blijven, en waaromtrent de adviseur dan heeft na te gaan of de begeerde gronden geschikt zijn ter beplanting met koffie (zie het verslag van 1895, blz. 220), werd, met het oog op de wenschelijkheid dat de adviseur met zijne ten dienste van de opmaking van nieuwe cultuurplannen voor de gouvernementskoffiecultuur ondernomen onderzoekingen naar het nog voorhanden zijn van voor beplanting met koffie geschikte domeingronden spoedig gereed kome, en uit aanmerking voorts dat van de reeds geruimen tijd onafgedaan gebleven erfpachtsaanvragen de meeste betrekking hadden tot terreinen in de Preanger Regentschappen, in Juli jl.

door den Gouverneur-Generaal beslist dat het hooren van meerbedoelden adviseur omtrent erfpachtsaanvragen voorloopig is te beperken tot genoemd gewest, en wel tot de erfpachtsaanvragen, welke betrekking hebben op districten aldaar, waarvan de cultuurplannen (door den adviseur) reeds herzien, maar (door of vanwege de Indische Regeering) nog niet goedgekeurd zijn. Waar het districten geldt, voor welke nieuwe cultuurplannen reeds zijn goedgekeurd, kan, luidens dezelfde beslissing, de behandeling der erfpachtsaanvragen aan de plaatselijke ambtenaren worden overgelaten.

Gedurende 1896 kwam een belangrijk grooter aantal erfpachtsaanvragen tot afdoening dan bijv. in de twee voorafgegane jaren. Wat de toegewezene betreft (over de afgewezene wordt hierna gehandeld), had zulks ten gevolge dat 167 perceelen werden *toegezegd*, tegen 90 in 1895 en 21 in 1894. Van bedoelde 167 perceelen werden er 10 nog in hetzelfde jaar afgestaan, en daar bovendien nog kon worden besloten tot de uitgifte van 101 perceelen, waarop in vorige jaren erfpachtsrecht was toegezegd, werden dus in 1896 in 't geheel *afgestaan* 111 perceelen, tegen 63 (verbeterde opgaaf) in 1895 en 154 in 1894.

Ingeschreven, dat wil zeggen door de aanvragers *aanvaard*, werden 93 perceelen (waarvan 58 die in 1896 en 35 die in vorige jaren waren afgestaan), gezamenlijk groot 24 506 bouws, tegen 91 perceelen tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 33 484 bouws in 1895. [1]) Van de in 1896 aanvaarde perceelen, welke met uitzondering van 2, respectievelijk door een Chinees en door een inlander aanvaard, alle ten name van Europeanen of cultuurmaatschappijen werden ingeschreven, waren er 21 bestemd tot uitbreiding van bestaande ondernemingen, zoodat zij niet voor den vollen termijn van 75 jaren werden afgestaan, doch voor den verderen duur van het op vroeger aan de aanvragers uitgegeven gronden gevestigd erfpachtsrecht. Ten opzichte van 8 perceelen werd in de erfpachtsakte het beding opgenomen, dat de teelt van koffie zou zijn uitgesloten [2]), terwijl met betrekking tot 14 perceelen in Oost-Bezoeki, met het oog op hunne ligging nabij de voor eene eventueele spoorwegverbinding aldaar in aanmerking komende tracé's, aan de gebruikelijke voorwaarde tot kosteloozen afstand door de erfpachters van de c. q. voor openbaar verkeer te bestemmen strook gronds (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3854), weder de bepaling werd toegevoegd dat de ondernemers geen aanspraak zullen kunnen doen gelden op vergoeding wanneer door het voor den spoorweg in gebruik nemen van eenig deel der perceelen aan de aanwezige gebouwen of plantsoenen schade mocht worden toegebracht.

Voor de meeste der in 1896 aanvaarde perceelen, namelijk voor 57 van de 93, werd de canon bepaald op f 1 per bouw 's jaars (hieronder ook de evenbedoelde 14 perceelen in Oost-Bezoeki), voor 3 andere (één in de residentie Preanger Regentschappen en twee in de residentie Kediri) werd die betaling zelfs gesteld op f 0,50, terwijl met betrekking tot de 33 overige de canon bedraagt: voor 2 f 1,25; voor 2 f 1,50; voor 18 f 2; voor 1 f 2,50; voor 6 (waarvan 2 in de Preanger Regentschappen en 1 in elke der residentiën Krawang, Tagal, Probolinggo en Kediri) f 3; voor 1 (in Samarang) f 3,25; voor 1 (in de Preanger Regentschappen) f 3,50, en voor 2 (in Bezoeki) f 4. Voor één dezer twee laatste perceelen, met name Tjoerah Poetih (groot 94 bouws), is echter bepaald dat de canon tot f 1,50 wordt verminderd voor den tijd dat de gronden uitsluitend voor de veeteelt worden gebezigd. Evenzeer is voor 2 van de tegen f 1 per bouw 's jaars afgestane en aanvaarde perceelen, namelijk voor Tjirandji II (29 bouws) en Tjikembang (13 bouws), beide in de Preanger Regentschappen, eene verlaging tot f 0,50 toegestaan voor zoolang de gronden uitsluitend bestemd worden respectievelijk tot het weiden van vee en „voor de oprichting en instandhouding van inlandsche kampongs". Voor de drie genoemde perceelen moet de hierbedoelde uitsluitende bestemming telken male bij de betaling van de erfpachtsom gestaafd worden door eene verklaring van het hoofd van gewestelijk bestuur.

Uit het voorafgaande blijkt, dat het areaal van de in erfpacht uitgegeven gronden, ten gevolge van de aanvaarding van 93 perceelen in 1896, zoomede door de inschrijving van het perceel in de residentie Japara, bedoeld in noot 1 hieronder, eene vermeerdering onderging respectievelijk met 24 506 en 249 bouws. Bovendien blijkt één perceel (in Kediri), dat steeds met een ander vereenigd werd opgegeven, een afzonderlijk perceel uit te maken, terwijl op de uitgestrektheid daarvan (347 bouws) in de tot dusver ontvangen opgaven in 't geheel niet was gerekend. Uit dien hoofde, en door de vestiging van een nieuw erfpachtsrecht op een hermeten perceel (in Samarang), moest het tot hiertoe aangenomen totaal van de ingeschreven uitgestrektheid erfpachtsgronden nog vermeerderd worden met 349 bouws, doch daarentegen verminderde het totaal in 1896 met 1336 bouws, namelijk met 654 bouws wegens gerechtelijke vervallenverklaring van het erfpachtsrecht op twee perceelen en met 682 bouws, ten gevolge van minnelijke ontbinding der erfpachtsovereenkomsten voor twee andere perceelen. [3]) Nadere toelichtingen omtrent een en ander zijn bij noot vermeld in het volgende gewestelijke overzicht betreffende alle op ult. 1896 nog van kracht zijnde erfpachtscontracten, betrekking hebbende tot die gronden, waarop, toen zij in erfpacht werden afgestaan, nog geen titel was gevestigd. [4])

GEWESTEN.	Totalen over de jaren 1873 t/m 1895.		Aanvaard in 1896. *a*)		Aanvaard in de opgegeven 24 jaren.	
	Aantal perceelen	Aantal bouws. *b*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)
Bantam	7	759	17	4 177	24	4 936
Krawang	10	1 675	1	3	11	1 678
Preanger Regentschappen	*c*) 381	*c*) 71 064	23	3 507	404	74 571
Cheribon	14	1 697	..	..	14	1 697
Tagal	6	1 540	1	241	7	1 781
Pekalongan	51	9 892	4	467	55	10 359
Samarang	66	*d*) 8 024	2	49	68	8 073
Japara	*e*) 22	*e*) 4 795	..	..	22	4 795
Soerabaija	35	7 220	1	78	36	7 298
Pasoeroean	195	72 475	*f*) 1	*f*) 17	196	72 492
Probolinggo	83	29 221	2	90	85	29 311
Bezoeki	243	87 913	22	8 993	215	96 906
Banjoemas	4	1 249	..	..	4	1 249
Bagelen	13	805	..	..	13	805
Kadoe	*g*) 21	*g*) 3 902	..	..	21	3 902
Madioen	45	9 522	..	..	45	9 522
Kediri	*h*) 375	*h*) 105 039	19	6 884	394	111 923
Totalen	*i*) 1551	*i*) 416 792	93	24 506	1644	441 298

a) Tot dusver was het gebruikelijk in eene der bijlagen van dit hoofdstuk elk in het jongst verloopen jaar aanvaard erfpachtsperceel bij name te noemen, met vermelding van de grootte van het perceel, het bedrag van den canon, den datum van ingang en den duur der erfpacht, zoomede te wiens name het perceel ingeschreven werd. In overeenstemming met een voorstel van de Indische Regeering is er echter geen reden gezien om zoodanige lijst verder aan het Koloniaal Verslag te blijven toevoegen, vermits toch al de bewuste gegevens worden opgenomen in den „Staat der particuliere landbouwondernemingen op gronden afgestaan in erfpacht", welke, ook wat de buitenbezittingen betreft, telken jare bijgewerkt, wordt gepubliceerd in deel I van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië (zie in den jaargang 1897 blz. 260*–381*), terwijl voor het Koloniaal Verslag scheen te kunnen worden volstaan met de in bovenstaande tabel en ook verder in den tekst voorkomende opgaven van resumeerenden aard.

Voegzaam scheen voortaan ook achterwege te kunnen blijven (welke vereenvoudiging mede door de Indische Regeering is aanbevolen) de bijlage, houdende vermelding van elke afgewezen erfpachtsaanvraag. Opgaven enkel in den tekst van het Koloniaal Verslag, vermeldende het aantal afgewezen verzoeken en in algemeenen zin tevens de redenen van afwijzing (zie blz. 113/114), worden namelijk voldoende geacht.

b) De uitgestrektheid van elk perceel is tot volle bouws afgerond.

c) Verminderd met 1 perceel (Tjikoeningan), groot 254 bouws, wegens minnelijke ontbinding van de erfpachtsovereenkomst, en met 2 perceelen (Moeara Tjiagak en Tjipeuteuj), te zamen 654 bouws, wegens gerechtelijke vervallenverklaring van het erfpachtsrecht.

[1]) Hieronder begrepen 1 perceel van 249 bouws (Djoeblang in de residentie Japara), hetwelk in 1895 was aanvaard, doch van welks inschrijving te Batavia eerst kennis werd ontvangen na de afsluiting van de opgaven ten dienste van het vorig verslag.

[2]) De bedoelde perceelen waren: in het district Madjalaja der afdeeling Tjitjalengka (residentie Preanger Regentschappen) de 6 volgende: Tjikembang IV, Santosa III en Sedep (Tjilongkrang) I t/m IV; voorts in Pekalongan het perceel Tjrangah in het district Doro (afdeeling Pekalongan) en in Probolinggo het perceel Grobogan in het district Ranoelemongan (afdeeling Loemadjang).

Opheffing van het verbod tot koffieplanten, als waartoe in vorige jaren af en toe werd overgegaan, had in 1896 niet plaats. Van de daartoe gedane verzoeken werden een tweetal bij gouvernementsbesluit dd. 16 Juni 1896 n°. 8 voor inwilliging niet vatbaar verklaard, terwijl de overige nog niet konden worden afgedaan.

[3]) Van de vergunning tot teruggave van een aantal perceelen of gedeelten van perceelen, waartoe de Indische Regeering zich in 1896 of vroeger onder zekere voorwaarden had bereid verklaard, was op ult. 1896 door belanghebbenden nog geen gebruik gemaakt.

[4]) Overigens werden nog 41 752 bouws in erfpacht bezeten, uitmakende 97 perceelen, welke, toen daarop erfpacht werd gevestigd, reeds als hunagronden te boek stonden. Over deze gronden wordt op blz. 114 in eene afzonderlijke rubriek gehandeld.

d) Vermeerderd met 2 bouws, wegens vestiging, na hermeting, van een nieuw erfpachtsrecht op het perceel Singgo tot eene uitgestrektheid van $171^{253}/_{500}$ bouws, welk perceel tot dusver te boek stond (ingeschreven in 1878) met eene uitgestrektheid van $169^{317}/_{500}$ bouws.

e) Vermeerderd met één perceel (Djoebang), groot 249 bouws, van welks inschrijving — op 21 December 1895 — eerst na de afsluiting van het vorig verslag te Batavia bericht werd ontvangen.

f) Dit perceel, bestemd tot uitbreiding van de onderneming Soember Kerto in het district Toeren der afdeeling Malang, was toegezegd vóórdat (in October 1894) besloten werd in gemelde afdeeling voortaan niet dan bij uitzondering, namelijk waar het tusschen bestaande erfpachtsondernemingen geenclaveerde kleine grondstukken betrof (zie vorig verslag, blz. 91, noot 1), gronden in erfpacht uit te geven.

g) Verminderd met 1 perceel (Wonolelo), groot 428 bouws, wegens minnelijke ontbinding van de erfpachtsovereenkomst.

h) Vermeerderd met 1 perceel (Kepoeng II), groot 347 bouws, welk perceel (ingeschreven in 1889) tot dusver niet was medegeteld.

i) Naar gelang van het jaar van inschrijving was het aantal perceelen en de uitgestrektheid — met toepassing van de tot ult. 1896 geregulariseerde veranderingen, ontstaan door terugneming van grond als anderszins — als volgt:

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
1873	1	350
1874	16	5 833
1875	39	11 583
1876	40	9 451
1877	39	9 701
1878	47	11 414
1879	48	14 000
1880	56	14 503
1881	78	23 439
1882	82	24 558
1883	68	20 636
1884	66	14 281
Transporteeren	580	159 749

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
Per transport	580	159 749
1885	94	23 828
1886	53	6 816
1887	69	19 414
1888	36	6 280
1889	79	19 966
1890	86	16 649
1891	60	16 428
1892	127	38 100
1893	128	31 467
1894	139	42 551
1895	91	33 484
Totalen	1 551	416 792

Ook in 1896 werd aan een aantal aanvragers van grond in erfpacht, die konden aantoonen zich niet tijdig de vereischte kaarten en meetbrieven te hebben kunnen verschaffen, uitstel verleend van den termijn van zes maanden, bij het toezeggingsbesluit gestipuleerd voor de indiening van die bescheiden, terwijl ook weder in enkele gevallen termen werden gevonden tot verlenging van den termijn, insgelijks van zes maanden, die bij definitieve toewijzing van de begeerde perceelen den aanvragers gelaten pleegt te worden voor de inschrijving van het erfpachtsrecht in de openbare registers. Wanneer het daartoe strekkend verzoek werd ingediend nog vóór de verstrijking van de bedoelde termijnen, ging ingevolge het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1894 n. 276 de bewilliging in het uitstel uit van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, en wel sedert October 1896 ook wat betreft dergelijke verzoeken met betrekking tot de in erfpacht toegezegde perceelen, gelegen in de zoogenaamde spoorwegstreek Djember-Banjoewangi, waaromtrent de Indische Regeering de beslissing aangaande verlenging van den termijn voor de indiening van kaarten en meetbrieven aanvankelijk in elk geval aan zich had voorbehouden (verg. het verslag van 1895, blz 111).

Zooals uit het volgend staatje blijkt, bedroeg op ult. 1896 het aantal toezeggingen, waarop nog geen definitieve afstand was gevolgd, 257, gezamenlijk betrekking hebbende op eene uitgestrektheid van 221 849 bouws, en telde men 65 reeds afgestane, doch nog niet ingeschreven perceelen, in 't geheel eene oppervlakte beslaande van 16 839 bouws.

GEWESTEN.	Toegezegd maar nog niet afgestaan. *a*)		Afgestaan maar nog niet aanvaard.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)
Bantam	9	2 719	1	51
Krawang	3	680	"	"
Preanger Regentschappen	100	48 469	23	4 498
Tagal	6	2 030	1	328
Pekalongan	6	647	"	"
Samarang	3	158	"	"
Japara	4	585	"	"
Rembang	1	400	"	"
Soerabaija	7	1 159	1	26
Pasoeroean	7	2 305	3	126
Probolinggo	2	400	"	"
Bezoeki	62	130 053	16	6 775
Banjoemas	9	15 600	"	"
Bagelen	1	123	"	"
Kadoe	1	250	"	"
Madioen	1	500	"	"
Kediri	35	15 771	20	5 035
Totalen	257	221 849	65	16 839

GEWESTEN.		Toegezegd maar nog niet afgestaan. *a*)		Afgestaan maar nog niet aanvaard.	
		Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *b*)
De toezegging of de definitieve toewijzing vond plaats in de jaren:	1881 t/m 1894	61	26 844	11	1 483
	1895	39	16 074	"	"
	1896	157	178 931	54	15 356
Totalen als boven.		257	221 849	65	16 839

a) Waar in de aanvraag als geschatte grootte van het perceel tweeërlei uitgestrektheid was genoemd, of de opgegeven grootte verschilde met de taxatie der commissie van onderzoek, is het kleinste cijfer genomen.

b) Voor elk perceel is de uitgestrektheid tot volle bouws afgerond.

Met betrekking tot de in het vervolg aan de uitgifte van erfpachtsperceelen te verbinden voorwaarden is onlangs door de Indische Regeering beslist, dat het gebruikelijke beding dat de erfpachter o. a. te zorgen heeft voor het onderhoud der over en langs zijne gronden loopende gedeelten van wegen en voetpaden (zie o. a het verslag van 1893, blz. 92), voortaan minder algemeen zal dienen te luiden, in dien zin dat de verplichting niet zal behooren te omvatten de betrokken gedeelten van, in het publiek belang aangelegde, groote verkeerswegen, omdat deze niet gezegd kunnen worden meer bijzonder ten nutte van den erfpachter te strekken, en dat hetzelfde ook voor sommige binnenwegen schijnt te kunnen gelden. In verband daarmede zal voortaan, ingevolge eene aan de gewestelijke bestuurders (ook in de buitenbezittingen) gerichte circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur, dd. 28 April 1897, bij de plaatselijke onderzoekingen, die aan elke toezegging van erfpacht vooraf gaan, telkenmale opzettelijk ook de vraag moeten worden beantwoord of er termen zijn om den erfpachter met het onderhoud van de over of langs de begeerde gronden loopende gedeelten van wegen te belasten.

Gedurende 1896 werden 292 erfpachtsaanvragen (daaronder 5 van Chineezen) afgewezen. Die afwijzingen, waarvan sommige twee of meer perceelen tegelijk betroffen, hadden ten getale van 272 plaats bij gouvernementsbesluit, de overige 20 (gedurende de laatste vier maanden van het jaar), overeenkomstig het bepaalde bij het op blz. 92 van het vorig verslag besproken Koninklijk besluit dd 13 Mei 1896 n°. 49 (Indisch Staatsblad n°. 140), bij beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur. Van de afgewezen aanvragen telde men er alleen 161 (waaronder ruim de helft dagteekenende van 1889 en 1890) voor gronden in de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean, welke afwijzingen verband hielden met de in October 1894 genomen beslissing omtrent de staking aldaar, als regel, van de uitgifte van woeste gronden (verg. noot *f* aan het hoofd dezer bladzijde). Overigens hadden de afgewezen aanvragen betrekking tot gronden, gelegen in of behoorende tot de volgende gewesten: Bantam 2 (daarvan 1 voor het Prinsen-eiland), Krawang 2, Preanger Regentschappen 28, Cheribon 1, Tagal 4, Pekalongan 3, Japara 2, Rembang 1, Soerabaija 21, Pasoeroean (buiten de afdeeling Malang) 8, Probolinggo 1, Bezoeki 36 (waaronder 1 voor het eiland Noesa Baroeng), Banjoemas 2, Madioen 2 en Kediri 18. Van de laatstbedoelde 131 aanvragen (dus zonder die betreffende gronden in Malang) werden er 123 geweigerd gedeeltelijk (hieronder de 20 afwijzingen door den directeur van binnenlandsch bestuur) op grond van wettelijke bepalingen (omdat de aangevraagde gronden niet als woest konden worden aangemerkt, of voor de instandhouding der gouvernements-koffiecultuur waren gereserveerd, dan wel geheel of gedeeltelijk uitmaakten hetzij gouvernements-koffietuinen, hetzij djati- of onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen, enz.), voor een ander deel ter wille van de tegenwoordige of toekomstige belangen der inlandsche bevolking (om haar de noodige gronden te laten tot uitbreiding van cultures, inzamelen van boschproducten of het weiden van vee); overigens ter wille van boschbeheer uit een hydrologisch en klimatologisch oogpunt, en eindelijk (in 23 gevallen, hetzij als eenige, hetzij als bijkomende reden) met het oog op de belangen der gouvernements-koffiecultuur of der vrijwillige koffieteelt van de bevolking. Bijzondere redenen golden voorts voor de afwijzing van de aanvragen betreffende res-

pectievelijk het Prinsen-eiland in Straat Soenda (residentie Bantam) en het eiland Noesa Baroeng aan Java's zuidkust (residentie Bezoeki). Aan de uitgifte van eerstbedoeld eiland zouden namelijk zulke bezwarende voorwaarden moeten worden verbonden, dat zij de levensvatbaarheid eener onderneming in den weg zouden staan, terwijl tegen de uitgifte aan particulieren van Noesa Baroeng zich o. a. verzette de omstandigheid dat dit eiland, naar de inzettingen van de inlandsche bevolking, als gewijde grond is te beschouwen. Bovendien geschiedden een 6-tal afwijzingen op grond van het in 1893 (verg. het verslag van dat jaar, blz. 87) aangenomen beginsel om, wanneer een perceel ongeveer terzelfder tijd door verschillende personen wordt aangevraagd, die gronden, voor zoover zij blijken in de termen te vallen om aan particulieren te worden uitgegeven, niet onderhands maar in het openbaar in erfpacht aan te bieden. Dit gold voor één perceel in het district Radjamandala der residentie Preanger Regentschappen, één in het district Tanggoel der residentie Bezoeki en één in het district Ngoenoet der residentie Kediri, voor elk van welke perceelen twee aanvragen waren ingekomen. In den aanvang van 1897 werd voor de aanbieding in erfpacht van deze nog op te meten en in kaart te brengen drie perceelen, groot naar schatting respectievelijk 300, 600 en 500 bouws, van bestuurswege het noodige voorbereid.

Het over 1896 door de verschillende erfpachters — ook door hen die gewezen huurgronden in erfpacht bezaten (zie de volgende rubriek) — aan canon verschuldigde bedroeg f 1 178 038,42, tegen f 1 169 231,32 in 1895, of ruim f 8800 meer. Uit het volgend overzicht blijkt hoe het in de laatste drie jaren gesteld was met de aanzuivering.

JAREN.	Verschuldigd aan canon	Aangezuiverd:		
		aan canon over het opgegeven jaar.	aan canon over vorige jaren.	Te zamen.
	a) f 1 163 185,01			
1894 . . .	1 145 136,09^5	f 340 699,02^5	f 698 609,16^5	f 1 039 308,19
1895 . . .	1 169 231,32	405 863,08^5	669 226,03	1 075 089,11^5
1896 . . .	1 178 038,42	413 214,06^5	629 461,31	1 042 675,37^5
Te zamen .	f 4 655 621,74^5	f 1 159 776,17^5	f 1 997 296,50^5	f 3 157 072,68

a) Achterstand op 1 Januari 1894 (over 1893 f 798 094,38 en over vorige jaren f 365 100,63).

Derhalve bleef op 1 Januari 1897 nog aan te zuiveren (f 4 655 621,74^5 — f 3 157 072,68 =) f 1 498 549,06^5 namelijk f 764 824,35^5 op den canon over 1896 en f 733 724,71 op dien over vorige jaren. Gerechtelijke invordering van het aan den lande toekomende wegens erfpachtsom bleef niet achterwege, waar het zich namelijk liet voorzien dat daarmede eene gewenschte uitkomst zou worden verkregen. Er kwamen echter ook weder gevallen voor, waarin eene andere gedragslijn moest worden gevolgd, ten einde het Gouvernement niet noodeloos in proceskosten te doen vervallen. Het denkbeeld is in overweging om aan bedoeld, veelvuldig voorkomend bezwaar eenigermate tegemoet te komen door in den vervolge, bij afstand van woeste gronden in erfpacht, steeds een zoodanig beding te stellen, dat aan de Indische Regeering het recht wordt voorbehouden om, bij wanbetaling van den canon gedurende vijf achtereenvolgende jaren (verg. art 733, al. 2, van het Indisch Burgerlijk Wetboek), zonder eenige gerechtelijke tusschenkomst het erfpachtsrecht vervallen te verklaren en het perceel door den erfpachter te doen ontruimen.

Werd tot dusver steeds door den Gouverneur-Generaal beschikt op verzoeken om uitstel voor de voldoening van den canon, in October 1896 besloot de Gouverneur-Generaal zijne bemoeienis in deze te beperken door, voor zoover tegen de inwilliging van dergelijke verzoeken naar het oordeel van den directeur van binnenlandsch bestuur geen bezwaar bestaat, de beschikking daarop aan dien departements-chef over te laten. Die overdracht van bevoegdheid werd niet uitgestrekt tot gevallen, waarin geen termen aanwezig worden geacht voor de inwilliging van het verzoek, omdat, blijft in zoodanig geval de erfpachter nalatig om den verschuldigden canon te voldoen, in den regel maatregelen moeten worden genomen, waarbij de tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal toch niet ontbeerd kan worden. Intusschen blijft het aan voornoemden directeur vrijgelaten telkens, wanneer hij dit noodig acht, alvorens eene beslissing te nemen, de zaak aan het oordeel van den Gouverneur-Generaal te onderwerpen.

Vervanging van huur door erfpacht. Zoodanige vervanging kwam in 1896 niet voor, zoodat het aantal erfpachtsperceelen, welke uit gewezen huurgronden bestonden, evenals op ult. 1895 (zie de gewestelijke specificatie op blz. 93 van 't vorig verslag) 97 bleef bedragen. In Pekalongan werd echter, ter vervanging van het in 1876 ingeschreven erfpachtsrecht voor 497 $^{391}/_{500}$ bouws, uitmakende de gronden der onderneming Djampangan en Sidosoekmo (Sidogoeno), voor den nog overigen duur der erfpacht, in 1896 tot eene nieuwe inschrijving van dat recht overgegaan en wel voor eene uitgestrektheid van 410 $^{459}/_{500}$ bouws De gezamenlijke uitgestrektheid der bedoelde 97 perceelen daalde dientengevolge van 41 839 tot 41 752 bouws. Ten aanzien van het vroegere huurperceel Papoh II in het district Wlingi der residentie Kediri, waarvan het aanvankelijk voor zeven jaren verleende erfpachtsrecht op ult. 1896 afliep, werd dit recht opnieuw verleend, thans voor vijf jaren, daar een langere termijn in het belang van den landbouw der inlandsche bevolking niet wenschelijk werd geacht. De nieuwe inschrijving had plaats op 2 April 1896.

Het ter zake van de in deze rubriek bedoelde perceelen aan canon verschuldigd en betaald bedrag is begrepen in de sommen reeds hiervóór opgegeven (zie de voorgaande rubriek).

Verhuur van grond. Met betrekking tot deze rubriek kwamen in 1896 geen veranderingen voor, zoodat ook op 1 Januari 1897 als huurgronden te boek stonden het perceel Tanah Lajapan (in Cheribon), ter grootte van 798 bouws, en de in de residentie Kediri gelegen perceelen Bonowati-Goeloewoeloeh, groot 385 bouws, en Simbarwangi, groot 455 bouws, deze beide laatste te zamen één onderneming uitmakende.[1])

Voor andere dan landbouwdoeleinden zijn te Tandjong Priok (Batavia) en ter hoofdplaats Soerabaija eenige kleine stukken gouvernementsgrond in handen van huurders. Op ult. 1895 bestonden ter zake 9 huurovereenkomsten, namelijk 8 tot wederopzeggens gesloten (4 voor terreinen te Tandjong Priok en 4 voor terreinen te Soerabaija) en 1 voor 9 jaren aangegaan betreffende een terrein ter laatstgenoemde hoofdplaats. Dit laatste contract liep in 1896 af Daarentegen werden in dat jaar 2 nieuwe huurovereenkomsten van dezen aard gesloten betreffende een ander perceel te Soerabaija en een stuk grond te Tandjong Priok, beide tot wederopzeggens verhuurd. De huursommen zijn bij de thans nog loopende 10 contracten deels per M². (f 0,60 's jaars), deels op eene vaste som per maand bepaald.

Verkoop van grond. De kleine stukken grond, die gedurende 1896 voor woonerven en nijverheidsinrichtingen door het Gouvernement aan particulieren in eigendom werden afgestaan, (welke stukken ieder eene oppervlakte van 10 bouws of 70 965 M². niet mogen te boven gaan) besloegen in 't geheel eene uitgestrektheid van 1 554 283 M²., uitmakende ruim 219 bouws, waarvoor aan koopsommen bedongen werd f 182 884. Over de verschillende gewesten zijn deze cijfers verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.
ONDERHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Bantam	15 347	f 1 320
Batavia	45 093	3 325
Krawang	57 910	1 190
Preanger Regentschappen	489 317	21 728
Cheribon	64 840	8 381
Tagal.	91 919	12 070
Pekalongan	34 794	2 630
Samarang	56 125	7 499
Japara	9 316	1 195
Rembang	67 817	5 120
Soerabaija	186 797	42 890
Pasoeroean	58 185	20 100
Probolinggo	29 610	4 950
Bezoeki	90 595	16 995
Banjoemas	63 810	4 995
Transporteeren . . .	1 361 475	f 154 328

[1]) In het door den voormaligen huurder van de perceelen in Kediri tegen de Indische Regeering aanhangig gemaakt geding (zie het verslag van 1895, blz. 112) werd door het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië in Mei 1896 een interlocutoir arrest gewezen, waartegen de eischer in hooger beroep is gekomen bij den Hoogen Raad der Nederlanden.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.
Per transport . . .	1 361 475	f 154 328
Bagelen	12 332	1 200
Kadoe	12 654	1 315
Madioen	11 235	1 095
Kediri	106 219	13 545
Madura	28 248	2 180
Totalen . . .	1 532 163	f 173 663
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Probolinggo	50	720
Banjoemas	22 070	8 501
Totalen . . .	22 120	f 9 221
Totaal-generaal . . .	1 554 283	f 182 884

Ten einde ook langs dien weg zooveel mogelijk tegen te gaan het aan landbouw of nijverheid onttrekken van stukken domeingrond in den omtrek of te midden van bewoonde buurten, waar zij, zooals vaak geschiedt, door Chineezen in eigendom worden gevraagd met het doel ze tot familiebegraafplaatsen, afgescheiden van de algemeene begraafplaatsen, in te richten — op het nadeelige van welk verspreid begraven reeds in 1872 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n. 2612) de aandacht van de gewestelijke bestuurders op en buiten Java werd gevestigd — is door de Indische Regeering in November 1896 besloten om voor gronden, welke voor gemeld doel in eigendom worden aangevraagd, hoogere prijzen te bedingen dan anders het geval zou zijn.

Uitgifte van grond met recht van opstal. Op den voet der in 1872 (Indisch Staatsblad n°. 124) herziene en in 1875 (Indisch Staatsblad n°. 180) nader gewijzigde bepalingen werden hetzij voor woonerven, hetzij voor inrichtingen van nijverheid, ook zoo deze tot landbouwondernemingen in verband staan — niet echter voor inrichtingen van landbouw speciaal tot het aanleggen van beplantingen — in 1896 in onderstaande gouvernementsresidentiën voor den tijd van hoogstens 30 jaren weder verschillende stukken domeingrond met recht van opstal afgestaan, welke grondstukken, ingevolge de aangehaalde bepalingen, 10 bouws (70 965 M²) niet mogen te boven gaan.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².)	Verschuldigde betaling.
Bantam	15 343	f 393
Krawang	1 008	30
Preanger Regentschappen	150 490	1 470
Cheribon	8 320	210
Tagal	4 063	65
Samarang	96 732	1 695
Rembang	24 439	991
Soerabaija	31 074	1 345
Pasoeroean	15 362	874
Probolinggo	60 115	1 380
Bezoeki	915 955	17 008
Bagelen	4 140	45
Madioen	17 413	1 255
Kediri	97 150	2 285
Totalen	1 412 504	f 29 046

De hiervóór aangehaalde bepalingen hebben in Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 34) eenige nadere wijziging ondergaan. Dientengevolge wordt in het vervolg recht van opstal verleend onder verplichting van den houder om bij het einde van den termijn, waarvoor het recht is verleend, het gebouwde of beplante weg te ruimen en den grond in den vroegeren staat te herstellen, welke verplichting ook in de vóór 1872 gegolden hebbende bepalingen was opgenomen, doch bij de toen in werking getreden voorschriften facultatief was gelaten, zijnde er nu nog aan toegevoegd dat, indien de opruiming een maand na het eindigen van het recht van opstal niet heeft plaats gehad, het Gouvernement tot de opruiming kan overgaan ten koste van den nalatige en zonder eenige vergoeding welke ook. De verplichting geldt echter alleen, evenals ook vóór 1872, wanneer het Gouvernement niet een halfjaar te voren het verlangen heeft te kennen gegeven om een en ander tegen taxatie over te nemen. Die bevoegdheid had het Gouvernement zich ook bij de bepalingen van 1872 bedongen. Thans is echter tevens voorgeschreven dat de taxatie geschiedt door eene commissie van drie personen, waarvan door elke der partijen één, en de derde door den plaatselijk bevoegden raad van justitie te benoemen.

In hoofdstuk C van dit verslag (blz. 4 hiervóór) werd ter loops melding gemaakt van eene in 1895 met den soesoehoenan van Soerakarta en in 1896 met den zelfstandigen prins MANGKOE NEGORO aldaar getroffen regeling betreffende het verleenen hunnerzijds aan Europeanen en vreemde oosterlingen, in het belang van den aanbouw van woningen, van een altijddurend recht van opstal op in hun gebied ter hoofdplaats Soerakarta en op de afdeelings-hoofdplaatsen (met uitzondering van Wonogiri) gelegen gronden. Wat de voorwaarden betreft, bij dergelijke uitgifte van woongronden in acht te nemen, is bij het ter aangehaalde plaatse reeds genoemde gouvernementsbesluit dd. 18 Juni 1895 n°. 28, sedert vervangen door dat van 11 Juli 1896 n°. 24, zooals dit laatste bij besluit dd. 24 April 1897 n°. 11 nog is gewijzigd, bepaald dat de bij de vestiging van het recht te bedingen jaarlijksche recognitie aan den soesoehoenan of aan genoemden zelfstandigen prins in geen geval meer zal mogen bedragen dan $^1/_{10}$ der getaxeerde waarde, en is overigens de voorwaarde gesteld dat de nieuwe eigenaar gehouden zal zijn den laatsten tijdelijken bezitter naar genoegen schadeloos te stellen voor het overbrengen e. q. van de op den grond voorkomende opstallen en voor het gemis van de eventueel daarop aanwezige vruchtboomen. De noodige taxatie der waarde van den af te stanen grond moet steeds geschieden door eene door den resident te benoemen commissie (omtrent welker samenstelling het besluit tevens voorschriften bevat), terwijl bij verschil van gevoelen tusschen de commissieleden de beslissing in hoogste ressort berust bij den gewestelijken bestuurder, die echter, naar gelang het gronden van den soesoehoenan, dan wel gronden van prins MANGKOE NEGORO betreft, vooraf heeft te hooren respectievelijk het rijksbestuur van Soerakarta of den patih der Mangkoe Negorosche landen.

Afstand van grond met recht van gebruik. Onder dezen titel werden in 1896 aan vereenigingen of particulieren afgestaan vijf stukken gouvernementsgrond, waarvan één ter hoofdplaats Batavia voor sportterrein en de vier andere ter hoofdplaats Soerabaija om tot veekralen te dienen.

Afstand van grond in bruikleen. In bruikleen werden in 1896 afgestaan twee stukken gouvernementsgrond in de residentie Rembang voor de oprichting van houtstapelplaatsen.

Toezegging van kosteloozen afstand in bruikleen, voorloopig voor den tijd van tien jaren, werd sedert gedaan aan de te Samarang gevestigde vereeniging „Soerja Soemirat", en wel met betrekking tot een door haar gekozen terrein in het noorden der residentie Preanger Regentschappen nabij de grens met Krawang, dat geschikt werd geacht voor de door de vereeniging beoogde proef met de oprichting van eene landbouwkolonie, en dat niet voor den eigen landbouw der inlandsche bevolking behoefde beschikbaar te worden gehouden. Het bewuste terrein, grootendeels met jong hout (ander dan djati) begroeid, en naar schatting p. m. 180 bouws beslaande, is gelegen in het onderdistrict Lembang van het tot het regentschap Bandong behoorende district Oedjoeng Broeng Koelon. De voormelde toezegging, omtrent welker aanvaarding de vereeniging zich binnen zes maanden zou moeten verklaren, geschiedde bij gouvernementsbesluit dd. 31 Maart 1897 n°. 2, onder voorwaarde dat het perceel intusschen behoorlijk opgemeten en afgebakend worde en dat de teelt van koffie er op verboden zal zijn wanneer zulks door den resident in strijd mocht worden geacht met 's lands belang.

Beschikking door het Gouvernement over grond in het bezit van derden. Ook in 1896 werd in verschillende gewesten voor de uitvoering van 's lands werken beschikt over grond bij de inlandsche bevolking in gebruik, en zulks door onteigening bij minnelijke schikking op den voet van de dienaangaande bestaande administratieve voorschriften. Voor de aldus onteigende gronden, waarvan de uitgestrektheid evenwel niet is opgegeven werd o. a. betaald: f 4332 voor gronden, benoodigd voor de uitbreiding van het schietterrein der artillerie te Batoe Djadjar (Preanger Regentschappen); f 8608 en f 3262 respectievelijk voor den aanleg van een nieuwen Serang-dijk en voor het maken van tertiaire leidingen in het district Wedoeng der residentie Samarang;

f 13 693 voor gronden in de residentie Soerabaija, benoodigd voor den aanleg van den spoorweg Tarik-Soerabaija; f 5080 ten behoeve van de werken tot verdeeling van het water uit de Bekatjak-leiding in Pasoeroean; f 15 190 voor gronden in Bezoeki, ten behoeve van de verbetering en uitbreiding der bevloeiing uit de Kapongan- en Sitoebondo-sluizen; f 6618 ten behoeve van de herbewonding van het gebergte in het noorden van de afdeeling Karang-Anjar der residentie Bagelen, en f 2882 voor het maken van prise's d'eau in de Kali Gandong (residentie Madioen).

Opgaven omtrent de betaalde prijzen per bouw zijn gemeld: voor de gronden in gebruik genomen in Rembang ten behoeve van de werken ter bevloeiing van de Solo-vallei (f 75 tot f 130 voor sawahs, f 60 tot f 78 voor tegalvelden, en f 60 tot f 100 voor erven); voor gronden in Tagal ten behoeve van eene verbetering van den wateratvoer van het kunstwerk in de Kali Waloeh te Soengapan (f 50 per bouw); voor gronden in Soerabaija, benoodigd voor de nieuwe irrigatieslnis Kangkoengan (f 400 per bouw), en voor gronden in de afdeeling Djember der residentie Bezoeki ten behoeve van den spoorwegaanleg (f 150 à f 500 per bouw).

§ 2. *Buitenbezittingen.*

1°. Gouvernementslanden.

Vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom. Blijkens het verslag van 1894 (blz. 93) was voor de buitenbezittingen de behoefte aan regeling van dit onderwerp nog weinig of niet gevoeld, doch was het denkbeeld in overweging genomen om daartoe voor de residentie Menado over te gaan. Sedert waren dienaangaande met betrekking tot de Minahassa voorstellen van den resident ontvangen, welke der Indische Regeering hadden aanleiding gegeven ter zake nadere inlichtingen te vragen. Uit de thans ontvangen berichten blijkt dat de voorstellen door den resident waren teruggenomen.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Wat de buitenbezittingen betreft, heeft zich de behoefte aan regeling van dit onderwerp tot dusver slechts geopenbaard voor de gewesten Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Amboina, alsmede voor de Minahassa (Menado). Voor de bedoelde streken zijn dan ook afzonderlijke regelingen nopens de inlandsche grondverhuringen uitgevaardigd, en wel het eerst voor de Minahassa en Amboina (Indisch Staatsblad 1877 n°. 127 en 1880 n°. 217) en vervolgens voor de Lampongsche Districten en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (Indisch Staatsblad 1885 n°. 45 en 1888 n°. 198). De regeling voor Amboina heeft in 1896 geen toepassing gevonden. In de drie andere gewesten werden, voor zooveel bekend, in gemeld jaar door niet-inlanders gronden van inlanders in huur genomen bij 52 overeenkomsten, welke op den voet der aangehaalde bepalingen alle geregistreerd werden en hieronder nader vermeld worden.

Afdeeling.	Aantal in 1896 gesloten huurovereenkomsten (die alle werden geregistreerd).	Huurtijd	Huurprijs (per bouw 's jaars).	Uitgestrektheid van den gehuurden grond (in bouws).	De gronden waren bestemd voor:
Lampongsche Districten.					
Ommelanden van Telok Betong	8	20 jaar.	a) †	ruim 538	teelt van Liberia-koffie.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.					
Amoenthai (district Batang Alai).	7	20 jaar.	f 1,00	†	oprichting van woningen en tabaksloodsen.
Id. (district Balangan).	22	id.	f 1,00	†	id.
Id. (districten Tabalong en Kloewa).	10	id.	f 1,00	†	id.
Minahassa (residentie Menado).					
†	5	†	†	2½	id. en aanleg van koffiekweekbedden.

a) Waar een † is geplaatst, ontbreken gegevens ter invulling.

Klachten over niet-nakoming van de contracten kwamen in 1896 niet ter kennis van het bestuur. Ten aanzien van de vraag of de hooger bedoelde verhuurordonnantie voor de Minahassa zal worden herzien in den geest van de nieuwe regeling ter zake voor Java en Madura (zie vorig verslag, blz. 94) is, voor zoover tot dusver hier te lande gebleken is, door de Indische Regeering nog geene beslissing genomen.

Ontginning door inlanders van domeingrond. Voor de gouvernementslanden der residentie Menado trad, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 94) is gezegd, met 1 September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 107) eene nieuwe ontginningsordonnantie in werking (zie ook n°. 5136 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad). In gemeld gewest werd in 1896, volgens de ontvangen opgaven, alleen in de Minahassa domeingrond ontgonnen, en wel in de afdeeling Belang door 113 personen eene uitgestrektheid van gezamenlijk 112 bouws, en in de afdeeling Kema door 31 personen in 't geheel 49½ bouws. Uit de verstrekte gegevens blijkt niet in hoever deze vergunningen werden verleend onder de werking van de vroegere, dan wel van de nieuwe regeling.

De bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 63 uitgevaardigde ontginningsordonnantie voor het eiland Bengkalis der residentie Oostkust van Sumatra (de eenige overigens voor de buitenbezittingen bestaande) vond in 1896 geen toepassing.

Uitgifte van grond in erfpacht. Een tweetal punten, waarvan onder dit hoofd is melding gemaakt in de agrarische mededeelingen betreffende Java en Madura, gelden ook voor de buitenbezittingen, namelijk het op blz. 111 en 113 gezegde met betrekking *a.* tot het bevorderen der afdoening van erfpachtsaanvragen, en *b.* tot het onderhoud door den erfpachter van wegen, voor zooveel de over of langs zijne gronden loopende gedeelten aangaat. Overigens valt hier ook te wijzen op het vermelde in noot *a* onder het staatje op blz. 112 hiervóór, betreffende het doen vervallen als bijlagen van het Koloniaal Verslag van de lijsten der in het verslagjaar aanvaarde erfpachtsperceelen en afgewezen erfpachtsaanvragen.

Waren in 1895 19 aanvragen om uitgifte in erfpacht van domeingrond in de buitenbezittingen tot afdoening gekomen, in 1896 was zulks het geval ten opzichte van 28 aanvragen, zijnde 13 die afgewezen en 15 die ingewilligd werden. Deze laatste (over de afgewezen aanvragen wordt lager gehandeld) hadden betrekking op 15 perceelen van eene bij schatting berekende gezamenlijke uitgestrektheid (geen er van was opgemeten) van 60 713 bouws. De ingewilligde aanvragen waren over vijf gewesten aldus verdeeld: 2 voor 1250 bouws ter Sumatra's Westkust; 6 voor 36 284 bouws in de Lampongsche Districten; 1 voor 10 000 bouws, gelegen op het eiland Rimau, behoorende tot de afdeeling Iliran en Banjoeasin der residentie Palembang; 2 voor 137 bouws in de afdeeling Martapoera der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en 4 voor 13 042 bouws in de residentie Amboina, als: 9842 (2 perceelen) op het eiland Ceram, 3000 op het schiereiland Hitoe van het eiland Amboina en 200 op het tot de afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden behoorende eiland Kilwick. De inwilliging geschiedde ook nu weder onder beding dat zij als vervallen zou worden beschouwd, indien de belanghebbende zich niet binnen één jaar na de dagteekening der regeeringsbeschikking had aangemeld om het erfpachtsrecht te doen inschrijven.

Bij de bepaling van den jaarlijkschen canon voor deze perceelen (voor elk daarvan op eene voor het geheele perceel ineens af bepaalde vaste som) werd het in 't vorig verslag (blz. 95) vermeld beginsel gevolgd om niet dan bij uitzondering als erfpachtsom een lager bedrag te stellen dan het in 1888 aangenomen maximum van f 1 per bouw 's jaars, uitgenomen waar het streken geldt voor welke een lager bedrag vooralsnog urgent was te achten tot aanmoediging van de vestiging eener particuliere landbouwnijverheid. Beneden het maximum werd slechts gegaan ten opzichte van 4 der bedoelde 15 afgestane perceelen; voor 2 werd namelijk als maatstaf aangenomen f 0,25 en voor 2 f 0,10 per bouw 's jaars. Deze lagere bedragen golden voor de op Rimau (residentie Palembang), zoomede voor de op Hitoe en op Ceram (residentie Amboina) afgestane gronden.

Ingeschreven, d. i. door de aanvragers *aanvaard*, werden in 1896 15 meerendeels in 1895 of vroeger afgestane perceelen [1], gezamenlijk eene geschatte uitgestrektheid beslaande van 66 022

[1] Slechts vier van deze perceelen waren in 1896 afgestaan, en dus begrepen onder de 15 waarvan hiervóór het eerst sprake was; het waren: 1 perceel (150 bouws) ter Sumatra's Westkust; de beide perceelen (te zamen 137 bouws) in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en het perceel (200 bouws) op het eiland Kilwick (residentie Amboina).

bouws (zie lager eene gewestelijke specificatie). Hetzij reeds aanstonds bij het besluit van uitgifte, hetzij later [1]) was de canon voor 8 van deze perceelen (gezamenlijk 11 282 bouws) geregeld naar den bovenbedoelden maximum-maatstaf, voor de 7 andere (gezamenlijk 54 740 bouws) naar den maatstaf van f 0,50, f 0,25 of f 0,20 per bouw 's jaars. De canon van f 0,50 per bouw 's jaars betrof 1 perceel ter Sumatra's Westkust (700 bouws in de afdeeling Tanah Datar), die van f 0,25 1 perceel in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (7800 bouws in de afdeeling Martapoera), 1 perceel in de residentie Menado (400 bouws op het eiland Pajonga behoorende tot het district Kwandang), en 2 perceelen in de residentie Ternate (9000 bouws op het eiland Tapat der afdeeling Batjan en 17 000 bouws op het eiland Obi Bisa of Selilé), terwijl de canon van f 0,20 per bouw 's jaars verschuldigd is voor 2 perceelen in de residentie Lampongsche Districten (respectievelijk van 16 000 en 3840 bouws in de afdeeling Ommelanden van Telok Betong).

Van de 15 aanvaarde perceelen waren er 2 niet voor den vollen duur van 75 jaren afgestaan; al de perceelen werden ingeschreven ten name van Europeanen, uitgezonderd het perceel Goenoeng Besar in de Lampongsche Districten (4381 bouws), waarvan een Chinees erfpachter werd.

Ingevolge minnelijke terugneming door het Gouvernement kwam in 1896 het erfpachtsrecht te vervallen voor drie perceelen in de residentie Palembang, zijnde Helyannaland I en II, te zamen in één hand en 38 801 bouws beslaande, en Senanghati, groot 8093 bouws.

In verband met een en ander stonden op ult. 1896 in de gouvernementslanden der buitenbezittingen te boek 184 erfpachtsperceelen, waarvan er 183 (zie noot e onder het staatje) eene gezamenlijke uitgestrektheid besloegen van ongeveer 448 809 bouws, over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

GEWESTEN.		Aanvaard in 1873 t/m 1895.		Aanvaard in 1896. a)		Aanvaard in de opgegeven 24 jaren.	
		Aantal perceelen.	Aantal bouws. b)	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Aantal perceelen.	Aantal bouws. b)
Sumatra's Westkust.	Padangsche Benedenlanden	20	2 280	„	„	20	2 280
	Padangsche Bovenlanden	31	14 274	2	850	33	15 124
	Tapanoli	2	1 147	„	„	2	1 147
Benkoelen		8	11 857	„	„	8	11 857
Lampongsche Districten		c) 8	74 640	4	29 108	13	103 748
Palembang		d) 43	d) 214 224	2	1 527	45	215 751
Sumatra's Oostkust		2	2 283	„	„	2	2 283
Billiton		1	44	„	„	1	44
Zuider- en Oosterafd. van Borneo		13	48 109	3	7 937	16	56 046
Celebes en onderhoorigheden		e) 3	509	„	„	e) 3	509
Menado		33	12 524	1	409	34	12 924
Amboina		4	896	1	200	5	1 096
Ternate		„	„	2	26 000	2	26 000
Totalen		f) 169	f) 382 787	15	66 022	184	448 809

a) Tijdens de afsluiting van de lijst op blz. 364*–381* van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897 (deel I) was van 8 der in de hierbedoelde kolom aangeduide nieuwe erfpachtsperceelen de aanvaarding nog niet gemeld, zoodat zij in die lijst dan ook niet voorkomen. Het zijn de perceelen Kotta Sani in de afdeeling XIII en IX Kotta der Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust), Goenoeng Besar in de afdeeling Toelang Bawang der residentie Lampongsche Districten, Penanggiran en Wilhelminaland in de afdeeling Lematang Oeloe, enz. der residentie Palembang, een onbenaamd perceel op het eiland Pajonga, behoorende tot het district Kwandang der afdeeling Gorontalo in de residentie Menado, een onbenaamd perceel op het eiland Kilwick in de residentie Amboina, zoomede de eilanden Tapat en Obi Bisa of Selilé in de residentie Ternate. Deze perceelen, ter grootte naar schatting van respectievelijk 150, 4381, 700, 827, 400, 200, 9000 en 17 000 bouws, zijn ingeschreven op 28 December, 30 September, 3 October (de twee in Palembang), 6 Maart, 5 Augustus, en elk der twee laatstbedoelde perceelen reeds op 1 Februari 1896.

b) Voor zoover opgemeten, is de uitgestrektheid van elk perceel tot volle bouws afgerond.

c) Het gesplitste perceel Waij Lima, in 1892 aanvaard, is bij deze opgaaf voor één perceel gerekend, als zijnde de beide deelen bij één akte ingeschreven.

d) Verminderd met 3 perceelen en 46 894 bouws wegens terugneming door het Gouvernement van de in 1891 aanvaarde perceelen Helyannaland I en II en Senanghati.

e) Eén der 3 perceelen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden betreft de oostelijke groep der Postillon-eilanden, waarvan de erfpacht in 1891 is aanvaard, echter zonder bekendstelling van de uitgestrektheid. Het opgegeven aantal bouws heeft dus geen betrekking tot dat perceel.

f) Naar gelang van het jaar van inschrijving was het aantal perceelen en de uitgestrektheid verdeeld als volgt (waarbij op te merken valt dat de over 1891 opgegeven uitgestrektheid — zie de voorgaande noot — betrekking heeft tot 11 van de 12 perceelen en het totaal van 382 787 bouws tot 168 van de 169 perceelen):

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
1874	3	716	Per transp.	41	13 724
1876	4	771	1886	12	470
1877	8	3 294	1888	1	364
1878	10	2 586	1889	9	2 530
1879	5	2 089	1890	11	42 211
1880	2	1 088	1891	12	35 094
1881	3	1 111	1892	24	90 843
1882	4	865	1893	27	102 047
1883	3	664	1894	22	63 981
1884	1	128	1895	10	31 810
1885	1	312			
Transporteeren	41	13 724	Totaal	169	382 787

Aangezien tot nog toe voor schier geen enkel der onder de werking van Indisch Staatsblad 1891 n°. 4 aangevraagde erfpachtsperceelen in de buitenbezittingen hetzij vóór, hetzij na de aanvaarding gebruik was gemaakt van de bij Indisch Staatsblad 1886 n°. 39 (art. 2) geopende gelegenheid om ze, tegen het daarvoor vastgesteld salaris, door een ambtenaar van het kadaster te doen opmeten, terwijl zoodanige opmeting toch, zij het niet aanstonds dan althans na zekeren tijd, wenschelijk moet worden geacht, daar de verplichting (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 195) tot onderhoud van de merkteekenen (en dus indirect tot openhouden van de grenspaden) het gemis van een behoorlijk opgemaakten meetbrief niet geheel kan vergoeden, is de Regeering te rade geworden om door vermindering van de daaraan verbonden kosten te trachten het doen opmeten en in kaart brengen van in erfpacht aangevraagde of uitgegeven gronden in de gewesten buiten Java en Madura te bevorderen. Overeenkomstig een voorstel van de Indische Regeering is in Juni jl. door het Opperbestuur machtiging verleend om, waar het erfpachtsgronden in de buitenbezittingen geldt, het bovenbedoeld salaris, dat tot hiertoe bedraagt: voor de meting f 1 per hectare en voor het maken van de kaart f 0,50 per hectare, voortaan te bepalen op respectievelijk f 0,25 en f 0,10.

Bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 25 Juli 1896 zijn aan de hoofden van gewestelijk bestuur in de buitenbezittingen voor zooveel noodig wenken gegeven opdat er bij de behandeling hunnerzijds van erfpachtsaanvragen op worde toegezien dat de door de aanvragers overgelegde schetskaarten en gegeven grensomschrijvingen aan bepaalde (bij de circulaire aangegeven) eischen voldoen, en dat ook de commissiën van onderzoek, die de vatbaarheid der uitgifte van de begeerde gronden hebben na te gaan, bij het voorloopig bepalen van de grenzen daarvan naar eene goede methode te werk gaan, als hoedanig werd aanbevolen het openkappen van de grenzen en het stellen van duurzame, liefst ijzeren, merkteekenen, die dadelijk bij de eerste openkapping stevig in den grond worden geplaatst.

Ingevolge het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1886 n°. 39 was in 1896 nog alleen voor de gronden, die vóór 1891 waren aanvaard, canon te betalen, derhalve voor 74 perceelen, met eene gezamenlijke uitgestrektheid van 59 302 bouws. Het verschuldigde beliep f 25 469,58[5], waarvan bij het einde des jaars was voldaan f 11 440,01, terwijl in Januari en Februari 1897 nog werd gekweten f 817,43, zoodat, voor zoover te Batavia tijdens de afsluiting der hierbedoelde opgaven bekend was, aan canon over 1896 op 1 Maart jl. te innen bleef f 13 212,14[5]. Blijkens het vorig verslag (blz. 95) was van den canon over 1895, ad f 16 797,64[5], op ult. Maart 1896 afbetaald f 11 861,88[5]. Sedert

[1]) Voor 2 in 1894 en voor 2 in 1895 aanvaarde perceelen, met namen Waij Koeripan in de Lampongsche Districten en Tanah Batoe Wates, Grohong en Paheng in de residentie Palembang (verg. bijlage 7 van het verslag van 1895 en bijlage 8 van dat van 1896), zoomede voor eenige op ult. 1896 nog niet aanvaarde perceelen, welke vóór 1896 waren afgestaan, evenals ten aanzien van de 4 genoemde, onder bepaling dat omtrent den te heffen canon nader zou worden beslist, werd deze alsnog vastgesteld, en wel in al deze gevallen naar den maatstaf van f 1 per bouw 's jaars.

werd in 1896 nog aangezuiverd f 4670,32⁵, zoodat op ult. 1896 over 1895 nog bleef in te vorderen f 265,42⁵. Over de jaren vóór 1895 bleef, na afschrijving van oninbaar gebleken posten, bij het einde van 1896 aan canon nog te innen f 2201,36.

Ten slotte is omtrent de in 1896 *afgewezen* aanvragen (2 die van 1892 en 1893, en 11 die van 1895 en 1896 dagteekenden) nog aan te stippen dat 4 betrekking hadden op gronden ter Sumatra's Westkust en 1 tot een perceel in Palembang. Van de 4 ter Sumatra's Westkust betroffen er 2 hetzelfde perceel in de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden), dat echter, evenals het perceel in Palembang, geweigerd werd, omdat het voor de uitbreiding der volkskoffiecultuur kon dienen. Een ander perceel in de Padangsche Benedenlanden kon niet uitgegeven worden ter wille van de toekomstige uitbreiding van andere cultures der bevolking, die bovendien van het aanwezige hout partij trok, terwijl tegen de inwilliging van eene aanvraag voor een perceel in de Padangsche Bovenlanden zich de belangen der gouvernements-koffiecultuur verzetten. De 8 overige aanvragen betroffen kleinere of grootere gedeelten van verschillende eilanden, namelijk van Poeloe Boeroeng in de residentie Banka, van Poeloe Datoe in de Westerafdeeling van Borneo, van Poeloe Laut in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (twee aanvragen), van Lembeh in de residentie Menado (mede twee aanvragen), van Soeroeati en eenige andere eilanden in de residentie Amboina, zoomede van de eilanden Damar en Djeronga in de residentie Ternate. De aanvraag voor de twee laatstgenoemde eilanden, welke tot het sultanaat Ternate behooren, en die voor Poeloe Datoe, over welk eiland de sultan van Pontianak te beschikken heeft, konden uit dien hoofde door het Gouvernement niet worden in overweging genomen. De twee aanvragen voor gronden op Poeloe Laut werden afgewezen, omdat dit eiland niet rechtstreeks door het Gouvernement wordt bestuurd (zie, in verband hiermede, blz. 96 van het verslag van 1894). Tegen de uitgifte van het eiland Boeroeng verzetten zich de belangen van het Gouvernement in verband met de tinexploitatie op het nabijgelegen eiland Banka (o. a. het moeielijk tegengaan van clandestienen handel in tin en tinerts). Met betrekking tot de op Lembeh aangevraagde twee perceelen bleek dat de inlandsche rechthebbenden ongeneigd waren van hunne rechten afstand te doen, terwijl het op de gronden groeiende hout behouden diende te blijven ter voorziening in de behoefte van den lande. De op Soeroeati c. a. aangevraagde gronden eindelijk behooren, voor zoover zij niet reeds ontgonnen waren, gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.

Recht tot boschexploitatie. De exploitatie van de eenige tot dusver — in 1893 (verg. het verslag van 1894, blz 91) — aanvaarde concessie van dezen aard, namelijk die betreffende de niet voor de behoeften der bevolking benoodigde bosschen op het eiland Tanah Djampea (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), werd in 1896 gestaakt.

Verhuur van grond. Van het eenige onder de landbouwondernemingen medegerekende huurperceel Laijang Totaka, groot p. m. 49 bouws, in de afdeeling Makasser (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), in handen van een inlander, bleef de huursom ad f 731,44⁵ ook over 1896 onaangezuiverd.

Overigens zijn door het Gouvernement verhuurd, laatstelijk tegen f 70 en f 380 's jaars, eenige met klapperboomen begroeide eilandjes, behoorende tot de residentie Tapanoli (gouvernement Sumatra's Westkust), zoomede eenige sagodoessoens op het eiland Ceram (residentie Amboina), laatstelijk voor het tienjarig tijdvak 1896 t m 1905 tegen f 3701 per jaar, zijnde f 271 meer dan bij de vorige verhuring bedongen was. De drie genoemde huursommen werden over 1896 voldaan. Ter zake van den vroegeren huurtermijn der bedoelde sagodoessoens was echter over 1894 en 1895 nog achterstallig f 660.

Aan huur van eenige als domein-sawahs en tuinen bekende gronden op Bali werd ontvangen 153 405 képengs (Chineesche duiten) en 1426 bossen padi, welk een en ander bij openbaren verkoop respectievelijk opbracht f 222,25 en f 1136,80, terwijl sommige domeintuinen op Lombok, waarvan eertijds de vorst de opbrengst in natura genoot, aan de bevolking werden verhuurd voor f 2295,67, waarvan evenwel slechts f 2077,34 in 's lands kas werd gestort.

Verkoop van grond. De in 1896 in de buitenbezittingen aan particulieren in eigendom afgestane stukken domeingrond besloegen gezamenlijk eene uitgestrektheid van 87 820 M². (ruim 12½ bouws), waarvoor aan koopsom werd bedongen f 12 050, over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopprijs.
ONDERHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Lampongsche Districten	1 863	f 190
Palembang	7 245	1 900
Atjeh en onderhoorigheden	240	12
Banka	970	100
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	2 632	750
Celebes en onderhoorigheden	765	770
Menado	14 057	1 915
Amboina	1 250	260
Bali en Lombok	50 745	4 970
Totalen	79 767	f 10 867
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Timor	299	400
Bali en Lombok	7 754	783
Totalen	8 053	f 1 183
Totaal-generaal	87 820	f 12 050

Bovendien werd in de afdeeling Boeleleng der residentie Bali en Lombok een perceel, groot 4128 M²., kosteloos in eigendom afgestaan, aangezien de rechten, welke de occupant op bedoeld perceel kon doen gelden, dateerden van vóór de invoering (met 1 Juli 1882) van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur in die afdeeling.

Uitgifte van grond met recht van opstal. Onder dezen titel werd in 1896 in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo een aan de Barito-rivier gelegen stuk grond, groot 20 000 M²., bestemd voor den opslag van petroleum, voor den tijd van 30 jaren afgestaan. De bedongen betaling beliep f 100.

Over eene wijziging van de bepalingen omtrent het verleenen van recht van opstal is reeds gehandeld op blz. 115 hiervóór.

2°. Inlandsche staten.

Ter Sumatra's Oostkust werden in 1896 door den resident 16 nieuwe landbouwovereenkomsten goedgekeurd, namelijk 13 in de afdeeling Deli (2 betreffende respectievelijk 150 en 350 bouws in de onderafdeeling Medan, 6 waarvan 3 ieder voor 500, 1 voor 1500, 1 voor 660 en 1 voor 990 bouws in Serdang, en 5 betreffende respectievelijk 3000, 1000, 560, 6340 en 2115 bouws in Langkat); 2 voor 1125 en 2535 bouws in de afdeeling Batoe Bara, en 1 in Siak (afdeeling Bengkalis), van welke laatste concessie de grootte van het contractsgebied niet is opgegeven. Daarentegen werden met onderling goedvinden van partijen, of wegens niet nakoming door de ondernemers van hunne verplichtingen, ontbonden verklaard, of vervielen door verstrijking van den termijn van concessie, 13 contracten, waarvan één (in Langkat) betrekking had op een perceel waarvan de oppervlakte niet is opgegeven, en de overige, namelijk 5 in de afdeeling Deli (1 in Deli, 1 in Serdang, 2 in Langkat en 1 in Padang en Bedagei), 6 in de afdeeling Assahan en 1 in de afdeeling Bengkalis, met een contractsgebied van gezamenlijk 38 550 bouws. Ten gevolge van een en ander bedroeg op ult 1896 het aantal in genoemd gewest nog van kracht zijnde landbouwovereenkomsten 255, tegen 252 op het einde van 1895.

In het landschap Indragiri (residentie Riouw en onderhoorigheden), waar laatstelijk nog 13 landbouwcontracten voor eene gezamenlijke uitgestrektheid van 91 030 bouws van kracht waren, terwijl slechts van één daarvan werd gebruik gemaakt, kwamen er in 1896 3, gezamenlijk betreffende ruim 16 000 bouws, wegens niet-betaling van pachtsom te vervallen. De voor landbouwdoeleinden in concessie afgestane uitgestrektheid in Indragiri was derhalve op ult. 1896 gedaald tot p. m. 75 000 bouws, afgestaan bij 10 contracten.

In het landschap Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo), waar in 1895 een aantal landbouwcontracten waren ontbonden, zoodat er bij het einde van dat jaar nog van kracht waren gebleven 9, met een contractsgebied (volgens de thans ontvangen opgaven) van gezamenlijk 146 125 bouws, kwamen er in 1896 weder 4 nieuwe bij, namelijk 2 elk van 5000, 1 van

3600 en 1 van 3360 bouws. Op ult. 1896 telde men er derhalve 13 (voor 163 085 bouws), daaronder één contract, dat ook tot boschexploitatie betrekking had, met een concessieterrein (in de Palohstreek; zie het verslag van 1894, blz. 96) van p. m. 100 000 bouws. Dit laatste en 9 der andere concessiecontracten waren echter in 1896 niet in exploitatie.

In het landschap Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) is de in 1895 in werking getreden landbouwconcessie, waarop in 't vorig verslag (blz. 234) wordt gedoeld, en welke thans blijkt een terrein te omvatten van 900 bouws, in 1896, voor zoover reeds bekend (de daaromtrent ontvangen opgaaf loopt slechts tot 1 October 1896), nog door 18 andere dergelijke concessies gevolgd, meerendeels echter van grooteren omvang, namelijk 3 elk groot tusschen 1000 en 2000, 4 elk tusschen 2000 en 3000, 4 elk tusschen 3000 en 4000 en 7 elk tusschen 4000 en 6000 bouws. Onder deze laatsten telt (voor 4800 bouws) de op blz. 251 van het vorig verslag bedoelde landbouwconcessie der „Steenkolenmaatschappij Oost-Borneo" (thans „Oost-Borneo Maatschappij"). De 17 overige der hierbedoelde concessiecontracten, evenals het in 1895 goedgekeurde, hiervóór in de eerste plaats bedoeld, staan alle ten name van Europeanen, één van wie 2 concessies bezit. De meeste dezer ondernemers wenschten hunne gronden te bestemmen voor de teelt van Liberia koffie, sommige tevens voor de teelt van tabak. De gezamenlijke uitgestrektheid, waartoe de 19 contracten betrekking hebben, bedraagt 62 900 bouws. In 't verslag van 1894 (blz. 96) werd melding gemaakt van eene landbouwconcessie in Koetei, ter grootte van ongeveer 10 000 bouws, welke reeds in October 1892 een aanvang had genomen. De daarop betrekking hebbende overeenkomst is echter sedert van rechtswege komen te vervallen, waarvan aan den belanghebbende werd kennis gegeven bij eene beschikking van den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo dd. 20 Juni 1896.

Met betrekking tot het eiland Groot-Sangi (residentie Menado) is voorts nog gewag te maken van een in 1896 door den resident goedgekeurd concessiecontract met het inlandsch bestuur voor een terrein, groot p. m. 20 bouws, afgestaan aan denzelfden persoon (een sedert lang op Groot-Sangi — te Manganitoe — gevestigden Europeaan), die in 1895 (zie vorig verslag, blz. 234) zoodanigen titel ook verkregen had voor twee andere reeds door hem geoccupeerde perceelen op gemeld eiland, groot ruim 72 en ruim 27 bouws. Deze laatste perceelen zijn reeds in exploitatie voor de teelt van muskaatnoten, voor welke cultuur, zoomede voor de teelt van klappers, ook de voormelde 20 bouws zouden worden bestemd.

V. Agrarische en kadastrale opnemingen.

§ 1. *Agrarische opnemingen.*

Over de wenschelijk te achten wijzigingen in de agrarische wetgeving voor Sumatra's Westkust, speciaal wat het grondbezit betreft, waaromtrent het praeadvies is gevraagd van eene door den gewestelijken gouverneur benoemde commissie, welke daartoe in Maart 1896 voor 't eerst bijeenkwam, was tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag (Mei jl.) nog geen rapport ingekomen.

De op Lombok aangevangen agrarische onderzoekingen (zie vorig verslag, blz. 96) ondervonden in de tweede helft van 1896 aanmerkelijke vertraging ten gevolge van de toen onder de Sassaksche bevolking uitgebroken onlusten. Nadat orde en rust waren teruggekeerd, werden die onderzoekingen echter met kracht voortgezet, zoodat men hoopte tijdig de noodige voorstellen te kunnen doen om vóór de eerstvolgende sawahbewerking een meer ordelijken toestand ten aanzien van het grondbezit en de daarmede verband houdende aangelegenheden in het leven te roepen. De in West-Lombok noodig geachte kadastrale opnemingen in het belang van eene behoorlijke verdeeling van den aanwezigen bouwgrond tusschen Baliërs en Sassaks werden in het begin van 1897 ten einde gebracht (verg. noot 1 hiernevens).

In Gorontalo (residentie Menado) werd door den assistent-resident een onderzoek ingesteld naar de rechten, welke in het rechtstreeksch gebied dier afdeeling door de inlandsche bevolking op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend. Het voornemen bestaat om de uitkomsten van dit onderzoek, evenals geschied is met vroegere resumé's van dien aard, van regeeringswege te publiceeren. Van de resumé's, behandelende hetzelfde onderwerp voor de gouvernementslanden op Sumatra, werd te Batavia eene nieuwe oplage bezorgd, welke in Februari jl. ook hier te lande voor het publiek is verkrijgbaar gesteld.

§ 2. *Kadaster.*

Aangaande de actieve sterkte, zoowel van het Europeesche als van het inlandsche personeel bij den kadastralen dienst, en de wijze waarop het personeel voor leiding en uitvoering van het werk verdeeld was, geldt ook voor 1896 wat dienaangaande in 't vorig verslag (blz. 97) over 1895 werd opgegeven.

Een groot deel van het personeel bleef in de Preanger Regentschappen vereenigd, tot voortzetting van de werkzaamheden ten dienste van de opmaking van het landrente-kadaster (verg. blz. 105 hiervóór). Echter werden in den aanvang van het jaar 1 adjunct-landmeter en 15 mantri's tijdelijk naar Lombok verplaatst (verg. de voorgaande paragraaf). [1]) Daar dit personeel eerst in Januari 1897 weder voor het werk in de Preanger Regentschappen beschikbaar kwam, waren aldaar in 1896 minder werkkrachten bescheiden. In verband daarmede beliep de oppervlakte, welke in genoemd gewest gedurende 1896 werd gemeten, in kaart gebracht, enz., dus waarvan het landrente-kadaster geheel gereed kwam, slechts 97 410 bouws, tegen 106 498 bouws in 1895, een en ander verdeeld over zes van de negen afdeelingen van het gewest, d. i. over Soekaboemi, Tjiandjoer, Bandong, Tjitjalengka, Soemedang en Tassikmalaija. Daar in Soekaboemi het werk spoedig voltooid zou zijn, ging reeds in October 1896 een groot deel van de daar geplaatste opnemingssectie naar de afdeeling Soekapoera over, waar dientengevolge bij het einde des jaars enkel nog de meting gereed kwam van eene oppervlakte van 2100 bouws (niet in het eerstvermelde totaal van 97 410 begrepen). Wat de beide andere nog niet genoemde afdeelingen van het gewest betreft, namelijk Limbangan en Soekapoera-Kollot, valt op te merken dat van Limbangan het landrente-kadaster reeds in 1894 voltooid werd.

In Bezoeki, het eenige der gouvernementsgewesten van Java en Madura, waar het eigendomskadaster nog niet voltooid is, moest dit werk ook in 1896 zoo goed als gestaakt blijven, ten einde te kunnen voldoen aan de vele aanvragen van particulieren om opmeting van in erfpacht begeerde woeste gronden. Blijkens het vorig verslag was in 1895 besloten ook in de Vorstenlanden, althans in Soerakarta, de samenstelling van een eigendomskadaster te doen ter hand nemen, ten gevolge waarvan in dat jaar ter hoofdplaats van genoemd gewest 216 perceelen waren gekadastreerd, welk aantal gedurende 1896 tot 1357 vermeerderde, terwijl het werk binnenkort tot de afdeelingshoofdplaatsen aldaar zou kunnen uitgestrekt worden.

In het najaar van 1894 is voor hetzelfde doel tijdelijk ook kadaster-personeel naar Riouw en onderhoorigheden en in het voorjaar van 1895 naar Sumatra's Westkust gedirigeerd. De opmaking van het eigendomskadaster voor deze gewesten zou vermoedelijk vóór 1 Januari 1898 gereed komen.

In elk dezer beide gewesten is de daar tijdelijk geplaatste ambtenaar van het kadaster tevens, zooals algemeen in de gouvernements-residentiën [2]) van Java en Madura en ook in Soerakarta het geval is, met de functiën van gouvernementslandmeter belast.

Beide gewesten worden dan ook genoemd in het hier volgende globaal overzicht van de door personeel van den kadastralen dienst gedurende 1896 verrichte metingen (waarbij voor de gewesten op Java en Madura geen rekening is gehouden met de metingen voor bijbouding verricht), zoomede van de bij de kadastrale bureaux — op aanvraag van particulieren — opgemaakte stukken en verstrekte inlichtingen.

---

[1]) In 't geheel werden door bedoeld personeel op Lombok gemeten 33 708 tenahs van 7200 M^2., derhalve p. m. 34 200 bouws.

[2]) Voor Batavia met Bantam en Krawang is als fungeerend gouvernementslandmeter aangewezen de bewaarder te Batavia; voor de overige gewesten de landmeter of adjunct-landmeter, chef van het kadastraal bureau (in de Preanger Regentschappen zijn twee zoodanige bureaux, terwijl de residentiën Japara en Rembang te zamen tot één kadastraal bureau behooren).

GEWESTEN waar kadastrale opnemingen plaats hadden, of waar het kadaster is in gebruik gesteld.	Aantal bouws (en perceelen) a) gedurende 1896 opgemeten.				Aantal bouws (en perceelen) waarvan het landrente-kadaster in 1896 geheel voltooid werd. a)	Gedurende 1896 werden afgegeven onderstaand aantal					werd in onderstaand aantal gevallen inzage van plans of registers verstrekt. b)	werd aan salarissen ontvangen.
	Eigendoms-kadaster. a)	Landrente-metingen. In loco herzien van het vroeger gemetene.	Landrente-metingen. Nieuwe metingen. a)	Woeste gronden en particuliere landerijen. a)		meetbrieven b)	landmeterskennissen. b)	certificaten. b)	kopieen en extracten van meetbrieven. b)	kopieen en extracten van andere stukken. b)		
Bantam	„	„	„	3 357 (20)	„	82	26	1	3	„	1	f 3 591,59
Batavia	„	„	„	„	„	79	880	279	36	218	230	12 903,40
Krawang	„	„	„	635 (3)	„	123	11	8	2	1	2	927,39
Preanger Regentschappen. Soekaboemi	„	„	9156 (3644)	2 820 (13)	8 381 (3396)	76	19	3	10	22	27	4 543,81
Tjiandjoer	„	„	14 309 (3777)	3 663 (14)	14 699 (6331)	34	11	3	24	3	3	5 226,42
Bandong	„	„	16 565 (1905)	3 434 (22)	21 508 (2996)	c) 117	c) 48	c) 11	c) 38	c) 9	c) 12	c) 6 569,89*
Tjitjalengka	„	„	7 714 (1754)	„	23 653 (4451)	d)	d)	d)	d)	d)	d)	d)
Soemedang	„	„	32 620 (8181)	600 (3)	9 736 (1400)	d)	d)	d)	d)	d)	d)	d)
Tassikmalaja	„	„	22 116 (5201)	552 (2)	19 443 (4809)	d)	d)	d)	d)	d)	d)	d)
Soekapoera	„	„	2 100 (500)	2 401 (5)	„	d)	d)	d)	d)	d)	d)	d)
Cheribon	„	„	„	„	„	205	221	12	22	18	48	2 334,00
Tegal	„	„	„	328 (1)	„	109	105	11	19	7	2	2 378,09
Pekalongan	„	„	„	603 (6)	„	76	80	64	38	13	5	1 714,94
Samarang	„	„	„	41 (1)	„	131	277	93	61	16	38	4 148,18
Japara	„	„	„	„	„	71	100	36	18	5	24	950,59
Rembang	„	„	„	„	„	154	190	18	6	„	6	1 349,09
Soerabaja	„	„	„	577 (3)	„	287	642	149	72	94	219	9 420,86*
Pasoeroean	„	„	„	159 (3)	„	90	178	32	33	11	2	4 443,79
Probolinggo	„	„	„	239 (2)	„	80	75	23	34	2	3	1 609,89*
Besoeki	„	„	„	6 329 (20)	„	180	42	5	73	1	1	6 935,69
Banjoemas	„	„	„	337 (1)	„	81	36	7	14	11	4	861,25
Bagelen	„	„	„	„	„	25	17	4	4	„	„	140,00
Kadoe	„	„	„	„	„	89	86	10	10	1	1	875,00
Soerakarta	1141 (1614)	„	„	„	„	66	34	9	2	„	„	606,00
Madioen	„	„	„	„	„	42	29	21	16	8	10	528,00
Kediri	„	„	„	2 875 (21)	„	122	88	46	32	3	54	3 936,19
Madura e)	„	„	„	„	„	62	42	3	5	„	„	490,00
Totalen voor Java en Madura	1141 (1614)	„	104786 (27262)	30 970 (141)	97 410 (25383)	2375	3147	839	572	443	692	f 80 543,00*
Sumatra's Westkust	748 (837)	„	„	„	„	72	31	52	„	2	1	888,50
Riouw en onderhoorigh.	2569 (40)	„	„	„	„	31	33	3	2	1	„	445,00
Algemeen totaal	4458 (2491)	„	104786 (27262)	30 979 (141)	97 410 (25383)	2478	3211	894	574	446	693	f 81 877,10*

a) De getallen, die tusschen ( ) zijn geplaatst, wijzen het aantal perceelen aan.

b) Hierbij zijn niet in aanmerking genomen de stukken en inlichtingen die ten behoeve van 's lands dienst verstrekt werden.

c) Zie de volgende noot.

d) Begrepen onder de voor de afdeeling Bandong vermelde cijfers.

e) In dit gewest werden in 1896 4969 bouws ambtsvelden gemeten, verdeeld over 5186 perceelen.

Het in het najaar van 1895 op Zuid-Celebes tewerkgestelde personeel van den kadastralen dienst voor het kadastraal opmeten, gedurende het geschikte seizoen, aanvankelijk van de zoogenaamde kasoewiang-velden in de afdeeling Noorderdistricten en, ingevolge eene regeeringsbeschikking van Februari 1896, ook van eenige gouvernements-sawahs en aangrenzende particuliere landerijen in de onmiddellijke nabijheid van Makasser, werd bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juli 1896 n°. 11 ook aangewezen voor de kadastreering van die hoofdplaats, en wel om dien arbeid ter hand te nemen gedurende den tijd dat geen werkzaamheden kunnen worden verricht in verband staande met de metingen in de afdeeling Noorderdistricten of van het terrein in de omstreken der hoofdplaats. Laatstbedoeld terrein, dat eene oppervlakte beslaat van 1025 hectaren (1444 bouws), verdeeld in 454 perceelen, was ult. 1896 geheel opgemeten, terwijl in de afdeeling Noorderdistricten, waar in de laatste maanden van 1895 563 bouws gemeten waren, gedurende 1896 de meting plaats had van 5386 kasoewiang-velden, ter gezamenlijke oppervlakte van 1482 hectaren (2088 bouws).

In de tien gewesten van Java, welke in de jaren 1864 t/m 1879

geheel of gedeeltelijk zijn opgenomen door personeel van de toenmalige kadastraal-statistieke opneming [1]), is personeel van den kadastralen dienst belast met de bijhouding van de kaarten en registers dier opneming. Omtrent die bijhouding zijn over 1896 de volgende opgaven ontvangen.

GEWESTEN.	Aantal kantoren.	Meetwerk.								Aantal grondveranderingen waarvan de inhouden berekend werden.	Aantal veranderingen die op de netkaarten overgebracht werden.	Aantal dessakaarten die vernieuwd werden
		Aantal gerapporteerde grondveranderingen. (Blokken.)	Aantal verzwegen grondveranderingen (Blokken.)	Aantal geconstateerde ontginningen. (Blokken.)	Aantal dessa's die gesplitst of samengetrokken zijn.	Aantal dessa's die hermeten werden ten gevolge van vroegere foutieve metingen.	Aantal opgemeten jasan's of poesakavelden. (Blokken.)	Aantal opgemeten ambtsvelden. (Blokken.)	Aantal afzonderlijk gemeten tegalvelden. (Blokken.)			
Cheribon	2	1 813	928	117	3	254	387	1 513	270	9 800	9 800	1
Tagal	3	1 922	41	445	2	244	1 691	805	..	20 385	20 753	153
Pekalongan	2	1 476	11	197	13	363	..	232	..	9 917	9 917	25
Samarang	6	1 857	4 583	212	..	497	385	2 972	625	16 725	18 195	357
Japara	4	929	783	456	13	208	2 905	..	164	17 277	17 215	57
Rembang	1	6	..	..	..	12	536	..	8	1 428	1 428	17
Banjoemas	4	1 778	1 860	686	..	66	875	730	..	16 420	16 175	85
Bagelen	5	1 509	1 179	188	13	257	4 710	3 376	651	18 301	17 913	156
Kadoe	2	1 506	2 975	136	61	62	..	..	..	7 176	6 811	66
Madioen	5	2 070	22	275	6	526	..	2 898	..	6 968	5 265	55
Totalen	31	14 897	12 682	2912	114	2489	11 699	12 526	1721	121 397	123 534	975

De in 1896 voor het kadaster en voor de bijhouding van de vroegere kadastraal-statistieke opneming, zoomede voor het onderhoud van alle triangulatie-pilaren, in Indië gedane uitgaven, waarvoor bij onderafdeeling 46 van de IVde afdeeling der begrooting voor gemeld jaar was toegestaan f 601 180, hebben volgens voorloopige opgaven bedragen f 589 577, tegen f 611 008, volgens verbeterde opgaven, in 1895. Aan ten bate van den lande geïnde salarissen voor verrichtingen vanwege het kadaster ten gerieve van het publiek (zie de tarieven in Indisch Staatsblad 1881 n. 188, juncto 1883 n°. 156) werd in 's lands kas gestort een bedrag van f 81 877, tegen f 78 942 in 1895 en f 57 765 in 1894. Over eene aanstaande verlaging van bedoelde tarieven, voor zooveel betreft het opmeten en in kaart brengen van in erfpacht aangevraagde of uitgegeven gronden in de buitenbezittingen, is gehandeld op blz. 117 hiervóór. [2])

VI. Transporten.

Van de aannemingscontracten voor transporten, waarbij het departement van binnenlandsch bestuur betrokken is, liepen er op ult. 1896 een vijftal ten einde, namelijk voor vervoer te water te Batavia (ook naar en van Tandjong Priok, enz.), voor vervoer van koffie of van koffie, materialen, enz. in de residentiën Soerabaija, Kediri en Menado en voor verschillende landstransporten (ook van gouvernementsreizigers) in de residentie Palembang. Al deze diensten werden opnieuw voor een vijfjarig tijdvak uitbesteed, met dien verstande, dat onder laatstbedoeld transport, waarin, evenals tot dusver, begrepen bleef het onderhouden van een stoomvaartdienst tweemaal per maand tusschen de gewestelijke hoofdplaats en Moeara Enim, vice versa, ook werd opgenomen het vervoer van brieven en paketten op laatstgenoemd traject, welk vervoer voor de jaren 1895 en 1896 reeds ondershands was gegund aan den aannemer van het Palembang-transport.

Uit bijlage S hierachter kunnen voor al de vijf uitbestedingen de bestaande en de nieuw bedongen aannemingsprijzen blijken, waaromtrent in het algemeen kan worden gezegd dat voor enkele transporten of onderdeelen daarvan de bestaande eenheidsprijzen gehandhaafd bleven, terwijl overigens de gunning tegen iets hoogere prijzen plaats had (in Soerabaija echter tegen voordeeliger prijs).

Moeielijkheden in de uitvoering van transportcontracten werden alleen ondervonden ter zake van de aanneming voor de jaren 1894 t/m 1898 van het vervoer van koffie, enz., in en door de residentie Bezoeki. Niettegenstaande herhaalde aansporingen schoot de betrokken aannemer, die in minder gunstige financieele omstandigheden was geraakt, telkenmale in zijne verplichtingen tekort, terwijl hij ook niet in staat was om voor een zijner borgen, die in staat van faillissement was verklaard, tijdig een nieuwen borg aan te wijzen. Het met bedoelden aannemer gesloten contract werd dientengevolge (gouvernementsbesluit dd. 20 Augustus 1896 n°. 20) ontbonden, waarna het transport, nadat daarin voor het overig gedeelte van het jaar 1896 op tijdelijken voet was voorzien (gouvernementsbesluit dd. 18 September 1896 n°. 10), opnieuw werd uitbesteed, en wel voor het tijdvak 1897 t/m 1901. De aannemingsprijzen waren thans hooger dan volgens het ontbonden contract verschuldigd waren (verg. bijlage S).

Evenals in vorige jaren werd in het transport op de reeden van Soerabaija en Tandjong Pinang (Riouw) ook gedurende 1896 door eigen of gehuurde middelen voorzien.

VII. Paketvaart en andere stoomvaartdiensten.

Luidens de voor dit verslag ontvangen berichten kwam de Koninklijke Paketvaartmaatschappij te Amsterdam de met haar bestaande overeenkomst voor de bediening van de paketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4569) gedurende 1896 (het zesde contractjaar) weder met de meeste zorg na, ook toen in April 1896, tot tweemalen toe, vijf à zes harer stoomschepen door het Gouvernement in huur waren genomen voor het overbrengen van troepen en materieel naar Atjeh, in verband met den destijds veranderden politieken toestand aldaar. Ook buiten contract werd de gewone dienstregeling nagenoeg zonder stoornis in stand gehouden.

Het aantal geographische mijlen, door de schepen der Maat-

[1]) In gemelde jaren werd aan *landrenteplichtige* gronden in de bedoelde 10 gewesten opgemeten, in kaart gebracht en berekend eene oppervlakte van 1 577 842 bouws, en wel in Tagal 171 412, Pekalongan 83 808, Samarang 297 040, Japara 167 721, Bagelen 185 815, Kadoe 140 015 bouws, en in de vier andere gewesten, waar het werk slechts voor een grooter of kleiner gedeelte van het gewest volbracht werd: 133 671 bouws in Cheribon (alleen de afdeelingen Cheribon en Koeningan, met uitzondering van het district Loerahgoeng), 13 200 bouws in Rembang (alleen voor het district Waroe), 174 406 bouws in Banjoemas (met uitzondering van de afdeeling Tjilatjap) en 211 254 bouws in Madioen (met uitzondering van de districten Pringkoekoe en Lorrok).

In de residentiën Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Kediri zijn overigens, echter naar andere voorschriften dan voor de landrente-metingen in de Preanger Regentschappen zijn vastgesteld, p. m. 200 000 bouws landrenteplichtige gronden, verdeeld over 23 districten, kadastraal opgemeten door personeel van den kadastralen dienst, en wel in den loop der jaren 1881 t/m 1890, dus vóórdat het voor de metingen in de binnenlanden aangewezen kadasterpersoneel in de residentie Preanger Regentschappen werd samengetrokken.

[2]) Tevens zij te dezer plaatse ook aangestipt dat bij ordonnantie dd. 12 Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 95) eene voor de betrokken titularissen billijker regeling is getroffen ten aanzien van het door de gouvernements-landmeters, geen ambtenaren van het kadaster zijnde, dan wel de als zoodanig fungeerende personen, in rekening te brengen salaris, enz., voor het opnemen en meten van huizen en erven beneden f 5000 waarde.

schappij afgelegd, bedroeg in 1896 en in de twee voorafgegane jaren als volgt:

	1896.	1895.	1894.
op lijnen voor welke subsidie werd genoten	95 142	94 658	94 168
op regelmatige diensten buiten contract	126 055	124 895	114 723
op extra-reizen	24 093	16 336	22 183
ter uitvoering van met de Indische Regeering gesloten aannemingscontracten wegens zoutvervoer a)	4 078	3 267	1 925
door de stoomschepen welke van regeeringswege waren gehuurd voor het overbrengen van troepen en oorlogsmaterieel b)	6 193	2 691	7 708
in 't geheel derhalve (geographische mijlen)	256 461	241 847	210 767
terwijl op de verschillende lijnen nevenstaand aantal reizigers werd vervoerd:			
gouvernementsreizigers	91 360	69 181	71 002
particuliere reizigers	niet opgegev.	110 632	107 570
Te zamen		179 613	178 572

a) Voor het afhalen van zout van Madura ten vervoer (in 1892 t/m 1894) enkel naar Java's Zuidkust en Banjoewangi en (van 1 April 1895 af) tevens naar Java's Noordkust en de buitenbezittingen. Deze aanneming verstrijkt ult. 1899.

b) In 1894 en 1895 ten behoeve van de militaire expeditie naar Lombok en in 1896 voor vervoer van troepen en materieel naar Atjeh.

Ongevallen van eenigszins ernstigen aard met hare stoomschepen had de Maatschappij in 1896 slechts een enkele maal te betreuren. Op den 19den Augustus namelijk had het stoomschip *van Goens* het ongeluk op een onbekend rif in de nabijheid van Troemon (Westkust van Sumatra) te stooten, waardoor het lek werd en nabij Singkel op het strand moest worden gezet. Door dadelijk toegezonden hulp gelukte het echter het schip af te brengen en te behouden, terwijl de dienst werd overgenomen door het stoomschip *Speelman*.

De vloot der Maatschappij zou in 1897 vermeerderd worden met de nieuwe stoomschepen *van Swoll*, *van der Lijn* en *Brouwer*, waarvan de twee eerstgenoemden, met een bruto inhoud van 1700 en 960 (register-)ton, in Engeland, en het andere, groot 400 ton bruto, hier te lande worden gebouwd. De *van der Lijn* en de *Brouwer* zijn bepaaldelijk bestemd voor de vaart op ondiepe wateren. Voorts ging het reeds sedert eenige jaren van de stoomvaartmaatschappij „Nederland" gehuurde stoomschip *Celebes* (bruto groot 2306 ton) op 1 Februari 1897 aan de Paketvaartmaatschappij in eigendom over. Daarentegen werden het stoomschip *Amboina* (759 ton) op publieke veiling en de *Sindoro* (1114 ton) onderhands verkocht.

Onder de in 't vorig verslag (blz. 99) genoemde 32 stoomschepen der Maatschappij, met een gezamenlijken bruto inhoud van 35 558 ton, waren reeds begrepen de *Reijnst* en de *van Outhoorn*, welke nieuwe stoomschepen in den aanvang van 1896 aan de vloot waren toegevoegd. Door de opgegeven mutatiën bestond in April jl. (dus zonder de bovenbedoelde 3 in aanbouw zijnde bodems mede te rekenen) de vloot der Maatschappij uit 31 stoomschepen, gezamenlijk metende bruto 35 991 en netto 22 893 ton.

In de bediening der contractueele lijnen werd in zoover wijziging gebracht (gouvernementsbesluit dd. 23 Juli 1896 n°. 14) dat in dienst n°. I (Batavia — Zuid Sumatra — Atjeh's Noord- en Oostkust en terug) Telok Semawé op genoemde Noordkust, en in dienst n°. II (Padang — Westkustplaatsen — Olehleh en terug) Poeloe Raija ter Atjeh's Westkust werd opgenomen, terwijl in dienst n°. XII (Amboina — Aroe-eilanden en terug) voortaan Adaoet (eiland Selaroe) zal worden aangedaan in stede van Oearatan (eiland Sejra), en zulks in verband met de verlegging van de standplaats van den posthouder der onderafdeeling Sejra (residentie Amboina) naar Adaoet (zie blz. 95/96 hiervóór). Ten behoeve van de evacuatie van zieken en gewonden van Atjeh en de aanvulling van de troepenmacht aldaar werd door de Maatschappij van 16 Mei tot ult. October 1896 een veertiendaagsche niet-contractueele dienst onderhouden tusschen Olehleh, Padang en Batavia en terug, waardoor de contractueele dienst n°. I tijdelijk in een wekelijkschen werd veranderd. Voor den bedoelden niet-contractueelen dienst, waarop niettemin sommige der bepalingen van de paketvaart-overeenkomst toepasselijk waren verklaard, genoot de Maatschappij, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 4 Mei 1896 n°. 16, eene toelage van f 2500 per vier weken.

Van hare bevoegdheid, ingevolge art. XXIII der paketvaart-overeenkomst, om te allen tijde één of meer aan de Maatschappij toebehoorende schepen te huren, werd door de Indische Regeering, behalve in April 1896 (zie hooger), verder nog in October van dat jaar gebruik gemaakt, en wel voor het vervoer van Samarang naar Batavia van de naar Tjimahi (residentie Preanger Regentschappen) over te brengen gedetineerden, met het noodige kader en verder militair geleide, uit het opgeheven militair huis van arrest ter eerstgenoemde plaats (verg. blz. 81 hiervóór). Hiertoe werd voor den tijd van 5 dagen over één stoomschip beschikt. Voorts werd met de Maatschappij eene chertepartij gesloten voor de huur, aanvankelijk gedurende één jaar, van het stoomschip *Ophir* ten behoeve van de dienstreizen van den resident van Banka en onderhoorigheden en voor aflossing van het personeel der kustverlichting in Straat Banka (gouvernementsbesluit dd. 7 Maart 1896 n°. 2), welke huur sedert (gouvernementsbesluit dd. 28 Februari 1897 n°. 18) met één jaar werd verlengd.

Ten aanzien van het huren door het Gouvernement van stoomschepen der Maatschappij behelst bijlage G der paketvaart-overeenkomst uitgewerkte voorwaarden. Zoo is in de 2de en 3de alinea van § g dier bijlage geregeld het door het Gouvernement verschuldigde wegens vergoeding en huurpenningen gedurende den tijd, noodig om een stoomschip der Maatschappij, dat voor het doel waarvoor het gehuurd wordt in zijne betimmeringen gewijzigd is, weder voor den contractueelen dienst geschikt te maken. Ingevolge gouvernementsbesluit dd. 14 Januari 1897 n°. 42 zal in de voortaan te sluiten chertepartijen betreffende voor troepenvervoer gehuurde stoomschepen der Maatschappij, in afwijking van gemelde § g, eene eenvoudiger regeling worden opgenomen, en wel deze dat in het gegeven geval aan de Maatschappij zonder formaliteiten wordt uitbetaald één dag volle huur van het voor het Gouvernement gehuurde schip. Ingevolge § n van genoemde bijlage G komen de gedurende den huurtijd verstookte steenkolen voor rekening van den lande, en bepaalt de Gouverneur-Generaal de wijze waarop de voor kolenverbruik uit te keeren vergoeding zal worden berekend. Omtrent hetgeen op dit laatste punt in de voormelde chertepartijen is op te nemen, is bij het aangehaald gouvernementsbesluit mede, eensvooral, een regel gesteld.

Verder is, in overeenstemming met de Maatschappij, bij gouvernementsbesluit dd. 6 Maart 1897 n°. 24 eene gewijzigde lezing vastgesteld van een der onderdeelen van art. VI der paketvaart-overeenkomst, waardoor in spoedeischende gevallen, in stede van de anders vereischte toestemming van de Regeering, toestemming van den commandant der zeemacht of van den legercommandant voldoende is om buskruit, enz., met in den contractueelen dienst varende stoomschepen te vervoeren buiten de kruitkamers of granaathokken.

Van de toewijzing aan de Paketvaartmaatschappij van het transport van Ombilien-kolen uit Emmahaven naar andere deelen van den Indischen Archipel gedurende het tijdvak 1 Juli 1897 t/m ult. 1905 (gouvernementsbesluit dd. 14 September 1896 n°. 4) is reeds melding gemaakt op blz. 250 van 't vorig verslag.

De in April 1896 onder directie der Paketvaartmaatschappij geopende rechtstreeksche stoomvaart van Nederlandsch-Indië op China en Japan (zie vorig verslag, blz. 100) bleek geen levensvatbaarheid te bezitten en werd daarom in het begin van 1897 gestaakt.

Een overzicht van de aan anderen dan de Koninklijke Paketvaartmaatschappij toebehoorende Nederlandsch-Indische particuliere stoomschepen vindt men in bijlage T hierachter.

De wekelijksche maildienst tusschen Nederland en Indië werd ook gedurende 1896 door de stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" (elke om de veertien dagen) geregeld onderhouden. [1]) Buiten den contractueelen maildienst werden door de schepen van de „Nederland" 11 extra-reizen naar Nederlandsch-Indië gedaan, terwijl de cargabooten der „Rotterdamsche Lloyd" 8 reizen volbrachten en één dezer booten gedurende 7 maanden kustreizen deed in de Chineesche Zee. Aan de vloot van de „Nederland" werd in Juli 1896 toegevoegd het in 1895 op stapel gezette stoomschip *Koningin Wilhelmina*, in verband waarmede de *Prinses Wilhelmina* werd herdoopt in *Lombok* (verg. het staatje op blz. 119 van het verslag van 1895). Met het oog op de behoeften van den vrachtdienst der Maatschappij is hier te lande voor haar een nieuw stoomschip in aanbouw, dat *Madura* zal heeten. Hare cargaboot *Celebes* ging voorgoed over aan de Koninklijke Paketvaartmaatschappij (zie hooger).

Door de op geregelde tijdstippen tusschen Nederland en Indië

[1]) Krachtens de met genoemde Maatschappijen ter zake van dezen maildienst bestaande postcontracten (Nederlandsch Staatsblad 1893 n°. 59, Indisch Staatsblad n°. 133) rust de verplichting, om zoowel op de uitreis naar Indië als op de terugreis naar Nederland ook de haven van Padang aan te doen, enkel op de Maatschappij „Nederland", doch is aan de „Rotterdamsche Lloyd" daartoe bevoegdheid gelaten. Sedert den aanvang van 1897 wordt door laatstgenoemde Maatschappij van deze bevoegdheid gebruik gemaakt, bij wijze van eenjarige proef.

(via Liverpool) varende 11 stoomschepen van de te Amsterdam gevestigde stoomvaartmaatschappij „Oceaan", werden in 1896 21 reizen naar Java gedaan.

In de reeds vermelde bijlage T worden nog eenige opgaven verstrekt omtrent enkele andere meer of min geregelde stoomvaartdiensten op Nederlandsch-Indië, welke opgaven zich echter uitsluitend bepalen tot die lijnen, welke Singapore tot uitgangspunt hebben, en dus ook thans weder geen gewag maken van de diensten, welke de op blz. 100 van het vorig verslag bedoelde vier buitenlandsche stoomvaartondernemingen op Indië onderhouden.

De met 1 Juli 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 119/120) in werking getreden nieuwe Indische bepalingen betreffende het toezicht op stoomschepen, die in Indië personen aan boord nemen ten vervoer naar andere plaatsen aldaar, dan wel naar het buitenland (Indisch Staatsblad 1894 n°. 278) [1]) ondergingen in een tweetal opzichten aanvulling, en wel bij de ordonnantiën van 26 September en 27 October 1896 (Indisch Staatsblad n°s. 187 en 212). Van eerstgenoemde ordonnantie werd reeds gewag gemaakt op blz. 262 van het vorig verslag. Zij bevat eene nieuwe lezing van de eerste alinea zoowel van art. 2 als van art. 3, met het doel om duidelijk te maken dat de tot de verplichte bemanning behoorende scheepsofficieren, enz., alleen dan inlanders of vreemde oosterlingen kunnen zijn wanneer zij dienst doen op voor de locaalstoomvaart bestemde passagiersschepen. De in de tweede plaats bedoelde ordonnantie roept, door wijziging van art. 19, § c, eene bijzondere voorziening in het leven ten aanzien van het bezigen voor passagiersvervoer van de stoomschepen, varende buiten eene tusschen de betrokken reederij en de Regeering hier te lande bestaande overeenkomst tot geregeld vervoer van passagiers, met andere woorden: van de door de Maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" buiten den geregelden maildienst gebezigde stoomschepen. Bedoelde zoogenaamde extra-booten, welke op de terugreis uit Indië vaak benuttigd worden voor het vervoeren van passagiers, met name van Mekkagangers, zullen nu ook verder — zooals (in de onzekerheid of de bestaande bepalingen daartoe konden dwingen) tot hiertoe feitelijk het geval was — van de naleving van dat gedeelte der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1894 n°. 278 (artt. 1—18), bevattende „Algemeene voorschriften [2])", ontheven zijn, mits zij namelijk voorzien zijn van een certificaat, waaruit blijkt dat bedoelde stoomschepen vóór hun laatste vertrek uit Nederland vanwege het Departement van Koloniën zijn onderzocht, en geschikt en zeewaardig zijn bevonden voor het vervoeren van passagiers.

Omtrent de bekwaamheid der scheepsofficieren, enz., behoorende tot de verplichte bemanning van stoomschepen, welke passagiers vervoeren in Nederlandsch-Indië of van daar naar het buitenland, bepaalt art. 3 van meergemeld Indisch Staatsblad 1894 n°. 278 (zooals de 1ste alinea daarvan luidt ingevolge de hiervóór in de eerste plaats vermelde ordonnantie van 26 September 1896) dat, waar het stoomschepen geldt, die niet enkel de locaalvaart uitoefenen, de schippers en stuurlieden, de machinisten en de machinedrijvers moeten voldaan hebben aan de eischen, gesteld voor de betrekking en den rang waarin zij geplaatst zijn, welke eischen door den Gouverneur-Generaal worden geregeld. De krachtens Indisch Staatsblad 1894 n°. 279 ter uitvoering van die bepaling strekkende voorschriften, als hoedanig voor Nederlandsch-Indische stoomschepen gehandhaafd bleef de regeling in Indisch Staatsblad 1894 n°. 49, stellen echter van de vereischte examens vrij, voor zooveel betreft den rang waarin zij gediend hebben, hen, die vóór 1 Juli 1895 reeds de betrekking vervulden van schipper, 1ste-stuurman of 2de-stuurman, dan wel 1ste-, 2de- of eenigen machinist aan boord van een Nederlandsch-Indisch stoomschip. Ter tegemoetkoming aan het ook hier te lande ondervonden bezwaar om geëxamineerd personeel te verkrijgen, is de in art. 5 van voormeld Indisch Staatsblad 1894 n°. 49 voorkomende opsomming betreffende de van het voorgeschreven diploma vrijgestelden bij gouvernementsbesluit dd. 27 October 1896 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 212a) in dier voege aangevuld dat de bewuste vrijstelling ook geldt voor het genoemde personeel van de kleine of de groote vaart uitoefenende „Nederlandsche" stoomschepen, die in Indië passagiers aan boord nemen.

[1]) Blijkens de reeds in 't vorig verslag (blz. 80) vermelde ordonnantie van 16 April 1896 (Indisch Staatsblad n°. 72) zijn de hierbedoelde bepalingen van 1894 sedert 1 Juli 1896 niet meer toepasselijk op het vervoer naar Suriname van inlanders, in Nederlandsch-Indië geworven tot het verrichten van arbeid in genoemde West-Indische kolonie. Dit personenvervoer is toen aan bijzondere bepalingen onderworpen; zie ook blz. 96 hiervóór.

[2]) Een verder gedeelte der ordonnantie behelst „Bijzondere voorschriften voor stoomschepen die een groot aantal inlandsche passagiers vervoeren naar plaatsen buiten Nederlandsch-Indië gelegen", van welke bijzondere voorschriften echter zijn uitgezonderd stoomschepen, welke van eene Nederlandsch-Indische plaats vertrekken naar eene plaats der Straits-Settlements, eene uitzondering, gemotiveerd door de omstandigheid dat ook in de Straits bepalingen gelden omtrent het vervoer over zee van inlandsche passagiers, van niet minder beschermenden aard dan die, welke voor Nederlandsch-Indië bestaan.

VIII. Veeartsenijdienst.

Uitgenomen alleen wat betreft eene streek in het noorden van het gouvernement Sumatra's Westkust (het landschap Pahai in de afdeeling Toba en Silindong), waar, luidens het gewestelijk verslag over 1896, gedurende de maanden Maart t/m Augustus veetyphus had geheerscht en van de op een totaal van 2070 runderen aangetaste 1472 beesten er 1221 aan de ziekte bezweken, 23 afgemaakt werden en 228 herstelden, gewagen de over 1896 ontvangen bestuursberichten overigens niet van het zich voordoen dezer epizoötie.

In den aanvang van 1897 evenwel rapporteerde de resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo het uitbreken van veepest onder eene in het begin van December 1896 te Bandjermasin over zee ingevoerde lading vee, gedeeltelijk afkomstig uit Madura, en gedeeltelijk bestaande uit vee, dat via Singapore en Madura van Siam was aangevoerd, welk laatste, daar op Madura geen veepest heerschte, noodwendig als de drager der besmetting moest worden beschouwd.

Intusschen was reeds in December 1896 door de Indische Regeering de noodzakelijkheid overwogen om, met het oog op berichten aangaande het heerschen van de ziekte in Siam, buitengewone voorzieningen te nemen tegen het insleepen van de besmetting door van daar of uit andere gedeelten van Achter-Indië afkomstig vee, en zulks in navolging van de maatregelen, welke, blijkens het vorig verslag (blz. 226, noot 1), sedert October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 201) gelden met opzicht tot vee (inclusief paarden) afkomstig uit sommige gedeelten van Australië, waar zich de zoogenaamde „tick-pest" of Texas-koorts onder vee en paarden had geopenbaard. Tot zoodanige buitengewone maatregelen, zij het van meer beperkte strekking dan die van October 1896, werd besloten bij ordonnantie dd. 11 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 26). Daarbij is namelijk invoer van vee (paarden daaronder niet begrepen) uit Achter-Indië tijdelijk verboden alleen op Java en Madura en in de residentie Bali en Lombok, doch is voor de overige gewesten (waar over 't algemeen de veestapel niet zoo rijk is) aan de hoofden van gewestelijk bestuur overgelaten hetzij insgelijks tot een dergelijk verbod over te gaan, hetzij zich te bepalen tot eene verlenging tot vier weken van den quarantaine-termijn, die anders (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 110) ten hoogste 12 dagen mag duren.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de resident bij eene beschikking dd. 12 Februari 1897 tot de bedoelde verlenging van quarantaine voor uit Achter-Indië ingevoerd vee besloot, en waarheen in diezelfde maand de gouvernements-veearts van Soerabaija gedirigeerd werd, breidde de ziekte zich intusschen meer bijzonder in de afdeeling Martapoera uit. Tegen 32 gevallen in de afdeeling Bandjermasin en Ommelanden deden zich, in de eerste maand waarover eene statistiek ontvangen werd (Januari 1897), in de afdeeling Martapoera 233 ziektegevallen voor, welke cijfers over Februari bedroegen 9 en 772 en over Maart 26 en 2819; in totaal derhalve in drie maanden 3891 zieke beesten, waarvan er tot ult. Maart jl. bezweken waren 3840 (3275 karbouwen, 533 runderen, 10 varkens, 14 geiten en 8 paarden), terwijl 5 beesten herstelden en 46 nog ziek bleven.

Ofschoon in de residentie Oostkust van Sumatra, aanstonds na telegraphisch bericht van de uitvaardiging der ordonnantie van 11 Januari 1897, de invoer van vee uit Achter-Indië verboden was geworden, heerschte daar aanvankelijk de onjuiste meening dat het verbod niet toepasselijk was te achten op uit Pinang ingevoerd aldaar inheemsch vee. In 't laatst van Februari echter openbaarden zich in de afdeeling Deli veepest-gevallen onder uit Pinang afkomstig vee, kort te voren aangebracht, en wel in de onderafdeeling Laboean Deli onder buffels en op een tweetal landbouwondernemingen (eene in de onderafdeeling Medan en eene in de onderafdeeling Serdang) onder runderen. Spoedig daarop werd de ziekte ook waargenomen in de onderafdeeling Boven-Langkat. Het aantal in de genoemde onderafdeelingen aangetaste beesten beliep in Februari 30 en in Maart 235, van welke 265 stuks er bij het einde van laatstgenoemde maand 17 nog ziek waren. Van de overige 248 waren er 13 hersteld, 73 afgemaakt (hiervan 17 na onteigening) en 162 bezweken. Dank zij wellicht de inmiddels genomen uitgebreider maatregelen van

voorzorg kon reeds omstreeks medio April verklaard worden dat in Boven-Langkat de veetyphus onder runderen en buffels geheel had opgehouden en in eigenlijk Deli (hoofdzakelijk ter hoofdplaats Medan), zoomede in Serdang, onder deze dieren nog slechts sporadisch voorkwam. Alleen onder varkens bleven zich gevallen voordoen. Gelukkig echter bevestigden genomen proeven dat de veetyphus zich niet van varkens op runderen overplant, hoezeer wel het omgekeerde het geval is. Onder dagteekening van 30 Juni jl. kon de resident verklaren dat de ziekte in de residentie Oostkust van Sumatra geheel geweken was. (Ingevolge gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1897 n°. 2 maakt dit gewest voorloopig een zelfstandig veterinair ressort uit, onder een gouvernements-veearts te Laboean Deli.)

Ook in Atjeh, waar onder eene te Olehleh uit Pinang aangebrachte lading slachtvee, kort na de ontscheping (Maart 1897), de ziekte zich openbaarde, mocht men er in slagen de verspreiding der besmetting tegen te gaan. De invoer van vee uit de Straits-Settlements werd inmiddels verboden. (Reeds in Januari had de gewestelijke gouverneur gemeend het gewest voor vee-invoer uit Achter-Indië te moeten sluiten, maar in Februari was op dit verbod teruggekomen, en tot het andere alternatief — verlenging van den termijn van quarantaine — besloten.)

Aangaande de in andere buitenbezittingen genomen maatregelen is hier te lande nog alleen gebleken dat in Januari ook voor de residentie Riouw en onderhoorigheden tot het uitschrijven van de verlengde quarantaine voor vee uit Achter-Indië werd overgegaan.

In de residentie Palembang, waar ter hoofdplaats een gouvernements-veearts is gestationneerd, openbaarden zich in Februari 1897 mede verdachte ziektegevallen onder het vee en wel in de afdeeling Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en Pasoemahlanden, doch nader bleek dat de 65 gedurende genoemde maand als aangetast opgegeven beesten niet aan eigenlijke veepest leden, maar aan eene kwaadaardige buikziekte. (Van de 65 waren er 50 gestorven, 7 hersteld en 8 bij het einde van Februari nog ziek. In Maart vertoonde zich ook eene ziekte onder het vee in de afdeeling Tebing Tinggi en wel bij 66 beesten, doch tijdens de afsluiting der opgaven over genoemde maand was nog niet geconstateerd of men ook daar wel met eigenlijke veepest te doen had.

De hiervóór besproken verschijning van de veetyphus in een gedeelte van Borneo en op enkele plaatsen op Sumatra, gevoegd bij de mogelijkheid dat de ziekte zich op die eilanden allicht kon verspreiden onder het in de bosschen in 't wild zich ophoudende vee, deed het raadzaam achten die gedeelten van Nederlandsch-Indië, welke het rijkst aan vee zijn, namelijk Java, Madura, Bali en Lombok, ook te sluiten voor vee uit andere gedeelten van den Nederlandsch-Indischen Archipel. En met het oog op eenige gevallen van veepest, die zich in de eerste dagen van April ook in de afdeeling Stad en voorsteden der residentie Batavia reeds geopenbaard hadden (zie lager), werd het dienstig geacht Madura en Bali en Lombok tevens voor vee-invoer van Java te sluiten, terwijl het bovendien aanbeveling scheen te verdienen Madura, als zijnde de voornaamste voorraadschuur van vee, en waar inmiddels een gouvernements-veearts werd geplaatst [1], te isoleeren van Bali en Lombok, wijl op het vee in de zelfbesturende Balische rijken toezicht onmogelijk is. Tijdelijke maatregelen van deze drieërlei strekking werden uitgevaardigd bij ordonnantie dd. 24 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 120), terwijl bij eene tweede verordening van dien dag (Indisch Staatsblad 1897 n°. 121), uit aanmerking van het heerschen van veetyphus ook in Britsch-Indië, Egypte en Zuid-Afrika, de in Januari te voren ten opzichte van vee uit Achter-Indië genomen tijdelijke maatregel van toepassing werd verklaard op den invoer van vee, afkomstig uit andere gedeelten van Azië en ook uit Afrika.

In de verordeningen betreffende de gewone voorzorgsmaatregelen tegen besmettelijke veeziekten in het algemeen bleek eene leemte aanvulling te behoeven, deze namelijk, dat waar besmet verklaarde en daarom afgesloten kringen van zoodanige uitgestrektheid zijn dat het bezwaar oplevert het voor de consumtie daarbinnen benoodigde slachtvee buiten den afsluitingskring te slachten, op het verbod tot invoer van vee binnen zoodanige gesloten kringen eene uitzondering diende toegelaten te worden voor slachtvee. In de bewuste leemte werd voorzien bij ordonnantie van 18 September 1896 (Indisch Staatsblad n°. 183). Aan de toelating zal echter steeds het bevel te verbinden zijn om het binnengebrachte vee in een kort tijdsbestek, dat in geen geval het incubatietijdperk der besmettelijke ziekte mag overschrijden, te slachten.

Met het oog op de mogelijkheid dat in Nederlandsch-Indië ingevoerde dengdeng (gedroogd vleesch), afkomstig uit met veepest besmette streken in het buitenland, een schadelijk voedingsmiddel zou kunnen zijn, werd in de eerste dagen van Mei jl. den hoofden van gewestelijk bestuur eene strenge toepassing aanbevolen van de bij Indisch Staatsblad 1879 n°. 105 vastgestelde strafbepalingen tegen het te koop stellen of verkoopen van vleesch van vee of paarden, die wegens ziekte geslacht of op natuurlijke wijze gestorven zijn, terwijl de ambtenaren der in- en uitvoerrechten en accijnzen werden uitgenoodigd om, bij invoer van buitenlandsche dengdeng, daarvan onmiddellijk aan het betrokken hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur kennis te geven.

In verband met het uitbreken in April 1897 van veetyphus in de afdeeling Stad en voorsteden van Batavia werd in diezelfde maand het veterinair toezicht aldaar tijdelijk versterkt met een toen in activiteit hersteldeu gouvernements-veearts, die in het najaar van 1896 van verlof was teruggekeerd, zoomede door detacheering in genoemde afdeeling van den veearts voor Banjoemas-Bagelen, terwijl sedert, nadat omstreeks medio Mei de veepest ook was uitgebroken in de afdeelingen Meester-Cornelis en Tangerang der residentie Batavia, een drietal controleurs bij het binnenlandsch bestuur ter beschikking van den resident zijn gesteld, speciaal om in het belang van de beteugeling der ziekte werkzaam te zijn. Cijferopgaven omtrent de ziektegevallen zijn nog niet ontvangen. Uit recente berichten blijkt echter dat onder dagteekening van 13 Augustus jl. de op 6 April te voren, in verband met het uitbreken der ziekte, bevolen sluiting van de afdeeling Stad en voorsteden van Batavia voor allen uit- en doorvoer van vee door den resident is ingetrokken, en dat ook voor de residentie Preanger Regentschappen nu niet meer geldt het op 28 April jl. door den resident aldaar uitgevaardigd verbod tegen invoer van vee en daarvan afkomstige zaken, welk verbod niet alleen tot vee, enz., uit de residentie Batavia, maar ook tot dergelijken invoer uit de residentiën Krawang en Cheribon betrekking had.

Omtrent andere ziekten dan veetyphus, waaronder de Indische veestapel in 1896 te lijden had, is het volgende aan te teekenen.

Miltvuur kwam betrekkelijk weinig voor. In de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen en Japara heerschte deze ziekte sporadisch; epizoötisch daarentegen in Krawang, Kadoe, Madioen en Madura, waar respectievelijk 35, 14, 41 en 25 of te zamen 115 gevallen werden geconstateerd, waarvan er slechts 3 tot herstel leidden, zoomede in de afdeelingen Siboga en Mandheling en Angkola (residentie Tapanoli), alwaar van de 84 aangetaste dieren 65 stierven, 1 herstelde en 18 op ult. 1896 nog ziek waren.

Hoewel mond- en klauwzeer in 1896 over bijna geheel Java en Madura verspreid voorkwam — alleen de residentie Krawang bleef van de ziekte vrij — bedroeg het aantal der aangetaste dieren slechts ongeveer de helft van het aantal in 1895 geconstateerde gevallen, namelijk 10 197 tegen 20 744 (met inbegrip van de respectievelijk op ult. 1895 en ult. 1894 aanwezige zieke beesten). Intusschen schijnt de epizoötie van kwaadaardiger aard te zijn geweest, daar tegen 802 in 1895, in 1896 957 gevallen doodelijk eindigden. Wat de buitenbezittingen betreft, telde men in een achttal gewesten (Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Oostkust van Sumatra, Atjeh en onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden en Timor en onderhoorigheden) ongeveer 991 gevallen van mond- en klauwzeer, waaronder 336 met doodelijken afloop. Het sterkst heerschte de ziekte ter Oostkust van Sumatra, in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden en ter Westerafdeeling van Borneo, waar respectievelijk 142, 216 en 345 beesten werden aangetast, waarvan er 21, 11 en 100 stierven.

Septichaema haemorrhagiae openbaarde zich in de residentiën Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Madura en Padangsche Bovenlanden. In Cheribon en Tagal hadden van respectievelijk 1495 en 488 gevallen 1219 en 368, in de overige van de zooeven genoemde gewesten van 134 gevallen 94 een doodelijken afloop.

Kwade en goedaardige droes kwamen weder vrij algemeen voor, terwijl scalma (influenza) in geringe mate in de residentiën Bantam en Krawang heerschte.

Tot dusver onbekende ziekten, of ziekten welker aard niet voldoende kon worden geconstateerd, vertoonden zich gedurende

[1] Tot dusver behoorde Madura tot het ressort van den veearts te Soerabaja. De op Madura (te Pamakassan) geplaatste veearts werd nu tevens belast met het veterinair toezicht in de residentie Bali en Lombok.

1896 op Java en Madura in de gewesten Krawang, Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal (32 doodelijke gevallen), Rembang, Madioen en Madura (101 gevallen met doodelijken afloop). Voorts kwamen zoodanige ziekten voor in de Padangsche Bovenlanden en Tapanoli, in de Lampongsche Districten (onder de karbouwen), zoomede in de onderafdeeling Babauw der afdeeling Timor (residentie Timor en onderhoorigheden), waar de paarden en buffels gedurende de maanden Juni—Augustus geteisterd werden door ziekten, welker verschijnselen veel overeenkomst hadden met die van influenza en miltvuur, en waaraan 179 paarden en 181 buffels stierven.

Wat de samenstelling van het korps gouvernements-veeartsen betreft, volgde reeds uit het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 100) dat, door terugkeer naar Indië in de eerste helft van 1896 van drie veeartsen met verlof, het aantal in actieven dienst in den loop van Juli tot 14 steeg, maar dat, ofschoon dus 1 minder aanwezig was dan het vereischte aantal, toch al de 15 ressorten bezet konden worden, omdat nog beschikt werd over een sedert medio 1895 tijdelijk als gouvernements-veearts fungeerenden particulieren veearts. In de verdere maanden van 1896 keerden nog 2 tot het korps behoorende verlofgangers in Indië terug, waarvan echter aanvankelijk slechts één herplaatst werd zoodat op ult. 1896 de andere (hiervóór reeds bedoeld) nog nonactief was, terwijl zich bovendien 1 gouvernements-veearts hier te lande met verlof bevond. Ofschoon dus de actieve sterkte weder compleet was, werd niettemin de particuliere veearts nog in dienst gehouden, omdat inmiddels bij gouvernementsbesluit dd. 10 October 1896 n. 11 één der tot het korps behoorende titularissen à la suite daarvan was geplaatst, als tijdelijk gesteld ter beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur, ten einde aan het te Batavia gevestigde laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie belast te worden met onderzoekingen op veterinair gebied. Nadat in Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 99), in verband met de gelegenheid daartoe geopend door de Indische begrooting voor 1897 (zie vorig verslag, blz. 101), de formatie der gouvernements-veeartsen van 15 op 20 was gebracht, kon de feitelijke sterkte van het korps al aanstonds tot 18 worden opgevoerd, door herplaatsing zoowel van den veearts op non-activiteit als van den in het voorjaar van 1897 van verlof teruggekeerde, zoomede door ook eene vaste aanstelling te geven aan den als gouvernements-veearts fungeerenden particulieren veearts. Onder deze 18 bevond zich echter, zooals gezegd, de tijdelijk à la suite van het korps geplaatste gouvernements-veearts, zoodat voor den gewonen dienst slechts over 17 titularissen viel te beschikken. In verband daarmede zijn in April en Mei jl. 3 zich hier te lande voor eene plaatsing in Indië aangemeld hebbende gediplomeerde veeartsen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. Van hen hadden 1 in 1893 en 2 in 1894 het diploma verworven.

In afwachting van eene met de nieuwe formatie verband houdende nadere regeling van de standplaatsen en ressorten van de Europeesche veeartsen voor den burgerlijken dienst, is van de beschikbare krachten inmiddels gebruik gemaakt om, gelijk hiervóór reeds is opgemerkt, als nieuwe ressorten te doen bezetten Pamakassan (voor Madura en Bali en Lombok), zoomede Laboean Deli (voor Sumatra's Oostkust).

Onder de inlandsche veeartsen (op ult. 1895 ten getale van 17) vielen in 1896 geen mutatiën voor. In de tot dusver ontvangen berichten is nog geen gewag gemaakt van de aanstelling van niet-geneeskundige inlandsche helpers der Europeesche veeartsen, hoedanige mantri's er bij de Indische begrooting voor 1897 (verg. vorig verslag, blz 101) voor 't eerst 10 zijn toegestaan.

Ten behoeve van den veeartsenijkundigen dienst werd in 1896 uitgegeven f 86 141 (tegen f 79 810 volgens verbeterde opgaven in 1895), daaronder f 12 046 (tegen f 13 973 in 1895) wegens maatregelen ter voorkoming of beteugeling van besmettelijke ziekten onder het vee en de paarden.

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

I. Onderwijs.

§ 1. *Onderwijs voor Europeanen en met hen gelijkgestelden.*

De gang van zaken op dit gebied kan in bijzonderheden worden gekend uit het te Batavia uitgegeven wordende afzonderlijk jaarverslag betreffende het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen in Nederlandsch-Indië, waarvan de jongst verschenen jaargang 1895 in October 1895 aan de Staten-Generaal is aangeboden.

In de volgende mededeelingen zal men zich daarom meer tot hoofdzaken of algemeene opgaven bepalen.

Middelbaar onderwijs.

Evenals reeds vroeger voor de meeste categorieën van ambtenaren ten behoeve van den Indischen dienst is geschied, is onlangs (zie het in de Nederlandsche Staatscourant van 28 Augustus 1897 opgenomen Koninklijk besluit van den 21sten te voren n°. 34) ook ten aanzien van het onderwijzend personeel bij het middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië eene organieke regeling in het leven geroepen betreffende zoowel de bijzondere voorwaarden van benoembaarheid als de uitzending van zoodanig personeel uit Nederland. In overeenstemming met de tot dusver gevolgde practijk verklaart het besluit benoembaar tot leeraar of leerares bij voormeld onderwijs hen die daartoe hier te lande benoembaar zijn. Daar echter niet altijd in Indië zoodanig personeel tijdig beschikbaar is, gedoogt het besluit dat bij uitzondering ander geschikt personeel met het geven van onderwijs aan eene inrichting voor middelbaar onderwijs aldaar belast worde.

Uit het volgende overzicht betreffende de in 1895 en 1896 aan de gouvernements-inrichtingen voor middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië ten koste gelegde uitgaven en de daartegenover staande ontvangsten kan blijken dat over het algemeen de kosten over 1896 weder hooger waren dan over 1895, doch dat ook de ontvangsten wegens schoolgelden eenigszins toenamen.

INRICHTINGEN.	Uitgaven (behalve voor de gebouwen). a)		Ontvangsten wegens schoolgelden (voor zooveel bij het einde van het jaar reeds overgebracht bij 's lands kas).	
	1895.	1896.	1895.	1896.
Gymnasium Willem III te Batavia: afd. A. (Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus)	f b) 183 748	f 182 089	f 31 060	f 32 629
Gymnasium Willem III te Batavia: afd. B. (Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde)	38 300	38 100	b) 13 740	13 450
Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia	30 270	30 420	b) 6 301	6 848
Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Samarang	b) 120 547	125 580	17 105	16 147
Idem te Soerabaija	b) 139 925	144 005	22 192	22 549
Burgeravondschool te Soerabaija	b) 24 498	26 439	c)	c)
Totalen	f 537 288	f 546 633	f 90 398	f 91 623

a) Aan lokaalhuur, onderhoud en herstelling van gebouwen werd in 1896 f 3900 besteed, tegen f 4480 in 1895.

b) Verbeterde opgaaf.

c) Aan deze inrichting wordt kosteloos onderwijs gegeven.

Ten aanzien van elke der bovengenoemde inrichtingen in in het bijzonder, zoomede ten aanzien van de particuliere ambachtsscholen te Batavia en Samarang is in dit verslag verder het volgende aan te teekenen.

1°. Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde te Batavia (afd. B van het Gymnasium Willem III).

De leerkrachten bestonden uit 4 leeraren, waarvan er 2 die

betrekking tijdelijk vervulden. Overigens was aan één dier leeraren (buiten zijne gewone vakken), zoomede aan een rechterlijk hoofdambtenaar (als bijbetrekking) opgedragen het onderwijs in de kennis der Nederlandsch-Indische wetboeken.

Het aantal leerlingen, hetwelk op ult. 1895 in het geheel 55 bedroeg, werd in den loop van den cursus 1895/96 met 1 vermeerderd, zoodat deze cursus sloot met een totaal van 56 leerlingen (25 in het 1ste, 13 in het 2de en 18 in het 3de studiejaar), die, op één leerling van het 2de studiejaar na, het onderwijs in alle vakken volgden.

Tot het afleggen van het groot-ambtenaarsexamen, dat in 1896 voor de eerste maal op den nieuwen voet werd afgenomen, werden 18 leerlingen toegelaten, waarvan slechts 7 slaagden, die allen bij den burgerlijken dienst konden worden geplaatst. Aan het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen, volgens de nieuwe bepalingen afgenomen, onderwierpen zich de 25 leerlingen van het 1ste studiejaar, alsmede 1 oud-leerling. Van dezen slaagden 9, waaronder de oud-leerling.

De nieuwe cursus (1896/97) begon met 52 leerlingen (daaronder 1 voor enkele vakken), welk aantal, door de latere inschrijving van nog 1 leerling, bij het einde van 1896 geklommen was tot 53 (20 in het 1ste, 15 in het 2de en 18 in het 3de studiejaar). Op 8 na, die eene hoogere burgerschool in Nederland hadden bezocht, waren al de anderen afkomstig van hoogere burgerscholen in Indië, en wel 26 van die te Batavia, 14 van die te Samarang en 5 van die te Soerabaija.

2°. Hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Batavia (afd. A van het Gymnasium Willem III), Samarang en Soerabaija.

Het aantal bij de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in dienst zijnde leeraren beliep, met inbegrip voor elke der drie inrichtingen van den directeur, op ult. 1896 als volgt: te Batavia 24, te Samarang 15 en te Soerabaija 19, en zulks bij eene verdeeling der leerlingen in respectievelijk 11, 7 en 9 klassen-afdeelingen. Als leeraren zijn ook geteld de titularissen die tot andere dienstakken behoorden, maar — als bijbetrekking — belast waren met het geven van onderwijs in bepaalde vakken. De onderwijzers in gymnastiek en wapenhandel zijn echter niet medegerekend. Niet al de leeraren zijn overigens vast aangesteld, daar sommige eene plaats van tijdelijk leeraar vervullen, in afwachting of de splitsing van het eene of andere studiejaar in twee of meer parallel-klassen, die tot hunne aanstelling deed overgaan, zou blijken gehandhaafd te moeten worden. Te Batavia bleek dit wel het geval te zijn, waarom in Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 21) de formatie van het aan afd. A van het gymnasium aldaar verbonden personeel werd vermeerderd met 4 leeraren, tegen intrekking van evenveel tijdelijk vervulde plaatsen.

Wegens vermeerderde behoeften, als gevolg van het in de laatste jaren toegenomen aantal leerlingen bij de besproken hoogere burgerschool te Batavia, kon ook niet meer toereikend worden geacht het tot dusver voor aanvulling en onderhoud der bibliotheek en der andere verzamelingen, zoomede voor meubilair en schoolbehoeften toegestaan bedrag van f 2700 's jaars, dat sinds 1879 onveranderd was gebleven, doch nu (gouvernementsbesluit dd. 12 Januari 1897 n°. 24) gebracht is op f 4200 's jaars.

Omtrent den loop van het aantal leerlingen sedert het begin van den in 1896 geëindigden cursus tot het einde van dat jaar vindt men de gebruikelijke opgaven in het volgende staatje, waarbij nog aangeteekend wordt, dat op laatstgenoemd tijdstip zich onder de leerlingen bevonden 4 inlanders en 3 Chineezen, tegen op ult. 1895 3 inlanders en 3 Chineezen.

Verdeeling der leerlingen.	Aantal leerlingen a)				
	waarmede de cursus 1895/96		bij het begin van den cursus 1896/97 aanwezig.	in 1896	
	begon.	eindigde.		op 1 Januari.	op 31 December.
			Batavia.		
1ste studiejaar	b) 73 (1)	58 (1)	71 (2)	68 (1)	72 (2)
2de id.	66 (1)	52 (1)	56 (1)	68 (1)	53 (1)
3de id.	51 (1)	39	56 (1)	50 (1)	56 (1)
4de id.	27 (1)	24 (1)	42	28 (1)	41
5de id.	23	6	23 (1)	23	26 (1)
Leerlingen voor enkele vakken	3	"	2	3	2
Te zamen	243 (4)	179 (3)	250 (5)	240 (4)	250 (5)
			Samarang.		
1ste studiejaar	29 (6)	25 (3)	49 (10)	29 (5)	44 (7)
2de id.	43 (5)	30 (2)	28 (3)	39 (5)	27 (2)
3de id.	28	22	33 (1)	c) 26	28 (1)
4de id.	13 (2)	9 (2)	15	11 (2)	14
5de id.	12 (1)	"	10 (2)	12 (1)	8 (2)
Leerlingen voor enkele vakken	6 (3)	2 (1)	4 (2)	c) 4 (1)	1
Te zamen	131 (17)	88 (8)	139 (18)	121 (14)	122 (12)
			Soerabaija.		
1ste studiejaar	58	55	58 (1)	57	54 (1)
2de id.	42 (5)	35 (5)	45 (1)	38 (5)	44 (1)
3de id.	30	22	27 (4)	25	24 (4)
4de id.	29	25	17	26	17
5de id.	18	16	19	16	18
Leerlingen voor enkele vakken	"	"	2	"	3
Te zamen	177 (5)	153 (5)	168 (6)	162 (5)	160 (6)
zijnde voor de drie inrichtingen gezamenlijk	551 (26)	420 (16)	557 (29)	523 (23)	d) 532 (23)
Totalen betreffende *het jaar te voren*	547 (30)	413 (7)	551 (26)	531 (25)	523 (23)

a) Ongerekend de toehoorders, wier aantal op ult. 1895 14 en op ult. 1896 10 bedroeg.

b) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden het aantal meisjes aan, dat in het nevenstaand aantal leerlingen begrepen is.

c) Verbeterde opgave.

d) Van buiten het gewest, waar de school gevestigd is, waren op ult. 1896 ingeschreven: te Batavia 71, te Samarang 48 en te Soerabaija 53, en daaronder respectievelijk 26, 2 en 9, wier ouders of voogden in de buitenbezittingen woonden.

Het aantal aanvragen om toelating tot de hoogere burgerscholen was in 1896 grooter dan in 1895. Tegen 223 jongens en 15 meisjes in laatstgemeld jaar, meldden zich in 1896 253 jongens en 23 meisjes aan, doch terwijl in 1895 64.7 pct. der adspirant-leerlingen aan de eischen voldeed (in 1893 en 1894 respectievelijk 56 pct. en ongeveer 60 pct.), slaagde in 1896 slechts nagenoeg 60 pct. Wat de overgangs-examens betreft, waren de uitkomsten eveneens niet zoo gunstig als in het voorafgegane jaar, toen 76 pct. van de geëxamineerden tot eene hoogere klasse bevorderd kon worden, terwijl die verhouding in 1896 — met 312 bevorderden op 432 geëxamineerden — bedroeg 72.2 pct. (in 1893 en 1894 achtereenvolgens 72.17 en 72.73 pct.). Het percentage van hen, die aan het eindexamen voldeden, dat in 1894 en vooral in 1895 abnormaal laag was geweest (achtereenvolgens 60.87 en 56.86 pct.) naderde in 1896 weder het vrij gunstige cijfer van 1893, ad 75 pct. In 1896 toch slaagden in het eindexamen 38 van de 53 candidaten, d. i. 71.7 pct. Wat de toelatings-, overgangs- en eindexamens van 1896 betreft, vindt men de uitkomsten voor elke der drie hoogere burgerscholen afzonderlijk in het volgende overzicht vermeld, terwijl over het eindexamen nader gehandeld wordt in het verslag der examencommissie, opgenomen in de Javasche Courant van 14 Augustus 1896.

HOOGERE BURGERSCHOOL TE:	Eindexamen van den cursus 1895/96.		Overgangs-examens tot den cursus 1896/97.		Toelatings-examens tot den cursus 1896/97				Van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich als leerling inschrijven:		Bij het begin van den cursus 1896/97 waren als *gewone* leerlingen ingeschreven:		
					voor de laagste klasse.		voor eene hoogere klasse.						
	Ge-examineerd.	Geslaagd.	Ge-examineerd.	Geslaagd.	Ge-examineerd.	Geslaagd.	Ge-examineerd.	Geslaagd.	van hen die voor de laagste klasse geslaagd waren.	van hen die voor eene hoogere klasse geslaagd waren.	leerlingen van den vorigen cursus.	in het toelatingsexamen geslaagden, oud-leerlingen die zich op nieuw lieten inschrijven en leerlingen van andere hoogere burgerscholen	Te zamen.
Batavia	a) 25	b) 16	c) 196	d) 150	e) 109 (1)	57 (1)	9 (1)	5	f) 50 (2)	4	179	69	248 (5)
Samarang	12 (1)	11 (1)	g) 99	g) 69	77 (18)	51 (15)	3	3	41 (10)	3	85	50	135 (16)
Soerabaija	16	11	137	93	78 (3)	47 (1)	»	»	39	»	120	46	166 (6)
Totalen	53 (1)	38 (1)	432	312	264 (22)	155 (17)	12 (1)	8	130 (12)	7	384	165	549 (27)

a) Waaronder 1 toehoorder en 1 oud-leerling.

b) Waaronder de toehoorder.

c) Waaronder 1 leerling voor enkele vakken en 1 voorwaardelijk bevorderde leerling, die de school verliet zonder herexamen te hebben afgelegd (wegens vertrek naar Nederland).

d) Waaronder de leerling voor enkele vakken.

e) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden het aantal meisjes aan, onder de leerlingen begrepen.

f) Hieronder is begrepen 1 meisje, dat niet slaagde voor het 2de studiejaar, maar tot het 1ste werd toegelaten.

g) Waaronder 2 leerlingen voor bijzondere vakken.

Uit de laatste kolom van het staatje blijkt dat de drie hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus bij den aanvang van het leerjaar 1896/97 respectievelijk 5, 16 en 6 meisjes onder de leerlingen telden. Tot de toelating bij deze inrichtingen van vrouwelijke leerlingen werd in Februari 1891, bij wijze van proef, machtiging verleend onder voorwaarde dat die toelating geen splitsing van eenige klasse in parallel-afdeelingen zou noodig maken. In Juli jl. (zie de Javasche Courant van den 9den dier maand) heeft de Indische Regeering met opzicht tot de eerste klasse der hoogere burgerschool te Samarang voor het cursusjaar 1897/98 bedoelde voorwaarde tijdelijk opgeschort.

Gedurende den cursus 1895/96 werden als leerling afgeschreven zonder examen te hebben afgelegd 134 jongelieden (te Batavia 66, te Samarang 40 en te Soerabaija 28), doch 14 hunner lieten zich later bij eene der Indische hoogere burgerscholen weder inschrijven, hetzij als gewone leerlingen, hetzij om de lessen als leerling voor enkele vakken dan wel als toehoorder te volgen, terwijl 16 zich in eene andere richting gingen bekwamen; 44 anderen traden in militairen dienst of aanvaardden hetzij eene particuliere, hetzij eene gouvernementsbetrekking, en van de 60 overigen (waaronder 1 overleden) golden voor het tusschentijds verlaten van de hoogere burgerschool verschillende redenen van anderen aard, als vertrek naar Nederland, verhuizing in Indië zelf, ziekte, onvoldoende aanleg of ijver, finantieele omstandigheden, enz.

Het schoolverzuim bedroeg te Batavia 6.8, te Samarang 4.5 en te Soerabaija 8.5 pct.

Uit het Siam-fonds en het „Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen" genoten te Batavia respectievelijk 2 en 10 leerlingen ondersteuning in de kosten hunner studie; te Samarang verleende het „Studiefonds Midden-Java" zulken steun aan 9 leerlingen.

3°. Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia.

Nadat op een en ander bij de Indische begrooting voor 1897 was gerekend, is in den aanvang van 1897 eene nieuwe regeling getroffen betreffende de samenstelling en de inkomsten van het onderwijzend personeel aan deze inrichting (Indisch Staatsblad 1897 n°. 40) en tevens, met het doel om deze school meer algemeen toegankelijk te maken en haar alzoo in ruimeren kring nut te doen stichten, het schoolgeld, met ingang van den cursus 1897/98, van f 180 tot f 120 's jaars verminderd in overeenstemming met het schoolgeld van de drie laagste klassen der hoogere burgerscholen voor jongens (gouvernementsbesluit dd. 22 Februari 1897 n°. 19). Bij het zooeven aangehaald besluit van 22 Februari jl. werd eene met die verlaging samenhangende wijziging gebracht in het reglement voor de school, ook wat betreft het maximum-schoolgeld van toehoorderessen te vorderen, voor welke categorie van ingeschrevenen overigens het per vak verschuldigd bedrag behouden bleef op f 1.50 per maand. De reorganisatie betreffende het onderwijzend personeel bestond in de eerste plaats hierin dat, uit aanmerking van de wenschelijkheid om meer lessen te kunnen doen geven in wiskunde, het aantal leeraressen, met inbegrip van de directrice, voorgoed van 4 op 5 werd gebracht, tegen vermindering van de fondsen voor toelagen aan leeraren der afd. A van het gymnasium, die aan de school onderwijs geven, en verder, met inachtneming van reeds verkregen aanspraken, in de vermindering van de bezoldiging der leeraressen en in eene meer rationeele regeling van die der directrice.

Op ult. 1896 was de nieuw ingestelde plaats van leerares (in wiskunde en aardrijkskunde) reeds tijdelijk vervuld, zoodat toen de nieuwe formatie, wat het aantal betreft, compleet was. Overigens waren met het geven van onderwijs aan deze inrichting nog belast 2 der aan de hoogere burgerschool voor jongens verbonden leeraren.

Waren bij het einde van 1895 34 meisjes als gewone leerlingen ingeschreven, benevens 5 toehoorderessen, bij het eindigen van den cursus in den loop van 1896 bedroeg haar aantal 30 (22 in het 1ste, 6 in het 2de en 2 in het 3de studiejaar).

Bij de overgangs-examens tot den cursus 1896/97, waaraan al de leerlingen der twee laagste studiejaren deelnamen, werden 18 leerlingen van het 1ste en al de leerlingen van het 2de studiejaar tot eene hoogere klasse bevorderd, terwijl de 2 leerlingen van het 3de studiejaar met goed gevolg het eindexamen aflegden. De uitslag van het toelatings-examen was, dat van de 27 candidaten, allen voor het 1ste studiejaar, 25 slaagden, waarvan 17 zich als leerling voor den nieuwen cursus lieten inschrijven. Met inbegrip van 16 der in het overgangs-examen voor het 2de en van de 6 voor het 3de studiejaar geslaagde leerlingen, zoomede van 3 leerlingen van het 1ste studiejaar van den vorigen cursus, die niet waren geslaagd in het overgangs-examen, begon het schooljaar 1896/97 met 42 gewone leerlingen (20 in het 1ste, 16 in het 2de en 6 in het 3de studiejaar), terwijl zich ook lieten inschrijven 3 toehoorderessen. Ult. 1896 telde de school 40 gewone leerlingen en 1 toehoorderes.

Het schoolverzuim bedroeg gemiddeld 4.5 pct., tegen 3.7 pct. in 1895.

4°. Burgeravondschool te Soerabaija.

Op ult. 1896 waren aan deze in vier klassen verdeelde inrichting (waar, door verdere splitsing van sommige klassen in 2 of 3 parallel-afdeelingen, de leerlingen 9 klassen-afdee-

lingen uitmaakten), onder het genot van toelagen, verbonden 17 leeraren, met inbegrip van den directeur, en 2 assistenten.

Van de 119 leerlingen (56 in de 1ste, 49 in de 2de, 8 in de 3de en 6 in de 4de klasse) en 4 toehoorders, die op het einde van 1895 de school bezochten, werden vóór het einde van den cursus 1895/96 14 leerlingen en 1 toehoorder afgeschreven, terwijl 9 leerlingen en 1 toehoorder werden toegelaten.

Het schooljaar 1896/97 begon met 144 leerlingen (66 in de 1ste, 51 in de 2de, 23 in de 3de en 4 in de 4de klasse) en 6 toehoorders. Onder dat getal van 144 leerlingen waren er in het geheel 93 van den vorigen cursus en 51 voor het eerst toegelatenen.

In verband met sedert voorgekomen mutatiën telde de school bij het einde van 1896 155 leerlingen en 12 toehoorders; 92 hunner wenschten zich te bekwamen voor bouwkundige en 75 voor machinist; 125 van hen vonden gelegenheid tot practische oefening in eenig handwerk, en wel 105 bij gouvernements- en 20 bij particuliere werkplaatsen.

De leeftijd der ingeschrevenen liep van 13 tot boven 23 jaar. Hun gedrag, zoowel tijdens de schoollessen als in de ateliers, gaf over het algemeen reden tot tevredenheid, terwijl hun ijver geen ernstige reden tot klagen gaf.

5°. Bataviasche ambachtsschool.

Ten gevolge van de verandering sedert 1 Januari 1896 der vroeger aan deze particuliere inrichting toegekende tijdelijke gouvernementssubsidie van f 1000 's maands in eene vaste bijdrage van f 500 's maands moest het onderwijzend personeel in het begin van het cursusjaar 1896/97 voorloopig met 1 onderwijzer worden verminderd. Intusschen is in overweging genomen een verzoek van de directie der school, strekkende ter verdere erlanging, zoo mogelijk voor vast, van eene subsidie van f 1000 's maands, ten einde de inrichting aan haar doel te kunnen doen blijven beantwoorden.

Het leerjaar 1895/96 begon met 88 leerlingen (63 in den smeed- en 25 in den timmercursus) en eindigde met 48 (34 en 14). Uit den smeedcursus lieten zich 29, uit den timmercursus 20 leerlingen afschrijven. Van deze laatsten onderwierpen zich 8 met goeden uitslag aan het examen voor opzichter bij den waterstaat. Onder de 29 afgeschreven leerlingen van den smeedcursus waren er 13, die het einddiploma der school verkregen. Van dezen slaagden er 7 in het examen voor machinist-leerling bij de gouvernementsmarine, die echter, alvorens bij dien diensttak te kunnen invallen, plaatsing vonden bij particuliere industrieele inrichtingen. Dit was ook het geval met de 6 andere leerlingen die in 1896 het einddiploma der school behaald hadden.

Door aanneming van nieuwe leerlingen waren bij het begin van den cursus 1896/97 ingeschreven 91 leerlingen, die allen de practische lessen bijwoonden. Alleen de ingeschrevenen bij den smeedcursus, ten getale van 67 (34 in het 1ste, 22 in het 2de en 11 in het 3de studiejaar), maakten van de theoretische lessen gebruik.

Gedrag en ijver der leerlingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid en ook over hunne houding buiten de schooluren werden geen klachten vernomen, terwijl hun gehalte hetzelfde bleef.

De leerlingen, wier ouders of familiebetrekkingen buiten Batavia woonden, vonden tegen zeer billijke voorwaarden en zonder moeite geschikte gelegenheden voor kost en inwoning.

Over het op 30 Juni 1896 geëindigde boekjaar der inrichting beliepen de uitgaven f 22 504, waaronder f 15 287 wegens salarissen van de onderwijzers, terwijl de ontvangsten, ongerekend eene opgenomen som van f 1500, bedroegen f 20 714, daaronder wegens subsidie f 9000. Aan contributiën en giften ineens was onder de ontvangsten begrepen f 4274 en aan geïnde schoolgelden f 4390.

6°. Samarangsche ambachtsschool.

Deze particuliere school genoot in 1896, evenals in 1895, eene gouvernementssubsidie van f 500 's maands.

De cursus 1895/96, begonnen met 44 leerlingen (zie vorig verslag, blz. 104), eindigde met 30 leerlingen, waarvan 15 in het 1ste, 11 in het 2de en 4 in het 3de studiejaar.

Bij de overgangs-examens voor den cursus 1896/97 werden 14 leerlingen van het 1ste en 9 leerlingen van het 2de studiejaar tot eene hoogere klasse bevorderd. Op één leerling van het 2de studiejaar na, lieten zij zich allen voor den cursus 1896/97 inschrijven, terwijl de 4 leerlingen van het 3de studiejaar, die allen een einddiploma verwierven, de school verlieten om in eene met hunne opleiding overeenkomende betrekking te gaan.

De cursus 1896/97 begon met 46 leerlingen, daaronder 21 nieuwe, die met 1 niet-geslaagd leerling van den vorigen cursus het 1ste studiejaar uitmaakten, terwijl van de 24 overigen 15 in het 2de en 9 in het 3de studiejaar plaats namen.

Gedrag en ijver der leerlingen gaven geen aanleiding tot klachten.

Met inbegrip van f 6000 aan gouvernementssubsidie en f 5864 aan contributiën en donatiën, bedroegen de ontvangsten over het cursusjaar 1895/96 (van 1 Juli 1895 tot ult. Juni 1896) f 14 114, tegen f 13 051 aan uitgaven.

Lager onderwijs.

Reglementen op het lager onderwijs, enz. Ten vervolge van het voorkomende op blz. 104 van het vorig verslag valt te vermelden dat bij art. 8 der wet van 28 December 1895 (Nederlandsch Staatsblad n°. 230) de in Nederlandsch-Indië afgegeven akten van bekwaamheid als onderwijzer (onderwijzeres) en als hoofdonderwijzer (hoofdonderwijzeres), — voor zooveel die zijn verkregen wegens het met goed gevolg afleggen van examens, afgenomen met gelijke eischen en, zooveel doenlijk, volgens dezelfde regelen, als voor die examens in Nederland zijn vastgesteld, — zijn gelijkgesteld met de gelijksoortige akten, die in Nederland worden uitgereikt.

De pensioenregeling der onderwijzers onderging bij het Koninklijk besluit van 24 December 1895 n°. 5 (Indisch Staatsblad 1896 n°. 30) in zooverre wijziging, dat de aandeelen in de schoolgelden, toegekend aan onderwijzers met de inning dier gelden belast, behoudens verkregen rechten, niet meer in rekening worden gebracht bij de vaststelling van het aan die onderwijzers te verleenen pensioen, als noodwendig leidende tot bevoordeeling van den een boven den ander bij het bepalen van het pensioensbedrag van onderwijzers van gelijken rang.

Normaalscholen en akte-examens. Te Batavia en te Soerabaija wordt van gouvernementswege eene normaalschool onderhouden, waar onderwijzers en onderwijzeressen, zoowel van het openbaar als van het particulier onderwijs, gelegenheid vinden om zich voor het examen ter verkrijging van de hoofdakte te bekwamen.

Bij de normaalschool te Batavia, waar het jaar 1896 begon met 17 onderwijzers en 12 onderwijzeressen, die de lessen volgden, van wie er 7 en 2 tot het particulier onderwijs behoorden, waren bij het einde van dat jaar ingeschreven 11 onderwijzers van wie er 4, en 18 onderwijzeressen van wie er mede 4 in particuliere betrekkingen waren. Voor de school te Soerabaija waren de cijfers op ult. 1895 (volgens verbeterde opgaven) 4 onderwijzers en 17 onderwijzeressen (onder welke laatsten 7 van het particulier onderwijs) en op ult. 1896 5 en 11, van welke 16 personen er 8 particuliere onderwijzers of onderwijzeressen waren (eene splitsing is niet opgegeven). Het aantal die zich in 1896 voor het eerst of opnieuw lieten inschrijven bedroeg te Batavia 2 mannen en 12 vrouwen en te Soerabaija 5 en 4. Onder de afgeschrevenen in 1896 waren er te Batavia 6 en te Soerabaija 2, die de hoofdakte behaalden. De beide laatsten waren onderwijzers bij het openbaar onderwijs en de 6 te Batavia (3 onderwijzers en 3 onderwijzeressen) behoorden, op 1 onderwijzer na, mede allen tot dit onderwijs.

Particuliere inrichtingen, waar meisjes gelegenheid vonden om zich voor te bereiden voor het verkrijgen van de akte als onderwijzeres, waren te Batavia de „Bataviasche normaalschool tot opleiding van onderwijzeressen", welke op ult. 1896 bezocht werd door 6 leerlingen; te Samarang eene dergelijke inrichting met 12 leerlingen, waaraan nog werd toegevoegd een voorbereidende cursus, die op ult. 1896 10 leerlingen telde. Overigens bestonden normaalklassen voor aanstaande onderwijzeressen nog bij vier particuliere meisjesscholen: twee te Batavia te zamen met 53, en twee te Soerabaija te zamen met 23 leerlingen op ult. 1896. Aan de laatstbedoelde twee scholen te Batavia waren bovendien cursussen verbonden, te zamen met 13 leerlingen, welke eene voorbereiding verschaffen voor het afleggen van het examen ter verkrijging van de hoofdakte.

De te Samarang in 1895 opgerichte particuliere cursussen: de eene ter verkrijging van eene akte voor de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek, de andere voor het handteekenen, telden op het einde van 1896 respectievelijk 2 en 4 leerlingen.

Aan de in 1896 te Batavia, Samarang en Soerabaija gehouden akte-examens werd deelgenomen door 139 van de 144 zich aangemeld hebbende adspiranten, en wel door 25 mannelijke en 114

vrouwelijke, van wie respectievelijk slaagden: 15 (waaronder 1, die twee akten behaalde) en 80 (waaronder 7, die ieder twee akten behaalden, en 1, die drie akten verwierf). In 1895 werden 172 adspiranten geëxamineerd, namelijk 36 mannelijke en 136 vrouwelijke, van wie 25 en 90 slaagden (onder de laatsten 5, die ieder twee akten behaalden).

Uit de volgende opgaaf blijkt, welke akten aangevraagd en welke verkregen werden.

Adspiranten ter verkrijging van eene akte van bekwaamheid als:	1895.		1896.	
	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Geslaagd.	Niet geslaagd.
hoofdonderwijzer	15	4	5	5
onderwijzer	a) 4	3	1	4
hoofdonderwijzeres	7	3	4	5
onderwijzeres	37	31	31	19
onderwijzer in de Fransche taal	2	1	„	„
„ „ „ Engelsche „	2	„	c) 4	„
„ „ „ Duitsche „	1	2	c) 3	„
„ „ „ wiskunde	„	1	1	1
„ „ „ gymnastiek	1	„	„	„
„ „ „ vrije en orde oefeningen	„	„	2	„
onderwijzeres in de Fransche taal	b) 23	5	c) 18	1
„ „ „ Engelsche „	b) 9	2	c) 6	3
„ „ „ Duitsche „	„	„	3	2
„ „ het teekenen	3	1	2	2
„ „ de nuttige handwerken voor meisjes	b) 6	3	c) 7	1
„ „ de fraaie handwerken voor meisjes	b) 8	1	c) 9	1
„ „ de vrije en orde-oefeningen	„	„	c) 4	„
huisonderwijzeres in het rekenen	2	„	„	„
„ „ „ schrijven	„	„	2	„
Te zamen	b) 120	57	c) 105	44

a) Hieronder 1 inlander.

b) Eén der vrouwelijke adspiranten behaalde twee akten (voor de Fransche en voor de Engelsche taal) en vier andere behaalden ieder mede twee akten (voor de nuttige en voor de fraaie handwerken). Dit vijftal is dientengevolge dubbel geteld, zoodat het totaal van 120 akten verleend werd aan 115 candidaten.

c) Eén der mannelijke adspiranten behaalde twee akten (voor de Engelsche en voor de Duitsche taal); van de vrouwelijke adspiranten behaalden: 1 twee akten (Fransch en Engelsch), 8 mede twee akten (nuttige en fraaie handwerken) en 1 drie akten (Fransch, fraaie handwerken en vrije- en orde-oefeningen). Het totaal van 105 akten werd dus uitgereikt aan 95 personen.

Openbare lagere scholen. In den loop van 1896 werd, behalve de in het vorig verslag vermelde scholen te Tjitjalengka (Preanger Regentschappen) en Paree (Kediri), nog geopend eene school te Tassikmalaija (Preanger Regentschappen). Hierdoor klom het aantal scholen van 159 tot 162 (131 gemengde en 31 meisjesscholen), namelijk 124 op 71 plaatsen van Java en Madura en 38 op 27 plaatsen in de buitenbezittingen. Onder die 124 en 38 scholen waren er 40 en 11, waar meer uitgebreid lager onderwijs werd gegeven, namelijk op Java 15 gemengde 1ste-scholen en 25 meisjesscholen en in de buitenbezittingen 5 gemengde 1ste-scholen en 6 meisjesscholen. Op welke plaatsen de verschillende openbare scholen gevestigd waren, kan blijken uit bijlage T hierachter, bevattende een overzicht van de samenstelling van het onderwijzend personeel op ult. 1896, van de verdeeling der toen ingeschreven leerlingen in betalende en niet-betalende, in jongens en meisjes en in scholieren van de laagste, de middelste en de hoogste klasse; voorts doet die bijlage zien hoe het totaal der Europeesche leerlingen verdeeld was naar den leeftijd.

Ongerekend 1 mannelijke en 17 vrouwelijke kweekelingen (allen in het bezit der akte van bekwaamheid als onderwijzer of onderwijzeres) bestond op ult. 1896 het onderwijzend personeel, bij de verschillende openbare lagere scholen in functie, uit 518 personen, waaronder 157 vrouwen. [1])

In 1896 traden 11 onderwijzers nieuw in dienst, allen uit Nederland gezonden.

Bij het einde van 1896 telden de gezamenlijke openbare lagere scholen voor Europeanen 14 280 leerlingen (8260 jongens en 6020 meisjes), zijnde 270 meer dan op ult. 1895; het aantal betalende nam af met 135 (van 7264 tot 7129), dat der niet-betalende nam met 405 toe (van 6746 tot 7151). Onder de cijfers waren begrepen 397 kinderen van Christen-inlanders, 756 van andere inlanders en 212 van vreemde oosterlingen; op ult. 1895 bedroegen deze getallen 391, 744 en 185.

Van de op blz. 105 van het vorig verslag bedoelde machtiging om bij wijze van proef een beperkt aantal inlandsche jongelieden, bestemd voor opleiding tot dokter-djawa, gratis tot de Europeesche scholen op Java en Madura toe te laten, werd in 1896 gebruik gemaakt ten behoeve van 30 personen. Van de 25 dergelijke jongelieden, die krachtens de in 1891 daartoe verleende machtiging (zie noot 2 op blz 97 van het verslag van dat jaar) op ult. 1895 de Europeesche scholen in de buitenbezittingen gratis bezochten, werden er 2 wegens onvoldoenden aanleg afgeschreven; daarentegen werden er in 1896 8 toegelaten, zoodat het aantal dezer leerlingen bij het einde van dit jaar 31 bedroeg.

In den loop van 1896 werden 5799 leerlingen van de schoollijsten afgevoerd, namelijk 742 wegens volbrachten leertijd en 5057 om andere redenen. De laatstbedoelde leerlingen werden echter voor het meerendeel weder elders, of aan de scholen welke zij verlaten hadden, opnieuw ingeschreven. Het aantal leerlingen in de hoogste klasse van alle scholen gezamenlijk bedroeg op ult. 1896, evenals het jaar te voren, ruim 13.4 pct. van het geheele aantal leerlingen. Aan 8 scholen (evenveel als op ult. 1895) waren geene leerlingen ver genoeg gevorderd om eene hoogste klasse te vormen.

Het schoolverzuim der leerlingen beliep in 1896 gemiddeld 18½ dag per leerling, dat is evenveel als in 1895 en iets minder dan gedurende vorige jaren.

Bij twee openbare scholen, namelijk die te Bodjonegoro (Rembang) en de 4de school ter hoofdplaats Soerabaija, werd het aantal leervakken vermeerderd met de beginselen der Fransche taal; daarentegen werd het onderwijs in dat vak aan de openbare school te Depok (Batavia) tijdelijk gestaakt.

Aan 158 van de 162 openbare lagere scholen waren kinderbibliotheken verbonden, welke op ult. 1896 in 't geheel 39 082 boekdeeltjes bevatten, dat is 2249 meer dan bij het einde van 1895.

Van de in 1896 in oprichting zijnde schoolgebouwen kwamen er vóór het einde des jaars vier gereed, namelijk één voor 200 leerlingen te Madioen, één voor 100 leerlingen te Malang (Pasoeroean), één te Kediri en één te Pontianak in de Wester-afdeeling van Borneo; deze beide laatsten elk voor 60 leerlingen. De kosten bedroegen respectievelijk f 16 996, f 13 877, f 6655 en f 7657.

Over 1895 (volgens verbeterde opgaven) en over 1896 (volgens voorloopige opgaven) bedroegen de uitgaven voor het Europeesch lager onderwijs en de ontvangsten wegens schoolgelden (ook die aan de normaalscholen geïnd) als volgt:

		1895. a)	1896.
Traktementen, leermiddelen, enz.		f 1 818 561	f 1 911 279
Gebouwen, huishuur, enz.		509 670	519 177
Te zamen		f 2 328 231	f 2 430 456
Geïnde schoolgelden	openbare lagere scholen	f 260 965	f 268 945
	normaalscholen	3 185	2 765
Te zamen		f 264 150	f 271 710
Blijft ten laste van den lande		f 2 064 081	f 2 158 746

a) De opgegeven sommen leveren eenig verschil op met die, gespecificeerd op blz. 113 van het jongst verschenen afzonderlijk schoolverslag over 1895, bedoeld op blz 125 hiervóór.

Particuliere scholen. In den loop van 1896 werden de particuliere school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Tjitjalengka (Preanger Regentschappen) en die voor gewoon lager onderwijs te Ponorogo (Madioen) gesloten; daarentegen werd er te Poerwodadi (Samarang) eene voor gewoon en te Klatten (Soerakarta) eene voor meer uitgebreid lager onderwijs geopend; dientengevolge bleef het aantal particuliere scholen evenveel bedragen als in het voorafgegane jaar, namelijk 6 voor gewoon en 13 voor meer uitgebreid lager onderwijs (verg. bijlage T hierachter). Ook in 1896 ontvingen weder 2 particuliere scholen subsidie uit 's lands kas, namelijk de beide scholen (eene gemengde te Batavia en eene meisjesschool te Meester-Cornelis) van de te Batavia gevestigde „Vereeniging tot het oprichten, besturen en in stand houden van scholen met den Bijbel", en wel te zamen tot een bedrag van f 5765, tegen f 4915 over 1895. Beide scholen behooren tot de 13 voor meer uitgebreid lager onderwijs.

[1]) Met inbegrip van het personeel met buitenlandsch verlof en op non-activiteit, zoomede van dat, gedetacheerd bij het middelbaar en bij het inlandsch onderwijs, waren op ult. 1896, als behoorende tot het Europeesch lager onderwijs, in het geheel aan 's lands dienst verbonden 581 bezoldigde personen, namelijk 403 onderwijzers en 178 onderwijzeressen (waarvan respectievelijk 371 en 70 in het bezit van de hoofdakte). Bij het einde van 1895 was het totaal 600, namelijk 407 onderwijzers en 193 onderwijzeressen (waarvan respectievelijk 367 en 70 in het bezit waren van de hoofdakte).

Van de particuliere normaalscholen of normaalklassen ter voorbereiding voor akte-examens is reeds op blz. 128 hiervóór gewag gemaakt. Overigens zijn op het gebied van het particulier onderwijs nog te noemen (volgens den toestand op ult. 1896): 13 namiddagscholen of avondcursussen, als: te Buitenzorg (Batavia) een herhalingscursus voor de kinderen van het Vincentius-gesticht aldaar met 32 leerlingen; te Samarang eene herhalingsschool in het Protestantsche weeshuis met 17 leerlingen; te Klatten (Soerakarta) een cursus voor vrouwelijke handwerken met 6 leerlingen: te Tagal eene namiddagschool voor het Fransch met 10 leerlingen; te Madioen twee namiddagscholen respectievelijk met 7 en 5 leerlingen; te Rembang een cursus voor vrouwelijke handwerken met 10 leerlingen; te Bandjarnegara (Banjoemas) eene namiddagschool voor de Nederlandsche taal met 20 leerlingen (laatstgenoemde twee inrichtingen werden in 1896 geopend); te Modjokerto (Soerabaija) twee namiddagscholen, de eene met 5 leerlingen voor Nederlandsch, rekenen en Engelsch, de andere ook met 5 leerlingen voor Nederlandsch en rekenen; ter hoofdplaats Amboina eene namiddagschool met 11 leerlingen (opgericht in 1896), en te Neira (Banda) twee namiddagscholen respectievelijk met 15 en 7 leerlingen. Opgeheven werden: de vroeger vermelde zangcursus te Batavia, de herhalingsschool te Madioen en de namiddagschool voor inlanders te Koetoardjo (Bagelen); de cursus voor het Fransch te Pamakassan (Madura) wordt niet meer vermeld en is dus vermoedelijk ook gesloten.

Als onderwijzend personeel waren aan de gezamenlijke particuliere scholen verbonden: 36 onderwijzers en 111 onderwijzeressen, ongerekend 4 vrouwelijke kweekelingen. Het aantal leerlingen klom in 1896 van 2898 tot 2970 (871 jongens en 2099 meisjes). De verdeeling der leerlingen over de drie schoolklassen is aangegeven in bijlage T hierachter. Op ult. 1896 bevonden zich onder de leerlingen 45 kinderen van inlandschen of Chineeschen landaard, zijnde 10 meer dan bij het einde van het jaar te voren.

Van de 3 in het vorig verslag vermelde teekencursussen te Samarang werd er één gestaakt; hetzelfde geschiedde met dien te Magelang (Kadoe). De twee te Samarang nog bestaande teekenscholen telden onder ult. 1896 respectievelijk 12 en 5 leerlingen.

De gymnastiekschool te Malang (Pasoeroean) werd gesloten; die te Batavia, te Samarang, te Soerakarta, te Djokjokarta en te Makasser bleven bestaan en telden onder ult. 1896 gezamenlijk 202 leerlingen.

Het aantal scholen voor voorbereidend onderwijs werd in 1896 met 4 vermeerderd: 1 te Bandong, 1 te Garoet (beide in de Preanger Regentschappen) en 2 te Malang (Pasoeroean); het steeg daardoor tot 31, verdeeld over 14 plaatsen op Java en 3 in de buitenbezittingen. Het totaal der leerlingen aan deze inrichtingen bedroeg op ult. 1896 1701, waaronder 21 kinderen van Javaansche afkomst (8 te Samarang, 3 te Soerakarta en 10 te Djokjokarta).

§ 2. *Onderwijs voor inlanders.*

Openbaar onderwijs.

Reorganisatie van het inlandsch onderwijs. In het vorig verslag (blz. 106) is vermeld dat verscheidene hoofden van gewestelijk bestuur waren aangeschreven om nadere voorstellen in te dienen betreffende de reorganisatie van het inlandsch onderwijs in hun gewest. Kort vóór de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit hoofdstuk waren van al de aangeschreven bestuurshoofden nadere voorstellen ontvangen, welke toen in behandeling konden genomen worden.

Inrichting voor de opleiding van aanstaande inlandsche ambtenaren. Als zoodanig dient tot dusver nog enkel één der scholen voor zonen van inlandsche hoofden en van andere aanzienlijke inlanders, namelijk die te Magelang (Midden-Java), aan welke tot dit doel in 1894 is toegevoegd eene op twee leerjaren ingerichte 2de (hoogere) afdeeling. Van de 13 leerlingen der 1ste afdeeling, die zich in het begin van 1897 aan het examen voor overgang naar bedoelde 2de afdeeling onderwierpen (leerlingen van andere inrichtingen werden nog niet toegelaten), werden 12 daartoe bekwaam bevonden, tegen de vorige maal (in den aanvang van 1896) 5 van de 10. Slaagden toen in het eindexamen al de 7 candidaten, die zich daaraan onderwierpen, ditmaal kon slechts aan 5 van de 7 candidaten het eindiploma worden uitgereikt.

Kweekscholen. Bij gouvernementsbesluit dd. 6 Februari 1897 n°. 5 (Indisch Staatsblad n°. 59) is, in verband met de toen aanstaande opening (zie volgende blz.) van eene voor 50 kweekelingen ingerichte kweekschool in Midden-Java, bestemd ter opneming van kweekelingen van Javaansche afkomst, de nominale sterkte der te Bandong (West-Java) en te Probolinggo (Oost Java) tot onderwijzers op te leiden inlandsche jongelingen voor elke dier beide kweekscholen teruggebracht van 75 tot ten hoogste 25, als zijnde beide inrichtingen nu voortaan enkel bestemd tot voorziening in de behoefte aan opgeleide onderwijzers respectievelijk voor de Soenda-landen en voor Oost-Java met Madura. Tevens is nu bij de beide inrichtingen de bezoldiging van den directeur, behoudens verkregen aanspraken, op een lager bedrag dan tot dusver bepaald, voorts het onderwijzend personeel verminderd met een 2de-onderwijzer, te Bandong bovendien met een inlandschen onderwijzer voor de Javaansche taal, en eveneens vermindering gebracht in de fondsen voor ondergeschikt personeel, leermiddelen, meubilair, enz. Terwijl dus voortaan bij de 3 kweekscholen op Java (met Madura) gezamenlijk 100 plaatsen te bezetten zijn, telden op ult. 1896 de 2 toen bestaande inrichtingen van dien aard te zamen 103 kweekelingen.

Wat de twee kweekscholen in de buitenbezittingen betreft, elke met eene nominale sterkte van 50 kweekelingen, bleef bij die te Fort de Kock het aantal te bezetten plaatsen voorloopig feitelijk beperkt tot 40, terwijl bij die te Amboina, evenals reeds in 1895, ook in 1896 geen toelatingsexamen werd afgenomen, hangende de toen nog in behandeling zijnde vraag, of blijvende beperking van het aantal kweekelingen raadzaam moest worden geacht. De overweging dezer vraag heeft echter tot de slotsom geleid, dat bij langer behoud van de bestaande beperking eene geregelde voorziening in de behoefte aan opgeleid onderwijzend personeel voor het ressort van de kweekschool niet voldoende zou zijn gewaarborgd. Het aantal kweekelingen, dat op ult. 1896 gedaald was tot 25, zal dientengevolge geleidelijk weder tot 50 worden opgevoerd.

In het volgende staatje vindt men voor elke kweekschool opgegeven de samenstelling van het onderwijzend personeel op ult. 1896, de mutatiën gedurende den loop van het jaar onder de kweekelingen voorgekomen, zoomede den uitslag der in 1896 afgenomen eind- en toelatingsexamens.

KWEEKSCHOLEN TE:	Aantal onderwijzers op ult. 1896.						Aantal kweekelingen.												
	Europeanen.		Inlanders.			Te zamen.	Ingeschreven op 1 Jan. 1896.	Afgeschreven in 1896:			Bijgekomen in 1896:			Ingeschreven op ult. 1896.		Bij het eindexamen van 1896:		Bij het toelatingsexamen van 1896:	
	Directeuren en tweede onderwijzers. a)	Hulponderwijzers. b)	Hulponderwijzers van den 1sten rang. c)	Onderwijzers: in de talen. d)	Onderwijzers: in het handteekenen.			wegens in 1896 of vroeger afgelegd eindexamen.	wegens andere redenen.	Te zamen.	na goed afgelegd toelatingsexamen.	met certificaat.	Te zamen.	Totaal aantal kweekelingen.	Aantal kweekelingen der hoogste klasse.	geslaagd.	afgewezen.	geslaagd.	afgewezen.
Bandong . . .	e) 1	1	„	3	1	6	50	8	1	9	9	„	9	50	11	8	1	9	93
Probolinggo. .	2	1	„	3	1	7	57	11	f) 18	29	25	„	25	53	6	5	„	25	66
Fort de Kock .	2	„	1	2	g)	5	40	10	h) 1	11	6	5	11	40	12	10	„	52	57
Amboina . . .	2	„	1	1	1	5	36	13	i) 2	15	„	4	4	25	8	13	„	„	„
Totalen . .	7	2	2	9	3	23	183	42	22	64	40	9	49	168	37	36	1	86	216

a) Allen bezaten eene akte voor Maleisch, 6 voor land- en volkenkunde, 1 voor Javaansch, 1 voor Soendaasch en 1 voor Makassaarsch.

b) Beiden bezaten de akte zoowel voor Maleisch als voor land- en volkenkunde, 1 bovendien voor Javaansch en voor Soendaasch.

c) Inlandsche hulponderwijzers van den 1sten rang, bezittende de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs.

d) Te Bandong respectievelijk voor Soendaasch, Javaansch en Maleisch; te Probolinggo voor Javaansch, voor Madureesch en voor Maleisch; te Fort de Kock één voor Maleisch en één voor Battaksch en te Amboina enkel voor Maleisch.

e) Met het oog op de voorgenomen (in Februari 1897 plaats gehad hebbende) opheffing, ook bij de kweekschool te Probolinggo, van de betrekking van 2de-onderwijzer, werd te Bandong de in 1895 opengevallen plaats alvast onvervuld gelaten.

f) Ontslagen wegens gebrek aan aanleg of ijver.

g) Met de lessen in het handteekenen was belast een der hulponderwijzers aan de Europeesche lagere school ter plaatse.

h) Overleden.

i) Eén kweekeling werd ontslagen wegens lepra en de andere wegens herhaald wangedrag.

De berichten omtrent ijver en gedrag der kweekelingen luiden over 't algemeen gunstig, terwijl dit ook het geval is ten aanzien van den gezondheidstoestand. Te Probolinggo is het bij de drie acute gevallen van berriberri gebleven (verg. vorig verslag, blz. 107). Gedurende één maand werden met de leerlingen morgen- en middagwandelingen gehouden, die op den gezondheidstoestand gunstig schijnen te hebben gewerkt. Te Fort de Kock kwamen nogal gevallen van koorts voor, hoewel in lichten graad. Berriberri werd bij enkele leerlingen geconstateerd, doch in geringe mate. Eén der leerlingen stierf kort na den aanvang van den cursus aan pokken. Te Amboina behoefde geen enkele kweekeling wegens berriberri naar zijn geboorteland te worden geëvacueerd.

De aan de kweekscholen te Bandong, Fort de Kock en Amboina verbonden externen-scholen werden in 1896 bezocht door 382 leerlingen, waaronder 16 meisjes (te Bandong). Aan de kweekschool te Probolinggo is geen externen-school verbonden.

De hiervóór bedoelde nieuwe kweekschool te Djokjokarta, waarvan de oprichting bevolen is bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 156, werd in het begin van April 1897 geopend. Voor het toelatingsexamen meldden zich 215 candidaten aan, van wie er 178 opkwamen. Van de 50 geslaagden zijn er slechts 9 op de kweekschool kunnen worden toegelaten; de overige plaatsen moesten worden gereserveerd voor de van de kweekscholen te Bandong en Probolinggo afkomstige Javaansche kweekelingen, die hunne studiën te Djokjokarta zouden voortzetten.

Overeenkomstig de hem daartoe bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 59 verleende bevoegdheid heeft de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid voor elke der genoemde drie inrichtingen in Februari 1897 eene regeling vastgesteld, als bedoeld bij art. 8 van het reglement voor de kweekscholen (Indisch Staatsblad 1894 n°. 100), houdende aanwijzing hoe als norm de gezamenlijke 100 plaatsen over de uit de verschillende gewesten van Java en Madura toe te laten jongelieden zullen verdeeld zijn. Tevens werd door dien departements-chef voor de nieuw geopende kweekschool het leerplan vastgesteld.

Onderwijzers-examens buiten de kweekscholen. Bij het geven van gelegenheid tot het afleggen van examen voor hulponderwijzer en kweekeling werd rekening gehouden met de daaromtrent in 't leven geroepen beperkende voorschriften (verg. vorig verslag, blz. 107). Voor het examen van hulponderwijzer meldden zich aan op Java en Madura 42 en in de buitenbezittingen 3 candidaten, waarvan slaagden respectievelijk 25 en 1. Aan het examen van kweekeling namen op Java en Madura deel 19 candidaten en in de buitenbezittingen 45 candidaten. Hiervan slaagden respectievelijk 11 en 21 candidaten.

Scholen voor zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders. Tot deze scholen, over één van welke reeds hiervóór gehandeld is (zie de voorgaande blz.), worden toegelaten leerlingen van goeden stand, die niet onder zijn dan 15 jaren en den cursus aan eene openbare inlandsche school met vrucht hebben doorloopen, dan wel ten genoegen van het plaatselijk schooltoezicht het bewijs leveren dat zij in staat zijn om de lessen der hierbedoelde scholen met vrucht te volgen. Gewoonlijk melden zich meer jongelieden aan dan er plaatsen beschikbaar zijn, in welk geval de plaatselijke inlandsche schoolcommissie eene keuze doet uit de geschiktsten. Bij de scholen te Bandong, Magelang en Probolinggo worden uitsluitend leerlingen uit de voor elke daarvan bepaalde ressorten van Java en Madura aangenomen. De school te Tondano staat open voor leerlingen uit de residentiën Menado, Amboina en Ternate; de bij het einde van den cursus 1895/96 beschikbare plaatsen te Tondano werden alle ingenomen door jongelieden uit eerstgenoemd gewest, en wel uit de Minahassa.

Uit onderstaand driejarig overzicht, tevens aangevende de samenstelling op ult. 1896 van het onderwijzend personeel, kan blijken dat toen ook bij de drie scholen op Java alle plaatsen bezet waren, en dat de school te Magelang (met uitgebreider programma) in 1896 7, de beide andere scholen op Java 13 en 11, en de school te Tondano 7 leerlingen afleverden, die den geheelen cursus met goed gevolg hadden doorloopen (het aantal jongelieden, die tot dusver — van 1882 af — het einddiploma verworven hadden, klom daardoor op Java tot 370 en in de Molukken tot 75).

Scholen voor zonen van inlandsche hoofden, enz., te:	Aantal onderwijzers op ult. 1896.								Aantal leerlingen.									
	Europeanen.			Inlanders.				Te zamen.	Nominaal aantal.	Ingeschreven bij het einde van:						Geslaagd in het eindexamen.		
						Onderwijzers				1894		1895.		1896.				
	Directeur.	Hoofdonderwijzers.	Hulponderwijzers	Tweede onderwijzer.	Hulponderwijzers van den 1sten of 2den rang	in de talen. *a)*	in het teekenen			Externen.	Internen.	Externen.	Internen.	Externen.	Internen.	1894	1895.	1896.
Bandong	..	1	1	..	1	1	1	5	60	..	60	..	60	..	60	13	10	12
Magelang	*b)* 1	..	..	1	1	2	*c)* 1	*d)* 6	60	1	53	..	60	..	60	15	*e)* ..	7
Probolinggo	..	1	1	..	1	2	1	6	60	19	40	14	44	16	*f)* 41	11	8	11
Tondano	..	1	..	..	1	1	1	4	40	39	*g)* ..	39	*g)* ..	40	*g)* ..	11	7	7
Totalen	1	3	2	1	4	6	4	*d)* 21	220	59	159	53	164	56	161	50	25	38
										218		217		220				

a) Te Bandong voor het Soendaasch, te Magelang respectievelijk voor Javaansch en Maleisch, te Probolinggo voor Javaansch en voor Madureesch en te Tondano enkel voor Maleisch.

b) Bovendien is aan deze school, met het oog op hare 2de afdeeling (zie de voorgaande blz.), een Europeesch rechtskundige verbonden als leeraar in de beginselen der rechtswetenschap, het staats- en administratief recht van Nederlandsch-Indië en de beginselen der staathuishoudkunde.

c) Bovendien een mantri van het kadaster tot bijstand van den directeur der school voor de practische oefeningen in landmeten en waterpassen en voor het onderwijs in lijn- en kaartteekenen.

d) Ongerekend de in noot *b* en *c* bedoelde leerkrachten.

e) In 1895 werd geen eindexamen afgenomen, omdat in dat jaar voor het eerst eene 5de klasse was gevormd.

f) Niet allen zijn gehuisvest in het gebouw der inrichting; 15 der internen bewonen namelijk kamers, behoorende tot de *kweekschool* ter plaatse.

g) Bij deze school bestaat sedert de laatste jaren geen internaat meer.

Gedrag en ijver der leerlingen gaven over het algemeen reden tot tevredenheid. Te Tondano moest één leerling verwijderd worden wegens gebrek aan aanleg.

De gezondheidstoestand was over het algemeen goed. Te Bandong overleed één leerling aan koortsen. Te Probolinggo werden enkele leerlingen, bij wie zich verschijnselen van berriberri voordeden, naar huis gezonden, vanwaar zij na korten tijd hersteld terugkeerden.

Aan schoolgeld werd in 1896 ontvangen f 6148, tegen f 6743 in 1895 en f 6783 in 1894.

Speciale scholen. Als zoodanig zijn, om de in vorige verslagen vermelde redenen, aan te merken de „Depoksche school" in de residentie Batavia en de „Ambonsche burgerschool" ter hoofdplaats Amboina. De eerste telde op ult. 1896 125 leerlingen (waaronder 57 meisjes), tegen 115 (waaronder 54 meisjes) op ult. 1895. Van die 125 leerlingen waren 120 kinderen van Christen-inlanders, 2 van Mohammedaansche en 3 van Chineesche ouders. De Ambonsche burgerschool telde op ult. 1896 294 leerlingen (waaronder 60 meisjes), tegen 271 (waaronder 49 meisjes) op ult. 1895. Gedurende 1896 werd de school bezocht door 343 leerlingen, onder wie zich bevonden 158 kinderen van tot den stand van ambtenaren en aanzienlijken behoorende inlanders en 17 van Chineesche ouders.

Aan schoolgeld werd in 1896 ontvangen op de Depoksche school f 612 en op de Ambonsche burgerschool f 4500, tegen respectievelijk f 490 en f 4089 in 1895.

Gewone lagere scholen. Het getal gewone gouvernements-scholen voor inlanders op Java en Madura onderging in 1896 geen verandering, hetgeen ook het geval was ten aanzien van de bedoelde scholen in de buitenbezittingen. Het aantal tijdelijk geslotene bleef 9 bedragen. Op welke plaatsen de verschillende scholen gevestigd waren, blijkt uit den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897, deel I, bijlage HH, terwijl bijlage U hierachter opgaven bevat omtrent het cijfer der leerlingen per gewest of per eiland, wat de buitenbezittingen betreft echter alleen nog over 1895. Totaal-opgaven over de laatstverloopen vijf jaren, ook wat de samenstelling van het onderwijzend personeel betreft, vindt men in de volgende tabel, die echter geen rekening houdt met de drie externen-scholen bij de kweekscholen te Bandong, Fort de Kock en Amboina, noch met de speciale scholen voor inlanders te Depok en te Amboina, omtrent welke vijf inrichtingen reeds hiervóór het noodige is gezegd.

JAREN.	Aantal openbare inlandsche scholen bij het einde des jaars: in werking.	Aantal openbare inlandsche scholen bij het einde des jaars: tijdelijk gesloten.	Samenstelling van het onderwijzend personeel. a) Aantal aan het hoofd van scholen geplaatste: onderwijzers. Van eene gouvernements-kweekschool afkomstig.	Niet aan eene gouvernements-kweekschool opgeleid.	Tijdelijk waarnemende onderwijzers. Hulponderwijzers.	Kweekelingen.	Hulppersoneel. Aantal hulponderwijzers (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd eener school waren geplaatst). b)	Aantal kweekelingen (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd eener school waren geplaatst).	Totaal.	Aantal leerlingen gedurende het behandelde jaar ingeschreven geweest. c)	
Java en Madura.											
1892	203	„	189	13	1	„	319	190	712	35 495	(waaronder 292 meisjes).
1893	204	„	195	8	1	„	355	182	741	36 392	(„ 332 „).
1894	204	„	195	8	1	„	379	165	748	36 819	(„ 389 „).
1895	205	„	194	8	1	„	412	156	771	36 703	(„ 377 „).
1896	d) 205	„	197	6	1	„	434	168	806	37 103	(„ 466 „).
Buitenbezittingen.											
1892	301	11	199	71	25	5	450	77	827	39 855	(„ 9 565 „).
1893	300	11	211	68	14	5	504	71	872	40 900	(„ 9 651 „).
1894	298	9	209	65	17	4	507	68	870	41 363	(„ 9 580 „).
1895	296	9	217	58	16	3	521	68	883	41 656	(„ 9 420 „).
1896	e) 296	9	219	57	15	3	513	96	903	(nog niet bekend te Batavia).	

a) Tot dusver was het gebruikelijk de splitsing in onderstaande categorieën van het onderwijzend personeel der gewone inlandsche volksscholen (gouvernementsscholen) in eene bijlage tot dit hoofdstuk ook *per gewest* op te geven. Het wordt echter voldoende geacht zich voortaan te bepalen tot de hier voorkomende *totaal*-opgaven afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen. Daarom wordt bedoelde bijlage niet meer overgelegd. (Voor zoover dezelfde bijlage tevens opgaven bevatte omtrent de samenstelling van het onderwijzend personeel, verbonden aan de kweekscholen, zijn die gegevens thans in den tekst benuttigd; verg. het staatje op blz. 130).

b) Hieronder tellen eenige teruggestelde onderwijzers en enkele niet aan eene kweekschool opgeleide onderwijzers die tijdelijk als hulponderwijzer werkzaam waren. Tevens zijn hieronder begrepen de van eene kweekschool afkomstige candidaat-onderwijzers, die als hulponderwijzer fungeerden, in afwachting van plaatsing aan het hoofd eener school. Op ult. 1896 waren op deze wijze werkzaam: op Java en Madura 142 en in de buitenbezittingen 125 candidaat-onderwijzers, tegen 136 en 120 op het einde van 1895.

c) In de opgaven over het laatst behandelde jaar (zie bijlage U hierachter) zijn voor 't eerst voor sommige gewesten ook cijfers ontvangen betreffende het aantal *bij het einde* van het jaar ingeschreven leerlingen. Daar dergelijke gegevens echter voorshands voor een groot aantal gewesten ontbreken, kunnen nog geen totalen omtrent de schoolbevolking op ult. December worden opgegeven.

d) Het aantal scholen bedraagt 1 meer dan het aantal onderwijzers, omdat op ult. 1896 één plaats onbezet was.

e) Het aantal scholen bedraagt 2 meer dan het aantal onderwijzers, omdat op ult. 1896 twee plaatsen onbezet waren.

In de meeste gewesten van Java en Madura waren over 1896 (nopens de buitenbezittingen waren over dat jaar omtrent het cijfer der leerlingen nog geen opgaven ingekomen) meer leerlingen bij de openbare volksscholen ingeschreven dan over 1895. Overigens is gemeld dat veel kinderen moesten worden afgewezen wegens plaatsgebrek. In Midden- en Oost-Java wordt veelal door particuliere namiddagscholen in het onderwijs van deze kinderen voorzien (verg. het verslag van 1895, blz. 130). Het aantal mutatiën onder de leerlingen was aanzienlijk, wat ook kan gezegd worden van het schoolverzuim. Gedrag en ijver van het onderwijzend personeel waren over het algemeen bevredigend. In enkele gevallen moest tot administratieve bestraffingen worden overgegaan: uit 's lands dienst werden ontslagen één onderwijzer, die weigerachtig was eene hem aangewezen bestemming te volgen, één hulponderwijzer wegens wangedrag, en één hulponderwijzer wegens plichtverzuim. Voorts werden twee onderwijzers teruggesteld tot hulponderwijzer: één wegens onregelmatigheid in het geldelijk beheer en één wegens wangedrag, terwijl drie onderwijzers gestraft werden met inhouding gedurende zekeren tijd van hunne bezoldiging of een gedeelte daarvan, nl. twee wegens het eigendunkelijk verlaten van hunne standplaats en één wegens wangedrag. Uithoofde van ongeschiktheid of vergevorderden leeftijd kregen 6 kweekelingen ontslag.

De toestand der schoolgebouwen liet over het algemeen niet te wenschen over. Op vele plaatsen was vergrooting der gebouwen noodzakelijk wegens toeneming van het aantal leerlingen. Waar

RAPHISCHE VOORSTELLING,

de sterkte van het leger in Nederlandsch-Indië, aan Europeanen, van tot en met 1896 en betreffende de aanvulling van dat leger-element.

geheel nieuwe scholen werden opgericht, geschiedde dit overeenkomstig de regelen door den directeur der burgerlijke openbare werken vastgesteld voor den bouw van openbare inlandsche scholen der 1ste klasse en der 2de klasse. Gedurende 1896 werden opgeleverd twee schoolgebouwen te Koetoardjo (Bagelen), twee ter Sumatra's Westkust (één te Taloe en één te Loeboe Sikaping), zoomede één te Mokko Mokko (Benkoelen).

Geldelijk overzicht. De kosten van het openbaar onderwijs voor inlanders (met inbegrip van de lager te vermelden subsidiën aan particuliere inlandsche scholen), en de daartegenover staande ontvangsten wegens schoolgelden en verkoop van leermiddelen aan particulieren, bedroegen over 1895 (volgens verbeterde opgaven) en over 1896 (volgens voorloopige opgaven) als volgt:

	1895.	1896.
Traktementen, leermiddelen, enz.	f 1 182 400	f 1 191 100
Gebouwen en huishuur	128 470	149 710
Subsidiën aan particuliere inlandsche scholen	45 375	46 720
Te zamen.	f 1 356 245	f 1 387 530
Geïnde schoolgelden	f 99 703	f 103 569
Verkoop aan particulieren van inlandsche boekwerken en andere leermiddelen a)	4 258	7 650
Te zamen.	f 103 961	f 111 219
Blijft alzoo ten laste van den lande	f 1 252 284	f 1 276 311

a) Nagenoeg uitsluitend verstrekt uit het depôt te Batavia. Bij de debitanten buiten Batavia werd slechts ontvangen f 142 (volgens verbeterde opgaven) in 1895 en f 177 in 1896.

Particulier onderwijs.

Kweekscholen en opleidingsklassen. Het seminarie te Depok, waar Christen-inlanders uit verschillende gedeelten van den Indischen Archipel tot inlandsche onderwijzers en zendeling-helpers worden opgeleid, telde op ult. 1896, evenals bij het einde van het voorafgegane jaar, 40 leerlingen, waarvan: 1 van Depok, 5 Javanen, 1 Madurees, 14 Battaks, 5 Niassers, 1 inlander van de Batoe-eilanden (Sumatra's Westkust), 8 Dajaks en 5 Sangireezen. In het afgeloopen jaar verlieten 8 kweekelingen de inrichting, waarvan 6 met certificaat van goed volbrachten leertijd, 1 wegens ziekte en 1 wegens wangedrag.

Omtrent de twee in Oost-Java vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam in het leven geroepen opleidingsklassen voor aanstaande inlandsche onderwijzers aan zendingsscholen valt het volgende te vermelden. De inrichting te Modjowarno (Soerabaija) telde bij het begin van 1896 11 en bij het einde 12 kweekelingen. Twee werden, na het examen voor hulponderwijzer te hebben afgelegd, geplaatst aan zendingsscholen in de residentie Soerabaija, terwijl 3 nieuwe kweekelingen werden aangenomen. De jongelieden ontvingen, behalve van den zendeling-leeraar, onderwijs van een bekwaam onderwijzer van het openbaar inlandsch onderwijs en oefenden zich aan de zendingsschool te Modjowarno in de practijk van het onderwijsvak. Drie hunner, waaronder de 2 bovenvermelden, legden met goed gevolg het examen voor hulponderwijzer en drie dat van kweekeling af. Aan de inrichting te Kendalpajak (Pasoeroean) waren bij het begin van 1896 12 en bij het einde 14 kweekelingen aanwezig, onder welke laatsten 4 van Chineesche afkomst. In verband met de omstandigheid dat de gelegenheid voor inlandsche jongelieden van goeden aanleg om in de afdeeling Malang op eene landbouwonderneming geplaatst te worden zeer gunstig is, kost het dikwijls groote moeite geschikte candidaten voor de opleidingsklasse te vinden en lang genoeg te behouden.

Ten aanzien van de opleidingsschool te Poerworedjo (Bagelen), in het leven geroepen door de „Zending der Gereformeerde kerken in Nederland onder Mohammedanen en heidenen (afdeeling Nederlandsch Oost-Indië)", kwamen geen gegevens in.

Ten behoeve van zijn arbeid in de Battaklanden op Sumatra onderhoudt het Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen een seminarie te Pansoer na Pitoe in Silindong (residentie Tapanoli), waar Battaksche jongelingen tot onderwijzer voor de zendingsscholen worden opgeleid, terwijl verder het seminarie ook strekt om hen, die reeds eenigen tijd als onderwijzer zijn werkzaam geweest, te bekwamen tot godsdienstvoorgangers. Waren bij het einde van 1895 in 't geheel 58 kweekelingen ingeschreven, op ult. 1896 waren al de 60 plaatsen bezet.

Bij de inrichting van soortgelijken aard te Tomohon in de Minahassa (residentie Menado), bekostigd door het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam, kwam onder de 34 kweekelingen gedurende 1896 geen enkele verandering voor. Op 4 Savoeneezen na, waren allen afkomstig uit de Minahassa. Behalve één die den leeftijd van 32 jaren had bereikt, waren de overigen tusschen de 15 en 24 jaren oud. Toelatings- en eindexamen worden om de twee jaren gehouden en hadden het laatst in 1895 plaats.

De vanwege de zending op de Sangi- en de Talaut-eilanden (residentie Menado) te Oeloe op het Sangische eiland Siauw opgerichte kweekschool ter opleiding van inlandsche onderwijzers-voorgangers, welke inrichting blijkens het vorig verslag (blz. 109), na eene tijdelijke sluiting, in den aanvang van 1895 heropend was, begon dien nieuwen cursus met 10 Sangireezen, van wie er 1 in dat jaar wegens wangedrag werd ontslagen. In Maart 1896 werden 3 nieuwe kweekelingen aangenomen, terwijl er in den loop van dat jaar 3 wegens onvoldoenden aanleg werden afgeschreven. Het onderwijs omvat lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië en van Palestina, verklaring van het nieuwe testament, voornamelijk der evangeliën, een overzicht van den inhoud der bijbelboeken, de beginselen der kerkgeschiedenis, voornamelijk die der kerkhervorming, en zingen; bovendien worden nog met de kweekelingen behandeld natuurkennis, opvoedkunde en teekenen. De duur van den cursus is vier jaren. Om de twee jaren wordt een overgangs-examen afgenomen en bij het eind van den cursus een eindexamen. Bij het toelatingsexamen wordt gevorderd dat de candidaten kunnen lezen, schrijven en rekenen met geheele getallen. De school heeft, met ingang van 1 Januari 1897 en zonder toepasselijkheid van de bepalingen op het subsidieeren van bijzondere inlandsche scholen voor lager onderwijs (Indisch Staatsblad 1895 n°. 146), eene gouvernementssubsidie gekregen van f 30 's maands voor een aan de inrichting verbonden inlandschen onderwijzer en van f 9 's maands voor ieder der op den 1sten van elke maand aan de school in opleiding zijnde kweekelingen, die niet langer dan zes jaren als zoodanig zijn ingeschreven geweest, tot een maximum van 24. Aan de subsidie zijn de volgende voorwaarden verbonden: 1°. zoowel aan den resident van Menado of den door dezen aan te wijzen ambtenaar, als aan den betrokken inspecteerenden ambtenaar van het inlandsch onderwijs wordt, op aanvrage hunnerzijds, te allen tijde toegang tot de school verleend, terwijl het hoofd der inrichting gehouden is aan die autoriteiten alle verlangde inlichtingen te verstrekken over alles wat op de school, het financieel beheer en het onderwijs betrekking heeft; 2°. de betrokken inspecteerende ambtenaar van het inlandsch onderwijs zal desverkiezende worden toegelaten tot het bijwonen van de aan de school te houden overgangs- en eindexamens; 3°. het onderwijs, behalve dat in den godsdienst, wordt gegeven volgens een door genoemden inspecteerenden ambtenaar goedgekeurden en in eene der schoollokalen op eene zichtbare plaats opgehangen rooster van lesuren; 4°. het hoofd der school dient jaarlijks in de maand Januari aan genoemden inspecteerenden ambtenaar een verslag in omtrent den toestand der inrichting en de resultaten van het onderwijs; hij is voorts gehouden tot inzending van al zoodanige administratieve bescheiden, als hem van bestuurswege mochten worden voorgeschreven.

Kost- en dagschool te Tomohon (voor dochters van hoofden en aanzienlijken in de Minahassa). Aan deze inrichting, waarvan de bestemming is meisjes van den hierbedoelden stand (dochters van 1ste- en 2de-districtshoofden, dokters-djawa, onderwijzers, enz.) eene degelijke vorming te verschaffen, waren op ult. 1896 ingeschreven 55 leerlingen, onder wie 11 jongens. Van de 44 meisjes waren 38 kostleerlingen en 6 dagscholieren. Ten aanzien van de toelating van jongens wordt de beperking inachtgenomen dat zij niet ouder dan 8 jaren mogen zijn, terwijl alleen jongens worden opgenomen, wier zusters de school bezoeken. Op 8 Europeesche kinderen na, waren al de leerlingen van inlandsche afkomst. Behalve door den hoofdonderwijzer-directeur en twee Europeesche onderwijzeressen wordt nog door een inlandschen godsdienstleeraar onderwijs gegeven, namelijk in de Maleische taal en in de aardrijkskunde. De resultaten van het onderwijs worden zeer bevredigend genoemd. Ook over 1896 ontving de school eene gouvernements-subsidie van f 3000. Deze subsidie is mede op bijzondere voorwaarden verleend (verg. het verslag van 1895, blz. 130).

Ambachtsschool voor inlanders te Modjowarno (Soerabaija). Bij het begin van 1896 waren aan deze inrichting 14 leerlingen in opleiding; 3 hunner gingen in den loop van het jaar over naar de opleidingsklasse voor onderwijzers, 1 verzocht ontslag wegens ziekte en 3 anderen werden landbouwer; 5 nieuwe leerlingen

werden aangenomen, zoodat op ult. 1896 12 leerlingen bleven ingeschreven. De lessen in vlechten, timmeren en smeden werden, als vroeger, van 6 tot 10 uur 's morgens gegeven: daarna ontvingen de meeste leerlingen van 11 tot 12 uur lager onderwijs op de zendingsschool ter plaatse. De leerlingen maakten voortdurend goede vorderingen in het timmeren en smeden. Van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam werd eene draaibank ten geschenke ontvangen. Overeenkomstig het oorspronkelijk plan bestaat het voornemen het onderwijs uit te breiden met die vakken, welke rechtstreeks tot die der kunstnijverheid gerekend worden te behooren. Als grondslag daartoe is in de eerste plaats noodig onderwijs in hand- en rechtlijnig teekenen, waarmede eerlang een begin zou worden gemaakt. De school wordt van gouvernementswege gesubsidieerd met f 100 's maands.

Lagere scholen (zendings- en andere). Blijkens de gewestelijke opgaven in bijlage U hierachter nam in 1896 het aantal particuliere inlandsche scholen op Java en Madura toe van 187 (verbeterde opgave) tot 202, waaronder, evenals in 1895, 48 zendingsscholen. Van deze 202 scholen werden er, op den voet van Indisch Staatsblad 1895 n°. 146, uit 's lands kas gesubsidieerd 116 (26 zendings- en 90 andere).

De in het verslag van 1894 (blz. 113) nader besproken tijdelijke maatregelen ter voorziening in de behoefte aan onderwijzend personeel aan de vanwege den sultan van Djokjokarta gestichte „srimenganti school" aldaar en aan de particuliere inlandsche school in Soerakarta, opgericht vanwege het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis, bleven in 1896 gehandhaafd.

Wat de buitenbezittingen betreft, omtrent welke gewesten de opgaven in de aangehaalde bijlage niet verder reiken dan 1895, is het cijfer der niet-openbare inlandsche scholen niet volledig bekend, door het ontbreken of het onvolledig inkomen van gegevens uit sommige afgelegen gedeelten der residentiën Amboina en Ternate. Neemt men aan dat in de laatstbedoelde streken in het cijfer der scholen gedurende 1895 geen verandering is gekomen, dan kan het totaal gesteld worden op 465 (daaronder 393 zendingsscholen), zijnde 15 meer dan het (verbeterde) cijfer van ult. 1894. Als nieuw bijgekomen scholen worden er opgegeven: 2 in de Padangsche Bovenlanden, 1 in Tapanoli, 3 in de Lampongsche Districten, 1 in Palembang, 1 ter Sumatra's Oostkust, 8 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 in de Minahassa (residentie Menado), 3 op Boeroe (residentie Amboina) en 3 op Timor, in 't geheel derhalve 24 nieuwe scholen, waartegenover er 9 werden opgeheven: 3 op de Sangi-eilanden (residentie Menado), 3 in de residentie Amboina (2 op Amboina en 1 op Saparoea) en 3 in de residentie Timor (1 op Rotti, 1 op Savoe en 1 op Soemba). Van de 393 zendingsscholen werden er op ult. 1895 gesubsidieerd 97 (verbeterde opgaaf) en van de 72 andere particuliere scholen 1. Alleen in de residentie Tapanoli waren toen 78 en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 14 zendingsscholen gesubsidieerd.

Voor zoover over 1896 dienaangaande reeds opgaven zijn ontvangen, kan voorloopig worden aangeteekend, dat toen, behalve de voormelde 116 scholen op Java en Madura, in de buitenbezittingen werden gesubsidieerd 66 zendings- en 3 andere particuliere scholen, in 't geheel derhalve 185. Van deze 66 zendingsscholen telde men er 41 in de residentie Tapanoli, 1 te Kotta Radja (Atjeh en onderhoorigheden), 5 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 19 in de Minahassa (residentie Menado).

De over 1896 uitgekeerde subsidiën bedroegen: voor 1 school f 25, voor 20 scholen van f 101 tot f 125, voor 23 scholen van f 126 tot f 150, voor 40 scholen van f 151 tot f 175, voor 35 scholen van f 176 tot f 200, voor 5 scholen van f 201 tot f 225, voor 31 scholen van f 226 tot f 250, voor 19 scholen van f 251 tot f 275 en voor 11 scholen van f 276 tot f 300. Aan 10 der bedoelde scholen op Java en Madura en aan 21 van die in de buitenbezittingen werd bovendien eene tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting verleend.

Blijkens bijlage U werden gedurende 1896 de 202 particuliere scholen op Java en Madura bezocht door 21 388 leerlingen (20 311 jongens en 1077 meisjes) of gemiddeld 106 leerlingen per school, terwijl het schoolbezoek in 1895 aan 187 scholen (verbeterde opgave) bedroeg 20 718 leerlingen (19 742 jongens en 976 meisjes) of gemiddeld 111 leerlingen per school. In de buitenbezittingen was dit gemiddelde (over 1895) 55 leerlingen, namelijk berekend over 437 van de 465 scholen, waarvan het cijfer der schoolbevolking is opgegeven. Bij bedoelde 437 scholen toch waren over 1895 ingeschreven geweest 24 085 leerlingen (18 087 jongens en 5998 meisjes), tegen 24 838 (18 893 jongens en 5945 meisjes) bij 450 scholen over 1894.

Scholen voor vreemde oosterlingen. Speciaal voor Chineezen bestemde particuliere scholen worden in de meeste gewesten aangetroffen. Ofschoon er hier en daar tenietgingen, kwamen er ook weer nieuwe bij, zoodat het totaal vrijwel stationnair bleef. Dit gold ook voor het cijfer der leerlingen zooals uit onderstaande opgaven nader blijken kan.

GEWESTEN.	Aantal Chineesche scholen.	Aantal leerlingen.	*Aanmerkingen.*
Java en Madura.			
Bantam	„	„	a) De opgaven van ult. 1895 wezen voor **Java en Madura** 251 Chineesche scholen aan, met 5266 leerlingen.
Batavia	30	515	
Krawang	3	50	
Preanger Regentschappen	4	69	
Cheribon	21	569	
Tagal	18	218	
Pekalongan	4	101	b) Volgens opgaven van ult. 1895 waren er in de buitenbezittingen 159 Chineesche scholen, met 2367 leerlingen.
Samarang	29	572	
Japara	11	287	
Rembang	31	843	
Soerabaija	25	543	
Pasoeroean	11	328	
Probolinggo	2	55	
Bezoeki	4	70	
Banjoemas	10	185	
Bagelen	2	16	
Kadoe	14	247	
Djokjokarta	5	122	
Soerakarta	6	111	
Madioen	4	55	
Kediri	10	198	
Madura	7	175	
Totalen.	a) 251	a) 5329	
Buitenbezittingen.			
Sumatra's Westkust	7	175	
Benkoelen	2	43	
Palembang	3	62	
Oostkust van Sumatra	6	74	
Riouw en onderhoorigheden	4	66	
Banka en onderhoorigheden	54	709	
Billiton	6	71	
Westerafdeeling van Borneo	75	941	
Celebes en onderhoorigheden	4	84	
Menado	2	123	
Timor	3	37	
Totaal voor de buitenbezittingen	b) 166	b) 2385	
„ „ Java en Madura.	251	5329	
Totaal-generaal	417	7714	

Volgens de voor dit verslag ontvangen opgaven werden scholen voor Arabieren aangetroffen in de volgende gewesten: Batavia 5 met 60 leerlingen, Cheribon 6 met 110, Tagal 2 met 42, Pekalongan 2 met 38, Samarang 5 met 47, Rembang 1 met 78, Soerabaija 14 met 202, Pasoeroean 3 met 62, Bezoeki 2 met 44, Madura 7 met 163 leerlingen. In de residentie Oostkust van Sumatra werden voorts aangetroffen 2 scholen voor Bengaleezen met 20 leerlingen.

II. Kunsten en wetenschappen.

§ 1. *Studie van Oostersche talen en van de instellingen van den Islam.*

Omtrent hetgeen van regeeringswege werd verricht in het belang van de Indische taalstudie valt het volgende te vermelden.

Nadat de ambtenaar voor de beoefening der Indische talen dr. J. L. A. Brandes in het begin van 1896 gereed was gekomen met de beschrijving van de aan de bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden vermaakte en sedert aldaar volledig ontvangen verzameling Javaansche, Balineesche en Sassaksche handschriften uit de nalatenschap van dr. H. N. van der Tuuk, ging hij voort met het in druk bezorgen van het door wijlen laatstgenoemde bewerkte Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek, van welk werk in het begin van 1897 één van de vier deelen, waaruit het zal bestaan, bij de landsdrukkerij te Batavia het licht zag. Overigens hield dr. Brandes zich bezig met het onderzoek van de door hem in 1894 van Lombok medegebrachte manuscripten, waarna hij in April 1897 met een éénjarig verlof wegens langdurigen dienst naar Europa vertrok.

De ambtenaar dr. J. C. G. Jonker te Makasser bleef, tot hij in het laatst van 1896 met tweejarig verlof wegens ziekte her-

waarts kwam, zich wijden aan de beoefening der Savoeneesche taal. Eene door hem samengestelde Bimaneesche spraakkunst werd in 1896 door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uitgegeven als het 3de stuk van deel XLVIII van 's Genootschap's „Verhandelingen".

De voor studiën op het gebied der Madureesche taal tijdelijk aangewezen controleur der 1ste klasse bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura H. N. KILIAAN (zie o. a. het verslag van 1891, blz. 116) kwam in de eerste helft van 1896 gereed met zijn werk over de woordleer en de syntaxis der bedoelde taal, welk werk, waaromtrent door de Leidsche hoogleeraren KERN en VREEDE een even gunstig oordeel werd uitgesproken als over des heeren KILIAAN's arbeid over de „klankleer", ingevolge de in Juni jl. door de Indische Regeering verleende machtiging, voor gouvernementsrekening ter landsdrukkerij te Batavia gedrukt en uitgegeven zal worden als het 2de deel eener Madureesche spraakkunst, waarvan de zooeven vermelde en onlangs van de pers gekomen „klankleer" het 1ste deel uitmaakt. Ten einde omtrent de practische bruikbaarheid van de aanbevolen spelling van het Madureesch het oordeel van inlandsche kenners dier taal te vernemen, zijn, op voorstel van den schrijver, van het over de spelling handelend gedeelte der „klankleer" afdrukken toegezonden aan de hoofden der openbare inlandsche scholen in de Madureesche streken, zoomede aan den inlandschen taalonderwijzer voor het Madureesch aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Probolinggo en aan dien bij de aldaar gevestigde school voor zonen van inlandsche hoofden, met opdracht om van hunne meening ter zake te doen blijken. Wat verder den arbeid van den heer KILIAAN betreft, is nog aan te teekenen dat door hem een aanvang is gemaakt met de samenstelling van een Nederlandsch-Madureesch woordenboek, terwijl de door hem reeds verzamelde bouwstoffen voor een Madureesch-Nederlandsch woordenboek in handen zijn gesteld van laatstgenoemden hoogleeraar, die zich bereid heeft verklaard als medewerker aan bedoeld woordenboek op te treden. Eenige door den heer KILIAAN ten behoeve van zijne studiën voor 's lands rekening aangekochte Javaansche en Madureesche handschriften zijn bij gouvernementsbesluit van 18 November 1896 n. 8 afgestaan aan de boekerij der voormelde Rijksuniversiteit.

De met verlof hier te lande aanwezige ambtenaar voor de beoefening der Indische talen dr. J. G. H. GUNNING bleef werkzaam gesteld tot het verleenen van hulp bij de bewerking van eene nieuwe uitgave van prof. VREEDE's Javaansch-Nederlandsch woordenboek (verg. noot 2 op blz. 110 van het vorig verslag). Deze opdracht zal met ult. September 1898 eindigen.

De adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht, dr. C. SNOUCK HURGRONJE, hield zich, voor zoover zijne gewone ambtsbezigheden hem zulks veroorloofden, weder bezig met onderzoekingen op het gebied van Atjehsche taal- en letterkunde en met het verzamelen van gegevens betreffende leer en practijk van het Mohammedanisme op Java, terwijl onder zijne leiding de tijdelijke ambtenaar voor de beoefening der Indische talen dr. TH. S VAN RONKEL voortging met het bestudeeren van het Mohammedaansch recht. Voorts bezorgde dr. VAN RONKEL — sedert, met ingang van den cursus 1897 98, tijdelijk benoemd tot leeraar in de Maleische taal bij afd. B van het gymnasium Willem III te Batavia — de uitgave, na aanvulling voor zooveel noodig, van een door wijlen dr. H. N. VAN DER TUUK onvoltooid gelaten „Aanhangsel" op diens editie van het Maleisch-Nederlandsch woordenboek van H. VON DE WALL. Dit „Aanhangsel" kwam in het begin van 1897 ter landsdrukkerij te Batavia van de pers.

In verband met de dringende behoefte om ten behoeve van het inlandsch onderwijs te geraken tot eenheid van spelling van het Maleisch in Latijnsche karakters, ten aanzien waarvan tot dusver geen vaste regels bestaan, is bij gouvernementsbesluit van 25 November 1896 n°. 3, in overeenstemming ook met het advies van dr. SNOUCK HURGRONJE, die ingevolge art. 2 van zijne instructie (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4713) de Maleische taal tot onderwerp van studie heeft, den inspecteur van het inlandsch onderwijs CH. A. VAN OPHUIJSEN opgedragen zich te begeven naar die streken in en buiten Nederlandsch-Indië waar het Maleisch de volkstaal is, met name Riouw en onderhoorigheden, de Oostkust van Sumatra, Pontianak (Westerafdeeling van Borneo), Pinang, Malakka, Djohor en Singapore, ten einde, ter voorbereiding van de invoering bij het inlandsch onderwijs van eene vaste spelwijze van het Maleisch in Latijnsche karakters, een onderzoek in te stellen naar de meest verbreide wijze van uitspraak dier taal.

Overigens zij nog vermeld dat door van regeeringswege verleenden geldelijken steun de uitgave (in September jl.) werd mogelijk gemaakt van een door den controleur der 1ste klasse bij het binnenlandsch bestuur op de bezittingen buiten Java en Madura S. H. SCHAANK, tijdens zijn verlof hier te lande, samengesteld werk over het Chineesche Loehfoeng-dialect en sommige andere Hakka-dialecten, welk werk, dat gebaseerd is op door den schrijver in de zoogenaamde Chineesche districten der afdeeling Sambas (Westerafdeeling van Borneo) verzamelde gegevens, ook naar de meening van den hoogleeraar dr. G. SCHLEGEL, van veel nut moet worden geacht voor de in Nederlandsch-Indië werkzame ambtenaren voor Chineesche zaken.

§ 2. *Oudheidkunde.*

De Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Djokjokarta liet ook in 1896 geregeld doorwerken op het terrein der tjandi-groep van Parambanan (residentie Djokjokarta), tot welken arbeid zij werd in staat gesteld door de haar in het begin van 1896 verleende regeeringssubsidie van f 3000. Enkele tjandi's werden verder outgraven, terwijl men voortging het plateau te nivelleeren, waarbij een gedeelte van de uitgegraven steenen werd benuttigd om een muur om het terrein op te richten. Aan de oostzijde van de groep werden enkele kleine tjandi's blootgelegd, zonder dat echter iets van belang werd gevonden. De over het plateau loopende weg voor pikolpaarden en vee werd afgesloten en een nieuwe weg aangelegd van de tempels oostwaarts naar den grooten weg. Hoewel reeds een gedeelte van de gevonden beelden naar het museum der Vereeniging te Djokjokarta werd overgebracht, liet de stand van de werkzaamheden tot inrichting van het museumgebouw nog niet toe de voorwerpen behoorlijk te ordenen.

Bij gelegenheid van zijne op blz. 3 hiervóór vermelde reis over Java werd de tjandi-groep — waaraan in 1896 een druk bezoek ten deel viel — bezichtigd door Z. M. den Koning van Siam, die de Vereeniging met eene geldelijke bijdrage steunde.

Ten einde den in de residentie Kadoe gelegen Mendoet-tempel voor verval te behoeden, werd bij gouvernementsbesluit van 16 Juli 1896 n°. 26 machtiging verleend tot het verrichten van herstellingen aan dat monument. Daar echter nader bleek dat tegen de uitvoering van het ontworpen restauratie-plan overwegende bezwaren bestonden, zullen intusschen, in afwachting van het gereed komen van een nieuw project, maatregelen worden genomen om het gevaar van vernieling door instorting af te wenden, en wel door gedeeltelijke verwijdering van den bovenlast van den tempel (gouvernementsbesluit van 17 April 1897 n. 42).

In de residentie Probolinggo werden door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur oudheidkundige onderzoekingen ingesteld, welke leidden tot het vinden van enkele tjandi's en beelden.

§ 3. *Natuurwetenschappen.*

Magnetische en meteorologische waarnemingen. In de werking van de zelfregistreerende instrumenten bij het observatorium te Batavia kwam gedurende 1896 geen stoornis, terwijl zoowel de geregistreerde als de door uurwaarnemingen verkregen observatiën weder volgens het aangenomen plan werden bewerkt. De uitkomsten der waarnemingen over 1895 werden gepubliceerd in den in 1896 verscheuen 17den jaargang van de „Regenwaarnemingen" en in het 18de deel van de „Observations", welk laatstgenoemd in de Engelsche taal uitgegeven werk tevens een overzicht bevat van de uitkomsten van alle gedurende de vijfjarige periode 1891-1895 en het 30-jarig tijdvak 1866—1895 verrichte observatiën. Bedoeld overzicht behandelt nu voor het eerst ook de waarnemingen met betrekking tot een drietal belangrijke meteorologische factoren, namelijk den duur van den zonneschijn, de intensiteit der zonnestralen en den electrischen toestand van de atmospheer.

Op grond van de bij het observatorium verkregen meteorologische gegevens over 1896 meldt de directeur dier inrichting, dr. J. P. VAN DER STOK, het volgende: De barometerstand was over het algemeen aanmerkelijk hooger dan de normale, 't geen vooral duidelijk was van Mei tot December. Als gewoonlijk ging deze langdurige overmaat van luchtdruk gepaard met hooge temperaturen, betrekkelijk groote droogte, geringe bewolking, sterke helderheid en meer wind dan in normale jaren. In verband met dezen algemeenen toestand was de regenval op Java van Januari tot April iets sterker dan gewoonlijk, in Mei ongeveer gelijk aan, maar van Juni tot November aanmerkelijk minder dan de normale hoeveelheid. Dit tekort aan regen was het aanzienlijkst in October en over geheel Java waarneembaar, schoon met afnemende intensiteit respec-

tievelijk in West-, Midden- en Oost-Java. Niettegenstaande de barometer nog laag stond in December, was de regenval gedurende die maand iets boven den gemiddelden, maar in Januari was het tekort wederom groot, schoon niet zóó groot als in 1887 en 1890. Op Sumatra's Westkust viel, over 't geheel, meer regen dan gewoonlijk, schoon ook dáár in Augustus, September en October de regenval iets geringer was dan de normale. Op Sumatra's Oostkust daarentegen, en eveneens op alle overige eilanden van den Archipel, heerschte, evenals op Java, van Mei tot November groote droogte, die in October het sterkst optrad.

Van de 208 plaatsen (waarvan 106 op Java en Madura), waar in 1896 geregeld regenwaarnemingen plaats hadden, werd de grootste regenval gemeten te Tedja Madjalengka (West-Java) en te Siboga (Westkust van Sumatra), zijnde voor het geheele jaar respectievelijk 4992 en 6024 millimeter, en de kleinste te Toeban (Oost-Java) en te Sisi (Oost-Lombok), zijnde op die plaatsen in 1896 respectievelijk slechts 1142 en 678 millimeter regen gevallen. (Voor al de plaatsen waar sedert vijf of meer jaren de waarnemingen hebben plaats gehad, vindt men den gemiddelden regenval per maand en per jaar opgegeven op blz. 15—20 van deel II van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897.)

De zelfregistreerende getijmeters te Amboina en in de Emmahaven nabij Padang leverden ook in 1896 geregeld aanteekeningen van getij-hoogten, die volgens de methode der harmonische analyse werden bewerkt. Door gebrek aan deskundig toezicht bleven tot dusver de aanteekeningen van de in 1895 opgestelde zelfregistreerende peilschaal in de Golf van Amoerang (Menado) voor eene wetenschappelijke bewerking onbruikbaar. Van de ongeveer 80 getij-stations der 2de orde (verg. het verslag van 1894, blz. 115) werden geregeld observatiën ontvangen, die, zoodra eene jaarreeks volledig was, eveneens werden bewerkt. De door dr. VAN DER STOK reeds gepubliceerde studiën over getijden in den Archipel werden nog met een drietal (de nrs. 13—15) vermeerderd, waarmede de reeks is afgesloten (verg. lager § 4). Het mede in het verslag van 1894 bedoelde, op 's lands kosten uit te geven, werk van dr. VAN DER STOK over wind- en zeestroomingen zag in het begin van 1897 onder den titel: „Wind and weather, currents, tides and tidal streams in the East-Indian Archipelago" bij de landsdrukkerij te Batavia het licht.

Van Mei 1896 af werden, zoo dikwijls dit mogelijk was, bij het observatorium wolkenwaarnemingen verricht ten behoeve van het internationale onderzoek betreffende hoogte en richting der verschillende wolkenvormen. De droge oostmoesson was echter voor dat doel verre van gunstig.

Aan het obervatorium te Adelaïde (Zuid-Australië) werd ook gedurende 1896 langs telegraphischen weg mededeeling gedaan van de dagelijksche weersgesteldheid te Batavia.

Natuurkundige, ethnographische en geographische mededeelingen. De belangwekkende onderneming der in 't vorig verslag (blz. 112) bedoelde wetenschappelijke expeditie (uitgerust — met geldelijke ondersteuning van het Gouvernement — vanwege de te Amsterdam gevestigde Maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche Koloniën), om meer bekend te worden met het in Centraal-Borneo aan de residentie Westerafdeeling van Borneo grenzende stroomgebied der Boven-Mahakkam, behoorende tot de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en om van dat stroomgebied (Boven-Koetei) uit naar Borneo's Oostkust af te zakken, een doortocht waarin tot hiertoe nog geen Europeaan was geslaagd, is in 1896/97, zonder eenig ander dan een geleide van Dajaks, met het beste gevolg volbracht. De expeditie, zooals zij laatstelijk was samengesteld (de in 1894 aldaar werkzaam geweest zijnde expeditie had — zooals uit het verslag van 1895, blz. 133, blijken kan — door van haar onafhankelijke omstandigheden het doel niet geheel kunnen bereiken), bestond uit den leider, den militairen arts A. W. NIEUWENHUIS, als geoloog en ethnograaf, die ook thans, evenals in 1893, door de Indische Regeering ter beschikking gesteld was van het te Batavia gevestigde, met voornoemde Maatschappij samenwerkende, Indisch Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen, en verder uit de heeren DEMMENIE als opnemer en photograaf en F. VON BERCHTOLD, als zoöloog, benevens een mantri en een bediende van 's lands plantentuin te Buitenzorg. Zooals reeds in het vorig verslag is gezegd, hielden de onderzoekers zich in de eerste helft van 1896 nog enkel op in de streken der Boven-Kapoeas (residentie Westerafdeeling van Borneo), laatstelijk te Poetoes Sibou (standplaats van den controleur der Boven-Kapoeas), vanwaar op 3 Juli verder werd gegaan. Tot het punt, waar de Kapoeas-rivier ophoudt bevaarbaar te zijn, ging de tocht te water, in booten van de Kajan-Dajaks, waarna eene hoogst bezwaarlijke landreis van twee weken de expeditie de landstreek Penanei in het Mahakkam-gebied deed bereiken. (Ook de vorige expeditie was tot Penanei doorgedrongen, maar had niet verder kunnen gaan wegens de toen heerschende woelingen onder de Dajaks der Boven-Mahakkam.) Bij het beruchte Penihin-hoofd BOH LARE (BELARE) werd de expeditie goed ontvangen. In Penanei verschafte men zich booten, ten einde de rivier verder af te zakken (September 1896). Na eene vaart van twee dagen kwam het reisgezelschap bij het voornaamste Kajanhoofd boven de watervallen, KWING IRANG, te Long Bloeoe. De omstandigheden noopten het verblijf boven de watervallen tot in het voorjaar van 1897 te rekken, hetgeen intusschen, dank zij ook de gunstige stemming der bevolking, onder wie de leider der expeditie veel als geneesheer werkzaam was, gelegenheid gaf tot verschillende kleinere tochten ten einde de landstreek te leeren kennen en vooral op botanisch en zoölogisch gebied verzamelingen te maken. In de groote schaarschte aan voedingsmiddelen, die in de Boven-Mahakkam heerschte, deelden ook de leden der expeditie, wier gezondheid, noch volharding evenwel daaronder kwamen te lijden. Het moeielijkste gedeelte van den tocht, het passeeren van de reeks watervallen of stroomversnellingen, kon dan ook eerst ondernomen worden toen de Kajans zoover waren met het inzamelen van den nieuwen rijstoogst, dat zij het reisgezelschap konden vergezellen. KWING IRANG, die zelf ook medeging, rustte een aantal booten uit en overigens werden eenige booten gekocht. Toen men met de toebereidselen gereed was, ontstond vertraging door het bijgeloovig hechten der Dajaks aan een ongunstig voorteeken, dat eerst offerfeesten noodig maakte; daarna moest gewacht worden op lageren waterstand. Eindelijk konden de reizigers half April 1897 vertrekken. Gelukkig kwamen zij met de verzamelingen de moeielijke punten der rivier zonder verlies voorbij en werden de geruststellende berichten omtrent de gezindheid van hoofden en bevolking in het verdere stroomgebied der Boven-Mahakkam, die den leider der expeditie hadden doen besluiten het plan door te zetten, niet beschaamd. Einde April bereikte de expeditie, niet zonder vele ontberingen te hebben doorstaan, Poekoe, waar de rivier voor stoombootjes bevaarbaar wordt. Van daar uit gaf de heer NIEUWENHUIS den te Samarinda gevestigden assistent-resident van Koetei van zijne aankomst bericht. Deze laatste heeft daarop met den sultan van Koetei in Mei jl. de leden der expeditie te Tepoh afgehaald, bij welke gelegenheid deze bestuursambtenaar en de sultan tevens eene samenkomst hadden met voornoemden KWING IRANG, die daarop het reisgezelschap verliet en naar zijn land terugkeerde. De reis naar Samarinda, waarvoor de sultan van Koetei zorgde, leverde verder geen bezwaar op. In de eerste dagen van Juni kwam de leider der expeditie met zijne tochtgenooten te Bandjermasin aan op zijne doorreis naar Batavia. Voorloopig kan reeds worden gezegd, dat de verkregen wetenschappelijke uitkomsten zeer bevredigend mogen worden genoemd. Behalve belangrijke collecties op botanisch, zoölogisch en geologisch gebied, werd een groot aantal photographieën verkregen van de bereisde streken. Ethnographica konden slechts weinig worden verzameld, hetgeen intusschen niet wegneemt dat omtrent land en volk belangrijke aanteekeningen werden gemaakt. Ook op cartographisch gebied was het bereikbare verricht. Als een niet minder gunstig resultaat van de expeditie mag beschouwd worden dat de pogingen van ons bestuur om in de Boven-Mahakkam invloed te verkrijgen, ook als tegenwicht voor schadelijke inblazingen van den pretendent-sultan van Bandjermasin GOESTI MOHAMAD SEMAN en zijne partijgangers (zie blz. 22 hiervóór), door den besproken tocht ontegenzeggelijk veel zijn in de hand gewerkt.

Ook andere streken van Nederlandsch-Indië werden in 1896 door Nederlandsche en vreemde geleerden met een wetenschappelijk doel bezocht. De meesten hielden zich gedurende langeren of korteren tijd op bij 's lands plantentuin te Buitenzorg ten behoeve van botanische studiën (zie lager). Onder de overigen zijn o. a. te noemen de heer EVERETT, die reeds in 1895 de flora en fauna onderzocht van een gedeelte der afdeeling Oosterdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden (zie vorig verslag, blz. 112) en thans meer bepaaldelijk zijne aandacht wijdde aan de eilanden Flores, Soemba en Savoe; zoomede dr. A. BASTIAN uit Berlijn, die zich eerst ophield in de afdeeling Boeleleng der residentie Bali en Lombok, ten einde onderzoekingen te doen op ethnographisch gebied en meer speciaal naar de verhouding, welke in die afdeeling bestaat tusschen de priesters van den Hindoe- en die van den ouden volksgodsdienst, en tegen het einde van het jaar een bezoek bracht aan de Tenggereezen in de residentiën Pasoeroean en Probolinggo, ter bestudeering van den godsdienst, de zeden en gebruiken der zich onder hen bevindende Boedhisten.

In een paar gevallen werd weder ten laste van de Indische geldmiddelen geldelijke steun verleend in het belang van de publicatie of van de voorbereiding der publicatie van wetenschappelijken arbeid van Nederlandsche geleerden, die daartoe in vorige jaren materiaal in Nederlandsch-Indië verzameld hadden. Zoo werd op die wijze bevorderd de uitgaaf (in Augustus 1897) van het tweede, over de geologie der bereisde streken handelende, gedeelte van het werk van professor dr. K. Martin, getiteld „Reisen in den Molukken, in Ambon, den Uliassern, Seran (Ceram) und Buru", van welk werk het eerste gedeelte in 1894 verschenen is. En aan den hoogleeraar dr. A. A. W. Hubrecht werd ook voor het jaar 1897 eene regeeringssubsidie van f 1000 toegekend ten behoeve van de bewerking van het in de jaren 1890 en 1891 door dien geleerde in Indië verzamelde materiaal voor een vergelijkend embryologisch onderzoek van eenige zeldzame, voor de phylogenese van den mensch gewichtige diersoorten (verg. blz. 112 van 't vorig verslag).

Wetenschappelijke onderzoekingen van landswege ingesteld. De sedert Juli 1895 voor het maken van vergelijkende studiën betreffende de door hem op Java en Sumatra bijeengebrachte collectie fossielen hier te lande in commissie zijnde officier van gezondheid der 2de klasse à la suite van het leger in Nederlandsch-Indië, dr. M. E. F. T. Dubois, kon zich van die opdracht, welke bij gouvernementsbesluit dd. 19 Mei 1897 n°. 1 nog met twee jaren is verlengd, met beter gevolg kwijten nadat, sedert het begin van Juli 1896, op doelmatige wijze voorzien was in de behoefte aan ruimer lokalen en materieele hulpmiddelen, zoodat thans een begin van publicatie van de daarbij verkregen uitkomsten in uitzicht kan worden gesteld. De door welwillende tusschenkomst van den chef der bevloeiingswerken in de Solovallei nog telkens ter beschikking van den heer Dubois gestelde fossiele gebeenten, welke aan de rivier de Solo, onder toezicht van twee aan den heer Dubois vroeger toegevoegd geweest zijnde geniewerklieden, waren opgegraven, bleken in vele gevallen die studiën zeer te kunnen bevorderen, aangezien van eenige soorten van fossiele dieren daardoor vollediger bewaarde en aldus nader te determineeren overblijfselen tot onderzoek kwamen.

's Lands plantentuin te Buitenzorg en daarbij behoorende inrichtingen. Sedert in de tweede helft van 1896 (zie vorig verslag, blz. 112, noot 4) aan de drie reeds bestaande tijdelijke afdeelingen nog eene vierde van tijdelijken aard is toegevoegd, het door particulieren bekostigde „Proefstation voor koffie", bestaat 's lands plantentuin, aan het hoofd waarvan in April 1896 weder was opgetreden de van buitenlandsch verlof teruggekeerde directeur, dr. M. Treub, uit vijf vaste en vier tijdelijke afdeelingen. In afwachting dat diens uitvoerig afzonderlijk jaarverslag het licht ziet (dat over 1895 verscheen in brochurevorm als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 13 November 1896), kan omtrent de werkzaamheden gedurende 1896 in elke der bedoelde negen afdeelingen kortelijk het volgende worden medegedeeld.

In de 1ste afdeeling („Herbarium en museum") maakte de in Maart 1896 opgetreden adjunct-directeur der inrichting, dr. J. G. Boerlage, die tevens chef dezer afdeeling is, een begin met eene voorloopige rangschikking van het herbarium volgens de in den Index Kewensis gevolgde nomenclatuur. Verschillende planten in het herbarium en in den botanischen tuin werden gedetermineerd, terwijl eene systematische, familie's gewijze beschrijving van de in bedoelden tuin gekweekte gewassen werd onderhanden genomen. Ten aanzien van een aantal planten-familiën kwam die beschrijving reeds gereed, zoodat het uitzicht bestaat dat weldra de eerste aflevering van een nieuwen catalogus der planten uit den botanischen tuin zal kunnen verschijnen. Deze arbeid gaf aanleiding tot het verkrijgen van betere gegevens omtrent weinig bekende planten en tot de ontdekking van nieuwe soorten. Het voornemen bestaat om van de bedoelde planten beschrijvingen met afbeeldingen te geven in een nieuw vanwege den plantentuin uit te geven doorloopend werk, waarvan op ongezette tijden afleveringen het licht zullen zien.

De gewezen tijdelijke assistent dr. J. G. Hallier, die na zijn eervol ontslag als zoodanig met 1 April 1896, nog tot 1 October d. a. v., op kosten van een door particulieren bijeengebracht fonds voor de bewerking van de „Kleine flora van Buitenzorg", aan de 1ste afdeeling werkzaam bleef, zette dien arbeid voort. Eene door de Maatschappij tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën verleende subsidie van f 2500 zal bovendien strekken om de over de varens handelende afdeeling van bedoeld werk te doen samenstellen door den in November 1896 te Buitenzorg aangekomen natuuronderzoeker dr. M. Raciborski uit Krakau. Dr. Hallier hield zich overigens, deels met het oog op het door hem in 1894 van Borneo medegebracht materiaal, onledig met de bestudeering van verschillende planten-familiën. De resultaten van een deel zijner reeds vroeger gemaakte studiën zijn sedert door hem neergelegd in een tweetal in de „Annales du jardin botanique de Buitenzorg" (deel XIII en XIV) gepubliceerde verhandelingen en in eene derde, welke in deel LVI van het Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indië is opgenomen.

Door den conservator, den heer P. de Monchy (die in October 1896 tijdelijk werd toegevoegd aan den waarnemenden chef der 7de afdeeling), werden bepaalde vakken van den botanischen tuin geregeld nagezien, ten einde het herbarium-materiaal zooveel mogelijk tot volledigheid te brengen.

De laboratoria der 2de afdeeling („Botanische laboratoria") werden in het laatst van 1896 overgebracht naar den rechtervleugel van een nieuw gebouw, in welks linkervleugel het laboratorium is gevestigd van de 9de (tijdelijke) afdeeling (waarover lager). De rechtervleugel bevat eene groote laboratoriumkamer voor den chef der afdeeling, eene kamer voor het nemen van cultuurproeven en nog eene kamer, welke laatste in gebruik werd afgestaan aan den door particulieren bezoldigden natuuronderzoeker dr. J. Vernhout, belast met onderzoekingen in het belang van de tabakscultuur op Java, en voorts nog een vertrek, waarin drie bezoekende natuuronderzoekers werkplaatsen kunnen vinden. Ook werd eene werkplaats ingericht — en van het noodige voorzien — voor het herstellen en c. q. vervaardigen van fijne instrumenten voor physiologische proefnemingen.

Het aan de 2de afdeeling verbonden botanische station werd in 1896 bezocht door een negental Nederlandsche en vreemde natuuronderzoekers, namelijk dr. E. Giltay uit Wageningen, dr. C. Holtermann uit Christiania (beiden ook reeds in 1895 bij het station werkzaam), de heer G. Z. Kannegieter uit Rijzenburg, prof. dr. O. Penzig en de heer H. Raap beiden uit Genua, dr. G. Clautrian uit Brussel, dr. A. J. Ewart uit Liverpool, de heer D. C. Fairchild uit Washington en de inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië A. G. Vorderman, welke laatste, in verband met de hem gedane opdracht betreffende de berriberri-ziekte in gevangenissen, enz. (verg. blz. 82 hiervóór), gedurende eenigen tijd in het laboratorium werkzaam was voor het onderzoek van rijst en maïs. Ten aanzien van het bezoek van het station door vreemdelingen kan voorts nog worden gemeld, dat de door den directeur van den plantentuin in 1895 1896, tijdens zijn toenmalig verblijf in Europa, aangewende pogingen om dat bezoek zooveel mogelijk te bevorderen en tot meer regelmatigheid daarin op te wekken (verg. het verslag van 1895, blz. 134), reeds ten gevolge hebben gehad, dat de Oostenrijksche Regeering, in samenwerking met de Keizerlijke Academie van Wetenschappen te Weenen, om de drie jaar eene subsidie beschikbaar zal stellen, ten einde daarvoor een Oostenrijkschen botanicus de gelegenheid te verschaffen om bij 's lands plantentuin te Buitenzorg onderzoekingen in te stellen, terwijl de Russische Regeering heeft besloten, voorloopig voor den tijd van zes jaar, aan de Petersburger Academie van Wetenschappen eene bepaalde som per jaar toe te kennen ter bekostiging van wetenschappelijke reizen van Russische natuuronderzoekers naar Buitenzorg.

De chef der afdeeling dr. J. M. Janse zette zijne studiën met betrekking tot de ziekten der cultuurplanten voort. Die ten opzichte van de ziekten in het padigewas leidden door gebrek aan voldoende materiaal vooralsnog tot slechts zeer onvolledige resultaten. Ten einde voor het vervolg tijdig plaatselijk onderzoek en inzameling van voldoend materiaal mogelijk te maken, is de directeur gemachtigd (gouvernementsbesluit van 3 Februari 1897 n°. 25) om, indien de omstandigheden niet toelaten daartoe vooraf de machtiging der Regeering te vragen, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, op verzoek van de hoofden van gewestelijk bestuur, aan ambtenaren bij den plantentuin plaatselijke onderzoekingen op Java en Madura op te dragen met betrekking tot ziekten van cultuurgewassen. Het microscopisch onderzoek van de in 1895 geïnfecteerde jonge dadapplanten (verg. blz. 113 van 't vorig verslag) bevestigde het reeds vroeger op andere wijze verkregen resultaat, dat de bekende dadapziekte veroorzaakt wordt door eene bepaalde bacterie-soort. In Januari jl. (gouvernementsbesluit van den 26sten dier maand n°. 5) is de directeur gemachtigd om aan dr. Janse op te dragen zich naar de residentie Menado te begeven tot het instellen van een onderzoek naar eene in dat gewest voorkomende ziekte in de notemuskaat-aanplantingen, waarbij hij tevens zijne aandacht zou hebben te wijden aan de ziekte, welke zich aldaar in de

cacaoboomen vertoont, terwijl, indien het bedoelde onderzoek daartoe aanleiding mocht geven, op de terugreis Banda zou kunnen worden aangedaan tot het doen van vergelijkende waarnemingen in de notemuskaatperken aldaar.

In het landbouw-zoölogisch laboratorium werden door den uit particuliere fondsen bezoldigden landbouw-zoöloog dr. J. C. Koningsberger onderzoekingen ingesteld, welke in het bijzonder betrekking hadden op vijanden van de koffie- en de rijstcultuur. Wat de eerste betreft, werd vooral de engerlingenplaag nader bestudeerd en werden voorts de verschillende soorten van rupsen, die den koffieboom bedreigen, aan een nader onderzoek onderworpen. Wat de vijanden van de padi betreft, werd de levenswijze van den padiboorder onderzocht, evenals die van verschillende andere rupsensoorten, terwijl tevens de aandacht werd geschonken aan de vele soorten van halfvleugeligen, die op het rijstgewas voorkomen en waarvan sommige zeer schadelijk zijn. De reeds in 1895 aangelegde verzameling van insecten, die tot den landbouw in betrekking staan, en van allerlei hiermede in verband staande voorwerpen werd aanzienlijk uitgebreid. Eene verhandeling over de dierlijke vijanden van de koffiecultuur was in het voorjaar van 1896 in handschrift gereed en zou binnenkort verschijnen.

Wat betreft de 3de afdeeling („Cultuurtuin en agricultuurchemisch laboratorium") kan worden medegedeeld dat de aanplantingen zich in goeden toestand bevonden en, op enkele éénjarige gewassen na, niet onder de in 1896 geheerscht hebbende groote droogte hadden geleden. De getah-pertjaboomen hadden rijk gebloeid, zoodat belangrijke hoeveelheden zaad aan de verschillende aanvragers en aan den dienst van het boschwezen konden worden afgestaan. De uit Manilla ontvangen henneplanten hadden zich uitstekend ontwikkeld. De vanille- en colaplanten droegen rijkelijk vrucht. Weer werden eenige oude plantsoenen van Java-koffie gerooid, terwijl het terrein dier plantsoenen werd omgewerkt en van plantgaten voorzien om er Liberia-koffie in te planten. Uit de reeds aanwezige Liberia-plantsoenen konden groote hoeveelheden zaad aan ambtenaren van het binnenlandsch bestuur worden verstrekt. Proeven met het enten, volgens verschillende methoden, van Java-koffie en van zoogenaamde Liberia-Java-koffiehybriden op Liberia-onderstam gaven voorloopig reeds bevredigende uitkomsten.

In het agricultuur-chemisch laboratorium werden in 1896 talrijke analysen van grondmonsters verricht. Het onderzoek van de door den chef der afdeeling dr. P. van Romburgh in de Preanger Regentschappen genomen monsters, in verband met de door den tijdelijken assistent dr. W. R. Tromp de Haas uitgevoerde analysen van een 22-tal vroeger in den Oosthoek van Java verzamelde, leerde reeds dat men met het trekken van ver strekkende conclusies uiterst voorzichtig zal moeten zijn, omdat op dit gebied op Java het veld nog nagenoeg braak ligt. Ook zal het noodig zijn de resultaten te toetsen aan proefnemingen op het vrije veld. Opmerkelijk wordt genoemd het groote humusgehalte en daarmede gepaarde stikstofgehalte van de op den Boerangrang (Preanger Regentschappen) ingezamelde monsters, een gehalte dat bijna overeenkomt met dat van de bekende Russische zwarte aarde.

Met assistentie van den heer C. E. J. Lohmann, den uit particuliere fondsen bezoldigden chemicus voor onderzoekingen in het belang der theecultuur, werd het onderzoek naar verschillende theegronden voortgezet, terwijl op een welwillend door den administrateur van het nabij Buitenzorg gelegen land Tjogrek afgestanen theetuin, ter grootte van 10 bouws, bemestingsproeven genomen werden. De voor deze proeven benoodigde meststoffen waren door de mestfabriek te Samarang ten geschenke gegeven. De verkregen resultaten zijn voor een groot deel reeds neergelegd in eene bijlage van het hiervóór aangehaalde verslag over den staat van 's lands plantentuin te Buitenzorg over 1895. Overigens werden in het laboratorium nog uitgevoerd: kiemkrachtsbepalingen van door het Gouvernement aangekocht Liberia-koffiezaad, analysen van meststoffen en onderzoekingen naar de samenstelling van in den cultuurtuin gekweekte gewassen. Herstelling van het laboratorium-gebouw en van den gashouder gaf eene ongewenschte vertraging in de werkzaamheden.

In de 4de (tijdelijke) afdeeling („Pharmacologisch laboratorium"), onder dr. W. G. Boorsma als chef, werden de onderzoekingen naar de plantenstoffen voortgezet, voornamelijk naar die van de malvaceeën, terwijl eenige onderzoekingen, buiten bepaalde planten-familiën om, werden ingesteld, o. a. naar de samenstelling van het melksap der bekende boeloe-ongko. Het meerendeel van de verkregen uitkomsten werd gepublieeerd in het in 1897 verschenen n°. XVIII der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin", welk nummer zich aansluit aan het in 1894 uitgegeven n°. XIII dier „Mededeelingen". Zooals blijkt uit hetgeen vermeld is op blz. 83 hiervóór wordt van de hierbedoelde 4de afdeeling van 's lands plantentuin ook partij getrokken om, ten dienste van de berriberri-onderzoekingen, de looistof en c. q. andere in aanmerking komende bestanddeelen, vervat in roode rijst, af te zonderen en de chemisch-physische eigenschappen van die stoffen te bepalen.

Bij de onder leiding van den hortulanus H. J. Wigman staande 5de afdeeling („Botanische tuin en bergtuin") werd overgegaan tot de beplanting van het, na de in 1895 plaats gehad hebbende overstrooming van de Tjiliwong, voor de kruidachtige gewassen gekozen nieuwe terrein, hetwelk in de nabijheid van het vroegere, doch hooger, is gelegen. Ten gevolge van diepe grondwerking en bemesting groeiden de planten, niettegenstaande den bijzonder drogen oostmoesson, zeer welig. Op het oude langs de Tjiliwong gelegen terrein werd een begin gemaakt met het planten van heesters, waarvoor tot dusver nog geene geschikte plaats was gevonden. Met het overbrengen van klimplanten naar een nieuw, op een eilandje gelegen terrein werd voortgegaan, doch aangezien de planten niet alle even goed slaagden, werd het raadzaam geoordeeld de oude klimplanten-afdeeling vooralsnog niet op te ruimen.

Van den mantri van 's lands plantentuin, die aan de op blz. 136 hiervóór bedoelde particuliere wetenschappelijke expeditie op Borneo was toegevoegd, werden te Buitenzorg ontvangen eenige bijzonder belangrijke bezendingen planten, welke door zorgvuldige behandelings- en verpakkingswijze in zeer goeden staat aankwamen.

Op grond van de tot dusver verkregen resultaten met de in 't laatst van 1893 in den bergtuin te Tjibodas aangevangen proefcultuur van sub-tropische Japansche gewassen kan in het algemeen worden gezegd dat verreweg de meeste van die tot proef aangekweekte gewassen niet voor het klimaat van Java's bergstreken dengen, dan wel te veel zorg vereischen om voor eene cultuur in het groot door de inlandsche bevolking van beteekenis te zijn. Alleen van de bamboesoorten, welke veel voor de toekomst beloven, zal de aanplant worden uitgebreid. In verband met een en ander is bij gouvernementsbesluit van 16 October 1896 n°. 29 bepaald dat de tijdelijke tewerkstelling van den heer H. W. L. Couperus als administrateur van den bergtuin, met het speciale doel om de proefaanplantingen van Japansche gewassen te leiden (zie het verslag van 1894, blz. 118), met ult. 1897 zal eindigen, terwijl tevens het voornemen bestaat die proefnemingen dan te staken.

Wat aangaat de 6de afdeeling („Bureau, bibliotheek en photographisch atelier") valt wederom eene vermeerdering te vermelden in het aantal verzendingen van planten en zaden, doch vooral van de correspondentie. Evenals in vorige jaren nam de bibliotheek belangrijk toe zoowel door aankoop als door schenking. Een zeer te waardeeren bewijs van belangstelling in en waardeering van de werking van 's lands plantentuin werd in den loop van 1896 ontvangen. Van particuliere zijde werd namelijk uit Nederland de belangrijke som van f 18 000 beschikbaar gesteld ten behoeve van de stichting van een afzonderlijk bibliotheekgebouw. Nadat bij gouvernementsbesluit van 28 October 1896 n°. 13 machtiging was verleend om voor dat doel een deel van het tot den plantentuin behoorend terrein te bestemmen, werd een aanvang gemaakt met den bouw, die bij het einde des jaars reeds voor een groot gedeelte was voltooid.

Door den teekenaar-photograaf werden de detailkaarten van het nieuwe, tusschen de beide Tjiliwong-armen gelegen terrein voltooid. De pogingen om verbeteringen te brengen in de reproductie-wijzen van autotypie en zincographie hadden wel gedeeltelijk succes, echter nog niet zooveel als wel gewenscht wordt. Bij voortduring werd getracht het beoogde resultaat te bereiken.

Door den chef der (tijdelijke) 7de afdeeling („Onderzoek der boschboomflora op Java"), den houtvester der 2de klasse à la suite S. H. Koorders, zoomede door het inlandsch personeel der afdeeling werden in 1896 eenige terreinen met genummerde boomen nagezien, deels ter contrôle van de nummers, deels ter completeering van het herbarium, voor welk laatste doel ook de residentiën Pasoeroean en Kediri door den heer Koorders werden bezocht. Den 1sten October van gemeld jaar vertrok genoemde boschkundige met éénjarig verlof naar Nederland. Gedurende zijne afwezigheid (die iets langer heeft geduurd, in verband met eene den heer Koorders inmiddels vanwege de Indische Regeering verstrekte opdracht om met een bepaald doel

eenige botanische musea, ook buiten Nederland, te bezoeken) was de leiding van de afdeeling opgedragen aan den daarbij geplaatsten tijdelijken kruidkundige dr. Th. Valeton, aan wien tot bijstand in het toezicht op de werkzaamheden van het inlandsch personeel en voor de contrôle over het terreinwerk tijdelijk werd toegevoegd de aan de 1ste afdeeling verbonden conservator. Van de „Bijdragen tot de kennis der boomsoorten van Java" verscheen eene vierde aflevering als n°. XVII van de „Mededeelingen uit 's lands plantentuin", terwijl eene vijfde in manuscript werd voltooid. Het gebouw voor de collecties werd tijdelijk ontruimd, aangezien het wegens hoogst bouwvalligen staat eene zware herstelling moest ondergaan.

Het personeel der voor rekening van de Deli-plantersvereeniging te Medan opgerichte (tijdelijke) 8ste afdeeling („Laboratorium voor botanische en chemische onderzoekingen betreffende de tabakscultuur in Deli") onderging eene uitbreiding door de aanstelling medio April 1896 van een assistent-scheikundige, den heer L. Schaap, ten einde den chemicus der afdeeling, dr. A. van Bijlert, behulpzaam te zijn bij het analyseeren van de in Deli verzamelde grondmonsters. De chef der afdeeling dr. J. van Breda de Haan bezocht in 1896 Deli twee malen, beide keeren voor korten tijd, terwijl de chemicus aldaar bij den aanvang van den planttijd voor tabak eenige grondmonsters verzamelde en de assistent-chemicus voor gelijk doel na afloop van den planttijd zich daarheen begaf. Dr. van Breda de Haan zette, naarmate de weersgesteldheid dit toeliet, te Buitenzorg zijn onderzoek voort met betrekking tot de door het tabaksaaltje veroorzaakte ziekte in de tabak, over welk onderwerp hij reeds het op blz. 114 van 't vorig verslag vermelde rapport in deel VII van het tijdschrift „Teysmannia" had gepubliceerd. Infectieproeven werden genomen en bestrijdingsmaatregelen beraamd, maar gevolgtrekkingen konden niet worden gemaakt, aangezien door de groote droogte de op de velden genomen proeven mislukten. Intusschen werd het materiaal ter bestudeering van de bedoelde ziekte opnieuw aangevuld. Wat de bibietziekte in de tabak betreft, veroorzaakt door de Phytophthora nicotianae, deze trad in Deli, niettegenstaande de groote vochtigheid en de vele regens gedurende den planttijd, nergens acuut op. De tegen die kwaal aangegeven bestrijdingsmiddelen (zie de reeds op blz. 114 van 't vorig verslag vermelde verhandeling in n°. XV der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin") bleken ook onder genoemde ongunstige omstandigheden doeltreffend te zijn. Van de hand van den afdeelings-chef verscheen voorts nog een opstel over het aanaarden van de tabak in Deli in deel VI van „Teysmannia". De werkzaamheden van den chemicus dr. van Bijlert bepaalden zich in hoofdzaak tot het onderzoek van de verzamelde grondmonsters. De resultaten van dit onderzoek, dat over een groot aantal analysen loopt, zijn neergelegd in eene verhandeling, die sedert als n°. XXI der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin" is verschenen. Eene korte verhandeling over de grondsoorten, welke in Deli voor de tabakscultuur worden gebezigd en hare eigenschappen, deed die scheikundige opnemen in deel VII van „Teysmannia", in welk deel tevens een opstel voorkomt, eveneens van de hand van genoemden chemicus, over kunstmeststoffen, speciaal over de wijze van onderzoek en waardebepaling dier stoffen.

Aangaande de hoogerbedoelde nieuwe (tijdelijke) 9de afdeeling („Proefstation voor koffie"), waarvan de kosten komen voor rekening van de te Amsterdam opgerichte „Vereeniging tot verbetering van de koffiecultuur", is voorloopig nog slechts te melden dat de beide aangewezen natuuronderzoekers voor die afdeeling, de landbouw-scheikundige dr. J. G. Kramers als chef en prof. dr. A. Zimmermann als botanist, in de eerste dagen van December 1896 te Buitenzorg aankwamen. Aanvankelijk moest bijna alle beschikbare tijd besteed worden aan de inrichting van het chemisch laboratorium dezer afdeeling (over den bouw daarvan, tegelijk met nieuwe localiteit voor de 2de afdeeling, is reeds hiervóór gehandeld), terwijl de botanist, die, wat zijne werklocaliteit betreft, spoediger geïnstalleerd kon zijn, reeds gelegenheid had om zich voorloopig op de hoogte te stellen van de bijzonderheden in den bouw en de levensverschijnselen van den koffieheester. Ter voorbereiding van de werkzaamheden in deze nieuwe afdeeling bezocht de directeur van den plantentuin in October en November 1896 onderscheidene koffie-ondernemingen in Oost- en Midden-Java, bij welke gelegenheid door hem in de planters-vereenigingen te Malang en Kediri voordrachten werden gehouden, ten doel hebbende juiste denkbeelden ingang te doen vinden betreffende aard en werking van het proefstation voor koffie.

Van de „Annales du jardin botanique de Buitenzorg" zag laatstelijk het XIVde deel het licht, waarin verhandelingen voorkomen van den chef der 2de afdeeling, dien der 7de afdeeling en den gewezen tijdelijken assistent bij de 1ste afdeeling (de heeren dr. Janse, Koorders en dr. Hallier). De reeks der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin" werd aangevuld met de n°s. XVII, XVIII en XXI, terwijl als afzonderlijk werk, onder den titel „Prodrome de la flore algologique des Indes Néerlandaises", eene studie van dr. E. de Wildeman over de Indische wieren werd uitgegeven. In de rubriek „Korte berichten uit 's lands plantentuin" van het tijdschrift „Teysmannia" werden wederom onderscheidene voor de practijk belangrijke rapporten gepubliceerd, waaronder, behalve het reeds aangehaalde van dr. van Bijlert over grondsoorten in Deli, een van dr. van Romburgh over koffieschillen als mest in koffietuinen, en twee van dr. Koningsberger, respectievelijk over de rupsenplaag in Kediri, veroorzaakt door den oelar djaran, het andere over de engerlingen (cerets), zijnde laatstbedoeld rapport het 8ste bericht van dien geleerde over „Dierlijke vijanden der koffiecultuur".

Omtrent het denkbeeld om voor hen, die bij 's Rijks landbouwschool te Wageningen hunne theoretische studiën hebben voltooid, bij 's lands plantentuin te Buitenzorg de gelegenheid te openen ook practisch onderwijs in de beoefening van den Indischen landbouw te ontvangen (zie vorig verslag, blz. 114), deed de Indische Regeering nog niet van haar gevoelen blijken.

§ 4. *Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid; wetenschappelijke werken van verschillenden aard; tijdschriften en nieuwsbladen.*

De verzamelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen namen in 1896 slechts in geringe mate toe. De aanwinsten bepaalden zich in hoofdzaak tot een aantal Dajaksche offerpalen, welke de Indische Regeering aan het ethnographisch museum in bewaring afstond, tot een drietal steenen beelden, welke uit het landschap Koetei (Borneo) werden ontvangen, en tot eenige Javaansche en Lomboksche manuscripten, waarmede de handschriften-verzameling werd vermeerderd. Van het door het Genootschap uitgegeven „Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde" verschenen, sedert de opgaaf in het vorig verslag (blz. 114), vier afleveringen van het XXXIXste deel, waarmede dat deel werd voltooid, en bevattende o. a. beschrijvingen van reizen door de landschappen Tandjong Kassau, Siantar en Tanah Djawa (residentie Oostkust van Sumatra), door den controleur J. A. Kroesen, en naar de Moealang- en Sekadou Dajaks (Westerafdeeling van Borneo), door den controleur L. C. Westenenk; aanteekeningen betreffende de Kindjin-Dajaks in het landschap Boeloengan (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), door den assistent-resident H. E. D. Engelhard; eene beschrijving van de landschappen aan de Boven-Pinoh (Westerafdeeling van Borneo), door den controleur J. P. J. Barth; zoomede eene bespreking van eenige Arabische strijdschriften door dr. C. Snouck Hurgronje, en een verslag van het door HH. MM. den Koning en de Koningin van Siam tijdens hun verblijf op Java gebracht bezoek aan den Boro-Boedoer door dr. J. Groneman. Van de „Verhandelingen" verschenen, — behalve het reeds in § 1 hiervóór vermelde 3de stuk van deel XLVIII, bevattende eene Bimaneesche spraakkunst door dr. J. C. G. Jonker, — deel XLIX, waarin zijn opgenomen eene door dr. J. A. Brandes bezorgde vertaling met toelichtingen van het oud-Javaansch historisch werk over de voormalige rijken van Tumapel en Madjapahit, getiteld „Ken Arok" of „Pararaton", en eene verklaring van Javaansche raadsels door den adjunct-inspecteur bij het inlandsch onderwijs W. Meijer Ranneft, zoomede het 2de en 3de stuk van deel L (het 1ste stuk zag reeds in 1895 het licht), respectievelijk bevattende een overzicht van de afdeeling Soekadana (Westerafdeeling van Borneo), door den reeds genoemden controleur Barth, en eene beschrijving van het landschap Gowa, door den assistent-resident A. J. A. F. Eerdmans en den controleur B. Erkelens. De reeks der „Notulen" van het Genootschap werd vermeerderd met het XXXIVste deel, terwijl als afzonderlijke uitgaven werden gepubliceerd het 2de deel van het op blz. 136 van het verslag van 1895 bedoelde werk van den kapitein der infanterie van het Nederlandsch-Indische leger à la suite P. J. F. Louw over den Java-oorlog (1825—1830), zoomede de reeds op blz. 90 hiervóór vermelde vervolgdeelen van het „Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek" en van het „Daghregister gehouden in 't Casteel Batavia".

Hoewel de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië ook in 1896 haar ledental niet onbelangrijk zag verminderen, bleef zij geregeld voortgaan met de uitgave van haar tijdschrift, dat tot de 1ste aflevering van deel LVII vorderde en waarin o. a. werden opgenomen het verslag van de gouvernements-kina-onderneming over 1895, zoomede twee (n°s. 14 en 15) van de op blz. 136 hiervóór bedoelde vervolg-studiën over getijden in den Indischen Archipel door dr. J. P. VAN DER STOK.

De Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw zette de uitgave van haar tijdschrift voort tot de 2de aflevering van het LIVste deel. In deel LIII werden o. a. uitvoerige mededeelingen opgenomen van dr. W. VAN LANGEN over hetgeen door de vereeniging „Soerja Soemirat" te Samarang tot dusver reeds werd verricht in het belang van de bestrijding van het pauperisme onder Europeanen en Indo-Europeanen in Nederlandsch-Indië en over de plannen welke die Vereeniging voor de naaste toekomst heeft ontworpen.

Aan de maandelijksche vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië viel ook in 1896 een druk bezoek ten deel. Eene onderafdeeling der vereeniging werd opgericht te Medan (Oostkust van Sumatra), terwijl voorts naar het doel der vereeniging werd gestreefd door aan de conferentiekamers der hospitalen te Samarang, Magelang, Soerabaija, Padang, Kotta Radja en Medan eenige encyclopaedische werken op geneeskundig gebied ten geschenke te geven. Het „Geneeskundig tijdschrift" bereikte de 4de afdeeling van het XXXVIIste deel, in welk deel o. a. eene historische studie is opgenomen over de lepra in Nederlandsch-Indië tijdens de 17de en 18de eeuw, van de hand van den officier van gezondheid der 1ste klasse van het leger in Nederlandsch-Indië J. M. H. VAN DORSSEN.

De „Afdeeling Nederlandsch-Indië" van het Koninklijk Instituut van ingenieurs bleef zich onverpoosd wijden aan de belangen van bouwkunde en industrie en aan de beoefening der technische wetenschappen. Van het afdeelingstijdschrift zag de jaargang 1895 1896 het licht, o. a. bevattende de 13de studie van dr. J. P. VAN DER STOK, directeur van het observatorium te Batavia, over getijden in den Indischen Archipel, welke verhandeling voorafgaat aan de twee studiën over hetzelfde onderwerp, welke in het zooeven besproken Natuurkundig tijdschrift van Nederlandsch-Indië werden gepubliceerd.

Omtrent hetgeen door de Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Djokjokarta in 1896 werd verricht, is reeds gehandeld in § 2 hiervóór.

De „Veeartsenijkundige bladen", uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering van veeartsenijkunde in Nederlandsch-Indië, bereikten de 1ste aflevering van het XIde deel.

Van de overige hiervóór niet reeds genoemde in Nederlandsch-Indië verschijnende periodieke geschriften vorderde in 1896/97 de uitgaaf van het „Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur" t m de 1ste aflevering van het 15de deel, die van het „Indisch Militair Tijdschrift" tot de 7de aflevering van den XXVIIIsten jaargang, en die van het „Recht in Nederlandsch-Indië" tot de 6de aflevering van het LXVIIIste deel, terwijl „Teysmannia" de 4de aflevering van den VIIIsten jaargang, het „Archief voor de Java-suikerindustrie" de 14de aflevering van den 5den jaargang, en het „Tijdschrift voor inlandsche geneeskundigen" de 6de aflevering van den 4den jaargang bereikten. Het aantal periodieken vermeerderde met „VAN DORP's Officieele reisgids voor spooren tramwegen in Nederlandsch-Indië", uitgegeven wordende te Samarang, en een tweetal couranten: „JANN's Advertentieblad" te Malang, en „Retnodhoemilah" (een Maleisch, tevens Javaansch blad) te Djokjokarta, terwijl van het sedert 1895 verschijnende Maleische blad „Pertambahan" de uitgave werd gestaakt. De eerste jaargang van een van gouvernementswege uit te geven „Post- en telegraafgids voor Nederlandsch-Indië" (zie vorig verslag, blz. 157, noot 1) zag in den aanvang van 1897 te Batavia het licht.

Met betrekking tot de hier te lande gevestigde particuliere instellingen, die zich de verspreiding van kennis aangaande de Nederlandsche koloniën in het algemeen, dan wel uitsluitend aangaande Nederlandsch-Indië ten doel stellen, kan het volgende worden medegedeeld.

Het Koloniaal Museum te Haarlem, welke instelling op 13 Juli 1896 haar 25-jarig bestaan herdacht, bij welke gelegenheid van particuliere zijde eene som van f 5000 werd beschikbaar gesteld als bijdrage in de kosten van oprichting van een nieuw gebouw, bestemd voor laboratorium en tentoonstellingslokaal, kon ook gedurende 1896 in velerlei opzicht worden dienstbaar gemaakt aan de bevordering van de belangen der koloniën, meer bepaaldelijk op het gebied van nijverheid en cultures, waarbij steeds meer en meer financieele en moreele steun wordt ondervonden van groote handelshuizen en firma's. De verzamelingen werden weder verrijkt door belangrijke geschenken, waaronder afzonderlijke vermelding verdienen eene aan wijlen Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden behoord hebbende volledige verzameling (220 monsters) houtsoorten van het eiland Billiton, welke collectie door wijlen H.K.H. de Groothertogin van Saksen aan het Museum werd geschonken, eene uitgebreide verzameling producten van inlandsche nijverheid uit de residentie Ternate, een herbarium van 157 geneeskrachtige planten uit de Battaklanden, zoomede verschillende zoo door tusschenkomst van den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg als door anderen bijeengebrachte collecties van voor den landbouw schadelijke insecten. Tentoonstellingen van geschonken of in bruikleen afgestane voorwerpen konden, met het oog op de beperkte ruimte, slechts op bescheiden schaal worden ingericht. Met het verstrekken aan scholen hier te lande van verzamelingen van tropische producten van cultuur en nijverheid ten dienste van het aanschouwelijk onderwijs werd, voor zooveel het voorhanden materiaal dit toeliet, voortgegaan. Ruim 5000 voorwerpen werden in 1896 tot dat doel aan een 50-tal scholen afgestaan. Het „Bulletin" van het Museum — waarvan het Juli-nommer van 1897 het jaarverslag over 1896 bevat — werd geregeld gepubliceerd, terwijl eene 3de afdeeling verscheen zoowel van de beschrijving met platen van nuttige Indische gewassen, door den sedert tot onderdirecteur benoemden scheikundige van het Museum dr. M. GRESHOFF, als van de reeks afbeeldingen (in lichtdruk) van nuttige gewassen en cultures in de koloniën ten dienste van het onderwijs, welke laatstbedoelde publicatie echter, bij gebrek aan materiaal, voorloopig is gestaakt. Voorts deed het Museum eene tweede editie verschijnen van het over de „kina" handelende gedeelte van den „Beschrijvenden catalogus", terwijl voorbereidende maatregelen werden genomen voor de bewerking van een „Handboek over de producten van Nederlandsch-Indië".

De inhoud der vanwege het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië gepubliceerde „Bijdragen", waarvan laatstelijk het XLVIIste deel het licht zag, bewoog zich, in tegenstelling van hetgeen in de laatste jaren het geval was, toen daarin de Indische talen meer op den voorgrond traden, grootendeels op historisch gebied. Als afzonderlijke uitgave deed het Instituut een werk verschijnen van den zendeling-leeraar H. HENDRIKS over het Buru'sch (Boeroe'sch) van Masarete. Het afschrijven van voor onze koloniale geschiedenis belangrijke archiefstukken over het tijdvak 1603—1830, welke zich in het India Office te Londen bevinden, voor welken arbeid aan het Instituut eene regeeringssubsidie is verleend (zie vorig verslag, blz. 115), werd in den loop van 1896 voorloopig gestaakt, aangezien de noodzakelijkheid gebleken was om, alvorens het copieeren voort te zetten, eerst lijsten te vervaardigen van het beschikbaar materiaal.

Het publiceeren van de „Verslagen der algemeene vergaderingen" van het Indisch Genootschap werd op de gebruikelijke wijze voortgezet.

Onder de op Nederlandsch-Indië betrekking hebbende artikelen, welke voorkomen in het, sedert de uitgave van het XIVde deel der 2de serie (waarvan laatstelijk de vierde aflevering het licht zag) onder eene nieuwe redactie verschijnende, tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, verdienen afzonderlijke vermelding dr. J. F. HOEKSTRA's beschouwingen over het Posso-meer (Centraal-Celebes), het verslag betreffende eene reis naar de onafhankelijke Battaklanden ten noorden van het Toba-meer door den controleur C. J. WESTENBERG, en de beschrijving der onderafdeeling Groot-Mandheling en Batang Natal, door den controleur TH. A. L. HEIJTING.

In de wijze van uitgave van de overige hier te lande verschijnende, geheel of gedeeltelijk aan Nederlandsch-Indië gewijde periodieken — de „Indische Gids", het „Tijdschrift van Nederlandsch-Indië", de „Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelinggenootschap", het van regeeringswege gesubsidieerde „Internationales Archiv für Ethnographie" en „Insulinde" — kwam geene verandering. Van de met financieelen steun der Regeering uitgegeven „Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië" werd het 1ste deel (letters A t/m G) voltooid en verschenen voorts nog twee afleveringen van het 2de deel.

§ 5. *Landsdrukkerij, enz.*

Door de landsdrukkerij te Batavia werden, tegen vergoeding van zet- en drukloon, in 1896 afgeleverd 25 069 874 afdrukken van 3702 modellen ten dienste van verschillende landsadministratiën, benevens 3 963 867 afdrukken van 142 verschillende boekwerken, terwijl op last van het Gouvernement — dat is zonder het in rekening brengen van zet- en drukloon — bij gemelde inrichting de pers verlieten 10 boekwerken en 3 modellen tot een totaal van 135 760 afdrukken. Onder de 25 069 874 afdrukken van diverse modellen zijn ook begrepen 81 631 afdrukken in inlandsche talen of in het Chineesch van in het Indisch Staatsblad opgenomen verordeningen. Hiervan werden er gedrukt 48 in het Maleisch, 13 in het Javaansch, 9 in het Soendaasch, 10 in het Madureesch, 1 in het Balineesch en 17 in het Chineesch. Het totaal aantal afdrukken in 1896 geleverd bedraagt dus 29 169 501, welk totaal in 1895 bedroeg 28 687 921.

Volgens voorloopige opgaven bedroegen over 1896 de ontvangsten der landsdrukkerij f 129 081, en de uitgaven (met inbegrip van die hier te lande gedaan — ad f 84 457 — voor aankoop van persen, drukletters, papier en andere benoodigdheden) f 181 620. Over 1895 werd, volgens definitieve gegevens, ten voordeele der inrichting ontvangen f 213 858, en daarvoor uitgegeven f 177 166 (onder welk laatste bedrag f 78 257 in Nederland). Aan overwerkgelden werd in 1896 f 560 minder betaald dan in 1895.

De opgaven, van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen omtrent de in Indië bestaande particuliere drukkerijen (p. m. een 44-tal), zijn, als naar gewoonte, bijeengebracht in eene bij hoofdstuk **O**, afd. V, van dit verslag behoorende lijst van fabrieken en andere industriëele inrichtingen.

III. Eeredienst.

§ 1. *Christelijke godsdienst.*

a. Protestantsche eeredienst.

Het in Indië gepleegd overleg ten aanzien van wenschelijk voorkomende wijzigingen in de organisatie, enz. der Indische Protestantsche Kerk (verg. vorig verslag, blz. 115) heeft den Gouverneur-Generaal geleid tot het doen van voorstellen met betrekking tot een paar van de bedoelde wijzigingen, welke voorstellen, in het begin van September hier te lande ontvangen, thans nog in behandeling zijn.

In de tweede helft van 1897 heeft te Batavia het licht gezien het eenmaal in de twee jaar verschijnend, door het Kerkbestuur aldaar samengesteld, over het jaar 1895 handelend, „Algemeen verslag der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië", van welk overzicht, waarin o. a. de godsdienstige en zedelijke toestand zoowel der Europeesche gemeenten als der aan de Protestantsche Kerk aangesloten inlandsche Christengemeenten wordt geschetst, reeds een exemplaar aan de Staten-Generaal is aangeboden, terwijl ook exemplaren in den handel zijn verkrijgbaar gesteld.

De voor het tegenwoordig Koloniaal Verslag, derhalve over 1896, bijeengebrachte statistieke gegevens met betrekking tot de bovenbedoelde Europeesche en inlandsche Christengemeenten zijn te vinden in bijlage V hierachter. Bij gemis aan latere gegevens zijn echter voor enkele ressorten de opgaven van 1895 behouden moeten blijven. Het aantal kerkelijke afdeelingen der Europeesche en inlandsche Christengemeenten bleef ongewijzigd.

Predikanten. Van het organiek op 39 bepaalde aantal predikanten waren er op ult. 1896 in functie 35, zijnde 2 meer dan op ult. 1895. Uit dien hoofde kon weder een predikant worden aangewezen voor de residentie Riouw met Banka, ter standplaats Tandjong Pinang, en tevens de vacature van 2den predikant te Amboina weder worden vervuld. Daar 1 predikant met buitenlandsch verlof afwezig was, moest in 't laatst van 1896 nog in 3 plaatsen voorzien worden; de te dien einde ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gestelde nieuwe titularissen zijn in den loop van 1897 in Indië aangekomen. In den dienst op de bij het einde van 1896 alzoo onvervulde 4 standplaatsen van predikanten werd (zie de aangehaalde bijlage V) inmiddels op tijdelijken voet voorzien, namelijk door hulppredikers van inlandsche Christengemeenten, of — zooals te Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) — door den ter plaatse gevestigden zendeling-leeraar.

In verband met de oprichting te Tjimahi (Preanger Regentschappen) van een militair kampement met hospitaal en verblijf voor gedetineerden (zie blz. 45 hiervóór), werd in Januari 1897 den predikant te Bandong opgedragen de militaire en overige leden der Protestantsche gemeente aldaar twaalf malen 's jaars kerkelijk te bezoeken, terwijl, met het oog op de belangrijke toeneming van het aantal leden van de Protestantsche gemeenten te Bangil en Lawang, den predikant te Pasoeroean werd opgedragen (Augustus 1896) die gemeenten, instede van tweemaal, respectievelijk vier- en zesmaal 's jaars te bezoeken. Voorts werd (zie n°. 5153 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) de omschrijving der verdeeling van het dienstwerk der predikanten te Makasser en Bonthain (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) alsnog in overeenstemming gebracht met eene in 1893 (zie het verslag van dat jaar, blz. 72) tot stand gekomen wijziging in de administratieve indeeling der door hen te bezoeken streken, toen namelijk de tot het ressort van eerstbedoelden predikant behoorende onderafdeeling Takalar met een ander deel der afdeeling Zuiderdistricten, dat tot hiertoe onder den predikant te Bonthain ressorteerde, tot eene afzonderlijke afdeeling werd verheven, welke nu in haar geheel onder het ressort Makasser is gebracht.

Te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) werd, met goedkeuring der Regeering, een kerkeraad gevormd.[1]

Onder de op den voet van Indisch Staatsblad 1889 n°. 170 aangestelde personen, bestemd om in groote garnizoensplaatsen voor de godsdienstige belangen der Protestantsche militairen en der minder gegoede gemeenteleden werkzaam te zijn, is de in April 1896 opengevallen vierde plaats (zie vorig verslag, blz. 116) nog niet kunnen worden vervuld, aangezien de van hier uit beschikbaar gestelde candidaat, gewezen kweekeling der Utrechtsche Zendingsvereeniging, bij zijne aankomst in Indië in de eerste helft van 1897, op zijn verzoek, benoemd werd tot hulpprediker ten dienste der inlandsche Christengemeenten, voor welk ambt hij het radicaal bezat. Daar ook de plaatsing van een persoon van de bij het aangehaald Staatsblad bedoelde categorie wordt wenschelijk geacht te Poespo (district Tengger der residentie Pasoeroean), om werkzaam te zijn onder de daar gevestigde minder gegoede Protestanten, is dus thans in twee plaatsen te voorzien, voor welker vervulling hier te lande nog naar geschikte personen wordt omgezien.

Van het organiek op 26 bepaalde aantal hulppredikers bij aan de Protestantsche Kerk aangesloten inlandsche Christengemeenten waren er wegens de gewone mutatiën en verloven bij het einde van 1896 slechts 22 in functie; echter waren er 2 met buitenlandsch verlof, terwijl 1 kort te voren uit Europa teruggekeerde titularis nog niet herplaatst was. In één plaats van hulpprediker moest overigens op ult. 1896 nog voorzien worden. Van de bedoelde 22 waren er 2 niet voor hun gewonen dienst beschikbaar, daar 1 te Amboina belast was met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt en 1 te Bonthain op Celebes was geplaatst als waarnemend predikant, zoodat van de 25 tot dusver ingestelde hulppredikers-ressorten er 5 onbezet waren (verg. bijlage V hierachter).

In het voorjaar van 1897 werd aan één van de 25 hulppredikers op verzoek een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, doch sedert zijn voor deze en voor de in 1896 op gelijke wijze ontstane vacature twee nieuwe titularissen aangesteld, namelijk een daartoe van hier uitgezonden kweekeling der Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam, zoomede de hooger bedoelde kweekeling der Utrechtsche Zendingsvereeniging.

Het aantal der bij Indisch Staatsblad 1870 n°. 125 bedoelde inlandsche leeraars steeg in 1896 van 130 tot 140, daar er 12 tot die bediening werden toegelaten (5 in de residentie Menado, 6 in de residentie Amboina en 1 in de residentie Timor en onderhoorigheden), doch één zijn ontslag nam en één overleed. Van hen waren er, evenals op ult. 1895, 2 op Java werkzaam, namelijk één te Rangkas Betoeng in Bantam en één (tijdelijk) te Magelang in Kadoe (verg. vorig verslag, blz. 116), terwijl van de overige er respectievelijk 80, 51 en 5 dienst deden in de residentiën Menado, Amboina en Timor en onderhoorigheden, 1 op Batjan (Ternate) en 1 te Kotta Radja (Atjeh). In Januari 1897 werd voorts nog besloten tot de tijdelijke plaatsing van een inlandsch leeraar te Tjimahi (Preanger Regentschappen), ten einde te voorzien in de godsdienstige behoeften van de Amboineesche Christen-militairen aldaar. In den loop van 1896 werden 15 inlandsche jongelieden aangenomen ter opleiding voor het inlandsch leeraarsambt. Door deze en andere mutatiën bedroeg op het eind van dat jaar het totaal voor die bestemming in opleiding zijnde jongelieden 72, waarvan 34 bij den hulpprediker te Tomohon

[1] De indertijd (in 1875) door het Protestantsch Kerkbestuur vastgestelde „Algemeene voorschriften omtrent het beheer van de middelen der Protestantsche gemeenten in Nederlandsch-Indië" zijn in hun geheel afgedrukt bij het hooger bedoeld algemeen kerkelijk verslag over 1895, en wel als bijlage C.

(Menado), 29 bij dien te Amboina, 4 bij dien te Babauw (Timor) en 5 bij dien te Baä (Rotti).

Openbare eeredienst; godsdienstonderwijs. De over 1895 aan de gemeenten te Salatiga, Ambarawa (Samarang) en Kotta Radja (Atjeh) toegestane kleine bedragen werden ook gedurende het jaar 1896 beschikbaar gesteld.

Gedurende 1896 werden op 42 plaatsen op Java en Madura (6 meer dan in 1895) en 4 in de buitenbezittingen (2 meer dan in 1895), waar geen predikant bescheiden is, aan daartoe door het Kerkbestuur aangewezen personen (waaronder een 8-tal vrouwen) en overigens op de bekende voorwaarden (zie het verslag van 1893, blz. 119) toelagen van f 30 's maands uit 's lands kas toegekend voor het geven van godsdienstonderwijs aan de Europeesche jeugd.

Voor het geven van godsdienstonderwijs bij de inlandsche Christengemeenten op plaatsen, waar geen door de Regeering bezoldigde Europeesche of inlandsche geestelijken zijn (op 1 na, alle in de residentie Amboina), werd ook voor 1896 een bedrag van f 848 's maands uitgekeerd.

Zendingsgemeenten. De hiervóór reeds vermelde bijlage V bevat de voor zooveel doenlijk verzamelde gegevens nopens den omvang der verschillende zendingsressorten in Nederlandsch-Indië bij het einde van het jaar 1896, met aanduiding van het aantal voor rekening der verschillende genootschappen of vereenigingen daarbij werkzame zendelingen. Uit die bijlage blijkt tevens, in aansluiting aan de reeds verleden jaar gedane opgaven over de eerste zeven maanden van 1896, dat in het tijdvak van 1 Augustus 1896 tot ult. Juli 1897 aan een achttal zendelingleeraren, sedert kort in Indië aangekomen of zich daartoe niet vroeger aangemeld hebbende, de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating tot uitoefening van hun dienstwerk werd verleend. Bovendien erlangden twee zendelingleeraren, die reeds vroeger waren toegelaten, eene nieuwe admissie, ingevolge welke de kring waarbinnen zij hun dienstwerk mogen uitoefenen ruimer werd bepaald. Onder de eerstbedoelde acht vergunningen behoorde er weder, evenals in April 1896, één, welke aan een door de Utrechtsche Zendingsvereeniging afgevaardigden zendeling-leeraar verleend werd voor de gouvernementslanden van het gewest Celebes en onderhoorigheden. Bedoelde zendeling heeft zich voorloopig gevestigd te Boelekomba (afdeeling Zuiderdistricten). De in April 1896 mede voor het gouvernementsgebied van Zuid-Celebes toegelaten zendelingleeraar van dezelfde vereeniging (zie vorig verslag, blz. 117) bevond zich nog steeds op zijne voorloopige standplaats Bonthain (afdeeling Zuiderdistricten), doch zou voornemens zijn zich eerlang te vestigen te Bontotanga (regentschap Binamoe) in dezelfde afdeeling Zuiderdistricten. Onder de in de residentie Tapanoli gevestigde zendeling-leeraren zijn er sommige toegelaten voor bepaalde streken der afdeeling Mandheling en Angkola, alle echter gelegen buiten de onderafdeeling Groot-Mandheling en Batang Natal. In 't laatst van 1895 verzocht één hunner, die te Kotta Nopan (Pakantan) gevestigd, zijn dienstwerk naar gemelde onderafdeeling te mogen overbrengen. Het verzoek bleek echter niet voor inwilliging vatbaar, omdat tegen de uitoefening van zendingsarbeid in bedoelde streek uit hoofde van politieke redenen bezwaar bestond.

Sedert de opgaaf in het vorig verslag tot ult. Juli 1897 werd de bij art. 123 van het Regeerings-reglement bedoelde bijzondere toelating ook verleend aan een drietal inlandsche hulpzendelingen, en wel één voor de residentie Bezoeki en twee voor het eiland Boeroe der residentie Amboina.

Blijkens voormelde bijlage V telde men op ult. 1896 in de verschillende zendingsressorten van Nederlandsch-Indië p m. een 100-tal zendelingen, ongerekend 2 (in de Minahassa), die geen eigenlijken zendingsarbeid verrichten, maar met een bijzonderen werkkring ten dienste der zending zijn belast, namelijk één te Tanawangko voor de zending-pers en één te Tomohon voor de opleiding van inlandsche onderwijzers-godsdienstvoorgangers (verg. blz. 133 hiervóór). Overigens was bij het door den zendeling-leeraar te Modjowarno (residentie Soerabaija) gestichte hospitaal voor inlanders een zendeling-arts werkzaam, terwijl ook de zending in Midden-Java over een eigen arts beschikt, die laatstelijk te Poerworedjo (Bagelen) gevestigd was.

Voor eenige aan de bestuursberichten over 1896 ontleende verkorte mededeelingen betreffende den zendingsarbeid in onderscheidene gedeelten der buitenbezittingen zij verwezen naar hoofdstuk C van dit verslag (blz. 15, 19, 25, 27, 28, 29 30 en 34), en ten aanzien van hetgeen de zending op het gebied van onderwijs verricht, naar blz. 133/134 hiervóór.

b. Roomsch-katholieke eeredienst.

In verband met het overlijden op 30 Juni 1897, tijdens eene dienstreis in de residentie Amboina, van het hoofd der Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indië, den titulairen Bisschop van Mauricastro, Apostolisch Vicaris en pastoor van Batavia W. J. Staal, trad, krachtens diens testamentaire beschikking, als zijn tijdelijke plaatsvervanger op, totdat door den H. Stoel in de vacature van Apostolisch Vicaris zou zijn voorzien, de waarnemende pastoor van Batavia C. W. J. Wenneker. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juli 1897 n°. 24 is laatstgenoemde, onder nadere (sedert verleende) Koninklijke goedkeuring, met den titel van Provicaris erkend als belast met het tijdelijk beheer van bedoeld vicariaat.

Bij het einde van 1896 waren, met inbegrip van den Apostolischen Vicaris, in Indië aanwezig 51 geestelijken, zijnde 2 meer dan op ult. 1895. Waren laatstelijk 25 geestelijken in het genot van landsbezoldiging (de Apostolisch Vicaris als geestelijke van den 1sten rang, 11 pastoors, 10 onderpastoors en 1 hulppriester als geestelijken van den 2den rang, en verder 1 pastoor en 1 hulppriester als geestelijken van den 3den rang), sedert den aanvang van 1897 is het aantal ten laste van den lande bezoldigden van 25 op 33 gebracht, daaronder 10 als geestelijken van den 3den rang. Aan 8 van de 26 geestelijken buiten bezwaar van den lande werd sedert van landswege bezoldiging als geestelijken van den 3den rang toegelegd, namelijk aan 2 hulppriesters (dien met missiewerk in Benkoelen belast en aan 1 van de hulppriesters der „statie" Larantoeka op Flores), zoomede aan 6 missionarissen (dien in de Westerafdeeling van Borneo, de 2 op de Key-eilanden, de 2 op Soemba en 1 van de 2 op Timor). De 2 geestelijken, die reeds als geestelijken van den 3den rang bezoldigd werden, waren de pastoor der statie Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) en een der hulppriesters van de statie Maumeri op Flores.

Overigens zijn nog sedert 1892 fondsen toegestaan voor de bezoldiging uit 's lands kas van 3 inlandsche hulpleeraars bij de inlandsche Roomsch-katholieke gemeenten.

Door den Apostolischen Vicaris werd in de eerste helft van 1897 het aantal „statiën" op Java van 8 op 10 gebracht, door namelijk uit deelen van de statiën Soerabaija en Ambarawa de nieuwe statiën Malang en Madioen te vormen, de eerste omvattende de residentie Pasoeroean, de tweede bestaande uit de gewesten Madioen en Kediri. Op dezen maatregel werd door de Indische Regeering in Juni 1897 (Indisch Staatsblad n°. 157) goedkeuring verleend. Van de 9 statiën in de buitenbezittingen (buiten de eigenlijke zendingsposten aldaar), daaronder begrepen de tijdelijke statie Atjeh en onderhoorigheden, bleef, evenals reeds sedert eenige jaren het geval is, ook gedurende 1896 die te Soengeislan (omvattende de residentiën Banka, Riouw en Palembang) onvervuld, terwijl in 1896 van de zijde van het vicariaat besloten werd om voorloopig evenzeer van een vasten geestelijke te ontblooten de statie Singkawang (bestaande uit de gewesten Westerafdeeling van Borneo en Billiton), met de bedoeling deze statie, evenals die van Soengeislan, enkele malen in het jaar door een der elders gevestigde geestelijken te doen bezoeken. In verband daarmede werd de pastoor van Singkawang tijdelijk te Batavia werkzaam gesteld.

Voor verdere opgaven betreffende de statiën en de zendingsposten en voor statistieke gegevens zij verwezen naar bijlage V hierachter.

Van de indertijd door de Indische Regeering verleende vergunning tot voorbereiding van eene missie op Bali werd ook gedurende 1896 geen gebruik gemaakt. De zendingspost Bomphia op Oost-Ceram (residentie Amboina) en de proefmissie van Kapaur of Skroë op Nieuw-Guinea's zuidwestkust (residentie Ternate) waren, wegens het overlijden in Mei 1896 van den onderpastoor, die tijdelijk deze beide missiën waarnam, bij het einde van 1896 nog onbezet. Omtrent den arbeid van sommige der missionarissen is reeds het een en ander gezegd op blz. 16, 22 en 30 hiervóór. Door de Indische Regeering werd er in toegestemd (Indisch Staatsblad 1896 n°. 163) dat de twee voor de landschappen der onderafdeeling Beloe (op Timor) aangewezen missionarissen hunne standplaats overbrachten van Atapoepoe naar Djeniloe.

Op verschillende aanvragen van de zijde van het vicariaat, om op 's lands kosten kerkelijke dienstbezoeken te doen plaats vinden buiten de vaste dienstreizen, werd door de Indische Regeering weder gunstig beschikt.

In de doorloopend toegestane dienstbezoeken werd in Mei en December 1896 wijziging gebracht voor zooveel betreft die naar de vacante statie Soengeislan, welke tot dusver alle plachten te geschieden door een der geestelijken van Batavia.

Er werd namelijk in toegestemd dat zij voor een deel (die naar de gemeenten in de residentie Palembang, uitgenomen de hoofdplaats en Djambi) kunnen geschieden door den tijdelijk te Tandjong Sakti (Benkoelen) gevestigden hulppriester, en voor een ander deel (die naar de gemeenten in de residentie Riouw en onderhoorigheden) door den te Medan (Oostkust van Sumatra) geplaatsten geestelijke, met bepaling tevens dat laatstbedoelde gemeenten, in stede van tweemaal, voortaan viermaal 's jaars kunnen worden bezocht, evenals voor de overige deelen der statie Soengeislan reeds vroeger was toegestaan. Ten opzichte van de mede voorloopig vacant blijvende statie Singkawang werd in Augustus 1896 bepaald dat de daartoe behoorende gemeenten, zoolang een vaste geestelijke voor dat ressort ontbreekt, tweemaal 's jaars voor 's lands rekening kunnen worden bezocht door een der geestelijken van Batavia.

In 1896 werden, op de bekende voorwaarden, voor het geven van Christelijk onderwijs aan de Roomsch-katholieke jeugd toelagen ad f 30 's maands toegekend ten behoeve van 38 gemeenten. Ook werd in dat jaar wederom, tot gelijk bedrag als vroeger, eene kleine tegemoetkoming in de kosten van den openbaren Roomsch-katholieken eeredienst verleend aan de gemeenten te Soerabaija en Kotta Radja (Atjeh).

§ 2. *Mohammedaansche godsdienst.*

Nadat in hoofdstuk C hiervóór reeds is opgeteekend wat in de gewestelijke jaarverslagen met betrekking tot het Mohammedanisme meldenswaardig voorkwam of wat overigens ter zake nog viel te berichten, kunnen de mededeelingen te dezer plaatse weder enkel de bedevaart naar Mekka betreffen. In 1896 vertrok van Java en Madura een grooter aantal Mekkagangers dan in vele voorafgegane jaren, al was het cijfer niet zoo aanzienlijk als in 1895, toen trouwens velen zich opmaakten ter deelneming in 1896 aan de „hadj akbar" of de zoogenaamde „groote bedevaart" (verg. vorig verslag, blz. 3). Daarentegen leverde het cijfer der vertrokkenen uit de buitenbezittingen noch over 1895, noch over 1896, noemenswaardig verschil op met de over de laatstvoorafgegane jaren verzamelde opgaven.

Gewestelijke opgaven betreffende de jongst verloopen drie jaren, zoowel omtrent de uit Nederlandsch-Indië vertrokken als nopens de daarheen teruggekeerde bedevaartgangers, volgen hieronder.

GEWESTEN.	Aantal uit Nederlandsch-Indië vertrokken bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Aantal voor de bedevaart der onderstaande jaren zich te Djeddah (Arabie) bij ons consulaat aangemeld hebbende en als Nederlandsch-Indische onderdanen erkende bedevaartgangers.			Aantal in Nederlandsch-Indië teruggekeerde bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894	1895.	1896.
				JAVA EN MADURA.					
Bantam	579	931	837	446	383	720	582	257	533
Batavia	154	229	471	252	263	429	201	142	227
Krawang	20	52	87	8	19	52	11	12	53
Preanger Regentschappen	440	1000	568	427	318	1064	396	216	907
Cheribon	194	367	147	129	103	322	105	104	242
Tagal	83	109	107	62	81	110	52	39	64
Pekalongan	46	71	78	103	40	71	94	30	41
Samarang	171	293	242	152	157	316	500	267	a) 165
Japara	84	101	53	54	54	102	53	56	09
Rembang	49	259	120	55	43	230	52	32	219
Soerabaija	820	1220	735	648	854	1127	531	725	993
Pasoeroean	107	250	140	115	187	246	114	151	225
Probolinggo	06	100	57	54	54	98	49	40	65
Bezoeki	124	185	188	119	111	196	107	88	155
Banjoemas	64	172	80	38	56	182	46	39	a) 138
Bagelen	133	473	128	56	127	440	52	92	345
Kadoe	84	149	30	39	71	139	39	51	113
Djokjokarta	28	95	„	25	38	106	28	22	„
Soerakarta	5	60	23	11	11	67	5	11	47
Madioen	61	121	b) 59	35	38	60	62	47	79
Kediri	70	160	111	48	47	170	45	39	141
Madura	354	603	574	250	374	750	204	302	630
Totalen	3835	7088	4805	3128	3409	7037	3328	2771	5481
				BUITENBEZITTINGEN.					
Sumatra's Westkust	1194	568	705	1128	559	554	726	387	600
Benkoelen	151	92	100	137	75	121	90	46	96
Lampongsche Districten	66	128	100	30	37	132	95	28	93
Palembang	1003	1177	1071	797	975	1145	554	804	809
Sumatra's Oostkust	316	609	315	277	289	451	235	231	315
Atjeh en onderhoorigheden	121	100	c) 124	80	105	166	54	78	77
Riouw	150	44	40	„	3	13	117	106	18
Banka	27	99	110	14	96	91	13	67	66
Billiton	13	8	3	„	10	5	„	5	5
Westerafdeeling van Borneo	239	231	210	216	171	211	176	109	169
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	526	548	820	401	510	940	356	400	793
Celebes en onderhoorigheden	436	333	446	366	453	438	202	143	197
Menado	„	15	86	„	„	30	„	„	5
Amboina	61	30	45	50	46	62	46	22	13
Ternate	7	14	11	5	6	10	2	5	10
Transporteeren	4335	4395	4195	3519	3413	4370	2596	2431	3259

GEWESTEN.	Aantal uit Nederlandsch-Indie vertrokken bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Aantal voor de bedevaart der onderstaande jaren zich te Djeddah (Arabië) bij ons consulaat aangemeld hebbende en als Nederlandsch-Indische onderdanen erkende bedevaartgangers.			Aantal in Nederlandsch-Indie teruggekeerde bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Per transport. .	4335	4395	4195	3519	3413	4370	2596	2431	3259
Timor	"	24	"	"	5	"	"	4	12
Bali en Lombok	11	63	110	15	37	132	13	16	37
Totalen voor de Buitenbezittingen .	4346	4482	4305	3534	3455	4502	2609	2451	3308
Totalen voor Java en Madura . .	3835	7088	4805	3128	3409	7037	3328	2771	5453
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indie .	8181	11 570	9110	6662	6864	11539	5937	5222	8761
Bovendien meldden zich bij het consulaat te Djeddah nog aan zonder passen				206	260	*d)* 370			
en met passen die buiten Nederlandsch-Indië waren afgegeven (Singapore, Pinang, enz.) .				6	4	"			
Totaal-generaal				6874	7128	11909			

a) Alleen uit de residentien Samarang en Banjoemas is gemeld hoevelen van de teruggekeerde pelgrims zich vóór hun vertrek niet van den vereischten pas hadden voorzien. Dit aantal beliep respectievelijk 28 en 6. Wegens verjaring van den vervolgingstermijn kon echter op het meerendeel de strafbepaling van Indisch Staatsblad 1859 n°. 42 (art. 5, al. 3) niet worden toegepast.

b) Bovendien ontvingen nog 50 inlanders passen naar Singapore, vermoedelijk om zich van daar naar Mekka te begeven.

c) Vele Atjehers gaan via Pinang ter bedevaart, zonder zich bij het bestuur van een Mekka-pas te voorzien; de opgegeven cijfers zijn derhalve niet volledig.

d) Hieronder 167 (47 van Java en Madura en 120 uit de buitenbezittingen) die voor de bedevaart van 1896 rechtstreeks uit Indië te Djeddah waren aangekomen en verzuimd hadden zich van eene Mekka-pas te voorzien of deze verloren hadden; de overigen waren deels pelgrims, die nog van vorige bedevaarten in Mekka waren achtergebleven, deels de zoodanigen, die voor de bedevaart van 1896 waren aangekomen, na korteren of langeren tijd in de Straits-Settlements of elders op Malakka verblijf te hebben gehouden.

Volgens de door onzen consul te Djeddah verstrekte opgaven werden voor de „groote" bedevaart van 1896 niet minder dan 11 788 inboorlingen van Nederlandsch-Indië in het pelgrimregister ingeschreven [1]), een tot dusver nog nimmer bereikt cijfer, hetwelk dat van het aantal deelnemers uit den Archipel aan de laatstvoorgaande „groote" bedevaart (die van 1893) nog met 3696 overtrof, terwijl de bedevaarten van 1894 en 1895, volgens de aanteekeningen bij het consulaat, door respectievelijk 6874 en 7128 Nederlandsch-Indische onderdanen waren medegemaakt. Onder de bedoelde 11 788 ingeschrevenen telde men 2011 vrouwen en 880 knapen en meisjes. Voor zoover op de medegebrachte passen het bedrag aan geld was aangeteekend, dat de pelgrim ter bedevaart heeft mede te nemen — de zoogenaamde reispenning — bleek dat 1564 personen hadden medegenomen f 672 740, d. i. gemiddeld f 430 per hoofd. Van de voor de bedevaart in 1896 aangekomenen (waaronder 800 met retourbiljetten, tegen 246 in het voorafgegane jaar) hadden er 6549 of ruim 55 pct. de reis gemaakt onder Nederlandsche vlag met stoomschepen van de maatschappijen „Nederland", „Rotterdamsche Lloyd" en „Oceaan" (respectievelijk 2155 in 8 reizen, 1294 in 7 reizen en 3100 in 10 reizen), en wel 5633 rechtstreeks uit Nederlandsch-Indische havens en 916 (met een stoomschip der laatstgenoemde Maatschappij) uit Singapore. In 1894 en 1895 werden achtereenvolgens 51 en 57 pct. der Nederlandsch-Indische pelgrims met stoomschepen onder Nederlandsche vlag te Djeddah aangebracht. Volledigheidshalve zij te dezer plaatse herinnerd aan de op blz. 123 hiervóór besproken ordonnantie dd. 27 October 1895 (Indisch Staatsblad n°. 212), waardoor meer bijzonder met het oog op de vaak voor het hierbedoelde pelgrimvervoer gebezigde zoogenaamde extra-booten der maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd", — de bepalingen van Indisch Staatsblad 1894 n°. 278, regelende het regeeringstoezicht op stoomschepen die in Indië passagiers aan boord nemen, eene wenschelijk gebleken aanvulling hebben ondergaan.

De terugreis uit den Hedjaz werd aanvaard door 912 pelgrims van vorige jaren en door 9926 van de 11 706 die bij het consulaat waren of werden ingeschreven [2]) als voor de bedevaart van 1896 uit Nederlandsch-Indië vertrokken, zoodat van de laatstbedoelde 11 706 er 1780 of ruim 15 pct. hunne passen onafgehaald lieten, welke verhouding in 1894 had bedragen ruim 23 en in 1895 bijna 33 pct. Voor een deel gold dit hen die hun verblijf in den Hedjaz wenschten voort te zetten; in vele gevallen echter was overlijden de oorzaak dat de inleveraars der passen zich niet voor de terugreis kwamen aanmelden. Van de 10 838 terugkeerenden vertrokken er 4897, d. i. niet meer dan ruim 45 pct., met stoomschepen onder Nederlandsche vlag, hetgeen in 1894 en 1895, toen zich achtereenvolgens 5809 en 5266 voor terugkeer hadden aangemeld, het geval was geweest met respectievelijk 3638 (ruim 62 pct.) en 4389 (ruim 83 pct.). Van de bedoelde 4897 pelgrims vertrokken er 3511 met 5 stoomschepen (2 van elke der maatschappijen „Nederland" en „Oceaan" en 1 van de „Rotterdamsche Lloyd") rechtstreeks naar Nederlandsch-Indische havens, en 1386 met 5 stoomschepen der maatschappij „Oceaan" naar Singapore en Pinang. Ondanks den grooten toevloed van pelgrims had de bedevaart van 1896 een rustig en normaal verloop, terwijl de gezondheidstoestand over 't algemeen bevredigend kon worden genoemd. Van cholera bleef de Hedjaz verschoond, terwijl alleen tijdens de grootste ophooping van bedevaartgangers te Mekka de aldaar endemisch heerschende pokziekte vrij hevig optrad.

Met het oog op de in Britsch-Indië uitgebroken pestziekte en de mogelijkheid dat door van daar afkomstige pelgrims de besmetting naar Arabië werd overgebracht, maakte het in Februari 1897 (nog vóórdat in Britsch-Indië de bedevaart tijdelijk verboden was) te Batavia een punt van overweging uit of het aanbeveling verdiende maatregelen te nemen tot tegengang van de bedevaart uit Nederlandsch-Indië. De Indische Regeering kwam echter tot de conclusie dat maatregelen van die strekking, hetzij door tijdelijk de afgifte van passen als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1859 n°. 42 te schorsen, hetzij door bloote waarschuwingen aan de aanvragers om in de gegeven omstandigheden de reis niet te ondernemen, geen doel konden treffen, aangezien verreweg de meeste Mekkagangers reeds uit Nederlandsch-Indië waren vertrokken, terwijl bovendien dergelijke beperkingen nimmer geheel van bezwaar ontbloot zijn te achten. De verdere overweging dezer aangelegenheid leidde echter tot de in afd. V van dit hoofdstuk nader te bespreken ordonnantie dd. 29 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 124), waardoor de autoriteiten in Nederlandsch-Indië zich in staat zagen gesteld om buitengewone maatregelen te nemen ter voorkoming dat de ziekte door terugkeerende pelgrims naar Nederlandsch-Indische plaatsen werd overgebracht. Intusschen openbaarden zich gedurende de eigenlijke bedevaart geen stoornissen in den algemeenen gezondheidstoestand in den Hedjaz, doch kort na het afloopen van de godsdienstige feesten, en terwijl nog vele, ook Nederlandsch-Indische, pelgrims te Djeddah op gelegenheid tot vertrek wachtende waren, deden zich te dier plaatse gevallen van pest voor. Bij eene in de Javasche Courant van 25 Juni 1897 opgenomen bekendmaking

[1]) Onder het in het staatje vermelde totaal van 11 909 ingeschrevenen schijnen er dus 121 begrepen te zijn, die van vorige bedevaarten in den Hedjaz waren achtergebleven.

[2]) Namelijk 11 539 die reeds bij aankomst, en 167 die eerst bij vertrek zich bij het consulaat hadden aangemeld.

werd nu de zeeplaats Djeddah, gerekend van den 7den dier maand, wegens pest besmet verklaard, terwijl, met toepassing van de in de aangehaalde ordonnantie van 29 April te voren den Gouverneur-Generaal verleende bevoegdheid, bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juni 1897 n°. 2 het noodige werd gelast, opdat de in Nederlandsch-Indië aankomende of, na aankomst uit zee, op eenige reede of in eenige haven aldaar zich bevindende schepen, gekomen van Djeddah of die plaats hebbende aangedaan, buiten gemeenschap met den wal en met andere vaartuigen bleven, totdat, na het vertrek van Djeddah, dan wel indien sedert het verlaten van die plaats de ziekte aan boord mocht zijn voorgekomen, na afloop van het laatste ziektegeval aan boord, negen dagen zouden zijn verloopen. Tevens werd tijdelijk verboden de invoer van eenige met namen genoemde artikelen afkomstig van de besmet verklaarde plaats. De ziekte nam evenwel te Djeddah geen kwaadaardig karakter aan en was medio Juli reeds weder geweken.

IV. Instellingen van liefdadigheid; uitkeerings- en spaarfondsen.

Voor zooveel omtrent de hierbedoelde instellingen voor dit verslag mededeelingen inkwamen, vindt men die in hoofdzaak deels hieronder, deels in bijlage W vermeld.

Evenals in vorige jaren bleven ook in 1896 een viertal weezengestichten, nader aangeduid in de aangehaalde bijlage, in het genot van gouvernements-subsidie. Omtrent de te Padang gevestigde vereeniging tot weezenverpleging in het huisgezin kan, bij gebrek aan vollediger gegevens, alleen worden vermeld, dat zij gedurende 1896 10 kinderen ter verpleging en opvoeding afstond aan acht huisgezinnen, die daarvoor eene billijke vergoeding ontvingen.

Aangaande de in vorige verslagen steeds genoemde hulp- of voorschotbanken zijn over 1896 de volgende cijfers verstrekt.

Hulpbank te:	Uit. 1895.			Gedurende 1896		Uit. 1896.		
	Saldo diverse debiteuren	Kapitaal.	Reserve-fonds.	uitgeleend. a)	terug-ontvangen	Saldo diverse debiteuren.	Kapitaal.	Reserve-fonds.
Batavia . .	f 32 693	f 30 000	f b) 8 107	f 42 784	f 38 115	f 37 332	f 30 000	f c) 8 656
Buitenzorg	d) †	12 100	b) 461	e) †	†	†	12 900	680
Samarang .	72 517	60 000	6 148	71 392	68 902	74 917	60 000	†
Soerabaija.	175 592	†	16 394	f) 110 185	239 544	146 233	†	17 459

a) Het aantal in 1896 ingewilligde aanvragen beliep te Batavia 148, te Buitenzorg 71, te Samarang 174 en te Soerabaija 552.

b) Opgaaf op ult. 1891.

c) Van de over 1896 door de hulpbank behaalde rente (f 3121) kon aan deelhebbers 5 pct. dividend uitgekeerd worden.

d) Waar een † is geplaatst, ontbreken de opgaven.

e) Slechts is opgegeven dat de uitgeleende sommen afwisselden tusschen f 25 en f 500.

f) Van de 552 ingewilligde aanvragen betroffen er 502 sommen beneden de f 1000 (228 beneden de f 200, 221 van f 200 tot f 500 en 53 van f 501 tot f 900); de overige 50 voorschotten liepen van f 1000 tot f 3000.

Nopens het Indische „Roode Kruis", het „Lombok-fonds" te Soerabaija, het te 's-Gravenhage gevestigde „Nationaal fonds tot ondersteuning van de nagelaten betrekkingen der in Nederlandsch-Indië gevallen militairen" en het „Militair ondersteuningsfonds" te Batavia, is reeds het noodige medegedeeld op blz. 50 51 hiervóór.

Het uitsluitend ter hoofdplaats Batavia werkende en aldaar gevestigde „Hulpfonds ter ondersteuning van noodlijdenden door brand" deed in 1896 geen uitkeeringen. Het kapitaal van het fonds, hetwelk op ult. 1895 f 24 564 bedroeg, was bij het einde van 1896 tot f 25 191 gestegen.

In den volgenden staat zijn de opgaven samengevat, welke van de kerkelijke Protestantsche armbesturen werden ontvangen.

Diaconieën.	Kassaldo op ult 1895. a)	Ontvangsten in 1896	Te zamen	Uitgegeven in 1896.	Enkel de uitgaven aan bedeelingen bedroegen:
Diakenen der Evangelische gemeente te Batavia	b) †	f c) 10 658	†	f d) 11 782	f 6 621 (aan 70 gezinnen)
Diaconiefonds te: Pekalongan . . .	f 226	460	f 686	281	281 („ 5 personen)
Samarang	422	8 115	8 567	8 406	8 406 („ 62 „)
Salatiga	†	470	†	256	256 (48 uitkeeringen)
Soerabaija	†	6 868	†	5 595	5 595 e)
Probolinggo . . .	366	1 591	1 957	1 368	1 368 (aan 13 personen)
Soerakarta	†	1 038	†	1 412	1 412 e)
Sumanap (Madura)	240	236	476	341	284
Bandjermasin . .	f) 1 319	634	1 953	495	495
Makasser. . . .	3 213	10 963	†	2 045	2 045 (aan 32 personen)
Menado	†	†	†	521	521 („ 10 „)
Amboina	†	†	†	4 700	4 700 („ 63 „)
Neira (Banda). .	†	†	†	107	107 („ 23 „)
Ternate	†	1 435	†	1 138	e)
Koepang (Timor)	†	1 667	†	872	872 („ 9 „)
Bataauw (Timor).	†	384	†	211	211 („ 7 „)

a) Nopens hetgeen de diaconieën aan kapitaal bezaten, zijn geen opgaven ontvangen.
b) Waar een † is ingevuld, ontbreken de gegevens.
c) Hieronder f 1200 aan kerkcollecten.
d) Hieronder f 8094 ten behoeve van het in bijlage W genoemde diaconie wees- en armenhuis te Batavia.
e) In 1895 (latere opgaven ontbreken) beliep het aantal Protestantsche bedeelden te Soerabaija 40, te Soerakarta 21 en te Ternate 14, ten behoeve van wie toen door het diaconiefonds uitgegeven werd respectievelijk f 4775, f 1391 en f 886.
f) De bezittingen van het fonds klommen in 1896 van f 1319 tot f 1158.

Omtrent „Het vrije fonds" te Indramaijoe (Cheribon), tot ondersteuning van behoeftige Europeanen, valt te vermelden, dat in 1896 de ontvangsten f 301 en de uitgaven f 155 bedroegen. Onder ult. 1896 had het fonds een kassaldo van f 200 en f 900 aan uitgezet kapitaal. Door den predikant te Bandong (Preanger-Regentschappen) werd in 1896 een bedrag van f 556 aan giften en contributiën voor de armen ontvangen, terwijl het batig saldo bij het einde des jaars f 461 bedroeg. Aan 15 personen, waaronder 3 vaste bedeelden, werden giften verstrekt tot een gezamenlijk bedrag van f 308.

Met betrekking tot de Roomsch-katholieke armbesturen werden alleen van die te Salatiga (residentie Samarang), Soerabaija, Kotta Radja (Atjeh en onderhoorigheden) en Larantoeka (Flores) mededeelingen ontvangen. Door de bedoelde armbesturen werd in 1896 respectievelijk uitgegeven f 170, f 2574, f 143 en f 30, terwijl de ontvangsten f 265, f 2340 (het tekort ad f 234 werd door het batig saldo over 1895 gedekt), f 143 en f 30 bedroegen. Te Salatiga en Kotta Radja werden respectievelijk 7 en 19 bedeelden onderhouden, terwijl te Soerabaija gemiddeld per maand 55 behoeftige geloofsgenooten bedeeld werden en bovendien aan schoolgaande kinderen kleeding, schoeisel en ten deele voeding werd verstrekt. Door den pastoor te Cheribon, tot wiens ressort Bandong (Preanger-Regentschappen) behoort, werd ter laatstgenoemde plaats in 1896 f 292 ontvangen, van welk bedrag aan 7 vaste bedeelden aldaar f 168 en aan 40 andere personen f 124 werd uitgekeerd. De te Larantoeka en op eenige andere plaatsen in de buitenbezittingen door de Roomsch-katholieke missie bekostigde „opvoedingsgestichten voor inlanders" zijn vermeld in de hooger aangehaalde bijlage W.

Uit de onder beheer van speciale commissiën staande fondsen, gevormd uit de heffing van 1 per mille bij openbare verkoopingen, openbare verhuringen en loterijen, en uit de armengiften, door ambtenaren van den burgerlijken stand bij huwelijken gecollecteerd, werden, zooals gewoonlijk, van bestuurswege behoeftige Christenen bedeeld, die niet of niet voldoende door de kerkelijke armbesturen of uit andere fondsen konden worden ondersteund. De volgende staat geeft een overzicht van de gedane bedeelingen en van den stand der bedoelde fondsen.

Ressorten der van gouvernementswege ingestelde commissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen.	Aantal bedeelden in 1896.	Bedrag in 1896 uitgekeerd.	Saldo waarover de commissiën op ult. 1896 nog te beschikken hadden.
Ressort der commissie te Batavia . .	194 gezinnen	f 11 800	f 48 931
„ „ „ „ Samarang .	170 personen.	7 985	20 000
„ „ „ „ Soerabaija .	niet opgegeven.	8 737	32 916
„ „ „ „ Padang . .	id.	3 788	21 467
Totalen . . .	. . . . .	f 32 310	f 123 314
Over 1895 waren de totalen . .	. . . . .	33 310	122 257

Nopens de financieele omstandigheden der vereeniging „Soerja Soemirat" te Samarang, welke zich ten doel stelt het pauperisme in de Indo-Europeesche maatschappij tegen te gaan, werden over 1896 evenmin als over het voorafgegane jaar gegevens ontvangen. Alleen blijkt dat het door de verschillende werkplaatsen der vereeniging (schoenmakerij, schilderswerkplaats, steenhouwerij, smederij, zadelmakerij en blikslagerij), waar gedurende gemeld jaar 76 personen werden bezig gehouden, afgeleverde een bedrag vertegenwoordigde van f 46 051, terwijl aan loonen gemiddeld f 350 per week en aan salarissen van kantoor- en toeziend personeel gemiddeld f 485 per maand werd uitbetaald. Het ledental der vereeniging bedroeg bij het einde des jaars 980. Het reeds sedert eenigen tijd in overweging zijnde denkbeeld om vanwege „Soerja Soemirat" eene Europeesche landbouwkolonie te stichten (verg. het verslag van 1895, blz. 144) verkreeg een vasteren vorm sedert de Indische Regeering, zooals reeds werd medegedeeld op blz. 115 hiervóór, in Maart jl. voor het bewuste doel kosteloos in bruikleen heeft toegezegd een door de vereeniging gekozen terrein in het noorden der residentie Preanger Regentschappen, ter grootte van ongeveer 180 bouws en gelegen op p. m. 3000 voeten boven de zee, bestemd om tot „landbouwdorp" te worden ingericht. Met het openkappen van de grenzen van het terrein en den aanleg van een weg daarlangs, zoomede met de voorbereidende werkzaamheden voor den bouw van eenige kolonisten-woningen, enz. is in Mei Juni jl., onder de dagelijksche leiding van den toekomstigen administrateur, een aanvang gemaakt. Overigens blijft de gewezen voorzitter der vereeniging, ds. W. van Lingen, voor zooveel zijn gewoon dienstwerk als predikant dit toelaat, als gedelegeerde der vereeniging zijne zorgen aan de zaak wijden, in het belang waarvan hem, op zijn daartoe gedaan verzoek, werd toegestaan zijne standplaats Samarang te verwisselen met Bandong. Met betrekking tot de verrichtingen van „Soerja Soemirat" zij voorts nog medegedeeld dat in den aanvang van 1897 door de te Buitenzorg woonachtige leden dier vereeniging, in overleg met den directeur van 's lands plantentuin, het plan is ontworpen, om, voorloopig bij wijze van proef, eenige jongelieden, door geldelijken steun vanwege de vereeniging, in staat te stellen om bij de genoemde gouvernements-instelling een cursus te doorloopen in den tuinbouw.

Ten aanzien van de gouvernements proef-landbouwkolonie te Poespo in de contrôle-afdeeling Tengger der residentie Pasoeroean blijft, blijkens het door den betrokken controleur in Januari jl. over 1896 uitgebracht verslag, het oordeel gunstig luiden. Van de 16 op ult. 1895 aanwezige kolonisten vertrokken er in den loop van 1896 3 (waarvan 2 opgenomen in 1893 en 1 in 1895). Eén ging daartoe over, gedreven uit zucht naar verandering, een tweede door ziekelijkheid, terwijl de derde als reden opgaf gemis van schoolgelegenheid voor zijn eenig kind.[1] De ten huize van laatstgenoemde, bij wijze van plaatsing in een verbeterhuis, bestede jongeling ging over bij den nieuwen occupant van het vrijgekomen perceel. De plaatsen der twee andere vertrokkenen werden eveneens door nieuwe kolonisten ingenomen, terwijl overigens nog een vierde nieuweling werd toegelaten, zoodat het jaar 1896 sloot met 17 kolonisten. Op 1 na, waren allen als oud-militairen in het genot van gagement. Bij één der kolonisten heeft de jongensweezeninrichting te Soerabaija 2 harer pupillen in den kost gedaan om het landbouwbedrijf te leeren. Het aantal kinderen van kolonisten daalde van 18 tot 14, behoorende tot 6 huisgezinnen. Onder de 20 perceelen, elk groot 5 bouws, bevonden er zich 3, welke niet bij bepaalde kolonisten in gebruik waren, doch waarvan er één, evenals in 1895, als weideplaats voor het vee werd gebruikt. Met de ontginning van een 21ste perceel, groot 6 bouws, was een begin gemaakt door een der 't langst (sedert 1891) te Poespo vertoevende kolonisten, door wien de bedoelde grond reeds sedert eenigen tijd als weideplaats was benuttigd. De aanplantingen van overjarige gewassen werden uitgebreid; ook de teelt van groenten nam toe, welk laatste product niet alleen voorzag in de behoefte der kolonisten, maar hen ook in staat stelde om voor vrij belangrijke hoeveelheden afzet te vinden bij particulieren en inlandsche opkoopers ter hoofdplaats Soerabaija. Overigens bleef ook de cultuur van verschillende pisangsoorten, welke vruchten gretig door lieden uit Boven-Tengger werden opgekocht, voordeel opleveren. De in 1895 en in den westmoesson van 1896 in den grond gebrachte Liberia-koffieplantjes gedijden zeer goed. In 't geheel stonden er ruim 16 000 in den grond, terwijl p. m. een 800-tal klapperboomen waren geplant. Langs de grenzen der verschillende perceelen zijn kapok-aanplantingen bewerkstelligd. Voor éénjarige gewassen waren in 't geheel 39 bouws in cultuur. Alle kolonisten, op één na, werden in hun bedrijf door inlanders bijgestaan. Waar de grond nog niet voldoende met koffie beplant was, werd met inlanders deelbouw gedreven. De veestapel bestond op ult. 1896 uit 25 paarden en 75 runderen, waarvan 15 van Europeesch ras. Voorts werden eenige varkens gehouden en bezaten de meeste kolonisten eenig pluimgedierte.

Door 13 van de kolonisten werd in 1896 aan verschillende producten (waaronder ook melk) voor een bedrag van ruim f 800 verkocht. Bij een hunner bestond het plan om zijne inkomsten te vermeerderen door de exploitatie van een eenvoudig houten gebouw, bestemd voor de verpleging van zieken uit den minder gegoeden stand, die het klimaat van Poespo behoeven en niet in staat zijn om de kosten van het verblijf in een hotel te betalen.

In 1896 werd wegens genoten voorschotten en „misbruikte" gelden terugontvangen van voormalige kolonisten f 518,52⁵ en van de tegenwoordige f 361,04, of te zamen f 879,56⁵, makende met het op 1 Januari van dat jaar nog aanwezige restant, ad f 955,17⁵, van het ten behoeve van de landbouwkolonie toegestaan krediet, groot f 14 000, een totaal bedrag van f 1834,74, waarvan werd uitgegeven f 1197,56⁵, zoodat op 1 Januari 1897 nog beschikbaar bleef f 637,17⁵.

Op het gedrag der kolonisten viel weinig aan te merken, terwijl meer samenwerking viel te bespeuren dan vroeger en de voorgekomen onderlinge geschillen — welke bijna uitsluitend liepen over de watervoorziening — van weinig beteekenis waren. De verhouding van de kolonisten tot de inlandsche bevolking bleef bij voortduring goed. Afgezien van enkele koortsgevallen was de gezondheidstoestand zeer gunstig. De te Tosari gevestigde geneesheer, wien sedert September 1895 de geneeskundige behandeling der kolonisten is opgedragen (verg. noot 3 op blz 121 van 't vorig verslag), bleef ook gedurende 1896 Poespo geregeld om de veertien dagen bezoeken.

Aan de ingekomen berichten omtrent een aantal andere liefdadigheids-instellingen kan het volgende worden ontleend.

De „Vereeniging tot uitoefening van Christelijke liefdadigheid" te Batavia, welke aan behoeftige Christenen, die niet of niet voldoende door andere instellingen kunnen worden geholpen, ondersteuning verschaft, deelde in het op ult. September 1896 geëindigde 17de boekjaar aan 51 vaste en 40 tijdelijke bedeelden 275 pikol rijst uit, ter waarde van f 1290, benevens een bedrag van f 1638 in geld. Aan contributiën en donatiën werd f 2906 ontvangen, makende met het kassaldo op ult. September 1895, ad f 689, een bedrag van f 3595, waarvan f 2914 werd besteed.

Het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Samarang, welks inkomsten op ult. 1895 geheel waren verbruikt, ontving in 1896 f 5235, welk bedrag mede geheel werd uitgegeven. De St. Elisabeth-vereeniging te zelfder plaatse had onder ult. 1895 een kassaldo van f 67, ontving in den loop van 1896 f 2014, keerde f 1965 uit en sloot dus met een saldo van f 116. Het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Soerabaija besteedde in 1896 van zijne ontvangsten, ad f 5957, een bedrag van f 5651 ten behoeve van het onderhoud van of het verstrekken van kleeding aan 47 armen en weezen. De mede te Soerabaija gevestigde St. Anna-vereeniging had in 1896 voor hare bedeelingen eene som van f 781 noodig, terwijl f 1232 ontvangen werd.

Door het te Medan gevestigde „Hulpfonds ter Oostkust van Sumatra", ter ondersteuning van hulpbehoevende Europeanen, werd gedurende 1896 aan 9 personen hulp verleend, waarvoor werd uitgegeven f 455 en $ 84.

Het studiefonds „Midden-Java", te Samarang, ging voort met daarvoor in aanmerking komende onbemiddelde jongelieden in de kosten van hunne studiën bij inrichtingen van middelbaar onderwijs tegemoet te komen (verg. blz. 127 hiervóór). Het kapitaal van het fonds bedroeg op ult. September 1896 f 3770; aan interest en toevallige bijdragen werd ontvangen f 210 en aan contributiën f 1054. Omtrent het gelijksoortige fonds te Batavia werden geene opgaven ontvangen. Het „Schoolfonds Cornets de Groot" te Tandjong Pinang (Riouw), gevormd uit een legaat aan de Christengemeente aldaar, hetwelk onder beheer der plaatselijke schoolcommissie staat, schonk in 1896 weder bijdragen voor het vieren van het St. Nicolaasfeest en voor den aankoop van leermiddelen voor minvermogende leerlingen.

[1] Het voornemen bestaat te Poespo een evangelist te plaatsen (verg. blz. 141 hiervóór).

Zoogenaamde „schoolkleerenfondsen", voor het verstrekken van kleeding, schoeisel en vaak ook voeding aan behoeftige schoolgaande kinderen, worden op een 16-tal plaatsen aangetroffen, meerendeels op Java. Slechts van een 8-tal zijn opgaven ontvangen nopens hun geldelijken toestand, waaruit blijkt dat deze over 1896 gezamenlijk ontvingen f 5888 en aan diverse verstrekkingen besteedden f 5542.

Ten aanzien van de instellingen van voorzorg bij overlijden kan het volgende worden vermeld.

De onderwijzers-vereeniging „Onderling Hulpbetoon" te Batavia deed gedurende 1896 6 uitkeeringen elke van f 2000, terwijl aan 57 weduwen en 7 weezengezinnen over 1896 een pensioen van f 54 per hoofd werd uitbetaald. Het kapitaal der vereeniging steeg van f 189 847 tot f 194 896.

Het eveneens te Batavia gevestigde Uitkeerings-, tevens weduwen- en weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indië „Help u zelf", laatstelijk met 344 leden, tegen 318 op ult. 1895, bezat onder ult. 1896 een kapitaal van f 172 495, tegen f 152 511 bij het einde van 1895. In den loop van 1896 werd aan uitkeeringen f 11 000 en aan weduwenpensioenen f 951 uitgegeven, tegen respectievelijk f 8000 en f 852 in 1895. De „Hulpbank" van het fonds, welke ten doel heeft om aan deelgerechtigden van het weduwen- en weezenfonds een eenigszins hooger pensioen te verzekeren dan hun uit dit laatste fonds kan worden toegelegd, was in 1896 mede vooruitgaande; haar saldo steeg van f 24 534 tot f 29 897, daar de ontvangsten beliepen f 13 767 en de uitgaven f 8404.

De door Europeesche ambtenaren en beambten bij de staatsspoorwegen op Java en Sumatra opgerichte, te Soerabaija gevestigde vereeniging „Voorzorg" telde op ult. 1896 277 leden, waarvan 161 voor eene uitkeering van f 2000, 73 voor eene uitkeering van f 1000, en 43 voor eene uitkeering van f 500. In 1896 werd eene som van f 7000 uitgekeerd. Het kapitaal, op ult. 1895 bedragende f 67 302, was bij het einde van 1896 gestegen tot f 75 290.

Het „Onderling ondersteuningsfonds" te Samarang telde op ult. 1896 1417 leden, tegen 1374 bij het einde van 1895. Het kassaldo op laatstgenoemden datum bedroeg f 44 368, makende met de ontvangsten in 1896, ad f 40 569, een totaal van f 84 937. Hiervan werd aan uitkeeringen f 21 000, en aan toelagen, schrijfbehoeften, administratiekosten, enz. f 4173 uitgegeven, zoodat het fonds onder ult. 1896 een kapitaal bezat van f 59 764.

Het ledental van het uitkeeringsfonds van de vrijmetselaarsloge „La constante et fidèle" te Samarang daalde in 1896 van 286 tot 283. Wegens overlijden werd een totaal bedrag van f 14 000 uitgekeerd, terwijl voor de betaling van pensioenen f 4200 noodig was. Het kapitaal van het fonds, dat op ult. 1895 f 253 424 bedroeg, was bij het einde van 1896 tot circa f 260 000 gestegen.

De van sommige begrafenisfondsen ontvangen gegevens zijn in het volgende staatje opgenomen.

Naam van het fonds.	Ledental op ult. 1896.	Kapitaal op ult. 1895.	Bijdragen en verdere inkomsten gedurende 1896.	Uitgegeven gedurende 1896.	Kapitaal op ult. 1896.
Christenbegrafenisfonds „de Eendracht" te Buitenzorg	173	f 10 269	f 2 977	f 1 034	f 12 212
Begrafenisfonds „Onderling Hulpbetoon" te Samarang	373	24 990	6 441	5 644	25 787
„Algemeen begrafenisfonds" te Soerabaija	658	11 842	4 807	2 789	13 860
Begrafenisfonds te Tandjong Pinang (Riouw)	niet opgegeven	1 669	niet opgegeven.	niet opgegeven.	345
Begrafenisfonds te Makasser (Celebes)	id.	2 120	f 709	f 331	2 198
Begrafenisfonds te Koepang (Timor)	id.	2	60	60	2

Op het gebied van het spaarbankwezen in Indië zijn tot nu toe (de op te richten gouvernements-postspaarbank zal eerst in 1898 in werking kunnen treden) uitsluitend particuliere instellingen werkzaam. Omtrent de vijf voornaamste Indische spaarbanken (te Batavia, Samarang, Soerabaija, Padang en Makasser) zijn de gebruikelijke opgaven in de volgende tabellen bijeengebracht.

1°. Aan de inleggers toebehoorende kapitalen, benevens reservefondsen.

	Batavia.	Samarang	Soerabaija.	Padang.	Makasser.	Te zamen.
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 1 Januari 1896	a) f 1 389 434,51	a) f 3 015 265,11	f 3 866 851,21	f 1 022 150 47½	f 418 145,50	f 9 711 855,80½
Gedurende 1896 ingebracht	433 611,83	1 179 149,25	1 739 452,10½	335 623 26½	126 994,46	3 814 830,01
Te zamen	f 1 823 046,34	f 4 194 414,36	f 5 606 303 31½	f 1 357 782,74	f 545 139,96	f 13 526 686,71½
Gedurende 1896 teruggenomen	395 847,30	980 559,96	1 349 232,42	320 067,05	114 273,75	3 159 980 48
Blijft ingelegd	f 1 427 199,04	f 3 213 854,40	f 4 257 070,89½	f 1 037 715,69	f 430 866,21	f 10 366 706,23½
Bijgeschreven wegens dividend en rente voor de inleggers over 1896	46 785,80	b) 98 000,00	138 642,60	33 161,06	14 004,22	330 593,68
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 31 December 1896	f 1 473 984,84	b) f 3 311 854,40	f 4 395 713,49½	f 1 070 876,75	f 444 870,43	f 10 697 299,91½
Reservefonds op 31 December 1896	f 97 116,08	f 400 000 00	f 100 000,00	c) f 82 430,44	f 41 732 09	f 721 278 61
„ „ „ „ 1895	98 977,50	400 000,00	191 071,16	c) 78 329,57	38 196 15	d) 806 574,77

a) Verbeterde opgaaf.

b) Voorloopige opgaaf.

c) Evenals onder het bedrag van ult. 1896 is thans ook onder het bedrag op ult. 1895 het extra-reservefonds begrepen, groot f 3000.

d) In 't vorig verslag (blz. 123) werd bij vergissing als totaal f 752 102 opgegeven.

2°. Aantal inleggers, gesplitst naar landaard

Spaarbank te:	Aantal inleggers op ult. 1895. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen	Totaal.	Aantal inleggers op ult. 1896. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Naar gelang van den landaard der inleggers beliep hun tegoed op ult. 1896 (buiten de bijgeschreven rente over dat jaar): Europeanen.	Inlanders	Vreemde oosterlingen.	Totaal.
Batavia	3530	76	87	3690	3677	101	98	3876	f 1 391 937 80	f 13 600.16	f 21 661,08	f 1 427 199 04
Samarang	a) 4024	a) 147	a) 92	4263	4398	153	118	4669	3 092 213 04	68 180.41	53 121,92	3 213 854.40
Soerabaija	4247	76	100	4423	4731	83	86	4903	4 190 476.77	45 726,17½	20 867 65	4 257 070,89½
Padang	912	64	14	1020	950	67	19	1036	1 011 602 04½	19 805 86½	6 307 78	1 037 715,69
Makasser	361	17	86	464	410	20	87	517	350 050,67	4 919 91	75 856,63	430 866,21
Totalen	13 110	380	379	13 869	14 169	424	408	15 001	f 10 036 519,32½	f 152 238 85	f 178 118,06	f 10 366 706,23½

a) Verbeterde opgaaf.

3°. Aantal inleggers, gerangschikt naar het bedrag van hun inleg.

SPAARBANK TE:	Aantal inleggers op ult. 1896 met een tegoed van:						Totalen.
	minder dan f 100.	f 100 tot f 500	f 500 tot f 1000.	f 1000 tot f 1500.	f 1500 tot f 2000	f 2000 en meer.	
Batavia . . .	1690	1269	467	186	118	146	3876
Samarang . .	1215	1194	704	518	521	517	4669
Soerabaija . .	1058	1089	665	660	469	962	4903
Padang . . .	261	222	154	111	144	144	1036
Makasser . .	147	148	53	63	25	101	517

De „Delische Spaarbank" te Medan (Oostkust van Sumatra) mocht zich gedurende het in 1896 geëindigde boekjaar wederom in vooruitgang verheugen. Terwijl het kapitaal der bank op ult. Juni 1895 $ 8333 bedroeg, was het bij het einde van het vierde boekjaar (ult. Juni 1896) gestegen tot $ 14 767, welk laatstgenoemd bedrag behoorde aan 97 inleggers (50 Europeanen, 22 inlanders, 16 Japanneezen, 3 Chineezen, 1 Siamees, 1 Klingalees en 4 instellingen). Aan de inleggers kon 4½ pct. rente worden uitgekeerd.

Bij de afdeeling „Spaarbank" van de Incasso-, spaar- en hulpbank te Soerabaija klom het aan de inleggers toekomende in 1896 van f 288 969 tot f 425 633 (ingelegd en aan rente bijgeschreven werd f 287 042 en teruggenomen f 150 378).

Ter aanvulling van het in 't vorig verslag (blz. 124) medegedeelde omtrent de in 1895 opgerichte „Algemeene spaar- en depositobank" te Batavia, kan thans worden gemeld dat gedurende het op ult. Juni 1896 geëindigde eerste boekjaar 509 spaarbankboekjes werden uitgegeven, waarvan er 69 wegens geheele terugneming van de ingebrachte gelden weder werden ingeleverd. Ingelegd werd voor een bedrag van f 182 477 en teruggenomen f 67 175, zoodat het inlegkapitaal op gemelden datum f 115 302 bedroeg. De deposito-rekening, bestemd tot opneming van sommen grooter dan f 1000, wees aan, dat in 1895/1896 ingelegd werd f 660 200 en teruggenomen f 122 300, zoodat het gedeponeerde kapitaal op ult. Juni 1896 f 537 900 beliep.

Ten aanzien van de in 1895 geopende „Spaar- en hulpbank van het personeel der Algemeene Secretarie" te Buitenzorg (zie vorig verslag, t. a. p.) werden geene opgaven ontvangen. In den aanvang van 1897 is ook eene dergelijke instelling in het leven geroepen ten behoeve van de Europeesche ambtenaren en beambten van den dienst der staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië. Bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 52 is die instelling (welker statuten zijn opgenomen in de Javasche Courant dd. 9 Februari 1897) als rechtspersoon erkend.

Hoewel het aantal inleggers bij de in 1888 door den zendeling-leeraar te Modjowarno (afdeeling Djombang der residentie Soerabaija) uitsluitend voor inlanders in 't leven geroepen spaarbank ook in 1896 weder klom (van 299 tot 330), ging het kapitaal der bank opnieuw terug, en wel van f 26 078 tot f 25 562, daar de opvragingen (f 6396) f 1232 meer bedroegen dan de inbreng (f 5164) en aan rente slechts kon worden bijgeschreven f 716. De met het kapitaal der bank behaalde rente liet niet toe aan de inbrengers boven de hun toegezegde minimum-rente van 3 pct. nog een „bonus" uit te keeren. Ook kon niets worden toegevoegd aan de reserve-rekening, die dus f 327 bleef aanwijzen. Onder de inleggers (277 uit de residentie Soerabaija en 53 uit andere gewesten), allen Javanen, waren 52 niet-Christenen.

De spaar- tevens beleenbank voor nog in functie zijnde of gewezen inlandsche ambtenaren „Rekso wibowo" te Patjitan (Madioen) verloor in den loop van 1896 19 van hare 88 leden, doch er kwamen 18 nieuwe bij. Gedurende 1896 werd uitgeleend f 21 630 en terugontvangen f 14 833. Het inlegkapitaal bedroeg (vermoedelijk op 1 Januari 1896) f 18 141, waarvan in den loop van 1896 teruggenomen werd f 2874. Voor 't eerst wordt thans ook gewag gemaakt van eene dergelijke, te Ponorogo in dezelfde residentie gevestigde bank, genaamd „Hardjosanjoto", welke reeds in 1895 blijkt te hebben bestaan, en bij het einde van dat jaar 26 leden telde, met een gezamenlijken inleg van f 3800. Gedurende 1896 werd teruggenomen f 994, zoodat ingelegd bleef f 2806 of, met inbegrip van de gekweekte rente, f 2826. Daarvan was uitgeleend f 621. Het ledental op ult. 1896 is niet opgegeven.

Zooals reeds in 1894 in de residentie Menado, heeft zich in 1896 ook in de residentie Amboina eene uit Europeanen bestaande vereeniging gevormd tot het oprichten van eene spaarbank op de gewestelijke hoofdplaats, met het doel, bepaaldelijk ook onder de inlandsche bevolking van het gewest het sparen aan te moedigen. Beide vereenigingen zijn als rechtspersoon erkend en hare statuten zijn opgenomen in de Javasche Courant dd. 17 Juli 1894 en 22 September 1896. Terwijl van de opening der „Ambonsche spaarbank" nog niet blijkt, kan thans ten aanzien van de „Spaarbank Minahassa" worden gemeld dat deze gedurende de eerste zes maanden harer werking (1 Juli—31 December 1896) reeds bewees in eene bepaalde behoefte te voorzien. Onder de 190 inleggers bevonden zich 141 inlanders van allerlei rang en stand (99 mannen en 42 vrouwen). Door bedoelde 190 inleggers (voor het niet-inlandsche gedeelte bestaande uit 48 Europeanen en 1 Chinees) was f 4275 ingebracht, terwijl slechts 1 inlegger f 50 had opgevraagd. Als rente kon 5 pct. worden tegoedgedaan en nog eene kleine som op reserve-rekening worden geboekt.

V. BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST.

Geneeskundig bestuurstoezicht. De mogelijkheid dat de in Britsch-Indië heerschende builenpest òf rechtstreeks òf door Mekkagangers naar Arabië en vervolgens door terugkeerende pelgrims naar Nederlandsch-Indië zou kunnen worden overgebracht, deed in den aanvang van 1897 bij de Indische Regeering de vraag rijzen of de voor Nederlandsch-Indië geldende bepalingen tegen het overbrengen van besmettelijke ziekten over zee (Indisch Staatsblad 1892 n°. 44) wel onder alle omstandigheden voldoende waren te achten. De overweging dat aan de bedoelde bepalingen niet het quarantaine-, maar het zoogenaamde revisie-stelsel (geneeskundig onderzoek der aankomende schepen) ten grondslag ligt, terwijl het in sommige gevallen wenschelijk kan zijn om, zonder tot de toepassing van het eigenlijke quarantainestelsel over te gaan, de van eene besmette plaats komende schepen gedurende het incubatie-tijdperk der betrekkelijke ziekte in observatie te houden, heeft de bewuste vraag in ontkennenden zin doen beantwoorden. Dientengevolge is, met wijziging tevens van art. 20 van de aangehaalde bepalingen van 1892, bij de reeds op blz. 141 hiervóór vermelde ordonnantie van 29 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 124) de Gouverneur-Generaal bevoegd verklaard om te gelasten dat schepen, komende van eene door pest, gele koorts, cholera of pokken besmette plaats of die eene dergelijke plaats hebben aangedaan, dan wel waarop zich gedurende de reis of tijdens het verblijf in eene Nederlandsch-Indische haven of op eene Nederlandsch-Indische reede eene ziekte als de genoemde heeft vertoond, gedurende een vast te stellen termijn, buiten gemeenschap blijven met den wal en met andere vaartuigen, terwijl tevens de invoer van bepaalde artikelen, afkomstig uit besmette streken, tijdelijk kan worden verboden. Bedoelde ordonnantie werd sedert van toepassing verklaard op schepen en goederen, afkomstig uit eenige door pest besmette zeeplaatsen of havens in Britsch-Indië, China en Arabië, zoomede op dergelijke herkomsten van het eiland Formosa. In het belang eener behoorlijke toepassing van den maatregel werden bij eene circulaire van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid dd. 7 Mei 1897 aan de hoofden der aan zee gelegen gewesten verschillende wenken verstrekt.

In den loop van 1896 werd door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst een onderzoek ingesteld naar den gezondheidstoestand der geïnterneerden in de landsgevangenissen op Java en Madura, en meer speciaal naar het verband, dat zou kunnen bestaan tusschen den aard van de hoofdvoeding der gevangenen en het voorkomen van beriberri onder hen. De opdracht daartoe geschiedde door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid naar aanleiding van de resultaten van dr. C. EIJKMAN's proeven over polyneuritis bij hoenders (verg. vorig verslag, blz. 125) en van de dientengevolge door voornoemden inspecteur ingestelde voorloopige enquête nopens bedoeld verband. Het onderzoek strekte zich uit over 95 landsgevangenissen, 2 dwangarbeiders-kwartieren, 1 centrale vrouwengevangenis en 2 districtsgevangenissen. Over het in Maart jl. door den inspecteur nopens dit zijn onderzoek uitgebracht rapport is reeds gehandeld in hoofdstuk F § 5 (blz. 82/83 hiervóór).

In het bezochte gedeelte van Java en Madura liep overigens het in 1896 door genoemden inspecteur uitgeoefende toezicht over 3 hôtels, 2 liefdadigheidsgestichten, 2 broodbakkerijen, de fabriek der opiumregie, 1 wagenverhuurderij, 27 scholen, 4 zieken-inrichtingen, 5 warongs voor voedingsmiddelen en 1 stapelplaats voor afval en vuilnis. In 9 gevallen strekte de inspectie zich tevens uit tot spoortreinen en stations met het oog op het voorhanden zijn van de voorgeschreven verband- en hulpmiddelen voor gekwetsten. Voorts werd één vaccinedistriet geïnspecteerd, welke inspectie tevens diende om de in het eind-examen ge-

slaagde leerlingen der dokters-djawa-school practisch in de regeling van het kringenstelsel te onderrichten, terwijl te Batavia in eenige buurten een onderzoek werd ingesteld naar het niet aangeven van pokkengevallen. Aldaar werd mede toegezien op de naleving van de politiekeur tegen het laten losloopen van niet van muilkorven voorziene honden. Als gevolg van een en ander werd 28 maal proces-verbaal opgemaakt tegen aannemers voor de leverantie van de voeding voor de gevangenen, 6 maal tegen eigenaars van losloopende honden, 5 maal tegen warongbonders wegens het te koop stellen van vervalschte levensmiddelen, en 1 maal tegen den aannemer voor het wegruimen van straatvuil te Batavia. Voorts werden nog 4 andere personen door den inspecteur aangeklaagd wegens overtreding hetzij van de epidemie-ordonnantie, hetzij van plaatselijke keuren op de broodbakkerijen of op de stalhouderijen.

Algemeene gezondheidstoestand. Over het algemeen was deze in 1896 minder gunstig dan in het voorafgegane jaar, hetgeen in verband moet worden gebracht met de langdurige droogte en buitengewone hitte, waarmede zoowel Java als de buitenbezittingen bezocht werden. De meest voorkomende ziekten waren moeraskoortsen, pokken, cholera en berriberri. De gewesten Batavia, Samarang (vooral de afdeeling Demak), Soerabaija, Rembang, Sumatra's Westkust, Benkoelen (voornamelijk de afdeeling Mokko Mokko), Palembang, Atjeh en onderhoorigheden (voornamelijk Poeloe Weh), Riouw en onderhoorigheden (zoo op sommige eilanden als in de onderhoorigheden op Sumatra's vasten wal), Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden, Menado (inzonderheid de Sangi- en de Talaut-eilanden), Ternate, Timor en onderhoorigheden en Bali en Lombok (meer bijzonder de afdeeling Boeleleng) hadden veel te lijden van *moeraskoortsen*, hoewel nergens van eene epidemie kon gesproken worden. In de residentiën Bezoeki, Soerabaija en Tapanoli (Sumatra's Westkust) kwamen zeer kwaadaardige koortsen voor, die dikwijls in eenige uren den dood ten gevolge hadden.

De *pokziekte* vertoonde zich in de meeste gewesten slechts sporadisch. Palembang, waar gedurende eenige maanden de pokken epidemisch moesten worden verklaard, maakte hierop eene ongunstige uitzondering. Overigens kwamen de meeste gevallen van deze ziekte voor in de Preanger Regentschappen (Garoet), in de Padangsche Bovenlanden, in Boven-Indragiri (residentie Riouw) en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo

De *cholera*, hoewel nergens epidemisch optredende, eischte vele offers. De meeste gevallen werden gemeld uit de gewesten Batavia, Rembang, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Bagelen, Banjoemas, Madura, Lampongsche Districten, Palembang, Riouw, Westerafdeeling van Borneo (voornamelijk de afdeeling Sambas) en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Met betrekking tot het laatstelijk in de noot op blz. 124 van het vorig verslag bedoelde onderzoek naar de waarde der creolinetherapie bij cholera in een drietal ziekeninrichtingen in Nederlandsch-Indië, werden tot dusver geene berichten ontvangen. Eene in Juni jl. door den Gouverneur-Generaal gedane aanvraag om spoedige uitzending van eene vrij belangrijke hoeveelheid creoline, aangezien ten gevolge van het in den laatsten tijd vrij veelvuldig voorkomen van cholera op verschillende plaatsen in den Indischen Archipel, ter bestrijding van die ziekte nogal groote verstrekkingen van het bedoelde middel uit het algemeen magazijn van geneesmiddelen te Weltevreden hadden plaats gehad, doet echter vermoeden dat de proef is genomen en geene onbevredigende resultaten heeft opgeleverd.

Behalve dat gevallen van *berriberri* weder voorkwamen in een aantal gevangenissen, met namen te Malang, Probolinggo, Bezoeki, Pamakassan, Padang, Benkoelen, Pontianak, Amboina en Banda, vertoonde die ziekte zich ook onder de bevolking van Bezoeki en Sumatra's Oostkust (Serdang), zoomede onder de Chineesche mijnwerkers op Banka, Billiton en Singkep (residentie Riouw). Uitbreiding van de ziekte viel nochtans in 1896 niet waar te nemen.

Verder is ten aanzien van andere ziekten over gemeld jaar nog bericht, dat enkele gevallen van *influenza* zich voordeden in de afdeelingen Buitenzorg (Batavia), Mokko Mokko (Benkoelen) en Pontianak (Westerafdeeling van Borneo), zoomede op Banka; dat in de residentiën Bezoeki, Madura, Benkoelen en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bij een groot deel der bevolking zich eene goedaardige *oogontsteking* openbaarde, en dat de *lepra* stationnair bleef.

Luidens de jaarrapporten der met de civiele gouvernementspraktijk belaste geneesheeren beliep het aantal der door hen en de hun ter assistentie toegevoegde dokters-djawa in 1896 behandelde patiënten 403 590, tegen 317 001 in 1895 en 346 293 in 1894. Bijlage X hierachter doet zien hoeveel patiënten in 1896 in elk ressort werden behandeld, terwijl bijlage Y eene ziektekundige verdeeling van het totaal aanwijst.

Eene gewestelijke statistiek van de bij het bestuur in 1896 bekend geworden ongelukken, waarbij menschenlevens te betreuren waren, vindt men in bijlage Z.

Laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Weltevreden (Batavia). Bij deze inrichting (waarvan het jaarverslag over 1895 werd opgenomen in deel XXXVI van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, doch dat over 1896, voor zooveel hier te lande blijkt, nog niet is verschenen) werden, afgescheiden van de dagelijks voorkomende onderzoekingen van sputa, urine, sedes, enz., mede ten behoeve van behandelende geneesheeren, weder een aantal meer tijd eischende onderzoekingen gedaan tot vaststelling van den waren aard der aan het laboratorium toegezonden pathologische producten. Het aantal verrichte lijkopeningen bedroeg, evenals in 1895, 34. Af en toe werd wederom materiaal ontvangen tot onderzoekingen betreffende diphtherie, waarvan de uitkomsten eene nadere bevestiging waren van de meening, dat echte diphtherie in Nederlandsch-Indië niet of althans uiterst zelden voorkomt (verg. vorig verslag, blz. 125).

In aansluiting met de sedert eene reeks van jaren in het laboratorium ingestelde onderzoekingen over de stofwisseling bij de bewoners der tropen, werd een aanvang gemaakt met een onderzoek nopens de alcaliciteit van het bloed. Tegelijkertijd werd overgegaan tot het bacteriologisch onderzoek met gewijzigden voedingsbodem van het bloed van berriberri-lijders.

Terwijl de onderzoekingen over polyneuritis bij hoenders werden voortgezet, werd een groot deel van 1896 in beslag genomen door het onderzoek van ruim 150 rijstmonsters, verzameld door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst tijdens de hem opgedragen enquête nopens den gezondheidstoestand der geïnterneerden in de landsgevangenissen (zie vorige blz.).

Door de detacheering bij het laboratorium van een gouvernements-veearts (zie blz. 125 hiervóór) is die inrichting eene phase ingetreden, waardoor zij met meer succes dan vroeger tevens dienstbaar gemaakt kan worden aan de bestudeering van de in Nederlandsch-Indië voorkomende veeziekten. Door den waarnemenden directeur van het laboratorium, den oud-officier van gezondheid der 2de klasse H. F. Roll, werden in Februari 1896 in de residentie Cheribon, en in Juli en Augustus d. a. v. in de residentie Tagal de aldaar toenmaals heerschende veeziekten door klinische waarneming en obducties bestudeerd, terwijl belangrijk materiaal tot verder onderzoek werd verzameld. Voor dat onderzoek is, met het oog op het groote, ook algemeen pathologisch belang, in de eerste plaats in aanmerking gebracht eene epizoötisch optredende beendermerg-ontsteking bij karbouwen, welke sinds eenige jaren Java van westelijke in oostelijke richting doortrekt en in 't laatst van 1896 in Pekalongan tot staan scheen te zijn gekomen.

Met ingang van 22 Maart 1897 is de officier van gezondheid der 1ste klasse dr. L. J. Eilerts de Haan, op verzoek, eervol ontheven van de waarneming der functiën van onderdirecteur van het laboratorium, en werden die functiën tijdelijk opgedragen aan den als hoofd van het parc-vaccinogène en van het „Institut Pasteur" te Weltevreden opgetreden officier van gezondheid der 2de klasse dr. G. Grijns, met bepaling, voor zoover laatstgenoemde betreft, dat hij belast blijft met het hem bij zijne vroegere detacheering bij het laboratorium (zie blz. 83 hiervóór) opgedragen onderzoek naar de physiologische en pharmacodynamische eigenschappen van de in roode rijst vervatte looistof en eventueele andere in aanmerking komende bestanddeelen van die rijstsoort, inzonderheid met betrekking tot berriberri.

Europeesche geneeskundigen. Tot de bemoeienissen, voortvloeiende uit het reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië, welke in 't laatst van 1894 (Indisch Staatsblad n°. 273) door den Gouverneur-Generaal op den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid werden gedelegeerd, behoort ook de opdracht van de waarneming van den plaatselijken geneeskundigen dienst, zoomede de ontheffing daarvan. Om de overdracht van deze bevoegdheid volledig tot haar recht te doen komen, bleek het noodig dien departements-chef alsnog vrijheid te geven om bij de aanwijzing van een plaatselijken geneesheer tevens het bedrag van diens toelage en de omvang

van diens ressort te regelen, m. a. w. de bij de begrooting toegestane gelden voor toelagen als de bedoelde, behoudens inachtneming van het tot dusver gegolden hebbende minimum en maximum (respectievelijk f 200 en f 400 's maands), te verdeelen zooals het met de belangen van den dienst en de bijzondere omstandigheden, welke zich telkens voordoen, 't best uitkomt. Eene machtiging van die strekking werd verleend bij een gouvernementsbesluit dd. 8 Augustus 1896 (Indisch Staatsblad n° 148).

De verdeeling van Nederlandsch-Indië in ressorten van stedelijke en plaatselijke geneesheeren, belast met de gouvernementspraktijk en met het opzicht over de vaccine, bleef in 1896 in hoofdzaak onveranderd. Van de 62 ressorten op Java en Madura werd er 1, en van de 61 in de buitenbezittingen werden er 2 opgeheven; de twee in Bantam werden namelijk samengesmolten, en in de buitenbezittingen — waar de dienst van plaatselijk geneesheer bijna uitsluitend door officieren van gezondheid wordt waargenomen (op Java en Madura is dit slechts het geval in 19 van de 61 ressorten) — kwamen de ressorten Gorontalo (Menado) en Singaradja (Boeleleng) te vervallen, als gevolg van de opheffing van het garnizoen of van de tijdelijke militaire bezetting aldaar. Met inbegrip van de 9 geneesheeren, aangewezen voor den stedelijken dienst te Batavia, Samarang en Soerabaija, zoomede voor den dienst bij het marine-etablissement ter laatstgenoemde plaatse, werd op ult. 1896 voor den dienst elders door het Gouvernement beschikt over 46 *burgergeneesheeren* (45 op Java en Madura en 1 op Billiton). Waar voor enkele ressorten van minder belang tijdelijk geen Europeesch geneeskundige was aan te wijzen, werd doorgaans de dienst waargenomen door een gediplomeerden inlandschen geneeskundige (dokter-djawa). De verschillende ressorten, en de wijze waarop zij bezet waren, kunnen blijken uit bijlage X hierachter.

Ter vervulling van de gedurende 1896 onder de stadsgeneesheeren of onder de als plaatselijke geneesheeren aangewezen burgergeneeskundigen ontstane vacatures behoefden geen titularissen uit Europa te worden uitgezonden, daar voldoende stof in Indië gevonden werd, hetzij onder de ter uitoefening van particuliere praktijk voor eigen rekening aldaar aangekomen medici, hetzij onder officieren van gezondheid, die voorgoed of tijdelijk van hunne militaire functiën eervol ontheven werden.

Tot de uitoefening der praktijk werden gedurende 1896 in Nederlandsch-Indië toegelaten één mediens, die in Indië het diploma behaalde, en vijf medici, die hier te lande waren geëxamineerd, terwijl twee op verzoek eervol ontslagen officieren van gezondheid (waaronder één na afgelegd aanvullings-examen in de verloskunde) zich als particulier geneesheer vestigden. Van de twee officieren van gezondheid die zich in 1895, na op non-activiteit te zijn gesteld, aan de particuliere praktijk hadden gewijd, werd er in het begin van 1896 één weder in activiteit hersteld. De andere bekwam in den aanvang van 1897 op verzoek eervol ontslag uit den militairen dienst.

Voor het practisch arts-examen meldden zich twee candidaten aan, waarvan er slechts één opkwam, die in het examen slaagde. Het aanvullings-examen in de verloskunde werd door één candidaat met succes afgelegd, namelijk door den bovenvermelden gewezen militairen geneesheer.

Het diploma van tandheelkundige werd door één candidaat behaald, die tot de uitoefening der praktijk werd toegelaten. Een candidaat voor het eerste gedeelte van het tandheelkundig examen werd afgewezen.

Pharmaceutische dienst. Akten van toelating werden gedurende 1896 uitgereikt aan 3 in Nederland geëxamineerde apothekers en aan 6 apothekersbedienden, van wie 1 in Indië het examen had afgelegd. Voorts werd het examen van apothekersbediende nog met voldoenden uitslag afgelegd door een militair.

Bij ordonnantie van 10 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 112) is onder nadere (sedert verleende) Koninklijke goedkeuring, in overeenstemming met de tot dusver gevolgde gewoonte, de beperkende bepaling in de 1ste alinea van art. 19 van het reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst (Indisch Staatsblad 1882 n°. 97), volgens welke alleen op plaatsen waar geen apotheek gevestigd is, de aldaar gevestigde geneesheeren bevoegd zijn om geneesmiddelen af te leveren, in dien zin aangevuld dat die bepaling niet toepasselijk is op verstrekkingen van geneesmiddelen, welke van landswege worden gedaan aan daarop rechthebbenden, of die ten behoeve van landsdienaren in particuliere ziekeninrichtingen geschieden krachtens ter zake met het Gouvernement bestaande overeenkomsten.

Europeesche vroedvrouwen. Het aantal Europeesche vroedvrouwen in gouvernementsdienst bedroeg op ult. 1896 5 (1 te Batavia, 2 te Samarang en 2 te Soerabaija), zijnde in het begin van 1897 de kort te voren te Batavia ontstane vacature van 2de-stadsvroedvrouw weder vervuld.

Aan het examen voor vroedvrouw onderwierpen zich in 1896 3 Europeesche candidaten, die alle drie tot de uitoefening der praktijk werden toegelaten. Van de krachtens vroegere toelating de particuliere verloskundige praktijk uitoefenende Europeesche vrouwen (wier aantal niet is opgegeven) overleed er in 1896 één.

Als leerling-vroedvrouwen werden 2 personen ingeschreven.

Inlandsche geneeskundigen. Bij het einde van 1896 waren in gouvernementsdienst werkzaam 123 dokters-djawa, tegen 122 op ult. 1895. Terwijl er namelijk 5 aan den dienst ontvielen, werden er 6 aangesteld, die het diploma hadden behaald.

In de standplaatsen der dokters-djawa, waarvan er bij het einde van 1896 eenige onbezet waren, kwamen in den loop van het jaar enkele veranderingen. Te Boijolali (Soerakarta) moest wegens het overlijden tegen het einde van 1895 van den civielen geneesheer, en te Gorontalo (Menado) nadat aldaar het garnizoen was ingetrokken een dokter-djawa worden geplaatst. Voorts werd één inlandsche geneeskundige bij het krankzinnigen-gesticht te Buitenzorg werkzaam gesteld. De dokter-djawa, werkzaam bij het voormalige gesticht voor vrouwelijke gevangenen te Soerabaija, ging met de veroordeelden over naar het nieuwe gesticht te Samarang, en werd tevens belast met den geneeskundigen dienst in het dwangarbeiderskwartier voor mannen te dier plaatse, terwijl de dokter-djawa van Gajam (eiland Sapoedi) de dessa Ardjasa op het belangrijker eiland Kangean tot standplaats kreeg.

Bij het einde van 1896 bedroeg het aantal standplaatsen, dat door van gouvernementswege werkzaam gestelde dokters-djawa was bezet (zie bijlage X) op Java en Madura 69 (één meer dan op ult. 1895), en in de buitenbezittingen 39 (één minder dan op laatstgenoemden datum). Bovendien zijn in Soerakarta nog eenige dokters-djawa werkzaam voor rekening van den soesoehoenan, op Billiton één voor rekening van de Billiton-maatschappij, en in Koetei (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) één voor rekening van de Steenkolen-maatschappij aldaar.

De gouvernements-inrichting tot opleiding van dokters-djawa te Weltevreden (Batavia) telde op 1 Januari 1896 80 leerlingen, waarvan 29 in de voorbereidende en 51 in de geneeskundige afdeeling. In de eerste maanden van het jaar werden uit de geneeskundige afdeeling afgeschreven 7 leerlingen (6 die tot dokter-djawa konden worden bevorderd en 1 wegens gebrek aan aanleg). Van de voorbereidende afdeeling werden 12 leerlingen tot de lessen van de geneeskundige afdeeling toegelaten en 1 leerling wegens gebrek aan aanleg ontslagen. Aangenomen werden 26 nieuwe leerlingen, zoodat de cursus 1896/97 begon met 98 leerlingen, waarvan 42 in de voorbereidende afdeeling (verdeeld in twee klassen) en 56 in de geneeskundige afdeeling (bestaande uit vijf klassen). Gedurende den verderen loop van het jaar werden nog 3 leerlingen aangenomen en in de voorbereidende afdeeling geplaatst, terwijl uit laatstbedoelde afdeeling 8 en uit de geneeskundige afdeeling 1 leerling werden ontslagen, zoodat op ult. 1896 de voorbereidende afdeeling 37 en de geneeskundige 55 leerlingen telde, in totaal 92 (67 Javanen, 7 Maleiers, 1 tot de Christengemeente te Depok in Buitenzorg behoorende inlander, 1 Christen-Afrikaan, 3 Amboineezen, 12 Menadoneezen en 1 Ternataan). De 9 leerlingen der hoogste klasse van de geneeskundige afdeeling slaagden in Februari 1897 allen in het eindexamen.

Met betrekking tot de directie der school, dezelfde als die van het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie ter plaatse, zij verwezen naar hetgeen hiervóór reeds ten aanzien van laatstbedoelde inrichting werd medegedeeld. Wat het overig onderwijzend personeel betreft, valt gewag te maken van verschillende mutatiën, waarin op ult. 1896, op één na, was voorzien. De reeks van door de geneeskundige leeraren der school ten behoeve van de élèves en van de reeds in functie zijnde dokters-djawa samengestelde studieboeken werd in 1896 aangevuld met het 1ste en 2de stuk van het tweede deel van het werk over de „Bijzondere pathologie en therapie", zoomede met een „Leerboek der scheikunde".

De polykliniek in de heelkunde en die voor inwendige ziekten bleven ook in 1896 druk bezocht.

Inlandsche vroedvrouwen. Van de op 's lands kosten bij Euro-

peesche geneesheeren tot verloskundigen opgeleid wordende inlandsche vrouwen onderwierp er zich in 1896 één met goed gevolg aan het examen. Met inbegrip van de vroeger geslaagden (1 in 1893, 5 in 1894 en 5 in 1895), had de proefopleiding dus, tot ult. 1896, 12 gediplomeerden opgeleverd. De in 1896 geslaagde had te Saparoea de verloskunde beoefend.

Ter opleiding werden aangenomen 6 nieuwe candidaten, namelijk één te Ternate, één te Amboina (die echter wegens gebrek aan aanleg weder moest worden ontslagen) en vier te Modjowarno (Soerabaija).

Ziekengestichten. Nopens de uitkomsten der verpleging in de vijf groote burgerlijke ziekengestichten op de drie hoofdplaatsen van Java zijn over 1896 de volgende opgaven verstrekt.

ZIEKENINRICHTINGEN.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1896.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar.	Afgevoerd gedurende den loop van het jaar:			Aantal verpleegden op 31 December 1896.	Percentsgewijze verhouding tot het aantal der behandelden (na aftrekking van de geëvacueerden)		
			als geëvacueerd.	als hersteld.	als overleden.		van de herstelden.	van de overledenen.	van de nog onder behandeling geblevenen.
Stadsverband te Batavia	252	2269	458	1620	213	230	78.53	10.32	11.15
Idem „ Samarang	192	1838	„	1601	223	206	78.87	10.98	10.15
Idem „ Soerabaija	74	1521	„	1273	221	101	79.81	13.86	6.33
Chineesch hospitaal te Batavia	155	599	„	346	268	140	45.89	35.51	18.57
Idem „ Samarang	53	85	„	70	15	53	50.72	10.87	38.41
Totalen	726	6312	458	4910	940	730	74.62	14.29	11.09

De in 1895 genomen voorloopige maatregel, waarbij het voormalige militair hospitaal te Tjilatjap (Banjoemas) tot inlandsch hospitaal werd bestemd (zie vorig verslag, blz. 127), werd in Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 51) in een definitieven veranderd.

Met betrekking tot particuliere ziekengestichten valt over 1896 alleen te berichten dat te Medan (Sumatra's Oostkust) een hospitaal voor Chineezen tot stand kwam, terwijl op vele ondernemingen in die residentie nieuwe hospitalen werden opgericht en de bestaande verbeterd. Merkbaar — zoo wordt gerapporteerd — wordt in dat gewest aan de verpleging van zieke koelies steeds meer zorg besteed.

Met de kostelooze verstrekking van gouvernementswege aan zendelingen of missionarissen van medicijnen en andere geneeskundige benoodigdheden ten behoeve van de inlandsche bevolking werd ook in 1896 voortgegaan.

Omtrent enkele gouvernements-ziekengestichten, die eene speciale bestemming hebben, is het volgende gemeld.

Aan het gesticht voor berriberri-lijders te Buitenzorg werden, behalve de reeds in 't vorig verslag bedoelde in Januari 1896 gereed gekomen loods, in genoemd jaar nog toegevoegd één loods voor 100 en vier loodsen, elke voor 75 personen ingericht, alle in semi-permanenten bouwtrant opgetrokken. Ook werd eene geïsoleerde ziekenloods opgericht ter verpleging van de aan berriberri lijdende vrouwelijke veroordeelden, afkomstig van de sedert naar Samarang overgebrachte strafinrichting te Soerabaija. Over de uitkomsten der verpleging in het bedoelde berriberri-gesticht te Buitenzorg is gehandeld in hoofdstuk F § 5 (blz. 83) hiervóór. Bij het stadsverband te Soerabaija kwam eene nieuwe desinfectie-inrichting tot stand, terwijl te Fort van der Capellen (Sumatra's Westkust) twee loodsen voor de verpleging van aan berriberri lijdende dwangarbeiders en te Olehleh (Atjeh en onderhoorigheden) een cholera-hospitaal voor 10 inlandsche lijders werden opgericht.

In het gesticht voor lepra-lijders te Pelantoengan (Samarang) vertoefden in 1896 in het geheel 46 lijders (waaronder 22 Europeanen), van wie er 2 overleden en 7 op verzoek werden ontslagen. Te Wangkoeng (Soerakarta) werden in 1896 in 't geheel verpleegd 158 lepra-lijders, waarvan er bij het eind van het jaar nog aanwezig waren 90; onder de verpleegden hadden 27 sterfgevallen plaats. Ten aanzien van het gesticht voor lepralijders te Loano (Djokjokarta) werden geene opgaven ontvangen. In het leprozengesticht te Kemang Pampang (Palembang) bleef het aantal verpleegden, evenals in de drie voorafgegane jaren, 22 bedragen.

Het plan om voor gouvernementsrekening eenige plaatsen 1ste klasse te doen innemen in het particuliere gezondheidsetablissement te Tosari-Poespo (Pasoeroean), op gelijken voet als sedert jaren bij de twee soortgelijke inrichtingen in de Preanger Regentschappen (te Sindanglaija en Soekaboemi) het geval is, kwam in Mei 1896 tot uitvoering, nadat in het laatst van April van dat jaar — tot zoolang had de ondernemer daartoe laatstelijk uitstel gekregen (verg. het verslag van 1895, blz. 50, noot 1) — de noodige localiteit tot huisvesting en verpleging van gouvernementslijders was gereed gekomen.

In verband met een van particuliere zijde ontworpen plan, onder meer (zie vorig verslag, blz. 148/149) beoogende de oprichting van een sanatorium op de zoogenaamde Aloon-aloonvlakte van het Jang-gebergte (residentie Bezoeki), met de bedoeling om dit ook ten behoeve van gouvernementslijders als herstellingsoord te doen bezigen, onder genot van subsidie op denzelfden voet als het geval is met andere inrichtingen van dien aard, is bij gouvernementsbesluit van 4 November 1896 n°. 1 eene commissie van drie leden benoemd (waaronder twee geneesheeren) tot het instellen van een geneeskundig-topographisch en het voorbereiden van een (later gedurende eenigszins geruimen tijd met behulp van een in de behandeling van zelfregistreerende instrumenten ervaren inlander voort te zetten) klimatologisch onderzoek op gemelde hoogvlakte, ten einde te kunnen nagaan of aldaar de voorwaarden aanwezig zijn, zonder welke geen uitzicht bestaat op de totstandkoming van een gezondheids-etablissement.

Krankzinnigenwezen. Van de afkondiging bij ordonnantie van 4 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 54) van het op blz. 128 van het vorig verslag bedoelde, op 1 Juli jl. in werking getreden reglement op het krankzinnigenwezen in Nederlandsch-Indië werd reeds melding gemaakt in hoofdstuk F § 3 (blz. 79) hiervóór.

Bij het einde der jaren 1895 en 1896 was in het centrale gesticht voor krankzinnigen te Buitenzorg en in de twee hulpgestichten te Samarang en Soerabaija het volgende aantal patiënten opgenomen (mannen en vrouwen zijn daarbij te zamen gerekend, doch het aantal der laatsten is tusschen haakjes vermeld).

	Buitenzorg.	Samarang.	Soerabaija.	Totalen.
Ult. 1895	375 (118)	112 (33)	120 (31)	607 (182)
Ult. 1896	388 (125)	112 (31)	123 (32)	623 (188)

Naar hun landaard waren de op ult. 1896 in gestichten verpleegde 623 krankzinnigen verdeeld in 235 Europeanen, 354 inlanders, 31 vreemde oosterlingen en 3 Indo-Afrikanen. Alleen het gesticht te Buitenzorg telde daarvan 162 Europeanen en 226 niet-Europeanen.

De in 1896 aangevangen bouw van eene vrouwenafdeeling bij laatstgenoemd gesticht (verg. vorig verslag, blz. 128) kwam in dat jaar nog niet gereed. Tot de t. a. p. bedoelde uitbreiding van de aan dat gesticht verbonden landbouwkolonie is bij gouvernementsbesluit van 27 Februari 1897 n°. 11 machtiging verleend.

Voorstellen om, ter verdere tegemoetkoming in de behoefte aan opneming van krankzinnigen [1], over te gaan tot den bouw van een nieuw gesticht met landbouwkolonie nabij Lawang in in de residentie Pasoeroean, met geleidelijke opheffing der voor krankzinnigen-verpleging minder geëigende hulpgestichten te Samarang en Soerabaija, werden kort geleden van de Indische Regeering ontvangen, doch van het denkbeeld om voor de verwezenlijking van het plan reeds bij de begrooting van 1898 gelden aan te vragen, is met het oog op den tegenwoordigen

[1] Volgens de laatste opgaven en aanteekeningen bedraagt het aantal in plaatsen van voorloopige opneming op overbrenging naar de gestichten wachtende inlandsche krankzinnigen omstreeks een 120-tal, namelijk 61 in het zoogenaamd Chineesche hospitaal te Batavia en 56 elders.

toestand der Indische geldmiddelen afgezien.

Aan den geneesheer-directeur van het gesticht te Buitenzorg, dr. L. B. E. Ledeboer, werd omstreeks medio Augustus 1896, wegens langdurigen dienst, een verlof naar Europa verleend voor den tijd van één jaar, terwijl voor den duur van dat verlof met de waarneming zijner betrekking werd belast de ambtenaar op non-activiteit J. W. Hofmann, laatst geneesheer-directeur van het hulpgesticht te Soerabaija.

Ten aanzien van onrustige en opgewekte lijders wordt sedert eenigen tijd in het gesticht te Buitenzorg de zoogenaamde bedbehandeling gevolgd, waarbij, met beperking zooveel mogelijk van het vroeger toegepaste stelsel van afzondering in cellen of kamers (single-rooms), de krankzinnigen als gewone zieken in gemeenschappelijke zalen en onder voortdurend toezicht te bed worden verpleegd. Vooral in verband hiermede werd in Indië groote prijs gesteld op de uitzending als verplegers of verpleegsters van eenige voor hunne taak speciaal opgeleide personen. Dientengevolge zijn een 3-tal op aanbeveling van dr. Ledeboer gekozen „verpleegsters" in April jl. ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld, ten einde bij het Buitenzorgsche gesticht te worden geplaatst onder genot van dezelfde inkomsten als tot dusver werden genoten door Europeesche „oppasseressen" der 1ste klasse. In verband met dezen maatregel onderging de formatiestaat van het personeel bij meergemeld gesticht de vereischte wijziging (Indisch Staatsblad 1897 n°. 176). In de ten aanzien van het gesticht uit Indië ontvangen berichten wordt overigens nog de mededeeling aangetroffen dat de in November 1896 begonnen proef, om aan het hoofd van twee mannen-afdeelingen oppasseressen te plaatsen, als geslaagd kon worden beschouwd.

Voor elk der hooger vermelde drie gestichten blijken de in 1896 onder de patiënten voorgekomen mutatiën, hun landaard, zoomede nog enkele andere gegevens uit bijlage AA hierachter.

Ook in 1896 werden in de drie gestichten de daarvoor geschikte verpleegden met verschillende werkzaamheden bezig gehouden. Blijkens de dienaangaande ontvangen opgaven konden in het gesticht te Buitenzorg, voor zooveel de mannelijke patiënten aangaat, bij eene gemiddelde maandelijksche verpleegsterkte van 124 Europeanen en 134 niet-Europeanen, gemiddeld respectievelijk 31 en 94 hunner werkzaam worden gesteld. De eerstbedoelden werden voornamelijk belast met houtzagen, huis-, schrijf- en boekbinderswerk, zoomede met werkzaamheden in de smederij en koperslagerij, terwijl het meerendeel der niet-Europeesche lijders (55 van de 94) veld- en tuinarbeid verrichtte. Van de 35 Europeesche en 88 niet-Europeesche vrouwelijke patiënten, welke het gesticht gemiddeld per maand telde, waren er dooreengenomen respectievelijk 20 en 60 werkzaam, waarvan 11 en 27 als naaisters. Verder werd het grootste gedeelte der inlandsche vrouwelijke patiënten bezig gehouden in de keuken, met tuin-, huis- en buitenwerk, alsmede in de waschinrichting.

De kosten van de drie gestichten bedroegen over 1896 f 302 617 (wegens traktementen, enz. van het personeel f 135 096 en wegens kleeding, voeding, enz. der patiënten f 167 521). De ontvangsten wegens verpleeggelden van betalende patiënten beliepen f 46 580.

Vaccine. Onder het van gouvernementswege aangestelde (inlandsche) vaccinateurs-personeel, met inbegrip van eenige hulpvaccinateurs en bezoldigde élèves ten getale van omstreeks 365 personen, kwamen in den loop van 1896 19 vacatures voor.

Behalve de bedoelde vaccinateurs waren, op kosten der betrokken inlandsche vorsten, in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta respectievelijk 9 en 8 vaccinateurs werkzaam.

Evenals in de eerste maanden van 1896 (zie vorig verslag, blz. 129) werd ook in den verderen loop van dat jaar en in de eerste maanden van 1897 het voor sommige gewesten tot dusver toegestane vaccinateurs-personeel en in verband daarmede de verdeeling in vaccinedistricten meer overeenkomstig de behoefte geregeld. Inkrimping ginds liet vermeerdering elders toe. Onder de strekeu, die een eigen vaccinateur kregen, zijn o. a. te noemen de onderafdeeling Toba der residentie Tapanoli en de afdeeling Indragiri der residentie Riouw en onderhoorigheden. De indienststelling, bij wijze van proef, van een vaccinateur voor de onderafdeeling Beloe (Midden-Timor) met de Allor-eilanden en de onderafdeelingen Zuid- en Noord-Flores op het eiland van dien naam (zie het verslag van 1894, blz. 135) werd bij een gouvernementsbesluit van September 1896 met twee jaar verlengd.

Over de laatste vijf jaren wijst de statistiek der verrichte vaccinatiën en revaccinatiën op Java en Madura en de buitenbezittingen de volgende uitkomsten aan.

Jaren.	Java en Madura.				Buitenbezittingen.			
	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd.
1892 a) . .	649 857	1 : 1.11	641 968	1 : 1.48	106 601	1 : 2.50	84 503	1 : 2.84
1893 . . .	652 640	1 : 1.11	1 004 208	1 : 1.50	148 524	1 : 1.25	97 629	1 : 2.13
1894 b) . .	694 574	1 : 1.10	881 220	1 : 1.58	120 938	1 : 2.25	176 948	1 : 1.94
1895 c) . .	609 628	1 : 1.11	661 552	1 : 1.67	141 948	1 : 1.26	124 443	1 : 2.32
1896 . . .	765 481	1 : 1.07	760 882	1 : 1.46	139 142	1 : 1.24	164 566	1 : 2.53

a) Uit de residentiën Palembang en Sumatra's Oostkust ontbreken de opgaven.

b) Als voren wat de residentie Palembang betreft.

c) Als voren Sumatra's Oostkust.

Het aantal vaccinatiën en revaccinatiën, bij het parc vaccinogène te Weltevreden verricht, bedroeg in 1895 2537 en van Januari tot medio November 1896 (latere opgaven werden niet ontvangen) 2735, tegen respectievelijk 2419 en 1594 in 1893 en 1894, terwijl in de jaren 1893, 1894 en 1895, zoomede gedurende $10^{1}/_{2}$ maand van 1896 achtereenvolgens 2855, 3799, 4028 en 6765 glaasjes met animale lymphe op aanvraag werden verstrekt. Jaarverslagen der inrichting over 1895 en 1896 (dat over 1894 werd opgenomen in deel XXXV van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië) werden, voor zoover tot dusver hier te lande bekend, nog niet gepubliceerd.

Bij het aan het parc vaccinogène verbonden „Instituut Pasteur" werden in 1896 230 personen ingeënt. Sedert de opening in Juli 1895 werden in het geheel 331 personen behandeld, waarvan tot dusver 4 zijn overleden na en 1 tijdens de behandeling.

In het laatst van Maart 1897 werd de officier van gezondheid der 1ste klasse dr. L. J. Eilerts de Haan op verzoek eervol ontheven van zijne plaatsing aan het hoofd der genoemde twee inrichtingen en te zijner vervanging aangewezen de officier van gezondheid der 2de klasse dr. G. Grijns (verg. blz. 149 hiervóór).

L. Departement der burgerlijke openbare werken.

I. Openbare werken in het algemeen.

Jaarverslag. Van het hier te lande uitgegeven wordende technische „Verslag over de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië" verscheen in Augustus jl. de vierde jaargang (1895), terwijl dat over 1896, waarvan de minuut reeds uit Indië is ontvangen, eerlang ter perse gaat.

Beheer en toezicht. Ten aanzien van het in Indië aan de orde zijnde denkbeeld om in gewesten waar voor het burgerlijk bouwdepartement en voor de militaire genie niet veel te doen valt, met name in het meerendeel der buitenbezittingen, tot eene samenvoeging van beide diensten over te gaan, kan worden medegedeeld dat in Mei jl. aan den (sedert afgetreden) legercommandant werd opgedragen ter zake uitgewerkte voorstellen in te dienen, overeenkomstig een door hem in December te voren ontworpen voorloopig plan, hetwelk, hoewel op andere wijze, hetzelfde doel beoogt als indertijd werd voorgestaan door de commissie hier te lande, bedoeld op blz. 71 van het verslag van 1894 en blz. 153 van dat van 1895.

Technisch personeel. Het technisch personeel der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, volgens de formatie bestaande uit 62 hoofd- en verdere ingenieurs, 23 architecten en 159 opzichters, was op 15 April jl., het tijdstip waarop de opgaven betreffende de samenstelling en distributie van dat personeel werden afgesloten, voltallig. Boven de formatie waren overigens op genoemden datum in dienst 16 ingenieurs en 44 architecten en opzichters.

Uit het volgend overzicht blijkt hoe en waar het technisch personeel op 15 April 1897 was tewerkgesteld.

INDEELING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
I. Algemeene dienst.			
A. Technisch personeel bij het departement	6	1	7
B. Waterstaatsafdeelingen — Chefs	5	a) 3	8
B. Waterstaatsafdeelingen — Toegevoegd personeel voor werken, behoorende tot den algemeenen dienst	37	25	62
C. Technisch waterbeheer in de residentiën Banjoemas en Bagelen (Irrigatieafdeeling Serajoe)	2	4	b) 6
II. Gewestelijke dienst.			
A. GEWESTEN DIE TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN.			
1ste afd. — Bantam	»	6	6
1ste afd. — Batavia	4	7	11
1ste afd. — Krawang	»	1	1
1ste afd. — Preanger Regentschappen	»	7	7
1ste afd. — Lampongsche Districten	»	1	1
2de afd. — Cheribon	»	6	6
2de afd. — Tagal	»	5	5
2de afd. — Pekalongan	»	4	4
2de afd. — Banjoemas	»	6	6
2de afd. — Bagelen	»	5	5
3de afd. — Samarang	1	8	9
3de afd. — Kadoe	»	4	4
3de afd. — Soerakarta	»	1	1
3de afd. — Djokjokarta	»	2	2
3de afd. — Japara	»	4	4
3de afd. — Rembang	»	5	5
4de afd. — Soerabaja	3	c) 9	c) 12
4de afd. — Kediri	»	4	4
4de afd. — Madioen	»	5	5
4de afd. — Madura	»	4	4
5de afd. — Pasoeroean	»	5	5
5de afd. — Probolinggo	»	4	4
5de afd. — Bezoeki	»	6	6
5de afd. — Bali en Lombok	»	1	1
B. GEWESTEN DIE NIET TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN.			
Sumatra's Westkust	2	11	13
Atjeh en onderhoorigheden	»	2	2
Benkoelen	»	3	3
Palembang	»	4	4
Oostkust van Sumatra	2	5	7
Riouw	»	1	1
Banka	»	1	1
Billiton	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo	»	1	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	»	2	2
Celebes en onderhoorigheden	»	3	3
Menado	»	2	2
Amboina	»	2	2
Ternate	»	1	1
Timor	»	1	1
Totaal van het personeel in vasten dienst	62	d) 182	244
Bovendien waren boven de formatie in dienst:			
voor werken en opnemingen ter verbetering van de bevloeiing en afwatering van de Solo-vallei	9	22	31
proef-irrigatieafdeeling Serang	2	6	e) 8
proef-irrigatieafdeeling Brantas	4	11	e) 15
bij den aanleg van staatsspoorwegen	1	3	f) 4
werkzaamheden in het belang van het civiel bouwdepartement op Lombok	»	2	2
Totaal boven de formatie in dienst	16	44	60

a) In de 2de 3de en 4de waterstaatsafdeeling is een opzichter aan den chef toegevoegd.

b) Dit personeel behoort mede tot den algemeenen dienst, doch wordt hier afzonderlijk vermeld, omdat het niet onder de rechtstreeksche bevelen van den afdeelings-chef staat.

c) Hieronder één opzichter, niet behoorende tot den gewestelijken waterstaatsdienst, maar onder de bevelen van den directeur van het marine-etablissement belast met het onderhoud en de herstelling van de gebouwen en werken dier inrichting.

d) Namelijk 23 architecten en 159 opzichters, zijnde hierbij nog niet gerekend op 1 opzichter, met wien medio April 1897 de formatie nog was uit te breiden ten behoeve van het toezicht op de waterverdeeling ten behoeve van de bevolking en van de betrokken particuliere ondernemers in het stroomgebied der Goeng- en Koemisik-rivieren in de residentie Tagal (zie blz. 156).

e) De proef met de hierbedoelde twee irrigatieafdeelingen, omvattende verschillende stroomgebieden respectievelijk in de residentiën Samarang, Rembang en Japara en in de residentiën Kediri, Pasoeroean en Soerabaja, zal voorloopig nog worden voortgezet.

f) Bij den aanleg van de spoorweglijn Batavia—Anjer 1 ingenieur en 2 opzichters, en bij dien van de lijn Probolinggo—Panaroekan 1 opzichter.

Gedurende het tijdvak van 1 April 1896 tot 15 April 1897 werden, ter aanvulling van vacatures onder het personeel der burgerlijke openbare werken, 3 ingenieurs en 3 opzichters in dienst genomen, die van hier waren uitgezonden ter voldoening aan de aanvraag voor 1897.

Behalve de op ult. Maart 1896 aanwezige 20 candidaten, die op eene aanstelling als opzichter wachtten (zie vorig verslag, blz. 131), kwamen nog 12 personen, die in het voorjaar van 1896 slaagden in het in Indië gehouden opzichtersexamen, voor plaatsing beschikbaar. Van die 32 candidaten werden gedurende het besproken tijdvak 10 als opzichter aangesteld.

In 1896 waren, evenals in 1895, 13 waterstaatsambtenaren met de functiën van landmeter belast

Als tijdelijke opzichters (werkbazen) waren in 1896 108 personen gedurende het geheele jaar in dienst (zijnde 16 meer dan in 1895) en bovendien een niet opgegeven aantal gedurende gezamenlijk 228 maanden, hetgeen neerkomt op 20 personen gedurende een vol jaar (over 1895 beliep dit laatste aantal 40).

Uitvoering van werken. Als naar gewoonte laat men hier een globaal overzicht volgen van de gedurende de laatstverloopen twee jaren door het departement der burgerlijke openbare werken, zoo voor gewoon onderhoud en herstelling als voor vernieuwingen en nieuwe werken bestede sommen, en zulks met opgaaf van de voor het betrokken jaar bij de begrooting toegestane bedragen, een en ander voor gebouwen en waterstaatswerken (dus niet voor spoorwegen).

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	1895. a)		1896. a)	
	Toegestane sommen. b)	Verwerkte sommen (verbeterde cijfers).	Toegestane sommen. b)	Verwerkte sommen (voorloopige cijfers).
I. Voor gewoon onderhoud en herstelling:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 823 250	f 821 790	f 859 800	f 944 081
Bevloeiings- en afwateringswerken.	436 000	427 969	412 400	461 090
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	1 641 000	1 636 992	1 678 600	1 759 393
Te zamen	f 2 900 250	f 2 886 751	f 2 950 800	f 3 164 564
II. Voor vernieuwingen en nieuwe werken:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 1 587 850	f 1 586 825	f 1 143 500	f 949 359
Bevloeiings- en afwateringswerken.	c) 3 096 200	c) 3 089 715	d) 3 672 800	e) 4 152 646
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	1 446 000	1 434 535	1 540 200	1 689 491
Te zamen	f 6 130 050	f 6 111 075	f 6 356 500	f 6 791 496

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	1895. a)		1896. a)	
	Toegestane sommen. b)	Verwerkte sommen (verbeterde cijfers).	Toegestane sommen. b)	Verwerkte sommen (voorloopige cijfers).
Alzoo voor I en II te zamen:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 2 411 100	f 2 408 615	f 2 003 300	f 1 893 440
Bevloeiings- en afwateringswerken.	c) 3 532 200	c) 3 517 684	d) 4 085 200	e) 4 613 736
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	3 087 000	3 071 527	3 218 800	3 448 884
Totalen	f 9 030 300	f 8 997 826	f 9 307 300	f 9 956 060
Voor de in afzonderlijke begrootingsposten begrepen werken ten behoeve van de vaarwaters in Straat Madura	f 1 166 000	f) f 1 161 318	f 940 000	f) f 788 080
Voor de in afzonderlijke begrootingsposten begrepen werken ten behoeve van het ineenzetten van het dok voor de haven te Tandjong Priok. .	g) 228 650	228 638	163 000	82 151
Te zamen . . .	f 1 394 650	f 1 389 956	f 1 103 000	f 870 231
Totaal-generaal. .	f 10 424 950	h) f 10 387 782	f 10 410 300	h) f 10 826 291

a) In dit overzicht zijn niet begrepen de uit het excedent van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen bekostigde werken, ondernomen in het belang der inlandsche bevolking, waaromtrent bijlage O van dit verslag eenige opgaven bevat.

b) Onder de „Toegestane sommen" (welke, wat het jaar 1895 betreft, verschillen met die in het vorig verslag genoemd, als een gevolg van de wijziging van sommige begrootingsposten, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 75) zijn niet begrepen die, toegestaan voor hier te lande te doene uitgaven wegens aanschaffing en uitzending van benoodigdheden voor de burgerlijke openbare werken, en evenmin het geraamd geldswaardig bedrag der in Indië uit 's lands voorraad te verstrekken materialen.

c) Hieronder ook de sommen (die echter niet afzonderlijk zijn opgegeven), toegestaan en verwerkt voor de werken in de Solo-vallei, welke werken eerst op de begrooting voor 1896 een afzonderlijke post zijn gaan uitmaken.

d) Waaronder f 2 585 000 voor de werken in de Solo-vallei (buiten de f 415 000, toegestaan voor uitgaven in Nederland).

e) Als voren f 3 141 184 (buiten de uitgaven hier te lande ad f 185 405).

f) Aan de werken in het Westgat werd ten koste gelegd: in 1895 f 527 482 en in 1896 f 342 775, en aan de werken in het Oostgat achtereenvolgens f 633 836 en f 445 305.

g) Bij de begrooting was toegestaan f 200 000, doch de post is ten laste van het artikel voor „onvoorziene uitgaven" met f 28 650 verhoogd.

h) Bovendien werd in 1895 f 543 530 en in 1896 f 570 595 uitbetaald wegens koelieloonen ten behoeve van werken waarvoor over heerendienstplichtigen had kunnen worden beschikt. Deze loonen kwamen namelijk ten laste van het departement van binnenlandsch bestuur.

In 1896 waren in het geheel in uitvoering 1651 vernieuwingen en nieuwe werken, namelijk 1115, die begrepen waren in het bij het departement der burgerlijke openbare werken in het voorjaar van 1895 ontworpen werkplan voor 1896, en 536, waarop bij dat werkplan niet of niet meer was gerekend (o. a. 242 die reeds in 1895 hadden moeten zijn voltooid en 97 die door hoofden van gewestelijk bestuur op eigen gezag waren bevolen, meestal tot herstel van schade, veroorzaakt door rampen van hooger hand).

Van de gedurende 1896 gehouden 26 *openbare* aanbestedingen slaagden er slechts 12 (verg. de halfjaarlijksche overzichten te dier zake gepubliceerd bij de n^os^. van 4 Augustus 1896 en 16 Februari 1897 der Javasche Courant). De bij die 12 aanbestedingen bedoelde werken, begroot op f 273 620, werden aangenomen voor f 272 291, namelijk 9 door Europeanen voor f 242 424, en 3 door Chineezen voor f 29 867. Onder de aan aannemers toegewezen werken was het uitbreiden van het krankzinnigengesticht te Buitenzorg (residentie Batavia) met eene vrouwenafdeeling, het eenige belangrijke. Dit werk, begroot op f 118 174, werd aangenomen voor f 117 800, een en ander ongerekend de kosten van eenige niet in den handel verkrijgbare en daarom uit 's lands voorraad te verstrekken materialen. Van de mislukte aanbestedingen verdient vermelding die van het bouwen van eene regentswoning ter afdeelingshoofdplaats Sampang (residentie Madura). Het belangrijke bedrag, waarop dit werk was begroot (f 64 568), deed de verwachting koesteren dat voor de uitvoering in het naburige Soerabaija gegadigden zouden worden gevonden, welke verwachting evenwel niet werd verwezenlijkt.

Het *ondershands* uitbesteden van onderdeelen van werken vond, met bevredigende resultaten, op ruime schaal toepassing.

Het voor de uitvoering van werken in eigen beheer noodige werkvolk werd over het algemeen zonder moeite verkregen.

Bij de uitvoering van openbare werken werd, waar dit mogelijk bleek, weder van de werkkrachten van veroordeelden tot dwangarbeid en van politioneel gestraften gebruik gemaakt Volgens eene raming, gegrond op de van de hoofden van gewestelijk bestuur, met uitzondering van den resident van Bali en Lombok, ontvangen gegevens, zou de door bedoelde veroordeelden en gestraften gedurende 1896 verrichte arbeid ten behoeve van burgerlijke openbare werken geacht kunnen worden eene geldswaarde te hebben vertegenwoordigd van p. m. f 459 128 (f 400 693 bij werken voor gewoon onderhoud en herstelling en f 58 435 bij vernieuwingen en nieuwe werken). Verdeeld naar de soort der landswerken, d. i. naar gelang de gestraften dienst presteerden ten behoeve van de werken aan gebouwen (civiele), ten behoeve van bevloeiingswerken, dan wel ten behoeve van aanleg en onderhoud van bruggen, wegen, enz., was het cijfer te stellen op respectievelijk f 156 425, f 28 561 en f 274 142.

Bij de aanschaffing van het voor de werken benoodigde djatihout, voornamelijk dat voor de werken in de Solo-vallei, werden wel eens moeielijkheden ondervonden, doch de andere materialen van inlandschen oorsprong werden zonder bezwaar verkregen.

II. Bijzonderheden nopens sommige werken.

Terwijl voor nadere opgaven omtrent de in 1896 vanwege het departement der burgerlijke openbare werken in uitvoering geweest zijnde bouw- en waterstaatswerken verwezen wordt naar de verkorte opsomming van nieuwe werken en vernieuwingen, vervat in bijlage BB hierachter, worden hier nog enkele gegevens van meer algemeenen aard opgenomen.

Gebouwen. De voor werken aan civiele landsgebouwen in 1895 en 1896 bestede sommen (zie het globaal overzicht hiervóór) waren over de verschillende categorieën van gebouwen verdeeld als volgt:

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Onderhoud en herstelling.		Vernieuwing en nieuwe werken.	
	1895.	1896.	1895.	1896.
Woningen voor burgerlijk personeel	f 305 452	f 388 014	f 332 504	f 266 626
Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst (waaronder de algemeene pakhuizen)	174 569	187 854	391 601	202 921
Gevangenissen	81 090	71 625	303 788	97 028
Kazernen en kampementen voor gewapende korpsen onder burgerlijk beheer	12 775	16 714	21 342	44 453
Gebouwen voor de koffie	46 161	17 048	93 790	79 475
Gebouwen voor den post- en telegraafdienst	8 297	9 902	2 130	1 472
Gebouwen voor het zout	50 033	64 100	52 820	21 945
Gebouwen voor het mijnwezen	—	24	—	—
Schoolgebouwen voor Europeanen	26 310	40 151	54 550	52 678
Schoolgebouwen voor inlanders	30 240	33 834	65 244	81 220
Burgerlijke hospitalen	33 435	35 283	170 023	93 918
Brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen	28 450	23 258	7 216	6 483
Bazaarloodsen	17 612	22 049	1 508	1 140
Militaire gebouwen en andere werken, tijdelijk onder burgerlijk beheer.	3 152	3 126	—	—
Te zamen . . .	f 821 700	f 911 081	f 1 586 825	f 949 359

Wegen en bruggen. Voor de hierbedoelde categorieën van werken werd ten laste van het departement der burgerlijke openbare werken — dus ongerekend de koelieloonen door het departement van binnenlandsch bestuur bestreden uit de fondsen die uit het hoofdgeld van heerendienstplichtigen als excedent beschikbaar waren — gedurende 1896 uitgegeven: voor het aanleggen van nieuwe wegen f 27 577, voor het verbeteren van bestaande wegen f 346 325, en voor het bouwen van nieuwe bruggen en duikers (daaronder ook vernieuwingen van dien aard) f 1 439 836, tegen respectievelijk f 16 660, f 240 080 en f 1 284 540 over 1895.

Het totaal der bruggen en duikers, die in de verschillende gewesten gedurende 1896 gebouwd of vernieuwd werden, met inbegrip van die (ten getale van 117) waaraan reeds in 1895 begonnen was, beliep 1168, zijnde 334 meer dan in 1895. Van de bedoelde 1168 bruggen en duikers kwamen er 1031 gereed, tegen 740 in 1895. Herstellingen werden in 1896 verricht aan 521 bruggen en duikers, zijnde 23 meer dan in 1895. Voor de behoefte van 1896 waren uit Europa geëischt de ijzerwerken voor den bovenbouw van 15 vakwerkbruggen, die alle in dat jaar in Indië werden ontvangen.

Wat sommige werken in het bijzonder betreft, is in de ontvangen mededeelingen, inzonderheid met betrekking tot de wegen, nog het volgende aangestipt.

In de residentie Bantam werd de weg van Serang naar Tjikandi (grens Batavia) verhard.

Met de verbetering van de wegen Batavia—Krawang en Batavia—Meester-Cornelis (Matraman) in de residentie Batavia kwam men gereed. Ter hoofdplaats Batavia werd de weg langs Noordwijk met asphalt en een gedeelte van den weg in Pasar Senen bij wijze van proef met keien bestraat. Voorloopig voldoet deze wijze van bestrating goed. Door de nieuwe regeling van de heerendiensten in de onderdistricten Pledang en Bondongan der afdeeling Buitenzorg (Indisch Staatsblad 1896 n°. 15) zijn eenige wegen ter hoofdplaats Buitenzorg, tot eene gezamenlijke lengte van p. m. 13 450 M., onder beheer van den waterstaat gebracht.

Opnemingen werden gedaan voor het verbeteren van den weg Tjikampak-Tjilamaija (residentie Krawang).

Met de tot den nieuwen weg in de residentie Preanger Regentschappen van Soemedang naar de grens van Cheribon behoorende overbrugging van de Tjiloetoeng en de Tjimanoek en met de wegsverlegging ter verkrijging van geschikte toegangswegen tot die bruggen werd voortgegaan. De verlegging van den transportweg Tjikalong-Penggalengan werd ter hand genomen. Daar de verharding van dien weg in heerendienst moet geschieden, zal er nog een geruime tijd verloopen eer het werk geheel kan opgeleverd worden. Een aanvang werd gemaakt met den bouw van eene brug over de Tjitaroem met bijbehoorende wegsverlegging in den weg van Tjimarewe via Batoedjadjar en Tjihampelas naar Goenoenghaloe.

In de residentie Cheribon werden de opnemingen tusschen Madja en Telaga voortgezet, terwijl een begin is gemaakt met die tusschen Tjipadong en Tjikidjin. Ook deze laatste moeten dienen om een goeden transportweg te verkrijgen tusschen Madjalengka, Koeningan en Tjiamis.

De verbetering van den weg Bandar Sidaijoe — Batoer in de residentie Pekalongan werd aangevangen en voltooid.

Ten einde in Demak (residentie Samarang) de door mislukking van den oogst in ongunstige omstandigheden verkeerende bevolking van het district Manggar en het onderdistrict Dempet door werkverschaffing aan den kost te helpen, werd in daghuur de verbetering van eenige wegen ter hand genomen. Voor deze werkzaamheden, o. a. bestaande in het aanbrengen van eene nieuwe verhardingslaag, het ophoogen van uitgezakte of platgetreden bermen, het verbeteren van de afwatering en het herstellen van de dijkjes, werd f 62 453 beschikbaar gesteld.

Tot verbetering van den weg van Bandjaran over Keleng naar de grens der afdeeling Joana (residentie Japara) was een ontwerp in behandeling.

Met het omleggen en verbeteren van een gedeelte van den binnenpostweg in de residentie Rembang van Blora over Bodjonegoro naar de grens van Soerabaija werd een begin gemaakt.

Evenals in vorige jaren werden ook in 1896 aan eenige wegen in de residentie Soerabaija verbeteringen aangebracht. De in 1894 en 1895 genomen proeven met asphalt, welke voorloopig gunstig zijn uitgevallen, werden op grooter schaal voortgezet.

De verbetering van den weg over den bergpas Radjegwesi in de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean werd geheel voltooid. Fondsen werden toegestaan voor het verleggen van een gedeelte van den weg van Pandemas naar Gantang en voor den bouw van eene ijzeren brug in dien weg over de Konto-rivier bij Lebak.

Met de werkzaamheden tot verbetering van de wegen Djember-Poeger en Sitoebondo-Banjoewangi in de residentie Bezoeki werd voortgegaan.

In de residentie Banjoemas werden de verbetering van een voetpad, loopende van de staatsspoorweghalte Kawoenganten naar Karangtengah, en de bouw van drie bruggen in dien weg onderhanden genomen en voltooid.

De weg van Ponorogo naar Slahoeng in de residentie Madioen werd belangrijk verbeterd.

Ter Sumatra's Westkust kwam men in de Padangsche Bovenlanden gereed met het verleggen van den weg tusschen Bondjol en Loeboe Sikaping en met den aanleg van een nieuwen weg tusschen de hoofdplaats Fort de Kock en Si Pisang. Het ontwerp voor eene verbetering van het weggedeelte Si Pisang-Bondjol was in behandeling. Het gedeelte Loeboek Maro-Moeara Sama van den transportweg tusschen de afdeelingen Natal en Groot-Mandheling in de residentie Tapanoli werd verbreed en verhard. Een begin is gemaakt om den weg van Siboga naar Loemoet tot een karreweg geschikt te maken.

In de residentie Benkoelen werd de verbetering van den militairen weg Benkoelen-Kepahiang (tusschen paal 14 en 17) voltooid, terwijl met de verbetering en verharding van de na te noemen wegen is aangevangen: militaire weg van Taba Penandjoeng naar Kepahiang, weg Benkoelen — grens afdeeling Seloema en weg Benkoelen — grens afdeeling Laïs.

Voor de verbetering van den weg, die in de Lampongsche Districten van Telok Betong over Tandjong Karang naar Kotta Agoeng loopt, werden opnemingen gedaan.

Wat de residentie Oostkust van Sumatra betreft, valt te melden dat geheel gereed kwam de verbetering van den weg van Tandjong Poera naar Stabat. Ook werd de verbinding van Deli over Batoe Bara met Assahan aanmerkelijk verbeterd en bekort. De nieuwe weg tusschen Boekit Kramat en Kwala Simpang werd met de daarin voorkomende houten bruggen voltooid opgeleverd.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werd de verbetering van den weg Petoenang Assoer — Boeloe Makasser voortgezet en beëindigd.

Aan de verbreeding van het bergpad Kwandang-Limbotto in de afdeeling Gorontalo der residentie Menado werd voortgewerkt. Ten gevolge van slechte opkomst van het werkvolk was evenwel het werk op ult. 1896 nog niet gereed.

Bevloeiings- en afwateringswerken. De op blz. 133 van het vorig verslag besproken, bij circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd 20 Januari 1896 uitgevaardigde voorschriften betreffende de voortaan te volgen methode voor het verzamelen van gegevens ter aantooning van de te verwachten oeconomische en financieele uitkomsten van ontworpen belangrijke irrigatiewerken op Java, hebben in Indië de vraag doen rijzen of de uitvoering van reeds gereed zijnde irrigatie-ontwerpen moest worden uitgesteld totdat die voorschriften, met name het houden van proefsneden, nog eerst gedurende een zeker aantal jaren toepassing zouden gevonden hebben. Bedoelde vraag is in ontkennenden zin beslist, op grond van de overweging dat, ofschoon daar waar bevloeiingswerken in uitvoering of in studie zijn de nieuwe voorschriften betreffende de productie-bepaling der bouwgronden onverwijld in practijk moeten worden gebracht, het daarom nog niet noodzakelijk is om reeds gereed gekomen ontwerpen, in afwachting van volgens de meerbedoelde voorschriften verzamelde gegevens, ter zijde te leggen of althans de uitvoering daarvan belangrijk te vertragen, doch dat elk ontwerp, dat gereed gekomen is, op zich zelf dient te worden beoordeeld en, waar de gegevens onvoldoende zijn of minder vertrouwen verdienen, de zaak nader is te onderzoeken, welk onderzoek 't best ware op te dragen aan eene speciale — voor een deel permanente — commissie. Dienovereenkomstig werden bij gouvernementsbesluit dd. 23 Januari 1897 n°. 5 aangewezen om deel uit te maken van dergelijke commissiën: de hoofdinspecteur of waarnemend hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, enz. en de ingenieur der 1ste klasse van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken A. G. Lamminga als vaste leden, aan wie telkens wordt of worden toegevoegd de assistent-resident der afdeeling, welke hij het irrigatiewerk betrokken is, of, wanneer zoodanig ambtenaar daar niet bescheiden is, de betrokken controleur of controleurs. In handen van

die commissiën werden reeds gesteld alle daarvoor in aanmerking komende plannen of ontwerpen van groote irrigatiewerken, omtrent de uitvoering waarvan tot dusver nog niet werd beslist, zoomede (in Mei 1897) de ingevolge de regeeringsaanschrijving van 16 Juni 1894 (zie het verslag van dat jaar, blz. 140) van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen opgaven van hetgeen, naast de op het algemeen irrigatieplan gebrachte werken, ter verbetering van het bevloeiingswezen in hunne gewesten verder zou kunnen worden gedaan. Afschriften van die opgaven werden tevens toegezonden aan den directeur der burgerlijke openbare werken, ten einde dien departements-chef in de gelegenheid te stellen nader de wenschelijkheid te onderzoeken van den aanleg van de daaronder voorkomende irrigatiewerken van geringen omvang, waaraan tot dusver te geringe aandacht werd gewijd, terwijl juist door die in den regel weinig voorbereiding eischende werken over een groot deel van Java en dus in ruimen kring veel nut zou kunnen worden gesticht, vooral in die streken welke tot irrigatie-afdeelingen behooren, en waar men dus reeds een inzicht in het bestaande bevloeiingsstelsel moet hebben verkregen.

Ten einde, in streken waar particuliere ondernemers voor hun bedrijf bij de irrigatie betrokken zijn, van gouvernementswege door daartoe speciaal aangewezen personeel, ten bate zoowel van de bevolking als van de belanghebbende ondernemers, te doen zorgen voor eene billijke en regelmatige verdeeling van het water, zonder dat zulks ten bezware strekt van 's lands kas, is onlangs in beginsel besloten (en daarop is voor 't eerst bij de begrooting voor 1897 gerekend) om, waar de meerderheid der betrokken ondernemers zoodanig toezicht wenscht, hen bij wijze van locale heffing eene naar vaste grondslagen te regelen retributie te doen betalen als equivalent voor de kosten van het aan te stellen personeel. De ter zake uit te vaardigen algemeene verordening is in Indië nog in bewerking. Waarschijnlijk zal de maatregel 't eerst toepassing vinden in het stroomgebied der Goeng- en Koemisik-rivieren (Tagal), waar het initiatief voor zoodanige regeling in 't laatst van 1895 van de belanghebbende suikerfabrikanten is uitgegaan. Het lag in de bedoeling het aldaar aan te stellen toezichthoudend gouvernementspersoneel te doen bestaan uit een opziehter van den waterstaat en een 9-tal mantri's. Aan de thans beoogde voorziening kleven niet de bezwaren, die aan eene in 1882-1884 in gemeld stroomgebied gewerkt hebbende regeling verbonden waren, en welke regeling daarom in den aanvang van 1885 (verg. het verslag van dat jaar, blz 178) was ingetrokken.

Van de op ult. 1895 in uitvoering zijnde groote bevloeiingswerken kon er in 1896 nog geen worden voltooid, terwijl met nieuwe werken, ook in verband met de zooeven besproken beslissing omtrent het in te stellen onderzoek naar hunne rentabiliteit, geen aanvang werd gemaakt. De opnemingen voor de op blz. 134 van het vorig verslag bedoelde plannen ten behoeve van bevloeiingen uit de Ramboet in het district Maribaija (residentie Tagal), in het Tangsi- en Mrawoe-gebied (residentie Kadoe), in Mataraman en Koelon Progo (residentie Djokjokarta), zoomede uit de Kedoengkandang-leiding in de afdeeling Malang (residentie Pasoeroean) werden echter voortgezet (met die voor het Waroedjaijeng- en Kertosono-plan in Kediri was men reeds in 1895 gereed gekomen), terwijl een viertal nieuwe plannen in studie werden genomen, namelijk ter verbetering van de bevloeiingen in de afdeelingen Anjer en Serang (Bantam), in de districten Krawang en Adiarsa (Krawang), in het district Kepandjen der afdeeling Malang en uit de rivieren Soerak en Welang in de afdeeling Bangil der residentie Pasoeroean. Voor al de bedoelde plannen, met uitzondering van het met de Waloeh-irrigatie samenhangende Ramboet-plan, werd wegens voorbereidend werk in 1896 uitgegeven f 65 891, terwijl voor reeds in uitvoering zijnde groote irrigatie-werken (en voor het met een dier werken samenhangend nog onbesliste Ramboet-plan, zooeven bedoeld) aan opnemings- en projectwerk in genoemd jaar werd besteed f 69 649. Wegens aanleg, vernieuwing en herstelling van bevloeiingswerken van kleinen omvang werd uitgegeven f 233 536, namelijk door de irrigatie-afdeelingen Serang, Brantas en Seraijoe (in acht gewesten) f 171 964, door den algemeenen waterstaatsdienst f 34 041 en door den gewestelijken waterstaatsdienst f 27 531.

De eigenlijke uitvoering van de onderhanden zijnde groote bevloeiings- en afwateringswerken vorderde in 1896: voor de werken in de Solo-vallei f 3 326 589 (hieronder f 185 405 wegens aanschaffingen in Europa) en voor de overige werken f 754 088. Met het in 1896 aan gewoon onderhoud van bevloeiings- en afwateringswerken ten koste gelegde, ad f 349 388 [1]), beliepen dus de totale uitgaven wegens voorbereiding, aanleg en onderhoud van groote en kleine bevloeiings- en afwateringswerken, met inbegrip van de uitgaven in Nederland, f 4 799 141, waarvoor blijkens de betrekkelijke begrootingsposten (zie Indisch Staatsblad 1895 n°. 265 en 266) was gerekend op f 4 500 200, waarvan f 415 000 op het Iste en f 4 085 200 op het IIde hoofdstuk.

Met uitzondering van de werken van kleinen omvang, waaromtrent bijlage BB hierachter kan worden geraadpleegd, worden al de hiervóór bedoelde plannen en werken hieronder, naar de volgorde der gewesten, nader besproken.

B a n t a m. Nadat reeds herhaaldelijk was aangedrongen op het doen van opnemingen ten dienste van de verbetering der bevloeiing in dit gewest en dan ook in 1892 in beginsel was besloten om met die opnemingen een begin te maken zoodra het daarvoor noodige technisch personeel beschikbaar zou zijn, kon eerst in 1896 aan dat voornemen gevolg worden gegeven. Van de voor bedoelde opnemingen gedurende 1896 toegestane som van f 8180 was bij het einde des jaars f 7862 gebruikt. Het ligt in de bedoeling in de eerste plaats de verbetering der bevloeiing van het goed bevolkte Noord-Bantam ter hand te nemen, waar van de 38 000 bouws sawah in de afdeelingen Anjer en Serang slechts 8000 in meerdere of mindere mate niet van den regen afhankelijk zijn. Met zekerheid kan nog niet worden gezegd van welk gedeelte dier oppervlakte en op welke wijze verbetering in den toestand zal kunnen worden gebracht, maar ten aanzien van dit laatste punt bestaat er groote waarschijnlijkheid dat het benoodigde bevloeiingswater voor een klein deel door het gebruik van het thans nutteloos naar zee stroomende water der Danoe-vlakte en overigens door aftapping van de Tjioedjoeng zal moeten worden verkregen. De afvoer dezer rivier bleek zelfs in den buitengewoon langen en drogen oostmoesson van 1896 nog zeer aanmerkelijk te zijn.

K r a w a n g. Een in 1892 door den toenmaligen waarnemend hoofdinspecteur voor de suiker- en de rijstcultuur, enz. ingesteld onderzoek had voor een gedeelte der residentie Krawang, en in het bijzonder voor het district van dien naam, zoomede voor een deel van het district Adiarsa, de behoefte aan irrigatieverbetering aangetoond en tevens tot de conclusie geleid dat de gewenschte verbetering niet zonder de hulp der Regeering zou te verkrijgen zijn. Ook hier was intusschen gebrek aan personeel de oorzaak dat de opneming, vereischt voor het opmaken van de noodige plannen, telkens moest worden uitgesteld en dat daartoe eerst in 1896 kon worden overgegaan. Daar sedert de vervaardiging van de bestaande topographische kaart van het gewest, het terrein waarvan de verbetering der bevloeiing beoogd wordt, door ontginning van bosschen, aanslibbing, enz. vele wijzigingen heeft ondergaan, is het noodig gebleken daarvan eerst nieuwe kaarten te vervaardigen, waardoor de opneming vrij kostbaar zal worden. Van het voor 1896 toegestane bedrag, ad f 19 818, werd f 18 230 gebruikt. Met betrekking tot de oppervlakte, welker bevloeiing verbeterd zal kunnen worden, kan voorshands nog alleen worden gezegd dat zij zeer belangrijk is en eenige tienduizenden bouws zal kunnen bedragen. Het noodige irrigatiewater zal alleen door de Tjitaroem, die Krawang gedeeltelijk doorsnijdt en er overigens de grens met Batavia van vormt, kunnen worden geleverd, waartoe deze rivier trouwens, door haar grooten afvoer in den westmoesson en nog altijd belangrijk debiet in den oostmoesson, uitnemend in staat is.

P r e a n g e r R e g e n t s c h a p p e n. Bevloeiing van de *Tjihea-vlakte* uit de Tjisokkan (ten nutte, volgens nadere gegevens, van p.m. 8600 bouws in het district Tjihea der afdeeling Bandong).

Geraamde kosten f 800 000 [f 759 000] [2]). Tot ult. 1896 was verwerkt [3]), hoofdzakelijk voor het maken van de Iste en 2de

[1]) Het verschil met de som van f 461 090, genoemd onder I in het overzicht op blz. 153 hiervóór, is in de Indische opgaven niet toegelicht.

[2]) Het verschil tusschen het in parenthesi vermeld bedrag met het eerstvermeld cijfer betreft de besparing volgens de in 1894/95 gemaakte berekeningen te verkrijgen, wanneer bij de uitvoering van hetgeen destijds ter voltooiing van de plannen nog te doen overbleef, ook voor andere dan de nevenwerken van den beschikbaren arbeid van heerendienstplichtigen werd gebruik gemaakt (verg. noot 6 op blz. 134 van 't vorig verslag).

[3]) Hier en bij de verdere opgaven is onder het „verwerkt" bedrag te verstaan hetgeen aan eigenlijke uitvoering was ten koste gelegd, afgescheiden dus van hetgeen aan voorbereidend werk was besteed. Omtrent dit laatste vindt men voor elk werk de bedragen vermeld in bijlage BB hierachter.

sectiën van het ontwerp (welke sectiën zelven geen bevloeiingsgebied uitmaken, maar waar de arbeid slechts gediend heeft om het water tot aan de te bevloeien streek te brengen) f 417 508, waarvan in 1896 f 24 418. In September 1896 werd, met gebruikmaking voor den koeliearbeid van heerendienstplichtigen (zie bijlage N), een aanvang gemaakt met de in Juli 1896 geautoriseerde werkzaamheden voor de 3de sectie, omvattende een bevloeiingsgebied van 2488 bouws (verg. vorig verslag, blz. 134). Bij het einde des jaars was reeds een groot gedeelte der hoofdleiding met de daarin gelegen kunstwerken voltooid. Het ontwerp voor de waterverdeeling in de 4de sectie, betrekking hebbende tot 6168 bouws, zou vermoedelijk in den loop van 1897 kunnen worden ingediend.

Cheribon. Verbetering van de bevloeiing uit de *Doetamati-* en *Sindopradja*-leidingen (ten nutte van p. m. 37 500 bouws in de afdeeling Indramajoe).

Geraamde kosten f 1 600 000 [f 1 397 400]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 1 050 284, waarvan in 1896 f 56 792, welk laatste bedrag werd besteed voor de verdere uitvoering der werken tot voeding van de Sindopradja-leiding uit de Tjimanok. Met uitzondering van dat in de Tjikeroe, kwamen reeds alle kunstwerken gereed. Voorts werd f 12 467 uitgegeven ten behoeve van de voortzetting der werken tot beveiliging van de genoemde leiding tegen de aanvallen van de Tjimanok, welke werken waarschijnlijk in 1897 zouden kunnen worden voltooid en waarvan de kosten worden bestreden uit den post voor bevloeiingswerken van geringen omvang.

Het voorontwerp betreffende de verder noodige werken ter verbetering en zoo mogelijk uitbreiding van de bevloeiing bleef ult. 1896 nog in bewerking.

Tagal. 1°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in *West-Brebes* tusschen de Lossari- en de Babakan-rivier (ten nutte van p. m. 20 300 bouws).

Geraamde kosten f 1 100 000 [f 954 600] Tot ult. 1896 was verwerkt f 869 849, waarvan in 1896 f 98 007. De in 1895 nog onderhanden zijnde werken (verg. vorig verslag, blz. 135), zoomede een drietal andere van geringen omvang, werden in 1896 voltooid.

Van de in 1896 aangevangen werken kwam de coupure in de Lossari-rivier, dienende om een snelleren afloop van het water in het benedengedeelte dezer rivier te verkrijgen — en waarvoor werd uitgegeven f 41 650 — nagenoeg gereed, terwijl de daarmede verband houdende aftapping uit de Tjiberes-leiding, ten behoeve van de bevloeiing der tusschen de rivier en de coupure gelegen sawahs, geheel voltooid werd. Daarentegen bleven nog onderhanden eene in November 1896 begonnen, door nieuwe afschuivingen noodzakelijk geworden verbetering van het Kaboejoetan hoofdkanaal (geraamde kosten f 11 440), zoomede eene weinig kostbare (op slechts f 879 geraamde) verbetering van den waterafvoer der Lebak Sesepan, bestaande in het maken van eene afleiding van deze rivier naar de Kaboejoetan, ten einde te verhinderen dat haar bandjir-water in de Babakan-hoofdleiding terecht komt.

Tagal. 2°. Aanleg van bevloeiingswerken in *Oost-Brebes* uit de Pamali (ten nutte van p. m. 37 000 bouws).

Geraamde kosten f 2 250 000 [f 1 680 500]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 629 486, waarvan in 1896 f 205 513. De prise d'eau te Notok, waarvoor in 1896 f 82 831 werd verbruikt, kwam nagenoeg gereed. Aan de 1ste sectie van het hoofdkanaal werden 388 856 M³. grond verzet, makende met de reeds vroeger verzette hoeveelheid een totaal van 1 347 607 M³.

Het voorloopig ontwerp voor de waterverdeeling uit het Pamali-hoofdkanaal kwam gereed.

Tagal. 3°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in het gebied der *Waloeh*-rivier in de afdeeling Pamalang (ten nutte van p. m. 27 000 bouws); geraamde kosten f 810 000 [f 562 900]; 4°. Eventueele aanleg van werken tot bevloeiing uit de kali Ramboet (ten nutte van p. m. 12 500 bouws in het district Maribaija der afdeeling Tagal).

Dit laatste irrigatieplan, dat nauw samenhangt met de reeds geautoriseerde Waloeh-bevloeiing, sub 3°, bedoeld, doch omtrent welks uitvoering nog niet is beslist, was in 1896 nog in studie. Inmiddels bleven de werken ter verdere uitvoering van het Waloeh-plan gestaakt, behoudens de in 't vorig verslag (blz. 135) bedoelde voorzieningen en wijzigingen aan de in 1891 in gebruik gestelde prise d'eau te Soengapan, welke werken in 1896 nagenoeg voltooid werden en waarvoor uitgegeven werd f 11 085, waardoor het tot ult. 1896 aan het Waloeh-plan ten koste gelegde steeg tot f 203 362.

Tagal en Pekalongan. Verbetering van de bevloeiing in de streek tusschen de *Tjomal-* en de *Pekalongan*-rivier (ten nutte van p. m. 25 000 bouws [1]) in de afdeelingen Pamalang en Pekalongan der genoemde gewesten).

Geraamde kosten f 1 500 000 [f 1 075 900]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 210 635, waarvan in 1896 f 9774. De in 1895 begonnen doortrekking over 785 M. van de Kesessi-leiding en de daarmede samenhangende werken, zoomede een tweetal werken van geringen omvang, welke moeten dienen tot verbetering en aanvulling van de reeds voltooide Genteng-werken, kwamen in 1896 gereed.

Omtrent het voorloopig ontwerp voor de verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in de streek tusschen de Tjomal- en de Sragi-rivier werd nog geen beslissing genomen in afwachting van het daaromtrent door de in Januari 1897 benoemde commissie (zie hiervóór) uit te brengen advies. Met het opmaken van het project voor de verbetering van de irrigatie tusschen de Sragi- en de Pekalongan-rivier werd voortgegaan.

Samarang en Japara. Werken tot verbetering van de bedijking der beneden-Serang-rivier en van de bevloeiing en afwatering van het district *Wedoeng* der afdeeling *Demak* (ten nutte van p. m. 8700 bouws).

Geraamde kosten f 800 000 (buiten de in 1895 ter hand genomen aanvullingswerken). Tot ult. 1896 was verwerkt, in verband met de boven het oorspronkelijk plan in uitvoering genomen aanvullingswerken, f 1 001 867, waarvan in 1896 f 80 763.

Van de aanvullingswerken bleven op ult. 1896 nog onderhanden een afvoerkanaal voor de Moeria-riviertjes c. a. en het ophoogen van de Serang-dijken van Tadoenan tot aan zee. In den loop van het jaar werd nog machtiging verleend: *a.* tot het maken van eene naaldstuw in de Lembon bij Boengo (kosten niet opgegeven), en *b.* tot het verbeteren van de bevloeiing van het terrein tusschen de Lembon, de Serang en de Wonoredjo. Voor dit laatste werk, met inbegrip van het bouwen van twee kleine bruggen over de leidingen, werd van de toegestane f 18 137 verwerkt f 5521. De zooeven bedoelde stuw bij Boengo, welke nog in 1896 gereed kwam, heeft ten doel om het water in de Lembon ten behoeve van de irrigatie der nabij zee gelegene streken op te stuwen en tevens het zeewater uit die rivier te keeren.

Samarang. 1°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in de districten *Singen-kidoel* en *Grogol* der afdeeling Samarang (ten nutte van p. m. 16 000 bouws).

Het ontwerp voor dit bevloeiingsplan, omtrent de uitvoering waarvan in beginsel nog niet is beslist, bleef ook in 1896 in bewerking.

Met den aanleg in heerendienst van de nieuwe bedijkingen aan den linkeroever van de Toentang- en aan beide oevers van de Grogol-rivier, waartoe in Juli 1895 machtiging was verleend (verg. vorig verslag, blz. 136), kon, in verband met het geschiktste tijdstip voor het doen opkomen van de heerendienstplichtigen, eerst in het laatst van Juni 1896 worden begonnen. Wegens het ontstaan van eene koortsepidemie bleef in den verderen loop van het jaar de opkomst van heerendienstplichtigen een tijdlang gestaakt en sedert is besloten (zie blz. 99 hiervóór) aan de bij deze bedijkingen in heerendienst tewerkgestelden eene tegemoetkoming toe te leggen van f 0,12⁵ per man daags, te bestrijden uit het excedent van het hoofdgeld over vroegere jaren. In verband daarmede werd de voor het werk toegestane som van f 67 116 verhoogd met f 19 593, over welk laatste bedrag bij het einde des jaars geheel was beschikt. Overigens werd in 1896 verwerkt f 4636, makende met het in 1895 voor onteigening besteed bedrag, f 46 411.

Samarang. 2°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in *Oost-Samarang*; oostelijk deel der hoofdplaats en districten Srondol en Singen-kidoel (ten nutte van p. m. 7000 bouws).

Geraamde kosten, vooralsnog voor zooveel de verbetering van den waterafvoer betreft, f 344 590 (zijnde bij deze raming gerekend op uitvoering met behulp van heerendienstplichtigen). Tot ult. 1896 was verwerkt f 140 997, waarvan in 1896 f 65 258. In April 1896 werd machtiging verleend om over te gaan tot den aanleg, wat den koeliearbeid betreft in onbetaalden heerendienst, van het 1ste gedeelte der werken in het belang van

[1]) Zie de noot op blz. 135 van 't vorig verslag.

den waterafvoer. Bedoeld gedeelte, waarvan de kosten op f 143 892 zijn geraamd, omvat het maken van de eerste sectie van het bandjir-kanaal ter lengte van 4382 M., welk kanaal bestemd is om het bandjir-water op te nemen van de vijf kleine rivieren, welke van het Noordergebergte afstroomen en het oostelijk deel van de hoofdplaats Samarang telkens onder water zetten. Vier van die riviertjes zullen twee aan twee worden vereenigd en na hare vereeniging, evenals het vijfde (de Tjandi), door afzonderlijke kanalen in het groote kanaal worden gevoerd, terwijl door in den bovenmond daarvan te bouwen stuwdammen met inlaatsluizen gelegenheid zal worden gegeven om in de riviertjes zelven zooveel water toe te laten als voor de bevloeiingsdoeleinden gewenscht wordt. De verder te bouwen kunstwerken bestaan in hoofdzaak uit drie aquaducten, welke eene irrigatieleiding, de Samarang-leiding genaamd, over het hoofdkanaal en over de Badjak- en Tjandi-kanalen zullen moeten voeren, zoomede uit eene 4 M breede brug over het hoofdkanaal in den weg van Samarang naar Goeboek. Het totale grondverzet is op p. m. 487 000 M³. berekend, van welke hoeveelheid gedurende 1896 65 942 M³. werd ontgraven. De zooeven bedoelde brug werd reeds nagenoeg voltooid, terwijl aan de andere kunstwerken werd begonnen.

Het ontwerp voor het 2de gedeelte van de werken kwam nog niet gereed, voornamelijk ten gevolge van de onderhandelingen, noodig voor de vaststelling der projecten voor de bruggen daar waar het bandjir-kanaal den spoorweg Samarang-Vorstenlanden en den stoomtramweg Samarang-Joana zal snijden. Tot de uitvoering van het 2de gedeelte zal trouwens in den eersten tijd nog niet kunnen worden overgegaan, aangezien, met het oog op de beschikbare dagdiensten van heerendienstplichtigen, de werken in het 1ste gedeelte gerekend worden eerst in vier jaren te zullen kunnen afloopen. De op blz. 136 van het vorig verslag bedoelde, in 1894 onderhanden genomen voorzieningen aan de in de Penggaron-rivier gebouwde kunstwerken, enz., kwamen in 1896 gereed.

S o e r a b a ij a en R e m b a n g. Verbetering van de bevloeiing en afwatering van de Solo-vallei (ten nutte van p. m. 223 000 bouws). Sedert den aanvang der werken (in het najaar van 1893) tot ult. 1895 was aan werken en opnemingen besteed f 5 001 039 (verbeterde opgaaf) en in 1896 f 3 326 589, of te zamen f 8 327 628, een en ander met inbegrip van de uitgaven hier te lande gedaan wegens aanschaffingen, enz.[1]). Ten aanzien van den voortgang van de werkzaamheden in 1896 zij hier, voor meerdere bijzonderheden verwijzende naar de ter zake in de Javasche Courant gepubliceerd wordende maandverslagen, zoomede naar het eerlang verschijnende technisch jaarverslag der burgerlijke openbare werken over 1896, kortelijk het volgende medegedeeld.

De arbeid aan de reeds op ult. 1895 onderhanden zijnde onderdeelen van de bevloeiings- en afwateringswerken werd in 1896 geregeld voortgezet, terwijl tevens een aanvang werd gemaakt met de uitvoering van een drietal andere, waartoe in dat jaar (respectievelijk in Mei, Maart/Juli en Februari) machtiging was verleend, namelijk met: *a.* eene nieuwe afdeeling van het hoofdkanaal over eene lengte van 26.9 K.M., *b.* de kruisingen van dat kanaal met een achttal rivieren, en *c.* het eerste (19.7 K.M. lange) gedeelte van het 2de noorder- of scheepvaartkanaal. Voorts werden nog geautoriseerd, doch nog niet aangevat: *d.* het graven van eene andere afdeeling van het hoofdkanaal over 25.9 K.M. lengte (April), *e.* de bouw van de inlaatsluis, 9 stortdammen en 1 syphonduiker onder de Solo-rivier in het 1ste (onverdeelde) pand van het 1ste noorderkanaal (Augustus en September), en *f.* het graven respectievelijk over de eerste 15 en 21.6 K.M. van het — in een noorder- en een zuidertak verdeelde — 2de pand van laatstbedoeld kanaal (October). Voor genoemde zes werken werd respectievelijk beschikbaar gesteld f 1 946 000, f 1 728 000, f 243 000, f 2 610 000, f 461 900 en f 170 000.

De werkzaamheden aan al de in 1896 in uitvoering zijnde gedeelten bepaalden zich nog uitsluitend tot graaf- en baggerwerk. Omtrent het tot ult 1896 verrichte grondverzet geeft het volgend staatje een overzicht.

Reeds ter uitvoering goedgekeurde gedeelten der werken.	Geraamde hoeveelheid te verzetten grond (in M³.).	Verricht grondverzet (in M³.):		
		vóór 1896.	in 1896.	Te zamen.
Gedeelten (gezamenlijk p. m. 85 K.M.) van het hoofdkanaal	26 000 000	a) 3 207 671	1 363 809	4 571 480
Bermslooten en afwateringen		48 670	28 826	77 496
Kunstwerken voor de kruising van het hoofdkanaal met 8 rivieren	(niet opgegeven)	....	b) 83 858	b) 83 858
Kunstwerken aan de prise d'eau van het hoofdkanaal te Ngloewak	3 845 000	219 015	285 285	504 300
1ste gedeelte (onverdeeld pand) van het 1ste noorderkanaal (23.6 K.M.)	675 000	180 981	182 359	363 310
Kunstwerken in het onverdeelde 1ste noorderkanaal (inlaatsluis, 9 stortdammen en 1 syphonduiker)	(niet opgegeven)	....	—	—
2de gedeelte (verdeeld pand) van het 1ste noorderkanaal:				
noordertak (voor zooveel de eerste 15 K.M. betreft)	336 000	....	—	—
zuidertak („ „ „ 21.6 „ „)	261 000	....	—	—
1ste gedeelte van het 2de noorder- of scheepvaartkanaal (19.7 K.M.)	678 000	....	211 116	211 116
Doorgraving van de heuvels tusschen de Solo-rivier en de Java-zee:				
graafwerk	8 762 000	—	478 758	478 758
baggerwerk	2 961 000	92 029	147 816	239 845
		3 748 360	2 814 827	6 563 193

a) Verbeterde opgaaf.

b) Grondverzet ten behoeve van de funderingsputten.

Overigens werd voortgegaan met het verzamelen van materiaal (op ult. 1896 was bij de prise d'eau te Ngloewak en op verschillende depôtplaatsen reeds eene totale hoeveelheid van 56 800 M³. breuksteen bijeengebracht, terwijl nog 18 300 M³. bij de groeven voor den afvoer gereed lagen), en met den aanleg van het werkspoor van Ngloewak langs het hoofdkanaal en het 2de noorderkanaal tot bij Babat. Aangezien voor het overbrengen langs de Solo-rivier naar Ngloewak van de groote massa benoodigde breuksteen van de vindplaats bij Banjoe Oeripan beZuiden Ngloewak — van Ngloewak kan het materiaal verder per werkspoor worden vervoerd — geen voldoend aantal prauwen is te verkrijgen en de verlenging van het werkspoor tot aan Banjoe Oeripan wegens het sterk geaccidenteerde terrein met te hooge kosten zou gepaard gaan, zullen de bedoelde plaatsen met een transportkabel worden verbonden, die reeds van hier is uitgezonden en waarschijnlijk nog tegen het einde van 1897 in exploitatie zou kunnen komen.

Nadat uit hier te lande genomen proeven gebleken was dat met de in de Solo-vallei aanwezige grondstoffen (klei en zand) baksteenen kunnen worden vervaardigd, die niet ten achter staan bij de beste, welke uit Europa kunnen worden verkregen, zijn de voor de steenfabricage benoodigde meng- en vormmachines, zoomede de ijzerwerken voor twee te Ngloewak en te Doerek ten zuidoosten van Bodjonegoro op te richten permanente steenovens in den loop van het tweede halfjaar 1897 van hier uitgezonden. Op de beide genoemde plaatsen was men reeds in 1895 ook begonnen met de oprichting van etablissementen voor de bereiding van cement, waartoe de noodige grondstoffen eveneens plaatselijk gevonden worden. Bedoelde etablissementen kwamen in 1896 gereed, doch hadden nog slechts weinig product geleverd.

De beide kalkovens (te Ngloewak en te Tjileboong) konden in 1896, in verband met noodig gebleken herstellingen en verbeteringen, nog niet geregeld in werking blijven. De verdere kalksteen-exploitatie zou worden gestaakt, daar de voorraad voorloopig voldoende werd geacht.

Met de graafwerktuigen ondervond men ook in 1896 weder

[1]) In 1895 en vroeger f 1 240 636 en in 1896 f 185 405, in 't geheel derhalve tot en met het dienstjaar 1896 f 1 426 041.

bezwaren van denzelfden aard als die, welke zich vroeger voordeden (verg. vorig verslag, blz. 137). De 8 in Europa vervaardigd wordende excavatoren van nieuwe constructie kwamen nog niet gereed. Een nieuwe persbaggermolen (*Solorivier* III)[1] werd in November 1896 uit Europa te Sidajoe Lawas aangebracht en kon in den aanvang van 1897 in gebruik worden gesteld.

In de centrale houtzagerij te Bodjonegoro was bij het einde van 1896 eene houtmassa van 63 987 M³. gezaagd.

Het verkrijgen van het noodige werkvolk leverde ook in 1896, vooral in de meest westelijk gelegen, weinig bevolkte streken, nogal moeielijkheden op. Toch viel er eenige verbetering te bespeuren. Terwijl in Mei van dat jaar — tijdens den padi-oogst — het aantal koelies gemiddeld nog geen 5000 per dag bedroeg, nam het aantal tot November, toen het tot ruim 14 100 was gestegen, geleidelijk toe. In December verminderde de opkomst echter weder.

Op het hoofdbureau te Bodjonegoro werd steeds voortgegaan met het maken van ontwerpen voor de vereischte kunstwerken en de nog te graven kanaalgedeelten.

Over den mede tot de Solo-werken gerekend wordenden aanleg van den dam Oedjoug Piring — Djamoeau-rif wordt lager, onder „*Rivier- en zeewerken*", gehandeld.

Pasoeroean. 1°. Bevloeiing uit de *Pategoean-* en andere rivieren in de afdeeling Bangil (ten nutte van p.m. 9000 bouws).

Geraamde kosten f 900 000 [f 839 400]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 796 253, waarvan in 1896 f 20 919, welk laatstbedoeld bedrag werd aangewend ten behoeve van de voortzetting, met behulp van heerendienstplichtigen, van het in 1895 onderhanden genomen 2de gedeelte der werken tot waterverdeeling uit de Bekatjak leiding, welk gedeelte in 1897 zal worden voltooid.

Pasoeroean. 2°. Bevloeiing uit de *Kedoengkandang*-leiding in de afdeeling Malang.

Bij de voortzetting in 1896 van het in het voorafgegane jaar aangevangen onderzoek naar de middelen tot verbetering en uitbreiding van de hierbedoelde bevloeiing, — voor welk onderzoek in 1896 werd besteed f 3101, makende met het in 1895 uitgegeven bedrag een totaal van f 10 303, — bleek dat het irrigatiegebied der leiding met p.m. 2700 bouws zou kunnen worden uitgebreid, terwijl, volgens de bij het voorontwerp behoorende raming, de kosten van het geheele werk bij uitvoering in vrijen arbeid op p.m. f 380 000 zouden komen te staan. De plannen zijn sedert in handen gesteld van de op blz. 155 hiervóór bedoelde commissie voor het onderzoeken van de rentabiliteit van voorgenomen irrigatiewerken.

Pasoeroean. 3° Bevloeiing van het district *Kepandjen* der afdeeling Malang. In het laatst van 1895 werd vanwege de bestuursambtenaren in Malang het denkbeeld aan de hand gedaan eener verbetering en uitbreiding van de bevloeiing in Kepandjen, waartoe de Molek-leiding (eene open aftapping uit de Brantasrivier) zou moeten worden doorgetrokken op den linkeroever der kali Metro. Volgens eene globale raming zou die uitbreiding eene oppervlakte kunnen omvatten van méér dan 7000 bouws, waarvan p. m. 5700 bouws uit woeste gronden bestaan. Aangezien in de genoemde afdeeling groote behoefte aan vermeerdering van sawahs bestaat, werd machtiging verleend om voor het opmaken van een ontwerp de noodige opnemingen te doen plaats hebben en daarvoor f 9000 toegestaan, waarvan in 1896 f 8209 werd verbruikt.

Pasoeroean. 4°. Bevloeiing uit de rivieren Soerak en Welang in de afdeeling *Bangil*. In 1896 werd een aanvang gemaakt met eene opneming ten behoeve van een ontwerp voor de verbetering en uitbreiding van de bevloeiing uit genoemde rivieren, voornamelijk ten doel hebbende om het uit de Soerak onvolledig bevloeide terrein tot het irrigatiegebied der Welang te brengen. In de kosten, die in 1896 f 1857 bedroegen, zal voor de helft worden bijgedragen door den erfpachter van Alkmaar, aangezien de Regeering onder die voorwaarde heeft bewilligd in een van die zijde gedaan verzoek om de opnemingen ook tot bedoeld perceel uit te strekken, welke voorwaarde door genoemden erfpachter is aangenomen.

Bezoeki. *Sampean* werken (ten nutte van p. m. 15 000 bouws in de afdeeling Panaroekan).

Geraamde kosten f 1 000 000 [f 882 100]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 658 960, waarvan in 1896 f 102 964, van welk laatste bedrag f 97 873 besteed werd voor de voortzetting — wat den koeliearbeid betreft in heerendienst — van de werken tot verbetering der bevloeiing uit de Kapongan- en Sitoebondo-leidingen. Het overige werd aangewend voor de voltooiing van de in 1895 aangevangen herstellingen en verbeteringen aan het zuider-hoofdkanaal van Panaroekan. Een in 1895 begonnen onderzoek naar de middelen tot verbetering van de afwatering in Zuid-Panaroekan werd in 1896 ten einde gebracht, waarna tot het opmaken van een definitief ontwerp werd overgegaan.

Banjoemas en Bagelen. Verbetering van de bevloeiing: A. in het *Seraijoe-stroomgebied* (ten nutte van p. m. 80 000 bouws), en B. in het *zuidelijk deel der beide gewesten*, uitgenomen het gedeelte van Zuid-Bagelen beoosten de Loh Oeloe (ten nutte van p. m. 50 000 bouws).

Geraamde kosten in totaal f 9 300 000 [f 7 727 600]. Tot ult. 1896 was verwerkt (in sectie A) f 1 467 014, waarvan in 1896 f 24 020. De in 1896 aangevangen verbetering der bevloeiing uit de kali Peloes in de afdeeling Poerwokerto (residentie Banjoemas) kwam nagenoeg gereed. Overigens werd voortgegaan met het doen van opnemingen en het maken van ontwerpen voor de verbetering der bevloeiing in beide secties, waarvoor respectievelijk f 7473 en f 5816 werd uitgegeven. Het voorontwerp voor de werken in sectie B (verbetering der bevloeiing in Zuid-Banjoemas en Karang-Anjar) kwam gereed, doch de uitvoering is afhankelijk van het door de meergemelde, in Januari 1897 benoemde commissie uit te brengen advies omtrent de rentabiliteit van het werk.

Bagelen. Verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het *zuidelijk deel van het gewest*, *beoosten de Loh Oeloe* (ten nutte van p. m. 57 000 bouws).

Geraamde kosten f 2 850 000 [f 2 378 700]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 251 987, waarvan in 1896 f 14 416. In den loop van genoemd jaar werd een begin gemaakt met de in April geautoriseerde vernieuwing van het stroomopwaartsche gedeelte van het Tjokrojasan-kanaal, waarvan de kosten bij uitvoering in heerendienst geraamd zijn op f 92 227. Het werk vorderde echter slechts weinig in verband met moeielijkheden, welke bij de onteigening van de benoodigde gronden werden ondervonden. Voorts werden onderhanden genomen eene verbetering van de Kedoengpoetri-leiding en het droogleggen door aanslibbing van een door de Bogowonto-rivier gevormd „haff", welke dikwijls met stilstaand water gevulde poel, bekend onder den naam van Boentoe, een ongunstigen invloed op den gezondheidstoestand der omliggende streek scheen uit te oefenen. De kosten van bedoelde werken, voor het eerstgenoemde (reeds voltooide) f 16 788 bedragende en voor het andere op f 6085 geraamd — waarvan in 1896 f 1957 werd verwerkt, — worden bestreden uit den post voor irrigatiewerken van geringen omvang.

Met het opmaken van de ontwerpen voor de verbetering van den toestand in het besproken gedeelte van Zuid-Bagelen werd voortgegaan en daarvoor uitgegeven f 6968.

Kadoe. Bevloeiing uit de *Tangsi*-rivier in het district Menoreh der afdeeling Magelang.

Het ontwerp voor de 1ste afdeeling der werken, omvattende de bevloeiing van 2867 bouws op den rechter Tangsi-oever (verg. vorig verslag, blz. 138) kwam nog niet voor uitvoering in aanmerking, in afwachting van het daaromtrent door de commissie voor het onderzoeken van de rentabiliteit van voorgenomen irrigatiewerken uit te brengen advies. Met de opnemingen in het belang der bevloeiing (uitgestrektheid niet opgegeven) op den linkeroever der Tangsi en in het gebied der kali Mrawoe werd in 1896 voortgegaan en daarvoor f 2269 uitgegeven, terwijl voor het doen van onderzoekingen omtrent het watergebruik der sawahs in het Tangsi-gebied f 2919 werd besteed. Tot ult. 1896 was nu aan voorbereidend werk uitgegeven f 36 040.

Djokjokarta. Bevloeiing uit de *Progo-rivier*, ten nutte van p. m. 125 000 bouws.

Het voorontwerp voor de bevloeiing zoo van de Mataramanstreek (rechter Progo-oever) als van de Koelon Progo (linkeroever) kwam in 1896 nog niet gereed. Aan opnemingen en projectwerk werd f 21 444 besteed, makende met de tot ult. 1895 gedane uitgaven een totaal van f 196 844. Ook over dit nog te autoriseeren irrigatieplan, waarvan de uitwerking in 1897 zou afloopen, zou uit het oogpunt van rentabiliteit het advies der meerbedoelde commissie worden ingewonnen.

[1] Van de beide andere persbaggermolens (*Solorivier* I en II) was de tweede voortdurend bij de Porrong-werken in dienst (zie blz. 160).

Madioen. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in de afdeelingen *Magettan* en *Ngawi* (ten nutte van p. m. 50 000 bouws). Geraamde kosten f 3 500 000 [f 2 100 000]. Tot ult. 1896 was verwerkt f 55 451, waarvan in 1896 f 35 523, welk bedrag werd besteed om een aanvang te maken met de uitvoering van de op blz. 133 van het vorig verslag bedoelde kunstwerken in de Gandong-rivier bij de dessa Djedjeroek en in de Gandongkidoel-rivier bij de dessa Nitikan.

Met de opnemingen, enz. ten behoeve van het algemeen bevloeiingsplan werd voortgegaan. Het daarvoor reeds vroeger uitgegeven bedrag van f 193 158 was dientengevolge gestegen tot f 208 458.

Kediri. Aanleg van bevloeiingswerken in de districten *Waroedjaijeng* en *Kertosono* der afdeeling Berbek (ten nutte van ruim 27 000 — volgens nadere opgaven ruim 25 000 — bouws). Omtrent het reeds in 1895 gereed gekomen volledig voorontwerp voor dit nog niet geautoriseerde bevloeiingswerk werd in Mei jl. door de in Januari 1897 ingestelde commissie voor het onderzoeken van de rentabiliteit van voorgenomen irrigatiewerken advies uitgebracht. Volgens de meening der commissie moet het van levend water te voorzien gebied geschat worden op ruim 25 000 bouws, terwijl de kosten van het werk, door de ontwerpers bij gedeeltelijke uitvoering in heerendienst op f 1 343 000 geraamd, door toepassing van eenige bezuinigingen tot f 1 018 000 zouden kunnen worden teruggebracht, welke uitgaaf over tien jaren zal zijn te verdeelen. Aangezien kan verwacht worden dat, na voltooiing van het werk, de opbrengst der landrente in de bevloeide streken gaandeweg met f 77 700 en die der bedrijfsbelasting met f 5300 zal klimmen, waardoor dus eene vermeerdering van inkomsten met f 83 000 's jaars wordt verkregen, waarvan echter afgaan de exploitatie- en onderhoudskosten ad f 12 500, kan de netto-opbrengst geraamd worden op f 70 500 per jaar, of p. m. 7 pct. van het aanlegkapitaal, wanneer dit niet vermeerderd wordt met rente gedurende den aanleg. Op grond van deze uitkomsten heeft de Gouverneur-Generaal als zijne meening te kennen gegeven dat tegen de uitvoering van het werk geene overwegende bezwaren kunnen bestaan.

Rivier- en zeewerken. De in 1893, tot completeering van de werken in het Westgat van Soerabaija, in aanleg genomen steenen dam van Oedjoeng Piring (op den Madura-wal) naar het Djamoean-rif werd in October 1896 voltooid. De dam was toen over zijne volle lengte van 12 750 M. tot boven hoogwater gebracht. De gestorte hoeveelheid steen heeft in 't geheel bedragen 627 681 M³., waarvan nog in 1896 gestort werd 112 948 M³.

Een werk dat met het behandelde in nauw verband staat, en waarvan de kosten zijn geschat op f 68 000, werd inmiddels in Augustus 1896 ter hand genomen, de verruiming namelijk van de vaargeul in de tusschen Madura's zuid- en westkust loopende kreek Gladak Landjang. Die verruiming zal de prauwen van Soerabaija gelegenheid geven om binnendoor Bangkallan op Madura's westkust te bereiken en dus den langeren en soms gevaarlijken weg om den kop van den nieuwen dam te mijden. Volgens de gemaakte raming moeten ruim 26 000 M³. grond worden ontgraven en ruim 12 000 M³. kalksteen worden verwijderd, terwijl de geulen door de banken in zee door middel van bamboeschermen zullen worden beschermd en twee bruggen in door de kreek gesneden wegen zullen moeten worden gebouwd.

Met inbegrip van hetgeen aan dit bijkomend werk reeds werd ten koste gelegd, werd in 1896 uitgegeven f 329 255 [1]), waardoor het geheele tot ult 1896 besteed bedrag klom tot f 1 673 831, terwijl de kosten van den dam alléén indertijd waren begroot op p. m. f 1 700 000 (verg. het verslag van 1893, blz. 146). Bovendien was ten laste van het werk eene genoegzame hoeveelheid steen verzameld om gedurende de eerstvolgende jaren te dienen tot onderhoud van den dam.

Nu de dam met betrekking tot het westelijk vaarwater van Soerabaija tot zijn vollen omvang van invloed is, laat zich in de eerstvolgende jaren — zoo wordt bericht — eene geleidelijke verbetering van den toestand op de bank verwachten. Zooals de periodieke metingen aantoonen, had ook in 1896 weder eenige vooruitgang ten deze plaats gehad.

Omtrent de werken in de residentie Soerabaija, die gezamenlijk bekend zijn als werken tot behoud van het vaarwater in het Oostgat van Soerabaija, ten behoeve van welke in 1896 van de toegestane f 600 000 verwerkt werd f 471 749 [2]), valt over gemeld jaar het volgende te vermelden.

De normaliseeringswerken op het benedengedeelte van de Brantas (tusschen Kedongsoro en Lengkong) kwamen gereed. Aan nadere voorzieningen, zooals het geven van flauwer taluds aan de koppen van bestaande kribben en het bijbouwen van kribben en slibvangers welke vermoedelijk noodig zullen zijn, werd nog geen uitvoering gegeven, maar men bepaalde zich tot waarnemingen, welke den grondslag voor nadere voorstellen zullen moeten uitmaken.

De in 1895 aangevangen werken aan de dijken, waarbinnen de verlengde nieuwe Porrong-rivier zal moeten stroomen, werden in 1896, met behulp van den door den dienst der werken in de Solo-vallei afgestaen persbaggermolen, voortgezet. Bij het einde des jaars waren de dijken over 1400 M. tot de volle, en voor de overige lengte (1500 M.) tot de halve hoogte opgewerkt, hetgeen vooralsnog voldoende is om bandjirs in de kali's Sogo en Semambowng te keeren. De oude steenen overlaat in de bovenmonding van het verbreede overlaatkanaal bleef ook in 1896 door de aangebrachte tijdelijke voorzieningen behouden.

De in 1895 nog onvoltooid gebleven kribben in de sectie Djerebeng-Sepandjang van de genormaliseerde Soerabaija-rivier werden voltooid. Daar de uitkomsten over het algemeen vrij gunstig waren, wordt het vooralsnog onnoodig geacht het aantal kribben en slibvangers te vergrooten.

De in Maart 1895 geautoriseerde bouw van twee stuwen in de Soerabaija-rivier beneden Sepandjang, waaraan in gemeld jaar, ten gevolge van hooge waterstanden, slechts een begin van uitvoering was kunnen worden gegeven, kon in 1896 geregeld worden voortgezet. Van de in verband met de stuwen aan te leggen leidingen werden eenige kunstwerken nagenoeg voltooid.

De rivier- en zeewerken in andere gewesten waren in 1896 van zeer ondergeschikt belang. De op blz. 139 van het vorig verslag bedoelde plannen om de Bataviasche buurten Kebonsiri en Tanahbang te ontlasten van het waterbezwaar uit het zoogenaamde spruitje Menteng, hebben geleid tot een in 1897 uit te voeren ontwerp.

In de residentie Bantam werden voor de scheepvaart hinderlijke boomstammen in de Tjioedjoeng-rivier benedenstrooms van de afdeelingshoofdplaats Rangkas Betoeng opgeruimd, terwijl in de Kening-rivier (residentie Rembang) eenige kribben werden gelegd tot bescherming van den grooten weg van Lassem naar Bodjonegoro.

Havenwerken. Aan het in 1895 opgevatte voornemen om ter keering van den slibaanvoer in de binnenhaven van Tandjong Priok (Batavia) het riviertje Tjilintjing af te dammen (zie vorig verslag, blz. 139) werd in 1896 gevolg gegeven. Zoowel deze afsluiting als eene gelijke voorziening in 1894 tot stand gebracht ten opzichte van de zuidergracht hadden zulk eene goede uitwerking, dat het baggeren in de binnenhaven in Maart 1896 voorloopig kon worden gestaakt. In de eerste twee maanden van het jaar was aldaar door de *Merak* nog 31 850 M³. gebaggerd.

De dokput voor het nieuwe, aan de „Droogdokmaatschappij Tandjong Priok" in gebruik gegeven gouvernementsdok (verg. vorig verslag, blz. 139 140 en 283) was einde Juni 1896 door den baggermolen *Borneo* — welk vaartuig in den loop van 1898 zal worden vervangen door een nieuwen, thans hier te lande in aanbouw zijnden molen — op de vereischte diepte (12 M.) gebracht, waarna het bedoelde dok, dat voorloopig in de zoogenaamde kolenhaven bewesten het concessieterrein had gelegen, derwaarts overgebracht en in October voorgoed in gebruik gesteld werd.

De havendammen vorderden in 1896 geen buitengewoon onderhoud.

In 1896 werd de haven van Tandjong Priok, ongerekend de marineschepen en andere landsvaartuigen, bezocht door 818 stoomschepen en door 33 zeilschepen, metende respectievelijk 835 914 en 38 999 registerton, tegen 784 stoomschepen en 30 zeilschepen, met eene inhoudsgrootte van 811 755 en 17 043 registerton in 1895. In het opgegeven getal van 818 reizen van stoomschepen in 1896 telden er 366 vanwege de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, 76 en 69 vanwege de stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd", 38 vanwege de Messageries Maritimes", 34 vanwege de „Queensland Royal Mail" en 235 vanwege andere maatschappijen of reederijen. De aanvoer van steenkolen bedroeg 83 603 ton (in 54 ladingen), tegen 62 083 ton (in 33 ladingen) in 1895.

[1]) Blijkens noot *f* op blz. 154 hiervóór zou in 1896 voor de werken ten behoeve van het Westgat van Soerabaija zijn uitgegeven f 342 775. De reden van dit verschil blijkt niet.

[2]) Ook deze som levert eenig verschil op met de opgaaf in noot *f* op blz. 154 hiervóór, zonder dat ter zake toelichting is verstrekt.

Aan de uitlooppijpen te Priok werd in 1896 van gouvernementswege aan particuliere schepen, tegen f 1 per M³., 4724 M³. artesisch water verstrekt, tegen 4362 M³. in 1895.

Voor het op diepte houden van het oude havenkanaal en de stadsgrachten te Batavia werkten in 1896 als gewoonlijk twee baggermolens, die te zamen 143 168 M³. specie opbrachten, tegen 115 691 M³. in 1895. De op blz. 140 van het vorig verslag bedoelde nieuwe baggermolen van kleinere afmetingen voor de binnengrachten werd ontvangen en gemonteerd, doch kwam in 1896 nog niet in werking.

De verstrekking van artesisch water aan den Kleinen Boom te Batavia bedroeg in 1896 8202 M³., waarvoor f 4101 werd ontvangen, tegen 7240 M³. met eene opbrengst van f 3620 in het voorafgegane jaar.

Omtrent andere havens in Nederlandsch Indië valt over 1896 het volgende te vermelden.

Het nieuwe zeehoofd te Laboean (residentie Bantam) hield zich goed, doch is op zich zelf nog niet voldoende om de prauwen te allen tijde ongehinderd te doen in- en uitvaren. Omtrent het bouwen van een tweede hoofd is nog geen beslissing genomen.

Te Cheribon, Tagal en Pekalongan werd voor het op diepte houden van de havenmondingen de baggerarbeid op de gewone wijze voortgezet. Er werd respectievelijk 67 074, 77 294 en 90 478 M³. specie opgebracht, tegen 76 176, 78 638 en 80 216 M³. in 1895. Hoewel de gemeenschap met den wal op de genoemde drie plaatsen niet gestremd werd, vorderde het onderhouden daarvan dikwijls buitengewone inspanning. Vooral was dit in October te Pekalongan het geval, waar door een plotselingen zandtoevoer om de koppen der hoofden gedurende 7 etmalen onverpoosd moest worden gebaggerd.

Te Samarang brachten de beide aldaar aanwezige baggermolens 191 930 M³. specie op, terwijl 3285 M³. uit het havenkanaal door handbaggeren werd verwijderd. In 1895 waren de cijfers 145 334 en 5571 M³.

Te Soerabaija behoefde van medio Juli tot ult. November niet te worden gebaggerd. In het overig gedeelte van 1896 werd 98 835 M³. specie opgebracht (tegen 101 000 M³. in 1895), waarvan 1679 M³. zand bij het marine-etablissement voor terreinophooging werd gebezigd.

Ten einde tegemoet te komen aan de steeds aanhoudende klachten over de dikwijls gebrekkige prauwgemeenschap met de reede te Pasoeroean (verg. het verslag van 1895, blz. 162), welke, blijkens een ingesteld onderzoek, uitsluitend moet worden toegeschreven aan het onregelmatig oploopen van den vloed aldaar, zijn van regeeringswege getij-tabellen voor bedoelde reede samengesteld, waarnaar men zich bij het laden en lossen kan richten.

Voor het op diepte houden van de monding der Padang-rivier (de oude toegang tot de hoofdplaats Padang) behoefde met den daar gestationneerden kleinen baggermolen slechts gedurende 50 werkdagen, verdeeld over de laatste drie maanden van het jaar, te worden gewerkt. waarbij 5490 M³. specie werd opgebracht. De Emmahaven (nieuwe haven van Padang) werd in 1896 bezocht door 256 particuliere stoomschepen, met een gezamenlijken inhoud van 327 833 registerton, alsmede door 2 zeilschepen met een inhoud van 2087 registerton. Over 1895 waren deze cijfers 204 stoom- en 2 zeilschepen, metende respectievelijk 276 939 en 2616 registerton. Onder de opgegeven 256 stoomreizen in 1896 telde men er 156 vanwege de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, 70 vanwege de stoomvaartmaatschappij „Nederland", 1 vanwege de „Rotterdamsche Lloyd", 4 vanwege de „Ocean Steamship Company" en 25 vanwege andere maatschappijen of reederijen.

De in 1895 in aanbouw genomen los- en landsteiger te Singkel (residentie Tapanoli) kwam in Augustus 1896 gereed.

Ter hoofdplaats Benkoelen werd een begin gemaakt met het bouwen van een ijzeren schroefpaalsteiger in de plaats van het bestaande bouwvallige houten hoofd.

Een kleine steiger van dezelfde constructie voor het aanleggen van sloepen werd te Menado voltooid. De nieuwe steiger te Gorontalo kwam nagenoeg gereed.

Drinkwatervoorziening. Omtrent de verrichtingen van den dienst van het mijnwezen met betrekking tot artesische boringen zij verwezen naar hoofdstuk O, afdeeling II. Te dezer plaatse van het verslag valt in zake drinkwatervoorziening het volgende te vermelden.

De in 1895 (zie vorig verslag, blz. 141) onderhanden genomen aanleg van eene drinkwaterleiding voor de hoofdplaats Poerwodadi der afdeeling Grobogan (residentie Samarang) werd in 1896 voltooid. De hoofdleiding levert, volgens meting, 16 L. water per seconde. De totale kosten hebben, met inbegrip van f 44 259 aan uitgaven hier te lande, bedragen f 70 849.

Eene drinkwatervoorziening van minder omvang werd nog gemaakt ten behoeve van de wijk Djomblang nabij de hoofdplaats Samarang, waar een reservoir is gebouwd, dat uit de op Tjandi gelegen Badjak-bronnen door middel van eene 3600 M. lange buisleiding wordt gevoed. Bij directe meting gaf de leiding 90 L. per minuut. De kosten van dit werk beliepen f 8416.

Ten aanzien van de aanhangige plannen voor eene drinkwatervoorziening van de hoofdplaats Soerabaija werd nog geene beslissing genomen. De daarvoor in aanmerking komende concessieaanvragen F. H. Eijdman c.s. en C. W. Weys en J. Hillen, welke laatste in December 1896 is overgedragen aan de firma Labouchere-Oyens & C°. te Amsterdam, bieden toch beiden voordeelen aan, welke tegenover elkander moeten worden gewogen, alvorens op deugdelijke gronden eene keus kan worden gedaan. De op bedoelde plannen betrekking hebbende stukken zijn daarom in April jl. hier te lande in handen gesteld van een deskundige op het gebied van drinkwatervoorziening, wiens advies bij de afsluiting van dit gedeelte van het verslag nog niet was ontvangen. Op eene derde in 1895 ingekomen aanvraag (die van de heeren G. L. Verver en mr. W. F. L. Gericke) werd afwijzend beschikt, omdat, blijkens door den dienst van het mijnwezen verrichte onderzoekingen, het water van de voornaamste der bronnen, welker exploitatie bij deze aanvraag werd beoogd, wegens onvermijdelijke vermenging met sawah-water voor het doel onbruikbaar moest worden geacht.

III. Spoor- en tramwegen en stoomwezen.

§ 1. *Spoor- en tramwegen.*

De voltooiing van het in October 1893 voor Java vastgestelde „spoorwegplan" werd in 1896/1897 wederom eene belangrijke schrede vooruitgebracht, niet alleen door het voor algemeen verkeer gereedkomen van verschillende gedeelten van de in aanleg zijnde spoor- en tramwegen, maar voornamelijk doordat:

1°. bij de wet van 15 Juli 1896 (Nederlandsch Staatsblad n°. 133, Indisch Staatsblad n. 180) de aanleg bevolen werd van den spoorweg die Batavia met Anjer (Bantam) zal verbinden;

2°. de later nog noodig gebleken opneming in het Merawandal (Bezoeki) in de eerste helft van 1897 gereed kwam, zoodat nu omtrent den aanleg van den spoorweg naar Banjoewangi eene beslissing zal kunnen worden genomen, en

3° voor de stoomtramwegen Djokjokarta—Magelang en Soerabaija—Bodjonegoro—Goendih de achtereenvolgens in October 1895 en September 1896 verleende vergunningen respectievelijk op 1 October 1896 en 1 September 1897 werden aanvaard.

Ten aanzien van de spoorwegverbinding tusschen den Preangerspoorweg en Cheribon (de lijn Melambong—Karang Sambong—Cheribon) is de Regeering hier te lande tot de overtuiging gekomen dat deze verbinding, wat het gedeelte van Melambong naar Karang Sambong betreft, uithoofde van de hooge kosten dezer zeer moeielijke berglijn, vooreerst nog niet voor uitvoering in aanmerking behoort te worden gebracht.

Het in 't vorig verslag (blz. 141) in uitzicht gestelde algemeen spoorwegplan voor Zuid-Sumatra bleef nog in behandeling bij het departement der burgerlijke openbare werken. In overleg met de betrokken gewestelijke bestuurders werd in algemeene trekken de wenschelijke richting der hoofdlijnen vastgesteld, doch er dient nog uitgemaakt te worden of die tracé's met het oog op de technische moeielijkheden uitvoerbaar zijn en of die lijnen uit een oogpunt van exploitatie voldoen zullen.

In het blijkens het vorig verslag (blz. 141) met 1 Maart 1896 in werking getreden en vóór dien tijd nog op een ondergeschikt punt gewijzigd algemeen reglement voor de spoorwegdiensten in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1895 n°. 300, juncto 1896 n°. 33) werden sedert nog een drietal weinig ingrijpende wijzigingen gebracht, waarvan die in Indisch Staatsblad 1896 n. 212 en 1897 n°. 116 betrekking hadden tot de onder zekere voorwaarden ten vervoer toe te laten stoffen [1]) en die in Indisch Staatsblad 1896 n°. 243 ten doel had de gelegenheid tot het hier te lande ter goedkeuring aanbieden van teekeningen en beschrij-

[1]) Ingevolge eene in December 1896 gebrachte aanvulling in de voor de staatsspoorwegen op Java geldende „Bepalingen en tarieven voor het vervoer" werd eene eenvoudiger verpakking dan het algemeen spoorwegreglement voorschrijft, op de staatslijnen toegelaten voor veiligheids- (zoogenaamde Zweedsche) lucifers (namelijk, in stede van in houten kisten, in pakken van zwaar papier), en zulks ten einde de nieuwe industrie, die zich de vervaardiging van bedoelde soort lucifers op Java ten doel stelt, tegemoet te komen door haar

vingen van het rollend materieel te vereenvoudigen, in dien zin dat de ondernemers daartoe niet meer vooraf de vergunning van den Gouverneur-Generaal behoeven.

Eene wijziging van gelijke strekking als de laatstbedoelde werd bij diezelfde gelegenheid gemaakt (Indisch Staatsblad 1896 n. 244) voor de teekeningen betreffende stoomtramwegen.

Sedert het tot stand komen van eene electrische tram te Batavia in het vooruitzicht werd gesteld (zie lager onder C), is in Indië de bewerking van een algemeen reglement voor electrische tramwegen ter hand genomen.

A. Spoorwegen.

1°. Staatsspoorwegen.

Daar uitvoerige mededeelingen en gegevens zijn opgenomen in het speciale jaarverslag betreffende de staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië, waarvan de jaargang 1896 hier te lande medio September 1897 ter perse was, terwijl geregeld maandelijksche opgaven betreffende aanleg en exploitatie worden verstrekt in de Javasche Courant, zal men zich te dezer plaatse tot het volgende kunnen bepalen, voor het overige, wat de exploitatie betreft, verwijzende naar de van regeeringswege afzonderlijk uitgegeven wordende „Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië", waarvan de 7de jaargang (1896) in de tweede helft van 1897 te Batavia verscheen.

a. Aanleg.

Lijn Probolinggo—Djember—Panaroekan met zijtak Klakah—Pasirian (totale lengte — volgens hermeting — met inbegrip van het zijtakje Sitoebondo—Aloon Aloon, 220469 M.) Op 1 Juni 1897 kon de hoofdlijn tot Djember voor het algemeen verkeer worden opengesteld, waardoor de in exploitatie zijnde lengte, met inbegrip van den zijtak Klakah—Pasirian bedragende p. m. 70 K.M., klom tot p. m. 132 K.M. Op genoemden datum bleef in aanleg het gedeelte beoosten Djember, ter lengte van ruim 89 K.M. (het lijnvak Djember—Kalisaät—Panaroekan), dat, naar verwacht werd, tegen het einde van October 1897 aan den exploitatiedienst zou kunnen worden overgegeven.

Zonder het station Probolinggo te rekenen, zullen de hoofdlijn en zijtakken tellen 8 stations, 30 halten en 6 stopplaatsen. Ofschoon de geheele spoorweg een secundaire spoorweg uitmaakt, is echter het gedeelte Probolinggo—Kalisaät der hoofdlijn (113 K.M.) als hoofdspoorweg gebouwd, met deze vereenvoudiging nochtans dat wat betreft de eischen, gesteld aan afsluiting, seininrichting en bewaking, is rekening gehouden met de voorschriften betreffende de secundaire spoorwegen. Het overig gedeelte der hoofdlijn (het lijnvak Kalisaät—Panaroekan), zoomede de zijtak, zijn geheel als secundaire spoorwegen gebouwd, en zulks door toepassing van lichtere baanprofielen en lichtere bruggen.

De geregelde opkomst van het werkvolk bleef steeds onvoldoende. Voornamelijk in de rawahstreek tusschen Klakah en Djember, waar de bevolking schaarsch is, was de opkomst door de slechte hygiënische toestanden geheel onbevredigend. Koortsen en buikziekten kwamen herhaaldelijk voor. Ook te Panaroekan (in de 7de sectie) had het personeel steeds te kampen met malariakoortsen, hetgeen niet zonder invloed was op den voortgang der werkzaamheden.

Belangrijk was in 1896, zoowel aan de west- als aan de oostzijde van de in aanleg zijnde lijn, het gebruik dat, krachtens de daartoe in Maart 1895 door de Indische Regeering verleende algemeene machtiging, voor den afvoer van tabak, suiker, plantriet, enz. van de werktreinen werd gemaakt, welk vervoer geschiedt naar denzelfden maatstaf als de vracht op de in exploitatie zijnde staatslijnen bedraagt. Hoewel de opbrengst van dit particulier vervoer niet juist kan worden opgegeven, omdat daarvoor geene afzonderlijke treinen liepen, doch een en ander met de werktreinen van den aanleg werd bewerkstelligd, kan aangenomen worden — de exploitatiekosten stellende op 40 pct. van de bruto opbrengst — dat bedoeld vervoer netto opleverde: aan de oostzijde (voor 2338 wagenladingen) f 37762, en aan de westzijde (voor 475 wagenladingen) f 1480.

de dure verpakking in houten kisten te besparen. Tot eene wijziging in dien zin van het algemeen spoorwegreglement, waardoor ook de particuliere spoorwegmaatschappijen het lastiger vervoer in pakken zouden moeten toestaan, achtte de Indische Regeering de tijd nog niet gekomen.

Lijn Malang—Blitar (lengte na hermeting 73527 M.). Op 30 Januari 1897 werd het gedeelte Kepandjen—Wlingi (ruim 35 K.M.) en daarmede de geheele lijn (die mede een secundair karakter draagt, doch zoo is aangelegd dat het rollend materieel der overige staatslijnen er dienst op kan doen) definitief opengesteld. Zonder de eindpunten (stations) Malang en Blitar te rekenen, telt de lijn 9 halten en 2 stopplaatsen.

Lijn Tarik—Soerabaija (ongeveer 39 K.M.). Aangezien omtrent de te volgen richting tusschen Sepandjang en Soerabaija eerst beslist is bij de wet van 26 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 159, Indisch Staatsblad n°. 198) moesten tot zoolang de werkzaamheden zich bepalen tot het baanvak Tarik—Sepandjang, dat op 1 Juli jl., ter lengte van ruim 23 K.M., aan den exploitatiedienst werd overgegeven. Men vleit zich de geheele lijn nog vóór den afvoertijd van 1898 in exploitatie te kunnen brengen. Intusschen werden bij de onderhandelingen over den aankoop der eigendomsgronden in de afdeeling Soerabaija nagenoeg algemeen onredelijke eischen gesteld. Met het oog daarop is door de ordonnantie van 23 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 187) de gelegenheid geopend om zoo noodig tot gerechtelijke onteigening te kunnen overgaan.

Lijn Batavia—Anjer, met zijtakken Doeri—Tangerang en Tanah Abang—Weltevreden (totale lengte, volgens het voorontwerp, p. m. 166 K.M.). Met het uitbakenen en waterpassen van dezen secundairen spoorweg werd in September 1896 een aanvang gemaakt. Daar slechts weinig personeel in den aanvang beschikbaar was, konden niet meer dan drie van de vijf sectiën, waarin de lijn voor den aanleg verdeeld is, en deze nog niet over hare geheele lengte worden onderhanden genomen. In Januari en Mei 1897 is echter achtereenvolgens op de 4de en 5de sectie met het werk een aanvang gemaakt. Intusschen is bij nadere opnemingen in de 4de sectie de wenschelijkheid aan het licht getreden om eene wijziging te brengen in het aanvankelijk ontworpen tracé, door namelijk de baan tusschen Serang en Tjilegon, in plaats van rechtstreeks (over Kramat Watoe), met een noordelijken omweg te laten loopen langs de havenplaats Karang Antoe (Kasemen), waar reeds thans een niet onaanzienlijk handelsverkeer bestaat, hetwelk bij eene goede verbinding met het binnenland voor aanmerkelijke uitbreiding vatbaar wordt geacht. Wel wordt de lijn dientengevolge 4 K.M. langer dan volgens het voorontwerp, maar desondanks zullen de kosten van aanleg naar berekening f 82500 minder bedragen, aangezien het gewijzigde tracé minder grondverzet en minder kostbare kunstwerken vereischt dan het oorspronkelijk ontworpene. Bovendien wordt van de gewijzigde richting een grooter trafiek en dus meer opbrengst van den spoorweg verwacht. In de 1ste sectie is tot een paar geringe afwijkingen van het voorontwerp besloten, en wel voor zooveel betreft de richting in de benedenstad Batavia bij de aansluiting aldaar aan het station der Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij, en bij de snijding van de Bacharachs-gracht, waardoor het mogelijk bleek, zonder in hoogere onteigeningskosten te vervallen, de daar ter plaatse in het voorontwerp noodig geachte bogen van 100 M. straal te doen vervallen, zoodat nu op de geheele lijn geen bogen met een kleineren straal dan 150 M. zullen voorkomen.

Voor deze lijn zal dezelfde bovenbouw gevolgd worden als voor de overige secundaire spoorwegen op Java; alleen zullen, in plaats van de tot nog toe gebruikelijke laschplaten, zoogenaamde vleugellasschen worden gebruikt.

Aangezien de bevolking in Bantam gewoon is zich over groote afstanden te verplaatsen om werk te zoeken, behoeft voor gebrek aan werkvolk niet gevreesd te worden. Vermoedelijk zal echter de aanvoer van materialen, zooals grind, kali-steen en zand, vele onkosten met zich slepen, daar deze grondstoffen nagenoeg nergens op het terrein in de nabijheid van de uit te voeren werken worden aangetroffen.

In de residentie Batavia loopt de lijn geheel door particuliere landen, in de residentie Bantam slechts voor een gedeelte.

Lijn Fort de Koek—Pajakombo (lengte volgens definitieve meting 32990 M.). Alle aanlegwerken dezer verlenging van den Sumatra-spoorweg kwamen gereed. Op 15 September 1896 werd de lijn voor het publiek verkeer opengesteld. Zij telt, zonder het station Fort de Kock te rekenen, 5 stations of halten.

b. Exploitatie.

Lengte in exploitatie. Gedurende 1896 onderging de lengte der

in exploitatie zijnde staatsspoorwegen op Java eene vermeerdering met p.m. 74 K.M., en in de eerste helft van 1897 met p.m. 98 K.M., een en ander door de openstelling voor het algemeen verkeer, achtereenvolgens bij gedeelten, van de lijn Malang—Blitar en van de westelijke helft, namelijk tot Djember (daaronder begrepen den zijtak Klakah—Pasirian), van de in aanleg zijnde lijn door de residentiën Probolinggo en Bezoeki, waarbij op 1 Juli 1897 nog kwam het vak Tarik—Sepandjang (ruim 23^{4} K.M.) van de in aanleg zijnde lijn Tarik—Soerabaija. De lengte in exploitatie was dientengevolge voor de Oosterlijnen gestegen van 519 K.M. op 31 December 1895 tot 714^{6} K.M. op 1 Juli 1897, terwijl voor de Westerlijnen het cijfer op beide tijdstippen bedroeg 604 K.M.

Op Sumatra kreeg de staatsspoorweg in het besproken tijdvak, door de openstelling voor het algemeen verkeer (medio September 1896) van de lijn Fort de Kock—Paijakombo, eene uitbreiding met p.m. 33 K.M., zoodat de lengte van 177 tot 210 K.M. klom.

Ingevolge de ordonnantiën dd. 29 Januari en 20 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 50 en 142) worden de lijnen Malang—Blitar en Probolinggo—Djember—Panaroekan (de laatste naar gelang zij in exploitatie komt) als secundaire spoorwegen geëxploiteerd, alsmede het vak Tarik—Sepandjang, zoolang de lijn Tarik—Soerabaija niet over hare volle lengte voor publiek verkeer is opengesteld. Tot de secundaire exploitatie van den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust heeft betrekking de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1891 n°. 146.

Tarieven. De voor Java geldende algemeene tarieven van 1893 1894 bleven in hoofdzaak bestendigd; slechts kleine wijzigingen en aanvullingen werden aangebracht in de klassificatie. O. a. bleek het artikel „meel van inlandsche producten" wegens de lage marktprijzen de kosten van het spoorwegvervoer volgens den tot dusver geldenden maatstaf niet meer te kunnen dragen, waarom tot eenige verlaging van den vrachtcoëfficiënt werd overgegaan, terwijl ook eenige fabrieksbenoodigdheden (chemicaliën, enz.) ten dienste van de bereiding van kinine-zouten op Java, die in verhouding tot de waarde voor vrachtverlaging in aanmerking kwamen, te dien einde met een eigen coëfficiënt in de klassificatie werden opgenomen, of, voor zooveel zij daarin reeds afzonderlijk genoemd waren, onder een lageren coëfficiënt werden gebracht. Ook werd een eigen vrachtcoëfficiënt toegekend aan een nieuw artikel van vervoer (cementtegels van Nederlandsch-Indischen oorsprong), welk fabrikaat dientengevolge lager bevracht wordt dan Europeesche cementtegels. Een ander nieuw artikel van Nederlandsch-Indische industrie, namelijk „verduurzaamde levensmiddelen", tot dusver mede niet afzonderlijk in de klassificatie genoemd en dus te bevrachten naar den coëfficiënt 1, werd in de klassificatie afzonderlijk genoemd en daarop de coëfficiënt 0.6 toegepast.

Nadat voor het vervoer langs de staatsspoorwegen van geheele oogsten suiker het voor de jaren 1895 en 1896 als abonnementstarief gegolden hebbende verlaagde speciaal tarief (zie het verslag van 1895, blz. 165) aanvankelijk onveranderd ook voor het jaar 1897 weder was van kracht verklaard (Februari jl.), onder het gewone voorbehoud dat de zendingen vóór 1 Februari van het daarop volgende jaar ten vervoer moesten zijn aangeboden, is sedert (September jl.) dezerzijds ingestemd met een voorstel van de Indische Regeering om op bedoeld speciaal abonnementstarief, voorshands voor den oogst van 1897, eene algemeene vrachtreductie met 20 pct. te verleenen, en zulks met terugwerkende kracht in dier voege dat de verlaging van toepassing zal zijn op den geheelen afvoer van het jaar 1897 voor alle ondernemingen die zich vóór den bestemden termijn op de gebruikelijke wijze tot afvoer per spoorweg van haar geheelen oogst hebben verbonden.

Het tijdelijk speciaal tarief voor het vervoer langs de staatsspoorwegen op Java van suikerrietstekken (plantriet), zooals het van 1895 af gegolden had (verg. het verslag van dat jaar, blz. 165), zoomede de van 1894 af tijdelijk toegestane vrachtverlaging voor kinabast afkomstig van particuliere ondernemingen, werden respectievelijk in December en November 1896 ook voor het jaar 1897 van kracht verklaard.

Met betrekking tot de tarieven voor den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust is, buiten de aanvulling die zij in Juli 1896 ondergingen in verband met de toen aanstaande opening van het nieuwe lijngedeelte tot Paijakombo, nog te vermelden dat in Mei 1897 de tot dusver als proefregeling gewerkt hebbende vracht van 2 cent per ton-kilometer voor het vervoer van Ombilien-kolen en gruis (verg. o. a. het verslag van 1893, blz. 153), welk tarief geacht kon worden aan de spoorwegexploitatie voldoende voordeel op te leveren, eens voor al van kracht is verklaard, en dat in Augustus 1897, te rekenen van 1 Januari 1898, een uitzonderingstarief is vastgesteld voor het vervoer naar Sawah Loento van ruw hout, mits de aanbieding ten vervoer geschiede door één persoon bij minstens 4 wagenladingen tegelijk, een maatregel die verband hield met de in de tweede helft van 1897 te houden aanbesteding voor de levering van mijnhout ten dienste der gouvernements-kolenontginning nabij Sawah Loento.

Tractie. Het rollend materieel der staatsspoorwegen op Java en Sumatra werd ook in 1896 weder belangrijk vermeerderd. Bij het einde van het jaar bestond het op Java uit 231 locomotieven, 421 personen- en bagage-rijtuigen en 2825 wagens, welke totalen, ten deele volgens verbeterde opgaven, op ult. 1895 hadden bedragen 207, 409 en 2441. Van het opgegeven aantal locomotieven en wagens waren er op ult. 1896 aan den aanlegdienst afgestaan 31 en 253, en op ult. 1895 19 en 171. Ten behoeve van den spoorweg ter Sumatra's Westkust waren bij het einde van 1896 aanwezig 55 locomotieven, 56 rijtuigen en 326 wagens, dat is 8 locomotieven en 15 wagens meer dan op ult. 1895.

De aanschaffingen van steenkolen voor de staatsspoorwegen op Java bestonden uit 27 617 ton Ombilien-kolen, die tegen de in 't vorig verslag (blz. 249, noot 2) vermelde regularisatieprijzen geleverd werden te Tandjong Priok, Soerabaija, Tjilatjap of Probolinggo, benevens uit 4500 ton Engelsche kolen, welke ingekocht werden gemiddeld tegen f 18,69 per ton. Verbruikt werden 32 516 ton Ombilien-kolen en 2566 ton kolen van buiten Nederlandsch-Indië afkomstig, te zamen 35 082, tegen in 1895 respectievelijk 21 481 en 8219 of te zamen 29 700 ton, waarbij toen nog kwam 386 ton brandhout. Aan den exploitatiedienst werd voor het kolenverbruik in rekening gebracht op de Westerlijnen f 13,17^{1} en op de Oosterlijnen f 13,14^{5} per ton, welke prijzen stijgen tot respectievelijk f 13,87^{5} en f 13,50 wanneer ook in aanmerking worden genomen de uitgaven voor het brengen van de kolen in de depôts en van daar in de tenders. Op den spoorweg ter Sumatra's Westkust werden uitsluitend Ombilien-kolen gebruikt, ten bedrage van 17 630 ton (tegen 11 852 ton in 1895), welke aan de exploitatie tegen f 5,04 per ton in rekening werden gebracht.

Personeel. Bij de in exploitatie zijnde staatslijnen op Java waren (voor zoover van eene aanstelling voorzien) op ult. 1896 in dienst 851 Europeanen en 803 inlanders, en bij den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust respectievelijk 75 en 281, in welke opgaven echter voor de Westerlijnen op Java niet begrepen zijn de remmers (inlanders), hetgeen in de opgaven van ult. 1895, in 't vorig verslag vermeld, mede het geval was ten opzichte van den Sumatra-spoorweg. Overigens werden in de verschillende werkplaatsen van den dienst der staatsspoorwegen zoo op Java als op Sumatra gedurende 1896 gemiddeld dagelijks gebezigd 1838 ambachtslieden (dus ongerekend de koelies), als: te Bandong 479, Poerworedjo 165, Soerabaija 276, Madioen 744 en Padang 174.

Evenals met 1 Januari 1896 voor Java nieuwe bepalingen zijn in het leven geroepen voor de samenstelling en de bezoldiging van het personeel bij den exploitatiedienst, werd in Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 16) eene dergelijke definitieve regeling getroffen met betrekking tot den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust, waarvoor tot nog toe slechts voorloopige bepalingen van kracht waren.

Uitkomsten van het verkeer. Omtrent het verkeer gedurende 1896 op de staatsspoorwegen op Java en Sumatra vindt men eenige hoofdcijfers, ook wat de geldelijke uitkomsten betreft, opgegeven in bijlage CC hierachter.

Ten aanzien van de geldelijke uitkomsten zij hier nog het volgende aangestipt.

Ofschoon de bruto ontvangsten der staatsspoorwegen op Java hooger waren dan over 1895 (f 8 177 057, tegen f 7 841 650 in laatstgenoemd jaar), — wat de Oosterlijnen betreft echter niet in verhouding tot de grootere lengte in exploitatie (77 K.M. meer dan in 1895), — waren toch de netto inkomsten, wegens hoogere exploitatiekosten, niet onbelangrijk minder. Op de Oosterlijnen was dit grootendeels het gevolg van de openstelling van nieuwe lijngedeelten waarop het vervoer zich nog moest ontwikkelen, en op de Westerlijnen vorderden vooral het onderhoud en de herstelling van baan en kunstwerken, zoomede

van het rollend materieel hoogere uitgaven dan in 1895. Voor het geheele net wezen dan ook de exploitatierekeningen over 1896 een overschot aan van f 3 635 381, zijnde 3.80[1] pct. van het aanlegkapitaal (dit laatste berekend naar de gemiddeld geëxploiteerde lengte), tegen in 1895 f 4 176 681, zijnde 4.59[1] pct. van het aanlegkapitaal. Afzonderlijk voor de Ooster- en voor de Westerlijnen was de verhouding der netto ontvangsten tot het aanlegkapitaal in laatstgenoemd jaar respectievelijk 8.48 en 1.90[5] pct., en in 1896 6.97[2] en 1.36 pct.

Over het eerste halfjaar 1897 zijn nog alleen de *bruto* ontvangsten bekend. Beliepen deze over het eerste semester 1896, volgens de destijds verstrekte voorloopige opgaven, f 3 476 600, over hetzelfde tijdperk van 1897, toen echter gemiddeld 68[5] K.M. meer in exploitatie waren, wijzen de voorloopige opgaven op eene bruto ontvangst van f 3 852 300.

Op den Sumatra-spoorweg namen zoowel de bruto als de netto ontvangsten toe, ook in verhouding tot de grootere lengte in exploitatie (gerekend over het geheele jaar ruim 9[7] K.M. meer dan in 1895). De bruto ontvangsten stegen van f 889 053 tot f 1 072 017, terwijl, na aftrekking van de exploitatiekosten, als netto inkomst overbleef in 1895 f 356 259 en in 1896 f 496 993, zijnde in eerstgemeld jaar 1.92, doch in 1896 2.63 pct. van het aanlegkapitaal (berekend als voren).

Gedurende het eerste halfjaar 1897 beliepen de *bruto* ontvangsten op bedoelden spoorweg, volgens voorloopige opgaven, bij eene lengte in exploitatie van p. m. 210 K.M., f 551 368, tegen f 515 921 over de eerste helft van 1896, toen de geëxploiteerde lengte p. m. 177 K.M. beliep.

2°. Particuliere spoorwegen.

Uit de concessie-overeenkomst ter zake van den spoorweg Samarang—Vorstenlanden—Willem I is bij overeenkomst dd. 6 September 1897 art. 68 komen te vervallen, aangezien in de daarbij voorgeschreven bekendmaking door middel van de Staatscourant en de Javasche Courant o. a. van de jaarlijksche balansen en verslagen der Maatschappij geen nut meer werd gezien, waar zij hare jaarverslagen toch op zeer ruime schaal afzonderlijk verspreidt.

De met de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij gevoerde onderhandelingen betreffende het gemeenschappelijk gebruik van haar station te Batavia en van hare verbindingslijn met het staatsspoor naar Tandjong Priok ten behoeve van de in aanleg zijnde staatslijnen Batavia-Tangerang en Batavia-Anjer leidden tot overeenstemming. In Mei jl. werd de directeur der burgerlijke openbare werken gemachtigd om met de Maatschappij de ter zake ontworpen overeenkomst te sluiten.

a. Opneming en aanleg.

Vanwege de Deli-spoorweg-Maatschappij werd in 1896 voortgegaan met opnemingen voor eventueele uitbreiding van haar verkeersnet ter Sumatra's Oostkust, niet enkel in noordelijke richting, van haar station Selesseh (Boven-Langkat) naar Beneden-Langkat en Tamiang (zie vorig verslag, blz. 148), maar ook in zuidelijke richting (van Loeboe Pakam naar Boven-Serdang) en in oostelijke richting (van Perbaoengan naar de landschappen Bedagei en Padang). In den aanvang van 1897 waren de opnemingen voor die lijnen of althans voor de eerst aan te vragen gedeelten daarvan afgeloopen, en gaf de Maatschappij aan de Indische Regeering kennis van haar voornemen om daartoe geleidelijk concessie te vragen naarmate de gegevens der opneming zouden zijn uitgewerkt, onder mededeeling echter dat zij de ontworpen verlengingen slechts dan financieel bestaanbaar achtte wanneer aan de Maatschappij vergund werd de nieuwe lijnen, in afwijking van de voor haren spoorweg aangenomen normale spoorwijdte van 1.067 M., te bouwen met eene spoorwijdte van 0.70 M. en ze te exploiteeren als trambanen. Eene aanvraag om vergunning op dien voet voor het eerst uit te voeren gedeelte in oostelijke richting, namelijk voor het vak Perbaoengan-Soengei Rampa (Bedagei), ter lengte van 27 K.M., werd in Mei 1897 bij de Indische Regeering ingediend. Wat het beoogde type (smalspoor-tramwegen) betreft, laat het zich echter aanzien dat de Maatschappij, gelet op het ook door haar erkende groot belang van eenheid van spoorwijdte voor stamlijn en verlengingen, deze laatste mede volgens de normale spoorwijdte zal wenschen te bouwen, doch met toepassing van oirbare bezuinigingen, namelijk als tramwegen welke met sterke hellingen en kleine bochten zich aan het terrein kunnen aansluiten. Door de Maatschappij was laatstelijk een onderzoek ter hand genomen in hoever het voor haar financieel uitvoerbaar zou zijn om voor de in de naaste toekomst beoogde lijnen op hare aanvrage, in dien zin gewijzigd, bij de Indische Regeering nader terug te komen.

In aanleg was gedurende 1896 slechts p. m. 6 K.M. partieuliere spoorweg op Java, en wel vanwege de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij, ter verlenging van haren te Kedoeng Gedeh (grens tusschen de residentiën Batavia en Krawang) eindigenden spoorweg tot de districtshoofdplaats Krawang (zie vorig verslag, blz. 147). Het grondverzet der aardebaan en de kleinere kunstwerken kwamen gereed; alleen was medio 1897 de brug over de Tjitaroem-rivier nog onderhanden, bij welker onderbouw tegenspoed werd ondervonden, doordien het noodig bleek het oorspronkelijk ontwerp geheel te wijzigen. Ondanks de hierdoor ontstane vertraging zal het lijntje vermoedelijk toch nog binnen den daarvoor gestelden termijn van 2 jaren in exploitatie kunnen worden gebracht.

Nadat omtrent de uitvoering der werken en de begrooting van kosten tusschen de Indische Regeering en de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij overeenstemming was verkregen, werd omstreeks medio Mei 1897 door den Gouverneur-Generaal het ontwerp goedgekeurd van de werken en inrichtingen, vereischt voor de doorgaande smalspoorverbinding op het baanvak Soerakarta-Djokjokarta van de lijn Samarang—Vorstenlanden der genoemde Maatschappij door middel van het leggen van eene derde spoorstaaf. Ingevolge de ter zake gesloten overeenkomst, welke ook betrekking heeft tot het gebruik van het te maken smalspoor (zie n°. 5053 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), worden de werken door de Maatschappij uitgevoerd voor rekening van den Staat. Bij de Indische begrooting voor 1897 is op de uitvoering van het werk gerekend. Sedert zijn hier te lande van regeeringswege de benoodigde materialen aangeschaft, welker uitzending, in Mei jl. begonnen, op weinig na, nog dit jaar zal afloopen.

In onderling overleg is het noodige bepaald (tot het sluiten van eene overeenkomst ter zake werd in Augustus jl. de directeur der burgerlijke openbare werken gemachtigd) omtrent de aansluiting van de door de Maatschappij in aanleg genomen stoomtram Djokjokarta—Magelang aan het station Djokjokarta/Toegoe van den Staat en omtrent het medegebruik van dat station. In verband daarmede zal het baangedeelte tusschen het staatsstation te Djokjokarta en de oostzijde van het station Djokjokarta der Maatschappij op hare kosten van eene derde spoorstaaf worden voorzien.

b. Exploitatie.

Lengte in exploitatie. Doordien, krachtens daartoe in November 1896 door de Indische Regeering verleende vergunning, de spoorweg Tagal—Balapoelang (24[5] K.M.) als stoomtram wordt geëxploiteerd, was bij het einde van 1896 de lengte der op Java in exploitatie zijnde particuliere spoorwegen verminderd van 342[5] tot 318 K.M., waarbij voor Sumatra nog kwam 102[5] K.M. (lengte van den Deli-spoorweg).

Tarieven. In de tarieven der particuliere spoorwegen werden geen ingrijpende wijzigingen gebracht. Op de lijn Samarang—Vorstenlanden zou het voor den oogst van 1896 gegolden hebbende tijdelijk verlaagd abonnementstarief voor het vervoer van suiker ook op het product uit den oogst van 1897 worden toegepast. Van het voornemen om op het voor de staatslijnen geldende verlaagd suikertarief, uit aanmerking van de moeielijke omstandigheden waarin de Javasche suikerindustrie verkeert, alsnog, met terugwerkende kracht voor de reeds vervoerde hoeveelheden, op de afvoeren uit den oogst van 1897 eene nadere reductie van 20 pct. toe te staan (zie blz. 163), werd van regeeringswege aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij mededeeling gedaan. [1])

Aan den gewestelijken waterstaatsdienst te Batavia, zoowel als aan de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij werd door de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij voor hare lijn Batavia—Buitenzorg bij overeenkomst vrachtreductie verleend voor het vervoer van grind en onbewerkte steenen bij groote hoeveelheden. Eveneens werd door laatstgemeld lichaam eene

[1]) Eene nadere verlaging is sedert voor het vervoer van suiker uit den oogst van 1897 ook op voornoemde particuliere lijn toegestaan, en wel voor die ondernemers, die hun product over grooteren afstand dan 120 K.M. vervoeren; voor dezen is namelijk de vracht bij overeenkomst verminderd van f 67,50 tot f 55 per wagenlading van 10 ton.

overeenkomst gesloten met de Dordtsche Petroleum-Maatschappij voor het vervoer over den spoorweg Samarang—Vorstenlanden van groote hoeveelheden gezuiverde petroleum en van petroleumresidu.

Op 15 Augustus 1896 traden op den Bataviaschen Oosterspoorweg nieuwe tarieven in werking, die weinig van de vorige verschillen, terwijl met ingang van 17 Juni 1896 in de tarieven van den Deli-spoorweg eenige wijzigingen van weinig belang werden aangebracht. Gedurende het geheele jaar 1896 werd bij de betaling der vrachten op laatstgenoemden spoorweg de Mexicaansche dollar aangenomen tegen den koers van f 1,25; de koers van den dag was steeds hooger.

Uitkomsten van het verkeer. Opgaven nopens het verkeer gedurende 1896 voor elke lijn in het bijzonder, ook geldelijk, vindt men in bijlage CC hierachter.

Wat de geldelijke uitkomsten betreft zij hier slechts aangestipt dat de vier te bespreken spoorweglijnen (3 op Java en 1 ter Sumatra's Oostkust) in 1896 gezamenlijk bruto opbrachten f 4 799 156 (f 52 064 meer dan in 1895), terwijl, na aftrekking van de exploitatiekosten, netto overbleef f 2 773 463 (f 83 647 minder dan in 1895). De netto opbrengst liep voor de 4 lijnen, in verhouding tot het aanlegkapitaal, in percenten uiteen als volgt: Samarang—Vorstenlanden 7.51, Batavia—Buitenzorg 10.77, Bataviasche Oosterspoorweg 4.47 en Deli-spoorweg 9.79, welke verhouding in 1895 bedroeg respectievelijk 7.66, 11.47, 5.60 en 10.07 pct.

Het krachtens de concessie voor den spoorweg Samarang—Vorstenlanden den Staat toekomende aandeel in de winst op deze lijn, dat in 1895 bedragen had f 124 620, beliep over 1896 f 120 193.

Aangaande de uitkomsten der exploitatie gedurende de eerste zes maanden van 1897 blijkt uit de reeds gepubliceerde voorloopige opgaven dat op de vier lijnen gezamenlijk ontvangen werd (bruto) f 2 285 942, tegen f 2 197 295 volgens de overeenkomstige gegevens over het eerste halfjaar 1896.

3°. Concessiën of aanvragen voor nieuwe lijnen.

Ten aanzien van de in 't vorig verslag onder dit hoofd besproken aanvragen, voor zoover daarop nog nader is terug te komen, is thans te vermelden dat de aan den heer J. L. van Gennep in Mei 1896 verleende voorrang van concessie voor een secundairen spoorweg (electrische „Schwebebahn", systeem Langen) naar en op de hoogvlakte van het Jang-gebergte in Bezoeki, door het niet-storten vóór of op 10 September 1896 van het gevorderde waarborgkapitaal, is komen te vervallen, en dat de aanvrage van den heer J. H. Kann om voorrang van concessie voor een hoofdspoorweg van Poerwokerto (Banjoemas) naar de hoofdplaats Cheribon, met zijtak naar Balapoelang (Tagal), in November 1896 werd afgewezen. Over die afwijzing wordt nader gehandeld in bijlage DD hierachter, waaruit tevens blijkt dat twee in den aanvang van 1897 ingekomen prioriteitsaanvragen betreffende een spoorweg (zonder aanduiding van type) *a.* van Poerwakarta (Krawang) naar Karang Sambong (grens Preanger Regentschappen en Cheribon) en *b.* in de afdeeling Djember der residentie Bezoeki, namelijk van Mangli naar Poeger, met een zijtak naar Maijang, insgelijks werden afgewezen, en wel (in April jl.) de aanvrage sub *a* bedoeld — van den heer A. O. van Swieten — wegens niet inachtneming van de bepalingen in Indisch Staatsblad 1887 n°. 84, en die sub *b* bedoeld — aanvrage van den heer W. H. J. Kerchenius — omdat aan een ander reeds vergunning was verleend voor een stoomtramweg Mangli — Poeger (zie lager het overzicht op blz. 170 onder n°. XII).

Volgens de tot medio Juni 1897 loopende Indische opgaven waren toen te Batavia een 10-tal aanvragen om voorrang van concessie voor secundaire spoorwegen op Java in behandeling, alle nader vermeld in de aangehaalde bijlage DD. Van eene beschikking op die aanvragen is ook sedert hier te lande niets naders vernomen, waarbij echter valt op te merken dat omtrent die, in het 1ste gedeelte van de lijst vermeld onder n°. 1 en n°. 5 6, betreffende eene lijn Buitenzorg-Bekassi en eene lijn Krawang-Tjipadalarang, door het Indisch Bestuur met de Regeering hier te lande in overleg is getreden, welk overleg, tijdens de afsluiting van dit verslag hier te lande, nog niet was afgeloopen.

De sedert de afsluiting van het vorig verslag ingewilligde aanvragen betreffende spoorwegaanleg, alle nog slechts beoogende voorrang van concessie, betroffen de volgende lijnen.

Lijnen in de residentie Batavia: a. van Buitenzorg over Semplak en Paroeng naar Paroeng Pandjang, en *b. van Paroeng Pandjang naar Tangerang.* Voor de hierbedoelde als hoofdspoorweg aan te leggen verbindingen, de eerste te Paroeng Pandjang en de andere te Tangerang in aansluiting te brengen respectievelijk met den in aanleg genomen staatsspoorweg Batavia-Anjer en Batavia-Tangerang, werd door den heer A. Mijer achtereenvolgens in November 1896 en April 1897 voor den tijd van twee jaren voorrang van concessie gevraagd. In beschikking op die verzoeken werd voor de lijn onder *a* bedoeld de gevraagde voorrang verleend onder dagteekening van 11 Februari 1897 en voor de sub *b* bedoelde verlenging onder dagteekening van 14 Augustus d. a. v., met vaststelling van het (binnen vier maanden) te storten waarborgkapitaal respectievelijk op f 5000 en f 2000. Met betrekking tot de sub *a* bedoelde lijn is hier te lande reeds gebleken dat de storting op 8 Juni jl. te Batavia heeft plaats gehad en dat van de aanvaarding van den voorrang aanteekening is gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 25 Augustus 189 n°. 9. Kort nadat de voorrang voor de lijn Buitenzorg — Paroeng Pandjang verleend was, verzocht de heer Mijer dat de beschikking van 11 Februari in zoover mocht gewijzigd worden dat, instede voor een hoofdspoorweg, hem de prioriteit zou worden gegeven voor een secundairen spoorweg met eene eenigszins gewijzigde richting, waarbij in hoofdzaak de bestaande wegen zouden worden gevolgd en als aansluitingspunt aan den staatsspoorweg niet Paroeng Pandjang, maar Serpong werd gekozen, en verder dat in de prioriteit tevens werd opgenomen een zijtak van het landhuis Semplak naar dat te Tjampea. Dit tweeledig verzoek werd echter in Maart afgewezen, op grond dat met de gevraagde wijziging het algemeen belang niet zou zijn gebaat en de aansluitende spoorwegen zouden worden benadeeld.

Lijn in de residentie Cheribon: van Tjiamis over Pendjaloe en Koeningan naar Cheribon, met een zijtak van Darma over Madja en Madjalengka naar Bonang (Karang Sambong). Voor een secundairen spoorweg in deze richting, ter lengte naar schatting van 220 K. M., werd in Mei 1897 voor den tijd van twee jaren voorrang van concessie verleend aan den heer A. Mijer voornoemd, met bepaling van het waarborgkapitaal op f 20 000. Of de storting daarvan tijdig, d. i. vóór of op 13 September jl., heeft plaats gehad, was, tijdens de afsluiting van dit verslag hier te lande, nog niet gebleken.

B. Stoomtramwegen.

1°. Staatsstoomtramwegen.

Groot-Atjeh. De in dit gedeelte van Sumatra sedert eenige jaren bestaande stoomtramweg, ter verbinding van de posten in de geconcentreerde linie èn onderling èn met Kotta Radja, ter lengte van p. m. 39 K. M., was ook in 1896 van veel nut. In gemeld jaar werden daarmede vervoerd 506 395 personen (13 584 in de 1ste, 25 549 in de 2de en 467 262 in de 3de klasse), tegen 493 418 in 1895, zoomede 44 561 ton vrachtgoederen (29 918 ton voor het Gouvernement, 1089 ton voor eigen dienst en 13 554 ton voor particulieren), tegen 37 919 ton in 1895.

De bruto ontvangsten stegen in 1896 belangrijk, en wel van f 120 652 (waaronder f 52 125 ter zake van voor rekening van den lande vervoerde personen en goederen) in 1895 tot f 159 947 (waaronder f 92 733 ter zake van landsvervoer), zijnde eene vermeerdering der bruto ontvangsten met f 39 295. Tegenover deze vermeerdering staat slechts eene geringe toeneming der exploitatiekosten, zoodat in 1896 netto ontvangen werd f 57 097, tegen f 19 293 in 1895.

Niettegenstaande het vele gebruik, dat van de stoomtram voor troepenverplaatsingen ten behoeve van de militaire operatiën gemaakt werd, kon met het aanwezige materieel in den dienst voorzien worden. Het personeel moest tijdelijk uitgebreid worden en bovendien werden herhaalde malen personen op daggeld in dienst genomen. De gewone dienst kon steeds voortgang hebben, al waren dikwerf wijzigingen noodig, wanneer voor het troepenvervoer over al het materieel moest worden beschikt.

Nadat bij de wet van 26 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n. 160, Indisch Staatsblad n. 199), tot verhooging van de

Indische begrooting voor 1897, in beginsel beslist was omtrent de uitbreiding van het tramnet in Groot-Atjeh, ten einde zoodanige stoomverbinding ook in 't leven te roepen met onze kampementen buiten de geconcentreerde linie, is allereerst eene lijn van Lambaroe naar Indrapoeri (sagi der XXII Moekim), of juister naar het op den linkeroever der Atjeh-rivier tegenover Indrapoeri gelegene Glé Kambing, onderhanden genomen, welke lijn, ter lengte van p. m. 14 K.M., men reeds in October of November dacht in gebruik te kunnen stellen.

Tijdens de afsluiting van dit verslag was uit telegrafische berichten gebleken dat de Indische Regeering, wat de voortzetting der tramwegverbindingen betreft, boven eene opneming in het net van de kampementen te Lokuga (XXV Moekim) en Tjot Mantjang (XXVI Moekim) de voorkeur geeft aan eene doortrekking van de lijn in de XXII Moekim, van Glé Kambing tot Selimoen, ter lengte van nog 18 K.M. Daartoe zal worden overgegaan wanneer de benoodigde fondsen worden toegestaan bij de Indische begrooting voor 1898.

Lombok. Het belang dat ook met betrekking tot Lombok voor de bevestiging van ons gezag op dat eiland en voor de oeconomische ontwikkeling aldaar verwacht wordt van eene stoomtramgemeenschap heeft de Regeering doen besluiten het in Oost-Bezoeki met spoorwegopnemingen belast geweest zijnde personeel, zoodra het omstreeks Juni 1897 met zijne taak aldaar was gereed gekomen, te doen overgaan naar Lombok voor het opnemen en in kaart brengen van één of meer tramweg-tracé's dwars over het eiland, namelijk van Ampenan op de westkust naar Laboean Hadji op de oostkust, ter lengte naar schatting van 70 K.M. Ten einde de werkzaamheden zooveel mogelijk te bespoedigen, lag het in de bedoeling drie opnemingsbrigades te werk te stellen.

2°. Particuliere stoomtramwegen.

a. Aanleg.

De in 1895 onderhanden gebleven of in aanleg genomen kleine verlengingen van bestaande lijnen (die der Samarang—Joana— en der Oost-Java-Stoomtram-Maatschappij), in 't geheel met p. m. 10 K.M., waren bij het einde des jaars nog niet gereed. Wat eerstgemelde onderneming betreft, wordt gedoeld op de uitbreiding, voorbij Wirosari, in de residentie Samarang, van hare zijlijn Demak—Blora met eene zuidelijke vertakking naar Koewoe (p. m. 5 K.M.) en van daar naar Kradenan (p. m. 3⁵ K.M.), waarvoor de vergunningen in November 1895 en in Juni 1896 door de Maatschappij waren aanvaard. De uitvoering ondervond vertraging doordien de ijzeren bovenbouw der voor het gedeelte tot Koewoe benoodigde bruggen door zeeramp verloren ging, in verband waarmede voor de oplevering van dit baanvak door de Indische Regeering uitstel werd verleend tot 1 Juni 1898, zijnde de datum waarop ook het gedeelte Koewoe—Kradenan gereed moet zijn. De andere kleine uitbreiding betrof de verlenging met 1⁵ K.M. van de stadslijn te Soerabaja der Oost-Java-Stoomtram-Maatschappij, namelijk met het gedeelte Stadstuin—Werfstraat, waardoor de bovenstad rechtstreeks in tramverbinding zal worden gebracht met het centrum, waarin zich de bureaux en kantoren bevinden. Deze vertakking, welke, ingevolge een door de Indische Regeering verleend nader uitstel met zes maanden, in Augustus 1897 moest gereed zijn, is in Juni jl. voor het publiek verkeer opengesteld.

Onder afzonderlijke hoofden zal men hieronder behandeld vinden de lijnen, welker aanleg medio 1897 werd voorbereid of die reeds voor een grooter of kleiner gedeelte in aanleg waren genomen. Voor zooveel van de bedoelde nieuwe lijnen reeds eenige baanvakken hetzij nog alleen voor goederenvervoer hetzij reeds voor algemeen verkeer waren opengesteld, wordt van de uitkomsten in dit verslag nog geen opgaaf gedaan, omdat op die baanvakken — uitgezonderd alleen het lijntje Pasoeroean—Warongdowo der Pasoeroean-Stoomtram-Maatschappij — de exploitatie gecombineerd was met den dienst van den aanleg.

De in uitvoering zijnde nieuwe lijnen, alle op Java gelegen, worden hieronder opgesomd in de volgorde van west naar oost.

Lijn in de Preanger Regentschappen van Bandong naar Tjimahi (p. m. 11 K.M.). Voor dezen smalspoor-tramweg (spoorwijdte 0.60 M.) [1]) werd bij gouvernementsbesluit dd. 17 December 1896 n°. 16 voor den tijd van 99 jaren vergunning verleend aan den heer J. D. MIJER, die getreden was in de rechten der oorspronkelijke aanvragers (zie vorig verslag, blz. 151). De lijn is bestemd voor het vervoer van goederen en personen en moet binnen één jaar na de aanvaarding gereed en in exploitatie gebracht zijn. Den 22sten April 1897 is de vergunning aanvaard; het te Batavia gestorte waarborgkapitaal bedraagt f 2500. Evenals in de andere stoomtramvergunningen van den laatsten tijd, waarvoor gelden de nieuwe voorwaarden, is ook in de voorwaarden voor deze lijn den ondernemer de verplichting opgelegd om in dienst zijnde beambten der justitie en politie, zoomede personen onder geleide van het openbaar gezag en hunne geleiders, mits niet in afzonderlijke rijtuigen, kosteloos te vervoeren.

Lijn Samarang—Cheribon van de Samarang—Cheribon-Stoomtram-Maatschappij; totale lengte p. m. 241⁵ dan wel 266 K.M., al naar gelang niet of wel medegerekend wordt de door de Maatschappij overgenomen lijn Tagal—Balapoelang der gewezen Java-spoorweg-Maatschappij.

Van de door de Maatschappij in aanleg genomen lijn Samarang—Cheribon werden in het begin van Mei 1897 aan beide uiteinden respectievelijk de gedeelten Samarang—Kendal (27 K.M.) en Cheribon—Sindanglaut (14 K.M.) voor algemeen verkeer opengesteld en enkel voor goederenverkeer een paar kleine baangedeelten respectievelijk naar de suikerfabrieken Tjipiring (Samarang) en Karang Soewoeng (Cheribon). De ontwerpen voor nagenoeg de geheele lijn kwamen gereed. Voor een paar particuliere eigendommen, door den tramweg in eene dessa der afdeeling Cheribon te doorsnijden, zou waarschijnlijk gerechtelijke onteigening noodig zijn. Daartoe is bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 192 gelegenheid verschaft. In Juli jl. berichtte de Maatschappij dat zij, behoudens onvoorziene tegenspoeden, in den loop van 1898 de lijn over hare volle lengte in exploitatie hoopte te brengen.

Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 151) werd vermeld, werd in Augustus 1896 aan de Maatschappij ook vergunning verleend tot het aanleggen en exploiteeren van zijlijntjes naar de havens te Samarang en Cheribon, terwijl voor eene dergelijke zijlijn te Pekalongan door haar in Februari 1897 aanvrage werd gedaan.

Toen bij gouvernementsbesluit dd. 28 November 1896 n°. 11 aan de Maatschappij werd vergund de door haar overgenomen als hoofdspoorweg aangelegde verbinding Tagal—Balapoelang als stoomtram te exploiteeren, en wel als onderdeel van hare stoomtramlijn Samarang—Cheribon, werden voor die gecombineerde lijnen (waaronder tevens te begrijpen de evenbedoelde havenlijntjes) nieuwe vergunningsvoorwaarden vastgesteld (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5196). De nieuwe voorwaarden — na onder dagteekening van 14 Februari jl., ter wegneming van eene omissie in een der artikelen, te zijn verbeterd — werden bij eene verklaring dd. 6 Maart d. a. v. door de Maatschappij aanvaard. Op de voor de hoofdlijn geldende voorwaarden werd bij gouvernement-besluit dd. 18 Augustus 1897 n°. 11 aan de Maatschappij ook vergunning verleend voor een zijtakje (p. m. 3 K.M.) naar de suikerfabriek Poegoe (Samarang).

Zooals lager wordt gezegd (zie sub 1 van het overzicht op blz. 168), is in November 1896 aan de Maatschappij tevens de gelegenheid geopend hare lijn Tagal—Balapoelang in zuidelijke richting door te trekken tot Poerwokerto (Banjoemas).

Met betrekking tot de bovenbedoelde nieuwe voorwaarden is nog aan te teekenen dat het indertijd bij de wet bekrachtigde art. 15 der oorspronkelijke vergunning voor de lijn Samarang—Cheribon, waarbij aan de tram-onderneming voor het vervoer van de „post" (waaronder krachtens eene nadere beslissing der Regeering ook te verstaan is het vervoer van „postpakketten") voor eens eene tegemoetkoming van f 150 000 is toegekend, in de nieuwe voorwaarden (als art. 8) beperkt is gebleven tot genoemde hoofdlijn (waaronder, volgens art. 1 der nieuwe voorwaarden, ook begrepen zijn de zijtakken naar de daarlangs gelegen havendaatsen). Op de lijn Tagal-Balapoelang en ook op de eventueele verlenging daarvan tot Poerwokerto zal echter, krachtens eene in de besproken nieuwe vergunningsvoorwaarden opgenomen speciale bepaling [2]), zoowel voor het vervoer als voor de behandeling der postpakketten de bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 282 getarifeerde betaling worden genoten. (Het kosteloos vervoer van de brievenpost vloeit voort uit de toepasselijkheid van art. 7 van het algemeen stoomtramreglement.) De bij

[1]) Waar geen spoorwijdte is genoemd, heeft men te denken aan het normaalspoor van 1.067 M.

[2]) Sedert ook, waar noodig of wenschelijk, opgenomen in de vergunningen voor andere nieuwe stoomtramlijnen.

de oorspronkelijke vergunning voor de lijn Samarang—Cheribon gemaakte bepaling dat, wanneer de bruto opbrengst per jaar-kilometer gedurende twee jaren zekere hoogte bereikt, gevorderd kan worden dat de lijn, waar noodig, in een secundairen spoorweg worde veranderd, is ook op de lijn Tegal—Balapoelang toepasselijk verklaard en tevens opgenomen in de afzonderlijke vergunningsvoorwaarden voor de aan de Maatschappij in uitzicht gestelde lijn Balapoelang - Poerwokerto.

Lijn in de residentie Banjoemas (van Maos naar Bandjarnegara) van de Serajoedal-Stoomtram-Maatschappij; totale lengte p.m. 84 K.M. Voor den aanleg is deze lijn in drie sectiën verdeeld: Maos—Poerwokerto lang 29; Poerwokerto—Poerworedjo lang 25, en Poerworedjo—Bandjarnegara, lang 30 K.M. Nadat, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 149) is aangeteekend, de 1ste sectie op 16 Juli 1896 voor algemeen verkeer was opengesteld, werd dit op 5 December d. a. v. ook het geval met het gedeelte Poerwokerto—Soekaradja (9 K.M.) der 2de sectie, terwijl inmiddels met het spoorleggen voorbij Soekaradja werd gevorderd tot Bandjarsari, op welk gedeelte voorloopig alleen goederen ten vervoer werden toegelaten. De openstelling voor algemeen verkeer van bedoeld baanvak en van het verdere gedeelte tot Poerworedjo (16 K.M.) had begin Juli 1897 plaats. Het werk in de toen nog overblijvende 3de sectie verwachtte men dat vlug zou kunnen afloopen, daar op dit gedeelte de trambaan nagenoeg geheel den bestaanden weg zal kunnen volgen en daarbij weinig moeielijkheden te voorzien zijn.

Lijn in de residentiën Djokjokarta en Kadoe: van Djokjokarta naar Magelang (p.m. 45 K.M.). Over de voorwaarden, waarop in October 1895 aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij voor dezen, ook voor het staatsspoorweg-materieel berijdbaar te maken, stoomtramweg vergunning is verleend, werd reeds gehandeld in het verslag van 1895, blz. 172 173. De vergunning is aanvaard op 1 October 1896. De sultan van Djokjokarta verleende voor den te maken tramweg de pachtvrije beschikking over zijne gronden. Met de werken van aanleg werd nog in 1896 aan beide uiteinden van de lijn begonnen. Over respectievelijk 17 en 20 K.M., van die beginpunten af gerekend, waren medio 1897 de ontwerpen van regeeringswege goedgekeurd. De lijn moet vóór of op 1 October 1898 in exploitatie zijn gebracht.

Ter zake van de aansluiting van dezen tramweg aan het staatsspoorwegstation Djokjokarta/Toegoe en van het medegebruik van bedoeld station is zeer onlangs in Indië met de Maatschappij eene overeenkomst gesloten (verg. blz. 164 hiervóór).

Lijn in de residentiën Kediri en Soerabaija, namelijk Kediri-Pesantren-Paree-Ngoro-Blimbing-Djombang, met zijtakken: *a.* van Pesantren naar Wates, *b.* van Paree noordwestwaarts naar Papar, *c.* van Paree zuidoostwaarts naar Pehsentee, benevens *d.*, ten einde de hoofdlijn op het gedeelte Paree-Djombang niet den omweg over Ngoro te doen maken, eene directe verbinding van Paree naar Blimbing; totale lengte, volgens de thans ontvangen opgaven, p.m. 96 K.M. De vergunningen voor deze lijn — die voor de laatstbedoelde verbinding werd afzonderlijk verleend (verg. Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5110) — werden overgedragen aan de Kediri-Stoomtram-Maatschappij (zie vorig verslag, blz. 150). De aanleg vorderde goed, zoodat achtereenvolgens verschillende baanvakken voor exploitatie gereed kwamen en medio 1897 voor het publiek verkeer geopend waren de hoofdlijnen tot eene gezamenlijke lengte van p.m. 72 K.M. Op het nog te maken gedeelte zal wellicht de gerechtelijke onteigening van een particulier eigendom noodig zijn. Daartoe werd bij Indisch Staatsblad 1897 n°. 212 gelegenheid gegeven. De ontwerpen van het gedeelte Paree-Ngoro-Blimbing waren medio 1897 nog niet goedgekeurd.

Bij gouvernementsbesluit dd. 3 Maart 1897 n°. 9 werd de directeur der burgerlijke openbare werken gemachtigd om, overeenkomstig de in ontwerp goedgekeurde voorwaarden, met de Maatschappij drie overeenkomsten aan te gaan betreffende: *a.* de aansluiting van hare tramlijnen op de emplacementen Djombang, Papar en Kediri met de staats-oosterlijnen; *b.* het rechtstreeksch verkeer, het overgeven en overnemen van goederen, levende dieren, enz., en *c.* het wederzijdsch gebruik van rollend materieel.

Lijn in de residentiën Soerabaija en Pasoeroean: van Kalianjer over Bangil, Pandaän, Malikan en Modjosari naar Modjokerto, met een zijtak van Malikan naar Porrong (p.m. 65 K.M.). De reeds in 't vorig verslag (blz. 154) vermelde overdracht van de vergunning voor deze lijn op de Modjokerto-Stoomtram-Maatschappij werd, nadat de op ult. 1896 verstrijkende termijn van aanvaarding intusschen met één jaar verlengd was, in December 1896 door de Indische Regeering goedgekeurd, waarna in April 1897 het waarborgkapitaal van f 18000 hier te lande werd gestort en onder dagteekening van den 30sten dier maand de vergunning door genoemde Maatschappij aanvaard werd. Met de voorbereiding van de uitvoering der vergunning werd toen krachtig aangevangen, zoodat de Maatschappij zich vleit de lijn binnen twee jaren tot stand te brengen, d. i. één jaar vroeger dan bij de vergunning is bepaald.

Lijn in de residentie Soerabaija: van Sepandjang naar Krian (p.m. 16 K.M.). Van de aanvaarding der voor deze lijn aan de Oost-Java-Stoomtram-Maatschappij verleende vergunning (zie vorig verslag, blz 154) werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 15 September 1896 n. 7, met dien verstande dat daarbij tevens werd geconstateerd, dat art. 11 der vergunningsvoorwaarden, regelende het medegebruik door de Oost-Java-Stoomtram-Maatschappij van de, volgens het oorspronkelijk plan betreffende den in aanleg zijnden staatsspoorweg Tarik—Soerabaija, nabij Sepandjang te bouwen brug over de Kalimas (verg. het verslag van 1895, blz. 171), als vervallen zou worden beschouwd, wanneer door aanneming van het gewijzigde tracé Tarik-Soerabaija — waartoe sedert besloten is — bedoelde rivierovergang van staatswege niet wordt gebouwd. De uitvoering van de aanvaarde vergunning werd onmiddellijk ter hand genomen en voor de geheele lijn werden de ontwerpen ingediend, doch daar op de teekeningen niet overal de voorgeschreven vrije ruimte op de wegen werd aangetroffen, was, tijdens de afsluiting van de Indische mededeelingen, de goedkeuring nog niet verleend. Deze stoomtramweg, die enkel voor personenvervoer mag dienen, moet, ingevolge de vergunningsvoorwaarden (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5174), in het najaar van 1898 in exploitatie zijn gebracht.

Lijn in de residentie Pasoeroean, vormende een tramwegnet ter verbinding van Malang met Dampit, Karangplosso, Toempang, Singosari en (over Gondanglegi en Sengoro) met Kepandjen (p. m. 103 K. M.). Met den aanleg dezer lijn, waarvoor de vergunning op 18 Augustus 1896 aanvaard was (zie vorig verslag, blz. 155), werd nog in het najaar door de Malang-Stoomtram-Maatschappij een aanvang gemaakt, nadat de ontwerpen voor het eerste gedeelte, van Malang in de richting naar Gondanglegi, van regeeringswege waren goedgekeurd. De Maatschappij dacht nog vóór het einde van 1897 het vak Malang-Boeloelawang in exploitatie te brengen. Bij de vergunningsvoorwaarden (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5168) is de bouwtijd voor het geheele net bepaald op vijf jaren.

Lijn Pasoeroean-Warongdowo (p. m. 6[5] K.M.) van de Pasoeroean-Stoomtram-Maatschappij, en *lijn Warongdowo-suikerfabriek Bekassi-Oost* (p. m. 11 K.M.) van W. A. H. Verloop, geb. Fechter. De stoomtramweg Pasoeroean-Warongdowo werd, zooals in 't vorig verslag (blz. 149) werd vermeld, op 21 Mei 1896 voor het algemeen verkeer opengesteld, doch in de geregelde exploitatie werd vertraging ondervonden, doordien de vooralsnog gebezigde locomotieven niet bestand bleken voor het volle vervoer, zoodat aanvankelijk de lijn slechts voor personenvervoer gebezigd werd en het aantal ritten per dag beperkt moest worden.

De vergunning voor de bovenbedoelde verlenging tot Bekassi-Oost — in Augustus 1895 verleend (zie Bijblad n°. 5188) en in het begin van 1897 (gouvernementsbesluit dd. 6 Februari 1897 n° 2) door de hiervóór genoemde aanvrager aanvaard — was nog niet aan de Pasoeroean-Stoomtram-Maatschappij overgedragen. De ontwerpen waren medio 1897 gereed, doch de goedkeuring van regeeringswege moest wachten totdat eene beslissing zou zijn genomen omtrent den op die verlenging te gebruiken ijzeren bovenbouw en het rollend materieel, meer bijzonder wat betreft het gewicht der locomotieven.

Lijn in de residentie Probolinggo: van Probolinggo over Kraksaän naar Paiton (p. m. 37 K.M.) van de Probolinggo-Stoomtram-Maatschappij. De lijn werd begin Mei 1897 tot de districtshoofdplaats Djahoeng (tusschen Kraksaän en Paiton) in exploitatie gebracht, waardoor nog slechts p. m. 5 K.M. in aanleg bleven.

b. Exploitatie.

Zonder vooralsnog te rekenen de blijkens het medegedeelde onder „Aanleg" reeds in 1896 in gebruik gekomen korte baanvakken van de nog in aanleg zijnde stoomtramwegen (daaronder ook het toen reeds volledig tot stand gekomen lijntje Pasoeroean—Warongdowo), bleef gedurende 1896 de exploitatie zich in hoofdzaak bepalen tot de vier in vorige verslagen genoemde lijnen, namelijk de lijn Batavia—Meester Cornelis—Kampong Melaijoe (14 K.M.), de lijnen der Samarang—Joana- en der Oost-Java-stoomtrammaatschappijen (respectievelijk 242^5 en 61^5 K.M.) en de lijn Djokjokarta—Brossot (24 K.M.), waarbij nog kwam de vroeger onder de spoorwegen gerekende lijn Tagal—Balapoelang (24^5 K.M.), bedoeld op blz. 166 hiervóór.

De lengte in exploitatie van bovenbedoelde vier — of, met inbegrip van Tagal—Balapoelang, vijf — lijnen bleef, evenals op ult. 1895, 366^5 K.M. bedragen. Voor de Pasoeroean-stoomtram kwam daar nog bij 6^5 K.M. (het lijntje Pasoeroean—Warongdowo), voor de Serajoedal-stoomtram 38 en voor de Kediri-stoomtram 9^5, zoodat op ult. 1896 in exploitatie was (voor rekening van particulieren) eene totale lengte van 420^5 K.M. stoomtramweg. [1]) De drie laatste tram-ondernemingen blijven hier echter voorloopig buiten beschouwing, evenals de lijn Tagal—Balapoelang, voor welke de exploitatiedienst mede nog gecombineerd bleef met den dienst van den aanleg.

Voor elke der vier andere ondernemingen, die reeds op ult. 1895 stoomtramwegen in exploitatie hadden, blijken de uitkomsten van het verkeer over 1896 uit bijlage CC hierachter. Bedoelde stoomtramlijnen waren toen gedurende het geheele jaar over hare volle lengte (342 K.M.) in exploitatie. Over 1895 evenwel beliep de gemiddeld geëxploiteerde lengte slechts 329 K.M. Wat de geldelijke uitkomsten betreft, zij hier slechts vermeld dat de bruto ontvangsten in 1896 [2]) beliepen f 1 497 373 (f 20 556 meer dan in 1895), terwijl, na aftrekking van de exploitatiekosten, netto overbleef f 854 649 (f 18 792 minder dan in 1895). In verhouding tot het aanlegkapitaal bedroeg de netto opbrengst: van de lijn Batavia—Meester Cornelis—Kampong Melaijoe 9.92 pct., van het net der Samarang—Joana-Stoomtram-Maatschappij 8.51, van de lijnen der Oost-Java-Stoomtram-Maatschappij 6.34 en van de lijn Djokjokarta—Brossot 10.01 pct., welke verhouding in 1895 beliep respectievelijk 9.54, 9.51, 8.05 en 9.92 pct.

3°. Vergunningen of aanvragen voor nieuwe stoomtramwegen.

Volgens de omstreeks medio 1897 in Indië afgesloten opgaven waren toen nog niet aanvaard 11 sedert medio 1896 verleende vergunningen voor stoomtram-aanleg, en kwamen van de reeds in 't vorig verslag, als medio 1896 nog niet aanvaard, vermelde vergunningen, mede ten getale van 11, er 3 te vervallen doordien de houders daarvan niet tijdig gebruik maakten (alle 3 betreffende tramlijnen in de afdeelingen Padang en Priaman ter Sumatra's Westkust), terwijl van de 8 overige er in het tijdvak 1 Juli 1896—30 Juni 1897 5 aanvaard werden (alle reeds onder 2°. „Aanleg" vermeld), en voor 3 uitstel van aanvaarding verkregen werd.

Terwijl laatstbedoelde 3 vergunningen en de 11 nieuwe in het volgende overzicht nader worden besproken, zal men in bijlage DD hierachter aantreffen eene lijst, afgesloten medio 1897, vermeldende de aanvragen om stoomtram-aanleg, welke sedert medio 1896 waren afgewezen, die welke nog in beraad waren gehouden en die welke nog in behandeling waren, omtrent de volledigheid van welke laatste rubriek (naar het schijnt alleen betreffende die aanvragen welke reeds het departement der burgerlijke openbare werken hadden bereikt) eenig voorbehoud is te maken, in verband met het voorschrift (art. 2 van Indisch Staatsblad 1893 n°. 191) dat de aanvragen moeten worden ingezonden door tusschenkomst van het hoofd van het gewest waarin één der eindpunten van de beoogde lijn of lijnen is gelegen.

De aanvragen of vergunningen voor tramwegen waarop uitsluitend electriciteit zal worden gebruikt, en die waarbij het nog in het onzekere is gelaten of stoom dan wel electriciteit als beweegkracht zal worden toegepast, worden lager sub C behandeld.

Volgnummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborgkapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	TAGAL en BANJOEMAS.				
I	Van Balapoelang over Margasari en Adjibarang naar Poerwokerto. SAMARANG-CHERIBON-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ; 15 Oct. en 26 Nov. 1895 en 4 Juli 1896.	28 Nov. 1896 n°. 12.	28 Nov. 1897.	82 K.M. (f 20 000).	Voor deze verlenging van den aan de aanvraagster toebehoorenden zijtak Tagal—Balapoelang harer hoofdlijn Samarang—Cheribon is de vergunning verleend op voorwaarden, in hoofdzaak overeenkomende met die laatstelijk voor evengemelde hoofdlijn vastgesteld (verg. blz. 166 hiervóór), dus o. a. mede onder verplichting om den tramweg zoodanig aan te leggen dat hij berijdbaar is voor het materieel der staatsspoorwegen, en dat hij te eeniger tijd, waar noodig, als de omstandigheden het vorderen, in een secundairen spoorweg worde veranderd. Op het eindpunt Poerwokerto zal de nieuwe verbinding in aansluiting zijn te brengen met de lijn Maos—Bandjarnegara der Serajoedal-Stoomtram-Maatschappij. De regeling der voorwaarden van naasting voor de lijn Balapoelang—Poerwokerto is bij de vergunning opgeschort tot bij hare aanvaarding; echter legt de vergunning aan de Maatschappij de verplichting op om, na het tot stand komen van die naastingsbepalingen, ten genoegen van de Indische Regeering mede te werken tot het aanbrengen van alle zoodanige wijzigingen in de vergunningsvoorwaarden betreffende de lijnen Samarang-Cheribon en Tagal—Balapoelang als ten gevolge van die naastingsregeling noodig zullen zijn, als ook — desverlangd — tot de samensmelting met de bedoelde vergunningsvoorwaarden van die voor de lijn Balapoelang—Poerwokerto zoodra deze laatste ten definitieve zullen leiden. De bouwtijd voor de verbinding Balapoelang—Poerwokerto is op 5 en de duur der vergunning op 99 jaren bepaald a), gerekend van 19 Februari 1895, zoodat de vergunning komt te eindigen tegelijk met die voor de lijnen Samarang-Cheribon en Tagal—Balapoelang.

a) Tenzij het tegendeel is vermeld, is ook voor de overige in dit overzicht vermelde lijnen de vergunning voor 99 jaren verleend, bedraagt de spoorwijdte 1.067 M. en is de vergunning verleend zoo voor personen- als voor goederenvervoer.

[1]) In de eerste helft van 1897 kwamen nog in exploitatie — zie onder „Aanleg" — 74 K.M., en begin Juli 88 K.M. stoomtramweg.

[2]) Voor een der vier ondernemingen (de Nederlandsch-Indische Tramweg-maatschappij) valt het verslagjaar niet met het kalenderjaar samen. Voor hare lijn loopen de opgaven over het op 30 Juni geëindigde boekjaar 1895/96

Volgnummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborgkapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	SAMARANG, REMBANG en SOERABAIJA.				
II.	Van Goendih over Randoeblatoeng, Bodjonegoro, Lamongan en Tjermee naar de hoofdplaats Soerabaija. NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ; 22 Febr. 1896.	24 Sept. 1896 n°. 1.	24 Sept. 1897	230 K.M. (f 40 000)	Van de bijzondere bepalingen, opgenomen in de vergunning voor dezen stoomtramweg, die te Goendih moet aansluiten aan den spoorweg Samarang—Vorstenlanden van dezelfde Maatschappij, is reeds in 't vorig verslag (blz. 153) melding gemaakt. Daaruit blijkt tevens dat de bouwtijd bepaald is op 8 jaren en de duur der vergunning zoodanig geregeld is dat zij komt te eindigen te gelijk met de concessie voor de genoemde spoorweglijn. Het gevorderde waarborgkapitaal is in 't laatst van Juli jl. hier te lande gestort en de Maatschappij heeft de vergunning met 1 September 1897 aanvaard.
	JAPARA.				
III.	Van Japara over Semat naar Petjangaän, met een zijtak van Japara naar Poeloe Kelor. L. A. VAN RIJN; 13 Dec. 1896.	4 Febr. 1897 n°. 6.	4 Febr. 1898	21.5 K.M. (f 6500)	De tramweg moet te Petjangaän in verbinding worden gebracht met de lijn Koedoes—Petjangaän van de Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij. Kosteloos vervoer van justitie- en politiebeambten, enz., is bedongen, zoomede vervoer en behandeling van postpakketten tegen de bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 282 getarifeerde betaling. Bouwtijd 2 jaren.
IV.	Van Joana naar Tajoe, met eene zijlijn van laatstgenoemde plaats naar Pakis. SAMARANG-JOANA-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ; 20 Juni 1896.	11 Nov. 1896 n°. 8.	11 Nov. 1897	27 K.M. (f 5500)	De vergunning voor deze lijn is, evenals die voor de reeds bestaande lijnen der Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij, niet voor een bepaalden termijn verleend. Te Joana zal de tramweg aansluiten aan de hoofdlijn Samarang—Joana van het tramnet der Maatschappij. Als bijzondere bepaling is alleen gestipuleerd dat de Maatschappij gehouden is, waar noodig, het verbarde gedeelte van den weg Joana—Tajoe op de bestaande breedte terug te brengen waar deze breedte door den aanleg van den tramweg niet mocht kunnen behouden worden. Bouwtijd 2 jaren. Omstreeks medio Augustus 1897 is hier te lande het waarborgkapitaal gestort.
	JAPARA en REMBANG.				
V.	Van Joana over de hoofdplaats Rembang naar Lassem. A. L. PETER; 20 Juli 1896 (sedert overgedragen op de SAMARANG-JOANA-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ).	10 Nov. 1896 n°. 25.	10 Nov. 1897	83 K.M. (f 7000)	De voorwaarden betreffende deze lijn zijn in hoofdzaak gelijkluidend met die voor de lijn sub III vermeld. De bouwtijd is mede op twee jaren bepaald. Te Joana zal de tramweg in aansluiting moeten worden gebracht met de lijn Samarang—Joana en te Rembang met de lijn hieronder sub VI bedoeld. De overdracht van de vergunning op de hiernevens genoemde Maatschappij is goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 4 December 1896 n°. 22. Op 8 Juli 1897 is hier te lande het waarborgkapitaal gestort.
	REMBANG.				
VI.	Van de hoofdplaats Rembang over Blora naar de districtshoofdplaats Ploentoeran. A. L. PETER; 7 Jan. 1896 (sedert overgedragen als boven).	26 Juli 1896 n°. 2.	26 Juli 1897	73 K.M. (f 20 000)	Bouwtijd 3 jaren. In verband met eene bij gouvernementsbesluit dd. 10 November 1896 n°. 24 vastgestelde aanvulling zijn de voorwaarden betreffende deze lijn, welke te Blora aan de Samarang-Joana stoomtram moet aansluiten, overigens in hoofdzaak gelijkluidend met die betreffende de lijn sub V vermeld. Omtrent overdracht der vergunning en storting van het waarborgkapitaal geldt mede het aangeteekende onder V.
VII.	Van Blora naar Lemahpoetih. SAMARANG-JOANA-STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ; 16 Nov. 1896.	5 Juni 1897 n°. 5.	5 Juni 1898	9 K.M. (f 2500)	Deze tramweg, voor het maken waarvan eene tijdruimte van 2 jaren is toegestaan, is een zijtak van de Samarang-Joana stoomtram en beoogt het vervoer van goederen. De vergunning is, evenals voor de hoofdlijn niet voor een bepaalden termijn verleend.
	SOERABAIJA.				
VIII.	Van Djombang naar Babat. W. TH. GOL; 15 Sept. 1895.	14 Mei 1896 n°. 14.	14 Mei 1897, verlengd tot 14 Mei 1898	62 K.M. (f 20 000)	Omtrent de voorwaarden van deze vergunning zie vorig verslag, blz. 154. Bij gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1897 n°. 28 werd eene verlenging van één jaar toegestaan van den termijn, binnen welken de vergunning moet zijn aanvaard.
IX.	Van de hoofdplaats Soerabaija naar Grissee. C. M. A. DE RIJK; 4 April 1895.	11 Juni 1895 n°. 32.	11 Juni 1896, verlengd tot 11 Juni 1897	18 K.M. (f 7000)	In de medio 1897 afgesloten Indische opgaven wordt deze vergunning nog niet als vervallen genoemd, otschoon het in Juli 1896 verleende uitstel voor hare aanvaarding

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborgkapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
					slechts liep tot 11 Juni 1897. Van een tijdig ingediend verzoek om nader uitstel blijkt intusschen niet. Toen de aanvrager zich in November 1896 nader aanmeldde om naar verkiezing hetzij stoom, hetzij electriciteit als beweegkracht te mogen bezigen, werd hem bij gouvernementsbesluit dd. 27 Januari 1897 nº. 24 geantwoord dat hem de keuze werd vrijgelaten, mits zich daaromtrent verklarende bij het aanvaarden van de vergunning, en dat voor het geval hij tot eene electrische tram besloot, hij dan tevens zou moeten verklaren genoegen te nemen met de wijzigingen, welke in verband daarmede in de gestelde voorwaarden noodig zouden worden geoordeeld.
	PASOEROEAN.				
X.	Van Warongdowo over Poerwosari naar de staatsspoorweghalte Sengon. M. C. VERLOOP; 24 Juni 1896.	22 Sept 1896 nº. 18.	22 Sept. 1897, verlengd tot 22 Maart 1898	22 K M. (f 6000)	Evenals voor den reeds in exploitatie zijnden stoomtramweg Pasoeroean—Warongdowo, aan welken deze in 3 jaren te bouwen lijn moet aansluiten, is de vergunning, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 155) is vermeld, verleend voor 50 jaren. In Juli 1897 verkreeg de aanvrager zes maanden uitstel voor de aanvaarding.
XI.	Van Dampit naar het erfpachtsperceel Kali Padang. H. J. DE KEMPENAER; 7 Nov. 1896.	27 Jan. 1897 nº. 3.	27 Jan. 1898	5 K.M. (f 1500)	Deze tramweg moet te Dampit in aansluiting worden gebracht met de in aanleg genomen lijn der Malang-Stoomtram-Maatschappij. De bouwtijd is bepaald op 2 jaren en in de vergunning is ook de in den laatsten tijd gebruikelijke bepaling opgenomen omtrent het kosteloos vervoer van justitie- en politiebeambten, enz.
	BEZOEKI.				
XII.	Van de dessa Mangli naar de districtshoofdplaats Poeger. L. M. TIJL; 16 Nov. 1896.	11 Febr. 1897 nº. 6.	11 Febr. 1898	42 K.M. (f 12 000)	Deze in 3 jaren te bouwen tramweg moet in aansluiting worden gebracht met de staatsspoorweghalte Mangli. Overigens gelijke voorwaarden als die voor de lijn sub III vermeld.
	MADURA.				
XIII.	Van de havenplaats Kamal over Bangkallan, Sampang, Pamakassan en Soemanap naar de havenplaats Kalianget. E. M. COLLARD; 26 Sept. 1896.	10 Nov. 1896 nº. 26.	10 Nov. 1897	176 K.M. (f 30 000.)	De vergunning voor dezen in vijf jaren te bouwen tramweg is verleend op gelijken voet als die hiervóór sub III vermeld. Voor de uitvoering van de vergunning is hier te lande tot stand gekomen eene naamlooze vennootschap „Madura Stoomtram-Maatschappij", welker statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 19 Juli 1897 nº. 48 (Nederlandsche Staatscourant dd. 14 Augustus d. a. v.). De Maatschappij zou hier te lande het waarborgkapitaal storten, zoodra door de Indische Regeering zou zijn goedgekeurd dat de vergunning op de vennootschap was overgedragen.
	SUMATRA'S WESTKUST.				
XIV.	Ter hoofdplaats Padang. J. H. TEN HOET; 12 Oct. 1896.	17 Dec. 1896 nº. 17.	17 Dec. 1897	(Lengte niet opgegeven.) (f 5000)	De verschillende gedeelten van dit in 3 jaren aan te leggen tramwegnet moeten onderling met elkaar in verbinding worden gebracht. Behalve kosteloos vervoer van justitie- en politiebeambten, zoomede van personen onder geleide van het openbaar gezag en hunne geleiders, is ook gratis vervoer bedongen van bestellers van den post- en telegraafdienst.

C. Electrische tramwegen.

De in Juli-November 1893 aan den heer R. A. EEKHOUT voor 99 jaren verleende vergunning voor eene voor personenvervoer bestemde electrische tram ter hoofdplaats Batavia van p.m. 15 K.M. lengte, met eene spoorwijdte van 1.188 M., welke vergunning (waarover nader gehandeld is in het verslag van 1893, blz. 162, en in dat van 1894, blz. 158 159) de aanvrager, krachtens het hem laatstelijk verleende uitstel, nog tot 31 October 1894 in handen had, werd door hem den 29sten dier maand aanvaard, terwijl ook de storting in 's lands kas te Batavia van het gevorderde waarborgkapitaal van f 15 000 tijdig plaats had. Bij eene beschikking van Juni 1894 was den aanvrager onder zekere voorwaarden vrijgelaten c. q. stoom als beweegkracht te bezigen, mits zich daaromtrent bij de aanvaarding verklarende. Van deze bevoegdheid werd echter thans door den heer EEKHOUT afgezien, zoodat de tram eene electrische zal zijn. Inmiddels was in 't laatst van 1896 vanwege de voor de uitvoering van de vergunning toen in wording zijnde vennootschap — sedert te Amsterdam tot stand gekomen als „Batavia Electrische Trammaatschappij" (zie de bij Koninklijk besluit dd. 11 Mei 1897 nº. 28 goedgekeurde statuten in de Nederlandsche Staatscourant van den 30 31sten dier maand) — het welmeenen van de Indische Regeering gevraagd nopens het bezigen van bovengrond-geleidingen, waartegen deze laatste verklaarde in beginsel geen bezwaar te hebben, mits daartoe overeenkomstig de bepalingen in Indisch Staatsblad 1890 nº. 190 vergunning worde gevraagd. Ingevolge de op de electrische tram vooralsnog [1]) voor zooveel doenlijk mede toepasselijke bepalingen in Indisch Staatsblad 1893 nº. 191 moet binnen zes maanden na het aanvaarden van de vergunning een ernstig begin met de uitvoering der werken zijn gemaakt, welke

[1]) De toepasselijkheid van eventueel nader vast te stellen bepalingen op het gebruik van vervoermiddelen met electrische beweegkracht is bij de vergunning voorzien. Bepalingen van die strekking waren in Indie in bewerking (verg. blz. 162 hiervóór).

termijn ten behoeve van de ondernemers van den beoogden tramweg bij gouvernementsbesluit dd. 1 Mei 1897 n°. 10 verlengd is met zes maanden, derhalve tot 29 October 1897. Bij datzelfde besluit werd tevens goedgekeurd dat de uit de vergunning voortvloeiende rechten en verplichtingen waren overgedragen op eene handelsvennootschap te Batavia, uit handen van welke zij sedert is overgegaan op de voormelde „Batavia Electrische Trammaatschappij", op welke laatste overdracht goedkeuring is verleend bij gouvernementsbesluit dd. 14 Augustus 1897 n°. 1. Daar het gevorderde waarborgkapitaal te Batavia was gestort door en ten name van een ander dan de toenmalige houder der vergunning, is dit aan den rechthebbende teruggegeven nadat op 21 September 1897 hier te lande de storting had plaats gehad vanwege de meerbedoelde trammaatschappij. Volgens de vergunningsvoorwaarden moet de tram binnen twee jaren na de aanvaarding gereed en in exploitatie zijn gebracht.

Onder dagteekening van 17 Maart 1897 (de termijn voor de aanvaarding verviel den 31sten dier maand) is voorts door den heer Eeknout voornoemd aanvaard de vergunning voor een electrischen tramweg voor personen- en goederenvervoer in de Preanger Regentschappen, van Bandong om de zuid naar Tjitjalengka, ter lengte van p.m. 40 K.M. en met eene spoorwijdte van 1.067 M. Ook voor dezen tramweg was den aanvrager in Juni 1894, onder zekere voorwaarde, de keus gelaten om zich nader te verklaren of hij electriciteit dan wel stoom als beweegkracht wenschte te bezigen. Terwijl van zijne keus om de tram eene electrische te doen zijn en tegelijk van de aanvaarding der vergunning, zoomede van de storting te Batavia van het gevorderde waarborgkapitaal van f 15 000, werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 2 April 1897 n°. 21, gaf de aanvrager inmiddels nader het verlangen te kennen om in de keus der beweegkracht alsnog te worden vrijgelaten. Bij gouvernementsbesluit dd. 11 April 1897 n°. 5 is op dit verzoek gunstig beschikt, mits vóór of op 17 September 1897 eene definitieve keus gedaan zij, en verder onder beding dat, wanneer de ondernemer zich voor stoombeweegkracht mocht verklaren, hij tevens zal moeten te kennen geven, genoegen te nemen met de wijzigingen, welke de Regeering, in verband daarmede, in de voorwaarden der vergunning zou noodig achten. Binnen drie jaren na de aanvaarding moet de tramweg gereed en in exploitatie zijn.

Blijkens het vorig verslag (blz. 156) was den heer Eeknout laatstelijk uitstel van aanvaarding verleend: *a*. tot medio 1897 voor eene vergunning dd. 11 October 1893 betreffende eene electrische tram (ingevolge eene beschikking van Juni 1894 e. q. stoomtram) voor personenvervoer, ter lengte van p. m. 5 K.M. ter afdeelingshoofdplaats Buitenzorg, en *b*. tot 20 September 1897 voor eene vergunning dd. 20 September 1895 betreffende eene electrische of stoomtram voor personen- en goederenvervoer van Buitenzorg naar Sadjira (Bantam), met drie zijtakken te of in de nabijheid van Buitenzorg, ter lengte van p.m. 80 K.M. In Mei 1897 verzocht de concessionaris een nader uitstel. Dientengevolge is bij gouvernementsbesluit dd. 27 Juli 1897 n. 14 voor beide lijnen eene verschuiving van den termijn van aanvaarding tot 30 Juni 1898 in uitzicht gesteld, mits de belanghebbende binnen zekeren termijn bij gezegelde akte deed blijken reeds hij voorbaat in te stemmen met de wijzigingen, welke de Regeering in de voorwaarden der beide vergunningen eventueel zal noodig oordeelen.

Een dergelijk uitstel en wel voor den tijd van één jaar, namelijk tot 15 April 1898, werd den heer Eeknout voorts verleend (gouvernementsbesluit dd. 19 Februari 1897 n°. 32) met betrekking tot de door hem mede voor personen- en goederenvervoer beoogde electrische of stoomtram in de Preanger Regentschappen, ter lengte van p.m. 50 K.M., van Soekaboemi zuidwaarts over Leuwiliang naar Sagaranten, met zijtak Leuwiliang—Parakanlima, waarvoor onder dagteekening van 15 April 1896 hem vergunning was verleend (zie vorig verslag, blz. 156).

Voor opgaven nopens de medio 1897 in Indië nog in behandeling zijnde aanvragen om vergunning voor electrische tramwegen, zoomede nopens de in het tijdvak 1 Juli 1896 t m 30 Juni 1897 afgewezen aanvragen van die strekking, tot welke laatste rubriek o. a. behooren de in 't vorig verslag (blz. 156) sub *f*, *g* en *k* vermelde lijnen, alle mede door den heer Eeknout beoogd, zij verwezen naar bijlage DD hierachter. Overigens was op ult. Juni 1897 in Indië nog in beraad de in 't vorig verslag t. a. p. mede genoemde aanvrage van den heer L. M. Tijl Jr. voor eene electrische tram ter hoofdplaats Batavia. Op deze aanvraag zou echter, naar op genoemden datum bericht werd, weldra eene afwijzende beschikking worden genomen, in verband met de omstandigheid dat het tot stand komen van dergelijk vervoermiddel op genoemde hoofdplaats thans verzekerd was te achten als gevolg van de hiervóór in de eerste plaats besproken vergunning Eeknout.

Over de bereidverklaring der Regeering om de aan den heer C. M. A. de Rijk verleende vergunning voor eene stoomtram Soerabaija—Grissee c. q. op gewijzigde voorwaarden in eene vergunning voor eene electrische tram te veranderen, zie sub IX van het overzicht op blz. 169/170 hiervóór).

D. Paardentramlijnen.

Solosche Tramweg-Maatschappij. De lijn dezer Maatschappij, ter lengte van p. m. 30 K.M., loopt van het staatsspoorwegstation Djebres te Soerakarta over Poerwodadi (Poerwosari), Kartasoera en Kebondalem naar Boijolali, met zijtakken naar de suikerfabrieken Kartasoera en Bangak. Een verzoek om dezen paardentramweg in een stoomtramweg te mogen veranderen, was medio 1897 nog bij de Indische Regeering in overweging. Omtrent de voorwaarden waarop die vergunning zou zijn te verleenen, waren toen echter overleggingen met den resident en voor zooveel noodig ook met den soesoehoenan aanhangig. Inmiddels was vanwege de Maatschappij ook aanvrage gedaan om haren eventueelen stoomtramweg met drie zijtakken ter hoofdplaats Soerakarta te mogen verlengen, respectievelijk naar Batjem, door de wijk Passar Kliwon en naar de passar Laweau, doch deze uitbreidingen konden niet worden toegestaan, aangezien de soesoehoenan tegen de beoogde zijtakken bedenkingen had (gouvernementsbesluit dd. 28 October 1896 n. 9).

Aanvragen voor paardentramlijnen. Wegens niet tijdige aanvaarding kwam (op 29 Juli 1896) te vervallen de in Januari 1895 aan den heer J. H. L. E. van Melverden verleende vergunning voor een paardentramweg in de residentie Madioen, van de staatsspoorweghalte Paron naar de afdeeling-hoofdplaats Ngawi.

Medio 1897 was eene kort te voren van den heer H. C. U. J. Huber ingekomen nieuwe aanvraag voor bedoelden tramweg in behandeling.

§ 2. *Stoomwezen.*

In de voor dit verslag ontvangen opgaven van den dienst van het stoomwezen in Nederlandsch-Indië, gespecificeerd in bijlage EE hierachter, wordt voor 't eerst ook gewag gemaakt zoowel van de stoomketels in gebruik voor 's lands dienst (uitgenomen echter de ketels voor gebruik te land, behoorende tot de departementen van oorlog en marine, de scheepsketels der militaire en gouvernementsmarine en die der vaartuigen behoorende tot den dienst van de opiumrecherche ter zee), als van de locomotiefketels van spoor- en tramwegen voor algemeen verkeer.

Volgens bedoelde opgaven strekte het toezicht van den hier besproken dienst van het stoomwezen zich op ult. 1896 uit tot 2284 stoomketels (met inbegrip van locomotief- en scheepsketels), in gebruik bij particulieren, zijnde 130 meer dan op ult. 1895, en tot 578 stoomketels ten behoeve van 's lands dienst (met uitzondering als boven), zijnde 71 meer dan op ult. 1895. Het verwarming-oppervlak, gemiddeld per ketel, ging echter eenigermate terug, namelijk wat de ketels bij particulieren betreft van 68.26 tot 67.74 M²., en wat de ketels voor 's lands dienst betreft, van 37.41 tot 37.15 M².

Van de ketels in locomotieven van spoor- of tramwegen voor algemeen verkeer kwamen er in 1896 63 bij (daaronder 30 voor de staatsspoorwegen) en werden er 7 (daaronder 4 als voren) aan het gebruik onttrokken. Voor andere doeleinden (daaronder ook scheepsketels) werden in 1896 in dienst gesteld: ten behoeve van particulieren 205 en ten behoeve van 's lands dienst 51 ketels, terwijl aan het gebruik onttrokken werden 105 particuliere en 6 gouvernementsketels. Alleen ten opzichte van de voor rekening van particulieren in 1896 in gebruik genomen 238 ketels, zoo in locomotieven en in schepen als voor andere doeleinden, blijkt dat zich daaronder bevonden 58 reeds in gebruik geweest zijnde ketels, zoodat 180 ketels nieuw waren, en wel 34 die in Nederland of Nederlandsch-Indië en 146 die in den vreemde waren gemaakt, zoozals nader blijkt uit het volgende

overzicht.

WAAR GEMAAKT.	Ketels in locomotieven van spoor- of tramwegen voor algemeen verkeer.		Ketels voor gebruik te land		Scheepsketels		Te zamen.	
	Aantal	Verwarmingsoppervlak (in M².)	Aantal.	Verwarmingsoppervlak (in M².)	Aantal.	Verwarmingsoppervlak (in M².)	Aantal	Verwarmingsoppervlak (in M².)
Nederland . .	6	38	23	2136	4	637	33	2811
Nederl.-Indie .	„	„	1	220	„	„	1	220
Engeland . .	21	657	46	1710	6	210	73	2703
Duitschland . .	6	128	21	3351	1	5	28	3181
Frankrijk . . .	„	„	2	32	„	„	2	32
Belgie . . .	„	„	4	170	„	„	4	170
Amerika . . .	„	„	21	472	„	„	21	472
Engelsch-Indie	„	„	3	90	11	119	14	209
China	„	„	1	5	3	73	4	78
	33	823	122	8192	25	1164	180	10179

De gewesten Westerafdeeling van Borneo en Benkoelen, tot dusver niet tot eene inspectie-afdeeling behoord hebbende, werden bij beschikkingen van den directeur der burgerlijke openbare werken dd. 13 Maart en 29 Juni 1896 onder het toezicht gebracht van den inspecteur te Batavia, tot wiens ressort, behalve West-Java met Banjoemas en Bagelen, reeds behoorden de gewesten Lampongsche Districten, Banka en Billiton.

Wegens vergoeding van kosten van onderzoek en beproeving van stoomketels werd in 1895 ontvangen f 22 889, tegen f 13 905 in 1895.

IV. Post- en telegraafdienst en telephonie.

§ 1. *Vereenigde post- en telegraafdienst.*

Aangezien omtrent den post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië te Batavia geregeld een afzonderlijk jaarverslag het licht ziet, waarvan de jongst verschenen jaargang 1895 in Augustus jl. aan de Staten-Generaal werd aangeboden, bepaalt men zich hier tot algemeene mededeelingen op bedoeld gebied.

Het aantal der kantoren van den vereenigden dienst en dat der tot den dienst der staatsspoorwegen behoorende telegraafkantoren, die ten behoeve van het publiek voor het onderling verkeer en voor het verkeer met de kantoren van den post- en telegraafdienst zijn opengesteld, klom, zooals gespecificeerd is vermeld sub A van bijlage FF hierachter, van 327 op ult. 1895 tot 337 bij het einde van 1896; bovendien waren op beide tijdstippen geopend 66 telegraaf- en telephoonkantoren van particuliere maatschappijen (drie spoorwegmaatschappijen en twee stoomtrammaatschappijen).

Het *Europeesch* personeel bij den gouvernements post- en telegraafdienst was bij den aanvang van 1897 geheel samengesteld overeenkomstig de in Augustus 1896 (Indisch Staatsblad n°. 162) vastgestelde nieuwe formatie, behoudens dat, ter beoordeeling van de mogelijkheid eener vermindering van het aantal der inspecteerende ambtenaren, bij wijze van proef twee vacatures in den rang van adjunct-inspecteur onvervuld werden gelaten, en dat voor het verrichten van het administratief werk van tijdelijk ontbrekende afdeelings-chefs een commies der 1ste klasse boven de formatie bleef gevoerd. Daar het bij de formatie niet genoemde aantal hulppostcommiezen en klerken respectievelijk 86 en 79 beliep, beschikte men bij dezen dienstak dus in 't geheel over 526 Europeesche ambtenaren, d. i. 31 meer dan bij het begin van 1896.

In Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 89) werd het verschil opgeheven, hetwelk, ingevolge het in 1875 bepaalde (toen tot de samensmelting van de diensten der posterij en der telegraphie werd overgegaan), nog bestond tusschen het traktement van die weinige ambtenaren (een drietal commiezen der 3de klasse), die, ook na de samensmelting, tot een der beide diensten waren blijven behooren, en dat van hunne ranggenooten van den vereenigden dienst.

Nadat de 7 overgeblevenen van de bij vorige gelegenheden geslaagden in het examen voor den rang van commies der 3de of in dat voor de 2de klasse in 1896 allen dienovereenkomstig bevorderd waren, werden bedoelde examens weder afgenomen, en wel voor den rang van commies 3de klasse van 39 adjunct-commiezen en 16 klerken, van wie er 25 en 9 slaagden, en voor den rang van commies 2de klasse van 39 commiezen 3de klasse, van wie er 28 slaagden. Van deze laatsten werden er nog in 1896 12 tot hoogeren rang bevorderd, terwijl van de 34 voor commies 3de klasse geslaagden er 24 als zoodanig werden aangesteld.

Het aantal der *inlandsche* klerken werd van 70 gebracht op 80; bij de nieuw aangestelden waren o. a. 2 zoons van districtshoofden in de Minahassa. Het verdere *inlandsche* personeel van den vereenigden dienst bestond bij den aanvang van 1897 uit 1016 personen (waaronder 48 postilions met eigen paarden), tegen 1070 personen bij het begin van 1896.

Met ingang van 1 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 97) is gevolg gegeven aan het op blz. 186 van het vorig verslag vermelde denkbeeld om het zegelbeheer van het departement van financiën te doen overgaan bij dat der burgerlijke openbare werken en daarmede een ambtenaar van den post- en telegraafdienst te belasten.

Met betrekking tot de geldelijke uitkomsten van den post- en telegraafdienst zijn over 1896 nog geen volledige gegevens voorhanden. Uit het in bijlage FF hierachter opgenomen geldelijk overzicht betreffende 1895 en de twee voorafgegane jaren kan blijken dat de vereenigde dienst, met inbegrip ook van de paardenposterij (zie lager § 3), berekend werd een voordeelig verschil tusschen ontvangsten en uitgaven te hebben overgelaten van f 339 057 in 1893, f 426 696 in 1894 en f 566 941 in 1895, terwijl het saldo van 1894 nog p. m. f 50 000 hooger zou zijn geweest, wanneer niet in dat jaar eene buitengewone uitgaaf tot dat bedrag was voorgekomen wegens herstelling en verlegging van den telegraafkabel in Straat Soenda. Overigens valt op te merken dat bij deze becijferingen, wat de uitgaven voor personeel betreft, alleen rekening is gehouden met de kosten der actief dienenden, niet dus met verlofs- of nonactiviteitstraktementen, pensioenen en kosten van overtocht, terwijl, wat de ontvangsten aangaat, fictieve posten zijn in rekening gebracht wegens verzending van dienstbrieven en binnenlandsche regeeringsstelegrammen, zoomede wegens verstrekking van postpaarden aan dienstreizigers, een en ander tot een gezamenlijk bedrag van achtereenvolgens f 567 545 in 1893, f 592 314 in 1894 en f 570 842 in 1895.

§ 2. *Brievenposterij.*

Posterijen in Indië. De oprichting van eene Indische postspaarbank, waartoe bij de Indische begrooting van 1897 in beginsel is besloten, wordt voorbereid.

De wijze waarop het brievenvervoer in en tusschen de verschillende gewesten geschiedt, waaromtrent in 't vorig verslag (blz. 160) gespecificeerde opgaven voorkwamen, onderging ook in 1895 weder eenige verandering, o. a. doordien de trajecten, langs welke voor dit doel — op Java en Sumatra — van spoortreinen of tramdiensten kan worden gebruik gemaakt, van 2037 tot 2152 K.M. werden uitgebreid.

In verband met de openstelling van nieuwe tramlijnen op Java en van den staatsspoorweg Fort de Kock—Pajakombo in de Padangsche Bovenlanden werd in de aanwijzing der voor den pakketpostdienst te bezigen trajecten en middelen van vervoer achtereenvolgens wijziging gebracht, terwijl in de residentie Palembang bedoelde dienst tot eene nieuwe route werd uitgestrekt; zie voor een en ander Indisch Staatsblad 1896 n°s. 157 en 252 en 1897 n°s. 108 en 216.

Het aantal der postkantoren (alle, op 13 na, tevens voor den telegraafdienst aangewezen) en dat der hulppostkantoren beliep bij het einde van 1896 respectievelijk 122 en 82, tegen 121 en 81 op ult. 1895. Bovendien bestaat gelegenheid tot het verzenden en ontvangen van brieven en verdere stukken (uitgezonderd de aangeteekende), en tot het verkrijgen van de meest gebruikelijke soorten van frankeerzegels alsmede briefkaarten, op nog 130 plaatsen van Java (9 meer dan op ult. 1895), namelijk op die (twee uitgezonderd), welke stations of halten der staatsspoorwegen uitmaken zonder dat er een post- of hulppostkantoor wordt aangetroffen. Dit zijn de zoogenaamde bestelhuizen van den ambulanten (of spoorweg-) postdienst. De aldaar ontvangen brieven enz. worden niet aan huis bezorgd, doch ter beschikking van de geadresseerden gehouden, die eventueel omtrent de bezorging of doorzending met de stations- of haltechefs schikkingen

kunnen treffen.

Van de hulppostkantoren (waarvan er verscheidene tevens zijn telephoon- of spoorwegtelegraafkantoren) bezaten er 2 meer dan op ult. 1895, namelijk 64 — daaronder thans ook dat te Soekoredjo in Samarang (zie vorig verslag, blz. 160) — de bevoegdheid zoowel tot het behandelen van aangeteekende stukken als tot het afgeven en uitbetalen van binnenlandsche postwissels. Gelegenheid om door middel van den postdienst gelden op quitantie in het binnenlandsch verkeer te doen invorderen bestaat uitsluitend bij de eerstbedoelde 122 kantoren.

Een groot aantal der postkantoren (al of niet tevens voor den telegraafdienst aangewezen) en der hulppostkantoren, zoomede de meeste halten van de staatsspoorwegen en van particuliere spoor- en tramwegen, zijn opengesteld voor den binnenlandschen pakketpostdienst. In 1896 werd die gelegenheid belangrijk uitgebreid, zoodat bij het einde des jaars het aantal der voor bedoelden dienst geopende kantoren geklommen was tot 349, zijnde 52 meer dan op ult. 1895.

Op soortgelijken voet als de hiervóór bedoelde ambulante (spoorweg-) postdienst op Java, wordt aldaar (uitgenomen in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta) en op Madura aan een geregeld postverkeer voor het publiek mede dienstbaar gemaakt de zoogenaamde districtspost (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°s. 3875 en 4801), indertijd opgericht voor de geregelde uitwisseling van dienstbrieven tusschen de in het gewest bescheiden ambtenaren, en van welke districtspost de kosten bestreden worden uit het hoofdgeld van heerendienstplichtigen (verg. bijlage O van dit verslag). Die kosten (waarmede dan ook geen rekening is gehouden in het hiervóór bedoelde in bijlage FF opgenomen overzicht van de geldelijke uitkomsten van den gouvernements-post- en telegraafdienst) bedroegen, volgens de voor dit hoofdstuk ontvangen opgaven, over 1896 f 89 715, tegen f 86 783 (verbeterd cijfer) over 1895. Het aantal der bestelhuizen van de districtspost beliep op ult. 1896 1058, zijnde 5 minder dan bij het einde van 1895.

Eene statistiek van het binnenlandsch postverkeer is opgenomen in bijlage FF hierachter, welk overzicht tevens gegevens bevat nopens den postwissel-, den incasseerings- en den pakketpostdienst. Het binnenlandsch postpakkettenverkeer nam belangrijk toe: het aantal der pakketten met ongeveer 24 pct., de opbrengst zoo bruto als netto met bijna 25 pct. Dooreengenomen werd aan frankeerkosten (vast recht en vervoerloon) geheven f 0,62, aan vervoerkosten, schadevergoeding, enz. betaald f 0,17 en dus netto ontvangen f 0,45 per pakket.

De omstandigheid dat de Samarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij voor het vervoer van de post (daaronder ook postpakketten) geen aanspraak op betaling kon doen gelden, in verband met de haar, achtereenvolgens naarmate hare lijn gereed komt, bij gedeelten uit te betalen tegemoetkoming (afkoopsom) voor eens van f 150 000 (zie Indisch Staatsblad 1895 n°. 39), maakte eene wijziging noodig in art. 13 van het reglement voor den binnenlandschen pakketpostdienst (Indisch Staatsblad 1892 n°. 268), betreffende de aan ondernemers van spoor- of tramwegdiensten voor het vervoer en de behandeling van postpakketten toekomende betaling, bij welk artikel niet op bijzondere schikkingen als de evenbedoelde was gerekend. Door eene nieuwe lezing van de 1ste alinea van gemeld artikel (Indisch Staatsblad 1897 n°. 215) is in deze leemte voorzien. Dientengevolge zal nu gemelde Maatschappij enkel, voor zoover zij tevens aan de behandeling (aanneming of bestelling) der pakketten deelneemt, op het daarvoor getarifieerde aandeel in het van de afzenders te heffen vast recht aanspraak kunnen doen gelden.

Bij wijze van tijdelijken maatregel werd van Juni tot October 1896 gelegenheid gegeven om kisten en pakjes, niet meer wegende dan 10 K.G., bestemd voor de officieren en mindere militairen van zee- en landmacht, zoomede voor de ambtenaren en andere civiele personen behoorende tot de scheeps- en troepenmacht in de wateren van Noord-Sumatra en in Atjeh en onderhoorigheden, voor rekening van den lande van Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang naar Olehleh te doen vervoeren door tusschenkomst van de agentschappen der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, zoomede om voor de bedoelde personen bestemde pakketten, niet meer wegende dan 5 K.G., van andere garnizoenen op Java en ter Sumatra's Westkust door middel van den pakketpostdienst kosteloos naar Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang te doen overbrengen.

Postverkeer met Nederland en vreemde landen. Het gebied der Algemeene Postvereeniging onderging eenige uitbreiding door de toetreding op 1 October 1896 van de Britsche koloniën Ascension en St. Helena. In afwachting van de toetreding van China werd van 1 Januari 1897 af het voor de landen der Vereeniging geldende tarief van frankeering van toepassing verklaard voor de voornaamste plaatsen van dat rijk. Het internationale reglement ter uitvoering van het Algemeen Postverdrag werd gewijzigd ten aanzien van de maatstaven voor de berekening van de porto's in Perzië, de Zuid-Afrikaansche Republiek, Mauritius en Peru.

Op het vijfde Algemeene Postcongres, van 5 Mei tot 15 Juni 1897 te Washington gehouden, werden de Nederlandsche koloniën weder, evenals reeds op het vorige — in 1891 te Weenen gehouden — congres geschiedde (zie blz. 166 van het verslag van 1891), door een afzonderlijken gedelegeerde vertegenwoordigd. De nieuwe te Washington gesloten verdragen, overeenkomsten en reglementen zullen met 1 Januari 1899 in werking treden.

Zoowel in de wijze van verzending door de Indische uitwisselingskantoren van de correspondentie voor het buitenland, als in die waarop de brievenmalen uit het buitenland in Indië worden aangebracht, kwamen enkele veranderingen, waaromtrent hier echter — als van ondergeschikten aard — niet in bijzonderheden behoeft te worden getreden.

De twee Nederlandsche stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd", welke den geregelden maildienst tusschen Nederland en Indië en omgekeerd onderhouden, hadden voor de gedurende 1896 ingevolge contract (Indisch Staatsblad 1893 n°. 133) volbrachte 102 reizen (vanwege elke der beide Maatschappijen 25 uit- en 26 thuisreizen) aanspraak op de voor het overbrengen van de brievenmalen in versnelden dienst gewaarborgde som van f 4000 per reis en ontvingen derhalve, voor de helft ten laste van de Nederlandsche en voor de wederhelft ten laste van de Indische posterij, in 't geheel f 408 000, zijnde f 83 730 meer dan over 1895, toen van de contractueele reizen (52 vanwege de Maatschappij „Nederland" en 51 vanwege de „Rotterdamsche Lloyd") er sommige niet in versnelden dienst volbracht werden, voor hoedanige reizen de waarborgsom slechts f 2400 bedraagt. Na aftrekking van beloopen boeten (respectievelijk f 6140 en f 1590) had toen de eene Maatschappij f 161 860 en de andere f 162 410 ontvangen.

Voor het vervoer van postpakketten in 1896 met de stoomschepen der beide Maatschappijen, ingevolge de afzonderlijke overeenkomsten te dier zake (zie bijlage LL van het verslag van 1894), werd aan de Maatschappij „Nederland" betaald f 9840 en aan de „Rotterdamsche Lloyd" f 9460, te zamen f 19 300, tegen f 16 680 over 1895. Ten laste van de Indische postadministratie kwam hiervan in laatstgenoemd jaar f 3120 en in 1896 f 3160.

Het aantal der voor den buitenlandschen pakketpostdienst aangewezen kantoren en hulpkantoren der Indische posterij onderging in 1896 opnieuw vermeerdering, en wel van 160 tot 167. Sedert 1 Februari 1897 kunnen ook tusschen Nederlandsch-Indië en de Straits Settlements (Singapore, Malakka en Pinang) postpakketten worden uitgewisseld.

Gedurende 1896 nam zoowel het aantal der uit Indië verzonden als dat der aldaar ontvangen pakketten toe, het eerste met ruim 10, het andere met ruim 18 pct. Dooreengenomen ontving de Indische postadministratie bruto (frankeerloon der verzonden en aandeel in het frankeerloon der ontvangen pakketten) f 0,74 voor elk pakket, en netto (na aftrekking van vervoerkosten en van de aandeelen der Nederlandsche en vreemde postadministratiën in de in Indië geheven porten) f 0,44.

In het statistisch overzicht van het postverkeer, hierachter voorkomende als bijlage FF, vindt men, behalve de uitkomsten van het brievenverkeer, ook nader behandeld die van den pakketpostdienst benevens die van den postwissel- en den incasseeringsdienst.

Omtrent den incasseeringsdienst met Nederland en de tot dien dienst toegetreden vreemde landen kan eene statistiek alleen worden verzameld voor zooveel betreft de in Indië ter invordering ontvangen quitanties, daar van de uit Indië ter invordering gezonden quitanties geen aanteekening wordt gehouden, omdat de verzending daarvan (onder aangeteekend couvert) rechtstreeks door de afzenders aan de kantoren van invordering plaats vindt. Uit vreemde landen bleef het aantal van de ter invordering ontvangen quitanties even luttel als vroeger; dat uit Nederland nam in 1896 in aantal en bedrag toe.

In veel belangrijker mate bleef van den postwisseldienst gebruik gemaakt, niet alleen in het verkeer met Nederland, maar ook in dat met vreemde landen. In beide verkeeren namen de postwissels in aantal toe, zoowel wat de overmaking uit- als

wat die naar Indië betrof. Ofschoon het totale buitenlandsche postwisselverkeer klom van f 1 825 642 (verbeterde opgaaf) in 1895 tot f 1 910 111 in 1896, waarvan respectievelijk 88.98 en 89.50 pct. in Indië gestort werd ter overmaking naar elders, en respectievelijk 11.02 en 10.50 pct. in omgekeerde richting naar Indië werd overgemaakt, was het gemiddeld bedrag per postwissel lager dan in 1895; het daalde namelijk van f 46,61 (verbeterde opgaaf) tot f 42,51.

Ter vergemakkelijking van de wijze van terugbetaling van spaargelden aan inleggers der Nederlandsche rijkspostspaarbank, die, tot het personeel van 's Rijks marine behoorende, zich in Nederlandsch-Indië bevinden, werd in Juni 1896 machtiging verleend om de door de officieren van administratie der betrokken oorlogsbodems op het Ministerie van Marine met dat doel afgegeven wissels bij de Indische postkantoren in betaling aan te nemen.

Ontvangsten. Zooals reeds gezegd is op blz. 172 hiervóór, zijn de geldelijke uitkomsten van den vereenigden dienst over 1896 nog niet volledig bekend. Voor zooveel alleen de brievenposterij betreft, kan echter reeds worden vermeld dat, volgens voorloopige gegevens, de ontvangsten van dit gedeelte van den bedoelden diensttak, zonder daarbij de paardenposterij te rekenen en ook zonder voor de dienstbrieven eene fictieve opbrengst aan porto's in rekening te brengen, bedroegen: wegens verkochte postwaarden, enz., f 1 120 060, wegens porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken f 43 144, wegens op postwissels geheven recht f 98 149 en wegens ontvangsten van verschillenden aard f 2350, in 't geheel f 1 272 703, tegen f 1 189 152 in 1895 en f 1 124 906 in 1894.

§ 3. *Paardenposterij.*

Ten dienste van het vervoer van gouvernementsreizigers op Java langs binnenwegen (waarvoor ten deele gecontracteerd is met de aannemers, aan wie op sommige postlijnen het brieven- en pakkettenvervoer is uitbesteed) wordt overigens in een 7-tal gewesten van landswege nog eene paardenposterij onderhouden, waarvan de kosten in 1896 bedroegen voor gewoon onderhoud f 58 375 en wegens voeding der paarden (welke laatste kosten — sedert het leveren van gras niet meer in heerendienst geschiedt — bestreden worden uit de opbrengst van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen) f 28 318, te zamen f 86 693, tegen f 81 982 in 1895. In 't geheel werden in 1896 aan dienstreizigers 4758 en aan particulieren 48 bespanningen verstrekt, zijnde respectievelijk 281 en 39 minder dan in 1895. In verband met dit minder gebruik daalde de opbrengst (de verstrekkingen aan dienstreizigers in rekening brengende als gold het betalende reizigers) van f 84 526 tot f 80 249, zoodat bedoelde paardenposterij geacht kan worden over 1895 een voordeelig verschil van f 2544, en over 1896 een nadeelig verschil van f 6444 te hebben opgeleverd. Onder de opgegeven opbrengst was wegens verstrekkingen aan particuliere reizigers en voor het medenemen van particulieren door dienstreizigers begrepen in 1895 eene ontvangst van f 1576 en in 1896 van f 847. De routes welke voor het hierbedoelde vervoer door de gouvernements-paardenposterij, en die welke door aannemers worden bediend, kunnen blijken uit de bijlagen JJ en KK van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië, 1897, deel I.

§ 4. *Telegrafen en telephonen.*

De veranderingen, welke gedurende 1896 het aantal der telegraaf- en telephoonkantoren voor publiek verkeer op en buiten Java onderging, zijn vermeld in bijlage FF hierachter, afzonderlijk voor de gouvernements- en voor de particuliere kantoren.

In de lengte der lijnen en draden van het gouvernementsnet kwamen gedurende 1896, echter alleen wat de landlijnen betreft, mede kleine wijzigingen, deels door bijspanning van draden of opheffing van geleidingen, deels door lijnverleggingen en afstandsverbeteringen. Dientengevolge was de lengte der gouvernements-landlijnen (op Java, Madura en Sumatra) van p. m. 6854 K.M. (verbeterde opgaaf) op ult. 1895, bij het einde van 1896 verminderd tot ruim 6818 K.M., en de draadlengte van p. m. 10 802 (verbeterde opgaaf) tot ruim 10 779 K.M. De voorgenoemen uitbreiding van de gouvernementstelegraaf met twee nieuwe kabelverbindingen, de eene in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden ter lengte van 46⁴ K.M. (van het kolen-etablissement Sabang op het eiland Weh naar Olehleh), en de andere in de residentie Bali en Lombok, lang 169⁷ K.M. (van Singaradja op Bali naar Ampenan op Lombok), is achtereenvolgens in Mei en Juni 1897 tot stand gekomen. Voor het leveren en leggen van de beide kabels, welk een en ander weder was opgedragen aan de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company", werd betaald, met inbegrip van de kosten van het verleggen van het strandeinde te Singaradja, f 262 835,62⁵.

Op de gouvernementskabels was in 1896 de gemeenschap alleen tusschen Belawan en Olehleh bij tusschenpoozen gestoord (enkel in Juli), doch telkens voor niet langer dan hoogstens één etmaal en meestal slechts weinige uren. Op verschillende tijdstippen werd gedurende 1896 ook, hetzij eenige dagen achtereen bij tusschenpoozen, hetzij soms langer (twee à drie weken), storing ondervonden op drie van de met Nederlandsch-Indië in verbinding staande zes kabels der genoemde Engelsche maatschappij, namelijk in Juni en Augustus September achtereenvolgens op elken van hare beide kabels van Banjoewangi naar Port Darwin (Australië) en in Augustus, September en de eerste dagen van October ook op dien tusschen Belawan en Pinang.

Uit de in bijlage FF, sub C, opgenomen statistiek van den telegraafdienst over het tijdvak 1894 t/m 1896 blijkt dat het verkeer, hetwelk in 1895, uitgenomen wat betreft de transit-telegrammen in het buitenlandsch verkeer, was teruggegaan, in 1896 weder toenam, zoowel wat het telegrammen- als het woordental betreft. De stijging was het belangrijkst ten opzichte van het transitverkeer met Australië (langs den internationalen draad tusschen Batavia en Banjoewangi). Terwijl toch het aantal der *betalende* telegrammen (binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen) met circa 8 pct. vermeerderde, beliep de toeneming alleen voor de bedoelde transit-telegrammen ruim 26 pct. De vermeerdering in geldelijke opbrengst hield met een en ander nagenoeg gelijken tred. Het geheele binnen- en buitenlandsch verkeer (ongerekend in het binnenlandsch verkeer weder de regeeringstelegrammen) bracht namelijk ruim 7.5 pct. meer op dan in 1895, en de (netto) opbrengst der transit-telegrammen was alleen bijna 24 pct. hooger dan toen. Voor de binnenlandsche betalende telegrammen werd in 1896 ontvangen f 551 745, terwijl het buitenlandsch verkeer, wat betreft de uit Nederlandsch-Indië afkomstige of daarheen bestemde telegrammen, ten bate van de Nederlandsch-Indische telegraafadministratie afwierp f 83 020, en wat de doorgezonden telegrammen aangaat f 170 536, welke drie totalen over 1895 (ten deele volgens verbeterde opgaven) beliepen respectievelijk f 538 459, f 74 560 en f 137 601.

Het gemiddeld woordental per telegram, voor de drie genoemde categorieën in 1895 bedragen hebbende 12.26 (verbeterde opgaaf), 7.78 en 16.23, kwam over 1896 te staan op 12.34, 7.92 en 15.48. De geldelijke opbrengst gemiddeld per telegram leverde in beide jaren slechts weinig verschil op. Terwijl het aandeel der Nederlandsch-Indische telegraafadministratie in de opbrengst van elk in het buitenlandsch verkeer gewisseld telegram (zonder de transit-telegrammen te rekenen) in 1895 beliep f 1,06² en in 1896 f 1,11, werd voor elk binnenlandsch telegram gemiddeld ontvangen achtereenvolgens f 1,48⁷ (verbeterd cijfer) en f 1,50⁴.

De in het binnenlandsch verkeer gewisselde regeeringstelegrammen waren talrijker dan in 1895 en ook hun gemiddeld woordental was grooter (32.40, tegen toen 30.37). Gerekend als betalende telegrammen, vertegenwoordigden zij eene fictieve opbrengst van f 143 170, tegen f 103 487 (verbeterde opgaaf) in 1895.

Door daartoe gerechtigden (na vooraf van de afzendende administratie bekomen vergunning) werd in iets ruimere mate dan in 1895 gebruik gemaakt van de gelegenheid om in het verkeer van Indië met Nederland, Groot-Britannië en Singapore tegen verminderd tarief telegrammen voor de dagbladpers te verzenden. [1]) Wat de verzendingen uit Indië betreft, werden 161 dergelijke perstelegrammen, bevattende 3414 woorden, aangeboden, tegen 51 telegrammen met 606 woorden in 1895, en wat de verzendingen naar Indië aangaat vielen 1170 dergelijke telegrammen, bevattende 26 903 woorden, te boeken, tegen 1039 met 20 783 woorden in 1895.

Ter verzending door tusschenkomst van de op Pinang en Singapore gevestigde kantoren der meergenoemde Engelsche telegraafmaatschappij, werden in 1896 bij de kantoren van den

[1]) Het tarief dezer telegrammen werd in Indië, met ingang van 1 Januari 1897, verlaagd van f 1,35 tot f 1,03 per woord voor de verzendingen naar Nederland en Groot-Britannië, en van f 0,21⁵ tot f 0,16 per woord voor de verzendingen naar Singapore.

Voor de verzendingen uit Nederland naar Indië werd bedoeld tarief van f 1,03 ingevoerd op 1 Maart 1897.

postdienst in de buitenbezittingen aangeboden 58 telegrammen, zijnde 18 meer dan in 1895.

Van de gelegenheid om telegrammen van Sumatra naar andere eilanden van Nederlandsch-Indië of omgekeerd van een dier eilanden naar Sumatra, over de buitenlandsche verbinding (d. i. via Pinang en Singapore) te verzenden, tegen een tarief van 50 cent per woord (zie het verslag van 1891, blz. 171/172), werd in 1896 gebruik gemaakt voor 75 telegrammen, zijnde 3 minder dan in 1895.

In het locale verkeer tusschen Pinang en het noordelijk gedeelte van Sumatra tegen het in 1893 ingevoerd verlaagd tarief werden 2339 telegrammen met 19 906 woorden gewisseld, tegen 2076 telegrammen met 17 187 woorden in 1895.

In verband met de regelingen, die in 1896, op de internationale telegraafconferentie te Budapest, met de meerbedoelde „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company" getroffen werden (en die op blz. 164/165 van het vorig verslag vermeld zijn), werd — met ingang van 1 Juli 1897 — art. 12 harer kabelconcessie nader gewijzigd en opnieuw vastgesteld bij ministerieele beschikking van 23 April 1897 (opgenomen in de Staatscourant van 25/26 April 1897 nº. 96).

Het nieuwe, den 22sten Juli 1896 te Budapest vastgestelde internationale telegraafreglement trad, met de daarbij behoorende tarieven, op 1 Juli 1897 in werking. Ten gevolge echter van op de kabels der voormelde Maatschappij ingevoerde lagere transittaksen (die buiten de zooeven bedoelde tarieven vallen) traden voor het buitenlandsch verkeer van Indië verscheidene tariefsverlagingen reeds vóór dien datum in werking. Zoo werd bijv. voor het verkeer tusschen Indië en Europa het tarief met ingang van 1 Januari 1897 verlaagd van f 3,72⁵ tot f 3,14 per woord, wat Java betreft, en van f 4,05 tot f 3,47 per woord, wat de andere eilanden aangaat, terwijl laatstbedoeld tarief met ingang van 1 Juli 1897 nog nader tot f 3,39 per woord werd teruggebracht.

Ingevolge de daartoe achtereenvolgens in 1886, 1888 en Februari en October 1895 verleende vergunningen (zie de nos. 4405, 4561, 5020 en 5122 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) mogen de maatschappijen, welke den Deli-spoorweg, den Tagal-spoorweg (thans stoomtramweg), den spoorweg Samarang—Vorstenlanden—Willem I, zoomede den Bataviaschen Oosterspoorweg exploiteeren, de voor haren dienst bestemde telegraaf onder zekere beperkingen ook voor publiek verkeer doen dienen. Gegevens omtrent bedoeld verkeer zijn alleen met betrekking tot de 13 kantoren der Deli-spoorweg-Maatschappij ontvangen, welke onderneming uit dien hoofde in 1896 f 2993 ontving, tegen f 3050 in 1895.

Aan laatstgenoemde Maatschappij, welke reeds gerechtigd was om zoowel langs haren spoorweg als daarbuiten in een deel der afdeeling Deli *telephoon*-geleidingen voor publiek verkeer te exploiteeren (Bijblad nº. 4405), werd in Juli 1896 ook vergunning verleend tot het aanleggen en exploiteeren van zoodanige geleidingen in de onderafdeeling Padang en Bedagei der genoemde afdeeling, welke vergunning door de Maatschappij op 23 October d. a. v. werd aanvaard. Ten aanzien van het verkeer bij de kantoren der Maatschappij in 1896 blijkt dat het aantal der aansluitingen bij het einde des jaars 164 bedroeg (op ult. 1895 163), terwijl het totaal der gegeven verbindingen van 282 820 in 1895 tot 308 739 was gestegen. De ontvangsten ter zake van het verkeer (abonnementsgelden) beliepen f 35 403, tegen f 35 082 in het voorafgegane jaar. Gegevens omtrent het telephonisch verkeer bij de stations-kantoren der „Samarang-Joana-Stoomtram-Maatschappij", welke sedert 1 Januari 1895 (zie Bijblad nº. 5004) mede geopend zijn ten dienste van het publiek, werden niet ontvangen.

Ten aanzien van de tot ult. Juni 1897 verleende vergunningen voor het exploiteeren van eigenlijke telephoon-ondernemingen ten dienste van geabonneerden, zoowel in bepaalde kringen als voor intercommunale correspondentie, zijn de ontvangen opgaven verzameld in bijlage GG, waarin echter niet meer zijn opgenomen die vergunningen, welke — voor zooveel hier te lande reeds gebleken is — zijn komen te vervallen, hetzij als niet tijdig aanvaard, hetzij door het in gebreke blijven van de concessionarissen ten opzichte van de tijdige uitvoering der werken van aanleg. Uit die opgaven blijkt, dat gedurende 1896 het aantal der in exploitatie zijnde telephoon-ondernemingen slechts met één vermeerderde, en wel met die voor de intercommunale verbinding van de drie hoofdplaatsen van Java. De 28 andere telephoonnetten, welke ook reeds op ult. 1895 in exploitatie waren, betroffen allen bepaalde kringen. (In 't vorig verslag — blz. 166 — was slechts van 27 ondernemingen sprake, doordien eerst later gebleken is dat ook de vergunning voor de afdeeling Djember der residentie Bezoeki nog in 1895 in uitvoering was gekomen.)

Van de bedoelde 29 telephoon-ondernemingen hadden er over 1896 reeds 19 uitkeeringen aan den lande te doen, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 24 863 (verg. de aangehaalde bijlage GG).

De op ult. 1896 nog niet in uitvoering gebrachte telephoonvergunningen waren 42 in getal (26 voor bepaalde kringen en 16 voor intercommunale verbindingen), daaronder echter begrepen 10 (alle van intercommunalen aard), welke toen nog niet waren aanvaard. [1]) In de eerste helft van 1897 werden nog 11 nieuwe vergunningen verleend (2 voor bepaalde kringen en 9 voor intercommunale verbindingen).

In drie gevallen werd gedurende 1896 het aanleggen van telephoon-geleidingen *voor eigen gebruik* vergund. Van de normaalvoorwaarden, waarop sedert 1890 dergelijke vergunningen (tot wederopzeggens) worden verleend (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 4559), werd in al deze gevallen in zoover afgeweken, dat de voorgeschreven afstand van 2 M., waarop de telephoondraad, bij kruising van een telegraafdraad, boven dezen moet gespannen worden, tot 1 M. werd teruggebracht.

Ten behoeve van 's lands dienst kwam in 1897 van gouvernementswege eene telephonische verbinding op Lombok tot stand, en wel tusschen onze verschillende bestuursposten aldaar (verg. de noot op blz. 35 hiervóór).

V. Geleidingen voor electrische verlichting en het overbrengen van kracht door middel van electriciteit.

De algemeene bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van geleidingen als de hierbedoelde (Indisch Staatsblad 1890 nº. 190, juncto 1895 nº. 121) bleken eene aanvulling te behoeven, in zoover daarbij niet op voldoende wijze geregeld was hoe bij den aanleg van nieuwe geleidingen de ondernemer zich ten aanzien van de reeds in exploitatie zijnde geleidingen heeft te gedragen, en welke verplichtingen rusten zoowel op den ondernemer van de nieuwe als op dien van de reeds bestaande geleidingen. In bedoelde leemte werd voorzien door de ordonnantie van 19 Februari 1897 (Indisch Staatsblad nº. 69).

Sedert de afsluiting der opgaven in 't vorig verslag (blz. 167) werden tot ult. Juni 1897, op den voet der bovenbedoelde algemeene bepalingen van 1890 en verder op de noodig geachte bijzondere voorwaarden, vier nieuwe vergunningen verleend tot het aanleggen en exploiteeren van electrische geleidingen, waarvan er één betrof het overbrengen van kracht, ontleend aan een waterval in de Toentang-rivier (afdeeling Ambarawa), naar de hoofdplaats Samarang, twee betrekking hadden tot het aanbrengen van electrische verlichting respectievelijk te Malang (Pasoeroean) en te Medan (Oostkust van Sumatra), terwijl de vierde zoowel voor krachtsoverbrenging als voor verlichting gold, en zulks voor twee plaatsen in de Preanger Regentschappen, namelijk voor Bandong en voor Tjimahi en omstreken.

Van de vroeger verleende vergunningen voor het bezigen van electrische geleidingen van den hierbedoelden aard waren er medio 1897 — ongerekend die voor electrische tramwegen, waarover is gehandeld op blz. 170/171 hiervóór, — nog 7 van kracht, namelijk 5 uitsluitend voor verlichting (op de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija en de afdeelingshoofdplaatsen Buitenzorg en Meester Cornelis), en 2 voor verlichting en krachtsoverbrenging (op de hoofdplaatsen Soerakarta en Djokjokarta).

Overigens was in Maart 1896 op bijzondere voorwaarden (zie vorig verslag, blz. 167) nog eene vergunning verleend voor het aanleggen en exploiteeren van electrische uurwerken (op de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija).

Van al de hiervóór bedoelde 12 vergunningen waren er medio 1897 7 aanvaard, doch nog geen enkele in exploitatie. Voor meer bijzonderheden zij verwezen naar bijlage HH.

---

[1]) Onder de zooeven bedoelde 26 vergunningen voor bepaalde kringen tellen er — in de residentie Oostkust van Sumatra — 5, welke vermoedelijk, ofschoon dit niet met zekerheid blijkt, wegens niet tijdige uitvoering (zij hadden reeds in November 1896 moeten zijn in exploitatie gebracht) vervallen zijn.

M. Departement van financiën.

I. Financiën.

§ 1. *Begrooting.*

a. Begrootingswetten.

Begrooting 1895. De op blz. 167 van het vorig verslag bedoelde, in November 1896 bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakte wetsontwerpen, strekkende om in de begrooting van uitgaven voor het dienstjaar 1895 eenige nadere wijzigingen te brengen, waardoor het eindcijfer van het Iste hoofdstuk met f 1 589 200 en dat van het IIde hoofdstuk met f 233 000 zouden worden verhoogd, zijn onder dagteekening van 30 December 1896 tot wet verheven (Nederlandsch Staatsblad n°s. 237 en 238), en den 1sten Maart 1897 in Indië afgekondigd (Indisch Staatsblad n°s. 74 en 75).

Begrooting 1897. De vier wetten van 30 December 1896 (Nederlandsch Staatsblad n°s. 233 t/m 236), houdende vaststelling van de hiergenoemde begrooting, werden in Indië afgekondigd den 7den Januari 1897. Tegelijk werden in het Indisch Staatsblad openbaar gemaakt de Koninklijke besluiten van 2 Januari 1897 n°s. 31 en 32, houdende splitsing in artikelen van de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven. Zie over een en ander Indisch Staatsblad 1897 n°s. 3 t/m 8.

De bedoelde vier begrootingswetten ramen de ontvangsten en uitgaven als volgt:

Middelen in Nederland (hoofdstuk I der Middelen)	f 16 833 028	
Middelen in Indië (hoofdstuk II der Middelen)	110 940 550	
		f 127 773 578
Uitgaven in Nederland (hoofdstuk I der Uitgaven).	f 27 444 292	
Uitgaven in Indië (hoofdstuk II der Uitgaven)	114 584 517	
		142 028 809
Nadeelig verschil		f 14 255 231

Met betrekking tot de dekking van het begrootings-tekort bepaalt art. 2 van de wet, houdende vaststelling van het Iste hoofdstuk der Middelen, dat daarin wordt voorzien door eene geldleening, krachtens eene nader vast te stellen wet aan te gaan.

Bij de wetten van 26 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°s. 159 en 160, Indisch Staatsblad n°s. 198 en 199) is het Iste hoofdstuk der begrooting van uitgaven verhoogd met f 40 000 en het IIde hoofdstuk met f 678 000.

b. Begrootingsrekeningen.

De ontwerpen van wet tot vaststelling van het slot der rekeningen van ontvangsten en uitgaven voor Nederlandsch-Indië over de jaren 1888 t/m 1890, waarvan sprake was op blz. 186 van het verslag van 1895, en welke bij het afsluiten van het vorig verslag nog bij de Staten-Generaal aanhangig waren, zijn onder dagteekening van 9 April 1897 tot wet verheven (Nederlandsch Staatsblad n°s. 93 t/m 95, Indisch Staatsblad n°s. 165 t/m 167). De eindcijfers dier begrootingsrekeningen werden reeds in vorige Koloniale Verslagen vermeld, wat ook het geval is met de uitkomsten der dienstjaren 1891, 1892 en 1893, over welke dienstjaren het slot der ontvangsten en uitgaven nog niet door den wetgever is vastgesteld.

Bij de afsluiting hier te lande van het tegenwoordig verslag werd een wetsvoorstel in gereedheid gebracht tot vaststelling van het slot der algemeene rekening over 1894. Die rekening wijst de volgende cijfers aan:

Ontvangsten in Nederland	f 21 102 852,37	
Id. id. (uit het voordeelig saldo van den dienst 1887 overgebracht).	450 000,00	
Ontvangsten in Indië	106 865 847,35	
		f 128 418 699,72
Uitgaven in Nederland	f 24 870 782,82^5^	
„ „ Indië	113 812 994,21^5^	
		138 683 777,04
Nadeelig slot . . .		f 10 265 077,32

§ 2. *Landskassen in Indië en kasbeheer in Nederland.*

Opgaven wegens den stand van de gezamenlijke landskassen op Java en Madura en van die in de buitenbezittingen bij het einde van elke maand van 1896 zijn opgenomen sub I van bijlage JJ hierachter.

Voor de overmaking van gelden ten behoeve van den lande tusschen Batavia en Samarang, Soerabaija, Padang en Makasser, en tusschen deze laatste vier plaatsen onderling, werd weder gebruik gemaakt van de kostelooze tusschenkomst der Javasche Bank. De op die wijze overgemaakte sommen vertegenwoordigden over het op ult. Maart 1897 geëindigde boekjaar der Bank een bedrag van f 14 150 000, tegen f 13 525 000 over 1895/1896.

In 1896 werd op eenigszins minder ruime schaal dan in de beide voorafgegane jaren gebruik gemaakt van de aan houders van vendu-acceptatiën geopende gelegenheid tot disconteering van die acceptatiën bij de landskassen op plaatsen waar geen kantoren der Javasche Bank of van de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij gevestigd zijn. Aan disconto werd namelijk ontvangen f 27 117, tegen f 31 926 in 1895 en f 30 763 in 1894.

Van de buitengewone aanvulling, welke de Indische kassen in 1896 ondergingen, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 168) gewag gemaakt. In het voor 1897 op f 4½ millioen berekende Indische kas-tekort werd voorzien door afgifte van wissels op het Departement van Koloniën, betaalbaar zes maanden na dato. Bij drie inschrijvingen, achtereenvolgens in Mei, Juni en Augustus 1897 gehouden, werd een gezamenlijk bedrag gegund van f 4 501 914 Indisch Courant, alles beneden den limitekoers van 102 pct. welke voor de eerste twee inschrijvingen, of van 101^8^ pct., zooals voor de derde inschrijving was aangenomen. De algemeene middenkoers, waartegen de wissels werden gegund, kwam te staan op 101^5.5^ pct. In Nederlandsch Courant was alzoo verschuldigd f 4 570 598,32. Voor verdere opgaven zij verwezen naar voormelde bijlage JJ, sub II.

Met betrekking tot den stand der rekening tusschen het Departement van Koloniën en dat van Financiën, ter zake van door de Indische geldmiddelen hier te lande genoten voorschotten uit 's Rijks schatkist, welke voorschotten, ingevolge de wet van 30 December 1895 (Nederlandsch Staatsblad n°. 244), gedurende 1896 het bedrag van f 22 millioen niet mochten te boven gaan, bleek reeds uit de opgaven in 't vorig verslag (blz. 169) dat gedurende de eerste tien maanden van genoemd jaar het debet der Indische geldmiddelen, behoudens uitzonderingen van korten duur, geleidelijk geklommen was, en wel van ruim f 12^8^ millioen bij het einde van Januari tot ruim f 19 millioen bij het einde van October. Omstreeks ult. November was het cijfer f 18 315 944 en omstreeks ult. December f 19 587 477. In de door den Staat over 1896 betaalde rente wegens uitgegeven schatkistpromessen of bij de Nederlandsche Bank opgenomen gelden hadden de Indische geldmiddelen ter zake van voormelde voorschotten te deelen voor f 494 323,94. Over de jaren 1893 t/m 1895 was het aandeel der Indische geldmiddelen in de uitgaven wegens uitgifte en beleening van bewijzen van vlottende schuld achtereenvolgens geweest f 422,03, f 8717,02^5^ en f 239 119,55. Over 1892 was wegens de debet-saldo's der Indische geldmiddelen aan 's Rijks schatkist ten laste van Nederlandsch-Indië aan rente betaald f 18 555,76, doch zulks niet enkel als aandeel in de uitgaven wegens vlottende schuld, maar ook wegens het toen voor 't laatst toegepast beginsel (verg. het verslag van 1892, blz. 166) om ook dan aan 's Rijks schatkist rente te vergoeden wanneer de voorschotten waren verstrekt zonder dat het noodig was geweest vlottende schuld aan te gaan.

Voor het jaar 1897 is het maximum der uit 's Rijks schatkist aan de Indische kas hier te lande te doene voorschotten bepaald op f 37 millioen (wet van 30 December 1896, Nederlandsch Staatsblad n°. 241). Bij het einde van elke der eerste acht maanden van 1897 waren de Indische geldmiddelen aan de staatskas debet de volgende sommen:

Januari	1897	f 20 796 817	Mei	1897	f 23 856 551
Februari	„	22 173 407	Juni	„	26 032 014
Maart	„	22 924 870	Juli	„	26 818 384
April	„	23 277 350	Augustus	„	27 624 231

Het aandeel van Nederlandsch-Indië in de geldleening van 1883 ten laste van den Staat, dat laatstelijk bij de wet van 16 April 1887 (Nederlandsch Staatsblad n°. 58) bepaald was op f 46 350 000, en ten gevolge van de sedert 1 November 1887 t/m 1 Mei 1896 plaats gehad hebbende aflossingen verminderd was tot f 43 891 915,78, is, in verband met de op 1 Maart 1896 tot stand gekomen conversie van de 3½ pct. in 3 pct. rentegevende nationale schuld, bij de wet van 7 December 1896 (Nederlandsch Staatsblad n°. 214) nader geregeld en bepaald op f 44 millioen, zijnde daarbij wegens kosten der conversie aan

Nederlandsch-Indië in rekening gebracht f 108 084,22. De ten laste van Nederlandsch-Indië komende annuïteit wegens rente en aflossing is, in verband met de conversie, van f 1 854 000 tot f 1 540 000 kunnen worden teruggebracht.

§ 3. *Verkoop van producten.*

Veilingen. De gouvernements-veilingen hier te lande — over de op Java en te Padang gehouden koffieveilingen en over den verkoop van de Ombilien-kolen wordt, zooals gewoonlijk, respectievelijk in afd. I en II van hoofdstuk **O** van dit verslag gehandeld — bestonden in 1896 uit 219 635 pikol Java- en Menado-koffie, 120 023 pikol Banka-tin en 317 387 K.G. kinabast. Bedoelde veilingen brachten bruto f 19 114 268 en netto f 17 863 747 op, welke sommen zich echter voordoen als f 19 114 293 en f 17 863 526, wanneer ook in aanmerking genomen wordt hetgeen door de Handelmaatschappij was te verantwoorden ter zake van te min uitgeleverde en vergoede producten. Aan onkosten, gerekend van de aflading in Indië, d. i. *zonder* de uitgaven vanwege de Indische Regeering ter zake van de producten gedaan (waaromtrent gegevens worden verstrekt in hoofdstuk **O**, welke gegevens echter alleen met het oogst- of productiejaar verband houden), drukte dus op de *in veiling* verkochte producten een bedrag van f 1 250 521. Gespecificeerde opgaven omtrent een en ander bevat bijlage KK.

Bevrachtingen. Gedurende 1896 vond het vervoer van gouvernementsproducten uit Nederlandsch-Indië herwaarts uitsluitend plaats met stoomschepen der maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd", op den voet van de met die stoomvaartondernemingen voor het tijdvak 1 Juni 1895 t/m ult. Mei 1900 gesloten overeenkomsten. Overgevoerd werden 5426 last koffie, 3389 last tin en 328 last kinabast in 65 ladingen, waarvan 32 in stoomschepen van eerstgenoemde en 33 in die van de in de tweede plaats vermelde Maatschappij. Voor gedetailleerde opgaven omtrent de bedoelde verschepingen zij verwezen naar bijlage LL.

Assurantiën. Van de in 1896 door de Nederlandsche Handelmaatschappij geldelijk verantwoorde producten (zie de hiervóór aangehaalde bijlage KK), die, berekend naar de prijzen op de tijdstippen waarop de assurantiën gesloten werden, eene waarde vertegenwoordigden van f 19 952 620, was tegen zeeschade verzekerd geweest eene waarde van f 551 190, zoodat voor gouvernementsrisico was gebleven eene waarde van f 19 401 430 (in stoomschepen f 18 822 433 en in zeilschepen f 578 997). Het Gouvernement leed op de eigen risico eene schade van f 1230,76 (op ladingen in stoomschepen), terwijl door assuradeuren — die aan premiën ontvangen hadden f 17 643,05⁵ — niets behoefde te worden vergoed.

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

A. Verpachte middelen.

Opiumpacht.

Java. Ten einde in werking te treden met den nieuwen pachttermijn 1898 of 1898 t/m 1900 werden bij de ordonnantiën van 30 Juli en 3 September 1897 (Indisch Staatsblad nos. 194 en 223) in het opiumpachtreglement (dat tevens geldt voor een vijftal gewesten of gedeelten van gewesten der buitenbezittingen) eenige wijzigingen van niet ingrijpend belang gebracht. Zij betroffen voornamelijk art. 13 van het reglement, waarin een nader voorschrift werd opgenomen, rakende de formaliteiten in het belang der contrôle op het vervoer van opium door de pachters, zoomede art. 9, waarvan eene nieuwe lezing werd vastgesteld ten einde eene betere regeling in het leven te roepen aangaande de vaststelling van de minimum-debietprijzen in de grenskitten der pachtperceelen (ook waar deze aan een regiegewest grenzen). Overigens werden bij eerstgemelde ordonnantie, door aanvulling van art. 23 van het reglement, de taxatiën van aangehaald en verbeurd verklaard opium beperkt, hetgeen verband hield met eene administratieve regeling van Februari te voren, krachtens welke het sluik-opium, mits de hoeveelheid gelijk is te stellen met minstens 1 katti ruw of ½ katti bereid opium van goede hoedanigheid, voortaan ter verwerking wordt opgezonden naar de fabriek der opiumregie, in stede van het, tegen vaak te lage taxatiën, te doen overnemen door de pachters.

De voorwaarden, volgens welke in 't laatst van 1897 nieuwe verpachtingen zouden worden gehouden hetzij alleen voor 1898, hetzij voor de drie jaren 1898 t/m 1900, werden vastgesteld bij ordonnantie van 30 Juli 1897 (Indisch Staatsblad no. 195). Ten aanzien van die pachtperceelen, welke voor den driejarigen termijn zouden worden afgestaan, heeft het Gouvernement zich het recht voorbehouden om, bijaldien tot de invoering van de regie mocht besloten worden (zie lager blz. 183), de pacht op 1 Januari 1899 of eenig later tijdstip vóór 31 December 1900 te doen eindigen.

In bijlage MM hierachter, bevattende statistische gegevens over 1895 en 1896 voor elk pachtperceel in het bijzonder, worden thans ook vermeld de vroeger in den tekst van het verslag opgenomen opgaven betreffende den gemiddelden prijs per katti, waartegen de pachters het opium zouden hebben gedebiteerd, en dien welken zij wegens pachtsom en inkoopsprijs aan den lande verschuldigd waren.

In 1896 hadden geen nieuwe verpachtingen plaats, daar in de 16 gewesten van Java, waar het recht tot den verkoop van opium nog aan pachters wordt afgestaan, gezamenlijk — met de residentie Lampongsche Districten — uitmakende 15 pachtperceelen, de voor drie jaren gesloten pachtovereenkomsten tot ultimo 1897 voortduurden (zie echter wat op blz. 179 betreffende het perceel Pekalongan wordt vermeld).

Ook in 1896 betrokken de pachters weder veel minder opium uit 's lands voorraad dan de hoeveelheden waarop zij recht hadden. Terwijl de verkrijgbare maxima voor de bedoelde 15 pachtperceelen gezamenlijk beliepen 159 360 katti (79 020 katti Levantsch en 80 340 katti Bengaalsch opium), werd door de pachters slechts beschikt over 82 367 katti (37 827 katti Levantsche en 44 540 katti Bengaalsche soort), uitmakende 51.69 pct. van de verstrekbare maxima. In 1895 werd in dezelfde 15 pachtperceelen, dus ongerekend Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, waar in gemeld jaar nog de pacht werkte, maar die in 1896 zijn gaan behooren tot het proefgebied der regie, door de pachters beschikt over 96 480 katti, zijnde 60.54 pct. van de toegestane maxima, en in 1894 (toen echter na aftrekking van het bij het einde des jaars, wegens het afloopen der pachtovereenkomsten, aan den lande teruggeleverde) over 92 636 katti, zijnde 58.13 pct. van de hoeveelheid waarop zij recht hadden, welke maxima dezelfde waren als voor den pachttermijn 1895—1897 zijn vastgesteld. In de afneming van de verstrekkingen gedurende 1896 met ruim 14000 katti deelden alle pachtperceelen in meerdere of mindere mate, maar inzonderheid Samarang, Kediri, Soerabaija en Madioen, waar de pachters over respectievelijk p. m. 3500, 3000, 2250 en 1200 katti minder beschikten dan in 1895.

In het algemeen schijnt de exploitatie van het opiummiddel in 1896 gedrukt te zijn geworden door mindere koopkracht der bevolking, o. a. een gevolg van minder voordeelige oogsten, terwijl ook de sluikhandel aan het debiet van opium uit 's lands voorraad veel afbreuk moet hebben gedaan. Volgens de opgaven der pachters zou het wettig debiet aan *bereid* opium (de vorenstaande opgaven doelen alle op opium in *ruwen* staat) hebben bedragen in 1895 945 565 thail (59 098 katti) en in 1896 880 808 thail (55 050 katti), derhalve in laatstgenoemd jaar bijna 7 pct. minder. Voor Soerabaija was het nadeelig verschil ruim 16 pct. en voor Kediri en Madioen respectievelijk 12.5 en 12.7 pct.

Eene statistiek der opium-aanhalingen in de verschillende pachtperceelen, zoomede in de gewesten of gedeelten van gewesten, welke voor het opium gesloten zijn, wordt thans mede in de bovenbedoelde bijlage MM aangetroffen. Was het totaal der aanhalingen in de 18 gewesten van Java, tot welke deze statistiek betrekking heeft, kleiner dan in een der laatste vijf jaren (over de aanhalingen in de regie-gewesten Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki en Madura wordt op blz. 184 gehandeld), de aangehaalde hoeveelheden waren belangrijk grooter dan sedert 1890 het geval was, en zulks voornamelijk in Bantam (verboden kring), Soerabaija, Batavia en Rembang, waar in 1895 werden aangehaald ruim 2, 3, 228 en 8, gezamenlijk dus 241 katti, doch in 1896 ruim 2325, 900, 347 en 76, gezamenlijk niet minder dan 3648 katti (alles herleid naar het gewicht in ruwen staat), terwijl in de 14 andere gewesten in 't geheel de hand werd gelegd op 307 katti in 1895 (daaronder in Soerakarta, Madioen en Kediri op gezamenlijk 13 katti) en op 153 katti in 1896 (daaronder in genoemde drie gewesten op gezamenlijk 58 katti). In Soerabaija hadden de meeste aanhalingen plaats in de stranddistricten der afdeelingen Soerabaija en Grissee. Ongeveer ult. Januari 1896 bekwam de politie ter hoofdplaats Soerabaija bericht van eene groote partij sluik-opium, die van Bali werd verwacht. Kort

daarop werden verscheidene aanhalingen van ruw opium gedaan tot eene gezamenlijke hoeveelheid van ruim 237 katti. Het meerendeel dier aanhalingen had betrekking op kleine partijen van enkele katti's, die in het bezit van inlanders of Chineezen werden aangetroffen. Twee partijen van 139 en 61 katti, welke aan het zeestrand verborgen werden gevonden, maakten daarop eene uitzondering; te oordeelen naar de verpakking, welke telkens dezelfde was (in zakken van drill en imitatieleder), moet al dit opium tot één partij hebben behoord, vermoedelijk de aan de politie gesignaleerde. Een paar weken later werd te Soerabaija aan het station van de staatsspoorweg, terwijl er een trein gereed stond om naar Pasoeroean en Probolinggo te vertrekken, een Europeaan aangehouden, met een koffertje bij zich, dat bij visitatie 5 darmen met ongeveer 6 katti bereid opium bleek in te houden. In September hadden wederom groote aanhalingen plaats, zoowel van ruw als van bereid opium. Te Semampir werden door de recherche in eene prauw 38 zakken, inhoudende 142 katti ruw opium, aangehouden. Voorts werden door de politie ter hoofdplaats Soerabaija bij eene huiszoeking 77 darmen met ruim 91 katti bereid opium aangetroffen, welke de eigenaar (een Chinees) verklaarde gekocht te hebben van een rasgenoot, die aan den Oedjoeng eene scheepstimmerwerf had. Op die aanwijzing afgaande, vond men werkelijk op bedoelde werf, behalve eene groote hoeveelheid ruw en bereid opium (respectievelijk 21 en 68 katti), eene kookplaats, zoomede eenige gereedschappen, die blijkbaar voor de bereiding van het opium hadden gediend. De tegen den eigenaar der werf ingestelde gerechtelijke vervolging leidde voor den landraad tot vrijspraak wegens gebrek aan bewijzen. Iets later, in October 1896, had opnieuw bij een Chinees eene aanhaling plaats van ruim 34 katti bereid opium, vermoedelijk nog behoorende tot dezelfde partij, waarop de in September aangehaalde hoeveelheden betrekking hadden, en, evenals de in het begin van het jaar aangehouden sluikwaar, van Bali afkomstig. Behalve wegens onwettig bezit of vervoer van opium, werden in Soerabaija nog 37 vervolgingen ingesteld wegens het houden van clandestiene opiumkitten, waarop in 34 gevallen veroordeeling volgde.

In Batavia kwam men, door de werkzaamheid der recherche en van de politie, verscheidene malen op het spoor van pogingen tot clandestienen invoer. Bij een drietal aanhalingen werd op die wijze de hand gelegd op ruim 126 katti bereid opium. Eene hoeveelheid van 4½ katti bereid opium werd aangetroffen in blikken busjes, die met Chineesch papier beplakt en aan den bovenkant van lonten waren voorzien, zoodat zij geheel het voorkomen hadden van vuurwerk, dat vooral omstreeks het Chineesch nieuwjaar bij groote hoeveelheden uit China wordt aangevoerd. Eenige kleinere hoeveelheden bereid opium werden aangehaald in den dubbelen wand van eene kist passagiersgoed, in een vat met gezouten visch, in pakjes met lucifers, tusschen het raderwerk van klokken, enz.

In Madioen werd eene hoeveelheid van 11 katti ruw opium aangehouden, verpakt in eene blikken doos, die den vorm en het uiterlijk had van een koranboek, waarvan de bezitter, een hadji, bekende het uit Singapore onder en tusschen werkelijke korans te hebben ingevoerd.

De grootere hoeveelheden opium, die in laatstgenoemd gewest, zoomede in Rembang, Kediri en Soerakarta werden aangehaald, wekten het vermoeden dat een deel van het in Soerabaija ingevoerde ook naar die gewesten zijn weg gevonden had. Uit Kediri wordt nog melding gemaakt van 5 aanhalingen van regie-opium, gezamenlijk tot eene hoeveelheid van 11 gelengs tikee.

De grootste aanhaling had plaats op de reede van Bantam aan de noordkust van het voor het opium gesloten gewest van dien naam. Ongeveer medio November 1896 ontving de resident van spionnen het bericht, dat een in de baai van Bantam geankerde tweemaster, genaamd *Ban Teek Seng* en varende onder Engelsche vlag, behalve eene lading petroleum, ook eene aanzienlijke hoeveelheid opium zou aan boord hebben. Het vaartuig werd scherp in het oog gehouden, en nadat het de reede van Bantam was binnengezeild, werd een onderzoek naar de lading ingesteld, en werden daaronder 35 petroleumkisten aangetroffen, inhoudende p.m. 19500 thail bereid opium, welke bij keuring werden gelijkgesteld met ruim 1158 katti bereid opium van goede hoedanigheid. Luidens de scheepsbescheiden behoorde het vaartuig aan een Chineeschen handelaar te Singapore, van welke plaats het zes weken te voren was uitgeklaard met bestemming naar Bantam, terwijl uit het van de bemanning afgenomen verhoor bleek dat het vaartuig onderweg een eilandje nabij Bengkalis (residentie Oostkust van Sumatra) had aangedaan, waar het van eene stoombarkas, die van de landzijde kwam, de 35 kisten zou hebben overgenomen. Er was meer dan één aanwijzing dat men hier te denken had aan een uitvloeisel van de vijandschap der opiumpachtkongsi voor de Oostkust van Sumatra tegenover den pachter van Batavia, die bij de jongste verpachting van het opiummiddel te Medan krachtig had medegedongen, schoon zonder succes, maar reeds in 1895 aan de eerstbedoelde kongsi de opiumpacht in Riouw afhandig had gemaakt (zie vorig verslag, blz. 171). In verband hiermede is door den resident der Oostkust van Sumatra besloten, om voorloopig geen toestemming meer te verleenen, als bedoeld in art. 9 van het voor dat gewest vigeerend opiumpachtreglement (Indisch Staatsblad 1885 n°. 167, bijlage litt. A), tot eenigen uitvoer over zee van opium buiten het pachtgebied, ook niet aan den pachter.

De zooeven besproken belangrijke aanhaling, hoewel in Bantam geschied, geeft geen beteekenis voor de werking der verbodsbepalingen op den invoer, den verkoop en het bezit van opium aldaar, aangezien dat opium bestemd was voor het pachtperceel Batavia. Die aanhaling echter uitgezonderd, werden in Bantam gedurende 1896 nog 14 overtredingen geconstateerd, waaronder 3 tot eene gezamenlijke hoeveelheid van ruim 4 katti bereid opium, welke sluikwaar, naar beweerd werd, van de pacht in Batavia afkomstig was.

In de residentie Preanger Regentschappen (evenals Bantam in haar geheel voor het opium gesloten) werden gedurende 1896 82 aanhalingen gedaan, d. i. één minder dan in 1895, doch de aldaar achterhaalde hoeveelheden waren ruim de helft minder dan toen.

In de verboden kringen der residentiën Batavia, Krawang en Cheribon werden respectievelijk 8, 37 en 8 overtredingen geconstateerd, alle betrekking hebbende op zeer kleine hoeveelheden. In de verboden kringen van Tagal en Soerabaija had de sluikhandel, voor zoover aan het licht kwam, weinig te beteekenen: in elk dier gewesten hadden in het voor het opium gesloten gedeelte 3 aanhalingen van enkele matta's plaats. In de verboden kringen van Pekalongan werd, evenals in 1895, geen enkele opiumovertreding geconstateerd. In de voor het opium gesloten districten van Banjoemas werden 37 aanhalingen gedaan, tegen 52 in 1895; daarentegen nam in Bagelen het getal der aanhalingen toe (151 in 1896, tegen 128 in 1895 en 99 in 1894). De aangehaalde hoeveelheden waren echter ook in deze beide gewesten onbeduidend.

In de omstandigheid dat in de residentie Batavia de meeste personen, die op opiumovertredingen werden betrapt, Chineezen waren, heeft het bestuur aanleiding gevonden tot strengere maatregelen tegen de vestiging van Chineezen in de binnenlanden, — meer in het bijzonder wat betreft de verboden kringen, — terwijl onderzocht werd, of zij die er zich reeds bevonden, tot die vestiging gerechtigd waren, welk onderzoek tot de ontdekking van verscheidene gevallen van ongeoorloofde nederzetting heeft geleid.

De gemachtigde van den opiumpachter van Probolinggo, die blijkens blz. 172 van het vorig verslag in appel was gekomen van het door den landraad tegen hem gewezen vonnis, werd ook in hooger beroep tot dwangarbeid en geldboete veroordeeld.

In het begin van 1897 hadden eenige aanhalingen ter reede en aan de kust van Batavia plaats tot eene gezamenlijke hoeveelheid van ruim 6 pikol ruw opium. Men moet aannemen, dat, zoo al niet de pachter zelf, toch zijn personeel in die smokkelarijen betrokken was. Een paar in dienst van dien pachter zijnde personen werden in voorloopige hechtenis genomen. Bij de afsluiting van dit verslag te Batavia was de zaak nog bij den rechter in onderzoek.

Aan de bestrijding van den sluikhandel werd ijverig de hand gehouden, en waar noodig werden de middelen daartoe uitgebreid. Het personeel der speciale opiumpolitie te land (dat echter zooveel mogelijk ook voor gewone politiediensten wordt aangewend) werd namelijk in den loop van 1896 versterkt: in Rembang met 6 mantri's en 12 oppassers, en in Pekalongan, Bagelen en Kadoe respectievelijk met 4, 1 en 2 oppassers, terwijl in Maart 1897 het aantal oppassers, belast met het toezicht op de handhaving van de verboden kringen in Krawang, met 4 werd vermeerderd. Overigens werden in het begin van 1897 in het kader der opiumpolitie opgenomen: in Samarang 1 mantri-politie en 35 oppassers (waarvan 32 mannelijke en 3 vrouwelijke) en in Soerakarta 2 mantri's en 30 oppassers, welk personeel tot dusver minder eigenaardig was bezoldigd geworden uit de ter beschikking van de residenten gestelde voor wisselvallige uitgaven bestemde fondsen der opiumpolitie. Drie van

de vier in Samarang bescheiden Europeesche opium-ambtenaren werden, als niet voldoende beantwoordende aan het doel hunner aanstelling, ontslagen en voorshands niet vervangen.

Omtrent de maatregelen ter zee tot bestrijding van den opiumsluikhandel valt het volgende te vermelden.

De snelstoomer *Cycloop* bracht een tweetal maanden in het dok door; overigens was dat stoomschip, evenals de *Argus*, het geheele jaar in dienst. De *Wachter* moest echter belangrijke herstellingen, voornamelijk aan hare machine, ondergaan, waardoor dit stoomschip tien maanden aan den dienst werd onttrokken en eerst einde October 1896 weder in de vaart kwam. Ook de *Tagal* moest ruim vier maanden dokken voor het inzetten van nieuwe ketels, van welke gelegenheid gebruik gemaakt werd om eenige herstellingen van kleineren omvang aan te brengen. De stoomschepen werden, evenals in 1895, gebezigd voor verschillende kruistochten en het convoyeeren van verdachte schepen. Daar het vermoeden bestond dat opium met Chineesche wangkangs van Bali zou worden ingevoerd te Soerabaija (zie hiervóór), werden in het bijzonder dergelijke van beoosten Java komende vaartuigen door Straat Madura begeleid tot op de reede van Soerabaija en daar aan de bewaking van de recherche en van de havenpolitie overgegeven.

Daar de gelden, vereischt voor de kustbewaking door middel van inlandsche zeilvaartuigen, geacht werden voor een deel met meer vrucht op andere wijze tot bestrijding van den sluikhandel te kunnen worden aangewend, werden tegen het einde van November 1896 de in Rembang nog aanwezige prauwen buiten dienst gesteld en werd in verband daarmede het voor de prauwvloot aangewezen personeel verminderd, tegen gelijktijdige versterking (zie hiervóór) van de gewestelijke politie langs de noordkust van het gewest, waardoor de resident met minder kosten hetzelfde nuttig effect als met de prauwen denkt te kunnen bereiken. Voorts zal een deel der in de Balische wateren gestationneerde prauwen worden opgeheven, en daarentegen in dienst worden gesteld een bij het marine-etablissement te Soerabaija te bouwen klein stoomvaartuig met zeilvermogen, dat meer in het bijzonder bestemd zal zijn ter bekruising van Straat Bali en de oostkust van Bezoeki. De kosten van aanbouw, met inbegrip der machinerieën, zijn op p. m. f 26 000 geraamd. De uitgaven aan personeel, brandstof en onderhoud van dit vaartuig worden gerekend minder te zullen bedragen dan wat thans aan de prauwen, welker dienst het zal overnemen, ten koste wordt gelegd. Beter dan die zeilvaartuigen zal het de sterke stroomingen in Straat Bali kunnen weerstaan en dus van meer nut zijn voor het toezicht op den sluikhandel, die van Bali uit geacht wordt ook door middel van stoomschepen te worden gedreven. Het zal overigens tevens aan de gewone politie dienstbaar worden gemaakt.

Van de in ruime mate weder ondervonden medewerking van de zijde van ons consulaat-generaal te Singapore werd, als in vorige jaren, gebruik gemaakt zoowel bij het regelen van de kruistochten der schepen als tot het verstrekken van inlichtingen aan de hoofden van gewestelijk bestuur.

De op Bali en te Makasser aangebrachte hoeveelheden opium (in 1895 respectievelijk 1148 en 478, en in 1896 respectievelijk 1047 en 640 kisten) liepen niet veel uiteen met de aanteekeningen te Singapore gehouden, betreffende de met bedoelde bestemmingen van daar verscheepte partijen (in 1895 naar Bali 1195 en naar Makasser 495, en in 1896 respectievelijk 1066 en 640 kisten).

Aangaande de geldelijke uitkomsten welke de opiumpacht voor het Gouvernement afwierp, kan, met verwijzing naar de hiervóór aangehaalde bijlage MM, het volgende worden aangeteekend.

Aan pachtsom was ter zake van de 15 pachtperceelen over 1896 verschuldigd f 10 496 400 Bovendien kon de winst voor den lande op den prijs, dien de pachters voor het hun te verstrekken opium te betalen hebben (f 30 per katti), geacht worden f 1 661 260 bedragen te hebben, daar het Levantsch opium, geleverd op Java, den lande kostte f 9,95 en het Bengaalsche f 9,73 gemiddeld per katti, een en ander berekend naar gelang de verstrekte hoeveelheden behoorden tot het aangeschafte in 1894, 1895 of 1896 (verg. daaromtrent noot *c* in bijlage MM). Was, met inbegrip van de transportkosten, eerstgemelde soort, voor zooveel in 1894 en 1895 aangebracht, achtereenvolgens te staan gekomen op gemiddeld f $11,03^{9}$ en f $7,40^{5}$ per katti, en het Bengaalsch opium achtereenvolgens op f $8,92^{1}$ en f $9,67^{4}$, de gedurende 1896 bij 's lands voorraad ingenomen partijen, bestaande uit 527 kisten (53 398 katti) door tusschenkomst van het Departement van Koloniën aangeschaft Levantsch en uit 900 kisten rechtstreeks uit Calcutta betrokken Bengaalsch opium, kostten, geleverd op Java, dooreengenomen respectievelijk f $6,51^{2}$ en f $9,84^{6}$ per katti.

In de betaling van pachtsom bleven bij het einde van 1896 twee pachters achterstallig, die van Pekalongan voor f 21 120 (het verschuldigde over één maand) en die van Tagal voor f 13 000 (de grootste helft van het over één maand verschuldigde). Wegens kosten van opiumverstrekking was op ult. 1896 slechts f 4500 onaangezuiverd, mede wat het pachtperceel Tagal betrof. Terwijl de pachter van het perceel Pekalongan zijne achterstallige pachtsom in Januari 1897 betaalde, zuiverde die van Tagal in mindering van zijn debet ad f 17 500 (buiten de 10 pct. boete) slechts f 3000 aan. Tegen zakelijke zekerheidstelling werd hem voor de afbetaling van het restant uitstel verleend tot ult. 1897.

Bestond er dus, evenals in 1895, een gunstige toestand wat betreft de inning van het door de pachters aan den lande verschuldigde, in den loop van het jaar deden zich nochtans verschijnselen voor, waaruit moest worden opgemaakt, dat enkele pachters meer en meer moeite ondervonden om behoorlijk aan hunne verplichtingen te voldoen. Over de maand Januari 1897 bleven met hunne betalingen achterstallig de pachters in Batavia en Pekalongan, de eerste tot een bedrag van f 96 200 (behalve zijne pachtsom, ad f 75 800, nog f 20 400 wegens ontvangen opium), de laatste enkel voor het bedrag van zijne pachtsom ad f 21 120. Aan den pachter te Batavia werd, nadat behalve de drie contractueele borgen nog twee gegoede personen zich voor den achterstand borg hadden gesteld, en nadat ook door eene betere regeling van het beheer de verdere richtige betaling van de pachtpenningen scheen te zijn gewaarborgd, voor de afbetaling van zijne schuld, en van de daarop gevallen boete, ad f 3848, tijd gelaten tot ult. Januari 1898. Ook de pachter van Pekalongan deed het verzoek om de betaling van zijne achterstallige pachtpenningen te mogen uitstellen. Daar aan den gestelden eisch tot zakelijke zekerheidstelling zijnerzijds niet kon worden voldaan en een daarop ingesteld onderzoek naar de geldelijke omstandigheden van den pachter en zijne borgen aan het licht bracht, dat hunne zaken — voornamelijk door slecht beheer van de pacht en als gevolg daarvan geleden verliezen — zoo zwak stonden, dat een faillissement vermoedelijk toch niet kon uitblijven, werd tot de ontbinding van de pachtovereenkomst besloten, met gebruikmaking van art. 13 van het reglement voor de verpachting van 's lands middelen op Java en Madura, zooals gemeld artikel is aangevuld bij Indisch Staatsblad 1890 n°. 114. Op 17 April 1897 werd de ontbinding van het pachtcontract aan den pachter en de borgen aangezegd en tegelijkertijd in de exploitatie van het middel tijdelijk voorzien (de pacht werd daartoe ondershands afgestaan tegen f 17 000 's maands), in afwachting van de voor de laatste zeven maanden van 1897 te houden openbare verpachting, waartoe machtiging werd verleend bij ordonnantie van 24 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 119), en welke ten gevolge had dat de pacht voor het tijdvak Juni t/m December 1897 werd toegewezen aan den hoogsten bieder tegen f 18 500 's maands.

De sommen gedurende 1896 geïnd ter zake van in vorige verslagen vermelde oude pachtschulden waren betrekkelijk van weinig beteekenis. Aan boeten wegens niet tijdige betaling en aan achterstallige pachtpenningen over vorige jaren werd namelijk gedurende 1896 ontvangen f 34 915. Hoeveel hieronder begrepen is wegens de bekende aanzienlijke achterstanden voor sommige pachtperceelen over den driejarigen pachttermijn 1887 t/m 1889 is niet opgegeven. Alleen blijkt dat in het voorjaar van 1897 bedoelde achterstanden — bij de afsluiting van het vorig verslag (zie blz. 4 van de daarbij behoorende bijlage OO) gezamenlijk groot f $5\,545\,321,52^{5}$ en in den verderen loop van 1896 wegens kosten van ingestelde gerechtelijke vervolgingen nog vermeerderd met f 2226,86 — niet verder verminderd waren dan tot f $5\,528\,927,65^{4}$, zoodat het sedert de vorige opgaaf geïnde bedroeg f 23 620,73, deels wegens uitkeeringen uit failliete of sterfboedels, deels wegens overeengekomen periodieke afbetalingen. Ook nu weder bleef de administratie niet in gebreke ter zake van deze of andere achterstanden op de opiumpacht over vorige jaren voor 's lands rechten te waken of deze waar mogelijk nader te verzekeren. In mindering van de schuld, ad f 24 840, ter zake van de pacht voor Djokjokarta over 1892 werd in den aanvang van 1897 eene som van f 11 000 ontvangen.

Buitenbezittingen. Vermits ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen en in Palembang de pachtcontracten tot ult. 1897 door-

liepen, viel in het najaar van 1896 alleen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar — evenals in de drie gemelde gewesten (en in de tot een der Javasche pachtpereeelen behoorende residentie Lampongsche Districten) — het Javasche pachtstelsel werkt, eene nieuwe verpachting van het opiummiddel te houden, welke wederom tweeledig, d. i. voor 1897 en voor 1897 t/m 1899, en, behoudens eene vermeerdering van het aantal kitten met 1, op de oude voorwaarden geschiedde (Indisch Staatsblad 1896 n°. 118). Voor het driejarig tijdvak werd een bod verkregen van f 15 900 's jaars en voor het jaar 1897 van f 16 560 (tegen f 15 000 in 1896 en f 15 780 in 1895), waarop de pacht voor het éénjarig tijdvak werd afgestaan.

Daar dus met ult. 1897 in al de eerstgemelde vier gewesten de pachtovereenkomsten betreffende het opiummiddel zouden komen te verstrijken, moest in den loop van 1897 het noodige voor eene nieuwe verpachting worden voorbereid. Daartoe strekte de ordonnantie van 30 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 196), waarbij evenwel geen ingrijpende veranderingen in de voorwaarden werden gebracht.

De gedurende 1896 aan de pachters in de vier gewesten van landswege verstrekte hoeveelheden opium beliepen 8233 katti (2794 Levantsche en 5439 Bengaalsche soort), zijnde dooreengenomen 53.33 pct. van de toegestane maxima, welke — met inbegrip van 1000 katti Levantsch en 1000 katti Bengaalsch opium, den pachter van Sumatra's Westkust toegestaan voor den invoer in het landschap Troemon, — bedroegen 15 440 katti (van eerstgenoemde soort 5560 en van de andere 9880 katti). Tegenover het verstrekte in 1895, beschikten de pachters in 1896 in 't geheel over 465 katti minder dan toen. In Palembang gingen de verstrekkingen zelfs met 683 katti achteruit. Daarentegen beschikte de pachter ter Sumatra's Westkust, hoewel hij weder geen opium voor den invoer in Troemon aanvroeg, over 222 katti meer dan in 1895, terwijl in Benkoelen en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo de pachters niet noemenswaardig minder dan in 1895 uit 's lands voorraad betrokken. In bijlage NN hierachter zijn de verstrekbare en de verstrekte hoeveelheden gewestelijk opgegeven.

De prijzen, waarvoor het *bereid* opium in 1896 werd gedebiteerd, worden opgegeven te hebben uiteengeloopen: per thail ($\frac{1}{16}$ katti), van f $7\frac{3}{4}$ tot f 16 ter Sumatra's Westkust, van f 6 tot f 13,50 in Benkoelen, en van f 8 tot f 16 in Palembang; per matta ($\frac{1}{100}$ thail) in diezelfde gewesten van 7 tot 16, van 12 tot 15 en van 16 tot 18 cent, terwijl voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo als middelprijs wordt genoemd f $15\frac{1}{2}$ per thail en 16 cent per matta. *Ruw* opium werd vanwege de pacht gesleten: per thail, in Benkoelen tegen f $5,02^5$, in Tapanoli (Sumatra's Westkust) tegen f 2,80 à f $3,12^5$ en in de afdeeling Tebing Tinggi (Palembang) tegen f 5,50; de prijs per matta (alleen voor laatstgemelde afdeeling opgegeven) beliep f 0,08.

In de vier gewesten werd, bij 37 aanhalingen, de hand gelegd (het bereid opium herleid naar het gewicht in ruwen staat) op ruim 55 katti sluik-opium (o. a. 37 katti ter Sumatra's Westkust en ruim $17\frac{1}{2}$ katti in Palembang), zijnde meer dan in 1894, doch belangrijk minder dan in 1895.

Wegens pachtsom hadden de pachters in de besproken vier gewesten over 1896 te voldoen f 391 200 en wegens betaling voor het ontvangen opium f 246 990, in welke laatste som berekend kan worden aan winst voor het Gouvernement begrepen te zijn f 166 268, daar het opium den lande nog geen f 10 per katti kostte (zie de vorige blz.) en de pachters f 30 hadden te betalen.

In het ter zake van de pacht verschuldigde was op ult. 1896 alleen de pachter ter Sumatra's Westkust achterstallig, tot een bedrag van f 30 260 aan pachtsom en van f 42 000 wegens betaling voor het hem verstrekt opium. Ook over de maand Januari 1897 had deze pachter achterstand, waardoor zijne schuld klom tot f 81 568,19, maar door afbetalingen in de eerstvolgende maanden werd dit debet tot f 60 700 teruggebracht, of met inbegrip van de 10 pct. boete tot f 66 770. Het bleek dat op de pacht reeds gedurende geruimen tijd beduidende verliezen waren geleden, hoofdzakelijk als een gevolg van de omstandigheid dat de pachter voor zijne taak niet berekend was. Eene ontbinding van het pachtcontract werd, met het oog op de belangrijke schade die zij voor het land ten gevolge zou hebben, niet raadzaam geoordeeld, omdat eene schikking te treffen was, welke de behoorlijke aanzuivering van de pachtpenningen gedurende de overblijvende maanden verzekerde en voldoenden waarborg scheen te geven voor het binnenkomen van den achterstand. Gerekend van 1 Februari 1897, en tegen dezelfde pachtsom (f 22 750 's maands), werd namelijk de pacht overgedragen aan den gemachtigde van de opiumpachtkongsi's in Atjeh, Sumatra's Oostkust, Pinang en Singapore, onder borgstelling van den alsnu aftredenden opiumpachter en van een anderen Chinees, welke laatste als borg betrokken was bij de opiumpacht in Atjeh voor den ult. 1897 eindigenden termijn en gedurende de jaren 1894 t/m 1896 die pacht ter Oostkust van Sumatra gedreven had. Tevens werd met den aftredenden pachter en een zijner borgen eene regeling getroffen omtrent de geleidelijke afbetaling (met rentevergoeding) van den voormelden achterstand. Bij de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag waren door de nieuwe belanghebbenden bij de pacht de pachtpenningen over Februari en Maart behoorlijk voldaan.

Het van de zijde der debiteuren voor de achterstanden over 1884 t/m 1886 wegens de pacht ter Sumatra's Westkust en in Palembang aangeteekend verzet tegen de inbeslagneming van hunne goederen werd in hoogste instantie verworpen, zoodat de executoriale verkoop der goederen van den in 't verslag van 1894 (blz. 177) genoemden borg voor eerstgemelde pacht kon worden voortgezet en een aanvang kon worden gemaakt met den verkoop der goederen van den gewezen pachter van het perceel Palembang. Voor zooveel de netto opbrengst dier executiën reeds was verantwoord, waren dientengevolge bedoelde achterstanden, waarvoor in 't verslag van 1893 (blz. 185) was opgegeven respectievelijk f $239\,157,10^5$ en f 119 500,40, teruggebracht tot f $224\,343,68^5$ en f $118\,919,82^5$.

Met betrekking tot de opiumpacht in de twaalf gewesten der buitenbezittingen, waar een ander dan het Javasche pachtstelsel werkt, valt — met verwijzing naar de lager te bespreken ordonnantie van 7 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 180), waarbij eens voor al is vastgesteld dat er zoowel de opiumpacht als de overige pachtmiddelen voortaan, tenzij in bijzondere gevallen, steeds tweeledig (voor één en voor drie jaren) in pacht zullen worden aangeboden, — het volgende te vermelden.

De opiumpacht in deze gewesten was over 1895 afgestaan in het geheel voor een bedrag van f 2 901 486 en over 1896 van f 2 900 987 (zie gemelde bijlage NN). Bij het einde van laatstgemeld jaar was alleen de pachter van Amboina f 700 achterstallig, welk bedrag reeds in Januari 1897 aangezuiverd werd. Over 1897 bedraagt de pachtsom voor dezelfde twaalf gewesten f 3 354 563, derhalve f 453 576 meer, een gevolg van de in een viertal gewesten of gedeelten van gewesten gehouden nieuwe verpachtingen, welke meer opbrachten respectievelijk f 445 200 (Oostkust van Sumatra), f 2220 (Westerafdeeling van Borneo) en f 6720 (Minahassa-districten der residentie Menado), en slechts voor Timor een niet noemenswaardig nadeelig verschil gaven (ad f 564). Bedoelde nieuwe verpachtingen (in de 8 andere gewesten, zoomede in de afdeeling Gorontalo der reeds genoemde residentie Menado bleef de pacht nog tot ult. 1897 of ult. 1898 doorloopen) werden weder tweeledig gehouden, d. i. voor 1897 en voor 1897 t/m 1899. Voor de pacht ter Oostkust van Sumatra bedroegen bij de eerste verpachting de aanbiedingen voor 1897 f 1 579 800, en voor den driejarigen termijn f 1 500 000 's jaars, alzoo beide hooger dan de jaarlijksche pachtsom voor 1894 tot en met 1896, ad f 1 320 000. Kort na de verpachting werden voor dit middel van verschillende zijden (onder meer van de op blz. 178 hiervóór bedoelde Bataviasche pachtkongsi) belangrijk hoogere onderhandsche aanbiedingen verkregen, weshalve werd overgegaan tot eene herverpachting bij inschrijving, waarbij het hoogste bod voor 1897 f 1 692 000, en voor de jaren 1897 tot en met 1899 f 1 765 200 's jaars bedroeg; de pacht werd voor laatstgemeld tijdvak afgestaan, zijnde geen gebruik gemaakt van de daarna onderhands gedane hoogere aanbiedingen, voortvloeiende uit vijandigen naijver van de pachtkongsi's ter plaatse en te Batavia. Voor Timor waren de aanbiedingen f 3036 voor 1897, en f 3120 's jaars voor 1897 tot en met 1899 (tegen eene pachtsom van f 3888 in 1895 en f 3600 in 1896). Ten einde de kans om een volgend jaar hoogere biedingen te krijgen niet prijs te geven, werd de pacht, overeenkomstig het advies van den resident, voor den éénjarigen termijn gegund. Ook in de Westerafdeeling van Borneo en in de Minahassa kon het middel reeds na de eerste verpachting worden toegewezen, en wel in eerstgemeld gewest voor de jaren 1897 tot en met 1899 tegen eene pachtsom van f 75 420 's jaars, en in de Minahassa enkel voor het jaar 1897 tegen f 11 520.

Voor de gezamenlijke buitenbezittingen — zonder (zie hooger) de Lampongsche Districten — is voor 1897 aan *pachtsom* te reke-

nen op f 3 747 323, tegen f 3 292 187 over 1896.

Verstrekking van landswege van het door de pachters benoodigd opium, zooals in de Lampongsche Districten en in de vier andere gewesten der buitenbezittingen welke onder het Javasche pachtstelsel vallen, vindt overigens alleen plaats in de residentiën Menado en Ternate. In Menado (Minahassa en Gorontalo) werd gedurende 1896 335 katti ten behoeve van de pacht verstrekt, tegen 103 katti over 1895, en daar de verstrekkingsprijs aldaar bepaald is op f 33,33⁵ per katti, terwijl het door de pachters in Menado verlangde Bengaalsch opium den lande slechts kostte f 9,73, vloeide hieruit eene winst voor den lande voort van p.m. f 7908. Voor Ternate gaat de verstrekkingsprijs in de pachtsom op; hoeveel opium daar de pachter uit 's lands voorraad betrok, is over 1896 niet opgegeven.

In den loop van het pachtjaar 1897 is, met instemming van de betrokken pachters en hunne borgen, in de pachtreglementen betreffende de Minahassa en Gorontalo (residentie Menado) bij ordonnantie van 24 Juli 1897 (Indisch Staatsblad nº. 190) eenige wijziging gebracht voor zooveel betreft de tegen opiumovertredingen bedreigde straffen, en zulks hoofdzakelijk met de bedoeling om kleine overtredingen binnen de bevoegdheid van den politierechter te brengen.

In het geding tusschen de Regeering en een der bij de opiumpacht in de afdeeling Bengkalis (Oostkust van Sumatra) over een deel van den pachttermijn 1889 t/m 1891 betrokken borgen, betreffende de aan dien borg uit te betalen schadevergoeding ter zake van het op zijne goederen gelegde onrechtmatig beslag (zie het verslag van 1895, blz. 193), was bij de afsluiting van de Indische mededeelingen voor dit hoofdstuk nog geen eindvonnis gewezen. Het bedrag dier vergoeding is door den rechter voorloopig bepaald op f 19 863,11, tot de betaling van welk bedrag het Gouvernement veroordeeld zal worden, nadat de aan de tegenpartij opgelegde eed betreffende de juistheid van eenige in den schadestaat opgenomen posten zal zijn afgelegd. Een uitvloeisel van dit proces was de eisch, tegen het Gouvernement ingesteld door den mede-eigenaar voor de helft van eene tot de beslagen goederen van bedoelden borg behoorende prauw, tot schadevergoeding wegens de eveneens door hem, ten gevolge van het beslag, geleden verliezen. Daar tegen deze vordering, in verband met den loop dien de procedure tegen den meerbedoelden borg had genomen, niets viel in te brengen, en een liquidatie-proces, met het oog op de kosten, niet wenschelijk was te achten, werd toegegeven tot het bedrag van de door den rechter gestelde schade, welke de mede-eigenaar bij het beslag van de prauw zou geleden hebben, namelijk f 3712,75. Van den anderen borg voor de evengemelde pacht werden gedurende 1896 opnieuw twee afbetalingen, te zamen tot een bedrag van f 7000 ontvangen, waardoor de achterstand op ult. 1896 was teruggebracht tot f 240 203,72.

Andere verpachte middelen.

Java en Madura. Twee van de tot dusver in een grooter of kleiner deel van West-Java gewerkt hebbende pachtmiddelen werden, nadat op hunne afschaffing gerekend was bij de Indische begrooting voor 1897, na het verstrijken van de tot ult. 1896 loopende pachtovereenkomsten, opgeheven, namelijk de pacht van de Javasche en Chineesche tabak in de residentiën Bantam, Batavia en Krawang en die der Krawangsche houtbosschen (Indisch Staatsblad 1896 nº. 265 en 1897 nº. 12). Voorts werd met 1 Januari 1897 in de residentie Soerabaja aan de pacht der vogelnestklippen onttrokken (Indisch Staatsblad 1896 nº. 224) het overigens voor de vestiging van Chineezen gesloten eiland Bawean, waar bedoelde klippen voortaan aan inlanders zullen worden verhuurd (verg. blz. 106 hiervóór), en in de residentie Preanger Regentschappen aan het gebied van de varkensslacht toegevoegd (Indisch Staatsblad 1896 nº. 145) de afdeeling Tassikmalaja, en zulks met het oog op het toegenomen aantal Chineezen aldaar.

In te gaan met het tijdstip waarop de loopende pachtovereenkomsten betreffende de vogelnestklippen zouden afloopen, werden bij ordonnantie dd. 9 Juli 1896 (Indisch Staatsblad nº. 129) de bepalingen tegen roofpluk verscherpt, terwijl ter beperking daarvan tevens de gelegenheid werd geopend om de pacht voor langer dan drie jaren, namelijk voor vijf jaren, af te staan, om zoodoende het belang van den pachter bij het productief houden van de klippen te vermeerderen. De vraag of er reden bestond om de besproken pacht ongaarne in handen van Chineezen te zien en of het dus aanbeveling zou verdienen haar door eene andere regeling betreffende de exploitatie der klippen te vervangen, is door de Indische Regeering, uitgenomen ten aanzien van het eiland Bawean (zie hiervóór), ontkennend beantwoord, aangezien deze pacht ten aanzien van de aanraking der vreemde oosterlingen met de inlandsche bevolking van minder beteekenis is dan andere pachten, waarbij het belastingheffing geldt, terwijl ook aanwijzingen ontbraken dat de pacht misbruikt wordt of gevoegelijk dienen kan om opium te sluiken, welk gevaar geacht werd in elk geval niet op te wegen tegen de vrij belangrijke bate, welke de verpachting op den bestaanden voet over het algemeen nog afwerpt.

Het denkbeeld om de pacht op het slachten van runderen, buffels en paarden op Java en Madura door eene rechtstreeksche heffing te vervangen, in navolging van de reeds in de Preanger Regentschappen en in een deel van Krawang (het vroeger tot de Preanger Regentschappen behoorende district Gandasoli) werkende regeling, was, tijdens de afsluiting van dit verslag hier te lande, nog bij de Indische Regeering in overweging.

Ten aanzien van de pacht der pandhuizen (ook waar zij in de buitenbezittingen bestaat) ondergingen de voorwaarden eene wijziging (Indisch Staatsblad 1896 nº. 207), doch dit gold slechts eene nadere voorziening met betrekking tot het parafeeren van de pandhuisboeken, hetgeen nu ook op de hoofdplaatsen der gewesten niet meer door het hoofd van gewestelijk bestuur zelf zal behoeven te geschieden.

Vrij algemeen bleven op Java en Madura de overeenkomsten betreffende de buiten het opium in pacht afgestane (zoogenaamde kleine) middelen bij het einde van 1896 nog doorloopen. Voor zooveel echter in eenig gewest of gedeelte van een gewest één of meer pachten afliepen, werd voor de nieuwe verpachtingen het noodige geregeld bij ordonnantie dd. 6 Augustus 1896 (Indisch Staatsblad nº. 144). Dientengevolge zouden de hier en daar voor verpachting aan de beurt komende middelen rundslacht en pandhuizen alleen voor het jaar 1897 worden aangeboden (om de overeenkomsten betreffende beide pachten overal op hetzelfde tijdstip — ult. 1897 — te doen afloopen), doch overigens zouden de verpachtingen weder tweeledig (zoowel voor 1897 alleen als voor de drie jaren 1897 t/m 1899) worden gehouden, en alleen met betrekking tot de pacht der vogelnestklippen (zie hiervóór) tevens voor vijf jaren (1897 t/m 1901).

Voortaan zullen nu echter bij het afloopen van de pachttermijnen de bestaande pachtvoorwaarden betreffende de kleine middelen op Java en Madura (ten aanzien van de buitenbezittingen zie blz. 182/183) niet telkens bij algemeene verordening, tevens regelende de wijze van verpachting, enz., voor een volgenden pachttermijn behoeven te worden van kracht verklaard. Eene doorloopende voorziening van die strekking werd genomen bij ordonnantie van 7 Juli 1897 (Indisch Staatsblad nº. 179), waarbij tevens eens voor al bepaald is dat de verpachtingen tweeledig (voor één jaar en voor drie jaren) zullen worden gehouden (het middel der vogelnestklippen bovendien tevens voor vijf jaren), terwijl al verder eene bepaling in de ordonnantie is opgenomen, welke den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid toekent om, in bijzondere gevallen, verpachting te bevelen voor een anderen termijn of voor andere termijnen, en om, met afwijking van het algemeen pachtreglement, de verpachting zoo noodig ook te doen houden voor een gedeelte van een jaar, of voor een termijn aanvangende of eindigende in den loop van een jaar. Wijders bevat de ordonnantie het noodige ter doorloopende vervanging van hetgeen tot dusver telkens voor één of meer jaren werd vastgesteld nopens de verdeeling in pachtperceelen (de bevoegdheid tot welke verdeeling nu aan de gewestelijke besturders uitdrukkelijk met betrekking tot alle pachtmiddelen is toegekend, mits daarbij inachtnemende de bijzondere voorschriften dienaangaande in de pachtvoorwaarden opgenomen), de wijze en de plaatsen van verpachting, en de vaststelling en bekendmaking der verpachtingsdagen.

Zooals hooger reeds is opgemerkt, vielen in 1896, wat de kleine middelen op Java en Madura betreft, slechts in betrekkelijk weinig gevallen nieuwe verpachtingen te houden, en daar ook over 't algemeen de verkregen pachtsommen weinig uiteenliepen tegenover het bedongene voor den afloopenden termijn, levert de einduitkomst der jaren 1895 en 1897 luttel verschil op. Neemt men in aanmerking dat onder het totaal over 1896, ad f 3 246 448 (verbeterde opgaaf), ter zake van de met 1 Januari

1897 ingetrokken pachten, van welke hiervóór sprake is, begrepen was f 265 164, dan blijft voor de overige pachtmiddelen, welker gebied voor 1897 geen noemenswaardige uitbreiding onderging, f 2 981 284 over, terwijl daarvoor over 1897 zal zijn te rekenen op f 2 975 478. De verschillen kunnen in bijzonderheden worden nagegaan uit het driejarig overzicht 1895—1897, hierachter afgedrukt als bijlage OO. Voor zooveel van enkele nadeelige verschillen de oorzaak gegist kon worden, zij hier nog aangeteekend dat de lagere biedingen voor de rundslachtpacht in Batavia en Bagelen, waar voor 1897 respectievelijk f 4800 en f 8292 minder verkregen werd dan de bestaande pachtsommen beliepen, werden toegeschreven voor Batavia, behalve aan den vermeerderden invoer van Australische runderen, aan de verwachte inkrimping van het garnizoen in dit gewest in verband met de oprichting van het kampement te Tjimahi (Preanger Regentschappen), en voor Bagelen aan de opheffing van het garnizoen te Kedong Kebo. De mindere opbrengst der dobbelspelen in Samarang, (f 37 320 tegen f 43 200 in 1896 en f 60 000 in 1895) was een gevolg van gebrek aan concurrentie wegens het in 't vorig verslag vermelde strenger politietoezicht.

Over de aanzuivering van de pachtsommen viel in 1896 over het algemeen weder weinig te klagen. In het geheel was bij het einde van het jaar zoo op Java en Madura als in de buitenbezittingen (eene gesplitste opgaaf is niet ontvangen) door 18 pachters gezamenlijk nog verschuldigd f 11 566,57, welke som op ult. April 1897 tot op f 3270 was aangezuiverd. Dit laatste bedrag was nog te vorderen van den pachter der dobbelspelen te Soerabaija, die intusschen failliet is geraakt, evenals een zijner borgen, zoodat, in afwachting van eene nadere regeling, het beheer door den overgebleven borg was in handen genomen.

In mindering van den achterstand betreffende de rundslachtpacht in Kediri over 1894, met de beloopen boeten tijdens het opmaken van het vorige verslag bedragende f 23 771,92⁵, werd uit den faillieten boedel van een der borgen nog uitgekeerd f 478,84. Op den achterstand, ad f 15 810, betreffende dezelfde pacht in Madura over 1894, hadden in 1896 door verschillende omstandigheden geene afbetalingen plaats, doch de aanzuivering in den loop van 1897 was in het vooruitzicht gesteld.

Op de achterstanden van vóór 1894 hadden weder geregeld afbetalingen plaats ten aanzien van de speelpacht in Batavia (1888) en van de rundslachtpacht in Soerakarta (mede over 1888).

Aangaande de verpachte pandhuizen — op Java en Madura ten getale van 550 en in de buitenbezittingen ten getale van 67, een en ander ongerekend de 14 en 36 waarvoor geen gegadigden waren gevonden en welke dus niet geopend waren — volgen hier als naar gewoonte weder eenige afzonderlijke mededeelingen, welke echter ten deele ook de buitenbezittingen betreffen, omdat in de voor dit verslag nopens de werking der pandhuispacht ontvangen berichten de gewesten op en buiten Java niet steeds zijn uiteengehouden. Over de krachtens licentie gehouden wordende pandhuizen wordt echter lager onder „*Buitenbezittingen*" gehandeld.

Ter zake van beweerde overtreding door de pachters van het rentetarief werden in 1896 — in 13 gewesten van Java en in Benkoelen — 45 klachten berecht, waarvan er 19 tot vrijspraak leidden, doch de 26 andere gegrond werden bevonden, met het gevolg dat de schuldigen meestal tot geldboete, in enkele gevallen echter tot dwangarbeid, veroordeeld werden. Overigens waren nog 3 overtredingen van den bedoelden aard in Soerabaija en 1 in Pasoeroean bij den rechter aanhangig. In Bezoeki werd in 1896 nog een geding berecht ter zake van eene in 1895 geconstateerde overtreding en de delinquent tot eene geldboete veroordeeld. Eenige in de Preanger Regentschappen, in Probolinggo en ter Oostkust van Sumatra ingekomen klachten bleven zonder gevolg, daar blijkbaar geen opzet van de zijde der pandnemers in het spel was. In 8 gewesten zou het zijn voorgekomen dat de pachters, waar het kostbare panden gold, rente berekenden beneden het vastgesteld tarief.

Overtredingen van de bepalingen, regelende de bijhouding der boeken, werden in 6 gevallen (in drie gewesten op Java) geconstateerd. Eén dier overtredingen werd gestraft met geldboete, terwijl één delinquent werd vrijgesproken; in de 4 andere zaken was op ult. 1896 nog geen uitspraak gedaan.

Van klachten over verlies of beschadiging van panden wordt melding gemaakt door de residenten van Probolinggo, Pasoeroean en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, tevens dat den beleeners de te dier zake geleden schade werd vergoed. Omtrent den in 't vorig verslag vermelden diefstal van een 100-tal panden in het pandhuis te Krawang wordt thans medegedeeld, dat de beleeners, voor zoover zij waren opgekomen, voor hun verlies werden schadeloos gesteld.

Wegens het niet teruggeven aan de beleeners van de gequiteerde strook van het pandbriefje bij de inlossing van panden, werden 7 vervolgingen ingesteld, waarvan er 6 uitliepen op geldboeten en de andere tot vrijspraak leidde.

Wegens overtreding van de voorschriften betreffende den verkoop van niet tijdig geloste panden werden 8 vervolgingen ingesteld, waarvan 7 eindigden met het opleggen van geldboeten, terwijl in het andere geval (in Tagal) bij het einde des jaars nog geen uitspraak was gedaan.

Ter zake van het clandestien uitleenen van kleine sommen tegen pand werden alleen in Japara 17 en elders 13 overtredingen geconstateerd. In 17 van deze 30 gevallen leidde het gerechtelijk onderzoek tot het opleggen van de straf van tewerkstelling, in 12 gevallen (in Japara) tot vrijspraak, terwijl 1 geval op ult. 1896 nog in behandeling was.

Buitenbezittingen. De blijkens het verslag van 1894 (blz. 179 en 180) bij Indisch Staatsblad 1894 nᵒˢ. 90/91 en 158 in de pachten der pandhuizen en van het gedistilleerd gebrachte wijzigingen traden in sommige gewesten der buitenbezittingen, namelijk daar waar op ult 1894 de overeenkomsten betreffende die pachten nog tot ult. 1896 hadden voort te duren, eerst met 1 Januari 1897 in werking. Overigens kwam in de bepalingen betreffende de buiten het opium verpachte middelen in de buitenbezittingen met ingang van het pachtjaar 1897 slechts wijziging ten aanzien van de goudpacht in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, welke aldaar alleen werkt in de onderafdeeling Tanahlaut der afdeeling Martapoera en den pachter het recht geeft om van ieder, die, door het graven en wasschen van grond aan de oevers of in de beddingen der rivieren, op inlandsche wijze de goudwinning uitoefent, een zeker licentiegeld te heffen, en van het uit ontginningen (parits) gewonnen goud zich $^1/_{10}$ te doen betalen. Door de nieuwe regeling betreffende deze pacht, bij ordonnantie van 19 Mei 1896 (Indisch Staatsblad nᵒ. 95), werd tevens de onregelmatigheid weggenomen dat zij tot dusver niet steunde op eene algemeene verordening. Het thans uitgevaardigde nieuwe reglement voor de pacht, ter vervanging van dat van 1851, is gedeeltelijk geschoeid op de leest eener gelijksoortige pacht in de Westerafdeeling van Borneo (Indisch Staatsblad 1862 nᵒ. 134 en 1886 nᵒ. 16). Voor zooveel met dit reglement is overeen te brengen, is voorts op de pacht (welke zich niet uitstrekt tot mijnontginningen krachtens gouvernementsconcessie) toepasselijk het algemeen pachtreglement voor de buitenbezittingen van 1854, met de daarin reeds gebrachte of nader te brengen wijzigingen. In stede van in natura zal voortaan de pachtsom in geld moeten worden opgebracht.

Te rekenen van 1 Januari 1898 is: 1ᵒ. de in de residentie Menado (alleen ter gewestelijke hoofdplaats) bestaande speelpacht uitgestrekt tot de afdeelingshoofdplaats Amoerang, met gelijktijdige herziening van de voorwaarden dier pacht (Indisch Staatsblad 1897 nᵒ 117), en 2ᵒ. ingetrokken de in het gouvernement Sumatra's Westkust — alleen op de Batoe-eilanden — bestaande pacht der vogelnestklippen (Indisch Staatsblad 1897 nᵒ. 189), met de bedoeling dit gedeelte van 's lands domein voortaan op andere wijze (door verhuur) te doen exploiteeren, en daar nu tot de pacht der „gezamenlijke middelen" op gemelde eilanden alleen nog de speelpacht bleef behooren, werd dit middel, evenals reeds vroeger met andere pachten op de Batoe-eilanden het geval was geweest, getrokken bij het overig pachtgebied van Sumatra's Westkust. Dientengevolge is de gebruikelijke afzonderlijke verpachting voor de Batoe-eilanden komen te vervallen.

Eene vereenvoudiging van ruimere strekking op het gebied der verpachte middelen bestond in het volgende. In afwijking van hetgeen tot dusver met betrekking tot de kleine middelen op Java en Madura het geval was, behoefden de pachtvoorwaarden betreffende bedoelde middelen in de buitenbezittingen (en ook die betreffende de opiumpacht aldaar, uitgenomen de vijf gewesten waar voor dit middel het Javasche pachtstelsel werkt) na afloop van eenigen pachttermijn niet telkens opnieuw te worden van kracht verklaard, aangezien bij de oorspronkelijke afkondiging van de pachtvoorwaarden voor de buitenbezittingen (Indisch Staatsblad 1857 n. 105) tevens was bepaald dat zij in werking bleven totdat nadere verordeningen ter zake werden uitgevaardigd. Echter placht telken jare met opzicht tot de middelen aldaar, voor welke pachtcontracten afliepen, bij

beschikkingen van den Gouverneur-Generaal bepaald te worden voor welke termijnen zij opnieuw in pacht zouden worden aangeboden. Ook te dezer zake is nu echter eene doorloopende voorziening getroffen. Bij ordonnantie van 7 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 180) is namelijk eens voor al bepaald dat de verpachte middelen in de buitenbezittingen (wat het opiummiddel betreft echter alleen voor die gewesten welke niet onder het Javasche pachtstelsel vallen) in het vervolg steeds tweeledig, namelijk voor één jaar en voor drie achtereenvolgende jaren, in pacht zullen worden aangeboden, zijnde nochtans, in navolging van het bepaalde voor Java en Madura (zie blz. 181 hiervóór), de gelegenheid opengehouden om in bijzondere gevallen verpachtingen voor langere of kortere termijnen uit te schrijven. Voor zooveel voor één of meer pachtmiddelen in eenig gewest der buitenbezittingen de voorwaarden uitdrukkelijk den éénjarigen pachttermijn voorschreven, dan wel zóó luidden dat kennelijk niet aan verpachting voor een langeren termijn was gedacht, werden bij de besproken ordonnantie de daarop doelende voorschriften of uitdrukkingen door eene nieuwe lezing vervangen.

Met ult. 1896 kwamen verschillende pachtovereenkomsten betreffende de kleine middelen in de buitenbezittingen te verstrijken; voor zooveel de nieuwe verpachtingen tweeledig voor één en voor drie jaren gehouden werden, bleek in de meeste gevallen gunning voor drie jaren het voordeeligst. Vooral in de residentie Oostkust van Sumatra, waar nieuwe gegadigden optraden, die de sedert jaren bij de pachten in bedoeld gewest betrokken kongsi eene scherpe mededinging aandeden, waren de uitkomsten gunstig, zoodat aldaar voor 1897 op f 202 623 meer te rekenen valt dan voor 1896. Voor de overige gewesten, waar voor sommige of voor alle middelen nieuwe verpachtingen vielen te houden, veranderde de totale opbrengst betrekkelijk weinig: in vijf gewesten toch kwam men gezamenlijk f 19 788 boven de pachtsommen over 1896, en in acht andere gewesten veroorzaakten de nieuwe pachtsommen dat 1897 een nadeelig verschil tegenover 1896 aantoonde van f 21 353. De gewesten Atjeh en Billiton vielen in 1896 buiten de verpachtingen, vermits daar de verpachte kleine middelen alle waren afgestaan respectievelijk voor het tijdvak 1895 t/m 1897 en 1896 t/m 1898. Het totaal der pachtsommen voor al de buitenbezittingen gezamenlijk — over 1896, volgens nadere opgaven, bedragen hebbende f 1 422 975 — kwam voor 1897 te staan op f 1 624 033. Gespecificeerde opgaven voor elk gewest en voor elk pachtmiddel in het bijzonder worden aangetroffen in bijlage PP hierachter.

Achterstanden op de over 1896 verschuldigde pachtsommen waren niet van veel belang, en hetgeen te dier zake op ult. 1896 nog te voldoen bleef, werd in de eerste maanden van 1897 ten volle aangezuiverd. Ter zake van een viertal in 1892, 1893 en 1894 ontbonden pachten hadden kleine afbetalingen plaats; dit gold de varkensslacht in Riouw (1892), de pachten van de overvaarten en het gedistilleerd in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (1893), zoomede het middel „saguweer" in Menado (1894).

Over de werking van de pandhuispacht in de buitenbezittingen zijn hiervóór onder „*Java en Madura*" reeds eenige mededeelingen opgenomen. In een 7-tal gewesten der buitenbezittingen bestaat die pacht echter niet, maar is voor het houden van een pandhuis eene licentie noodig van het bestuur, geldig — alleen voor de daarin genoemde plaats — tot het einde van het jaar van afgifte, en kostende aan zegel f 60. In Amboina werd in 1896 weder geen enkele licentie aangevraagd; in de zes andere gewesten werden er gezamenlijk 19 uitgereikt, tegen 18 in 1895. Welke die gewesten waren, en welk gebruik van de gelicentieerde pandhuizen werd gemaakt, kan blijken uit het volgende overzicht.

	1895.			1896.		
	Aantal licentiën.	Aantal beleeningen.	Beleend bedrag.	Aantal licentiën.	Aantal beleeningen.	Beleend bedrag.
Lampongsche Districten .	3	11 435	f 37 965	3	14 456	f 46 645
Riouw	4	31 606	59 070	3	41 444	87 242
Menado	5	20 887	84 425	8	22 706	94 486
Ternate	2	7 221	13 336	2	6 619	12 102
Timor	2	15 428	40 836	2	17 247	43 565
Boeleleng (Bali)	2	2 054	5 572	1	2 673	5 942
	18	88 631	f 241 204	19	105 205	f 289 982

Ingevolge Indisch Staatsblad 1897 n°s. 35 en 36 zijn de bepalingen betreffende het houden van pandhuizen krachtens licentie, te rekenen van 1 April 1897, ook van toepassing in de afdeeling Lombok der residentie Bali en Lombok, en wel voorshands voor zooveel de hoofdplaatsen Ampenan en Sisi betreft.

De rentevoet, waartegen in 1896 hij de gelicentieerde pandhuizen gelden op pand werden uitgeleend, wordt opgegeven per maand te hebben bedragen: in de Lampongsche Districten 3 à 7½ en in Riouw 5 à 10 pct. al naarmate de panden voor langere of kortere termijnen werden beleend; in Menado 4 à 5, in Ternate 3 à 4, op Timor 4 en in Boeleleng (Bali) 5 à 6 pct.

B. Onverpachte middelen en inkomsten.

Proef met de opiumregie. Omtrent de uitkomsten gedurende 1896 van de sedert 1 September 1894 in de residentie Madura, en sedert 1 Januari 1896 in de drie oostelijkste gewesten van Java, namelijk in Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, genomen wordende proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer werden reeds eenige opgaven gedaan in de Memorie van Toelichting betreffende het in Juni 1897 bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakte wetsvoorstel (Gedrukte stukken der zitting 1896—1897—212) [1], strekkende om in beginsel te besluiten tot de invoering van de regie op Java en Madura, zoomede in de afdeeling Lombok (residentie Bali en Lombok), tot inlijving van welke afdeeling hij het proefgebied de Indische begrooting voor 1897 de gelegenheid heeft geopend, en waar dan ook, zooals lager zal blijken, de proef met 1 April 1897 een aanvang genomen heeft. In aansluiting aan de in 't vorig verslag vermelde cijfers over 1895 en over de eerste helft van 1896 met betrekking tot Madura, en alleen over het 1ste halfjaar 1896 met betrekking tot de drie regie-gewesten van Java, zal men de opgaven betreffende het debiet der regie gedurende het volle jaar 1896 voor al de vier gewesten, nader opgeteekend vinden sub 1 van bijlage QQ hierachter, namelijk niet enkel wat hoeveelheid en opbrengst, maar ook wat de verdeeling betreft naar de door de regie verkrijgbaar gestelde gewichtseenheden.

Bleek reeds uit het medegedeelde op blz. 177 hiervóór met betrekking tot de nog onder de pacht vallende gewesten van Java dat gedurende 1896 aan *pacht*opium minder gesleten werd dan in 1895, in drie van de vier *regie*-gewesten (Bezoeki alleen uitgezonderd) was het debiet mede geringer dan in laatstgenoemd jaar, waartoe voor Pasoeroean en Probolinggo, gelijk reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend, ook heeft bijgedragen dat de pachters aldaar, door verlaging van hunne prijzen, tegen het einde van 1895 hun debiet kunstmatig hadden opgevoerd. In beide gewesten werd gedurende 1896 aan regie-opium gesleten respectievelijk 46 171 en 18 851 thail, zijnde 16.8 en 11.4 pct. minder dan volgens de pachtboeken het debiet van de pacht in 1895 had bedragen. In Bezoeki echter was het debiet der regie (22 825 thail) 15.4 pct. hooger dan in 1895 dat van de pacht, terwijl daarentegen op Madura, waar de regie in 1895 gedebiteerd had 16 223 thail (de pachter in 1893 16 580 thail), voor 1896 de verkoop daalde tot 14 408 thail, d. i. eene vermindering met 11 pct. Wat de (bruto) ontvangsten der regie betreft, deze beliepen in laatstgenoemd gewest 10 pct. minder dan in 1895, terwijl voor Pasoeroean en Probolinggo, tegenover hetgeen de pachtboeken als bruto opbrengst van het debiet aanwezen, een nadeelig verschil zich voordeed van respectievelijk 11.7 en 11.5 pct., doch in Bezoeki een voordeelig verschil van 16 pct. In de afdeeling Banjoewangi van laatstgenoemd gewest overtrof de gedebiteerde hoeveelheid regie-opium gedurende 1896 het debiet van de pacht met niet minder dan 83 pct., waartoe de betere wering van sluikhandel veel zal hebben bijgedragen (verg. vorig verslag, blz. 179). Als bijzondere oorzaken, welke in 1896 zouden medegewerkt hebben om in Probolinggo en op Madura het debiet geringer te doen zijn dan in 1895, wordt nog opgegeven het vertrek uit eerstgemeld gewest van een groot aantal Javaansche werklieden na het voltooien van den spoorweganleg in de afdeeling Loemadjang en de sluiting aldaar van de suikerfabriek Tempeh, terwijl voor Madura gewezen wordt op het overlijden en verhuizen van verscheidene Chineesche schuivers, eene omstandigheid, voor de regie, die geen schuivers kweekt, van meer beteekenis dan voor den pachter, wiens belang mede-

[1] In genoemde zitting is het wetsvoorstel onafgedaan gebleven. Een wetsontwerp van dezelfde strekking, gewijzigd echter omdat de daarbij voorgestelde uitgaven nu berekend zijn over een vol jaar, is in September 1897, tegelijk met de Indische begrooting voor 1898, bij de Staten-Generaal ingediend.

bracht door allerlei middelen het schuiven te bevorderen en aldus de afvallende schuivers door nieuwe te zien vervangen. Gaat men de cijfers van het debiet per maand na, dan blijkt soms van groote afwisseling, waartoe verschillende omstandigheden bijdragen. Zoo deed zich in Madura in April 1896 eene sterke daling in het debiet voor, waarvan het zich in den verderen loop des jaars niet herstelde. Het is mogelijk — zoo wordt bericht — dat zulks voor een deel is toe te schrijven aan de grootere activiteit die de sluikhandel, van Soerabaija uit, in 1896 heeft aan den dag gelegd, maar vooral wat de laatste maanden betreft is hier weer te denken aan de gevolgen van de ongewone weersgesteldheid (buitengewone droogte), waardoor o. a. de oogst der tweede gewassen grootendeels mislukte. Ook de vischvangst viel in de residentie Madura ongunstig uit, zooals blijkt uit den belangrijk geringeren uitvoer van gezouten visch.

In het 1ste halfjaar 1897 is het debiet op Madura, hoofdzakelijk wegens mindere verdiensten der bevolking, verder achteruitgegaan. Ook in Pasoeroean en Probolinggo was toen het debiet minder dan in dezelfde maanden van 1896; alleen in Bezoeki viel steeds stijging waar te nemen. De verkoop in het tijdvak 1 Januari 1896 tot en met 30 Juni 1897 was achtereenvolgens per semester aldus (alles in thails bereid opium): in Madura 7364, 7044 en 5438, in Pasoeroean 21 860, 24 311 en 21 526, in Probolinggo 8965, 9886 en 8603, en in Bezoeki 11 179, 11 646 en 11 882 thail.

In het getal verkoopplaatsen der regie (zie vorig verslag, blz. 178) kwamen in 1896 en de eerste zes maanden van 1897 deze veranderingen dat er achtereenvolgens in September en October 1896 en Februari 1897 in Bezoeki 3 werden opgeheven, waar het debiet te gering was gebleken (één in elke der afdeelingen Djember, Panaroekan en Bezoeki), en om gelijke reden in April 1897 in Pasoeroean 1 (in de afdeeling Malang), terwijl daarentegen met 1 Juni 1897 in eerstgenoemd gewest 2 nieuwe verkoopplaatsen werden geopend, en wel in de afdeeling Banjoewangi ter voorkoming van detailhandel in wettig opium. Verlegging van verkoopplaatsen had niet plaats.

Van de aan de residenten verleende bevoegdheid tot verlaging van de debietprijzen werd geen enkele maal gebruik gemaakt; wel van de bevoegdheid om ze te verhoogen, doch alleen in Pasoeroean, namelijk in April 1896 algemeen in het gewest (uitgenomen op verkoopplaatsen nabij de grens van pachtperceelen) voor de tikee, en enkel in de afdeeling Malang (met uitzondering als voren) ook voor de gewone tjandoe, en wel in April 1896 eerst voor de tubes van $^1/_2$ matta met $^1/_2$ cent (op één verkoopplaats met $1^1/_2$ cent) en vervolgens met 1 October 1896 ook voor de tubes van $12^1/_2$, 25 en 50 matta, waarvan de prijs respectievelijk met f 0,25, f 0,50 en f 1 werd verhoogd. De middelprijs per thail in Pasoeroean, die in Maart 1896 f 19,89 bedroeg, steeg aldus tot f 21,34 (tegen f 21,70 in het laatste jaar der pacht). In Probolinggo en Bezoeki beliep de middelprijs per thail over 1896 respectievelijk f $21,97^5$ en f $18,66^6$ (in het laatste jaar der pacht f 22,01 en f $18,65^4$). Op Madura was in het eerste jaar der regie de middelprijs f 16,91, tegen f $15,33^5$ in het laatste jaar der pacht. Bij de invoering van de regie in Java's Oosthoek werd aanvankelijk gevreesd voor invoer aldaar van het goedkoopere regie-opium van Madura. Uit het feit, dat de regie in de residentie Madura in 1896 minder debiteerde dan in 1895 valt af te leiden dat die vrees niet bewaarheid is geworden.

Het aantal verleende licentiën tot het openen van openbare lokalen tot verbruik van opium bleef in Madura, Bezoeki en Probolinggo tot dusver gering, namelijk respectievelijk 14, 7 en 14, d. i. belangrijk minder dan het getal verkoopplaatsen (laatstelijk respectievelijk 32, 38 en 18). In Pasoeroean is het getal gelicentieerde verbruikplaatsen 40, tegen 37 verkoopplaatsen.

Het voor de proef in de vier gewesten tijdelijk in dienst gesteld personeel bleef, behoudens enkele uitzonderingen, goed voldoen.

Diefstal van opium kwam in 1896, behalve in het depôt te Malang (blz. 180 van het vorig verslag), nog voor in het depôt te Pasoeroean, waaruit eene doos met 100 tubes van 2 matta en twee zakjes met 86 matta djitjing (overblijfselen van gerookt opium) werden ontvreemd. De dader, een waker bij het depôt, ontging zijne straf niet.

In Bezoeki bleek versterking van de politiemiddelen noodig, ten einde de verschillende politieposten meer naar behooren te kunnen bezetten. In September 1896 werd het aantal der mantri's-politie derhalve met 2 en dat der oppassers met 12 vermeerderd. Daarentegen werd, behalve door de verandering in het getal verkoopplaatsen (zie hiervóór) waardoor er ten slotte, in de vier regie-gewesten gezamenlijk, 2 minder waren en dus het aantal der mantri-verkoopers verminderde, nog eene bezuiniging verkregen door het beheer van de verkoopplaats te Bondowosso (Bezoeki) op te dragen aan den assistent-collecteur aldaar, hetgeen zonder bezwaar kon geschieden, wijl tot het ressort van dezen inlandschen ambtenaar slechts 2 verkoopplaatsen behooren. In Pasoeroean waren tot nog toe 176 van de ter versterking der politie aldaar toegestane 180 oppassers aangesteld.

Voor het vervoer (uitsluitend naar de erfpachtsondernemingen) van meer dan 1 thail regie-opium werden, op de in 't vorig verslag (blz. 177/178) bedoelde voorwaarden, in Pasoeroean 62 en in de afdeeling Banjoewangi (Bezoeki) 3 vergunningen uitgereikt. Voor de afdeeling Djember van laatstgemeld gewest bleken, niettegenstaande het groot aantal erfpachtsondernemingen, dergelijke vergunningen niet noodig, omdat de perceelen in die afdeeling alle dicht genoeg bij de verkoopplaatsen liggen. In Probolinggo scheen aan dergelijke vergunningen geen behoefte te worden gevoeld, omdat op geen enkele onderneming de dagelijksche behoefte aan tjandoe meer dan één thail zou bedragen.

Wegens het onwettig bezitten, vervoeren of verkoopen van opium kwamen gedurende 1896 in de vier regie-gewesten en in de tot drie daarvan behoorende verboden kringen 353 overtredingen aan het licht, gezamenlijk betreffende ruim 68 katti opium (het bereid opium herleid naar het gewicht in ruwen staat). In 1895, toen alleen nog in Madura de regie werkte, beliep het aantal opium-aanhalingen in de bedoelde vier gewesten 183, en waren de aangehaalde hoeveelheden — het bereid opium herleid als voren — bijna 35 katti. Gewestelijke opgaven over beide jaren zijn opgenomen sub IV van bijlage QQ. De meeste van de 353 aanhalingen in 1896 (waarvan er in de verboden kringen van Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki respectievelijk 2, 17 en 4 voorkwamen) hadden betrekking tot opium of djitjing, niet van de regie afkomstig. In Madura bleek dit sluik-opium, uitgenomen kleine hoeveelheden zoogenaamde tjandoe poetih (vermoedelijk Perzisch opium), door Mekkagangers van de bedevaart medegebracht, steeds afkomstig te zijn van Soerabaija, waar het, volgens spionnenberichten, gemakkelijk was te bekomen voor f 4,50 à f 5 per thail.

De overtreders waren in de residentiën Pasoeroean en Madura voor het meerendeel inlanders, in Probolinggo echter meestal Chineezen (hoofdzakelijk ter hoofdplaats); voor Bezoeki is de landaard der overtreders niet opgegeven.

Afgescheiden van de besproken aanhalingen kwamen nog andere, meerendeels niet nader gespecificeerde overtredingen der regie-ordonnantie voor, waarvan er een 40-tal tot veroordeelingen leidden (4 in Pasoeroean, 8 in Probolinggo, 6 in Bezoeki en 22 in Madura). De 10 veroordeelingen in Pasoeroean en Bezoeki werden uitgesproken wegens het houden van clandestiene verbruikplaatsen.

De versterking der politie in de genoemde gewesten, welke met de invoering der regie plaats vond en over 1896 eene meerdere uitgaaf vorderde, na aftrekking van de kosten van het buiten dienst gesteld en ingetrokken personeel, van f 26 220 in de residentie Madura en van f 112 652 in de drie regie-gewesten van Java, kwam voorts in belangrijke mate ten goede aan het opsporen en tot klaarheid brengen van andere overtredingen en misdrijven dan die, speciaal de regie betreffende, als: hout- en koffiediefstallen, clandestiene aanmaak van zout, namaak van wettige munt, enz.

In het bijzonder wordt in herinnering gebracht dat de politie onder de regie veel beter in staat is om aan hare taak — voor zooveel betreft de ontdekking van opiumovertredingen — te voldoen, dan onder de pacht. Behalve dat zij niet meer aan de verleiding van den pachter blootstaat, wordt hare taak belangrijk vergemakkelijkt door het voortdurende toezicht op de verbruikplaatsen en door de tiendaagsche rapporten der mantri-verkoopers, waaruit van eventueele vermindering van het debiet dadelijk blijkt en dus kan worden nagegaan of er reden is om aan sluikerij te denken. Ook de opkoop van djitjing kan in dit opzicht tot nuttige aanwijzingen leiden, daar het door onderzoek van deze stof vaak is gelukt de personen te leeren kennen, die geheel of gedeeltelijk zich van sluikwaar bedienden. De opkoop van djitjing is dan ook hoofdzakelijk te beschouwen als eene uitgaaf in het belang der politie, daar de waarde, die deze stof (als bijmengsel bij de bereiding van het opium) voor de fabriek vertegenwoordigt, in 1896 slechts even 7 pct. bedroeg van het

daarvoor aan de inleveraars betaald bedrag.

Daar de proeffabriek op Struijswijk (Batavia) voor de bereiding en verpakking van het regie-opium (welke fabriek, bij algemeene invoering van de regie op Java, door eene met den spoorweg Batavia—Buitenzorg in verbinding te brengen inrichting van veel grooter voortbrengingsvermogen zal worden vervangen,) werden in 1896 verwerkt 12 083 katti ruw opium (2408 katti Levantsch en 9675 katti Bengaalsch), welke uit 's lands voorraad waren ontvangen, benevens 536 katti ingekocht djitjing en 88 katti ruw opium, het laatste afkomstig van de op ult. 1895 afgetreden pachters in den Oosthoek van Java en van verschillende aanhalingen, alzoo in het geheel eene hoeveelheid gelijkstaande met 12 707 katti ruwe grondstof. Hieruit werden verkregen 6800½ katti bereid opium of 53.5 pct., d. i. evenveel als in 1895 en wederom 3.5 pct. meer dan de officieel aangenomen verhouding tusschen ruw en bereid opium van 2 tot 1, ongerekend nog de spillage voor overwicht, de hoeveelheid opium voor proefnemingen verbruikt, en dergelijken. Voor den verkoop werd door de fabriek in 1896 afgeleverd 101 691.83½ thail bereid opium, naar de gewichtseenheden verdeeld in 5 070 820 tubes van uiteenloopende grootte en 6 038 800 gelengs tikee.

Geen enkele klacht over de qualiteit van het opium werd vernomen. De confectie der tubes is door talrijke wijzigingen aan de machinerieën zoodanig verbeterd, dat het lekspringen tot de hooge uitzonderingen blijft behooren, terwijl de automatische vulwerktuigen zoodanig werden gewijzigd, dat de vulling thans gelijkmatiger is dan in den aanvang, waardoor eenige besparing wordt verkregen op het overwicht, dat, hoe gering ook, ter voorkoming van klachten, dient gegeven te worden. Het verlies aan spillage, dat bij de pachters gemiddeld 7 pct. beloopt, was in de fabriek iets lager, namelijk 6.2 pct., en zou vermoedelijk nog wel voor vermindering vatbaar blijken.

Ging alzoo de fabriekmatige vulling van tubes volkomen naar wensch, de vervaardiging van tikee gaf een paar malen reden tot teleurstelling. In April 1896 begonnen uit Malang klachten te komen over spoedig bederf, en deze namen in Mei zoodanig toe, dat besloten werd om den op het proefterrein aanwezigen voorraad aan het debiet te onttrekken en te vervangen door nieuw product, bij de vervaardiging waarvan gebruik werd gemaakt van eene verbeterde sluitingswijze der tikee-platen. Bovendien werden maatregelen genomen om den tijd, die tusschen den aanmaak en den verkoop verstrijkt, nog meer te verkorten. Van een en ander was het gevolg dat gedurende acht maanden geen enkele geleng als onverkoopbaar werd terugontvangen. Daarna echter is, vermoedelijk door onhandigheid van inlandsche werklieden in het bedienen van de tikee-persen, tot tweemaal toe een gebrek ontstaan, dat in Indië niet op voldoende wijze kon worden hersteld, zoodat weer een veertigtal platen moesten worden afgekeurd. Door het aanbrengen van uit Europa verwacht wordende verwisselstukken hoopte men weldra de persen hare vroegere bruikbaarheid te doen terug erlangen.

Evenals in de residentie Madura (zie het verslag van 1895, blz. 196) wordt het transport van opium van de depôts naar de verkoopplaatsen, en omgekeerd van ledige doozen en kisten, geld en djitjing naar de depôts en de assistent-collecteurs, ook in de drie regie-gewesten van Java bewerkstelligd door het personeel der regie, wordende door de verkoopers of hunne helpers, die het opium bij den depôthouder of den assistent-collecteur komen halen, die gelegenheid tevens benuttigd om de ontvangen gelden over te storten en de ledige doozen en kisten (voor zoover die nog voor gebruik geschikt zijn), zoomede de ingekochte djitjing af te geven. Het geheele vervoer binnen het regie gebied geschiedt alzoo buiten tusschenkomst der transportaannemers, is daardoor goedkooper, ondervindt minder oponthoud en is niet minder veilig, wijl het in streken, waar zulks noodig geoordeeld wordt, onder politie-geleide kan plaats hebben.

Oude koperen munt werd in Pasoeroean slechts bij enkele verkoopplaatsen aan de grens van Probolinggo, daarentegen in laatstgenoemd gewest, zoomede in Bezoeki en Madura, in groote hoeveelheden ontvangen. De inwisseling door de regie tegen wettige munt geschiedde in Pasoeroean en Bezoeki zonder verlies; in Probolinggo moest daarvoor worden betaald f 897 en op Madura f 4715 (tegen f 3721 in 1895). In dit laatste gewest kon de inwisseling slechts geschieden tegen een agio van 3 pct., terwijl dit in 1895 slechts 2⅓ pct. bedroeg, welke verhooging toegeschreven wordt aan de op Madura zich voorgedaan hebbende schaarschte van wettig koper- en zilvergeld, o. a. als een gevolg van minderen uitvoer van landbouwproducten en gezouten visch.

Ofschoon bij de beoordeeling van de werking der regie hoofdzakelijk hare moreele voordeelen boven de pacht in aanmerking verdienen te worden genomen, kunnen ook de geldelijke uitkomsten van het stelsel, vergeleken met de baten welke de pacht voor 's lands kas afwierp, niet onbevredigend worden genoemd, te meer wanneer in het oog wordt gehouden, dat de ten laste der regie komende aanzienlijke uitgaven voor versterking en betere betaling van de politie tevens in belangrijke mate aan de gewone politie ten goede komen, en dat de bereidings- en verpakkingskosten van het opium onevenredig zwaar drukken zoolang de regie nog slechts in enkele gewesten werkt. Het sub II van de meervermelde bijlage QQ opgenomen kort overzicht van de inkomsten en uitgaven der regie in elk der vier gewesten over 1896 doet zien dat de regie berekend kan worden toen in totaal netto te hebben overgelaten f 1 397 587 (in de drie gewesten van Java's Oostkust f 1 261 248 en op Madura f 136 339), terwijl de baten der pacht over het laatste kalenderjaar vóór de invoering der regie (d. i. over 1895 in Java's Oosthoek en over 1893 in de residentie Madura) aan pachtsom en aan winst op het verstrekt opium hadden bedragen f 1 534 802 (Oosthoek f 1 380 895 en Madura f 153 907), welke som echter, voor eene juiste vergelijking met de inkomsten der regie, behoort verminderd te worden met de uitgaven ad f 52 678 (Oosthoek f 45 378 en Madura f 7300), welke tijdens de pacht voor de speciale opiumpolitie werden gedaan en onder de regie zijn komen te vervallen, zoodat dan als netto inkomsten uit de pacht overblijft f 1 482 124 (Oosthoek f 1 335 517 en Madura f 146 607). De slotsom der beeijfering (waarbij echter buiten aanmerking zijn gelaten de uitgaven vóór de invoering der regie, zoomede die voor eerste inrichting, en verder niets is gerekend voor rente en afschrijving) is dus dat in het voor de exploitatie van het opiummiddel over het algemeen minder voordeelige jaar 1896 de regie een nadeelig verschil gaf tegenover de pacht van f 84 537 (Oosthoek f 74 269 en Madura f 10 268). Voor de drie gewesten van Java's Oosthoek verandert dit nadeelig verschil van f 74 269 echter in een voordeelig verschil van f 76 371, wanneer de vergelijking gemaakt wordt met het gemiddeld cijfer over de pachtjaren 1893 t/m 1895, dat f 1 230 255 bedraagt, derhalve f 150 640 minder dan de bate over het zeer gunstige jaar 1895 alleen.

Sedert 1 April 1897 is het proefgebied der regie uitgestrekt tot de nieuwe afdeeling Lombok (residentie Bali en Lombok) of juister tot de nederzettingen van vreemdelingen te Ampenan op de westkust en te Laboean Hadji op de oostkust en, wat dergelijke nederzettingen elders op het eiland betreft, alleen tot die, welke niet dieper het binnenland in gelegen zijn dan 1 K.M. van de kust en door den Gouverneur-Generaal zijn aangewezen. Met handhaving en versterking, voor zoover mogelijk, van de door het vroegere vorstenbestuur ingestelde en onzerzijds sedert in stand gehouden beperkende bepalingen omtrent het opiumgebruik op Lombok c.a. is namelijk ook onder de regie aan de inheemsche bevolking van het eiland (Sassaks en Baliërs) alle bezit en vervoer van opium of daarmede vermengde zaken verboden, en strafbaar gesteld het gelegenheid geven tot het gebruiken van opium aan Sassaks en Baliërs, die dan ook in de opiumverbruikplaatsen (kitten) niet worden toegelaten. (Vóór de invoering der regie werd onzerzijds het opium bij invoer in de afdeeling Lombok door een hoog invoerrecht getroffen.) Behoudens het streven om het opium buiten het bereik van de inheemsche ingezetenen te houden, komen overigens de voor Lombok uitgevaardigde regie-bepalingen — ordonnantiën van 9 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°s. 17, 18 en 20) — in hoofdzaak overeen met die welke voor Madura en het overig proefgebied gelden. In navolging o. a. van hetgeen bij art. 1 sub VII van Indisch Staatsblad 1895 n°. 241 ten behoeve van de erfpachtsondernemingen in Java's Oosthoek werd bepaald, is voor Lombok verordend, dat zij, die koopen ten behoeve van personen, aan wie het opiumgebruik is toegestaan en die gevestigd zijn in eene nederzetting waar opium mag worden gebruikt, maar waar geen verkoopplaats is toegestaan, indien zij voorzien zijn van een door den resident schriftelijk verleende vergunning (behoudens vroegere opzegbaarheid geldig voor ten hoogste één jaar) bevoegd zijn tot het vervoeren van meer dan één thail opium der regie in de verpakking der regie tot eene maximum-hoeveelheid in de vergunning uit te drukken en 5 thail niet te bovengaand van eene verkoopplaats naar eene andere plaats, mits niet dieper het binnenland in gelegen dan 1 K.M. van de kust, beide met naam te vermelden, en tot het bezitten daarvan op laatstbedoelde plaats en zulks

onder mede in de vergunning te vermelden voorwaarden.

Voorloopig zijn alleen Ampenan en Laboean Hadji als verkoopplaatsen aangewezen. De debietprijzen der regie zijn geregeld naar de prijzen, waarvoor het opium tot dusver op Lombok in het klein verkocht werd, omdat het voor het welslagen van de proef niet raadzaam voorkwam ze dadelijk hooger te stellen. In de genoemde verkoopplaatsen (waar de op Lombok gebruikelijke kepengs of Chineesche duiten niet worden aangenomen) wordt het opium mitsdien verkocht tegen respectievelijk f 3 en f 2.50 per thail, derhalve belangrijk lager dan waarvoor het regie-opium in de drie gewesten van Java's Oosthoek en op Madura wordt gedebiteerd (gemiddeld ruim f 29 per thail). In verband daarmede wordt dan ook krachtens Indisch Staatsblad 1897 n. 19 in de vier laatstgenoemde gewesten als onwettig opium aangemerkt opium dat bij de regie op Lombok gekocht is. Te dien einde draagt de verpakking van het opium der regie op Lombok een gemakkelijk herkenningsteeken (zie Indisch Staatsblad 1897 n. 20). Evenzeer worden in het overig proefgebied met onwettig opium gelijkgesteld de van het regie-opium op Lombok afkomstige djitjing, die uitsluitend bij de verkoopplaatsen aldaar wordt ingenomen, en wel tegen 1/4 van den prijs waarvoor het bereid opium ter plaatse wordt verkrijgbaar gesteld (in het overig proefgebied wordt voor djitjing de helft van den plaatselijken verkoopprijs van bereid opium tegoedgedaan).

De uitbreiding der proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer over de afdeeling Lombok bracht verder de noodzakelijkheid mede om nader de personen aan te wijzen die, buiten de gewone politie en de ambtenaren van het openbaar ministerie, belast zijn met de opsporing van opiumovertredingen en bevoegd tot het houden van huiszoeking in het regie-gebied. Als zoodanig zijn voor Lombok aangewezen (zie Indisch Staatsblad 1897 n°. 18), evenals reeds in het overig regie-gebied het geval was, ieder binnen zijn ressort, de controleurs bij het binnenlandsch bestuur en de mantri's-politie, ook wanneer zij niet zijn toegevoegd aan een districtshoofd, en overigens nog de pembekel voor de politie, die op Lombok is aangesteld voor de nederzettingen van vreemdelingen in de onderafdeeling West-Lombok.

Het debiet en de verantwoording der ontvangen gelden zijn voor Lombok geheel op denzelfden voet geregeld als voor het overige proefgebied. Te Ampenan is een Europeesch depôthouder gevestigd, die aldaar tevens de functiën vervult van assistent-collecteur, terwijl te Laboean Hadji de controleur van Oost-Lombok (die als fungeerend ontvanger der in- en uitvoerrechten toch reeds periodieke overstortingen had te doen) belast is met het in ontvangst nemen, bewaren en overstorten van de gelden, te verantwoorden door de 2 met den verkoop van regie-opium belaste mantri's, welke laatsten ieder, evenals de depôthouder, in hun werk worden bijgestaan door een inlandschen helper. Al het nieuw personeel (dat bij wijze van tijdelijken maatregel is toegestaan) werd met 1 Maart 1897 in dienst gesteld, opdat het tijd zou hebben om zich vóór de invoering der regie voor zijne taak voor te bereiden. Met dienzelfden datum werd tevens de politie versterkt met 3 inlandsche ambtenaren (1 met den titel van „pembekel" en 2 met dien van „mantri") en 9 oppassers, zoomede met 1 djoeroemoedi en 6 matrozen, die de bemanning zullen uitmaken van een voor de onderafdeeling Oost-Lombok aan te koopen weinig kostbaar politievaartuig. Bovendien werd voor de bestrijding van den sluikhandel in opium den resident nog een crediet geopend van f 100 's maands. Voorts werden de noodige gelden beschikbaar gesteld, behalve voor eerste aanschaffing van mobilair en inventarisgoederen en van het bovenbedoelde politievaartuig, voor het huren van gebouwen voor het depôt en de verkoopplaatsen en voor eenige andere kleine uitgaven.

Moeielijkheden werden bij de invoering der regie op Lombok niet ondervonden. Bij eene in de eigenlijke regie-ordonnantie opgenomen overgangsbepaling (Indisch Staatsblad 1897 n°. 17) was een termijn van drie dagen gesteld voor de inlevering, dan wel aangifte tot wederuitvoer, van het op het tijdstip der invoering van de regie van vroeger op Lombok aanwezig opium. Binnen dien termijn werden bij de verkoopplaatsen te Ampenan en Laboean Hadji kleine hoeveelheden bereid, benevens respectievelijk 9 en 20 bollen ruw opium ingeleverd, van welk laatste reeds na Februari 1897 niet meer van invoer gebleken was. Voor de ingeleverde restanten werd eene vergoeding betaald naar reden van f 15 per katti ruw opium van goede hoedanigheid. Dat het voorhanden bereid opium niet volledig was ingeleverd, bleek reeds spoedig uit eenige aanhalingen, terwijl ook het debiet daaronder leed. Uit de geleidelijke stijging van den verkoop (in de maanden April, Mei en Juni 1897 achtereenvolgens 713, 933 en 1056 thail, bij eene raming van 1500 thail per maand) viel echter af te leiden dat de achtergehouden voorraden steeds minderden.

In- en uitvoerrechten. In dit verslag zijn op het gebied der tariefwetgeving voor Nederlandsch-Indië (uitgenomen het afvoeren — bij de zooeven besproken regie-ordonnantie voor de afdeeling Lombok — van het artikel „opium" uit het aldaar van kracht zijnde tarief van invoerrechten) nog geen andere feiten of maatregelen te vermelden dan die, welke reeds in 1896 gewerkt hebben en in 't vorig verslag (blz. 180) besproken werden, namelijk het afloopen met ult. Mei 1896 van de éénjarige schorsing van het uitvoerrecht op suiker, welke heffing dientengevolge met 1 Juni 1896 herleefde, zoomede de met 1 Januari 1896 in werking getreden herziening van de tarieven voor de residentie Oostkust van Sumatra, met het doel om ze meer de algemeene tarieven te doen naderen en dientengevolge, althans het tarief der invoerrechten aldaar, productiever te maken. Bovendien was op het bedrag der in 1896 ontvangen tolrechten van invloed dat de rechtenheffing op Lombok toen voor 't eerst over een vol jaar toepassing vond, terwijl in 1895 de ontvangsten uit dien hoofde nog over geen volle drie maanden liepen, namelijk eerst van 6 October 1895 af. Was toen op Lombok aan in- en uitvoerrechten ontvangen f 12 110, over 1896 bracht die heffing f 73 565 op. Het uitvoerrecht op suiker, dat in Januari t/m Mei 1895 f 221 199 had opgeleverd, wierp over de laatste zeven maanden van 1896 f 617 179 af. En ter Oostkust van Sumatra gingen, onder de werking der herziene tarieven, de invoerrechten in 1896 met f 254 000 vooruit (tegenover eene geraamde vermeerdering met f 175 000), terwijl de uitvoerrechten aldaar (waarbij eene derving van f 50 000 was verwacht) nog geen f 30 000 bij de ontvangsten in 1895 tengbleven.

De besproken drieërlei omstandigheden, welke aan de rechtenheffing over 1896 ten bate kwamen, brachten op zich zelven een voordeelig verschil tegenover 1895 teweeg van ruim f 680 000. De uitvoerrechten op andere artikelen dan suiker vloeiden in 1896 op Java en Madura mede eenigszins ruimer dan in 1895. Uit dien hoofde en wegens meer tolontvangsten in het gouvernementstolgebied der buitenbezittingen buiten Sumatra's Oostkust en Lombok was bovendien nog p. m. f 80 000 in het voordeel van 1896 te boeken. Daar echter in de opbrengst der invoerrechten op Java en Madura een teruggang viel waar te nemen van ruim $3\frac{1}{2}$ ton en de pakhuishuur op en buiten Java ruim f 15 000 in het nadeel was, wees de totale ontvangst wegens in- en uitvoerrechten en pakhuishuur voor het geheele gouvernementstolgebied, vergeleken met de uitkomsten over 1895, ten slotte een voordeelig verschil aan van ruim f 395 000.

Hieronder vindt men, nevens de totaalontvangsten van 1895 en 1896, opgegeven de cijfers over de 1ste helft van 1897, deze laatsten tevens in vergelijking gebracht met die over hetzelfde tijdvak van 1896.

	1895.	1896.	1ste halfjaar. 1897.	1ste halfjaar. 1896.
Invoerrecht	f 8 721 078	f 8 692 298	f 4 392 560	f 4 197 753
Uitvoerrecht	1 262 529	1 701 935	813 896	571 737
Pakhuishuur	81 304	65 860	44 299	36 652
	f 10 064 911	f 10 460 093	f 5 250 755	f 4 806 142

Over de eerste zes maanden van 1897 doen zich de uitkomsten aanzienlijk gunstiger voor dan over hetzelfde tijdvak van 1896, niet alleen ten aanzien van de uitvoerrechten (waarbij trouwens in aanmerking is te nemen dat de maanden Januari t/m Mei 1896 nog vielen onder de schorsing van het uitvoerrecht op suiker), maar ook wat de invoerrechten betreft, die met bijna 2 ton vooruitgingen, tot welke stijging de ontvangst op Java en Madura p. m. 2/3, die in de buitenbezittingen p. m. 1/3 bijdroeg.

Van het denkbeeld (zie vorig verslag, blz. 180, noot 2) om ten aanzien van het uitvoerrecht op koffie in het bestaande verandering te brengen, is in Augustus 1897 afgezien.

Over het jaar 1896 doet bijlage RR hierachter de perceptie der tolrechten kennen voor elk der tot het gouvernementstolgebied behoorende kantoren in het bijzonder, en wel thans voor het eerst gesplitst naar elke der drie bovengenoemde categorieën van ontvangsten: invoerrecht, uitvoerrecht en pakhuishuur, terwijl ten aanzien van de kantoren Batavia en Padang bovendien nog onderscheiden is (uitgenomen wat aangaat de

pakhuishuur) hetgeen respectievelijk te Tandjong Priok en aan den Grooten Boom te Batavia (benedenstad), zoomede te Emmahaven en aan de Moeara te Padang ontvangen werd. Overigens is in die bijlage, voor het geheele gouvernementstolgebied bijeengenomen, ook vermeld de perceptie voor elk aan invoer- of uitvoerrecht onderworpen artikel, voor zoover de ontvangst ter zake niet beneden de f 50 000 bleef.

Ten aanzien van het terugloopen in 1896 van de op Java en Madura geheven invoerrechten met ruim 3½ ton wordt in de Indische verslagbijdrage aangeteekend, dat daarbij hoofdzakelijk de volgende artikelen waren betrokken, en wel tot de (in ronde cijfers) daarnevens genoemde bedragen: gambier (— f 92 300), katoenen manufacturen (— f 66 100), thee (— f 50 700), Manilla-sigaren (— f 48 800), visch (— f 45 400), gedistilleerd (— f 44 600) en boter (— f 24 100), welke nadeelige verschillen gezamenlijk derhalve f 372 000 bedroegen. Op enkele invoerartikelen werd meer dan in 1895 ontvangen, en wel voornamelijk op „was", welk artikel alleen f 29 400 meer afwierp. Het invoerrecht op gambier bleef achteruitgaan om de reden, reeds in het vorig verslag vermeld, namelijk de uitbreiding der gambiercultuur op Banka en in andere streken binnen het gouvernementstolgebied, tegen achteruitgang dier cultuur op de niet daartoe behoorende eilanden van den Lingga-Riouw archipel. Dat het invoerrecht op thee met ½ ton achteruitging, scheen te moeten worden toegeschreven aan ruimeren afzet van het inheemsche product, hetwelk gaandeweg meer in trek komt, in verband waarmede de behoefte aan Chineesche thee vermindert. Op de opbrengst van het invoerrecht op Manilla-sigaren was van niet onbelangrijken invloed het aan de markt brengen van die soort van sigaren door eene te Samarang opgerichte fabriek, welke zich met goeden uitslag op de vervaardiging er van toelegt en door haar goedkoop en gewild product den importhandel in dat artikel afbreuk doet. Hooge vischprijzen in Siam, gepaard aan verscherpt toezicht op het bij den invoer van gezouten visch toe te laten zout en op den verkoop van het vischzout in de binnenlanden, hebben op den invoer en het verbruik van buitenlandsche gezouten visch nadeelig gewerkt. Van gedistilleerd werden, met het oog op de expeditie naar Lombok, indertijd (in 1894) groote entrepôt-voorraden aangelegd, waarvan, toen de expeditie in korteren tijd afliep dan verwacht werd, een groot gedeelte in 1895 voor de consumtie op Java verkocht is, met het gevolg dat aan invoer van dat artikel in 1896 minder behoefte bestond. Wat eindelijk het artikel boter betreft, van de beste soorten werd in 1896 in het algemeen niet minder ingevoerd dan te voren, maar de markt was overvoerd met boter van mindere qualiteit, waarvan sedert 1895 nog in entrepôt opgeslagen was. In het algemeen valt, ter verklaring van de belangrijk mindere opbrengst in 1896 van de invoerrechten op Java en Madura, te wijzen op eene sedert 1894 ingetreden reactie, welke de omstreeks 1890 aangevangen opdrijving van de invoeren niet kon nalaten teweeg te brengen.

Gunstiger dan op Java en Madura deed zich de opbrengst aan invoerrechten in het gouvernementstolgebied der buitenbezittingen voor, waar uit dien hoofde p. m. f 323 000 meer ontvangen werd dan in 1895, in welke stijging, zooals reeds hiervóór is opgemerkt, de residentie Oostkust van Sumatra als gevolg van de met 1 Januari 1896 aldaar in werking getreden tariefsherziening alleen deelde voor p. m. f 254 000. Die vooruitgang was aldaar hoofdzakelijk, namelijk tot een bedrag van f 197 100, bij de volgende artikelen waar te nemen (verg. bijlage RR): voor f 99 600 bij „gedistilleerd" (onder de werking van het vorige tarief niet aan recht onderhevig, volgens het herziene tarief met een vast recht belast); voor f 26 900 bij „eetwaren" (onder welke met 6 pct. van de waarde belaste rubriek volgens het herziene tarief meer zaken komen te vallen dan volgens het vorige); voor f 23 000 bij „kleederen" en „modewaren" (tot dusver met 3, thans met 6 pct. van de waarde belast); voor f 19 500 bij „suiker" (het invoerrecht van dit artikel bedraagt thans 4 pct., tegen vroeger 3 pct. van de waarde, als vallende onder de slotrubriek „alle andere goederen" enz.); voor f 16 700 bij „manufacturen" (van manufacturen, in het nieuwe tarief afzonderlijk genoemd en onderworpen aan een inkomend recht ad valorem van 4 pct. was onder het vorige tarief 3 pct. verschuldigd als van: „alle andere goederen" enz.), en voor f 11 400 bij „bier" (van bier is het — vaste — recht bij het nieuwe tarief verdubbeld). Voorts droegen ter Oostkust van Sumatra nog diverse andere importartikelen, doch in mindere mate, tot de hoogere opbrengst bij.

Wegens overtreding van de bepalingen op de tolrechten werden in 1896 in 't geheel 94 bekeuringen ingesteld, tegen 104 in 1895 en 121 in 1894. Van die 94 bekeuringen werden er 93 bij onderhandsche schikking beëindigd, terwijl 1 bekeuring buiten gevolg werd gelaten.

Ten aanzien van de vraag of in het oostelijk deel van den Archipel tot de opheffing van het stelsel van vrijhavens behoort te worden overgegaan, is de Regeering, voor zooveel een gedeelte der residentie Menado betreft, reeds tot eene bevestigende beantwoording gekomen. Eene wetsvoordracht om daartoe in 1898 over te gaan, met gelijktijdige intrekking van de verplichte teelt en levering van koffie in de Minahassa, werd, tijdens de afsluiting hier te lande van het verslag, in gereedheid gebracht.

Sedert het medegedeelde op blz. 19 hiervóór zijn van de Indische Regeering ook voorstellen ontvangen tot verwezenlijking, zoo mogelijk reeds in 1898, van het denkbeeld om in de tot de residentie Riouw behoorende landschappen op Sumatra's vasten wal (in Indragiri is dit reeds sedert eenige jaren het geval) de heffing van tolrechten algemeen in handen van het Gouvernement te doen overgaan.

Accijnzen. De sommen, welke de accijnzen, namelijk die op inlandsch gedistilleerd (alleen op Java en Madura), die op tabak (op genoemde eilanden en op Borneo), zoomede de accijnzen op petroleum en op lucifers (op Java en Madura en in onderscheidene gewesten der buitenbezittingen), gedurende 1896 bij elk kantoor van ontvangst in 's lands kas deden vloeien, kunnen blijken sub I van de hiervóór reeds aangehaalde bijlage RR. In totaal bracht elk der vier accijnzen in 1896 en in het 1ste halfjaar 1897 de volgende sommen op, waarbij, ter vergelijking, tevens zijn opgegeven de uitkomsten over 1895 en over de eerste helft van 1896.

	1895.	1896.	1ste halfjaar 1897.	1ste halfjaar 1896.
Accijns op inlandsch gedistilleerd.	f 164 942	f 161 054	f 76 821	f 71 824
Accijns op tabak . .	86 999	65 221	18 404	30 205
„ „ petroleum.	2 729 271	3 029 157	1 740 466	1 355 599
„ „ lucifers. .	967 976	1 059 150	550 568	506 062
	f 3 949 188	f 4 314 582	f 2 386 259	f 1 963 690

De drankaccijns bracht in 1893 minder op dan in eenig jaar sedert 1889 en bleef nog 't meest beneden het in 1891 en 1892 geïnde, achtereenvolgens ten bedrage van f 183 538 en f 202 107, niettegenstaande toen de accijns f 40 per hectoliter gedistilleerd van 50 pct. sterkte bedroeg, terwijl sedert 1 Januari 1893 f 50 wordt geheven. Ofschoon de administratie het mogelijke doet om tegen het in verbruik brengen van onveraccijnsd gedistilleerd te waken, schijnt derhalve de fraude nog niet te zijn afgenomen. Intusschen zijn in Indië reeds sedert eenigen tijd nieuwe bepalingen ontworpen om deze accijnsheffing beter te verzekeren, voor zooveel dit met de plaatselijke omstandigheden in Indië en met de middelen van contrôle, waarover men aldaar beschikken kan, doenlijk zal zijn. Tot de vaststelling van die nieuwe bepalingen (waarin ook zal zijn op te nemen eene vrijstelling ten behoeve van het gedistilleerd, dat dienen moet voor de zuivering en bereiding van zwavelzure kinine en andere kina-alcaloïd zouten) is in Augustus 1897 de Indische Regeering gemachtigd.

De in de laatste jaren mede in opbrengst steeds achteruitgaande tabaksaccijns, welke, behalve den voor een der beide residentiën op Borneo bestemden Java-tabak, in de laatste jaren (verg. het verslag van 1886, blz. 145, en dat van 1888, blz. 180) alleen nog betrof het aan dat product uit eenige haven van Java en Madura buiten de residentiën Bantam, Batavia en Krawang over zee naar die gewesten verscheepte, is met 1 Januari 1897, te gelijk met de in laatstgemelde drie gewesten werkende tabakspacht, afgeschaft (Indisch Staatsblad 1896 n°. 266), uitgenomen met opzicht tot den tabak voor de inlandsche markt, die op Java en Madura wordt ingeladen met bestemming naar Borneo, waarvoor de accijns, hoewel eerst bij aanbrengst van het product op Borneo verschuldigd, ingevolge Indisch Staatsblad 1882 n°. 296 reeds bij de inlading gekweten kan worden. In het 1ste halfjaar 1897 bracht de accijns op den voor Borneo bestemden Java-tabak f 18 404 op (zie hooger), waarvan, ingevolge de den afschepers gelaten bevoegdheid, f 2383 op Java en Madura werd voldaan. Op Borneo werd dus in de eerste zes maanden van 1897 aan tabaksaccijns reeds gekweten f 16 021, terwijl aldaar over het geheele jaar 1896 f 18 529 was geïnd.

Van de met 1894 ingevoerde verhooging van den petroleumaccijns (zie blz. 182 van het vorig verslag) waren de gevolgen in de opbrengst van dien accijns over 1896 zeer merkbaar. Tot de opgegeven stijging in dat jaar met p. m. f 300 000, en

van den lucifer-accijns met f 91 000, droeg de residentie Oostkust van Sumatra, waar deze beide accijnzen eerst met 1895 waren ingevoerd, respectievelijk bijna f 10 000 en bijna f 31 000 bij. Tegen f 84 564 en f 17 166 in 1895, gaven namelijk in 1896 beide middelen aldaar (die bij de invoering geraamd waren op f 70 000 en f 45 000) eene perceptie van f 94 004 en f 48 003. De lucifer-accijns, die in het eerste jaar zijner werking ter Oostkust van Sumatra ver beneden de verwachting was gebleven, kwam dus in 1896 meer tot zijn recht. Een onderzoek naar de oorzaken van de geringe opbrengst in 1895 bevestigde in hoofdzaak de daaromtrent in het vorig verslag (blz. 183) uitgesproken vermoedens; o. a. bleek het nu dat de besturende ambtenaren zich te veel hadden voorgesteld van de mogelijkheid eener afdoende toepassing der bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 268 vastgestelde overgangsbepalingen, ten doel hebbende de bij de invoering der accijnsverordening aanwezige voorraden lucifers mede door den accijns te treffen.

In de vroeger met betrekking tot den lucifer-accijns gedane mededeelingen was reeds een paar malen sprake van het in werking brengen op Java van eene luciferfabriek, eerst te Samarang en daarna te Kertosono (Kediri), welke beide inrichtingen echter geen levensvatbaarheid bleken te bezitten, daar zij, na eene korte poos gewerkt te hebben, gesloten werden. Thans wordt hetzelfde gemeld van eene in 1896 te Kediri geopende luciferfabriek, welke evenmin de concurrentie met de zoo goedkoope Japansche lucifers heeft kunnen volhouden.

Op het gebied van den petroleum-accijns valt nog gewag te maken van eene door de Indische Regeering genomen beslissing, waarbij is uitgemaakt dat gazoline behoort te worden gerangschikt onder de „aardoliën geschikt voor het gewoon gebruik tot verlichting" en derhalve, evenals petroleum, aan accijns is onderworpen.

In 1896 werden 211 overtredingen van de bepalingen omtrent den drankaccijns geconstateerd, tegen 239 in 1895 en 187 in 1894. Van deze 211 overtredingen werden 2 buiten gevolg gelaten, 21 bij schikking afgedaan, en 188 aan de beslissing van den rechter onderworpen. In de 185 gevallen, waaromtrent in den aanvang van 1897 reeds uitspraak was gedaan, volgde bijna zonder uitzondering veroordeeling; slechts 2 hekeuringen leidden tot vrijspraak.

Haven- en ankeragegelden, zoomede, wat betreft de haven Tandjong Priok (Batavia), *loods- en kaaigelden* en *vergoeding voor het gebruik der electrische verlichting in de gouvernements-opslaglokalen*, en wat aangaat de Emmahaven (Padang) *loods- en steigergelden*. De ontvangsten wegens haven- en ankeragegelden beliepen in 1896 f 303 205, tegen f 289 972 in 1895. Op Java en Madura alleen werd f 251 561 ontvangen (op de drie hoofdplaatsen te zamen f 200 915) en f 51 644 in de tolhavens der buitenbezittingen (te Padang alleen f 25 413). Gedurende de eerste zes maanden van 1897 bedroegen de ontvangen haven- en ankeragegelden f 96 494 op Java en Madura, en f 34 303 in de buitenbezittingen, tegen respectievelijk f 105 530 en f 25 028 in het eerste halfjaar 1896.

Tegen f 96 246 in 1895, werd aan loods- en kaaigelden te Tandjong Priok in 1896 f 102 760 geïnd. In het eerste semester 1897 bedroegen deze ontvangsten f 50 602 en in het overeenkomstige tijdvak van 1896 f 49 682.

De ingevolge Indisch Staatsblad 1896 n°. 221 met 1 Januari 1897 begonnen heffing van loods- en steigergelden in de Emmahaven (Padang), waarvan de betaling aan het tolkantoor geschieden moet, bracht in de eerste zes maanden van dat jaar f 11 440 op. Voor de regeling van deze heffing is gevolgd hetgeen omtrent de loods- en kaaigelden voor de haven van Batavia (Tandjong Priok) bepaald is (Indisch Staatsblad 1890 n°. 202), behalve dat de steigergelden in de Emmahaven berekend worden naar den maatstaf van ½ cent per kubieken meter netto inhoud voor elke 12 uren of gedeelte daarvan; dat zeilschepen in de Emmahaven geheel en al van de betaling van steigergelden zijn vrijgesteld, en dat stoomschepen die de Emmahaven aandoen alleen met het doel daar eene lading kolen in te nemen of hun bunkervoorraad aan te vullen, en sleepbooten en stoombarkassen, die ter aanvulling van haren kolenvoorraad aan een der steigers gemeerd zijn, geen steigergelden hebben te betalen.

Voor het gebruik van de electrische verlichting in de opslaglokalen te Tandjong Priok werd in 1896 aan het Gouvernement vergoed eene som van f 1111, tegen f 284 in de laatste vijf maanden van 1895 (deze heffing begon met den 1sten Augustus van dat jaar).

Personeele belasting. In alle gewesten gezamenlijk steeg de aanslag van Europeanen en met dezen gelijkgestelden van f 519 605 (verbeterde opgaaf) tot f 531 150, of gemiddeld per aangeslagene van f $34,93^{4}$ tot f 35,05, en de aanslag van vreemde oosterlingen van f 373 966 tot f 394 099, niettegenstaande voor deze laatste klasse van aangeslagenen de gemiddelde aanslag per hoofd terugging van f $13,24^{5}$ tot f $13,05^{3}$. Terwijl in sommige gewesten de cijfers dezer belasting lager waren dan in 1895, werden die nadeelige verschillen echter ruimschoots opgewogen door toeneming elders zoowel van den aanslag als van het getal belastingplichtigen. Vooral was dit laatste het geval in de residentie Batavia, waar in 1895 7856 personen (daaronder 5421 vreemde oosterlingen) in de belasting vielen, gezamenlijk met een aanslag van f 200 936, en in 1895 9239 (daaronder 6805 vreemde oosterlingen), gezamenlijk met een aanslag van f 218 827, derhalve voor dit eene gewest 1383 aangeslagenen meer en eene vermeerdering van den aanslag met f 17 891. Voornamelijk in de stad en voorsteden van Batavia was het gebleken dat een groot aantal Chineezen te lage aangifte van de huurwaarde hadden gedaan en daardoor in vorige jaren òf geheel aan de belasting wisten te ontkomen, òf minder betaalden dan zij bij juiste aangifte verschuldigd zouden zijn geweest. Raadpleegt men de uitvoerige statistiek dezer belasting, opgenomen sub II van bijlage RR hierachter, dan blijkt dat voor alle gewesten gezamenlijk het totaal aangeslagenen 2239 meer bedroeg dan in 1895, namelijk 45 340 (daaronder 30 187 vreemde oosterlingen of 1959 meer dan in 1895), en dat de vooruitgang in aanslag f 31 678 beliep.

Omtrent het te heffen en het geïnd bedrag in beide jaren vindt men hieronder eene vergelijking afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen.

	1895. (Verbeterde opgaven.)		1896. (Voorloopige opgaven.)	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura	Buitenbezittingen
Aanslag	f 778 055	f 170 428	f 805 182	f 179 043
Af: wegens toegestane verminderingen	44 718	10 194	47 660	11 316
Alzoo werkelijk te heffen	f 733 337	f 160 234	f 757 522	f 167 727
Bovendien verschuldigd aan schattingskosten, voor zooveel zij aan de aangeslagenen in rekening waren te brengen	8 257	304	25 275	704
Derhalve in het geheel door de aangeslagenen verschuldigd	f 741 594	f 160 538	f 782 797	f 168 431
Geïnd bedrag a)	f 751 194	f 160 945	f 771 613	f 160 628

a) Onder het geïnd bedrag is hier en bij andere lager te vermelden belastingen niet alleen begrepen wat op den aanslag van hetzelfde jaar is ontvangen, maar ook wat van den achterstand over vorige jaren is aangezuiverd, en wat de personeele belasting betreft ook hetgeen gestort is wegens te verhalen kosten van schatting. Voorts zijn onder de geïnde sommen bij deze en bij andere in dit hoofdstuk te vermelden belastingen begrepen de boeten wegens te late betaling, terwijl daarentegen, ingevolge art. 40 der comptabiliteitswet, in mindering is gebracht hetgeen, ten gevolge van verkeerden aanslag over het behandelde of over eenig vorig jaar, dan wel uit anderen hoofde, aan belastingschuldigen is terugbetaald.

Tegen 24 in 1895, bedroeg in 1896 het aantal ingekomen doleantiën 65, welk grooter getal in verband stond met de vele schattingen en daarop gevolgde hoogere aanslagen te Batavia van hen, die te lage aangiften hadden gedaan.

Patentrecht. De reeds sedert geruimen tijd hangende vraag hoe aan de Indische geldmiddelen een billijk aandeel ware te verzekeren in de Nederlandsche belasting op bedrijfs- en andere inkomsten, voor zooveel zij geheven wordt van de in Nederland gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve en andere vereenigingen, die haar bedrijf geheel of gedeeltelijk in Nederlandsch-Indië uitoefenen, heeft hare oplossing gekregen door de wet van 9 April 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 84. Indisch Staatsblad n°. 150). Dientengevolge worden de hedoelde vennootschappen en vereenigingen (uitgenomen die, welke in Nederlandsch-Indië geen ander bedrijf uitoefenen dan het aangaan van overeenkomsten, door tusschenkomst van gemachtigden, tot brand-, zee-, levens- en andere verzekeringen) alleen hier te lande aan de bedrijfsbelasting onderworpen en wordt de opbrengst van hetgeen door haar over het dividend betaald wordt voor twee derden of voor de helft uitgekeerd aan de Indische geldmiddelen, al naar gelang het bedrijf — of, is er

sprake van meer bedrijven, het hoofdbedrijf — geacht moet worden geheel of ten deele in Indië te worden uitgeoefend. Ten einde wegens het verschil tusschen het kalenderjaar en het met ult. April eindigende Nederlandsche belastingjaar niet ieder jaar twee verrekeningen noodig te maken, geschiedt de uitkeering telkens over het jongst verloopen belastingjaar, doch in 1897, het eerste jaar van de toepassing der nieuwe regeling, bij uitzondering alleen over het 4/12 van het belastingjaar 1896/97.

In verband met de besproken wettelijke regeling blijft de aanslag in de Indische patentbelasting met opzicht tot de hooger bedoelde vennootschappen en vereenigingen, geen verzekeringsmaatschappijen zijnde, achterwege, doch worden deze laatsten voortaan in het Indisch patentrecht aangeslagen op gelijken voet als voor buitenlandsche verzekeringsmaatschappijen bepaald is bij de wet regelende de Nederlandsche bedrijfsbelasting. De voor een en ander noodige wijzigingen in de Indische patentverordening kwamen tot stand bij ordonnantie van 6 Mei 1897 (Indisch Staatsblad n°. 127).

Evenals in 1895 beliep het over 1896 in Indië aan patentbelasting te heffen bedrag op Java en Madura weder iets minder dan in het voorafgegane jaar, doch werd dit nadeelig verschil ruimschoots opgewogen door stijging van het in de buitenbezittingen, voornamelijk ter Oostkust van Sumatra, verschuldigde. Over 1896 was namelijk in 't geheel te heffen (van 14 201 aangeslagenen) f 990 998, tegen f 975 520 in 1895 (van 13 664 aangeslagenen). De opgegeven totalen over 1895 en 1896 vindt men per gewest gespecificeerd sub III van de meervermelde bijlage RR. Het volgende overzicht doet zien hoe de cijfers, ook wat het geïnd bedrag betreft, zich in elk der beide jaren voordeden, afzonderlijk wat Java en Madura en wat de buitenbezittingen betreft.

	1895. (Verbeterde opgaven.)		1896. (Voorloopige opgaven.)	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Aanslag	f 820 191	f 194 129	f 799 449	f 228 676
Af: wegens toegestane verminderingen . . .	34 314	4 486	31 535	5 591
Alzoo werkelijk te heffen	f 785 877	f 189 643	f 767 914	f 223 085
Geïnd bedrag (zie noot a op de voorgaande blz.)	f 737 058	f 191 913	f 813 027	f 216 778

Gedurende 1896 werden 68 doleantiën ingediend, tegen 38 in 1895.

Verponding (op Java en Madura en in sommige buitenbezittingen), zoomede *belasting op de specerijperken* (op de Banda-eilanden). Ingevolge het bepaalde bij gouvernementsbesluit dd. 27 Juni 1897 n°. 10 (Indisch Staatsblad n°. 172) wordt het gebied, waar de verponding in de buitenbezittingen werkt, — tot nog toe beperkt tot de gewesten Sumatra's Westkust, Celebes en onderhoorigheden, Menado en Ternate, zoomede tot de afdeelingen Bengkalis en Banda der residentiën Oostkust van Sumatra en Amboina, — van 1898 af uitgestrekt tot de residentiën Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Timor. Vermits voor de eerstbedoelde zes gewesten of gedeelten van gewesten het tijdperk van den nieuwen vijfjaarlijkschen aanslag reeds met 1897 een aanvang had genomen, en het wenschelijk werd geacht de heffing, waar zij in 1898 voor 't eerst geschieden zal, bij den loopenden aanslag-termijn 1897 t/m 1901 te doen aansluiten, is hiertoe bij ordonnantie van 27 Juni 1897 (Indisch Staatsblad n°. 171), door eene aanvulling van de verpondingsordonnantie, de gelegenheid geopend.

Bezwaren van politieken of practischen aard moesten vooralsnog doen afzien van het denkbeeld om ook in de overige gewesten der buitenbezittingen tot invoering van de verponding over te gaan.

Gedurende 1896 (op Java en Madura het tweede en in de hooger bedoelde zes gewesten der buitenbezittingen het laatste jaar van den vijfjaarlijkschen aanslag-termijn) ondergingen de cijfers dezer belasting geen veranderingen van veel aanbelang. Was het verschuldigd bedrag over 1895 na de daarin, sedert de opgaaf in 't vorig verslag, gebrachte verhoogingen en verlagingen, ten slotte te staan gekomen, wat Java en Madura betreft, op f 1 872 493, en wat de buitenbezittingen aangaat op f 148 163, voor 1896 viel te rekenen, voor zooveel tijdens de afsluiting van dit verslag reeds bekend, op respectievelijk f 1 882 338 en f 148 211. Hoe deze totalen verdeeld waren naar gelang van den verschillenden aard van het zakelijk recht op de verpondingsplichtige perceelen uitgeoefend, kan blijken uit het sub n°. IV van bijlage RR opgenomen gewestelijk overzicht.

Ter zake van de specerijperken op de Banda-eilanden (residentie Amboina), die aan eene bijzondere met de verponding veel overeenkomst hebbende belasting zijn onderworpen, was over 1896 op te brengen f 75 239, tegen f 79 967 over 1895.

Nadat het in 1895 met de aanzuivering der verponding op Java en Madura bijzonder traag was gegaan, zoodat toen over dat en vroegere belastingjaren, met inbegrip van boeten wegens te late betaling, slechts was geïnd f 1 476 131 (verbeterde opgaaf), was het in 1896 in dit opzicht veel gunstiger gesteld en viel op eene belangrijke aanzuivering van achterstanden over vorige jaren te wijzen, zoodat het op Java en Madura geïnde bedrag steeg tot f 2 441 028. In de buitenbezittingen werd in 1896 aan verponding en aan belasting op de hooger bedoelde specerijperken ontvangen (met inbegrip van boeten) f 148 539 en f 75 275, tegen respectievelijk f 146 483 en f 79 966 (volgens verbeterde opgaven) in 1895.

Bedrijfsbelasting. Ook deze belasting vloeide in 1896 ruimer dan in 1895, en wel enkel door toeneming van het aantal aangeslagenen, daar de aanslag, dooreengenomen per hoofd, weder iets lager was dan in laatstgenoemd jaar. Aangeslagen waren — in de gouvernementsresidentiën van Java, op Madura, ter hoofdplaats Palembang en in de drie gouvernementsafdeelingen der residentie Bali en Lombok — 951 519 inlanders voor een totaal bedrag van f 1 657 120 (f 43 765 meer dan in 1895), zoomede — op Java en Madura en, behoudens enkele uitzonderingen, algemeen in de buitenbezittingen — 181 239 vreemde oosterlingen voor een totaal bedrag van f 1 288 875 (f 42 361 meer dan in 1895). Voor 't eerst werkte in 1896 de bedrijfsbelasting in de nieuwe afdeeling Lombok, waar 2236 inlanders en vreemde oosterlingen in die belasting vielen en wel voor een totaal bedrag van f 8398, terwijl de opbrengst over het eerste jaar geraamd was op p. m. f 6000.

Eene uitgewerkte statistiek betreffende deze belasting komt voor in de bij dit hoofdstuk behoorende bijlage RR. Hieronder volgt een overzicht, afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, van het in elk der jaren 1895 en 1896 aan bedrijfsbelasting verschuldigde en betaald bedrag.

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Aanslag voor 1896 . .	f 2 330 247	f 595 748	f 2 925 995
Op dien aanslag werd nog in 1896 betaald .	f 2 290 099	f 311 010	f 2 601 109
Aan achterstand over vorige jaren en boeten werd bovendien betaald	53 459	265 704	319 163
Totaal in 1896 geïnd (zie noot a op de voorgaande blz.)	f 2 343 558	f 576 714	f 2 920 272
In 1895 werd geïnd (volgens verbeterde opgaven).	f 2 302 291	f 536 534	f 2 838 825

Onder het over 1896 aan te zuiveren bedrag was alleen voor de residentie Oostkust van Sumatra begrepen eene som van f 230 840, die voor verreweg het grootste deel, namelijk voor zooveel betreft het verschuldigde door op de landbouwondernemingen gevestigde Chineesche aangeslagenen, niet als achterstand kan worden aangemerkt, aangezien de bedoelde aangeslagenen, die in genoemd gewest de groote meerderheid uitmaken, hunne bedrijfsbelasting eerst op 1 Maart van het jaar, volgende op het aanslagjaar, moeten afbetaald hebben. Op 15 Maart 1897 was in het geheele gewest de aanslag over 1896 aangezuiverd op slechts f 8177 na.

Tot dusver vielen in de residentie Oostkust van Sumatra in de bedrijfsbelasting: op het eiland Bengkalis (gouvernementsgrondgebied) alle vreemde oosterlingen, doch in de overige — onder vorstenbestuur staande — streken van het gewest (waar bijna uitsluitend de partieliere ondernemingen worden aangetroffen) enkel de Chineezen. Ingevolge de ordonnantie van 31 December 1896 (Indisch Staatsblad n°. 267) zijn echter sedert 1 Januari 1897 in bedoeld gewest ook buiten Bengkalis aan de belasting (die 2 pct. van het inkomen bedraagt met een mini-

mum-aanslag van f 3 per jaar) onderworpen de niet-Chineesche vreemde oosterlingen en de niet tot de inheemsche bevolking behoorende inlanders, beide categorieën voor zoover zij gevestigd zijn op door gouvernementsonderdanen gedreven ondernemingen van land- of mijnbouw en dientengevolge mede tot de gouvernementsonderdanen zijn te rekenen.

Bij ordonnantie van 8 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 10) is tevens eene belasting op het bedrijf (mede ad 2 pct. van het inkomen, doch met een minimum-aanslag van f 1,50 per jaar) ingevoerd onder de zoogenaamde inlandsche burgers in de residentie Menado, die tot dusver zonder geldige reden van directe belastingen waren vrij gebleven (verg. vorig verslag, blz. 186).

Belasting op rijtuigen van inlanders. In de meeste gewesten blijft dit middel, alleen werkende in de gouvernementsresidentiën van Java, vooruitgang vertoonen. Was gedurende de eerste tien jaren (1885 t/m 1894) sedert de invoering der mildere regeling in Indisch Staatsblad 1885 n. 25 de aanslag geleidelijk gestegen van f 117 998 tot f 262 270 (verg. het verslag van 1895, blz. 204), over 1895 en 1896 beliep de aanslag achtereenvolgens f 279 573 en f 285 382, terwijl in die jaren respectievelijk werd geïnd (zie noot *a* op blz. 188 hiervóór) f 280 950 (verbeterde opgaaf) en f 286 984. Per gewest is de aanslag opgegeven sub VI van bijlage RR hierachter.

Zegelrecht. Onder toezicht van den directeur van financiën placht het beheer van het gezegeld papier in Nederlandsch-Indië tot dusver gevoerd te worden door een daartoe in het bijzonder aangestelden ambtenaar te Batavia, onder den titel van „administrateur van het zegel" [1]); het plakzegel-beheer bevond zich echter, vereenigd met het beheer der postzegels, in handen van een ambtenaar van den post- en telegraafdienst. Overeenkomstig het in 't vorig verslag (blz. 186) aangekondigde voornemen is met 1 April 1897 de betrekking van administrateur van het zegel opgeheven en zijn, met onttrekking van de zegel-administratie aan de bemoeienis van het departement van financiën, de noodige regelingen getroffen (zie het gouvernementsbesluit dd. 17 Maart 1897 in Indisch Staatsblad n°. 97) om het beheer van het gezegelde papier en der plakzegels, onder toezicht van den hoofdinspecteur, chef van den post- en telegraafdienst, te doen voeren door den ambtenaar van den dienst, die door den directeur der burgerlijke openbare werken met het beheer der postwaarden is belast. Bij het genoemde besluit is tevens eene regeling getroffen om het bij de postkantoren (en daaronder ressorteerende hulppostkantoren) wegens het zegeldebiet ter verdeeling komende 2 pct. collecteloon, op den in 't vorig verslag vermelden voet, geleidelijk te doen overgaan in eene vaste toelage, waarvan het bedrag uiteenloopt naar de klasse waartoe de kantoren behooren.

De ontvangsten wegens zegelrecht, welke in 1895, althans op Java en Madura, door de in 't vorig verslag (blz. 186) genoemde oorzaken belangrijk teruggbleven bij 1894 (toen f 973 546, doch in 1895 — volgens verbeterde opgaven — f 896 223), herstelden zich in 1896 aanmerkelijk, daar toen op Java en Madura ter zake van dit middel ontvangen werd f 1 016 012. De buitenbezittingen leverden uit dezen hoofde in genoemde drie jaren achtereenvolgens f 222 038, f 251 830 (verbeterde opgaaf) en f 278 850 op.

Recht op de openbare verkoopingen. Uit dezen hoofde werd in 1896 ontvangen f 492 635 bij de ten laste van den lande komende vendukantoren (vendukantoren der 1ste klasse) en f 179 514 als aandeel van het Gouvernement in de inkomsten der vendukantoren 2de klasse (f 78 703 ter zake van de door ambtenaren en f 100 811 ter zake van de door notarissen als bijbetrekking beheerde vendukantoren), in 't geheel derhalve f 672 149, waarvan echter, wegens kosten der landsvendukantoren, moet afgetrokken worden f 172 927, zoodat als zuivere inkomst voor het Gouvernement overbleef f 499 222, tegen f 483 754 in 1895, toen de landsvendukantoren zuiver opleverden f 254 371 (f 65 337 minder dan in 1896) en de door ambtenaren en door notarissen als bijbetrekking beheerde vendukantoren voor den lande overlieten respectievelijk f 91 161 en f 88 222 of te zamen f 179 383 (f 131 minder dan in 1896). Zoowel bij de landsvendukantoren als bij de vendukantoren der 2de klasse was de omzet in 1896 grooter dan in het voorafgegane jaar. Bij de eerstbedoelde kantoren bedroeg de omzet in 1896 f 18 876 103, tegen f 18 306 620 in 1895, en bij de overige kantoren f 5 960 558, tegen f 5 652 282 in 1895. De door notarissen beheerde vendukantoren deelden in deze beide laatste sommen respectievelijk voor f 3 456 483 en f 2 896 642.

Onder den totalen omzet bij alle kantoren gezamenlijk was wegens voor gouvernementsrekening verkochte goederen, enz. begrepen: in 1896 f 8 812 840 en in 1895 f 9 716 460 (bij de landsvendukantoren alleen respectievelijk f 8 516 043 en f 9 491 690). De bij het einde van 1896 achterstallige debetposten bij de landsvendukantoren, voor zooveel zij toen meer dan twaalf maanden oud waren, beliepen f 52 478, zijnde niet noemenswaardig meer dan het jaar te voren.

Overschrijvings-, benevens *successie- en overgangsrecht.* Was de opbrengst van eerstgemelde belasting op Java en Madura in de laatste jaren dalende, voor 1896 valt op eene belangrijke toeneming te wijzen, terwijl ook in de buitenbezittingen de ter zake gedane ontvangsten iets vooruitgingen. Voor het successie- en overgangsrecht verminderden de ontvangsten met f 16 779. In de laatste twee jaren waren de uitkomsten (voor 1895 volgens verbeterde opgaven) als volgt:

		Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Overschrijvings-recht.	1895	f 396 067	f 57 701	f 453 771
	1896	614 837	62 957	677 794
Successie- en overgangsrecht.	1895	f 89 011	f 4 499	f 93 510
	1896	67 631	9 097	76 731

Over eene betere regeling van laatstgenoemde belasting worden in Indië de overwegingen nog voortgezet. Voor zooveel noodig zal derhalve bij de verdere behandeling dezer aangelegenheid nog rekening kunnen worden gehouden met de wet van 24 Mei 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 154) tot nadere regeling van het recht van successie en overgang bij overlijden hier te lande.

Licentiën aan Chineezen voor het houden van dobbelspelen op Java en Madura. Ook dit middel bracht in 1896 iets meer op dan in vorige jaren, namelijk f 13 850, tegen f 10 100 in 1895 en f 7500 in 1894. Zooals bekend is, betreft het middel in de residentie Batavia alleen de afdeelingen Buitenzorg en Tangerang en verder alle overige gewesten van Java en Madura, uitgenomen de residentiën Samarang en Soerabaija, waar, evenals in de niet genoemde afdeelingen der residentie Batavia, het recht tot het houden van Chineesche dobbelspelen verpacht wordt.

Belastingen van verschillenden aard, die slechts in het een of ander gewest worden geheven. Onder dit hoofd worden, uitgenomen de slachtbelasting in de Preanger Regentschappen en in een deel van Krawang, de in verschillende streken der buitenbezittingen werkende bijzondere belastingen bedoeld, onder beheer staande van het departement van financiën. Voor het meerendeel zijn dit hoofdelijke belastingen. Eene nieuwe van die categorie werd met 1 Januari 1896 ingevoerd, en wel (verg. blz. 22 hiervóór) ten opzichte van de inlandsche en Arabische bevolking in het rechtstreeksch gouvernementsgebied der residentie Westerafdeeling van Borneo (Indisch Staatsblad 1895 n°. 295). Eene opsomming van al de bedoelde bijzondere belastingen, met vermelding van hare geldelijke uitkomsten over 1895 (volgens definitieve opgaven) en over 1896 (volgens voorloopige opgaven), zal men aantreffen sub VII van bijlage RR hierachter.

De in het vorig verslag (blz. 187) aangekondigde herziening, in milderen zin, van de hoofdelijke belasting, welke in de Minahassa (residentie Menado) van de inlandsche bevolking wordt geheven, kwam tot stand bij ordonnantie van 8 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 13). Het met den resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gepleegd overleg omtrent eene regeling in algemeen verbindenden vorm van het mede tot de bovenbedoelde bijzondere belastingen gerekend wordende licentierecht op het graven van diamant in het voormalige rijk van Bandjermasin had, tijdens de afsluiting te Batavia van dit gedeelte van het verslag, nog niet tot eene eindbeslissing geleid.

II. Muntstelsel; geldmarkt.

§ 1. *Muntwezen.*

Zooals reeds op blz. 188 van het vorig verslag werd medegedeeld, gaf de aanvulling van 's lands geldvoorraad in de eerste

[1]) Laatstelijk was in de betrekking op tijdelijken voet voorzien. In December 1895 toch was de toenmalige administrateur uit zijne betrekking ontslagen wegens in zijn beheer ontdekte kwade praktijken. (Sedert zijne schuldigverklaring en veroordeeling tot 3 jaren gevangenisstraf volgde zijn niet-eervol ontslag uit 's lands dienst.)

maanden van 1896 met een bedrag van f 615 000 aan Indische zilveren pasmunt vrijheid om, voor zooveel 's lands eigen behoefte (o. a. voor den inkoop van koffie) het zou toelaten, bij de landskassen met opzicht tot de verstrekking van klein zilver eenigszins ruimer te werk te gaan. En dat van het in de wandeling gebrachte klein zilver niet onbelangrijke hoeveelheden in het verkeer zijn gebleven, mag worden afgeleid uit den afgenomen voorraad der bedoelde betaalmiddelen in 's lands kassen. Niettegenstaande toch de landskassen op Java en Madura in het voorjaar van 1896 (Maart-Mei) met het bovenbedoelde bedrag van f 615 000 aan Indische $^1/_1$ en $^1/_{10}$ guldenstukken waren aangevuld, bevond zich bij het einde des jaars aan zilveren pasmunt in bedoelde landkassen — zie bijlage JJ hierachter — f 1 063 156, tegen f 1 205 750 op 31 Januari 1896, derhalve f 142 594 minder, zoodat in het verkeer zou moeten zijn opgenomen f 615 000 + f 142 594 = f 757 594, welke laatste totaal echter is te verminderen met f 57 600, zijnde zoodanig bedrag aan zilveren pasmunt uit de landskassen op Java en Madura naar die in de buitenbezittingen verzonden. Ook dit bedrag werd ten volle in het verkeer opgenomen, daar zich in de landskassen buiten Java en Madura op ult. 1896 aan zilveren pasmunt bevond f 223 862, zijnde, ondanks de in den loop des jaars plaats gehad hebbende aanvulling met f 57 600, nog iets minder dan b. v op 31 Januari 1896, toen de voorraad er f 225 608 bedroeg.

Invoer van zilveren specie uit Nederland voor rekening van particulieren had niet plaats. [1]) Evenmin werd zilveren specie derwaarts uitgevoerd, uitgenomen wat betreft kleine hoeveelheden, meerendeels standpenningen, die hetzij gebreken in den muntslag vertoonden, hetzij een doffen of ongewonen klank bezaten. Om deze laatste reden toch werden in 1896 aan de circulatie onttrokken 3898 rijksdaalders, 4149 guldens, 4337 halve en 38 kwartguldens, eene waarde vertegenwoordigende van f 16 072, zoomede, wegens gebreken in den muntslag, 37 rijksdaalders, dragende het jaartal 1874. Evenals vroeger, werden deze speciën door het Rijk overgenomen om te worden versmolten.

Verminkt geld werd meer dan in 1895 opgemerkt. Blijkens de gewestelijke rapporten toch waren in 1896 in den omloop aangetroffen 213 stuks geschonden speciën (.87 stuks meer dan in 1895), namelijk 11 rijksdaalders, 63 guldens, 81 halve, 36 kwart- en 22 één-tiende-guldens. Bovendien bleken zich onder de gelden, behoorende tot eene remise van eene der landskassen op Java, te bevinden 289 kwart- en 69 één-tiende-guldens, die mede verminkt waren.

Ten einde Indië in ruimere mate van koperen pasmunt te voorzien, werd in 1896 bij 's Rijks Munt te Utrecht een aanvang gemaakt met de aanmunting van Indische 1 cent- en $2^1/_2$ centstukken, en wel aanvankelijk tot zoodanig bedrag als nog zou kunnen worden in omloop gebracht zonder het bij de wet van 24 December 1857 (Nederlandsch Staatsblad n°. 173, Indisch Staatsblad 1858 n°. 47) voorloopig op f 10 millioen bepaalde maximum der uit te geven Indische koperen pasmunt te overschrijden. Van het aan dit maximum ontbrekende bedrag van f 1 780 630,75 zal worden aangemunt voor f 1 300 000 aan 1-centstukken en voor f 480 630,75 aan $2^1/_2$-centstukken. Bij het einde des jaars was van beide muntsoorten vervaardigd voor een nominaal bedrag van respectievelijk f 604 000 en f 28 000, en van de f 694 000 aan 1-centstukken reeds naar Nederlandsch-Indië verscheept een bedrag van f 586 000. Om op den duur in de behoefte aan koperen pasmunt te kunnen voorzien, is het wenschelijk dat der Regeering gelegenheid worde verschaft nog boven voormeld maximum van f 10 millioen te gaan. Bij de afsluiting van dit verslag hier te lande werd een wet-ontwerp in gereedheid gebracht om het maximum op f 15 millioen te bepalen.

De maatregelen tot wering van den aanmaak en het in omloop brengen van valsche duiten worden gezegd ook in 1896 goed te hebben gewerkt. Kwam in 1895 in drie gewesten, namelijk Rembang, Pasoeroean en Banjoemas, aanmaak van duiten aan het licht, in 1896 werd dit kwaad alleen in eerstgenoemde residentie geconstateerd, alwaar drie inlanders werden aangetroffen in het bezit van 1220 duiten, benevens van eenige voor de vervaardiging geschikte werktuigen. Deze personen werden allen gestraft met drie maanden ten arbeidstelling aan de publieke werken. In 5 gewesten, tegen 8 in 1895, werden valsche duiten aangehaald. Veroordeelingen ter zake van het in omloop brengen van nagemaakte duiten hadden plaats in Probolinggo, waar een Chinees en een inlander, en in Rembang, waar een inlander gestraft werden met respectievelijk 14 dagen, één maand en drie maanden ten arbeidstelling aan de publieke werken. Omtrent de personen, bij wie in 1895 in Pasoeroean valsche duiten waren aangehaald (zie blz. 188 van het vorig verslag), valt mede te deelen, dat de Chinees, bij wien de politie nevens valsche duiten ook werktuigen ter vervaardiging van duiten in beslag nam, werd veroordeeld tot eene geldboete van f 1240, terwijl de inlander en één der drie Chineezen, die enkel in het bezit van valsche duiten waren bevonden, werden veroordeeld tot geldboeten van respectievelijk f 992 en f 1784; de twee andere Chineezen werden vrijgesproken.

Tegen den invoer en den omloop van nagemaakte zilveren standpenningen van hoog zilvergehalte wordt steeds de meest mogelijke waakzaamheid betracht. De in 't vorig verslag (blz. 188) besproken maatregelen, inzonderheid ook de ijverige bemoeiingen van onzen consul-generaal te Hongkong, kunnen geacht worden hunne uitwerking niet te hebben gemist.

De door de hoofden van gewestelijk bestuur in 1896 ingediende rapporten omtrent invoer, aanmaak of omloop van valsch geld luidden over 't algemeen geruststellend. De aanhalingen bepaalden zich in den regel tot kleine hoeveelheden. Door de douane, in het bijzonder te Tandjong Pandan (Billiton) en te Soerabaija, werden eenige malen valsche rijksdaalders aangehouden of onbruikbaar gemaakt, die hetzij in het bezit werden gevonden van Chineezen, die van Singapore kwamen, hetzij door dezen bij de betaling van de rechten werden aangeboden. De resident van Bali en Lombok berichtte in het 3de kwartaal 1896 dat de behoedzaamheid, door de ambtenaren bij de ontvangst van rijksdaalders inachtgenomen, verschillende Chineesche handelaren aldaar had doen besluiten de bedoelde muntsoort niet meer uit Singapore te betrekken, omdat bij de van die plaats ontvangen rijksdaalders de meeste valsche stukken werden aangetroffen. Toch werd kort daarop, op telegrafische waarschuwing uit Singapore, aan boord van eene van daar te Singaradja (Boeleleng) aangekomen Chineesche stoomboot, eene belangrijke aanhaling gedaan. In den uitgeholden wand van eene voor een Chinees ter laatstgenoemde plaats bestemde kist werden namelijk verborgen gevonden 150 valsche rijksdaalders en 8 valsche guldens. Bedoelde Chinees werd, bij vonnis van den landraad dd. 15 April 1897, wegens deelneming aan invoer van valsch geld veroordeeld tot 10 jaar dwangarbeid in den ketting.

Met verwijzing naar hetgeen lager in § 3 wordt gezegd over de door de Javasche Bank opgemerkte meerdere vraag naar guldens en halve guldens dan naar rijksdaalders en over het meer in trek komen van het bankbiljet van f 5, een en ander in verband met het wantrouwen door de nagemaakte volwichtige rijksdaalders opgewekt, zij hier aangeteekend dat het in 't vorig verslag (blz. 190) vermelde denkbeeld om, ter verdere beperking van de nadeelen voortvloeiende uit de circulatie van valsche rijksdaalders, op bijzondere voorwaarden de Javasche Bank te machtigen om ook biljetten van f 2,50 uit te geven, bij de Regeering hier te lande geen bijval heeft gevonden. De tegen zoodanige voorziening gerezen bezwaren zijn in Augustus jl. ter kennis van den Gouverneur-Generaal gebracht.

Wegens muntvervalsching, welke geen betrekking had op volwichtige, bedriegelijke namaaksels, als waarvan hiervóór sprake was, werden in 1896 15 personen (5 Chineezen en 10 inlanders) veroordeeld tot dwangarbeid in- en 2 inlandsche vrouwen tot dwangarbeid buiten den ketting, terwijl 5 beklaagden (inlanders, waaronder 2 vrouwen) werden vrijgesproken, en aan 2 inlanders (waaronder 1 vrouw) gratie werd verleend van de hun opgelegde straf. Ter zake van het uitgeven van valsch geld had in 241 gevallen veroordeeling plaats, meestal (in 208 gevallen) tot geldboete, terwijl in 210 gevallen vrijspraak volgde, en bovendien 68 te dezer zake aangeklaagden van rechtsvervolging werden ontslagen Overigens kwam het vele malen voor dat geen termen tot vervolging werden gevonden.

Geregeld werd voortgegaan met de opzending herwaarts van de wegens valschheid of vermoedelijke valschheid aangehouden muntstukken, ten einde te worden onderzocht door het Muntcollege te Utrecht, van welks bevindingen en opmerkingen aan het Indisch Bestuur mededeeling werd gedaan.

In den loop van 1896 is in Indië nagegaan of in die gewesten, welke met Singapore of Pinang in meer of minder druk ver-

[1]) Van het door de Javasche Bank ten behoeve van de mijnwerkers op Banka en Billiton en voor andere doeleinden aan sommige buitenbezittingen afgeleverde zilveren geld vloeide als gewoonlijk een belangrijk bedrag via de Straits weder naar Java terug. Volgens de jaarverslagen der Bank was dit in de boekjaren 1895/96 en 1896/97 achtereenvolgens het geval met een bedrag van f 2 771 000 en f 2 040 000.

keer staan, zich ook verschijnselen voordeden, dat onze zilveren munt van het door haar ingenomen terrein verdrongen werd door den invoer van zilveren vreemde munt, doch van een streven in die richting is niet gebleken. Zooals bekend is, neemt in de gewesten Oostkust van Sumatra, Atjeh en Westerafdeeling van Borneo, zoomede in de onderhoorigheden van Riouw op Sumatra's vasten wal de dollar in het geldelijk verkeer eene belangrijke plaats in. De oorsprong van dien toestand moet echter niet gezocht worden in de gewijzigde muntverhoudingen der laatste jaren, daar in genoemde gewesten de dollar vanouds inheemsch is. Volgens hetgeen de resident der Oostkust van Sumatra en die van Riouw in het begin van 1896 nopens den geldsomloop berichtten kwamen ter hoofdplaats Medan meer en meer betalingen in Nederlandsche munt voor, en viel ook in Riouw, als een gevolg van den lagen dollarkoers, meer vraag naar Nederlandsche waarden, vooral bankpapier, op te merken. Wat de vreemde munt ter Sumatra's Oostkust betreft, wordt nog gemeld dat aldaar de Mexicaansche dollar bijna geheel verdrongen is door de Japansche yen. Op Billiton komt de Mexicaansche dollar, evenals de heele en halve sovereign, nu en dan in den handel voor, doch alleen om dienst te doen bij transactiën met Singapore. Als plaatselijk betaalmiddel is de genoemde vreemde munt op Billiton niet gewild.

Invoer van dollars vindt in de laatste jaren af en toe plaats te Batavia, Samarang en Soerabaija, echter in kleine partijen. Toen in den aanvang van 1896 te Samarang eene toeneming van dien invoer bespeurd werd, werd te dier zake een onderzoek ingesteld, waaruit bleek dat de ingevoerde dollars in het bijzonder bestemd waren ter versmelting door inlandsche zilversmeden en door andere inlandsche industrieelen, die dit zilver bij het maken van gongs, gamelangs en dergelijke voorwerpen bezigen ter vermenging met de hoofdspecie om aan het instrument een helderen klank te geven. Het blijkt dus dat de inlandsche industrieelen, die vroeger voor deze doeleinden rijksdaalders versmolten, thans de voorkeur geven aan den goedkooperen dollar.

§ 2. *Geldmarkt.*

Een door den heer D. Groeneveld, president der Javasche Bank, ten behoeve van het Koloniaal Verslag samengesteld „Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in 1896", met eene daarbij behoorende tabel, aanwijzende den loop der prijzen van Indische effecten in 1896, vindt men afgedrukt sub I en II van bijlage SS hierachter, terwijl sub III van die bijlage eenige door de Handelsvereeniging te Batavia verstrekte opgaven zijn opgenomen omtrent den loop der wisselkoersen te dier plaatse gedurende 1896.

§ 3. *Javasche Bank.*

Gedurende het op 31 Maart 1897 geëindigde 69ste boekjaar dezer instelling kwam in haar rentetarief geen verandering: de standaardrente (het disconto voor driemaands handelspapier) bleef derhalve 4½ pct. bedragen, terwijl de beleeningsrente, naar gelang van den aard der onderpanden, bepaald bleef op 3½, 4, 4½ en 5 pct. Aan de effectensoorten, waarop het lagere beleeningstarief van 3½ pct. van toepassing is, werd eenige uitbreiding gegeven. In den aanvang van het thans loopende boekjaar 1897/98, namelijk van 1 Juni 1897 af, werd de rente voor voorschotten op uitvoerproducten, voor zooveel het artikel suiker betreft, van 4 tot 3½ pct. verlaagd.

Gemiddeld het geheele boekjaar door, stond in 1896/97 rentegevend uit f 23 905 m (tegen f 21 712 m in 1895/96), waarvan in eigenlijke bankoperatiën in Indië f 8710 m, in prolongatiën bij de delegatie te Amsterdam f 3147/m, in buiten Nederlandsch-Indië betaalbare wissels f 5363/m en in bypotheken en effecten f 6685 m (over 1895/96 waren de vier laatstbedoelde totalen f 8081/m, f 2330/m, f 4460/m en f 6791/m). De redenen, die de credietvraag bij de Javasche Bank ook in 1896/97 over 't algemeen weder minder levendig deden zijn, kunnen blijken uit het „Overzicht der geldmarkt", waarvan in de voorgaande paragraaf sprake is. De dadelijk opeischbare schulden der Bank beliepen gemiddeld over het geheele boekjaar f 51 255/m (f 45 623 m aan in omloop zijnde bankbiljetten en f 5632 m aan saldo's van crediteuren in rekening-courant, aan bankassignatiën in omloop en aan onafgehaalde dividenden), tegen in 1895/96 f 50 017/m (f 43 307/m wegens biljetten-emissie en f 6709/m aan saldo's, enz., als voren). De metaalvoorraad der Bank wisselde af tusschen f 31 538/m en f 36 499/m en was gemiddeld over het geheele boekjaar f 34 121/m, tegen f 35 194 m in 1895/96. En daar de verplichte dekking ⅖ of 40 pct. der dadelijk opeischbare schulden bedraagt, was het beschikbaar metaal-saldo derhalve f 13 619/m (in 1895/96 f 15 188/m).

Bij het einde van het boekjaar beliep de metaalvoorraad der Bank f 35 786 m (f 62 m minder dan op 31 Maart 1896), namelijk aan gouden munt f 4464 m (waaronder aan vreemde munt f 1236 m), aan zilveren standpenningen f 31 276/m, en aan pasmunt f 46 m. Bedoelde som van f 31 276/m aan zilveren standpenningen (f 164/m meer dan bij het einde van het voorgaande boekjaar) bestond uit f 28 196 m aan rijksdaalders en f 3080/m aan guldens en halve guldens, zijnde f 1459/m meer aan rijksdaalders en f 1295 m minder aan guldens en halve guldens, een verschijnsel waarin men meent eene zekere voorliefde van den kant van het publiek ten opzichte van deze laatste muntsoorten te bespeuren, in verband met het nog gedurig, ofschoon in mindere mate dan in 1895/96, in den omloop voorkomen van nagemaakte rijksdaalders. Ook het, met het oog op dit kwaad, in 1895/95 door de Bank weder in de wandeling gebrachte bankbiljet van f 5 bleek in de circulatie goede diensten te bewijzen: tegen 71 053 stuks op 31 Maart 1896, waren een jaar later 233 339 stuks dezer kleinste coupure in omloop. Het aangenomen nieuwe type voor de biljetten van f 1000 en f 500, van welke waarden blijkens het vorig verslag (blz. 189) namaaksels waren ontdekt, kon in het besproken boekjaar nog niet worden uitgegeven. Aan bedoeld bankpapier was bij het einde van het boekjaar weder voor een kleiner bedrag in omloop dan op ult. Maart 1896; de geconstateerde namaak werd als oorzaak der mindere gewildheid beschouwd. In den loop van het in behandeling zijnde boekjaar kwamen in de circulatie nog een paar valsche biljetten van f 200, echter van den bekenden slechten namaak, voor. Het ingesteld gerechtelijk onderzoek leidde tot de veroordeeling van de houders. Van het nieuwe type der biljetten van f 25 en f 10 werden geleidelijk reeds zekere hoeveelheden in de wandeling gebracht. In Augustus jl. werden te Soerabaija ook valsche biljetten van f 10 (oud model) aangehouden, die zich echter licht van de echte biljetten lieten herkennen. Op het ontdekken en achterhalen van de vervaardigers werd door de bankdirectie eene premie van f 5000 uitgeloofd.

Het voordeelig saldo van de winst-en verliesrekening der Bank over het afgeloopen boekjaar, ad f 370 646 of, na aftrekking van patentbelasting, f 360 112, was juist voldoende om, zonder het reservefonds aan te spreken, aan aandeelhouders het hun, ingevolge art. 14 van het octrooi (Indisch Staatsblad 1891 n°. 49), in de eerste plaats toekomende aandeel in de winst (6 pct. over het maatschappelijk kapitaal van f 6 millioen) te kunnen uitkeeren. Dat het reservefonds, ondanks daaraan, hoofdzakelijk wegens aandeel in de overwinst over 1895/96, f 10 161 was ten goede gekomen, was teruggegaan van f 1 165 321 bij het einde van het boekjaar 1895/96 tot f 1 113 738 op 31 Maart 1897, was het gevolg hiervan dat lagere taxatie van het effectenbezit eene vermindering teweegbracht met f 61 744.

De op 31 Maart 1897 afgesloten balans der Bank komt voor sub IV van bijlage SS hierachter.

N. Burgerlijke en militaire landsdienaren.

Groot-ambtenaarsexamen. Omtrent den uitslag van de in Juni/Juli 1897 hier te lande en in Juli Augustus van dat jaar te Batavia afgenomen tweeledige examens, bedoeld bij het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 n°. 29 (Nederlandsch Staatsblad n°. 117, Indisch Staatsblad n°. 257), voor welke examens de candidaten thans voor 't eerst een examengeld hadden te storten overeenkomstig het in 't vorig verslag (blz. 192/193) vermeld Koninklijk besluit dd. 19 October 1896 n°. 46 (Indisch Staatsblad 1897 n°. 60), zij het volgende medegedeeld.

Voor het *tweede* gedeelte meldden zich hier te lande 54 en in Indië 21 candidaten aan, van wie er respectievelijk 49 en 20 in het bezit waren van het diploma van met goed gevolg afgelegd *eerste* gedeelte van het examen, en de overigen (5 hier te lande en 1 in Indië, allen gediplomeerden van hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus) nog vielen in de bij het Koninklijk besluit dd. 29 Augustus 1895 n° 51 (Nederlandsch Staatsblad n°. 153, Indisch Staatsblad n°. 238) als overgangsmaatregel verleende vrijstelling van het eerste gedeelte. Van hen die aan het examen deelnamen (hier te lande trokken er zich 6 en in Indië 2 terug) slaagden er hier te lande 27 van de 48 of ruim 56 pct. Toen in 1896 het besproken examen (*tweede* gedeelte) voor 't

eerst afgenomen werd, was bedoeld percentage hier te lande gunstiger (66 pct.), daar in gemeld jaar 25 van de 38 geëxamineerden waren toegelaten, doch in Indië ongunstiger (47 pct.); aldaar verwierven in 1896 het diploma slechts 8 van de 17. Ofschoon het aantal van hen, die hier te lande in elk der zes verplichte vakken het cijfer 5 of een hooger cijfer behaalden, en dus krachtens art. 10, al. 1, van het examen-reglement (Bijblad op het Indisch Staatsblad n. 4907) door de examencommissie zonder discussie verklaard werden aan het examen te hebben voldaan, ditmaal tot het totaal toegelatenen hier te lande in iets gunstiger verhouding stond dan in 1896 (het bedroeg 16 van de 27, tegen in laatstgenoemd jaar 13 van de 25), was toch in 1897 op den algemeenen uitslag van het hier te lande gehouden examen van ongunstigen invloed het groot aantal onvoldoende examens in de Javaansche taal. In Indië was het aantal der krachtens voormelde bepaling onmiddellijk toegelatenen in 1897 mede vrij hoog, namelijk 7 van de 11, tegen in 1896 slechts 2 van de 8. Onder de 21 niet-geslaagden hier te lande en onder de 8 niet-geslaagden in Indië waren er respectievelijk 11 en 4, die, ingevolge het aangehaald art. 10, onmiddellijk (zonder stemming) moesten worden verklaard niet te hebben voldaan, terwijl dit in 1896 het geval was geweest hier te lande met 2 van de 13, en in Indië met 5 van de 9.

Een nader inzicht in den uitslag van het in Nederland en van het in Indië gehouden examen geeft de volgende recapitulatie naar gelang van de toegekende beoordeelingscijfers, van welke recapitulatie rubriek I betrekking heeft tot de toegelatenen, en rubriek II tot de afgewezenen.

Verdeeling der examens naar gelang de toegekende beoordeelingscijfers in de opgegeven vakken 5 t/m 10 bedroegen dan wel daarbeneden bleven.		Verplichte vakken.			Niet verplichte (taal-) vakken.	Totalen.
		1°. Geschiedenis, 2°. Land- en volkenkunde, 3°. Godsdienstige wetten, enz., en 4°. Staatsinstellingen.	5°. Maleisch.	6°. Javaansch.		
EXAMEN IN NEDERLAND.						
I (27 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	102	27	21	a) 15	165
	Slecht of onvoldoende	6	..	6	1	13
II (21 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	36	10	5	a) 2	53
	Slecht of onvoldoende	48	11	16	1	76
I en II (48 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	138	37	26	17	218
	Slecht of onvoldoende	54	11	22	2	89
EXAMEN IN INDIË.						
I. (11 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	43	10	9	b) ..	62
	Slecht of onvoldoende	1	1	2	2	6
II. (8 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	15	3	2	b) ..	20
	Slecht of onvoldoende	17	5	6	1	29
I en II (19 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	58	13	11	..	82
	Slecht of onvoldoende	18	6	8	3	35

AANMERKINGEN.

a) Wat de niet verplichte taalvakken betreft, hadden zich van de hier te lande geëxamineerde candidaten aangemeld; van de geslaagde, 2 voor Soendaneesch en Madureesch (één van wie alleen in eerstgemelde taal voldeed), 9 enkel voor Soendaneesch, 2 enkel voor Madureesch en 1 enkel voor Makassaarsch; van de afgewezen candidaten, 1 voor Soendaneesch (die daarin een onvoldoend cijfer behaalde) en 2 voor Battaksch.

b) In Indië meldden zich slechts 3 candidaten voor eene onverplichte taal aan, en wel voor het Madureesch; zij verkregen daarin allen een onvoldoend cijfer.

Voor het *eerste* gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen hier te lande hadden zich aangemeld 66 candidaten, namelijk 63, die met goed gevolg den vijfjarigen cursus eener hoogere burgerschool hadden doorloopen (11 hunner hadden het daartoe betrekkelijk diploma in Indië verworven), terwijl de 3 andere bezaten respectievelijk het diploma van voldoend eindexamen van een gymnasium met zesjarigen cursus, het getuigschrift van welgeslaagd eindexamen aan de rijkslandbouwschool en het bewijs van op voldoende wijze te hebben afgelegd het examen van den aan laatstbedoelde school — zie Indisch Staatsblad 1891 n°. 104 en 1892 n°. 132 — verbonden voorbereidenden cursus voor aanstaande technische ambtenaren bij het boschwezen in Indië. Voor het te Batavia afgenomen eerste gedeelte van het besproken examen hadden zich aangemeld 28 candidaten, die allen, op 1 na, in het bezit waren van een in Indië verworven getuigschrift van goed volbracht eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus; de andere candidaat ontleende de bevoegdheid aan een bij het Koninklijk Instituut voor de marine goed afgelegd eindexamen.

De uitslag was dat hier te lande van de 59 geëxamineerden (7 hadden zich teruggetrokken) 29 voldeden (ruim 49 pct.), terwijl in Indië (waar 1 zich terugtrok) 17 van de 27 voldeden (bijna 63 pct.). De uitslag van het examen hier te lande, op zich zelf reeds ongunstig (in 1896 slaagden ruim 64 pct. der candidaten), wordt dit in nog sterker mate, wanneer men in aanmerking neemt dat een vrij belangrijk aantal der examinandi zich niet voor de eerste maal aan het examen onderwierpen. Wat het examen in Indië betreft, kunnen de resultaten, vergeleken met die in 1896 verkregen, toen slechts 45.5 pct. der candidaten aan de vereischten voldeed, bevredigend worden genoemd. Aanspraak om krachtens de behaalde beoordeelingscijfers zonder stemming toegelaten te worden verklaard verwierven zich hier te lande 10 van de 29, en in Indië 11 van de 17 geslaagden, terwijl dit in 1896 het geval was respectievelijk met 24 van de 52 en met 4 van de 10. En van de afgewezenen moesten er hier te lande 11 van de 30, en in Indië 2 van de 10 zonder stemming verklaard worden niet te hebben voldaan, welke verhouding in 1896 was: hier te lande 14 van de 29, en in Indië 7 van de 12.

In den trant als hooger voor het tweede gedeelte van het examen is geschied, laat men hier volgen eene recapitulatie betreffende de in 1897 bij het eerste gedeelte van het examen toegekende beoordeelingscijfers, afzonderlijk voor de geslaagde candidaten (rubriek I) en voor de niet-geslaagde (rubriek II).

Verdeeling der examens naar gelang de toegekende beoordeelingscijfers in de opgegeven vakken 5 t/m 10 bedroegen, dan wel daarbeneden bleven.		Aardrijkskunde van Ned.-Indie. *a*)	Ned.-Indische wetboeken. *a*)	*Inleiding* tot de godsdienstige wetten, enz. *a*)	Beginselen der Maleische taal.	Beginselen der Javaansche taal.	Totalen.	AANMERKINGEN.
EXAMEN IN NEDERLAND.								
I (29 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	27	25	24	27	22	125	*a*) Zooals bekend, vallen de in de kolommen 2, 3 en 4 van het staatje vermelde vakken buiten het programma van het tweede gedeelte van het examen, en wordt bij het eerste gedeelte niet de gelegenheid gegeven om des verkiezende ook in één of meer andere talen dan Maleisch of Javaansch examen te doen.
	Slecht of onvoldoende	2	4	5	2	7	20	
II (30 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	12	16	13	10	8	59	
	Slecht of onvoldoende	18	14	17	20	22	91	
I en II	Voldoende of meer dan voldoende	39	41	37	37	30	184	
	Slecht of onvoldoende	20	18	22	22	29	111	
EXAMEN IN INDIË.								
I (17 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	17	15	16	16	14	78	
	Slecht of onvoldoende	»	2	1	1	3	7	
II (10 examinandi)	Voldoende of meer dan voldoende	6	4	5	0	2	23	
	Slecht of onvoldoende	4	8	3	4	8	27	
I en II	Voldoende of meer dan voldoende	23	19	21	22	16	101	
	Slecht of onvoldoende	4	8	6	5	11	34	

Voor verdere bijzonderheden verwijzende naar het verslag der Nederlandsche en naar dat der Indische examen-commissie, dat openbaar wordt gemaakt door middel van de Staatscourant (zie het n°. van 22/23 Augustus 1897) en van de Javasche Courant, zij overigens nog aangeteekend dat van de in het tweede gedeelte van het examen hier te lande geslaagde candidaten voor plaatsing in aanmerking kwamen zij die de n°s. 1—10, en van de in Indië geslaagden zij die de n°s. 1—5 in de ranglijst hadden behaald.

Faculteits-examen. Terwijl in 1895 en 1896 voor uitzending van hier, ter vervulling van plaatsen bij den Indischen rechterlijken dienst, achtereenvolgens 9 en 5 candidaten (geslaagden in het faculteits-examen) konden in aanmerking komen, had in 1897 geene uitzending van adspirant-rechterlijke ambtenaren plaats. Desniettemin onderwierpen zich gedurende het academiejaar 1896/97 aan het bij art. 92, 2de lid, der wet op het hooger onderwijs hier te lande bedoelde faculteits-examen 8 doctoren in de rechtswetenschap, waarvan 6 met goed gevolg, die dus, aangezien in gemeld academiejaar het in 't verslag van 1894 (blz. 193) bedoeld gewijzigd programma in werking was getreden, niet meer, zooals tot hiertoe, met één taalvak hadden kunnen volstaan, maar zoowel mondeling als schriftelijk moesten doen blijken èn in het Javaansch èn in het Maleisch voldoende kennis te bezitten. In de twee voorafgegane academiejaren was aan het examen (op den ongewijzigden voet) deelgenomen in 1894/95 door 13 candidaten (die allen geslaagd waren) en in 1895/96 door 16 (waarvan er 14 geslaagd waren). Van deze 13 en 14 geslaagden hadden er niettemin toen reeds sommigen (respectievelijk 4 en 7) in beide talen een voldoend of meer dan voldoend examen afgelegd.

Examens voor speciale of technische betrekkingen. Voor zooveel hieromtrent mededeelingen zijn te doen, vindt men die in de hoofdstukken van dit verslag, welke over de betrokken diensttakken handelen.

Het aantal regelingen betreffende de bijzondere voorwaarden van benoembaarheid tot bepaalde ambten of bedieningen in den Indischen dienst (andere dan die, waartoe het groot-ambtenaarsexamen of het faculteits-examen toegang geeft), ter uitvoering van art. 7 van het Koninklijk besluit in Indisch Staatsblad 1864 n°. 194, werd met een tweetal vermeerderd, en wel bij de Koninklijke besluiten dd. 15 Januari 1897 n°. 30 (Indisch Staatsblad n°. 90), ten aanzien van opzieners, opnemers en adjunct-houtvesters bij den dienst van het boschwezen (zie in het volgende hoofdstuk onder „Boschwezen"), en dd. 21 Augustus 1897 n°. 34 (Indisch Staatsblad n°. 247) ten aanzien van leeraren en leeraressen bij het middelbaar onderwijs (verg. blz. 125 hiervóór).

Klein-ambtenaarsexamen. Aan dit examen, dat ook in 1896 op verschillende tijdstippen en plaatsen in Indië werd afgenomen, onderwierpen zich in 't geheel 1118 candidaten (972 op Java en Madura en 146 in de buitenbezittingen), waarvan 605 (507 op Java en Madura en 98 in de buitenbezittingen) of ruim 54 pct. aan de eischen voldeden, een kleiner percentage dus dan in 1895, toen van de 1556 candidaten 978 (of ruim 62 pct.) slaagden.

Verloven. Ten einde personen, die zich in een der gewesten Oostkust van Sumatra, Riouw en onderhoorigheden of Atjeh en onderhoorigheden bevinden en die volgens de ter zake bestaande bepalingen aanspraak hebben op binnenlandsch verlof, in de gelegenheid te stellen om hun verlof door te brengen in de nabij die gewesten gelegen plaatsen Pinang of Singapore, waardoor de langere en duurdere reis naar Java kan worden vermeden, is in April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 123) door de Indische Regeering, ingevolge Koninklijke machtiging, eene uit den aard der zaak tot besparing van uitgaven wegens reis- en verblijfkosten leidende regeling getroffen, volgens welke aan die personen, met uitzondering van militairen en van schepelingen der zeemacht beneden den rang van officier, verlof naar de gemelde plaatsen kan worden toegestaan op den voet van de voor ieder hunner geldende bepalingen op het verleenen van binnenlandsch verlof, doch, het geval van ziekte uitgezonderd, voor niet langer dan veertien dagen, de verlengingen daaronder begrepen. Tevens blijven zij, die daarop binnen Nederlandsch-Indië aanspraak hebben, in het genot van vrije geneeskundige behandeling, mits door hen gebruik gemaakt wordt van de diensten van een door den ter plaatse bescheiden Nederlandschen consul aangewezen geneesheer. Voor de berekening van het aantal dienstjaren voor traktementsverhooging, pensioen en militairen onderstand worden de verloven naar Pinang en Singapore met binnenlandsche verloven gelijkgesteld. Krachtens eene afzonderlijke Koninklijke machtiging is de nieuwe regeling ook toepasselijk verklaard op de officieren dienende bij de scheepsmacht in Oost-Indië.

Aan de verleende Koninklijke machtiging om, met intrekking van alle in bijzondere gevallen getroffen vroegere regelingen van dien aard, bij wijze van algemeene voorziening ook aanspraak op binnenlandsch verlof toe te kennen, op den voet van het reglement op dergelijke verloven (Indisch Staatsblad 1881

n°. 174), aan tijdelijke burgerlijke landsdienaren, doch alleen aan de zoodanigen op wier behoud in hun tijdelijk ambt wordt prijs gesteld, werd in Juni 1897 (Indisch Staatsblad n°. 151) door den Gouverneur-Generaal uitvoering gegeven.

Buitenlandsch verlof werd in 1896 in Indië verleend: wegens langdurigen dienst aan 103 Europeesche ambtenaren en aan 29 officieren der landmacht (tegen in 1895 aan respectievelijk 116 en 57), en wegens ziekte aan 69 civiele en 56 militaire landsdienaren als de genoemde (tegen in 1895 aan 82 en 73).

Huishuurindemniteiten. Met intrekking van alle daarmede strijdige voorschriften zijn bij Indisch Staatsblad 1896 n°. 218 nieuwe regelen vastgesteld betreffende het genot van vrije woning en, bij gebreke van dien, van indemniteit voor huishuur door burgerlijke landsdienaren, die krachtens de bestaande of nog te maken bepalingen aanspraak hebben op huisvesting van landswege. De bedoelde regeling roept intusschen geene nieuwe bepalingen ten aanzien van de toekenning van vrije huisvesting in het leven en brengt ook geene verandering in de aanspraken daarop, doch strekt alleen om zoowel de wijze van uitbetaling der indemniteiten als die van het in gebruik nemen van landswoningen zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de werkelijke behoefte der betrokken landsdienaren, en een einde te maken aan de ongelijkheid van defroiement, waartoe de toepassing der bestaande regelen meermalen aanleiding gaf.

Pensioenen. De diensttijd van Nederlandsch-Indische burgerlijke ambtenaren, die òf als lid der Staten-Generaal, òf ingevolge hun bij Koninklijk besluit of krachtens Koninklijke machtiging opgedragen werkzaamheden buiten Nederlandsch-Indië moesten vertoeven, kon tot dusver, overeenkomstig het bepaalde sub V § *g* van het Koninklijk besluit van 13 Mei 1892 n°. 20 (Indisch Staatsblad n°. 175), zooals die paragraaf is gewijzigd bij het Koninklijk besluit van 24 December 1895 n°. 5 (Indisch Staatsblad 1896 n°. 36), alleen dan op de daarbij aangegeven wijze voor de toekenning van pensioen in aanmerking worden gebracht, wanneer de betrokken ambtenaren respectievelijk hier te lande verblijf hielden of, aldaar aanwezig, eene opdracht ontvingen als bovenbedoeld in het belang van den kolonialen dienst. Bij Koninklijk besluit van 9 Augustus 1897 n°. 62 (Indisch Staatsblad n . 248) zijn die restrictiën opgeheven en is eene nieuwe lezing van de gemelde paragraaf vastgesteld, volgens welke de bedoelde pensioenberekening zal worden toegepast wanneer Nederlandsch-Indische burgerlijke ambtenaren hetzij als lid der Staten-Generaal buiten Nederlandsch-Indië hebben verblijf gehouden, hetzij met werkzaamheden buiten Nederlandsch-Indië zijn belast geweest, die hun bij Koninklijk besluit of ingevolge Koninklijke machtiging waren opgedragen, en welke werkzaamheden, — zooals ook tot hiertoe was bepaald, — onverschillig of daaraan al dan niet eenige belooning was verbonden, langer dan zes maanden moeten hebben geduurd.

Weduwen- en weezenfonds voor burgerlijke (Europeesche) ambtenaren. Op het tijdstip van afsluiting van dit verslag was de jaarrekening van dit fonds nog niet hier te lande ontvangen.

Weduwen- en weezenfonds der officieren van de landmacht. Blijkens de jaarrekening over 1896 (bijvoegsel der Javasche Courant van 10 Augustus jl.) bleef ook in genoemd jaar de stijging van de lasten van dit fonds aanhouden. Dank zij echter de jaarlijksche bijdrage uit 's lands kas, ad f 300 000, was het kapitaal van het fonds, hetwelk op ult. 1895 f 3 159 924 bedroeg, bij het einde van 1896 tot f 3 372 247 gestegen, terwijl zonder die bijdrage een teruggang met f 87 677 zou zijn te constateeren geweest. In 1896 werd aan contributiën ontvangen f 719 802 (tegen f 722 659 in 1895) en aan rente van uitgezette kapitalen f 119 903 (tegen f 112 465 in 1895), terwijl aan pensioenen, gratificatiën, onderstanden en begrafeniskosten f 898 215 moest worden betaald, welke som het uit dien hoofde in 1895 uitgekeerde bedrag met f 17 010 overtrof. Onder de hiervóór opgegeven som van f 3 372 247 als kapitaal van het fonds was begrepen een post van f 30 339 wegens dubieuse debiteuren. De overige bestanddeelen waren: hypotheken f 2 056 279, inschrijvingen op het grootboek der nationale schuld f 868 800, vaste goederen ter boekwaarde van f 29 923; aandeelen in eene cultuurmaatschappij en eene schuldbekentenis, gezamenlijk getaxeerd op f 14 913, en eindelijk onbelegde gelden, beschikbaar in 's lands kas, f 371 963. Het aantal uit het fonds gebenificieerde weduwen klom in 1896 van 869 tot 888, terwijl dat der uit het fonds trekkende kinderen van 756 tot 712 daalde.

O. Nijverheid.

I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

§ 1 *Java en Madura.*

A. Landbouw.

1°. Inlandsche landbouw.

a. Eenjarige gewassen.

Zonder de particuliere landerijen mede te rekenen, besloegen in de gouvernementsresidentiën van Java en Madura de voor geregelde cultuur ontgonnen bouwgronden der inlandsche bevolking, volgens de over 1896 verzamelde gegevens, gewestelijk gespecificeerd in bijlage TT hierachter, 3 720 765 bouws. Voor vijf gewesten werden iets lagere, voor de overige gewesten iets hoogere opgaven dan over 1895 verkregen. Over 't geheel was er echter eene kleine toeneming, zooals uit onderstaande vergelijking blijken kan.

		1895.		1896.	
Aantal bouws	sawahs van levend water voorzien.	1 753 201	(47.3 pct.)	*a*) 1 725 564	(46.4 pct.)
	„ „ regen afhankelijk. .	1 018 517	(27.5 „)	1 048 054	(28.2 „)
	moeras-sawahs.	49 060	(1.3 „)	50 833	(1.3 „)
	geregeld beplante tegalvelden .	888 215	(23.9 „)	896 314	(24.1 „)
Totale uitgestrektheid (in bouws) der *voor geregelde cultuur ontgonnen* bouwvelden		3 708 993		3 720 765	

a) Dat de hier vermelde oppervlakte lager is dan het overeenkomstige cijfer van 1895 is hoofdzakelijk het gevolg hiervan (zie bijlage TT) dat voor de residentie Samarang zoowel in 1895 als in 1894 (verg. te dien aanzien het slot van noot 3 op blz. 194 van het vorig verslag) onder de van levend water voorziene sawahvelden waren medegerekend, die, zooals dan ook in de opgaven van 1896, evenals in 1893 en vroeger, is geschied, onder de van den regen afhankelijke sawahs behooren te worden gerangschikt.

Op 56 823 bouws in 1895 en 83 152 bouws in 1896 na, werden al de in bovenstaande opsomming bedoelde velden ook beplant, en verder werden van de bovendien aanwezige gronden — de *niet geregeld bebouwde tegalgronden* — in cultuur genomen in 1895 154 120 en in 1896 151 347 bouws. Niet alleen van de eerstbedoelde eigenlijke bouwvelden, maar ook van de laatstbedoelde gronden werden meer of minder groote uitgestrektheden voor twee oogsten gebezigd: in 't geheel was dit het geval in 1895 met 1 594 874 en in 1896 met 1 601 233 bouws. Deze uitgestrektheden tweemaal in rekening brengende, kan dus gezegd worden dat het totaal der beplantingen voor eigen rekening der inlandsche bevolking in beide jaren achtereenvolgens beliep 5 401 164 en 5 390 193 bouws.

Omtrent de beplantingen met padi (2 976 871 bouws of 50 637 bouws minder dan in 1895) vindt men gewestelijke opgaven in bijlage UU; omtrent die met andere eenjarige gewassen (2 413 322 bouws of 39 666 bouws meer dan in 1895) zij verwezen naar bijlage VV. Van deze laatste beplantingen zouden, volgens de ontvangen opgaven, slechts 2.4 pct. mislukt zijn, doch van de padi-beplantingen worden de mislukkingen opgegeven 7.3 pct. te hebben bedragen. In 1895 was bedoeld percentage voor elke dezer categorieën van beplantingen 2.9 pct.

In de afneming der padi-beplantingen deelden niet de gewesten Bantam, Japara, Rembang, Bezoeki, Kadoe en Kediri, waar in 't geheel 17 753 bouws meer dan in 1895 aan deze cultuur werden dienstbaar gemaakt. Toch waren er in 't geheel slechts 4 gewesten (de beide laatstgenoemde, evenals ook de residentiën Preanger Regentschappen en Madura), welke met een hooger productiecijfer dan in 1895 in de opgaven voorkomen (gezamenlijk voor p. m. 16^{2} millioen pikol padi, tegen in 1895 voor ruim 15^{4} millioen). In de 16 overige gewesten, waar de in 1895 verzamelde gegevens op een padi-oogst wezen van in 't geheel 58^{3} millioen pikol, kwam men, wat de berekening (schatting) van den oogst van 1896 betreft, tot een totaal van 50^{6} millioen pikol. Niet zoozeer aan de afneming der beplantingen, dan wel aan het minder goed slagen van het gewas in vele streken, was het nadeelig verschil in productie toe te schrijven. Berekend over het geheel der beplantingen (geslaagde en mislukte velden te zamen genomen) werd — alle gewesten dooreengenomen — in 1896 gemiddeld per bouw slechts geoogst 22.48 pikol padi, tegen 24.24 in 1895. In verhouding tot de *geslaagde* beplantingen

alleen was het algemeene middencijfer per bouw 24.17 pikol, tegen 24.97 in 1895, welk laatste jaar trouwens tot de zeer gunstige oogstjaren kon gerekend worden. 't Meest viel de padi-oogst tegen in de residentie Samarang (verg. wat dienaangaande is gezegd op blz. 5 hiervóór). Hoe de uitkomsten waren onderscheidenlijk in West-, Midden- en Oost-Java, vindt men berekend aan het slot van bijlage UU hierachter.

Op voorstel van den regent van Modjokerto (residentie Soerabaija) werd een gedeelte der fondsen van de moskee-kas besteed voor het koopen van zaadpadi, ter rentelooze verstrekking aan inlandsche landbouwers aldaar, om hen op die wijze uit de handen van woekeraars te houden. Gedurende 1896 kon voor het doel slechts over f 1000 worden beschikt, doch die som zou geleidelijk worden opgevoerd, daar de maatregel te meer aanbeveling verdiende, omdat de zoo gewenschte zaadverwisseling en het bezigen van goede bibiet er tevens door bevorderd worden.

Ook in 1896 liet het bestuur over het algemeen het niet aan pogingen ontbreken om den inlander tot eene betere cultuurwijze te brengen. Met het nemen van cultuurproeven volgens de plant-methode HOLLE werd in eenige gewesten voortgegaan. De daaromtrent ingediende verslagen zouden weder in druk worden verspreid onder de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, ten einde ook langs dien weg meer ter navolging op te wekken.

De vraag is echter in Indië gerezen of niet meer resultaat te verwachten zou zijn, wanneer — in stede van, zooals tot hiertoe, dergelijke cultuurproeven te doen geschieden op kosten van den kleinen man of de dessahoofden — het bestuur den inlandschen landbouwer de voordeelen van verandering in zijn bedrijf aanschouwelijk maakte door de proeven te doen nemen geheel op kosten van den lande, door namelijk, voorshands in enkele goed gekozen centra, op daartoe gehuurde bouwvelden en met bezoldigd werkpersoneel de teelt van padi en andere in de streek verbouwde inlandsche gewassen onder zaakkundige leiding te doen drijven, met toepassing derhalve van de ter navolging aan te prijzen verbeteringen. De overweging van dit denkbeeld heeft er toe geleid dat in Juli jl. de Gouverneur-Generaal is gemachtigd om in 1898, wanneer de Indische begrooting voor dat jaar er de gelegenheid toe opent, aan de zaak een begin van uitvoering te geven, en wel door aanvankelijk op een drietal plaatsen in even zoovele gewesten, ter leering van den omwonenden inlandschen landbouwer, de beoogde model- of demonstratievelden, ter grootte van eenige bouws, op de aangegeven wijze te doen beplanten en de werkzaamheden op elk der bedoelde drie punten te stellen onder toezicht van den in de nabijheid gevestigden ambtenaar van het binnenlandsch bestuur, die zich daarbij zal hebben te richten naar de aanwijzingen van den directeur van 's lands plantentuin, aan wien eene algemeene contrôle over de uitvoering van den proefmaatregel zal worden opgedragen.

In toenemende mate werden bij het optreden van ziekten in de padi of andere gewassen der bevolking door de hoofden van gewestelijk bestuur de raad en voorlichting van de ambtenaren bij 's lands plantentuin ingeroepen. Waar men niet met plantaardige, maar met dierlijke parasieten te doen had, kon slechts in beperkte mate aan die aanvragen worden voldaan, omdat de eenige bij genoemde inrichting werkzame deskundige voor de bestudeering van en de opsporing van bestrijdingsmiddelen tegen door insecten en andere dieren veroorzaakte plantenziekten uit particuliere fondsen bezoldigd wordt en diens onderzoekingen dus alleen te Buitenzorg, maar niet in loco konden plaats vinden (verg. blz. 138 hiervóór). Het voornemen bestaat nu echter om, wanneer de daarvoor bij de ontwerp-begrooting voor 1898 aangevraagde fondsen worden toegestaan, onder het van landswege aan den plantentuin verbonden personeel een landbouw-zoöloog op te nemen, over wien dan voor deze taak, speciaal ook met het oog op de rijstcultuur, in de ruimste mate kan worden beschikt en wien tevens de noodige ambtelijke zendingen kunnen worden opgedragen.

Ten einde in het algemeen, waar ziekten of kwalen in de cultuurgewassen plaatselijke onderzoekingen vanwege ambtenaren van 's lands plantentuin wenschelijk maken, ten spoedigste kunne worden opgetreden, is in Februari jl. de directeur van genoemde instelling gemachtigd om, indien daartoe uit eenig gewest van Java en Madura door de residenten aanvraag wordt gedaan en de omstandigheden niet toelaten vooraf de machtiging der Regeering te vragen, dergelijke zendingen te doen plaats vinden onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal. Tevens werden bij die gelegenheid bedoelde bestuurshoofden aangeschreven om, bij het uitbreken van eene ziekte onder de cultuurgewassen, daarvan zoo spoedig mogelijk aan genoemden directeur kennis te geven, onder bijvoeging van eene zoo nauwkeurig mogelijke beschrijving van de ziekteverschijnselen, zooals zij zich in het groot voordoen, en onder toezending van eene voldoende hoeveelheid aangetaste planten of plantendeelen, welke de verschillende stadiën der ziekte vertoonen.

In de tweede helft van 1896 is in Indië het noodige geregeld voor het doen voortzetten van de na het overlijden van den adviseur-honorair voor inlandsche zaken, den heer K. F. HOLLE, tijdelijk gestaakte uitgave van regeeringswege der serie inlandsche leesboekjes, getiteld: „De vriend van den landman". Met het bewerken van den Soendaneeschen tekst van die werkjes werd, nevens zijne gewone werkzaamheden, belast de bij de landrenteonderzoekingen in de Preanger Regentschappen geplaatste controleur der 2de klasse H. C. H. DE BIE, daarin ter zijde gestaan door den patih van Soekaboemi in hetzelfde gewest, terwijl voor de bewerking van den Javaanschen tekst, onder toezicht van genoemden controleur, werd aangewezen het onderdistrictshoofd van Boewaran (residentie Pekalongan). Deze inlandsche medewerkers waren laatstelijk ook den heer HOLLE behulpzaam geweest. In het voorjaar van 1897 was de Soendaneesche tekst van het 13de deel ter perse. Inmiddels was van het 8ste deel een herdruk verschenen.

Omtrent den belangrijken handel in padi en rijst, ook tusschen de verschillende gewesten onderling, kunnen zelfs geen benaderende gegevens worden verstrekt. Slechts valt aan de hand der jaarlijksche algemeene handelsstatistiek te vermelden dat in 1896 van buiten Nederlandsch-Indië op Java en Madura werd *ingevoerd* (de padi herleid tot hoeveelheden gepeld product) 1 914 000 pikol rijst, meest van Singapore en overigens van Hongkong, Siam en Saigon, en in de havens der buitenbezittingen (voor zooveel in bedoelde statistiek behandeld) 1 079 000 pikol, alles van Singapore en Pinang, welke hoeveelheden in 1894 en 1895 bedroegen: voor Java en Madura achtereenvolgens 2 116 000 en 1 257 000 en voor de buitenbezittingen 1 282 000 en 1 187 000 pikol. De rijst, die uit Nederlandsch-Indië naar den vreemde wordt *uitgevoerd*, is bijna uitsluitend afkomstig van de particuliere landerijen in Cheribon. In 't geheel werd in 1896 van Java en Madura naar Nederland en andere streken buiten Nederlandsch-Indië verscheept (de verscheepte partijen padi, die echter slechts een klein deel der verzendingen uitmaakten, herleid tot hoeveelheden gepeld product) 540 000 pikol, en uit de in de handelsstatistiek opgenomen havens der buitenbezittingen 40 000 pikol, tegen in 1895 respectievelijk 519 000 (verbeterd cijfer) en 26 000, en in 1894 respectievelijk 490 000 en 25 000 pikol.

De prijzen van het product liepen als altijd zeer uiteen, niet alleen in het eene gewest vergeleken met het andere, maar ook in verschillende gedeelten van eenzelfde gewest, en bovendien naar gelang van den tijd van het jaar en andere oorzaken. Volgens de maandopgaven in bijlage TT hierachter was in de meeste gewesten de hoogste noteering voor witte rijst f 7 à f 8 per pikol (in eenige weinige zelfs f 9 à f 10), en de laagste f 2 à f 3 (in Madioen — alleen echter in Mei — was de prijs nog lager). Over het geheel waren de noteeringen over 1896 iets hooger dan die over 1895.

Van de bovenbedoelde, met andere eenjarige gewassen dan padi door de bevolking voor eigen cultuur beplante 2 413 322 bouws, mislukte p. m. 2.4 pct., namelijk 57 552 bouws. Geoogst werd derhalve van 2 355 770 bouws, welk totaal in de ontvangen gewestelijke opgaven (zie bijlage VV hierachter), naar gelang de teelt geschiedde als 1ste dan wel als 2de gewas, gespecificeerd wordt als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Te zamen.	
suikerriet	115 366	6 548	121 914	bouws
indigo	10 660	20 341	31 001	„
tabak	38 013	109 947	147 960	„
kapas (katoen) en diverse voedingsgewassen, meest djagong	809 574	1 245 321	2 054 895	„
Totalen .	973 613	1 382 157	2 355 770	„
In 1895 waren deze totalen . .	997 405	1 308 802	2 306 207	„

Vergelijkt men de opgegeven cijfers met die over 1895, dan wijzen die met betrekking tot de suikerriet- en de indigo-aanplantingen der bevolking op eene kleine vermindering (respectievelijk met 6060 en 3417 bouws). Daarentegen oogstte de inlander in 1896 voor eigen rekening tabak van 46 795 bouws méér dan in 1895, en djagong en verdere voedingsgewassen (andere dan padi) van 12 245 bouws méér dan in laatstgenoemd jaar.

Bijzonderheden nopens deze verschillende eigen cultures der bevolking zijn in de ontvangen berichten niet aangetroffen. Slechts blijkt dat, nevens zaden van vruchtboomen, hier en daar aan de bevolking ook ter uitplanting werden verstrekt uit andere streken van Java afkomstige eetbare wortel- of knolgewassen. Omtrent de in den laatsten tijd genomen proeven met vreemde djagong- of katjangsoorten is slechts uit de afdeeling Bandong (Preanger Regentschappen) gemeld dat de Ternataansche djagong goed slaagde, doch dat de aldaar aangekweekte Virginia-peanut (katjang soeoek van groote soort) niet kiemkrachtig bevonden werd. Met gewenscht gevolg werd in Probolinggo voortgegaan met het verstrekken aan de bevolking in het Tengger-gebergte van Europeesche groentezaden.

b. Overjarige gewassen.

Aangaande de min of meer geregelde aanplantingen van overjarige gewassen, welke de inlandsche bevolking voor eigen rekening exploiteert, komen in de voor dit verslag ontvangen Indische bijdragen slechts mededeelingen voor aangaande de inlandsche koffieteelt in Bantam, Krawang, Japara en Rembang, waar de inlander, sedert de opheffing van het gouvernements-koffiemonopolie aldaar, in de gelegenheid is om die teelt voor eigen rekening voort te zetten of te ondernemen. Alvorens die mededeelingen hier te doen volgen, zij nog aangestipt dat thans voor 't eerst eenige cijferopgaven zijn ontvangen, welke men aantreft in de hiervóór reeds aangehaalde bijlage TT, nopens de uitgestrektheid, welke de buiten den bewoonden kring der dessa's gelegen min of meer geregelde overjarige aanplantingen besloegen, namelijk de nipahbosschen, sirih-, klapper-, bamboe- en andere tuinen.

In de genoemde vier gewesten, waar (van 1894 of 1895 af) de verplichte teelt en levering van koffie zijn opgeheven, bleef het bestuur, ook in streken waar onder het monopolie geen koffie geplant werd, de vrije inlandsche koffieteelt aanmoedigen, bepaaldelijk ook door het verstrekken aan aanvragers van plantmateriaal. Te dien einde werd van bestuurswege koffiezaad aangekocht of uit 's lands cultuurtuin te Tjikeumeuh (Buitenzorg) betrokken, en dit op gunstige plekken te kiemen gelegd, welke gouvernements-kweekbedden, waar de belanghebbenden er hulp bij verleenden, tot stand kwamen in betaalden vrijen arbeid of tegen vergoeding voor de gebezigde materialen. Reeds van den aanvang af (namelijk in Bantam, Japara en Rembang van 1894 en in Krawang van 1895 af) was daartoe aan ieder der betrokken residenten de beschikking gegeven over f 1000 's jaars, welke kredieten bij gouvernementsbesluit dd. 19 September 1896 n°. 39 weder voor een tijdvak van drie jaren (1897 t/m 1899) vernieuwd werden, in Rembang met verhooging tot f 1500 's jaars.

In laatstgenoemd gewest, waar de gouvernementskoffiecultuur reeds sinds jaren niet meer bestond, zijn nog geen der sedert de opheffing van het monopolie in den grond gebrachte koffieboomen vruchtdragend. In de drie andere residentiën, waar sommige der aanwezige koffieplantsoenen door de oude bezitters of door nieuwe verkrijgers geëxploiteerd zijn gebleven, werden de produceerende tuinen over 1896 in de landrente aangeslagen tot een bedrag van f 3478,40 in Bantam, van f 866 in Japara en van f 231,56 in Krawang, welke sommen over 1895 hadden bedragen f 2363,30, f 1955,51 en f 192,56. Volgens het algemeen overzicht betreffende den landrente-aanslag op Java en Madura over 1896 (zie bijlage Q hierachter) waren in genoemde drie gewesten door de bevolking met koffie beplant respectievelijk 882, 298 en 114 bouws. Voor den aanslag in Bantam en Japara diende tot grondslag eene geschatte productie van respectievelijk 870 en 236 pikol, waarvan als landrente was op te brengen 10 pct. van de vermoedelijke bruto opbrengst. Wat Krawang betreft, wordt het bedrag van den aanslag niet toegelicht. De productie van 1896 der vrije inlandsche koffiecultuur aldaar werd door den resident begroot op 570 pikol, naar berekening voor de helft afkomstig van aanplantingen op erven.

Omtrent de vooruitzichten op het tot stand komen van eene inlandsche vrije koffieteelt luiden de berichten het gunstigst uit Bantam. De afdeeling Pandeglang neemt te dien opzichte reeds een vrij belangrijk standpunt in, zoowel uit aanmerking van de productie der nog van de gouvernementscultuur overgebleven plantsoenen (elders in het gewest bestond, tijdens de losluting van het monopolie, de gouvernementskoffiecultuur niet of niet meer), als met het oog op de verwachtingen die van de in 1894/95 t/m 1896/97 tot stand gebrachte aanplantingen gekoesterd mogen worden. In den westmoesson 1896/97 werden in Pandeglang in geregelde tuinen aangeplant 38817 Java- en 11636 Liberia-koffieboomen, en op erven respectievelijk 3526 en 35752. De straks genoemde productie van 870 pikol, uitsluitend in Pandeglang verkregen, was afkomstig uit de van vroeger bestaande tuinen. Door de producenten werd voor hunne Java-koffie f 35 à f 50 per pikol bedongen (bij verkoop in de hoornschil f 1,75 à f 2,50 per gantang). De Liberia-koffie werd — in bereiden staat — van de hand gezet tegen f 30 à f 35 per pikol. Het grootste gedeelte van het product werd door Chineezen van Pandeglang en Serang opgekocht; van de afscheepplaats Karang Antoe werd in 1896 over zee uitgevoerd eene hoeveelheid van 772 pikol. Hetgeen over land naar Batavia werd uitgevoerd, was niet noemenswaard.

Dat ook in andere afdeelingen van Bantam de bevolking hare aandacht wijdt aan het ondernemen van de koffieteelt kan hieruit blijken, dat in 1896/97 buiten Pandeglang in den grond werden gebracht, deels in tuinen (in sommige van welke de koffieheester tusschen andere vruchtboomen in werd geplant), deels op erven of als paggers, een totaal van 95958 Java- en Liberia-koffieboomen, namelijk in Lebak 59018, in Tjiringin 33480, in Serang 9296 en in Anjer 3164.

Van het in 1895 van bestuurswege op kweekbedden uitgelegde zaad, ter verstrekking van goed plantmateriaal voor het plantseizoen 1897/98 aan zich daartoe aanmeldende inlanders, bleek hier en daar een kleiner of grooter gedeelte niet kiemkrachtig, vooral in Lebak, waar dientengevolge slechts 2910 plantjes beschikbaar waren. In Pandeglang en Tjiringin zouden echter, naar schatting, 47500 en 33500 plantjes kunnen worden verstrekt, terwijl uit Serang, waar 133790 stuks zaden waren uitgelegd, bericht wordt dat deze over het algemeen goed waren opgekomen. Overigens waren aldaar een 500-tal zaden verstrekt aan een dessahoofd, die zelf eene kleine kweekerij had aangelegd. Nopens de kweekbedden in Anjer is niets gemeld.

In de residentie Japara, waar tijdens de opheffing der verplichte teelt en levering alleen in 6 van de 16 districten koffie werd geteeld, maar vrijwillige aanplantingen nergens werden aangetroffen, wordt van de van bestuurswege verstrekte kweekplantjes tamelijk veel gebruik gemaakt, en zelfs had in het district Tjendono (afdeeling Koedoes) de bevolking van eenige dessa's uit eigen beweging op 29 plaatsen kweekbedden aangelegd van door het bestuur verstrekt Liberia-zaad, waarvan zij 9023 plantjes had verkregen. Over het algemeen echter besteden de planters weinig zorg aan deze cultuur, zoodat de jonge aanplantingen niet voordeelig staan. De grond wordt te weinig bewerkt en het schadelijk onkruid niet uitgeroeid. De felle droogte van Augustus tot October deed bovendien veel jong gewas sterven. Einde April 1897 waren van de aanplantingen van 1895/96 en van 1896/97 nog in leven respectievelijk 62170 en 105725 boompjes, deels ook Liberia-soort, welke over de vier afdeelingen van het gewest verdeeld waren als volgt, waarbij tusschen ( ) afzonderlijk is opgegeven hoeveel boompjes op erven en langs paggers voorkwamen:

	Op ult°. April 1897 aanwezige jonge koffieboomen: geplant in 1895/96.		geplant in 1896/97	
Afd. Patti	21 159	(3 697)	18 238	(18 238)
„ Koedoes	35 360	(5 042)	44 508	(18 324)
„ Japara	5 651	(4 151)	19 074	(17 674)
„ Joana	„	(„)	23 905	(„)
	62 170	(12 890)	105 725	(54 236)

De Liberia-koffie was voor het grootste gedeelte geplant op de erven en langs de paggers; echter waren in het district Mergotoehoe (afdeeling Joana) 8709 Liberia-boompjes gebezigd tot uitbreiding van een sedert 1893 bestaanden Liberia-tuin. In de afdeelingen Patti en Koedoes werd een gedeelte der door het bestuur verstrekte kweekplantjes van Java-koffie gebezigd tot het inboeten van gewezen gouvernementstuinen. In gemelde afdeeling Patti hadden eenige dessahoofden het voornemen te kennen gegeven om te Batoeragoeng, waar de oude tuinen op het Moeria-gebergte verwilderde plekken bevatten, deze gedeelten weder in goed plantsoen te herscheppen. Uit eenige bij het bestuur voorgebrachte quaesties naar aanleiding van transactiën betreffende het plukrecht op de terreinen van Batoeragoeng kon blijken dat het bezit dier aanplantingen op prijs werd gesteld.

Veelal wordt reeds geplukt vóórdat de bessen rijp zijn; toch

bedingt het product nog f 40 à f 45 per pikol. De inzameling in 1896 was echter zeer gering: was in 1895 verkregen 570 pikol, thans beliep de productie slechts 236 pikol (in Patti 100, Koedoes 11, Japara 85 en Joana 40 pikol). Wegens de geringe hoeveelheid werd het product geheel plaatselijk, d. i. op passars binnen het gewest en bij Chineezen, te gelde gemaakt.

In Rembang, waar, toen het monopolie er werd opgeheven, al sedert jaren geen koffie meer werd geteeld, uitgenomen (voor eigen verbruik der bevolking) in drie à vier dessa's van Bodjonegoro en Blora, is in 1894 in beide afdeelingen en in 1895 ook in de afdeeling Rembang een aanvang gemaakt met de verstrekking van kweekplantjes van bestuurswege aan hen, die zich bereid verklaarden om de hun geheel vreemde teelt alsnu in eigen bedrijf te gaan beproeven. In Blora bepaalde de verstrekking zich uitsluitend tot plantjes van Java-koffie, en in Rembang uitsluitend tot Liberia-plantjes, terwijl in Bodjonegoro beide soorten beschikbaar werden gesteld.

De berichten over de uitkomsten met Java-koffie waren over het algemeen slecht. Langdurige droogte en bladziekte hadden het meerendeel der boompjes doen sterven, althans in Blora, waar dientengevolge in 1897 van de aanplantingen van 1894/95 nog slechts 625 en van die van 1895/96 nog 6366 boompjes waren overgebleven. Op grond daarvan was in den westmoesson 1896/97 in die afdeeling alleen uitbreiding gegeven aan de plantsoenen in het onderdistrict Bedingin (district Ngawen), waar de Java-koffie een goed klimaat scheen te vinden. Aldaar zijn toen op woonerven 5131 boompjes uitgeplant. Het totaal jonge (Java-)koffieboomen in Blora beliep dientengevolge in April 1897 12122. In Bodjonegoro waren van 1894/95 nog aanwezig 17537 boomen Java-koffie, die ten deele op tegalvelden, ten deele op erven waren geplant, waarvan echter vooral die op erven in 1896 veel van droogte hadden geleden. In 1895/96 waren, uit zoogenaamden opslag van uit Madioen afkomstige Java-koffie, in Bodjonegoro slechts 1481 boompjes dezer soort aangeplant, doch voor 1896/97 zijn in die afdeeling uitsluitend Liberia-zaden te kiemen gelegd. Van de daarvan verkregen plantjes werden er in de districten Ngoempak en Padangan respectievelijk 608 en 7164 verspreid, waardoor, met inbegrip van de uit de aanplantingen van 1894/95 en 1895/96 nog aanwezige 5263 en 422 Liberia-boomen, het aantal dezer soort in Bodjonegoro geklommen was tot 13457. Een op boschgrond aangelegd klein tuintje, groot 3425 boomen, tusschen welke de bevolking andere gewassen teelde, stond zeer fraai. In de afdeeling Rembang telde men 8635 (Liberia-) boomen, die in bevredigenden staat verkeerden, niettegenstaande zij voor een deel, namelijk wat betreft de nog aanwezige 2500 stuks van de in 1895/96 bewerkstelligde aanplantingen, uit wat te laat overgeplante bibiet waren verkregen; de 6135 andere waren in 1896/97 in den grond gebracht. Van de bedoelde 8635 boomen vond men er 3470 in kleine tuintjes bij de dessa's; de overige waren op erven geplant. Bedoelde tuintjes, die later bibiet zullen moeten leveren, waren 17 in getal; de grootte van ieder tuintje liep uiteen van 100 tot 500 boomen, waartusschen de bevolking ook andere gewassen plant. Hier en daar staat in de afdeeling Rembang de koffie ook tusschen klapperboomen.

In 1897/98 zou voor 't eerst beproefd worden ook in de afdeeling Toeban de bevolking voor de teelt van koffie te winnen. Aldaar waren 89540 Liberia-zaden te kiemen gelegd, deels afkomstig van 's lands plantentuin, welke echter slecht ontkiemden, deels ingekocht bij de particuliere onderneming Gemampir in Soerakarta, welk laatste zaad betere resultaten gaf. Aanvang April waren van de 89540 zaden 14716 stuks opgekomen. Op de kweekbedden in de drie andere afdeelingen was voor 1897/98 mede uitsluitend Liberia-zaad uitgelegd; ook daar had het Buitenzorgsche zaad zich zeer slecht ontwikkeld en waren de kweekbedden nagenoeg geheel met zaad van Gemampir ingeboet, dan wel nieuwe kweekbedden van Gemampir-zaad aangelegd moeten worden. In de afdeeling Rembang waren ten behoeve van het in 1897/98 tot stand te brengen plantsoen te kiemen gelegd 55930, in Blora 14103 en in Bodjonegoro 36954 stuks zaden. Voor een groot deel waren deze zaden eerst in Maart uitgelegd, zoodat omtrent het vermoedelijk te verkrijgen aantal kweekplantjes nog niets kon worden gezegd.

In Krawang eindelijk werd niet alleen in de districten Wanaijassa en Gandasoli, de eenige waar laatstelijk de koffiecultuur op hoog gezag gedreven werd, maar ook in het district Sindangkasih van bestuurswege voortgegaan met het aanmoedigen van de bevolking tot het voortzetten of ondernemen van bedoelde teelt in eigen bedrijf, en wel, naar het zich aanvankelijk liet aanzien, met goed gevolg. De uit het in 1895/96 van bestuurswege beschikbaar gestelde plantmateriaal (110683 kweekplantjes) reeds gewonnen Liberia-boompjes ontwikkelden zich krachtig en de aanvragen naar bibiet namen toe. In den aanvang van 1897 waren in de lagere streken der genoemde drie districten verstrekt 61831 kweekplantjes, verkregen uit zaad, opgekocht op de Pamanoekan- en Tjiassemlanden. De boompjes, ten getale van 28783 in Sindangkasih, 18173 in Wanaijassa en 14875 in Gandasoli, zijn uitgeplant op erven en in tuinen, en voor een klein deel ook op tegalvelden. Meer waarborg voor het slagen dezer plantsoenen zou verkregen worden wanneer de op erven geplante koffie, doorgaans tusschen andere vruchtboomen in, niet zoozeer in de schaduw stond, terwijl op de tegalvelden juist niet genoeg voor beschaduwing gezorgd wordt, daar het den planters te duur komt dadapstekken van elders te ontbieden, en zij nu voor beschaduwing der bedoelde koffieplantsoenen pisang- en andere voor het doel minder geschikte boomen bezigen. Java-koffiezaad werd ook in 1896 van bestuurswege niet aangekocht, omdat in de voor deze soort geschikte hoogere streken, althans in Gandasoli en Wanaijassa, de lust om koffie te telen minder groot is. Men kan daar bovendien zeer gemakkelijk plantmateriaal bekomen uit de oude aanplantingen. Zeer enkele inlanders leggen dan ook eigen kweekbedden van dat zaad aan.

Vermits de nog produceerende gewezen gouvernementstuinen in Gandasoli te verafgelegen waren en het aandeel daarin van ieder der rechthebbenden te klein was om de moeite van het onderhoud en de bewaking loonend te doen zijn, hadden de bezitters bedoelde tuinen, welke nog 40¹/₄ bouws besloegen, overgedaan, zoodat zij nu toebehooren aan slechts 4 inlanders. In het district Wanaijassa waren, volgens eene opgaaf van medio 1896, van de 50¹/₂ bouws 14¹/₄ bouws in handen van drie nieuwe bezitters (inlanders) overgegaan, één van wie 9¹/₂ bouws had overgenomen, terwijl het aandeel der beide anderen bedroeg respectievelijk 3¹/₄ en 1¹/₂ bouws. Sedert echter waren in Wanaijassa nog eenige tuinen door de oorspronkelijke rechthebbenden aan anderen overgedaan. In het algemeen laat het onderhoud der gewezen gouvernementstuinen te wenschen over. Zij, die nogal veel boomen hadden, verzorgden ze echter vrij goed. Door 4 bezitters van nog produceerende tuinen in Wanaijassa was voor de levering van hunne koffie gecontracteerd met een Chinees ter hoofdplaats Poerwakarta, die hun voorschot had verstrekt. Aan tuinkoffie werd in genoemd district in 1896, naar berekening, geoogst 193, en in Gandasoli 91 pikol, welke hoeveelheden op het dubbele kunnen worden gesteld wanneer ook de van de erven ingezamelde koffie wordt in aanmerking genomen. De producenten brengen hunne koffie doorgaans op de naastbijgelegen passar ter markt, waar meestal Chineezen de opkoopers zijn. Soms ook wordt het product bij opkoopers aan huis aangeboden. Gemiddeld werd f 45 per pikol bedongen; de uiterste grenzen, waartusschen zich de prijzen bewogen, waren f 30 en f 60.

2°. Koffiecultuur aan de verplichte levering onderworpen.

De wetenschappelijke adviseur voor de koffiecultuur, dr W. Burck, hield zich in 1896 voornamelijk bezig met de voortzetting van de hem in November 1894 opgedragen plaatselijke onderzoekingen in het belang eener herziening van de voor de verschillende koffiestreken vastgestelde nog bestaande „cultuurplannen." Dat onderzoek, waarin genoemde adviseur sedert einde October 1896 werd bijgestaan door een hem daarvoor reeds in Mei te voren toegedachten controleur [1]), strekte zich, sedert de in 't vorig verslag (blz. 199) gedane opgaaf van Februari 1896, uit tot alle districten van de residentie Pasoeroean, met uitzondering van Ngantang (afdeeling Malang), tot een paar districten van de afdeeling Loemadjang der residentie Probolinggo, tot de nog overblijvende districten Berbek

[1]) De toen van verlof teruggekeerde controleur 1ste klasse E. L. Kruseman, die te Wageningen eene landbouwkundige opleiding had genoten. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 April 1897 n°. 1 werd genoemde controleur benoemd tot adjunct-adviseur voor de koffiecultuur, in de plaats van een in dezelfde maand bij het binnenlandsch bestuur teruggeplaatsten, tot assistent-resident bevorderden titularis S. van Hamel. Ten einde, in de plaats van den heer Kruseman, werkzaam te zijn voor de herziening van de „cultuurplannen" is in 't laatst van Juli 1897 aan dr. Burck tijdelijk toegevoegd de controleur 2de klasse J. A. A. van der Ent, die mede eene landbouwkundige opleiding had genoten.

(in 1895 nog Siwalan geheeten), Modjoroto en Djambean der residentie Kediri en tot eenige districten van de Preanger Regentschappen (zie ook wat nopens de wenschelijkheid van het spoedig gereed komen der cultuurplannen gezegd is op blz. 111 112 hiervóór). Van de door dr. BURCK reeds ingediende, en aan het oordeel der betrokken residenten onderworpen nieuwe cultuurplannen werden in October 1896 door den directeur van binnenlandsch bestuur ter goedkeuring aangeboden die voor de districten Djaboeng (residentie Soerabaija), Parang en Balepandjang (residentie Madioen), zoomede Rantja en Pendjaloe (residentie Cheribon), tegen welker vaststelling de Indische Regeering verklaarde geen bezwaar te hebben (brief gouvernementssecretaris dd. 28 December 1896). Voorts werden, na verkregen machtiging, door genoemden departements-chef gearresteerd de cultuurplannen van de districten Oeteran en Kanigoro (residentie Madioen) en Tjimahi en Goenoeng Parang (residentie Preanger Regentschappen), terwijl in den aanvang van 1897 bij het departement van binnenlandsch bestuur die betreffende de residentie Probolinggo in behandeling waren. Blijkens de over de hierbedoelde cultuurplannen handelende nota's van den wetenschappelijken adviseur is het bij de samenstelling dier plannen zijn streven geweest alleen in hooge noodzakelijkheid af te wijken van de voorschriften omtrent terrassen-aanleg en grondbewerking, opgenomen in de in 1887 van gouvernementswege uitgegeven, door den toenmaligen hoofdinspecteur voor de koffiecultuur HEIJTING samengestelde „Handleiding" Intusschen werd eene veranderde cultuurwijze aanbevolen voor de afdeeling Ngawi der residentie Madioen, en verleende de Indische Regeering machtiging om tot die verandering aanstonds over te gaan, al waren de cultuurplannen voor de beide aldaar bij de koffiecultuur ingedeelde districten Smee en Djogorogo nog niet voltooid. Ook met betrekking tot de Preanger Regentschappen lag het in de bedoeling in dien geest te handelen. Den resident was althans opgedragen voor die streken, waar de plaatselijke ambtenaren wijziging van de bestaande cultuurwijze noodig of wenschelijk mochten achten, daartoe het voorstel te doen zonder de komst van dr. BURCK af te wachten. Wat de reeds verleende machtiging voor Ngawi betreft, werd den resident van Madioen er nadrukkelijk op gewezen dat bij de nieuw toe te passen cultuurwijze de noodige matiging diende betracht en dat vooral gewaakt behoort te worden dat niet door het stellen van te hooge eischen bij de bevolking tegenzin tegen de koffiecultuur ontsta.

Bij eene gouvernements-aanschrijving dd. 8 October 1896 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n. 5158), gericht aan de hoofden der verschillende gewesten op Java, waar op hoog gezag de koffiecultuur gedreven wordt, werd hun nader voorgehouden dat adviezen van den wetenschappelijken adviseur alleen niet mogen leiden tot voorstellen om eene intensiever werkwijze bij de verplichte cultuur toe te passen, maar dat in de eerste plaats gelet moet worden op den oeconomischen toestand en de plaatselijke omstandigheden, in verband waarmede hun in herinnering werd gebracht dat bij de behandeling hunnerzijds van alle met de gouvernements-koffiecultuur in verband staande aangelegenheden niet uit het oog moest worden verloren dat de verantwoordelijkheid voor eventueelen zwaarderen druk der verplichte cultuur op de bevolking en in het algemeen voor den goeden gang van zaken bij de gouvernements-koffiecultuur uitsluitend op hen blijft rusten.

De onderzoekingen naar den invloed, dien de teelt van koffie op den bodem uitoefent (zie blz. 199 van 't vorig verslag, zoomede blz. 138 hiervóór), werden, onder leiding van den chef der 3de afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg, voortgezet door den tijdelijk aan hem toegevoegden landbouwscheikundige.

De tot April 1897 in functie gebleven adjunct-adviseur voor de koffiecultuur S. VAN HAMEL (zie de noot op de voorgaande blz.) hield zich tot zoolang bezig met de verwerking en herziening van de door de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur verstrekte gegevens voor de regeling van den „bijslag" voor de verplichte koffiecultuur der inlandsche bevolking, en wel, voor zooveel betreft de gewesten Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madioen en Kediri, waar deze aangelegenheid ook voor het plantjaar 1895/96 nog bij wijze van tusschenvoorziening geregeld was moeten worden, d. i. op den voet der gouvernementscirculaire dd. 13 Augustus 1894 (zie n°. 45 van de stukken der Indische begrooting voor 1895). De geleidelijk door hem ingediende voorstellen werden, nadat ze door den wetenschappelijken adviseur waren onderzocht en na op enkele punten te zijn gewijzigd, door de Indische Regeering in December 1896 goedgekeurd en traden dus in werking voor het plantjaar 1896/97. Eene regeling van de bijslagproef volgens de ter zake in Maart 1894 aangegeven beginselen (zie n°. 43 van de stukken der voormelde begrooting), reeds voor het plantjaar 1895/96 van kracht geworden in Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Soerabaija, Banjoemas en Kadoe, kwam daarmede tot stand voor alle gewesten van Java, waar de verplichte koffiecultuur nog bestaat, uitgenomen alleen Bagelen, waar de gehouden onderzoekingen hadden uitgewezen dat van bijslag geen sprake behoefde te zijn.

In de hiervóór in de eerste plaats genoemde zes gewesten (waar de op anderen — voorloopigen — voet berekende bijslag voor 1895/96 had bedragen f 95 810,20, ten bate van 62 517 cultuurdienstplichtigen) zal nu gedurende 1896/97 door 487 dessa's met 42 668 cultuurdienstplichtigen als bijslag genoten worden f 92 775,88, terwijl voor de zeven andere gewesten, nagenoeg algemeen naar dezelfde grondslagen als waarop voor 1895/96 de bewuste tegemoetkoming voor 't eerst op definitieven voet geregeld was (tot een gezamenlijk bedrag van f 98 738,93, verdeeld over 748 dessa's met 51 984 cultuurdienstplichtigen), de voor 1896/97 toe te leggen bijslag is bepaald op f 98 577,51, ten bate van 755 dessa's met 51 283 cultuurdienstplichtigen. Het voor al de betrokken twaalf gewesten als bijslag te bestemmen bedrag van f 191 353,39 heeft uitsluitend betrekking op bij de verplichte koffiecultuur ingedeelden, die gedurende 1896/97 zoowel met het aanleggen van nieuw als met het onderhoud van in 1894/95 en 1895/96 aangelegd (dus nog niet vruchtdragend) plantsoen zijn belast.

Voor nadere opgaven omtrent de regeling van dezen bijslag, en van dien welke in sommige gevallen aan niet meer bij de verplichte cultuur ingedeelden, aan tijdelijk van verplichte bijplanting vrijgestelden of aan andere inlanders werd verleend, hetzij *a.* enkel voor het onderhoud van op hoog gezag aangelegd nog niet vruchtdragend plantsoen; hetzij *b.* voor het ondernemen van vrijwillige aanplantingen of — zooals in het district Tengger (Pasoeroean) — voor het vernieuwen van oude weinig of geen vrucht meer dragende monosoeko-tuinen, zij verwezen naar de stukken der Indische begrooting voor 1898 [1]). De tegemoetkomingen, onder *a* bedoeld, zouden gedurende 1896 97 in 't geheel vorderen f 5093,24. De bijslag onder *b* bedoeld (in al deze gevallen nog als proef) bestond in de toekenning aan inlandsche contractanten (al dan niet reeds in het bezit van koffieplantsoen) in de districten Tjikalong (Preanger Regentschappen), Tengger (Pasoeroean), Kandangan (Probolinggo) en Wonosari (Bezoeki) van eene onder zekere voorwaarden gedurende de eerste drie levensjaren van het tot stand te brengen plantsoen termijnsgewijze uit te betalen tegemoetkoming van f 90, 175, f 90 en f 100 per bouw, waartoe voor den geheelen termijn een crediet werd toegestaan voor Tjikalong (50 bouws) van f 4500, voor Tengger (100 bouws) f 7500 (benevens f 300 voor opmeting, kaarteering, enz.), voor Kandangan (34 bouws in 1896 97 en 34 bouws in 1897/98 te beplanten) f 6120, terwijl voor de proef in Wonosari als maximum f 4000 werd toegestaan. Ofschoon op de aldus met geldelijken steun tot stand te brengen vrijwillige aanplantingen uit den aard der zaak van bestuurswege zou zijn toe te zien, opdat de verleende tegemoetkoming werd aangewend in het belang van het daarmede beoogde doel, achtte de Indische Regeering het niet overbodig den betrokken residenten haar uitdrukkelijk verlangen te doen voorhouden dat de plaatselijke ambtenaren ten deze beleidvol zouden optreden, door, met vermijding van directe pressie of overdreven inmenging, aan de planters-contractanten de noodige vrijheid te laten, daarbij uitgaande van de overweging dat alleen langs dien weg, door aanvankelijk geen te hooge eischen te stellen, uitbreiding van eene werkelijk vrije cultuur is te verwachten.

Tevens werd, evenals in de laatste jaren, bijslag toegekend (voor 1896/1897 f 5505) aan eenige niet meer met verplichte bijplanting belaste dessa's in het district Kawali (Cheribon) voor het onderhoud (tegen f 5 en f 10 per bouw) van tweeen éénjarig plantsoen, ten deele op hoog gezag, ten deele vrijwillig aangelegd, en voor het vrijwillig tot stand brengen (tegen f 15 per bouw) van 247 bouws nieuw (Liberia-) plantsoen.

En eindelijk werd ten laste van het bijslag-crediet, weder bij wijze van uitzondering (zie vorig verslag, blz. 200), als vergoeding voor de als proef te bewerkstelligen intensieve

[1]) Zie het overzicht, gedrukt als n° 39 bij de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende genoemde begrooting (Zitting 1897—1898—4).

cultuurmethode, aan de 4363 cultuurdienstplichtigen (behoorende tot 91 dessa's) in de districten Kampak, Ngraijoen en Panggoel der afdeeling Trenggalek (residentie Kediri) eene tegemoetkoming toegelegd van f 17 999, berekend à f 4 per hoofd, namelijk f 1 voor het onderhoud van in 1894/95 en f 1 voor het onderhoud van in 1895/96 op hoog gezag aangelegde aanplantingen (hierbij waren respectievelijk slechts 4359 en 4304 der bedoelde cultuurdienstplichtigen betrokken) en f 2 voor de verplichte bijplanting gedurende 1896/97, een en ander overeenkomende met f 0,20 voor iedere dagtaak.

Voor andere doeleinden dan voor de toekenning van bijslag zou, volgens verschillende regeeringsbeschikkingen, uit bedoeld crediet nog geput mogen worden een bedrag van ongeveer f 19 692, namelijk f 3 399 voor het in dienst houden ook gedurende 1897 van tijdelijk inlandsch personeel (mantri's), belast met het toezicht op de cultuurwerkzaamheden in genoemde drie districten der afdeeling Trenggalek, en tevens ook in de beide andere koffiedistricten dier afdeeling te bezigen (gouvernementsbesluit dd. 11 Maart 1897 n°. 14); f 3000 en f 745 voor het opmeten, blijvend afbakenen en in kaart brengen van de reserveterreinen in de residentie Probolinggo en in het district Rantja der residentie Cheribon (gouvernementsbesluiten dd. 24 December 1895 n°. 3) en 14 Januari 1896 n°. 18); f 294 voor de afbakening van een reserveterrein in het district Boemidjawa der residentie Tagal; f 1485 voor de herbewonding van een deel van het zoogenaamd Raoen-complex in het district Soekokerto der residentie Bezoeki (gouvernementsbesluit dd. 19 Februari 1895 n°. 40), en eindelijk f 11 168 voor verschillende doeleinden (traktementen, toelagen, reisdeclaratiën, aanschaffing van boekwerken en diverse benoodigdheden), ten dienste der wetenschappelijke onderzoekingen in het belang der koffiecultuur (daaronder ook het onderzoek van grondmonsters).

In een mede onder de stukken der Indische begrooting voor 1898 (onder n°. 40) opgenomen overzicht zijn de dessa's van de bij de op hoog gezag gedreven koffiecultuur ingedeelde districten verdeeld in drie groepen, namelijk in dessa's waar de cultuur van koffie volgens de onderzoekingen en becijferingen loonend is bevonden, en die waar de cultuur niet loonend is, en derhalve bijslag toegekend wordt, en eindelijk in dessa's waar de verplichte bijplanting van koffie in de laatste jaren definitief of tijdelijk gestaakt is, hetzij wegens gebrek aan geschikten grond binnen den afstand van zes palen, hetzij wegens het bereiken van de minimum-inlevering of het bezit van goed onderhouden vrijwillig tot stand gebrachte aanplantingen. Uit bedoeld overzicht blijkt, dat de cultuur loonend is bevonden in 1076 dessa's met 101 156 cultuurdienstplichtigen, en niet loonend in 1353 dessa's met 100 596 cultuurdienstplichtigen, terwijl van de derde groep (823 dessa's met 76 345 cultuurdienstplichtigen) de cultuur mede loonend kon worden geacht voor het meerendeel der dessa's en betrokken personen. Voor het grootste gedeelte der cultuurdienstplichtigen in de aan de verplichte levering onderworpen gouvernementsresidentiën van Java kan derhalve de teelt van koffie loonend worden geacht.

Blijkens het vorig verslag, blz. 202, was aan de residenten der 7 koffiegewesten, waar de bijslag ten behoeve van de verplichte cultuur reeds voor het in 1895 aangevangen plantjaar op de grondslagen der gouvernementscirculaire van 9 Maart 1894, d. i. op zoogenaamd definitieven voet, geregeld was, opgedragen nog vóór het einde van 1896 te berichten omtrent den indruk, welken die tegemoetkoming op de cultuurdienstplichtigen had gemaakt en omtrent de daarvan met betrekking tot de behartiging der cultuur reeds waarneembare gevolgen. Ook uit de 6 andere gewesten, waar in 1894/95 en 1895/96 bijslag genoten is, zij het in die beide jaren nog op den bij de gouvernementscirculaire van 13 Augustus 1894 bedoelden voorloopigen voet, is omtrent de werking van den maatregel bericht ontvangen. Hoewel verschillende residenten verklaren nog geen definitief oordeel te kunnen uitspreken, omdat het bijslagstelsel nog te kort gewerkt heeft, zoo geven de ingekomen rapporten bijna algemeen den indruk dat, ook bij voortzetting van de proef gedurende ettelijke jaren, van de toekenning van bijslag op de tot dusver gevolgde wijze voor de oplossing van het koffievraagstuk geen groote verwachtingen zijn te koesteren. De directeur van binnenlandsch bestuur resumeert den inhoud der gewestelijke rapporten kortelijk als volgt: „Het was der bevolking niet duidelijk te maken, waarvoor eigenlijk bijslag werd verleend en de meest uiteenloopende begrippen hebben zich daaromtrent bij haar gevestigd, veelal afhankelijk van de hoegrootheid van het bedrag, dat haar als bijslag kon worden toebedeeld. Het was niet waar te nemen, dat de toekenning van bijslag een eenigszins blijvenden gunstigen terugslag had uitgeoefend op de ambitie der planters om nu ook hunne plantsoenen beter te onderhouden, de cultuurwerkzaamheden in het algemeen met meer toewijding te verrichten". De bezwaren, in sommige rapporten aangevoerd deels tegen het stelsel — het beginsel dat daaraan ten grondslag ligt, — deels tegen de wijze van uitvoering, geven den directeur aanleiding tot de opmerking dat men blijkbaar van het stelsel meer verwacht dan het met mogelijkheid geven kan. Naar zijn inzien, en dit is ook de meening van den wetenschappelijken adviseur, is het bijslagstelsel niet te beschouwen als een maatregel in staat om de gouvernementskoffiecultuur weder uit haar verval op te heffen; evenmin is het een middel om te geraken tot een geleidelijken overgang van de gedwongen teelt tot de vrijwillige; eerder kan het, naar beider oordeel, beschouwd worden als een tijdelijke maatregel, die dienen moet om de cultuur niet nog verder te doen dalen, doch haar op het tegenwoordig standpunt te houden, totdat meer afdoende middelen zullen zijn beraamd en aangewend, ten doel hebbende haar geleidelijk te verheffen. Wat nu het oordeel van den Gouverneur-Generaal over den maatregel betreft, ook de Landvoogd betwijfelt of de bijslagproef volgens de tot dusver gevolgde beginselen, ter uitvoering strekkende van de indertijd (in 1893) door het Opperbestuur voorgestane inzichten, zelfs bij toepassing gedurende nog ettelijke jaren, ten opzichte van de verplichte cultuur wel tot het beoogde doel zal leiden, hetgeen echter niet in zich sluit dat het wenschelijk of zelfs mogelijk wordt geacht reeds nu te beslissen dat op de voor bijslag noodige fondsen niet meer bij de begrooting zal worden gerekend. De Gouverneur-Generaal wijst er namelijk op, dat voor verschillende terreinen bijslag is toegekend gedurende de eerste drie jaren van aanleg van koffieplantsoenen, zoodat de billijkheid tegenover de bevolking gebiedt de daaromtrent eventueel gedane beloften na te komen en althans niet tot intrekking van den bewusten begrootingspost over te gaan alvorens de laatste termijnen van de in uitzicht gestelde tegemoetkoming zijn uitbetaald. Doch afgescheiden hiervan acht de Gouverneur-Generaal het niet onmogelijk dat in eene andere wijze van bijslag-toekenning bij de verplichte cultuur het middel gevonden worde tot wegneming van de bezwaren, die in verschillende streken daaraan voor de bevolking nog kleven, door namelijk den weg in te slaan, die reeds hier en daar op kleine schaal, en aanvankelijk met gunstig resultaat, is gevolgd ter aanmoediging van de vrije koffiecultuur, bestaande in het toekennen onder zekere voorwaarden van eene tegemoetkoming per bouw gedurende de eerste drie levensjaren van het plantsoen. Zooals uit het hiervóór medegedeelde reeds is kunnen blijken, zal in 1896/97 deze wijze van aanmoediging der vrije teelt, tot dusver alleen beproefd in Kawali (Cheribon) en hier en daar in Probolinggo en Bezoeki (verg. o. a. blz. 202 van 't vorig verslag), ook toepassing vinden in Tjikalong (Preanger Regentschappen) en Tengger (Pasoeroean). De vraag of en in hoever dit stelsel ten opzichte van de verplichte cultuur navolging verdient, wenscht intusschen de Gouverneur-Generaal eerst dan aan de orde te stellen wanneer met voldoende zekerheid geoordeeld kan worden of de practische gevolgen der bij de dus geldelijk gesteunde vrije cultuur gevolgde werkwijze aan de verwachting beantwoorden.

Een door den wetenschappelijken adviseur gedaan voorstel tot reorganisatie van de gouvernements-koffiecultuur (in hoofdzaak volgens de denkbeelden gepubliceerd in deel 15 van het te Batavia verschijnende „Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur") was, met het daaromtrent door den directeur van binnenlandsch bestuur uitgebracht advies, volgens berichten van Augustus jl. bij den Raad van Indië aanhangig.

Te oordeelen naar de jongst afgesloten jaarstatistieken, hierachter afgedrukt als bijlagen WW, XX en YY, was gedurende het op 31 October 1896 geëindigde plantjaar 1895/96 de op hoog gezag gedreven cultuur weder eenigermate in omvang afgenomen, echter in mindere mate dan in 1894/95, terwijl daarentegen de vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voo verplichte bijplanting) aangelegde plantsoenen in belangrijker mate zouden zijn toegenomen. Omtrent deze niet in verplichte cultuur tot stand gebrachte plantsoenen wordt intusschen herinnerd, dat de daaromtrent geleverde cijfers, inzonderheid wat betreft de plantsoenen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampongkoffie, meerendeels slechts op globale schattingen berusten.

Als gewoonlijk volgen hier eenige aan voormelde bijlagen ontleende hoofdcijfers aangaande den omvang der aan de verplichte levering onderworpen cultuur in de 14 daarbij betrokken

gouvernementsresidentiën van Java over het laatst verloopen en het daaraan voorafgegane cultuurjaar.

		1894/95.	1895/96.
Ingedeeld bij de gouvernements-koffiecultuur (nog in de cultuurplannen begrepen) achtereenvolgens op 31 October 1895 en 31 October 1896 (einde der planjaren 1894/95 en 1895/96):	aantal dessa's	3 475	3 252
	aantal huisgezinnen	301 098	a) 274 579
Wat betreft de ingedeelden, aan wie (voor het volgende plantjaar) de verplichting werd opgelegd tot bijplanting van koffieboomen, waren de cijfers:	aantal dessa's	1 722	1 758
	aantal huisgezinnen	141 896	135 952
Aantal dessa's niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar verplicht tot het onderhoud van indertijd door haar aangelegde nog niet uit de leggers afgeschreven plantsoenen		1 052	1 140
Op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen. Aantal boomen die in het betrokken plantjaar werden	afgeschreven	9 310 500	6 089 400
	bijgeplant b)	5 733 900	4 883 600
Dientengevolge was bij het einde van het plantjaar (31 October) nog aanwezig nevenstaand aantal boomen	jonge	16 203 200	15 563 300
	vruchtdragende	51 694 600	51 128 700
		c) 67 897 800	c) 66 692 000
Uitgestrektheid van die plantsoenen (in bouws)		50 625	50 879
Vrijwillige of onder dien naam bekend staande plantsoenen *naar schatting*. Aantal boomen bij het einde van het plantjaar (31 October) aanwezig	jonge	31 251 500	22 037 400
	vruchtdragende	140 956 900	165 030 500
		d) 172 208 400	d) 187 067 900
Uitgestrektheid van die plantsoenen (in bouws)		d) 126 281	d) 127 405
Aantal personen in het bezit van als vrijwillig bekend staande plantsoenen, aangelegd op:	a. bij de cultuurplannen aangewezen gronden	51 500	54 214
	b. niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden	110 129	125 466
		e) 161 629	e) 179 680

a) In het hooger bedoelde, bij de Indische begrootingsstukken voor 1898 onder nº. 40 afgedrukt overzicht is voor sommige districten het aantal cultuurdienstplichtigen vermeld volgens de op een ander tijdstip dan 31 October 1896 afgesloten opgaven. Vandaar dat bedoeld overzicht een totaal van 278 097 cultuurdienstplichtigen aanwijst.

b) De verplichte bijplantingen, in de twee opgegeven plantjaren tot stand gebracht, besloegen achtereenvolgens 4644 en 4490 bouws.

c) Bij het einde der plantjaren 1894/95 en 1895/96 beliep het aantal Liberia-koffieboomen in de gouvernementstuinen achtereenvolgens 2 447 126 en 3 466 263.

d) Van de ruim 172 millioen boomen volgens de schattingen van 1894/95, en van de ruim 187 millioen volgens die van 1895/96 aanwezig, zouden geplant zijn op bij de cultuurplannen aangewezen gronden respectievelijk 47 en 47^5 millioen boomen, beslaande (naar berekening) 28 206 en 30 582 bouws, terwijl wordt geschat dat door de overige hierbedoelde plantsoenen — achtereenvolgens voor 125^2 en 139^6 millioen boomen uitgetrokken — eene oppervlakte zou worden ingenomen van respectievelijk 98 075 en 96 823 bouws. (Het hier aangeduid verschil in bouws houdt geen verband met het verschil in het aantal boomen, maar gegevens ter toelichting ontbreken.)

e) Voor zoover het hier uitgetrokken aantal personen *per gewest* is opgegeven, beliep het cijfer van hen, die vrijwillige aanplantingen bezaten: A. op grond bij de cultuurplannen aangewezen, en B. op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond, als volgt:

	1894/95. A.	1894/95. B.	1894/95. Te zamen.	1895/96. A.	1895/96. B.	1895/96. Te zamen.
Preanger Regentschappen	32 277	33 610	65 887	34 633	34 153	68 786
Cheribon	3 864	10 400	14 264	2 542	11 584	14 126
Samarang	4 271	11 867	16 138	5 786	16 558	22 344
Pasoeroean	3 734	19 281	23 015	3 771	18 940	22 714
Madioen	2 646	3 129	5 775	2 705	11 818	14 523
Tagal			9 351	170	9 130	9 300
Probolinggo	4 708	31 842	6 980	1 057	5 855	6 912
Pekalongan			20 219	500	5 216	5 716
Overige gewesten				3 047	19 212	15 259
	51 500	110 129	161 629	54 214	125 466	179 680

De aanzienlijke verschillen, welke zich in de opgaven der beide jaren voordoen met betrekking tot de gewesten Samarang en Madioen, zijn niet toegelicht.

De afneming van het aantal boomen in de op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen van ongeveer 67^9 tot p. m. 66^7 millioen was het gevolg hiervan dat in de bedoelde tuinen de afschrijvingen (6^1 millioen boomen) de bijplantingen (4^9 millioen) met 1^2 millioen overtroffen. Niet overal echter was de cultuur op hoog gezag achteruitgegaan. In Pasoeroean klom het aantal boomen in geregelde tuinen zelfs met bijna 1 millioen en in vijf andere gewesten (Tagal, Pekalongan, Soerabaija, Probolinggo en Kediri) gezamenlijk met ruim $^1/_2$ millioen. Daarentegen wijst de statistiek der besproken plantsoenen op een teruggang in de Preanger Regentschappen met bijna 1^2 en in Cheribon met bijna 1 millioen en in de zes overige koffiegewesten met gezamenlijk p. m. 550 000 boomen. Dat de cijfers betreffende de overige, d. i. betreffende de niet in verplichten cultuurdienst tot stand gebrachte plantsoenen thans zoo belangrijk hooger zijn dan het jaar te voren (ruim 187 millioen boomen, tegen ruim 172 millioen bij het einde van het plantjaar 1894/95) is bijna uitsluitend het gevolg van nieuwe schattingen voor de districten Pakis, Senggoro en Toeren in Pasoeroean. Dientengevolge wijzen de opgaven voor dat gewest betreffende de vrijwillig of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde plantsoenen op een totaal van ruim 74^9 millioen boomen, tegen ruim 55^6 millioen volgens de vroegere schattingen. Voor de overige gewesten bepalen zich de verschillen tot eene stijging met 1^4 millioen (gezamenlijk in vijf gewesten, waaronder Madioen met 936 000) en eene afneming met 5^3 millioen (gezamenlijk in acht gewesten, waaronder de Preanger Regentschappen met 2^5 millioen, Banjoemas met 2^2 millioen, en Soerabaija met $^1/_2$ millioen). Wat speciaal de plantsoenen van Liberia-koffie betreft, blijkt uit noot *c* hiervóór dat deze in de op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen toenamen van 2 447 000 tot 3 466 000 boomen. Omtrent de overigens aanwezige Liberia-plantsoenen der bevolking zijn geen cijfers bekend. Echter wordt bericht dat deze plantsoenen in 1895/96 weder met eenige duizendtallen waren vermeerderd. Vooral in de afdeelingen Galoeh en Koeningan van de residentie Cheribon, in Banjoemas en Bagelen, zoomede in Madioen (voornamelijk Magettan) kwamen weder vele aanplantingen op erven en op leege plekken nabij de dessa's tot stand, waarvan verscheidene wel wat doen verwachten.

Zooals hooger is opgegeven, waren bij het einde van het plantjaar 1895/96 (31 October 1896) nog in de cultuurplannen begrepen, m. a. w. konden nog — tenzij tijdelijk redenen van vrijstelling golden — met bijplanting worden belast 3252 dessa's, zijnde 223 dessa's minder dan op ult. October 1895. Door die vermindering kwamen de districten Tjiamis en Kawali (Cheribon), Salem (Tagal) en Srengat (Kediri), laatstelijk met gezamenlijk nog 36 ingedeelde dessa's, in hun geheel uit de cultuurplannen te vervallen. Daar echter in Bezoeki en Kediri, als gevolg van eene herziening der administratieve indeeling, twee nieuwe districten waren gevormd, met namen Majang en Gandoesari (verg. vorig verslag, blz. 79), waardoor eenige cultuurdienstplichtige dessa's, die vroeger tot de districten Soekokerto en Wlingi behoorden, onder de nieuwe districten moesten gerangschikt worden, waren de bedoelde 3252 dessa's (met 274 579 ingedeelde huisgezinnen) verdeeld over 118 districten, tegen de 3475 dessa's (met 301 098 ingedeelde huisgezinnen) op 31 October 1895 over 120 distric-

ten. Van de niet meer in de cultuurplannen opgenomen dessa's bleven overigens nog bij de gouvernementscultuur ingedeeld, voor zooveel zij nog enkel met het onderhoud (in cultuurdienst) van bestaande aanplantingen belast waren: op laatstgenoemden datum 1052 en op 31 October 1896 1140 dessa's.

Toen in den aanvang van 1896 door de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur de zoogenaamde voorstelstaten werden opgemaakt betreffende de in den westmoesson 1896/97 tot stand te brengen bijplantingen waren in de cultuurplannen begrepen 3330 dessa's met 285 852 ingedeelde huisgezinnen. [1] Van deze gezinnen werden er slechts 135 952 of ruim 47.5 pct. (behoorende tot 1758 dessa's) met ontginning en (of) bijplanting belast. Tijdelijk of voorgoed werden daarvan namelijk ontheven 32 323 gezinnen (behoorende tot 278 dessa's, waarvan o. a. 125 in de Preanger Regentschappen, 89 in Pasoeroean en 23 in Tagal), uit aanmerking dat zij reeds eene voldoende productie inleverden, m. a. w. omdat de gemiddelde inlevering gedurende de laatste drie jaren het daarvoor vastgestelde minimum had bereikt, en verder 117 617 gezinnen (behoorende tot 12 4 dessa's), aan wie die vrijstelling om verschillende andere redenen werd verleend, als: gebrek aan voor de cultuur geschikte gronden binnen den omtrek van zes palen, het aanleggen en onderhouden van grootere plantsoenen dan gelast was, het onderhouden van goed geslaagde vrijwillige aanplantingen (in bijna alle gewesten), en eindelijk de wenschelijkheid om de bevolking van eenige dessa's (in Samarang en Kedoe) in de gelegenheid te stellen om door bladziekte of groote vruchtdracht verzwakte tuinen met behulp van bemesting en diepe grondbewerking weder op verhaal te doen komen.

Als planttaak voor 1896/97 werd aan de zooeven bedoelde 135 952 gezinnen opgelegd het in den grond brengen van 4 891 203 koffieboomen (daaronder 1 455 115 Liberia-soort), terwijl in 1895/96 door 141 896 gezinnen in cultuurdienst was bij te planten geweest een totaal (volgens verbeterde opgaven) van 4 750 612 boomen (daaronder 1 047 712 Liberia-soort). Per gezin kwamen derhalve de verplichte bijplantingen dooreengenomen te staan op ruim 33 boomen in 1895/96 en op bijna 36 in 1896/97.

In het najaar van 1896 werd door den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur een nader voorstel gedaan om meer waarborgen te verkrijgen dat bij de gouvernementskoffiecultuur over deugdelijk plantmateriaal kunne worden beschikt. Thans deed dr. Burck het denkbeeld aan de hand om, in plaats van een speciaal proefstation (zie vorig verslag, blz. 201), als operatieveld voor het verzamelen en bereiden van zaadkoffie, het nemen van proeven ter verkrijging van beter zaad, het kweeken van variëteiten, enz., te bestemmen de gezamenlijke gouvernement-tuinen van het district Senggoro in de afdeeling Malang (residentie Pasoeroean), waar de bodem der tuinen en reserve-terreinen van de meest verschillende samenstelling en ook de hoogte boven zee, waarop bedoelde tuinen en reserve-terreinen gelegen zijn, zeer uiteenloopt, zoodat er ook goede gelegenheid voor de teelt van Liberia-koffie bestaat. Met de leiding dier proeven zou dan een afzonderlijke in de koffiecultuur ervaren controleur zijn te belasten, terwijl de controleur van Senggoro (Kepandjen) met het beheer der contrôleafdeeling belast zou dienen te blijven, uitgenomen wat betreft de koffieaangelegenheden. De Indische Regeering was echter van oordeel dat het nemen van proeven als de voorgestelde met behulp van cultuurdienstplichtigen noodzakelijk moest leiden tot verzwaring van de cultuurtaak en achtte uit dien hoofde het denkbeeld niet aanbevelenswaardig. Zou derhalve met de tot dusver gevolgde wijze van zaadverstrekking, door inkoop van zaadkoffie bij particuliere ondernemingen, zijn voort te gaan, bij dien inkoop zou, zonder te nauw op den prijs te letten, de zorg moeten voorzitten dat slechts bij die ondernemingen ter markt werd gegaan, wier krachtige koffieplantsoenen de deugdelijkheid van het daarvan te verkrijgen plantmateriaal voldoende waarborgen, terwijl men, waar het blijken mocht dat het ingekochte zaad niet voldeed, diende na te gaan of de oorzaak niet lag in minder goede verzorging, ook van de kweekbedden; voor eene rationeele wijze van bibietkweeken zou dan door de plaatselijke ambtenaren de voorlichting zijn in te roepen van den wetenschappelijken adviseur en diens adjunct.

Ten behoeve van de bijplantingen van 1897/98 werden voor de plaatselijke inzameling van goede zaadkoffie (Java- en Liberiasoort) in een 8 tal gewesten de noodige gelden (in het geheel f 3350) ter beschikking gesteld van de residenten. Voorts werd bij particuliere ondernemingen ingekocht: op Java 59 pikol Liberia- en op Sumatra 90 pikol zoogenaamde Padang-zaadkoffie.

Veel van het ingekochte of op andere wijze (ook uit den aan 's lands plantentuin te Buitenzorg verbonden cultuurtuin) verkregen Liberia-zaad werd aan de bevolking uitgedeeld voor hare vrijwillige aanplantingen op erven en tegalvelden.

Over de hoedanigheid van het in het begin van 1896 verstrekte Liberia-zaad, afkomstig van particuliere ondernemingen, werd over 't algemeen gunstig geoordeeld, ofschoon niet alle partijen gelijkelijk kiemkrachtig waren; daarentegen slaagde het Liberia-zaad, gewonnen in Loemadjang en aldaar bereid onder toezicht van de ambtenaren, in de beide gewesten waar het gebezigd werd, hier en daar minder goed. Waar men zich van Padang-zaad bediende, liet de kiemkracht over 't algemeen niet te wenschen over. Echter viel weder op te merken dat nu en dan de plantjes in de kweekbedden en de boomen in de tuinen in dezelfde mate door de bladziekte worden aangetast als die, verkregen uit op Java ingezameld zaad. In verschillende streken, vooral in de afdeeling Malang (Pasoeroean), waar meer kweekplantjes van Padang-zaad voorhanden waren dan voor de gouvernementstuinen noodig was, werden de overtollige aan bezitters van monosoeko-tuinen verstrekt, die daarvan gretig gebruik maakten.

De berichten omtrent de zorg, van de zijde der bevolking besteed aan pluk en bereiding van het aan de verplichte levering onderworpen koffieproduct, komen geheel overeen met hetgeen dienaangaande over vorige jaren is gezegd. Wat betreft de bijzondere behandelingswijze, welke de Liberia-bessen vorderen, vindt men thans uit Loemadjang (Probolinggo) nog medegedeeld dat de bevolking de reeds van de hoornschil bevrijde Liberiakoffie in een van trailes voorzien stampblok met natte alang-alang stampt, ten einde op die wijze het zilvervlies te verwijderen.

Fabriekmatige bereiding van de aan den lande te leveren koffie der bevolking vond in 1896 slechts plaats bij drie van de vier tot dusver — in de afdeeling Malang (Pasoeroean) — bestaande gelicentieerde ondernemingen van dien aard. Evenals reeds langer gebruikelijk is ten aanzien van inlandsche koffieproducenten in de groote koffiecentra van de residentie Pasoeroean en van het district Tengger der residentie Probolinggo, kunnen, ten gevolge van de daartoe achtereenvolgens voor 1895 en voor 1896 getroffen maatregelen (zie vorig verslag, blz. 204), ook de bedoelde licentiehouders voorschotten ontvangen, te verrekenen met het door hen in te leveren product, doch is voor hen aan deze wijze van tegemoetkoming de voorwaarde verbonden dat zij hunne op den voet van Indisch Staatsblad 1891 n°. 110, juncto 1893 n°. 134, verleende licentiën doen vervangen door nieuwe, overeenkomstig de laatstelijk vastgestelde bepalingen, opgenomen in Indisch Staatsblad 1895 n°. 72. Hadden aanvankelijk alleen de licentiehouder voor het district Pakis en die voor het district Senggoro verklaard de nieuwe voorwaarden aan te nemen, in 1896 trad ook toe de licentiehouder voor het rayon Kotta Malang, Penanggoengan en Ngantang, zoodat thans nog slechts één (die voor het district Karanglo) voortwerkt op den voet der oude bepalingen. Aangezien echter de besproken voorschotregeling voor 1896 — de vooruitbetaling aan de licentiehouders werd toen van f 2,50 gebracht op f 2,85 voor elken door hen ingekochten pikol natte beskoffie — eerst in Mei van dat jaar haar beslag kreeg, achtten de meeste licentiehouders de tijd te ver verstreken om nog hunnerzijds de maatregelen te nemen, vereischt om in het genot van vooruitbetaling te kunnen treden. Alleen maakte de licentiehouder van Kotta Malang c. a. zich de gelegenheid ten nutte om op den voet van de voor 1896 getroffen regeling (gouvernementsbesluit dd. 7 Mei 1896 n°. 8) voorschot te ontvangen. Wegens gebrek aan werkkapitaal was hij intusschen voor een deel van zijn rayon, namelijk wat het district Ngantang betreft, nog in gebreke gebleven om aan zijne verplichtingen betreffende de oprichting van bereidings-etablissementen ten volle te voldoen. (In 1895 hadden twee licentiehouders — die voor Pakis en die voor Senggoro — de toen vastgestelde vooruitbetaling genoten.)

[1] De in den aanvang van 1897 opgemaakte „voorstelstaten" voor 1897/98 vermelden in 't geheel slechts 3183 dessa's met 275 201 ingedeelde huisgezinnen, derhalve 147 dessa's en 10 691 gezinnen minder. Bij de in bewerking zijnde nieuwe cultuurplannen zal echter zijn uit te maken of al die 147 dessa's wel blijvend van de verplichte cultuur zullen behoeven ontheven te worden.

De sommen, waarmede inlandsche bezitters van koffietuinen, in het belang der bestrijding van de uitgaven voor hun oogst van 1896 te doen, bij wijze van voorschot, uit 's lands kas werden geholpen, beliepen in 9 van de 11 koffiedistricten van Pasoeroean (d. i. met uitzondering van Gondanglegi en Karanglo) f 168 365 en in 1 district (Tengger) van Probolinggo f 30 000, welke gelden vóór den afloop van den oogst zonder moeielijkheden, in twee of drie termijnen, door bedoelde producenten aangezuiverd werden bij de inlevering van het bereide product in 's lands pakhuizen. De inlandsche koffietuinbezitters in het district Karanglo ontvingen van de zijde van den licentiehouder voor dat rayon voorschot op het bij diens etablissementen in te brengen onbereid product, en wel tot een bedrag van f 10 000.

Bij de gouvernementsbesluiten dd. 10 December 1896 n°. 1 en 2 Maart 1897 n°. 36 werden, met het oog op den oogst van 1897, den resident van Pasoeroean weder kredieten voor dergelijke voorschotten toegestaan, en wel voor 10 districten (daaronder ook Karanglo), tot een gezamenlijk bedrag van f 274 855, doch nu onder bepaling dat, in de districten waar licentiehouders werkzaam zijn, de genoten vooruitbetaling, naar verkiezing van de tuinbezitters, ook kan worden aangezuiverd met het door hen bij de licentiehouders in te leveren onbereid product tegen een door den resident, in overleg met de licentiehouders, te bepalen prijs, welke echter niet minder dan f 2,50 per pikol zou mogen bedragen. Ofschoon het dus aan de betrokken inlanders overgelaten werd te kiezen of zij aldus, dan wel op de vroegere wijze (door zelven het bereid product in 's lands pakhuizen te leveren) het gouvernementsvoorschot zouden aanzuiveren, achtte de Indische Regeering het toch wenschelijk, om verwarring te voorkomen, dat, bij het verstrekken van voorschot, aan de tuinbezitters worde afgevraagd welke wijze van afbetaling zij 't liefst willen, en dat van bestuurswege gezorgd worde dat zij zich aan hun woord houden totdat hun voorschot aangezuiverd is.

Wat de in 1897 aan de licentiehouders te verleenen voorschotten betreft, scheen het aanbeveling te verdienen ook nu weder eene regeling slechts voor één jaar en niet voor den verderen duur der licenties te treffen. De vooruitbetaling werd, als voor 1896, bepaald op f 2,85 voor iederen door hen van de inlandsche bevolking opgekochten pikol natte beskoffie, behoudens wat aangaat de hoeveelheden die bij hen ingeleverd worden door tuinbezitters, welke op die wijze, door middel van hun onbereid product, de genoten gouvernementsvoorschotten wenschen aan te zuiveren. Aangezien, zooals reeds gezegd, de prijs, waartegen de verrekening plaats heeft, voor elken kring moet worden bepaald door den resident, in overleg met den betrokken licentiehouder, en alzoo de mogelijkheid bestaat dat die prijs hooger kan worden gesteld dan het minimum van f 2,50 per pikol, is namelijk de tegemoetkoming aan de licentiehouders voor elken bij hen, in verrekening van door tuinbezitters genoten gouvernementsvoorschot, ingeleverden pikol beskoffie niet voor vast op (f 2,85 — f 2,50 =) f 0,35 bepaald, maar op het verschil tusschen f 2,85 en evenbedoelden prijs.

Van kwade praktijken, in verband met het bedrijf der licentiehouders, werd ook gedurende 1896 niets vernomen.

Nu blijkens het vorig verslag (blz. 204) voorgoed is afgezien van het doen bezigen door de licentiehouders van de hun indertijd (zie sub V der voorschriften in n°. 4577 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) voorgeschreven zoogenaamde wijzerbalansen (weegtoestellen, welke voor elke daarop gebrachte hoeveelheid koffie door middel van een wijzer het in centen uitgedrukt geldswaardig bedrag aanduiden), is gemelde § V bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur, dd. 30 Januari 1897, gewijzigd in dier voege, dat de keuze der weegwerktuigen aan de licentiehouders wordt overgelaten, met dien verstande echter dat verboden is het gebruik van: *a*. weegwerktuigen, waarvan de werking berust op het intrekken of samendrukken van veeren; *b*. datjin's, die niet goedgekeurd zijn door den ambtenaar voor de regeling van het ijkwezen.

Door de drie in 1896 hun bedrijf uitgeoefend hebbende licentiehouders (die voor het district Pakis kocht in 1896 geen product in) werden uit den oogst van dat jaar de volgende hoeveelheden koffie in 's lands inkooppakhuizen ingeleverd, welke, op weinige pikols na, in de vier toen te Batavia gehouden groote gouvernementsveilingen werden te gelde gemaakt (verg. vorig verslag, blz. 208/209).

Licentiehouders.		Hoeveelheden koffie (in pikols):			
Naam.	Districten tot hun rayon behoorende.	bereid op de etablissementen te	ingeleverd in 's lands pakhuizen te	1ste soort.	2de soort.
H. C. U. J. HUBER,	Kotta Malang,	Bedali,	Wagir,	1 255,14 4/8	13,38
	Penanggoengan,	Batoe-Sisir,	Batoe,	3 666,70 3/8	19,90
	Ngantang.	Ngroto.	Poedjon,	»	»
F. GODIN,	Karanglo,	Karangan,	Karangplosso	2 381,39 3/8	20,74 5/8
E. NIJON,	Pakis,	»	»	»	»
G. A. VAN DELDEN	Senggoro,	Magoewan,	Magoewan,	228,78	2,60 3/8
			Totaal. . . .	7 532,03	56,77 1/8
In 1895 waren de totalen (voor al de vier licentiehouders)				9 334,06 3/8	236,71 1/8

Aangaande de in verschillende onder het monopolie vallende gewesten weder genomen bijzondere maatregelen tot tegengang van de onttrekking aan de verplichte levering van het aldaar door den inlander geoogste koffieproduct is het volgende gemeld. In de Preanger Regentschappen werden voor het bewuste doel inzonderheid bewaakt de districten, welke grenzen aan Krawang, in welk gewest, zooals bekend, de bevolking sedert 1 Januari 1895 vrijelijk over de door haar geoogste koffie mag beschikken. Ofschoon de bij 's lands pakhuizen ingekochte hoeveelheden Preanger-koffie voor de meeste districten het cijfer bereikten, waarop de oogst geschat was, bleef toch — in aanmerking genomen dat in Krawang de bevolking van hare aanplantingen ter nauwernood 600 pikol kan hebben geoogst (verg. blz. 198 hiervóór) — het vermoeden gewettigd, dat van de 3922 pikol koffie, in 1896 uit Krawang met passen naar Batavia uitgevoerd, een groot deel afkomstig moet zijn geweest uit de afdeelingen Bandong en Tjiandjoer. Uit de gedane aanhalingen, die nu en dan geheele pikols bedroegen, kan intusschen worden afgeleid dat het bewakingspersoneel niet heeft stilgezeten. Die aanhalingen bestonden gezamenlijk uit 236 pikol, terwijl in 1895 de hand was gelegd op 93 pikol, tegen achtereenvolgens op 50, 26 en 25 pikol in 1892, 1893 en 1894. Bestonden deze laatste hoeveelheden bijna uitsluitend uit 2de soort koffie, onder de in 1895 en 1896 aangehouden partijen was respectievelijk 49 en 190 pikol 1ste soort. In Tagal en Pekalongan hadden de maatregelen ten gevolge, dat de met zorg gedane taxatiën van den oogst (ook die van Mei, in welke maand — buitengewone gevallen daargelaten — het lot van den koffieoogst geacht kan worden te zijn beslist) overal bereikt, hier en daar overschreden werden; in Tagal (Boemiaijoe) werd een dessahoofd, die onder verdenking stond van zich aan onttrekking van gouvernementskoffie aan de verplichte levering schuldig te maken, op dit feit betrapt, door den politierechter gestraft en uit zijne betrekking ontslagen. Ook in Pasoeroean en Probolinggo en de meeste afdeelingen van Madioen en Kediri werden de taxatiën bereikt of overschreden, terwijl de inleveringen van eenige dessa's, gelegen op de grenzen van niet-koffie-produceerende districten of grenzende aan erfpachtspercceelen, weder geleidelijk toenemen. Ook uit het feit, dat gegoede inlanders en waronghouders tegen vrij hooge prijzen zich van koffie voorzagen bij tot den koffieverkoop in het klein gerechtigde personen, dan wel op de koffievendutiën (zie lager blz. 205/206), schijnt te mogen worden afgeleid, dat het niet meer zoo gemakkelijk is langs clandestienen weg aan koffie te komen. In de afdeelingen Bondowosso en Banjoewangi der residentie Bezoeki, waar het de aandacht getrokken had dat de inleveringen van de laatste jaren niet in verhouding stonden tot hetgeen de plantsoenen deden verwachten, zoodat daarin aanleiding gevonden was om ook daar eene eigenlijke koffiepolitie in dienst te stellen (April 1896), deed zich reeds aanstonds het verschijnsel voor dat in eerstgenoemde afdeeling de taxatie dooreengenomen met ruim 40 pct. en die in Banjoewangi met p. m. 85 pct. werd overschreden. In ongeveer dezelfde verhouding nam in Banjoewangi de invoer voor de plaatselijke consumtie toe van interieure koffie uit Bali. Voor 't eerst werd in 1896 ook, doch eerst in Juli, in Bandjarnegara, de eenige koffieafdeeling der residentie Banjoemas, tot de aanstelling van eene speciale koffiepolitie overgegaan Het verkregen resultaat was, naar gemeld wordt, reeds vrij gunstig: de taxatie werd bereikt en eene hoeveelheid van 20 pikol clandestien vervoerde koffie aangehaald.

In al de 14 onder het monopolie vallende koffiegewesten beliepen de gezamenlijke aanhalingen van 1896 ruim 395 pikol.

Was deze hoeveelheid op zich zelve niet zooveel grooter dan in de vier voorafgegane jaren (toen achtereenvolgens 384, 244, 303 en 356 pikol), de partijen 1ste soort, welke zich onder de 395 pikol bevonden (225 pikol), waren aanmerkelijk grooter dan in een der jaren 1892 t/m 1895, toen aan 1ste soort op niet meer dan 94, 41, 59 en 81 pikol de hand werd gelegd.

Het aantal in 1896 op de politierol of door den landraad wegens onttrekking van koffie aan de verplichte levering gestraften (inlanders en Chineezen) wordt in de van de residenten ontvangen opgaven slechts voor vijf gewesten vermeld, namelijk wat betreft de Preanger Regentschappen, Tagal, Banjoemas, Bagelen en Kadoe, waar het respectievelijk 550, 169, 492, 46 en 84 beliep.

Ofschoon weder in de meeste gewestelijke berichten van het voorkomen der bladziekte wordt gewag gemaakt, behoort toch de mededeeling dat daardoor merkbaar nadeel werd aangericht tot de uitzonderingen. In sommige gewesten vertoonde de ziekte zich over 't algemeen slechts sporadisch of had zij een goedaardig, althans een minder ernstig verloop dan in 1895. Een en ander wordt gemeld met opzicht tot Cheribon, Tagal, Samarang, Soerabaija, Banjoemas, Kadoe, Madioen en Kediri. Uit Samarang wordt verder bericht, dat al heerschte de bladziekte er in mindere mate dan in vorige jaren, nochtans op te merken viel dat de Liberia-soort meer en meer onderhevig wordt aan de aanvallen der ziekte, en dat ook die soort daartegen minder bestand blijkt dan tot dusver vermoed werd. Betreffende het optreden van de ziekte in de reeds genoemde gewesten Cheribon en Tagal wordt nog gezegd dat in Cheribon zoowel oude als jonge tuinen werden aangetast, en dat in Tagal de hooger gelegen tuinen geheel vrij bleven, maar de ziekte zich ontwikkelde in de laagst gelegen tuinen, welke het rijkst vrucht droegen. In de meeste streken der Preanger Regentschappen vielen de bladziekte en evenzoo andere koffieziekten slechts sporadisch waar te nemen. Op sommige terreinen aldaar traden nochtans de bladziekte en de „hama wedang" zoo hevig op, dat de aangetaste plantsoenen afstierven, zonder dat viel uit te maken welke dezer beide ziekten de oorzaak was. In het district Tradjoe der afdeeling Soekapoera Kollot deed zich de bladziekte dermate gevoelen dat de oogst er onder leed. In Pekalongan heerschte de ziekte in de eerste maanden van 1896, vooral in het district Paninggaran, vrij hevig, doch verminderde allengs in den loop van het jaar. Terwijl uit Bagelen bericht wordt dat de één- en tweejarige tuinen van de bladziekte hadden te lijden, melden de residenten van Probolinggo en Bezoeki dat de kwaal overal in hun gewest in meer of minder belangrijke mate werd waargenomen. In Pasoeroean openbaarde in de oude tuinen van Bangil en Batoe (Malang) de ziekte zich toen de vrucht begon te rijpen, en benadeelde zij zoowel den oogst als het plantsoen. Overvloedig met bessen bezette takken lieten hunne bladeren vallen, doch volgens den wetenschappelijken adviseur was dit abnormaal verschijnsel niet het gevolg van de bladziekte, maar van de al te ruime vruchtdracht. Hetzelfde bleek het geval te zijn in sommige andere streken van Malang. Hoe kenmerkend ook de verschijnselen der bladziekte mogen zijn, bepaaldelijk door het optreden van zekere sporen aan de onderzijde der bladeren, blijkt het toch — zoo wordt gemeld — dat de ambtenaren ze niet altijd weten te onderscheiden van andere abnormale verschijnselen. Door den wetenschappelijken adviseur werd tijdens zijne inspectie alleen bladziekte waargenomen op enkele terreinen in de afdeeling Bangil. In Tengger (afdeeling Pasoeroean) vertoonde de ziekte zich slechts sporadisch.

Evenals in sommige streken der residentie Preanger Regentschappen hadden in 1896, vooral gedurende de maanden Maart en April, ook in andere gewesten de boomen tijdens het rijpen der vruchten te lijden van de reeds genoemde hama wedang-ziekte (buiten West-Java onder andere namen bekend). Dit was namelijk het geval in Galoeh (Cheribon), in de afdeeling Loemadjang (Probolinggo), in enkele streken van Malang (Pasoeroean), van Bandjarnegara (Banjoemas) en van de residentie Kediri. Een groot deel van het product — de vruchten worden geel of zwart of vallen onrijp af — ging dientengevolge verloren.

De over geheel Java verspreide ziekte in de dadapboomen breidde zich in sommige streken uit.

Ten aanzien van de uitkomsten van den gouvernements-koffieoogst van 1896 zijn de verleden jaar medegedeelde ramingen, welke trouwens reeds tot October 1896 liepen, gebleken de werkelijkheid geheel nabij te zijn gekomen. Ten gevolge van de toen opgegeven oorzaken (zie vorig verslag, blz. 206/207) viel de inzameling over 't algemeen niet gunstig uit en werd dan ook in 's lands pakhuizen ongeveer $^1/_6$ minder ingeleverd dan in 1895, namelijk 263 669 pikol, waartoe de gewesten Pasoeroean en Preanger Regentschappen alleen bijdroegen 72.3 pct., Tagal en Probolinggo 13.5 pct., de 10 andere onder het monopolie vallende gouvernements-residentiën gezamenlijk 12.4 en de levering uit de Vorstenlanden 1.7 pct. In 1895, toen de inlevering had bedragen 319 642 pikol, zijnde p. m. $^1/_8$ minder dan in 1894, was bedoelde percentsgewijze verhouding aldus: 67.8, 16.1, 14.8 en 1.2. De oogsten van Liberia-koffie, hoewel nog gering, begonnen geleidelijk te vermeerderen. Was in 1893 en 1894 van die soort ingeleverd achtereenvolgens 622 en 1671 pikol, in 1896 werd 6652 pikol Liberia-koffie ingekocht.

Het volgende overzicht, waarin ook gegevens van geldelijken aard met betrekking tot de gouvernements-koffiecultuur zijn opgenomen, doet de uitkomsten kennen over de laatste vijf jaren.

Jaren.	Hoeveelheid koffie (in pikols) bij de pakhuizen *ingekocht* (daaronder echter ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde hoeveelheden). a)					Totaal der *uitgeleverde* hoeveelheden (in pikols), d. i. na bijtelling van overwichten en na aftrekking van minderbevindingen.	Inkoopsprijs aan de inleveraars betaald. c)	Andere kosten op het product gevallen, gerekend tot in de strand-pakhuizen op Java.	Totale kosten *in Indië* op het product gevallen.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement komt te staan, gerekend tot aan de opschoring in de afscheep-pakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde gouvernementskoffie van Java per pikol.	
	Gouvernementsresidentiën.			Soerakarta en Djokjokarta. b)	Algemeen totaal.						Bruto.	Netto. d)
	Preanger Regentschappen.	Pasoeroean.	Overige gewesten.									
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1892.	200 882	268 784	219 893	2 877	692 446	692 781	f 16 303 276	f 1 395 621	f 11 698 897	f 16,89	f $66,51^{06}$	f $66,91^{70}$
1893.	24 441	22 283	19 121	3 169	69 037	69 066	1 031 506	355 222	1 388 728	20,08	$64,63^{29}$	$58,59^{16}$
1894.	77 648	184 082	96 901	5 204	363 835	364 009	5 446 697	809 587	6 256 284	17,18	$63,75^{83}$	$58,53^{22}$
1895.	80 787	135 989	99 046	3 820	319 642	319 839	4 736 331	940 154	5 676 785	17,75	$65,75^{76}$	$60,86^{15}$
1896.	71 254	119 313	68 332	4 770	263 669	263 737	4 000 109	957 557	4 957 666	18,80	$61,90^{36}$	$57,60^{82}$

a) Deze laatste hoeveelheden bedroegen achtereenvolgens 384, 244, 303, 356 en 395 pikol, meestal — behalve in 1896 (zie hooger) — inferieure soort. Het *ingekocht* product beliep derhalve in 1892 692 062, in 1893 68 793, in 1894 363 532, in 1895 319 246 en in 1896 263 274, waaronder aan inferieure soort achtereenvolgens 16 123, 1482, 11 161, 13 118 en 4067 (in Soerakarta kwam onder de ingeleverde hoeveelheden respectievelijk 143, 486, 670, 285 en 191 pikol inferieure koffie voor).

b) Voor het eerst sinds 1889 werd door den sultan van Djokjokarta in 1896 weder product aan het Gouvernement geleverd en wel 268 pikol (alles Liberia-koffie 1ste soort).

c) In de gouvernements-residentiën wordt, van 1889 af, als inkoopsprijs tegoedgedaan f 15 per pikol (voor inferieure soort de helft). De koffie uit de Vorstenlanden wordt volgens eene afwijkende regeling betaald, welke laatstelijk is herzien bij Indisch Staatsblad 1896 nº. 99 (verg. vorig verslag, blz. 208).

d) Na aftrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus ongerekend de *in Indië* op het product gevallen kosten, waaromtrent slechts opgaven *per oogstjaar* bekend zijn; zie de kolommen 10 en 11 van het staatje.

Daar de weêrsgesteldheid van 1896, namelijk de langdurige droogte (van Mei tot November), vrij algemeen in de hoogere streken van gunstigen invloed was op den bloei en de vruchtzetting (in de lagere streken deed de felle oostmoesson nogal veel bloesem verdorren), bestond er reden om voor 1897 een meer dan middelmatigen oogst te verwachten. Bij den aanvang des jaars bedroegen de schattingen in rond cijfer 360 000 pikol, en gedurende de maanden Februari t/m Mei brachten de gewone oorzaken, zooals bladziekte, hama wedang, hevige winden en slagregens, al naar gelang van hare hevigheid, hier en daar wel eenige wijziging in de cijfers van den vermoedelijken oogst, maar tegenover verlaging van de raming voor sommige gewesten, stonden hoogere schattingen voor andere gewesten, zoodat tot ult. Juni het eindcijfer der raming vrij standvastig bleef, laatstelijk 362 000 pikol. Sedert zijn de ramingen verhoogd; onder ult. Juli werd namelijk het totaal gesteld op 402 000, onder ult. Augustus op 445 000 en onder ult. September op 471 000 pikol.

Zooals kan blijken uit noot *a* onder het voorafgegane staatje was onder het in 1896 ingeleverde product betrekkelijk veel minder inferieure soort begrepen dan in de twee voorafgegane jaren. Tot die gunstige verhouding, en in 't algemeen tot het inleveren van koffie van goede qualiteit, wordt gezegd veel bij te dragen het toezicht op pluk en bereiding uitgeoefend door het buitengewoon personeel van pluk- en andere mantri's. Tijdens de bewaring in de pakhuizen werden geene nadeelige invloeden waargenomen; voor geregeld omwerken en ventilatie werd zorg gedragen. Onder de te Tjilatjap en voor een klein deel te Batavia aangebrachte partijen van den Preanger-oogst werden echter nu en dan, zonder dat het aanwezen daarvan bij den inkoop was kunnen blijken (verg. vorig verslag, blz. 207), witte of drijfboonen ontdekt. Ook in andere streken werd het verschijnsel van verkleuren en bont worden der koffie weder waargenomen; zoo o. a. in de pakhuizen in Galoeh (Cheribon), in Karangkobar (Banjoemas) en Ngrowo (Kediri).

In sommige inkooppakhuizen, namelijk in eenige van de afdeeling Soekaboemi (Preanger Regentschappen), in dat te Kawali (Cheribon), zoomede in die te Wadaslintang en Ngalian (Bagelen) en Bedjen (Kadoe), bleek zoowel de Java- als de Liberia-koffie door snuitkever aangetast, doch niet in hevige mate. Had het bezwangerd zijn met dit insect van de te Batavia opgeschuurde voor zoogenaamde legkoffie bestemde Preanger-koffie uit de oogsten van 1894 en 1895 genoopt om deze voorraden, spoediger dan anders het geval zou zijn geweest, herwaarts te verschepen (verg. vorig verslag, blz. 207), in Januari 1897 is last gegeven tot het doen aanhouden te Batavia uit de oogsten van 1896 en 1897 van in 't geheel 60 000 pikol Preanger-product van gewone bereiding, en wel, gelet op den middelmatigen oogst van 1896, slechts 18 000 pikol uit dien oogst (hiervan de eene helft te bestemmen voor éénen de andere helft voor tweejarigen opleg), terwijl de aan het per jaar berekende quantum van 30 000 pikol ontbrekende 12 000 pikol zullen zijn aan te vullen uit den oogst van 1897. Uit dezen laatsten oogst zullen derhalve, behoudens onvoorziene omstandigheden, worden opgelegd 42 000 pikol om daarvan 24 000 pikol gedurende drie jaren te laten liggen.

Bij den inkoop der koffie deed zich nergens stremming voor, en alleen uit de Preanger Regentschappen wordt gemeld dat, vooral bij het begin van den inkoop, hier en daar de bevolking weinig ingenomen was met de uitbetaling in rijksdaalders, uit vrees van valsche in handen te krijgen, zooals er in het verkeer waren ontdekt. Toen deze echter uit de wandeling waren geraakt, werd, tijdens den drukken inkooptijd, deze muntsoort weder minder geschuwd. Intusschen werd aan het gebleken bezwaar gedeeltelijk tegemoetgekomen door meer guldens en vooral meer kopergeld ter beschikking te stellen van de inkooppakhuismeesters.

Daar het een paar malen was voorgekomen dat zoowel in herwaarts ten verkoop gezonden partijen Java-koffie als in te Batavia onder dien naam geveilde hoeveelheden eenige Liberiaboonen voorkwamen, werd van bestuurswege ten dringendste aanbevolen dat in de inkooppakhuizen de meest mogelijke zorg worde gewijd aan de sorteering.

Het aantal gelegenheden tot inbreng van koffie werd in 1896 vermeerderd door de opening van 2 nieuwe inkooppakhuizen in de afdeeling Bondowosso (residentie Bezoeki), terwijl 4 tijdelijk gesloten inkooppakhuizen (3 in Samarang en 1 in Probolinggo) heropend werden. Voorts werden, om de onttrekking van koffie aan de verplichte levering beter te kunnen tegengaan, in een vijftal gewesten in 't geheel 6 inkooppakhuizen naar geschiktere plaatsen verlegd.

In de afdeeling Panaroekan der residentie Bezoeki was sedert kort een onregelmatige toestand met betrekking tot de handhaving van het koffiemonopolie aan het licht getreden. In genoemde afdeeling, welke wegens het moeielijke terrein en den grooten afstand, waarop de geschikte gronden van de dessa's verwijderd zijn, niet voor de gouvernements-koffiecultuur in aanmerking kwam, waren gaandeweg zoowel in het gebergte als in de vlakte vrijwillige koffieaanplantingen ontstaan, waarvan de bevolking het niet voor eigen consumtie benoodigde aan particulieren van de hand zette. De vraag of hier alsnog tot inkoop van gouvernementswege zou worden overgegaan, meende intusschen de Indische Regeering ontkennend te moeten beantwoorden, omdat dit zeker niet gunstig zou werken op het in stand houden van de vrijwillige aanplantingen, in aanmerking genomen dat het dichtstbij gelegen pakhuis, het afscheeppakhuis te Panaroekan, op 20 en meer palen van de koffieplantsoenen verwijderd is, terwijl de geringe hoeveelheid van 200 pikol, welke naar berekening in een gunstig oogstjaar zou kunnen worden ingeleverd, niet de kosten wettigt om ter wille daarvan in de uitgestrekte bergstreek, waar de zeer verspreide (en slecht verzorgde) koffieaanplantingen worden gevonden, alsnog tot de oprichting van de noodige inkooppakhuizen over te gaan of op andere wijze de gelegenheid tot inkoop van landswege te verschaffen. Het voornemen bestaat dan ook, zooals bij de Indische outwerp-begrooting voor 1898 is medegedeeld, om met ingang van dat jaar het tot dusver in Panaroekan nimmer toegepaste koffiemonopolie voor die afdeeling formeel op te heffen.

Ten einde ook in streken waar de gouvernements-koffiecultuur is ingetrokken (zonder dat tevens het monopolie is opgeheven) het van de bestaande aanplantingen nog geoogst wordende product, door gemis aan gelegenheid tot inlevering, zijne bestemming niet ontga, is in Mei jl. aan de hoofden der nog onder het koffiemonopolie vallende residentiën van Java (ook den gouverneur van Sumatra's Westkust en den resident van Menado), voor zooveel noodig, aanbevolen er op indachtig te zijn dat in zoodanige streken de gelegenheid tot inlevering van het product niet worde opgeheven zoolang de bestaande aanplantingen nog vrucht dragen.

Het afvoeren van de koffie uit de inkoop- naar de strandpakhuizen had over 't algemeen geregeld plaats. In Bezoeki evenwel moest het, wegens faillissement van den aannemer, gedurende een deel van het jaar door het bestuur met eigen middelen worden bewerkstelligd. Slechts uit enkele inkooppakhuizen was bij het einde des jaars al de aanwezige koffie nog niet afgevoerd; die restanten werden echter in Januari 1897 aan de transportaannemers overgegeven.

Belangrijke overwichten werden nergens geconstateerd. Twee inkooppakhuismeesters werden in hunne betrekking geschorst en gerechtelijk vervolgd: één, die betieht werd van het verduisteren van 51 pikol koffie, en één wegens verschillende onregelmatigheden in zijne administratie. Ook werd een inkooppakhuismeester, die voor een tekort van 6.23 pikol geen aannemelijke reden kon opgeven, uit zijne betrekking ontslagen. Overigens werden nog bij drie inkooppakhuizen kleine tekorten bevonden, waarvoor, voor zooveel zij niet binnen de toegestane spillage vielen, vergoeding werd opgelegd. Bij twee inkooppakhuizen gingen p. m. 6 pikol door diefstal teloor.

Buiten de gewone (groote) veilingen, welke ook in 1896 weder ten getale van 9 hier te lande en van 4 te Batavia werden gehouden, en waarvan de uitkomsten reeds werden medegedeeld in het vorig verslag (blz. 208/209), werd in hetzelfde jaar op Java en Madura in driemaandelijksche veilingen op verschillende plaatsen, ter voorziening in de plaatselijke consumtie, van gouvernementswege nog in den handel gebracht circa 2608 pikol koffie, en wel p. m. 741 pikol 1ste soort, p. m. 1781 pikol 2de soort en ruim 86 pikol Liberia-koffie, welke veilingen gehouden werden op 10 gewestelijke hoofdplaatsen (te Batavia, Samarang en Soerabaija, waar gezamenlijk 980 pikol, en te Bandong, Tagal, Pekalongan, Banjoemas, Probolinggo, Bezoeki en Pamakassan, waar gezamenlijk 575 pikol werd geveild), zoomede op 28 afdeelingshoofdplaatsen, waar deze vendutiën in 't geheel bestonden uit 1053 pikol (verg. blz. 5 van bijlage WW hierachter). De opbrengst — voor

elke der drie soorten niet gesplitst opgegeven — beliep in 't geheel f 103 360,43. Echter wordt gemeld dat de minimumprijzen (voor 1ste soort bepaald op f 50 en voor 2de soort op f 25 per pikol) overal werden overschreden en dat de aangeboden kavelingen van $^1/_{10}$ pikol of circa $6^1/_5$ K.G. (in Proboliuggo werden zelfs partijtjes van $^1/_{20}$ pikol geveild) gretig aftrek vonden. De koopers behoorden tot alle rangen en standen, en onder hen trof men zoowel Europeanen en vreemde oosterlingen als gegoede inlanders aan. Vooral sedert ook koffie 1ste soort werd aangeboden, kon gezegd worden dat de maatregel beantwoordde aan het doel om, op plaatsen waar koffie van verschillende qualiteit niet of niet in voldoende mate tegen redelijke prijzen in den handel te krijgen is, de ingezetenen in de gelegenheid te stellen om zich van het benoodigde langs regelmatigen weg te voorzien ten einde zoodoende den clandestienen afzet van aan de verplichte levering onttrokken koffie tegen te gaan. Vermits de wenschelijkheid gebleken was dat op sommige plaatsen meer dan viermalen 's jaars gelegenheid werd gegeven om inkoopen te doen, is bij gouvernementsbesluit dd. 8 Mei 1897 n°. 3 bepaald dat de residenten bevoegd zijn op meer tijdstippen dan telken drie maanden de hierbedoelde vendutiën te houden.

Daar gedurende 1897 voor de hierbedoelde vendutiën, behalve de vereischte hoeveelheden 2de soort, aan 1ste soort koffie noodig wordt geacht 1573 pikol, zal in de laatste der gedurende dat jaar te Batavia te houden vier groote veilingen, in stede van 25 000 pikol, worden aangeboden 23 427 pikol. De bedoelde vier veilingen van 1897, aangekondigd tegen 15 September, 13 October, 10 November en 8 December, zullen alzoo in 't geheel bestaan uit 98 427 pikol, en wel, zooveel mogelijk, uit 25 000 pikol Preanger-koffie, aan de koopers af te leveren voor ruim $^3/_4$ gedeelten te Tjilatjap en voor het overige te Batavia, en uit 73 427 pikol Pasoeroean-koffie, uitsluitend te Pasoeroean af te leveren. Dat weder, evenals voor 't eerst in 1896, van de te Batavia te veilen 25 000 pikol Preanger-koffie een quantum van 19 000 pikol bestemd werd om te Tjilatjap te worden afgeleverd, terwijl in 1895 en vroeger al de in de Bataviasche veilingen opgenomen Preanger-koffie door de koopers kon worden in ontvangst genomen te Batavia, hing samen met de veranderde regeling sedert 1 Januari 1896 gebracht in de koffie-afvoeren uit de Preanger Regentschappen, in dier voege dat de afvoer naar Batavia nog slechts voor de koffie uit een betrekkelijk klein gedeelte van het gewest behouden is, zoodat nagenoeg $^9/_{10}$ van den oogst in aanmerking komt om naar Tjilatjap te worden afgevoerd (verg. vorig verslag, blz. 99). Ten einde nochtans te kunnen beoordeelen in hoever Preanger-koffie, liggende en leverbaar te Batavia, eventueel hoogere prijzen bedingt dan dezelfde koffie, opgeschuurd te Tjilatjap en van daar te verschepen, is bepaald dat bij *elke* der vier veilingen van 1897 van de daarin op te nemen Preanger-koffie eene maximum-hoeveelheid van 1500 pikol te Batavia aan de koopers zal afgeleverd worden. In 1896 was van de naar Batavia afgevoerde Preanger-koffie mede 6000 pikol bestemd om daar aan de koopers te worden afgeleverd, doch die hoeveelheid maakte het geheele quantum Preanger-koffie der November-veiling uit, zoodat er toen geen vergelijking te maken was.

Ten aanzien van de in 1897 tot medio September hier te lande reeds gehouden 7 veilingen van gouvernements Java- en Liberia-koffie kunnen slechts voor de eerste 6 veilingen de definitieve uitkomsten worden opgegeven; voor de September-veiling moet men zich nog van benaderende berekeningen bedienen. Het behoeft geen betoog dat de als gewoonlijk verstrekte middelprijzen in sterke mate worden beheerscht niet alleen door de verschillende sorteeringen, waaruit elke veiling is samengesteld, maar ook door de grootere of kleinere hoeveelheden inferieure en triage- (uitschot-) koffie daarin voorkomende, zoodat, bij denzelfden stand der markt, groote afwijkingen in de berekende „gemiddelde opbrengst" niet zeldzaam zijn. Daarom is in het volgende staatje, aanwijzende de tot medio September 1897 hier te lande reeds verkochte hoeveelheden en de daarvoor in elke veiling verkregen gemiddelde opbrengst per half K.G., tevens aangeteekend de waarde, welke, op grond van den afloop der besproken veilingen, aan „goed ordinaire" Java-koffie was toe te kennen.

Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per $^1/_2$ K.G. (berekend over de verkochte netto hoeveelheid).		Algemeene noteering voor „goed ordinaire" Java-koffie per $^1/_2$ K.G.
			Bruto. *a*)	Netto. *b*)	
1897.					
26 Januari . .	19 000	1 115 982	f $0{,}50^{90}$	f $0{,}47^{10}$	f $0{,}51^3/_8$
2 Maart . . .	18 950	1 143 547	$0{,}52^{42}$	$0{,}48^{98}$	$0{,}50^3/_4$
6 April . . .	$19\,029^{96}$	1 150 169	$0{,}46^{91}$	$0{,}42^{44}$	$0{,}46^1/_2$
11 Mei	$19\,001^{47}$	$1\,147\,672^5$	$0{,}46^{78}$	$0{,}42^{95}$	$0{,}46^3/_8$
22 Juni	$18\,997^{46}$	1 149 664	$0{,}49^{02}$	$0{,}45^{79}$	$0{,}46^3/_4$
3 Augustus .	$19\,003^{46}$	$1\,149\,621^5$	$0{,}49^{10}$	$0{,}45^{95}$	0,47
7 September	$18\,992^{56}$	*c*) * 1 139 553	* $0{,}47^{26}$	* $0{,}43^{[illegible]}$	0,46

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met $1^1/_2$ pct. korting voor contante betaling.

b) Na aftrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus ongerekend den inkoopsprijs en de verder *in Indië* op het product gevallen kosten, waaromtrent over het *oogstjaar* 1896 gespecificeerde opgaven te vinden zijn in bijlage WW hierachter (zie ook de kolommen 10 en 11 van het staatje op blz. 204 hiervóór).

c) De opgaven, waarbij een * is geplaatst, berusten op benaderende gegevens.

Onder de in de besproken 7 veilingen verkochte 132 978 pikol op Java geoogste gouvernementskoffie waren begrepen 5519 pikol Liberia-soort van verschillende sorteeringen, welke koffie echter in 6 veilingen telkens minder bedong dan „goed ordinair" der gelijktijdig geveilde Java-koffie. De hoogst bedongen prijzen voor Liberia-koffie toch beliepen: in Januari f 0,47, in Maart f $0{,}41^3/_4$, in April f $0{,}43^1/_4$, in Mei f 0,43, in Juni f 0,39 en in September f $0{,}37^1/_2$ per $^1/_2$ K.G. Alleen in de Augustusveiling, toen slechts 1 pikol Liberia-koffie werd aangeboden, werd daarvoor behaald f $0{,}50^1/_4$, terwijl de algemeene noteering voor „goed ordinaire" Java-koffie toen bedroeg f 0,47.

5°. Gouvernements-kina-onderneming.

Gedurende 1896 bleef bij deze onderneming de betrekking van directeur nog waargenomen door den adjunct-directeur (scheikundige), wien overigens — vooralsnog op tijdelijken voet — in Januari 1896 (zie vorig verslag, blz. 209) een botanicus (planten-physioloog) werd toegevoegd. Tot benoeming als directeur van den waarnemenden titularis en tot definitieve aanstelling van den botanicus, tegen opheffing van de betrekking van adjunct-directeur, zal zijn over te gaan in 1898, wanneer namelijk de Indische begrooting voor dat jaar tot deze, met de beoogde hervorming der onderneming tot proefstation samenhangende maatregelen de gelegenheid zal hebben gegeven. Onder dit voorbehoud is in Februari 1897 door het Opperbestuur in beginsel beslist dat de besproken hervorming, ten doel hebbende (verg. het verslag van 1895, blz. 228) de geleidelijke inkrimping der plantsoenen tot een als proefstation aan te houden complex van circa 750 bouws, in dier voege zal plaats vinden dat de inkrimping aan de eigenlijke hervorming tot proefstation zal voorafgaan, en dat die inkrimping, welke zal bestaan in het geleidelijk loslaten (rooien) van de tot de etablissementen Lembang, Nagrak, Kawah Tjiwidei en Rioeng Goenoeng behoorende plantsoenen, en van het oostelijk deel der plantsoenen van Tjibitoeng, zóó zal worden geleid dat de jaarlijksche productie der onderneming gedurende het rooiingstijdperk ongeveer aan de tegenwoordige gelijk blijft. De rooiing van de los te laten onderdeelen der onderneming zal in eigen beheer geschieden, en het zal van de omstandigheden afhankelijk worden gesteld op welk oogenblik tot het organiseeren van het proefstation zal zijn over te gaan. Eerst dan zal ook voorgoed de formatie van het personeel zijn te regelen.

Omtrent de uitgestrektheid der plantsoenen en het aanwezig getal boomen vindt men voor elk der acht etablissementen, waaruit de onderneming thans nog bestaat, opgaven in bijlage ZZ hierachter, welk overzicht doet zien dat op ult. 1896 (ongerekend de oppervlakte door de kweekerijen ingenomen en het aantal der daarin voorhanden planten) in 't geheel ruim 1250 bouws bezet waren met 3 078 000 kinaboomen (41 400 minder dan het jaar te voren), bestaande voor 69.5 pct. uit c. ledgeriana, voor 12.1 pct. uit hybriden van c. ledgeriana en c. succirubra, voor 13.7 uit c. succirubra en voor 4.7 pct. uit c. officinales. Op

de later als proefstation aan te houden etablissementen Tirtasari, Tjinjiroean, Tjibeureum en West-Tjibitoeng, gelegen op 24 à 29 paal van Bandong, beliep het aantal boomen in den vollen grond op ult. 1896 in rond cijfer 2 millioen, waarvan bijna 77 pct. ledgeriana, ruim 17 pct. hybriden als voren en ruim 6 pct. succirubra.

Bleven op de geleidelijk te rooien perceelen de inboetingen met kinaplanten gestaakt (open vakken in de plantsoenen aldaar werden gevuld met een 20-tal deugdzame voor timmerhout geschikte zoogenaamde wildhoutsoorten), — op Tirtasari en de verder tot het aan te houden complex behoorende terreinen werden, voor zooveel noodig, de kinaplantsoenen behoorlijk ingeboet en enkele ravijnen en boschstrooken volgeplant om te beter tot een afgerond geheel te geraken, echter binnen de grenzen, aangewezen door het kadaster tijdens de opmeting van de gouvernements-kina-onderneming in 1894/1895. Het plantmateriaal bestond uit ledgeriana-zaailingen en verder uit hybriden van erkend hoog kinine-gehalte (n°. 23^3). Op een deel van Tjibitoeng, waar in de gedurende 1889/90 tot stand gebrachte beplantingen ledgeriana's voorkwamen van een minder gunstig type en van laag kinine-gehalte, werden zij verent met de voortreffelijke ledgeriana n°. 38 f. Ook werden de hybride-zaailingen aldaar, met een gehalte van slechts 4 pct. zwavelzure kinine in den stambast, verent met voormelde hybride n°. 23^3. Waar in enkele plantsoenen van het besproken complex, zooals o. a. te Tjibeureum en Tirtasari, de bodemsgesteldheid te wenschen overliet, en dientengevolge ter vervanging van gestorven boomen herhaalde inboetingen met ledgeriana-zaailingen en ledgeriana-enten mislukten, werden deze tuinen, na behoorlijke bemesting, eveneens met de hybride-enten n°. 23^3 ingeboet.

Als cultuurmaatregel werden in eenige succirubra-plantsoenen van Tjibitoeng en verder van Kawah Tjiwidei en Lembang omstreeks 75 000 boomen, alle onderdrukte of slecht ontwikkelde exemplaren, gerooid, en de aldus uitgedunde plantsoenen, zooals spoedig bleek met gewenscht gevolg, aan eene flinke grondbewerking onderworpen. Deze boomen kwamen echter niet in aanmerking om een bastproduct te leveren, en voor zooveel zij zich niet te ver van Bandong bevonden om nog waarde als brandhout te bezitten, d. i. voor een klein gedeelte (10 000 stuks), publiek verkocht.

In verschillende tuinen ging men er toe over om onderdrukte boomen ter hoogte van ongeveer 0.5 M. boven den grond op stomp te kappen, om ze zoodoende materiaal voor inboeting te doen opleveren, dat met uitstekend gevolg aanwending vond in 6- à 7-jarige tuinen.

Op ult. 1896 bevonden zich in de kweekerijen (bij de etablissementen Tjinjiroean, Tjibeureum en Tjibitoeng) naar schatting 120 000 ledgeriana's, 55 000 succirubra's en 20 000 hybriden van ledgeriana's en succirubra's, of te zamen 195 000 stuks, waarvan een groot gedeelte in het eerste kwartaal van 1897 voor overplanting in den vollen grond in aanmerking zou komen.

Met het enten van ledgeriana's (n°. 38 f lit. A) en hybriden (n°. 23^3) op succirubra's werd onafgebroken voortgegaan en wel niet meer in kweekhuizen, maar in de open lucht, daar de ondervinding al sedert drie jaren had geleerd dat door deze, met minder kosten gepaard gaande, entwijze de enten beter slagen en later krachtiger groeien.

Ofschoon de ledgeriana's in 't laatst van 1895 rijkelijk bloeiden, viel de zaadoogst ten slotte toch tegen, en kon hierdoor aan de buitengewoon vele aanvragen niet dan matig voldaan en — bij één in December 1896 gehouden veiling — ten verkoop slechts bestemd worden de geringe hoeveelheid van 17 pakjes (à 25 gram) ledgeriana- en 55 pakjes (à 50 gram) succirubra-zaad, welke ten gevolge van groote vraag respectievelijk f 1576 en f 282,50 opbrachten. De intensieve grondbewerking, waaraan zoowel de op vlak terrein aangelegde ledgeriana-tuinen als de met hybriden en succirubra beplante en in de laatste jaren geterrasseerde steile hellingen werden onderworpen, vorderde eene uitgaaf van f 14 422 of gemiddeld f 11,42 per bouw, tegen f 10,50 in 1895. Daar de veestapel van het personeel der onderneming zich meer en meer uitbreidt, vindt op terreinen, die jaren achtereen in cultuur zijn geweest, van lieverlede de aanwending van stalmest ruimere toepassing. Daar echter dit middel in verafgelegen tuinen zeer kostbaar is, tracht men nu — en daartoe is in 1896 overgegaan — door beplanting met lupinen het stikstofgehalte van den bouwkruin zooveel mogelijk op te voeren.

Van ziekten hadden de tuinen in 1896 nagenoeg niet te lijden. De aschregen uit den Tangkoeban Prahoe, waardoor in den nacht van 22 op 23 Mei de plantsoenen van Nagrak werden getroffen, bracht geen nadeel teweeg. Daarentegen hadden vele tuinen, vooral die van Tirtasari, buitengewoon te lijden van insecten, waaromtrent ook meer dan anders op de particuliere kina-ondernemingen viel te klagen. Inzonderheid was het de rupsenplaag, die in de oudere plantsoenen van Tirtasari en in een paar aangrenzende tuinen van Tjinjiroean zoo hevig optrad, dat daaruit niet geoogst kon worden. Tegen het einde des jaars was echter, door het aanhoudend zoeken en vernietigen van de rupsen, ten koste van eene uitgaaf van f 5268, de plaag tot staan gebracht.

Ook in 1896 bleef bij de gouvernements-kina-onderneming het beginsel gevolgd om de productie niet hooger op te voeren dan voor zooveel de plantsoenen dringend uitdunning behoefden, wilde men zich niet, door het belemmeren van den groei der boomen, aan schade blootstellen. Overigens was een klein gedeelte ledgeriana-bast afkomstig van uitgegraven zieke boomen en van rooiing van een geheel plantsoen ter grootte van 2 bouws, dat zeer ijl en ziekelijk stond. Van het geoogste kwamen bovendien voor verzending slechts die basten in aanmerking, welke rijk genoeg aan alcaloïden waren, dan wel, waar het pharmaceutischen (succirubra-) bast gold, een genoegzaam fraai uiterlijk vertoonden, om te verwachten dat zij bij den gedrukten stand der kinamarkt, welke in 1896 voortduurde, nog loonende prijzen konden bedingen. Zoowel van ledgeriana- als van succirubra-bast moesten uit dien hoofde vele partijen, als in de tegenwoordige omstandigheden waardeloos, in de tuinen worden achtergelaten. Terwijl in 1895 uit den oogst van dat jaar herwaarts verscheept werd 317 387 K.G. bast, bestond het in 1896 herwaarts verscheepte product, ongerekend 1261^5 K.G. bast die in Indië werd achtergehouden ten behoeve van den militairen geneeskundigen dienst aldaar, uit $290\,517^5$ K.G. ledgeriana- of fabrieksbast en $31\,242^5$ K.G. succirubra- of pharmaceutischen bast, te zamen dus uit 321 760 K.G., alles uit den oogst van 1896, uitgenomen 19 011 K.G. ledgeriana (van 5.43 pct. kininesulphaat), op ult. 1895 nog voorhanden gebleven uit den oogst van dat jaar, doch eerst in 1896 verzonden. Over alle verzonden partijen ledgeriana-bast dooreengenomen was, volgens de in Indië bewerkstelligde analyses, het gemiddeld gehalte aan kininesulphaat 7.15 pct., tegen 6.43 pct. over het in 1895 herwaarts verscheepte ledgeriana-product, ad 293 240 K.G. Het hoogste gehalte, namelijk 10.36 pct., werd verkregen uit het entenplantsoen te Tirtasari, bekend onder den naam van „Mengsel Rioeng Goenoeng". Het laagste gehalte, zijnde 4.01 pct., toonde eene partij bast aan, verkregen uit den oogst van hybride-zaailingen. In de voormelde hoeveelheid van $290\,517^5$ K.G. fabrieksbast bevond zich derhalve, naar berekening, 20 772 K.G. zwavelzure kinine, tegen 18 855 K.G. in de partijen van 1895. Hoe de oogst van 1896 over de verschillende etablissementen verdeeld was, kan blijken uit voormelde bijlage ZZ, welk overzicht tevens opgaven bevat nopens de samenstelling van den herwaarts verscheepten fabrieksbast.

Bracht het in 1896 verkocht product (oogst 1895), bestaan hebbende, volgens de Indische wichtlijsten, uit netto 317 387 K.G. bast, en uitgeleverd hebbende $322\,068^5$ K.G., f 117 677 op (zie vorig verslag, bijlage BBB), d. i. gemiddeld f $0{,}18^{37}$ per $^1/_2$ K.G., — van de 321 760 K.G., herwaarts verscheept voor de (tien) veilingen van 1897, werd gedurende de maanden Januari t/m Augustus (in zeven veilingen) reeds te gelde gemaakt eene hoeveelheid van 220 198 K.G., of — volgens het gewicht bij uitlevering — $223\,301^2$ K.G. ($203\,587^{65}$ K.G. ledgeriana- en $19\,713^{65}$ K.G. succirubra-bast), waarvoor verkregen werd f 115 501, d. i. gemiddeld f $0{,}25^{86}$ per $^1/_2$ K.G. De zoo gedaalde unit-prijs der fabrieksbasten (het bestede per procent kinine-sulphaat en per $^1/_2$ K.G. bast), die in de veilingen van 1895 en 1896 afwisselde tusschen 2^{125} en 3 cent en in de Januari- en Februari-veiling van 1897 beliep 2^{125} en 2^9 cent, steeg in de vijf latere veilingen (April t/m Augustus) weder tot het peil der meeste veilingen van 1894; in April jl. toch beliep de unit 4 cent en in Mei t/m Augustus achtereenvolgens 4^1, 4^2, 4^3 en 4^{33} cent.

Het totaal van de in 1896 voor de gouvernements-kina-onderneming in Indië gedane uitgaven bedroeg f 90 698 (tegen f 86 468 in 1895), verdeeld als volgt: traktementen van het Europeesch personeel (met inbegrip van f 1380 wegens reis- en verblijfkosten, schrijfbehoeften en bezoldiging van een laboratoriumbediende) f 27 230, kosten van aanplant, inzameling en vervoer van het product tot de stations Bandong en Tjimahi f 50 561, spoorwegvracht tot Tandjong Priok (haven van afscheep) f 6549, en uitgaven voor vernieuwing en herstelling van gebouwen en droogmrichtingen, enz., f 6358. Hier te lande werd bovendien in 1896 uitgegeven wegens kosten van aanschaffing en uitzending van benoodigdheden voor de kinacultuur f 1238. Hoeveel op

den oogst van 1896 aan kosten is gevallen wegens aflading, zeevervoer en verkoop hier te lande, kan nog niet worden opgegeven. Voor de 317 387 K.G., in 1895 herwaarts verscheept en in 1896 te gelde gemaakt, blijken bedoelde kosten, waarvoor in 't vorig verslag (blz. 210) naar raming werd opgegeven f 12 700, in werkelijkheid bedragen te hebben (zie bijlage M hierachter) f 18 834. Nopens de opbrengst van den oogst van 1896, eerst in 't volgend verslag volledig te vermelden, zijn als baten over 1896 nog te boeken f 1861 wegens verkoop van kinazaden en f 292 wegens verkoop als brandhout (zie hiervóór) van gerooide boomen. Bovendien is nog in rekening te brengen de waarde der uit den oogst van 1896 aan den Indischen geneeskundigen dienst verstrekte 1261⁵ K.G. succirubra-bast. Doch tevens valt, bij het nagaan van de geldelijke uitkomsten der gouvernements-kina-onderneming, er op te letten dat ook nu, evenals bij vroeger gemaakte berekeningen, de uitgaven wegens overtochtskosten, verlofstraktementen en pensioenen buiten aanmerking zijn gelaten.

Behalve de zoogenaamde veilings-analyses werden bij de gouvernements-kina-onderneming door den waarnemenden directeur (scheikundige), den heer P. van Leersum, voortgezet de reeds in vorige jaren aangevangen cultuur-analyses, namelijk die, waarbij de alcaloïd-bepalingen uitsluitend uit een agronomisch oogpunt plaats hebben. Deze analyses hadden voornamelijk ten doel om een juister inzicht omtrent het voorkomen van het alcaloïd in den bast te verkrijgen, — om te bewijzen hoe groot de invloed der physische en chemische geaardheid van den bouwkruin op het alcaloïdgehalte is, — om den invloed van bemesting met stalmest na te gaan, — om tot eene uitspraak te komen omtrent het al of niet voordeelige van eene intensieve grondbewerking, enz.

De voorshands nog tijdelijk aan de onderneming verbonden botanist dr. J. P. Lotsy hield zich onledig met de bestudeering van de zoogenaamde stamkanker (zie de mededeelingen daaromtrent in het bij de Javasche Courant van 6 November 1896 gepubliceerde „Bericht omtrent de gouvernements-kina-onderneming over het 3de kwartaal 1896"), en toen in Juni 1896 de noodigste zaken voor het laboratorium waren ontvangen, werd een aanvang gemaakt met een onderzoek naar de localisatie van het alcaloïd in ledgeriana-boomen, terwijl het later noodig werd geoordeeld dat onderzoek ook uit te strekken tot de succirubra-soort. Het eerste gedeelte van de resultaten dier onderzoekingen zal worden gepubliceerd in een ter landsdrukkerij te Batavia ter perse gelegd werk, waarvan de bijbehoorende platen hier te lande worden gereproduceerd. Intusschen werd aangaande dit deel der werkzaamheden van dr. Lotsy reeds het een en ander openbaar gemaakt in het kwartaalbericht, gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 24 Augustus jl.

Uitvoerige mededeelingen omtrent de onderzoekingen op scheikundig gebied en omtrent het verrichte in het belang der cultuur zijn te vinden in het door den waarnemenden directeur uitgebrachte jaarverslag, dat gewoonlijk wordt gepubliceerd in het te Batavia verschijnende „Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië". Laatstelijk is daarin (deel LVI) het jaarverslag over 1895 opgenomen.

De vanwege eene naamlooze vennootschap in het leven geroepen kininefabriek te Bandong heeft hare taak eerst in April 1897 kunnen aanvangen, doch ondervond aanvankelijk technische en chemische bezwaren, ook doordien de geleverde machinerieën te wenschen overlieten. Volgens berichten van Juli jl. was, in afwachting van de opstelling van betere werktuigen, de fabricage tijdelijk gestaakt moeten worden, hetgeen ten gevolge had dat de fabriek destijds nog niet had kunnen leveren de 500 K.G. zwavelzure kinine, tot den afzet waarvan ten behoeve van 's lands dienst haar bij het in 't vorig verslag (blz. 210) besproken gouvernementsbesluit dd. 16 Juli 1896 toezegging was gedaan. De bij diezelfde gelegenheid aan de kininefabriek te Pandan Aroem (mede in de Preanger Regentschappen) door het Gouvernement in uitzicht gestelde levering van eene gelijke hoeveelheid zwavelzure kinine had medio 1897 almede nog niet plaats gevonden. Ten gevolge van de inmiddels door de Bandongsche fabriek genomen maatregelen tot uitbreiding en volmaking van hare installatie liet het zich echter aanzien dat nog in den loop van het tweede semester een aan de eischen beantwoordend fabrikant in voldoende mate zou kunnen worden afgeleverd.

4°. Landbouwondernemingen uitsluitend op contracten met de bevolking berustende, en ondernemingen tot opkoop en bereiding van landbouwproducten.

Suikerondernemingen. Terwijl de ondernemingen Glagamidang in Cheribon, Dankbaarheid in Pasoeroean en Kalimanah in Banjoemas, welke in 1895 tijdelijk gesloten waren, ook in 1896 nog niet weder in werking kwamen, vermeerderde in laatstgenoemd jaar het aantal tijdelijk of voorgoed gesloten ondernemingen nog met een 6-tal (Djeroekwangi of Bandjaran in Japara, Wringin Agoeng en Keben in Rembang, Tawangsari en Ngoro in Soerabaija en Yossowilangoen of Kaliteloe in Pasoeroean). Daarentegen maalden 2 fabrieken voor 't eerst: Ranoepakis in Probolinggo en Nangkaän in Bezoeki, welke respectievelijk 172 en 186 bouws riet verwerkten en daarvan 7500 en 11 440 pikol hoofdsuiker verkregen. In verband met een en ander beliep het totaal der in deze rubriek te bespreken suikerondernemingen (namelijk die, enkel berustende op vrijwillige overeenkomsten met de bevolking), welke voor het oogstjaar 1896 rietbeplantingen bezaten, 147, waarbij nog kwam de onderneming Krebet in Pasoeroean, welke over geen eigen rietbeplantingen beschikte, maar, evenals in 1895, enkel opgekocht riet verwerkte. In 1895 beschikten over eigen beplantingen (dus mede ongerekend Krebet) 151 ondernemingen, welke toen alle ook tot het vermalen van het riet overgingen, doch in 1896 waren er onder de bovenbedoelde 147 fabrieken 2 (Pandjoenan in Soerabaija en Soetjen in Kediri), welke voor de verwerking van het riet gesloten bleven, daar de ondernemers hun riet elders lieten verwerken of te velde verkochten.

Voor elke onderneming in het bijzonder vindt men de beplante uitgestrektheid, de daarvan verkregen productie en het getal arbeiders vermeld in bijlage AAA hierachter. Vergeleken met de opgaven over 1895, leverde het totaalcijfer der beplantingen thans geen aanzienlijk verschil op. Voor den oogst van 1895 toch was ten behoeve van 151 ondernemingen met riet beplant 80 847 bouws, waaronder bij de sedert gesloten 6 ondernemingen 2423 bouws; derhalve bij de 145 overige 78 424 bouws. En voor den oogst van 1896 beliep het cijfer der beplantingen bij diezelfde 145 ondernemingen 78 942 bouws, waarbij nog kwam 358 bouws voor de twee nieuwe ondernemingen Ranoepakis en Nangkaän, zoodat de 147 ondernemingen (buiten Krebet) gezamenlijk over 79 300 bouws riet te beschikken hadden of gemiddeld elke onderneming over p. m. 540 bouws. In 1893 was het gemiddelde voor 150 ondernemingen ruim 495 bouws, in 1894 voor 153 ondernemingen p. m. 508 bouws en in 1895 voor 151 ondernemingen p. m. 536 bouws. Elke onderneming op zich zelf beschouwende, liep de uitgestrektheid der beplantingen voor den oogst van 1896 uiteen van 97 bouws tot 1000 bouws: voor 10 ondernemingen toch bewoog het cijfer zich tusschen 97 en 250 bouws; voor 18 tusschen 251 en 400; voor 66 tusschen 401 en 600, en voor 53 tusschen 601 en 1000 bouws, laatstgenoemde grootste uitgestrektheid bij de onderneming Pagotan of Oeteran in Madioen.

De weersgesteldheid was in 1895/96 voor het rietplantsoen minder gunstig geweest; te veel regen in den planttijd had op het gewas een ongunstigen invloed uitgeoefend, terwijl de daarop gevolgde langdurige en felle droogte veel riet deed afsterven en bevorderlijk was aan ziekten in het gewas. In Pekalongan hadden de tuinen bovendien van wind te lijden, waardoor veel riet tegen den grond geslagen werd. Een en ander was van merkbaren invloed op den rietoogst, die — over alle gewesten dooreengenomen — p. m. 11 pct. minder bedroeg dan in 1895 (verg. de opgaven daaromtrent in voormelde bijlage AAA). Daar echter de sappen over het algemeen beter waren dan toen, bleef de vermindering aan suikeropbrengst per bouw riet tot 8 pct. beperkt. In doorsnede over al de 147 ondernemingen, ten behoeve van welke voor den oogst van 1896 geplant was (d. i. zonder Krebet), toch beliep de gemiddelde productie per bouw 85.92 pikol hoofdsuiker, tegen 92.47 pikol in 1895, toen trouwens de uitkomsten zeer gunstig waren, daar bijv. in 1893 en 1894 bedoeld algemeen middencijfer achtereenvolgens bedragen had 88.61 en 86.05 pikol. Er was echter voor het oogstjaar 1896 meer aangeplant dan voor de twee laatstgenoemde oogstjaren en dientengevolge was ditmaal de totale productie toch hooger dan toen, en alleen minder dan in 1895, zooals uit de volgende opgaaf blijken kan, tevens vermeldende hoeveel bij sommige der ondernemingen (achtereenvolgens — voor zooveel opgegeven — bij 62, 71, 66 en 75 van de 152, 154, 151 en 148 ondernemingen, waartoe de opgegeven productie aan hoofdsuiker betrekking heeft,) nog aan stroop- en zaksuiker werd geproduceerd:

Jaren.	Hoofdsuiker.	Stroopsuiker.	Zaksuiker.	
1893.	6 603 765	231 253	210 178	pikol.
1894.	6 642 954	160 081	293 164	"
1895.	7 475 507	119 548	250 987	"
1896.	6 813 857	93 012	328 833	"

De hoogste productie per bouw werd in 1896 bereikt door de fabriek Tjomal (Tagal) met 148.60 pikol, welke fabriek ook in 1894 in dit opzicht de eerste plaats innam, toen zelfs met 154.10 pikol per bouw; in 1895 maakte Gempolkerep in Soerabaija — met 141.43 pikol per bouw — de hoogste productie. Verkregen in 1894 31 en in 1895 50 fabrieken eene productie van 100 en meer pikol per bouw, in 1896 was dit met 36 fabrieken het geval.

Evenals voor het transport van het riet was ook voor de fabriekswerkzaamheden de weersgesteldheid bijzonder gunstig; de ampas (het uitgeperste riet) was in vele fabrieken voldoende voor de behoefte aan brandstof. Op enkele ondernemingen werd zelfs nog ampas overgehouden. Ten gevolge van het droge weder, en ook omdat er minder riet te verwerken viel dan in 1895, duurde de maal-tijd in het algemeen korter dan gewoonlijk.

De voor de rietcultuur gebezigde gronden zijn grootendeels van de bevolking gehuurde sawahvelden; bij uitzondering worden echter ook tegalvelden gehuurd, doch alleen indien zij kunnen worden geïrrigeerd. Gewoonlijk wordt er voldoende op wisselbouw gelet en worden slechts gronden gehuurd, welke de laatste twee jaren niet met suikerriet beplant zijn geweest. De grondhuur wordt in den regel vooruitbetaald. Wanneer de grond langer wordt aangehouden dan is overeengekomen, betaalt de huurder een bijslag, die in Probolinggo f 3,30 en in Bezoeki f 5 per maand bedroeg (voor andere gewesten is zulks niet opgegeven). Statistische opgaven betreffende de onder de werking der nieuwe verhuur-ordonnantie (Indisch Staatsblad 1895 n°. 247) gesloten huurovereenkomsten zijn verzameld in de bij hoofdstuk J, afd. IV, van dit verslag behoorende bijlage R. Ter aanvulling van hetgeen omtrent het onderwerp gezegd is op blz. 109/110 hiervóór, diene nog dat de „voorschriften tot uitvoering" van genoemde ordonnantie (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 5084) bij gouvernementsbesluit dd. 20 Maart 1897 n. 21 eene aanvulling hebben ondergaan, hierin bestaande, dat onder de gebouwen, enz., welker oprichting — mits met schriftelijke vergunning van het hoofd van plaatselijk bestuur — op den van inlanders gehuurden grond is toegelaten, alsnog zijn opgenomen weegloodsen voor het opkoopen of in ontvangst nemen of verzenden van suikerbibiet. Tot dusver waren alleen toegelaten schuren voor het opbergen van bedoeld plantmateriaal, zoomede mestloodsen.

Overeenkomsten tot levering van riet werden door de bevolking aangegaan in Japara, Rembang, Pasoeroean en Probolinggo. Het riet werd dan geleverd tegen f 0,20 à f 0,30 per pikol. Ook werd riet buiten contract verkregen en wel door opkoop, als wanneer gewoonlijk f 0,18 à f 0,25 per pikol werd besteed. Dit had, behalve in Japara en Pasoeroean, overigens plaats in Cheribon, Madioen en Kediri.

Dat de ondernemers de geheele grondbewerking bij contract aan de bevolking overlaten, komt weinig meer voor: alleen nog bij enkele fabrieken in Cheribon, Japara en in den Oosthoek. De bij de betrekkelijke overeenkomsten bedongen prijzen wisselden af tusschen f 75 en f 155 per bouw. Gewoonlijk geschiedt de grondbewerking door daglooners op risico van de ondernemers, dan wel op taak, waarbij als taak soms ook geheele onderdeelen der grondbewerking, als b. v. het beploegen dan wel het beplanten van de velden, wordt aangenomen.

De grondbewerking heeft in West- en Midden-Java veelal plaats volgens een gewijzigd Reynoso-systeem; in den Oosthoek worden nog veel broedjoelan-tuinen aangelegd; in de residentie Bezoeki bijna uitsluitend, daar de bevolking aldaar niet gewend is aan eerstgenoemde wijze van grondbewerking. Op de onderneming Klaling (residentie Japara) werden in 1896 proeven genomen met den stoomploeg, terwijl op andere ondernemingen in genoemde residentie en in Bezoeki veel buitenlandsche ploegen worden gebruikt. Bemesting werd algemeen toegepast.

Gebrek aan irrigatiewater ten gevolge van de langdurige droogte deed zich in verschillende gewesten gevoelen. Klachten hieromtrent deden zich voor in Japara, Soerabaija, Probolinggo, Madioen en Kediri. Hieraan werd tegemoetgekomen door beurtregelingen, en wel gewoonlijk door te bepalen, dat de suikerondernemingen het bevloeiingswater bij dag zouden benuttigen en de bevolking 's nachts.

Over gebrek aan fabriekswater (voor beweegkracht of voor injectie en stoom) werd niet geklaagd. Door de ondernemers van Gemoe (Samarang) werd eene stoompomp opgesteld om door oppomping uit de Bodri-rivier den toevoer van water naar de fabriek te verzekeren. Het op die wijze verkregen water kwam ook aan de fabriek Tjipiring ten nutte en diende ten slotte tevens voor bevloeiing.

Rietbranden kwamen nog veelvuldig voor, hoewel over het algemeen in mindere mate dan in 1895. In hoever de in sommige gewesten genomen maatregelen, in verband met de ordonnantie van 10 Juni 1896 (Indisch Staatsblad n°. 104), waarbij de gelegenheid geopend is om door de ondernemers bezoldigde wakers met politie-gezag te doen optreden, een gunstig resultaat hadden, is nog niet met zekerheid na te gaan; de rapporten zijn daaromtrent niet eensluidend. In Cheribon en Bezoeki werden te weinig wakers aangesteld; in Probolinggo had de maatregel eenig nut: in de afdeeling Modjokerto (residentie Soerabaija) en in de residentie Madioen geen, terwijl in Japara op 2 onderondernemingen het verkregen resultaat gunstig was en op 2 andere ondernemingen aldaar weder ongunstig.

Ter bestrijding van de sereh-ziekte wordt thans algemeen riet uit bibiettuinen in het gebergte als plantmateriaal gebezigd, welk riet òf wordt opgekocht, òf door de ondernemers betrokken wordt uit eigen bergtuinen. Ook in 1896 had het kweeken van plantriet in sommige gewesten een belangrijken omvang. De van eenige residenten verkregen gegevens betreffende bedoelde rietaanplantingen zijn samengevat in bijlage BBB hierachter. Daaruit blijkt dat onder de streken, waar de teelt van suikerriet, uitsluitend als plantmateriaal, in het groot wordt gedreven, de residentie Preanger Regentschappen eene eerste plaats inneemt. Dat gewest en de aangrenzende afdeelingen Buitenzorg (Batavia) en Galoeh (Cheribon) waren dan ook te beschouwen als de eenige streken waar de serehziekte nog niet was doorgedrongen. In den loop van 1896 rees echter twijfel of niet sporen van de ziekte zich in de Preanger Regentschappen hadden vertoond, en hoewel de deskundigen het niet eens waren of de verschijnselen wel bepaaldelijk aan sereh moesten doen denken, vond de Indische Regeering hierin toch aanleiding om de bestaande bepalingen tot beteugeling van de ziekte, hoofdzakelijk met het oog op de bedoelde streken, te verscherpen. Daartoe strekte de ordonnantie van 27 April 1897 (Indisch Staatsblad n°. 122), waarbij, met intrekking van de vroeger uitgevaardigde verordeningen ter zake, het onderwerp in zijn geheel opnieuw werd geregeld.

Over andere ziekten in het gewas wordt in de over 1896 ontvangen berichten slechts gewag gemaakt met betrekking tot de afdeeling Sidoardjo der residentie Soerabaija, waar de „wowolaris", eene kleine keversoort, de wortels van het riet aantastte en daardoor veel nadeel aanrichtte.

Van de gelegenheid om plantmateriaal te erlangen uit de van gouvernementswege op Banka aangelegde tuinen van Britsch-Indische rietsoorten (zie vorig verslag, blz. 214) werd, tot het nemen van proeven, gebruik gemaakt door de onderneming Langsee in Japara en door alle ondernemingen in de afdeeling Sidoardjo der residentie Soerabaija.

Gedurende het aan de opgaven in 't vorig verslag (blz. 212) aansluitende tijdvak 1 Juli 1896 t/m 30 Juni 1897 werd door den Gouverneur-Generaal beschikt op een 10-tal, ingevolge Indisch Staatsblad 1894 n°. 87, gedane aanvragen tot het in werking brengen op Java en Madura van op overeenkomsten met de bevolking berustende ondernemingen voor de bereiding van suiker. Een dier aanvragen betrof het weder in werking brengen van eene reeds vóór 1894 gesloten suikerfabriek (Kalimaro in de afdeeling en residentie Cheribon) en eene andere het voor 't eerst in werking brengen van eene suikerfabriek op erfpachtsgronden (Semboro in de afdeeling Djember der residentie Bezoeki), welke laatste onderneming slechts gedeeltelijk zou gedreven worden op den grondslag van overeenkomsten met de bevolking. Beide aanvragen en 5 van de 8 overige werden ingewilligd. Van de laatstbedoelde 5 suikerondernemingen werd de oprichting beoogd in de afdeeling Tjitjalengka (Preanger Regentschappen), in de afdeeling Malang (Pasoeroean), — aldaar alleen 3, — en in de afdeeling en residentie Kediri. Niet voor inwilliging vatbaar werd bevonden eene aanvraag, volgens welke de belanghebbende de onderneming wenschte te vestigen in eene dessa van de reeds genoemde afdeeling Malang, waar echter, naar het oordeel des bestuurs, de belangen der bevolking zich tegen de inwilliging van het verzoek verzetten „wegens gemis van eene voldoende uitgestrektheid bouwgronden". Ofschoon ook de beide andere aanvragen afgewezen werden, welke betrekking hadden tot eene in de afdeeling Pamalang (Tagal) en in de afdeeling Kendal (Samarang) op te richten suikerfabriek, werd echter aan deze aanvragers vrijgelaten op hunne verzoeken terug te komen nadat in het betrokken gedeelte der genoemde afdeelingen de voorgenomen verbetering en uitbreiding van de

bevloeiing en den waterafvoer zouden zijn tot stand gekomen. Nadere opgaven omtrent de besproken 10 aanvragen, ook wat de aan de vergunningen verbonden bijzondere voorwaarden betreft, vindt men sub C van de hooger vermelde bijlage AAA.

In verband met de wet van 25 December 1886 (Nederlandsch Staatsblad n°. 247, Indisch Staatsblad 1887 n°. 34) was door de eigenaren der vroeger op contract met het Gouvernement gewerkt hebbende suikerfabrieken in 1896 nog te voldoen het laatste 1/3 gedeelte der betalingen (de helft van den over de laatste vijf contractsjaren 1887 t/m 1891 verschuldigden cijns), waarvoor bij gemelde wet uitstel was verleend. Reeds werd in 't vorig verslag (blz. 214) gemeld dat van de vier termijnen, waarin ook het in 1896 verschuldigde 1/3 was te kwijten, de op 15 September, 15 October en 15 November vervallende termijnen volledig waren voldaan. Thans kan worden medegedeeld dat, volgens berichten van Januari 1897, ook de vierde, medio December 1895 verschenen, termijn was gekweten, waarmede alzoo de uitgestelde betalingen ten volle waren afgedragen.

Op blz. 163 en 164 hiervóór, waar gehandeld is over de voor de suiker uit den oogst van 1897 op de staatsspoorwegen en op den particulieren spoorweg Samarang—Vorstenlanden toegestane nadere vrachtverlaging, is sprake van de moeielijke omstandigheden waarin de — ook voor de bevolking zoo beteekenisvolle — suikerindustrie op Java verkeert. Die moeielijkheden waren een gevolg van de zoo gedaalde suikermarkt. Was in 1896 in dit opzicht eenige verbetering ingetreden, in verband met de vermindering der productie op Cuba, daar toen als doorslagcijfer van de suikermarkt op Java een algemeene middelprijs kon aangenomen worden van f 8 per pikol hoofdsuiker, tegen f 6,97 in 1895 [1], in Maart 1897 was de gemiddelde prijs tot f 7,25 teruggegaan en daarna beliep het gemiddelde der maandelijksche noteeringen achtereenvolgens f 6,25, f 6,27, f 6,27, f 6,18 en f 6,53. Verzoeken van belanghebbenden om, onder die omstandigheden, over te gaan tot schorsing of algeheele afschaffing van het op 1 Juni 1896 herleefde uitvoerrecht op suiker waren, bij de afsluiting hier te lande van het verslag, bij de Regeering in behandeling.

Behalve de hiervóór besproken suikerfabrieken leveren nog suiker voor buitenlandsche markten de lager in de onder-paragrafen 5, 6 en 7 te vermelden ondernemingen (in 1895 ten getale van 44 en in 1896 ten getale van 42), welke niet of niet uitsluitend werken op overeenkomsten met de bevolking. Deze in de Vorstenlanden, op erfpachtsgronden en op particuliere landen op Java gevestigde ondernemingen produceerden in 1895 1 730 803 en in 1896 1 625 115 pikol suiker. Met deze hoeveelheden klimt de totale voor uitvoer bestemde suikerproductie van Java voor genoemde jaren achtereenvolgens tot 9 454 441 pikol (583 906 ton) en tot 8 697 000 pikol (537 126 ton), daarbij de zaksuiker — in 1895 256 987 en in 1896 328 833 pikol — herleid tot hoofdsuiker in de verhouding van 2 : 1.

De officieele maandstaten betreffende den uitvoer van Java doen zien dat in het afscheepjaar 1895/96 (1 Juli—30 Juni) 569 873 en in het afscheepjaar 1896/97 499 958 ton Java-suiker werd uitgevoerd, en wel — voor zoover dit bij de aflading reeds kon worden opgegeven — met onderstaande bestemming:

	1895/96.	1896/97.
Nederland	1 459	6 338
Engelsch Kanaal v/o.	151 870	70 728
Engeland	17 049	4 007
Frankrijk	5 478	309
Spanje	„	1 124
Id. v/o	2 156	7 067
Overig Europa	16 495	17 201
Amerika	97 926	66 332
Transporteeren	292 433	173 106

	1895/96.	1896/97.
Per transport	292 431	173 106
Britsch-Indië	4 209	6 574
Port Saïd v/o.	109 651	159 612
Singapore	18 146	18 213
Hongkong	126 811	107 186
China	4 266	4 370
Australië	14 346	29 919
Naar elders	11	1 018
Totaal (tonnen)	569 873	499 958

Dat het product dikwerf eene geheel andere eindbestemming krijgt dan reeds bij de aflading valt op te geven, kan blijken bij vergelijking met de te dien aanzien uit bijzondere bronnen geputte gegevens, welke per kalenderjaar verzameld zijn op blz. IV van de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek, welke nader besproken wordt in afd. IV van dit hoofdstuk.

[1] In de acht voorafgegane jaren (1887 t/m 1894) was dit gemiddelde achtereenvolgens f 9,19, f 8,85, f 9,35, f 8,41, f 8,53, f 8,85, f 9,54 en f 7,78. In het tijdvak 1 Juni 1887 t/m 31 December 1893 (evenals later ook van 1 Juni 1895 t/m ult. Mei 1896) was het uitvoerrecht op suiker (f 0,15 per 100 K.G.) tijdelijk geschorst, doch in 1893 werd geheven de „belasting ter vervanging van het uitvoerrecht op suiker", bedoeld bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 264.

Tabaksondernemingen. Werden in de opgaven over 1895 50 ondernemingen van den hierbedoelden aard vermeld (ongerekend die in de Vorstenlanden, op de particuliere landerijen en op erfpachtsgronden), thans blijkt dat sommige daarvan slechts als onderdeelen waren aan te merken, zoodat eigenlijk van 43 ondernemingen sprake had moeten zijn. Na den oogst van 1895 werden er 3 opgeheven (Bendo en Tales-Blitar in Kediri en Lebaksioe of Jomaui in Tagal). Echter werden 2 nieuwe geopend (Kalianjar en Karanganjar in Bezoeki), zoodat in 1896 het getal slechts tot 42 terugging, zijnde 19 in Probolinggo, 17 in Bezoeki, 4 in Banjoemas, 1 in Kadoe en 1 in Kediri, alle nader vermeld in bijlage CCC hierachter. Daar van 1 dier ondernemingen (Soekoredjo in Kediri) de aanplantingen geheel mislukten, 2 ondernemingen niet werkten en van 4 geen opgaven inkwamen, vallen slechts nopens 35 ondernemingen productiecijfers te vermelden. De oogst viel in 1896 bijzonder gunstig uit, dank zij het lang aanhouden van de droogte; slechts in enkele streken deed het lang uitblijven van den regen nadeel aan het tabaksgewas. Bedoelde 35 ondernemingen verkregen namelijk 5 853 500 K.G. bladtabak en 4 320 500 K.G. krossok, tegen respectievelijk 3 246 973 en 3 854 192 K.G. over 1895 als productiecijfer opgegeven voor 39 ondernemingen.

De tabak wordt grootendeels geteeld op gronden, door de ondernemingen van de bevolking gehuurd, dan wel op erfpachtsperceelen; in Probolinggo worden uitsluitend tegalvelden voor de cultuur gebezigd; elders ook sawahs.

De soorten, die het meest geteeld worden, zijn Deli-, Kadoe- en Solo-tabak. De zaadplantjes worden gewoonlijk door de ondernemers verstrekt.

Over 't algemeen viel weder te klagen over de weinige zorg die de inlander aan het gewas besteedt, ondanks de moeite die de meeste ondernemers zich geven om hierin verbetering te brengen. Echter zijn er, luidens de ingekomen rapporten, ook ondernemers die meer streven naar quantiteit dan naar qualiteit.

Schuurbranden kwamen nog veel voor, doch veelal werd de schade door assurantiepenningen gedekt.

De bij ordonnantie van 30 October 1896 (Indisch Staatsblad n°. 217) voor bepaalde (door de residenten aan te wijzen) streken geautoriseerde scherpere maatregelen tot tegengang van de onttrekking van tabaksplanten of bladeren aan de rechthebbenden (zie vorig verslag, blz. 211) hebben tot dusver alleen in de residentie Bezoeki toepassing gevonden. Bij residentsbesluit dd. 21 November 1896, aangevuld bij dat van 6 Maart 1897, werd genoemde ordonnantie in haar geheel van toepassing verklaard voor de afdeelingen Djember en Bondowosso.

In Kadoe en in eenige gewesten, waar geen gevestigde tabaksondernemingen worden aangetroffen, met namen in Bagelen, Pasoeroean, Pekalongan, Rembang en Preanger Regentschappen, maakt de opkoop van door inlanders voor de inlandsche markt geteelde tabak mede een belangrijk bedrijf uit, omtrent den omvang waarvan echter geen cijfers zijn mede te deelen.

Indigo-ondernemingen. Het aantal der ondernemingen, welke in 1896 indigo verwerkten, geteeld op van de inlandsche bevolking gehuurde gronden, beliep 22, zijnde 3 minder dan in 1895, doordien de eigenaren van Djodjogan in Rembang tijdelijk het bedrijf staakten (voor 1897 was echter ten behoeve van Djodjogan weer geplant), en de ondernemingen Kandat, Pelas en Selodono in Kediri werden samengesmolten. Deze 22 ondernemingen (4 in Pekalongan, 1 in Samarang, 2 in Pasoeroean, 2 in Madioen en 13 in Kediri) beschikten in 1896 over 6457 bouws aanplant en verkregen daarvan 183 024 K.G. indigo, d. i. gemiddeld 28.34 K.G. per bouw. Deze uitkomst was minder gunstig dan in 1895, toen bij 21 van de 25 ondernemingen (van 4 kwamen over dat jaar geen opgaven in) het gewas van 4835 bouws ter verwerking kwam en opleverde 148 474 K.G., zijnde gemiddeld 30.70 K.G. per bouw. Voor elke onderneming in het bijzonder vindt men over beide jaren de cijfers van aanplant en productie vermeld in de hooger reeds aangehaalde bijlage CCC. In 1896 liep per onderneming de gemiddelde productie per bouw uiteen tusschen 18 en 46 K.G. per bouw. In Pekalongan en Samarang had het gewas veel van rupsen te lijden. Omtrent de in 1896 behaalde verkoopprijzen werd alleen bericht dat het product uit Kediri in doorslag f 3,50 per Amsterdamsch pond bedong.

De voor de indigocultuur benoodigde sawahs worden van de bevolking gehuurd, gewoonlijk voor den duur van één oogstjaar tegen f 15 à f 30 per bouw. Tot driemalen toe kunnen dan de indigo-bladeren worden gesneden; voor meerdere snitten

betaalt men f 5 à f 10. In Kediri wordt per jaar van 12 maanden (2 snitten) f 20 à f 30 per bouw betaald, voor een derden snit is de prijs f 4 à f 6 hooger. In genoemde residentie wordt meestal, en in de residentie Pasoeroean bij uitsluiting, indigo geplant op dongkellan-gronden, dat zijn gronden, welke te voren met suikerriet beplant zijn geweest; in verband daarmede worden aldaar thans ook sawahs gehuurd voor meerjarige termijnen tot de bij Indisch Staatsblad 1895 nº. 247 toegestane maxima van 5, 12 of 20 jaren.

Ondernemingen voor het verwerken van padi of rijst en voor het bereiden van cassave. Dergelijke ondernemingen komen, met uitzondering van eene rijstpellerij van weinig beteekenis ter hoofdplaats Pasoeroean en toebehoorende aan een Chinees, uitsluitend in West-Java voor, en behooren voor het meerendeel aan Chineezen, hoewel ook Europeanen en inlanders als ondernemers worden aangetroffen. Het product der rijstpellerijen in Bantam, Krawang en de Preanger Regentschappen vindt zijn weg hoofdzakelijk naar de residentie Batavia en naar Midden-Java.

In Bantam werd eene nieuwe rijstpellerij geopend, zoodat er in 1896 4 in werking waren, welke de te verwerken padi hoofdzakelijk uit de afdeeling Pandeglang betrokken. Ten gevolge van de hoogere rijstprijzen was het bedrijf loonender dan in 1895, zij het ook dat de grondstof, waarvoor in 1895 ten hoogste f 1,30 per pikol betaald werd, thans eens zoo duur was. Cijfers nopens het ingekocht of het afgeleverd product zijn niet ontvangen.

In Krawang kwamen in 1896 41 dergelijke ondernemingen voor (1 meer dan in 1895) met 127 molens (14 minder dan in 1895). Deze 41 ondernemingen, waaronder één op het erfpachtsperceel Kalangsari met 5 molens, en één op de Pamanoekan- en Tjiassem-landen met een door stoom gedreven molen, verwerkten 237 600 pikol padi, waaronder voor Kalangsari en voor genoemden stoommolen begrepen was 7500 en 37 400 pikol, zoodat voor de overige 39 ondernemingen overbleven 192 700 pikol. Deze laatste hoeveelheid leverde 91 700 pikol rijst uit. De 40 ondernemingen, van welke in 't vorig verslag (blz. 215) sprake was, verwerkten toen in 't geheel 247 153 pikol padi tot 123 050 pikol rijst. Nopens de prijzen van inkoop of afzet kwamen over geen der beide jaren opgaven in.

In de Preanger Regentschappen, waar in 1896 36 molens werkten (1 minder dan in 1895), werd voor de van de bevolking opgekochte padi betaald f 10 à f 25 de 10 pikol. In 't geheel werd door de pelmolenaars aldaar in 1896 afgeleverd 110 205 pikol rijst, tegen 109 098 pikol in 1895.

In Cheribon wordt door twee Europeesche firma's, alsook door eenige Chineezen, *rijst* van de bevolking opgekocht, die dan machinaal wordt overgestampt om te dienen voor de Europeesche markt. De totale hoeveelheid door bedoelde ondernemers opgekochte rijst bedroeg in 1896 288 490 pikol.

De cassave-industrie, voor zooveel zij gedreven wordt in overeenkomst met de bevolking, bepaalde zich tot 4 ondernemingen in de Preanger Regentschappen (1 meer dan in 1895), welke 28 684 pikol cassave-meel (tapioca) produceerden, en tot 1 onderneming in Cheribon, welke van 2583 pikol cassave (van de bevolking opgekocht tegen f 0,50 per pikol) 611 pikol tapioca verkreeg. In 1895 was de productie dezer laatste onderneming 1561 pikol en van de 3 toen gewerkt hebbende ondernemingen in de Preanger Regentschappen 27 000 pikol. In laatstgenoemd gewest koopen sommige ondernemers de knollen van de cassave op en vermalen die tot meel; anderen koopen de zoogenaamde „atjie" op, welk product dan gezuiverd wordt. De inkoopsprijs van het natte meel bleef stationnair, namelijk f 2 per pikol. De tapioca wordt naar Batavia vervoerd, om verder te Singapore te worden verhandeld.

Opkoop van thee. De eigen thee-aanplantingen der bevolking in de Preanger Regentschappen breiden zich, vooral in de afdeeling Soekaboemi, gestadig uit. De cultuur wordt zooveel mogelijk door het bestuur aangemoedigd, daar zij aan de bevolking, bij weinig onderhoud, niet onbelangrijke winsten afwerpt. Gewoonlijk worden de aanplantingen in de nabijheid der op erfpachtsgronden gevestigde thee-ondernemingen aangelegd en het product aan deze verhandeld, tegen 4 à 6 cent per half K.G. Naarmate fijner blad geplukt wordt, loopt de verkoopprijs soms tot 7 à 8 cent. Een 9-tal ondernemingen in Soekaboemi hadden dergelijke aanplantingen in hare omgeving, bij 6 daarvan tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 623 bouws, waarvan alleen bij Parakansalak (volgens opgaven van den ondernemer) 247, bij Tendjoaijoe 200, bij Sindangsari 81 en bij Goenoeng Malang 80 bouws. Deze 4 ondernemingen verkregen van deze eigen plantsoenen der bevolking, voor zooveel reeds plukbaar (bij Parakansalak bijv. was dit nog slechts het geval met 175 van de 247 bouws), respectievelijk 359 800, 166 200, 60 600 en 8500 K.G. nat product gezamenlijk 595 100 K.G. Bij Perbawati en Soekangangon bezat de omwonende bevolking 10 en 5 bouws theeplantsoen, welke laatste plantsoenen nog niet plukbaar waren, terwijl van de eerstbedoelde 10 bouws de productie niet is opgegeven. De 3 ondernemingen in Soekaboemi, welke mede theebladeren van de bevolking opkochten, zonder dat blijkt van hoeveel bouws het product afkomstig was, waren Tjisalak, Artana en Tjiwangi; deze laatste onderneming kocht 35 000 K.G. nat blad op, echter niet alleen van inlanders, maar ook van nabijgelegen ondernemingen: Tjisalak en Artana verkregen door opkoop van de bevolking respectievelijk 8600 en 1000 K.G. nat blad. In de afdeeling Tjiandjoer hield zich één onderneming (Boengameloer) en in de afdeeling Soemedang hielden zich twee ondernemingen (Tjinangrang en Margapala) bezig met opkoop van thee van de bevolking. Tjinangrang kocht 's maands p. m. 150 K.G. op.

De drie in vorige verslagen vermelde kleine inlandsche thee-ondernemingen in de afdeeling Limbangan, welke voor den binnenlandschen handel thee aan de markt brengen (soms ook voor uitvoer naar Singapore), bleven voortwerken, met namen Tjigusoeng in het district Soetji en Pasir Tjitjoeroek en Tjigedoeg in het district Panembong, bestaande uit respectievelijk 16, 2½ en 4 bouws erfelijk individueel bezeten gronden. Op de beide eerstgenoemde, die in één hand zijn, werd in 1896 5135 K.G. thee en op Tjigedoeg 200 K.G. thee bereid, gezamenlijk dus 5335 K.G., tegen 5600 K.G. in 1895. Het product werd gewoonlijk tegen f 0,40 per K.G. op de passars verkocht.

Opkoop van cacao. Van opkoop van cacao door gevestigde ondernemingen wordt in de gewestelijke verslagen alleen melding gemaakt met betrekking tot de erfpachtsonderneming Ongkrak in de afdeeling Soekaboemi (Preanger Regentschappen). De bevolking der omliggende dessa's leverde aan den eigenaar van Ongkrak 83 655 cacaovruchten af, doorgaans tegen 1½ cent per stuk; in 't geheel ontving zij daarvoor f 1284. De ondernemer verkreeg daarvan 42 pikol droge cacao.

Andere ondernemingen. Als eene nieuwe onderneming, werkende op overeenkomsten met de bevolking, wordt uit Pekalongan gewag gemaakt van de door eene hier te lande opgerichte naamlooze vennootschap (zie bijlage II, blz. 11, hierachter) ondernomen beplanting met bananen (vooral pisang radja en pisang soesoe) van aanvankelijk 13 bouws tegalvelden in de afdeeling Batang. Het doel is de vruchten fabriekmatig te verwerken tot meel voor kindervoeding en den stam der plant te benuttigen voor papier- en vezelbereiding.

Verder werkten op overeenkomsten met de bevolking, voor zooveel thans is gemeld, de onderneming Lebaksioe of Jomani in Tagal, welker eigenaar, met staking van de tabakscultuur, zich in 1896 bepaalde tot de teelt van padi en katjang tjina op van de bevolking gehuurde gronden, dit laatste product ter verkrijging van olie en verder van boengkil (mest), zoomede de onderneming Wedari in Japara voor den opkoop en de bereiding van kapok en de verwerking van de kapokpitten mede tot olie en boengkil. Van Lebaksioe is de productie niet gemeld. Op Wedari werd verkregen 650 pikol kapok en 1000 pikol olie.

De twee in Pasoeroean (ter hoofdplaats en te Kraton) bestaande etablissementen voor het pellen en sorteeren van door particulieren geteelde koffie verwerkten in 1896 respectievelijk 13 000 en 25 514 pikol, tegen 19 596 en 32 000 pikol in het voorafgegane jaar. (Over de op licentiën werkende ondernemingen voor den opkoop en de bereiding van aan de verplichte levering onderworpen koffie der bevolking is gehandeld op blz. 203 hiervóór.)

5º. Landbouw op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Volgens de opgaven in hoofdstuk **J**, afd. IV (zie blz. 112 en 114 hiervóór) beliep de uitgestrektheid gronds in de verschillende gewesten van Java (buiten de Vorstenlanden) door het Gouvernement aan particulieren in erfpacht afgestaan op ult. 1896 (daaronder ook die gronden, welke, toen daarop erfpacht werd gevestigd, krachtens een huurtitel bezeten werden) 483 050 bouws (1741 perceelen), en waren overigens nog 1638 bouws (3 perceelen) in huur afgestaan.

Deze gezamenlijke uitgestrektheid van 484 688 bouws wordt in de voor dit hoofdstuk ontvangen gegevens beschouwd als uit te maken 764 ondernemingen [1]) De over 1896 bij het bestuur ingekomen exploitatie-opgaven betreffen intusschen slechts 571 ondernemingen (569 erfpachts- en 2 huurondernemingen), gezamenlijk groot 365 942 bouws Van deze oppervlakte, ingeschreven als 1344 perceelen, beliep het tot nogtoe beplante deel, voor zooveel opgegeven (ten aanzien van 24 der bedoelde 571 ondernemingen is het cijfer der beplantingen niet genoemd) 179 326 bouws, en zulks hoofdzakelijk, namelijk bij 442 ondernemingen, voor de teelt van koffie, hetzij als eenige, hetzij als hoofdcultuur. Aanplantingen van kinabast of thee werden aangetroffen bij het meerendeel der overige reeds in exploitatie zijnde erfpachtsondernemingen, waarvan slechts sommige ook dienen voor de teelt en verwerking van suikerriet.

Meestal als bij-cultures wordt voorts op een aantal der hiervóór bedoelde ondernemingen werk gemaakt van de teelt van cacao, peper, kapok, plantriet, enz. Ook zijn er erfpachters die hunne gronden uitsluitend dienstbaar maken aan de teelt van gewassen voor de inlandsche markt, als: padi, djagong, katjang, enz., hetgeen ook op één der huurondernemingen het geval was.

Bladziekte kwam in de koffie-aanplantingen weinig voor, behalve op enkele ondernemingen, waar te veel dadap was weggekapt en daar waar de boomen onder te groote vruchtdracht hadden geleden. In Pasoeroean hadden de jonge aanplantingen veel last van de groene luis Uitgenomen in de laag gelegen plantsoenen viel de koffiepluk over 't algemeen bevredigend uit Voor zooveel ter zake opgaven ontvangen zijn (dat is ten aanzien van 372 der bovenbedoelde 442 koffieondernemingen), werd in 1896 (in rond cijfer) 392 000 pikol geoogst, terwijl in 1895 359 ondernemingen geproduceerd hadden ruim 332 000 pikol. Voor zooveel zulks afzonderlijk is opgegeven, d i. in 1895 ten aanzien van 41 en in 1896 ten aanzien van 73 ondernemingen, was onder genoemde totalen van 332 000 en 392 000 pikol begrepen p. m. 10 400 en ruim 23 000 pikol Liberia-koffie.

Aan kinabast leverden de erfpachtslanden ook in 1896 eene aanzienlijke productie op, waartoe vooral bijdroeg dat weder eenige ondernemers hunne plantsoenen rooiden, ten einde tot de cultuur van thee of koffie over te gaan. Het aantal ondernemingen met kinaplantsoenen daalde dan ook, voor zooveel blijkt, van 98 tot 86. Niet bij alle werd echter geoogst en van sommige kwamen geen opgaven in. De beschikbare gegevens wijzen voor 1896, ten opzichte van 53 ondernemingen, op een oogst van 3 440 400 K.G., terwijl over 1895, voor 62 ondernemingen, eene productie van 3 573 300 K G. werd vermeld. De nog met kinaboomen bezette oppervlakte der erfpachtsperceelen is niet volledig opgegeven.

In de residentie Preanger Regentschappen werden te Bandong en te Pandan Aroem fabrieken tot bereiding van zwavelzure kinine opgericht, welke fabrieken evenwel in 1896 nog niet in werking kwamen (verg. blz. 208 hiervóór).

Nam in 1896 het aantal kina-ondernemingen af, dat der thee-ondernemingen nam van 54 tot 66 toe, waarvan 61 (10 meer dan in 1895) alleen in de Preanger Regentschappen. De langdurige droogte van Mei tot einde October 1896 was van ongunstigen invloed op den theeoogst. Vele jonge plantjes stierven, terwijl de uitloop van jong blad werd belemmerd, zoodat op laag gelegen ondernemingen van tijd tot tijd de pluk moest worden gestaakt. De productie daalde van 3 960 300 K.G. in 1895 (bij 36 ondernemingen) tot 3 220 500 K.G. (bij 38 ondernemingen). Een klein deel dier productie was in beide jaren afkomstig van thee-aanplantingen, door de omwonende bevolking voor eigen rekening aangelegd (verg. de vorige blz.).

Van de teelt van tabak werd, voor zooveel de ontvangen gegevens uitwijzen, werk gemaakt bij 9 erfpachtsondernemingen (1 meer dan in 1895), en de verkregen hoeveelheid zou bedragen hebben 177 125 K.G. bladtabak en 36 250 K.G. krossok.

De productie van suiker nam met ongeveer 64 000 pikol af. Zes ondernemingen (2 in Cheribon, 1 in Pasoeroean en 3 in Kediri) wierpen namelijk 233 775 pikol af, terwijl in 1895 zeven ondernemingen 297 795 pikol produceerden. Ook nu was het verwerkte riet weder voor een kleiner of grooter gedeelte afkomstig van aanplantingen buiten de erfpachtsperceelen. Bij een 15-tal erfpachtsondernemingen (6 in de Preanger Regentschappen en 9 in zes andere gewesten) werd, veelal als bijzaak, werk gemaakt van de teelt van suikerriet om het als plantriet te verkoopen. Bij 3 van die ondernemingen zou echter eerst in 1897 dergelijke bibiet worden gesneden, en van 4 andere is de in 1896 verkregen hoeveelheid niet opgegeven. De 8 overige (1 in de Preanger Regentschappen, 2 in Cheribon, 2 in Samarang, 2 in Probolinggo en 1 in Bezoeki) oogstten toen 225 120 pikol plantriet.

Op ongeveer een 70-tal erfpachtsondernemingen, waarvan ruim de helft alleen in Samarang en de Preanger Regentschappen, worden ook, hetzij in afzonderlijke tuinen, hetzij als tusschenbeplanting, dan wel langs de grenzen van tuinen, cacaoboomen aangetroffen. Opgaven omtrent de productie zijn ontvangen van 48 ondernemingen, welke gezamenlijk p. m. 427 000 K.G. oogstten; bovendien werd bij één onderneming in de Preanger Regentschappen nog p. m. 2600 K.G. verkregen door opkoop van de bevolking. Over 1895 werd, voor 47 erfpachtsondernemingen, een cacao-oogst opgegeven van ongeveer 475 000 K.G.

Aan andere bij-producten werd, luidens de verstrekte opgaven, verkregen: bij 11 ondernemingen 210 pikol notemuskaat, bij 28 ondernemingen 2456 pikol peper, bij 12 ondernemingen 444 pikol staartpeper (cubebe), bij 20 ondernemingen 2404 pikol kapok, terwijl enkele ondernemingen nog opbrachten 13 pikol kruidnagelen, 1 pikol caoutchouc, 20 pikol gambier en p. m. 508 K.G. coca.

Een algemeen overzicht van den landbouw op de erfpachtsondernemingen, gewestelijk ingericht, wordt aangetroffen in bijlage DDD hierachter.

In den regel konden de ondernemers in voldoende mate werkvolk verkrijgen. Omtrent het peil der loonen is in hoofdzaak hetzelfde als in 't vorig verslag (blz. 217) gemeld. Dat de loonen tijdens den oogsttijd, wanneer de vraag naar arbeiders het grootst is, soms tot f 1 daags per man stijgen, wordt thans niet enkel uit Bezoeki, maar ook uit Soerabaija, Pasoeroean en Kediri bericht.

Als voor de koffieondernemingen van belang deden zich in 1896 twee feiten voor, waarop te dezer plaatse dient gewezen te worden: 1. de oprichting uit particuliere fondsen van een aan 's lands plantentuin te Buitenzorg verbonden „proefstation voor koffie" (verg. noot 4 op blz. 112 van 't vorig verslag, zoomede blz. 139 hiervóór), en 2. de oplossing van het vraagstuk betreffende het verkrijgen van een aan de bijzondere eischen der Liberia-koffie beantwoordenden pulper, als hoedanig van de zijde der uitschrijvers van eene prijsvraag de bekroning waardig werd geoordeeld een door den heer D. Butin Schaap, koffieplanter te Kandangan (Madioen), uitgevonden werktuig.

6°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

Zooals uit vorige verslagen bekend is, en, naar gelang van den landaard der eigenaren nader wordt gespecificeerd in bijlage EEE hierachter, worden de particuliere landerijen voor bijna 98 pct. van hare totale uitgestrektheid van 1 568 000 bouws, aangetroffen in West-Java, namelijk 339 landen (gezamenlijk groot 848 000 bouws) in de residentie Batavia, en 6 landen (gezamenlijk eene oppervlakte beslaande van 686 000 bouws) in de gewesten Bantam, Krawang en Cheribon. De overige 34 000 bouws particuliere landen, te boek staande als 89 eigendommen, zijn verdeeld over de residentiën Tagal, Samarang, Japara, Soerabaija en Pasoeroean. Voor de verponding is dit particulier landbezit getaxeerd op eene waarde van ruim f 54 millioen, en wel de landen ingebracht in- of aangekocht door naamlooze vennootschappen (ten deele ook door Chineezen opgericht) op f 15 millioen. De aan privaatpersonen toebehoorende particuliere landerijen hadden dus eene verpondingswaarde van f 39 millioen, waarin die van Europeanen, die van Chineezen en die van ingezetenen van anderen landaard (niet-Chineesche vreemde oosterlingen en inlanders) deelden voor respectievelijk 39.8, 53.5 en 6.7 pct. Voor zooveel in 1896 particuliere landerijen van eigenaren verwisselden, brachten de overgangen in de verdeeling van het ten name van Europeanen en van niet-Europeanen of van naamlooze vennootschappen staande particuliere landbezit slechts luttele veranderingen.

Nopens de wijze van exploitatie der particuliere landerijen op Java valt weinig nieuws te melden. Waar zij voor den landbouw gebezigd worden, bepaalt deze zich meerendeels tot de teelt van inlandsche gewassen, in de eerste plaats padi, en verder als tweede gewassen voornamelijk katjang, djagong, ketella en komkommers. Ook bestaan sommige landerijen, zooals in de residentie Batavia, geheel uit graslanden of klappertuinen, terwijl in Soerabaija en Samarang verscheidene landen uit een landbouwkundig oog-

[1]) Voor de nog in ontginning te brengen perceelen, van welke niet blijkt dat zij deel uitmaken van reeds bestaande ondernemingen, is bij deze opgaaf van het beginsel uitgegaan om elk perceel als één onderneming te rekenen, tenzij waar twee of meer bijeengelegen perceelen zich in dezelfde handen bevonden. Deze zijn dan vooralsnog beschouwd als gezamenlijk één onderneming te zullen vormen.

punt van geen belang zijn, daar zij geheel worden ingenomen door Chineesche begraafplaatsen of door dessa's en kampongs, welke zoo dicht bevolkt zijn, dat ruime wooneryen geheel ontbreken. Voorts bestaat een der landen in Soerabaija voor een aanzienlijk deel uit vischvijvers, welke door de opgezetenen worden geëxploiteerd tegen opbrengst aan den landheer van zekere geldelijke belasting. Enkele landerijen in Batavia en Soerabaija leverden voor de binnenlandsche consumtie of voor de inlandsche markt ook suiker en indigo; in 1896 werden voor die bestemming bereid 11 090 pikol suiker (op 14 landerijen) en 1412 pikol indigo (op 15 landerijen), tegen respectievelijk 15 627 en 708 pikol (op 15 en 9 landerijen) in 1895.

De padi-oogst viel in 1896 ook op de particuliere landerijen over 't algemeen niet gunstig uit. Voor zooveel het bestuur dienaangaande gegevens ontving, brachten de bedoelde landerijen in negen gewesten gedurende 1896 4 975 700 pikol padi op (daaronder voor de landerijen in de residentie Batavia alleen 3 618 600 pikol), tegen 5 585 800 pikol in 1895 (voor Batavia alleen toen 3 445 000 pikol). Eene gewestelijke specificatie is opgenomen in voormelde bijlage EEE.

Betrekkelijk gering in getal zijn de particuliere landen, die koffie of thee of eenig ander stapelartikel voor de wereldmarkt opleveren. Terwijl wat de overige cultures van minder belang betreft, moge volstaan worden met eene verwijzing naar de aangehaalde bijlage, zij hier slechts aangeteekend dat in 1896 57 landerijen (gezamenlijk — naar thans wordt opgegeven — met 27 269 bouws koffieplantsoen) opleverden 34 818 pikol koffie (ten deele Liberia-soort), en 19 landerijen (gezamenlijk met 3718 bouws theetuinen) 695 869 K.G. thee, tegen respectievelijk 27 438 pikol koffie en 786 325 K.G. thee in 1895.

Behalve de hooger vermelde 14 of 15 landerijen, waar uit het geoogste riet suiker voor de binnenlandsche consumtie bereid wordt, zijn er nog 5 landerijen, dezelfde als in 't vorig verslag (blz. 218) genoemd, welke suiker voor den uitvoer leveren: in 1896 79 278 pikol (verkregen van 1106 bouws), tegen in 1895 72 102 pikol (verkregen van 1063 bouws). Op sommige landerijen in de residentie Batavia, met name in de afdeelingen Tangerang en Buitenzorg, is voorts van veel belang de teelt van suikerriet om in Midden- en Oost-Java als plantriet te dienen.

Was men in de laatste jaren op sommige landerijen in de afdeeling Buitenzorg (residentie Batavia), wegens de lage prijzen die de Java-thee bedong, er toe overgegaan de theetuinen door aanplantingen van Liberia-koffie te vervangen, in 1896 werd ook op het land Tjikandi Oedik in Bantam de theecultuur gestaakt. De teelt van Liberia-koffie nam in de afdeeling Buitenzorg nog steeds toe: verscheidene landerijen aldaar echter hebben reeds hun maximum bereikt. Op de laag (beneden 300 à 350 voet) gelegen landerijen in de residentie Batavia is de Liberiateelt nog van zeer weinig beteekenis, en de daling der prijzen van Liberia-koffie in de laatste maanden van 1896 moedigde niet tot uitbreiding aan. Van de nieuwe soort Liberia-pulper, waarvan sprake is op de voorgaande blz., waren er in de nabijheid van Buitenzorg reeds eenige met het beste gevolg in werking.

Volgens berichten van Augustus jl. werd aan het proefontwerp van een nieuw reglement op de particuliere landerijen door het met dien voorbereidenden arbeid belaste lid der regeeringscommissie voor het ontwerpen van eene herziening van Indisch Staatsblad 1836 n°. 19 de laatste hand gelegd en liet het zich verwachten dat de commissie er na eenigen tijd in zou slagen om hare taak tot een bevredigend einde te brengen.

7°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

Blijkens de registers betreffende de landverhuringen in de Vorstenlanden liepen de door het Europeesch bestuur bekrachtigde huurovereenkomsten als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1884 n°. 9, juncto 1891 n°. 255, bij het einde van 1896 over eene gezamenlijke uitgestrektheid van 273 840 bouws in Soerakarta en van 93 220 bouws in Djokjokarta, welke cijfers niet veel verschil aanwijzen met de opgaven van ult. 1895. [1]) Wel werden in 1896 weder overeenkomsten bekrachtigd, waarbij in Soerakarta 5371 en in Djokjokarta 200 bouws tot uitbreiding van bestaande ondernemingen werden gehuurd, doch uit de registers werden afgeschreven in het eene gewest 4853 en in het andere 4 bouws, welke gronden door verstrijking van de huur of om andere redenen aan de inlandsche rechthebbenden werden teruggegeven. Wat Soerakarta betreft, bracht deze afloop of ontbinding van huur o. a. teweeg dat 4 tot dusver tot de productie van stapelartikelen weinig bijgebracht hebbende ondernemingen, met namen Kedoeng Djambol en Weroe Ngentak in de afdeeling Wonogiri, en Broemboeng Gading en Tagalroekmi in de afdeeling Sragen, ophielden te bestaan. Dientengevolge bestond de Europeesche landverhuur in de Vorstenlanden op ult. 1896 uit 135 ondernemingen in Soerakarta, tegen 139 volgens verbeterde opgaven op ult. 1895 (de thans voor 't eerst opgegeven onderneming Denanjar had reeds toen moeten zijn medegeteld), en uit 49 ondernemingen in Djokjokarta, zijnde hetzelfde getal als het jaar te voren.

De door de inlandsche verhuurders bedongen jaarlijksche huursommen (ongerekend de bij 23 Solosche en 31 Djokjosche ondernemingen krachtens de huurovereenkomsten nog te doene opbrengsten in natura) beliepen gezamenlijk in Soerakarta f 1 192 833 en in Djokjokarta f 688 571, tegen respectievelijk f 1 219 [illegible]54 en f 685 219 volgens de opgaven over 1895.

Als uitgestrektheid bij de verschillende ondernemingen in cultuur ten behoeve van voor de wereldmarkt geschikte producten wordt voor 129 van de 135 ondernemingen in Soerakarta opgegeven 41 150 en voor al de 49 ondernemingen in Djokjokarta 18 440 bouws, welke beide totalen iets hooger zijn dan het jaar te voren.

In 1895 en 1896 leverde onderstaand — tusschen ( ) vermeld — aantal ondernemingen, wat de voornaamste der voor uitvoer bestemde producten betreft, de volgende hoeveelheden op (voor opgaven per onderneming zij verwezen naar bijlage EEE).

	Soerakarta.		Djokjokarta.	
	1895.	1896.	1895	1896.
suiker (pikols)	496 189 (14)	502 940 (14)	773 399 (16)	717 811 (15)
indigo (K.G.)	216 524 (70)	217 429 (67)	192 723 (37)	214 808 (38)
tabak (K.G.)	2 550 863 (31)	2 872 581 (29)	64 500 (2)	92 369 (3)
koffie (pikols)	17 938 (58)	23 911 (61)	208 (3)	723 (5)
cacao (K.G.)	487 545 (27)	328 848 (23)	„	„

Op enkele huurlanden wordt tusschen het koffie- of cacaoplantsoen nog peper geteeld, en treft men ook notemuskaat- en kapokboomen aan, die soms langs de wegen of voetpaden zijn geplant. Deze bij-cultures zijn over 't algemeen van weinig beteekenis: althans in de ontvangen opgaven vindt men slechts gewag gemaakt van 154 pikol peper, 12 228 K.G. notemuskaat en foelie en 212 pikol kapok.

Van de op 4 huurlanden aanwezige kinaboomen werden in 1896 op 2 dier landen de plantsoenen vernietigd, terwijl die op de andere 2 weder niet geëxploiteerd werden.

In 't geheel werd, volgens de thans ontvangen opgaven, op 39 huurondernemingen in de Vorstenlanden suikerriet geteeld, welke cultuur voor den oogst van 1896 13 662 bouws besloeg. Hiervan werd bij 29 ondernemingen 13 252 bouws riet tot suiker verwerkt, namelijk 13 001 bouws afkomstig van eigen beplantingen en 251 bouws riet, opgekocht bij 3 huurlanden die geen eigen fabriek bezaten, zoomede bij de onderneming Tegalwaroe (in Djokjokarta) waar de fabriek in 1896 niet werkte. De 6 andere huurlanden, waar suikerriet geteeld werd, bezaten mede geen eigen fabriek. Een daarvan had 100 bouws aangeplant, waarvan het riet verkocht werd ter verwerking op een der fabrieken van prins Mangkoe Negoro (zie lager), terwijl de 220 bouws aanplant, welke voor de 5 andere huurlanden wordt opgegeven, als plantriet werd te gelde gemaakt. Eene dergelijke bibiet-aanplanting (ter grootte van 90 bouws) werd voorts aangetroffen bij één van de bovenbedoelde 29 ondernemingen. Van de voormelde 13 252 bouws riet werd bij de 14 fabrieken in Soerakarta 6209 en bij de 15 in Djokjokarta 7043 bouws verwerkt, tegen respectievelijk 5932 en 7747 bouws bij 14 en 16 fabrieken in 1895. Gemiddeld werd in Soerakarta even 81 pikol per bouw gemaakt, doch in Djokjokarta bijna 102 pikol, terwijl de gemiddelden van 1895 bedroegen 83.05 en 99.83 pikol per bouw. De hoogste gemiddelde productie per bouw wordt opgegeven voor Klatji in Djokjokarta, welke fabriek ruim 129 pikol per bouw maakte. Voor 9 andere fabrieken beliep dit gemiddelde tusschen 100.9 en 122; voor 6 boven 90 t/m 100; voor 5 boven 80 t/m 90, en voor de 8 andere tusschen 53 en 78. Op de meeste ondernemingen bleef zich in de rietaanplantingen nog de serehziekte vertoonen, doch over 't algemeen was de kwaal van weinig beteekenis, hetgeen te danken is aan geregelde verwisseling van stekken, welke thans voornamelijk uit de

[1]) De ingevolge de aangehaalde Staatsbladen vereischte voorafgaande vergunning van den Gouverneur-Generaal, om toegelaten te worden tot het huren van gronden voor den landbouw in de hierbedoelde gewesten, werd in 1896 verleend in 10 gevallen.

Preanger Regentschappen worden ingevoerd. Ofschoon men van deze zoogenaamde import-bibiet hier en daar teleurstellingen ondervond, viel toch op te merken dat voornamelijk die landen, waar met eigen materiaal geplant werd, het meest van sereh te lijden hadden. De vroeg ingevallen droogte was voor verscheidene ondernemingen, die laat met malen waren aangevangen, minder gunstig, daar het riet daardoor uitdroogde en het suikergehalte verminderde. Verbeteringen in de fabricage werden slechts op enkele fabrieken, welke niet te veel door schulden waren belast, aangebracht.

De uitgestrektheid der indigo-beplantingen wordt opgegeven te hebben bedragen voor de huurlanden in Soerakarta 8571 bouws (1649 minder dan in 1895), voor die in Djokjokarta 10 485 bouws (342 meer dan in 1895). Ook de indigo-productie was zeer bevredigend, hoewel zich in laatstgenoemd gewest de rupsenplaag weer deed gevoelen en voornamelijk groote schade toebracht aan die ondernemingen, welke door den stand van het gewas genoodzaakt waren eerst laat met snijden aan te vangen. De meeste ondernemers gebruikten Guatamala-zaad; dat van Natal werd slechts op enkele ondernemingen gebruikt, terwijl, daar waar over het noodige werkkapitaal beschikt kon worden, bij de bereiding het warmwater-systeem van LOOKEREN CAMPAGNE werd toegepast. Omtrent de uitkomsten hiervan kon evenwel, tijdens de afsluiting van de Indische mededeelingen, nog niets met juistheid vermeld worden.

De tabak leverde in beide gewesten een zeer goeden oogst op; en op sommige huurlanden werd aan de teelt verdere uitbreiding gegeven.

Ook de koffieoogst — in Djokjokarta nog van weinig belang — viel zeer mede.

De oogst van cacao leverde minder op dan in 1895. Van 5 ondernemingen, in 1895 met eene productie van 5875 K.G., kwamen echter geen opgaven over 1896 in; bij 2 daarvan scheen het product toen niet geoogst, daar de aanplantingen werden afgeschreven.

Tijdens de afsluiting van dit verslag waren voor Soerakarta de regelingen betreffende de op de landbouwondernemingen te vorderen verplichte diensten (art. 22 van het hooger aangehaalde reglement op de landverhuur) nog niet tot stand gekomen. Of reeds exploitatieregelingen voor de huurlanden in Soerakarta zijn vastgesteld (art. 23 van hetzelfde reglement), was hier te lande nog niet gebleken.

Tot de landbouwondernemingen in de Vorstenlanden zijn nog te rekenen — ofschoon niet gevestigd op aan Europeanen verhuurde gronden, maar voor rekening van prins MANGKOE NEGORO en andere inlandsche grooten gedreven op onverhuurde gronden — in Soerakarta de suikerfabrieken Tjalamadoe (of Malang Djiwan) en Tassikmadoe-Madoerenggo (of Karang Anjar) en de indigofabriek Modjoretno (of Metesih), zoomede in Djokjokarta de indigofabrieken Pakem, Wonotjatoer en Pengasih, bij welke laatste tevens tabak werd geteeld. De twee eerstgenoemde fabrieken produceerden — respectievelijk van 550 en 504 bouws aanplant, daaronder 100 bouws opgekocht riet, — 38 881 en 52 400 pikol suiker, en de vier andere ondernemingen — van respectievelijk 430, 350, 637 en 114 bouws aanplant — 7737, 4528, 5545 en 2030 K.G. indigo, waarbij voor Pengasih nog kwam 9089 K.G. tabak. Deze 6 ondernemingen, die alle onder Europeesch beheer staan, leverden derhalve aan suiker in 't geheel 91 281 pikol en aan indigo 19 840 K.G., welke totalen in 1895 bedroegen 91 318 pikol en 21 463 K.G.

B. Boschwezen.

Het in 't vorig verslag (blz. 220) aangekondigd nieuw „reglement voor het beheer der bosschen van den lande op Java en Madura", bij verkorting te noemen „boschreglement", ter vervanging strekkende van het reglement van 1874 (dat slechts als eene voorloopige regeling was aan te merken), werd uitgevaardigd bij ordonnantie dd. 9 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 61), terwijl onder dienzelfden datum bij gewoon besluit werd vastgesteld een „reglement voor den dienst van het boschwezen op Java en Madura", welk dienstreglement, opgenomen in n°. 5164 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, voor zoover het rechtstreeks verband houdt met het „boschreglement", evenals dit laatste, met 1 Juli 1897 is in werking getreden. Het in de laatste jaren reeds zooveel mogelijk toegepaste beginsel om door een intensiever beheer van 's lands bosschen uit de houtcultuur grootere directe en indirecte voordeelen te verwerven, wordt door de nieuwe bepalingen bevestigd en uitgebreid. Tevens werd, mede onder dagteekening van 9 Februari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 62), met intrekking van de bestaande formatie, voor de verschillende betrekkingen bij den dienst van het boschwezen de schaal van bezoldigingen vastgesteld, in overeenstemming met het bij de Indische begrooting voor 1897 goedgekeurde schema, met bepaling dat de sterkte van het personeel in verband met de behoefte telken jare bij de begrooting wordt geregeld, uitgenomen wat betreft het bureau- en verder ondergeschikt personeel, waarvoor een vast bedrag 's jaars werd toegestaan. Voorts werd het noodige bepaald ten aanzien van de aan het boschpersoneel toekomende reisindemniteiten.

De nieuwe organisatie van het personeel vereischte overigens nog regelingen omtrent de benoembaarheid tot opziener, opnemer en adjunct-houtvester, waarin, in aansluiting aan het vroeger ten opzichte van houtvesters bepaalde, werd voorzien bij Koninklijk besluit dd. 15 Januari 1897 n°. 30 (Indisch Staatsblad n°. 90), terwijl omtrent de bevordering, de aanspraak op periodieke traktementsverhooging, enz. van het boschpersoneel, ook in verband met het vervallen der voor de betrekkingen van opziener en houtvester tot dusver bestaan hebbende indeeling in klassen, de verder nog noodige bepalingen werden in het leven geroepen bij gouvernementsbesluit dd. 9 Maart 1897 n°. 5 (Indisch Staatsblad n°. 91). Ten aanzien van het personeel voor de bewaking der bosschen (mantri's en boschwachters) beoogt de nieuwe organisatie ook eene vermeerdering van hun aantal met verbetering van de bezoldiging der boschwachters ten einde steeds lieden van voldoend gehalte te kunnen verkrijgen; voorts is het wenschelijk geacht dit politiepersoneel niet langer onder de algemeene politie te doen ressorteeren, maar weder, als vóór 1882, onder de rechtstreeksche bevelen van de Europeesche technische boschambtenaren te stellen. Dit in het nieuwe boschreglement gehuldigd beginsel maakte de intrekking noodig van hetgeen in 1882 ten aanzien van het personeel der boschpolitie was bepaald. Hiertoe strekte het Koninklijk besluit dd. 19 Februari 1897 n°. 33 (Indisch Staatsblad n°. 137).

Ten aanzien van den gang van zaken gedurende 1896 zij aangeteekend, dat, hoewel op de voor eene betere regeling van het boschbedrijf gevorderde uitbreiding van personeel in den laatsten tijd, althans voor een gedeelte, reeds was vooruitgeloopen, en dientengevolge het in functie zijnde technisch personeel talrijker was dan waarop de oude formatie berekend was, het toch weder groote moeite kostte om met de beschikbare werkkrachten het beheer gaande te houden.

Tegen 25 op ult. 1895, waren op ult. 1896 (zonder den inspecteur van het boschwezen te rekenen) in functie 28 technische boschambtenaren, namelijk 20 houtvesters (daaronder de in tijdelijken dienst zijnde 4 Duitsche „Forst-assessoren"), 3 adspirant-houtvesters en 4 sedert kort uit Nederland aangekomen voor den dienst van het boschwezen opgeleide kweekelingen, die hunne studie voltooid hadden en, in afwachting van hunne benoeming tot adspirant-houtvester, als technisch ambtenaar bij het boschwezen ter beschikking van den directeur van binnenlandsch bestuur waren gesteld, zoomede 1 gediplomeerd boschbouwkundige, die tot dusver als tijdelijk opnemer bij het boschwezen in dienst was, doch in Mei 1896, kort na het overlijden van den voor de herbewoudingswerkzaamheden in West-Bagelen aangewezen houtvester, in diens plaats tijdelijk met de leiding dier proef belast werd, en wien tevens ook boschwerkzaamheden in Banjoemas werden opgedragen. Overigens bevonden zich 3 houtvesters met verlof buiten Nederlandsch-Indië.

Evenals de in West-Bagelen tijdelijk tewerkgestelde ambtenaar-boschbouwkundige hiervóór bedoeld, waren ook 3 van de 20 in functie zijnde houtvesters met bijzondere opdrachten belast: één, buiten Java en Madura werkzaam, ter voorbereiding van een geregeld boschbeheer in de gewesten Lampongsche Districten, Palembang en Banka; één speciaal aangewezen voor de leiding der werkzaamheden betreffende de boschinrichting op Java en Madura, en de derde (die echter nog voor een deel het beheer van zijn boschdistrict bleef waarnemen) als toegevoegd aan den inspecteur, hoofdzakelijk om dezen dienstchef bij de contrôle over het werk behulpzaam te zijn.

Na de afkondiging van het nieuwe boschreglement, en in overeenstemming met de bij de begrooting aangenomen nieuwe organisatie van het personeel, waarbij o. a. op 1 hoofdinspecteur, chef van den dienst, en op 2 inspecteurs was gerekend, werd (in Februari 1897) de inspecteur tot hoofdinspecteur en werden twee houtvesters tot inspecteurs aangesteld, één als chef der inrichtingsbrigade en één als belast met de contrôle op het

beheer der bosschen.

In de eerste helft van 1897 keerden de 4 tijdelijke houtvesters naar Duitschland terug. Daarentegen kwamen 2 van de 3 met verlof afwezige titularissen, door terugkeer in Indië, weder voor den dienst beschikbaar, terwijl de 4 in het najaar van 1896 voorloopig werkzaam gestelde technische ambtenaren bij het boschwezen benoemd werden tot adspirant-houtvester; ten gevolge van een en ander kon op 1 Juli jl. beschikt worden over 1 hoofdinspecteur, 2 inspecteurs, 16 houtvesters en 7 adspirant-houtvesters, gezamenlijk dus in de genoemde rangen 26 technische boschambtenaren of 1 minder dan hun aantal (na aftrekking van de slechts voor een klein gedeelte des jaars nog toegestaan geweest zijnde 4 vreemdelingen) volgens de begrooting mocht bedragen. In het najaar konden overigens in Indië weder verwacht worden 4 voor gouvernementsrekening voor den Indischen boschdienst opgeleide kweekelingen, in Juli jl. hier te lande ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. [1]

In de nieuw ingestelde betrekking van adjunct-houtvester 2de klasse, waarvoor ingevolge voormeld Indisch Staatsblad 1897 n°. 90 het bezit van een der daarbij bedoelde einddiploma's van de rijkslandbouwschool te Wageningen of van het einddiploma eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus wordt gevorderd, werden in 't laatst van Juli jl. 3 van de 5 toegestane plaatsen vervuld.

Bij de vaststelling van het nieuwe boschreglement (art. 6) is de bestaande, van 1885 dagteekenende indeeling van Java en Madura in boschdistricten slechts als een voorloopige maatregel gehandhaafd. Voor een richtig beheer zal nu weldra eene nieuwe indeeling behooren plaats te hebben. Tot het boschdistrict, waarbij de residentie Samarang zal zijn ingedeeld, zullen dan echter niet meer blijven behooren, als bestemd om eene afzonderlijk te beheeren „houtvesterij" te vormen (zie art. 7 van het boschreglement), eenige lager te bespreken definitief ingerichte djatibosschen, behoorende tot het boschcomplex Noord-Kradenan.

Rekening houdende met de gedurende 1896 in de met bosch bezette oppervlakte voorgevallen mutatiën en met de hier en daar bij nieuwe metingen opgedane ervaring dat de voorhanden gegevens de uitgestrektheid te laag stelden, wordt thans het djatibosch-areaal voor Java en Madura gesteld op 655 100 hectaren, tegen 654 500 volgens de verleden jaar gedane opgaven. De aanwezige jonge bosschen, door cultuur of door natuurlijke verjonging ontstaan na exploitatie van het oorspronkelijke bosch, klommen van 59 933 tot 64 159 hectaren

Omtrent de boschwerkzaamheden is aan de ontvangen berichten verder rubrieksgewijze het volgende te ontleenen.

Djaticultuur. In de verschillende boschdistricten werd ook in 1896 voortgegaan met de herbewouding in de eerste plaats van de door de houtkapondernemers leeggekapte boschperceelen, en verder van open plekken binnen de bosschen of van bij de grensregeling der bosschen daarbij ingelijfde terreinen. Daar, waar om de een of andere reden die herbewouding niet kunstmatig kon geschieden, hetzij door geregelde beplanting, dan wel door het uitstrooien van pitten, werd beproefd dit door zoogenaamde natuurlijke verjonging te doen plaats hebben.

Voor bedoelde herbewouding, welke in den westmoesson 1895/96 tot stand werd gebracht — voor zooveel geslaagd — over eene oppervlakte van 3805 hectaren (waaronder 2763 hectaren leeggekapte perceelen), en voor de verzorging van 3786 hectaren nog onderhoud behoevend vroeger aangelegd djatiplantsoen werd gedurende het kalenderjaar 1896, met inbegrip van het toen reeds ten koste gelegde voor de beplantingen van 1896/97, uitgegeven f 151 370. Per boschdistrict zijn de voorafgaande opgaven gespecificeerd sub I in bijlage FFF hierachter.

Groote moeielijkheden werden nog altijd in de afdeeling Ngawi (Madioen) ondervonden bij het beplanten van de leeggekapte jaarperceelen, omdat het werkvolk in die streek schaarsch is en minder genegen om contracten voor de cultuur van djati te sluiten. Dit laatste was ook het geval in Bodjonegoro (Rembang), alwaar ten gevolge van de groote waterstaatswerken in de Solo-vallei en de talrijke houtkap-ondernemingen de concurrentie in het verkrijgen van werkvolk zeer was toegenomen.

Andere beplantingen vanwege het boschwezen. In dezelfde gewesten als in 1895, namelijk in de eerste plaats in Bagelen en verder in de Preanger Regentschappen, Tagal, Kadoe, Banjoemas en Pasoeroean, werd voortgegaan met de cultuur van andere houtsoorten dan djati ter bevordering van klimatologische en hydrologische belangen. In Rembang werd het boschplantsoen, in 1894/95 aangelegd op eenige terreinen, in welker nabijheid zich bronnen bevinden, in het eerste semester 1896 onderhouden en hier en daar uitgebreid; ook in Cheribon vond uitbreiding van dergelijke aanplantingen plaats ter geleidelijke herbossching van bron- en stroomgebieden. De herbewouding in het Tengger-gebergte om en nabij de Zandzee werd met bijzonder goed succes voortgezet.

Deze zoogenaamde wildhoutcultures, waarbij ook gebruik werd gemaakt van tembesoe- en andere deugdzame houtsoorten van Sumatra, en — met het oog op de bemoedigende resultaten met de reeds bestaande plantsoenen verkregen — ook aan de teelt van mahonie uitbreiding werd gegeven, strekten zich in 1895/96 over eene oppervlakte uit van 1926 hectaren, waarvoor in gemeld cultuurjaar werd uitgegeven f 33 233. De twee boschdistricten West-Bagelen-Banjoemas en Kadoe c. a. deelden in dit totaal alleen voor 1841 hectaren en f 30 337 (verg. bijlage FFF).

De zorg voor het planten van schaduwboomen langs de in heerendienst te onderhouden wegen bleef aan de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur opgedragen. Met inbegrip van hetgeen door dezen voor dit doel is besteed (f 15 238), werd voor wildhoutbeplantingen in 't algemeen, inclusief de verzorging van 4829 hectaren nog in onderhoud zijnde plantsoenen, gedurende het kalenderjaar 1896 uitgegeven f 91 990, daaronder begrepen het betaalde aan de bevolking wegens afkoop van gronden, die noodzakelijk in het reboisatieplan moesten opgenomen worden.

De oostmoesson van 1896 kenmerkte zich door langdurige felle droogte en berokkende ook aan de wildhout-aanplantingen nog al schade; op enkele plaatsen sloegen ook de veelvuldig voorkomende alang alang-branden in de aanplantingen over en brachten aan deze meer of minder nadeel toe. Op de bijkans onbewoonde oostelijke helling van den berg Soembing in Kadoe brandde een tot dusver met hoog gras en struikgewas begroeid terrein (naar schatting ongeveer 1500 bouws) geheel schoon; van deze gelegenheid werd bij het invallen van de regens in het laatst van 1896 gebruik gemaakt om door het uitstrooien van zaden van snelgroeiende inheemsche boomsoorten, dit terrein te herbosschen.

Omtrent de reeds tot stand gebrachte reboisatie in de residentie Bagelen wordt bericht dat de gunstige invloed daarvan op den watervoorraad in beeken en bronnen reeds merkbaar wordt; dientengevolge kunnen thans op verscheidene plaatsen, waar dit vroeger door watergebrek niet mogelijk was, door de bevolking gedurende den oostmoesson sawahs worden aangelegd.

Ter zake van de al sedert eenige jaren onder den dienst van het boschwezen gebrachte getahpertja-aanplanting te Tjipetir (Preanger Regentschappen) werd in 1896 uitgegeven (in voormeld bedrag van f 91 990 begrepen) eene som van f 3642. Aan deze cultuur, oorspronkelijk vanwege 's lands plantentuin ondernomen, kon echter ook nu slechts in beperkte mate uitbreiding worden gegeven. De oude tuinen (van vóór 1891 dagteekenende) werden zooveel mogelijk onderhouden; waar noodig, werd met payena Leerii ingeboet tot het verkrijgen van betere sluiting; 2395 plantjes werden in 1896 hiervoor gebezigd. Ook de jongere tuinen, na 1891 door het boschwezen aangelegd, werden ingeboet en wel met 2696 plantjes, voor een klein deel ook uit andere soorten dan payena Leerii bestaande. Wederom bloeiden op het einde van het jaar eenige exemplaren van palaquium gutta en ook een paar van pal. Borneënse, pal. Treubii en van havea Brasiliënsis, zoodat het zich liet aanzien dat wellicht spoedig met het oogsten van de sappen zou kunnen worden begonnen. In de kweekerijen werden 600 plantjes van payena Leerii en 1500 palaquium-plantjes geteeld.

Boschinrichting. Ook gedurende 1896 werden in alle boschdistricten werkzaamheden uitgevoerd, welke ten doel hadden de boschgrenzen te verzekeren, de bosschen zelven door het aanleggen van wegen en paden en het bouwen van bruggen meer genaakbaar te maken, en, door het oprichten van keeten ten behoeve van het in of nabij de bosschen wonende personeel, het beheer en de bewaking te vergemakkelijken. Voor zoover met deze werkzaamheden slechts eene verbetering van den boschtoestand in algemeenen zin wordt beoogd, en zij niet direct verband houden met het voornemen om van de bosschen, ten behoeve van welke die werkzaamheden plaats hebben, eene „houtvesterij" te vormen (art. 7 van het boschregle-

[1] Daar in Juli 1897 ook 4 nieuwe kweekelingen zijn aangenomen, bleef het aantal der toekomstige technische boschambtenaren, die voor rekening der Indische geldmiddelen voor die bestemming worden opgeleid, evenals verleden jaar, 9 bedragen.

ment), werden zij onder den algemeenen naam van „voorloopige inrichting" begrepen, waartoe dan tevens alle werkzaamheden worden gebracht, welke met de uitgifte van boschperceelen in verband staan. Zijn de werkzaamheden daarentegen een uitvloeisel van het voornemen om tot de vorming van eene „houtvesterij" over te gaan, zoo worden zij tot de „definitieve inrichting" gebracht.

Omtrent het voornaamste wat in het belang der „*voorloopige* boschinrichting" (voor een klein deel ook ten behoeve van andere dan djatibosschen) gedurende 1896 werd verricht, worden voor elk boschdistrict in het bijzonder mededeelingen aangetroffen sub IV van voormelde bijlage FFF, waaruit tevens blijkt dat voor dit onderdeel van den dienst gedurende 1896 werd uitgegeven f 108 871, tegen f 110 914 in 1895.

Aan de „*definitieve* inrichting" der bosschen kon in 1895, in verband met het beschikbare technische personeel, slechts op bescheiden schaal worden gewerkt. In hoofdzaak werd het volgende tot stand gebracht.

Voltooid werd het — sedert bij gouvernementsbesluit dd. 7 Juni 1897 n°. 2 goedgekeurde — definitieve bedrijfsplan ten behoeve van het beheer van het djatiboschcomplex Noord-Kradenan, groot 4010 hectaren, gelegen in de districten Kradenan en Wirosari van de afdeeling Grobogan der residentie Samarang en deel uitmakende van het boschdistrict Samarang-Vorstenlanden. Voor het beheer en de bewaking van dat complex zullen worden vereischt 1 adjunct-houtvester, 1 opziener, 2 mantri's-politie en 5 boschwachters. De gesteldheid van het grootste deel der tot dat complex behoorende bosschen is iets boven het middelmatige, doch de algemeene toestand kan niet als normaal gelden, omdat 542 hectaren van de totaal-oppervlakte bestaan uit geheel open of slechts met kreupelhout begroeide plekken, die alle binnen een tijdsverloop van 10 jaren met djati zullen worden beplant. Buitendien bestaat het complex voor ruim 1/3 van zijne grootte, namelijk over 1116 hectaren, uit plantsoenen, waarvan de oudste nog slechts 13 jaar tellen en die dus eerst over eenige decennia baten van beteekenis zullen beginnen af te werpen. Ten gevolge van deze ongunstige omstandigheden, en in verband met den onafwijsbaren eisch der duurzaamheid van het boschbedrijf, zal de houtval gedurende de eerste jaren betrekkelijk gering zijn. Gedurende de eerste tienjarige bedrijfsperiode 1897/1906 zal vermoedelijk worden verkregen, door leegkapping van 450 hectaren en door zuivering, 18 072 M³. timmerhout, en door uitdunning 3329 M³. „dunsel". De uitgaven, met inbegrip van de kosten van wederbeplanting, worden gedurende dezelfde periode geraamd op f 287 878, en de inkomsten bij exploitatie in eigen beheer op f 484 796, gevende een batig saldo van f 196 918, of gemiddeld 's jaars f 19 692. Indien daarentegen op denzelfden voet werd doorgegaan als in de niet ingerichte djatibosschen geschiedt, dan zou men ten hoogste aan netto-inkomsten op een bedrag van f 11 309 per jaar mogen rekenen. (Ten aanzien van de uitgaven voor het personeel is bij de vorenstaande becijferingen vermoedelijk alleen rekening gehouden met de kosten der actieve sterkte, niet dus met verlofs- en nonactiviteitstraktementen, pensioenen, kosten van opleiding, van overtocht, enz.)

De gewesten Samarang en Rembang waren ook in 1896 de eenige, waar aan de grensregeling, de afbakening en de opmeting der bosschen op groote schaal werd gewerkt. In eerstgenoemd gewest was bij het einde van 1896 eene djatibosch-oppervlakte van 55 800 hectaren geheel en van 16 306 hectaren grootendeels gereed, terwijl in Rembang eene uitgestrektheid van 22 000 hectaren mede grootendeels afgewerkt was. Gedurende de laatste vijf jaren (1892 t/m 1896) hebben de bedoelde opnemingswerkzaamheden in Samarang gekost (in ronde som) f 72 000, zijnde — berekend naar de behandelde oppervlakte — gemiddeld f 1,20 per hectare, welk gemiddelde men in het vervolg, door verschillende bezuinigingen en vereenvoudigingen, waarnaar voortdurend wordt gestreefd, en bij de toenemende geoefendheid van het personeel, hoopt te kunnen terugbrengen tot f 1 per hectare. In Rembang had men, volgens het oordeel van den chef der inrichtingsbrigade, gedurende de laatste jaren de opnemingswerkzaamheden over een te ruimen kring uitgestrekt en daarentegen niet genoeg werk gemaakt van de opneming van allerlei onontbeerlijke details. Men zal er zich nu voorloopig bepalen tot het afwerken van de boschterreinen, waarmede reeds was begonnen, zonder nieuwe bosschen onderhanden te nemen. In het geheel werd gedurende 1896 in deze residentie in het belang der „definitieve boschinrichting" verwerkt f 7321.

Wat de indeeling der bosschen (door sleuven) in vakken en subvakken betreft, is nog het volgende bericht.

Het verste was men met deze werkzaamheden gevorderd in het aan voormeld complex Noord-Kradenan grenzende djatiboschcomplex Noordwest-Wirosari. In dit complex, in 't geheel groot 5976 hectaren, is over 3347 hectaren het sleuvennet geheel afgewerkt door den ondernemer, wiens contract voor de zuivering van het boschperceel Karanggetas in 1896 kwam te eindigen, terwijl over nog circa 2000 hectaren van hetzelfde complex de sleuven voor een groot gedeelte zijn afgewerkt door den contractant voor de zuivering van het 3252 hectaren groote boschperceel Noordwest-Wirosari. In de aan ondernemers ter leegkapping afgestane boschperceelen Genggeng en Sambiredjo, welke mede tot de bosschen van Noordwest-Wirosari behooren, zullen de sleuven vanwege den dienst van het boschwezen moeten worden gelegd. Met het traceeren van die sleuven zou nog in 1897 worden aangevangen. Inmiddels is bij gouvernementsbesluit dd. 22 April 1897 n° 12 machtiging verleend (zie art. 15 van het hooger aangehaalde nieuwe dienstreglement) tot „definitieve inrichting" van het besproken djatiboschcomplex, ter grootte van 5976 hectaren.

Op dezelfde wijze als het grootste gedeelte van de bosschen van Noordwest Wirosari worden die, gelegen in het zuidoosten van Poerwodadi (mede in Samarang) behandeld, voor de zuivering van welke bosschen in den aanvang van 1896 met een ondernemer is gecontracteerd. Ook daar zijn de sleuven getraceerd door het boschpersoneel en geschiedt de openkapping en verdere afwerking thans vanwege bedoelden ondernemer.

In het boschdistrict Rembang-Blora werd door den houtvester, in twee aldaar in 1897 in uitbesteding te brengen zuiveringsperceelen, met namen Nanas en Nglobo-Bloengoen in de districten Djepon en Panolan (respectievelijk groot 2165 en 1625 hectaren), het sleuvennet ontworpen en uitgezet: het openkappen en verder in gereedheid brengen der sleuven zal nu behooren tot de taak der ondernemers, met wie ter zake van bedoelde zuivering zal worden gecontracteerd. Bij het in gereedheid brengen der beide perceelen zijn voorts de grenzen op zoodanige wijze geregeld, afgepaald en opgenomen, dat daarvan later bij de definitieve inrichting kan worden gebruik gemaakt.

Op dezelfde wijze werd door den houtvester van Japara te werk gegaan ten opzichte van de nog aan te besteden zuiveringsperceelen Podjok en Bandjaran II, beide gelegen in het district Bandjaran der afdeeling Japara, nadat in 1895 reeds waren voltooid de grensregeling, afbakening, opneming en indeeling van het in 1896 door een aannemer in bewerking genomen zuiveringsperceel Panggang in de afdeeling Joana.

In de afdeelingen Toeban (Rembang) en Madioen werden, althans wat de indeeling betreft, enkele perceelen mede op de boven geschetste wijze behandeld.

Met het uitzetten en opnemen van proefperken in kunstmatige plantsoenen en natuurlijke verjongingen, ter verzameling van gegevens omtrent den bijgroei en den invloed van het dunnen op de ontwikkeling der plantsoenen, werd voortgegaan. Deze werkzaamheden konden intusschen door gebrek aan personeel niet zoo goed vorderen als gewenscht werd. In 't geheel werden in de boschdistricten, waartoe de residentiën Rembang, Samarang, Pekalongan, Tagal en Cheribon behooren, geheel of ten deele opgenomen 42 proefperken (bestaande uit 146 „sub-perken"), ter uitgestrektheid van 187 hectaren.

Elk proefperk vormt een zoo homogeen mogelijk gedeelte van een bepaald plantsoen of van eene natuurlijke verjonging. De perken zijn alle afgepaald (sommige zelfs omheind), gemeten en in kaart gebracht. De meeste bestaan uit 4 sub-perken, elk van 1 hectare; sommige uit 2, elk van 1 of 1/2 hectare. Eén perk — in Grobogan (Samarang) — beslaat echter 10 hectaren en is niet in sub-perken verdeeld; een ander — in Blora (Rembang) — bestaat uit 2 gedeelten, elk van 17 hectaren. Van terrein, grond en „opstand" is eene beschrijving opgemaakt, daarna de houtmassa nauwkeurig opgenomen. De tot eenzelfde perk behoorende sub-perken worden elk op verschillende wijze behandeld. In den regel blijft één sub-perk onaangeroerd, één wordt slechts zwak, één middelmatig en één sterk gedund. In sommige gevallen werd echter eene bijzondere wijze van dunnen, het zoogenaamde „hoogdunnen", toegepast, welke methode in den laatsten tijd vooral door sommige Fransche boschbouwers wordt aanbevolen. Daarenboven wordt er voor gewaakt dat de perken zoo min mogelijk door vee en menschen worden betreden en vooral verschoond blijven van de gewone jaarlijksche boschbranden

De leeftijd van de kunstmatige plantsoenen, waarin de perken zijn uitgezet, schommelt meestal tusschen 5 en 20 jaar. In Tagal zijn echter ook 4 perken in aanplantingen van ten minste 70 jaar, in Grobogan (Samarang) 2 perken in eene aanplanting van 39 jaar. De leeftijden der natuurlijke verjongingen zijn gemiddeld hooger. De jongste natuurlijke verjonging, waarin een perk is uitgezet — in Kendal (Samarang) — is 32 jaar oud. In Blora (Rembang) zijn 2 perken in eene natuurlijke verjonging van circa 40 jaar, en in 3 perceelen bedraagt de leeftijd minstens 60 jaar.

Tot nog toe is te weinig tijd verloopen om over de uitwerking van de verschillende wijzen van dunnen een bepaald oordeel te vellen. In sommige gevallen, zoo wordt bericht, kan evenwel duidelijk de gunstige invloed van eene sterke dunning op de ontwikkeling van het plantsoen worden waargenomen. Ook de gevolgen van de afsluiting van het terrein begonnen hier en daar reeds merkbaar te worden.

Exploitatie der djati- en wildhoutbosschen. Gedurende 1896 werden in het geheel 8 nieuwe boschperceelen ter exploitatie afgestaan, waarvan 5 ter leegkapping en 3 ter zuivering. Van de zoogenaamde leegkapperceelen komen er 4 in aanmerking om weder met djati te worden beplant, doch 1, als afbakeningsperceel, is bestemd om uit het djatibosch-areaal te worden afgeschreven. Een der zuiveringsperceelen, dat niet anders dan door leegkapping en herbeplanting weder in goeden staat is te brengen, zal mede geheel worden geraseerd, doch de beide andere mogen enkel van het doode hout worden gezuiverd. De 8 nieuwe contracten (gesloten met 2 vennootschappen, 3 Europeesche en 3 Chineesche ondernemers) worden nader aangeduid in het volgende overzicht.

Gewesten.	Naam van het boschperceel	Uitgestrektheid van het contractsgebied (in hectaren).	Duur van het contract	Aan den lande verschuldigde		
				jaarlijksche pachtsom.	retributie per te verkrijgen	
					M³. timmerhout van 5 M lengte en daarboven.	stapelmeter brandhout.
		LEEGKAPPERCEELEN.				
Krawang	Tjikalong Girang.	97	3 jaar	f 2 780,00	. . . .	. . .
Bezoeki	Boengatan	231	4 „	8 250,00	. . . .	. . .
Madioen	Kedoengdawoeng .	493¾	10 „	8 412,50	. . . .	. . .
Kediri	Wlingi (afbakeningsperceel) . . .	204	1 „	. . . . .	f 19,21	f 0,02
Id.	Siwalan	605¼	8 „	33 590,00	. . . .	. .
		ZUIVERINGSPERCEELEN.				
Samarang	Zuidoost-Poerwodadi	1058½	6 jaar	. . . .	f 12,90	f 0,03
Japara	Panggang	1670½	4 „	. . . . .	16,80	0,20
Soerabaija	Soembergoerit . . .	718	6 „	. . . . .	21,70	0,02

Daarentegen telden op ult. 1896 7 boschcontracten (4 voor leegkapping en 3 voor zuivering) niet meer mede, hetzij omdat de werkzaamheden in het contractsgebied in 1896 beëindigd werden (in één geval was dit — zooals thans eerst blijkt — reeds in 1895 het geval geweest), hetzij — zooals ten opzichte van een der bedoelde 4 leegkapperceelen (Graman in Soerabaija) het geval was — omdat het contract, wegens nietbetaling van pachtsom over 1894 en 1895 (ad f 34 240 's jaars), tusschentijds ontbonden werd, met al de rechtsgevolgen daaraan voor den ondernemer verbonden. [1])

Het jaar 1896 eindigde derhalve (ongerekend de boschexploitatie op huurlanden in Soerakarta) met een totaal van 78 houtkapondernemingen (1 meer dan op ult. 1895), van welke er 47 toebehoorden aan drie naamlooze vennootschappen, terwijl de 31 andere in handen waren van 21 bijzondere personen (11 Europeanen en 10 Chineezen). Bedoelde 78 ondernemingen betroffen 54 gewone (weder met djati te beplanten) leegkapperceelen, 3 afbakeningsperceelen (wel leeg te kappen, maar niet weder met djati te beplanten) en 21 zuiveringsperceelen.

Niettegenstaande bij eenige ondernemingen, behoorende tot het 10-tal van de „Houtaankap-Maatschappij Wijsman", door het faillissement dier vennootschap (in de tweede helft van 1896), de exploitatie niet gedurende het geheele jaar aan den gang bleef [2]), zou, volgens de uit de verschillende boschdistricten verkregen opgaven omtrent de door de ondernemers in 1896 gekapte hoeveelheden djatihout, de totale productie der exploitaties in de gouvernementslanden toch meer hebben bedragen dan in 1895, doch — althans wat timmerhout betreft — niet zooveel als in 1894. Gedurende de laatste vijf jaren bedroegen namelijk, voor zooveel bekend, de door houtkapondernemers zoowel in de gouvernementsresidentiën als in Soerakarta gekapte hoeveelheden djatihout als volgt (alles ter vrije beschikking van de exploitanten, uitgenomen in 1892 t/m 1894 een deel der productie van het ten behoeve van de marine tot 1895 in exploitatie geweest zijnde perceel Ngleboer in Rembang, waaruit het departement der marine in gemelde drie jaren achtereenvolgens betrok 2445, 1017 en 2727 M³. timmerhout):

	Djati-timmerhout (in M³).			Djati-brandhout (in stapelmeters).		
	Gouvernementslanden.	Soerakarta.	Te zamen.	Gouvernementslanden.	Soerakarta.	Te zamen.
1892	94 526	10 559	105 085	213 162	52 901	266 063
1893	116 520	4 638	121 158	306 768	36 303	343 071
1894	127 070	9 932	137 002	263 463	48 968	312 431
1895	112 048	niet opgegeven	niet opgegeven	269 520	niet opgegeven	niet opgegeven
1896	124 690	7 494	132 184	279 722	32 034	311 756

Tot de evenbedoelde productie van 124 690 M³. djati-timmerhout, in 1896 buiten Soerakarta verkregen, droegen de leegkapperceelen 83 245 M³. bij, daaronder 1784 M³. voor de afbakeningsperceelen, zoodat de overige hoeveelheid van 41 445 M³. verkregen werd door het zuiveren van perceelen. Wat de 279 722 stapelmeter brandhout betreft, was de herkomst verdeeld als volgt: leegkapperceelen 236 774 (waaronder voor de afbakeningsperceelen 11 382) en zuiveringsperceelen 42 948 stapelmeter.

Aangaande de prijzen, waartegen de ondernemers hun hout verhandelden, zijn slechts ten aanzien van weinige perceelen opgaven verstrekt. Die opgaven komen voor sub II van de voormelde bijlage FFF, tegelijk met andere min of meer uitvoerige bijzonderheden nopens de productie, enz. van elke houtkaponderneming in het bijzonder. Overigens zijn sub III van diezelfde bijlage nog eenige speciale gegevens bijeengebracht zoowel betreffende den afzet van djatihout bijeengebracht zoowel betreffende het op vendutie van de hand gezette djati-timmerhout als van het onderhands verkochte. Voor zooveel uit een 9-tal gewesten dienaangaande cijfers zijn medegedeeld, bepalen deze zich voor elk gewest tot een algemeenen middelprijs, onverschillig uit welke assortimenten het hout bestond, waartoe de opgaaf betrekking heeft. Die middelprijzen beliepen voor het op vendutie van de hand gezette djati-timmerhout tusschen f 18,07 en f 33,02 per M³., en voor het ondershands verkochte tusschen f 25,91 en f 41,33 per M³. Volgens opgaven van den directeur van financiën beliepen de uitvoeren van djatihout uit de verschillende havens van Java naar Nederland en den vreemde (Frankrijk, Afrika, Singapore en Australië) gedurende 1896 25 182 M³., tegen 23 107 M³. in 1895, toen bovendien nog, als naar buiten Nederlandsch-Indië verscheept, werden opgegeven 16 896 stuks dwarsliggers.

Uit 18 gewesten van Java zijn overigens opgaven ontvangen betreffende de aanschaffing van djati-timmerhout door de departementen der burgerlijke openbare werken, van binnenlandsch bestuur en van oorlog, welke inkoopen in totaal beliepen 10 020 M³., doch het opgegeven besteed bedrag, ad f 434 096, heeft slechts betrekking tot 9399 M³., hetgeen dus neerkomt op een algemeenen middelprijs van f 46,18 per M³. (over 1895 werden hoeveelheden en prijzen gemeld uit 19 gewesten, welke opgaven in totaal kwamen te staan op 9122 M³. en f 433 806, derhalve dooreengenomen op f 47,55 per M³.). Voor 3 gewesten kwamen de aanschaffingen van 1896 te staan op een middelprijs beneden f 40 per M³., voor 4 beneden f 50, voor 6 beneden f 60, en voor 5 gewesten beliepen de middelprijzen tusschen f 60,46 en f 64,38 per M³.

De in 1896 door particulieren en door de bevolking krachtens

[1]) Voor de verdere exploitatie van het perceel Graman is sedert (in 1897) gecontracteerd met een ondernemer, die tegelijk de zuivering van het perceel Madjenon heeft op zich genomen.

De contracten voor leegkapping, welker exploitatie in 1896 afliep, betroffen de afbakeningsperceelen Sampora (Preanger Regentschappen) en Bogo (Madioen), zoomede het weder met djati te beplanten perceel Senggowar (Kediri). De contracten voor zuivering, welke in 1896 kwamen te verstrijken, waren die voor de perceelen: Karanggetas (Samarang), Ngawoen (Rembang) en Goewo Trawang (Rembang/Samarang).

[2]) Het lag in de bedoeling om, nadat de tot deze perceelen betrekking hebbende contracten zouden zijn ontbonden, de nog niet gekapte gedeelten bij publieke aanbesteding ter verdere exploitatie aan te bieden, hetzij afzonderlijk, hetzij in verbinding met andere stukken djatibosch.

licentie gekapte hoeveelheden bedragen slechts, ongerekend 357 sadengpalmen, aan timmerhout 403 M³. djati- en 1027 M³. wildhout (tegen respectievelijk 282 en 1298 M³. in 1895), en aan brandhout respectievelijk 67 en 234 stapelmeter (tegen 4 en 700 in 1895).

Overigens werd door of namens den dienst van het boschwezen, d. i. in eigen beheer, gekapt:

		Djatihout	Wildhout.
bij wijze van cultuurmaatregel	timmerhout (M³)	2157	2467
	brandhout (stapelmeter) . . .	8025	371
rechtstreeks voor 's lands dienst	timmerhout (M³)	7561	1264
	brandhout (stapelmeter) . . .	924	201

Derhalve in eigen beheer gekapt: aan timmerhout 9721 M³. djati- en 3731 M³. ander hout (tegen respectievelijk 7715 en 2931 M³. in 1895), en aan brandhout 8949 stapelmeter djati- en 572 stapelmeter ander hout (tegen 12 841 stapelmeter brandhout, enkel djati, in 1895).

Onder de zooeven opgegeven in eigen beheer gekapte hoeveelheden zal ook begrepen zijn (hoewel dit niet uitdrukkelijk blijkt) de productie der ingevolge Indisch Staatsblad 1895 n°. 167 (zie het verslag van 1895, blz. 247), in afwijking van art. 8 van het toen nog vigeerende boschreglement, geheel of gedeeltelijk van staatswege te exploiteeren djati-perceelen Ngawoer-Bantoel in Samarang, zoomede Karanggrajoeng-Larangan en Pokah (dit laatste gedeeltelijk) in Samarang/Soerakarta. Met deze exploitatie, welke, wegens gebrek aan personeel, met behulp van een aannemer moest geschieden, werd in April 1896 een aanvang gemaakt. De aannemer voldeed zeer slecht aan zijne verplichtingen, zoodat op ult. Mei 1897 de met hem gesloten overeenkomst werd verbroken. Van de verdere uitkomsten van dezen aankap in eigen beheer zal het afhangen in hoever het wenschelijk zal blijken de exploitatie van de overige gedeelten in uitbesteding te brengen op den gewonen voet, d. i. met vrije beschikking door den ondernemer over het gekapte, hoedanige aanbesteding, naar uit Indië gemeld wordt, thans meer kans van slagen zou hebben dan in 1895.

Ten gevolge van de bewuste exploitatie in eigen beheer werd publiek ten voordeele van den lande verkocht: 2808 M³. timmerhout en 591 stapelmeter brandhout, en verstrekt aan den soesoehoenan van Soerakarta 26 M³.

Nu de djatibosschen in Soerakarta sedert 1 Januari 1897 voor ongeregelden aankap gesloten zijn en dus de soesoehoenan het benoodigde hout voor de te zijnen laste komende permanente bruggen in de groote verkeerswegen binnen de residentie Soerakarta niet meer in gemelde bosschen kan doen aankappen (zie vorig verslag, blz. 223), werd van gouvernementswege eene aanbesteding gehouden betreffende de levering van het voor dit doel benoodigde hout (waarvoor echter den soesoehoenan niet meer dan f 12,50 per M³. zou worden in rekening gebracht, overeenkomende met het gemiddelde bedrag der vroeger te zijnen laste komende kap- en sleeploonen). Daar echter die aanbesteding is mislukt, zou ook in 1897 met de verstrekking van hout aan den soesoehoenan nog worden voortgegaan.

De exploitatie in eigen beheer van p. m. 50 hectaren slecht djatibosch in het regentschap Goenoeng Kidoel der residentie Djokjokarta en de wederbeplanting van de leeggekapte terreinen met jong plantsoen werd voortgezet overeenkomstig de met den sultan getroffen en reeds in 't vorig verslag (blz. 223) vermelde regeling. Gedurende de jaren 1895 en 1896 bedroegen de cultuur- en exploitatiekosten (met inbegrip van de oprichting van eene werkkeet) respectievelijk f 110 en f 4585, terwijl voor 1897 werden toegestaan de sommen van f 1050 en f 5765. De opbrengst van reeds op vendutie verkocht hout was f 1912, terwijl de waarde van het reeds op de stapelplaatsen aangebrachte en van het in 1897 te kappen hout getaxeerd werd op f 3742 en f 10 500.

Baten en lasten. Het door den dienst van het boschwezen over het jaar 1896 weder in den gewonen trant opgemaakte geldelijk overzicht der uitkomsten van het boschbeheer zal men aantreffen aan het slot der meervermelde bijlage FFF. Het overzicht doet zien dat de baten (ad f 1 837 359) de lasten (ad f 831 236) overtroffen met f 1 006 123, welk voordeelig verschil over de vier voorafgegane jaren 1892 t/m 1895 berekend was achtereenvolgens op f 595 832, f 1 028 388, f 1 199 493 en f 1 222 223, zijnde gemiddeld per jaar f 1 011 484. Opgemerkt moet echter worden dat bij al deze opgaven geen rekening is gehouden met pensioenen, verlofs- en nonactiviteitstraktementen, opleidings- en uitzendingskosten van het personeel, en dat ook overigens eene zuiverder balans niet wel was op te maken, omdat onder de tot dusver ten aanzien van het boschbeheer gegolden hebbende bepalingen de gegevens daartoe ontbraken. Dat het saldo over 1896 bij de uitkomsten der drie voorafgegane jaren ten achterbleef, was hieraan toe te schrijven dat ten gevolge van het hiervóór besproken faillissement p. m. f 250 000 aan pachtsommen, retributiën en boete onbetaald bleef. Daarenboven werd ter zake van een perceel in Soerabaija, waarvoor het contract in April 1896 in rechten was ontbonden, in mindering van den achterstand over 1894, 1895 en 1896, ad f 102 770, in 1896 slechts ontvangen f 18 585.

C. Veeteelt.

Mededeelingen omtrent den gezondheidstoestand van het vee op Java en Madura gedurende 1896/1897 zijn opgenomen in hoofdstuk J, afd. VIII, hiervóór, waar tevens reeds gewag is gemaakt van de in April 1897 verordende buitengewone voorzorgsmaatregelen met betrekking tot den vee-invoer o. a. op Java en op Madura, welke maatregelen beoogden het insleepen van veepest zooveel mogelijk te voorkomen

De uitkomsten der in 1895 gehouden vijfjaarlijksche opneming van den veestapel zijn *districtsgewijze* vermeld in bijlage A van dit verslag. Vergelijkt men de nieuwe gegevens met die van de opneming van 1890 (bijlage A van het verslag van 1892), dan blijkt — voor alle gewesten bijeengenomen — de buffelstapel niet noemenswaardig te zijn toegenomen (wel zijn voor een aantal gewesten de cijfers thans hooger, maar de afneming elders woog daartegen zoo goed als geheel op), het aantal runderen met 9 pct. te zijn vermeerderd en de paardenstapel met 9 pct. te zijn verminderd. De toe- of afneming per gewest loopt echter zeer uiteen.

De in 't laatst van 1896 benoemde commissie voor de nadere behandeling van het plan tot oprichting van eene halfwilde paardenstoeterij op een der eilanden in het zuidoosten van den Archipel (zie vorig verslag, blz. 225) heeft zich voor het kiezen van daartoe geschikte terreinen eerst in den loop van 1897 op reis kunnen begeven, omdat het goede seizoen diende te worden afgewacht. Om hare onderzoekingen geen grootere uitbreiding te doen erlangen dan noodig is, werden intusschen de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden en de resident van Timor en onderhoorigheden uitgenoodigd om een voorloopig onderzoek te doen instellen naar de tot hun gewest behoorende eilanden die voor het onderwerpelijk doel in aanmerking zouden kunnen komen.

Met betrekking tot het vergemakkelijken der verkrijging van goede dekhengsten door inlandsche paardenbezitters in de Preanger Regentschappen, waaromtrent in Juli 1896 eenige regelingen werden getroffen, is gemeld dat van het eerste 15-tal paarden, voor dit doel uit het op blz. 47/48 hiervóór bedoelde remontedepôt te Poerabaija beschikbaar gesteld, 8 stuks op den in 't vorig verslag vermelden voet koopers hadden gevonden. Met het uitkiezen te Poerabaija werd een gouvernements-veearts belast. Aangezien alles er van afhangt, of de bevolking geneigd is hare merries bij de hengsten te brengen, moet ook met haar bijgeloof ter zake van zoogenaamde goede en kwade teekens (oeser oeseran) rekening worden gehouden. In verband hiermede werd aan genoemden veearts een ter zake kundige Soendanees toegevoegd.

Wat de maatregelen in het belang van den paardenstapel in de Preanger Regentschappen betreft, verdient nog aanteekening dat de in 1892 bij wijze van proef enkel voor de afdeeling Soekaboemi uitgevaardigde politiekeur tegen het laten losloopen van hengsten gelijktijdig met merries (verg. het verslag van 1892, blz. 229) bij eene verordening van den resident dd. 12 Februari 1897 (Javasche Courant van den 13den April d. a. v.) ook op de overige afdeelingen van het gewest is toepasselijk verklaard.

Eene voorname oorzaak van het verval van den paardenstapel op Java is hierin gelegen, dat de inlander over het algemeen te zwaren arbeid vordert van dieren, die nog niet volwassen zijn, en hoewel zoowel bij het voor Europeanen als bij het voor inlanders geldende algemeen politie-strafreglement dierenmishandeling strafbaar is gesteld, leerde de ondervinding dat de rechter, waar het de berechting gold van andere gevallen dan het bezigen van uitwendig geweld, veelal huiverig was daarop de bedoelde bepalingen toe te passen. Daarom is nu eene strafbepaling uitgevaardigd die concrete gevallen aanwijst. Bij ordonnantie van 5 Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 87) is namelijk het gebruik van te jonge paarden en van kreupele of gewonde dieren, een en ander volgens een duidelijk criterium, uit-

drukkelijk strafbaar gesteld.

Aan het plan om door het uitschrijven van eene prijsvraag eene in 't Nederlandsch geschreven beredeneerde populaire handleiding te verkrijgen 1° voor inlandsche paardenfokkers en paardenbezitters, en 2° voor inlandsche veefokkers en veebezitters, is in den aanvang van 1897 uitvoering gegeven. Blijkens eene aankondiging in de Javasche Courant van 23 Februari 1897 is voor elke der beide handleidingen een prijs van f 1000 (als maximum) uitgeloofd. In hoofdtrekken is aangegeven wat de gewenschte handleidingen zullen moeten bevatten. Vóór ult. 1897 moeten de betrekkelijke manuscripten zijn ingezonden.

In den loop van 1896 werd een Javaansch handschrift ontvangen, vervaardigd door den onderwijzer aan de openbare inlandsche school te Klatten (residentie Soerakarta), handelende over de teelt en de verzorging van den karbouw, het gebruik van dat dier bij den veldarbeid en andere daarmede in verband staande onderwerpen. Het voornemen bestond dit werkje, na nog voor zooveel noodig te zijn herzien, van regeeringswege te doen uitgeven en onder het bereik der inlandsche bevolking te brengen.

Gedurende 1896 werden ten behoeve van vereenigingen, die zich de verbetering van het paardenras ten doel stellen, subsidies uitgekeerd tot een gezamenlijk bedrag van f 11 000, namelijk f 5000 en f 2000 aan de Buitenzorgsche en Preanger-wedloopsocieteiten, f 1000 aan de Fort de Kock'sche wedloopsocieteit en f 3000 aan de vereeniging: „Het Sandelhout-stamboek". Aan de tegemoetkomingen, verleend aan de Preanger- en Fort de Kock'sche wedloopsocieteiten, werden ook nu de in 't vorig verslag (blz. 225) vermelde voorwaarden verbonden. Ten aanzien van de subsidie, aan de Buitenzorgsche wedloopsocieteit toegekend, werd bepaald dat jaarlijks een bedrag van f 3000 behoort besteed te worden voor aankoop van goede dekhengsten, om te worden uitgeloofd als prijzen bij de te Buitenzorg te houden wedrennen.

Voor het uitloven van prijzen bij de op Madura onder de bevolking in zwang zijnde stierenwedrennen (kerepan) werd weder f 1500 toegestaan. Als eerste prijzen werden, evenals in 1895, jonge stieren toegekend, onder voorwaarde dat, wanneer andere inlanders die beesten als dekstieren wenschen te bezigen, de winners gedurende drie jaren gehouden zouden zijn ze daartoe beschikbaar te stellen.

Aan sommige der gewestelijke verslagen over 1896 valt met betrekking tot de rubriek „veeteelt", met verwijzing overigens naar het verleden jaar medegedeelde, nog het volgende te ontleenen.

Liet in de meeste gewesten de zorg, die de bevolking aan haren veestapel wijdt, veel te wenschen over, eene gunstige uitzondering hierop valt te constateeren voor die gewesten, waar de bevolking geheel of voor een groot deel uit Madureezen bestaat, zooals Madura, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki

Het houden van stierenwedrennen, zooals op Madura, is ook in Bezoeki en Probolinggo bij feestelijke gelegenheden niet ongewoon.

Opgaven betreffende het aantal in 1896 geslachte buffels, runderen en paarden werden slechts uit de volgende vijf gewesten ontvangen:

	Buffels.	Runderen.	Paarden.
Batavia	14 255	7 575	•
Preanger Regentschappen	23 993	1 415	1276
Pasoeroean	88	32 305	62
Bagelen	12 992	10 029	62
Madioen	12 653	9 597	186

Omtrent den omvang van den binnenlandschen handel in vee en paarden zijn alleen met betrekking tot de residentiën Bagelen en Pasoeroean cijfers verstrekt. In de afdeeling Ledok van eerstgenoemd gewest werden 2226 runderen meer in- dan uitgevoerd, en 1822 buffels benevens 91 paarden meer uit- dan ingevoerd; voor het gewest Pasoeroean wordt een invoer gemeld van 1195 buffels, 41 669 runderen (voornamelijk van Madura) en 4008 paarden, tegenover een uitvoer van 519 buffels, 27 091 runderen en 4555 paarden. In Japara werden op de passar te Koedoes 18 452 buffels verhandeld. Te Samarang worden paarden o. a. ingevoerd uit Soerakarta, Japara en Rembang. Dit laatste gewest, maar voornamelijk Madura, levert ook veel vee aan Soerabaija.

De uitvoer van Java en Madura naar plaatsen daarbuiten is alleen belangrijk voor het gewest Madura, van waar jaarlijks in aanzienlijken getale hoornvee verscheept wordt, hoofdzakelijk naar Oost-Java, de Molukken en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Omtrent den invoer op Java en Madura van vee en paarden van plaatsen daarbuiten bepalen de over 1896 ontvangen mededeelingen zich tot het volgende. Te Batavia werden ingevoerd 3518 ossen en runderen (2083 van Singapore, 1253 van Australië, 2 van Ceylon en 180 van Bali-Boeleleng), 1225 paarden (133 van Australië, 3 van Singapore, 611 van Soembawa, 177 van Soemba, 156 van Savoe, 90 van Flores en 55 van Rotti), en 953 buffels (486 van Australië, 369 van Singapore, 2 van Ceylon, 3 van Soembawa en 93 van Poeloe Laut). Behalve te Batavia worden ook op andere plaatsen van Java paarden uit Australië of uit het oostelijk deel van den Archipel aangevoerd, en uit Australië bovendien runderen. De beesten worden gewoonlijk op publieke vendutie van de hand gezet. Wat de „overwalsche" paarden betreft, wordt dit o. a. gemeld, behalve van Samarang en Soerabaija, ook van de hoofdplaatsen Cheribon, Pekalongan, Rembang, enz.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

A. Landbouw.

1°. Inlandsche landbouw.

a. Eenjarige gewassen.

Rijst. Hoewel de uitkomsten van den rijstbouw in de buitenbezittingen gedurende 1896, over het geheel genomen, gunstig waren, nam dit niet weg dat zich in sommige streken, ten gevolge van verschillende reeds in hoofdstuk C hiervóór besproken oorzaken, eene tijdelijke schaarschte aan rijst voordeed, welke echter bijna nergens buitengewone maatregelen van bestuurswege noodig maakte, aangezien door het telen van tweede gewassen en door handelsaanvoeren van rijst in het tekort aan dat voedingsmiddel voldoende kon worden voorzien, terwijl de bevolking door verkoop en ruil van boschproducten in de gelegenheid was om zich de noodige rijst aan te schaffen. Belangrijke schaarschte deed zich alleen voor op de Sangi- en de Talaut-eilanden (residentie Menado), hetgeen, behalve aan langdurige droogte, ten deele ook was toe te schrijven aan den zeer ongunstigen gezondheidstoestand der bevolking, waardoor zij niet in staat was om de noodige zorg aan hare aanplantingen te besteden. Ten aanzien van een in dit opzicht bijzonder geteisterd deel der bevolking van een der rijkjes van de Talaut-groep zag de posthouder zich verplicht tot het aanwenden van gelden uit de rijkskas, ten einde door het inkoopen van rijst in den nood te kunnen voorzien.

Productiecijfers kunnen ook thans weder slechts geleverd worden ten opzichte van Banka en Billiton, waar, volgens de gewestelijke verslagen, in 1896 geoogst zouden zijn respectievelijk 159 700 en 44 600 pikol rijst, tegen 116 700 en 38 400 pikol in 1895.

Het verbouwen van rijst op sawahs nam weder eenigszins toe op Banka, in Menado, in de Westerafdeeling van Borneo, zoomede in enkele streken van Palembang, in welk gewest zich echter vrij algemeen bij de bevolking de neiging openbaart om het bearbeiden van de sawahs te verwaarloozen ten behoeve van de voor haar zeer winstgevende koffiecultuur. In de districten Kwandang en Limbotto (afdeeling Gorontalo) der residentie Menado werden, met zeer bevredigenden uitslag, de proeven voortgezet met ijle uitzaaiing van padi volgens de methode Holle. Voorts zouden in de Minahassa, onder leiding van de in 1895 van Java teruggekeerde districtshoofden van Menado en Tondano Tonsea (verg. vorig verslag, blz. 226), opnieuw proeven worden genomen met van Java ontvangen zaadpadi.

Vertrouwbare cijfers omtrent den in- en uitvoer van rijst en padi kunnen, om de reeds in vorige verslagen vermelde reden, niet worden verstrekt. De in de buitenbezittingen rechtstreeks uit den vreemde ingevoerde hoeveelheden beliepen, volgens de op blz. 196 hiervóór reeds aangehaalde algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië over 1896, 1 079 000 pikol. Bedoelde invoeren waren het belangrijkst op Sumatra, namelijk 730 000 pikol, waarvan alleen in de residentie Oostkust van Sumatra 474 000, in Atjeh 107 700, in Palembang 84 700, ter Sumatra's Westkust 53 200, en elders op Sumatra 10 400 pikol. Voor de overige gedeelten van den Nederlandsch-Indischen Archipel, voor zooveel in de bedoelde

handelsstatistiek behandeld, waren de rijstinvoeren rechtstreeks uit den vreemde verdeeld als volgt: Riouw, Banka en Billiton 141 000, Borneo 64 000 en oostelijk deel van den Archipel 141 000 pikol. Uit de gewestelijke verslagen, voor zooveel zij daarvan melding maken, blijkt omtrent de in 1896 voorgekomen laagste en hoogste marktprijzen per pikol rijst, dat ter Sumatra's Westkust in die prijzen (f 2 à f 8,75 per pikol) geen merkbaar verschil met die van 1895 zich voordeed, dat de gemiddelde marktprijs op Banka f 6 bedroeg, terwijl voor Benkoelen wordt opgegeven f 5 à f 10,50, voor de Lampongsche Districten f 4 à f 8,50, voor Riouw en onderhoorigheden f 3,50 à f 6, voor Amboina f 6 à f 8, en voor Bali en Lombok f 4,50 à f 5,50.

Overige eenjarige gewassen (andere dan rijst). In de streken waar d j a g o n g als hoofdvoedingsmiddel wordt verbouwd, namelijk in het oostelijk deel van den Archipel, slaagde dit gewas in 1896 over het algemeen naar wensch.

Aangaande de door de bevolking voor eigen rekening gedreven t a b a k s cultuur zijn uit sommige gewesten der buitenbezittingen over 1896 de volgende berichten ontvangen.

Uit de streken ter Sumatra's Westkust, waar de bevolking deze teelt met voorliefde drijft, werden naar Pinang 5559 en naar Singapore 3387 pikol uitgevoerd. Nopens de residentie Palembang, waar genoemde cultuur van eenige beteekenis is in de Ranau-districten, de Redjang- en Lebong- en de Sindangstreken, wordt gemeld dat de teelt van tabak al meer en meer verlaten wordt voor de minder zorg vereischende koffiecultuur. In de Ranau-districten bedroeg de oogst 243 pikol; voor enkele fraaie partijen Ranau-tabak kon tot f 300 per pikol worden bedongen.

In de residentie Benkoelen is de cultuur van tabak grootendeels door die van koffie verdrongen.

In de Lampongsche Districten zou, naar schatting, de tabaksoogst p. m. 450 pikol hebben bedragen. Het product is echter van inferieure qualiteit; het werd verhandeld tegen f 0,25 à f 0,30 per katti (1/100 pikol).

In Atjeh en onderhoorigheden wordt tabak slechts aangeplant voor eigen gebruik, behalve in de Pedir-streek, waar eene gewilde soort geteeld en naar elders uitgevoerd wordt.

In de residentie Riouw viel ook in 1896 op geen uitbreiding van de inlandsche tabaksteelt te wijzen. Uit de Kwantan-districten werd weder een weinig tabak uitgevoerd, waarvoor $ 0,25 à $ 0,30 per katti bedongen werd.

In de Westerafdeeling van Borneo, waar de tabakscultuur onbeduidend en het product inferieur is, werd in 1895 van Java en Singapora 1300 pikol ingevoerd.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bleef de bevolking, meer bepaaldelijk in sommige streken der afdeeling Amoenthai, zich met lust toeleggen op het planten van tabak voor de Europeesche markt; verg. ook wat daarover nader gezegd wordt onder 4°. hierna. De oogst kon over 't geheel niet gunstig worden genoemd. Het verbouwen van tabak voor de inlandsche markt nam ook in 1896 weder af.

Op Celebes wordt de meeste tabak aangeplant op de bij uitstek vruchtbare uiterwaarden en op langs de rivieren aangeslibde terreinen. Het beste product wordt verbouwd in de onderafdeelingen Pangkadjene (Noorderdistricten) en Boelekomba (Zuiderdistricten) en dient hoofdzakelijk voor eigen gebruik, zoodat slechts kleine hoeveelheden naar Makasser worden uitgevoerd. Hoewel de oogst bevredigend uitviel werden toch op genoemde hoofdplaats belangrijke partijen ingevoerd, o.a. uit Boni en Bali.

Ten aanzien van de tabaksteelt in de residentie Menado komen de berichten met die in 't vorig verslag overeen.

Uit Amboina is gemeld dat tabak voornamelijk wordt geplant op de eilanden Ceram en Boeroe, waar de oogst bevredigend was. De bevolking blijft echter aan de tabak van Java of Bali de voorkeur geven, zoodat de invoer daarvan bleef voortduren.

De in de residentie Ternate, alleen op Noord-Halmaheira en Makian, geteelde tabak wordt gretig door de handelaren te Ternate opgekocht, die het product afschepen naar Nieuw-Guinea, waar het bij de Papoea's zeer gewild is.

De oogst van tabak op Noord-Flores (residentie Timor) was vrij bevredigend; ook op Midden-Timor wordt tabak verbouwd, doch omtrent de uitkomsten werden geen berichten ontvangen.

In de gouvernementslandschappen Boeleleng en Djembrana (eiland Bali) bedroeg de waarde der in 1896 uitgevoerde tabak respectievelijk f 48 830 en f 6175, tegen f 51 783 en f 5260 in 1895.

K a p a s (katoen) wordt voornamelijk geteeld in sommige streken van Palembang, doch cijfers nopens oogst of prijzen werden niet gemeld. Ook in de Lampongsch Districten wordt eigen geteelde kapas verhandeld en ook uitgevoerd. Uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt gemeld dat in Barabei de kapasteelt meer en meer door die van tabak verdrongen wordt.

Nopens verschillende andere eenjarige gewassen, waarvan in de buitenbezittingen op kleinere of grootere schaal wordt werk gemaakt, behelzen de ontvangen berichten, na het in vorige verslagen vermelde, niets van genoegzaam belang.

b. Overjarige gewassen.

Koffie. Uitbreiding van de koffieteelt als vrije cultuur (over de onder het monopolie vallende streken van Sumatra's Westkust en Menado wordt lager gehandeld) viel weder op te merken in Benkoelen en Palembang, doch niet zoozeer op Celebes (gouvernementslanden), noch ook in Boeleleng (Bali), waar nochtans deze cultuur voor velen mede eene voorname bron van inkomsten uitmaakt. Aan Benkoelen-koffie (waaronder ook Liberia-soort) werd, volgens het gewestelijk verslag, in 1896 uitgevoerd 13 754 pikol (voor de grootste helft in de hoornschil), meest met bestemming voor Batavia en Padang, terwijl een gedeelte ook zijn weg vond naar plaatsen in Palembang. Naar gelang van tijd en plaats van opkoop werd in 1896 in Benkoelen bedongen f 35 à f 49 per pikol (voor Liberia-koffie f 25 à f 35), alles voor bereid product. In Palembang liepen de prijzen tusschen f 46 en f 56 per pikol. Ter hoofdplaats Palembang werd uitgevoerd 40 193 pikol (daaronder 1203 pikol in de hoornschil), tegen 23 376 pikol in 1894 en 20 196 pikol in 1895. Evenals in Benkoelen werden ook in Palembang nieuwe plantsoenen van Liberia-koffie aangelegd. In Zuid-Celebes viel de koffieoogst ruimer uit dan in 1895. Als uitgevoerd van Makasser in 1896 wordt opgegeven 26 026 pikol (waaronder echter ook product uit andere streken van den Archipel), ter waarde van f 1 494 319. De koffieuitvoeren van Boeleleng (Bali), waar ook vrij uitgestrekte koffieaanplantingen in handen zijn van Chineezen, besomden in 1896 eene waarde van f 1 814 725, tegen f 1 495 340 in 1895.

In de gewesten Lampongsche Districten en Atjeh en onderhoorigheden gingen weder velen, die vroeger van de pepercultuur werk hadden gemaakt, wegens de lage prijzen die dit laatste product behaalde, tot de teelt van koffie over. Vooralsnog is echter die teelt in beide gewesten van weinig beteekenis.

Omtrent sommige Atjehsche landschappen is ter zake nog het volgende gemeld. In Pedir worden kleine aanplantingen van Java-koffie aangetroffen, waarvan het product tot uitbreiding der tuinen en tot eigen consumtie dient. In Gedoeng, Tjoenda en Sawang is de levensvatbaarheid van de Liberia-cultuur gebleken, en ook in Djolok Ketjil, Edi Besar, Simpang Olim en Madjapahit legt de bevolking zich hierop met ijver toe. Vooralsnog werd niet meer dan 9 pikol uitgevoerd. Ter Westkust werd in Tripah eenig product verkregen, dat tot uitbreiding van bestaande tuinen werd gebruikt. Op Poeloe Weh werd voortgegaan met het verstrekken van zaad van Liberia-koffie aan de bevolking.

In de residentie Oostkust van Sumatra bleef de door de bevolking gedreven teelt van Liberia-koffie, op aanmoediging van de hoofden, zich in Assahan uitbreiden. In Serdang werden door hoofden en bevolking insgelijks uitgestrekte tuinen van Liberia-koffie aangelegd, waarvan men goede verwachtingen heeft. Bij de inlandsche koffieteelt in Serdang, welker omvang geschat wordt op 295 000 boomen, heeft men te onderscheiden: aanplantingen in kleine tuinen, door inlanders voor eigen rekening ondernomen, en aanplantingen, ingevolge schriftelijke overeenkomsten voor rekening van hoofden en welgestelden tot stand gebracht, veelal door Battaks, maar soms ook door inlanders van anderen landaard. Deze overeenkomsten houden dan de bepaling in, dat de koffieboomen na driejarigen leeftijd het eigendom worden van den werkgever tegen betaling van 150 à 180, soms 200, dollar de 1000 boomen. Zaadkoffie wordt aan de werknemers kosteloos verstrekt en inmiddels worden hun voorschotten gegeven voor levensonderhoud, terwijl in het eerste jaar tusschen de geplante koffie rijst en tweede gewassen worden verbouwd, welke voedingsmiddelen geheel ten bate komen van de arbeiders. Soms is bij de besproken overeenkomsten ook wel bedongen dat na afloop van de eerste drie jaren het één derde of één vierde deel der geplante boomen aan den werknemer verblijft, onder verplichting om het product, bij verkoop, tegen marktprijs aan den werkgever te leveren. Hoewel uit den aard der zaak de aanplantingen der bevolking niet in allen deele goed verzorgd en onderhouden worden, werpen de boomen voldoende productie af om den

kleinen man een zeer voldoend middel van bestaan te verschaffen. Op de inlandsche markt en aan Chineesche handelaren wordt de Serdangsche kampongkoffie van de hand gezet tegen 30 à 40 dollarcent per katti (1/100 pikol).

Omtrent de ondernomen koffieaanplantingen op de Riouw-Lingga-eilanden zijn de verwachtingen niet hoog gestemd.

In het onafhankelijk landschap Kwantan op den vasten wal van Sumatra wierpen de in de laatste jaren aangelegde Liberia-plantsoenen in 1896 een eersten oogst af. Omstreeks het eind van het jaar lagen p. m. 30 pikol, afkomstig van Tjirenti en Beserah, ter verscheping gereed.

Op Banka en Billiton blijft de teelt van Liberia-koffie, die door het beschikbaar stellen van zaden aangemoedigd wordt, bij de bevolking ingang vinden. Op laatstgemeld eiland waren tot nog toe 127 000 boomen in den grond gebracht, waarvan de oudste reeds vrucht begonnen te dragen.

De in de Westerafdeeling van Borneo bestaande Liberia-aanplantingen ondergingen eenige uitbreiding: de oogst werd voornamelijk gebezigd tot zaad voor nieuwe proefnemingen. Slechts een klein deel van de geoogste koffie werd voor consumtie in den handel gebracht.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werden 4 pikol Liberia-zaad, uit Java ontboden, ter uitplanting gegeven aan de bevolking van Oost Doesoen, Riam-Kiwa en Riam-Kanan

Klappernoten. In vele streken der buitenbezittingen is ook de teelt van klapperboomen van belang. De uitvoer van klappers in gedroogden staat (copra) was, volgens de gewestelijke verslagen, in 1896 weder het belangrijkst uit de volgende streken: ter Sumatra's Westkust, van waar 82 185 pikol copra werden uitgevoerd, vertegenwoordigende, tegen den gemiddelden marktprijs te Padang van f 6 per pikol, eene waarde van ruim f 490 000; — in de afdeeling Poeloe Toedjoe der residentie Riouw en onderhoorigheden, van waar werden uitgevoerd 88 802 pikol ter waarde van $ 480 000, — in de Westerafdeeling van Borneo van waar 87 800 pikol, — op de Sangi- en de Talaut-eilanden, van waar 55 500 pikol, — en op Bali, van waar voor eene waarde van circa f 400 000 aan copra werd uitgevoerd. In de verslagen betreffende de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van Celebes en onderhoorigheden, uit welke gewesten mede groote hoeveelheden copra werden uitgevoerd, zijn daaromtrent geen cijfers genoemd.

Ook in versche klappernoten wordt in sommige streken voor eene aanzienlijke waarde omgezet, terwijl ook in enkele gewesten de bereiding van klapperolie voor den uitvoer niet onbelangrijk is. Wat deze laatste industrie betreft, staat de Westerafdeeling van Borneo bovenaan; in 1896 bedroeg de uitvoer van klapperolie uit dat gewest 1 314 198 liter, tegen 986 930 liter in 1895.

Sago. Uit de residentie Riouw en onderhoorigheden, waar van de sagocultuur het meeste werk wordt gemaakt, werden, volgens opgaaf, in 1896 169 000 pikol sago uitgevoerd. In het sultanaat Indragiri ondergingen de sago-aanplantingen groote uitbreiding, terwijl ook de sago-rasperijen aldaar toenamen.

Overigens komen de berichten omtrent de sagocultuur in sommige andere gewesten in hoofdzaak met die in 't vorig verslag (blz. 229) overeen.

Peper. Ofschoon de dalende prijzen niet tot uitbreiding aanmoedigen, neemt deze cultuur in de gewesten Atjeh en onderhoorigheden, Riouw en onderhoorigheden en Lampongsche Districten nog altijd eene voorname plaats in.

In eerstgenoemd gewest zijn het enkel de landschappen ter noordkust, en meer bijzonder Pedir, waar nog veel zorg aan deze cultuur gewijd wordt. De uitvoer bedroeg te Segli 817, Telok Semawé 358 en Edi 3644 kojangs, tegen respectievelijk 1384, 349 en 3503 in 1895. Daar de kojang, volgens opgaaf, in Atjeh niet overal hetzelfde gewicht vertegenwoordigt, maar uiteenloopt tusschen 20 en 23 pikol, komt men — 21 1/2 pikol als gemiddeld aannemende — voor genoemde plaatsen ter noord- en oostkust tot een totalen uitvoer in 1896 van p. m. 103 600 pikol, tegen 112 500 pikol (volgens nadere opgaven) in 1895. De uitvoeren van Atjeh's westkust, waaromtrent geen cijfers bekend zijn, worden gezegd aanzienlijk te zijn afgenomen. Van Poeloe Weh bedroeg de uitvoer 632 pikol, tegen 854 pikol in 1895. De prijzen bewogen zich tusschen $ 8 en $ 10,50 (in 1895 tusschen $ 7,80 en $ 9,60) per pikol.

Uit Riouw wordt bericht dat alleen met de cultuur van witte peper nog eenig voordeel was te behalen; de vraag naar zwarte peper werd van lieverlede minder. Hoeveel in 1895 voor zwarte peper werd betaald, is niet opgegeven; de witte soort bedong $ 15 à $ 19 per pikol. De uitvoeren van Riouw-peper worden opgegeven te hebben bedragen 30 000 pikol, tegen 29 296 pikol in 1895.

In de Lampongsche Districten viel de peperoogst zeer gunstig uit: de uitvoer bedroeg dan ook ruim 65 000 pikol, tegen p. m. 55 000 pikol in 1895. Werd in het begin van den oogst te Telok Betong door de opkoopers f 8 à f 9 per pikol betaald, in het laatst van 1896 steeg de prijs tot f 10 à f 11,75.

Op Banka is, ten gevolge van de lage prijzen in de laatste jaren, de pepercultuur zoo goed als tenietgegaan. Uit de nog bestaande tuinen werden gedurende 1895 1785 pikol geoogst, tegen 2082 pikol in 1895.

Verder vindt men nog gewag gemaakt van kleine peperuitvoeren uit Benkoelen (566 pikol) en uit de Westerafdeeling van Borneo (812 pikol).

Muskaatnoten en kruidnagelen. De teelt van muskaatnoten komt slechts in enkele gewesten voor en nergens op groote schaal. Het daaromtrent in de gewestelijke verslagen medegedeelde bepaalt zich weder hoofdzakelijk tot eenige cijfers van uitvoer. Voor Sumatra's Westkust bedroeg de uitvoer in 1896 volgens opgaaf 2652 pikol noten (uit den dop) en 500 pikol foelie, voor Benkoelen respectievelijk 81 en 7, voor Atjeh's oostkust 82 en 12, voor de Oostkust van Sumatra 3786 en 170, voor Menado 3282 en 556 en voor Amboina 2415 en 228 pikol. Onder de uitvoercijfers voor Menado is ook begrepen het product van de Sangi- en de Talaut-eilanden, waar de aanplantingen niet te lijden hadden van de zich in de Minahassa geopenbaard hebbende schimmelziekte, en ook een product van meer gezochte qualiteit opleveren. Ter bestudeering van bedoelde ziekte is in den aanvang van 1897 aan den chef der IIde afdeeling bij 's lands plantentuin te Buitenzorg, dr. J. M. Janse, opgedragen om zich naar de Minahassa en e. q. naar Banda te begeven (verg. blz. 137/138 hiervóór). De bestede prijzen zijn alleen opgegeven voor het product van Sumatra's Westkust. Te Padang bedongen namelijk de noten f 10 à f 40 en de foelie f 65 à f 80 per pikol.

Op het eiland Ternate heeft de teelt van muskaatnoten de koffiecultuur geheel vervangen. In andere streken der residentie Ternate, namelijk op Zuid-Halmaheira, op Obi en ter zuidwestkust van Nieuw-Guinea, komt de muskaatnotenboom veelvuldig in het wild voor. De uitvoer van wilde noten op laatstgenoemde kust zou in 1896 ruim 3000 pikol hebben bedragen, welke tegen f 20 per pikol door Bandasche handelaren werden opgekocht.

Wat de kruidnagelteelt betreft, zijn weder enkel mededeelingen te doen aangaande de gewesten Benkoelen en Amboina. In de afdeelingen Seloema, Manna en Kaner van eerstgenoemd gewest bleef de cultuur kwijnende, zoowel door de nog steeds voortwoekerende ziekte, waaraan vele boomen stierven, als ten gevolge van de lage marktprijzen, welke het vertrouwen in deze cultuur bij de bevolking hebben doen verloren gaan. In de Ommelanden van Benkoelen werden nochtans in 1896 ruim 10 000 boomen bijgeplant. De uitvoer van kruidnagelen bedroeg uit Benkoelen en Bintoehan ruim 43 pikol, welke verhandeld werden tegen f 18 en f 20 per pikol. Diezelfde prijzen werden ook bedongen voor de in de residentie Amboina geteelde kruidnagelen. Uit dat gewest werden in 1896 355 pikol verscheept.

Cacao. Wat deze cultuur betreft, komen de berichten nagenoeg geheel met die in 't vorig verslag (blz. 229) overeen.

Gambier. In de residentie Riouw en onderhoorigheden, waar de cultuur van gambier, naast die van peper, de hoofdbron is van de welvaart der bevolking, gaat zij gaandeweg achteruit. In een tijdvak van 20 jaren is het aantal plantages zeker met de helft verminderd. Op verzoek van den resident heeft zich eene commissie gevormd tot onderzoek en voorlichting met betrekking tot deze belangrijke aangelegenheid. Gedurende 1896 werd uit genoemd gewest aan gambier uitgevoerd 122 626 pikol, tegen 122 683 pikol in 1895.

Ter Sumatra's Westkust wordt de cultuur voornamelijk in de L Kotta (Padangsche Bovenlanden) gedreven, doch de daarmede te behalen voordeelen waren in 1896 geringer dan gewoonlijk door de teruggeloopen prijzen. Volgens handelsopgaven werden van Padang 6172 pikol uitgevoerd. Nopens de cultuur in andere

gewesten van Sumatra is omtrent Palembang gemeld, dat tuinen van eenige beteekenis alleen in de Rawas-streken worden aangetroffen.

Op Banka werden de aanplantingen weder niet onbelangrijk uitgebreid; volgens het gewestelijk verslag steeg het aantal heesters van 16 854 300 tot 19 484 900, dat der kokerijen van 51 tot 60, en de productie van 8456 tot 11 421 pikol. De uitvoer had voornamelijk plaats naar Batavia, Cheribon, Samarang, Soerabaija en voor een klein gedeelte naar Palembang. Per pikol werd f 22 à f 25 bedongen.

Op Billiton gaat het met de cultuur, die daar een paar jaren geleden werd ingevoerd, tamelijk goed vooruit. Op het tot dat gewest behoorend eiland Mendanau waren reeds 230 000 heesters in den grond gebracht. In den loop van 1896 werd daar voor het eerst gambier gefabriceerd en het verkregen product was van zeer goede qualiteit. Eene hoeveelheid van 10 pikol werd naar Batavia uitgevoerd. Het goede resultaat, op Mendanau verkregen, gaf aanleiding dat op Billiton zelf de lust om tuinen aan te leggen meer aanwakkerde.

In de afdeeling Sambas (Westerafdeeling van Borneo) wordt de cultuur bij de bevolking gaandeweg meer gewild. In 1896 werd ruim 1800 pikol uitgevoerd.

Kapok, *koffo* en *rameh*. In hoofdzaak komen de berichten met die in 't vorig verslag (blz. 230) overeen. Pogingen om voor koffo-weefsels, afkomstig van de Sangi- en de Talaut-eilanden (residentie Menado), op Java of in Europa afzet te vinden, waren nog zonder gewenscht gevolg gebleven. Sedert is aan de bevolking uitzicht geopend om, indien zij op groote schaal zakken van koffo wenschte te vervaardigen, daarvoor afzet te vinden ten behoeve van 's lands dienst. Omtrent de kansen op herleving van de koffo-teelt in de Minahassa bestond weinig verwachting.

Pinangnoten. Ter Sumatra's Westkust worden overal in en nabij de kampongs pinangboomen aangetroffen; groote aanplantingen komen er echter niet voor. In 1895 werden ruim 100 pikol pinangnoten naar Pinang en Singapore uitgevoerd.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt voldoende pinang aangeplant om in de consumtie te kunnen voorzien. Uitvoer had niet plaats.

Dat in Atjeh, met name in de landschappen ter noordkust, de teelt van belang is, kan hieruit blijken dat in 1896 van Segli en Telok Semawé werden uitgevoerd 69 250 pikol pinangnoten (8850 pikol pinang tjang en 60 400 pikol pinang boelat), tegen 74 976 pikol in 1895. In de prijzen was eene belangrijke stijging waar te nemen. Zij bedroegen per baru van 3 pikol $ 14 à $ 20 voor pinang tjang en $ 9 à $ 12 voor pinang boelat.

Wat de andere gewesten betreft, zijn slechts uitvoercijfers gemeld voor Billiton en de Westerafdeeling van Borneo, van waar respectievelijk 350 en 7590 pikol pinangnoten verscheept werden, tegen 400 en 6200 pikol in 1895.

2°. Koffiecultuur aan de verplichte levering onderworpen

Sumatra's Westkust. In de regelingen met betrekking tot de verplichte koffiecultuur in dit gewest kwam geen verandering. Het plan om ter Sumatra's Westkust, in die streken waar de inlandsche bevolking niet bij de gouvernements-koffiecultuur is ingedeeld of daarvan zal blijken te moeten worden ontheven, eene hoofdelijke belasting in te voeren, verkeerde gedurende het tijdvak, waarover dit verslag loopt, nog in het stadium van bespreking met de inlandsche hoofden (verg. blz. 15 hiervóór).

Blijkens bijlage GGG hierachter werd, volgens de op 1 Januari 1896 afgesloten opgaven, het aantal vruchtdragende koffieboomen geschat (omtrent de vertrouwbaarheid van welke schattingen echter als altijd het noodige voorbehoud is te maken) op 78 millioen, tegen bijna 75 millioen op 1 Januari 1894 (de opgaven van 1 Januari 1895, ad 62 millioen, waren dus blijkbaar onvolledig). Van die 78 millioen vruchtdragende boomen zouden er ruim 73⁵ millioen in de Padangsche Bovenlanden worden aangetroffen (bijna 4 millioen meer dan op 1 Januari 1894), terwijl de residentie Tapanoli in het totaal deelt voor ruim 3 en de Padangsche Benedenlanden voor ruim 1⁵ millioen (cijfers weinig afwijkende van die van 1 Januari 1894). De bijplantingen gedurende den westmoesson 1895/96 worden gezegd te hebben bedragen in de Padangsche Bovenlanden 7 934 000 en in Tapanoli 1 082 000 boomen. Vooral in de Bovenlanden werd veel Liberia bijgeplant. Een deel der gebezigde Liberia-zaadkoffie was afkomstig uit 's lands plantentuin te Buitenzorg.

De weersgesteldheid gedurende 1896 was over het algemeen voor den koffieheester niet gunstig; de oogst viel echter beter uit dan in 1895. Voor elke der drie groote afdeelingen van het gewest hadden gedurende de jaren 1892 t/m 1896 de ingeleverde hoeveelheden afgewisseld als volgt:

Onderdeelen van het gouvernement Sumatra's Westkust	Ingeleverde hoeveelheden koffie (in pikols).				
	1892.	1893	1894.	1895.	1896
Padangsche Benedenlanden . . .	2 258	3 562	912	2 016	1 629
Padangsche Bovenlanden	19 026	45 088	19 934	30 980	39 [illegible]
Tapanoli	8 482	8 074	5 192	7 899	5 515
Totalen . .	29 766	56 724	26 038	40 895	47 015
Onder deze totalen was begrepen aan koffie 2de soort	1 667	1 250	459	648	1 274

Volgens de tot ult. Augustus 1897 reikende gegevens was toen uit den oogst van 1897 ingeleverd ruim 28 000 pikol en werd voor de overblijvende vier maanden nog eene inlevering verwacht van ruim 9000 pikol, zoodat, in verhouding tot de cijfers der laatste jaren, 1897 onder de middelmatige koffiejaren zal zijn te rekenen. Tot de reeds ingeleverde hoeveelheden droegen de Padangsche Bovenlanden 22 000 pikol bij, en onder de naar schatting nog in te leveren hoeveelheden werd voor die residentie gerekend op 8000 pikol.

De ter Sumatra's Westkust op de gouvernementskoffie gevallen kosten wegens inkoop als anderszins, gerekend tot waar het product op den spoorweg komt voor den afvoer naar Padang, beliepen (zie de straks bedoelde bijlage GGG) f 879 051, dat is, berekend per *ingeleverden* pikol, dus zonder rekening te houden met de overwichten en minder bevindingen, noch ook met aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie, gemiddeld f 18,68, tegen f 19,48 in 1895 en f 21,02⁵ in 1894.

Onttrekking van koffie aan de verplichte levering werd slechts in enkele gevallen ontdekt, ofschoon vermoed wordt dat zij vrij veel voorkomt.

De gedurende 1896 van gouvernementswege — in de als gewoonlijk om de drie maanden te Padang gehouden veilingen — te gelde gemaakte hoeveelheden Sumatra-koffie beliepen 45 663 pikol 1ste en 1290 pikol 2de soort en brachten respectievelijk f 2 855 159 en f 35 702 op, in welke cijfers de December-veiling (de uitslag der drie voorafgegane veilingen werd reeds in 't vorig verslag opgeteekend) begrepen was voor respectievelijk 5052⁵, en 170 pikol met eene opbrengst van f 336 647 en f 4641. In de vier veilingen werd als algemeene middelprijs per pikol achtereenvolgens behaald: voor de 1ste soort f 49,90⁵, f 60,93⁵ f 59,23⁷ en f 66,62⁵, en voor de 2de soort f 32,80, f 26,90, f 26,10 en f 27,30. Onder de verkochte koffie 1ste soort was aan Liberia-koffie begrepen gezamenlijk 71⁴, pikol, welk product in de eerste drie veilingen gezamenlijk opbracht f 3276, d. i. gemiddeld f 45,54 per pikol. Van de andere koffie 1ste soort bedong het product uit Mandheling (Tapanoli) steeds de hoogste prijzen: aan koffie van die herkomst was in de vier veilingen van 1896 opgenomen achtereenvolgens 530, 1360, 1200 en 485 pikol, voor welke hoeveelheden toen gemiddeld per pikol verkregen werd f 80,59⁵, f 70,35, f 68,06 en f 76,35.

De twee gedurende het eerste semester 1897 gehouden veilingen bestonden: die van 31 Maart uit 5248 pikol 1ste en 150 pikol 2de soort, welke eene opbrengst gaven van f 378 358 en f 3373, en die van 30 Juni uit 11 825 en 225 pikol, waarvoor verkregen werd f 777 121 en f 4536. Berekend per pikol behaalde de 1ste soort koffie in Maart f 72,09⁵ en in Juni f 65,72, de 2de soort achtereenvolgens f 25,95 en f 19,25⁵.

Minahassa (Menado). De gegevens, welke de Regeering hier te lande nog behoefde om ter zake van de voorgenomen loslating van de verplichte teelt en levering van koffie in de Minahassa en ter zake van het daarmede samenhangende plan betreffende de inlijving van een gedeelte der residentie Menado bij het togebied eene beslissing aan de Staten-Generaal te kunnen voordragen, zijn kort geleden ontvangen. Eene tot het onderwerp betrekkelijke wetsvoordracht werd, tijdens de afsluiting van dit verslag hier te lande, in gereedheid gebracht.

Aan de over 1896 omtrent de bedoelde cultuur uit Indië

ontvangen berichten valt het volgende te ontleenen.

De op hoog gezag aangelegde koffietuinen bleven over het algemeen in ongunstigen toestand verkeeren, en de plantsoenen, ook in de indertijd vrijwillig of als equivalent voor verplichte bijplanting aangelegde tuinen, namen weder aanzienlijk af. Tegenover de afschrijvingen wegens sterfte als anderszins stond namelijk geen of geen noemenswaardige bijplanting, daar de bij de cultuur ingedeelde bevolking — in de 15 nog bij de koffieteelt betrokken districten — sedert zij van verplichte bijplanting is vrijgesteld over het algemeen geen roeping gevoelt om uit eigen beweging daartoe over te gaan. Trouwens voor aanleg van nieuwe tuinen binnen niet te verren afstand der kampongs ontbreekt het aan goede gronden. Maar ook ten opzichte van het voltallig houden van de bestaande tuinen blijkt de van 1893 af genoten wordende verhoogde betaling voor het in te leveren product (f 25 in stede van f 15 per pikol) geen prikkel op te leveren. Verschillende hoofden deden hun best om de bevolking tot het telen van Liberia-koffie over te halen, en hier en daar kwamen dientengevolge van die soort weder eenige kleine aanplantingen tot stand.

Cijfers betreffende den omvang der koffiecultuur in elk district zijn opgenomen in bijlage GGG hierachter. In totaal wijzen die opgaven, op welker juistheid echter niet onvoorwaardelijk is af te gaan, op een terugang gedurende 1895/96 van 17 093 200 tot 14 923 300 boomen, namelijk in de op hoog gezag aangelegde tuinen van 5 343 700 tot 3 906 800 en in de overige tuinen van 11 749 500 tot 11 016 500. In de eerstbedoelde tuinen deed zich ook teruggang voor wat betreft het aantal vruchtdragende boomen, dat namelijk van 3 745 900 tot 2 959 900 verminderde; daarentegen klom het in de overige tuinen, en wel van 6 678 400 tot 6 139 000.

Dank zij de gunstige weersgesteldheid viel de oogst beter uit dan in de drie voorafgegane jaren. Terwijl in 1893, 1894 en 1895 ingeleverd werd achtereenvolgens 3705, 726 en 1686 pikol, kwam namelijk gedurende 1896 in 's lands pakhuizen 5478 pikol (daaronder slechts 8 pikol 2de soort).

Voor 1897 werd, volgens de jongste (tot ult. Juli jl. loopende) berichten, de oogst geschat op 5300 pikol, terwijl toen reeds ingeleverd was 4488 pikol. Aanvankelijk was de oogst van 1897 geschat op ruim 6000 pikol. Langdurige droogte schijnt echter de bladziekte bevorderd te hebben.

In de strandpakhuizen te Menado en Amoerang had de koffie, evenals in 1895, veel van snuitkevers te lijden, vooral in het laatstgenoemd pakhuis.

De op den oogst van 1896 gevallen kosten wegens inkoop van het product, cultuurprocenten aan de inlandsche hoofden, kosten van pakhuispersoneel en verder in Menado gedane kleinere uitgaven, ongerekend echter de kosten voor den afvoer van het product uit de inkoop- naar de strandpakhuizen, waaromtrent ook ditmaal weder opgaven ontbreken, beliepen f 151 592, hetgeen per ingeleverden pikol neerkwam op gemiddeld f 27,67[5], tegen f 31,44 in 1895. Aangaande de opbrengst van de in 1896 hier te lande voor gouvernementsrekening verkochte Menado-koffie valt te verwijzen naar het vorig verslag, blz. 232, zoomede naar bijlage KK hierachter. In de sedert — tot medio September 1897 — hier te lande gehouden zeven gouvernementsveilingen werd geen Menado-koffie aangeboden.

3°. Landbouwondernemingen op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

De over 1896 ontvangen gegevens met opzicht tot den landbouw door particuliere ondernemers gedreven op gouvernementsgronden in de buitenbezittingen zijn per gewest verzameld in bijlage HHH. De ruim 448 800 bouws, aan zoodanige ondernemers in erfpacht afgestaan, waren ingeschreven als 183 perceelen, welk getal tot 185 klimt doordien nog valt te rekenen op de als één perceel afgestane oostelijke groep der Postillon-eilanden, behoorende tot de afdeeling Makasser (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), van welk perceel de berekende of geschatte oppervlakte niet bekend is, zoomede op een ander perceel in hetzelfde gewest, ter grootte van 49 bouws, het eenige dat in de buitenbezittingen door het Gouvernement in huur is afgestaan. Op deze beide perceelen werd eenig werk gemaakt van de klappercultuur en op het laatste ook van de teelt van padi en bamboe. Voor zooveel uit de voorhanden gegevens is op te maken (van ettelijke perceelen werd nopens het al dan niet reeds in ontginning zijn niets gemeld), waren er van de 183 eerstbedoelde perceelen 98 in exploitatie, ter gezamenlijke grootte van ruim 132 100 bouws en uitmakende 67 ondernemingen. Verreweg de meeste daarvan waren echter nog slechts voor een gedeelte in cultuur. Van een 9-tal der bedoelde 67 ondernemingen is wel is waar de beplante uitgestrektheid niet opgegeven, doch bij de 58, waaromtrent dit wel het geval is, was van hare totale uitgestrektheid van 112 976 bouws niet meer dan ruim 10 350 bouws beplant.

Bij 43 van de bedoelde 67 ondernemingen werd de koffiecultuur gedreven (in de meeste gevallen als eenige cultuur), en wel bij 29 op Sumatra, 5 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 1 in Bonthain (Zuid-Celebes) en 8 in de Minahassa (Menado). De 32 ondernemingen, van welke de koffieproductie is opgegeven (nopens 6 is ter zake niets gemeld en bij 5 andere werd nog niet geoogst), verkregen gezamenlijk 20 403 pikol, waaronder ook Liberia-koffie. Bij verschillende ondernemingen nam de productie toe. Telde men in 1895 5 ondernemingen met eene productie van 1000 à 2500 pikol (gezamenlijk 7039 pikol), in 1896 waren er 8 ondernemingen (4 ter Sumatra's Westkust, 2 in Palembang en 2 in de Minahassa), welker oogst uiteenliep tusschen 1052 en 4000 pikol en die gezamenlijk alleen 15 250 pikol verkregen.

Van de 7 in de opgaven van 1895 begrepen tabaksondernemingen op erfpachtsgronden hielden er 3 wegens de verkregen ongunstige uitkomsten op te bestaan, namelijk Helyannaland in Palembang, waarvan de gronden door het Gouvernement teruggenomen werden, zoomede Oejah en Kinaroem in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de proefaanplantingen gestaakt werden. De 4 andere, met namen Tanah Priok in de afdeeling Tebing Tinggi (Palembang), Swargo Poeroh in de afdeeling Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), zoomede Kalimaeng en Karoa in de Minahassa (Menado), bleven in werking, en wel met een aanplant van respectievelijk 65, 80, 170 en 200 bouws, doch eene productie-opgaaf (ad 22 320 K. G.) kwam alleen van eerstgenoemde onderneming in.

Bij de 4 in exploitatie zijnde erfpachtsondernemingen in de residentie Amboina, namelijk bij die op de Banda-eilanden, werden aanplantingen van notemuskaat aangetroffen, hetgeen, echter op onbeteekenende schaal, ook het geval was bij 2 kleine koffieondernemingen in de Minahassa (Menado). De productie voor zooveel opgegeven, d. i. ten aanzien van 4 ondernemingen, beliep 735 pikol noten en 131 pikol foelie.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo dienen 2 ondernemingen uitsluitend tot het aankweeken van rotting, van hoedanige aanplantingen ook werk wordt gemaakt bij 2 ondernemingen aldaar, waar tevens klappertuinen en, bij één daarvan, op kleine schaal ook koffie- en peperplantsoenen worden aangetroffen. Voorts wordt de onderneming Tandjong Pinang in de afdeeling Toelang Bawang (Lampongsche Districten), waar tevens eenig koffieplantsoen is aangelegd, op vrij ruime schaal dienstbaar gemaakt aan het aankweeken van caoutchouc-boomen, waarmede reeds 500 bouws waren bezet. Diezelfde onderneming bezat ook eene rotting-aanplanting van 200 bouws. (Eene andere onderneming in hetzelfde gewest — de koffieonderneming Way Lima in de afdeeling Ommelanden van Telok Betong — verkreeg in 1896, waarschijnlijk door opkoop, eene kleine hoeveelheid gom-dammar.)

Van de ondernemingen in de Padangsche Benedenlanden, bijna alle van kleine uitgestrektheid, wordt op de meeste, namelijk op een 7-tal, de teelt van padi in deelbouw met de arbeiders gedreven. Op een paar dezer perceeltjes vindt men ook aanplantingen van klapper- en andere vruchtboomen. Dit laatste is ook het geval bij eene uit twee perceelen bestaande erfpachtsonderneming aldaar, waar steenen en cement worden vervaardigd.

De erfpachter van Goenoeng Besar in Toelang Bawang (Lampongsche Districten), een Chinees, bezigt dat perceel, hetwelk 4381 bouws groot is, voor het kappen van balken en brandhout, voor het branden van houtskool en voor het bakken van steenen. De eenige cultuur, die er gedreven wordt, is de klapperteelt, zijnde de koffieplantsoenen door brand vernield.

Een Chinees in Palembang en een uit Billiton bezigen hunne erfpachtsgronden, ter grootte van respectievelijk 52 en 44 bouws (een drietal eilandjes in de Moesi-rivier en het tot Billiton behoorende eilandje Kilimambang), uitsluitend voor klapperteelt. Dit geldt ook met betrekking tot twee erfpachts-perceelen op de tot de Minahassa (Menado) behoorende eilanden Talissé en Kinabahoetan, alwaar de klapperaanplantingen van meer beteekenis zijn (p. m. 400 bouws), en in 1896 1762 pikol klappers in gedroogden staat (copra) opleverden.

Het eenige reeds in exploitatie zijnde erfpachtsperceel op het

eiland Bengkalis (residentie Oostkust van Sumatra) dient voor peper- en klapperteelt.

4°. Landbouwondernemingen welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking.

Van de 10 ondernemingen van den hierbedoelden aard, in bijlage KKK van 't vorig verslag sub B vermeld (2 in de Lampongsche Districten, 5 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 in Menado en 1 op Ceram), worden er in de over 1896 ontvangen opgaven (zie bijlage HHHH hierachter) 3 niet meer genoemd, namelijk Seboekoe (op het van de bevolking gehuurde eiland van dien naam) in de Lampongsche Districten, waar de sedert 't laatst van 1894 gestaakte exploitatie niet werd hervat, zoomede de tabaksondernemingen Amandit in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Aijer Madidi in Menado, van welke laatste thans blijkt dat zij identiek was met de erfpachtsonderneming Karoa aldaar. Daarentegen werden in de Lampongsche Districten 3 nieuwe koffieondernemingen gevestigd op van de bevolking gehuurde gronden, bij één waarvan op het einde van 1896 reeds 14 bouws beplant waren, doch bij de twee andere toen nog slechts de zaadbeddingen gereed waren. En in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo kwamen 9 nieuwe ondernemingen tot stand voor den opkoop van tabak van de bevolking, waarvan er 7 reeds eene productie verkregen van 109 000 K.G. De 4 in 1895 in hetzelfde gewest reeds gewerkt hebbende tabaksondernemingen verkregen in 1896 265 000 K.G. De gelijksoortige onderneming in Menado kocht 1 300 000 tabaksplanten op. De voet, waarop de besproken ondernemingen werken, is bijna algemeen dat de bevolking de tabak voor eigen risico plant om tegen overeengekomen prijzen (in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo f 2 à f 8 en in Menado f 5 à f 15 per 1000 planten al naar gelang van grootte) het geoogste aan de ondernemers te leveren, die in den regel de bibit verstrekken en overigens toezicht en leiding uitoefenen.

Voor de eenige in de Lampongsche Districten reeds produceerende koffieonderneming, welke tot dusver ook peperplantsoenen bezat, welke echter in 1896 zijn gerooid, wordt als productie opgegeven 30 pikol Liberia-koffie en 450 pikol zwarte peper.

Van den ondernemer op Ceram, die nabij de Elpapoetihbaai eenige van de bevolking gehuurde gronden exploiteert voor de teelt van cacao, koffie, klappers en muskaatnoten, werden weder geen productie-opgaven ontvangen.

5°. Landbouwondernemingen op gronden door het Gouvernement in eigendom afgestaan.

Onder de hierbedoelde rubriek nemen de 34 specerijperken op de Banda-eilanden (residentie Amboina) de eerste plaats in. Deze produceerden in 1896 2807 pikol foelie, 8385 pikol noten in- en 5207 pikol noten uit den dop, dat is — de noten in den dop in de verhouding van 3 : 2 herleidende tot gedopte noten — in 't geheel 10 797 pikol noten, eene productie die niet bij die van 1895 ten achter stond.

Ook van de meeste der particuliere landerijen of perken in de Minahassa (residentie Menado) en in de residentie Ternate schijnen muskaatnoten het hoofdvoortbrengsel voor de Europeesche markt te zijn, echter in veel geringer hoeveelheden. De productie wordt gezegd in 1896 te hebben bestaan uit respectievelijk 352 en 208 pikol noten in den dop, 8 en 61 pikol gedopte noten, benevens 51 en 39 pikol foelie.

Bij de kleine op eigendomsgronden gevestigde ondernemingen ter Sumatra's Westkust (alleen in de Padangsche Benedenlanden) bestond het product grootendeels uit padi en klappers. Sommige waren ook graslanden of leverden bamboe op, en op zeer enkele werden muskaatnoten-, kruidnagel- en vruchtboomen aangetroffen. In de Padangsche Bovenlanden vindt men bovendien een aan een Chinees toebehoorend particulier land, genaamd Long San, volgens opgaaf groot 1000 bouws. Aldaar werd in 1896 van 120 bouws aanplant 165 pikol koffie geoogst, tegen 80 pikol in 1895. In Benkoelen waren 3 van de 4 particuliere landerijen beplant met klappers, en 1 diende als steen- en pannenbakkerij.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden leverden de zoogenaamde particuliere landerijen hoofdzakelijk klappers, bamboe en vruchten op, terwijl sommige ook voor de vischteelt dienen of voor den aanmaak van zout. Bij enkele wordt ook padi geoogst (gezamenlijk in 1896 niet meer dan 5600 pikol).

Het onder de particuliere landerijen gewoonlijk gerangschikte land Tjandi Kesoema in de afdeeling Djembrana op Bali, groot p. m. 22 000 bouws, wordt voornamelijk als houtkaponderneming geëxploiteerd. Voorts worden er klappers en cacao geoogst (van dit laatste product weder ruim 6000 K.G.).

6°. Landbouwondernemingen gevestigd op gronden, bij contract verkregen van vorsten of hoofden van in het genot van zelfbestuur gelaten inlandsche rijken of landschappen.

Deze categorie van ondernemingen is van overwegende beteekenis in de residentie Oostkust van Sumatra, waar het aantal door inlandsche bestuurders uitgegeven landbouwconcessiën, welke op ult. 1896 nog van kracht waren, 255 beliep (verg. blz. 118 hiervóór). Voor zooveel voor den oogst van 1896 op de concessiegronden tabak was geplant — ten behoeve van de 103 in bijlage HHHH hierachter nader aangeduide ondernemingen — werd eene productie verkregen (voor 4 der ondernemingen ontbreekt het cijfer) van 254 286 pikol tabak, tegen 292 680 pikol (bij 114 ondernemingen) in 1895. In verhouding tot de beplante uitgestrektheid (naar schatting) in 1896 26 356 en in 1895 28 178 bouws) werd, bij doorslag over alle ondernemingen, verkregen ruim $9\frac{1}{2}$ pikol per bouw, tegen ruim 10 pikol in 1895. In de opgegeven productie deelde eigenlijk Deli, wat betreft 41 van de 42 in exploitatie geweest zijnde ondernemingen, voor ruim 45 pct., terwijl de rijken Langkat en Serdang, met 30 en 12 ondernemingen, tot de productie circa 30 en ruim 9.5 pct. bijdroegen; de Delische onderhoorigheden Padang en Bedagei, met 13 ondernemingen, ruim 9.6 pct.; Assahan, met 4 ondernemingen, ruim 4 pct.; en Batoe Bara, met 2 ondernemingen, bijna 2 pct.

Van de bibitziekte werd in 1896 niet veel gehoord. Nagenoeg alle ondernemingen konden afplanten met eigen zaailingen. De onderzoekingen aan het zoogenaamde proefstation (8ste afdeeling van 's lands plantentuin), onder dr. J. van Breda de Haan, hadden haar geregelden voortgang (verg. blz. 139 hiervóór).

Over de werkkrachten op de tabaksondernemingen wordt lager (sub 7°.) gehandeld.

Eene andere cultuur, welke op voor de tabaksteelt minder geschikte gronden zich, meer bepaaldelijk van 1893 af, in het landschap Serdang heeft beginnen baan te breken en sedert ook navolging vindt bij de inheemsche bevolking en hare hoofden (verg. blz. 220/221 hiervóór), is de teelt van Liberia-koffie. Wel werden reeds vele jaren geleden bij de onderneming Tanahbang aanplantingen van die koffie aangelegd, maar bij die proef, welke geen groote vlucht nam, bleef het jaren lang. De ondernemer bepaalde er zich toe de tuinen te verhuren. In 1892/1893 kwam bedoelde onderneming, krachtens eene nieuwe — tot eene kleinere uitgestrektheid beperkte — concessie, in handen van den toenmaligen huurder, en omstreeks dien tijd gingen ook de eigenaars van de in Serdang gelegen ondernemingen Bangoen Poerba, Soengei Galang (eertijds geheeten Timbang Deli) en Bandar Kwala, waar vroeger of later tabak was geplant, tot de Liberia-teelt over. Terwijl op Tanahbang de aanplant laatstelijk was uitgebreid tot 80 000 boomen (110 bouws), hadden de drie andere ondernemingen (over eene beplante uitgestrektheid van 350, 50 en 300 bouws) respectievelijk 250 000, 40 000 en 255 000 boomen in den grond, waarvan 60 000, 15 000 en 90 000 reeds vruchtdragend waren. Schaduwboomen worden in den regel niet geplant; ook wordt geene bemesting toegepast. De bereiding van het product geschiedt algemeen volgens de natte of West-Indische methode. De oogst was in 1896 nog niet van groote beteekenis: 350, 400, 30 en 120 pikol, en werd (uitgenomen het product van Bangoen Poerba, dat naar Frankrijk en Zwitserland ten verkoop werd gezonden) te Medan of te Singapore te gelde gemaakt, tegen prijzen, uiteenloopende van $ 32.85 tot $ 42 per pikol (voor gebroken Liberia-koffie werd $ 21 à $ 30 per pikol verkregen).

De lust om zich in Serdang aan de teelt van Liberia-koffie te wijden openbaarde zich van de zijde der particuliere industrie vooral in de jaren 1895 en 1896, waartoe veelal de noodige gronden verkregen werden door splitsing van vroeger voor de tabakscultuur uitgegeven concessiën. Werd in 1894, met wederopvatting tevens van de teelt van tabak, tot het aanleggen van Liberia-plantsoenen ook overgegaan op de onderneming Namoe Rambei, in 1895 en 1896 werden in Serdang 10 eigenlijke koffieondernemingen geopend. Van deze 11 nog niet produceerende ondernemingen waren er 7, welke bij het einde van 1896 680 000 boomen telden, terwijl bij de 4 't laatst geopende nog enkel kweekbedden waren aangelegd, waarop zich 230 000 planten bevonden. Overigens werd op de Serdangsche

tabaksonderneming Soengei Toean nog eene kleine proefaanplanting van 15000 boomen aangetroffen. Ten behoeve van nieuw te vestigen koffie-ondernemingen in Serdang werden voorts in 1896 nog 6 concessiën uitgegeven, waarvan er 5 bij het einde des jaars reeds waren goedgekeurd. Overigens werd tegen het einde van 1896 een deel der gronden van Soengei Galang (hiervóór genoemd) op een ander overgedragen, mede voor de vestiging van eene nieuwe onderneming. Nadere opgaven nopens de reeds bestaande of nog te openen koffie-ondernemingen komen voor in voormelde bijlage HHH.

Van de 14 in Serdang reeds geopende eigenlijke koffie-ondernemingen is Bandar Maria (gelegen op 500 à 600 voet boven zee) het verst (namelijk 3½ uur rijdens) van Loeboe Pakam (tevens spoorweghalte) verwijderd en bevindt zich Tanahbaug (gelegen op 50 voet boven zee) 't dichtst bij gemelde onderafdeelingshoofdplaats. De betrekkelijk dun gezaaide Maleische bevolking is ongenegen bij de Europeesche ondernemingen arbeid te verrichten. Voor boschkappen en het verder schoonmaken van het terrein kan echter op Battaks gerekend worden, doch voor andere werkzaamheden moeten ook de koffie-industrieelen in Serdang, evenals de tabaksondernemers, zich bedienen van werkkrachten die van buiten het gewest zijn aangevoerd. Op de koffie-ondernemingen worden meerendeels gebezigd Javanen (mannen en vrouwen) en verder Chineezen en Klingaleezen.

Evenals in 't vorig verslag (zie bijlage KKK) worden verder — doch weder zonder opgaaf van productie — als koffie-ondernemingen genoemd Paya Niboeng of Bremen in Bedagei, en Blimbing in Batoe Bara, doch ten opzichte van de, als in 1895 geopend, toen vermelde tabaks- en koffie-onderneming Besitang in Langkat en koffie-onderneming Soeka Toean in Batoe Bara is in de voor dit verslag ontvangen gegevens aangeteekend, dat beide in 1896 „niet in exploitatie" waren. Daarentegen wordt, als in 1896 geopend en als bestemd voor de teelt van tabak en koffie, thans vermeld de onderneming Namoe Djawi in Langkat.

Peperaanplantingen werden aangetroffen op de onderneming Lau Boentoe in Langkat (waar overigens, evenals op nog een paar ondernemingen ter Sumatra's Oostkust, het houtkapbedrijf wordt uitgeoefend) en op de onderneming Tenang in Laboean Batoe. Deze laatste was echter in 1896 niet in exploitatie, doch op Lau Boentoe werd 1221 pikol peper geoogst, tegen 2382 pikol in 1895.

Verreweg de meeste der vóór 1896 elders dan in de residentie Oostkust van Sumatra door inlandsche bestuurders uitgegeven landbouwconcessiën betreffen gronden in Indragiri (residentie Riouw en onderhoorigheden) en in Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo), doch, voor zooveel van sommige dier concessiën in de laatste jaren was gebruik gemaakt, meestal voor de tabakscultuur, waren de uitkomsten niet aanmoedigend genoeg om de concessiegronden meer algemeen in cultuur te brengen. Gaandeweg zijn dan ook vele der bedoelde concessiecontracten weder ontbonden, en die welke nog van kracht waren bleven ook in 1895 voor het meerendeel onbenut. In 1896 kwamen intusschen in laatstgenoemd landschap 4, en in het landschap Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) zelfs 18 contracten voor landbouwdoeleinden tot stand (verg. blz. 118/119 hiervóór), nopens welke concessiën voorloopig alleen blijkt dat in Koetei de gronden meerendeels voor de teelt van Liberia-koffie en ten deele ook voor die van tabak waren aangevraagd. In Sambas verminderde, door de sluiting van de tabaksonderneming Tanggi, het aantal der in werking zijnde landbouwondernemingen tot 3, op één van welke in 1896 geoogst werd 200 pikol peper en 57 pikol koffie, op de andere 360 pikol gambier, en op de derde 3 pikol gambier en 11 pikol peper. De beplante uitgestrektheid beliep respectievelijk 160, 150 en 295 bouws. In Koetei bleef het in 1896, wat de opening van nieuwe landbouwondernemingen betreft, nog alleen bij de in 1895 in werking gekomen koffie-onderneming Lao Tila, omtrent welke geen bijzonderheden zijn gemeld. In Indragiri werkte alleen de onderneming Gading, waar de tabakscultuur is opgegeven en thans Liberia-koffie, gambier en klappers worden geteeld. In 1896 leverden die cultures, welke 230 bouws besloegen, nog niets op.

De op het eiland Battam (Lingga-Riouw-archipel) gevestigde onderneming Victoria, toebehoorende aan een Chinees, had 100 bouws in cultuur, bestaande uit ananas- en koffietuinen. De productie beliep 6.0000 ananassen en 250 pikol koffie.

De in 1894 geopende koffieonderneming Tambora in het rijk Sanggar op het eiland Soembawa (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) produceerde in 1896 p. m. 40 pikol koffie. De onderneming beschikt over p. m. 200 bouws „oude koffiebosschen" en 40 bouws jonge tuinen; voorts waren nog 190 bouws voor ontginning gereed gemaakt, terwijl aan het strand klapperaanplantingen in aanleg waren.

De in 1895 op vasten voet gekomen muskaatnotenonderneming op het tot de residentie Menado behoorende eiland Groot-Sangi (zie vorig verslag, blz. 231), werd in 1896 nog met een derde perceel, ter grootte van 20 bouws, uitgebreid, bestemd om, behalve voor de notenteelt, ook voor de klappercultuur te dienen. De onderneming, welke voor het overige geheel beplant is, bracht in 1896 125 pikol noten uit den dop en 16 pikol foelie op.

De Batjan-exploitatie-Maatschappij, welker aanplantingen op het eiland Batjan (residentie Ternate) 400 bouws besloegen, meerendeels bestaande uit Java- en Liberia-koffie en voor het overige uit eenig klapper- en notenplantsoen, verkreeg in 1896 een oogst van 700 pikol koffie of 100 pikol meer dan in 1895. Het door genoemde Maatschappij aan eene andere naamlooze vennootschap in onderverpacht afgestaan eiland Kasiroeta of Groot-Tawali bleek voor de teelt van koffie ongeschikt, weshalve het plan om aldaar eene onderneming te vestigen is opgegeven.

7° Arbeiders op ondernemingen van landbouw.

In navolging van de overeenkomstige bepaling, opgenomen in de tegen het einde van 1896 (Indisch Staatsblad n°. 233) voor het gewest Billiton tot stand gekomen koelie-ordonnantie (zie vorig verslag, blz. 246), werden de vroeger op verschillende tijdstippen voor een zestal andere gewesten der buitenbezittingen, met namen Oostkust van Sumatra, Sumatra's Westkust, Palembang, Ternate, Amboina en Westerafdeeling van Borneo, uitgevaardigde zelfstandige koelie-ordonnantiën bij ordonnantie van 19 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 46) aangevuld met een nieuw artikel, hetwelk bevoegdheid geeft om arbeiders, die om de daarbij vermelde redenen zich buiten de onderneming bevinden, op kosten van den werkgever, zoo noodig, hetzij door de politie, hetzij namens deze door personeel van den werkgever, derwaarts terug te voeren. Krachtens het beginsel, uitgesproken bij het Koninklijk besluit dd. 24 Mei 1893 n°. 37 (Indisch Staatsblad n°. 160), geldt deze aanvulling vanzelf ook voor die andere gewesten buiten Java en Madura, voor welke achtereenvolgens de koelie-ordonnantie betreffende de residentie Oostkust van Sumatra is toepasselijk verklaard, zijnde Benkoelen, Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Riouw, Celebes en onderhoorigheden en Menado. [1] De gedwongen terugvoer is, luidens de bewoordingen der ordonnantie van 19 Januari 1897, waar het o. a. arbeiders betreft, die wegens verlof, ziekte of anderszins zijn achtergebleven, alleen toe te passen indien zij niet naar de onderneming terugkeeren „binnen den toegestanen of door het plaatselijk bestuur voldoende geachten tijd." Bij eene gouvernementsaanschrijving van gelijken datum werd den betrokken gewestelijken bestuurders de bedoeling dier woorden nader toegelicht. Wanneer namelijk de tijd voor het terugkeeren naar de onderneming bijv. niet in het permissiebiljet is vermeld, zal, voor het geval daarover quaestie ontstaat, of indien de politie den koelie aanhoudt als zij meent dat hij niet diligent is, het oordeel daarover berusten bij het plaatselijk bestuur. Een bepaalde tijd — zoo luidt het verder in de circulaire — kan daarvoor niet worden opgegeven, ook omdat zulks geheel en al afhangt van de plaats waarheen de betrokken koelie zich had mogen begeven.

In drie der hiervóór genoemde gewesten, voor welke koelieordonnantiën van kracht zijn, werden gedurende 1896 geen werkovereenkomsten, als daarbij bedoeld, aan het bestuur ter registratie aangeboden, namelijk niet in de gewesten Benkoelen, Celebes en onderhoorigheden en Billiton, in welk laatste gewest de ter zake betrekkelijke regeling trouwens eerst in het laatst van December in werking trad, terwijl op de ondernemingen in Benkoelen en in het gouvernement Celebes meerendeels inheemsch werkvolk werd gebezigd en voor zooveel koelies van buiten het gewest waren aangeworven, deze uit Nederlandsch-Indië zelf afkomstig waren, hoedanige inboorlingen in beide gewesten zonder schriftelijke overeenkomst kunnen worden in dienst genomen.

[1] Bij art. 2 van de aangehaalde ordonnantie van 19 Januari 1897 werd uitdrukkelijk voorgeschreven dat de nieuwe bepaling ook geldt ten aanzien van op den voet der koelie-ordonnantiën in dienst genomen werklieden bij den bouw van den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust en bij spoor- en tramwegondernemingen voor publiek verkeer in de residentie Oostkust van Sumatra.

Tot welk aantal werklieden de in 1896 geregistreerde overeenkomsten betrekking hadden, kan uit de volgende opgaaf blijken, waarbij de cijfers van 1895 worden herhaald:

	1895.	1896.
Sumatra's Westkust	137	109
Lampongsche Districten	485	685
Palembang	313	1 797
Oostkust van Sumatra	57 583	58 271
Riouw en onderhoorigheden	1 985	821
Westerafdeeling van Borneo	42	24
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	67	505
Menado	•	21
Amboina	494	314
Ternate	136	662
Totalen	61 264	63 202

Ter Sumatra's Westkust werd slechts op 2 ondernemingen in de Padangsche Bovenlanden en op 1 onderneming in Tapanoli met contract-koelies gewerkt, die afkomstig waren van Nias en van West-Java. Het aanbod van koelies van Sumatra's vasten wal zelf, welke ter Sumatra's Westkust zonder schriftelijke overeenkomst kunnen worden in dienst genomen, was namelijk voor de meeste ondernemingen voldoende; verg. overigens wat omtrent deze Maleische werkkrachten gezegd is in 't vorig verslag (blz. 235).

Van de 5 ondernemingen in de Lampongsche Districten werken alleen de 3 in de afdeeling Ommelanden van Telok Betong met contract-koelies (voor het meerendeel Javanen en Soendaneezen), onder wie de desertiën weder talrijk waren, waarvan als de voornaamste oorzaak wordt opgegeven dat de gelegenheid om afleiding te vinden op bedoelde ondernemingen niet in voldoende mate bestaat en, in evenredigheid tot de duurte der levensbehoeften, de loonen, bedragende f 10 à f 10,50 's maands voor gewone arbeiders, niet aanlokkelijk genoeg zijn. Van de 465 in 1896 gedroste contract-koelies werden er 414 gevat en gestraft. De arbeiders bij de 2 ondernemingen in de afdeeling Toelang Bawang, ten deele mede van Batavia aangebracht, zijn zonder schriftelijke overeenkomst in dienst.

In Palembang is dit laatste alleen geoorloofd ten opzichte van in het gewest tehuis behoorende arbeiders. Bijna uitsluitend echter werken de landbouwondernemingen aldaar met van buiten Palembang afkomstige arbeiders (Javanen, Maleiers en Chineezen). Het gedrag dezer koelies liet over het algemeen niet te wenschen over. Desertiën kwamen minder voor dan vroeger. De loonen verschilden naar gelang bij taak of bij aanneming werd gewerkt. De geneeskundige behandeling geschiedde òf door een dokter-djawa, daartoe door den ondernemer aangesteld, òf wel door de officieren van gezondheid, in de verschillende garnizoenen gevestigd. Over de huisvesting werden geen klachten vernomen.

De resident der Oostkust van Sumatra rapporteert dat de koelie-ordonnantie gedurende 1896 goed werkte. Zonder dat het bestuur zich te veel met de bijzonderheden eener tabaksexploitatie bemoeide, werd de door bedoelde ordonnantie bevolen contrôle zoo goed mogelijk uitgeoefend. Het krachtig optreden van politie en justitie tegen mishandeling van werklieden, de betere regeling der taakloonen en de bepaling dat aan koelies geen kosten voor guano meer in rekening mogen worden gebracht, evenmin voedingskosten gedurende ziekten van korten duur, hadden eene gunstige uitwerking, terwijl de geneeskundige inspectiën, op de ondernemingen gehouden, betere huisvesting en betere verpleging van zieke koelies ten gevolge hadden. Oude hospitalen werden verbeterd en verscheidene nieuwe opgericht. Volgens de bij het bestuur ingekomen opgaven werden gedurende 1896 op de verschillende landbouwondernemingen ter Oostkust van Sumatra gebezigd 69 879 contractkoelies (48 821 Chineezen, 2595 Klingaleezen en 18 463 Javanen en andere Nederlandsch-Indische inboorlingen van buiten het gewest afkomstig), zoomede 6539 dagloone rs (allen in Nederlandsch-Indië, gedeeltelijk ook in het gewest zelf, tehuis behoorende), in totaal — zie nader bijlage HHH hierachter — 76 418 werklieden, tegen 75 073 volgens de opgaven over 1895.

Van de vele Chineesche arbeiders, die in 1896 hetzij rechtstreeks, hetzij via de Straits, naar China terugkeerden, namen er 1729, in chèques van het Immigranten-bureau te Medan, aan spaarpenningen een bedrag van $ 202 354 mede, terwijl, in wissels bij dat bureau genomen, naar China nog geremitteerd werd $ 3199, in totaal derhalve $ 205 853.

De totale aanvoer van Chineezen in de residentie Oostkust van Sumatra beliep in 1896 8155 man, tegen 10 364 in 1895, welke vermindering samenhing deels met mindere vraag gedurende de maanden Augustus en September 1896 (voor het seizoen October 1896—April 1897), in verband met de minder willige stemming die kort te voren op de tabaksmarkt te Amsterdam geheerscht had, deels met de goed geslaagde oogsten in Zuid-China, waardoor de zucht tot emigratie aldaar minder groot was. Onder voormelde 8155 aangekomen Chineezen waren er 655 die niet op de ondernemingen in dienst traden, maar zich, voor zooveel zij niet het gewest weder verlieten, als winkelhouders, groentenplanters, enz. vestigden, zoodat voor arbeid op de ondernemingen zich verbonden 7500 Chineezen (waaronder 794 teruggekeerde tijdelijk naar China afwezig geweest zijnde koelies), tegen 8620 (volgens nadere opgaven) in 1895. Van Java werden in 1896 ter Sumatra's Oostkust aangevoerd 2283 en uit Zuid-Borneo 1084 werklieden, welke cijfers in 1895 bedroegen 2118 en 1454.

In de Westerafdeeling van Borneo werden gedurende 1896 slechts 24 contract-koelies van Java aangebracht. Overigens werd in de behoefte aan werkvolk op de landbouwondernemingen (in Sambas) voorzien uit zich plaatselijk aanbiedende werkzoekenden, waaronder ook Javanen, Bandjareezen en Chineezen. Chineesche ambachtslieden ontvingen per dag f 1,25 à f 1,50; inlandsche f 0,75 à f 1. Voor gewone koelies beliep het dagloon ten minste f 0,50.

Nopens het werkvolk op de ondernemingen in de gouvernementslanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is slechts gemeld dat eene tabakmaatschappij, welke haren hoofdwerkkring heeft ter Sumatra's Oostkust, ten behoeve van hare op Borneo in het district Oost-Doesoen geopende tabaksonderneming zich hoofdzakelijk bediende van contract-koelies (Chineezen en Javanen), ter Sumatra's Oostkust in dienst genomen, welke lieden respectievelijk f 15 en f 12 per maand ontvingen. In het landschap Koetei, ter Oostkust van Borneo, wordt op de ondernemingen (daaronder ook die der maatschappij voor kolenontginning aldaar, zoomede eene rottan-onderneming van een Chinees) zoowel met contract-koelies als met losse arbeiders gewerkt. Klachten van contracteerende partijen deden zich niet voor. De sultan van Koetei nam in October 1896 ten behoeve van zijne koffietuinen bij wijze van proef 10 Chineezen met éénjarig contract in dienst; nevens huisvesting, kleeding en geneeskundige behandeling genieten zij f 10 's maands. Voorts sloten een viertal Chineezen in Koetei voor het aanleggen van tuinen, enz. met eenige hunner landslieden contracten, waarbij de werkgever voorziet in voeding, kleeding, huisvesting en geneeskundige behandeling, terwijl op taak, niet op daggeld, gewerkt wordt.

Werkte in de residentie Menado in 1895 enkel de onderneming Karoa met van Java aangebrachte contract-koelies, in 1896 zijn ook voor de koffie-onderneming Sindoran eenige lieden te Samarang aangeworven, en wel een 17-tal Javaansche vrouwen, met wie eene werkovereenkomst voor den tijd van drie jaren is aangegaan.

Door de Batjan-exploitatie-Maatschappij werden 579 koelies van Java en van Menado aangeworven, wier werkcontracten door het hoofd van plaatselijk bestuur te Batjan (residentie Ternate) werden geregistreerd. Bij de opheffing der Kasiroeta-Cultuurmaatschappij, welke insgelijks met van Java aangenomen contractanten arbeidde, gingen deze lieden vrijwillig over in dienst der eerstgenoemde Maatschappij. Van de zijde der koelies werden geen klachten over minder goede bejegening ingebracht.

Ten aanzien van het werkvolk op de noten-ondernemingen in de residentie Amboina werden geen berichten ontvangen.

B. Boschwezen.

De voorloopige uitkomsten der bemoeiingen van den tijdelijk met de voorbereiding van een geregeld boschbeheer in de gewesten Palembang, Lampongsche Districten en Banka belasten houtvester der 1ste klasse kunnen over het geheel bevredigend genoemd worden. Eene door den in eerstgenoemd gewest geplaatsten boschopziener in bewerking genomen algemeene overzichtskaart der oeglen-complexen aldaar zou weldra gereed komen. Van de voor de proefexploitatie successievelijk beschikbaar gestelde sommen tot een gezamenlijk bedrag van f 12 000 was bij het einde van 1895 over f 11 709 beschikt. Omtrent den voortgezetten proefaankap van oeglenhout in het Mendis complex valt te melden dat de aannemers ten opzichte van den afvoer met verschillende bezwaren hadden te kampen, die voornamelijk hun oorsprong vonden in ongunstige weersgesteldheid en in ziekten

(koortsen en cholera) onder het werkvolk. Er werd niettemin ruim 153 M^3. onglenhout uitgesleept, waarvan p. m. 50 M^3. gezaagd en reeds ten deele aan de soengei Mendis gereed lag om verder te worden afgevoerd. Ofschoon de aannemer van het eveneens in de afdeeling Ilir en Banjoeasin gelegen Rembio-complex, door gevallen van pokziekte, aanvankelijk ook veel moeite had met zijn werkvolk, waren in Mei 1896 reeds 900 planken en 195 balken gezaagd en grootendeels afgevoerd langs een zeer practisch aangelegden sleepweg. Ook was reeds eenig hout — tot ult. 1896 320 M^3. — naar de Moeara Rembio gevlot. Daar de regens eerst laat in December doorkwamen moest het afvlotten naar Palembang nog uitgesteld blijven. Alleen werden 14 M^3. sirappen, voor de genie bestemd, per prauw aangebracht, en in Januari 1897 op dezelfde wijze circa 21 M^3. planken, die zeer gewild zijn. In het begin van 1896 werd gelegenheid gevonden om met den krio van de kampong Bangkoeang overeen te komen nopens eene zuivering van het Boelian-complex, oostwaarts van Rembio, waar door het branden van ladangs veel bosch vernield was, zoomede nopens het zooveel mogelijk opruimen van gezonken houtwerken in de soengei Boelian, welk hout den toegang tot het eigenlijk complex versperde. De aanneming geschiedde dooreengenomen tegen f 17,50 per M^3. tembesoe- en onglenhout. Bij het einde des jaars was ruim 11 M^3. aangebracht. Verder werd bij aanneming verzameld en afgevoerd naar Palembang circa $24\frac{1}{2}$ M^3. onglenhout, afkomstig van vervallen licentiën uit de soengei's Kapas en Batang Leko (afdeeling Moesi Ilir), waarvoor f 12 per M^3. werd betaald. Een door den boschopziener met twee ervaren houtkappers gesloten contract voor de levering van onglenhout had tot uitkomst dat in December 1896 te Palembang werd aangebracht p.m. 53 M^3., waarvan de kosten deels op f 12, deels op f 10 per M^3. kwamen te staan.

Het in de eerste helft van 1896 te Palembang aangebrachte hout ($142\frac{1}{2}$ M^3.) werd aldaar verkocht op 3, 4 en 6 Augustus en bracht f 8200 op, derhalve f 57,63 per M^3. of iets meer dan in 1895; bovendien was de gemiddelde inkoopsprijs van f 30 tot f 25,39 per M^3. verminderd, en daar de bijkomende onkosten daalden van 21 pct. tot 9 pct. der totaal onkosten, steeg de winst van f 18 tot bijna f 30 per M^3. De oude houtvoorraden en de aanvoeren van Djambi bleven echter nog op de verkoopprijzen drukken.

Gedurende de twee jaren (1 October 1894 — 1 October 1896), waarover de proef met de onglen-exploitatie loopt, kan op een voordeelig saldo van bijna f 12 000 gewezen worden, waarbij nog moet worden in aanmerking genomen dat verscheidene lasten, o. a. het traktement en de reiskosten (ad f 6000) van den boschopziener, die ook ander werk verrichtte, eigenlijk niet geheel daarop mochten drukken.

Omtrent de bemoeiingen van voormelden houtvester ten opzichte van het boschwezen in de residentiën Lampongsche Districten en Banka is vooralsnog alleen gemeld dat op zijn voorstel door den resident van eerstgenoemd gewest eene regeling in bewerking is genomen, ten doel hebbende, op het voetspoor van het voor Palembang bepaalde, het kappen van tembesoehout aan beperkende bepalingen te binden, en dat de van bedoelden houtvester ontvangen technische adviezen met betrekking tot de boschaangelegenheden op Banka ten gevolge hebben gehad dat gaandeweg eene betere regeling is kunnen worden getroffen met betrekking tot de meer en meer toenemende aanvragen tot houtaankap door particulieren.

Als uitkomst van de vroeger besproken botanische reis door de Minahassa (residentie Menado) is door den boschkundige, die met deze zending belast is geweest, een deel van zijn rapport gewijd aan maatregelen tot tegengang van boschvernieling aldaar. Naar aanleiding daarvan zijn door den resident verschillende voorschriften uitgevaardigd, waarvan een der voornaamste beoogt de uitroeiing zooveel mogelijk tegen te gaan van een tiental bijzonder deugdzame houtsoorten, door het vellen daarvan anders dan voor eigen gebruik te verbieden. Het wetenschappelijk deel van het rapport werd publiek gemaakt als n. XIX der „Mededeelingen uit 's lands plantentuin".

Met het oog op de geleidelijke afneming in waarde en omvang der bosschen in de gouvernementslanden van Zuid-Celebes, ten gevolge van het roekeloos in gebruik nemen van boschgronden door den inlandschen landbouwer, was door den gewestelijken bestuurder de samenstelling van eene concept-regeling tot instandhouding der bosschen ter hand genomen.

De te Sawah Loento in de nabijheid van het Ombilien-kolenveld (afdeeling Tanah Datar der residentie Padangsche Bovenlanden) van bestuurswege ondernomen proefcultuur van voor mijnbouw geschikte houtsoorten, namelijk van soerian- en djoearhout, moest als mislukt worden beschouwd. Eene op verderen afstand van Sawah Loento tot stand gebrachte proefaanplanting van soerianhout leverde mede geen gunstige uitkomsten op. Volgens den hoofdinspecteur van het boschwezen is het mislukken van beide proeven niet te wijten aan ongeschiktheid van den bodem, maar wel aan de bij zware regens zich voordoende aardschuivingen, zoomede — en dit in de eerste plaats — aan het slecht nakomen door de bevolking, met welke ter zake was gecontracteerd, van hare verplichtingen ten opzichte van het onderhoud der aangelegde plantsoenen, terwijl evenmin te rekenen viel op geregelden arbeid van in dagloon aangenomen inlanders. Het denkbeeld was aanhangig gemaakt om de werkzaamheden te doen uitvoeren door veroordeelden tot dwangarbeid, en in verband daarmede de zorg voor het vermeerderen van den houtvoorraad van het Ombilien-kolenveld, onder toezicht van den hoofdinspecteur van het boschwezen, rechtstreeks op te dragen aan den dienst der kolenontginning.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de bevolking hier en daar begonnen is rottan aan te kweeken, waren bij het einde van 1895 alleen in de afdeeling Bandjermasin en Ommelanden reeds over de 687 000 plantjes in den grond gebracht. In diezelfde afdeeling werden in 1896 nog circa 215 000 stuks bijgeplant, waarvan echter ruim 17 000 ten gevolge van de langdurige droogte stierven. Geen der plantsoenen was echter oud genoeg om gesneden te worden. In de afdeeling Indragiri (residentie Riouw en onderhoorigheden) bleef de bevolking mede voortgaan met uitbreiding van genoemde cultuur. Zelfs werd er in rottan-zaden en plantjes handel gedreven.

Over de op Chineesche wijze gedreven balkenkapperijen en houtzagerijen in het zuidelijk deel der residentie Oostkust van Sumatra werden geen mededeelingen ontvangen. En van de weinige door Europeanen in de buitenbezittingen gedreven houtkapondernemingen, hetzij krachtens inlandsche of krachtens gouvernementsconcessiën, vindt men in de bijdragen voor dit verslag alleen bericht dat de boschexploitatie op het eiland Tanah Djampea (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) gestaakt werd, en dat de ondernemer, die zich te Toeal op het eiland Klein-Key (residentie Amboina) bezig hield met den opkoop van ruw hout van de bevolking, in 1896 naar Banda, Saparoea, enz. p. m. 120 M^3. ijzerhout verscheepte, gezaagd en ongezaagd.

Wat aangaande den in sommige streken door inlanders gedreven uitvoerhandel in hout is gemeld, komt in hoofdzaak overeen met het in vorige verslagen medegedeelde.

Andere voortbrengselen dan hout leveren de bosschen in de buitenbezittingen voornamelijk voor den uitvoer naar buiten Nederlandsch-Indië. Voor zooveel betreft de voornaamste boschproducten besomden die uitvoeren in 1896, volgens de algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië (waarin, wat de inlandsche staten betreft, alleen die havens behandeld worden waar een gouvernements tol- of havenkantoor is gevestigd), eene waarde van circa f $9\frac{1}{2}$ millioen, ongerekend nog hetgeen over Java verscheept werd en als van daar uitgevoerd in de handelsstatistiek vermeld wordt (als van of over Java en Madura aan bedoelde boschproducten uitgevoerd, wordt nog opgegeven eene waarde van ruim f 1 millioen). Eene specificatie van voormeld bedrag van f $9\frac{1}{2}$ millioen, ook wat betreft het aandeel daarin van elk gewest buiten Java en Madura, vindt men in bijlage JJJ hierachter.

C. Veeteelt.

Mededeelingen van genoegzaam belang, die tot aanvulling zouden kunnen dienen van het in 't vorig verslag (blz. 238/239) onder dit hoofd opgeteekende, zijn over 1896 niet ontvangen. Ook de voor sommige gewesten of bepaalde gedeelten daarvan bij benadering te leveren cijfers nopens het aanwezige hoorn- en klein vee en nopens het aantal paarden leveren betrekkelijk te weinig verschil op met de over 1895 verstrekte opgaven om de over 1896 bijeengebrachte cijfers hier over te nemen. Voor het overige zij verwezen naar het medegedeelde onder „Veeartsenijdienst" (blz. 123/125 hiervóór), waar gehandeld is over de zich in 1896 in sommige gedeelten der buitenbezittingen geopenbaard hebbende ziekten onder het vee en over de daartegen genomen repressieve en preventieve maatregelen.

II. Mijnbouw.

§ 1. *Dienst van het mijnwezen.*

Personeel. Ondanks enkele hieronder opgegeven mutatiën, sluit ook het thans te bespreken tijdvak 1 Juli 1896 t/m ult. Juni 1897, wat de actieve sterkte van het korps mijningenieurs betreft, met hetzelfde aantal van 12 hoofd- en verdere ingenieurs als medio 1896 in actieven dienst waren, hierbij niet gerekend op den bij de gouvernementskolenwinning ter Sumatra's Westkust gedetacheerden en bij het korps boven de formatie gevoerden mijningenieur, noch ook op den sedert omstreeks medio 1895 voor bijzondere werkzaamheden in Nederland vertoevenden hoofdingenieur. Nadat diens commissie met 1 Februari 1897 was afgeloopen, werd aan bedoelden hoofdingenieur, met ingang van 1 Februari 1897, een buitenlandsch verlof verleend voor den tijd van één jaar wegens langdurigen dienst. Overigens waren medio 1897 met buitenlandsch verlof afwezig 2 mijningenieurs, beiden wegens ziekte, en wel één sedert het voorjaar van 1896 en één sedert het voorjaar van 1897, terwijl in April 1897 een ander voorgoed aan 's lands dienst ontviel wegens op verzoek verkregen eervol ontslag. Terwijl in het besproken tijdvak de actieve sterkte dus verminderde met 2 titularissen, stond daartegenover de indienststelling in December 1896 (als ingenieur 3de klasse) van den kort te voren van hier uitgezonden mijncandidaat, die zijne theoretische en practische studiën voltooid had, zoomede de terugkeer in Indië, in Mei jl., van den mijningenieur, wien in April 1896 een eenjarig buitenlandsch verlof was verleend wegens langdurigen dienst.

Op den voet van Indisch Staatsblad 1893 n°. 223 bleven op op ult. 1896 voor gouvernementsrekening voor den Indischen mijndienst nog 6 candidaten in opleiding; 3 hunner, in 1893 als mijncandidaten aangenomen, volbrachten in 1897 de oefeningsreizen waarmede zij hunne studiën hadden te besluiten, doch één van dit drietal stelde zich niet voor 's lands dienst beschikbaar en werd, nadat hij het van gouvernementswege aan zijne opleiding ten koste gelegde had terugbetaald, van zijne verbintenis ontheven, en daar van de twee andere één door ziekte verhinderd was zich voorshands ter uitzending aan te melden, zou nog vóór het einde van 1897 vermoedelijk slechts één zijne bestemming kunnen volgen. De drie andere (mijncandidaten sedert 1895), die zich in 1896/97 aan eene buitenlandsche mijnacademie ophielden, zullen zich in het studiejaar 1897/98 te Delft hebben te bekwamen voor examen C, bedoeld bij art. 65 der wet op het middelbaar onderwijs. In Augustus 1897 zijn 6 nieuwe mijncandidaten aangenomen, die allen kort te voren geslaagd waren in het bij hetzelfde art. bedoelde examen B.

Omtrent de verdeeling van de dienstwerkzaamheden tusschen het 12-tal op 30 Juni 1897 in Indië in functie zijnde hoofd- en verdere ingenieurs van het mijnwezen is het volgende aan te teekenen.

De hoofdingenieur, chef van het korps, bleef met een hem toegevoegden mijningenieur geplaatst aan het hoofdbureau te Batavia, alwaar tevens de laatstelijk van verlof teruggekeerde mijningenieur tijdelijk werd tewerkgesteld, terwijl het aan dat bureau bescheiden personeel, wegens de vermeerdering van werkzaamheden als gevolg van het steeds toenemend aantal aanvragen om vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen (zie lager § 5), werd versterkt door tijdelijke tewerkstelling van een niet-technischen ambtenaar op nonactiviteit. Voor den dienst der grondpeilingen waren 2 ingenieurs afgezonderd, waarvan er 1 ook belast was met de chemische onderzoekingen in het laboratorium van het mijnwezen, voor zoover deze, met name de water-analyses, niet door militaire apothekers werden uitgevoerd. Twee titularissen waren aangewezen voor geologische en mijnbouwkundige opnemingen en verkenningen, namelijk, als vroeger, een ingenieur in de Westerafdeeling van Borneo en — sedert September 1896 — een hoofdingenieur in de residentie Menado. De overige 5 ingenieurs waren ingedeeld bij de tinwinning op Banka.

De beschikbaarstelling van een der ingenieurs ten behoeve van een voor particuliere rekening uitgevoerd onderzoek naar de aanwezigheid van steenkolen in de Lampongsche Districten (verg. vorig verslag, blz. 210), waarover door hem een voorloopig uitvoerig verslag is ingediend, eindigde op 16 October 1896. Sedert is in de eerste helft van 1897 nog een der ingenieurs tweemaal telkens voor ten hoogste een halve maand en eenmaal voor ten hoogste 18 dagen ter beschikking van particulieren gesteld voor voorloopige onderzoekingen naar petroleum in terreinen, respectievelijk behoorende tot de residentiën Samarang en Pekalongan, tot de Pamanoekan- en Tjiassemlanden (residentie Krawang) en tot de residentie Japara.

Het verdere personeel van het mijnwezen was medio 1897 samengesteld als volgt: · topographen, 31 opzieners (waaronder 7 tijdelijke), 10 boormeesters (waaronder 5 tijdelijke), 4 machinisten (waaronder 3 tijdelijke) en 1 werktuigkundige, zoomede 1 ambtenaar op nonactiviteit, deze laatste voor topographische werkzaamheden tijdelijk toegevoegd aan den in Menado geplaatsten mijningenieur.

Bij den met onder het beheer der afdeeling „Mijnwezen" staanden dienst der gouvernements-kolenontginning ter Sumatra's Westkust waren voorts van het personeel van het mijnwezen nog gedetacheerd, behalve de bovenbedoelde ingenieur, 1 tijdelijk opziener, terwijl daarbij verder werkzaam waren: 1 buitengewoon mijnopziener, 1 onderopzichter der staatsspoorwegen, 1 tijdelijk machinist, benevens 19 ambtenaren en mindere geëmploijeerden

Geschriften. Het in 't vorig verslag (blz. 240) aangekondigde rapport van den hoofdingenieur dr. R. D. M. Verbeek over zijne geologische onderzoekingen op Banka en Billiton, met bijbehoorende 7 kaarten en 3 platen, bestemd om den jaargang 1897 uit te maken van het hier te lande uitgegeven wordende „Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch-Oost-Indië", was op het tijdstip van afsluiting van dit verslag, op weinig na, afgedrukt en zou waarschijnlijk in October 1897 het licht zien. Van den uit 2 deelen bestaanden jaargang 1896 van gemeld Jaarboek kwam het 2de deel in Maart 1897 van de pers. Daarin zijn opgenomen het vervolg van het palaeontologische werk van prof. dr. K. Martin: „Die Fossiliën von Java", als overdruk uit het tijdschrift „Beiträge zur Geologie Ost-Asiëns und Australiëns", en verder de gewone technische en administratieve mededeelingen.

Van de hand van den ingenieur N. Wing Easton verscheen, met machtiging der Indische Regeering, in het „Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft", deel XLVIII, aflevering 3, onder den titel „Der Toba-See", eene omwerking zijner beide rapporten over het onderzoek naar bismuth op het schiereiland Samosir en de daarmede verbonden geologische verkenning daar en in de Toba-landen, respectievelijk opgenomen in het technisch en administratief en in het wetenschappelijk gedeelte van den jaargang 1894 van hooger bedoeld Jaarboek. Van in het buitenland verschenen publicatiën van geologischen aard omtrent Nederlandsch-Oost-Indië zij hier nog vermeld de verhandeling van prof. A. Wichmann: „Der angebliche Schlammausbruch des G. Salak im Jahre 1699", voorkomende in het „Neue Jahrbuch für Mineralogie", jaargang 1896, deel II, afl. 1.

Als extra-bijvoegsel der Javasche Courant van 30 Maart, 28 Mei en 7 September 1897 verschenen de aan het hoofdbureau te Batavia samengestelde periodieke verslagen van het mijnwezen over het 3de en 4de kwartaal van 1896 en het 1ste kwartaal van 1897.

Palaeontologische, geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen van gouvernementswege. Over de onder leiding van den waterstaatsingenieur, chef der irrigatiewerken in de Solo-vallei, door geniewerklieden voortgezette opgraving van fossieliën aan de Solo-rivier, in het belang der palaeontologische onderzoekingen van den officier van gezondheid der 2de klasse à la suite dr. M. E. F. T. Dubois, is reeds gehandeld op blz. 137 hiervóór.

Op Banka hadden de booronderzoekingen ten behoeve van de bestaande tinontginningen in den regel bevredigend resultaat. Opsporingen naar nieuwe ertsterreinen, met name in de districten Muntok, Merawang en Soengeislan, leverden ditmaal, voor zoover de opgaven reiken, betrekkelijk weinig op.

In de residentie Westerafdeeling van Borneo werd het geologisch onderzoek van Landak beëindigd, nadat enkele nog twijfelachtige punten op het terrein tot klaarheid waren gebracht. Een mijnbouwkundig onderzoek naar het voorkomen van loodhoudend bismuth-erts in het zuidwestelijk gedeelte van dat landschap ondervond veel belemmering, deels door sterken aandrang van water, deels door de moeielijkheid om op den duur onder de omwonende Dajaksche bevolking de noodige werkkrachten te vinden. De ertsvoerende gang bleek, voor zoover thans volgens lengte en diepte vervolgd, vrij onregelmatig zoowel wat afmetingen als ertsgehalte betreft; eene verdere „strijkende" voortzetting kon — einde April 1897 — nog niet in de daarvoor gemaakte dwarsingravingen worden geconstateerd. Bij eene verkenning in eenige tot het stroomgebied der Boven-

Kapoeas behoorende landschappen werden de daar gelegen veelal verlaten of in verval verkeerende goudontginningen bezocht, en enkele nieuwe punten, waar zoutbronnen en kolen voorkomen, opgespoord. Met het onderzoek, ook naar de chemische samenstelling, van de verzamelde monsters en met de samenstelling van de beschrijving en de geologische kaarteering van het onderzochte gedeelte der residentie werd voortgegaan.

De onderzoekingen in de residentie Menado werden, na aankomst in het laatst van October 1896 van den daar als eerstaanwezend mijningenieur optredenden hoofdingenieur en van het verdere personeel, aangevangen met eene geologische verkenning van de eigenlijke Minahassa, welk landschap voor een groot gedeelte uit jong- vulcanisch gebergte bleek te bestaan, terwijl oud-mioceene lagen langs de noordwestkust aan den dag treden. Gesteente van oudere formatie komt voor in het zuidoostelijkste gedeelte, het voormalig district Ponosakan der afdeeling Belang, welke streek eenigszins uitvoeriger zou worden onderzocht, omdat in die oudere lagen in vroegeren tijd belangrijke mijnwerken door inlanders zijn aangelegd. De verkenning was ult. 1896 beëindigd voor het gedeelte benoorden den weg van Menado naar Kema en voor de kuststrook tusschen Menado en Amoerang. In Mei jl. vergezelde evenbedoelde hoofdingenieur, met den hem toegevoegden opziener, den resident op een tocht met het gouvernementsstoomschip *Raaf* naar Paleleh (Bwool), de omstreken van Gorontalo en de aan de Tomini-bocht gelegen landschappen Todjo, Posso, Parigi en Tinombo (Maoeton). Dit vluchtig bezoek werd dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van een spoedig aan te vangen gedetailleerd onderzoek te Paleleh, terwijl op de andere plaatsen, waar overal het bestaan van inlandsche mijnwerken vermeld werd, eene voorloopige verkenning werd gedaan en inlichtingen werden ingewonnen omtrent de gelegenheid om in het binnenland door te dringen, wat wellicht alleen in Parigi, ook in verband met de nabijheid van de grens met Donggala, bezwaren zal ondervinden. Op dezen tocht kon nog worden uitgemaakt dat de eilanden benoorden Celebes tot aan Groot-Sangi, dat — evenals het eiland Siauw — ook werd aangedaan, alle uit jonge, gedeeltelijk nog werkzame vulkaankegels bestaan en dus voor het voorkomen van nuttige mineralen niets beloven.

Diepe grondpeilingen. Gedurende de verslagperiode 1 Juli 1896 t m ult. Juni 1897 werd door het voor deze werkzaamheden aangewezen speciale personeel van het mijnwezen op de volgende plaatsen naar drinkwater geboord.

In de residentie Bantam geschiedde zulks in de dessa's Warong Djaoed en Lelengkong van het district Serang. In eerstgenoemde dessa werd de belangrijkste bronlaag aangetroffen op 41.5 M. diepte; zij had een debiet van 30 L. per minuut op eene aftaphoogte van + 0.60 M. en de stijghoogte bedroeg 1.60 M. De wijze van afwerking van den boorput veroorloofde aftapping op — 1 M.[1] Te Lelengkong werd op 93 M. diepte eene waterhoudende laag aangetroffen, die op — 3.36 M. mede 30 L. per minuut leverde. De stijghoogte was + 1.22 M.

De in 't vorig verslag (blz. 241) bedoelde boring te Mauk in de afdeeling Tangerang (residentie Batavia) werd, wegens het toenemend zoutgehalte der aangetroffen bronnen, op 225 M. diepte gestaakt. Daar de op 86 M. aangeboorde bron nog het beste water opleverde, werd op deze de put afgewerkt: de stijgbuis werd zóó ingericht dat op twee verschillende hoogten kan worden afgetapt: op — 0.50 M. en op + 0.20 M. De put leverde op deze aftaphoogten respectievelijk 39 en 8 L. per minuut. Hetzelfde verschijnsel, de toeneming van het zoutgehalte met de diepte der bronnen, deed zich voor bij de tweede boring op genoemde plaats, waarom deze op ruim 143 M. werd gestaakt. Van de vier op verschillende diepten aangetroffen bronnen, welker debiet uiteenloopt tusschen 20 en 120 L. per minuut, kon dan ook, in verband met de hoedanigheid van het water, alleen die op p. m. 78 M. diepte, met 1.07 M. stijghoogte en een debiet van 80 L. per minuut op — 0.50 M. en van 16 L. op + 0.76 M., voor de watervoorziening in aanmerking komen. De in April 1897 gereed gekomen bovenbouw van dezen tweeden put werd eveneens voor dubbele aftapping ingericht, namelijk op + 0.50 M. en op — 0.30 M.

Als voortzetting van de reeds in 't vorig verslag besproken boringen in het district en de residentie Krawang werden nog putten geboord in de dessa's Koeta Gandok en Sampalan. Daarvan heeft de eerste, die tot ruim 114 M. reikte, na de afwerking een debiet van 114 L. per minuut op + 0.15 M. Bij de tot ruim 42 M. diepte voortgezette boring te Sampalan werd op 35 M. eene bronlaag aangetroffen, welke aanvankelijk op + 0.60 M. 100 L. goed drinkwater per minuut opleverde, wat na afwerking van den put verminderd was tot 85 L. op 0.45 M. Daarna ving ter hoofdplaats Krawang eene nieuwe diepe boring aan, welke einde Juni 1897 tot ruim 230 M. was gevorderd. Bronnen waren aangetroffen, op 162 en 166 M. diepte, van respectievelijk 52 en 60 L. debiet per minuut bij aftapping op — 3.5 en — 2 M. Eene op 50 M. diepte aangeboorde bronlaag had slechts troebel water geleverd ook na langdurig pompen. Aan een viertal reeds vroeger geboorde putten in Krawang werden vernieuwingen en herstellingen uitgevoerd.

De boring te Wiradessa (in het gelijknamige district der afdeeling en residentie Pekalongan), in de eerste helft van 1896 aangevangen (vorig verslag, blz 241), werd op omstreeks 200 M. diepte gestaakt nadat in het geheel 9 bronnen waren aangetroffen, waarvan een 5-tal een debiet gaven van respectievelijk 28, 30, 34, 36 en 45 L. per minuut op + 0.40 à + 0.45 M. met 0.9 à 1.14 M. stijghoogte. Daar deze lagen, door gezamenlijke aftapping, konden geacht worden eene voldoende hoeveelheid water te leveren, werd tot afwerking van den put overgegaan. Het debiet, aanvankelijk (op + 0.20 M.) slechts 39 L., verbeterde door zuigen, persen en schoonspoelen tot 62 L. per minuut. De daarna in de niet verafgelegen dessa Sragi aangevangen boring had einde Juni 1897 ruim 260 M. diepte bereikt, na 5 bronlagen te hebben gesneden, waaronder 3 met niet onbelangrijk debiet bij aftapping beneden den beganen grond.

Ter hoofdplaats Samarang werden 2 der bestaande putten in herstelling genomen, waarvan het debiet was verminderd, benevens die in het Maleische kamp, waarvan het water brak was geworden. In het laatste geval had door een lek in de bekleeding eene brakke bron toegang tot den put gekregen. Na het inbrengen van eene nieuwe stijgbuis, waardoor die bron werd afgestoten, bedroeg het debiet, tegen 70 L. brak water vóór de herstelling, op + 0.29 M. 42 L zoet water per minuut, welke hoeveelheid, door verder — tot 84.5 M. diepte — te boren, tot 60 L. steeg. Het tot 82 M. dieper maken van put no. XIV aan het havenkanaal gaf eene verbetering van het debiet van 43 L. per minuut bij + 0.33 M. tot 134 L. bij + 0.20 M. aftaphoogte. Ten slotte werd het debiet van den put in de wijk Karang Tengah door enkel schoonspoelen van 10 op 20 L. water per minuut gebracht. In diezelfde wijk werd daarna eene nieuwe diepe boring aangevangen en met afwisselend stampend en spoelend boren einde Juni 1897 tot 152 M. diepte gebracht; er waren toen bronnen aangeboord op 62 en op 95 M. diepte met respectievelijk 150 en 200 L. per minuut bij aftapping op — 0.44 en — 0.40 M. In de rolsteenlagen werd in omgekeerde richting gespoeld, waardoor het gelukte groote stukken op te voeren.

Behalve de drie bronnen, blijkens het vorig verslag (blz. 241) reeds aangetroffen in den sedert tot 300 M. diepte doorgedreven boorput te Sragen (residentie Soerakarta), werd op 214 M. diepte nog eene 4de bronlaag aangeboord, welke op + 0.95 M. 14 L. per minuut leverde, en met eene der hooger (op 154 M. diepte) gelegene voor de watervoorziening werd aangewend. Tijdens de afwerking van den put verminderde het debiet sterk (tot 4 L. per minuut op + 0.20 M. aftaphoogte), doch kon, door zuigen, persen en schoonspoelen, weder eenigermate worden opgevoerd. Na algeheele afwerking van den bovenbouw toch was het debiet ten slotte 37.5 L. per minuut bij eene aftaphoogte van — 0.30 M. Bij eene tweede boring terzelfder plaats, welke, wegens de slechte hoedanigheid van het toen aangetroffen water, op 116 M. gestaakt werd, konden van de 5 aangeboorde bronnen eveneens slechts 2 hooger gelegene (op 43 en 60 M. diepte) worden benuttigd. Na de afwerking was het debiet van dezen put 34 L. per minuut op + 0.25 M., wat door sterk pompen en schoonspoelen tot 48 L. per minuut werd verbeterd.

In Mei 1897 werd ook overgegaan tot eene reeks van boringen in de residentie Madioen, waarvan de eerste werd onderhanden genomen in de dessa Pilang Kentjeng nabij de hoofdplaats.

De boring te Solok (residentie Padangsche Bovenlanden) ondervond bij voortduring veel moeielijkheden en werd, wegens het aantreffen van harden tertiairen kleisteen, op 179 M. diepte gestaakt. De boorput werd afgewerkt op de bron van 148 M. (zie vorig verslag blz. 241); na de voltooiing beliep het debiet, op + 0.50 M. aftaphoogte, 78 L. per minuut. Het materieel werd daarna overgebracht naar Padang. Eene aldaar aangevangen boring stuitte op rolsteenlagen, zoodat eene enkele maal de verwijding voor het nazinken van de bekleeding met behulp van dynamiet moest geschieden. Niettemin reikte medio Mei 1897 de boorput tot 58.5, de bekleeding tot 57 M. diepte. In

[1] Het teeken + beduidt boven, het teeken — beneden den beganen grond.

eene rolsteenlaag op 21.7 M. diepte werd een geringe watertoevoer aangetroffen en daarna op 34 M. eene watervoerende laag van 17.6 L. per minuut op eene aftaphoogte van — 4 M.

Ter hoofdplaats Benkoelen werd in April 1897 eene artesische proefboring aangevangen, welke einde Juni onder afwisselend stampend en spoelend boren tot 46.5 M. diepte was gebracht.

In de residentie Oostkust van Sumatra werden de werkzaamheden voortgezet door eene artesische boring te Tandjong Balei (Assahan), aangevangen in Juli 1896 en gestaakt in Maart 1897 wegens het aantreffen van eene harde steenlaag op eene diepte van 180 M. Beneden eenige brak water gevende lagen werden aangeboord 2 bronnen, welker betrekkelijk gering debiet bovendien onder den invloed staat van eb en vloed, hoewel zij zoet water geven, en op 163 en 175 M. 2 belangrijkere bronnen, welke, respectievelijk op + 0.60 en op + 0.70 M., 24 en 75 L. per minuut opleverden. Op deze beide bronnen werd de put afgewerkt met een einddebiet van 100 L. per minuut op + 0.66 M. Sedert was eene tweede boring op genoemde afdeelingshoofdplaats aangevangen, welke ult. Juni 1897 tot 29 M. diepte was gevorderd. Eene op de gewestelijke hoofdplaats Medan, ongeveer gelijktijdig met de eerste boring te Tandjong Balei, ondernomen proefboring werd tot 100 M. diepte voortgezet, doch toen gestaakt. Door oppompen kon namelijk slechts eene onbeteekenende hoeveelheid ondrinkbaar water worden verkregen.

Te Segli (noordkust van Atjeh), waar het, blijkens het vorig verslag (blz. 242), bij de voortzetting der boring zelfs tot 450 M. diepte niet gelukt was beter water aan te boren dan uit hooger liggende bronlagen was te verkrijgen, werd alleen de bron op 174.5 M. diepte benuttigd. De laatste debietsopgaaf, van September 1896, was 53 L. per minuut bij aftapping door pompen op — 6 M. Met de te Segli gebezigde installatie werd de sedert 1 Maart 1894 (zie het verslag van dat jaar, blz. 247) gestaakte boring te Olehleh wederom opgevat, doch al spoedig opnieuw gestaakt wegens het aantreffen op 150 M. diepte van eene uiterst harde steenlaag. Daar op 140 M. diepte eene bron was aangesneden, werd op deze de put afgewerkt. Na de afwerking bleek het debiet van den put, bij oppompen verkregen, niet minder te zijn dan in November 1893.

Aftapping van water uit de langs Noordwijk ter hoofdplaats Batavia loopende artesische waterleiding, tot eene hoeveelheid van hoogstens 4 M^3. per etmaal, werd in Juni 1897 toegestaan aan een daar gevestigden particulier (hotelhouder), tegen eene maandelijks te betalen retributie van f 0,20 per M^3. volgens aanwijzing van een door hem, ten genoegen van den eerstaanwezenden gewestelijken waterstaatsingenieur, te plaatsen watermeter, of, zoolang deze nog niet voorhanden zou zijn, van f 0,80 per etmaal. Bij de vergunning is onder meer uitdrukkelijk bepaald, dat op de maximale hoeveelheid af te tappen water geen recht wordt verkregen, en dat evenbedoelde ingenieur, wanneer naar zijn oordeel het publiek belang of de toestand der artesische leiding zulks vereischt, te allen tijde bevoegd zal zijn den toevoer tijdelijk te verminderen of geheel af te sluiten.

Daar het met de belangen der publieke watervoorziening van de hoofdplaats Samarang niet vereenigbaar werd geacht aldaar het boren van een particulieren artesischen put toe te laten, werd op een verzoek van die strekking in November 1896 afwijzend beschikt.

§ 2. *Gouvernements-ontginningen.*

Tinmijnen op Banka. De weersgesteldheid gedurende het exploitatiejaar 1896/97 der gouvernements-tinwinning op Banka (13 Februari 1896 t/m 2 Februari 1897) kenmerkte zich door bijzondere droogte [1], vooral in de maanden Juli t/m October. Dientengevolge bleek het onmogelijk den verzamelden ertsgrond vóór Chineesch nieuwjaar (2 Februari 1897) geheel te verwasschen en evenmin het gewasschen erts geheel tot tin te versmelten (aan alle smeltovens worden de ventilatoren door waterraderen gedreven). Onder die omstandigheden werd voor de inlevering van de productie en het afsluiten van de rekening over 1896/97 uitstel verleend eerst tot 3 Maart en vervolgens — waartoe de Indische Regeering door wijziging van art. 9 van het betalingsreglement voor de tinwinning op Banka eensvooral de gelegenheid opende; zie Indisch Staatsblad 1897 n°. 68 — tot 31 Maart. Wel werden door deze late boeksluiting in vele mijnen aan het nieuwe werkjaar 1897/98 in meerdere of mindere mate tijd en werkkracht onttrokken, doch daarmede werd eene voor den lande te nadeelige exploitatierekening over 1896/97 vermeden, terwijl er alle kans was dat in het nieuwe boekjaar, bij gunstiger weersgesteldheid, het verlorene door eenige meerdere inspanning zou zijn in te halen. Op 31 Maart 1897 bleef nog ertslaag voor 500 pikol tin onverwasschen.

Vergeleken met het voorafgegane exploitatiejaar was ook de gezondheidstoestand gedurende 1896/97 minder gunstig, door toeneming — gedurende de maanden Maart t/m Juni 1896 — van het aantal berriberri-gevallen. [2]

In aanmerking genomen dat de ontginning in 1896/97, behalve door eene belemmerend werkende weersgesteldheid, ook werd gedrukt door een minder gunstigen gezondheidstoestand onder de mijnwerkers, was het verkregen eindresultaat zeer bevredigend. De tinlevering toch bedroeg nog 148 122 pikol of 21 076 pikol minder dan die van het buitengemeen gunstige jaar 1895/96, daarentegen 18 171 pikol meer dan in 1894/95. In welke mate de bij het algemeen reglement voor de gouvernements-tinwinning (Indisch Staatsblad 1891 n°. 134) bedoelde drie klassen van ontginningen tot deze productie bijdroegen, kan blijken uit tabel I van bijlage KKK hierachter.

Terwijl de normale betalingsregeling voor den arbeid der tinwinning op Banka neerkomt op eene betaling van f 13,50 per pikol tin nevens de reglementair toegestane verstrekkingen, voorschotten en tegemoetkomingen, laat art. 5 § c van het betalingsreglement (Indisch Staatsblad 1891 n°. 135) o. a. toe dat de resident in sommige gevallen de ontginningen der 1ste klasse tegen hoogere betaling laat werken, doch dan onder beding dat bij de afrekening alle verstrekkingen en voorschotten worden afbetaald. Van deze bevoegdheid werd gebruik gemaakt voor 91 van de 105 mijnen 1ste klasse (in 1895/96 voor 66 van de 101), van welke er 2 werden betaald met f 14, 6 met f 15, 12 met f 16, 7 met f 17, 1 met f 17,50, 14 met f 18, 1 met f 18,50, 5 met f 19 en 12 met f 20, terwijl er 31 het maximum van f 21 per pikol genoten. De door deze mijnen behaalde winsten waren in het algemeen minder dan het jaar te voren; aan 10 daarvan moesten ditmaal nog, ingevolge het bepaalde bij art. 7, al. 2, van het reglement, „tegemoetkomingen" tot een totaal bedrag van f 38 074 worden verleend, ten einde de kosten der exploitatie te kunnen dekken, waartoe de kongsi's of ondernemers zelven niet in staat waren. Aan 7 dezer mijnen (in Pangkalpinang) werd overigens, boven de per pikol tin toegezegde vaste betaling, nog een extra-bijslag verleend als vergoeding van buitengewone kosten van aankoop van houtskolen, voortgevloeid uit eene door den resident gelaste proef, om de in Pangkalpinang (waar het hout schaarsch is) benoodigde houtskolen te betrekken uit het houtrijker district Koba. [3] Alle oude schulden van de op vaste betaling per pikol tin werkende mijnen werden bij de afrekening weder voor memorie gevoerd.

Ten behoeve van eene enkele ontginning der 1ste klasse werd gebruik gemaakt van de bevoegdheid om de minimum-uitkeering die „boven de verstrekkingen en voorschotten" kan genoten worden, hooger te stellen dan f 6,50 per pikol, en wel op f 11. Die mijn kon daarmede echter nog niet toekomen, zoodat nog, mede ingevolge tarief, f 280 werd bijgepast.

Aan de overige 13 ontginningen der 1ste klasse werden bij den aanvang of in den loop van het exploitatiejaar geenerlei toezeggingen in den zin van art. 5 van meergenoemd reglement gedaan. Van deze hadden er echter 8 (in 1895/96 21 van de 31) mede nog reglementair toegestane tegemoetkomingen noodig en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 47 052.

De stoomtramweg in het district Blinjoe naar de reeds bestaande en naar de nieuw geopende mijnen in de vallei Boeboes kwam, nadat het daarvoor benoodigde materieel in Juli 1896 rechtstreeks uit Europa was aangebracht, tegen het einde van dat jaar voor de helft gereed. Sedert is het eerste gedeelte op 1

[1] De gemiddelde maandelijksche regenval bedroeg, volgens de op 9 punten van het eiland verrichte waarnemingen, ditmaal slechts 191 mm., tegen achtereenvolgens 265, 242, 245 en 229 mm. in de vier voorafgegane exploitatiejaren.

[2] Van ult. April 1896 tot ult. April 1897 overleden op Banka aan berriberri 123 lijders (waarvan 30 in de mijnen en 93 in de berriberri-loodsen te Muntok en in de districten) en werden geëvacueerd 709 man (187 naar Buitenzorg en 522 naar China). Op laatstbedoeld tijdstip waren er in de berriberri-loodsen nog hoogstens 20 lijders aanwezig, die eveneens voor evacuatie in aanmerking kwamen.

[3] Deze proef zou in 1897/98 worden voortgezet. De resident verwacht dat op den duur de te Koba gebrande kolen niet duurder te Pangkalpinang aan de mijnen zullen te staan komen dan die in laatstgenoemd district zelf verkregen. Aan de oprichting van de kolenbranderij te Koba ten behoeve van de mijnen in Pangkalpinang waren in het eerste jaar der proef echter bijzondere uitgaven verbonden.

April 1897 in gebruik genomen en werd verwacht dat het tweede en laatste gedeelte waarschijnlijk vier maanden later gereed zou komen. [1])

Werden in het jongste exploitatiejaar door gebrek aan werkwater vele mijnen zeer benadeeld, in betere omstandigheden verkeerden de ontginningen, die van stoombemaling voorzien waren. Van het einde van 1891 af, toen de eerste 8 verplaatsbare stoomgemalen aangebracht en bij de tinwinning in gebruik genomen werden, is hun aantal geleidelijk vermeerderd, zoodat er voor het werkjaar 1897/98 30 zoodanige stoomwerktuigen (18 pulsometer installatiën en 12 locomobielen, met daardoor gedreven centrifugaalpompen) beschikbaar waren. Daarvan waren er in het afgeloopen exploitatiejaar 25 in gang in 18 ontginningen der 1ste klasse (deze verkregen in 1896/97 met gemiddeld 3293 man 35 921 pikol tin of per hoofd gemiddeld 10,90 pikol), met dien verstande dat er 1 mijn (tot 13 à 17 M. diep) met 3, 5 mijnen (tot 8 à 12 M. diep) met 2, en 12 mijnen (tot 6 à 10 M. diep) elke met 1 installatie werden gedreven.

In de van Banka ontvangen opgaven wordt het genotene door al de ontginningen der 1ste klasse voor het door hen gedurende het exploitatiejaar 1896/97 ingeleverd tin (ruim 127 560 pikol of 86.12 pct. der totale inlevering) gesteld op f 2 425 426, zijnde gemiddeld f 19,01 per pikol en f 214,45 per ingeschreven werkman, welke sommen over het exploitatiejaar 1895/96 (toen de mijnen 1ste klasse circa 140 721 pikol of 83,17 pct. van het totaal hadden geproduceerd) bedroegen f 2 549 054, f 18,11 en f 245,30. Bij de opgegeven bedragen van f 2 425 426 en f 2 549 054 zijn evenwel buiten rekening gelaten: voor 1896/97 eene som van f 159 080 en voor 1895/96 eene som van f 128 560, aan bedoelde ontginningen uitgekeerd als premie voor betoonden ijver, als vergoeding voor niet in natura genoten rijst [2]), en als het door den lande te dragen aandeel in de aanwervingskosten van Chineesche nieuwelingen.

Terwijl 1 mijn hare schuld (ad f 3666) delgde, zagen er 8 (en daaronder slechts 1 gedeeltelijk door het tegenvallen van de ertslaag) hare schulden toenemen met een bedrag van gezamenlijk f 30 894, hoofdzakelijk doordien nieuwe terreinen waren in bewerking genomen en dus veel arbeid aan voorbereidende werken was moeten worden besteed. Het totaal schuldencijfer, in verband met de in 1894/95 plaats gehad hebbende aanzienlijke afschrijving laatstelijk bedragen hebbende f 52 515 (zie vorig verslag, blz. 243), was derhalve bij de sluiting van het werkjaar 1896/97 geklommen tot f 79 743.

In het van 1 Mei 1896 tot ult. April 1897 loopende werfjaar werden voor den mijnarbeid op Banka aangenomen, tegen de gebruikelijke premie van $ 30 per hoofd, 1688 sinkehs of Chineesche nieuwelingen (tegen 3180 gedurende hetzelfde tijdvak van 1895/96), welke lieden ditmaal allen rechtstreeks uit China waren aangekomen (per wangkang uit Haynam). Deze werving kwam, tegen een gemiddelden dollarkoers van f $1,28^{5}$, te staan op f 64 946, waarvan aan de mijnen op het werkjaar 1897/98 in rekening werd gebracht f 35 per hoofd, zijnde voor de 1687 ingeschrevenen (1 kwam vóór de inschrijving te overlijden) f 59 045, en het overige ad f 5901 ten laste van den lande verbleef. Over het voorafgegane werkjaar waren deze laatste sommen (volgens nadere opgaven) respectievelijk f 110 075 en f 36 747.

De ontginningen der 1ste klasse hadden sedert Mei 1896, toen de werkkrachten uit 12 250 man bestonden (zie vorig verslag, blz. 244), 2537 man verloren (zie tabel I van bijlage KKK), zoodat, daar de aanvulling slechts 1687 man bedroeg, op 1 Mei jl. de ingeschreven sterkte gedaald was tot 11 400 man. Bij de ontginningen der 2de klasse waren omstreeks dien tijd 2100 werklieden ingeschreven of ongeveer dezelfde sterkte als in Mei 1896. Bij de ontginningen der 3de klasse zijn geen vaste werklieden in dienst.

De totale kosten, in Indië gevallen op het in 1896/97 gewonnen Banka-tin, gerekend tot in de pakhuizen op Java, kunnen, volgens de berekening in tabel II van bijlage KKK hierachter, geacht worden gemiddeld te hebben bedragen f $24,30^{13}$ per pikol, welk gemiddelde voor de levering van 1895/96 kan worden gesteld op f $22,36^{12}$ (verbeterde opgaaf). Voegt men hierbij de kosten van afscheping, vervoer over zee en verkoop hier te lande (daartoe als maatstaf aannemende hetgeen voor deze kosten is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende het in 1895 in Nederland geveilde Banka-tin) ad f $2,15^{14}$ per pikol, dan verkrijgt men voor het vereenigd bedrag der kosten in Indië en in Nederland over 1896/97 gemiddeld per pikol f $26,45^{27}$, tegen f $24,72^{39}$ (verbeterde opgaaf) over 1895/96. Volgens de bedoelde verkooprekeningen heeft het in 1896 hier te lande geveilde Banka-tin (120 022 pikol) bruto opgebracht f $44,31^{37}$ gemiddeld per pikol (in 1895 f $47,34^{21}$), hetgeen dus tegenover de genoemde som van f $26,45^{27}$ nog een voordeelig verschil overlaat van f $17,85^{50}$ per pikol, tegen f $22,61^{32}$ (f $47,34^{21}$ — f $24,72^{39}$) over het voorafgegane veilings- en leveringsjaar.

Met het omsmelten op Banka van de onder de ingeleverde partijen aangetroffen blokken van mindere zuiverheid werd ook in 1896/97 voortgegaan. Die nadere bewerking werd (te Muntok en te Pangkalpinang) toegepast op 14 074.38 pikol (daaronder ook eenige afval van vorige omsmeltingen), waaruit verkregen werd 13 139.71 pikol fraai handelstin, benevens 61.20 pikol minder fraai tin en ongeveer 750 pikol residu, in hoofdzaak tinijzer. Omtrent de kosten dier omsmelting zie tabel II van bijlage KKK. Onder den bij de sluiting van het exploitatiejaar (31 Maart 1897) in de pakhuizen op Banka aanwezigen totaalvoorraad van 219 932 pikol tin bevond zich aan nog om te smelten blokken eene hoeveelheid van 39 531 pikol.

De gedurende 1897 (in zes hier te lande te houden veilingen) te gelde te maken hoeveelheden gouvernementstin zijn geraamd op 130 000 pikol. In de tot medio September gehouden vier veilingen zijn daarvan reeds verkocht 100 176 pikol. De gemiddelde bruto opbrengst per 50 K.G. beliep achtereenvolgens f 38,08, f 35,82, f 36,34 en f 36,29, of per pikol f 46,67, f 44,01, f 44,69 en f 44,63. De algemeene middelprijs der zes veilingen van 1896 (120 022 pikol) was (verg. vorig verslag, blz. 244) f 36,07 per 50 K.G. of f 44,31 per pikol.

Steenkoolontginning nabij Sawah Loento (Ombilien-kolenveld). In de verschillende maanden van 1896 wisselde het gemiddeld aantal der per werkdag voor den arbeid in het Ombilien-kolenveld beschikbare veroordeelden tot dwangarbeid af tusschen 1104 en 1414 en dat der vrije arbeiders (gebezigd bij de werken van aanleg) tusschen 69 en 114. De algemeene gemiddelden over al de 313 werkdagen van 1896 waren respectievelijk 1284 en 92. De kolenproductie (voor ruim 7/8 stukkolen) beliep in het 1ste halfjaar 1896 59 542 en in het 2de halfjaar 66 742, of te zamen 126 281 ton, tegen 107 942 ton in 1895 en 72 452 ton in 1894. Met inbegrip van het restant op ult. 1895 in het kolenmagazijn op de afscheepplaats Emmahaven, ad 4521 ton, doch na aftrekking van het bij het einde van 1896 aldaar voorhanden geblevene of, hoewel reeds verscheept, nog onderweg zijnde, ad 5272 ton, was dus te verantwoorden 125 533 ton. Hiervan werden gedurende 1896 afgeleverd aan verschillende diensttakken ter Sumatra's Westkust, voornamelijk aan den staatsspoorwegdienst aldaar, 17 741, en aan particulieren te Sawah Loento en op andere aan den spoorweg gelegen plaatsen 1334 ton, te zamen dus 19 075 ton door de verbruikers rechtstreeks uit het kolenveld ontvangen, terwijl te Emmahaven werden afgeleverd aan de departementen der burgerlijke openbare werken en der marine 63 181 ton, voor het gebruik aan boord van het (tot medio 1897) voor de kolenverschepingen gehuurde particuliere stoomschip *Celebes* 3692 ton, en aan de particuliere stoomvaart, hoofdzakelijk de Koninklijke Paketvaartmaatschappij en de Stoomvaartmaatschappij „Nederland”, 38 219 ton; in 't geheel

[1]) De kosten van aanschaffing van het materieel van den stoomtramweg, met inbegrip van de kosten van transport uit Nederland naar Blinjoe en van lossing aldaar, alsmede de verdere kosten van aanleg van dien weg worden niet op de (straks te bespreken) algemeene tinrekening gebracht, omdat bij de Indische begrooting in hoofdstuk II der Middelen onder het hoofd Tin gerekend is op de opbrengst der tramexploitatie in Blinjoe, namelijk op de door de mijnen te betalen vergoedingen voor het tramvervoer van tin en rijst. De totale kosten zullen door die opbrengst (voor 1897 geschat op f 6500 en voor 1898 op f 20 000) op den duur met voordeel worden teruggewonnen.

[2]) De aan de ontginningen 1ste klasse — alles tegen den tariefsprijs van f 5 per pikol — verstrekte hoeveelheden rijst, in 1895/96 103 914 pikol, beliepen in 1896/97 101 502 pikol.

De ontginningen der 2de klasse beschikten — mede tegen f 5 per pikol — slechts over 410 pikol rijst (in 1895/96 over 281 pikol).

Voorts werd op Banka van landswege nog rijst verstrekt aan oude en gebrekkige mijnwerkers, zoomede aan de werklieden bij het mijnbouwkundig onderzoek, welke hoeveelheden, gerekend over het kalenderjaar 1896, beliepen 2491 en 2831 pikol (de eerstbedoelde verstrekkingen geschiedden gratis, de andere tegen f 5 per pikol).

De gedurende 1896/97 verstrekte rijst kwam den lande op Banka te staan op f 6,30 per pikol (de aannemingsprijs bedroeg voor de leveringsjaren 1895/96 en 1896/97 achtereenvolgens f 4,42 en f 4,76 per pikol, geleverd in 's lands pakhuizen te Batavia). Voor de gedurende 1897/98 noodig geraamde 120 300 pikol zal, ingevolge de in Juni jl. plaats gehad hebbende toewijzing aan den laagsten inschrijver (een Chineeschen handelaar te Batavia), in verband met de toenmalige duurte der rijst, moeten worden betaald f 6,57 per pikol, geleverd als voren.

derhalve te Emmahaven afgeleverd (buiten de op ult. 1896 nog „varende" partij, hiervóór reeds in mindering gebracht en over 1897 te verantwoorden) 105 092 ton, makende met het afgeleverde buiten het magazijn te Emmahaven, ad 19 075 ton, in totaal 124 167 of 1366 ton minder dan de voormelde hoeveelheid van 125 533, welke 1366 ton als spillage viel af te schrijven.

Voor de alzoo aan verschillende diensten en particulieren geleverde 120 475 ton kolen (de 3692 ton bunkerkolen voor de *Celebes* blijven hier buiten aanmerking) was, volgens de regularisatie- en verkoopprijzen, te boeken eene inkomst van f 1 364 540, waarbij nog kwam eene boekwaarde van f 7510 voor hetgeen de op ult. 1896 voorhanden of „varende" hoeveelheid kolen meer bedroeg dan het restant op ult. 1895, zoodat de exploitatierekening als inkomsten aanwijst een bedrag van f 1 372 050, en daar de uitgaven ten laste van de exploitatie (het zuiver bedrag voor het winnen van de kolen besteed) beliepen f 930 718, liet dus de exploitatierekening een voordeelig saldo over van f 441 332, waarvan als winst geboekt werd f 191 942, en het overige, ad f 249 390, werd aangewezen voor het doen van afschrijvingen op de aanlegrekening. Door die afschrijvingen (welke het zuiver bedrag der in 1896 aan den aanleg ten koste gelegde uitgaven met f 113 194 te boven gingen) konden de inrichtingen te Sawah Loento en te Emmahaven op de balans, afgesloten op ult. 1896, gebracht worden voor eene waarde van respectievelijk f 1 123 543 en f 498 200, tegenover eene balanswaarde op ult. 1895 van f 1 213 800 en f 521 137. De gedetailleerde jaarrekeningen betreffende de gouvernements-kolenonderneming en de daarmede nauw samenhangende exploitatie van den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust zijn, zooals zij door den hoofdingenieur, chef van beide diensten, in Mei 1897 aan de Indische Regeering werden ingediend, reeds afzonderlijk in druk verschenen en onder dagteekening van 16 September d. a. v. aan de Staten-Generaal aangeboden. Slechts zij hier nog aangeteekend dat volgens de balansrekening der kolenonderneming (over de uitkomsten der spoorwegexploitatie zie blz. 164 hiervóór, zoomede bijlage CC) over het eerste exploitatiejaar 1892/93 een verlies geleden werd van f 25 603, doch dat in 1894 eene winst gemaakt werd van f 5570 en in 1895, volgens verbeterde opgaven, van f 99 072. Bij deze becijferingen zijn pensioenen, verlofstraktementen, enz. buiten aanmerking gelaten.

Om de zoogenaamde zelfkosten der in 1896 gewonnen kolen te berekenen, moeten van het bovenvermelde bedrag van f 930 718 worden afgetrokken: het aandeel der kolenontginning, ad f 18 455, in de algemeene uitgaven der directie; de kosten van het vervoer per spoorweg ad f 338 186, en die wegens opslag in depôt en vervoer door den Archipel ad f 274 648, gezamenlijk dus f 631 289, waarna als bedrag der zelfkosten overblijft f 299 429. Voor dit laatste bedrag werden afgeleverd 126 284 ton kolen. De zelfkosten per ton bedroegen dus, met inbegrip van de premiën aan het personeel (thans direct op het hoofd „Afbouw van kolen" verantwoord) f 2,37 (tegen f 3,17^{5} in 1895). Hierbij nog voegende f 0,15 en f 1,08 wegens aandeel respectievelijk in de algemeene kosten (f 18 455) en in het zuiver bedrag der gedurende 1896 gedane uitgaven voor werken van aanleg (f 136 196), benevens f 0,05 per ton voor spillage, dan blijkt als prijs te Sawah Loento in den spoorwegwagon aangenomen te moeten worden f 3,65 per ton. Voor het vervoer per spoor werd betaald à 2 cent per ton-kilometer (zie blz. 163 hiervóór), met inbegrip van f 0,10 per ton voor rangeerloon te Sawah Loento, f 3,20 per ton. Bij aanbrengst te Emmahaven kostten de kolen dus f 6,85. Evenals in 1895 werd aan den dienst der spoorwegexploitatie vergoed (die daarvoor in 1896 in 't geheel ontving f 78 332) voor het opslaan in het magazijn en het dragen in de bunkers der schepen f 1 en voor het storten door de stortinrichting en het trimmen f 0,40 per ton. Geleverd in de bunkers kostten dus de kolen per ton f 7,85 en geladen in de vrachtschepen f 7,25. Neemt men nu verder in aanmerking dat voor het vervoer naar verschillende plaatsen op Java, zoomede naar Poeloe Weh (12 312 ton), Deli en Riouw [1]), betaald werd f 196 316, nog te verhoogen met f 28 982 als kosten (à f 7,85 per ton) der aan de *Celebes* verstrekte 3692 ton bunkerkolen, en dat dit vervoer liep over 62 645 ton, dan kwamen de kosten van zeevervoer gemiddeld te staan op f 3,60 per ton, en de totale kosten tot op de bestemmingsplaats (f 7,25 + f 3,60) op f 10,85 per ton. Voor de vervoerde 62 645 ton werd ontvangen f 843 709, alzoo per ton f 13,48. Het verschil ad f 2,63 tusschen deze opbrengst en de kosten per verscheepte ton mag echter niet als zuivere winst worden beschouwd. Daartoe zou dit bedrag moeten worden verminderd met hetgeen meer is afgeschreven op de aanlegrekening dan de aanlegkosten in 1896 hebben bedragen. Rekent men hiervoor f 0,92 per ton, dan zoude die winst dus bedragen f 1,71.

In bijlage KKK hierachter, bevattende opgaven betreffende de maandelijksche productie, benevens eenige beschouwingen omtrent den stand der werkzaamheden in de verschillende mijngangen, tot dusver in het gebergte geopend tot opsporing en winning der kolen, zijn die gegevens reeds tot het 1ste halfjaar 1897 uitgestrekt. In laatstbedoeld tijdvak beliep de productie 67 878 ton kolen, zijnde 8336 ton meer dan in het 1ste en 1136 ton meer dan in het 2de semester van 1896. In verhouding tot het bij de kolenwinning gemiddeld te werk geweest zijnde aantal arbeiders (veroordeelden tot dwangarbeid) beliep de gemiddelde productie per hoofd en per dagdienst in het 1ste halfjaar 1896 0.30, in het 2de halfjaar 1896 0.32^{4} en in de eerste helft van 1897 0.29^{7} ton. Ten aanzien van de over 1897 te verwachten financieele uitkomsten rapporteerde de chef van den vereenigden dienst, bij de aanbieding van de jaarrekeningen over 1896, dat de resultaten vermoedelijk even gunstig zouden zijn als in 1896, niettegenstaande zich eene vermeerdering van de zelfkosten liet voorzien, omdat de mijnen in de onmiddellijke nabijheid van het zeefhuis langzamerhand uitgeput raken, zoodat de transportkosten van mijn tot zeefhuis grooter zullen worden, en niet eer zullen verminderen vóórdat het grootste gedeelte der kolen zal zijn af te voeren door de in aanbouw zijnde hoofdtransportgalerij, hetgeen niet vóór 1902 te verwachten is. Voorts zouden, na afloop van het in 1897 nog van kracht zijnde contract voor de levering van mijnhout, voor dat artikel hoogere prijzen moeten worden betaald, hetgeen mede vermeerdering van de zelfkosten zal veroorzaken. Daarentegen mocht worden verwacht dat de aanlegkosten zullen dalen, waardoor ook de afschrijvingen lager kunnen worden, zoodat het winstcijfer vermoedelijk niet verminderen, maar bij grootere productie eerder stijgen zal.

Bij de vaststelling van de regularisatieprijzen, waartegen gedurende 1897 de Ombilien-kolen, naar gelang van de plaatsen van aanbrengst, met de betrokken dienstakken zullen te verrekenen zijn (gouvernementsbesluit dd. 12 Juni 1897 n°. 18), is weder te rade gegaan met de gemiddelde marktwaarde der in het laatst verstreken jaar te Tandjong Priok (Batavia) aangevoerde Engelsche kolen; voor het overige viel echter ditmaal rekening te houden met de vrachten, die bij het medio 1897 in werking getreden aannemingscontract voor het vervoer van Ombilien-kolen naar verschillende plaatsen op Java en in het westelijk deel van den Archipel bedongen zijn (verg. vorig verslag, blz. 250). Voor Makasser en andere plaatsen in het oostelijk deel van den Archipel is niet op aanvoer van Ombilienkolen gerekend, omdat, zooals mede reeds verleden jaar is medegedeeld, het Gouvernement zich aldaar zal bedienen van kolen uit de particuliere ontginning in Koetei. (Over de aanschaffingen van Koetei-kolen ten behoeve van de marine in 1896 zie blz. 69 hiervóór, alwaar tevens gewag is gemaakt van de ervaring met het stoken van beide soorten van kolen nader opgedaan.)

Ingevolge art. 26, al. 3, van het met 1 Januari 1896 in werking getreden contract met de firma DE LANGE & C°. betreffende o. a. den verkoop van Ombilienkolen bij haar etablissement aan de Sabang-baai op Poeloe Weh nabij Atjeh's noordkust (verg. het verslag van 1894, blz. 255/256, zoomede blz. 11 hiervóór), moest die verkoop geschieden tegen de door de firma te bedingen prijzen, die echter niet lager mochten zijn dan een door de Regeering vast te stellen minimum-prijs, terwijl verder was gestipuleerd (art. 27, al. 13) dat indien de kolen vanwege de firma waren afgehaald van de Emmahaven haar voor elke verkochte ton f 10, en indien de kolen buiten hare tusschenkomst naar de Sabang-baai waren overgebracht, f 4,50 zou worden tegoedgedaan. Sedert is nader overeengekomen (althans werd daartoe, naar aanleiding van een adres der firma, machtiging verleend bij gouvernementsbesluit dd. 20 Juli 1897 n°. 5) om voor die bepalingen eene regeling in de plaats te stellen, hierop nederkomende dat de firma vrijheid erlangt om de kolen te verkoopen tegen zoodanigen prijs als zij meent te moeten bedingen, mits aan den lande verantwoordende zoodanige som per ton als vastgesteld wordt door de Regeering, die, zoo dikwijls zij zulks wenscht, de vastgestelde som kan herzien, zullende het verschil van beide prijzen voortaan de remuneratie

[1]) Ten behoeve van de marinedepôts te Belawan (Laboean Deli) en op Poeloe Batjan (Riouw). Met aanvulling van den in 't vorig verslag (blz. 249, noot 2) vermelden staat van regularisatieprijzen voor 1896, werden bij gouvernementsbesluit dd. 16 Mei 1897 n°. 1 beide depôts in de lijst opgenomen met een regularisatieprijs van f 19 per ton.

der firma uitmaken, instede van het bedrag, daarvoor aangenomen bij art. 27, al. 13, welke alinea alsnu uit het contract is komen te vervallen. Bij het aangehaald besluit van 20 Juli 1897 is de aan den lande te verantwoorden prijs franco steiger Sabang tot wederopzeggens bepaald op f 13,60 per ton wanneer de kolen buiten tusschenkomst van de firma naar Sabang zijn overgebracht, en op f 8.10 per ton wanneer het vervoer van harentwege heeft plaats gehad, zijnde dezelfde prijzen waartegen in 1897 te Sabang de kolen met het departement der marine worden geregulariseerd. Verder houdt het aangehaald besluit de bepaling in, dat de firma, nadat de besproken wijzigingen bij suppletoir contract zouden zijn tot stand gekomen, met inachtneming van de verdere contractsvoorwaarden tot den verkoop van Ombilien-kolen aan particulieren, aan koopvaardijschepen en aan oorlogsschepen van bevriende Mogendheden zal kunnen overgaan, indien en voor zoover zulks, in verband met den beschikbaren voorraad op Poeloe Weh, naar het oordeel van den chef van het departement der marine, zal kunnen worden toegelaten.

§ 3. *Particuliere ontginningen, enz.*

Volgens de medio 1897 afgesloten opgaven waren toen, behalve 2 niet het karakter van concessie bezittende „vergunningen" tot winning van delfstoffen, van kracht 21 gouvernements-mijnconcessiën en 19 door of namens het Gouvernement goedgekeurde concessiën van dien aard [1]), verleend door inlandsche vorsten, voor zooveel zij het recht daartoe nog niet aan het Gouvernement hadden overgedragen. Gedurende het tijdvak 1 Juli 1896 t/m 30 Juni 1897 vermeerderde het aantal der door het Gouvernement verleende mijnconcessiën met de reeds in 't vorig verslag (blz. 253) besproken petroleumconcessie Panolan in Rembang (verleend in September 1896), zoomede met de (in Mei en Juni 1897 verleende) goudconcessiën Totok in de afdeeling Belang en Paleleh in het landschap Bwool, beide in de residentie Menado, terwijl, door het erlangen van 's Gouvernements goedkeuring (Januari 1897), van kracht werd de inlandsche petroleumconcessie Boekit Tinggi in het landschap Langkat der residentie Oostkust van Sumatra. Voorts werden, bij twee in Mei 1897 door het Gouvernement goedgekeurde suppletoire overeenkomsten, de sedert 1891 van kracht zijnde steenkolenconcessie Mathilde en petroleumconcessie Louise, beide verleend door het inlandsch bestuur van het landschap Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), uitgebreid de eerste tot de winning van petroleum en aanverwante delfstoffen en de andere tot de winning van steenkolen. Van eenige laatstelijk door het Koeteisch bestuur uitgegeven mijnconcessiën werden er twee, betreffende petroleumwinning, door de Indische Regeering niet voor goedkeuring vatbaar bevonden (Juni 1897), onder meer omdat de daarbij bedoelde mijnvelden gelegen waren in een terrein, waarvoor aan een ander, behoudens 's Gouvernements goedkeuring, reeds het uitsluitend recht van opsporing was verleend. Medio 1897 bleven overigens bij de Indische Regeering nog eenige aanvragen om concessie tot mijnontginning of om goedkeuring op door inlandsche bestuurders uitgegeven concessiën van dien aard in behandeling.

De aanspraak, die een aanvrager, krachtens de hem in December 1891 (zie het verslag van 1892, blz 258) gedane en sedert herhaaldelijk vernieuwde toezegging, nog tot medio 1896 kon doen gelden op eene concessie tot marmerwinning in het district Panggoel der residentie Kediri kwam te vervallen, doordien deze voorloopige concessionaris in gebreke bleef om vóór genoemden datum aan te toonen dat hij over het voor de onderneming noodig geachte kapitaal kon beschikken. Van eene dergelijke voorwaarde was reeds in Juli 1888 (verg. het verslag van dat jaar, blz. 244) ook afhankelijk gesteld het definitief verleenen (t. q. op te wijzigen voorwaarden) van eene concessie voor de winning van edele en andere metalen in een uitgestrekt mijnveld in de residentie Padangsche Bovenlanden. Was laatstelijk den voorloopigen concessionaris voor het voldoen aan de gestelde voorwaarde tijd gelaten tot medio 1897, bij gouvernementsbesluit dd. 27 Juni 1897 n°. 26 werd hem, op zijn verzoek, hiertoe nogmaals één jaar tijd gegeven.

Ten einde in beknopten vorm een algemeen overzicht te geven van de hooger bedoelde 40 reeds in uitvoering zijnde of nog in uitvoering te brengen mijnconcessiën wordt het voornaamste wat daaromtrent en omtrent het tot dusver van de 2 „vergunningen" tot winning van (aan de oppervlakte voorkomende) delfstoffen gemaakte gebruik, meerendeels volgens de op 30 Juni 1897 bij de afdeeling „Mijnwezen" te Batavia bekende gegevens, te zeggen valt, tabellarisch samengevat in bijlage LLL hierachter. Te dezer plaatse worde dus volstaan met eenige totaalopgaven betreffende de in het kalenderjaar 1896 of in het boekjaar 1896/97 door de ondernemers gewonnen hoeveelheden delfstoffen, waarbij tevens eenige mededeelingen zullen worden opgenomen, die zich minder eigenden om in de tabel eene plaats te vinden.

Tin. De tinontginningen op het eiland Billiton (gewest van dien naam) en op het tot de residentie Riouw behoorende eiland Singkep brachten gedurende het boekjaar 1896/97, waarvan dat der Billiton-Maatschappij loopt tot ult. April en dat der Singkep-Tinmaatschappij tot ult. Juni, aan ingeleverd tin (de zoogenaamde administratieve productie) respectievelijk 92449 en 12108 pikol op, tegen 94923 en 16110 pikol in 1895/96. Gerekend naar de hoeveelheid tin, vervat in het gedurende het boekjaar ontgonnen erts, was de werkelijke productie van Billiton in 1896/97 te stellen op 89354 en in 1895/96 op 93521 pikol, terwijl op Singkep de werkelijke productie, welke in 1895/96 had bedragen 15826 pikol, in 1896/97 overeenkwam met de administratieve productie, vermits aldaar bij het einde van geen der beide boekjaren ontgonnen erts ter versmelting was overgebleven.

In het schaarscher worden van ertsvelden, die zij — bij het voortduren van de lage tinprijzen — met voldoende winst kon ontginnen, vond de Billiton-Maatschappij aanleiding om hare werkkrachten in te krimpen. Het aantal der als mijnwerkers ingeschreven personen (zoowel de bij de mijnploegen ingedeelden als de zoogenaamde „werkzoekenden" en de „verlofgangers") daalde dan ook in het tijdvak 1 Mei 1896 t/m ult. April 1897 van 8897 tot 8175. Terwijl 1228 man werden afgeschreven (daaronder slechts 74 wegens overlijden), werden in 't geheel niet meer dan 506 man aangenomen, namelijk 388 immigranten, die zich bij het hoofdkantoor (te Tandjong Pandan) aanmeldden, en 118 man, die met toelatingskaarten of passen in de mijndistricten aanwezig waren. Een groot aantal der eerstbedoelde 388 immigranten waren oud-mijnwerkers, die naar Billiton terugkeerden, doch nu (met éénjarig contract) in de sterkte werden opgenomen op den voet der in 't vorig verslag (blz. 246) besproken koelie-ordonnantie (Indisch Staatsblad 1896 n°. 233). Kwam het sedert de invoering van die ordonnantie, ook door de medewerking van het bestuur, slechts zelden meer voor dat immigranten, zonder geregistreerd te zijn, zich naar de mijnen konden begeven, aan den anderen kant kon, krachtens diezelfde ordonnantie, van bestuurszijde ook beter worden opgetreden tegen desertie en rondzwerven van ingeschreven mijnwerkers, waarbij de vestiging van een viertal politieposten op de grenzen der mijndistricten zeer te stade kwam. Door een en ander werd bereikt dat de sterkte volgens de boeken in veel mindere mate dan vroeger van de werkelijke sterkte afweek.

Gemiddeld over het geheele boekjaar was de sterkte aan mijnwerkers volgens de registers 8330 man, waarvan echter gemiddeld 50 man met verlof en 130 wegens desertie afwezig waren, zoodat als cijfer der gemiddeld presente werkkrachten overbleef 8150 man, terwijl over 1895/96 als gemiddelde presente sterkte (verg. vorig verslag, blz. 245) was aan te nemen 8550 man. Naar dit totaal werkkrachten te rekenen, beliep de hoeveelheid in laatstgemeld boekjaar en in 1896/97 ontgonnen erts, uitgedrukt in pikols tin, achtereenvolgens 10.94 en 10.97 pikol per hoofd. Onder de opgegeven gemiddelde presente sterkte zijn echter ook medegeteld de buiten de mijnploegen werkzame Chineezen, zoogenaamde „werkzoekenden". Houdt men alleen rekening met de bij de mijnploegen ingedeelden, dan blijkt de werkelijke productie van 1896/97 neer te komen op 12.94 pikol tin per hoofd, tegen 12.71 pikol in 1895/96, van welke hoogere productie in het jongst verloopen boekjaar de oorzaak ligt in de uitsluiting van armere terreinen. Uit de volgende opgaaf (waarbij weder de „werkzoekenden" buiten rekening zijn gelaten) kan worden gezien hoeveel de gewone ontginningen (tegen f 20 per pikol) en de op den voet van toeslag werkende ontginningen tot de productie bijdroegen.

[1]) Hieronder volledigheidshalve ook gerekend de concessie der Batjan-exploitatie-Maatschappij" (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3726), welke onder meer ook recht geeft tot ontginning van delfstoffen, voor welk doeleinde zij echter, voor zooveel tot nog toe gebleken is, niet wordt benutigd.

	1895/96. Aantal ingedeelden.	1895/96. Werkelijke productie (in pikols). Totaal.	1895/96. Werkelijke productie (in pikols). Gemiddeld per hoofd.	1896/97. Aantal ingedeelden.	1896/97. Werkelijke productie (in pikols). Totaal.	1896/97. Werkelijke productie (in pikols). Gemiddeld per hoofd.
Gewone ontginningen	2 643	44 277	16.74	2 546	43 346	17.02
Quantum-ploegen. . .	4 711	49 244	10.45	4 360	46 008	10.50
	7 354	93 521	12.71	6 906	89 354	12.94

In welke mate elk der vijf mijndistricten tot de levering (de administratieve productie) bijdroeg, en hoe het getal mijnen en werkkrachten per mijndistrict was verdeeld, kan blijken uit voormelde bijlage LLL.

Gerekend over de werkelijke productie konden de ingedeelde mijnwerkers (te wier laste intusschen de „werkzoekenden" grootendeels komen) geacht worden aan tinbetaling en toeslag weder, evenals in 1895/96, per hoofd genoten te hebben f 290. De toeslag, in laatstgemeld boekjaar gemiddeld f 56,35 per man en f 5,40 per pikol, bedroeg in 1896/97 respectievelijk f 50,20 en f 5,08. De in 1896/97 door de mijnwerkers ingeleverde hoeveelheden werden met hen verrekend gemiddeld tegen f 22,53 per pikol, tegen f 22,79^{5} in 1895/96.

Buiten het ingeleverde uit den nieuwen oogst had de Maatschappij aan tin beschikbaar nog een klein deel van de inlevering van 1894/95 en verder het ingeleverde gedurende 1895/96, een en ander, na bijtelling van overwichten en na aftrekking van ruim 3 pikol op Billiton zelf verkocht of aan de Maatschappij niet in natura maar in geld verantwoord, tot eene gezamenlijke hoeveelheid van 99 454.25 pikol. In de gedurende 1896/97 te Batavia harerzijds gehouden zes veilingen, waarvan de eerste plaats had op 17 Juni 1896 en de vijf andere telkens p. m. twee maanden later, werden te gelde gemaakt 84 935,54 pikol, achtereenvolgens tegen gemiddeld f 41,65, f 40,60, f 39,04, f 39,37, f 41,50 en f 40,21 per pikol, of in doorslag over al de zes veilingen tegen den zeer lagen middelprijs van f 40,39^{5} per pikol (in de vijf voorafgegane boekjaren 1891/92 t/m 1895/96 was achtereenvolgens verkregen f 68,48, f 64.54, f 52,56, f 44,59 en f 42,97). Voor deze zes veilingen, die in totaal f 3 430 719 opbrachten, werd aan vendu-salaris in 's lands kas gestort f 42 883,86^{5}.[1])

De in September 1897 opgemaakte winst- en verliesrekening der onderneming wees over 1896/97 een voordeelig saldo aan van f 586 132.42, waarin, ingevolge het concessiecontract van 1892, de Staat deelt voor 5/8, dus voor f 366 332,76. Over 1895/96 was de winst geweest f 534 257,23^{5}, waarvan het aan den Staat toekomende 5/8 (f 333 910,77) den 15 Maart 1897 door de Maatschappij werd afgedragen.

De betalingen, door de Singkep-Tinmaatschappij ingevolge hare concessie verschuldigd (zie bijlage LLL), komen ten bate van den sultan van Lingga. Tegen gemiddeld 1476 man in het voorafgegane boekjaar, waren in 1896/97 op Singkep gemiddeld 1837 werklieden in dienst, waarvan, ongerekend de zieken in de hospitalen (gemiddeld 143 man), 1240 man (Chineezen) voor het werk in de mijngroeven. In verhouding tot laatstbedoeld aantal kwam dus de hiervóór opgegeven productie van 12 108 pikol (20 998 blokken) te staan op gemiddeld 9,76 pikol per mijnwerker, terwijl in 1895/96, toen met gemiddeld 950 man in de groeven gearbeid werd, de hoofdelijke (werkelijke) productie had bedragen 16,66 pikol, welk verschil ten nadeele van het jongste boekjaar hierin gelegen was dat de in bewerking geweest zijnde terreinen tegenvielen en ook dat een deel der bij de mijngroeven ingedeelden voor waterwerken moest gebezigd worden en sommigen, wegens tijdelijk onvoldoende ruimte in het hospitaal, ziek in de mijnen moesten gelaten worden. Van de 14 geopende groeven waren er weder sommige, die onder „toeslag", boven de gewone tinbetaling ad $ 13 per pikol, bewerkt werden, welke toeslag in 1896/97 gemiddeld $ 4,24 per pikol bedroeg. In verband daarmede werd de totale productie aan de mijnwerkers betaald met dooreengenomen $ 14.87 per pikol, tegen $ 13.77 in het voorafgegane boekjaar. Gedurende 1896/97 werd het Singkep-tin nog hier te lande te gelde gemaakt, doch sedert geschiedt dit te Singapore, hetgeen voordeeliger uitkwam, ook wegens de mindere onkosten. Van de gedurende 1896/97 verkochte 28 137 blokken (bestaande uit het nog onverkochte van de levering van 1895/96 en uit 10 381 blokken van de levering van 1896/97) werden reeds in Mei 1897 2137 blokken te Singapore geveild. De aldaar behaalde prijs kwam overeen met f 36,22 per 50 K.G. hier te lande, terwijl de op denzelfden datum verkochte partij hier te lande opbracht f 36,13. Over al de zes hier te lande gehouden veilingen was de algemeene middelprijs per 50 K.G. f 35.83, tegen f 36,73 in 1895/96. In 't geheel brachten de veilingen f 716 269 op.

De winst- en verliesrekening der Maatschappij (in den loop van het eerste semester 1897 heeft deze ook de exploitatie aangevat van eene mijnconcessie op Malakka) wees over 1896/97 een voordeelig saldo aan van f 112 695 (over 1895/96 f 124 229), van welk bedrag f 60 000 werd bestemd tot uitkeering van een dividend van 4 pct. over het maatschappelijk kapitaal van f 1½ millioen.

Steenkolen. Van de 6 voor kolenwinning in concessie afgestane mijnvelden waren er bij het einde van 1896 slechts 2 in exploitatie, doch één van deze 2 ondernemingen (concessie Bahangan in Palembang) werkte op kleine schaal: er werd in 1896 niet meer dan 18 ton kolen gedolven (in 1895 435 ton). De andere produceerende onderneming, die der Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo (sedert veranderd in de Oost-Borneo Maatschappij), welke een mijnveld aan de Mahakkam-rivier in het landschap Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) exploiteert, verkreeg in gemeld jaar p. m. 15 400 ton, tegen 19 559 ton in 1895. De mindere productie moest o. a. hieraan worden toegeschreven dat in 1896 veel voorbereidend werk aan „diepbouw" werd besteed. Ingevolge de in 't vorig verslag (blz. 251) besproken machtiging van November 1896 is sedert met de „Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo" gecontracteerd voor de levering aan den lande gedurende vijf jaren, gerekend van medio 1897 af, van 15 000 ton kolen 's jaars.

Petroleum. Gedurende 1896 bleef de winning van petroleum nog beperkt tot een zestal concessievelden in de residentiën Soerabaja en Rembang op Java, voor het meerendeel behoorende aan de „Dordtsche Petroleum-Maatschappij" (sedert „Dordtsche Petroleum-industrie-Maatschappij"), en tot de onderneming in Langkat (Oostkust van Sumatra) der „Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië", welke in genoemd landschap over vier concessievelden beschikt. Uit het algemeen overzicht in bijlage LLL hierachter kan blijken dat de Indische petroleumindustrie, met eene productie in 1896 op Java van 1 242 582 en in Langkat van 1 854 512 kisten (à 76 liter) geraffineerde petroleum (dus ongerekend de bij-producten), zich niet alleen op het in 1895 bereikte standpunt handhaafde (toen werd verkregen op Java — uit 3 concessievelden — 524 745 en in Langkat 1 531 249 kisten), maar eene niet onbelangrijk hoogere vlucht nam, terwijl van andere concessievelden bij het einde van 1896 de exploitatie werd voorbereid. Dit was het geval op Kluntoeng Sodjomerto in het district Troeko (Samarang) en op Dadoengan in het district Djabakotta (Soerabaja), op welke beide terreinen de boringen toen echter nog geen gunstig resultaat hadden opgeleverd, zoomede op de terreinen der concessiën Boeboe Telang in Langkat en Louise in Koetei, waar men bezig was met installatie-werkzaamheden. Omtrent de werkzaamheden op het terrein der Grobogan-Petroleumconcessie in Samarang kwamen over 1896 geen berichten in.

Voor de 9 gouvernements-petroleumconcessiën (alle op Java) werd het over het laatst verloopen concessiejaar aan 's landskas verschuldigde vast recht, gezamenlijk tot een totaal bedrag van f 17 190,75, in December 1896 en Januari 1897 voldaan. Cijns was gedurende 1896 nog alleen ter zake van 1 dier concessiën verschuldigd, en wel voor Djabakotta, waarvan die over 1895, ad f 10 401,03, op 1 Juli 1896 voldaan werd, terwijl over 1896 voor 't eerst ook ter zake van de concessie „De Twaalf Dessa's" cijns is op te brengen. In 1897 is uit dien hoofde te rekenen op f 9401,23 (volgens voorloopige gegevens) en wegens Djabakotta op f 6997,65. Met het oog op de omstandigheid dat — waar, gelijk bij de petroleumindustrie, een groot deel der benoodigde grondstoffen als zwavelzuur, blik, enz., uit Europa moet worden betrokken, van waar ook voortdurend toezending van materiaal noodig is — eerst eenigen tijd na de jaarsluiting de productiekosten over dat jaar kunnen worden overzien, zijn voor de concessie Panolan (no. 13 van het overzicht) bij gouvernementsbesluit van 16 Februari 1897 no. 30, evenals in Januari 1895 (zie het verslag van dat jaar, blz. 276) voor de

1) Ter zake van in 1896 van Batavia uitgevoerd Billiton-tin werd aan uitvoerrecht geïnd f 176 784,34.

concessie Djabakotta is geschied, de bij art. 9, 1ste alinea, en art. 11 der ordonnantie van 7 Mei 1874 (Indisch Staatsblad n. 128) bedoelde termijnen voor de indiening van den werk- en productiestaat en voor de betaling van den cijns, een en ander telkens over het laatstafgeloopen jaar, verschoven van ult. Januari en ult. April d. a. v. tot respectievelijk 15 April en 30 Juni.

Bij het in Januari 1897 door de Indische Regeering goedgekeurde contract betreffende de petroleumconcessie Boekit Tinggi in Langkat (n°. XI van het overzicht) is voor het eerst voorziening noodig geworden met het oog op het kruisen van den te maken afvoerweg en pijpleiding met de reeds bestaande van andere ondernemingen, in dit geval met die welke het concessieterrein der hooger genoemde Koninklijke Nederlandsche Maatschappij met hare raffinaderij te Pangkalan Brandan verbindt, en mitsdien in een suppletoir artikel bepaald dat de concessionaris in geen geval mag beschikken over den bovengrond waarop de afvoerweg en pijpleiding zijn aangelegd tot op een door het hoofd van gewestelijk bestuur, in overleg met meergenoemde Maatschappij — behoudens hooger beroep op den Gouverneur-Generaal — vast te stellen afstand aan weerszijden van die werken, welke hij echter door de wegen en pijpleidingen, welke hij wenscht aan te leggen, mag doen kruisen volgens ter zake door het gewestelijk bestuurshoofd — mede behoudens hooger beroep op den Gouverneur-Generaal — te geven voorschriften.

Goud, enz. Het algemeen overzicht in bijlage LLL hierachter vermeldt 9 concessiën voor de winning van edele metalen of waarbij die winning op den voorgrond staat, namelijk 4 door het Gouvernement uitgegeven (1 in de afdeeling Martapoera der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 3 in verschillende gedeelten der residentie Menado), zoomede 5 door de inlandsche besturen van Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo) en Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) verleend. Op 2 dezer 9 mijnvelden — Totok (Minahassa) en Paleleh (Bwool), beide eerst in Mei/Juni jl. uitgegeven, — moest echter medio 1897 het zakelijk recht nog worden ingeschreven. En van de 7 andere, op welke alle in 1896 concessierechten konden worden uitgeoefend, wordt slechts voor 2 der mijnvelden in Sambas (beide in één hand), met namen Sambas Goldmines en West-Borneo Goldfield, eene bij onderzoekingswerkzaamheden verkregen productie vermeld van 263 thail goud, terwijl in het mijnveld Soemalata — in het Gorontalosche district Kwandang der residentie Menado — waar in 't laatst van 1894 de ontginning was aangevangen, gedurende 1896 140 088 K.G. gouderts werd gewonnen. Ter uitvoering van de 4 overige goudconcessiën werd in 1896 niets op het terrein verricht.

Andere delfstoffen. Voor zoover sommige ondernemers krachtens concessie of vergunning gerechtigd waren marmer, kaolin, kalksteen, bruinsteen, jodium, lood- en antimoonglans, enz. te winnen, doet bijlage LLL zien dat daarvan in 1896 slechts in 4 gevallen gebruik werd gemaakt. Dientengevolge werd verkregen: p. m. 50 M³. ruw marmer, wegende p. m. 135 ton (concessie Wadjak in Kediri), p. m. 30 M³. kaolin (vergunning betreffende terreinen op Bankat, ruim 3000 ton bruinsteen-erts (concessie Kliripan in Djokjokarta) en 2525 K.G. joodkoper (jodiumconcessie Genoek Watoe in Soerabaija). Op het terrein der jodiumconcessie Kedoeng Waroe, mede in Soerabaija, op dat der concessie Goenoeng Woengkal in Pasoeroean voor het winnen van kalksteen en op dat der concessie Charlotte in het landschap Goenoeng Taboer (Oostkust van Borneo) voor de winning van lood- en antimoonglans en aanverwante ertsen werd in 1896 niet gewerkt. Of van de voor een terrein in Kadoe verleende „vergunning" tot het winnen van kalksteen gedurende 1896 is gebruik gemaakt, blijkt niet.

§ 4. *Inlandsche ontginningen.*

Hetgeen onder dit hoofd in de verslag-bijdrage van den dienst van het mijnwezen voorkomt, bepaalt zich schier uitsluitend tot de beide gewesten van Borneo en de residentie Menado. Alleen is nog terloops medegedeeld dat de hier en daar op Java, met name in Soerabaija, voorkomende, doch zeer onbeteekenende exploitatie van natuurlijke petroleum-bronnen door de bevolking, sedert het tot stand komen van petroleum-ondernemingen aldaar, nagenoeg geheel heeft opgehouden.

Wat de residentie Westerafdeeling van Borneo betreft, vermeldt de aangehaalde bijdrage dat de kolendelving, welke voor inlandsche rekening in het landschap Salimbou (afdeeling Sintang) plaats heeft, in 1896 ongeveer 350 ton opleverde, d. i. 200 ton minder dan in 1895 [1]), terwijl als productie der inlandsche en Chineesche goudgraverijen en wasscherijen over 1896 wordt opgegeven: voor die in Sambas $1394^{3}/_{16}$ thail, in Mampawa 4, in Landak $129^{5}/_{16}$, in Tajan 65, in Sanggou en Sekadou 42, in Sintang 140 en in Mandhor 10 thail, gezamenlijk $1784^{11}/_{16}$ thail, tegen $2059^{1}/_{2}$ thail over 1895. Wat Sambas betreft, waar 1444 personen, hetzij in mijnkongsi's vereenigd, hetzij geïsoleerd dan wel als wasschers, aan de ontginning deelnamen, verdeelt zich de productie als volgt over de verschillende onderafdeelingen: Lara en Loemar $619^{1}/_{2}$, Singkawang (voornamelijk Montrado) $407^{1}/_{2}$, Pamangkat 284 en Seminis $83^{3}/_{16}$ thail, waarvan de marktwaarde afwisselde tusschen f 66,40 en f 79 per thail, terwijl voor het geheele gewest f 61,50 als minimum-prijs is opgegeven. Aan ongemunt goud werd, volgens de opgaven der tolkantoren, uit het gewest naar Singapore uitgevoerd voor eene waarde van f 45 . 00, tegen f 28 210 in 1895 en f 26 500 in 1894. Daarentegen kon het door het Gouvernement verpachte recht, om van goud- en diamantzoekers in de residentie Westerafdeeling van Borneo (anderen dan concessionarissen) de bij Indisch Staatsblad 1862 n°. 134 bedoelde belasting te heffen, voor 1897 niet meer opbrengen dan f 3876 (tegen f 4824 voor 1895, en f 4584 voor 1896), welke opbrengst echter slechts betrekking heeft op die streken waar bedoeld recht niet vereenigd met andere pachtmiddelen is afgestaan, d. i. in Lara en Loemar (f 2412), in Singkawang (f 1344) en in Mandhor (f 120).

Met betrekking tot de diamantwinning in het landschap Landak wordt gemeld dat de hoofdvindplaatsen dezelfde bleven als de in 't vorig verslag (blz. 256) genoemde, waarvan de ontginning te Ombok gedreven, met 15 à 20 koelies, ook in 1896 de voornaamste was. Aangaande de productie is slechts bekend dat, volgens de bij den controleur van Landak gedane aangiften, van daar naar Pontianak zouden zijn vervoerd 1435 karaat aan diamant, waarvan 3 stuks tot een gezamenlijk gewicht van 17 karaat, terwijl overigens ruim de helft uit steenen van minder dan $^{1}/_{2}$ karaat zou hebben bestaan. In 1895 wees het register van den controleur een vervoer van 1245 karaat aan, doch werd de werkelijke productie geschat op p. m. 2500 karaat.

Ook in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo toonde de inheemsche diamantwinning, die aldaar in de afdeeling Martapoera wordt gedreven, in 1896 eenigen vooruitgang, althans voor zooveel is af te leiden uit het debiet der daarvoor gevorderde licentiën, dat f 1424 opbracht, tegen f 834 in 1895. Niettemin wordt die meerdere opgewektheid niet van blijvenden aard geacht, aangezien ook in 1896 slechts zelden steenen van eenigszins belangrijke waarde werden gevonden.

De in een deel van Martapoera, namelijk in de onderafdeeling Tanahlaut, werkende goudpacht werd ook in 1897 — toen voor 't eerst op den voet van het op blz. 182 hiervóór besproken nieuwe reglement — weder afgestaan aan den vertegenwoordiger der Mijnbouwmaatschappij Martapoera, en wel tegen f 960, welke pachtsom over 1896 had bedragen 17 thail stofgoud, overeenkomende, naar het gemiddelde van den gedurende dat jaar tusschen f 70 en f 80 wisselenden prijs per thail, met een geldswaardig bedrag van f 1725. De inlandsche goudwinning in Tanahlaut wordt gezegd gestadig achteruit te gaan, waarvan als oorzaak wordt genoemd het toenemen van de productiekosten.

Het weinige dat omtrent hetzelfde bedrijf in sommige landschappen aan de Tomini-bocht (Noordelijk Celebes) bekend is geworden, is vermeld op blz. 229 hiervóór. In de andere meer bekende landschappen en in het directe gouvernementsgebied der residentie Menado blijft de inheemsche goudwinning sterk achteruitgaan, deels doordien, zooals in de streek van Gorontalo, de bevolking een beter en gemakkelijker bestaan vindt in het verzamelen van boschproducten en dergelijke, en slechts nu en dan nog in enkele rivieren door wasschen eenig nauwelijks de moeite van het werk loonend stofgoud wint, deels, voor zooveel betreft Bwool, doordien de delvers meer kunnen verdienen bij de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij. Alleen in

[1]) Uit blz. 70 hiervóór blijkt dat ook in de afdeeling Doessoenlanden der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in genoegzame mate kolen werden gedolven om daarvan het marine-depôt te Bandjermasin te voorzien. Het depôt te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) werd in 1896 aangevuld met 153 ton der bovenbedoelde Salimbou kolen.

Bolang Mongondo wordt de ontginning nog op den ouden voet, door ondiepe putten, echter met geringe productie, voortgezet, terwijl in Bintoena een weinig riviergoud wordt verkregen.

§ 5. *Vergunningen en overeenkomsten tot mijnbouwkundige opsporingen.*

De ook in 1896/1897 in grooten getale ingekomen aanvragen om vergunningen als hierbedoeld hadden, voor zooveel daaromtrent bekend was geworden, voor het groote meerendeel ten doel het opsporen van petroleumbronnen, zoomede van goud en andere edele metalen en bij uitzondering van steenkool. Vele van die aanvragen nochtans werden afgewezen of zouden, voor zooveel medio 1897 nog in behandeling, daarvoor in aanmerking moeten komen, ware het alleen wegens het samenvallen van de daarin omschreven terreinen, in verband ook met de in 't vorig verslag (blz. 256) reeds met een enkel woord besproken regelen voor de beoordeeling van hare prioriteit (Bijblad op het Indisch Staatsblad n. 5163).

In het vorig verslag (blz. 253) is vermeld dat in de bijzondere voorwaarden, waarop de petroleumconcessie Panolan (residentie Rembang) is verleend, evenals reeds vroeger (zie het verslag van 1894, blz. 257) bij de uitgifte van de concessie Tinawoen (mede in Rembang), verschillende voorzieningen zijn getroffen met het oog op brandgevaar in het gebied van 's lands bosschen. Bij de afsluiting te Batavia van de berichten voor dit verslag was in Indië de vraag in overweging in hoever voorwaarden van diezelfde strekking ook zouden behooren gesteld te worden bij het verleene van opsporingsvergunningen. Intusschen is reeds in September 1896 besloten tot eene aanvulling van de voorwaarden van uitgifte van houtcontracten, in dien zin dat daarbij tevens geregeld worde de verhouding van den contractant tegenover de op het hem afgestaan boschterrein te ondernemen mijnbouwkundige onderzoekingen of ontginningen, hetzij die bewerkstelligd worden door het Gouvernement, hetzij krachtens van gouvernementswege verleende of goedgekeurde vergunningen of concessiën.

Uit de aan het slot van bijlage LLL opgenomen statistiek betreffende het aantal sedert de jongst gepubliceerde opgaven bijgekomen en vervallen vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen kan blijken dat medio 1897 op Java en Madura 317 en in de buitenbezittingen 259 dergelijke vergunningen van kracht waren, daaronder (voor zooveel reeds van gouvernementswege goedgekeurd) 4 en 32, welke door inlandsche bestuurders waren verleend.

Ingevolge gouvernementscirculaire dd. 29 September 1896 n. 2015, gericht aan de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur, zal voortaan de goedkeuring der Regeering ook moeten worden gevraagd voor verlengingen van de termijnen waarvoor door inlandsche bestuurders vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen is verleend, en zulks ter voorkoming dat dergelijke verlengingen ook geschieden wanneer zij wegens politieke of andere omstandigheden, dan wel — gelijk is voorgekomen — met het oog op inmiddels door anderen verkregen rechten, ongeraden zijn.

Van de gewesten op Java was er geen enkel, waar niet reeds verschillende terreinen voor mijnbouwkundige opsporingen waren uitgegeven. In de residentiën Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Japara, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Djokjokarta, Kediri en Madura hadden, voor zoover medio 1897 bij het hoofdbureau van het mijnwezen te Batavia bekend was, de werkzaamheden krachtens die vergunningen meestal nog geen aanvang genomen, en overigens niet of nog niet tot eenig positief resultaat geleid. Omtrent de opgevatte onderzoekingen in de andere gewesten, voor zooveel daarover in de voor de samenstelling van dit verslag ingekomen berichten werd melding gemaakt, viel het volgende mede te deelen.

Van al de in 1896 op Java in gang zijnde mijnbouwkundige onderzoekingen vanwege particulieren werd alleen in de residentie Krawang, en wel in het district Gandasoli, een onderzoek ingesteld — namens den heer H. W. van Dalfsen (houder der in exploitatie zijnde bruinsteen-concessie Kliripan in Djokjokarta) — waarbij niet het opsporen van petroleum op den voorgrond stond: het werk bepaalde zich hoofdzakelijk tot het „gangbaar" maken van eenige oude mijngalerijen aan de rots Goenoeng Parang, in het zoogenaamde (nog uit den tijd der Oost-Indische Compagnie bekende) Diderik-Durvenswerk, en aan den berg Pasir Angin. In monsters pyriet van den Goenoeng Parang zouden, volgens den ondernemer, sporen van goud zijn aangetroffen.

In het opsporingsterrein der Maatschappij tot exploitatie der Pamanoekan- en Tjiassem-landen in het district Segalaherang derzelfde residentie heeft het aanvankelijk door middel van ondiepe putten uitgevoerde onderzoek bij Tji Baroeboes petroleum doen vinden, welk voorkomen, naar vernomen werd, nader zou worden onderzocht.

In het district Paninggaran der residentie Pekalongan hadden de boringen, te Kandang Serang vanwege de Nederlandsche Handelmaatschappij ondernomen op aanwijzingen van den in 1896 tijdelijk te harer beschikking gestelden ingenieur van het mijnwezen, nog geen petroleum doen aantreffen, hoewel de aardlagen, naar bericht wordt, op het voorkomen daarvan schijnen te wijzen.

Uit de residentie Samarang werd alleen met opzicht tot het onderzoekingsterrein, in April 1896 in de afdeeling Salatiga aan den heer J. van den Bergh uitgegeven, het vinden van aardolie-bronnen gemeld, echter zonder eenige aanduiding omtrent den meerderen of minderen rijkdom. De boringen in de afdeeling Kendal in het terrein der petroleumconcessie Klantoeng Sodjomerto hadden tot ult. 1896 nog geene uitkomsten opgeleverd.

Sedert het welslagen der boringen op de in de residentie Rembang respectievelijk in de afdeelingen Bodjonegoro en Blora gelegen concessieterreinen Tinawoen en Panolan waren vooral in dat gewest de aanvragen om opsporingsvergunningen talrijk. Tot bij het begin van 1897 hadden echter de onderzoekingen, krachtens de uitgegeven vergunningen buiten voormelde concessievelden gedaan, vooralsnog hoofdzakelijk in de afdeeling Blora, niet tot het beoogde resultaat geleid.

De opsporingen in de residentie Soerabaija, krachtens daartoe verleende vergunningen, omvatten in 1896 enkele vergeefsche boringen vanwege de Dordtsche Petroleum-Maatschappij te Karang Assem en Sepat in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling Soerabaija, eenige proefboringen door den heer Wijsmalen nabij de dessa's Sladji en Ngoelakan in het district Modjodadi der afdeeling Djombang, de werkzaamheden der Oostersche Exploratie- en Exploitatie-Maatschappij in de afdeeling Modjokerto, waar zij in de dessa Brajoeblandong op twee punten zonder succes tot 650 en 900 voet boorde, en die in de afdeeling Grissee, waar twee van de tien vanwege de Dordtsche Petroleum-Maatschappij gedane boringen petroleum deden aantreffen, en wel, naar bericht werd, in voldoende hoeveelheid.

De evengenoemde Oostersche Exploratie- en Exploitatie-Maatschappij voerde voorts in het district Gendingan (afdeeling Ngawi der residentie Madioen) eene stoomboring uit tot 1000 voet diepte: petroleum werd daarbij niet verkregen, wel aardpek; van eene daarna aangevangen handboring was in het begin van 1897 de uitkomst nog niet bekend.

Daarentegen werden over 1896 gunstige berichten ontvangen omtrent de boringen, welke in het district Grogol der residentie Soerakarta waren uitgevoerd krachtens eene aan den heer J. Cruijers door den soesoehoenan verleende (in Mei 1896 van gouvernementswege goedgekeurde) vergunning. Te Kedanglele was namelijk bij eene eerste boring reeds petroleum aan den dag gebracht, terwijl bij eene tweede boring aldaar mede sporen van olie zouden zijn waargenomen. Te Gemoeloeng moet op eene diepte van 135 M. petroleum zijn voorgekomen. Ook in het onderzoekingsterrein van Jhr. W. D. van Nispen waren door booronderzoek op verschillende punten geringe hoeveelheden petroleum gevonden.

Wat petroleum in de buitenbezittingen betreft, trok de residentie Palembang in den laatsten tijd niet minder de aandacht dan de Oostkust van Sumatra. Een groot aantal aanvragen, 273 alleen in 1896, meestal in handen van de Nederlandsch-Indische Exploratie-Maatschappij en enkele andere naamlooze vennootschappen of daarbij betrokkenen, kwamen nog steeds in. (Medio 1897 waren er 90 van kracht.) Volgens de tot den aanvang van 1897 loopende berichten had genoemde Exploratie-Maatschappij bij hare opsporingen in de afdeeling Ilir en Banjoeasin groote hoeveelheden gas en ook eenige licht ontvlambare petroleum gevonden, doch nog geen eigenlijke bron daarvan aangeboord. Dit scheen, luidens de van den controleur der onderafdeeling Lematang Ilir ontvangen berichten, wel het geval te zijn op het aldaar gelegen opsporingsterrein, in 1893 uitgegeven aan den heer W. H. Schlimmer en sedert overgedragen eerst aan de Borneo-Sumatra-Maatschappij en door deze aan den heer H. Berkhoff.

Met opzicht tot de vele boringen, welke in 1896 in landschappen der residentie Oostkust van Sumatra in uitvoering waren, werd te Batavia slechts vernomen dat die op de opsporingsterreinen in Langkat, respectievelijk van den heer J. Th. R. Nagel en van de firma Huttenbach & C°, nog geen succes hadden, en dat ook de Deli-Maatschappij haar onderzoek aan de Batang Serangan nog steeds voortzette.

De boringen op de terreinen in de onderafdeeling Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar der Padangsche Bovenlanden, waarvoor in Juli 1896 den heer J. Ceulebbs recht van opsporing werd verleend, werden gestaakt, evenals die in het tot de Mandharstaatjes (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) behoorende landschap Mamoedjoe, waar de heer F. Borgman, krachtens een in September 1893 goedgekeurd contract, een terrein ter opsporing had verkregen. De eerstbedoelde boringen schenen wegens het geringe resultaat te zijn opgegeven, doch die in Mamoedjoe zouden, volgens zeggen van den sedert naar Singapore vertrokken ondernemer, hervat worden na aanbrengst van de nog noodige machinerieën, welke hij uit Europa dacht te ontbieden. In de landschappen Towaëli en Tontoli (mede in het gouvernement van Celebes) had de te Batavia gevestigde „Algemeene Exploratie-Maatschappij", aan welke de heeren dr. J. A. Voorthuis en E. van Angelbeek het hun in Augustus 1892 toegestaan opsporingsrecht hadden overgedragen, althans wat het eerste landschap betreft, de werkzaamheden doen aanvangen.

In het landschap Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) waren voor rekening van de „Steenkolen-maatschappij Oost-Borneo" (sedert veranderd in de „Oost-Borneo Maatschappij") bij het einde van 1896, in het terrein waarvoor in October 1892 de heer W. de Jongh, krachtens een toen door den resident goedgekeurd contract met het inlandsch bestuur, recht van opsporing verkregen had, onderzoekingen in uitvoering met personeel en materieel van de Dordtsche Petroleum-Maatschappij. Op aanwijzing van haren directeur werden drie boringen uitgevoerd te Loa Ranten; petroleum werd daarbij niet aangetroffen, doch de onderzoekingen werden nog voortgezet. In hoever de in het tijdvak 1 Juli 1896 t/m 30 Juni 1897 bij de Indische Regeering voorgebrachte vier concessiecontracten tot petroleumwinning in hetzelfde landschap Koetei (omtrent twee van welke concessiën intusschen — zooals op blz. 233 is gezegd — door de Indische Regeering reeds beslist was dat zij niet voor goedkeuring konden in aanmerking komen) op door mijnbouwkundig onderzoek verkregen resultaten berustten, viel uit de ingekomen berichten niet af te leiden.

Afgezien van de werkzaamheden van een paar opspoorders in de afdeeling XIII en IX Kotta der Padangsche Bovenlanden, welke nagenoeg niets dan op een der terreinen eenig goudzand deden vinden, waren het van de buitenbezittingen voornamelijk de residentiën Lampongsche Districten, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado, waar de niet uitsluitend of in hoofdzaak op het vinden van petroleum gerichte onderzoekingen plaats grepen. In eerstgenoemd gewest werd het terrein aan de westkust van de Lampong-baai, in 1895 aan den heer E. G. Taylor uitgegeven, onder leiding van een daartoe tijdelijk te zijner beschikking gestelden gouvernements-mijningenieur (zie blz. 228 hiervóór) stelselmatig op steenkolen onderzocht. Door verschillende omstandigheden heeft die ingenieur gemeend zich een eindoordeel over de geologische gesteldheid der kolenvoerende formatie te moeten voorbehouden, doch heeft hij reeds nu de meening uitgesproken dat eene exploitatie der kolenlagen, waarvan het uitgaande op verschillende punten werd blootgelegd, om hare geïsoleerde en als verbrokkelde ligging, de slechte qualiteit der kool en den hoogst bezwaarlijken afvoer naar de kust, geen kans op voordeel aanbiedt. Sedert October 1896 zijn die onderzoekingen gestaakt.

Voor een terrein in de landschappen Menoenggoel en Sampanahan der afdeeling Pasir en de Tanahboemboe-landen (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), waarvoor in Maart 1892 den heer B. J. W. E. Broers recht van opsporing was verleend, was door hem concessie tot steenkolenwinning aangevraagd, welke aanvraag medio 1897 nog in behandeling was. Als resultaat van de werkzaamheden der Mijnbouwmaatschappij Martapoera, welke in de districten Maloeka, Pleiari en Tabanio der afdeeling Martapoera in diezelfde residentie over een zestal op haar overgedragen opsporingsterreinen beschikt, moest al spoedig worden geconstateerd dat de alluviale goudgronden voor eene Europeesche onderneming door onvoldoend gehalte, bij ontginning op de gebruikelijke Chineesche werkwijze, geen voordeel kunnen afwerpen. Ook het scheikundig onderzoek der met behulp van mijnwerk blootgelegde schiefers en kiezelgesteenten van den Boekit Keloempang en den Boekit Dilam gaf slechts eene negatieve uitkomst. Daarentegen was, volgens mededeeling van den heer F. Lens, vertegenwoordiger van genoemde Maatschappij, een goudgehalte van 116 gram per ton geconstateerd in eene sterk pyriethoudende partij, ter lengte van circa 19 M., behoorende tot het uitgaande van een der kwartsaders, die in het district Pleiari aan den Goenoeng Planten (bij Banjoe Anin) waren blootgelegd. Ten einde het vervolg van den ertsader door nieuwe werken op te sporen, had de Maatschappij haar werkkapitaal uitgebreid en de onderzoekingen doen voortzetten, welke omstreeks einde Februari 1897 bestonden in het blootleggen van gesteente aan den Goenoeng Loerong Gelombang.

De onderzoekingen in hetzelfde district, krachtens het in Januari 1895 aan den heer Broers voornoemd verleend recht van opsporing, schijnen tot op ult. 1896 niets te hebben opgeleverd. In het district Midden-Doesoen (afdeeling Doesoenlanden) werd in den loop van 1896 voor rekening van dr. G. Fischer, die aldaar sedert 1895 over een opsporingsterrein ter weerszijde van de soengei Barito (boven Moeara Teweh) beschikt, onderzoekingen naar steenkolen ondernomen door een gewezen gouvernements-mijningenieur. Volgens berichten van October 1896, toen het onderzoek nog niet was afgeloopen, kon reeds geconstateerd worden dat verscheidene ontginbare kolenlagen aan de oppervlakte „raakten" en dat ook op p. m. 30 voet diepte eene ontginbare laag was aangeboord.

Ten aanzien van de talrijke reeds ingekomen en in de verslagperiode nog steeds in groot aantal inkomende aanvragen om vergunning voor mijnbouwkundig onderzoek in Menado werd de resident, onder dagteekening van 25 Januari 1897, namens de Indische Regeering aangeschreven om, in verband met de bij het gouvernementsbesluit van 7 November 1896 n°. 11 aangegeven gedragslijn (zie vorig verslag, blz. 257), elk verzoek dat nog mocht worden gedaan om overeenkomsten van die strekking te mogen aangaan met inlandsche besturen in door ons niet rechtstreeks bestuurde landschappen van Noord-Celebes en de Tomini-bocht, waar het recht tot het verleenen van dergelijke vergunningen en van concessiën tot mijnontginning nog niet aan het Gouvernement is afgestaan en de politieke toestand zich tegen de uitvoering van dergelijke ondernemingen verzet, aanstonds af te wijzen, terwijl zooveel mogelijk zou moeten worden voorkomen dat overeenkomsten als hierbedoeld eigenmachtig worden aangegaan. En voor zooveel het landschappen gold, waar de inlandsche bestuurders voormeld recht reeds aan het Gouvernement hadden overgedragen, zou de resident alle bij hem inkomende aanvragen om gouvernementsvergunningen tot opsporing moeten afwijzen zoolang hem niet officieel bericht was dat het betrekkelijk politiek contract door den Gouverneur-Generaal was goedgekeurd en bekrachtigd, aan welke goedkeuring en bekrachtiging ook aanstonds openbaarheid zou worden gegeven door middel van het eerst verschijnende n°. der Javasche Courant. Bij de afsluiting van dit verslag was reeds gebleken dat tot de landschappen in de residentie Menado, waar bedoeld recht op het Gouvernement is overgegaan, sedert het verleden jaar medegedeelde (zie vorig verslag, blz. 257/258) ook zijn gaan behooren — verg. blz. 28 hiervóór — de in de Tomini-bocht gelegen landschappen Maoeton (of Mooeton) e. a., Todjo en Sajawose (Posso), maar van de goedkeuring der tot die overdracht betrekking hebbende politieke contracten was toen nog geen bericht ontvangen.

Wat nu de mijnbouwkundige opsporingen betreft, welke in de residentie Menado plaats vonden krachtens bestaande vergunningen, werd alleen bericht dat de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij op haar onderzoekingsterrein in Bwool (zie lager) de werkzaamheden voortzette; dat ook vanwege den heer L. Ph. den Dekker, die — sedert Februari 1896 — mede over een opsporingsterrein in Bwool beschikt, onderzoekingen plaats hadden; en dat de Mijnbouwmaatschappij Belang, welke recht van opsporing heeft in een gedeelte van het district Passan-Ratahan-Ponosakan der afdeeling Belang (Minahassa), bij het onderzoek van den bovenloop der Palamba-rivier geen gunstig resultaat had verkregen, doch dat volgens den vertegenwoordiger der bedoelde Maatschappij nabij de rivier Ranoimpo belangrijke kwartsgangen gevonden zouden zijn. Of echter laatstbedoelde streek geacht moet worden binnen het onderzoekingsterrein te vallen, zou van bestuurswege nog moeten worden onderzocht, ook met het oog op de belangen der bevolking en der aanvragers van aangrenzende terreinen in de afdeeling Amoerang. Aangaande eerst-

bedoeld onderzoekingsterrein in Bwool is overigens nog aan te teekenen dat een deel daarvan, onder dagteekening van 29 Juni jl., door het Gouvernement aan de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij in concessie is gegeven (concessie Paleleh) en dat haar voor het overig deel bij die gelegenheid voorwaardelijk uitzicht is geopend op voorrang voor eene nieuwe opsporingsvergunning. De in 't vorig verslag (blz. 257) bedoelde concessie-aanvraag van den heer W. F. Burlage, die sedert Augustus 1894 mede over een opsporingsterrein in Bwool beschikt, was medio 1897 nog in behandeling. In Juni 1897 was intusschen een verzoek ingekomen om goedkeuring dat de uit de opsporingsvergunning voor hem voortvloeiende rechten en verplichtingen waren overgedragen op eene kort te voren te Batavia opgerichte „Mijnbouwmaatschappij Matinan".

III. Zout.

Het debiet van gouvernementszout, hetwelk in 1895, vergeleken met dat over het voorafgegane jaar, reeds eene niet onbelangrijke vermeerdering had ondergaan, leverde in 1896 nog gunstiger resultaten op. In de gouvernementsresidentiën van Java en Madura, zoomede bij de twee gouvernementsverkooppakhuizen in Soerakarta bedroeg de verkoop in laatstgenoemd jaar 1 100 650 pikol, tegen 1 091 054 pikol (volgens verbeterde opgaven) in 1895. Daarentegen werd bij de verkooppakhuizen ter Sumatra's Westkust en in zes andere gewesten der buitenbezittingen, waar het Gouvernement zout verkrijgbaar stelt, in 1896, over 't geheel genomen, iets minder gesleten dan het jaar te voren, namelijk in totaal 200 205 pikol, tegen 202 702 pikol (verbeterd cijfer) in 1895. Onder de bij het gouvernementszoutdebiet betrokken 28 gewesten op en buiten Java waren er 13, waar de verkoop gedurende 1896 was afgenomen (in 't geheel met 16 611 pikol), terwijl de toeneming in de 15 overige gezamenlijk 23 710 pikol beliep. Op de 7 plaatsen van Java's zuidkust, waar in den loop van Januari 1894 de verkoopprijs van het zout van f 5,92 tot het normale bedrag van f 6,72 per pikol was verhoogd en vermoedelijk wel hoofdzakelijk uit dien hoofde het debiet (in 1893 54 984 pikol) in de jaren 1894 en 1895 verminderd was tot 28 607 en 24 970 pikol, daalde het in 1896 tot 20 956 pikol. De teruggang in 1896 betrof echter slechts 3 van de bedoelde 7 verkoopplaatsen, en wel voornamelijk Tjilatjap (Banjoemas) en Toelakan (Madioen). Terwijl in 1893 op die beide plaatsen was gedebiteerd 40 268 pikol en op de vijf andere 14 716 pikol, waren die cijfers voor 1894 18 321 en 10 286, voor 1895 13 947 en 11 023 en voor 1896 10 258 en 10 698 pikol. Hoewel de laatstelijk op blz. 259 van het vorig verslag bedoelde tijdelijke maatregelen tot verscherping van het politietoezicht bij de zoutaanmaakplaatsen op Madura ook in 1896 bleven gehandhaafd — in Februari 1897 werden die maatregelen weder voor den tijd van twee jaren bestendigd — leverde het debiet aldaar gedurende 1896 niet zulke gunstige uitkomsten op als in het voorafgegane jaar. In de residentie Madura werd namelijk 60 931 pikol verkocht, zijnde 3202 pikol minder dan in 1895, maar toch nog 5285 pikol meer dan in 1894. De achteruitgang in 1896 wordt toegeschreven aan de zeer droge weersgesteldheid, waardoor overal op de strandplaatsen, voornamelijk uit de uitgedroogde vischvijvers, gemakkelijk clandestien zout kon worden verkregen, hetgeen niet altijd kon worden belet. Bovendien leverde ten gevolge van de droogte de vischvangst weinig op, zoodat nagenoeg geen zout werd ingekocht voor het inzouten van visch.

Voor zooveel daaromtrent in de opgaven betreffende sommige gewesten schattingen zijn gemaakt, zou de met Siamsche visch in 1896 ingevoerde hoeveelheid zout te stellen zijn geweest op p. m. 9400 pikol.

Blijkens den in bijlage MMM hierachter sub I opgenomen staat, aangevende het debiet (ook dat in 1895 en 1894) op elke verkoopplaats in het bijzonder, was het aantal verkooppakhuizen op Java en Madura in 1896 even groot als in 1895, namelijk 183. In de buitenbezittingen werd in de Lampongsche Districten het debiet bij de in 1892 bij wijze van proef geopende verkooppakhuizen te Kotta Boemi, Soekadana en Kotta Agoeng, om de reeds op blz. 258 van het vorig verslag vermelde reden, gestaakt, en wel op de eerstgenoemde twee bij het einde van 1896 en bij het laatstbedoelde reeds in Juni van dat jaar, toen het pakhuis ledig viel en het, met het oog op de transportkosten, niet raadzaam werd geacht een nieuwen voorraad zout daarheen te vervoeren om het debiet tot het einde van het jaar voort te zetten. Tegen 42 bij den aanvang van 1896, bedroeg dientengevolge in het begin van 1897 het aantal verkoopplaatsen in de buitenbezittingen 39.

De geldelijke opbrengst van het zoutdebiet in 1896 wordt, blijkens de hooger genoemde bijlage MMM, voor Java en Madura berekend op f 7 379 576, en voor de buitenbezittingen op f 1 268 553, te zamen f 8 648 129, tegen f 8 600 711 (volgens verbeterde opgaven) in 1895 en f 8 433 657 in 1894.

Voor de zoutwinning (bij de aanmaakplaatsen op Madura) was de weersgesteldheid in 1896 zeer gunstig. In het geheel werd in dat jaar door de zoutmakers ingeleverd 2 107 950 pikol (70 265 kojang), tegen 1 362 510 pikol (45 417 kojang) in 1895. Een en ander blijkt nader uit het in de evengemelde bijlage sub II opgenomen staatje, dat tevens de op den aanmaak, enz., gevallen kosten en den in de depôts op Madura voorhanden voorraad vermeldt.

De aan enkele dessa's van het district Kradenan (afdeeling Grobogan der residentie Samarang) vrijgelaten zoutwinning uit de zoutwater- en modderwellen aldaar, welke industrie in 1895 slechts 11 715 pikol had opgeleverd, bereikte in 1896, met 17 738 pikol, weder eene normale productie. De daarvoor ingevolge Indisch Staatsblad 1876 n. 258 verschuldigde cijns beliep f 8926,60, tegen f 6034,70 in 1895.

Ten aanzien van het op blz. 259 van het vorig verslag besproken en bij de Indische begrooting voor 1897 uitvoerig toegelichte plan om op Madura eene proefinstallatie in het leven te roepen voor de persing van een deel van het aldaar aangemaakte zout tot briquetten en voor de verpakking daarvan, ten einde met het debiet, den opslag en het vervoer van zout in briquetvorm in 1898 in één of twee gewesten eene proef te nemen, kan thans worden medegedeeld dat de met de uitvoering van het plan belaste gewezen ingenieur der burgerlijke openbare werken in Indië, laatstelijk directeur van een der hoogere burgerscholen aldaar, dr. Th. J. van Buuren, na medio Juni 1897 weder naar Indië te zijn vertrokken, in 't laatst van Juli werd belast met de voorbereidende maatregelen voor de bedoelde briquetteerings- en verpakkingsproef en met de oprichting op Madura van eene eerste fabriek voor dit doel. Dr. van Buuren heeft zich daarop naar Madura begeven, waar hem Sumanap tot standplaats is aangewezen. In Augustus werd tijdelijk een architect der burgerlijke openbare werken te zijner beschikking gesteld. De werkzaamheden, verbonden aan de aanschaffing en keuring van de uit Europa te verzenden werktuigen voor de installatie der fabriek, bleven na het vertrek van dr. van Buuren toevertrouwd aan een hem in Maart te voren toegevoegden werktuigkundige, die na afloop van die werkzaamheden — waarschijnlijk in het laatst van 1897 — ter beschikking zou worden gesteld van den Gouverneur-Generaal om tijdelijk te worden benoemd tot ingenieur bij de fabriek.

Omtrent den uitslag van de in 't vorig verslag vermelde bemoeienissen van een tweetal particulieren in Indië, aan wie op hun verzoek, tegen den kostenden prijs, eene hoeveelheid zout werd verstrekt om het ten behoeve van 's lands dienst, bij wijze van proef, in Europa te doen verwerken tot briquetten, voorzien van eene geschikte verpakking, werd tot dusver niets naders vernomen.

IV. Koopvaart en scheepsbouw.

§ 1. *Koopvaart.* [1])

De cijfers van den algemeenen in- en uitvoer gedurende 1896 betreffende de verschillende tol- en vrijhavens van Nederlandsch-Indië (daaronder wat de havens van inlandsche staten betreft slechts die waar een gouvernements tol- of havenkantoor gevestigd is) wijzen voor de invoeren uit Nederland en den vreemde op eene totale waarde van f 152 millioen en voor de uitvoeren daarheen op eene totale waarde van f 184 millioen, alles voor rekening van particulieren, terwijl voor gouvernementsrekening, bijna uitsluitend uit en naar Nederland, werd ingevoerd voor eene waarde van f 6¾ millioen en uitgevoerd voor eene waarde van f 14 millioen. Zoowel onder de particuliere als onder de gouvernements in- en uitvoeren zijn buiten aanmerking gelaten gouden en zilveren speciën en evenzeer ongemunt goud en zilver.

Uit het volgende overzicht, tevens bevattende eene vergelijking met de opgaven over het voorafgegane jaar, kan blijken welk aandeel in de voormelde particuliere handelsbeweging de in- en uitvoeren uit en naar Nederland hadden.

[1]) Zie ook wat op blz. 186/187 hiervóór onder „*In- en uitvoerrechten*" is medegedeeld.

Herkomst of bestemming.	Waarde van de goederen a) voor *particuliere* rekening	
	ingevoerd van (of over)	uitgevoerd naar
	de nevens de cijfers vermelde landen of plaatsen.	
1895.		
Nederland	f 44 112 820	f 59 611 084
Engelsch Kanaal (voor orders)	....	b) 25 908 302
Andere landen (buiten den Oosterschen archipel)	37 093 935	b) 70 793 863
Oostersche archipel: Singapore	47 783 897	41 272 257
Oostersche archipel: Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	16 055 341	4 032 413
Totaal	f 145 045 993	f 201 617 919
	c) (f 46 645 712)	(f 49 929 114)
1896.		
Nederland	f 46 658 666	f 61 216 911
Engelsch Kanaal (voor orders)	....	b) 9 999 004
Andere landen (buiten den Oosterschen archipel)	40 063 761	b) 66 114 221
Oostersche archipel: Singapore	46 484 021	42 253 597
Oostersche archipel: Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	18 848 852	4 717 118
Totaal	f 152 055 300	f 184 300 851
	c) (f 48 689 082)	(f 56 185 399)

a) Bovendien werd door particulieren ingevoerd aan ongemunt goud en zilver: in 1895 voor eene waarde van f 4054, in 1896 voor eene waarde van f 15 251, en uitgevoerd aan ongemunt edel metaal (enkel goud) voor eene waarde van f 34 320 in 1895 en van f 46 700 in 1896.

De invoer van speciën voor rekening van particulieren, mede niet in deze tabel begrepen, beliep in 1895 en 1896 achtereenvolgens f 8 294 158 en f 8 032 001 (waaronder aan gouden munt f 1 339 845 en f 1 200 078), terwijl de particuliere uitvoer van speciën bedroeg in 1895 f 1 154 565 (waaronder aan gouden munt f 15 000) en in 1896 f 891 941 (alles aan zilveren munt).

b) Onder de uitvoeren naar het Engelsch Kanaal (voor orders) zijn ook de uitvoeren naar Engeland begrepen.

c) De tusschen ( ) geplaatste totalen wijzen aan tot welk bedrag de buitenbezittingen in het algemeen totaal deelen. Wat Atjeh en onderhoorigheden betreft, zijn de cijfers van 1896 vollediger dan die over 1895 en vorige jaren, doordien in de handelsstatistiek thans alle uitvoerhavens van genoemd gewest behandeld zijn (zie ook blz. 12/13 hiervóór), terwijl vroeger alleen met Olehleh rekening werd gehouden. In verband daarmede komt het gewest onder de invoeren van 1896 met circa f 1^3 millioen méér, en onder de uitvoeren van 1896 met circa f 1^6 millioen méér voor dan in 1895.

Viel in 't vorig verslag, bij de bespreking van de uitkomsten van 1895, een achteruitgang der particuliere invoeren van ruim f 13 millioen te constateeren, dit verschil werd in 1896 voor ruim de helft ingehaald, daar gemeld jaar, vergeleken met 1895, eene toeneming der invoerwaarde met ruim f 7 millioen aanwijst, waarvan echter meer dan f 1 millioen op rekening komt van meer volledigheid in de opgaven niet alleen wat Atjeh (zie noot *c* hiervóór), maar ook wat Lombok betreft, doordien voor laatstgenoemd eiland de aanteekeningen omtrent de handelsbeweging over het geheele jaar 1896 loopen, terwijl dit over 1895 slechts voor de laatste drie maanden van dat jaar het geval was.

Tal van artikelen komen in de invoerstatistiek van 1896 met belangrijk hoogere cijfers voor dan in 1895: zoo bijv. ijzer en staal, fabrieks- en stoomwerktuigen, machinerieën voor suikerfabrieken en spoorwegmaterieel gezamenlijk met circa f $2\frac{1}{2}$ millioen meer, werkhout en steenkolen gezamenlijk met ruim f $1\frac{1}{2}$ millioen meer, garens met ruim 6 ton meer, mest mede met 6 ton meer, enz., enz. Terwijl van sommige soorten van katoenen manufacturen de invoeren vermeerderden, namelijk van ongebleekte en van geverfde of gedrukte met ruim f $1\frac{1}{2}$ millioen, werd daarentegen aan gebleekte voor eene mindere waarde van f 3 millioen ingevoerd.

In tegenstelling met de vrij gunstige cijfers van den invoer, vertoonde de uitvoerwaarde een teruggang met ruim f 17 millioen. In hoofdzaak moet dit echter worden toegeschreven aan de lagere eenheidswaarde van suiker bij den uitvoer in 1896. Ware deze niet van 14 cent op 10 cent per K.G. gebracht, dit artikel zou slechts eene mindere uitvoerwaarde van bijna 5 ton aanwijzen, in plaats van ruim f 23 millioen zooals thans. [1]) Verder gingen tabak, niet bereid voor de inlandsche markt, en thee respectievelijk met f 3^5 millioen en 8^5 ton achteruit. Vooruitgang was, tot een totaal bedrag van ruim f 10 millioen, waar te nemen bij koffie (f 4^7 millioen), copra (f 1 millioen), peper — voor dit artikel was het hoogere cijfer uitsluitend toe te schrijven aan de hiervóór besproken aanvulling van de opgaven betreffende Atjeh — (f 1 millioen), petroleum (9^8 ton), gomdammar (7^9 ton), visch (6^9 ton), tin (5 ton), pinangnoten (4^6 ton) en huiden (2^4 ton).

In bijlage NNN hierachter worden de in- en uitvoeren, zoowel die voor particuliere rekening als die voor gouvernementsrekening, gespecificeerd naar den aard der goederen, gesplitst ten opzichte van hunne herkomst of bestemming tweeledig, namelijk wat Nederland en wat vreemde landen betreft.

Terwijl de in- en uitvoeren voor gouvernementsrekening in 1896 geheel of zoo goed als geheel met stoomschepen plaats hadden, geschiedden de door de statistiek aangewezen in- en uitvoeren voor particuliere rekening voor respectievelijk 94 en 92 pct. met stoomschepen.

Wat de scheepvaartbeweging betreft, valt aan te teekenen dat gedurende 1896 rechtstreeks van buiten Nederlandsch-Indië op Java en Madura aankwamen 608 stoom- en 103 zeilschepen (3 en 15 minder dan in 1895) en in havens der buitenbezittingen (voor zooveel in de algemeene handelsstatistiek behandeld) 3084 stoom- en 1584 zeilschepen (277 en 12 meer dan in 1895), onder welke 103 en 1584 zeilschepen echter waren begrepen 25 en 1449 op inlandsche wijze getuigde vaartuigen (in 1895 waren er rechtstreeks van plaatsen buiten Nederlandsch-Indië op Java en Madura 20 en in de buitenbezittingen 1455 van die vaartuigen aangekomen). Van het totaal van 3692 stoom- en 1687 zeilschepen (onder welke laatsten 1474 op inlandsche wijze getuigd) behoorden er in Nederland en Nederlandsch-Indië tehuis 1144 en 289 (onder welke laatsten 246 als voren). Nadere opgaven omtrent deze bij aankomst in Nederlandsch-Indië ingeklaarde en ook omtrent de aldaar, bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië, uitgeklaarde schepen en vaartuigen vindt men aan het slot van voormelde bijlage NNN, tevens behelzende eene statistiek van de kustvaartbeweging in 1896.

De laatstelijk in 1880 voor Nederlandsch-Indië uitgevaardigde voorschriften met betrekking tot de door varende of ten anker liggende schepen en vaartuigen in acht te nemen veiligheidsmaatregelen ter voorkoming van aanvaringen op zee werden, in verband met de herziene internationale regelingen op dit stuk, bij ordonnantie van 23 Juli 1897 (Indisch Staatsblad n°. 188), te rekenen van den 29sten dier maand, vervangen door nieuwe bepalingen, geschoeid op de leest van die, sedert 1 Juli 1897 (Nederlandsch Staatsblad n°. 107) voor Nederland van kracht. De onder de werking van de ingetrokken ordonnantie gevigeerd hebbende strafbepalingen tegen het niet nakomen van de voorgeschreven veiligheidsmaatregelen (Indisch Staatsblad

[1]) Tegen 575 658 ton, ter waarde van f 80^4 millioen, in 1895, werd namelijk in 1896, volgens de handelsstatistiek, aan Java-suiker uit Nederlandsch-Indië uitgevoerd 572 137 ton, ter waarde van f 57^3 millioen (zijnde p. m. 45 pct. van den totalen particulieren uitvoer van Java en Madura). Daar de gegevens voor de opmaking der handelsstatistiek berusten op *bij de afscheping* gedane aangiften, als wanneer in vele gevallen de werkelijke bestemming van het afgeladene nog niet bekend is, heeft de directeur van financiën in Indië, met behulp van officieuse gegevens, zooveel mogelijk nagespoord waar de in 1896 uitgevoerde Java-suiker hare *eindbestemming* gevonden heeft. Uit een daaromtrent samengesteld overzicht, bestemd om als „toevoegsel" in de handelsstatistiek te worden gepubliceerd, blijkt dat voor bijna 69 pct. der bedoelde uitvoeren, namelijk voor p. m. 394 000 van de 572 137 ton, de eindbestemming zich geheel anders voordoet dan bij de aflading op Java als voorloopige of vermoedelijke bestemming kon worden opgegeven. De tweeërlei opgaaf volgt hieronder.

Bestemming voor zooveel bij de afscheping was kunnen worden opgegeven.		
Nederland	2 364	ton
Engelsch Kanaal v/o	84 526	„
Engeland	4 020	„
Frankrijk	309	„
België	102	„
Spanje	1 124	„
Id. v/o	7 796	„
Portugal v/o	16 506	„
Port Saïd v/o	166 738	„
Amerika	109 754	„
	393 239	ton

Eindbestemming (volgens officieuse gegevens).		
Nederland / Id. v/o	173	ton
Engeland	45 904	„
Frankrijk	18 643	„
België	2 188	„
Finland	3 423	„
Amerika: Vereen. Staten	306 515	„
Amerika: Canada	17 787	„
	394 633	ton

In de aanwijzing waar het overig deel der uitvoeren van Java-suiker in 1896 zijn weg nam verschillen de nadere (officieuse) gegevens niet noemenswaardig met de opgaven bij de aflading verstrekt. Terwijl de handelsstatistiek als afgeladen met bestemming naar China 123 476 en naar Hongkong 3193 of te zamen 126 669 ton vermeldt, zou derwaarts werkelijk verscheept zijn 125 275 ton. De overige partijen kregen geheel de bestemming als bij de aflading was opgegeven, namelijk naar Australië 31 010, naar Singapore 16 147, naar Britsch-Indië 5050 en naar Japan, Kokos-eilanden, Portugeesch Timor en Duitsch Nieuw-Guinea gezamenlijk 22 ton.

1883 n°. 144) bleven voorloopig gehandhaafd, in afwachting van de invoering van de nieuwe Indische strafwetboeken (dat voor Europeanen en dat voor inlanders).

Over eenige in den laatsten tijd noodig gebleken wijzigingen en aanvullingen der bepalingen betreffende het toezicht op stoomschepen, die op eenige plaats in Nederlandsch-Indië personen aan boord nemen ten vervoer naar andere plaatsen aldaar, dan wel naar het buitenland, is reeds gehandeld in afd. VII van hoofdstuk J van dit verslag. Aan het slot dier afdeeling is o. a. gewag gemaakt van het gouvernementsbesluit dd. 27 October 1896 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 212a), dat hier nog nader wordt gereleveerd, omdat wat aangaande de strekking er van — aan de hand der Indische mededeelingen — op blz. 123 hiervóór is gezegd, sedert minder juist gebleken is. Het bedoelde besluit toch strekte niet „ter tegemoetkoming aan het ook hier te lande ondervonden bezwaar om geëxamineerd personeel te verkrijgen", maar eenvoudig om de schippers en stuurlieden, die vóór 15 Februari 1894, en de machinisten, die vóór 1 Juli 1895 op een Nederlandsch stoomschip dienden, wat de vrijstelling van een diploma betreft, gelijk te stellen met de scheepsofficieren, die, vóór die datums, op een Nederlandsch-Indisch stoomschip dienden, en zulks voor zoover betreft den rang dien zij destijds vervulden.

§ 2. *Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot.*

Blijkens de van de gewestelijke bestuurders ontvangen opgaven, gespecificeerd in bijlage OOO hierachter, zou het aantal in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende, hetzij op Europeesche, hetzij op inlandsche wijze getuigde zee- en rivierschepen en vaartuigen, ongerekend die van minder dan 30 M³. (10 6 registerton) inhoudsgrootte, bij het einde van 1896 hebben bedragen als volgt:

	Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
	Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in register-tonnen).	Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in register-tonnen).
stoomschepen	57	27 035	27	3 510
fregatten, barken, brikken, schoeners en kotters	55	13 012	145	13 328
wangkangs, toops en andere kleine zeilvaartuigen	1217	20 338	621	10 313
	1329	60 385	793	27 181
Op ult. 1895 waren de totalen	1231	57 854	771	28 465

Het totaal beliep derhalve op ult. 1896 2122 schepen en vaartuigen, gezamenlijk metende 87 566 registerton, zijnde 120 bodems en 1227 ton meer dan op ult. 1895, doordien het aantal grootere zeilschepen met 1, ter inhoudsgrootte van 2490 ton, verminderde, doch daarentegen het cijfer der stoomschepen en der kleine zeilvaartuigen met 3 en 118 vermeerderde, en de gezamenlijke inhoudsgrootte met 1567 en 2150 ton.

Als van een Nederlandsch-Indischen zeebrief voorzien, stonden bij het einde van 1895 te boek (zie bijlage OOO) 240 zeeschepen, metende 52 124 registerton, namelijk 59 stoom- en 181 op Europeesche wijze getuigde zeilschepen, metende 27 597 en 24 527 registerton, zijnde, in vergelijking met de cijfers van ult. 1895, 2 stoomschepen en 565 ton méér en 4 zeilschepen en 2597 ton minder.

Ten behoeve van 6 stoom- en 7 zeilschepen, metende respectievelijk 2480 en 433 registerton, werden gedurende 1896 voor de *eerste* maal Nederlandsch-Indische zeebrieven uitgereikt. Van de 6 stoomschepen waren er 2 in Nederland en 4 in den vreemde gebouwd, respectievelijk metende 1819 en 661 ton, terwijl van de zeilschepen (allen schoeners) 5 in Nederlandsch-Indië en 2 in den vreemde gebouwd waren, metende respectievelijk 219 en 214 ton. Van deze 13 schepen behoorden de 5 grootste (gezamenlijk 2435 ton) aan Europeesche reederijen; overigens stonden er 7 (groot 464 ton) op naam van vreemde oosterlingen, en 1 (groot 14 ton) ten name van een inlander.

Ten einde het verkrijgen van jaarpassen voor op inlandsche wijze getuigde vaartuigen, voor zooveel deze daarvan moeten zijn voorzien om in Nederlandsch Indië onder Nederlandsche vlag te mogen worden in de vaart gebracht, te vergemakkelijken, is de in den regel alleen aan de gewestelijke bestuurders toekomende bevoegdheid om eerste jaarpassen af te geven indertijd (verg. o. a. het verslag van 1892, blz. 265) voor enkele daartoe door den Gouverneur-Generaal speciaal aangewezen bestuursafdeelingen op en buiten Java, waar voor de inlandsche vaart belangrijke zeeplaatsen worden aangetroffen, overgedragen op de plaatselijke bestuurders. In Maart 1897 (Indisch Staatsblad n°. 94) is tot bedoelde afgifte ook gerechtigd verklaard de controleur der afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwestereilanden der residentie Amboina.

§ 3. *Scheepsbouw.*

Onder de inlandsche en met haar gelijkgestelde bevolking worden slechts in enkele streken van den Nederlandsch-Indischen Archipel personen aangetroffen, die van den scheepsbouw een bepaald beroep maken, en dan bepaalt deze tak van nijverheid zich nog hoofdzakelijk tot het deels op werven, deels op andere plaatsen aan het zeestrand of aan de rivieroevers vervaardigen en herstellen van handelsprauwen en van vaartuigen voor de zeevisch- en garnalenvangst.

Voor zoover het bestuur in staat was om aangaande den omvang van dit bedrijf opgaven te verstrekken, vindt men aangeteekend dat door inlanders of vreemde oosterlingen in 1896 werden gebouwd 866 op inlandsche wijze getuigde zeilschepen, waaronder 615 minder metende dan 2 ton. Van die vaartuigen liepen er van stapel: in de residentie Oostkust van Sumatra 222, waarvan er alleen te Bagan Api Api (aan de monding der Rokkan-rivier) 106 werden gebouwd; in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden 206, waarvan 173 in de afdeeling Oosterdistricten; in het gouvernement Sumatra's Westkust 181, waarvan er 121 te Aijer Hadji in de afdeeling Painan werden afgeleverd, en in de residentiën Amboina, Soerabaija, Rembang, Riouw en onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, Benkoelen, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Bali en Lombok respectievelijk 136, 46, 27, 20, 11, 9, 6 en 2. In voormeld getal van 866 zijn niet begrepen 17 vaartuigen van verschillende soort, welke volgens het gewestelijk verslag van Batavia aldaar in 1896 door Chineezen werden gebouwd.

Op door Europeanen geëxploiteerde scheepstimmerwerven, die voor een groot gedeelte aan prauwenveeren toebehooren, zouden in 1896, voor zoover bekend, 29 vaartuigen zijn gebouwd, en wel: 1 stoomschip en 3 op Europeesche wijze getuigde zeilschepen, die van stapel liepen van de werf van het „Particulier prauwenveer" te Soerabaija, waar gemiddeld 25 man daags werkten, en 25 op inlandsche wijze getuigde zeilschepen. Van deze laatste werden er gebouwd te Soerabaija 9 (waarvan 8 op eene mede met gemiddeld 25 man daags werkende werf), te Joana (residentie Japara) 9, in Cheribon 5 (ter hoofdplaats 3 en te Indramaijoe 2), ter Sumatra's Westkust 1 (te Padang gebouwd door het Padangsch prauwenveer) en in Benkoelen 1.

Omtrent de scheepsreparatie-inrichting met dokgelegenheid der „Droogdok-Maatschappij Tandjong Priok" wordt gemeld dat er in 1896 met enkele korte tusschenpoozen geregeld werk was. De voor gouvernementsrekening verrichte werkzaamheden (ten behoeve van het departement der marine en van andere diensten) liepen over een bedrag van f 63 598, tegen f 63 996 in 1895. Op 7 October 1896 kwam het nieuwe 4000-tons dok in gebruik, waarna het vroeger tijdelijk aan de Maatschappij afgestane 3000-tons dok door de Regeering werd teruggenomen om voortaan op Poeloe Weh nabij Atjeh's noordkust van regeeringswege te worden gebezigd (verg. blz. 71 hiervóór). Het aantal dokkingen te Tandjong Priok bedroeg in 1896 93 met 392 dokdagen, tegen respectievelijk 83 en 385 in 1895. In 't geheel werden in 1896 250 schepen en vaartuigen gerepareerd. Behalve het tot einde April 1896 in dienst geweest zijnde extra personeel bij het ineenzetten van het nieuwe 4000-tons dok (per dag gemiddeld 3 Europeesche, 33 Chineesche en 45 inlandsche werklieden benevens 48 koelies) werden gedurende 1896 voor de gewone werkzaamheden gemiddeld per dag gebezigd 29 Europeesche, 60 Chineesche en 200 inlandsche werklieden benevens 70 koelies.

Als gewoonlijk zij te dezer plaatse weder gewag gemaakt van de in bijlage PPP hierachter opgenomen lijst der gedurende 1896 in den Nederlandsch-Indischen Archipel overkomen zeerampen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

V. Andere onderwerpen.

Binnenlandsche handel. Volgens de ontvangen bestuursberichten viel in den toestand van den binnenlandschen handel op Java en Madura gedurende 1896 niet veel verschil met het voorafgegane jaar op te merken. Over het algemeen was het verkeer levendig, zij het ook dat in sommige streken de bevolking, ten gevolge van de minder gunstige uitkomsten van de rijst- en andere cultures, minder geld in handen kreeg. Uit

de Preanger Regentschappen wordt gemeld dat de omzet van alle artikelen steeds vooruitgaat; uit Pekalongan en Djokjokarta dat in den binnenlandschen handel, die echter in laatstgenoemd gewest (uitgenomen ter hoofdplaats en te Passar Gedeh) zich nog geheel tot passar-handel bepaalt, vooruitgang viel te bespeuren. Belangrijk was de uitvoer van rijst o. a. uit de residentiën Preanger Regentschappen, Krawang, Cheribon, Banjoemas en Kediri, terwijl in de residentiën Pekalongan, Pasoeroean en Djokjokarta rijst werd ingevoerd. Omtrent den rijsthandel wordt nog uit Batavia bericht dat in de tweede helft des jaars eene belangrijke stijging der prijzen intrad, maar dat de inlandsche landbouwer daarvan geen voordeel trok omdat de rijzing plaats had eenigen tijd na den oogst, toen het artikel reeds uit handen van den sawahbezitter in die van den opkooper was overgegaan. In de Preanger Regentschappen zijn vele (Chineesche) rijsthandelaren tevens opkoopers van aardappelen, welk artikel, in hoog gelegen streken, in belangrijke hoeveelheid door de bevolking wordt verbouwd. Te Soerabaija werd, zoo voor het verbruik binnen het gewest als ten uitvoer naar omliggende streken, in 1896 van Singapore, Rangoon, Hongkong en Saigon, zoomede van Bali, eene hoeveelheid van p. m. 1 645 000 pikol rijst ingevoerd, tegen 1 168 000 pikol in 1895 De tabakshandel bracht in Wonosobo (Bagelen) veel geld onder de bevolking, bleef bloeiend in de residentie Kadoe en was in de residentie Rembang levendiger dan te voren. Naar tabak van Lamongan (Soerabaija) was elders in het gewest veel vraag, vooral in de afdeeling Grissee. Ter reede Grissee kwamen al meer en meer Boegineesche handelaren om boschproducten (hoofdzakelijk kleurstoffen en batik-was) van de hand te zetten en tegen den westmoesson te verzeilen met rijst, petroleum, lijnwaden, kramerijen en koperen artikelen voor de inlandsche huishouding als retourvracht. Ook de vele houtstapelplaatsen te Grissee droegen bij tot meer vertier op die afdeelingshoofdplaats. De houtkaponderneningen in Rembang vlotten namelijk het hout langs de Solo-rivier af en schuren het te Grissee op, voornamelijk voor verder vervoer naar de kustplaatsen in den Oosthoek. In de gewestelijke verslagen van Pekalongan, Banjoemas en Bagelen wordt gewag gemaakt van een belangrijken omzet in copra; wat laatstgenoemd gewest betreft, wordt dit bovendien gemeld ten opzichte van klapperolie, en wat Pekalongan betreft ten opzichte van kapok. Uit Bantam werd bericht dat in de afdeeling Tjiringin de handel in klapperolie belangrijk toenam, terwijl het verhandelen van copra merkbaar minder was geworden sedert bij de bevolking de dwaling had post gevat dat de productie van den klapperboom vermindert, wanneer de vruchten in den vorm van copra worden van de hand gezet. Naar schatting besomde hetgeen uit de afdeeling Tjiringin over zee werd uitgevoerd in 1896 eene waarde van f 547 000, tegen f 380 000 in 1895. Volgens het gewestelijk verslag van Japara bleven, vooral in de afdeeling Patti, de opkoop, bereiding en uitvoer van kapok zich uitbreiden; bij de reeds bestaande 9 kapokpakhuizen aldaar kwamen er in 1896 nog 4 bij, alle aan Chineezen toebehoorende. Met betrekking tot Pekalongan is aan te teekenen dat de handel in batikgoederen, ten gevolge van scherpe concurrentie, merkbaar was achteruitgegaan.

In verschillende gewesten van Java en op Madura werden weder nieuwe passars geopend, namelijk 2 in elke der residentiën Krawang en Pasoeroean en 1 in elk der gewesten Bantam, Tagal, Japara, Rembang, Soerabaija en Madura, terwijl ook in de Preanger Regentschappen het aantal vermeerderde. Van de 82 passars in Probolinggo werden er 7 ingetrokken, hetgeen echter, luidens het gewestelijk verslag, niet behoeft te doen denken aan afneming van den binnenlandschen handel. In de residentie Soerabaija werden 2 nieuwe veemarkten opgericht.

Met betrekking tot het handelsverkeer in de buitenbezittingen valt nog het volgende aan te teekenen ter aanvulling van hetgeen daaromtrent in vorige gedeelten van dit verslag is gezegd.

Ter Sumatra's Westkust nam in 1896, volgens het gewestelijk verslag, het binnenlandsch verkeer toe, doordien de rijstoogst over het algemeen overvloedig uitviel en ook de koffieproductie, hoewel niet meer de beteekenis bezittende van een tiental jaren geleden, vrij bevredigend was. Voor enkele producten, zooals muskaatnoten, foelie en gambier, werden slechte prijzen gemaakt, doch met andere artikelen, o. a. met copra en sommige boschproducten, konden goede winsten worden behaald. De handel in lijnwaden en manufacturen in Tapanoli nam toe. Van Padang werd te Siboga meer rijst ingevoerd dan in vorige jaren, hetgeen in het gewestelijk verslag wordt toegeschreven aan het mislukken van den rijstoogst in Achter-Indië. In de Padangsche Bovenlanden kwamen 3 nieuwe passars tot stand.

In Benkoelen was de binnenlandsche handel gedurende 1896 levendig; de pekans (passars) werden druk bezocht. Voor het eerst werd eene belangrijke hoeveelheid koffie uit de bergstreek Semendo Oeloe Loeas via Bintoehan (afdeeling Kauer) uitgevoerd; een groot deel der aldaar geteelde koffie vindt echter, evenals het product uit het aangrenzende tot de residentie Palembang behoorende landschap Pasoemah Oeloe Manna, zijn weg naar de hoofdplaats Palembang, waar de opkoopers betere prijzen dan in Benkoelen besteden. De omzet van lijnwaden was weder groot, vooral in de afdeeling Laïs, waar in 1896 voor eene waarde van ruim f 47 000 verhandeld werd, tegen eene waarde van ongeveer f 16 000 in 1895.

Ten gevolge van de lage marktprijzen voor de peper was de koopkracht van een groot deel der bevolking in de Lampongsche Districten gering, hetgeen van nadeeligen invloed was op den binnenlandschen handel.

Omtrent de oorzaken, welke gedurende een groot gedeelte van 1896 het handelsverkeer in Palembang minder druk deden zijn, valt te verwijzen naar blz. 17 hiervóór.

In verschillende streken der residentie Oostkust van Sumatra viel gedurende 1896 een levendig binnenlandsch verkeer waar te nemen; in de afdeelingen Laboean Batoe en Assahan voornamelijk ten gevolge van de meerdere aanrakingen met en de rust in de naburige onafhankelijke Battaksche landschappen, in de onderafdeelingen Serdang en Beneden-Langkat der afdeeling Deli wegens de geleidelijke uitbreiding respectievelijk van de koffiecultuur en de petroleum-industrie. In de Tamiangsche landschappen nam de afvoer van boschproducten, paarden en buffels uit de Gajoe-landen toe. De invoer van Europeesche artikelen in dit gewest was grooter dan in vorige jaren.

Over het handelsverkeer in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden gedurende 1896 zie hoofdstuk C § 3 hiervóór.

De binnenlandsche handel in de residentie Riouw en onderhoorigheden bleef vrij wel stationnair. Wegens de goede uitkomsten van den rijstbouw in Indragiri behoefde daar belangrijk minder rijst dan in 1895 te worden ingevoerd.

Op de eilanden Banka en Billiton bleven de passars goed bezocht. De omzet in lijnwaden was grooter dan in 1895, die in andere artikelen vertoonde over het algemeen geen teruggang.

In de Westerafdeeling van Borneo had de binnenlandsche handel over het algemeen geen reden tot klagen, zij het ook dat hij een tijdlang door den lagen waterstand in de rivieren gedrukt was; verg. overigens blz. 22 hiervóór.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werden te Moeara Teweh en Sampit nieuwe passars geopend, die in eene ware behoefte bleken te voorzien. De handel in lijnwaden en andere artikelen van huishoudelijk gebruik bleef stationnair; alles wat ingevoerd wordt vindt ras koopers. De ten behoeve van de Europeesche, Chineesche en Arabische bevolking, zoomede voor een groot gedeelte der gegoede inlanders en — in de landschappen op de Oostkust — nagenoeg voor de gansche bevolking, van Singapore aangevoerde rijst werd tegen billijke prijzen van de hand gezet. Alleen in de Doesoenlanden, waar de rijstoogst mislukt was, waren de prijzen hooger.

Volgens het gewestelijk verslag betreffende Celebes en onderhoorigheden was aldaar de binnenlandsche handel veel levendiger dan in vorige jaren, waartoe vooral de goed geslaagde koffieoogst bijdroeg. De omzet in lijnwaden, huishoudelijke en weeldeartikelen breidde zich uit. In de afdeeling Takalar kwamen 2 nieuwe passars tot stand.

Aan hetgeen op blz. 28 hiervóór nopens den handelsomzet in de residentie Menado is gezegd, is nog toe te voegen dat van bestuurswege de aandacht van handelaren van buiten het gewest gevestigd is op de in niet onbelangrijke hoeveelheid in de hoogere gedeelten der Minahassa geteeld wordende bruine boonen, welke boonen, wegens hare goede qualiteit, zich schijnen te eigenen om meer dan tot nogtoe een artikel van uitvoer te worden.

In de residentie Amboina kwam er, evenals in de Minahassa, door de handgelden, die uitbetaald werden aan het groote aantal jongelingen, die zich als soldaat lieten aanwerven, heel wat specie in omloop. De binnenlandsche handel leverde aan Chineezen voldoende voordeelen op.

De binnenlandsche handel in de residentie Ternate was levendiger dan in vorige jaren; belangrijk was de omzet in manufacturen, kramerijen en rijst, alsmede in aarde- en ijzerwerk.

Omtrent het binnenlandsch vertier in de residentiën Timor en onderhoorigheden en Bali en Lombok zijn in de gewestelijke

verslagen geene andere bijzonderheden aangetroffen dan die, welke reeds op blz. 34 en 37 hiervóór zijn vermeld.

Visscherijen. De mededeelingen uit de verschillende gewesten omtrent visscherij en inzameling van zeeproducten behelzen in hoofdzaak eene herhaling van hetgeen in vorige verslagen hieromtrent werd opgenomen.

De vischteelt onderging voornamelijk uitbreiding in de residentiën Samarang en Japara. In de afdeeling Demak van eerstgenoemd gewest werden door een vijftal dessa's vijvers voor cultuur van zeevisch aangelegd, terwijl in de afdeeling Japara de bevolking bezig was hare sawahs langs het strand, die telkens een mislukten oogst opleverden, te veranderen in zeevischvijvers. De uitgestrektheid dezer vischvijvers bedroeg in de residentie Japara bij het einde van 1896 reeds 676 bouws, tegen 571 bouws in 1895. In de residentie Bagelen werden wederom proeven genomen met de teelt van visch op sawahs, en zulks in de meeste gevallen met zeer gunstige uitkomsten. Ook in het district Kakaskassen van de residentie Menado werd eene proef genomen met de teelt in daarvoor aangelegde vijvers van visschen, voor dat doel van Java aangebracht. Bij welslagen van deze proef zou de vischcultuur waarschijnlijk ook navolging vinden in andere afdeelingen van het gewest. In de Padangsche Bovenlanden gaat de teelt van goudvisschen goed vooruit: over 1896 leverde die dan ook aan de eigenaren niet onbelangrijke winsten op. Eene door een der controleurs aldaar samengestelde in 't Maleisch geschreven handleiding voor dit bedrijf werd door het Gouvernement geschikt geacht ter verspreiding onder de volkshoofden ter Sumatra's Westkust. In Augustus 1896 werd machtiging verleend om het geschrift voor dit doel op 's lands kosten te doen drukken.

De uitvoer van zeevisch uit de afdeeling Karimon der residentie Riouw en onderhoorigheden naar Singapore verminderde van 2549 tot 1800 pikol; daarentegen gaf in de afdeeling Battam van hetzelfde gewest de vischvangst betere uitkomsten dan in 1895. De uitvoer van gedroogde en gezouten visch uit die afdeeling bedroeg 3750 pikol, terwijl uit de afdeeling Indragiri 440 pikol visch naar Singapore werd verscheept.

De bevolking der dessa's langs de Kinderzee in de residentie Banjoemas hield zich in 1896 o. a. ook bezig met parelvisscherij. Het bedrijf is er echter nog van weinig beteekenis. De opbrengst van het inzamelen van zeeproducten als agar-agar, tripang, schelpen en schildpad door de visschersbevolking van Billiton, welke artikelen door Chineesche handelaren opgekocht en naar Singapore worden uitgevoerd, wordt opgegeven in 1896 te hebben bedragen f 21 700, tegen f 15 150 in 1895. In het district Si Roedoet en op de Banjak-eilanden, behoorende tot de afdeeling Siboga van de residentie Tapanoli, werden in groote hoeveelheden schildpadden gevangen, terwijl op laatstgenoemde eilanden de vangst van tripang met succes plaats vond.

Op den tot dusver gebruikelijken voet, namelijk tot wederopzeggens en zonder toekenning van eenig uitsluitend recht, werd — sedert de afsluiting van bijlage RRR van 't vorig verslag — weder eene (kostelooze) vergunning verleend, als ingevolge Indisch Staatsblad 1893 n°. 261 door particulieren vereischt wordt tot het visschen in de territoriale wateren van Nederlandsch-Indië naar parelschelpen, paarlmoerschelpen of tripang, en wel bij gouvernementsbesluit dd. 16 October 1896 n. 16 aan den heer J. F. Dingeman, voor zooveel betreft het gedeelte van Java's zuidkust tusschen 108° en 110° Oosterlengte, uitmakende het territoriaal zeegebied van een deel der Preanger Regentschappen en van de residentiën Banjoemas en Bagelen. Onder de voorwaarden der vergunning behoorde weder dat de ondernemer aan het visschen en duiken naar zeeproducten door de inlandsche bevolking geen hindernissen in den weg zou mogen leggen, noch inbreuk maken op de rechten, welke te dien aanzien door haar worden uitgeoefend.

In de voor dit verslag ontvangen berichten is niets medegedeeld omtrent de uitoefening van dit bedrijf door hen die reeds in de jaren 1892 t/m 1895 dergelijke vergunningen hebben verkregen. De goedkeuring door het Gouvernement van de overdracht van eenige dier vergunningen op de in de tweede helft van 1896 te Amsterdam opgerichte naamlooze vennootschap „Nederlandsch-Indische Paarlschelpvisscherij" (zie vorig verslag, blz. 264) kon eerst haar beslag krijgen, nadat aan de Indische Regeering gebleken was dat beide partijen daarmede instemden. Die goedkeuring werd in Maart 1897 verleend en betrof de overdracht: 1°. van eene in December 1893 verleende vergunning aan den heer A. de Stoppelaar Blijdesteijn voor de territoriale wateren van het gouvernement Sumatra's Westkust, met uitzondering van het kustgebied van het landschap Troemon; 2°. van de in voormelde bijlage RRR sub n°. 2, 3, 11, 17 en 22 vermelde vergunningen, in Augustus en September 1895 aan denzelfden verleend voor een kleiner of grooter territoriaal zeegebied in de gewesten Banka, Celebes en onderhoorigheden, Amboina en Ternate, en 3°. van eene in Augustus 1895 aan den heer H. S. Visman verleende vergunning voor de territoriale wateren der Aroe- en Tenimber-eilanden in de residentie Amboina (n°. 14 van de aangehaalde bijlage).

Fabrieks- en handwerksnijverheid. Voor zoover de in Nederlandsch-Indië aanwezige industrieele inrichtingen niet de verwerking van landbouwproducten beoogen en dus reeds zijn besproken in afdeeling I van dit hoofdstuk, zijn de daaromtrent in de gewestelijke verslagen over 1896 voorkomende opgaven bijeengebracht sub I van bijlage QQQ hierachter. De lijst vermeldt thans 203 aan particulieren toebehoorende fabrieken, ambachtsinrichtingen, enz. (daaronder 43 drukkerijen), zijnde 14 meer dan over 1895 waren opgegeven. Gedurende 1896 werden, naar het schijnt, opgeheven of althans niet meer in de gewestelijke opgaven vermeld: 9 industrieele inrichtingen (daaronder 1 drukkerij), terwijl er daarentegen voor het eerst worden genoemd 23 (daaronder 3 drukkerijen). Terwijl over 1895 ten opzichte van 5 van de 189 inrichtingen werd aangeteekend dat zij gedurende 1895 of bij het einde van dat jaar buiten werking waren, worden voor 1896 een 4-tal als tijdelijk gesloten aangeduid.

Omtrent de uitkomsten der drukkerijen en van 46 der tot het fabriekswezen gerekende inrichtingen (voor zoover in werking) zijn geen mededeelingen ontvangen; van de overige waren de resultaten bij 71 fabrieken min of meer gunstig, terwijl bij 39 inrichtingen de uitkomsten niet bevredigend waren.

Over inlandsche handwerksnijverheid, en meer speciaal de door de inheemsche bevolking beoefende takken van kunstnijverheid, behelzen de mededeelingen over 1896 weinig belangrijks. In sommige gedeelten van het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, maar bijzonder in de Pedir-streek en ook ter Westkust, wordt van de zijdeteelt werk gemaakt. De moerbezieboomen, waarvan de bladeren den zijdeworm tot voedsel dienen, moeten in Pedir nog vrij talrijk zijn. De bladeren worden aan den boom aan de zijdewormkweekers verkocht tegen 10 à 12 dollar-cent de mand; groote boomen brengen hunnen bezitters jaarlijks tot 25 dollar-cent aan bladeren op. De verzorging van den zijdeworm is, evenals de behandeling van de zijde en het weven, uitsluitend het werk van de vrouwen. Voor de zijde, die grootendeels in Groot-Atjeh wordt van de hand gezet, wordt $ 1.50 à $ 2 de halve katti bedongen. Het gebruik, dat van de zijde gemaakt wordt, bepaalt zich niet alleen tot het weven van sarongs, maar ook tot het vervaardigen van vischnetten.

Loonen van ambachtslieden en koelies. Gewestelijke opgaven nopens het gemiddeld bedrag der in 1896 door ambachtslieden en koelies genoten dagloonen zijn opgenomen sub II van de in de voorgaande rubriek bedoelde bijlage QQQ.

Maten en gewichten. Gedurende 1896 werden door den ambtenaar voor het ijkwezen in Nederlandsch-Indië in de residentiën Batavia, Bantam, Cheribon, Tagal en Pekalongan zittingen gehouden voor de verificatie van de gouvernementsmaten, gewichten en weegwerktuigen, waarbij tevens voor particulieren de gelegenheid tot den ijk werd opengesteld. Van de onderzochte weeg- en meettoestellen, ten getale van 29 339 (waaronder 19 210 van 8923 particulieren) moesten er 4233 (waaronder 3366 van particulieren) worden afgekeurd. De overige 25 106 stuks (waaronder 15 844 van particulieren) konden, nadat daarvan 3425 stuks van den lande en 985 van particulieren vooraf waren gejusteerd, van het goedkeuringsmerk worden voorzien. Onder de ter goedkeuring aangeboden eigenlijke maten en gewichten, ten getale van 17 794 (de overige voorwerpen waren „strijkers" en „weegwerktuigen"), waren er 6313 volgens het metrieke stelsel; de overige hielden Rijnlandsche of Amsterdamsche, doch meerendeels inlandsche maat of gewicht. De opbrengst der door particulieren betaalde ijkgelden bedroeg f 3986,50, tegen f 3335,72 in 1895.

Nopens de verrichtingen der op sommige plaatsen door het gewestelijk bestuur als waarnemende ijkers aangewezen personen zijn opgaven ingekomen van Makasser, Menado en Amboina. Op eerstgemelde plaats werden goedgekeurd 2299 maten, gewichten en weegwerktuigen (waarvan 132 na voorafgegane

justeering) en afgekeurd 109 stuks; op de twee laatstgenoemde plaatsen werden respectievelijk 198 en 47 dergelijke voorwerpen goedgekeurd, zonder dat blijkt of er daarvan ook gejusteerd zijn en evenmin hoeveel stuks werden afgekeurd. De op de drie plaatsen geheven ijkgelden beliepen respectievelijk f 1748, f 70,20 en f 22,84.

Tot de op blz. 265 van het vorig verslag in uitzicht gestelde nadere voorzieningen op het stuk van het ijkwezen, waarvan de strekking uitvoerig is uiteengezet op blz. 10/11 der Memorie van Toelichting op de ontwerp-begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1898, zal kunnen worden overgegaan wanneer de bedoelde begrooting daartoe de gelegenheid zal hebben gegeven.

Kamers van koophandel en nijverheid. Van de vijf in Nederlandsch-Indië bestaande kamers van koophandel en nijverheid, nl. te Batavia, Samarang, Soerabaija, Padang en Makasser, dienden slechts die te Batavia, Samarang en Makasser een verslag in omtrent hare werkzaamheden in 1896, welke verslagen door den druk zijn openbaar gemaakt. De kamer te Padang bood der Indische Regeering een overzicht aan van den handel ter Sumatra's Westkust over genoemd jaar.

Tentoonstellingen. In den loop van 1896 werd te Buitenzorg vanwege de wedloopsociëteit aldaar, en te Bandong (residentie Preanger Regentschappen) vanwege de vereeniging „het Sandelhout-stamboek", eene paardententoonstelling gehouden, waarop ook hoornvee werd toegelaten. Voor het vervoer heen en terug van de beesten werd op de staatsspoorwegen halve vracht toegestaan. Overigens werd eene dergelijke tentoonstelling gehouden te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden), zoomede eene tentoonstelling speciaal van rundvee te Bondowosso (Bezoeki). De gewone jaarlijksche veetentoonstelling der Malangsche harddraverij- en renvereeniging had in 1896 niet plaats.

Omtrent de in Indië genomen voorbereidende maatregelen voor de deelneming ook daar te lande aan de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling is aan te teekenen dat bij gouvernementsbesluit dd. 11 Augustus 1897 n°. 2 de zorg voor eene waardige en zooveel mogelijk volledige vertegenwoordiging van Nederlandsch-Indië op die tentoonstelling is opgedragen aan eene „Nederlandsch-Indische commissie", aan welke tevens is opgedragen het bijeenbrengen, ontvangen en verzenden van de voorwerpen. In overleg met de commissie zouden op een 14-tal gewestelijke hoofdplaatsen (5 op en 9 buiten Java) door de gewestelijke bestuurders te presideeren subcommissiën werkzaam zijn, welker samenstelling aan die bestuurders werd overgelaten, die er echter op zijn gewezen dat vooral de landbouw- en nijverheidsondernemingen op ruime schaal in die subcommissiën zouden moeten worden vertegenwoordigd.

Loterijen. De ingevolge Indisch Staatsblad 1886 n°. 12 vereischte vergunning van den Gouverneur-Generaal tot het aanleggen en houden in Nederlandsch-Indië van geldloterijen, waarvan het in loten te splitsen bedrag meer dan f 1000 bedraagt, werd gedurende het tijdvak 1 Juli 1896 t/m ult. Juni 1897 verleend in 14 gevallen, namelijk voor eene binnen den tijd van één jaar, d. i. vóór 4 Januari 1898, uit te spelen loterij, groot f 400 000, waarvan de netto opbrengst voor 3/4 zou moeten komen ten bate van het Indische Roode Kruis en voor 1/4 ten bate van de Bataviasche ambachtschool, en voor 13 binnen zes of vier maanden uit te spelen loterijen van veel kleiner bedrag (11 van f 10 000 elk, 1 van f 1500 en 1 van f 1200), meerendeels moetende dienen om de fondsen te vinden ter voorziening in bepaalde behoeften van reeds bestaande inrichtingen van weldadigheid of openbaar nut of tot oprichting van dergelijke stichtingen.

Onder de 12 geldloterijen, toegestaan gedurende het in 't vorig verslag besproken tijdvak 1 Juli 1895 t/m 30 Juni 1896, was er mede slechts één van aanzienlijk bedrag, insgelijks van f 400 000, waarvan de netto opbrengst voor de helft moest strekken ten voordeele van een verzorgingsgesticht te Soerakarta en voor de andere helft moest aangewend worden ten behoeve van het comediegebouw te Samarang. De vergunning daartoe was in Januari 1896 verleend en de trekking had op 30 December 1896 te Samarang plaats, doch ten gevolge van eene daarbij geconstateerde onregelmatigheid moest hertrekking plaats hebben, waartoe de termijn voor het uitspelen van de loterij, welke 4 Januari 1897 afliep, werd verlengd tot den laatsten dier maand.

De Minister van Koloniën,
CREMER.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN 1897.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE T.

N°. 21.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige LAGERE SCHOLEN voor EUROPEANEN en met dezen gelijkgestelden bij het einde van 1896, zoomede eene recapitulatie der opgaven over 1892 t/m 1896.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eenige scholen.	Andere.	Meisjesscholen.	Totaal.	Onderwijzend personeel. Hoofden van scholen. Mannelijke.	Vrouwelijke.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
		Openbare scholen. *a)*																			
Java en Madura.																					
Bantam	Serang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	19	29	48	21	21	6	26	22	11
Batavia	Batavia	2	6	3	11	8	3	27	16	»	7	61	855	838	1693	728	672	293	985	708	79
Id.	Meester-Cornelis	1	1	1	3	2	1	4	4	»	4	15	198	118	316	121	140	55	176	140	21
Id.	Depok	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	22	39	61	25	25	11	28	33	»
Id.	Buitenzorg	1	1	1	3	2	1	4	7	»	»	14	234	236	470	207	198	65	269	201	19
Krawang	Poerwakarta	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	24	19	43	13	24	6	29	14	14
Preanger Regentsch.	Bandong	1	1	1	3	2	1	3	5	»	»	11	182	133	315	144	129	42	188	127	35
Id.	Tjiandjoer	»	1	»	1	1	»	»	1	»	1	3	28	13	41	25	13	3	21	20	10
Id.	Soekaboemi	»	1	»	1	1	»	2	1	»	»	4	55	60	115	48	49	18	52	63	3
Id.	Garoet	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	14	24	38	27	11	»	24	14	6
Id.	Tjitjalengka *a)*	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	13	13	26	19	7	»	13	13	4
Id.	Tassikmalaija *a)*	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	8	20	28	17	10	1	16	12	5
Cheribon	Cheribon	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	61	77	138	77	43	18	84	54	24
Id.	Indramaijoe	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	16	8	24	14	8	2	13	11	6
Tagal	Tagal	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	75	80	155	73	67	15	88	67	10
Pekalongan	Pekalongan	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	65	84	149	64	62	23	74	75	9
Samarang	Samarang	2	3	2	7	5	2	16	7	»	2	32	560	381	941	431	363	147	602	339	57
Id.	Ambarawa	»	1	1	2	1	1	3	2	»	1	8	51	120	171	105	53	13	92	79	25
Id.	Salatiga	1	1	1	3	2	1	4	2	»	»	9	127	107	234	99	85	50	142	92	20
Id.	Kendal	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	42	32	74	36	28	10	44	30	15
Id.	Oenarang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	21	24	45	26	15	4	20	25	6
Japara	Patti	»	1	»	1	1	»	2	1	»	»	4	60	49	104	52	35	17	57	47	18
Id.	Japara	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	28	22	50	26	22	2	26	24	8
Id.	Koedoes	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	41	51	92	56	25	11	52	40	9
Id.	Joana	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	9	16	25	9	14	2	17	8	6
Rembang	Rembang	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	29	21	50	24	22	4	31	19	9
	Transporteeren	8	33	13	54	41	13	83	54	»	15	206	2837	2609	5446	2487	2141	818	3169	2277	429

a) In den loop van 1896 werden 3 nieuwe (gemengde) scholen geopend, namelijk in de Preanger Regentschappen te Tjitjalengka en te Tassikmalaija, en in Kediri te Paree.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen.				Onderwijzend personeel.							Aantal leerlingen.			Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt:					Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
		Gemengde scholen.				Hoofden van scholen.				Kweekelingen.											
		Eerste scholen.	Andere.	Meisjesscholen.	Totaal.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	
	Per transport	8	33	13	54	41	13	83	54	„	15	206	2837	2609	5446	2487	2141	818	3169	2277	429
Rembang	Toeban	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	14	15	29	13	12	4	19	10	4
Id.	Bodjonegoro	„	1	„	1	1	„	2	„	„	„	3	55	22	77	38	28	11	42	35	13
Soerabaija	Soerabaija	2	4	2	8	6	2	16	13	„	„	37	588	477	1065	456	439	170	621	444	14
Id.	Grissee	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	13	22	35	16	17	2	22	13	1
Id.	Modjokerto	„	1	„	1	1	„	2	1	„	„	4	59	70	129	72	44	13	64	65	5
Id.	Sidoardjo	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	43	25	68	29	25	14	36	32	6
Id.	Djombang	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	31	32	63	45	17	1	39	24	„
Pasoeroean	Pasoeroean	„	1	1	2	1	1	3	2	„	„	7	101	106	207	90	82	35	101	106	6
Id.	Malang	1	1	1	3	2	1	4	5	„	„	12	202	107	309	146	122	41	150	159	14
Id.	Bangil	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	20	23	43	25	18	„	23	20	5
Id.	Lawang	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	37	27	64	29	28	7	35	29	„
Probolinggo	Probolinggo	1	1	1	3	2	1	3	3	„	„	9	130	126	256	110	109	37	126	130	7
Id.	Loemadjang	„	1	„	1	1	„	2	„	„	„	3	34	43	77	36	36	5	41	36	4
Id.	Kraksaän	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	26	13	39	17	14	8	17	22	3
Bezoeki	Bezoeki	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	7	6	13	8	4	1	7	6	2
Id.	Sitoebondo	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	28	29	57	33	21	3	38	19	4
Id.	Bondowosso	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	9	11	20	13	6	1	14	6	3
Id.	Djember	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	27	15	42	25	14	3	21	21	2
Id.	Banjoewangi	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	17	14	31	19	11	1	14	17	4
Banjoemas	Banjoemas	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	41	21	62	25	30	7	39	23	20
Id.	Tjilatjap	„	1	„	1	1	„	3	„	„	„	4	41	66	107	73	28	6	60	47	3
Id.	Bandjarnegara	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	24	14	38	18	19	1	18	10	14
Id.	Poerbolinggo	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	15	16	31	17	14	„	21	10	5
Bagelen	Poerworedjo	„	1	1	2	1	1	2	2	„	„	6	61	79	140	65	57	18	82	58	21
Id.	Keboemen	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	21	23	44	16	21	7	31	13	14
Id.	Koetoardjo	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	16	24	40	15	21	4	24	16	9
Id.	Wonosobo	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	33	6	39	14	16	9	24	15	11
Id.	Gombong	„	b) 2	„	2	2	„	9	„	„	„	11	31	336	367	88	223	56	343	24	17
Kadoe	Magelang	1	1	1	3	2	1	5	2	„	1	11	114	157	271	162	85	24	166	105	105
Id.	Temanggoeng	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	19	23	42	28	12	2	17	25	„
Djokjokarta	Djokjokarta	1	2	1	4	3	1	7	9	„	„	20	375	298	673	349	233	91	360	313	101
Soerakarta	Soerakarta	1	2	1	4	3	1	10	7	„	„	21	322	332	654	337	248	69	397	257	76
Id.	Boijolali	„	1	„	1	1	„	2	„	„	„	3	16	67	83	45	33	5	48	35	5
Id.	Klatten	„	1	„	1	1	„	2	1	„	„	4	28	80	108	61	39	8	55	53	4
Madioen	Madioen	„	1	1	2	1	1	3	2	„	„	7	109	135	244	120	97	27	123	121	16
Id.	Ngawi	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	18	42	60	24	30	6	26	34	3
Id.	Magettan	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	14	16	30	21	6	3	18	12	9
Kediri	Kediri	„	1	1	2	1	1	2	2	„	„	6	77	83	160	70	69	21	89	71	„
Id.	Ngandjoek	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	24	23	47	26	10	11	22	25	13
Id.	Blitar	„	1	1	2	1	1	2	1	„	„	5	64	60	124	61	48	15	64	60	13
Id.	Toeloeng Agoeng	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	29	38	67	35	28	4	46	21	8
Id.	Paree a)	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	24	8	32	22	10	„	20	12	7
Madura	Pamakassan	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	15	26	41	16	21	4	20	21	1
Id.	Sumanap	„	1	„	1	1	„	2	„	„	„	3	24	51	75	41	24	10	39	36	„
Id.	Bangkallan	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	23	7	30	17	11	2	13	17	1
Totalen voor Java en Madura		15	84	25	129	99	25	186	109	„	16	435	5856	5823	11679	5473	4621	1585	6774	4905	1002
Buitenbezittingen.																					
Sumatra's Westkust	Padang	1	1	1	3	2	1	4	4	1	„	12	194	122	316	139	98	79	194	122	9
Id.	Fort de Kock	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	32	60	92	38	38	16	54	38	10
Id.	Padang Pandjang	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	32	17	49	13	22	14	16	33	„
Id.	Solok	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	13	19	32	15	15	2	19	13	5
Id.	Padang Sidempoean	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	17	16	33	21	10	2	18	15	8
	Transporteeren	1	5	1	7	6	1	8	5	1	„	21	288	234	522	226	183	113	301	221	32

b) Een der scholen te Gombong is uitsluitend bestemd voor de jongens van het ter plaatse gevestigde pupillenkorps.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen.				Onderwijzend personeel.							Aantal leerlingen.			Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt:					Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
		Gemengde scholen.				Hoofden van scholen.				Kweekelingen.											
		Eerste scholen.	Andere.	Meisjesscholen.	Totaal.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	
	Per transport	1	5	1	7	6	1	8	5	1	„	21	288	234	522	226	183	113	301	221	32
Benkoelen	Benkoelen . . .	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	14	34	48	26	17	5	36	12	13
Lampongsche Distr. .	Telok Petong . . .	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	9	6	15	12	3	„	8	7	„
Palembang . . .	Palembang	„	1	„	1	1	„	1	1	„	„	3	45	33	78	41	30	7	43	35	5
Oostkust v. Sumatra.	Medan	„	1	„	1	1	„	3	„	„	„	4	85	21	106	63	38	5	54	52	3
Riouw en onderh. .	Tandjong Pinang .	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	15	35	50	23	19	8	30	20	6
Banka	Muntok	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	32	19	51	27	20	4	32	19	11
Atjeh en onderh. . .	Kotta Radja . . .	1	1	„	2	2	„	3	1	„	„	6	74	71	145	85	49	11	80	65	28
Westerafd. v. Borneo.	Pontianak	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	16	14	30	14	12	4	18	12	„
Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	Bandjermasin . . .	„	1	1	2	1	1	2	2	„	„	6	30	107	137	68	56	13	75	62	7
Celebes en onderh. .	Makasser. . . .	1	1	1	3	2	1	6	1	„	„	10	175	131	306	150	120	36	166	140	15
Id.	Maros.	„	1	„	1	1	„	„	„	„	1	2	„	15	15	5	7	3	4	11	„
Id.	Boelekomba . . .	„	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	2	19	21	11	8	2	11	10	„
Id.	Bonthain	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	6	38	44	24	14	6	27	17	4
Menado	Menado	1	1	1	3	2	1	3	3	„	„	9	105	134	239	130	81	28	145	94	46
Id.	Tondano	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	35	16	51	27	14	10	34	17	32
Id.	Ameerang	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	35	22	57	44	11	2	39	18	36
Id.	Gorontalo	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	26	27	53	34	19	„	34	19	21
Amboina	Amboina.	1	1	1	3	2	1	4	2	„	„	9	125	151	276	124	110	42	158	118	46
Id.	Saparoea.	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	16	42	58	30	24	4	38	20	13
Id.	Neira	„	1	1	2	1	1	2	2	„	„	6	97	87	184	79	79	26	88	96	25
Ternate	Ternate	„	1	„	1	1	„	2	„	„	„	3	22	44	66	46	16	4	37	29	7
Timor en onderh. .	Koepang.	„	1	„	1	1	„	1	„	„	„	2	21	28	49	33	15	1	28	21	13
Totalen voor de Buitenbezittingen. . .		5	27	6	38	32	6	44	17	1	1	101	1273	1328	2601	1322	945	334	1486	1115	363
„ „ Java en Madura		15	84	25	124	99	25	186	109	„	16	435	5856	5828	11684	5473	4621	1585	6774	4905	1002
„ „ geheel Nederlandsch-Indië.		20	111	31	162	131	31	230	126	1	17	536	7129	7151	c) 14280	6795	5566	1919	8260	6020	d) 1365

Particuliere scholen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderw.	Totaal.	Hoofden van scholen: Mannelijke.	Vrouwelijke.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Kweekelingen: Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen.
Batavia	Batavia	„	e) 5	5	4	2	12	50	„	3	71	„	„	1146	430	410	306	355	791	8
Id.	Meester Cornelis . .	„	f) 1	1	„	1	„	8	„	„	9	„	„	112	35	29	48	„	112	„
Preanger Regentsch. .	Manondjaja. . . .	1	„	1	„	1	„	„	„	„	1	„	„	33	24	6	3	15	18	22
Samarang.	Samarang	g) 4	1	5	2	4	1	15	„	1	23	„	„	703	328	255	120	198	505	9
Id.	Poerwodadi. . . .	1	„	1	1	„	„	„	„	„	1	„	„	15	7	6	2	11	4	5
Soerakarta	Klatten	„	1	1	2	„	„	„	„	„	2	„	„	14	6	4	4	7	7	„
Soerabaija.	Soerabaija	„	4	4	2	2	12	19	„	„	35	„	„	800	322	240	238	277	523	1
Sumatra's Westkust .	Padang	„	1	1	„	1	„	8	„	„	9	„	„	147	72	48	27	8	139	„
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië.		6	13	19	11	11	25	100	„	4	151	„	„	c) 2970	1224	998	748	871	2099	h) 45

c) Het aantal *Europeesche* leerlingen bedroeg bij het einde van 1896: aan de openbare scholen 12 915 en aan de particuliere scholen 2925, die naar hun leeftijd verdeeld waren als volgt:

	6 jaar.	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.
Openbare scholen .	778	1385	1558	1603	1546	1425	1403	1215	1036	715	231	12 915
Particuliere scholen.	157	241	272	274	306	304	311	306	261	221	268	2 925

d) Hieronder 397 kinderen van Christen-inlanders, 756 van andere inlanders en 212 van vreemde oosterlingen.

e) Waarvan één gesubsidieerd.

f) Gesubsidieerde school.

g) Hieronder 3 weeshuisscholen (de jongensschool en de meisjesschool van het Roomsch-katholieke weeshuis en de Protestantsche weeshuisschool).

h) Onder de hierbedoelde 45 leerlingen telde men 36 kinderen van inlanders en 9 van vreemde oosterlingen.

RECAPITULATIE over de laatste vijf jaren.

TIJDSTIP.	Aantal scholen. Gemengde scholen.	Aantal scholen. Meisjesscholen.	Aantal scholen. Totaal	Onderwijzend personeel bij die scholen in dienst. Aantal mannen. Hoofd- en verdere onderwijzers. *i)*	Aantal mannen. Kweekelingen. *i)*	Aantal vrouwen. Hoofd- en verdere onderwijzeressen. *i)*	Aantal vrouwen. Kweekelingen. *i)*	Onderwijzend personeel. Totaal	Aantal leerlingen. Betalende.	Aantal leerlingen. Niet betalende.	Aantal leerlingen. Totaal	Landaard der leerlingen. Kinderen van Europeesche en daarmede gelijkgestelde afkomst.	Kinderen van inlanders. *k)*	Kinderen van vreemde oosterlingen.	Landaard. Totaal	Kunne der leerlingen. Jongens.	Kunne der leerlingen. Meisjes.	Kunne. Totaal	Verdeeling der leerlingen naar hunne schoolklasse. Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Verdeeling. Totaal	Aantal leerlingen die gedurende het opgegeven jaar de school verlieten na *alle* klassen te hebben doorloopen. *l)*
Openbare scholen.																							
Ult. 1892	121	29	150	306	3	169	6	484	6748	6324	13 072	11 893	1018	161	13 072	7575	5497	13 072	6540	4775	1757	13 072	550
„ 1893	121	31	152	323	4	174	2	503	7018	6519	13 537	12 262	1122	153	13 537	7821	5716	13 537	6734	4986	1817	13 537	637
„ 1894	125	31	156	336	4	168	3	511	7172	6843	14 015	12 621	1230	164	14 015	8124	5891	14 015	6928	5299	1788	14 015	694
„ 1895	128	31	159	348	3	168	11	530	7264	6746	14 010	12 690	1135	185	14 010	8114	5896	14 010	6722	5403	1885	14 010	677
„ 1896	131	31	162	361	1	157	17	536	7129	7151	14 280	12 915	1153	212	14 280	8260	6020	14 280	6795	5566	1919	14 280	742
Particuliere scholen.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.																					
Ult. 1892	7	12	19	33	..	79	3	115	...	...		2635	17	..	2652	795	1857	2652	1057	874	721	2652	184
„ 1893	5	13	18	32	..	93	3	128	...	...		2720	23	..	2743	821	1922	2743	1144	883	716	2743	204
„ 1894	5	13	18	35	..	93	4	132	...	...		2790	26	1	2817	787	2030	2817	1152	902	763	2817	140
„ 1895	6	13	19	32	..	108	1	141	...	...		2863	28	7	2898	789	2109	2898	1132	974	792	2898	201
„ 1896	6	13	19	36	..	111	4	151	...	...		2925	36	9	2970	870	2100	2970	1224	998	748	2970	211

i) Bij het einde der jaren 1892 en 1893 zijn niet medegeteld enkele personen (achtereenvolgens 1 en 6 onderwijzeressen) die bij sommige openbare scholen zonder bezoldiging waren werkzaam gesteld. In de opgaven der drie latere jaren daarentegen is het onbezoldigd onderwijzend personeel (achtereenvolgens 2, 2 en 1 onderwijzers en 3, 9 en 17 onderwijzeressen) bij de kweekelingen gerekend.

k) Onder het opgegeven aantal Inlandsche leerlingen was bij het einde van elk der behandelde jaren achtereenvolgens begrepen het volgend aantal kinderen van Christen-inlanders: 395, 411, 418, 391 en 397, allen behoorende tot de leerlingen der openbare scholen.

l) De opgaven voor de particuliere scholen in deze kolom zijn onvolledig.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE U.

N°. 22.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE

de in Nederlandsch-Indië aanwezige INLANDSCHE SCHOLEN

bij het einde van 1895, benevens eenige voorloopige

opgaven over 1896.

GEWESTEN.	Aantal scholen op 31 December 1895.				Aantal scholen op 31 December 1896.				Aantal […]					
	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen. *a*)		Totaal.	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen. *a*)		Totaal.	Gouvernements-scholen.			Particuliere […] Gesubsidieerd.		
		Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.			Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.		Gedurende 1895.	Gedurende 1896.	Op 31 Dec. 1896.	Gedurende 1895.	Gedurende 1896.	Op 31 Dec. 1896.
Java en Madura.														
Bantam	5	.	.	5	5	.	.	5	564	558	†	.	.	.
Batavia	8	*3	*16	27	8	*b*) 1	*b*) 17	26	1011	913	†	*307	113	†
Krawang	6	.	.	6	6	.	.	6	566	612	†	.	.	.
Preanger Regentschappen	27	3	4	34	27	4	*c*) 3	34	3935	4005	†	30	239	†
Cheribon	10	.	3	13	10	.	3	13	1743	1667	†	.	.	.
Tagal	4	2	.	6	4	2	.	6	801	814	534	287	293	15[…]
Pekalongan	3	7	.	10	3	*d*) 6	.	9	653	687	419	422	473	30[…]
Samarang	10	11	1	22	10	*e*) 9	*e*) 7	26	2161	2031	1337	1290	1269	59[…]
Japara	7	1	3	11	7	1	*f*) 4	12	1013	1046	706	126	116	4[…]
Rembang	11	4	.	15	11	4	.	15	1757	1593	1096	285	528	19[…]
Soerabaija	14	18	4	36	14	18	*g*) 6	38	3148	3159	†	2983	2892	†
Pasoeroean	9	*9	4	*22	9	9	4	22	1487	1592	†	892	1037	†
Probolinggo	9	1	1	11	9	*h*) 2	.	11	1036	1118	†	53	89	†
Bezoeki	5	7	3	15	5	*i*) 4	6	15	768	803	†	293	214	†
Banjoemas	14	3	3	20	14	*j*) 5	*j*) 3	22	2540	2779	1769	475	513	23[…]
Bagelen	18	7	1	26	18	*k*) 5	3	26	4222	4255	2743	998	984	50[…]
Kadoe	6	2	6	14	6	*l*) 6	*l*) 3	15	1201	1217	742	248	726	31[…]
Djokjokarta	1	11	1	13	1	*m*) .	10	11	355	398	265	2584	.	.
Soerakarta	5	4	6	15	5	*n*) 6	*n*) 3	14	1063	1090	530	406	1041	41[…]
Madioen	16	11	1	28	16	*o*) 11	*o*) 10	37	3372	3392	2264	1632	1495	67[…]
Kediri	11	19	4	34	11	*p*) 22	*p*) 2	35	2291	2260	1485	1959	2152	117[…]
Madura	6	3	.	9	6	*q*) 1	2	9	1076	1054	†	110	38	†
		*126	*61			116	86							
Totalen voor Java en Madura	205	*187		*392	205	202		407	36763	37103	†	*15380	14212	†

leerlingen						
scholen.						
Niet-gesubsidieerd.			Totaal.			GEWESTEN.
Gedurende		Op 31 Dec.	Gedurende		Op 31 Dec.	
1895.	1896.	1896.	1895.	1896.	1896.	
						Java en Madura.
"	"	"	564	558	†	Bantam.
*424	719	†	*1742	1745	†	Batavia.
"	"	"	566	612	†	Krawang.
187	55	†	4152	4299	†	Preanger Regentsch.
75	93	†	1818	1760	†	Cheribon.
"	"	"	1088	1107	684	Tagal.
*"	"	"	*1075	1160	756	Pekalongan.
202	320	245	3653	3620	2180	Samarang.
337	349	281	1476	1511	1033	Japara.
"	"	"	2042	2121	1292	Rembang.
318	479	†	6479	6530	4247	Soerabaija.
122	178	†	2501	2807	1967	Pasoeroean.
61	"	"	1150	1207	786	Probolinggo.
66	197	†	1127	1274	850	Bezoeki.
323	314	115	3338	3606	2149	Banjoemas.
277	617	291	5197	5856	3535	Bagelen.
895	312	129	2344	2255	1182	Kadoe.
155	2095	774	3094	2193	1039	Djokjokarta.
1262	539	195	2731	2670	1188	Soerakarta.
132	578	329	5136	5465	3270	Madioen.
472	216	198	4722	4658	2859	Kediri.
"	85	†	1186	1177	768	Madura.
*5338	7176	†	*57481	58491	†	

T O E L I C H T I N G E N.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de opgaven. De getallen, waarbij een * wordt aangetroffen, berusten op verbeterde opgaven.)

a) Onder de opgegeven particuliere scholen waren, voor zooveel blijkt, het navolgende aantal zendingsscholen begrepen:

GEWESTEN.	Uit 1895.		Uit 1896.	
	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.	Gesubsidieerd.	Niet-gesubsidieerd.
Batavia	*3	4	1	5
Preanger Regentschappen	2	3	4	1
Cheribon	"	2	"	2
Samarang	"	6	1	5
Japara	"	3	"	4
Rembang	1	"	1	"
Soerabaija	8	2	7	3
Pasoeroean	3	3	4	2
Bezoeki	"	*"	"	"
Kediri	8	"	8	"
	*25	*23	26	22
	*48		48	

De in 1896 gesubsidieerde zendingsscholen waren: in Batavia die te Depok; in de Preanger Regentschappen die te Pangharepan (afd. Soekaboemi), te Kadjan Sanhilir (afdeeling Bandong) en twee ter hoofdplaats Bandong; in Samarang die te Toegoe (afd. Salatiga); in Rembang die te Blora; in Soerabaija die te Wioeng en te Wonoredjo (afd. Soerabaija), te Melaten (afd. Sidoardjo), te Tebel en te Segaran (afd. Modjokerto), te Modjowarno en te Hongsoredjo (afd. Djombang); in Pasoeroean die te Kendalpaijak, te Peniwen, te Swaroe en te Wonoredjo (afd. Malang), en in Kediri die te Semampir, te Sambiroto, te Djatiwaringin, te Gedangan, te Aditojo, te Poerwaredjo, te Wonosari en te Sindoeredjo (afd. Kediri).

b) Ter hoofdplaats Batavia (te Pintoe Besi aldaar) werd eene particuliere school geopend, en één te Meester Cornelis; daarentegen werden opgeheven 2 particuliere scholen ter hoofdplaats Batavia en één te Tangerang.

c) De zendingsschool te Tjitepoes (ter hoofdplaats Bandung) werd in 1896 voor het eerst gesubsidieerd.

d) De particuliere school te Wiradessa (afd. Pekalongan) werd in 1896 opgeheven.

e) De particuliere scholen te Karangtengah (afd. Samarang) en Tengaran (afd. Salatiga) werden in 1896 niet gesubsidieerd. Nieuwe particuliere scholen werden geopend te Salatiga (afdeeling van dien naam), Karangbidara, Nglamper (beide ter hoofdplaats Samarang) en Kedoengdjati (afd. Samarang).

f) Te Bondo (afd. Japara) werd eene particuliere school geopend.

g) Te Peterongan (afd. Djombang) en te Djatiredjo (afd. Modjokerto) werd eene particuliere school geopend.

h) De particuliere school te Tempeh Tengah (afd. Loemadjang) werd in 1896 weder gesubsidieerd.

i) De particuliere scholen te Tapen, Djeboeng Kidoel en Soembergading (afd. Bondowosso) en die te Tanggoel (afd. Djember) ontvingen in 1896 geen subsidie, terwijl die te Tamanan (afd. Bondowosso) in dat jaar voor het eerst gesubsidieerd werd.

j) De particuliere school te Kroja (afd. Tjilatjap) ontving in 1896 weder subsidie, terwijl de te Sedjawaran (afd. Bandjarnegara) in dat jaar geopende particuliere school eveneens gesubsidieerd werd. Te Sitaredja (afd. Tjilatjap) werd eene particuliere school geopend.

k) De particuliere scholen te Grabak (afd. Koetoardjo), Wawarandemangan en Kedjajan (afd. Keboemen) ontvingen in 1896 geen subsidie, terwijl de particuliere school te Petanahan (afd. Karang-anjar) in dat jaar weder gesubsidieerd werd.

l) De particuliere scholen te Parakan en Katjepit (afd. Temanggoeng) en te Salam en Moengkit (afd. Magelang) werden in 1896 weder gesubsidieerd. Eene nieuwe school werd geopend te Moentilan (afd. Magelang).

m) De particuliere scholen te Srandakan en Pijoengan (Djokjokarta) werden in 1896 gesloten, terwijl geen der in 1895 gesubsidieerde scholen in 1896 subsidie ontving.

n) De particuliere school te Wirengan werd in 1896 gesloten. De particuliere school te Kartasoera werd in 1896 weder gesubsidieerd, terwijl die te Prijabadan in dat jaar voor het eerst subsidie ontving.

o) De particuliere school te Balong (afd. Ponorogo) ontving in 1896 geen subsidie, terwijl in dat jaar die te Toelakan (afd. Patjitan) voor het eerst gesubsidieerd en die te Karoe (afd. Madioen) heropend werd. Overigens werden nog in 1896 nieuwe particuliere scholen geopend te Gentoel (afd. niet opgegeven), Delapa (afd. Madioen), 2 te Tjaroeban (afd. Madioen) en 4 ter hoofdplaats Madioen.

p) De particuliere school te Trajang (afd. Berbek) werd in 1896 weder gesubsidieerd. Die te Pagoe (afd. Kediri) en te Baron (afd. Berbek) ontvingen in dat jaar voor het eerst subsidie. Te Toengloer werd in 1896 eene particuliere school opgericht.

q) De particuliere scholen te Ardjasa (afd. Sumanap) en te Ketapang (afd. Sampang) werden in 1896 niet gesubsidieerd.

Het aantal meisjes, dat in 1896 de openbare lagere inlandsche scholen bezocht, bedroeg 446 (tegen 377 in 1895), als: in Bantam 58, Batavia 10, Krawang 46, Preanger Regentschappen 137, Cheribon 23, Samarang 28, Rembang 12, Soerabaija 51, Probolinggo 1, Bezoeki 1, Bagelen 11, Kadoe 10, Soerakarta 9, Madioen 58 en Kediri 11.

Voor de particuliere scholen werden over 1896 opgegeven 1077 meisjes tegen 975 in 1895, als: in Batavia 42, Preanger Regentschappen 43, Cheribon 10, Samarang 42, Japara 105, Rembang 6, Soerabaija 412, Pasoeroean 206, Bezoeki 2, Djokjokarta 1, Soerakarta 8, Madioen 14 en Kediri 186.

EILANDEN EN GEWESTEN.		Aantal scholen bij het einde der onderstaande jaren.							Aant[illegible]		
		Gouvernementsscholen. b)			Particuliere scholen. (Zendings- en andere.) c)		Totaal.		Gouvernements-scholen.		
									Gedurende		Op 31 Dec. 1895
		1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1894.	1895.	1894.	1895.	
Buitenbezittingen.											
Sumatra. Padangsche Benedenlanden	(Gouv. Sumatra's Westk.)	11	11	11	3	3	14	14	1 715	1 759	120[illegible]
Sumatra. Padangsche Bovenlanden	(Gouv. Sumatra's Westk.)	21	21	21	1	3	22	24	2 856	3 051	218[illegible]
Sumatra. Tapanoli	(Gouv. Sumatra's Westk.)	18	18	18	126	127	144	145	2 388	2 430	168[illegible]
Sumatra. Benkoelen		8	8	8	1	1	9	9	1 112	1 117	81[illegible]
Sumatra. Lampongsche Districten		3	3	3	.	3	3	6	413	401	23[illegible]
Sumatra. Palembang		5	5	5	2	3	7	8	564	540	†
Sumatra. Oostkust van Sumatra		1	1	1	.	1	1	2	80	88	†
Sumatra. Atjeh en onderhoorigheden		1	1	1	1	1	2	2	226	271	18[illegible]
Nias (gouvernement Sumatra's Westkust)		1	1	1	4	4	5	5	78	86	6[illegible]
Riouw en Lingga		3	3	3	.	.	3	3	169	201	†
Banka		2	2	2	.	.	2	2	144	137	†
Billiton		2	2	2	.	.	2	2	210	185	†
Borneo. Westerafdeeling		1	1	1	2	2	3	3	99	113	†
Borneo. Zuider- en Oosterafdeeling		6	6	6	15	23	21	29	710	625	†
Celebes. Gouv. Celebes en onderhoorigheden		14	14	14	1	1	15	15	950	953	†
Celebes. Minahassa en Gorontalo	res. Menado.	80	80	80	*145	147	*225	227	14 619	14 895	†
Sangi-eilanden	res. Menado.	25	25	25	64	61	89	86	4 238	4 253	†
Talaut-eilanden	res. Menado.	4	4	4	.	.	4	4	461	e) 461	†
Ternate	res. Ternate.	1	1	1	.	.	1	1	146	145	†
Batjan	res. Ternate.	1	1	1	.	.	1	1	124	120	†
Halmaheira en Nieuw-Guinea	res. Ternate.	.	.	.	7	5	7	5	.	.	.
Ceram	res. Amboina.	11	11	11	16	8	27	19	1 132	1 122	†
Boeroe	res. Amboina.	1	1	1	6	9	7	10	56	49	†
Manipa	res. Amboina.	1	.	.	.	.	1	.	32	.	.
Boano	res. Amboina.	1	1	1	.	.	1	1	106	88	†
Amboina	res. Amboina.	25	24	24	4	2	29	26	2 751	2 746	†
Haroekoe	res. Amboina.	6	6	6	.	.	6	6	885	850	†
Saparoea	res. Amboina.	12	12	12	1	.	13	12	1 888	1 881	†
Noessalaut	res. Amboina.	6	6	6	.	.	6	6	804	798	†
Banda-eilanden	res. Amboina.	3	3	3	1	1	4	4	215	189	†
Key-eilanden	res. Amboina.	.	.	.	1	1	1	1	.	.	.
Aroe-eilanden	res. Amboina.	1	1	1	3	e) 3	4	4	32	29	†
Zuidwester-eilanden	res. Amboina.	6	6	6	24	e) 24	30	30	450	484	†
Timor	res. Timor.	4	4	4	3	6	7	10	361	354	†
Rotti	res. Timor.	11	11	11	7	6	18	17	1 223	1 138	†
Savoe	res. Timor.	.	.	.	4	3	4	3	.	.	.
Flores	res. Timor.	.	.	.	4	4	4	4	.	.	.
Soemba	res. Timor.	.	.	.	4	3	4	3	.	.	.
Bali (residentie Bali en Lombok)		2	2	2	.	.	2	2	126	117	†
Totalen voor de Buitenbezittingen		298	296	296	*450	455	*748	751	41 363	41 656	†

leerlingen, *a*)

Particuliere scholen. Gedurende 1894.	1895.	Op 31 Dec. 1895.	Totaal. Gedurende 1894.	1895.	Op 31 Dec. 1895.	GEWESTEN, enz.
						Buitenbezittingen.
185	178	178	1900	1937	1381	Pad. Benedenlanden.
113	145	190	2969	3195	2379	Pad. Bovenlanden.
5623	5660	4602	8011	8090	6290	Tapanoli.
30	32	32	1142	1149	842	Benkoelen.
»	†	†	413	*401*	*239*	Lampongsche Districten.
143	235	†	707	775	†	Palembang.
»	19	†	80	107	†	Oostkust van Sumatra.
128	149	128	354	420	316	Atjeh en onderhoorigh.
120	152	125	198	238	188	Nias.
»	»	»	169	201	†	Riouw en Lingga.
»	»	»	144	137	†	Banka.
»	»	»	210	185	†	Billiton.
78	79	†	177	192	†	Westerafd. van Borneo.
722	775	†	1432	1400	†	Z.- en O.-afd. van Borneo.
33	70	†	983	1023	†	Celebes en onderhoorigh.
9682	d) *9263*	†	24301	*24158*	†	Minahassa en Gorontalo.
4546	4482	†	8764	8735	†	Sangi-eilanden.
»	»	»	461	e) 461	†	Talaut-eilanden.
»	»	»	146	145	†	Ternate.
»	»	»	124	120	†	Batjan.
262	85	†	262	*85*	†	Halmaheira en N.-Guinea.
424	*198*	†	1556	*1320*	†	Ceram.
260	270	†	316	319	†	Boeroe.
»	»	»	32	»	»	Manipa.
»	»	»	106	88	†	Boano.
191	†	†	2942	*2746*	†	Amboina.
»	»	»	885	830	†	Haroekoe.
46	»	»	1934	1881	†	Saparoea.
»	»	»	804	798	†	Noessalaut.
9	7	†	224	196	†	Banda-eilanden.
68	74	†	68	74	†	Key-eilanden.
108	e) 108	†	140	137	†	Aroe-eilanden.
915	e) 915	†	1365	1399	†	Zuidwester-eilanden.
138	98	†	499	452	†	Timor.
271	321	†	1494	1459	†	Rotti.
236	231	†	236	231	†	Savoe.
357	388	†	357	388	†	Flores.
150	151	†	150	151	†	Soemba.
»	»	»	126	117	†	Bali.
21838	*24085*	†	66201	*65741*	†	

TOELICHTINGEN.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de opgaven. De getallen, waarbij een * wordt aangetroffen, berusten op verbeterde opgaven; cursief gedrukte getallen zijn onvolledig.)

a) Onder het opgegeven aantal leerlingen was, voor zooveel werd medegedeeld, het navolgend aantal meisjes begrepen:

	1894.	1895.
Openbare scholen.	9 580	9 429
Particuliere scholen. . . .	5 945	5 998
	15 525	15 427

b) Onder de opgaven zijn niet begrepen de tijdelijk gesloten scholen.

c) Waar de cijfers van 1895 hooger zijn dan die van 1894 is zulks het gevolg van de opening van nieuwe scholen. Slechts bij uitzondering is gemeld waar die nieuwe scholen gevestigd zijn, namelijk alleen voor de residentie Palembang, waar eene nieuwe school geopend werd te Tebing Abang, voor de residentie Oostkust van Sumatra, waar zulks het geval was te Tandjong Poera, en voor de residentie Menado, waar als nieuwe scholen worden genoemd die te Lansot en te Watudambot in het district Tonsea der Minahassa.
In 't geheel werden in 1895 9 particuliere scholen opgeheven, doch slechts van 2 daarvan is de plaats opgegeven: op Rotti werd namelijk opgeheven de school te Bokai en op Savoe die te Mesara.
Onder de in den staat vermelde particuliere scholen was het navolgend aantal zendingsscholen begrepen:

GEWESTEN OF EILANDEN.	Ult. 1894. Gesubsidieerd.	Ult. 1894. Niet-gesubsidieerd.	Ult 1895. Gesubsidieerd.	Ult 1895. Niet-gesubsidieerd.
Padangsche Benedenlanden (Sumatra's Westkust)	1	2	1	2
Padangsche Bovenlanden (Id.) . . .	»	1	»	1
Tapanoli (Id.)	70	57	78	50
Nias (Id.)	3	1	3	1
Benkoelen	»	1	»	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	11	1	14	1
Minahassa (Menado)	1	*144	»	147
Sangi- en Talaut-eilanden (Id.) . .	»	64	»	61
Boeroe (Amboina)	»	6	»	9
Dammer (Id.)	7	»	»	7
Key-eilanden (Id.).	»	1	»	1
Halmaheira (Ternate)	»	2	»	†
Nieuw-Guinea (Id.)	»	5	»	5
Timor	»	4	†	†
Savoe	1	3	»	4
Flores	»	4	»	4
Soemba	»	3	1	2
	97	*299	97	296
	*396		393	

Onder deze zendingsscholen telde men op ult. 1895 22 Roomsch-katholieke scholen (tegen 21 op ult. 1894), namelijk in Benkoelen 1, in Menado 15, op de Key-eilanden 1, op Timor 1, op Flores 3 en op Soemba 1. De 132 Protestantsche zendingsscholen die op ult. 1895 in de Minahassa bestonden, werden bijna alle bekostigd door het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam. Dit was namelijk het geval met 123; 5 worden uit bijzondere fondsen bekostigd; 3 zijn negorijscholen en 1 was gevestigd op eene particuliere landbouwonderneming.

d) Dit cijfer heeft betrekking tot 129 van de 147 scholen in de Minahassa. Volgens opgaven van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam waren bij de 130 Protestantsche zendingsscholen op ult. 1894 ingeschreven 7519 en bij de 132 op ult. 1895 8039 leerlingen, terwijl er gezet opkwamen in 1894 5084 en in 1895 5170 leerlingen. Onder de bedoelde 7519 en 8039 kinderen telde men achtereenvolgens 2916 en 3092 meisjes.

e) Bij gemis aan latere opgaven is het cijfer van het voorafgegane jaar behouden.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE V.

N°. 23.

(Zie hoofdst. K, afd. III, § 1, van het verslag.)

STATISTISCHE EN ANDERE OPGAVEN betreffende de Europeesche en inlandsche CHRISTENGEMEENTEN in Nederlandsch-Indië (daaronder tevens de ZENDINGS-GEMEENTEN), meerendeels volgens de over 1896 ingekomen gegevens.

A. PROTESTANTSCHE EEREDIENST.

1°. Gevestigde Kerk.

Europeesche Christengemeenten.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Organiek aantal predikanten.	Aantal predikanten aanwezig op ult. 1896.	Aantal Protestantsche Europeanen op ult. 1896. a)	Aantal lidmaten op ult. 1896.	Aantal in 1896 aangenomen lidmaten. (Zie ook noot i.)	Aantal gedoopte kinderen en volwassenen gedurende 1896. (Zie ook noot i.)		Aantal in 1896 ingezegende huwelijken. (Zie ook noot i.)	Aantal catechisanten gedurende 1896. (Zie ook noot i.)
						In echt geboren. b)	Buiten echt geboren.		
Java en Madura.									
Batavia met Weltevreden, de Benedenstad en den naasten omtrek, zoomede de residentie Lampongsche Districten. . .	4	4	c) * 7 325	* 2 040	* 146	* 84	* 16	* 24	* 653
Meester Cornelis, met Tangerang en de residentiën Bantam en Krawang.	1	1	* 2 612	* niet opgegeven.	* 30	* 48	* 12	* 4	* 98
Buitenzorg, met de assistent-residentie van dien naam en de assistent-residentie Soekaboemi (Preanger Regentschappen) .	1	1	2 000	572	65	41	3	6	240
Bandong, met de residentie Preanger Regentschappen (uitgezonderd de afdeeling Soekaboemi) en met de afdeeling Galoeh (Cheribon)	1	1	1 367	427	9	17	7	20	93
Cheribon, met de residentie Cheribon (uitgenomen de afdeeling Galoeh)	1	1	490	330	19	15	10	»	66
Pekalongan, met de residentiën Pekalongan en Tagal	1	1	1 454	900	29	21	6	2	217
Samarang, met de assistent-residentiën Kendal, Demak en Grobogan.	2	2	3 006	1 359	77	132	38	0	334
Salatiga, met de assistent-residentiën Salatiga en Ambarawa .	1	d) 1	940	511	43	30	25	3	99
Rembang, met de residentiën Rembang en Japara	1	1	* 855	* 317	* »	* 20	* 6	* 3	* 124
Soerabaija, met de residentie Soerabaija (daaronder het eiland Bawean)	3	3	* 6 051	* 3 293	* 175	* 60	* 31	* 12	* 724
Pasoeroean, met de residentie Pasoeroean	1	d) 1	1 952	617	13	37	3	2	171
Probolinggo, met de residentiën Probolinggo, Bezoeki en Bali en Lombok	1	d) 1	2 356	026	6	11	51	8	208
Sumanap, met de residentie Madura.	1	1	610	94	12	8	»	1	48
Poerworedjo, met de residentiën Bagelen en Banjoemas . . .	1	d) 1	1 245	410	22	31	4	1	207
Djokjokarta, met de residentiën Djokjokarta en Kadoe. . . .	1	1	3 001	1 388	372	95	43	11	724
Soerakarta, met de residentie Soerakarta.	1	1	2 005	617	»	49	3	2	248
Madioen, met de residentiën Madioen en Kediri.	1	1	* 1 802	* 668	* 16	* 13	* 5	* 2	* 133
Totalen voor de 17 kerkelijke afdeelingen op Java en Madura (met de Lampongsche Districten en Bali en Lombok) . .	23	23	39 120	14 487	1 035	711	266	108	4 387

a) De militairen zijn onder de opgaven in deze en de volgende kolommen begrepen. Onder de opgaven betreffende Batavia en Soerabaija zijn niet medegerekend, als niet ressorteerende onder het Bestuur der Indische Protestantsche Kerk, de bij Indisch Staatsblad 1885 n°. 130, 1892 n°. 233 en 1893 n°. 100 als rechtspersoon erkende drie kerkelijke vereenigingen, met namen de „Britsch Protestantsche gemeente" te Batavia, de „Christelijke Gereformeerde Kerk" mede te Batavia, en de „Gereformeerde Kerk" te Soerabaija.

b) Voor zooveel volwassenen gedoopt werden, zijn deze niet afzonderlijk opgegeven, maar in deze kolom meegeteld.

c) Waar over 1896 nog geen opgaven waren ontvangen, zijn de laatst bekende cijfers behouden. Deze zijn met een * aangeduid.

d) Ter voorziening in de godsdienstige behoeften van de mindere militairen en van de minder gegoede leden der Protestantsche gemeenten zijn te Willem I (Samarang), Malang (Pasoeroean), Gombong (Bagelen) en op Lombok (op een der militaire posten aldaar) van gouvernementswege aangestelde Europeesche godsdienstonderwijzers bescheiden, die onder toezicht staan van den predikant in het betrokken ressort. De sedert Juli 1895 onbezette plaats te Willem I bleef ook in 1896 vacant.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Organiek aantal predikanten.	Aantal predikanten aanwezig op ult. 1896.	Aantal Protestantsche Europeanen op ult. 1896. a)	Aantal lidmaten op ult. 1896.	Aantal in 1896 aangenomen lidmaten. (Zie ook noot i.)	Aantal gedoopte kinderen en volwassenen gedurende 1896. (Zie ook noot i.) In echt geboren. b)	Aantal gedoopte kinderen en volwassenen gedurende 1896. (Zie ook noot i.) Buiten echt geboren.	Aantal in 1896 ingezegende huwelijken. (Zie ook noot i.)	Aantal catechisanten gedurende 1896. (Zie ook noot i.)
Buitenbezittingen.									
Padang, met de Padangsche Benedenlanden en gedeeltelijk de residentie Tapanoli	1	1	1 365	765	30	35	7	7	126
Fort de Kock, met de residentie Padangsche Bovenlanden en gedeeltelijk de residentie Tapanoli	1	1	* 796	* 374	* 12	* 8	* 9	* 3	* 62
Tandjong Pinang, met de residentiën Riouw en onderhoorigheden en Banka	1	1	e) * 135	* 119	* »	* 5	* 4	* »	* 55
Palembang, met de residentiën Palembang en Benkoelen	1	1	430	102	34	9	2	1	21
Medan, met de residentie Oostkust van Sumatra	1	1	885	482	8	14	4	»	16
Kotta Radja, met het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	1	1	2 083	1 274	19	31	38	16	83
Pontianak, met de residentie Westerafdeeling van Borneo en de assistent-residentie Billiton	1	1	348	179	12	4	»	»	19
Bandjermasin, met de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1	f) »	758	421	10	6	4	1	51
Makasser, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Makasser, Noorderdistricten en Takalar	1	1	* 1 188	* 540	* 7	* 26	* 8	* 5	* 67
Bonthain, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Zuiderdistricten en Oosterdistricten en het eiland Saleijer	1	f) »	384	166	2	8	5	»	63
Menado, met de residentie Menado	1	1	847	44	49	217	92	45	145
Ternate, met de residentie Ternate	1	f) »	400	126	»	18	5	»	22
Amboina, met de residentie Amboina (uitgenomen de assistent-residentie Banda)	2	2	765	465	64	176	50	13	245
Banda, met de assistent-residentie Banda	1	1	753	176	23	23	1	7	60
Koepang, met de residentie Timor en het eiland Soembawa (gouvernement Celebes en onderhoorigheden)	1	f) »	207	45	»	6	»	»	25
Totalen voor de 15 kerkelijke afdeelingen in de Buitenbezittingen (met uitzondering van de Lampongsche Districten en Bali en Lombok)	16	12	11 344	5 280	277	586	229	98	1 080
Totalen voor Java en Madura (zie de voorgaande bladzijde)	23	23	39 126	14 487	1 035	711	266	108	4 387
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië	39	35	50 470	19 767	1 312	1 297	495	206	5 467

Inlandsche Christengemeenten. g)

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Organiek aantal hulppredikers.	Aantal hulppredikers aanwezig op ult. 1896.	Zielental op ult. 1896. (Protestantsche inlanders.)	Aantal lidmaten op ult. 1896.	Aantal in 1896 aangenomen lidmaten.	Aantal gedoopten gedurende 1896. Kinderen in echt geboren.	Aantal gedoopten gedurende 1896. Kinderen buiten echt geboren.	Aantal gedoopten gedurende 1896. Volwassenen.	Aantal in 1896 ingezegende huwelijken.	Aantal catechisanten gedurende 1896.
Java en Madura.										
** h) Batavia (hoofdplaats)	»	»	* 318	* 125	i)	i)	i)	i)	i)	i)
Batavia (Depok en Toegoe)	1	1	724	311	9	17	»	»	4	164
** Salatiga (met Ambarawa en Banjoebiroe)	»	»	492	209	i)	i)	i)	i)	i)	i)
** Soerabaija	»	»	* 222	* 137	i)	i)	i)	i)	i)	* 20
** Probolinggo	»	»	* 360	* 283	i)	i)	i)	i)	i)	i)
** Magelang en Djokjokarta k)	»	»	1 060	594	i)	i)	i)	i)	i)	i)
** Soerakarta	»	»	407	146	i)	i)	i)	i)	i)	i)
Elders op Java (verspreid wonenden)	»	»	* 898	* 183	i)	i)	i)	i)	i)	i)
Totalen voor genoemde gemeenten en afdeelingen op Java en Madura	1	1	4 495	1 988						

e) In het afzonderlijk verschenen „Algemeen verslag der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië" over 1895 wordt hiervoor opgegeven 235.

f) Te Bandjermasin was de dienst van predikant tijdelijk opgedragen aan den zendeling leeraar ter plaatse; te Bonthain, te Ternate en te Koepang aan een hulpprediker.

g) Hieronder zijn alleen begrepen de Protestantsche inlanders van *gevestigde* Christengemeenten, aangesloten bij de Indische Protestantsche Kerk, dus uitgezonderd de zendingsgemeenten. Op Java, behalve te Depok en Toegoe (residentie Batavia), behooren tot de Protestantsche inlanders der eerstbedoelde gemeenten grootendeels Amboineesche en Menadoneesche militairen en verder bureaubeambten.

h) Bij de door ** aangeduide inlandsche Christengemeenten of afdeelingen daarvan is organiek geen hulpprediker geplaatst; het dienstwerk wordt er evenwel uitgeoefend door de predikanten of den predikant in het betrokken ressort.

i) Zijn in de registers der lidmaten, gedoopten, enz. medegerekend onder de Europeanen (zie het voorafgaande staatje).

k) Te Magelang is tijdelijk een inlandsch leeraar geplaatst, hoofdzakelijk ter voorziening in de godsdienstige behoeften der Amboineesche militairen aldaar.

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Organiek aantal hulppredikers.	Aantal hulppredikers aanwezig op ult. 1896.	Zielental op ult. 1896. (Protestantsche inlanders.)	Aantal lidmaten op ult. 1896.	Aantal in 1896 aangenomen lidmaten.	Aantal gedoopten gedurende 1896. Kinderen in echt geboren	Kinderen buiten echt geboren	Volwassenen.	Aantal in 1896 ingezegende huwelijken.	Aantal catechisanten gedurende 1896.
Buitenbezittingen.										
** Kotta Radja, met Atjeh l)	•	•	m) 812	574	i)	i)	i)	i)	i)	i)
** Menado (de hoofdplaats), met Gorontalo	•	•	4 948	576	n)	n)	n)	n)	n)	333
Aijermadidi, met omliggende gemeenten	1	1	19 532	6 602	318	700	92	8	210	702
Tondano, " " "	1	•	22 928	8 362	p) •	820	66	2	216	4 187
Tomohon, " " "	1	1	7 249	1 705	127	216	25	11	83	335
Sonder, " " "	1	1	16 435	3 314	p) •	594	44	62	218	985
Langowan, " " " o)	1	1	28 335	8 888	571	1 335	23	9	338	2 373
Ratahan, " " "	1	1	7 130	1 297	514	414	56	164	84	1 019
Koemelemboeai, " " "	1	1	10 036	1 933	284	333	20	16	87	886
Amoerang, " " "	1	1	* 10 961	* 2 547	* 116	* 412	* 7	* •	* 93	* 1 147
Tanawangko, " " "	1	1	8 098	1 254	24	169	42	10	83	131
Maoembi, " " "	1	1	9 177	1 490	124	187	201	140	67	167
** Banda, met de Banda-eilanden	•	•	1 057	232	i)	i)	i)	i)	i)	52
** Amboina (hoofdplaats), met naasten omtrek	•	r) 1	4 729	2 177	i)	i)	i)	i)	i)	410
Allang (op Amboina), met het noordwestelijk deel van het eiland Amboina en met het eiland Boeroe	1	1	4 224	1 469	71	175	23	8	48	969
Waai (op Amboina), met het noordoostelijk deel van het eiland Amboina	1	1	4 203	1 845	60	121	28	•	34	275
Hoetoemoeri (op Amboina), met het zuidelijk deel van het eiland Amboina (uitgezonderd de hoofdplaats Amboina)	1	1	8 717	4 153	139	333	50	•	64	583
Haroekoe, met het eiland Haroekoe	1	1	6 075	3 015	131	232	39	•	40	1 048
Saparoea, " " " Saparoea	1	1	17 415	7 224	183	319	224	•	99	451
Ameth (op Noessalaut), met het eiland Noessalaut q)	1	1	5 195	2 370	115	104	55	2	23	382
Amaheij (op Ceram), met Oost-Ceram	1	1	s) * 7 504	* 2 307	* 95	* 231	* 44	* 40	* 81	* 843
Lokki (op Ceram), met West-Ceram en de eilanden Boano en Manipa	1	•	* 4 127	* 1 219	* 91	* 85	* 41	* 11	* 13	* 829
Wonreli (op Kisser), met de eilanden Kisser, Roma en Wetter	1	t) •	u) * 1 788	* 116	* 65	* 5	* 53	* 40	* •	* 90
Serwaroe (op Letti), met de eilanden Letti, Moa en Lakor	1	v) •	* 1 094	niet opgegeven.	* 77	* 4	* 292	* •	* 10	* 350
Djoerdjela (op Wammer), met Wammer en de overige eilanden van de Aroe-groep	1	w) •	* 731	* 493	* 212	* 21	* 4	* 15	* 6	* 306
** Dammer-, Babber- en Tenimber-groepen, zoomede de eilanden Teon, Nila en Seroea x)	•	•	y) * 3 500	* 544	* 305	* •	* 157	* 367	* •	* 501
** Ternate (hoofdplaats)	•	z)	177	54	7	5	4	3	4	16
Batjan (twee gemeenten)	1	1	646	176	3	11	14	12	4	74
** Koepang en vijf andere gemeenten op Timor	•	aa) 1	1 733	169	•	30	8	2	1	175
Babauw en twee " " "	1	1	bb) 1 871	113	•	•	•	•	6	144
Baa (op Rotti), met het eiland Rotti	1	1	7 045	100	1	7	144	29	8	577
Totalen voor de Buitenbezittingen	24	cc) 20	229 695	66 327	dd) 3 749	6 964	1 772	960	1 930	20 430
" " Java en Madura (zie hiervóór)	1	1	4 485	1 988	ee) 9	ee) 17	ee) •	ee) •	ee) 4	ee) 193
	ff) 25	cc) 21	234 180	68 315	3 758	6 981	1 772	960	1 934	20 023

l) Te Kotta Radja is een inlandsch leeraar geplaatst.

m) Hieronder 696 militairen.

n) Geen opgaaf ontvangen.

o) Aan de gevestigde inlandsche Christengemeenten in de Minahassa, ten getale van 237, waren bij het einde van 1896 bovendien verbonden 80 inlandsche leeraars en een aantal inlandsche schoolmeesters, die als godsdienstonderwijzers en voorgangers bij de godsdienstoefeningen werkzaam zijn.
De hulpprediker te Tomohon is belast met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de Minahassa.

p) Bij deze nihil-opgaven is in de uit Indie ontvangen tabel niets aangeteekend; vermoedelijk ontbraken de noodige gegevens.

q) Bij de gevestigde inlandsche Christengemeenten op de Amboneesche eilanden, ten getale van 138, waren bij het einde van 1896 bovendien in dienst 51 inlandsche leeraars en verder een groot aantal zoogenaamde goeroe's. Deze zijn godsdienstonderwijzers en voorgangers bij de godsdienstoefeningen, als hoedanig soms schoolmeesters, soms andere gemeenteleden aangesteld worden.

r) Deze hulpprediker was belast met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarsambt in de residentie Amboina.

s) Volgens het in noot e bedoelde Algemeen Verslag over 1895 was het cijfer 7404.

t) De hulpprediker van Wonreli (Kisser) is tijdelijk geplaatst bij de Europeesche Christengemeenten in het ressort Bonthain (Celebes), als zijnde aldaar belast met den dienst van den ontbrekenden predikant. Zijn dienstwerk op Kisser e. a. wordt, ingevolge gouvernementsbesluit van 22 Juni 1895 n°. 9, waargenomen door den hulpprediker van Haroekoe.

u) Volgens het in noot e bedoelde Algemeen Verslag over 1895 was het cijfer 3090.

v) Zie noot r. In den dienst op Letti e. a. is tijdelijk voorzien door de aanstelling van een inlandschen leeraar.

w) Ook op Wammer e. a. wordt de dienst van den ontbrekenden hulpprediker door een inlandschen leeraar waargenomen.

x) De gemeenten op deze drie eilanden groepen, ten deele eerst kort geleden gesticht, zijn nog niet ingedeeld bij eenig hulppredikersressort, maar voorloopig toevertrouwd aan eenige daarheen gezonden Amboneesche godsdienstonderwijzers. Bedoelde gemeenten worden jaarlijks door een der predikanten van Amboina bezocht. Het voorstaande geldt ook voor de gemeenten op de eilanden Teon, Nila en Seroea. De van deze gemeenten ontvangen opgaven zijn in de uitgetrokken getallen begrepen.

y) Volgens het in noot e bedoelde Algemeen Verslag over 1895 was het cijfer 3150.

z) De dienst in het ressort van den ontbrekenden predikant te Ternate wordt waargenomen door den hulpprediker van Batjan, die te dien einde ter hoofdplaats Ternate verblijf houdt. Op Batjan is een inlandsche leeraar gevestigd.

aa) De dienst in het ressort van den ontbrekenden predikant te Koepang wordt waargenomen door den hulpprediker van Babauw, die te dien einde ter hoofdplaats Koepang is gevestigd. Bovendien zijn aldaar 4 inlandsche leeraars bescheiden.

bb) Onder de opgaaf in 't vorig verslag (bijlage Z), nl 6932, waren bij uitzondering ook begrepen — als tijdelijk toevertrouwd geweest aan de zorg van den hulpprediker te Babauw — de zendinggemeenten op het eiland Savoe (5095 zielen).

cc) Hieronder niet gerekend (zie noot t) de hulpprediker van Wonreli (Kisser), tijdelijk waarnemend predikant bij de Europeesche Christengemeenten in het ressort Bonthain (Celebes).

dd) Zie noot p.

ee) Zie noot i.

ff) Organiek zijn 26 hulppredikers toegestaan, doch voor 1 is het ressort nog niet aangewezen.

2°. Zendingsgemeenten.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen	Kinderen.	Totaal.		
	Bantem.												
A. A. Pennings, te Lebak. 1)	Lebak	5	6	11	22	5	6	11	3	2	5	3	•
	Batavia.												
P. B. Haag, te Batavia. 2)	Maleische Christengemeente te Pasar-Baroe (Stad en voorsteden van Batavia)	25	119	22	166	25	119	144	15	5	20	15	4
G. A. W. Geissler, te Batavia. 3)	Chineesche Christengemeente te Patekoan (Stad en voorsteden van Batavia)	13	13	19	45	13	13	26	1	2	3	•	•
D. Huijsing, te Batavia. 4)	Kwitang (Batavia)	18	20	19	66	13	26	39	1	3	4	1	•
L. Tiemersma, te Tangerang. 5)	Tanah Tinggi	17	27	31	75	16	25	41	2	2	4	•	1
	Djengkol	7	12	23	42	7	12	19	•	4	4	2	1
	Kresek	4	2	7	13	2	2	4	•	•	•	•	•
		28	41	61	130	25	39	64	2	6	8	2	2
C. Albers, te Meester-Cornelis. 6)	Meester-Cornelis	10	6	6	22	10	6	16	•	1	1	•	•
	Poeloe Gebang (land Tjakoeng)	7	8	8	23	7	8	15	•	1	1	•	•
	Kampong Sawah 7) (land Pondok Gedeh)	14	19	45	78	14	19	33	•	1	1	•	•
	Pondok Meleti (land Pondok Gedeh)	9	9	20	38	9	9	18	•	1	1	•	•
		40	42	79	161	40	42	82	•	4	4	•	•
A. de Haan, te Buitenzorg. 8)	Buitenzorg	17	22	10	49	17	22	39	6	1	7	•	1
	Tjiseroewa-Noord	6	4	10	20	6	4	10	•	3	3	•	•
	Tjigelam (land Tjileungsi)	27	38	62	127	27	38	65	•	5	5	11	•
	Goenoeng Poetri	22	32	78	132	22	32	54	•	6	6	5	•
		72	96	160	328	72	96	168	6	15	21	16	1
	Krawang.												
C. Albers (hiervóór genoemd)	Pasir Kaliki 9)	10) †	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
	Preanger Regentschappen.												
B. Alkema, te Bandong. 11)	Bandong	18	10	7	35	18	10	28	1	1	2	•	•
	Tjiandjoer	15	16	12	43	15	16	31	1	2	3	•	•
		33	26	19	78	33	26	59	2	3	5	•	•
H. Muller, te Pangharepan (Soekaboemi). 11)	Pangharepan	42	44	103	189	42	44	86	1	11	12	6	4
	Soekaboemi	22	29	38	89	22	29	51	3	4	7	10	1
		64	73	141	278	64	73	137	4	15	19	16	5
• 12)	Tjibolang (afd. Soemedang)	6	6	17	29	6	6	12	•	2	2	•	•
	Cheribon.												
J. J. Muis, te Cheribon. 13)	Cheribon	28	48	29	105	25	47	72	4	10	14	•	•
O. van der Brug, te Indramaijoe. 14)	Indramaijoe	27	23	†	†	27	23	50	1	2	3	2	1
J. Verhoeven, te Madjalengka. 15)	Madjalengka	21	22	50	93	21	22	43	1	6	7	1	1
	Tjiambaij (land Indramaijoe-West)	4	5	15	24	4	5	9	•	3	3	•	•
		25	27	65	117	25	27	52	1	9	10	1	1

1) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. Ook over 1896 viel omtrent de uitkomsten van den zendingsarbeid in Bantem weinig te zeggen. Onder toezicht van den zendeling was een inlandsche helper werkzaam.

2) In dienst van het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia en van het Java-Comité te Amsterdam. De zendeling arbeidt onder Europeanen en Indo-Europeanen, doch heeft tevens een arbeidsveld onder inlanders en Chineezen.

3) In dienst als voren.

4) In dienst van de „Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland."

5) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. De zendeling werd door 3 inlandsche helpers bijgestaan.

6) In dienst als voren. De zendeling werd door 4 inlandsche helpers bijgestaan.

7) Te Kampong Sawah waren 34 gemeenteleden tot den Roomsch-katholieken godsdienst overgegaan, terwijl 12 naar elders verhuisden. De gemeenten Buitenzorg, Tjigelam en Goenoeng Poetri waren sedert Januari 1896 onder leiding gekomen van den zendeling-leeraar A. de Haan.

8) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.

9) Deze gemeente was zoo goed als opgelost. De leden er van waren deels naar de gemeente te Tjigelam, deels naar Batavia en Bandong verhuisd, terwijl 7 tot den Roomsch-katholieken godsdienst overgingen.

10) Waar een † is geplaatst, ontbreken de opgaven.

11) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. De zendeling wordt door 2 inlandsche helpers ter zijde gestaan.

12) De dienst in de gemeente te Tjibolang werd waargenomen door den zendeling te Madjalengka J. Verhoeven. Te Tjibolang was een inlandsche hulpzendeling werkzaam.

13) Deze zendeling, in dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam, was in de plaats gekomen van den in 1893 overleden zendeling te Cheribon, A. Dijkstra.

14) In dienst als voren.

15) In dienst als voren. Te Tjiambaij werd de zendeling bijgestaan door een inlandschen helper, terwijl hij te Madjalengka beschikte over 2 inlandsche hulpzendelingen; zie overigens noot 12.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal		
Tagal													
R. J. Horstman, te Pekalongan. [16]	Moeara Toewa	25	23	37	85	21	15	36	4	3	7	»	1
	Poeloesari	19	20	20	59	17	18	35	»	»	»	»	»
	Gintoeng	30	23	16	69	28	21	49	»	»	»	»	»
		74	66	73	213	66	54	120	4	3	7	»	1
Pekalongan.													
Id.	Pekalongan	8	8	11	27	6	6	12	»	1	1	»	»
	Derma	47	46	32	125	45	43	88	»	»	»	»	2
	Poerba	16	13	5	34	15	13	28	»	»	»	»	1
	Bandar	5	6	5	16	5	6	11	»	»	»	»	»
	Kendil	12	10	12	34	10	9	19	»	»	»	»	»
	Bawang	21	19	15	55	20	17	37	»	»	»	»	2
	Talok	6	8	5	19	6	8	14	»	»	»	»	»
		115	110	85	310	107	102	209	»	1	1	»	5
Samarang.													
Ph. Bieger, te Samarang. [17]	Samarang (Kampong Redjosari)	26	49	25	100	26	49	75	11	1	12	2	»
C. R. Kuhnen, te Kalitjeret. [18]	Kalitjeret	13	15	30	58	13	15	28	2	4	6	2	1
	Boweh	4	4	9	17	4	4	8	1	1	2	1	»
	Tempoeroeng	14	22	22	58	14	22	36	3	2	5	3	»
	Walang	7	10	9	26	7	10	17	1	»	1	1	1
	Wringin	1	2	»	3	1	2	3	»	»	»	»	»
	Kalitjilik	4	5	1	10	4	5	9	»	»	»	»	»
	Selagaran	5	6	3	14	5	6	11	»	3	3	»	»
	Tempoeran	1	2	1	4	1	2	3	»	1	1	»	»
		49	66	75	190	49	66	115	7	11	18	7	2
F. W. Kamp, te Salatiga. [19]	Salatiga	7	8	9	21	6	8	14	1	»	1	»	2
	Toegoe	16	16	26	58	13	13	26	»	4	4	»	1
	Blimbing	2	4	7	13	2	4	6	»	»	»	»	»
		25	28	42	95	21	25	46	1	4	5	»	3
. . . . [20]	Ketjemeh	12	14	»	26	12	14	26	2	»	2	2	1
	Djadjar	4	4	»	8	4	4	8	»	»	»	»	»
	Karangwader	2	2	»	4	2	2	4	1	»	1	1	»
	Pingkol	1	1	»	2	1	1	2	»	»	»	»	»
	Wolo	12	3	»	15	12	3	15	6	»	6	6	1
	Paiton	4	4	»	8	4	4	8	»	»	»	»	»
	Weroe	5	3	»	8	5	3	8	»	»	»	»	»
	Goelanglor	2	3	»	5	2	3	5	»	»	»	»	»
	Midjen	10	6	»	16	10	6	16	2	»	2	2	»
	Goelangkidoel	1	2	»	3	1	2	3	»	»	»	»	»
	Slogo	1	1	»	2	1	1	2	»	»	»	»	»
	Karanggeneng	3	4	»	7	3	4	7	1	»	1	1	»
	Panesan	5	5	»	10	5	5	10	»	»	»	»	»
	Lejangan	1	1	»	2	1	1	2	»	»	»	»	»
		03	53	»	116	63	53	116	12	»	12	12	2
A. Jungst, te Ambarawa. [21]	Ambarawa	8	5	5	18	8	5	13	»	1	1	2	1
	Djamboe	13	7	7	27	13	7	20	»	»	»	5	1
	Toeksongo (Klepoe)	3	4	8	15	3	4	7	»	»	»	»	»
	Wonoredjo	25	26	69	120	25	26	51	»	»	»	»	2
	Tempoeran	6	4	12	22	6	4	10	»	»	»	»	»
	Djoeanpang	2	1	»	3	2	1	3	»	»	»	»	»
		57	47	101	205	57	47	104	»	1	1	7	4
A. H. O. Heller, te Kaliwoengoe (Kandal). [22]	Kaliwoengoe [23]	17	7	2	26	13	4	17	1	3	4	14	2
	Pidodo [23]	12	15	10	37	6	8	14	8	8	16	2	»
	Batok [23]	18	24	»	42	18	24	42	»	»	»	42	1
		47	46	12	105	37	36	73	9	11	20	58	3

[16]) In dienst van de Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland. In elke der twee laatstgenoemde gemeenten stond den zendeling een inlandsche helper ter zijde.

[17]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. De zendeling Bieger verving definitief den in 1896 overleden zendeling W. Hoezoo; hij werd bijgestaan door een inlandschen helper.

[18]) In dienst van de „Salatiga-zending." De zendeling werd bijgestaan door 3 inlandsche helpers. Onder zijn toezicht stonden eenige gemeenten van den in 1896 naar Nederland vertrokken zendeling J. F. Droste.

[19]) In dienst als voren. De zendeling werd bijgestaan door 2 inlandsche helpers.

[20]) Deze gemeenten, waaronder eenige van den zendeling Droste (zie noot 18), werden bediend door de zendelingen F. W. Kamp en A. Jungst. In elke der gemeenten Ketjemeh, Djadjar en Wolo was een inlandsche helper werkzaam.

[21]) In dienst van de „Salatiga-zending." De zendeling arbeidde met 2 inlandsche helpers; zie overigens noot 20.

[22]) In dienst als voren.

[23]) De overige in 't vorig verslag (bijlage Z, blz. 6) vermelde 7 gemeenten waren geheel verloopen.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal		
Jepara													
P. A. Jansz. en J. Fast, te Mergoredjo. [24]	Mergoredjo	135	179	350	664	43	63	106	12	•	12	•	8
	Banjoetowo	52	79	189	320	6	24	30	•	•	•	•	•
		187	258	539	984	49	87	136	12	•	12	•	8
J. Hubert, te Kedoeng Pendjalin. [24]	Kedoengpendjalin	130	127	208	465	52	49	101	14	•	14	•	•
	Bondo	42	40	64	146	10	8	18	2	•	2	•	•
		172	167	272	611	62	57	119	16	•	16	•	•
Ph. Bieger, (hiervóór genoemd)	Kajoeapoe. [25]	11	12	28	51	11	12	23	•	4	4	2	2
Rembang.													
G. A. Zimmerbeutel, te Blora. [26]	Blora	19	15	17	51	14	11	25	1	4	5	0	2
	Tegalombo	5	4	•	9	4	3	7	•	•	•	2	•
	Kaliredjo	2	1	1	4	2	1	3	•	•	•	•	•
	Kedoengtoeban	1	1	•	2	•	•	•	2	•	2	2	•
	Wadoeng	1	1	4	6	•	•	•	2	4	6	2	•
	Kemantren	1	1	1	3	•	•	•	2	1	3	2	•
	Wado	1	1	1	3	•	•	•	2	1	3	2	•
	Kradenan	1	1	•	2	•	•	•	2	•	2	2	•
		31	25	24	80	20	15	35	11	10	21	21	2
Soerabaija.													
. . . . [27]	Soerabaija	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
J. Kruyt, te Modjowarno. [28]	Soerabaija	27	23	27	77	27	23	50	2	2	4	3	3
	Semaroeng (Soerabaija)	3	11	•	14	3	11	14	•	•	•	•	•
	Wiroeng (id.)	27	30	46	103	27	30	57	•	2	2	•	1
	Poeli (id.)	14	14	23	51	14	14	28	3	1	4	1	•
	Segaran (Modjokerto)	63	60	127	250	63	60	123	1	5	6	1	1
	Mlaten of Goejangan (Sidoardjo)	38	37	50	125	32	37	69	1	4	5	3	1
	Modjowarno (Djombang)	647	690	1024	2361	647	690	1337	32	71	103	35	11
	Bongsoredjo (id.)	103	118	240	461	103	118	221	8	28	36	10	6
	Kertoredjo en Ngoro (id.)	178	211	364	753	178	211	389	2	28	30	5	9
		1094	1194	1907	4195	1094	1194	2288	49	141	190	58	32
Id. [29]	Kademangan Ngaoem Lemahbang Bandjar Penamas Toeloeng Toeri Soembergondang Wotan Kedoeng Pring Gondang (Modo) Setro (Poelé-lor)	21	25	15	61	21	25	46	7	•	7	•	•
Pasoeroean.													
J. Kreemer, te Kendalpaijak, en D. Louwerier, te Swaroe. [30]	Kendalpaijak	22	21	60	103	22	21	43	2	1	3	•	2
	Pandan	3	4	4	11	3	4	7	•	•	•	•	•
	Swaroe	157	193	390	740	157	193	350	14	43	57	27	8
	Wonoredjo	87	80	169	336	87	80	167	•	14	14	•	1
	Peniwen	68	79	177	324	68	79	147	29	25	54	•	2
		337	377	800	1514	337	377	714	45	83	128	27	13
Bezoeki.													
H. Dekker, te Soemberpakem. [31]	Soemberpakem	11	10	16	37	11	10	21	1	4	5	2	•
H. van der Spiegel, te Bondowosso. [31]	Bondowosso	9	4	3	16	9	4	13	3	2	5	4	•
	Kajoemas	20	21	43	84	†	†	†	•	2	2	•	•
		29	25	46	100	†	†	†	3	4	7	4	•

[24]) In dienst van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam. De zendeling Hubert arbeidde met 3 inlandsche helpers. Opmerking verdient dat voor elke der vier genoemde gemeenten de cijfers betreffende het aantal gemeenteleden veel hooger zijn dan vroeger.

[25]) Deze gemeente was vroeger onder toezicht van den in 1896 overleden zendeling-leeraar Hoezoo (zie noot 17).

[26]) In dienst van de „Salatiga-zending". De zendeling werd bijgestaan door 5 inlandsche helpers. De vroeger opgegeven gemeente Bandjarredjo was verloopen.

[27]) Deze zendingspost van de „Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland" was, door het vertrek van ds A. Bolwijn naar Nederland, bij het einde van 1896 onvervuld. Het toezicht over zijne gemeente werd intusschen uitgeoefend door den zendeling J. Kruyt (van Modjowarno).

[28]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. De zendeling wordt bijgestaan door 7 inlandsche helpers. Overigens is aan dezen zendingspost nog verbonden (zie vorig verslag, bijlage Z, blz. 6) de zendeling-arts dr H. Bervoets. De in 't vorig verslag genoemde zendeling A. Kruyt was op ult. 1896 tijdelijk naar Nederland.

[29]) De hier genoemde 9 gemeenten zijn alle gelegen in de afdeeling Lamongan.

[30]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. Deze zendelingen (waarvan de in de tweede plaats genoemde het opzicht had over de gemeenten Swaroe, Wonoredjo en Peniwen) werden bijgestaan door 4 inlandsche helpers.

[31]) In dienst van het Java-Comité te Amsterdam. De beide zendelingen in Bezoeki werden ieder bijgestaan door een inlandschen helper. De zending onder de Madureezen wordt gezegd niet vooruit te gaan.

Zendingsressorten (Namen en standplaatsen van de zendelingen)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen	Kinderen.	Totaal		
Banjoemas.													
R. J. Horstman (hiervóór reeds genoemd). [32]	Poerbolinggo	17	18	35	70	8	8	16	32	35	67	17	•
	Bodjong	8	11	19	38	4	7	11	24	19	43	11	2
	Karangtjengis	6	8	28	42	4	6	10	16	29	45	10	•
	Krandji	1	•	•	1	1	•	1	•	•	•	.	•
	Kedoengwoeloeh	•	1	•	1	•	1	1	•	•	•	•	•
	Kedoengwoeloeh-lor	2	2	4	8	2	2	4	•	•	•	•	•
	Panoesoepan	10	1	•	11	10	1	11	•	•	•	•	•
		44	41	80	171	29	25	54	72	83	155	38	2
Bagelen.													
Ds. L. Adriaanse, te Poerworedjo. [33]	Karangdjoso	98	103	160	361	69	65	134	33	8	41	•	
	Alang-Alangombo	11	15	11	37	5	8	13	•	•	•	•	
	Sendangbrondong	19	19	33	71	9	12	21	•	•	•	•	•
	Keboemen	13	10	28	57	1	•	1	3	15	16	•	•
	Kedoengtawon	94	102	158	354	5	1	6	4	10	14	•	2
	Premboen	22	28	50	100	10	5	15	5	13	18	•	•
	Ambal	36	35	68	132	36	35	71	5	7	12	•	1
	Kedoengpring	197	209	331	737	123	141	264	•	•	•	•	•
	Karangdjoso	20	14	29	63	•	•	•	•	•	•	•	•
	Ledok	†	†	†	351	†	†	48	•	•	41	•	•
		†	†	†	2270	†	†	573	50	53	144	•	3
Kadoe.													
Id.	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Djokjokarta. [34]													
Id.	Djokjo Pakoenalaman	4	2	4	10								
	Pagerdjoerang	4	6	•	10								
	Gaboegan	17	9	•	26								
	Djaten	14	4	•	18								
	Djamblang	10	4	•	14								
	Ngangkrik-lor	7	•	•	7								
	Kebonagoeng	9	10	•	19								
	Karangasem	24	4	•	28	†	†	†	†	†	†	†	†
	Ngabejan	3	2	•	5								
	Tjombaegan	4	1	•	5								
	Semboeh	11	1	•	12								
	Tegawanoe	•	•	•	•								
	Temon	3	•	•	3								
	Selong	16	6	1	23								
		126	49	5	180								
Madioen.													
Ph. Bieger (hiervóór reeds genoemd). [35]	Madioen	10	11	28	49	10	11	21	1	6	7	•	2
	Ponorogo	26	33	77	136	26	33	59	•	6	6	•	1
		36	44	105	185	26	44	80	1	12	13	•	3
Kediri.													
Th. de Munnik, te Kediri. [36]	Semampir	24	29	34	87	24	29	53	1	2	3	1	2
	Wonosari	45	51	90	186	45	51	96	3	8	11	4	1
	Selang	11	11	14	36	11	11	22	•	•	•	•	•
	Poerworedjo	66	69	113	248	66	69	135	3	10	13	9	10
	Sindoeredjo	40	45	57	142	40	45	85	•	5	5	13	•
	Gendangan	13	17	23	53	13	17	30	•	•	•	•	•
	Sambiroto	58	54	146	260	58	54	112	•	9	9	12	3
	Sambiresik	29	30	59	118	29	30	59	2	8	10	4	8
	Taloen	15	16	24	55	15	16	31	•	•	•	•	•
	Djatiwringin	28	37	50	115	28	37	65	1	4	5	10	4
	Poerworedjo	3	3	•	6	3	3	6	•	•	•	•	•
	Ngampel	7	6	12	25	7	6	13	•	•	•	•	•
	Maran	39	40	76	155	39	40	79	2	4	6	2	2
	Aditojo	25	26	72	123	25	26	51	1	6	7	2	1
	Toeloeng-Agoeng	1	2	•	3	1	2	3	•	•	•	•	•
		404	436	772	1612	404	430	840	13	56	69	57	31

[32] De zendeling werd door een inlandschen helper ter zijde gestaan.

[33] In dienst van de zending der Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland. Onder dezen missionair-predikant arbeidden 8 inlandsche helpers. De aan dezelfde zending verbonden missionair-arts J. G. Scheurer, laatstelijk te Soerakarta gevestigd, was sedert naar Poerworedjo verhuisd, in afwachting van eene beslissing nopens zijne definitieve vestigingsplaats.

[34] Volgens opgaven van den missionair-predikant werden de onder leiding van 2 inlandsche voorgangers gehouden vergaderingen (koempoelans) geregeld bijgewoond, behalve door het in den staat opgegeven aantal personen (met de kinderen, ten getale van 180 gedoopten), door nog 158 mannen en 227 vrouwen (met 717 kinderen), die allen nog ongedoopt waren.

[35] De zendeling werd door 2 inlandsche helpers ter zijde gestaan.

[36] In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. De zendeling werd bijgestaan door 9 inlandsche helpers.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op uit. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen	Vrouwen	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Sumatra's Westkust.													
Afd. Mandheling en Angkola (res. Tapanoli).													
J. Dammerboer, te Hoeta Rimbaroe (onderafd. Angkola	Hoeta Rimbaroe	19	19	38	76	19	19	38	-	4	4	2	-
	Padang Sidempoean	4	4	13	21	4	4	8	-	2	2	-	-
	Si Matorkis	3	1	5	9	3	1	4	-	-	-	-	-
	Tandjonnu	22	15	29	66	22	15	37	2	3	5	7	-
	Masempang	19	23	79	121	19	23	42	-	2	2	-	2
	Si Masom	14	16	34	64	14	16	30	-	3	3	-	2
	Pargaroetan	2	2	4	8	2	2	4	-	1	1	-	2
		83	80	202	365	83	80	163	2	15	17	9	6
N. Wiebe, te Moeara Sipongi (onderafd. Klein-Mandheling, Oeloe en Pakanten). [38]	Moeara Sipongi	4	4	-	8	4	4	8	-	-	-	-	-
G. Nikkel, te Kotta Nopan (onderafd. als voren). [38]	Pakanten	37	33	84	154	37	33	70	4	-	4	-	1
	Oeloe Poengkoet	6	2	2	10	6	2	8	-	-	-	-	-
		43	35	86	164	43	35	78	4	-	4	-	1
F. Strötker, te Sipirok (onderafd. Sipirok). [39]	Sipirok	84	96	225	405	84	96	180	-	20	20	-	2
	Si Badoar	25	26	87	138	25	26	51	3	12	15	3	1
	Boeloe Mario	10	16	24	58	16	18	34	-	2	2	-	1
	Padang Matinggi	13	19	51	83	13	19	32	-	5	5	-	-
	Hoeta Radja	22	29	78	121	22	29	51	-	6	6	-	-
	Praoe Sorat	11	15	37	63	11	15	26	-	3	3	-	-
	Si Mengoemban	25	26	85	136	25	26	51	1	8	9	1	2
	Hopong	12	15	44	71	12	15	27	10	10	20	10	-
	Luboe Sikim	8	8	26	42	8	8	16	-	6	6	-	-
	Loemban Garoga	8	10	21	39	8	10	18	4	4	8	4	-
		224	262	670	1156	224	262	486	18	76	94	18	8
P. C. Schutz, te Boenga Bandar (onderafd. als voren). [39]	Boenga Bandar	84	96	193	373	84	96	180	8	13	21	28	7
	Gadoe	13	12	39	64	13	12	25	-	2	2	-	-
	Arse	47	50	95	192	47	50	97	6	14	20	8	2
	Lantjat	49	60	145	254	49	60	109	3	17	20	14	2
	Somba Debata	16	20	43	79	16	20	36	1	6	7	1	1
	Si Mangabat	14	23	56	93	14	23	36	3	11	44	3	3
	Si Manosor	40	56	139	235	40	56	96	-	6	6	-	1
	Galanggang	29	30	62	111	29	30	59	-	6	6	-	1
	Si Pagimbar	14	17	41	72	14	17	31	1	5	6	1	-
	Si Lantom	52	59	142	253	52	59	111	-	10	10	-	1
		358	423	975	1756	358	423	781	22	90	112	55	18
Afd. Toba en Silindong (res. Tapanoli). [40]													
W. Klijnstra, te Pangaloan (onderafd. Silindong).	Pangaloan, enz.	521	581	1446	2551	478	499	977	83	203	286	-	39
H. W. Volkmann en K. Hermann, te Sigompoelan (id).	Sigompoelan, enz.	431	376	877	1684	400	346	746	275	350	625	53	7
Ph. Johannsen en J. Warneck, te Pansoer na Pitoe (id). [41]	Pansoer na Pitoe, enz.	344	384	1197	1925	311	351	662	-	103	103	-	14
	Onan Gadoe Gadoe, enz.	217	186	204	607	191	148	339	-	18	18	-	4
V. Kessel, te Simorangkir (id).	Simorangkir, enz.	594	725	1542	2861	565	710	1275	73	252	325	119	26
F. A. Mohri, te Hoeta Barat (id).	Hoeta Barat, enz.	741	728	1536	3005	677	671	1348	198	320	518	42	42
W. H. Metzler, te Pea Radja (id).	Pea Radja, enz.	967	1340	3985	6292	967	1340	2307	31	452	483	183	60
H. Colemann, te Sipoholon (id.).	Sipoholon, enz.	535	636	1616	2787	535	636	1171	122	209	331	23	26
A. Lett, te Si Laetlaet (onderafd. Toba).	Si Laetlaet, enz.	233	221	492	946	233	221	454	-	57	57	4	9
	Moeara, enz.	59	42	114	215	59	42	101	13	20	33	1	-
G. Pilgram, te Baligé (id.). [42]	Baligé, enz.	736	692	945	2373	736	692	1428	150	161	314	25	15
F. W. Steinsiek, te Lagoeboti (id.)	Lagoeboti, enz.	583	588	1176	2347	583	588	1171	50	130	180	70	11
J. L. Nommensen, te Sigoempar (id.).	Sigoempar, enz.	264	223	485	972	264	223	487	96	95	191	96	15
P. Pohlig, te Naroemonda in het landschap Siantar (id.).	Siantar, enz.	82	74	167	323	82	74	156	25	38	63	-	2
J. L. F. Christiansen te Parparean (id.).	Parparean, enz.	112	81	137	330	112	81	193	-	5	5	3	1
J. G. Jung, te Parsambilan (id).	Parsambilan, enz.	62	67	89	218	62	67	129	64	48	112	-	1
C. W. Meis, te Pakpahan in het landschap Pangariboean. [43]	Pangariboean, enz.	133	142	319	594	133	142	275	4	11	15	-	-

37) In dienst van het Java-Comité te Amsterdam. De zendeling werd door 2 inlandsche helpers ter zijde gestaan.

38) De zendelingen Wiebe en Nikkel zijn in dienst van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam. Onder ieder van hen arbeidden 2 inlandsche helpers.

39) De zendelingen Strötker en Schutz zijn in dienst van het Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen. De eerste werd ter zijde gestaan door 2 inlandsche helpers; de andere door 1. Op de standplaats van eerstgenoemde waren in 1895 gevestigd de zendelingen Hanstein en Gericke; deze laatste werd in 1896 naar Nainggolan op Samosir verplaatst, de zendeling Hanstein vertrok met verlof naar Europa. De standplaats Hoeta Padang (in het landschap Si Mengoemban), waar in 1895 de zendeling Strötker werkzaam was, werd als zelfstandige zendingspost opgeheven; aldaar werd een inlandsche hulpzendeling geplaatst.

40) In deze afdeeling waren onder de zendeling-leeraren (allen in dienst van het Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen) 12 inlandsche hulpzendelingen werkzaam. De zendeling K. Hermann werd in 1896 uitgezonden.

41) De met verlof naar Europa vertrokken zendeling Meerwaldt werd in Juni 1896 te Pansoer na Pitoe vervangen door zendeling Warneck, tot dusver werkzaam te Baligé.

42) In Mei 1896 hervatte de van verlof teruggekeerde zendeling Pilgram zijn arbeid te Baligé, waarna de zendeling Warneck van daar naar Pansoer na Pitoe verplaatst werd.

43) Deze nieuwe zendingspost werd in Mei 1896 betrokken; tot dusver maakte het landschap Pangariboean deel uit van het zendingsressort Simorangkir; tot den verderen werkkring van zendeling Meis behooren verder Pangorian (vroeger een filiaal van den zendingspost Boenga Bandar), zoomede de landschappen Parsosoran en Gainga.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal		
Afd. Padang Lawas (res. Tapanoli). 44)													
T. E. Irle en G. Simon, te Sipiongot.	Sipiongot, enz.	194	198	528	920	82	77	159	22	54	76	.	11
Onafhankelijk gebied in de Toba-landen. 44)													
A. Bruch, te Pangomboesan (landschap Oeloean, noordoostelijk van het landschap Siantar)	Pangomboesan, enz.	†	†	†	56	.	.	.	32	18	50	.	.
H. Reitze, te Djandji Matogoe (onafhankelijk landschap Si Gaol, grenzende aan het zooeven genoemde landschap Oeloean).	Djandji Matogoe.	†	†	†	3	†	†	2	.	1	1	.	.
H. Pase en W. Gericke, te Nainggolan op het schiereiland Samosir (Toba-meer). 45)	Nainggolan.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Afd. Siboga (res. Tapanoli). 44)													
J. Schreij, H. Guillaume en C. Heerig, te Siboga (onderafd. Siboga en ommelanden) 46)	Siboga.	125	120	164	409	47	51	101	7	13	20	.	.
	Si Toenog	41	28	42	111	10	12	27	.	.	.	.	2
	Bonan Dolok	112	100	143	355	31	42	73	.	4	4	.	4
	Rapa	32	25	34	91	10	14	24	.	1	1	.	.
	Loboe Sikam	71	71	93	235	25	24	49	.	.	.	.	1
	Kolang	43	49	55	147	16	21	37	.	.	.	.	.
	Ponaho	5	5	7	17	2	1	3	8	6	11	.	1
	Si Boeloean	9	14	15	38	4	4	8	.	.	.	.	.
	Toena	16	16	17	49	8	8	16	.	1	1	.	.
	Sipan	5	4	7	16	1	1	2	.	.	.	.	.
		459	432	577	1468	154	186	310	15	25	40	.	8
Nias. 41)													
F. Kramer, te Goenoeng Sitoli.	Goenoeng Sitoli	108	114	153	375	81	84	165	1	8	9	10	5
K. Probst, te Dahana	Dahana	77	118	221	416	76	115	191	3	20	23	3	5
J. A. Fehr, te Ombalata.	Ombalata	178	179	245	602	158	154	312	12	28	40	29	1
J. W. Thomas, te Goemboe Hoemene.	Goemboe Hoemene	133	152	193	478	115	143	258	26	37	63	26	6
F. H. Seher, te Fadoro.	Fadoro	69	75	118	262	56	66	122	25	21	46	25	1
F. H. Lagemann en J. Sporket, te Sisobahili.	Lahagoe	22	23	17	62	21	21	42	.	1	1	.	1
H. W. Sundermann, te Lolowoea.	Lolowoea (nieuwe zendingspost)	4	4	5	13	.	.	.	.	1	1	.	.
Bestemd voor een nader aan te wijzen werkkring op Nias.													
F. E. Krumm.	—	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Padangsche Bovenlanden.													
J. J. Wijnveldt. 47)	Sawah Loento (afd. Tanah Datar).	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Padangsche Benedenlanden.													
J. W. Dornseift, te Padang. 48)	Niassche gemeente te Padang	50	1	.	51	50	1	51	9	.	9	.	.
F. W. Frickenschmidt, te Poeloe Tello (Batoe-eilanden). 49)	Poeloe Tello	10	12	19	41	10	12	22	6	3	9	6	.
A. Landwehr, te Sigata 49)	Sigata.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Sumatra's Oostkust.													
M. Joustra, te Boeloe Hawar. 50)	Boeloe Hawar.	11	2	2	15	1	1	2	2	1	3	.	.
	Sibolangat	1	1	2	4	1	1	2	.	.	.	.	.
	Tandjong Baringin	1	1	2	4	1	1	2	.	.	.	.	.
	Pernangenan	1	1	1	3	1	1	2	.	.	.	.	.
	Boekoem.	1	1	3	5	1	1	2	.	.	.	.	.
		15	6	10	31	5	5	10	2	1	3	.	.

44) De zendelingen in de afdeeling Padang Lawas, zoomede die in het onafhankelijk Toba-gebied, in de afdeeling Siboga en op Nias zijn allen in dienst van het Rijnsche Zendinggenootschap te Barmen. De zendelingen G. Simon, C. Heerig en E. Krumm werden eerst in 1896 uitgezonden.

45) De in 1893 opgerichte, doch reeds in 1894 tijdelijk verlaten zendingspost te Nainggolan werd in 1896 weder betrokken door den van verlof uit Europa teruggekeerden zendeling Pase en den laatstelijk te Sipirok geplaatst geweest zijnden zendeling Gericke.

46) De zendeling Guillaume werd door 3 inlandsche helpers ter zijde gestaan.

47) Deze zendeling (van de Ermelosche Zendingsgemeente) had zich laatstelijk te Sawah Loento gevestigd, om aldaar werkzaam te zijn onder de ten dienste der gouvernements-kolenontginning te werk gestelde veroordeelden tot dwangarbeid. Mits zich in de uitoefening van zijn dienstwerk uitsluitend tot deze lieden bepalende, is hem daartoe in Januari 1896 door de Indische Regeering vergunning verleend.

48) In dienst van het Rijnsche Zendinggenootschap te Barmen.

49) In dienst van het Nederlandsch Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending te Amsterdam.

50) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. Onder dezen zendeling waren 5 inlandsche helpers werkzaam.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896. Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1896: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal	aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. [51]													
F. E. Brachee, te Bandjarmasin. [52]	Bandjermasin	51	60	113	224	47	54	101	2	14	16	7	1
	Sampit	6	5	6	17	6	5	11	»	3	3	»	»
	Djoerong	13	10	19	42	13	10	23	»	»	»	»	»
	Koetei	6	1	1	8	6	1	7	»	»	»	»	»
	Boeloengan	2	»	2	4	2	»	2	»	»	»	»	»
		78	76	141	295	71	70	144	2	17	19	7	1
G. Stursberg, te Kwala Kapoeas (Beneden-Kapoeas). [53]	Kwala Kapoeas	110	126	215	451	110	126	236	2	21	23	2	2
A. Renken, te Mandomai (Beneden-Kapoeas).	Mandomai	88	108	134	330	86	106	192	»	12	12	9	4
	Poelan Keladan	2	3	3	8	1	3	4	»	1	1	»	»
	Loengkoh Lajang	3	3	4	10	3	3	6	2	2	4	»	1
		93	114	141	318	90	112	202	2	15	17	9	5
H. Tromp en (tijdelijk) K. Lategahn, te Pangkoh (Beneden-Kahaijan).	Pangkoh	52	47	71	170	45	44	89	1	9	10	»	»
G. A. Alt, te Pahandoet (Midden-Kahaijan).	Pahandoet	16	22	25	63	12	16	28	1	»	1	»	»
J. Michel, te Toembang Koeron (Boven-Kahaijan).	Toembang Koeron	4	»	»	4	4	»	4	»	»	»	»	»
.... te Toembang Moesang (Boven-Kahaijan). [54]	—	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
E. W. Feige, te Tameang Laijang (afd. Doesoenlanden).	Tameang Laijang	9	5	12	26	9	5	14	»	»	»	3	1
	Djoar	5	2	6	13	4	2	6	2	»	2	»	»
	Bagok	8	4	13	25	7	4	11	»	»	»	»	»
	Isu Tewah	18	11	32	61	15	10	25	»	2	2	2	»
		40	22	63	125	35	21	56	2	2	4	5	1
H. Sundermann, te Beto (afd. als voren).	Beto	47	33	45	125	36	24	60	5	13	18	5	2
E. H. Lewandowsky, te Pengelak (afd. als voren). [55]	Pengelak	10	9	25	44	10	9	19	»	3	3	»	»
	Boeroem	7	5	11	23	2	2	4	»	1	1	»	»
		17	14	36	67	12	11	23	»	4	4	»	»
Bestemd voor een nader aan te wijzen werkkring op Borneo.													
A. R. Dassel.	—	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Celebes en onderhoorigheden.													
G. Maan, te Bonthain (afd. Zuiderdistricten). [56]	—	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
J. A. F. Schut, te Boelekomba (afd. als voren). [56]		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Menado. (Afdeeling Gorontalo).													
A. Hulstra, te Limbotto in Gorontalo. [57]	Limbotto	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
A. C. Kruijt, te Poso aan de Tominibocht (Gorontalo). [57]	Poso	46	13	15	74	8	4	12	»	4	5	»	4

[51] Alle in deze residentie werkzame zendelingen zijn in dienst van het Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen.

[52] Deze zendeling werd bijgestaan door een inlandschen helper.

[53] De zendeling Stursberg keerde in 't laatst van 1896 van verlof uit Europa terug. De zendeling W. H. Steinbrecher, die in 1895 te Kwala Kapoeas gevestigd was, bevond zich bij het einde van 1896 tot herstel van gezondheid op Java.

[54] Deze in Maart 1896 door zendeling K. Lategahn (in 1895 te Toembang Koeron gevestigd) betrokken nieuwe zendingspost in het stroomgebied der Miri (een zijtak van de Kahaijan) werd reeds na weinige maanden, wegens de vele aan het verblijf aldaar verbonden bezwaren, door bedoelden zendeling verlaten en was bij het einde van 1896 nog niet weder bezet.

[55] Pengelak en Boeroem behoorden tot dusver tot het ressort van den zendeling te Tameang Laijang, maar kregen in 't laatst van 1896 een eigen zendeling.

[56] Nopens den arbeid van deze zendelingen, in dienst van de Utrechtsche Zendingsvereeniging en in 1896 ter uitoefening van hun dienstwerk toegelaten, zijn voor dit overzicht geen opgaven ontvangen.

[57] In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. De zendeling A. C. Kruyt was eenigen tijd naar Java geweest, gedurende welke afwezigheid de zaken te Poso waren gaande gehouden door den afgevaardigde voor taalstudie van het Nederlandsche Bijbelgenootschap dr. N. Adriani.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten.	ingezegende huwelijken.
						Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen	Kinderen.	Totaal.		
Sangi- en Talaut-eilanden (afdeeling Menado). [58]													
F. Kelling, te Tagoelandang op het eiland van dien naam (Sangi-eilanden).	Tagoelandang, enz.	876	834	1294	3004	308	433	741	96	121	217	61	54
E. Steller, te Manganitoe (eiland Groot-Sangi). [59]	Manganitoe, enz.	3143	3624	8935	15702	291	645	936	17	341	358	69	40
G. F. Schroder, te Taboekan (eiland Groot-Sangi). [60]	Taboekan, enz.	1692	1655	3240	[61] 6587	603	611	1214	9	87	96	10	9
M. Kelling, te Tamako (eiland Groot-Sangi).	Tamako, enz.	1257	1280	4298	6835	397	522	919	17	202	219	59	21
P. Kelling, te Oeloe (eiland Siauw, een der Sangi-eilanden).	Oeloe, enz.	1925	2311	3197	[62] 7433	550	994	1544	342	301	643	179	79
.... te Beo op Karakelang, (Talaut-eilanden). [63]	Beo, enz.	540	215	658	1412	34	36	69	386	296	682	143	341
J. R. van den Bovenkamp, te Morongé op Salibaboe (Talaut-eilanden).	Morongé, enz.	†	†	†	2802	58	79	137	•	4	4	•	1
Amboina.													
K. Storm, te Tifoe (eiland Boeroe). [64]	Tifoe	112	86	177	375	35	24	59	9	11	20	7	4
	Ngesawaen	59	19	98	176	7	3	10	15	21	36	5	•
	Kawiri	19	21	46	86	10	4	14	•	2	2	3	1
	Waitoefa Wawali	58	30	66	154	12	6	18	9	7	16	3	1
	Waitoeren	57	46	99	202	30	13	43	2	4	6	17	7
	Bobo	29	32	59	120	3	6	9	9	11	20	4	2
	Mefa	51	72	101	224	16	11	27	•	4	4	2	1
	Leksoela	45	32	77	154	2	3	5	1	6	7	5	2
	Aijer Berboenji	9	7	14	30	•	1	1	•	6	6	•	1
		439	315	747	1521	115	71	186	45	72	117	46	19
.... te Waemasisi (eiland Boeroe) [64]	Waemasisi	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
	Oki	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Ternate. [65]													
Eiland Halmaheira.													
H. van Dijken, te Duma (Noordelijk Halmaheira).	Duma	34	38	81	153	23	32	55	•	5	5	•	•
M. J. van Baarda, te Galela (Noordelijk Halmaheira).	Soakonora	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
A. Hueting, te Tobello (Noordelijk Halmaheira).	Tobello	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Eiland Nieuw-Guinea.													
J. L. en F. J. F. van Hasselt, te Mansinam (eiland Mansawari nabij de Noordkust van Nieuw-Guinea).	Bethel	34	41	53	128	28	41	69	5	5	10	11	4
J. Metz, te Andai (Noordkust van Nieuw-Guinea).	Andai	16	15	26	57	12	12	24	•	2	2	•	•
G. L. Bink, te Jendé op het eiland Rhoon (als voren).	Jendé	5	6	2	15	5	8	13	13	2	15	6	•
W. L. Jens, te Doreh (als voren).	Doreh	7	6	14	27	7	6	13	•	1	1	•	•
J. L. D. van der Roest, te Windessi (als voren). [66]	Windessi	3	4	8	15	3	4	7	•	1	1	•	•

[58] De zendelingen op de Sangi- en de Talaut-eilanden genieten bij uitzondering eene toelage uit 's lands kas. Zij arbeidden allen met een inlandschen helper. De belangen der zending op genoemde eilanden worden overigens behartigd door het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia, in vereeniging met een hier te lande gevestigd Sangi-Comité.

[59] Overleden in Februari 1897. Zendeling Kelling van Tamako nam sedert het ressort Manganitoe waar.

[60] De zendeling Schröder, tot dusver te Beo (Talaut-eilanden) gevestigd verving den in Juli 1896 overleden zendeling C. W. F. Taufmann.

[61] De opgaaf van 20124 in 't vorig verslag (bijlage Z, blz. 11), berustte, zooals sedert gebleken is, op onjuiste gegevens.

[62] Volgens andere opgaven 7695 inlandsche Christenen.

[63] De vroeger te Beo gevestigde zendeling Schröder was sedert de laatste maanden van 1896 te Taboekan op Groot-Sangi werkzaam; zie noot 60.

[64] Van de twee zendingsposten op Boeroe, beide van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, bleef Waemasisi in 1896 tijdelijk onbezet, doordien de zendeling H. Hendriks zich nog met verlof in Europa bevond. Te Waemasisi arbeidden echter 2 inlandsche helpers. In het ressort Tifoe werd de zendeling ter zijde gestaan door 7 inlandsche helpers.

[65] De in dit gewest werkzame zendeling-leeraren zijn allen in dienst van de Utrechtsche Zendingsvereeniging. De zendeling van Baarda was in Augustus 1896 van verlof uit Nederland teruggekeerd. De te gelijk met hem aangekomen nieuwe zendeling Hueting vestigde zich te Tobello.

[66] De zendeling J. A. van Balen (laatstelijk mede te Windessi gevestigd) bevond zich bij het einde van 1896 nog met verlof hier te lande.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN EN bij-gemeenten.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1896.							Aantal van in 1896:				
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal lidmaten.			gedoopten.			aangenomen lidmaten	ingezegende huwelijken.
						Mannen	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal		
Timor en onderhoorigheden.													
W. Pos, te Melolo (eiland Soemba). [67]	Melolo	81	94	186	361	36	49	85	-	16	16	-	2
C. de Bruijn, te Kabaniroe (eiland Soemba) [67]	Kabaniroe	55	65	125	245	43	48	91	5	6	11	2	1
J. H. Letteboer, te Seba (eiland Savoe). [68]	Seba	882	939	669	2490	30	48	78	6	44	50	5	3
	Mania	85	98	84	267	3	4	7	-	12	12	1	-
	Rai Liae	29	35	27	91	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	249	283	196	728	6	9	15	-	10	10	-	-
	Mesara	145	254	186	589	5	1	6	2	13	15	-	1
	Boedai	117	122	91	330	6	3	9	-	10	10	-	-
	Boelau	56	46	44	146	-	-	-	-	6	6	-	-
		1563	1781	1297	4641	50	65	115	8	95	103	6	4

[67]) In dienst van de Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland.

[68]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. Deze zendeling arbeidde met 6 inlandsche helpers.

In aansluiting aan de bij 't vorig verslag verstrekte soortgelijke opgave, over het tijdvak 1 Augustus 1895 t/m ult. Juli 1896, laat men hier nog volgen een overzicht der in het tijdvak van 1 Augustus 1896 t/m 31 Juli 1897 genomen regeeringsbeschikkingen, betreffende de toelating tot uitoefening van hun dienstwerk zoowel van zendelingen als van hulpzendelingen.

ZENDELINGEN.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit, waarbij de toelating verleend is voor het tegenwoordig ressort.	Gouvernementsbesluit, waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indie verleend werd.
Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.				
A. C. Kruijt.	Posso.	Zelfbesturende landschappen in de bocht van Tomini met hunne bovenlanden, voor zoover zij behooren tot de residentie Menado.	19 October 1896, n°. 18.	4 Maart 1891, n°. 9 (voor de hoofdplaats Gorontalo; welke toelating kwam te vervallen door die bij gouv. besluit dd. 19 Aug. 1891, n°. 25, verleend voor het „landschap Posso.")
Utrechtsche Zendingsvereeniging.				
A. Hueting.	Tobello.	Noord-Halmahera (Ternate).	23 September 1896, n°. 8.	23 September 1896, n°. 8.
J. A. F. Schut.	Boelekomba.	Gouvernementslanden in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.	5 Augustus 1896, n°. 15.	5 Augustus 1896, n°. 15.
Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.				
J. J. Muis.	Cheribon.	Residentie Cheribon.	10 December 1896, n°. 40.	10 December 1896, n°. 40.
Rijnsche Zendingsgenootschap te Barmen (Pruisen).				
F. G. Strotker.	Sipirok.	Onderafd. Sipirok der afd. Mandheling en Angkola, zoomede de afd. Padang Lawas, uitgezonderd — wat deze laatste afdeeling betreft — de landschappen Oeloe Barpemon en Sosa.	21 Augustus 1896 n°. 29.	28 Februari 1891 n°. 10 (alleen het landschap Si Mengoemban en de hiernevens genoemde onderafd. Sipirok).
E. H. Lewandowsk	Pengelak (afd. Doesoenlanden).	Dajaksche streken der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	12 October 1896, n°. 34.	12 October 1896, n°. 34.
A. R. Dassel.	(nog aan te wijzen).	Idem.	20 April 1897, n°. 17.	20 April 1897, n°. 17.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit, waarbij de toelating verleend is voor het tegenwoordig ressort.	Gouvernementsbesluit, waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd.
. Sporket.	Sisobahili (Lahagoe).	Eiland Nias, doch slechts in dat gedeelte 't welk gelegen is ten noorden van eene denkbeeldige lijn, getrokken van Oedjoeng Seroemboe op de Westkust naar Oedjoeng Goenoeng Lomboe op de Oostkust, en verder met bepaling dat wanneer in bedoeld gedeelte van Nias, buiten 's Gouvernements rechtstreeksch gebied, de oprichting van nieuwe zendingsposten wordt beoogd, daartoe niet mag worden overgegaan, dan na vooraf verkregen nadere vergunning van den gouverneur van Sumatra's Westkust.	21 Mei 1897, n°. 11.	21 Mei 1897, n°. 11.
F. E. Krumm.	(nog aan te wijzen).	Id.	Id.	Id.
K. R. Hermann.	Sigompoelan.	Sigompoelan (onderafd. Silindong der afd. Toba en Silindong, res. Tapanoli).	24 Juni 1897, n°. 13.	24 Juni 1897, n°. 13.

Genootschap voor in- en uitwendige zending te Batavia en *Sangi-Comité in Nederland.*

J. P. D. den Houter. [1]	Talaut-eilanden.	Sangi- en Talaut-eilanden (res. Menado).	15 Juli 1897, n°. 2.	15 Juli 1897, n°. 2.

[1]) Op blz. 142 van het verslag hiervóór is sprake van een 8-tal zendelingen, die in het behandelde tijdvak voor 't eerst toelating a zendeling verkregen. Later is gebleken dat ook nog de hierbedoelde toelating werd verleend, zoodat het aantal 9 bedraagt.

HULPZENDELINGEN.

Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluiten, waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk toelating is verleend.	Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluiten, waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk toelating is verleend.
Java-Comité.		*Utrechtsche Zendingsvereeniging.*	
Paulans (20 November 1896, n°. 36).	Residentie Bezoeki.	P. J. E. Salakay (11 September 1896, n°. 22).	Eiland Boeroe (res. Amboina).
		P. Nanlohy (20 Januari 1897, n°. 11).	Id.

B. ROOMSCH-KATHOLIEKE

B. ROOMSCH-KATHOLIEKE EEREDIENST. *a)*

1°. Statiën voor Europeanen.

Volgnummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Zielental der Roomsch-katholieke bevolking (waaronder ook militairen) op ult. 1896.		Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1896:						
					van landswege bezoldigd.				buiten bezwaar van den lande.		Totaal.
			Europeanen en met hen gelijkgestelden.	Inlanders en met hen gelijkgestelden.	Geestelijke van den 1sten rang (Apost. Vicaris).	Geestelijken van den 2den rang. Pastoors.	Geestelijken van den 2den rang. Onderpastoors.	Geestelijken van den 3den rang.	Hulppriesters.	Missionarissen.	
1	Batavia.	Omvattende de residentie Batavia (met uitzondering van de afdeeling Buitenzorg), alsmede de residentiën Krawang en Bantam. (Na verkregen speciale machtiging wordt ook de residentie Lampongsche Districten éénmaal 's jaars bezocht.)	3991	119	*b)* 1	•	*c)* 3	*d)* 1	2	•	7
2	Buitenzorg.	Omvattende de afdeeling Buitenzorg (residentie Batavia) en het regentschap Tjiandjoer (residentie Preanger Regentschappen)	774	23	•	1	•	•	•	•	1
3	Cheribon.	Omvattende de residentiën Cheribon, Tagal en Preanger Regentschappen (wat dit laatste gewest betreft met uitzondering van het regentschap Tjiandjoer)	838	19	•	•	•	•	*e)* 1	•	1
4	Samarang.	Omvattende de residentie Samarang (met uitzondering van de afdeelingen Ambarawa en Salatiga), zoomede de residentiën Pekalongan, Japara en Rembang	2954	238	•	1	3	•	1	•	5
5	Ambarawa.	Omvattende de afdeelingen Ambarawa en Salatiga (residentie Samarang), benevens de residentiën Soerakarta en Madioen	2248	151	•	1	•	•	•	•	1
6	Djokjakarta.	Omvattende de residentie Djokjakarta, de residentie Bagelen (met uitzondering van de afdeeling Ledok), zoomede de afdeeling Tjilatjap (residentie Banjoemas)	2313	85	•	1	•	•	1	•	2
7	Magelang.	Omvattende de residentie Kedoe, de afdeelingen Ledok (residentie Bagelen), Bandjarnegara, Poerbolinggo en Poerwokerto (residentie Banjoemas) en de hoofdplaats Banjoemas	1032	108	•	1	1	•	•	•	2
8	Soerabaija.	Omvattende de residentiën Soerabaija, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madura en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	3628	63	•	1	1	•	4	•	6
9	Padang.	Omvattende het gouvernement Sumatra's Westkust en de residentie Benkoelen	1505	58	•	1	•	•	1	•	2
10	Kotta Radja (tijdelijk).	Omvattende het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	1758	70	•	1	•	•	•	•	1
11	Medan.	Omvattende de residentie Oostkust van Sumatra.	250	83	•	1	•	•	•	•	1
	Soengeislan (vacant) *f)*	Omvattende de residentiën Banka, Palembang en Riouw	294	212	•	•	•	•	•	•	•
13	Singkawang. *g)*	Omvattende de residentie Westerafdeeling van Borneo en de assistent-residentie Billiton.	213	165	•	•	•	•	•	•	•
14	Makasser.	Omvattende het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.	545	24	•	1	•	•	•	•	1
		Totalen voor 14 statiën.	22397	1416	1	10	*h)* 5	1	*i)* 10	•	30

a) Volgens eene opgaaf van ult. 1896 werden de toen in het Vicariaat dienstdoende geestelijken bijgestaan „voor het missiewerk en het onderwijs" door 20 broeders en 229 zusters van verschillende congregatiën.

b) De Pastoor van Batavia is tevens Apostolisch Vicaris en als zoodanig hoofd der Roomsch-katholieke missie in Nederlandsch-Indie.

c) Een der onderpastoors draagt den titel van waarnemend pastoor.

d) De pastoor van Singkawang (Westerafdeeling van Borneo), wien Batavia tijdelijk tot standplaats is aangewezen.

e) Deze hulppriester is erkend als pastoor buiten bezwaar van den lande.

f) Zoolang deze statie vacant is, wordt het dienstwerk verricht: ter hoofdplaats Palembang en in Djambi, alsmede in de residentie Banka door een der geestelijken van Batavia; in het overige gedeelte van de residentie Palembang door den tijdelijk te Tandjang Sakti (Benkoelen) gevestigden hulppriester, en in de residentie Riouw door den geestelijke te Medan (Oostkust van Sumatra).

g) De statie Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) wordt, zoolang zij vacant is (zie noot *d)*), door een der geestelijken van Batavia tweemaal per jaar kerkelijk bezocht.

h) Hieronder 1 onderpastoor, met den titel van waarnemend pastoor (zie noot *c)*).

i) Een der hulppriesters is erkend als pastoor buiten bezwaar van den lande (zie noot *e)*).

2°. Statiën voor inlandsche Christenen (waaronder begrepen zoowel de gevestigde gemeenten als de zendingsposten).

Volgnummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Aantal Roomsch-katholieke inlandsche Christenen op ult. 1896.	Aantal der in 1896 gedoopten: Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal van hen die in 1896 de eerste H. Communie deden.	Aantal in 1896 ingezegende huwelijken.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1896: van landswege bezoldigd: Geestelijke van den 1sten rang.	Geestelijken van den 2den rang: Pastoors.	Onderpastoors.	Geestelijken van den 3den rang.	buiten bezwaar van den lande: Hulppriesters.	Missionarissen.	Totaal.
	Gevestigde gemeenten.														
1	Menado.	Omvattende de residentiën Menado, Amboina en Ternate	4 762	57	227	284	117	31	.	.	.	.	j) 2	.	2
2	Larantoeka	Omvattende de noordoost- en oostkust van Flores, de eilanden Andonara, Lomblen, Allor, Solor en andere tot die groep behoorende eilanden, zoomede de hoofdplaats Koepang (residentie Timor).	k) 5 795	72	297	369	106	39	.	.	l) 1	.	m) 4	.	5
3	Maumeri.	Omvattende Midden-Flores en de noord- en zuidzijde van dat eiland (gemeenten te Maumeri, Kotting, Nita, Sikka, Lela en Lio)	k) 10868	19	406	425	90	24	.	1	1	n) 1	1	.	4
	Zendingsposten.														
4	Tandjong Sakti.	Omvattende de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna (residentie Benkoelen)	153	29	18	47	26	2	.	.	.	.	o) 1	.	1
5	Nanga Sedjiram.	Omvattende de afdeeling Sintang (residentie Westerafdeeling van Borneo)	373	14	54	68	.	.	.	.	.	.	.	1	1
6	Langgoer op Klein-Key.	Omvattende het eiland Groot-Key, de verdere Key-eilanden en de westelijk gelegen Key Tenimber-, Tiandoe- en Koer-eilanden (residentie Amboina)	431	91	162	253	123	26	.	.	.	.	.	2	2
7	Bomphia p)	Omvattende Oost-Ceram (residentie Amboina)	q) †	†	†	†	†	†	.	.	.	.	.	.	.
8	Djeniloe. r)	Omvattende de landschappen der onderafdeeling Beloe (residentie Timor en onderhoorigheden)	1 596	31	42	73	29	11	.	.	.	.	.	2	2
9	Laoera.	Omvattende het eiland Soemba (residentie Timor en onderhoorigheden)	937	6	28	34	10	4	.	.	.	.	.	2	2
10	Kapaur (zuidwestkust van Nieuw-Guinea). s)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
11	Singaradja. t)	Hoofdplaats Singaradja der residentie Bali en Lombok	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	Totaal Roomsch-katholieke inlanders en met hen gelijkgestelden in de statiën bedoeld sub 2°.		24 915	319	1234	1553	501	137	.	1	2	1	8	7	19
	Id. id. in de statiën bedoeld sub 1°.		1 416												
	Totaal Roomsch-katholieke Europeanen en met hen gelijkgestelden in de statiën bedoeld sub 1°.		22 397	†	†	†	†	†	1	10	8	1	10	.	30
	Id. id. in de statiën bedoeld sub 2°.		356												
	Totaal-generaal		u) 49 064						1	11	10	2	18	7	w) 49
									v) 24 (1 + 11 + 10 + 2)						

j) Een dezer hulppriesters is erkend als pastoor buiten bezwaar van den lande.

k) De vroeger opgegeven cijfers betreffende het zielental der Roomsch-katholieke bevolking in de statiën Larantoeka en Maumeri waren te hoog.

l) De andere onderpastoor der statie Larantoeka bevond zich op ult. 1896 met verlof in Europa. Zijne bezoldiging als geestelijke van den 2den rang werd zoolang aan een der in deze statie buiten bezwaar van den lande geplaatste hulppriesters toegelegd.

m) Een dezer hulppriesters geniet tijdelijk landsbezoldiging (verg. de voorgaande noot).

n) Hulppriester.

o) Deze hulppriester behoort tot de statie Padang en is slechts tijdelijk te Tandjong Sakti geplaatst.

p) De zendingspost Bomphia (Oost-Ceram) was tijdelijk vacant wegens het overlijden (in Mei 1896) van den aldaar geplaatsten missionaris (die tevens tijdelijk was belast met de proefmissie te Kapaur of Skroe op Nieuw-Guinea's zuidwestkust).

q) Waar een † geplaatst is, ontbreken de gegevens.

r) Vroeger Atapoepoe; zie Indisch Staatsblad 1896 n°. 169.

s) Nopens de uitkomsten met deze proefmissie verkregen, werd geen bericht ontvangen; verg. noot p.

t) Van de indertijd door de Indische Regeering verleende vergunning tot voorbereiding van eene missie op Bali was bij het einde van 1896 nog geen gebruik gemaakt.

u) Hieronder 5997 Roomsch-katholieke militairen, behalve die van het garnizoen in Atjeh.

v) Zie ook noot m.

w) Bovendien 2 der in 1896 aangekomen geestelijken, die nog niet bij eene statie waren ingedeeld.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **W.**

N°. 24.

(Zie hoofdst. **K**, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande WEESHUIZEN en ANDERE INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID, over 1895 en 1896.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1895.	1896.	
Parapattan-weezengesticht te Batavia.	82 (aantal jongens en meisjes niet gespecificeerd).	77 (40 jongens en 37 meisjes).	Van de 11 plaatsen, die in 1896 openvielen (5 jongens en 6 meisjes verlieten het gesticht), werden er slechts 6 door nieuwe verpleegden ingenomen; 3 jongens en 2 meisjes kregen verschillende betrekkingen; 2 jongens traden in militairen dienst, terwijl 2 meisjes door hare familie teruggenomen werden en de 2 andere ontslagen meisjes huwden. De ontvangsten bedroegen f 16 568 (met inbegrip van de gouvernementssubsidie van f 6000), terwijl f 18 171 werd uitgegeven, zoodat de rekening een nadeelig saldo aanwees van f 1603. Over 1895 was ontvangen f 18 008 en uitgegeven f 17 260.
Diaconie wees- en armenhuis op Molenvliet (Batavia).	25 (2 vrouwen, 8 jongens en 15 meisjes).	24 (2 vrouwen, 9 jongens en 13 meisjes).	De kosten van deze inrichting bedroegen over 1896 f 8098, tegen f 8539 over 1895. Gedurende 1896 verlieten 3 pupillen het gesticht, namelijk 1 jongen, die door zijne moeder teruggenomen werd, en 2 meisjes, waarvan er één door eene familie als lid van het gezin werd opgenomen, terwijl het andere zich moedwillig aan de zorgen der diaconie onttrok. Opgenomen werden 2 jongens en eene bejaarde vrouw, die echter nog in hetzelfde jaar weder werd ontslagen.
Djattigesticht te Batavia.	52 (12 jongens en 40 meisjes).	54 (12 jongens en 42 meisjes).	In 1896 verlieten 8 pupillen het gesticht (6 jongens vonden plaatsing bij het korps pupillen te Gombong en 2 meisjes kregen eene betrekking). Opgenomen werden 6 jongens en 4 meisjes.
Vincentius-gesticht voor verlaten kinderen (meisjes) te Weltevreden (Batavia).	67 (meisjes).	79 (meisjes).	Deze aan het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Batavia behoorende gestichten bleven hunne zorgen vooral wijden aan de opvoeding van arme en verlaten kinderen van Europeesche afkomst. Hoewel in 1896 ongeveer f 4000 aan bijdragen werd ontvangen, bleven de uitgaven, ook wegens ondersteuning van andere armen, zoowel kinderen als volwassenen, gelijk in vorige jaren, dat bedrag ver overtreffen.
St. Jozef-gesticht voor verlaten kinderen (jongens) te Weltevreden.	31 (jongens).	32 (jongens).	
Jongens-weeshuis van het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Buitenzorg.	54 (jongens).	71 (jongens).	Gedurende 1896 werden in dit gesticht, van gelijken aard als het hiervóór genoemde St. Josef-gesticht te Weltevreden, in het geheel 71 jongens, voor het meerendeel weezen, verpleegd; daarvan kwamen er 46 geheel ten laste der inrichting, terwijl voor de overige 25 eene geringe bijdrage werd ontvangen. Van die 71 jongens bezochten 63 de openbare lagere school; buitendien ontvingen zij 's avonds nog extra-lessen. In den loop van 1896 verlieten 12 pupillen de inrichting, waarvan er 2 op gouvernements-bureaux werden geplaatst en één op eene landelijke onderneming. De andere 9 gingen naar hunne familie of voogden terug. De gezondheidstoestand der verpleegden was zeer bevredigend. Sterfgevallen kwamen niet voor. De ontvangsten (waarschijnlijk met inbegrip van de gouvernementssubsidie ad f 3000) bedroegen in 1896 f 14 826 en de uitgaven f 14 986, tegen respectievelijk f 12 619 en f 12 824 in 1895.
Bedelaarsgesticht te Tagal.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	In dit gesticht worden aan lepra en andere afzichtelijke ziekten lijdende armoedige personen opgenomen. De kosten van onderhoud worden bestreden uit de fondsen van de moskee te Tagal, terwijl de gouvernements-geneesheer aldaar zoo noodig eenige medicijnen verstrekt.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1895.	1896	
Protestantsch weeshuis te Samarang.	214 (118 jongens en 96 meisjes, volgens verbeterde opgaven).	215 (120 jongens en 95 meisjes).	In 1896 werden uit de sterkte afgevoerd 11 jongens (6 wegens het bereiken van den 18-jarigen leeftijd, 4 door terugkeer naar hunne familie en 1 wegens het aanvaarden van eene betrekking) en 9 meisjes (4 keerden terug naar hare familie en 5 gingen in eene betrekking). Opgenomen werden 13 jongens en 8 meisjes. De ontvangsten, met inbegrip van de gouvernementssubsidie ad f 38 780, bedroegen f 57 579, en de uitgaven iets minder, namelijk f 57 538. In 1895 werd ontvangen f 48 084 en uitgegeven f 53 585. Heewel geene sterfgevallen waren te betreuren, was de gezondheidstoestand in 1896 onbevredigend. Het aantal ziektegevallen, voornamelijk malaria, berriberri en oogziekten, bedroeg toch niet minder dan 498. Aan berriberri alleen werden 41 lijders behandeld, tegen 33 in 1895.
Roomsch-katholiek weeshuis te Samarang.	351 (113 jongens en 238 meisjes).	348 (116 jongens en 232 meisjes).	Het getal van gouvernementswege ter verpleging aangewezen weezen bleef 220 bedragen (50 jongens en 170 meisjes), daar de in 1896 opengevallen plaatsen voor 2 jongens en 18 meisjes op gelijke wijze werden aangevuld. Voor rekening der inrichting, dan wel voor die van particulieren kwamen op ult. 1896 66 jongens en 62 meisjes. De ontvangsten (met inbegrip van de gouvernementssubsidie ad f 45 140) beliepen f 51 217 en de uitgaven f 51 135. In 1895 werd ontvangen f 52 171 en uitgegeven f 53 402.
Oudemannenhuis te Samarang.	61	75	In dit gesticht, bestemd voor de verpleging van oude militairen en schepelingen beneden den rang van officier, telde men op ult. 1896 31 Europeanen (14 Nederlanders, 5 Duitschers, 9 Belgen, 1 Zwitser, 1 Franschman en 1 Noor), 12 kleurlingen, 21 Amboineezen en 11 Afrikanen. In den loop van het jaar overleden 5 verpleegden.
Bedelaarsgesticht te Patjerongan (Samarang).	128	174	In den loop van 1896 werden 67 personen uit de sterkte afgevoerd, terwijl 118 personen werden opgenomen. De ontvangsten bedroegen in 1896 f 17 378 en de uitgaven f 29 891; het tekort ad f 12 513 zou worden gedekt uit de fondsen van het Chineesch hospitaal te Samarang en uit te ontvangen liefdegaven.
Verzorgingsgesticht te Soerakarta.	59 (40 jongens en 19 meisjes).	63 (40 jongens en 23 meisjes).	Dit gesticht, opgericht door de vrijmetselaarsloge te Soerakarta, heeft ten doel de huisvesting en verzorging tegen matige vergoeding van op de verschillende landbouwondernemingen in het gewest tehuis behoorende Europeesche kinderen, ten einde dezen in de gelegenheid te stellen van de ter hoofdplaats bestaande openbare lagere scholen gebruik te maken. In den loop van 1896 werden 12 jongens — waarvan 4 met goed gevolg het klein-ambtenaarsexamen aflegden — en 7 meisjes uit de sterkte afgevoerd, terwijl 12 jongens en 11 meisjes werden opgenomen. Omtrent den geldelijken toestand is alleen gemeld dat daarin door de opbrengst van de, in vereeniging met het bestuur van den schouwburg te Samarang, gehouden geldloterij groot f 400 000 (zie vorig verslag, blz. 265), veel verbetering gekomen is.
Verzorgingsgesticht te Djokjokarta.	35	32 (16 jongens en 16 meisjes).	De ongunstige financiëele toestand van deze inrichting, van gelijken aard als de zooeven vermelde te Soerakarta, is beterende. Cijfers omtrent de inkomsten en uitgaven werden niet ontvangen. De gezondheidstoestand der pupillen was zeer gunstig.
Jongens-weezeninrichting te Soerabaija.	75 (69 internen en 6 externen).	76 (70 internen en 6 externen).	Gedurende het op 31 Maart 1896 geëindigde boekjaar verlieten 5 interne pupillen het gesticht, waarvan er 1 onder voogdij van de hoofdcommissie werd gebracht en dus onder de externen werd opgenomen. Van laatstbedoelden werd er één afgevoerd, en aangezien 6 nieuwe internen werden opgenomen, bedroeg het aantal pupillen één meer dan bij het einde van het boekjaar 1894/95. Van de 70 internen (waarvan 29 den Protestantschen en 41 den Roomsch-katholieken godsdienst beleden) waren 12 (8 als smid, 3 als timmerman en 1 als instrumentmaker) bij den artillerie-constructiewinkel, respectievelijk 2, 1 en 2 als smid bij den dienst der staatsspoorwegen, het marine-etablissement en eene industriëele inrichting en 3 als klerk werkzaam, terwijl de overige 50 pupillen het onderwijs aan de in de inrichting gevestigde openbare lagere school volgden. 16 der internen hadden voldaan aan het klein-ambtenaarsexamen en 9 volgden de lessen aan de burgeravondschool. De gezondheidstoestand in de inrichting liet, over het algemeen genomen, weinig te wenschen over. In het begin van 1896 werd een groot aantal der verpleegden aangetast door eene besmettelijke oogziekte, doch op ult. Maart van dat jaar was reeds eene merkbare verbetering ingetreden. In verband met de stijving van haar kapitaal, ten gevolge van de in 1894 gehouden geldloterij, kon de inrichting gedurende 1895/96 aan gekweekte rente boeken f 5538; bovendien werd aan contributiën en giften ontvangen f 6069, terwijl de overige ontvangsten, met inbegrip van de gouvernementssubsidie ad f 6000, beliepen f 10 446. In 't geheel derhalve f 22 053 aan inkomsten, terwijl de uitgaven beliepen f 22 924.
Protestantsch weeshuis te Soerabaija.	30 (meisjes).	31 (meisjes).	Van de verpleegden (uitsluitend meisjes) werden er in den loop van 1896 4 ontslagen, terwijl 5 meisjes werden opgenomen. De ontvangsten bedroegen f 6454 en de uitgaven f 7341.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1895.	1896.	
Roomsch-katholiek weeshuis te Soerabaija.	38 meisjes (32 internen en 6 externen).	niet opgegeven.	Voor het onderhoud der internen werd in 1896 uitgegeven f 4273 en voor de buiten het weeshuis uitbestede meisjes f 1376.
Bedelaarsgesticht te Semaroeng (Soerabaija).	niet opgegeven.	niet opgegeven.	Gedurende 1896 werden gemiddeld 34 personen verpleegd. De uitgaven bedroegen f 8920, welke kosten grootendeels bestreden worden uit de fondsen van het Chineesch hospitaal. Aan giften werd slechts f 39 ontvangen.
Immigranten-asyl te Medan (Sumatra's Oostkust).	196 (146 in het gewone asyl en 50 in het lepra-asyl).	217 (148 in het gewone asyl en 69 in het lepra-asyl).	In deze, onder toezicht van het gewestelijk bestuur staande, particuliere inrichting, voor welker vestiging en instandhouding vroeger een belangrijk fonds is bijeengebracht door belanghebbenden bij de tabaksondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra, wordt gezorgd voor afgeleefde, gebrekkige en aan krankzinnigheid of lepra lijdende gewezen werklieden dier ondernemingen (Chineezen en anderen), zoomede voor zoodanige zieke immigranten, die geen middelen hebben om zich elders te doen verplegen. In het gewone asyl werden in 1896 65 personen opgenomen, terwijl er 63 werden afgevoerd (22 werden als hersteld ontslagen, 33 overleden en 8 deserteerden). In het voor lepralijders bestemde asyl, ruimte bevattende voor 50 patiënten, waren op ult. 1896 alle plaatsen bezet. Daar echter het nieuwe hospitaal met eene ruimte voor 120 lijders, met den bouw waarvan in 1895 werd aangevangen (verg. blz. 3 van bijlage AA van het vorig verslag), sedert werd voltooid, kon het oude hospitaal, waaraan eenige verbeteringen werden aangebracht, eveneens voor lepralijders worden bestemd. In 't geheel werden in 1896 49 lepralijders opgenomen en 30 afgevoerd (er herstelde één, 16 overleden en 13 verwijderden zich).
Roomsch-katholieke opvoedings-gestichten voor kinderen van inlanders te Tandjong Sakti (residentie Benkoelen), te Langgoer op Klein-Key (residentie Amboina), en in de residentie Timor: te Atapoepoe op Timor, te Larantoeka en Maumeri (later Lela) op Flores en te Laoera op Soemba. [1])	1264 (821 jongens en 443 meisjes).	1321 (860 jongens en 461 meisjes).	Deze gestichten, waar in de voornaamste vakken van lager onderwijs onderricht wordt gegeven, hebben alleen internen. De meergevorderde jongens worden ook in smeden, timmeren of eenig handwerk geoefend. Te Larantoeka vindt men, behalve eene jongensschool, ook eenige meisjesscholen, waar, naast de vakken van het lager onderwijs, nog in vrouwelijke handwerken onderricht wordt gegeven. Ook te Maumeri was naast de jongensschool eene meisjesschool gevestigd, doch deze inrichtingen zijn in den loop van 1896 overgebracht naar Lela aan de zuidkust van het eiland Flores, omdat eerstgenoemde plaats, wegens de herhaaldelijk aldaar voorkomende kwaadaardige koortsen, zeer ongezond is.

[1]) In de opgaven over 1895 (bijlage AA van 't vorig verslag) werden ook dergelijke opvoedingsgestichten opgegeven voor Fialarang op Timor en Kotting op Flores. Waarom deze thans niet genoemd zijn, blijkt niet.

De Roomsch-katholieke scholen in de Minahassa zijn hier niet vermeld, omdat zij niet dienen voor interne leerlingen; zie over deze scholen bijlage U.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE X.

N°. 25.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de RESSORTEN der stedelijke en plaatselijke GENEESHEEREN in Nederlandsch-Indië bij het einde van 1896 en van de STANDPLAATSEN der DOKTERS-DJAWA, een en ander met vermelding van het aantal BEHANDELDE en OVERLEDEN ZIEKEN.

Volgnummer	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. a) 1.	Volgnummer	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. b) 2.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld. 3.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden. 4.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld. 5.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Overleden. 6.
	JAVA EN MADURA.						
	BANTAM.						
1	*Serang c)	....	....	173	2	....	....
		1	Pandeglang	....	....	736	56
		2	Tjiringin	....	....	5 355	200
		3	Lebak	....	....	684	24
	BATAVIA.						
2	Batavia (3) d) stadsverband	4	Batavia (3) d)	3 275	481	e) †	†
	Batavia (3) d) Chin. hospitaal	5	Tandjong Priok f)	....	....	662	33
3	*Meester Cornelis	6	Meester Cornelis	168	8	156	15
4	Tangerang	....	....	247	3	....	....
5	*Buitenzorg	7	Buitenzorg (5) g)	3 378	104	104	5
	KRAWANG.						
6	Poerwakarta	8	Poerwakarta	3 173	124	h)	h)
	PREANGER REGENTSCHAPPEN.						
7	Bandong en de contrôle-afd. Tjitjalengka	9	Bandong	1 759	38	425	8
		10	Tjitjalengka	....	....	†	†
8	Tjiandjoer	....	....	†	†	....	....
9	Soekaboemi	....	....	1 494	26	....	....
10	Soemedang	....	....	436	4	....	....
11	Limbangan, de contrôle-afd. Trogong en de afd. Soekapoera-Kollot	11	Garoet	†	†	114	7
		12	Mangoenredja	....	....	925	25
12	Tassikmalaija en Soekapoera (met Galoeh in de residentie Cheribon) i)	13	Tassikmalaija i)	j) ††	††	5 296	120
		14	Manondjaija i)	....	....	1 510	19
		15	Bandjar k)	....	....	†	†
	CHERIBON.						
13	Cheribon en Koeningan	16	Cheribon	955	28	53	2
		17	Koeningan	....	....	490	11
14	Indramaijoe	....	....	1 388	10	....	....
15	*Madjalengka met Palimanang l)	18	Madjalengka	††	††	11 195	1 739
		19	Tjiamis (afd. Galoeh) i)	....	....	8 485	1 458

TOELICHTINGEN.

a) In de met een * geteekende ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst organiek opgedragen aan officieren van gezondheid.

b) In deze kolom worden slechts die standplaatsen van djokters-djawa vermeld, welke bij het einde van 1896 vervuld waren.

c) In verband met de omstandigheid dat in de residentie Bantam geen civiel geneesheer meer wordt geplaatst, is de extra-toelage van f 100 's maands, vroeger door den eerstaanwezenden officier van gezondheid te Serang genoten voor de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst in genoemd gewest, ingetrokken.

d) Waar in eenig ressort meer dan één Europeesch geneesheer of dokter-djawa gevestigd is, wordt het aantal in tusschen haakjes geplaatste cijfers aangegeven. De werkkring der stadsgeneesheeren te Batavia is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 40. De drie dokters-djawa te Batavia zijn uitsluitend werkzaam bij het stadsverband aldaar.

e) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

f) De waarneming van den civielen geneeskundigen dienst te Tandjong Priok is opgedragen aan den aldaar dienstdoenden dokter-djawa, onder genot van de gewone toelage van f 25 's maands. Op zijne werkzaamheden wordt toezicht uitgeoefend door den oudst-aanwezenden officier van gezondheid aan boord van het aldaar gestationeerde wachtschip, die daarvoor eene toelage ontvangt van f 100 's maands.

g) Om beurten (d. i. om de maand) wordt één der te Buitenzorg geplaatste dokters-djawa, die allen werkzaam zijn bij het gesticht voor beriberi-lijders aldaar, gedetacheerd te Tandjong Priok. De ingediende opgaven hebben blijkbaar betrekking op lijders die buiten het gesticht werden behandeld.

h) De cijfers der door den dokter-djawa te Poerwakarta behandelde zieken zijn begrepen in de opgaven van den civielen geneesheer.

i) Bij ontstentenis van een Europeeschen geneesheer voor het ressort Tassikmalaija-Soekapoera (met de Cheribonsche afdeeling Galoeh) zijn de te Tassikmalaija, Manoendjaija en Tjiamis geplaatste dokters-djawa belast met de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst, ieder in hunne eigene afdeeling en onder genot van eene toelage van f 25 's maands.

j) De met †† aangeduide ressorten van Europeesche burgergeneesheeren of officieren van

Volgnummer	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. a) 1.	Volgnummer	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. b) 2.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld. 3.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden. 4.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld. 5.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Overleden. 6.
	Tagal.						
16	Tagal	20	Tagal	315	8	†	†
		21	Brebes	....	....	733	12
		22	Pamalang	....	....	790	19
	Pekalongan.						
17	Pekalongan	....	....	151	5	....	....
		23	Batang	....	....	452	24
	Samarang.						
18	Samarang (2) *m*)	24	Samarang (3) *m*)	5 185	337	*m*) 189	*m*) 11
19	*Salatiga	....	....	319	1	....	....
20	*Ambarawa	....	....	216	3	....	....
21	*Oenarang	....	....	98	3	....	....
22	Kendal	....	....	1 077	20	....	....
		25	Demak	....	....	62 548	5 368
		26	Grobogan	....	....	25 794	458
	Japara.						
23	Japara en Koedoes	27	Japara	9 677	358	1 183	20
24	Patti en Joana	28	Joana	789	10	212	.
	Rembang.						
25	Rembang en Blora	29	Blora	8 703	578	829	14
26	Toeban	....	....	†	†	....	....
27	Bodjonegoro *n*)	....	....	1 541	21	....	....
		30	Bij de werken in de Solo-vallei (4) *o*)	....	....	2 465	23
	Soerabaija.						
28	Soerabaija (3) *p*)	31	Soerabaija (5) *p*)	3 955	337	†	†
	Id. (Marine-etablissement)	....	....	†	†	....	....
29	Sidhoardjo	....	....	474	36	....	....
30	Modjokerto	32	Modjokerto	1 039	49	1 039	49
31	Djombang	....	....	1 385	61	....	....
32	Grissee (met Lamongan en Sidajoe) *q*)	....	....	3 291	436	....	....
		33	Lamongan	....	....	306	46
		34	Sidajoe	....	....	874	62
		35	Bawean	....	....	608	16
	Pasoeroean.						
33	Pasoeroean	36	Pasoeroean	1 213	31	55	2
34	Bangil	....	....	595	14	....	....
35	*Malang	37	Malang	908	42	852	41
	Probolinggo.						
36	Probolinggo *r*)	....	....	2 480	106	....	....
37	Kraksaän	....	....	2 523	112	....	....
38	Loemadjang	....	....	2 048	49	....	....
	Bezoeki.						
39	Bezoeki *s*)	38	Bezoeki *s*)	††	††	481	23
40	Djember *r*)	....	....	†	†	....	....
41	Bondowosso *r*)	....	....	3 058	37	....	....
42	Panaroekan *r*)	....	....	1 843	17	....	....
43	*Banjoewangi	....	....	134	.	....	....
	Banjoemas.						
44	Banjoemas	39	Banjoemas	1 513	60	†	†
		40	Poerwokerto	....	....	2 120	190
		41	Poerbolinggo	....	....	3 949	211
		42	Bandjarnegara	....	....	3 000	10

TOELICHTINGEN.

gezondheid geraakten in den loop van 1896 of vroeger onbezet, zonder dat bij het einde van 1896 reeds een definitieve titularis den dienst had overgenomen. Voor de meeste der bedoelde standplaatsen kon eene tijdelijke voorziening worden getroffen, door den dienst te doen waarnemen door een dokter djawa. Waar zulks het geval is, zijn de cijfers van behandelden en overledenen in de kolommen 5 en 6 verantwoord.

h) De te Bandjar geplaatste dokter-djawa doet speciaal dienst in het belang van het personeel op de spoorweglijn Bandjar–Maos en geniet daarvoor eene toelage ten laste van het betrokken departement van f 25 's maands.

l) De civiele geneeskundige dienst te Madjalengka wordt waargenomen door den eerstaanwezenden officier van gezondheid te Palimanang.

m) De werkkring der stadsgeneesheeren te Samarang is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 235, gewijzigd bij gouvernementsbesluit dd. 30 Maart 1893 n°. 27. Van de drie dokters-djawa aldaar zijn er 2 geplaatst bij het stadsverband en 1 bij de strafinrichting voor vrouwelijke veroordeelden die vroeger in het fort Prins Hendrik te Soerabaija werden verpleegd. De in de kolommen 5 en 6 voorkomende opgaven betreffen alleen die lijders, welke buiten genoemde inrichtingen zijn behandeld.

n) De civiele geneesheer te Bodjonegoro is tevens belast met het verleenen van vrije geneeskundige behandeling aan de ambtenaren, beambten en werklieden (met hunne gezinnen), werkzaam bij de werken tot bevloeiing van de Solo-vallei. Hij geniet daarvoor, ten laste van de fondsen voor die werken, eene toelage van f 250 's maands, met drie tweejaarlijksche verhoogingen van f 50 's maands, benevens eene indemniteit voor reis- en verblijfkosten van f 100 's maands.

o) De hierbedoelde 4 dokters-djawa doen dienst in het belang der geneeskundige behandeling van het personeel bij de bevloeiingswerken der Solo-vallei, onder genot van eene toelage van f 25 's maands ieder. Hunne opgaven hebben blijkbaar betrekking op de buitenpraktijk.

p) De werkkring der stadsgeneesheeren te Soerabaija is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 235 en 1894 n°. 62. De 5 hun toegevoegde dokters-djawa zijn geplaatst als volgt: 4 bij het stadsverband en 1 bij het Peginangesticht.

q) Voor de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst in de afdeelingen Sidajoe en Lamongan wordt door den plaatselijken geneesheer van Grissee eene extra-toelage van f 100 's maands genoten, onder verplichting die afdeelingen minstens twee malen 's maands te bezoeken.

r) De plaatselijke geneesheeren te Probolinggo, Djember, Bondowosso en Panaroekan genieten ten laste van de fondsen voor den aanleg van den staatsspoorweg Probolinggo-Djember–Panaroekan eene extra-toelage (de eerste en de laatste elk van f 150, de beide anderen elk van f 75 's maands) voor de kostelooze geneeskundige behandeling, ieder voor zooveel zijn ressort betreft, van de bij dien aanleg werkzame ambtenaren en beambten met hunne gezinnen en huisbedienden, zoomede van het werkvolk.

s) De civiele geneeskundige dienst in dit ressort werd, bij ontstentenis van een Europeeschen geneesheer, opgedragen aan een dokter-djawa, onder genot van eene toelage van f 25 's maands.

Volgnummer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a*) 1.	Volgnummer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b*) 2.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld. 3.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden. 4.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld. 5.	Behandeld door dokters-djawa. Overleden. 6.
45	*Tjilatjap *t*)	43	Tjilatjap	728	8	638	1
		44	Kroja	....	....	3 687	181
		45	Madjenang	....	....	†	†
	BAGELEN.						
46	*Poerworedjo	46	Poerworedjo	2 619	43	635	2
		47	Koetoardjo	....	....	881	14
		48	Keboemen	....	....	22 785	941
47	*Gombong			33 600	1 176		....
		49	Karanganjar	....	....	10 686	235
		50	Wonosobo	....	....	1 103	27
	KADOE.						
48	*Magelang	....	....	500	12	....	....
		51	Moentilan	....	....	2 211	36
		52	Temanggoeng	....	....	3 248	14
	DJOKJOKARTA.						
49	*Djokjokarta	53	Djokjokarta	2 892	100	2 338	100
	SOERAKARTA.						
50	*Soerakarta	....	....	855	68	....	....
51	Boijolali	54	Boijolali *s*)	††	††	718	8
52	Klatten	....	....	334	4	....	....
		55	Wonogiri *u*)	....	....	†	†
	MADIOEN.						
53	Madioen, Magettan en Ponorogo	56	Madioen	2 140	58	983	9
		57	Magettan	....	....	1 122	16
		58	Ponorogo	....	....	666	6
54	*Ngawi	....	....	329	4	....	....
55	*Patjitan	....	....	643	29	....	....
	KEDIRI.						
56	Kediri en Berbek	59	Kediri	3 037	52	†	†
57	Ngrowo en Trenggalek	....	....	1 233	13	....	....
		60	Trenggalek	....	....	563	11
		61	Toeloeng Agoeng	....	....	†	†
		62	Ngandjoek	....	....	619	4
		63	Kertosono	....	....	597	7
58	Blitar	64	Blitar	1 871	90	90	2
	MADURA.						
59	Pamakassan en Sampang *r*)	65	Pamakassan	1 141	32	636	94
		66	Sampang			1 135	53
60	Sumanap *r*)	67	Sumanap	421	6	403	8
		68	Ardjasa (eiland Kangean) *w*)	....	....	2 094	27
61	Bangkallan	69	Bangkallan	1 963	227	442	8
			Totalen voor Java en Madura *x*) .	125 473	5 481	202 977	12 125

BUITENBEZITTINGEN.

Volgnummer.	Ressorten. 1.	Volgnummer.	Plaatsen. 2.	3.	4.	5.	6.
	SUMATRA'S WESTKUST.						
1	Padang *ij*)	1	Padang	†† 4 308	†† 701	4 021	696
2	*Oeloe Limau Manis	2	Oeloe Limau Manis	749	16	†	†
3	*Kaijoetanam	....	....	503	„	....	....
		3	Painan	....	....	2 249	57
4	*Fort de Kock	....	....	2 780	36	....	....
		4	Fort van der Capellen	....	....	1 222	17
5	*Paijakombo	....	....	1 421	1	....	....
6	*Padang Pandjang	....	....	488	1	....	....

TOELICHTINGEN.

t) Ofschoon door de opheffing, in 't laatst van 1894, van het magazijn van oorlog en van het militair hospitaal te Tjilatjap die plaats van militair personeel is ontbloot, bleven tot het begin van 1897, toen een civiel geneesheer voor Tjilatjap werd aangewezen, de functien van plaatselijk geneesheer nog aan een officier van gezondheid opgedragen.

u) Ter bestrijding van de in de afdeeling Wonogiri heerschende koortsen was ook in 1896 aldaar tijdelijk een dokter-djawa geplaatst.

v) In de afdeelingen Pamakassan (met Sampang) en Sumanap is de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst opgedragen aan de officieren van gezondheid, die bij de barissans zijn gedetacheerd.

w) Ardjasa op het eiland Kangean werd in 1896 als standplaats van een dokter-djawa aangewezen in stede van Gaijam op het minder belangrijke eiland Sapoedi.

x) Van de 61 ressorten van Europeesche geneesheeren op Java en Madura ontbreken statistische opgaven betreffende 4 ressorten (Tjiandjoer in de Preanger Regentschappen, Limbangan c. a. mede aldaar, Toeban in Rembang en Djember in Bezoeki; voor 53 ressorten zijn de opgaven vervat in de kolommen 3 en 4 van den staat, en voor 4 (Tassikmalaja c. a. in de Preanger Regentschappen, Madjalengka c. a. in Cheribon, Bezoeki, zoomede Boijolali in Soerakarta) in de kolommen 5 en 6. Omgekeerd zijn, in plaats van in de kolommen 5 en 6, in de kolommen 3 en 4 begrepen de cijfers betreffende Poerwakarta (Krawang), zijnde 1 van de 69 standplaatsen voor dokters-djawa. Van 10 zoodanige standplaatsen kwamen geen opgaven in of was niet vermeld dat zij begrepen zijn in de opgaven der Europeesche geneesheeren, zoodat de totalen in de kolommen 5 en 6 betrekking hebben tot 58 standplaatsen van dokters-djawa.

ij) Het teeken †† in de kolommen 3 en 4 duidt aan dat het ressort niet door een civielen geneesheer vervuld was, zooals de organieke regeling medebrengt. Bij ontstentenis van een civielen geneesheer was evenwel de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst tijdelijk opgedragen aan een officier van gezondheid.

Volg-nummer	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. a) 1.	Volg-nummer	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. b) 2.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld. 3.	Overleden. 4.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld. 5.	Overleden. 6.
7	*Solok	....	....	1 490	1	....	....
8	*Loeboe Sikaping	....	....	477	5	....	....
9	*Padang Sidempoean	....	....	3 637	20	....	....
		5	Penjaboengan	....	....	1 181	29
		6	Sawah Loento (2) z)	....	....	117	1
10	*Siboga	....	....	3 247	46	....	....
11	*Baros	....	....	726	1	....	....
12	*Singkel	....	....	479	3	....	....
13	*Taroetoeng	....	....	472	1	....	....
14	*Lagoeboti	....	....	548	•	....	....
15	*Goenoeng Sitoli (Nias)	....	....	872	5	....	....
	Benkoelen.						
16	*Benkoelen	7	Benkoelen	161	1	807	6
		8	Manna	....	....	718	7
		9	Kroë	....	....	923	16
		10	Mokko-Mokko	....	....	247	•
	Lampongsche Districten.						
17	*Telok Betong	....	....	727	47	....	....
	Palembang.						
18	*Palembang	....	....	723	17	....	....
19	*Tebing Tinggi	....	....	353	6	....	....
20	*Kepahiang	....	....	††	††	....	....
21	*Lahat	....	....	273	•	....	....
22	*Bandar	....	....	192	5	....	....
		11	Moeara Doea	....	....	416	24
23	*Djambi	....	....	105	3	....	....
	Oostkust van Sumatra.						
24	*Medan	12	Medan	†	†	1 251	142
25	Laboean Deli aa)	13	Laboean Deli aa)	††	††	1 234	54
26	*Bindjei	....	....	411	59	....	....
27	*Tandjong Poera	....	....	419	78	....	....
—	*Kwala Simpang bb)	....	....	201	1	....	....
		14	Loeboe Pakam en Tebing Tinggi cc)	....	....	867	89
28	*Seroewaij	....	....	217	9	....	....
		15	Tandjong Balei	....	....	601	25
29	*Bengkalis	....	....	652	6	....	....
	Atjeh. dd)						
—	*Kotta Radja	....	....	94	3	....	....
—	*Olehleh	....	....	58	1	....	....
—	*Lambaroe	....	....	39	•	....	....
—	*Ketapang Doea	....	....	49	•	....	....
—	*Lamjong	....	....	5	•	....	....
—	*Poeloe Weh	....	....	124	6	....	....
—	*Poeloe Bras	....	....	•	•	....	....
—	*Segli	....	....	57	•	....	....
—	*Telok Semawé	....	....	442	5	....	....
30	*Edi	....	....	56	2	....	....
—	*Melaboeh	....	....	95	1	....	....
—	*Poeloe Raija	....	....	156	•	....	....
	Riouw.						
31	*Tandjong Pinang	....	....	783	47	....	....
	Banka.						
32	*Muntok	16	Muntok	1 861	40	1 438	37
33	*Pangkalpinang	17	Pangkalpinang ee)	1 214	40	†	†
34	*Toboali	18	Toboali ee)	††	††	†	†
		19	Blinjoe ee)	....	....	†	†
		20	Soengeiliat ee)	....	....	†	†

TOELICHTINGEN.

z) De te Sawah Loento geplaatste dokters-djawa zijn speciaal belast met de geneeskundige behandeling van het personeel, werkzaam bij de steenkolenontginning aldaar, waarvoor zij ieder eene toelage van f 25 's maands genieten.

aa) De dokter-djawa te Laboean Deli is, bij ontstentenis van een Europeeschen geneesheer, belast met de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst, waarvoor hij eene toelage van f 25 's maands geniet.

bb) Aangezien Kwala Simpang slechts eene tijdelijke standplaats is van een militairen geneesheer, is deze plaats hier niet in de volgorde der nummers opgenomen.

cc) Den dokter-djawa van Loeboe Pakam is opgedragen om zoo dikwijls als noodig zal blijken, doch minstens eens per week, Tebing Tinggi te bezoeken voor de behandeling van de aldaar aanwezige zieken.

dd) Van de hier genoemde militaire posten in Atjeh telt alleen Edi mede onder de standplaatsen van Europeesche plaatselijke geneesheeren. Vandaar dat alleen die standplaats hier in de volgorde der nummers is opgenomen.

ee) Ter bestrijding van de berriberri onder de mijnwerkers was ook in 1896 in elk der districten Pangkalpinang, Toboali, Blinjoe en Soengeiliat een dokter-djawa tijdelijk gedetacheerd.

Volgnummer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a)* 1.	Volgnummer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b)* 2.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld. 3.	Overleden. 4.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld. 5.	Overleden. 6.
	BILLITON.						
35	Tandjong Pandan	....	....	1 352	7	....	....
	WESTERAFDEELING VAN BORNEO.						
36	*Pontianak	....	....	498	22	....	....
37	*Sintang	....	....	133	3	....	....
38	*Singkawang	....	....	309	1	....	....
39	*Bengkaijang	....	....	173	.	....	....
40	*Sambas	21	Sambas	297	9	656	1
	ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.						
41	*Bandjermasin	....	....	224	11	....	....
42	*Pengaron	....	....	30	3	....	....
43	*Amoenthai	....	....	377	14	....	....
44	*Barabei	....	....	132	5	....	....
45	*Moeara Teweh	....	....	158	3	....	....
	CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.						
46	*Makasser	....	....	326	36	....	....
47	*Pangkadjene	....	....	281	5	....	....
48	*Segiri	....	....	453	2	....	....
49	*Balangnipa	....	....	326	1	....	....
50	Bonthain *ff)*	....	....	†† 394	†† 2	....	....
51	Saleijer *gg)*	—	Saleijer	††	††	†	†
	MENADO.						
52	*Menado.	....	....	4 554	29	....	....
		—	Ratahan *hh)*	....	....	1 651	14
		22	Kakas	....	....	†	†
		23	Aijermadidi (Kema)	....	....	1 291	37
		24	Tondano	....	....	†	†
		25	Amoerang	....	....	†	†
		26	Kawangkoan	....	....	1 442	12
		27	Taroena (Sangi-eilanden)	....	....	†	†
		28	Limbotto-Kwandang	....	....	653	4
		29	Gorontalo *ii)*	....	....	†	†
	AMBOINA.						
53	*Amboina	....	....	688	11	....	....
54	*Saparoea	....	....	492	4	....	....
		30	Haroekoe	....	....	982	6
		31	Kajeli (Boeroe)	....	....	684	4
		32	Amaheij (Ceram)	....	....	954	53
		33	Key-eilanden	....	....	367	1
55	*Banda	....	....	157	2	....	....
56	*Wahaai	....	....	537	3	....	....
		34	Noessalaut	....	....	890	12
	TERNATE.						
57	*Ternate	....	....	142	3	....	....
		35	Batjan *jj)*	....	....	†	†
	TIMOR.						
58	*Koepang	....	....	782	3	....	....
	BALI EN LOMBOK.						
	—	36	Singaradja (Boeleleng) *kk)*	....	....	1 651	24
59	*Ampenan (Lombok)	37	Oost-Lombok	†	†	792	24
		38	Praja	....	....	362	.
		39	West-Lombok	....	....	994	13
	Totalen voor de Buitenbezittingen *ll)*. . .			44 479	1 393	30 661	1 405
	„ „ Java en Madura			125 473	5 481	202 977	12 125
	„ „ geheel Nederlandsch-Indië. .			169 952	6 874	233 638	13 530

TOELICHTINGEN.

ff) Te Bonthain, organiek de standplaats van een civielen geneesheer, is de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst opgedragen aan den tijdelijk aldaar gedetacheerden officier van gezondheid.

gg) Bij ontstentenis van een Europeeschen geneesheer was de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst te Saleijer, onder genot van de gebruikelijke toelage ad f 25 's maands, opgedragen aan den dokter-djawa aldaar. In den loop van 1896 kwam echter de plaats van dokter-djawa vacant en was bij het einde des jaars nog niet vervuld.

hh) De civiele geneeskundige dienst te Ratahan wordt beurtelings waargenomen door den dokter-djawa van Kakas en door dien van Kawangkoan.

ii) Sedert Gorontalo niet meer medetelt onder de standplaatsen van militaire geneesheeren is aldaar ter voorziening in de geneeskundige behoefte een dokter-djawa geplaatst.

jj) De dokter-djawa van Batjan is tijdelijk te Ternate werkzaam gesteld.

kk) In den loop van 1896 is de tijdelijke bezetting te Singaradja opgeheven.

ll) Van de 59 ressorten van Europeesche geneesheeren in de buitenbezittingen waren er 2 (Kepahiang in Palembang en Saleijer in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden), waar bij het einde van 1896 de plaatselijke geneeskundige dienst in 't geheel niet werd uitgeoefend, en 1 Toboali op Banka) waar een dokter-djawa bescheiden was. Opgaven omtrent het aantal behandelden en overledenen zijn ontvangen met betrekking tot 54 ressorten. Van 53 hiervan zijn de cijfers vermeld in de kolommen 3 en 4 van den staat en voor 1 (Laboean Deli) in de kolommen 5 en 6, terwijl van 2 (Medan en Ampenan) geen opgaven zijn ingekomen. Overigens zijn in de totalen der kolommen 3 en 4 begrepen de opgaven betreffende een 14-tal militaire posten in Atjeh, waar mede civiele lijders zijn behandeld, ofschoon die posten niet aangewezen zijn als ressorten van den civielen geneeskundigen dienst (vergl. noot *dd)*. Van de 39 door dokters-djawa bezette standplaatsen zijn voor 24 — zonder Ratahan te rekenen (zie noot *hh)* — de cijfers betreffende behandelden en overledenen vermeld in de kolommen 5 en 6, terwijl van 11 de opgaven ontbreken of wel begrepen zijn in die der Europeesche geneesheeren, zonder dat zulks vermeld was.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE IJ.

N°. 26.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de door Europeesche geneesheeren bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië en door dokters-djawa gedurende 1896 BEHANDELDE LIJDERS, met vermelding van den aard der ZIEKTEN.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
		Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
A. Algemeene ziekten.							
1. Infectieziekten.							
Malaria-ziekten. Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	a) 66 977 162 690	2 357 10 870	1 : 28.4 1 : 14.7	12 679 10 957	82 99	1 : 154.6 1 : 110.6
» » perniciosa,	Perniciеuse »	226 156	122 49	1 : 85 1 : 3.1	4 58	2 22	1 : 2 1 : 2.6
Febris remittens,	Remitteerende »	964 2 550	22 40	1 : 43.8 1 : 63 7	1 162 2 538	64 116	1 : 18.1 1 : 21.8
Cachexia paludosa,	Koortskwaadsappigheid,	500 168	116 18	1 : 4.3 1 : 9.3	442 81	17 18	1 : 26 1 : 4.5
Morbilli,	Mazelen,	263 293	2 15	1 : 131.5 1 : 19 5	39 9	» »	» »
Variolae,	Pokken,	1 621 2 235	123 182	1 : 13.1 1 : 12.2	51 12	5 3	1 : 10.2 1 : 4
Varicellae,	Waterpokken,	762 1 076	5 19	1 : 152.4 1 : 56.6	35 57	» »	» »
Diphtheria,	Besmettelijke keelziekte,	50 1	7 »	1 : 7.1 »	» 10	» »	» »
Typhus abdominalis,	Typhus,	45 7	9 6	1 : 5 1 : 1.1	2 12	2 7	1 : 1 1 : 1.7
Dysenteria tropica,	Dysenterie,	250 306	66 65	1 : 3.7 1 : 4.7	88 187	48 62	1 : 1.8 1 : 3.0
Cholera asiatica,	Cholera,	1 258 685	833 274	1 : 1.5 1 : 2.5	125 135	93 80	1 : 1.3 1 : 1.6
Berriberri,	Berriberri,	4 448 196	423 40	1 : 10.5 1 : 4.9	4 357 3 294	734 607	1 : 5.9 1 : 5.4
Tetanus,	Stijfkramp,	15 9	10 6	1 : 1 5 1 : 1.5	3 6	1 »	1 : 3 »
	Transporteeren	77 379 170 872	4 095 11 584	. . . .	18 987 17 336	1 048 1 014	. . . .

a) De voor elke ziekte aangewezen dubbele getallen hebben betrekking op de behandelden respectievelijk door Europeesche geneesheeren en door dokters-djawa.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	77 379	4 095	. . . . . .	18 987	1 048	. . . . . .
		170 372	11 584	. . . . . .	17 336	1 014	. . . . . .
Polyarthritis rheumatica acuta,	Acuut gewrichts-rheumatisme,	148	.	.	90	.	.
		106	2	1 : 53	9	.	.
Pyaemia et septichaemia,	Etterkoorts,	14	7	1 : 2	.	.	.
		1	1	1 : 1	.	.	.
Febris puerperalis,	Kraamvrouwenkoorts,	43	9	1 : 4.7	7	1	1 : 7
		9	3	1 : 3	13	1	1 : 13
Syphilis,	Syphilis,	2 603	19	1 : 13.7	243	7	1 : 34.7
		787	9	1 : 87.4	281	5	1 : 56.2
Lepra,	Melaatschheid,	123	13	1 : 9.4	68	1	1 : 68
		65	7	1 : 9.2	11	.	.
Lyssa humana,	Hondsdolheid,	17	9	1 : 1.8	1	.	.
		4	1	1 : 4	.	.	.
Overige algemeene infectieziekten,		150	2	1 : 75	51	1	1 : 51
		216	7	1 : 30.8	787	48	1 : 16.4
II. Ziekten van het bloed en de stofwisseling.							
Anaemia,	Bloedarmoede,	505	11	1 : 45.9	361	3	1 : 120.3
		189	6	1 : 31.5	109	1	1 : 109
Debilitas,	Lichaamszwakte,	105	19	1 : 5.5	142	7	1 : 20.2
		65	3	1 : 21.6	6	.	.
Diabetes mellitus,	Suikerziekte,	49	2	1 : 24.5	.	.	.
		5	.	.	.	.	.
Rachitis,	Engelsche ziekte,	5	.	.	15	.	.
		7	.	.	3	.	.
Arthritis urica,	Jicht,	5	.	.	13	.	.
		12	1	1 : 12	4	.	.
Scorbutus,	Scheurbuik,	5	.	.	3	.	.
		.	.	.	36	.	.
Overige ziekten van het bloed en de stofwisseling,		60	4	1 : 15	27	2	1 : 13.5
		40	2	1 : 20	39	3	1 : 13
III. Intoxicationes.		8	2	1 : 4	2	.	.
		2	.	.	.	.	.
B. Plaatselijke ziekten.							
I. Ziekten van het zenuwstelsel.							
Encephalitis et meningitis cerebralis,	Hersen- en hersenvliesontsteking,	26	10	1 : 2.6	1	1	1 : 1
		3	1	1 : 3	7	1	1 : 7
Apoplexia,	Beroerte,	34	19	1 : 1.7	9	3	1 : 3
		19	9	1 : 2.1	6	5	1 : 1.2
Epilepsia,	Vallende ziekte,	48	1	1 : 48	17	.	.
		23	2	1 : 11.5	13	2	1 : 6.5
Insolatio,	Zonnesteek,	6	.	.	1	.	.
		1	.	.	5	.	.
Morbus mentis,	Krankzinnigheid,	654	89	1 : 7.3	73	6	1 : 12.1
		206	16	1 : 12.8	53	4	1 : 13.2
Hysteria,	Hysterie,	85	.	.	15	.	.
		12	.	.	10	.	.
Neurasthenia,	Zenuwzwakte,	132	.	.	17	.	.
		3	.	.	3	.	.
Delirium tremens,	Dronkemanswaanzin,	3	.	.	.	.	.
		7	.	.	2	.	.
	Transporteeren	82 207	4 311	. . . . . .	20 143	1 080	. . . . . .
		172 154	11 654	. . . . . .	18 733	1 084	. . . . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	82 207 172 154	4 311 11 654	. . . .	20 143 18 733	1 080 1 084	. . . .
Alcoholismus chronicus.	Slepende alcoholvergiftiging,	25 4	2 .	1 : 12.5 .	1 5	. .	. .
Neuralgia,	Zenuwpijnen,	412 151	. 1	. 1 : 15	250 46	. 1	. 1 : 46
Myelitis et meningitis spinalis,	Ruggemerg- en ruggemergvlies-ontsteking,	7 .	. .	. .	5 1	1 .	1 : 5 .
Overige ziekten van het zenuwstelsel,		81 151	6 7	1 : 13.5 1 : 21.5	48 5	. 1	. 1 : 5
II. Ziekten der organen van de ademhaling en den bloedsomloop.							
Laryngitis,	Strottehoofdontsteking,	311 288	1 1	1 : 311 1 : 288	153 40	. .	. .
Tussis convulsiva,	Kinkhoest,	156 48	. 3	. 1 : 16	29 24	1 2	1 : 29 1 : 12
Bronchitis acuta,	Acute luchtpijptakontsteking,	1 596 1 636	11 9	1 : 145 1 : 181.7	2 824 701	6 7	1 : 470.6 1 : 100.1
" chronica,	Slepende luchtpijptakontsteking,	281 377	13 9	1 : 21.6 1 : 49 8	354 182	3 9	1 : 118 1 : 20 2
Emphysema pulmonum,	Longenluchtzucht,	16 3	1 .	1 : 16 .	12 7	. 2	. 1 : 3.5
Pneumonia,	Longontsteking,	97 75	15 16	1 : 6.4 1 : 4.6	53 150	9 6	1 : 5.8 1 : 25
Phthisis pulmonum,	Longtering,	285 54	100 28	1 : 2.8 1 : 1.9	142 83	18 15	1 : 7.8 1 : 5.5
Asthma,	Aamborstigheid,	465 497	15 13	1 : 31 1 : 38.2	150 101	2 2	1 : 75 1 : 50.5
Pleuritis,	Borstvliesontsteking,	43 29	6 3	1 : 7.1 1 : 9.6	22 22	1 .	1 : 22 .
Vitium cordis,	Hartgebrek,	188 18	34 2	1 : 5.5 1 : 9	65 12	5 .	1 : 13 .
Palpitationes cordis,	Ziekelijke hartkloppingen,	285 57	1 .	1 : 285 .	174 29	. .	. .
Aneurysma,	Slagaderbreuk,	6 3	1 .	1 : 6 .	1 .	. .	. .
Varices,	Aderspatten,	10 5	. .	. .	14 2	2 .	1 : 7 .
Overige ziekten der organen van de ademhaling en den bloedsomloop,		81 74	4 3	1 : 20.2 1 : 24 6	23 4	. .	. .
III. Ziekten der spijsverteringsorganen.							
Stomatitis,	Ontsteking v/h. mondslijmvlies,	276 359	. .	. .	308 58	. .	. .
Angina,	Keelontsteking,	656 472	1 .	1 : 656 .	214 61	. .	. .
Parotitis,	Ontsteking v/d. oorspeekselklier,	144 305	. .	. .	56 89	1 .	1 : 56 .
Catarrhus ventriculi,	Maagontsteking,	742 1 122	12 17	1 : 61.8 1 : 66	442 67	3 2	1 : 147.3 1 : 33.5
Enteritis acuta,	Acute darm-ontsteking,	2 652 1 938	133 76	1 : 19.9 1 : 25.5	1 581 1 386	69 37	1 : 22.9 1 : 37.7
	Transporteeren	91 022 179 811	4 667 11 842	. . . .	27 064 21 808	1 201 1 168	. . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	91 022 179 811	4 667 11 842	. . . .	27 064 21 808	1 201 1 168	. . . .
Enteritis chronica,	Slepende darm-ontsteking,	468 409	107 52	1: 4.3 1: 7.8	418 363	63 75	1: 6.6 1: 4.8
Dysenteria catarrhalis,	Catarrhale dysenterie,	916 433	119 44	1: 7.7 1: 9.8	285 276	17 55	1: 16.7 1: 5
Typhlitis,	Ontsteking v/d. blinden darm,	49 5	2 »	1: 24.5 »	3 2	2 »	1: 1.5 »
Proctitis,	Endeldarm-ontsteking,	131 81	2 »	1: 65.5 »	123 85	1 2	1: 123 1: 42.5
Haemorrhoides,	Aambeien,	173 114	» »	» »	57 10	1 1	1: 57 1: 10
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	29 20	2 1	1: 14.5 1: 20	25 34	» 1	» 1: 34
Helminthiasis,	Ingewandswormen,	986 1 327	1 5	1: 986 1: 265.4	1 079 608	» »	» »
Hyperaemia hepatis,	Bloedovervulling v/d. lever,	101 38	2 »	1: 50.5 »	15 9	» »	» »
Abcessus hepatis,	Leverabces,	99 19	13 2	1: 7.6 1: 9.5	7 1	4 »	1: 1.7 »
Cirrhosis hepatis,	Levercirrhose,	22 2	12 1	1: 1.8 1: 2	9 6	5 1	1: 18 1: 6
Overige ziekten der spijsverteringsorganen,		629 625	17 10	1: 37 1: 62 5	714 404	4 14	1: 178.5 1: 28.8
IV. Ziekten der pis- en geslachtsorganen.							
Nephritis acuta,	Acute nierontsteking,	57 7	7 2	1: 8.1 1: 3.5	10 3	» 1	» 1: 3
» chronica,	Slepende »	55 2	19 2	1: 2.8 1: 1	18 5	7 1	1: 2.5 1: 5
Pyelitis,	Ontsteking v/h. nierbekken,	9 »	» »	» »	1 »	» »	» »
Cystitis,	Blaasontsteking,	226 92	1 »	1: 226 »	22 15	» 1	» 1: 15
Lithiasis,	Steenlijden,	58 7	» 1	» 1: 7	8 1	1 »	1: 8 »
Morbi veneris,	Venerische ziekten,	10 207 4 399	10 2	1:1020.7 1:2199.5	839 734	8 4	1: 279.6 1: 183.5
Strictura urethrae,	Vernauwing v/d. pisweg,	82 25	1 »	1: 82 »	17 3	1 »	1: 17 »
Hydrocèle,	Zakwaterbreuk,	16 3	» »	» »	5 9	» 1	» 1: 9
Varicocèle,	Zakaderbreuk,	5 19	» »	» »	3 1	» »	» »
Metritis, endo- et parametritis,	Ontsteking v/d. baarmoeder,	245 30	1 »	1: 245 »	19 2	1 »	1: 19 »
Overige ziekten der pis- en geslachtsorganen,		389 144	2 »	1: 194.5 »	49 7	» »	» »
V. Ziekten van de huid.							
Erysipelas,	Belroos,	40 31	1 1	1: 40 1: 31	9 13	» »	» »
	Transporteeren	106 014 187 643	4 986 11 965	. . . .	30 799 24 399	1 311 1 325	. . . .

Aard der ziekten en gebreken.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	706 014 187 643	4 986 11 965	. . . .	30 799 24 399	1 311 1 325	. . . .
Urticaria,	Netelroos,	83 80	» »	» »	19 6	» »	» »
Herpes,	Blaasjes-uitslag,	114 184	» »	» »	50 91	» »	» »
Eczema,	Eczema,	603 396	» »	» »	776 108	1 1	1 : 776 1 : 108
Elephantiasis arabum,	Olifantsvoet,	23 5	» »	» »	19 3	1 »	1 : 19 »
Herpes tonsurans,	Ringworm,	475 262	» »	» »	468 93	» »	» »
Framboesia,	Framboosgezwellen,	234 627	» 1	» 1 : 627	147 133	1 1	1 : 147 1 : 133
Scabies,	Schurft,	1 431 2 053	1 »	1 : 1431 »	1445 502	1 »	1 : 1445 »
Furunculi,	Steenpuisten (bloedzweren),	374 184	» »	» »	189 75	» »	» »
Ulcera,	Zweren,	3 342 4 158	41 8	1 : 81.5 1 : 519 7	3 974 2 734	23 29	1 : 172.7 1 : 94.2
Overige ziekten van de huid,		326 230	9 2	1 : 36.2 1 : 115	220 122	1 »	1 : 220 »
VI. Ziekten der beenderen, gewrichten en spieren.							
Ostitis,	Beenontsteking,	32 28	» »	» »	24 25	» »	» »
Periostitis,	Beenvliesontsteking,	85 42	1 »	1 : 85 »	69 13	» »	» »
Fractura,	Beenbreuk,	268 181	13 14	1 : 20.6 1 : 12.9	61 33	3 2	1 : 20.3 1 : 16.5
Arthritis,	Gewrichtsontsteking,	81 48	4 »	1 : 20.2 »	59 21	» 1	» 1 : 21
Luxatio,	Ontwrichting,	71 49	» 1	» 1 : 49	16 27	» »	» »
Distorsio,	Verstuiking,	75 41	1 »	1 : 75 »	67 29	» »	» »
Rheumatismus musculorum,	Spierrheumatisme,	904 643	42 1	1 : 21.5 1 : 643	618 243	2 4	1 : 309 1 : 60.7
Overige ziekten der beenderen, gewrichten en spieren,		190 60	» »	» »	73 14	» 1	» 1 : 14
VII. Ziekten der zintuigen.							
Rhinitis,	Neusontsteking,	142 55	» »	» »	68 9	» »	» »
Otitis,	Oorontsteking,	228 153	» »	» »	627 40	» »	» »
Conjunctivitis catarrhalis,	Catarrhale oogbindvliesontsteking,	2 569 2 772	1 »	1 : 2569 »	1 807 »	» »	» »
» blennorrhoica,	Druiperoogontsteking,	251 139	» 1	» 1 : 139	52 897	1 2	1 : 52 1 : 448.5
» granulosa,	Korrelachtige oogbindvliesontsteking,	683 233	» »	» »	154 26	» »	» »
	Transporteeren	118 601 200 266	5 099 11 993	. . . .	41 751 29 643	1 345 1 366	. . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	118 601 200 266	5 099 11 993	. . . .	41 751 29 643	1 345 1 366	. . . .
Morbi corneae,	Ziekten v. h. hoornvlies,	233 97	2 »	2 : 116.5 »	121 28	» »	» »
„ iridis,	„ v. d. regenboog,	68 6	» »	» »	19 11	» »	» »
„ lentis,	„ „ lens,	26 3	» »	» »	14 7	» »	» »
„ chorioeidene et retinae,	„ v/h. vaat- en netvlies,	8 »	» »	» »	5 »	» »	» »
„ organorum lacrymalium,	„ v/d. traanorganen,	5 5	» »	» »	5 »	» »	» »
Vitia refractionis et accommodationis,	Gebreken in de refractie en accomodatie,	91 »	» »	» »	24 »	» »	» »
Overige ziekten der zintuigen,		27 136	» 1	» 1 : 136	75 153	» »	» »
VIII. Overige ziekten, gebreken of doodsoorzaken, welke niet onder bovenstaande rubrieken gebracht kunnen worden.		6 414 2 464	380 131	1 : 16.8 1 : 18.8	2 465 819	48 39	1 : 51.5 1 : 21
		125 473 202 977	5 481 12 125	1 : 22.89 1 : 16.74	44 479 30 661	1 393 1 405	1 : 31.93 1 : 21.82
Totalen der van wege den civielen geneeskundigen dienst behandelde lijders. . .		328 450	17 606	1 : 18.65	75 140	2 798	1 : 26.85

Ten slotte laat men hier eene verkorte recapitulatie volgen van de hiervóór vermelde behandelden en overledenen (voor Java en Madura en de buitenbezittingen gezamenlijk), waarbij tevens de gelijksoortige totalen over de twee voorafgegane jaren zijn gevoegd.

VOORNAAMSTE ZIEKTEN.		Aantal behandelden. 1894.	Aantal behandelden. 1895.	Aantal behandelden. 1896.	Aantal overleden behandelden. 1894.	Aantal overleden behandelden. 1895.	Aantal overleden behandelden. 1896.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. 1894.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. 1895.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. 1896.
Tusschenpoozende koortsen		199 605	162 482	253 303	13 696	8 338	13 408	1 : 14.5	1 : 19.4	1 : 18 8
Andere koortsen		5 094	8 318	8 987	396	362	644	1 : 12.8	1 : 22.9	1 : 13.9
Cholera		454	135	2 203	85	54	1 280	1 : 5.3	1 : 2.5	1 : 1.7
Pokken		4 003	2 930	5 820	422	231	337	1 : 9.4	1 : 12.6	1 : 17.2
Berriberri.		10 929	11 566	12 295	1 907	1 623	1 804	1 : 5.6	1 : 7.1	1 : 6.8
Syphilis en venerische ziekten		20 828	20 653	20 093	64	43	59	1 : 325.4	1 : 480.3	1 : 340.5
Andere ziekten		105 380	110 917	100 880	3 120	3 904	2 872	1 : 33.7	1 : 28.4	1 : 35.1
Totalen. . . .		346 293	317 001	403 590	19 690	14 555	20 404	1 : 17.5	1 : 21.7	1 : 19.7
Van de hiervóór vermelde behandelden en overledenen telde men er:	op Java en Madura . .	272 108	232 252	328 450	17 403	13 136	17 606	1 : 15.6	1 : 17.6	1 : 18.6
	in de buitenbezittingen	74 185	84 749	75 140	2 287	1 419	2 798	1 : 32.4	1 : 59.7	1 : 26.8
Totalen. . . .		346 293	317 001	403 590	19 690	14 555	20 404	1 : 17.5	1 : 21.7	1 : 19.7
Hiervan telden in de opgaven der:	Europeesche gouvernements-geneesheeren .	171 771	147 574	169 952	8 854	6 177	6 874	1 : 19.4	1 : 23.8	1 : 24.7
	dokters-djawa	174 522	169 427	233 638	10 836	8 378	13 530	1 : 16.1	1 : 20.2	1 : 17.2
Totalen. . . .		346 293	317 001	403 590	19 690	14 555	20 404	1 : 17.5	1 : 21.7	1 : 19.7

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE Z.

N°. 27.

(**Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.**)

OPGAAF van het AANTAL PERSONEN in 1896 OMGEKOMEN door bij het bestuur bekend geworden ONGELUKKEN (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord en zelfmoord).

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door: tijgers. [1]	kroko-dillen.	slangen.	wilde varkens of andere dieren.	Omgekomen door: moord.	zelf-moord.	Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal
Java en Madura.										
Bantam	29	5	»	1	5	»	1	3	65	109
Batavia	73	13	»	1	»	»	1	13	31	132
Krawang	18	11	3	1	»	»	»	11	21	65
Preanger Regentschappen	114	17	»	3	»	1	»	15	143	293
Cheribon	94	32	»	2	4	6	»	16	140	294
Tagal	49	34	»	3	»	»	»	27	84	197
Pekalongan	17	10	»	»	»	»	»	2	26	55
Samarang	102	25	»	»	»	3	»	16	102	248
Japara	41	9	»	1	1	»	»	4	61	117
Rembang	58	32	1	»	»	»	19	20	67	197
Soerabaija	115	52	2	6	6	»	»	27	111	319
Pasoeroean	28	14	4	»	»	2	»	16	90	154
Probolinggo	30	12	6	2	»	»	13	5	66	134
Bezoeki	37	8	3	3	2	1	21	18	105	198
Banjoemas	80	9	»	»	»	6	3	34	66	198
Bagelen	85	11	»	»	»	»	»	14	89	199
Kadoe	27	3	1	1	»	»	»	7	48	87
Djokjokarta	45	17	»	»	»	»	»	1	69	132
Soerakarta	87	37	»	»	4	»	»	11	104	243
Madioen	46	20	1	4	2	»	»	9	81	163
Kediri	77	18	1	»	3	»	24	36	131	290
Madura	91	23	»	6	4	2	141	7	116	390
Totalen voor Java en Madura	1 343	412	22	34	31	21	223	312	1 816	4 214

[1] Omtrent het standpunt door de Indische Regeering ingenomen ten opzichte van maatregelen harerzijds tegen de tijgerplaag is gehandeld op blz. 98 van het verslag hiervóór.

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door: tijgers.	Gedood door: krokodillen.	Gedood door: slangen.	Gedood door: wilde varkens of andere dieren.	Omgekomen door: moord.	Omgekomen door: zelfmoord.	Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
Buitenbezittingen.										
Sumatra's Westkust	96	4	8	1	.	3	11	43	139	305
Benkoelen	4	.	8	6	.	.	.	2	25	45
Lampongsche Districten	3	1	1	7	.	.	.	.	21	33
Palembang	20	1	9	18	3	.	.	8	46	105
Oostkust van Sumatra	[2]) †	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Riouw en onderhoorigheden	8	.	6	12	.	.	2	1	9	38
Banka	12	.	.	2	.	.	.	10	9	33
Billiton	2	.	.	.	.	.	.	.	6	8
Westerafdeeling van Borneo	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	60	3	.	55	4	.	22	2	54	200
Celebes en onderhoorigheden	32	4	.	12	.	.	.	.	64	112
Menado	26	.	.	1	.	.	.	2	80	109
Amboina	9	.	.	1	.	.	1	.	17	28
Ternate	4	.	.	7	.	.	.	.	6	17
Timor en onderhoorigheden	24	.	.	2	.	.	.	2	9	37
Bali en Lombok	10	1	.	.	.	1	.	6	7	25
Totalen voor de Buitenbezittingen	310	14	32	124	7	4	36	76	492	1 095
Totalen voor Java en Madura (zie ommezijde)	1 343	412	22	34	31	21	223	312	1 816	4 214
Totaal-generaal	1 653	426	54	158	38	25	259	388	2 308	5 309

[2]) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE AA.

N°. 28

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT van de KRANKZINNIGEN-VERPLEGING bij de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija in 1896.

MUTATIËN.	MANNEN.					VROUWEN.				Totalen.
	Europeanen.	Afrikanen.	Chineezen	Inlanders.	Te zamen	Europeanen.	Chineezen	Inlanders.	Te zamen	
Centraal gesticht te Buitenzorg.										
Aantal verpleegden op 1 Januari 1896.	117	2	19	119	257	35	4	79	118	375
Bijgekomen tot 31 December 1896	25	„	3	12	40	„	1	22	23	a) 63
Te zamen	142	2	22	131	297	35	5	101	141	438
In 1896 ontslagen als hersteld	3	„	„	1	4	„	1	8	9	13
„ „ „ „ verbeterd	2	„	„	5	7	„	„	1	1	8
„ „ „ „ niet verbeterd	3	„	„	„	3	„	„	„	„	3
„ „ overleden	7	„	2	11	20	„	1	5	6	b) 26
Totaal afgevoerd in 1896	15	„	2	17	34	„	2	14	16	50
Aanwezig op 31 December 1896	127	2	20	114	263	35	3	87	125	c) 388
Hulpgesticht te Samarang.										
Aantal verpleegden op 1 Januari 1896	38	1	d) 4	36	79	5	„	28	33	112
Bijgekomen tot 31 December 1896	2	„	„	5	7	1	„	2	3	10
Te zamen	40	1	d) 4	41	86	6	„	30	36	122
In 1896 ontslagen als hersteld	„	„	„	1	1	„	„	1	1	2
„ „ „ „ verbeterd	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„ „ „ „ niet krankzinnig	„	„	„	„	„	„	„	1	1	1
„ „ overleden	2	„	1	1	4	1	„	2	3	7
Totaal afgevoerd in 1896	2	„	1	2	5	1	„	4	5	10
Aanwezig op 31 December 1896	38	1	d) 3	39	81	5	„	26	31	112

a) Met opzicht tot 22 van de 63 te Buitenzorg en tot 5 van de 19 te Soerabaija in 1896 „bijgekomen" patienten was niet bekend hoelang zij toen reeds krankzinnig waren. Voor de overige 41 nieuwe patienten beliep de duur hunner krankzinnigheid vóór de opneming als volgt:

	te Buitenzorg.	te Soerabaija.
langer dan 1 jaar	15	2
3 tot 12 maanden	22	11
minder dan 3 maanden	4	1
	41	14

Ten aanzien van de 10 in 1896 te Samarang „bijgekomen" patienten is dergelijke opgaaf niet ontvangen.

b) Hiervan overleden er 7 aan berriberri.

c) Ingevolge Indisch Staatsblad 1885 n°. 130, juncto 1892 n°. 145, worden de patienten ten opzichte van hunne verpleging in vier klassen gerangschikt, doch wordt de gelegenheid tot verpleging in de 1ste klasse alleen gegeven in het centrale gesticht te Buitenzorg. Ult. 1896 was aldaar echter in die klasse geen enkele lijder opgenomen. Over de 2de, 3de en 4de klasse waren op ult. 1896 de patienten verdeeld als volgt (hoedanige opgaaf echter ontbreekt voor het hulpgesticht te Samarang):

	Centraal gesticht te Buitenzorg.			Hulpgesticht te Soerabaija.		
	Mannen.	Vrouwen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Te zamen.
2de klasse	15	8	23	4	„	4
3de „	116	27	143	24	2	26
4de „	132	90	222	63	30	93
	263	125	388	91	32	123

d) Hieronder één Arabier.

Hulpgesticht te Soerabaija.

MUTATIËN.	MANNEN. Europeanen.	MANNEN. Afrikanen.	MANNEN. Chineezen.	MANNEN. Inlanders	MANNEN. Te zamen	VROUWEN. Europeanen.	VROUWEN. Chineezen.	VROUWEN. Inlanders.	VROUWEN. Te zamen.	Totalen.
Aantal verpleegden op 1 Januari 1896	27	.	d) 6	56	89	1	.	30	31	120
Bijgekomen tot 31 December 1896	5	.	1	9	15	3	.	1	4	a) 19
Te zamen	32	.	d) 7	65	104	4	.	31	35	139
In 1896 ontslagen als hersteld	1	.	2	6	9	2	.	.	2	11
" " " " verbeterd	2	.	.	.	2	.	.	.	.	2
" " overleden	1	.	.	1	2	.	.	1	1	3
Totaal afgevoerd in 1896	4	.	2	7	13	2	.	1	3	16
Aanwezig op 31 December 1896	28	.	d) 5	58	91	2	.	30	32	c) 123

RECAPITULATIE.

MUTATIËN.	MANNEN. Europeanen.	MANNEN. Afrikanen.	MANNEN. Chineezen.	MANNEN. Inlanders	MANNEN. Te zamen	VROUWEN. Europeanen.	VROUWEN. Chineezen.	VROUWEN. Inlanders.	VROUWEN. Te zamen.	Totalen.
Aantal verpleegden op 1 Januari 1896	182	2	e) 29	211	424	41	4	137	182	606
Bijgekomen tot 31 December 1896	32	.	4	26	62	4	1	25	30	92
Te zamen	214	2	e) 33	237	486	45	5	162	212	698
In 1896 ontslagen als hersteld	4	.	2	8	14	2	1	9	12	26
" " " " verbeterd	4	.	.	5	9	.	.	1	1	10
" " " " niet verbeterd	3	.	.	.	3	.	.	.	.	3
" " " " " krankzinnig	.	.	.	.	.	.	.	1	1	1
" " overleden	10	.	3	13	26	1	1	8	10	36
Totaal afgevoerd in 1896	21	.	5	26	52	3	2	19	24	76
Aanwezig op 31 December 1896	193	2	e) 28	211	434	42	3	143	188	622

e) Hieronder 2 Arabieren.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

BIJLAGE BB.

N°. 29.

(Zie hoofdst. L, afd. I en II, van het verslag.)

LIJST van de in **1896** vanwege het departement der burgerlijke openbare werken **UITGEVOERDE BOUW- EN WATERSTAATSWERKEN** (vernieuwingen en nieuwe werken),

zoomede van de **WERKEN** die, ofschoon op het werkplan voor **1896** uitgetrokken of in dat jaar — buiten het werkplan — toegestaan, op ult. **1895** toch nog **NIET ONDERHANDEN WAREN GENOMEN.**

A. In 1896 in uitvoering geweest zijnde werken (uitgenomen die voor herstelling en onderhoud).

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a)*	
		Toegestaan bedrag. *b)*	In 1896 verwerkt bedrag. *c)*	Toegestaan bedrag. *b)*	In 1896 verwerkt bedrag. *c)*
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
	Woningen voor burgerlijk personeel.				
Bantam.	*d)* *Bouw van eene districtshoofdswoning te Tjiomas	.	.	f 4 817	f 2 775
Batavia.	Bouw van eene nieuwe woning voor den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg [1]	.	.	27 258	22 847
Krawang.	*Bouw van eene districtshoofdswoning te Krawang	.	.	8 195	625
	*Idem te Poerwakarta	.	.	8 116	6 086
Tagal.	*Idem te Brebes	f 6 671	f 4 738	.	.
	*Idem te Watoekoempal	.	.	6 048	5 548
Pekalongan.	Idem te Doro	6 496	6 495	.	.
	*Idem te Bandar Sidajoe	6 587	1 892	.	.
	Idem te Kadjen	.	.	6 813	6 813
Soerabaija.	Idem te Plosso	.	.	8 313	1 988 *e)* (8 313)
Pasoeroean.	*Idem te Singosari	.	.	5 657	1 895

a) Ten einde in de toelichtende noten onderaan de bladzijden niet telkens in herhalingen te vervallen, zij hier ten opzichte van het meerendeel der buiten het werkplan ondernomen werken eens voor al opgemerkt, dat tot het ter hand nemen van die werken moest worden overgegaan, omdat het belang van den dienst dit dringend eischte, dan wel — waar het vernieuwingen en herstellingen geldt — de bestaande werken in zulk een slechten of onvoldoenden toestand verkeerden, dat onmiddellijke voorziening niet kon worden uitgesteld.

b) Behalve waar het groote bevloeiingswerken geldt, betreffen de in dezen staat als „Toegestaan bedrag" vermelde sommen de geraamde totale kosten van het werk.

c) De in dezen staat als verwerkt opgegeven bedragen zijn te beschouwen als voorloopige cijfers, die bij latere examinatie van de comptabele stukken wellicht zullen blijken nog verandering te moeten ondergaan.

d) De met een * aangeduide werken zouden in 1896 worden voortgezet.

e) Waar men aldus eene som tusschen ( ) geplaatst vindt, doelt de uitgaaf op het geheele tot ult. 1896 reeds verwerkt bedrag.

[1]) De omstandigheid dat de oude directeurswoning te dicht bij den passar stond, ten gevolge waarvan de bewoners veel last van stof en stank ondervonden, maakte het bouwen van eene nieuwe woning op een beter gelegen terrein noodzakelijk.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken niet op het werkplan voorkomende. a)	
		Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)	Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Probolinggo.	Bouw van eene districtshoofdswoning te Klakah	»	»	f 8 180	f 8 152
	Idem te Paiton	»	»	4 259	4 255
	Idem te Sendoero	»	»	6 562	6 268 (6 561)
Bezoeki.	*Idem te Majang	»	»	7 447	2 124
Bagelen.	*Idem te Poering	»	»	6 825	1 823 (3 028)
	*Vernieuwingen en herstellingen aan de regentswoning te Wonosobo.	»	»	13 611	9 531
Kadoe.	Bouw van eene districtshoofdswoning te Kaloran	f 8 723	f 8 306	»	»
	Idem te Pringsoerat	»	»	9 810	821 (9 810)
	Idem te Magelang	»	»	7 292	2 432
Soerakarta.	Vergrooten en verbeteren van de achtergalerij en pendoppo van de residentswoning te Soerakarta	»	»	17 603	4 370 (17 603)
Madioen.	Bouw van eene regentswoning te Patjitan	41 722	5 428 (38 359)	»	»
Madura.	*Idem te Sampang	67 345	14 330	»	»
Sumatra's Westkust.	*Bouw van eene controleurswoning te Baligé	18 170	2 367	»	»
	*Idem te Penjaboengan	»	»	6 053	549
	Idem te Baros	»	»	16 971	11 647 (16 949)
	Idem te Padang Sidempoean	»	»	8 327	1 406 (8 327)
	Vernieuwing van de controleurswoning te Singkarah	»	»	17 194	8 534 (15 361)
Palembang.	Bouw van twee blokken bijgebouwen bij de assistent-residentswoning te Lahat	»	»	9 175	2 583 (9 168)
Sumatra's Oostkust.	*Vernieuwing van het hoofdgebouw van de controleurswoning te Bindjei	10 381	2 720	»	»
	*Idem van de controleurswoning te Laboean Deli	16 015	587	»	»
	Bouw van eene controleurswoning te Laboean Bilik	»	»	24 361	7 075 (22 440)
	Bouw van een nieuw recherche-etablissement te Denai	»	»	5 215	4 508 (4 851)
Atjeh en onderhoorigheden.	Bouw van eene woning voor Toekoe Nja Bantah te Lamreng	»	»	6 279	350 (6 270)
Riouw en onderhoorigheden.	Bouw van eene controleurswoning met bijgebouwen te Ringat (Indragiri)	»	»	23 115	12 195 (23 115)
Westerafdeeling van Borneo.	Bouw van eene controleurswoning te Smitau	14 294	4 617 (13 850)	»	»
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	Bouw van eene controleurswoning te Kwala Kapoeas	16 524	5 784 (13 635)	»	»
	Aankoop van eene particuliere woning om te worden ingericht tot controleurswoning te Kotta Baroe	12 000	12 000	»	»
	*Bouw van eene controleurswoning te Boeloengan	17 332	6 000	»	»
	*Idem te Sampit	13 257	1 650	»	»
Menado.	*Bouw van eene controleurswoning te Gorontalo	14 031	3 220	»	»

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende *a*)	
		Toegestaan bedrag. *b*)	In 1896 verwerkt bedrag. *c*)	Toegestaan bedrag. *b*)	In 1896 verwerkt bedrag. *c*)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Amboina.	*Bouw van eene controleurswoning te Saparoea	f 14 905	f 8 879	"	"
	*Bouw van posthouderswoningen te Lelingloean op Larat, Adaoet op Selaroe en Tepa op Babber [1])	"	"	f 17 073	" (f 15 116)
	50 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 31 in 17 gewesten van Java en Madura en 19 in 8 gewesten der buitenbezittingen	16 458	11 991	45 110	f 29 622
	Totalen.		f 101 004		f 166 822
	Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst, waaronder de algemeene pakhuizen, zoomede gebouwen voor den post- en telegraafdienst.				
Batavia.	Uitbreiding van de gebouwen, waarin te Batavia de bureaux van het departement van binnenlandsch bestuur zijn gevestigd, met lokalen voor de diensttakken „boschwezen" en „kadaster"	"	"	f 30 527	f 8 677 (28 778)
	Bijbouw van twee lokalen bij het gebouw waarin de bureaux van het departement der burgerlijke openbare werken gevestigd zijn	f 6 436	f 6 432	"	"
	*Uitbreiding van het gebouw van het post- en telegraafkantoor te Weltevreden	"	"	38 885	37 759
	*Uitbreiding van het gebouw der Algemeene Rekenkamer	"	"	22 241	6 660
	*Vergrooten en herstellen van het gebouw voor het boschboom-flora-onderzoek bij 's lands plantentuin te Buitenzorg [2])	"	"	21 021	6 367
	*Bouw van een gecombineerd laboratorium voor de 2de en 9de afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg [3])	"	"	15 945	13 888
Pekalongan.	Bouw van een kantoor met geldkamer voor den algemeenen ontvanger te Pekalongan [4])	"	"	5 279	4 685
Samarang.	Uitbreiding en verbetering van lokaal 13 van den Grooten Boom te Samarang	14 599	14 778	"	"
	Bouw van een post- en telegraafkantoor met woning voor den chef te Poerwodadi	8 357	6 286	"	"
Japara.	Bouw van eene landraadzaal met griffie en een kantoor voor het kadaster te Koedoes	"	"	9 768	1 449 (8 089)
Pasoeroean.	Bouw van een post- en telegraafkantoor met woning voor den chef te Lawang	"	"	15 058	1 506 (14 657)
Kadoe	Verbouwing van het residentiekantoor te Magelang	"	"	9 684	6 581 (8 774)
Kediri.	*Bouw van een post- en telegraafkantoor met woning voor den chef te Wlingi	12 588	10 459	"	"
	Bouw van eene landraadzaal te Blitar	9 782	9 768	"	"
Madura.	Inrichten van het bestaande ziekengesticht ter hoofdplaats Bangkallan tot post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef	"	"	5 637	2 645 (9 287)
Sumatra's Westkust.	Bouw van een post- en telegraafkantoor te Padang	"	"	20 779	1 227 (18 139)
	Bouw van een post- en telegraafkantoor tevens woning van den chef te Baros	"	"	9 813	4 618 (9 801)

[1]) In verband met de overbrenging van de standplaats van den posthouder van Oearatan op Sejra naar Adaoet op Selaroe (*Indisch Staatsblad* 1896 n°. 136), zal te laatstgenoemder plaatse en niet, zooals oorspronkelijk in het voornemen lag, te Oearatan eene nieuwe posthouderswoning worden gebouwd.

[2]) De vergrooting was noodzakelijk wegens uitbreiding van den dienst, terwijl de toestand der gebouwen van dien aard was dat met de herstelling niet kon worden gewacht.

[3]) Zie blz. 137 van het verslag hiervóór.

[4]) Als kantoor en geldkamer werd tot dusver gebezigd een der lokalen van het residentiekantoor, welk lokaal echter op den duur te klein bleek en geen voldoende waarborgen opleverde tegen inbraak.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Benkoelen.	Bouw van een nieuw post- en telegraafkantoor te Mokko Mokko.	.	.	f 1 854	f 1 654 (1 854)
Zuider- en Oosterafdeel. van Borneo.	Bouw van eene landraadzaal te Kwala Kapoeas	.	.	4 002	3 333
Celebes en onderhoorigheden.	Verplaatsing van het assistent-residentiekantoor van Balangnipa naar Sindjai [1]	.	.	8 113	4 192 (5 904)
	Als voren van de landraadzaal [1].	.	.	1 997	1 424
Ternate	*Bouw van een residentiekantoor te Ternate	f 5 142	f 3 069	.	.
Bali en Lombok.	*Bouw van een post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Ampenan	.	.	23 888	6 928
	45 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 27 in 11 gewesten van Java en Madura en 18 in 10 gewesten der buitenbezittingen.	22 118	20 149	38 791	29 371
	Totalen. . .		f 70 941		f 142 964
	Gevangenissen.				
Krawang.	Uitbreiding en verbetering van de gevangenis te Poerwakarta. .	.	.	f 22 449	f 6 306 (22 443)
Banjoemas.	Uitbreiding van de gevangenis te Poerwokerto.	.	.	18 711	50 (16 814)
Kediri.	*Idem te Trenggalek	.	.	10 347	6 687
Sumatra's Westkust.	*Bouw van eene nieuwe gevangenis voor 24 personen te Singkarah	f 8 035	f 2 744	.	.
	Idem voor 20 personen te Loeboe Bassong	.	.	3 880	401 (3 593)
	Idem voor 30 personen te Baros	.	.	3 317	1 850 (3 309)
	Inrichting van de van het departement van oorlog overgenomen gymnastiek- en schermloods te Loeboe Sikaping tot gevangenis.	.	.	2 761	2 606
	Bouw van eene gevangenis te Sawah Loento	.	.	9 174	8 867
Benkoelen.	*Bouw van eene gevangenis voor 38 personen te Bintoehan. . .	17 665	1 134	.	.
	Idem voor 38 personen te Kroë	.	.	16 605	11 498 (15 558)
	*Idem voor 70 personen te Laïs	.	.	17 637	11 879 (14 520)
Banka.	*Uitbreiding van de gevangenis te Pangkalpinang	.	.	3 504	3 066
	*Bouw van eene nieuwe gevangenis voor 30 personen te Soengeiliat	.	.	10 440	6 967 (9 451)
Zuider- en Oosterafdeel. van Borneo.	Idem voor 25 personen te Koetei.	3 572	3 439	.	.
Celebes en onderhoorigheden.	*Vergrooting van de gevangenis voor inlanders te Makasser. . .	.	.	7 116	1 021 (6 113)
	Bouw van 20 bamboezen paviljoens voor licht gestraften op het binnenplein van de gevangenis te Makasser	.	.	800	116 (798)
	*Verplaatsing van de gevangenis van Balangnipa naar Sindjai [1].	15 370	1 753	.	.

[1] Gevorderd door de verplaatsing van den bestuurszetel.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Amboina.	Bouw van eene gevangenis voor 31 personen met cipierswoning te Toeal (Key-eilanden)	•	•	f 9 205	f 1 496 (9 009)
Ternate.	Verbeteringen en herstellingen aan de gevangenis te Ternate	•	•	9 288	2 141 (9 288)
	21 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang (waaronder bouw of vernieuwing van 9 districtsgevangenissen op Java en 7 in de buitenbezittingen); van de bedoelde 21 werken waren er 11 in 7 gewesten van Java en 10 in 3 gewesten der buitenbezittingen	f 10 706	f 10 566	9 710	6 000
	Totalen		f 19 636		f 70 951
	Kazernen voor gewapende korpsen onder burgerlijk beheer.				
Preanger Regentsch.	Bouw van een passantenhuis voor 80 personen te Tjiandjoer	•	•	f 8 555	f 8 227
	•Idem te Tassikmalaija	•	•	8 400	5 150
Banjoemas.	Idem te Maos	•	•	15 983	12 649
Djokjokarta	Bouw van twee passantenhuizen te Djokjokarta	•	•	7 034	6 983
Sumatra's Westkust.	Bouw van eene politiekazerne te Laboean Bilik	f 5 641	f 5 265	•	•
	4 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 2 in 2 gewesten van Java en Madura en 2 in één gewest der buitenbezittingen	3 683	3 602	1 634	1 610
	Totalen		f 8 867		f 34 599
	Gebouwen voor koffie.				
Pasoeroean.	Verbetering van een drietal tot koffiebergplaatsen ingerichte voormalige suikerloodsen te Pasoeroean [1])	•	•	f 31 954	f 31 528
Banjoemas.	Bouw van drie koffie-afscheeppakhuizen en eene weegloods met „overloopen" aan den Donan te Tjilatjap, benevens het aanleggen van een zijspoor en het verplaatsen van een abri, zoomede het inrichten van de beide achterlokalen van de recherche tot koffiebergplaatsen	•	•	102 582	24 053 (98 419)
	17 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 13 in 4 gewesten van Java en Madura (hieronder bouw of vernieuwing van 8 koffie-inkooppakhuizen) en 4 in 2 gewesten der buitenbezittingen	f 28 597	f 21 688	•	•
	Totalen		f 21 688		f 55 581
	Gebouwen voor het zout.				
Krawang.	Bouw van een zoutverkooppakhuis te Rengasdengklok	f 2 763	f 1 906	•	•
Kadoe.	Idem te Salam	•	•	f 4 314	f 2 741 (4 314)
Kediri.	Idem op het halte-emplacement van den staatsspoorweg te Wlingi.	•	•	3 275	2 954

[1]) De open suikerloodsen voldeden in geen enkel opzicht aan de voor koffiebergplaatsen te stellen eischen.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a)	
		Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)	Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Madura.	Bouw van 9 nieuwe zouthoofddepôtpakhuizen te Sarokka, Paleboenan en Mondoeng-Mondoeng ter vervanging van de door brand vernielde pakhuizen	.	.	f 14 448	f 12 311
	4 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang in 2 gewesten van Java en Madura	.	.	3 917	2 126
	Totalen. . .		f 1 906		f 20 132
	Scholen voor Europeanen.				
Batavia.	*Bouw van eene 5de openbare lagere school voor 200 leerlingen op Mangabesar	f 24 171	f 9 604	.	.
Pasoeroean.	Bouw van eene 2de openbare lagere school voor 100 leerlingen te Malang.	.	.	f 14 751	f 1 549 (13 877)
Madioen.	Bouw van eene openbare lagere school voor 200 leerlingen ter hoofdplaats Madioen	.	.	16 998	11 617 (16 996)
Kediri.	Bouw van eene meisjesschool voor 60 leerlingen te Kediri . . .	7 465	6 655	.	.
Lampongsche Districten.	*Bouw van eene openbare lagere school voor 40 leerlingen te Telok Betong.	8 224	7 500	.	.
Westerafdeeling van Borneo.	Idem voor 60 leerlingen te Pontianak	8 509	7 657	.	.
	12 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 11 in 8 gewesten van Java en Madura en 1 in de buitenbezittingen	9 196	7 792	1 740	1 870
	Totalen. . .		f 39 208		f 15 036
	Scholen voor inlanders.				
Batavia.	*Bouw van eene inlandsche school voor 120 leerlingen in Gang Ketapang ter hoofdplaats Batavia	f 5 882	f 3 846	.	.
Pasoeroean.	*Inrichting tot inlandsche school van de voormalige pradjoeritskazerne te Malang	1 513	1 174	.	.
Bagelen.	Bouw van 2 inlandsche scholen, elke voor 110 leerlingen, te Koetoardjo	.	.	f 4 754	f 4 339 (4 999)
Djokjokarta.	Bouw van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Djokjokarta	116 484	57 800 (125 233)	.	.
Sumatra's Westkust.	Bouw van eene inlandsche school voor 110 leerlingen te Taloe .	.	.	1 437	1 437
	Bouw van eene inlandsche school te Loeboe Sikaping	.	.	108	107
Benkoelen.	Bouw van eene inlandsche school voor 110 leerlingen te Mokko-Mokko	2 792	2 792	.	.
Celebes en onderhoorigheden.	*Idem voor 60 leerlingen te Maros	2 024	728	.	.
	*Idem te Tjamba.	.	.	1 948	1 593 (1 648)
	12 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang, waarvan 8 in 5 gewesten van Java en Madura en 4 in 3 gewesten der buitenbezittingen	11 785	10 510	.	.
	Totalen. . .		f 76 850		f 7 476

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende, a) Toegestaan bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende, a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
	Burgerlijke hospitalen.				
Batavia.	*Bouw van 8 semi-permanente loodsen tot huisvesting van 32 inlandsche oppassers bij het krankzinnigengesticht te Buitenzorg.	f 17 378	f 6 516	.	.
	*Bouw van eene vrouwenafdeeling bij gemeld gesticht	118 174	41 230	.	.
	Wederopbouw van de door brand vernielde recreatie- en werkzaal van meergemeld gesticht	.	.	f 5 639	f 5 638
	Bouw van 5 semi-permanente loodsen bij het berriberri-gesticht te Buitenzorg	23 310	23 308	.	.
Cheribon.	Verbouwing van het hospitaal te Madjalengka	.	.	8 249	678 (7 996)
Soerabaija.	Maken van eene desinfecteer-inrichting in het stadsverband te Soerabaija	4 484	[1]) 4 266	.	.
Sumatra's Westkust.	Bouw van twee loodsen ten behoeve van de verpleging van uit Atjeh geëvacueerde zieke dwangarbeiders te Fort de Kock . .	.	.	2 698	2 658
Sumatra's Oostkust.	Bouw van twee cholera-barakken nabij de steenkolenloodsen te Belawan [2])	.	.	576	575
Amboina.	*Bouw van eene tijdelijke loods ter opneming en verpleging van uit de gevangenis te Amboina geëvacueerde berriberri-lijders .	.	.	664	519
	3 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang in 2 gewesten van Java en Madura	.	.	2 839	2 839
	Totalen . . .		f 75 320		f 12 917
	Brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen.				
	Bouw of vernieuwing van 44 wachthuizen, 5 brandspuithuizen en 1 brandspuit- tevens wachthuis in 7 gewesten van Java en Madura en 3 gewesten der buitenbezittingen	f 5 959	f 5 264	f 1 392	f 1 381
	Bazaarloodsen.				
Japara.	Overbrengen van de passarloodsen te Japara naar den Boom aldaar.	.	.	3 055	1 140 (2 648)
	Bevloeiings- en afwateringswerken. [3])				
Bantam.	*Opnemingen, enz. in het belang eener eventueele verbetering van de bevloeiing in Noord-Bantam	.	.	.	[4])
	Bouw van een plaatijzeren aquaduct ter vervanging van de bestaande leiding Tjimanoendjang n°. 33 in den weg van Menes naar Pandeglang	.	.	741	584 (982)
Batavia.	Bouw van een bekleedingsmuur langs den rechteroever van de Westerslokkan benedenstrooms van de spoorwegbrug nabij de halte Bodjong-Gedeh.	.	.	5 318	5 316
	Herstelling van den dam in de Tjiliwong-rivier bij den mond van de Westerslokkan	.	.	1 818	1 807
	Idem van den aquaduct over de Westerslokkan bij Tjiwaringin te Buitenzorg	.	.	838	837
	Verlenging en herstelling van den bekleedingsmuur langs den linkeroever van de Tjioeprèt-leiding bij Mantarena te Buitenzorg .	.	.	1 626	1 618
	Herstelling van den stuwdam beneden de Roode Brug te Buitenzorg.	.	.	3 867	500 (3 866)
	Verbetering van de bezinkvijvers in 's lands plantentuin te Buitenzorg.	.	.	3 571	3 513

[1]) Zonder de uitgaven hier te lande, ad f 3400.

[2]) Noodig in verband met het bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1892 n°. 45.

[3]) Waar het bevloeiingswerken betreft, dient herinnerd dat op het werkplan alleen de grootere irrigatiewerken bij namen zijn genoemd, maar dat voor op zich zelf staande irrigatiewerken van kleinen omvang voor 1896 een algemeene post (f 150 000) is uitgetrokken. Hetgeen in 1896 op irrigatiegebied is uitgevoerd, buiten de eerstbedoelde grootere werken, is in dit overzicht beschouwd als buiten het werkplan verricht. Bovendien werd ten behoeve van irrigatie-opnemingen bij het werkplan voor 1896 gerekend op f 100 000.

[4]) Voor de hierbedoelde opnemingen, enz. werd in 1896 uitgegeven f 7862.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. *b)*	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. *c)*	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a)* Toegestaan bedrag. *b)*	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a)* In 1896 verwerkt bedrag. *c)*
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Krawang.	*Opnemingen, enz. in het belang eener eventueele verbetering van de bevloeiing in het district Krawang en in een gedeelte van het district Adiarsa	•	•	•	1) •
Preanger Regentschappen.	*Werken voor de bevloeiing van de Tjihea-vlakte uit de Tjisokkan (geraamde totale kosten f 800 000) 2)	f 80 000	f 24 418 3) (417 508)	•	•
	Maken van een overlaat met storthellingen in de leidingen I en II en normaliseeren van de leidingen I t/m V over 510 M. lengte nabij de Tjimanok-leiding.	•	•	f 1 797	f 411 (1 787)
Cheribon.	*Werken tot verbetering van de bevloeiing uit de Doetamati- en Sindopradja-leidingen in de afdeeling Indramaijoe (geraamde totale kosten f 1 600 000)	100 000	56 792 (1 050 284) 4)	•	•
	*Werken tot beveiliging van de Sindopradja-leiding tegen aanvallen van de Tjimanok 5)	•	•	21 910	12 467 (15 251)
	Aanbrengen van kribben in de Tjimanok	•	•	4 476	• (3 844)
	Wijziging van den loop van de kali Wadas.	•	•	37	37
	Verleggen van de verbinding tusschen de afvoerleidingen Gandoedoewoer en Kalendjaja	•	•	153	153
Tagal.	*Werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering in West-Brebes tusschen de Lossari- en de Babakan-rivier (geraamde totale kosten f 1 100 000)	40 000	98 007 6) (869 849)	•	•
	*Werken voor de bevloeiing uit de Pamali-rivier in Oost-Brebes (geraamde totale kosten f 2 250 000)	150 000	205 513 6) (629 486)	•	•
	*Werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering in het stroomgebied der Waloeh-rivier in de afdeeling Pamalang (geraamde totale kosten f 810 000).	40 000	11 085 6) (208 362)	•	•
	Vernieuwing van een 7-tal dammen en herstelling van de Boeloe- en Wadas-leidingen	•	•	2 362	2 362
	Herstelling van de leiding en den dam Kakelampok, van de leiding Keboemen en van een dam in de Tjitjabau-rivier	•	•	1 084	933
	Idem van den rechterdijk der Lossari-rivier ten zuiden van den grooten postweg van Tagal naar Cheribon 5)	•	•	4 146	4 286
Pekalongan	Verleggen van een gedeelte der Gossek-leiding 5)	•	•	1 058	1 058
Tagal en Pekalongan.	Werken tot verbetering van de bevloeiing in de streek tusschen de Tjomal- en de Pekalongan-rivier, gelegen in de afdeeling Pamalang van eerstgenoemd gewest en in de afdeeling Pekalongan (geraamde totale kosten f 1 500 000)	50 000	9 774 7) (210 635)	•	•
Samarang.	*Vernieuwing van den linker-Toentang-dijk en van de rechter- en linker-Grogol-dijken, (bevloeiing in de districten Singen-kidoel en Grogol)	•	•	67 116	4 636 8) (46 411)

1) Voor de hierbedoelde opnemingen, enz. werd in 1896 uitgegeven f 18 230.

2) Waar men, zooals te dezer plaatse, de geraamde totale kosten afzonderlijk vermeld vindt (zie wat nopens die ramingen gezegd is in noot 2 op blz. 156 van het verslag hiervóór), betreffen de in de kolom „Toegestaan bedrag" uitgetrokken sommen, in afwijking van den bij de opmaking van dezen staat gevolgden regel (verg. noot 6 op blz. 1 dezer bijlage), uitsluitend de voor 1896 ter verwerking bestemde bedragen.

3) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 3265, makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 48 027.

4) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 1934, makende, met het vóór 1896 terzake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 90 328.

5) Uitgevoerd door den algemeenen dienst van den waterstaat.

6) Wegens opnemingen en projectwerk voor de drie hier genoemde groote werken in Tagal werd bovendien uitgegeven f 14 044, makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult 1896 in het geheel f 230 341.

7) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 7160, makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 89 767.

8) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 5789, makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 29 741.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a*)	
		Toegestaan bedrag. *b*)	In 1896 verwerkt bedrag. *c*)	Toegestaan bedrag. *b*)	In 1896 verwerkt bedrag. *c*)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
	*Werken ter beveiliging van het oostelijk deel van de hoofdplaats Samarang tegen overstroomingen (geraamde totale kosten f 344 590)	f 100 000	f 65 258 [1]) (140 997)	"	"
	Herstelling van de taluds van de spuisluis en voorzieningen aan het spuikanaal te Kloewan en bouw van een ijzeren buisduiker [2])	"	"	f 22 778	f 17 055 (22 771)
	Verbetering van eene uitwatering in het Sedoe-kanaal (afdeeling Demak) [2])	"	"	15 716	97 (14 536)
	Vervangen van den rechter-stuwmuur te Glapan door eene steenbekleeding [2])	"	"	1 356	1 320
	Gedeeltelijk verleggen en verbeteren van de leiding Isep-Isep, bouw van eene steenen inlaat- en spuisluis ter plaatse van de prise d'eau en versterken van den stuwdam [2])	"	"	1 355	303 [3]) (1 355)
Samarang en Japara.	Werken tot verbetering van de bedijking der beneden-Serang-rivier en van de bevloeiing en afwatering in het district Wedoeng der afdeeling Demak van eerstgenoemde residentie (geraamde totale kosten f 800 000, buiten de in 1895 ter hand genomen aanvullingswerken)	[4])	80 763 (1 001 867) [4])	"	"
Japara.	Maken van verdeelwerk in de Paroliman-leiding [2])	"	"	676	676
	*Bouw van een stuwdam met inlaat- en spuisluis in de kali Gelis voor Kedoeng Gaepit [2])	"	"	18 491	12 481
Rembang.	Aanbrengen van een stortdam aan den aquaduct over de kali Sendang [5])	"	"	5 355	5 021
	*Verbetering van de bevloeiing uit de kali Gendongan [2])	"	"	9 400	1 838
	*Idem uit de kali Glagahan [2])	"	"	10 770	1 684
Rembang en Soerabaija.	*Verbetering van de bevloeiing en afwatering in de Solo-vallei (geraamde totale kosten f 18 930 000)	2 585 000	3 141 184 (7 101 587) [6])	"	"
Soerabaija.	*Verbetering van den waterafvoer in het district Djenggolo der afdeeling Sidhoardjo [7])	"	"	45 006	38 341
	Bouw van eene brug met inlaat- en spuisluis aan den bovenmond der Redjoagoeng-leiding (afdeeling Djombang) [7])	"	"	8 886	611 (8 672)
	Maken van eene nieuwe irrigatiesluis in den Brantas-dijk met bijkomende werken [7])	"	"	13 159	3 845 (12 251)
	*Vernieuwing van eenige sluisjes in de afdeeling Sidaijoe	"	"	7 606	2 690
	*Verbetering van de Sinowan- en Tjemporat-leidingen in de afdeeling Modjokerto [5])	"	"	150 964	6 364
	*Idem van het talud der rechter-bedijking van de Soerabaija-rivier, 30 M. beneden de sluis Melirip, afdeeling Sidhoardjo [7])	"	"	4 794	4 495
	*Herstelling van de brug en den stuwdam Djagalan IV [7])	"	"	2 262	1 975
	Idem van den stuwdam Poedaksari in de kali Bangsal [7])	"	"	10 357	1 097 (10 352)
	*Idem van de sleephelling bij de stuw te Lengkong [7])	"	"	1 063	280
	Dichten van de doorbraak bij de dessa Bengak in den linker-Porrong-dijk en maken van eene kleibekleeding bij Gempol-legi [7])	"	"	10 332	10 092
	*Herstelling van de sluis Toeri en aanbrengen van verbeteringen aan de Toeri-leiding [7])	"	"	2 445	1 828

[1]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 2200, makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 31 282.

[2]) Uitgevoerd door het personeel van de irrigatie-afdeeling Serang.

[3]) In verband met het bedrag, vroeger opgegeven als tot ult. 1895 verwerkt, zou dit cijfer moeten bedragen f 1510.

[4]) Dit werk werd bij de begrooting van 1896 niet meer afzonderlijk genoemd. Vandaar dat het „toegestaan bedrag" hier oningevuld is gelaten. Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien nog uitgegeven f 4758.

[5]) Uitgevoerd door den algemeenen waterstaatsdienst.

[6]) Zonder de hier te lande gedane uitgaven welke in 1896 f 185 405 en tot en met 1896 f 1 426 041 bedroegen. Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd — tot ult. Augustus 1893 — bovendien nog uitgegeven f 411 826. De sedert gedane uitgaven van dien aard zijn onder het verwerkt bedrag begrepen.

[7]) Uitgevoerd door het personeel van de irrigatie-afdeeling Brantas.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. *b)*	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. *c)*	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a)* Toegestaan bedrag. *b)*	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. *a)* In 1896 verwerkt bedrag. *c)*
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Pasoeroean.	*Werken voor de bevloeiing uit de Pategoean en andere rivieren in de afdeeling Bangil (geraamde totale kosten f 900 000). . .	f 25 000	f 20 919 [1]) (796 253)	"	"
	*Opnemingen, enz. in het belang eener eventueele verbetering en uitbreiding van de bevloeiing uit de Kedoengkandang-leiding (afdeeling Malang)	"	"	"	[2])
	*Als voren van de bevloeiing in het district Kepandjen der afdeeling Malang	"	"	"	[3])
	*Als voren van de bevloeiing uit de rivieren Soerak en Welang in de afdeeling Bangil	"	"	"	[4])
	Verbetering van de prise d'eau en van een gedeelte (van af de inlaatsluis over eene lengte van 1040 M.) der leiding Sonosari .	"	"	f 7 847	f 7 847
	Werken tot het beveiligen tegen bandjirs van den passar en een gedeelte van den grooten weg van Malang naar Pasoeroean te Lawang [5])	"	"	170	166
	Verbetering van het eerste gedeelte der Kalisoerak-leiding (afdeeling Bangil) [5])	"	"	5 515	696 (5 377)
	*Idem van het tweede gedeelte der zooëven bedoelde leiding [5]) .	"	"	4 140	3 894
	*Verbetering van de waterverdeeling uit de Tambelangan-leiding te Malang [5])	"	"	5 738	4 344
Probolinggo.	Verlenging van de steenbezettingen en steenbekleedingen achter de verschillende kunstwerken binnen het Pekalen-gebied [6]) . .	"	"	2 482	315 (2 471)
	*Opruiming van de kalisteenen en rotsblokken voor één der inlaatsluizen van de Pekalen-werken [6])	"	"	275	125
Bezoeki.	*Werken voor de bevloeiing uit de Sampean-rivier in de afdeeling Panaroekan (geraamde totale kosten f 1 000 000)	75 000	102 964 [7]) (658 960)	"	"
	Herstelling van een zevental dammen	"	"	547	547
Banjoemas.	Verbetering van de prise d'eau te Kedoeng Tokek [8])	"	"	973	949
	Bouw van een ijzeren aquaduct over de Karangtengah-leiding, zoomede vernieuwingen en verbeteringen van enkele kunstwerken in die leiding [8])	"	"	2 810	2 601
	Verbetering van de bevloeiing uit de kali Peloes (afdeeling Poerwokerto) [8])	"	"	[9])	[9])
	Verbetering van de Krentjeng-leiding [8])	"	"	3 661	3 623
	*Herstelling van diverse bruggen en duikers behoorende tot het Singomerto-complex [8])	"	"	5 894	3 164
Banjoemas en Bagelen.	*Werken voor de bevloeiing van het Seraijoe-stroomgebied (residentie-Banjoemas), zoomede in het zuiden van beide gewesten, voor zooveel betreft het terrein gelegen tusschen de Seraijoe ten westen en de Loh Oeloe (residentie Bagelen) ten oosten (geraamde totale kosten f 9 300 000)	50 000	24 020 (1 467 014) [10])	"	"
Bagelen.	*Werken voor de bevloeiing in Zuid-Bagelen, voor zooveel betreft het gedeelte beoosten de Loh Oeloe (geraamde totale kosten f 2 850 000)	125 000	14 416 [11]) (251 987)	"	"
	Verbetering van de leidingen Mranti, Pingit en Kedoengpoetri [8])	"	"	21 446	20 945

[1]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien uitgegeven f 42 662.

[2]) Voor de hierbedoelde opnemingen, enz. werd uitgegeven: vóór 1896 f 7202 en in 1896 f 3101, of in het geheel f 10 303.

[3]) Als voren in 1896 f 8209.

[4]) Als voren in 1896 f 1857.

[5]) Uitgevoerd door het personeel van de irrigatie-afdeeling Brantas.

[6]) Uitgevoerd door den algemeenen waterstaatsdienst.

[7]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien uitgegeven f 40 013.

[8]) Uitgevoerd door het personeel van de irrigatie-afdeeling Seraijoe.

[9]) De uitgaven voor dit werk worden verantwoord onder die voor de groote irrigatie-werken in het stroomgebied der Seraijoe.

[10]) Zie noot 9. Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 13 289, makende, met het vóór 1896 terzake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 224 473.

[11]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 6968, makende makende, met het vóór 1896 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1896 in het geheel f 344 565.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Kadoe.	Drooglegging en aanslibbing van de leiding Boentoe [1]	.	.	f 6 085	f 1 957
	Vernieuwing van de schuiven en windwerken van de inlaatsluis der leiding Watoebaroek [1]	.	.	700	690
	Herstelling van twee aquaducten in de leiding Premboen en van een aquaduct in de leiding Pesoetjen [1]	.	.	1 713	253 (1 679)
	*Opnemingen, enz. in het belang van eventueele werken voor de bevloeiing uit de Tangsi-rivier in het district Menoreh	.	.	.	[2]
	Verbetering van de Soropadan-leiding (afdeeling Temanggoeng) .	.	.	2 073	2 072
	Verbeteringen en herstellingen aan de Progo-leiding (afdeeling Temanggoeng) [3]	.	.	1 049	1 013
	Maken van een nieuwen dam voor de leidingen Widji en Salaman in de Tangsi-rivier	.	.	2 917	2 837
	Idem van een gemetselden stortdam te Poetjangsari en eene aftapping in de Kotta-leiding te Boetilan [3]	.	.	482	478
	Bouw van eene sluiswachterswoning, enz. bij de spuisluis Gajam [3]	.	.	663	662
	Verbetering van de taluds van de Mangis-leiding en van de secundaire leidingen [3]	.	.	296	295
Djokjokarta.	Opnemingen, enz. in het belang van eventueele werken voor de bevloeiing in het Mataraman-gebied	.	.	.	[4]
Madioen.	*Werken tot verbetering van de bevloeiing in de afdeelingen Magettan en Ngawi (geraamde totale kosten f 3 500 000)	f 25 000	f 35 523 [5] (55 451)	.	.
	Bouw, vernieuwing of herstelling van de dammen Gandong, Basar, Losari en Karang	.	.	1 072	838
	Opnemingen, enz. in het belang van eventueele werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering in de districten Waroedjaijeng en Kertosono	.	.	.	[6]
Kediri.	Herstelling van den dam Redjoso	.	.	482	476
	Werken tot beveiliging tegen overstrooming van de districtshoofdplaats Ngandjoek en drooglegging van de afgegraven gronden bij het station aldaar [3].	.	.	12 778	12 610
	Maken van een steenen overlaat in de leiding Waroedjaijeng (afdeeling Kediri) [3]	.	.	3 776	3 667
	Idem van een dam met inlaatsluis en spuisluis voor de leiding Bagong en van eene spuileiding met stortdam [3]	.	.	8 861	8 497
	Totalen . .		f 3 895 272 [7]		f 233 536 [7]
	Bruggen [8]) wegen en andere waterstaatswerken.				
Bantam.	*Opruimen van hindernissen voor de prauwvaart in de Tjioedjoeng-rivier	f 2 546	f 2 424	.	.
	*Bouw van eene brug in den weg van Tjiringin via Tendjolohang naar Paudak	[9] 11 238	7 512	.	.
	Verbeteren van het gotenstelsel ter hoofdplaats Serang	3 819	3 816	.	.
	Versterking van den kop van het zeehoofd te Laboean	.	.	f 8 719	f 1 239 (8 154)
	Verrichten van eenige werkzaamheden dienende zoowel om verdere beschadiging van een gedeelte van den weg van Goenoeng Kentjana naar Rangkas Betoeng door de Tjoedjoeng-rivier te voorkomen, als in het belang van de watervoorziening der omliggende sawahs	.	.	1 006	570 (787)

[1]) Uitgevoerd door het personeel van de irrigatie-afdeeling Serajoe.

[2]) Voor de hierbedoelde opnemingen werd uitgegeven: vóór 1896 f 30 852 en in 1896 f 5188, of in het geheel f 36 040.

[3]) Uitgevoerd door den algemeenen waterstaatsdienst.

[4]) Voor de hierbedoelde opnemingen, enz. werd uitgegeven: vóór 1896 f 175 400 en in 1896 f 21 444, of in het geheel f 196 844.

[5]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovend en uitgegeven f 15 000, makende, met het vóór 1896 terzake besteed bedrag, tot uit. 1896 in het geheel f 208 458.

[6]) Voor de hierbedoelde opnemingen, enz. werd in 1896 niets, doch vóór dat jaar f 38 701 uitgegeven.

[7]) Bovendien werd voor opnemingen en projectwerk uitgegeven f 135 539. Ter toelichting van de hier in de tabel uitgetrokken totalen diene nog het volgende. Daar het werk, op blz. 8 van deze bijlage in de laatste plaats vermeld (waarvoor de sommen bij vergissing in de laatste twee kolommen zijn uitgetrokken), geacht moet worden op het werkplan te zijn voorgekomen, is bij de hier vermelde totalen met deze verbetering rekening gehouden, zoodat de op blz. 8 uitgetrokken som van f 4636 niet begrepen is onder het totaal van f 233 536, maar onder het totaal van f 3 895 272.

[8]) In deze lijst worden alleen die bruggen afzonderlijk vermeld waarvan de kosten van bouw of vernieuwing een bedrag van f 10 000 te boven gaan. Onder de overige bruggen, zoomede onder de duikers, bevonden er zich een aantal waaraan de werkzaamheden in 1897 zouden worden voortgezet.

[9]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 3030.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken niet op het werkplan voorkomende a) Toegestaan bedrag. b)	Werken niet op het werkplan voorkomende a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
	Bouw- of vernieuwing van 41 bruggen en 10 duikers	f 95 522	f 81 674	f 35 505	f 12 940
Batavia.	*Verbeteren van den oever en van den dijk van de Mookervaart langs den grooten postweg van Batavia naar Bantam	10 140	6 249	.	.
	*Verharden van een gedeelte van den weg van Batavia naar Kebaijoran	81 930	40 456 (70 197)	.	.
	Bouw of vernieuwing van 18 duikers	11 682	11 376	.	.
	Verbeteren van een gedeelte van den weg Batavia-Krawang en het daarin bouwen van drie steenen duikers	.	.	22 720	1 581 (22 666)
	*Versterken van den buitensten railligger van den steenkolensteiger te Tandjong Priok	.	.	[1]) 9 986	8 107 (9 468)
	Verbeteren van een gedeelte van den grooten weg naar Meester-Cornelis	.	.	41 876	25 111 (41 876)
	Vernieuwing van de Roode brug te Buitenzorg	.	.	35 613	26 964 (35 566)
	Voortzetten van de opnemingen voor het project tot afsluiting der Krokot-rivier	.	.	1 764	1 751
	Aanleg van een aarden dam ter afsluiting van de kali Tjilintjing te Tandjong Priok. [2])	.	.	1 955	1 400
Krawang.	*Opnemingen voor het verbeteren van den weg Tjikampak-Tjilamaija	.	.	200	140
	Bouw van 3 bruggen	610	571	4 817	4 300
Preanger Regentschappen.	*Bouw van eene brug over de Tjitaroem met daarbij behoorende wegsverlegging in den weg van Tjimarewe via Batoedjadjar en Tjihampelas naar Goenoeng Haloe	[3]) 40 405	36 581	.	.
	*Bouw van de brug Tjigoenoeng in den militairen weg van Soekaboemi naar Buitenzorg	19 341	11 757	.	.
	Bouw van eene brug over de Tjitandoei nabij de dessa Tjioepik in den weg van Tjiawi naar Panoembangan	[4]) 28 462	26 945	.	.
	*Verleggen van den transportweg van Tjikalong naar Pengalengan	54 584	26 904		
	Bouw van eene brug in den weg van Tjiandjoer over Tjikalong naar Krawang	.	.	[5]) 11 707	1 923 (11 576)
	Bouw van eene brug over de Tjitaroem bij de Moeara Tjihea in den grooten weg van Tjiandjoer naar Bandong	.	.	[6]) 12 736	1 486 (12 688)
	*Overbrugging van de Tjimanok en de Tjiloetoeng in den postweg van Soemedang naar de grens van Cheribon, met wegsverlegging.	75 333	39 897 (71 851)	.	.
	Bouw of vernieuwing van 48 bruggen en 39 duikers	126 890	118 925	25 164	26 804
Cheribon.	Opnemingen voor eene eventueele verbetering van de haven van Cheribon	.	.	1 250	610
	*Aanleg van een weg in aansluiting met de te bouwen brug over de Tjiloetoeng naar den grooten postweg nabij Karang Samboeng.	.	.	15 415	5 936 (9 686)
	Bouw of vernieuwing van 35 bruggen en 1 duiker	51 699	48 316	5 755	5 180
Tagal.	Bouw van de brug Koemissiek in den weg van Margasari naar Boemiaijoe	15 046	14 447	.	.
	*Verleggen van den weg langs de Pemali nabij de dessa Saditan Wetan	7 174	3 462	.	.
	Bouw van eene brug in den weg van Slam en Balapoelang naar Bantarsan en Losari	.	.	10 237	2 482 (12 274)
	Bouw of vernieuwing van 30 bruggen en 1 duiker	11 217	8 630	41 053	28 110

[1]) Zonder de uitgaven in Nederland, ad f 6479.

[2]) Noodig om een einde te maken aan den voortdurenden aanvoer van slib in het zuidelijk gedeelte van de binnenhaven te Tandjong Priok.

[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 9993.

[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 4996.

[5]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 1719.

[6]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 15 819.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a)	
		Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)	Toegestaan bedrag. b)	In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Pekalongan.	Verbeteren van den weg van Bandar Sidaijoe naar Batoer . . .	f 17 979	f 12 086		
	Bouw of vernieuwing van 43 bruggen en 57 duikers	30 801	25 158	f 3 556	f 1 277
Samarang.	Maken van eene drinkwatervoorziening ten behoeve van de wijk Djomblang nabij de hoofdplaats Samarang [1].	.	.	9 081	8 416
	*Wederopstellen van de ingestorte brug over de kali Koetok in den weg van Samarang naar Pekalongan, zoomede afbreken en opruimen van den in de genoemde kali gestorten bovenbouw dier brug .	.	.	[2]) 25 596	22 416
	Maken van eene drinkwatervoorziening te Poerwodadi.	.	.	[3]) 25 050	4 504 (18 839)
	Leggen van twee zijleidingen uit de drinkwaterleiding te Poerwodadi [4])	.	.	575	568
	Bouw of vernieuwing van 45 bruggen en 31 duikers	87 540	83 381	2 549	561
Japara.	Opnemingen in verband met plannen tot verbetering van de haven van Joana.	.	.	4 335	4 334
	Opnemingen voor de verbetering van den weg van Bandjaran over Kling (Keleng) naar de grens van de afdeeling Joana	.	.	1 711	209 (1 709)
	Bouw of vernieuwing van 45 bruggen en 14 duikers	44 523	40 578	[5]) 18 716	5 543
Rembang.	*Vernieuwing van eene brug in den binnenpostweg van Lassem naar Bodjonegoro.	11 695	8 707	.	.
	Bouw van de brug Tempirak in den grooten postweg van Samarang naar Soerabaija.	.	.	19 671	534 (19 643)
	*Omleggen en verbeteren van een gedeelte van den binnenpostweg van Blora naar Bodjonegoro.	.	.	7 069	4 599 (4 599)
	Bouw of vernieuwing van 49 bruggen en 7 duikers.	57 670	51 582	7 114	1 150
Soerabaija.	Bouw van de brug Tjarikan te Soerabaija	23 370	24 800	.	.
	Dempen van eenige poelen te Soerabaija.	15 110	14 693	.	.
	Verbeteringen en herstellingen aan het zeehoofd te Grissee . . .	.	.	1 692	1 685
	Bouw of vernieuwing van 46 bruggen en 50 duikers	109 905	102 767	15 704	11 835
Pasoeroean.	*Bouw van de brug Lestie in den weg van Malang over Toeren naar Pamottan	19 500	18 496	.	.
	Uitzetten van een tracé voor de verlegging van den weg van Pandemas naar Ngantang [6])	300	293	.	.
	*Verbeteren van den nieuwen weg over den bergpas Radjegwesi	.	.	2 256	578
	Bouw of vernieuwing van 13 bruggen en 16 duikers	6 730	6 499	14 910	5 555
Probolinggo.	Onderzoekingen betreffende den toestand der rivieren welke van de zuidelijke en zuid-oostelijke hellingen van den Smeroe afstroomen [7])	.	.	1 300	912
	Bouw of vernieuwing van 19 bruggen en 10 duikers	21 858	20 366	20 370	13 505
Bezoeki.	Vernieuwing van de brug Pagerdjarang in den grooten postweg van Bezoeki naar Sitoebondo	.	.	16 945	16 671
	Vernieuwing van eene brug in den weg van Banjoewangi over Rogodjampi naar Tjiloreng	.	.	13 104	5 965 (12 817)
	Bouw of vernieuwing van 18 bruggen en 39 duikers	37 457	34 695	22 852	18 921
Banjoemas.	Bouw of vernieuwing van 26 bruggen en 5 duikers.	29 628	28 273	12 783	11 918
Bagelen.	Bouw of vernieuwing van 23 bruggen en 5 duikers.	[8]) 17 664	15 761	16 275	14 115

[1]) Voor dit werk waren bij het werkplan van 1895 fondsen uitgetrokken. Wegens het niet tijdig gereedkomen der ontwerpstukken kon daaraan in gemeld jaar geen uitvoering worden gegeven.

[2]) Zonder de uitgaven in Nederland, ad f 787.

[3]) Zonder de uitgaven in Nederland, ad f 44 259. Volgens de opgaven op blz. 161 van het verslag hiervóór, zou voor dit werk in Indië zijn uitgegeven f 26 59).

[4]) Noodig om de kampong Djetis, de gevangenis en de regentswoning van drinkwater te voorzien.

[5]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van één dezer bruggen, ad f 1719.

[6]) Bestreden uit den post van f 25 000, bij het werkplan uitgetrokken voor het verleggen van een gedeelte van den weg van Pandemas naar Ngantang en het bouwen van eene brug daarin.

[7]) Noodig voor de wijziging van den loop van eenige rivieren, die door den grooten toevoer van zand aan lager gelegen streken veel schade berokkenen.

[8]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van één dezer bruggen, ad f 3936.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken niet op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Kadoe.	Vernieuwing van de brug over de Ellok in den weg van Magelang naar Pakis	.	.	f 25 823	f 11 956 (23 752)
	Bouw of vernieuwing van 19 bruggen en 32 duikers	f 60 314	f 57 263	1 422	1 370
Madioen.	Bouw van eene brug in den weg van Madioen naar Ponorogo	.	.	[1]) 10 358	1 701 (10 358)
	Bouw of vernieuwing van 27 bruggen en 22 duikers	[2]) 65 043	61 853	11 708	10 878
Kediri.	Bouw van eene brug over de Ngoedjang in den grooten postweg van Kediri naar Toeloeng-agoeng	[3]) 64 570	64 560	.	.
	Bouw van eene brug over de rivier Gedangan in den weg van Bangoel naar Trenggalek	.	.	10 983	290 (10 983)
	Bouw of vernieuwing van 28 bruggen en 6 duikers	53 409	42 172	8 884	702
Madura.	Bouw of vernieuwing van 20 bruggen en 3 duikers	47 958	48 851	4 814	4 358
Sumatra's Westkust.	*Bouw van eene brug over de Patang-rivier in den weg van Padang over de Emmahaven naar Painan	[4]) 37 693	14 860	.	.
	*Geschikt maken van den weg van Siboga naar Loemoet tot een karreweg	59 209	31 380	.	.
	*Bouw van de brug Kalangan in den weg van Siboga naar Padang Sidempoean	19 259	10 086	.	.
	*Bouw van de brug Aek Baderi in denzelfden weg	[5]) 15 287	12 081	.	.
	*Verbeteren van de Painan-rivier	.	.	1 680	1 300 (1 534)
	Verleggen van een gedeelte van den weg tusschen Bondjol en Loeboe Sikaping	.	.	42 287	770 (42 282)
	Bouw van 3 bruggen in den weg van Fort de Kock naar Padang Sidempoean	.	.	[6]) 34 156	7 794 (32 148)
	Bouw van een los- en laadsteiger te Singkel	.	.	8 420	1 997 (8 246)
	Bouw van eene brug in den weg van Padang Sidempoean naar Siboga	.	.	[7]) 13 168	870 (13 168)
	Verbeteren van den weg van Natal naar Tanah Batoe tusschen Loeboe Moro en Moeara Sama	.	.	4 210	4 184
	Bouw of vernieuwing van 49 bruggen en 1 duiker	[8]) 85 623	57 787	72 176	30 910
Benkoelen.	*Verbeteren van een gedeelte van den militairen weg van Benkoelen naar Kepahiang	16 175	5 522 (11 035)	.	.
	Verharden van een ander gedeelte van bedoelden weg	.	.	10 050	502 (10 050)
	*Verharden van een gedeelte van den grooten transportweg van Benkoelen naar de grens van de afdeeling Seloema	14 022	2 083	.	.
	*Verbeteren van een ander gedeelte van bedoelden weg	.	.	15 367	6 375 (15 191)
	*Verharden van een gedeelte van den weg van Benkoelen naar de grens van de afdeeling Laïs	13 589	3 281	.	.
	Maken van eene vluchthaven te Kroë [9])	10 638	6 925	.	.
	*Vernieuwing van eene brug in den grooten binnenweg van Manna naar Tandjong Sakti	16 888	4 962	.	.
	*Bouw van eene hangbrug over de Ajer Palik in den weg van Benkoelen naar Laïs	14 122	746	.	.
	*Maken van een nieuwen los- en laadsteiger te Benkoelen [10])	.	.	[11]) 14 669	6 982

[1]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 5805.
[2]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van één dezer bruggen, ad f 5483.
[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 9093.
[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 13 123.
[5]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 4472.
[6]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van twee dezer bruggen, ad f 12 796.
[7]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 6465.
[8]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van één dezer bruggen, ad f 2622.
[9]) Dit werk werd gestaakt, omdat van de uitvoering geene groote verwachting gekoesterd werd.
[10]) Voor dit werk waren bij het werkplan van 1895 fondsen uitgetrokken. Wegens het niet tijdig gereedkomen van de ontwerpstukken kon daaraan in dat jaar geen uitvoering worden gegeven.
[11]) Zonder de uitgaven in Nederland, ad f 1550.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Benkoelen.	Bouw van eene hangbrug over de rivier Tras Traba Troendjan	.	.	f 26 052	f 3 015 (25 971)
	*Bouw van eene brug over de Ajer Martam in den weg van Benkoelen en Manna naar Padang Goetji, Bintoehan en Kroë	.	.	11 645	5 453 (10 578)
	*Vernieuwen van eenige goten te Benkoelen	.	.	9 757	6 972
	Bouw of vernieuwing van 4 bruggen en 14 duikers	f 12 388	f 9 175	6 241	3 985
Lampongsche Districten.	*Opnemingen voor het verbeteren van den weg van Telok Betong via Tandjong Karang naar Kotta Agoeng	913	766	.	.
	*Verbeteren van een gedeelte van den weg van Telok Betong naar het noorden	.	.	16 101	. (14 603)
	*Als voren van een ander gedeelte van bedoelden weg	.	.	8 109	4 106 (4 106)
	*Vernieuwing van eene brug in den weg van Goenoeng Soegih naar Menggala	.	.	13 447	5 024 (13 9[illegible]8)
	Bouw of vernieuwing van 9 bruggen	13 267	10 002	14 118	6 051
Palembang.	*Vernieuwing van de brug over de Soengei Enim te Moeara Enim in den weg van Moeara Enim naar Lahat	12 438	494	.	.
	Bouw of vernieuwing van 3 bruggen	1 042	1 042	2 865	1 891
Sumatra's Oostkust.	Vernieuwing van het remmingwerk voor den gouvernementssteiger te Belawan	16 493	1 715	.	.
	*Verharden van een gedeelte van den weg van Tandjoeng Poera naar Stabat [1])	41 627	7 310	.	.
	Ophoogen van bedoelden weg	.	.	65 277	34 034 (65 270)
	*Verbeteren, voor zooveel de onderafdeeling Serdang betreft, van een gedeelte van den weg van Tandjoeng Balei (Assahan) over Laboean Roekoe (Batoe Bara) naar Perbaoengan (Serdang)	.	.	38 520	15 326 (24 012)
	*Aanleg en verbetering van gedeelten in bedoelden weg voor zooveel gelegen in de afdeelingen Batoe Bara en Assahan	.	.	74 865	53 099 (63 062)
	Aanleg van een weg tusschen Boekit Kramat en Kwala Simpang	.	.	[2]) 27 539	23 617 (27 535)
	Bouw van eene brug over de Aijer Silan in den weg van Tandjong Balei over Laboean Roekoe naar de afdeeling Deli	.	.	41 570	15 941 (41 539)
	Bouw van eene brug over de Bindjei-rivier nabij het militair kampement te Bindjei	.	.	[3]) 24 561	17 427 (17 427)
Atjeh en onderhoorigheden.	Verbeteren van de chicane-middelen rond Kotta Radja [4])	.	.	3 871	3 871
	*Bouw van een ijzeren los- en laadsteiger te Telok Semawé	.	.	11 559	27
Riouw en onderhoorigheden.	*Bouw van eene brug	.	.	250	64
Banka.	Vernieuwing van eene brug in den weg van Pangkalpinang naar Koba	.	.	[5]) 11 121	7 730 (11 087)
Westerafdeeling van Borneo.	Vernieuwing van eene brug	.	.	1 938	1 279
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bouw of vernieuwing van 37 bruggen	18 794	18 050	14 386	4 124

[1]) De kosten zijn bestreden uit den post van f 50 000, bij het werkplan uitgetrokken voor de verbetering van eenige hoofdwegen in de afdeeling Deli.

[2]) Hieronder eene suppletie van f 5600.

[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 10 564.

[4]) Uitgevoerd door personeel van het departement van oorlog.

[5]) Hieronder eene suppletie van f 1161.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. b)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1896 verwerkt bedrag. c)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) Toegestaan bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. a) In 1896 verwerkt bedrag. c)
		Met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.			
Celebes en onderhoorigheden.	*Bouw van eene brug in den weg van Djeneponto naar Bonthain	f 10 240	f 3 983		
	*Bouw van eene brug over de Sindjai-rivier	»	»	f 11 522	f 907 (11 243)
	Bouw of vernieuwing van 2 bruggen en 2 duikers	»	»	[1]) 8 479	2 176
Menado.	*Aanleg van 24 kribben in de Boni-rivier	»	»	25 482	3 625
	*Bouw van een los- en laadhoofd in de baai van Gorontalo	»	»	22 165	4 493 (18 747)
	Bouw of vernieuwing van 12 bruggen en 1 duiker	22 145	18 035	4 530	635
Ternate.	Voortzetten van het onderzoek naar het draagvermogen van den zeebodem nabij de gewestelijke hoofdplaats, in verband met het nieuw te bouwen los- en laadhoofd aldaar	»	»	1 183	404 (1 183)
Bali en Lombok.	Bouw of vernieuwing van 15 bruggen en 4 duikers	11 422	8 973	34 428	13 603
	53 tot deze rubriek behoorende werken van geringen omvang (andere dan die welke het bouwen of vernieuwen van bruggen en duikers betreffen), waarvan 38 in 15 gewesten van Java en Madura en 15 in 11 gewesten der buitenbezittingen	45 216	41 323	92 110	45 850
	Totalen		f 1 426 357		f 690 133
Algemeene totalen.	Gebouwen onder burgerlijk beheer (zie blz. 1—7)	......	f 420 684	......	f 528 999
	Bevloeiingswerken (zie blz. 7—11)	......	3 895 272	......	233 536
	Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken (zie blz. 11—16)	......	1 426 357	......	690 133
			f 5 742 313		f 1 452 668

[1]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van één dezer bruggen, ad f 5039.

B. Werken bestemd geweest om in 1896 te worden uitgevoerd (of te worden voortgezet), maar waaraan in dat jaar niet gewerkt werd.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
		Toegestaan bedrag met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
	Woningen voor burgerlijk personeel.		
Bantam	Inrichten van een der koffiepakhuizen te Baros tot districtshoofdswoning *a*)	f 3 260	»
	Bouw van eene controleurswoning met bijgebouwen te Goenoeng Kentjana *a*)	8 090	»
Krawang.	Bouw van districtshoofdswoningen te Wanajassa, Adiarsa (Dawoean) en Tjabangboengin *a*)	11 305	»
Preanger Regentschappen.	Idem te Ngalindoeng en Tjikalong *a*)	13 380	»
Tagal.	Idem te Tandjoong *a*)	5 235	»
Pasoeroean.	Bouw van eene districtshoofdswoning te Pasrepan *a*)	7 000	»

a) Voorshands onuitgevoerd gelaten, in verband met de aanhangige voorstellen tot wijziging van de bestuursindeeling in sommige gewesten.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken niet op het werkplan voorkomende.
		Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Bezoeki.	Bouw van eene regentswoning te Sitoebondo b)	f 73 100	-
	Idem van districtshoofdswoningen te Banjoeanget en Sitoebondo a)	9 520	-
Bagelen.	Aankoop van eene particuliere woning te Banjoemoedal ten einde die in te richten voor districtshoofdswoning a)	6 000	-
Sumatra's Westkust.	Bouw van eene controleurswoning te Sawah Loento b)	18 254	-
Amboina.	Bouw van eene schoutswoning te Banda c)	7 465	-
	7 werken van geringen omvang, waarvan 5 in 4 gewesten van Java en Madura en 2 in 2 gewesten der buitenbezittingen d)	3 085	f 1 763
	Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst, waaronder de algemeene pakhuizen.		
Batavia.	Bijbouwingen en herstellingen aan het gebouw van de Algemeene Secretarie te Buitenzorg e)	8 060	-
	Maken van een varkensabattoir in de benedenstad Batavia f)	14 550	-
Bezoeki.	Bouw van een kantoor voor den dienst der in- en uitvoerrechten te Panaroekan g)	13 500	-
Bagelen.	Verbouwing van de oude pradjoeritskazerne, thans inlandsche school, te Poerworedjo tot landraadzaal en kantoor voor den djaksa a)	6 600	-
Djokjokarta.	Verbouwing van het post- en telegraafkantoor te Djokjokarta e)	4 500	-
Sumatra's Westkust.	Vernieuwing van het kantoor voor den controleur te Goenoeng Sitoli, te gelijk uitmakende rapatzaal tevens geldkamer h)	6 542	-
	Inrichten van het post- en telegraafkantoor te Padang tot landraadzaal en vendukantoor i)	-	10 882
	Bouw van eene landraadzaal te Padang b)	-	15 937
Celebes en onderhoorigheden.	Bouw van een assistent-residentiekantoor te Sindjai j)	7 500	-
	7 werken van geringen omvang, waarvan 3 in 3 gewesten van Java en Madura en 4 in 3 gewesten der buitenbezittingen k)	6 850	6 433
	Gevangenissen.		
Samarang.	Bouw van eene centrale gevangenis voor vrouwen te Samarang l)	64 252	-
Pasoeroean.	Uitbreiding van de gevangenis te Malang b)	-	12 350
Djokjokarta.	Bouw van eene gevangenis voor 700 personen te Djokjokarta m)	130 785	-
Sumatra's Westkust.	Bouw van eene nieuwe gevangenis te Natal n)	2 075	-
Benkoelen.	Bouw van eene nieuwe gevangenis voor 38 personen te Mokko-Mokko b)	13 081	-

b) Eerst in het laatst van 1896 toegestaan, kon in dat jaar nog geen begin met de uitvoering van het werk worden gemaakt.

c) In 1895 is reeds een particulier gebouw met erf aangekocht en ingericht voor schoutswoning en arrestantenlokaal

d) Van de uitvoering van één dezer werken werd afgezien in verband met andere dringender behoeften, terwijl die van de overige werd uitgesteld of met het oog op aanhangige plannen tot bestuursreorganisatie óf door gebrek aan materialen.

e) Nader bleek dat met herstelling kon worden volstaan.

f) Hiervan werd voorloopig afgezien in verband met andere dringender behoeften.

g) Bleek voor uitstel vatbaar.

h) Met het werk kon nog geen aanvang worden gemaakt, aangezien de benoodigde steenen niet verkrijgbaar waren.

i) Het werk kwam niet in uitvoering, omdat blijkens een nader onderzoek een afzonderlijk gebouw voor den landraad noodig was. Het in bijlage FF van het vorig verslag voor dit werk opgegeven cijfer is het bij het werkplan uitgetrokken bedrag.

j) Dit werk werd reeds in 1895 buiten het werkplan ter hand genomen.

k) Van de uitvoering van sommige dezer werken werd geheel afgezien in verband met aanhangige plannen tot bestuursreorganisatie of omdat bij nader inzien gebleken was dat ze onnoodig waren, terwijl die van andere moest worden uitgesteld door gebrek aan werklieden of materialen.

l) Dit werk werd reeds in 1895 voltooid.

m) Het werk is voor 1897 toegestaan.

n) Het ontwerp kwam in 1896 nog niet gereed.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken niet op het werkplan voorkomende.
		Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Menado.	Bouw van eene nieuwe afdeelingsgevangenis te Menado o)	f 20 000	.
	Bouw of vernieuwing van 1 gevangenis en 5 districtsgevangenissen in 3 gewesten van Java en Madura en 2 gewesten der buitenbezittingen p)	5 366	.
	Gebouwen voor het zout.		
Kediri.	Bouw van een zoutverkooppakhuis op het emplacement van de halte Wlingi q) .	.	f 2 276
Westerafdeeling van Borneo.	Bouw van een zoutverkooppakhuis te Ketapang b)	.	7 896
	Scholen voor Europeanen.		
Batavia.	Bouw van eene hoogere burgerschool voor meisjes te Batavia r)	50 000	.
Preanger Regentschappen.	Bouw van eene 1ste openbare lagere school voor 80 leerlingen te Bandong s) . .	5 000	.
Samarang.	Bouw van eene meisjesschool te Salatiga u)	6 710	.
	Burgerlijke hospitalen.		
Batavia.	Bouw van 4 semi-permanente loodsen ten behoeve van de vrouwenafdeeling bij het krankzinnigengesticht te Buitenzorg u)	12 000	.
	Uitbreiden van het stadsverband in de benedenstad Batavia t)	130 917	.
Samarang.	Bouw van een semi-permanent gesticht voor lijders aan besmettelijke ziekten te Samarang t)	17 800	.
Kediri.	Uitbreiding van het ziekengesticht te Blitar b)	5 926	.
Menado.	Bouw van eene sectiekamer te Menado u)	730	.
	Bouw van een civiel hospitaal met woningen voor den ziekenvader en den dokter-djawa te Menado u)	21 015	.
	Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken.		
Bantam.	Bouw van 2 duikers g)	905	.
Batavia.	Verharden van eenige wegen ter hoofdplaats Batavia v)	35 000	.
	Maken van oevervoorzieningen langs het scheepvaartkanaal van Batavia naar Tandjong Priok u)	15 600	.
	Bouw van eene brug over de Tjiliwong in de kampong Kali Pasir en Lantar Satoe in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia w)	49 980	.
	Vernieuwing van 2 duikers g)	910	.
	Versterken van de fundatieplaten der steenkolenkranen aan het Oosterboord te Tandjong Priok b)	.	2 951
Preanger Regentschappen.	Bouw of vernieuwing van 9 bruggen b) en e)	3 041	1 851
Tagal.	Vernieuwing van 1 brug e)	600	.

o) Evenals in 1895 is het werk ook in 1896 onuitgevoerd gebleven, omdat men de resultaten wenschte af te wachten van de in het laatst van 1894 aan de bestaande noodgevangenis aangebrachte verbeteringen.

p) Het meerendeel dezer werken bleef voorshands onuitgevoerd om de in noot o vermelde reden, terwijl de uitvoering van andere nader onnoodig was gebleken, dan wel voor die van meer urgente werken moest worden uitgesteld.

q) Nadat van het voor dit werk toegestaan bedrag in 1895 eene som van f 419 was verwerkt, bleek verdere uitvoering ongewenscht, omdat het gekozen emplacement niet aan het doel beantwoordde.

r) Het ontwerp kwam in 1896 nog niet gereed. Het werk is sedert op het werkplan van 1898 gebracht.

s) Uitgesteld voor den meer urgenten bouw van eene openbare lagere school te Tjiandjoer, welk werk echter eerst voor 1897 is toegestaan.

t) Uitgesteld tot 1898.

u) De wenschelijkheid der uitvoering is, in verband met gewijzigde omstandigheden, nader in overweging genomen.

v) Uit dezen post werden de kosten voor herstelling van een weg ter hoofdplaats Batavia tot een bedrag van f 23 307 bestreden.

w) Van het werk werd afgezien, daar door de tegenwoordige eigenaren van de voor den aanleg van toegangswegen te onteigenen perceelen te hooge eischen gesteld werden.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
		Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Pekalongan.	Vernieuwing van 2 bruggen *x*)	f 1 564	»
Samarang.	Maken van eene drinkwatervoorziening ter afdeelingshoofdplaats Salatiga *ij*)	2 907	»
	Bouw van 1 duiker en vernieuwing van 3 bruggen *z*)	4 730	»
Japara.	Verbeteren van den weg van Japara over Bandjaran en Keling naar de grens van de afdeeling Japara met de in dien weg voorkomende bruggen *aa*)	20 000	»
	Vernieuwing van 3 bruggen en 1 duiker *e*)	2 590	»
	Watermetingen en boringen zoomede het graven van verbindingskanaaltjes, enz., noodig voor een onderzoek naar de mogelijkheid om de bronnen Tretes, Lamin, enz. te vereenigen en af te leiden in het belang van de drinkwatervoorziening van Joana *bb*)	»	f 722
Rembang.	Bouw van 2 duikers *b*)	»	876
Soerabaija.	Bouw van de brug Goebeng over de Soerabaija-rivier ter hoofdplaats Soerabaija *l*)	16 633	»
Pasoeroean	Drinkwatervoorziening van eenige dessa's in het district Tengger *cc*)	50 000	»
	Verleggen van een gedeelte van den weg van Pandemas naar Ngantang en bouw van eene ijzeren brug over de Konto-rivier bij Lebak *b*)	42 365	»
Probolinggo.	Bouw van 4 bruggen *g*)	5 050	»
Bezoeki.	Bouw of vernieuwing van 3 bruggen en 7 duikers *e*) en *g*)	10 455	»
	Maken van een kaaimuur langs den linkeroever der Bezoeki-rivier ter hoofdplaats Bezoeki *g*)	10 000	»
Banjoemas.	Bouw of vernieuwing van 12 bruggen *dd*)	1 725	2 819
Bagelen.	Vernieuwing van 1 brug en bouw van 2 duikers *ee*)	5 595	»
Kadoe.	Bouw van eene brug over de kali Progo Kedawoeng in den weg van Paijeman naar Genito *ff*)	12 000	»
Djokjokarta.	Vernieuwing van den bovenbouw van de brug Djembor in den militairen weg van Djokjokarta naar Magelang *n*)	12 000	»
Madioen.	Vernieuwing van 1 brug *gg*)	594	»
Kediri.	Bouw of vernieuwing van 3 bruggen en 1 duiker *hh*)	12 404	»
Sumatra's Westkust.	Verbreeden van den transportweg tusschen Alahan Pandjang en Lolo *n*)	6 320	»
	Gedeeltelijk verleggen en verbeteren van een gedeelte van den post- en transportweg van Fort de Kock naar Padang Sidempoean *n*)	10 000	»
	Vernieuwing van de brug over de soengei Kuko in den transportweg van Natal naar Mandheling *b*)	14 009	»
	Bouw of vernieuwing van 6 bruggen en 1 duiker *g*)	20 180	»
Benkoelen.	Bouw van 1 brug *b*)	4 803	»

x) Voor één dezer werken moest een nieuw ontwerp worden gemaakt en voor het andere bleek met herstelling te kunnen worden volstaan.

ij) Met het werk kon nog geen aanvang worden gemaakt, aangezien de benoodigde ijzerwerken nog niet ontvangen waren.

z) Voor 3 dezer werken kon met herstelling worden volstaan, terwijl het vierde onnoodig bleek.

aa) Het werk kwam niet in uitvoering wegens ondervonden moeilijkheden bij het kiezen van een tracé. Sedert gebracht op het werkplan voor 1898.

bb) De resultaten van dit in 1895 aangevangen werk waren zoo onbevredigend dat tot staking besloten werd.

cc) Nader bleek dat met werken van primitieve constructie kon worden volstaan.

dd) Eén dezer werken bleek onnoodig, voor een ander gold de in noot *b* vermelde reden en de uitvoering van de overige moest worden uitgesteld wegens gebrek aan bouwmateriaal.

ee) Eén dezer werken bleef onuitgevoerd, omdat tegen het ingediend ontwerp bezwaren waren gerezen, terwijl het andere voor uitstel vatbaar bleek.

ff) Tegen het ontwerp gerezen bezwaren waren oorzaak dat de uitvoering van dit werk moest worden uitgesteld.

gg) Onnoodig gebleken.

hh) Voor de vernieuwing van één dezer bruggen en van den duiker geldt de voorgaande noot; de bouw van eene andere brug bleek voor uitstel vatbaar, terwijl met dien van de derde, in het laatst van 1896 toegestaan, in dat jaar nog geen begin kon worden gemaakt.

GEWESTEN.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
		Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Lampongsche Districten.	Vernieuwing van 5 bruggen *g*)	f 3 265	»
	Verbeteren van den weg van Telok Betong via Tandjong Karang naar het noorden *ii*)	8 000	»
Oostkust van Sumatra.	Bouw van eene brug over de Padang-rivier nabij de kampong Tebing Tinggi, in den weg van Tebing Tinggi over Bedagei naar Medan *g*)	13 233	»
Atjeh en onderhoorigheden.	Vernieuwing van de kribben in de Atjeh-rivier te Kotta Radja *u*).	5 285	»
Ternate.	Bouw van een los- en laadhoofd ter hoofdplaats Ternate *jj*)	15 000	»
	6 werken van geringen omvang, waarvan 3 in 3 gewesten van Java en Madura en 3 in 2 gewesten der buitenbezittingen *kk*).	7 476	f 1 444

ii) In 1896 hebben de werkzaamheden zich bepaald tot het doen van opnemingen.

jj) Het ontwerp kwam eerst in het begin van 1897 gereed.

kk) Eén dezer werken bleek onnoodig; een ander, eerst in het laatst van 1896 toegestaan, kon in dat jaar nog niet worden ter hand genomen de uitvoering van twee andere werd respectievelijk uitgesteld omdat de benoodigde materialen ontbraken en omdat de uitgetrokken gelden voor de uitvoering van dringender werken moesten worden bestemd, terwijl de beide overigen in 1897 zouden worden uitgevoerd.

Koloniaal verslag van 1897.

I NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE CC.

N°. 30.

(Zie hoofdst. L, afd. III, § 1, van het verslag.)

UITGEWERKT VERGELIJKEND OVERZICHT

VAN DE

UITKOMSTEN DER SPOOR- EN TRAMWEG-EXPLOITATIE

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

OVER

1896.

Statistieke gegevens betreffende de spoorwegen in Nederlandsch-Indië.	STAATSSPOORWEGEN.				
	Oosterlijnen Java.	Westerlijnen Java.			Lijn ter Sumatra's Westkust.
		Gescheiden gedeelten.		Te zamen.	
		Lijn Buitenzorg-Djokjokarta met zijtakken.	Lijn Batavia-Tandjong Priok.		
Spoorwijdte (in Meters)	1.067	1.067	1.067	. . . . .	1.067
A. Algemeene zaken.					
Lengte in exploitatie ult. 1896 (in K.M.)	593	595	9	604	210
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.) over het geheele jaar.	579	595	9	604	187
Aanlegkapitaal ult. 1896	e) f 42 286 192	h) f 52 902 605	f 1 480 112	f 54 382 717	o) f 19 745 619
„ per K.M.	f 73 033	f 88 907	f 166 305	f 90 038	f 94 026
Bruto ontvangst	f 5 358 714	f 2 583 091	f 235 252	f 2 818 343	f 1 072 017
Exploitatie-kosten	f 2 463 322	f 1 951 237	f 117 117	f 2 078 354	f 575 024
Netto ontvangst in totaal	f 2 895 392	f 621 854	f 118 135	f 739 989	f 496 993
„ „ „ pct. van de bruto ontvangst	54.03 pct.	24.07^{5} pct.	50.21^{5} pct.	26.25 pct.	46.36 pct.
„ „ „ „ „ het aanlegkapitaal	f) 6.97^{2} „	1.17^{5} „	7.98 „	1.36 „	p) 2.63 „
B. Gebouwen en materieel.					
Aantal stations en halten	92	. . . . .	. . . . .	91	33
„ locomotieven	122	. . . . .	. . . . .	109	55
„ rijtuigen en bagagewagens	204	. . . . .	. . . . .	217	56
„ wagens (buiten de bagagewagens)	1 752	. . . . .	. . . . .	1 073	326
C. Dienst ten behoeve van het vervoer.					
Aantal trein-kilometers	2 177 078	2 306 227	139 031	2 445 258	757 268
„ locomotief-kilometers a)	2 526 562	2 714 302	174 714	2 889 016	975 792
„ as-kilometers (rijtuigen en wagens) b)	53 464 360	. . . . .	. . . . .	j) 43 251 526	14 087 162
Steenkolenverbruik (in tonnen)	g) 16 584	. . . . .	. . . . .	g) 18 498	17 630
Id. (in K.G.) per locomotief-kilometer	6.56	. . . . .	. . . . .	6.40	18 07
D. Omvang van het vervoer.					
Aantal reizigers 1ste klasse	16 963	6 443	30 726	37 169	. . . . .
„ „ 2de „	107 910	47 859	92 964	k) 140 822	q) 37 520
„ „ 3de „ c)	1 975 485	1 111 456	914 244	l) 2 025 477	q) 753 366
„ „ 3de „ retour d)	855 886	611 072	i)	611 072	. . . . .
„ „ 3de „ (verlaagd tarief) en 4de klasse	. . . . .	. . . . .	462 383	462 383	. . . . .
Totaal aantal reizigers	2 956 244	1 776 830	1 500 317	m) 3 276 923	790 886
Aantal reiziger-kilometers	109 917 696	61 835 138	13 502 853	75 337 991	15 061 392
„ tonnen vrachtgoed (zonder de dienstvrachtgoederen)	704 395	287 686	93 194	n) 365 796	190 017
„ ton-kilometers (zonder de dienstvrachtgoederen)	69 567 411	33 514 586	838 746	34 353 332	20 001 552
E. Opbrengst van het vervoer.					
Opbrengst reizigers 1ste klasse	f 86 593	f 58 635	f 9 763	f 68 398	. . . . .
„ „ 2de „	f 248 733	f 152 950	f 19 500	f 172 450	f 26 288
„ „ 3de „	f 1 275 750	f 685 335	f 89 319	f 774 654	f 267 247
„ „ 3de „ retour	f 132 095	f 81 085	. . . . .	f 81 085	. . . . .
„ „ 3de „ (verlaagd tarief) en 4de klasse.	. . . . .	. . . . .	f 23 199	f 23 119	. . . . .
„ in totaal voor reizigers	f 1 743 171	f 978 005	f 141 701	f 1 119 706	f 293 535
„ bagage	f 36 136	f 28 241	f 14 757	f 42 998	f 6 874
„ bestelgoed	f 183 332	f 55 519	f 991	f 56 510	f 6 865
„ vrachtgoed	f 3 158 076	f 1 388 837	f 58 342	f 1 447 179	f 635 342
Alle overige ontvangsten	f 237 999	f 132 489	f 19 461	f 151 950	f 129 401
Gezamenlijke bruto ontvangsten { in totaal (als boven)	f 5 358 714	f 2 583 091	f 235 252	f 2 818 343	f 1 072 017
Gezamenlijke bruto ontvangsten { per dag-kilometer	f 25,29	f 11,89^{5}	f 72,43	f 12,78^{5}	f 15,69

a) Rangeerdienst en dubbele tractie inbegrepen; reservedienst buiten beschouwing gelaten

b) Hieronder begrepen de door eigen materieel op andere lijnen afgelegde as-kilometers; niet echter de door vreemd materieel op de lijn afgelegde as-kilometers.

c) De vervoerde militairen en gevangenen zijn gerekend onder de reizigers 3de klasse.

d) De reizigers, die van een retourbiljet waren voorzien, zijn dubbel geteld.

e) Hieronder als aanlegkapitaal van de in 1896 in exploitatie gekomen lijngedeelten bij globale raming f 3 707 463.

In verhouding tot de in 1896 gemiddeld geëxploiteerde lengte, en overigens de uitgaven wegens uitbreidingswerken slechts voor zes maanden in rekening brengende, was het aanlegkapitaal, in stede van op f 42 286 192, te stellen op f 41 526 540.

f) Berekend over een aanlegkapitaal van f 41 526 540; verg. het slot der voorgaande noot.

g) Bovendien werd op de Ooster- en op de Westerlijnen der staatsspoorwegen op Java als brandstof nog gebezigd respectievelijk 298 en 175 ton hout.

h) Zonder de kosten der havenwerken te Tjilatjap, ten bedrage van f 390 761.

i) Onder het hier opgegeven reizigersverkeer zijn niet begrepen de landsdienaren en dwangarbeiders, die voor het vervullen van hunne werkzaamheden te Tandjong Priok op de lijn Batavia-Tandjong Priok op vrijkaarten hebben gereisd.

j) Door vreemd materieel werden bovendien op de Westerlijnen nog afgelegd 738 966 as-kilometers.

k) Na aftrekking van den „opvoer transit-verkeer", bedragen hebbende op de lijn Buitenzorg-Djokjokarta 1 reiziger, die in de betrekkelijke kolom wel is medegeteld.

l) Na aftrekking van den „opvoer transit-verkeer" op de lijn Buitenzorg-Djokjokarta en van den „afvoer transit-verkeer" op de lijn Batavia-Tandjong Priok, respectievelijk bedragen hebbende 198 en 25 reizigers, de in de beide voorgaande kolommen wel zijn medegeteld.

m) Na aftrekking van de respectievelijk in de beide voorgaande kolommen medegetelde 199 en 25 reizigers; verg. de noten k en l.

n) Na aftrekking van den „opvoer transit-verkeer" op de lijn Buitenzorg-Djokjokarta en van den „afvoer transit-verkeer" op de lijn Batavia-Tandjong Priok, respectievelijk bedragen hebbende 2945 en 11 139 ton, welke hoeveelheden wel in de beide voorgaande kolommen zijn medegeteld.

o) Hieronder f 1 138 780 voor de aanlegkosten van de lijn Fort de Kock-Paijakombo. Onder het uitgetrokken bedrag van f 19 745 619 zijn niet begrepen de aanlegkosten der havenwerken te Emmahaven en die van het kolenstort en bijbehoorende inrichtingen aldaar, op ult. 1896 bedragen hebbende f 3 944 874.

p) Hierbij is gerekend op een aanlegkapitaal van f 18 921 829, verkregen door het aanlegkapitaal van de lijn Fort de Kock-Paijakombo slechts over 108 dagen in rekening te brengen en de uitgaven wegens uitbreidingswerken slechts over zes maanden.

q) Voor den als secundairen spoorweg geëxploiteerd wordenden staatsspoorweg

[W]EGEN.

PARTICULIERE SPOORWEGEN.				TOTALEN.		
Lijnen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij.		Bataviasche Ooster-spoorweg.	Deli-spoorweg (Oostkust van Sumatra).	1896.	1895.	
Lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I.	Lijn Batavia-Buitenzorg.	Lijn Batavia-KedongGedeh.			Zonder de lijn Tagal-Balapoelang (in 1896 gerangschikt onder de stoomtramwegen; zie noot *c* op de volgende blz.). *z*)	Met
1.435	1.067	1.067	1.067	. . . .	. . . .	. . . .
205	56	57	102.5	1 827[5]	1 720[5]	1 745
205	56	57	102.5	1 790[5]	1 703[5]	1 728
f 20 320 468	f 3 835 105	f 3 210 936	f 7 053 712	f 150 834 749	*aa*)f 144 896 487	*aa*)f 146 354 332
f 99 124	f 68 484	f 56 332	f 68 682	f 82 536	*aa*)f 84 212	*aa*)f 83 871
f 2 513 412	f 784 490	f 318 734	f 1 182 520	f 14 048 230	f 13 477 794	*aa*)f 13 550 257
f 986 763	f 371 593	*u*)f *143 296	f 492 166	f *7 110 518	f 6 087 743	*cc*)
f 1 526 649	f 412 897	*u*)f *175 438	f 690 354	f *6 937 712	f 7 390 051	*cc*)
*60.74 pct.	52.64 pct.	*55.04 pct.	58.88 pct.	*49.38[5] pct.	54.83 pct.	*cc*)
7.51 „	10.77 „	*5.4 [illegible] „	9.79 „	*x*) *4.65[7] „	*bb*) 5.15 „	*cc*)
27	12	13	21	289	270	275
28	14	8	14	350	304	*dd*) 309
74	61	24	53	689	674	695
472	79	75	278	4 053	3 417	3 478
668 219	306 074	*v*) 237 627	327 990	6 919 514	6 160 152	6 214 902
769 719	322 170	248 446	420 199	8 151 904	7 259 199	7 318 789
17 826 814	*t*) 6 008 366	3 551 392	8 130 046	146 319 666	132 770 276	133 461 968
r) 5 623	1 599	1 127	(hout) 6 501	*ij*) 61 061	*ij*) 49 491	*ij*) 49 804
7.30	4.96	4.54	(hout) 15.47	*ij*) 7.49	*ij*) 6.82	*ij*) 6.86
9 506	20 956	1 858	23 233	109 685	106 764	106 764
46 333	100 676	38 569	48 629	520 459	499 349	500 137
282 957	502 238	567 953	652 776	6 760 252	*aa*) 6 586 915	*aa*) 6 656 085
s)	. . . .	. . . .	*s*)	1 466 958	1 423 206	1 423 206
775 264	314 750	439 828	. . . .	1 992 225	1 969 342	1 969 342
1 114 660	938 620	1 048 208	724 638	10 849 579	*aa*) 10 585 576	*aa*) 10 655 534
34 163 701	23 096 209	15 558 772	12 448 910	285 584 671	269 926 211	270 705 902
318 832	108 206	49 129	164 311	1 900 686	1 866 290	1 898 857
32 992 496	5 350 161	1 996 552	5 054 921	169 316 425	162 404 980	162 943 616
f 35 159	f 22 766	f 999	f 32 358	f 246 273	f 211 209	f 211 209
f 87 751	f 70 391	f 13 481	f 38 634	f 657 728	f 576 202	f 577 188
f 291 496	f 158 403	f 65 006	f 295 111	f 3 127 667	f 3 065 160	f 3 081 575
s)	. . . .	. . . .	*s*)	f 213 180	f 205 205	f 205 205
f 105 895	f 83 256	f 95 661	. . . .	f 307 931	f 255 480	f 255 480
f 520 301	f 334 816	f 175 147	f 366 103	f 4 552 779	f 4 313 256	f 4 330 657
f 14 115	f 10 745	f 11 556	f 41 390	f 163 814	f 154 788	f 155 352
f 41 224	f 24 381	f 2013	. . . .	f 317 325	f 282 902	f 283 253
f 1 802 401	f 379 458	f 123 341	f 675 498	f 8 221 295	f 8 055 215	f 8 105 850
f 132 371	f 35 090	f 6677	*w*)f 99 529	f 793 017	f 671 633	f 675 145
f 2 513 412	f 784 490	f 318 734	f 1 182 520	f 14 048 230	f 13 477 794	f 13 550 257
f 33,59	f 38,37	f 15,28	f 31,46	f 21,44	f 21,67[5]	f 21,47[5]

…ter Sumatra's Westkust zijn de reizigers 1ste klasse gerekend als reizigers 2de klasse en die der 2de klasse als reizigers 3de klasse.

r) Op de lijn Samarang-Vorstenlanden werd bovendien als brandstof verbruikt 568 ton hout en 31 600 liter petroleum-residu.

s) Op de lijn Samarang-Vorstenlanden en op den Deli-spoorweg worden retourbiljetten voor alle klassen afgegeven. Vandaar dat hier het cijfer, als reeds in de voorgaande opgaaf begrepen, niet wordt ingevuld. Elk retourbiljet voor twee reizigers rekenende werden op laatstbedoelde lijn vervoerd 199 266 reizigers op retourkaarten (12 308 in de 1ste, 23 332 in de 2de en 163 626 in de 3de klasse), met eene opbrengst van f 102 607. Omtrent de uitgifte van retourkaarten op de lijn Samarang-Vorstenlanden waren de cijfers als volgt: 1ste klasse 2808, 2de klasse 13 028 en 3de klasse 40 968, totaal 56 804, met eene opbrengst van f 61 948.

t) Hieronder 1 676 186 as-kilometers afgelegd op de staatslijnen.

u) In de afzonderlijk in druk verschenen officieele „Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië" over 1896 waaraan de gegevens, in deze bijlage opgenomen, in hoofdzaak zijn ontleend, zijn de exploitatiekosten van den Bataviaschen Oosterspoorweg f 31 874 te hoog en derhalve de netto ontvangst even zooveel te laag opgegeven (onder de exploitatiekosten was namelijk ten onrechte medegerekend het bedrag ten behoeve van de vernieuwingsrekening gereserveerd). Deze misstelling is hier verbeterd. Dientengevolge hebben nog enkele andere opgaven eene herziening moeten ondergaan, welke opgaven door een * zijn aangeduid.

v) Opbrengst gevende slechts 235 820.

w) Hieronder o. a. f 6176 wegens abonnementsgelden van reizigers, benevens f 2850 wegens extratreinen en f 295 wegens vervoer van zieken, welke sommen niet onder de opgegeven opbrengst van het personenvervoer zijn verantwoord.

x) Over het aanlegkapitaal, berekend naar de gemiddeld geëxploiteerde lengte, ad f 148 981 307.

ij) Enkel het steenkolenverbruik.

z) Op 16 September 1895 werd de Java-spoorweg overgenomen door de Samarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij, welke Maatschappij de lijn sedert als *stoomtramweg* exploiteert.

aa) Herziene opgaaf.

bb) In verhouding tot het aanlegkapitaal, berekend naar de gemiddeld geëxploiteerde lengte, ad f 113 324 169.

cc) Dit cijfer kan niet worden ingevuld aangezien de Samarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij den dienst der exploitatie van den door haar overgenomen Java-spoorweg (zie noot *z*) combineerde met den dienst van aanleg van de stoomtram Samarang-Cheribon, zoodat de kosten der exploitatie van de lijn Tagal-Balapoelang niet kunnen worden opgegeven.

dd) Hieronder 1 locomotief door den Java-spoorweg gedurende de eerste zeven maanden van 1895 gehuurd geweest van de staatsspoorwegen.

II. STOOMTRAMWEGEN. *a)*

Statistieke gegevens betreffende de stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië.	Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij. — Lijn Samarang-Joana (met zijtakken).	Nederlandsch-Indische Stoomtram-Maatschappij. — Lijn Batavia-Meester-Cornelis-Kampong Melaijoe. *b)*	Oost-Java Stoomtram-Maatschappij. — Lijnen Soerabaija-Sepandjang en Modjokerto-Ngoro (met zijlijn).	Ned. Indische Spoorweg-Maatschappij. — Lijn Djokjokarta—Brossot.	TOTALEN. *c)* 1896.	TOTALEN. *c)* 1895.
Spoorwijdte (in Meters)	1.067	1.188	1.067	1.435	. . . . . .	. . . . . .
A. Algemeene zaken.						
Lengte in exploitatie ult. 1896 (in K.M.)	242^5	14	61^5	24	342	342
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.) over het geheele jaar	242^5	14	61^5	24	342	329
Aanlegkapitaal ult. 1896	f 6 007 182	f 1 509 007	f 2 082 803	f 611 191	f 10 210 183	f 9 460 304
„ per K.M.	f 24 772	*e)* f 68 591	f 33 922	f 25 466	*i)* f 29 172	*i)* f 27 030
Bruto ontvangst	f 813 580	f 312 303	f 272 504	f 98 986	f 1 497 373	f 1 476 816
Exploitatie-kosten	f 301 911	f 162 530	f 140 516	f 37 767	f 642 724	f 603 376
Netto ontvangst in totaal	f 511 669	f 149 773	f 131 988	f 61 219	f 854 649	f 873 440
„ „ „ pct. van de bruto ontvangst	62.89 pct.	47.96 pct.	48.44 pct.	61.82 pct.	57.07 pct.	59.14 pct.
Netto ontvangst in pct. van het aanlegkapitaal	8.51 „	9.92 „	6.34 „	10.01 „	8.37 „	9.23 „
B. Materieel.						
Aantal locomotieven	33	27	20	6	86	84
„ rijtuigen	43	60	27	7	137	137
„ wagens	316	3	80	6	405	375
C. Dienst ten behoeve van het vervoer.						
Aantal trein-kilometers	621 034	773 444	413 529	69 521	1 877 528	1 709 286
„ locomotief-kilometers	708 360	800 299	416 157	75 484	2 000 300	1 816 414
„ as-kilometers (rijtuigen en wagens)	11 404 160	7 833 791	4 731 340	655 238	24 624 529	22 361 810
Steenkolenverbruik (in tonnen)	*d)* 587	*f)* 2 783	*h)* 1 654	306	5 330	5 230
„ (in K.G.) per locomotief-kilometer	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	4.05	. . . . . .	. . . . . .
D. Omvang van het vervoer.						
Aantal reizigers	1 231 680	4 628 324	2 623 842	293 780	8 777 626	8 474 863
„ reiziger-kilometers	14 175 930	33 340 276	17 837 915	3 443 558	68 797 679	66 118 377
„ tonnen vrachtgoed	156 775	*g)*	43 026	41 956	241 757	246 089
„ ton-kilometers	10 677 415	*g)*	745 756	650 464	12 073 635	10 927 532
E. Opbrengst van het vervoer.						
Opbrengst reizigers	f 226 031	f 309 967	f 209 600	f 34 515	f 780 113	f 763 257
„ bagage	f 4 690	*g)*	f 203	f 148	f 5 041	f 4 919
„ goederen	f 575 444	*g)*	f 61 679	f 62 993	f 700 116	f 698 417
„ diversen	f 7 415	f 2 336	f 1 022	f 1 330	f 12 103	f 10 223
Gezamenlijke bruto ontvangsten. in totaal (als boven)	f 813 580	f 312 303	f 272 504	f 98 986	f 1 497 373	f 1 476 816
Gezamenlijke bruto ontvangsten. per dag-kilometer	f $9{,}16^5$	f 60,95	f $12{,}12^5$	f 11,29	f 11,97	f 11,97

a) Voor mededeelingen omtrent den staatsstoomtramweg in Atjeh zij verwezen naar blz. 165 van het verslag hiervóór. Ten aanzien van eenige mede niet in dit overzicht behandelde particuliere tramlijnen zie noot *c* hieronder.

b) De opgaven betreffende deze onderneming loopen over het op 30 Juni 1896 geëindigde boekjaar.

c) Sedert op 16 September 1895 de vroegere „Java-spoorweg" — de lijn Tagal-Balapoelang (24^6 K.M.) — door de Samarang-Cheribon Stoomtram Maatschappij is overgenomen, welke Maatschappij, krachtens daartoe in November 1896 verkregen regeeringsvergunning, deze verbinding als stoomtramweg exploiteert, kunnen nopens de exploitatiekosten geen opgaven worden verstrekt, omdat zoolang de stoomtramweg Samarang-Cheribon, waarvan de overgenomen lijn deel zal uitmaken, nog in aanbouw is, de exploitatiedienst met dien van den aanleg vereenigd is.

Dit is ook het geval wat betreft de in 1896 in exploitatie gekomen gedeelten van andere in aanleg genomen nieuwe stoomtramlijnen, nader bedoeld op blz. 168 van het verslag hiervóór. Daarom worden zoowel deze pas voor het verkeer geopende baangedeelten (38 K.M. in Banjoemas, 6^3 K.M. in Pasoeroean en 9^3 K.M. in Kediri), als de zooeven bedoelde lijn Tagal-Balapoelang, nog niet in dit overzicht vermeld. Slechts zij ten opzichte van laatstbedoelde verbinding hier aangeteekend dat de totale ontvangsten der exploitatie over 1896 beliepen: wegens reizigersvervoer f 17 107, wegens bagage f 470, wegens goederenvervoer f 46 336 en wegens diversen f 2174, in totaal f 66 087, zijnde per dag-kilometer f 7,37.

d) Bovendien 5288 ton hout.

e) Berekend over 22 K.M., zijnde 8 K.M. met dubbel spoor aangelegd.

f) Bovendien 366 ton cokes.

g) De lijn dient enkel voor personenvervoer.

h) Bovendien 14 ton hout.

i) Berekend over 350 K.M. (verg. noot *c*).

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE DD.

N°. 32.

(Zie hoofdst. L., afd. III, van het verslag.)

I. LIJST van AANVRAGEN betreffende SPOORWEG-AANLEG in Nederlandsch-Indië, te Batavia afgesloten op 15 Juni 1897, vermeldende de aanvragen: A. welke sedert medio 1896 waren afgewezen; B. nog in behandeling waren. (N.B. De aanvragen hadden nog enkel de strekking om voorrang van concessie te verkrijgen.)

A. Afgewezen aanvragen.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum van afwijzing.
I.	Krawang, Preanger Regentschappen en Cheribon.	A. O. van Swieten (19 Maart 1897).	van Poerwakarta over Kalidjati, Soebang, Wanaradja en Oedjoeng Djaija naar Karang Sambong (type van den beoogden spoorweg niet aangeduid).	Aan de voor prioriteits-aanvragen in Indisch Staatsblad 1887 n°. 84 gestelde regelen was niet voldaan (gouvernementsbesluit 23 April 1897 n°. 19).
II.	Banjoemas, Tagal en Cheribon.	J. H. Kann (25 Aug. 1896).	van Poerwokerto over Adjibarang, Boemiaijoe, Bantarkawoeng, Karanganjar, Kedoengbokor, Doekoehdjeroek en Matempo naar de hoofdplaats Cheribon, met een zijtak van Karanganjar over Margasari en Bandjaranjar naar Balapoelang. (De aanvrager beoogde een hoofdspoorweg.)	Voor ongeveer de helft van de beoogde lijn kon het verzoek niet in overweging worden genomen, omdat, reeds vóórdat de aanvrager zich had aangemeld, van de zijde der Samarang-Cheribon Stoomtram-Maatschappij stappen waren gedaan om den aan hare hoofdlijn Samarang—Cheribon te verbinden zijtak Tagal—Balapoelang over Margasari, Boemiaijoe en Adjibarang, en dus ongeveer langs hetzelfde tracé als voor het gedeelte Poerwokerto—Balapoelang de aanvrage Kann beoogde, tot Poerwokerto door te trekken (zie het overzicht op blz. 168 van het verslag hiervóór), terwijl, waar van voorrang voor dit gedeelte geen sprake kon zijn, het overig deel van den ontworpen hoofdspoorweg financieel niet bestaanbaar werd geacht (gouvernementsbesluit 28 November 1896 n°. 13).
III.	Bezoeki.	W. H. J. Kerckhoffs (13 April 1897).	in de afdeeling Djember: van Mangli over Denggawa naar Poeger, met een zijtak naar Maijang (type van den beoogden spoorweg niet aangeduid).	Reeds in Februari 1897 (zie blz. 170 van het verslag hiervóór) was aan een anderen aanvrager (den heer L. M. Tijl) voor een stoomtramweg Mangli—Poeger vergunning verleend. De aanvrage Kerckhoffs kon daarom niet in overweging worden genomen (gouvernementsbesluit 27 April 1897 n°. 32).

B. Aanvragen die nog in behandeling waren.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	*Aanmerkingen.*
1	Batavia.	A. Mijer (10 Apr. en 18 Mei 1897).	van Buitenzorg over Tjiloewar en Tjilengsi naar Bekassi, met een zijtak van Tjilengsi naar Tjibaroessa.	De verzoekers hadden allen secundaire spoorwegen op het oog. Omtrent de sub 1, 5 en 6 bedoelde aanvragen is nog een overleg hangende tusschen het Indisch Bestuur en de Regeering hier te lande. Ten aanzien van de overige was ook tijdens de afsluiting van dit verslag hier te lande (in de 2de helft van September) van eene beschikking der Indische Regeering nog niet gebleken.
2	Krawang.	A. Mijer (24 Mei 1897).	van Poerwakarta naar Kalidjati.	
3	Preanger Regentschappen.	A. O. van Swieten (25 Mei 1896).	van Tjiandjoer naar Tjikao.	

23/12

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	*Aanmerkingen.*
4	Preanger Regentschappen.	A. MIJER (14 Mei 1897).	van Rantja Ekek over Tjileungsi en Tandjoengsari naar Soemedang.	
5	Krawang en Preanger Regentschappen.	W. LIGTVOET (12 Jan. 1896).	van Krawang over Poerwakarta naar Tjipadalarang.	
6	Id.	Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij (9 April 1896).	Idem.	
7	Preanger Regentschappen en Cheribon.	H. MARGADANT (20 Mei 1897).	van Soemedang over Tjonggean naar Karang Sambong.	
8	Banjoemas, Bagelen en Kadoe.	J. B. HUBENET (8 Maart 1897).	van Bandjarnegara over Leksono, Kledoeng, Parakan en Temanggoeng naar Medono.	
9	Soerakarta, Madioen en Kediri.	W. H. J. KEUCHENIUS (30 April 1897).	van Soerakarta over Wonogiri, Soemoroto, Ponorogo en Trenggalek naar Toeloeng Agoeng.	
10	Madioen.	F. V. PALM (15 Febr. 1897).	van Madioen over Ponorogo naar Slahoeng, met zijtakken naar Biting en naar Ardjoewinangoe.	

II. LIJST van AANVRAGEN omtrent STOOMTRAM AANLEG in Nederlandsch-Indië, te Batavia afgesloten op 1 Juli 1897, vermeldende de aanvragen: A. welke sedert medio 1896 waren afgewezen; B. nog in beraad waren gehouden, en C. nog in behandeling waren (omtrent de volledigheid van welke laatste categorie van aanvragen echter eenig voorbehoud is te maken).

A. AFGEWEZEN AANVRAGEN.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum van afwijzing.
1	Krawang.	A. HOUTMAN (15 Nov. 1896).	van Krawang over Dawoean, Tjikampek en Djatirengas naar Tjilamaija.	Het vroeger ingekomen verzoek van een anderen aanvrager diende voor te gaan (gouvernementsbesluit 27 Januari 1897 n°. 1).
2	Preanger Regentschappen.	CH. C. BREWER, geb. VAN MEEVERDEN (28 Aug. 1896).	van Bandong naar Tjimahi.	Het verzoek voldeed niet aan de voorschriften. Bovendien was voor deze lijn reeds eene (blijkens blz. 166 hiervóór sedert ingewilligde) aanvraag van andere zijde in behandeling (gouvernementsbesluit 20 September 1896 n°. 11).
3	Id.	F. C. BOGAARDT (6 April 1897).	van Bandong over Oedjoeng Broeng naar Tjitjalengka, met een zijtak van Tjikeroeh naar Rantja Ekek.	De aangevraagde lijn liep in de onmiddellijke nabijheid van den staatsspoorweg en daarmede evenwijdig (gouvernementsbesluit 25 April 1897 n°. 11).
4	Cheribon.	J. H. HOEKE (7 Juni 1896).	van Cheribon naar Indramaijoe.	De aanvraag strekte om voorrang te erlangen boven de aanvragen van anderen, hoedanige prioriteit voor stoomtramwegen niet wordt verleend (gouvernementsbesluit 6 Juli 1896 n°. 16)
5	Id.	G. N. VERLOOP (15 Maart en 13 April 1897).	tramwegnet in de residentie Cheribon.	De aanvraag van Maart strekte om voorrang boven de aanvragen van anderen te erlangen en kon daarom niet ingewilligd worden (gouvernementsbesluit 7 April 1897 n°. 40); het tweede verzoek werd afgewezen, omdat het niet voldeed aan de bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 191 gestelde vereischten.
6	Preanger Regentschappen en Cheribon.	E. CH. A. GIESBERGER (27 April 1897).	van Melambong naar Cheribon.	Het verzoek beoogde het verkrijgen van prioriteit, ingeval werd afgezien van het denkbeeld van staatsaanleg (gouvernementsbesluit 18 Mei 1897 n°. 14).

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum van afwijzing.
7	Pekalongan.	G. N. Verloop (10 Febr. 1897).	van Pekalongan over Boewaran naar Kedoengwoeni, met een zijtak naar de suikerfabriek Wonopringgo en van Boewaran over Masin naar Batang.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 24 Maart 1897 n°. 48).
8	Pekalongan, Bagelen en Banjoemas.	J. W. A. Doorenbos (zonder dagteekening).	van Pekalongan over Batoer en Wonosobo naar Bandjarnegara, met een zijtak van Pekalongan naar Bawang.	Als voren (gouvernementsbesluit 13 April 1897 n°. 22).
9	Bagelen.	N. J. Beversen en J. van Heurn (1 April 1897).	net van tramlijnen in Zuid-Bagelen.	Als voren (gouvernementsbesluit 28 Mei 1897 n°. 23).
10	Samarang en Kadoe.	H. M. van Hatten c. s. (20 Juli 1896).	van Kendal naar Magelang.	De aanvraag voldeed niet aan de bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 191 gestelde vereischten (gouvernementsbesluit 9 Augustus 1896 n°. 11).
11	Id.	P. J. Bosch en L. van Maanen (15 Febr. 1897).	van Samarang over Bodja, Bedjen, Tjandiroto, Ngadiredjo en Paraän naar Temanggoeng of Setjang.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 10 Maart 1897 n°. 30).
12	Samarang en Soerakarta.	K. E. la Bastide (15 en 25 Dec. 1896 en 9 Jan. 1897).	van Djomblang over Oenarang en Salatiga naar Boijolali, met een zijtak Ambarawa (Willem I)—Bawen.	Tegen inwilliging verzette zich de in October 1895 verleende vergunning aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij voor den stoomtramweg Djokjokarta—Magelang, waarbij onder zekere voorwaarden (zie het verslag van 1895, blz 172 173) ook uitzicht is geopend op eene doortrekking van de lijn tot Ambarawa (gouvernementsbesluit 15 Mei 1897 n°. 29). Zie ook in III van dit overzicht, onder n°. VI.
13	Soerakarta.	Solosche Tramweg-Maatschappij (18 Maart en 17 April 1896).	drie zijtakken stoomtramweg ter hoofdplaats Soerakarta, in aansluiting aan den aldaar bestaanden paardentramweg, dien de ondernemers in een stoomtramweg wenschten te wijzigen.	Door den soesoehoenan werden tegen de beoogde zijtakken bedenkingen ingebracht (gouvernementsbesluit 28 October 1896 n°. 9).
14	Japara en Rembang.	P. Buwalda (15 Juli 1896).	van Joana naar de hoofdplaats Rembang.	De aanvraag, blijkens blz. 169 van het verslag hiervóór voor een tramweg Joana—Rembang—Lassem gedaan door een anderen ondernemer (die reeds vergunning bezit voor eene lijn Rembang—Blora—Ploentoeran), werd geacht de voorkeur te verdienen (gouvernementsbesluit 10 November 1896 n°. 25).
15	Rembang en Madioen.	S. van der Weide (1 Maart 1897).	van Blora over Randoeblatoeng en Ngawi naar Tjaroeban en van Ngawi naar Paron.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 1 April 1897 n°. 29).
16	Id.	H. Rolff (12 Maart 1897).	van Blora over Randoeblatoeng en Ngawi naar Paron en van Ngawi naar Tjaroeban.	Als voren (gouvernementsbesluit 7 April 1897 n°. 41).
17	Id.	Ch. J. S. A. van der Kruk (28 Febr. 1897).	van Padangan over Ngawi, Geneng, Maospati naar Magettan, met een zijtak van Maospati over Madioen naar Tjaroeban.	Als voren (gouvernementsbesluit 20 Maart 1897 n°. 10).
18	Madioen.	N. C. van Vlaanderen (14 Oct. 1896).	van Ngawi naar Paron.	Als voren (gouvernementsbesluit 10 November 1896 n°. 46).
19	Rembang en Soerabaija.	W. H. B. Stoopp (10 Jan. 1897).	van Rembang over Toeban naar Bodjonegoro, met een zijtak naar Blora, en van Toeban over Sidaijoe naar Grissee.	Als voren; tevens werd den aanvrager medegedeeld dat de richting van den beoogden tramweg gedeeltelijk samenviel met reeds toegestane of aangevraagde tramlijnen (gouvernementsbesluit 23 Maart 1897 n°. 30).
20	Id.	S. van der Weide (1 Maart 1897).	van Lassem over Toeban, Sidaijoe en Grissee naar Soerabaija.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 22 April 1897 n°. 34).
21	Soerabaija.	K. Ellinger (27 Oct. 1896 en 5 Jan. 1897).	van Kebraon naar Plosso.	Het eerste verzoek, als zijnde eene aanvrage om voorrang, werd afgewezen bij gouvernementsbesluit 24 November 1896 n°. 21. Ook op het tweede verzoek, hoewel dit vergezeld ging van de bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 191 gevorderde bescheiden, werd afwijzend beschikt (gouvernementsbesluit 5 Maart 1897 n°. 24), uit aan-

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum van afwijzing.
				merking dat de lijn, in verband met andere toegestane stoomtramverbindingen, afbreuk dreigde te doen aan het vervoer op den staatsspoorweg.
22	Soerabaija en Pasoeroean.	J. H. Hocke (7 Juni 1896).	*a*. van Soerabaija over Grissee en Sidajoe naar Lamongan; *b*. van Pasoeroean over Warongdowo en Poerwosari naar Pandaän, met zijtak Warongdowo—Gondangwetan—Talang—Banjoebiroe, en Gondangwetan—Pasrepan; *c*. van Pasoeroean over Bangil, Soekoredjo en Sengon naar Lawang, met zijtak Sengon—suikerfabriek Alkmaar; *d*. van Bangil over Pandaän, Gempol, Porrong, Sidhoardjo en Prambon naar Modjokerto.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 6 Juli 1896 n°. 16).
23	Pasoeroean.	J. F. Coinet (7 Nov. 1896).	van Pandaän naar Lawang.	De lijn zou weinig bijdragen tot de ontwikkeling van de te doorsnijden landstreek en hoofdzakelijk hare levensvatbaarheid hebben te putten uit het onttrekken van vervoer aan den staatsspoorweg (gouvernementsbesluit 9 Januari 1897 n°. 13).
24	Bezoeki.	A. W. E. Savage geb. Harloff (4 April 1897).	van Djember naar Sempolan, met vertakkingen van Wirolegi naar Djenggawa en Moemboel en van Kertosari naar Kalisaät.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 22 April 1897 n°. 35).
25	Id.	Id. (12 Mei 1897).	van Djember naar Sempolan, met zijtakken Wirolegi-Mrawan Soeka-Moemboel en Mrawan Soeka-Djenggawa.	Redenen van afwijzing blijken niet (gouvernementsbesluit 5 Juni 1897 n°. 33)
26	Id.	M. J. Stibbe (26 Mei 1897).	van Wonorekso over Rogodjampi naar Banjoewangi (spoorwijdte 0,60 M.). [1]	Als voren (datum en n°. der beschikking niet opgegeven).
27	Madura.	M. G. van de Kasteele, geb. Adena (3 Juni 1896).	van Kamal over Bangkallan naar Tandjoeng.	Aan eene verder strekkende (tegelijk ingewilligde) aanvrage — zie blz. 170 van het verslag hiervóór — werd de voorkeur gegeven (gouvernementsbesluit 10 November 1896 n°. 26).
28	Id.	N. C. van Vlaanderen (14 Oct. 1896).	van Kamal over Bangkallan enz. naar Sumanap.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 10 November 1896 n°. 46).
29	Id.	S. van der Weide (1 Maart 1897).	*a*. van Sumanap over Batang Batang, Amboenten en Sapolo naar Bangkallan, en *b*. van Bangkallan over Sampang en Pamakassan naar Sumanap.	Als voren (gouvernementsbesluit 30 Mei 1897 n°. 27). Bovendien zou het verzoek sub *b* niet kunnen worden ingewilligd, omdat daarvoor reeds in November te voren (zie bij n°. 27) vergunning was verleend.
30	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	H. R. de Vries qq. B. J. W. E. Broers (16 Oct. 1896).	van Bandjermasin over Martapoera, Pengaron, Rantau, Kendangan, Barabei, Amoenthai en Kloewa naar Tandjoeng.	Als bij n°. 4 (gouvernementsbesluit 11 November 1896 n°. 36). Bij het aangehaald besluit werd echter den adressant te kennen gegeven dat de Indische Regeering genegen was gedurende één jaar, gerekend van de dagteekening van het besluit, op aanvragen van anderen voor een tramweg in de beoogde richting geen beschikking te nemen, alvorens hem in de gelegenheid te hebben gesteld van zijne verrichtingen in deze te doen blijken. Nadere adressen, waarbij de aanvrager verlenging van bedoelden termijn verzocht tot zoolang hij nopens de door zijn lastgever te doene stappen tot het verkrijgen der voor eene eventueele vergunning benoodigde gegevens nadere inlichtingen zou hebben verstrekt, dan wel tot dat de aanvrage van des adressants lastgever zou zijn ingekomen, leidden ten slotte tot de mededeeling (gouvernementsbesluit dd. 23 Januari 1897 n°. 9) dat de Regeering zich door geen verdere toezeggingen tegenover hem wenschte te binden.

[1] Waar geen spoorwijdte wordt genoemd, heeft men te denken aan het normaal-spoor van 1,067 M.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum van afwijzing.
31	Bali en Lombok.	E. F. J. 't Sas (27 Juni 1896).	van Ampenan op de westkust van Lombok naar Laboean Hadji op de oostkust, met een zijtak van Ampenan naar de Laboean Tring-baai.	Het denkbeeld van een staatsstoomtramweg op Lombok was in overweging genomen (verg. blz. 166 van het verslag hiervóór). Daarom werd op de aanvraag afwijzend beschikt (gouvernementsbesluit 26 Augustus 1896 n°. 17).

B. In beraad gehouden aanvragen.

Volgletter.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum der voorloopige beslissing.
a.	Krawang.	C. J. Bollee (5 Nov. 1896).	van Tjilamaija over Djatiragas, Djatisari, Pangoelak en Tjikampek naar Dawoean, en c. q. — namelijk indien de aanhangige aanvraag om prioriteit voor een secundairen spoorweg Krawang—Tjipadalarang (zie n°. 5 onder I dezer bijlage) niet mocht worden verleend, — van Dawoean naar Krawang.	Voor zooveel de lijn Tjilamaija—Dawoean betrof, werd de aanvraag voorloopig in beraad gehouden, en zulks in afwachting van eene beslissing nopens de hiernevens vermelde prioriteitsaanvraag, met mededeeling overigens aan den adressant dat zijn verzoek om voorwaardelijke vergunning te mogen erlangen voor eene doortrekking van de door hem beoogde tramlijn tot Krawang en om de daartoe noodige stukken eerst later te mogen aanbieden, niet voor inwilliging vatbaar was (gouvernementsbesluit 27 Januari 1897 n°. 1).
b.	Id.	T. A. F. de Bruine (25 Nov. 1896).	van Krawang over Dawoean, Garoengsang, Tjilamaija, Poerwodadi en Gambarsari naar Pamanoekan, met een zijtak naar Soebang, voor het geval de voormelde prioriteit voor eene spoorwegconcessie Krawang—Tjipadalarang niet mocht worden verleend; in het tegenovergestelde geval: van Garoengsang, als aansluitingspunt met die concessie-aanvraag, naar Pamanoekan, via bovengenoemde plaatsen, met een zijtak naar Soebang.	In verband met de prioriteitsaanvraag voor de besproken spoorwegconcessie werd de aanvraag voorloopig in advies gehouden (gouvernementsbesluit 27 Januari 1897 n°. 2).
c.	Preanger Regentschappen.	J. Polleman (15 Aug. 1896).	van Bandjaran over Bandong naar Tjimahi, met twee zijtakken ter hoofdplaats Bandong (naar het staatsspoorwegstation en naar de koffie- en zoutpakhuizen).	De beoogde verbinding viel gedeeltelijk samen met eene lijn Bandong—Tjitjalengka, waarvoor in November 1893 aan den heer R. A. Eekhoff vergunning was verleend. Bovendien had zich voor het gedeelte Bandong—Tjimahi reeds vóór den heer Polleman de heer J. D. Mijer aangemeld, wiens aanvrage in behandeling was. Op grond van een en ander werd het adres Polleman voorloopig in beraad gehouden (gouvernementsbesluit 26 October 1896 n°. 35). Thans is hierbij aan te teekenen dat de vergunning Eekhoff (welke vooralsnog tot eene electrische tram betrekking heeft) in Maart 1897 door den aanvrager aanvaard is, en dat de vergunning voor eene stoomtram Bandong—Tjimahi, in December 1896 aan den heer Mijer verleend, door dezen in April 1897 is aanvaard (verg. blz. 171 en 166 van het verslag hiervóór).
d.	Cheribon.	B. Broers (2 Febr. 1897).	van de hoofdplaats Cheribon naar Djatiwangi.	De aanvrage werd in advies gehouden in verband met het denkbeeld om tusschen Cheribon en Melambong een staatsspoorweg te bouwen (gouvernementsbesluit 20 Maart 1897 n°. 17).
e.	Kediri.	P. F. E. Blavet (7 Maart 1896).	van Toeloeng Agoeng over Kalangbret, Pakis, Bandoeng en Wadjak terug naar Toeloeng Agoeng.	(De reden waarom deze aanvrage blijkens gouvernementsbesluit 18 Juli 1896 n°. 12 niet aanstonds voor eene definitieve beschikking vatbaar was, blijkt niet uit de hier te lande voorhanden gegevens.)

C. Aanvragen die nog in behandeling waren (voor zoover daaromtrent opgaven zijn ontvangen).

Volgnummer.	Gewesten waar de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:
I.	Bantam.	J. M. van Mens (8 Jan. 1897).	van Laboean over Menes en Pandeglang naar Petir, in aansluiting aldaar aan den in aanleg genomen staatsspoorweg, en van Serang naar Karang Antoe.
II.	Batavia.	H. J. Meertens (9 Sept. 1895).	van Meester Cornelis langs den grooten postweg in de richting naar Buitenzorg tot aan de dessa Tjiloewar.
III.	Id.	J. Polleman (.. Juli 1896).	van Batavia langs den postweg over Meester Cornelis naar Buitenzorg.
IV.	Preanger Regentschappen.	A. Mijer (30 April 1895).	van Tassikmalaija over Singaparna naar Mangoenredja (spoorwijdte 0,75 M.).
V.	Id.	J. D. Mijer (29 April 1897).	van Tjimahi naar Tjipadalarang, met een zijtak over Batoedjadjar naar Tjihampelas (vertakkingen van den tramweg Bandong – Tjimahi, waarvoor door den aanvrager vergunning verkregen en ook reeds aanvaard is).
VI.	Id.	Id. (18 Mei 1897).	lijn te Bandong door de Chineesche wijk naar het staatsspoorwegstation (vertakking als voren).
VII.	Krawang en Cheribon.	T. A. F. de Bruine (12 Dec. 1896).	van Pamanoekan over Indramaijoe en Kandanghauer naar Cheribon.
VIII.	Cheribon.	J. M. van Mens (18 Jan. 1897).	van Indramaijoe naar Djatiwangi.
IX.	Id.	J. F. Colinet (6 April 1897).	van Cheribon, o. a. over Karang Anjar, Ardjowinangoen, Djatibarang naar de dessa Kelimpor bij Indramaijoe, met een zijtak Ardjowinangoen – Palimanan.
X	Id.	Id. (18 Mei 1897).	van Karang Anjar langs den postweg naar Indramaijoe.
XI.	Soerakarta.	Solosche Tramweg-Maatschappij (17 Oct. 1895).	van Soerakarta (staatsspoorwegstation Solo Djebres) over Poerwodadi (Poerwosari), Kartasoera en Kebondalem naar Boijolali, met zijtakken naar de suikerfabrieken Kartasoera en Bangak. (Deze aanvrage gold eigenlijk de verandering van de op dit traject bestaande paardentram in eene stoomtram.)
XII.	Madioen.	E. M. Collard (25 Jan. 1897).	van Magettan over Madioen naar Tjaroeban.
XIII.	Kediri.	P. F. E. Blavet (29 Mei 1896).	van Kediri naar Kalangbret, met een zijtak naar Blitar.
XIV.	Id.	Id. (10 April 1896).	van Ngandjoek naar Kediri.
XV.	Id.	E. M. Collard (datum niet opgegeven).	idem.

III. LIJST van AANVRAGEN omtrent aanleg van ELECTRISCHE tramwegen in Nederlandsch-Indië, te Batavia afgesloten op 1 Juli 1897, vermeldende de aanvragen: A. welke sedert medio 1896 waren afgewezen, en B. nog in behandeling waren.

A. Afgewezen aanvragen.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum der afwijzing.
1.	Bantam.	R. A. Eekhoff (10 Oct. 1895)	[1]) *van Serang over Pandeglang, Rangkas Betoeng en Lebak naar Sadjira, en aldaar aansluitende aan de door den aanvrager nog te aanvaarden tramlijn Sadjira-Buitenzorg (zie blz. 171 van het verslag hiervóór).	De behandelde aanvraag betrof ook eene lijn van Lebak naar de Tjibareno (op de grens met de residentie Preanger Regentschappen). Voor dit gedeelte bleef het verzoek nog in beraad (zie echter bij IV hieronder). Voor de hiernevens omschreven verbindingen kon de aanvraag, zoals zij was liggende, niet voor inwilliging in aanmerking komen, nu ingevolge de wet van 15 Juli 1896 (Indisch Staatsblad n°. 180) Serang en Rangkas

[1]) Ten aanzien van de met een * aangeduide lijnen verzochten de aanvragers dat de vergunning facultatief ook voor eene stoomtram zou gelden.

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:	Redenen en datum der afwijzing.
				Betoeng door een van Batavia uitgaanden staatsspoorweg zullen worden verbonden. Onder afwijzing dus van de hier omschreven aanvraag (gouvernementsbesluit 4 November 1896 n°. 26) werd echter aan den adressant te kennen gegeven dat de Regeering genegen was om voor eenige hem opgegeven trajecten, die tevens als voedingslijnen van den Bantam-spoorweg zouden kunnen dienen, aanvragen voor tram-aanleg in gunstige overweging te nemen, in welk geval de vergunningsvoorwaarden met die voor de door hem nog te aanvaarden tramlijn Sadjira-Buitenzorg zouden moeten worden samengesmolten.
II.	Batavia.	R. A. Eekhout (27 Febr. 1897).	*van Semplak (aansluitingspunt aan de tramlijn Sadjira—Buitenzorg, waarvoor de aanvrager vergunning bezit) over Paroeng naar Kebajoran (aan den in aanleg zijnden Bantam-spoorweg).	De aanvraag kon niet ingewilligd worden (gouvernementsbesluit 29 Mei 1897 n°. 20), omdat de lijn voor een deel, namelijk voor het vak Semplak—Paroeng, samenviel met den in Februari 1897 verleenden voorrang voor eene spoorwegconcessie Buitenzorg—Paroeng Pandjang (zie blz. 165 van het verslag hiervóór), terwijl tegen het overig gedeelte der aangevraagde lijn bezwaren bestonden, die reeds vroeger hadden doen afwijzen eene aanvrage van den heer Eekhout voor eene tramverbinding Semplak—Batavia (verg. vorig verslag, blz. 156).
III.	Id.	D. M. Wortelboer en J. S. Vogt (dagteekening niet opgegeven).	*van de hoofdplaats Batavia naar Tandjong Priok.	Afgewezen bij gouvernementsbesluit 11 Juni 1897 n°. 18.
IV.	Preanger Regentschappen en Bantam.	R. A. Eekhout (8 Mei en 10 Oct. 1895).	*van Tjibadak naar Plaboean, met een zijtak van Bodjong naar Parakanlima; van Plaboean naar Tjisollok; van Tjisollok naar de Tjibareno (Preanger-oever) en van Lebak naar de Tjibareno (Bantam-zijde). Bij het eerstaangehaald adres werd tevens vergunning verzocht voor het aanleggen en exploiteeren van los- en laadinrichtingen aan de Wijnkoopsbaai (Preanger Regentschappen) tusschen de genoemde havenplaats Plaboean en de Tjimandiri.	Na overleg met de Regeering hier te lande vond de Indische Regeering voorshands geen aanleiding om voor de hierbedoelde verbindingen, waarmede zou moeten gepaard gaan de openstelling van Plaboean voor den algemeenen handel, vergunning te verleenen (gouvernementsbesluit 8 Mei 1897 n°. 6).
V.	Preanger Regentschappen.	Id. (6 Febr. 1897).	*van Bandong om de noord naar Tjitjalengka, met een zijtak van Tjileunji naar Soemedang.	Afgewezen met het oog op de belangen van den staatsspoorweg (gouvernementsbesluit 4 Mei 1897 n°. 27); zie ook in **II** van dit overzicht onder n°. 3.
VI.	Samarang en Soerakarta.	M. L. Fafel (3 en 29 Dec. 1896).	*a.* van Djomblang naar Oenarang; *b.* van Oenarang over Ambarawa, Banjoebiroe en Salatiga naar Boijolali.	Als in **II** van dit overzicht onder n°. 12 (gouvernementsbesluit 24 Maart en 15 Mei 1897 n[os]. 34 en 29).

B. Aanvragen die nog in behandeling waren. [1])

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:
1	Bantam.	R. A. Eekhout (dagteekening niet opgegev.). [2])	van Pandeglang over Rangkas Betoeng, Lebak en Sadjira (aansluitingspunt aan de lijn Sadjira—Buitenzorg waarvoor de aanvrager eene nog te aanvaarden vergunning bezit) en van Sadjira terug naar Rangkas Betoeng.
2	Id.	Id. (id.) [2])	van Pandeglang over Menes naar Laboean aan de Peperbaai in Straat Soenda.

[1]) Of de onder B genoemde aanvragen uitsluitend tot electrische trams betrekking hebben, dan wel of de aanvragers zich aanvankelijk nog de keuze wenschten voor te behouden om hetzij electriciteit, hetzij stoom als beweegkracht te bezigen, is uit de voorshands hier te lande voorhanden gegevens niet met zekerheid op te maken.

[2]) Deze aanvraag werd ingediend met het oog op de bereidverklaring der Indische Regeering (gouvernementsbesluit dd. 4 November 1896 n°. 26) om aanvragen voor zekere aan den in Bantam in aanleg genomen staatsspoorweg aansluitende tramwegen in gunstige overweging te nemen (verg. onder **III** van dit overzicht n°. I).

Volgnummer.	Gewesten waarin de beoogde lijnen gelegen waren.	Door wien en wanneer de aanvrage was ingediend.	Algemeene richting der lijnen:
3	Preanger Regentschappen.	R. A. EEKHOUT (dagteekening niet opgegeven).	drie van Sagaranten (eindpunt van eene te Soekaboemi aanvang nemende tramlijn, waarvoor de aanvrager reeds vergunning had gekregen) uitgaande lijnen: respectievelijk naar Sindangbarang, naar Tjitjoeroek en naar Kadoepandan.
4	Id.	Id. (id.)	van Tassikmalaija zuidwaarts over Soekaradja en Eureun Palaj naar Tjibatoe.
5	Samarang.	E. F. J. 'T SAS (dagteekening niet opgegeven).	ter hoofdplaats Samarang.
6	Samarang en Soerakarta.	M. L. FAUEL (als voren).	van Toentang over Salatiga naar Boijolali.
7	Rembang.	A. J. SCHROUWEN (als voren).	van Toeban naar Mandoengan aan de Solo-rivier.
8	Bezoeki.	J. VERSTEEGH (als voren).	van Sitoebondo naar de naastbij gelegen suikerfabrieken.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-)INDIË.

BIJLAGE EE.

N°. 32.

(Zie hoofdst. L, afd. III, § 2, van het verslag.)

OPGAVEN betreffende het aantal en het verwarmingsoppervlak der op ult. 1895 en op ult. 1896 in Nederlandsch-Indië aanwezige STOOMKETELS (buiten die behoorende tot de departementen van oorlog en marine).

I. Verdeeling naar gelang van de bestemming der ketels (Java en Madura en Buitenbezittingen gezamenlijk). *a)*

BESTEMMING.	Ketels in gebruik bij particulieren. *b)*				Ketels ten behoeve van 's lands dienst. *c)*			
	Ult. 1895.		Ult. 1896.		Ult. 1895.		Ult. 1896.	
	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).
Arakstokerijen	8	111.750	8	131.850	»	»	»	»
Ateliers	48	1 239.040	52	1 428.480	32	780.690	34	809.090
Baggermolens	1	15.000	2	17.500	14	510.840	13	497.840
Beendermeelfabriek	1	4.000	1	4.000	»	»	»	»
Boekdrukkerijen	3	10.250	3	10.300	2	16.890	2	16.890
Boengkil- en oliemolens	6	122.550	6	136.290	»	»	»	»
Brandspuiten	3	11.950	3	11.950	2	14.100	3	15.470
Cementfabriek	1	105.700	1	105.700	»	»	»	»
Conservefabrieken	2	8.750	2	8.750	»	»	»	»
Diamantslijperij	4	59.690	4	59.690	»	»	»	»
Draaimolens	»	»	2	10.340	»	»	»	»
Drinkwatervoorziening	4	64.930	5	68.930	»	»	»	»
Droogdokken	4	91.050	2	80.000	1	26.400	1	26.400
Electrische verlichting	13	393.910	12	360.870	2	80.000	2	80.000
Excavateurs	»	»	»	»	4	111.400	4	111.400
Gasfabrieken	5	18.100	5	18.100	»	»	»	»
Heimachines	1	6.200	3	14.770	6	31.870	7	38.710
Houtkapondernemingen (met of zonder zagerij)	24	535.650	25	668.990	»	»	»	»
Transporteeren	128	2 798.520	136	3 136.510	63	1 572.190	66	1 595.800

a) Eene splitsing afzonderlijk voor Java en Madura en voor de Buitenbezittingen kan aan de hand der beschikbare opgaven voor de hierbedoelde verdeeling niet geheel worden doorgevoerd.

b) Ingevolge art. 50 van het reglement op het gebruik van stoomketels in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1892 n° 42, junctis 1893 n° 130 en 1896 n° 229) strekt het toezicht van den dienst van het stoomwezen zich niet uit tot stoomketels, aan inlandsche vorsten behoorende en op hun eigen gebied in werking gebracht.

c) Bij het in de voorgaande noot bedoelde reglement zijn aan het te dezer plaatse besproken toezicht mede onttrokken de stoomketels behoorende tot de departementen van oorlog en marine, zoomede de ketels geplaatst in vaartuigen behoorende tot de oorlogs- en de gouvernementsmarine en tot de vaartuigen der opiumrecherche ter zee.

BESTEMMING.	Ketels in gebruik bij particulieren. *b)*				Ketels ten behoeve van 's lands dienst. *c)*			
	Ult. 1895.		Ult. 1896.		Ult. 1895.		Ult. 1896.	
	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).
Per transport	128	2 798.520	136	3 136.510	63	1 672.190	66	1 595.800
Indigo-ondernemingen	53	582.810	64	1 425.370	»	»	»	»
Kalkbranderijen	4	14.550	4	14.550	»	»	»	»
Kapokzuiverings-inrichtingen	4	57.670	4	57.670	»	»	»	»
Kina- tevens koffieondernemingen	2	8.540	2	9.540	»	»	»	»
Koffieondernemingen	194	2 509.060	208	2 708.900	»	»	»	»
Kranen	20	80.250	20	80.250	22	124.520	23	131.370
Id. (drijvende)	»	»	»	»	1	5.180	1	5.180
Locomobielen	1	7.550	11	151.650	46	613.914	49	656.914
Locomotieven (van spoorwegdiensten)	65	3 774.040	65	3 774.540	258	14 405.670	284	16 016.560
Id. (van tramwegdiensten)	63	1 118.900	93	1 800.890	»	»	»	»
Id. (voor industrieel gebruik)	34	390.070	35	403.570	17	517.290	33	977.640
Luciferfabrieken	1	54.500	2	87.300	»	»	»	»
Meelfabriek	1	28.500	1	28.500	»	»	»	»
Mestfabrieken	4	83.130	4	83.130	»	»	»	»
Mijnbouwondernemingen	39	422.980	38	410.980	4	305.760	6	325.560
Mineraalwater-fabrieken	5	24.690	3	10.190	»	»	»	»
Oliefabrieken	2	60.740	»	»	»	»	»	»
Outsmettingsoven	»	»	»	»	1	4.500	2	7.400
Opiumbereiding	3	56.000	3	56.000	1	60.240	2	88.950
Petroleumboringen	47	1 485.210	81	2 881.210	»	»	»	»
Ploegen	19	292.760	19	292.760	»	»	»	»
Pompen en pulsometers	73	884.170	76	1 050.520	42	241.810	53	393.630
Putten (artesische)	»	»	»	»	2	13.540	4	26.270
Rijstpelmolens	16	336.130	16	333.230	»	»	»	»
Schoenenfabriek en looierij	1	12.780	1	12.780	»	»	»	»
Sigarenfabriek	1	4.800	1	4.800	»	»	»	»
Steen- en pannenbakkerij	1	9.500	1	9.500	»	»	»	»
Steenbrekers	»	»	»	»	4	42.000	5	49.500
Suikerfabrieken	1 028	116 944.400	1 021	119 579.328	»	»	»	»
Tabaks- en rameh-ondernemingen	6	69.600	6	69.600	»	»	»	»
Tapiocafabrieken	2	35.000	2	35.000	»	»	»	»
Theeondernemingen	7	133.960	8	161.960	»	»	»	»
Turbine	1	9.600	1	9.600	»	»	»	»
Ventilatoren	»	»	2	13.600	»	»	»	»
Waschinrichtingen (met of zonder kookinrichting)	1	29.500	1	29.500	2	14.600	2	14.600
Wegwalzen	»	»	»	»	7	41.050	7	41.050
IJsfabrieken	57	1 649.210	59	1 739.860	»	»	»	»
Zeepziederij	1	15.000	1	15.000	»	»	»	»
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels	1 884	133 983.620	1 989	140 477.788	470	17 962.264	537	20 330.424
Scheepsketels	270	13 060.830	295	14 241.650	37	1 008.540	41	1 147.790
Totalen voor alle gewesten gezamenlijk	2 154	147 044.450	2 284	154 719.438	507	18 970.804	578	21 478.214

II. Verdeeling naar de inspectie-afdeelingen en de gewesten (ketels voor gebruik te land en scheepsketels te zamen genomen).

Inspectie-afdeelingen.	GEWESTEN	Ketels in gebruik bij particulieren. b)				Ketels ten behoeve van 's lands dienst. c)			
		Ult. 1895.		Ult. 1896.		Ult. 1895.		Ult. 1896.	
		Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmings-oppervlak (in M².).
I.	Tagal	81	8 332.800	80	8 306.800	4	31.864	5	52.054
	Pekalongan	40	3 884.550	44	4 146.070	1	25.000	2	31.000
	Samarang d).	155	8 122.840	174	8 622.290	11	181.640	13	208.640
	Japara	75	7 094.840	70	6 891.540	2	18.500	2	18.500
	Rembang	22	1 262.390	34	1 569.950	31	847.200	53	1 433.300
	Kadoe	4	56.900	3	14.900	»	»	»	»
	Soerakarta.	128	9 530.560	143	10 276.810	2	7.280	2	7.280
	Djokjokarta	116	9 505.660	115	9 473.910	2	14.380	1	3.500
		621	47 790.540	663	49 302.270	53	1 125 864	78	1 754.274
II.	Soerabaija d).	350	27 394.550	355	28 087.090	146	5 646.720	158	6 412.460
	Madioen	36	3 358.160	37	3 552.760	9	270.610	9	270.610
	Kediri	126	8 544 320	130	8 960.320	»	»	»	»
	Madura.	»	»	»	»	2	16.940	2	16.940
		512	39 297.030	522	40 600.170	157	5 934.270	169	6 700.010
III.	Bantam	5	85.700	5	85.700	»	»	»	»
	Batavia d).	211	11 469.200	220	12 427.540	144	6 241.730	153	6 846.430
	Krawang	7	134.250	5	109.250	»	»	»	»
	Preanger Regentschappen.	12	160.310	14	195.810	20	309.980	24	368.220
	Cheribon	101	7 595.120	104	8 159.778	7	75.690	7	75.690
	Banjoemas	33	4 448.400	35	4 606.070	12	120.540	13	131.540
	Bagelen	11	1 177.100	12	1 182.700	1	3.500	1	3.500
	Benkoelen.	»	»	»	»	»	»	1	7.500
	Lampongsche Districten	»	»	»	»	1	18.530	1	18.530
	Banka	»	»	2	91.490	12	156.200	22	294.020
	Billiton.	30	264.980	31	269.580	»	»	»	»
	Westerafdeeling van Borneo	21	549.160	23	678.650	1	29.660	2	37 570
		431	25 884.220	451	27 806.568	198	6 955.830	224	7 783.000
IV.	Pasoeroean d)	201	9 243.930	211	9 542.110	4	14.740	4	14.740
	Probolinggo	97	10 322.910	98	10 540.660	4	26.920	4	26.920
	Bezoeki.	81	9 604.050	92	10 519.550	1	16.940	1	16.940
		379	29 170.890	401	30 602.320	9	58.600	9	58.600

d) De ketels in locomotieven van particuliere spoor- en tramwegdiensten zijn begrepen onder de opgaven der gewesten Samarang, Soerabaija, Batavia, Pasoeroean en Oostkust van Sumatra, en wel op ult. 1895 ten getale van respectievelijk 74, 18, 22, 0 en 15, en op ult. 1896 ten getale van respectievelijk 83, 26, 28, 6 en 15.

De ketels in locomotieven van den dienst der staatsspoorwegen zijn begrepen onder de opgaven der gewesten Soerabaija, Batavia en Sumatra's Westkust, en wel op ult. 1895 ten getale van respectievelijk 108, 98 en 52, en op ult. 1896 ten getale van respectievelijk 121, 108 en 55.

Inspectie-afdeelingen.	GEWESTEN.	Ketels in gebruik bij particulieren. *b*) Ult. 1895. Aantal.	Ult. 1895. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Ult. 1896. Aantal.	Ult. 1896. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Ketels ten behoeve van 's lands dienst. *c*) Ult. 1895. Aantal.	Ult. 1895. Verwarmings-oppervlak (in M².).	Ult. 1896. Aantal.	Ult. 1896. Verwarmings-oppervlak (in M².).
V.	Sumatra's Westkust *d*)	13	204.290	16	300.290	74	4 510.720	79	4 731.370
	Palembang	24	517.980	29	565.600	2	102.200	2	102.200
	Sumatra's Oostkust *d*)	91	2 601.960	114	3 862.860	6	123.900	9	159.340
	Atjeh en onderhoorigheden	16	343.950	18	381.650	3	57.100	3	57.100
	Riouw en onderhoorigheden	17	309.340	14	271.690	2	46.700	2	46.700
		161	3 977.520	191	5 382.090	87	4 840.620	95	5 126.710
Gewesten niet tot eene inspectie-afdeeling behoorende.	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	32	699 400	34	700.280	3	55.620	3	55.620
	Celebes en onderhoorigheden.	8	79.930	7	70.430	»	»	»	»
	Menado	3	28.840	5	82.830	»	»	»	»
	Amboina	4	81.580	6	103.980	»	»	»	»
	Ternate.	2	31.500	4	68.500	»	»	»	»
	Timor en onderhoorigheden	»	»	»	»	»	»	»	»
	Bali en Lombok	1	3.000	»	»	»	»	»	»
		50	924.250	56	1 026.020	3	55.620	3	55.620

RECAPITULATIE.

	Ult. 1895. Aantal.	Verwarmings-oppervlak	Ult. 1896. Aantal.	Verwarmings-oppervlak	Ult. 1895. Aantal.	Verwarmings-oppervlak	Ult. 1896. Aantal.	Verwarmings-oppervlak
Java en Madura	1 892	141 328.540	1 981	147 271.608	403	13 870.174	454	15 938.264
Buitenbezittingen	262	5 715.910	303	7 447.830	104	5 100.630	124	5 539.950
Totaal-generaal	2 154	147 044.450	2 284	154 719.438	507	18 970.804	578	21 478.214

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE FF.

N°. 33.

(Zie hoofdst. L, afd. IV, van het verslag.)

GOUVERNEMENTS POST- EN TELEGRAAFKANTOREN IN NEDERLANDSCH-INDIE.

A. NUMERIEKE OPGAAF DER VOOR HET ALGEMEEN VERKEER OPENGESTELDE KANTOREN op ult. 1896.

OMSCHRIJVING DER KANTOREN.	Java en Madura.	Sumatra.	Borneo.	Celebes.	Andere eilanden.	Te zamen.
Gouvernementskantoren.						
Post- tevens telegraafkantoren a)	b) 80	27	»	1	1	109
Postkantoren	1	1	2	2	7	13
Hulppostkantoren:	81	28	8	3	8	122
tevens telephoonkantoren	18	c) 2	»	»	»	20
tevens spoorwegtelegraafkantoren	d) 19	e) 3	»	»	»	22
zonder telephoon- of spoorwegtelegraafdienst	11	f) 14	8	5	2	40
Overige spoorwegtelegraafkantoren g):						
met bestelhuizen	h) 130	»	»	»	»	130
zonder postdienst i)	2	»	»	»	»	2
Overige telephoonkantoren	j) »	1	»	»	»	1
Totaal der gouvernementskantoren	k) 261	48	10	8	10	337
Particuliere kantoren.						
Spoorwegtelegraafkantoren l)	43	13	»	»	»	56
Telephoonkantoren m)	10	»	»	»	»	10
Algemeen totaal der kantoren op ult. 1896	314	61	10	8	10	403
De algemeene totaalcijfers waren op ult. 1895	304	61	10	8	10	393

Toelichtingen.

a) In deze opgaaf is niet begrepen het telegraafkantoor te Tjipannas (Preanger Regentschappen), dat slechts geopend is tijdens het verblijf aldaar van den Gouverneur-Generaal; evenmin het hulptelegraafkantoor te Batavia (in de benedenstad), hetwelk door personeel van het post- en telegraafkantoor te Weltevreden (bovenstad van Batavia) wordt bediend.

b) Eén meer dan op ult. 1895 wegens verheffing van het hulppost- tevens spoorwegtelegraafkantoor te Lawang (Pasoeroean) tot post- en telegraafkantoor.

c) Eén minder dan op ult. 1895 wegens verandering van het hulppost- tevens telephoonkantoor te Paijakombo (Padangsche Bovenlanden) in een hulppost- tevens spoorwegtelegraafkantoor. De twee overgebleven kantoren zijn Fort van der Capellen en Taroetoeng.

d) Het aantal der kantoren verminderde in 1896 met één wegens de in noot b vermelde reden, doch vermeerderde met 2 door de oprichting van hulppost- tevens spoorwegtelegraafkantoren te Tjimahi (Preanger Regentschappen) en Kepandjen (Pasoeroean).

e) Eén kantoor meer wegens de in noot c vermelde reden. De beide andere hierbedoelde kantoren zijn Emmahaven en Solok.

f) Hieronder ook de spoorweghalte Kaijoetanam, welke niet onder de spoorwegtelegraafkantoren wordt gerekend omdat er, evenals op de meeste andere stations en halten van den staatsspoorweg op Sumatra, alleen die telegrammen mogen behandeld worden, welke hunne bestemming geheel langs de spoorwegtelegraaf kunnen bereiken (dus zonder de gouvernementstelegraaf aan te doen).

g) Als spoorwegtelegraafkantoren zijn hier niet medegerekend de stations of halten der staatsspoorwegen op Java op plaatsen waar telegraafkantoren van den post- en telegraafdienst gevestigd zijn, noch, wat Sumatra betreft, die welke slechts voor het onderling verkeer langs de spoorwegtelegraaf (zie het slot van noot f) zijn aangewezen.

h) Het aantal der hierbedoelde kantoren verminderde in 1896 met 2 wegens de in noot d vermelde oprichting van hulppostkantoren te Tjimahi en Kepandjen, doch vermeerderde daarentegen met 11, daar als een gevolg van de openstelling voor het publiek verkeer van de gedeelten Klakah—Pasirian, Malang—Kepandjen en Blitar—Wlingi der staats-spoorwegen op Java, op 7 plaatsen in de residentie Probolinggo (Grobogan, Labroek, Moedjoer, Pasirian, Soekodono, Tempeh en Tjondro), op 2 plaatsen in de residentie Pasoeroean (Pakisadji en Kepandjen) en op 2 plaatsen in de residentie Kediri (Garoem en Taloen) spoorwegtelegraafkantoren werden geopend.

i) Namelijk de halten Kalimas (Soerabaja) en Tjilatjap-haven.

j) Het eenige op ult. 1895 bestaande kantoor van dezen aard op Java, namelijk dat te Lengkong (Soerabaija), werd in 1896 opgeheven.

k) Bovendien wordt op Java en Madura aan een geregeld postverkeer voor het publiek ook dienstbaar gemaakt de zoogenaamde districtspost in de gouvernementsresidentiën aldaar (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4801). Op ult. 1896 beliep het aantal bestelhuizen der districtspost 1058, tegen 1053 op ult. 1895.

l) Van de 43 particuliere telegraafkantoren op Java zijn er 26 van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, 12 van de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij en 5 van de Samarang-Cheribon-Stoomtram-Maatschappij; de 13 op Sumatra zijn van de Deli-spoorweg-Maatschappij. Onder deze 56 kantoren zijn begrepen die te Batavia, Meester Cornelis, Passar Senin (Weltevreden), Kemajoran (Weltevreden), Tagal, Samarang, Willem I Ambarawa, Soerakarta, Klatten, Djokjokarta, Djokjokarta/Toegoe, Medan en Timbang Langkat (Bindjei), alwaar tevens *gouvernements*-telegraafkantoren gevestigd zijn.

m) De hierbedoelde telephoonkantoren (waarvan er 3 — Demak, Poerwodadi en Koedoes — gevestigd zijn op plaatsen waar tevens een gouvernementstelegraafkantoor bestaat) zijn alleen die van de Samarang-Joana-Stoomtram-Maatschappij, welke onderneming krachtens de haar in October 1894 verleende vergunning (zie n°. 5004 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) hare dienst-telephoonkantoren tevens voor het publiek verkeer bezigt.

B. STATISTIEK VAN DEN POSTDIENST OVER DE JAREN 1894, 1895 en 1896. a)

1°. BINNENLANDSCH POSTVERKEER. b)

JAREN.	AANTAL BRIEVEN. Port-betalende brieven. Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Dienstbrieven (portvrij).	AANTAL DRUKWERKEN. Nieuwsbladen.	Andere drukwerken.	Aantal monsters.	Aantal documenten.	Aantal aangeteekende stukken onder de vorenstaande begrepen. Gewone stukken.	Dienststukken.	Aantal ontvangst berichten voor aangeteekende stukken.
1894	4 345 050	235 717	1 708 190	3 722 278	1 337 198	57 674	32 375	348 099	159 460	1 836
	4 580 767			5 059 476				507 559		
1895	4 904 250	259 090	1 922 024	3 965 208	1 455 922	70 356	33 176	405 080	214 188	2 080
	5 163 340			5 421 130				619 268		
1896 c)	5 155 774	223 782	1 869 868	4 430 296	962 858	76 180	34 840	463 008	210 366	2 132
	5 379 556			5 393 154				673 374		

a) Het aantal rebuten (onbestelbare en geweigerde brieven, zoomede onafgehaalde poste-restante-brieven) bedroeg in de gemelde jaren achtereenvolgens 47 683, 46 973 en 46 117.

b) Van de verzending der *briefkaarten* in het binnenlandsch verkeer wordt geen aanteekening gehouden.

c) De cijfers over 1896 zijn van voorloopigen aard.

2°. BUITENLANDSCH

JAREN.	AARD DER VERZENDING.	Verkeer met Nederland.					
		Via *Brindisi*, *Genua* en *Marseille*.			Per „*zeepost*", d. i. met de stoomschepen die rechtstreeks tusschen Indië en Nederland den dienst verrichten.		
		Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
							A
1894	Gefrankeerde (aantal). . . .	390 071	347 562	737 633	19 009	11 609	30 618
	Ongefrankeerde (id.)	5 677	5 954	11 631	261	183	444
		395 748	353 516	749 264	19 270	11 792	31 062
1895 *a*)	Gefrankeerde (aantal). . . .	502 762	377 338	880 100	20 174	14 027	34 201
	Ongefrankeerde (id.)	3 392	5 668	9 061	221	299	520
		506 155	383 006	889 161	20 395	14 326	34 721
1896 *a*)	Gefrankeerde (aantal). . . .	495 246	403 845	899 091	23 309	12 558	35 867
	Ongefrankeerde (id.)	3 861	4 849	8 710	91	156	247
		499 107	408 694	907 801	23 400	12 714	36 114
							B. *Bri*
1895 *a*)	Enkele (aantal). .	44 512	56 934	101 446	2 420	1 599	4 019
	Met betaald antwoord (id.) . .	624	132	756	28	26	54
		45 136	57 066	102 202	2 448	1 625	4 073
1896 *a*)	Enkele (aantal). .	40 339	48 698	89 037	2 416	1 742	4 158
	Met betaald antwoord (id.) . .	117	104	221	65	26	91
		40 456	48 802	89 258	2 481	1 768	4 249
						C. *Drukwerken, monsters e*	
1894.	Drukwerken (gewicht in K.G.) .	100 560	13 662	114 222	25 242	1 129	26 371
	Monsters (aantal)	10 141	11 198	21 339	1 462	2	1 464
	Documenten (id.)	5 334	2 012	7 346	93	13	106
1895 *a*)	Drukwerken (aantal).	795 401	113 412	908 813	238 886	8 658	247 544
	Monsters (id.)	19 032	16 328	35 360	572	169	741
	Documenten (id.)	5 902	3 653	9 555	13	39	52
1896 *a*)	Drukwerken (aantal).	740 376	136 851	877 227	209 029	7 306	216 335
	Monsters (id.)	14 417	13 637	28 054	988	13	1 001
	Documenten (id.)	3 937	3 289	7 226	26	52	78
				D. *Aangeteekende stukken* (begrepen in de bovenstaand			
1894.	Aangeteekende stukken (aantal) .	30 318	39 746	70 064	1 461	264	1 725
	Ontvangstberichten (id.) .	11	31	42	»	»	»
1895 *a*)	Aangeteekende stukken (aantal) .	42 302	45 344	87 646	2 223	156	2 379
	Ontvangstberichten (id.) .	78	117	195	»	»	»
1896 *a*)	Aangeteekende stukken (aantal) .	37 063	47 281	84 344	1 521	169	1 690
	Ontvangstberichten (id.) .	13	39	52	»	»	»

a) De cijfers over 1895 zijn verbeterd; die over 1896 zijn van voorloopigen aard.

POSTVERKEER.

Overig verkeer.								Totaal-generaal.		
Met de overige landen van Europa.	Met Afrika.	Met Amerika.	Met Azië.	Met Australië.	Gezamenlijk.	Uit voormelde landen	Totaal.			
Verzonden.						ontvangen.		Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
Brieven.										
(Niet gesplitst opgegeven.)					252 871	283 682	536 553	692 762	612 042	1 304 804
					23 625	35 078	58 703	41 016	29 762	70 778
					276 496	318 760	595 256	733 778	641 804	1 375 582
127 400	3 530	13 241	79 694	1 929	225 794	272 999	498 793	795 935	617 159	1 418 094
4 342	325	496	11 176	195	16 534	7 268	23 802	10 882	22 501	33 383
131 742	3 855	13 737	90 870	2 124	242 328	280 267	522 595	806 817	639 660	1 446 477
148 525	6 227	15 749	78 982	2 523	252 006	264 023	516 029	782 578	668 409	1 450 987
3 575	780	234	9 696	252	14 537	5 080	19 617	9 032	19 542	28 574
152 100	7 007	15 983	88 678	2 775	266 543	269 103	535 646	791 610	687 951	1 479 561
kaarten. b)										
13 716	273	536	1 856	4	16 385	15 896	32 281	62 828	74 918	137 746
79	33	80	121	"	313	197	510	849	471	1 320
13 795	306	616	1 977	4	16 698	16 093	32 791	63 677	75 389	139 066
17 472	559	442	3 053	68	21 594	17 701	39 295	60 456	72 034	132 490
130	"	13	72	"	215	244	459	426	345	771
17 602	559	455	3 125	68	21 809	17 945	39 754	60 882	72 379	133 261
documenten („papiers d'affaires").										
(Niet gesplitst opgegeven.)					8 629	54 178	62 807	179 980	23 420	203 400
					8 072	18 506	26 578	30 109	19 272	49 381
					1 220	543	1 763	5 970	3 245	9 215
57 720	511	2 055	24 911	456	85 653	428 752	514 405	1 463 039	207 723	1 670 762
12 727	"	800	595	38	14 160	45 398	59 558	65 002	30 657	95 659
1 196	"	454	278	13	1 941	1 500	3 441	7 415	5 633	13 048
46 163	1 625	6 409	24 581	1 198	79 976	427 183	507 159	1 376 588	224 133	1 600 721
12 259	91	676	493	33	13 552	31 589	45 141	46 994	27 202	74 196
1 638	26	78	489	"	2 231	766	2 997	4 729	5 572	10 301
opgaven) benevens *ontvangstberichten* voor aangeteekende stukken.										
(Niet gesplitst opgegeven.)					41 647	36 161	77 808	67 940	81 657	149 597
					106	126	232	137	137	274
17 758	570	1 451	14 576	458	34 813	33 245	68 058	77 770	80 313	158 083
13	"	"	91	"	104	18	122	96	221	317
23 907	572	845	12 220	248	37 792	28 289	66 081	66 873	85 242	152 115
26	"	"	102	"	128	5	133	18	167	185

b) Van de in 1894 verzonden en ontvangen briefkaarten is geen aanteekening gehouden.

3°. POSTWISSELS. *a*)

	1894.		1895.		1896.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
A. BINNENLANDSCH VERKEER	179 646	f 6 686 751,54	185 100	f 6 905 679,03^5	185 361	f 7 022 064,54^5
B. BUITENLANDSCH VERKEER.						
Naar Nederland overgemaakt	28 239	f 1 319 004,04^5	28 963	f 1 365 996,84^5	33 926	f 1 440 692,09^5
" andere landen "	5 740	231 823,30^5	5 988	258 447,51^5	6 672	268 712,08
Totaal *uit Indië verzonden*	33 979	f 1 550 827,35	34 951	f 1 624 444,36	40 598	f 1 709 404,17^5
Uit Nederland verzonden	3 019	f 157 154,78	3 556	f 166 022,72^5	3 522	f 165 650,36^5
" andere landen "	517	28 049,03^5	658	35 175,11	811	35 056,90^5
Totaal *naar Indië overgemaakt*	3 536	f 185 203,81^5	4 214	f 201 197,83^5	4 333	f 200 707,27
TOTAAL BUITENLANDSCH VERKEER	37 515	f 1 736 031,16^5	39 165	f 1 825 642,19^5	44 931	f 1 910 111,44^5

a) De cijfers over 1895 zijn verbeterd; die over 1896 zijn nog van voorloopigen aard.

4°. INCASSEERINGSDIENST. *a*)

Ter invordering aangeboden quitanties.	Binnenlandsch verkeer.						Buitenlandsch verkeer (voor zooveel betreft de landen van waar quitanties ter invordering werden *ontvangen*). *b*)					
	1894.		1895.		1896.		1894.		1895.		1896.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
Betaalde quitanties .	59 249	f631 471	67 020	f 720 755	62 396	f 755 453	735	f 15 949	1 138	f 26 481	1 179	f 31 439
Onbetaald gebleven quitanties	20 139	294 445	23 977	340 415	26 652	365 043	353	13 536	583	21 570	584	20 848
Totaal behandelde quitanties. . .	79 388	f925 916	90 997	f 1 061 170	89 048	f 1 120 496	1 088	f 29 485	1 721	f 48 051	1 763	f 52 287

a) De cijfers over 1895 zijn ontleend aan verbeterde opgaven; die over 1896 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Van de uit Indië naar vreemde landen ter invordering gezonden quitanties kan geen aanteekening worden gehouden, omdat die verzending rechtstreeks (onder aangeteekend convert) door den afzender aan de kantoren van invordering plaats vindt.
Door andere landen dan Nederland werd van den hierbedoelden incasseeringsdienst slechts weinig gebruik gemaakt. In de opgegeven drie jaren toch werden van daar, namelijk enkel uit België, Frankrijk en Duitschland — in 1894 ook uit Luxemburg — achtereenvolgens in 't geheel 25, 42 en 31 quitanties tot een bedrag van respectievelijk f 786,25, f 1407,12^5 en f 1111 ter invordering ontvangen.

5°. POSTPAKKETTEN.

	1894.			1895. a)			1896. a)		
	Aantal.	Opbrengst.		Aantal.	Opbrengst.		Aantal.	Opbrengst.	
		Bruto.	Netto.		Bruto.	Netto.		Bruto.	Netto.
A. BINNENLANDSCH VERKEER. . . .	64 074	f 37 361	f 26 478	81 988	f 50 299	f 36 879	101 589	f 62 776	f 46 019
B. BUITENLANDSCH VERKEER.									
Naar Nederland verzonden . .	4 411			5 602			6 163		
„ andere landen „ . .	950			1 227			1 370		
Totaal *uit Indië verzonden*	5 361	(Niet gesplitst opgegeven.)		6 829	(Niet gesplitst opgegeven.)		7 533	(Niet gesplitst opgegeven.)	
Uit Nederland verzonden. . .	18 125			23 038			27 261		
„ andere landen „ . . .	3 520			4 628			5 440		
Totaal *naar Indië verzonden*	21 645			27 666			32 701		
TOTAAL BUITENLANDSCH VERKEER	27 006	b) f 19 926	f 10 405	34 495	b) f 26 529	f 15 149	40 234	b) f 30 008	f 17 781

a) De cijfers over 1895 zijn ontleend aan verbeterde, die over 1896 aan voorloopige opgaven.

b) Geheven frankeerloon der verzonden en aandeel in het frankeerloon der ontvangen pakketten.

C. STATISTIEK VAN DEN TELEGRAAFDIENST over de jaren 1894, 1895 en 1896. a)

Verdeeling der telegrammen.		1894.		1895. b)		1896. b)	
		Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Binnenlandsche betalende telegrammen.	Java	349 180	f 471 803	322 008	f 472 288	322 308	f 472 245
	Andere eil. van Ned. Indië	40 871	67 515	40 151	66 171	44 411	79 500
	Te zamen c) . . .	390 051	f 539 318	362 159	f 538 459	366 719	f 551 745
	Aantal woorden c) . . .	(4 845 216)	. . . . .	(4 442 363)	. . . . .	(4 527 881)	. . . .

a) In deze statistiek zijn niet begrepen de *dienst*telegrammen (zoogenaamde dienst- en postnota's) en wat 1895 en 1896 betreft, bovendien ook niet de *spoorweg*-telegrammen; deze laatsten in 1895 ten getale van 27 563 en in 1896 ten getale van 36 913 (voor Java alleen waren die cijfers respectievelijk 26 592 en 35 570).
Het aantal der verleende afschriften van telegrammen bedroeg in de opgegeven drie jaren achtereenvolgens 3177, 3183 en 4570, waarvan op Java respectievelijk 3006, 3014 en 3963.

b) De cijfers over 1895 zijn verbeterd, die over 1896 zijn van voorloopigen aard.

c) In deze cijfers is ook begrepen het verkeer met de *telephoon*kantoren. In welke mate deze kantoren tot het verkeer bijdroegen, blijkt uit het volgende overzicht.

	1894.		1895		1896.	
	Aantal tele-grammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Aantal tele-grammen	Gezamenlijk aantal woorden.	Aantal tele grammen.	Gezamenlijk aantal woorden.
Bij de gouvernements-telephoonkantoren werden:						
aangeboden ter verzending naar de gouvernements-telegraafkantoren	7140	79 914	5 900	63 101	4 833	50 917
ontvangen van de gouvernements-telegraafkantoren	7606	84 484	6 157	67 816	5 204	55 901
Te zamen	14 746	164 398	12 057	130 917	10 037	106 818
Opbrengst (gerekend tot het aanvullingskantoor) { ten bate van den post- en telegraafdienst	f 6 277		f 4 619		f 3 569	
{ ten bate van de telephoonbeambten	3 288		2 618		2 130	
Bovendien werd met de telephoonkantoren nog gewisseld (zonder betaling) het hiernevens vermeld aantal regeeringstelegrammen	2 831	75 664	2 118	68 959	2 419	64 621

Verdeeling der telegrammen.		1894.		1895. b)		1896. b)	
		Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Buitenlandsche telegrammen.	Verzonden	36 772	f 38 439	35 676	f 36 402	38 642	f 42 517
	Ontvangen	34 218	36 940	34 478	38 158	37 930	42 503
	Doorgezonden	89 065	88 271	121 365	137 601	153 422	170 536
	Te zamen	160 055	d) f 163 650	191 519	d) f 212 161	229 994	d) f 255 556
	Aantal woorden	(1 870 590)	.....	(2 515 460)	.....	(2 971 172)	.....
Binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen		550 106	f 702 968	553 678	f 750 620	596 713	f 807 301
	Aantal woorden	(6 715 806)	.....	(6 957 823)	.....	(7 499 053)	.....
Binnenlandsche *regeerings-telegrammen.*	Java	30 678	f 103 453	29 450	f 82 616	34 033	f 105 858
	Andere eil. van Ned. Indië	6 718	35 472	6 087	20 870	7 642	37 312
	Te zamen	37 396	f 138 925	35 537	f 103 486	41 675	f 143 170
	Aantal woorden	(1 236 323)	.....	(1 079 398)	.....	(1 349 877)	.....
Algemeen totaal. *f*)	Java *e*)	524 284	f 698 320	526 732	f 726 022	567 337	f 783 013
	Andere eil. van Ned. Indië	63 218	143 573	62 483	128 084	71 051	167 458
	Te zamen	587 502	f 841 893	589 215	f 854 106	638 388	f 950 471
	Aantal woorden	(7 952 129)	.....	(8 037 221)	.....	(8 818 930)	.....

d) Hier is alleen uitgetrokken het aandeel, dat de Nederlandsch-Indische telegraafadministratie in de opbrengst had. Deze netto opbrengst kan verdeeld worden als volgt:

over 1894 voor Java f 123 064 en voor andere eilanden van Ned. Indie f 40 586, te zamen als boven f 163 650;
" 1895 " " 171 118 " " " " " " " 41 043, " " " " 212 161;
" 1896 " " 204 910 " " " " " " " 50 646, " " " " 255 556.

e) Onder de hier opgegeven totaalcijfers van Java zijn de *doorgezonden* buitenlandsche telegrammen begrepen.

f) De opbrengst is voor een gedeelte (ter zake van de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

De *binnenlandsche betalende* telegrammen kunnen, naar de onderwerpen waarover zij handelden, verdeeld worden als volgt:

Oorsprong	Omschrijving	1894.		1895. a)		1896. a)	
der telegrammen.		Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.
Java	Handels- en scheepvaarttelegrammen	148 010	349 1 0	126 688	322 008	138 011	322 308
	Dagblad-telegrammen	3 785		5 324		6 973	
	Telegrammen van gemengden aard	197 385		189 996		177 324	

a) De cijfers over 1895 zijn verbeterd, die over 1896 zijn van voorloopigen aard.

Oorsprong	Omschrijving	1894.		1895. *a*)		1896. *a*)	
der telegrammen.		Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.
Andere eilanden van Ned. Indië. . .	Handels- en scheepvaarttelegrammen .	16 624		16 [illegible]34		18 227	
	Dagblad-telegrammen	179	40 871	61	40 151	426	44 411
	Telegrammen van gemengden aard . .	24 068		23 856		25 758	
Nederlandsch-Indië.	Handels- en scheepvaarttelegrammen .	164 634		142 922		156 238	
	Dagblad-telegrammen	3 964	*b*) 390 051	5 385	*c*) 362 159	7 399	*d*) 366 719
	Telegrammen van gemengden aard . .	221 453		213 852		203 082	

b) Waarvan 234 076 in de Nederlandsche en vreemde talen en 155 975 in inlandsche talen.

c) Als voren 212 147 en 150 012.

d) Als voren 225 625 en 141 094.

De *buitenlandsche* telegrammen kunnen verdeeld worden als volgt:

Omschrijving der telegrammen.		1894.		1895.		1896. *a*)	
		Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.	Aantal.	Totaal.
Verzonden:							
Naar Singapore, Pinang en verder.	Van Java	28 145		27 479		29 088	
	„ andere eil. van Ned Indië	7 193		7 536		8 841	
Naar Australië en verder.	Van Java	688	36 772	575	35 676	630	38 642
	„ andere eil. van Ned.Indië	7		8		8	
Naar Nederl.-Indië over buitenl. lijnen.	Van Java	340		26		37	
	„ andere eil. van Ned.Indië	399		52		38	
Ontvangen:							
Van Singapore en verder.	Op Java.	25 513		25 273		27 245	
	„ andere eil. van Ned. Indië	6 938		7 280		8 587	
Van Australië en verder.	Op Java.	675	34 218	556	34 478	574	37 930
	„ andere eil. van Ned. Indië	15		9		2	
Van Pinang .	Op Java	»		»		»	
	„ andere eil van Ned. Indië	1 077		1 360		1 522	
Doorgezonden:							
Van Singapore naar Australië		44 311		58 817		73 012	
„ Australië „ Singapore		44 754	89 065	62 424	121 365	80 410	153 422
Interkoloniale		»		124		»	
Te zamen:							
Java *b*)		144 426	160 055	175 274	191 519	210 996	229 994
Andere eilanden van Ned. Indië		15 629		16 245		18 998	

a) De cijfers over 1896 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Onder de voor Java opgegeven totaalcijfers zijn ook de *doorgezonden* telegrammen begrepen

D. GELDELIJKE UITKOMSTEN VAN DEN POST- EN TELEGRAAFDIENST over de jaren 1893, 1894 en 1895. a)

	1893.		1894. b)		1895.	
Ontvangsten.						
Brievenpost: Wegens verkochte frankeerzegels	f 818 986		f 885 029		f 942 782	
Brievenpost: „ „ briefomslagen	21 476		18 332		16 033	
Brievenpost: „ „ briefkaarten	75 866		81 438		86 699	
Brievenpost: „ „ formulieren	910		1 392		1 581	
Brievenpost: Porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken	40 820		43 027		43 478	
Brievenpost: Recht op afgegeven binnen- en buitenlandsche postwissels	86 480		92 213		96 035	
Brievenpost: Verschillende ontvangsten c)	429		3 475		2 544	
Binnenlandsche paardenposterij	2 511		2 106		1 576	
Telegraphie: Binnenlandsche betalende telegrammen	507 456		539 319		538 459	
Telegraphie: Buitenlandsche telegrammen d)	166 286		163 650		212 161	
Toevallige baten (meerendeels opbrengst van verkocht materieel)	4 302		* 22 293		2 331	
Aandeel in de opbrengst van particuliere telephoonverbindingen	15 953		17 604		21 241	
		f 1 741 475		f *1 869 878		f 1 964 920
Memorieposten: Porten van dienstbrieven e)	f 325 896		f 341 638		f 384 405	
Memorieposten: Verstrekken van postpaarden aan dienstreizigers	153 356		111 750		82 950	
Memorieposten: Binnenlandsche regeeringstelegrammen	88 293		138 926		103 487	
		567 545		592 314		570 842
Totaal der ontvangsten		f 2 309 020		f 2 462 192		f 2 535 762
Uitgaven.						
Traktementen, enz. van het personeel (daaronder ook huishuur-indemniteit der kantoorchefs)	f 1 197 300		f 1 198 742		f 1 202 012	
Reis- en verblijfkosten, zoomede bureau- en lokaalbehoeften	69 924		73 273		65 248	
Aanschaffing, onderhoud, enz. van materieel	110 735		79 701		87 772	
Kosten vallende op de overbrenging van brievenmalen en postpakketten, zoowel binnen als buiten Nederlandsch-Indië; verrekeningen met de Nederlandsche en vreemde postadministratiën	370 017		437 395		469 092	
Onderhoud, herstelling en uitbreiding van telegraaflijnen	53 295		f) 107 269		52 912	
Uitgaven voor de binnenlandsche paardenposterij g)	163 573		127 320		81 983	
Onderhoud en vernieuwing van gebouwen voor den post- en telegraafdienst	14 119		11 796		9 802	
		1 978 963		2 035 496		1 968 821
Voordeelig verschil		f 330 057		f * 426 696		f 566 941

a) Over 1896 zijn de bedoelde uitkomsten nog niet volledig bekend. Eene voorloopige opgaaf van de ontvangsten der brievenposterij in genoemd jaar komt voor op blz. 174 van het verslag hiervóór.

b) De sommen waarbij een * geplaatst is, zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

c) Wegens „teruggegeven kosten" is over 1893 in mindering gebracht f 390, over 1894 f 3 en over 1895 f 2.50.

d) Voor het *buitenlandsch* verkeer is alleen de netto opbrengst uitgetrokken, namelijk hetgeen aan de Indische telegraaf-administratie als haar aandeel in de opbrengst toekomt. De bruto opbrengst (namelijk hetgeen in Indië voor de van daar verzonden telegrammen ontvangen werd) heeft in 1893, 1894 en 1895 achtereenvolgens f 701 079, f 706 284 en f 704 669 bedragen.

e) De porten van dienstbrieven zijn bij raming ingevuld, welke raming uit den aard der zaak slechts op globale berekeningen berust. Voor een gedeelte der dienstbrieven is daarbij een lager dan het gewone tarief (namelijk dat der documenten) tot grondslag genomen. De ingevulde bedragen zouden aanmerkelijk hooger zijn indien *alle* dienstbrieven voor het volle briefport waren in rekening gebracht, wat slechts voor ⅓ deel van hun aantal en voor ⅑ deel van het gezamenlijk gewicht geschied is.

f) Hieronder f 49 750 voor de herstelling en verlegging van den Straat Soenda-kabel.

g) Onder de hier uitgetrokken uitgaven voor de paardenposterij is wegens voeding der paarden begrepen: in 1893 f 59 980, in 1894 f 45 912 en in 1895 f 29 288, welke sommen — sedert de levering van gras niet meer in heerendienst geschiedt — bestreden worden uit de opbrengst van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE GG.

N°. 34

(Zie hoofdst. L, afd IV, van het verslag.)

OVERZICHT van de tot ult. Juni 1897 in Nederlandsch-Indië verleende VERGUNNINGEN voor TELEPHOONVERBINDINGEN, hetzij voor bepaalde kringen, hetzij van intercommunalen aard *a)*, voor zoover die vergunningen op genoemden datum nog van kracht waren.

A. Op ult. 1896 in exploitatie zijnde vergunningen. *b)*

I. Vergunningen voor bepaalde kringen. *c)*

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. *d)*	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Aantal geabonneerden op ult. 1896.	Bruto ontvangsten in 1896.	Aandeel van den lande in de bruto opbrengst. *e)*
		Java en Madura.				
1.	Hoofdplaats Batavia, met Weltevreden, Meester Cornelis en Tandjong Priok.	Nederlandsch Indische Telephoon-Maatschappij te Batavia.	..... 1882.	628	f 83 485,00	f 8 348,50
2.	Hoofdplaats Samarang.	Id.	..... 1884.	251	34 895,00	3 489,50
3.	Hoofdplaats Soerabaija en de afdeeling van dien naam.	Id.	..... 1884.	455	57 051,50	5 705,15
4.	Afd. Buitenzorg (Batavia).	Telephoon-Maatschappij „Buitenzorg" te Batavia.	16 Juni 1895.	Tusschen 25 en 50.	5 822,75	*f)* 369,07^{5}
5.	Res. Preanger Regentschappen.	J. R. de Vries.	..... 1895.	Meer dan 50.	10 554,90	*g)* 928,21
6.	Res. Cheribon.	Cheribonsche Telephoon-Maatschappij te Cheribon.	1 Jan. 1895.	Tusschen 25 en 50.	8 787,50	439,37^{5}
7.	Afd. Tagal.	Tagalsche Telephoon-Maatschappij te Tagal.	1 Dec. 1894.	Id.		
8.	Afd. Brebes (Tagal).	Id.	Id.	Id.	5 664,20	283,21
9.	Afd. Pamalang (Tagal).	Pekalonganschc Telephoon-Maatschappij te Pekalongan.	1 Jan. 1894.	Id.		
10.	Res. Pekalongan.	Id.	Id.	Id.	5 633,50	281,67^{5}
11.	Res. Japara.	Telephoon-Maatschappij „Japara" te Samarang.	7 Juni 1895.	Id.	7 547,50	*h)* 354,00

a) In het algemeen zijn de vergunningen voor 25 jaar verleend.

b) De aan de Deli-spoorweg-Maatschappij en aan de Samarang-Joana-Stoomtram-Maatschappij verleende vergunningen zijn hier niet opgenomen. Men zie daaromtrent blz. 175 van het verslag hiervóór.

c) Ingevolge de bij gouvernementsbesluit dd. 16 September 1894 n°. 53 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4999) vastgestelde modelvoorwaarden wordt den ondernemers alleen het recht toegekend om centraal-telephoonkantoren op te richten en die met de verschillende lokalen der geabonneerden voor het telephoonverkeer in verbinding te brengen. Voor het onderling in verbinding brengen van centraalkantoren van telephoonnetten, welke zich uitstrekken over eene geheele afdeeling van een gewest, dan wel over meer dan één afdeeling van één of meer gewesten, is eene nadere vergunning noodig.

d) In vele gevallen gingen de vergunningen van de oorspronkelijke houders, met goedkeuring van het Gouvernement, later in handen van andere personen of van naamlooze vennootschappen over. Hier worden alleen de concessionarissen vermeld aan wie de vergunningen laatstelijk werden overgedragen.

e) Zoodra het getal geabonneerden op eenige plaats 25 bedraagt, moet door den concessionaris aan 's lands kas jaarlijks worden uitgekeerd 5 pct. van de bruto ontvangsten en, zoodra het getal 50 of meer bedraagt, 10 pct. (zie echter noot *h*).

f) Namelijk f 156,87^{5} of 10 pct. over een bedrag van f 1558,75 (gedurende de maanden Mei t/m Juli 1896 waren er 50 geabonneerden) en f 213,20 of 5 pct. over een bedrag van f 4264.

g) Gedurende de eerste vijf maanden des jaars was het getal geabonneerden beneden de 50, en was dus van de bruto ontvangsten, ad f 2545,60, slechts 5 pct. of f 127,28 aan den lande verschuldigd. Over de bruto ontvangsten gedurende den verderen loop van het jaar, ad f 8009,30, was 10 pct. of f 800,93 op te brengen.

h) Door de Telephoon Maatschappij „Japara" werd f 23,37^{5} minder gestort dan het verschuldigde bedrag ad f 377,37^{5}, aangezien over 1895 eerstgenoemde som te veel was betaald.

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. *d*)	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Aantal geabonneerden op ult. 1896.	Bruto ontvangsten in 1896.	Aandeel van den lande in de bruto opbrengst *e*)
12.	Afd. Modjokerto (Soerabaija).	W. van der Heyden.	1 Mei 1893.	Tusschen 25 en 50.	f 7 517,90	f 375,89^5
13.	Afd. Djombang (Soerabaija).	Id.	1 Oct. 1893.	Id.		
14.	Afd. Pasoeroean.	Id.	16 Mei 1892.	Minder dan 25.	Niet opgegeven.	.
15.	Afd. Malang (Pasoeroean).	Telephoon-Maatschappij „Insulinde" te 's-Gravenhage.	4 April 1893.	Meer dan 50	18 730,00	1 873,00
16.	Afd. Probolinggo.	W. van der Heyden.	1 Aug. 1892.	Minder dan 25.	Niet opgegeven.	.
17.	Afd. Loemadjang (Probolinggo).	Telephoon-Maatschappij „Insulinde" te 's-Gravenhage.	1 Juli 1893.	Id.	Id.	.
18.	Afd. Kraksaän (Probolinggo).	Departement Probolinggo van het Algemeen Syndicaat van suikerfabrikanten op Java.	. . . . 1895.	Id.	Id.	.
19.	Afd. Bondowosso (Bezoeki).	L. M. E. Boulet, wed. J. H. E. Hoeke.	1 Dec. 1895.	Id.	Id.	.
20.	Afd. Djember (Bezoeki).	Id.	. . . . 1895.	Id.	Id.	.
21.	Afd. Banjoewangi (Bezoeki).	H. W. van Steeden.	1 Jan. 1895.	Id.	Id.	.
22.	Afd. Tjilatjap (Banjoemas).	A. N. Pieters.	1 Nov. 1893.	Id.	Id.	.
23.	Res. Djokjokarta.	Telephoon-Maatschappij der Vorstenlanden te Samarang.	1 Aug. 1894.	Meer dan 50.	9 715,50	*i*) 528,60
24.	Res. Soerakarta.	Id.	. . . . 1895.	Id.	6 874,25	*j*) 522,12^5
25.	Afd. Madioen.	W. van der Heyden.	1 Febr. 1894.	Minder dan 25.	Niet opgegeven.	.
26.	Afdn. Kediri en Berbek.	Kediri Telephoon-Maatschappij te Kediri.	1 Aug. 1894.	Tusschen 25 en 50.	9 515,00	475,75
27.	Afd. Blitar (Kediri).	Blitar Telephoon-Maatschappij te Soerabaija.	16 Maart 1893.	Id.	9 375,00	468,75
		Buitenbezittingen.				
28.	Onderafdn. Beneden-Langkat en Tamiang (Sumatra's Oostkust).	G. D. Langereis.	6 Aug. 1895	Niet opgegeven.	4 202,00	*k*) 420,20
					Totaal . .	f 24 863,01^5

II. Vergunning voor intercommunale telephoonverbindingen.

Plaatsen waartusschen, volgens de verleende vergunning, verbindingen zijn tot stand gebracht.	Naam van den concessionaris. *d*)	Datum waarop de exploitatie een aanvang heeft genomen.	Aantal geabonneerden op ult. 1896.	Bruto ontvangsten in 1896.	Aandeel van den lande in de bruto opbrengst.
Batavia, Samarang en Soerabaija.	Intercommunale Telephoon-Maatschappij te Batavia.	16 Nov. 1896 Batavia-Samarang en 7 Dec. 1896 Batavia-Soerabaija.	43 (18 te Batavia, 9 te Samarang en 16 te Soerabaija.)	*l*) f 840,00	*m*) .

i) Alleen gedurende December was het aantal geabonneerden boven de 50. Er was dientengevolge aan den lande verschuldigd 5 pct. over f 8859 (ontvangsten over Januari t/m November) en 10 pct. over f 856,50 (ontvangst over December).

j) Gedurende de maanden Januari t/m Juli was het getal geabonneerden beneden de 50, en was dus van de bruto ontvangsten, ad f 3306, slechts 5 pct. of f 165,30 aan den lande verschuldigd. Over de bruto ontvangsten gedurende den verderen loop van het jaar, ad f 3568,25, was 10 pct. of f 356,82^5 op te brengen.

k) Met afwijking van de gebruikelijke voorwaarden is bij deze concessie de aan den Staat te betalen retributie aanstonds op het maximum (10 pct. der bruto ontvangsten) bepaald.

l) Aan abonnementsgelden f 180 en voor gevoerde gesprekken f 660.

m) Volgens art. 14 der concessie-voorwaarden wordt eerst eenig aan den lande betaald wanneer de bruto ontvangsten voor gesprekken meer bedragen dan een tiende van het aanlegkapitaal (sedert bepaald op f 185 000). Over 1896 was dus niets verschuldigd (zie noot *l*).

B. Overige, niet in vorenstaande opgaven begrepen vergunningen.

I. Vergunningen voor bepaalde kringen. *c*)

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de verleende vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. *d*)	Datum waarop de vergunning werd verleend. *n*)	Datum waarop de vergunning werd aanvaard. *o*)	*Aanteekeningen.*
		Java en Madura.			
1.	Afd. Tangerang (Batavia).	A. Mijer.	11 Sept. 1895.	23 Maart 1896.	De termijn waarbinnen de vergunning in *exploitatie* moet zijn gebracht is verlengd tot 23 Maart 1898.
2.	Afd. Salatiga (Samarang).	M. le Grand.	9 Oct. 1895.	18 Maart 1896.	Als voren tot 18 Dec. 1897.
3.	Afd. Grobogan (Samarang).	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	11 April 1895.	1 Dec. 1895.	Id. tot 1 Juni 1897.
4.	Afd. Demak (Samarang).	Id.	Id.	Id.	Id. id.
5.	Afd. Ambarawa (Samarang).	Id.	Id.	Id.	Id. id.
6.	Afd. Kendal (Samarang).	F. F. G. Muschter.	15 Oct. 1895.	2 April 1896.	
7.	Res. Rembang.	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	16 Sept. 1895.	10 Maart 1896.	Id. tot 10 Sept. 1897.
8.	Afd. Sidhoardjo (Soerabaija).	Id.	Id.	Id.	
9.	Afd. Grissee (Soerabaija).	F. F. G. Muschter.	15 Oct 1895.	2 April 1896.	
10.	Afd. Bangil (Pasoeroean).	J. van Hengst.	26 Juli 1895.	10 Jan. 1896.	Id. tot 10 Juli 1897.
11.	Afd. Banjoemas	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	9 Oct. 1895.	10 Maart 1896.	
12.	Afd. Bandjarnegara (Banjoemas).	Id.	Id.	Id.	
13.	Afd. Poerwokerto (Banjoemas).	Id.	Id.	Id.	
14.	Afd. Poerbolinggo (Banjoemas).	Id.	Id.	Id.	
15.	Res. Bagelen.	Id.	12 Maart 1895.	19 Juli 1895.	Id. tot 19 Jan. 1898.
16.	Res. Kadoe.	M. le Grand.	9 Oct. 1895.	18 Maart 1896.	Id. tot 18 Dec. 1897.
17.	Res. Madura.	E. A. Ch. Couvreur.	6 Mei 1897.	—	
		Buitenbezittingen.			
18.	Res. Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust).	M. le Grand.	9 Oct. 1895.	18 Maart 1896.	Id. tot 18 Dec. 1897.
19.	Res. Padangsche Benedenlanden (Sumatra's Westkust).	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	20 Jan. 1896.	12 Juli 1896.	
20.	Res. Palembang.	M. le Grand.	9 Oct. 1895.	18 Maart 1896.	Id. tot 18 Dec. 1897.
21.	Onderafd. Padang-Bedagei der afd. Deli (Sumatra's Oostkust). *p*)	G. D. Langereis.	2 Juni 1895.	12 Nov. 1895.	

n) De hierbedoelde vergunningen (dus die welke niet zijn van intercommunalen aard) moeten, tenzij verlenging van den termijn wordt toegestaan, in den regel binnen een half jaar nadat zij zijn verleend, worden aanvaard; verg. de modelvoorwaarden in n°. 4999 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

o) Binnen één jaar na de aanvaarding moeten de vergunningen, tenzij verlenging van dien termijn wordt toegestaan, volledig in werking zijn gebracht.

p) Zooals blijkt uit het medegedeelde op blz. 175 van het verslag hiervóór, werd in October 1896 eene vergunning voor deze onderafdeeling door de Deli-spoorweg-Maatschappij aanvaard, hetgeen doet vermoeden dat de aan den heer Langereis verleende vergunning (welke op 12 November 1896 in exploitatie had moeten zijn gebracht) is vervallen, hetgeen echter uit de tot dusver hier te lande voorhanden gegevens niet blijkt.

Doorloopend nummer.	Kringen waartoe de verleende vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. d)	Datum waarop de vergunning werd verleend. n)	Datum waarop de vergunning werd aanvaard. o)	Aanteekeningen.
22.	Afd. Batoe Bara (Sumatra's Oostkust). q)	G. D. Langereis.	2 Juni 1895.	12 Nov. 1895.	
23.	Afd. Assahan (Sumatra's Oostkust). q)	Id.	Id.	Id.	
24.	Afd. Laboean Batoe (Sumatra's Oostkust). q)	Id.	Id.	Id.	
25.	Afd. Bengkalis (Sumatra's Oostkust). q)	Id.	Id.	Id.	
26.	Eiland Banka.	E. F. J. 't Sas.	30 Maart 1897.	—	
27.	Gouv. Celebes en onderhoorigheden.	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	16 Sept. 1895.	10 Maart 1896.	
28.	Hoofdplaats Menado.	J. H. Hoeke.	Id.	14 Maart 1896.	Als voren tot 14 Maart 1898.

II. Vergunningen voor intercommunale telephoonverbindingen.

Doorloopend nummer.	Plaatsen waartusschen, volgens de verleende vergunning, eene verbinding wordt beoogd.	Namen der concessionarissen. d)	Datum waarop de vergunning werd verleend. r)	Datum waarop de vergunning werd aanvaard. o)	Aanteekeningen.
		Java en Madura.			
1.	Batavia, Cheribon, Tagal, Pekalongan en Samarang.	Intercommunale Telephoon-Maatschappij te Batavia.	25 Mei 1896.	2 Nov. 1896.	
2.	Lamongan en Djombang.	W. van der Heyden.	13 Febr. 1896.	—	
3.	Madioen en Ponorogo.	Id.	21 Febr. 1896.	—	
4.	Batavia en Buitenzorg.	A. Mijer en J. C. de Jongh.	Id.	28 Febr. 1896.	De termijn waarbinnen de vergunning in *exploitatie* moet zijn gebracht is verlengd tot 28 Sept. 1897.
5.	Buitenzorg en Soekaboemi.	Id.	Id.	23 Maart 1896.	Als voren tot 23 Sept. 1897.
6.	Bondowosso, Djember, Panaroekan en Bezoeki.	L. M. E. Boulet, wed. J. H. E. Hoeke.	5 Maart 1896.	27 Febr. 1897.	
7.	Magelang en Djokjokarta en Magelang en Poerworedjo.	E. F. J. 't Sas.	18 Maart 1896.	—	De termijn waarbinnen de vergunning moet zijn *aanvaard* is verlengd tot 18 Dec. 1897.
8.	Samarang, Soerakarta en Djokjokarta.	J. G. L. Houthuijsen.	26 Maart 1896.	—	Als voren tot 26 Sept. 1897.
9.	Buitenzorg, Paroeng en Tangerang	A. Mijer.	19 Juli 1896.	24 Dec. 1896.	
10.	Tangerang en Batavia, langs Batoetjepper, Kalideris, Tjingkareng en Kapoek.	Id.	Id.	Id.	
11.	Tangerang en Kebaijoran en Paroeng en Kebaijoran.	Id.	Id.	Id.	

q) De onder nos 22 t/m 25 bedoelde vergunningen worden in dit overzicht nog genoemd, omdat van hare intrekking niet blijkt. Zij hadden op 12 November 1896 moeten zijn in exploitatie gebracht.

r) In den regel moeten de vergunningen voor intercommunale verbindingen binnen een jaar nadat zij zijn verleend worden aanvaard, tenzij verlenging van dien termijn wordt toegestaan; verg. de modelvoorwaarden in n°. 5112 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

Door-loopend nummer.	Plaatsen waartusschen, volgens de verleende vergunning, eene verbinding wordt beoogd.	Namen der concessionarissen. d)	Datum waarop de vergunning werd verleend. r)	Datum waarop de vergunning werd aanvaard. o)	*Aanteekeningen.*
12.	Malang en Lawang, Soerabaija en Modjokerto en Soerabaija en Sidhoardjo.	J. R. Engelhard.	16 Aug. 1896.	—	
13.	Kediri, Teeloeng Agoeng en Blitar.	F. J. A. Noothout.	18 Aug. 1896.	—	
14.	Koedoes, Patti en Joana.	Telephoon-Maatschappij „Japara" te Samarang.	Id.	—	
15.	Porrong, Bangil, Pasoeroean, Probolinggo, Kraksaän en Bezoeki; Probolinggo en Klakah; Djombang, Kertosono en Kediri, zoomede Ngandjoek en Madioen.	Hekking & Co.	20 Nov. 1896.	—	
16.	Kamal, Bangkallan, Sampang, Pamakassan en Sumanap.	E. A. Ch. Couvreur.	10 Dec. 1896	—	
17.	Sidhoardjo en Porrong.	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	28 Febr. 1897.	—	
18.	Kediri en Ngandjoek.	Kediri Telephoon-Maatschappij te Kediri.	17 April 1897.	—	
19.	Panaroekan en Sitoebondo.	Hekking & Co.	6 Mei 1897.	—	
20.	Rembang, Lassem, Blora, Bodjonegoro en Toeban.	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	13 Juni 1897.	—	
21.	Cheribon, Tagal, Pekalongan en Soerabaija.	Intercommunale Telephoon-Maatschappij te Batavia.	22 Juni 1897.	—	
		Buitenbezittingen.			
22.	Bandjermasin, Amoenthai en Martapoera; Sambas, Singkawang, Montrado, Mampawa, Pontianak en Sintang.	E. A. Ch. Couvreur.	8 Febr. 1897.	—	
23.	Segeri, Pankadjene, Maros, Makasser, Takalar, Djeneponto, Bonthain, Boelekomba, Bikeroe en Balangnipa.	Maatschappij tot exploitatie van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië te Samarang.	28 Febr. 1897.	—	
24.	Menado en Amoerang.	J. H. Hoeke.	Id.	—	
25.	Muntok, Djeboes, Blinjoe, Soengeiliat, Batoeroesa, Pangkalpinang, Soengeislan, Koba en Toboali.	E. F. J. 't Sas.	30 Maart 1897.	—	

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE HH.

N°. 35

(Zie hoofdst. L, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT van de tot ult. Juni 1897 verleende en tot dien datum nog van kracht zijnde vergunningen tot het aanleggen en exploiteeren van ELECTRISCHE GELEIDINGEN in Nederlandsch-Indië. [1])

Doorloopend nummer.	Plaatsen waarop de vergunningen betrekking hebben.	Namen der concessionarissen. a)	De vergunning heeft ten doel	werd verleend den b)	werd verleend voor den tijd van	werd aanvaard b)	moet in exploitatie worden gebracht vóór of op den c)	*AANTEEKENINGEN.*
I.	*Vergunningen verleend op den voet der algemeene bepalingen in Indisch Staatsblad* 1890 n°. 190, *juncto* 1895 n°. 121 *en* 1897 n°. 69.							
1	Hoofdplaats Batavia.	Nederl.-Indische Electriciteit-Maatschappij, te Amsterdam.	Electrische verlichting.	13 Jan. 1893.	30 jaar.	14 Febr. 1895.	14 Aug. 1897.	In Juli 1896 werden de vergunningsvoorwaarden gewijzigd wat betreft de wegen waarlangs de geleidingen te leggen zijn en werd voorts aan de Maatschappij toegestaan om de voor de geleidingen noodige draden aan te brengen langs een der zijden en over de erven van die militaire woningen en gebouwen, welke gelegen zijn aan de hiervóór bedoelde wegen, onder voorwaarde dat zulks geschiede in overleg met het legerbestuur en dat eventueel toe te brengen schade worde vergoed.
2	Afdeelingshoofdplaats Buitenzorg.	Id.	Id.	11 Oct. 1893.	id.	18 Febr. 1895.	18 Febr. 1898.	
3	Afdeelingshoofdplaats Meester Cornelis.	Id.	Id.	21 Oct. 1895.	id.	—	2 jaar na aanvaarding der concessie.	De termijn van aanvaarding der vergunning is verlengd tot 21 Maart 1897. Aan de Maatschappij is toegestaan de geleidingen te Meester Cornelis in aansluiting te brengen met die te Batavia en Buitenzorg.
4	Hoofdplaats Samarang.	Dr. Th. van Buuren.	Id.	6 Nov. 1892.	id.	25 Oct. 1895.	25 Oct. 1898.	
5	Id.	M. L. Fanel.	Overbrenging van electrische beweegkracht.	20 Oct. 1896	id.	—	3 jaar na aanvaarding der concessie.	De kracht zal worden ontleend aan den waterval Semirang in de Toentang-rivier bij de dessa Polosiri (afd. Ambarawa der residentie Samarang).
6	Hoofdplaats Soerabaija.	Soerabaijasche Machinehandel, voorheen Hecker & Co., te Hilversum.	Electrische verlichting.	18 Febr. 1892.	id.	1893.	1 Juli 1898	In Maart 1893 werden de vergunningsvoorwaarden gewijzigd wat betreft de wegen waarlangs de geleidingen te leggen zijn en in Januari en Juli 1896 ten aanzien van het vermogen der te bezigen dynamo's.
7	Hoofdplaats Bandong en garnizoensplaats Tjimahi en omstreken (Preanger Regentschappen).	K. A. R. Bosscha en A. R. W. Kerkhoven.	Electrische verlichting en overbrenging van electrische beweegkracht.	27 April 1897.	id.	—	2 jaar na aanvaarding der concessie.	Op het militair terrein te Tjimahi mogen de ondernemers geen fabrieksinstallatiën of andere gebouwen oprichten, en ten opzichte van den aanleg van geleidingen aldaar moeten zij zich gedragen naar de bevelen door of namens het legerbestuur te geven.
8	Afdeelingshoofdplaats Malang (Pasoeroean).	J. G. A. Muhlnickel Jr.	Electrische verlichting.	16 Aug. 1896.	id.	—	id.	
9	Hoofdplaats Djokjokarta.	R. A. Eekhout.	Electrische verlichting en overbrenging van electrische beweegkracht.	28 Sept. 1894.	40 jaar.	4 Nov. 1895.	4 Nov. 1898.	
10	Hoofdplaats Soerakarta.	Id.	Id.	8 Jan. 1894.	id.	id.	id.	
11	Hoofdplaats Medan (Sumatra's Oostkust).	G. D. Langereis & Co.	Electrische verlichting.	4 Jan. 1897.	30 jaar.	—	$1\frac{1}{2}$ jaar na aanvaarding der concessie.	
II.	*Vergunning op den voet der bij gouvernementsbesluit van 20 Maart* 1896 n°. 5 (*Javasche Courant van 31 Maart*) *vastgestelde bijzondere voorwaarden.*							
	Hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija.	Enden en Janssen te Samarang.	Exploitatie van electrische uurwerken.	20 Maart 1896.	25 jaar.	28 Juni 1896.	28 Juni 1897	Voor elk aangesloten, bij de geabonneerden in het afgeloopen kalenderjaar in gebruik geweest zijnd uurwerk zal de concessionaris aan den lande f 0,10 per maand hebben uit te keeren.

1) De in dit overzicht vermelde vergunningen hebben geen betrekking tot geleidingen voor electrische tramwegen, waarover wordt gehandeld op blz. 170/171 van het verslag hiervóór.

a) In een aantal gevallen werden de vergunningen door de oorspronkelijke houders onder goedkeuring der Regeering aan andere personen of naamlooze vennootschappen overgedragen. Hier worden alleen de concessionarissen vermeld die op ult. Juni 1897 in het bezit der vergunningen waren.

b) Tenzij verlenging van die termijnen wordt toegestaan, moeten de sub I bedoelde vergunningen worden aanvaard binnen één jaar nadat zij zijn verleend en moet binnen zes maanden na de aanvaarding met den aanleg van de geleidingen een ernstig begin zijn gemaakt. Ten aanzien van de vergunning, sub II bedoeld, was alleen bepaald dat zij binnen zes maanden na hare dagteekening moest zijn aanvaard.

c) Dit tijdstip wordt bij het verleenen van elke vergunning afzonderlijk vastgesteld.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE JJ.

N°. 36.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 2, van het verslag.)

I. OVERZICHT van de in 's LANDS KASSEN in Nederlandsch-Indië aanwezige BETAALMIDDELEN bij het einde van elke maand van 1896. a)

TIJDSTIPPEN.	Bank-papier.	Zilveren munt. b)		Koperen munt.	TOTAAL.
		Standpenningen.	Pasmunt.		
31 Januari.					
Op Java en Madura .	f 5 843 205	f 7 012 775	f 1 205 756	f 1 777 999	f 15 839 729
In de buitenbezittingen.	1 908 875	5 824 712	225 009	168 879	8 128 075
	f 7 752 080	f 12 837 487	f 1 431 359	f 1 946 878	f 23 967 804
29 Februari.					
Op Java en Madura .	f 6 225 210	f 6 827 853	f 1 168 051	f 1 778 684	f 15 990 798
In de buitenbezittingen.	1 500 865	4 112 614	192 254	157 012	5 962 775
	f 7 726 075	f 10 940 467	f 1 360 305	f 1 935 724	f 21 962 573
31 Maart.					
Op Java en Madura .	f 4 835 685	f 6 787 073	f 1 256 863	f 1 744 741	f 14 624 362
In de buitenbezittingen.	1 621 640	4 906 083	195 262	158 819	6 881 804
	f 6 457 325	f 11 693 156	f 1 452 125	f 1 903 560	f 21 506 166
30 April.					
Op Java en Madura .	f 3 105 025	f 7 082 471	f 1 452 030	f 1 743 400	f 13 382 926
In de buitenbezittingen.	1 393 260	3 553 377	200 570	158 393	5 305 600
	f 4 498 285	f 10 635 848	f 1 652 600	f 1 901 793	f 18 688 526
31 Mei.					
Op Java en Madura .	f 2 851 455	f 6 543 682	f 1 737 602	f 1 736 211	f 12 872 010
In de buitenbezittingen.	1 571 075	3 082 562	172 016	158 437	4 987 081
	f 4 428 530	f 9 626 244	f 1 909 672	f 1 894 648	f 17 859 091
30 Juni					
Op Java en Madura .	f 4 129 420	f 6 444 622	f 1 447 077	f 1 589 873	f 13 610 992
In de buitenbezittingen.	1 847 805	3 338 122	189 158	161 594	5 539 679
	f 5 977 225	f 9 782 744	f 1 636 235	f 1 751 467	f 19 150 671
31 Juli.					
Op Java en Madura .	f 4 366 300	f 5 760 506	f 1 158 162	f 1 383 832	f 12 668 800
In de buitenbezittingen.	1 740 705	3 633 835	165 258	161 905	5 701 703
	f 6 107 005	f 9 394 341	f 1 323 420	f 1 545 737	f 18 370 503
31 Augustus.					
Op Java en Madura .	f 3 919 535	f 5 953 965	f 972 526	f 1 368 240	f 12 214 266
In de buitenbezittingen.	2 675 525	3 447 154	175 582	159 098	6 457 359
	f 6 595 060	f 9 401 119	f 1 148 108	f 1 527 338	f 18 671 625
30 September.					
Op Java en Madura	f 4 100 600	f 7 756 680	f 1 086 252	f 1 458 214	f 14 401 752
In de buitenbezittingen.	2 557 875	3 432 726	188 568	157 259	6 336 428
	f 6 658 475	f 11 189 412	f 1 274 820	f 1 615 473	f 20 738 180
31 October.					
Op Java en Madura .	f 3 825 185	f 9 141 057	f 1 127 326	f 1 514 057	f 15 607 625
In de buitenbezittingen.	2 519 880	3 396 175	174 112	154 701	6 244 868
	f 6 345 065	f 12 537 232	f 1 301 438	f 1 668 758	f 21 852 493
30 November					
Op Java en Madura .	f 4 554 115	f 7 488 420	f 1 097 206	f 1 582 535	f 14 722 276
In de buitenbezittingen.	2 216 635	5 041 176	200 125	179 416	7 637 352
	f 6 770 750	f 12 529 596	f 1 297 331	f 1 761 951	f 22 359 628
31 December.					
Op Java en Madura .	f 5 044 610	f 7 343 860	f 1 063 156	f 1 765 636	f 15 817 262
In de buitenbezittingen.	3 608 665	5 798 015	223 862	175 045	9 205 617
	f 8 653 275	f 13 141 005	f 1 287 018	f 1 940 681	f 25 022 879

a) Hoeveel aan betaalmiddelen uit de kassen op Java en Madura naar die in de buitenbezittingen werd verzonden vindt men in de hier te lande ontvangen opgaven alleen vermeld voor zooveel de hoeveelheid zilveren pasmunt betreft, waarvan gedurende het eerste halfjaar naar de buitenbezittingen werd verzonden voor een bedrag van f 57 600.

b) Onder de bedragen aan zilveren standpenningen zijn ook begrepen de in 's lands kas te Kotta Radja aanwezige Mexicaansche dollars, op ult. 1896 ter waarde van f 01 315, en is ook medegeteld het in enkele landskassen aanwezige goudgeld. Dit laatste bestond op ult. December 1896: bij de landskas te Batavia uit f 1640 aan tien-gulden-stukken en uit f 130 117 aan sovereigns, behoord hebbende tot de van Lombok afkomstige waarden; bij de landskassen te Muntok, Bandjermasin, Koetei, Maros, Bonthain, Saleijer, Balangnipa en Koepang uit f 32 075 aan sovereigns, in den loop van 1895 en 1896 derwaarts verzonden uit 's lands kas te Batavia.

II. OVERZICHT van de te Batavia gehouden INSCHRIJVINGEN voor de afgifte van WISSELS op het Departement van Koloniën (betaalbaar zes maanden na dato), ter voorziening in de behoefte van 's lands kassen in Nederlandsch-Indië voor den dienst van 1897.

Datum der gehouden inschrijving.	Bedrag waarvoor door het Gouvernement inschrijvingen waren geopend.	Limite-koers.	Ingeschreven sommen.				Waarvan gegund.				
			Beneden den limite-koers.	Tegen den limite-koers.	Boven den limite-koers.	In 't geheel.	Tegen den limite-koers.	Tegen (voor het Gouvernement) voordeeliger koers.	Alzoo in 't geheel (Indisch Courant).	Gemiddelde koers der gegunde inschrijvingen of gedeelte van inschrijvingen.	Uitmakende derhalve in Nederlandsch Courant.
1897.		Pct.								Pct	
17 Mei	f 1 000 000	102	f 9 060 000	„	„	f 9 060 000	„	a) f 1 000 000	f 1 000 000	101^{497}	f 1 014 970,60
14 Juni	1 500 000	102	12 135 000	„	„	12 135 000	„	b) 1 500 610	1 500 610	101^{590}	1 524 469,76
28 Augustus . .	2 000 000	101,8	42 195 000	f 2 000 000	„	44 195 000	„	c) 2 001 304	2 001 304	101^{491}	2 031 158,56
			f 63 390 000	f 2 000 000	„	f 65 390 000	„	f 4 501 914	f 4 501 914	101^{526}	f 4 570 598,32

a) Waarvan f 30 000 à 101,4 pct. en f 970 000 à 101,5 pct.

b) „ 25 000 „ 101,4 pct., f 100 000 à 101,5 pct. en f 1 375 610 à 101,6 pct.

c) „ 50 000 „ 101,3 pct., f 65 000 „ 101,4 „ „ 1 886 304 „ 101,5 „

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE KK.

N°. 37.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 3, van het verslag.)

ALGEMEEN OVERZICHT

VAN DE OPBRENGST ENZ.

DER IN

1896

VOOR GOUVERNEMENTS-REKENING

IN NEDERLAND VERKOCHTE PRODUCTEN.

PRODUCTEN. 1.	*IN VEILING* VERKOCHTE HOEVEELHEDEN. *a)* Bruto gewicht bij afscheep. — Pikols. 2.	Bruto gewicht hier te lande. — Kilogrammen. 3.	Uitgeleverd netto gewicht. — Kilogrammen. 4.	TOTALE OPBRENGST. *b)* Veilingsprijs met bijberekening van de door de koopers te vergoeden 1 pct. veilingskosten *c)*, doch na aftrekking van het rabat voor contante betaling (1½ pct. voor koffie en tin en 1 pct. voor kinabast). 5.	Onkosten. (Alleen die op de afscheping, het vervoer en den verkoop gevallen.) 6.	Zuiver bedrag. 7.
Koffie . . { Java-	215 707^{29}	13 296 772	12 987 553	f 13 373 548,73^{5}	f 947 670,67^{5}	f 12 425 878,06
Koffie . . { Menado-	3 328^{08}	201 540	196 534^{5}	304 394,95	25 439,19^{5}	278 955,76
	e) 219 035^{37}	13 498 312	13 184 087^{5}	f 13 677 943,69	f 973 109,87	f 12 704 833,82
Banka-tin	*f)* 120 022^{56}	—	7 372 600	f 5 318 616,90	f 258 576,89	f 5 060 070,01
Kinabast	*g)* 317 387 (netto K.G.)	—	*h)* 322 068^{55}	*i)* f 117 677,19^{5}	f 18 834,26	f 98 842,93^{5}
				f 19 114 267,78^{5}	f 1 250 521,02 *l)*	f 17 863 746,76^{5}

a) De veilingen vonden als gewoonlijk plaats te Amsterdam en te Rotterdam. Te Amsterdam werden verkocht 123 616^{11} pikol koffie, 59 744^{71} pikol tin en al de kinabast, zoodat de veilingen te Rotterdam bestonden uit 95 419^{26} pikol koffie en 60 277^{85} pikol tin.

Naar de opslagplaatsen waren de verkochte hoeveelheden verdeeld als volgt:

Plaatsen van opslag.	Geveild te Amsterdam. Koffie.	Tin.	Kinabast.	Geveild te Rotterdam. Koffie.	Tin.	Kinabast.	Totalen. Koffie.	Tin.	Kinabast.
	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.
Amsterdam	70 411^{96}	23 566^{29}	317 387	48 542^{05}	39 365^{38}	„	118 954^{01}	62 931^{67}	317 387
Rotterdam	43 704^{15}	30 411^{75}	„	39 877^{21}	20 912^{47}	„	83 581^{36}	51 324^{22}	„
Schiedam	4 500	2 291^{31}	„	„	„	„	4 500	2 291^{31}	„
Dordrecht	3 000	2 301^{01}	„	„	„	„	3 000	2 301^{01}	„
Middelburg.	2 000	1 144^{13}	„	7 000	„	„	9 000	1 144^{13}	„
	123 616^{11}	59 744^{71}	317 387	95 419^{26}	60 277^{85}	„	219 035^{37}	120 022^{56}	317 387

b) De onder dit hoofd vermelde sommen hebben alleen betrekking tot de in *veiling* verkochte hoeveelheden.

Met inbegrip van hetgeen in de verantwoording der Handelmaatschappij nog eene plaats had te vinden betreffende ontvangsten en uitgaven ter zake van door zeeramp als anderszins te min of in beschadigden staat uitgeleverde — en daarom buiten de veilingen gebleven — producten was over 1896 aan bruto ontvangsten te verantwoorden f 25,57 *meer*, aan onkosten f 246,37 *meer* en derhalve aan netto ontvangsten f 220,80 *minder* dan de sommen genoemd in de kolommen 5, 6 en 7 van dit overzicht.

Het *totaal* der verantwoorde bruto en netto ontvangsten bedroeg namelijk als volgt:

	bruto ontvangsten.	onkosten.	netto ontvangsten.
voor koffie { Java-	f 13 373 574,30^{5}	f 947 671,13^{5}	f 12 425 903,17
voor koffie { Menado- . .	304 391,95^{5}	25 439,19^{5}	278 955,76
„ Banka-tin	5 318 646,90	258 818,35	5 059 828,55
„ kinabast.	117 677,19^{5}	18 838,71	98 838,48^{5}
	f 19 114 293,35^{5}	f 1 250 767,39	f 17 863 525,96^{5}

Voor zoover de in de averij-rekening te begrijpen producten, wat hunne hoeveelheden betreft, niet reeds in vorige jaarrekeningen waren verantwoord, viel in 1896 in die rekening op te nemen eene hoeveelheid van 0^{11} pikol Java-koffie van oogst 1895.

c) Door de koopers werd als vergoeding voor veilingskosten voldaan: voor koffie (Java-) f 133 589,27^{5}, voor koffie (Menado-) f 3050,25, voor Banka-tin f 53 453,78 en voor kinabast f 1171,64 of in het geheel f 191 276,94^{5}.

d) De spillage, met inbegrip van de aan de koopers tegoedgedaan wordende tarra der balen (1½ K.G. per baal), ontstaat bij het afschepen en inladen in Indië, en verder bij lossing, steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering. Voor kinabast wordt als tarra aangenomen hetgeen daarvoor in Indië op de balen of kisten of op de Indische wichtnota's is vermeld.

GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de afgescheepte hoeveelheid (zie kolom 2). Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de verkochte netto hoeveelheid (zie kolom 4). Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Gemiddelde veilingsprijs.	Aantal nettokilogrammen die elke afgescheepte pikol gemiddeld heeft uitgeleverd. (Zie de kolommen 2 en 4.)	Percentsgewijze berekening der spillage naarreden van 61⅞ kilogram per pikol. *d*)	De afgescheepte hoeveelheden (kolom 2) besloegen de navolgende scheepsruimte (in lasten):
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19
per bruto pikol.	f 61,99^{85}	f 4,39^{33}	f 57,60^{52}	per ½ K.G.	f 0,51^{38}	f 0,03^{85}	f 0,47^{03}	f 0,51^{75} per ½ K.G.	60,21	2,49	7 464^{101}
id.	91,46^{6}	7,64^{38}	83,81^{88}	id.	0,77^{11}	0,06^{17}	0,70^{97}	0,77^{83} „ „	59,05	4,37	138^{365}
	. . . . .	. . . . .	. . . . .		. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	
id.	f 62,44^{62}	f 4,44^{17}	f 58,00^{35}	id.	f 0,51^{87}	f 0,03^{69}	f 0,48^{18}	f 0,52^{11} per ½ K.G.	60,19	2,52	7 602^{469}
id.	44,31^{37}	2,15^{44}	42,15^{93}	per 50 K.G.	36,07	1,75^{5}	34,31^{5}	36,25 „ 50 „	61,42	0,53	3 685^{313}
per netto K.G.	0,37^{07}	0,05^{93}	0,31^{11}	per ½ K.G.	0,18^{26}	0,02^{92}	0,15^{34}	0,18^{27} „ ⅓ „	. . . . .	*k*)	334^{091}
											11 622^{378}

e) Naar gelang van de oogstjaren was de in veiling verkochte koffie verdeeld als volgt:

Oogstjaar 1893 . .	—	—	2632^{91} pikol Menado-koffie.
„ 1894 . .	23 498	pikol Java-koffie en	695^{16} „ „
„ 1895 . .	184 505^{79}	„ „	—
„ 1896 . .	7 704	„ „	—
Totalen . .	215 707^{79}	„ „ „	3328^{08} „ „

f) Van de gedurende 1896 in veiling gebrachte hoeveelheid Banka-tin waren in 1894 van Banka op Java aangebracht 11 748^{81}, in 1895 94 589^{43} en in 1896 13 384^{23} pikol.

g) Afkomstig uit den oogst van 1895.

h) Hiervan 321 720^{30} K.G. in veiling verkocht en de overige 348^{93} K.G. als monsters verstrekt.

i) Hieronder f 214,01 ter zake van verstrekte monsters.

k) De kinabast heeft *meer* uitgeleverd dan het in Indië opgegeven netto-gewicht.

l) De onkosten lieten zich splitsen als volgt (de centen zijn afgerond tot volle guldens):

	Koffie.		Banka-tin.		Kinabast.		Totalen.	
Kosten van afscheep in Indië (berekend naar een vast abonnementstarief)		f 43 807		f 12 002		f 327		f 56 136
Vracht van Java en Menado naar Nederland en lossingskosten.		338 283		68 256		10 576		417 115
Premien aan de gezagvoerders, bedragende als maximum voor koffie en kinabast f 1 en voor tin f 0,25 per last		7 438		901		346		8 685
Premien van zee-assurantie (over eene verzekerde waarde — volgens de prijzen der producten op de tijdstippen waarop de assurantien gesloten werden — van f 551 190)		17 043		„		„		17 043
Zoogenaamde onsplitsbare onkosten hier te lande:								
Kosten bij aanvoer, opslag, sorteering, enz.	f 68 952		f 15 889		f 1 743		f 86 584	
„ van surveillance	136		15		„		151	
Pakhuishuren	31 029		5 305		1 154		37 488	
Brandassurantie-premiën	17 342		7 071		365		21 778	
Veilingskosten	5 489		3 117		486		9 092	
Briefport en telegrammen	222		25		„		247	
		123 170		31 422		3 718		158 340
Courtage van verkoop (voor koffie en kinabast 1 pct, voor tin ½ pct.)		136 617		26 727		1 175		164 549
Registratierecht en opcenten		100 953		39 489		897		141 339
Commissieloon der Nederlandsche Handelmaatschappij (1½ pct.)		205 109		79 780		1 765		286 714
		f 973 110		f 258 577		f 18 834		f 1 250 521

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

BIJLAGE LL.

N°. 38.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 3. van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1896 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen KOFFIE, TIN en KINABAST en van de daarvoor betaalde VRACHTEN.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: stoomschepen van de Maatschappij „Nederland."	Beladingen in: stoomschepen van de Maatschappij „Rott. Lloyd."	Beladingen in: zeilschepen.	KOFFIE. Pikols.			KOFFIE. Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			TIN. Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	KINABAST. Vracht per M³. c)
1896.													
Januari	»	1	»	»	5 500	»	f 35	»	1 686^{50}	»	f 15	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	35	»	1 699^{38}	»	15	»	»
	1	»	»	5 000	»	»	35	»	»	»	»	106^{81}	f 13,25
	»	1	»	»	5 000	»	35	»	2 278^{21}	»	15	»	»
	1	»	»	4 000	»	»	35	»	»	»	»	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	2 280^{90}	»	»	15	»	»
	»	1	»	»	2 000	»	35	»	1 705^{82}	»	15	»	»
Februari.	1	»	»	»	»	»	»	2 285^{64}	»	»	15	»	»
	»	1	»	»	5 500	»	{ 25 35	»	»	»	»	»	»
	1	»	»	5 495^{13}	»	»	35	1 715^{35}	»	»	15	88^{24}	11,00
	»	1	»	»	3 000	»	25	»	1 838^{16}	»	15	»	»
	1	»	»	6 672^{89}	»	»	{ 33¼ 35	»	»	»	»	»	»
Maart.	»	1	»	»	5 000	»	35	»	2 859^{60}	»	15	»	»
	»	1	»	»	5 500^{15}	»	{ 20 35	»	2 297^{60}	»	15	»	»
	1	»	»	5 000	»	»	35	3 460^{38}	»	»	15	197^{25}	9,75
	»	1	»	»	2 500	»	20	»	3 669^{27}	»	15	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	{ 33¼ 35	1 705^{35}	»	»	15	307^{82}	9,02^{5} à 9,50
Transporteeren .	8	9	»	32 168^{02}	39 000^{15}	»	. . . .	11 447^{62}	18 034^{81}	»	. . . .	700^{12}	. . . .

a) Het gewicht komt overeen: voor koffie in balen met 1800 K.G., voor koffie in vaten met 1550, voor legkoffie (in balen) met 1600 en voor koffie in hoornschil met 1250 K.G.

b) Het last tin = 2000 K.G.

c) Het last kinabast (in gewicht overeenkomende met 950 K.G.) = 3^{693} M³.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: stoomschepen van de Maatschappij „Nederland."	Beladingen in: stoomschepen van de Maatschappij „Rott. Lloyd."	Beladingen in: zeilschepen.	KOFFIE. Pikols.			KOFFIE. Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			TIN. Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	KINABAST. Vracht per M³. c)
Per transport	8	9	.	32 168^{02}	39 000^{15}	.	....	11 447^{62}	18 034^{85}	.	....	700^{12}	....
April......	1	.	.	.	.	.	.	2 835^{33}	.	.	f 15	138^{45}	f 9,00
	1	.	.	3 000	.	.	f 20	.	.	.	.	104^{77}	9,00
	.	1	.	.	1 446^{61}	.	35	.	2 811^{19}	.	15	.	.
	.	1	.	.	3 505^{03}	.	20 35	.	3 425^{09}	.	15	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	3 392^{30}	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	2 151^{72}	.	.	15	.	.
Mei.......	1	.	.	1 785^{35}	.	.	35	.	.	.	.	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	3 946^{01}	.	15	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	3 416^{73}	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	254^{11}	11,00
Juni.......	.	1	.	.	.	.	.	.	3 421^{37}	.	15	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	2 840^{36}	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	371^{67}	11,00
	.	1	.	.	.	.	.	.	1 149^{35}	.	10	.	.
	1	.	.	1 001^{03}	.	.	45	.	.	.	.	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	1 713^{24}	.	.	20	195^{67}	11,00
Juli.......	.	1	.	.	.	.	.	.	3 457^{06}	.	20	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	1 754^{93}	.	.	20	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	2 843^{06}	.	20	.	.
	1	.	.	27^{33}	.	.	45	3 432^{25}	.	.	20	635^{76}	11,00
	1	.	.	704	.	.	45	3 994^{14}	.	.	20	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	2 514^{77}	.	20	.	.
Augustus....	1	.	.	7 000	.	.	42¾ 45	5 157^{98}	.	.	20	471^{68}	10,45 11
	.	1	.	.	.	.	.	.	2 283^{06}	.	20	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	573^{51}	.	.	20	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	1 678^{93}	.	20	.	.
September....	1	.	.	4 500	.	.	45	1 720^{25}	.	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	1 114^{11}	.	.	20	343^{90}	11
	.	1	.	.	.	.	.	.	1 892^{16}	.	15 20	.	.
	.	1	.	.	5 500	.	45	.	1 335^{98}	.	15	.	.
	.	1	.	.	3 000	.	45	.	1 450^{09}	.	15	.	.
	1	.	.	7 000	.	.	42¾ 45	1 130^{15}	.	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	1 447^{72}	.	.	15	1 012^{23}	12
October.....	.	1	.	.	4 000	.	45	.	1 116^{82}	.	15	.	.
	.	1	.	.	.	.	.	.	1 009^{03}	.	15	.	.
Transporteeren	25	27	.	57 195^{03}	56 4[illegible]2^{77}	.	....	38 473^{26}	62 021^{81}	.	....	4 227^{98}	....

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: stoomschepen van de Maatschappij „Nederland."	„Rott. Lloyd."	zeilschepen.	KOFFIE. Pikols.			Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	Vracht per M^3. c)
Per transport	25	27	.	57 195^{93}	56 452^{77}	.	....	38 473^{26}	62 021^{81}	.	....	4 227^{98}	....
	1	.	.	3 000	.	.	f 45	.	.	.	.	.	.
	.	1	.	.	5 000	.	45	.	1 017^{55}	.	f 15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	338^{19}	f 12
November	.	1	.	.	5 000	.	45	.	2 031^{11}	.	15	.	.
	1	.	.	1 000	.	.	45	.	.	.	.	311^{06}	12
	.	1	.	.	5 000	.	45	.	1 689^{20}	.	15	.	.
	1	.	.	5 000	.	.	50	.	.	.	.	.	.
December	.	1	.	.	5 000	.	45	.	1 684^{69}	.	15	.	.
	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	171^{53}	12
	.	1	.	.	5 000	.	50	.	.	.	.	.	.
	1	.	.	5 000	.	.	45	1 691^{19}	.	.	15	.	.
	.	1	.	.	5 145	.	45 / 50	.	1 726^{32}	.	15	.	.
	1	.	.	5 600	.	.	45	786^{03}	.	.	15	.	.
	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Stoomvaart-maatschappij „Nederland" ..	d) 32			76 195^{93} f) (2 539^{87})				40 951^{08} (1 249^{04})				5 049^{11} (328^{28})	
Stoomvaart-maatschappij „Rott. Lloyd" .		e) 33			86 597^{77} (2 866^{59})				70 171^{01} (2 140^{27})				
Totaal beladingen in stoomschepen	65			162 793^{70} (5 426^{16})				111 122^{09} (3 389^{31})					
Idem in zeilschepen ..			.			.				.			
Algemeen totaal. .	65			162 793^{70} (5 426^{16})			....	111 122^{09} (3 389^{31})			....	5 049^{11} (328^{78})	
De verschepingen van 1895 waren aldus verdeeld:													
Stoomvaart-maatschappij „Nederland" ..	g) 35			121 694^{05} (4 056^{35})				55 199^{86} (1 683^{60})				5 409^{22} (351^{68})	
Stoomvaart-maatschappij „Rott. Lloyd" .		h) 29			127 140^{18} (4 238)				53 760^{83} (1 639^{71})				
Totaal beladingen in stoomschepen	64			248 834^{23} (8 294^{35})				108 960^{69} (3 323^{31})					
Idem in zeilschepen ..			2			19 999^{92} (666^{66})				6 291^{11} (191^{87})			
Algemeen totaal. .	66			268 834^{15} (8 961^{01})			....	115 251^{83} (3 515^{18})			....	5 409^{22} (351^{68})	

d) Namelijk 20 beladingen in stoomschepen die in den contractueelen maildienst vertrokken en 12 beladingen in zoogenaamde tusschenbooten.
e) Als voren 25 en 8.
f) De tusschen ( ) vermelde getallen wijzen het aantal lasten aan.
g) Als bij noot d 23 en 12.
h) Als voren 24 en 5.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE MM.

N°. 39.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE DE

OPIUMPACHT

op Java (met uitzondering van de gewesten Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki) en in de Lampongsche Districten,

BENEVENS

opgaven nopens de opium-aanhalingen in de verschillende gewesten van Java (met uitzondering als voren),

een en ander over de jaren 1895 en 1896.

I. OPGAVEN betreffende de opiumpacht op Java e

PACHT-PERCEELEN.	Vastgesteld aantal verkooppplaatsen voor elk der jaren 1895 en 1896.	Aantal katti's *ruw* opium: als maxima toegestaan voor elk der jaren 1895 en 1896 aan Levantsch en aan Bengaalsch opium.		verstrekt in 1895.			verstrekt in 1896.			Door de pachte… over 1895: A. wegens pachtsom. B. wegens verstrekkingsprij… (à f 30 per katti) van h… door hen uit 's land… voorraad betrokken (ruw) opium.	
1.	2.	3.		4.			5.			6.	
						Pct. van de toegestane maxima.			Pct. van de toegestane maxima.		
Batavia, Krawang en de Lampongsche Districten . . .	d) 34	Lev. 4 560 Beng. 3 600	8 160	Lev. 4 560 Beng. 3 600	8 160	= 100.00	Lev. 4 260 Beng. 3 300	7 560	= 92.64	A. f 909 600 B. 244 800	f 1 154 4
Cheribon.	11	Lev. 360 Beng. 2 040	2 400	Lev. 330 Beng. 1 870	2 200	= 91.67	Lev. 300 Beng. 1 700	2 000	= 83.33	A. f 135 600 B. 66 000	201 6
Tagal.	23	Lev. 900 Beng. 5 100	6 000	Lev. 495 Beng. 2 020	2 515	= 41.92	Lev. 480 Beng. 1 920	2 400	= 40.00	A. f 276 120 B. 75 450	351 5
Pekalongan . . .	33	Lev. 1 200 Beng. 3 600	4 800	Lev. $659\frac{1125}{1600}$ Beng. 1 970	$2\,629\frac{1125}{1600}$	= 54.79	Lev. 635 Beng. 1 895	2 530	= 52.71	A. f 253 440 B. 78 891	332 3
Samarang	73	Lev. 12 000 Beng. 12 000	24 000	Lev. 7 400 Beng. 9 800	17 200	= 71.69	Lev. $6\,602\frac{400}{1600}$ Beng. 7 100	$13\,702\frac{400}{1600}$	= 57.09	A. f 1 440 000 B. 516 000	1 956 0
Japara	54	Lev. 4 200 Beng. 4 800	9 000	Lev. 2 550 Beng. 1 800	4 350	= 48.33	Lev. 1 800 Beng. 2 300	4 100	= 45.55	A. f 636 120 B. 130 500	766 6
Rembang	50	Lev. 9 000 Beng. 9 000	18 000	Lev. $2\,977\frac{463}{1600}$ Beng. $3\,522\frac{800}{1600}$	$6\,499\frac{1263}{1600}$	= 36.11	Lev. 2 300 Beng. 3 600	5 900	= 32.78	A. f 684 120 B. 194 994	879 1
Soerabaija	48	Lev. 9 600 Beng. 12 000	21 600	Lev. 3 900 Beng. 8 000	11 900	= 55.09	Lev. 2 200 Beng. 7 450	9 650	= 44.68	A. f 1 326 000 B. 357 000	1 683 0
Banjoemas. . . .	10	Lev. 600 Beng. 3 000	3 600	Lev. 500 Beng. 2 500	3 000	= 83.33	Lev. 525 Beng. 1 825	2 350	= 65.28	A. f 151 200 B. 90 000	241 2
Bagelen	17	Lev. 600 Beng. 1 800	2 400	Lev. $400\frac{400}{1600}$ Beng. 1 350	$1\,750\frac{400}{1600}$	= 72.92	Lev. 250 Beng. 1 325	1 575	= 65 62	A. f 180 000 B. 52 507	232 5
Kadoe	31	Lev. 1 800 Beng. 3 600	5 400	Lev. 725 Beng. 2 100	2 825	= 52.31	Lev. 625 Beng. 1 925	2 550	= 47.22	A. f 336 120 B. 84 750	420 8
Djokjokarta . . .	94	Lev 3 000 Beng. 3 000	6 000	Lev. 1 370 Beng. 1 785	3 155	= 52.58	Lev. 1 100 Beng. 1 400	2 500	= 41.66	A f 336 120 B. 94 650	430 7
Soerakarta. . . .	145	Lev. 12 000 Beng. 6 000	18 000	Lev. 8 146 Beng. 3 100	11 246	= 62.48	Lev. 7 400 Beng. 3 300	10 700	= 59.44	A. f 1 056 000 B. 337 380	1 393
Madioen	64	Lev. 7 200 Beng. 4 800	12 000	Lev. 3 900 Beng. 1 500	5 400	= 45.00	Lev. 2 900 Beng. 1 300	4 200	= 35.00	A. f 660 240 B. 162 000	822
Kediri	120	Lev. 12 000 Beng. 6 000	18 000	Lev. 9 000 Beng. 4 650	13 6 .0	= 75.83	Lev. 6 450 Beng. 4 200	10 650	= 59.17	A. f 2 115 720 B. 409 500	2 525
Totalen . .	807	Lev. 79 020 Beng. 80 340	159 300	Lev. $46\,913\frac{248}{1600}$ Beng. $49\,567\frac{800}{1600}$	$96\,480\frac{1188}{1600}$	= 60.54	Lev. $37\,827\frac{400}{1600}$ Beng. 44 540	$82\,367\frac{400}{1600}$	= 51 69	A. f 10 496 400 B. 2 894 422	f13 390

a) Daar met 1 Januari 1896 in Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki de exploitatie van het opiummiddel door het Gouvernement in eigen beheer is genomen, worden deze gewesten in dit overzicht niet meer vermeld. In al de hierboven opgegeven pachtpercelen was de pacht afgestaan voor den driejarigen termijn 1895 t/m 1897.

b) Vermits het voor de behoefte van 1895 verstrekt Levantsch opium kan gerekend worden voor 4/5 gedeelten behoord te hebben tot de in 1893 en voor 1/5 tot de in 1894 aangebrachte partijen, is de winst voor den lande op den verstrekkingsprijs van opium-net, met inachtneming van de aangegeven verhoudingscijfers, berekend naar kostenleder in laatstgemelde twee jaren aangebrachte partijen. Op dezelfde wij gehandeld ten aanzien van het voor 1895 verstrekt Bengaalsch opium, dat gerekend worden voor 7/12 gedeelten behoord te hebben tot de in 1894 en voor 5/12 tot d 1895 voor 's lands rekening aangebrachte partijen dezer opiumsoort Naar de bed verhoudingscijfers kwam de middenprijs voor het Levantsch opium te staan op f

n de Lampongsche Districten over de jaren 1895 en 1896. *a*)

schuldigd over 1896: A. wegens pachtsom. B. wegens verstrekkingsprijs (à f 30 per katti) van het door hen uit 's lands voorraad betrokken (ruw) opium.		Berekend over het in de kolommen 6 en 7 opgegeven bedrag kwam het opium uit 's lands voorraad (*in ruwen staat*) den pachters alzoo gemiddeld te staan per katti:		Voor zooveel op de opgaven der pachters is af te gaan, zou elke katti opium, berekend naar het gewicht *in ruwen staat*, hun gemiddeld hebben opgebracht:		De prijzen per thail ($^1/_{14}$ katti) en per matta ($^1/_{160}$ thail), waarvoor de pachters het *bereid* opium sleten, worden opgegeven gemiddeld te hebben bedragen:				Opbrengst der pacht aan het Gouvernement, na aftrekking van het kostende van het opium, derhalve: 1° pachtsom, en 2°, (wat de door de pachters genomen hoeveelheden betreft) voorloopig verschil tusschen den verstrekkingsprijs en de kosten waarop het opium den lande kwam te staan			
		in 1895.	in 1896.	in 1895.	in 1896.	in 1895		in 1896		in 1895 *b*)		in 1896. *c*)	
						per thail.	per matta	per thail	per matta.				
7.		8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.		17.	
A. f 909 600 B. 223 800	f 1 136 400	f141,47	f150,31^5	f192,59	f185,30	f 18,00	f0,32 0,28 0,32	f 17,00 18,00 18,00	f0,32 0,29^5 0,32	1°. f 909 600 2°. 177 655	f 1 087 255	1°. f 909 600 2°. 152 304	f 1 061 904
A. f 135 600 B. 60 000	195 600	91,64	97,80	122,72	150,00	12,00	0,14^5	12,00	0,14	1°. f 135 600 2°. 46 269	181 869	1°. f 135 600 2°. 40 474	176 074
A. f 276 120 B. 72 000	348 120	139,79	145,05	160,21	159,30	13,00	0,16	13,00	0,15	1°. f 276 120 2°. 53 107	329 227	1°. f 276 120 2°. 48 542	324 662
A. f 253 440 B. 75 900	329 340	126,37^5	130,17	144,97	131,58	13,10	0,16	13,68	0,16^5	1°. f 253 440 2°. 55 787	309 227	1°. f 253 440 2°. 51 141	304 581
A. f 1 440 000 B. 411 067	1 851 067	113,72	135,09	124,90	149,21	14,00	0,17^5	14,00	0,18	1°. f 1 440 000 2°. 370 466	1 810 466	1°. f 1 440 000 2°. 276 292	1 716 292
A. f 636 120 B. 123 000	759 120	176,23	185,15	189,49	213,03^5	13,50	0,18	13,50	0,20	1°. f 636 120 2°. 94 921	731 041	1°. f 636 120 2°. 82 711	718 831
A. f 684 120 B. 177 000	861 120	135,25	145,95	188,74	184,17	12,00	0,18^5	.	0,21^5	1°. f 684 120 2°. 140 325	824 445	1°. f 684 120 2°. 119 087	803 207
A. f 1 326 000 B. 289 500	1 615 500	141,43	167,91	179,15^5	182,52	13,50	0,18	13,50	0,18	1°. f 1 326 000 2°. 254 103	1 580 103	1°. f 1 326 000 2°. 195 122	1 521 122
A. f 151 200 B. 70 500	221 700	80,40	94,34	135,00	135,00	14,00	0,20	14,00	0,20	1°. f 151 200 2°. 63 185	214 385	1°. f 151 200 2°. 47 519	198 719
A. f 180 000 B. 47 250	227 250	132,84	144,22	136,93	145,38^5	12,22	0,17	9,94^5	0,17	1°. f 180 000 2°. 37 060	217 060	1°. f 180 000 2°. 31 870	211 870
A. f 336 120 B. 76 500	412 620	148,98	161,81	210,20	226,80	15,50	0,20	15,50	0,20	1°. f 336 120 2°. 59 959	396 079	1°. f 336 120 2°. 51 551	387 671
A. f 336 120 B. 75 000	411 120	136,53^5	164,44^5	200,05^5	231,52	12,25	0,19	12,28	0,19	1°. f 336 120 2°. 67 978	404 098	1°. f 336 120 2°. 50 433	386 553
A. f 1 056 000 B. 321 000	1 377 000	123,90	128,69	168,00	168,00	14,00	0,17	14,00	0,17	1°. f 1 056 000 2°. 248 211	1 304 211	1°. f 1 056 000 2°. 215 261	1 271 261
A. f 660 240 B. 126 000	786 240	152,26^5	187,20	241,02	229,28	13,66	0,17	14,08	0,17	1°. f 660 240 2°. 119 163	779 403	1°. f 660 240 2°. 84 496	744 736
A. f 2 115 720 B. 319 500	2 435 220	185,00	228,66	138,59	273,60	18,00	0,20	18,00	0,23	1°. f 2 115 720 2°. 299 664	2 415 384	1°. f 2 115 720 2°. 214 457	2 330 177
A. f 10 496 400 B. 2 471 017	f 12 967 417									1°. f 10 496 400 2°. 2 087 853	f 12 584 253	1°. f 10 496 400 2°. 1 661 260	f 12 157 660

II.

en voor de andere soort op f 9,21 per katti. Aangezien de pachters den lande f 30 per katti betalen, is derhalve n'a winst op de verstrekkingsprijs aangenomen f 22,57 per katti Levantsch en f 20,79 per katti Bengaalsch opium.

c) Berekend op de in noot *b* aangegeven wijze kwam het voor de behoefte van 1896 verstrekt Levantsch opium, dat gerekend wordt voor 7/10 gedeelten te hebben behoord tot de in 1894 en voor 3/10 tot de in 1895 aangebrachte partijen, den lande te staan op een middenprijs van f 9,95 per katti, zoodat de winst (f 30 — f 9,95 =) f 20,05 per katti bedroeg. Voor het Bengaalsch opium, dat gerekend wordt voor 2/3 gedeelten te hebben behoord tot de in 1895 en voor 1/3 tot de in 1896 aangebrachte partijen, waren deze cijfers respectievelijk f 9,73 en (f 30 — f 9,73 =) f 20,27 per katti.

d) Hiervan 22 verkoopplaatsen in Batavia, 7 in Krawang en 5 in de Lampongsche Districten.

II. STATISTIEK der op Java (uitgenomen in de tot het proefgebied der regie behoorende gewesten Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki) gedurende 1895 en 1896 gedane aanhalingen van opium.

GEWESTEN. *a*)	1895. *b*)							1896						
	Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden opium (naar het gewicht in ruwen staat). *c*)				Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden opium (naar het gewicht in ruwen staat). *c*)			
	Ruw opium.	Bereid opium.	Totaal.	Katti's.	Thail's.	Tji's.	Matta's.	Ruw opium.	Bereid opium.	Totaal.	Katti's.	Thail's.	Tji's.	Matta's.
Bantam	„	13	13	2	11	7	„	„	15	15	2325	9	7	„
Batavia	5	117	122	228	1	7	9½	„	112	112	347	5	„	7½
Krawang.	„	51	51	„	17	1	2½	„	48	48	„	8	„	2½
Preanger Regentschappen .	„	83	83	91	14	5	6	2	80	82	42	5	4	8
Cheribon.	„	15	15	27	14	7	6½	1	16	17	8	11	3	7
Tagal	„	40	40	12	2	3	1½	1	71	72	4	12	4	6
Pekalongan.	„	25	25	2	9	2	6	„	24	24	2	1	„	8
Samarang	1	123	124	82	2	2	6½	2	61	63	17	4	8	7
Japara.	„	485	485	48	6	„	„	„	260	260	9	11	„	7½
Rembang	1	98	99	8	6	6	9	1	57	58	76	14	5	7
Soerabaija	1	74	75	3	5	„	„	13	175	188	900	14	7	9½
Banjoemas	„	85	85	7	7	„	6½	„	14	14	„	15	7	6
Bagelen	„	236	236	17	15	3	„	„	226	226	5	7	7	„
Kadoe.	„	20	20	„	14	8	8	„	10	10	„	2	8	9
Djokjokarta	1	34	35	„	4	4	6	1	19	20	„	2	2	8
Soerakarta	71	150	221	1	13	„	9	1	150	151	10	1	4	7½
Madioen	18	131	149	10	15	„	6	30	75	105	29	11	8	8½
Kediri.	„	25	25	„	6	9	7	1	54	55	18	3	1	6
Totalen. . .	98	1805	1903	548	8	3	„	53	1467	1520	3800	15	6	5

a) De gewesten Bantam en Preanger Regentschappen vormen in hun geheel verboden kringen. Verder zijn van de pachtperceelen voor een groot deel voor het opium gesloten Krawang, Cheribon, Banjoemas en Bagelen en voorts enkele gedeelten van de residentiën Batavia, Tagal en Pekalongan, zoomede het tot de residentie Soerabaija behoorend eiland Bawean.

b) In de gewesten Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, welke met 1 Januari 1896 tot het proefgebied der regie zijn gaan behooren, werden in 1895 respectievelijk 30, 22 en 50 aanhalingen (alles van bereid opium) gedaan, gezamenlijk (in ronde cijfers) betreffende eene hoeveelheid, berekend naar het gewicht in ruwen staat, van respectievelijk 3½, 1 en 16 katti.

c) De aangehaalde hoeveelheden *bereid* opium bedroegen gezamenlijk: in 1895 ongeveer 198 en in 1896 ruim 1672 katti. In de tabel zijn die partijen in rekening gebracht respectievelijk als 396 en 3344½ katti in *ruwen* staat.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE NN.

N°. 40.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST van de OPIUMPACHT in de BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Tijdvakken, waarvoor de pacht werd afgestaan.	PACHTSOMMEN. 1895.	1896.	1897.
*Sumatra's Westkust a)	Voor drie jaren (1895 t/m 1897)	f 273 000	f 273 000,00	f 273 000,00
*Benkoelen	Idem	24 000	24 000,00	24 000,00
*Palembang	Idem	79 200	79 200,00	79 200,00
Oostkust van Sumatra	Telkens voor drie jaren (1894 t/m 1896 en 1897 t/m 1899)	1 320 000	1 220 000,00	1 765 290,00
Atjeh en onderhoorigheden b)	Voor drie jaren (1895 t/m 1897)	240 000	240 000,00	240 000,00
Riouw en onderhoorigheden	Telkens voor drie jaren (1893 t/m 1895 en 1896 t/m 1898)	458 000	487 200,00	487 200,00
Banka	Idem	252 120	279 003,33	279 003,33
Billiton	Voor drie jaren (1895 t/m 1897)	204 000	204 000,00	204 000,00
Westerafdeeling van Borneo	Eerst voor drie jaren (1893 t/m 1895), daarna voor één jaar (1896) en vervolgens weder voor drie jaren (1897 t/m 1899)	108 000	73 200,00	75 420,00
*Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Telkens voor één jaar	15 780	15 000,00	16 560,00
Celebes en onderhoorigheden	Telkens voor drie jaren (1893 t/m 1895 en 1896 t/m 1898)	132 360	118 000,00	118 000,00
Menado c)	In de Minahassa-districten telkens voor één jaar; in de afdeeling Gorontalo eerst voor één jaar (1895), daarna voor drie jaren (1896 t/m 1898)	10 752	6 792,00	13 512,00
Amboina d)	Eerst voor één jaar (1895), daarna voor drie jaren (1896 t/m 1898)	73 716	67 308,00	67 308,00
Ternate	Idem	2 730	3 640,00	3 640,00
Timor en onderhoorigheden	Telkens voor één jaar	3 888	3 600,00	3 036,00
Bali en Lombok e)	Telkens voor drie jaren (1893 t/m 1895 en 1896 t/m 1898)	97 920	98 244,00	98 244,00
	Totaal der pachtsommen	f 3 293 460	f 3 292 187,33	f 3 747 323,33
WINST van het Gouvernement op het aan de pachters in de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado verstrekt opium f)		188 193	174 176,00	(nog niet bekend.)
Opbrengst van de pacht voor het Gouvernement (na aftrekking van het kostende van het verstrekt opium)		f 3 481 652	f 3 466 363,33	(nog niet bekend.)

a) In de met een * aangeduide gewesten werkt hetzelfde pachtstelsel als op Java, zoodat de hoeveelheden opium, waarover aldaar de pachters mogen beschikken, aan maxima gebonden zijn. Die maxima bedragen per jaar: voor Sumatra's Westkust (met inbegrip van de 2000 katti waarover de pachter als maximum kan beschikken voor den invoer in het landschap Troemon) 5560 katti Levantsch en 5800 katti Bengaalsch opium, te zamen dus 11 360 katti; voor Benkoelen 540, voor Palembang 2700 en voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 840 katti, alles uitsluitend Bengaalsche soort. Over welke hoeveelheden de pachters in de vier genoemde gewesten gedurende 1895 en 1896 beschikten, blijkt uit noot f hieronder. Hier zij nog slechts aangeteekend dat in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de pacht telkens voor slechts één jaar was afgestaan, op ult. 1895 door den pachter aan den lande teruggeleverd werd 1.10 thail, en op ult. 1896 1 katti 99 matta.

b) In dit gewest strekt de pacht zich niet verder uit dan tot het door het Gouvernement bezette gedeelte van Groot-Atjeh, waartoe ook gerekend worden te behooren de eilanden Weh en Bras.

c) Onder de voor dit gewest opgegeven sommen is voor de afdeeling Gorontalo begrepen achtereenvolgens f 1572, f 1992 en f 1992.

d) Voor de hoofdplaats Amboina (met Kajeli en Boeroe) bedroeg de pachtsom in de opgegeven drie jaren achtereenvolgens f 20 076, f 20 808 en f 20 808, en voor het overige pachtgebied in de residentie Amboina, namelijk voor de Banda-eilanden, achtereenvolgens f 53 640, f 46,500 en f 46 500.

e) In het voor 1895 opgegeven totaal deelen de perceelen Boeleleng en Djembrana elk afzonderlijk voor f 91 200 en f 6720; voor de jaren 1896 en 1897 waren die sommen f 93 324 en f 4920.

f) In de overige in dit staatje genoemde gewesten voorzien de pachters zich van het benoodigde opium buiten tusschenkomst van het Gouvernement, uitgezonderd in Ternate, waar echter de verstrekkingsprijs van het opium in de pachtsom opgaat.
De hier uitgetrokken winst is berekend als volgt:

	1895. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.	1896. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.
Sumatra's Westkust	Levantsch	2829	f 22,57	f 63 850,53	Levantsch	2794	f 20,05	f 56 019,70
	Bengaalsch	2582	20,76	53 602,32	Bengaalsch	2838	20,27	57 526,26
		5411		f 117 452,85		5632		f 113 545,96
Benkoelen	Bengaalsch	496	20,76	10 296,96	Bengaalsch	495	20,27	10 033,65
Palembang	Id.	2449	20,76	50 841,24	Id.	1766	20,27	35 796,82
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Id.	343	20,76	7 120,68	Id.	340	20,27	6 891,80
Menado	Id.	103	24,09*	2 481,78*	Id.	335	23,60*	7 907,67*
	Lev. en Beng. te zamen	8802		f 188 193,51*	Lev. en Beng. te zamen	8568		f 174 175,90*

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-)INDIË.

BIJLAGE 00.

N°. 41.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST

DER

VERPACHTE MIDDELEN

(met uitzondering van de opiumpacht)

OP

JAVA EN MADURA

OVER ELK DER JAREN 1895, 1896 EN 1897.

GEWESTEN.	RUND-, BUFFEL- EN PAARDENSLACHT. a)			DOBBELSPELEN. b)			VARKENSLACHT. c)			OVERVAARTEN. d)		
	1895.	1896	1897	1895.	1896	1897	1895.	1896.	1897.	1895.	1896.	1897.
Bantam	f 16 320	f 19 800	f 19 800	„	„	„	f 504	f 372	f 372	f 5 100	f 6 537	f 6 40[illegible]
Batavia	66 000	60 000	55 200	f106 680	f108 024	f108 024	36 060	38 580	38 580	„	„	„
Krawang	5 640	5 640	5 640	„	„	„	804	984	984	4 596	5 196	5 19[illegible]
Preanger Regentschappen	„	„	„	„	„	„	2 058	2 100	2 160	4 569	5 218	5 7[illegible]
Cheribon	30 936	31 104	31 104	„	„	„	3 240	3 492	3 492	5 618	7 662	7 66[illegible]
Tagal	20 280	21 864	21 864	„	„	„	1 080	1 212	1 212	„	„	„
Pekalongan	18 000	21 120	21 120	„	„	„	840	876	876	2 166	2 973	3 15[illegible]
Samarang	96 120	96 120	96 120	60 000	43 200	37 320	5 400	5 160	5 160	4 320	3 720	3 72[illegible]
Japara	31 200	21 600	21 600	„	„	„	1 332	1 236	1 236	5 640	5 760	5 7[illegible]
Rembang	27 120	28 920	28 920	„	„	„	1 740	1 860	1 860	8 400	8 280	8 28[illegible]
Soerabaija	194 448	189 972	189 972	38 244	40 680	40 680	8 064	8 640	8 640	49 212	56 700	56 70[illegible]
Pasoeroean	92 520	88 200	88 200	„	„	„	1 320	1 284	1 284	„	„	„
Probolinggo	50 400	47 880	47 880	„	„	„	300	732	732	„	„	„
Bezoeki	76 980	75 012	75 012	„	„	„	84	84	84	„	„	„
Banjoemas	50 640	50 700	52 800	„	„	„	192	204	204	9 [illegible]	7 20[illegible]	8 40[illegible]
Bagelen	78 000	78 012	69 720	„	„	„	252	816	816	2 295	1 560	1 [illegible]
Kadoe	67 200	65 184	65 460	„	„	„	960	1 632	1 200	„	„	„
Djokjokarta	63 360	51 120	57 720	„	„	„	1 020	1 032	1 032	„	„	„
Soerakarta	86 520	86 520	86 520	„	„	„	1 57[illegible]	1 800	1 800	„	„	„
Madioen	51 120	45 720	45 720	„	„	„	492	408	408	1 560	1 572	1 572
Kediri	89 160	78 480	78 480	„	„	„	1 980	2 052	2 052	14 610	10 920	10 920
Madura	138 132	148 200	148 200	„	„	„	12	12	12	3 132	4 080	4 080
Totalen	f1 350 696	f1 314 168	f1 307 052	f204 924	f191 904	f186 024	f 69 3[illegible]	f 74 568	f 74 196	f120 608	f127 387	f129 4[illegible]

a) Afgestaan voor het jaar 1897 in Batavia, Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Djokjokarta. In de overige gewesten afgestaan voor 1896 en 1897.

b) In Batavia afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen het perceel Meester Cornelis, waar de pacht is gegund voor 1897 t/m 1899 tegen f 9624. In Samarang en Soerabaija respectievelijk afgestaan voor 1897 en voor 1896 t/m 1898.

c) Afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen in Kadoe en in de afdeeling Tjiandjoer (Preanger Regentschappen), alwaar de pacht is afgestaan voor 1897, zoomede in de afdeeling Tassikmalaija van laatstgenoemd gewest, waar de pacht eerst met ingang van 1897 is ingevoerd en voor 1897 t/m 1899 is gegund.

d) Voor den loopenden pachttermijn werd het aantal der te verpachten overvaarten met 3 vermeerderd in de residentie Pekalongan, terwijl 2 overvaarten in de residentie Bantam werden opgegeven. Daarenboven vervielen, door het gereed komen van bruggen ter plaatse, 1 overvaart in de residentie Preanger Regentschappen, welke was afgestaan voor 1896 tegen f 1 's maands, en 1 overvaart in Bantam, welke was afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 15 's maands. De cijfers voor 1896 zijn in verband daarmede verminderd, wat de Preanger Regentschappen betreft met f 11, en wat Bantam aangaat met f 45.

Van de ter verpachting bestemde 310 overvaarten (50 in Bantam, 12 in Krawang, 26 in de Preanger Regentschappen, 10 in Cheribon, 21 in Pekalongan, 6 in Samarang, 11 in Japara, 17 in Rembang, 59 in Soerabaija, 44 in Banjoemas, 9 in Bagelen, 23 in Madioen, 13 in Kediri en 9 op Madura) bleven voor 1897 een 29-tal onverpacht (21 in Bantam en 8 in de Preanger Regentschappen). Van de alzoo door pachters geëxploiteerde 281 overvaarten waren er 72 in handen van inlanders, namelijk 16 in Bantam, 8 in Krawang, 12 in de Preanger Regentschappen, 2 in Cheribon, 20 in Pekalongan, 11 in Soerabaija en 3 in Bagelen. Van deze 72 overvaarten waren er 3 aan inlanders afgestaan zonder dat pachtsom door hen was verschuldigd; voor de 69 andere hadden de inlanders, aan wie zij waren afgestaan, gezamenlijk f 13 674 aan pachtsom op te brengen. De overvaarten zijn afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen 1 overvaart in de Preanger Regentschappen, welke is gegund voor 1897, en 3 overvaarten in evengenoemd gewest, 13 in Pekalongan, 1 in Bagelen en alle overvaarten in Banjoemas, die zijn afgestaan voor 1897 t/m 1899.

e) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 en voor 1897 t/m 1901.

f) Afgestaan voor 1895 t/m 1897. In de afdeeling Bawean (Soerabaija) is de pacht der vogelnestklippen, die voor 1894 t/m 1896 was afgestaan tegen f 60 's jaars, met 1 Januari 1897 opgeheven.

g) In de afdeeling Banjoewangi afgestaan voor 1895 t/m 1897 tegen f 1524; in de overige afdeelingen afgestaan voor 1894 t/m 1896 tegen f 1800 en voor 1897 t/m 1901 tegen f 1200 's jaars.

h) De klippen in Sumanap zijn afgestaan voor 1893 t/m 1895 en voor 1896 t/m 1898 tegen f 2640 's jaars; die in de overige afdeelingen voor 1895 t/m 1897 tegen f 21 720 's jaars.

i) Van de voor 1896 onverpacht gebleven pandhuizen konden nog 2 pandhuizen in de residentie Madura voor 1897 worden afgestaan, waardoor thans in

VOGELNEST-KLIPPEN.			PANDHUIZEN. i)			ANDERE VERPACHTE KLEINE MIDDELEN.			TOTALEN.		
1895.	1896.	1897.	1895.	1896.	1897. j)	1895.	1896.	1897.	1895.	1896.	1897
e) f 1 416	e) f 1 416	e) f 1 260	f 2 400	f 2 532	f 2 532	(zie noot k)	(zie noot k)	(zie noot k)	f 25 740	f 30 657	f 30 366
.	.	.	348 895	348 900	348 900	k) f 262 920 l) 14 880 m) 6 120 n) 900	k) f 262 920 l) 18 000 m) 3 600 n) 1 308	. l) f 15 240 m) 3 600 n) 1 308	842 455	841 332	570 852
.	.	.	264	264	264	n) 3 036	o) 2 184	.	14 340	14 268	12 034
.	.	.	31 764	31 764	34 176	.	.	.	38 391	39 082	42 096
.	.	.	24 708	24 708	24 708	.	.	.	64 502	66 966	66 966
.	.	.	73 008	73 008	73 008	.	.	.	94 368	95 084	96 084
.	.	.	28 932	28 932	28 932	.	.	.	49 938	53 901	54 081
.	.	.	80 745	80 760	80 760	n) 19 560	n) 20 400	n) 20 400	266 145	249 360	243 480
.	.	.	28 800	28 800	28 800	.	.	.	66 972	57 396	57 396
e) 51 000	e) 51 000	e) 57 360	30 720	30 945	31 020	.	.	.	118 980	121 005	127 440
f) 40 860	f) 40 860	f) 40 800	224 640	224 640	224 640	n) 13 800	n) 14 160	n) 14 160	569 268	575 652	575 592
.	.	.	62 220	62 220	62 220	.	.	.	156 060	151 704	151 704
f) 240	f) 240	f) 240	29 760	29 760	29 760	.	.	.	80 700	78 612	78 612
g) 3 324	g) 3 324	g) 2 724	3 144	3 144	3 144	.	.	.	83 532	81 564	80 694
.	.	.	7 440	7 440	7 440	.	.	.	67 632	65 514	68 844
.	.	.	5 256	5 256	5 256	.	.	.	85 803	85 653	77 625
.	.	.	18 636	18 636	18 636	.	.	.	85 796	85 452	85 296
.	.	.	28 872	28 872	28 872	.	.	.	93 252	84 024	87 624
.	.	.	15 348	15 348	15 348	.	.	.	103 440	103 668	103 668
.	.	.	12 300	12 300	12 300	.	.	.	65 472	60 000	60 000
.	.	.	20 500	21 240	21 240	.	.	.	126 280	112 692	112 692
h) 24 360	h) 24 360	h) 24 360	8 530	15 180	15 360	.	.	.	174 166	191 832	192 012
f 121 200	f 121 200	f 126 744	f 1 086 882	f 1 0[illegible]	f 1 097 516	f 321 216	f 322 572	f 54 708	f 3 274 232	f 3 246 448	f 2 975 478

Madura zijn gegund: 1 pandhuis voor het tijdvak November 1895 t/m ult. 1897, 5 pandhuizen voor 1896 en 1897 en 3 voor 1897. Overigens zijn de pandhuizen in alle gewesten afgestaan voor 1895 t/m 1897, met uitzondering van 2 pandhuizen in Bantam, welke zijn afgestaan voor 1896 en 1897.

j) Het getal pandhuizen is met 1 vermeerderd in de Preanger Regentschappen. Welke pandhuizen thans zijn afgestaan en welke onverpacht zijn gebleven, blijkt uit het volgende overzicht:

VERPACHT.

Bantam	3
Batavia	26
Krawang	1
Preanger Regentschappen	7
Cheribon	16
Tegal	25
Pekalongan	10
Samarang	26
Transporteeren	[illegible]
Per transport	[illegible]
Japara	28
Rembang	28
Soerabaja	35
Pasoeroean	21
Probolinggo	11
Besoeki	7
Banjoemas	12
Transporteeren	246
Per transport	246
Bagelen	11
Kadoe	16
Djokjakarta	15
Soerakarta	11
Madioen	14
Kediri	28
Madura	9
Totaal	350

ONVERPACHT.

Soerakarta	4
Madioen	3
Kediri	1
Madura	6
Totaal	14

k) Tabak met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang. Met 1 Januari 1897 is deze pacht ingetrokken (Indisch Staatsblad 1896 nº. 265).

l) Wajangspelen.

m) Duizend-eilanden (pacht van het recht op de zeevoortbrengselen bij de Duizend-eilanden en het eiland Alkmaar en op het op die eilanden groeiende hout). Afgestaan voor twee jaren (1896 en 1897).

n) Heffing van schutgelden aan 's lands sluizen te Tangké (Batavia), Samarang, Melirip en Gedeh (de laatste twee in Soerabaja), afgestaan voor 1896 t/m 1898.

o) Bosschen. Met ingang van 1 Januari 1897 is deze pacht opgeheven (Indisch Staatsblad 1897 nº. 12). Zie overigens noot k.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE PP.

N°. 42.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST der VERPACHTE MIDDELEN op de BUITENBEZITTINGEN (uitgezonderd de opiumpacht) over de jaren 1895, 1896 en 1897.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Sumatra's Westkust.			
Dobbelspelen *a*) . .	f 14 520	f 14 520	f 9 672
Gedistilleerd *a*). . .	54 144	54 144	47 400
Varkenslacht *b*). . .	3 252	3 252	3 600
Pandhuizen *b*) . . .	36 324	36 324	54 096
Gezamenlijke kleine middelen *c*) op de Batoe-eilanden . .	180	186	240
Totaal. . .	f 108 420	f 108 426	f 115 008

a) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 en voor 1897.

b) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 en voor 1897 t/m 1899.

c) Hieronder niet begrepen de middelen „gedistilleerd" en „pandhuizen".

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Benkoelen.			
Dobbelspelen *d*) . .	f 264,00	f 300	f 300
Gedistilleerd *d*). . .	840,00	960	960
Rundslacht *d*) . . .	252,00	384	384
Pandhuizen *e*) . . .	3 559,50	3 612	3 492
Totaal. . .	f 4 915,50	f 5 256	f 5 136

d) Afgestaan voor 1896 t/m 1898.

e) Het pandhuis te Benkoelen werd afgestaan voor 1895 t/m 1897 tegen f 3492 's jaars; dat te Kroë van 1 April tot ult. December 1895 tegen f 7,50 's maands, en voor 1896 tegen f 10 's maands. Voor 1897 bleef dit laatste evenals de 3 overige pandhuizen, uitgenomen dat te Benkoelen, onverpacht.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Palembang.			
Dobbelspelen *f*). . .	f 18 732	f 18 312	f 19 356
Gedistilleerd *g*). . .	12 012	9 900	9 660
Overvaarten *h*). . .	7 152	6 936	7 080
Pandhuizen *i*) . . .	6 192	6 420	6 420
Totaal. . .	f 44 088	f 41 568	f 42 516

f) Dobbelspelen Tebing Tinggi afgestaan voor 1896 t/m 1897 tegen f 132 's jaars.

g) Laatstelijk afgestaan voor 1897 t/m 1899.

h) Overvaarten Palembang afgestaan voor 1895 t/m 1897 tegen f 6024 's jaars; de overvaart Lahat voor 1895 tegen f 828, voor 1896 tegen f 456 en voor 1897 t/m 1899 tegen f 600 's jaars; die te Tebing Tinggi voor 1895 tegen f 300 en voor 1896 t/m 1898 tegen f 456 's jaars.

i) 4 pandhuizen zijn afgestaan voor 1895 t/m 1897 tegen f 2604 's jaars, 4 voor 1896 t/m 1898 tegen f 1392 's jaars, 1 voor 1897 tegen f 2412 en 1 voor 1897 t/m 1899 tegen f 12 's jaars. De overige 3 pandhuizen bleven voor 1897 onverpacht.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Oostkust van Sumatra.			
Dobbelspelen *j*). . .	f 226 680	f 227 640	f 357 240
Sterke dranken *k*). .	97 920	97 920	160 023
Varkenslacht *l*). . .	21 084	22 104	22 104
Zout *m*)	42 120	42 120	53 040
Sago, getah en was *n*)	16 800	16 800	16 800
Pandhuizen *o*) . . .	43 800	43 896	43 896
Totaal. . .	f 448 404	f 450 480	f 653 103

j) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 tegen f 219 600 en voor 1897 t/m 1899 tegen f 349 200 's jaars, uitgezonderd in de afdeeling Bengkalis (met inbegrip van de landschappen Bangka, Koeboe en Tanah Poetih en het Mandau- en Tapoeng-gebied), waar het middel is afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 8040 's jaars.

k) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 tegen f 90 000 en voor 1897 t/m 1899 tegen f 152 103 's jaars, uitgenomen de afdeeling Bengkalis (met de hiervóór genoemde landschappen), alwaar het middel voor 1895 t/m 1897 is afgestaan tegen f 7920 's jaars.

l) Laatstelijk afgestaan voor 1895 t/m 1897 tegen f 19 704 's jaars, uitgezonderd de afdeeling Bengkalis (met genoemde landschappen), waar het middel voor 1896 t/m 1898 is afgestaan tegen f 2400 's jaars.

m) Afgestaan voor 1895 en 1896 en voor 1897 t/m 1899.

n) Idem voor 1895 t/m 1897.

o) Laatstelijk afgestaan voor 1895 t/m 1897, uitgenomen de 4 pandhuizen in de hooger gemelde landschappen (voor het jaar 1897 is het aantal met 1 vermeerderd), waarvan er voor 1897 3 onverpacht bleven. Het vierde pandhuis is voor 1896 t/m 1898 afgestaan tegen f 96 's jaars.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Atjeh. *p*)			
Dobbelspelen . . .	f 48 000	f 48 000	f 48 000
Varkenslacht . . .	2 220	2 220	2 220
Sterke dranken. . .	22 200	22 200	22 200
Pandhuizen	12 000	12 000	12 000
Totaal. . .	f 84 420	f 84 420	f 84 420

p) In dit gewest zijn de verschillende pachtmiddelen laatstelijk afgestaan voor 1895 t/m 1897.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Riouw en onderhoorigheden.			
Dobbelspelen *q*) . .	f 40 644	f 55 644	f 54 840
Gedistilleerd *r*). . .	36 480	48 876	49 140
Varkenslacht *s*). . .	19 968	26 328	25 164
Peper *t*)	37 680	33 000	33 000
Zout (alleen in Indragiri).	2 640	3 840	3 840
Totaal. . .	f 157 412	f 167 688	f 165 984

q) In de landschappen op den vasten wal van Sumatra afgestaan voor 1894 t/m 1896 tegen f 324 en voor 1897 en 1898 tegen f 780 's jaars. In de afdeeling Lingga afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 7200 's jaars.

r) Afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen in het landschap Indragiri, alwaar het middel voor 1896 is afgestaan tegen f 576 en voor 1897 en 1898 tegen f 840 's jaars.

s) In de landschappen op den vasten wal van Sumatra afgestaan voor 1894 t/m 1896 tegen f 48 en voor 1897 en 1898 tegen f 84 's jaars; elders voor 1896 t/m 1898, uitgenomen in de afdeeling Karimon, alwaar het middel voor 1896 is afgestaan tegen f 2760 en voor 1897 tegen f 1560 's jaars.

t) Afgestaan voor 1896 t/m 1898.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Banka. *u*)			
Dobbelspelen . . .	f 33 600	f 33 700,00	f 33 732,00
Gedistilleerd. . . .	32 400	30 000,00	26 292,00
Pandhuizen	2 208	2 669,66	2 669,66
Totaal. . .	f 68 208	f 66 369,66	f 62 693,66

u) De middelen „Dobbelspelen" en „Gedistilleerd" zijn laatstelijk afgestaan voor 1897 t/m 1899. Van de 9 pandhuizen zijn er 5 afgestaan voor 1896 t/m 1898; de 4 andere zijn voor 1897 onverpacht gebleven.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Billiton. *v*)			
Dobbelspelen . . .	f 22 560	f 25 200	f 25 200
Gedistilleerd. . . .	10 800	15 132	15 132
Varkenslacht . . .	3 900	6 276	6 276
Pandhuizen	3 666	5 148	5 148
Totaal. . .	f 40 926	f 51 756	f 51 756

v) Alle middelen zijn afgestaan voor 1896 t/m 1898.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Westerafdeeling van Borneo.			
Dobbelspelen *w*) . .	f 19 800	f 23 052	f 22 644
Gedistilleerd *x*). . .	24 816	28 152	28 152
Varkenslacht *x*) . .	33 192	36 828	36 828
Goudmijnen *ij*). . .	4 824	4 584	3 876
Pandhuizen *z*) . . .	2 664	3 456	3 384
Gezamenlijke kleine middelen, voor zoover niet afzonderlijk verpacht *aa*) . . .	37 704	41 292	40 632
Totaal *bb*) . .	f 123 000	f 137 364	f 135 516

w) Afgestaan voor de jaren 1896 t/m 1898, uitgenomen in het district Montrado, alwaar het middel voor 1896 is afgestaan tegen f 1224 en voor 1897 tegen f 816 's jaars

x) Afgestaan voor 1836 t/m 1898.

ij) Afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen in het district Montrado, alwaar het middel voor 1896 is afgestaan tegen f 2052 en voor 1897 tegen f 1344 's jaars.

z) In 1895 bleven 10 van de 15, en in 1896 5 van de 13 pandhuizen onverpacht. Voor 1897 bleven van de 13 pandhuizen 8 onverpacht. De 5, waarvoor laatstelijk gegadigden waren gevonden, zijn afgestaan, wat de 4 in de afdeeling Pontianak en ommelanden betreft, voor 1896 t/m 1898 tegen f 3300 's jaars, en 1 voor 1897 tegen f 84.

aa) Afgestaan voor 1896 t/m 1898, uitgenomen: 1º. in de onderafdeeling Sekadou der afdeeling Sanggou en Sekadou; 2º. in de afdeeling Mampawa (in deze afdeeling betreft de uitzondering alleen de middelen „Goudmijnen" en „Dobbelspelen"); 3º. in de onderafdeeling Smiton en Boven-Kapoeas der afdeeling Sintang, waar de toewijzing plaats had voor 1896 tegen respectievelijk f 1800, f 2772 en f 3036, en voor 1897 tegen f 1092, f 2076 en f 3780.

bb) De pachtsommen waren in 1895, 1896 en 1897 als volgt:

	1895	1896	1897
Pontianak	f 72 156	f 83 460	f 82 764
Sambas	7 332	9 252	9 252
Montrado.	34 116	34 020	32 832
Sintang	9 396	10 632	10 668
Totaal . . .	f 123 000	f 137 364	f 135 516

Het pachtperceel Boedokh, vroeger behoorende tot Montrado, is sedert 1896 gevoegd bij Sambas.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.			
Goudmijnen *cc*). . .	f 945	f 1 190	f 960
Dobbelspelen . . .	2 952	2 076	1 800
Gedistilleerd *dd*) . .	5 052	3 912	4 224
Overvaarten	10 980	10 044	10 680
Varkenslacht *ee*) . .	384	441	441
Pandhuizen *ff*). . .	690	1 056	1 056
Totaal. . .	f 21 003	f 18 719	f 19 161

cc) Was deze pacht tot dusver afgestaan tegen levering van stofgoud in natura (verg. vorig verslag bijlage RR. noot *x*), ingevolge de op blz. 182 van het verslag hiervóór besproken nieuwe regeling dezer pacht (Indisch Staatsblad 1896 nº. 95) geschiedt, van het pachtjaar 1897 af, de betaling in geld.

dd) Laatstelijk afgestaan voor 1897 t/m 1899.

ee) Idem voor 1896 t/m 1898.

ff) Van de voor dit gewest toegestane 3 pandhuizen bleven er voor 1897 2 onverpacht; het andere is afgestaan voor 1896 t/m 1898.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Celebes en onderhoorigheden.			
Dobbelspelen *gg*) . .	f 30 960	f 31 800	f 34 200
Gedistilleerd *gg*) . .	10 920	10 800	14 100
Saguweer en brom *hh*)	9 960	9 480	9 480
Rundslacht *gg*). . .	4 056	4 020	4 680
Varkenslacht *gg*) . .	4 080	3 840	4 080
Vischmarkten *ii*) . .	12 072	11 580	11 580
Sirih *gg*)	13 584	12 492	14 052
Overvaarten *gg*) . .	1 938	832	1 452
Pandhuizen *ii*) . . .	300	2 556	2 556
Gezamenlijke kleine middelen *jj*) . . .	55 272	54 012	56 928
Totaal. . .	f 143 142	f 141 412	f 153 108

gg) Laatstelijk afgestaan voor 1897 t/m 1899, uitgenomen het middel „Sirih" in de afdeeling Bonthain, dat aldaar is afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 3000 's jaars, en de overvaart te Tello, welke voor hetzelfde tijdvak is afgestaan tegen f 300 's jaars. De middelen „Dobbelspelen", „Gedistilleerd" en „Varkenslacht" worden alleen voor Makasser en Tello afzon-

derlijk verpacht.

hh) Alleen ter hoofdplaats Makasser, en aldaar afgestaan voor 1896 t/m 1898.

ii) Afgestaan voor 1896 t/m 1898. Van de voor dit gewest toegestane 16 pandhuizen bleven er 12 onverpacht.

jj) Voor zoover niet afzonderlijk verpacht. Voor zooveel betreft de afdeeling Tontoli zijn de „Gezamenlijke kleine middelen" afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 996 's jaars.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Menado.			
Dobbelspelen *kk*) . .	f 6 120	f 6 120	f 7 200
Gedistilleerd *ll*). . .	42 960	42 960	30 960
Saguweer *mm*) . . .	14 460	14 460	14 460
Totaal. . .	f 63 540	f 63 540	f 52 620

kk) Afgestaan voor 1894 t/m 1896 en voor 1897.

ll) Laatstelijk afgestaan voor 1897 t/m 1899. Over de jaren 1895 en 1896 zijn hier nog ingevuld de pachtsommen volgens het (tusschentijds ontbonden) oorspronkelijk contract (verg. vorig verslag, bijlage RR, noot *ii*).

mm) Afgestaan voor 1895 t/m 1897.

MIDDELEN.	1895.	1896.	1897.
Amboina.			
Gedistilleerd. *nn*) Afd. Banda *oo*) .	f 12 600	f 17 400	f 15 120
Gedistilleerd. *nn*) Elders in het gewest *pp*).	23 712	24 708	24 708
Saguweer. *qq*) Afd. Banda .	1 212	1 752	1 752
Saguweer. *qq*) Elders in het gewest . .	19 980	17 880	17 880
Totaal. . .	f 57 504	f 61 740	f 59 460

nn) In de afdeeling Banda afgestaan voor 1897, elders in het gewest voor 1896 t/m 1898.

oo) Zonder de onderafdeeling Waroe.

pp) Hieronder ook begrepen de onderafdeeling Waroe der afdeeling Banda, doch niet de afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden, waar bij Indisch Staatsblad 1890 n°. 189 de invoer van sterke dranken verboden is.

qq) Afgestaan voor 1896 t/m 1898.

MIDDELEN.	1895	1896.	1897.
Ternate.			
Sterke dranken *rr*) .	f 1 100	f 630	f 630
Rund- en varkenslacht *ss*)	510	640	640
Saguweer *rr*) . . .	360	275	250
Totaal. . .	f 1 970	f 1 545	f 1 520

rr) In bijlage RR van het vorig verslag wordt als opbrengst dezer middelen over 1896 opgegeven f 500 en f 205, voor welke bedragen zij voorloopig waren afgestaan. Alvorens echter den resident de machtiging der Indische Regeering bereikte om tegen die pachtsommen tot definitieve toewijzing over te gaan, gelukte het betere onderhandsche aanbiedingen te verkrijgen en stond de resident beide middelen onder nadere regeeringsgoedkeuring af tegen f 630 en f 275, welke handeling, nadat van de oorspronkelijke pachters eene verklaring was verkregen dat zij van hunne rechten afzagen, sedert werd goedgekeurd.

ss) Afgestaan voor 1896 t/m 1898.

MIDDELEN.	1895	1896.	1897.
Timor.			
Dobbelspelen . . .	f 312	f 792	f 1 332
Gedistilleerd. . . .	3 600	7 560	6 720
Rundslacht en slacht van andere beesten	1 020	1 020	840
Laroe *tt*)	. . . . . .	2 400	3 000
Totaal. . .	f 4 932	f 11 772	f 11 892

tt) Voor 1896 voor het eerst verpacht.

MIDDELEN.	1895	1896.	1897.
Boeleleng en Djembrana (residentie Bali en Lombok).			
Rund-, buffel- en paardenslacht *uu*) .	f 5 172	f 5 832	f 5 052
Overvaarten *vv*). . .	5 088	5 088	5 088
Totaal. . .	f 10 260	f 10 920	f 10 140

uu) In de afdeeling Djembrana afgestaan voor 1896 t/m 1898 tegen f 600 's jaars.

vv) Afgestaan voor 1895 t/m 1897.

R E C A P I T U L A T I E.

M I D D E L E N.	1895.	1896.	1897.
Totaal voor elk middel (voor zoover niet sommige vereenigd verpacht werden).			
Dobbelspelen . . .	f 465 144,00	f 487 156,00	f 615 516,00
Gedistilleerd en andere sterke dranken *ww*) . . .	437 528,00	461 501,00	502 243,00
Peper . . .	37 680,00	33 000,00	33 000,00
Rund- en buffelslacht, enz. *xx*). . .	11 010,00	11 896,00	11 596,00
Varkenslacht *yy*) . . .	88 0[illegible]0,00	101 289,00	100 713,00
Vischmarkten . . .	12 072,00	11 580,00	11 580,00
Sirih, . . .	13 584,00	12 492,00	14 052,00
Overvaarten . . .	25 158,00	22 900,00	24 300,00
Goudmijnen . . .	5 769,00	5 774,00	4 836,00
Zout. . . .	44 760,00	45 960,00	56 880,00
Sago, was, getah . . .	16 800,00	16 800,00	16 800,00
Pandhuizen *zz*) . . .	111 403,50	117 137,66	134 717,66
Gezamenlijke kleine middelen . . .	93 156,00	95 490,00	97 800,00
Gezamenlijk totaal . . .	f 1 362 144,50	f 1 422 975,66	f 1 624 033,66

ww) Voor de meeste gewesten betreft de pacht het „Gedistilleerd". Onder dien naam is in de hier uitgetrokken totalen begrepen voor 1895 f 270 336, voor 1896 f 294 504 en voor 1897 f 272 568. De pacht der „Sterke dranken" (in de gewesten Oostkust van Sumatra, Atjeh en Ternate) bedroeg in ge-

noemde drie gewesten gezamenlijk: voor 1895 f 121 220, voor 1896 volgens eene verbeterde opgaaf (zie noot *rr*) f 120 750 en voor 1897 f 182 853; voor de pacht der „Saguweer" of der „Saguweer en brom" (in de gewesten Celebes en onderhoorigheden, Menado, Amboina en Ternate) bedroegen de gezamenlijke cijfers achtereenvolgens f 45 972, f 43 847 (verbeterde opgaaf als voren) en f 43 822, terwijl de laroepacht in de residentie Timor voor 1896 opbracht f 2400 en voor 1897 f 3000.

xx) De opgaven omtrent de pacht der „rund- en buffelslacht" enz. betreffen de gewesten Benkoelen, Celebes en onderhoorigheden, Ternate, Timor en de landschappen Boeleleng en Djembrana op Bali. Wat Benkoelen aangaat, omvat de pacht enkel het slachten van runderen en buffels, voor Ternate niet het slachten van buffels, maar het slachten van runderen en varkens, en voor genoemde Balische landschappen geen varkens, maar wel paarden. Op Celebes en op Timor vallen onder de pacht ook andere beesten dan de hiergenoemde (te Makasser en in het landschap Tello echter geen varkens en op Timor geen paarden).

yy) Uitgenomen in die gewesten of gedeelten van gewesten (zie de voorgaande noot) waar het middel begrepen is in de rund- en buffelslacht, enz.

zz) Het aantal in pacht afgestane pandhuizen bedroeg laatstelijk 67, verdeeld als volgt: Sumatra's Westkust 17 (afgestaan voor 1897 t/m 1899), Benkoelen 1 (afgestaan voor 1895 t/m 1897), Palembang 10 (4 afgestaan voor 1895 t/m 1897, 4 voor 1896 t/m 1898, 1 voor 1897 en 1 voor 1897 t/m 1899), Oostkust van Sumatra 17 (16 afgestaan voor 1895 t/m 1897 en 1 voor 1896 t/m 1898), Atjeh 2 (afgestaan voor 1895 t/m 1897), Banka 5 (afgestaan voor 1896 t/m 1898), Billiton 5 (afgestaan voor 1896 t/m 1898), Westerafdeeling van Borneo 5 (4 afgestaan voor 1896 t/m 1898 en 1 voor 1897), Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 1 (afgestaan voor 1896 t/m 1898) en Celebes en onderhoorigheden 4 (afgestaan voor 1896 t/m 1898).

Onverpacht bleven laatstelijk nog 36 pandhuizen, namelijk 4 in Benkoelen, 3 in Palembang, 3 ter Oostkust van Sumatra, 4 op Banka, 8 in de Westerafdeeling van Borneo, 2 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 12 in Celebes en onderhoorigheden.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE QQ.

N°. 43.

(Zie hoofdst. **M**, afd. I, § 4, van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de OPIUM-REGIE over 1896.

I. Maandcijfers betreffende debiet en bruto ontvangsten, in vergelijking met het pachtdebiet.

MAANDEN.	REGIE (1896).										PACHT (1895).	
	DEBIET.									GELDELIJKE OPBRENGST (bruto).	DEBIET (in thails en matta's).	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto).
	Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee).								Totaal debiet in thails en matta's.		Een en ander volgens de boeken van de pachters.	
	50	25	12$^1/_2$	5	2	1	$^1/_2$	geleng's tikee ($^1/_2$ matta).				
	matta tjandoe.											
Pasoeroean.												
Januari	46	390	1 092	508	17 121	52 269	43 209	377 408	2 621,58$^1/_6$	f 53 067,07	3 664,71	f 78 668,86^5
Februari	80	677	1 822	359	21 017	64 011	57 922	483 918	3 418,37	68 691,62^5	3 536,68	76 453 96
Maart	134	892	2 316	537	24 479	63 751	85 741	589 941	4 128,61$^1/_2$	82 154,01	4 024,74$^3/_4$	87 424,56^5
April	98	983	2 170	463	23 144	64 625	98 251	461 432	3 727,64$^1/_6$	78 339,73	4 129,21$^1/_3$	90 859,83^5
Mei	102	1 197	2 422	544	24 136	75 839	119 662	381 718	3 792,01$^1/_3$	82 340,46	4 359,20$^1/_4$	95 919,59
Juni	161	1 556	2 680	686	23 470	84 888	100 325	453 994	4 172,01$^5/_6$	89 653,81	4 232,79$^1/_2$	98 024,84
Juli	170	1 845	2 993	521	23 391	90 459	72 539	583 505	4 626,69$^2/_3$	98 001,27	4 081,75$^2/_3$	88 964,41^5
Augustus	235	2 095	3 365	565	24 199	95 989	57 703	574 326	4 736,03	99 688,08	4 091,03$^1/_2$	83 511,51^5
September	256	2 261	2 917	420	22 350	87 166	44 558	507 027	4 310,41$^1/_2$	90 224,03^5	4 093,75	87 724,64
October	212	1 997	2 196	421	21 287	83 665	40 588	459 077	3 896,38$^2/_3$	83 107,77	4 010,38	86 357,09^5
November	150	1 774	1 774	376	18 178	75 294	36 814	404 143	3 406,76$^1/_3$	72 587,20^5	4 138,36$^2/_3$	88 783,75^5
December	149	1 632	1 661	471	16 888	78 362	41 250	387 682	3 333,57$^5/_6$	71 165,05^5	11 188,71$^3/_4$	134 713,75
Totaal	1 793	17 299	27 408	5 874	259 660	916 348	798 562	5 664 171	46 174,91	f 969 023,72^5	55 551,35$^1/_6$	f 1 097 406,32^5
Probolinggo.												
Januari	24	695	313	957	13 910	90 914	.	.	1 460,06$^1/_2$	f 32 176,00^5	1 832,50	f 40 795,10
Februari	24	695	252	1 116	16 896	88 684	.	.	1 497,78	32 987,46	1 736,40	38 675 67^5
Maart	48	851	229	1 142	17 987	92 969	.	.	1 611,90$^1/_2$	35 390,93^5	1 896,49$^1/_4$	42 262,26^5
April	35	615	165	1 055	12 905	84 996	.	.	1 352,68$^1/_2$	29 753,56	1 718,34$^1/_4$	38 223,52^5
Mei	50	705	167	1 502	13 165	92 278	.	.	1 483,25$^1/_2$	32 601,20^5	1 761,26	39 172,57
Juni	55	778	233	1 694	13 812	94 714	.	.	1 559,20$^1/_2$	34 257,23	1 723,20$^1/_4$	38 240,87^5
Juli	19	889	275	2 248	14 181	104 068	.	.	1 702,77$^1/_2$	37 456,47	1 761,03	39 005,97
Augustus	37	995	231	2 372	12 737	111 528	.	.	1 784,74$^1/_2$	39 199,80^5	1 828,48$^3/_4$	40 475,07
September	29	973	237	1 983	10 874	110 365	.	.	1 707,65$^1/_2$	37 522,02^5	1 794,61	39 809,77
October	14	1 054	292	1 755	9 709	110 350	.	.	1 692,13	37 160,39^5	1 817,85$^1/_4$	40 298,28
November	12	936	218	1 712	8 224	100 129	.	.	1 518,62	33 333,79	1 632,33$^1/_4$	36 173,83
December	14	1 034	229	1 583	6 969	96 759	.	.	1 480,21$^1/_2$	32 413,82^5	1 778,73	35 280,33
Totaal	361	10 220	2 841	19 119	151 369	1 177 741	.	.	18 851,36$^1/_2$	f 414 252,71	21 281,24	f 468 413,26
Bezoeki.												
Januari	.	.	6 711	10 988	21 081	.	.	.	1 809,89$^1/_2$	f 34 359,26	1 721,01	f 31 826,26
Februari	.	.	6 836	9 974	21 514	14	.	.	1 783,62	33 852,54	1 690,93$^1/_2$	30 130,03^5
Maart	.	.	7 108	11 757	22 946	2 978	.	.	1 965,05	36 791,46	1 692,80	31 662,86
April	.	.	5 872	10 919	22 336	5 099	.	.	1 777,66	32 892,69	1 555,52	28 998,55
Mei	.	.	6 373	11 291	24 110	7 959	.	.	1 922,96$^1/_2$	35 572,38	1 643,49$^1/_4$	30 384,29
Juni	.	.	5 908	11 808	23 310	12 410	.	.	1 919,50	35 388,91	1 615,53$^3/_4$	30 064,58
Juli	.	.	5 672	11 961	22 516	18 727	.	.	1 944,64	36 128,48	1 599,44$^1/_2$	30 032,38
Augustus	.	.	5 608	12 535	22 476	20 854	.	.	1 985,56	36 788,75	1 859,39$^3/_4$	33 835,62
September	.	.	4 986	12 382	21 482	21 435	.	.	1 886,34	34 962,46	1 648,02$^1/_4$	30 579,20
October	.	.	4 871	12 453	21 810	25 275	.	.	1 920,47$^1/_2$	35 667,70	1 611,46	30 176,71
November	.	.	5 321	10 557	20 672	27 175	.	.	1 878,16$^1/_2$	35 240,23	1 567,35	29 449,36
December	.	.	6 139	10 196	21 926	31 524	.	.	2 030,93$^1/_2$	38 342,38	1 558,74$^1/_4$	29 559,24
Totaal	.	.	71 403	136 821	266 179	173 480	.	.	22 824,80$^1/_2$	f 425 987,24	19 764,31$^3/_4$	f 366 699,03^5

Digitized by Google

MAANDEN.		REGIE (1895 en 1896). DEBIET. Verdeeling der verkochte hoeveelheid naar gelang van de grootte der tubes (voor tjandoe) en der capsules (voor tikee). matta tjandoe. 50	25	12½	5	2	1	½	geleng's tikee (1/3 matta).	Totaal debiet in thails en matta's.	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto).	PACHT (1893). DEBIET (in thails en matta's). Een en ander volgens de boeken van de pachters.	GELDELIJKE OPBRENGST (bruto).
Madura.													
Januari	1895	517	337	580	333	4 386	86 886	353	.	1 390,24½	f 23 301,53^{5}	1 390	f 21 221,00
	1896	435	235	517	25	3 872	91 446	62	.	1 334,53½	22 479,17^{5}		
Februari	1895	466	279	546	173	4 092	78 896	320	.	1 252,05	21 002,56^{5}	1 266	19 534,00
	1896	440	232	492	5	3 929	81 373	65	.	1 232,38½	20 669,66		
Maart	1895	509	333	554	175	4 626	83 194	300	.	1 341,71	22 451,10^{5}	1 424	21 879,00
	1896	452	268	582	4	4 300	83 763	76	.	1 289,96	21 626,01^{5}		
April	1895	508	354	432	104	3 873	82 981	459	.	1 311,26½	21 883,05^{5}	1 398	21 507,00
	1896	341	263	560	7	3 454	75 552	37	.	1 131,38½	19 097,91		
Mei	1895	496	312	495	77	3 627	84 100	306	.	1 306,79½	21 858,69	1 396	21 450,00
	1896	376	271	569	3	3 376	81 061	42	.	1 205,36½	20 313,10^{5}		
Juni	1895	493	299	538	51	3 483	86 140	225	.	1 323,23½	22 155,61	1 322	20 420,00
	1896	340	264	452	12	3 455	80 799	56	.	1 170,47	19 774,69		
Juli	1895	597	304	553	76	3 970	84 127	189	.	1 369,04	22 719,72^{5}	1 386	21 507,00
	1896	327	266	382	9	3 624	84 172	43	.	1 192,61½	20 227,55^{5}		
Augustus	1895	540	369	576	49	3 549	86 547	175	.	1 374,02½	22 878,82	1 380	21 164,00
	1896	331	276	467	22	3 638	86 398	30	.	1 230,86½	20 870,27^{5}		
September	1895	512	348	515	48	3 604	88 715	172	.	1 369,86½	22 868,10	1 352	20 706,00
	1896	301	242	442	13	3 761	86 195	30	.	1 204,22	20 504,55		
October	1895	530	299	553	31	4 056	95 897	127	.	1 451,15	24 315,87	1 494	22 823,00
	1896	295	289	457	5	3 677	87 524	20	.	1 226,00½	20 858,74		
November	1895	494	340	447	27	3 865	91 922	101	.	1 386,25	23 209,16^{5}	1 380	20 992,00
	1896	294	256	300	3	3 173	81 705	25	.	1 129,28½	19 188,05^{5}		
December	1895	463	312	491	26	3 513	90 478	76	.	1 347,59½	22 600,26^{5}	1 392	21 136,00
	1896	271	265	301	3	2 770	76 583	42	.	1 060,96½	18 027,22		
Totaal	1895	6 125	3 883	6 280	1 170	46 644	1 039 883	2 803	.	16 223,22½	f 271 224,50^{5}	16 580	f 254 339,00
	1896	4 203	3 127	5 521	111	43 029	996 571	528	.	14 407,85½	243 636,95		

RECAPITULATIE.

	50	25	12½	5	2	1	½	geleng's tikee	Totaal debiet	Geldelijke opbrengst	Pacht debiet (1895).	Pacht geldelijke opbrengst
Pasoeroean ...	1 793	17 299	27 408	5 874	259 660	916 348	798 562	5 664 171	46 171,01	f 969 023,72^{5}	55 551,35 $^{1}/_{6}$	f1 097 406,32^{5}
Probolinggo ...	361	10 220	2 841	19 119	151 369	1 177 741	.	.	18 851,36½	414 252,71	21 281,24	468 413,26
Bezoeki	.	.	71 403	136 821	266 179	173 480	.	.	23 824,80½	425 987,24	19 764,31 $^{3}/_{4}$	366 699,03^{5}
Totaal Java's Oosthoek.	2 154	27 519	101 652	161 814	677 208	2 267 569	798 562	5 664 171	87 847,18	f1 809 263,67^{5}	96 596,90 $^{11}/_{12}$	f1 932 518,62
Madura........	4 203	3 127	5 521	111	43 029	996 571	528	.	14 407,85½	243 636,95	(1893). 16 580,00	254 339,00
Totaal regiegebied	6 357	30 646	107 173	161 925	720 237	3 264 140	799 090	5 664 171	102 255,03½	f 2 052 900,62^{5}	113 176,90 $^{11}/_{12}$	f2 186 857,62

II. Overzicht van de baten en lasten der opiumregie over 1896.

	Pasoeroean.	Probolinggo.	Bezoeki.	Madura.	Gezamenlijk.
Baten.					
Bruto-opbrengst van het debiet......	f 969 024	f 414 253	f 425 987	f 243 637	f 2 052 901
Lasten.					
Zelfkosten van het verkochte opium *a*)	f 92 342	f 37 703	f 45 650	f 28 816	f 204 511
Inkoop van djitjing, na aftrekking van de waarde, waarvoor deze overblijfselen van gerookt opium als ruwe grondstof bij de fabriek zijn ingenomen *b*)......	31 597	16 276	17 434	3 627	68 934
Uitgaven op het terrein voor de exploitatie (met inbegrip van de kosten voor de inwisseling van duiten)	66 098	34 380	43 227	40 470	*c*) 184 175
Idem voor versterking en betere betaling der politie en voor de bestrijding van den opiumsluikhandel..............	87 522	23 158	47 350	33 520	*d*) 191 550
Idem voor gedrukten en voor transport van opium van de fabriek naar het proefterrein en omgekeerd van ledige doozen, kisten en djitjing van het proefgebied naar de fabriek *e*).........	2 776	1 133	1 370	865	6 144
	280 335	112 650	155 031	107 298	655 314
Derhalve MEER ontvangen dan uitgegeven.	f 688 689	f 301 603	f 270 956	f 136 339	f 1 397 587

a) Daar de uitgaven, welke voor de fabriek zijn gedaan, bezwaarlijk zijn te specificeeren en ook niet op elk der gewesten in dezelfde mate drukken, heeft men er zich toe bepaald onder de voor elk gewest gedane uitgaven het bedrag op te brengen, waarop de verkochte hoeveelheid tjandoe den lande kwam te staan, zijnde gemiddeld f 2 per thail (verpakt in tubes of als gelengs tiker).

b) Daar de waarde, waarvoor de djitjing bij de fabriek is ingenomen, niet voor elk gewest afzonderlijk is opgegeven, heeft men het bedrag daarvan (f 5307) over de gewesten verdeeld naar verhouding van de hoeveelheden ingekochte djitjing. Die hoeveelheden beliepen (afgerond in thails): in Pasoeroean 4191, in Probolinggo 1735, in Bezoeki 2191 en in Madura 616, alzoo in 't geheel 8733 thail, waarvoor aan de inleveraars betaald was respectievelijk f 34 144, f 17 330, f 18 765 en f 4002, dus in totaal f 74 241.

c) Hiervan f 33 600 wegens traktementen, huishuurindemniteiten en reiskosten van de controleurs voor de regie, f 89 270 wegens traktementen van de depôthouders, assistent-collecteurs en mantri-verkoopers, f 19 226 wegens kosten van helpers en wakers, f 21 781 wegens huur van gebouwen, enz., f 927 wegens schrijfbehoeften, pakmateriaal en dergelijken voor de depôts en verkoopplaatsen en voor de kassen der assistent-collecteurs, f 13 759 wegens transportkosten voor opium, djitjing, geld, enz. binnen het gewest en f 5612 wegens agio voor de omwisseling van duiten in wettige munt (alleen in Probolinggo en op Madura).

d) Hiervan f 112 963 wegens traktementen van de mantri's en de oppassers, waarmede de politie versterkt is geworden, f 37 709 wegens betere betaling van de reeds in dienst zijnde politieoppassers, f 9880 wegens tegemoetkoming in buitengewoon hooge uitgaven voor levensonderhoud aan op afgelegen plaatsen gestationneerde mantri's en oppassers der politie en dergelijken, en f 30 998 voor de bestrijding van den sluikhandel in opium.

e) Daar deze uitgaven niet voor elk gewest afzonderlijk zijn op te geven, heeft men het bedrag verdeeld naar verhouding van het aantal thails bereid opium, dat in elk gewest is verkocht.

III. Vergelijking van de geldelijke uitkomsten van de regie over 1896 tegenover die van het laatste jaar der pacht, (zijnde voor Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki 1895, en voor Madura 1893).

	Pasoeroean.	Probolinggo.	Bezoeki.	Madura.	Gezamenlijk.
Netto inkomst der regie	f 688 689	f 301 603	f 270 956	f 136 339	f 1 397 587
Netto baten der pacht (pachtsom en winst op het verstrekt opium)	f 744 504	f 346 387	f 290 004	f 153 907	f 1 534 802
Voor eene juiste vergelijking met de inkomsten der regie dienen echter te worden afgetrokken de tijdens de pacht voor de speciale opiumpolitie gedane uitgaven, welke onder de regie zijn komen te vervallen.	33 548	11 140	690	7 300	52 678
	710 956	335 247	289 314	146 607	1 482 124
Derhalve uit de pacht meer baten dan uit de regie	f 22 267	f 33 644	f 18 358	f 10 268	f 84 537

IV. Statistiek betreffende de in 1895 en 1896 in de gewesten Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki en Madura gedane opiumaanhalingen.

GEWESTEN.	Ruw of bereid opium.	1895. *a)* Getal aanhalingen.	1895. Aangehaalde hoeveelheden. Katti's.	Thails.	Tji's.	Matta's.	1896. *b)* Getal aanhalingen.	1896. Aangehaalde hoeveelheden. Katti's.	Thails.	Tji's.	Matta's.
Pasoeroean	Ruw	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
	Bereid	30	1	12	5	5¾	182	16	3	•	•
Probolinggo	Ruw	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
	Bereid	22	•	8	6	3	31	7	8	7	5
Bezoeki	Ruw	•	•	•	•	•	9	•	•	2	2
	Bereid	50	8	2	1	8	23	2	12	6	6
Madura	Ruw	81	•	•	8	7	5	2	7	7	3
	Bereid		6	15	3	2	103	6	4	6	•
Totalen	Ruw	....	•	•	8	7	14	2	7	9	5
	Bereid	....	17	6	6	8¾	339	32	13	•	5
Totalen wanneer het bereid opium herleid wordt tot het gewicht in ruwen staat		183	34	14	2	4½	353	68	2	•	5

a) In Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki werkte in 1895 nog de pacht.

b) Voor het opnemen in deze statistiek van cijfers nopens het aantal en den landaard der overtreders zijn de ontvangen gegevens niet volledig genoeg. Om gelijke reden zijn niet kunnen worden uiteengehouden de aanhalingen, welke opium of djitjing (overblijfselen van opium) betroffen, dat niet van de regie afkomstig was. Alleen blijkt dat het aantal dezer aanhalingen in 1896 bedroeg 251, namelijk al de 31 in Probolinggo, en verder 120 in Pasoeroean, 31 in Bezoeki en 69 in Madura. In de verboden kringen der drie eerstgenoemde residentiën, zijnde in Pasoeroean het district Tengger, in Probolinggo de districten Kandangan (Loemadjang), Tengger (Probolinggo) en Gading (Kraksaän), en in Bezoeki de districten Wonosari (Bondowosso) en Wringin (Bezoeki), werden in 1896 in 't geheel respectievelijk 2, 17 en 4 aanhalingen gedaan (tot welke hoeveelheden blijkt echter niet). Over 1895 werd opgegeven dat er in de verboden kringen van Probolinggo 7 opiumovertredingen waren geconstateerd, en dat er toen berecht werden in de verboden kringen van Pasoeroean en Bezoeki 1 en 6.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE RR.

N°. 44.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de opbrengst in 1896 van verschillende NIET-VERPACHTE MIDDELEN onder beheer van het DEPARTEMENT VAN FINANCIEN.

I. IN- EN UITVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.

a. Opgaven over 1896 van de ontvangsten per kantoor.

GEWESTEN.	KANTOREN van ONTVANGST. a)	In- en uitvoerrechten, enz.				Accijnzen.				
		Invoerrechten.	Uitvoerrechten.	Pakhuishuur.	Totaal.	Accijns op inlandsch gedistilleerd.	Accijns op tabak.	Accijns op petroleum.	Accijns op lucifers.	Totaal.
JAVA EN MADURA.										
Bantam	Anjer	f 129	•	•	f 129	•	•	f 7	•	f 7
Batavia	Batavia	107 590	f 584	f 14 317	122 401					
	Tandjong Priok	1 736 841	234 441	•	1 971 282	f 91 754	•	537 526	f 114 604	743 884
Krawang	Pamanoekan	•	3 179	•	3 179	•	•	•	•	•
Cheribon	Cheribon	351 799	47 056	216	399 081	5 244	f 445	90 867	27 057	123 613
	Indramaijoe	4 155	•	•	4 155	18	1 036	31 581	•	32 635
Tagal	Tagal	36 884	47 537	137	64 558	17 911	•	160 476	396	178 783
Pekalongan	Pekalongan	15 409	31 487	1	46 897	•	20 471	6 307	8 544	55 322
Samarang	Samarang	1 954 176	245 808	18 684	2 218 670	8 439	1 234	240 092	270 578	518 343
Japara	Japara	•	•	•		2 406	•	•	•	2 406
	Joana	2 308	16 550	•	18 858	•	110	17 608	•	17 718
	*Patti	......	......	......	....	775	•	•	•	775
Rembang	Rembang	17	1 018	89	1 122	•	93	•	•	93
	*Tjepoe	......	......	......	....	•	•	461 771	•	461 771
Soerabaija	Soerabaija	2 600 975	378 795	28 753	3 006 523	33 565	4 171	992 184	477 076	1 506 908
	Grissee	142	834	•	976	•	132	•	•	132
	Bawean	1 547	•	•	1 547	•	•	30	29	59
Pasoeroean	Pasoeroean	19 443	125 217	•	144 660	1 235	•	66 126	•	67 361
Probolinggo	Probolinggo	10 357	81 444	•	91 801	•	•	37 575	•	37 575
	*Kraksaän	......	......	......	....	556	•	•	•	556
Bezoeki	Bezoeki	233	9 596	•	9 829	•	•	42	•	42
	Panaroekan	18 288	96 817	61	112 966	•	•	42 893	•	42 893
	Banjoewangi	3 520	11 013	•	14 533	•	•	321	1 019	1 340
Banjoemas	Tjilatjep	30 789	27 854	1 604	59 967	•	•	81 852	278	82 130
Bagelen	*Keboemen	......	......	......	....	899	•	•	•	800
Kediri	*Kediri	......	......	......	....	•	•	•	3 710	3 710
Madura	Sumanap	281	17	•	218	•	•	•	20	20
	Boender	337	•	•	337	•	•	•	•	•
	Bangkallan	19	•	•	19	•	•	•	•	•
	Kangean	1 412	•	•	1 412	•	•	•	•	•
	Sapoedi	472	•	•	472	•	•	8	19	27
						160 802 b) 252				f 3 870 090 b) 252
	Totalen voor Java en Madura.	f 6 894 865	f 1 356 845	f 61 872	f 8 313 682	f 161 054	f 46 692	f 2 770 266	f 901 330	f 3 879 342

a) De niet genoemde kantoren hadden geen ontvangsten aan te wijzen. De met een * aangeduide plaatsen worden hier genoemd uitsluitend in verband met de heffing van den accijns op gedistilleerd, petroleum en lucifers.

b) Bij verschillende landskassen ontvangen een accijns uit de opbrengst van in het openbaar verkocht verbeurd verklaard inlandsch gedistilleerd.

GEWESTEN.	KANTOREN van ONTVANGST. a)	In- en uitvoerrechten, enz.				Accijnzen.				
		Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Pakhuis-huur.	Totaal.	Accijns op inlandsch gedistilleerd.	Accijns op tabak.	Accijns op petroleum.	Accijns op lucifers.	Totaal.
				BUITENBEZITTINGEN.						
Sumatra's Westkust. c)	Padang	f 13 721	f 27	f 2 803	f 16 551					
	Emmahaven	378 251	41 598	»	410 849	......	......	f 58 868	f 56 081	f 114 949
	Siboga	68 016	230	162	80 308	......	......	2 598	7 250	9 840
	Baros	11 040	21	»	11 064	......	......	784	1 067	1 851
	Singkel	8 607	24	4	8 725	......	......	607	440	1 087
	Goenoeng Sitoli (Nias)	3 095	9	»	3 104	......	......	543	648	1 191
	Priaman	1 701	1	»	1 705	......	......	2 183	1 340	3 523
	Aijer Bangies	873	1	»	874	......	......	71	218	292
	Natal	4 850	5	»	4 855	......	......	1 710	2 475	4 185
Benkoelen	Benkoelen	8 168	2 382	40	10 590	......	......	»	»	»
Lampongsche Distr.	Telok Betong	4 427	154	4	4 585	......	......	»	320	328
	Menggala	732	3	»	735	......	......	144	»	144
Palembang	Palembang	114 819	18 762	8	133 589	......	......	45 232	11 092	59 924
	Djambi	33 681	25 698	»	59 379	......	......	......	......	......
Oostkust van Sumatra. d)	Pelalawan	2 015	2 425	»	4 440	......	......	213	11	224
	Siak Sri Indrapoera	20 364	22 881	»	42 745	......	......	2 004	168	2 172
	Bagan Api Api (Tanah Poetih)	22 051	5 833	»	27 884	......	......	1 880	835	1 715
	Laboean Bilik (Panei)	3 629	4 018	»	7 647	......	......	551	288	842
	Soengei Djawi Djawi (Bila)	8 082	4 113	»	12 195	......	......	1 103	571	1 674
	Koealoe	6 359	2 650	»	9 009	......	......	526	603	1 129
	Tandjong Balei (Asahan)	44 382	11 174	»	55 556	......	......	7 660	3 452	11 119
	Tandjong Tiram (Batoe Bara)	10 882	1 211	»	12 093	......	......	1 411	1 273	2 694
	Tandjong	85	764	»	849	......	......	»	»	»
	Si Paré Paré	10	6	»	16	......	......	»	»	»
	Pagoerawan	5 158	4 593	»	9 751	......	......	435	540	975
	Bandar Chalipah (Padang)	25 950	2 290	»	28 240	......	......	1 382	2 042	3 424
	Tandjong Bringin (Bedagei)	13 507	296	»	13 803	......	......	1 445	1 417	2 862
	Perbaoengan (Serdang)	1 228	82	»	1 310	......	......	96	307	403
	Rantau Pandjang (id.)	2 116	307	»	2 423	......	......	81	270	351
	Belawan (Deli)	467 024	137 794	841	605 659	......	......	58 410	30 518	88 928
	Tandjong Poera (Langkat)	82 821	13 071	»	95 892	......	......	17 008	5 747	22 755
	Seroewaij (Tamiang)	10 760	1 871	»	12 631	......	......	296	454	750
Riouw en onderh.	Kwala Ladjau (Indragiri)	5 474	8 257	»	13 731	......	......	......	......	......
	Anak Sirka (Id.)	547	3 441	»	3 988	......	......	......	......	......
Banka	Muntok	71 604	60	»	71 664	......	......	1 173	5 270	6 443
Billiton	Tandjong Pandan	77 090	3	50	77 143	......	......	5 537	5 070	10 607
Westerafd. v. Borneo e)	Pontianak	105 513	32	4	105 549	......	4 521	19 779	4 322	28 622
	Sambas	11 608	67	»	11 675	......	453	2 372	174	2 999
	Singkawang	12 869	13	»	12 882	......	4 905	3 205	1 188	9 298
	Ketapang	802	»	»	802	......	»	209	32	241
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Bandjermasin	83 967	4 387	72	88 426	......	8 650	19 877	9 190	37 717
Bali en Lombok	Ampenan (Lombok)	35 697	12 453	»	48 150	......	......	......	......	......
	Laboean Hadji (id.)	12 392	11 428	»	23 820	......	......	......	......	......
	Pidjoe (id.)	373	1 222	»	1 595	......	......	......	......	......
		f 1 797 333	f 345 160	f 3 988	f 2 146 481					
Af: wegens terugbetalingen		»	70	»	70	......				
Totalen voor de buitenbezittingen		f 1 797 333	f 395 090	f 3 988	f 2 146 411		f 18 529	f 258 891	f 157 820	f 435 240

c) Bij de 9 kantoren ter Sumatra's Westkust *gezamenlijk* werd ontvangen aan invoerrecht f 491 147, aan uitvoerrecht f 41 919 en aan pakhuishuur f 2969, of in 't geheel uit dezen hoofde f 536 035. Voorts aan accijnzen f 136 018, namelijk aan petroleum-accijns f 67 359 en aan lucifer-accijns f 69 559.

d) Bij de 18 kantoren ter Oostkust van Sumatra *gezamenlijk* werd ontvangen aan invoerrecht f 726 423, aan uitvoerrecht f 214 879 en aan pakhuishuur f 841, of in 't geheel uit dezen hoofde f 942 143. Voorts aan accijnzen f 142 007, namelijk aan petroleum-accijns f 94 084 en aan lucifer-accijns f 48 003

e) Bij de 4 kantoren in de residentie Westerafdeeling van Borneo *gezamenlijk* werd aan invoerrechten, en voor een zeer klein deel aan uitvoerrechten en pakhuishuur, in 't geheel ontvangen f 130 908. Voorts aan accijnzen f 41 160, namelijk op tabak f 9870, op petroleum f 25 505 en op lucifers f 5716.

b. Opbrengst aan in- of uitvoerrecht voor zooveel betreft de voornaamste daaraan onderworpen artikelen over elk der jaren 1895 *en* 1896.

OMSCHRIJVING DER GOEDEREN. *f)*	Gouvernements-tolgebied waar de algemeene tarieven werken.		Gouvernements-tolgebied waar speciale tarieven werken. Oostkust van Sumatra.		Gouvernements-tolgebied waar speciale tarieven werken. Landschappen Djambi (Palembang) en Indragiri (Riouw) benevens afd. Lombok		TOTALEN.	
	1895.	1896.	1895.	*g)* 1896.	*h)* 1895.	1896.	1895.	1896.
INVOERRECHTEN.								
Aardewerk (gebakken) en porselein	f 96 033	f 85 217	f 4 145	f 5 028	f 982	f 1 590	f 101 160	f 91 872
Bier	58 013	58 820	10 590	22 027	83	403	68 695	81 250
Boter	127 910	104 069	3 309	3 028	35	59	131 260	107 090
Drogerijen en medicijnen	68 749	69 453	4 541	0 902	123	213	73 413	70 508
Eetwaren (voor zooveel in de handelsverslagen onder dit hoofd genoemd, doch Visch en Boter uitgezonderd)	641 264	658 854	94 522	121 232	2 922	5 268	738 798	785 354
Gambier	683 096	592 521	439	472	681	1 767	684 216	594 760
Garens	185 478	176 767	3 338	3 576	758	1 503	189 574	181 846
Gedistilleerd	1 005 985	967 619	53	99 828	229	582	1 006 267	1 068 029
Glas en glaswerk	55 792	50 154	1 280	3 454	41	207	57 122	59 815
IJzer en staal en dito werk	82 803	85 305	2 779	6 947	1 212	1 223	86 854	93 475
Kleederen en modewaren	198 195	204 134	20 010	43 947	425	778	219 566	248 859
Kramerij	148 479	148 579	24 004	19 259	1 380	2 661	173 863	170 502
Lucifers	129 419	137 381	1 207	4 400	403	1 133	131 029	142 914
Manufacturen	2 248 635	2 185 393	50 530	67 246	12 433	22 256	2 311 598	2 274 895
Meel	147 532	134 052	18 403	18 974	520	699	166 455	153 725
Meubelen	50 780	46 310	12 786	13 995	103	359	63 669	60 664
Mineraalwater	39 417	41 077	8 195	9 570	158	236	47 770	50 889
Papier, schrijf- en teekenbehoeften	142 380	158 184	16 082	17 874	138	161	158 600	176 219
Petroleum	245 800	222 882	1 368	1 482	1 693	3 729	248 861	228 093
Tabak en sigaren	338 016	299 465	34 758	39 049	870	1 066	374 244	338 580
Thee	272 995	224 657	15 105	21 878	224	253	288 324	246 788
Visch	579 644	527 770	13 501	16 698	131	225	593 276	544 691
Vuurwerk	50 253	37 201	2 033	3 198	117	102	52 403	40 501
Was	50 000	85 240	29	75	-	-	50 029	85 315
Wijn	141 617	144 522	25 169	28 388	231	499	167 017	173 409
Zout	45 661	52 311	46 191	51 338	7 502	18 793	99 354	122 442
Andere artikelen (zie noot *f)*)	367 208	384 374	57 059	96 003	15 709	22 357	440 036	502 734
	f 8 207 820	f 7 887 281	f 472 380	f 726 770	*i)* f 49 163	*k)* f 88 164	f 8 729 363	f 8 702 215
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd invoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	....	....	....	....	....	....	51	3
Totaal	....	....	....	....	....	....	f 8 729 414	f 8 702 218
Af: terugbetalingen	....	....	....	....	....	....	8 336	9 920
Zuiver ontvangen	....	....	....	....	....	....	f 8 721 078	f 8 692 298
UITVOERRECHTEN.								
Indigo	f 58 501	f 63 621	-	-	-	-	f 58 501	f 63 621
Koffie	354 449	396 479	f 49	f 336	-	f 48	354 498	396 863
Suiker	221 173	617 159	26	20	-	-	221 199	617 179
Tabak	159 717	120 592	*l)* 157 955	*m)* 162 805	f 216	617	317 918	284 214
Tin	154 575	176 790	16	561	-	-	154 591	177 291
Andere artikelen (zie noot *f)*)	48 422	50 340	91 870	57 123	32 219	61 634	172 511	169 097
	f 990 867	f 1 424 981	f 249 916	f 220 785	*n)* f 32 435	*o)* f 62 499	f 1 279 218	f 1 708 265
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd uitvoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	....	....	....	....	....	....	10	-
Totaal	....	....	....	....	....	....	f 1 279 234	f 1 708 265
Af: terugbetalingen	....	....	....	....	....	....	16 705	6 330
Zuiver ontvangen	....	....	....	....	....	....	f 1 262 529	f 1 701 935

f) Alleen die categorieën van goederen zijn afzonderlijk genoemd, welke in een der beide jaren elk *in totaal* meer dan f 50 000 aan in- of uitvoerrecht opbrachten.

g) In Januari 1896 zijn in de residentie Oostkust van Sumatra herziene tarieven in werking getreden (zie Indisch Staatsblad 1895 n°. 273), waardoor de invoerrechten aldaar productiever zijn geworden.

h) In de afdeeling Lombok werd met de rechtenheffing eerst aangevangen op 6 October 1895 (Indisch Staatsblad n°. 188).

i) Hieronder voor Djambi f 33 830, voor Indragiri f 5754 en voor Lombok (voor het tijdvak 6 October—31 December) f 9573.

k) „ „ „ f 33 681, „ „ f 6021 „ „ „ f 48 402.

l) Hieronder f 1830 wegens uitvoerrecht op voor de inlandsche markt bereide tabak.

m) Als voren f 1570.

n) Hieronder voor Djambi f 20 131, voor Indragiri f 9821 en voor Lombok (over het tijdvak 6 October—31 December) f 2480.

o) „ „ „ f 25 698, „ „ f 11 699 „ „ „ f 25 102.

II. PERSONEELE BELASTING (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden en voor vreemde oosterlingen).

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1896.											1895. p)		
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar de eerste twee grondslagen:				Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
		naar den Isten grondslag (huurwaarde).	naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	Door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot									
JAVA EN MADURA.														
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Bantam.														
Europeanen	81	1 290,55	878,02	2 175.57	2 104.17	808,08	»	2 712.17	221,99^{5}	2 490,17^{5}	»	2 840,07	414,14	2 220,53
Vreemde oosterlingen	170	637,72^{5}	356,95	991,67^{5}	879 83^{5}	247,84	553 00	1 888,67^{5}	12,00	1 666,07^{5}	»	1 529,48^{5}	62,25	1 407,23^{5}
Totaal.	251	1 934,27^{5}	1 235,97	3 170,21^{5}	2 984,80^{5}	855,84	553,00	4 302,84^{5}	233,99^{5}	4 158,85	»	4 170,15^{5}	470,39	3 893,70^{5}
Batavia.														
Europeanen	2 131	90 911,36^{5}	55 606,43	146 517,79^{5}	143 265.69	11 813.66	»	155 189.35	13 806,05	141 303 30	1 128 34	152 684.15^{5}	12 517,97^{5}	140 166,18
Vreemde oosterlingen.	8 805	45 597,16^{5}	18 776,66^{5}	64 307 81	57 359 38	5 290.03	15 617,00	78 267,21	743,51^{5}	77 523,69^{5}	22 053,46	81 465,68	489,59	60 976,09
Totaal.	9 249	136 508 53	74 377,09^{5}	218 885,62^{5}	203 625,07	17 134,49	15 617,00	233 376,56	14 540,56^{5}	218 826,99^{5}	23 181,80	214 149,83^{5}	13 007,56^{5}	201 142,27
Krawang.														
Europeanen	64	718,75	359,71	1 878.19	1 038.38	590,50	»	1 628.80	110,05^{5}	1 512,74^{5}	»	1 756,48^{5}	204,07^{5}	1 552,41
Vreemde oosterlingen.	487	1 725,65	741,54	2 467 17	2 218.75	224,00	864,00	3 306.75	11,00	3 295,75	»	3 318,96^{5}	6,00	3 312,98^{5}
Totaal.	551	2 444,40	1 101,26	3 515,66	3 257,05	814,50	864,90	4 935,55	127,05^{5}	4 808,49^{5}	»	5 875.47	210,07^{5}	4 805'39^{5}
Preanger Regentschappen														
Europeanen	611	8 502 60^{5}	8 609,77^{5}	15 112,44	14 483 60^{5}	3 307,33	»	17 795,93^{5}	962,44	18 834.49^{5}	22,20	14 992,46^{5}	856,51^{5}	13 966.95
Vreemde oosterlingen.	622	2 380,58	1 480,90	3 861.40	3 534 52^{5}	620.80	1 706,00	5 864 52^{5}	2,60	5 861,92^{5}	320.28	5 374,17^{5}	69,74^{5}	5 304,43
Totaal.	1 233	10 883 25^{5}	8 090,67^{5}	18 973,93	18 028,13	3 927,33	1 786,00	23 661,46	965,04	23 696,42	342,48	20 297,81	1 026,26	18 271,38
Cheribon.														
Europeanen	303	4 038,15	3 361,76	7 399,91	7 250.58^{5}	2 667.16	»	2 917,76^{5}	610,00^{5}	9 186.88	»	9 794,60^{5}	909,30	8 685,30^{5}
Vreemde oosterlingen.	1 930	6 282 89^{5}	2 425 55^{5}	8 700,45	7 733 08^{5}	1 388.50	4 782,00	13 903,58^{5}	84.27	13 838,31^{5}	»	14 471,57^{5}	58,00	14 415,57^{5}
Totaal.	2 233	10 321,04^{5}	5 787,31^{5}	16 108,36	14 983,67	4 055.66	4 782,00	23 821,35	675,15^{5}	22 916,19^{5}	»	24 266,27	965,30	23 300,97
Tagal.														
Europeanen	218	3 230,25	1 737,38^{5}	4 967,63^{5}	4 835,10^{5}	2 336.33	»	7 171.43^{5}	710,47	6 480,90^{5}	»	7 069,60	528,56	6 541,32
Vreemde oosterlingen	719	3 818,15	1 882,51	5 722 96	5 315,30	1 170.50	2 921,00	8 406.88	123,72^{5}	9 282 07^{5}	18,00	10 330,56^{5}	216,44	10 114,12^{5}
Totaal.	937	7 070,70	3 019,89^{5}	10 690,59^{5}	10 158 40^{5}	3 506.83	2 921,00	16 578,23^{5}	834,19^{5}	15 744,04	18.00	17,400.45^{5}	745,02	16 655,43^{5}
Pekalongan.														
Europeanen	178	2 430,88	1 593,93^{5}	4 024 81^{5}	3 919,37	1 508,67	»	5 450,04	211.31^{5}	5 238,72^{5}	3.10	5 347,35^{5}	331,63	5 012,72^{5}
Vreemde oosterlingen.	519	2 350,92^{5}	2 507.07^{5}	4 857,80	4 532 65^{5}	919.50	3 082.00	8 554.15^{5}	483,01	8 970,54^{5}	186,05^{5}	7 723,72^{5}	144,86^{5}	7 578,86
Totaal.	727	4 790,80^{5}	4 101 01	8 891,81^{5}	8 452,02^{5}	2 440,17	3 082,00	14 004,19^{5}	694,92^{5}	13 309,27	111,15^{5}	13 071,08	479,49^{5}	12 591,58^{5}
Samarang.														
Europeanen	1 343	31 790 87	16 155,82	47 910,09	46 240 78	7 308,31	»	53 627,12	6 535.27	47 091,85	220,85	51 705,43^{5}	6 403,10^{5}	45 242,33
Vreemde oosterlingen	1 862	18 199,12^{5}	8 995,69	27 195 11^{5}	24 699 59^{5}	3 330.32	9 110,00	37 148,81^{5}	508,56^{5}	30 550,35	124,15	37 971,43	1 915.93	36 055,50
Totaal.	3 205	49 990,25^{5}	25 151,51	75 141,80^{5}	70 960,37^{5}	10 636,66	9 110,00	80 776.03^{5}	7 133,03^{5}	83 642,20	345,00	89 676,86^{5}	8 370,03^{5}	81 297,83
Japara.														
Europeanen	212	2 601,62^{5}	1 560 74	4 173 36^{5}	3 859,19^{5}	1 808.33	»	5 787,52^{5}	262 51	5 475,01^{5}	»	6 590,16	401,62^{5}	6 128,53^{5}
Vreemde oosterlingen.	704	4 857,32	2 037,96	6 895,28	5 522,85	1 505.00	2 873,00	9 900 05	22.02^{5}	9 878.02^{5}	12,40	9 905,25^{5}	134,47	6 770,78^{5}
Totaal.	916	8 661,01^{5}	3 006,70	10 268,64^{5}	9 381,24^{5}	3 483 33	2 873,00	15 057,57^{5}	304,53^{5}	15 353,04	42,10	16 495,41^{5}	596,09^{5}	15 899,32
Rembang.														
Europeanen	240	3 095,68	1 009,96	4 185,58	4 009,90	1 324.50	»	5 331.40	742.83	4 591.63	»	4 082,28	507,06	4 484,32
Vreemde oosterlingen	1 230	8 477.45	2 117.28	8 594,53	7 722,40	1 687.80	3 074.00	13 283,46	21,72	13 261.68	»	13 440,91^{5}	13.85	13 433,80^{5}
Totaal.	1 470	9 572,85	3 127,24	12 700,09	11 732,30	3 011,50	3 874,00	18 617,86	764,55	17 853,31	»	18 439,19^{5}	521,01	17 918,18^{5}
Soerabaija.														
Europeanen	1 789	52 500,56	29 309,82	81 010,38	78 323,81^{5}	6 773,84	»	87 897,75^{5}	7 200.11^{5}	79 897.64	854.32^{5}	85 613,57^{5}	7 274,76^{5}	78 336,87
Vreemde oosterlingen.	2 026	29 589,28	18 539,59^{5}	48 016 87^{5}	44 784,33^{5}	4 130.00	17 504 50	66 424,83^{5}	1 347.55^{5}	65 077,28	684,00	88 105,72^{5}	1 501,21^{5}	66 604,51
Totaal	4 715	82 099,84	47 619,41^{5}	129 859,25^{5}	123 108,25	12 903,84	17 504,50	153 522,59	8 547,67	144 974,92	1 036,32^{5}	153 719,30	8 775,92	144 843,38
Pasoeroean.														
Europeanen	793	11 492,53	6 339,16^{5}	17 831,69^{5}	17 187,10^{5}	4 568,58	»	21 755,68^{5}	2 095,25^{5}	19 660,44	20,04	20 983,80^{5}	1 754,06	19 228,01^{5}
Vreemde oosterlingen	958	5 519,53^{5}	4 036.17	9 555,78^{5}	9 228,85^{5}	1 570,08	4 344,00	15 142,05^{5}	48,15	15 093.60^{5}	14,88	13 278,26	75.76	13 202,50
Totaal	1 751	17 012,06^{5}	10 375,34^{5}	27 387,40	26 415.16	6 135,59	4 344,00	36 897,75	2 143,76^{5}	34 754,04^{5}	35,02	34 262,15^{5}	1 830,74	32 431,41^{5}
Probolinggo.														
Europeanen	531	6 321,13	4 442,88^{5}	10 767,01^{5}	10 471,40	3 384,50	»	13 855,06	1 375,06	12 480,00	3,70	13 278,22^{5}	959,31	12 318,91^{5}
Vreemde oosterlingen.	537	2 752.41	1 839.04^{5}	4 591.48^{5}	4 584,99	615,50	2 168,00	7 286.49	335,15	6 951,34	8,02	7 298,56	67,38^{5}	7 231,19^{5}
Totaal.	1 068	9 076,57	6 281,93	15 358,50	14 974,15	4 000,00	2 168,00	21 142,45	1 711,11	19 431,34	9,72	20 576,78^{5}	1 026,67^{5}	19 550,11
Bezoeki.														
Europeanen	586	5 834.78^{5}	4 370,24	10 305,02^{5}	9 004,72	6 849,00	»	16 643,72	1 069,41	15 754,31	»	16 947,61	982,19^{5}	15 965,41^{5}
Vreemde oosterlingen.	442	2 886,21^{5}	1 401 76	3 490,07^{5}	3 164.77^{5}	1 425,50	2 815,00	7 205.27^{5}	18,88	7 187,27^{5}	»	7 214.17	80,76	7 133,41
Totaal.	1 028	8 621,08	5 775,00	13 796,00	13 159,49^{5}	8 274,50	2 815,00	24 048,99^{5}	1 107,41	22 941,58^{5}	»	24 161,78	1 002,95^{5}	23 098,82^{5}

p) Voor sommige gewesten zijn de opgaven van het vorig verslag (bijlage 83) verbeterd in verband met sedert tot stand gekomen verminderingen en met nieuwe aanslagen, mede nog op het jaar 1895 betrekking hebbende.

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1896. Aantal aangeslagenen.	1896. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den 1sten grondslag (huurwaarde).	naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	Door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	Aanslag naar den IVden grondslag rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	1895. p) Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan	Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Banjoemas.														
Europeanen	240	3 086,05	1 880,13^5	4 075,18^5	4 819,75^5	1 504 33^5	-	6 414 09	561.00^5	5 853 08^5	-	6 275,02^5	456,94^5	5 818 08
Vreemde oosterlingen	373	1 746 74	717.08^5	2 493,82^5	2 323 09	875,00	1 409.00	4 607.09	51,00	4 556.09	75 70	4 871,87^5	50,86^5	4 822 07
Totaal.	613	4 832,79	2 636,22	7 469,01	7 172,81^5	2 439,33^5	1 409.00	11 021.18	612,00^5	10 409.17^5	75.70	11 147,90	507,75	10 640,15
Bagelen.														
Europeanen	211	3 318.82^5	1 657,62^5	5 006,45	4 777,61^5	846,50	-	5 024,11^5	926.10	4 698,01^5	-	5 443 05^5	515 14	4 927,91^5
Vreemde oosterlingen	353	1 999.30	1 082.21	3 081.54	2 641.43^5	289.50	983.60	3 913.03^5	113.45	3 800 48^5	-	3 600,57	5.04	3 595,53
Totaal	564	5 318 12^5	2 739,86^5	8 087,99	7 419,05	1 136,00	983.00	9 538,05	1 039,55	8 498,50	-	9 043.62^5	520.18	8 523,44^5
Kadoe.														
Europeanen	232	5 755.13^5	2 038,79	8 303.92^5	6 297,69	628.83	-	8 026.52	2 111,48^5	6 815,03^5	14.48	8 175,00	1 301,07	6 873 93
Vreemde oosterlingen	677	3 740 20^5	2 443,10	6 183.30^5	5 078,92	1 078,00	1 781 00	8 537.92	54 49	8 483,43	-	8 060,19^5	95.17	7 965 02^5
Totaal.	909	9 495,34	5 081,89	14 577,23	13 076,61	1 706 83	1 781,00	17 461.14	2 165,07^5	15 298,46^5	14,48	16 235,79^5	1 396.84	14 838,95^5
Djokjokarta.														
Europeanen . . .	278	5 189,76	2 703,75	7 893,51	7 708,68	2 169,50	-	9 818,18	693,50	9 124,68	-	9 705.91	461,95	9 243 96
Vreemde oosterlingen.	414	3 270,27^5	1 368 42	4 644 69^5	4 012 50^5	262,00	600.00	4 904,50^5	3.12	4 901.38^5	-	5 238.09	-	5 238,09
Totaal.	692	8 460,03^5	4 072,17	12 538,20^5	11 751.18^5	2 371,50	600.00	14 722.68^5	696 62	14 026.06^5		14 944.00	461,95	14 482,05
Soerakarta.														
Europeanen	499	7 477 34	3 693,26	11 170.60	10 458,64	5 201,33	-	15 659,07	828.37^5	14 831,59^5	31 84	15 448.91^5	716 50	14 732.41^5
Vreemde oosterlingen	580	3 771 06^5	2 051.40	5 822 52^5	5 575.32	738,00	1 113,00	7 120.32	32,19^5	7 391 12^5	10.74	7 200,25^5	85 60	7 114,65^5
Totaal.	1 079	11 248.10^5	5 744,72	16 993,12^5	16 033,96	5 939,33	1 113 00	23 086,29	860.57	22 225,72	42.58	22 619,17	802,10	21 847,07
Madioen.														
Europeanen . . .	246	3 382,07^5	2 001,21^5	5 383,29	5 060,66	1 358,66	-	6 419 32	695,01^5	5 723,70^5	-	5 985,14^5	416,66^5	5 568 48
Vreemde oosterlingen	333	1 831,97^5	860,61^5	2 692,62	2 438.33^5	749.75	1 795,00	4 983.08^5	9.00	4 974.08^5	-	5 612.50^5	127,24	5 485,32^5
Totaal.	579	5 214.05	2 861,80	8 075,91	7 498,99^5	2 108.41	1 795,00	11 402.40^5	704 61^5	10 697,79	-	11 597.71	543,90^5	11 053,80^5
Kediri.														
Europeanen	593	5 986 15^5	3 272,47^5	9 258,93	8 640,35^5	4 471,16^5	-	13 120,59	841,48	12 279.01	-	12 725 22	685,30^5	12 039.91^5
Vreemde oosterlingen	969	5 394.32	2 825 86	8 220.18	7 450.58^5	1 927.00	3 334,00	12 711.58^5	72.97^5	12 638.61	-	13 667 81^5	310,33	13 357,51^5
Totaal.	1 562	11 380,77^5	6 098,33^5	17 479 11	16 090,94	6 398,16^5	3 334,00	25 832,10^5	914,45^5	24 917,65	-	26 393,06^5	995,63^5	25 397 43
Madura.														
Europeanen	126	1 729 55	1 015,96^5	2 745,51^5	2 698 59^5	680.66^5	-	3 379.26	598.21	2 781,05	-	3 249 86^5	339,96^5	2 909,88
Vreemde oosterlingen.	497	2 684,06	958,38	3 642.44	3 408 25	729 50	3 165,00	7 302,75	75,30	7 227.39	20,64	7 031 88^5	47.51^5	6 984.37
Totaal.	623	4 413,61	1 974 34^5	6 387.95^5	6 106,84^5	1 410,16^5	3 165,00	10 682,01	673.57	10 008.44	20,64	10 281,75	387.50	9 894,25
Alle gewesten van Java en Madura gezamenlijk.														
Europeanen	11 838	260 826,90	152 216.89	413 013,79	390 540,95	73 879,75^5	-	473 420,70^5	13 416,33	430 004,37^5	1 799,77^5	461 336,63	39 163,25^5	422 173.37^5
Vreemde oosterlingen.	24 146	155 869,80^5	79 472,86^5	235 342 67	214 760 17	30 799.24	80 202,50	331 761,01	4 243 77^5	327 518,13^5	23 475.52^5	316 718.78^5	5 555.14	311 163,04^5
Totalen voor Java en Madura	35 984	416 696 70^5	231 689.75^5	648 356 46	611 301 12	104 678 99^5	80 202,50	805 182 01^5	17 660.10^5	757 522.51	25 275.30	778 055 41^5	44 718 39^5	733 337,02

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	Aantal aangeslagenen.	naar den 1sten grondslag	naar den IIden grondslag	Te zamen.	Verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag	Aanslag naar den IVden grondslag	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	1895. Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan	Werkelijk te heffen bedrag.
Sumatra's Westkust		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Padangsche Benedenlanden.														
Europeanen	330	8 117,90	5 212.83	13 330,03	12 931,14^5	1 408.98^5	-	14 340 13	2 276.23^5	12 063,89^5	27,73	12 439.61	1 625 10	10 814,51
Vreemde oosterlingen.	481	2 712.20	2 197,82	4 910.02	4 288,99	415 00	1 221,00	5 925.29	73.30	5 851.99	29,10	5 515 74^5	68,29	5 447 45^5
Totaal.	811	10 829,10	7 410.65	18 240,05	17 220 13^5	1 823.98^5	1 221,00	20 265,42	2 349,53^5	17 915.88^5	56,83	17 955,35^5	1 693,39	16 261,96^5
Padangsche Bovenlanden.														
Europeanen	211	3 826 26	2 256,68^5	6 082.94^5	6 027,94	722,50	-	6 750.44	1 087.46^5	5 662.97^5	2.60	6 083,12^5	734,09	5 348 43^5
Vreemde oosterlingen.	199	549.22^5	221.64	770 86^5	713,53^5	42 00	94 00	849.53^5	27 43^5	822.10	45,26	824 65	3.00	821,65
Totaal.	310	4 375,48^5	2 478,32^5	6 853 81	6 741.47^5	764 50	94,00	7 599,97^5	1 114,90	6 485,07^5	47.86	6 907,77^5	737,09	6 170 08^5
Tapanoli.														
Europeanen	116	1 810 23^5	1 281.60^5	3 091 84	2 998,94	438 00	-	3 436,94	539,07^5	2 897.86^5	-	3 937.11^5	697,14	3 239,97^5
Vreemde oosterlingen.	160	807.62^5	281,68	1 089,30^5	941.55	54.00	-	995.55	-	995.55	-	993.30^5	4.93	988 37^5
Totaal.	276	2 617.86	1 563,28^5	4 181,14^5	3 940,49	492,00	-	4 432,49	539,07^5	3 893,42^5	-	4 930 42	702 07	4 228 35
Benkoelen.														
Europeanen	48	753,75	535,32^5	1 289.07^5	1 266,05	82 50	-	1 348 55	110,24^5	1 238,30^5	2,00	1 434.00	199.23	1 234.77
Vreemde oosterlingen.	109	542 55	515.37	1 057,92	1 054.90^5	105,50	243.00	1 403 40^5	-	1 403,40^5	11,57	1 457 03	6.00	1 451.03
Totaal.	157	1 296,30	1 051,29^5	2 347,59^5	2 320,95^5	188,00	243,00	2 751.95^5	110,24^5	2 641,71	13,57	2 891.03	205,23	2 685 80
Lampongsche Districten.														
Europeanen	50	695,00	476,95	1 105,05	1 133,00	289.00	-	1 422.00	73,10	1 348.90	-	1 261,91	105 01^5	1 155,96^5
Vreemde oosterlingen	109	490 75	180.00	670.75	507.70^5	30.00	60.00	597.70^5	6,30	591.40^5	-	577.91	-	577 91
Totaal.	159	1 185,75	656,95	1 830,70	1 640,70^5	319,00	60,00	2 019 70^5	79.40	1 940,30^5	-	1 838,92	105 04^5	1 733,87^5

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1896.											1895. p)		
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den Isten grondslag (huurwaarde).	naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	Door de toepassing van art. 8 laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Palembang.														
Europeanen . . .	148	3 308,55	1 975 89	5 284,44	5 194,48	317 50	-	5 511 98	631,68	4 880,30	6,37	5 187,58	1 004,40	4 183,30
Vreemde oosterlingen.	088	3 974,55	2 680,35	6 654 90	6 242,89^5	21 00	186 00	6 449 89^5	40 12	6 409 77^5	179.00	4 030,48	6,50	4 023,98
Totaal.	236	7 283 10	4 656,24	11 939 34	11 437,37^5	338 50	186.00	11 961 87^5	671,80	11 290 07^5	185,37	9 218,06	1 010,69	8 207,37
Oostkust van Sumatra.														
Europeanen . . .	1 067	17 628 26	14 371.52	32 002 78	31 398,57^5	6 637 00	-	38 035,57^5	1 724 82	36 300 75^5	10,40	36 441,72^5	1 149,50	35 292,16^5
Vreemde oosterlingen	1 252	9 160,00^5	3 940,81	13 100,81^5	12 138,48	1 402 00	2 712 00	16 252.48	12,00	16 240,48	-	10 821,47^5	45 00	10 776 47^5
Totaal	2 319	26 788,26^5	18 312,33	45 103,59^5	43 537 05^5	8 039.00	2 712 00	54 288,05^5	1 736 82	52 547,23^5	10,40	53 263,20	1 194 50	52 068 64
Riouw. q)														
Europeanen	53	966,08^5	627,18^5	1 596,57	1 593,15	-	-	1 593,15	185,45	1 407,70	1,46	1 667,47^5	225,54	1 441,93^5
Vreemde oosterlingen.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal.	53	966,08^5	627,18^5	1 596 57	1 593,15	-	-	1 593,15	185,45	1 407,70	1,46	1 667,47^5	225,54	1 441,93^5
Banka.														
Europeanen	65	1 206,25	846,15	2 052 40	2 019,22	187,33	-	2 206,55	308 52	1 898,03	-	2 113,37	281,46	1 831,88
Vreemde oosterlingen	569	2 351,55	1 475,37	3 826,92	3 330 85	1 254 00	600,00	5 184,85	-	5 184,85	-	4 742,70	-	4 742,70
Totaal.	634	3 557 80	2 321,52	5 879,32	5 350,07	1 441.33	600.00	7 391 40	308 52	7 082,88	-	6 856,07	281,46	6 574,58
Billiton.														
Europeanen	25	413,15^5	261,45	674,60^5	660,17	112,00	-	772,17	7,25	764 92	-	922,14	130,30	791,84
Vreemde oosterlingen.	578	2 846,85	791,52	3 638 37	2 915,11^5	150 00	120,00	3 185,11^5	6 48	3 178,63^5	-	3 242 63	10,80	3 231,83
Totaal.	603	3 260,00^5	1 052 97	4 312,97^5	3 575,28^5	262,00	120,00	3 957,28^5	13,73	3 943,55^5	-	4 164,77	141,10	4 023,67
Westerafdeeling van Borneo. q)														
Europeanen	91	1 645,80	1 351,53	2 997,33	2 957,91	36,00	-	2 993,91	447,05	2 546 86	30,47	3 213,96	363,93	2 850 03
Vreemde oosterlingen.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal.	91	1 645,80	1 351,53	2 997 33	2 957,91	36 00	-	2 993,91	447,05	2 546,86	30.47	3 213,96	363,93	2 850,03
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. q)														
Europeanen	163	2 724,20	1 529,45^5	4 253,65^5	4 154,97^5	438,17	-	4 593 14^5	431,30^5	4 161 84	17,75	4 332,83	430,00	3 902,83
Vreemde oosterlingen.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal	163	2 724 20	1 529,45^5	4 253 65^5	4 154,97^5	438 17	-	4 593,14^5	431 30^5	4 161,84	17,75	4 332 83	430,00	3 902,83
Celebes en onderhoorigheden.														
Europeanen . . .	324	6 758,60	3 515,46^5	10 274,06^5	9 909,40^5	733 50	-	10 642 90^5	1 059,46	9 583 44^5	85,61	10 072,50	904,88	9 167,62
Vreemde oosterlingen	761	7 108,97^5	4 155,05	11 264 02^5	10 868,62	326,50	1 275.00	12 490 12	580,24	11 909,88	116,93^5	12 549,89^5	704 41	11 845,48^5
Totaal.	1 085	13 867,57^5	7 670.51^5	21 538,12	20 798,02^5	1 060.00	1 275 00	23 133.02^5	1 639,70	21 493.32^5	202 54^5	22 622,39^5	1 609,29	20 953.10^5
Menado.														
Europeanen	185	2 498,02^5	2 052,06^5	4 550,09	4 482,46	727.50	-	5 209,96	207,27^5	4 042,70^5	27,85	5 260,63	334 58^5	4 935 04^5
Vreemde oosterlingen.	442	2 167,54	1 704,02^5	3 871 56^5	3 723,27^5	500 50	308 00	4 531,77^5	68 59^5	4 463,18	72,52^5	4 048,70	17,62^5	4 031,07^5
Totaal.	627	4 665,56^5	3 756,09	8 421,65^5	8 205,73^5	1 228,00	308 00	9 741,73^5	335 87	9 405,88^5	100.37^5	9 318,33	352,21	8 966,12
Amboina.														
Europeanen	244	4 090,93^5	3 971,60	8 062 53^5	8 053,03^5	122,00	-	8 775,03^5	864,11	7 910 92^5	8,03	8 668,39^5	637,44	8 231,25^5
Vreemde oosterlingen.	270	1 490,93	1 340,12^5	2 831,05^5	2 744.20	8.50	72 00	2 824,70	19,60	2 805 10	-	2 803,02^5	13,95^5	2 789,07
Totaal.	514	6 481,86^5	5 311.72^5	11 793.59	11 397,23^5	130,50	72 00	11 599,73^5	883,71	10 716 02^5	8.03	11 071,42	651 09^5	11 020,32^5
Ternate.														
Europeanen	83	800,36	701,81	1 502.26	1 426,96^5	135.00	-	1 561,96^5	102 60^5	1 459 36	21,94	1 425,08^5	219,14	1 205,94^5
Vreemde oosterlingen.	93	543,38^5	431,91^5	975,30	956 34^5	24 00	12,00	992 34^5	4 26^5	988,08	-	885,09^5	7.00	877,49^5
Totaal.	176	1 343,77^5	1 133,72^5	2 537,56	2 383,31	159,00	12 00	2 554,31	106,87	2 447 44	21,94	2 310,18	223,74	2 086,44
Timor.														
Europeanen	68	779 66^5	442.81	1 216,47^5	1 108.44	84,00	-	1 192 44	77,19^5	1 115,24^5	-	1 259,55^5	170,01^5	1 086 91
Vreemde oosterlingen.	237	1 326,77^5	931,22^5	2 258.00	2 170 96^5	84,00	12 00	2 266,96^5	30,50	2 236 46^5	-	2 272,04	7,74^5	2 264,29^5
Totaal	305	2 106,44	1 374,03^5	3 474,47^5	3 279.40^5	168,00	12 00	3 459,40^5	107,69^5	3 351.71	-	3 531,59^5	180,09	3 344,90^5
Bali en Lombok.														
Europeanen	44	581,25	468.60	1 049.85	1 043.37	152,00	-	1 195,37	230,67^5	955,69^5	-	800,91	19,80	780,81
Vreemde oosterlingen.	163	1 498,97^5	1 539 34	3 038,01^5	3 012,88^5	210,00	288 00	3 510,88^5	10,23^5	3 500,65	-	2 933,41	-	2 933.41
Totaal.	207	2 079,92^5	2 007,94	4 087,86^5	4 056,25^5	362,00	288.00	4 706,25^5	240 91	4 456,34^5	-	3 734,02	19,80	3 714.22
Alle gewesten der buitenbezitt. gezamenlijk.														
Europeanen	3 315	59 503,61	41 936,85^5	101 440 46^5	98 959,25	12 622,98^5	-	111 582,23^5	10 436 51^5	101 145,72	249,11	100 729,71^5	9 297,70^5	97 432,01
Vreemde oosterlingen.	6 041	37 571,58^5	22 386 24	59 957,82^5	55 630,61^5	4 627.00	7 203 00	67 460.61^5	879.07	66 581,54^5	454,99	63 698.00	895,65^5	62 802,23^5
Totalen voor de buitenbezittingen.	9 356	97 075 19^5	64 323,09^5	161 398 29	154 589 86^5	17 249 98^5	7 203.00	179 042 85	11 315 58^5	167 727 26^5	704 10	164 427,80^5	10 193,36	154 234,24^5

q) In de gewesten Riouw, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo zijn de vreemde oosterlingen niet aan de personeele belasting onderworpen. In Atjeh en onderhoorigheden werkt deze belasting in het geheel niet. Ook is de nieuwe gouvernementsafdeeling Lombok (residentie Bali en Lombok) vooralsnog van de invoering der personeele belasting uitgesloten gebleven.

III. PATENTRECHT (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden).

GEWESTEN.	1895. *p)*				1896.			
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Aantal aangeslagenen.	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
JAVA EN MADURA.								
Bantam	53	f 1 037,95^5	f 85,49^5	f 952,14	53	f 1 281,55	f 21 49	f 1 260,06
Batavia *r)*	2 048	270 203,74^5	7 751 37^5	268 451,37	2 096	264 872,00	6 456,94	258 415,06
Krawang	53	2 850,88^5	259,83	2 591,05^5	53	2 613,77	182,83^5	2 430,93^5
Preanger Regentschappen	411	16 031,55	018 57^5	16 072,97^5	465	20 179,79	607,82^5	19 571,96^5
Cheribon	243	21 200,37	446,03^5	20 763 33^5	283	21 755,43	322,80^5	21 432 62^5
Tagal	238	19 229,11	605,40	18 623,11	255	16 042,11^5	1 034,06	15 008,05^5
Pekalongan	167	7 181,97^5	428,57	6 753 40^5	173	7 395,85	526,96^5	6 868,88^5
Samarang *r)*	1 269	76 526,98	3 740,80^5	72 786,17^5	1 380	79 123,91	3 771,49	75 352,42
Japara	272	13 282 02^5	1 147,32	12 135 30^5	278	12 609,03	1 291,06^5	11 317,61^5
Rembang	83	8 174,79	551,28	5 623,51	158	5 447,00	383 45	5 063 55
Soerabaija *r)*	1 834	147 153,62	6 708 50^5	140 445 11^5	1 893	145 763,45^5	6 773 31^5	138 990,14
Pasoeroean	755	43 067,41	4 105 24^5	38 962,16^5	784	44 196,89^5	2 560,03	41 636,26^5
Probolinggo	458	28 035,04^5	1 328,27^5	27 006,77	481	23 248,25^5	1 541 04	21 707,21^5
Bezoeki	580	31 906,25	1 479,50	30 426,75	545	29 051,00^5	1 112,91^5	27 938,09
Banjoemas	175	6 666 31	487 60^5	6 178,64^5	191	6 937,59^5	177,72	6 759,87^5
Bagelen	110	2 986,08	242 63^5	2 743,44^5	110	2 027,90	212,33	2 685,57
Kadoe	144	1 931,14	108,71	1 822,73	107	2 049,66	227 12	1 822,54
Djokjokarta	410	32 478,02^5	592 01	31 886 01^5	417	33 532,52	466 97	33 065,55
Soerakarta	760	33 017 08^5	1 362,17^5	31 654,91	828	33 360,29^5	1 653,17^5	31 707,12
Madioen	219	9 042 00^5	1 120,30	7 921,70^5	203	8 113,08	339,00^5	7 773,08^5
Kediri	768	41 957,35^5	1 096,32^5	40 867 03	645	37 914,09^5	1 614,32^5	36 300,37
Madura	49	659,25^5	50,49	608,70^5	62	1 002,70	195,86^5	806,83^5
Totalen voor Java en Madura	11 401	f 820 191,44^5	f 34 314,12	f 785 877,32^5	11 402	f 790 449,10	f 31 535 24^5	f 767 013,85^5
BUITENBEZITTINGEN.								
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	160	f 10 148,92	f 387,36^5	f 9 761,55^5	181	f 11 323,17	f 338,23	f 10 984,94
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	93	2 714,39	99 00	2 615,39	98	2 879,98	132,49	2 747 49
Sumatra's Westkust. Tapanoli	52	436,73^5	27,07	409,66^5	55	585,91^5	8,41^5	577,50
Benkoelen	22	274 60	1 16^5	273,43^5	25	455,45	10,00	445,45
Lampongsche Districten	32	899,41^5	149 50	749,91^5	44	939,01	23,05	975,99
Palembang	64	1 928,20	69,56^5	1 858,69^5	75	2 665,52	304,50^5	2 360,95^5
Oostkust van Sumatra	955	144 857,41	2 105,90	142 751,51	1 097	174 840,05	3 146,60^5	171 693 35^5
Atjeh en onderhoorigheden	79	3 540,77	31,41	3 509,36	78	3 180,30	41 74	3138,56
Riouw	38	1 328,12	209,59^5	1 118,52^5	40	1 105,67^5	38,21	967,46
Banka	33	248,00	39,75	218,25	31	241,57	8,94	232,76
Billiton	43	3 431 85	223,18	3 208,37	39	3 383 32	46,72	3 336,60
Westerafdeeling van Borneo	55	1 355,52	83,66	1 271 86	62	1 436 23	68,94	1 367 32
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	214	4 097,27^5	160,57	4 536,70^5	152	5 709,73	577,12	5 132,61
Celebes en onderhoorigheden	250	7 931,16	354,90^5	7 576,16^5	253	7 903 66	424,82^5	7 478 83^5
Menado	138	3 188,08	207,78	2 980 30	159	4 399,03^5	162,18^5	4 236 85
Amboina	221	4 957,29	132 66^5	4 824 62^5	234	4 901,29^5	106,95	4 794,34^5
Ternate	57	1 260,16^5	95,45	1 164,71^5	60	1 334,10	56 65^5	1 277,44^5
Timor	50	351,75	32,50	319 25	27	309,66^5	•	309,66^5
Bali en Lombok	18	540,00	74,97	465,03	32	1 022,75^5	96 08^5	926,67
Totalen voor de buitenbezittingen	2 503	f 194 129,71	f 4 486,39	f 189 643,32	2 739	f 228 076,40	f 5 591,70	f 223 084 70

r) Onder de aanslagen in de gewesten Batavia, Samarang en Soerabaija zijn ook begrepen elders gelegen ondernemingen voor zooveel deze toebehooren aan op de hoofdplaatsen dier gewesten gevestigde maatschappijen of vennootschappen.

IV. VERPONDING.

GEWESTEN.	1895. (Verbeterde opgaven).						1896.					
	Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van:						Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van:					
	eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.	eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.
Java en Madura.												
Bantam	f 9 509,32^{5}	•	f 96 30	f 783,70	•	f 10 380,41^{5}	f 9 519,45	•	f 96,30	f 891,00	•	f 10 509,75
Batavia	565 737,52^{5}	•	4 170 00	315,00	f 1 803 30	572 355,88^{5}	565 622 47	•	4 470,00	345,00	f 1 803 36	572 240,83
Krawang	31 126,50	•	210,57^{5}	450,00	•	31 787,07^{5}	31 210,91	•	219 15	489 00	•	31 919.06
Preanger Regentsch.	18 415,98	f 11 70	1 031,71	39 866.10	•	59 355 79	18 665 89	f 11.70	1 052 43^{5}	40 869 27	.	60 590,29^{5}
Cheribon	67 177,05	17 25	238 87^{5}	715,50	•	68 149,37^{5}	67 140 75^{5}	17,25	244,37^{5}	999.00	•	68 407 38
Tagal	34 118,30	•	276,18^{5}	56,47^{5}	•	34 451.02	34 245 22	•	276,18^{5}	56,47^{5}	•	34 577 88
Pekalongan	22 767,54^{5}	•	351,15	4 709 06	3,00	27 833,75^{5}	22 779.46^{5}	•	358,22^{5}	5 369.06	3,00	28 509.75
Samarang	184 630.01^{5}	•	5 871,51	12 690,15	146,25	203 352,05^{5}	184 700,69^{5}	•	5 870,91	12 696,15	146,25	203 414 00^{5}
Japara	25 066,57^{5}	•	1 254,71^{5}	1 012 50	•	27 333,79	25 087,51^{5}	•	1 254,71^{5}	1 039,72^{5}	•	27 381,95^{5}
Rembang	25 419,13	•	689,82	•	•	26 108 95	25 724 82	•	752,43^{5}	•	•	26 477.25^{5}
Soerabaija	289 761,23^{5}	117 00	8 231,91	17 331 00	243.75	315 687,89^{5}	291 088,24	117,00	8 237,77^{5}	18 279,75	213 75	317 966,61^{5}
Pasoeroean	54 167,08^{5}	7 20	8 546,08	137 768 25	•	200 488 61^{5}	54 262 80^{5}	7 20	8 599,99	137 768,25	•	200 629,24^{5}
Probolinggo	39 973,36^{5}	180,45	1 050,62	10 128.75	•	51 330 38^{5}	31 234 99	186 45	1 135 21	10 711,50	•	52 268.15
Bezoeki	20 216.33	351 00	9 022.91	10 381,20	•	39 977,14	20 446 07^{5}	354 00	9 350,30^{5}	13 231,95	•	43 382 33
Banjoemas	13 287,30^{5}	•	117,58^{5}	255,00	11,25	13 671,14	13 344 03^{5}	•	114,00	255 00	11.25	13 724.28^{5}
Bagelen	11 396,80	•	119.92^{5}	2 356,50	6 75	13 879,97^{5}	11 426,05	•	110,92^{5}	2 356.50	6,75	13 909 22^{5}
Kadoe	16 990,15	•	3 233,17^{5}	2 366,43^{5}	•	22 589.76	16 992 23	•	3 233,17^{5}	2 366 43^{5}	•	22 591.84
Madioen	16 047,51^{5}	63,07^{5}	696,82^{5}	9 003,75	•	25 811,16^{5}	16 054,27^{5}	63,07^{5}	696 82^{5}	9 003,75	•	25 817 92^{5}
Kediri	33 538,36	•	3 269 37	80 579.00	•	117 386 73	33 545,99^{5}	•	3 458,06	80 446,50	•	117 450,55^{5}
Madura	10 188.96	•	353,91	•	•	10 542,87	10 199,61	•	361 41	•	•	10 561,02
Totalen voor Java en Madura	f 1 180 575.24	f 756,67^{5}	f 49 136,15	f 339 810 76	f 2 214,36	f 1 872 493 18^{5}	f 1 183 297,59^{5}	f 756 67^{5}	f 49 892,40^{5}	f 316 177,31^{5}	f 2 214 36	f 1 882 338,35
Buitenbezittingen.												
Sumatra's Westkust (Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden, Tapanoli)	f 44 842 22^{5}	•	•	f 11 821.83	•	f 56 667 05^{5}	f 44 770,17^{5}	•	•	f 11 798,00	•	f 56 568 17^{5}
Oostkust van Sumatra (alleen het eiland Bengkalis)	1 376.16^{5}	•	•	24.00	•	1 400 36^{5}	1 374,36^{5}	•	•	24,00	•	1 400.56^{5}
Celebes en onderhoorigheden	45 516,79	•	f 30,00	131,62^{5}	•	45 678.11^{5}	45 532,65	•	f 30 00	131 62^{5}	•	45 694,27^{5}
Menado	12 682 26^{5}	•	22,50	4 120,50	f 18.00	16 843,26^{5}	12 681,85	•	22,50	4 223 25	f 18,00	16 948,60
Amboina (alleen de Banda-eilanden, uitgezonderd de specerijperken aldaar) *s*).	22 449 63^{5}	•	•	1 018,50	9,00	23 477,13^{5}	22 445,00^{5}	•	•	1 048 50	9,00	23 502,50^{5}
Ternate (voor zooveel het gouvernementsgrondgebied betreft)	4 097,50^{5}	•	•	•	•	4 097,50^{5}	4 097 50^{5}	•	•	•	•	4 097,50^{5}
Totalen voor de buitenbezittingen	f 130 931,78	•	f 52 50	f 17 119,45^{5}	f 27,00	f 148 163,73^{5}	f 130 906,55	•	f 52.50	f 17 225 37^{5}	f 27,00	f 148 211,42^{5}

s) De specerijperken op de Banda-eilanden vallen niet onder de verponding, maar zijn aan eene speciale belasting onderworpen (Indisch Staatsblad 1872 n°. 98 en 1873 n°. 185; zie ook art. 28 van de verpondings-ordonnantie in Indisch Staatsblad 1886 n°. 78. Voor 1895 bedroeg de aanslag der bedoelde specerijperken 79 907 en voor 1896 f 75 239.

V. BEDRIJFSBELASTING.

a. Getal aangeslagenen, bedrag van den aanslag en achterstand.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1896.				Bedrag van den aanslag over 1896. N.B. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gem'ddeld per hoofd kwam te staan.				In 1895 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1896.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.													
Bantam	16 805	645	17	17 467	f 43 038,10 (2,50)	f 4 714,95 (7 31)	f 201 00 (11,82)	f 47 954,11 (2,74^5)	f 45 852,50	-	f 55,80	f 6,50	f 62,30
Batavia f)	13 200	16 162	1 030	30 302	42 478,32^5 (3,22)	160 069 02^5 (10,31)	6 577 62^5 (8,33)	217 724,97^5 (7,16)	214 906 25	f 5 663,18^5	28 402 82^5	2 250,15	36 112,16
Krawang	8 698	1 347	31	10 076	10 172,10 (1,17)	9 720 95 (7,21^5)	129,00 (4,16)	20 022,05 (1,98^5)	19 057,85	141,25	161,00	-	302,25
Preanger Regentschappen	58 097	2 129	21	60 247	68 593 32 (1.18)	16 789,69 (7.89)	176,50 (8,40^5)	85 559,51 (1.42)	84 946,01	97,67^5	774 15	-	871,82^5
Cheribon	62 711	4 880	550	68 141	95 024,07^5 (1,51^5)	39 292,00 (8,04^5)	3 277,00 (5 96)	137 594,07^5 (2,02)	135 479 12	4 50	485 47	233,90	723,87
Tagal	59 976	1 559	301	61 836	81 251,09^5 (1,35^5)	16 571,52^5 (10,63)	2 553 00 (8,48)	100 375,62 (1,62)	102 315,93^5	-	519 35	519.35	1 038,70
Pekalongan	28 760	1 154	220	30 134	42 176,35 (1,47)	13 660,62^5 (11,84)	2 658,25 (12,08)	58 495,22^5 (1,94)	58 041,00	-	737,40	335,25	1 072 65
Samarang	74 083	5 705	379	80 257	102 155,12^5 (1,38)	65 481 32 (11,30)	2 405,75 (6,35)	170 042 19^5 (2 12)	166 014,30	314,16^5	193 20	-	507,36^5
Japara	41 935	1 978	176	44 089	45 990 65 (1,09^5)	16 478 80 (8 33)	623.00 (3,54)	63 092 45 (1 43)	61 341.00	118,00	91.00	7,00	216,00
Rembang	53 350	2 038	90	55 090	82 073,01 (1,55^5)	20 226 60 (9,24)	901.00 (9,16)	110 100,61 (1,96)	101 011.88	41,95	1 000.73	52,00	1 094 68
Soerabaija	176 893	9 041	1 330	187 264	342 482 47^5 (1,93^5)	124 495,30 (13,77)	13 200 00 (9,92^5)	480 177 83^5 (2,56)	466 246,90	571,80	6 930 24	119 00	7 621 04
Pasoeroean	69 020	2 469	274	71 763	155 250 95^5 (2,25)	22 268 47 (9 02)	2 540 25 (9,27)	180 059,67^5 (2,51)	184 015,63^5	284.15	263,52	21,15	568,82
Probolinggo	31 096	1 371	112	32 579	82 014 15 (2,66^5)	14 415 00 (10,51^5)	1 155.00 (10,31)	98 484,15 (3,02)	95 148 83	84,75	2 062,21	26,00	2 172 96
Besoeki	21 743	966	369	23 078	59 805,50 (2 88)	11 769,80 (12,18)	2 879,00 (7.77)	74 454,30 (3,37)	71 332,10	0 00	1 318 40	137,05	1 461 45
Banjoemas	a) 25 886	1 304	8	27 198	27 351,42^5 (1,05^5)	11 342,05 (8,69^5)	73 00 (9,12^5)	38 766,47^5 (1 42^5)	38 879,57^5	395 46^5	532 71	-	928,17^5
Bagelen	64 413	1 038	2	65 453	51 299,46^5 (0,79^5)	9 148,95 (8,81^5)	75.00 (37,50)	60 523 41^5 (0,92^5)	58 410 00^5	12,50	370,02	-	382,52
Kadoe	23 825	1 652	26	25 503	20 533,82^5 (0 86)	18 178 40 (11,00)	81 00 (3,11^5)	38 793,22^5 (1,52)	36 974,87^5	56 25	46 00	2.00	104 25
Djokjokarta c)	....	1 387	45	1 432	......	11 209 90 (8,08)	178 50 (3 96^5)	11 388 40 (7,95)	11 384 92^5	......	-	-	-
Soerakarta c)	....	2 734	100	2 834	......	29 392,42 (10,75)	553,90 (5 54)	29 946,32 (10,56^5)	29 493,39^5	......	2 843,18	202,80	3 045,98
Madioen	20 021	1 014	12	21 047	26 341,71 (1,31^5)	12 231 40 (12 06)	72 50 (6,04)	38 645 61 (1,83^5)	37 968,69^5	81,15	243.45	-	324 60
Kediri	28 769	2 820	5	31 594	57 967 40 (2,01^5)	29 203,80 (10,35^5)	57 00 (11,40)	87 228,20 (2,76)	81 777,53	88 52^5	805,03^5	-	893 50
Madura	59 243	712	268	60 223	183 478,95^5 (3 09^5)	14 924 32^5 (20 96)	2 409,25 (8,99)	200 812,53 (3,33)	195 862,87	319,00	-	24,00	343 00
Totalen voor Java en Madura	937 533	64 798	5 375	1 007 706	f 1 621 276,07 (1,73)	f 684 188,96 (10.56)	f 44 782 52^5 (8,33)	f 2 350 247,55^5 (2,33)	.....	f 8 280,31^5	f 47 925.09	f 3942,75	f 60 148,75^5
Over 1895 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft, volgens verbeterde opgaven)	e) 909 839	63 324	5 231	e) 978 394	f 1 583 515 46 (1,74)	f 668 429 89^5 (10.55^5)	f 44 956,18^5 (8.59^5)	f 2 296 901 54 (2,34^5)	f 2 296 901,54	f 9 318 55	f 47 152,81	f 3169,30^5	f 59 670,66^5

f) In de residentie Batavia werkt de bedrijfsbelasting, wat de inlanders betreft, alleen in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia en in de onderdistricten Pledang en Bondongan, uitmakende het onder den naam Bloeboer bekende niet uit particuliere landerijen bestaande gedeelte der afdeeling Buitenzorg (verg. Indisch Staatsblad 1878 n° 32 en 1879 n°. 338), zoodat de inlanders in het grootste gedeelte der afdeeling Buitenzorg en die in de afdeelingen Meester-Cornelis en Tangerang buiten de heffing vallen (verg. het verslag van 1880, blz 153)

a) Volgens eene nader van den resident ontvangen opgave was het in bijlage SS van het vorig verslag opgegeven getal inlandsche belastingschuldigen in de residentie Banjoemas (28 706) foutief en moest daarvoor gelezen worden 25 819.

c) In Djokjokarta en Soerakarta is de belasting alleen toepasselijk op de vreemde oosterlingen.

e) Voor Banjoemas is de opgaaf verbeterd (verg. noot a).

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1896.				Bedrag van den aanslag over 1896. N.B. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.				In 1895 bedroeg de aanslag volgens verbeterde opgaven.	Bedrag van den achterstand op 31 December 1896.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
BUITENBEZITTINGEN. *x*)													
Sumatra's Westkust.	.....	3 702	520	4 222	......	f 18 807,70 (5,08)	f 2 598,44 (4.90^{5})	f 21 406.14 (5 07)	f 19 247,55	....	f 7 920.59	f 1 448,90	f 8 409,40
Benkoelen. . . .	.....	171	11	182	......	2 258,00 (13.20^{5})	78,00 (7,09)	2 336.00 (12.83^{5})	2 273.00	....	151.00	3 00	154,00
Lampongsche Districten	.....	252	29	281	......	1 563,00 (6.20)	213,00 (7,34^{5})	1 776.00 (6,32)	1 903 00	....	335,50	00.00	305,50
Palembang. . . .	10 015	3 354	419	13 788	f 25 139.00 (2,51)	16 374.00 (4,88)	3 239.00 (7,73)	44 752.00 (3.25)	42 569.30	f 2 630.50	470 00	481,00	3 815.50
Oostkust van Sumatra.	.....	66 204	»	66 204	......	292 894,00^{5} (4.42^{5})	»	292 894.00^{5} (4.42^{5})	281 702 00	....	*ij*) 230 840.60^{5}	»	230 840.60^{5}
Atjeh en onderhoorigheden . .	.....	1 931	308	2 239	......	8 145,50 (4,22)	1 357,00 (4.40^{5})	9 502.50 (4,24)	7 942 50	....	330,50	»	330.50
Riouw en onderhoorigheden . .	.....	5 227	45	5 272	......	56 750 52 (10,85^{5})	352.00 (7.82)	57.102,52 (10.83)	50 905,55^{5}	....	0 471,70	»	0 471,70
Banka	.....	4 256	82	4 310	......	16 925,73 (3.08)	380.00 (4.53^{5})	17 305.73 (3,39)	14 910 87	....	2 485.42	73,00	2 558.42
Billiton	.....	1 507	»	1 507	......	6 522.60 (4.32^{5})	»	6 522 60 (4.32^{5})	5 963.40	....	1 122.30	»	1 122.30
Westerafdeeling van Borneo	.....	14 012	159	14 171	......	57 911,50 (4,13)	728.50 (4,58)	58 640.00 (4.14)	56 870.00	....	19 678.00	251.00	19 929.00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	.....	2 022	527	2 540	......	12 708,20 (0.28^{5})	3 893.00 (7.38^{5})	16 601.20 (6,51)	16 128.60	....	355,50	60,00	415,50
Celebes en onderhoorigheden . .	.....	2 133	294	2 427	......	21 010.50 (9.85)	1 974,50 (6.72)	22 993.00 (9.47)	22 854.40	....	2 732.40	155.50	2 887.90
Menado.	.....	019	152	1 071	......	7 654 50 (8 33)	1 301.50 (8,56)	8 956,00 (8,36)	8 451.55	....	1 638 10	15,00	1 653.40
Amboina	.....	461	254	715	......	4 578,50 (9,93)	1 675.50 (6 60)	6 254.00 (8,74^{5})	5 917,00	....	586.17	275.00	861.17
Ternate	.....	196	70	266	......	1 823,60 (9 30)	632,00 (9,03)	2 455 60 (0.23)	2 311.20	....	631 20	»	631 20
Timor en onderhoorigheden . .	.....	467	53	520	......	3 833.00 (8,20^{5})	477 00 (9,00)	4 310.00 (8,29)	3 719 25	....	737,00	67.00	804.00
Bali en Lombok. .	3 971	1 100	227	5 298	10 705.50 (2,70)	9 180,00 (8.34^{5})	2 054.00 (9.05)	21 939.50 (4.14)	13 291 50	2 138,75	1 221.00	38.00	3 397.75
Totalen voor de buitenbezittingen. .	13 986	107 916	3 150	125 052	f 35 844.50 (2,56)	f 538 917,75^{5} (1,99)	f 20 955 44 (6,65)	f 595 717,09^{5} (4 76)	.....	f 4 995.25	f 270 815 19^{5}	f 2 927,40	f 284 737 84^{5}
Over 1895 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft volgens verbeterde opgaven). . . .	11 401	100 022	2 919	115 242	f 29 840,50 (2.61^{5})	f 513 305.66^{5} (5 08)	f 19 762 10 (0.77)	f 562 968,26^{5} (4.88^{5})	f 562 968.26^{5}	f 2 105 75	f 230 106 42^{5}	f 2 863,82	f 235 075,99^{5}

x) In de buitenbezittingen werkte in 1896 de bedrijfsbelasting (behalve ter hoofdplaats Palembang, waar zij ook op de inlanders toepasselijk is, en in de afdeelingen Boeleleng, Djembrana en Lombok der residentie Bali en Lombok, waar zij ingevolge Indisch Staatsblad 1891 n°. 100 en 1895 n°. 291 mede wordt geheven van zekere categorie van inlanders) uitsluitend onder de vreemde oosterlingen, met dien verstande, dat in de residentie Oostkust van Sumatra, buiten het eiland Bengkalis, tot dusver alleen de Chineezen daaraan onderworpen waren (met 1 Januari 1897 is hierin verandering gekomen; zie blz. 189/190 van het verslag hiervóór) en in de Westerafdeeling van Borneo alle vreemde oosterlingen, uitgenomen de Arabieren. Overigens zijn op Banka en Billiton de mijnwerkers van de belasting vrijgesteld. Sedert 1 Januari 1897 (Indisch Staatsblad n°. 19) hebben ook de zoogenaamde inlandsche burgers in de residentie Menado bedrijfsbelasting te betalen.

ij) Voor de aangeslagenen op de landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra behoeft de belasting eerst op 1 Maart na afloop van het belastingjaar betaald te zijn.

b. Verdeeling van de aangeslagenen in klassen van betaling.

JAVA EN MADURA. z)

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
Bantam	Inlanders	6 518	5 871	2 465	937	208	390	103	105	194	8	4	1	1	·	·	·	·
	Chineezen	8	68	141	139	47	143	36	36	21	2	1	·	·	·	·	·	·
	Andere vreemde oosterl.	·	1	·	5	·	4	3	2	2	·	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	6 526	5 940	2 606	1 081	255	537	142	143	220	10	5	1	1	·	·	·	·
Batavia	Inlanders	881	3 661	5 726	1 202	422	859	230	138	57	10	2	2	·	·	·	·	·
	Chineezen	2	579	2 619	1 576	4 186	3 983	972	982	644	134	63	55	31	12	8	4	12
	Andere vreemde oosterl.	20	41	283	153	210	101	37	50	23	5	4	7	·	2	1	·	·
	Totaal	903	4 281	8 628	2 931	4 818	5 033	1 239	1 170	724	149	69	64	31	14	9	4	12
Krawang	Inlanders	6 732	1 321	357	106	50	115	14	1	2	·	·	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	·	422	257	226	82	218	58	20	33	14	5	4	2	·	·	·	·
	Andere vreemde oosterl.	1	11	1	7	1	5	2	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	6 733	1 754	615	339	133	338	74	21	35	14	5	4	2	·	·	·	·
Preanger Regentschappen	Inlanders	38 010	17 426	1 417	473	250	384	77	42	15	1	2	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	17	386	449	421	237	320	99	80	72	19	19	5	1	1	·	·	·
	Andere vreemde oosterl.	·	2	·	7	1	7	1	3	·	·	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	38 027	17 814	1 866	901	488	711	177	125	87	20	21	5	1	1	·	·	·
Cheribon	Inlanders	25 535	31 470	2 988	1 447	446	684	106	25	9	·	·	1	·	·	·	·	·
	Chineezen	11	1 170	972	839	421	799	256	205	137	32	17	10	2	7	1	2	2
	Andere vreemde oosterl.	5	157	123	102	43	66	22	15	11	3	1	2	·	·	·	·	·
	Totaal	25 551	32 797	4 083	2 388	910	1 549	384	245	157	35	18	13	2	7	1	2	2
Tagal	Inlanders	35 026	19 221	3 617	903	392	538	198	42	9	·	·	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	5	186	173	261	111	487	126	94	67	22	16	6	4	1	·	·	·
	Andere vreemde oosterl.	·	40	63	57	25	79	11	12	10	·	1	2	1	·	·	·	·
	Totaal	35 031	19 447	3 853	1 221	528	1 104	335	148	86	22	17	8	5	1	·	·	·
Pekalongan	Inlanders	14 827	10 439	2 339	340	285	390	87	40	11	1	·	·	1	·	·	·	·
	Chineezen	·	159	226	182	137	214	78	64	58	10	12	9	4	1	2	·	1
	Andere vreemde oosterl.	·	61	19	41	16	37	8	14	14	1	2	2	1	·	1	·	·
	Totaal	14 827	10 659	2 584	563	438	641	173	118	83	12	11	11	6	1	3	·	1
Samarang	Inlanders	49 150	15 201	5 908	1 552	711	925	180	89	23	8	3	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	21	422	1 258	1 023	313	1 620	415	296	224	55	51	31	18	5	2	3	5
	Andere vreemde oosterl.	5	107	103	68	24	43	13	8	7	1	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	49 176	15 730	7 269	2 643	1 048	2 588	608	393	254	64	54	31	18	5	2	3	5
Japara	Inlanders	34 300	6 230	802	281	109	190	14	8	1	·	·	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	30	662	226	231	163	370	83	95	63	23	10	9	·	4	·	·	·
	Andere vreemde oosterl.	40	84	17	9	3	10	5	7	1	·	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	34 370	6 976	1 045	521	275	570	102	110	65	23	10	9	·	4	·	·	·
Rembang	Inlanders	31 675	14 777	3 510	1 917	419	770	101	90	35	4	1	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	17	846	325	313	140	430	209	177	104	29	25	12	6	4	·	1	·
	Andere vreemde oosterl.	·	3	26	32	9	8	8	3	8	1	1	·	·	·	·	·	·
	Totaal	31 692	15 626	3 861	2 262	568	1 208	318	270	147	34	27	12	6	4	·	1	·
Soerabaija	Inlanders	62 355	76 347	20 685	9 797	3 258	3 390	612	285	132	19	9	2	·	2	·	·	·
	Chineezen	26	586	716	1 494	624	3 317	1 344	397	251	94	65	45	30	23	14	5	16
	Andere vreemde oosterl.	5	121	131	354	46	373	151	76	37	12	12	3	1	2	·	·	·
	Totaal	62 386	77 054	21 532	11 645	3 928	7 080	2 107	758	420	125	86	50	31	27	14	5	16
Pasoeroean	Inlanders	18 586	33 605	8 412	4 666	1 702	1 406	318	79	51	60	94	5	6	·	·	·	·
	Chineezen	24	461	354	384	178	659	147	127	85	15	10	13	7	1	1	·	·
	Andere vreemde oosterl.	1	57	21	53	23	65	10	16	16	2	3	·	1	·	·	·	·
	Totaal	18 611	34 123	8 787	5 103	1 903	2 130	475	222	152	77	107	18	14	1	1	·	·
Probolinggo	Inlanders	9 038	11 131	6 771	2 009	552	1 308	112	50	12	8	98	5	2	·	·	·	·
	Chineezen	1	197	102	225	131	420	92	106	49	15	19	5	3	5	1	·	·
	Andere vreemde oosterl.	·	20	11	20	6	24	19	5	3	3	1	·	·	·	·	·	·
	Totaal	9 039	11 348	6 884	2 254	689	1 752	223	161	64	26	118	10	5	5	1	·	·
Besoeki	Inlanders	3 450	9 446	3 372	2 128	1 355	662	167	49	84	14	9	7	·	·	·	·	·
	Chineezen	6	80	112	82	151	281	91	78	54	17	7	3	1	3	·	·	1
	Andere vreemde oosterl.	1	82	82	39	32	86	18	12	10	2	4	1	·	·	·	·	·
	Totaal	3 457	9 608	3 566	2 249	1 538	1 029	276	139	148	33	20	11	1	3	·	·	1
Banjoemas	Inlanders	18 939	5 728	788	212	118	91	6	4	·	·	·	·	·	·	·	·	·
	Chineezen	10	312	184	248	127	237	51	71	41	12	4	3	1	1	·	1	1
	Andere vreemde oosterl.	·	1	·	4	1	1	·	·	1	·	·	·	·	·	·	·	·
	Totaal	18 949	6 041	972	464	246	329	57	75	42	12	4	3	1	1	·	1	1

z) Op Java en Madura wordt van inlanders als bedrijfsbelasting geheven 2 pct van hun belastbaar inkomen; van de vreemde oosterlingen 4 pct., met een minimum van aanslag voor deze laatsten van f 2 over een vol jaar. Inlanders, wier belastbaar inkomen minder bedraagt dan f 25 's jaars, zijn van de belasting vrijgesteld.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
		GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
Bagelen	Inlanders	50 042	8 801	2 099	1 207	603	244	87	63	5	2	.	.	.	.	.	.	.
	Chineezen	13	284	148	149	74	205	54	56	33	6	10	4	1	.	1	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	50 055	9 085	2 247	1 356	677	449	142	119	38	9	10	4	1	.	1	.	.
Kadoe	Inlanders	20 254	2 893	354	118	57	86	21	9	3	.	.	.	.	.	.	.	.
	Chineezen	1	249	318	261	162	231	152	105	88	48	14	10	5	4	3	1	.
	Andere vreemde oosterl.	.	9	7	6	3	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	20 255	3 151	679	385	222	318	173	114	91	48	14	10	5	4	3	1	.
Djokjokarta	Chineezen	.	65	290	226	200	364	97	85	51	3	2	3	1	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	19	5	11	7	1	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	84	295	237	207	365	98	86	51	3	2	3	1	.	.	.	.
Soerakarta	Chineezen	1	527	555	281	316	460	227	210	111	28	16	10	12	10	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	12	16	13	7	10	3	6	3	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	1	539	571	294	323	470	230	216	114	28	16	10	12	10	.	.	.
Madioen	Inlanders	14 683	3 869	1 414	505	226	250	27	12	3	.	.	.	.	.	.	.	.
	Chineezen	18	108	140	98	168	251	78	88	45	11	2	6	1	.	1	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	4	1	1	1	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	14 701	3 981	1 555	604	395	502	105	101	48	11	2	6	1	.	1	.	.
Kediri	Inlanders	13 838	6 318	3 146	3 099	1 225	701	80	45	7	1	.	.	.	.	.	.	.
	Chineezen	5	533	367	386	382	633	167	179	95	16	12	9	7	1	.	.	2
	Andere vreemde oosterl.	.	.	.	.	1	2	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	13 843	6 851	3 513	3 485	1 608	1 336	248	225	102	17	12	9	7	1	.	.	2
Madura	Inlanders	31 832	14 850	4 593	1 697	1 086	2 360	664	912	869	176	122	36	26	1	3	.	.
	Chineezen	4	124	55	83	50	146	55	59	69	18	16	7	10	4	2	1	.
	Andere vreemde oosterl.	3	131	22	28	24	48	9	4	5	1	1	4	1	.	.	.	.
	Totaal	31 839	15 105	4 670	1 808	1 160	2 554	728	975	943	195	139	47	37	5	5	1	.
In 't geheel	Inlanders	185 604	298 618	81 722	31 686	13 537	15 759	3 260	2 098	1 522	312	314	59	36	3	3	.	.
	Chineezen	222	8 387	9 987	9 162	8 707	15 803	4 901	3 616	2 398	623	396	262	147	87	30	18	39
	Andere vreemde oosterl.	81	995	937	1 010	480	1 052	329	236	151	32	30	21	8	4	2	.	.
Algemeene totalen voor Java en Madura over 1896		185 907	304 004	92 647	41 858	22 724	32 614	8 482	5 950	4 071	967	740	342	191	94	35	18	39
Over 1895 waren de cijfers	Inlanders	473 483	280 788	80 557	34 293	13 823	16 310	3 198	2 120	1 432	300	305	64	29	7	2	.	.
	Chineezen	232	8 254	9 836	8 726	8 123	15 808	4 624	3 675	2 109	651	342	265	141	90	26	19	41
	Andere vreemde oosterl.	47	1 101	834	964	414	1 046	335	231	154	38	33	10	15	2	3	.	.
Algemeene totalen voor Java en Madura over 1895		473 762	290 143	91 227	43 983	22 360	33 164	8 157	6 026	3 695	989	680	339	185	99	31	19	41

BUITENBEZITTINGEN. *aa)*

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500
Sumatra's Westkust	Chineezen	.	.	2 431	481	290	313	75	62	34	8	7	.	1	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	241	85	85	67	11	25	5	1	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	2 672	566	375	380	86	87	39	9	7	.	1	.	.	.	.
Benkoelen	Chineezen	.	.	27	28	24	53	14	6	9	3	6	1	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	2	.	3	4	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	29	28	27	57	16	6	9	3	6	1	.	.	.	.	.
Lampongsche Districten	Chineezen	.	.	17	94	43	77	9	8	4	.	.	.	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	1	4	2	21	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	18	98	45	98	9	8	5	.	.	.	.	.	.	.	.
Palembang	Inlanders	865	6 110	2 212	476	136	164	22	13	10	2	2	2	.	.	1	.	.
	Chineezen	1	6	2 371	446	150	234	77	37	21	2	1	4	1	1	.	2	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	205	86	22	63	16	12	10	2	1	1	.	.	.	1	.
	Totaal	866	6 116	4 788	1 008	308	461	115	62	41	6	4	7	1	1	1	3	.
Atjeh en onderhoorigheden	Chineezen	.	.	1 584	51	104	142	15	15	17	1	1	1	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	137	76	71	17	2	3	2	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	1 721	127	175	159	17	18	19	1	1	1	.	.	.	.	.
Sumatra's Oostkust	Chineezen	.	.	*bb)* 23 211	21 828	12 878	6 629	827	316	264	123	76	13	8	.	.	1	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	23 211	21 828	12 878	6 629	827	316	264	123	76	13	8	.	.	1	.

aa) In de buitenbezittingen is de maatstaf van heffing algemeen 2 pct. van het belastbaar inkomen, doch mogen vreemde oosterlingen voor niet minder dan naar reden van f 3 en inlanders dan naar reden van f 1 over een vol jaar worden aangeslagen. Onder de inlanders werkte in 1896 de bedrijfsbelasting in de buitenbezittingen alleen ter hoofdplaats Palembang en doch slechts voor zekere categorieen van inlanders, in de afdeelingen Boeleleng, Djembrana en Lombok der residentie Bali en Lombok.

bb) Hieronder 3508 belastingschuldigen, die voor minder dan het geheele jaar waren aangeslagen en uit dien hoofde minder te betalen hadden, namelijk 123 tusschen f 0,25 en f 0,50, 1049 tusschen f 0,50 en f 1 en 2336 tusschen f 1 en f 2.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4	boven f 4 t/m f 5	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500.
Riouw	Chineezen	.	.	cc) 2 351	326	119	959	433	415	471	53	15	13	9	3	.	1	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	26	3	3	7	.	3	2	1	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	2 377	329	122	966	433	418	473	54	15	13	9	3	.	1	.
Banka	Chineezen	.	.	3 114	408	182	171	27	30	12	4	3	6	.	1	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	51	14	8	6	1	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	3 165	422	190	177	28	31	12	5	3	6	.	1	.	.	.
Billiton	Chineezen	.	.	1 044	308	47	60	17	14	10	4	3	.	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	1 044	308	47	60	17	14	10	4	3	.	.	.	.	.	.
Westerafdeeling van Borneo	Chineezen	.	.	dd) 8 661	3 444	818	744	175	77	70	11	5	1	5	3	1	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	dd) 83	31	20	11	8	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	8 744	3 475	838	755	183	80	70	11	5	1	5	3	1	.	.
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Chineezen	.	.	ee) 1 350	279	154	131	35	31	15	6	5	1	1	3	.	.	2
	Andere vreemde oosterl.	.	.	213	133	83	18	23	18	2	2	5	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	1 563	412	237	183	58	49	17	8	10	1	1	3	.	.	2
Celebes en onderhoorigheden	Chineezen	.	-	ff) 382	1 120	117	327	18	88	25	10	10	13	4	4	2	.	3
	Andere vreemde oosterl.	.	-	gg) 107	101	17	40	15	4	1	1	3	2	.	.	.	.	.
	Totaal	.	-	489	1 221	134	367	33	92	30	11	13	15	4	4	2	.	3
Menado	Chineezen	.	.	29	38	97	637	67	29	17	2	1	1	1	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	12	3	10	100	8	12	.	1	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	41	41	107	713	75	41	17	3	1	1	1	.	.	.	.
Amboina	Chineezen	.	.	74	70	39	157	53	45	22	3	2	.	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	75	54	21	73	12	8	7	.	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	149	124	60	230	65	53	29	3	2	.	.	.	.	.	.
Ternate	Chineezen	.	.	46	25	18	64	21	10	10	1	1	.	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	15	11	15	21	.	5	.	2	1	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	61	36	33	85	21	15	10	3	2	.	.	.	.	.	.
Timor	Chineezen	.	.	143	77	26	122	41	38	14	5	1	.	.	.	.	.	.
	Andere vreemde oosterl.	.	.	13	1	1	31	4	1	-	2	.	.	.	.	.	.	.
	Totaal	.	.	156	78	27	153	45	39	14	7	1	.	.	.	.	.	.
Bali en Lombok	Inlanders	891	1 377	1 039	307	106	192	26	5	4	2	1	1	.	.	.	.	.
	Chineezen	.	.	498	106	107	287	29	20	31	10	9	1	1	.	.	.	1
	Andere vreemde oosterl.	.	.	82	67	21	31	5	6	4	4	2	2	.	.	.	.	.
	Totaal	891	1 377	1 629	480	234	512	60	31	39	16	12	4	1	.	.	.	1
In 't geheel	Inlanders	1 750	7 487	3 871	783	242	350	48	18	14	4	3	3	.	.	1	.	.
	Chineezen	1	6	47 039	29 129	15 210	11 106	1 092	1 241	1 056	246	146	85	31	15	3	4	6
	Andere vreemde oosterl.	.	.	1 263	672	385	552	108	101	34	17	12	5	.	.	.	1	.
Algemeene totalen voor de buitenbezitt. over 1896.		1 757	7 493	hh) 52 173	30 584	15 837	12 014	1 248	1 360	1 104	267	161	93	31	15	4	5	6
In 1895 waren de cijfers	Inlanders	1 075	1 008	5 309	2 406	513	379	62	20	9	2	3	1	2	.	.	1	.
	Chineezen	.	.	41 222	20 066	15 900	10 125	1 817	1 202	1 000	207	140	65	32	12	5	4	7
	Andere vreemde oosterl.	.	.	1 001	698	394	513	91	81	40	19	6	9	1	.	.	.	.
Algemeene totalen voor de buitenbezitt. over 1895.		1 075	1 008	ii) 47 605	23 172	16 903	11 017	1 970	1 315	1 055	228	155	75	35	12	5	5	7

cc) Hieronder 350 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde tusschen f 1 en f 8 te betalen hadden.

dd) Als voren 4.

ee) Als voren 2.

ff) Als voren 20.

gg) Als voren 14.

hh) Hieronder 3002 aangeslagenen als voren (2984 Chineezen en 18 andere vreemde oosterlingen), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 123 tusschen f 0,25 en f 0,50, 1049 tusschen f 0,50 en f 1, en 2730 tusschen f 1 en f 2.

ii) Hieronder 3809 aangeslagenen als voren (3793 Chineezen en 16 andere vreemde oosterlingen), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 127 tusschen f 0,25 en f 0,50, 1490 tusschen f 0,50 en f 1, en 2192 tusschen f 1 en f 2.

VI. BELASTING OP DE RIJTUIGEN VAN INLANDERS OP JAVA.

Gewesten.	AANSLAG. 1895.	AANSLAG. 1896.	Gewesten.	AANSLAG. 1895.	AANSLAG. 1896.	Gewesten.	AANSLAG. 1895.	AANSLAG. 1896.	Gewesten.	AANSLAG. 1895.	AANSLAG. 1896.
Bantam	f 5 635,00	f 5 670,00	Per transport	f 65 114 50	f 64 112,50	Per transport.	f 172 155,00	f 174 841,50	Per transport.	f 255 210,00	f 257 038,00
Batavia	21 014,00	21 135 00	Pekalongan . .	3 445,00	3 639,00	Pasoeroean . .	35 339,00	31 600,00	Kadoe	1 600,00	1 568,00
Krawang	2 174,00	2 200 00	Samarang . . .	11 925,50	12 685,00	Probolinggo. .	22 835,00	21 782,00	Madioen	5 582,00	6 287,50
Preanger Regentschappen	16 098,00	16 204,00	Japara	25 052 00	25 550,00	Besoeki	15 759,00	16 080,00	Kediri	17 172,00	20 489,00
Cheribon	10 702,50	9 560 50	Rembang . . .	14 011,00	15 663,00	Banjoemas. . .	3 039,00	3 235 00		. .	
Tegal	6 161,00	6 041,00	Soerabaja . . .	51 977 00	53 212,00	Bagelen	6 032,00	6 413,50			
Transporteeren.	f 65 114 50	f 64 112,50	Transporteeren	f 172 155,00	f 174 841 50	Transporteeren	f 255 210 00	f 257 038,00	Totalen . . .	f 279 573 00	f 285 382 50

VII. BELASTINGEN van verschillenden aard die slechts in het een of ander gewest worden geheven.

OMSCHRIJVING (De met een * aangeduide belastingen gelden uitsluitend inlanders.)	1895 (Verbeterde opgaven.) Aanslag.	1895 (Verbeterde opgaven.) Geïnd bedrag (zie noot a op blz. 188 van het verslag hiervóór).	1896 (Voorloopige opgaven.) Aanslag.	1896 (Voorloopige opgaven.) Geïnd bedrag (zie noot a op blz. 188 van het verslag hiervóór).
1. Belasting op het slachten van buffels, rundvee, paarden en veulens in de residentie Preanger Regentschappen en in het district Gandasoli van de residentie Krawang.	kk) f 74 372,00	f 71 292,00	kk) f 81 436,00	f 81 673,60
2. *Hoofdelijke belasting in Benkoelen	142 517,30	142 470,75[5]	143 018,00	151 303,87[5]
3. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Benkoelen	2 384 00	3 871,20	2 540 00	2 790 60
4. *Hoofdelijke belasting in de Lampongsche Districten	170 362,50	180 169,66[5]	168 978,20	160 912,32[5]
5. *Hoofdelijke belasting in Palembang (buiten de hoofdplaats) . . .	1 051 771,00	993 356,36[5]	1 041 351,00	1 008 285,08
6. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Palembang	38 067,00	41 898,60	39 777,00	38 172,90
7. *Hassil-belasting in Atjeh en onderhoorigheden (zie het verslag van 1880, blz 6) . .	. . . .	ll) 79 120,99[5]	. . . .	mm) 50 553,32[5]
8. Belasting op den invoer van opium in de Atjehsche onderhoorigheden.	. . . .	42 600 00	. . . .	45 000,00
9. *Hoofdelijke belasting in het gewest Billiton.	21 953,70	18 157 47[5]	22 191,72	10 356 57
10. Hoofdelijke belasting in het rechtstreeksch gouvernementsgebied in de residentie Westerafdeeling van Borneo. . .	. . . .	. . . .	8 198,07	nn) 793 22
11. Belasting op het rijstgewas in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	f 206 694 11	f 201 577,80	f 146 510,23[5]	f 158 182,48
12. *Hoofdelijke belasting in hetzelfde gewest. .	215 443,15	250 612 20	251 360,60	278 317,24[5]
13. Recht voor de afgifte van licentien tot het graven van diamant in sommige gedeelten van dezelfde residentie (zie o. a. het verslag van 1879, blz 169, en dat van 1887, blz 201) .	. . . .	831 00	. . . .	1 265 00
14. *Hoofdelijke belasting in het rechtstreeksch gouvernementsgebied van het gewest Celebes en onderhoorigheden .	155 785 70	135 639,40	147 035,70	143 074,76[5]
15. *Belasting van heerendienstplichtigen ter hoofdplaats Makasser .	18 815,00	20 237,60[5]	18 765,00	18 077,74[5]
16 en 17. *Hoofdelijke belasting in de residentie Menado. — Minahassa-districten.	186 175,53	163 878,04	188 401,58	179 859,08[5]
16 en 17. *Hoofdelijke belasting in de residentie Menado. — Afdeeling Gorontalo (voor zooveel betreft het rechtstreeksch gouvernementsgebied). . .	84 615,00	69 261,03[5]	86 085,00	62 332,31[5]
18. *Hoofdelijke belasting in de residentie Amboina.	63 811,00	98 870,66[5]	65 626,00	60 912,39
19. *Hoofdelijke belasting van de inlandsche gouvernements-onderdanen in de residentie Ternate	4 975,00	2 991,35	5 664,00	6 726,35

kk) De hier opgegeven som is eigenlijk niet het cijfer van aanslag, maar betreft het door de dessahoofden te verantwoorden bedrag wegens uitgereikte vergunningen tot slachten. In 1896 werden uitgereikt 25 444 slachtbriefjes à f 3 (voor het slachten van 24 939 buffels en 1415 runderen) en 1276 slachtbriefjes à f 4 (voor het slachten van 1276 paarden of veulens).

ll) Onder het hier opgegeven bedrag was begrepen f 34 593,85[5] aan hassil over 1894.

mm) Als voren aan hassil over 1895 f 11 808,14[5].

nn) Behalve dit bedrag was op ult. 1896 nog geïnd f 5830,25, welk bedrag echter nog niet in 's lands kas was overgebracht. In 1895 werkte deze belasting nog niet.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE 88.

N°. 45.

(Zie hoofdst. M, afd. II, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de GELDMARKT in Nederlandsch-Indië in 1896, samengesteld door den heer D. Groeneveld, president der Javasche Bank.

Het jaar 1896 onderscheidde zich door eene ruime geldmarkt, waartoe de minder gunstige handelstoestand veel heeft bijgebracht. Wel werd in de maanden Augustus December van dat jaar eene meer levendige credietvraag waargenomen, doch deze was van geene beteekenis genoeg om invloed op de geldmarkt te kunnen uitoefenen. Te dien opzichte raadplege men de weekcijfers der Javasche Bank, welke het geheele jaar door eene ruimte van middelen aantoonen.

Evenals in de jaren 1894 en 1895 bleef het cijfer der disconteeringen der Bank miniem, terwijl op het gebied harer beleeningvoorschotten evenmin veel vooruitgang viel waar te nemen. De gedrukte toestand van den importhandel bleef ook in 1896 bestaan, wat geene verwondering kan baren bij de wetenschap dat niet minder dan 85 deconfitures onder de tweede-hands handelaren hebben plaatsgehad, met een gezamenlijk passief van p. m. f 4 950 000, waarvan 50 à 60 pct. als verlies is aan te merken, terwijl daarnaast nog een paar importhuizen hunne betalingen moesten staken. Dat dit alles van nadeeligen invloed op de disconto-markt moet zijn, is duidelijk. Zoolang dan ook niet een betere toestand voor den importhandel intreedt, waardoor de importeur eene minder geretireerde houding tegenover zijne Chineesche afnemers behoeft aan te nemen, zal het discontobedrijf zijne vroegere beteekenis niet herkrijgen.

In mijn overzicht van de geldmarkt in 1895 maakte ik gewag van het ruime aanbod van geld voor hypotheken, waardoor de rente voor die soort zaken zich in eene dalende richting bewoog. In dien toestand is in 1896 geene verandering gekomen; integendeel, het aanbod van geld tegen onderpand van vastigheden is dringender geworden, ook ten gevolge van de omstandigheid dat maatschappijen in Holland gevestigd almede terrein hier te lande voor hare hypothecaire uitzettingen zoeken. Eene rente van $4^{1}/_{2}$ pct. voor hypotheken op solide panden is dan ook niet meer vreemd.

Behalve eene kleine wijziging in de rente voor sommige onderdeelen der beleeningen, kwam dan ook overigens in het rentetarief der Javasche Bank geene verandering, en was het alzoo gedurende 1896 voor:

promessen en binnenlandsche wisselbrieven. . . .	$4^{1}/_{2}$ pct.
(langer loopende dan 90 dagen $^{1}/_{2}$ pct. meer).	
gouvernementswissels (binnenlandsche)	$2^{1}/_{2}$ „
vendupapier, betaalbaar op plaatsen waar de Bank een eigen kantoor heeft.	3 „
vendupapier van elders	4 „
wisselbrieven op het buitenland en op 't Ministerie van Koloniën	3 „

terwijl de rente bedraagt voor:

beleeningen op Indische effecten.	$4^{1}/_{2}$ „
id. „ Nederlandsche en vreemde staatsschuld, pandbrieven, enz.	$3^{1}/_{2}$ „
beleeningen op goud en zilver	$3^{1}/_{2}$ „
id. „ uitvoerproducten.	4 „
id. „ invoerartikelen	5 „

(echter op petroleum en rijst $3^{1}/_{2}$ pct.).

Gedurende 1896 waren wisselkoersen over 't algemeen ten voordeele van exporteurs en onderscheidden zich door vastheid. Wel liepen koersen in sommige maanden van het jaar een weinig terug, doch om spoedig weder tot hun vorig hoog standpunt terug te keeren.

Banken noteerden:

6 maanden dato op Nederland:

gedurende het 1ste kwartaal 1896	f 100	à f	$100^{3}/_{8}$;	
„ „ 2de „ „	101	„	$101^{1}/_{2}$;	
„ „ 3de „ „	$101^{1}/_{2}$	„	$101^{1}/_{4}$;	
„ „ 4de „ „	$101^{3}/_{8}$	„	101;	

6 maanden zicht op Engeland:

gedurende het 1ste kwartaal 1896	f $12,12^{1}/_{2}$	à f	12,10	p. £;
„ „ 2de „ „	$12,12^{1}/_{2}$	„	$12,02^{1}/_{2}$	„ „
„ „ 3de „ „	$12,02^{1}/_{2}$	„	12,05	„ „
„ „ 4de „ „	12,05	„	$12,06^{1}/_{4}$	„ „

zicht bankwissels op Singapore:

gedurende het 1ste kwartaal 1896	f 1,32	à f	1,39	p. $;
„ „ 2de „ „	1,37	„	$1,35^{1}/_{2}$	„ „
„ „ 3de „ „	1,36	„	$1,29^{1}/_{2}$	„ „
„ „ 4de „ „	1,30	„	$1,31^{1}/_{2}$	„ „

De koersen op Singapore hielden nauw verband met den prijs van het baarzilver te Londen.

Bij den aanvang van 1896 was de notеering voor baarzilver $30^{1}/_{2}$ d. per once standaard. Na vele kleine schommelingen bleef de prijs van het baarzilver op het einde van dat jaar $29^{7}/_{8}$ d.

Uitvoer van zilveren specie naar Nederland vond niet plaats, waartoe de stand der wisselkoersen dan ook geene aanleiding kon geven. Evenmin tot invoer van daar. Het Gouvernement ontving in 1896 uit Nederland een bedrag van f 615 000 in kwartguldens en tiencentstukken.

Alleen werden belangrijke hoeveelheden vreemde gouden munt voor rekening van banken aangevoerd, meer bepaaldelijk om op zekere tijden van het jaar aan de vraag daarnaar van paardenhandelaren en bedevaartgangers naar Mekka te kunnen voldoen, en ook om repatrieerende personen met dat goud van dienst te kunnen zijn.

Ten opzichte van den geldsomloop in 1896 valt aan te teekenen dat vooral van de zijde van planters in Java's Oosthoek klachten werden vernomen, welke nog altijd aanhouden, over schaarschte van guldenstukken en zilveren pasmunt.

Het euvel van het geïmiteerde Nederlandsch zilvergeld bleef nog altijd tot groot ongerief en schade van het publiek bestaan.

In zijn jongst uitgebracht jaarverslag teekent de president der Javasche Bank te dier zake, in aansluiting aan zijne vroegere mededeelingen over het hier te lande verschenen geïmiteerde Nederlandsch zilvergeld, het volgende aan:

„Opvallend mag 't heeten, dat gedurende eenigen tijd van den kant van het publiek weinig meer van dat valsche geld vernomen werd, zoodat men tot het besluit had kunnen komen, dat het bedoelde kwaad als 't ware geleden was, of althans van mindere beteekenis is geworden.

„Ontegenzeggelijk zijn de vanwege de Regeering genomen maatregelen van belemmerenden invloed op den invoer en de

verspreiding dier geïmiteerde munt geweest, doch mag onze ondervinding vooral der laatste weken gelden, dan blijft het euvel in de circulatie nog ernstig genoeg om naast die maatregelen niet alles in andere richting te beproeven, ten einde het publiek zoo min mogelijk dupe te doen zijn, waartoe de uitgifte van een bankbiljet van f $2\frac{1}{2}$ — welke zaak nog altijd bij de Regeering aanhangig is [1]) — veel kan bijbrengen.

„Wel bewijst reeds het bankbiljet van f 5 goede diensten in de circulatie, doch die coupure acht de directie nog te groot om het kwaad van het geïmiteerd geld, meer speciaal van den rijksdaalder, met vrucht te kunnen bestrijden."

In de circulatie werd geen last meer van valsch bankpapier ondervonden. Alleen konden de bankbiljetten van f 1000 en f 500, ten gevolge van het in 1895 te Soerabaija ondervondene met valsch bankpapier, hunne plaats in de circulatie niet geheel en al herwinnen. Nog steeds stuit men in sommige streken van Java op een zekeren tegenzin ten opzichte dezer beide coupures, en ziet men de voorkeur geven aan biljetten van lagere waarden, waaronder in de eerste plaats het biljet van f 100 is begrepen.

Effecten. Gedurende 1896 was een vrij levendige omzet in effecten te bespeuren. Het waren vooral spoor- en tramwegwaarden die de aandacht van het geldbeleggend publiek hadden, terwijl ook prauwenveer-aandeelen gezocht waren. Cultuuraandeelen, enkele uitgezonderd, waren moeielijk en dan nog tegen dalende prijzen te plaatsen.

Hollandsche effecten, als pandbrieven van hypotheekbanken, waren meer gevraagd dan vroeger. Verschillende spaarkassen en andere inrichtingen wendden dat fonds ter belegging harer overvloedige middelen aan.

In de laatste maanden van 1896 bleek ook hier te lande dat het publiek door eene ware goudkoorts werd bevangen, welke echter, naar 't zich laat aanzien, geen gevaarlijk verloop zal hebben. Te nauwernood was, in verband met eene verkregen mijnbouwconcessie, een prospectus in het licht verschenen, waarbij eene rijke goudopbrengst vrij zeker werd aangenomen, of het vereischte kapitaal was niet alleen dadelijk gevonden, maar deden de aandeelen al zeer spoedig daarna beduidend opgeld. Langzamerhand ziet het publiek echter in dat die verwachtingen wel wat op losse gronden steunen, zoodat de liefhebberij voor goudaandeelen tamelijk begint te luwen. Van de Nederlandsch-Indische Mijnbouw-Maatschappij bleef men echter goede verwachtingen koesteren, zoodat dan ook haar aandeelen tot 2000 pct. zijn gestegen, waarmede naar het schijnt het hoogste standpunt is bereikt. Op onze effectenmarkt had de uitgifte van goudmijnaandeelen alleen dit gevolg, dat de omzet in andere soorten effecten daaronder leed.

Spaarbanken. De door die inrichtingen over 1896 behaalde resultaten zijn niet alleen alleszins bevredigend te noemen, maar toonen ook aan, 't geen met onderstaande vergelijkende cijfers bevestigd wordt, van welke beteekenis het spaarbankwezen in deze gewesten is geworden.

Onder ult. December 1896 was de staat van zaken bij de spaarbanken op Java's drie hoofdplaatsen en te Padang en Makasser de volgende:

	Kapitaal met de ingeschreven rente	Aantal inleggers	Per inlegger gemiddeld.
Batavia	f 1 473 984,84	3 876	f 380,29
Samarang.	3 312 998,83	4 669	709,58
Soerabaija	4 395 713,49^{5}	4 903	896,54
Padang	1 070 876,75	1 036	1 033,66
Makasser	414 870,44	517	860,48
	f 10 698 444,35^{5}	van 15 001	f 713,18

Op het einde der vijf vorafgegane jaren waren die cijfers:

		Kapitaal met de ingeschreven rente	Aantal inleggers	Per inlegger gemiddeld
Batavia. . . .	1895	f 1 389 434,51	3 699	f 375,62
	1894	1 333 076,51	3 536	377,00
	1893	1 262 626,00	3 318	380,54
	1892	1 364 754,00	3 441	396,61
	1891	1 377 720,00	3 303	417,00
Samarang. . .	1895	3 015 265,11	4 263	707,31
	1894	2 885 577,20	4 454	647,86
	1893	2 809 328,00	3 946	711,94
	1892	2 814 810,00	3 889	723,97
	1891	3 175 335,00	4 597	690,00
Soerabaija . . .	1895	f 3 866 851,21	4 423	f 874,26
	1894	3 239 142,61	3 839	843,74
	1893	4 702 489,00	4 783	983,17
	1892	4 296 628,00	4 328	992,75
	1891	4 110 861,90	4 088	1 055,00
Padang . . .	1895	1 022 159,47	1 020	1 002,12
	1894	979 679,29	944	1 037,79
	1893	992 059,00	918	1 080,67
	1892	938 417,00	910	1 031,23
	1891	821 926,00	863	952,00
Makasser . . .	1895	418 145,51	464	901,18
	1894	341 568,74	386	884,89
	1893	311 103,00	398	845,38
	1892	446 969,00	450	993,25
	1891	413 664,00	421	982,00

1) Zie daarover nader blz. 191 van het verslag hiervóór.

Op 31 December 1896 beliep alzoo bij bovengenoemde spaarbanken het totaal van inleggers, met inbegrip der aankomende rente . . . . f 10 698 444,35^{5}

bij: de reservefondsen van:

Batavia	f 97 116,08	
Samarang	400 000,00	
Soerabaija	100 000,00	
Padang	82 430.44	
Makasser	41 732.09	
		721 278,61
Totaal . . .		f 11 419 722,96^{5}

Op ult. 1895 waren die cijfers respectievelijk f 9 711 855,81 en f 803 574,77, alzoo een vooruitgang voor 1896, wat kapitaal en aankomende rente betreft, van f 986 588,54^{5}, doch een achteruitgang der reservefondsen van f 82 296,16. Tot het meerdere cijfer van f 986 588,54^{5} brachten vooral de spaarbanken te Samarang en Soerabaija bij.

De uitzettingen der opgemelde spaarbanken bestonden onder ult December 1896 uit:

hypotheken	f 4 053 040,05
beleeningen op effecten	301 347,18
obligatiën met borgtocht of onderpand. . .	166 772,46
gedisconteerd handelspapier	981 976,74
beleggingen in effecten.	2 105 083,61
vaste goederen.	140 001,09
gedisconteerde vendumandaten	749 912,78
	f 8 493 133,91
Van het hierboven genoemd kapitaal van inleggers met inbegrip der aankomende rente, alsmede van de reservefondsen, ad f 11 419 722,96^{5}, bleef alsnog ter belegging over	2 921 589,05^{5}
	f 11 419 722,96^{5}

De onbelegde som van f 2 921 589,05^{5} is niet van belang ontbloot, doch zij wordt verklaard door den toestand der geldmarkt in 1896, waardoor het voor de spaarbanken al moeielijker en moeielijker viel passende uitzettingen voor hare beschikbare middelen te vinden. In 't begin van 1897 was dan ook het streven van sommige spaarbanken om haar effectenbezit door aankoop van Nederlandsche Werkelijke Schuld, pandbrieven van in Holland gevestigde hypotheekbanken, enz., uit te breiden.

Onder de inleggers onder ult. December 1896 kwamen voor:

te Batavia	101	inlanders met.	f 13 600,16
	91	Chineezen	21 443,87
	7	Arabieren	217,21
„ Samarang	153	inlanders	70 566,44
	118	Chineezen en Arabieren met	55 279,92
„ Soerabaija	83	inlanders	45 726,47^{5}
	86	vreemde oosterlingen . . .	20 867,65
„ Padang	67	inlanders	19 805,86^{5}
	19	vreemde oosterlingen . . .	6 307,78
„ Makasser	20	inlanders.	4 919,92
	87	Chineezen	75 856,63

In mijn overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in

1895 was nog sprake van eene geleidelijke ontwikkeling van de spaarbank te Medan (Sumatra's Oostkust), doch omstreeks het einde van 1896 werd vernomen dat zij in likwidatie was getreden wijl bestuurderen in het voortbestaan dier spaargelegenheid geen heil meer zagen.

Aangenamer feit is de oprichting in 1896 van de spaarbank „Minahassa" te Menado en van eene dergelijke inrichting te Amboina bij den aanvang van 1897.

Aan het verschenen verslag der spaarbank „Minahassa" over haar eerste boekjaar, loopende van 1 Juli—31 December 1896, wordt het volgende ontleend:

Op den 1sten Juli 1896 vond de opening der spaarbank plaats, zoodat het verslag slechts over een half boekjaar loopt. Al spoedig begonnen de inlagen van verschillende zijden geregeld in te komen, zoodat wij, als totaal ontvangen op 31 December, kunnen vermelden:

	191 inleggers met	f 7 295,00
terugbetaald	1 inlegger	50,00
rest	190 inleggers	f 7 245,00

Deze zijn verdeeld als volgt:

141 inlanders met een kapitaal van	f	3 803,50
48 Europeanen		3 421,50
1 Chinees		20,00
190	f	7 245,00

De 141 inlanders bestaan uit 99 mannen en 42 vrouwen.

Hoewel de spaarbank is opgericht voornamelijk voor inlanders, heeft het bestuur echter ook inlagen van Europeanen aangenomen, in de eerste plaats omdat dit aan de inlanders een goed voorbeeld geeft, en vervolgens omdat velen van hen behooren tot hetgeen men zou kunnen noemen de kleine burgerij, voor wie de spaarbank zeker ook bestemd is.

De nieuwe met 1 Januari 1897 te Amboina geopende spaargelegenheid doet veel verwachten.

Volgens de aan den schrijver van dit overzicht welwillend verstrekte inlichtingen der directie werd met de oprichting in eene sedert lang bestaande behoefte voorzien.

Op 31 Januari 1897 bedroegen de inleggelden reeds f 3398,32, verdeeld over 45 inleggers, welk bedrag onder ultimo Februari d. a. v. tot f 5202 gestegen was, verdeeld over 146 boekjes. Voor het meerendeel zijn de inleggers Ambonsche inlanders en met Europeanen gelijkgestelden.

De resultaten van de spaarbank voor inlanders te Modjowarno over 1896 worden met de volgende cijfers weergegeven:

Op 31 December 1895 bedroeg het kapitaal van diverse inleggers		f 26 077,81
In 1896 werd ingebracht	f 5 164,31[5]	
en teruggenomen	6 396,54	
alzoo meer teruggenomen dan ingebracht		1 232,22[5]
		f 24 845,58[5]
bijgeschreven rente		716,44[5]
kapitaal diverse inleggers op ult. 1896		f 25 562,03

of minder dan ten vorigen jare f 515,78.

Het reservefonds onder ult. December 1895 groot f 327,50 bleef voor 1896 onveranderd.

Het aantal inleggers op ult. 1895 was		299
in 1896 bijgekomen	37	
„ „ afgegaan	6	
meer bijgekomen dan afgegaan		31
Totaal aantal inleggers op ult. 1896		330

De gedurende 1896 uit de bank teruggenomen gelden, ad f 6396,54, werden aangewend voor oprichting of inrichting van nieuwe gebouwen, als ook voor de afdoening van eene hypothecaire schuld. Het groote nut der spaarbank te Modjowarno wordt met die feiten afdoende aangetoond. Het mag dan ook een verblijdend verschijnsel heeten dat het getal inleggers gedurende 1896 tot 330 gestegen is.

In het jaarverslag der „Incasso-spaar- en hulpbank" te Soerabaija over 1896 valt een belangrijke vooruitgang te bespeuren wat betreft de tot haren werkkring behoorende spaargelegenheid, waarop de volgende cijfers betrekking hebben.

Het bedrag der spaargelden was:

ult. December 1896	f 425 633,22
„ „ 1895	288 969,34
„ „ 1894	158 768,47

alzoo eene beduidende toeneming der inleggelden in de laatste drie jaren.

Over 1896 werd aan inleggers, behalve de vaste rente van 2 pct., nog eene extra rente van $2^1/_2$ pct. vergoed.

Ook bij de te Batavia gevestigde „Algemeene spaar- en depositobank" valt voor 1896 eveneens op eene beduidende toeneming der aan haar toevertrouwde spaarpenningen te wijzen.

Onder ult. 1896 beliep toch het bedrag der ingebrachte gelden f 146 976,27, tegen f 54 430,74 onder ult. 1895.

Om tot een totaalcijfer der bij de verschillende spaarinrichtingen onder ult. December 1896 aanwezige gelden te komen, vallen bijeen te voegen die:

in de banken op de drie hoofdplaatsen van Java, benevens te Padang en te Makasser, ad	f 11 419 722,96[5]
in de spaarbank te Modjowarno	25 562,03
„ „ „ Menado	7 245,00
„ „ Incasso-spaar- en hulpbank te Soerabaija	425 633,22
en in de Algemeene spaar- en depositobank te Batavia	146 976,27
Totaal	f 12 025 139,48[5]

Een bedrag zeker niet zonder belang, doch wat van nog meer beteekenis zou zijn, indien de inlandsche bevolking op ruimer schaal het hare tot die bespaarde gelden had bijgebracht.

Batavia, 30 Juni 1897.

GROENEVELD.

II. OVERZICHT van den loop der prijzen van Indische effecten in 1896, behoorende bij het Overzicht sub I.

NAMEN DER FONDSEN.	NOTEERINGEN		
	in Januari.	in Juli.	in December.
Javasche Bank	$172^1/_2$	$172^1/_2$	160
Certificaten Nederlandsche Handel-Maatschappij	141	—	—
Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij	140 (nieuwe emissie $107^1/_2$ à 110)	121	105
„ „ Handelsbank	70	—	$67^1/_2$
Koninklijke Paketvaart-Maatschappij	155	—	—
Nederlandsch-Indische Hypotheekbank	$102^1/_2$	$102^1/_2$	105
Internationale Crediet- en Handelsvereeniging „Rotterdam"	—	—	—

NAMEN DER FONDSEN.	NOTEERINGEN		
	in Januari.	in Juli.	in December.
Koloniale Bank	60	—	—
Handelsvereeniging „Amsterdam"	—	—	—
Padangsche Handel-Maatschappij	120	115	116
Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij	—	—	200
Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij	98	100	110
Nederlandsch-Indische Tramweg-Maatschappij	130	—	135
„ „ Levensverzekering- en Lijfrente-Maatschappij	—	—	—
„ „ Gas-Maatschappij	117½	—	—
Bataviaasch Prauwenveer	130	130	135
Nieuw Prauwenveer te Batavia	—	160	155
Tagalsch Prauwenveer	—	132½	150
Nieuw Samarangsch Prauwenveer	—	—	—
Samarangsch Stoombootveer	—	—	—
Particulier Prauwenveer te Soerabaija	—	120	—
Oost-Java Prauw-Maatschappij	110	—	—
Nieuw Prauwenveer (Soerabaija)	105	—	—
Javasche Zee- en brandassurantie-Maatschappij	100	102½	107½
Bataviasche „ „ „ „	—	100	102½
Oost-Indische „ „ „ „	—	—	100
Nederlandsche Lloyd	95	—	100
Nederlandsch-Indische Zee- en brandassurantie-Maatschappij	—	—	—
Tweede Nederlandsch-Indische „ „ „ „	130	150	—
Koloniale „ „ „ „	130	—	—
Tweede Koloniale „ „ „ „	—	—	—
Brandverzekering-Maatschappij „Mercurius"	165	—	200
Brandassurantie-Maatschappij „de Oosterling"	—	—	—
„ „Insulinde"	—	—	—
Brandwaarborgsocieteit „Nederlandsch-Indië"	—	—	170
„ „Securitas"	—	—	105
Brandassurantie-Maatschappij „Unitas"	—	—	105
Nederlandsch-Indische Brandwaarborg-Maatschappij	102½	—	107½
Samarangsche Zee- en brandassurantie-Maatschappij	115	115	—
Tweede Samarangsche Zee- en brandassurantie-Maatschappij	—	—	—
Brandassurantie-Maatschappij „Padang"	—	—	—
„ „de Merapi"	—	—	100
„ „de Oosthoek"	—	—	105
„ „de Westhoek"	—	—	—
„ „de Noordhoek"	—	—	—
Brandverzekering-Maatschappij „Kalimaas"	—	—	—
„ „Oost-Java"	—	—	—
Brandassurantie-Maatschappij „Veritas"	—	—	135
„ „Ardjoeno"	—	—	—
„ „Sumatra"	—	—	—
Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij	—	—	202½
Nederlandsch-Indische Telephoon-Maatschappij	186½	—	202½
Liquidatie-aandeelen J. Barge en E. Moorman & C°.	—	—	—
Bagelen Thee- en Kina-Maatschappij	50	—	—
Maatschappij tot exploitatie Rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs	—	—	81
Maatschappij „Onderlinge Hulp"	80	81	60
„ „Suikerfabriek Tjoekir"	100	—	—
Cultuurmaatschappij „Pagottan"	—	—	—
„ „Tjiogreg"	107½	110	—
Kina-Maatschappij „Kertamana"	—	—	—
Winkelmaatschappij „Eigen Hulp"	105	102½ (excl. div.)	105
Cultuurmaatschappij „Perbawatie"	—	—	—
„ „Gualpara"	—	—	—
Kartasoera Cultuurmaatschappij	—	—	—
Landbouwmaatschappij „Melatie"	122½	—	115
Intercommunale Telephoon-Maatschappij	105	—	100
Telephoon-Maatschappij der Vorstenlanden	—	110	—
Cultuurmaatschappij „Boenga Meloer"	105	—	100
Nieuw Padangsch Prauwenveer	—	—	—
Nederlandsch-Indische Electriciteit-Maatschappij	—	—	—
Koffie, pel- en sorteerinrichting „Kalimaas"	—	125	—
Nieuw Probolinggo en Java Oosthoek Prauwenveer	—	—	120
Seraijoedal- Stoomtram-Maatschappij	—	—	127½
Samarang-Cheribon- „	—	—	113
Kediri- „	—	—	—
Probolinggo- „	—	—	—
Malang- „	—	—	—
Oost-Java- „	—	—	137½
Preanger Telephoon-Maatschappij	—	—	125

III. Loop der wisselkoersen te Batavia gedurende 1896, volgens opgaven verstrekt door de Handelsvereeniging aldaar.

Maanden van 1896.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Bankwissels.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Particuliere wissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Bankwissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Particuliere wissels.	Op Singapore (op zicht). — Bankwissels.	Op China (op zicht).
	f 100 Indisch Courant geeft guldens Nederlandsch Courant.		Een pond sterling kost guldens Indisch Courant.		Een dollar kost guldens Indisch Courant.	Een dollar kost guldens Indisch Courant.
Januari	f 100 à f 100 3/8	f 100 3/4 à f 101 1/4	f 12.12 1/2	f 11.92 1/2 à f 12.02 1/2	f 1.31 à f 1.33 1/4	f 1.31 à f 1.33 1/2
Februari	100 „ 100 5/8	100 3/4 „ 101 1/4	12.10 à f 12.12 1/2	11.92 1/2 „ 12.03 3/4	1.34 „ 1.38 1/2	1.33 1/2 „ 1.38
Maart	100 „ 100 7/8	100 7/8 „ 101 1/4	12.10 „ 12.12 1/2	11.90 „ 12.03 3/4	1.37 1/2 „ 1.39	1.37 1/2 „ 1.39
April	100 „ 100 1/2	100 7/8 „ 102	12.07 1/2 „ 12.12 1/2	11.87 1/2 „ 12.02 1/2	1.36 1/2 „ 1.37	1.36 „ 1.37
Mei	100 1/2 „ 101	101 1/2 „ 102 1/2	12.05 „ 12.08 3/4	11.85 „ 11.95	1.35 1/2 „ 1.36 1/2	1.35 „ 1.36
Juni	101 „ 101 1/2	101 3/4 „ 102 3/8	12.02 1/2 „ 12.05	11.75 „ 11.92 1/2	1.35 3/4 „ 1.36 1/2	1.34 3/4 „ 1.35 1/2
Juli	101 3/8	102 1/4 „ 102 5/8	12.02 1/2	11.80 „ 11.90	1.35 1/4 „ 1.36	1.34 1/2 „ 1.35
Augustus	101 3/8	102 1/4 „ 102 5/8	12.02 1/2 „ 12.05	11.82 1/2 „ 11.90	1.31 1/2 „ 1.35 1/4	1.32 „ 1.34 1/4
September	101 3/8	102 1/4 „ 102 5/8	12.02 1/2 „ 12.05	11.82 1/2 „ 11.92 1/2	1.29 1/2 „ 1.31 1/2	1.31 „ 1.32 1/2
October	101 „ 101 3/8	102 „ 102 7/8	12.02 1/2 „ 12.06 1/4	11.82 1/2 „ 11.92 1/2	1.30 „ 1.31	1.31 1/2 „ 1.32
November	101 „ 101 1/8	102 „ 102 1/4	12.05 „ 12.06 1/4	11.86 3/4 „ 11.92 1/2	1.31 1/4 „ 1.31 1/2	1.31 1/2 „ 1.32 1/2
December	101 „ 101 1/8	102 „ 102 1/4	12.05 „ 12.06 1/4	11.86 1/4 „ 11.92 1/2	1.31 „ 1.31 1/2	1.31 „ 1.32

IV. BALANS der Javasche Bank, afgesloten op 31 Maart 1897.

Debet.

Disconto-rekening:			
Handelspapier		f 3 182 272,99	
Vendupapier		429 429,62	
			f 3 611 702,61
Wissels buiten Nederlandsch-Indië betaalbaar			5 187 160,13
Beleeningen (inclusief voorschotten in rekening-courant op onderpand):			
Goederen		2 151 606,03	
Goud en zilver		36 600,00	
Effecten	f 2 136 664,47		
Prolongatiën in Nederland	2 904 868,91		
		5 041 533,38	
			7 229 739,41
Belegd kapitaal:			
Effecten		f 4 009 247,13	
Hypotheken		1 559 500,00	
			5 568 747,13
Belegd reservefonds:			
Effecten		f 293 105,00	
Hypotheken		738 800,00	
			1 031 905,00
Specie in de kassen:			
Gouden munt		f 3 227 410,00	
Zilveren munt		31 276 205,50	
Pasmunt		45 852,71[5]	
			34 549 468,21[5]
Munt en muntmateriaal:			
Goud			1 236 370,99
Belegd pensioen- en onderstandfonds			54 847,50
Gebouwen en meubelen der Bank			313 902,75
Patentbelasting			10 534,00
Diverse rekeningen			268 861,46[5]
			f 59 063 539,21

Credit.

Kapitaal		f 6 000 000,00
Reservefonds		1 113 738,62[5]
Pensioen- en onderstandfonds		55 373,45
Bankbiljetten in omloop		44 650 307,50
Bankassignatiën in omloop		518 518,42[5]
Rekening-courant saldo's:		
van het Gouvernement	f 814 000,00	
van anderen	5 470 814,74[5]	
		6 284 814,74[5]
Onafgehaalde dividenden		15 208,28
Intrestrekening N/R.		19 314,61
Koersverschillen N/R.		26 268,90[5]
Onuitgekeerd saldo van aandeelhouders		317,03
Winst en verlies		370 646,77
		f 59 063 539,21

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE TT.

N°. 46.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

betreffende de uitgestrektheid, enz.

VAN DE BOUWGRONDEN DER INLANDSCHE BEVOLKING

op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen),

BENEVENS

opgaven (met uitzondering als voren)

BETREFFENDE DEN OMVANG

van hare, buiten den bewoonden kring der dessa's gelegen, min of meer geregelde aanplantingen van overjarige gewassen (andere dan koffie).

EEN EN ANDER OVER

1896.

²²/₃

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws van 500 vierk. rijnlandsche roeden) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.					Uitgestrektheid bovendien in cultuur gebracht, maar niet tot de geregeld beplante bouwgronden behoorende.	Totaal der kolommen 6 en 7.	Uitgestrektheid voor den oogst van 1896 beplant geweest, waarop als 1ste aanplant werden geteeld (alles voor eigen rekening der bevolking)	
	Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Sawahs op rawahgronden (moerassawahs).	Tegalvelden.	Te zamen.			rijst.	andere eenjarige gewassen.
1.	2.	3.	4.	5	6.	7.	8.	9.	10.
Bantam	42 730	48 876	3 847	25 901	121 354	13 797	135 151	118 914	3 059
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	865	.	.	174	1 039	.	1 039	841	159
Krawang	27 064	32 013	.	30	59 107	4 389	63 496	57 957	1 038
Preanger Regentschappen	178 020	69 495	4 378	66 699	318 592	20 518	339 110	287 602	46 030
Cheribon	172 249	31 114	5 555	15 550	224 468	6 883	231 351	200 366	28 779
Tagal	103 228	61 986	.	12 719	177 933	727	178 660	150 569	24 135
Pekalongan	65 126	5 625	35	13 010	83 796	.	83 796	61 114	20 599
Samarang	133 102	119 902	3 273	25 099	281 376	13 362	294 738	250 146	40 642
Japara	91 372	49 962	3 557	12 804	157 695	6 421	164 116	129 167	27 620
Rembang	42 559	182 812	1 903	50 609	277 883	.	277 883	227 506	50 168
Soerabaija	140 050	160 278	17 273	41 520	359 121	871	359 992	292 808	59 002
Pasoeroean	82 067	2 255	1 438	61 980	147 740	1 750	149 490	84 975	64 129
Probolinggo	52 171	1 733	501	57 046	111 451	5 741	117 192	50 665	54 664
Bezoeki	93 326	184	.	66 520	160 030	2 198	162 228	88 337	73 265
Banjoemas	80 585	53 651	659	53 864	188 759	7 097	195 856	140 213	45 415
Bagelen	80 299	45 847	4 061	39 056	169 263	22 420	191 683	134 052	56 854
Kadoe	71 116	13 992	6	40 216	125 330	11 013	136 343	83 204	52 238
Madioen	149 194	37 286	.	28 195	214 675	16 503	231 178	193 756	33 157
Kediri	109 465	36 623	4 311	45 131	195 530	7 113	202 643	150 824	50 127
Madura	10 976	94 420	36	240 191	345 623	10 544	356 167	102 712	252 152
Totalen voor de gouvernementsresidentiën van Java en Madura (buiten de particuliere landerijen)	d) 1 725 564	1 048 054	50 833	896 314	3 720 765	151 347	3 872 112	e) 2 805 728	f) 983 232
									3 872 112
Over 1895 waren de cijfers	1 753 201	1 018 517	49 060	888 215	3 708 993	154 120	3 863 113	b) 2 802 256	f) 1 004 034
									3 863 113

a) Deze opgaven, hoewel onvolledig, worden hier opgenomen zooals zij ontvangen zijn. Nopens het verschil van de opgaven in kolom 20 met die in kolom 4 van bijlage Q hiervóór zijn geen toelichtingen verstrekt.

b) De getallen in deze kolom zijn verkregen door de kolommen 9, 10, 12 en 13 bij elkander op te tellen.
De tweemaal beplant geweest zijnde velden zijn hier dus dubbel in rekening gebracht.

c) De in de Indische tabel niet ingevulde kolommen zijn hier met een † gem
Of men daarbij te denken heeft aan nihil-opgaven, dan wel aan het ontbr
van de betrekkelijke cijfers, is niet gemeld.

d) Aan welke oorzaak het moet worden toegeschreven dat dit totaal niet a
langrijk lager is dan het overeenkomstige cijfer van 1895 is zooveel moge
opgehelderd in noot a op blz. 195 van het verslag hiervóór.

Uitgestrektheid alzoo onbeplant gebleven (zie kolommen 15 t/m 19).	Van de in de kolommen 9 en 10 bedoelde velden zijn bovendien voor een tweeden oogst beplant geweest: met rijst.	met andere eenjarige gewassen.	Alzoo in 't geheel beplant geweest het navolgend aantal bouws voor eigen cultuur der bevolking *l*)	Specificatie der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden die onbeplant gebleven zijn (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Moerassawahs.	Tegalvelden (in geregelde cultuur).	Te zamen (zie kolom 11)	Uitgestrektheid (in bouws) der lui en den bewoonden kring der dessa's gelegen min of meer geregelde aanplantingen van overjarige gewassen (andere dan koffie). *a*) Nipah-bosschen.	Sirih-tuinen	Klapper-tuinen.	Bamboe-tuinen.	Andere tuinen.
11.	12.	13.	14	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
13 178	.	6 450	128 423	864	5 396	810	6 108	13 178	271	14	2 200	88	4 214
39	.	230	1 230	21	.	.	18	39	*c*) †	†	†	†	†
4 501	50	409	59 454	1 410	3 061	.	30	4 501	40	75	152	272	1 256
5 478	9 423	35 264	378 319	507	2 015	31	2 895	5 478	73	318	2 123	6 730	29 366
2 206	1 629	49 319	280 0.3	614	663	383	546	2 206	104	491	180	515	4 912
3 956	3 942	38 364	217 010	750	2 309	.	897	3 956	†	†	†	32	†
2 083	6 931	36 666	125 310	495	142	.	1 416	2 083	188	†	5	591	1 154
3 950	11 316	160 587	462 691	232	1 007	506	2 205	3 950	702	337	50	1 792	1 408
7 329	6 823	62 729	226 339	631	4 591	1 214	893	7 329	58	133	3	295	50
209	962	141 518	420 154	.	202	.	7	209	†	108	56	19	219
8 182	3 318	148 209	503 337	.	6 290	917	975	8 182	1 563	43	298	286	3 568
386	2 626	80 559	232 289	40	.	.	316	386	†	†	†	†	†
11 863	1 636	66 658	173 623	631	.	.	11 232	11 863	†	†	†	†	59
626	172	108 600	270 374	545	.	.	81	626	†	†	276	†	4 611
10 228	21 065	51 187	257 880	1 829	583	15	7 801	10 228	425	5	1 517	2 656	12 989
777	68 561	71 936	334 403	6	84	270	417	777	85	136	430	1 280	7 841
901	24 161	53 810	213 4?3	26	37	.	838	901	3	1	348	1 018	344
4 265	4 337	103 457	334 707	1 989	583	.	1 693	4 265	†	142	154	1 416	3 636
1 692	3 773	87 836	292 560	16	.	50	1 626	1 692	†	†	†	†	†
1 303	418	123 302	478 584	12	915	.	376	1 303	506	736	696	759	336
83 152	*g*) 171 143	*h*) 1 430 090	*i*) 5 390 193	10 618	27 908	4 196	40 430	83 152	*j*)	*j*)	*j*)	*j*)	*j*)
56 823	*m*) 225 252	*n*) 1 369 622	*o*) 5 401 164	5 912	24 950	3 636	22 325	56 823					

Hieronder zijn begrepen 71 904 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
„ „ „ 70 113 „ „ „ „
„ „ „ 142 „ „ „ „
„ „ „ 28 732 „ „ „ „
„ „ „ 180 221 „ „ „ „
Wegens de onvolledigheid der opgaven zijn deze kolommen niet getotaliseerd.

k) Hieronder zijn begrepen 70 419 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
l) „ „ „ 83 701 „ „ „ „
m) „ „ „ 6 179 „ „ „ „
n) „ „ „ 33 292 „ „ „ „
o) „ „ „ 193 591 „ „ „ „

GEWESTEN.	HOOGSTE / LAAGSTE MARKTPRIJZEN PER PIKOL WITTE RIJST IN DE VERSCHILLENDE MAANDEN VAN 1896.												
	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October	November.	December.	Januari t/m Dec
Bantam	f 4,00 2,00	f 1,00 2,00	f 4,00 2,00	f 4,00 2,00	f 4,50 2,00	f 4,50 2,00	f 4,50 2,00	f 4,50 2,00	f 4,50 2,00	f 4,75 2,00	f 5,00 2,50	f 5,00 2,50	f 4,00 à 5,00 2,00 2,50
Batavia	6,00 3,00	6,50 3,50	6,50 3,00	6,00 3,20	6,00 3,50	7,00 3,00	7,00 3,00	7,00 3,20	7,00 3,50	7,00 4,00	10,00 4,00	10,00 4,00	6,00 10,00 3,00 4,00
Krawang	4,00 3,00	4,50 2,75	4,50 2,00	4,50 2,50	4,00 2,50	4,20 3,00	4,50 3,00	4,50 3,00	4,50 3,50	5,00 3,50	5,50 3,75	6,00 4,25	4,00 6,00 2,00 4,25
Preanger Regentschappen	5,00 3,00	5,00 2,50	5,00 2,25	5,00 2,50	5,00 2,25	5,00 2,00	5,00 2,30	5,50 2,50	5,50 3,00	6,00 3,00	6,00 3,50	6,50 3,50	5,00 6,50 2,00 3,50
Cheribon	5,00 3,25	5,00 3,50	5,00 3,00	5,50 3,50	5,00 2,50	5,25 3,00	5,00 3,00	5,00 3,00	5,00 3,50	5,50 4,00	6,00 4,00	6,50 4,00	5,00 6,50 2,50 4,00
Tagal	5,00 3,00	5,25 3,00	5.25 3,00	4,50 3,00	5,00 2,50	4,00 2,60	4,50 3,00	5,00 3,00	5,50 2.50	5,60 3,00	7,00 3,50	7,00 3,50	4,00 7,00 2,50 3,50
Pekalongan	5.50 3,00	5,50 3,75	6,00 4,00	5,50 3,75	5,00 3,50	5,50 3,50	5,00 3,00	6,00 4,00	5,60 4,00	6,00 4,25	7,20 5,50	7,00 4,50	5,00 7,20 3,00 5,50
Samarang	6,00 3,00	6,00 3,00	6,00 2,75	5,50 2,50	5,70 2,15	5,70 2,20	5,70 2,35	6,00 2,10	6,00 2,75	6,75 3,27	7,50 3,85	7.50 4,00	5,50 7,50 2,10 4,00
Japara	6,50 4,00	6,75 4,00	6,50 4.00	6,50 2,75	5,00 2,50	5,00 2,25	5,00 2,50	5,50 3,00	6,00 3,00	6,50 4,50	7,50 5,00	7,50 5,50	5,00 7,50 2,25 5.50
Rembang	6.00 3,00	5.25 3,50	5,25 3,00	5,50 2,75	5,25 2,25	5,00 2,50	5,50 2,50	5,50 3,00	5,50 3,00	5,75 3,00	6,50 3,00	7,50 4,50	5,00 7,50 2,25 4,50
Soerabaija	6,75 3,75	7,00 4,50	6,50 4,50	7,00 4,50	6.50 3,75	6,00 3,75	6,00 4,00	6,25 4,00	6,25 4,50	6,30 4,50	7,00 4,50	7,50 5,00	6,00 7,50 3,75 5,00
Pasoeroean	6,50 4,20	6,50 4,20	7,25 4,20	6,50 4,00	6,50 3.50	6,50 3,50	6,50 3,75	6,50 4,00	6,50 4,00	6,50 4,50	7,00 4,75	8,00 5,00	6,50 8,00 3,50 5,00
Probolinggo	8,00 5,25	8,00 5,25	7,00 5,50	8,00 5,00	7,50 4,50	7,50 4,50	7,50 4,50	7,50 4,50	8,00 4,50	8,00 5,00	8,00 5,50	8,00 5,50	7,00 8,00 4,50 5,50
Bezoeki	7,50 4,50	8,00 4,00	8,00 4,00	8,00 4,00	7,00 4,00	7,00 4,00	6,50 4,00	7.00 4,00	7,00 3,50	7,00 4,50	8.00 5,00	8,00 5,00	6,50 8,00 3,50 5,00
Banjoemas	6,00 4,00	6,00 3,75	6,25 3,25	6,25 2,00	6,00 2,25	5,75 2,25	6,00 3,25	6,00 3,25	6,50 3,50	6,75 3,50	6,75 3,75	8,00 3,75	5,75 8,00 2,60 4,00
Bagelen	6,70 4,00	6,75 3,75	6,00 3,00	5,50 3,00	5,83 2,10	5,93 2,50	6,25 3,00	6,66 3,20	6,25 4,10	7,18 4,20	7,28 4,50	7,75 4,20	5,50 7,75 2,10 4,50
Kadoe	6,75 3,50	7,00 3,10	6,25 3,25	6,25 3,00	6,00 3,50	6,00 3,75	6,25 4,00	6,75 3,90	8,00 4,30	9,00 4,25	6,75 3.75	8.10 5,00	6,00 9,00 3,00 5,00
Madioen	5,00 2,00	6,00 2,00	6,00 2,00	5,25 2,00	6,00 1,75	6,00 2,00	6,00 2,10	6,00 2,15	6,00 2,15	6,00 3,20	5,50 2,00	7,00 3,10	5,00 7,00 1,75 3,20
Kediri	6,50 3,50	6,50 3,50	6,00 3,50	6,00 3,00	6,00 2,25	5,50 2,75	5,50 2,75	6,00 3,00	6,00 3,00	6,25 3,75	5,80 3,00	7,00 4,75	5,50 7,00 2,25 4,75
Madura	10,00 4,00	10,00 4,00	10,00 4,00	9,75 4,00	9,75 4,00	9,50 3,50	9,50 3,50	9,50 3,00	9,25 3,50	9,25 3,50	7,00 3,00	9,50 3,50	9,25 10,00 3,00 4,00

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE UU.

N°. 47.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE

RIJSTCULTUUR

OP

JAVA EN MADURA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta [1]) en van de particuliere landerijen)

over 1896.

[1]) Met betrekking tot deze twee gewesten zijn omtrent den landbouw der inlandsche bevolking eenigszins vertrouwbare opgaven niet te verkrijgen.

17/2

GEWESTEN.	SAWAHS waarvan GEOOGST is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan GEOOGST is (aantal bouws).		TOTAAL der GESLAAGDE velden (aantal bouws)
	Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Bantam	40 200	»	40 795	»	3 037	17 267	13 797	115 096
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	811	»	»	»	»	30	»	841
Krawang	22 649	50	20 342	»	»	»	3 305	46 346
Preanger Regentschappen	172 299	5 853	63 459	630	4 316	a) 27 553	b) 13 265	287 375
Cheribon	156 607	1 629	28 331	»	4 229	4 221	1 891	196 908
Tagal	90 074	3 902	49 353	»	»	159	518	144 006
Pekalongan	51 118	6 919	4 793	»	35	d) 1 992	»	64 857
Samarang	118 583	9 562	103 040	»	e) 2 326	f) 1 278	6 689	241 478
Japara	74 429	6 076	37 702	»	g) 2 304	1 813	3 487	125 811
Rembang	37 996	770	170 241	»	1 616	4 037	»	214 660
Soerabaija	117 584	3 318	101 775	»	12 797	5 415	871	241 760
Pasoeroean	73 410	2 075	2 132	»	1 438	h) 7 568	449	87 072
Probolinggo	42 159	1 439	1 329	»	i) 386	3 575	2 478	51 366
Bezoeki	84 653	172	163	»	»	2 279	882	88 149
Banjoemas	71 117	15 413	49 768	1 109	j) 655	k) 9 052	6 016	153 130
Bagelen	75 747	43 032	41 192	6 614	l) 3 320	m) 9 085	1 970	180 960
Kadoe	68 203	21 109	12 733	2 006	6	p) 2 857	1	106 915
Madioen	126 808	4 026	27 743	20	»	q) 7 131	7 388	173 116
Kediri	92 822	3 713	33 079	»	3 088	6 965	6 385	146 052
Madura	8 168	418	74 966	»	36	8 386	1 352	93 326
Totalen voor de gouvernementslanden van Java en voor Madura	1 525 437	129 476	862 936	10 379	t) 39 589	u) 120 663	v) 70 744	v) 2 759 224
	1 654 913		873 315			w) 191 407		
Over 1895 waren de cijfers	1 578 831	175 850	908 771	35 945	bb) 41 184	cc) 124 788	dd) 74 917	ee) 2 940 286
	1 754 681		944 716			ff) 199 705		

SAWAHS waarop de aanplant MISLUKT is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan de aanplant MISLUKT is (aantal bouws).		TOTAAL der MISLUKTE velden (aantal bouws).	TOTAAL der BEPLANTE velden (aantal bouws). (Kolom 9 + kolom 17.)	AANMERKINGEN.
Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.			
1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.						
10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
1 385	„	2 433	„	„	„	„	3 818	118 914	
„	„	„	„	„	„	„	„	841	
3 005	„	8 610	„	„	„	46	11 661	58 007	
4 265	1 467	2 852	624	6	c) 349	87	9 650	297 025	
2 438	„	1 706	„	943	„	„	5 087	201 995	
1 241	40	9 224	„	„	„	„	10 505	154 511	
2 604	„	556	„	„	28	„	3 188	68 045	
7 471	1 519	10 166	„	662	166	„	19 984	261 462	
3 646	387	4 950	„	239	797	160	10 179	135 990	
3 908	192	9 421	„	287	„	„	13 808	228 468	
532	„	49 734	„	3 443	657	„	54 366	296 126	
42	487	„	„	„	„	„	529	87 601	
623	8	„	„	304	„	„	935	52 301	
360	„	„	„	„	„	„	360	88 569	
1 999	3 833	1 520	671	„	125	„	8 148	161 278	
677	11 573	1 248	6 093	n) 1 407	o) 41	614	21 653	202 613	
197	1	221	31	„	„	„	450	107 365	
16 470	80	8 186	14	„	r) 82	s) 145	24 977	198 693	
3 550	12	3 243	48	1 173	269	250	8 545	154 597	
„	„	9 798	„	„	6	„	9 804	103 130	
54 413	19 599	123 868	7 481	n) 8 464	x) 2 520	s) 1 302	z) 217 647	aa) 2 976 871	
74 012		131 349			ij) 3 822				
23 546	1 601	53 314	132	gg) 4 497	hh) 2 451	1 681	ii) 87 222	jj) 3 027 508	
25 147		53 446			hh) 4 132				

a) Hieronder 574 bouws 2de aanplant.
b) „ 12 „ „ „
c) „ 263 „ „ „
d) „ 12 „ „ „
e) „ 221 „ „ „
f) „ 14 „ „ „
g) „ 300 „ „ „
h) „ 64 „ „ „
i) „ 189 „ „ „
j) „ 11 „ „ „
k) „ 28 „ „ „
l) „ 1 104 „ „ „
m) „ 93 „ „ „
n) „ 50 „ „ „
o) „ 2 „ „ „
p) „ 1 014 „ „ „
q) „ 2 „ „ „
r) „ 65 „ „ „
s) „ 130 „ „ „
t) „ 1 885 „ „ „
u) „ 1 801 „ „ „
v) „ 143 553 „ „ „
w) „ 1 813 „ „ „
x) „ 330 „ „ „
ij) „ 460 „ „ „
z) „ 27 590 „ „ „
aa) „ 171 143 „ „ „
bb) „ 1 539 „ „ „
cc) „ 3 373 „ „ „
dd) „ 6 179 „ „ „
ee) „ 222 886 „ „ „
ff) „ 9 552 „ „ „
gg) „ 488 „ „ „
hh) „ 145 „ „ „
ii) „ 2 366 „ „ „
jj) „ 225 252 „ „ „

GEWESTEN.	VERMOEDELIJKE OPBRENGST DER MET RIJST BEPLANTE (GESLAAGDE) VELDEN (in pikols PADI). SAWAHS: van levend water voorzien. 1ste aanplant.	2de aanplant.	SAWAHS: van regen afhankelijk. 1ste aanplant.	2de aanplant.	op rawahgronden.	TEGALVELDEN: in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	TOTAAL der productie (bij benadering).	De gemiddelde productie per bouw kwam volgens deze schattingen te staan op het navolgend aantal pikols padi: per beplanten bouw.	per geslaagden bouw.
Bantam	1 444 000	.	885 000	.	73 000	286 000	152 000	2 840 000	23,88	24,67
Batavia (alleen Bloeboer)	31 400	.	.	.	.	700	.	32 100	38,16	38,16
Krawang	773 700	.	603 300	.	.	.	49 800	1 426 800	24.59	30,78
Preanger Regentsch.	5 407 000	401 900	1 491 500	12 500	129 200	354 700	298 600	8 095 400	27,25	28,17
Cheribon	4 338 800	41 200	52 800	.	1 000	31 000	22 000	4 579 800	22,67	23,25
Tagal	3 065 900	77 400	1 007 100	.	.	5 600	12 500	4 168 500	26,97	28,94
Pekalongan	1 533 500	173 000	100 700	.	900	33 600	.	1 841 700	27,06	28,39
Samarang	1 102 500	144 700	2 089 500	.	49 500	87 000	90 600	3 563 800	13,63	14,75
Japara	1 648 400	95 000	570 500	.	49 700	24 900	37 100	2 425 600	17,83	19,27
Rembang	553 400	15 500	2 969 300	.	32 700	46 700	.	2 617 600	15,83	16,85
Soerabaija	4 452 400	103 100	1 644 800	.	432 900	65 400	10 400	6 709 000	22,65	27,75
Pasoeroean	3 150 800	54 200	47 300	.	70 300	166 800	13 500	3 502 900	39,98	40,22
Probolinggo	1 285 200	34 000	20 700	.	19 200	64 600	29 500	1 453 200	27,78	28,29
Bezoeki	3 112 500	6 000	3 700	.	.	36 000	16 900	3 175 100	35,87	36,01
Banjoemas	1 564 600	292 800	995 400	16 600	12 900	117 300	78 200	3 077 800	19,08	20,09
Bagelen	2 223 600	979 400	952 400	119 000	91 400	166 400	21 800	4 554 000	22,47	25,16
Kadoe	1 864 800	445 200	236 400	25 300	100	28 600	.	2 600 400	24,22	24,32
Madioen	2 956 700	48 900	360 800	.	.	116 600	70 000	3 553 000	17,93	20,52
Kediri	2 985 200	73 100	817 200	.	62 600	94 700	127 800	4 160 600	26,91	28,48
Madura	155 500	8 500	1 078 300	.	.	76 500	12 300	1 331 100	12,90	14,26
Totalen gouv. landen Java en Madura	43 649 900	2 993 900	15 926 700	173 400	1 115 400	1 806 100	1 043 000	66 708 400	22,40	24,17
Over 1895 waren de totalen	46 814 200	3 861 900	17 615 800	686 100	1 160 200	2 128 900	1 137 800	73 404 900		

De bovengenoemde gewesten verdeelende in groepen naar gelang van hunne ligging: in West-Java (hiertoe behooren de vijf eerstgenoemde), in het noordelijk deel van Midden-Java (de vijf daaropvolgende), in het zuidelijk deel van Midden-Java (zijnde Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Madioen en Kediri), dan wel in Oost-Java (Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki) met Madura, doen zich de totalen der beplantingen (zie blz. 2 en 3 dezer bijlage) en der (geschatte) padiproductie over 1895 en 1896 als volgt voor:

	Jaren.	West-Java.	Midden-Java (noordelijke gewesten).	Midden-Java (zuidelijke gewesten).	Oost-Java met Madura.	Totalen. [1]
1°. Aantal bouws in 't geheel met padi bepl. gewest [2])	1895	700 285	858 068	832 837	636 318	3 027 508
	1896	676 782	848 476	823 946	627 667	2 976 871
2°. Aantal bouws waarvan padi geoogst werd [3])	1895	688 219	820 551	814 185	617 331	2 940 286
	1896	646 566	790 812	760 173	561 673	2 759 224
Geschatte productie (in pikols padi)	1895	17 282 500	19 019 900	19 721 100	17 381 400	73 404 900
	1896	16 974 100	15 617 200	17 945 800	16 171 300	66 708 400
Gemiddelde productie per bouw (in pikols padi) berekend voor: de beplantingen sub 1°. (geslaagde en mislukte)	1895	24,67	22,16	23,68	27,31	24,24
	1896	25,08	18,40	21,78	25,76	22,40
de beplantingen sub 2°. (alleen de geslaagde)	1895	25,11	23,17	24,22	28,15	24,97
	1896	26,25	19,75	23,60	28,79	24,17

[1]) Zonder de Vorstenlanden en zonder de particuliere landerijen.
[2]) De voor twee oogsten gebezigde velden zijn tweemaal in rekening gebracht.
[3]) Dus zonder te rekenen de mislukte velden (begrepen in de opgaven sub 1°).

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT

BETREFFENDE DE TEELT VAN

EENJARIGE GEWASSEN

(de padicultuur daaronder niet begrepen)

OP

JAVA EN MADURA

(met uitzondering van de residentiën Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen)

OVER

1896.

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van 500 vierkant												
		Sawahs van levend water voorzien, beplant met:					Sawahs van regen afhankelijk, beplant met:					Sawahs op rawah-gronden, beplant met:		
		suiker-riet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedings-gewas-en (meest djagong).	TE ZAMEN.	sui-ker-riet.	in-digo.	tabak.	kapas en diverse voedings-gewassen (meest djagong).	TE ZAMEN.	sui-ker-riet.	kapas en diverse voedings-gewassen (meest djagong).	TE ZAMEN.
Bantam	1ste gewas	.	.	.	281	281	.	.	.	252	252	.	.	.
	2de „	.	215	.	1 635	1 850	.	153	.	1 628	1 781	.	82	82
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	1ste „	33	.	.	.	33	.	.	.	.	.	.	.	.
	2de „	.	.	.	221	221	.	.	.	.	.	.	.	.
Krawang	1ste „	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	2de „	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Preanger Regent-schappen . . .	1ste „	429	.	.	363	792	226	.	20	273	519	.	.	.
	2de „	95	.	385	22 969	23 449	34	.	93	3 292	3 419	.	63	63
Cheribon	1ste „	9 104	440	.	3 046	12 590	.	19	.	395	414	.	.	.
	2de „	23	1 420	505	42 372	44 320	.	22	269	2 500	2 791	.	643	643
Tagal	1ste „	8 349	94	2	2 718	11 163	.	.	.	1 100	1 100	.	.	.
	2de „	.	93	301	26 293	26 687	.	.	224	4 798	5 022	.	.	.
Pekalongan . . .	1ste „	3 095	1 387	175	6 252	10 909	.	.	.	134	134	.	.	.
	2de „	1 122	1 285	6	28 712	31 125	.	29	.	1 284	1 313	.	.	.
Samarang. . . .	1ste „	4 051	427	221	2 117	6 816	6	15	95	5 573	5 689	.	.	.
	2de „	855	395	5 731	74 293	81 274	8	37	3 404	45 941	49 385	.	468	468
Japara	1ste „	8 119	289	.	4 258	12 666	127	15	.	2 577	2 719	.	160	160
	2de „	.	2 202	366	35 562	38 130	.	56	200	11 304	11 560	.	163	163
Rembang	1ste „	446	.	.	209	655	316	.	4	2 628	2 948	.	.	.
	2de „	110	41	4 046	12 073	16 270	65	605	19 019	60 636	80 325	.	.	.
Soerabaija. . . .	1ste „	21 632	60	20	222	21 934	43	61	5	2 276	2 385	116	.	116
	2de „	8	4 275	1 386	80 467	86 136	8	30	2 299	39 690	42 027	.	252	252
Pasoeroean . . .	1ste „	8 228	213	.	134	8 575	48	23	.	52	123	.	.	.
	2de „	304	2 555	461	52 877	56 197	.	113	45	1 241	1 399	.	.	.
Probolinggo . . .	1ste „	8 660	.	.	98	8 758	151	.	.	253	404	.	.	.
	2de „	548	660	79	33 418	34 705	.	.	.	49	49	.	.	.
Bezoeki	1ste „	7 582	14	3	169	7 768	21	.	.	.	21	.	.	.
	2de „	3	1 147	16 137	41 147	58 434	.	.	.	164	164	.	.	.
Banjoemas . . .	1ste „	2 060	65	26	3 489	5 640	.	2	66	1 712	1 780	.	.	.
	2de „	.	311	3 365	22 159	25 835	.	8	119	3 543	3 670	.	1	1
Bagelen	1ste „	954	54	180	2 673	3 861	48	70	5	3 184	3 307	.	4	4
	2de „	375	52	841	17 017	18 285	169	76	931	14 539	15 715	.	119	119
Kadoe	1ste „	.	102	553	2 035	2 690	.	.	72	926	998	.	.	.
	2de „	.	68	8 764	17 409	26 241	.	.	1 011	4 923	5 934	.	.	.
Madioen	1ste „	2 812	430	.	685	3 927	275	109	.	390	774	.	.	.
	2de „	705	330	1 872	76 455	79 362	327	73	246	5 033	5 679	.	.	.
Kediri	1ste „	8 634	3 639	.	804	13 077	301	.	.	.	301	.	.	.
	2de „	236	1 034	4 517	55 832	61 619	.	14	796	11 002	11 812	.	1 053	1 053
Madura.	1ste „	.	7	.	2 789	2 796	155	30	.	8 504	8 689	.	.	.
	2de „	16	20	954	4 922	5 912	145	133	398	16 284	16 960	.	.	.
Totalen voor de gouvernements-residentiën van Java en Madura (buiten de particuliere landerijen).	1ste „	94 188	7 221	1 180	32 342	134 931	1717	344	267	30 229	32 557	116	164	280
	2de „	4 400	16 103	49 716	645 833	716 052	751	1349	29 054	227 851	259 005	.	2 844	2 844

rijnlandsche roeden).										MISLUKTE velden (in bouws)						Totaal der BEPLANTE velden (de geslaagde en de mislukte te zamen genomen).
Tegalvelden in geregelde cultuur, waarop verbouwd:					Tegalvelden niet in geregelde cultuur, waarop verbouwd:					Sawahs			Tegalvelden			
suikerriet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagong).	TE ZAMEN.	suikerriet.	indigo.	tabak.	kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagong).	TE ZAMEN.	van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	op rawahgronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	TE ZAMEN.	
612	.	.	1 914	2 526	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3 059
.	163	.	2 217	2 380	.	.	.	.	.	65	135	.	157	.	357	6 450
.	.	.	126	126	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	159
.	.	.	9	9	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	230
.	.	.	.	.	37	.	.	989	1 026	.	.	.	.	12	12	1 038
.	.	.	.	.	.	.	.	409	409	.	.	.	.	.	.	409
2 438	20	4 252	30 018	36 729	168	20	629	6 314	7 131	157	620	25	10	47	859	46 030
.	.	115	6 598	6 713	4	.	243	1 373	1 620	.	.	.	.	.	.	35 264
259	.	.	10 524	10 783	.	5	13	4 974	4 992	.	.	.	.	.	.	28 779
.	44	62	1 138	1 244	.	.	23	263	286	35	.	.	.	.	35	49 319
6	115	851	10 691	11 663	.	.	.	209	209	.	.	.	.	.	.	24 135
.	9	19	4 538	4 566	.	.	.	.	.	1 199	890	.	.	.	2 089	38 364
6	28	541	8 981	9 556	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	20 599
.	.	57	4 171	4 228	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	36 666
12	170	378	20 904	21 464	25	2	629	6 017	6 673	.	.	.	.	.	.	40 642
12	129	682	12 001	12 824	52	2	80	1 780	1 914	10 072	4 505	.	145	.	14 722	160 587
422	155	277	8 447	9 301	.	.	75	2 699	2 774	.	.	.	.	.	.	27 620
2	27	1	2 193	2 223	.	.	58	.	58	1 761	8 531	.	.	303	10 595	62 729
4 790	580	1 423	39 772	46 565	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	50 168
29	459	10 802	29 777	41 067	.	.	.	.	.	54	3 802	.	.	.	3 856	141 518
469	86	563	31 991	33 109	.	.	.	.	.	.	94	.	1 364	.	1 458	59 002
7	138	1 420	14 509	16 074	.	.	.	5	5	.	3 495	.	220	.	3 715	148 209
2 534	93	1 404	50 099	54 130	350	4	109	838	1 301	.	.	.	.	.	.	64 129
181	21	188	22 313	22 703	.	.	.	.	.	.	.	.	260	.	260	80 559
696	33	798	40 690	42 217	.	.	175	3 088	3 263	.	.	.	22	.	22	54 664
.	15	1 219	28 720	29 954	.	.	.	934	934	912	.	.	74	.	1 016	66 658
196	118	576	63 260	64 150	133	.	27	1 156	1 316	.	.	.	10	.	10	73 265
.	278	6 395	43 329	50 002	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	108 600
69	11	11 168	25 203	36 451	.	.	7	1 054	1 061	.	.	.	463	20	483	45 415
.	25	121	21 051	21 197	.	.	67	118	185	5	175	.	112	7	299	51 187
137	133	2 083	27 253	29 606	.	63	2016	17 707	19 786	8	16	214	2	50	290	56 854
78	106	1 124	26 385	27 693	.	27	157	10 083	10 267	690	1 923	1	243	.	2 857	74 936
.	103	2 962	33 971	37 036	.	.	1755	9 257	11 012	.	3	.	499	.	502	52 238
.	18	1 083	16 332	17 433	.	.	74	4 128	4 202	.	.	.	.	.	.	53 810
887	161	13	17 347	18 408	.	48	21	8 904	8 973	.	.	.	948	127	1 075	33 157
840	56	1 820	8 464	11 180	.	16	540	5 538	6 094	628	128	.	187	199	1 142	103 457
4 109	836	3 820	25 647	34 412	.	1	.	477	478	.	.	.	1 859	.	1 859	50 127
99	1211	2 270	7 752	11 332	.	6	98	1 896	2 000	.	20	.	.	.	20	87 836
990	310	.	227 126	228 426	.	.	.	9 192	9 192	.	52	.	2 997	.	3 049	252 152
93	139	2 459	90 520	93 211	.	.	.	249	249	.	72	.	6 898	.	6 970	123 302
18 632	2952	31 110	673 964	726 658	713	143	5456	72 875	79 187	165	785	239	8 174	256	9 619	983 232
1 341	2838	29 837	342 017	376 033	56	51	1340	26 776	28 223	15 451	23 676	1	8 296	509	47 933	1 430 090

GEWESTEN.	Van de GESLAAGDE velden waren door de bevolking voor eigen cultuur beplant met:									
	suikerriet.		indigo.		tabak.		kapas en diverse voedingsgewassen (meest djagong).		Totaal.	
	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.
Bantam	612	"	"	531	"	"	2 447	5 562	3 059	6 093
	612		531		"		8 009		9 152	
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	33	"	"	"	"	"	126	230	159	230
	33		"		"		356		389	
Krawang	37	"	"	"	"	"	989	409	1 026	409
	37		"		"		1 398		1 435	
Preanger Regentschappen	3 261	133	40	"	4 902	836	36 968	34 295	45 171	35 264
	3 394		40		5 738		71 263		80 435	
Cheribon	9 363	23	464	1 486	13	859	18 939	47 916	28 779	49 284
	9 386		1 950		872		65 855		78 063	
Tagal	8 355	"	209	102	853	544	14 718	35 629	24 135	36 275
	8 355		311		1 397		50 347		60 410	
Pekalongan	3 101	1 122	1 415	1 314	716	63	15 367	34 167	20 599	36 666
	4 223		2 729		779		49 534		57 265	
Samarang	4 094	922	615	563	1 323	9 897	34 611	134 483	40 643	145 865
	5 016		1 178		11 220		169 094		186 508	
Japara	8 668	2	459	2 285	352	625	18 141	49 222	27 620	52 134
	8 670		2 744		977		67 363		79 754	
Rembang	5 552	204	580	1 105	1 427	33 867	42 609	102 486	50 168	137 662
	5 756		1 685		35 294		145 095		187 830	
Soerabaja	22 260	23	207	4 143	588	5 105	34 489	134 923	57 544	144 494
	22 283		4 650		5 693		169 412		202 038	
Pasoeroean	11 160	485	333	2 689	1 513	694	51 123	76 431	64 129	80 299
	11 645		3 022		2 207		127 554		144 428	
Probolinggo	9 507	548	33	673	973	1 298	44 129	63 121	54 642	65 642
	10 055		706		2 271		107 250		120 284	
Bezoeki	7 932	3	132	1 425	606	22 532	64 585	84 640	73 255	108 600
	7 935		1 557		23 138		149 225		181 855	
Banjoemas	2 129	"	78	344	11 267	3 672	31 458	46 872	44 932	50 888
	2 129		422		14 939		78 330		95 820	
Bagelen	1 139	622	320	261	4 284	3 053	50 821	68 143	56 564	72 079
	1 761		581		7 337		118 964		128 643	
Kadoe	"	"	205	86	5 342	10 932	46 189	42 792	51 736	53 810
	"		291		16 274		88 981		105 546	
Madioen	3 974	1 872	748	475	34	4 478	27 326	95 490	32 082	102 315
	5 846		1 223		4 512		122 816		134 397	
Kediri	13 044	335	4 475	2 265	3 820	7 681	26 928	77 535	48 267	87 816
	13 379		6 740		11 501		104 463		136 083	
Madura	1 145	254	347	292	"	3 811	247 611	111 975	249 103	116 332
	1 399		639		3 811		359 586		365 435	
Totalen voor de gouvernementsresidentiën van Java en Madura (buiten de particuliere landerijen)	115 366	6 548	10 660	20 341	38 013	109 947	809 574	1 245 321	973 613	1 382 157
	121 914		31 001		147 960		2 054 895		2 355 770	
In 1895 waren de cijfers	113 255	14 719	11 896	22 522	38 449	62 716	833 805	1 208 845	997 405	1 308 802
	127 974		34 418		101 165		2 042 650		2 306 207	

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE WW.

N°. 49.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

KOFFIECULTUUR

(aan de verplichte levering onderworpen)

OP

JAVA.

Uitkomsten over het jaar 1896.

GEWESTEN.	Volgens de op ult. October 1896 afgesloten opgaven was bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal		HOEVEELHEID KOFFIE IN 1896 BIJ DE INKOOPPAKHUIZEN *ingekocht* VAN 100 KATTI'S OF VAN 61.76 K.G.).					
			Ingekocht. *a)*		Bij het ledigvallen van de pakhuizen			
	dessa's.	huisgezinnen.			meer bevonden.		minder bevonden.	
Preanger Regentschappen.	599	76 260	*b)* 70 674,45^{6} 579,58	71 254,03^{6}	11,23^{6} 1,81^{4}	13,05	0,39^{6} •	0,39^{6}
Cheribon	120	11 922	1 195,17^{6} 7,46	1 202,63^{6}	4,02^{6} 0,23^{8}	4,26^{8}		•
Tagal	134	16 571	16 854,91^{4} 590,36^{2}	17 445,27^{6}	13,85^{6} 1,61^{4}	15,47^{2}		•
Pekalongan	193	9 981	3 571,57^{8} 112,87	3 684,44^{8}	2,52^{2} 0,67^{2}	3,19^{4}		•
Samarang	358	29 186	5 027,87^{8} 32,79^{4}	5 060,67^{2}	0,71^{4} 0,06^{4}	0,77^{6}	6,85 •	6,85
Soerabaija.	97	3 526	1 010,21^{6} 10,62^{8}	1 020,84^{4}	0,08 •	0,08		•
Pasoeroean	463	36 505	117 364,11^{6} 1 948,51^{2}	119 312,63	48,31^{6} 5,90^{2}	54,21^{6}		•
Probolinggo.	170	16 913	17 880,00 299,89^{2}	18 179,89^{2}	15,72^{4} 4,32	20,04^{4}	51,56 •	51,56
Bezoeki	234	20 004	9 124,32^{2} 41,59^{6}	9 165,92	8,04^{2} •	8,04^{2}	11,08^{2} 0,14	11,22^{2}
Banjoemas	172	9 305	1 789,56^{4} 47,08^{6}	1 836,65	4,56^{2} 0,77^{6}	5,33^{8}	3,88^{6} 0,02^{4}	3,91
Bagelen	25	1 629	878,05^{6} 14,94^{4}	893,00	0,65^{6} 0,06^{4}	0,72^{2}		•
Kadoe	295	13 684	1 906,00^{2} 25,41^{6}	1 931,42	0,57^{6} 0,26	0,83^{6}	0,07^{2}	0,07^{2}
Madioen	127	9 267	5 551,13 108,81^{8}	5 659,94^{8}	0,53^{6} 0,74^{6}	1,28^{2}	9,79^{8} 0,71^{6}	10,51^{6}
Kediri	265	19 826	2 026,19^{2} 224,88^{8}	2 251,08	0,46^{2} 0,28	0,74^{2}	0,03^{2} •	0,03^{2}
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	3 252	274 579	254 853,60^{4} 4 044,85	258 898,45^{4}	111,31^{4} 16,75	128,06^{4}	83,60^{4} 0,95^{4}	84,55^{8}
Soerakarta	. . . .	. . . .	4 309,42 192,80	*c)* 4 502,22	26,33 •	26,33		•
Djokjokarta	. . . .	. . . .	268,00 -	268,00		•	1,83 •	1,83
Totalen. . . .	3 252	274 579	259 431,02^{4} 4 237,65	*g)* 263 668,67^{4}	137,64^{4} 16,75	154,39^{4}	85,43^{4} 0,95^{4}	86,38

EN *uitgeleverd* (IN PIKOLS		HOEVEELHEID PIKOLS KOFFIE (GOEDE EN INFERIEURE) IN DE DRIE VOORAFGEGANE JAREN *uitgeleverd.*				AANMERKINGEN.
Uitgeleverd.			1893.	1894.	1895.	
70 685,29^{6} 581,39^{1}	71 266,69^{2}		24 449	77 657	80 773	
1 199,20^{1} 7,69^{6}	1 206,90^{2}		727	2 664	2 092	
16 868,77^{2} 591,97^{6}	17 460,74^{8}		2 559	23 042	32 333	
3 574,10 113,54^{2}	3 687,64^{2}		291	3 661	6 482	
5 021,74^{2} 32,85^{3}	5 054,60		412	10 087	6 988	
1 010,29^{6} 10,62^{6}	1 020,92^{1}		1 846	1 800	2 277	
117 412,43^{1} 1 954,41^{1}	119 366,84^{2}		22 317	184 221	136 072	
17 844,16^{1} 304,21^{2}	18 148,37^{6}		5 481	21 241	19 356	
9 121,28^{2} 41,45^{2}	9 162,74		2 606	14 908	9 771	
1 790,24 47,83^{6}	1 838,07^{3}		433	1 608	2 076	
878,71^{1} 15,00^{2}	893,72^{2}		274	1 064	1 152	
1 906,57^{2} 25,60^{8}	1 932,18^{1}		238	4 713	3 374	
5 541,86^{6} 108,84^{8}	5 650,71^{1}		3 450	10 114	10 117	
2 026,62^{3} 225,16^{6}	2 251,79		496	1 812	3 095	
		d) Bantam	228	. . . .	. . . .	
		d) Krawang	34	214	. . . .	
		d) Japara	36	. . . .	. . . .	
254 881,31^{1} 4 060,64^{1}	258 941,96		65 877	358 806	315 958	
4 335,75 192,80	4 528,55		e) 3 189	e) 5 203	e) 3 881	
266,17 •	266,17		f)	f)	f)	
259 183,23^{1} 4 253,44^{6}	263 736,68		h) 69 066	h) 364 009	h) 319 839	

a) Ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie is onder de in kolom 4 vermelde hoeveelheden begrepen. In de onderstaande gewesten werden de volgende hoeveelheden aangehaald (in pikols):

	1ste soort.	Inferieure.	Te zamen.
Preanger Regentschappen . .	189,85^{2}	45,93^{8}	235,79^{4}
Cheribon	0,47^{4}	2,91	3,38^{4}
Tagal	5,17^{6}	10,01	15,18^{2}
Pekalongan	0,06^{4}	2,95^{2}	3,01^{6}
Samarang	6,20^{8}	3,75^{4}	9,96
Soerabaija	„	0,55^{4}	0,55^{2}
Pasoeroean	9,63^{6}	16,55^{8}	26,19^{4}
Probolinggo	1,26^{8}	8,25^{2}	9,52^{1}
Bezoeki	1,68^{2}	18,36^{8}	20,05
Banjoemas	4,21	16,62^{2}	20,83^{6}
Bagelen	„	2,12	2,12
Kadoe	0,22	6,32^{6}	6,55^{6}
Madioen	3,02^{6}	13,41^{4}	16,44^{6}
Kediri	3,45^{4}	20,42^{8}	23,88^{2}
Soerakarta	„	1,80	1,80
Totalen. . .	225,27	170,02^{2}	395,29^{2}

b) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.

c) Hiervan 4381,96 pikol (4198,46 pikol 1ste en 183,50 2de soort) van de Mangkoe Negorosche landen, waarvoor aan het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis op den voet van Indisch Staatsblad 1896 n°. 99 werd tegoedgedaan f 120 057.

d) De gewesten Bantam en Japara zijn, evenals Krawang, niet genoemd in de voorgaande kolommen, omdat aldaar met 1 Januari 1894 — in Krawang met 1 Januari 1895 — de verplichte teelt en levering van koffie zijn afgeschaft.

e) Onder de levering uit Soerakarta was begrepen aan koffie uit de Mangkoe Negorosche landen: in 1893 ruim 3152, in 1894 ongeveer 4861 en in 1895 3704 pikol (waaronder aan 2de soort respectievelijk 486, 599 en 276 pikol).

f) Uit de residentie Djokjokarta werd in de jaren 1893, 1894 en 1895 geen koffie meer ingeleverd.

g) Onder het hier vermelde totaal was aan Liberia-koffie begrepen (in pikols):

Preanger Regentschappen . .	3 368,12^{8}
Cheribon	157,49^{6}
Tagal	78,07^{2}
Pekalongan	965,26^{8}
Samarang	1 135,29^{6}
Soerabaija	3,12^{4}
Probolinggo	844,20
Banjoemas	12,11^{6}
Bagelen	56,88^{2}
Kadoe	44,52^{2}
Madioen	1,67^{4}
Kediri	5,13^{2}
Soerakarta	812,57
Djokjokarta	268,00
Totaal. . .	6 652,49

h) Onder de hiervermelde totalen was aan koffie 2de soort begrepen: in 1893 1752, in 1894 11 533 en in 1895 13 506 pikol. De in gemelde drie jaren ingeleverde hoeveelheden Liberia-koffie beliepen achtereenvolgens ruim 622, 1670 en 2183 pikol.

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN VOOR DEN KOFFIE-OOGST VAN 1856 BETAAL… INKOOP- NAAR D…						
	Inkoopsprijs aan de bevolking betaald à f 15 per pikol (inferieure koffie à f 7,50 per pikol) *i*)	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van koffie-mantri's en cultuurpersoneel.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen.		Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen.	Cultuurprocenten aan inlandsche ambtenaren en hoofden.
				Gewoon onderhoud.	Oprichting en zware herstelling.		
Preanger Regentschappen	f 1 072 472,23	f 41 494,69	f 24 320.00	f 6 342,96[5]	f11 149,11	f 59 560,31	f 32 893,82
Cheribon	17 979,13[5]	6 854,03[5]	.	1 820,00	2 752,69	588,29	438,09
Tagal	257 251,42[5]	8 602,81[5]	4 200,00	1 666,69	.	13 322,84	6 180,13
Pekalongan	54 403,87[5]	4 102,40	3 000,00	665,00	.	2 397,32	1 308,60
Samarang	75 655,54	10 039,50	4 500,00	1 585,00	.	3 145,81	1 836,79
Soerabaija	15 232,95	1 796,29	2 160,00	415,00	.	978,57	370,41
Pasoeroean	1 775 075,56[5]	35 496,75[5]	45 520,00	4 295,00	7 071,00	48 042,48	48 887,62
Probolinggo	270 448,71	12 321,12	8 025,00	1 589,00	.	8 968,74[5]	7 117,13
Bezoeki	137 013,82[5]	7 200,82[5]	17 100,00	1 005,00	.	4 366,73[5]	3 480,42
Banjoemas	27 210,10[5]	4 461,80	1 700,00	1 464,39	.	1 629,26[5]	654.91
Bagelen	13 266,94[5]	3 043,46[5]	900,00	755,00	.	1 352,64	321,85
Kadoe	28 729,87[5]	8 016,76[5]	.	1 075,00	2 344,00	1 874,50[5]	698,78
Madioen	84 083,08[5]	7 782,10[5]	3 640,00	1 451,70	.	2 360,28	2 027,76
Kediri	32 022,03	5 611,73[5]	8 312,50	1 880,00	.	1 101,52	644,22
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	f 3 860 845,29[5]	f 156 824,30	f123 377,50	f26 009,74[5]	f23 316,80	f 149 689,31	f 106 860,55
Soerakarta	*k*) 130 085,87	960,00	.	.	.	5 808,75	.
Djokjokarta	*k*) 9 178,75	.	.	.	.	316,25	.
Totalen.	f 4 000 109,91[5]	f 157 784,30	f123 377,50	f26 009,74[5]	f23 316,80	f 155 814,31	f 106 860,55

TOT EN MET HET VERVOER UIT DE STRANDPAKHUIZEN.				INKOOP-PAKHUIZEN.	
Bijzondere uitgaven voor de bereiding op de West-Indische wijze.	Alle andere uitgaven (onder geen der voorgaande hoofden begrepen). j)	Te zamen.	Gemiddelde kosten per pikol uitgeleverde koffie.	Aantal.	Bergruimte (in pikols).
.	f 13 502,21	f 1 261 735,33^{5}	f 17,70	90	131 700
.	17 374,21	47 806,45^{5}	39,61	23	31 000
.	19 354,51	310 578,41	17,78	18	53 700
.	11 313,60	77 190,79^{5}	20,93	15	20 875
f 300,00	46 410,33	143 472,97	28,38	29	50 500
.	3 603,84	24 557,06^{5}	24,05	8	9 150
66 629,05	9 512,70	2 040 530,17^{5}	17,09	45	208 100
.	33 455,75	341 925,45^{5}	18,84	24	48 400
.	34 311.25	204 478,06	22,31	19	57 800
.	15 606,66	52 727,13	28,68	18	32 300
.	19,37	19 659,27	21,99	15	34 200
.	1 292,27^{5}	44 031,20	22,78	18	37 700
.	4 314,00	105 658,93	18,69	31	65 900
.	33 054,50	82 626,51	36,69	30	37 500
f 66 929,05	f 243 125,20^{5}	f 4 756 977,76	f 18,37	383	818 825
.	120,00	136 974,62	30,24	. . .	. . .
.	.	9 495,00	35,67	. . .	. . .
	f 243 245,20^{5}	f 4 903 447,38	f 18,59		
	l) 54 218,62	l) 54 218,62			
f 66 929,05	f 297 463,82^{5}	f 4 957 666,00	f 18,80	383	818 825

AANMERKINGEN.

i) Voor een deel der aangehaalde koffie is geen inkoopsprijs tegoedgedaan.

j) Behalve voor een klein deel uitgaven wegens aankoop van zaadkoffie betreffen de in deze kolom vermelde sommen voor het overige hetgeen aan de cultuurdienstplichtige bevolking „als bijslag en tegemoetkoming" betaald werd. Deze laatste betalingen bedroegen in onderstaande 13 gewesten als volgt:

Preanger Regentschappen	f 8 945 00
Cheribon	17 359,21
Tagal	18 825 02
Pekalongan	10 928.60
Samarang	45 085.83
Soerabaja	3 544.18
Passeroean	3 767.20
Transporteeren	f 108 395.04
Per transport	f 108 395.04
Probolinggo	33 289.35
Bezoeki	33 068.25
Banjoemas	10 587,16
Kadoe	463,50
Madioen	4 314.00
Kediri	32 987.00
	f 224 004,30

k) Voor den inkoop van de koffie uit de Vorstenlanden geldt eene afwijkende prijsbepaling; zie Indisch Staatsblad 1896 nº. 99.

l) Traktementen en reiskosten van den wetenschappelijken adviseur en van den adjunct-adviseur voor de koffiecultuur zoomede kosten van commissiën of opdrachten in het belang van de koffiecultuur (ook die voor onderzoekingen van grondmonsters), reboisatie, afbakening en opmeting van koffiereserveterreinen, enz.

Buiten de gewone driemaandelijksche koffieveilingen te Batavia wordt sedert 1891 op verschillende gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen van Java en Madura door het Gouvernement bij kleine kavelingen koffie publiek geveild, uitsluitend echter op die plaatsen waar de handel niet of niet voldoende in de verbruiksbehoefte voorziet. Aanvankelijk werd daartoe uitsluitend een deel der zoogenaamde inferieure koffie bestemd, doch van 1895 af wordt ook eenige koffie 1ste soort in bedoelde kleine veilingen opgenomen. Omtrent de in 1896 verkochte hoeveelheden laat men hier eene specificatie volgen, met verwijzing overigens naar het medegedeelde op blz. 205/206 van het verslag hiervóór.

Gewesten.	Plaatsen waar het Gouvernement koffie in den handel bracht.	Verkochte hoeveelheden (in pikols). Java-koffie 1ste soort.	Java-koffie 2de soort.	Liberia-koffie.	Opbrengst. [N.B. Slechts bij uitzondering zijn in de ontvangen gegevens de bedongen prijzen voor 1ste of 2de soort Java-koffie of voor Liberia-koffie uiteengehouden.]
Batavia . . .	Batavia . . .	..	225.90	..	f 8 666.00
		..	..	2.06	75.50
Preanger Regentschappen	Tjiandjoer . .	10.00	..	..	642.25
		20.00	19.55	..	1 731,75
Id. . . .	Bandong . .	3.10	6.00	..	305.25
Id. . . .	Soekaboemi .	5.10	6.18	5.30	642.50
Id. . . .	Tjitjalengka .	3 80	..	..	190.00
		1.40	6.55	..	233.75
Id. . . .	Soemedang. .	12,30	11 08	..	892.50
Id. . . .	Garoet . . .	7 20	3 10	..	441.25
Id. . . .	Mangoenredja	4.00	..	..	200,00
		4,00	6 00	..	350.00
Id. . . .	Manondjaija .	2.00	..	..	118,00
		4.00	7.00	..	429.25
Id. . . .	Tassikmalaija .	2,00	..	..	131,00
		6.00	8.00	..	670,75
Cheribon . .	Tjiamis . . .	7,70	..	..	385.50
		10 00	5.00	..	625.00
Id. . . .	Madjalengka .	10.00	5,00	..	704,00
		2.00	..	..	105.00
Tagal . . .	Tagal . . .	57,90	111.90	..	6 388,60
Pekalongan .	Pekalongan .	..	174.00	78.80	6 097,25
Samarang . .	Samarang . .	..	158.97	..	5 786.00
Id. . . .	Kendal . . .	28,51	..	..	1 624.82
Id. . . .	Salatiga. . .	19.79	..	..	1 082,10
		10,60	0,67	..	570,50
Id. . . .	Ambarawa. .	29.00	..	..	1 602,50
		41,00	5,00	..	2 169,75
Soerabaija . .	Soerabaija . .	..	487.20	..	17 190.75
		..	106,73	0.07	3 806.00
Id. . . .	Sidaijoe . . .	..	6.25	..	204,50
Banjoemas. .	Banjoemas. .	1.00	..	..	50.00
		14 00	12 50	..	1 030,75
Id. . . .	Bandjarnegara	14 25	10,35	..	1 116,00
Id. . . .	Poerbolinggo.	3.92	1,00	..	255,25
Id. . . .	Tjilatjap. . .	16.00	12.00	..	1 355,25
Probolinggo .	Probolinggo .	77.95	20,00	..	4 585,75
Id. . . .	Kraksaan . .	20.00	20,00	..	1 723 25
Id. . . .	Loemadjang .	15.00	15,00	..	1 466.25
Bezoeki . . .	Bezoeki. . .	17.00	..	..	917,50
Id. . . .	Sitoebondo. .	30,00	..	..	1 600,50
		..	6.00	..	291,00
		44,40	13 08	..	3 365,25
Id. . . .	Bondowoso .	11,48	..	..	404,00
		21,00	24.87	..	2 214.00
Id. . . .	Djember. . .	25,67	5,03	..	1 687,75
Madioen. . .	Patjitan. . .	5,85	3,17	..	679,50
Kediri . . .	Blitar . . .	..	189 65	..	6 125.36
		50,00	25,00	..	3 391.00
Id. . . .	Toeloeng Agoeng . .	55.08	51.45	..	5 492.25
Id. . . .	Trenggalek .	8.60	..	..	454,75
		5.00	4.06	..	560,25
Madura . . .	Pamakasan .	..	1.49	..	65.75
Id. . . .	Sumanap . .	..	3,67	..	167,25
	Totalen . .	740,70	1761.00	86,17	f 103 360,43

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-)INDIË.

BIJLAGE XX.

N°. 50.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de AFSCHRIJVINGEN en BIJPLANTINGEN in de OP HOOG GEZAG aangelegde geregelde [1]) KOFFIEPLANTSOENEN op Java over 1895 en 1896.

GEWESTEN.	Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op ult. October 1895 (verg. vorig verslag bijlage YY, kolom 6).	Bijplantingen in den westmoesson van 1895/96. Aantal boomen die volgens machtiging van de Indische Regeering zouden moeten worden bijgeplant (verg. vorig verslag bijlage YY, kolom 7) c)	Bijplantingen in den westmoesson van 1895/96. Aantal boomen die werkelijk zijn bijgeplant	Afschrijvingen in den loop van 1896 (tot ult. October).	Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op ult. October 1896.	Aantal boomen volgens machtiging van de Indische Regeering bij te planten in den westmoesson van 1896/97.	Alzoo in den aanvang van 1897 aan jonge en vruchtdragende boomen vermoedelijk aanwezig.
1.	2.	3	4.	5.	6.	7.	8.
Preanger Regentschappen	13 900 465	316 430	332 512	1 519 219	12 713 758	327 980	13 041 738
Cheribon	5 148 083	392 350	385 407	1 383 454	4 150 036	243 000	4 393 036
Tagal	3 195 569	346 550	346 550	269 174	3 272 945	374 200	3 647 145
Pekalongan	1 084 829	100 800	115 843	58 049	1 142 623	108 585	1 251 208
Samarang	6 547 321	408 575	409 074	449 585	6 506 810	537 175	7 043 985
Soerabaija	921 823	111 825	113 908	—	1 035 731	145 200	1 180 931
Pasoeroean	8 462 473	c) 962 175	1 110 170	120 953	9 451 690	983 740	10 435 430
Probolinggo	5 287 125	370 650	371 136	239 643	5 418 618	374 110	5 792 728
Bezoeki	9 473 551	630 855	585 221	728 198	9 330 574	612 015	9 942 589
Banjoemas	4 513 743	109 075	109 723	358 315	4 265 151	220 375	4 485 526
Bagelen	647 646	61 750	61 750	71 251	638 145	37 250	675 395
Kadoe	755 997	19 950	19 950	62 674	713 273	149 000	862 273
Madioen	2 014 639	239 230	245 692	321 048	1 939 283	236 540	2 175 823
Kediri	a) 5 944 496	680 397	676 681	507 776	6 113 401	542 033	6 655 434
Totalen	b) 67 897 760	c) 4 750 612	4 883 617	d) 6 089 339	b) 66 692 038	e) 4 891 203	71 583 241

[1]) De overige koffieplantsoenen der inlandsche bevolking in de nog aan de verplichte levering onderworpen gouvernements-residentiën (omtrent welke plantsoenen eene statistiek als de in dezen staat bedoelde niet kan geleverd worden), namelijk de aanplantingen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampongkoffie en de als equivalent voor verplichte bijplantingen vrijwillig aangelegde plantsoenen bestonden bij het einde van het plantjaar 1895/96 (31 October 1896), meerendeels naar schatting, uit ruim 187 millioen boomen (daaronder ook de jonge nog niet vruchtdragende). Verg. de districtsgewijze opgaven in bijlage YY hierachter.

a) In 't vorig verslag (bijlage YY, kolom 6) staat door een drukfout vermeld 3 944 496. Bij de optelling van gemelde kolom 6 is echter gerekend op het juiste cijfer (5 944 496).

b) Onder de totalen in kolom 2 en in kolom 6 zijn respectievelijk begrepen 2 447 126 en 3 466 263 Liberia-koffieboomen, over onderstaande gewesten verdeeld als volgt:

	ult. Oct. 1895.	ult. Oct. 1896.
Preanger Regentschappen	505 542	567 197
Cheribon	89 775	129 476
Tagal	63 090	118 502
Pekalongan	106 467	216 190
Samarang	863 828	1 147 302
Soerabaija	35 690	44 751
Probolinggo	384 410	608 318
Transporteeren	2 048 782	2 831 736
Per transport	2 048 782	2 831 736
Bezoeki	103 160	219 492
Banjoemas	32 840	43 851
Bagelen	27 440	27 440
Kadoe	65 590	90 520
Madioen	63 604	70 496
Kediri	105 710	182 722
Totalen	2 447 126	3 466 263

c) Na de afsluiting van de opgaven in 't vorig verslag heeft het cijfer voor Pasoeroean, en in verband daarmede het totaal, eene verandering ondergaan, zijnde toen het aantal in genoemd gewest bij te planten boomen 134 505 hooger gesteld dan aanvankelijk was bepaald.

d) Onder de gedurende 1895/96 afgeschreven boomen waren er respectievelijk 287 829, 179 919 en 96 478 van de plantjaren 1892/93, 1893/94 en 1894/95, over onderstaande gewesten verdeeld als volgt:

	Geplant in: 1892/93.	1893/94.	1894/95.
Preanger Regentschappen	21 041	38 063	3 150
Cheribon	154 267	86 514	59 640
Tagal	"	12 400	10 290
Pekalongan	3 760	4 550	"
Samarang	"	20 300	"
Pasoeroean	250	"	9 395
Tranporteeren	179 318	161 830	82 475
Per transport	179 318	161 830	82 475
Probolinggo	19 427	"	"
Banjoemas	22 683	5 852	3 675
Madioen	11 895	6 837	128
Kediri	38 660	5 400	10 000
Bezoeki	17 846	"	"
Totalen	287 829	179 919	96 478

e) Hierbij is gerekend op het bijplanten van 1 455 415 Liberia-koffieboomen, namelijk in de residentiën:

Preanger Regentschappen	63 390
Cheribon	30 580
Tagal	154 290
Pekalongan	96 235
Samarang	381 025
Soerabaija	10 830
Probolinggo	117 660
Transporteeren	851 010
Per transport	851 010
Bezoeki	185 675
Banjoemas	54 875
Kadoe	149 000
Madioen	76 910
Kediri	137 945
Totalen	1 455 415

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE YY.

N°. 51.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

KOFFIECULTUUR

aan de verplichte levering onderworpen

OP

JAVA

(uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta).

OPGAVEN betreffende den omvang der cultuur, in elk daarbij betrokken district, op 31 December 1896.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. a)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896: Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's …: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's …: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	… vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	… vrijwillige …: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). b)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.

PREANGER

(Telt 62

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Bandong	*Oedjong Broeng Koelon*	86 645	2 471	51	21	24	45	734	641	715
	Oedjong Broeng Wetan	85 168	3 231	31	26	5	31	1181	1044	382
	Bandjaran	52 468	4 314	41	41	-	41	669	262	966
	Koppo	19 978	-	16	-	5	5	51	306	174
	Tjisondari	22 586	1 475	17	17	-	17	262	743	350
	Tjilokotot	96 847	5 091	52	33	10	43	687	1893	2231
	Rongga	70 405	2 679	35	25	3	28	64	1081	1275
	Radjamandala	22 107	1 364	16	16	-	16	67	764	224
	Per afdeeling	440 204	20 925	260	179	47	226	3715	6734	6317
Tjitjalengka	*Tjitjalengka*	32 869	1 174	22	17	-	17	12	783	96
	Madjalaija	30 161	1 376	23	19	2	21	130	1465	419
	Tjipeudjeuh	39 665	2 659	26	20	2	22	76	1271	290
	Timbanganten	84 174	4 026	40	26	8	34	133	2060	2100
	Tjikembolan	42 611	2 278	25	17	4	21	17	831	237
	Blorboer Limbangan	31 568	535	20	6	6	12	60	500	196
	Per afdeeling	261 048	12 021	157	105	22	127	430	6910	3338
Tjiandjoer	Peser	26 438	1 050	16	16	-	16	88	527	108
	Tjipoetri	38 612	2 381	17	8	-	8	142	-	-
	Tjikondang	39 168	610	21	5	-	5	151	29	38
	Djampang Wetan	40 735	2 745	14	12	-	12	293	14	108
	Tjidamar	29 798	502	14	5	-	5	90	-	126
	Per afdeeling	174 751	7 286	82	46	-	46	815	570	470
Soekaboemi	Goenoeng Parang	80 540	2 143	25	11	3	14	242	375	197
	Tjimahi	40 089	2 821	15	15	-	15	360	243	195
	Tjitjoeroeg	46 051	3 153	21	21	-	21	19	49	188
	Tjiheulang	35 712	1 871	12	11	1	12	121	18	115
	Plaboean	30 904	2 200	14	14	-	14	15	232	838
	Djampang Tengah	40 137	2 655	22	23	-	23	127	18	814
	Djampang Koelon	35 038	2 710	29	26	-	26	314	97	622
	Per afdeeling	308 471	17 553	139	121	4	125	1218	1032	2069
Soemedang	*Tandjongsari*	53 741	2 124	32	17	13	30	773	422	500
	Soemedang	41 854	121	50	2	10	12	124	-	232
	Dermaradja c)	19 823	-	21	-	1	1	155	-	62
	Per afdeeling	115 418	2 245	112	19	24	43	1052	422	794
Tasikmalaija	Singapara	64 414	226	61	3	1	4	16	21	2
	Tjiawi	49 788	1 297	36	12	24	36	469	167	35
	Melangbong	37 362	507	31	4	16	20	119	622	127
	Per afdeeling	151 594	2 030	128	19	41	60	604	810	164

a) In deze en andere kolommen van deze bijlage doen zich soms vrij aanzienlijke verschillen voor met de overeenkomstige cijfers van het voorafgegane jaar (bijlage ZZ van 't vorig verslag), voor welke verschillen aan geen andere reden schijnt te kunnen worden gedacht dan dat òf in de toen òf in de nu verstrekte gegevens misstellingen zijn ingeslopen, hetgeen vooralsnog hier te lande niet kan worden uitgemaakt.

b) De cijfers der kolommen 11, 18 en 19 zijn verkregen door zooveel mogelijk gecontroleerde meting en telling door de inlandsche hoofden en ambtenaren, verder uit registers door deze personen aangehouden, dan wel door eenvoudige schatting. Waar meting plaats had, werden, in verband met de plantwijdte, uit de cijfers van kolom 11, die van de kolommen 16 en 19 afgeleid, en omgekeerd bij telling uit de cijfers van deze laatste kolommen die voor kolom 11.

c) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 respectievelijk 11, ½, 7, 4 en 2 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde en daarom in deze tabel onvermeld gebleven district Tjihea.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. *b*)	Geplant in vroegere jaren. *b*)	TOTAAL.	over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896
12.	13.	14	15.	16.	17.	18	19	20.	21.	22.	23.	24	25

REGENTSCHAPPEN.

districten.)

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
59 711	705 008	855 619	22 000	851 700	873 700	20 000	970 800	990 800	22 642	3 375½	10 609	13 077	14 250
127 175	1 607 101	1 734 366	30 000	1 455 000	1 485 000	12 000	471 800	483 800	14 053	2 008	10 183	4 450	6 450
130 653	734 937	874 590	»	525 100	525 100	92 700	1 227 800	1 320 500	10 083	1 679	3 390	4 582	4 296
»	79 684	79 684	»	373 500	373 500	14 500	213 600	228 100	3 800	326	1 450	1 277	1 258
48 940	312 855	361 795	40 000	1 064 500	1 104 500	95 100	430 500	534 600	7 095	777	2 275	2 418	3 327
»	629 905	629 905	1 072 200	2 853 500	3 925 700	499 000	3 562 000	4 061 600	23 218	2 748	14 664	13 590	10 242
»	71 000	71 069	213 300	1 971 600	2 184 900	515 900	2 075 100	2 591 000	12 527	2 430	4 009	4 027	3 082
»	99 928	09 928	172 500	1 642 100	1 814 600	151 200	325 000	477 100	2 024	429	2 101	2 242	093
375 479	4 331 477	4 706 956	1 550 000	10 757 000	12 287 000	1 401 000	8 686 500	10 087 500	*c*) 96 553	*c*) 13 663½	*c*) 48 754	*c*) 45 042	*c*) 44 506
22 544	»	22 541	228 000	831 000	1 059 600	27 400	135 500	162 900	1 610	209	1 568	1 650	784
»	124 580	124 580	410 500	2 011 300	2 421 800	166 200	673 800	840 000	3 486	506	1 685	2 095	1 070
»	83 844	83 844	59 500	2 038 700	2 098 200	153 300	504 100	657 400	5 412	753	2 349	3 913	3 225
5 050	151 596	156 646	327 800	3 792 800	4 120 600	»	3 176 000	3 176 000	10 745	523	1 485	1 702	1 497
11 104	13 850	24 954	130 400	1 246 700	1 377 100	»	479 400	479 400	2 547	372½	1 056	1 002	1 242
17 270	76 915	94 185	18 100	977 700	995 800	104 800	208 700	313 500	1 972	74	284	547	521
55 068	450 785	506 753	1 174 300	10 901 800	12 076 100	451 700	5 177 500	5 629 200	25 811	2 437½	9 022	10 018	9 239
8 020	127 536	135 556	531 200	209 700	740 900	75 200	326 500	401 700	1 665	505	372	488	524
14 050	333 722	347 772	»	»	»	58 000	88 200	146 200	1 578	303	307	111	237
39 749	116 743	156 492	»	58 300	58 300	2 400	12 800	15 200	424	107	144	201	220
174 440	348 824	523 264	9 100	18 900	28 000	87 200	127 900	215 100	2 059	47	169	388	377
76 200	82 103	158 303	»	»	»	223 500	28 100	251 600	465	22½	61	181	180
312 459	1 008 928	1 321 387	540 300	286 900	827 200	446 300	613 500	1 059 800	*d*) 6 382	*d*) 1 007½	*d*) 1 377	*d*) 1 333	*d*) 1 572
»	477 471	477 471	»	750 500	750 500	107 700	70 900	178 600	2 028	204	450	173	161
132 205	206 402	338 607	»	305 100	305 100	»	126 100	126 100	1 045	131	267	280	316
26 360	1 440	27 800	15 500	35 700	51 200	62 500	126 000	188 500	2 107	8	425	328	605
59 673	3 725	63 398	9 300	»	9 300	50 000	30 000	80 000	1 587	388	57	153	202
»	30 000	30 000	75 560	160 000	235 500	388 500	122 000	510 500	684	35	85	128	115
»	204 170	204 170	»	19 200	19 200	176 000	678 600	855 500	2 571	44	182	834	410
2 200	277 912	280 112	51 600	125 700	177 300	89 900	395 100	485 000	755	433½	657	1 188	1 706
220 438	1 201 120	1 421 558	151 000	1 396 200	1 548 100	875 500	1 548 700	2 424 200	10 774	1 333½	2 432	3 200	3 784
38 520	925 073	964 193	»	844 100	844 100	44 100	313 300	457 400	11 540	1 604	6 037	5 742	4 430
»	192 360	192 360	»	»	»	10 000	454 000	464 000	2 751	310½	1 110	1 702	1 130
»	221 449	221 440	»	»		23 000	110 800	133 800	650	274½	291	553	617
38 520	1 339 482	1 378 002	»	844 100	844 100	77 100	978 100	1 055 200	*f*) 15 443	*f*) 2 207	*f*) 7 454	7 007	*f*) 6 193
3 162	23 850	27 012	»	38 600	38 600	»	4 000	4 000	1 502	54	53	4	21
101 913	478 721	640 634	»	476 100	476 100	»	67 400	67 400	5 418	69	451	465	332
77 310	134 355	211 665	»	1 633 000	1 633 000	»	255 400	255 400	2 865	215	719	1 433	571
242 415	636 926	879 341	»	2 147 700	2 147 700	»	326 800	326 800	*g*) 9 859	338	*g*) 1 226	1 902	925

d) Hieronder begrepen voor het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Bajabang voor de jaren 1892 t/m 1896 respectievelijk 95, 13, 11, 3 en 25 pikol, en voor de mede niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Tjikalong en Tjiblagoeng te zamen respectievelijk 96, 9½, 10, 11 en 3 pikol.

e) Het reeds in 1880 uit de cultuurplannen afgevoerde district Dermaradja werd in den staat, bij het vorig verslag gevoegd als bijlage ZZ, niet meer vermeld, omdat niet bleek, zooals thans het geval is, dat er nog 1 dessa bij de cultuur was ingedeeld als belast met het onderhoud van bestaande aanplantingen.

f) Hieronder voor de jaren 1892, 1893, 1894 en 1896 respectievelijk 163, 14, 10 en 7 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Tjiboeroem.

g) Hieronder voor de jaren 1892 en 1894 respectievelijk 74 en 3 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Indihiang.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. *a*)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896. Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's … Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's … Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige … op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	… vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	… vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *b*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Limbangan	*Soetji.*	38 316	1 287	23	9	8	17	173	520	130
	Panembong	27 067	1 906	13	13	-	13	42	435	500
	Wanaradja	36 555	3 188	23	17	6	23	135	544	650
	Wanakerta	31 015	2 247	22	22	-	22	242	1 368	3 200
	Per afdeeling	132 953	8 628	81	61	14	75	892	2 867	4 480
Soekapoera Kolot	Panjeredan	22 454	373	18	6	-	6	64	-	72
	Soekaradja	14 932	288	9	2	-	2	25	-	35
	Tradjoe	19 711	1 829	15	15	-	15	46	296	65
	Batoewangi	22 873	1 597	12	12	-	12	555	173	49
	Nagara	12 062	186	9	2	-	2	7	-	32
	Kandangwesi	24 301	1 297	12	12	-	12	282	326	290
	Per afdeeling	116 333	5 570	73	49	-	49	981	995	543
	Te zamen voor de 42 koffiedistricten	1 700 972	76 260	1 034	599	132	731	9 737	20 340	19 075

CHER[IBON]

(Telt 2…)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Cheribon	*Beber j)*	61 201	1 584	60	15	13	28	420	-	212
	Mandirantjan j)	35 702	795	49	8	9	17	162	-	104
	Per afdeeling	96 903	2 379	109	23	22	45	582	-	316
Madjalengka	Radjagaloeh	35 995	140	50	2	6	6	27	-	103
	Madja j)	34 890	1 841	41	20	5	25	339	6	54
	Telaga j)	73 228	979	74	9	39	48	364	-	51
	Per afdeeling	164 113	2 960	165	31	50	81	730	6	208
Galoeh	*Tjiamis l)*	81 188	-	85	-	-	-	-	-	237
	Rantjah	36 435	1 532	39	19	-	19	216	31	128
	Kawali j)	46 534	-	40	-	12	12	85	-	502
	Pendjaloe j)	52 166	2 793	58	28	20	48	828	-	58
	Per afdeeling	216 323	4 325	222	47	32	79	1 129	31	925
Koeningan	*Koeningan j)*	58 890	839	67	6	1	7	94	-	90
	Kadoegedeh	33 183	836	51	7	29	36	183	26	71
	Loeragoeng j)	48 433	563	52	6	7	13	112	30	131
	Per afdeeling	140 510	2 238	170	19	37	56	389	56	292
	Te zamen voor de 12 koffiedistricten	617 849	11 922	666	120	141	261	2 830	93	1 741

T[A…]

(Telt 1…)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Tagal	Gantoengan	23 936	1 580	39	21	-	21	64	187	262

h) Hieronder voor 1892 64 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Karang.

i) Hieronder 15 pikol verkregen van verspreide aanplantingen in niet meer bij de cultuur ingedeelde districten, welke echter niet nader zijn aangeduid.

j) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1880 nº. 110.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896: aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd — op bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. *b*)	Geplant in vroegere jaren. *b*)	TOTAAL.	Koffielevering (in pikols) over 1892	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896.
12	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
5 640	176 735	182 375	40 030	610 000	650 000	50 000	100 000	150 000	2 841	250	743	813	226
»	51 795	51 795	»	725 000	725 000	100 000	910 000	1 010 000	5 806	666	1 068	2 010	012
»	529 546	529 546	28 000	722 000	750 000	325 000	935 000	1 260 000	8 455	370	1 968	2 391	625
»	326 312	320 312	»	1 720 000	1 720 000	130 000	3 800 000	3 930 300	10 133	748	2 468	3 344	2 176
5 640	1 084 388	1 000 028	68 000	3 777 000	3 845 000	605 000	5 745 000	6 350 000	27 235	2 034	6 247	8 558	3 940
32 204	60 017	92 311	»	»	»	76 100	10 000	86 100	360	61	12	0	15
»	15 247	15 247	»	»	»	13 500	2 303	15 800	488	3	3	2	3
»	63 122	63 122	296 000	296 000	592 000	41 200	38 700	82 900	3 795	701	263	105	116
260 282	545 097	806 079	9 000	284 400	293 400	18 000	78 900	00 900	2 633	413	573	491	463
»	12 391	12 391	»	»	»	9 300	5 100	14 400	234	»	8	23	1
»	420 583	420 583	977 500	»	977 500	511 700	28 100	539 800	1 342	48	285	473	510
292 676	1 117 057	1 409 733	1 282 500	580 400	1 862 903	672 800	163 100	835 900	*k*) 8 916	1 920	1 144	1 103	1 108
1 543 505	11 170 163	12 713 758	4 767 000	30 671 100	35 438 100	4 529 400	23 839 200	28 368 600	*i*) 200 058	24 449	77 656	30 790	71 267

B O N.

districten.)

12	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
71 384	661 203	732 587	»	»	»	78 200	53 300	131 500	670	203	298	237	360
84 342	153 430	237 801	»	»	»	41 000	12 300	53 300	140	27	210	58	42
155 726	814 602	970 388	»	»	»	110 200	65 600	184 800	828	320	508	295	402
»	47 901	47 901	»	1 000	1 000	53 600	100	53 700	»	47	191	134	80
110 935	513 393	624 088	16 900	17 930	28 800	118 500	49 603	168 100	927	225	833	340	187
53 807	368 250	422 126	»	»	»	51 100	»	51 100	993	26	419	247	183
164 862	929 253	1 094 115	10 900	18 900	29 800	223 200	49 700	272 930	*k*) 2 105	298	*k*) 1 272	*k*) 720	447
»	»	»	»	»	»	90 300	23 600	113 900	10	4	6	3	10
138 932	103 698	242 630	11 900	2 200	14 100	50 500	11 000	61 500	664	3	25	363	40
45 550	95 420	140 970	»	»	»	209 600	41 300	250 900	380	16	34	47	59
459 170	637 908	1 097 078	»	»	»	21 400	33 030	54 400	2 176	32	263	161	47
613 352	837 026	1 450 073	11 900	2 200	14 100	371 800	108 900	480 700	3 230	55	328	577	156
100 600	61 880	171 480	»	»	»	12 400	22 400	64 800	335	6	44	80	58
120 268	204 420	324 697	1 700	28 100	29 800	31 600	31 700	63 300	938	12	160	100	71
36 643	72 030	108 373	11 700	22 300	34 000	67 700	26 600	94 300	570	37	352	306	73
236 510	338 345	604 855	13 400	50 400	63 803	141 730	80 700	222 400	1 843	55	556	486	202
1 230 750	2 019 286	4 150 036	36 200	71 500	107 700	855 900	304 900	1 160 800	8 006	728	2 664	2 088	1 207

G A L.

districten.)

12	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
40 355	2 233	42 585	»	2 000	2 030	74 700	310 603	385 500	1 217	85	345	554	308

k) Hieronder voor de jaren 1892, 1894 en 1895 respectievelijk 175, 2 en 4 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Madjalengka.

l) Het district Tjiamis werd in de opgaven van ult. 1895 (zie vorig verslag, bijlage ZZ) vermeld met 5 nog in de cultuurplannen begrepen dessa's. Of deze nog met het onderhoud harer koffieaanplantingen zijn belast gebleven, is niet opgegeven. Overigens als bij noot *j*.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. a)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896. Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's ... Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's ... Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige ... op niet bij d[e] cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). b)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Brebes	Boemidjawa	40 380	3 759	30	23	„	23	261	675	2 258
	Boemiajoe m)	31 983	6 234	50	40	„	40	929	1 962	2 040
	Salem	29 486	„	39	„	18	18	54	„	2
	Per afdeeling	151 849	9 993	119	63	18	81	1 244	2 637	4 300
Pamalang	*Randoedoengkal* o)	46 218	„	36	„	„	„	„	„	48
	Banjoemoedal m)	45 753	3 993	33	33	„	33	520	„	3 413
	Watoekoempoel m)	23 796	1 571	28	17	2	19	372	„	256
	Per afdeeling	115 767	5 564	97	50	2	52	901	„	3 717
	Te zamen voor de 7 koffiedistricten	291 572	17 137	255	134	20	154	2 239	2 824	3 279

PEK[…]

(Telt 1[…]

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Pekalongan	*Doro*	31 303	1 299	81	27	„	27	388	41	511
	Paninggaran	21 085	2 273	41	41	„	41	351	71	1 166
	Per afdeeling	52 088	3 572	122	68	„	68	739	112	1 677
Batang	*Bandar Sidajoe*	40 746	3 133	85	56	1	57	294	„	122
	Bawang	29 107	3 494	90	69	14	83	130	„	338
	Soebah q)	49 991	„	87	„	2	2	1	„	„
	Keboemen q)	32 204	„	69	„	3	3	6	„	„
	Per afdeeling	142 058	6 627	331	125	20	145	431	„	460
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten	195 046	10 199	453	193	20	213	1 173	112	2 137

SAM[…]

(Telt 2[…]

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Salatiga	Salatiga	98 557	891	121	9	100	109	250	„	250
Kendal	*Bodja* s)	54 526	7 287	88	88	„	88	2 117	„	416
	Selokaton s)	50 649	7 111	114	114	„	114	1 114	148	800
	Per afdeeling	105 160	14 398	202	202	„	202	3 231	148	1216
Ambarawa	Ambarawa	86 574	11 941	117	117	„	117	1 859	178	215
	Oenarang	58 716	2 856	84	30	49	79	258	124	300
	Per afdeeling	115 290	13 897	201	147	49	196	2 117	302	515
	Te zamen voor de 5 koffiedistricten	349 007	29 186	524	358	149	507	5 598	450	1 981

m) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1881 n⁰. 29, in verband met Indisch Staatsblad 1885 n⁰. 2.

a) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 respectievelijk 50, $1/_2$, 5, 13 en 4 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Balapoelang.

o) Dit sedert lang uit de cultuurplannen afgevoerd district werd in 't vorig verslag (bijlage ZZ) niet meer vermeld. Thans blijkt dat de bevolking nog vrijwillige aa[n]plantingen onderhoudt. Overigens als bij noot m.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd:										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. b)	Geplant in vroegere jaren. b)	TOTAAL.	over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
46 165	286 222	336 387	4 506	•	4 500	378 500	4 136 306	4 515 000	22 633	1 543	8 330	16 643	6 133
262 515	943 825	1 208 340	14 800	28 000	42 000	266 000	4 912 600	5 180 000	20 260	405	8 463	12 613	6 266
•	17 150	17 150	•	•	•	•	4 400	4 100	64	½	7	23	•
316 686	1 251 197	1 561 877	18 300	28 000	46 500	646 300	9 652 906	6 699 466	n) 43 033	n) 1 940	n) 16 834	n) 23 611	n) 12 403
•	•	•	•	•	•	2 100	7 600	9 600	126	3	41	37	46
483 606	531 881	1 015 481	•	•	•	1 781 706	5 043 500	0 825 200	12 138	515	5 230	6 850	4 360
239 660	413 342	653 002	•	•	•	93 600	627 206	961 100	2 050	7	592	1 448	250
723 260	943 223	1 668 483	•	•	•	1 847 706	5 678 300	7 326 200	14 317	525	5 863	8 155	4 730
1 674 295	2 198 630	3 272 945	18 500	30 660	48 500	2 268 906	15 642 206	17 611 106	58 567	2 559	23 642	32 320	17 461

L O N G A N.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
20 802	442 653	462 858	53 700	•	33 700	60 300	774 300	834 666	3 362	164	836	1 694	922
99 226	269 270	308 502	128 406	•	128 460	407 800	1 446 500	1 857 300	7 013	22	1 571	3 536	1 030
120 631	711 329	831 360	182 100	•	182 160	466 100	2 223 806	2 691 600	10 378	126	2 407	p) 5 250	p) 2 369
96 960	132 215	223 175	•	•	•	43 106	102 306	232 600	1 664	23	256	374	482
•	83 991	83 991	•	•	•	8 900	664 306	673 200	3 217	118	921	824	606
•	1 667	1 667	•	•	•	•	•	•	94½	14	44	26	12
•	2 430	2 430	•	•	•	•	•	•	201½	16	42	8	19
96 960	220 303	311 263	•	•	•	52 006	856 800	908 800	4 405	105	1 257	1 232	1 110
210 991	931 632	1 142 622	182 100	•	182 160	526 106	3 080 600	3 600 700	14 783	201	3 664	6 182	3 680

R A N G.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
131 856	84 700	219 530	•	•	•	•	127 200	127 206	r) 408	r) 18½	79	r) 66	r) 144
353 169	1 694 386	2 547 553	•	•	•	45 600	66 066	125 666	4 044	152½	3 277	1 758	1 283
148 200	1 906 118	1 217 318	•	166 600	160 063	•	460 606	400 600	5 637	65¼	1 737	1 765	1 661
701 369	3 063 504	3 764 873	•	160 000	160 066	45 000	486 000	325 000	9 661	217¾	5 614	3 461	2 364
329 660	1 830 799	2 168 399	13 600	502 000	513 000	126 906	622 300	743 200	6 904	87	4 083	2 736	1 321
•	361 988	301 688	25 800	25 000	50 800	88 386	220 000	308 300	1 716	91	611	724	1 026
329 600	2 192 767	2 522 387	38 600	527 000	305 800	209 300	842 300	1 031 500	6 620	178	4 994	3 460	2 347
1 163 810	5 349 991	6 506 610	38 866	687 090	725 800	254 200	1 449 306	1 763 700	16 767	412¼	10 667	6 987	5 055

p) Hieronder begrepen voor de jaren 1895 en 1896 respectievelijk 26 en 8 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Kadjen.

q) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 193.

r) Hieronder voor de jaren 1892, 1893, 1893 en 1896 respectievelijk 83, ¼. 6 en 22 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Tengaran.

s) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1866 n°. 134.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. a)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896. Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96 dat is op 31 October 1896, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk) b
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
SOER… (Telt 2…)										
Modjokerto	*Djaboeng* t)	65 593	3 526	240	97	30	127	839	53	200
PASO… (Telt 2…)										
Malang	*Kotta Malang*	42 848	810	62	20	3	23	163	445	1 100
	Karanglo	80 496	4 987	126	66	6	72	1 100	368	1 245
	Pakis	92 836	2 915	127	44	15	59	773	„	15 700
	Gondanglegi n)	87 114	1 798	72	13	16	29	608	„	381
	Toeren n)	60 306	5 139	42	32	9	41	829	210	2 766
	Senggoro n)	86 773	6 021	95	57	34	91	1 025	419	2 420
	Penanggoengan	46 936	4 241	84	63	21	84	1 052	550	7 580
	Ngantang	25 635	3 131	60	60	„	60	666	92	7 012
	Per afdeeling	516 974	29 045	608	355	104	459	6 216	2 314	39 207
Bangil	*Poerwaredjo*	36 225	2 030	65	50	13	63	169	406	1 308
	Pandaan	59 800	1 941	188	35	9	44	115	396	468
	Per afdeeling	96 025	4 071	253	85	22	107	284	802	1 776
Pasoeroean	*Tengger*	31 662	2 489	51	23	10	33	34	„	9 025
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten	617 661	36 505	972	463	136	599	6 534	3 140	50 008
PROB… (Telt 1…)										
Probolinggo	*Tengger*	32 444	2 718	42	21	10	31	203	„	6 720
Kraksaan	*Gading*	48 843	2 515	28	23	4	27	1 103	134	200
Loemadjang	Loemadjang	47 707	1 969	46	25	5	30	809	„	„
	Tempeh	39 095	4 333	33	23	„	32	1 062	„	„
	Rano-lemongan	51 638	3 618	50	42	4	46	652	5	250
	Kandangan	14 517	1 760	26	20	„	26	561	328	275
	Per afdeeling	152 957	11 680	155	126	9	135	3 081	333	525
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten	234 244	16 013	235	176	23	193	4 395	467	7 445
B… (Telt 2…)										
Bezoeki	Bezoeki	40 167	„	82	„	16	16	428	„	„
	Wringin	17 446	„	27	„	20	20	272	„	„
	Per afdeeling	57 613	„	109	„	36	36	800	„	„

t) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 263.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. *)	Geplant in vroegere jaren. *)	TOTAAL.	over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895.	over 1896.
12	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25
B A IJ A. (…districten.)													
299 179	736 552	1 035 731	500	80 000	80 500	-	516 800	510 800	3 340	1 846	1 800	2 277	1 021
…R O E A N. (…districten.)													
36 242	121 836	158 078	-	223 300	223 300	9 300	1 573 300	1 582 000	15 446	233	7 017	3 469	7 012
295 624	1 203 409	1 499 033	141 700	682 800	824 500	12 800	2 109 800	2 122 000	14 319	450	12 541	9 808	10 437
190 426	776 894	967 320	-	-	-	1 000 000	27 500 000	28 500 000	73 369	2 971	45 439	43 190	23 027
130 470	972 456	1 102 926	-	-	-	20 000	750 000	770 000	2 485	82	4 801	2 108	3 847
295 527	1 101 337	1 396 864	14 000	466 000	480 000	2 271 600	4 832 700	7 101 300	18 458	71	11 451	10 234	7 032
375 317	1 388 056	1 763 373	200 000	2 110 000	2 310 000	100 000	3 530 000	3 630 000	14 206	209	13 554	9 532	15 929
342 870	679 907	1 022 837	531 900	235 100	749 000	90 800	5 530 000	5 620 800	38 123	4 131	33 495	15 032	16 541
170 948	726 024	896 972	103 000	9 800	112 800	720 500	7 182 000	7 909 500	47 120	5 918	39 034	14 735	22 053
1 837 424	6 969 979	8 807 403	972 600	3 727 600	4 699 600	4 225 000	53 014 800	57 239 800	223 526	14 071	160 032	108 708	107 058
229 577	87 985	317 562	9 400	341 200	350 600	17 400	1 438 100	1 455 500	5 451	573	2 616	4 100	1 199
215 389	22 536	237 925	-	600 000	600 000	-	581 100	581 100	3 074	1 256	1 991	1 790	524
444 966	110 521	555 487	9 400	941 200	950 600	17 400	2 019 200	2 036 600	8 525	1 829	4 607	5 890	1 723
75 800	13 000	88 800	-	-	-	-	10 000 000	10 000 000	37 062	6 417	10 582	21 474	10 586
2 358 190	7 093 500	9 451 690	982 000	4 668 800	5 650 800	4 242 400	65 034 000	69 276 400	269 113	22 317	184 221	136 072	119 367
…L I N G G O. (…districten.)													
-	344 587	344 587	-	-	-	650 000	8 000 000	8 650 000	21 490	4 904	13 929	11 641	11 610
128 949	1 077 886	1 206 835	13 000	169 000	182 000	275 000	-	275 000	4 414	147	3 661	3 497	1 773
213 018	660 298	873 316	-	-	-	-	-	-	730	73	530	1 480	1 028
394 785	626 374	1 021 159	-	-	-	-	-	-	1 186	27	319	413	326
124 623	804 115	928 738	-	9 000	9 000	3 300	480 000	483 300	2 244	54	1 011	1 575	1 227
431 115	612 868	1 043 983	340 000	100 000	440 000	10 000	1 185 000	1 195 000	2 964	276	1 761	750	2 184
1 163 541	2 703 655	3 867 196	340 000	109 000	449 000	13 300	1 665 000	1 678 300	7 124	430	3 651	4 218	4 765
1 292 490	4 126 128	5 418 618	353 000	278 000	631 000	938 300	9 665 000	10 603 300	33 037	5 481	21 241	19 356	18 148
…Z O E K I. (…districten.)													
-	576 090	576 090	-	-	-	-	-	-	825	300	310	1 750	127
-	367 241	367 241	-	-	-	-	-	-	918	364	670	1 280	242
-	943 331	943 331	-	-	-	-	-	-	1 743	664	989	3 030	369

*) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1878 n°. 345, in verband met Indisch Staatsblad 1883 n°. 120.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstel-staten" voor het plantjaar 1897/98. a)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende desa's.	Aantal desa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896: Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). b)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Bondowosso	Bondowosso	42 692	1 517	50	43	7	50	508	•	15
	Wonosari	83 914	3 014	55	42	9	51	1 438	•	180
	Penanggoengan	45 823	4 225	44	39	3	42	1 147	•	45
	Per afdeeling	172 429	8 756	149	124	19	143	3 093	•	240
Djember v)	Djember	48 057	•	30	•	13	13	80	•	•
	Soekokerto w)	88 194	5 706	50	26	15	41	1 115	•	106
	Majang w)	16 073	857	11	4	•	4	242	•	•
	Poeger	22 728	•	24	•	22	22	160	•	•
	Tanggoel	24 561	•	23	•	17	17	149	•	•
	Per afdeeling	199 613	6 563	138	30	67	97	1 746	•	106
Banjoewangi	Banjoewangi	49 195	1 986	57	34	1	35	535	•	•
	Rogodjampi	43 353	2 699	49	46	1	47	873	•	•
	Per afdeeling	92 548	4 685	106	80	2	82	1 408	•	•
	Te zamen voor de 12 koffiedistricten	522 203	20 004	502	234	124	358	7 047	•	346

B A [partial]

(Telt 1 [partial]

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Poerwokerto	Adjibarang	71 810	•	72	•	41	41	94	•	18
Poerbolinggo	Poerbolinggo	120 590	•	130	•	28	28	461	•	96
	Kertanegara	74 373	•	93	•	41	41	694	•	388
	Tjahjana	97 039	•	89	•	22	22	149	•	189
	Per afdeeling	292 002	•	312	•	91	91	1 304	•	673
Bandjarnegara	*Bandjar*	57 365	1 617	99	34	•	34	285	•	26
	Singomerto	62 727	2 352	96	39	•	39	290	2	21
	Karangkobar	34 200	3 098	65	65	•	65	997	6	307
	Batoer	35 638	2 278	59	34	•	34	373	88	116
	Per afdeeling	189 930	9 345	319	172	•	172	1 945	96	470
Tjilatjap	Madjenang	28 801	•	26	•	2	2	7	•	•
	Dajeuhloehoer	18 654	•	25	•	2	2	11	•	•
	Per afdeeling	47 455	•	51	•	4	4	18	•	•
	Te zamen voor de 10 koffiedistricten	601 197	9 345	745	172	136	308	3 361	96	1 161

v) In den aanvang van 1896 (Indisch Staatsblad n°. 26) heeft de territoriale indeeling der afdeelingen Bezoeki en Djember wijziging ondergaan, ten gevolge waarva o. a. in laatstgemelde afdeeling het nieuwe district Majang is gevormd, bestaande uit een deel van het district Djember en een deel van het district Soekokerto (verg vorig verslag, blz. 79).

w) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 241, in verband met Indisch Staatsblad 1896 n°. 26.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. b)	Geplant in vroegere jaren. b)	TOTAAL.	Koffielevering (in pikols) over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
63 257	745 424	808 081	•	•	•	•	30 000	30 000	969	344	564	608	242
240 408	1 324 892	1 565 300	•	•	•	9 000	351 000	360 000	9 751	400	5 590	1 852	4 514
278 072	1 246 015	1 524 087	•	•	•	•	90 000	90 000	3 382	1 030	3 238	2 200	1 096
581 737	3 316 331	3 898 068	•	•	•	9 000	471 000	480 000	14 102	1 774	9 392	4 660	5 852
-	104 101	104 101	•	•	•	•	•	•					19
529 210	1 150 134	1 070 344	•	•	•	110 100	102 300	212 400	1 929	46	2 930	1 215	1 002
85 025	163 822	249 447	•	•	•	•	•	•					53
•	179 585	179 585	•	•	•	•	•	•	133	96	56	201	21
•	195 381	195 381	•	•	•	•	•	•	359	•	06	173	7
614 335	1 793 023	2 407 858	•	•	•	110 100	102 300	212 400	2 421	142	3 052	1 589	1 102
199 268	530 510	729 778	•	•	•	•	•	•	1 973	14	720	37	1 212
338 312	1 013 227	1 351 539	•	•	•	•	•	•	2 253	17	756	455	628
537 580	1 543 737	2 081 317	•	•	•	•	•	•	4 226	27	1 476	492	1 840
1 734 152	7 596 422	9 330 574	•	•	•	119 100	573 300	692 400	23 492	2 607	14 900	9 771	9 163

J O E M A S.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
•	30 775	30 775	•	•		•	•	•	x) 190	14	4	8	x) 26
213 455	360 946	574 401	•	•	•	63 700	32 400	96 100	127	7	11	13	21
312 335	542 146	854 481	•	•	•	189 400	190 600	389 000	1 726	37	279	278	220
74 595	118 108	192 703	•	•	•	145 200	44 800	190 000	311	•	10	20	5
600 385	1 021 200	1 621 585	•	•	•	398 300	276 800	675 100	2 164	44	300	311	255
165 821	253 750	419 571	•	•	•	4 290	23 200	27 400	1 230	8	92	149	69
197 235	266 050	463 885	•	4 000	4 000	•	32 000	32 000	1 055	12	55	221	31
321 315	882 802	1 204 117	•	7 000	7 000	28 700	370 900	399 600	4 476	188	657	805	1 024
•	510 782	510 782	•	117 000	117 000	18 200	102 100	118 300	2 855	150	489	568	420
684 371	1 913 984	2 598 355	•	128 000	126 000	49 100	528 200	577 300	9 625	367	1 293	1 743	1 544
3 311	•	3 311	•	•	•	•	•	•	47	•	•	1	3
5 125	•	5 125	•	•	•	•	•	•	•	•	1	5	6
8 436	•	8 436	•	•	•	•	•	•	ij) 54	•	1	0	9
1 293 192	2 971 959	4 265 151	•	128 000	128 000	447 400	805 000	1 252 400	z)12 103	z) 433	z) 1 608	z) 2 070	z) 1 830

x) Hieronder voor de jaren 1892 en 1896 respectievelijk 6 en 19 pikol uit de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Poerwokerto en Djamboe.

ij) Hieronder voor het jaar 1892 7 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Pegadingan.

z) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 70, 8, 10, 8 en 4 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Soekaradja in de afdeeling Banjoemas.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. a)	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896. Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). b)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
B A (Telt 23										
Ledok	*Kalialang*	54 149	»	91	»	20	20	24	»	»
	Leksono	35 379	1 629	71	25	12	37	383	»	9
	Sapoeran	85 302	»	124	»	26	26	38	»	»
	Kaliwiro	53 529	»	81	»	48	48	95	44	27
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten	228 359	1 629	367	25	106	131	540	44	aa) 36
K A (Telt 12										
Magelang	Ngasinan	50 323	2 190	212	55	»	55	30	141	61
Temanggoeng	*Lempoerjang*	46 287	4 967	172	131	12	143	498	52	591
	Soemowono	48 161	6 527	123	109	»	109	212	»	380
	Per afdeeling	94 448	11 494	295	240	12	252	710	52	971
	Te zamen voor de 3 koffiedistricten	150 771	13 684	507	295	12	307	740	193	1 038
M A (Telt 26										
Madioen	Oeteran	68 397	486	60	7	»	7	100	33	72
	Kanigoro	17 994	513	22	9	2	11	50	6	23
	Per afdeeling	86 391	999	82	16	2	18	150	39	95
Ngawi	Sinee	28 855	1 362	52	27	11	38	248	18	90
	Djogorogo	30 202	1 875	41	25	9	34	304	12	24
	Per afdeeling	59 057	3 237	93	52	20	72	552	30	114
Magettan	Balepandjang	29 039	598	80	8	»	8	90	»	200
	Parang	31 828	1 496	34	15	»	15	252	18	25
	Per afdeeling	60 867	2 094	114	23	»	23	342	18	225
Ponogoro	*Poeloeng*	27 564	2 937	38	36	»	36	443	2 675	909

aa) In de vier andere afdeelingen van het gewest (waar geen dessa's meer bij de verplichte cultuur zijn ingedeeld) bezitten er sommige nog wel vrijwillige aanplantingen, in 't geheel, volgens opgaaf, ter uitgestrektheid van p. m. 181 bouws.

bb) De in de voorgaande noot bedoelde vrijwillige aanplantingen worden opgegeven te bestaan uit 168 909 jonge en 42 900 vruchtdragende boomen, in 't geheel dus 211 800

cc) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 412, 17, 102, 74 en 91 pikol, afkomstig uit niet meer bij de cultuur ingedeelde districten (buiten de afdeeling Ledok).

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. b)	Geplant in vroegere jaren. b)	Totaal.	over 1892	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896
12	13.	14	15	16	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.

(G E L E N.

districten.)

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
»	43 445	43 445	»	»	»	»	»	»	1 533	211	403	319	377
183 475	311 375	324 830	»	»	»	3 000	13 100	16 100	2 635	41	296	412	248
17 640	»	17 610	»	»	»	»	»	»	319	4	81	84	44
9 800	42 110	52 210	»	21 300	21 300	11 900	»	11 900	1 101	1	184	233	133
210 915	427 230	638 145	»	21 300	21 300	bb) 14 900	bb) 13 100	bb) 28 000	cc) 5 950	cc) 274	cc) 1 064	cc) 1 152	cc) 893

D O E.

districten.)

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
»	23 196	23 196	»	213 000	219 000.	30 200	8 200	28 100	1 618	56	638	630	287
29 965	551 058	581 023	6 100	11 400	17 500	9 300	1 116 300	1 125 600	6 328	93	1 810	1 789	638
41 220	61 834	106 054	»	»	»	22 600	735 800	758 400	187	26	1 971	853	918
71 185	618 892	690 077	6 100	11 400	17 500	31 900	1 852 100	1 884 000	dd) 11 645	dd) 183	dd) 4 075	dd) 2 741	dd) 1 615
71 185	642 088	713 273	6 100	230 400	236 590	62 100	1 860 300	1 922 400	13 273	239	4 713	3 371	1 932

D I O E N.

districten.)

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
45 915	66 299	112 214	1 100	40 400	41 500	4 600	139 500	144 100	529	185	210	154	103
48 936	34 097	83 033	»	7 700	7 700	7 600	39 100	46 700	210	239	171	324	76
94 851	100 396	195 247	1 100	48 100	49 200	12 200	178 600	190 800	ee) 740	ee) 430	ee) 305	ee) 490	ee) 183
133 029	201 691	334 720	»	30 000	30 000	10 000	100 000	110 000	391	306	486	594	563
139 663	202 540	342 202	»	10 000	10 000	6 000	11 000	17 010	167	217	370	314	235
272 692	404 231	676 922	»	40 000	40 000	16 000	111 000	127 000	558	523	856	908	798
53 750	71 502	125 252	»	»	»	240 000	40 000	280 000	233	9	252	40	148
206 010	140 796	346 806	»	25 000	25 000	15 000	20 000	35 000	556	24	712	213	656
259 760	212 298	472 058	»	25 000	25 000	255 000	60 000	315 000	ff) 794	33	964	ff) 268	ff) 805
43 498	488 609	532 107	343 600	3 764 100	4 107 700	123 900	580 500	704 100	gg) 11 247	gg) 2 432	gg) 7 692	gg) 8 376	gg) 3 712

dd) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 5110, 64, 294, 102 en 69 pikol uit de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Prapak, Djetis en Kadoe.

ee) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 1, 6, 5, 12 en 2 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Tjaroeban.

ff) Hieronder voor de jaren 1892, 1895 en 1896 respectievelijk 8, 6 en 1 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Magettan.

gg) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 198, 42, 32, 10 en 5 pikol uit de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Ponorogo en Djebeng.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN (daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden). (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1896.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoo genaamde „voorstelstaten" voor het plantjaar 1897/98. *a*)	Totaal der tot elk koffie-district behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896. Volgens de laatste cultuur-plannen.	Aantal dessa's ... Niet meer in de cultuur-plannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's ... Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffie-plantsoenen.	... vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuur-plannen aangewezen grond.	... vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op niet bij de cultuur-plannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *b*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Patjitan	Tegalombo	18 201	•	20	•	3	3	8	•	3
	Semanten	29 189	•	45	•	6	6	54	2	10
	Lorok	38 030	•	53	•	1	1	4	•	3
	Per afdeeling	85 422	•	118	•	10	10	66	2	16
	Te zamen voor de 10 koffie-districten	219 301	9 267	445	127	32	159	1 553	2 764	1 350

K E

(Telt 2

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Blitar *ii*)	Blitar	78 674	1 911	57	9	14	23	458	•	•
	Srengat	38 317	•	31	•	12	12	151	•	•
	Wlingi	26 501	2 307	20	19	1	20	616	•	41
	Gandoesari	27 482	1 266	23	15	7	22	350	•	•
	Lodojo	33 773	1 912	29	20	9	29	514	•	•
	Per afdeeling	204 917	7 526	163	63	43	106	2 089	•	41
Ngrowo	Pakoentjen	17 518	415	25	7	3	10	124	•	24
Trenggalek	Trenggalek	31 695	456	73	10	•	10	111	•	133
	Ngasinan	32 408	1 817	63	34	•	34	176	•	26
	Kampak	19 708	873	45	23	1	24	98	•	2
	Ngraljoen	11 419	1 101	15	15	•	15	264	•	8
	Panggoel	32 740	2 707	53	53	•	53	512	•	17
	Per afdeeling	127 970	6 954	219	135	1	136	1 161	•	186
Berbek *ii*)	Berbek	60 525	1 016	82	12	10	22	318	•	331
Kediri	Modjoroto	76 969	211	83	6	•	6	44	•	165
	Djamboean	89 067	703	89	18	•	18	157	•	47
	Soekoredjo	60 466	2 799	58	24	2	26	403	•	39
	Per afdeeling	226 502	3 713	230	48	2	50	604	•	251
	Te zamen voor de 15 koffie-districten	637 432	19 624	719	265	59	324	4 326	•	830

hh) Hieronder voor de jaren 1893, 1894, 1895 en 1896 respectievelijk 15, 4, 2 en 2 pikol uit de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Patjitan en Pringkoekoe

ii) In den aanvang van 1896 (Indisch Staatsblad n°. 51) is in de afdeeling Blitar het district Wlingi gesplitst door vorming van een nieuw district Gandoesari, en i

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96. *b)*	Geplant in vroegere jaren. *b)*	TOTAAL.	Koffielevering (in pikols) over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25
•	5 600	5 600	400	•	400	3 000	300	3 300	388	29	95	25	37
•	52 076	52 076	4 000	•	4 000	9 000	•	9 000	648	3	86	41	113
•	5 272	5 272	•	•	•	1 000	4 000	5 000	78	•	12	9	•
	62 948	62 948	4 400	•	4 400	13 000	4 300	17 300	*hh)* 1 121	32	*hh)* 107	*hh)* 77	*hh)* 152
870 801	1 268 482	1 030 283	349 105	3 877 200	4 226 300	420 100	934 400	1 354 500	14 440	3 450	10 104	10 117	5 850

D I R I.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25
171 090	560 546	737 636	•	•	•	•	•	•	833	0	88	587	146
87 860	158 804	246 664	•	•	•	•	•	•	177	•	7	34	5
307 790	518 463	826 253	•	•	•	•	77 100	77 100 {	380	5	341	867	395
275 640	320 059	595 699	•	•	•	•	•	•					207
387 750	299 780	687 530	•	•	•	•	•	•	14	4	65	156	161
1 230 130	1 863 661	3 093 791	•	•	•	•	77 100	77 100	1 344	15	501	1 644	814
52 180	135 655	187 835	•	•	•	•	43 500	43 500	*jj)* 189	*jj)* 1/2	*jj)* 64	*jj)* 75	*jj)* 108
42 560	75 437	117 997	•	•	•	18 100	247 400	265 500	852	•	93	83	91
130 850	139 609	270 159	•	•	•	1 100	511 200	52 300	392	•	22	3	75
60 725	74 710	135 444	•	•	•	•	4 400	4 400	171	•	•	3	10
143 950	237 980	381 930	•	•	•	•	27 700	27 700	1 058	18	87	42	188
342 960	524 700	867 660	•	•	•	•	25 800	25 800	856	3	95	61	26
721 045	1 052 445	1 773 490	•	•	•	19 200	356 500	375 700	3 330	22	297	102	370
102 892	278 170	381 062	•	•	•	60 600	437 400	498 000	467	436	397	515	208
30 750	45 300	76 050	•	•	•	47 000	119 300	166 400	251	$2^1/_2$	207	122	277
96 850	168 400	265 250	•	•	•	•	49 200	40 200	239	14	174	389	187
173 880	162 013	335 923	•	•	•	35 080	43 500	79 100	189	7	172	125	188
301 480	375 743	677 223	•	•	•	82 680	212 100	294 700	670	$23^1/_2$	553	630	852
2 407 727	3 705 674	6 113 401	•	•	•	162 400	1 126 600	1 289 000	6 000	497	1 812	3 095	2 452

…n de afdeeling Berbek het vroeger in dit overzicht vermelde district Siwalan ingesmolten bij het district Berbek, waar geen koffie werd geteeld.

jj) Hieronder voor de jaren 1892 t/m 1896 achtereenvolgens 80, 1/2, 12, 8 en 7 pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Kalangbret.

RECAPITULATIE

GEWESTEN.	Aantal districten: in 't geheel, dus ook met inbegrip van die welke niet of niet meer bij de gouv. koffiecultuur betrokken zijn.	Aantal districten: voor een grooter of kleiner gedeelte bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: nog in de cultuurplannen begrepen.	Aantal districten: voor een grooter of kleiner gedeelte bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: niet meer in de cultuurplannen begrepen, maar waar bestaande aanplantingen nog voor zooveel noodig zijn te onderhouden.	Aantal districten: voor een grooter of kleiner gedeelte bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: Te zamen.	De in kolom 5 bedoelde koffiedistricten telden op ult. Dec. 1896 onderstaand totaal inlanders.	De in kolom 5 bedoelde koffiedistricten telden op ult. Dec. 1896 onderstaand totaal dessa's.	Aantal personen in het daarnevens vermeld aantal districten nog bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens de zoogenaamde voorstelstaten voor het plantjaar 1897/98.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896: Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende. *kk*)	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 December 1896: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96, dat is op 31 October 1896, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid: vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid: vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *b*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.

R E C A P I

GEWESTEN.	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Preanger Regentsch.	62	40	2	42	1 700 972	1034	76 260 (in 40 distr.)	599	152	751	9 737	20 340	19 075
Cheribon	*ll*) 26	10	*mm*) 2	12	647 849	666	11 922 (» 10 »)	120	141	261	2 830	93	1 741
Tagal	18	5	*nn*) 2	7	291 572	255	17 137 (» 5 »)	134	20	154	2 209	2 824	8 219
Pekalongan. . . .	11	4	2	6	195 046	453	10 199 (» 4 »)	193	20	213	1 170	112	2 137
Samarang	24	5	»	5	349 007	521	29 186 (» 5 »)	358	149	507	5 598	450	1 081
Soerabaija	28	1	»	1	65 502	240	3 526 (» 1 »)	97	30	127	839	53	300
Pasoeroean	24	11	»	11	647 061	972	36 505 (» 11 »)	463	136	599	6 534	3 146	30 908
Probolinggo . . .	14	6	»	6	234 244	235	16 913 (» 6 »)	170	23	193	4 395	467	7 445
Bezoeki	26	7	5	12	522 203	502	20 004 (» 7 »)	234	124	358	7 047	»	346
Banjoemas	19	4	6	10	601 197	745	9 345 (» 4 »)	172	136	308	3 361	96	1 161
Bagelen	23	1	3	4	228 350	307	1 620 (» 1 »)	25	106	131	540	44	*oo*) 36
Kadoe.	12	3	»	3	150 771	507	13 084 (» 3 »)	295	12	307	740	193	1 038
Madioen	26	7	3	10	319 301	445	9 267 (» 7 »)	127	32	150	1 553	2 764	1 359
Kediri.	28	14	1	15	637 462	749	19 624 (» 14 »)	265	59	324	4 326	»	836
Algemeene totalen .	335	118	26	144	6 560 637	7694	*rr*) 275 201 (in 118 distr.)	3252	1140	4392	50 879	30 582	*oo*) 96 612

kk) Deze opgaaf betreft niet enkel de districten bedoeld in kolom 4, maar ook vele der districten bedoeld in kolom 3. Op ult. 1896 waren namelijk, zooals uit de voorafgegane gedeelten van dezen staat kan blijken, in 66 der laatstbedoelde districten 759 dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld, die enkel belast waren met het onderhoud van nog niet afgeschreven plantsoenen. In de 26 districten, bedoeld in kolom 4, was dit het geval met de overige 381 in kolom 10 vermelde dessa's.

ll) Buiten de geheel uit particuliere landerijen bestaande districten.

mm) Hierbij ook gerekend het district Tjiamis (zie noot *l*).

nn) Hierbij ook gerekend het district Randoedoengkal (zie noot *o*).

oo) De opgaven betreffende Bagelen in de kolommen 14 en 23 (en dientengevolge ook het eindcijfer dier kolommen) zijn met 181 bouws en met 211 200 boomen te ver-

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1896:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	over 1892.	over 1893.	over 1894.	over 1895	over 1896.
15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.

TULATIE.

15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
1 543 595	11 170 163	12 713 758	4 767 000	30 671 100	35 438 100	4 529 400	23 839 200	28 368 000	200 958	24 449	77 050	60 790	71 367
1 230 750	2 919 286	4 150 036	36 200	71 500	107 700	855 900	304 900	1 160 800	8 006	728	2 664	2 088	1 207
1 074 295	2 198 650	3 272 945	18 500	30 000	48 500	2 568 900	15 042 200	17 611 100	58 567	2 559	23 012	32 320	17 401
210 991	931 632	1 142 623	182 100	-	182 100	520 100	3 080 600	3 600 700	14 783	291	3 664	6 482	3 688
1 165 819	5 340 991	6 506 810	38 800	687 000	725 800	254 200	1 449 500	1 703 700	18 707	412	10 087	6 987	5 055
299 179	736 552	1 035 731	500	80 000	80 500	-	516 800	516 800	3 346	1 846	1 808	2 277	1 021
2 358 190	7 093 500	9 451 690	982 000	4 668 200	5 650 200	1 242 400	65 034 000	66 276 400	269 413	22 317	181 221	136 072	119 367
1 292 490	4 126 128	5 418 618	353 000	278 000	631 000	938 300	9 665 600	10 603 300	33 037	5 481	21 241	19 356	18 148
1 734 152	7 596 422	9 330 574	-	-	-	119 100	573 390	692 100	23 492	2 607	14 909	9 771	9 163
1 293 192	2 971 959	4 265 151	-	128 000	128 000	447 400	805 000	1 252 400	12 403	133	1 608	2 076	1 038
210 915	427 230	638 145	-	21 300	21 300	oo) 14 900	oo) 13 100	oo) 28 000	5 950	274	1 004	1 152	893
71 185	642 088	713 273	6 100	230 400	236 500	62 100	1 860 300	1 922 400	13 273	239	4 713	3 374	1 932
670 801	1 268 482	1 939 283	349 100	3 877 200	4 226 300	420 100	934 400	1 354 500	11 440	3 450	10 404	1 007	5 630
2 407 727	3 705 074	6 113 401	-	-	-	162 400	1 120 000	1 289 000	6 000	497	1 812	3 035	2 252
									pp) 8 433	pp) 298	qq) 214	......	......
15 563 281	51 128 757	66 692 038	6 733 300	40 742 700	47 476 000	oo) 15 135 200	oo) 124 244 900	oo) 139 380 100	ss) 689 968	ss) 65 881	ss) 358 709	ss) 315 057	ss) 258 942

hoogen, wanneer ook medegerekend worden de vrijwillige aanplantingen waarop gedoeld wordt in de noten *aa* en *bb*. Van die 211 800 boomen behooren er dan 168 900 in kolom 21 en 42 900 in kolom 22 bijgeteld te worden.

pp) Levering uit de gewesten Bantam en Japara, waar met 1 Januari 1894, en uit Krawang, waar met 1 Januari 1895 de verplichte teelt en levering van koffie zijn afgeschaft.

qq) Levering uit Krawang (zie de voorgaande noot).

rr) Volgens de noot op blz. 202 van het verslag hiervóór had dit totaal ingedeelden betrekking tot 3183 dessa's.

ss) Ongerekend de levering uit de Vorstenlanden.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE ZZ.

N°. 52.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

I. STATISTIEK betreffende de PLANTSOENEN der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING in de afdeeling Bandong der residentie Preanger Regentschappen, over de jaren 1895 en 1896.

Kina-etablissementen. a)	Hoogte boven zee (in meters).	Oppervlakte der etablissementen (in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden). NB. Bij gemis aan latere opgaven zijn de cijfers van 1895 behouden.			Aanwezig bij het einde der onderstaande jaren.	Aantal en soorten der aanwezige kinaplanten en kinaboomen.								
						Planten in de kweekerijen.				Boomen en planten in den vollen grond.				
		Beplant.	Ingenomen door wegen, waterloopen, kampongs, tegalvelden, zand- en kweekhuizen, enz.	Totale oppervlakte per etablissement.		C. ledgeriana.	Hybriden van c. ledgeriana en c. succirubra.	C. succirubra.	Totaal.	C. ledgeriana.	Hybriden van c. ledgeriana en c. succirubra.	C. succirubra.	C. officinalis.	Totaal.
BENOORDEN BANDONG.														
Lembang (gebergte Tangkoeban Praoe) .	1234 à 1306	$50\frac{350}{500}$	$10\frac{023}{500}$	$60\frac{373}{500}$	1895	„	„	„	„	„	3 000	110 000	„	113 000
					1896	„	„	„	„	„	3 000	100 000	„	103 000
Nagrak (id.)	1464 à 1661	$141\frac{097}{500}$	$26\frac{413}{500}$	$168\frac{020}{500}$	1895	„	„	„	„	b) 300 000	„	5 000	„	305 000
					1896	„	„	„	„	360 000	„	„	„	360 000
BEZUIDEN BANDONG c).														
Tirtasari (gebergte Malawar)	1450 à 1700	$247\frac{155}{500}$	$23\frac{252}{500}$	$270\frac{407}{500}$	1895	„	„	„	„	d) 390 000	75 000	„	„	465 000
					1896	„	„	„	„	e) 420 000	160 000	„	„	580 000
Tjinjiroean (id.)	1466 à 1710	$195\frac{284}{500}$	$37\frac{046}{500}$	$232\frac{330}{500}$	1895	20 000	„	50 000	70 000	f) 640 000	30 000	50 000	1 400	741 400
					1896	50 000	„	20 000	70 000	g) 610 000	50 000	30 000	„	710 000
Tjibeureum (id.) . . .	1500 à 1750	$211\frac{431}{500}$	$30\frac{411}{500}$	$242\frac{342}{500}$	1895	30 000	40 000	30 000	100 000	450 000	100 000	30 000	„	580 000
					1896	50 000	20 000	10 000	80 000	450 000	100 000	20 000	„	570 000
Tjibitoeng (gebergte Wajang).	1527 à 1760	h) $203\frac{077}{500}$	$24\frac{311}{500}$	$227\frac{388}{500}$	1895	„	25 000	35 000	60 000	100 000	60 000	150 000	„	310 000
					1896	20 000	„	25 000	45 000	100 000	60 000	100 000	„	250 000
Rioeng Goenoeng (gebergte Tiloe).	1400 à 1700	$141\frac{496}{500}$	$19\frac{113}{500}$	$161\frac{109}{500}$	1895	„	„	„	„	205 000	„	100 000	„	305 000
					1896	„	„	„	„	200 000	„	100 000	„	300 000
Kawah Tjiwidei (gebergte Kendeng Patoeha).	1050 (gemiddeld).	$71\frac{408}{500}$	$24\frac{379}{500}$	$96\frac{287}{500}$	1895	„	„	„	„	„	„	65 000	i) 145 000	210 000
					1896	„	„	„	„	„	„	50 000	i) 145 000	195 000
Totalen . . .	. . . . . .	$1263\frac{278}{500}$	$196\frac{478}{500}$	$1460\frac{256}{500}$	1895	113 000	65 000	115 000	230 000	2 175 000	268 000	510 000	146 400	3 119 400
					1896	120 000	20 000	55 000	195 000	2 140 000	373 000	420 000	145 000	3 078 000

a) De etablissementen Lembang en Nagrak zijn gelegen in het district Oedjoeng Broeng Koelon, het etablissement Kawah Tjiwidei in het district Tjisondari en de vijf overige etablissementen in het district Bandjaran.

b) Hieronder 100 000 enten.

c) De etablissementen Tirtasari, Tjinjiroean, Tjibeureum en Tjibitoeng grenzen aan elkander en zijn als één complex te beschouwen.

d) Namelijk p. m. 340 000 enten, 45 000 zaailingen en 5000 stekken.

e) Hieronder 45 000 zaailingen en 5000 stekken.

f) Hieronder p.m. 2500 ledgeriana-boomen, indertijd opgekweekt uit Boliviaansche zaden (oorspronkelijke ledgeriana's).

g) Hieronder 2400 stuks als voren.

h) Volgens de opgaven in het verslag van 1895 (bijlage BBB) bedroegen de aanplantingen van West-Tjibitoeng p.m. 106½ en die van Oost-Tjibitoeng p.m. 96½ bouws.

i) Hieronder 135 000 enten.

II. PRODUCTIE-OPGAVEN der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING over de jaren 1894, 1895 en 1896.

Kinasoorten.	Oogstjaren.	Hoeveelheid kinabast (in K.G.), volgens het gewicht in drogen staat, gedurende de onderstaande jaren voor den verkoop in Nederland geoogst bij elk der onderstaande etablissementen.								Totalen.
		Lembang.	Nagrak.	Tirtasari.	Tjinjiroean.	Tjibeureum.	Tjibitoeng.	Rioeng Goenoeng.	Kawah Tjiwidei.	
C. ledgeriana	1894	„	47 475	51 175	62 143^{5}	54 904	15 413	29 615	„	261 025^{5}
	1895	„	45 675^{5}	1) 66 310	65 629^{5}	71 639^{5}	13 234^{5}	30 751	„	293 240
	1896	„	77 131	2) 33 182^{5}	59 097	68 937^{5}	23 088^{5}	29 081	„	290 517^{5}
C. succirubra	1894	1803	„		14 329	„	„	„	5 163^{5}	3) 18 295^{5}
	1895	„	„	97	„	„	223^{5}	13 465^{5}	7 705^{5}	21 491^{5}
	1896	1309	„	„	„	4 309^{5}	„	18 143^{5}	7 480^{5}	4) 31 242^{5}
C. cal. schuhkraffi	1894	„	„	„	2 012	„	„	„	„	2 012
	1895	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1896	„	„	„	„	„	„	„	„	„
C. officinalis	1894	„	„	„	„	„	12 270	„	„	12 270
	1895	„	„	„	„	„	„	2 655^{5}	„	2 655^{5}
	1896	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totale productie	1894	1803	47 475	51 175	75 784^{5}	54 904	27 683	29 615	5 163^{5}	3) 293 603
	1895	„	45 675^{5}	66 407	65 629^{5}	71 639^{5}	13 458	46 672	7 705^{5}	317 387
	1896	1309	77 131	33 182^{5}	59 097	73 247	23 088^{5}	47 224^{5}	7 480^{5}	4) 321 760

Aanmerkingen.

1) Zie de volgende noot.

2) Hieronder 19 011 K.G., afkomstig uit den oogst van 1895, maar eerst in 1896 naar Nederland verzonden.

3) Hierbij niet gerekend 1504 K.G. succirubra-bast, in Indië teruggehouden ten behoeve van den geneeskundigen dienst aldaar.

4) Hierbij niet gerekend 1261^{5} K.G. succirubra-bast als voren.

De bovenbedoelde hoeveelheid in 1896 herwaarts verscheepte ledgeriana-bast (290 517^{5} K.G.) bestond uit de volgende sorteeringen met het daarachter tusschen ( ) vermelde gehalte aan zwavelzure kinine in procenten.

	Lembang.	Nagrak.	Tirtasari.	Tjinjiroean.	Tjibeureum.	Tjibitoeng.	Rioeng Goenoeng.	Kawah Tjiwidei.	Totalen.
Takbast of gruis	„	a) 63 025^{5} (8.19)	12 851^{5} (6.89)	19 998^{5} (6.29)	28 194^{5} (5.88)	„	b) 26 398^{5} (6.76)	„	150 468^{5}
Stambast of gebroken pijpen.	„	„	c) 20 331 (5.75)	26 878^{5} (8.34)	27 167 (8.83)	22 510^{5} (4.01)	„	„	96 887
Wortelbast	„	14 105^{5} (7.66)	„	11 402^{5} (7.69)	13 576 (7.14)	578 (4.30)	2 682^{5} (7.03)	„	42 344^{0}
Vernieuwde bast	„	„	„	d) 817^{5} (8.34)	„	„	„	„	817^{5}
Totalen	„	77 131 (8.09)	33 182^{5} (6.10)	59 097 (7.53)	68 937^{5} (7.35)	23 088^{5} (4.24)	29 081 (6.78)	„	290 517^{5} (7.15)

a) Stam- en takbast gemengd. Dit product was afkomstig van indertijd met speciaal daartoe uitgezochte bibiet voor de tweede maal beplante tuinen, waaruit in 1896 door uitdunning voor het eerst werd geoogst.

b) Stam- en takbast gemengd.

c) Hieronder begrepen 19 011 K.G. (met een gehalte van 5.43 pct. zwavelzure kinine), afkomstig uit den oogst van 1895, maar eerst in 1896 verscheept.

d) Moederboomen.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE AAA.

N°. 53.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OPGAVEN betreffende de SUIKERINDUSTRIE op Java, hoofdzakelijk over 1896.

A. Productie-opgaven, enz. over 1896 volgens bij het bestuur ingekomen gegevens.

I. Ondernemingen, uitsluitend berustende op overeenkomsten met de bevolking.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen. [1]	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker.	Zaksuiker.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			CHERIBON.							
1	Cheribon.	Cheribon.	Kalitandjoeng. (C.)	250	14 301	1 303	500	57 20	30	10 à 250
2	id.	Sindanglaut.	Sindanglaut. (N. V.)	613	66 800	2 100	4 000	108.97	120	0 „ 420
3	id.	id.	Karang Soewoeng (of Karang Sambong). (N. V.)	504½	54 200	1 725	3 500	107.43	278	[2]) †
4	id.	id.	Leuweung Gadjah. (C.)	431	31 894	„	„	74.00	20	75 à 450
5	id.	id.	Panggang. (C.)	197½	9 282	„	„	46.99	60	130 „ 400
6	id.	Lossari.	Tjiledoek. (E. en C.)	640	48 553	5 407	2 000	75.86	471	†
7	id.	id.	Tersana.	640	37 103	12 081	3 000	57.97	460	†
—	id.	id.	Tjigobang. [3])	....	......	....	....	....	...	....
—	id.	id.	Waled. [3])	....	......	....	....	....	...	....
—	id.	id.	Kalimaro. [3])	....	......	....	....	....	...	....
8	id.	Ploembon.	Soerawinangoen of Ploembon. (N. V.)	594	42 000	„	„	70.71	50	50 à 175
9	id.	Palimanang.	Gempol. (N. V.)	560	46 097	„	5 000	82.32	100	80 „ 300
—	id.	id.	Glagamidang. (N. V.) [4])	....	......	....	....	....	...	....
10	id.	Gegesik-lor.	Ardjowinangoen. (N. V.)	490	36 450	„	„	74.39	160	40 à 230
11	Madjalengka.	Radjagaloeh.	Paroengdjaija. (N. V.)	562½	46 000	„	„	81.78	52	60 „ 200
12	id.	Djatiwangi.	Djatiwangi. (N. V.)	881½	57 877	„	3 248	65.66	„	50 „ 200
			Totaal . . .	6 364	490 557	22 626	21 248	77.08		

[1]) De ondernemingen ten name staande van Chineezen, van Chineezen en Europeanen gezamenlijk, of van naamlooze vennootschappen zijn aangeduid door de tusschen haakjes geplaatste bijvoeging respectievelijk van C, van E en C of van N. V.

[2]) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

[3]) De al sedert eenige jaren achtereen niet meer gewerkt hebbende ondernemingen Tjigobang, Waled en Kalimaro bleven ook in 1896 gesloten.

[4]) Deze onderneming, welke 't laatst in 1894 gewerkt had, bleef ook in 1896 gesloten.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen. [1])	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Producte (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker.	Zaksuiker.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
1	2.	3.	4	5	6.	7.	8.	9	10.	11
			TAGAL.							
13	Tagal.	Tagal.	Pagongan. (N. V.)	535	40 000	„	„	74.77	25	10 à 246
14	id.	Adiwerna.	Adiwerna. (N. V.)	685	60 000	„	„	87.59	„	†
15	id.	Maribaija.	Kemantran. (N. V.)	577	53 694	„	3 450	93.06	„	20 à 600
16	id.	Doekoewringin.	Kemanglen. (N. V.)	752	75 766	6 000	9 500	100.75	„	500 „ 3000
17	id.	id.	Doekoewringin.	751	51 530	6 086	8 000	68.61	„	350 „ 3000
18	id	Pangka.	Pangka. (N. V.)	599¾	48 479	„	5 000	80.83	1000	100 „ 2000
19	Pamalang.	Pamalang.	Bandjardawa. (N. V.)	642	69 226	„	15 000	107.83	„	330 „ 5500
20	id.	Tjomal.	Tjomal.	696½	103 500	„	7 000	148.60	100	500 „ 5000
21	Brebes.	Brebes.	Djatibarang. (N. V.)	621	49 686	„	„	80.01	10	40 „ 395
22	id.	Balapoelang.	Balapoelang. (N. V.)	565	53 200	„	„	94.16	„	50 „ 300
			Totaal . . .	6 424¼	605 081	12 086	47 950	94.19		
			PEKALONGAN.							
23	Pekalongan.	Wiradessa.	Sragi.	569	45 200	„	6 400	79.44	190	15 à 290
24	id.	Pekalongan.	Tirto. (N. V.)	505	51 633	„	„	102.24	15	700 „ 1900
25	id.	Kedoengwoeni	Wonopringgo. (N. V.)	575	44 827	11 163	„	77.96	50	0 „ 600
26	Batang.	Batang.	Kalimati. (N. V.)	498	58 000	„	„	116.46	„	20 „ 200
27	id.	id.	Klidang. (N. V.)	368	31 250	„	„	84.90	„	30 „ 160
			Totaal . . .	2 515	230 910	11 163	6 400	91.81		
			SAMARANG.							
28	Kendal.	Kendal.	Tjipiring. (N. V.)	884½	65 294	„	„	73.82	32	30 à 300
29	id.	Kaliwoengoe.	Kaliwoengoe. (N. V.)	582	39 000	„	„	67.01	260	0 „ 25
30	id.	Troeko.	Gemoe. (N. V.)	660¾	44 000	„	„	66.59	200	115
31	id.	Perboean.	Poegoe. (N. V.)	641¾	53 000	„	„	82.59	200	100
			Totaal . . .	2 769	201 294	„	„	72.69		
			JAPARA.							
32	Patti.	Patti.	Langsee.	620	62 000	„	„	100.00	„	300
33	id.	Selowessi.	Trangkil.	595	60 000	„	„	100.84	„	90 à 2300
34	id.	Tenggelles.	Tandjoeng Modjo. (N. V.)	548	39 000	„	„	71.17	321	100 „ 2000
35	id.	id.	Klaling.	589	40 057	2 847	6 000	68.01	30	300
36	Koedoes.	Koedoes.	Rendeng. (N. V.)	433	39 636	2 762	2 000	91.54	„	20 „ 291
37	id.	Tjendono.	Besito. (N. V.)	504	49 220	„	4 000	97.66	12	10 „ 300
38	id.	id.	Bendokerep. (N. V.)	606	55 282	„	7 199	91.22	„	30 „ 300
39	Joana.	Mergotoehoe.	Pakis. (N. V.)	749¾	90 000	„	„	120.04	„	60 „ 650
40	Japara.	Japara.	Petjangaän. (N. V.)	620	61 000	„	„	98.39	20	20 „ 4000
41	id.	id.	Banjoepoetih.	97	10 650	„	„	109.79	„	10 „ 167
42	id.	Majong.	de Hoop (of Majong) (N.V.)	636	58 000	„	6 000	91.19	„	25 „ 450
—	id.	Bandjaran.	Djeroekwangi (of Bandjaran) (N. V.) [5])	....	......	....	....	.....	...	....
			Totaal . . .	5 997¾	564 845	5 609	25 199	94.18		

[5]) Deze onderneming, welke in 1895 303 bouws riet verwerkte en daarvan 20 000 pikol hoofdsuiker verkreeg, werd sedert gesloten (de machinerieen zijn naar elders vervoerd).

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen. [1])	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker.	Zaksuiker.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
1	2	3	4	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			REMBANG.							
43	Rembang.	Pamotan.	Ardjowinangon of (Pamotan).	507 1/4	14 000	•	•	27.60	245	30
—	Toeban.	Rembes.	Wringin Agoeng. (N.V.)[6])	....	......	....	....	....	...	....
—	Rembang en Toeban.	Sedan en Djatirogo.	Keben. [7])	....	......	....	....	....	...	....
				507 1/4	14 000	•	•	27.60		
			SOERABAIJA.							
44	Sidoardjo	Djenggolo II.	Boedoeran. (N. V.)	604	41 179	•	•	68.18	•	30 à 460
45	id.	id.	Tjandi. (C.)	397 1/4	31 351	•	•	78.92	40à50	40 „ 250
46	id.	id.	Pandjoenan. (C.) [8])	[8])	[8])	•	[8])	[8])	•	•
47	id.	Rawapoeloe I.	Porrong. (C.)	380	36 300	•	•	95.53	20	25 à 200
48	id.	id.	Tanggoelangin. (C.)	730 [8])	46 300	•	8 000	63.42	•	15 „ 100
49	id.	Djenggolo I.	Waroe. (N. V.)	645	46 500	•	7 000	72.09	40	80
50	id.	id.	Sroeni. (N. V.)	622	56 836	•	2 830	91.38	35	25 „ 225
—	id.	Djenggolo IV.	Tawangsari. (C.) [9])	...	......	....	....	....	...	....
51	id.	id.	Ketegan.	905	62 795	406	6 000	69.39	18	130 à 1 900
52	id.	Djenggolo III.	Balongbendo.	548 3/4	57 937	•	•	105.58	25	150 „ 1 200
53	id.	id.	Popoh (of Sidodadi)(N. V.)	448 1/4	49 090	•	•	109.51	5	40 „ 300
54	id.	id.	Krian. (N. V.)	635 1/2	48 616	•	•	76.50	130	350
55	id.	Bawapoeloe II.	Watoetoelis. (N. V.)	496	52 891	•	•	106.63	100	0 „ 134
56	id.	id.	Toelangan.	440 1/2	38 358	•	•	87.08	18	15 „ 280
57	id.	id.	Kremboeng.	483	51 410	•	3 945	106.44	8	30 „ 285
58	Modjokerto.	Modjokerto.	Sentanen-lor. (N. V.)	634	71 000	•	•	111.99	•	30 „ 200
59	id.	id.	Tangoenan. (N. V.)	754	85 000	•	•	112.73	•	40 „ 350
60	id.	id.	Brangkal. (N. V.)	804	98 000	•	•	121.89	55	12 „ 300
61	id.	Modjokasri.	Gempolkerep. (N. V.)	933	92 000	•	•	98.61	•	50 „ 2 000
62	id.	id.	Perning (of Poerworedjo) (N. V.)	440	34 624	•	•	78.69	•	5 „ 40
63	id.	Modjosari-lor.	Koning Willem II (N. V.)	695 1/2	60 303	951	6 053	86.58	250	2 „ 375
64	id.	id.	Bangsal. (N. V.)	612	64 260	•	•	105.00	200	30 „ 300
65	id.	id.	Sedati.	600	44 000	•	•	73.33	20	930
66	id.	Modjosari-kidoel.	Ketanen. (C.)	393	22 354	2 897	•	56.88	91	80 „ 220
67	id.	Djaboeng.	Dinojo. (N. V.)	719	66 000	•	•	91.79	14	25 „ 350
68	id.	id.	Soemengko (C.)	349	28 250	•	3 000	80.95	40	80 „ 270
69	id.	id.	Pohdjedjer. (E. en C.)	620	53 000	•	•	85.48	78	34 „ 126
70	Djombang.	Modjoredjo.	Goedo. (N. V.)	550	48 000	•	5 000	87.27	123	•
			Transporteeren ...	15 429 3/4	1 386 354	4 254	41 828			

[6]) Deze onderneming, in 1895 met 507 bouws aanplant en eene productie van 38 000 pikol hoofdsuiker, hield in 1896 op te bestaan (de fabriek werd afgebroken).

[7]) Deze onderneming werkte in 1896 niet; in 1895 had zij 351 bouws aanplant en verkreeg daarvan eene productie van 9000 pikol hoofdsuiker.

[8]) Bij de onderneming Pandjoenan, in dezelfde handen als de onderneming Tanggoelangin, was voor den oogst van 1896 wel geplant, doch het riet werd b laatstgenoemde fabriek vermalen. Onder de 730 bouws, bij Tanggoelangin opgegeven, is dus waarschijnlijk ook het riet van Pandjoenan begrepen.

[9]) Deze onderneming werkte in 1896 niet; in 1895 had zij 509 bouws aanplant en verkreeg daarvan eene productie van 37 336 pikol hoofdsuiker

Volgnummer. 1.	Afdeelingen. 2.	Districten. 3.	Ondernemingen. [1] 4.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). 5.	Productie (in pikols). 6.	Bovendien nog verkregen voor zoover opgegeven (in pikols): Stroop-suiker. 7.	Zak-suiker. 8.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie. 9.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming. 10.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd. 11.
			Per transport . . .	15 429 3/4	1 386 354	4 254	41 828			
71	Djombang.	Modjoredjo.	Poeloegedang (of Plosso) (C.)	413 1/2	43 000	"	"	103.99	50	60 à 170
—	id.	id.	Ngoro. [10]	....	......	....	....	....	...	....
72	id.	id.	Tjoekir. (N. V.)	559 1/2	63 000	"	"	112.60	"	320 à 800
73	id.	id.	Blimbing. (N. V.)	600	60 000	"	"	100.00	"	0 " 1200
74	id.	id.	Kaliwoengoe (of Tjeweng). (N. V.)	565	59 500	"	"	105.31	"	255
75	id.	id.	Djombang.	527 3/4	56 159	"	5 000	106.41	30	25 " 460
76	id.	Modjoagoeng.	Peterongan. (N. V.)	387	33 611	"	7 000	86.85	55	25 " 100
77	id.	id.	Soekodono (of Modjoagoeng). (N. V.)	710	59 752	"	2 065	84.16	40	200 " 3000
78	id.	id.	Seloredjo. (N. V.)	346 1/4	32 894	"	"	95.00	40	0 " 240
79	id.	id.	Soemobito. (N. V.)	498	45 032	"	4 924	90.42	10à80	8 " 232
80	id.	Modjodadi	Ngelom. (N. V.)	660	64 000	"	3 000	96.97	49	25 " 270
			Totaal . . .	20 706 3/4	1 963 302	4 254	63 817	91.92		
			PASOEROEAN.							
81	Pasoeroean	Pasoeroean.	Pleret. (C.)	481	33 845	"	6 000	70.36	45	50 à 60
82	id.	Ngempit.	"de Onderneming" (of Ngempit).	460	32 660	"	"	71.00	†	†
83	id.	Wangkal.	Kloerahan. (C.) [11]	234	10 218	"	2 000	43.66	40	50 à 60
84	id.	Kebontjandi.	Gajam. (N. V.)	400	24 429	763	2 500	61.07	"	10 " 350
85	id.	id.	Pengkol (of de Goede Hoop). (C.)	389	24 285	"	2 000	62.43	150	60
—	id.	Grati.	Dankbaarheid (of Grati). (C.) [12]	....	......	....	....	....	...	....
86	id.	Winongan.	Bekassi-Oost (of Winongan).	366	28 500	"	"	77.87	†	†
87	id.	Redjasa.	Soekoredjo (of Soeklan).	356	26 700	"	"	75.00	100	1 à 300
88	id.	id.	Kawisredjo (of Raket). (C.)	304 1/4	20 801	"	"	68.37	55	353
89	Bangil.	Bangil.	Soemberredjo (of de Hoop). (C.)	497	32 000	"	"	64.39	20	50
—	id.	Gempeng.	Yossowilangoen (of Kaliteloe). [13]	....	......	....	....	....	...	....
90	id.	id.	Soekoredjo (of Padjangan). (C.)	436	33 000	"	"	75.69	†	20 à 220
91	id.	id.	Ardiredjo (of Pandaän).	679	62 600	600	2 000	92.19	100	0 " 300
92	id.	Gempol.	Wangoenredjo (of Djapanan). (C.)	402 1/2	27 500	"	"	68.32	20	50 " 300
93	id.	id.	Ardjosari (of Babat). (C.)	419	28 025	"	"	65.88	50	50 " 340
94	id.	Wonoredjo.	Wonoredjo. (N. V.)	460	38 800	"	"	84.35	24	25 " 150
95	id.	Gondanglegi.	Sempalwadak. (N. V.)	375	23 500	"	3 500	62.67	23	200 " 1000
96	id.	id.	Krebet. [14]	†	60 000	"	"	†	†	100
			Totaal . . .	6 258 3/4	506 863	1 363	18 000	[15]) 71.39		

[10]) Ook deze onderneming, welke in 1895 van 450 bouws aanplant 26 000 pikols hoofdsuiker verkreeg, werkte in 1896 niet.
[11]) De onderneming Kloerahan, welke — naar aanvankelijk werd opgegeven — in 1896 niet zou werken, blijkt nu toch gemalen te hebben.
[12]) Deze onderneming, welke 't laatst in 1894 gewerkt had, bleef ook in 1896 gesloten.
[13]) Deze onderneming werkte in 1896 niet; in 1895 beliepen de aanplantingen 300 bouws en beliep de productie 19 000 pikol hoofd- en 5000 pikol stroop- en zaksuiker.
[14]) Deze onderneming verwerkte, evenals in 1895, uitsluitend opgekocht riet.
[15]) Berekend over 15 van de 16 ondernemingen (dat is zonder Krebet).

Volgnummer. 1.	Afdeelingen. 2.	Districten. 3.	Ondernemingen. [1] 4.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). 5.	Productie (in pikols). 6.	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker. 7.	Zaksuiker. 8.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie 9.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming. 10.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd. 11.
			PROBOLINGGO.							
97	Probolinggo.	Probolinggo.	Oemboel. (N. V.)	694	68 475	„	„	98.67	75	50
98	id.	id.	Wonoaseh.	369	30 121	2 000	„	81.63	3	30 à 400
99	id.	Dringoe.	Wonolangan. (N. V.)	500	31 475	„	„	62.95	„	30 „ 350
100	id.	Soemberkareng.	Soemberkareng. (N. V.)	564	40 566	3 028	2 500	71.93	15	280
101	Kraksaän.	Kraksaän.	Kandangdjati. (N. V.)	629½	50 727	„	7 000	80.58	„	50 „ 500
102	id.	id.	Seboroh. (N. V.)	355	30 684	„	„	86.43	10	20 „ 230
103	id.	id.	Bagoe. (N. V.)	470	36 162	1 531	„	76.94	6	†
104	id.	id.	Djaboeng. (N. V.)	448½	30 000	„	„	66.89	„	600 à 1600
105	id.	Paiton.	Paiton. (N. V.)	702	62 153	„	2 000	88.54	40	50 „ 600
106	id.	Gending.	Gending. (N. V.)	622	66 032	„	„	106.16	„	50 „ 1200
107	id.	id.	Maron. (N. V.)	520	31 843	2 650	2 000	61.24	„	20 „ 350
108	id.	Padjarakan.	Padjarakan.	698	60 180	4 040	4 000	86.22	30	40 „ 310
109	Loemadjang.	Loemadjang.	Soekodono.	768½	65 837	900	3 000	85.67	20	30 „ 300
110	id.	Tempeh.	Tempeh. (N. V.)	600	22 733	2 521	4 500	37.89	200	10 „ 300
111	id.	Ranoelamougan	Ranoepakis. (E. en C.) [16]	172	7 500	„	3 000	43.60	15	15 „ 200
			Totaal . . .	8 112½	634 488	16 670	28 000	78.21		
			BEZOEKI.							
112	Bezoeki.	Bezoeki.	de Maas.	456	47 658	1 247	2 300	104.51	24	15 à 350
113	id.	Mlandingan.	Boedoean.	521½	41 886	„	4 500	80.32	50	50 „ 300
114	Panaroekan.	Sitoebondo.	Olean. (N. V.)	618½	54 060	„	„	87.41	„	600 „ 1000
115	id.	Panaroekan.	Wringinanom. (N. V.)	711	45 500	„	„	63.99	60	200 „ 700
116	id.	Pradjekan.	Pradjekan (of Loemoetan). (N. V.)	505	42 612	„	4 000	84.44	„	100 „ 850
117	id.	Kapongan.	Pandji.	701	73 000	3 000	„	104.14	120	70 „ 2870
118	id.	id.	Tandjoengsari (of Pokaän).	540	64 500	„	4 000	119.44	„	25 „ 350
119	id.	Soemberwaroe.	Asembagoes (of Trigontjo). (N. V.)	500	42 412	„	7 116	84.88	15	50 „ 2000
120	Banjoewangi.	Banjoewangi.	Kabat. (N. V.)	487½	34 700	3 800	6 000	71.18	16	25 „ 180
121	id.	id.	Soekowidi.	465	25 466	3 002	8 000	54.77	120	40 „ 70
122	id.	Rogodjampi.	Rogodjampi.	367	30 625	„	9 000	79.13	10	10 „ 132
123	Bondowosso.	Wonosari.	Tanggarang. (N. V.)	555	38 753	„	„	69.83	20	150 „ 1700
124	id.	Bondowosso.	Nangkaän. [16])	186	11 440	1 300	400	61.51	„	220
			Totaal . . .	6 633½	552 672	12 349	45 316	83.32		
			BANJOEMAS.							
125	Banjoemas.	Soekaradja.	Kalibagor. (N. V.)	601½	60 750	„	5 500	100.99	30à40	20 à 400
126	id.	Poerworedjo.	Klampok (of Mandiradja). (N. V.)	535	57 513	„	5 725	107.50	85	28 „ 280
—	Poerbolinggo.	Poerbolinggo en Kertanegara	Kalimanah (of Kaliklawing). (N. V.) [17])	....	....	....	....	....	....	....
127	id.	id.	Bodjong. (N. V.)	655½	52 217	„	3 500	79.65	50	300 à 3500
128	Poerwokerto.	Poerwokerto.	Poerwokerto. (N. V.)	597	52 139	2 144	6 000	87.33	„	635 „ 2895
			Totaal . . .	2 389	222 619	2 144	20 725	93.19		

[16]) Deze onderneming werkte in 1896 voor het eerst.
[17]) Deze onderneming, welke 't laatst in 1894 gewerkt had, bleef ook in 1896 gesloten.

Volgnummer. 1.	Afdeelingen. 2.	Districten. 3.	Ondernemingen. [1]) 4	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). 5.	Productie (in pikols). 6	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker. 7.	Zaksuiker. 8.	De middelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie. 9.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming 10.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd 11.
			BAGELEN.							
129	Keboemen.	Keboemen en Karanganjar.	Sitiredjo (of Kebasekan). (C.)	387	29 774	„	2 500	76.94	8	128 à 1731
130	id.	Premboen.	Premboen. (N. V.)	560	28 232	„	3 500	50.41	„	250 „ 3800
			Totaal . . .	947	58 006	„	6 000	61.25		
			MADIOEN.							
131	Madioen.	Bagi.	Kanigoro. (N. V.)	300	26 724	„	„	89.08	0	30 à 271
132	id.	id.	Kepatian (thans Redjoagoeng). (C.)	237	10 700	„	„	45.15	3	75 „ 191
133	id.	Oeteran.	Pagottan (of Oeteran). (N. V.)	1 000	57 500	„	„	57.50	0	25 „ 200
134	Ngawi.	Sepreh.	Soedhono (of Geneng). (N. V.)	410	20 000	300	„	48.78	30	30 „ 250
135	Magettan.	Goranggareng.	Redjosari. (N. V.)	580	64 000	„	„	110.34	†	10 „ 250
136	id.	Keniten.	Poerwodadi. (N. V.)	771 3/4	83 000	„	„	107.55	30	10 „ 300
			Totaal . . .	3 298 3/4	261 924	300	„	79.40		
			KEDIRI.							
137	Kediri.	Kediri.	Pesantren. (N. V.)	670	50 000	„	5 000	74.63	80	20 à 278
138	id.	Modjoroto.	Mritjan. (N. V.)	609	43 000	4 000	4 000	70.61	200	25 „ 100
139	id.	Papar.	Poerwoasri.	730	84 300	„	5 000	115.48	100	10 „ 100
140	id.	id.	Minggiran. (N. V.)	630	57 200	„	„	90.79	†	320 „ 2950
141	id.	id.	Bogoh-kidoel.	523	53 172	1 048	5 000	101.67	37	272
142	id.	Soekoredjo.	Menang. (N. V.)	654	45 000	„	„	68.80	57	120
143	id.	id.	Badas. (N. V.)	465	38 843	„	12 178	83.53	45	20 „ 250
144	id.	Djambean.	Soemberdadi.	201	9 440	„	3 000	46.97	„	10 „ 180
145	Ngrowo.	Ngoenoet.	Soetjen. (N. V.)	150	[18])	[18])	[18])	[18])	6	30 „ 50
146	id.	Kalangbret.	Modjopanggoeng. (E. en C.)	472	56 000	„	„	118.64	16	170
147	Berbek.	Berbek.	Djati. (N. V.)	672	72 341	„	7 000	107.65	30	10 „ 200
148	id.	Gemenggeng.	Goejangan (of Ngandjoek). (N. V.)	600	58 000	„	5 000	96.67	100	200 „ 1000
			Totaal . . .	6 376	567 296	5 048	46 178	[19]) 88.99		

[18]) Het ten behoeve van de onderneming Soetjen aangeplante riet werd aan andere ondernemingen verkocht.

[19]) Met inbegrip van de 150 bouws aanplant van Soetjen (verg. de voorgaande noot).

RECAPITULATIE.

NAMEN DER GEWESTEN. 1.	Aantal fabrieken in 1896 in werking geweest. 2.	Uitgestrektheid voor den oogst van 1896 met suikerriet beplant geweest (in bouws). 3.	Productie (in pikols). 4	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). 20) Stroopsuiker. 5.	Zaksuiker. 6.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 4. 7.
Cheribon	12	6 364	490 557	22 626 (5)	21 248 (6)	77.08
Tagal	10	6 424 1/4	605 081	12 086 (2)	47 950 (6)	94.19
Pekalongan	5	2 515	230 910	11 163 (1)	6 400 (1)	91.81
Samarang	4	2 769	201 294	,	,	72.69
Japara	11	5 997 3/4	564 845	5 609 (2)	25 199 (5)	94.18
Rembang	1	507 1/4	14 000	,	,	27.60
Soerabaija	37	20 706 3/4	1 903 302	4 254 (3)	63 817 (8)	91.92
Pasoeroean	16	6 258 3/4 [21])	506 863	1 363 (2)	18 000 (6)	71.39 [22])
Probolinggo	15	8 112 1/2	634 488	16 670 (7)	28 000 (8)	78.21
Bezoeki	13	6 633 1/2	552 672	12 349 (5)	45 316 (9)	83.32
Banjoemas	4	2 389	222 619	2 144 (1)	20 725 (4)	93.19
Bagelen	2	947	58 006	,	6 000 (2)	61.25
Madioen	6	3 298 3/4	261 924	300 (1)	,	79.40
Kediri	12	6 376	567 296	5 048 (2)	46 178 (8)	88.99
Algemeene totalen	148	79 299 1/2 [21])	6 813 857	93 612 (31)	328 833 (63)	85.92 [22])

[23]) 7 071 885, tegen 7 723 638 (voor 151 ondern.) in 1895.

II. Ondernemingen welke niet of slechts gedeeltelijk berusten op overeenkomsten met de bevolking:

a. op gehuurde gronden in de Vorstenlanden (29 ondernemingen; zie nader bijlage EEE) . . . . . 1 220 781 , 1 269 588 (, 30 ,) , ,

b. op onverhuurde gronden in de Vorstenlanden (2 ondernemingen van prins Mangkoe Negoro). . . . . 91 281 , 91 318 (, 2 ,) , ,

c. op particuliere landen, voor zooveel de suikerondernemingen aldaar voor de wereldmarkt werken, zijnde 5 ondernemingen; zie nader bijlage EEE . . . . . 70 278 , 72 102 (, 5 ,) , ,

d. op erfpachtsgronden, voor zooveel als voren, zijnde 6 ondernemingen; zie nader bijlage DDD . . . . . 233 775 , 297 795 (, 7 ,) , ,

Totaal (in pikols) der in 1896 op Java voor de wereldmarkt geproduceerde suiker, volgens de aan het bestuur verstrekte gegevens 8 697 000 (voor 190 ondern.) , 9 454 441 (, 195 ,) , ,

[20]) De cijfers in de kolommen 5 en 6 tusschen ( ) vermeld, wijzen aan tot hoeveel ondernemingen de opgegeven hoeveelheden stroop- en zaksuiker betrekking hebben.

[21]) Van één der 16 in Pasoeroean gewerkt hebbende ondernemingen (Krebet) is het aantal bouws, waarvan het verwerkte riet afkomstig was, niet opgegeven.

[22]) Berekend over 1 onderneming minder dan het in kolom 2 vermelde aantal (verg. de voorgaande noot).

[23]) In dit totaal is de zaksuiker medegeteld in de verhouding van 2 : 1.

B. Gegevens per gewest omtrent riet- en suikerproductie in 1896 der sub I en II hiervóór bedoelde ondernemingen. [24])

GEWESTEN.		Totaal der gewerkt hebbende ondernemingen.	Aantal ondernemingen waartoe de opgaven in de volgende kolommen betrekking hebben.	Netto uitgestrektheid der beplantingen (in bouws).	Geoogste hoeveelheid riet (in pikols).	Productie (in pikols): aan hoofdsuiker.	Productie (in pikols): aan zaksuiker.	Per bouw netto aanplant (kolom 4) werd dus gemiddeld verkregen: pikols riet.	Per bouw: pikols hoofdsuiker.	Per bouw: pikols zaksuiker.	Rendement (2 pikol zaksuiker gelijkgesteld met 1 pikol hoofdsuiker).	Bovendien werden aan onverwerkbare stroop overgehouden de volgende hoeveelheden in pikols, en wel door het daarnevens tusschen ( ) vermelde aantal ondernemingen.
1.		2.	3.	4.	5.	6	7.	8.	9.	10	11	12.
West-Java.	Cheribon. .	14	7	2 957	2 678 469	274 308	9 224	905	92.8	3.1	10.42	15 540 (4)
	Tagal. . . .	11	9	5 407	4 913 863	515 520	57 924	908	95.3	10.7	11.08	19 380 (2)
	Pekalongan	5	5	2 521	2 279 385	233 765	18 000	904	92.7	7.1	10.64	20 700 (3)
Midden-Java.	Samarang .	4	3	2 052	1 500 811	159 205	2 900	731	77.5	1.4	10.69	12 346 (1)
	Japara . . .	11	11	5 931	5 075 260	547 702	54 024	855	92.3	9.1	11.32	60 630 (7)
	Soerakarta.	16	15	6 662	5 809 610	571 220	81 994	872	85.7	12.3	10.52	35 300 (6)
	Djokjokarta	15	15	6 397	6 648 841	677 882	37 063	1039	105.9	5.7	10.46	7 900 (3)
	Banjoemas. / Bagelen . .	6	6	3 293	2 891 821	292 392	26 847	878	88.8	8.1	10.55	12 900 (3)
Oost-Java.	Rembang. .	1	1	499	127 104	11 509	1 000	254	23	2	9.44	.
	Soerabaija .	40	35	19 511	17 334 944	1 795 579	152 608	888	92	7.7	10.78	104 182 (22)
	Pasoeroean.	18	12	4 674	3 479 726	362 318	26 078	744	77.5	5.5	10.78	16 910 (7)
	Probolinggo	15	14	7 562	6 136 050	613 062	54 323	811	81	7.1	10.42	45 600 (7)
	Bezoeki. . .	13	12	5 822	5 403 631	516 179	54 4[illegible]4	928	88.6	9.3	10.04	17 047 (4)
	Madioen . .	6	6	2 860	2 257 832	244 320	28 890	789	85.4	10.1	11.46	13 500 (3)
	Kediri . . .	15	13	6 983	6 831 409	614 872	58 870	978	88	8.4	9.42	10 300 (2)
West-Java		30	21	10 885	9 871 717	1 023 593	85 148	907	94.03	7.82	10.80	55 620 (9)
Midden-Java.		52	50	24 335	21 926 373	2 218 401	202 828	901	92.39	8.33	10.72	129 076 (20)
Oost-Java.		108	93	47 911	41 570 696	4 157 839	376 173	865	86.67	7.84	10.47	207 539 (45)
Algemeene totalen 1896		190	164	83 131	73 368 786	7 429 833	661 149	881	89.31	[25]) 7.98	10.55	[26]) 392 235 (74)
" " 1895		195	177	88 791	85 771 827	8 253 913	762 417	992	92.84	8.53	9.79	[27]) 492 700 (80)

[24]) De hierbedoelde gegevens zijn mede ontleend aan opgaven der ondernemers, en wel voor zooveel deze zijn ingekomen ten behoeve van het „Archief voor de Java-suikerindustrie" (zie den jaargang 1897, blz. 937—947). Echter moet opgemerkt worden dat deze gegevens, die zich aansluiten aan die in 't vorig verslag (blz. 213, noot 1) over 1895 opgenomen, slechts betrekking hebben tot 164 van de 190 gewerkt hebbende ondernemingen.

[25]) De omstandigheid dat in 1896 weder minder zaksuiker afgeleverd werd dan in 1895, wordt aangemerkt als een bewijs van betere werkwijze in de fabrieken.

[26]) De hierbedoelde 74 ondernemingen deelden in de opgaven der kolommen 4 en 6 voor 36 927 bouws en 3 182 717 pikol hoofdsuiker. Derhalve beliep de overgehouden onverwerkbare stroop 10.6 pikol per bouw en kwam 1 deel stroop op 8.11 deelen hoofdsuiker. In 1895 werd bij 80 van de 177 ondernemingen overgehouden 12.2 pikol onverwerkbare stroop per bouw en kwam 1 deel stroop op 7.73 deelen hoofdsuiker.

[27]) Zie het slot der voorgaande noot.

C.

C Overzicht der in het tijdvak 1 Juli 1896 t/m 30 Juni 1897 genomen beschikkingen op aanvragen om vergunning (ingevolge Indisch Staatsblad 1894 n°. 87) tot het in werking brengen van ondernemingen voor de bereiding van suiker op Java en Madura, werkende op overeenkomsten met de bevolking.

a. Ingewilligde aanvragen.

Volgnummer.	Door wien en wanneer de aanvrage werd ingediend.	Waar de op te richten fabriek te vestigen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de aanvrage is ingewilligd.	Maximum-uitgestrektheid (in bouws) der tot stand te brengen rietbeplantingen.	Binnen welken termijn met de verwerking van het riet een aanvang moet zijn gemaakt.	Bijzondere voorwaarden waaronder de vergunning werd verleend.
1	Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging Amsterdam", te Amsterdam (1 Dec. 1894 en 28 Mei 1895).	Dessa Kebon Agoeng in het district Senggoro der afd. Malang (res. Pasoeroean).	17 Juli 1896 n°. 6. [28])	600	Met den bouw der fabriek moet binnen 1 jaar na den datum der vergunning een aanvang zijn gemaakt, en binnen 3 jaar na bedoelden datum moet zij in werking zijn gebracht.	*a.* Het hoofd van gewestelijk bestuur zal, indien zulks door hem noodig wordt geacht, op kosten van de onderneming — welke kosten binnen veertien dagen na aanzegging of aanschrijving van het hoofd van plaatselijk bestuur moeten worden voldaan — personeel kunnen aanstellen tot het houden van toezicht op de waterverdeeling. *b.* Alle omtrent het watergebruik voor de rietaanplantingen der onderneming en voor den landbouw der bevolking ontstane geschillen behooren te worden onderworpen aan de uitspraak van het hoofd van gewestelijk bestuur, dat in hoogste instantie beslist. *c.* De ondernemer behoort zich te onderwerpen aan de nader te nemen beslissing omtrent het door hem te dragen aandeel in de kosten van onderhoud der door hem te bezigen heerendienstwegen en daarin gelegen bruggen. *d.* De ondernemer zal nimmer eenige aanspraak kunnen doen gelden op schadevergoeding voor nadeelen, ondervonden ten gevolge van door de Regeering bevolen aanleg van waterwerken.
2	Id. (ongedagteekend en 24 Jan. 1895.)	Dessa Bamban in het district Pakis der afd Malang (res. Pasoeroean).	17 Juli 1896 n°. 7. [29])	600	Id.	Als voren.
3	C. E. S. Verschueren (21 Juni en 31 Dec. 1894 en 8 Juni 1895).	Dessa Panggoenredjo in het district Senggoro der afd. Malang (res. Pasoeroean).	17 Juli 1896 n°. 6.	500	Id.	Id.
4	G. L. Apear (18 Maart 1895).	Dessa Kandat in het district Djambean der afd. en res. Kediri.	13 Jan. 1897 n°. 2.	(Niet bepaald)	(Niet bepaald.)	*a.* Door of vanwege den ondernemer mag geen suikerriet worden aangeplant op aan de bevolking behoorende sawahs. *b.* Er mag geen aanspraak worden gemaakt op water voor injectie en voeding van de machinerieën der aan de onderneming verbonden fabriek. *c.* De fabriek mag geen grootere capaciteit hebben dan tot verwerking van 250 pikol riet per dag.

[28]) Door den directeur der burgerlijke openbare werken zou nader worden beschikt op het verzoek om ten behoeve van de onderneming gebruik te mogen maken van het water uit eene aftapping van de Metro-rivier.

[29]) Als voren op het verzoek om voor de voeding der stoomketels, injectie der machinerieën en huishoudelijke doeleinden gebruik te mogen maken van het water uit de leiding Dami (Pakis).

Volgnummer.	Door wien en wanneer de aanvrage werd ingediend.	Waar de op te richten fabriek te vestigen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de aanvrage is ingewilligd.	Maximum-uitgestrektheid (in bouws) der tot stand te brengen rietbeplantingen.	Binnen welken termijn met de verwerking van het riet een aanvang moet zijn gemaakt.	Bijzondere voorwaarden waaronder de vergunning werd verleend.
5	Firma Ploem en Klein te Tjitjalengka (ongedagteekend).	Dessa Tendjolaija in de afd. Tjitjalengka der res. Preanger Regentschappen.	4 Febr. 1897 n°. 19.	600	Als bij n°. 1.	Er mag geen gebruik worden gemaakt van bevloeiingswater anders dan voor het openleggen der gronden, zullende alsdan het hoofd van gewestelijk bestuur de bevoegdheid hebben — indien hij dit noodig acht — om op kosten van den ondernemer (door dezen te voldoen binnen veertien dagen na aanzegging) personeel aan te stellen voor het houden van toezicht op de waterverdeeling. Overigens als bij *c* en *d* van n°. 1.
6	A. M. Arends (30 Mei 1894).	Erfpachtsperceelen Semboro I en II in het distr. Poeger der afd. Djember (res. Bezoeki).	4 Febr. 1897 n°. 20.	350	Id.	Deze vergunning betreffende het in werking brengen van eene slechts *gedeeltelijk* op overeenkomsten met de bevolking berustende suikeronderneming werd verleend op dezelfde bijzondere voorwaarden als onder n°. 1 bedoeld.
7	L. Th. Gonsalves (18 Juni 1896).	Voormalige suikerfabriek Kalimaro in de dessa Gebang Oedik (distr. Losari, reg. en res. Cheribon).	19 Mei 1897 n°. 25. [30]	400	Binnen 2 jaar na den datum der vergunning.	Deze vergunning betreffende het weder in werking brengen van eene sedert jaren gesloten fabriek werd overigens verleend op gelijke voorwaarden als onder n°. 1 bedoeld.

[30] Door den directeur der burgerlijke openbare werken zal nader worden beschikt op het verzoek om voor injectie- en voedingswater der fabriek gebruik te mogen maken van het water uit de Menenteng-leiding.

b. Geweigerde aanvragen.

Volgnummer.	Door wien en wanneer de aanvrage werd ingediend.	Waar de aanvragers de fabriek wenschten te vestigen.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
I.	S. C. van Musschenbroek en W. T. van Henkelom (ongedagteekend).	Dessa Petaroekan in het district Pamalang der gelijknamige afdeeling (res. Tagal).	17 Juli 1896 n°. 8.	Aan de aanvragers werd te kennen gegeven dat zij op hun verzoek konden terugkomen nadat eene verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in de streek tusschen de rivieren Tjomal en Tjotjaban zou zijn tot stand gekomen.
II.	Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie der Kendalsche suikerfabrieken”, te Batavia (8 Sept. 1894).	Dessa Magersari in de afdeeling Kendal (res. Samarang).	7 Febr. 1897 n°. 1.	Door het in werking brengen der onderneming zouden de irrigatiebelangen der bevolking worden geschaad. Aan de aanvraagster werd te kennen gegeven dat zij op haar verzoek zou kunnen terugkomen nadat de voorgenomen uitbreiding en verbetering van de bevloeiing in de afdeeling Kendal zou zijn tot stand gekomen.
III.	W. J. O. Verschueren (30 Jan. 1897).	Dessa Djatikerto in het district Senggoro der afdeeling Malang (res. Pasoeroean).	30 Mei 1897 n°. 1.	Wegens gemis aan eene voldoende uitgestrektheid bouwgronden in de bedoelde streek, zouden door het in werking brengen van de onderneming de belangen der inlandsche bevolking worden geschaad.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE BBB.

N°. 54.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT over 1895/96 van de in verschillende gewesten van Java bestaande SUIKERRIET-AANPLANTINGEN ter verkrijging van BIBIET (PLANTRIET), en wel A. waar die aanplantingen afzonderlijke ondernemingen uitmaken, en B. waar zij als onderdeelen van de suikerfabrieken zelve zijn te beschouwen. [1])

A. Op zich zelf staande bibiet-ondernemingen.

Volgnummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN OF ONDERNEMERS.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 door de ondernemers geoogst.	Bedongen prijs per pikol.	Hoeveelheid bibiet van de bevolking opgekocht (in pikols).	Tegen welken prijs per pikol (gemiddeld).	VERDERE OPGAVEN.
	PREANGER REGENTSCHAPPEN.						
1	Onderneming van de firma Ploem en Klein	337	37 000	f 1,20	—	—	
2	Id. van J. Uden Masman . .	—	—	0,90	10 000	f 0,65	
3	Id. van Alberti	277	31 573	0,65	3 651	0,80	
4	Garoetsche bibiet-onderneming van L. F. van Steyn van Hensbroek	600	45 000	a) †	—	—	Gecontracteerd werd „tegen voorschot en met vasten leveringsprijs". Het transportloon bedroeg f 0,40 à f 1,20 per pikol.
5	Onderneming van der Vlist .	1 1/4	280	0,60	—	—	Nopens de ondernemingen sub n°. 5 t/m 9 en n°. 11 t/m 18 wordt gemeld dat de bibiet eigenlijk niet per pikol, doch per 1000 stuks, gemiddeld wegende 5 pikol, wordt verhandeld, waarvoor dan betaald wordt f 3.
6	Id. J. E. van Polanen Petel	165 1/4	38 244	0,60	—	—	
7	Id. Tan Tian Ling	3	640	0,60	—	—	
8	Id. R. A. Bik	67 1/2	7 561	0,60	50	0,80	
9	Id. van Delden	24	4 800	0,60	—	—	De bevolking plant in den regel bibiet „met contract-levering" aan de onderneming die haar voorschotten verstrekt.
10	Id. Hauck	1 1/2	—	0,60	300	0,80	
11	Id. P. de Sturler	6 1/2	1 508	†	256	0,75	
12	Id. H. J. Monteri.	5 1/4	992	0,60	—	—	
13	Id. J. F. den Dekker . . .	2 1/2	116	0,60	—	—	
14	Id. A. Boachi	29 1/4	4 720	0,60	—	—	
15	Id. Soenan Achier Abdoelradjak	10 1/4	2 234	0,60	—	—	
16	Onderneming van B. B. J. Crone	101	18 180	0,60	1 024	0,75	
17	Id. D. Stook	4 1/4	640	0,60	512	0,75	
18	Id. Thung Siang Jan . . .	5 1/2	1 019	0,60	—	—	
19	Id. Ploem en Klein	49 1/2	9 800	1,25	—	—	

[1]) In de ontvangen opgaven zijn de *districten*, waar de bibiet-ondernemingen of bibiet-tuinen gelegen zijn, niet volledig aangeduid.

a) Waar een † is ingevuld ontbreekt de opgaaf.

Volgnummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN OF ONDERNEMERS.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 door de ondernemers geoogst.	Bedongen prijs per pikol.	Hoeveelheid bibiet van de bevolking opgekocht (in pikols).	Tegen welken prijs per pikol (gemiddeld).	VERDERE OPGAVEN.
20	Bibiet-onderneming Tassikmalaija-Galoeh	70	6 018	b) f 1,58	100	b) f 0,50	Deze onderneming (n° 20) heeft in 1896 voor één jaar (tegen f 30 per bouw) ook in de afdeeling Galoeh der residentie Cheribon gronden van de bevolking gehuurd ter beplanting met suikerriet voor bibiet, en wel 122 bouws in het district Tjiamis en 16 bouws in het district Pandjaloe. Van deze laatste uitstrektheid bleef echter 10 bouws vooralsnog onbeplant. Van 128 bouws (in Cheribon) zou dus in 1897 een eerste oogst worden verkregen.
21	Garoetsche bibiet-onderneming	148	7 424	†	—	—	
22	Onderneming van C. Wallis Blaaupot	14	4 000	1,25	—	—	
	Totaal	1923	218 749		15 893		
	CHERIBON.						
23	Tjiang Lam Tjiang	188	28 694	f 1,20 à 1,90	—	—	De bibiet was bestemd voor fabrieken in Cheribon en Tagal.
24	Lim Kwat Tjiang	74	18 437	1,75	—	—	Als voren voor de fabriek Gempol (Cheribon).
25	Tio Eng Kwan	5½	972	1,50	—	—	Id., geleverd te Cheribon.
26	Lim Kwat Tjiang	39	9 725	1,50	—	—	
27	Lim Kwat Tjiang	90	25 145	1,50	—	—	Als voren voor de fabrieken Ardjawinangon, Paroengdjaija en Gempol (Cheribon), geleverd te Cheribon.
28	Oei Tiam Long	9	810	1,40	—	—	Als voren voor Leuweung Gadjah (Cheribon).
29	Gaw Tian Seng	5	611	1,00	—	—	Id., geleverd aan de fabriek.
30	Tan Seng	42	6 345	0,55	—	—	Als voren voor Tersana (Cheribon), geleverd op het veld.
31	Tjoa Giok Poen	12	2 400	0,55	—	—	Id. id.
32	Tjioe Tian Kwan	34	3 332	1,40	—	—	Id., geleverd te Cheribon.
33	Ni Wat Gwan	15	960	1,80	—	—	Id., geleverd aan de fabriek.
34	Tan Boen Eng	42	7 484	1,80 en 1,00	—	—	Aan de fabriek Tersana werd verkocht 6764 pikol tegen f 1,80, en aan de fabriek Djatipiring 720 pikol tegen f 1, geleverd aan de fabriek.
35	Oei Lian Bin	13½	1 553	1,00	575	f 0,50 (geleverd op het veld)	De bibiet was bestemd voor de fabriek Kalimati (Pekalongan), geleverd te Cheribon.
36	Sastradinata	—	—	—	2 850	0,85 (id.)	De ondernemer leverde de door hem van de bevolking opgekochte bibiet aan de fabriek Soerawinangon of Ploembon tegen f 1,30 per pikol (vrachtvrij tot Cheribon).
37	Tan Boen Eng	—	—	—	1 060	0,65 à 0,80 (id.)	Als voren tegen f 1,35 aan Djatipiring (Cheribon), geleverd aan de fabriek.
	Totaal	569	106 468		4 485		
	TAGAL.						
—	Proepoeg	—	—	—	—	—	De eerste oogst werd in 1897 verwacht.
38	Boemiaijoe	110	3 362	f 1,25	—	—	
39	C. Dam	20	3 282	1,50	—	—	
	Totaal	130	6 644				

b) De prijs van f 1,58 gold geleverd op den spoorweg, die van f 0,50 geleverd in de tuinen.

Volgnummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN OF ONDERNEMERS.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 door de ondernemers geoogst.	Bedongen prijs per pikol.	Hoeveelheid bibiet van de bevolking opgekocht (in pikols).	Tegen welken prijs per pikol (gemiddeld).	VERDERE OPGAVEN.
	PASOEROEAN.						
40	Anthonijs	4	1 050	f 1,30	2 300	f 1,10	
41	Bouricius	4	1 000	1,30	—	—	
42	Kwee Sing Tjay	12½	1 560	1,40	2 000	1,10	
43	Wadjak	118	23 150	1,25	—	—	
44	Blambangan	125	22 500	1,55	17 000	1,50	
45	H. C. Buning	125	13 000	1,60	500	1,50	
46	F. R. Kiksen	80	8 5 0	1,00	—	—	
47	W. Calkoen	100	12 000	1,80	—	—	
48	J. Giltaij	70	8 500	1.80	—	—	
49	Han Tjin Hong	35	7 000	1,50 à 1,80	12 000	1,40 à 1,60	
50	Khao Khee Djin	25	5 000	1,50 à 1,80	1 000	1,40 à 1,60	
51	W. J. Philips	4	75 885	1,00	—	—	
	Totaal	702½	179 065		34 800		
	PROBOLINGGO.						
52	Kratjil (ondernemer J. G. N. Robijn)	14½	3 000	f 1,75	—	—	
53	Sawaran (ondernemer H. Severijn)	55	6 700	1,70	—	—	Ten gevolge van de droogte was de productie bij Sawaran gering en moest ook 13 bouws afgeschreven worden.
54	Naamlooze vennootschap „Suikerfabriek Tempeh"	†	2 900	c) 0,90	—	—	
	Totaal	†	12 600				
	KADOE.						
55	N. A. Steenbakker	3	700	f 1,00	—	—	
	KEDIRI.						
56	Mergomoelio	72	12 900	f 1,45	1 100	f 1,20	Voorts werden nog opgegeven 3 bibiet-ondernemingen, met namen Lohdjinawi, Taloen en Kedawoeng, welke eerst in 1897 een oogst konden verwachten.
57	Wlingi	55	9 560	1,25	—	—	
	Totaal	127	22 460		1 100		

RECAPITULATIE der ondernemingen sub A.

GEWESTEN.	Aantal ondernemingen.					
Preanger Regentschappen	22	1 923	218 749	—	15 893	—
Cheribon	15	569	106 468	—	4 485	—
Tagal	2	130	6 644	—	—	—
Pasoeroean	12	702½	179 065	—	34 800	—
Probolinggo	3	d) 69½	12 600	—	—	—
Kadoe	1	3	700	—	—	—
Kediri	2	127	22 460	—	1 100	—
Algemeene totalen	57	d) 3 524	546 686		56 278	

c) De kostprijs kwam op f 0.40 per pikol te staan.
d) Van één der ondernemingen ontbreekt het cijfer der beplante uitgestrektheid

B. Bibiet-ondernemingen welke te beschouwen zijn als onderdeelen van één of meer suikerfabrieken.

Volg-nummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 van de eigen beplantingen verkregen.	Kostprijs per pikol.
	PREANGER REGENTSCHAPPEN.			
1	Bibiet-onderneming der Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij.	7	2 000	f 1,00
2	Id.	40	12 000	1,00
	Totaal	47	e) 14 000	
	CHERIBON.			
3	*Soerawinangoen* of *Ploembon* f)	69	20 700	f 1,50
4	*Sindanglaut*	123	24 170	1,13
5	*Karang Soewoeng* . . .	78	20 983	1,21
6	*Leuweung Gadjah* . . .	56	g) 7 697	1,25
7	*Djatipiring*.	54	h) 6 807	1,35
8	*Tersana*.	130	i) 19 588	1,20
	Totaal . . .	510	99 945	
	TAGAL.			
9	*Balapoelang*, *Djatibarang* en *Pagongan*	120	25 403	j) f 1,28
10	*Balapoelang*	40	16 000	0,56
11	*Pangka*.	64	14 656	1,80
12	*Doekoehwringin*	$100\frac{1}{2}$	22 560	1,50
13	*Kemanglen*.	68	†	1,50
14	*Bandjardawa* en *Tjomal* .	$174\frac{1}{2}$	62 415	1,12 à 1,22
	Totaal . . .	567	k)141 034	
	PEKALONGAN.			
15	*Kalimati* en *Klidang* . .	127	19 756	f 1,50
16	*Wonopringgo*	76	15 000	1,00
17	*Wonopringgo*	22	2 500	1,32
18	*Sragi*	27	6 750	1,20
19	*Tirto*	35	13 625	0,71
	Totaal . . .	287	57 631	
	SAMARANG.			
20	*Poegoe*, *Gemoe* en *Tjipiring*	l) 175	35 000	f 1,10
21	*Gemoe* en *Tjipiring*. . .	$81\frac{3}{4}$	m) 16 600	1,75
22	*Kaliwoengoe*	n) 70	15 000	1,25
23	Sinoman o)	90	19 021	2,20
24	*Petjangaän* en *Majong* .	210	35 754	p) 1,67 à 2,10
25	Bibiet-onderneming voor de fabrieken van de Koloniale Bank	†	6 148	3,99
	Totaal . . .	$626\frac{3}{4}$	127 523	
	PASOEROEAN.			
26	*Bantool* of *Djeboegang* en *Barongan* (in Djokjokarta)	13	q) 5 000	f 1,25
27	*Sentanenlor*, *Brangkal* en *Dinoijo* (in Soerabaija)	$257\frac{1}{4}$	64 300	1,25
28	*Wonoredjo*	40	20 600	1,25
29	*Gajam* en *Kaliwoengoe* (laatstgenoemde fabriek in Soerabaija). . . .	$98\frac{1}{2}$	12 350	2,50
30	*Watoetoelis* en *Popoh* (in Soerabaija).	$52\frac{1}{2}$	14 000	1,10
31	*Winongan* en *Ngempit*. .	134	24 770	2,14
32	Bibiet-onderneming voor de fabrieken der Ned. Indische Handelsbank	228	r) 29 083	1,43
33	*Sroeni* en *Modjoagoeng* of *Soekodono* (beide in Soerabaija) en *Mingiran* (in Kediri).	120	24 318	1,63
34	Pakissadji (voor *Kelegan* in Soerabaija).	102	20 820	1,90
35	Kepandjen (van de Ned. Ind. Handelsbank). .	6	†	1,80
36	*Waroe* (in Soerabaija). .	60	4 762	†
37	*Ardiredjo*	s) 47	18 800	1,35
	Totaal . . .	$1158\frac{1}{4}$	t) 238 803	

e) Bovendien werd tegen f 0.75 per pikol 2520 pikol bibiet van de bevolking opgekocht.

f) Waar de bibiet-onderneming hier is aangeduid onder den naam der suikerfabriek of der suikerfabrieken waarvan zij deel uitmaakt, zijn cursieve letters gebezigd.

g) Bovendien werd tegen f 1 per pikol 611 pikol bibiet van de bevolking opgekocht.

h) Als voren 1060 pikol à f 1,35 en 720 pikol à f 1.

i) Als voren 3332 pikol à f 1,40 en 2400 pikol à f 0,55.

j) Hierbij zijn niet alle kosten in aanmerking genomen.

k) Verkregen van p. m. 500 bouws.

l) Hieronder 25 bouws zoogenaamde moedertuinen, welke de bibiet leveren voor de overige aanplantingen.

m) Berekend naar schatting, d. i. tegen 203 pikol per bouw (de bibiet werd namelijk niet gewogen).

n) Hieronder 12 bouws zoogenaamde moedertuinen.

o) Deze bibiet-onderneming dient om de suikerondernemingen, toebehoorende aan of in betrekking staande tot de Internationale Crediet- en Handelsvereeniging „Rotterdam", van plantriet te voorzien.

p) De kostprijs bedraagt f 1.67 op het veld en f 2.10 op de fabriek.

q) Bovendien werd 400 pikol bibiet van de bevolking opgekocht.

r) Bovendien werd 64 308 pikol maal niet geoogst.

s) Hieronder $4\frac{1}{2}$ bouws zoogenaamde moedertuinen.

t) Aan het totaal ontbreekt de opgaaf betreffende Kepandjen.

Volgnummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 van de eigen beplantingen verkregen.	Kostprijs per pikol.
	PROBOLINGGO.			
38	*Oemboel*	27 1/4	6 100	f 1,06
39	Doeren (*Bagoe*) *u*)	43 1/2	4 330	2,00
40	Kroeboengan (*Seboroh*)	25	3 750	1,00
41	Pasawahan (*Maron*)	70	3 670	3,35
42	Renteng (*Djaboeng*)	11	1 940	2,75
43	Gondosoeli (*Djaboeng*)	55	6 000	3,00
44	Kroetjil (*Padjarakan*, *Gending*, *Kandangdjati* en *Paiton*)	113 1/2	15 000	1,54
45	Tiris (*Padjarakan* en *Gending*)	179 1/4	32 210	1,06
46	Keben (*Kandangdjati*)	23 1/4	3 470	3,20
47	Klakah (*Soemberkareng*)	25	6 852	0,80
48	Klakah (*Wonoaseh*)	40	5 250	1,70
49	*Soekodono*	134	25 584	0,88
	Totaal	746 3/4	114 156	
	BEZOEKI.			
50	Pakem	42	4 830	f 2,72
51	*Wringinanom*	1 1/2	450	0,40
52	*Olean*	62	10 000	2,00
53	Maskoening (*Olean*)	69	9 022	†
54	*Pradjekan*	104	16 640	1,98
55	Pinangpait (*Pradjekan*)	104	16 640	1,98
56	Tandji en *Tandjoengsari*	100	15 130	2,85
57	*Asembagoes*	120	24 000	†
58	Sasnan (*Asembagoes*)	125	25 000	1,25
59	Maskoening (*Tanggarang*)	12	3 600	2,50
60	Soembergading (*Pandji* en *Tandjoengsari*)	140	15 130	1,50
61	*Kabat*	33	13 200	0,70
62	*Rogodjampi*	12 1/2	2 400	1,45
	Totaal	925	156 042	
	BANJOEMAS.			
63	Adjibarang	90	31 500	f 0,90 à 1,00
64	*Klampok* *r*)	154	33 500	0,70 à 0,80
65	*Poerwokerto*	11	2 250	0,72[5]
66	*Kalibagor* en *Poerwokerto*	180	63 000	0,89
	Totaal	415	130 250	

u) Cursief is vermeld de naam der suikerfabriek, waarvan de opgegeven bibiet-onderneming een onderdeel uitmaakt.

r) De fabriek Klampok verkoopt ook bibiet aan de in de residentie Djokjokarta gelegen onderneming Sewoegaloer.

Volgnummer.	NAMEN DER ONDERNEMINGEN.	Uitgestrektheid der beplantingen in 1895/96 (in bouws).	Hoeveelheid bibiet (in pikols) in 1896 van de eigen beplantingen verkregen.	Kostprijs per pikol.
	BAGELEN.			
67	*Remboen*	102	25 500	*w*) f 0,97
68	Moentilan	150	30 000	*w*) 2,16
69	Bibiet-onderneming voor de fabriek *Klampok* (in Banjoemas)	6	1 300	0,90
70	Id. voor de ondernemingen *Baroegan*, *Padokan* en *Tjibongan* (in Djokjokarta)	240	30 190	*w*) 2,30
	Totaal	498	86 990	
	MADIOEN.			
71	*Kanigoro*	25	†	f 1,77
72	*Pagottan*	50	*x*) 10 713	1,37
73	*Pagottan*	32	9 714	1,63
74	*Redjosari*	20	6 000	1,30
	Totaal	127	*ij*) 26 427	
	KEDIRI.			
75	Bibiet-onderneming voor de fabriek *Kaliwoengoe* of *Tjeweng* (in Soerabaija)	34	12 000	f 1,00
76	*Modjopanggoeng*	49	9 136	2,00
77	Kadawir (*Pesantren*, *Mritjan*, *Djati* en *Goejangan*)	116	15 000	2,32
78	*Djati*	55	18 000	1,43
79	*Goejangan*	52	15 600	1,09
80	Blitar (onderdeel van de fabriek *Tjepper* in Soerakarta)	62 1/2	11 499	1,79
	Totaal	368 1/2	81 235	

RECAPITULATIE der ondernemingen sub **B.**

GEWESTEN.	Aantal ondernemingen.			
Preanger Regentschappen	2	47	14 000	—
Cheribon	6	510	99 945	—
Tagal	6	567	*z*) 141 034	—
Pekalongan	5	287	57 631	—
Samarang	6	*aa*) 626 3/4	127 523	—
Pasoeroean	12	1158 1/4	*z*) 238 803	—
Probolinggo	12	746 3/4	114 156	—
Bezoeki	13	925	156 042	—
Banjoemas	4	415	130 250	—
Bagelen	4	498	86 990	—
Madioen	4	127	*z*) 26 427	—
Kediri	6	368 1/2	81 235	—
Algemeene totalen	80	*aa*) 6276 1/4	*z*) 1 274 036	

w) Kostprijs, gerekend tot aan het spoorwegstation Poerworedjo.

x) Bovendien werd van eene andere fabriek gekocht 600 pikol bibiet van eene nieuwe variëteit à f 2 per pikol.

ij) Aan dit totaal ontbreekt de opgaaf betreffende Kanigoro.

z) Van 1 bibiet-onderneming in Tagal, 1 in Pasoeroean en 1 in Madioen, met eene aanplanting van respectievelijk 68, 6 en 25 bouws, is de productie niet opgegeven.

aa) Van één der ondernemingen (met eene productie van 6148 pikol bibiet) ontbreekt het cijfer der beplante uitgestrektheid.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE CCC.

N°. 55.

(Zie hoofdst. 0, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT van de productie, enz. in 1895 en 1896 der TABAKS- en INDIGO-ONDERNEMINGEN op JAVA (buiten die in de Vorstenlanden en op de particuliere landerijen, en met uitzondering ook van de productie, verkregen van gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan).[1]

TABAKS-ONDERNEMINGEN.

Volgnummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	Productie (in K.G.) 1895. Bladtabak.	1895. Krossok.	1896. Bladtabak.	1896. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
	Tagal.						
	Afd. Brebes.						
—	Lebaksioe of Jomani	3 500	1 500	a) „	a) „	. . .	. . . . . .
	Probolinggo						
	Afd. Loemadjang.						
1	Moedjoer.	50 000	25 000	75 000	25 000	„	16—114
2	Djarit (of Djeboek).	20 000	2 500	106 000	b) †	„	20—160
3	Koelon.	53 500	53 500	142 500	62 500	„	55—300
4	Bagoe.	105 000	†	95 000	50 000	„	150
	Tempeh-lor.	20 925	65 150	49 500	52 000	†	†
6	Kalipantjing.	37 500	40 000	100 000	25 000	7	18—225
7	Lempenl.	97 668	32 212	105 000	28 000	15	2—325
8	Pasirian.	15 000	3 000	175 000	32 500	15	50
9	Tamboeh.	19 000	45 000	70 000	40 000	2	6—20
10	Ngebroek (of Broeck).	10 000	†	20 000	†	„	6
11	Kebon Toeroes.	38 500	35 000	100 000	12 500	„	4—40
12	Bades	27 808	62 639	125 000	40 000	20	15—180
13	Soemberkadi. (E. en C.)	14 322	31 191	65 000	50 000	12	10—100
14	Djoho.	25 000	3 000	100 000	12 000	12	10—160
	Transporteeren	534 223	398 192	1 418 000	429 500		
	Per transport	534 223	308 192	1 418 000	429 500		
15	Tempeh Tengah.	40 000	137 500	115 000	312 500	20	115—400
16	Labroek.	28 500	46 875	25 000	17 000	„	25—80
17	Tjitrodiwangsan.	30 000	25 000	130 000	40 000	„	5—50
18	Ketitan.	6 750	27 500	6 500	33 000	„	3—16
19	Tempeh, Pastrian en Tjitrodiwangsan Bedab (N. V.)	c) „	c) „	†	†	†	†
	Totalen	639 173	635 067	1 694 500	832 000		
	Bezoeki.						
	Afd. Bondowoso.						
20	Lodjadjor (N. V.)	100 000	350 000	120 000	110 000	„	0—1000
21	Sekarpoetih.	55 000	202 500	95 000	285 000	†	†
22	Boender.	50 000	50 000	100 000	430 000	28	25—1400
23	Maesan	55 000	150 000	50 000	50 000	„	40—100
24	Kalianjar d).	. . . . . .	. . . . . .	5 000	125 000	„	5—150
25	Karangandjar d)	. . . . . .	. . . . . .	17 500	†	„	30
	Afd. Djember.						
26	Soemberdjeroek	80 000	315 000	†	†	†	†
	Transporteeren	340 000	1 127 500	387 500	1 030 000		

1) De bijvoeging hier en daar tusschen haakjes van de letters E. en C., C. of N. V. beteekent dat de aldus aangeduide onderneming toebehoort respectievelijk aan Europeanen en Chineezen te zamen, aan Chineezen of aan eene naamlooze vennootschap.

a) Bij deze onderneming werd, na den oogst van 1895, het tabaksbedrijf gestaakt.

b) Waar een † is ingevuld, zijn geen opgaven verstrekt.

c) In 1895 was deze onderneming gesloten. Zij schijnt uit drie onderdeelen te bestaan, welke in 't vorig verslag (Bijlage EEE) elke als eene afzonderlijke onderneming waren vermeld.

d) Deze onderneming werd in 1896 voor 't eerst geopend.

Volg-nummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	Productie (in K.G.). 1895. Bladtabak.	1895. Kressok.	1896. Bladtabak.	1896. Kressok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders benoodigd gedurende den oogst.
	Per transport	340 000	1 127 500	387 500	1 030 000		
27	Nieuw Djarit en Rambipoedji. e)	85 000	315 000	95 000	330 000	50	20—200
28	Adjoeng of Soekokerto.	200 000	125 000	400 000	400 000	80	1750
29	Soekowono.	150 000	100 000	350 000	300 000	100	10—1600
30	Djelboek.	295 000	160 000	375 000	375 000	..	200—500
31	Djember of G. B. M. (N. V.)	750 000	750 000	1 000 000	700 000	300	1000—5000
32	Gambirono en Goenoengredjo of Petoeng. (N. V.) e)	100 000	150 000	170 000	†	†	†
33	Tanggoel.	100 000	90 000	75 000	75 000	..	10—150
34	Gnemelar, Balong, Adjoeng en Baleh Baroe. (N. V.) f)	333 000	167 000	1 100 000	†	200	1500
35	Lodjadjar. (N. V.)	8 500	27 500	†	†	†	†
36	Soembergadjam. (N. V.)	125 000	50 000	†	†	†	†
	Totalen	2 186 500	3 062 000	3 952 500	3 210 000		
	Banjoemas.						
	Afd. Banjoemas.						
37	Soekaradja.	60 000	120 000	6 500	128 500	†	†
	Transporteeren	60 000	120 000	6 500	128 500		

Volg-nummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	Productie (in K.G.). 1895. Bladtabak.	1895. Kressok.	1896. Bladtabak.	1896. Kressok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders benoodigd gedurende den oogst.
	Per transport	[illegible]	[illegible]	[illegible]	1[illegible]8 500		
38	Soekaradja-kidoel. (C.) g)	..	..	..	..	...	...
	Afd. Poerbolinggo.						
39	Poerbolinggo en Bobotsari.	22 500	15 000	75 000	[illegible]	40	10—
	Afd. Poerwokerto.						
40	Poerwokerto. h)	..	..	125 000	†	†	†
	Totalen	[illegible]	[illegible]	206 500	278 500		
	Kadoe.						
	Afd. Magelang.						
41	Goelon. g)	..	..	..	..	...	...
	Kediri.						
	Afd. Ngrowo.						
42	Soekoredjo.	..	1 875	i)	i)		
	Afd. Blitar.						
—	[illegible] j)	35 000	..	......	......	...	...
—	[illegible] j)	..	18 750	......	......	...	...
	Totalen	35 000	20 625				
	Algemeene totalen	3 246 073	3 854 192	5 853 000	4 320 500		

INDIGO-ONDERNEMINGEN.

Volg-nummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	1895. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1895. Productie (in K.G.).	1896. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1896. Productie (in K.G.).
	Pekalongan.				
	Afd. Pekalongan.				
1	Sidokerto of Kadjen.	187	5050	222	6 900
	Transporteeren	187	5050	222	6 900

Volg-nummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	1895. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1895. Productie (in K.G.).	1896. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1896. Productie (in K.G.).
	Per transport	187	5050	222	6[illegible]
	Afd. Batang.				
2	Bleder of Depok. (N. V.)	220	6499	200	[illegible]
	Transporteeren	407	12 449	422	[illegible]

e) Deze naar het schijnt uit twee onderdeelen bestaande onderneming werd in 't vorig verslag bijlage EEE als twee ondernemingen vermeld.

f) Te oordeelen naar de thans ontvangen opgaven bestaat deze onderneming uit vier onderdeelen, welke in 't vorig verslag bijlage EEE als even zoovele ondernemingen werden vermeld.

g) Deze onderneming werkte in geen der beide jaren.

h) Deze onderneming verkreeg in 1895 geen product.

i) De aanplantingen ten behoeve van Soekoredjo mislukten, ten gevolge waarvan die onderneming in 1896 geen product verkreeg.

j) Deze onderneming werd na den oogst van 1895 opgeheven.

Volgnummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	1895. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1895. Productie (in K.G.)	1896. Beplante uitgestrektheid (in bouws).	1896. Productie (in K.G.)
	Per transport	407	12 449	422	12 490
3	Pandansari of Djemawoe.	307	8 700	293	8 879
4	Koetosari of Plelen. (N. V.)	†	†	256	7 250
	Totalen	714	21 149	971	28 619
	Samarang.				
	Afd. Kendal.				
5	Radjoet. (N. V.)	222	7 157	263	5 575
	Rembang.				
	Afd. Toeban.				
6	Djodjogan of Ngladjoe. (N. V.)	†	†	k) "	"
	Pasoeroean.				
	Afd. Bangil.				
7	Soembernilo of Gelang. (N. V.)	100	4 000	158	4 000
8	Soembersalak of Djembroeng.	68	2 500	69	3 000
	Totalen	168	6 500	227	7 000
	Madioen.				
	Afd. Madioen.				
9	Geger.	182	5 978	300	6 130
10	Tjaroeban of Blimbing. (N. V.)	208	7 140	193	6 000
	Totalen	390	13 118	493	12 130
	Kediri.				
	Afd. Kediri.				
11	Semen.	†	†	320	7 250
12	Plosso of Kraton. (N. V.)	230	7 250	220	7 250
13	Wonoredjo of Blimbing. (N. V.)	400	10 150	400	12 700
	Kandat. (N. V.)	†	†		
14	Pelas of Oedan Awoe. (N. V.)	100	2 150	l) 633	11 250
	Seledono of Soemberredjo. (N. V.)	350	6 000		
15	Tegowangi of Doerenan. (N. V.)	500	18 500	600	18 750
16	Brengkolo. (N. V.)	280	7 800	281	8 250
17	Djeroekwangi. (N. V.)	130	2 500	300	9 000
18	Kapoe en Gajam. (N. V.)	241	7 400	270	6 500
19	Pagre en Gogorarti. (N. V.)	500	17 000	600	19 250
20	Basongan. (N. V.)	210	7 750	452	9 000
21	Wonoredo en Plosso Paree.	170	7 250	217	8 500
	Afd. Blitar.				
22	Garoem.	60	1 000	100	5 000
23	Soemberredjo of Soember.	150	5 500	150	7 000
	Totalen	3341	100 250	4503	129 700
	Algemeene totalen	4935	148 474	6457	183 024

k) Deze onderneming was in 1896 tijdelijk gesloten.

l) De ondernemingen Kandat, Pelas en Seledono werden in 1896 samengesmolten tot één onderneming.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **DDD.**

N°. 56.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub 5°., van het verslag.)

GEWESTELIJK OVERZICHT

BETREFFENDE DE OP ULT. 1896

OP

JAVA

aanwezige LANDBOUWONDERNEMINGEN, gevestigd op gronden door het Gouvernement in ERFPACHT of in HUUR [1] afgestaan,

BENEVENS

de daarvan in 1896 verkregen PRODUCTIE, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen voor de Europeesche markt.

[1] De huurondernemingen zijn slechts 2 in getal, met namen Tanah Laijapan in Cheribon, bestaande uit 1 perceel ter grootte van 798 bouws, en Simbarwangi c. a. in Kediri, bestaande uit 3 perceelen ter gezamenlijke grootte van 810 bouws. Wat de erfpachtsondernemingen betreft, vindt men nopens elk perceel in het bijzonder opgaven nopens uitgestrektheid als anderszins in bijlage AA van deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897.

GEWESTEN.	A Ondernemingen in exploitatie nopens welke, hetzij aangaande de beplanting, hetzij aangaande de productie, over 1896 opgaven zijn ingekomen.				B. Ondernemingen hetzij al dan niet in exploitatie, waaromtrent over 1896 geenerlei opgaven zijn ontvangen. a)			Verdeeling van de onder A bedoelde ondernemingen naar gelang er één of meer der onderstaande verbouwd, met opgaven, voor zooveel ingekomen, nopens de in 1896 verkregen											
			Uitgestrektheid (in bouws)					Koffie.		Kina.		Thee.		Tabak.		Suikerriet.		Cacao.	
	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	In 't geheel.	beplant. d)	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Productie (in pikols). e)	Aantal ondernemingen.	Productie (in K.G. bast).	Aantal ondernemingen.	Productie (in K.G.).	Aantal ondernemingen.	Productie (in K.G.).	Aantal ondernemingen.	Productie (in pikols suiker).	Aantal ondernemingen.	Productie (in K.G.).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11	12.	13.	14	15	16	17.	18	19	20
Bantam . . .	6	12	3362	833 (6)	5	12	2608	6	914 (5)	„	„	„	„	„	—	„	„	„	„
Batavia . . .	1	1	406	273 (1)	„	„	„	1	10 (1)	„	„	1	71 000 (1)	„	„	„	„	„	„
Krawang. . .	5	9	1836	740 (5)	2	3	270	4	250 (2)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Preanger Regentschappen.	146	340	6727[illegible]	34 259 (142)	30	73	15681	86	g) 15 971 (62)	61	2 863 017 (20)	61	2 836 605 (35) h)	„	„	6	i)	10	162 049 (7) j)
Cheribon . . .	7	18	3133	1 801 (7)	„	„	„	2	935 (2)	2	52 730 (2)	1	55 424 (1)	„	„	4	k) 91 754 (2)	„	—
Tagal	4	4	1176	475 (4)	3	3	603	2	niet opgegeven	„	„	„	„	„	„	1	l)	1	niet opgegeven.
Pekalongan . .	19	59	11758	5 614 (19)	3	3	638	15	3 424 (12)	6	200 250 (5)	2	niet opgegeven.	„	„	1	m)	4	5 682 (2)
Samarang . .	15	91	21126	11 135 (33)	8	8	893	37	n) 21 688 (34)	3	54 000 (2)	„	„	2	24 625 (2)	2	o)	20	261 245 (27) n)
Japara. . . .	11	21	4275	2 395 (11)	2	2	534	3	460 (2)	„	„	„	„	„	„	„	„	1	niet opgegeven.
Soerabaija . .	12	30	6176	3 116 (11)	4	6	1120	9	12 173 (7)	1	niet opgegeven.	„	„	„	„	„	„	2	494 (1)
Pasoeroean . .	84	198	75891	48 578 (84)	4	5	1820	79	200 574 (79)	4	id.	„	„	„	„	1	p) 35 226 (1)	4	7 995 (3)
Probolinggo .	25	68	23172	7 250 (22)	7	17	5830	22	25 326 (20)	„	„	„	„	1	q) 74 250 (1)	2	r)	„	„
Bezoeki . . .	57	147	60216	16 478 (55)	36	99	36090	48	35 287 (38)	1	niet opgegeven.	„	„	6	s) 114 500 (6)	1	t)	6	37 056 (2)
Banjoemas . .	3	4	1024	425 (3)	1	1	324	1	geen product.	1	19 500 (1)	„	„	—	„	„	„	„	„
Bagelen . . .	2	14	1671	1 315 (2)	„	„	„	1	15 (1)	1	47 500 (1)	1	257 500 (1)	„	„	„	„	1	niet opgegeven.
Kadoe. . . .	13	20	3068	1 902 (13)	2	3	450	13	n) 2 312 (12)	3	94 350 (2)	„	„	„	„	„	„	3	u) 1 297 (2)
Madioen . . .	25	46	10501	5 386 (24)	2	2	520	13	3 337 (11)	„	„	„	„	„	„	„	„	1	niet opgegeven.
Kediri. . . .	104	210	68384	37 319 (100)	75	162	50430	100	69 575 (84)	3	10 000 (1)	„	„	„	„	3	v) 103 793 (3)	5	11 240 (3)
Totalen. .	571	1344	305942	179 326 (547)	193	400	118716	412	392 283 (372) w)	86	3 440 393 (53)	66	3 220 529 (38) h)	9	213 375 (9)	20	233 775 (6)	67	426 968 (48) x)

a) Waar in dezelfde streek perceelen ten name van denzelfden ondernemer worden vermeld, zijn deze in den regel als één onderneming gerekend. Dit geldt in de meeste gevallen perceelen die nog niet in ontginning zijn.

b) Daar niet van al de onder A bedoelde ondernemingen ook de productie is opgegeven en bij sommige ook nog niet geoogst werd, is het aantal ondernemingen waartoe de opgegeven productie betrekking heeft, tusschen ( ) vermeld.

c) Het aantal ondernemingen welke uitsluitend dienstbaar worden gemaakt aan de teelt van gewassen voor de inlandsche markt is betrekkelijk zeer gering.

d) De beplante uitgestrektheid voor elke cultuur afzonderlijk is niet volledig op te geven, aangezien vanwege een zeer groot aantal ondernemingen daaromtrent geen voldoende gegevens zijn verstrekt. Tot hoeveel ondernemingen het voor elk gewest opgegeven totaal der beplantingen betrekking heeft, is tusschen ( ) vermeld.

e) Niet steeds is in de voorhanden gegevens aangeduid of de opgaaf alleen op Java-koffie doelt, terwijl ook somtijds Java- en Liberia-koffie in één cijfer zijn genoemd. Waar de geoogste Liberia-koffie afzonderlijk is opgegeven, komt men tot een totaal van 23 129 pikol voor 73 ondernemingen, namelijk Bantam 735 pikol (4 ondernemingen), Batavia 10 (1), Krawang 116 (1), Preanger Regentschappen 6824 (23), Pekalongan 2814 (8), Samarang 6733 (12), Japara 2 (1), Soerabaija 3 (1), Pasoeroean 207 (7), Bezoeki 958 (2), Kadoe 1320 (5), Madioen 7 (2) en Kediri 376 (3).

Ten opzichte van 19 ondernemingen werd bovendien de productie geheel of gedeeltelijk in hoornschil-koffie en ten opzichte van 2 in bes-koffie opgegeven welke hoeveelheden, ad respectievelijk 19 521 en 130 pikol, in de hiervoren bedoelde gewestelijke totalen zijn gerekend als 15 617 en 24 pikol bereide koffie. Een en ander geldt ten opzichte van 6 ondernemingen in de Preanger Regentschappen, 1 in Pekalongan, 6 in Pasoeroean, 1 in Probolinggo, 4 in Bezoeki en 2 in Kediri.

f) Wat de in deze kolom bedoelde gewassen betreft werd geproduceerd bij het tusschen ( ) vermeld aantal ondernemingen (in de residentien Bantam, Krawang, Preanger Regentschappen, Pekalongan, Samarang, Japara, Pasoeroean, Bezoeki, Banjoemas, Bagelen en Kadoe — zie ook noot g —: 210 pikol muskaatnoten (11), 2456 pikol peper (26), 434 pikol cubebe (12), 13 pikol kruidnagelen (1), 308 K.G. coca (1), 4 pikol caoutchouc (1), 20 pikol gambier (1), 100 pikol chillies (1), 20 K.G. ceerar-olie (1) benevens 2404 pikol kapok (20). Indigo werd slechts bij een paar ondernemingen geteeld (in Pekalongan en Kediri), doch de productie is niet gemeld.

g) Bovendien produceerde een onderneming eene niet nader gespecificeerde hoeveelheid van 694 pikol koffie, cacao en peper.

h) Van 1 der in kolom 14 bedoelde 35 thee-ondernemingen in de Preanger Regentschappen werd nog opgegeven 140 000 K.G. nat product. Ook bevinden zich onder de 35 ondernemingen sommige ten aanzien van welke vermeld wordt dat zij theebladeren in natten staat van de bevolking opkochten; voor 7 wordt de hoeveelheid van dat nat product opgegeven als te hebben bedragen 633 000 K.G., maar het blijkt niet of het daarvan verkregen droog product in de opgegeven productie begrepen is. Voor 4 ondernemingen, niet onder de 35 begrepen, is verder opgegeven 114 500 K.G. nat blad, waarvan bij 1 onderneming 8480 K.G. door opkoop verkregen.

i) Betreft de ondernemingen Excelsior en Tjireunde, de koffie ondernemingen Bintang-

gewassen werden geproductie. *b*)		Verdeeling van de onder A en B bedoelde ondernemingen naar gelang zij in handen waren van:												Algemeen totaal.		
Andere gewassen (buiten die voor de inlandsche markt). *c*)		naamlooze vennootschappen.			Europeanen.			Chineezen.			inlanders.					
Aantal ondernemingen	Productie.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).
21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.
2	*f*)	1	2	380	9	22	5 351	1	1	39	„	„	„	11	26	5 070
„	„	1	1	406	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	1	406
1	*f*)	3	7	972	2	3	270	2	2	864	„	„	„	7	12	2 106
15	*f*)	79	238	44 028	95	167	35 097	13	17	3 826	„	„	„	187	422	82 951
„	„	1	7	797	4	9	2 219	2	2	400	„	„	„	7	18	3 425
„	„	„	„	„	6	6	1 654	1	1	127	„	„	„	7	7	1 781
5	*f*)	4	25	4 922	14	27	4 605	4	10	2 867	„	„	„	22	62	12 394
12	*f*)	17	40	9 722	33	57	11 019	3	5	1 278	„	„	„	53	102	22 019
7	*f*)	3	7	1 884	10	16	2 945	„	„	„	„	„	„	13	23	4 829
„	„	4	16	2 880	11	18	4 177	1	2	241	„		„	16	36	7 298
7	*f*)	73	176	68 581	14	24	7 952	1	3	1 178	„	„	„	88	203	77 711
„	„	18	46	14 502	13	37	14 572	1	2	237	„	„	„	32	85	29 311
1	*f*)	51	131	49 628	41	114	47 278	„	„	„	1	1	300	93	246	97 206
1	*f*)	1	1	503	3	4	845	„	„	„	„	„	„	4	5	1 348
1	*f*)	1	12	1 184	„	„	„	1	2	400	„	„	„	2	14	1 674
3	*f*)	2	3	711	10	13	2 666	2	5	657	1	2	384	15	23	4 418
„	„	3	6	1 891	18	32	7 514	5	9	1 592	1	1	30	27	48	11 027
2	niet opgegeven.	87	224	62 549	79	162	50 483	10	21	3 764	3	3	1018	179	411	118 814
57	*f*)	349	942	266 540	362	712	198 847	47	82	17 569	6	7	1732	764	1741	484 688

Maliagoet, Girinwas en Awilega benevens de kina-onderneming Tjikembar, met respectievelijk 25, 60, 65, 15, 30 en 4 bouws rietaanplant, bestemd voor plantriet. Alleen voor Tjirende is de productie opgegeven, namelijk 12 000 pikol rietstekken. Bij Awilega zou eerst in 1897 bibit kunnen worden gesneden.

j) Een der 7 ondernemingen kocht bovendien p.m. 2600 K.G. cacao van de bevolking op.

k) Bij de onderneming Djatipiring werd 31 754 en bij Kadipaten 60 000 pikol suiker verkregen van respectievelijk 400 en 507 bouws rietaanplant (waaronder 350 en 322 bouws op van de bevolking gehuurde gronden). Bij 2 andere van de in kolom 17 bedoelde 4 ondernemingen, met namen Tedja en Pasir Tjiwunggoe (de eerste tevens koffie- en kina-onderneming), werd suikerriet als plantriet geteeld; de productie beliep respectievelijk 7000 en 120 pikol rietstekken.

l) Betreft de koffie-onderneming Proepoek met 50 bouws rietaanplant op de erfpachts- en 130 bouws op van de bevolking gehuurde gronden. Daarvan zou eerst in 1897 plantriet gesneden worden.

m) Bij de hierbedoelde onderneming (Sekeppjer-Sigandoe), waar tevens indigo wordt verbouwd, waren 30 bouws met suikerriet beplant (vermoedelijk om als plantriet te dienen). Daarvan zou eerst in 1897 worden geoogst.

n) De productie van één onderneming (Kaliwaroe), waar o. a. koffie en cacao wordt geoogst, is begrepen onder die van Goenoeng Pajoeng of Bandarredjo to Kaloe.

o) De hierbedoelde 2 ondernemingen (Banaran en Sindang Koelon c. a.), waar tevens andere gewassen worden verbouwd, hadden respectievelijk 70 en 100 bouws bibittuinen en verkregen daarvan 14 000 en 40 000 pikol plantriet.

p) Deze productie van 38 228 pikol suiker werd verkregen bij de onderneming Alkmaar, gedeeltelijk ook van aanplantingen buiten de erfpachtsgronden.

q) Hieronder 1750 K.G. krossok (kerftabak).

r) Het riet diende enkel als plantriet. Bij Djarit (tevens tabaks-onderneming) werd 2000 en bij Barjoepoe.ib (waar tevens padi wordt verbouwd) 54 000 pikol rietstekken verkregen.

s) Hieronder 31 500 K.G. krossok voor 5 ondernemingen en eene niet nader gespecificeerde hoeveelheid van 20 000 K.G. bladtabak en krossok voor 1 onderneming.

t) Betreft de onderneming Banongan-Wringinanom met 118 bouws rietaanplant, waarvan 96 000 pikol riet werd geoogst. Of dit als maal-, dan wel als plantriet werd verkocht, blijkt niet. (Overigens werd op die onderneming djagong verbouwd.)

u) Zie noot *n*.

v) In de hierbedoelde suikerproductie deelden de ondernemingen Kentjong, Gambirredjo (of Koedjonmaris) en Wonoboto (of Baron) voor respectievelijk 35 061, 46 893 en 21 839 pikol. Onder de productie van Kentjong is eene hoeveelheid van 3000 pikol zaksuiker berekend als 1500 pikol hoofdsuiker. De opgegeven productie is ten deele afkomstig van aanplantingen op van de bevolking gehuurde gronden, doch hoeveel bouws dit waren is niet volledig opgegeven. Op Koewarasan of Brenggolo (in 1895 met eene productie van 38 665 pikol) werd in 1896 niet gewerkt.

w) Hieronder — voor zooveel blijkt (verg. noot *c*) — 23 129 pikol Liberia-koffie van 73 ondernemingen.

x) Zie de noten *g* en *j*.

Koloniaal verslag van 1897.

I NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE EEE.

N°. 57.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub 6°. en 7°., van het verslag.)

I. OPGAVEN betreffende de PARTICULIERE LANDERIJEN op JAVA.

A. Algemeen overzicht afgesloten op ult. 1896.

GEWESTEN.	Verdeeling der landerijen naar gelang als eigenaar bekend stonden:											
	Naamlooze vennootschappen.			Europeanen.			Chineezen.			Andere vreemde oosterlingen of inlanders.		
	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen ( ) — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor hun aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen ( ) — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor hun aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen ( ) — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor hun aanslag in de verponding.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid in bouws en — tusschen ( ) — aantal opgezetenen.	Geschatte waarde der landerijen voor hun aanslag in de verponding.
Bantam	1	26 785 (32 787)	f 400 000	1	16 010 (25 955)	f 500 000	„	„	„	„	„	„
Batavia	51	278 780 (345 196)	10 460 740	85	281 079 (323 380)	11 329 634	139	270 487 (375 842)	f 15 136 936	64	17 880 (34 904)	f 1 869 752
Krawang	1	300 000 (166 300)	2 700 000	„	„	„	1	86 080 (33 921)	900 000	„	„	
Cheribon	„	„	„	2	257 210 (150 388)	2 948 750	„	„	„	„	„	
Tagal	1	3 749 (13 966)	438 450	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Samarang	4	11 907 (22 196)	1 008 800	6	758 (8 317)	222 170	26	6 360 (19 764)	2 602 008	4	1 421 (6 283)	456 850
Japara	„	„	„	1	1 900 (4 075)	95 000	1	108 (246)	38 000	„	„	„
Soerabaija	1	125 (1 837)	9 179	6	482 (2 663)	237 630	30	5 783 (38 698)	2 862 136	8	503 (5 946)	277 535
Pasoeroean	„	„	„	1	851 (3 512)	255 000	„	„	„	„	„	„
Totalen	59	621 406 (584 282)	f 15 024 160	102	558 300 (518 290)	f 15 588 184	197	368 818 (468 271)	f 26 930 080	76	19 813 (47 133)	f 2 604 137

(*Vervolg.*)

GEWESTEN.	Samentrekking der voorafgaande opgaven.				Gegevens (naar schatting) betreffende de padi-beplantingen op de particuliere landerijen over 1895 en 1896.			
	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid der landerijen (in bouws).	Aantal opgezetenen op ult. 1896.	Geschatte waarde der landerijen voor hun aanslag in de verponding.	Uitgestrektheid der padi-beplantingen (in bouws).		Naar schatting verkregen padiproductie (in pikols).	
					1895.	1896.	1895.	1896.
Bantam	2	42 795	58 742	f 900 000	19 000	15 485	265 000	165 000
Batavia	339	848 235	1 079 121	38 806 062	189 313	182 692	3 445 000	3 648 600
Krawang	2	386 080	200 221	3 600 000	47 420	47 353	657 000	225 000
Cheribon	2	257 246	150 388	2 948 750	56 165	52 701	1 098 500	755 400
Tagal	1	3 749	13 966	436 450	1 834	1 480	27 500	22 100
Samarang	40	20 506	56 560	3 689 828	13 968	13 796	120 200	a) 120 200
Japara	2	2 008	4 321	133 000	400	400	7 400	2 700
Soerabaija	45	6 873	51 144	3 386 486	2 386	2 313	40 200	32 800
Pasoeroean	1	851	3 512	255 000	556	529	15 600	3 860
Algemeene totalen over 1896	434	1 568 337	1 617 976	f 54 155 570	330 988	316 841	5 585 800	4 075 700
Over 1895 waren de cijfers	431	1 566 337	1 591 890	52 645 196				

a) Bij gemis aan genoegzaam volledige opgaven over 1896 is de over 1895 opgegeven productie ingevuld.

B. Overzicht betreffende de productie der particuliere landerijen aan andere voortbrengselen dan padi (voor zooveel opgegeven).

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
SUIKER (pikols). *a)*		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Bodjong Rengit	1 900	1 200
Kampong Melaijoe en Dadap	2 520	1 240
Kedaoeng-Oost	1 215	1 150
Kedaoeng-West	1 230	•
Pangkalan	150	400
Paroengkoeda	2 500	1 500
Pekadjangan	300	320
Selapandjang-Oost	250	350
Selapandjang-West	1 200	1 230
Tegal Aloer	1 400	1 100
Teloeknaga	1 100	1 020
	13 765	9 510
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	22	40
TAGAL.		
* *a)* Ketanggoengan-West	40 500	44 000
SOERABAIJA.		
*Dadoengan en Ketintang	4 800	5 000
*Djagir of Ngagel	4 929	6 320
Groedo-Oost of Ketampon	240	240
*Karah	9 420	10 990
Koepang I of Dermo	1 200	1 000
Koepang II	400	300
	20 989	23 850
PASOERROEAN.		
*Kedawoeng	*b)* 12 451	*c)* 12968
Totaal voor 5 gewesten	87 727	90368
KOFFIE (pikols).		
BANTAM.		
Tjikandi Oedik	280	350

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Grendeng	5	16
Karang Serang Dalem	2	9½
Karet (Tjilongok-landen)	2	•
Krawatji Grendeng	4	•
Krawatji Tjibodas	*d)* †	28½
Serpong	†	3½
Tiga Raksa	3	8
Tjikoija	20	50
Afd. Meester-Cornelis.		
Djombang	4	8
Gandaria-Zuid	8	8
Pondok Petoeng	64	60
Soedimara	4	6½
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	52	50
Tandjong-Oost	72	75
Tjakoeng en Oedjong Menteng (ged.)	13	40
Tjiboeboer en Pembilangan	107	120
Tjiledoek	27	31
Afd. Buitenzorg.		
Bodjong Gedeh	32	40
Bolang	40	200
Depok	7	8
Djasinga	2 400	3 500
Dramaga	5 400	4 600
Goenoeng Sindar	†	70
Janlappa	16	20
Janlappa Tjikoppo Maijak	30	25
Kampong Baroe (Kedoeng Alang)	180	420
Kedoeng Badak	5	6
Kedoeng Badak (Semplak)	590	940
Klapa Noenggal	63	†
Koeripan	70	150
Pondok Tjina	5	2
Roempin	400	600
Sadeng Djamboe	377	50
Soekaradja	450	695
Tanahbaroe	†	5
Tapos	50	100
Temanggoengang, Trogong en Tjikoleang	560	660
Tjampea, Tjiboenboelan en Sadeng-Oost	120	120
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	995	2 546
Tjibodas	46	60
Tjikadoe	35	52
Tjikoppo	560	†
Tjikoppo Maijak	150	180
Tjilangkah	4	4½
Tjileboet	20	75
Transporteeren	12 992	15 642½

a) De meeste particuliere landerijen waar suiker bereid wordt, leveren product voor de binnenlandsche consumtie. Alleen op de landerijen, welke in dit overzicht met een * zijn aangeduid, wordt suiker voor de wereldmarkt bereid.

b) Hieronder 4100 pikol verkregen van aanplantingen buiten het land Kedawoeng.

c) Hieronder mede product verkregen als voren.

d) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
Per transport	12 992	15 642½
Tjiloear	200	250
Tjimanggis	8	20
Tjinere	14	20
Tjiomas	800	713
Tjipamingkis	65	175
Tjipoetat	41	6
Tjiseroea-Noord	409	534
Tjiseroea-Zuid	215	400
Tjitajam	3	5
Tjitrap en Tjitjadas	435	852
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	900	850
	16 082	19 467½
Krawang.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	10 847	14 650
Tagal.		
Ketanggoengan-West	69	68
Samarang.		
Krapijak en Kali Pantjoer	10	32½
Soesoekan	150	250
	160	282½
Totaal voor 5 gewesten	e) 27 438	e) 34 818
THEE (kilogr.).		
Bantam.		
Tjikandi Oedik	13 000	4 344
Batavia.		
Afd. Tangerang.		
Tjikoija	6 500	4 000
Afd. Buitenzorg.		
Bolang	210 000	200 000
Djasinga	40 000	35 000
Dramaga	32 500	20 000
Janlappa Tjikoppo Maijak	9 375	9 400
Kedoeng Alang	50 000	37 500
Kedoeng Badak (Semplak)	52 500	50 000
Roempin	12 500	5 000
Sawangan	3 575	3 500
Soekaradja	37 500	20 000
Temanggoengan en Tjikoleang c. a.	25 000	15 000
Tjampea en Tjiboenboelan	45 000	45 000
Tjiawi en Tjidjeroek (Pondok Gedeh)	54 000	72 500
Transporteeren	578 450	516 900

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
Per transport	578 450	516 900
Tjikadoe	1 125	1 125
Tjikoppo Maijak	18 750	19 000
Tjiloear	20 000	15 000
Tjiomas	85 000	66 000
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	70 000	73 500
	773 325	691 525
Totaal voor 2 gewesten	786 325	695 869
TABAK (kilogr.).		
Batavia.		
Afd. Tangerang.		
Kramat of Pakoeadji	»	250
Karang Seranglaut of Rawakidang	»	125
Sipattan	»	125
Afd. Meester-Cornelis.		
Medang Asem en Bodjong Poetoes	»	125
Pebajoran	»	1 187½
	»	1 812½
Krawang.		
Tegalwaroe-landen	25	2 875
Samarang.		
Kedoeng Batoe, Simongan c. a.	725	3 000
Totaal voor 3 gewesten	750	7 687½
CACAO (kilogr.).		
Batavia.		
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Badak	937	937½
Tjikoppo Maijak	125	125
Tjiloear	250	375
Tjiomas	1 625	937½
	2 937	2 375
Tagal.		
Ketanggoengan-West	625	7½
Samarang.		
Panggoeng	»	450
Totaal voor 3 gewesten	3 562	2 832½

e) De verkregen hoeveelheid Liberia-koffie is niet afzonderlijk opgegeven.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
KINABAST (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Tjitrap en Tjitjadas	6 104	•
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	53 916	63 932
Totaal voor 2 gewesten	60 020	63 932
MUSKAATNOTEN (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Meester-Cornelis.		
Djati	344	187½
Djepang en Laanhof	500	281
Petamboeran	62	62½
Pondok Petoeng	3 125	2 375
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	125	62½
Tanah Rendah	2 875	2 250
Tjipinang	2 500	625
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Badak	125	125
Pondok Tjabe Oedik	125	125
Tjiomas	3 875	2 750
Tjitrap en Tjitjadas	84	60
	13 740	8 903½
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	1 056	562½
SAMARANG.		
Panggoeng	†	625
Totaal voor 3 gewesten	14 796	10 091
FOELIE (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Meester-Cornelis.		
Djati	21	16
Djepang en Laanhof	16	16
Petamboeran	16	16
Pondok Petoeng	500	62½
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	31	16
Tanah Rendah	62	62½
Tjipinang	62	16
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Badak	6	31
Pondok Tjabe Oedik	31	31
Tjiomas	250	155
Tjitrap en Tjitjadas	10	5
	1 005	427
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	30	21
SAMARANG.		
Panggoeng	•	100
Totaal voor 3 gewesten	1 035	548

NAMEN DER LANDERIJEN.	1895.	1896.
KRUIDNAGELEN (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Tjikoija	150	100
Afd. Buitenzorg.		
Tjiomas	8 500	5 125
Totaal voor 1 gewest	8 650	5 225
INDIGO (pikols). *f*)		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Babakan-Zuid	3½	15
Batoe Tjepper	•	45
Gandoe	9	5
Grendeng	•	6
Karet, Ketos en Onom (Tjilongok-landen)	55	58½
Lengkong-Oost	4	80
Pakoelonan	6½	*g*) 317
Pasarbaroe	2	*g*) 130
Pondok Djagoeng	2½	18
Sipattan	•	24
Tiga Raksa	½	•
	83	698½
SOERABAIJA.		
Karah	625	560
Ketabang Noord- en Zuid-	•	14
Ngagel	•	140
	625	704
Totaal voor 2 gewesten	708	1 412½
VOGELNESTJES (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Klapa Noenggal	1 937	1 875
Tjampea en Tjiboenboelan	156	156
	2 093	2 031
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	12	•
Totaal voor 2 gewesten	2 105	2 031
PEPER (kilogr.).		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Badak	62	62½
Koeripan	625	1 250
Tjikoppo	188	937½
Tjimanggis	156	156
Tjiomas	125	†
Tjitrap en Tjitjadas	*h*) 77	32½
Totaal voor 1 gewest	1 233	2 438½

f) Volgens vroegere opgaven was de op de particuliere landerijen verkregen indigo meestal voor de inlandsche markt bestemd.
g) Het aanzienlijk verschil met de opgaaf over 1895 doet aan de mogelijkheid denken dat hier bij vergissing kilogrammen bedoeld zijn.
h) Hieronder 45 K.G. cubebe (staartpeper).

II. OVERZICHT betreffende de hoeveelheden der voornaamste voor uitvoer bestemde PRODUCTEN, in 1895 en 1896 verkregen van de HUURLANDEN in SOERAKARTA en DJOKJOKARTA.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).		CACAO (K.G.).	
	1895.	1896.	1895	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
RESIDENTIE SOERAKARTA.										
Afdeeling Soerakarta.										
Regentschap Soerakarta.										
1. Baki Pandean } a)	»	»	4 400	3 000	»	»	»	»	»	»
2. Baki Pandean }										
3. Baron of Kedawoeng	»	»	6 000	10 500	»	»	»	»	»	»
4. Djetis Karangpoeng	»	»	»	»	»	»	b)	b)	b)	b)
5. Gagah Sipat	»	»	c) †	d)	»	»	0,30	e)	»	»
6. Gawok	»	»	3 000	3 546	85 000	72 116	»	»	»	»
7. Glonggong	»	»	1 650	1 700	»	»	f)	f)	»	»
8. Kartasoera	g) 36 000 (395)	30 000 (395)	»	»	»	»	»	»	»	»
9. Klodran	h) (100)	h) (100)	»	»	»	»	»	»	»	»
10. Manang	»	»	3 250	2 763	95 000	122 491	»	»	»	»
11. Manggan Ardjo of Ketitang Bendo	»	»	2 252	1 705	»	»	f)	10	f)	124
12. Manoekan	»	»	»	»	475	187	»	»	»	»
13. Temoeloes	»	»	4 500	4 000	70 000	90 000	»	»	»	»
14. Triagan	22 500 (320)	21 000 (300)	»	»	»	»	»	»	»	»
Afdeeling Wonogiri.										
Onderregentschap Soekoardjo.										
15. Atas-adji	»	»	2 750	2 862	»	»	5	28	»	»
16. Djombor	»	»	7 288	5 430	»	»	f)	2	»	»
17. Kategoean Djetis	»	»	1 034	985	»	»	»	»	»	»
— Kedoeng Djambol i)	»	....	»	......	»	......	f)	......	»	......
18. Kradjan Djatimalang	»	»	800	570	»	»	»	»	»	»
19. Kradjegan	»	»	»	»	»	»	†	0.35	»	»
20. Madjosto	»	»	»	»	»	»	f)	f)	»	»
21. Manggis	»	»	1 375	1 300	»	»	9	42	»	»
22. Mento Toelakan j)	»	»	»	»	»	»	24	41	47	3 596
23. Paniron	»	»	1 474	1 369	»	»	f)	f)	»	»
24. Prigi Malangan	»	»	750	600	»	»	»	»	»	»
25. Tiris	»	»	1 249	1 414	6 215	2 631	53	40.06	»	»
26. Weroedalem	»	»	1 800	1 750	»	»	»	»	»	»
— Weroe Ngentak i)	»	....	250	......	»	......	»	......	»	......
Afdeeling Klatten										
Regentschap Klatten.										
27. Bendoengan Ngreden	»	»	2 500	2 000	40 000	60 000	»	»	»	»
28. Bodeh	»	»	»	»	»	»	420	550	35 000	17 050
29. Brenggosan	»	»	d)	d)	»	»	»	»	»	»
30. Delanggoe	59 000 (613)	6 300 (600)	»	»	»	»	»	»	»	»
31. Demanggan	»	»	550	1 500	137 500	150 000	50	»	»	»
32. Djiwo	»	»	4 930	5 358	56 250	61 875	»	»	»	»
33. Djoewiring	»	»	4 500	4 225	25 000	4 100	»	»	»	»
34. Djonggrangan	»	»	9 0 0	20 000	»	»	»	»	»	»
35. Djongkaré of Karang Anom	43 009 (450)	k) 42 000 (450)	3 503	†	»	»	»	»	»	»

a) Twee ondernemingen van denzelfden naam, doch aan verschillende eigenaren toebehoorende. De productie is van beide te zamen opgegeven.

b) De koffie- en cacao-aanplantingen leverden nog niets op.

c) Waar een † is geplaatst, ontbreken de opgaven.

d) De indigobladeren werden op het veld verkocht.

e) Door de felle droogte werd geen product verkregen.

f) Nog geen productie.

g) De met suikerriet beplante uitgestrektheid (in bouws) is hier en bij de overige ondernemingen tusschen ( ) bekend gesteld.

h) Het riet van Klodran werd vermalen op de door het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis voor eigen rekening geëxploiteerde suikerfabriek Tjalamadoe (of Malang Djiwan).

i) Wegens verstrijking van de huur hield deze onderneming in 1896 op te bestaan.

j) Voor Mento Toelakan werd in 1895 bovendien opgegeven 60 pikol kapok.

k) Bovendien waren 90 bouws bestemd tot bibiet-aanplant voor de onderneming Ponggok (n°. 58).

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).		CACAO (K.G.).	
	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
36. Gajamprit	.	.	2 550	2 300	300 000	287 500	.	.	.	.
37. Gantiwarna	.	.	2 750	2 760	57 500	52 000	.	.	.	.
38. Gedaren	25 089 (314)	24 350 (342)	.	.	.	.	.	.	.	.
39. Gemampir l)	.	.	2 935	3 000	76 875	93 000	2 100	2 765	.	.
40. Genengsari of Kepitoe	.	.	1 000	1 500	75 000	80 500	1 000	1 200	.	.
41. Goemoel Djogonalan	.	.	6 574	6 500	117 031	133 000	.	.	.	.
42. Gondangsari	m) (†)	m) (5)	.	.	.	.	.	.	.	.
43. Gondang Winangoen en Djetis	53 000 (584)	53 250 (575)	4 226	4 419	.	.	.	.	.	.
44. Groedo Djomboran	.	.	2 500	4 000	46 500	46 000	.	.	.	.
45. Karangdowo	.	.	822	1 250	.	.	.	.	.	.
46. Kebonaroem n)	.	.	2 150	2 100	193 500	230 030	53	107	.	.
47. Kemoedo	.	.	4 000	4 000	75 000	85 000	f)	f)	.	.
48. Ketandan	.	.	9 000	7 500	164 000	215 000	f)	0.14	.	.
49. Logedé	.	.	.	.	.	.	255	585	.	.
50. Masaran-Kidoel	.	.	375	500	.	.	.	.	.	.
51. Ngoepit o)	.	.	4 000	4 000	175 000	200 000	256	250	56 250	37 200
52. Ngranjoe	.	.	3 250	3 300	.	.	.	.	.	.
53. Ngreni	.	.	800	1 000	.	.	.	.	.	.
54. Pandan	.	.	p) 6 500	p) 12 500	p) 30 000	p) 50 000	.	.	.	.
55. Pangkallan	.	.	6 000	6 500	.	.	.	.	.	.
56. Planganan Bedji	.	.	1 984	1 979	28 000	28 800	.	.	.	.
57. Polan	.	.	2 500	2 100	.	.	.	.	.	.
58. Ponggok	18 000 (225)	18 000 (225)	.	.	.	.	.	.	.	.
59. Prambonan	30 000 (400)	34 000 (500)	3 500	1 507	.	.	60	70	.	.
60. Satrian en Selap	.	.	4 800	450	.	.	561	705	31 250	21 700
61. Simping	.	.	p)	p)	p)	p)	.	.	.	.
62. Tambak	.	.	500	433	.	.	80	206	1 875	2 046
63. Terban	.	.	5 464	4 225	.	.	.	.	.	.
64. Tjandisewoe q)	25 800 (277)	31 300 (284)	.	.	.	.	.	.	.	.
65. Tjepper	42 000 (521)	46 000 (520)	3 100	2 500	.	.	.	.	.	.
66. Tjokro Toeloeng	44 000 (486)	39 000 (480)	.	.	.	.	.	.	.	.
67. Troetjoek	.	.	13 117	10 695	143 516	216 792	.	.	.	.
68. Wedi Birit	.	.	2 650	2 207	343 000	365 000	.	.	.	.
69. Widoro Ardjo	.	.	908	859	.	.	.	.	.	.
70. Wonosari	26 000 (367)	28 126 (360)	.	.	.	.	.	.	.	.
Afdeeling Boijolali.										
Regentschap Boijolali.										
71. Ampel	.	.	1 687	610	.	.	772	925	4 500	2 294
72. Asinan r)	.	.	.	.	.	.	300	215	40 625	55 800
73. Bangak Pengging	s) 33 000 (349)	s) 30 914 (578)	s) 8 425	s) 13 900	.	.	t)	t)	s) 63	s) 124
74. Baros Tampir	.	.	.	.	.	.	1 111	2 252	10 812	2 480
75. Bradjan u)	.	.	3 870	3 900	.	.	285	351	10 937	12 152
76. Drono	s) (31)	s) (†)	s)	s)	.	.	t) 260	t) 556	s)	s)
77. Gawar	.	.	.	.	.	.	122	92	.	.
78. Gesangan	.	.	.	.	.	.	1/2	5	500	744
79. Getas v)	.	.	1 150	1 336	60 000	51 911	350	700	187 500	86 800
80. Geboeg Ngargosari	.	.	.	.	.	.	100	80	375	434
81. Gondangrawé	.	.	.	.	.	.	12	13	.	.
82. Gondang Wedelan w)	.	.	.	.	.	.	10	50	625	310
83. Karang	.	.	1 500	2 064	.	.	220	140	1 250	3 038
84. Karang Gondang	.	.	.	.	.	.	238	360	3 937	806
85. Kebonso	.	.	1 440	†	.	.	87	172	2 750	8 928
86. Kepesong	.	.	.	.	.	.	281	672	1 125	930
87. Mandjoeng	.	.	1 150	1 050	62 500	69 000	.	.	.	.

l) Behalve de in het overzicht vermelde producten werd in 1896 bij Gemampir nog staartpeper en kapok geoogst.

m) Bij Gondangsari werd suikerriet als plantriet geteeld. Door de groote droogte slaagde dit gewas echter niet.

n) Bij Kebonaroem werd in 1896 bovendien 102 pikol kapok verkregen.

o) Voor Ngoepit werd in 1895 bovendien opgegeven 150 pikol kapok.

p) Onder de productie van Pandan is die van Simping (n°. 61) begrepen.

q) De fabriek Tjandisewoe is gelegen op de onderneming Randoegoenting in Djokjokarta.

r) Bij Asinan werd voorts nog verkregen: in 1895 41 pikol notemuskaat, 100 pikol peper en 20 pikol kapok, en in 1896 respectievelijk 75, 94 en 60 pikol.

s) Onder de hoeveelheden suiker, indigo en cacao bij Bangak Pengging vermeld, is de productie van Drono (n°. 76) begrepen.

t) De bij Bangak Pengging geoogste koffie werd op Drono verwerkt.

u) Bij Bradjan werd voorts nog verkregen: in 1895 240 pikol peper, en in 1896 10 pikol kapok.

v) Voor Getas werd in 1895 bovendien opgegeven: 1334 pikol peper en 800 pikol kapok.

w) Voor Gondang Wedelan werd in 1896 bovendien opgegeven 20 pikol peper.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.)		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).		CACAO (K.G.).	
	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
88. Melambong	.	.	.	.	.	.	131	93	188	†
89. Moedal Bimo	.	.	.	.	.	.	250	350	1 250	x)
90. Ngares Kopen	.	.	3 649	3 616	.	.	f)	f)	.	.
91. Ngargoloko Malebari.	.	.	.	.	.	.	20	12	.	.
92. Penggoeng ij)	.	.	.	.	.	.	728	983	26 562	29 636
93. Plaoer	.	.	.	.	.	.	100	217	1 562	†
94. Poetjang Kiringan	.	.	.	.	.	.	300	350	625	x)
95. Repaking z)	.	.	.	.	.	.	74	83	1 625	2 356
96. Simo	.	.	3 100	2 600	.	.	110	400	64 062	40 300
97. Soekaboemi of Tjepogo	.	.	.	.	.	.	1 230	1 320	.	.
98. Trantang Wonosido	.	.	.	.	.	.	22	28	.	.
99. Watoe Penganten	.	aa) (20)	.	.	.	.	230	612	.	.
Afdeeling Sragen.										
Regentschap Sragen.										
100. Bandoeng	.	.	.	.	7 500	6 000	2½	30	.	.
101. Bangsri	bb) (100)	bb) (110)	1 008	765	.	.	.	.	.	.
102. Batoe Djamoes	.	.	9 500	5 500	.	.	30	25	.	cc)
103. Blorong	.	.	1 735	1 868	.	.	f)	½	.	.
104. Brodjol Gondangmanis	.	.	.	.	.	.	dd) 74	dd) 22⅔	.	.
— Broemboeng Gading ee)	.	......	.	.....	501	.....	f)	.....	.	.....
105. Denanjar ff)	.	.	.	.	.	.	.	ff)	.	.
106. Djeroekwangi	.	.	.	.	.	.	85	276.2	.	.
107. Djetis	bb) (52)	bb) (40)	.	gg)	.	.	.	.	.	.
108. Gadoengan	.	.	.	.	.	.	1 222	600	.	.
109. Gebang Winong	.	.	900	1 250	5 000	9 678	.	.	.	.
110. Kaliboto	.	.	.	.	.	.	82	200	.	.
111. Karangdowo.	.	.	.	.	.	.	f)	f)	.	.
112. Kebak	hh) (12)	.	.	.	.	.	f)	f)	.	.
113. Kedoeng Banteng I ii)	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
114. Kedoeng Banteng II jj)	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
115. Kemoening	.	.	.	.	.	.	1 560	1 484	.	.
116. Koentjen en Begadjah	.	.	2 600	1 926	.	.	20	93	.	.
117. Koetoekan	kk) (44)	kk) (45)	.	.	.	.	.	.	.	.
118. Kredjo.	.	.	2 000	1 758	.	.	1 050	1 457	.	.
119. Madjenang jj)	.	.	.	.	.	.	f)	f)	.	.
120. Masaran	.	.	550	605	.	.	.	.	.	.
121. Mendalan.	.	.	.	.	.	.	dd)	dd)	.	.
122. Modjo Sragen	38 800 (600)	42 000 (600)	.	.	65 000	90 000	f)	32	.	.
123. Moenggoer Pereng	.	.	4 000	2 920	.	.	187	353	2 250	†
124. Moetian	.	.	1 500	1 100	.	.	.	f)	.	.
125. Ngaroem	.	.	.	.	.	.	100	ll) 1 628	.	.
126. Sambiredjo	.	.	.	.	.	.	f)	5	.	.
127. Singgé.	.	.	.	.	10 000	†	1	1	.	.
128. Soember en Kedoengdowo jj)	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
129. Soko Djengkilong.	.	.	.	.	.	.	f)	f)	.	.
130. Tarik	.	.	.	.	.	.	1 232	ll)	.	.
131. Tawang	bb) (40)	.	.	.	.	.	.	.	.	.
132. Tegalombo	.	.	.	.	.	.	f)	f)	.	.
— Tegalroekmi ee)	mm) 300 (57)	....	.	.....	.	.....	.	....	.	.....
133. Tengklik	.	.	.	.	.	.	18	13	.	.
134. Toendoengan nn)	.	.	.	.	.	.	5	3	.	.
135. Wonolopo oo)	oo) (48)	.	.	.	.	.	.	.	.	.

x) De cacao-aanplantingen werden in 1896 afgeschreven.

ij) Bij Penggoeng werd voorts nog verkregen: in 1895 32 pikol peper, en in 1896 20 pikol peper en 10 pikol kapok.

z) Voor Repaking werd in 1895 bovendien opgegeven 32½ pikol peper.

aa) Het op Watoe Penganten aangeplante riet diende voor plantriet. Gemiddeld werd 160 pikol plantriet per bouw verkregen.

bb) De rietaanplant was bestemd voor bibiet.

cc) De cacaoboomen op Batoe Djamoes droegen nog geen vrucht.

dd) Onder de productie van Brodjol Gondangmanis is die van Mendalan (nº. 121) begrepen.

ee) De onderneming hield in 1896 op te bestaan; de gronden werden aan de apanagehouders teruggegeven.

ff) De onderneming Denanjar was ten onrechte in de opgaven over 1895 onvermeld gebleven. De aldaar aangelegde koffie-aanplantingen waren in 1896 door de felle droogte gestorven.

gg) Bij Djetis waren, tijdens de afsluiting van dit overzicht, de indigo-aanplantingen nog niet gesneden.

hh) Het in 1895 bij Kebak aangeplante riet werd verkocht ter verwerking elders.

ii) De huur van Kedoeng Banteng I is in 1894 overgedragen aan Modjo Sragen, doch de overdracht was ult. 1896 nog niet door het bestuur bekrachtigd.

jj) Houtkaponderneming.

kk) Als bij noot bb. De geoogste hoeveelheid plantriet beliep in 1896 4108 pikol.

ll) Onder de productie van Ngaroem is die van Tarik (nº. 130) begrepen.

mm) De suiker, in 1895 bij Tegalroekmi geproduceerd, was bestemd voor de inlandsche markt.

nn) Voor Toendoengan werd in 1895 bovendien opgegeven 25 pikol kapok.

oo) De gronden der onderneming Wonolopo werden geheel als „glebag" (n „bengkok" uitgegeven; de opgezetenen hebben riet geplant op gronden van de Mangkoe Negorosche onderneming Tasikmadoe. Ten behoeve van die onderneming dienden ook de voor den oogst van 1895 bij Wonolopo bewerkstelligde rietbeplantingen.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).		CACAO (K.G.).	
	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
RESIDENTIE DJOKJOKARTA.										
Regentschap Sleeman.										
1. Beran	pp) 41 000 (544)	50 000 (546)	»	650	»	»	»	»	»	»
2. Boeloes	»	»	6 250	8 150	»	»	»	»	»	»
3. Demak Idjo	»	»	11 550	9 407	»	»	»	»	»	»
4. Dadapan	»	»	971	1 427	»	»	»	»	»	»
5. Doekoeh en Pisangan	qq) (88)	»	7 696	10 463	»	»	»	»	»	»
6. Kebon Agoeng	qq) (80)	»	2 702	6 282	20 000	21 150	»	»	»	»
7. Kenaroean	»	»	3 440	rr) 3 579	»	»	f)	f)	»	»
8. Klatji	25 830 (255)	32 750 (253)	»	»	»	»	»	»	»	»
9. Klelen	»	»	5 500	7 000	»	»	»	»	»	»
10. Medari	»	»	3 272	3 815	»	»	»	»	»	»
11. Mlati en Tjebongan	40 450 (430)	ss) 38 500 (450)	6 307	8 507	»	»	»	»	»	»
12. Mendiro	»	»	6 500	5 700	»	»	f)	3	»	»
13. Ngemplak	»	»	3 373	3 754	»	»	f)	f)	»	»
14. Padokan	54 600 (510)	60 125 (510)	780	317	»	»	»	»	»	»
15. Patoekan	»	»	8 900	7 544	»	»	»	»	»	»
16. Pendoelan	»	»	1 615	1 250	»	»	f)	f)	»	»
17. Plemboeran	pp) (30)	»	2 249	2 850	»	»	»	f)	»	»
18. Randoebanteng	»	»	1 093	1 233	»	»	»	f)	»	»
19. Rewoeloe	63 000 (660)	59 000 (660)	»	»	»	»	»	»	»	»
20. Sedajoe	17 000 (197)	16 000 (197)	»	»	»	»	»	»	»	»
21. Sempoe en Pakem	»	»	961	1 132	»	»	»	»	»	»
22. Sonosewoe	»	»	6 000	5 050	»	»	»	»	»	»
23. Tegalwaroe	qq) 33 000 (261)	ss) (90)	3 180	7 509	»	»	f)	25	»	»
24. Tempel	»	»	9 542	6 352	»	11 219	»	»	»	»
25. Wringin	»	»	3 820	5 163	»	»	»	»	»	»
Regentschap Kalassan.										
26. Bandjar Ardjo	»	»	6 800	6 300	»	»	29	12	»	»
27. Barongan	78 000 (604)	70 000 (603)	4 750	4 050	»	»	»	»	»	»
28. Bedojo	»	»	3 564	2 158	»	»	»	»	»	»
29. Gedjagan	»	»	2 200	tt) 2 130	»	»	235	651	»	»
30. Kadhiredjo	»	»	7 750	9 025	»	»	»	»	»	»
31. Kenajan	»	»	5 350	4 150	44 500	60 000	»	»	»	»
32. Magoewo	»	»	10 501	10 472	»	»	»	»	»	»
33. Moedja Moedjoe	»	»	12 975	16 000	»	»	»	f)	»	»
34. Ngoto	»	»	3 350	4 150	»	»	»	»	»	»
35. Plered en Kenalan	37 500 (432)	44 000 (415)	»	»	»	»	»	»	»	»
36. Randoegoenting	46 000 (492)	23 797 (212)	»	»	»	»	»	»	»	»
37. Salakan-lor	»	»	6 739	7 064	»	»	»	»	»	»
38. Salakan Petorono	»	»	5 250	5 688	»	»	»	»	»	»
39. Silooklanteng	»	»	1 375	1 500	»	»	»	f)	»	»
40. Sorogedoeg	uu) (63)	uu) (16)	10 932	15 316	»	»	4.10	32	»	»
41. Tandjong Tirto	uu) 47 537 (394)	uu) 39 959 (385)	»	»	»	»	»	»	»	»
42. Wanoedjojo	»	»	6 820	9 500	»	»	»	»	»	»
43. Wioro	»	»	6 860	7 500	»	»	»	»	»	»
Regentschap Bantool.										
44. Bantool of Djeboegang	84 000 (639)	73 000 (639)	»	»	»	»	»	»	»	»
45. Gesikan	48 482 (529)	51 250 (539)	»	»	»	»	»	»	»	»
46. Lipoero	44 000 (365)	39 460 (365)	»	»	»	»	»	»	»	»
47. Mengkangredjo	»	»	1 803	2 671	»	»	»	»	»	»
48. Poendoeng	47 000 (460)	45 000 (446)	»	»	»	»	»	»	»	»
Regentschap Adhikarto.										
49. Sewoegaloer	60 000 (714)	70 000 (717)	»	»	»	»	»	»	»	»

pp) Het voor den oogst van 1895 bij Plemboeran (n°. 17) aangeplante riet werd verwerkt bij de onderneming Beran (n°. 1).

qq) Het voor den oogst van 1895 bij Doekoe en Pisangan en bij Kebon Agoeng aangeplante riet werd verwerkt op de onderneming Tegalwaroe (n°. 23).

rr) Hiervan zijn 611 K.G. verkregen van gekochte indigobladeren.

ss) Onder de bij Mlati en Tjebongan verkregen productie van 38 500 pikol suiker is begrepen eene hoeveelheid van 8350 pikol, verkregen van de 90 bouws riet, bij Tegalwaroe (n°. 23) aangeplant.

tt) Hiervan zijn 312 K.G. verkregen van gekochte indigobladeren.

uu) Het riet van Sorogedoeg werd verkocht aan de onderneming Tandjong Tirto (n°. 41); daarvan werd in 1895 3358 en in 1896 1176 pikol suiker verkregen. Ook werd bij Tandjong Tirto nog eenig elders dan op Sorogedoeg aangeplant riet door opkoop verkregen.

RECAPITULATIE rr)

AFDEELINGEN EN REGENTSCHAPPEN.	Aantal ondernemingen.		SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols)		CACAO (K.G.).	
	in 1895.	in 1896.	1895	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
Residentie Soerakarta.												
Afd. Soerakarta	14	14	58 500	51 000	25 052	27 214	250 475	284 794	0.30	10	„	124
„ Wonogiri	14	12	„	„	18 770	16 280	6 215	2 631	91	153.41	47	8 596
„ Klatten	44	44	365 889	379 026	122 938	127 167	2 083 672	2 358 567	4 835	6 488.14	124 575	77 996
„ Boijolali	29	29	33 000	30 914	25 971	29 076	122 500	120 911	7 343½	11 031	360 873	247 132
„ Sragen	38	36	38 800	42 000	23 793	17 692	82 001	105 678	5 668½	6 228.45	2 250	†
Totalen . . .	139	135	rrr) 496 189	502 940	216 524	217 429	2 550 863	2 872 581	17 938.30	23 911	487 545	328 848
Residentie Djokjokarta.												
Regentschap Sleeman . .	25	25	274 880	256 375	95 701	107 134	20 000	32 369	„	28	.	„
„ Kalassan . .	18	18	209 037	177 756	95 219	105 003	44 500	60 000	268	695	„	„
„ Bantool . .	5	5	223 482	213 710	1 803	2 671	„	„	„	„	„	„
„ Adhikarto .	1	1	66 000	70 000	„	„	„	„	„	„	„	„
Totalen	49	49	773 399	717 841	192 723	214 808	64 500	92 369	268	723	„	.

rr) Voor enkele ondernemingen vindt men nog gewag gemaakt van de teelt van andere uitvoerproducten, zooals notemuskaat, peper, kapok, enz. Voor 1895 bedroegen de opgegeven hoeveelheden 2542 K.G. notemuskaat en foelie (op 1 land), 1758½ pikol peper (op 6 landen) en 1100 pikol kapok (mede op 6 landen). Voor zooveel over 1896 opgegeven, werd toen geoogst 12 228 K.G. notemuskaat en foelie (op 2 landen), 154 pikol peper (op 3 landen) en 212 pikol kapok (op 5 landen). De op enkele huurlanden bestaande kinaplantsoenen werden in geen der beide jaren geëxploiteerd.

rrr) Hieronder niet begrepen de 300 pikol suiker van de onderneming Tegalroekmi, als bestemd geweest voor de inlandsche markt.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **FFF.**

N°. 58.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub B, van het verslag.)

OVERZICHTEN en MEDEDEELINGEN betreffende het boschwezen op Java en Madura, over 1896.

1. Omvang der in 1895/96 tot stand gebrachte djati- en wildhout-beplantingen.

BOSCHDISTRICTEN.		Djati-beplantingen.					Wildhout-beplantingen.	
		In 1895/96 aangelegd nieuw plantsoen:			In 1896 nog in verzorging geweest vroeger aangelegd djati-plantsoen.	Kosten in 1896 wegens aanleg en onderhoud van de in de voorgaande kolommen bedoelde plantsoenen.	In 1895/96 aangelegd nieuw plantsoen.	Kosten van aanleg.
		in leeg-gekapte bosch-perceelen.	op open plekken of op terreinen waar het bosch in ontredderden staat verkeerde.	Te zamen.				
		H.A.	H.A.	H.A.	H.A.		H.A.	
Preanger Regentschappen-Krawang.		"	"	"	44.19	f 498,37^{5}	4.26	f 90,00
Tagal-Cheribon		79.80	90	169.80	186.28	7 793,30^{5}	42.50	787,65^{5}
Pekalongan-Kendal		140.70	"	140.70	149.50	4 222,11	"	"
Samarang-Vorstenlanden		318.50	"	318.50	467	15 337,60^{5}	"	"
	Grobogan c. a.	539.04	35.14	574.18	482.54	25 124,71^{5}	"	"
Kadoe-Bagelen-Banjoemas	Kadoe	"	"	"	"	"	679.10	12 313,32^{5}
	Bagelen-Banjoemas	"	523.80	523.80	125.50	7 665,04^{5}	1 162.05	18 024,11
Japara		137.30	16.45	153.75	42	6 883,30	"	"
Rembang-Blora		72.90	"	72.90	116.01	4 459,89^{5}	"	144,10
	Blora-Tjabak	206.75	"	206.75	3.29	6 154,11^{5}	"	"
Toeban-Bodjonegoro	Bodjonegoro	274.50	"	274.50	274.60	14 566,29	"	"
	Toeban-Tinawoen-Toedir	329.30	"	329.30	478.90	17 832,10	"	"
Zuidwest Rembang-Ngawi		174.50	"	174.50	174.50	4 484,42	"	"
Madioen		27	37	64	131.75	2 162,12	27.60	480,26
Kediri		31.90	158.20	190.10	169.68	5 714,29^{5}	"	"
Soerabaija-Pasoeroean-Madura	Noord-Soerabaija-Madura	247.25	35.50	282.75	257.30	9 875,37^{5}	"	"
	Zuid-Soerabaija-Pasoeroean	126.75	102.25	229	533	12 276,35	10.25	1 393,80
Probolinggo-Bezoeki		56.78	43.63	100.41	150.16	5 321,03	"	"
Totalen		2 762.97	1 041.97	3 804.94	3 786.20	f 151 370,44^{5}	1 925.76	a) f 33 233,25

a) In 't geheel werd gedurende 1896 voor de wildhoutcultures uitgegeven, met inbegrip o. a. van de kosten der wegenbeplanting en der verzorging van 4828.96 hectaren nog onderhoud behoevende jonge plantsoenen, f 91 990,40.

II. OVERZICHT van de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen voor in de Vorstenlanden aanwezige djatibosschen).

A. ONDERNEMINGEN VOOR LEEGKAPPING

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie
	Preanger Regentschappen.						
—	d) † Sampora (district Dermawangi, regentschap Soemedang)	Si Ho Hok	94	132½	2 jaar (14 Maart 1895 t/m 13 Maart 1897)	f 10 per M³. timmerhout en f 0,30 per stapelmeter brandhout	f 1 671,47⁵
	Krawang.						
1	Tjikalong Girang (distr. Adiarsa, reg. Krawang)	E. C. Mulholland	97	136½	3 jaar (15 Oct. 1896 t/m 14 Oct. 1899)	f 2780 's jaars	e) In 1896 nog niet verschuldigd
	Cheribon.						
2	† Djatiwangi, c.a. (distr. Djatiwangi, reg. Madjalengka)	Lim Kwat Tjang	604	851	5 jaar (26 Sept. 1894 t/m 25 Sept. 1899)	f 35,10 per M³. timmerhout en f 0,51 per stapelmeter brandhout	f 4 538,42⁶
	Tagal.						
3	Sepet (distr. Balapoelang, reg. Brebes)	Ko Joe Seng	658	927	9 jaar (31 Dec. 1890 t/m 30 Dec. 1899)	f 52 777,77 's jaars gedurende 8 jaren en f 52 777,84 over het laatste jaar	f) f 52 777,77
4	Goenoeng Tengah (distr. Bandjarhardjo, reg. Brebes)	Kwe Keng Kie	248	349	8 jaar (1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1899)	f 3 888,87⁵ 's jaars	g) f 3 888,87⁵
5	Bantarbolang-Kebokoening-Djatilawang (distrn. Randoedongkal en Pamalang, reg. Pamalang)	Lim Kwat Tjang	327½	468	6 jaar (1 April 1895 t/m 31 Maart 1901)	f 14 500 's jaars	h) f 14 500,00
	Pekalongan.						
6	Petjalongan (distr. Soebah, reg. Batang)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	451	635	6 jaar (1 Mei 1892 t/m 30 April 1898)	f 35 001 's jaars	In 1896 had geen betaling van pachtsom plaats
	Samarang. j)						
7	Kalipoero of Ngareanak II (distr. Bodja, reg. Kendal)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	389½	549	7 jaar (1 Mei 1892 t/m 30 April 1899)	f 28 878,57 's jaars gedurende 6 jaren en f 28 878,58 over het laatste jaar	f 28 878,57

a) Alleen die ondernemingen waarvoor de contracten (of de toegestane verlengingen) op ult. 1896 nog niet afgeloopen waren, zijn in dit overzicht van een volgnummer voorzien.

b) Ten aanzien van de meeste ondernemingen welke retributie hebben te betalen, blijkt de opgegeven retributie per M³. timmerhout betrekking te hebben op hout van 5 M. lengte of daarboven. Voor hout van mindere lengte zijn lagere eenheidsprijzen bepaald.

c) Van de tweeërlei opgaven onder dit hoofd voorkomende, heeft de eerste betrekking op timmerhout en de tweede op brandhout.

d) De ondernemingen waarbij men een † vindt geplaatst, betreffen de exploitatie van zoogenaamde afbakeningsperceelen (bij de grensregeling der djatibosschen daarvan afgesneden boschgedeelten).

e) In 1896 werd echter door den ondernemer in 's lands kas gestort f 95,41⁵ tot restitutie van de uitgaven van landswege gedaan voor het ringen van de eerste jaarperceelen en voor het vellen en bekappen van de boomen die tot proefstammen bij de taxatie der houtmassa hebben gediend.

den aankap van hout in 's lands bosschen op Java over 1896 (uitgenomen de aankappingen in de op de huurlanden

MET VRIJE BESCHIKKING OVER HET HOUT.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
32 169	251 839	283 1 008	. .	De exploitatie eindigde reeds den 16den November 1896. De afzet van het hout was onvoldoende.
....	145 38	143 38	2 .	De exploitatie nam, onder persoonlijk beheer van den contractant, 15 October 1896 een aanvang. Voor kaploon werd f 2,50 tot f 3 per M³. betaald. Werkvolk was in den tijd dat geen sawahs bewerkt moesten worden in voldoende mate te verkrijgen. Machinerieën werden niet gebruikt. Voor een klein deel werd het hout vervoerd naar de hoofdplaatsen Poerwakarta en Krawang, doch voor het grootste gedeelte via Tjilamaija naar Batavia.
. .	85 5 333	85 5 333	. .	Geen bijzonderheden gemeld.
. .	1 562 8 577	1 562 8 577	. .	Als voren.
. .	202 780	202 780	. .	Id.
. .	771 2 921	771 2 921	. .	Id.
i) * 529 * .	1 790 2 067	2 027 1 529	292 538	In verband met het faillissement (in de tweede helft van 1896) van de Houtaankap-Maatschappij „Wijsman" heeft men de exploitatie gestaakt.
236 86	2 290 57	2 218 6	308 137	In Mei 1896 begon de exploitatie van het 5de jaarperceel (verg. bijl. HHH van het vorig verslag).

f) Bovendien betaalde de ondernemer in 1896 f 2060 als schadeloosstelling wegens het niet schoongemaakt afleveren van een der jaarpercelen.

g) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 50 als boete wegens het opstapelen van brandhout in eene brandsleuf.

h) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 405 als boete wegens niet schoonbranden van een gedeelte van het tweede jaarperceel.

i) De met een * gemerkte getallen zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

j) Door de voormalige contractante (de Javasche Boschexploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.) van het afkakeningsperceel Banjoemeneng (distr. Singenlor, reg. Samarang), waarvan de exploitatie medio December 1895 eindigde, werd in 1896 ter zake van achterstallige houtretributie f 574,85 in 's lands kas gestort.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie.
8	Kawengan-Djoerangtallok (distr. Singenlor, reg. Samarang)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	386½	544	5 jaar (1 Jan. 1894 t/m 31 Dec. 1898)	f 18 100 's jaars	f 18 100,00
9	Sambak Djragoong (distr. Singenlor, reg. Samarang)	Id.	402½	567	5 jaar (1 Oct. 1894 t/m 30 Sept. 1899)	f 21 711 's jaars	f 21 711,00
10	Brabo (distr. Singenkidoel, reg. Samarang)	Liem Je Ging	247	348	4 jaar (1 Oct. 1894 t/m 30 Sept. 1898)	f 3 375 's jaars	f 3 375,00
11	Djatisirap-Kramat (distr. Singenkidoel, reg. Samarang).	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	178	251	4 jaar (1 Febr. 1893 t/m 31 Jan. 1897)	f 21 665 's jaars	f 21 665,00
12	Mentjoan (distr. Poerwodadi, reg. Grobogan)	Id.	278	393	5 jaar (1 Febr. 1893 t/m 31 Jan. 1898)	f 9 133,20 's jaars	k) f 9 133,20
13	Setjang-Tapen (distr. Poerwodadi, reg. Grobogan)	Id.	288	406	5 jaar (15 Febr. 1894 t/m 14 Febr. 1899)	f 32 132 's jaars	f 32 132,00
14	Genggeng (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	Id.	343	484	5 jaar (1 Nov. 1894 t/m 31 Oct. 1899)	f 26 111 's jaars	f 26 111,00
15	Sambiredjo (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij, (oorspronkelijke contractant A. J. Schrauwen)	444¼	626	5 jaar (1 Aug. 1894 t/m 31 Juli 1899)	f 19 368 's jaars	f 19 368,00
16	Dersemi (distr. Wirosari en Kradenan, reg. Grobogan)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	280	394	5 jaar (16 April 1892 t/m 15 April 1897)	f 22 600 's jaars	f 22 600,00
17	Sendangrahoe (distr. Kradenan, reg. Grobogan)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	380½	536	6 jaar (1 Febr. 1893 t/m 31 Jan. 1899)	f 35 000 's jaars	f 35 000,00

k) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 50, als boete wegens contractsovertreding.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *c*)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
234 497	777 1 698	865 1 841	146 354	Het derde jaarperceel werd leeggekapt. Zie overigens bijlage HHH van het verslag van 1895.
* 570 * 942	1 975 2 481	1 702 788	843 2 635	Door verwisseling van administrateurs heeft in 1896 de gang der exploitatie geleden, zoodat slechts de helft van het tweede perceel schoongemaakt kon worden afgeleverd. Zie overigens bijlage HHH van het vorig verslag.
19 .	105 2 986	102 2 683	22 303	Het brandhout vond geregeld afzet aan de in de nabijheid werkende kalkbranderij. Zie overigens bijlage HHH van het vorig verslag
348 61	996 .	955 61	380 .	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zie men bijlage HHH van het vorig verslag.
91 5 258	483 11 813	394 2 028	180 15 043	Als voren.
270 5 535	2 617 12 434	2 388 5 197	499 12 772	Ten behoeve van het vervoer van het hout naar de aan de spoorlijn Goendih-Solo gelegen verzamelplaats, hetgeen vroeger door karbouwen geschiedde, is in 1896 eene lorriebaan aangelegd. De werkloonen waren vrij normaal, terwijl voortdurend voldoende werkvolk aanwezig was. Door deze onderneming werd in 1896 zeer veel hout naar Europa gezonden.
* 322 * 2 245	2 198 39	1 860 445	660 1 839	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zie bijlage HHH van het vorig verslag.
14 1 078	2 254 7 805	*l*) †† ††	†† ††	De rechten en verplichtingen van den oorspronkelijken contractant A. J. Schrauwen werden in 1896 overgedragen op de Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij. Omtrent deze exploitatie zijn overigens geene bijzonderheden gemeld welke niet reeds in vorige verslagen zijn opgenomen.
* 280 * 353	983 1 859	1 076 1 821	187 391	Het vijfde of laatste jaarperceel werd nagenoeg leeggekapt. Zie overigens bijlage HHH van het vorig verslag.
. .	1 897 .	1 882 .	15 .	Het derde jaarperceel werd geheel leeggekapt, terwijl ook eenig wildhout werd afgevoerd. De afvoer heeft van uit het perceel met karren plaats, ten minste in den oostmoesson; in den westmoesson wordt het hout met behulp van 30 stuks trekvee gesleept tot de in de onmiddellijke nabijheid gelegen dessa Djomblang en van daar met karren over Gaboes naar Wirosari getransporteerd. De afvoerprijzen naar Wirosari bedragen f 0,18 per paal en per M³. Het aantal kappers beloopt thans gemiddeld 50 per dag, terwijl aan loonen wordt uitbetaald: voor balkenhout f 3 per M³., voor ronde dwarsliggers, heipalen, enz. f 4 per M³., voor rondhout f 1,75 per M³. en voor brandhout f 0,25 per stapelmeter. Voor het hout wordt op de onderneming ontvangen: voor balken van 7 tot $10\frac{3}{4}$, 5 tot $6\frac{1}{2}$, 3 tot 5 en beneden 3 M. lengte respectievelijk f 75, f 55, f 30 en f 26 per M³., en voor brandhout, dat echter wegens de hooge transportkosten nagenoeg niet afgevoerd wordt, f 0,30 per pikol. In 1896 werd het beheerend personeel dezer onderneming, waar zuinig en rationeel gewerkt wordt, tot één administrateur ingekrompen, terwijl vroeger nog een opziener aanwezig was.

l) Waar men † † vindt ingevuld zijn geene dan wel onbetrouwbare opgaven ontvangen.

Volgnummer. *a)*	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. *b)*	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie.
	Japara. *m)*						
18	Regaloh II of Ketanggangoenoeng (distr. Selowesi, reg. Patti)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	375½	526½	6 jaar (1 Oct. 1894 t/m 30 Sept. 1900)	f 25 949 's jaars	In 1896 had geen betaling van pachtsom plaats
19	Selonatah-Koewawoer (distr. Glonggong, reg. Patti)	Id.	588	829	8 jaar (1 Nov. 1894 t/m 31 Oct. 1902)	f 16 485 's jaars	Id.
20	Ngarengan (distr. Mergotoehoe, reg. Japara)	Id.	567	800	10 jaar (1 Sept. 1888 t/m 31 Aug. 1898)	f 10 000 's jaars	Id.
	Rembang.						
21	Djatibagoes (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Id.	771	1 086	8 jaar (1 Nov. 1892 t/m 31 Oct. 1900)	f 31 000 's jaars	Id.
22	Metatal (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	627½	897	10 jaar (1 Juli 1895 t/m 30 Juni 1905)	f 27 132 's jaars	f 27 132,00
23	Merah (distr. Djepon, reg. Blora)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	416	586	6 jaar (1 Mei 1891 t/m 30 April 1897), verlengd tot 30 April 1899	f 50 000 's jaars	In 1896 had geen betaling van pachtsom plaats
24	Djoemblang (distr. Djepon, reg. Blora)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij (oorspronkelijke contractant W. F. Dijkman)	354	496	5 jaar (1 Sept. 1892 t/m 31 Aug. 1897), verlengd tot 31 Aug. 1899	f 46 920 's jaars	f 46 920,00
25	Djatiamben (distr. Ngawen, reg. Blora)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	558	786	7 jaar (1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1898)	f 58 388,57 's jaars	f 58 388,57
26	Kalen (distr. Panolan, reg. Blora)	Id.	729	1 027	8 jaar (1 Mei 1893 t/m 30 April 1901)	f 25 788,75 's jaars	*n)* f 25 788,75
27	Wonosemi (distr. Karangdjati en Ngawen, reg. Blora)	Javasche Boschexploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	* 895	* 1 262	10 jaar (1 Juli 1895 t/m 30 Juni 1905)	f 35 000 's jaars	f 35 000,00

m) Wegens achterstallige pachtsom over 1882/83 ter zake van het perceel Siplem—Lengkir (Japara) werd in 1896 in 's lands kas te Soerakarta ontvangen f 3000.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
42 "	896 8 270	923 8 018	15 252	Ten gevolge van het faillissement der contractante werden de werkzaamheden op deze onderneming den 22sten Augustus 1896 gestaakt. Aan de verplichting om de pachtsom op 10 October 1896 te betalen, werd niet voldaan. Ook werd het leeggekapte jaarperceel niet tijdig schoongemaakt afgeleverd.
388 "	1 277 "	1 431 "	234 "	Gekapt werden in de eerste twee jaarperceelen, waarvoor de noodige vergunning was verkregen. In Augustus 1896 werden de werkzaamheden gestaakt, ten gevolge van het faillissement van de contractante. De pachtsommen over de zooeven bedoelde jaarperceelen werden niet betaald, terwijl ook niet werd voldaan aan de verplichting om het 1ste jaarperceel schoongemaakt af te leveren.
429 1 659	389 3 009	28 2 311	90 238	Ten gevolge van het faillissement van de contractante werden de werkzaamheden op deze onderneming gestaakt. De pachtsom over het 9de jaarperceel is eerst in 1897 verschuldigd. De contractante bleef in gebreke om de cultuurterreinen behoorlijk schoongemaakt af te leveren.
* 1 331 * 992	1 041 100	1 928 701	444 391	Op deze onderneming werden de werkzaamheden tegen het einde van 1896 gestaakt, wegens het faillissement van de contractante.
684 171	1 073 2 259	1 293 209	464 2 221	De afvoer van het hout geschiedde van uit het bosch naar de kali Woeloeng per kar. Vervolgens werd het hout langs die kali gevlot naar Ketoewan en van daar naar Soerabaija vervoerd. Vergunning werd verleend tot het aanleggen van eene railbaan van uit het bosch naar Manden aan de Solo-rivier.
798 411	† † † †	† † † †	† † † †	Wegens het faillissement van de contractante werden de werkzaamheden op deze onderneming gestaakt.
* 323 "	3 243 "	3 535 "	31 "	Omtrent bijzonderheden nopens deze exploitatie zij verwezen naar vorige verslagen.
871 3 005	2 861 5 149	3 129 3 174	603 4 980	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zij verwezen naar bijlage HHH van het vorig verslag.
* 116 * 1 332	4 228 20 202	3 864 18 865	480 2 669	De balken worden uit het perceel naar de verzamelplaatsen gedragen of gesleept; bij het bezigen daarbij van trekdieren (buffels) wordt f 1,35 per M³. betaald, anders f 1,30. De afvoer geschiedt van de onderneming tot Ngloram aan de Solo-rivier per lorrie, waarvoor per lorrie van 2½ M³. f 1,80 betaald wordt. Het verder vervoer per vlot van Ngloram tot Grissee) kost per M³. beslagen hout f 2,50 en per stapelmeter brandhout f 0,05. Op deze onderneming wordt niet met machinerieën gewerkt. Kaploon f 2,75 à f 5 per M³.
394 "	3 250 † †	3 625 † †	19 † †	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zij verwezen naar bijlage HHH van het vorig verslag.

*) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 1070 als boete wegens te laat afleveren van de perceelen.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie.
28	Goenoeng Watoe (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	841	1 200	10 jaar (1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1901)	f 21 000 's jaars	f 21 000,00
29	† Wadang-Ngoenoet (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Id.	904	1 275	8 jaar (15 Oct. 1891 t/m 14 Oct. 1899)	f 16 per M³. timmerhout en f 0,12 per stapelmeter brandhout	f 7 232,23
30	Ngorogoenoeng (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Id.	585	824	10 jaar (1 Juli 1892 t/m 30 Juni 1902)	f 19 450 's jaars	f 19 450,00
31	Karanganjar (distr. Tinawoen, reg. Bodjonegoro)	Th. Krasselt	1 120	1 580	8 jaar (1 Aug. 1895 t/m 31 Juli 1903)	f 10 662,50 's jaars	f 31 987,50 (pachtsommen over de eerste drie jaarperceelen)
32	Podang (distrn. Djatirogo en Singgahan, reg. Toeban)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	417	587	7 jaar (1 Sept. 1891 t/m 31 Aug. 1898)	f 18 835 's jaars	f 18 835,00
33	Sekaran-Demit (distr. Djatirogo, reg. Toeban)	Id.	665	937	8 jaar (30 Dec. 1892 t/m 29 Dec. 1900)	f 22 668,75 's jaars	f 22 668,75
34	Pakah (distrn. Rembes en Rengel, reg. Toeban)	Djie Ling Tie	676½	952	10 jaar (1 Maart 1894 t/m ult. Febr. 1904)	f 350 's jaars	f 700,00 (pachtsommen over het 2de en 3de jaarperceel)
	Soerabaija.						
—	Graman (distrn. Mantoep en Lengkir, reg. Lamongan)	H. G. Buning	280	394½	5 jaar (1 Juli 1891 t/m 30 Juni 1896)	f 34 249 's jaars	f 18 585,24 (achterstallige pachtsom)
35	Ngimbang (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	350	493	6 jaar (1 Aug. 1893 t/m 31 Juli 1899)	f 34 350 's jaars	f 34 350,00
36	Garoeng (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	Tjoa Twan Lok (als getreden in de rechten van wijlen den oorspronkelijken contractant Ong Djiem Lok)	350½	493¾	6 jaar (1 Jan. 1894 t/m 31 Dec. 1899)	f 10 266,66 's jaars	f 10 266,66
37	Soekoramé (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	Id.	400	563½	8 jaar (1 Dec. 1894 t/m 30 Nov. 1902)	f 22 501 's jaars	f 22 501,00

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
23 62	2 047 288	1 865 350	205 .	Het hout wordt vervoerd naar de stapelplaats Glonggong, gelegen aan het kruispunt van de naar Djetak loopende railbaan der onderneming en het werkspoor der Solo-vallei-werken. Het daar niet benoodigde hout gaat door naar de stapelplaats Djetak, vanwaar het verder gevlot wordt naar de werkplaatsen der bedoelde werken of naar Soerabaija.
2 76	577 2 470	579 1 192	. 1 354	Geen bijzonderheden gemeld.
752 166	4 051 100	4 443 231	360 35	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zij verwezen naar bijlage HHH van het vorig verslag.
258 1 158	3 002 4 787	2 774 4 342	486 1 603	Het hout wordt langs eene railbaan naar Mlatten gebracht, van waar het verder in de Solo-rivier gevlot wordt. Door den contractant moeten de stronken, staande op door den houtvester uit te zetten 8 M. breede sleuven, gerooid worden.
112 2 886	780 3 163	720 5 280	172 769	Het hout wordt per as vervoerd tot Pakel, van daar per railbaan naar Bantjar en vervolgens verder per scheepsgelegenheid.
. .	4 393 5 689	4 168 4 967	225 722	Zie bijlage HHH van het vorig verslag.
. 293	367 3 660	339 2 678	28 1 275	Als voren.
19 1 577	†† ††	†† ††	†† ††	Het contract werd op 26 April 1896 ontbonden (zie bijlage HHH van het vorig verslag).
1 550 2 000	1 176 2 203	2 092 2 248	510 2 203	De exploitatie van het 3de jaarperceel vorderde slechts zeer langzaam en werd later, in verband met het faillissement van de contractante, geheel gestaakt. Bedoeld perceel werd dientengevolge niet op tijd schoon afgeleverd en 25 bouws daarvan niet op tijd leeggekapt.
46 2 525	485 7 564	531 10 089	. .	Het kaploon voor balken was hetzelfde als in 1895, namelijk f 3,50 per M³., dat voor brandhout steeg van f 0,40 tot f 0,50 per stapelmeter. In de wijze van afvoer kwam geen verandering. Het sleeploon voor timmerhout van uit het bosch naar de verzamelplaats bedroeg f 0,95 per M³. Voor het transport van timmer- en brandhout van de verzamelplaats naar Plosso werd respectievelijk f 4,50 per M³. en f 2,20 per stapelmeter betaald en voor het vlotloon van daar naar Soerabaija respectievelijk f 1,80 en f 0,90. De transportloonen naar Tapen bedroegen f 2,50 per M³. en f 1,50 per stapelmeter en van daar naar Soerabaija f 1,40 en f 0,85. Aan den contractant werd vergunning verleend tot het oprichten van stapelplaatsen te Kembangan en Tapen en om vóór den voorgeschreven tijd met de exploitatie van het 3de jaarperceel te beginnen. Werkvolk was gemakkelijk te verkrijgen. De prijzen voor timmerhout waren gemiddeld f 38 per M³. De contractant van dit en het volgende perceel, die in 1896 overleed, werd als zoodanig vervangen door zijn universeelen erfgenaam.
. 193	999 5 718	999 5 911	. .	De exploitatie van het 2de jaarperceel kwam in 1896 gereed en met die van het 3de werd een aanvang gemaakt. Het kaploon bedroeg voor balken f 4,75 per M³., voor watonans f 5,25 per M³. en voor brandhout f 0,75 per stapelmeter. Het sleeploon voor balken en watonans kwam op f 1 per M³. te staan. Het vervoer ge-

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie.
38	Bloembang (distr. Lengkir, reg. Lamongan)	Tjoa Tjwan An	436¹/₄	614¹/₂	8 jaar (1 April 1894 t/m 31 Maart 1902)	f 10 530 's jaars	f 10 530,00
39	Djlaprang (distr. Modjoagoeng, reg. Djombang)	Tan Koen Ing	290	408¹/₂	6 jaar (1 Oct. 1893 t/m 30 Sept. 1899)	f 20 550 's jaars	f 20 550,00
40	Kromong (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	N. D. Tielman	280	394¹/₂	5 jaar (1 April 1893 t/m 31 Maart 1898)	f 10 820,80 's jaars	f 10 820,80
41	Mangoenan (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	Tan Hian Gwan	453	638¹/₄	6 jaar (1 Jan. 1895 t/m 31 Dec. 1900)	f 23 333,33 's jaars	f 23 335,00
42	Kedoek (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	Erven J. H. W. Friedlander	416¹/₄	586¹/₂	8 jaar (1 Maart 1895 t/m ult. Febr. 1903)	f 12 531,25 's jaars	f 12 531,25

Hoeveelheid timmerhout (in M³) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec 1896.	
				schiedde per lorrie naar Kaboek en van daar naar Djombang of Plosso per kar. De transportloonen naar Kaboek waren voor timmerhout f 1 per M³. en voor brandhout f 0,60 per stapelmeter en van Kaboek naar Plosso f 1 en f 0,50. Het vlotloon van Plosso naar Soerabaija bedroeg f 2 per M³. timmerhout en f 3 per kojan brandhout. De verkoopprijzen van het hout waren dezelfde als voor Garoeng. Werkvolk was gemakkelijk te verkrijgen.
3 712	903 2 815	903 1 919	3 1 608	Het kaploon van balken bedroeg f 4 tot f 5, dat van watonans, met inbegrip van het transport naar de verzamelplaats, f 6 per M³., terwijl voor het brandhout f 0,35 per stapelmeter werd betaald. Het sleeploon voor balken kwam op f 1,50 per M³. en het transportloon van het brandhout naar de verzamelplaats op f 0,35 per stapelmeter te staan. De transportloonen van Bloembang naar Babat bedroegen per M³. timmerhout en per stapelmeter brandhout respectievelijk f 2,75 en f 1 en van Babat naar Soerabaija f 2,50 en f 0,70. Op de onderneming waren aanwezig 12 trekdieren en 6 karren. Werkvolk was gemakkelijk te verkrijgen. Aan den contractant werd vergunning gegeven het 2de jaarperceel tot ult. Juli 1896 in exploitatie te houden. De gemiddelde verkoopprijzen waren, volgens ontvangen opgaven, f 24,46 per M³. timmerhout en f 2,38 per stapelmeter brandhout.
18 106	1 468 10 036	1 343 8 162	143 1 980	Het kaploon bedroeg gemiddeld voor balken f 3,30 per M³. en voor dwarsliggers en brandhout, met inbegrip van het vervoer tot aan de door het perceel loopende railbaan, respectievelijk f 5 per M³. en f 0,35 per stapelmeter. Het transport van balken tot aan de bedoelde railbaan wordt afzonderlijk betaald en kwam op f 0,75 per M³. te staan. Voor het vervoer per lorrie tot Trawoelan werd, evenals vroeger, f 0,50 per M³. timmerhout en f 0,15 per stapelmeter brandhout aan koelieloon betaald. De afzet van het hout bleef bevredigend. Aan den contractant werd omstreeks medio 1896 vergund om met de exploitatie van het 5de jaarperceel te beginnen en om eerst later het 4de jaarperceel te exploiteeren. Daar het 5de jaarperceel verreweg het meeste hout bevat, was de aankap in 1896 veel aanzienlijker dan het jaarlijksch gemiddelde volgens contract. Op een verzoek van de Oost-Java Houtaankap-Maatschappij om de rechten en verplichtingen van den inmiddels gefailleerden contractant Tan Koen Ing te mogen overnemen, was in den aanvang van 1897 nog niet beschikt. De gemiddelde verkoopprijzen bedroegen volgens opgaven van den contractant f 32,18 per M³. timmerhout en f 3,15 per stapelmeter brandhout.
22 334	439 5 641	452 5 975	9 •	Het gemiddeld kaploon bedroeg voor balken f 3,20 en voor watonans f 3,70 per M³., voor brandhout f 0,28 per stapelmeter. Voor het transport van timmerhout tot aan de karrewegen werd gemiddeld f 0,73 per M³. betaald Het vervoer per as tot aan de Brantas-rivier bij Sraten kostte f 1,25 per M³. timmerhout en f 0,50 per stapelmeter brandhout. Aan vlotloon van Sraten naar Modjokerto werd betaald f 1,75 per M³. timmerhout en f 0,70 per stapelmeter brandhout. De onderneming bezit geen eigen karren, trekvee of machinerieën. Werkvolk was voldoende te bekomen. De verkoopprijzen bedroegen, volgens opgaven van den contractant, gemiddeld f 29,91 per M³. timmerhout en f 2,96 per stapelmeter brandhout.
166 1 122	1 523 12 138	1 625 11 824	64 1 436	Het kaploon voor balken bedroeg f 3,50 per M³. en het sleeploon f 1,50 per M³. Met inbegrip van het transport tot aan de railbaan werd voor watonans f 5 per M³. en voor brandhout f 0,40 per stapelmeter aan kaploon betaald. Het vervoer per tram over Tandjong naar Plosso kwam aan koelieloon te staan op f 1,15 per M³. timmerhout en f 0,57 per stapelmeter brandhout. Het vlotloon van Plosso naar Soerabaija bedroeg f 2 per M³. timmerhout. De ondernemer verkreeg vergunning om, instede van in Januari 1897, reeds in Juli 1896 een aanvang te maken met de exploitatie van het 3de jaarperceel. Daardoor, alsmede ten gevolge van de omstandigheid dat de eerste jaarperceelen het meeste hout bevatten, werd gedurende 1896 aanzienlijk meer timmerhout gekapt dan de gemiddelde hoeveelheid welke jaarlijks volgens het contract ter velling zou moeten komen. Voorts werd de contractant op zijn verzoek, tegen betaling van f 10 per bouw, ontslagen van de verplichting tot het schoonmaken en het branden van het jaarperceel. De verkoopprijzen bedroegen, volgens opgaven van den contractant, gemiddeld f 36,80 per M³. timmerhout en f 3,05 per stapelmeter brandhout.
709 3 672	1 054 3 313	990 1 304	773 4 681	Het kaploon bedroeg voor balken f 4, voor watonans f 5,25 per M³. en voor brandhout f 0,30 per stapelmeter. Voor het sleepen of dragen tot aan den boschweg of tot aan de kali Dawoehan werd betaald f 2 per M³. en f 0,25 per stapelmeter. Het transport per as langs den boschweg tot Klitih kwam op f 1,10 per M³. en op f 0,35 per stapelmeter, dat van Klitih over Moenoeng naar Kedoeng-sambi op f 1,30 per M³. timmerhout te staan. Het vlotten van Dawoehan naar Kedoeng-sambi kostte f 2,50 per M³. en f 0,60 per stapelmeter, dat van Klitih naar Kedoeng-

Volgnummer a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie.
	Pasoeroean.						
43	Banjakbang (distr. Senggoro, reg. Malang)	J. Q. R. Loth	332¹/₄	468¹/₄	6 jaar (1 Jan. 1894 t/m 31 Dec. 1899)	f 21 843,33[1] 's jaars	f 21 843
	Probolinggo.						
44	Kaliatjar I (distr. Gading, afd. Kraksaän)	A. P. G. van der Poel	150	211	5 jaar (15 April 1894 t/m 14 April 1899)	f 7 650 's jaars	f 7 650
	Bezoeki.						
45	Kepel Seroet (distr. Poeger, reg. Djember)	Id.	117	164	5 jaar (1 Sept. 1895 t/m 31 Aug. 1900)	f 13 600 's jaars	f 13 600
46	Boengatan (distr. Bezoeki, reg. Bezoeki)	F. C. Müller	234	330	4 jaar (1 Aug. 1896 t/m 31 Juli 1900)	f 8 250 's jaars	In 1896 nog niet verschuldigd
	Soerakarta.						
47	Dampit (distr. Karanggedeh, reg. Boijolali)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & Cº.	375¹/₂	529	6 jaar (1 Nov. 1894 t/m 31 Oct. 1900)	f 13 112,66 's jaars gedurende vijf jaren en f 13 112,70 voor één jaar	f 13 112,70

Hoeveelheid timmerhout (in M³) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
				sambi f 0,75 per M³. en f 0,25 per stapelmeter, en dat van Kedoengsambi langs Boender naar Soerabaija f 1,40 per M³. on f 0,43 per stapelmeter, met eene verhooging van f 1 per vlot wegens sluisgelden te Melirip. De drijvende houtvang in de kali Beng werd op verzoek van den waterstaatsdienst weder opgeruimd. Werkvolk moest grootendeels uit andere streken worden aangeworven. De onderneming heeft slechts 4 span trekbeesten, 5 groote en 7 kleine karren. De exploitatie vorderde overigens naar wensch. Aan den contractant werd vergund om reeds in Januari 1895 een aanvang te maken met de exploitatie van het 2de jaarperceel. Het brandhout werd slechts gedeeltelijk geëxploiteerd. De eerste jaarperceelen bevatten minder hout dan de laatste. De verkoopprijzen bedroegen, volgens opgaven van den contractant, gemiddeld f 63,70 per M³. timmerhout en f 3,15 per stapelmeter brandhout.
36 900	2 200 9 000	1 800 7 350	436 2 550	Aan kap- en vervoerloon werd meer betaald dan vroeger, waarschijnlijk ten gevolge van den aanleg van de langs het perceel loopende spoorlijn Malang-Blitar. Het kaploon bedroeg voor timmerhout f 4 à f 5 per M³. en het sleeploon tot aan de verzamelplaats in het bosch f 1,25 à f 1,50 per M³.; voor brandhout beliep het kaploon, met inbegrip van het vervoer tot aan de verzamelplaats, f 0,50 à f 0,70 per stapelmeter. Het transport per as van de verzamelplaats tot aan de spoorhalte Kepandjen kwam te staan op f 2,50 per M³. timmerhout en f 0,70 per stapelmeter brandhout. De spoorvracht van Kepandjen naar Malang bedroeg, ongerekend de kosten voor op- en afladen, f 7,60 per wagenlading van 8 ton. Voor transport per kar van de verzamelplaats direct naar Malang werd f 5 per M³. timmerhout betaald. Het brandhout wordt te Kepandjen verkocht. De onderneming bezit 12 span trekvee. Aan den contractant werd vergund om reeds in Mei 1896, in stede van op 1 Januari 1897, een aanvang te maken met de exploitatie van het 4de jaarperceel. De afzet van het timmerhout was zeer bevredigend. Van het brandhout bleef eene aanzienlijke hoeveelheid in voorraad te Ngebroek en Kepandjen, daar de verkoop aan de suikerfabrieken, ten gevolge van de buitengewone droogte, betrekkelijk gering was. De gemiddelde verkoopprijzen bedroegen, volgens opgaven van den contractant, f 31,25 per M³. timmerhout en f 2,45 per stapelmeter brandhout.
† † † †	211 3 472	† † † †	† † † †	Het 2de jaarperceel werd op 15 October 1896 behoorlijk schoongemaakt afgeleverd. De wijze van beheer liet te wenschen over. Het brandhout ging niet zoo grif van de hand als in het voorafgegane jaar, daar, ten gevolge van den zeer drogen oostmoesson, de suikerfabrieken nagenoeg geen hout noodig hadden.
† † † †	486 .	† † † †	† † † †	Het beheer liet in 1896 zeer veel te wenschen over. Aan den contractant werd vergund om het 1ste jaarperceel één jaar langer in exploitatie te houden. Het brandhout was tot dusver vrij wel waardeloos, daar vooralsnog de transportkosten het artikel te zwaar drukken, terwijl de kalkbranderijen te Poeger zich voor minder geld brandhout van andere soorten dan djati kunnen aanschaffen. Eerstbedoeld bezwaar zal wellicht worden opgeheven zoodra de spoorweg Probolinggo-Djember-Panaroekan over zijne geheele lengte voor het publiek verkeer zal zijn opengesteld. De levering van eene belangrijke partij balkenhout aan den waterstaat kon niet tijdig plaats hebben, zoodat bedoelde dienst moest overgaan tot aankoop elders.
....	21 600	† † † †	† † † †	De exploitatie van dit perceel, dat door den contractant in persoon geadministreerd wordt, nam den 1sten Augustus 1896 een aanvang en ging tot dusver naar wensch. In aanmerking genomen de mindere geoefendheid van het werkvolk wordt er, tegen betrekkelijk lage loonen, vrij goed gekapt. Behalve eenige aan den kleinen man verkochte balkjes van zeer geringe afmetingen, werd nog geen hout van de hand gezet.
. .	710 2 218	582 2 218	128 .	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie zij verwezen naar bijlage HHHH van het verslag van 1895.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pacht om of retributie.
48	**Kemoesoe-Tegalsari (distr. Karanggedeh, reg. Boijolali)**	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	381	537	6 jaar (1 Sept. 1895 t/m 31 Aug. 1901)	f 9 449,33^{5} 's jaars	o) f 9 449,33^{5}
49	**Kepoh-Woeloehgedeh (distr. Karanggedeh, reg. Boijolali)**	Id.	445$^{1}/_{2}$	627	6 jaar (1 Mei 1895 t/m 30 April 1901)	f 46 148,33^{5} 's jaars	f 46 148,33^{5}
50	**Karaban-Tirip (distr. Gesi, reg. Sragen)**	H. W. Verloop	805	1 130	4 jaar (1 Jan. 1896 t/m 31 Dec. 1899)	f 12 000 voor de geheele houtmassa (in 1895 in 's lands kas gestort)	(Zie de vorige kolom)
	Madioen.						
51	**Koewiran (distr. Kanigoro, reg. Madioen)**	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	642	904	6 jaar (1 Maart 1894 t/m ult. Febr. 1900)	f 14 130 's jaars	f 14 130,00
52	**Banjoebiroe II (distr. Sinee, reg. Ngawi)**	G. N. Verloop	346	494	5 jaar (1 Oct. 1894 t/m 30 Sept. 1899)	f 40 240 's jaars	p) f 40 000,00 (waaronder f 20 000 wegens achterstallige pachtsom over het eerste jaarperceel; zie ook de laatste kolom op de volgende blz.)
53	**Banjoebening (distr. Sinee, reg. Ngawi)**	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	581	819	8 jaar (1 Nov. 1892 t/m 31 Oct. 1900)	f 38 187,50 's jaars	f 38 187,50
—	**† Bogo (distr^{n}. Sepreh en Gendingan, reg. Ngawi)**	Njoo Kie Siong	298	420	3 jaar (11 Oct. 1893 t/m 10 Oct. 1896)	f 21 per M^{3}. timmerhout en f 0,31 per stapelmeter brandhout	f 3 991,96
54	**Kedoengdawoeng (distr^{n}. Tjaroeban en Kanigoro, reg. Madioen)**	Id.	493$^{3}/_{4}$	695$^{1}/_{4}$	10 jaar (1 April 1896 t/m 31 Maart 1906)	f 8412,50 's jaars	q) f 8 412,50
	Kediri.						
—	**Senggowar (distr^{n}. Gemenggeng en Lengkong, reg. Berbek)**	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	585	824	8 jaar (1 Mei 1889 t/m 30 April 1897)	f 20 025 's jaars	f 20 025,00
55	**Kedongglagah (distr^{n}. Lengkong en Gemenggeng, reg. Berbek)**	Th. Krasselt	317$^{3}/_{4}$	447$^{1}/_{2}$	4 jaar (1 Sept. 1895 t/m 31 Aug. 1899)	f 22 675 's jaars	r) f 22 675,00

o) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 1000 als boete wegens het niet tijdig aanstellen van een gemachtigde.

p) Bovendien werd in 1896 door den ondernemer in 's lands kas te Madioen gestort f 4206 als boete wegens te late betaling van pachtsom over het eerste jaarperceel.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *c*)				
onafgevoerd op 31 Dec. 1895	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
103 "	961 307	457 100	607 207	Het hout wordt langs de kali Serang een eindweegs gevlot, dan opgevangen en langs eene nieuw aangelegde trambaan door het zuiveringsperceel Toijong (zie blz. 18 van deze bijlage) naar Telawa vervoerd. Werkvolk was in voldoende mate aanwezig.
218 38	3 136 1 630	3 173 408	181 1 260	Deze onderneming werkte geregeld voort. De bestaande trambaan naar Telawa werd gedeeltelijk verlegd en tot het tweede jaarperceel verlengd. Werkvolk was in voldoende mate aanwezig. De houtmassa valt volgens de contractante zeer tegen.
....	1 090 3 188	703 1 854	387 1 334	Geen bijzonderheden gemeld.
1 351 693	1 618 1 120	2 088 686	881 1 127	Het hout wordt op karren naar de stapelplaats te Madioen afgevoerd. Gebrek aan werkvolk voor het kappen, bij niet zeer hooge kaploonen, maakte dat de werkzaamheden slechts langzaam vorderden. In den westmoesson ontstond drie malen brand in het perceel, ten gevolge waarvan 55 M³. timmerhout en 134 stapelmeter brandhout verloren gingen.
354 338	2 677 22 633	2 217 19 072	781 3 899	De contractant kreeg vergunning om de pachtsom over het 2de jaarperceel in vier termijnen te voldoen. Zie overigens bijlage HHH van het vorig verslag.
1 783 5 697	2 803 5 026	2 616 1 732	1 940 8 991	Het hout wordt met trekvee gesleept naar de trambaan, die van uit het perceel naar de halte Kedoeng-galar loopt. Machinerieën zijn op de onderneming niet aanwezig. Het aantal houtkappers en koelies bedraagt 100 à 150 man per dag. De koelieloonen beloopen f 0,25 daags. De kaploonen verschillen naar verhouding van de lengte der houtwerken.
129 5 094	115 2 716	244 7 810	" "	Het contract liep op 10 October 1896 ten einde.
....	2 027 6 036	2 002 5 062	25 974	Het hout wordt per railbaan vervoerd naar de stapelplaatsen te Ngemplak en Tjaroeban. Er werd zeer vlug gewerkt. In 9 maanden tijd was het 1ste en de grootste helft van het 2de jaarperceel leeggekapt. Aangezien het hout bijna dadelijk na kapping naar de stapelplaatsen wordt afgevoerd, veroorzaakte een ontstane boschbrand geen belangrijke schade.
140 2 193	13 1 521	153 3 714	" "	Het perceel werd reeds in 1896 geheel leeggekapt en de pachtsom over het laatste jaarperceel ult. April van dat jaar in 's lands kas gestort, zoodat dit contract als geëindigd kan worden beschouwd.
128 2 610	1 219 6 982	1 286 3 601	91 5 991	De stapelplaatsen der onderneming bevinden zich te Ngandjoek, Soekomoro, Modjokerto, Soerabaija en Kediri en de verzamelplaatsen in het bosch zelve en in de dessa Kedoengpadang. Het hout wordt langs eene railbaan naar de halte

q) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 1147,70⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *e*.

r) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 330 voor het kappen van eenige boomen buiten het in exploitatie zijnde jaarperceel.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie
56	Siwallan (distr. Siwallan, reg. Berbek)	Tan Hian Gwan	605¼	852½	8 jaar (1 Nov. 1896 t/m 31 Oct. 1904)	f 33 500 's jaars	In 1896 nog niet verschuldigd
57	† Wlingi (distr. Wlingi, reg. Blitar)	Th. Krasselt	204	287½	4 jaar (26 Maart 1896 t/m 25 Maart 1900)	f 19,20 per M³. timmerhout en f 0,02 per stapelmeter brandhout	s) f 6492,62

s) Bovendien werd in 1896 in 's lands kas gestort f 2566,66 tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot e.

B. ONDERNEMINGEN VOOR HET ZUIVEREN VAN DJATIBOSSCHEN VAN DOODSTAAND EN OMVERLIGGEND

Volgnummer.	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie.	In 1896 gestort aan pachtsom of retributie
	Tagal.						
I	† Margasari c. a. (distrn. Balapoelang, Brebes en Bandjarhardjo, reg. Brebes)	Ko Joe Seng	3 246	4 572	5 jaar (13 Jan. 1892 t/m 12 Jan. 1897)	f 18 per M³. timmerhout en f 0,47 per stapelmeter brandhout.	f 14 680,87
	Samarang.						
II	Mangkang-Bringin (distr. Kaliwoengoe, reg. Kendal)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	275	388	3 jaar (19 Juni 1893 t/m 18 Juni 1896), verlengd tot ult°. Sept. 1897	f 18,10 per M³. timmerhout en f 1,16 per stapelmeter brandhout	f 14 230,13
—	† Karanggetas (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	Id.	2 375	3 347	4 jaar (2 April 1892 t/m 1 April 1896), verlengd tot 30 Sept. 1896	f 16,85 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 13 801,31
III	Noordwest-Wirosari (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	Id.	3 252	4 582	t) 5 jaar (20 Maart 1895 t/m 19 Maart 1900)	f 15,55 per M³. timmerhout en f 0,02 per stapelmeter brandhout.	f 21 076,94

t) In het vorig verslag werd voor den duur van het contract abusievelijk 3 jaar opgegeven.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896	
				Soekomoro vervoerd. Het kaploon per M³. voor hout boven 5 M. lengte bedroeg f 4, voor hout van kleinere afmeting f 3, en per stapelmeter brandhout f 0,25. De verkoopprijzen waren gemiddeld f 40 per M³. timmerhout en f 2,50 per stapelmeter brandhout. Er werd goed gewerkt. De verkregen houtmassa viel mede en ook de afzet van het hout ging uitstekend.
....	269	195	71	De stapelplaatsen der onderneming bevinden zich te Ngampel (district Modjoroto), Soerabaija en Ngandjoek en de verzamelplaatsen nabij het bosch en in de dessa Magoean (district Tjepoko). Het hout wordt uit het bosch langs eene railbaan tot Magoean vervoerd, van daar per kar naar de dessa Ngampel aan den oever van de kali Brantas en verder gevlot naar Soerabaija. De exploitatie begon op 23 October 1896. De kaploonen bedroegen gemiddeld f 4,50 per M³. Het transportloon uit het bosch tot de stapelplaats Magoean kwam op f 1,50 en dat van laatstgenoemde plaats naar de dessa Ngampel aan de Brantas-rivier op f 2 per M³. te staan, terwijl voor vlotloon naar Soerabaija f 2,50 per M³. werd betaald.
....	"	"	"	
....	756	723	33	De stapelplaatsen der onderneming bevinden zich te Kediri en Soerabaija en de verzamelplaats, welke met een zijspoor aan de spoorlijn Wlingi-Malang verbonden is, te Karangsono. Het hout wordt dan ook uitsluitend per spoor vervoerd. De kaploonen bedroegen per M³. f 5 voor lang en f 4 voor kort hout. Voor dwarsliggers, op de stapelplaats geleverd, werd f 0,08 per stuk betaald. De verkoopprijzen waren gemiddeld f 35 per M³. timmerhout en f 2,40 per stapelmeter brandhout.
....	24	24	"	

HOUT, ZOOMEDE VAN STRONKEN (MET VRIJE BESCHIKKING OVER HET TE VERKRIJGEN HOUT).

onafgevoerd op 31 Dec. 1895	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896	VERDERE AANTEEKENINGEN.
"	830	830	"	Deze onderneming werkte onder het beheer van een Europeeschen administrateur zeer goed. Ten gevolge van het bijgekomen doodstaand hout op de afgeschreven boschranden, moest de termijn voor de zuivering dier randen worden verlengd. De sleuven werden reeds geheel opengekapt. Het timmerhout werd gedeeltelijk op de stapelplaatsen, gedeeltelijk te Tagal verkocht. Het brandhout werd aan de suikerfabrieken in den omtrek geleverd.
"	10 640	10 640	"	
127	884	978	33	Het 2de jaarperceel werd niet tijdig schoongemaakt afgeleverd. Het bleek wenschelijk om de schoonmaak op kosten van de contractante door het personeel van het boschwezen te doen overnemen. Aan de contractante werd vergund met de exploitatie van het 3de jaarperceel voort te gaan tot ult. September 1897.
"	"	"	"	
6	629	635	-	De zuivering van het perceel liep op ult. September 1896 ten einde.
2	98	100	-	
8	2 432	2 396	44	De afvoer van de verzamelplaatsen naar de stapelplaats te Wirosari geschiedde tot dusver met karren. Eene railbaan ongeveer 1 K.M. westelijk van Wirosari, aansluitende aan de Samarang-Joana-stoomtram, was in aanleg. Er wordt meest klein hout gekapt. Het timmerhout gaat naar Samarang en verder: het brandhout wordt deels door de suikerfabrieken, deels door de genoemde stoomtram verbruikt. Het kaploon bedroeg f 2 à f 5 per M³.
"	2 833	2 484	349	

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. b)	In 1896 gestort aan retributie.
IV	Zuidoost-Poerwodadi (distr. Poerwodadi, reg. Grobogan)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	4 058½	5 718½	6 jaar (17 Maart 1896 t/m 16 Maart 1902)	f 12,90 per M³. timmerhout en f 0,03 per stapelmeter brandhout	u) f 6 121,40
	Soerakarta en Samarang.						
V	Toijong (distrn. Karanggedeh en Manggar, regn. Boijolali en Demak)	Id.	2 086	2 940	3 jaar (3 Oct. 1894 t/m 2 Oct. 1897)	f 20,20 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 32 362,09
	Japara.						
VI	Bandjaran (distr. Bandjaran, reg. Japara)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	1 815	2 558	4 jaar (10 Nov. 1892 t/m 9 Nov. 1896)	f 12 per M³. timmerhout en f 0,25 per stapelmeter brandhout	f 6 993,33
VII	† Panggang (distrn. Bogoramé en Glonggong, reg. Patti)	Id.	1 670½	2 354	4 jaar (16 April 1896 t/m 15 April 1900)	f 16,80 per M³. timmerhout en f 0,20 per stapelmeter brandhout	v) »
	Rembang en Samarang.						
—	Goewo-Trawang (distr. Ngawen, reg. Blora, en distr. Kradenan, reg. Grobogan)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	1 485	2 092	4 jaar (15 April 1892 t/m 14 April 1896), verlengd tot ult. Dec. 1896	f 16,64 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 27 318,72
VIII	Ploempoeng en Ngrapo (distrn. Ngawen en Kradenan, regn. Blora en Grobogan)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	615	866½	10 jaar (20 Nov. 1895 t/m 19 Nov. 1905)	f 15 per M³. timmerhout en f 0,20 per stapelmeter brandhout	w) f 3 882,15
	Rembang.						
IX	Bogem Banat (distr. Ngawen, reg. Blora)	Nederlandsch-Indische Houtaankap-Maatschappij	1 569	2 211	5 jaar (12 Juli 1893 t/m 11 Juli 1898)	f 19,50 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 44 194,12^5
X	Kalisari c. a. (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Id.	1 673	2 357	4 jaar, uitgebreid met 2 jaarperceelen, alzoo 6 jaar (18 Juni 1891 t/m 17 Juni 1897)	f 18 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 47 157,23^4
XI	Oost-Tjabak (distrn. Djepon en Panolan, reg. Blora)	A. L. Peter	2 757	3 885	5 jaar (3 Oct. 1893 t/m 2 Oct. 1898)	f 18,83 per M³. timmerhout	f 44 031,63

u) Bovendien werd in 's lands kas gestort de som van f 668,56^4 tot restitutie der uitgaven van landswege gedaan voor het vellen en bekappen der houtwerken ten behoeve der houtmassa-taxatie.

Hoeveelheid timmerhout (in M³) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec 1896.	
....	1 131 "	829 "	302 "	De exploitatie begon op 17 Maart 1896. Het hout wordt voor een deel van uit het bosch naar de verzamelplaats Setjang afgevoerd door middel van de lorriebaan van het leegkapperceel Setjang-Tapen (zie blz. 4 van deze bijlage), terwijl het voor een ander deel door buffels wordt uitgesleept. Vervolgens wordt het met ossenkarren vervoerd naar het station Goendih. Op de onderneming bevinden zich geene machinerieën. Het aantal arbeiders liep uiteen tusschen 50 en 150, terwijl hoogstens 30 stuks trek- of sleepvee werden benuttigd. De kaploonen beliepen f 2,50 à f 4 per M³. en de koelieloonen f 0,25 à f 0,35 per man en per dag. De afzet van het hout geschiedde geregeld.
166 382	3 557 1 103	3 304 820	419 665	De gewone zuivering van het 1ste jaarperceel liep ten einde, doch er werd vergunning verleend om het nog aanwezig, voor timmerhout ongeschikt kort hout tot zoogenaamd blokjeshout te kappen. De termijn voor de zuivering van het 2de jaarperceel werd verlengd. De bestaande trambaan werd tot aan het 3de jaarperceel doorgetrokken. Werkvolk was in voldoende mate beschikbaar.
34 "	694 161	717 161	11 "	De exploitatie werd ten gevolge van het faillissement der contractante omstreeks 22 Augustus 1896 gestaakt. Aan retributie bleef f 1153,49⁵ achterstallig.
....	836 "	636 "	200 "	De op 16 April 1896 begonnen exploitatie werd ten gevolge van het faillissement der contractante reeds in Augustus daaraanvolgende gestaakt.
119 4 000	2 258 "	2 377 4 000	" "	De werkzaamheden in dit zuiveringsperceel liepen op ult. December 1896 ten einde
82 "	844 "	801 "	125 "	De 5½ K.M. lange railbaan van het 1ste jaarperceel over Ploempoeng naar Taman kwam tegen het einde van Mei 1896 gereed en daarmede begon de eigenlijke afvoer, welke tot einde Juli snel toenam om daarna geheel stil te staan. Ten gevolge van het faillissement der contractante werd de exploitatie in Augustus daaraanvolgende gestaakt. De leegkapping van het eerste jaarperceel kwam niet geheel gereed, zoodat het kappen en het schoonmaken door het personeel van het boschwezen werd voortgezet.
1 041 "	3 289 "	4 039 "	291 "	Voor bijzonderheden nopens deze onderneming zij verwezen naar bijlage IIHH van het vorig verslag.
1 483 11 531	3 650 2 178	† † † †	† † † †	De afvoer geschiedt door vlotten bij aanneming en onder eigen beheer. Het aantal arbeiders liep zeer uiteen; gemiddeld bedroeg het 15 per dag. Als trekvee werden 36 ossen gebezigd. Aan werkloonen op de stapel- en verzamelplaatsen werd f 0,25 à f 0,30 per dag betaald. De afzet van het hout geschiedde hoofdzakelijk aan de Solo-vallei-werken. De verkoopprijzen liepen uiteen tusschen f 28 en f 100 per M³.
242 "	2 960 "	2 430 "	772 "	Het hout wordt uit het bosch gesleept naar de verzamelplaatsen aan den grooten weg en aan den karreweg van Tjabak naar Ngleboer en wordt van daar met karren naar Panolan aan de Solo-rivier getransporteerd, om voorts langs die rivier

r) In 1896 werd in 's lands kas gestort f 669,24⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot u.

s) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 396,90⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot u.

Volgnummer.	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. *b)*	In 1896 gestort aan retributie.
XII	Toedir (distr. Sedan, reg. Rembang)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	2 822	3 977	5 jaar (5 Juni 1893 t/m 4 Juni 1898)	f 19,25 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 30 260,73
—	Ngawoen c. a. (distr. Singgahan, reg. Toeban)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	319	450	4 jaar (13 Juli 1892 t/m 12 Juli 1896)	f 12 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	In 1896 behoefde niets meer te worden gestort.
XIII	Kaligedeh c. a. (distrⁿ. Djatirogo, Singgahan en Tinawoen, reg. Toeban)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & C°.	2 343	3 300	10 jaar (3 Mei 1892 t/m 2 Mei 1902)	f 17,24 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 43 220,04^5
XIV	Tawaran (distr. Djatirogo, reg. Toeban)	Id.	774$^1/_3$	1 091	10 jaar (10 Aug. 1895 t/m 9 Aug. 1905)	f 12,85 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 10 212,05
XV	Pagerwodjo c. a. (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Nederlandsch Indische Houtaankap-Maatschappij	2 513	3 542	10 jaar (20 Aug. 1892 t/m 19 Aug. 1902)	f 16,60 per M³. timmerhout en f 0,12 per stapelmeter brandhout	f 12 155,84
XVI	Poetatsewoe (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Id.	1 762	2 480	10 jaar (10 Aug. 1895 t/m 9 Aug. 1905)	f 17 per M³. timmerhout en f 0,15 per stapelmeter brandhout	f 33 702,03^5
	Soerabaija.						
XVII	Prahoegossong (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	Tan Hian Gwan	1 627	2 293	5 jaar (14 Aug. 1892 t/m 13 Aug. 1897)	f 20,20 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 28 744,43^5

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
				naar Soerabaija te worden gevlot of per kar naar Rembang en Blora te worden vervoerd. Het verder transport geschiedt per tram van Blora naar Samarang. Het kaploon bedroeg f 2,50 à f 6 per M³. en het sleeploon gemiddeld f 1,20 per M³. met gehuurde beesten en transportmiddelen. Als transportloon van Oost-Tjabak naar Panolan werd f 2,50 à f 3,50, naar Rembang f 6,50 en naar Blora f 2,25 à f 3 per M³. betaald.
* 181 * 233	2 246 3 907	2 182 4 007	245 133	Zie verder bijlage HHH van het vorig verslag.
....	....	....	....	Omtrent de werkzaamheden in dit zuiveringsperceel was, blijkens het vorig verslag (bijlage HHH), over 1895 niets gemeld. Thans blijkt dat de werkzaamheden reeds in Augustus van dat jaar waren afgeloopen.
* 483 * 1 000	4 563 708	4 739 1 055	308 653	Zie bijlage HHH van het vorig verslag.
* 182 * »	1 162 240	1 259 123	85 117	Zie bijlage HHH van het vorig verslag.
1 »	1 112 2 886	1 110 »	3 2 886	Geen bijzonderheden gemeld.
21 »	2 652 757	2 567 69	106 688	Voor bijzonderheden omtrent deze onderneming zij verwezen naar bijlage HHH van het vorig verslag.
361 3 038	1 517 2 260	1 432 3 197	446 2 101	De kaploonen en de transportkosten tot Tandjoeng waren dezelfde als in 1895. Het vervoer per tram van Tandjoeng naar Plosso kwam aan koelieloon op f 0,35 per M³. timmerhout en f 0,17 per stapelmeter brandhout te staan. Een gedeelte van het hout uit de laatste jaarperceelen werd afgevoerd door middel van vlotten bij hoogen waterstand in eenige door die perceelen loopende riviertjes, welke in de kali Brangkal vallen, die uitmondt in de kali Beng. Het stuksgewijs afkomende hout wordt te Ploempang ten noorden van Boender opgevangen en van daar in vlotten naar Soerabaija verzonden. Het sleep- of draagloon voor balken tot aan de bovenbedoelde riviertjes bedroeg f 2,50 per M³. Voor klein timmerhout en brandhout wordt langs die riviertjes aan kap- en draagloon te zamen respectievelijk betaald f 6,50 per M³. en f 0,30 per stapelmeter. Het vlotloon tot Ploempang bedroeg f 2 per M³. timmerhout en f 1,50 per stapelmeter brandhout, van Ploempang tot Modjokerto f 1,10 per M³. timmerhout en f 0,60 per stapelmeter brandhout en van Ploempang tot Soerabaija f 2 per M³. timmerhout. Met het perceel Mangoenan te zamen bezit de onderneming 48 karbouwen, 20 span sapi's en 20 karren. De gemiddelde verkoopprijzen bedroegen, volgens opgaven van den contractant, f 37,75 per M³. timmerhout en f 3,15 per stapelmeter brandhout. Aan retributie was op ult. 1896 nog verschuldigd f 3067,18.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. b)	In 1896 gestort aan retributie.
XVIII	Soembergoerit (distr. Mantoop, reg. Lamongan)	Tan Hian Gwan	748	1 054	6 jaar (11 Jan. 1896 t/m 10 Jan. 1902)	f 21,70 per M³. timmerhout en f 0,02 per stapelmeter brandhout.	x) f 12 008,93⁵
	Madioen.						
XIX	Bandjarsari (distrn. Kanigoro en Oeteran, reg. Madioen)	Javasche Bosch-exploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda & Co.	595	839	1 jaar (30 Nov. 1895 t/m 29 Nov. 1896), verlengd tot 29 Nov. 1897	f 26 per M³. timmerhout en f 0,03 per stapelmeter brandhout	ij) f 2 088,12
XX	Beloek (distr. Gendingan, reg. Ngawi)	Th. de Roij van Zuidewijn	3 120	4 452	4 jaar (27 Juni 1895 t/m 26 Juni 1899)	f 13,10 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 13 912,77
	Kediri.						
XXI	Soemberingin (distrn. Kotta Blitar en Srengat, reg. Blitar)	C. Bijl	254	357	3 jaar (16 Jan. 1894 t/m 15 Jan. 1897)	f 33 per M³. timmerhout en f 0,25 per stapelmeter brandhout	f 37 034,00⁵

x) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 634,38⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot u.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *c)*				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1895.	in 1896 gekapt.	in 1896 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1896.	
....	1 172 3 533	973 3 023	199 510	In 1896 werden de eerste twee jaarperceelen, in welke het minste hout voorkwam, leeggekapt en met de exploitatie van het 3de jaarperceel begonnen. De afvoer geschiedt over land naar Modjokerto en door de kali Lamang naar Grissee. Vergunning werd verleend tot de oprichting van stapelplaatsen te Kalitangi, Lamongan en Modjokerto. De kaploonen bedroegen per M³. voor balken gemiddeld f 3,50, voor dwarsliggers en voor watonaus f 6 en per stapelmeter voor brandhout f 0,40. Aan transportloon voor balken uit het bosch naar de kali Lamang werd f 1 per M³. betaald, terwijl het vervoer van Soembergoerit naar Soerabaija f 7 per M³. kostte wanneer het per kar, en f 4 per M³. wanneer het per vlot geschiedde. Voor het transport uit het bosch naar den afvoerweg werd f 1,50 per M³. betaald. De contractant heeft geen eigen sleepvee of karren. Werkvolk was, behalve in den tijd dat de sawahs bewerkt werden, gemakkelijk te verkrijgen. De gemiddelde verkoopprijzen waren f 35,56 per M³. timmerhout en f 3,78 per stapelmeter brandhout.
....	191 5 338	175 3 736	16 1 602	De exploitatie nam eerst in Januari 1896 een aanvang. Nadat in de eerste maanden van dat jaar bijna uitsluitend brandhout en een zeker aantal dwarsliggers waren gekapt, werd later hoofdzakelijk timmerhout verkregen, vooral toen bleek dat het brandhout moeilijk afzet zou vinden. Er werd niet vlug genoeg gewerkt om de zuivering van het perceel binnen den aanvankelijk bepaalden termijn van één jaar te doen afloopen.
496 »	1 682 594	1 548 411	630 183	Voor bijzonderheden omtrent deze exploitatie zij verwezen naar bijlage HHH van het vorig verslag.
107 232	1 154 5 712	1 225 5 944	36 »	Als voren naar bijlage HHH van het verslag van 1895. Volgens opgaven van den ondernemer waren de gemiddelde verkoopprijzen ook in 1896 f 35 per M³. timmerhout en f 2,40 per stapelmeter brandhout.

y) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 306,78 en f 600 respectievelijk tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *x* en voor kosten van het tijdelijk personeel dat ten gevolge van de verlenging van den zuiveringstermijn in dienst blijft.

III. OVERZICHT betreffende den afzet van djatihout op Java en Madura en van de daarvoor bedongen prijzen. *a)*

GEWESTEN.	Door de departementen der burgerlijke openbare werken, van binnenlandsch bestuur en van oorlog ingekocht djati-timmerhout.			Op veilingen van de hand gezet.						Door houtcontractanten of landbuurders onderhands van de hand gezet.					
				Djati-timmerhout.			Djati-brandhout.			Djati-timmerhout			Djati-brandhout.		
	Hoeveelheid (in M³.).	Waarvoor betaald.	Gemiddelde inkoopsprijs per M³.	Hoeveelheid (in M³.).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per M³.	Hoeveelheid (in stapelmeters).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per stapelmeter.	Hoeveelheid (in M³.).	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de M³.	Hoeveelheid (in stapelmeters).	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de stapelmeter.
Batavia *b*)	972	f 48 780,85[5]	f 50.20	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Krawang	108	6 768,77	62.67	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Preanger Regentschappen	3 613	133 779,65[8]	37,02	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Cheribon	270	16 868,47[8]	60,46	384	f 6 940,00	f 18 07	„	„	„	83	f 2 652,26[5]	f 31,95	4 061	f 4 061,00	f 1,02
Tagal	314	12 155 00[5]	38 61	410	9 765,00	23,81	„	„	„	2 166	68 733,46	21,72	16 428	15 802,12	0,96
Pekalongan	191	9 292.92	48.65	29	257,50	33,02	„	„	„	42	1 635,12	38.93	„	„	„
Samarang	528	25 091,64[5]	47,52	62 *c*) †	1 491,25 10 274.25	24,05 †	137	f 49,25	f 0,36	25 9 435	927,87 †	25.93 †	705 2 621	1 522,20 †	2.00 †
Japara	301	14 642,54	48,64	174	4 853,76	27,80	380	228,00	0,60	„ 2 515	„ †	„ †	„ 15 037	„ †	„ †
Rembang	392	18 218,50	45.66	„	„	„	„	„	„	†	†	†	†	†	†
Soerabaja	763	40 767,37	53,43	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Pasoeroean	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Probolinggo	171	11 000,16	64.38	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bezoeki	178	11 230,46[8]	63,00	„	„	„	„	„	„	386	15 692,86[5]	42.65	530	1 222,50	2,45
Banjoemas	385	22 994 98	50,72	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bagelen	305	17 032,02	55.84	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Kadoe	174	2 945,33	51.41	„	„	„	„	„	„	†	†	†	†	†	†
Djokjokarta	110	6 684,51	60,77	„	„	„	„	„	„	†	†	†	†	†	†
Soerakarta	„	„	„	„	„	„	„	„	„	45	1 859,90	41.23	„	„	„
Madioen	162 621	5 951,48 †	25.42 †	„	„	„	„	„	„	2 562	122 407,59	23,73	2 172 126	2 712,66 †	1.70 †
Kediri	440	23 873.45[8]	54.25	151	2 992.75	26 44	†	†	†	1 419 728	40 789,77 †	35,31 †	2 600 6 032	5 235,55 †	1.93 †
Totalen	9 309 621	f424 096,13[8] †	f 46.12 †	1 210 †	f 28 000.22 10 074.25	f 23,14 †	517	f 227.25	f 0,44	7 722 12 672	f261 672,76 †	f 33.82 †	26 395 23 876	f 21 501,61 †	f 1.18 †

a) Evenals in vorige jaren maakten weder sommige ondernemers bezwaar om mededeeling te doen van de prijzen waarvoor zij hun hout verhandelden.
Omtrent den uitvoer van djatihout naar buiten Nederlandsch-Indië blijkt uit de opgaven van het departement van financiën te Batavia dat gedurende 1896 uit verschillende havens van Java naar Nederland en den vreemde (Frankrijk, Singapore, Afrika en Australië) werd uitgevoerd eene hoeveelheid van 25 182 M³. (in 1895 23 107 M³. en 16 896 stuks dwarsliggers).

b) De opgaven met betrekking tot de residentie Batavia betreffen inkoopen van djatihout ten behoeve van de militaire genie.

c) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreekt de betrekkelijke opgaaf.

IV. Mededeelingen omtrent het voornaamste wat in 1896 verricht werd tot „voorloopige inrichting" der bosschen (daaronder ook de werkzaamheden tot voorbereiding van de uitgifte van nieuwe boschperceelen).

Aan de bovenbedoelde mededeelingen moge hier voorafgaan onderstaand overzicht, aanwijzende de voor de verschillende categorieën van inrichtingswerkzaamheden gedurende 1896 gedane uitgaven.

BOSCHDISTRICTEN.	Grensregeling, afbakening der djatibosschen en boschperceelen.	Waardebepaling van uit te besteden boschperceelen.	Aanleg van houtafvoerwegen.	Indeeling der djatibosschen door sleuven, paden en wegen.	Onderhoud van wegen, paden en bruggen.	Ringen van boomen op uit te besteden boschperceelen.	Keeten.	Totaal.	In 1895 waren de uitgaven als volgt.
Preanger Regentschappen-Krawang	f a) 1 383	f 320	f 162	f 30	„	„	f 440	f 2 335	f 1 772
Tagal-Cheribon	1 538	„	610	„	f 1 861	f 184	2 542	6 735	4 896
Pekalongan-Kendal	„	„	„	289	214	100	2 187	2 790	2 764
Samarang-Vorstenlanden	480	740	„	b) 4 165	1 000	1 451	5 181	13 017	25 407
Kadoe-Bagelen-Banjoemas	a) 6 858	„	„	„	150	„	„	7 008	9 698
Japara	2 684	„	1 363	1 527	807	„	2 294	8 679	9 244
Rembang-Blora	776	1 162	„	1 299	2 473	536	5 808	11 954	18 692
Toeban-Bodjonegoro	1 385	823	1 319	1 800	740	96	8 800	14 963	9 004
Zuidwest Rembang-Ngawi	1 177	252	4 596	990	1 000	246	6 257	14 518	5 846
Madioen	640	675	1 988	„	211	300	„	3 812	2 006
Kediri	1 173	„	1 399	„	„	„	522	3 094	3 304
Soerabaija-Pasoeroean	4 911	776	1 350	8 191	680	300	„	16 208	13 008
Probolinggo-Bezoeki	2 780	„	„	651	125	195	„	3 760	5 213
Totalen	f 25 796	f 4 648	f 12 785	f 18 942	f 9 201	1 3 408	f 34 031	f 108 871	f 110 914

a) Voor een deel heeft dit bedrag ook betrekking tot andere dan djatibosschen.

b) Voor het maken van sleuven werd in 1896 in Samarang uitgegeven f 2524,31, doch dit bedrag is hier niet medegerekend, als behoorende tot de definitieve inrichting.

Preanger Regentschappen-Krawang.

In de Preanger Regentschappen werden de bosschen Ngalindoeng-Tjikalong-Seupang afgebakend. De afgeschreven stukken zullen later, zoodra de taxatie der houtmassa is afgeloopen, als afbakeningsperceel in exploitatie worden gebracht.

Een voetpad van den grooten weg tot het bosch Tjiparaj werd verbreed en van kleine bruggen voorzien.

De kadastrale verzamelkaarten van verschillende districten kwamen gereed, en werd daardoor de totale uitgestrektheid djatiboschgrond bekend.

In Krawang werden 131 djatiboschjes opgemeten en in kaart gebracht en voortgegaan met de opmeting van de grootere boschcomplexen. De opmeting en afbakening hiervan zouden waarschijnlijk in 1897 ten einde loopen.

Eene werkkeet werd te Gandawesi opgericht.

Tagal-Cheribon.

Voortgegaan werd met de afbakening van het Margasari-complex, terwijl de afbakening van het West-Tagal-complex ten einde liep en de grenzen van het noordelijk deel van het Djatiwangi-complex door een voetpad werden vastgelegd. In het Oost-Tagal-complex werden de sleuven schoongemaakt, eenige bruggen en eene opzienerswoning gebouwd.

In het Margasari-complex werd een verbindingsweg aangelegd tusschen den in 1895 gemaakten weg van Balapoelang naar Srengseng en den grooten weg Balapoelang-Boemiajoe. De bruggen over de grootere rivieren, welke dezen weg doorsnijden, werden alle gebouwd.

De bestaande paden en wegen werden in het geheele boschdistrict behoorlijk onderhouden.

Pekalongan-Kendal

De afbakening is hier *definitief*. Alleen in de kunstmatig aangelegde plantsoenen werden kleine inspectie-wegen aangelegd. Eene opzienerswoning werd te Palir gebouwd en een tijdelijk kantoor voor de opnemingswerkzaamheden te Bodja.

Samarang-Vorstenlanden.

De afbakening is hier *definitief*.

In 1896 werden in Samarang-Vorstenlanden 4 nieuwe exploitatieperceelen uitgezet, waarvan de eerste twee jaarperceelen werden geringd, terwijl met de taxatie der houtmassa werd begonnen.

Inspectie-paden werden over eene lengte van 53 K.M. aangelegd, de bruggen daarin gebouwd en de bestaande paden en bruggen onderhouden.

Bij de keet te Kedoengdjati werd een bureau gebouwd en een nieuw bijgebouw opgezet; eene opzienerswoning en twee boschwachterswoningen werden opgericht.

Grobogan. Voortgegaan werd met de afbakening van het boschcomplex Zuid-Kradenan, de eenige nog niet opgenomen bosschen van Grobogan.

In gereedheid werden gebracht 2 nieuwe exploitatie-perceelen, welke in 1897 zouden worden aanbesteed, terwijl werd voorbereid de aanbesteding in 1899 van twee andere perceelen.

Ook in Grobogan werden verschillende nieuwe inspectie-paden aangelegd en de bestaande onderhouden.

Drie nieuwe boschwachterswoningen werden gebouwd, terwijl bij de werkkeet te Karang-assem een bureau werd gebouwd.

Kadoe-Bagelen-Banjoemas (met Djokjokarta).

Kadoe—Oost-Bagelen—Djokjokarta. Zoowel in Koetoardjo en Wonosobo (afdeelingen van Bagelen) als in Kadoe werd met de afbakening der wildhoutbosschen en der in verband met hydrologische belangen in cultuur te brengen terreinen voortgegaan. Geheel afgebakend werden in laatstgenoemd gewest de Goenoeng Pajjong en de Goenoeng Gianti, terwijl in Bagelen met het plaatsen van palen langs de afgebakende terreinen Goenoeng Soembing en Kali Djali werd voortgegaan.

Te Wonolagi (Djokjokarta) werd eene werkkeet voltooid.

West-Bagelen—Banjoemas. De opmeting der in cultuur te brengen terreinen of der bestaande wildhoutbosschen in de onderdistricten Sokka en Sadang liep zoo goed als ten einde. De kaarten

zouden in 1897 gereed komen, als wanneer de opmetingswerkzaamheden in West-Bagelen geheel zullen zijn afgeloopen.

In Banjoemas werd een begin gemaakt met de afbakening en opmeting der djatibosschen, der met djati te beplanten terreinen en der wildhoutbosschen.

Japara.

In Japara werden de afgebakende boschgrenzen van de complexen Regaloh en Ngarengan door openkappen en door vernieuwing van beschadigde grenspalen wederom duidelijk zichtbaar gemaakt.

De boschperceelen Podjok, Toebanan en Soemoer-Ngablak in het complex Bandjaran werden afgebakend, opgemeten, getaxeerd en de eerste jaarperceelen geringd.

Grens- en overzichtskaarten van deze en andere boschperceelen in Japara werden vervaardigd, evenals kaarten van sommige der aldaar bestaande djati-aanplantingen.

De houtafvoerweg in het perceel Panggang werd voltooid; de naar de boschkeet Loenggoh loopende weg werd gedeeltelijk opgehoogd; een weg werd aangelegd, doorsnijdende het perceel Podjok van oost naar west, in welken weg 5 bruggen en 6 duikers werden gebouwd; in hetzelfde perceel werd voorts een oude dessaweg voor houtafvoer geschikt gemaakt. Eindelijk werd een railweg van 4 M. breedte aangelegd ten behoeve van het boschperceel Bandjaran II en de bestaande dessaweg door het bosch Prongkol verlegd, ten einde een beteren overgang te verkrijgen over de Kanjillan-rivier. Sleuven werden uitgezet in de zuiveringsperceelen Panggang en Podjok en in de bosschen Karanganjar-Tempoer, zoomede in het perceel Toebanan. De hoofdsleuf in dit perceel werd verlengd tot aan het tracé van den geprojecteerden weg van Kedoengleper naar Pedjaten, ten einde den houtafvoer mogelijk te maken. In het perceel Selonatah werd een weg-tracé gezocht voor een inspectie-pad. In het perceel Panggang werd een tracé gezocht voor een weg, welke den afvoerweg moet verbinden met den postweg Joana-Ronggo. Van den daarlangs te leggen weg zullen ook eenige houtcontractanten in Blora (Rembang) kunnen partij trekken, die thans hout aan de bevolking afstaan, omdat het niet vervoerbaar is. Totaal werden in Japara op deze wijze opengekapt 86 K. M. weg en opgemeten 67 K. M.

De bestaande indeeling in de bosschen Regaloh en Ngarengan werd door schoonhouden van de sleuven onderhouden. Verder werden inspectie-paden aangelegd in het perceel Selonatah Koewawoer, in het bosch Ngarenggang en in verschillende aanplantingen. De benoodigde bruggen en duikers werden in die wegen gebouwd.

Alle bestaande wegen en paden werden behoorlijk onderhouden. Hetzelfde is het geval met de in de residentie aanwezige boschkeeten. Twee nieuwe keeten werden gebouwd, namelijk één te Loenggoh en één te Ngandoeng.

Rembang Blora.

(Afbakening en opneming zijn definitief.)

Geringd werden de boomen op de afgeschreven stukjes grond van het bosch Todanan, om later bij een exploitatie-perceel Todanan te worden gevoegd. Eveneens werden de boomen geringd, staande op afgeschreven stukken grond van het bosch Mantingan Porredan, alwaar eveneens een perceel in exploitatie zal worden uitgegeven. Geringd werden verder de eerste twee jaarperceelen van een nieuw uit te geven exploitatieperceel Gollokmogok, dat in de plaats moet treden van de in 1899 afloopende exploitatie Djatiamben.

In de boschcomplexen Goewa-Trawang en Ngawen-ombo werden de laatste sleuven aangelegd. Verder werden sleuven uitgezet in het nieuw uit te geven zuiverings-afbakenings-perceel Todanan-Dringo en in het boschperceel Pasedan Mantjingan.

In de plaats van het weldra afgeloopen zuiveringsperceel Kalisari werd een nieuw zuiveringsperceel Mapring opgenomen en werden de sleuven daarin uitgezet.

De groote afvoerweg in het uit te besteden boschperceel Telogo werd voltooid, ook wat de benoodigde bruggen betreft. Eveneens kwam de hoofdafvoerweg in het perceel Mantingan gereed, doch zonder de bruggen, welke door den eventueelen aannemer behooren te worden gebouwd.

Inspectie-wegen werden aangelegd in het djatiplantsoen Kalisari, in het boschcomplex Karanganjar en van de dessa Todanan naar Watoeondo en Woekirsari. Begonnen werd in 1896 met den bouw van eene opzienerswoning te Soemberredjo.

Blora-Tjabak. (De opneming is definitief.) In gereedheid werden gebracht het zuiverings- en afbakeningsperceel Nanas, het deels te zuiveren, deels leeg te kappen afbakeningsperceel Nglobo-Bloengoen en het exploitatieperceel Gianti.

In de eerste twee perceelen werden de sleuven uitgezet.

Drie nieuwe bruggen werden gebouwd in den weg Tjabak-Nglobo en de bestaande paden, sleuven en wegen onderhouden.

Eene opzienerswoning werd gebouwd te Kedoeng-Toeban.

Toeban-Bodjonegoro.

Toeban-Tinawoen-Toedir. Aan afbakening werd in 1896 niets gedaan. Opgemeten werden de perceelen Sadang II en Sentoel en een begin gemaakt met de perceelen Ngadaron en Goewoteroes.

Behalve eenige inspectie-paden werd een karreweg aangelegd van de dessa Kaligede naar de dessa Kedewan, de toekomstige standplaats van een houtvester. Overigens werden de wegen en bruggen onderhouden.

Bodjonegoro. Met het voor exploitatie in gereedheid brengen van de bosschen in het district Temajang werd een aanvang gemaakt.

In het district Ngoempak werden 17 K.M. inspectie-wegen aangelegd met 40 bruggen en 34 duikers, terwijl de reeds bestaande wegen behoorlijk werden onderhouden. Te Pritik en te Wadang werden opzichterswoningen gebouwd; de keeten te Pradok en Dander verbeterd en in het zuiveringsperceel Poetat-Sewoe 3 inlandsche huizen voltooid, bestemd voor boschwachterswoningen.

Het perceel Tritik werd in gereedheid gebracht, terwijl in Temajang een samenhangend stuk bosch van p. m. 3000 hectaren voorloopig werd opgemeten en daarin een exploitatieperceel werd afgebakend.

Zuidwest Rembang—Ngawi.

Aan de afbakening kon niet worden gewerkt.

Een onverharde weg werd aangelegd van de dessa Kemadoh tot aan de dessa Bamban. De weg van Ngawi naar Randoeblatoeng werd verlegd en verbeterd. Inspectie-paden werden aangelegd in het eerste jaarperceel Metatal en in de djatibosschen Banjoebening.

Madioen.

Van de uit te besteden perceelen Padjaran en Gadoengan werden de boomen geringd, welke in het tweede exploitatiejaar ter velling komen. Van het in 1898 uit te besteden perceel Mroewak werden de eerste jaarperceelen geringd. Opgemeten en afgebakend werden de perceelen Gemarang, Tambak en Modjoroengoeng. De houtmassa-taxatie kwam gereed in de eerste twee perceelen. Ten behoeve van het perceel Padjaran werd een afvoerweg aangelegd, terwijl met den aanleg van afvoerwegen voor de overige perceelen werd begonnen. Eveneens werd begonnen met een afvoerweg voor het in Ngawi gelegen boschperceel Pakoelan, welke weg gedeeltelijk door het boschdistrict Madioen loopt.

In het sleuvennet Pêpé werden 11 nieuwe bruggen en duikers gebouwd.

Kediri.

Beëindigd werd de opneming van de boschgrenzen in het district Gemenggeng. Eveneens kwam gereed de opneming en taxatie van een boschperceel, Siwalan genaamd. Voor dit perceel werd een afvoerweg aangelegd tot aan den grooten weg Tjepoko-Ngandjoek. Met de opneming van een perceel, Losari geheeten, werd voortgegaan.

Van den dienst der staatsspoorwegen werd tegen regularisatieprijs eene werkkeet te Plampangan overgenomen.

Soerabaija-Pasoeroean (met Madura).

Zuid-Soerabaija—Pasoeroean. De grensregeling, opneming en taxatie van het uit te besteden boschperceel Tandjoengan kwamen gereed. Ten behoeve van dit leegkapperceel werden karrewegen aangelegd, waardoor het in verbinding werd gebracht met de van Koepang naar de Brantas-rivier en Modjokerto voerende wegen. Het perceel Tjoepak werd in verbinding gebracht met den bestaanden houtafvoerweg van het perceel Kromong. De lengte dezer nog niet geheel voltooide wegen bedraagt respectievelijk 4 en 6 K.M.; verhard werd verder het 1,5 K.M. lange

gedeelte van de indeelingswegen door het djatibosch Bareng. Deze wegen zijn tevens omleggingen van den voor den houtafvoer zoo belangrijken weg Babat-Plosso.

In de djatiplantsoenen werden overal inspectie-paden aangelegd tot eene gezamenlijke lengte van 17 K.M., terwijl de bestaande wegen werden onderhouden.

Noord-Soerabaija—Madura. Voortgegaan werd met de grensregeling van het boschcomplex Mantoep. Voltooid werden de afbakening en opmeting van het boschperceel Glap, waarvan de houtmassa werd getaxeerd. Ook het perceel Tampoerah kwam gereed.

De verharding van den indeelingsweg in de bosschen Bareng kwam gereed.

In de djatiplantsoenen werden overal inspectie-paden aangelegd tot eene gezamenlijke lengte van 22 K.M., terwijl de bestaande paden werden onderhouden.

Probolinggo-Bezoeki.

In dit boschdistrict werden alleen enkele paden en bruggen onderhouden en de opneming van de bosschen in het district Binor beëindigd. De kaarten zouden in 1897 gereed komen.

V. Geldelijk overzicht der uitkomsten van het boschbeheer over 1896. [1])

Baten.

1°. Gestort door contractanten met vrije beschikking over het gekapte hout:		
a. wegens de hun ter leegkapping afgestane djatiboschperceelen (zoowel te herbosschen perceelen als bij de grensregeling der bosschen daarvan afgesneden boschterreinen, zoogenaamde afbakeningsperceelen) . . . . } hetzij aan jaarlijksche vaste pachtsom, hetzij aan retributie in verhouding tot de gekapte houtmassa	f *a*)	1 071 475
b. wegens het zuiveren van djatiboschperceelen (aan retributie als voren)	*a*)	502 465
2°. retributie voor krachtens vergunning gekapte houtwerken door niet-inlanders		6 904
3°. idem door inlanders.		22 633
4°. zuiver rendement van op vendutie verkocht hout	*b*)	81 257
5°. geregulariseerde waarde van het aan de departementen der burgerlijke openbare werken en van oorlog verstrekt hout, verkregen door aankap op last of op andere wijze.		45 023
6°. tariefswaarde van ten behoeve van het departement van binnenlandsch bestuur op last gekapt hout, doch niet geregulariseerd. .		91 730
7°. andere ontvangsten, meerendeels retributie voor het afstaan van hout op erfpachtsperceelen.	*c*)	15 872
Totaal der baten . . .	f	1 837 359

Lasten.

1°. Kosten van nieuwe djati- en wildhoutplantsoenen (met inbegrip van de kosten wegens verzorging van nog onderhoud behoevende beplantingen van vorige jaren):		
a. djaticultuur	f	151 257
b. wildhoutcultuur.	*d*)	91 990
2°. uitgaven voor de inrichting der bosschen:		
a. grensregeling, afbakening, kaartering, enz. der djatibosschen en taxatie van nieuwe boschperceelen		52 079
b. inrichting, aanleg en onderhoud van wegen, paden, bruggen en indeelingslanen		87 696
3°. uitgaven voor het in eigen beheer kappen en sleepen van hout		63 655
4°. uitgaven voor personeel *e*) en diversen:		
a. traktementen van den inspecteur, de houtvesters en de adspirant-houtvesters.		161 450
b. idem van de opzieners		40 200
c. reis-, verblijf- en transportkosten van het personeel . . .		75 146
d. kosten der boschpolitie en van verder inlandsch personeel (schrijvers, roeiers, oppassers)		78 038
e. kosten van tijdelijk personeel.		88 515
f. schrijfbehoeften en bureauhuur		1 180
Totaal der lasten . . .		831 236
Totaal der baten . . .		1 837 359
Voordeelig verschil . . .	f	1 006 123

a) Door landhuurders in Soerakarta, wien het op hunne landen aanwezige djatihout is afgestaan tegen eene jaarlijksche vaste pachtsom, werd te dier zake over 1896 gestort f 13 716,67. Wegens andere ontvangsten dan pachtsom of retributie is voorts onder de posten sub 1° der „Baten" (voor *a* en *b* te zamen bedragende f 1 573 940) nog begrepen: f 6781 wegens boete; f 6185,66 wegens restitutie (door een 8-tal contractanten voor pas uitgegeven perceelen) van door den dienst van het boschwezen gedane uitgaven voor het ringen van de eerste jaarperceelen en (of) het vellen en bekappen van stammen of houtwerken, gediend hebbende bij de taxatie der houtmassa, zoomede f 206) wegens door een contractant betaalde vergoeding ter zake van het niet schoon afleveren van de leeggekapte jaarperceelen.

Overigens valt op te merken dat de sub 1°. vermelde ontvangsten beduidend hooger zouden zijn geweest, indien niet, door faillissement van eene der houtaankap-maatschappijen, van het door deze vennootschap verschuldigde aan pachtsom en retributie over 1896 p.m. f 250 000 onbetaald was gebleven. Ter zake van een aan een anderen ondernemer afgestaan boschperceel, waarvoor het contract in April 1896 in rechten was ontbonden, werd bovendien, in mindering van den achterstand over 1891, 1895 en 1896, ad f 102 770, in 1896 slechts ontvangen f 16 585.

b) Hieronder ook begrepen hetgeen de door de politie achterhaalde houtwerken bij publieken verkoop opbrachten

c) Ofschoon eene ontvangst uitmakende van het departement van financien telt in dezen post ook mede de jaarlijksche pachtsom (voor 1896 f 2184), waarvoor bij de periodieke verpachting van 's lands zoogenaamde kleine middelen op Java en Madura de pacht der Krawangsche strandbosschen placht te worden afgestaan. Deze bosschen zijn echter sedert 1 Januari 1897 onder het beheer van den dienst van het boschwezen gebracht (verg. vorig verslag blz. 175).

d) Ten laste van dezen post is weder gebracht hetgeen is uitgegeven voor het planten door de zorg van de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur van schaduwboomen langs de wegen.

e) Met pensioenen, verlofs- en non-activiteitstraktementen, opleidings- en uitzendingskosten van personeel is geen rekening gehouden.

[1]) Onder de tot dusver ten aanzien van het boschbeheer gegolden hebbende bepalingen was, luidens de mededeelingen van den dienst van het boschwezen, eene zuiverder balans niet wel op te maken.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, sub 2°., van het verslag.)

OVERZICHT

over 1896

BETREFFENDE DE UITKOMSTEN EN DEN OMVANG

van de aan de verplichte levering onderworpen

KOFFIECULTUUR

TER

SUMATRA'S WESTKUST

EN IN DE

MINAHASSA (Menado).

¼

GEWESTEN OF AFDEELINGEN.	Volgens de op 31 Oct. 1896 afgesloten opgaven waren bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal: kampongs (of negorijen).	huisgezinnen.	Hoeveelheid koffie (in pikols) ontvangst genomen: In ontvangst genomen. a)	
				Sumatra's
Padangsche Benedenlanden	11	3 614	1 567,71$^{3}/_{5}$ 63,50$^{3}/_{5}$	1 631,22$^{1}/_{5}$
Padangsche Bovenlanden	423	173 537	38 734,50$^{7}/_{10}$ 1 171,92$^{3}/_{5}$	39 906,43$^{3}/_{10}$
Tapanoli	c) 436	c) 15 727	5 544,98$^{1}/_{5}$ 43,99	5 588,97$^{1}/_{5}$
Totalen voor het gouvernement Sumatra's Westkust	c) 870	c) 192 878	45 847,20$^{5}/_{10}$ 1 279,42$^{1}/_{5}$	47 126,62$^{7}/_{10}$
				Minahassa
Afdeeling Menado	15	e) †	236,00^{2} 2,29^{4}	238,29^{6}
„ **Kema**	5	306	130,97 1,28^{4}	132,25^{4}
„ **Tondano**	†	7 378	3 194,20^{8} 4,08	3 198,28^{8}
„ **Amoerang**	31	2 222	1 289,67 0,01^{4}	1 289,68^{4}
„ **Belang**	26	1 313	619,31^{2} „	619,31^{2}
Totalen voor de Minahassa	†	†	5 470,16^{2} 7,67^{2}	f) 5 477,83^{4}

GEWESTEN OF AFDEELINGEN.	Ingekochte hoeveelheid koffie (dus zonder de aangehaalde en verbeurd verklaarde).		Gezamenlijke kosten van het uit den oogst van 1896 verkregen: Inkoopsprijs aan de bevolking betaald. g)	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van personeel speciaal belast met het toezicht op de koffiecultuur.	Uitgaven voor inkooppakhuizen. Gewoon onderhoud.	Uitgaven voor inkooppakhuizen. Oprichtingen en zware herstellingen.
							Sumatra's
Padangsche Benedenlanden.	1 566,58$^{1}/_{5}$ 63,27	1 629,85$^{1}/_{5}$	f 23 988,61^{5}	f 720,03	f 2 520,00	f 105,00	„
Padangsche Bovenlanden	38 729,46$^{1}/_{5}$ 1 170,39$^{1}/_{5}$	39 899,86	589 719,97^{5}	22 900,99	29 625,00	3 185,00	f 3 318,30
Tapanoli.	5 474,50$^{2}/_{5}$ 40,87$^{2}/_{5}$	5 515,37$^{1}/_{5}$	82 424,11^{5}	6 018,90	10 410,00	992,08^{5}	735,00
Totalen voor het gouvernement Sumatra's Westkust.	45 770,55$^{2}/_{5}$ 1 274,53$^{3}/_{5}$	47 045,09	f 696 132,70^{5}	f 29 648,92	f 42 555,00	f 4 282,08^{5}	f 4 053,30
							Minahassa
Afdeeling Menado	236,00^{2} 2,29^{4}	238,29^{6}	f 5 928,72^{5}	f 270,00	„	„	„
„ Kema	130,97 1,28^{4}	132,25^{4}	3 290,30	26,00	„	f 40,00	„
„ Tondano.	3 194,20^{8} 4,08	3 198,28^{8}	79 906,20	3 030,00	„	240,00	„
„ Amoerang	1 289,67 0,01^{4}	1 289,68^{4}	32 241,92^{5}	2 543,32	„	300,00	„
„ Belang	619,31^{2} „	619,31^{2}	15 482,80	1 019,94^{5}	„	„	„
Totalen voor de Minahassa.	5 470,16^{2} 7,67^{2}	5 477,83^{4}	f 136 849,95	f 6 889,26^{5}	„	f 580,00	„

a) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.
b) Met betrekking tot het gouvernement Sumatra's Westkust zijn over 1896 voor deze tabel geen opgaven per afdeeling ontvangen.
c) Zonder de afdeeling Padang Lawas (residentie Tapanoli), waar geen verplichte koffiecultuur, doch wel de verplichte levering bestaat.
d) Volgens andere opgaven (zie blz. 222 van het verslag hiervóór) beliep de *ingeleverde* hoeveelheid in 1893 56 724, in 1894 26 038 en in 1895 40 895 pikol.
e) Waar, bij gemis van opgaven of voldoende opgaven, geen cijfer is kunnen worden ingevuld, heeft men een † geplaatst.
f) In 1896 werd in de Minahassa geen koffie aangehaald. Dit totaal betreft dus uitsluitend ingekochte koffie.

van 100 katti's of van 61,76 K.G.) in 1896 bij de inkooppakhuizen in (daaronder ook aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie). Bij het ledigvallen van de pakhuizen: meer bevonden.		minder bevonden.		Totaal, na bijtelling van meerbevindingen en na aftrekking van minderbevindingen.		Hoeveelheid koffie (goede en inferieure) in de drie voorafgegane jaren bij het ledigvallen van de pakhuizen uitgeleverd. 1893.	1894.	1895.	Aantal vruchtdragende koffieboomen (naar schatting) op 1 Jan. 1896.
Westkust. *b)*									
0,71 0,07	0,78	. .	.	1 568,42 $^{3}/_{5}$ 63,57 $^{3}/_{5}$	1 632,00 $^{1}/_{5}$	3 563	912	2 015	1 600 500
12,18 $^{3}/_{5}$ 2,68 $^{1}/_{5}$	14,86 $^{4}/_{5}$	. .	.	38 746,69 $^{3}/_{10}$ 1 174,60 $^{4}/_{5}$	39 921,30 $^{1}/_{10}$	44 642	19 403	32 416	73 653 600
4,95 0,17 $^{2}/_{5}$	5,12 $^{2}/_{5}$	. .	.	5 549,93 $^{1}/_{5}$ 44,16 $^{2}/_{5}$	5 594,09 $^{3}/_{5}$	8 805	4 976	7 888	3 223 400
17,84 $^{3}/_{5}$ 2,92 $^{3}/_{5}$	20,77 $^{1}/_{5}$	. .	.	45 865,05 $^{1}/_{10}$ 1 282,34 $^{4}/_{5}$	47 147,39 $^{9}/_{10}$	*d)* 57 010	*d)* 25 291	*d)* 42 319	78 477 500
(residentie Menado).									
0,02^{6} .	0,02^{6}	. .	.	236,02^{8} 2,29^{4}	238,32^{2}	380	65	80	102 710
. .	.	0,26^{6} 0,17^{2}	0,43^{8}	130,70^{4} 1,11^{2}	131,81^{6}	128	18	15	31 932
0,90^{2} .	0,90^{2}	. .	.	3 195,11 4,08	3 199,19	2 011	393	1 071	2 943 295
0,48 .	0,48	. .	.	1 290,15 0,01^{1}	1 290,16^{4}	90	264	264	1 459 391
. .	.	. .	.	619,31^{2} .	619,31^{2}	657	160	256	228 079
1,40^{8} .	1,40^{8}	0,26^{6} 0,17^{2}	0,43^{8}	5 471,30^{4} 7,50	5 478,80^{4}	3 265	900	1 686	4 765 407

product, gerekend tot en met het vervoer van de inkoop- naar de strandpakhuizen. Kosten van afpakking en vervoer uit de inkooppakhuizen naar het naastbij zijnde spoorwegstation of halte (Sum. Westkust) *h)* of naar de strandpakhuizen (Menado)	Cultuurprocenten aan de inlandsche hoofden.	Bijzondere uitgaven voor bereiding op W.-I. wijze.	Alle andere uitgaven niet onder een bepaald hoofd te brengen.	Totaal.	Gemiddelde kosten per ingeleverden pikol koffie. *i)*	Inkooppakhuizen. Aantal.	Bergruimte (in pikols).
Westkust.							
f 2 951,58	f 1 353,61	.	.	f 31 638,83^{5}	f 19,41	3	3 475
31 058,07	30 148,00^{5}	.	f 1 132,04^{5}	711 096,38^{5}	17,82	65	88 787
31 359,71	4 379,59	.	.	136 319,40	24,71	22	23 768
f 65 369,36	f 35 881,20^{5}	.	f 1 132,04^{5}	f 879 054,62	f 18,68	90	116 030
(residentie Menado).							
f 42,28^{5}	f 283,19^{5}	.	.	f 6 524,20^{5}	f 27,38	1	475
†	157,16	.	.	3 513,46	26,41	1	200
†	3 785,57	.	f 340,00	87 301,77	27,29	6	10 475
†	1 546,40^{5}	f 281,00	100,00	37 012,65	28,69	5	7 000
†	727,41^{5}	.	10,00	17 240,16	28,58	3	1 850
f 42,28^{5}	f 6 499,74^{5}	f 281,00	f 450,00	f 151 592,21^{5}	f 27,67^{5}	16	20 000

g) Ter Sumatra's Westkust f 15 per pikol, doch in de Minahassa (sedert 1 Januari 1893) f 25 per pikol (voor inferieure koffie de helft dier bedragen).

h) Slechts voor een deel der koffie uit de afdeeling Loeboe Sikaping (Padangsche Bovenlanden) zijn de transportkosten tot Padang in de opgaaf begrepen. Volgens het jaarverslag betreffende den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust werd aan vracht voor de gedurende 1896 langs dien spoorweg vervoerde gouvernements-koffie (40 500 pikol) ontvangen f 31 598.

i) De in deze kolom vermelde gemiddelden zijn niet volledig, omdat de transportkosten, gerekend tot de afscheepppakhuizen, niet of niet volledig zijn opgegeven.

B. DISTRICTSGEWIJZE OPGAVEN betreffende den omvang der cultuur. *j)*

NAMEN DER DISTRICTEN.	Aantal huisgezinnen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1895/96 (31 October 1896) aanwezige			Aantal koffieboomen op 31 October 1896.						Koffie-inlevering (in pikols) gedurende			
		op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde) koffieplantsoenen		Aanwezig in de op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			Naar schatting aanwezig in vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen aangelegde) plantsoenen.						
			op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant vóór 1893/94.	Te zamen.	Geplant in de jaren 1893/94, 1894/95 en 1895/96.	Geplant vóór 1893/94.	Te zamen.	1893.	1894	1895	1896.
Afd. Menado.														
Kakaskassen	†	42	.	54	3 960	42 770	46 730	88 600	.	88 600	190	24	41	192
Tombariri	†	56	196	.	.	55 980	55 980	.	196 300	196 300	190	41	39	46
Per afdeeling	†	98	196	54	3 960	98 750	102 710	88 600	196 300	*k)* 284 900	380	65	80	238
Afd. Kema.														
Tonsea	306	34½	.	3	300	29 982	30 282	.	1 650	1 650	*l)* 128	18	15	132
Afd. Tondano.														
Tondano-Toulian	1560	†	†	†	847 180	1 263 623	2 110 803	872 600	1 193 800	2 066 400	499	47	117	661
Tondano-Toulimambot	1035	†	†	†	48 616	99 960	148 576	205 100	90 800	295 900	276	37	74	310
Kakas-Rembokken	2148	†	†	†	.	380 011	380 011	1 756 200	1 726 400	3 482 600	488	142	454	1019
Tomohon-Sarongsong	1557	†	†	†	.	377 739	377 739	1 173 800	1 228 400	2 402 200	467	81	152	640
Langowan	1078	†	†	†	46 862	144 025	190 887	686 600	688 100	1 374 700	281	86	274	568
Per afdeeling	7378	†	†	†	942 658	2 265 358	3 208 016	4 694 300	4 927 500	9 621 800	2011	393	1071	3198
Afd. Amoerang.														
Sonder	698	40	.	100	.	63 715	63 715	94 700	200 000	294 700	153	22	66	353
Kawangkoan	855	72	.	506	.	50 097	50 097	.	555 000	555 000	221	38	164	647
Tombassiau	26	1½	.	13½	.	2 350	2 350	.	8 600	8 600	2	.	1	8
Romoön	.	37	.	50	.	74 900	74 900	.	108 700	108 700	25	.	.	18
Tompasso	643	157	.	45	.	197 692	197 692	.	90 100	90 100	128	30	33	264
Per afdeeling	2222	307½	.	714½	.	388 754	388 754	94 700	962 400	1 057 100	529	90	264	1290
Afd. Belang.														
Passan-Ratahan-Ponosakan	681	32	.	47	.	64 448	64 448	.	51 000	51 000	398	89	147	365
Tonsawang	623	156	.	.	.	112 574	112 574	.	.	.	259	71	109	255
Per afdeeling	1313	188	.	47	.	177 022	177 022	.	51 000	51 000	657	160	256	620
Totalen	†	†	†	†	946 918	2 959 866	3 906 784	4 877 600	6 138 850	11 016 450	3705	726	1686	5478

j) Omtrent den omvang der cultuur in het gouvernement Sumatra's Westkust zijn gegevens als de hierbedoelde niet met eenige nauwkeurigheid te verstrekken.

k) Hieronder 196 300 boomen op bij de cultuurplannen aangewezen grond (in het district Tombariri).

l) Onder de levering van 1893 was begrepen 34 pikol uit het thans niet meer genoemde district Maoembi.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE HHH.

N°. 60.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, sub 3°., 4°. en 6°., van het verslag.)

OVERZICHT

over 1896

betreffende de verschillende

IN DE

BUITENBEZITTINGEN

gevestigde ONDERNEMINGEN van LANDBOUW,

EN WEL

I. van die, welke beschikken over door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestane gronden; [1]

II. van die, welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking, en

III. van die, welke in inlandsche staten gevestigd zijn krachtens door de inlandsche bestuurders verleende en door het Europeesch bestuur goedgekeurde concessiën.

---

1) De door particulieren in eigendom bezeten landerijen in de buitenbezittingen worden — uitgenomen de onder die particuliere landerijen te rangschikken specerijperken op de Banda-eilanden — niet of slechts op zeer kleine schaal dienstbaar gemaakt aan de teelt van producten voor de wereldmarkt. Eene lijst der bedoelde landerijen en specerijperken vindt men in deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897, blz. 428* t/m 435* en blz. 446* t/m 449*.

I. Ondernemingen gevestigd op gronden door he

GEWESTEN.	A. Ondernemingen nopens welker exploitatie over 1896 opgaven bij het bestuur waren ingekomen.				B. Ondernemingen hetzij al dan niet in exploitatie, nopens welke over 1896 geenerlei opgaven zijn ingekomen. b)			Verdeeling van de onder A bedoelde ondernemingen naar gelang er één of meer der onderstaande gewas… opgaven, voor zooveel ingekomen, nopens de uitgestrektheid der beplantingen en de in 1896 verkreg…											
			Uitgestrektheid (in bouws)					Koffie d)			Tabak			Muskaatnoten.			Peper.		
	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	in 't geheel.	beplant.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws)	Aantal ondernemingen	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in pikols)	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws)	Productie (in K G.	Aantal ondernemingen	Beplante uitgestrektheid (in bouws)	Productie (in pikols).	Aantal ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws)	Productie (in pikols).
1.	2	3.	4.	5.	6.	7	8.	9.	10	11	12	13.	14	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden . .	10	15	1 023	320 (0)	5	5	657	2	250 (2	25 (1,	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	15	22	10 360	4 210 (15)	11	11	4755	15	4 210 (15)	10 506 (12	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Sumatra's Westkust: Tapanoli . .	1	2	1 147 f)	†	•	•	•	1	†	500 (1)	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Benkoelen . . .	2	3	2 131	225 (2)	5	5	9726	2	225 (2	260 (2)	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Lampongsche Districten . .	5 g)	4	37 081	1 079 (3)	10	g) 9	66087	4	370 (3,	156 (1	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Palembang . . .	7	9	48 319	1 108 (7)	35	36	167432	5	1 083 (5)	5 592 (5)	1	65	22 320	•	•	•	•	•	•
Oostkust van Sumatra . . .	1	1	48	20 (1)	1	1	2235	•	•	•	•	•	•	•	•	•	1	h) 20 (1)	†
Billiton	1	1	44	†	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo .	9	11	20 679	463 (7)	5	5	35367	5	k) 72 (4)	27 (3)	1	60	†	•	•	•	1	l)	7
Celebes en onderhoorigheden	3	3	n) 506	234 (2)	1	1	32	1	225 (1)	210 (1)	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Menado.	11	25	8 725	1 932 (9)	9	9	4109	8	p) 1 145 (6	3 127 (6)	2	370	†	2	10 (1)	4 (1)	•	•	•
Amboina	4	4	896	710 (4)	1	1	200	•	•	•	•	•	•	4	s) 708 (4)	t) 862 (3	•	•	•
Ternate	•	•	•	•	2	2	26000	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Totalen . .	69	100	n) 132168	10 362 (59)	85	85	316890	43	7 569 (36)	20 403 (32)	4	515	22 320 (1)	6	718 (5	866 (4)	2	20 (1)	7

a) Slechts één der in dit overzicht begrepen ondernemingen is op huurgronden gevestigd, namelijk het voor de teelt van inlandsche gewassen gebezigde huurland Laijang-Totaka (groot 49 bouws) in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.
Voor elk erfpachtsperceel in het bijzonder vindt men de grootte, de bedongen erfpachtsom, het tijdstip der vestiging van het erfpachtsrecht, enz. opgegeven in deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1897, blz 301*–381* (zie echter wat daaromtrent is opgemerkt in noot a op blz. 117 van het verslag hiervóór).

b) Verreweg de meeste der hierbedoelde perceelen waren nog niet in ontginning (in den regel is elk perceel, met het oog op de veelal groote uitgestrektheid als één onderneming gerekend). Behalve de weinige ondernemingen, waarvan door het gemis aan opgaven niet blijkt of zij in 1896 al dan niet in exploitatie waren, zijn verder in deze rubriek nog 10 vroeger in exploitatie geweest zijnde ondernemingen medegeteld, waarvan uitdrukkelijk gezegd wordt dat zij tijdelijk of voorgoed verlaten waren. Deze 10 zijn: de vroegere koffie-ondernemingen Gadock in de Padangsche Benedenlanden en Twee Gebroeders in de Padangsche Bovenlanden, de gewezen klapper-onderneming Padang Gadoeng in Benkoelen, de voor de tabakscultuur gediend hebbende ondernemingen Batang Leko en Toengkal in Palembang, de vroegere koffie-onderneming Goenoeng Agoeng aldaar, de gewezen tabaksondernemingen Pandam, Oejah en Kinnroem in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en eindelijk de vroegere koffie-onderneming Koetoeloe of Batoe Baasi in de afdeel… Noorderdistricten op Celebes.

c) Daar niet van al de onder A bedoelde ondernemingen de beplante uitgestr… heid of de geoogste hoeveelheid is opgegeven (bij sommige trouwens viel in t… nog niet te oogsten) is het aantal ondernemingen, waartoe het uitgetrokken c… van aanplant of productie betrekking heeft, tusschen ( ) vermeld.

d) Niet overal waar Liberia-koffie is geoogst, is die soort in de ontvangen opg… uiteen gehouden; vandaar dat thans alleen van 3 ondernemingen blijkt dat de prod… geheel of ten deele uit Liberia-koffie bestond; voor deze 3 ondernemingen (Z… in Palembang, Bakoengan in Zuid-Celebes en Siadoran in Menado) wordt een o… van respectievelijk 150, 10 en 100 pikol Liberia-koffie vermeld.

e) Op de meeste der in deze rubriek bedoelde ondernemingen treft men é… meer der volgende gewassen aan: padi, klappers, vruchtboomen, bamboe, enz. … geoogste hoeveelheden, voor zooveel opgegeven, zijn echter niet van genoeg… belang om hier te worden vermeld, uitgezonderd wat betreft eene klapperonderne… in Menado, welke 1702 pikol copra (klappers in gedroogden staat) opleverde. … van de 2 in deze rubriek vermelde ondernemingen in de Lampongsche Distri… wordt van de teelt van andere gewassen werk gemaakt. Aldaar zijn namelijk … halve 30 bouws met koffie, 500 bouws met caoutchouc- en 200 bouws met r…

…ouvernement in erfpacht of in huur afgestaan. *a*)

…nden verbouwd, met …ductie. c)			Verdeeling van de onder A en B bedoelde ondernemingen naar gelang zij in handen waren van:												Algemeen totaal.		
Andere gewassen. e)			naamlooze vennootschappen.			Europeanen.			Chineezen.			inlanders.					
Aantal ondernemingen	Beplante uitgestrektheid (in bouws)	Productie in pikols.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Uitgestrektheid (in bouws).
21.	22	23.	24.	25.	26	27.	28	29	30	31	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38
8	70 (7)	niet opgegeven	2	3	1 260	11	15	600	•	•	•	2	2	412	15	20	2 280
•	•	•	9	14	6 697	15	17	7 415	1	1	635	1	1	377	26	33	15 124
•	•	•	1	2	1 147	•	•	•	•	•	•	•	•	•	1	2	1 147
•	•	•	•	•	•	7	8	11 857	•	•	•	•	•	•	7	8	11 857
2	700 (1)	nog geen product.	4	3	33 300	10	9	66 067	1	1	4 381	•	•	•	q) 15	q) 13	103 748
1	(1)	id.	11	12	67 331	30	30	148 307	1	3	52	•	•	•	42	45	215 751
1	i)	†	•	•	•	2	2	2 283	•	•	•	•	•	•	2	2	2 283
1	†	†	•	•	•	•	•	•	1	1	44	•	•	•	1	1	44
4	311 (2)	m)	3	3	30 000	9	11	25 933	2	2	113	•	•	•	14	16	56 046
2	9 (1)	o)	•	•	•	3	3	n) 509	•	•	•	1	1	49	4	4	n) 558
3	q) 408 (2)	r)	7	12	3 581	13	22	9 343	•	•	•	•	•	•	20	34	12 924
2	p) 2 (1)	r)	1	1	400	4	4	696	•	•	•	•	•	•	5	5	1 096
•	•	•	•	•	•	2	2	26 000	•	•	•	•	•	•	2	2	26 000
24	1520 (15)	r)	38	50	143 785	106	123	299 009	6	8	5 225	4	4	838	154	185	n) 448 858

…staten bezet. Voorts werden rottingaanplantingen aangetroffen bij de 4 in deze rubriek …rangschikte ondernemingen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, bij één van welke tevens koffie en andere producten werden geteeld, terwijl bij eene tweede ook klapperboomen werden aangetroffen. De bedoelde caoutchouc- en rottingaanplantingen leverden echter in 1896 nog niets op, uitgenomen bij één der Borneosche ondernemingen, waar 30 pikol rotting werd gesneden.

f) Waar bij gemis aan opgaven geen cijfer kan worden ingevuld, is een † geplaatst.

g) Het aantal ondernemingen in de Lampongsche Districten is grooter dan het aantal perceelen, doordien één perceel in drie deelen is gesplitst, waarvan twee de zelfstandige ondernemingen Waij Lima en Kedongdong uitmaken, terwijl aan het derde gedeelte nog geen bestemming is gegeven.

h) Ten deele ook met klapperboomen beplant.

i) Zie de voorgaande aanmerking.

k) Hieronder één van de 4 ondernemingen begrepen voor 10 bouws, welke uitgestrektheid, behalve met koffie, tevens met peper, klapperboomen en rotting was beplant.

l) Zie aanmerking *k*.

m) Zie aanmerkingen *e* en *k*.

n) Ongerekend de niet bekende uitgestrektheid van één der perceelen, namelijk de Oostelijke groep der tot de afdeeling Makasser behoorende Postillon-eilanden.

o) O. a. 5000 klappers, benevens kleine hoeveelheden rijst en bamboe.

p) Hiervan waren bij één onderneming 40 bouws tevens met klapperboomen beplant.

q) Hiervan 400 bouws klapperboomen (bij de in noot *e* bedoelde klapperonderneming), benevens 8 bouws (bij een der koffie-ondernemingen) beplant met (nog niet vruchtdragende) cacaoboomen.

r) Zie aanmerking *e*.

s) Hiervan bij één der ondernemingen 20 bouws, welke met muskaatnoten- en klapperboomen waren beplant.

t) Hieronder begrepen 131 pikol foelie.

u) Zie aanmerking *s*.

II. Ondernemingen welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en administrateurs	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws), waarvan het product op de onderneming is verwerkt.	Aangeplante gewassen.	Productie in 1896.	Aantal arbeiders: voor vast aan de onderneming verbonden.	Aantal arbeiders: bovendien gemiddeld per dag gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	LAMPONGSCHE DISTRICTEN.							
	Afd Ommelanden van Telok Betong.							
1	Tandjong Karang.	P. Landberg en Zoon, o.; H. des Amorie van der Hoeven, a	a) 400	Liberia-koffie en peper.	30 pikol Liberia-koffie en 450 pikol zwarte peper.	120	150	
2	Kedaton.	C. O. L. W. Danne, o en a.	—	b)	—	7	c) †	
3	Sangkapoera.	W. L. Maschmeijer, o. en a.	—	d)	—	20	†	
4	Simpoer.	H. N. van der Beek, o. en a.	14	Java- en Liberia-koffie.	nog geen product.	27	5	
	ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.							
	Afd. Amoenthai.							
5	Tandjong.	Cultuurmaatschappij „Kinaroen", o.; J. S. Hartog, a.	e) †	tabak.	75000 K.G.	†	†	
6	Kinaroen.	Id., o.; K. Appel, a.	e) †	id.	50000 „	†	†	
7	Balangan.	Id., o.; P. J. van Nievervaart, a	e) †	id.	12500 „	†	†	
8	Boenga Djenar.	Cultuurmaatschappij „Amandit", o.; L. Reinking, a.	f) †	id.	30000 „	†	†	
9	Kendangan.	Id., o.; J. S. Bos Sulpke, a.	f) †	id.	12500 „	6	25 à 100	
10	Mabé.	Sück en Co., o.; F. Sück, a.	e) 400	id.	50000 „	8	†	
11	Djamboe.	Borneo-Landbouwmaatschappij, o.; J. G. F. Meijer, a.	g) 80	id.	22320 „	14	70 à 200	
12	Laboean.	Id.; id.	g) 35	id.	18600 „	3	40 „ 90	
13	Soelingan.	Maatschappij „Nijhuis en Smits", o.; F. L. D. Smits, a.	h) †	id.	†	26	0 „ 20	
14	Lampiboeng.	G. J. Nijhuis, o.; Platz, a	g) 400	id.	25000 „	17	6 „ 200	
15	Lok Tankon.	L. E. Bosch, o.; J. Albers, a.	i) 25	id.	†	23 à 28	†	
16	Batang Alai.	Maatschappij „Batang Alai", o.; E. Pinedo, a.	k) †	id.	12604 „	4	20 à 60	
17	—	Tabakmaatschappij „Arendsburg", o.; C. H. Lammerts van Bueren, a.	k) 42	id.	6003 „	116	†	
	MENADO. l)							
	Afd. Kema (Minahassa).							
18	Tonsea.	J. C. Dircks, o. en a.	k)	tabak.	m)	1	†	
	AMBOINA.							
	Afd. Waroe (Ceram).							
10	Awaija	A. F. Bouman, o.; A. L. F. Jansen, a.	†	cacao, koffie, klappers en muskaatnoten.	†	†	†	

a) De peperplantsoenen (groot 100 bouws) werden geheel gerooid om geleidelijk door koffie te worden vervangen.

b) Het voornemen bestond om Liberia-koffie te planten, waarvan de zaadbeddingen gereed waren. Het lag in de bedoeling aanvankelijk 60 bouws te beplanten.

c) Waar de opgaven ontbreken, is een † ingevuld.

d) Als bij aanmerking b; de aan te leggen plantsoenen zouden echter 100 bouws bedragen.

e) De bevolking plant op eigen risico, met dien verstande dat zij vanwege de ondernemers, die ook het toezicht en de leiding op zich nemen kosteloos aan bibiet wordt geholpen, onder beding dat het te oogsten product aan de onderneming worde geleverd.

f) Het product wordt op eigen risico door de bevolking geplant en aan de onderneming geleverd.

g) Het product wordt volgens overeenkomst door de bevolking geplant, doch niet op eigen risico.

h) Er bestaat eene stilzwijgende overeenkomst dat de bevolking het door haar geteelde product zal verkoopen aan de onderneming, die haar gratis van bibiet voorziet.

i) Met de bevolking werd mondeling overeengekomen dat zij op eigen risico zou planten en het product aan de onderneming verkoopen. In Juni 1896 werd eene proefaanplanting van 25 bouws aangelegd.

k) Het product wordt volgens overeenkomst en op eigen risico door de bevolking geplant en aan de onderneming verkocht, terwijl deze gratis bibiet verstrekt.

l) In 't vorig verslag (bijlage KKK) werd onder de hierbedoelde ondernemingen ook genoemd de onderneming Aijer Madidi van de Menado-Tabakmaatschappij. Daar deze Maatschappij echter hare aanplantingen heeft op het erfpachtsperceel Karoa in de Minahassa wordt de onderneming Aijer Madidi te dezer plaatse niet meer vermeld.

m) Opgekocht werden 1 300 000 planten.

III. Ondernemingen van landbouw, gevestigd in Inlandsche staten krachtens door de Inlandsche bestuurders verleende en door het Europeesch bestuur goedgekeurde concessiën.

RESIDENTIE OOSTKUST VAN SUMATRA.

A. Tabaksondernemingen. a)

Afdeeling Deli.

RIJK DELI.

Eigenlijk Deli.

Totalen: 12 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant (bij 41 ondernemingen) 11 957 bouws; geoogst (bij 41 ondernemingen) 115 023 pikol; totaal der contract-koelies 32 954, der in dagdienst gebezigde koelies 1346.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
1	Sempali.	Deli-Maatschappij, o.; M. van Rijn van Alkemade, a.	13 500 b) (300)	420 van 6000 M².	2 810 c)	913 c)	86	De grond werd voor de 1ste en 2de maal beplant (Bij de verder te noemen ondernemingen zal kortheidshalve worden volstaan met de vermelding 1ste, 2de, 3de maal, enz.) d)
2	Medan	Id., o.; J. O. L. A Neubourg, a.	500	440 „ 6000 „	3 061	817	„	1ste en 2de maal.
3	Mariendal.	Id., o.; A. Enthoven, a.	3 000	415 „ 6000 „	3 604	807	35	2de maal.
4	Kloempang.	Tabakmij Arendsburg, o.; D. A. van Houweninge, a.	e) { 250 4 910	350 „ 6698 „	3 675	703	„	2de en 3de maal
5	Klambir V.	Id., o.; A. C van der Zwet, a.	f) †	200 „ 6697 8 „	1 892	600	12	3de maal.
6	Helvetia.	Deli-Mij, o.; A. J. Rose, a.	e) { † 2 900	350 „ 6000 „	3 600	782	„	3de en 4de maal.
7	Padang Boelan.	Amsterdam-Deli-Compagnie, o.; P. M. A. van der Steenstraten, a.	2 000 b) (500)	400 „ 6700 „	2 952	882	„	4de maal.
8	Gedong Djohor.	Deli-Batavia-Mij, o.; M. F. Heijneman, a.	2 000	293 „ 6600 „	2 603	795	„	5de „
9	Paija Bakong.	Deli-Mij, o.; H. P. Witsen Elias, a.	2 500	382 „ 6000 „	2 603	906	102	1ste en 2de maal.
10	Polonia.	Id., o.; C. J. Piera, a.	1 100	271 „ 6000 „	1 370	459	„	4de maal.
11	Germania.	Deli-Cultuurmij, o.; J. Cappon, a.	800 b) (100)	385 „ 7200 „	2 021	733	„	4de „
12	Rotterdam A.	J. Cramer, o; B. von Bulow, a.	e) { † 5 182	400 „ 1750 „	3 800	786	151	2de en 3de maal.
13	Rotterdam B.	Id., o.; C. A. A. von Bernstorff, wnd. a	g)	270 „ 1600 „	2 025	535	92	2de maal.
14	Bekalla.	Deli Mij, o; G. Meissner, a.	3 000 b) (2 000)	420 „ 6000 „	4 217	1 381	80	2de en 3de maal.
15	Amplas	Amsterdam-Deli-Comp., o.; J. S. C. Kasteleijn, a.	e) { † 2 415	301 „ 6700 „	2 321	618	„	3de en 4de „
16	Saentis.	Deli-Cultuurmij, o.; A. Schreij Vorstman, a.	†	277 „ † „	2 610	612	32	3de en 4de „
17	Deli Toewa	Deli-Mij, o; H. W. J. Idzerda, a.	3 800	437 „ 6000 „	2 901	905	160	2de maal.
18	Two Rivers.	Medan-Tabakmij, o.; G. N. Aberson, a.	e) { † 3 750	370 „ 6300 „	3 301	796	„	3de en 4de maal.
19	Saint Cyr.	Deli-Langkat Tabakmij, o; L. A A Kufahl, a.	2 400	263 „ 5200 „	1 140	884	„	3de en 5de „
20	Soengei Si Kambing	Tabakmij Franco Deli, o.; J. H. Fock, a.	e) { † 1 308 b) (870)	410 „ 7200 „	3 000	1 184	„	4de maal.
21	Timbang Langkat.	Deli-Batavia Mij, o.; G. W. H. G. van der Feltz, a.	2 000	411 „ 6198 „	3 015	842	„	4de „
22	Bandar Chalipah.	Deli-Mij, o.; Jhr. H. W. Roell, a.	5 000	352 „ 6000 „	2 964	638	79	2de „
23	Soengei Diski en Pakaran.	J. Luhman, o.; H. Robert, a	1 500	335 „ 6000 „	2 944	772	20	3de en 4de maal.
24	Patoembah.	Senembah-Mij, o; O. H. Klein, a.	e) { † 3 436	300 „ † „	3 675	683	99	2de en 3de „

a) Alleen die ondernemingen werden genoemd, nopens welke uit de ontvangen opgaven blijkt dat zij voor den oogst van 1896 gewerkt hebben. Echter worden enkele eerst in 1896 geopende ondernemingen zonder n°. vermeld.

b) Dit perceel wordt afzonderlijk genoemd, als in 1896 onder de vermelde onderneming geressorteerd hebbende.

c) Kortheidshalve is de landaard der koelies niet meer voor elke onderneming afzonderlijk opgegeven; zie echter de Recapitulatie op blz. 9 dezer bijlage.

d) Schier algemeen werd bemesting toegepast. Waar de gronden niet bemest werden, wordt zulks hier uitdrukkelijk aangeteekend.

e) Waar men aldus tweeërlei opgaaf nopens de uitgestrektheid vereenigd vindt, heeft de eerste opgaaf betrekking tot de nominale grootte, de tweede tot de bij opmeting bevonden uitgestrektheid.

f) Het ontbreken van eenige opgaaf is door een † aangeduid.

g) Begrepen in de opgaaf betreffende de voorgaande onderneming.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie (in pikols)	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
25	Soengei Mentjirim.	Tabakmij Arendsburg, o.; J. A. van Zijp, a.	c) † 5 436	400 van 6180 M².	3 785	850	„	2de en 3de maal.
26	Soengei Krian.	Id., o; L. E. Oldiga, a.	1 000	398 „ 6007 „	3 010	1 128	„	3de maal.
27	Belawan.	Deli-Mij, o.; S. Schäfer, a.	1 600 b) (1 800)	429 „ 6000 „	2 959	850	84	1ste en 2de maal.
28	Tandem.	Deli-Batavia-Mij, o; C. Stoffers, a.	3 000	410 „ 7200 „	3 061	816	„	3de maal.
29	Kalahoen Penang.	Amsterdam-Deli-Comp., o.; H. M. Pastekoek, a.	2 000 b) (500)	350 „ 6700 „	2 660	778	„	2de „
30	Arnhemia.	Rotterdam-Deli-Mij, o.; A. E. der Kinderen, a.	c) † 2 998	420 „ 8000 „	2 700	1 335	65	2de en 3de maal.
31	Toentoengan.	Deli-Mij, o.; J. Mees, a.	2 200 b) (1 500)	450 „ 6000 „	2 960	851	51	1ste, 2de en 3de „
32	Gloegoer.	Amsterdam-Deli-Comp., o.; A. M. de Veer, a.	2 000	348 „ 6700 „	3 893	817	„	3de en 4de „
33	Bakri.	Id., o.; H. Ch. Carstens, a.	750	187 „ 6700 „	1 548	375	„	3de en 5de „
34	Boeloe Tjina.	Deli-Mij, o.; W. H. Oprij, a.	1 500 b) (250)	415 „ 6000 „	3 050	1 100	420	1ste en 2de „
35	Rimboen.	The British Deli and Langkat-Comp., o.; Ch. van der Pfordten, a.	c) † 3 665	400 „ 9000 „	2 694	701	40	4de maal.
36	Petani.	Deli-Batavia-Mij, o; G. van Gils, a.	3 000	†	3 200	1 020	70	4de „
37	Gambir.	Tabakmij Franco-Deli, o.; W. Bollinger, a.	4 000	300 „ † „	1 979	655	60	1ste, 2de en 3de maal.
38	Mabar.	Deli-Cultuur-Mij, o.; †, a.	700 b) (300)	308 „ 2000 „	†	†	†	†
39	Tandem Hilir.	Deli-Batavia-Mij, o; E. Bangert, a.	2 000	254 „ 7200 „	3 100	916	52	2de maal.
40	Roemah Kinangkong.	The British Deli and Langkat-Comp., o.; T. H. Kliak, a.	1 000	280 „ 6000 „	1 702	532	„	1ste en 2de maal.
41	Namoe Soerau.	Tabakmij Franco-Deli, o.; P. J. van de Kamer, a.	2 000	315 „ 7200 „	2 087	725	„	2de maal.
42	Soengei Agoel.	Ramoenia Cultuurmij, o; W. A. J. H. G. Alma, a.	300	201 „ 6000 „	1 010	301	44	3de „
	Landschappen Padang en Bedagei.							
	Totalen: 43 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 2451 bouws; geoogst 24 441 pikol; totaal der contract-koelies 5827, der in dagdienst gebezigde koelies 1136.							
43	Romboetan. (P) a)	F. Meijer, o; M. Muller, wnd. a.	1 300 b) (500)	400 van 6000 M².	3 649	1 011	370	2de maal.
44	Si Barau. (B)	Padang-Tabakmij, o; H. W. van Marle, a.	1 000 b) (1 200)	210 „ 6300 „	2 800	810	60	1ste „ (zonder bemesting).
45	Soengei Bamban. (B)	E. Hubacher & Co., o; A. Sem, a.	1 100 b) (700)	80 „ 7200 „	430	142	50	1ste „
46	Gampowalan (B)	Deli-Tabakmij, o.; A. L. Kerdijk, a.	1 000	200 „ 7350 „	4 995	414	90	1ste „ (zonder bemesting).
47	Paija Mabar. (P)	E. Hubacher & Co., o.; A. Kern, a	500	166 „ 7000 „	1 490	356	65	2de „
48	Bah Hilang (P)	Amsterdam-Sumatra-Cultuurmij, o; R. A. G. Wolff, a.	2 000	200 „ 7200 „	1 600	378	46	2de „
49	Pabatoe. (P)	Rotterdam-Deli-Mij, o; H. van de Loo, a.	1 300	356 „ 8000 „	2 966	715	130	2de „
50	Soengei Boeloeh. (B)	A. Runge, o.; A. Kung, a.	4 000	143 „ 6100 „	1 300	306	150	1ste en 2de maal.
51	Soengei Parit. (B)	Ch. Papendieck & Co, o.; F. Rickert, a.	1 500	110 „ 7200 „	1 085	240	150	1ste, 2de en 3de „
52	Soengei Baloetoe. (B)	J. van Belkom, o. en a.	1 500	170 „ 7200 „	1 800	314	73	3de maal.
53	Soengei Rampah. (B)	Deli-Tabakmij, o.; W. Kummer, a.	1 200	210 „ 7500 „	2 790	467	415	1ste en 2de maal.
54	Bandja Lengga.	Rotterdam-Deli-Mij, o.; A. Schuld, a.	1 409	150 „ 1800 „	936	382	52	1ste en 2de „
55	Bah Soemboeh (P)	American-Deli-Comp., o.; J. Welti, a.	1 409	180 „ 5500 „	1 600	232	85	1ste maal.
	RIJK LANGKAT.							
	Totalen: 30 voor den oogst van 1896 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 8037 bouws; geoogst 76 180 pikol; totaal der contract-koelies 19 223, der in dagdienst gebezigde koelies 2074.							
56	Ludwigsburg.	Langkat-Tabakmij, o.; C. Lassen, a.	1 700	304 van 6100 M².	2 610	495	140	1ste en 2de maal.
57	Stabat.	Id., o; C. Stalmann, a.	1 300	268 „ 6400 „	1 268	635	„	(zonder bemesting).
58	Kwala Bingei.	Deli-Mij, o.; B. R. N. Nieuwenhuizen, a.	6 425	400 „ 6000 „	2 955	974	482	1ste en 2de maal.
59	Loeboe Dalem.	Id., o.; F. E. G. A. A. Stalmann, a.	1 000 b) (4 000)	410 „ 6000 „	3 608	996	150	1ste en 2de „
60	Androng (Soengei Selajang).	Medan-Tabakmij, o.; P. J. K. S. Pfeiffer, a.	3 500	220 „ 6500 „	1 341	525	25	2de maal.

a) De bijvoeging P beteekent dat het perceel gelegen is in het landschap Padang; de bijvoeging B doelt op het landschap Bedagei.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
61	Poengei.	Deli-Mij, o.: M. J. F. Haarsma, a.	1 500	260 van 6000 M².	2 900	800	35	2de maal.
62	Tjinta Radja.	Tabakbau-Actien-Gesellschaft Tjinta Radja, o.; F. Ernst, a.	3 000	425 „ 6000 „	4 142	778	„	3de „
63	Kwala Begoemit.	Deli-Mij, o.; B. H. Verschoor, a.	6 310	400 „ 6000 „	3 110	805	„	1ste en 2de maal.
64	Tandjong Djatti.	Id., o.; D. J. Poel, a.	3 500	404 „ 6000 „	3 261	781	99	1ste en 2de „
65	Batang Serangan	Id., o.; H. Smith, a.	10 000	400 „ 6000 „	2 802	850	110	2de maal.
66	Palja Djamboe.	John Buttery, o.; W. Percy Pinckney, a.	1 800 b) (1 000)	182 „ 3520 „	1 905	502	„	2de en 3de maal.
67	Kwala Mentjirim	Deli-Mij, o.; A. Stalmann, a.	2 000 b) (2 500)	120 „ 6000 „	3 400	931	„	2de maal.
68	Namoe Trasai.	T. Meijer, o; H. J. Stoof, a.	2 000	400 „ 7200 „	3 925	870	173	3de „
69	Padang Brahrang.	The United Langkat Plantation Comp. (lim.), o.; Th. C. Barclay, a.	7 500	400 „ 6000 „	3 009	800	10	2de „
70	Padang Tjermin.	Id., o; J. C. Tate, a.	g)	400 „ 6000 „	4 600	835	„	1ste en 2de maal.
71	Bandjei.	G. Engelbrecht, o.; C. Maschmeijer, a.	2 000	403 „ 6000 „	4 690	946	„	2de maal.
72	Bekiroeng	Langkat-Cultuurmij, o.; J. Schmidt, a.	3 000	300 „ 6680 „	2 742	632	80	1ste en 2de maal.
73	Soengei Gerpa.	J. H. Marinus, o. en a.	1 500	150 „ 6000 „	1 000	318	„	1ste en 2de „
74	Lingga en Tandjong Goenoeng.	The British Deli Langkat Tob. Comp. (lim.), o.; J. Rohrig, a.	3 000	100 „ 8800 „	2 200	820	35	3de maal.
75	Tandjong Slamat.	Deli-Mij, o; M. J. Kohler, a.	1 000	315 „ 6000 „	3 153	836	210	3de „
76	Tandjong Bringgin.	Shanghai-Sumatra Tob. Comp., o.; E. Hatt, a	1 500 b) (600)	511 „ 6000 „	4 500	1 061	150	1ste „
77	Namoe Oekor.	Deli-Mij, o.; W. F. Donath, a.	6 000	350 „ 6000 „	2 695	734	30	2de „
78	Sakoeda.	Holtius en Blijdenstein, o.; G. de Gruijter, a.	3 000	120 „ 7200 „	793	205	55	1ste „
79	Tandjong Poetoes.	Langkat-Tabakmij, o.; L. F. Beijschlag, a.	1 200	262 „ 6400 „	2 577	672	120	(zonder bemesting).
80	Makam.	J. van Renth, o.; E. Niederer, a.	423 b) (400)	180 „ 6100 „	1 800	260	50	1ste en 2de maal.
81	Soekaranda.	Dr. H. Dorn, o., F. Held, a.	3 000 b) (5 000) b) (2 000)	232 „ 7600 „	1 510	492	„	1ste maal (zonder bemesting).
82	Wampoe.	H. Th. van Steeden, o.: O. Wessels, a.	5 000	150 „ 7500 „	920	280	20	2de maal.
83	Tandjong Poera.	A. B. Smith, o.; G. A. Falconer, a	500	100 „ † „	260	116	41	2de „
84	Namoerih.	Prenger en Kortman, o.; S. Havelaar, a.	300	175 „ 6000 „	427	107	15	5de „
85	Kwala Besilam	C. M. J. Martin en P. Snodel, o.; C. M. J. Martin, a.	423	122 „ 6400 „	1 477	149	35	2de „
—	Namoe Djawi.	G. Fraser Melbourn, o. en a.	3 000	+	i) nog geen product.	284	25	—

RIJK SERDANG.

Totalen: 12 voor den oogst van 1896 gewerkt hebbende ondernemingen; gezamenlijke aanplant 2570 bouws; geoogst 21 338 pikol; totaal der contract-koelies 5002, der in dagdienst gebezigde koelies 689.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
86	Tandjong Merawa.	Senembah-Mij, o.; M. Gorbach, a.	7 588	300 van 6000 M².	3 720	625	55	1ste en 2de maal (zonder bemesting).
87	Tandjong Merawa Kiri.	Id., o.; G. M. van Houweninge, a.	g)	300 „ 8000 „	3 450	595	80	2de en 3de maal.
88	Loeboe Pakam.	Sumatra-Cultuurmij, o.; J. A. de Bruine, a	c) { † 4 000	200 „ 6500 „	1 708	400	45	2de maal.
89	Bolongan (Frankfurt Estate).	Serdang-Tabakmij, o.; Ch. Muller, a.	4 000 b) (500)	150 „ 7200 „	1 470	360	40	2de „
90	Soengei Toewon.	J. Tabel, o.; J. B. Moissinac, a.	1 000	63 „ 7500 „	k) 630	130	59	3de „ (zonder bemesting).
91	Pabah Kemiri.	Sumatra Tob. Plantation Comp., o.; E. C. W. Theobald, a.	500	200 „ 6000 „	1 600	380	„	2de maal.
92	Goenoeng Rintih.	Senembah-Mij, o.; L. Weigand, wnd. a.	c) { 500 3 079	200 „ 7200 „	1 954	353	62	1ste, 2de en 3de maal.
93	Adolina.	Serdang-Tabakmij, o.; M. Glen, a	400	220 „ 7200 „	1 850	400	110	2de maal (zonder bemesting).
94	Soengei Behasa.	Senembah-Mij, o; F. Konig, a.	c) { † 5 891	300 „ 8610 „	3 088	540	102	1ste, 2de en 3de maal.
95	Batang Kwis.	Id., o.; H. Frei, a.	c) { † 5 480	300 „ 7000 „	2 025	618	44	1ste en 2de „
96	Ramoenia.	Ramoenia-Cultuurmij, o.; K. F. Hordijk, a	1 500	120 „ 8000 „	1 835	302	92	2de maal.
—	Bengabing.	Serdang-Tabakmij, o.; Th. Ris, a.	1 500	†	l)	174	25	Nog geen resultaten.

i) Deze onderneming werd eerst in 1896 geopend.

k) Deze onderneming bezat tevens eene proefaanplanting van 15 000 koffieboomen.

l) Nopens deze onderneming is alleen gemeld dat zij in 1896 nog geen resultaten verkreeg. Het blijkt uit de hier te lande voorhanden gegevens niet duidelijk of zij voor de tabaks- dan wel voor de koffiecultuur bestemd is.

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
—	Kali Tawang.	Matthes en Ostwaldt, o.; †, a.	1 000	†	l)	†	†	
97	Namoe Rambei.	de Guigne frères, o.; J. B. Laurent a.	e) † / 4 705	64 van 10 000 M².	m) 918	233	„	4de maal.

Afdeeling Batoe Bara.

Totalen: 2 ondernemingen; gezamenlijke aanplant 220 bouws; geoogst 3544 pikol; totaal der contract-koelies 884, der in dagdienst gebezigde koelies 311.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie	bij contract	in dagdienst	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
98	Indrapoera.	A. Siemssen & Co., o.; E. Siemssen, a.	1 500	66 van 6600 M².	394	85	56	2de maal.
99	Tandjong Kassau	Sumatra Tabak Gesellschaft Tandjong Kassau, o.; M. Koch en E. Lekebusch, a.	3 000 / b) (2 536)	271 „ 6000 „	3 150	799	255	1ste „

Afdeeling Assahan.

Totalen: 4 ondernemingen; gezamenlijke aanplant 1051 bouws; geoogst 10 460 pikol; totaal der contract-koelies 2965, der in dagdienst gebezigde koelies 366.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid	Aantal beplante velden en hunne grootte.	Verkregen productie	bij contract	in dagdienst	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
100	Kisaran.	Ned. Assahan Tabakmij, voorheen H. Herrings & Co., o.; B. Sonnenberg, a.	5 000	398 van 4556 M².	3 014	934	„	2de maal.
101	Hessa.	Id., o.; E. Heins, a.	7 000	428 „ 5580 „	3 097	830	200	1ste en 2de maal.
102	Kwala Piasa Tanah Radja Poeloe. Radja Ngokoel. Soengei Boenoet.	Id., o.; H. Ketuer, a.	†	429 „ 5600 „	3 649	989	150	1ste en 2de „
103	Kwala Kapas.	Tabakmij Kwala Kapas, o.; O. Krebs, a.	2 500	128 „ 6097 „	700	203	16	1ste en 2de „

B. Koffie-ondernemingen n)

Afdeeling Deli.

RIJK DELI.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid	Aantal bouws ult. 1896 beplant.	Verkregen productie	bij contract	in dagdienst	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
I.	Paija Niboeng of Bremen (in het landsch. Bedagei).	H. C. Bluntschli, o.; D. Soeterik, a.	500	†	nog geen product.	60	„	

RIJK SERDANG.

Volgnummer.	ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid	Aantal bouws ult. 1896 beplant.	Verkregen productie	bij contract	in dagdienst	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
II.	Tanahbang.	A. de Giovanni en H. J. W. Westenberg, o. en a.	o) 316	110	250	127	„	Het aantal boomen (vruchtdragende en jonge) bedraagt 60 000.
III.	Bangoen Poerba.	Schweizerische Actien-Gesellschaft „Sumatra" te Solothurn, o., R. F. Naef en W. U. von Roll, a.	1 500	250	400	220	„	250 000 koffieboomen, waarvan 60 000 vruchtdragend. (Oorspronkelijk werd tabak geplant.)
IV.	Bandar Kwala.	O. Puttfarcken en C. Reborst, o. en a.	2 000	300	120	203	„	255 000 koffieboomen, waarvan 90 000 vruchtdragend.
V.	Soengei Galang (vroeger Timbang Deli geheeten)	V. Ferrand, o. en a.	750	50	30	358	„	40 000 id., waarvan 15 000 id.
—	Soengei Toewan.	J. Tabel, o.; J. B. Moissinac, a.	p)	†	nog geen product.	p)	p)	15 000 koffieboomen (als proefaanplanting).
—	Namoe Rambei.	de Guigné frères, o.; J. B. Laurent, a.	p)	†	id.	p)	p)	76 000 koffieboomen, waarvan 6000 vruchtdragend.
VI.	Greahan.	Baumann en Co., o.; R. Baumann, a.	q) 614	†	id.	158	„	200 000 id., waarvan 20 000 id.
VII.	Soengei Karei	J. Kollmus, o.; G. Roller, a.	2 000	†	id.	102	„	76 000 id. (alle nog niet vruchtdragend).
VIII.	Soengei Karang (vroeger Proemboen of wel Timbang Deli geheeten).	F. Kehding, o.; H. von Mechel, a.	r) 2 000	220	id.	143	„	140 000 id. id.
IX.	Bagerpang.	F. Ernst, o.; V. Ris, a.	2 000	215	id.	174	25	102 000 id. id.

m) De vroegere (afgeplante) tabaksvelden werden met koffie beplant.

n) De in 1896 goedgekeurde concessiecontracten, van welke niet blijkt dat zij reeds tot de vestiging van (koffie-)ondernemingen hebben geleid, worden zonder n°. vermeld.

o) Het oorspronkelijk contract betreffende Tanahbang, 2300 bouws omvattende, werd in 1893 ontbonden. Van deze gronden werden, bij eene nieuwe concessie, 316 bouws aan de tegenwoordige ondernemers afgestaan.

p) Reeds onder A. Tabaksondernemingen vermeld.

q) Deze gronden maakten vroeger deel uit van de concessie Gallia (n°. X), oorspronkelijk omvattende 1000 bouws.

r) Bij het oorspronkelijk contract (van 1880) was de uitgestrektheid van het perceel geschat op 700 bouws, doch bij opmeting bleek de afgestane uitgestrektheid 4240 bouws te beslaan. Daarvan heeft de ondernemer, op wien laatstelijk het contract was overgegaan, p. m. 2000 bouws aan zich gehouden en, ingevolge de hem daartoe bij de betrekkelijke overeenkomst verleende bevoegdheid, zijne rechten en verplichtingen, wat betreft het overig deel, (bij notarieele akten) overgedragen op vier andere ondernemers, waarvan er 3 nog in 1896 dientengevolge ondernemingen openden (die bedoeld sub n°. XIII–XV).

Volgnummer.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Aantal bouws op ult. 1896 beplant.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
X.	Gallia.	J. P. R. Hermans, o.; A. J. A. Gallois de Montbrun, a.	350	†	nog geen product	62	"	50 000 koffieboomen (alle nog niet vruchtdragend).
XI.	Bandar Maria.	Baumann & Co, o.; E. Wetter, a.	4 000	†	id.	124	12	36 000 id. (id.).
XII.	Batoe Gingging.	Schweizerische Actiën Gesellschaft „Serdang", o.; G. Frischknecht en H. Heilemann, a.	500	. . . . .	. . . . .	121	10	Op de kweekbedden 60 000 boompjes.
XIII.	Kotongan.	B. von Arnstedt en H. Muhle, o. en a.	s) 500	. . . . .	. . . . .	72	"	50 000 id.
XIV.	Soengei Poetih.	A. van Reesema, o. en a.	s) 300	. . . . .	. . . . .	87	"	80 000 id.
XV.	Daisydale.	S. A. van Someren, o. en a.	s) 300	. . . . .	. . . . .	40	"	40 000 id.
—	Soengei Besmit.	A. de Giovanni en P. A. von Uslar.	300	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	Nog niet geopend.
—	Kotosan.	A. de Giovanni.	5 0	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	id.
—	—	E. von Humbert.	500	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	id.
—	—	H. J. Bool Jr.	662	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	id.
—	Soengei Baisam.	B. van Delden.	1 500	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	id.
—	—	A. Wintz.	t) 350	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	id.

Afdeeling Batoe Bara.

Volgnummer.	Ondernemingen.	Ondernemers en administrateurs.	Uitgestrektheid	Beplant	Productie	Bij contract	In dagdienst	Verdere bijzonderheden
XVI.	Blimbing.	Graf zu Bentheim Tecklenburg Rheda, o.; R. Graf zu Bentheim, a.	2 000	†	†	2	10	

C. Andere ondernemingen.

Afdeeling Deli.

RIJK LANGKAT.

Volgnummer.	Ondernemingen.	Ondernemers en administrateurs.	Uitgestrektheid	Beplant	Productie	Bij contract	In dagdienst	Verdere bijzonderheden
a.	Lau Boentoe.	F. Meijer, o.; K. Kottmann en R. Kung, a.	6 060	†	1221 pik. peper.	510	10	Tevens houtkaponderneming.
b.	—	Maatschappij tot mijn- en boschexploitatie, o.	11 000	. . . . .	. . . . .	†	†	Houtkaponderneming.

Afdeeling Bengkalis.

Volgnummer.	Ondernemingen.	Ondernemers en administrateurs.	Uitgestrektheid	Beplant	Productie	Bij contract	In dagdienst	Verdere bijzonderheden
c.	Soengei Rawn.	C. F. Boogaardt en F. Kehding, o.	† b) (3 300)	. . . . .	. . . . .	†	†	Id.
d.	—	Walter Stephenson, o.	†	. . . . .	. . . . .	†	†	Id.

RECAPITULATIE (betreffende de residentie Oostkust van Sumatra).

Landschappen.	Aantal voor den oogst van 1896 gewerkt hebbende ondernemingen.	Beplante uitgestrektheid (in bouws) naar schatting.	Verkregen productie (in pikols).	Aantal werklieden bij contract aangenomen: Chineezen.	Klingaleezen.	Javanen.	Baweanners.	Bandjareezen.	Maleiers.	Totaal.	Aantal werklieden in dagdienst gebezigd: Javanen.	Baweanners.	Bandjareezen.	Maleiers.	Bataks.	Gajoes.	Totaal.
Tabaksondernemingen.																	
Eigenlijk Deli . . .	s) 42	11 957	115 023	23 547	1 377	7 520	435	45	30	32 954	199	99	419	232	597	"	1 546
Padang en Bedagei .	13	2 451	24 441	4 245	214	1 251	"	117	"	5 827	113	"	244	427	622	"	1 436
Langkat	r) 30	8 037	76 480	13 779	882	4 227	98	185	52	19 223	133	"	852	242	722	125	2 074
Serdang	w) 12	2 570	21 338	3 544	3	1 306	101	48	"	5 002	50	12	225	132	269	"	689
Batoe Bara	2	290	3 511	631	2	251	"	"	"	884	28	"	178	40	65	"	311
Asahan	4	1 051	10 4.0	2 148	60	688	"	69	"	2 965	"	"	316	"	50	"	366
Totalen . . .	103	26 356	254 286	47 894	2 538	15 243	634	464	82	x) 66 855	523	111	2 235	1 673	2 355	125	y) 6 422
Andere ondernemingen (op 1 na, alle koffie-ondernemingen).																	
Eigenlijk Deli . . .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Padang en Bedagei .	1	†	"	20	"	40	"	"	"	60	"	"	"	"	"	"	"
Langkat	ij) 2	†	1221 pik. peper	256	1	226	25	"	2	510	"	"	"	"	10	"	10
Serdang	) 16	aa) †	bb) 900 pik. koffie.	376	46	1572	"	"	"	1994	"	"	"	"	47	"	47
Batoe Bara	1	†	"	2	"	"	"	"	"	2	1	"	3	5	1	"	10
Asahan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totalen . . .	19	†	1221 pik. peper 900 pik. koffie.	654	47	1828	25	"	2	2566	1	"	3	5	56	"	67

s) Zie de voorgaande noot. Het vierde perceel, vroeger tot het Soengei Karang-contract behoord hebbende, was afgestaan aan F. R. Naef, doch wordt in de over 1896 ontvangen opgaven nog niet genoemd.

t) Deze gronden maakten vóór December 1896 deel uit van het contract Soengei Galang (n°. V), aanvankelijk omvattende 1100 bouws.

u) De opgaven in de verdere kolommen betreffen slechts 41 ondernemingen.

OVERIGE GEWESTEN DER BUITENBEZITTINGEN (buiten de residentie Oostkust van Sumatra).

Volg-nummer	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt (meerendeels nominale grootte).	Uitgestrektheid (in bouws) beplant geweest	Aard der geteelde gewassen en verkregen productie.	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN.							
1	Victoria (op het eiland Battam).	Tan Teu Hie, o.; Eng A. Kan, a	†	100	vrucht-boomen. 650 000 ananassen. Liberia-koffie. 250 pikol.	†	58 (Chineezen).	
2	Gading (in het landschap Indragiri).	Indragiri Cultur-Gesellschaft o.; A. U. Von Mechel en R. Devrient, a.	10 000	230	Liberia-koffie, gambier, klappernoten: nog geen product	101 (68 Chin., 30 Javanen en 3 Bandjareezen).	101 (Chineezen en Javanen).	In 1895 werd bij deze onderneming tabak geoogst, doch deze cultuur is opgegeven.
	WESTERAFDEELING VAN BORNEO.							
3	Lembang en Soekaradja (in het landschap Sambas).	H. J. Gijsberts, o. en a.	10 000	160	peper 200 pikol. koffie 57 „	17 (13 Javanen en 4 Maleiers).	58 (2 Chineezen, 8 Jav., 8 Mal. en 40 Dajaks).	
4	Sophia of Lorong (als voren).	U. Dunner, o. en a.	2 500	150	gambier 360 pikol. koffie † kapok †	33 (Javanen).	10 (4 Chineezen en 6 Maleiers).	
—	Paloh (id.).	J. J. H. Kater, o.	100 000	†	† †	†	†	Tevens boschexplotatie. Of bij deze onderneming in 1896 gewerkt is, blijkt niet.
5	Sakkung (id).	Cultuurmaatschappij Sakkung, o.; dr. J. Bosscha, a.	4 500	295	peper 11 pikol. gambier 3 „ koffie †	32 (Javanen).	3 (Javanen).	
—	Tanggi (id.)	F. H. Fockema, o.	4 000	—	—	—	—	Deze onderneming, waar tabak werd geplant, is na den oogst van 1895 gestaakt.
	ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.							
6	Lon Tila (in het landschap Koetei).	F. H. M. J. Erens, o. en a.	900	†	koffie nog geen product.	†	†	Deze onderneming werd in 1895 geopend.
	CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.							
7	Tambora (in het landschap Sanggar op Soembawa).	Cultuurmaatschappij Tambora, o.; D. Nolles, a.	10 000	240	koffie 40 pikol. klapper-noten nog geen product.	67 (60 Javanen en 7 Makassaren).	(getal uiteenloopend).	
	MENADO.							
8	— (op het eiland Groot-Sangi). (3 perceelen).	C. F. Steller, o. en a.	cc) 119	90	muskaat-noten 125 pikol. foelie 16 „	†	80 à 125 (vermoedelijk Sanggireezen)	
	TERNATE.							
9	Batjan (op het eiland van dien naam).	Batjan-exploitatie-Maatschappij, o.; H. Gravestein van Heyst, a.	dd) 2 040 ee)	400	koffie (ook Liberia) 700 pikol. muskaat-noten nog geen product klappernoten †	†	18 (landaard niet opgegeven).	
—	Kasiroeta (op het eiland Kasiroeta of Groot-Tawali, bewesten Batjan).	Kasiroeta Cultuur-Maatschappij, o.; W. B. Ledeboer, a.	1 200	†	Liberia-koffie —	—	—	Daar de gronden voor de koffiecultuur ongeschikt zijn gebleken, zijn de in 1895 aangevangen werkzaamheden omstreeks medio 1896 gestaakt.
	TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.							
10	Eiland Kera (in de baai van Koepang).	J. H. de Sine, o. en a.	240 ee)	12	klapper-noten 5000 stuks.	„	4 (Savoeneezen)	

v) Bij de eerst in 1890 geopende onderneming Namoe Djawi (niet onder de 30 begrepen), welke in 1890 nog niet oogstte, waren bovendien in dienst 284 contract-koelies (183 Chineezen, 10 Klingaleezen, 68 Javanen en 23 Maleiers), benevens 25 dagloonera (10 Battaks en 15 Gajoes).

w) Bij de in 1896 nog geen oogst verkregen hebbende onderneming Bengabing (niet onder de 12 begrepen) waren bovendien in dienst 171 contract-koelies (90 Chineezen en 84 Javanen) en als dagkoelies 25 Battaks.

x) Met inbegrip van de werklieden bij de twee in de voorgaande noten bedoelde ondernemingen wordt het totaal der contract-koelies 67 313 en dat der dagkoelies 6472.

y) De peper- (tevens houtkap-) onderneming Lau Boentoe.

z) Hiervan 2 ondernemingen, die reeds onder de tabaksondernemingen zijn medegerekend. De opgaven betreffende het aantal werklieden hebben dus betrekking tot 14 ondernemingen.

aa) Bij 12 ondernemingen in Serdang telden de koffieplantsoenen 1 320 000 boomen, die echter voor het meerendeel nog niet vruchtdragend waren. De 4 andere 't laatst geopende ondernemingen hadden 230 000 stuks op de kweekbedden.

bb) Productie van 4 ondernemingen. Bij de 12 overige waren de koffie-aanplantingen nog niet vruchtdragend.

cc) Grootte volgens meting.

dd) Betreft, naar het schijnt, alleen het opgemeten gedeelte.

ee) De opgaaf in 't vorig verslag (bijl. KKK) was foutief.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE **JJJ.**

N°. 61.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 2, sub B, van het verslag.)

OVERZICHT

betreffende de

UITVOEREN VAN DE VOORNAAMSTE BOSCHPRODUCTEN

uit verschillende gewesten buiten Java en Madura

over 1896.

GEWESTEN der buitenbezittingen, van waar de hiernevens vermelde hoeveelheden boschproducten in 1896 werden verscheept/uitgevoerd.	Verscheepte hoeveelheden (in pikols) *a*) zonder rekening te houden met de plaatsen van bestemming (volgens de gewestelijke jaarverslagen).							
	Gom-benzoïn.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Gom-kopal.	Getah-pertja.	Andere getah-soorten.	Rottan-soorten.	Was.
Sumatra's Westkust	1 375	† *b*)	†	†	†	†	†	†
Benkoelen *c*)	.	*d*) 10 828	*e*) 225	.	*f*) 88	.	*g*) 3 674	*h*) 21
Lampongsche Districten *i*)	.	*j*) 3 003	*k*) 2 208	.	.	*l*) 1 016	*m*) 12 980	*n*) 65
Palembang	.	616	245	.	1 314	.	*o*) 35 112	.
Oostkust van Sumatra	†	†	†	†	†	†	†	†
Atjeh en onderhoorigheden *q*)	.	.	.	.	.	*r*) 9 484	*s*)	*t*) 3
Riouw en onderhoorigheden *v*)	.	*w*)	.	.	.	*x*) 535	6 358	*ij*) 2[illegible]
Banka *aa*)	.	376	.	.	.	12	.	21[illegible]
Billiton	.	†	.	.	.	†	.	.
Westerafdeeling van Borneo *bb*)	.	1 310	.	.	.	17 810	61 070	24[illegible]
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo *cc*)	.	8	.	.	.	7 486	15 648	245
Celebes en onderhoorigheden *dd*)	.	*ee*) 3 740	.	*ee*) 63 225	.	1	*ee*) 29 293	*ee*) 751
Menado	†	†	†	†	†	†	†	†
Ternate *ff*)	.	†	.	†	.	.	.	.
Amboina *gg*)	.	2 000	.	.	.	.	180	.
Over 1896: Hoeveelheden. Waarde.	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)
Over 1895 waren de cijfers: Hoeveelheden. Waarde.	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)	*hh*)

h) Hiervan 18 pikol ter hoofdplaats uitgevoerd en 3 pikol te Mokko Mokko. Het artikel gold f 70 à f 80 per pikol.

i) Behalve de in de opgaaf vermelde artikelen werd te Telok Betong 93 K. G. ivoor uitgevoerd, waarvoor f 4 à f 25 per katti ([illegible] pikol) bedongen werd.

j) De plaatsen van afscheep waren voor respectievelijk 1225 en 440 pikol Telok Betong en Kotta Agoeng (Semangka), terwijl ter oostkust van het gewest via Menggala (Toelang Bawang) en langs andere riviermondingen respectievelijk 1093 en 245 pikol werden uitgevoerd. De prijzen liepen uiteen tusschen f 7 en f 25 per pikol.

k) 167 pikol verscheept van Telok Betong, 1977 pikol van Kotta Agoeng (Semangka) en 64 pikol van de riviermondingen ter Oostkust.

l) 766 pikol getah tahooi, ter waarde van f 60 à f 70 per pikol, en 250 pikol getah balam, ter waarde van f 20 à f 30 per pikol. De voornaamste dezer uitvoeren, namelijk wat betreft 706 pikol van de eene en 249 pikol van de andere soort, hadden plaats van de oostkust van het gewest, meerendeels van Menggala (Toelang Bawang). Overigens werd van Telok Betong 60 pikol getah tahooi verscheept.

m) Bovendien werden nog [illegible] stuks rottan van Kalianda (Katimbang) en 1980 bossen rottan van de overige riviermondingen uitgevoerd, zoomede van de oostkust, voornamelijk van Menggala, 326 110 stuks semamboe-rottan. De prijzen van gewone rottan bedroegen f 3 à f 11 per pikol, terwijl de semamboe verhandeld werd tegen f 0,[illegible] à f 1 per stuk.

n) Bijna uitsluitend van de oostkust verscheept, alwaar per pikol f 70 à f 85 werd bedongen.

o) Bovendien werd voor eene waarde van f 33 078 aan rottanstokken uitgevoerd.

p) In de voor Palembang aan de handelsstatistiek ontleende opgaven zijn ook de cijfers van Djambi begrepen.

q) Behalve de genoemde boschproducten werden nog eetbare vogelnestjes uitgevoerd, welke men aantreft in de IV Moekim, op Poeloe Weh en te Kloeang, en die door Chineezen werden opgekocht.

r) Meerendeels te Edi (Atjeh's oostkust) uitgevoerd (9325 pikol). Van Telok Semawé en Segli, ter noordkust, werden slechts 112 en 47 pikol verscheept.

s) Alleen de waarde der rottan-uitvoeren is opgegeven, zijnde voor Edi $ 2246 en voor Telok Semawé $ 6964.

t) Te Edi en te Telok Semawé uitgevoerd.

u) Terwijl de handelsstatistiek, voor zooveel het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden betreft, vroeger enkel rekening hield met den in- en uitvoer te Olehleh, zijn in den jaargang 1896 voor 't eerst al de uitvoerhavens van genoemd gewest opgenomen. Vandaar dat het hier uitgetrokken cijfer zooveel hooger is dan vroeger.

v) Bovendien werden in de residentie Riouw en onderhoorigheden nog uitgevoerd: rottan-stokken, nipah en kadjangmatten, een en ander ter waarde van f 1126, f 2295 en f 24 380.

w) De uitvoeren van gomdammar uit Riouw en onderhoorigheden waren onbeduidend: de prijzen liepen uiteen tusschen f 5 en f 25 per pikol.

x) Alleen uit Indragiri. De prijzen bewogen zich naar gelang van qualiteit tusschen $ 30 en $ 1[illegible] per pikol.

ij) De prijzen van was bedroegen, mede naar gelang van qualiteit, $ 50 à $ 80 per pikol.

Hoeveelheden (in pikols) en waarde der uitvoeren naar buiten Nederlandsch-Indië (volgens de algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië over 1896).

Gom-benzoïn.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Gom-kopal.	Getah-pertja.	Andere getah-soorten.	Rottan-soorten.	Was.	Gezamenlijke geldswaarde volgens de handelsstatistiek.
3 863	10 076	726	.	7 457	584	32 087	12	f 1 493 336
.	868	69	.	46	.	.	.	43 722
.	1	1	.	.	85	2 113	1	23 862
16 495	1 216	756	.	3 712	1 472	56 996	11	p) 1 991 368
.	48	188	4	576	5 162	32 207	394	637 131
.	.	54	.	114	1 000	4 963	10	u) 107 370
.	64	.	.	638	1	6 757	25	z) 107 144
.	429	2	.	.	.	.	.	16 211
.	11 960	.	.	4	.	76	3	446 216
.	1 314	.	.	661	17 154	3 722	241	944 517
.	53	.	.	8 358	.	20 855	27	716 588
.	3 609	.	63 159	.	.	27 537	9	1 957 522
.	.	.	13 340	.	.	9 716	.	421 180
.	2 787	.	8 554	.	.	2	.	315 838
.	7 258	.	.	.	.	.	.	270 000
20 358	39 683	1 796	85 057	21 566	25 458	197 031	733	. . . . . . ii)
f 1 262 178	f 1 476 224	f 222 728	f 2 109 423	f 1 337 095	f 1 183 795	f 1 832 392	f 68 170	f 9 492 005
21 294	19 626	1 216	92 233	21 735	22 537	170 201	391	. . . . . . kk)
f 1 320 203	f 730 110	f 150 812	f 2 287 387	f 1 347 609	f 1 047 977	f 1 582 910	f 36 391	f 8 503 459

Verdere aanteekeningen.

a) Waar de opgaven zijn gedaan in kilogrammen, zijn deze herleid tot pikols naar den maatstaf van 62 kilogram per pikol.

b) Waar een † is ingevuld, ontbreken de gegevens.

c) Behalve de opgegeven hoeveelheden boschproducten werden nog uitgevoerd: ter hoofdplaats Benkoelen 95½ pikol poear laka, te Mokko Mokko 10 stuks ivoor en te Kroë 75 pikol vogelnestjes.

d) De plaatsen van afscheep waren: Benkoelen, Bintoehan (Kauer), Kroë en Mokko Mokko, en wel met respectievelijk 4645, 980, 4035 en 1168 pikol. De prijzen liepen van f 22 tot f 29 per pikol.

e) Namelijk: ter hoofdplaats 192, te Bintoehan (Kauer) 25 en te Kroë 8 pikol. De prijs bedroeg f 120 à f 125 per pikol.

f) Hiervan 79 pikol ter hoofdplaats uitgevoerd en 9 pikol te Mokko Mokko. Het artikel gold f 62 à f 100 per pikol.

g) Op elke der in noot d vermelde plaatsen van afscheep werd aan rottan uitgevoerd respectievelijk 475, 1360, 1218 en 621 pikol. De prijzen liepen voor rottan saga van f 8 tot f 13,50 en voor bindrottan van f 3,50 tot f 5 per pikol.

z) In de voor Riouw aan de handelsstatistiek ontleende opgaven zijn ook de cijfers van Indragiri begrepen.

aa) Bovendien werden van Banka nog uitgevoerd: 6138 K.G. honig, 1974 K.G. kroeing-olie (à f 5 per pikol), 5255 K.G. akar poelosari, zoomede voor eene waarde van f 14 128 aan stroomatten.

bb) Behalve de in het overzicht vermelde boschproducten werden uit de Westerafdeeling van Borneo (naar Singapore) nog verscheept: 192 060 K.G. tengkawang-vet, 61 470 K.G. tengkawangpitten, 268 840 K.G. lakahout en 121 000 stuks semamboe-rottan.

cc) Nopens de uit de landschappen ter Oostkust van Borneo uitgevoerde boschproducten kwamen weder geen opgaven in. De in het overzicht genoemde hoeveelheden betreffen enkel de uitvoeren van Bandjermasin en Sampit. Die van Sampit bestonden uit 617 pikol diverse getah-soorten, 5374 pikol rottan en 69 pikol was.

Overigens werden nog (naar Singapore) uitgevoerd: uit Bandjermasin voor eene waarde van f 8743 en f 13 048 aan rottanstokken en eetbare vogelnestjes, en uit Sampit 29 000 stuks sirappen en 1395 ijzerhouten balken.

dd) Voorts werden uit het gouvernement Celebes en onderhoorigheden nog uitgevoerd 74 849 K.G. wilde noten en 79 742 K.G. sandelhout, ter waarde van f 38 322 en f 19 692.

ee) De waarde der in het overzicht met betrekking tot het gouvernement Celebes en onderhoorigheden als uitgevoerd vermelde hoeveelheden gomdammar, gomkopal, rottansoorten en was wordt opgegeven respectievelijk te hebben bedragen f 60 103, f 1 168 847, f 172 770 en f 64 000.

ff) In de ontvangen gegevens zijn de uitvoeren van eigenlijke boschproducten uit de residentie Ternate niet vermeld. Alleen is opgegeven dat de in 1896 van Nieuw-Guinea te Ternate aangebrachte vogelhuiden (van paradijs- en andere vogels), ook in verband met de hooge prijzen, eene waarde vertegenwoordigden van f 208 500.

gg) Bovendien werd in 1896 aan kajoepoetih-olie (vermoedelijk van Boeroe) uitgevoerd eene hoeveelheid van 131 500 bottels (wijnflesschen), vertegenwoordigende eene waarde van f 118 350.
Voor de in het overzicht genoemde 2000 pikol gomdammar wordt als waarde opgegeven p. m. f 12 000.

hh) Wegens de onvolledigheid der opgaven zijn deze niet getotaliseerd.

ii) De hierbedoelde uitvoeren uit de buitenbezittingen geschiedden hoofdzakelijk naar Singapore (f 7 480 116) en overigens hoofdzakelijk naar Nederland (f 1 114 213) en naar Pinang (f 635 069). Een betrekkelijk klein gedeelte (ter waarde van f 262 607) ging naar andere landen of plaatsen. Bovendien vermeldt de handelsstatistiek als van (of over) Java en Madura ter zake van boschproducten, als de in het overzicht bedoelde, naar Nederland en den vreemde verscheept nog eene waarde van f 1 013 097, waarvan naar Nederland f 408 334, naar Singapore f 247 408, naar Pinang nihil en naar elders f 357 355.

kk) Hiervan o. a. naar Singapore voor eene waarde van f 6 397 555 en naar Nederland voor eene waarde van f 1 662 096. Boven het opgegeven bedrag van f 8 503 459 als waarde der in het overzicht vermelde uitvoeren uit de buitenbezittingen rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië, werd van (of over) Java en Madura aan boschproducten als de bedoelde nog uitgevoerd voor eene waarde van f 958 681 (naar Nederland f 379 407 en naar den vreemde f 579 274).

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE KKK.

N°. 62.

(Zie hoofdst. O, afd. II, van het verslag.)

OVERZICHTEN betreffende de gouvernements-mijnontginningen in Nederlandsch-Indië.

A. Tinmijnen op Banka.

I. Aantal ONTGINNINGEN, WERKKRACHTEN en GELEVERDE HOEVEELHEDEN, een en ander over het werkjaar 1896/97.

DISTRICTEN.	Ontginningen der 1ste klasse.							Ontginningen der 2de klasse. a)				Ontginningen der 3de klasse.			Totale levering (in pikols).
	Aantal ontginningen.	Gemiddeld aantal werklieden.				Geleverd tin (in pikols).		Aantal ontginningen.	Gemiddeld aantal werklieden.	Geleverd tin (in pikols).		Gemiddeld aantal *inleveraars.*	Geleverd tin (in pikols). b)		
		Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.	Totaal.	Totaal.	Gemiddeld per werkman.			Totaal.	Gemiddeld per werkman.		Totaal.	Gemiddeld *per inleveraar.*	
Muntok	5	..	567	36	603	5 926.30	9.83	22	231	2 613.17	11.31	10	437.47	43.75	8 976.94
Djeboes	15	120	935	63	1 118	12 185.73	10.99	12	146	975.35	6.68	18	595.46	33.08	13 756.74
Blinjoe.	15	219	1 310	99	1 628	18 016.46	11.07	50	635	6 732 46	10.60	24	908.33	37.85	25 657.25
Soengeiliat . . .	20	206	1 799	217	2 222	21 220 92	9.55	64	578	3 402.26	5.89	4	189.48	47.37	24 812.86
Merawang . . .	11	63	1 070	127	1 260	14 137 59	11.22	..	..	..	..	1	13.72	13.72	14 151.31
Pangkalpinang . .	17	141	1 711	300	2 152	25 700.42	11 94	10	61	372.22	6 10	2	110 29	55.15	26 182.73
Soengeislan . . .	8	11	887	52	956	10 310.68	10.78	27	212	2 208.49	10.41	..	..	..	12 519 17
Koba	7	42	449	42	533	8 011.21	15.03	11	84	531 08	6.32	..	..	..	8 542.29
Toboali.	7	249	545	44	838	12 050.98	14 38	19	122	1 108.73	11.55	2	62.79	31.40	13 222.50
Totalen over 1896/97.	105	1 051	9 273	986	c) 11 310	127 560.09	11.28	215	2 069	18 243.98	8 82	61	2 317.54	37.99	148 121.61
Over 1895/96 waren de totalen	101	1 143	8 422	781	10 349	140 720.56	13.60	167	2 010	21 008.33	10 45	94	7 468.77	79.46	169 197.66

II. GELDELIJKE UITKOMSTEN over de werkjaren 1895/96 en 1896/97.

KOSTENBEREKENING VAN HET TIN.	1895/96. (Levering: 169 197.66 pikol tin.)	1896/97. (Levering: 148 121.61 pikol tin.)
A. Genoten volgens het tarief in Ind. Staatsblad 1891 n°. 135:		
Door de ontginningen der 1ste klasse:		
1°. aan verstrekkingen en voorschotten (te verrekenen met in te leveren tin) als bedoeld bij afd. I en II, § A, 1ste klasse, namelijk: waarde van de op crediet verstrekte rijst *d)*, en voorschotten tot inkoop van zout en olie; tot aankoop van materialen en gereedschappen; tot de oprichting en het onderhoud van smelthutten, werkloodsen en kongsihuizen; ter vervanging van het gedeelte der aan de mijnwerkers toekomende hoeveelheid rijst dat niet in natura wordt ontvangen, en tot herstel van buitengewone schade aan dijken en waterwerken bij rampen van hooger hand of dergelijke omstandigheden.	f 947 870	f 964 190
Transporteeren	f 947 870	f 964 190

a) Deze ontginningen zijn van die der 1ste klasse hierin onderscheiden dat zij niet, zooals deze, in hoofdzaak werken volgens door of namens den resident gegeven aanwijzingen. Het aantal ontginningen 2de klasse was in 1896/97 zooveel grooter dan het jaar te voren, omdat in het jongste exploitatiejaar voor 't eerst alle eerste bewerking van ertshoudend terrein, tot dusver soms wel begrepen onder ontginningen der 3de klasse, daarvan streng is afgescheiden en onder die der 2de klasse gebracht.

b) In verband met het aangeteekende in de voorgaande noot bestaat de in 1896/97 door de ontginningen der 3de klasse ingeleverde productie uitsluitend uit tin, afkomstig van slakkenverwerking, van nalezing en van nawassching, waarvoor de inleveraars slechts tijdelijk het noodige werkvolk in dienst namen, zoodat niet is op te geven met hoeveel man de ontginningen 3de klasse werkten.

c) De totale sterkte der ontginningen 1ste klasse was bij den aanvang van het werkjaar omstreeks 12 250 man, en op 1 Mei 1897 11 400 man. Gedurende dat tijdsverloop werden de werkkrachten aangevuld met 1687 man (allen Chineesche nieuwelingen) en beliepen de verliezen 2537 man, aldus te specificeeren: door overlijden 323, door vrijwilligen terugkeer naar China 688, door evacuatie wegens berriberri 709, door terugzending naar China wegens ongeschiktheid 66, door ontslag wegens ouderdom of lichaamszwakte onder toekenning van tegemoetkoming in hun onderhoud 89, en door overgang bij ontginningen der 2de klasse, dan wel bij particulieren of om andere redenen 662.

d) In de districten Koba en Toboali is — met het oog op de onttrekking van werkkrachten aan de jaarexploitatie 1897/98 door het uitstellen van den termijn voor de afsmelting (zie blz. 210 van het verslag hiervóór), de rijstverstrekking over Februari 1897 nog ten laste van de exploitatie 1896/97 gebracht, welke dus in die districten 12½ maand verstrekking omvat, tegen 11½ maand in de andere.

KOSTENBEREKENING VAN HET TIN.	1895/96. (Levering: 169 197.66 pikol tin.)		1896/97. (Levering: 148 121.61 pikol tin.)	
Per transport	f 947 870		f 964 190	
2°. aan uitkeeringen in geld	1 440 910		1 347 139	
3°. aan tegemoetkomingen als bedoeld bij:				
afd. III, § B, 1ste klasse, *a*, (maandelijksche premie voor betoonden ijver)	80 103		79 914	
„ III, § B, 1ste „ „ *b*, 1°. (uitkeering bij de sluiting der afrekening tot zoodanig bedrag dat, boven de verstrekkingen en voorschotten, per pikol tin niet minder dan f 6,50 genoten wordt). .	61 526		23 097	
„ III, § B, 1ste „ „ *b*, 2°. (uitkeering die bij de sluiting der afrekening wordt tegoedgedaan, indien de ontginning met de zooeven bedoelde uitkeering niet kan toekomen, terwijl toch vlijtig gewerkt en zuinig beheerd is)	97 040		85 406	
„ III, § B, 1ste „ „ *c*, (vergoeding voor niet in natura ontvangen rijst).	*e*) 45 408		*e*) 42 419	
„ III, § B, 1ste „ „ *e* en *f*, (voor vervoer door de ontginners van tin en van uit 's lands pakhuizen verstrekte rijst over afstanden van meer dan 12 paal).	1 708		5 544	
„ III, § B, 1ste „ „ *g*, (aandeel door den lande te dragen in de wervingskosten van Chineesche nieuwelingen).	3 049	f 2 677 614	36 747	f 2 584 506
Door ontginningen der 2de en der 3de klasse:				
1°. tinbetaling à f 13,50 per pikol (in Muntok à f 20 per pikol).	f 408 547		f 297 410	
2°. aan tegemoetkomingen, als bedoeld bij:				
afd. III, § B, 2de klasse, *a* en *b*. (wat de derde klasse betreft zie — voor *a* — art. 2 en 3 van het betalingsreglement): voor vervoer over afstanden van meer dan 12 paal van tin door de ontginners der 2de en 3de klasse, en van uit 's lands pakhuizen verstrekte rijst door de ontginners 2de klasse.	1 370		1 459	
„ III, § B, 2de „ „ *c*, (vergoeding voor niet in natura ontvangen rijst)	39		14	
„ III, § B, 2de „ „ *d*. en (3de klasse) art. 2 en 3 van het betalingsreglement (premie voor elken pikol minder genoten rijst dan het aantal ingeleverde pikols tin).	61 255	471 211	42 862	341 745
B. Overige kosten in Indië. *f*)				
Verlies op de rijstverstrekking, berekend op f 0,90 per pikol over 1895/96 en op f 1,30 over 1896/97 *g*).	f 93 803		f 132 485	
Vervoer van tin van Banka naar Java *h*)	111 912		97 711	
Transporteeren	f 205 715	f 3 148 825	f 230 196	f 2 926 251

e) Hiervan in Muntok, waar al de rijst in geld genoten wordt, in 1895/96 f 8030 en in 1896/97 f 7424.

f) Om de in 't verslag hiervóór (blz. 231 noot 1) vermelde reden kunnen in dit overzicht de kosten van aanleg en exploitatie van de stoomtram (in het district Blinjoe) achterwege blijven.

g) De verstrekte rijst kan gerekend worden op Banka aan het Gouvernement te hebben gekost: in 1895/96 f 5,90 en in 1896/97 f 6,30 per pikol, en zulks in verband met de aannemingsprijzen in de contractsjaren 1894/95, 1895/96 en 1896/97, welke achtereenvolgens bedroegen: voor de levering in 's lands pakhuizen te Batavia f 4,92, f 4,42 en f 4,76 per pikol. Daar aan de mijnwerkers slechts f 5 wordt in rekening gebracht is het geleden verlies op de rijstverstrekking voor de behandelde twee werkjaren berekend op respectievelijk f 0,90 en f 1,30 per pikol. In de rijstverstrekkingen van 1896/97 deelden de ontginningen der 1ste klasse voor 101 502 pikol en die der 2de klasse voor 410 pikol; over 1895/96 waren de cijfers respectievelijk 103 944 en 281 pikol.

h) Over de jaren 1895 t/m 1899 is dit vervoer (uitgenomen het van Muntok verscheepte tin) aangenomen voor f 19,97 per kojang van ongeveer 30 pikol, terwijl voor het vervoer van Muntok naar Java, ingevolge het met 1 Januari 1891 in werking getreden algemeen contract met de Koninklijke Paketvaartmaatschappij betreffende de bediening van de paketvaart in den Archipel, f 11,60 per kojang wordt tegoedgedaan. Eerstgenoemd contract omvat echter het vervoer van pakhuis tot pakhuis, daaronder begrepen dat in de laadbooten naar en van de reeden, zoomede de kosten van transport aan den wal; het tweede omvat slechts het vervoer van de reede te Muntok naar de haven Tandjong Priok.

KOSTENBEREKENING VAN HET TIN.	1895/96. (Levering: 169 197.66 pikol tin)		1896/97. (Levering: 148 121.61 pikol tin.)	
Per transport	f 205 715	f 3 148 825	f 230 196	f 2 926 251
Administratiekosten, zijnde traktementen en reis-indemniteiten of reisdeclaratiën der administrateurs en elève-administrateurs der tinmijnen, of der hen vervangende ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, benevens traktementen der klerken bij de administrateurs en der Chineesche mijnbeambten, alsmede tegemoetkomingen aan de Chineesche officieren	70 712		70 171	
Onderhoud der landsgebouwen en afschrijving wegens waardevermindering . .	14 066		11 933	
Mijnbouwkundig onderzoek en technische dienst der tinwinning op Banka . .	219 918		227 811	
Machinale hulp, met inbegrip van de traktementen en reiskosten der tijdelijke machinisten, alsmede afschrijving op het materieel en de kosten op Banka van het lossen van aangebrachte nieuwe machines voor zoover niet door de mijnen betaald.	21 441		26 000	
Kosten van omsmelting van tin	*i*) 7 591		*i*) 8 183	
Gratificatiën aan mijnopzieners (voor 1896/97 ook aan mijnschrijvers en mijnmandoors)	1 500		10 100	
Vervoerkosten (naar Singapore) van ontslagen mijnwerkers	660		396	
Kosten van evacuatie van aan berriberri lijdende mijnwerkers naar Buitenzorg en China, met inbegrip van alle op Banka zelf gemaakte kosten met die evacuatie in verband staande, doch zonder transportkosten van Banka naar Buitenzorg (zie de volgende rubriek)	17 172		17 100	
Verpleegkosten van de naar Buitenzorg geëvacueerde mijnwerkers met inbegrip van de kosten voor de oprichting van loodsen aldaar, de transportkosten van Banka naar Buitenzorg en — heen en terug — ook die van die geleiders, zoomede de kosten van evacuatie van Buitenzorg naar China	*k*) *20 756		21 609	
Verpleegkosten van zieke mijnwerkers, voor zoover die niet door de mijnen zijn gedragen, alsmede kosten van geneesmiddelen	15 034		12 032	
Afschrijving op inventaris-artikelen der tinwinning (uitgenomen stoommaterieel)	4 000		4 000	
Onderstand in rijst aan oude en gebrekkige mijnwerkers, berekend tegen den kostenden prijs der rijst (over 1895/96 gemiddeld f 5,90 en over 1896/97 gemiddeld f 6,30 per pikol).	14 922		15 695	
Onvoorziene uitgaven (à f $0,12^{5}$ per pikol tin) wegens kosten van opschuring, enz. op Banka (volgens gebruik opgebracht, ofschoon het bedrag gezegd wordt wat ruim genomen te zijn)	21 150		18 515	
		*634 637		673 741
C. Verdere kosten in Europa.		f *3 783 462		f 3 599 992
Vervoer van Java naar Nederland en verkoop aldaar (als maatstaf voor deze kosten aannemende hetgeen ter zake is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende de in 1895 en in 1896 hier te lande geveilde hoeveelheden — verg. voor 1896 bijlage KK hiervóór — zijnde respectievelijk f $2,36^{77}$ en f $2,15^{11}$ per pikol)		400 609		319 113
A, B en C. Gezamenlijke kosten van het tin.		f *4 184 071		f 3 919 105
zijnde per pikol, berekend over de hooger opgegeven levering		f *$24,72^{89}$		f $26,45^{87}$
De bruto opbrengst per pikol van de in 1895 en 1896 geveilde hoeveelheden beliep (zie bijlage MM van het vorig verslag en bijlage KK hiervóór). . .		$47,34^{21}$		$44,31^{37}$
zoodat de winst per pikol *l*) was te stellen op		f *$22,61^{32}$		f $17,85^{50}$

i) Omgeslagen over hetgeen de omsmelting aan zuiver tin opleverde, kwamen de opgegeven kosten in 1895/96 op f 0,05, doch in 1896/97 op f 0,06 per pikol te staan. Dit groote verschil is hieruit te verklaren dat onder de voor 1896/97 uitgetrokken som van f 8183 ook de uitgaven begrepen zijn voor het bouwen en inrichten van permanente omsmeltloodsen te Muntok en te Soengeiselan.
k) Waar een * voorkomt, doelt zulks op eene herziene opgaaf.
l) Evenals in vroegere becijferingen van dezen aard zijn onder de op het tin gevallen kosten, wat het bij de tinwinning betrokken Europeesche personeel betreft, alleen in rekening gebracht de uitgaven voor de op Banka te werk gestelde ingenieurs, enz., niet dus kosten van opleiding, uitrusting, verlofstraktementen, pensioenen, enz.

B. Ombilien-kolenveld (Padangsche Bovenlanden).

Maanden.	Gemiddelde sterkte per werkdag van het arbeidend personeel (voor zooveel voor het werk beschikbaar). Dwangarbeiders (voor de kolenwinning). Aantal werklieden.	Aantal werkdagen.	Aantal dagdiensten.	Vrije arbeiders (bij de werken van aanleg).	Verdeeling der productie (in tonnen stukkolen en gruis) over de verschillende mijnen. Mijn Loento I.	Mijn Loento II (boven).	Mijn Loento III.	Mijn Pandjang.	Mijn Doerian I.	Mijn Doerian IV.	Productie (afgevoerde hoeveelheden) in tonnen. Stukkolen.	Gruis.	Te zamen.
1896.													
Januari	1 444	26	37 544	92	102	„	2 620	2 030	3 900	1 230	9 474	408	9 882
Februari	1 353	25	33 825	84	„	„	2 720	2 460	3 200	1 720	9 457	663	10 120
Maart	1 374	26	35 724	69	130	„	2 730	2 900	3 300	ω) 1 847	9 747	1 200	10 947
April	1 257	26	32 682	81	520	„	2 420	2 300	3 430	1 809	8 817	1 662	10 479
Mei	1 147	26	29 822	78	570	„	1 200	1 930	3 600	2 303	8 815	788	9 603
Juni	1 104	26	28 701	95	720	„	„	2 460	3 002	2 329	6 428	2 083	8 511
Juli	1 199	27	32 313	114	1 560	„	„	3 510	2 635	2 135	8 835	1 035	9 870
Augustus	1 256	26	32 656	108	2 230		„	2 760	2 736	2 280	8 805	1 201	10 006
September	1 300	26	32 800	89	2 450		„	2 500	3 148	3 010	9 527	1 611	11 138
October	1 345	26	34 970	104	2 600		„	2 660	3 920	2 885	10 703	1 452	12 155
November	1 298	26	33 718	96	2 255		„	2 124	4 180	2 581	10 094	1 146	11 240
December	1 332	27	35 964	92	2 318		„	2 332	5 250	2 391	10 652	1 681	12 333
Jaar 1896	1 281	313	401 612	92	15 695		11 710	30 016	42 310	26 553	111 354	14 930	126 284
1897.													
Januari	1 339	25	33 475	87	1 630		„	2 280	5 253	1 870	(De splitsing in stuk- en gruiskolen is over dit tijdvak nog niet opgegeven.)		11 033
Februari	1 337	25	33 425	81	„	400	„	2 290	5 840	1 690			10 289
Maart	1 432	26	37 232	84	270	„	„	2 190	6 545	2 420			11 425
April	1 517	27	40 959	96	648	„	„	2 205	*) 6 678	o) 2 658			12 189
Mei	1 538	27	41 526	91	317	„	„	2 136	6 397	2 583			11 663
Juni	1 481	27	39 987	115	1 581	„	„	1 315	5 335	3 045			11 279
1ste halfjaar 1897	1 444	157	226 604	92	4 948		„	12 416	36 248	14 266			67 878

ω) Hieronder ook de productie van Doerian III. De afbouw van de resten dezer mijn werd namelijk in Mei 1896 gestaakt [illegible] te worden.
*) Zonder de hoeveelheid gewonnen uit laag A (noord), begrepen onder de productie van Doerian IV.
o) Zie de voorgaande noot.

Aangaande den stand der werken omstreeks medio 1897 zijn, met betrekking tot de verschillende mijngangen in het gebergte geopend tot opsporing en winning van de kolen, nog de volgende mededeelingen ontvangen.

Mijn Loento I. De laag C in deze mijn werd afgebouwd; aanvang 1896 kwam men daarmede gereed. Een der galerijen werd opengehouden om de laag A met den ventilator in verbinding te houden. Daarin ontstond echter op 14 April 1897 brand, zoodat deze galerij moest worden afgedamd, terwijl de ventilator verplaatst en met een der hellende gangen van de laag A zou worden verbonden.

De voorbereiding van de laag A werd voortgezet. De grondgalerij van de plaats waar de kool aan den dag komt tot de noordelijke verschuiving bereikte eene lengte van ongeveer 300 M., waardoor eene hoeveelheid van ruim 20 000 ton kolen te winnen zal zijn. Bij het doorsnijden van de verschuiving werd veel mijngas aangetroffen, hetgeen in November 1896 aanleiding gaf tot eene ontploffing, welke 14 menschenlevens kostte. [1]

Tot opheffing van verdere gevaren werd besloten om, daar deze mijn minder goed in het algemeen plan der geheele ontginning past, de grondgalerij niet verder te drijven, maar tot afbouw over te gaan. Deze werd in December 1896 belemmerd door eene zware afschuiving, welke het mondgat sloot, zoodat eerst in Maart 1897 met den afbouw kon worden begonnen. Na kort daarop, door den bovengemelden brand in de laag C, tijdelijk te zijn gestaakt geweest, kon echter in den loop van Mei de afbouw worden hervat.

Mijn Loento II. Deze gemetselde galerij, die later als hoofdtransportgalerij zal gebruikt worden, bereikte op 1 Juli 1897 eene lengte van 345 M. Vermoedelijk zou vóór het einde des jaars de kool nog niet worden bereikt. In den loop van Juni 1897 was de bemetseling tijdelijk gestaakt ten einde die der nieuwe dwarsgalerij op Pandjang met kracht te kunnen beginnen.

Mijn Loento II (boven). Nadat de voorbereiding dezer mijn in Februari 1897 was beëindigd, kon aan den afbouw begonnen worden, doch slechts gedurende enkele dagen, daar in de grondgalerij, door zeer verweerd gesteente gedreven, zulk een druk ontstond, dat deze instortte; met het drijven van eene nieuwe galerij op een gunstiger punt werd begonnen. Ter vermijding van gevaar voor afschuiving van het hier eenigszins verweerde gesteente werd deze nieuwe galerij, die op 1 Juli eene lengte van 42 M. bereikte, over een deel harer lengte bemetseld. Verwacht werd dat in het najaar van 1897 deze mijn weder kool zou kunnen leveren.

Mijn Pandjang. De afbouw werd met kracht voortgezet, doch moest in Juni 1897 worden gestaakt.

Eene nieuwe galerij op het niveau + 345 M., welke loopt achter de mijn Waringin (die daarmede kan worden heropend), werd aangezet en bereikte op 1 Juli 1897 eene lengte van 317 M. Vermoedelijk zou daarmede tegen het einde des jaars de kool worden bereikt. Men verwachtte dat door deze galerij de zeer belangrijke hoeveelheid van 600 000 ton kool zal kunnen worden gewonnen, namelijk tusschen de Waringin- en de 1ste Doerian-storing 320 000 en tusschen de 1ste en de 2de Doerian-storing 280 000 ton.

Mijn Doerian I. De voorbereiding van het gedeelte der laag A boven het niveau van 375 M. tusschen de groote Waringin-storing en de 1ste Doerian-storing werd beëindigd, waarmede een veld ter lengte van 650 M. bij eene pijlerhoogte van 50 M. voor afbouw gereed kwam. Daarna werd met den afbouw begonnen.

Voorts werd overgegaan tot het gereedmaken voor den afbouw van het benoorden de 1ste Doerian-storing gelegen gedeelte dezer laag. Ook in de laag C werd aan deze zijde van de 1ste Doerian-storing met den afbouw begonnen. Daarbij werd de methode „met opvulling" met goed gevolg aangewend. Met het gereedmaken voor den afbouw voorbij de 1ste Doerian-storing werd een aanvang gemaakt.

Mijn Doerian IV. Deze mijn was in vollen afbouw. Het liet zich aanzien dat de productie daarvan nog tot op het einde van 1897 op de tegenwoordige hoogte zou kunnen blijven gehandhaafd.

De stand der ontginning kon gunstig genoemd worden. Op het einde van 1896 lag voor den afbouw gereed eene hoeveelheid van 350 000 ton kolen, met de te winnen galerijkolen voor nieuwe voorbereidingswerken een voorraad voldoende voor $2\frac{1}{2}$ à 3 jaar.

Verwacht mocht worden dat de voorbereidingswerken gelijken tred zullen houden met de productie, zoodat op het eind van 1897 wederom dezelfde hoeveelheid voor afbouw beschikbaar zal zijn.

1) Een uitvoerig verslag omtrent deze ramp, uitgebracht door den bij de onderneming gedetacheerden gouvernements-mijningenieur, is gepubliceerd als bijvoegsel van de Javasche Courant dd. 25 Februari 1897.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE LLL.

N°. 63.

(Zie hoofdst. O, afd. II, van het verslag.)

OVERZICHT

van de

door het Gouvernement verleende of van gouvernementswege goedgekeurde

CONCESSIËN [1]) TOT MIJNONTGINNING IN NEDERLANDSCH-INDIË,

afgesloten op 30 Juni 1897,

benevens

Statistiek der op laatstgenoemden datum nog van kracht zijnde

VERGUNNINGEN TOT MIJNBOUWKUNDIGE OPSPORING.

[1]) In de lijst zijn ook opgenomen twee door het Gouvernement verleende „vergunningen" tot winning van delfstoffen aan de oppervlakte of door middel van groeven, hoedanige wijze van exploitatie onder de werking van de bestaande bepalingen geen onderwerp van mijnontginning uitmaakt.

I. OVERZICHT van de door het Gouvernement verleende of van gouvernementswege goedgekeurd

A. Concessiën tot mijnontginnin

Volgnummer.	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld. a)	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld (in bouws).	Gouvernementsbesluit, enz., waarbij de concessie is verleend en duur der concessie	Productie in 1896.	Jaarlijksche cijns. Maatstaf en jaar van ingang.	Bedrag over 1896 verschuldigd.	voldaan
	T i							
1	Billiton; (het eiland Billiton, behoorende tot het gewest van dien naam).	Billiton-Maatschappij te 's-Gravenhage.	647 447	wet van 18 Juni 1892 (Nederl. Staatsblad n°. 139, Ind Staatsblad n°. 182); 35 jaren (1 Mei 1892 t/m 30 April 1927).	92 418,67 pikol tin (administratieve productie of ingeleverde hoeveelheid) gedurende het boekjaar 1896/97; of p.m. 89 354 pikol (werkelijke productie, zijnde de hoeveelheid tin reeds verkregen of naar schatting nog te verkrijgen uit het gedurende het boekjaar ontgonnen erts).	(Ingevolge deze concessie, zooda is verleend, is geen cijns, noch v in de jaarlijksche winst bedong 1897 nog niet bekend — behep c hier te lande gekweten werd.)		
	Steenl							
2	Sedan; (district Sedan der afdeeling en residentie Rembang).	Soerabaijasche Bank- en Handelsvereeniging te Amsterdam.	2 747	Ind besluit van 7 Oct. 1890 n°. 7; 75 jaren (1 Nov. 1890 t/m 31 Oct. 1965).	—	3 pct. van de netto opbrengst; 1894.	—	—
3	Bahangan; (marga Lawang-kidoel, onderafdeeling Lematang Ilir, res Palembang).	J. Moldenhauer.	$15^{3}/_{7}$	Ind. besluit van 5 Maart 1893, n°. 16; 30 jaren (30 Aug. 1893 t/m 29 Aug 1923)	68 ton.	3 pct. van de netto opbrengst; 1897.	Nog niet verschuldigd	
4	Kotta Baroe; (op het eiland Laut der res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	P. van Dijk en M. Boissevain.	2 677	Ind. besluit van 10 Dec 1890, n°. 9; 75 jaren (7 April 1892 t/m 6 April 1967).	—	3 pct. van de netto opbrengst; 1896.	—	—
	Petr							
5	Djabakotta; (districten Djabakotta en Djenggolo I, afdeelingen Soerabaija en Sidoardjo, res. Soerabaija).	Dordtsche Petroleum-Maatschappij (in 1897 veranderd in „Dordtsche Petroleum-industrie-Maatschappij" te Amsterdam).	21 800	Ind. besluit van 31 Maart 1889, n°. 2; 75 jaren (20 April 1889 t/m 19 April 1964).	8 229 194 L. ruwe petroleum, waaruit verkregen: lichtpetroleum 149 184 kisten = 5 370 640 L.; gasoline 4 835 kisten = 157 660 L.; lucigeen-olie 15 140 L.; residu 1 440 168 L.	3 pct. van de netto opbrengst; 1893.	f 10 401,03 (over 1895) f 6997,65 (over 1896).	f 10 401 (op 1 Ja 1896).
6	De Twaalf Dessa's; (distr. Goenoeng Kendeng der afd. en res. Soerabaija).	De gezamenlijke inlandsche rechthebbenden op de gronden der twaalf betrokken dessa's. (De concessie werd in 1892 overgedragen op de tegenwoordige exploitante, de sub 5 genoemde Maatschappij, welke overdracht echter niet met inachtneming van de daaromtrent bestaande voorschriften heeft plaats gehad en alzoo niet geldig is.)	2 112	Ind. besluit van 17 Mei 1892, n° 13; 75 jaren (23 Juli 1892 t/m 22 Juli 1967).	12 903 268 L. ruwe petroleum; (zie verder sub 7).	3 pct. van de netto opbrengst; 1895.	voor 't eerst verschuldigd over 1896, maar nog niet vastgesteld (volgens exploitante f 9401 43).	—
7	Lidah-kelon; (als sub 6).	Als sub 5.	1 251	Ind besluit van 29 Jan 1896, n°. 1; 75 jaren (17 Maart 1896 t/m 16 Maart 1971).	18 658 316 L. ruwe petroleum. Uit het ruwe product der concessiën 6 en 7 te zamen werden verkregen: lichtpetroleum 455 233 kisten = 16 388 388 L. gasoline nihil. lucigeen-olie 50 054 » residu 12 618 615 »	10 pct. van de netto opbrengst, voor 't eerst verschuldigd over 1897; wat den cijns betreft wordt namelijk de concessie geacht te zijn verleend in 1893; de winning van de petroleum ving aan op 23 Jan. 1893.	Nog niet verschuldigd	

a) In den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indie, deel I, vindt men opgegeven in welk nummer der Javasche Courant of van de daarbij gepubliceerde kwar stoffen, dan die waaronder in de tabel de mijnonderneming is gerangschikt, de concessie recht geeft.

b) Met „ontginningsjaar" wordt hier bedoeld elke termijn van twaalf maanden, verloopen sedert den aanvang der vergunning, of — waar het petroleum-concess

ONCESSIËN TOT MIJNONTGINNING in Nederlandsch-Indië, afgesloten op 30 Juni 1897.

erleend door het Gouvernement.

Vast recht 's jaars.			In 1896 gekweten aan schadeloosstellingen of andere ingevolge de concessie verschuldigde betalingen.	Opgaven omtrent de sterkte of gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	VERDERE MEDEDEELINGEN.
Maatstaf en tijdstip van ingang.	Bedrag over het hieronder vermelde ontginningsjaar: *b*)				
	verschuldigd.	voldaan.			
…stelijk hier te lande op geheel bijzondere voorwaarde …cht verschuldigd. Daarentegen heeft de Staat zich 5/8 …nt winstaandeel — over het boekjaar 1896/97 medio …95/96 f 393 910,77, welke som den 13den Maart 1897				Zie de laatste kolom	Ter aanvulling van het medegedeelde op blz. 233 van het verslag hiervóór worden hier nog de volgende opgaven per mijndistrict opgenomen. Ten aanzien van het cijfer der werkkrachten (waaronder te dezer plaatse — onder de „werkzoekenden" — ook gerekend zijn 12 man die bij het hoofdbureau der onderneming te Tandjong Pandan in dienst waren) doen zich overigens eenige kleine verschillen met de opgaven in den tekst voor, waaromtrent geen toelichting is te verstrekken.

Namen der mijndistricten.	Aantal mijnen in bewerking.	Aantal ingeschreven mijnwerkers op ult. April 1897.				Gemiddelde presente sterkte aan mijnwerkers over het geheele boekjaar.	Verkregen hoeveelheid tin (in pikols) voor zoover gedurende het boekjaar ingeleverd (administratieve productie).
		Bij de mijnploegen ingedeeld.	„Werkzoekenden."	Verlofgangers.	Totaal.		
Tandjong Pandan . .	17	625	118	-	741	757	5 264,72
Manggar	21	2 212	430	12	2 654	2 649	39 586,53
Linggang	18	2 471	317	11	2 799	2 859	27 937,88
Boeding	18	1 173	218	9	1 400	1 391	13 936,18
Dendang	11	418	128	5	561	567	5 723,36
Totalen. . . .	85	6 929	1 209	37	8 175	8 223	92 448,67

…n, enz.

Maatstaf en tijdstip van ingang.	verschuldigd.	voldaan.	In 1896 gekweten aan schadeloosstellingen of andere ingevolge de concessie verschuldigde betalingen.	Opgaven omtrent de sterkte of gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	VERDERE MEDEDEELINGEN.
f 0.25 per bouw; 1 Nov. 1890.	f 686.75 (over 1895/96).	—	—	—	Op het concessieterrein werd niet gewerkt in verband met het faillissement van de concessionaris.
f 0.25 per bouw; 1 Jan. 1894.	f 3.75 (over 1896)	f 3.75 (op 13 Dec. 1896).	—	Geen vast werkvolk, behoudens 1 inl. mandoor.	De delving geschiedt door kampongvolk, dat daarvoor, met inbegrip van den afvoer te water naar Moeara Enim (23 ton) of naar Palembang (45 ton), betaald werd met respectievelijk f 4,80 en f 6 per ton.
f 0.25 per bouw …n te gaan met den aanvang der ontginningswerkzaamheden).	—	—	De retributie aan het inlandsch bestuur van Poeloe Laut, ad f 2000 in minimum, over 1894, 1895 en 1896 was nog niet voldaan.	—	Met de werkzaamheden op het terrein werd ook in 1896 geen aanvang gemaakt. Op het verzoek van de concessionarissen tot teruggave van de concessie (zie blz. 250 van het vorig verslag) was nog niet beschikt. De boeten, den concessionarissen opgelegd wegens het niet nakomen van enkele der voorwaarden, waaronder hun de concessie is verleend, waren niet voldaan.

…um, enz.

Maatstaf en tijdstip van ingang.	verschuldigd.	voldaan.	In 1896 gekweten aan schadeloosstellingen of andere ingevolge de concessie verschuldigde betalingen.	Opgaven omtrent de sterkte of gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	VERDERE MEDEDEELINGEN.
0.25 per bouw; 20 April 1889 (de 1ste betaling geschiedde over het tijdvak 20 April—31 Dec 1889).	f 5 450 (over 1896).	f 5 450 (op 17 Dec. 1896).	—	190 inlanders.	De raffinaderij te Djagir (Wonokromo), op het terrein der concessie Djabakotta, verwerkt mede het ruwe product der sub 6 en 7 vermelde, te zamen geëxploiteerde concessien, waarom, in afwijking van de volgorde naar de tijdstippen van uitgifte, de 3 concessien in dit overzicht bijeen worden behandeld. Het Europeesche personeel onderging ten opzichte van 1895 geen verandering, behoudens vermindering van het aantal boormeesters van 9 op 8; als vaste werklieden of koelies waren in het geheel 402 inlanders werkzaam. Door dit personeel werden — behalve onderzoekingsboringen in het district Goenoeng Kendeng — in de drie concessievelden, in elk met 2 boorstellingen, uitgevoerd respectievelijk 8, 4 en 15 boringen, waarvan als geslaagd werden beschouwd 0, 1 en 8. Van de (geraffineerde) lichtpetroleum is ten opzichte van 1895 de gemiddelde dagelijksche productie van 51 756 L. tot 59 614 L. en het debiet met 88 192 kisten toegenomen. De afzet aan bij-producten bedroeg 4845 kisten gasoline, 6846 kisten smeerolie, 359 038 kisten asphalt, 216 vaten luciqeen-olie en 8 061 191 L. residu. Het laatste cijfer blijft belangrijk beneden dat van 1895, hoofdzakelijk door kleineren afzet aan de suikerfabrieken ten gevolge van de felle droogte tijdens de suikercampagne.
0.25 per bouw; 23 Juli 1892 (de 1ste betaling geschiedde over het tijdvak 23 Juli—31 Dec. 1892).	f 603 (over 1896).	f 603 (op 17 Dec. 1896).	—	84 inlanders.	
0.25 per bouw; 17 Maart 1896.	f 312,75 (over 1896/97).	f 312,75 (op 17 Dec. 1896).	f 250 (Op 9 Dec. 1896 betaald over 1896, zijnde schadeloosstelling aan de inl. rechthebbenden op de gronden Lidah-kolon voor het derven van de inkomsten uit de winning van ruwe petroleum).	102 inlanders.	

…verslagen van den dienst van het mijnwezen de concessie-voorwaarden in haar geheel zijn opgenomen. Ook blijkt uit dien almanak tot het winnen van welke andere delf-

…betreft — sedert de benuttiging van de bronnen (op den voet van Indisch Staatsblad 1889 nº. 242) vóór dat nog concessie was verleend.

Volgnummer.	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld. a)	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld (in bouws).	Gouvernementsbesluit, enz., waarbij de concessie is verleend en duur der concessie.	Productie in 1896.	Jaarlijksche cijns. Maatstaf en jaar van ingang.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: verschuldigd.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: voldaan.
8	Goenoeng Sari; (particulier land van dien naam, afd en res. Soerabaija).	Tho Toan Lok en Tho Toan Ing.	200	Ind. besluit van 21 Sept. 1893, n°. 10; 75 jaren (21 Maart 1894 t/m 20 Maart 1969).	636 kisten = 22 896 L. lichtpetroleum.	3 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1897).	Nog niet verschuldigd.	
9	Klantoeng Sudjomerto; (distr. Troeko, afd. Kendal, res. Samarang).	Java-Petroleum-Maatschappij te Amsterdam	277	Ind. besluit van 17 Juli 1894, n°. 11; 70 jaren (18 Sept. 1894 t/m 17 Sept. 1964).	—	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1898).	Nog niet verschuldigd.	
10	Tinawoen; (distr. Tinawoen, afd. Bodjonegoro, res. Rembang).	Maatschappij tot exploitatie der petroleumconcessie Tinawoen, te Soerabaija.	30 232	Ind. besluit van 25 Sept. 1894, n°. 13; 75 jaren (21 Jan. 1895 t/m 20 Jan. 1970).	16 644 533 L. ruwe petroleum, waaruit (in de raffinaderij der concessie Panolan) verkregen 10 418 959 L. lichtpetroleum.	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1898).	Nog niet verschuldigd.	
11	Grobogan-Petroleumconcessie; (distr. Poerwodadi, afd. Grobogan, res. Samarang).	Nederlandsch-Indische Petroleum Maatschappij te Amsterdam.	338	Ind. besluit van 6 Nov. 1895, n°. 1; 75 jaren (27 April 1896 t/m 26 April 1971).	—	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1899)	Nog niet verschuldigd.	
12	Dadoengan; (de particuliere landen Karang Poh en Dadoengan, distr. Djabakotta, afd. en res. Soerabaija).	Liem Twan Kine en Tho Twan Tjiauw.	276	Ind. besluit van 19 Mei 1896, n°. 19; 75 jaren (19 Nov. 1896 t/m 18 Nov. 1971).	—	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1900).	Nog niet verschuldigd.	
13	Panolan; (distr. Panolan, afd. Blora, res. Rembang).	Als sub 5.	11 977	Ind. besluit van 30 Sept. 1896, n°. 6; 75 jaren (tijdstip van ingang niet opgegeven).	18 044 750 L. ruwe petroleum, waaruit verkregen: 12 582 070 L. lichtpetroleum.	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1898).	Nog niet verschuldigd.	

Gou

Volgnummer.	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld. a)	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld (in bouws).	Gouvernementsbesluit, enz., waarbij de concessie is verleend en duur der concessie.	Productie in 1896.	Jaarlijksche cijns. Maatstaf en jaar van ingang.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: verschuldigd.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: voldaan.
14	Goenoeng Lawak; (afd. Martapoera, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	Borneo-Mijnmaatschappij te Amsterdam.	p.m. 3000	Ind. besluit van 5 Sept 1881, n°. 10; 75 jaren (23 Jan. 1882 t/m 22 Jan 1957). De overdracht op de Borneo-Mijnmaatschappij werd goedgekeurd bij Ind. besluit dd 13 Aug. 1885, n°. 7/c.	—	6 pct. van de netto opbrengst.	—	—
15	Soemalata; (distr Kwandang, afd. Gorontalo, res Menado).	Mijnbouwmaatschappij Soemalata te Amsterdam.	p.m. 2680	Ind. besluit van 14 Juni 1894, n°. 21; 75 jaren (1 Dec 1894 t/m 30 Nov. 1969). De overdracht op de Mijnbouwmaatschappij Soemalata werd goedgekeurd bij Ind. besluit van 10 Nov. 1896, n°. 22 en geschiedde te Gorontalo bij akte dd. 21 Maart 1897, n°. 1.	140 088 K.G. gouderts. (Volgens opgaaf van de exploitante werd het tot dusver aan de markt gebrachte erts (± 100 ton) gemiddeld te Londen betaald naar een goudgehalte van $2^1/_2$ o.z. per ton.)	5 pct van de netto opbrengst (eerst over 1898).	Nog niet verschuldigd.	
16	Totok; (distr. Pasan-Ratahan-Ponosakan afd. Belang, res Menado).	Mijnbouwmaatschappij Totok te Batavia.	p.m. 3281 (zie de laatste kolom).	Ind. besluit van 7 Mei 1897, n°. 3; 75 jaren (ingaande op den datum der aanvaarding	—	10 pct van de netto opbrengst (eerst over 1901).	Nog niet verschuldigd.	
17	Paleleh; (landschap Bwool, res. Menado).	Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij te Batavia.	p.m. 30 000 (zie de laatste kolom).	Ind. besluit van 29 Juni 1897, n°. 19; 75 jaren (ingaande op den datum der aanvaarding).	—	10 pct. van de netto opbrengst (eerst over 1901).	Nog niet verschuldigd.	

Vast recht 's jaars.			In 1896 gekweten aan schadeloosstellingen of andere ingevolge de concessie verschuldigde betalingen	Opgaven omtrent de sterkte of gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	VERDERE MEDEDEELINGEN.
Maatstaf en tijdstip van ingang	Bedrag over het hieronder vermelde ontginningsjaar (b):				
	verschuldigd	voldaan.			
f 0.25 per bouw; 21 Maart 1894.	f 50 (over 1895/96).	f 50 (op 31 Dec. 1896)	—	3 Europeanen 40 inlanders.	Van de 5 gedurende 1896 verrichte boringen mislukten er 3, terwijl 2 op ult. 1896 nog niet waren afgeloopen. Bij de met 1 ketel plaats hebbende raffineering werden geen nevenproducten gewonnen.
f 0.25 per bouw; 18 Sept. 1894.	f 69.25 (over 1896).	f 69,25 (op 31 Dec. 1896).	—	Niet opgegeven.	De uitgevoerde boringen hadden tot ult. 1896 nog geen gunstig resultaat opgeleverd.
f 0.25 per bouw; 21 Jan 1895.	f 7558 (over 1896/97).	f 7558 (op 22 Dec. 1896).	2 × f 360 aan de inl. rechthebbenden op den grond, uitgekeerd op 11 Febr. 1896 over 1896 en op 22 Dec. 1896 over 1897.	116 (niet nader gespecificeerd).	Het ruwe product wordt uit het reservoir te Kedewen door de mede inmiddels gereedgekomen pijpleidingen afgevoerd naar en verwerkt in de fabriek te Ngareng (concessie Panolen). Van de daar verkregen bij-producten werd alleen gasoline van de hand gezet; het residu werd grootendeels verbrand, voor een klein gedeelte echter bewaard om in eene in aanbouw zijnde fabriek tot paraffine te worden verwerkt. De productie aan ruwe petroleum werd geschat tegen het begin van 1897 meer dan 50 000 L. per dag te zullen bedragen.
f 0,25 per bouw; 27 April 1896.	f 84,50 (over 1896/97).	f 84.50 (op 29 Dec. 1896).	—	Niet opgegeven.	Omtrent de werkzaamheden op het terrein dezer concessie was ult. 1896 nog niets bekend.
f 0.25 per bouw; 19 Nov. 1896 uiterlijk.	f 69 (over 1896/97).	f 69 (op 18 Dec. 1896).	—	id.	De eerste boring had niet tot een gunstig resultaat geleid; eene tweede was ult. 1896 nog onderhanden; er werd met 1 boorstelling gewerkt.
f 0,25 per bouw; 30 Maart 1897.	f 2994.25 (over 1896/97).	f 2994.25 (op 5 Jan. 1897).	f 1500 a's schadeloosstelling aan de inlandsche rechthebbenden op den grond in de dessa Ledok (voldaan op 5 Januari 1897).	10 Europeanen 327 inlanders.	Volgens mededeeling van den adjunct-directeur der onderneming hadden van de 4 in 1896 (met 2 handboor-apparaten) verrichte boringen 2 een matig resultaat; eene 5de, welke reeds 800 voet diepte bereikte en ult. 1896 nog werd voortgezet in de dessa Geloer zou veelbelovend zijn. Het opgegeven personeel was ongeveer aldus verdeeld: 1 Europeesche boormeester met 28 inlanders bij de boringen en 6 inlanders bij de overpomping naar de fabriek Ngareng, waar 9 Europeanen en 151 inlanders werkzaam zijn; bovendien aan de beide aftapplaatsen: te Bangle (waarheen eene tweede pijpleiding is aangelegd) en te Semarang 110 à 120 inlanders onder 6 Europeanen, terwijl bij de fabrieksuitbreiding nog 150 à 250 inlanders werk vonden. Aan het etablissement te Bangle werd in 1896 eene machinale blikken-vervaardiging verbonden.
enz.					
f 0.25 per bouw; 23 Jan 1882.	2 × f 750 (over 1896 en over 1897).	2 × f 750 (respectievelijk op 21 Dec 1896 en op 17 Mei 1897).	—	—	Op het terrein van deze concessie werd ook in 1896 niet gewerkt.
f 0.25 per bouw; 1 Dec. 1894.	670	f 670 (op 18 Dec. 1896).	—	Gemiddeld 180 à 200 inlanders. (Begin 1897 waren 4 Europeanen op de onderneming werkzaam.)	De galerij, waarmede, volgens opgaaf, op 400 M. bergwaarts de goudvoerende aderen zouden moeten worden aangetroffen en welke ook met de van boven gedreven putten in doorslag moet komen, had begin 1897 eene lengte van 125 M. bereikt. Uit de van boven aangelegde oude mijnputten wordt nog steeds eenig erts gewonnen ter verzending naar Europa. Enkele tijdelijke gebouwen waren opgesteld, benevens een petroleum motor van 8 paardenkrachten, zoomede een dynamo voor electrische verlichting en voor het drijven van electrische boortoestellen bij den aanleg van evenbedoelde galerij. De mond daarvan was door een Décauville-spoor van 1600 M. lengte met de loodsen aan de landingsplaats in verbinding gebracht.
f 0.25 per bouw (In te gaan met den datum der aanvaarding).	Nog niet verschuldigd.		—	—	De bijzondere voorwaarden dezer concessie, overigens in hoofdzaak overeenstemmend met die der sub 15 bedoelde, houden o. m. de bepaling in, dat de Regeering bevoegd is c. q. naar aanleiding van nadere gegevens het voor de grootte van het mijnveld vastgestelde cijfer te wijzigen. De aanvaarding (openbaarmaking van den titel van aankomst van het zakelijk recht der concessie), welke medio 1897 nog niet had plaats gehad, moet geschieden vóór 7 November 1897.
f 0.25 per bouw (als voren).	Nog niet verschuldigd.		—	—	Als voren. De aanvaarding (openbaarmaking van den titel van aankomst van het zakelijk recht) moet geschieden vóór 29 December 1897.

Volgnummer.	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld a)	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld (in bouws).	Gouvernementsbesluit, enz., waarbij de concessie is verleend en duur der concessie.	Productie in 1896.	Jaarlijksche cijns. Maatstaf en jaar van ingang.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: verschuldigd.	Jaarlijksche cijns. Bedrag over 1896: voldaan.
								Ander
18	Genoek Wetoe: (distr. Goenoeng Kendeng, afd. en res. Soerabaija).	G. Ellinger	$9\frac{698}{1000}$	Ind. besluit van 13 Juni 1888, n°. 2; 75 jaren (23 Oct. 1888 t/m 22 Oct. 1963).	2525 K.G. jodkoper.	3 pct. van de netto opbrengst: 1892.	f 143,85 (over 1895) f 166,40 (over 1896).	f 143,85 (op 7 Ap[ril] 1896).
19	Goenoeng Woengkel; (distr. Toeren, afd. Malang, res. Pasoeroean).	C. Zweerus.	$12\frac{277}{500}$	Ind. besluit van 20 Sept. 1888, n°. 36; 75 jaren (7 Febr. 1889 t/m 6 Febr. 1964).	—	3 pct. van de netto opbrengst; 1892.	—	—
20	Kedoeng Waroe: (distr. Goenoeng Kendeng, afd. en res. Soerabaija).	De inlanders Pa Kaminah c. s., (allen rechthebbenden op den grond van het concessiegebied), die de concessie bij akte dd. 30 April 1889, n°. 193, aan hun gemachtigde H. W. J. C. Jonkers (sedert overleden) hebben overgedragen. Die overdracht heeft echter niet met nachtneming van de daaromtrent bestaande voorschriften plaats gehad, zoodat de tegenwoordige exploitanten, de erven van genoemden heer Jonkers niet rechtens als concessionaris kunnen worden aangemerkt.	$7\frac{448}{1000}$	Ind. besluit van 11 Maart 1889, n°. 16; 75 jaren (24 April 1889 t/m 23 April 1964).	—	3 pct. van de netto opbrengst; 1893.	(nog geen belastbare netto opbrengst; zie de laatste kolom).	—
21	Wadjak; (distr. Wadjak, afd. Ngrowo, res. Kediri).	B. D. van Rietschoten, (zie de laatste kolom)	1243	Ind. besluit van 9 Aug. 1890, n°. 6; 75 jaren (19 Dec. 1890 t/m 18 Dec. 1965).	p. m. 50 M³ ruw marmer, wegende p. m. 135 ton	3 pct. van de netto opbrengst; 1894.	(nog geen belastbare netto opbrengst).	—
22	Vergunning tot het winnen van kalksteen in een stuk gouvernementsgrond, behoorende tot de dessa Tjono, distr. Menoreh, afd. Magelang, res. Kedoe.	V. Levyssohn	$37\frac{190}{500}$	Ind. besluit van 13 Nov. 1893, n°. 15; 10 jaren (13 Nov. 1893 t/m 12 Nov. 1903).	(niets gemeld)	(zie de laatste kolom).	f 50 (over 1896).	f 50 op 17 Dec. 1896.
23	Vergunning tot het winnen van keolin op tot het staatsdomein behoorende gronden op het eiland Banka.	De firma P. Landberg en zoon, te Batavia.	Onbepaald (zie de laatste kolom)	Ind. besluit van 24 Oct. 1894, n°. 7; 10 jaren (24 Oct. 1894 t/m 23 Oct. 1904).	(zie de laatste kolom).	Geen retributie aan den lande verschuldigd.		

delfstoffen.

Vast recht 's jaars. Maatstaf en tijdstip van ingang.	Vast recht 's jaars. Bedrag over het hieronder vermelde ontginningsjaar: *b*) verschuldigd.	Vast recht 's jaars. Bedrag over het hieronder vermelde ontginningsjaar: *b*) voldaan.	In 1896 gekweten aan schadeloosstellingen of andere ingevolge de concessie verschuldigde betalingen	Opgaven omtrent de sterkte of gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	VERDERE MEDEDEELINGEN.
f 0.25 per bouw, te berekenen over 10 bouws; 1 Jan. 1892.	f 2.50 (over 1896)	f 2.50 (op 22 Dec. 1896)	—	1 Europeesch opziener en 11 inlanders.	Op het concessieveld waren door de eigenaren van den grond boringen naar petroleum aangevangen, welke echter op ult. 1896 nog geen resultaat hadden opgeleverd.
f 0.25 per bouw (in te gaan met den aanvang der ontginningswerkzaamheden).	—	—	—	—	De ontginning (voor het winnen van zandsteen) was op ult. 1896 nog niet aangevangen.
f 31 per bouw, te berekenen over 7 bouws (in te gaan als voren); zie overigens de laatste kolom.	zie de laatste kolom).	—	—	—	Nadat de Indische Regeering bij besluit dd. 13 Februari 1897 n°. 18 het voornemen had te kennen gegeven om, krachtens art. 21 der mijnverordening in Indisch Staatsblad n°. 217a, de concessie in te trekken, indien niet alsnog binnen zes maanden met de ontginning een aanvang zou zijn gemaakt, is op het concessieterrein aanstonds een aanvang gemaakt met installatie-werkzaamheden. (Voor dit mijnveld was indertijd mededinging uitgelokt, doch de concessie werd niet aan den hoogsten inschrijver toegewezen, omdat de inlandsche rechthebbenden op den grond het hun bij de mijnverordening gewaarborgde recht deden gelden om de concessie te verkrijgen tegen het hoogste vast recht waarvoor was ingeschreven, zijnde f 31 per bouw; verg. het Koloniaal Verslag van 1889, blz. 255.)
f 0.25 per bouw; 1 Juli 1893.	f 310,75 (over 1895/96).	f 310.75 (op 21 Dec. 1896).	—	Gemiddeld 22 inlanders per dag gedurende 6½ maand.	In afwachting van eene goedkeurende beschikking van de Indische Regeering op de voorgenomen converteering van de onderneming in eene naamlooze vennootschap (hoedanige vennootschap onder den naam van „Wadjak-mijnontginning-Maatschappij”, gevestigd te Toeloeng-Agoeng, in November 1896/Februari 1897 is tot stand gekomen) waren de noodige machinerieën uit Europa verkregen; tevens waren een machinist en een Belgische deskundige in dienst genomen.
—	—	—	—	Niet opgegeven.	De vergunning strekt tot het winnen — aan de oppervlakte of door middel van groeven — van kalksteen, doch, zooals zij oorspronkelijk luidde, alleen tot het branden van kalk. Sedert (Ind. besluit dd. 10 October 1894, n°. 29) is de vergunning in dier voege uitgebreid dat het verkregen product ook als bouwmateriaal in den handel zal mogen worden gebracht. In verband daarmede is de retributie, in te gaan met 1894, van f 25 op f 50 's jaars gebracht.
—	—	—	—	—	De in gebruik te nemen gronden en de tot het noodige te beperken uitgestrektheid daarvan staan ter beoordeeling van den resident van Banka. De tot dusver gewonnen kaolin (naar vernomen werd p.m. 30 M³.) zou ter beproeving gedeeltelijk naar Batavia gedeeltelijk naar Europa gezonden zijn. De kaolin moest dienen als grondstof voor het vervaardigen van aardewerk.

B. Concessiën tot mijnontginning (voor zooveel reeds door of vanwege het

Volgnummer	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld.	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld. (in bouws).	Gouvernementsbesluit waarbij of krachtens hetwelk de concessie door of namens het Gouvernement is goedgekeurd.	Aanvang en duur der concessie.	Productie in 1896 resp. 1896/1897.
	T					
I.	Singkep: het eiland van dien naam in den Lingga-archipel (res. Riouw en onderhoorigheden).	Singkep-Tinmaatschappij te 's-Gravenhage.	p.m. 125 000	3 Juni 1887, n°. 21 (nieuw contract goedgekeurd bij Ind. besluit dd. 15 Nov. 1893, n°. 11).	3 Juni 1887 (50 jaren).	12 108.37 pikol ti[n] (levering of administratiev[e] productie gedurend[e] het boekjaar 1896/97, ditmaal overeenkomende met d[e] werkelijke producti[e]
	Steenkolen, enz. (zie oo[k]					
II.	Tjinako: (landschap Indragiri, res. Riouw en onderh.).	J. M. H. van Oosterzee (zie de laatste kolom).	p.m. 25 000	13 Oct. 1893, n°. 6.	13 Oct. 1893 (75 jaren).	—
III.	— (landschap Koetei, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; het mijnveld is gelegen aan de Mahakkam-rivier).	Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo te Amsterdam (zie de laatste kolom).	p.m. 57 200	6 Juni 1886, n°. 2, (bij Ind. besluit van 27 Juni 1891, n°. 25, werd goedgekeurd eene wijziging van art. 14 van het concessie-contract; een suppletoir contract werd goedgekeurd door den resident bij besluit dd. 6 Juni 1896, n°. 150)	6 Juni 1886 (75 jaren).	p.m. 15 100 to[n] (gedurende 1896
IV.	Mathilde: (landschap Koetei als voren; het mijnveld is gelegen aan de Balik Papan-baai.	J. H. Menten.	p.m. 22 899	30 Juni 1891, n°. 4.	30 Juni 1891 (75 jaren).	—
	Petroleum, enz. (zie oo[k]					
V.	— (landschap Langkat, res. Oostkust van Sumatra; het mijnveld is gelegen aan de Lepan-rivier.	Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indie te 's-Gravenhage.	p.m. 500	Oorspronkelijk concessie-contract goedgekeurd door den resident onder dagteekening van 8 Aug. 1883; de overdracht op de tegenwoordige concessionaris goedgekeurd, krachtens machtiging der Regeering, bij 's residents besluit dd. 12 Dec. 1890, n°. 359.	8 Aug. 1883 (75 jaren).	in 1896: 1 851 5[…] kisten (à 36 L. lichtpetroleum; verder gazoline e[n] teer, waarvan d[e] hoeveelheden niet zijn opgegeven.
VI.	Louise: (landschap Koetei, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; het mijnveld is gelegen aan de Mahakkam-rivier.	J. H. Menten.	p.m. 28 916	30 Juni 1891, n°. 4.	30 Juni 1891 (75 jaren.	—

[…] Gouvernement goedgekeurd) verleend door bestuurders van inlandsche staten.

Bedongen cijns per kalenderjaar. Maatstaf.	Bedongen cijns per kalenderjaar. Verschuldigd minimum bedrag.	Eventueel verder bedongen opbrengst.	Opgaven omtrent de sterkte of de gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	*VERDERE MEDEDEELINGEN.*
[…] pct. in natura van het gedurende het kalenderjaar […] van de onderneming vervoerde tin, en bovendien f 5 per […] pikol gedurende het kalenderjaar uitgevoerde tin na aftrekking van de in natura opgebrachte hoeveelheid.	Minimum: 150 pikol tin (c. q. tot een aequivalent bedrag aan te vullen in geld), en bovendien (berekend over een minimum-uitvoer van 2850 pikol) minstens f 1750 in geld.	—	Gemiddelde sterkte gedurende 1896/97: 1837 man (meerendeels Chineezen), waarvan — alleen wat betreft het personeel voor het werk in de mijngroeven — gemiddeld present waren 1240 man.	Gedurende het op ult. Juni 1897 geëindigde boekjaar werd gewerkt in 14 groeven, namelijk in Raja in 6 en in Dabo in 8 groeven. In één van de groeven van Raja had stoombemaling plaats door middel van een pulsometer; alle andere groeven werden bemalen door waterkracht, bij drongte geholpen door trappompen. Verdere bijzonderheden nopens de Singkep-exploitatie worden aangetroffen op blz. 233/234 van het verslag hiervóór.

[…] bij n°. VI de laatste kolom).

Bedongen cijns per kalenderjaar. Maatstaf.	Bedongen cijns per kalenderjaar. Verschuldigd minimum bedrag.	Eventueel verder bedongen opbrengst.	Opgaven omtrent de sterkte of de gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	*VERDERE MEDEDEELINGEN.*
$2^1/_2$ pct. der waarde van de gedurende het kalenderjaar van de onderneming vervoerde steenkolen.	Minimum: 3000 Mex. dollars.	—	—	Ondanks de gunstige uitkomsten, welke, blijkens het vorig verslag (blz. 250), met de in 1895 verrichte opsporingen zouden zijn verkregen, waren op ult. 1896 de werkzaamheden nog niet hervat. Intusschen werd in de tweede helft van 1896 te Amsterdam opgericht de Sumatra-Singapore Steenkool-Compagnie („Sumatra-Singapore Coal-Company"), welke naamlooze vennootschap, blijkens hare statuten (zie blz. 12 van bijlage H hiervóór), zich o. a. de exploitatie van dit kolenveld ten doel stelde.
f 0,50 per ontgonnen en uitgevoerde ton steenkolen (in 1896 bij suppletoir contract vrijdom verleend voor 4 jaren van af het gereedkomen der installatien voor den diepbouw).	(Geen minimum gestipuleerd.)	Levering aan den sultan van de benoodigde steenkolen, jaarlijks tot hoogstens 1000 ton à f 5 per ton (art. 11 zooals dat bij suppletoir contract van 1896 nader gewijzigd is).	663 koelies (waaronder 425 bij contract aangenomen).	De uitkomsten werden, behalve door de in 't vorig verslag (blz. 250) vermelde omstandigheden, in den verderen loop van 1896 bovendien gedrukt door de voorbereidende werken voor den diepbouw, welke veel van de beschikbare werkkrachten aan de eigenlijke productie onttrokken. Medio 1897 was bij de Indische Regeering een verzoek van de „Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo" aanhangig om toestemming in de overdracht van hare uit het concessie-contract voortvloeiende rechten en verplichtingen op de te Amsterdam opgerichte „Oost-Borneo-Maatschappij."
f 0,50 per ton steenkolen geproduceerd, […] anderen afgestaan […] buiten het concessieterrein vervoerd.	Minimum: f 2000 's jaars (ingegaan met 1895).	Levering aan den sultan van de benoodigde steenkolen tegen vergoeding van de ontginningskosten.	—	Ook gedurende 1896 was met de ontginning nog geen aanvang gemaakt. De strekking dezer concessie is uitgebreid tot petroleum en aanverwante delfstoffen; het suppletoire contract te dier zake werd goedgekeurd bij Ind. besluit van 30 Mei 1897, n°. 9.

[…] bij n°. IV de laatste kolom).

Bedongen cijns per kalenderjaar. Maatstaf.	Bedongen cijns per kalenderjaar. Verschuldigd minimum bedrag.	Eventueel verder bedongen opbrengst.	Opgaven omtrent de sterkte of de gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	*VERDERE MEDEDEELINGEN.*
5 cent per hectoliter gezuiverde, en 3 cent per hectoliter ruwe petroleum.	Minstens f 3 per dag, d. i. naar reden van eene minimum-productie van 100 hectoliter ruwe olie per dag.	Terugbetaling aan de Regeering gedurende 10 jaren (plus telken jare $^1/_{10}$) van de kosten, nl. f 116 113,34, der voor den oorspronkelijken concessionaris van gouvernementswege verrichte onderzoekingen (zie omtrent deze in 1895 door de Maatschappij op zich genomen verplichting het Koloniaal Verslag van 1895, blz. 277).	Niet opgegeven.	De productie zou gedurende 1896 grooter zijn geweest als niet in Augustus van dat jaar een zware brand een gedeelte der raffinaderij (te Pangkalan Brandan) had beschadigd, waardoor de productie voor eenige dagen geheel gestaakt en voor ongeveer $1^1/_2$ maand niet onbelangrijk beperkt moest worden. Van October 1896 af nam de productie merkelijk toe; werd in de laatste drie maanden des jaars gemiddeld verkregen 220 950 kisten (à 36 L.) lichtpetroleum per maand, gedurende het eerste kwartaal 1897 was de gemiddelde maandelijksche productie 261 400 kisten, en in April en Mei steeg dit cijfer achtereenvolgens tot 321 500 en 345 000. In den loop van 1896 waren dan ook 8 nieuwe putten aangeboord, waarvan 5 elk met een rendement van ongeveer 500 vaten of 80 000 L. ruwe olie per dag, 1 met 700, 1 met 1500 en 1 met 4800 vaten, zoodat bij het einde van het jaar, met inbegrip van de 5 vroeger geboorde putten, die een gezamenlijk rendement bleven geven van ongeveer 2500 vaten per dag, in totaal over eene productie van p.m. 12 000 vaten ruwe olie per dag kon worden beschikt. Voor het geraffineerde product werden hoogere prijzen bedongen dan in 1895; gemiddeld werd f 2,17^5 per kist verkregen. De afzet van het product leverde niet de minste moeielijkheden op en weder werden nieuwe markten geopend. Inmiddels was de Maatschappij bedacht op uitbreiding van hare fabriek en op den bouw zoowel van tankinrichtingen (te Hongkong en Shanghai) als van tankschepen. Eerst wanneer tankschepen beschikbaar zijn, zou ook voor de bij-producten, namelijk voor de als brandstof te gebruiken zware residuen, afzet kunnen worden gevonden. Een door de Maatschappij gedaan verzoek om wijziging van de grens harer Lepan-concessie met die van het sub XI van dit overzicht bedoelde mijnveld moest, als niet uitgaande van beide belanghebbende partijen, worden afgewezen. De eerste termijn, ad f 11 611,33, wegens restitutie aan het Gouvernement van onderzoekingskosten werd op 1 Juli 1896 hier te lande door de Maatschappij afgedragen.
f 0,50 van elken door de onderneming geproduceerden en […] het rijk verkochten dan wel […] buiten vervoerden […] meter petroleum, asphalt of ander product, uitgezonderd natuurlijk gas, dat vrij is van cijns.	Minimum: f 2300 's jaars.	—	—	Met het aanvoeren en opstellen van de boor-installatien kwam men in December 1896 gereed; van de toen aangevangen boringen waren echter tijdens de afsluiting van dit overzicht nog geen resultaten bekend. De strekking dezer concessie is uitgebreid tot steenkolen; het daarover handelend suppletoire contract werd goedgekeurd bij Indisch besluit van 30 Mei 1897, n°. 9.

Volgnummer.	NAAM der concessie en ligging van het mijnveld.	NAMEN der (tegenwoordige) concessionarissen.	Grootte of geschatte grootte van het mijnveld, (in bouws).	Gouvernementsbesluit waarbij of krachtens hetwelk de concessie door of namens het Gouvernement is goedgekeurd.	Aanvang en duur der concessie.	Productie in 1896 (resp. 1896/1897).
VII.	**Besitang;** (landschap Langkat, res. Oostkust van Sumatra).	Als sub V.	p.m. 11 836	4 Maart 1895, n°. 4.	4 Maart 1895 (75 jaren).	—
VIII.	**Aroebani;** (als sub VII).	Als sub V.	p.m. 62 960	Als sub VII.	Als sub VII.	—
IX.	**Boekit Mas;** (als sub VII, met de bij de goedkeuring van het concessie-contract gestelde beperking dat eenig gedeelte van het uitgegeven mijnveld, dat mocht blijken buiten het landschap te vallen, geacht wordt niet in de concessie te zijn begrepen).	Als sub V.	p.m. 53 124	10 Mei 1895, n°. 8.	10 Mei 1895 (75 jaren).	—
X.	**Boeloe Telang.** (als sub VII).	Maatschappij tot mijn- en bosch-exploitatie in Langkat te Tandjong Poera.	p.m. 7000	11 April 1896, n°. 2.	11 April 1896 (75 jaren).	—
XI.	**Boekit Tinggi.** (als sub VII)	L. A. Scott Elliot.	p.m. 32 500	15 Jan. 1897, n°. 5.	15 Jan. 1897 (75 jaren).	—
						Goud
XII.	**Sambas Gold Mines;** (landschap Sambas, res. Wester-afdeeling van Borneo).	West-Borneo Goud-Maatschappij te Amsterdam.	p.m. 65 575 (volgens vroegere opgaven p.m. 48 670).	28 April 1889, n°. 3, en 8 Aug. 1889, n°. 20 (de overdracht op de hiernevens genoemde Maatschappij werd goedgekeurd bij Indisch besluit van 5 Maart 1891, n°. 7).	19 Juli 1889, zijnde de datum van goedkeuring door den resident namens de Regeering (75 jaren).	263 thail goud, ter waarde van $ 44 per thail
XIII.	**West-Borneo Gold Field;** (als sub XII).	Als sub XII.	p.m. 20 907		Als sub XII (75 jaren).	
XIV.	**Ban-Pin-San;** (als sub XII).	Onderzoekingsmaatschappij van mijngronden ter Westerafdeeling van Nederlandsch-Borneo, te Amsterdam.	p.m. 2220	16 Aug. 1890, n°. 10 (de overdracht op de hiernevens genoemde Maatschappij werd goedgekeurd bij Ind. besluit van 27 Febr. 1893, n°. 4).	16 Aug. 1890 (75 jaren).	—
XV.	**Kalindjau:** (landschap Kortei, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	Erven van wijlen G. Murray.	p.m. 10 000	27 Maart 1894, n°. 27.	27 Maart 1894 (75 jaren).	—
XVI.	**Melak;** (als sub XV, het mijnveld is gelegen langs de Mahakkam-rivier).	L. W. H. de Munnick Sr	p.m. 13 000	5 Oct. 1893, n°. 6	5 Oct. 1893 (75 jaren).	—
						Diverse delf
XVII.	**Batjan-concessie;** (eiland Batjan, res. Ternate).	Batjan-exploitatie-Maatschappij te Rotterdam.	p.m. 400 000	14 Juli 1881, n°. 9 (de overdracht op de Batjan-exploitatie Maatschappij werd goedgekeurd bij Ind. besl. van 26 April 1894, n°. 22).	14 Juli 1881 (75 jaren).	—
XVIII.	**Kliripan:** (regentschappen Pengasih en Nanggoelan, res. Djokjakarta).	H. W. van Dalfsen.	395	12 Sept. 1893, n°. 26.	12 Sept. 1893 (75 jaren).	ruim 3000 ton (à 1000 K.G.) bruinsteen-erts.
XIX.	**Charlotte;** (landschap Goenoeng Taboer, res. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	J. H. Menten.	p.m. 20 292	21 Dec. 1893, n°. 16.	21 Dec. 1893 (75 jaren).	—

Bedongen cijns per kalenderjaar.		Eventueel verder bedongen opbrengst.	Opgaven omtrent de sterkte of de gemiddelde sterkte van het gebezigde personeel.	*VERDERE MEDEDEELINGEN.*
Maatstaf.	Verschuldigd minimum-bedrag.			
5 cent van elken ectoliter in den handel abrengen gezuiverde petroleum of ander it de ruwe grondstof te verkrijgen geheel of gedeeltelijk gez iverd product, en 3 cent van elken door de onderneming geproduceerden en daarvan ver- voerden hectoliter ruwe aardolie.	Minimum: f 1000 's jaars.	—	—	
	Minimum: f 6000 's jaars.	—	—	Ten einde te geraken tot de ontwikkeling van deze hare nieuwe concessien werden gedurende 1896 door de Maatschappij de eerste maatregelen genomen voor den bouw van eene raffinaderij op het concessieterrein Boekit Mas, welke inrichting in den loop van 1897 hare voltooiing zou naderen. Op hetzelfde concessieterrein werd in 1896 een put aangeboord met eene dagelijksche productie van 800 vaten ruwe olie.
Als sub VII en VIII.	Minimum: f 6000 's jaars.	—	—	
Als sub VII en VIII.	Minimum: f 6000 's jaars.	—	Niet opgegeven.	Op de terreinen van deze en van de onder n°. XI vermelde concessie was men bij den aanvang van 1897 bezig met het oprichten van de gebouwen en het opstellen van de machinerieen voor de raffinaderij, welke laatste vermoedelijk reeds in den loop van 1897 in werking zou kunnen komen.
Als sub VII en VIII.	Minimum: f 6000 's jaars.	—	—	Zie de voorgaande aanteekening. De bepalingen van het concessiecontract betreffende Boekit Tinggi stemmen overeen met die der concessie Boeloe Telang (n°. X van dit overzicht), opgenomen in het „Verslag van het mijnwezen" over het 2de kwartaal van 1890 (Javasche Courant van 29 December 1896, n°. 104), met toevoeging echter sub art. 10bis van de in den tekst van dit verslag (blz. 235) uitvoeriger vermelde voorzieningen ten aanzien van de installatien der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indie.

nz.

Maatstaf.	Verschuldigd minimum-bedrag.	Eventueel verder bedongen opbrengst.	Personeel.	Verdere mededeelingen.
... pct. van de waarde op het ontginningsterrein van het verkregen en van de onderneming vervoerde goud, zilver, platina, enz.	Minimum: f 4867 's jaars.	—	Gemiddeld 80 koelies (Europeanen niet vermeld).	Gedurende 1896 werden in de beide mijnvelden slechts onderzoekingswerkzaamheden verricht. Monsters van goudhoudende gesteenten, afkomstig van de vindplaats Hang-Moi-San, werden in Juli van dat jaar naar Europa verzonden. Men verwachtte de eigenlijke goudwinning spoedig met uit Europa te ontvangen machinerieen te kunnen voortzetten.
Als sub XII.	Minimum: f 2000 's jaars.	—		
Als sub XII en XIII.	Minimum: f 223 's jaars.	—	—	Nopens het van deze concessie gemaakt gebruik werd ook in 1896 niets vernomen.
... v. d. waarde van verkregen en van de onderneming vervoerde: goud, diamanten en ... 5 pct. ... 7 „ ... en lood . . . 6 „	Minimum: f 1000 's jaars	—	—	Door het overlijden van den oorspronkelijken houder is deze concessie niet ten uitvoer gelegd en daar door diens erven geen prijs wordt gesteld op het behoud van de concessie, komt zij voor intrekking in aanmerking.
... pct. van de waarde op het ontginningsterrein van het verkregen en van de onderneming vervoerde goud, enz., ... petroleum en ... steenen en f 0,50 per ton steenkolen.	Minimum: f 2000 's jaars.	—	—	Met het in uitvoering brengen van deze concessie was ult. 1896 nog geen aanvang gemaakt.

stoffen.

Maatstaf.	Verschuldigd minimum-bedrag.	Eventueel verder bedongen opbrengst.	Personeel.	Verdere mededeelingen.
f 1500 als cijns voor elk contractsjaar en f ... jaarlijksche pachtschat per bouw van de in exploitatie te nemen concessie-gedeelten.		—	—	Voor zoover uit de ingekomen berichten kan worden nagegaan, zijn op het eiland Batjan geen ondernemingen van mijnbouwkundigen aard in werking.
Aan den sultan f 0,45 en aan diens gemachtigde f 0,05 per afgevoerde (c.q fabriekmatig verwerkte) ton bruinsteen.	—	Als vast recht f 0,50 per bouw 's jaars, en verder aan den gemachtigde van den sultan 8 pct. laningskosten over het aan deren als cijns en vast recht te betalen bedrag.	Niet opgegeven.	Eene kleine verbetering van de markt maakte het mogelijk sedert Juli 1896, ondanks het vasthouden door de stoomvaartmaatschappijen aan de hoogere vrachtprijzen (zie vorig verslag, blz. 254), met eenig voordeel de exploitatie geregeld, zij het ook op kleine schaal, te drijven, welke geschiedde in open groeven en zonder aanwending van boorgereedschap.
... per ton (1000 K.G.) erts op de onderneming geproduceerd en daarvan vervoerd.	Minimum: f 2000 's jaars.	—	—	Ook in 1896 werden nog geen werkzaamheden op het terrein verricht.

II. STATISTIEK van het aantal gedurende het tijdvak October 1896—ult. Juni 1897 verleende en vervallen VERGUNNINGEN TOT MIJNBOUWKUNDIGE OPSPORINGEN in Nederlandsch-Indië

GEWESTEN.	Aantal vergunningen: van kracht op het tijdstip van afsluiting van de lijst voorkomende op blz. 262—286 van deel 1 van den Regeeringsalmanak van Ned.-Indië voor 1897 (Oct. 1896).	Aantal vergunningen: verleend gedurende het tijdvak October 1896 t/m ult. Juni 1897.	Aantal vergunningen: Totaal.	Van het in de voorgaande kolom bedoeld aantal vergunningen waren er op ult. Juni 1897 vervallen: door intrekking.	Vervallen: door tijdsverloop.	Vervallen: Totaal.	Zoodat op ult. Juni 1897 nog van kracht was het volgend aantal vergunningen.
a. Vergunningen van gouvernementswege verleend.							
Java en Madura							
Bantam	1	27	28	„	„	„	28
Batavia	„	4	4	2	„	2	2
Krawang	1	5	6	„	„	„	6
Preanger Regentschappen	8	13	21	2	„	2	19
Cheribon	1	5	6	„	„	„	6
Tagal	3	4	7	„	„	„	7
Pekalongan	4	4	8	„	„	„	8
Samarang	33	19	52	4	„	4	48
Japara	11	7	18	„	„	„	18
Rembang	32	8	40	3	2	5	35
Soerabaja	13	6	19	„	4	4	15
Pasoeroean	8	8	16	3	1	4	12
Probolinggo	3	1	4	2	„	2	2
Besoeki	15	13	28	6	1	7	21
Banjoemas	15	12	27	3	4	7	20
Bagelen	2	10	12	„	„	„	12
Kedoe	3	„	3	„	„	„	3
Madioen	8	13	21	3	„	3	18
Kediri	12	2	14	3	2	5	9
Madura	15	13	28	1	3	4	24
Totalen	188	174	362	32	17	49	313
Buitenbezittingen.							
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	3	3	6	„	„	„	6
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	4	7	11	„	„	„	11
Sumatra's Westkust: Tapanoeli	4	7	11	„	„	„	11
Benkoelen	3	14	17	1	„	1	16
Lampongsche Districten	26	12	38	15	„	15	23
Palembang	83	54	137	3	44	47	90
Oostkust van Sumatra	a) 2	„	2	„	„	„	2
Zuider- en Ooster-afd. van Borneo	b) 23	c) 32	55	2	2	4	d) 51
Celebes en onderh.	„	2	2	„	„	„	2
Menado	3	1	4	„	1	1	3
Amboina	5	5	10	„	„	„	10
Ternate	e) 1	„	1	1	„	1	„
Timor en onderh.	„	1	1	„	„	„	1
Bali en Lombok	„	1	1	„	.	„	1
Totalen	157	139	296	22	47	69	227
b. Vergunningen door het inlandsch bestuur verleend en van gouvernementswege bekrachtigd.							
Java en Madura							
Djokjokarta	3	„	3	1	1	2	1
Soerakarta	3	„	3	„	„	„	3
Totalen	6	„	6	1	1	2	4
Buitenbezittingen.							
Oostkust van Sumatra.							
Deli	4	1	5	„	„	„	5
Langkat	10	1	11	„	1	1	10
Serdang	2	„	2	„	„	„	2
Tamiang	2	„	2	„	1	1	1
Riouw en onderh.:							
Indragiri	1	„	1	„	„	„	1
Westerafdeeling van Borneo:							
Landak	2	„	2	„	„	„	2
Sambas	1	1	2	„	1	1	1
Zuider- en Ooster-afd. van Borneo:							
Koetei	4	1	5	„	„	„	5
Celebes en onderh.:							
Towaeli	1	„	1	„	„	„	1
Tontoli	1	„	1	„	„	„	1
Mamoedjoe (Mandhar)	1	„	1	„	„	„	1
Menado:							
Bwool	3	„	3	„	„	f) 1	2
Totalen	32	4	36	„	3	3 + f) 1	32

a) Beide vergunningen betreffen een deel van het eiland Bengkalis.
b) Hiervan 6 vergunningen betreffende terreinen in niet onder ons rechtstreeksch bestuur staande landschappen, namelijk 5 in het landschap Boeloengan en 1 in de landschappen Menoenggoel en Sampanahan.
c) Hieronder 4 als voren (3 voor terreinen in het landschap Pegattan—Koesan en 1 voor een terrein in Boeloengan).
d) Zie de beide voorgaande aanmerkingen.
e) Deze vergunning betrof het eiland Groot-Obi.
f) Vervallen door het in concessie verkrijgen van een deel van het opsporingsterrein.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE MMM.

N°. 64.

(Zie hoofdst. O, afd. III, van het verslag.)

1. OVERZICHT van het ZOUTDEBIET in de gewesten van Nederlandsch-Indië waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1894, 1895 en 1896. [1])

Gewestelijke opgaven.

GEWESTEN.	1894.	1895.	1896.
Verkochte hoeveelheden (in pikols).			
JAVA EN MADURA.			
Bantam	34 593$^{10}/_{32}$	35 200$^{24}/_{32}$	36 351$^{5}/_{32}$
Batavia *a*)	57 546$^{13}/_{32}$	64 973$^{17}/_{32}$	68 580$^{20}/_{32}$
Krawang *b*)	25 105$^{0}/_{32}$	21 416$^{2}/_{32}$	21 597$^{27}/_{32}$
Preanger Regentsch.	76 474$^{14}/_{32}$	78 769$^{3}/_{32}$	79 082$^{19}/_{32}$
Cheribon	54 848$^{19}/_{32}$	53 200$^{3}/_{32}$	51 337$^{31}/_{32}$
Tagal	38 794$^{2}/_{32}$	40 021$^{3}/_{32}$	37 313$^{10}/_{32}$
Pekalongan	24 910	25 632$^{11}/_{32}$	24 909$^{27}/_{32}$
Samarang *c*)	63 027$^{11}/_{32}$	63 136$^{14}/_{32}$	62 613$^{9}/_{32}$
Japara	40 715$^{9}/_{32}$	40 268$^{11}/_{32}$	37 840$^{20}/_{32}$
Rembang	51 782$^{10}/_{32}$	53 153$^{27}/_{32}$	53 884$^{21}/_{32}$
Soerabaija *c*)	89 716$^{13}/_{32}$	95 002$^{3}/_{32}$	96 396$^{27}/_{32}$
Pasoeroean	48 339$^{5}/_{32}$	47 408$^{9}/_{32}$	46 798$^{19}/_{32}$
Probolinggo	24 655$^{17}/_{32}$	25 431$^{13}/_{32}$	26 897$^{6}/_{32}$
Bezoeki	32 536$^{23}/_{32}$	33 796$^{13}/_{32}$	35 820$^{16}/_{32}$
Banjoemas	60 472$^{27}/_{32}$	59 814$^{26}/_{32}$	58 868$^{25}/_{32}$
Bagelen	69 760$^{13}/_{32}$	70 822$^{17}/_{32}$	72 312$^{21}/_{32}$
Kadoe	42 981$^{10}/_{32}$	42 377$^{31}/_{32}$	43 807$^{9}/_{32}$
Soerakarta	31 579$^{11}/_{32}$	34 485$^{10}/_{32}$	36 476$^{4}/_{32}$
Transporteeren	867 839$^{9}/_{32}$	884 911$^{3}/_{32}$	890 890$^{18}/_{32}$
Per transport	867 839$^{9}/_{32}$	884 911$^{3}/_{32}$	890 890$^{18}/_{32}$
Madioen	62 725$^{30}/_{32}$	64 146$^{10}/_{32}$	66 447$^{26}/_{32}$
Kediri	78 235$^{29}/_{32}$	77 863$^{8}/_{32}$	82 380$^{13}/_{32}$
Madura	58 848$^{29}/_{32}$	64 133$^{3}/_{32}$	60 931$^{13}/_{32}$
Totalen	*d*)1 067 650$^{4}/_{32}$	*e*)1 091 054$^{5}/_{32}$	*f*)1 100 650$^{4}/_{32}$
BUITENBEZITTINGEN.			
Sumatra's Westkust	60 371$^{4}/_{32}$	64 679$^{31}/_{32}$	63 703$^{11}/_{32}$
Benkoelen	8 789$^{3}/_{32}$	8 767$^{11}/_{32}$	9 372$^{21}/_{32}$
Lampongsche Districten	7 053$^{15}/_{32}$	7 705$^{0}/_{32}$	7 459$^{13}/_{32}$
Palembang	44 618	42 837	42 668
Banka	8 509$^{11}/_{32}$	8 784$^{30}/_{32}$	9 292$^{11}/_{32}$
Westerafd. van Borneo	25 034$^{11}/_{32}$	23 754$^{31}/_{32}$	22 548$^{16}/_{32}$
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	47 069$^{3}/_{32}$	46 173$^{17}/_{32}$	45 161$^{4}/_{32}$
Totalen	201 444$^{17}/_{32}$	202 702$^{19}/_{32}$	200 205$^{15}/_{32}$
Java en Madura (zie hooger)	1 067 650$^{4}/_{32}$	1 091 054$^{5}/_{32}$	1 100 650$^{4}/_{32}$
Algemeene totalen (pikols)	1 269 094$^{18}/_{32}$	1 293 756$^{21}/_{32}$	1 300 855$^{19}/_{32}$

[1]) De opgaven over 1895 zijn als verbeterde, die over 1896 als voorloopige te beschouwen.

a) Ter wille van de eenvormigheid is ook voor de verschillende verkoopplaatsen in de residentie Batavia, ofschoon het zout er niet, zooals elders, bij de maat, maar bij het gewicht wordt verkocht (in de behandelde drie jaren achtereenvolgens tot een totaal van 3 337 690, 3 768 465 en 3 977 687 K.G.), het debiet in pikolmaten opgegeven. Voor de herleiding is aangenomen dat 58 K.G. bij meting 1 pikol uitleverent.

b) De verkoop bij het gewicht werd in den loop der eerste helft van 1894 ook ingevoerd bij één van de verkoopplaatsen in Krawang, namelijk bij die te Tjabangboengin, waar op de bedoelde wijze werden verkocht in 1894 21 865, in 1895 37 281 en in 1896 25 415 K.G., waarvoor in de tabel respectievelijk 377, 642$^{25}/_{32}$ en 438$^{6}/_{32}$ pikol in rekening is gebracht.

c) Ook te Samarang en te Soerabaija geschiedt de verkoop bij het gewicht (zie de noten *a* en *b*). In de behandelde jaren beliepen de verkochte hoeveelheden te Samarang achtereenvolgens 881 850, 862 565 en 888 897 K.G. en te Soerabaija achtereenvolgens 1 147 890, 1 468 710 en 1 338 251 K.G. Herleid in pikolmaten, waren de hoeveelheden voor eerstgemelde hoofdplaats achtereenvolgens 15 201$^{10}/_{32}$, 14 871$^{16}/_{32}$ en 15 325$^{16}/_{32}$ pikol, en voor de hoofdplaats Soerabaija 19 791$^{4}/_{32}$, 25 322$^{9}/_{32}$ en 23 073$^{29}/_{32}$ pikol. Onder de gewestelijke cijfers in de tabel is voor beide hoofdplaatsen het debiet in pikols uitgetrokken.

d) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie de noten *a*, *b* en *c*) bedragen hebbende 5 389 295 K.G., gerekend 92 918 [illegible]/32 pikol.

e) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie de noten *a*, *b* en *c*) bedragen hebbende 6 137 021 K.G., gerekend 105 810$^{21}/_{32}$ pikol.

f) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie de noten *a*, *b* en *c*) bedragen hebbende 6 230 250 K.G., gerekend 107 418$^{3}/_{32}$ pikol.

Berekening van de geldelijke opbrengst.

GEWESTEN.	1894.	1895.	1896.
Van de hiervóór opgegeven hoeveelheden werden verkocht:			
JAVA EN MADURA.			
à f 6,72 per pikol (normaalprijs)	*g*) 941 900$^{16}/_{32}$	950 515$^{28}/_{32}$	956 621$^{24}/_{32}$
à f 5,92 per pikol (Java's zuidkust) . .	*h*) 1 039$^{13}/_{32}$	. . . .	. . . .
à f 6 per pikol (in de res. Soerakarta). .	31 579$^{22}/_{32}$	34 485$^{18}/_{32}$	36 476$^{11}/_{32}$
à f 0,12 per K.G. (op de zeven verkoopplaatsen, waar de verkoop bij het gewicht is ingevoerd)	90 125$^{31}/_{32}$	102 722$^{2}/_{32}$	104 238$^{21}/_{32}$
à f 2 per pikol (daar waar het zout, na vooraf voor de consumtie onbruikbaar te zijn gemaakt, voor industrieele doeleinden wordt verlangd).	211$^{16}/_{32}$	242	134
à f 0,03^{5} per K.G. (verstrekking voor industrieele doeleinden waar de verkoop bij het gewicht is ingevoerd). . . .	2 792$^{29}/_{32}$	3 088$^{21}/_{32}$	3 179$^{9}/_{32}$
Totalen als voren (pikols). . . .	1 067 650$^{11}/_{32}$	1 091 054$^{5}/_{32}$	1 100 650$^{4}/_{32}$

GEWESTEN.	1894.	1895.	1896.
BUITENBEZITTINGEN.			
à f 6,72 per pikol (normaalprijs)	*j*) 201 429$^{17}/_{32}$	95 160$^{27}/_{32}$	93 834$^{7}/_{32}$
à f 6 per pikol (ter Sumatra's Westkusten in Palembang) . .		107 516$^{21}/_{32}$	106 311$^{14}/_{32}$
à f 5,83^{5} per pikol (in Palembang en Borneo's Westerafd.) *i*)		. . . .	. . . .
à f 6,66^{5} per pikol (in Benkoelen en Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling) *i*)		. . . .	. . . .
à f 5 per pikol (ter Sumatra's Westkust en op de hoofdplaats Telok Betong der Lampongsche Districten) *i*). . . .		. . . .	. . . .
à f 2 per pikol (verstrekking voor industrieele doeleinden) *k*).	15	25	60
Totalen als voren	201 444$^{17}/_{32}$	202 702$^{19}/_{32}$	200 205$^{15}/_{32}$
Geldelijke opbrengst:			
Java en Madura . .	f 7 158 572,53	f 7 316 079,55	f 7 379 576,20
Buitenbezittingen . .	*l*) 1 275 084,52	1 284 631,43	1 268 553,35
Algemeene totalen	f 8 433 657,05	f 8 600 710,98	f 8 648 129,55

Opgaven voor elke verkoopplaats in het bijzonder. *m*)

JAVA EN MADURA.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1894.	1895.	1896.
Bantam.				
Serang	Karang Antoe	4 833	4 601	4 879
Tanara	*Tanara	6 016	6 586	6 922
Tjilegon	Tjilegon	5 623	5 544	5 557
Pandeglang	*Pandeglang	6 338	6 380	6 914
Rangkas Betoeng	Rangkas Betoeng	6 107	6 128	5 910
Tjiringin	*Laboean	3 690	3 908	4 280
Paroeng Koedjang	Goenoeng Kentjana	1 983	2 051	1 885
	Te zamen	34 590	35 198	36 347

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1894.	1895.	1896.
Batavia. *n*)				
Batavia (hoofdplaats)	*Batavia	18 946	27 702	27 495
Bekassi	*Bekassi	9 214	9 583	9 609
Tangerang	*Tangerang	11 310	9 463	11 348
Buitenzorg	*Buitenzorg	18 079	18 225	20 128
	Te zamen	57 549	64 973	63 580

g) De normaalprijs geldt van 9 Januari 1891 af ook voor de verkooppakhuizen op Java's zuidkust, namelijk voor die te Plaboean (Wijnkoopsbaai) en Kalipoetjang in de Preanger Regentschappen, Tjilatjap in Banjoemas, Patjitan, Toelakan en Belah in Madioen en Panggoel in Kediri.

h) De prijs van f 5,92 per pikol gold slechts gedurende de eerste acht dagen van het jaar (zie de voorgaande noot).

i) De prijzen van f 5,83^{5}, f 6,66^{5} en f 5 per pikol golden slechts tot op het tijdstip der inwerkingtreding van Indisch Staatsblad 1893 n°. 302, zijnde de eerste dagen van Januari 1894 (voor de betrokken gewesten op verschillende datums).

j) Hoeveel zout in de eerste dagen van Januari 1894 (zie de voorgaande noot) nog tegen de oude prijzen verkocht werd, is niet opgegeven, zoodat alleen het debietcijfer over het geheele jaar voor alle gewesten te zamen bekend gesteld is.

k) Alleen ter Sumatra's Westkust.

l) Dit cijfer is overgenomen uit de verantwoordingen der zoutverkooppakhuismeesters, waarin echter niet opgegeven is hoeveel de opbrengst volgens het oude en hoeveel die volgens het nieuwe tarief bedraagt (verg. noot *j*).

m) In deze opgaven zijn de totalen afgerond in dier voege, dat onderdeelen van den pikol zijn weggelaten. De door Europeesche pakhuismeesters beheerde verkooppakhuizen zijn met een * aangeduid; op al de andere plaatsen is het debiet aan inlandsche pakhuismeesters opgedragen.

n) In K.G. bedroegen de verkochte hoeveelheden, welke ter wille van de vergelijking in pikolmaten zijn herleid, in 1894: te Batavia 1 098 889, te Bekassi 531 449, te Tangerang 655 734 en te Buitenzorg 1 048 618; in 1895 respectievelijk 1 606 710, 555 821, 518 861 en 1 057 073, en in 1896 respectievelijk 1 594 704, 557 375, 658 182 en 1 167 426.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Krawang.				
Sindangkassi	Poerwakarta	2 606	2 595	2 727
Gandasoli	Plered	1 508	1 465	1 503
Krawang	*Krawang	10 115	8 791	9 327
Tjabangboengin	Tjabangboengin	o) 4 503	p) 643	p) 438
Segalaherang q)	Segalaherang	2 879	3 067	3 006
Pamanoekan q)	Pamanoekan	1 818	2 358	2 208
Adiarsa	Tjilamaija	1 673	2 495	2 387
	Te zamen	25 102	21 414	21 596
Preanger Regentschappen.				
Oedjoeng Broeng Koelon	*Bandong	10 596	10 888	11 022
Koppo	Koppo	4 947	5 236	5 794
Tjitjalengka	Tjitjalengka	4 914	5 233	5 549
Maleber	*Tjiandjoer	9 673	9 483	9 933
Djampang Wetan	Tanggeung	1 094	1 240	1 208
Goenoeng Parang	*Soekaboemi	9 871	9 887	9 189
Plaboean	Plaboean (of Wijnkoopsbaai)	849	974	1 025
Djampang Koelon	Paboearan	368	340	359
Soemedang	Soemedang	4 135	4 482	4 097
Melambong	Melambong	3 773	3 987	4 055
Indihiang	*Indihiang	6 536	6 340	5 825
Singaparna	Singaparna	3 533	3 545	3 389
Soetji	*Garoet (of Tjiwalen)	8 896	9 876	9 845
Bandjar	Bandjar	1 230	1 196	1 377
Kalipoetjang	Kalipoetjang	1 293	1 147	1 534
Parigi	Parigi	1 542	1 556	1 635
Mandala	Tjikatomas	931	873	878
Batoewangi	Singadjaja	551	593	587
Nagara	Pameungpeuk	512	572	523
Kandangwesi	Boengboelan	484	569	566
Karang	Parakan-ondjé	737	743	683
	Te zamen	76 465	78 760	79 073

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Cheribon.				
Cheribon	*Cheribon	13 556	12 572	12 452
Lossari	Tjiledoek	4 751	4 644	4 538
Indramaijoe	*Indramaijoe	6 043	5 249	4 469
Karang Ampel	Karang Ampel	2 941	3 142	3 094
Madjalengka	*Madjalengka	9 202	8 914	8 830
Tjiamis	Tjiamis	4 173	4 278	4 169
Kwali	Kwali	3 009	3 070	2 999
Koeningan	*Koeningan	9 188	9 218	8 892
Lossarang r)	Lossarang	1 988	2 109	1 892
	Te zamen	54 845	53 196	51 835
Tagal.				
Tagal	*Tagal	16 621	15 545	14 710
Pamalang	Plawangan	2 166	4 816	4 543
Tjomal	Oeloedjami	4 564	3 553	3 371
Randoedongkal	Randoedongkal	5 074	5 194	4 543
Tandjoeng	Tandjoeng	4 574	4 690	3 946
Boemiaijoe	Boemiaijoe	5 792	6 2[illegible]0	6 198
	Te zamen	38 791	40 018	37 311
Pekalongan.				
Pekalongan	*Pekalongan	13 587	14 193	12 837
Bandar Goemiwang	Goemiwang s)	3 991	3 715 (Goemiwang en Kadjen)	......
Kadjen	Kadjen s)	....		3 640
Paninggaran	Paninggaran	....	t) 799	1 026
Sawangan	Doro	2 845	2 564	2 720
Keboemen	Limpoeng	4 485	4 359	4 685
	Te zamen	24 908	25 630	24 908
Samarang.				
Samarang	*Samarang u)	15 204	14 871	15 326
Salatiga	*Salatiga	11 019	10 403	10 636
Ambarawa	Ambarawa	6 193	6 051	6 421
Oengaran	Oengaran	2 604	2 569	2 368
Kendal	*Bodri	9 611	10 514	10 481
Selokaton	Soekoredjo	3 258	3 466	3 589
Bodja	Soesoekan	2 358	2 316	2 239
Demak	*Demak	12 776	12 942	11 551
	Te zamen	63 023	63 132	62 611

o) Hieronder eene bij het gewicht verkochte hoeveelheid van 21 865 K.G., welke hoeveelheid te dezer plaatse is medegerekend als 377 pikol (verg. noot b).

p) De verkoop in 1895 en 1896 bestond uit respectievelijk 37 281 en 25 415 K.G., welke gewichtshoeveelheden hier in pikolmaten zijn uitgedrukt.

q) Deze districten behooren tot de particuliere landen Pamanoekan en Tjiassem.

r) Dit district behoort tot de particuliere landen Kandanghauer en Indramaijoe-West.

s) In de plaats van het afgekeurde pakhuis te Goemiwang is te Kadjen een nieuw zoutverkoop-, tevens koffie-inkooppakhuis gebouwd. Het debiet te Kadjen is in Juni 1895 begonnen.

t) Te Paninggaran werd in Februari 1895 een verkooppakhuis geopend.

u) Zie noot e.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Japara.				
Patti	*Patti	7 013	6 483	6 429
Joana	Joana	4 278	5 112	4 573
Koedoes	*Koedoes	18 180	18 235	18 066
Mergotoehoe	Taijoe	4 831	4 553	3 873
Japara	*Japara	6 412	5 883	4 898
	Te zamen	40 714	40 266	37 839
Rembang.				
Waroe	Rembang	4 742	4 791	4 814
Pamottan	Pamottan	4 732	4 676	4 265
Rembes	*Toeban	5 997	6 629	6 755
Renggel	Renggel	4 447	5 142	5 276
Djatirogo	Djatirogo	4 204	4 106	4 145
Bantjar	Boeloe	4 315	4 788	4 900
Temaijang	Bodjonegoro	5 907	5 966	5 890
Padangan	*Padangan	6 998	7 136	7 408
Pelem	Soegihwaras	4 774	4 373	4 657
Karangdjati	Blora	5 662	5 541	5 770
	Te zamen	51 778	53 148	53 880
Soerabaja.				
Soerabaija	*Soerabaija a)	19 791	25 323	23 073
Djenggolo I	Sidoardjo	4 837	4 586	4 613
Djenggolo II	Djerebeng	4 534	4 918	4 606
Rawapoelo I	Porrong	5 183	5 261	4 499
Modjokerto	Modjokerto	7 299	5 334	4 317
Modjosari-lor	Modjosari	5 140	4 830	5 023
Modjodadi	*Plosso	6 789	5 090	8 564
Modjoagoeng	*Modjoagoeng	7 427	7 818	8 375
Grissee	Grissee	2 984	3 056	2 729
Bengawandjero	Boenga	1 757	1 684	1 685
Goenoeng Kendeng	*Lamongan	8 937	7 507	7 919
Tambangan	Doekoen	2 044	3 534	3 295
Pridjek	*Babat	9 290	10 788	11 937
Kedokan	Krandji	1 144	2 629	3 201
Bawean (eiland)	Sangkapoera	2 554	2 638	2 454
	Te zamen	89 710	94 996	96 390
Pasoeroean.				
Pasoeroean	*Pasoeroean	5 048	4 768	4 561
Grati	Gratitoenon	1 765	1 760	1 549
Winongan	Banjoebiroe	763	826	1 171
Tengger	Pasrepan	2 056	1 852	1 724
Bangil	Bangil	2 409	2 421	2 258
Gempol	Poerwodadi	4 616	4 527	3 974
Pandakan	Kasri	2 859	2 770	2 908
Malang	*Malang	6 712	6 552	6 492
Karanglo	Singosari	2 233	2 178	2 151
Penanggoengan	Batoe (Sisir)	2 679	2 573	2 598
Ngantang	Ngantang	846	826	836
Senggoro	Kepandjen	5 252	5 703	6 230
Toeren	*Toeren	7 081	6 602	6 145
Pakis	Toempang	4 014	4 044	4 197
	Te zamen	48 333	47 402	46 794
Probolinggo.				
Probolinggo	*Bremi (of Probolinggo)	7 514	8 049	7 736
Tongas	Tongas	2 087	2 369	2 554
Gending	Gending	2 647	2 666	2 718
Padjarakan	Padjarakan	3 437	3 471	4 134
Paiton	Paiton	1 040	998	1 645
Loemadjang	*Loemadjang	7 928	7 875	8 107
	Te zamen	24 653	25 428	26 894
Bezoeki.				
Bezoeki	Bezoeki	1 720	1 879	2 312
Bondowosso	*Bondowosso	7 874	8 191	8 335
Djember	Djember	6 198	6 596	7 114
Soekokerto	Soekowono	5 139	5 426	5 535
Panaroekan	*Panaroekan	3 346	2 991	3 364
Kalitikoes	Ardjasa	1 281	1 081	1 011
Soemberwaroe	Nangger	1 185	1 051	1 118
Kapongan	Mangaran	722	1 213	1 514
Banjoewangi	Banjoewangi	3 130	3 367	3 237
Rogodjampi	Rogodjampi	1 937	1 996	2 276
	Te zamen	32 532	33 791	35 816

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Banjoemas.				
Banjoemas	*Banjoemas	11 563	11 154	11 139
Adjibarang	Adjibarang	4 238	6 094	5 675
Poerbolinggo	*Poerbolinggo	15 880	15 198	15 874
Singomerto	*Bandjarnegara	8 424	7 926	7 896
Karangkobar	Karangkobar	4 444	4 193	4 297
Tjilatjap	Tjilatjap	4 923	2 914	2 456
Adiredjo	*Bandjarkroja	9 284	10 514	9 620
Madjenang	Madjenang	1 714	1 817	1 908
	Te zamen	60 470	59 810	58 865
Bagelen.				
Poerworedjo	*Poerworedjo	10 541	11 894	12 005
Koetoardjo	*Koetoardjo	12 740	12 122	11 402
Djenar	Boeboetan	3 701	3 665	3 651
Keboemen	*Keboemen	9 132	9 508	9 991
Id.	Sadang	2 911	2 713	2 424
Ambal	Ambal	4 743	4 517	4 511
Karang Anjar	*Karang Anjar	12 963	13 046	14 318
Wonosobo	*Wonosobo	11 660	11 745	11 809
Sapoeran	Broeno	1 366	1 608	2 198
	Te zamen	69 757	70 818	72 309
Kadoe.				
Magelang	*Magelang	10 241	10 477	11 432
Ngasinan	Grabak	5 143	5 025	5 213
Probolinggo	*Moentilan	7 718	7 871	7 844
Menoreh	Salaman	5 272	5 151	5 274
Remameh	Salam	1 795	1 746	1 872
Djetis	*Temanggoeng	7 818	7 157	7 534
Kadoe	Ngadiredjo	4 991	4 949	4 635
	Te zamen	42 978	42 376	43 804
Soerakarta.				
—	*Soerakarta	19 785	18 686	18 236
—	*Klatten	11 794	15 799	18 239
	Te zamen	31 579	34 485	36 475
Madioen.				
Bagi	*Madioen	9 217	8 060	9 491
Tjaroeban	Tjaroeban	4 774	5 132	4 955
Sepreh	Ngawi	5 046	5 514	6 222
Sinee	Ngrambee	2 063	2 081	2 227
Magettan	*Magettan	9 979	11 023	9 442
Ponorogo	*Ponorogo	10 761	12 851	18 779
Patjitan	*Patjitan	3 812	4 403	4 464
Pringkoekoe	Belah	3 670	4 047	3 061
Lorrok	Toelakan	13 398	11 033	7 802
	Te zamen	62 720	64 144	66 443
Kediri.				
Kediri	*Kediri	19 147	17 707	18 994
Soekoredjo	*Paree	7 547	7 147	7 171
Toeloeng Agoeng	*Toeloeng Agoeng	14 176	14 603	14 993
Kampak	Tawing	6 022	6 527	7 218
Panggoel	Panggoel	662	452	614
Ngandjoek	*Ngandjoek	8 004	7 764	7 937
Kertosono	*Kertosono	6 578	7 441	7 851
Blitar	*Blitar	10 277	10 026	10 560
Wlingi	Wlingi	5 817	6 193	7 038
	Te zamen	78 230	77 860	82 376
Madura.				
Pamakassan	Pamakassan	6 886	8 254	6 772
Waroe	Temberoe	2 839	2 761	3 435
Bangkallan	*Bangkallan	9 939	9 709	9 765
Sapoeloe	Sapoeloe	1 352	1 385	1 521
Balega-laut	Balega	5 846	6 267	5 675
Sampang-laut	Sampang	6 460	7 154	6 440
Sampang-daija	Ketapang	3 451	3 858	3 420
Sumanap	*Pabean	8 620	9 985	9 853
Barat-daija	Amboenten	9 114	9 113	8 210
Timor-daija	Andoelang	2 149	3 312	3 804
Kangean (eiland)	Ardjasa	994	1 015	945
Sapoedi (eiland)	Gaijam	1 191	1 315	1 087
	Te zamen	58 841	61 128	60 927

BUITENBEZITTINGEN.

Afdeelingen of districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Sumatra's Westkust.				
Afd. Padang	*Padang	11 418	16 535	28 735
id. Priaman	*Priaman	43 282	42 883	29 973
id. Aijer Bangies en Rau	Aijer Bangies	1 242	1 057	979
id. Natal	Natal	1 309	907	802
id. Painan	Indrapoera	3 119	3 297	3 213
	Te zamen	60 370	64 679	63 702
Benkoelen.				
Afd. Benkoelen	Benkoelen	2 160	2 578	2 921
id. Mokko Mokko	Mokko Mokko	671	674	640
id. id.	Bantal	393	379	380
id. id.	Ketaun	239	r) 83	......
id Laïs	Laïs	752	719	879
id. Kauer	Bintoehan	657	684	765
id. Seloema	Loeboelintang	w) 183	....	......
id. id.	Tallo	905	924	825
id. Manna en Pasoemah Oeloe Manna	Manna	1 348	1 312	1 320
id. Kroë	Kroë	1 476	1 410	1 638
	Te zamen	8 784	8 763	9 368
Lampongsche Districten.				
—	Telok Betong	2 646	2 739	3 229
Afd. Toelang Bawang	Menggala	2 282	2 462	2 377
id. id.	Kotta Boemi	709	973	x) 766
id. Sekampong	Soekadana	895	924	x) 757
id. Semangka	Kotta Agoeng	519	584	ij) 328
	Te zamen	7 051	7 702	7 457
Palembang.				
—	*Palembang	41 618	42 837	42 668

r) Dit pakhuis werd in Maart 1895 gesloten.
w) Dit pakhuis werd in Mei 1894 gesloten.
x) Dit pakhdis werd einde 1896 gesloten.

Afdeelingen of districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1894.	1895.	1896.
Banka. z)				
Distr. Muntok	Muntok	1 827	1 710	1 725
id. Djeboes	*Djeboes	611	669	673
id. Blinjoe	*Blinjoe	1 091	1 157	1 233
id. Soengeiliat	*Soengeiliat	1 230	1 147	1 389
id. Merawang	*Merawang	512	596	653
id. Pangkalpinang	*Pangkalpinang	1 074	1 170	1 208
id. Soengeislan	*Soengeislan	907	936	987
id. Koba	*Koba	572	643	651
id. Toboali	*Toboali	682	753	770
	Te zamen	8 506	8 781	9 289
Westerafdeeling van Borneo.				
Afd. Pontianak en Ommelanden	*Pontianak	6 364	6 040	5 841
id. Mampawa	Mampawa	1 327	1 390	1 308
id. Taijan	Taijan	1 519	1 889	1 832
id. Soekadana	Soekadana	1 259	518	1 704
id. Sambas	*Sambas	3 276	2 965	1 428
id. id.	Singkawang	2 138	1 982	1 716
id. Sintang	*Sintang	8 025	7 619	7 122
id. id.	Sanggou	1 122	1 348	1 594
	Te zamen	25 030	23 751	22 545
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Afd. Bandjermasin en Ommelanden	*Bandjermasin	25 101	29 100	28 130
id. Amoenthai	*Amoenthai	11 353	7 683	8 272
id. Martapoera	Tabanio	701	753	794
id. Dajaklanden	Kwala Kapoeas	2 309	2 958	2 436
id. Sampit	Sampit	1 414	1 264	1 395
id. Doesoenlanden	Boentok	6 188	4 413	4 132
	Te zamen	47 066	46 171	45 159

ij) Dit pakhuis werd in Juni 1896 gesloten.
z) De pakhuizen op Banka (met uitzondering van dat ter hoofdplaats Muntok) staan onder beheer van de administrateurs der tinmijnen.

II. OPGAVEN omtrent de gouvernements-zoutwinning op Madura over de jaren 1895 en 1896.

Zoutaanmaakplaatsen in de onderstaande afdeelingen der residentie Madura.	Aantal zoutpannen in bewerking geweest		Ingeleverde hoeveelheid zout (in kojangs van 30 pikolmaten).		Betaling door de zoutmakers gemiddeld per hoofd genoten (à f 10 per kojang).		Kosten waarop de kojang zout aan het Gouvernement te staan kwam. *aa*)		Aanwezige zoutvoorraad in de depôts (in kojangs) bij het einde van het jaar. *bb*)	
	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
Sampang . . .	920	920	10 207	35 266	f 142,95	f 384,14^{5}	f 12,51	f 10,58	38 830	62 014
Pamakassan . .	1 081	1 081	13 109	10 316	95,00	110,00	11,00	10,27	41 663	40 491
Sumanap . . .	1 577	1 580	22 101	24 653	147,54^{5}	163,49	12,50	12,28	83 821	83 783
Te zamen	3 578	3 581	45 417	70 265	f 128,50	f 219,21	*cc*) f 12,00	f 11,04	164 314	186 288

aa) Met inbegrip van de kosten van administratie, toezicht, opschuring en daarmede in verband staande uitgaven, welke kosten niet afzonderlijk zijn opgegeven.

bb) Bovendien lagen opgeschuurd in de doorvoerpakhuizen op Java en waren in de verschillende verkooppakhuizen voorhanden op ult. 1895 22 097 en op ult. 1896 22 264 kojang. Op laatstgemeld tijdstip waren op Madura voor de opschuring van het ingeleverde zout 174 depôtpakhuizen beschikbaar, namelijk 38 te Sampang, 40 te Boender (bij Pamakassan) en 96 te Sumanap, verdeeld over respectievelijk 2, 2 en 7 etablissementen.

cc) Verbeterde opgaaf.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE XXX.

N°. 65.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 1, van het verslag.)

OVERZICHTEN betreffende de HANDELS- en SCHEEPVAARTBEWEGING tusschen Nederlandsch-Indië en landen of plaatsen daarbuiten gelegen, zoomede statistiek der KUSTVAART in Nederlandsch-Indië, een en ander over het jaar 1896.

I. HANDELSBEWEGING.

1°. Herkomst en bestemming der in- en uitgevoerde goederen, enz.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.						
Nederland	f 46 658 666	f 7 579	f 753 880	f 61 216 911	f 1 200	»
Engeland	21 046 688	»	410 850	1 545 585	»	»
Engelsch Kanaal (voor orders)	. . . . .	. . . . .	. . . . .	8 453 419	»	»
België	6 496	»	»	21 436	»	»
Frankrijk	1 306 541	»	116 000	2 559 391	»	»
Duitschland	1 085 299	530	»	398 484	»	»
Oostenrijk	279 507	»	»	3 158 765	»	»
Zwitserland	122 662	»	»	62	»	»
Rusland	1 257 830	»	»	533 579	»	»
Denemarken	74 820	»	»	41 800	»	»
Italië	240 532	»	»	292 419	»	»
Spanje	23 567	»	»	314 260	»	»
Spanje (voor orders)	. . . . .	. . . . .	. . . . .	992 849	»	»
Portugal	»	»	»	452 540	»	»
Portugal (voor orders)	. . . . .	. . . . .	. . . . .	1 667 204	»	»
Turkije	600	»	»	»	»	»
Egypte	93 933	»	»	»	»	»
Port Saïd (voor orders)	. . . . .	. . . . .	. . . . .	19 935 450	»	»
Afrika	56 398	»	»	265 537	»	»
Amerika	3 542 539	»	»	15 704 456	»	»
Arabië	7 431	»	»	107 207	»	f 55 500
Transporteeren	f 75 803 509	f 8 109	f 1 280 730	f 117 661 354	f 1 200	f 55 500

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
Per transport. . .	f 75 803 509	f 8 109	f 1 280 730	f 117 661 354	f 1 200	f 55 500
Engelsch-Indië	44 142	"	"	582 172	"	"
Pinang	17 961 955	300	841 712	3 905 485	200	98 040
Malakka	318 033	"	77 460	475 111	"	"
Singapore	46 484 021	6 845	6 559 454	42 253 597	45 300	587 915
Siam	3 085 835	"	"	463 398	"	"
Saigon	444 486	"	"	231 713	"	"
Hongkong	3 887 724	"	"	14 243 924	"	"
China	1 659 598	"	"	687 654	"	"
Japan	124 708	"	"	79 221	"	"
Manilla	246 702	"	"	13 997	"	"
Serawak	1 964	"	1 715	51 973	"	"
Kokos-eilanden	"	"	"	12 396	"	"
Mauritius	"	"	12 500	18 200	"	"
Timor-Dilly	320 198	"	140 430	254 593	"	150 466
Duitsch Nieuw-Guinea	"	"	"	3 563	"	"
Australië	1 672 425	"	18 000	3 362 500	"	"
Totaal . . .	f 152 055 300	f a) 15 254	f b) 8 932 001	f 184 390 851	f c) 46 700	f d) 891 921
	VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.					
Nederland	f 6 606 146	"	f d) 615 000	f 14 317 921	"	"
Engeland	38 605	"	"	"	"	"
Frankrijk	1 050	"	"	"	"	"
Duitschland	600	"	"	"	"	"
Italië	1 200	"	"	"	"	"
Engelsch-Indië	1 900	"	"	"	"	"
Pinang	62	"	"	100	"	"
Singapore	36 769	"	"	7 235	"	"
Totaal . . .	f 6 746 332	"	f d) 615 000	f 14 325 256	"	"

2°. Waarde der ingevoerde goederen.

BENAMING DER GOEDEREN	Ingevoerd van:		Totaal.	BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen			Nederland.	andere landen.	
		VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.					
Aardewerk van alle soorten	f 982 270	f 804 181	f 1 786 451	Per transport	f 1 575 014	f 2 562 370	f 4 137 384
Atappen	"	328 660	328 660	Boeken	181 722	88 169	269 891
Bier	517 250	513 584	1 030 834	Buskruit	39 015	103 990	143 005
Blik en blikwerk	75 494	915 945	991 439	Cement	444 969	196 699	641 668
Transporteeren	f 1 575 014	f 2 562 370	f 4 137 384	Transporteeren	f 2 240 720	f 2 951 228	f 5 191 948

a) Hiervan aan goud f 9501.
b) Hiervan aan gouden munt f 1 206 078, namelijk uit Nederland f 699 380, uit Engeland f 410 850, uit Malakka f 6250, uit Singapore f 59 098, uit Mauritius f 12 500 en uit Australië f 18 000.
c) Uitsluitend goud.
d) Uitsluitend zilveren munt.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen.	
Per transport	2 241 620	f 2 951 228	f 5 192 848
Cokes	59 280	10 288	69 568
Dranken (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	179 071	245 203	424 274
Drogerijen en medicijnen	491 061	891 221	1 382 282
Eetwaren (boter)	814 348	343 976	1 158 324
Id. (ghie of Perzische boter)	„	71 934	71 934
Id. (hammen)	132 815	39 148	171 963
Id. (kaas)	151 398	9 110	160 508
Id. (visch)	82 766	6 411 258	6 494 624
Id. (vleesch)	133 816	395 919	529 720
Id. (alle andere soorten)	1 376 403	7 179 372	8 555 775
Fabriek- en stoomwerktuigen	2 224 719	1 516 216	3 740 935
Gambier	„	1 013 987	1 013 987
Garens	1 447 352	3 010 575	4 457 927
Gedistilleerd (arak)	„	52 964	52 964
Id. (brandewijn)	221 665	427 639	652 304
Id. (jenever)	636 212	157 910	794 122
Id. (likeuren)	91 724	270 228	361 052
Id. (reukwerken)	219 300	40 488	259 788
Id. (whisky)	26 886	161 851	188 737
Id. (alle andere soorten) e)	39 920	51 012	90 932
Glas en glaswerk	423 501	253 609	677 110
Goud- en zilverwerk	164 876	103 953	268 829
Hars	246	198 891	199 137
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	21 271	1 376 780	1 398 051
Id. (ander) en houtwerk	23 230	178 649	201 879
IJzer en staal en dito werk	3 932 356	2 231 076	6 164 332
Instrumenten (muziek-)	125 533	65 520	191 053
Id. (andere)	146 477	18 547	165 024
Kaarsen	76 959	25 830	102 798
Kalk	374	137 293	137 667
Kleederen	442 588	1 365 918	1 808 536
Koffie	33 700	761 176	794 930
Kolen (steen-)	53 651	1 743 473	1 797 124
Koper en koperwerk	338 537	451 897	790 434
Kramerijen	1 502 949	2 686 050	4 189 899
Kurken	27 727	23 204	50 931
Lampen	282 882	203 837	486 719
Leder en lederwerk	165 604	322 422	488 026
Lood (ruw en bewerkt)	56 346	106 004	156 350
Lucifers	338 721	2 156 750	2 495 471
Machinerieën voor suikerfabrieken	1 297 689	194 693	1 492 382
Manufacturen, katoenen, ruwe (ongebleekte)	3 751 126	3 254 777	7 005 903
Transporteeren	f 23 764 753	f 43 122 709	f 66 887 462
Per transport	f 23 764 753	f 43 122 769	f 66 887 462
Manufacturen, katoenen (gebleekte)	7 443 092	4 383 687	11 826 779
Id. id. (geverfde of gedrukte)	4 506 234	10 148 298	14 654 532
Id. (wollen en halfwollen)	1 050 063	661 422	1 711 485
Id. (zijden en halfzijden)	403 046	1 210 552	1 613 592
Id. (zakken)	10 797	585 213	608 010
Id. (zeildoek)	69 582	24 597	94 179
Id. (andere)	1 279 937	3 453 664	4 733 601
Matten en matwerk	3 618	117 967	121 665
Meel	44 297	1 557 811	1 602 108
Mest	1 269 175	2 151 794	3 420 969
Meubelen	215 730	310 010	526 346
Mineraalwater	260 789	73 620	334 409
Modewaren	172 537	788 023	960 560
Nagelen	„	55 922	55 922
Olie (aard-) of petroleum	1 843	4 637 167	4 639 010
Id. (klapper-)	„	418 841	418 841
Id. (lijn-)	190 611	28 109	218 720
Id. (katjang- en andere)	106 904	186 751	293 655
Opium	200	3 590 940	3 591 149
Paarden	„	72 106	72 100
Papier	628 848	1 110 675	1 748 523
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	34 963	144 716	179 673
Rijst (gepelde)	„	14 317 635	14 317 635
Id. (ongepelde)	„	65 679	65 079
Rijtuigen	135 580	108 295	243 875
Schrijf- en teekenbehoeften	149 484	62 915	212 399
Speelkaarten	129 509	24 944	154 453
Spoorwegmaterieel (rollend)	900 932	293 530	1 194 462
Steen (bewerkte en onbewerkte)	50 954	122 034	172 988
Steenen (vuurvaste)	89 047	51 740	140 787
Suiker	1 327	432 716	434 043
Tabak (sigaren en sigaretten)	525 722	655 952	1 181 671
Id. (Chineesche)	„	1 172 917	1 172 917
Id. (Manilla-)	„	175 303	175 303
Id. (alle andere)	195 815	318 938	514 753
Teer (Zweedsche) en koolteer	78 627	53 740	132 367
Thee	31	1 294 130	1 294 161
Tin en tinwerk	41 466	74 157	115 623
Touwwerk	69 419	168 871	238 290
Uurwerken	136 765	85 572	222 337
Vaat- en kuipwerk (leggers)	55 695	3 015	58 116
Vee (levend)	„	2 128 248	2 128 218
Transporteeren	f 43 995 786	f 100 467 533	f 144 463 319

e) Hieronder ook vernis en vruchten op gedistilleerd.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen.	
Per transport	f 43 995 786	f 100 487 533	f 144 483 319
Verfwaren.	355 871	242 584	598 455
Vuurwapens.	72 727	31 104	103 831
Vuurwerk.	„	721 101	721 101
Was.	963 163	1 018 022	1 981 185
Wijn (mousseerende).	142 554	83 346	225 900
„ (afgetapt).	464 995	370 312	835 307
„ (op fust).	397 550	357 472	755 022
Transporteeren	f 46 392 046	f 103 311 474	f 149 704 120

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen.	
Per transport	f 46 392 846	f 103 311 474	f 149 704 120
Zaden.	8 708	182 797	191 505
Zeep.	100 777	172 741	273 518
Zemelen	„	239 212	239 212
Zijde (ruwe).	„	104 714	104 714
Zink en zinkwerk.	38 357	50 694	89 051
Zout.	281	795 771	796 052
Diversen	417 897	539 231	957 128
Totaal. . .	f 46 658 666	f 105 396 634	f 152 055 300

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

BENAMING DER GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 22 226	„	f 22 226
Ammunitie	21 900	„	21 900
Bier.	362 428	„	362 428
Blik en blikwerk	19 018	„	19 018
Boeken.	20 861	f 150	21 011
Buskruit	18 546	„	18 546
Drogerijen en medicijnen	223 505	300	223 805
Dynamiet.	5 500	12 062	17 562
Eetwaren (boter)	110 337	„	110 337
Id. (visch)	7 210	„	7 210
Id. (vleesch).	62 827	„	62 827
Id. (andere).	331 661	„	331 661
Fabriek- en stoomwerktuigen	179 105	1 200	180 305
Gedistilleerd (jenever)	13 513	„	13 513
Gedistilleerd (alle andere soorten)	78 547	„	78 547
Glas en glaswerk	47 050	100	47 150
Hout en houtwerk	7 330	„	7 330
IJzer en staal en dito werk.	2 039 111	100	2 039 211
Instrumenten (mathematische, physische, enz.).	20 610	200	20 840
Kleederen	203 599	„	203 599
Kolen (steen-)	29 882	48 137	78 019
Koper en koperwerk.	171 215	„	171 215
Kramerijen	68 359	„	68 359
Kurken.	17 266	„	17 266
Transporteeren	f 4 085 416	f 62 249	f 4 147 665

BENAMING DER GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Per transport	f 4 085 416	f 62 249	f 4 147 665
Leder en lederwerk	27 973	„	27 973
Lood (ruw en bewerkt).	21 305	„	21 305
Manufacturen (katoenen)	107 714	1 020	108 734
Id. (wollen en halfwollen).	98 915	„	98 915
Id. (zakken)	38 830	10 700	49 530
Id. (zeildoek).	58 058	„	58 058
Id. (andere)	37 183	„	37 183
Olie (lijn-)	68 402	„	68 402
Id. (voor zoover niet afzonderlijk genoemd).	66 270	4 700	70 970
Opium.	777 620	„	777 620
Papier.	125 109	100	125 209
Rijtuigen.	54 720	„	54 720
Spoorwegmaterieel (rollend)	832 166	757	832 923
Steen (bewerkte)	27 083	„	27 083
Steenen (vuurvaste)	7 190	„	7 190
Touwwerk	43 021	„	43 021
Vaartuigen	22 750	350	23 100
Verfwaren	54 997	„	54 997
Vuurwapens.	27 900	„	27 900
Zeep.	24 353	„	24 353
Zink en zinkwerk.	12 000	„	12 000
Diversen	46 571	310	46 881
Totaal. . .	f 6 666 146	f 80 186	f 6 746 332

3°. Waarde der uitgevoerde goederen.

VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Aardewerk van alle soorten	f 1 103	f 7 166	f 8 263
Balamvruchten	„	8 278	6 278
Beenderen	„	19 695	19 695
Boeken	5 755	1 327	7 682
Cacao	529 803	178 401	708 204
Cassia (wilde kaneel)	52 149	111 948	164 697
Cassiavruchten (cassia fistula)	11 648	636	12 284
Copra	1 289 349	4 522 212	5 811 561
Drakenbloed	„	70 630	70 630
Dranken (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	40	15 444	15 484
Drogerijen en medicijnen	31 737	253 918	285 655
Eetwaren (tripang)	„	649 669	649 669
Id. (visch)	350	2 023 669	2 023 959
Id (vogelnestjes)	„	180 510	189 510
Id. (alle andere soorten)	17 069	432 381	449 450
Fabriek- en stoomwerktuigen	5 048	16 336	15 384
Foelie	283 747	158 179	441 926
Gambier	„	1 945 598	1 045 598
Garens	220	16 255	16 475
Gedistilleerd (arak)	89 371	44 380	133 751
Id. (alle andere soorten)	14 700	3 241	17 941
Getah-pertja	11 913	1 325 832	1 337 745
Getah (andere)	697	1 183 093	1 183 790
Gombenzoin	71 537	1 190 641	1 262 178
Gom-lammar	736 317	1 532 703	2 269 080
Gomelastiek	46 774	224 114	270 888
Gomkopal	496 991	1 612 433	2 109 424
Goud- en zilverwerk	4 343	4 280	8 623
Hoorn (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	7 614	31 384	38 998
Hout (ebben-)	68	16 313	16 381
Id (gabroe-)	„	4 558	4 558
Id. (laka-)	„	64 406	61 406
Id. (sandel-)	3 813	52 754	56 567
Id. (scheepsbouw- en timmer-)	279 633	430 663	718 630
Id. (ander)	23 828	29 793	53 621
Houtwerk (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	71	13 085	13 156
Huiden	1 041 977	668 432	2 610 409
IJzer en staal en dito werk	29 026	70 535	100 461
Indigo (voor de Europeesche markt)	1 521 588	546 098	2 667 686
Id. (voor de inlandsche markt)	„	37 668	37 668
Kalk	„	38 327	38 327
Transporteeren	f 7 500 179	f 19 741 725	f 27 250 904

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Per transport	f 7 500 179	f 19 741 725	f 27 250 904
Kamfer	„	5 445	5 445
Kapok	290 091	402 616	692 700
Katoen (ruwe)	„	228 842	228 842
Kinabast	1 063 703	49 653	1 112 846
Kleederen	51 007	840 730	891 737
Koeht-bakau en koelit-tengar	„	7 559	7 559
Koffie (gepelde)	18 021 390	15 634 922	33 656 312
Id. (in hoornschil)	6 401 488	2 361 407	8 822 895
Id. (gedroogde kers)	450	244 950	245 460
Kolen (steen-)	„	15 233	15 233
Koper en koperwerk	9 640	94 210	103 850
Kramerijen	30 830	60 978	91 808
Manufacturen (katoenen)	2 550	465 972	469 522
Id. (wollen en halfwollen)	460	4 150	4 556
Id. (zijden en halfzijden)	200	14 061	14 261
Id. (zakken)	„	11 435	11 435
Id. (andere)	14 864	128 600	113 404
Matten en matwerk	2 768	61 574	64 342
Meel (tapioca-)	149 901	605 660	755 561
Meubelen	4 797	8 603	13 400
Nagelen	6 472	39 115	45 587
Noten (muskaat-)	726 907	920 228	1 647 135
Id. (pinang-)	„	772 382	772 782
Id. (wilde)	„	19 683	19 083
Olie (aard-) of petroleum	23	3 896 988	3 897 011
Id. (ketjang-)	900	438 617	439 517
Id. (klapper-)	„	714 386	714 386
Id. (andere)	2 165	77 126	79 291
Oliekoeken	„	7 181	7 181
Paarden	„	65 200	65 200
Peper (staart-)	33 166	69 929	103 095
Id (witte)	9 843	438 080	447 929
Id. (zwarte)	89 164	1 997 086	2 086 256
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	10 155	5 968	16 123
Rijst (gepelde)	2 570 160	716 393	3 286 519
Id. (ongepelde)	9	195 427	195 436
Rotting	138 030	1 836 693	1 904 729
Rottingstokken	„	52 664	52 664
Sago	„	365 081	365 681
Schelpen	8 691	315 102	323 793
Schildpad	32 870	61 491	114 361
Transporteeren	f 37 202 815	f 54 012 643	f 91 275 458

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.	BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Per transport	f 37 262 815	f 54 012 643	f 91 275 458	Per transport	f 60 942 831	f122 794 919	f183 737 750
Suiker f)	236 384	56 977 821	57 214 205	Vogelhuiden	254 695	4 700	259 395
Tabak (voor de Europeesche markt)	19 425 052	8 792 269	28 217 321	Was	282	76 980	77 262
Id. (voor de inlandsche markt)	4 051	1 171 074	1 175 125	Zaden	5	94 750	94 755
Thee	1 241 772	553 250	1 795 022	Zink	„	9 711	9 711
Tin	2 769 268	1 271 145	4 040 413	Zwam	„	32 014	32 014
Vanille	3 484	3 952	7 436	Diversen	19 098	70 866	89 964
Vee (levend)	5	12 765	12 770				
Transporteeren	f 60 942 831	f122 794 919	f183 737 750	Totaal	f 61 216 911	f123 083 940	f184 300 851

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT. g)

Kinabast	f 93 556	„	f 93 556	Per transport	f 14 317 521	„	f 14 317 521
Koffie	9 374 162	„	9 374 162	Diversen	400	f 7 335	7 735
Tin	4 849 803	„	4 849 803				
Transporteeren	f 14 317 521	„	f 14 317 521	Totaal	f 14 317 921	f 7 335	f 14 325 256

4° In- en uitvoer voor particuliere rekening van goederen, waarvan in de handelsstatistiek der opgegeven jaren, nevens de waarde, tevens de hoeveelheden zijn opgegeven. h)

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Azijn	Liters.	83^{5}	98	104	95^{5}	94^{9}	„	0^{5}	„	0^{3}	„
Balamvruchten	K.G.	„	„	„	„	„	71	31	116	124	165^{5}
Bier	Liters.	2 086	2 307	2 135	2 043	2 087	0^{28}	4	0^{006}	1	4
Boter	K.G.	878	818	1 052	935	772	0^{9}	0^{15}	0^{055}	0^{37}	„
Buskruit	id.	42	117	77	70	95^{9}	0^{5}	„	2	1	0^{23}
Cacao	id.	„	„	„	„	„	381	546	873	960	885
Cassia	id.	„	„	„	„	„	861	963	1 087	1 364	1 230
Copra	id.	71^{7}	1^{23}	„	5^{58}	2^{48}	22 591	21 981	58 897	42 723	52 832
Drakenbloed	id.	„	„	„	„	„	21	21	31	44	47
Foelie	id.	„	„	„	„	„	390	390	292	286	276
Gambier	id.	4 373	4 571	4 309	4 188	4 056	6 840	6 250	7 103	8 030	7 782
Gedistilleerd (arak)	Liters.	104	136	126	176	106	2 015	2 107	1 525	1 301	1 337
Id. (alle andere soorten)	id.	3 062	2 360	3 074	2 573	2 870	10	2	0^{6}	2	5^{47}
Ghie (Perzische boter)	K.G.	70	91	90	94	72	0^{18}	0^{33}	0^{27}	0^{12}	„

f) Verg. de noot op blz. 239 van het verslag hiervóór.

g) De hoeveelheden kinabast, koffie en tin, voor gouvernementsrekening in 1896 uitgevoerd, en waarnaar de opgegeven waarde berekend is, bedroegen respectievelijk 311 852, 9 374 162 en 6 928 290 K.G.

h) Waar men in dit overzicht nihil-opgaven vindt, is dit nog geen bewijs dat van het betrokken artikel geen in- of uitvoer heeft plaats gehad, maar leide men daaruit af, dat dit artikel in de handelsstatistiek niet afzonderlijk is genoemd, of wel dat de hoeveelheden te gering waren om in dit overzicht te worden opgegeven.

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Gom- en harssoorten (inlandsche)	K.G.	14	80	76	185	163	9 202	9 090	10 026	12 347	13 369
Hout (ebben-)	id.	•	•	•	•	•	1 006	435	876	1 234	546
Id. (gahroe-)	id.	0^{056}	0^{1}	0^{165}	0^{1}	0^{24}	11	6	5	12	23
Id. (laka)	id.	•	•	•	•	•	329	65	172	240	429
Id. (sandel-)	id.	151	70	8	2^{4}	24^{7}	633	702	654	354	404
Huiden	id.	6	16^{75}	20	7	9^{78}	3 953	3 874	3 727	3 936	4 350
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt)	id.	•	•	•	•	•	691	607	518	585	636
Id. (andere)	id.	15	1	67	23^{5}	36	792	494	16	295	188
Ivoor	id.	•	•	•	•	•	0^{383}	0^{35}	0^{79}	0^{26}	0^{9}
Kaarsen	id.	117	104	142	124	147	•	•	•	0^{2}	•
Kalk	id.	2 041	1 871	2 156	2 300	4 589	637	962	969	1 035	1 277
Kamfer	id.	•	•	•	•	•	3	2	2	2	2
Kaneel	id	0^{55}	0^{215}	•	0^{4}	2^{9}	38	8	18	6	6
Kapok	id	51	54	36	63	56	1 586	1 568	1 722	2 131	2 771
Katoen	id.	•	1	•	•	•	3 557	2 211	1 052	2 814	1 526
Kinabast	id.	•	•	•	•	•	2 330	2 710	3 256	3 481	3 709
Klappers	stuks.	157	198	44	69	75	164	93	58	178	141
Koffie (gepelde)	K.G.	1 206	920	945	1 292	795	34 615	22 836	36 195	31 348	33 656
Id. (in hoornschil)	id.	5	4	•	0^{67}	0^{34}	6 443	2 525	11 576	8 342	11 028
Id. (gedroogde kers)	id.	•	•	•	•	•	•	•	•	11	350
Kolen (steen-) en cokes	ton.	148	127	138	92	126	0^{136}	0^{081}	•	0^{04}	1
Kruidnagelen	K.G.	17	8	81	73	93	119	214	33	111	76
Lucifers (gewone houten)	grosdoosjes	2 730	3 509	2 274	2 472	2 768	2^{75}	0^{62}	0^{21}	0^{78}	0^{35}
Meel	K.G.	9 500	9 684	10 423	11 750	10 013	3 304	8 332	6 958	6 427	4 722
Mineraal-, bron- en kunstwater	flesschen.	1 677	1 868	1 813	1 501	1 672	18	10^{5}	5^{6}	8^{7}	10
Noten (muskaat-)	K.G.	0^{88}	4	0^{66}	0^{4}	0^{11}	1 340	1 401	1 187	1 185	1 176
Id. (pinang-)	id.	•	61	•	4	10^{6}	2 600	6 721	5 198	3 901	9 655
Id. (wilde)	id.	•	•	2	•	0^{3}	18	24	24	95	44
Olie (aard-) of petroleum	Liters.	119 314	160 380	119 299	102 596	92 780	3 912	11 037	26 588	56 330	48 713
Id. (katjang-)	id.	201	247	268	271	171	4 906	5 171	4 066	3 919	2 197
Id. (klapper-)	id.	1 961	1 969	899	1 153	1 396	1 114	1 642	3 225	1 871	2 381
Oliekoeken	K.G.	•	•	2^{643}	58	198	•	•	•	•	144
Opium	id.	176^{6}	168	159	166	179^{5}	0^{6}	0^{6}	0^{5}	0^{47}	0^{12}
Peper (gewone)	id.	39	16^{5}	4^{5}	60	62^{7}	12 252	9 157	10 078	8 372	15 410
Id. (staart-)	id.	•	•	•	•	•	194	142	200	345	69
Rijst (gepelde)	id.	135 274	172 076	202 501	146 482	178 970	18 192	29 820	29 412	30 791	32 865
Id. (ongepelde)	id.	2 377	1 568	1 415	334	1 313	2 187	2 212	3 553	3 872	3 909
Rotting	id.	26	6	3	50	5^{7}	14 751	17 621	12 039	11 587	13 298
Sago	id.	49	40	66	87	84	7 338	4 713	3 753	4 011	6 085
Salpeter	id.	561	226	225	289	228	•	•	•	•	•
Schildpad	id.	•	•	•	0^{11}	•	15	8	13	12	6
Siroop uit vruchten	flesschen.	4	8	6	4^{5}	4^{4}	•	•	•	•	•
Speelkaarten (Europeesche)	spellen.	204	147	143	142	69	•	•	•	•	•
Suiker	K.G.	2 867	2 882	2 767	3 535	3 617	425 367	507 490	575 662	575 662	572 142

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen) 1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	ALGEMEENE UITVOER (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Tabak (voor de inlandsche markt)	K.G.	1 219	1 215	1 557	1 728	1 804	1 209	1 493	1 164	1 215	1 306
Id. (andere)							34 343	28 882	30 017	31 718	28 217
Id. (sigaren en sigaretten)	id.	261	259	239	238	219	•	0^{13}	0^{97}	0^{3}	0^{3}
Tarwe	Liters.	5	14	33	64	5	•	•	•	•	•
Thee	K.G.	1 090	1 250	1 356	1 569	1 294	3 671	2 712	2 730	4 817	3 264
Tin	id.	10^{7}	42	52	107	81	5 902	4 515	5 808	4 417	5 050
Vanille	id.	•	•	•	•	•	0^{6}	0^{1}	0^{2}	0^{67}	0^{57}
Visch (gezouten of gedroogd)	id.	18 763	31 359	37 490	31 476	30 924	949	773	653	7 828	10 074
Id. (tripang)	id.	98	95	79	28	35	572	622	576	407	649
Was	id.	1 647	2 505	2 266	1 554	2 830	30	23	14	26	51
Wijn (mousseerende)	flesschen.	66	66	60	72	75	•	•	0^{35}	0^{23}	0^{26}
Id (andere)	Liters.	1 769	1 788	1 916	1 692	2 186	2^{5}	1^{35}	21^{5}	4^{6}	2^{7}
Zout	K.G.	6 308	6 574	7 642	12 179	13 267	2^{5}	8	3^{4}	0^{4}	3
Zwam	id.	•	•	•	•	•	25	107	72	150	128
Zwavel	id.	122	322	186	184	226	•	•	•	22	1

II. SCHEEPVAARTBEWEGING over 1896 (voor zooveel de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië die doet kennen). *i*)

1°. Aantal aangekomen en vertrokken schepen.

HAVENS.	Inklaringen bij aankomst van — en uitklaringen bij vertrek naar — buiten Nederlandsch-Indië. Aantal stoomschepen.	Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen	Kustvaart. *k*) Aantal stoomschepen.	Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze	Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
				A. Aangekomen schepen				
Batavia	285	28	1	314	210	76	242	528
Samarang	36	17	12	65	3	29	77	109
Soerabaija	201	16	5	222	235	64	52	351
Tjilatjap	8	3	•	11	5	•	•	5
Overige havens op Java en Madura	78	14	7	99	3	197	1470	1670
Padang	37	8	•	45	92	•	19	111
Olehleh	191	•	•	191	99	•	•	99
Edi	135	•	2	137	•	•	1	1
Palembang	153	•	1	154	42	29	111	182
Makasser	14	18	12	44	127	5	129	261

i) Bedoelde statistiek bevat namelijk niet het geheele scheepvaartverkeer in den Indischen Archipel, aangezien zij alleen rekening houdt met de inklaringen ter plaatse van eerste aankomst in Nederlandsch-Indië en met de uitklaringen bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië. Wat de havens in zelfbesturende streken betreft, strekken de opgaven zich bovendien alleen tot die havens uit, waar van gouvernementswege tolrechten worden geheven of gouvernementshavenkantoren gevestigd zijn.

k) In de over de kustvaart handelende tabellen der jaarlijksche algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië, waaraan de hier medegedeelde cijfers ontleend zijn, is niet opgenomen het scheepvaartverkeer tusschen de verschillende havens van Java en Madura onderling, noch ook, wat de buitenbezittingen betreft, het verkeer tusschen de havens van eenzelfde gewest aldaar; voorts wordt in die tabellen geen gewag gemaakt van reizen, die geen kustvaart in den zin van Indisch Staatsblad 1825 n°. 48, art. 2, ten doel hadden en evenmin van het aankomen op- en vertrekken van tusschenstations van de stoomschepen die op bepaalde lijnen dienst doen.

HAVENS.	Inklaringen bij aankomst van — en uitklaringen bij vertrek naar — buiten Nederlandsch-Indië.				Kustvaart. k)			
	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	Aantal stoom-schepen.	Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
Havens in de residentie Oostkust van Sumatra	1089	41	944	2074	72	1	55	128
Havens in de „ Riouw en onderh. . .	1006	28	278	1312	1	„	160	161
Havens in de gewesten Banka en Billiton . .	158	2	23	183	77	151	684	912
Havens in de „ Wester- en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo .	193	17	127	337	74	174	116	364
Havens in de residentie Menado	32	10	„	42	13	9	„	22
Havens in de gewesten Amboina en Ternate .	2	6	„	8	83	16	180	279
Overige havens in de buitenbezittingen	74	5	62	141	33	53	1974	2060
Totalen	3692	213	1474	5379	1169	804	5270	7243
Van voormeld totaal aangekomen schepen behoorden te huis:								
in Nederland	98	22	„	120	18	„	„	18
„ Nederlandsch-Indië	1046	21	246	1313	994	775	5226	6995
„ Malakka en de Straits-Settlements .	1941	76	1116	3133	156	„	1	157
„ andere landen	607	94	112	813	1	29	43	73
Totalen als voren	3692	213	1474	5379	1169	804	5270	7243
B. *Vertrokken schepen.*								
Batavia	184	5	2	191	205	51	246	502
Samarang	128	20	9	157	3	22	50	75
Soerabaija	152	13	20	185	259	67	39	365
Tjilatjap.	10	6	„	16	11	„	„	11
Overige havens op Java en Madura .	123	38	15	176	2	240	1625	1867
Padang	34	10	„	44	92	„	21	113
Olehleh	202	„	„	202	94	„	„	94
Edi	137	„	2	139	„	„	1	1
Palembang.	152	„	„	152	41	36	119	196
Makasser	15	8	17	40	124	14	251	389
Havens in de residentie Oostkust van Sumatra.	1080	44	941	2065	66	„	73	139
Havens in de „ Riouw en onderh. . .	976	23	284	1283	1	„	101	102
Havens in de gewesten Banka en Billiton . .	35	1	25	61	95	134	731	960
Havens in de „ Wester- en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. .	188	17	119	324	65	187	146	398
Havens in de residentie Menado	21	11	„	32	28	3	1	32
Havens in de gewesten Amboina en Ternate .	1	2	1	4	80	7	82	169
Overige havens in de buitenbezittingen	77	8	74	159	33	46	2035	2114
Totalen . . .	3515	206	1509	5230	1199	807	5521	7527
Van voormeld totaal vertrokken schepen behoorden te huis:								
in Nederland	95	22	„	117	23	„	„	23
„ Nederlandsch-Indië	1021	24	298	1343	994	783	5482	7259
„ Malakka en de Straits-Settlements.	1815	67	1100	2982	179	7	1	187
„ andere landen	584	93	111	788	3	17	38	58
Totalen als voren . .	3515	206	1509	5230	1199	807	5521	7527

2°. Inhoudsgrootte der onder 1°. bedoelde schepen.

Landen waar de schepen te huis behoorden.	Inklaringen bij aankomst van — en uitklaringen bij vertrek naar — buiten Nederlandsch-Indië. Inhoudsgrootte (in M³.) der stoom-schepen.	der zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	van het totaal aantal schepen.	Kustvaart. Inhoudsgrootte (in M³.) der stoom-schepen.	der zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	van het totaal aantal schepen.
			A. Aangekomen schepen.					
Nederland	565 170	83 274	„	648 444	77 046	„	„	77 046
Nederlandsch-Indië	893 162	6 577	7 805	907 544	1 742 478	248 925	112 755	2 104 158
Malakka en Straits-Settlements	908 194	10 040	97 866	1 016 100	256 394	„	215	256 609
Andere landen	1 785 925	278 259	54 624	2 118 808	1 374	51 646	6 281	59 301
Totalen	4 152 451	378 150	160 295	4 690 896	2 077 292	300 571	119 251	2 497 114
			B. Vertrokken schepen.					
Nederland	514 053	84 904	„	598 957	96 213	„	„	96 213
Nederlandsch-Indië	897 047	10 881	9 327	917 255	1 648 768	256 123	120 540	2 025 431
Malakka en Straits-Settlements	810 732	9 857	98 779	919 368	287 872	579	260	288 711
Andere landen	1 791 566	282 323	16 826	2 090 715	4 122	21 170	5 789	31 081
Totalen	4 013 398	387 965	124 932	4 526 295	2 036 975	277 872	126 589	2 441 436

3°. Landen of plaatsen van herkomst of bestemming der in Nederlandsch-Indië aangekomen of van daar naar buiten Nederlandsch-Indië vertrokken schepen.

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Aantal schepen. Stoom-schepen.	Zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	Zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	Inhoudsgrootte (in M³.) der stoom-schepen.	der zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
			A. Aangekomen schepen.					
Van Nederland	95	22	„	117	556 860	64 770	„	621 630
„ Engeland	43	17	„	60	280 443	65 895	„	346 338
„ andere landen van Europa	8	1	„	9	36 302	3 592	„	39 894
„ Afrika	5	15	„	20	28 447	31 868	„	60 315
„ de Kaap de Goede Hoop	„	3	„	3	„	12 848	„	12 848
„ Amerika	1	40	„	41	5 645	146 558	„	152 203
„ Arabië	3	„	„	3	18 055	„	„	18 055
„ Engelsch-Indië en Ceylon	30	3	1	34	178 043	11 447	77	189 567
„ Malakka en de Straits-Settlements	3 359	89	1 282	4 730	2 492 186	20 027	105 063	2 617 276
„ Siam	„	„	54	54	„	„	47 087	47 087
„ Saigon	18	„	1	19	58 190	„	180	58 370
„ Hongkong	3	2	„	5	11 113	2 840	„	13 953
„ China	39	2	29	70	140 768	3 959	4 759	149 486

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Aantal schepen.				Inhoudsgrootte (in M³.)			
	Stoom-schepen.	Zeilschepen,		Te zamen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen,		Te zamen.
		getuigd op Europeesche wijze.	getuigd op inlandsche wijze.			getuigd op Europeesche wijze.	getuigd op inlandsche wijze.	
Van Japan	5	„	„	5	29 294	„	„	29 294
„ Manilla	16	7	„	23	21 478	579	„	22 057
„ Serawak	2	2	66	70	1 531	432	2 615	4 578
„ de Kokos-eilanden	„	1	„	1	„	382	„	382
„ Mauritius	„	2	„	2	„	2 590	„	2 590
„ Timor-Dilly	13	2	38	53	28 489	55	319	28 860
„ Duitsch Nieuw-Guinea	12	„	„	12	57 846	„	„	57 846
„ Australië	40	5	3	48	207 761	10 311	195	218 267
Totalen	3692	213	1474	5379	4 152 451	378 150	160 295	4 690 896

B. *Vertrokken schepen.*

Landen of plaatsen van herkomst of bestemming.	Stoom-schepen.	Zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	Zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.	der stoom-schepen.	der zeilschepen getuigd op Europeesche wijze.	der zeilschepen getuigd op inlandsche wijze.	Te zamen.
Naar Nederland	92	4	„	96	511 794	9 637	„	521 431
„ Engeland	28	3	„	31	198 825	10 185	„	209 010
„ Engelsch Kanaal (voor orders)	„	3	„	3	„	12 264	„	12 264
„ Portugal (voor orders) en naar andere landen van Europa	3	41	„	44	13 253	122 604	„	135 857
„ Egypte en Port-Said (voor orders)	57	„	„	57	330 032	„	„	330 032
„ Afrika	„	7	„	7	„	25 250	„	25 250
„ Amerika	22	25	„	47	139 453	93 680	„	233 133
„ Arabië	2	„	„	2	13 346	„	„	13 346
„ Engelsch-Indië en Ceylon	27	1	„	28	165 020	2 599	„	167 619
„ Malakka en de Straits-Settlements	3153	97	1328	4578	2 127 587	52 255	111 822	2 291 664
„ Siam	10	1	54	65	30 560	1 318	8 478	40 356
„ Saigon	3	„	„	3	6 842	„	„	6 842
„ Hongkong	28	4	„	32	120 210	6 610	„	126 820
„ China	31	2	13	46	123 434	8 231	1 682	133 347
„ Japan	3	„	„	3	9 825	„	„	9 825
„ Manilla	4	3	„	7	4 575	10 265	„	14 840
„ Serawak	3	1	54	58	8 257	243	2 187	10 687
„ de Kokos-eilanden	1	„	„	1	382	„	„	382
„ Mauritius	„	2	„	2	„	2 145	„	2 145
„ Timor-Dilly	13	3	55	71	28 489	61	456	29 006
„ Duitsch Nieuw-Guinea	6	„	„	6	29 108	„	„	29 108
„ Nieuw-Caledonië	1	„	„	1	362	„	„	362
„ Australië	28	9	5	42	152 044	30 618	307	182 969
Totalen	3515	206	1509	5230	4 013 398	387 965	124 932	4 526 295

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE 000

N°. 66.

(Zie hoofdst. 0, afd. IV, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in NEDERLANDSCH-INDIË tehuis behoorende SCHEPEN en VAARTUIGEN, groot 30 M³. en daarboven, op 31 December 1896.

GEWESTEN.	Stoomschepen.		Schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere vaartuigen.		Totaal.	
	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).
JAVA EN MADURA.																
Bantam	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	10	420	10	420
Batavia	37	67919	.	.	1	4041	.	.	5	617	.	.	129	6370	172	78947
Krawang	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	31	1660	31	1660
Cheribon	.	.	.	.	.	.	.	.	1	250	.	.	47	1989	48	2239
Tagal	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	41	1635	41	1635
Pekalongan	.	.	.	.	.	.	.	.	1	113	.	.	56	2352	57	2465
Samarang	6	703	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	125	8089	131	8792
Japara	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	36	1682	36	1682
Rembang	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	48	2175	48	2175
Soerabaija	13	7759	2	5246	14	15040	4	4221	23	5536	.	.	350	17178	406	54980
Pasoeroean	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	24	985	24	985
Probolinggo	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	46	2166	46	2166
Bezoeki	1	128	.	.	.	.	.	.	1	312	.	.	3	450	5	890
Madioen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	13	444	13	444
Madura	.	.	.	.	1	752	.	.	2	696	.	.	258	9963	261	11411
Totalen	57	76509	2	5246	16	19833	4	4221	33	7 524	.	.	1 217	57558	1329	170891
BUITENBEZITTINGEN.																
Sumatra's Westkust	2	129	.	.	.	.	.	.	1	108	.	.	50	2640	53	2877
Benkoelen	.	.	.	.	.	.	.	.	1	103	.	.	12	462	13	565
Lampongsche Districten	.	.	.	.	.	.	.	.	3	336	.	.	14	696	17	1032
Palembang	3	1204	.	.	13	10079	2	828	.	.	.	.	20	1382	38	13493
Oostkust van Sumatra	3	536	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	17	717	20	1253
Atjeh en onderhoorigheden	1	1088	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	20	1028	21	2116
Riouw	4	989	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	199	7	1188
Banka	1	353	.	.	.	.	.	.	20	2881	.	.	30	1453	51	4687
Billiton	1	100	.	.	.	.	.	.	2	447	.	.	27	1634	30	2181
Westerafdeeling van Borneo	7	2354	.	.	.	.	1	465	4	1039	.	.	45	2353	57	6211
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	2	2873	.	.	5	3888	2	955	43	10624	.	.	6	711	58	19051
Celebes en onderhoorigheden	.	.	.	.	1	966	.	.	14	2204	.	.	304	13901	319	17071
Menado	1	258	.	.	.	.	.	.	13	1758	.	.	2	86	16	2102
Amboina	.	.	.	.	.	.	.	.	16	890	2	60	60	1469	78	2419
Ternate	2	136	.	.	.	.	.	.	1	35	1	53	.	.	4	224
Timor en onderhoorigheden	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	127	3	127
Bali en Lombok	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	8	327	8	327
Buitenbezittingen	27	10020	.	.	19	14933	5	2248	118	20425	3	113	621	29185	793	76924
Java en Madura (zie hooger)	57	76509	2	5246	16	19833	4	4221	33	7524	.	.	1 217	57558	1329	170891
Algemeene totalen	84	86529	2	5246	35	34766	9	6469	151	27949	3	113	1 838	86743	2122	247815
Op 31 December 1895 waren de algemeene totalen	81	82095	2	5246	39	39115	13	8052	145	29095	2	74	1 720	80660	2002	244337

De SCHEPEN en VAARTUIGEN, ten behoeve van welke ZEEBRIEVEN waren afgegeven, waren op 31 December 1896 verdeeld als volgt:

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Op 31 Dec. 1895 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daar beneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
	STOOMSCHEPEN.																	
Batavia.	Batavia	1	.	.	3	2	1	.	1	4	3	8	10	2	35	63312	34	62161
Soerabaija.	Soerabaija	.	.	.	.	.	1	.	2	.	.	.	.	.	3	3018	7	5696
Bezoeki.	Banjoewangi	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	128	.	.
Palembang.	Palembang	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	1100	1	545
Atjeh.	Olehleh	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	2	2285	1	1088
Riouw.	Riouw	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	719	2	459
Id.	Singkep	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	270	1	270
Oostkust van Sumatra.	Medan	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	463	1	463
Billiton.	Tandjong Pandan	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	100	1	100
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	.	1	.	.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	3	2184	3	1376
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	1	.	.	3	2874	3	2874
Id.	Koetei	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	1	1333	1	1333
Menado.	Gorontalo	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	258	.	.
Ternate.	Ternate	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	136	2	136
	Totalen	5	6	.	7	4	2	.	5	6	3	9	10	2	59	78180	57	76501
	ZEILVAARTUIGEN.																	
Batavia.	Batavia	3	1	.	.	.	.	2	1	1	.	.	.	1	9	8979	10	10009
Cheribon.	Cheribon	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	250	1	250
Soerabaija.	Soerabaija	4	2	2	1	3	3	.	1	.	2	4	.	.	22	16988	25	20803
Id.	Grissee	.	.	1	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	3	2385	5	3624
Bezoeki.	Banjoewangi	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	312	1	312
Madura.	Pamakassan	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	1663	1	1663
Id.	Sampang	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	110	1	110
Id.	Sumanap	.	1	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	3	1448	4	1834
Sumatra's Westkust.	Padang	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	102	.	.
Benkoelen.	Poeloe Pisang	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	103	.	.
Lampongsche Districten.	Menggala	1	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	708	3	708
Palembang.	Palembang	1	.	1	3	4	3	2	1	1	.	.	.	.	16	11491	18	13240
Riouw.	Riouw	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	75	2	928
Banka.	Muntok	7	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	11	1508	12	1725
Id.	Djeboes	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	133	1	133
Id.	Blinjoe	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	181	2	181
Id.	Merawang	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	159	2	253
Id.	Pangkalpinang	1	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	523	2	305
Id.	Soengeiliat	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	102	1	102
Billiton.	Tandjong Pandan	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	447	2	447
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	.	4	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	1817	6	1797
Id.	Djelei	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	40	1	40
Id.	Mampawa	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	349	1	349
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin	15	13	5	2	1	.	.	2	.	.	.	.	.	38	10169	33	8458
Id.	Pegattan	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	123	1	123
Id.	Pasir	.	2	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	872	3	877
Id.	Kotta Baroe	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	152	1	152
Id.	Sampit	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	123	1	123
	Transporteeren	43	35	12	9	8	10	4	5	2	2	5	.	1	136	51312	140	68546

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:													Gezamenlijk aantal bodems	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M^3).	Op 31 Dec. 1895 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M^3 en daar beneden.	boven 150 t/m 300 M^3.	boven 300 t/m 450 M^3.	boven 450 t/m 600 M^3.	boven 600 t/m 750 M^3.	boven 750 t/m 900 M^3.	boven 900 t/m 1050 M^3.	boven 1050 t/m 1200 M^3.	boven 1200 t/m 1350 M^3.	boven 1350 t/m 1500 M^3.	boven 1500 t/m 2250 M^3.	boven 2250 t/m 3000 M^3.	boven 3000 M^3.			Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M^3).
	Per transport. .	43	35	12	9	8	10	4	5	2	2	5	.	1	136	51312	140	68546
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser . . .	1	4	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	6	1739	7	2022
Id.	Kaïli. . . .	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	417	3	973
Id.	Donggala . . .	2	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4	786	4	786
Id.	Wadjo	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	484	1	484
Id.	Wani	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	968	1	412
Menado.	Menado. . . .	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	417	2	417
Id.	Gorontalo . . .	7	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	11	1644	10	1361
Id.	Bwool	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	226	1	226
Amboina.	Amboina . . .	2	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	278	3	278
Id.	Banda	5	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	481	7	566
Id.	Gisser	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	138	2	97
Ternate.	Ternate . . .	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	53	2	88
Id.	Senana Tatje. .	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	34	.	.
Timor.	Koepang . . .	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	380	1	380
Bali en Lombok.	Singaradja. . .	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	124	1	124
	Totalen . .	67	51	14	11	8	10	5	5	2	2	5	.	1	181	69481	185	76760

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE PPP.

N°. 67.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT van de SCHEEPSRAMPEN gedurende 1896 in de wateren van den NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

Volgnummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
	1896.						
1	.. Maart	Op de Rosa-klip bij het eilandje Nangoa (afd. Battam der res. Riouw en onderhoorigheden).	Engelsche.	*Celestial.*	Stoomschip.	Gestrand.	Schip verloren; bemanning gered. (Nopens de lading is niets gemeld.)
2	9 Juni.	Op eene bank voor de soengei Assam-Assam (onderafd. Tanahlaut der afd. Martapoera van de Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	Ned. Indische.	*Sari Antasan.*	Zeilschip.	Idem.	Schip en lading verloren; bemanning gered. (Het met boschproducten geladen schip werd, na van Bandjermasin op zijne bestemmingsplaats Assam—Assam te zijn aangekomen, door den sterken stroom in de soengei Assam-Assam van zijn anker geslagen en op de voor die rivier liggende zandbank gedreven.)
3	12 Juni.	Op eene rots nabij Poeloe Matasiri (afd. Pasir en Tanah-Boemboelanden, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	Idem.	*Sri Medina.*	Idem.	Idem.	Schip verloren; bemanning en lading gered. (Het onzeewaardige, met rottan, klappers en hout geladen schip werd door hooge zeeën lek geslagen, waarom men het liet stranden.)
4	24 Juni.	Op het rif Sesoeng bij het eilandje Noesa-Katoenaoeni (Noordkust van Ceram; res. Amboina).	Idem.	*A. F. Bouwman.*	Idem.	Idem.	Schip verloren; bemanning gered. (Omtrent de lading is niets gemeld.)
5	3/4 Aug.	In de Java-zee nabij den hoek van Pamalang, tusschen Tagal en Pekalongan.	Nederlandsche.	*Noach V.*	Idem.	Verbrand.	Schip en lading verloren; bemanning gered. (Het met eene lading steenkolen, cokes, salpeter, provisiën, ijzer, lood en touwwerk geladen, voor Pekalongan bestemde schip geraakte door eene onbekende oorzaak in brand.)
6	21 Aug.	Tusschen Kwala Pemboeang en Tandjong Poeting (res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	Ned. Indische.	*Sri Alam.*	Idem.	Vergaan.	Bemanning gered. (Het oude, met sarongs en andere handelsartikelen van Singaradja op Bali naar Bandjermasin op reis zijnde vaartuig sloeg bij zwaar weder uiteen.)
7	.. Aug.	Op een rif bij Prinseneiland (res. Bantam).	Amerikaansche.	*Governor Goodwin.*	Idem.	Gestrand.	Van de bemanning verongelukten twee personen. Het wrak en de lading werden publiek verkocht.

Volg-nummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
8	18 Sept.	In de Pamoekan-baai (res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	Ned. Indische.	*Fatahool Bohari.*	Zeilschip.	Gezonken.	Schip en lading (rijst, petroleum en andere handelsartikelen) verloren; bemanning gered. (Op reis zijnde van Soemalantakan naar Tjengal, stootte het vaartuig op onderzeesche rotspunten lek en zonk onmiddellijk.)
9	24 Sept.	Bij Kampong Pagé (res. Menado).	Duitsche.	*Helene.*	Idem.	Gestrand.	Schip en lading verloren; bemanning gered.
10	12 Oct.	Op de buitenzijde van den wester-havendam te Tandjong Priok (haven van Batavia).	Ned. Indische.	*Krawang.*	Stoomschip.	Idem.	Schip verloren; bemanning gered. Het ongeval had plaats terwijl het schip ongeladen ter reede Tandjong Priok ten anker lag; toen namelijk de machine zou beproefd worden, weigerde deze te werken, waardoor het schip door wind en zee tegen den wester-havendam werd gezet.

Koloniaal verslag van 1897.

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

BIJLAGE QQQ.

N°. 68.

(Zie hoofdst. O, afd. V, van het verslag.)

I. OVERZICHT betreffende: 1°. het FABRIEKSWEZEN in Nederlandsch-Indië, voor zooveel dit niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat (dus met uitsluiting van suikerfabrieken, rystpelmolens, koffiepellerijen, enz.), en 2°. de in Nederlandsch-Indië aanwezige DRUKKERIJEN, een en ander volgens de over het jaar 1896 ontvangen opgaven.

1°. FABRIEKSWEZEN.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. *a)*	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. *b)*	Uitkomsten der onderneming.
	Batavia.					
1	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	stoom	uit Europa en uit Australië.	125	f 0,75 per dag.	† *c)*
2	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (firma TAYLOR & LAWSON).	id.	uit Europa.	120	f 1,50 per dag.	Bevredigend.
3	Fabriek voor herstellingen aan tramwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij).	id.	uit Indië en uit Europa.	15	f 1,66 per dag.	†
4	Brood- en meelfabriek (Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging LEROUX & C°.").	stoom en handenarbeid	uit Europa, uit Amerika en uit Australië.	20	f 16 's maands.	Bevredigend.
5	Vereenigde ijs- en mineraalwaterfabrieken (H. K. en J. D. MIJER).	stoom	uit Europa.	30	f 0,50 à f 1 per dag.	Id.
6	IJsfabriek (W. BUDDINGH).	id.	id.	12	f 18,50 's maands.	Onbevredigend.
7	Zeepfabriek van K. C. L. VAN MUNSTER.	handenarbeid	id.	2	f 30 's maands.	Bevredigend.
8	Idem van F. H. H. VAN MUNSTER.	id.	uit Europa en uit Indië.	3	f 0,50 per dag.	Onbevredigend.
9	Mineraalwaterfabriek (Bataviasche Mineraalwater-inrichting „systeem BEINS").	id.	uit Europa.	25	f 8 's maands.	Bevredigend.
10	Stoomwasscherij en ververij.	stoom	†	†	†	†
11	IJsfabriek te Buitenzorg.	id.	uit Europa.	6	f 9 à f 40 's maands.	Redelijk.
	Preanger Regentschappen.					
12	Arakfabriek.	†	†	†	†	†

a) Waar bij de in dit overzicht genoemde fabrieken, enz. niet tevens de plaats vermeld is waar zij gevestigd zijn, wordt, voor zooveel uit de ontvangen opgaven is af te leiden, de gewestelijke hoofdplaats bedoeld.

b) In de ontvangen opgaven is niet uiteengehouden welke der opgegeven loonen betrekking hadden tot inlandsche en welke tot niet-inlandsche werklieden.

c) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag	Gemiddeld loon der werklieden. b)	Uitkomsten der onderneming.
	Cheribon.					
13	IJsfabriek ter hoofdplaats (Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie van ijsfabrieken te Cheribon en Tagal").	stoom	uit de drinkwaterleiding ter hoofdplaats.	6	f 16 's maands.	Bevredigend.
14 en 15	Twee limonadefabrieken.	handen-arbeid	door plaatselijken inkoop.	5 à 6	f 4 à f 15 's maands.	Middelmatig
16	Zeepfabriek.	id.	grootendeels uit Europa.	4	f 6 à f 7,50 's maands.	Bevredigend.
17	Arakstokerij te Paboearan.	stoom	van de nabijgelegen suikerondernemingen.	12	f 0,20 à f 0,55 per dag.	Tamelijk bevredigend,
18	Idem te Palimanang.	handen-arbeid	id.	10	f 0.40 à f 0,50 per dag.	†
	Tagal.					
19	Arakstokerij te Bandjaran.	id.	id.	12	f 15 's maands.	†
20	Idem te Slawi.	id.	id.	3	f 7,50 's maands.	†
	Pekalongan.					
21	Kalkbranderij en zeepziederij.	id.	uit Indië.	†	f 0,35 per dag.	Voldoende.
22	IJsfabriek.	stoom	uit Europa.	5	f 0.40 per dag.	†
	Samarang.					
23	Fabriek van rijtuigen en wagens, tevens voor het onderhoud van locomotieven en verder spoorwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij).	id.	grootendeels uit Europa.	87	f 0,67 per dag.	Bevredigend.
24	Fabriek voor herstellingen aan locomotieven en verder tramwegmaterieel (Stoomtramweg-maatschappij Samarang-Joana).	id.	uit Europa en uit Indië.	201	f 0,75 à f 1,03 per dag.	Id
25	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (Naamlooze vennootschap „Stoomwerktuigenfabriek, voorheen HARRIS & C°.").	id.	uit Europa.	98	f 0,30 à f 2.50 per dag.	Middelmatig.
26	Reparatiewinkel (AVELINO & C°.).	handen-arbeid	door plaatselijken inkoop.	onbepaald	f 1 per dag.	Ongunstig.
27	Beenderenmeel- en kunstmestfabriek (SOESMAN & C°.).	stoom	uit Europa en uit Indië.	10	f 0,50 per dag	†
28	Fabriek ter vervaardiging van sigaren, sigaretten en gekorven tabak (Naamlooze vennootschap: „Eerste Manilla-sigarenfabriek, voorheen GLASER & C°.").	stoom en handen-arbeid	uit Manilla en uit Indië.	476	f 0,15 à f 2 per dag.	Bevredigend.
29	IJs- en mineraalwaterfabriek (E. O'HERNE).	stoom	uit Europa en uit Indië.	16	f 0.45 per dag.	Ongunstig.
30	IJsfabriek.	id.	uit de drinkwaterleiding ter hoofdplaats.	13	f 20 's maands.	Onbevredigend.
31	Idem (Ho HIN WAN).	id.	id.	11	f 0.50 per dag.	Werkte zonder winst.
32-37	Zes kalkbranderijen.	handen-arbeid	door plaatselijken inkoop.	8	f 0.25 per dag.	†
38	Fabriek te Ambarawa van ijs en koolzuurhoudende dranken.	id.	uit Europa en uit Indië.	4	f 0,50 per dag.	†

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)	Uitkomsten der onderneming.
	Japara.					
39	IJsfabriek.	petroleummotor	†	3	f 7,75 à f 8 's maands.	†
40	Stokerij 3de klasse van inlandsch gedistilleerd	handenarbeid	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	6	f 0,25 per dag.	Bevredigend.
	Rembang.					
41	Petroleumraffinaderij in de afdeeling Blora.	stoom	door plaatselijke boring.	90	f 0,30 per dag.	Gunstig.
	Soerabaija.					
42	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	id.	uit Australië en uit Indië.	75	f 0,90 per dag.	Bevredigend.
43	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Dapoean" (voorheen YOUNG en GILL).	id.	uit Europa.	130	f 1 per dag.	Id.
44	Koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen „de Volharding". (Naamlooze vennootschap).	petroleummotors	uit Europa en uit Indië.	120	f 1 per dag.	Onbevredigend.
45	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Insulinde" (J. A. CEULEN & C°.).	stoom	id.	120	f 1 per dag.	Id.
46	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Kalimas" (Naamlooze vennootschap).	id.	id.	130	f 1 per dag.	Id.
47	Fabriek „de Nederlandsch-Indische Industrie" voornamelijk voor de vervaardiging van onderdeelen van machinerieën voor suikerfabrieken (L. SMIT c. s.).	id.	id.	200	f 1 per dag.	Bevredigend.
48	Atelier voor de vervaardiging van onderdeelen van machinerieën „Kebalen" (TH. LEDGERWOOD Manufacturing Company Limited, voorheen P. VAN DRONGELEN).	id.	id.	80	f 1 per dag.	Id.
49	Werkplaats van de Oost-Java Stoomtram-Maatschappij.	id.	id.	60	f 0,70 per dag.	†
50	Smederij (voorheen BECKER & C°.)	handenarbeid	id.	150	f 0,80 per dag.	Bevredigend.
51	Idem (J. F. C. PRUIT).	id.	uit Indië.	2	f 1 per dag.	Onbevredigend.
52	Atelier voor de vervaardiging van kleine machinedeelen (VAN VLIET EN ZONEN).	id.	id.	2	f 1 per dag.	Id.
53	Fabriek van ijs en minerale wateren (OLIE & C°.)	stoom	id.	55	f 0,75 per dag.	Bevredigend.
54	IJsfabriek (G. H. KUNEMAN).	id.	id.	12	f 0,75 per dag.	Id.
55	Idem (BRINGOLLE & C°.).	id.	id.	20	f 0,70 per dag.	Id.
56	Idem „Dremo" (HAN KONG LOK en LIEM SIAN KEE).	id.	uit Europa.	14	f 0,30 per dag.	†
57	Fabriek van minerale wateren (CLIGNETT & C°.).	id.	uit Europa en uit Indië.	30	f 0,30 per dag.	Bevredigend.
58	Idem (J. A. VAN VIEGEN).	handenarbeid	id.	5	f 0,65 per dag.	Id.
59	Idem (VAN BEKKEN & C°.).	id.	id.	10	f 0,40 per dag.	Id.
60	Idem (F. L. HELLVACH).	id.	id.	20	f 0,50 per dag.	Id.
61	Idem (A. DE VOS).	id.	id.	8	f 0,45 per dag.	Id.
62	Idem (THE TJAN HOO).	id.	id.	10	f 0,40 per dag.	Id.
63	Idem „Soerabaija" (DE HAAS, voorheen COUVEE).	stoom	id.	3	f 0,75 per dag.	Id.
64	Idem „Ketabang" (HAN TJOEI HONG).	id.	id.	16	f 0,50 per dag.	Id.
65	Fabriek van minerale wateren en siropen (MOLL).	handenarbeid	id.	12	f 0,40 per dag.	Id.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)	Uitkomsten der onderneming.
66	Fabriek van minerale wateren en siropen (Tan Tie Nio).	handen-arbeid	uit Europa en uit Indië.	9	f 0,30 per dag.	Onbevredigend.
67	Stoombroodbakkerij (Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging" Leroux & C°.).	stoom	uit Europa.	20	f 0,40 per dag.	Id.
68	Broodfabriek „de Hoop" (Meijboom).	petroleum-motor	uit Indië.	3	f 0,45 per dag.	Id.
69	Meubelfabriek (de Zoete & C°.).	handen-arbeid	uit Europa en uit Indië.	60	f 0,50 per dag.	Redelijk.
70	Idem (Lie Swie Ing).	id.	uit Indië.	35	f 0,50 per dag.	Onbevredigend.
71	Idem (Eng Jie Goan).	id.	id.	40	f 0,40 per dag.	Id.
72	Idem (Kong Tong Hwat).	id.	id.	25	f 0,25 per dag.	Id.
73	Idem (Kong Wa Hing).	id.	id.	35	f 0,25 per dag.	Bevredigend.
74	Idem (Sing Ho Taij).	id.	id.	35	f 0,50 per dag.	Id.
75	Idem (Sien Kong Sing).	id.	id.	25	f 0,30 per dag.	Slecht.
76	Idem (Sien Hap Sing).	id.	id.	20	f 0,20 per dag.	Onbevredigend.
77	Idem (Sien Hap Hin).	id.	id.	35	f 0,50 per dag.	Id.
78	Idem (Yap Tiauw Ing).	id.	id.	20	f 0,30 per dag.	Id.
79	Werkplaats voor het repareeren van piano's (Gebr. Schell).	id.	uit Europa en uit Indië.	12	f 1 per dag.	Redelijk.
80	Idem (W. Naessens & C°.).	petroleum-motor en handen-arbeid	id.	30	f 0,60 per dag.	Onbevredigend.
81	Rijtuigfabriek (Gebr. Corsmit).	handen-arbeid	id.	20	f 0,60 per dag.	Bevredigend.
82	Soerabaijasche rijtuigfabriek (voorheen Bouman).	id.	id.	80	f 0,90 per dag.	Id.
83	Rijtuigfabriek (H. Wijnveldt).	id.	id.	100	f 0,87 per dag.	Id.
84	Idem (W. Elderenbosch).	id.	id.	†	†	†
85	Idem (C. H. de Jongh).	id.	id.	12	f 0,86 per dag.	Slecht.
86	Wagenmakerij (Han Hak Boen).	id.	id.	30	f 0,60 per dag.	Onbevredigend.
87	Idem (Tio A. Teng).	id.	id.	10	f 0,50 per dag.	Slecht.
88	Zeepziederij (Postal).	id.	id.	30	f 0,45 per dag.	Bevredigend.
89	Idem (Liem Ping Ting).	id.	uit Indië.	4	f 0,40 per dag	Onbevredigend.
90	Idem (Ong Boeng Tjiang).	id.	id.	9	f 0,40 per dag.	Id.
91	Idem (Ong Kiem Boeng).	id.	id.	6	f 0,50 per dag.	Redelijk.
92	Idem (Ing Ke Lok).	id.	id.	8	f 0,35 per dag.	Werkte met verlies.
93-94	Twee arakstokerijen.	stoom	id.	8 à 19	f 0,40 à f 0,60 per dag.	Bevredigend.
95	Kalkbranderij (Erven Vreede & Moorrees).	stoom en handen-arbeid	id.	17	f 0,60 per dag.	Id.
96	Idem (Hadji Barmani).	handen-arbeid	id.	20	f 0,20 per dag.	Id.
97	Idem (Hadji Pa Sewail).	id.	id.	3	f 0,20 per dag.	Redelijk.
98	Idem (Hadji Dollah).	id.	id.	6	f 0,20 per dag.	Onbevredigend.
99	Houtskool- en kalkbranderij (Tjoa Tjoan Lok).	id.	id.	12	f 0,46 per dag.	Werkte met verlies.
100	Cement- en tegelfabriek (H. Messer).	id.	uit Europa.	30	f 0,50 per dag.	†
101	Petroleumraffinaderij te Wonokromo (Dordtsche Petroleummaatschappij).	stoom	uit Indië.	40	f 0,45 per dag.	Gunstig.
102	Idem te Goenoeng Sari (The Toan Lok).	id.	id.	150	f 0,80 per dag.	Slecht.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)	Uitkomsten der onderneming.
	Pasoeroean.					
103	Machinefabriek (Naamlooze vennootschap: Maatschappij tot exploitatie van den constructiewinkel „de Bromo".)	stoom	uit Europa en uit Indië.	70	f 0,60 per dag.	Minder gunstig.
104	Arakstokerij „Redjasa".	id.	van de nabijgelegen suiker-ondernemingen.	8	f 8 à f 20 's maands.	†
	Probolinggo.					
105	IJsfabriek te Probolinggo.	water	uit Indië.	4	f 11,75 's maands.	†
106	Idem te Loemadjang.	id.	id.	4	f 0,35 à f 0,40 per dag.	†
107	Arakstokerij te Kraksaän.	stoom	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	14	f 0 50 à f 1 per dag.	Werkte met verlies.
108	Kalkbranderij te Kraksaän.	id.	uit Indië.	6	f 0,33[5] per dag.	Id.
	Bagelen.					
109	IJsfabriek te Poerworedjo.	water	id.	†	†	Gunstig.
110	Idem te Karanganjar.	stoom en water	id.	7	f 7 à f 12,50 's maands.	†
111	Arakstokerij te Keboemen.	handen-arbeid	door plaatselijken inkoop.	6	f 7,50 à f 15 's maands.	†
112	Fabriek van mineraalwater en siropen (Lie Soei Lian).	id.	uit Indië.	†	†	Gunstig.
	Kadoe.					
113	IJsfabriek te Magelang.	water	id.	1	†	Bevredigend.
	Soerakarta.					
114	„Atelier d'industrie", voor de vervaardiging van hout- en ijzerwerken.	handen-arbeid	id.	55	f 1,75 per week.	Id.
115	IJsfabriek.	stoom en water	uit Europa.	13	f 0,48 per dag.	Id.
	Djokjokarta.					
116	Nijverheidsatelier A. Resink & C°. (smederij en stoomzaaginrichting).	stoom en handen-arbeid	id.	135	f 0,40 per dag.	Gunstig.
117	IJsfabriek Pathook (Djokjosche IJsmaatschappij).	stoom en water	uit Indië.	12	f 0,38 per dag.	Zeer gunstig.
118	Fabriek tot bereiding van Indo-guano.	id.	uit Europa en uit Indië.	15	f 0,40 per dag.	Gunstig.
	Kediri.					
—	Kalkbranderij Plandakan (Toeloeng-Agoeng).	handen-arbeid	uit Indië.	.....	....	Heeft gedurende 1896 niet gewerkt.
119	„Industrie, voorheen Noothout & C°." (zuivering van kapok, olieslagerij tevens smederij en etablissement voor koffiebereiding).	stoom	door plaatselijken inkoop.	95	f 0,20 à f 0,50 per dag.	Zeer gunstig.
120	Kalkbranderij Gamping (Toeloeng Agoeng).	handen-arbeid	uit Indië.	17	f 0,40 à f 1 per dag.	†
—	Fabriek Dandangan (kapokzuiveringfabriek).	water	door plaatselijken inkoop.	.....	....	Heeft gedurende 1896 niet gewerkt.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden b)	Uitkomsten der onderneming.
121	Zeepziederij (Han Thoan Hien).	handen-arbeid	door plaatselijken inkoop.	3	f 0,25 à f 0,35 per dag.	†
122	Idem (Hwan Lien Ban).	id.	id.	3	f 0,30 à f 0,50 per dag.	†
123	Fabriek van mineraalwater en siropen (I. Kue Sioe).	id.	uit Indië.	3	f 0,35 per dag.	†
124	IJsfabriek Tosaren.	stoom en water	†	13	f 0,35 à f 0,85 per dag.	Redelijk.
125	Smederij (J. R. Pelle).	handen-arbeid	†	11	f 0,40 à f 1 per dag.	Id.
—	Kedirische Luciferfabriek.	stoom	†	†	†	Werkte in 1896 slechts gedurende een paar maanden en werd op 1 December van dat jaar tijdelijk gesloten.
	Madura.					
126	IJsfabriek.	water	uit Indië.	3	f 0,33⁵ per dag en f 50 's maands.	Onbevredigend.
	Sumatra's Westkust.					
127-128	Twee ijsfabrieken.	stoom	uit Europa.	6	f 15 à f 25 's maands.	†
129-130	Twee kunstmineraalwater-fabrieken.	handen-arbeid	uit Europa en uit Indië.	5	f 15 's maands.	Bevredigend.
	Palembang.					
131	Houtzaagmolen „Phoenix Saw Mill" (John Forbes).	stoom	door plaatselijken inkoop.	11	f 1 per dag.	†
132	IJs- en mineraalwaterfabriek (J. Möldenhauer).	id.	†	†	†	†
	Oostkust van Sumatra.					
133	IJsfabriek te Medan.	id.	†	6	$ 0,35 per dag.	Zeer bevredigend.
134	Maatschappij tot exploitatie van minerale wateren (in liquidatie).	id.	†	†	†	†
135	Fabriek voor de herstelling van spoorweg-materieel (Deli-spoorwegmaatschappij).	id.	uit Europa.	104	$ 0,30 à $ 2,50 per dag en vrije woning.	†
136	Olieperserij te Bengkalis.	†	uit Indië.	†	†	†
137	Cementfabriek te Soenggal.	†	uit Europa.	†	†	Zeer bevredigend.
138	Houtzagerij te Soengei Rawah in Siak (Naamlooze vennootschap: „Houtaankap Siak").	stoom	uit Indië.	†	†	Id.
139	Idem te Lau Boentoe in Langkat.	id. en olifanten	id.	410	$ 0,20 à $ 1 per dag.	†
140	Petroleumraffinaderij te Pangkallan Brandan in Langkat (Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleum-bronnen in Nederlandsch-Indië).	stoom	id.	†	†	Zeer gunstig.
141	Houtzagerij te Perbaoengan.	id.	d.	53	$ 0,20 à $ 1 per dag.	†
	Atjeh.					
—	IJsfabriek (Thio Thiauw Liat).	id.	uit Europa.	....	....	Heeft in 1896 niet gewerkt.

Volgnummer.	Gewestelijke aanduiding van de fabrieken. a)	Beweegkracht.	Van waar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden. b)	Uitkomsten der onderneming.
142	Limonadefabriek.	handen-arbeid	uit Britsch-Indië.	13	f 1,50 per dag.	Bevredigend.
	Riouw en onderhoorigheden.					
143	Steenbakkerij op het eiland Battam (eigendom van den onderkoning van Riouw en door dezen aan een Chinees in huur afgestaan).	stoom	uit Indië.	15	$ 0,34 per dag.	†
144	Sago-fabriek.	water	id.	42	$ 0,18 per dag.	†
	Westerafdeeling van Borneo.					
145	Houtzagerij „Tjoba".	stoom	id.	20	$ 8 à $ 25 's maands.	Minder gunstig.
146	IJsfabriek.	id.	door plaatselijken inkoop.	5	$ 8 à $ 25 's maands.	Id.
147	Oliefabriek „Karadjinan".	id.	uit Indië.	50	$ 8 à $ 30 's maands.	Bevredigend.
148	Idem „Wilhelmina".	id.	id.	52	$ 0,40 per dag en $ 10 à $ 25 's maands.	Slecht.
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.					
149	IJsfabriek (R. van Beeren).	id.	uit Europa en uit Indië.	5	f 15 's maands.	Gunstig.
150-151	Twee diamantslijperijen te Martapoera (Sech Salim bin Malik Alkaterie & C°.)	id.	id.	250	†	Id.
152	Houtzaagmolen te Samarinda (Koetei).	id.	uit Indië.	36	f 0,36 per dag.	†
	Celebes en onderhoorigheden.					
153	Fabriek van ijs, mineraalwater en siropen.	id.	uit Europa en uit Indië.	10	f 28 's maands.	Minder bevredigend.
	Menado.					
154	Houtzagerij te Gorontalo.	id.	†	†	†	Goed.
	Amboina.					
155	IJsfabriek (Ong Ki Hong en Nio Kik Tjien).	id.	door plaatselijken inkoop.	3	f 0,60 per dag.	Middelmatig.
156	Houtzagerij te Toeal op de Key-eilanden (H. Kuhn, vroeger Lange & C°.).	id.	uit Indië.	10	f 0,40 per dag.	Id.

2°. DRUKKERIJEN.

Volgnummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN. Europeanen	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
1	Batavia.	H. M. van Dorp & C°.	snelpersen.	„	13	12
2	Id.	G. Kolff & C°.	6 snelpersen, 4 handpersen en 6 steendruk- en tegeldrukpersen.	3	40	200
3	Id.	H. Prange & C°.	snelpersen.	1	28	61
4	Id.	Albrecht en Rusche.	Duitsche persen.	3	30	30
5	Id.	Yap Goan Ho.	snelpers.	„	13	12
6	Id.	Naamlooze vennootschap Karsseboom & C°.	1 snel- en 1 trap-pers.	3	4	7
7	Id.	Naamlooze vennootschap „Javasche boekhandel en drukkerij".	snel- en handpersen.	4	20	30
8	Meester-Cornelis (residentie Batavia).	Said Oesman bin Aqil bin Jahya.	steendrukpers.	„	4	„
9	Bandong (residentie Preanger Regentsch.).	J. R. de Vries & C°.	1 handpers.	„	2	„
10	Id.	Naamlooze vennootschap „Javasche boekhandel en drukkerij".	2 handpersen.	„	5	„
—	Id.	H. M. van Dorp & C°. [1]	2 handpersen.	„	4	„
11	Cheribon.	A. Bisschop.	2 snelpersen en 1 trap-pers.	„	12	2
12	Tagal.	L. E. van Dort & C°.	1 pers.	1	6	„
13	Samarang.	G. C. F. van Dorp & C°.	Duitsche persen.	6	160	3
14	Id.	A. Bisschop.	5 persen.	1	26	„
15	Id.	Naamlooze vennootschap: „Samarang drukkerij en boekhandel", voorheen firma P. A. van Asperen van der Velde & C°.	4 snelpersen.	„	30	„
16	Id.	Maatschappij „de Locomotief".	snelpersen.	2	56	8
17	Id.	Gebr. Jansz.	2 snelpersen en 1 handpers.	1	28	3
18	Id.	Yap Goan Ho.	2 snelpersen, 4 steendrukpersen en 2 handpersen.	„	18	14
19	Soerabaija.	Thieme & C°.	3 persen.	6	61	„
20	Id.	Gebr. Gimberg & C°.	5 persen.	2	30	9
21	Id.	Soerabaija'sch Handelsblad en drukkerij (voorheen Gebr. Donker & C°.).	3 persen.	5	45	„
22	Id.	E. Fürri & C°.	10 persen.	2	128	„
23	Id.	H. van Ingen.	3 persen.	6	61	„
24	Id.	Matzen Sand & C°.	3 persen.	2	20	„
25	Pasoeroean.	V. M. Schakgen.	2 snelpersen.	„	6	„
26	Malang.	A. J. Jahn.	2 snel- en 2 handpersen.	„	8	„
27	Id.	C. J. Umbgrove.	1 snelpers.	„	6	„
28	Probolinggo.	P. Schuitemaker.	2 persen.	„	12	„
29	Magelang (res. Kadoe).	H. Maresch.	†	†	†	†
30	Soerakarta.	Th. R. Landouw, firma Vogel van der Heijde & C°.	3 snelpersen, 1 handpers en 1 kaartjespers.	2	35	1
31	Id.	Firma Rusche.	2 snel- en 4 handpersen.	„	30	2

[1] Deze drukkerij werd na een bestaan van enkele maanden weder opgeheven.

Volgnummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
32	Djokjokarta.	Erven H. BUNING.	snel- en handpersen.	2	30	3
33	Padang.	L. N. H. A. CHATELIN.	1 snelpers en 2 handpersen.	2	17	4
34	Id.	R. E. VAN MUIJEN.	1 snel- en 1 handpers.	2	14	5
35	Id.	Winkelmaatschappij (voorheen BÄUMER & C°.).	2 snelpersen en 1 handpers.	1	18	11
36	Palembang.	SAID HAMID BIN HOESIN ALHABSHY.	†	†	†	†
37	Medan (res. Oostkust van Sumatra).	Naamlooze vennootschap „de Deli-courant" (voorheen J. DEEN).	3 persen.	„	27	4
38	Id.	Naamlooze vennootschap „Medan-drukkerij".	†	„	10	„
39	Kotta Radja (gouv. Atjeh en onderhoorigheden).	REICHLER & C°.	1 handpers.	„	4	„
40	Penjingat (res. Riouw en onderhoorigheden).	Sultan van Lingga-Riouw.	1 handpers.	„	3	3
41	Makasser (gouv. Celebes en onderhoorigheden).	Makassaarsche Drukkerij (J. C. VERDOUW).	3 snel- en 3 handpersen.	4	5	1
42	Tanawangko (res. Menado).	Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.	2 persen.	„	4	„
43	Amboina.	L. M. H. THÖRIG.	1 hand- en 1 trapsnelpers.	1	4	„

II. OVERZICHT betreffende het gemiddeld bedrag van AMBACHTS- en KOELIELOONEN over 1896.

GEWESTEN.	Gemiddeld dagloon voor ambachtslieden.	Gemiddeld dagloon voor koelies.
Bantam	f 0,50 à f 1,50 *a*)	f 0,20 à f 0,30
Batavia	maximum 1,50 *b*)	0,30 „ 0,60
Krawang	f 0,40 à 1,50 *a*)	gemiddeld 0,25 *c*)
Preanger Regentschappen	0,40 „ 1,50 *d*)	„ 0,20 *e*)
Cheribon	0,30 „ 1,20	f 0,15 à 0,25 *f*)
Tagal	0,50 „ 1,00 *a*)	0,20 „ 0,30 *g*)
Pekalongan	0,35 „ 0,50 *h*)	niet opgegeven.
Samarang *i*)	0,50 „ 2,00	f 0,15 à f 0.40
Japara	0,50 „ 1,00 *j*)	0,20 „ 0,30 *k*)
Rembang	0,50 „ 1,00 *l*)	0,20 „ 0,25
Soerabaija *m*)	0,35 „ 2,50	0,15 „ 0,50
Pasoeroean	niet opgegeven.	niet opgegeven.
Probolinggo	f 0,70 à f 2,00	f 0,30 à f 0,50 *n*)
Bezoeki	0,50 „ 2,00 *o*)	0,25 „ 0,55 *p*)
Banjoemas	0,25 „ 1,50 *q*)	0,20 „ 0,30 *r*)
Bagelen	0,40 „ 0,80	0,15 „ 0,25
Kadoe	0,30 „ 1,00	0,25 „ 0,35

VERDERE AANTEEKENINGEN.

a) Chineesche ambachtslieden ontvingen f 1 à f 2 daags.

b) Chineesche ambachtslieden verdienden in fabrieken f 2 à f 4 daags.

c) Chineesche koelies werden betaald met f 0,25 à f 0,50 daags. Zij, die hielpen bij het bewerken van padivelden, verdienden f 0,20 daags.

d) Goud- en zilversmeden konden tot f 2,50 per dag verdienen.

e) Vrouwen ontvingen f 0,10 à f 0,15 daags.

f) In den tijd van het afschepen van de suiker kon een koelie f 0,60 à f 0,80 daags verdienen.

g) Vrouwen verdienden in den regel niet meer dan f 0,15 daags.

h) Knechten der ambachtslieden ontvingen f 0,25 à f 0,50 daags. Chineesche werklieden werden met f 0,60 à f 0,75 per dag betaald.

i) De suikercrisis bracht geene vermindering in de betalingen, welke aan de bevolking in den een of anderen vorm ten goede kwamen.

j) Op de fabrieken werd wel f 2 à f 2,50 per dag verdiend.

k) Bij taakwerk konden koelies dikwijls meer verdienen.

GEWESTEN.	Gemiddeld dagloon	
	voor ambachtslieden.	voor koelies.
Djokjokarta.	f 0,25 à f 1,35 s)	gemiddeld f 0,30
Soerakarta	0,50 „ 1,00 t)	f 0,25 à 0,35 u)
Madioen	0,30 „ 1,50	0,20 „ 0,40
Kediri.	0,50 „ 1,00 s)	0,20 „ 0,40
Madura v)	0,75 „ 1,50	0,25 „ 0,30
Sumatra's Westkust. . .	niet opgegeven.	niet opgegeven.
Benkoelen	f 0,75 à f 2,00 w)	f 0,40 à f 0,50 x)
Lampongsche Districten ij)	1,00 „ 3.00	0,50 „ 0,75
Palembang	1,50 „ 2,00	0,50 „ 0,60
Oostkust van Sumatra. .	$ 0,70 „ $ 2,00	niet opgegeven.
Atjeh en onderhoorigheden	niet opgegeven	f 0.75 à f 0,90 z)
Riouw	$ 0,50 à $ 0,75 aa)	$ 0,30 „ $ 0,50
Banka	f 1,00 „ f 1,50 bb)	f 0,40 „ f 0,70 bb)
Billiton	0,75 „ 1,75	gemiddeld 0,50
Westerafdeeling van Borneo	0,75 „ 1,00 cc)	f 0,50 „ 1,50
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo dd) . . .	0,50 „ 3,00	0,30 „ 0,50
Celebes en onderh. dd) .	1,00 „ 3,00	0,60 „ 1,00
Menado	0,70 „ 1,75 ee)	0,30 „ 0,60
Amboina dd)	0,75 „ 1,50	0,40 „ 0,50
Ternate	0,80 „ 1,25	0,30 „ 0,40
Timor.	1,00 „ 2,00	0,30 „ 0,40
Bali en Lombok ff) . .	1,00 „ 2,00	gemiddeld 0,50

VERDERE AANTEEKENINGEN.

l) Voor Chineesche werklieden liepen de dagloonen van f 0,75 tot f 2.

m) De loonen in de residentie Soerabaija bleven over het algemeen stationnair. Ter hoofdplaats werden hooge loonen betaald; een koelie, op taak werkende, kon er zelfs tot f 1 per dag verdienen. Ook bij de werken in de Solo-vallei waren de loonen hoog.

n) Koelies, op taak werkende, verdienden meer. Op erfpachtsperceelen werd aan koelies per dag f 0,40 à f 0,60, en op taak werkende nog meer betaald. De vrouwen en kinderen, die op de tabaksondernemingen werkzaam zijn, verdienden, op taak werkende, f 0,30 per dag.

o) Bekwame werklieden, van elders betrokken, ontvingen f 2 à f 2,50 daags.

p) Op de erfpachtspereeelen verdienden de koelies tot f 0,70 daags.

q) Chineesche ambachtslieden ontvingen f 0,75 à f 2,50 daags.

r) De daling in de suikerprijzen had invloed op de koelieloonen. Ter hoofdplaats Tjilatjap konden echter, in tijden van grooten af- of aanvoer van verschillende producten, inlandsche koelies f 0,50 à f 1 en Chineesche koelies f 0,70 à f 1,25 per dag verdienen.

s) Chineesche ambachtslieden ontvingen f 0,50 à f 1,50 per dag.

t) Chineesche ambachtslieden ontvingen f 1 à f 1,50 per dag.

u) Op taak werkende konden koelies f 0,50 daags verdienen.

v) In den tijd dat de bevolking hare gronden bewerkt, stijgen de loonen, daar de meeste ambachtslieden en koelies tevens landbouwers zijn.

w) Voor de waterstaatwerken ter hoofdplaats Benkoelen en in de afdeeling Kroë werden meestal ambachtslieden, inlandsche zoowel als Chineesche, uit Padang ontboden. Zij kregen ongeveer hetzelfde loon, doch werkten beter en vlugger dan die uit het gewest zelf.

x) Bij verstrekking van voeding was het koelieloon gemiddeld f 0,25 per dag.

ij) In de Lampongsche Districten worden als ambachtslieden Chineezen en Javanen gebezigd, terwijl de koelies Bantammers zijn.

z) De „Atjeh-associatie" had een aantal koelies in vasten dienst, die f 1,50 daags verdienden. Op de Noord- en Oostkust genoten inlandsche koelies f 0,30 à f 0,50, Chineesche f 0,60 à f 0,75 per dag; op de Westkust waren de dagloonen voor die beide categorieën respectievelijk f 0,75 à f 1 en f 1,25 à f 1,50. Op Poeloe Weh werd gemiddeld f 1 daags betaald.

aa) Chineesche timmerlieden verdienden bij hunne landgenooten $ 11 à $ 12 's maands, de werklieden op de gambierondernemingen $ 6 à $ 10 's maands. In de laatste jaren waren in Riouw de loonen gestegen wegens den geringen aanvoer van Chineesche koelies.

bb) Chineesche ambachtslieden en koelies kregen iets meer betaald.

cc) Chineesche ambachtslieden verdienden f 1,25 à f 1,50 per dag.

dd) De loonen bleven stationnair; bij gemis aan bepaalde opgaven zijn die van 't vorig verslag (blz. 264) behouden.

ee) Chineesche ambachtslieden lieten zich in daghuur met f 2,50 betalen.

ff) Deze cijfers gelden alleen voor de afdeelingen Boeleleng en Djembrana. In West-Lombok werd aan Chineesche ambachtslieden f 1 à f 3, aan koelies f 0,30 daags betaald. In Midden-Lombok verdienden inlandsche ambachtslieden f 0,45 en koelies f 0,15 à f 0,30 per dag. In Oost-Lombok ontvingen de ambachtslieden f 0,50 à f 0,60 en koelies gemiddeld f 0,30 daags.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN

1897.

Lit. U. Overzicht betreffende de op 31 December 1895 in Nederlandsch-Indië aanwezige openbare en bijzondere inlandsche scholen, benevens eenige voorloopige opgaven over 1896.

„ V. Statistische en andere opgaven betreffende de Europeesche en inlandsche Christengemeenten in Nederlandsch-Indië (daaronder ook de zendingsgemeenten), meerendeels volgens de over 1896 ingekomen gegevens.

„ W. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande weeshuizen en andere instellingen van liefdadigheid over 1895 en 1896.

„ X. Opgaven betreffende de ressorten der stedelijke en plaatselijke geneesheeren in Nederlandsch-Indië bij het einde van 1896 en van de standplaatsen der dokters-djawa, een en ander met vermelding van het aantal in 1896 door hen behandelde zieken en van de sterfte onder deze behandelden.

„ Y. Overzicht betreffende de vorenbedoelde behandelden en overledenen, gerangschikt naar den aard der ziekten.

„ Z. Opgaaf van het aantal personen in 1896 in verschillende gewesten op en buiten Java omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord of zelfmoord).

„ AA. Overzicht betreffende de krankzinnigen-verpleging in de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaja over 1896.

„ BB. Lijst van de in 1896 vanwege het departement der burgerlijke openbare werken uitgevoerde bouw- en waterstaatswerken (vernieuwingen en nieuwe werken), zoomede van de werken die, ofschoon op het werkplan voor 1896 uitgetrokken of in dat jaar — buiten het werkplan — toegestaan, op ult. 1896 toch nog niet onderhanden waren genomen.

„ CC. Uitgewerkt vergelijkend overzicht van de uitkomsten der spoor- en tramweg-exploitatie in Nederlandsch-Indië over 1896.

„ DD.[1] Lijst van de in het tijdvak 1 Juli 1896 t/m 15/30 Juni 1897 afgewezen aanvragen betreffende aanleg van spoorwegen, stoomtramwegen of electrische tramwegen in Nederlandsch-Indië, zoomede van de op laatstgenoemde datums nog in beraad gehouden of in behandeling gebleven aanvragen van dien aard.

„ EE. Opgaven betreffende het aantal en het verwarmingsoppervlak der op ult. 1895 en op ult. 1896 in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomketels (buiten die behoorende tot de departementen van oorlog en marine).

„ FF. Statistiek betreffende den gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië over 1894, 1895 en 1896.

„ GG. Overzicht van de tot ult. Juni 1897 in Nederlandsch-Indië verleende vergunningen voor telephoonverbindingen, hetzij voor bepaalde kringen, hetzij van intercommunalen aard, voor zoover die vergunningen op genoemden datum nog van kracht waren.

„ HH. Overzicht van de tot ult. Juni 1897 verleende en op dien datum nog van kracht zijnde vergunningen tot het aanleggen en exploiteeren van electrische geleidingen in Nederlandsch-Indië.

[1] Bij vergissing is deze bijlage genummerd n°. 32; men leze daarvoor n°. 31.

Lit. JJ. Overzicht van de in 's lands kassen in Nederlandsch-Indië aanwezige betaalmiddelen bij het einde van elke maand van 1896, zoomede van de te Batavia gehouden inschrijvingen voor de afgifte van wissels op het Departement van Koloniën ter aanvulling van de Indische kassen voor het dienstjaar 1897.

„ KK. Algemeen overzicht van de opbrengst, enz. der in 1896 voor gouvernementsrekening in Nederland verkochte hoeveelheden koffie, kinabast en tin.

„ LL. Overzicht betreffende de in 1896 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen koffie, kinabast en tin en van de daarvoor betaalde vrachten.

„ MM. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java (uitgenomen de — nevens Madura — tot het proefgebied der regie behoorende gewesten Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki) over de jaren 1895 en 1896.

„ NN. Overzicht van de opbrengst der opiumpacht in de buitenbezittingen over de jaren 1895, 1896 en 1897.

„ OO. Overzicht van de opbrengst der verpachte middelen (uitgenomen de opiumpacht) op Java en Madura over de jaren 1895, 1896 en 1897.

„ PP. Overzicht als voren betreffende de buitenbezittingen.

„ QQ. Statistiek betreffende de in het proefgebied der regie (de gewesten Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki en Madura) gedurende 1896 met de exploitatie van het opium-monopolie in eigen beheer verkregen uitkomsten.

„ RR. Overzicht betreffende de opbrengst in 1896 van verschillende niet-verpachte middelen onder beheer van het departement van financiën.

„ SS. Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in 1896, samengesteld door den heer D. Groeneveld, president der Javasche Bank; koersnoteeringen over 1896 van de voornaamste der te Batavia verhandeld wordende Indische effecten; wisselkoersen aldaar gedurende 1896, zoomede balans der Javasche Bank, afgesloten op 31 Maart 1897.

„ TT. Overzicht betreffende de uitgestrektheid, enz., van de bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen), benevens opgaven (met uitzondering als voren) betreffende den omvang van hare buiten den bewoonden kring der dessa's gelegen min of meer geregelde aanplantingen van overjarige gewassen (andere dan koffie), een en ander over 1896.

„ UU. Overzicht betreffende de rijstcultuur op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1896.

„ VV. Overzicht betreffende de teelt van andere eenjarige gewassen op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1896.

„ WW. Overzicht betreffende de uitkomsten der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur op Java over 1896.

„ XX. Statistiek betreffende de afschrijvingen en bijplantingen in de op hoog gezag aangelegde geregelde koffieplantsoenen op Java over 1895 en 1896.

„ YY. Opgaven betreffende den omvang der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur op Java (uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta) in elk daarbij betrokken district op 31 December 1896.

Lit. ZZ. Statistiek betreffende de plantsoenen der gouvernements-kina-onderneming in de Preanger Regentschappen over de jaren 1895 en 1896, zoomede van de productie dier onderneming over 1894, 1895 en 1896.

„ AAA. Opgaven betreffende de suikerindustrie op Java over 1896, zoomede overzicht der in het tijdvak 1 Juli 1896 t/m 30 Juni 1897 genomen beschikkingen op aanvragen om vergunning tot het in werking brengen van suikerondernemingen aldaar, werkende op overeenkomsten met de bevolking.

„ BBB. Overzicht over 1895/96 van de in verschillende gewesten van Java bestaande suikerrietaanplantingen ter verkrijging van bibiet (plantriet).

„ CCC. Overzicht van de productie, enz., in 1895 en 1896 der tabaks- en indigo-ondernemingen op Java, met uitzondering van die, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven, van die in de Vorstenlanden en van die op particuliere landerijen.

„ DDD. Gewestelijk overzicht betreffende de op ult. 1896 op Java aanwezige landbouwondernemingen, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan, benevens de daarvan in 1896 verkregen productie, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen voor de wereldmarkt.

„ EEE. Overzicht betreffende de uitgestrektheid, enz., der particuliere landerijen op Java, benevens opgaven omtrent de op die landerijen en op huurlanden in Soerakarta en Djokjokarta in 1895 en 1896 verkregen productie voor de wereldmarkt.

„ FFF. Overzichten en mededeelingen betreffende het boschwezen op Java en Madura, meerendeels over 1896.

„ GGG. Overzicht over 1896 betreffende de uitkomsten en den omvang van de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur ter Sumatra's Westkust en in de Minahassa (residentie Menado).

„ HHH. Overzichten over 1896 betreffende de in de buitenbezittingen gevestigde landbouwondernemingen

Lit. JJJ. Overzicht betreffende de uitvoeren van de voornaamste boschproducten uit verschillende gewesten buiten Java en Madura over 1896.

„ KKK. Overzichten over 1896/1897 betreffende de gouvernements-tinontginning op Banka en de gouvernements-kolenontginning (Ombilien-kolenveld) op Sumatra.

„ LLL. Overzicht van de door het Gouvernement verleende of van gouvernementswege goedgekeurde concessiën tot mijnontginning in Nederlandsch-Indië, afgesloten op 30 Juni 1897, benevens statistiek der op laatstgenoemden datum nog van kracht zijnde vergunningen tot mijnbouwkundige opsporing.

„ MMM Overzicht van het zoutdebiet in die gewesten van Nederlandsch-Indië, waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1894, 1895 en 1896.

„ NNN. Overzichten over 1896 betreffende de handels- en scheepvaartbeweging tusschen Nederlandsch-Indië en landen of plaatsen daarbuiten gelegen, zoomede betreffende de kustvaart in Nederlandsch-Indië.

„ OOO. Overzicht van de in Nederlandsch-Indië te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 30 M³. en daarboven, op 31 December 1896.

„ PPP. Overzicht betreffende de scheepsrampen gedurende 1896 in de wateren van den Nederlandsch-Indischen Archipel overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

„ QQQ. Overzicht betreffende 1°. het fabriekswezen in Nederlandsch-Indië, voor zooveel dit niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat, en 2°. de aldaar aanwezige drukkerijen, een en ander volgens de over 1896 ontvangen opgaven.

Graphische voorstelling betreffende de sterkte van het leger in Nederlandsch-Indië aan Europeanen en betreffende de aanvulling van dat leger-element, een en ander over het tijdvak 1868 t/m 1896.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

VERSLAG.

N°. 1.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging geene verandering.

B. Bevolking.

Blijkens den volgenden staat is de bevolking in 1896 met 1420 zielen vermeerderd.

	Personen van het				Totaal.	
	mannelijk geslacht.		vrouwelijk geslacht.			
Bij het einde van 1895 aanwezig		34 254		31 285		65 539
In 1896 geboren.	1 037		887		1 924	
„ „ aangekomen	1 673		544		a) 2 217	
		2 710		1 431		4 141
		36 964		32 716		69 680
In 1896 overleden	965		722		1 687	
„ „ vertrokken	829		205		1 034	
		1 794		927		2 721
Op 31 December 1896 aanwezig		35 170		31 789		66 959

a) Waaronder 1169 Britsch-Indische immigranten.

Ongerekend de bij het garnizoen, de zeemacht en de koopvaardijvloot dienende personen, bedroeg het aantal Europeanen op ultimo December 1896 692 personen.

Hoe op dat tijdstip de bevolking, volgens de bij de wijkmeesters en de districts-commissarissen ontvangen opgaven, over de kolonie verdeeld was blijkt uit den volgenden staat.

PLAATS VAN VESTIGING.	Personen niet behoorende tot de immigranten.			Immigranten.			Totaal-generaal.[1])	Aanmerkingen.
	Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Van het mannelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.		
Stad Paramaribo en hare buitenwijken	13 258	16 615	29 873	436	226	[2]) 662	30 535	
De forten Zeelandia, Nieuw-Amsterdam en de posten Nickerie, Coronie en Albina	595	94	[3]) 689	„	„	„	689	
De zeemacht en de koopvaardijvloot gemiddeld berekend op .	150	„	150	„	„	„	150	
Cottica	782	605	1 387	417	172	589	1 976	
Boven-Commewijne.	503	466	969	51	17	68	1 037	
Beneden-Commewijne	2 533	1 825	4 358	2 547	995	3 542	7 900	
Boven-Suriname	1 465	751	2 216	128	54	182	2 398	
Beneden-Suriname	1 831	1 343	3 174	1 026	455	1 481	4 655	
Boven-Para	1 549	1 458	3 007	125	60	185	3 192	
Beneden-Para.	669	461	1 130	41	15	56	1 186	
Boven-Saramacca	253	186	439	„	„	„	439	
Beneden-Saramacca.	1 825	1 435	3 260	195	82	277	3 537	
Nickerie.	1 896	1 581	3 477	430	200	630	[4])4 107	
Coronie	1 076	1 074	2 150	„	„	„	[5])2 150	
Marowijne	317	104	421	„	„	„	421	
	28 702	27 998	56 700	5 396	2 276	7 672	64 372	

[1]) De cijfers in deze kolom stemmen, behouden de overbrenging van de militairen en gevangenen naar den tweeden post, de vermelding aldaar van de civiele personen in de forten en de afzonderlijke vermelding van de zeemacht, enz., overeen met die in bijlage *B* (zie de noten in de bijlage). Het eindcijfer van het totaal-generaal van die bijlage stemt niet overeen met het bevolkingscijfer in den staat op de eerste bladzijde. De oorzaak van dat verschil is gelegen in de omstandigheid dat de opgaven van de wijkmeesters aan nauwkeurigheid te wenschen overlaten, omdat de bewoners, vooral die der dikwijls zeer bevolkte erven, niet dan zeer onregelmatig kennis geven van hunne komst in of hun vertrek uit de stad of van hunne verhuizing van de eene wijk naar de andere. Ook in de districten is eene volstrekt zuivere volkstelling niet doenlijk.

[2]) Hieronder 508 immigranten (347 mannen en 161 vrouwen) den 17den December 1896 per *Hereford* van Calcutta gekomen en op het einde van het jaar nog niet aan de plantages toebedeeld.

[3]) Hieronder zijn begrepen 139 gevangenen.

[4]) Hieronder 1182 bewoners van Nieuw-Nickerie.

[5]) Hieronder 642 personen op Totness.

In bijlage *A* van dit verslag wordt aangetroffen een vergelijkend overzicht van de bevolking in de districten in de jaren 1863, 1872, 1873, 1894, 1895 en 1896.

De bevolking kan volgens de godsdienstige gezindten volgenderwijs worden gesplitst:

Hervormde gemeente	6 047
Evangelisch-Luthersche gemeente	2 927
Roomsch-Katholieke gemeente	11 773
Moravische Broedergemeente	25 421
Israëlietische gemeenten	1 250
Episcopaalsche gemeente	97

Voorts:

Mohamedanen	2 681
Hindoes	9 698
Volgelingen van de leer van Confucius. . . .	84

Deze gegevens zijn getrokken uit de opgaven van de wijkmeesters te Paramaribo en de districts-commissarissen. Zij verschillen met die welke door de gemeenten zelf zijn opgegeven en onder hoofdstuk *G. Eeredienst* zijn opgenomen.

Van het overige gedeelte der bevolking is de godsdienstige gezindte niet vermeld.

De gebruikelijke statistieke opgaven met betrekking tot de verdeeling der bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen, ambachten, enz. komen voor in bijlage *B* van dit verslag.

Het aantal huwelijken, geboorten en sterfgevallen in 1896 wordt vermeld in de volgende staten.

Huwelijken.

WAAR GESLOTEN.	Tusschen vreemdelingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en vreemdelingen.	Tusschen vreemdelingen en inboorlingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en inboorlingen.	Tusschen immigranten.	Tusschen immigranten en inboorlingen.	Tusschen inboorlingen.	Totaal.	Aantal gewettigde kinderen.
Paramaribo	7	1	2	17	17	.	.	140	184	205
Cottica	.	.	.	.	.	1	1	3	5	12
Boven-Commewijne	.	.	.	.	.	.	.	2	2	3
Beneden-Commewijne	.	.	.	.	.	21	.	14	35	42
Boven-Para	.	.	.	.	.	2	.	5	7	8
Beneden-Para	.	1	.	.	.	3	.	4	8	6
Boven-Suriname	.	.	.	.	.	1	.	4	5	22
Beneden-Suriname	.	.	.	.	.	5	1	6	12	9
Boven-Saramacca	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Beneden-Saramacca	.	.	.	.	.	9	.	3	12	22
Nickerie	.	.	.	.	.	2	.	18	20	35
Coronie	.	.	.	.	.	.	.	6	6	25
Marowijne	.	.	.	1	.	.	.	1	2	2
	7	2	2	18	17	44	2	206	298	391

Geboorten.

GESLACHTEN.	Dood geboren.	In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk	88	233	803	1 036	1	1 037
Vrouwelijk	65	181	704	885	2	887
	153	414	1 507	1 921	3	1 924

Van deze geboorten hadden er 954 plaats te Paramaribo en 970 in de districten, namelijk:

DISTRICTEN.	Hoofdbewoners.		Geen immigranten.		Immigranten.		Waarvan				Totaal der geboorten.		Totaal-generaal.
							in echt.		buiten echt.				
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Cottica	8	10	6	5	17	8	13	3	18	20	31	23	54
Boven-Commewijne	12	9	7	3	3	1	1	1	21	12	22	13	35
Beneden-Commewijne	.	.	72	77	51	35	30	20	93	92	123	112	235
Beneden-Suriname	11	2	36	25	35	20	39	17	43	30	82	47	129
Beneden-Para	1	1	13	11	2	2	4	3	12	11	16	14	30
Boven-Suriname	1	.	16	22	3	1	6	1	14	22	20	23	43

DISTRICTEN.	Hoofdbewoners.		Geen immigranten.		Immigranten.		Waarvan				Totaal der geboorten.		Totaal-generaal.
							in echt.		buiten echt.				
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Boven-Para	»	2	59	41	2	6	6	3	55	46	61	49	110
Beneden-Saramaca	»	»	49	37	7	8	2	6	54	39	56	45	101
Boven-Saramaca	»	»	4	4	»	»	»	»	4	4	4	4	8
Nickerie	19	20	39	40	14	8	7	11	65	57	72	68	140
Coronie	6	5	34	31	»	»	5	6	35	30	40	36	76
Marowijne	»	»	5	4	14	»	2	1	3	3	5	4	9
Totaal	58	49	340	300	134	89	115	72	417	366	532	438	970

Sterfgevallen.

GESLACHT.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 tot 3 jaar.	Van 3 tot 10 jaar.	Van 10 tot 20 jaar.	Van 20 tot 30 jaar.	Van 30 tot 40 jaar.	Van 40 tot 50 jaar.	Van 50 tot 60 jaar.	Van 60 tot 70 jaar.	Van 70 jaar en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.
Mannelijk	88	170	74	57	52	130	123	129	88	87	43	12	965
Vrouwelijk	65	140	88	45	38	73	55	73	54	56	94	6	722
Totaal	153	310	162	102	90	203	178	202	142	143	137	18	168[1])

Van deze sterfgevallen vonden er 949 plaats te Paramaribo en 738 in de districten.
De volgende staat vermeldt de sterfte in iedere maand te Paramaribo en in elk der districten.

DISTRICTEN.	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totaal.
Paramaribo	107	93	82	74	56	68	66	85	92	70	79	77	949
Beneden-Commewijne	14	13	18	10	13	14	10	14	12	15	21	12	166
Boven-Commewijne	1	3	»	»	3	1	»	3	3	»	3	2	19
Cottica	»	2	3	4	8	5	3	1	5	1	2	3	37
Boven-Para	6	4	5	2	8	4	4	2	6	3	4	9	57
Boven Suriname	1	2	3	5	3	4	4	2	4	2	6	3	39
Beneden-Para	2	»	»	»	1	»	3	3	2	»	2	»	13
Beneden-Suriname	6	12	6	8	6	11	9	11	5	10	8	9	101
Beneden-Saramacca	6	6	4	8	8	12	5	6	9	4	11	9	88
Boven-Saramacca	4	4	1	4	3	3	1	»	3	»	1	»	24
Nickerie	9	8	12	16	11	7	7	10	7	8	9	10	114
Coronie	5	3	6	2	8	6	6	3	4	3	6	3	55
Marowijne	1	2	2	1	1	2	2	4	1	»	2	7	25
Totaal	162	152	142	134	129	137	120	144	153	116	154	144	1 687

[1]) De levenloos aangegevenen (kolom 1) zijn in dit cijfer niet begrepen.

In bijlage *C* wordt eene meer uitvoerige sterftestatistiek aangetroffen.

In de laatste tien jaren was het aantal sterfgevallen en geboorten als volgt:

Jaren.	Geboren.	Overleden.	Meer geboren.	Meer overleden.
1887	1 911	1 503	408	„
1888	1 826	1 596	230	„
1889	1 935	1 434	501	„
1890	1 718	1 490	228	„
1891	1 800	2 105	„	305
1892	1 661	1 678	„	17
1893	1 854	1 465	389	„
1894	1 652	1 616	36	„
1895	1 781	1 640	141	„
1896	1 924	1 687	237	„

De geboorten en sterfgevallen onder de immigranten, welke in de vorige tabellen zijn begrepen, worden nader afzonderlijk vermeld in hoofdstuk O.

Admissie tot het burgerrecht werd in 1896 niet verleend.

C. Mededeelingen van algemeenen aard.

Rust en orde werden in 1896 niet gestoord.

De verhouding met de naburige koloniën liet niets te wenschen over.

In het vorig verslag werd gemeld dat, wegens het heerschen van anthrax (miltvuur) onder den veestapel in Britsch-Guyana, bij besluit van 18 Mei 1896, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 16, ter uitvoering van artikel 1 van de verordening van 2 December 1868 (*Gouvernementsblad* 1869 n°. 27), voorzorgsmaatregelen werden genomen tegen het overbrengen van die ziekte in Suriname.

Naar aanleiding van het voortduren van genoemde ziekte werden voorts in het Gouvernementsblad opgenomen:

onder n°. 30, het besluit van 30 Juli 1896, ter uitvoering van artikel 1 der verordening van 2 December 1868 (*Gouvernementsblad* 1869 n°. 27), houdende verbod van invoer van vee uit Britsch-Guyana, wegens het heerschen in die kolonie van miltvuur;

en onder n°. 40, de verordening van 29 September 1896, tot goedkeuring van het besluit van 30 Juli 1896 (*Gouvernementsblad* n. 30) hierboven vermeld.

Daar de ziekte bleef voortduren, werd onder n°. 43 opgenomen het besluit van 31 October 1896, houdende wijziging van artikel 7, tweede lid, van het besluit van 30 Juli 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 30), ter uitvoering van artikel 1 der verordening van 2 December 1868 (*Gouvernementsblad* 1869 n°. 27), waarbij voor onbepaalden tijd de termijn verlengd werd, gedurende welken het verbod van invoer van vee uit Britsch-Guyana van kracht zou zijn.

Bij besluit van 10 Maart 1897, opgenomen onder n°. 8 in het Gouvernementsblad van 1897, werden de maatregelen tot wering van anthrax ingetrokken, daar, blijkens mededeeling van den consul der Nederlanden in Demerary, de besmette districten in Britsch-Guyana officieel vrij verklaard waren van anthrax.

In hoofdstuk P is melding gemaakt van de in 1896 voorgeschreven quarantaine-maatregelen.

Tot vice-consul van Groot-Britannië te Paramaribo werd, in de plaats van den heer *N. Morris*, benoemd en als zoodanig erkend de heer *F. S. Terry*, terwijl tijdens de afwezigheid van den vice-consul van Groot-Britannië te Nieuw-Nickerie, den heer *J. C. Weidner*, als zoodanig optrad de heer *W. von Hemert.*

Het gedrag en de arbeid van de immigranten, zoowel de Britsch-Indische als de Nederlandsch-Indische, gaf over het algemeen reden tot tevredenheid.

Voor bijzonderheden, wat de immiganten betreft, wordt verwezen naar hoofdstuk O.

De productie was in 1896, wat cacao en koffie betreft, minder dan die van het jaar 1895. De cacaoproductie bedroeg 833 814,175 kilogram minder en die van de koffie 7 654,03 kilogram minder dan in 1895.

Daarentegen werd in 1896 meer verkregen dan in 1895:

106 857 kilogram suiker;
169 266 liter melasse;
7 501 „ rum;
230 673 bossen bananen;
73 545 kilogram rijst;
50 398 „ aardvruchten;
127 873 „ koorn (maïs).

Bijzonderheden omtrent den landbouw worden medegedeeld in hoofdstuk P en in de bijlagen *K*, *L*, *M*, *N*, *O*, *P*, *Q* en *R*.

Aan de memoriën van toelichting op de statistieke tabellen, welke door de districts-commissarissen werden ingediend, worden de volgende bijzonderheden ontleend.

Cottica en Boven-Commewijne. De gezondheidstoestand was gunstig.

De beide suikerplantages in de beide districten produceerden 275 319 kilogram suiker, 48 146 liter rum en 44 253 liter melasse meer dan in 1895.

De Britsch-Indische immigranten gaven algemeen reden tot tevredenheid, zoowel door hun gedrag als door hunnen arbeid.

Zij volbrachten 81 054 taken tegen betaling van f 60 499,20 [1]), wat zeker veel kan genoemd worden, wanneer men in aanmerking neemt dat genoemd bedrag op slechts drie plantages werd verdiend.

De creolen werkten niet geregeld op de plantages. Zij volbrachten 15 048¼ taken, waarvoor is uitbetaald een bedrag van f 12 380,78 [2]).

De Moravische broedergemeente had op Potribo een nieuw kerkgebouw in gebruik, dat den 26sten Juli werd ingewijd.

Een geregelde rivierdienst vond plaats van Januari tot Mei viermaal 's weeks en wel:

des Maandags tot Munnickendam,
„ Woensdags „ de Eendracht,
„ Donderdags „ Goudmijn,
„ Vrijdags „ Munnickendam,

bovendien om de veertien dagen des Vrijdags tot de plantage Lunenburg.

Door de reparatie aan de stoombooten *Nederland* en *Wilhelmina* werd de dienst van Mei tot December gewijzigd als volgt: des Maandags en Woensdags tot Munnickendam en des Vrijdags tot Goudmijn.

Op de dagen dat de rivierboot naar de plantage Goudmijn ging werd de politieboot van Sommelsdijk gebruikt ter afhaling en overbrenging van dienstbrieven voor het station Ephrata.

De gemeenschap te land verkeert in slechten staat, terwijl die te water verbeterd werd door het schoonmaken en uitdelven van de Craskreek, waardoor zij weder bevaarbaar werd.

Evenals elders langs de kust neemt de aanslibbing ter hoogte van de Motkreek toe. De in die kreek binnendringende en daar achterblijvende modder veroorzaakt moeilijkheden aan de visschers.

Beneden-Commewijne. De gezondheidstoestand was vooral in de

1) Volgens bijlage *R* zou dit cijfer f 83 054 moeten zijn.

2) Volgens de bijlagen *P* en *Q* zou dit bedrag f 13 381,78 moeten zijn.

eerste helft van het jaar niet bevredigend. Op vele plantages kwam malaria voor; op enkele heerschten de mazelen epidemisch.

De immigranten op de verschillende plantages onder contract verbonden gaven over het algemeen reden tot tevredenheid.

Geschillen tusschen werkgevers en arbeiders over het uitbetaalde loon kwamen zelden voor en werden meestal in der minne afgedaan.

Door Britsch-Indische immigranten werd gedurende het jaar 1896 bij den districts-commissaris gedeponeerd een bedrag van f 16 342,50, bestemd om in de koloniale spaarbank te worden belegd. Diezelfde immigranten lichtten gedurende hetzelfde tijdsverloop de som van f 4569,96.

Door Nederlandsch-Indische immigranten werd bij den districts-commissaris niets gedeponeerd.

Creolenarbeiders zijn, behalve op de suikerplantages, slechts zelden op de plantages werkzaam.

Het aantal plantages en gronden bedroeg op ultimo December 1896 32 plantages, waaronder de centraalfabriek der Nederlandsche Handelmaatschappij op Mariënburg; 49 gronden of verlaten plantages, waarop de kleine landbouw en veeteelt wordt uitgeoefend; 1 verlaten plantage (Alkmaar) ingericht tot centrale vestigingsplaats voor gewezen Britsch-Indische immigranten, die den kleinen landbouw uitoefenen; 5 verlaten plantages waar de vischvangst wordt uitgeoefend.

De productie was, wat cacao, koffie en rijst betreft, minder gunstig dan in 1895, van andere producten evenwel was het productiecijfer gunstiger.

Men verkreeg meer:

18 791 kilogram aardvruchten;
24 158 „ suiker;
65 499 liter melasse;
85 875 „ rum;
26 549 bossen bananen;
15 725 kilogram koorn (maïs); en
515 bossen bacoves;

en minder:

323 922,5 1) kilogram cacao;
1 281,75 2) „ koffie, en
5 280 „ rijst.

De veestapel bestond op ultimo December 1896 uit:

883 runderen,
41 paarden,
5 muilezels,
10 ezels,
60 schapen,
522 geiten,
87 varkens.

Vergelijking met het vorige jaar wijst eene vermeerdering aan met 166 runderen, 1 paard, 1 schaap, 257 geiten en 37 varkens.

Gemeenschap te land bestaat:

1°. langs den rechteroever der Commewijne, van de plantage Zorg en Hoop tot de plantage Pieterszorg;

2°. langs den linkeroever der Commewijne, van het fort Nieuw-Amsterdam tot de plantage Spieringshoek;

3°. langs den westelijken oever der Matappica, van de plantage Constantia tot de verlaten plantage Reynsfort.

De sub 2°. vermelde weg verkeert in goeden staat. De werkzaamheden tot het inrichten van den weg tot rijweg worden voortgezet, zoodat deze thans tot de plantage Wederzorg per voertuig kan bereikt worden.

1) Volgens bijlage *K* 297 897,05 K.G minder.
2) „ „ *K* 714.75 „ „

De sub 1°. vermelde weg verkeert in minder goeden staat en wordt van tijd tot tijd door de zorg van de aangelegen plantages schoongemaakt.

De gronden aan de Orelanakreek en die aan de Commetewane zijn slechts per vaartuig bereikbaar.

Beneden-Para en Beneden-Suriname. Arbeid en gedrag van de Britsch-Indische en Nederlandsch-Indische immigranten gaven over het algemeen reden tot tevredenheid: in het bijzonder was dit het geval met de Nederlandsch-Indische immigranten.

Op 31 December 1896 waren in deze districten:

in Beneden-Para:

2 cacao- en 3 bananenplantages, 23 kost- en andere gronden;

in Beneden-Suriname:

1 suikerplantage, 1 liberiakoffie- en cacaoplantage, 2 cacaoplantages, 16 cacao- en bananenplantages, 12 kost- en andere gronden (waaronder Charlesburg, in verschillende perceelen verdeeld) en 1 kweekgrond.

De opbrengst van de cacao bedroeg in het district Beneden-Para 47 097,5 kilogram of 14 266 kilogram minder dan in 1895, en in het district Beneden-Suriname 609 261,75 kilogram of 422 626,25 kilogram minder dan in 1895.

De suikerplantage Meerzorg bracht op 513 700 kilogram suiker, 61 534 liter rum en 54 404 liter melasse, tegen 478 130 kilogram suiker en 70 584 liter rum in 1895.

De koffieproductie bedroeg in Beneden-Para 503 kilogram of 225 kilogram meer dan in 1895; in Beneden-Suriname was de opbrengst 62 458,5 kilogram of 4184,05 kilogram minder dan in 1895.

De kleine landbouw, uitgeoefend op de gouvernementsperceelen nabij het fort Nieuw-Amsterdam, gaf wederom reden tot tevredenheid.

Ook de in Beneden-Para aan het pad van Wanica en langs het kanaal van Saramacca, door de niet meer onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten uitgeoefende kleine landbouw nam belangrijk toe.

Ten aanzien van den rijstbouw is eene aanmerkelijke vermeerdering waar te nemen. De opbrengst in Beneden-Para bedroeg in 1896 59 138 kilogram, tegen 30 684 kilogram in 1895; in Beneden-Suriname 7533 kilogram tegen 4000 kilogram in 1895.

Het aantal hectaren in cultuur bedroeg in:

Beneden-Para 330,105 1);
Beneden-Suriname 2702,7079 2).

De veestapel in beide districten telde: 2518 stuks hoornvee, 82 paarden, 20 muilezels, 124 ezels 3), 33 schapen, 225 geiten en 50 varkens, zijnde 458 stuks hoornvee meer dan in 1895.

De productie bedroeg in 1896:

a. in Beneden-Para: koffie 503 kilogram, cacao 47 097,5 kilogram, rijst 59 138 kilogram, aardvruchten 7350 kilogram, bananen 6663 bossen, koorn (maïs) 9583 kilogram;

b. in Beneden-Suriname: suiker 513 700 kilogram, melasse 54 404 liter, rum 61 534 liter, koffie 62 458,5 kilogram, cacao 609 261,75 kilogram, rijst 7533 kilogram, aardvruchten 62 320 kilogram, bacoves 2654 bossen, bananen 82 820 bossen, koorn (maïs) 31 310 kilogram.

Met de verbetering van de wegen werd voortgegaan; het verlengde pad van Wanica en de verlengde gemeene landsweg werden geheel in orde gebracht.

Boven-Suriname en Boven-Para. Gedurende 1896 deden zich enkele gevallen van mazelen voor, overigens waren de voornaamste ziektegevallen: koortsen, zweren en yaws.

De productie, zoowel van de plantages als van de gronden,

1) In bijlage *N* is de grond „Vier kinderen", die wel voorkomt op de statistieke opgaven door den districtscommissaris van Beneden-Para ingediend, en waarvan 3 H.A. op ult. December 1896 in bebouwing waren, niet vermeld: de reden daarvan is hier te lande niet na te gaan.

2) Volgens de bijlagen *L*, *M* en *N* 2697.1079 H.A.

3) Volgens bijlage *S* 114 ezels. Het juiste cijfer kan hier te lande niet worden opgegeven

was, wat cacao, koffie en rum betreft, minder dan die van het vorige jaar. Zij bedroeg in 1896 minder:

22 475,875 [1]) kilogram cacao;
501,48 „ koffie;
26 058 liter rum;

en meer:

4 200 kilogram suiker;
14 106 „ koorn (maïs);
41 978 „ rijst;
31 058 bossen bananen;
731 „ bacoves;
34 300 kilogram aardvruchten.

In het district Boven-Suriname werden gedurende 1896 meer aardvruchten, rijst en bananen geplant dan in 1895. De beplantingen hadden weinig te lijden van insecten.

De vermindering van het aantal liters rum in 1896 verkregen is een gevolg van het sluiten in de maand September van de stijlerij op de plantage la Rencontre, terwijl de mindere opbrengst van cacao en koffie aan de langdurige droogte moet worden toegeschreven.

Genoemde suikerplantage werd in December 1896 door het Gouvernement gekocht en bestemd om te dienen als algemeene vestigingsplaats voor kolonisten en creolen.

Op ultimo December 1896 waren in deze districten, ter uitoefening van den kleinen landbouw, uitgegeven 310,9608 hectaren [2]), verdeeld in 208 perceelen, en dat wel aan 162 [3]) personen, waaronder 19 personen die krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) 34,037 hectaren kosteloos in gebruik hebben gekregen; hiervan heeft 1 persoon land tot eene oppervlakte van 1 hectare in 1896 verkregen.

Op hetzelfde tijdstip in 1895 waren uitgegeven 300,3103 hectaren, verdeeld in 203 perceelen, aan 151 personen, waaronder 19 die krachtens de bovenbedoelde publicatie 32,757 hectaren in gebruik hebben gekregen; hiervan had in 1895 1 persoon land tot eene oppervlakte van 1 hectare in eigendom verkregen.

Het volgende staatje wijst aan hoeveel van de bedoelde perceelen en huurders zich bevonden op de vestigingsplaats Domburg; ter vergelijking bevat het tevens opgaven over 1894 en 1895 [4]).

Aantal perceelen.			Oppervlakte in hectaren.			Aantal huurders.		
1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
164	178	184	217,7503	245,3108	253,4908	110	129	136

Nog steeds wordt op de goudplacers op primitieve wijze goud verkregen. Op het placer van de naamlooze vennootschap *L. en F. de Jong* zijn echter machinerieën opgezet tot het ontginnen van goud.

Ook voor andere ondernemingen zijn machinerieën besteld of reeds in de kolonie ontvangen.

De meest begroeide gedeelten van de Coropinakreek en van de Para-doorsnede werden opengekapt, en de overhangende boomen, die in de Coropinakreek dreigden te vallen, geveld.

Met de verbetering van den weg van Domburg naar Boxel kon in 1896 slechts een begin gemaakt worden; het werk moest worden gestaakt omdat de eigenaren van Boxel, die voor de helft in de kosten zouden bijdragen, niet in de gelegenheid waren om dat te doen.

De wegen in het district Boven-Para, loopende van Berlijn tot Onoribo, met een zijtak naar Waakzaamheid, verkeeren in vrij goeden staat en worden door de belanghebbenden geregeld gewied. Ook worden alle omgevallen boomen opgeruimd.

De weg achter Bergendal verkeert gedeeltelijk in vrij goeden staat. De bruggen werden zooveel mogelijk hersteld. De weg van Bergendal tot Mindrineti kan thans met een rijdier worden afgelegd.

De weg Koffiekamp—Dam verkeert in slechten staat; bijna alle bruggen in dien weg zijn ingestort en verscheidene groote boomen zijn over den weg gevallen. De vraag is in overweging of het niet wenschelijk is dezen weg geregeld van Gouvernementswege te doen onderhouden, bij voorbeeld door kantonniers. Belanghebbenden zouden dan voor een gedeelte in de kosten van onderhoud kunnen bijdragen.

Behalve de stoomvaartdienst van den heer *Hijmans* — waarvoor een subsidie van f 1800 betaald werd, dat in 1897 verhoogd is tot f 2500 — hebben in 1896 de stoombarkassen van de heeren *Bulo* en *Fernandes* geregeld eenmaal per week de gemeenschap onderhouden tusschen Paramaribo en Bergendal, bij hoogen waterstand tot Boschland.

Elken Dinsdag werden de plantages gelegen tusschen Paramaribo en Domburg door een gouvernement-stoombarkas aangedaan. Deze dienst is in 1897 uitgebreid tot het leprozen-etablissement op Chatillon. Van deze vaart maakt de ommegaande rechter ook eens in de veertien dagen gebruik om op Donderdag zitting te houden.

De bij wijze van proef gemaakte regeling van eene wekelijksche vaart tusschen Vier Kinderen en Paramaribo, werd tot 16 September op den bestaanden voet voortgezet. Met ingang op dien dag werd een wekelijksche stoomvaartdienst tusschen Paramaribo en het district Boven-Para geopend, waartoe een contract werd gesloten met den heer *H. J. Fernandes*, met bepaling dat hem voor dien dienst een subsidie van f 2100 wordt toegestaan, welk subsidie in 1897 werd verhoogd tot f 2300, met de verplichting voor den aannemer om voor elk der landsdienaren in het district Boven-Para een klein collo kosteloos te vervoeren.

De gezondheidstoestand van de immigranten — Britsch-Indische zoowel als Nederlandsch-Indische — liet niets te wenschen over. Over hun gedrag en arbeidzaamheid viel niet te klagen.

In het afgeloopen jaar werd door de leerlingen aan de timmerschool op Domburg de voormalige commandantswoning op Republiek gerepareerd, en voorts eene bergplaats voor steenkolen voor de op Domburg gestationneerde stoombarkas en een keukentje voor de bemanning van bedoelde barkas gebouwd.

Ten behoeve van de 3 politieroeiers van Onoribo werd op dit station een blok arbeiderswoningen gebouwd, verdeeld in drie vertrekken. Hierdoor kunnen de politieroeiers op het station zelve worden gehuisvest en behoeft hun geen huishuur meer te worden betaald, hetgeen tot ultimo Mei 1896 nog het geval was.

Een gedeelte van de bovenverdieping van het politiegebouw op Domburg werd vergroot en ingericht tot woning voor den koelietolk.

De woningen en de keuken van de beambten van politie op Boschland werden hersteld.

Beneden- en Boven-Saramacca. Onder de bevolking heerscht een goede geest.

De gezondheidstoestand was bevredigend.

Het getal onder contract verbonden immigranten bedroeg op ultimo December 1896 in Beneden-Saramacca 277.

In 1896 werden door de immigranten verricht 54 672 taken en verdiend f 35 978,42 [1]), tegen 66 159[5] taken en f 41 675,26 in 1895.

Door de creolen werden in 1896 verricht 12 281¼ taken en verdiend f 9993,82, tegen 17 319 taken en f 13 584,01 in 1895.

Door de andere arbeiders werden in 1896 verricht 45 329½ taken en verdiend f 34 764,15, tegen 43 189½ taken en f 31 276,55 in 1895 [2]).

1) Volgens bijlage *K* 12 935 875 K.G. minder.

2) Volgens de opgaven voorkomende in hoofdstuk P, § 2, 303,0258 hectaren.

3) Als voren, aan 169 personen.

4) Volgens de opgaven in hoofdstuk P, § 2, waren er op de vestigingsplaats Domburg in 1895: 175 perceelen, groot 211,0308 hectaren, met 137 huurders; en in 1896 178 perceelen, te samen groot 215,7208 hectaren, met 110 huurders. Welke cijfers de juiste zijn, is hier te lande niet uit te maken.

1) Volgens bijlage *R* 51 747 taken en f 36 033,62.

2) Volgens de opgaven in de bijlagen *P* en *Q* verstrekt, werd door de creolen in 1896 verdiend f 9997,82, en werd door de andere arbeiders in 1896 verricht 45 619½ taken en verdiend f 34 763,15. Welke cijfers de juiste zijn, is hier te lande niet uit te maken.

In Beneden-Saramacca waren op den 31sten December 1896 15 cacaoplantages, op sommige waarvan ook koffie wordt geplant.

In dat district waren op dat tijdstip 697 gronden, waarop de kleine landbouw wordt uitgeoefend, en meerendeels met cacao en koffie beplant.

In Boven-Saramacca waren op gemelde dagteekening 35 gronden, waarop eveneens cacao en koffie worden geplant.

De kleine landbouw blijft zich in deze districten uitbreiden. Gedurende 1896 hebben zich 58 personen meer dan in 1895 daarop toegelegd.

In 1896 werd met den heer *J. L. Hijmans* een contract gesloten voor eene wekelijksche vaart op de Beneden-Saramacca, na het verdrinken van den heer *van Ghert*, die voor eigen rekening en risico en onder dezelfde voorwaarden en bepalingen als bindend waren voor de Saramacca-stoomvaartmaatschappij (waarmede het Gouvernement eerst een contract gesloten had) den door deze maatschappij opgegeven dienst voortzette.

Tot het voltooien van den weg tusschen de plantages Johanna Catharina en Dankbaarheid, werd een bedrag van f 457,39 ter beschikking gesteld van den districts-commissaris, en tot het in orde brengen van den weg tusschen Catharina Sophia en de Sorkeekreek een bedrag van f 355.

Nickerie. De gezondheidstoestand mag bevredigend genoemd worden; vooral in de 2de helft van het afgeloopen jaar verminderde het aantal malaria-lijders aanmerkelijk.

Over het gedrag en de arbeidzaamheid van de immigranten viel niet te klagen.

De productie gedurende 1896 bedroeg 2 385 000 kilogram vacuumpansuiker, 105 270 kilogram muscovadosuiker, 26 810 liter melasse, 213 306 liter rum, 284 668 kilogram cacao, 6496 kilogram koffie, 19 312 kilogram koorn (maïs), 2350 kilogram aardvruchten, 33 656 bossen bananen.

Bij vergelijking met 1895 wijzen die cijfers eene vermeerdering aan van 23 683 kilogram cacao grootendeels door de belangrijke stijging van het productiecijfer op de plantage Margarethenburg; deze plantage produceerde in 1895 47 400 kilogram tegen 70 000 kilogram in 1896; 1993,5 kilogram koffie en 4762 kilogram koorn (maïs) [1]) en eene vermindering van 222 660 kilogram vacuumpansuiker, 9730 kilogram muscovadosuiker, 5690 liter melasse, 91 412 liter rum, 368 bossen bananen [2]) en 3000 kilogram aardvruchten [3]).

De mindere productie in 1896 van vacuumpansuiker (verkregen op de plantage Hazard en Waterloo), vergeleken bij die van 1895, is hieraan toe te schrijven dat in het begin van 1895 eene vrij belangrijke hoeveelheid riet van 1894 werd afgemalen, die eigenlijk in dat jaar moest zijn afgemalen, wat door verschillende omstandigheden, onder anderen reparatie aan de machinerieën, niet kon geschieden. Daarentegen werd in 1896 weinig of geen in 1895 rijp geworden riet gemalen.

De mindere rumproductie staat eensdeels in verband met de mindere suikerproductie, anderdeels met de omstandigheid dat door de verbeterde machines op Waterloo aan het sap meer suikerdeelen onttrokken worden en er derhalve minder voor het stijlen overblijft.

Op de plantage Hazard werd eene nieuwe vacuumkookpan opgezet.

Wat betreft de muscovadosuiker, verkregen op de plantage Nursery, dient vermeld te worden dat op deze plantage de cultivatie gaandeweg vermindert.

Er werd wederom onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van goud, doch evenals het vorige jaar zonder resultaat.

Op eene concessie, groot 400 hectaren, werd hout bewerkt, uitsluitend voor bouwmateriaal.

De balata-industrie was wederom eene rijke bron van inkomsten voor de bewoners van dit district. Volgens opgaven van de verschillende concessionarissen werd gedurende 1896 ingezameld 126 006 kilogram balata tegen 71 700 kilogram in 1895.

Door een hoofdagent van politie werd geregeld toezicht gehouden op de naleving van de verordening van 21 Januari 1893 (*Gouvernementsblad* n° 14), houdende bepalingen omtrent het uitgeven van concessiën tot exploitatie van balata op domeingrond.

Wegens begane overtredingen stonden terecht 5 arbeiders, die de bolletrieboomen niet volgens de voorschriften hadden getapt, en één concessionaris wegens het inzamelen van balata op domeingrond zonder inachtneming van de vereischte voorzorgsmaatregelen.

Voorts is eene zaak aanhangig tegen een concessionaris wegens het desbewust op domeingrond inzamelen van balata, zonder concessie te hebben verkregen.

De straten van Nieuw-Nickerie werden geregeld schoongemaakt en zooveel mogelijk verhard; ook werden de hoofdloozingen opgehaald en het zoetwaterkanaal schoongemaakt.

De wegen werden geregeld onderhouden.

Ter beschikking van den districts-commissaris, de geneesheeren en de politie zijn in het district Nickerie aanwezig 1 stoombarkas, 1 sloep en 2 politiebooten.

Coronie. De gezondheidstoestand gedurende het jaar 1896 was niet gunstig. Er heerschte veel malaria. Ook kwamen gevallen voor van dysenterie.

Slechte loozing van de voorlanden en gebrek aan goed regenwater zijn daarvan de voornaamste oorzaken.

De algemeene toestand van het district was, wanneer men let op de zeer felle droogte die een groot deel van het jaar 1896 in de kolonie geheerscht heeft, niet bepaald ongunstig te noemen.

Wel kon er meer gedaan zijn aan verbetering van dammen en loozing, maar hier en daar werd in het afgeloopen jaar toch daaraan door de bewoners gewerkt.

Sommige bewoners van Ingi-kondré dolven eene loostrens naar zee; op Inverness maakte men eene aanvoertrens voor drinkwater en eene afvoertrens voor overtollig zwampwater naar zee; op Hamilton verbeterde men het kanaal; op Leasowes werd het parwabosch in eene rechte lijn naar zee opengekapt; op Sarah werd een pompmachine geplaatst; op de Hoop dolf men eene nieuwe loostrens en op Potosi werd een nieuwe frontdam aangelegd.

Het drinkwaterkanaal van Totness werd over 207,2 meter lengte verbreed en uitgediept.

In de zoogenaamde gouvernementssavanne werd een nieuw nachthok voor de daar weidende runderen gemaakt.

Als plantages bestaan alleen nog Sara en Leasowes en Maryshope. [1])

Door slechte loozing ging Sarah, waar cacao gecultiveerd werd, sterk achteruit.

Het jaar 1896 was ongunstig voor den kleinen landbouw.

Kokospalmen produceerden minder, doch de sterfte, die ten vorigen jare vermeld werd, viel in 1896 niet te constateeren.

Er was zulk eene schaarschte aan bananen, dat deze zelfs van Paramaribo werden aangevoerd, terwijl vroeger juist het omgekeerde plaats vond.

Een twintigtal kustbootjes onderhield de vaart tusschen Paramaribo en dit district.

Zij vervoerden steeds volle ladingen.

De veestapel was op 31 December 1896 als volgt: 608 runderen, 41 paarden, 5 muilezels, 94 ezels, 83 schapen, 273 geiten en 724 varkens; dat is meer dan in 1895 24 schapen en 57 geiten en minder 267 runderen, 6 paarden, 16 ezels en 140 varkens.

Wegens gebrek aan goed drinkwater stierven in het begin van 1896 in het westelijk gedeelte van het district vele runderen. Indien door de bewoners behoorlijk gezorgd werd voor de bestaande drinkwatergaten en het zoutwater door onderhoud der dammen was buitengehouden, zouden, hoe fel de droogte ook was, de veehouders niet zulk een gevoelig verlies hebben geleden.

Het gouvernementskanaal was in het afgeloopen jaar zoo goed als dicht door drijfmodder. Eene extra uitgave van ± f 350 was noodig om ten minste den afvoer van zwampwater te verzekeren bij het invallen van den regentijd.

De ruim 30 kilometer lange rijweg bevindt zich in goeden staat.

De maildienst ondervond in 1896 grooter moeilijkheden dan in het vorige jaar, doordien de kotter *Coronie* werd vervangen door den schoener *Coronie* (vroeger *Thistle*), die wegens zijn grooteren diepgang zooveel verder buiten den wal ligt.

Ten einde het landen eenigszins te vergemakkelijken werd door

1) Volgens bijlage *K* eene vermeerdering van 5302 K.G. koorn.

2) Volgens bijlage *K* eene vermindering van 148 bossen bananen.

3) Volgens bijlage *K* eene vermindering van 2160 K.G. aardvruchten.

1) Deze opgave komt niet overeen met het vermelde in bijlage M (staat van de cacaocultuur in Suriname, alleen en vereenigd met andere cultures in 1896), waar onder de „Recapitulatie" is opgegeven, dat het district Coronie 7 plantages telt waar de cacaocultuur wordt uitgeoefend. Het verschil is hier te lande niet toe te lichten.

den Gouverneur bepaald dat de mailboot uit Paramaribo op zoodanig tijdstip zal vertrekken dat zij 4 uren vóór hoog water te Coronie ter hoogte van deze plaats aankomt.

Bovendien werd aan het Departement der koloniale vaartuigen eene boot gebouwd, om te allen tijde eene verbinding te verkrijgen tusschen den schoener en den vasten wal.

Marowijne. De voornaamste bronnen van bestaan bleven dezelfde als in 1895, namelijk goudindustrie en houthandel. Eenige personen begonnen zich op den kleinen landbouw toe te leggen.

De gezondheidstoestand was vrij gunstig te noemen.

In het laatst van het jaar ontstond een conflict tusschen de Aucaner boschnegers en de Fransche goudconcessionarissen aan den Franschen oever der Marowijne. Ten gevolge van een misverstand, waardoor een der boschnegers op Fransch grondgebied werd gedood door een Franschen beambte, die met een hem vergezellenden makker door den boschneger voor ontvluchte gedeporteerden werden aangezien en door hem werden aangevallen, weigerden de boschnegers beslist lading voor Fransche concessionarissen te vervoeren. Eerst na veel moeite mocht men er in slagen het groot-opperhoofd *Oswisi* te overtuigen dat geen moord was gepleegd, doch slechts wettige zelfverdediging had plaats gegrepen, waarop hij dan ook aan zijne onderhoorigen last gaf het gebeurde te vergeten en als vroeger lading voor de Franschen te vervoeren. Voortaan zouden de voorwaarden van het vervoer ten bureele van den districts-commissaris worden geregeld.

Verschillende placers hadden echter zware verliezen geleden, terwijl vele arbeiders door honger genoodzaakt werden hunne placers te verlaten.

Albina breidt zich uit en mag zich, wat welvaart betreft, in goeden vooruitgang verheugen. Die vooruitgang zal zeker nog toenemen, wanneer de hellende landingssteiger met beschoeid hoofd, met den bouw waarvan in het laatst van 1896 een aanvang is gemaakt, gereed is.

In 1896 werden twee nieuwe straten aangelegd; verschillende andere opgehoogd; verscheidene hectaren bosch ten westen en ten zuiden van Albina opengekapt, de noordoostelijke arm van de Wakkakreek uitgediept en schoongemaakt; de gouvernementserven omheind en eene nieuwe woning voor den geneesheer naast het hospitaal gebouwd.

Voorts verrezen verschillende particuliere gebouwen, waaronder afzonderlijk dient vermeld te worden de Roomsch-Katholieke kerk en school.

Het opperhoofd *Apensa* van de Paramaccaner boschnegers werd door een der leeraren van de Moravische broedergemeente gedoopt. In het laatst van het jaar werd uit Paramaribo door genoemde gemeente een evangelist gezonden, die zich op de vestigingsplaats van bedoelde boschnegers metterwoon vestigde.

De goudproductie bedroeg, voor zoover bekend, 207 934,6 gram tegen 164 171 gram in 1895. [1])

De opbrengst van de voornaamste belastingen bedroeg: personeele belasting f 2577,24 tegen f 1570,25 in 1895; invoerrechten f 23 046,90 tegen f 9467,46[5] in 1895 en belasting op goud f 11 290,86 tegen f 8418,96 in 1895.

De meerdere opbrengst van verschillende middelen moet worden toegeschreven aan vooruitgang van den handel en de goudindustrie, naast betere contrôle op de inning van de belastingen.

In het begin van 1896 werd een der twee politieposten in de Lawadelta ingetrokken. De andere, gevestigd ter hoogte van het placer *Le Blond*, bleef gehandhaafd. Tegen vergoeding van f 1 per dag en per hoofd ontvangen de beambten van dien post levensmiddelen uit de magazijnen van de Compagnie des mines d'or de la Guyane hollandaise, eigenares van het placer *Le Blond*.

In de maand Maart werd een politiepost opgericht aan de Wanekreek, ten noorden van Albina, ten einde den clandestienen invoer langs dien waterweg van uit Fransch-Guyana tegen te gaan.

Beide posten worden elk door twee politiebeambten bezet, die geregeld worden afgelost.

Gedurende 1896 kwamen aan 49 schepen, en wel:

de gouvernementsschoener *Nickerie* 16 malen;

de schoener *Charlotte* 3 malen;

de schoener *Maroni Packet* 25 malen;

het gouvernementsstoomschip *Curaçao* 3 malen;

het stoomschip *Ville de Cayenne* 2 malen.

Behalve de bovengenoemde schepen kwamen te Albina nog 8 verschillende kleinere zeilschepen aan van Cayenne en St. Laurent, waarheen zij ook terugkeerden.

Medio Februari kwam bovendien een Nederlandsche bark te Albina, welke de materialen uit Paramaribo aanbracht voor de nieuwe Roomsch-Katholieke kerk.

Van de gelegenheid om van Albina via St. Laurent en Cayenne telegrammen naar Paramaribo te zenden en terug werd enkele malen door het Gouvernement en door particulieren gebruik gemaakt.

Den 6den Juli 1896 werd door het stoomschip *Curaçao* eene groote boei gelegd in de monding van de Marowijne.

Een paar maanden later werd vanwege het Fransche Gouvernement behalve de reeds aanwezige boeien eene derde geplaatst.

Ten gevolge van de peilingen in den loop van het jaar 1896 door het Fransche oorlogsschip *Jouffroy* gedaan heeft men iets meer kennis van het vaarwater in de Marowijne verkregen. Het is gebleken dat schepen die de Marowijne binnenvallen den Franschen oever moeten volgen tot St. Laurent, om van den steiger van St. Laurent af verder op Albina aan te houden.

Door den Gouverneur werden de volgende reizen gemaakt.

Den 16den Juli bezocht de Gouverneur de vestigingsplaats Domburg.

Den 21sten Juli deed de Gouverneur eene reis naar de Boven-Commewijne, die tot de monding van de Peninica werd opgevaren. Zondag 26 Juli was de Gouverneur tegenwoordig bij de inwijding van de nieuwe kerk van de Moravische broedergemeente op Potribo.

Den 12den Augustus bezocht de Gouverneur den quarantainepost Leyden.

Van 26 tot 31 October inspecteerde hij de districten Coronie en Nickerie. De communicatie met den wal te Coronie laat veel te wenschen over, daar de modderbank zich voor de monding van het gouvernementskanaal bij Totness zóó heeft uitgebreid, dat het stoomschip ver uit het gezicht van den wal moet ankeren.

De Nickerierivier werd opgevaren tot de monding van de Maratakka, de Corantyn tot Oreala.

Voor deze reis werd gebruik gemaakt van het nieuwe stoomschip *Paramaribo*, dat in alle opzichten uitmuntend voldeed.

Den 10den November bezocht de Gouverneur met den waarnemenden districts-commissaris het verlengde pad van Wanica. Alle grondjes daar zijn uitgegeven, bijna uitsluitend aan Britsch-Indische immigranten die hun werkcontract hebben vervuld. De grondjes zien er uitstekend uit. Er is nog altijd vraag naar meer gronden in die buurt. Maatregelen om aan die aanvragen te kunnen voldoen worden voorbereid.

Den 13den November werd de in aanbouw zijnde inrichting ter verpleging van leprozen op Groot-Chatillon bezocht. De inrichting nadert hare voltooiing en maakt een zeer gunstigen indruk.

D. Algemeen en gewestelijk beheer.

Met ingang van 1 Januari 1897 werd de procureur-generaal mr. *J. Kalff*, na afkeuring voor den verderen dienst in de tropen, eervol als zoodanig ontslagen. In zijne plaats werd bij Koninklijk besluit van 4 Februari 1897 n°. 23 tot procureur-generaal bij het hof van justitie benoemd mr. *J. W. van Oosterzee*, rechter in de arrondissements-rechtbank te 's Gravenhage. Genoemde hoofdambtenaar kwam den 2den Mei in de kolonie aan en aanvaardde eenige dagen daarna zijne functiën.

De heer mr. *D. Juda*, lid en voorzitter der Koloniale Staten, nam medio 1896 zijn ontslag als lid, wegens vertrek met buitenlandsch verlof uit Suriname.

In zijne plaats werden benoemd tot lid de heer *S. Muller van Voorst* en tot voorzitter de heer mr. *C. J. Heylidy*, laatstgenoemde onder-voorzitter der Koloniale Staten, die als zoodanig vervangen werd door den heer dr. *A. Salomons*.

Voor het zittingjaar 1897 1898 werden, ingevolge artikel 68

[1]) Volgens de opgaven van het in het Marowijne-district gevonden goud in hoofdstuk *P*. § 1, werd aldaar gevonden 277 088,7 gram, waarvan 191 156 gram in het Lawagebied.

van het Regeeringsreglement, door den Gouverneur tot leden der Koloniale Staten benoemd de heeren: *S. M. Swijt*, *J. da Costa*, *A. van 't Hoogerhuijs*, *R. A. Tammenga*, terwijl respectievelijk tot voorzitter en onder-voorzitter voor dat zittingjaar werden benoemd de heeren mr. *C. J. Heylidy* en dr. *A. Salomons*.

In het gewestelijk beheer kwamen de volgende veranderingen voor:

De districtst-commissaris van Marowijne, de heer *H. H. van Marle*, tijdelijk belast met de waarneming van de functiën van districts-commissaris van Beneden- en Boven-Saramacca, vertrok in Augustus met éénjarig verlof wegens ziekte naar Nederland.

Aan den heer *B. Boekhoudt*, hoofdinspecteur van politie, werd, in verband daarmede, de waarneming van het commissariaat van Beneden- en Boven-Saramacca opgedragen.

Met de waarneming van het commissariaat van Marowijne bleef belast de 1ste-luitenant der infanterie *C. A. J. Struiken*, postcommandant aldaar.

In het vorig verslag werd reeds melding gemaakt van de waarneming door den oudsten raad-hoofdingeland, de heer *J. C. Weidner*, van de betrekking van districtscommissaris van Nickerie, in verband met het buitenlandsch verlof van den districts-commissaris, den heer *C. van Drimmelen*.

In het begin van Juni nam de heer *W. L. ten Harmsen van der Beek*, districts-commissaris van Beneden-Suriname en Beneden-Para, tijdelijk het beheer over dat district op zich en werd de heer *F. Smith*, 1ste-luitenant der artillerie, commandant van het fort Nieuw-Amsterdam, tijdelijk belast met de waarneming van de functiën van districts-commissaris van Beneden-Suriname en Beneden-Para.

In November werden de heeren *ten Harmsen van der Beek* en *Smith* eervol ontheven van de tijdelijke waarneming van de bovengenoemde functiën en werd de heer *M. Nassy*, districts-commissaris van Boven-Suriname en Boven-Para, belast met de waarneming van de functiën van districtscommissaris van Nickerie; terwijl den heer *A. E. J. W. Juta*, beheerder der koloniale vaartigen, de waarneming van het commissariaat van Boven-Suriname en Beneden-Para werd opgedragen.

De heer *M. Nassy* vertrok in Juni 1897 met verlof naar Europa wegens langdurigen dienst, na de waarneming zijner functiën als districts-commissaris van Nickerie aan den heer *van Drimmelen*, die van buitenlandsch verlof terugkeerde, te hebben overgedragen.

De met verlof in Nederland aanwezige districts-commissaris *G. Conradi* werd, wegens physieke ongeschiktheid, met ingang van 1 September 1897, als zoodanig eervol ontslagen.

E. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

Schutterij. In 1896 verschenen voor de commissie van inschrijving voor en van vrijstelling van de schutterij te Paramaribo 120 schutterplichtigen, waarvan 81 tot persoonlijken dienst ingelijfd en ingedeeld zijn.

De sterkte van de schutterij bij het einde van 1896 bestond uit 26 officieren en 417 onderofficieren en manschappen.

Gedurende het jaar 1896 werden geen schietoefeningen gehouden, doordien de schietbaan niet beschikbaar kon worden gesteld.

De gewone oefeningen werden onder leiding van den bataljonsadjudant gehouden en afgewisseld door algemeene exercitiën.

Ten gevolge van den slechten toestand waarin de meeste instrumenten verkeeren zijn door de muziek geen uitvoeringen op de openbare pleinen gegeven.

Nadat op de begrooting voor 1897 f 500 meer was toegestaan voor kosten van de muziek, zijn nieuwe muziekinstrumenten aangeschaft.

Gewapende burgermacht. De gewapende burgermacht in de districten bestond op 31 December 1896 uit 64 officieren en 1438 onderofficieren en manschappen.

De districts-commissarissen werden als gebruikelijk bij de halfjaarlijksche inspectiën vergezeld van een officier of onderofficier van de gewapende burgermacht.

Troepen. In de formatie kwam geene wijziging.

De sterkte was op 31 December 1896: 22 officieren en 372 onderofficieren en manschappen.

De samenstelling was als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
staf	5	4
2 compagnieën infanterie	7	328
1 detachement artillerie	1	39
personeel van het materieel der artillerie		1
militaire geneeskundige dienst:		
officieren van gezondheid	7	
apothekers	2	
totaal	22	372

Voorts werden voor memorie gevoerd:

37 infanteristen, dienstdoende bij de gewapende politie;

2 „ die gedetineerd waren.

Gedurende 1896 werden uit de sterkte gevoerd:

4 officieren en 112 minderen, waarvan naar Nederland teruggekeerd 4 officieren en 41 minderen; met binnenlandsch gagement 18 minderen; met binnenlandsch paspoort 21 minderen; weggezonden met een briefje van ontslag 9 minderen; gedetineerd 6 minderen; voor memorie afgevoerd 16 minderen; overleden 1 mindere.

Gedurende 1896 werden in de sterkte opgenomen:

6 officieren en 104 minderen, waarvan overgenomen van het koloniaal werfdepot 6 officieren en 57 minderen, nieuw aangenomen 30 minderen; wegens ophouding van detentie weder opgenomen 6 minderen; terug na voor memorie afgevoerd te zijn geweest 11 minderen.

Het emplacement was op 31 December 1896 als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Paramaribo	9	188
Fort Nieuw-Amsterdam	2	79
Post Nickerie	1	36
„ Albina	1	26
„ Leiden (quarantaine etablissement)		6
personeel van den militairen geneeskundigen dienst:		
officieren van gezondheid	7	
apothekers	2	
	22	335

terwijl 18 minderen zich in het hospitaal bevonden, 5 minderen voor den krijgsraad waren en 14 met binnenlandsch verlof.

Bij Koninklijk besluit van 27 October 1896 n°. 17, werden, met ingang van 1 Februari 1897:

1°. eervol uit den militairen dienst ontslagen:

a. op het daartoe gedaan verzoek, de majoor, commandant der troepen en van het garnizoen in Suriname, *A. Conradi* en de kapitein der infanterie bij die troepen *D. Charlouis*;

b. de kapitein der infanterie bij die troepen *J. H. Teunis*;

2°. op non-activiteit gesteld: de chef van den militairen geneeskundigen dienst in Suriname *C. F. Aalsmeer*, officier van

gezondheid 1ste klasse en de militaire apotheker 2de klasse *J. M. van der Stempel.*

Bij Koninklijk besluit van 2 November 1896 n°. 56, werden de kapiteins *W. A. T. de Meester*, *J. Witteveen* en *F. G. J. Bosschart*, alsmede de officier van gezondheid 1ste klasse *O. A. Peters* en de militaire apotheker 2de klasse *J. S. Sewie*, van het Nederlandsche leger gedetacheerd bij de landmacht in West-Indië en bestemd voor Suriname.

Den 6den Januari 1897 nam de intusschen tot majoor bevorderde kapitein *W. A. T. de Meester* het commandement over de troepen en het garnizoen over en den 30sten Januari daaraanvolgende werd het bevel over de 2 compagnieën aan de kapiteins *J. Witteveen* en *F. G. J. Bosschart* opgedragen.

De officier van gezondheid 1ste klasse *O. A. Peters* trad 28 Januari in functie; de militaire apotheker 2de klasse *J. S. Sewie*, nam het beheer van het magazijn van geneesmiddelen in het militair hospitaal op den 1sten Februari 1897 over, terwijl de ook uit Nederland gezonden gepensionneerde kapitein der infanterie van het Nederlandsch Oost-Indische leger *H. H. L. Kuilman* den 19den Januari belast werd met de administratie van het militaire hospitaal.

In 1896 werden volgens het verslag van den chef van den militairen geneeskundigen dienst behandeld 5361 personen, en wel:

te Paramaribo in het militair hospitaal. . . .	4 360
garnizoensdienst (binnen en buitendienst) . . .	343
op den post Nickerie	210
op het fort Nieuw-Amsterdam	319
op den post Albina	129

Onder de in het militair hospitaal verpleegde personen waren 443 militairen, waaronder 26 van de zeemacht.

In de infirmerieën op de posten te Nieuw-Nickerie, op het fort Nieuw-Amsterdam en te Albina werden respectievelijk verpleegd 36, 117 en 27 militairen.

In de garnizoensapotheek werden gedurende het jaar 1896 gereed gemaakt 43 661 recepten en wel: 33 334 voor den binnendienst en 10 327 voor den buitendienst. Voor den militairen dienst bedroeg het aantal recepten 8497 en voor den civielen dienst 35 164.

Het totaal der kosten van het militair hospitaal bedroeg, voor zoover dit uit de hier te lande ontvangen opgaven kon worden nagegaan, in 1896 f 129 119,10, tegenover f 114 868,05 in 1895, of f 14 251,05 meer dan in laatstgenoemd jaar. De ontvangsten waren f 66 431,28 tegenover f 65 969,80 in 1895, of f 461,48 meer dan in laatstgenoemd jaar.

De kosten per patient en per dag bedroegen na aftrek der inkomsten in 1896 f 0,50½, tegenover f 0,44 in 1895 en het gemiddeld aantal patienten per dag was 338 tegen 307 in 1895 met een gemiddeld aantal verpleegdagen per patient van 28.

De militaire cantines te Paramaribo, in het fort Zeelandia en die op het fort Nieuw-Amsterdam, en op de verschillende posten bleven in 1896 in stand; die op het fort Nieuw-Amsterdam werd uitgebreid.

In het laatst van 1896 slaagde de commissie, die zich geconstitueerd had om een Militair Tehuis in de stad op te richten voor de manschappen die zich buiten de kazerne in hunne vrije uren wenschen op te houden, in het vinden van een geschikt gebouw.

Den 2den April 1897 werd het Tehuis feestelijk in tegenwoordigheid van den Gouverneur en verschillende genoodigden ingewijd. Militairen van land- en zeemacht waren daarbij in grooten getale aanwezig.

Behalve de in het vorig verslag reeds medegedeelde regelingen betreffende de soldij van onderofficieren, medegeleiders van detachementen suppletietroepen en betreffende den overtocht van militairen, opgenomen in het Gouvernementsblad van 1896, nos. 4 en 13, werden in 1896 geen nadere regelingen speciaal voor militairen in het Gouvernementsblad opgenomen.

§ 2. *Zeemacht.*

Hr. Ms. schoener *Suriname*, den 19den Mei 1896 onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee *A. C. van der Sande Lacoste* in de kolonie aangekomen, bleef aldaar gestationneerd en verliet de reede:

van 8 tot 18 Juni tot het houden van een oefeningstocht in zee en tot het doen van de voorgeschreven ernstexercitiën nabij Braamspunt en het fort Nieuw-Amsterdam;

van 6 tot 11 Juli tot het bezoeken van de Boven-Suriname;

van 7 tot 17 Augustus tot het doen van een kruistocht buitengaats en tot het bezoeken van de kolonie Demerary;

van 15 tot 25 September tot het doen van een tocht buitengaats langs de kust en tot het houden van oefeningen in het vuren met geweer op het fort Nieuw-Amsterdam;

den 29sten October om gedurende een vijftal dagen de bovenrivieren op te varen;

van 9 tot 14 November tot het houden van oefeningen in het vuren met geschut;

van 9 tot 29 December tot het doen van een kruistocht buitengaats en tot het bezoeken van de eilanden Tobago en Trinidad;

van 20 Januari 1897 tot 4 Februari daaraanvolgende tot het doen van een oefeningstocht in zee en tot het bezoeken van het eiland Barbados;

van 12 tot 27 Februari 1897 tot het doen van eene reis naar het eiland St. Lucia;

van 15 tot 21 Maart 1897 tot het houden van schietoefeningen met geweer nabij het fort Nieuw-Amsterdam;

van 6 tot 10 April 1897 tot het houden van schietoefeningen met geschut aan den mond van de Suriname.

F. Wetgeving, rechtspleging en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Behalve de verordeningen en besluiten, welke reeds in het verslag van 1896 of onder andere hoofdstukken van het tegenwoordig verslag zijn vermeld, werden nog in het Gouvernementsblad van 1896 opgenomen:

onder n°. 29, de publicatie van 4 Juli 1896, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van den 13den Mei 1896 (*Staatsblad* n°. 81) tot wijziging en aanvulling van het Koninklijk besluit van 29 Augustus 1894 (*Staatsblad* n°. 146) ter uitvoering van art. 1 der wet, houdende regeling van de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke akten en van de consulaire rechtsmacht (*Staatsbladen* 1887 n°. 138 en 1888 n°. 204);

onder n°. 39, de resolutie van 29 September 1896, litt. B, n. 7008, bepalende de plaatsing in het Gouvernementsblad van het tusschen Nederland en Liberia gesloten verdrag tot regeling van de wederzijdsche uitlevering van misdadigers;

onder n°. 41, de resolutie van 7 October 1896, litt. B, n°. 7229, bepalende de plaatsing in het Gouvernementsblad van het tusschen Nederland en Portugal gesloten verdrag tot regeling van de wederzijdsche uitlevering van misdadigers;

onder n°. 53, de verordening van 7 December 1896 op de indiening van statistieke tabellen en opgaven omtrent plantages en gronden;

Voorts werden in het Gouvernementsblad van 1897 opgenomen:

onder n°. 1, de resolutie van 26 Januari 1897, litt. B, n° 740, houdende plaatsing in het Gouvernementsblad van den thans geldenden tekst van de verordening van 7 September 1882 (*Gouvernementsblad* n°. 19) houdende bepalingen omtrent het doen van onderzoek naar de aanwezigheid en omtrent het ontginnen van delfstoffen in of op den bodem van Suriname;

onder n°. 9, de verordening van 18 December 1896, waarbij die van 28 Februari 1883 (*Gouvernementsblad* n°. 5) houdende wijziging van de verordening betreffende de oprichting van een immigratiefonds, van toepassing wordt verklaard op het verschepingsseizoen 1897 1898;

en onder n°. 16, de publicatie van 28 Mei 1897, waarbij wordt afgekendigd de wet van 9 April 1897 (*Staatsblad* n°. 81) houdende goedkeuring van het daarbij in afschrift gevoegd tractaat van vriendschap en handel tusschen Nederland en den Oranje Vrijstaat, den 9den April 1895 gesloten.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

Op 1 Januari 1896 waren bij de burgerlijke kamer van het hof van justitie aanhangig 78 zaken, te weten: 60 welke sedert 3 jaren of langer en 18 welke sedert minder dan 3 jaren waren aangebracht.

In 1896 werden aangebracht 94 zaken; daarvan betroffen 12 vorderingen beneden en 13 boven de f 1000, 1 betrof opvordering van eigendom, 1 schadevergoeding, 1 het doen van verklaring, 1 de ontbinding van een huurcontract, 1 medewerking tot het stellen van scheiding tusschen naburige erven, 1 vermoedelijk overlijden, 1 faillietverklaring, 1 verbetering van aangifte wegens het recht van successie, 32 curateele, 6 echtscheiding en 21 verbetering en aanvulling van de registers van den burgerlijken stand, terwijl het aantal appèl- en verzetzaken dat aangebracht werd 2 bedroeg.

Gewezen werden 70 eindvonnissen en 10 incidenteele, interlocutoire en preparatoire vonnissen, terwijl 5 zaken geroyeerd werden

Behandeld werden 95 requesten, waarvan 11 om gratis te procedeeren, 26 om benoeming van curators en bewindvoerders, 23 om machtiging of bevel tot verkoop van onroerend goed, 1 om machtiging tot vestiging van hypotheek, 3 om overdracht van onroerend goed, 11 om plaatsing in een krankzinnigengesticht en verlenging van het verblijf aldaar, 4 om meerderjarigverklaring, 2 om overdracht van concessie en 14 andere requesten.

Op 31 December 1896 bleven aanhangig 97 zaken, te weten: 60 welke toen sedert drie jaren of meer en 37 welke sedert minder dan drie jaren aanhangig waren.

Gedurende 1896 werden bij het hof van justitie aanhangig gemaakt 247 strafzaken, te weten: 29 crimineele, 64 correctioneele en 154 zaken betreffende overtredingen.

De crimineele zaken zijn te splitsen als volgt: moord 1, poging tot moord 2, doodslag 2, diefstal onder verzwarende omstandigheden 19, valschheid in onderhandsch geschrift 2, valsche getuigenis 1, aanranding der eerbaarheid met geweld gepleegd tegen een kind van minder dan 14 jaren 1, moedwillige verwonding te zamen en in vereeniging gepleegd en met voorbedachten rade 1. Bij deze zaken waren betrokken 41 beschuldigden, daarvan werden 5 vrijgesproken, 5 veroordeeld tot dwangarbeid van 5—20 jaren, 28 tot gevangenisstraf met of zonder tewerkstelling aan openbare werken van 6 dagen tot 7 jaren en met of zonder geldboete, 1 tot de doodstraf, terwijl 2 ontslagen werden van rechtsvervolging.

De 64 correctioneele zaken betreffen de hierna te melden misdrijven: diefstal door een loonbediende ten nadeele van zijn meester 8, diefstal door een loonbediende ten nadeele van zijn meester en medeplichtigheid daaraan 3, diefstal 10, misbruik van vertrouwen 16, misbruik van vertrouwen en medeplichtigheid daaraan 1, oplichting 4, het te zamen en in vereeniging toebrengen van slagen 1, moedwillig toebrengen van slagen en kwetsuren 14, poging tot frauduleuse ontduiking van de wetten op den in- en uitvoer 1, het zonder vergunning van den Gouverneur aanleggen en houden van eene loterij en medeplichtigheid daaraan 4, het zonder daartoe concessie te hebben verkregen desbewust in of op domeingrond de outginning ondernemen van delfstoffen 1, het bij exploitatie van balata op domeingrond verder kerven van de boomen dan tot op de helft van hunnen omtrek 1.

Het aantal beklaagden in deze zaken bedroeg 94, waarvan 52 veroordeeld werden tot gevangenisstraf van 1 dag af tot 2 jaren met of zonder tewerkstelling aan openbare werken en met of zonder geldboete, 1 veroordeeld werd tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling van 1 dag en daarboven en met of zonder geldboete, 9 tot geldboete; terwijl 32 werden vrijgesproken.

Van de overtredingen betroffen 140 het recht van zegel, 1 de patentverordening, 1 de wetten op den in- en uitvoer en ontduiking der verschuldigde rechten, terwijl 12 appellen van vonnissen, door kantonrechters en ommegaande rechters gewezen werden berecht. Bij die zaken waren 160 beklaagden betrokken; daarvan werden 2 veroordeeld tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling tot 7 dagen en met of zonder geldboete; 2 tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling van 7 dagen tot 3 maanden, met of zonder geldboete en 149 tot geldboete. Vier beklaagden werden vrijgesproken, 3 werden ontslagen van rechtsvervolging, 8 zaken werden geroyeerd.

Door het hof werden 53 adviezen op requesten om gratie aan den Gouverneur uitgebracht.

Bij het kantongerecht te Paramaribo waren op 1 Januari 1896 aanhangig 5[1] burgerlijke zaken, waarvan 4 sedert 3 jaren of meer en 1 sedert minder dan 3 jaren.

Gedurende 1896 zijn aangebracht 100 burgerlijke zaken; 7 incidenteele, preparatoire en interlocutoire vonnissen zijn gewezen, terwijl afgedaan werden bij eindvonnis 76 zaken (41 contradictoir en 35 bij verstek) en 21 door afstand, door het vervallen der instantie of door royement van de rol. Op ultimo December bleven dus aanhangig 8 zaken 177 eindbeschikkingen en 19 voorloopige beschikkingen op requesten werden gegeven.

Voorts werden opgemaakt: 1 akte houdende handlichting; 2 akten houdende aanbod of opening van beschikking na doode; 87 akten houdende benoeming van voogden, toeziende voogden en curators, bewindvoerders, bevestiging of van waarde verklaring der voogdij; 1 akte houdende beschikkingen in zaken van voogdij of curateele, niet onder de reeds vermelde begrepen en niet gelijktijdig daarmede geschied; 34 akten houdende benoeming of beëediging van deskundigen en schatters; 24 akten houdende depot en beëediging van boedelbeschrijvingen; 40 akten houdende afstand van de wettelijke gemeenschap van goederen, verklaring dat gebruik gemaakt wordt van het recht van beraad; verklaring dat aanvaard wordt onder het voorrecht van boedelbeschrijving, verklaring dat een erfenis verworpen wordt; 23 akten houdende scheepsverklaringen; benevens 111 akten wegens andere werkzaamheden.

Er werden 140 zaken volgens het Wetboek van Strafvordering berecht, waarbij 180 beklaagden betrokken waren; 144 werden veroordeeld.

Bij het kantongerecht in Nickerie was op 1 Januari 1896 1 zaak aanhangig; in den loop van het jaar 1896 werden aangebracht 11 burgerlijke zaken; behandeld en afgedaan werden 6 op contradictie, 1 op consent, 1 bij verstek, terwijl 4 werden geroyeerd, zoodat op 31 December 1896 geen enkele zaak aanhangig was.

Beschikking werd genomen op 7 requesten en 1 zeebrief werd beëedigd; eene aangifte van ophouding van betaling als koopman vond plaats, proces-verbaal werd opgemaakt en afschrift daarvan aan het hof van justitie opgezonden; twee getuigenverhooren hadden plaats, waarvan processen-verbaal werden opgemaakt.

Akten werden opgemaakt van de aanvaarding van vijf nalatenschappen onder het voorrecht van boedelbeschrijving; van de benoeming en beëediging van 4 voogden en van 7 toeziende voogden; van de beëediging van 10 deskundigen; van de verzegeling en ontzegeling van 3 nalatenschappen; voorts werden 3 onderhandsche akten van boedelbeschrijving ter griffie overgelegd en beëedigd; 2 akten van huwelijksche voorwaarden in de registers overgeschreven en op één verzoek om gratie werd advies aan den Gouverneur uitgebracht.

Een zaak werd aangebracht, behandeld en afgedaan volgens het Wetboek van Strafvordering.

Bij het kantongerecht in Coronie was op 1 Januari 1896 1 zaak aanhangig; gedurende 1896 werden aangebracht 4 zaken; 1 werd afgedaan bij eindvonnis, 3 werden op verzoek geroyeerd en 1 bleef op 31 December 1896 hangende

4 processen-verbaal werden opgemaakt, namelijk 1 van verzegeling en 1 van ontzegeling eener nalatenschap, 1 van benoeming en beëediging van schatters en 1 van bevestiging van eene voogdes in de voogdij, terwijl 1 akte van huwelijksche voorwaarden in het register werd ingeschreven.

Bij het kantongerecht in Coronie zijn in 1896 geen zaken volgens het Wetboek van Strafvordering behandeld.

Voor bijzonderheden omtrent de bij de kantongerechten te Paramaribo, in Coronie en in Nickerie, alsmede bij de ommegaande gerechten gevestigd te Paramaribo en op Mariënburg

---

[1] In het vorig verslag is vermeld dat op 31 December 1895 nog aanhangig waren 51 zaken; dit moet zijn 5 zaken.

aangebrachte en behandelde zaken, volgens de Herziene Strafverordening van 1874, wordt verwezen naar bijgaanden staat (bijlage *D*).

§ 3. *Politie.*

I. Op 1 Januari 1896 was de sterkte van het korps gewapende politie 168 man, te weten: 1 hoofdinspecteur, 3 inspecteurs van politie, 2 adjunct-inspecteurs van politie, 23 hoofdagenten (waaronder 1 adjunct-inspecteur-titulair), 20 agenten van politie 1ste klasse (onder wie 4 hoofdagenten-titulair, 2 met verlof in Nederland en 1 met binnenlandsch verlof), 35 agenten van politie 2de klasse, 65 agenten van politie 3de klasse (onder wie twee agenten 2de klasse titulair) en 19 agenten van politie 4de klasse.

In den loop van het jaar hebben de navolgende mutatiën in het korps plaats gehad.

Ontslagen werden:

a. eervol met pensioen:

1 agent van politie 2de klasse;

3 agenten van politie 3de klasse;

b. eervol zonder pensioen:

4 agenten van politie 3de klasse;

7 agenten van politie 4de klasse (onder wie 1 met den titulairen rang van 3de klasse);

c. niet eervol:

1 agent van politie 4de klasse.

Acht militairen werden naar hun korps teruggezonden, namelijk 5 dienende als agent 4de klasse, 2 dienende als agent 3de klasse, van wie 1 met den titulairen rang van 2de klasse, en 1 dienende als agent 2de klasse.

Teruggesteld werden:

1 hoofdagent van politie tot agent 2de klasse, die later op zijn verzoek eervol werd ontslagen;
1 agent van politie 1ste klasse titulair tot agent 2de klasse.

Binnenlandsch verlof tot herstel van gezondheid werd verleend aan:

2 hoofdagenten, 1 agent 1ste klasse, 1 agent 2de klasse, 3 agenten 3de klasse, 2 agenten 4de klasse.

Buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid werd verleend aan:

1 hoofdagent, adjunct-inspecteur-titulair.

Aangesteld werden:

1 agent van politie 1ste klasse;

3 agenten van politie 3de klasse, met den titulairen rang van agent van politie 2de klasse;

22 agenten van politie 4de klasse (onder wie 2 agenten met den titulairen rang van agent van politie 3de klasse), namelijk 13 militairen en 9 burgers.

Bevorderd werden:

2 agenten van politie 1ste klasse, hoofdagenten-titulair, tot hoofdagent;

1 agent van politie 2de klasse tot agent van politie 1ste klasse;

2 agenten van politie 3de klasse, met den titulairen rang van agent van politie 2de klasse, tot agenten van politie 2de klasse;

5 agenten van politie 4de klasse tot agenten van politie 3de klasse.

Voorts werd aan 1 agent van politie 1ste klasse de titulaire rang van hoofdagent en aan 1 agent van politie 2de klasse de titulaire rang van agent 1ste klasse verleend.

Een inspecteur van politie, als zoodanig benoemd terwijl hij zich in Nederland bevond, kwam in het begin van Februari 1897 in de kolonie aan.

Ten aanzien van de sterkte van het korps gewapende politie en de detacheering van de manschappen op 1 Januari 1897 wordt verwezen naar de bijlage *E*.

Hoewel de aanhoudende mutatiën zoowel onder de ambtenaren als onder de beambten van politie steeds bezwaar opleveren, kan gezegd worden dat het korps gewapende politie, in aanmerking genomen de aanwezige krachten en de bestaande toestanden, het mogelijke volbracht. In meest alle gevallen van misdrijf, welke zich hebben voorgedaan en waaronder slechts enkele van ernstigen aard, is het der politie mogen gelukken de schuldigen of verdachten op te sporen en aan te houden.

Evenals in vorige jaren kon in 1896 weder met medewerking van de militaire autoriteiten aanvulling van het politiekorps door recruteering uit de troepen plaats vinden.

Bij resolutie van 17 Augustus 1896, litt. A, n°. 5930, tot wijziging van de resolutie van 24 Augustus 1895, litt. A, n. 6010 (Gouvernementsblad n°. 36), houdende bepalingen omtrent de standplaatsen, de kleeding en wapening en de geneeskundige behandeling van de ambtenaren en beambten van politie, opgenomen in het *Gouvernementsblad* n°. 32, werd eene wijziging in de voorgeschreven kleeding van de politie vastgesteld.

II. Buitengewone agenten van politie.

Van de 32 buitengewone agenten van politie, welke op 1 Januari 1896 op verschillende particuliere ondernemingen in dienst waren, zijn er in den loop van 1896 3 op verzoek ontslagen, terwijl 1 is overleden, zoodat er op ultimo December 1896 28 overbleven.

III. Algemeene beschouwingen.

Zooals reeds in hoofdstuk *C* is vermeld kwam rustverstoring van algemeenen aard gedurende 1896 in de kolonie niet voor.

129 personen, ontvlucht van de naburige Fransche strafetablissementen, werden door de politie aangehouden en meest allen teruggeleid.

Voorts werden door hare zorg voor de commissie tot onderzoek naar de ziekte der melaatschheid, gebracht 28 personen, van wie 12 besmet en 11 suspect verklaard werden, terwijl er 5 niet besmet werden bevonden.

Op het bureau van politie is in 1896 geïnd eene som van f 9891,99⁵, te weten:

wegens marktvergunningen, visscherspermitten, port d'armes, enz. f 8202.85;

wegens boeten en kosten in zake politieovertredingen f 553,14⁵;

wegens boeten en kosten in zake personeele belasting f 1136.

Ten overstaan van den ambtenaar, daartoe door den commissaris van politie aangewezen, werden gesloten:

voor den arbeid in de goudvelden 1005 contracten met 3970 arbeiders; en

voor de exploitatie van balata 244 contracten met 722 arbeiders.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Op 31 December 1895 bevonden zich in het burgerlijk en militair huis van verzekering te Paramaribo 53 personen (49 mannen en 4 vrouwen), waaronder 6 Fransche vluchtelingen. Gedurende den loop van het jaar 1896 werden opgenomen 366 en ontslagen 359 personen, zoodat op 31 December 1896 aanwezig waren 60 personen (59 mannen en 1 vrouw).

Onder de opgenomenen waren 129 Fransche vluchtelingen; in den loop van 1896 werden er 126 uitgezet, zoodat er op 31 December 1896 nog 9 in bewaring bleven.

Van 1895 waren op 1 Januari 1896 11 gevangenen in het militair hospitaal overgebleven. Gedurende den loop van 1896 werden 81 gevangenen opgenomen en 77 als hersteld ontslagen, zoodat op 31 December 1896 nog 15 gevangenen in gemelde inrichting ter verpleging overbleven.

In 1895 ontvluchtten 3 Fransche vluchtelingen uit de gevangenis, die echter spoedig weder gevat werden.

Aan 1 gevangene werd kwijtschelding verleend van den nog overigen straftijd.

Den 31sten December 1895 waren waren in de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam gedetineerd 92 personen (89 mannen en 3 vrouwen).

Gedurende den loop van 1896 zijn er 68 bijgekomen en 81 ontslagen, zoodat er op ultimo 1896 79 gevangenen waren (77 mannen en 2 vrouwen). Van dezen werden er 8 naar het militair hospitaal te Paramaribo geëvacueerd, waarvan 7 als hersteld werden teruggezonden en 1 aldaar overleed.

Gedurende het jaar 1896 ontvluchtten 14 gevangenen van de werkzaamheden buiten de gevangenis, waarvan 11 na korten tijd weder werden aangehouden.

De straf van lichamelijke kastijding werd in 1896 op 14 in de klasse van discipline geplaatste gevangenen toegepast. In die klasse waren op ultimo December 1895 aanwezig 13 tot dwangarbeid en 7 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelen. Gedurende 1896 werden in die klasse geplaatst 2 tot dwangarbeid en 6 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelden.

Door ontslag verminderde het aantal met 2 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelden, zoodat op ultimo December 1896 in de klasse van discipline bleven 15 tot dwangarbeid en 11 tot gedwongen tewerkstelling veroordeelden.

Aan 2 veroordeelden werd kwijtschelding van den nog overigen straftijd verleend.

De volgende opgave geeft ten aanzien van de beide gevangenissen een overzicht over de jaren 1892—1896, zoowel van de dagelijksche, gemiddelde bevolking, als van de algemeene kosten en die van toezicht, voeding en kleeding, enz. per hoofd, per jaar en per dag.

JAAR.	Bevolking.			Kosten van opzicht.		Kosten van voeding.		Kosten van kleeding.		Overige kosten, als: ligging, bewassching, geneeskundige behandeling, enz.		Generale kosten.	
	Gemiddeld per dag in het fort Zeelandia.	Gemiddeld per dag in het fort Nieuw-Amsterdam.	Gemiddeld per dag in beide inrichtingen tezamen.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.
1892. . .	95,30	63,09	79.19	f 67,53	f 0,18	f 123,85	f 0,34	f 8,52	f 0,02	f 29,22	f 0,08	f 227,03	f 0,62
1893. . .	89	72	80,2	77,64	0,21	89,67	0,24	9,83	0,03	27,44	0,08	203,85	0,56
1894. . .	74,5	76,5	75,5	83,06	0,23	98,86	0,27	8,10	0,02¼	28,61	0,08	215,83	0,59
1895. . .	63,93	76,03	69,98	83,58	$0,22^{9}$	119,07	$0,31^{8}$	8,94	$0,02^{15}$	31,42	$0,08^{61}$	240,02	$0,65^{76}$
1896. . .	53.84	83,58	68,71	87,70	$0,24^{5}$	129,91	0,35	7,56	$0,02^{06}$	34,68	$0,09^{17}$	262,53	$0,71^{71}$

In het huis van bewaring in Nickerie bevonden zich op 1 Januari 1896 7 gevangenen.

Gedurende het jaar 1896 zijn er 209 bijgekomen en 203 werden ontslagen, zoodat er op 31 December 1896 nog 13 gevangenen overbleven.

In het huis van bewaring in Coronie waren op 1 Januari 1896 4 gevangenen. In 1896 werden 14 personen opgenomen en 18 ontslagen, zoodat er op ultimo December 1896 geen gevangenen aanwezig waren.

G. Eeredienst.

Aan de verslagen van de verschillende kerkgenootschappen is het volgende ontleend:

Nederlandsch-Hervormde gemeente. Ook nu kan het zielental van deze gemeente onmogelijk worden opgegeven. Zooals reeds in hoofdstuk B is vermeld, bedraagt het volgens de opgaven van de wijkmeesters en de districts-commissarissen 6047, welk getal gegrond is op eigen aangiften.

In 1895 werden 135 kinderen gedoopt, waarvan 73 wettige.

Tot de gemeente werden overgebracht 5 wettige kinderen — van dezen 4 uit één gezin — en 1 onwettig kind, die allen elders gedoopt waren.

De catechisatie werd, min of meer geregeld, bezocht door 108 jongens en 114 meisjes.

In het fort Zeelandia werd gedurende een gedeelte van het jaar catechisatie gehouden voor land- en zeemacht.

Als lidmaat worden aangenomen 89 personen (39 mannen en 50 vrouwen).

Het lidmaatschap werd opgezegd door 1 man en 2 vrouwen.

11 huwelijken werden ingezegend.

De Zondagsschool in de groote kerk werd bezocht door 230 leerlingen; bovendien telde de leer- en zangcursus voor onderen 100 leerlingen.

De in 1895 opgerichte Zondagsschool, gehouden in het gebouw bij 's Lands grond Boniface, telde 110 leerlingen, terwijl in datzelfde gebouw op 1sn Maart eene bewaarschool geopend werd met 35 leerlingen, welk aantal in den loop van 1896 tot 45 steeg.

In September 1896 vertrok een der beide predikanten, ds. *H. H. Zaalberg*, met buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst naar Nederland.

Vereenigde Protestantsche gemeente te Nieuw-Nickerie. Het zielental van deze gemeente kan, met inbegrip van hen die op de verschillende plantages en gronden wonen, geschat worden op 572 personen.

Gedoopt werden 12 kinderen, namelijk 7 jongens en 5 meisjes, terwijl 8 mannen als lidmaat werden aangenomen.

Vier huwelijken werden ingezegend.

De predikantsvacature bleef in 1896 bestaan. De dienst werd evenals in 1895 waargenomen door de predikanten der Hervormde en Luthersche gemeenten te Paramaribo, die om de veertien dagen beurtelings zich daartoe naar Nickerie begaven.

Bij resolutie van 16 Januari 1897, litt. A, no. 507, is de heer *S. Steenmeijer*, predikant te Huine (Friesland) op voordracht van den kerkeraad benoemd tot predikant bij deze gemeente.

Evangelisch-Luthersche gemeente. Het ledental van deze gemeente, met inbegrip van hen die in de districten wonen, bedroeg ongeveer 3200.

Gedurende het jaar 1896 werden gedoopt 72 kinderen (36 jongens en 36 meisjes), waarvan 45 buiten echt.

Als lidmaat werden aangenomen 35 personen, namelijk 18 mannen en 17 vrouwen.

Het aantal catechisanten bedroeg gemiddeld 250.

9 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.
De Zondagsschool en de daaraan verbonden zangschool telden respectievelijk 250 en 70 leerlingen.

Moravische Broedergemeente. Het zielental van deze gemeente bedroeg op het einde van 1896 28810 (tegen 28 419 in December van het vorige jaar), waarvan in Paramaribo 15 422. [1])
Het aantal huwelijken bedroeg in 1896 112 (tegen 119 in 1895).
Een ziekenhuis werd te Paramaribo opgericht en een nieuwe zendingspost te Potribo gevestigd; op Mariënburg werd eene kerk gebouwd; het groote Christelijke boschnegerkamp Ganzee aan de Suriname werd met eene school verrijkt, welke door 80 kinderen bezocht werd; evenzoo werd eene school opgericht op Drie Tabbetjes aan de Tapanahony bij het grootopperhoofd der Aucaner boschnegers *Oseisie*. Voor de kosten van deze school wordt door het Gouvernement eene tegemoetkoming van f 2000 verleend.
In den loop van 1895 kwam een lid van het hoofdbestuur, de heer *O. Padel*, bisschop van de Broedergemeente, in Suriname aan om het geheele zendingswerk en de scholen te inspecteeren.
Het ledental van de in 1895 opgerichte jongelingsvereeniging is in 1896 toegenomen.
Het zendingswerk werd met ijver voortgezet, onder de inlandsche bevolking met toenemend succes; de zending onder de Britsch-Indiërs blijft nog in het eerste stadium.
In het geheel waren op ultimo December werkzaam 37 zendelingen (op het eind van 1895 35), waarvan 21 in de stad.
Gedoopt werden 703 kinderen en 101 volwassenen.
Als lidmaat zijn aangenomen 452 personen.
De scholen worden te zamen bezocht door 2516 kinderen (in 1895 door 2561 kinderen), waarvan 1896 in de stad (in 1895 1935).

Roomsch-Katholieke gemeente. Het aantal zielen bedroeg op het einde van het jaar 16750, te weten in Paramaribo 10255, in de districten 5005, bij de Indianen 1315 en bij de Boschnegers 175.
In 1896 werden gedoopt 892 personen, namelijk 234 volwassenen en 658 kinderen, onder wie 165 wettige. In deze getallen zijn begrepen 130 Indianen (waaronder 16 wettige en 108 onwettige kinderen en 6 volwassenen), en 25 Boschnegers (waaronder 24 kinderen en 1 volwassene).
Het getal huwelijken bedroeg 73, waarvan 11 tusschen Indianen.
Van het personeel der missie overleden in 1896 drie priesters.
Op ultimo December 1896 waren er 5 bezoldigde priesters van den 2den rang, 2 priesters van den 2den rang die pensioen genieten, 17 niet bezoldigde priesters, waarvan 7 Nederlandsche onderwijzers, die zich hoofdzakelijk aan het onderwijs wijden; 17 leekebroeders, van welke 5 als geëxamineerde onderwijzers op de scholen werkzaam zijn, terwijl de overigen ten dienste van de missie staan in het vervullen van huiselijke bezigheden.
In den loop van 1896 verliet de vicaris-apostolicus, monseigneur *W. A. F. Wulfingh*, de kolonie om redenen van gezondheid, doch kwam in Maart 1897 in de kolonie terug.
Het aantal kinderen op de scholen der Roomsch-Katholieke gemeente bedroeg in December 1896 2777, waarvan 2239 in de stad.

Israëlietische gemeenten. Op ultimo December 1896 behoorden tot de Nederlandsch-Israëlietische gemeente 257 mannen en 340 vrouwen, te zamen 597 personen.
Het aantal personen behoorende tot de Nederlandsch-Portugeesch-Israëlietische gemeente bedroeg 681 personen, namelijk 331 mannen en 350 vrouwen.
Bij laatstgenoemde gemeente bleef de leeraarsplaats gedurende het geheele jaar onvervuld.

H. Instellingen van Weldadigheid.

De diaconie van de Nederlandsch-Hervormde gemeente ondersteunde 51 personen door geregelde bedeeling tot een bedrag van f 2376,50, terwijl nog verschillende personen door giften werden gesteund.
De vereeniging voor armenzorg *Liefdewerk* ondersteunde geregeld 27 personen of gezinnen. Over 87 kinderen werd toezicht gehouden, zoowel op school als in huis.

[1]) In het vorig verslag werd vermeld dat het zielental te Paramaribo 8752 bedroeg; dit moet zijn 14 909.

Op het einde van 1896 verzorgde de commissie van weesvoogden, met behulp van het gouvernementssubsidie 65 weezen waarvan 5 slechts tijdelijk; terwijl bovendien 27 weezen ouder dan 15 jaar onder toezicht bleven.
De jongste weezen werden op eene bewaarschool geplaatst. Zang- en naaischool werden geregeld gehouden, terwijl de jongens, die de lagere school hadden afgeloopen, zooveel mogelijk bij bazen in de leer werden geplaatst.

Volgens het op 1 Juni 1896 in werking getreden nieuwe reglement voor den kerkeraad van de Evangelisch-Luthersche gemeente is de armenzorg thans opgedragen aan weesvoogden, diakenen en diakonessen, die zooveel mogelijk den toestand van de behoeftige gemeenteleden, na nauwkeurig onderzoek, trachten te verbeteren
De weesvoogden verzorgden met behulp van het gouvernementssubsidie 62 weezen. 22 van deze weezen bereikten den leeftijd van 15 jaar in den loop van 1896 en kwamen dus niet verder voor alimentatie in aanmerking.
Vast bedeeld werden 36 ouden en gebrekkigen.
Het aantal verzorgde weezen door de Roomsch-Katholieke gemeente bedraagt 343, waarvan 79 niet van gouvernementswege gealimenteerd worden.

Weldadigheidsgesticht 's Lands grond Boniface. In dit gesticht werden op 31 December 1896 verzorgd 186 personen, waaronder 88 mannen, 78 vrouwen, 13 jongens en 7 meisjes, dus 28 meer dan in het jaar te voren.
Van deze 186 verpleegden werden 9 Britsch-Indische immigranten in een der gebouwen van de voormalige bewaarplaats van krankzinnigen gehuisvest onder toezicht van een daarvoor geschikten inboorling die tot de verpleegden behoort. De in het gesticht op 's Lands grond beschikbare ruimte was namelijk te klein voor huisvesting van alle verpleegden.
Het aantal verpleegden, die buiten het gesticht gealimenteerd werden, bedroeg 11, namelijk 5 mannen, 4 vrouwen en 2 jongens.
De volgende staat toont aan de mutatiën onder de verpleegden in het gesticht gedurende het jaar 1896.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Sterkte op 1 Januari 1896 . .	71	72	9	6	158
Bijgekomen in 1896	46	25	8	3	82
	117	97	17	9	240
Overleden in 1896	19	4	1	"	24
	98	93	16	9	216
Ontslagen in 1896	10	15	3	2	30
Sterkte op 31 December 1896 .	88	78	13	7	186

Onder de wegens ontslag afgeschreven verpleegden waren 3 mannen en 6 vrouwen, waarvan 1 vrouw met haren zoon die eigendunkelijk het gesticht verlieten; 1 vrouw, die op eigen verzoek werd afgeschreven; 5 mannen, 7 vrouwen, 2 jongens en 2 meisjes, die op verzoek van den agent-generaal zijn ontslagen; 2 mannen, die wegens krankzinnigheid moesten worden overgebracht naar het krankzinnigengesticht; 1 Britsch-Indischen immigrant, die wegens wangedrag verwijderd werd.
Het gemiddelde aantal verpleegden was 168.
Naar den landaard verdeeld bestond de bevolking van het gesticht op 31 December 1896 uit 119 inboorlingen, 2 Europeanen, 29 Britsch-Indiërs, 35 Chineezen en 1 Barbadiaan.
De kosten van onderhoud in en buiten het gesticht bedroegen in 1896 f 20 163,15[5] of f 486,84[5] *minder* dan geraamd was.
Ten laste van het gesticht kwamen ook de kosten van onderhoud, verstrekt aan 3 personen, van lepra besmet verklaard, die in afwachting van hunne opzending naar het etablissement Batavia gedurende eenigen tijd in de eerste helft van het jaar

eveneens werden in het op het terrein van 's Lands grond staande leprozenhuisje; de voeding aan boord van de koloniale vaartuigen aan behoeftigen verstrekt gedurende den overtocht van Albina naar Paramaribo, de passagegelden voor naar Nederland overgezonden onvermogenden, die in de kolonie geen middel van bestaan en geen domicilie hadden.

Het aantal voor rekening van de kolonie gealimenteerde weezen, over wie het onmiddellijk toezicht, onder het beheer van de commissie van regenten van 's Lands grond Boniface, wordt uitgeoefend door de kerkelijke armbesturen der verschillende gezindten, bedroeg op 31 December 1896 631.

De volgende staat geeft eene verdeeling naar de godsdiensten en een overzicht van de mutatiën in 1895.

	Hervormde gemeente.		Evangelisch-Luthersche gemeente.		Roomsch-Katholieke gemeente.		Moravische Broeder-gemeente.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Op 1 Januari 1896 werden verpleegd	38	31	20	35	143	131	131	130	332	327	659
Bijgekomen in 1896 . . . . . :	3	4	3	"	20	14	28	17	54	35	89
	41	35	23	35	163	145	159	147	386	362	748
Afgeschreven in 1896	9	7	8	10	24	20	20	19	61	56	117
Op 1 Januari 1897 werden verpleegd	32	28	15	25	139	125	139	128	325	306	631

Voor de alimentatie van weezen werd in 1896 uit de koloniale kas uitgegeven f 30 800, te weten:

aan de Hervormde gemeente	f	7 100
" " Evangelisch-Luthersche gemeente		3 700
" " Moravische Broedergemeente		10 000
" " Roomsch-Katholieke gemeente		10 000

Onder toezicht van den agent-generaal werden nog 59 behoeftige weezen van Britsch-Indische immigranten gealimenteerd, namelijk 28 jongens en 31 meisjes. Daarvan werden 26 jongens en 28 meisjes bij particulieren verzorgd, terwijl 2 jongens en 3 meisjes opgenomen waren in de gestichten der Roomsch-Katholieke gemeente.

Voor deze weeskinderen is aan alimentatie uitbetaald f 2792,50.

Door de samenwerking van de 3 Protestantsche gemeenten te Paramaribo werd in het laatst van 1896 opgericht de Protestantsche Vereeniging tot verpleging van lepralijders in de kolonie Suriname. Deze vereeniging stelt zich ten doel het lot van de lepralijders in Suriname zooveel mogelijk te verzachten, hen te bewegen om zich in daartoe ingerichte of in te richten gestichten te doen opnemen en hen, die reeds in een gesticht zijn opgenomen, lichamelijk en geestelijk te steunen.

Aanvankelijk zal de vereeniging hare taak voornamelijk bepalen tot de verpleging van lepralijders op Chatillon, en zal daartoe een leeraar van de Moravische Broedergemeente en eene of meer liefdezusters van die gemeente aanstellen en bezoldigen, ten einde aldaar werkzaam te zijn. Op de daartoe door het Koloniaal Gouvernement afgestane terreinen zal zij in verband daarmede eene kerk bouwen met de noodige woningen voor bovengenoemde personen

De Roomsch-Katholieke gemeente verpleegde op het einde van 1896 in de Gerardus Majella-stichting 23 lepralijders, namelijk 10 mannen en 12 vrouwen voor eigen rekening en 1 door de daartoe bevoegde commissie aan lepra besmet verklaarde man, die voor gouvernementsrekening werd verpleegd, totdat hij naar de Gouvernementsinrichting zou kunnen worden opgezonden.

Het totaal op deze wijze van gouvernementswege tijdelijk naar de Gerardus Majella-stichting gezondenen bedroeg 9 besmet verklaarden en 7 suspect verklaarden.

I. Onderwijs.

Bij resolutie van 28 April 1895, litt. A, n°. 3019, werd de na de Paaschvacantie van 1895 bij wijze van proef voor één jaar op Marienburg geopende school bestendigd.

In September 1896 werden op de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs 204 leerlingen (151 jongens en 53 meisjes, tot hoogere klasse bevorderd; 71 leerlingen bleven in de klasse waarin zij gedurende den afgeloopen cursus geplaatst waren; 1 leerling had geen deel genomen aan de openbare lessen. Aan 10 leerlingen (9 jongens en 1 meisje) van de zesde of hoogste klasse werd het getuigschrift wegens goed volbrachte studiën uitgereikt, terwijl het aan 3 moest geweigerd worden.

Het getal leerlingen op deze school was op 31 December 1895 339 (243 jongens en 96 meisjes), verdeeld als volgt:

in klasse	B	38 jongens en	19 meisjes,	te zamen 57	leerlingen.
" "	I	40 " "	8 "	" " 48	"
" "	II	42 " "	20 "	" " 62	"
" "	III	46 " "	22 "	" " 68	"
" "	IV	37 " "	16 "	" " 53	"
" "	V	26 " "	9 "	" " 35	"
" "	VI	14 " "	2 "	" " 16	"

Het geëxamineerd personeel op alle scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs bestond op het einde van 1896 te Paramaribo uit 6 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 1sten rang, 8 onderwijzers van den 2den rang, 24 onderwijzers en 17 onderwijzeressen van den 3den rang, 31 onderwijzers en 14 onderwijzeressen van den 4den rang, 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen, 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch, 11 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes [1]), te zamen 70 onderwijzers en 44 onderwijzeressen; in de districten uit 3 onderwijzers van den 2den rang, 12 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 3den rang, 14 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 4den rang, te zamen 29 onderwijzers en 2 onderwijzeressen. In het geheel 99 onderwijzers en 46 onderwijzeressen, tegen 98 en 42 op gelijk tijdstip van 1895.

Te Paramaribo en in de districten werd nog hulp verleend in de scholen door 92 personen, en wel te Paramaribo door 74 (26 mannelijke en 48 vrouwelijke) en in de districten door 18

1) Volgens de mededeeling in § 6 van het verslag van het onderwijs in de kolonie Suriname over 1896 (bijlage F1) waren er op ultimo December 1896 te Paramaribo 17 en niet 11 onderwijzeressen onder het onderwijzend personeel, met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Het verschil kan hier te lande niet worden opgehelderd.

(5 mannelijke en 13 vrouwelijke). Aan het hoofd van 1 school te Paramaribo, 2 scholen in de districten en 5 scholen bij de Boschnegers stonden personen zonder onderswijzersakte.

Het getal scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs (die bij de Boschnegers en die voor kinderen van Britsch-Indische immigranten niet medegerekend), bedroeg 54, waarvan 26 te Paramaribo en 28 in de districten, en het aantal schoolgaande kinderen 7130 (3677 jongens en 3453 meisjes), van welke te Paramaribo 5495, (2696 jongens en 2799 meisjes), of ruim 77 pct., en in de districten 1635 (981 jongens en 654 meisjes), of bijna 23 pct.

Vergelijkt men deze cijfers met die op hetzelfde tijdstip van 1895, dan wijzen zij op eene vermeerdering te Paramaribo van 96 schoolgaande kinderen (48 jongens en 48 meisjes) en in de districten van 37 (33 jongens en 4 meisjes).

De schoolgaande kinderen waren op het einde van 1896 naar den leeftijd verdeeld als volgt: 181 beneden de 7 jaar, 5694 van 7—12 jaar en 1255 boven de 12 jaar, tegen 183, 5535 en 1279 op gelijk tijdstip van 1895.

De verhouding van het onderwijzend personeel tot het getal schoolgaande kinderen was te Paramaribo: 1 geëxamineerde onderwijzer of onderwijzeres op 50 leerlingen (tegen 1 op 49 in 1895), en in de districten 1 op 56,4 leerlingen (tegen 1 op 55,1 in 1895).

Van het aantal schoolgaande jongens en van dat der meisjes tot het aantal der schoolgaande kinderen was de verhouding als volgt: in de geheele kolonie 51,6 pct. jongens en 48,4 pct. meisjes, te Paramaribo 49 pct. jongens en 51 pct. meisjes, en in de districten 60 pct. jongens en 40 pct. meisjes.

Rekent men de schoolgaande kinderen beneden den leeftijd van 7 en boven dien van 12 jaar niet mede, dan was de verhouding: in de geheele kolonie 50,9 pct. jongens en 49,1 pct. meisjes, te Paramaribo 48,4 pct. jongens en 51,6 pct. meisjes, en in de districten 59 pct. jongens en 41 pct. meisjes.

Wordt het aantal schoolgaande kinderen naar gelang van de verschillende scholen verdeeld, dan verkrijgt men de navolgende cijfers:

te Paramaribo en in de districten:

voor rekening van	particulieren	1048 kinderen of	14,7 p.ct.
	het Gouvernement	1955 „ „	27,4 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	2225 kinderen of	31,2 pct.
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1902 „ „	26,7 „

te Paramaribo:

voor rekening van	particulieren	1036 „ „	18,9 „
	het Gouvernement	1291 „ „	23,5 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	1660 „ „	30,2 „
	Roomsch Katholieke geestelijken	1508 „ „	27,4 „

in de districten:

voor rekening van	partienlieren	12 „ „	0,7 „
	het Gouvernement	664 „ „	40.6 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	565 „ „	34,6 „
	Roomsch-Katholieke geestelijken	394 „ „	24,1 „

In het cijfer van 1508 leerlingen op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken te Paramaribo zijn 197 leerlingen begrepen, die tegen betaling op de St Petrus en Paulusschool geplaatst zijn. Deze opmerking geldt ook het vroeger genoemde cijfer 1902.

De gemiddelde opkomst per dag en per 100 leerlingen is in 1896 in de geheele kolonie 80 geweest. Naar den aard der scholen waren de cijfers:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de niet-gesubsidieerde particuliere scholen	88	88	—
op de gesubsidieerde particuliere scholen	79	79	—
op de Gouvernementsscholen	77	76	79
op de gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	79	77	82
op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	84	83	88

Het schoolbezoek was in 1896 iets beter dan in 1895.

De scholen der Moravische broeders bij de Boschnegers telden op 31 December 1896 te zamen 177 leerlingen (96 jongens en 81 meisjes), namelijk te Koffiekamp 21 (10 jongens en 11 meisjes), te Gansee 80 (40 jongens en 40 meisjes), te Aurora 38 (14 jongens en 24 meisjes), te Makaipingo 5 (4 jongens en 1 meisje), te Kopenkrisie 5 (4 jongens en 1 meisje), te Apensakondre 5 (2 jongens en 3 meisjes), te Drietabbetjes 23 (22 jongens en 1 meisje).

Op de scholen voor de kinderen van Britsch-Indische immigranten waren op dien datum de cijfers als volgt: op Mariënburg 100 (82 jongens en 18 meisjes), op Zoelen 15 (10 jongens en 5 meisjes) en op Alliance 42 (26 jongens en 16 meisjes).

Op de vier categorieën van bewaarscholen te Paramaribo, namelijk die van de Moravische broeders en van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor kinderen van onvermogenden, op die van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen en op die van verschillende particulieren, waren respectievelijk 223, 376, 86 en 225, te zamen 910 kinderen (414 jongens en 496 meisjes).

Op de bewaarschool verbonden aan de St. Claraschool te Nieuw-Nickerie waren op 31 December 1896 94 kinderen (40 jongens en 54 meisjes), op die verbonden aan de St. Theresiaschool te Coronie 35 kinderen (14 jongens en 21 meisjes), op die op den grond Topibo in Boven-Para 9 kinderen (5 jongens en 4 meisjes).

Zooals hierboven is vermeld, bedroeg het getal scholen op het einde van 1896 te Paramaribo 26 en in de districten 28, waarvan de verdeeling is:

a. te Paramaribo:

10 niet-gesubsidieerde partienliere scholen;
6 Gouvernementsscholen;
5 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders;
5 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken;

b. in de districten:

13 Gouvernementsscholen;
9 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders;
6 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

Op het einde van 1896 waren de plaatsen van vestiging en de bevolking van de scholen in de districten als volgt:

a. Gouvernementsscholen:

1°.	op de plantage Nieuw-Meerzorg	78 leerlingen;
2°.	„ „ „ Mariënburg	39 „
3°.	„ het fort Nieuw-Amsterdam	34 „
4°.	„ den grond Berlijn	23 „
5°	„ „ „ Hannover	46 „
6°.	„ „ „ Onverwacht	31 „
7°.	„ „ „ Onoribo	32 „
8°.	bij het station Domburg	58 „
9°.	op den grond Hague	34 „

10°.	op het dorp Totness	47	leerlingen;
11°.	„ den grond Weltevreden	76	„
12°.	„ „ „ Ma Mère	36	„
13°.	te Nieuw-Nickerie	142	„
	Te zamen	676	leerlingen.

b. Scholen der Moravische Broeders:

1°.	op het etablissement Charlottenburg	74	leerlingen;
2°.	„ „ „ Wederzorg	17	„
3°.	„ „ „ Leliëndaal	43	„
4°.	„ „ „ Clevia	38	„
5°.	„ „ „ Bersaba	52	„
6°.	„ „ „ Bergendal	31	„
7°.	„ den grond Carolina	42	„
8°.	„ het etablissement Salem	184	„
9°.	„ „ „ Waterloo	84	„
	Te zamen	565	leerlingen.

c. Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken:

1°.	op het etablissement Mariandella	40	leerlingen;
2°.	„ de plantage Mary'shope de Mariaschool	86	„
3°.	„ „ „ „ St. Theresiaschool	96	„
4°.	te Nieuw-Nickerie de St. Alfonsusschool	75	„
5°.	„ „ „ St. Claraschool	64	„
6°.	„ Albina de Gerardus Majellaschool	33	„
	Te zamen	394	leerlingen.

Evenals in vorige jaren werd ook in 1896 tweemaal gelegenheid gegeven tot het verkrijgen van akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs. Bij het eerste examen, waaraan 8 candidaten deelnamen, namelijk 3 voor den 4den rang, 3 voor den 3den rang, 1 voor den 2den rang en 1 voor het Engelsch, werd alleen de candidaat voor het Engelsch toegelaten.

Aan het tweede examen namen 18 candidaten deel, namelijk 10 voor den 4den rang, 3 voor den 3den rang en 5 voor de handwerken voor meisjes. Van dezen slaagden 7 voor den 4den rang, 2 voor den 3den rang en 5 voor de handwerken voor meisjes.

De normaalschool telde op het einde van 1896 49 kweekelingen, namelijk op den 1sten cursus 36 (17 mannelijke en 19 vrouwelijke) en op den 2den 13 (7 mannelijke en 6 vrouwelijke) of 8 meer dan op gelijk tijdstip van 1895.

Aan het toelatingsexamen in October en November werd door 22 candidaten (9 mannelijke en 13 vrouwelijke), allen voor den 1sten cursus, deelgenomen. Van dezen werden 7 mannelijke en 10 vrouwelijke toegelaten. Op den 1sten cursus werd eveneens toegelaten 1 meisje, dat in het bezit is van het getuigschrift, bedoeld bij art. 28 van het huishoudelijk reglement van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

Op 31 December 1896 had de centraalschool der Moravische broeders 14 leerlingen.

De ouderdom van den oudsten leerling was 17 en die van den jongsten 13 jaar, de gemiddelde leeftijd 15 jaar.

Bij de koloniale spaarbank stond in het begin van 1896 ten name van den inspecteur van het onderwijs ingeschreven een bedrag van f 1532 (zijnde spaarpenningen die voor ieder kind afzonderlijk nog niet tot f 1 waren aangegroeid).

Gedurende 1896 werd nog f 5017 door den inspecteur in de spaarbank gestort. Van het geheele bedrag, ad f 6549, werd (naarmate de spaarpenningen van ieder kind afzonderlijk f 1 of veelvouden hiervan bereikten) op naam van scholieren overgeschreven f 5059, zoodat bij het einde van het jaar een bedrag van f 1490 ten name van den inspecteur bleef staan.

Bij den inspecteur werd van de invoering der schoolspaarbank (Mei 1882) tot 31 December 1896 door de onderwijzers gestort een bedrag van f 75 785 na aftrek van de uitkeeringen bij het sluiten van scholen als anderszins. Van dit bedrag werd f 74 286 op naam van scholieren overgeschreven.

Op het einde van 1896 namen aan het sparen deel 3199 scholieren, zijnde bijna 45 pct. van het getal schoolgaande kinderen, terwijl 1478 scholieren in het bezit waren van boekjes der koloniale spaarbank, zijnde bijna 21 pct. van het getal schoolgaande kinderen en ruim 46 pct. van het getal deelnemers aan het sparen.

Voor verdere bijzonderheden betreffende dit onderwerp wordt verwezen naar het hierbij als bijlagen F1—2 opgenomen verslag van den inspecteur voor het onderwijs.

J. Burgerlijke geneeskundige dienst.

In 1896 kwamen nieuwe geneeskundige regelingen tot stand, die met den 1sten October in werking traden.

In het Gouvernementsblad zijn opgenomen:

onder n°. 23, de verordening van 8 Mei 1896 regelende het geneeskundig toezicht in de kolonie Suriname;

onder n°. 24, de verordening van 8 Mei 1896 regelende de voorwaarden tot het verkrijgen der bevoegdheid van genees-, heel- en verloskundige, tandheelkundige, apotheker, leerling-apotheker en vroedvrouw in de kolonie Suriname;

onder n°. 25, de verordening van 8 Mei 1896 regelende de uitoefening der genees-, heel-, verlos- en tandheelkunst in de kolonie Suriname;

onder n°. 26, de verordening van 8 Mei 1896 regelende de uitoefening der artsenijbereidkunst in de kolonie Suriname;

onder n°. 35, het besluit van 17 September 1896 tot regeling der examens voor het verkrijgen van de bevoegdheid tot het uitoefenen van eenigen tak der geneeskunst en van de artsenijbereidkunst voorgeschreven;

onder n°. 36, het besluit van 17 September 1896 tot regeling van de visitatie van apotheken en andere plaatsen waar geneesmiddelen worden verkocht in de districten;

onder n°. 37, het besluit van 17 September 1896 regelende het door veeartsen bereiden en tot geneeskundig doel afleveren van geneesmiddelen ten behoeve van vee;

onder n°. 45, het besluit van 16 November 1896 regelende de bevoegdheid van den geneeskundige, van den heelkundige en van den verloskundige;

onder n°. 46, het besluit van 16 November 1896 ter uitvoering van art. 12 der verordening van 8 Mei 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 25), houdende regeling van de wijze van ontsmetting voor verloskundigen en vroedvrouwen, in wier praktijk een geval van kraamvrouwenkoorts is voorgekomen;

onder n°. 47, het besluit van 16 November 1896 tot vaststelling van eene lijst van geneesmiddelen, die in elke apotheek voorhanden moeten zijn;

onder n°. 48, het besluit van 16 November 1896 tot vaststelling van eene lijst van geneesmiddelen, die niet beneden de bij die lijst bepaalde hoeveelheid mogen worden verkocht.

Te Paramaribo waren op ultimo December 1896 werkzaam: 2 med. chir. en art. obst. drs., tevens arts, bovendien nog 1 arts, 10 genees-, heel- en verloskundigen, 1 stedelijke heelmeester, 16 apothekers en 8 vroedvrouwen.

In de districten was de geneeskundige dienst opgedragen aan 14 districtsgeneesheeren, terwijl met den dienst in een deel der districten belast waren 3 der te Paramaribo gevestigde geneesheeren en de te Nieuw-Nickerie gedetacheerde officier van gezondheid; voorts waren 2 vroedvrouwen gevestigd in Nickerie en Coronie, en 1 apotheker te Nieuw-Nickerie.

Hoewel noch te Paramaribo, noch in de districten epidemieën geheerscht hebben, kon de gezondheidstoestand niet geheel bevredigend genoemd worden. Intermitteerende koortsen en catarrhale ongesteldheden heerschten als altijd. In het begin van 1896 kwamen mazelen en waterpokken voor, echter niet van ernstigen aard. Te Paramaribo werden verscheidene gevallen van diphtherie geconstateerd, waarvan zes met doodelijken afloop. Tweemalen werd heilserum uit Nederland gezonden, doch de stof kon niet voor proeven dienen, daar zij spoedig na

aankomst troebel en daardoor onbruikbaar werd. De omstandigheid dat in 1896 zich zes gevallen met doodelijken afloop voordeden, wijst op de noodzakelijkheid om steeds serum voorhanden te hebben Door samenwerking van eenige ingezetenen van Paramaribo zal voortaan geregeld in de behoefte worden voorzien. Door tusschenkomst van het Ministerie van Koloniën werd in April 1897 eene eerste bezending naar Suriname verzonden.

In de districten deden zich catarrhale en rheumatische ongesteldheden en intermitteerende koortsen veelvuldig voor.

In Niekerie is de algemeene gezondheidstoestand belangrijk verbeterd; wel kwamen nog gevallen van malaria voor, doch in veel mindere mate dan vroeger.

Het aantal geboorten overtrof dat der sterfgevallen in de districten met 241. [1])

Op de plantages wordt voortgegaan met het afzonderen van yawslijders. Wegens het zich zeldzaam voordoen van yaws in Niekerie werd de inrichting aldaar in het afgeloopen jaar gesloten.

In de inrichting op het station Groningen in het district Saramacca, bestemd tot opname van yawslijders, die in de andere districten voorkomen, werden in 1896 verpleegd 104 mannen, 42 vrouwen, 63 jongens en 41 meisjes, totaal 250. Ontslagen werden 62 mannen, 30 vrouwen, 25 jongens en 24 meisjes, totaal 141. Op 1 Januari 1897 waren in de inrichting 42 mannen, 12 vrouwen, 38 jongens en 17 meisjes, totaal 109 yawslijders.

Geregeld werd koepokstof naar de kolonie gezonden, afkomstig van de Haagsche en Rotterdamsche vereenigingen ter bevordering der koepokinenting.

In het parc vaccinogène werd de stof op kalveren overgebracht, ten einde stof te verkrijgen voor algemeene inenting. De districtsgeneesheeren werden geregeld van koepokstof voorzien.

Evenals in het jaar 1895 was de opkomst van kinderen ter vacinatie in 1896 gering.

Ingeënt werden 338 personen, waarvan 69 met bekend goed gevolg, terwijl bij de overigen het resultaat niet is opgegeven.

Evenals elk jaar werden in 1896 de plantages en zooveel doenlijk de gronden in de verschillende districten door den geneeskundigen inspecteur bezocht.

De districtsgeneesheeren bezochten de plantages in hun district gelegen geregeld tweemaal 's weeks, en de gronden ééns in de veertien dagen. Waar dit noodig bleek werden de plantages drie- en meermalen in de week bezocht.

De verbetering van de wegen in enkele districten en de vermeerdering van het aantal stoomvaartuigen in de districten heeft reeds mogen leiden tot vermindering van uitgaven voor roeiersloonen en tot vereenvoudiging in de uitoefening van den dienst.

In de armenpraktijk werden 2299 personen behandeld; het aantal gereed gemaakte recepten bedroeg 16103. Hiervan werden 1272 in het militair hospitaal in 14831 door verschillende particuliere apothekers gereed gemaakt.

Onder de recepten waren er 970 voor politiebeambten of hunne gezinnen. Het gemiddelde aantal recepten voor elken patiënt was ruim 7. De kosten van de recepten bedroegen gezamenlijk f 4300,82^{5}, dat is 26^{70}/$_{10}$, cent gemiddeld voor elk recept.

Het onderzoeken van de kinderen op de openbare en gesubsidiëerde scholen, tot het afgeven van het geneeskundig certificaat, dat de scholieren aan geen besmettelijke ziekte lijden, ingevolge artikel 11 der verordening op het lager onderwijs (*Gouvernementsblad* 1877 n°. 10), had als gewoonlijk plaats.

Op de openbare en gesubsidieerde scholen te Paramaribo werden de kinderen, die aan trachoom leden, evenals in vorige jaren, van gouvernementswege behandeld.

Op 4239 schoolkinderen, die onderzocht werden, kwamen 417 (bijna 10 pct.) ooglijders voor. Daarvan herstelden 165 (ruim 39 pct.). Het ziektekarakter was aan trachoomvormen 219 en aan ophthalmia 198.

In de kraaminrichting in het militair hospitaal hadden in 1896 29 verlossingen plaats.

Op het leprozenetablissement Batavia werden op 31 December 1896 verpleegd 92 personen, namelijk 58 mannen, 27 vrouwen, 3 jongens en 4 meisjes.

Er hadden 2 geboorten en 15 sterfgevallen plaats.

De geheele bevolking bestond uit 145 hoofden, waaronder de geneesheer-directeur met gezin.

De gezondheidstoestand was in 1896 ongunstiger dan in het jaar te voren. Malaria, wellicht een gevolg van de slechte loozing, kwam veel voor.

Vier van de slechtste blokken woningen werden in redelijken staat gebracht, terwijl voorts nog andere reparatiën aan gebouwen werden verricht.

Op Groot-Chatillon werden de werkzaamheden tot inrichting van een nieuw etablissement voor de leprozen voortgezet.

Bij resolutie van 10 Maart 1896, litt. B, n°. 1812, werden terreinen op Groot-Chatillon afgestaan aan de Roomsch-Katholieke gemeente, voor den bouw van eene kerk en van woningen voor leeraars en verplegers en aan het comité der Protestantsche kerkbesturen voor den bouw van eene kerk en van eene leeraars- en pleegzusterswoning.

Het getal verpleegden in de inrichting ter verpleging van krankzinnigen bedroeg op 1 Januari 1896 46, namelijk 30 mannen en 16 vrouwen. In den loop van het jaar 1896 werden opgenomen 51 personen: 23 verpleegden werden ontslagen, als zijnde hersteld of beterende; 8 overleden, terwijl 3 personen na hunne opneming als niet krankzinnig weder ontslagen werden, zoodat op ultimo December 1896 63 verpleegden in bovengenoemde inrichting aanwezig waren, te weten 36 mannen en 27 vrouwen

Vele mannelijke patiënten verrichten tuinarbeid, keukenwerk of hielden zich bezig met het vlechten van manden; terwijl de vrouwelijke patiënten zich bezig hielden met wasschen en herstellen van kleederen.

Dwangmiddelen werden niet toegepast.

Leeraren der Moravische broedergemeente hielden eenige malen godsdienstoefening.

Aan de gebouwen werden eenige veranderingen aangebracht om zelfmoord te voorkomen. Het aantal regenbakken werd vermeerderd en eene pomp op den put in het waschhuis geplaatst.

Bij resolutie van 25 September 1896, litt. A, n°. 6920, werden ontbonden:

1°. de commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzicht;

2°. die tot het afgeven der verklaringen van geneeskundig onderzoek van hen die een buitenlandsch verlof wegens ziekte wenschen;

3°. die tot afgifte van de verklaringen, sub *d* van artikel 23 der pensioenverordening van 1888 bedoeld.

Bij dezelfde resolutie werden de leden benoemd van de bij de verordening van 8 Mei 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 23) ingestelde geneeskundige commissie, aan wier hoofd de geneeskundige inspecteur staat.

Tevens werd daarbij aan de geneeskundige commissie naast de werkzaamheden, waarmede zij krachtens hare instructie belast is, opgedragen het geneeskundig onderzoek, bedoeld bij artikel 6 van het Koninklijk besluit van 28 November 1886, n°. 31 (*Gouvernementsblad* van 1887 n°. 1), omtrent de buitenlandsche verloven van Surinaamsche ambtenaren.

Gedurende 1896 verschenen voor de geneeskundige commissie zes ambtenaren, ten einde door eene geneeskundige keuring te doen beslissen over hun al of niet geschikt zijn voor de waarneming van hun ambt.

Bij resolutie van 22 October 1896, litt A, n°. 7593, werd bepaald dat van 16 November tot en met 12 December gelegenheid zou zijn tot het afleggen van de examens bedoeld bij de artikelen 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14 en 15 van de verordening van 8 Mei 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 24).

Een candidaat legde het voorbereidend examen af, echter zonder gunstig resultaat.

Het theoretisch apothekersexamen werd door 4 jongelieden afgelegd, waarvan 3 slaagden.

Twee van hen onderwierpen zich tijdens dezelfde zitting aan

---

[1]) In het verslag van het vorige jaar staat dat in 1895 het aantal geboorten dat der sterfgevallen in de geheele kolonie overtrof met 278, terwijl de statistieke tabellen in hoofdstuk *B* het aantal 141 vermelden.

Het getal 278 is foutief vermeld met betrekking tot *de geheele kolonie*; het slaat op *de districten*: in Paramaribo hadden namelijk 874 geboorten en 1012 sterfgevallen plaats, dus hadden er 138 *sterfgevallen meer* plaats dan geboorten. In de districten werden geboren 907 en stierven er 628, dus hadden er 279 *geboorten meer* plaats dan sterfgevallen. 138 meerdere sterfgevallen in vergelijking gebracht met 279 meerdere geboorten, geeft voor de geheele kolonie 141 meerdere geboorten.

het practisch apothekersexamen, doch trokken zich vóór den afloop van het examen terug.

Het eerste natuurkundig examen voor geneesheer werd aan 3 jongelieden afgenomen; één slaagde en twee werden afgewezen.

Bij de verschillende examens werd de commissie door deskundigen bijgestaan.

De uitslag van deze examens kan niet anders dan ongunstig worden genoemd. Ook bij hen die slaagden was het gemis aan voldoende leiding en vooral aan gelegenheid om zich praktisch in natuurkunde en scheikunde te oefenen duidelijk merkbaar.

Verdere bijzonderheden betreffende den burgerlijken geneeskundigen dienst worden aangetroffen in het verslag van den geneeskundigen inspecteur (bijlagen G[1]-[2]).

K. Bouwdepartement.

Onder het onderhoud van de landsgebouwen met hun toebehooren kunnen worden gebracht de verschillende herstellingen en verbeteringen:

I. te Paramaribo aan:

het gouvernementshuis;

de gouvernements-secretarie en bijgebouwen;

het bureau van den kolonialen ontvanger;

het parket van den procureur-generaal;

verschillende scholen;

de inrichting ter verpleging van krankzinnigen (onder anderen het plaatsen van een waterreservoir);

het waaggebouw en het spiritus-entrepot;

het politiebureau in de Zwartenhovenbrugstraat;

de directeurswoning en het terrein van 's Lands grond Boniface;

het koeliedepot;

het etablissement der koloniale vaartuigen (onder anderen het vernieuwen van de helling);

het post- en telephoonkantoor;

de gevangenis, de officierswoningen 2, 3, 4 en 7 en de kazerne in het fort Zeelandia;

het militair-hospitaal (privaten, waterleidingen, desinfectieoven, badinrichtingen, enz.);

hierbij kan nog worden gevoegd het afbreken van een deel der gebouwen van het voormalig krankzinnigengesticht, waarvan de materialen bestemd werden voor woningen in Coronie, op Ephrata en te Albina;

II. in de districten aan:

de commissariswoning en de districtsgevangenis in Beneden-Suriname, waarbij komt het maken van een noodstal bij eerstgenoemde woning;

de woningen van den districts-commissaris op Frederiksdorp en van den geneesheer op de vestigingsplaats Alkmaar, de sluis van deze vestigingsplaats en het bouwen van bediendenvertrekken bij de woning van genoemden geneesheer;

de commissariswoning op het station Ephrata;

de woningen van den districts-secretaris, den geneesheer en den onderwijzer; voorts het maken van eene kolenbergplaats en eene keuken op Domburg:

het politiestation op Boschland;

het maken van een blok roeierswoningen op Onoribo;

de voormalige commandantswoning op den post Republiek;

de commissariswoning (onder anderen het plaatsen van een waterreservoir, het maken van eene loods, een bootenhuis, eene machinistenwoning en een winkelgebouw op den post Groningen;

de woning van den geneesheer op La Prévoyance;

het maken van eene kenken en een privaat op den post Uitkijk;

de gebouwen van het leprozenetablissement Batavia;

de woningen van den districts-commissaris en van den geneesheer en het maken van een nieuwen stal in de stalweide in Coronie;

de commandantswoning en het plaatsen van twee waterreservoirs (afkomstig van de door het gouvernement gekochte plantage Paradise) in Nickerie;

eenige gouvernementswoningen en het maken van eenige bijgebouwen en omheiningen om bovengenoemde woningen te Albina;

de seinwachterswoning, de infirmerie, de woningen van den geneesheer en van den onderwijzer op het fort Nieuw-Amsterdam.

Op het leprozenetablissement op Groot-Chatillon werden voltooid:

de op ultimo December 1895 onvoltooid gebleven vertrekken voor 74 verpleegden (namelijk 5 woningen voor 10 en 12 woningen voor 2 lijders), voorts badvertrekken, privaten, arrestlokaal en waschhuis.

Eindelijk werden nog gemaakt:

2 vertrekken voor 10 en 2 vertrekken voor 2 lijders; drie putten, bediendenvertrekken en kleine bruggen;

de bakkerij, de keuken en eene magazijnruimte in het sousterrain van het hoofdgebouw werden in orde gebracht; de watervoorziening kwam zoo goed als gereed, terwijl Decauvillerails werden gelegd voor de overbrenging van voeding.

Er werd een begin gemaakt met het beleggen van den hoofdweg, de emplacementen om de gebouwen, enz. met zand; ook de landingsplaats werd in orde gebracht.

Onder de nieuwe werken kunnen genoemd worden:

het bouwen van een hellenden steiger te Albina;

het bouwen van een magazijn ten behoeve van het bouwdepartement, waarvoor gedeeltelijk de afbraak van een vroeger als loods en bureau dienst gedaan hebbend houten gebouw gebruikt werd;

de voortzetting van de werkzaamheden tot verbetering van den weg van het fort Nieuw-Amsterdam naar Spieringshoek. De weg kwam in 1896 gereed, voor zooveel betreft de aarden baan en het beleggen daarvan met zand of schelpen tot aan de plantage Wederzorg;

(De beide laatste aan dezen weg gelegen plantages Vriendsbeleid en ouderzorg en Spieringshoek, welke zich aanvankelijk van deelneming onthielden, verbonden zich respectievelijk in het laatst van 1896 en in April 1897 tot betaling van eene bijdrage.)

het plaatsen van eenige pompen en deksels op de openbare welputten en het maken van vijf nieuwe putten met pompen en deksels.

Voor den vuurtoren op Galibi werden in April 1897 de deelen van een ijzeren lichtopstand uit Nederland aangebracht.

De gebouwen voor lichtwachterswoningen bestemd werden te Paramaribo in gereedheid gebracht.

L. Wegen en vervoermiddelen, alsmede buitengewone productieve werken.

Aan het onderhoud van de straten en wegen te Paramaribo werd zoo goed mogelijk de hand gehouden. 193 M³. kalksteen en ongeveer 1000 M³. schelpen werden er voor aangeschaft.

Het aantal gestraften waarover beschikt kon worden was gering en bedroeg gemiddeld slechts 11 man per dag.

Aan de verschillende sluizen kwamen slechts kleine reparatiën voor; de in onbruik geraakte kleine sluis achter het fort Zeelandia werd in orde gebracht.

De bruggen werden geregeld onderhouden: een nieuwe loopbrug over de Steenbakkersgracht werd gemaakt, terwijl de

bruggen in den palmentuin achter het gouvernementshuis eene groote reparatie ondergingen.

Op de riolen in de Kromme Elleboogstraat en Oranjestraat werden nieuwe halzen aangebracht om beteren afloop van het regenwater te verkrijgen.

Het plein over het nieuwe post- en telephoonkantoor werd in orde gebracht.

Een gedeelte van de in de nabijheid daarvan loopende Knuffelsgracht werd voorzien van een bekleedingsmuur om afstorting van het erf van het post- en telephoonkantoor te voorkomen.

De verschillende steigers vereischten nu en dan reparatie. De kraan op den steiger der koloniale vaartuigen werd gerepareerd en drie nieuwe wagens voor den steiger bij het waaggebouw werden aangeschaft.

De Brandbrander-gracht werd schoongemaakt ter verkrijging van een beteren afloop van het zwampwater van daarachter gelegen gronden.

In het kanaal van Saramacca werden de boorden schoongekapt.

In de Rust- en Vredestraat werd eene verbetering aangebracht van de loozing van het kerkhof.

De putten en de daarop staande pompen werden geregeld onderhouden.

Ten behoeve van vee, verdacht van te lijden aan miltvuur, werd eene kleine statweide ingepolderd en van eene afsluiting voorzien

Een begin werd gemaakt met het planten langs de wegen te Paramaribo van inlandsche boomsoorten, terwijl ook Oost-Indische schaduwboomen, uit zaden van Buitenzorg ontvangen, gekweekt werden.

In de districten Beneden-Para en Beneden-Suriname werden de verschillende wegen geregeld onderhouden.

De verlengde gemeene landsweg werd opgehoogd en in orde gebracht tot aan de Kassalabolokreek.

Van de Paulus- en andere kreken werden de boorden schoon gekapt.

De bruggen in de verschillende wegen werden geregeld onderhouden. De brug in het pad van Wanica nabij de Goede Verwachting onderging eene groote reparatie.

In het district Beneden-Commewijne werden de wegen geregeld schoongehouden.

De Orelanakreek werd zooveel mogelijk opengehouden.

In de districten Boven-Cottica en Boven-Commewijne werden de sluizen en dammen op het station Ephrata gerepareerd.

De Craskreek werd opgedolven en schoongehouden.

In de districten Boven-Para en Boven-Suriname werden op de vestigingsplaats Domburg zes nieuwe loopbruggen gemaakt.

De looskoker vereischte eenige reparatie.

Het zwampwater van de plantage la Rencontre veroorzaakte lekken in den westelijken zijdam. Nu deze plantage gouvernements-eigendom is geworden en de achterdammen daarvan hersteld worden, zal waarschijnlijk eene groote reparatie van den zijdam van Domburg vermeden kunnen worden. De oostelijke loostrens zal moeten worden opgedolven.

De verschillende wegen in de districten Boven- en Beneden-Saramacca werden zoo goed mogelijk onderhouden; evenzoo de daarin gelegen bruggen. Er is echter gebrek aan werkkrachten voor het onderhoud van de wegen

De loozing op Groningen en op La Prévoyance werd in orde gebracht.

De verschillende grondjes langs de Saramacca werden genummerd en van nummerborden voorzien.

Op den post Nassau werd een nieuwe looskoker gelegd; ook werden dammen en loozing verbeterd.

In het district Marowijne werden de verschillende straten en het kerkhof schoongehouden.

Een aanvang werd gemaakt met het openkappen van een nieuw tracé van Albina naar de Coermotibo, ten einde eene betere binnenlandsche gemeenschap tusschen Paramaribo en Albina tot stand te brengen.

In het district Coronie werden het gouvernementskanaal, het zoetwaterkanaal, de kanaaldammen, straten, wegen en bruggen zoo goed mogelijk onderhouden.

Door de eigenares van de plantage Burnside werd aan het gouvernement in eigendom overgedragen de schoorsteen met bliksemafleider, dienstdoende als baken voor schepen uit zee komende, benevens de westelijke zijpolderdam tusschen de plantages Burnside en de Hoop.

De looskoker van het zoetwaterkanaal werd gerepareerd.

De gemeenschap van Coronie met de reede blijft steeds aan groote bezwaren onderhevig. Getracht wordt door aanplanting van parwaboomen den kanaaldam te verlengen en het binnendringen van de modder in het gouvernementskanaal te beperken.

In het district Nickerie werden het zoetwaterkanaal, de trenzen, wegen en bruggen geregeld onderhouden.

Een lek in den oostelijken zijdam maakt eenige reparatie aan dien dam noodig.

Op de gekochte plantage Paradise was reparatie van voordam en achterdam en het zoo goed mogelijk in orde brengen der beide looskokers onvermijdelijk

Baggerwerk. In het begin van het jaar 1896 was de baggermolen in reparatie; hij begon einde Februari te werken. Daarna werd vrij geregeld doorgewerkt in Maart, April en Mei. Veel oponthoud werd ondervonden door het opbaggeren van stukken oud ijzer, enz. welke verstopping in de centrifugaal veroorzaakten. Daarbij was dikwijls de injectie verstopt, hetgeen ook het geval was met de persbuizen.

Daar de baggermolen niet voldoende aan zijn doel beantwoordde, werd een monteur van de fabriek die de molen geleverd had naar Suriname gezonden, die daar in Juni arriveerde. Onder toezicht van den ingenieur *Havelaar* werd de machine onder handen genomen en eene nieuwe overbrenging van beweging aangebracht. Tegen het einde van de maand Juli kon de molen weder in dienst worden gesteld.

Moeilijkheden werden ondervonden wat betreft het bergen van de specie: bij gebreke van eene onteigeningswet viel hierin niet voldoende te voorzien

Tegen het einde van het jaar werd de molen buiten werking gesteld en de mogelijkheid onderzocht van het gebruiken van het gedeeltelijk gegraven Schamptkanaal. Dit bleek echter geene bezuiniging aan te brengen in de kosten benoodigd om een kanaal van voldoende diepte te hebben, waarom weder met baggeren werd voortgegaan.

Besproeiing van Paramaribo. Evenals in 1895 had ook in 1896 geen voldoende besproeiing van de straten te Paramaribo plaats. De sproeiwagens zijn in verband met de grootte der trekdieren slechts van geringe capaciteit. Men kan met deze sproeiwagens dus slechts de wegen in de nabijheid van de rivier nat houden; voor de meer binnenwaarts gelegen wegen is het transport van het water door den grooten afstand te bezwaarlijk: het water der openbare putten blijft in den drogen tijd gereserveerd voor drinkwater en voor den brandweerdienst.

Buitengewone productieve werken. De in het Gouvernementsblad onder n°. 10 en 11 afgekondigde publicatie en verordening omtrent het aangaan van eene geldleening voor productieve werken werden reeds in het vorig verslag vermeld.

Bij besluit van den Gouverneur van 29 Juli 1896, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 27, zijn de voorwaarden vastgesteld waarop kon worden ingeschreven tot het bekomen van schuldbekentenissen in de *eerste* serie van die geldleening.

Hetzelfde geschiedde ten aanzien van de *tweede* serie bij besluit van dezelfde dagteekening, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 28; terwijl bij besluit van 30 Maart 1897, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 10, en bij een besluit van denzelfden datum, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 11, gelijke voorwaarden zijn vastgesteld met betrekking tot de uitgifte respectievelijk van de *derde* en *vierde* serie.

Het reglement voor de uitloting van schuldbekentenissen in bedoelde geldleening is vastgesteld bij besluit van den Gouverneur van 29 Juli 1896, opgenomen in het Gouvernementsblad onder n°. 29.

De ingenieur der 1ste klasse bij de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië *D. H. Havelaar*, aan wien de uitvoering van de buitengewone productieve werken werd opgedragen, kwam den 30sten Mei in de kolonie aan. Hij werd tevens belast met de functiën van chef van het bouwdepartement.

Wegens den hoogen prijs gevraagd voor het oorspronkelijk voor den sluisbouw aan de Dominékreek gewenschte terrein moest naar een ander terrein worden omgezien.

Dit maakte opname, grondboringen en onderhandelingen noodzakelijk, waarmede eenige tijd gemoeid was.

Het resultaat was dat de sluis in plaats van aan den linker- aan den rechteroever der Dominékreek wordt gebouwd. Een

deel der plantage Beekhuizen werd daartoe door de Moravische Broedergemeente op billijke voorwaarden afgestaan.

Op 24 Augustus werden aangevoerd de locomobile met pomp. Den 1sten September konden de werkzaamheden op het terrein worden aangevangen.

De tijd benoodigd voor de onderhandelingen over het terrein werd tevens benut voor het doen gereed maken van keet en loodsen en het nemen van verdere voorbereidende maatregelen. Zoodoende kon nagenoeg dadelijk, nadat het terrein beschikbaar was, met het graven van den sluisput worden begonnen.

Het grondvervoer had plaats met Decauville-materieel; de wagens werden door de heimachine langs eene lange helling uit den put getrokken.

Zooveel mogelijk had het grondvervoer plaats in stukwerk.

Ditzelfde werd eveneens zooveel mogelijk toegepast op andere werkzaamheden.

In October werden de eerste palen en balken aangebracht. De aanvoer overtrof ver de verwachting. Op ultimo December waren 1865 balken aangevoerd. Een gedeelte daarvan werd aangekruind en aangepunt.

Het graafwerk werd geregeld voortgezet en naderde tegen het einde van het jaar zijne voltooiing.

De zandtaluds van den sluisput werden zooveel mogelijk beschermd door bamboevlechtwerk met riet daarachter.

De heimachine met de daaraan verbonden stoompomp voor het inspuiten van palen en damplanken werd met succes gebezigd voor het maken van de kuip voor de bemaling.

De locomobile met pomp voldeed zeer goed en had voldoende capaciteit om den put droog te houden.

Uit Nederland werden nog aangevoerd, behalve de benoodigde gereedschappen, eene partij klinkers, portlandcement en hardsteen.

De weersgesteldheid was bijna zonder ophouden bijzonder gunstig.

Werkvolk was in voldoend aantal te verkrijgen. Er kon echter slechts zooveel volk worden gebezigd als overeenkwam met het beschikbare wagenmaterieel en de capaciteit van de heimachine voor het optrekken der geladen treinen langs de gaandeweg steiler wordende helling.

Alles werd in gereedheid gebracht om in het begin van 1897 met het heiwerk te beginnen.

Stoomvaartuigen.

In 1896 werd het aantal koloniale vaartuigen vermeerderd met het stoomschip *Paramaribo*, bestemd voor den zeedienst en twee stoombarkassen. Genoemd stoomschip, gebouwd op de werf van de Nederlandsche Scheepsbouwmaatschappij te Amsterdam, verliet den 26sten September de haven van IJmuiden met bestemming naar Paramaribo, waar het den 16den October aankwam.

Op de reis werd Madeira aangedaan.

Na eene proefreis op den 24sten October gehouden en medegemaakt door verschillende hoofdambtenaren en leden der Koloniale Staten, werd het nieuwe stoomschip in dienst gesteld en deed het tot ultimo December den maildienst tusschen Paramaribo en Demerary.

Het stoomschip *Albina* kwam den 16den Juli 1897 te Paramaribo aan. Dit schip voor den dienst in Suriname gebouwd bij de firma *Wigham Richardson & C.* te New-Castle on Tyne, was den 22sten Juni 1897 uit New-Castle vertrokken en had het eiland Madeira den 1sten Juli aangedaan.

Met ingang op 1 Januari 1897 werd de maildienst gewijzigd en deed de *Paramaribo*, bij wijze van proef, de mailreizen naar Barbados. In de maand Augustus 1897 werden echter de mailreizen naar Barbados gestaakt en die naar Demerary hervat. Het eenige voordeel van de snellere mailverbinding met Europa werd op zichzelf niet voldoende geacht om, met het oog op de meerdere kosten van den dienst, eene verdere voortzetting van de proef te rechtvaardigen.

De veertiendaagsche gemeenschap met Demerary via Coronie en Nickerie werd vóór de aankomst van de *Paramaribo* door de *Curaçao* onderhouden.

Verder deed de *Curaçao* in 1896 3 reizen naar Albina, 2 reizen naar den grond Toevlugt om op de bank aldaar te worden schoongemaakt, 1 reis naar Nickerie en Coronie ter afhaling van de stembussen, 2 buitengewone reizen naar Demerary, en wel de eene ter gelegenheid van het vertrek uit de kolonie van den oud-Gouverneur jhr. *T. A. J. van Asch van Wijck* en de andere ter afhaling uit Demerary, echter zonder gunstig resultaat, van den voortvluchtigen postdirecteur; 1 reis ten dienste van den Gouverneur naar de Boven-Commewijne, terwijl zij 3 malen voor het sleepen van vaartuigen en in de maand November voor den rivierdienst gebruikt werd.

In de maand September had op een der mailreizen eene aanvaring plaats tusschen de *Curaçao* en den Engelschen schoener *Corentine*. De eigenaars van de *Corentine* spraken het gouvernement om schadevergoeding aan; de eisch werd in de maand Maart 1897 door den rechter te Georgetown toegewezen tot een bedrag van 3360 dollars. De rechter leidde uit de gehoorde verklaringen af dat men aan boord van de *Curaçao* den koers van de *Corentine* niet juist had waargenomen en daardoor verkeerde maatregelen nam; dat men zich niet gehouden had aan de internationale bepalingen ter voorkoming van aanvaring — de rechter verwees naar rule 18 van the Admiralty rules for the prevention of collision — voorschrijvende om bij gevaar voor aanvaring de vaart te verminderen, te stoppen en zoo noodig achteruit te slaan.

De machines werden geregeld onderhouden; de fundatiebouten, de wielen en de achterketel werden gerepareerd, vlampijpen werden ingezet, pennen, geleiblokken, vuurplaten en dompelaar voor de lenspomp werden vernieuwd.

Voorts werden alle draaipunten van stoomschuifbewegingen van nieuwe bussen en pennen voorzien.

De stoomboot *Nederland* onderhield eene geregelde vaart op de Commewijne en de Cottica, behalve van 3 Mei tot 9 Augustus, toen zij in reparatie lag, en wel tot 23 Mei te Paramaribo en na dien tijd, na door de *Curaçao* naar Demerary te zijn gesleept, in het „Sproston Dock" aldaar.

Met het oog op de hooge kosten der reparatie in Demerary werd te Paramaribo de oude ketel met schoorsteen uitgenomen en de nieuwe met toebehooren ingezet. Verdere werkzaamheden, die de reparatiekosten in Demerary zouden kunnen verminderen, werden eveneens te Paramaribo uitgevoerd.

In het dok werden 12 huidplaten vernieuwd en lappen aan de buitenhuid aangebracht; de machines en toebehooren werden schoongemaakt, terwijl eenige veranderingen en reparatiën plaats vonden, die bij de uitvoering veel omvangrijker bleken dan aanvankelijk was gedacht.

Behalve voor de vaart op de Commewijne en de Cottica werd zij bovendien gebruikt voor 4 reizen van den Gouverneur en twee malen voor het sleepen van vaartuigen.

Dit vaartuig verkeert thans in goeden staat en wordt goed onderhouden.

De stoomer *Wilhelmina* werd gebezigd voor den rivierdienst op de Commewijne en Cottica.

Nu en dan moest het vaartuig op het droge worden gehaald wegens de vele diensten, om te worden nagezien of geschilderd. Van den 24sten Augustus tot den 4den December was de *Wilhelmina* in reparatie.

De ketel en de machines werden uit het schip gelicht en afgetuigd ten einde de noodige reparatiën te ondergaan. Kleppen en voedingskleppenkast werden vernieuwd, stangen tusschen vuurbrug en doodbed nagezien en eene nieuwe spuipijp gemaakt. De hulpvoedingmachine werd gerepareerd en de cylinder uitgeboord, enz.

Na de reparatie bleek het vaartuig weder voor den dienst geschikt.

De stoombarkas *Para* was gestationneerd op Frederiksdorp ten dienste van den districts-commissaris van Beneden-Commewijne

Deze barkas was van Augustus tot het begin van December in reparatie te Paramaribo.

De stoombarkas *Suriname* werd gebezig voor den dienst te Paramaribo voor ambtenaren en commissiën.

De stoombarkas *Cottica*, die tot ultimo Januari 1896 voor den dienst te Paramaribo gebezigd werd, werd in het begin van Februari van dat jaar weder ter beschikking van den districts-commissaris van Nickerie gesteld.

De stoomsloep *Commewijne* was gestationneerd te Albina en bleef ten dienste van den districts-commissaris van Marowijne.

De stoombarkas *Marowijne* was gestationneerd op Domburg ten dienste van den districts-commissaris van Boven-Para en Boven-Suriname en van den op Domburg gevestigden districts-geneesheer.
Deze barkas kwam eenige malen te Paramaribo in reparatie.

De stoombarkas *Saramacca* was gestationneerd op het station Groningen ten dienste van den districts-commissaris van Saramacca en van den op Groningen gevestigden districts-geneesheer.

De stoombarkas *Emma* werd gebezigd voor den rivierdienst op de Suriname tusschen Paramaribo en het fort Nieuw-Amsterdam, en tusschen Paramaribo en Domburg. De dienst naar Domburg is in Maart 1897 uitgebreid tot het leprozenetablissement Chatillon.
Bij de „Sproston Dock and Foundry C°." in Demerary, werd deze barkas voorzien van een nieuwen vuurhaard.

De stoomsloep *Creool II*, die nagenoeg geheel ongeschikt was geworden voor den dienst en slechts voor korte reizen dienst kon doen, werd in September voor den dienst afgekeurd, nadat tevergeefs beproefd was deze sloep eenige diensten in Beneden-Commewijne te laten doen.

De stoomsloep *Ephrata* werd door de firma *D. Goedkoop* gebouwd en kwam per zeilschip den 3den December te Paramaribo aan. Zij is bestemd voor de dienstreizen van den districts-commissaris van Cottica en Boven-Commewijne.

De stoombarkas *Sommelsdijk*, gebouwd bij de firma *J. L. Ceuvel* te Amsterdam, werd den 30sten December in de kolonie aangebracht per stoomschip *Frederik Hendrik* van de Koninklijke West-Indische Maildienstmaatschappij.
Deze barkas, bestemd voor den dienst op de Cottica en de Boven-Commewijne, werd voorloopig te Paramaribo gestationneerd en gebezigd voor rivierdienst en andere speciale diensten.

Zeilvaartuigen. De schoener *Nickerie* werd meestal gebruikt voor de veertiendaagsche reizen naar Albina en deed verder eenmaal maildienst op Demerary, 3 reizen naar Coronie, 5 reizen naar Nickerie, waarvan 2 malen om verhuisboedels van ambtenaren te vervoeren. Bovendien werd de *Nickerie* 2 maal gebezigd tot het verwisselen van tonnen in de monding van de Suriname en 1 maal tot het verwisselen van binnentonnen voor Coronie en Nickerie.
In de maand Juli 1896 werd de schoener buiten dienst gesteld om te worden nagezien, bij welke gelegenheid aan de kiel 8 koperen platen vernieuwd werden.

De schoener *Coronie* werd als wachtschip gestationneerd op de kust van Coronie en deed eenige reizen naar Nickerie en naar Paramaribo om opgehaald, nagezien en gerepareerd te worden.

Het volgende staatje geeft aan de bedragen in 1896 aan passage en aan vrachtgelden ontvangen, benevens de berekening van passage aan in dienst reizende ambtenaren, onvermogenden, enz. kosteloos verleend, en van vracht voor de kosteloos vervoerde goederen, een en ander voor ieder schip afzonderlijk.

Namen en trajecten van de koloniale stoom- en zeilvaartuigen.	Ontvangen passagegelden.	Ontvangen vrachtgelden.	Berekening van de passage en vracht aan kosteloos vervoerde personen en goederen.
Stoomschip *Paramaribo*	f 3 296,35	f 618,87^5	f 983,93
„ *Curaçao*, naar Demerary, via Coronie en Nickerie	12 035,00	3 930,74	8 332,66
„ „ rivierdienst (Suriname, Commewijne en Cottica)	429,20	50,65	90,42^5
„ „ naar Albina	1 135,25	202,90	1 975,65
„ *Nederland*, rivierdienst	12 298,25	1 351,20	2 142,87^5
Stoomer *Wilhelmina*, rivierdienst	10 887,50	1 618,40	1 627,52^5
Stoombarkassen *Emma* en *Suriname*	3 976,60	149,30	307,40
Schoener *Nickerie*, naar Demerary, via Coronie en Nickerie	306,50	113,16	321,40
„ „ „ Albina	2 650,00	1 561,28	3 796,25^5
„ „ „ Nickerie 6 maal en Coronie 2 maal	148,50	169,61	1 127,21^5
„ *Coronie*	10,00	24,85	—
Totaal	f 47 173,15	f 9 790,96^5	f 20 705,33^5
Werkelijk ontvangen	f 56 964,11^5		

Den 1sten Maart 1897 werd bij het departement der koloniale vaartuigen een cursus geopend tot opleiding van machinist-leerlingen. Reeds sedert eenigen tijd bestond bij dit departement gelegenheid om jongelieden te plaatsen, die zich in de werkplaatsen practisch wilden ontwikkelen. Een geregeld onderwijs vond echter niet plaats. Om geschikt machinistenpersoneel te vormen, werd een geregelde cursus noodig geacht van twee jaren. Hebben de leerlingen het onderwijs gedurende dien tijd genoten, dan worden zij tot een examen toegelaten, ter verkrijging van een diploma als machinist-leerling.
Om tot den cursus te worden toegelaten moet men den leeftijd van 15—17 jaar bereikt hebben; reeds eenigen tijd, waarvan de duur door den beheerder wordt beoordeeld, practisch bij het departement zijn werkzaam geweest en een eenvoudig toelatingsexamen afleggen.

Op den cursus wordt onderwijs gegeven in het behandelen en onderhouden van ketels en van alle stoomwerktuigen, die aan boord van schepen voorkomen, waarbij samenstelling en inrichting ook wordt medegedeeld; het op maat schetsen en in teekening brengen van machinedeelen; verschillende handwerken, welke bij het aanmaken en herstellen van machinedeelen te pas komen; wiskunde; werktuigkunde en natuurkunde, voornamelijk in hare toepassing op de scheepsstoomwerktuigkunde en op dynamo's en electrische verlichtingsmiddelen; eenige warenkennis en de beginselen van den scheepsbouw.
Met vijf jongelieden, die aan de vereischten hadden voldaan en geneeskundig waren goedgekeurd, werd op 1 Maart 1897 de cursus in eene klasse aangevangen. Als leeraren treden daarbij op eenige ambtenaren bij het departement der koloniale vaartuigen.

Hebben jongelieden het diploma van machinist-leerling verkregen, dan kunnen zij als zoodanig op de koloniale vaartuigen dienst doen, voor zoover en al naarmate daartoe gelegenheid bestaat en onder de voorwaarden door den Gouverneur daarvoor vast te stellen.

M. Financiëele zaken.

Muntwezen. Evenals in 1895 ondervond de geldsomloop in de kolonie in het afgeloopen jaar geene stremming.

Ook thans deed gebrek aan pasmunt zich niet voor.

De Surinaamsche Bank beschikte over een metaalvoorraad gemiddeld groot f 798 000, of gemiddeld f 312 000 meer dan noodig was voor de voorgeschreven dekking van de opvraagbare verbintenissen, die gemiddeld f 1 530 000 hebben bedragen.

De Bank voerde in 1896 voor eene waarde van f 18 000 aan Engelsche gouden munt (Sovereigns) in, terwijl aan reizigers voor eene waarde van f 57 500 aan vreemde munt werd verkocht.

Van den voorraad Nederlandsche munt van de Bank is in den loop van het jaar 1896 een bedrag van f 40 200 in omloop gebracht en daarin gebleven of door particulieren uitgevoerd.

Begrooting. De koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1897 werd voorloopig vastgesteld bij verordening van 15 Juli 1896 (*Gouvernementsblad* n. 22), en definitief bij de wet van 30 December 1896 (*Staatsblad* n. 240, *Gouvernementsblad* 1897, n. 5).

De uitgaven zijn daarbij geraamd op f 2 245 497,78[5]; de opbrengst der koloniale middelen op f 2 016 738,33 en de bijdrage uit 's Rijks schatkist op f 228 759,45[5].

De koloniale huishoudelijke begrooting voor 1895 werd bij de wet van 30 December 1896 (*Staatsblad* n°. 239, *Gouvernementsblad* n. 4) nader gewijzigd, zonder dat hierdoor eenige verandering in het eindcijfer werd gebracht.

Hierbij wordt overgelegd een vergelijkende staat (bijlage I) van de raming der ontvangsten en uitgaven, aangevende de tot 1 April 1897 gedane of wel op dat tijdstip bekende en vermoedelijk nog te doene ontvangsten en uitgaven over 1896.

Blijkens dien staat hebben de uitgaven tot 1 April 1897 bedragen f 2 271 279,77 of f 5234,32 minder dan het geraamd totaal ad f 2 276 514,09, en de koloniale middelen en inkomsten f 2 042 499,58 of f 67 489,10 meer dan de raming ad f 1 975 009,48, zoodat volgens deze cijfers tot dien dag voor het dienstjaar 1896 eene bijdrage uit 's Rijks schatkist wordt vereischt van f 228 780,29 of f 72 723,72 minder dan de aanvankelijk geraamde som van f 301 504,11.

Het slot van de rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten van Suriname over 1892 werd bij de wet van 15 Juli 1896 (*Staatsblad* n. 132, *Gouvernementsblad* n. 33) vastgesteld.

Belastingen. Een overzicht van de opbrengst der voornaamste belastingen in de laatste tien jaren wordt in onderstaanden staat aangegeven.

Dienstjaar.	Invoerrechten.	Uitvoerrechten.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd.	Personeel.	Patentrecht.	Belasting op de huurwaarde der huizen.	Erf- en grondpacht en concessierecht.	Tonnegeld der schepen.	Zegelrecht.	Successie- en overgangsrechten.
1887	f 541 935	f 151 140	f 103 025	f 105 771	f 76 917	f 28 921	f 111 446	f 22 427	f 33 455	f 11 416
1888	522 313	158 333	120 967	99 018	48 253	28 211	101 935	8 897	36 260	10 099
1889	651 776	136 680	112 601	90 858	49 416	29 817	101 105	8 241	37 183	11 850
1890	719 543	110 275	122 519	89 072	52 943	32 292	86 241	8 525	43 328	11 000
1891	711 647	90 635	101 830	82 951	51 073	33 253	96 662	7 917	31 930	14 958
1892	734 147	92 424	87 229	84 900	72 810	37 007	101 502	8 569	49 192	42 970
1893	841 988	98 690	109 531	89 428	53 640	38 113	120 349	8 064	43 976	7 923
1894	925 029	82 713	116 896	100 967	64 085	39 053	119 295	9 046	36 542	10 899
1895	928 995	74 178	102 038	97 733	67 545	38 162	149 764	8 256	41 520	6 281
1896	953 518	Belasting op goud f 61 458	125 102	98 835	64 752	38 158	143 713	7 610	45 941	3 057

Omtrent dezen staat valt het volgende aan te teekenen:

Invoerrechten. Het bedrag van dit middel bedroeg in 1896 meer dan in 1895 door meerderen invoer, vooral van gedistilleerd in het laatste kwartaal van 1896. Er werden namelijk toen groote hoeveelheden ingevoerd met het oog op de bepaling van de verordening van 2 November 1896 (*Gouvernementsblad* 1897 n°. 6), dat het invoerrecht voortaan naar eene minimumsterkte van 40 pct. zou moeten worden betaald, welke verordening, ingevolge het besluit van 4 Februari 1897 (*Gouvernementsblad* n°. 7), op dien dag in werking is getreden.

Belasting op goud. De meerdere opbrengst in 1895 wordt ten deele hierdoor verklaard, dat in dat jaar bij het in werking treden van de verordening op de goudbelasting (*Gouvernementsblad* 1895 n. 129) de belasting betaald moest worden voor het ruwe goud dat men op dat oogenblik onder zich had.

Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd. In 1896 werd veraccijnsd voor consumptie f 101 014,20 en in 1895 f 83 762,80; terwijl terugbetaald werden van kwijtscheldingen: in 1896 f 21 087,80 en in 1895 18 276.

Erf- en grondpacht en concessierecht. De opbrengst van huren, erfpachten, verkoopingen van domeinen en afkoop van zakelijke rechten was f 21 018,59; die van het concessierecht tot het ontginnen van balata op domeingrond f 28 479,27[5], en die van het concessierecht tot het ontginnen van delfstoffen op domeingrond f 94 245,33[5].

De opbrengst van erf- en grondpacht was in 1896 f 1018,96 minder dan in 1895.

Hoewel de totale oppervlakte van de in 1896 verleende en hernieuwde concessiën tot exploitatie van balata meer bedroeg dan de totale oppervlakte dier concessiën in 1895, werd toch f 5747,87[5] minder aan rechten ontvangen dan in 1895; de reden hiervan is dat er in 1896 meer terrein werd uitgegeven ter vergrooting van concessiën dan in 1895. Bij vergrootingen wordt niet voor het volle jaar betaald, doch slechts voor het aantal maanden dat verloopen moet tot het verstrijken van de concessie op het eerst verkregen terrein.

De opbrengst van concessierechten tot het ontginnen van delfstoffen op domeingrond bedroeg in 1896 f 746,51 meer dan in 1895. Die opbrengst zou nog belangrijk meer hebben bedragen, indien het concessierecht van de Compagnie des mines d'or de la Guyane hollandaise, evenals in vorige jaren, in zijn geheel vooruit was voldaan. Dit is echter niet geschied. De maatschappij heeft gebruik gemaakt van de gunstige bepaling van de verordening van 3 November 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 44), welke aan concessionarissen van voor één jaar verleende concessiën toestaat het concessierecht in driemaandelijksche termijnen te voldoen, wanneer het te betalen concessierecht over één jaar f 12 000 of meer bedraagt.

Tonnegeld der schepen. Dit middel bedroeg in 1896 minder dan in 1895, doordat er minder schepen zijn aangekomen die aan de betaling van ongelden onderworpen zijn.

Bij verordening van 2 November 1896, opgenomen in het Gouvernementsblad van 1897 onder n°. 6, zijn deze ongelden, ook genoemd baak- en los- of laadgelden, afgeschaft.

Zegelrecht. Alleen aan de goudonderneming *L.* en *F. de Jong* werden in 1896 voor het zegelen van hare aandeelbewijzen 6000 plakzegels van f 0,25 verkocht. Ook de opbrengst van de voor zegel geviseerde stukken en van rechten op overdracht van roerende en onroerende goederen, enz. was hooger dan in 1895.

Successie- en overgangsrechten. In 1896 hadden er meer erfopvolgingen in de rechte lijn plaats en zijn er minder gegoede personen overleden dan in 1895.

In het Gouvernementsblad verscheen:

onder n°. 17, de verordening van 29 Mei 1896, houdende tijdelijken vrijdom van het invoerrecht op naphta door stijlers ingevoerd, voor zooveel die bestemd is en gebruikt wordt om door vermenging met binnenlandsch gedistilleerd als brandspiritus te dienen;

onder n°. 31, het besluit van 4 Augustus 1896, betreffende de vermenging van gedistilleerd met houtgeest en naphta ter bereiding van brandspiritus;

onder n°. 51, het besluit van 26 November 1896, ter uitvoering van letter *a* van artikel 14 van het Koninklijk besluit van 15 Maart 1871 n°. 22 (*Gouvernementsblad* n°. 3), zooals dat artikel gewijzigd is bij de verordening van 8 April 1891 (*Gouvernementsblad* n°. 12);

onder n°. 52, de verordening van 7 December 1896, houdende opheffing van de betrekkingen van waagmeester en van assistent van den waagmeester;

onder n°. 54, de resolutie van 12 December 1896, lit. A, n°. 8889, houdende bepalingen omtrent het wegen van goederen, het rooien van vaten en het bergen van de gewogen goederen en gerooide vaten aan 's lands waag.

Hypotheekkantoor. Gedurende 1896 werden ingeschreven 172 borderellen van hypothecaire schuldvorderingen tot zekerheid van een totaal bedrag van f 551 940,34. Hieronder zijn begrepen voor rentelooze hypotheken f 56 611,94, voor krediethypotheken f 20 000, voor aanvoerkosten, enz. van Britsch-Indische immigranten f 95 378,40.

De bedongen renten van deze kapitalen wisselden af tusschen 2 tot 12 pct. 's jaars.

20 subrogatiën werden aangeteekend.

132 inschrijvingen werden doorgehaald, tot een totaal bedrag van f 394 917,43. Hieronder zijn begrepen f 33 218,63 voor rentelooze hypotheken en f 6500 voor krediethypotheken.

Ten behoeve van de Surinaamsche bank werden ingeschreven 23 hypotheken op huizen en erven tot een bedrag van f 68 030 tegen 5½ pct. 's jaars, 1 hypotheek tot zekerheid van voldoening eener promesse, groot f 10 000, 1 krediethypotheek tot een bedrag van f 3000, en 1 hypotheek op landerijen en gronden tot een bedrag van f 2400 tegen 6 pct. 's jaars, en geroyeerd 14 hypotheken op huizen en erven tot een bedrag van f 30 300 tegen 5½ pct. 's jaars, 2 crediethypotheken tot een bedrag van f 3500, en 1 hypotheek op plantages en gronden tot een bedrag van f 22 500 tegen 6 pct. 's jaars.

In het register van overschrijvingen werden overgeschreven 243 akten van eigendomsoverdracht en van vestiging van overdracht van zakelijke rechten. Hieronder waren begrepen 129 akten van verkoop en koop, 28 akten van openbare veiling en toewijzing, 1 akte van oprichting van naamlooze vennootschap, 2 akten van scheiding en verdeeling, 69 grondbrieven, 3 akten van testament, 4 akten van rectificatie, 2 akten van schenking en 5 akten van subrogatie.

In het register van inbeslagnemingen werden overgeschreven 6 processen-verbaal van in beslag genomen onroerende goederen, terwijl er 9 werden opgeheven.

In het register van onderhandsche akten werden 60 akten overgeschreven.

Het ontvangen salaris van den hypotheekbewaarder bedroeg f 1600,54 tegen f 1636,34 in 1895.

Aan zegelrecht werd f 23 119,48^5 geheven op 2226 stukken; aan plakzegels werd verkocht voor f 17 728,80 en aan formaatzegels f 933,10. Een en ander bedraagt te zamen f 41 781,38^5. [1])

Aan boeten wegens overtreding van de zegelverordening werd ontvangen de som van f 20.

Koloniale spaarbank. De volgende cijfers zijn aan de opgaven van den boekhouder ontleend.

Het totaal van het tegoed der inleggers bedroeg op 1 Januari 1896 . . . . [2])	f 544 365,91^5
De inleg bedroeg gedurende 1896.	298 719,45^5
Op het einde van 1896 werd aan rente als kapitaal bijgeschreven	14 887,58
	f 857 972,95
Gedurende 1896 werd teruggenomen. . . .	269 401,37^5
Alzoo saldo tegoed op 31 December 1896. .	f 588 571,57^5

Het aantal inlagen in 1896 was 6127 en dat der lichtingen 3475 of 21 inlagen en 78 lichtingen minder dan in 1895.

Er werden 1334 nieuwe boekjes uitgegeven en 930 ingetrokken.

De onkosten beliepen f 3931,52^5. Hieronder is begrepen een bedrag van f 369,99^5 voor kosten op belegging.

Aan rente op belegging werd tegoed gemaakt f 17 579,16.

Het kassaldo te Paramaribo bedroeg op 31 December 1896 f 4354,99, terwijl het saldo bedrag ter belegging bij de Surinaamsche bank aanwezig f 25 199,70^5 bedroeg.

Gedurende 1896 werd aan rente uitbetaald f 1805,00^5.

13 aandeelen in de geldleening van 1874 ter bevordering van de immigratie ten laste der kolonie Suriname ad f 500 werden uitgeloot en werd alzoo f 6500 op het betrekkelijke hoofd afgeschreven.

f 23 000 werd beleg in inschrijvingen op de Grootboeken der 3½ % en 3 % Nationale Werkelijke Schuld.

Op winst en verlies werd afgeschreven een bedrag van f 2085,56 door den voortvluchtigen postdirecteur gelicht of achtergehouden.

De volgende staten mogen strekken tot het maken van vergelijkingen over de laatste tien jaren.

---

[1]) Volgens bijlage *I* is in 1896 aan zegelrecht ontvangen f 43 931,73.

[2]) In het vorig verslag is vermeld als teruggenomen gedurende 1895 f 244 086,11^5, dit bedrag is niet juist en moet zijn f 243 868,09; daardoor verandert het saldo tegoed op 31 December 1895 van f 544 147,89 in f 544 365,91^5.

a. *Inlagen.*

BEDRAG.				1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
	Beneden f		5	2 771	2 453	2 379	2 784	2 262	2 417	2 484	3 276	2 776	2 429
Van f	5	tot	10	326	385	372	529	480	459	444	511	525	639
„	10	„	25	444	429	466	562	522	512	498	723	773	996
„	25	„	50	254	292	399	377	267	217	396	399	635	667
„	50	„	100	293	325	447	374	360	200	444	510	645	642
„	100	„	200	308	336	425	271	290	199	271	312	513	461
„	200	„	300	98	103	105	106	96	99	90	95	137	133
„	300	„	500	55	66	97	66	60	47	46	74	65	78
„	500	„	1000	40	39	39	31	32	57	33	42	41	39
„	1000	„	1500	10	13	8	12	10	12	5	7	17	23
„	1500	„	2000	4	4	5	4	5	8	1	4	8	8
„	2000	„	2500	3	„	4	7	8	9	4	5	13	7
	Boven		2500	1	1	4	6	5	4	1	1	„	5
			Totaal. . . .	4 607	4 446	4 754	5 129	4 397	4 240	4 717	5 959	6 148	6 127

Het gemiddelde per inleg was als volgt:

Jaren.	Aantal inlagen.	Bedrag van den inleg.	Gemiddeld ter inlage.
1887	4607	f 180 181,03	f 39,11
1888	4446	178 101,04^{5}	40,05
1889	4754	209 648,45^{5}	44,09
1890	5129	241 373,30	47,06
1891	4397	195 608,41	44,48^{5}
1892	4240	182 273,52	42,98^{5}
1893	4717	227 433,82^{5}	48,21^{5}
1894	5959	322 948,93	54,19^{5}
1895	6148	315 782,59^{5}	51,36
1896	6127	298 719,45^{5}	48,75

b. *Lichtingen.*

Bedrag.	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
Beneden f 5	365	571	453	569	552	632	422	679	587	522
Van f 5 tot 10	231	213	244	288	267	215	268	435	650	633
„ 10 „ 25	246	334	497	374	361	301	376	463	846	812
„ 25 „ 50	141	210	265	258	261	423	370	356	399	456
„ 50 „ 100	177	177	226	251	237	388	372	430	412	416
„ 100 „ 200	167	138	189	151	165	380	385	465	342	338
„ 200 „ 300	104	43	64	63	60	83	86	120	142	105
„ 300 „ 500	67	40	51	39	42	47	68	92	85	96
„ 500 „ 1000	81	44	43	25	20	18	26	34	49	52
„ 1000 „ 1500	22	25	17	11	14	13	12	16	13	25
„ 1500 „ 2000	8	3	4	7	7	9	5	6	8	8
„ 2000 „ 2500	5	—	3	4	3	6	5	8	7	6
Boven 2500	4	3	4	1	4	2	6	4	13	6
	1622	1801	2060	2041	1993	2517	2401	3108	3553	3475

Het gemiddelde per lichting was als volgt:

Jaren.	Aantal lichtingen.	Bedrag van de lichting.	Gemiddeld per lichting.
1887	1622	f 225 119,85	f 138,79
1888	1801	125 443,82^{5}	69,65^{5}
1889	2060	149 558,92	72,60
1890	2041	147 959,75	72,49
1891	1993	149 543,04^{5}	75.03^{5}
1892	2517	244 967,97^{5}	97,32^{5}
1893	2401	149 446,33^{5}	62,24^{5}
1894	3108	228 886,10^{5}	73,64
1895	3553	333 773,99^{5}	93,94
1896	3475	269 401,37^{5}	77,52^{5}

c. *Spaarbankboekjes.*

Jaren.	In omloop op 1 Januari.	Uitgegeven.	Ingetrokken.	In omloop op ultimo December.
1887	3 931	1 039	770	4 200
1888	4 200	965	683	4 482
1889	4 482	1 039	603	4 918
1890	4 918	1 166	847	5 237
1891	5 237	876	752	5 361
1892	5 361	954	905	5 410
1893	5 410	1 161	711	5 860
1894	5 860	1 463	934	6 389
1895	6 389	1 524	1 191	6 722
1896	6 722	1 334	930	7 126

d. Het volgend staatje wijst het gemiddeld bedrag aan per boekje op 31 December.

JAREN.	Aantal boekjes in omloop op ult^{o}. December.	Ingeschreven bedrag op ult^{o}. December.	Gemiddeld bedrag per boekje.
1887	4 200	f 299 450,58	f 71,30
1888	4 482	359 910,93^{5}	80,31
1889	4 918	427 375,25	86,90
1890	5 237	433 513,27	82,78
1891	5 361	414 054,16^{5}	77,23
1892	5 410	358 627,83	66,28^{5}
1893	5 860	445 077,95	75,95
1894	6 389	550 458,62^{5}	86,15^{5}
1895	6 722	[1]) 544 365,91^{5}	80,98
1896	7 126	588 571,57^{5}	82,59^{5}

[1]) Volgens het vorige verslag f 544 147,89. Als het in het bovenstaand staatje voorkomend cijfer f 544 365,91^{5} juist is, is het in de volgende kolom voorkomende cijfer goed; anders moet het zijn f 80,95.

Behalve de in het Gouvernementsblad van 1896 onder n°. 9 opgenomen resolutie van 20 Maart 1896, lit. A, n°. 2119, houdende aanvulling van artikel 3 van het reglement voor de koloniale spaarbank in Suriname (*Gouvernementsblad* 1879 n°. 29), zooals dat gewijzigd is bij resolutie van 16 Mei 1889, lit. A, n°. 2928 (*Gouvernementsblad* n°. 15), reeds in het vorige verslag vermeld, werd onder n°. 38 de resolutie van 28 September 1896, lit. A, n°. 6976, opgenomen, houdende verlaging van de bij artikel 10 van het reglement voor de koloniale spaarbank in Suriname (*Gouvernementsblad* 1879 n°. 29), vastgestelde rente-uitkeering van 3 pct. tot 2½ pct.

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

In het Gouvernementsblad werd in 1896 met betrekking tot dit hoofdstuk opgnomen:

onder n°. 18, de verordening van 6 Maart 1896, houdende wijziging van de verordening van 7 April 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 23), tot regeling van de pensioenen uit de koloniale kas te kwijten, en van artikel 2 der verordening van 21 Januari 1879 (*Gouvernementsblad* n°. 8), waarbij nader worden geregeld de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden;

onder n°. 19, de verordening van 6 Maart 1896, houdende wijziging der verordening van 5 Augustus 1886 (*Gouvernementsblad* 1887 n°. 2) tot regeling van de verloftraktementen, uit de koloniale kas te kwijten;

onder n°. 42, de publicatie van 7 October 1896, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 28 Augustus 1896 n°. 47, tot nadere wijziging van het 2de lid van artikel 7 van het Koninklijk besluit van 7 Mei 1886 n°. 35 (*Gouvernementsblad* n°. 27), gewijzigd bij Koninklijk besluit van 9 September 1895 n°. 21 (*Gouvernementsblad* n°. 44), houdende regeling van den overtocht van Nederland naar Suriname en omgekeerd, ten laste van de koloniale kas.

O. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

Bij verordening van 26 October 1895, opgenomen in het Gouvernementsblad van 1896 n°. 2, werd art. 146 der Herziene Strafverordening (*Gouvernementsblad* 1879 n°. 12), gewijzigd en werden voorzieningen in het leven geroepen, waardoor, beter dan tot dusverre, gewaakt kan worden voor het behoorlijk onderhoud van het terrein rondom de woningen der arbeiders op de plantages.

Bij Koninklijk besluit van 13 Februari 1896 n°. 24, opgenomen in het Gouvernementsblad van dat jaar n°. 8, werden, met het oog op de aanstelling van den sub-agent, de artt. 15 en 16 het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 n°. 27 gewijzigd.

Bij Koninklijk besluit van 4 Juni 1896 n°. 36, opgenomen in het Gouvernementsblad van dat jaar n°. 21, werd art. 58 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 n°. 27 nader gewijzigd en alsnu bepaald dat nieuw in de kolonie aangekomen immigranten, volgens den maatstaf en den prijs door den Gouverneur bepaald, voeding van hunne huurders kunnen vorderen gedurende de eerste drie maanden na hunne aankomst op de onderneming, waaraan zij zijn toebedeeld.

Bij resolutie van 20 Januari 1896, litt. A, n°. 535, werd machtiging verleend tot het in het leven roepen van eene regeling betreffende de correspondentie van de Britsch-Indische immigranten met hunne betrekkingen in Britsch-Indië. Daartoe werden gezegelde enveloppen van 1 en 2½ anna, tegen betaling van 7½ en 15 cent respectievelijk ten behoeve van de Britsch-Indische immigranten beschikbaar gesteld op het immigratie-departement en op de verschillende districts-commissariaten, terwijl de verzending van de brieven kosteloos voor de immigratie bewerkstelligd wordt door tusschenkomst van het immigratie-departement en den immigratie-agent voor Suriname te Calcutta.

In het Gouvernements-advertentieblad van 23 October 1896 werden de voorwaarden bekend gemaakt waarop aanvragen van arbeiders zoowel uit Britsch-Indië als uit Nederlandsch-Indië

voor het verschepingsseizoen 1897—1898 kunnen worden gedaan.

In het beheer van het departement in de kolonie kwam in 1896 deze verandering, dat bij Koninklijk besluit van 19 Maart 1896 n. 22 werd benoemd tot sub-agent voor de immigratie de heer mr. *A. J. van der Houven van Oordt.* In verband met zijne indiensttreding werd, bij resolutie van 16 Juli 1896, litt. A, n°. 5050, te rekenen van 1 Juli 1896, buiten werking gesteld de resolutie van 28 April 1893, lit A, n°. 3099, waarbij de heer *C. N. Kaersenhout* tijdelijk was toegevoegd aan den agent-generaal, ten einde te worden belast met de administratie van de gelden toebehoorende aan de koelies.

Bij Gouvernementsresolutie van 25 Maart 1896, lit. A, n°. 2289, werd de heer *J. C. T. Reelfs*, benoemd consul-generaal te Melbourne, met ingang op den dag waarop hij zijne functiën als consul-generaal te Calcutta zou neerleggen, eervol ontheven van de waarneming der functiën van immigratie-agent voor Suriname.

In zijne plaats trad op 13 Juli 1896 op de heer *G. D. Advocaat*, benoemd consul der Nederlanden te Calcutta.

Het aantal bestelde arbeiders voor het verschepingsseizoen 1896—1897 bedroeg: 475 adult-immigranten uit Britsch-Indië en 700 idem uit Nederlandsch-Indië.

In 1896 kwamen in de kolonie Suriname twee schepen met immigranten uit Britsch-Indië aan.

De *Mersey* verliet Calcutta op 17 Januari 1896 en kwam te Paramaribo aan op 10 April daaraanvolgende met 661 immigranten, te weten 432 mannen en 176 vrouwen van 10 jaren en daarboven, 12 jongens en 9 meisjes van 2 tot 10 jaren en 32 kinderen beneden 2 jaren.

Op de reis hadden 2 geboorten en 12 sterfgevallen plaats.

De *Hereford* verliet Calcutta den 14den September 1896 en kwam te Paramaribo aan den 17den December daaraanvolgende met 508 immigranten, te weten: 322 mannen en 129 vrouwen van 10 jaren en daarboven, 14 jongens en 18 meisjes van 2 tot 10 jaren en 25 kinderen beneden 2 jaren.

Op de reis hadden 9 geboorten tegen slechts 1 sterfgeval plaats.

Den 23sten Maart 1897 vertrok uit Batavia het stoomschip *Sumatra*, toebehoorende aan de stoomvaartmaatschappij Nederland, en gevoerd door kapitein *C. L. J. Kolling*, met 727 Javaansche immigranten, namelijk 462 mannen, 222 vrouwen, 10 jongens van 10 tot 15 en 10 jongens van 2 tot 10 jaar, en 23 kinderen beneden 2 jaren, te zamen berekend op 670½ volwassenen, die voor een groot deel reeds te Samarang waren ingescheept. Het schip vertoefde den 14den en 15den April te Kaapstad en kwam op 6 Mei ter reede van Paramaribo. Op de reis waren 17 personen overleden, namelijk 12 mannen, 1 vrouw en 4 kinderen beneden de 2 jaren en werden 2 kinderen geboren, zoodat het aantal Javaansche immigranten bij aankomst 711, waaronder 60 gehuwde paren, bedroeg, te weten: 450 mannen, 220 vrouwen, 10 jongens van 12 tot 15 en 10 jongens van 2 tot 10 jaren, en 21 kinderen beneden de 2 jaren. Na een nader onderzoek naar den leeftijd konden 700 hoofden, te weten: 452 mannen, 216 vrouwen, 3 jongens en 2 meisjes van 10 tot 15 jaar, en 27 kinderen beneden de 10 jaren, te zamen op 662½ volwassenen berekend, worden toebedeeld. Vóór de toedeeling waren 5 mannen, 2 vrouwen, 2 jongens en 1 meisje overleden, terwijl eene vrouw op reis krankzinnig was geworden.

De inrichting van het schip werd bij de inspectie zeer goed bevonden en de algemeene toestand van de immigranten gunstig; geen enkele klacht werd door hen ingebracht. Onder de te Batavia ingescheepte immigranten had echter een vrij groot aantal gedurende de reis te lijden gehad van zware intermitteerende koortsen en beri-beri.

Op het stoomschip *Koningin Wilhelmina* van de stoomvaartmaatschappij Nederland werden den 2den Juni 1897 te Batavia ingescheept 94 Javanen (69 mannen en 25 vrouwen), die den 4den Juli te Amsterdam aankwamen. Een overleed kort na aankomst te Amsterdam en 4 Javanen bleven wegens ziekte ter verpleging achter; de overige 89 werden met het stoomschip *Prins Willem II* van den Koninklijken West-Indischen Maildienst, dat den 8sten Juli van Amsterdam vertrok, naar Suriname vervoerd.

Gemelde bodem was den vorigen dag onderzocht door de subcommissie B der commissie van toezicht over den doortocht en het vervoer van landverhuizers te Amsterdam, aan welke subcommissie gebleken was dat aan de bepalingen der wet op de landverhuizers was voldaan en dat er eene ruimte voor 89 volwassenen aanwezig was, terwijl verder alles in goede orde werd bevonden.

De *Prins Willem II* kwam den 24sten Juli te Paramaribo aan. Gedurende de reis heeft geen sterfgeval plaats gehad. Acht zieken werden in het hospitaal te Paramaribo opgenomen, waarvan één reeds den 27sten Juli die inrichting hersteld kon verlaten

De latrines en badkamers voldeden gedurende de reis goed, terwijl drink- en waschwater in ruime hoeveelheid werd verstrekt.

Ook de inspectie in Suriname aan boord van genoemd stoomschip leidde tot alleszins bevredigende resultaten.

Het voorgedeelte van het tusschendek, tot immigrantenverblijf ingericht, voldeed aan alle billijke eischen van ruimte, lucht en zindelijkheid; daarin waren aangebracht twee closets en twee badkamers, terwijl door een electrischen ventilator gedurende de geheele reis voor voldoende luchtverversching in het immigrantenlogies was gezorgd.

De behandeling gedurende de reis liet niets te wenschen over: de immigranten zagen er over het algemeen goed gevoed en gezond uit en waren in opgewekte en tevreden stemming. Geen enkele klacht werd door hen ingebracht.

Den 27sten Juli werden zij toebedeeld aan de plantages waarvoor zij be-temd waren.

Ook de geneesheer-geleider getuigt dat men tevreden kan zijn met de verkregen resultaten van deze wijze van verscheping.

Van de vier ter verpleging achtergebleven Javanen overleed één te Amsterdam, twee, die volkomen hersteld waren, vertrokken den 29sten Juli met het stoomschip *Prins Willem III* en de laatste den 19den Augustus per *Prins Frederik Hendrik.*

Den 28sten Juli vertrok weder een 94tal Javaansche immigranten van Batavia met het stoomschip *Prinses Marie* van de stoomvaartmaatschappij Nederland naar Amsterdam om van daar met het stoomschip *Prins Willem V* van den Koninklijken West-Indischen Maildienst naar Suriname te worden overgebracht.

Terugvoer van immigranten heeft in het jaar 1896 niet plaats gehad.

Op den 1sten Januari 1896 waren in de kolonie onder contract verbonden 6592 immigranten uit Britsch-Indië, te weten: 4040 mannen en 1405 vrouwen van 15 jaren en daarboven, 591 jongens en 556 meisjes beneden 15 jaren.

Dit getal vermeerderde in 1896:

door aanvoer met 751 mannen, 304 vrouwen, 56 jongens en 58 meisjes, te zamen 1169 hoofden;

door geboorte met 111 jongens en 75 meisjes;

door reëngagement met 80 mannen, 3 vrouwen en 2 meisjes;

door terugkeer van desertie met 3 mannen.

Daarentegen verminderde dit getal:

door overlijden met 64 mannen, 20 vrouwen, 46 jongens en 33 meisjes;

door ontslag na geëindigden dienst met 441 mannen, 145 vrouwen, 99 jongens en 105 meisjes;

door desertie met 1 man en 1 vrouw;

door ontbinding van het contract met 5 mannen, 4 vrouwen en 1 meisje;

door afschrijving van weezen bij het bereiken hunner meerderjarigheid met 3 mannen en 1 vrouw;

terwijl 9 jongens en 6 meisjes, die den leeftijd van 15 jaren jaren hadden bereikt, werden overgeschreven onder de mannen en vrouwen.

Ten gevolge van voormelde mutatiën bedroeg op 31 December 1896 het getal onder contract verbonden immigranten uit Britsch-Indië 4369 mannen, 1547 vrouwen, 604 jongens en 546 meisjes, te zamen 7066 hoofden.

Er werden onder hen 41 huwelijken gesloten, waarbij 45 kinderen werden gewettigd.
Het getal geboorten bedroeg 186. In 1895 was dit 160.
Zonder inbegrip der 128 vrouwen, aangevoerd in December 1896, was het getal geboorten op de 100 vrouwen: 13,17; 1,38 meer dan in 1895.
De sterfte bedroeg 163 personen, dat is 2,48 ten honderd van de gemiddelde bevolking, waaronder de in December 1896 per *Hereford* aangevoerden niet zijn begrepen.
Trekt men van dit sterftecijfer af 10 accidenteele sterfgevallen, die in 1896 plaats vonden, dan blijven er over 153 gewone sterfgevallen of 2,33 ten honderd van de gemiddelde bevolking. In 1895 was dit cijfer 2,07.
Naar den leeftijd kwamen er voor 35 sterfgevallen beneden den leeftijd van 1 jaar, 39 van 1 tot beneden 10 jaar, 78 van 10 tot beneden 50 jaar en 1 boven 50 jaar.
De verhouding tusschen de mannen en vrouwen onder de gecontracteerde immigranten was in 1896 wederom gunstiger dan in de vier voorafgaande jaren, namelijk 349 vrouwen op de 1000 mannen.
In 1895 waren er 344 vrouwen op de 1000 mannen tegen 355 op 31 December 1896.
Het aantal niet onder contract verbonden immigranten op 31 December 1896 op de plantages gevestigd, bedroeg 1831 mannen, 992 vrouwen, 760 jongens en 669 meisjes.
Op 31 December 1896 waren dus onder de niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten op de plantages gevestigd 542 vrouwen op de 1000 mannen, terwijl onder de kinderen van wel en niet onder contract verbonden ouders op de plantages 891 meisjes waren op de 1000 jongens.
Op den 1sten Januari 1896 waren in de kolonie onder contract verbonden 614 immigranten uit Nederlandsch-Indië, te weten: 410 mannen, 155 vrouwen, 20 jongens en 29 meisjes.
Dit getal vermeerderde in 1896:

door geboorte met 12 jongens en 10 meisjes;

door reëngagement met 2 mannen.

Daarentegen verminderde het:

door overlijden met 2 mannen, 2 vrouwen, 2 jongens en 4 meisjes;

door ontslag na geëindigden diensttijd met 2 mannen en 1 vrouw;

zoodat op 31 December 1896 het getal onder contract verbonden immigranten uit Nederlandsch-Indië bedroeg 408 mannen, 152 vrouwen, 30 jongens en 35 meisjes, te zamen 625 hoofden.
Het getal geboorten bedroeg 22, dat is 14,33 ten honderd van de vrouwen.
De verhouding tusschen mannen en vrouwen was 375 vrouwen op 1000 mannen.
Er stierven 10 personen of 1,61 ten honderd van de gemiddelde bevolking.
Naar den leeftijd kwamen voor 3 sterfgevallen beneden 1 jaar, 2 van 1 tot beneden 10 jaar en 5 van 10 tot beneden 50 jaar.
Tusschen de immigranten uit Nederlandsch-Indië werden in 1896 2 huwelijken voltrokken, terwijl nog 1 huwelijk werd voltrokken tusschen eene Javaansche vrouw en een Chinees.

Op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23), werden in het jaar 1896 ter uitoefening van den kleinen landbouw afgestaan:

IN GEBRUIK.	IN HUUR.	IN EIGENDOM.
108 H.A. aan 53 Britsch-Indische immigranten.	16.2318 H. A. aan 12 Britsch-Indische immigranten.	45 H. A. aan 15 Britsch-Indische immigranten.
16 „ „ 10 Britsch-Indische immigranten en aan 1 West-Ind. immigrant, ter vergrooting van 11 perceelen.	2 „ „ 1 West-Indischen immigrant.	6 „ „ 1 West-Indischen immigrant.
	0.6619 „ „ 1 Chineeschen immigrant.	10 „ „ 1 Chineeschen immigrant.

Op ultimo December 1896 waren er in het geheel aan domeinland afgestaan:

IN GEBRUIK. Op de voorwaarden van de Publicatie van 1 Augustus 1863 n°. 23.	IN HUUR.	IN EIGENDOM. Op de voorwaarden van de Publicatie van 1 Augustus 1863 n°. 23.
496.18 H.A. aan 229 Britsch-Indische immigranten.	162.0937 H.A. aan 79 Britsch-Indische immigranten.	432.04 H.A. aan 42 Britsch-Indische immigranten.
4 West-Indische immigranten.	16 West-Indische immigranten.	9 West-Indische immigranten.
3 Chineesche immigranten.	9 Chineesche immigranten.	11 Chineesche immigranten.
		2820 M². te Nieuw-Nickerie aan. . 3 Britsch-Indische immigranten.

Op ultimo December 1896 waren huurders of eigenaren van land afkomstig van particulieren:

IN HUUR.	IN EIGENDOM.
„ [1]	1192.2497 H. A. aan 82 Britsch-Indische immigranten.
	10 West-Indische „
	3 Chineesche „

[1] Zoowel het getal immigranten als de oppervlakte land is aan te groote schommelingen onderhevig, dat hieromtrent gegevens zouden kunnen verstrekt die volkomen betrouwbaar zijn. Het aantal dier immigranten neemt echter meer en meer toe.

Van de vestigingsplaats Alkmaar kan worden medegedeeld dat op ultimo December 1896 aldaar waren uitgegeven 80 perceelen van $1^2/_3$ en 39 perceelen van $^5/_6$ hectare; voorloopig ter bebouwing waren aangewezen 11 perceelen van $^5/_6$ hectare en 3 perceelen van $1^2/_3$ hectare; terwijl nog beschikbaar waren 14 perceelen van $^5/_6$ hectare.

De bevolking bestond op dien datum uit 295 Britsch-Indische immigranten, zijnde 124 mannen, 64 vrouwen, 57 jongens en 50 meisjes.

De veestapel bestond uit 6 stieren, 30 koeien, 10 kalveren en 21 geiten.

De productie bedroeg 10 487 bossen bananen, 17 100 kilogram koorn en 19 200 kilogram aardvruchten.

Nog zij hier vermeld dat in het laatst van 1895 het Gouvernement door koop eigenaar is geworden van de verlaten suikerplantage Paradise in Nickerie en in het begin van 1897 van de suiker- en cacaoplantage La Rencontre in Boven-Para.

Met den koop van eerstgenoemde plantage werd beoogd in de nabijheid van den zetel van het bestuur in Nickerie land beschikbaar te hebben tot uitgifte op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 n°. 23 en zoo noodig ook voor den aanleg van eene vestigingsplaats voor immigranten en andere arbeiders; terwijl de koop van La Rencontre plaats had ter uitbreiding van de aan die plantage grenzende vestigingsplaats Domburg.

Tegen afstand van het recht op vrijen terugvoer werd in 1896, krachtens de verordening van 19 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 24), aan 16 Britsch-Indische immigranten de premie bedoeld bij artikel 3 uitgekeerd.

Het kapitaal, dat op naam van 1761 Britsch-Indische immigranten in de koloniale spaarbank is belegd, bedroeg op 31 December 1896, met inbegrip van rente, f 270 062,07[5], rentende van af 1 Januari 1897 $2^1/_2$ pct. 's jaars.

Drie immigranten uit Nederlandsch-Indië hadden op 31 December 1896 f 1094 in de koloniale spaarbank.

Het aantal klachten tegen immigranten ingebracht wegens het niet naleven van hunne werkovereenkomsten was in 1896, in verhouding tot de gemiddelde bevolking: voor die uit Britsch-Indië 9,58 ten honderd; 0,18 ten honderd meer dan in 1895; voor die uit Nederlandsch-Indië 15 ten honderd; 5,63 ten honderd minder dan in 1895.

Het aantal klachten wegens overtredingen van anderen aard bedroeg in 1896:

voor de immigranten uit Britsch-Indië 4,02 ten honderd; 0,68 ten honderd minder dan in 1895;

voor die uit Nederlandsch-Indië 2,10 ten honderd: 2,82 minder dan in 1895.

Het aantal klachten wegens wanbedrijf bedroeg in 1896 voor immigranten uit Britsch-Indië 0,18 ten honderd; 0,14 ten honderd minder dan in 1895.

Het aantal klachten wegens misdaad bedroeg in 1896 voor de immigranten uit Britsch-Indië 0,046 ten honderd; 0,015 meer dan in 1895.

Tegen de immigranten uit Nederlandsch-Indië werd in 1896 geene klacht wegens wanbedrijf en ook niet wegens misdaad ingebracht.

§ 2. *Kolonisatie.*

Het aantal kolonisten, waarvan enkele nog behooren tot de in 1854 opgeheven Europeesche kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, terwijl de meesten afstammelingen zijn van die kolonisten en sommigen uit gemengde huwelijken zijn geboren, bedroeg op 1 Januari 1896 181 personen, te weten: 46 mannen, 44 vrouwen, 42 jongens en 49 meisjes.

Dit getal vermeerderde in 1896 door geboorte met 5 jongens en verminderde door overlijden met 1 man en 1 meisje, zoodat op 31 December 1896 hun getal bedroeg 45 mannen, 44 vrouwen, 47 jongens en 48 meisjes, te zamen 184 hoofden.

Hun veestapel bestond op 31 December 1896 uit 824 runderen, 36 paarden, 8 muilezels en 47 steenezels.

Den 6den Februari 1896 kwamen per Koninklijke West-Indische mail in de kolonie aan achttien Duitschers, te weten: 10 mannen, 2 vrouwen en 6 kinderen, die zich aldaar als kolonisten wilden vestigen.

Zij hadden hunne komst niet aangekondigd en waren volstrekt niet op de hoogte van het land en de toestanden. Zij hadden niets voorbereid en in Suriname had men, met hunne komst geheel onbekend, ook niets voor hen kunnen doen.

Dadelijk na hunne aankomst wendde een gedeelte van hen zich tot den Gouverneur, die hun dadelijk te kennen gaf dat hij hun voornemen om zich in de bovenlanden te vestigen hoogst bedenkelijk achtte, omdat het zoo goed als zeker was dat zij daar aan malaria zouden lijden. Zij gaven te kennen vast overtuigd te zijn dat zij, als vegetariërs levende, vrij zouden blijven van malaria.

Daar zij van goede getuigschriften voorzien waren, en in alle opzichten den indruk maakten flinke, degelijke menschen te zijn, werd hun de noodige hulp verleend.

De agent-generaal deed voor hen wat hij kon, de gouvernementslandmeter ging met eene deputatie van hen naar Bergendal en omstreken, toen zij, in weerwil van de ook door den agent-generaal en den gouvernementslandmeter hun voorgehouden bezwaren tegen een verblijf en grondarbeid in de bovenlanden, er bij bleven zich daar bij voorkeur te willen vestigen.

Zij bezochten de omstreken van Bergendal en kozen den grond Weltevreden uit als vestigingsplaats.

Deze grond werd te hunner beschikking gesteld, nadat het Gouvernement bebouwingen en beplantingen, op een houtgrond aldaar, door een ander gemaakt en beplant, te hunnen behoeve had overgenomen.

Zij vertrokken den 2den Maart derwaarts ten getale van 7; 4 mannen, 1 vrouw en 2 kinderen. Onder de mannen bevond er zich één die reeds eenige maanden in de kolonie verblijf had gehouden, en in de nabijheid van Paramaribo met goed gevolg geregeld veldarbeid had verricht.

Den 17den Maart schreven zij aan den agent-generaal een opgewekten brief over hunne aanvankelijke ervaringen. Hun gezondheidstoestand, schreven zij toen, liet niets te wenschen over.

Een brief van 30 Maart luidde minder gunstig; zij leden aan constipatie, en twee hunner waren ziek. De zieken waren *Anton Seling* (de bovenbedoelde, die reeds eenige maanden in Suriname was) en *Emil Klein*. Niettemin waren zij toen nog vol goeden moed.

Den volgenden dag (31 Maart) echter schreven zij dat *Seling* in den avond van 30 Maart was overleden, en dat *Klein* bedenkelijk ziek lag en verzochten zij zoo spoedig mogelijk naar de stad te worden teruggebracht.

Aan dit verzoek werd onmiddellijk voldaan, en den 2den April werden zij (onder geleide van een geneesheer naar Paramaribo gebracht) in het militair hospitaal opgenomen.

Zooals na hunne aankomst in de stad bleek was *Klein* op 31 Maart overleden, korten tijd vóór dat de Moravische leeraar van Bergendal, wiens hulp was ingeroepen, op Weltevreden gekomen was.

Niettegenstaande zij toen nagenoeg allen min of meer aan koorts leden, kostte het den Moravischen leeraar niet weinig moeite hen te overreden om wat chinine in te nemen.

De ervaring had hen niet wijzer gemaakt; in het hospitaal veroorzaakten zij last door hardnekkig vasthouden aan hun diëet en hunne wijze van ziekenbehandeling en het stellen van allerlei onredelijke eischen. Na het hospitaal verlaten te hebben, verbleven zij eenigen tijd in het koeliedepot en vonden later een onderkomen bij particulieren. Een hunner gaf sedert den agent-generaal den wensch te kennen in de gelegenheid te worden gesteld om naar Rio Janeiro te gaan, waar hij beweerde familie te hebben; de laatstovergeblevene, *Rerroth*, met vrouw en kinderen, schijnt zijn voornemen eene kolonie van vegetariërs alhier te vestigen nog niet te hebben opgegeven.

Op verzoek van den Gouverneur van Suriname werden in April 1897 bij de Duitsche Regeering de noodige stappen gedaan, opdat, in het bijzonder in de streken van waar de bedoelde kolonisten afkomstig waren, in de Duitsche bladen eene waarschuwing zou worden gepubliceerd tegen niet behoorlijk voorbereide emigratie naar Suriname, terwijl in het begin van Juni aan de Duitsche Regeering mededeeling werd gedaan van het wedervaren van de vijf Duitsche kolonisten, waaruit kon blijken dat de in April gedane waarschuwing op goede gronden geschiedde. De Duitsche Regeering betuigde hiervoor haren dank.

De volgende Nota van de heeren *R. A. Tammenga*, *G. Rijsdijk* en *C. A. van Brussel*, ingediend bij den geleidenden brief van

het kolonisatie-rapport, dat als bijlage J bij het Koloniaal Verslag van 1895 werd gevoegd, wordt, op een daartoe uit Suriname gedaan verzoek, alsnog hieronder afgedrukt.

De ondergeteekenden, leden der Commissie, benoemd bij Gouvernements-resolutie dd. 3 October 1892, lit. B, n°. 5832, zich niet kunnende vereenigen met het gevoelen der meerderheid dier Commissie omtrent de raming van de opbrengst van den moestuin, de melk- en pluimveeteelt, bedoeld in bijlage 11 van het rapport, hebben de eer deze Nota van aanmerking daar aan toe te voegen.

Uitgaande van het standpunt, dat een te vestigen kolonistengezin zal bestaan uit gemiddeld vijf personen, waarvan het hoofd hoogstens den leeftijd van 35 jaar mag hebben bereikt, en dat aan hem, behalve een subsidie voor levensonderhoud, gedurende het eerste anderhalfjaar, eene toelage van ten hoogste f 125 jaarlijks gedurende de eerste drie jaren zal worden verstrekt voor arbeidsloon, dan komt het ondergeteekenden voor, dat de raming der opbrengst aan moes- en tuingroenten, melk, eieren en aardvruchten, veel te hoog is, en niet genoegzaam rekening is gehouden met de beschikbare handen om het noodige werk uit te voeren, evenmin, als met bezwaren van practischen aard en locale toestanden ter plaatse van vestiging.

Tot toelichting hiervan zij opgemerkt, dat van moes- en tuingroenten op eene ook maar eenigszins uitgebreide schaal, hoegenaamd geen afzet is, terwijl voor den verkoop in het klein, de afstand om ter markt te komen (circa 2 uur), veel te ver is om ze zelfs met het minste voordeel van de hand te kunnen doen.

Verder houde men in het oog dat van de aardvruchten zoo als: patattes, casave (zoete), napjes, welke respectievelijk een oogsttijd vorderen van 5, 7 en 12 maanden, in den eersten tijd niet veel te verwachten is, dat de voordeelen van gevogelte en eieren al zeer gering zijn, en dat verder in de eerste anderhalf tot twee jaar niet op melk valt te rekenen, aangezien er voor het houden van rundvee in dien tijd geen weiland aanwezig kan zijn.

Wij wenschen om de opgegeven redenen de opbrengst onder *a* van gemelde raming begrepen te stellen, als:

het 1ste jaar	f	200
„ 2de „		450
„ 3de „		600
„ 4de „		700
„ 5de „		800
„ 6de „		900

Die opbrengst zou, te beginnen met het 6de jaar, gunstig genomen, met de helft kunnen vermeerderen.

Voorts zij nog door ons opgemerkt, dat voor veeteelt en stapelproduct (koffie), naar onze overtuiging, 30 akkers land te weinig is en daarvoor behoorde gesteld te zijn 50 akkers, aangezien er altijd, hetzij door te lage ligging, hetzij wegens andere oorzaken een gedeelte van het land onbruikbaar zal blijken.

Paramaribo, den 13den April 1896.

(*get.*) R. A. Tammenga.
„ G. Rijsdijk.
„ C. A. van Brussel.

P. Nijverheid.

§ 1. *Ontginning van delfstoffen.*

In het Gouvernementsblad van 1896 werd betrekkelijk de exploitatie van delfstoffen afgekondigd:

onder n°. 44, de verordening van 3 November 1896 tot nadere wijziging van art. 9 der goudverordening. Door deze wijziging kan, bij concessiën voor één jaar verleend, wanneer het te betalen concessierecht over een jaar f 12 000 of meer bedraagt, de concessionaris volstaan met voornitbetaling van het concessierecht in driemaandelijksche termijnen, waar overigens het concessierecht voor een geheel jaar vooruit moet betaald worden.

Voorts werd onder n°. 55 opgenomen de verordening van 21 December 1896, betreffende vergunning tot het instellen van een geologisch en landbouwkundig onderzoek van een deel der kolonie Suriname aan het comité-*de Gelder* c. s. Deze verordening maakte wijziging noodig:

1°. van art. 34 der goudverordening;

2°. van art. 35 der balataverordening;

3°. van artt. 1, 15, 20 en 36 van de verordening betrekkelijk exploitatie van delfstoffen in bevaarbare kreeken en stroomen;

welke wijzigingen zijn opgenomen in het Gouvernementsblad van 1897, onder n°ˢ. 12, 13 en 14.

In de volgende tabel wordt een overzicht aangetroffen van het aantal concessiën in 1896 voor de goudindustrie uitgegeven, van de oppervlakte van de gronden waarop zij betrekking hebben en van de daarvoor bedongen retributie.

VERLEENDE CONCESSIËN.

Concessierecht per H.A. per jaar in centen.	Suriname.		Saramacca.		Marowijne.		Lawa.		Totaal.		Concessierecht per H.A. per jaar in centen.
	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	
10	73 [1])	64 074,915	33 [2])	13 188,065	12 [4])	7 625,00	23 [5])	124 833,375	141	209 721,355	10
25	4	1 000,00	2	500,00	„	„	„	„	6	1 500,00	25
50	4	1 310,60	1	857,00	„	„	„	„	5	2 167,60	50
10	1 }	585,00	2 [3]) }	1 595,50	2 }	120,00	„	„	5 }	2 300,50	10
25		600,00		600,00		480,00	„	„		1 680,00	25
											10
											50
											25
											50
Totaal	82	67 570,515	38	16 740,565	14	8 225,00	23	124 833,375	157	217 369,455	Totaal

1) Waaronder 1 tot eene oppervlakte van ± 120 H. A. in of op de beddingen en oevers van een gedeelte van de Sarakreek.
2) „ 2 „ „ „ „ ± 400 „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ Saramacca.
3) „ 1 „ „ „ „ 1995.5 „ ter vergrooting van eene vroegere verleende concessie.
4) „ 1 „ „ „ „ 3400 „ „ „ „ „ „ „
5) „ 1 „ „ „ „ 3335.875 „ „ „ „ „ „ „ „

De volgende tabel geeft een gelijk overzicht voor zooveel betreft de eerste vier maanden van 1897.

VERLEENDE CONCESSIËN.

Concessierecht per H.A. per jaar in centen	Suriname.		Saramacca.		Marowijne.		Lawa.		Totaal.		Concessierecht per H.A. per jaar in centen.
	Aantal.	Oppervlakte. in H.A.	Aantal.	Oppervlakte. in H.A.	Aantal.	Oppervlakte. in H.A.	Aantal.	Oppervlakte. in H.A.	Aantal.	Oppervlakte. in H.A.	
10	8	2 435,35	15 [2])	97 125,00	„	„	2 [3])	1 350,00	25	100 910,35	10
20	1 [1])	200,00	„	„	„	„	„	„	1	200,00	25
50	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	50
10	„	„	1 }	175,00	„	„	„	„	1 }	175,00	10
25	„	„		25,00	„	„	„	„		25,00	25
											10
											50
											10
											25
											50
Totaal	9	2 635,35	16	97 325,00	„	„	2	1 350,00	27	101 310,35	Totaal

1) Ter vergrooting van eene vroeger verleende concessie.
2) Waaronder 2 tot eene gezamenlijke oppervlakte van 64 800 H. A. ter vergrooting van eene vroeger verleende concessie.
3) „ 1 „ „ „ „ „ 200 „ „ „ „ „ „ „ „

HERNIEUWDE CONCESSIËN.										Totaal-generaal.	
Suriname.		Saramacca.		Marowijne.		Lawa.		Totaal.			
Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.
28	14 152,33	6	1 375,00	3	900,00	6	2 731,25	43	19 158,58	184	228 879,935
16	4 843,76	7	3 201,90	5	1 185,00	2	581,25	30	9 811,91	36	11 311,91
35	44 919,00	12	18 343,00	3	10 850,00	2	72 484,00	52	146 096,00	57	148 263,60
1	200,00	»	»	»	»	»	»	1	200,00	6	2 500,50
	200,00	»	»	»	»	»	»		200,00		1 880,00
1	1 350,00	»	»	»	»	»	»	1	1 350,00	1	1 350,00
	4 850,00	»	»	»	»	»	»		4 850,00		4 850,00
3	2 345,00	»	»	»	»	»	»	3	2 345,00	3	2 345,00
	12 538,00	»	»	»	»	»	»		12 538,00		12 538,00
84	85 398,09	25	22 919,90	11	12 435,00	10	75 796,50	130	196 549,49	287	413 918,945

HERNIEUWDE CONCESSIËN.										Totaal-generaal.	
Suriname.		Saramacca.		Marowijne.		Lawa.		Totaal.			
Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.	Aantal.	Oppervlakte in H.A.
16	7 118,604	3	900,00	»	»	5	3 997,50	24	12 016,104	49	112 926,454
10	6 842,76	2	1 250,00	1	200,00	2	1 500,00	15	9 792,76	16	9 992,76
14	15 950,00	3	1 900,00	1	1 000,00	»	»	18	18 850,00	18	18 850,00
»	»	»	»	»	»	1	141,18	1	141,18	2	316,18
»	»	»	»	»	»		58,82		58,82		83,82
»	»	»	»	1	70,00	»	»	1	70,00	1	70,00
»	»	»	»		280,00	»	»		280,00		280,00
»	»	1	1 565,50	»	»	»	»	1	1 565,50	1	1 565,50
»	»		430,00	»	»	»	»		430,00		430,00
»	»		200,00	»	»	»	»		200,00		200,00
40	29 911,364	9	6 245,50	3	1 550,00	8	5 697,50	60	43 404,364	87	144 714,714

Gedurende de eerste vier maanden van 1897 werden 16 vergunningen verleend tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen, te zamen betrekking hebbende op 320 000 hectaren, namelijk 13 [1]) in Saramacca met eene oppervlakte van 260 000 hectaren; 2 [2]) in Nickerie met eene oppervlakte van 40 000 hectaren, en 1 [3]) in Boven-Suriname met eene oppervlakte van 20 000 hectaren.

In 1896 werden 43 [4]) vergunningen verleend tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen, te zamen betrekking hebbende op 804 926 hectaren, en wel:

in het district Nickerie	36 vergunningen	664 926	hectaren;
„ „ Lawagebied	5 „	100 000	„
„ „ district Saramacca	1 vergunning	20 000	„
„ „ „ Marowijne	1 „	20 000	„
Te zamen	43 vergunningen	804 926	hectaren.

Deze vergunningen werden alle kosteloos verleend en voor den tijd van één jaar, met uitzondering van zes, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 120 000 hectaren in Nickerie, welke voor vier maanden verleend werden en één in Marowijne tot eene oppervlakte van 20 000 hectaren voor zes maanden; deze laatste werd verleend tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van mica alleen.

Naar de aangiften, door belanghebbenden gedaan, bedroeg de hoeveelheid goud in 1896 gevonden aan of in de nabijheid van de:

Boven-Suriname	417 980	gram
Saramacca	151 297,5	„
Marowijne	85 932,7	„
Lawa	191 156	„
Totaal	846 366,2	gram,

hetgeen, berekend tegen den prijs van f 1,37 per gram, eene waarde vertegenwoordigt van f 1 159 521,69.

Gedurende het 1ste kwartaal 1897 werd, volgens aangiften, gevonden aan of in de nabijheid van de:

Boven-Suriname	73 684,5	gram
Saramacca	32 774	„
Marowijne	13 005	„
Lawa	11 480	„
Totaal	130 943,5	gram,

hetgeen, berekend naar gemelden koers, eene waarde vertegenwoordigt van f 179 392,59[5].

In 1896 werd 874 897 gram goud uitgevoerd, volgens den prijs van f 1,37, eene waarde van f 1 198 608,89 vertegenwoordigende.

Hiervan werd uitgevoerd naar Nederland 698 477,5 gram, naar Groot-Britannië 42 889,5 gram, naar Amerika 21 840 gram, naar Demerary 68 gram, naar Barbabos 277,5 gram, naar Cayenne 111 136,5 gram, naar Curaçao 11 gram, naar andere plaatsen 197 gram.

Daarenboven werd naar Nederland uitgevoerd 113 983 gram goud en naar Groot-Britannië 20 222,5 gram goud, van Fransch-Guyana in Suriname ingevoerd.

De waarde van het uitgevoerde goud van den aanvang der industrie tot en met 1895 bedroeg blijkens het laatste verslag f 19 495 771,19.

Dit cijfer klimt alzoo door den uitvoer in 1896 tot f 20 694 380,08.

Van 1 Januari tot 30 April 1897 bedroeg de uitvoer 197 932,6 gram, vertegenwoordigende eene waarde van f 271 167,66.

Hiervan werd uitgevoerd in:

Januari	16 717,3	gram
Februari	47 243,9	„
Maart	55 087,1	„
April	78 884,3	„

Daarenboven werd in dat tijdsverloop uitgevoerd 55 359,1 gram goud van Fransch-Guyana in Suriname ingevoerd.

§ 2. *Landbezit, landbouw en andere ondernemingen.*

In 1896 zijn in allodialen eigendom en erfelijk bezit afgestaan 535,887416 hectaren land.

In verschillende districten werden 33 vergunningen verleend tot het kappen van brandhout en het bewerken van timmerhout voor eene totale oppervlakte van 13 820,855 hectaren, waaronder een met eene oppervlakte van 200 hectaren ter vergrooting van eene in 1895 verleende vergunning.

Deze vergunningen werden verleend tegen betaling van 10 cent per hectare, met uitzondering van een vijftal, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 2000 hectaren, welke verleend werden met recht om ook bolletriehout te bewerken tegen betaling van 20 cent per hectare.

Onder de voor den kleinen landbouw in huur afgestane perceelen zijn begrepen 225,5 hectaren, welke kosteloos zijn uitgegeven aan gewezen immigranten, krachtens de publicatie van den 1sten Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23).

In de bij dit verslag gevoegde bijlage K zijn de uitkomsten van den landbouw in 1896 vermeld en ter vergelijking ook opgaven over de jaren 1894 en 1895 opgenomen.

De gebruikelijke opgaven betreffende de verschillende plantages en gronden waarop suiker, cacao en andere producten werden verkregen, zijn opgenomen in bijlagen L, M, N en O.

Het volgende wordt aan die staten ontleend:

In 1896 werd op 10 plantages suiker geproduceerd, op 97 [1]) was cacao de hoofdcultuur, op 1032 gronden werden zoowel cacao als producten van den kleinen landbouw geteeld, terwijl op 146 gronden en 7 [1]) plantages uitsluitend bananen, koorn (maïs), rijst en aardvruchten werden verbouwd.

In bebouwing waren op het einde van 1896 op suikerplantages 1919,665 hectaren, waaronder 71 hectaren waarop cacao, 4 hectaren waarop koffie en 6 hectaren waarop cacao en bananen werden verbouwd; op de cacao- en andere plantages en gronden 13216,2071 hectaren, terwijl in aanleg waren (dus nog geen product opleverden) 25,5 hectaren.

De productie van 1896 betreffende suiker, melasse, rum, bananen, rijst, aardvruchten en koorn (maïs) was meer dan die van 1895.

Op ultimo December 1896 waren werkzaam:

op de suikerplantages 2954 immigranten en 1593 niet-immigranten;

op de cacaoplantages en gronden 3046 immigranten, 3644 niet-immigranten, 3673 eigenaren en 4029 pachters;

en op de gronden waar in 1896 nog niet werd geoogst 22 eigenaren, 5 pachters en 4 niet-immigranten;

zoodat de in de districten gevestigde arbeidersbevolking en met haar gelijkgestelden 18 970 hoofden telde.

Hierbij behooren nog gevoegd te worden de blijkens den staat van beroepen, ambachten enz., (bijlage *B*) te Paramaribo woonachtige 642 landbouwers en 337 veld- en fabriekarbeiders, die voor een groot deel op de plantages Tourtonne, Ma Retraite, Kwatta en op verschillende plantages in Beneden-Suriname en Beneden Para arbeiden. Het totaal van deze arbeidersbevolking bedroeg alzoo 19 949.

In de bijlagen *P*, *Q* en *R* zijn vervat opgaven nopens den verrichten arbeid en het verdiende loon. Daaruit blijkt dat door

1) Voor één jaar, alle op één na, die voor vier maanden verleend werd.

2) Voor één jaar.

3) Voor vier maanden.

4) Waaronder 1 tot eene oppervlakte van 7110 hectaren ter vergrooting tot 20 000 hectaren van eene in dat jaar verleende vergunning, gelegen in Nickerie.

1) Zie omtrent de vermoedelijke waarde van deze cijfers de opgaven in de bijlagen *P* en *Q*; de noten 5 en 7 van bijlage *M* en noot 1 van bijlage N.

creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders 147 421$\frac{1}{2}$ taken werden verricht op plantages alwaar geen immigranten gevestigd zijn, en 660 624$\frac{1}{4}$ taken op plantages waar immigranten gevestigd zijn, en dat op eerstbedoelde plantages f 105 562,71 en op laatstgenoemde f 527 313,02 aan loon is uitbetaald, terwijl bovendien nog een bedrag van f 36 686,38 betaald werd, waarvan niet is opgegeven door hoeveel arbeiders en voor hoeveel taken het genoten is.

Voegt men bij deze cijfers de door de immigranten verrichte 1 045 136$\frac{3}{4}$ taken en het door hen verdiende loon, ten bedrage van f 689 520,99, dan blijkt dat op de plantages waar de groote landbouw gedreven wordt in 1896 zijn verricht 1 852 582$\frac{11}{12}$ taken, ongerekend den arbeid van de ploegarbeiders, en dat voor dien arbeid en voor het door de ploegarbeiders geleverde werk aan loon is betaald f 1 358 883,10.

Op ultimo December 1896 waren door het Gouvernement 2214.6059976 hectaren, verdeeld in 1965 perceelen, aan 1903 personen in huur afgestaan.

Daarvan waren 720 perceelen met eene oppervlakte van 69,796704 hectaren te Paramaribo, Albina en Nieuw-Nickerie gelegen [1]) als erven verhuurd aan 720 personen.

Bovendien waren te Paramaribo 4 perceelen te zamen ongeveer 1,7906 hectare in kosteloos gebruik afgestaan respectievelijk aan de Moravische Broedergemeente, aan de Roomsch-Katholieke gemeente en aan de stoomvaartmaatschappij Koninklijke West-Indische maildienst; te Albina 1 perceel groot 0.08 hectare aan de Moravische Broedergemeente; te Nieuw-Nickerie 2 perceelen te zamen groot 0,1676636 hectare aan de Moravische Broedergemeente.

De overige 1238 perceelen te zamen groot 2142,7710 hectaren zijn tot uitoefening van den kleinen landbouw uitgegeven aan 1178 personen, namelijk: in huur aan 746 personen; in kosteloos gebruik krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) aan 422 personen; in kosteloos gebruik voor landbouw aan 3 personen, en voor andere doeleinden aan de Hervormde, de Roomsch-Katholieke en de Moravische Broedergemeenten; in huur aan 2 personen tot het opzetten van magazijnen, enz. voor hunne goudconcessiën.

Onder de bovengenoemde 422 personen zijn er 165, die in 1896 krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) land tot eene gezamenlijke oppervlakte van 225,5 hectaren verkregen.

Omtrent de verdeeling van de bovengenoemde 1238 perceelen over de kolonie wordt de volgende opgave verstrekt:

DISTRICTEN.	Aantal perceelen.	Oppervlakte in hectaren.	Aantal huurders.
Beneden-Suriname en Beneden-Para. . . .	144	200,0333	121
Boven-Suriname en Boven-Para	208	303,6258	169
Commewijne en Cottica . .	232	522,2099	232
Beneden-Saramacca. . . .	329	710,46	327
Boven-Saramacca	42	83,00	42
Coronie	205	174,3326	212
Nickerie.	68	124,1094	65
Marowijne	10	25,00	10
	1 238	2142,7710	1 178

Het eiland Gros Bois, gelegen ten westen van de monding van de Marowijne, werd bij resolutie van 22 October 1896, lit B, n°. 7589 voor één jaar verhuurd voor vischvangst, varkens- en kippenkweek.

Uit het volgende staatje blijkt hoeveel van de bedoelde perceelen en huurders zich bevonden op de centrale door het Gouvernement aangelegde vestigingsplaatsen.

Ter vergelijking bevat het tevens opgaven over 1895.

CENTRALE VESTIGINGSPLAATSEN.	Aantal perceelen		Oppervlakte in hectaren.		Aantal huurders.	
	1895.	1896.	1895.	1896.	1895.	1896.
Bij het fort Nieuw-Amsterdam (Beneden-Suriname)	110	110	107,3422	107,3422	89 [1])	87 [1])
Op Domburg (Boven-Para).	175	178	241,0308	245,7308	137	140
Op Totness (Coronie)	205	205	174,3326	174,3326	212	212
Alkmaar.	.	118	.	127.5	.	118
	490	611	522,7056	654,9056	438	557

In het Gouvernementsblad van 1896 is onder n°. 34 opgenomen de verordening van 3 September 1896 tot wijziging van de verordening van 21 Januari 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 14), houdende bepalingen omtrent het uitgeven van concessiën tot exploitatie van balata- of domeingrond in Suriname.

Tot exploitatie van balata zijn in 1896, overeenkomstig de voorschriften der verordening van 21 Januari 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 14), verleend 45 concessiën, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 294015,1948 hectaren, tegen betaling van 10 cent per hectare per jaar, en wel:

1) In het vorig verslag werd vermeld dat van de perceelen die op ultimo December 1895 door het Gouvernement in huur uitgegeven waren 727 te Paramaribo gelegen waren. Dit moest zijn: te Paramaribo, Nieuw-Nickerie en Albina.

1) De verschillen tusschen het aantal perceelen en het aantal huurders ontstaan doordien één persoon soms meer dan een perceel in huur heeft, of dat meer dan een persoon samen één perceel in huur hebben.

in Nickerie	27	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	204 827,2148	hectaren;	[1]
„ Saramacca	5	„ „ „ „ „	45 646,5	„	
„ Suriname	10	„ „ „ „ „	36 591,48	„	[2]
„ Marowijne	2	„ „ „ „ „	6 750	„	[3]
„ Cottica	1	„ „ „ „ „	200	„	[4]
	45		294 015,1948	hectaren.	

Hernieuwd werden voor één jaar tegen betaling van 10 cent per hectare:

a. in Suriname:

1 concessie groot 40 858,38 hectaren, voor een gedeelte groot 36 703,262 hectaren:

1 concessie groot 6000 hectaren voor het geheel;

1 concessie groot 7500 hectaren voor het geheel;

b. in Nickerie:

1 concessie groot 50 000 hectaren, voor een gedeelte groot 17 000 hectaren;

1 concessie groot 19 600 hectaren, voor een gedeelte groot 13 820 hectaren.

De oppervlakte van in 1896 hernieuwde concessiën bedraagt dus 81 023,362 hectaren en de gezamenlijke oppervlakte van in 1896 verleende en hernieuwde concessiën tot exploitatie van balata bedraagt alzoo 375 038,5568 hectaren.

Tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van balata werden in 1896 verleend 130 vergunningen, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 3 727 908,4105 hectaren, en wel:

in Nickerie	51	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	1 488 651,8595	hectaren;
„ Saramacca	36	„ „ „ „ „	1 005 013,776	„
„ Suriname	28	„ „ „ „ „	710 718,775	„
„ Cottica	4	„ „ „ „ „	192 637,5	„
„ Commewijne	5	„ „ „ „ „	165 260,0	„
„ Marowijne	5	„ „ „ „ „	141 692,5	„
„ Para	1	„ „ „ „ „	23 934,0	„
	130		3 727 908,4105	hectaren.

Van deze vergunningen werden er 15, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 448 020 hectaren, verleend tegen betaling van $^1/_2$ cent per hectare, met bepaling dat, bij eventueele aanvraag van het terrein of een gedeelte daarvan in concessie tot exploitatie van balata, het betaalde zoude worden verrekend met de verschuldigde concessiegelden. Deze betaling werd nuttig geacht om speculanten, die het aan ernstige onderzoekers moeilijk maakten, af te schrikken. Toen later, door eene wijziging, de termijn, waarvoor onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen wordt verleend, van 1 jaar tot 4 maanden werd verkort, was eene dergelijke bepaling niet meer noodig en werd zij daarom ingetrokken.

De overige 115 vergunningen, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 3 279 888,4105 hectaren, werden kosteloos verleend.

Overigens werden van de verleende vergunningen, de 75 eerste, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 2 124 563,775 hectaren, verleend voor den tijd van drie maanden met recht van voorkeur gedurende vier maanden om de afgestane terreinen of gedeelten daarvan in concessie tot exploitatie van balata aan te vragen, terwijl de andere 55 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakke van 1 603 344,6355 hectaren (waaronder de 15 welke verleend werden tegen betaling van $1^1/_2$ cent per hectare) verleend werden voor den tijd van vier maanden.

Gedurende de eerste vier maanden van 1897 werden tot exploitatie van balata verleend 19 concessiën, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 103 271,70 hectaren, tegen betaling van 10 cent per hectare, en wel:

in Nickerie	6	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	38 410,0	hectaren;	[5]
„ Saramacca	6	„ „ „ „ „	33 870,0	„	
„ Suriname	6	„ „ „ „ „	25 991,70	„	[6]
„ Cottica	1	„ „ oppervlakte van	5 000,00	„	
	19	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	103 271,70	hectaren.	

1) Waaronder 8 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 68 170 hectaren ter vergrooting van 7 in 1895 verleende concessiën en 8 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 32 960 hectaren ter vergrooting van 5 in 1896 verleende concessiën.

2) Waaronder 4 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 8257,20 hectaren ter vergrooting van 4 in 1895 verleende concessiën en 1 concessie tot eene oppervlakte van 1000 hectaren ter vergrooting van eene in 1896 verleende concessie.

3) Waaronder 1 concessie tot eene oppervlakte van 1750 hectaren ter vergrooting van eene in 1895 verleende concessie.

4) Ter vergrooting van eene in 1895 verleende concessie.

5) Waaronder 2 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 6830 hectaren, ter vergrooting van 2 in 1896 verleende concessiën.

6) Waaronder 4 concessiën, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 8951,70 hectaren, ter vergrooting van 3 in 1896 verleende concessiën.

Hernieuwd werden voor één jaar tegen betaling van 10 cent per hectare:

a. in Nickerie 1 concessie groot. . . 6 464 hectaren;

b. „ Saramacca 1 „ „ . . . . 24 706,50 „ voor één gedeelte groot 5000 hectaren;

c. in Marowijne 1 concessie groot. . . . 6 750 „ voor één gedeelte groot 5000 hectaren;

alzoo totaal hernieuwd 16 464 hectaren.

De gezamenlijke oppervlakte van de gedurende de eerste vier maanden van 1897 verleende en hernieuwde concessiën tot exploitatie van balata bedraagt dus 119 735,70 hectaren.

Tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van balata werden gedurende de eerste vier maanden van 1897 verleend 24 vergunningen, tot eene gezamenlijke oppervlakte van 1 019 069,20 hectaren, en wel:

in Nickerie	10	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	421 310.70 hectaren; [1])
„ Saramacca	8	„ „ „ „ „	424 323,50 „
„ Suriname	5	„ „ „ „ „	158 425 „
„ Cottica	1	tot eene oppervlakte van	15 000 „
	24	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	1 019 069 „

Deze vergunningen werden alle kosteloos verleend.

Eene vergunning betreffende één perceel groot 32 260 hectaren, gelegen in Marowijne, in 1896 verleend, werd in 1897 met vier maanden verlengd.

In 1896 werd 209 511,5 kilogram kalata ter markt gebracht.

§ 3. *Veeteelt.*

De veestapel bestond, blijkens bijlage *S*, op ultimo December 1896 uit: 5589 runderen, 274 paarden, 93 muilezels, 388 ezels, 246 schapen, 1394 geiten en 1463 varkens.

Vergeleken met 1895 is er eene vermeerdering van 351 runderen, 6 paarden, 16 ezels, 6 schapen en 401 geiten en eene vermindering van 21 muilezels en 388 varkens.

§ 4. *Kleine neringen.*

Er waren in 1896 volgens de opgaven van de districts-commissarissen 205 winkels, 11 bakkerijen, 6 slachterijen en 4 sociëteiten.

Onder de 205 winkels waren er 12 waar tevens het bedrijf van bakkker, 108 waar tevens het bedrijf van tapper of slijter, 5 waar tevens het bedrijf van bakker en slijter (of tapper) en 1 waar tevens het bedrijf van slijter (of tapper) en slachter werd uitgeoefend.

Bovendien waren 7 winkeliers als kruit- en geweerverkoopers geadmitteerd.

§ 5. *Handel en scheepvaart.*

Ten gevolge van het voorkomen van gele koorts op de eilanden Martinique en Haïti werden op het einde van 1896 respectievelijk bij resolutie van 25 November 1896, lit. A, n°. 8424, en bij die van 10 December 1896, lit. A, n°. 8828, quarantaine-maatregelen voorgeschreven voor de van die eilanden komende schepen.

Ten gevolge daarvan moest de quarantaineplaats post Leyden herhaaldelijk in gebruik worden genomen.

Bij resolutie van 16 Februari 1897, lit. A, n°. 1380, werd de quarantaine opgeheven voor schepen van Haïti komende, daar de gele koorts op dat eiland geweken was, terwijl om dezelfde reden bij resolutie van 17 April 1897, lit. A, n°. 2942, de quarantaine opgeheven werd voor schepen van Martinique komende.

Behalve op de genoemde eilanden kwam gele koorts in het laatst van 1896 ook op andere West-Indische eilanden voor en met het oog op de mogelijkheid dat de ziekte zich ook in Suriname zou vertoonen werden maatregelen genomen om eventueele patiënten dadelijk te kunnen isoleeren en verplegen.

Gedurende 1896 kwamen 14 schepen minder aan dan in 1895, metende 4734 tonnen minder.

Het aantal schepen dat uit de kolonie vertrok, was 16 minder; met eene inhoudsmaat van 8726 tonnen minder dan in 1895.

Uit de hierbij overgelegde staten T, U, V, W, X en Y blijkt de beweging in handel en scheepvaart in 1896.

Blijkens die staten zijn in 1896:

a. in de kolonie aangekomen 202 schepen, metende te zamen 93 636 ton, waarvan uit:

Nederland	24 schepen,	metende	21 797 ton;
Groot-Brittannië	8 „	„	2 697 „
Londen, via Britsch-Guyana .	16 „	„	17 015 „
Noord-Amerika	9 „	„	4 709 „
New-York, via Curaçao . . .	18 „	„	20 079 „
„ „ „ Trinidad. . .	1 schip,	„	1 470 „
Martinique, „ Demerary . .	12 schepen,	„	6 816 „
Fransch-Guyana	21 „	„	8 973 „
Martinique	1 schip,	„	133 „
Britsch-Guyana	64 schepen,	„	3 470 „
Barbados.	13 „	„	1 137 „
Bolivar	9 „	„	1 187 „
Berbice	1 schip,	„	67 „
Trinidad	1 „	„	87 „
Calcutta	2 schepen,	„	3 183 „
Brazilië	2 „	„	816 „
	202 „	„	93 636 ton;

b. uit de kolonie vertrokken 198 schepen, metende te zamen 90 880 ton, naar:

Nederland	20 schepen,	metende	20 596 ton;
Groot-Brittannië	1 schip,	„	332 „
Londen, via Britsch-Guyana .	14 schepen,	„	14 653 „
Noord-Amerika	10 „	„	5 515 „
New-York, via Curaçao . . .	17 „	„	18 976 „
„ „ „ Trinidad . . .	1 schip,	„	1 470 „
Martinique, „ Demerary . .	11 schepen,	„	6 455 „

[1]) Deze vergunningen werden verleend voor den tijd van vier maanden, in te gaan eene maand na dagteekening van de beschikking.

Cayenne	29 schepen,	metende	10 427 ton;
Martinique	1 schip,	„	133 „
Britsch-Guyana	66 schepen,	„	3 491 „
Barbados	21 „	„	6 169 „
Berbice	1 schip,	„	67 „
Cuba	1 „	„	543 „
Mexico	3 schepen,	„	1 134 „
Trinidad	2 „	„	919 „
	198 „	„	90 880 ton.

Nog blijkt uit die staten dat:

1°. de aangegeven, getaxeerde of volgens officiëele prijscourant getarifeerde waarde van den invoer heeft bedragen:

Nederland	f 2 891 952
Groot-Britannië	467 116
Amerika	1 097 614
Frankrijk	46 569
Britsch-Guyana	434 693
Barbados	73 471
Fransch-Guyana	198 693
Curaçao	11 588
Trinidad	58 052
Calcutta	2 015
Andere plaatsen	53 417
	f 5 335 180

2°. de aangegeven waarde van den uitvoer van producten heeft bedragen, naar:

Nederland	f 1 492 629
Groot-Britannië	325 008
Amerika	2 155 267
Britsch-Guyana	f 209 047
Barbados	6 180
Frankrijk	17 902
Fransch-Guyana	152 423
Curaçao	248
Andere plaatsen	33 024
	f 4 391 728

Daarenboven werd uitgevoerd naar Nederland 113 983 gram goud en naar Groot-Britannië 20 222^5 gram goud van Fransch-Guyana in Suriname ingevoerd

De waarde van den uitvoer bedroeg in 1896 f 1 099 007 minder dan die in 1895 en die van den invoer bedroeg in 1896 f 132 151 meer dan die in 1895.

Aangezien in 1895 verbetering is gebracht in de wijze van berekening der waarde van den invoer, waarop reeds herhaaldelijk vanwege den handel aanmerkingen waren gemaakt (van welke verbetering reeds in het verslag van 1896 melding is gemaakt) en daardoor de vergelijkende maatstaf tusschen vorige jaren en 1895 en 1896 aanmerkelijk verschilt, is geen zuivere vergelijking tusschen die opgaven mogelijk, waarom zij ook achterwege wordt gelaten.

De invoer bedroeg naar den maatstaf zooals voor 1895 is aangenomen:

in 1895	f 5 203 029
„ 1896	5 335 180

De uitvoer bedroeg aan geldswaarde in de laatste vijf jaren:

in 1892	f 3 851 187
„ 1893	5 467 631
„ 1894	5 062 814
„ 1895	5 490 735
„ 1896	4 391 728

Van de voornaamste producten zijn in de laatste drie jaren uitgevoerd de hoeveelheden, welke met de gemiddelde waarde per kilogram, gram of liter hieronder worden vermeld.

Benaming der producten.		1894.		1895.		1896.	
		Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.
Balata	kilogram	108 286^5	f 2,00	133 681	f 2,00	209 511^5	f 2,00
Cacao	„	3 249 121	0,58	4 456 338	0,51	3 302 567^5	0,46
Goud.	gram	1 181 600	1,37	954 294	1,37	874 897	1,37
Koffie (heele)	kilogram	32 445	1,00	45 567	1,00	75 124	1,00
Id. (in hoornschil)	„	„	„	„	„	26 420	0,60
Melasse: Muscovado	liter	39 030	0,06	„	„	„	„
Melasse: Vacuumpan	„	1 257 370	0,03	421 501	0,03	148 753	0,03
Rum en dram	„	331 584	0,18	580 308	0,18	701 416	0,15
Suiker: Muscovado	kilogram	128 400	0,15	225 944	0,15	217 425	0,17
Suiker: Vacuumpan 1ste product	„	6 095 261	0,17	7 604 879	0,17	7 580 607	0,12
Suiker: „ naproduct	„	748 117	0,10	820 099	0,10	356 277	0,08

§. 6. *Zeebrieven.*

In 1896 werd één zeebrief uitgereikt.

§ 7. *Passen aan vaartuigen.*

In 1896 werden 248 scheepspassen afgegeven, waaronder 99 voor Nickerie, Coronie en Albina.

§ 8. *Betonning, bakens en loodswezen.*

Het loodswezen onderging geene verandering in 1896.
De tonnen in de monding van de Suriname, van de Nickerie en van de Marowijne werden bijna alle verwisseld.
Het lichtschip *Suriname* werd geregeld onderhouden.

Q. Posterij, telegraphie en telephonie.

Posterij. Het „Reglement op den binnenlandschen postdienst in Suriname" van 1888, dat reeds herhaaldelijk gewijzigd was (zie laatstelijk bladz. 27 van het verslag van 1894), werd bij resolutie van 26 November 1896 door een nieuw reglement vervangen, dat in Gouvernementsblad 1896 n°. 49 opgenomen is en op 1 December 1896 in werking trad. In verband hiermede onderging tevens de „Instructie voor de postambtenaren, belast met den buitenlandschen postwisseldienst" (zie bladz. 25 van het verslag van 1893), eene nadere wijziging bij resolutie van 26 November 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 50).

Aan het Koninklijk besluit van 10 Januari 1894 (*Gouvernementsblad* n°. 5), betreffende den buitenlandschen pakketpostdienst, werd bij Koninklijk besluit van 13 November 1896 (*Gouvernementsblad* 1897 n°. 3) de bepaling toegevoegd dat de schadeloosstelling voor verloren, beroofde of beschadigde pakketten niet verschuldigd is, als het pakket verloren geraakt, beroofd of beschadigd is in den dienst van niet tot het pakketpostverdrag toegetreden landen of koloniën, in wier wetgeving het beginsel van schadeloosstelling niet is opgenomen. Tevens werd — met aanvulling van het Surinaamsch besluit van 17 Juli 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 26, gewijzigd bij dat van 1892 n°. 32) — bij besluit van 20 Januari 1897 (*Gouvernementsblad* n°. 2) bepaald dat ook de schadeloosstelling voor verloren gegane aangeteekende brieven of andere aangeteekende stukken niet verschuldigd is, als zij verloren zijn geraakt in den dienst van landen of koloniën, in wier wetgeving het voormelde beginsel niet is opgenomen. Beide besluiten traden op 1 Februari 1897 in werking.

Verder werd het laatstelijk op bladz. 30 van het verslag van 1895 bedoelde Surinaamsch besluit van 1892, betreffende den buitenlandschen postwisseldienst, in dier voege bij besluit van 18 Mei 1897 (*Gouvernementsblad* n°. 15) gewijzigd, dat voortaan ook een postwisseldienst kan worden onderhouden met de buiten Duitschland en Italië gelegen Duitsche en Italiaansche kantoren.

Op 23 October 1896 werd het nieuwe postkantoor te Paramaribo in gebruik genomen.

De opbrengt van den verkoop van frankeerzegels, briefkaarten, enz., in 1895 f 25 556,06^{5} bedragende, beliep in 1896 f 2711.48 meer. In laatstgenoemd jaar werd namelijk ontvangen voor den verkoop van:

frankeerzegels	f 22 882,77^{5}
portzegels.	4 997,45
briefkaarten	355,37^{5}
postwissel- en postpakketformulieren	31,94^{5}
Te zamen. . . .	f 28 267,54^{5}

Aan passage- en vrachtgelden werd op de postboot van Boven-Para van 1 Januari tot 10 September 1896 [1]) geïnd f 280,65. De gezamenlijke opbrengst der posterij beliep alzoo f 28 548.19^{5}, of f 2228,53^{5} meer dan in 1895 (toen de opbrengst f 26 319,66 was).

Door het postkantoor te Paramaribo werden in 1896 afgegeven 2310 buitenlandsche postwissels, tot een gezamenlijk bedrag van f 97 360,11, en door het kantoor te Nieuw-Nickerie 151 stuks, tot een bedrag van f 5463,51^{5}, te zamen 2461 stuks, tot een bedrag van f 102 823,62^{5}, terwijl in 1895 afgegeven werden 2222 stuks, tot een bedrag van f 85 555,76 (of in 1896 meer: 239 stuks, tot een bedrag van f 17 267,86^{5}).

Uitbetaald werden: te Paramaribo 220 stuks, bedragende f 7224,06^{5}, en te Nieuw-Nickerie 10 stuks, tot een bedrag van f 287,88, te zamen 230 stuks, tot een bedrag van f 7511,94^{5}, terwijl in 1895 uitbetaald werden 217 stuks, tot een bedrag van f 7796,84 (of in 1896: 13 stuks meer en f 284,89^{5} minder dan in 1895).

Wat den binnenlandschen postwisseldienst betreft, volgt hieronder — ook ter verbetering van de in vorige verslagen gegeven cijfers — eene opgave van het verkeer over de laatste vijf jaren:

Afgegeven werden:

in 1892	61 stuks,	ad . . .	f 1 746,07
„ 1893	217	„ „	5 120,85^{5}
„ 1894	270	„ „	8 959,49^{5}
„ 1895	443	„ „	11 855,44
„ 1896	750	„ „	17 663,12
te zamen	1741	„ „	f 45 344,98

Uitbetaald werden:

in 1892	60 stuks,	ad . . .	f 1 727,07
„ 1893	217	„ „	5 138,85^{5}
„ 1894	264	„ „	8 676,99^{5}
„ 1895	446	„ „	12 024.79
„ 1896	742	„ „	17 445,57
te zamen	1729	„ „	f 45 013,28

De pakketpostdienst breidt zich meer en meer uit. Het aantal der in 1896 verzonden pakketten bedroeg 729, en dat der ontvangenen 1385 (of te zamen 2114 stuks). In 1895 waren deze cijfers 589 en 1011 (of te zamen 1600 stuks), zoodat 1896 eene vermeerdering aanwijst van 140 verzonden en 374 ontvangen (of te zamen 514) pakketten.

Met ingang van 1 Januari 1897 werd een pakketpostdienst geopend met Britsch-Guyana. Hiervoor is door de Surinaamsche posterij eene afzonderlijke overeenkomst met het postbestuur in Demerary gesloten, daar de voormelde Britsche kolonie niet tot het internationale pakketpostverdrag van Weenen van 4 Juli 1891 (*Gouvernementsblad* 1892 n°. 54) is toegetreden.

De bijlagen Z$^{1-4}$ geven een overzicht van het aantal der verzonden en ontvangen brieven, briefkaarten, postpakketten en andere stukken gedurende 1896, met afzonderlijke opgaven van de pakketten die goud en specie bevatten.

Den 17den December 1896 verliet de postdirecteur van Paramaribo de kolonie, zonder orde op zijn zaken gesteld te hebben. Het onderzoek, daarna ingesteld, leidde tot de ontdekking van een tekort in de kas, bedragende f 11 187,98^{5}. Pogingen aangewend bij het Gouvernement van Britsch-Guyana — werwaarts genoemde postdirecteur gevlucht was — om dien ambtenaar in handen te krijgen, hadden niet het gewenschte gevolg. Na bij resolutie van 22 December 1896 in zijne betrekking geschorst te zijn, werd hij bij resolutie van 17 April 1897 uit 's lands dienst ontslagen, met bepaling dat dit ontslag zou gerekend worden te zijn ingegaan op 1 Januari 1897.

Telegraphie en telephonie. Gedurende 1896 ondervond de telegraphische verbinding langs de gecontracteerde lijnen van de „Compagnie française des câbles télégraphiques" geene storing.

Zooals in het vorig verslag (bladz. 37) werd medegedeeld, werd het subsidie over het 1ste semester 1895 slechts voorwaardelijk aan de Maatschappij uitbetaald, omdat er verschil van gevoelen bestond over de al of niet toepassing van korting (wegens storing) op het subsidie over bedoeld semester. Tot de volle betaling van het subsidie over het 2de semester 1895 werd niet overgegaan, dan nadat bedoeld geschil uit den weg was geruimd. Ook het subsidie over de beide semesters van 1896 (ieder ad f 12 000), kon ten volle betaald worden.

Genoemde Maatschappij hoopte hare tweede kabelverbinding tusschen Brest en New-York, die uiterlijk in Maart 1898 moest gereed zijn, reeds in September 1897 tot stand te brengen. De kabelverbinding New-York—Haïti kwam nog in het laatst van 1896 tot stand, zoodat met 1 Maart 1897 in Suriname een nieuw tarief voor het buitenlandsch telegraafverkeer dier kolonie in werking kon treden, dat belangrijk lager is dan het vorige. [2])

1) Op 10 September 1896 (zie hoofdstuk C) werd een aanvang gemaakt met den gesubsidieerden wekelijkschen stoomvaartdienst naar genoemd district.

2) Hier te lande werd in December 1896 het tarief voor de telegrammen via Haïti naar Suriname van f 6.35 tot f 5 per woord verlaagd.

De op den kabel Paramaribo—Martinique aansluitende kabel van Martinique naar Puerto-Plata (Haïti), die sinds 19 December 1895 gestoord was geweest, werd op 19 Juli 1897 hersteld.

Het beheer van het telephoonwezen werd ook in 1896 gevoerd door den eersten-luitenant der artillerie *F. Smith.* Het personeel bestond op ultimo December 1896 geheel uit militairen, ten getale van 13.

Het aantal der particuliere aansluitingen is van 48 tot 56 geklommen, terwijl voor rekening van het Gouvernement, behalve de reeds in het vorig verslag bedoelde verbinding van Nieuw-Nickerie met het wachthuisje aan de monding van de Nickerie ook tot stand kwamen: de aansluiting van het bouwdepartement en van de keet bij de te bouwen sluis aan de monding van de Dominé-kreek met het centraalstation te Paramaribo, en de aansluiting van de woning van den districtsgeneesheer op de plantage Hecht en Sterk met het station 't Vertrouwen.

Op 1 Januari 1897 waren, uitsluitend ten dienste van het Gouvernement, 29 toestellen in gebruik.

In het aantal en in de plaatsen der Gouvernements-stations kwam geene verandering.

Het aantal der kilometers lijndraad dat in gebruik is, steeg in 1896 van 190 tot 210; het aantal der telephoonpalen van 1400 tot 1450 en het aantal der toestellen van 74 tot 85.

De telephoonpalen en eenige gereedschappen werden in de kolonie aangeschaft, terwijl het overige materieel in Nederland werd aangeschaft.

De opbrengst van het telephoonwezen bleef steeds toenemende. De totale ontvangst over 1896 bedroeg f 3734,81, tegen f 2890,93 in f 1895 en f 1891,99 in 1894. Was het gunstig verschil van 1895 tegenover 1894 een gevolg van de voor het eerst door geabonneerden betaalde contributie, de hoogere ontvangst in 1896 is toe te schrijven aan vermeerdering van het aantal dier geabonneerden.

De Minister van Koloniën,

CREMER.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME. 1897.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE **A.**

N°. 2.

VERGELIJKEND OVERZICHT

VAN DE

bevolking der districten op ultimo December van de jaren

1863[1]), 1872[2]), 1873[3]), 1894, 1895 en 1896

1) Het jaar van de emancipatie.

2) Het laatste jaar vóór de opheffing van het Staatstoezicht.

3) Het jaar van de opheffing van het Staatstoezicht.

DISTRICTEN.		VELD- EN FABRIEKARBEIDERS.											
		IMMIGRANTEN.						NIET-IMMIGRANTEN.					
Oude verdeeling.	Nieuwe verdeeling.	1863	1872	1873	1894	1895	1896	1863	1872	1873	1894	1895	189
Boven-Cottica		.	.	.	.	.	.	1120	674	580	.	.	.
Perica		15	38	112	.	.	.	664	285	192	.	.	.
—	Cottica	.	.	.	479	482	501	.	.	.	499	508	51.
Commetewane		33	111	177	.	.	.	921	624	515	.	.	.
Boven-Commewijne		.	95	160	.	.	.	470	358	184	.	.	.
Matappica		5	208	320	.	.	.	1383	846	664	.	.	.
—	Boven-Commewijne	.	.	.	32	47	60	.	.	.	282	322	38
Beneden-Cottica		4	470	975	.	.	.	2685	1902	1328	.	.	.
Beneden-Commewijne		4	143	459	.	.	.	1549	1756	1395	.	.	.
—	Beneden-Commewijne	.	.	.	2829	3005	3040	.	.	.	1605	1758	1747
Boven-Suriname		27	65	287	104	138	149	628	571	888	149	120	12
Beneden-Suriname		36	141	287	1009	1211	1240	1693	1662	643	591	641	78
Boven-Para		.	.	47	127	136	158	845	798	589	90	80	8
Beneden-Para		52	12	97	56	53	48	1650	1538	694	63	47	17
Boven-Saramacca		.	.	.	.	.	.	67	49	61	.	.	.
Beneden-Saramacca		47	200	364	293	288	229	1012	946	847	247	254	31
Nickerie		61	493	481	743	609	569	1075	1134	1177	1521	964	110
Coronie		.	.	63	2	.	.	1062	1043	1057	209	147	24
Marowijne		.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Totaal		284	1976	3829	5674	5969	5994	16824	14186	[3] 10814	5256	4941	55

[1]) Onder deze cijfers zijn de bewoners van Nieuw-Nickerie niet begrepen.

[2]) Onder deze cijfers zijn de gevangenen, de militairen en de overige bewoners van de militaire posten niet begrepen.

[3]) In het vorige verslag staat abusievelijk 4662.

OUDEN, GEBREKKIGEN EN KINDEREN TOT GEEN ARBEID GESCHIKT, OF KINDEREN TOT ARBEID NOG TE ONVOLWASSEN.												OVERIGE BEVOLKING.						TOTAAL-GENERAAL.					
IMMIGRANTEN.						NIET-IMMIGRANTEN.																	
…63	1872	1873	1894	1895	1896	1863	1872	1873	1894	1895	1896	1863	1872	1873	1894	1895	1896	1863	1872	1873	1894	1895	1896
.	.	.	.	.	.	506	466	386	.	.	.	69	104	129	.	.	.	1695	1244	1105	.	.	.
.	.	13	.	.	.	198	191	158	.	.	.	39	42	37	.	.	.	1116	556	512	.	.	.
.	.	.	83	73	88	.	.	.	207	218	177	.	.	.	722	677	668	.	.	.	1990	1958	1976
.	11	13	.	.	.	463	407	305	.	.	.	43	58	70	.	.	.	1460	1211	1080	.	.	.
.	8	20		.	.	228	255	170	.	.	.	27	32	57	.	.	.	725	748	591	.	.	.
.	26	22	.	.	.	810	640	422	.	.	.	77	82	175	.	.	.	2275	1802	1603	.	.	.
.	.	.	10	12	8	.	.	.	49	63	66	.	.	.	575	545	523	.	.	.	948	989	1037
.	26	103	.	.	.	1324	1335	1099	.	.	.	118	214	256	.	.	.	4131	3947	3761	.	.	.
.	28	75	.	.	.	883	1112	786	.	.	.	76	230	332	.	.	.	2512	3269	2997	.	.	.
.	.	.	572	556	502	.	.	.	854	1323	1081	.	.	.	936	972	1530	.	.	.	6796	7714	7900
.	3	21	25	35	53	348	387	381	119	123	94	39	165	1040	1906	2030	1995	1042	1191	2617	2303	2446	2398
8	14	31	177	224	241	965	980	378	227	263	286	90	267	109	1537	1994	2101	2792	3061	1448	3541	4333	4655
.	.	2	19	22	27	664	799	492	136	151	146	63	107	1336	2502	2625	2772	1572	1704	2466	2374	3014	3192
5	4	23	7	4	8	693	954	429	31	18	21	208	258	227	470	833	932	2608	2766	1470	627	955	1186
.	.	.	.	.	.	39	57	26	.	.	.	10	133	215	489	512	439	116	239	302	489	512	439
.	17	59	65	54	48	482	655	574	161	217	189	85	371	568	2432	2738	2758	1626	2189	2412	3198	3551	3537
8	114	82	104	74	61	412	500	403	428	178	354	59	105	121	765	1117	836	[1] 1607	[1] 2364	[1] 2264	[1] 3133	[1] 2942	[1] 2925
.	.	6	.	.	.	786	887	863	189	153	125	211	330	352	1963	1995	1785	2059	2260	2346	2363	2295	2150
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	357	440	421	.	.	.	357	440	421
21	251	470	1062	1054	1016	9001	9625	6887	2401	2707	2539	1214	2498	5024	14654	16478	16760	[2] 27336	[2] 28536	[2] 26974	[2] 28619	[2] 31149	[2] 31816

ZITTING 1897 — 1898. — **5**

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE B.

N°. 3.

STAAT

aantoonende de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen en ambachten in 1896.

BETREKKINGEN, BEROEPEN EN AMBACHTEN.	Paramaribo.	Cottica.	Boven-Commewijne.	Beneden-Commewijne.	Boven-Suriname.
Ambtenaren	143	4	.	4	.
Apothekers	22	.	.	.	.
Beambten van politie	84	3	4	10	9
Geestelijken	28	1	1	3	3
Geneeskundigen	17	1	1	4	.
Goudindustrie (Belanghebbende bij de), alsmede opzichters en arbeiders	1 614	.	.	.	65[illegible]
Grondeigenaren, administrateurs en opzichters van plantages	48	298	177	.	11
Houthakkers	15	.	.	.	.
Huisbedienden	924	12	6	64	9
Ingenieurs	7	1	.	2	.
Karrelieden	112	.	.	.	.
Kooplieden	99	.	.	.	.
Kuipers	22	2	.	2	.
Kleermakers	80	2	.	.	.
Landbouwers (eigenaren en pachters van perceelen ter uitoefening van den kleinen landbouw)	642	323	203	537	791
Landmeters	9	.	.	.	.
Machinisten	22	.	.	3	.
Marktvrouwen	293	.	.	.	.
Militairen	244	.	.	.	.
Metselaars	73	.	.	2	.
Notarissen	2	.	.	.	.
Onderwijzers en onderwijzeressen, alsmede hulponderwijzers en onderwijzeressen en kweekelingen	150	1	.	6	2
Photografen	3	.	.	.	.
Praktizijns	7	.	.	.	.
Schilders	78	.	.	2	.
Sjouwers	152	.	.	24	.
Smeden	156	4	.	20	.
Slijters	5	.	.	24	.
Timmerlieden	797	6	.	28	1
Veld- en fabriekarbeiders	337	912	571	4 383	25[illegible]
Visschers	146	.	.	4	.
Vroedvrouwen	7	.	.	.	.
Waschvrouwen	786	.	.	.	.
Winkeliers	184	6	4	32	[illegible]
Winkel- en kantoorbedienden	384	6	4	15	2
Zeelieden	67	.	.	.	.
Personen, die eene betrekking bekleeden of een ambacht of beroep uitoefenen, niet afzonderlijk vermeld	1 649	.	.	57	29[illegible]
Zonder beroep (hieronder getrouwde vrouwen, ouden, gebrekkigen en kinderen)	21 581	334	263	2 674	636
Totaal	a) 30 989	1 976	1 037	b) 7 900	2 398

Onder de totalen zijn begrepen:

a) militairen 244, zeemacht, enz. 150, gevangenen 60, te zamen 454.
b) " 87, gevangenen 79, te zamen 166.
c) " 37. d) militairen 26.

Beneden-Para.	Boven-Para.	Beneden-Suriname.	Boven-Saramacca.	Beneden-Saramacca.	Nickerie.	Coronie.	Marowijne.	Totaal.
.	1	4	.	5	9	2	3	175
.	.	.	.	.	.	.	.	22
.	11	6	3	10	7	5	9	161
1	1	1	.	3	3	4	3	52
.	2	2	.	3	2	1	4	34
8	.	23	67	.	.	.	193	2 563
6	15	102	.	25	23	18	.	723
2	.	.	.	.	4	.	.	21
23	25	51	.	17	91	38	12	1 272
.	.	1	.	.	1	.	.	12
4	.	4	.	.	.	.	.	120
.	.	.	.	.	.	.	.	99
.	.	.	.	.	4	.	.	30
2	.	5	.	.	8	5	4	106
538	1 570	780	199	1 783	652	319	4	8 341
.	.	.	.	.	.	.	.	9
.	1	2	.	1	1	.	1	31
.	.	.	.	.	.	.	.	293
.	.	87	.	.	37	.	26	394
2	.	1	.	.	5	.	.	83
.	.	.	.	.	.	.	.	2
1	7	4	.	.	9	11	1	192
.	.	.	.	.	.	.	.	3
.	.	.	.	.	.	.	.	7
.	.	5	.	.	6	2	.	93
.	.	4	.	.	4	.	.	184
.	1	3	.	.	15	2	2	203
.	.	.	.	.	.	.	.	29
16	5	25	.	5	50	26	17	976
215	198	1 837	.	529	1 710	246	2	10 994
.	.	.	.	.	2	16	4	172
.	1	.	.	.	1	1	.	10
12	.	20	.	.	44	8	7	877
8	11	10	.	10	45	15	4	334
.	4	7	.	7	23	5	15	472
.	.	.	.	.	8	25	1	101
19	13	227	4	19	156	20	13	2 197
329	1 326	1 610	166	1 120	1 224	1 381	125	32 829
1 186	3 192	c) 4 821	439	3 537	d) 4 144	2 150	447	64 219

STERFTESTATISTIEK OVER 1896.

1°. STERFTESTATISTIEK van de geheele kolonie, aanwijzende den ouderdom der overledenen.

DISTRICTEN.	Geslacht.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar	Van 1 en 2 jaar.	Van 3 tot en met 9 jaar.	Van 10 tot en met 19 jaar.	Van 20 tot en met 29 jaar.	Van 30 tot en met 39 jaar.	Van 40 tot en met 49 jaar.	Van 50 tot en met 59 jaar.	Van 60 tot en met 69 jaar.	Van 70 jaar en ouder.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal
Paramaribo	M.	50	89	42	22	28	62	63	71	55	55	27	»	514
	V.	39	68	53	21	22	47	31	47	37	40	68	1	435
Cottica	M.	»	3	2	»	6	3	1	»	2	1	»	2	20
	V.	»	4	2	1	»	1	2	3	1	2	1	»	17
Boven-Commewijne	M.	»	1	2	1	1	1	2	»	1	1	2	1	13
	V.	»	1	»	»	»	»	»	1	1	»	2	1	6
Beneden-Commewijne	M.	16	21	13	12	4	9	13	13	5	2	1	»	93
	V.	9	19	14	7	3	7	10	4	1	2	6	»	73
Boven-Suriname	M.	3	4	2	2	»	4	5	6	3	2	»	»	28
	V.	2	3	»	1	1	1	1	1	»	»	2	1	11
Beneden-Suriname	M.	7	9	4	2	2	12	4	6	3	6	2	4	54
	V.	3	11	5	3	1	8	1	4	2	6	5	1	47
Boven-Para	M.	1	11	2	4	1	3	1	6	2	5	»	»	35
	V.	2	8	2	3	2	2	1	1	»	»	3	»	22
Beneden-Para	M.	»	2	»	3	1	»	»	1	1	»	»	»	8
	V.	»	2	»	»	1	»	1	1	»	»	»	»	5
Boven-Saramacca	M.	»	1	»	»	3	4	2	2	1	1	2	1	17
	V.	»	1	1	1	2	»	»	1	1	»	»	»	7
Beneden-Saramacca	M.	2	10	5	5	»	8	11	7	5	6	5	3	65
	V.	1	6	4	1	»	»	1	2	4	2	2	1	23
Nickerie	M.	8	7	2	3	6	14	13	14	8	4	4	»	75
	V.	7	8	2	5	2	6	5	4	4	2	1	»	39
Coronie	M.	1	10	»	2	»	4	2	2	2	4	»	»	26
	V.	2	7	3	1	4	1	1	4	3	2	3	»	29
Marowijne	M.	»	2	»	1	»	6	6	1	»	»	»	1	17
	V.	»	2	2	1	»	»	1	»	»	»	1	1	8
Totaal	M.	88	170	74	57	52	130	123	129	88	87	43	12	965
	V.	65	140	88	45	38	73	55	78	54	56	94	6	722
Totaal-generaal.	»	153	310	162	102	90	203	178	202	142	143	137	18	[1]) 1687

[1]) In dit cijfer zijn de levenloos aangegevenen niet begrepen.

2°. STERFTESTATISTIEK van iedere maand in de geheele kolonie.

DISTRICTEN.	Januari.	Februari.	Maart	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.	Totaal.
Paramaribo	107	93	82	74	56	68	66	85	92	70	79	77	949
Cottica	„	2	3	4	8	5	3	1	5	1	2	3	37
Boven-Commewijne	1	3	„	„	3	1	„	3	3	„	3	2	19
Beneden-Commewijne	14	13	18	10	13	14	10	14	12	15	21	12	166
Boven-Suriname	1	2	3	5	3	4	4	2	4	2	6	3	39
Beneden-Suriname	6	12	6	8	6	11	9	11	5	10	8	9	101
Boven-Para	6	4	5	2	8	4	4	2	6	3	4	9	57
Beneden-Para	2	„	„	„	1	„	3	3	2	„	2	„	13
Boven-Saramacca	4	4	1	4	3	3	1	„	3	„	1	„	24
Beneden-Saramacca	6	6	4	8	8	12	5	6	9	4	11	9	88
Nickerie	9	8	12	16	11	7	7	10	7	8	9	10	114
Coronie	5	3	6	2	8	6	6	3	4	3	6	3	55
Marowijne	1	2	2	1	1	2	2	4	1	„	2	7	25
Totaal	162	152	142	134	129	137	120	144	153	116	154	144	1687

3°. STERFTESTATISTIEK van de districten, aanwijzende de maatschappelijke klasse waartoe de overledenen behoorden.

DISTRICTEN.	Personen, niet behoorende tot de arbeidersklasse.					Immigranten.					Arbeiders, geen immigranten.					Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Tetaal.	
Cottica	5	4	2	5	16	2	„	3	1	6	6	6	2	1	15	37
Boven-Commewijne	7	3	2	„	12	„	„	„	„	„	3	2	1	1	7	19
Beneden-Commewijne	1	„	„	„	1	14	8	25	19	66	32	23	21	23	99	166
Boven-Suriname	„	„	„	„	„	„	„	1	„	1	20	6	7	5	38	39
Boven-Para	„	„	„	„	„	1	„	1	„	2	16	9	17	18	55	57
Beneden-Suriname	2	1	1	„	4	14	5	4	10	33	21	21	11	11	64	101
Beneden-Para	1	„	„	„	1	„	„	„	„	„	1	2	6	3	12	13
Boven-Saramacca	1	„	„	„	1	„	„	„	„	„	15	4	1	3	23	24
Beneden-Saramacca	3	„	„	„	3	3	„	2	„	5	43	12	15	10	80	88
Nickerie	8	3	2	2	15	14	5	2	2	23	39	14	10	13	76	114
Coronie	7	7	1	1	16	„	„	„	„	„	7	7	12	13	39	55
Marowijne	„	„	1	„	1	„	„	„	„	„	14	2	2	6	24	25
Totaal	35	18	9	8	70	48	18	35	32	136	217	108	105	102	532	738

STATISTIEK van de strafzaken in 1896 behandeld bij de kantongerechten en bij de ommegaande gerechten.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* „ in Nickerie. *c.* „ „ Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e.* ommegaand gerecht op Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
29—30.	Verkoopen en rondventen van koopwaren in de districten zonder vergunning van den Gouverneur.	*c.*	1	1	.	1	.	.	.	1	.
		d.	1	1	.	1	.	.	.	1	.
		e.	2	2	.	2	.	.	.	2	.
			4	4	.	4	.	.	.	4	.
43.	Het opzettelijk verontreinigen van een watergat, waarvan het water tot drinkwater en waschwater dient.	*b.*	2	3	1	3	.	.	.	3	.
		e.	1	1	.	1	.	.	.	1	.
			3	4	1	4	.	.	.	4	.
54.	Wederspannigheid tegen ondergeschikte beambten van politie ter gelegenheid van de waarneming hunner bediening.	*e.*	1	1	.	1	.	1	.	.	.
54, 56, 58.	Wederspannigheid door gewelddadigen en feitelijken wederstand door woorden en het opzettelijk mishandelen van ambtenaren van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening en beleediging door woorden van een bedienend beambte.	*a.*	7	8	1	6	2	3	2	1	.
56.	Beleediging door woorden en bedreiging van een beambte van politie.	*e.*	1	1	.	1	.	1		.	.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. a Kantongerecht te Paramaribo. b. idem in Nickerie. c. idem in Coronie. d. ommegaand gerecht te Paramaribo e. ommegaand gerecht op Marienburg	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
58.	Opzettelijk mishandelen van ambtenaren van politie in of ter gelegenheid van de uitoefening hunner bediening.	b.	2	2	„	1	1	1	„	„	„
		d.	1	1	„	1	„	1	„	„	„
			3	3	„	2	1	2	„	„	„
65.	Dronkenschap.	b.	4	4	„	3	1	„	„	3	„
		c.	5	5	1	5	„	„	„	5	„
		e.	3	3	„	3	„	„	„	3	„
			12	12	1	11	1	„	„	11	„
65—171.	Openbare dronkenschap al of niet gepaard gaande met verwekken van burengerucht.	d.	8	8	„	8	„	„	„	8	„
65, 171, 151.	Dronkenschap gepaard met andere overtredingen.	e.	4	6	„	4	2	„	„	2	2
78 *bis*.	Bedreiging met moord of toebrengen van ernstige kwetsuren.	c.	7	9	„	2	7	2	„	„	„
		d.	6	8	„	2	6	2	„	„	„
			13	17	„	4	13	4	„	„	„
78 *bis*, 79 en 151.	Bedreiging en mishandeling al of niet gepaard met andere overtredingen en toebrengen van slagen of kwetsuren.	e.	65	90	1	60	30	27	„	32	1
78 *bis*, 79 en 156 *bis*.	Bedreiging, mishandeling en poging tot mishandeling.	a.	23	28	1	27	1	2	3	22	„
		b.	55	78	„	70	8	42	„	24	4
			78	106	1	97	9	44	3	46	4
79.	Moedwillig toebrengen van slagen.	c.	32	46	„	39	7	22	„	17	„
79—90—175.	Moedwillig toebrengen van slagen of kwetsuren al of niet gepaard met andere overtredingen.	d.	67	118	„	56	62	13	„	43	„
80.	Het onwillig toebrengen van kwetsuren uit onvoorzichtigheid.	a.	2	2	„	1	1	„	„	1	„
81.	Verzuim tot het doen van aangifte van geboorte.	d.	1	1	„	1	„	„	„	1	„

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem in Nickerie. *c.* idem in Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo. *e* ommegaand gerecht op Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
85, 87 j°., 86 en 90.	Laster, hoon, beleediging al of niet gepaard met andere overtredingen.	*c.*	9	10	1	10	.	.	.	10	.
85, 87 en 90.	Hoon, laster, al of niet gepaard met andere overtredingen.	*b.*	27	30	1	28	2	2	.	26	.
85 en 90.	Laster en beleediging.	*e.*	9	10	.	8	2	.	.	8	.
85, 87 j°., 86, 90, 78 *bis*.	Laster, hoon, beleediging, al of niet gepaard gaande met bedreiging.	*d.*	11	17	1	9	8	.	.	9	.
90.	Beleediging.	*a.*	1	1	.	.	1	.	.	.	.
92 en 93.	Diefstal.	*b.*	11	11	1	8	3	7	1	.	.
		c.	12	13	2	3	10	3	.	.	.
		d.	24	28	.	22	6	14	.	5	3
		e.	34	40	.	31	9	22	.	8	1
			81	92	3	64	28	46	1	13	4
92, 93 en 94 j°., 92.	Diefstal en poging tot diefstal.	*a.*	35	36	.	33	3	14	13	3	3
92, 93, 104, 125 en art. 44 verordening van 1879 (*Gouvernementsblad* n°. 8).	Diefstal gepaard met andere overtredingen.	*e.*	2	2	.	2	.	.	.	.	2
103 en 104.	Beschadigen van eigendommen.	*e.*	5	7	.	4	3	2	.	2	.
104.	Vernieling, beschadiging van beplantingen, afsnijden en op de plaats zelve gebruiken van vruchten.	*d.*	14	31	.	26	5	4	.	22	.
104 en 125.	Het moedwillig beschadigen van eigendommen van anderen.	*b.*	3	4	.	3	1	.	.	3	.
		c.	5	6	.	1	5	.	.	1	.
			8	10	.	4	6	.	.	4	.
106.	Laten loopen van vee op eens anders beplanten grond.	*e.*	1	1	.	1	.	.	.	1	.
107.	Laten losloopen van vee op eens anders grond of op den openbaren weg.	*c.*	2	2	.	1	1	.	.	1	.
		d.	3	8	.	3	5	.	.	3	.
			5	10	.	4	6	.	.	4	.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 af van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem in Nickerie. *c.* idem in Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo *e.* ommegaand gerecht op Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden:		Veroordeeld zijn:			
						veroordeeld.	vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
112.	Moedwillig dooden van een kalf.	*e.*	1	1	.	.	1	.	.	.	.
115.	Verwonden van dieren.	*d.*	1	1	.	.	1	.	.	.	.
117.	Opzettelijk wreed behandelen van dieren.	*a.*	1	1	.	.	1	.	.	.	.
123.	Het niet weerhouden van zijn hond, die de voorbijgangers heeft aangevallen.	*e.*	1	1	.	.	1	.	.	.	.
128, 130, 131 en 132.	Overtreding der bepalingen omtrent maten, gewichten en weegwerktuigen.	*a.*	11	11	.	11	.	.	.	11	.
132 j°., 128.	Op een plaats bestemd tot het verkoopen van koopwaren voorhanden hebben van weegwerktuigen niet voorzien van het vereischte stempelmerk.	*e.*	1	1	1	1	.	.	.	1	.
139.	Als gezagvoerder van een plantage niet voldoen aan de voorwaarden met immigranten bij overeenkomst bedongen.	*e.*	1	1	.	1	.	.	.	1	.
141, 144, 152 154 j°. (*Gouvernementsblad* 1879, n°. 8).	Overtredingen door immigranten van de verordeningen op de immigratie.	*b.*	35	44	4	44	.	35	.	9	.
144, 151, 152, 153, 155, 171 en 26, 28 en 44 verordening van 1879 (*Gouvernementsblad* n°. 8).	Overtredingen door immigranten van de verordeningen op de immigratie al of niet gepaard met andere overtredingen.	*e.*	233	453	5	428	25	262	1	162	3
146.	Het door immigranten niet gezuiverd houden van het terrein rondom hunne woningen.	*d.*	1	3	.	3	.	.	.	3	.
		e.	6	42	.	42	.	.	.	42	.
			7	45	.	45	.	.	.	45	.
147.	Als huurder van personen, die hunne diensten verbonden hebben, niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	*a.*	3	3	.	3	.	.	.	3	.
148 j°., 165.	Het desbewust te werkstellen van bij een ander in huur zijnde immigranten, al of niet gepaard gaande met andere overtreding.	*d.*	2	2	.	1	1	.	.	1	.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. *a.* kantongerecht te Paramaribo. *b.* idem in Nickerie. *c.* idem in Coronie. *d.* ommegaand gerecht te Paramaribo *e.* ommegaand gerecht op Mariënburg	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
151 en 152.	Het niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen door personen die hunne diensten verbonden hebben.	*b.*	11	21	.	21	.	18	.	1	2
		a.	3	4	1	4	.	2	.	2	.
			14	25	1	25	.	20	.	3	2
151, 152 art. 44 j°. 28 (*Gouvernementsblad* 1879, n°. 8).	Overtredingen door immigranten van de verordening op de immigratie al of niet gepaard met andere overtredingen.	*c.*	20	33	1	33	.	14	.	17	2
151, 152, 153, 78*bis*, 90, 104, 155, 170, 171, alsmede 28 j°. 44, verordening van 21 Jan. 1879, n°. 8.	Overtreding door immigranten van de verordeningen op de immigratie, al of niet gepaard gaande met andere overtredingen.	*d.*	151	272	.	260	12	139	.	117	4
155.	Het behulpzaam zijn aan immigranten om de kolonie te verlaten.	*b.*	1	2	.	2	.	2	.	.	.
158.	Inbreuk op huisrechten.	*a.*	6	6	3	5	1	2	1	1	1
158, 90.	Inbreuk op huisrechten al of niet gepaard met beleediging.	*d.*	2	7	.	1	6	1	.	.	.
168, 170 en 171.	Het ongekleed buiten de woning verschijnen, uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal en verwekken van burengerucht.	*e.*	6	11	.	7	4	2	.	5	.
170 j°. 168.	In het openbaar uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal.	*c.*	9	9	1	7	2	.	.	7	.
		d.	3	3	.	3	.	.	.	3	.
			12	12	1	10	2	.	.	10	.
170 en 171.	Het in het openbaar uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal en het maken van burengerucht.	*b.*	7	17	.	17	.	9	.	.	8
171, 78*bis*, 159 en 79.	Verwekken van burengerucht, al of niet gepaard gaande met andere overtredingen.	*d.*	4	5	.	3	2	1	.	2	.
173.	Het zonder vergunning visschen, houthakken of kappen van gras op eigendom van een ander of van het Gouvernement.	*d.*	4	7	.	5	2	.	.	5	.
		e.	2	3	.	1	2	.	.	1	.
			6	10	.	6	4	.	.	6	.
175.	Het onder zijn berusting hebben van vuurwapens zonder van een port d'armes voorzien te zijn.	*d.*	3	3	1	3	.	.	.	3	.

Overtreden artikelen van de herziene strafverordening van 1874 of van andere verordeningen.	AARD DER OVERTREDINGEN.	GERECHTEN. a. kantongerecht te Paramaribo. b. idem in Nickerie. c. idem in Coronie. d. ommegaand gerecht te Paramaribo e. ommegaand gerecht op Mariënburg.	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	tot gevangenisstraf alleen.	tot enkele geldboete.	tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
175 en art. 14 *Gouvernementsblad* 1886, n°. 3.	Belastingovertredingen.	c.	9	114	4	109	5	»	»	109	»
177, 14 en 13 van *Gouvernementsblad* 1886, n°. 3.	Belastingovertredingen.	b.	9	83	2	83	»	»	»	83	»
246.	Het afwezig blijven als getuige.	b.	2	3	2	3	»	»	»	3	»
		c.	2	3	»	3	»	»	»	3	»
			4	6	2	6	»	»	»	6	»
14, 5 en 15 der verordening van 9 Februari 1886 (*Gouvernementsblad* n°. 3).	Belastingovertredingen.	a.	47	3286	»	3188	98	»	»	3188	»
		d.	20	124	»	103	21	»	»	103	»
		e.	16	86	5	86	»	»	»	86	»
			83	3496	5	3377	119	»	»	3377	»
31 2de lid, j°. het 1ste lid van dat artikel, 11, 1ste lid j°., art. 30, 1ste lid, 11, 3de lid j°., art. 30, 1ste lid der verordening van 8 Mei 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 26).	Overtreding der bepalingen omtrent de uitoefening der artsenijbereidkunst.	a.	1	1	»	1	»	»	»	1	»
8 en 4 j°. 3 en 40 al. 1 en 4 en art 40 j°., art. 26 der verordening van 14 Jan. 1887 (*Gouvernementsblad* n°. 15).	Het als gezagvoerder van een zeilschip in gebreke blijven van het voeren der noodige lichten aan boord van dat schip, en het als gezagvoerder van een vaartuig onder stoom naderen van een ander vaartuig, terwijl gevaar voor aanvaring kon ontstaan zonder te stoppen of de werktuigen achteruit te doen slaan, waardoor het gevaar voor aanvaring zou zijn voorkomen.	a.	2	2	»	2	»	»	»	2	»
	Openbare schending van de eerbaarheid.	c.	1	2	»	»	2	»	»	»	»
	Verzet tegen en beleediging van een executeur bij de verzegeling eener nalatenschap.	c.	1	3	»	»	3	»	»	»	»
	Vermoeden van diefstal.	c.	1	1	»	»	1	»	»	»	»
	Met geweld goederen toebehoorende aan anderen te hebben in beslag genomen.	c.	1	4	»	»	4	»	»	»	»

RECAPITULATIE.

	Aantal zaken.	Aantal beklaagden.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Van de beklaagden werden: veroordeeld.	Van de beklaagden werden: vrijgesproken of van rechtsvervolging ontslagen.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.	Veroordeeld zijn: tot gevangenisstraf alleen.	Veroordeeld zijn: tot enkele geldboete.	Veroordeeld zijn: tot geldboete en gevangenisstraf met of zonder gedwongen tewerkstelling.
Kantongerecht te Paramaribo	142	3389	6	3281	108	23	19	3235	4
" in Nickerie.	169	302	11	286	16	116	1	155	14
" " Coronie	117	260	11	213	47	42	"	169	2
Ommegaand gerecht te Paramaribo	327	648	2	511	137	175	"	329	7
" " op Mariënburg	395	764	11	685	79	316	1	359	9
Totaal	1150	5363	41	4976	387	672	21	4247	36

BIJLAGE E.

N°. 6

STERKTE en EMPLACEMENT van het

GRADEN.	STERKTE.																
									Beneden-Para en Beneden-Suriname.			Boven-Para en Boven-Suriname.					
	Hoofdinspecteur van politie.	Inspecteurs van politie.	Adjunct-inspecteurs van politie.	Hoofdagenten.	Agenten 1ste klasse.	Agenten 2de klasse.	Agenten 3de klasse.	Agenten 4de klasse.	Poelepantje.	Fort Nieuw-Amsterdam.	Opzichters in Beneden-Para.	Domburg.	Onoribo.	Boschland.	Republiek.	Carolina.	Berg en Dal.
Hoofdinspecteur van politie . .	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Inspecteurs van politie	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Adjunct-inspecteurs van politie .	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Hoofdagenten	.	.	.	[1]) 24	.	.	.	.	.	1	.	1	1	1	.	1	.
Agenten 1ste klasse	.	.	.	.	[2]) 20	.	.	.	2	1	1	.	1	.	1	.	.
„ 2de „	.	.	.	.	.	34	.	.	1	2	.	.	.	.	2	1	1
„ 3de „	.	.	.	.	.	.	[3]) 62	.	3	2	.	3	2	1	.	.	.
„ 4de „	.	.	.	.	.	.	.	[4]) 23	.	.	.	.	.	2	.	1	1
Totaal. . . .	1	3	2	24	20	34	62	23	6	6	1	4	4	4	3	3	2
Mankeert tot compleet . .	.	.	.	1	.	1	3	1									
Organieke sterkte	1	3	2	25	20	35	65	24									

[1]) Onder de hoofdagenten is 1 adjunct-inspecteur-titulair begrepen, met verlof in Nederland en een hoofdagent dienstdoende als hoofdopzichter op het etablissement Batavia.

[2]) Onder de agenten 1ste klasse zijn drie hoofdagenten-titulair begrepen.

[3]) Onder de agenten 3de klasse zijn 2 agenten 2de klasse titulair begrepen.

[4]) Onder de agenten 4de klasse is 1 agent 3de klasse titulair begrepen.

olitie-personeel op ultimo December 1896.

EMPLACEMENT.

Commewijne.		Cottica.		Beneden- en Boven-Saramacca.					Nickerie.		Marowijne.						
Frederiksdorp.	Mariënburg.	Ephrata.	Sommelsdijk.	Groningen.	Nassau.	Mindrineti.	Uitkijk.	Coronie.	Nieuw-Nickerie.	Wintershoop.	Albina.	Boven-Marowijne.	Totaal gedetacheerd.	Te Paramaribo.	Binnenlandsch verlof.	Buitenlandsch verlof.	Totaal-generaal.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	3
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	2
.	1	1	1	.	1	1	1	1	1	1	1	.	15	8	.	1	24
1	.	.	.	1	.	.	.	.	1	.	1	.	10	9	.	1	20
2	1	.	2	.	.	.	1	3	1	.	3	.	20	14	.	.	34
1	4	2	1	2	1	1	1	1	4	.	4	.	33	28	1	.	62
1	.	.	.	1	1	1	.	.	.	.	.	.	8	15	.	.	23
5	6	3	4	4	3	3	3	5	7	1	9	.	86	80	1	2	169

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE F[1].

N°. 7.

VERSLAG VAN HET ONDERWIJS in de kolonie Suriname over 1896.

§ 1. *Organisatie.*

Bij Gouvernementsresolutie van 2 Januari 1890 litt. A. n. 18 werd machtiging verleend tot voortzetting van de proef, waarover in § 1 van het verslag over 1895 sprake was, namelijk het openstellen aan de onderwijzers van de gelegenheid om in de vacantiën met de koloniale vaartuigen uitstapjes te doen, ten einde de verschillende deelen van het land hunner inwoning en ook de naburige Engelsche kolonie te leeren kennen.

Van de aangeboden gelegenheid werd in 1896 door 70 onderwijzers, onderwijzeressen en kweekelingen gebruik gemaakt, te weten:

in de Paaschvacantie:

1 naar Demerary,

9 „ Commewijne en Cottica;

in de Pinkstervacantie:

2 naar de Perica;

in de groote vacantie:

9 naar Demerary,

4 „ Nickerie,

4 „ Coronie,

4 „ Marowijne,

29 „ Commewijne en Cottica,

1 „ de Perica,

1 „ de Matappica

2 „ Domburg;

in de Kerstvacantie:

2 naar Cottica,

2 „ de Matappica.

Bij Gouvernementsresolutie van 12 October 1896 litt. A. n°. 7349 werd de bepaling van bovengenoemde resolutie ook toepasselijk verklaard op het personeel der bewaarscholen.

Zooals reeds in het vorige verslag werd aangeteekend, opende de Moravische Broedergemeente in het begin van Januari 1896 op den grond Carolina in Boven-Suriname eene school, die op het eind van het jaar 42 leerlingen telde.

Bij Gouvernementsresolutie van 3 Februari 1896 litt. A. n°. 904 werd, behoudens nadere verantwoording, overeenkomstig zijn voorstel, op nieuw een bedrag van f 100 ter beschikking gesteld van den districts-commissaris van Boven-Para tot het doen geven van practisch onderwijs in het timmeren aan kinderen van de landbouwers op het station Domburg gedurende het jaar 1896.

Van het begin van het jaar tot einde Juni werd het onderwijs gegeven door den agent van politie Monpellier, van 1 Juli tot eind December door den tijdelijken onderwijzer Milo. De resultaten waren over het geheel bevredigend; werken van verschillenden aard werden door de leerlingen uitgevoerd. Jammer dat ook nu weer de verzuimen talrijk waren.

Bij Gouvernementsresolutie van 10 Februari 1896 litt. A. n°. 1092a werd den heer Th. E. Juda, onderwijzer aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs, vergunning verleend om, voor een door hem te openen cursus voor de Fransche en Engelsche taal — hoofdzakelijk voor leerlingen die de Gouvernementsscholen voor gewoon lager onderwijs bezoeken — gebruik te maken van een der lokalen van de van Sypesteynschool en wel elken Woensdag namiddag van 4—6 en elken Zaterdagmorgen van 8—10 uur.

Op 31 December 1896 telde deze cursus 25 leerlingen, te weten: 17 jongens en 8 meisjes. Sedert de oprichting van den cursus hebben 34 leerlingen, namelijk 23 jongens en 11 meisjes, de lessen gevolgd.

Bij Gouvernementsresolutie van 17 Februari 1896 litt. A. n. 1272 werd aan het bestuur van de hier gevestigde afdeeling van de Alliance française vergunning verleend om, voor een te openen cursus, waarop aan meisjes en jongens, niet jonger dan 14 jaar, gratis onderricht zou worden gegeven in de Fransche taal- en letterkunde door Fransche onderwijzers, ten hoogste vier avonden in de week kosteloos gebruik te maken van een of twee lokalen van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

Ten gevolge van vertrek uit de kolonie van de personen, die het onderwijs zouden geven, is de cursus tot dusverre niet geopend.

Bij Gouvernementsresolutie van 28 Februari 1896 litt. A. n°. 1512 werd, met dispensatie van het vereischte om aan het hoofd van eene school te Paramaribo te staan, vergunning verleend:

1°. aan mejufvrouw J. Kuijpers (onderwijzeres van den 3den rang) om aan het hoofd te staan van de St. Rosaschool;

2°. aan mejufvrouw S. F. Cox (zonder onderwijzersrang) om tot het einde van September 1896 aan het hoofd te staan van de nieuw opgerichte St. Jozefsmeisjesschool.

De sub 2°. vermelde vergunning werd bij Gouvernementsresolutie van 23 November 1896 litt. A. n°. 8385 verlengd voor den tijd van zes maanden, te rekenen van 1 November.

Bij Gouvernementsresolutie van 18 Maart 1896 litt. A. n°. 2035 werd, met dispensatie van het vereischte om aan het hoofd van eene districtsschool te staan, den onderwijzer P. W. Rust (bezitter van den 4den onderwijzersrang) vergunning verleend om aan het hoofd van de school op Charlottenburg te staan.

Bij Gouvernementsresolutie van 12 Augustus 1896 litt. A. n°. 5767 werd, met dispensatie van het vereischte om aan het hoofd van eene school te Paramaribo te staan, aan mejufvrouw E. Alvares (onderwijzeres van den 3den rang) vergunning verleend om voor den tijd van twee jaren aan het hoofd eener school der vereeniging *de Vrije evangelisatie* te staan.

Deze school werd in het begin van November geopend.

De na de Paaschvacantie van 1895 bij wijze van proef voor één jaar op Mariënburg geopende school werd bij Gouvernementsresolutie van 28 April 1896 litt. A. n°. 3019 bestendigd.

In 1896 werden door de Moravische broedergemeente 3 scholen bij de boschnegers geopend, namelijk op Makaipingo in Boven Saramacca, op Apensakondré in de Marowijne en op Drie Tabbetjes in de Taponahony.

Laatstgenoemde school kon eerst in November 1896 geopend worden. De voor Drie Tabbetjes bestemde onderwijzer J. G. Spalburg vertrok reeds op 8 April naar Albina, van waar Oseisie, granman der Aucaner boschnegers, hem zou doen afhalen. Dit gebeurde evenwel eerst in Augustus.

Op 31 December 1896 bedroeg het getal leerlingen slechts 23, namelijk 22 jongens en 1 meisje (behalve nog 8 jonge mannen die 's namiddags van half vijf tot zes uur onderwijs ontvangen in het lezen) maar er is spoedige vermeerdering te wachten. In een schrijven gedateerd 1 December meldde de onderwijzer het volgende: „Met Januari a. s. zal de school sterk bevolkt zijn, daar Oseisie met zijne aankomst op Drie Tabbetjes zitting heeft gehouden met de verschillende hoofdkapiteins (Poligoedoe tot Godohoro), waarbij hij hen heeft opgedragen uit ieder dorp twee of drie kinderen naar Drie Tabbetjes over te plaatsen, opdat zij school kunnen gaan."

In de maand Augustus opende de heer K. H. Bergen, die vroeger reeds aan het hoofd van eene school alhier had gestaan, op nieuw eene school.

In de maand September hadden de bij artikel 28 van het huishoudelijk reglement voorgeschreven openbare lessen op de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs plaats. Zij werden door de commissie van onderwijs en door den ondergeteekende bijgewoond.

Na afloop van het onderzoek werden bevorderd van klasse:

B tot I	13 jongens	en	4 meisjes,	te zamen	17	leerlingen,
I „ II	34	„ „	11	„ „ „	45	„
II „ III	35	„ „	15	„ „ „	50	„
III „ IV	31	„ „	14	„ „ „	45	„
IV „ V	26	„ „	8	„ „ „	34	„
V „ VI	12	„ „	1 meisje,	„ „	13	„

Totaal 151 jongens en 53 meisjes, te zamen 204 leerlingen.

Aan 10 leerlingen van de *zesde* of hoogste klasse, namelijk aan F. T. Couvreur, S. J. Gomperts, W. G. K. Lammens, C. C. C. Merira, J. A. C. Meijer, J. A. Nahar, J. E. Polak, J. A. Putscher, J. C. Vervuurt en Grace J. Bueno de Mesquita, werd het getuigschrift, bedoeld bij artikel 28 van het huishoudelijk reglement uitgereikt, terwijl het aan 3 leerlingen moest geweigerd worden.

Niet bevorderd werden van:

klasse	B	22	leerlingen,
„	I	9	„
„	II	10	„
„	III	16	„
„	IV	9	„
„	V	5	„
	Totaal	71	leerlingen.

Door 1 leerling werd aan het examen geen deel genomen.

Op ultimo December 1896 was het getal leerlingen 339, te welen 243 jongens en 96 meisjes, verdeeld als volgt:

in klasse B	38 jongens	en	19 meisjes,	te zamen	57	leerlingen,
„ „ I	40	„ „	8	„ „ „	48	„
„ „ II	42	„ „	20	„ „ „	62	„
„ „ III	46	„ „	22	„ „ „	68	„
„ „ IV	37	„ „	16	„ „ „	53	„
„ „ V	26	„ „	9	„ „ „	35	„
„ „ VI	14	„ „	2	„ „ „	16	„

Onder deze cijfer zijn de leerlingen begrepen, die krachtens artikel 7 van het Besluit van 6 October 1887 (*Gouvernementsblad* n°. 27) kosteloos de school bezoeken.

Uit de aangegeven cijfers blijkt dat de bevolking der school met den aanvang van den cursus 1896—97 belangrijk is toegenomen. Wegens plaatsgebrek moest men reeds in het begin van December 1896 ophouden met het aannemen van nieuwe leerlingen in de klassen II—VI (Gouvernementsresolutie van 4 December 1896 litt. A. n°. 8665).

Op 12 Januari 1897 werd deze beschikking gewijzigd en machtiging verleend om geen nieuwe leerlingen aan te nemen in de klassen die vol zijn (Gouvernementsresolutie van 12 Januari 1897 litt. A. n°. 301).

Het volgende staatje wijst aan hoe op 18 Februari 1897 de leerlingen verdeeld waren over de verschillende klassen. Tevens is de klassensterkte opgegeven op 31 December 1892—1896.

Klasse.	31 December					18 Februari
	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
B	40	27	21	30	57	66
I	32	32	43	52	48	56
II	42	35	52	55	62	61
III	47	34	40	62	68	68
IV	48	43	38	43	53	53
V	25	30	35	27	35	35
VI	7	13	17	15	16	16
Totaal.	241	214	246	284	339	355

Een blik op de cijfers leert dat in een drietal klassen eene splitsing in parallelklassen nu reeds dringend noodig is en dat na het overgangsexamen van September a. s. waarschijnlijk in nog twee klassen eene splitsing niet zal kunnen uitblijven.

De noodzakelijkheid van parallelklassen zal zich met meer kracht doen gevoelen wanneer er voorzien wordt in het bestaande gebrek aan ruimte, waardoor weer nieuwe leerlingen kunnen aangenomen worden.

Waar de aanwas der schoolbevolking een gevolg is geweest niet alleen van vermeerderde plaatsing van leerlingen maar ook van verminderde afschrijvingen en er dus op goede gronden mocht verwacht worden dat die bevolking, behoudens kleine schommelingen — waaromtrent ik verwijs naar hetgeen werd opgemerkt in § 1 van mijn verslag over 1889 — geleidelijk zal aangroeien, heb ik gemeend Uwe Excellentie de noodige voorstellen te moeten doen ter voorziening in het gebrek aan ruimte en ter versterking van het onderwijzend personeel.

Bij Gouvernementsresolutie van 4 Mei 1896 litt. A. n°. 3131 werd aan den heer R. A. P. C. O'Ferrall als tegemoetkoming in de kostelooze toelating van leerlingen op de avondschool voor handwerkslieden op nieuw een subsidie van f 1000 voor den tijd van één jaar verleend.

Bij het afdeelingsonderzoek van de begrooting voor 1897 (zie Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs, bijlagen 1896—1897, 1.13 blz. 10) erkenden de leden der Koloniale Staten „de groote behoefte die er bestaat aan ambachtsonderwijs, voor toekomstige smeden, machinisten, timmerlieden, enz." en verklaarden zich bereid tot medewerking om de gelegenheid open te stellen in de behoefte aan zoodanig onderwijs te voorzien. „Aan de werkplaats der koloniale vaartuigen" — meende men voorts — „zou, tot vorming van ambachtslieden, eene goede gelegenheid bestaan, doordien de leerlingen daar onder goede leiding practisch werkzaam zouden kunnen zijn, en elementair onderwijs daarnevens ontvangen."

Het bestuur vereenigde zich volkomen — Memorie van Antwoord I. 14 blz 20 en 21 — met de in het Voorloopig Verslag uitgesproken meening, dat er in de kolonie groote behoefte aan ambachtsonderwijs bestaat en verklaarde dat het, zoolang de stichting van eene ambachtsschool met volledig personeel van Bestuurswege niet ter hand genomen kon worden, aanbeveling verdiende de avondschool voor handwerkslieden, die althans eenigermate in de behoefte aan theoretische opleiding voorziet, financieel te steunen. Daarom werd opnieuw een subsidie van f 1000 voor het ambachtsonderwijs voorgesteld. Het Bestuur achtte het echter in het belang van de avondschool, dat zij zich beperkte tot de opleiding van timmerlieden en schrijnwerkers en losliet al wat op haar program voorkomt omtrent de opleiding van smeden en machinisten.

„De theoretische opleiding van smeden en machinisten zou" — zoo ging de Memorie van Antwoord voort — „zeer goed kunnen geschieden op de werkplaatsen der koloniale vaartuigen; men zou namelijk daaraan een cursus kunnen verbinden om den jongelieden, die er werkzaam zijn, ook eenige theoretische kennis van hun vak bij te brengen, daar men bij de demonstratie gebruik zou kunnen maken van den aanwezigen voorraad werktuigen, machinerieën, enz., en zich niet uitsluitend van teekeningen zou behoeven te bedienen en het onderwijs er onmid-

dellijk zou kunnen aansluiten aan de praktijk op de werkplaatsen en op de stoomvaartuigen, zou dit goede vruchten dragen."

Aan het vorenstaande is reeds een begin van uitvoering gegeven door de beschikking van 9 Februari 1897, litt. A n°. 1175, waarbij bepaald is dat voor de theoretische opleiding van machinisten en smeden een cursus bij het Departement ker koloniale vaartuigen zou worden ingesteld — aan te vangen op 1 Maart — onder het oppertoezicht van den beheerder der koloniale vaartuigen.

Bij resolutie van 12 Februari 1897, litt. A n°. 1272, werd het onderwijzend personeel aangesteld.

Ik acht het zeer verblijdend dat Zijne Excellentie de Minister van Koloniën in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag betreffende het wetsontwerp tot definitieve vaststelling van de begrooting voor 1897, ad art. 61*d* heeft verklaard gaarne in overweging te zullen nemen een voorstel tot stichting van eene ambachtsschool met volledig personeel, wanneer de mogelijkheid van zoodanige stichting, zonder al te groote kosten, zal zijn gebleken.

Op ultimo December 1896 telde de avondschool voor handwerkslieden van den heer O' Ferrall 83 leerlingen, van welke 46 kosteloos waren ingeschreven; feitelijk heeft echter een veel grooter getal kosteloos de lessen gevolgd.

Gemiddeld was de opkomst 54 pct. der ingeschreven leerlingen.

Op denzelfden datum bedroeg het getal leerjongens op de werk- en constructiewinkel 18, tegen 16 op gelijk tijdstip van 1895.

Aan A. Lobato, die gedurende drie jaren het onderwijs op deze werkplaats had gevolgd, werden op 12 October 1896 een getuigschrift en een spaarbankboekje uitgereikt.

In den loop van 1896 onderging het onderwijzend personeel geene wijziging.

De commissie van toezicht over de avondschool voor handwerkslieden, had het verlies te betreuren van een lid, den algemeen geachten en beminden heer P. C. May, in leven aannemer van publieke werken.

De voor de school ter begrooting gebrachte subsidie van f 1000 werd in Nederland goedgekeurd.

De avondcursus voor herhalingsonderwijs, door den heer J. R. Rellum in Juni 1892 geopend, werd op ultimo September 1896 opgeheven omdat het getal leerlingen tot 4 was gedaald.

Bij Gouvernementsresolutie van 24 Juli 1896 litt. A. n°. 5254 werd de heer B. Jessurun, hoofd van eene gesubsidieerde bijzondere school, tijdelijk aangesteld tot eersten onderwijzer aan de Willemschool. Hiermede was de laatste stap gedaan op den weg die in 1880 bij het in het leven roepen van de openbare school voor jongens — thans van Sijpesteynschool — werd ingeslagen. Van de bijzondere scholen te Paramaribo waarop de commissie van onderwijs voor Gouvernementsrekening kinderen plaatste (Gouvernementsresolutiën van 25 Augustus 1877 litt. A. n°. 10 en 23 Maart 1878 litt. A. n°. 6) was namelijk alleen die van den heer Jessurun overgebleven. Thans worden al de kinderen, die direct voor Gouvernementsrekening onderwijs genieten, op Gouvernementsscholen geplaatst. Hoe de overgang van het eene stelsel tot het andere heeft plaats gevonden blijke uit den volgenden staat, die uitsluitend op Paramaribo betrekking heeft.

Ultimo December.	Kinderen voor Gouvernementsrekening op particuliere scholen voor gewoon lager onderwijs.			Kinderen op Gouvernementscholen voor gewoon lager onderwijs.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
1878.	607	348	955	55	28	83
1879.	681	408	1089	71	28	99
1880.	379	420	799	342	20	362
1881.	352	418	770	370	22	392
1882.	287	231	518	371	220	591
1883.	120	219	339	457	254	711
1884.	125	207	332	459	267	726
1885.	125	170	295	451	271	722
1886.	113	152	265	481	293	774
1887.	12	133	145	608	327	935
1888.	1	145	146	609	355	964
1889.	1	144	145	618	395	1013
1890.	16	163	179	601	425	1026
1891.	15	30	45	589	595	1184
1892.	13	28	41	585	617	1202
1893.	15	22	37	579	628	1207
1894.	19	20	39	592	641	1233
1895.	19	21	40	548	614	1162
1896.	"	"	"	628	632	1260

Blijkens het Eindverslag der Commissie van Rapporteurs over het ontwerp van wet tot wijziging van eenige artikelen der wet tot regeling van het lager onderwijs, vastgesteld op 8 December 1896 werd, bij het afdeelingsonderzoek in de Eerste Kamer, de vraag gedaan „of niet ten behoeve der jongelieden bij het onderwijs in Suriname, die onderwijzers van den tweeden rang en niet dan na een stage van twee jaren in Nederland den eersten rang kunnen verkrijgen, artikel 61*b* der wet niet zoodanig konde veranderd worden, dat dit tijdvak gebracht werd op zes maanden".

In de Nota van den Minister van Binnenlandsche Zaken, naar aanleiding van dit eindverslag, werd de vraag — die een onderwerp van gedachtenwisseling tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en den Minister van Koloniën had uitgemaakt — niet bevestigend beantwoord.

Zijne Excellentie zeide daaromtrent het volgende: „De wet tot regeling van het lager onderwijs kan de bevoegdheid om in Nederland als onderwijzer en hoofd eener school werkzaam te zijn niet verleenen, dan aan hen die aan de volle eischen der wet hebben voldaan. Het betreft hier opleiding van in Suriname bevoegden. De Minister van Koloniën kan daarvoor de voorwaarden regelen die hij in het belang der kolonie acht. Voor het geval die Minister — om niet te veel administratieven omslag te hebben — mocht wenschen, wanneer er in Nederland onderwijzers voor Suriname te examineeren zijn, de opdracht daartoe aan eene Nederlandsche examencommissie te geven, teneinde de zaak meer geleidelijk te doen loopen, heeft de ondergeteekende zich bereid verklaard, daartoe de vereischte medewerking voor zooveel mogelijk te verleenen. Doch de behandeling van het onderwerp als een onderwerp van Nederlandsche schoolwetgeving stuit, naar het den ondergeteekende voorkomt, op overwegende bezwaren."

Bij de openbare beraadslagingen over de wet op 24 December 1896 beval het lid de heer van Asch van Wijck de in het eindverslag bedoelde wijziging aan, maar de Minister van Binnenlandsche Zaken handhaafde het eenmaal ingenomen standpunt. Zijne Excellentie wenschte alle faciliteiten te geven aan jongelieden uit Suriname, die het zooeven genoemde examen in Nederland wenschen af te leggen, „mits zij van de verkregen bevoegdheid geen gebruik zullen maken hier in Nederland".

Ik veroorloof mij de vrijheid hier te verwijzen naar hetgeen ik omtrent deze aangelegenheid in het midden bracht in mijn tot Uwe Excellentie gericht schrijven van 8 Augustus 1896 n°. 387, daarbij de opmerking voegende dat de bedoelde stage van twee jaar alleen voor hen een bezwaar kan geacht worden, die, over weinig tijd te beschikken hebbende, naar Nederland zouden gaan met het doel om, na de verkrijging van de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer, naar Suriname terug te keeren. Jongelieden uit Suriname, wier voornemen het mocht zijn in Nederland bij het onderwijs werkzaam te blijven, zouden het niet in hun belang achten van een verkorte stage gebruik te maken.

Bij beschikking van 1 Juni 1896, litt. A n°. 3836, werd den heer A. H. de Balbian Verster, 1ste luitenant der infanterie, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als lid van de subcommissie van onderwijs in Nickerie. In zijne plaats werd, bij beschikking van 6 Juni 1896, litt. A n°. 3997, benoemd de heer P. ten Bruggen Cate, 2de luitenant der infanterie.

Bij beschikking van 28 December 1896, litt. A n°. 9226, werd aan den heer ten Bruggen Cate, wegens vertrek uit het district Nickerie, eervol ontslag verleend en in zijne plaats benoemd tot lid der sub-commissie van onderwijs in Nickerie de heer J. A. Kerman, 2de luitenant der infanterie, postcommandant aldaar.

Het in het najaar van 1895 gestichte onderwijzersgenootschap had op ultimo December 1896 een ledental van 122, namelijk 20 dames en 102 heeren, tegen 119, 22 en 97 op gelijk tijdstip van 1895.

Bij Gouvernements-resolutie van 3 Januari 1896, litt. A n°. 52 werd de bij resolutie van 14 Maart 1895, litt. A n°. 1819 bedoelde lijst van ambtenaren, besturen en vereenigingen aan wie vrijdom van port wordt verleend voor de door hen binnen de kolonie Suriname te voeren correspondentie, omschreven in artikel 35 van het reglement op den binnenlandschen postdienst (Gouvernementsblad 1888, n°. 22) aangevuld met:

„56*bis*. Surinaamsch onderwijzers genootschap:

voor de correspondentie met den inspecteur voor het onderwijs en de leden van het genootschap."

Bij dezelfde beschikking werd aan de leden van het genootschap, die in de districten gevestigd zijn, vrije overtocht naar

Paramaribo en terug verleend met de koloniale vaartuigen *tot het bijwonen van de vergaderingen van dat genootschap.*

Bij resolutie van 25 Januari 1896 litt. A. n°. 702 werd de inspecteur voor het onderwijs gemachtigd om een der kamers in het gebouw litt. A. n°. 1, hem tot bureau aangewezen, zoolang hij daarvan geen gebruik maakt, aan het Surinaamsch Onderwijzersgenootschap in gebruik af te staan, ten einde daarin de bibliotheek van het genootschap te vestigen.

Ik teeken hier aan, dat bij de definitief vastgestelde begrooting van Suriname voor 1897 de subsidiën voor onderwijs aan de Moravische broedergemeente en aan de Roomsch-Katholieke gemeente respectievelijk verhoogd zijn van f 30 400 tot f 37 000 en van f 12 000 tot f 16 000.

§ 2. *Examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van onderwijs.*

In 1896 werden deze examens tweemaal afgenomen.

Aan het eerste examen — in April — namen 8 candidaten deel, namelijk:

3 voor den 4den rang (waarvan 1 vrouwelijke),

3 „ „ 3den „ „

1 „ „ 2den „ „

1 „ het Engelsch (1 vrouwelijke).

Aan de laatste, mejufvrouw A. M. van Hoogstraten (geestelijke zuster) werd de verlangde akte toegekend.

Van de candidaten voor de rangen kon 1 niet aan het *geheele* schriftelijke examen deelnemen. De overigen werden niet tot het mondeling examen toegelaten omdat het schriftelijk werk onvoldoende was.

De commissie van onderwijs werd bijgestaan:

bij de rangexamens: door de heeren J. J. Heilbron en J. A. H. Reiziger;

bij het examen in het Engelsch: door dezelfde heeren en den heer L. E. de Bloq van Scheltinga.

Voor het examen dat in October plaats vond, hadden 19 candidaten zich aangemeld, namelijk:

11 voor den 4den rang (waaronder 4 vrouwelijke),

3 „ „ 3den „ „

5 „ de handwerken voor meisjes.

Vóór den aanvang van het examen trok een der mannelijke candidaten voor den 4den rang zich terug.

De 5 candidaten voor de handwerken voor meisjes, namelijk mejufvrouwen E. Juda, C. M. Ringeling, F. Rosheuvel, R. Samuels en Sonia (wees van Britsch-Indische ouders) verkregen de verlangde akte.

Van de overige candidaten werden 4 afgewezen, namelijk 3 mannelijke voor den 4den en 1 voor den 3den rang.

De akte voor den 4den rang werd toegekend aan 7 candidaten (3 mannelijke en 4 vrouwelijke) te weten aan L. F. A Bergrok, C. H. Stroom, S. D. Tjan-A-Hok en mejufvrouwen L. Bartelink, H. W. Polak, C. Putscher en J. W. Spong; die voor den 3den rang aan 3 candidaten, namelijk aan C. M. Themen en J W. Zunder.

De wijze van afnemen van het examen onderging eenige wijziging: terwijl vroeger het schriftelijk gedeelte over 3 à 4 dagen liep en het mondeling examen slechts kort duurde en niet veel gewicht in de schaal legde, nam thans het schriftelijk examen slechts 2 dagen in beslag, terwijl het mondeling gedeelte voor iedere groep van 3 of 4 candidaten 3 à 4 uur duurde.

Omtrent de resultaten van deze wijziging in den gang van het examen kan nog niets gezegd worden. Eerst wanneer dit eenige malen op laatstgenoemde wijze is afgenomen, zal kunnen geconstateerd worden of de wijziging eene verbetering is.

De commissie werd bijgestaan:

bij de rangexamens: door de heeren J. J. Heilbron, directeur van en H. J. van der Sluys en G. Wiegand, tijdelijke onderwijzers aan de normaalschool;

bij het examen in de handwerken voor meisjes: door mevrouw H. J. van der Sluys en mejufvrouw C. J. de Both (geestelijke zuster).

In 1896 werden toegekend:

7 akten voor den 4den rang,

2 „ „ „ 3den rang,

5 „ „ de handwerken voor meisjes,

1 akte „ „ engelsche taal.

Ter vergelijking van de beide in 1896 gehouden rangexamens met die van vorige jaren, zijn hier twee staten opgenomen, aanwijzende het gemiddeld getal punten in de verschillende vakken verkregen door:

1°. al de candidaten,

2°. de toegelaten candidaten.

Tot toelichting diene dat 10 het hoogste cijfer is dat in eenig vak kan worden verkregen.

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten voor den								
	4den rang.			3den rang.			2den rang.		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Schrijven	6	6	6	6	6	6	5	6	5
Nederlandsche taal	5	5	5	5	4	5	5	6	5
Vormleer	5	5	5	4	5	4	3	4	4
Rekenen	4	4	4	4	4	3	6	5	5
Aardrijkskunde	5	5	5	5	6	5	6	4	6
Geschiedenis	6	5	5	6	4	4	7	5	3
Kennis der natuur	5	4	3	4	5	4	5	4	3
Onderwijs en opvoedkunde	5	4	4	5	5	5	5	5	5
Totaal	41	38	37	39	39	36	42	39	36
Getal candidaten	14	13	12	5	5	6	3	3	1

EXAMENVAKKEN.	Gemiddeld getal punten verkregen door de candidaten, toegelaten voor den								
	4den rang.			3den rang.			2den rang.		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Schrijven	6	7	6	»	6	7	»	»	»
Nederlandsche taal	6	6	6	»	5	6	»	»	»
Vormleer	6	6	6	»	4	6	»	»	»
Rekenen	4	7	5	»	6	5	»	»	»
Aardrijkskunde	7	6	6	»	4	6	»	»	»
Geschiedenis	6	6	5	»	6	5	»	»	»
Kennis der natuur	5	4	3	»	7	6	»	»	»
Onderwijs en opvoedkunde	6	4	5	»	7	6	»	»	»
Totaal.	46	46	42	»	45	47	»	»	»
Getal toegelaten candidaten.	5	4	7	»	1	2	»	»	»

§ 3. *Getal en aard der scholen.*

Blijkens de hierbijgaande bijlage bedroeg op ultimo December 1896 het getal scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs in de kolonie 54, waarvan 26 te Paramaribo en 28 in de districten.

Te Paramaribo:

10 niet gesubsidieerde particuliere scholen,

6 gouvernementsscholen,

5 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders,

5 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

In de districten:

13 gouvernementsscholen,

9 gesubsidieerde scholen der Moravische broeders,

6 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

Voorts waren er nog 3 gouvernementsscholen in de districten waarop kinderen van Britsch-Indische immigranten onderwijs ontvangen in hunne landstalen en 7 scholen van de Moravische broeders bij de boschnegers.

Omtrent de overige scholen te Paramaribo en de bewaarscholen wordt verwezen naar §§ 1, 4, 5 en 7 van dit verslag.

§ 4. *De centraalschool.*

In den loop van het jaar onderging het onderwijzend personeel geene wijziging.

Op ultimo December 1896 bedroeg het getal leerlingen 14. De oudste leerling was 17, de jongste 13 jaar oud, de gemiddelde leeftijd der leerlingen was 15 jaar.

In het volgend staatje zijn de cijfers voor de jaren 1892—1896 samengevat.

	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Getal leerlingen op 31 December	13	11	13	7	14
Ouderdom v. d. oudsten leerling	19	20	16	17	17
» » jongsten »	13	14	14	14	13
Gemiddelde leeftijd der leerlingen	16	16	15	15	15

§ 5. *De normaalschool.*

Het onderwijzend personeel bestaat uit de heeren J. J. Heilbron (directeur), H. J. van der Sluys en G. Wiegand (bij Gouvernementsresolutie van 15 Mei 1896, litt. A n°. 3432 tijdelijk aangesteld tot onderwijzers, ter vervanging van den heer J. A. H. Reiziger, die met buitenlandsch verlof afwezig is) en den heer S. del Castilho (onderwijzer in het teekenen).

Aan het toelatingsexamen, dat op 29 en 30 October, en op 10, 11 en 12 November 1896 plaats vond, werd door 22 candidaten deelgenomen, namelijk 9 mannelijke en 13 vrouwelijke, allen voor den eersten cursus.

Van dezen werden 5 afgewezen, namelijk 2 mannelijke en 3 vrouwelijke; toegelaten werden 7 mannelijke en 10 vrouwelijke candidaten.

De gemiddelde leeftijd der toegelaten candidaten was ruim 16 jaar.

Op den 1sten cursus werd eveneens toegelaten een meisje dat in het bezit is van het getuigschrift, bedoeld bij artikel 28 van het huishoudelijk reglement van de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

In 1896 werd een voldoend examen voor den 4den rang afgelegd door 7 kweekelingen, die daarop tot den 2den cursus bevorderd werden.

Op ultimo December 1896 telde:

de 1ste cursus 17 mannelijke en 19 vrouwelijke kweekelingen,
» 2de » 7 » » 6 » »

te zamen 24 » » 25 » »

in het geheel dus 49, tegen 41 op gelijk tijdstip van 1895.

In den volgenden staat zijn eenige cijfers over de jaren 1892—1896 naast elkander geplaatst.

	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Getal kweekelingen op 31 December	32	27	32	41	49
op den 1sten cursus mannelijke	11	8	9	15	17
op den 1sten cursus vrouwelijke	11	6	9	13	19
op den 2den cursus mannelijke	9	12	10	10	7
op den 2den cursus vrouwelijke	1	1	4	3	6
Getal candidaten bij het toelatingsexamen	15	15	14	23	22
van het mannelijk geslacht	11	9	9	12	9
„ „ vrouwelijk geslacht	4	6	5	11	13
Getal toegelaten kweekelingen	5	6	9	15	17
van het mannelijk geslacht	3	3	5	9	7
„ „ vrouwelijk geslacht	2	3	4	6	10
Gemiddelde leeftijd der toegelaten kweekelingen	19	16	16	16	16

De leesbibliotheek der normaalschool bestond op 31 December 1896 uit 55 boekwerken, uitmakende 74 boekdeelen. Gedurende 1896 werden door 26 kweekelingen 137 boekdeelen aangevraagd.

§ 6. *Onderwijzend personeel.*

Worden de scholen bij de boschnegers wèl, de normaalschool, de centraalschool, de in § 1 genoemde avondschool, de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten en de bewaarscholen niet medegeteld, dan was op ultimo December 1896 het onderwijzend personeel samengesteld als volgt:

te Paramaribo:

6 onderwijzers en 1 onderwijzeres van den 1sten rang,

8 „ van den 2den rang,

24 „ en 17 onderwijzeressen van den 3den rang,

31 „ „ 14 „ „ „ 4den „

1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen,

1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch,

17 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes,

1 onderwijzeres zonder rang aan het hoofd van eene school,

voorts nog 26 mannelijke en 48 vrouwelijke personen zonder onderwijzersrang of speciale akte, die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven.

in de districten:

3 onderwijzers van den 2den rang,

12 „ en 1 onderwijzeres van den 3den rang,

14 „ „ 1 „ „ „ 4den „

7 „ zonder rang aan het hoofd van scholen,

voorts nog 5 personen van het mannelijk en 8 van het vrouwelijk geslacht, die in de school hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven; gierbij niet medegerekend de 5 echtgenooten van zendelingen der Moravische broedergemeente, die onderwijs gaven in handwerken voor meisjes;

in de geheele kolonie derhalve:

98 geëxamineerde onderwijzers,

34 „ onderwijzeressen,

te zamen 132 tegen 126 op gelijk tijdstip van 1895;

voorts 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen, 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch, 11 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes, 7 onderwijzers en 1 onderwijzeres zonder rang aan het hoofd van scholen en 92 niet geëxamineerde personen, die in de scholen hulp verleenden of in speciale vakken onderwijs gaven.

Van de niet-geëxamineerde personen waren werkzaam in de geheele kolonie:

op de gouvernementsscholen . . . 9

„ „ bijzondere scholen . . . 19

„ „ gesubsidiëerde scholen der Moravische broeders. . 45

„ „ „ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken. . . . 27

In den volgenden staat wordt het getal onderwijzers van de verschillende rangen opgegeven, die bij het gewoon lager en het uitgebreid lager onderwijs werkzaam waren op 31 December 1891—1896. De onderwijzers, die uitsluitend akten voor speciale vakken bezitten, zijn daaronder dus niet begrepen.

	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Onderwijzers van den 1sten rang	5	5	6	6	6	6
Onderwijzers van den 2den rang	7	10	10	11	11	11
Onderwijzers van den 3den rang	27	34	36	35	34	36
Onderwijzers van den 4den rang	41	38	44	44	46	45
Onderwijzeressen van den 1sten rang	1	„	„	1	1	1
Onderwijzeressen van den 2den rang	„	„	„	„	„	„
Onderwijzeressen van den 3den rang	17	18	19	17	18	18
Onderwijzeressen van den 4den rang	8	7	9	11	10	15
Totaal van den 1sten rang	6	5	6	7	7	7
Totaal van den 2den „	7	10	10	11	11	11
Totaal van den 3den „	44	52	55	52	52	54
Totaal van den 4den „	52	45	53	55	56	60
Totaal der 4 rangen	109	112	124	125	126	132

De mutatiën in het onderwijzend personeel op de Gouvernementsscholen in 1896 waren als volgt:

1°. bij Gouvernementsresolutie van 15 Februari litt. A. n°. 1190 werden met ingang op 1 April:

A. overgeplaatst:

a. van Hague naar Hannover de heer G. Duerfort,

b. van Hannover naar Hague de heer R. F. Sordam;

B. definitief benoemd:

tot hoofd der school op Berlijn de heer A. F. G. Gravenberch, tijdelijk hoofd;

2°. bij Gouvernementsresolutie van 15 Februari litt. A. n°. 1208 werd, met ingang op 1 Maart 1896, aan den heer J. C. Hoefer, hoofd der Gouvernementsschool op Onoribo, op zijn verzoek eervol ontslag uit 's lands dienst verleend;

3°. bij Gouvernementsresolutie van 4 Maart litt. A. n°. 1626 werden, met wijziging der standplaatsen, met ingang op 1 April, tijdelijk aangesteld tot onderwijzer in de Hindostansche talen:

a. op Mariënburg: Fazal Ali;

b. op Zoelen: MATADIN;

4°. bij Gouvernementsresolutie van 28 April litt. A. n°. 3018 werd, met ingang op 1 Mei, definitief benoemd tot hoofd der school op Weltevreden, de heer J. W. J. BUTNER, tijdelijk hoofd;

5°. bij Gouvernementsresolutie van 28 April litt. A. n°. 3019 werden, met ingang op 1 Mei:

a. definitief benoemd tot hoofd der school op Mariënburg, de heer H. P. DIEULEFIT, tijdelijk hoofd;

b. op nieuw belast met het onderwijs in vrouwelijke handwerken op deze school, mevrouw H. P. DIEULEFIT;

6°. bij Gouvernementsresolutie van 5 Mei litt. A. n°. 3168 werden, met ingang op 1 Mei, benoemd:

A. aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs:

tot kweekeling: mejuffrouw G. E. DRAGTEN, kweekeling aan de van Sypesteynschool;

B. aan de Wilhelminaschool:

a. tot hoofd: de heer J. T. DE MIRANDA, waarnemend hoofd;

b. tot eersten onderwijzer de heer E. J. AHLEM, reeds tijdelijk als zoodanig werkzaam;

c. tot tweede onderwijzeres: mejuffrouw E. A. WILMANS, eerste onderwijzeres aan de Emmaschool;

d. tot derde onderwijzeres: mejuffrouw O. M. ENGELBRECHT; reeds aan de school werkzaam;

e. tot vierde onderwijzeres: mejuffrouw M. M. SAMSON, onderwijzeres aan de Willemschool;

f. tot vijfde onderwijzeres: mejuffrouw G. J. OLIVIERA, kweekeling aan de Willemschool;

g. tot eerste kweekeling: mejuffrouw C. PITSCHER, reeds aan de school werkzaam;

C. aan de van Sypesteynschool:

a. tot tweeden onderwijzer: de heer J. D. ABERCROMBIE, werkzaam aan de Emmaschool;

b. tot derden onderwijzer: de heer M. A. P. RHENARDUS, vierde onderwijzer aan de school;

c. tot vierden onderwijzer: de heer C. HAARLOO, vijfde onderwijzer aan de school;

d. tot vijfde onderwijzeres: mejuffrouw C. M. RINGELING, kweekeling aan de Willemschool;

e. tot tweede kweekeling: mejuffrouw H. W. POLAK, werkzaam aan de Wilhelminaschool;

D. aan de Emmaschool:

a. tot eersten onderwijzer: de heer G. PETZOLDT, tweede onderwijzer aan de van Sypesteynschool;

b. tot tweede onderwijzeres: mejuffrouw L. A. E. LABADIE, derde onderwijzeres aan de van Sypesteynschool;

c. tot jongste onderwijzeres: mejuffrouw P. M. A. SANCHES, kweekeling aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs;

E. aan de Willemschool:

a. tot vierde onderwijzeres: mejuffrouw J. H. RENS, jongste onderwijzeres aan de school;

b. tot jongsten onderwijzer de heer J. H. GRAAN, eerste kweekeling aan de school;

c. tot eerste kweekeling mejuffrouw J. W. SPONG, kweekeling aan de Emmaschool;

d. tot tweede kweekeling mejuffrouw M. C. VAN OMMEREN;

e. tot derde kweekeling mejuffrouw P. J. M. ZAAL;

bij dezelfde resolutie werden, met ingang op 16 Mei:

1°. gedurende het buitenlandsch verlof van den heer J. A. H. REIZIGER, leeraar aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs naar die school overgeplaatst de heer A. T. OLIVIERA, hoofd van de van Sypesteynschool;

2°. voor den duur der overplaatsing van de heer A. T. OLIVIERA tijdelijk aangesteld:

A. aan de van Sypesteynschool:

a. tot hoofd de heer A. S. GOMPERTSZ, eerste onderwijzer aan de school;

b. tot eersten onderwijzer de heer J. D. ABERCROMBIE, bij dezelfde resolutie benoemd tot tweeden onderwijzer aan de school;

c. tot tweeden onderwijzer de heer G. A. BERGEN, hoofd der school op Totness:

B. tot hoofd van de school op Totness de heer A. W. P. RHENARDUS, tijdelijk werkzaam aan de Emmaschool;

7°. bij Gouvernements-resolutie van 13 Mei, litt. A n°. 3410, werd de heer A. T. OLIVIERA (met intrekking voor zooveel noodig van het bij resolutie van 5 Mei litt. A n°. 3168, omtrent hem bepaalde) belast met de functiën van hoofdcommies ter Gouvernements-secretarie.

8°. bij Gouvernements-resolutie van 15 Mei, litt. A n°. 3432, werden, gedurende het aan den heer J. A. H. REIZIGER, onderwijzer aan de normaalschool, verleend buitenlandsch verlof, met het onderwijs in de aan genoemden heer opgedragen vakken belast de heeren H. J. VAN DER SLUYS en G. WIEGAND, onderwijzers van den 1sten rang, in dienst van de Moravische broeder gemeente;

9°. bij Gouvernements-resolutie van 30 Mei, litt. A n°. 3799, werden met ingang op 1 Juni:

A. tijdelijk overgeplaatst naar de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs de heer C. HAARLOO, vierde onderwijzer aan de van Sypesteynschool:

B. tijdelijk aan de van Sypesteynschool aangesteld:

a. tot vierde onderwijzeres: mejuffrouw C. M. RINGELING, vijfde onderwijzeres aan de school;

b. tot vijfden onderwijzer: de heer M. J. GOUDBERG, eerste kweekeling aan de school:

c. tot kweekeling: mejuffrouw M. EVERTSZ;

d. bij Gouvernements-resolutie van 18 Juli litt. A n°. 5106, werd, met ingang op 31 Juli, aan mejuffrouw M. M. SAMSON, onderwijzeres aan de Wilhelminaschool, op haar verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend;

11°. bij Gouvernements-resolutie van 24 Juli, litt. A n°. 5254 werden, voor den duur van het aan den heer G. PETZOLDT verleend buitenlandsch verlof, aangesteld:

a. tot eersten onderwijzer aan de Emmaschool: de heer J. G. D. STOLTING, eerste onderwijzer aan de Willemschool;

b. tot eersten onderwijzer aan de Willemschool: de heer B. JESSUREN;

12°. bij Gouvernements-resolutie van 31 Juli, litt. A n°. 5429 werden, met ingang op 1 Augustus:

A. benoemd:

1°. aan de Wilhelminaschool, tot vierde onderwijzeres: mejuffrouw C. M. RINGELING, vijfde onderwijzeres aan de van Sypesteynschool;

2°. aan de van Sypesteynschool:

a. tot vijfden onderwijzer de heer M. J. GOUDBERG, eerste kweekeling aan de school;

b. tot eersten kweekeling: de heer J. W. ZUNDER, kweekeling aan de Westerschool;

B. tijdelijk (gedurende de overplaatsing van den heer E. HAARLOO naar de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs) aan de van Sypesteynschool aangesteld:

a. tot vierden onderwijzer de heer M. J. GOUDBERG, bij dezelfde resolutie benoemd tot vijfden onderwijzer aan de school;

b. tot vijfden onderwijzer: de heer J. W. Zunder, bij dezelfde resolutie benoemd tot eersten kweekeling aan de school;

C. Tijdelijk aangesteld aan de Wester-school, tot kweekeling: de heer W. J. Zinhagel;

13°. bij Gouvernements-resolutie van 24 Augustus litt. A n°. 6121, werden met ingang op 1 November overgeplaatst:

a. van Ma mère naar Berlijn: de heer M. G. Elstak;

b. van Berlijn naar Ma mère: de heer A. F. G. Gravenberch;

14°. bij Gouvernements-resolutie van 7 October litt. A n°. 7214, werd met ingang op 31 October aan mejuffrouw G. P. Oliviera, onderwijzeres aan de Wilhelminaschool, op haar verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend;

15°. bij Gouvernements-resolutie van 4 November litt. A n°. 7912, werd buiten werking gesteld de resolutie van 30 Mei 1896 litt. A 3799 voor zooveel deze betrekking had op den heer C. Haarloo, en werden tijdelijk benoemd:

A. tot onderwijzer aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs de heer G. A. Bergen, tijdelijk tweede onderwijzer aan de van Sypesteynschool;

B. aan de van Sypesteynschool:

a. tot tweeden onderwijzer: de heer M. A. P. Rhenardus, derde onderwijzer aan de school;

b. tot derden onderwijzer: de heer C. Haarloo, vierde onderwijzer aan de school, tijdelijk geplaatst aan de school voor uitgebreid lager onderwijs;

16°. bij Gouvernements-resolutie van 9 November litt. A n°. 8039, werd aan mejuffrouw E. G. Cruden, kweekeling aan de Gouvernementsschool op Totness, tevens belast met het onderwijs in vrouwelijke handwerken, met ingang op 1 November, op haar verzoek, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend;

17°. bij Gouvernements-resolutie van 9 November litt. A n°. 8040 werd, met ingang op 1 November, de wed. G. P. Muller—Oliviera benoemd tot vijfde onderwijzeres aan de Wilhelminaschool;

18°. bij Gouvernements-resolutie van 12 December litt. A n°. 8887, werd de inspecteur voor het onderwijs gemachtigd om mejuffrouw G. J. Bueno de Mesquita, buiten bezwaar van den lande als kweekeling werkzaam te doen zijn aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs.

Tot herstel van gezondheid of om andere redenen werd in den loop van 1896 binnenlandsch verlof verleend aan:

den heer J. W. Zunder, kweekeling aan de Westerschool (Gouvernements-resolutie van 24 Januari litt. A n°. 650) en

den heer M. A. P. Rhenardus, onderwijzer aan de van Sypesteynschool (Gouvernements-resolutie van 9 September litt. A n°. 6513).

Buitenlandsch verlof naar Europa werd verleend:

a. wegens langdurigen dienst in West-Indië aan den heer J. A. H. Reiziger, leeraar aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs en aan de normaalschool (Gouvernements-resolutie van 19 Maart litt. A n°. 2090);

b. wegens ziekte, aan:

1°. den heer A. F. van 't Velde, onderwijzer in de gymnastiek aan de van Sypesteynschool en aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs (Gouvernements-resolutie van 6 Mei litt. A n°. 3187);

2°. den heer E. B. J. Luitink, leeraar aan de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs (Gouvernements-resolutie van 16 Mei litt. A n°. 3444);

3°. den heer G. Petzoldt, eersten onderwijzer aan de Emmaschool (Gouvernements-resolutie van 21 Mei litt. A n°. 3572).

Voorts verzuimden verscheidene onderwijzers, onderwijzeressen en kweekelingen wegens ziekte gedurende korteren of langeren tijd de school.

Op den 17den Juni overleed, in den ouderdom van 63 jaren, mejuffrouw A. M. Sauter, onderwijzeres in de Fransche taal aan de St. Louizeschool. Gedurende ruim 36 jaren heeft deze hoogst verdienstelijke geestelijke zuster, de algemeen beminde soeur Antonine, met de meeste toewijding gearbeid aan de vorming van een deel van de vrouwelijke jeugd in deze kolonie. Haar naam zal langen tijd voortleven in de herinnering van hare oud-leerlingen en van allen die haar gekend hebben.

§ 7. *Getal en aard der schoolgaande kinderen.*

Op de scholen voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs waren op ultimo December 1895 ingeschreven:

in de geheele kolonie:

3677 jongens,
3453 meisjes.

te zamen 7139 leerlingen, tegen 6997 op gelijk tijdstip van 1895; het getal leerlingen is derhalve vermeerderd met 133, te weten 81 jongens en 52 meisjes;

te Paramaribo:

2696 jongens,
2799 meisjes,

te zamen 5495 leerlingen, zijnde ruim 77 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 5399 op gelijk tijdstip van 1895. Het getal leerlingen is te Paramaribo dus vermeerderd met 96, te weten 48 jongens en 48 meisjes;

in de districten:

981 jongens,
654 meisjes.

te zamen 1635 leerlingen, zijnde bijna 23 pct. van het getal schoolgaande kinderen in de kolonie, tegen 1598 op gelijk tijdstip van 1895. Het getal leerlingen in de districten is dus vermeerderd met 37, te weten 33 jongens en 4 meisjes.

De onderstaande opgaven vermelden de plaatsen van vestiging en de bevolking der districtsscholen op ultimo December 1896.

a. Gouvernementsscholen:

1°.	op de plantage Nieuw-Meerzorg	78	leerlingen,
2°.	„ „ „ Mariënburg	39	„
3°.	„ het fort Nieuw-Amsterdam	34	„
4°.	„ den grond Berlijn	23	„
5°.	„ „ „ Hannover	46	„
6°.	„ „ „ Onverwacht	31	„
7°.	„ „ „ Onoribo	32	„
8°.	bij het station Domburg	58	„
9°.	op den grond Hague	34	„
10°.	„ het dorp Totness	47	„
11°.	„ den grond Weltevreden	76	„
12°.	„ „ „ Ma mère	36	„
13°.	te Nieuw-Niekerie	142	„
	te zamen	676	leerlingen.

b. Scholen der Moravische broeders.

1°.	op het etablissement Charlottenburg	74	leerlingen
2°.	„ „ „ Wederzorg	17	„ „
3°.	„ „ „ Leliëndaal	43	„
4°.	„ „ „ Clevia	38	„

5°. op het etablissement Bersaba . . . . 52 leerlingen,
6°. „ „ „ Bergendal . . . 31 „
7°. „ den grond Carolina . . . . . . 42 „
8°. „ het etablissement Salem . . . . 184 „
9°. „ „ „ Waterloo . . . . 84 „

te zamen . . 565 leerlingen.

c. Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

1°. op het etablissement Marianella . . . . 40 leerlingen,
2°. „ plantage Mary'shope, de Mariaschool. 86 „
3°. „ „ „ „ St. Theresia „ . 96 „
4°. te Nieuw-Niekerie, de St. Alfonsusschool. 75 „
5°. „ „ „ „ „ St. Claraschool . 64 „
6°. „ Albina, de Gerardus Majellaschool. . 33 „

te zamen . . 394 leerlingen.

In de districten is, vergeleken met 31 December 1895, de bevolking zoowel op de Gouvernementsscholen als op de scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken verminderd met 7, op de scholen der Moravische broeders vermeerderd met 51.

In den volgenden staat zijn de schoolgaande kinderen gegroepeerd naar de leeftijden.

LEEFTIJD.	Getal schoolgaande kinderen op ultimo December 1896.			
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Per 100.
beneden 7 jaar.	100	81	181	2,05
7 „	375	380	755	10,59
8 „	542	455	997	13,98
9 „	522	524	1046	14,67
10 „	535	511	1046	14,67
11 „	487	496	983	13,79
12 „	435	432	867	12,16
13 „	363	322	685	9,61
14 „	222	196	418	5,86
15 „	75	38	113	1,58
boven 15 „	21	18	39	0,55

Men had dus op 31 December 1896:

181 schoolgaande kinderen beneden 7 jaar,
5694 „ „ van 7—12 „
1255 „ „ boven 12 .

tegen 183, 5535 en 1279 op 31 December 1895.

De bovenstaande cijfers hebben alleen betrekking op de scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs.

De normaalschool, de centraalschool, de avondschool voor handwerkslieden, de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten, de scholen bij de boschnegers en de bewaarscholen, zijn daaronder niet begrepen.

In den volgenden staat zijn de cijfers verzameld voor de jaren 1890—1896, waaruit de uitwerking blijkt van het voorschrift van leerplicht voor kinderen van 7—12 jaar.

De cijfers voor de jaren 1878—1892 zijn medegedeeld in het verslag over 1892.

JAREN.	Getal schoolgaande kinderen op ultimo December.		
	beneden 7 jaar.	van 7—12 jaar.	boven 12 jaar.
1890	103	4765	1083
1891	107	4943	1042
1892	111	5087	1130
1893	162	5323	1127
1894	174	5358	1290
1895	183	5535	1279
1896	181	5694	1255

Op de 7130, op 31 December 1896 de scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs bezoekende kinderen, had men 145 geëxamineerde onderwijzers, hieronder begrepen die met akten uitsluitend voor speciale vakken. Van de rangonderwijzers waren op dien datum 3 met buitenlandsch verlof afwezig, terwijl 1 tijdelijk in anderen werkkring was overgeplaatst en 2 werkzaam waren bij de boschnegers, die hier niet medegeteld zijn. Er bleven dus 139 over, dat is gemiddeld 1 onderwijzer op 51,3 leerling, tegen 50,3 in het jaar te voren.

Te Paramaribo had men 114 geëxamineerde onderwijzers, van welke 3 met verlof en 1 tijdelijk in anderen werkkring; er bleven dus over:

110 geëxamineerde onderwijzers op 5495 leerlingen, of
1 geëxamineerden onderwijzer op 50 „ tegen
1 „ „ „ 49 „ in 1895.

In de districten;

31 geëxamineerde onderwijzers, van welke 2 bij de boschnegers: er bleven dus voor de gewone districtsscholen over:

29 geëxamineerde onderwijzers op 1635 leerlingen, of
1 geëxamineerden onderwijzer op 56,4 „ tegen
1 „ „ „ 55,1 „ in 1895.

Uit de bijlage blijkt hoe de verhoudingen waren voor elk district en voor de verschillende categorieën van scholen.

Op de hierbedoelde scholen had men op 31 December 1896 op elke 100 leerlingen:

in de geheele kolonie . . . . . 51,6 jongens en 48,4 meisjes,
te Paramaribo . . . . 49 „ „ 51 „
in de districten . . . . 60 „ „ 40 „

Neemt men alleen de schoolgaande kinderen van 7—12 jaar dan waren op elke 100 leerlingen:

in de geheele kolonie . . . . . 50,9 jongens en 49,1 meisjes
te Paramaribo . . . . 48,4 „ „ 51,6 „
in de districten . . . . 59 „ „ 41 „

Uit den volgenden staat blijkt welke categorieën van kinderen de scholen bezochten en welke de getalsterkte was van elke categorie op 31 December 1896.

		Getal schoolgaande kinderen op ultimo December.			Per 100 op ultimo December.		
		1894.	1895.	1896.	1894	1895.	1896.
Paramaribo en districten.							
Voor rekening van	particulieren	997	1029	1048	14,6	14.7	14,7
	het Gouvernement	1945	1904	1955	28,5	27,2	27,4
Op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	2189	2212	2225	32,1	31,6	31,2
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1691	1852	1902	24,8	26,5	26,7
Paramaribo.							
voor rekening van	particulieren	987	1018	1036	18,6	18,9	18,9
	het Gouvernemene	1290	1232	1291	24.3	22,8	23,5
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	1666	1698	1660	31.4	31,5	30,2
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1370	1451	1508	25,8	26,9	27,4
Districten:							
voor rekening van	particulieren	19	11	12	0,7	0,7	0,7
	het Gouvernement	655	672	664	43.4	42,1	40,6
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische broeders	523	514	565	34,7	32,1	34,6
	Roomsch-Katholieke geestelijken	321	401	394	21,3	25,1	24,1

In het cijfer van 1508 leerlingen op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken te Paramaribo zijn 197 leerlingen begrepen die tegen betaling op de St. Petrus- en Paulusschool geplaatst waren. (Deze opmerking geldt ook het cijfer 1902). In het geheel gingen dus te Paramaribo voor rekening van particulieren ter school 1036 + 197 of 1233 kinderen tegen 1018 + 191 of 1209 kinderen op ultimo December 1895.

Het getal leerlingen op de scholen bij de boschnegers was op 31 December 1896:

	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
op Koffiekamp, aan de Boven-Suriname.	10	11	21
„ Gansee, „ „ „ „	40	40	80
„ Aurora, „ „ „ „	14	24	38
„ Makaipingo, „ „ Boven-Saramacca.	4	1	5
„ Kopenkrisie, „ „ Coppename	4	1	5
„ Apensakondré, „ „ Marowijne	2	3	3
„ Drie Tabbetjes, „ „ Tapanahoni	22	1	23
te zamen	90	81	177

Aan het hoofd van deze scholen stonden respectievelijk L. C. Drakesteyn, D. P. IJveraar, J. Albitrouw, C. E. Bern, Chr. Kraag, P. F. Keeldar en J. G. Spalburg. D. P. IJveraar heeft den 4den en J. G. Spalburg den 3den rang; de anderen zijn niet gegradueerde onderwijzers.

Op de scholen voor kinderen van Britsch-Indische immigranten waren de cijfers:

	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Mariënburg	82	18	100
Zoelen	10	5	15
Alliance	26	16	42
te zamen	118	39	157

Aan het hooofd van deze scholen stonden respectievelijk Fazal Seli, Matadin en Kasipershad.

Het volgend staatje geeft een overzicht van de bewaarscholen te Paramaribo op 31 December 1896.

Bewaarscholen van:	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
de Moravische broeders voor kinderen van onvermogenden	104	119	223
de Roomsch-Katholieke geestelijken voor kinderen van onvermogenden.	162	214	376
Totaal	266	333	599
de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen	39	47	86
verschillende particulieren	109	116	225
Totaal	148	163	311
Totaal-generaal	414	496	910

Op den volgenden staat zijn de cijfers voor Paramaribo aangegeven voor de jaren 1890–1896.

JAREN.	Getal kinderen op 31 December op de bewaarscholen van de Moravische broeders voor onvermogenden.	de Roomsch-Katholieke geestelijken voor onvermogenden.	de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen.	verschillende particulieren.	Totaal.
1890.	196	332	89	123	740
1891.	203	313	90	139	745
1892.	192	346	84	159	781
1893.	195	347	82	154	778
1894.	203	364	83	169	819
1895	222	409	86	167	884
1896.	223	376	86	225	910

Op de bewaarschool verbonden aan de St. Claraschool te Nieuw-Nickerie gingen op 31 December 1896 40 jongen en 54

meisjes, te zamen 94 kinderen; op die verbonden aan de St. Theresiaschool op Coronie 14 jongens en 21 meisjes, te zamen 35 kinderen; op de bewaarschool op Topibo in Boven-Para 5 jongens en 4 meisjes; te zamen 9 kinderen; op de bewaarscholen in de districten te zamen dus 59 jongens en 79 meisjes, in het geheel 138 kinderen Deze voegende bij die te Paramaribo, komt men voor de bewaarscholen tot een totaal van 1048 kinderen, namelijk 473 jongens en 575 meisjes.

Op 31 December 1896 gingen in de geheele kolonie ter school:

	4364	jongens,
	4148	meisjes;
te zamen . .	8512	kinderen.

Ter vergelijking volgen hier de cijfers van de 5 voorafgaande jaren.

	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
1891	3621	3441	7860
1892	3679	3576	7273
1893	3901	3729	7630
1894	4013	3870	7883
1895	4199	4051	8250

Hieronder volgt een staat van de mutatiën op de scholen voor gewoon uitgebreid lager onderwijs, de scholen bij de boschnegers niet medegerekend.

	Voor het eerst op school geplaatst.			Totaal van al de plaatsingen.			Totaal van al de afschrijvingen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Paramaribo	418	500	918	860	914	1774	812	867	1679
Nickerie.	47	58	105	110	104	214	95	92	187
Coronie	41	30	71	94	48	142	99	62	161
Cottica	11	2	13	13	7	20	3	4	7
Beneden-Commewijne	23	11	34	41	27	68	48	41	89
Beneden-Para en Beneden-Suriname	7	6	13	24	22	46	29	19	48
Boven-Para en Boven-Suriname	68	31	99	87	55	142	57	52	109
Marowijne	8	10	18	14	17	31	13	10	23
Totaal. . .	623	648	1271	1243	1194	2437	1156	1147	2303
1895	648	592	1240	1174	1116	2290	1057	1041	2098
Paramaribo.									
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen	35	85	120	106	171	277	121	174	295
Gesubsidieerde particuliere scholen	2	„	2	3	1	4	38	34	72
Gouvernementsscholen	102	102	204	262	223	485	154	175	329
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders. .	138	161	299	223	254	477	244	269	513
„ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken.	141	152	293	266	265	531	255	215	470
Totaal. . .	418	500	918	860	914	1774	812	867	1679
1895	459	430	889	825	703	1528	744	691	1435
Districten.									
Gouvernementsscholen	71	52	123	157	112	269	148	130	278
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders . .	99	55	154	125	92	217	84	79	163
„ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken	35	41	76	101	76	177	112	71	183
Totaal . .	205	148	353	383	280	663	344	280	624
1895	189	162	351	349	413	762	313	350	663

Blijkens den staat werden 2437 leerlingen ingeschreven, waarvan 1271 voor het eerst op school kwamen: dit laatste cijfer omvat zoowel de kinderen die nog in het geheel geen onderwijs hadden genoten als hen die van de bewaarscholen kwamen ten getale van 358, namelijk 154 jongens en 204 meisjes.

Van de eene school naar de andere *verplaatst* werden dus 2437—1271 of 1166 leerlingen. Het geheele aantal van de schoollijsten afgeschreven leerlingen bedroeg 2303; trekt men hiervan af het getal *verplaatste* leerlingen dan houdt men het getal over van hen die voor goed de school verlieten, dat is 1137, tegen 1048 in 1895.

Wanneer men het verschil tusschen het getal (volgens de maandelijksche mutatiestaten) in 1896 geplaatste en het getal afgeschreven leerlingen telt bij het getal dat op 31 December 1895 op de schoollijsten voorkwam, vindt men cijfers die een weinig verschillen van die, welke de schoollijsten op 31 December 1896 aanwijzen. Deze verschillen, die telken jare voorkomen, moeten veelal toegeschreven worden aan onnauwkeurigheden begaan bij de maandelijksche mutatiestaten of bij het opmaken van de naamlijsten op ultimo December.

§ 8. *Schoolbezoek en schoolverzuim.*

In de bij dit verslag gevoegde bijlage vindt men een overzicht van de gemiddelde opkomst per dag en per 100 voor Paramaribo en de districten afzonderlijk en naar den aard der scholen.

De gemiddelde opkomst per 100 bedroeg in 1896 voor:

de geheele kolonie	80
Paramaribo	80
de districten	82

tegen 79, 79 en 82 in 1895.

Het schoolbezoek was dus in 1896 iets beter dan in 1895.
Naar den aard der scholen waren de cijfers per 100:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de niet gesubsidieerde particuliere scholen.	88	88	„
op de gesubsidieerde particuliere scholen	79	79	„
„ „ gouvernementsscholen	77	76	79
„ „ gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	79	77	82
op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken. .	84	83	88

Omtrent het hooge cijfer der verzuimen op de gouvernementsscholen te Paramaribo zij hier verwezen naar hetgeen daaromtrent in de verslagen over 1890 en 1895 is aangeteekend.

In 1896 werd te Paramaribo slechts 1 persoon vervolgd en veroordeeld wegens het veroorzaken van schoolverzuim, namelijk eene verzorgster. In de districten werden geene vervolgingen ingesteld.

Door de politie werden te Paramaribo in den loop van het jaar 430 schoolkinderen (namelijk 220 jongens en 210 meisjes), die zich gedurende de schooluren op straat bevonden, aangehouden en naar huis gebracht, bij welke gelegenheid de ouders of verzorgers eene waarschuwing ontvingen.

Van 1877 (het jaar van de in werking treding der nieuwe onderwijsverordening) tot 1896 is het getal schoolgaande kinderen in de kolonie met 2508 vermeerderd, terwijl het percentcijfer van de dagelijksche opkomst van 75 tot 80 steeg.

Te Paramaribo steeg in dezelfde tijdruimte de schoolbevolking van 3201 tot 5495, eene vermeerdering dus van nagenoeg 2300; het percentcijfer van de dagelijksche opkomst klom daarbij van 73 tot 80. Hoewel er verbetering is waar te nemen, moet het schoolbezoek onvoldoend geacht worden in een land waar leerplicht voorgeschreven en het veroorzaken van schoolverzuim strafbaar gesteld is.

In den volgenden staat is voor iedere maand het gemiddeld getal schoolgaande kinderen en de gemiddelde opkomst per dag opgegeven. October is de vacantiemaand.

	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	November.	December.
Gemiddeld getal schoolgaande kinderen:											
a. Paramaribo.	5448	5469	5468	5463	5511	5540	5556	5500	5304	5318	5495
b. de districten	1641	1655	1655	1637	1688	1684	1684	1647	1670	1657	1652
c. de geheele kolonie	7089	7124	7123	7100	7199	7224	7240	7147	6974	6975	7147
Gemiddelde opkomst per dag:											
a. Paramaribo.	4233	4408	4388	4416	4378	4457	4455	4343	4180	4207	4263
b. de districten	1355	1378	1344	1363	1368	1387	1394	1347	1368	1386	1329
c. de geheele kolonie	5588	5786	5732	5779	5746	5844	5849	5690	5548	5593	5592
Gemiddelde opkomst per 100 per dag:											
a. Paramaribo. . . .	78	81	80	81	79	80	80	79	79	79	78
b. de districten	83	83	81	83	81	82	82	82	82	84	80
c. de geheele kolonie	79	81	80	81	80	81	81	80	80	80	78

Percentsgewijze was het schoolbezoek te Paramaribo het best in Februari en April, het slechtst in Januari en December; in de districten het best in de maanden Januari, Februari, April en November, het slechtst in December.

De behandeling van trachoomlijders op school (zie het verslag over 1889) werd in 1896 geregeld voortgezet. Verzet van de zijde der ouders tegen die behandeling kwam in 1896 niet voor.

§ 9. *Omvang, aard en toestand van het onderwijs. Schooltucht.*

Over de stichting van nieuwe scholen in 1896 werd reeds in § 1 gehandeld. Evenzoo over den cursus van den heer TH. E. JUDA voor de Fransche en Engelsche taal, waarover reeds in § 9 van het vorige verslag sprake was.

Overigens valt er onder dit hoofd over 1896 niets nieuws mede te deelen.

§ 10. *De schoolspaarbank.*

Het saldo bij mij in kas van 1895 was f 62.

Het geheele bedrag van 1 Januari tot 31 December 1896 bij mij gestort was f 4966. Hiervan moest f 2 worden uitgekeerd ter restitutie aan scholieren, zoodat het saldo f 4961 bleef.

In 1896 werd door mij in de koloniale spaarbank ten name van den „inspecteur voor het onderwijs voor de schoolspaarbank" gestort een bedrag van f 5017, terwijl f 9 bij mij in kas bleef, als zijnde bij mij gestort na de laatste zitting van ke koloniale spaarbank in 1896

In 1895 was op het spaarbankboekje ten name van den inspecteur een saldo van f 1532 overgebleven, dat nog niet werd overgeschreven op naam van scholieren. Met het in 1896 in de koloniale spaarbank gestorte bedrag van f 5017, maakt dit eene som uit van f 6549.

In 1896 werd een bedrag van f 5059 op naam van scholieren overgeschreven, zoodat het saldo van het tegoed op evengenoemd spaarbankboekje op ultimo December 1896 f 1490 bedroeg.

Van de invoering der schoolspaarbank in Mei 1882 tot 31 December 1896 werd door de onderwijzers — na aftrek van de uitkeeringen door mij gedaan bij het sluiten van scholen als anderszins — bij mij gestort een bedrag van f 75 785, waarvan f 74 286 op naam van scholieren werd overgeschreven, onder beide sommen de centraalschool begrepen.

Op ultimo December 1896 namen 3199 scholieren aan het sparen deel, zijnde bijna 45 pct van het getal schoolgaande

kinderen, dat op dien datum 7130 bedroeg. Op denzelfden datum waren 1478 scholieren in het bezit van boekjes der koloniale spaarbank, zijnde bijna 21 pct. van het getal schoolgaande kinderen en ruim 46 pct. van het getal deelnemers aan het sparen.

Hier volgt eene samenvatting van de verschillende cijfers. Ter vergelijking zijn de cijfers van de jaren 1892—1895 mede opgegeven.

	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Getal schoolgaande kinderen op 31 December	6328	6612	6822	6997	7130
Getal deelnemers aan het sparen op 31 December	2883	3124	2985	3214	3199
Zijnde per 100 van het getal schoolgaande kinderen	46	47	44	46	45
Bij mij gestort bedrag	f 3863	f 4484	f 3577	f 4821	f 4964
In de koloniale spaarbank belegd	3942	4478	3584	4809	5017
Saldo bij mij in kas op 31 December	51	57	50	62	9
Bedrag op naam van scholieren overgeschreven	4085	4601	3459	4698	5059
Saldo te goed op het spaarbankboekje ten name van den inspecteur van het onderwijs op 31 December	1419	1296	1421	1532	1490
Getal schoolgaande kinderen in het bezit van spaarbankboekjes op 31 December	1421	1468	1443	1403	1478
Zijnde per 100 van het getal schoolgaande kinderen	22	22	21	20	21
En per 100 van het getal deelnemers aan het sparen	49	47	48	44	46

De volgende staat geeft een overzicht van de cijfers over 1896 over Paramaribo en de districten, elk afzonderlijk en naar den aard der scholen. Bij vergelijking van dezen staat met dien van vorige verslagen, houde men rekening met de in 1893 ingevoerde wijziging van de indeeling der kolonie in districten.

	Bedrag in 1896 door de onderwijzers gestort.	Saldo van het in 1895 door de onderwijzers gestorte bedrag.	Bedrag in 1896 op naam van schoolgaande kinderen overgeschreven.	Getal schoolgaande kinderen op 31 December 1896.	Getal deelnemers aan het sparen op school op 31 December 1896.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Getal bezitters van boekjes der koloniale spaarbank op 31 December 1896.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Per 100 van het getal deelnemers aan het sparen
Paramaribo	f 3674	f 1428	f 3808	5495	2489	45	1098	20	44
Nickerie	446	58	449	477	265	56	159	33	60
Coronie	144	13	139	447	109	24	56	13	51
Cottica	»	»	»	74	»	»	»	»	»
Beneden-Commewijne	451	33	439	177	110	62	75	42	68
Beneden-Para en Beneden-Suriname	41	»	22	72	20	28	8	11	40
Boven-Para en Boven-Suriname	137	57	132	355	173	49	59	17	34
Marowijne	71	5	70	33	33	100	23	70	70
Totaal	f 4964	f 1594	f 5059	7130	3199	45	1478	21	46
Paramaribo en districten.									
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	f 1334	f 174	f 1289	720	200	28	111	15	56
Gesubsidieerde particuliere scholen	21	»	21	»	»	»	»	»	»
Gouvernementsscholen	2554	854	2504	2283	1572	69	796	35	51
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	223	145	471	2225	487	22	178	8	37
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	832	421	974	1902	940	49	393	21	41
Totaal	f 4964	f 1594	f 5059	7130	3199	45	1478	21	46

	Bedrag in 1896 door de onderwijzers gestort.	Saldo van het in 1895 door de onderwijzers gestorte bedrag.	Bedrag in 1896 op naam van schoolgaande kinderen overgeschreven.	Getal schoolgaande kinderen op 31 December 1896.	Getal deelnemers aan het sparen op school op 31 December 1896.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Getal bezitters van boekjes der koloniale spaarbank op 31 December 1896.	Per 100 van het getal schoolgaande kinderen.	Per 100 van het getal deelnemers aan het sparen.
Paramaribo.									
Niet-gesubsidieerde particuliere scholen	f 1334	f 174	f 1289	720	200	28	111	15	56
Gesubsidieerde particuliere scholen	21	"	21	"	"	"	"	"	"
Gouvernementsscholen	1658	728	1640	1607	1053	66	536	33	51
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	223	145	271	1669	487	29	178	11	37
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	438	381	587	1508	749	50	273	18	36
Totaal	f 3674	f 1428	f 3808	5495	2489	45	1098	20	44
Districten.									
Gounernementsscholen	896	f 126	f 864	676	519	77	260	38	50
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	"	"	"	565	"	"	"	"	"
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	394	40	387	394	191	48	120	30	63
Totaal	f 1290	f 166	f 1251	1635	710	43	380	23	54

Berekent men naar bovenstaanden staat het gemiddelde in 1896 per leerling gespaarde en per leerling overgeschreven bedrag, daarbij tot grondslag nemende:

voor het gespaarde bedrag:

1°. het getal schoolgaande kinderen op 31 December 1896,

2°. " " deelnemers aan het sparen op 31 December 1896,

voor het overgeschreven bedrag:

3°. het getal bezitters van spaarbankboekjes op 31 December 1896, dan vindt men:

	1°.	2°.	3°.
voor Paramaribo:			
de particuliere scholen	f 1,85	f 6,67	f 11,61
" gouvernementsscholen	1,03	1,57	3,06
" gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	0,13	0,46	1,52
" gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	0,29	0,58	2,15
voor de districten:			
de gouvernementsscholen	f 1,33	f 1,73	f 3,32
" gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	1,00	2,06	2,23
en *totaal gemiddeld:*			
voor Paramaribo	f 0,67	f 1,48	f 3,47
" de districten	0,79	1,82	3,29
" " geheele kolonie	0,70	1,55	3,42

De cijfers voor de op 31 Juli 1896 opgeheven gesubsidieerde particuliere school (B. Jessurun) zijn hier niet berekend; de scholieren zijn na de sluiting der school op andere scholen geplaatst.

Omtrent de waarde aan deze cijfers te hechten, verwijs ik naar het in vroegere verslagen daaromtrent aangeteekende.

Hier volgt eene recapitulatie van de cijfers over 1892—1896.

	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Gespaard bedrag per schoolgaand kind:					
a. Paramaribo	f0,61	f0,61	f0,42	f0,63	f0,67
b. de districten	0,63	0,90	0,90	0,90	0,79
c. de geheele kolonie	0,61	0,68	0,52	0,68	0,70
Gespaard bedrag per deelnemer aan het sparen:					
a. Paramaribo	1,31	1,24	0,95	1,32	1,48
b. de districten	1,45	2,23	2,09	2,18	1,82
c. de geheele kolonie	1,34	1,44	1,20	1,50	1,55
Op naam van scholieren overgeschreven bedrag per spaarbankboekje:					
a. Paramaribo	2,83	2,80	1,96	2,97	3,47
b. de districten	3,04	4,41	3,93	4,52	3,29
c. de geheele kolonie	2,87	3,13	2,40	3,35	3,42

In 1896 weden door de Koloniale spaarbank op naam van scholieren, wier spaarpenningen één gulden of veelvouden hiervan bedroegen, 465 boekjes uitgegeven.

Hiervan kwamen:

te Paramaribo:

op de niet gesubsidieerde particuliere scholen	38
„ „ gesubsidieerde particuliere scholen	6
„ „ gouvernementsscholen	150
„ „ gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	45
„ „ „ „ „ Roomsch-Katholieke geestelijken	86
Totaal	325

in de districten:

op de gouvernementsscholen	82
„ „ gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	58
Totaal	140

In 1896 bedroeg het aantal stortingen van al de scholen 220 tegen 205 in 1895.

§ 11. *Schoolgebouwen, onderwijzerswoningen, schoolmeubelen en schoolbehoeften.*

Met den eigenaar van den grond Hague in Coronie werd een nieuw contract gesloten voor de huur van het gebouw en de bijgebouwen op genoemden grond voor school en onderwijzerswoning (Gouvernementsresolutie van 17 April 1896 litt. A n° 2753).

Na mijne inspectie van de scholen in Boven-Para zag ik mij verplicht Uwe Excellentie mede te deelen dat het schoolgebouw op den grond Berlijn in zoodanigen bouwvalligen staat verkeerde, dat het onveilig werd en dat reparatie daarvan in den eersten tijd niet te verwachten was Op dien grond stelde ik voor in plaats van een deel der bovenverdieping van het hoofdgebouw, dat in huur is als woning voor den onderwijzer, de geheele benedenverdieping voor één jaar in huur te nemen voor school en onderwijzerswoning, welk voorstel bij Gouvernementsresolutie van 6 Februari 1897 litt. A n°. 1119 werd goedgekeurd.

Paramaribo, 24 Maart 1897.

De inspecteur voor het onderwijs,

H. D. Benjamins.

STAAT

aantoonende het getal scholen, geëxamineerde onderwijzers, schoolgaande kinderen en de verhouding van het getal geëxamineerde onderwijzers tot het getal schoolgaande kinderen op ultimo December 1896, verder het gemiddeld getal schoolgaande kinderen en de gemiddelde opkomst per dag en per 100 gedurende 1896.

	Getal scholen op ultimo December 1896.	Getal geëxamineerde onderwijzers.	Getal schoolgaande kinderen op ult°. December 1896.			Getal leerlingen op 1 geëxamineerden onderwijzer.
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Paramaribo	26	110	2696	2799	5495	50
Nickerie	6	7	258	219	477	68
Coronie	5	7	246	201	447	64
Cottica	1	1	46	28	74	74
Beneden-Commewijne	4	4	116	61	177	44
Beneden-Para en Beneden-Suriname	2	2	43	29	72	36
Boven-Para en Boven-Suriname	9	7	252	103	355	51
Marowijne	1	1	20	13	33	33
Totaal	54	139	3677	3453	7130	51
1895	51	139	3596	3401	6997	50
Paramaribo en districten.						
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	10	[1]) 22	216	504	720	33
Gesubsidieerde particuliere scholen	•	•	•	•	•	•
Gouvernementsscholen	19	[2]) 57	1318	965	2283	40
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	14	[3]) 34	1116	1109	2225	65
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	11	[4]) 26	[5]) 1027	875	[5]) 1902	73
Totaal	54	139	3677	3453	7130	51
1895	51	139	3596	3401	6997	50
Paramaribo.						
Niet gesubsidieerde particuliere scholen	10	[1]) 22	216	504	720	33
Gesubsidieerde particuliere scholen	•	•	•	•	•	•
Gouvernementsscholen	6	[2]) 43	875	732	1607	37
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	5	26	785	875	1660	64
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	5	[4]) 19	[5]) 820	688	1508	79
Totaal	26	110	2696	2799	5495	50
1895	24	110	2648	2751	5399	49
Districten.						
Gouvernementsscholen	13	14	443	233	676	48
Gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	9	[3]) 8	331	234	565	71
Gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	6	7	207	187	394	56
Totaal	28	29	981	654	1635	56
1895	27	29	948	650	1598	55

Gemiddeld getal schoolgaande kinderen gedurende 1896.			Gemiddelde opkomst per dag gedurende 1896.			Gemiddelde opkomst per 100 gedurende 1896.		
Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
2676	2773	5449	2167	2182	4349	81	79	80
252	217	469	198	168	366	79	77	78
237	212	449	200	181	381	84	85	85
41	25	66	35	23	58	85	92	88
126	73	199	103	58	161	82	79	81
49	32	81	38	24	62	78	75	77
253	113	366	216	98	314	85	87	86
23	12	35	21	10	31	91	83	89
3657	3457	7114	2978	2744	5722	81	79	80
3596	3373	6969	2903	2626	5529	81	78	79
225	507	732	204	438	642	91	86	88
22	21	43	18	16	34	82	76	79
1271	977	2248	993	733	1726	78	74	77
1118	1099	2217	895	848	1743	80	77	79
1021	853	1874	868	709	1577	85	83	84
3657	3457	7114	2978	2744	5722	81	79	80
3596	3373	6969	2903	2626	5529	81	78	79
225	507	732	204	438	642	91	86	88
22	21	43	18	16	34	82	76	79
826	717	1543	637	529	1166	77	74	76
785	866	1651	620	658	1278	79	76	77
818	662	1480	688	541	1229	84	82	83
2676	2773	5459	2167	2182	4349	81	79	80
2657	2755	5412	2138	2119	4257	80	77	79
445	260	705	356	204	560	80	78	79
333	233	566	275	190	465	83	82	82
203	191	394	180	168	348	89	88	88
981	684	1665	811	562	1373	83	82	82
939	618	1557	765	507	1272	81	82	82

AANMERKINGEN

In dezen staat zijn niet begrepen de normaalschool, de centraalschool, de avondschool voor handwerkslieden, de bewaarscholen, de scholen bij de boschnegers en die voor kinderen voor Britsch-Indische immigranten.

Te Paramaribo zijn: van de 10 niet gesubsidieerde particuliere scholen, 8 gemengd en 2 uitsluitend voor meisjes bestemd.

Van de 6 gouvernementsscholen zijn 3 gemengd, 1 voor jongens en 2 voor meisjes Van de 5 scholen der Moravische broeders zijn 3 gemengd, 1 voor jongens en 1 voor meisjes. Van de 5 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken zijn 2 voor jongens en 3 voor meisjes bestemd.

In de districten zijn al de scholen van het gouvernement en van de Moravische broeders gemengd. Van de 6 scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken zijn 2 gemengd, 2 voor jongens en 2 voor meisjes bestemd.

[1]) Hieronder begrepen 1 onderwijzeres met akte alleen voor het Engelsch en 6 met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 tot 48.

[2]) Hieronder begrepen 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen en 1 onderwijzeres met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 tot 42 en 1 tot 39.

Onder de cijfers 57 en 43 zijn de 3 onderwijzers met verlof en de tijdelijk tot anderen werkkring geroepen onderwijzer niet begrepen.

[3]) Hieronder *niet* begrepen de 2 gegradueerde onderwijzers bij de boschnegers en het hoofd van de centraalschool.

[4]) Hieronder begrepen 4 onderwijzeressen met akte alleen voor de handwerken voor meisjes. Zonder deze wordt de verhouding tot het getal leerlingen 1 tot 86 en 1 tot 101.

[5]) Hieronder begrepen 197 jongens, die tegen betaling op de St. Petrus- en Paulusschool te Paramaribo geplaatst waren.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE G[1].

N°. 9.

Aan het verslag van den Geneeskundigen Inspecteur, omtrent de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden in de kolonie Suriname over 1896, wordt het volgende ontleend.

§ 1. *Organisatie.*

De navolgende veranderingen onderging de organisatie van den dienst:

Bij Gouvernementsresolutie dd. 8 Februari 1896 litt. A n°. 1030, werd de geneesheer H. G. Hirschfeld belast met de waarneming van de praktijk op de plantage Kwatta in het 13de geneeskundig district en de gronden in het district Beneden-Para, langs den weg naar de plantage Kwatta (waaronder: de gronden Industrie, Layenne en Oldenburg).

Bij Gouvernementsresolutie dd. 7 September 1896 litt. A n°. 6468*a*, werd de geneesheer J. F. Nassy, op zijn verzoek, eervol ontslagen van de praktijk in het 12de geneeskundig district, bevattende de plantages Crappahoek, 't Lot n°. 36, Paradise, Hamptoncourt, Botany Bay en Hazard, alsmede de gronden gelegen boven de plantage Hamptoncourt en de verdere nederzettingen boven de plantage 't Lot en daarmede belast de geneesheer G. F. C. Hering, met voorloopige handhaving van zijne tijdelijke qualificatie tot fungeerend officier van gezondheid op het fort Nieuw-Amsterdam en geneesheer in een gedeelte van het 6de geneeskundig district.

Voorts werden op grond van de verordening van 16 Maart 1896 (*Gouvernementsblad* n°. 18), houdende wijziging van die van 7 April 1888 (*Gouvernementsblad* n°. 23), de navolgende districts-geneesheeren definitief als zoodanig benoemd, te weten: H K Kensswil, J. J. Halfhide, G F. C Hering, D de la Parra, A. Fernandes, C. L. Duurvoort, J. E. Wesenhagen, O. A. von Königslöw, W. N. Sevenoaks, D. C. Gompferts, L. J. Rens, A. Bueno Bibaz en H. W. Weijtingh.

Bij Gouvernementsresolutie dd. 7 September 1896 litt. A n°. 6468*b*, werd de geneesheer J M. Fernandes tijdelijk belast met de waarneming van de praktijk in het 12de geneeskundig district, bevattende de plantages Crappahoek, 't Lot n°. 36, Paradise, Hamptoncourt, Botany Bay en Hazard, alsmede de gronden gelegen boven de plantage Hamptoncourt en de verdere nederzettingen boven de plantage 't Lot n°. 36.

Bij gouvernementsresolutie dd. 31 October 1896 litt. A n°. 7786 werd

a. eervol ontheven:

de districtsgeneesheer J. J. Halfhide van de hem opgedragen geneeskundige praktijk in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, van en met de plantage Zoelen tot en met de plantage Mariënburg;

de districtsgeneesheer O. A. von Königslöw van de hem opgedragen geneeskundige praktijk in een gedeelte van het 3de geneeskundig district van en met de plantage Leliëndaal tot en met de plantage Spieringshoek;

b. de geneeskundige praktijk opgedragen:

van die in een gedeelte van 3de geneeskundig district van en met de plantage Leliëndaal tot en met de plantage Spieringshoek aan den geneesheer J. J. Halfhide;

van die in een gedeelte van het 3de geneeskundig district van en met de plantage Zoelen tot en met de plantage Mariënburg aan den districtsgeneesheer O. A. von Königslöw.

Bij Gouvernementsresolutie dd 30 December 1896 litt. A n°. 9356 werd de officier van gezondheid J. J. F. M. Nooren eervol ontheven van de waarneming der geneeskundige praktijk in het 11de geneeskundig district en op de plantages Waterloo en Nurserey in het 12de geneeskundig district en daarmede tijdelijk belast de officier van gezondheid J. Pesman.

De geneeskundige dienst in de districten was op 31 December 1896 opgedragen aan de na te noemen districts-geneesheeren, als volgt:

1°. A. Fernandes, gevestigd op het station Frederiksdorp, in het 1ste geneeskundig district, loopende van de plantage Peterszorg tot en met de plantage Elisabeth'shoop en van en met de plantage Johan en Margaretha tot en met de plantage Brouwerslust in het 2de geneeskundig district;

2°. D de la Parra, gevestigd op de plantage Hecht en Sterk, in een gedeelte van het 2de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden gelegen tusschen de plantage Brouwerslust en den grond Saphir, de gronden aan de beide oevers van de Orleanskreek in het 3de geneeskundig district en de plantages Weltevreden en Nieuwgrond in het 4de geneeskundig district;

3°. J. J. Halfhide, gevestigd op de plantage Alkmaar, in een gedeelte van het 3de geneeskundig district van en met de plantage Leliendaal tot en met de plantage Spieringshoek;

4°. O. A. von Königslöw, gevestigd op het station Mariënburg, in een gedeelte van het 3de geneeskundig district, van en met de plantage Zoelen tot en met de plantage Mariënburg;

5° H. K. Kensswil, gevestigd op het station Sommelsdijk, in het 4de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden in de Matappicakreek tot en met de plantage Reijnsdorp, de plantages en gronden langs de beide oevers van de Cottica tot en met den grond Twijfelachtig, de plantages en gronden aan de Commatewane en die aan de Boven-Commewijne tot en met den grond Mijnhoop;

6° W N. Sevenoaks, gevestigd op het station Ephrata, in het 5de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Cottica van en met de plantage l'Aventure tot en met de plantage La Paix, met inbegrip van de plantages en gronden in de Pericakreek;

7°. G. F. C. Hering, gevestigd te fort Nieuw-Amsterdam, tijdelijk in een gedeelte van het 6de geneeskundig district, van het fort Nieuw-Amsterdam tot en met de plantage Jagtlust, in Beneden-Suriname, bij de landbouwers op- en in de nabijheid van het fort Nieuw-Amsterdam en op de plantage de Resolutie in het 1ste geneeskundig district:

8°. D. C. Gompertz, gevestigd op het station Domburg, in het 7de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan den rechteroever der Suriname van en met de plantage Meerzorg tot en met de plantage Groot-Chatillon en die aan den linkeroever van en met de plantage Tout-lui-faut tot en met de plantage de Guineesche Vriendschap:

9°. L. J. Rens, gevestigd op La Prévoyance, in het 8ste geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Saramacca van en met de plantage Kent tot en met de plantage Huwelijkszorg, de plantages Catharina Sophia, Dankbaarheid en Broederschap en de gronden gelegen tusschen de plantages Broederschap en de Morgenster, in het 9de geneeskundig district;

10°. A. Bueno Bibaz, gevestigd op het station Groningen, in het 9de geneeskundig district, bevattende de plantages en gronden aan de beide oevers van de Saramacca van en met de plantage de Morgenster tot en met de plantage Uitkijk, met inbegrip van het politiestation tegenover de plantage Uitkijk:

11°. C. L. Duurvoort, gevestigd te Coronie, in het 10de geneeskundig district, bevattende het district Coronie;

12°. J. J. F. M. Noonen, gevestigd te Nieuw-Nickerie, in het 11de geneeskundig district, bevattende Nieuw-Rotterdam, de plantages Waldeck en Margarethenburg en Nieuw-Nickerie en de plantages Waterloo en Nursery in het 12de geneeskundig gesticht;

13°. J. M. Fernandes, gevestigd te Nieuw-Nickerie, tijdelijk in het 12de geneeskundig district, bevattende de plantages Crappahoek, 't Lot n°. 36, Paradise, Hamptoncourt, Botany Bay en Hazard, alsmede de gronden gelegen boven de plantage Hamptoncourt en de verdere nederzettingen boven de plantage 't Lot n°. 36;

14°. A da Silva Pereira, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 6de geneeskundig district, van en met de plantage Leonsberg tot en met den grond Combé, de plantages Ma Retraite en Tourtonne in het 13de geneeskundig district, den grond Wolffenbuttel, de gronden aan den weg van Charlesburg van n°. 2 tot en met n°. 16 en die ingesloten door den 1sten en 2den rijweg, den rijweg naar Kwatta en den verlengden gemeenen landsweg;

15°. H. G. Hirschfeld, gevestigd te Paramaribo, de plantage Kwatta in het 13 geneeskundig district en de gronden in het district Beneden-Para langs den weg naar de plantage Kwatta, waaronder: Industrie, Cayenne en Oldenburg:

16°. Dr. J van West, gevestigd te Paramaribo, in een gedeelte van het 13de geneeskundig district, voor zooveel betreft de gronden aan het pad van Wanica en de etablissementen Beekhuizen en Livorno tot en met de plantage Dijkveld, de gronden naar den gemeenen landsweg van n°. 312 tot en met n°. 315, alsmede den grond l'Hermitage n°. 351.

17°. H. W. Weijtingh, gevestigd te Albina, met de praktijk aan de Marowijne;

18°. J. E. Wessenhagen, gevestigd op het station Republiek, met de praktijk in Boven-Para.

In de districten waren op 31 December 1896 de navolgende vroedvrouwen gevestigd in Nickerie, de weduwe E. B. Peneux en in Coronie, E. J. Fräser.

§ 2. *Werking der verordening.*

In dit jaarverslag kan even als in dat over het afgeloopen jaar worden medegedeeld het geregeld tweemaal 's weeks bezoeken door den geneesheer van de plantages en om de 14 dagen van de gronden gelegen binnen de geneeskundige districten; onvermeld mag echter niet worden gelaten, dat, door den toenemenden aanvoer van Britsch-Indische immigranten en Javanen op de verschillende plantages, de behoefte zich meer en meer doet gevoelen van een verplicht bezoek van minstens driemalen 's weeks door den geneesheer in plaats van twee malen 's weeks als in art 19 van de geneeskundige verordening van 1879 (*Gouvernementsblad* n. 8) is vastgesteld.

De verbetering van de communicatiën in enkele districten en het voorzien van eenige stations van stoomschepen, heeft reeds mogen leiden tot vermindering van uitgaven voor bootenhuur en roeiersloonen en tot belangrijke vereenvoudiging in de uitoefening van den dienst.

Ook mag nog worden gewezen op de goede uitwerking van de verordening van 9 October 1890 (*Gouvernementsblad* n°. 35), houdende voorschriften betreffende de voorziening aan vrije immigranten en hun gezin kosteloos van goede woningen, goed drinkwater en voldoende geneeskundige behandeling en verpleging.

§ 3. *Gezondheidstoestand in de districten.*

De gezondheidstoestand was gedurende 1896 over het algemeen niet gunstig te noemen.

Epidemiën hebben niet geheerscht.

Mazelen en waterpokken kwamen in het begin van het jaar voor: terwijl overigens catarrhale en rheumatische ongesteldheden en intermitteerende koortsen zich veelvuldig hebben voorgedaan.

In Nickerie, alwaar malaria achtereenvolgende jaren zich hevig voordeed, is thans de algemeene gezondheidstoestand belangrijk verbeterd: malaria doet zich daar minder voor.

De geboorte overtrof de sterfte in de districten met 241 zielen (zie bijlage).

Bij de inspectiën op de verschillende plantages werden vele kinderen aangetroffen met catharrhale oogontstekingen, ten gevolge waarvan aan de geneesheeren werd opgedragen om in overleg met de gezagvoerders eens in de week de op de plantages zich bevindende kinderen te doen voorkomen, om bij hen een onderzoek in te stellen en van dat onderzoek telkenmale aanteekening te houden in het ziekenregister.

De afzondering van yawslijders op de plantages wordt nageleefd.

Reeds mocht wegens het zich zeldzaam voordoen van de yaws op de plantages in Nickerie, de inrichting aldaar in het afgeloopen jaar gesloten worden.

In de inrichting op het station Groningen bestemd tot opname van yawslijders die in de andere districten voorkomen, werden in 1896 verpleegd 104 mannen, 42 vrouwen, 63 jongens en 41 meisjes, totaal 250.

Ontslagen werden 62 mannen, 30 vrouwen, 25 jongens en 24 meisjes, te zamen 141.

Op den 1sten Januari 1897 bleven er over 42 mannen, 12 vrouwen, 38 jongens en 17 meisjes, totaal 109.

Met mailgelegenheden werd van het Ministerie van Koloniën uit Nederland, even als in vorige jaren, animale koepokstof ontvangen van de 'sGravenhaagsche en Rotterdamsche vereenigingen tot bevordering van koepokinenting.

Hiermede worden door mij met goed gevolg kalveren in het Parc-Vaccinogène ingeënt en van de verkregen stof de inenting kosteloos voor het algemeen opengesteld.

De districtsgeneesheeren werden geregeld voorzien van koepokstof ten einde de kunstbewerking in hunne districten te kunnen toepassen.

Evenals in het jaar 1895 was de opkomst van kinderen om in het Para-Vaccinogène te worden ingeënt, niet groot.

Het aantal ingeënten bedroeg 338, waarvan 69 met bekend goed gevolg, terwijl bij de overigen het resultaat niet is opgegeven.

§ 4. *Ziekenhuizen en ziekenvertrekken en voorschriften betreffende de goede orde en de zindelijkheid.*

In het afgeloopen jaar werden enkele ziekenhuizen op de plantages vergoot en bij andere de noodige herstellingen aangebracht.

De zindelijkheid gaf op eenige plantages wel eens aanleiding

tot opmerkingen en vooral wat betreft het niet goed op loozing houden der latrines, waartegen de noodige voorzorgen worden genomen.
Met genoegen kan evenwel worden medegedeeld dat aan de gemaakte bezwaren ten spoedigste door de huurders worden tegemoet gekomen.

§ 5. *Geneesmiddelen, benoodigdheden voor de apotheek, hospitaalfournitures en kleedingstukken.*

Omtrent de deugdzaamheid en de hoeveelheid der geneesmiddelen en ustensilles viel over 't algemeen niet veel aan te merken.
Op enkele plantages liet de zindelijkheid van de weegschalen en van de gewichten te wenschen over; terwijl het beddegoed en de kleedingstukken voorziening behoefden.
Aan de noodige voorzieningen werd gevolg gegeven.

§ 6. *Dienstpersoneel in de ziekenhuizen.*

Op slechts enkele plantages worden ziekenoppassers aangetroffen, die eenige opleiding gehad hebben.
Dit maakt een frequenter bezoek der geneesheeren op de plantages noodzakelijk.

§ 7. *Geneeskundig personeel.*

De districtsgeneesheeren gaven allen blijken van belangstelling in de uitoefening van de hen opgedragen diensten.
Omtrent de mutatiën onder het personeel neem ik de vrijheid mij te refereeren aan het aangeteekende ad § 1.

§ 8. *Woningen, waterloozing en terreinen rondom de woningen.*

Over het algemeen viel op de immigranten-woningen niet veel aan te merken, ofschoon op eenige plantages het in gebruik nemen van enkele woningen moest ontraden worden, die dan ook onmiddellijk werden ontruimd.
Op vele plantages werden nieuwe woningen bijgebouwd.
Hier en daar waar verbetering van loozing of het schoonmaken van het terrein om en bij de woningen van hoog wied werd aangewezen, werd alles ten uitvoer gebracht.

§ 9. *Drinkwater.*

Het drinkwater (veelal regenwater) was in voldoende hoeveelheid en over het algemeen van goede hoedanigheid op de plantages voorradig.
Slechts van enkele plantages, die zich van putwater bedienen, werd aanleiding gevonden, na een ingesteld scheikundig onderzoek van het water, dat als drinkwater af te keuren.

§ 10. *Winkels op de plantages.*

Het onderzoek van de ten verkoop aanwezige levensmiddelen, gaf geene aanleiding tot aanmerkingen.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE G³.

N°. 10.

STAAT

aantoonende het aantal sterfgevallen en geboorten in de verschillende districten, gedurende het jaar 1896, met aanduiding van verschil tusschen geboorte en sterfte.

DISTRICTEN.	Bevolking.	Overleden (zonder de levenloos geborenen).	LEEFTIJD VAN DE OVER-						
			beneden 1 jaar.	van 1 tot beneden de 3 jaar.	van 3 tot beneden de 10 jaar.	van 10 tot beneden de 20 jaar.	van 20 tot beneden de 30 jaar.	van 30 tot beneden de 40 jaar.	van 40 tot beneden de 50 jaar.
Beneden-Commewijne	7900	166	40	27	19	7	16	23	17
Boven-Commewijne	1037	19	2	2	1	1	1	2	1
Cottica	1976	37	7	4	1	6	4	3	3
Boven-Para	3192	57	19	4	7	3	5	2	7
Boven-Suriname	2398	39	7	2	3	1	5	6	7
Beneden-Para	1186	54	10	5	4	1	11	2	6
Beneden-Suriname	[1]) 4655	60	14	4	4	4	9	4	6
Beneden-Saramacca	3537	89	16	9	6	.	8	12	9
Boven-Saramacca	439	24	2	1	1	5	4	2	3
Nickerie	[2]) 4107	114	15	4	8	8	20	18	18
Coronie	2150	52	16	4	3	3	4	3	5
Marowijne	447	25	4	2	2	.	6	7	1
	33024	736	152	68	59	39	93	84	83

[1]) Volgens bijlage B, 4821 (waaronder 37 militairen).

[2]) Volgens bijlage B, 4144 (waaronder 26 militairen).

De verschillen zijn hier te lande niet op te helderen).

LEDENEN.				Sterfte in verhouding tot de bevolking.	GEBOORTEN.			Verschil tusschen geboorte en sterfte in de verschillende districten.		AANMERKINGEN.
van 50 tot beneden de 60 jaar.	van 60 tot beneden de 70 jaar.	van 70 jaar en daarboven.	van onbekenden ouderdom.		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.	Meer geboren dan overleden.	Meer overleden dan geboren.	
6	4	7	"	2.10 %	120	115	235	69	"	Gedurende het jaar 1896 zijn aangegeven als levenloos geboren:
2	1	4	2	1.83 "	22	13	35	16	"	in het 1ste kwartaal 10
3	3	1	2	1.87 "	32	22	54	17	"	" " 2de " 10
2	5	3	"	1.78 "	61	49	110	53	"	" " 3de " 14
3	2	2	1	1.62 "	20	23	43	4	"	" " 4de " 30
2	7	2	4	4.55 "	16	14	30	"	24	Totaal . . . 64
4	5	5	1	1.29 "	82	47	129	69	"	
9	8	8	4	2.51 "	56	45	101	12	"	
2	1	2	1	5.46 "	4	4	8	"	16	
12	6	5	"	2.77 "	72	68	140	26	"	
5	7	2	"	2.41 "	42	35	77	25	"	
"	"	1	2	5.59 "	8	7	15	"	10	
50	49	42	17	2.22 %	535	442	977	291	50	

Meer geboren dan overleden 241

DISTRICTEN.	Bevolking.	Overleden (zonder de levenloos geborenen).	LEEFTIJD VAN DE OVER-						
			beneden 1 jaar.	van 1 tot beneden de 3 jaar.	van 3 tot beneden de 10 jaar.	van 10 tot beneden de 20 jaar.	van 20 tot beneden de 30 jaar.	van 30 tot beneden de 40 jaar.	van 40 tot beneden de 50 jaar.
Beneden-Commewijne	7900	166	40	27	19	7	16	23	17
Boven-Commewijne	1037	19	2	2	1	1	1	2	1
Cottica	1976	37	7	4	1	6	4	3	3
Boven-Para	3192	57	19	4	7	3	5	2	7
Boven-Suriname	2398	39	7	2	3	1	5	6	7
Beneden-Para	1186	54	10	5	4	1	11	2	6
Beneden-Suriname	[1]) 4655	60	14	4	4	4	9	4	6
Beneden-Saramacca	3537	89	16	9	6	.	8	12	9
Boven-Saramacca	439	24	2	1	1	5	4	2	3
Nickerie	[2]) 4107	114	15	4	8	8	20	18	18
Coronie	2150	52	16	4	3	3	4	3	5
Marowijne	447	25	4	2	2	.	6	7	1
	33024	736	152	68	59	39	93	84	83

[1]) Volgens bijlage B, 4821 (waaronder 37 militairen).

[2]) Volgens bijlage B, 4144 (waaronder 26 militairen).

De verschillen zijn hier te lande niet op te helderen).

LEDENEN.				Sterfte in verhouding tot de bevolking.	GEBOORTEN.			Verschil tusschen geboorte en sterfte in de verschillende districten.	
van 50 tot beneden de 60 jaar.	van 60 tot beneden de 70 jaar.	van 70 jaar en daarboven.	van onbekenden ouderdom.		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.	Meer geboren dan overleden.	Meer overleden dan geboren.
6	4	7	"	2.10%	120	115	235	69	"
2	1	4	2	1.83 "	22	13	35	16	"
3	3	1	2	1.87 "	32	22	54	17	"
2	5	3	"	1.78 "	61	49	110	53	"
3	2	2	1	1.62 "	20	23	43	4	"
2	7	2	4	4.55 "	16	14	30	"	24
4	5	5	1	1.29 "	82	47	129	69	"
9	8	8	4	2.51 "	56	45	101	12	"
2	1	2	1	5.46 "	4	4	8	"	16
12	6	5	"	2.77 "	72	68	140	26	"
5	7	2	"	2.41 "	42	35	77	25	"
"	"	1	2	5.59 "	8	7	15	"	10
50	49	42	17	2.22%	535	442	977	291	50

Meer geboren dan overleden 241

AANMERKINGEN.

Gedurende het jaar 1896 zijn aangegeven als levenloos geboren:

in het 1ste kwartaal	10
" " 2de "	10
" " 3de "	14
" " 4de "	30
Totaal	64

MILITAIRE GENEESKUNDIGE DIENST IN SURINAME.

Aan het jaarverslag over 1896 wordt het volgende ontleend;

Op 1 Januari 1896 bestond het personeel van den militairen geneeskundigen dienst in de kolonie uit den officier van gezondheid 1ste klasse C. F. Aalsmeer, de officieren van gezondheid 2de klasse J. Pesman en J. E. Muschart; de militaire apothekers 2de klasse J. M. van der Stempel en C. Noe, de laatste belast met het beheer van het magazijn van geneesmiddelen.

De officier van gezondheid 2de klasse J. J. F. M. Nooren, was gedurende het geheele jaar gedetacheerd te Nieuw-Nickerie.

In de maand Maart kwam de officier van gezondheid 2de klasse H. A. Meerdink, uit Nederland gedetacheerd, in de kolonie aan; in het begin van December de officier van gezondheid 2de klasse dr. J. W. van Rijn; de militaire apotheker C. Noe keerde in de maand April wegens het eindigen van den termijn zijner detacheering naar Nederland terug, terwijl zijn plaatsvervanger, de militaire apotheker 2de klasse J. F. Pool twee dagen te voren in de kolonie aankwam. De officier van gezondheid 1ste klasse O. A. Peters arriveerde hier op 29 December, was op 31 December echter nog niet in dienst gesteld, zoodat op het einde van 1896 het personeel was samengesteld als volgt:

te Paramaribo: de officier van gezondheid 1ste klasse C. F. Aalsmeer en die der 2de klasse J. Pesman, J. E. Muschart, H. A. Meerdink en dr. J. W. van Rijn en de militaire apothekers 2de klasse J. M. van der Stempel en J. F. Pool;

te Nieuw-Nickerie: de officier van gezondheid 2de klasse J. J. F. M Nooren;

te fort Nieuw-Amsterdam en te Albina werd de dienst gedurende het geheele jaar verricht door de districts-geneesheeren respectievelijk G. F. C. Henning en H. W. Weijtingh.

Het aantal verpleegden in het militair hospitaal bedroeg 4360; het gezamenlijk aantal, de infirmeriën op de posten medegerekend, bedroeg 4816.

Van de in 1896 in het militair hospitaal te Paramaribo verpleegden waren van de:

landmacht	infanterie	399
	artillerie	18
zeemacht		26
politie		124
civielen voor rekening van den lande		2903
„ „ „ henzelven of anderen		890
	Totaal	4360

Het aantal behandelde militairen bedroeg 443 of 14 meer dan in 1895.

De meest voorkomende ziektegevallen waren onder hen: malaria 55, debilitas 42, urethritis 38, rheumatismus 20, bubodenitis 17, bronchitis 16.

Ongeschikt voor den dienst en naar aanleiding daarvan werden afgekeurd en geëvacueerd van de landmacht 63, van de zeemacht geene.

Afgekeurd werden van de landmacht, wegens epilepsia 2, insolatis 1, nervositas 3, palpitationes cordis nervosae 2, congestio cerebri 1, emphysema pulmonum 1, tuberculosis pulmonum 4, anaemia 1, debilitas 29, malaria 2, cachexia malariae 1, nephritis 1, rheumatismus 1, syphilis 1, distorsio manus 1, elephantiasis 1, hernia inguinalis 3, mus articularis genii 1, amblyopia 1, glaucoma 1, hypermetropia 2, myopia 2, otitis media 1.

Onder dezen is begrepen de 1ste luitenant der infanterie P.J. ten Bruggencate, die wegens erethismus nervosum, gepaard met congestiones cerebri naar Nederland werd opgezonden.

Één van de militairen der landmacht stierf, en wel aan abcessus hepatis, van de marine overleed geen.

Het aantal civielen in het militair hospitaal verpleegd bedroeg 3917, waarvan 124 behoorden tot de politie, 890 personen waren voor kosten van zichzelven of anderen opgenomen en 2903 personen ten koste van het Gouvernement.

De meest voorkomende ziekten onder hen waren: eczema 58, anchylostomiasis 109, bronchitis 107, phthisis pulmonum 88, nephritis 58, debilitas 122, syphilis 168, malaria 275, rheumatismus 158, framboesia tropica 540, urethritis 58, vulnera 61, hydrocèle 51, ulcera pedis et cruris 197, conjunctivitis 57, nihil 154.

Onder het hoofd „nihil" komen voor kinderen die hunne zieke moeders en moeders die hunne zieke kinderen vergezellen.

Van de onder het hoofd „ter observatie" voorkomende 43 personen zijn 24 naar het krankzinnigengesticht geëvacueerd, overleden 2, terwijl er 2 onder observatie bleven.

De anderen werden hersteld ontslagen.

Van de civiele lijders overleden 210, of 2 meer dan in het vorige jaar, en wel aan: apoplexia 3, epilepsia 1, meningitis 3, tabes dorsalis 1, anchylostomiasis 6, angina diphtheritica 1, abcessus hepatis 2, catarrhus intestinorum 7, cirrhosis hepatis 1, enterites dysenterica 1, helminthiasis 2, peritonites 1, tuberculosis intestinorum 1, thrombosis 1, vitum cordis 6, bronchitis 5, oedema pulmonum 2, phthisis pulmonum 37, phthisis laryngis 1, pleuritis 1, pneumonia crouposa 1, nephritis 14, anaemia 2, debilitas 30, marasmus 6, syphylis 11, scrophulosis 1, dysenteria 14, malaria 15, framboesia tropica 3, paedatrophia 5, combustes 1, fractura femoris 1, vulnera 1, abscessus 3, coxitis 1, epithalioma penis 1, gangraena 1, haemorrhoïdes 1, hernia inguinalis incarcerata 1, lymphomata 1, kyphosis 1, phlegmone 1, pyaemia 1, tetanus 2, tuberculosis ossium 1, ulcera 1, ulcera cruris et pedis 1, meningites post phthisem bulbi 1, febris puerperalis 1, graviditas 1, ter observatie 2.

Het aantal in het afgeloopen jaar verrichte operatiën heeft bedragen 245.

Het aantal gereed gemaakte recepten bedroeg voor den binnendienst:

militairen	2946	
civielen	30388	
		33334
voor den buitendienst:		
militairen	5551	
civielen	4776	
		10327
Totaal .		43661

Het aantal patienten in den buitendienst bedroeg 343 militairen.

Het totaal der kosten van het militair hospitaal bedroeg in 1896 f 125 781,73^{5}, tegenover f 114 868,05 in 1895 of f 10 913,68^{5} meer dan in laatstgenoemd jaar. De ontvangsten waren f 66 431,28 tegenover f. 65 969,80 in 1895 of f 461,48 meer dan in laatstgenoemd jaar.

De kosten per patient en per dag bedroegen na aftrek der inkomsten in 1896 f 0,49, tegenover f 0,44 in 1895 en het gemiddeld aantal patienten per dag was 338 tegen 307 in 1895 met een gemiddeld aantal verpleegdagen per patient van 28.

Op het fort Nieuw-Amsterdam was de gezondheidstoestand gunstig. Behandeld werden 319 militairen, waarvan 117 in de infirmerie werden verpleegd, van welke er 20 naar het hospitaal te Paramaribo werden geëvacueerd.

Te Nieuw-Nickerie leed de bezetting veel aan maleria. In de infirmerie, waarin tevens burgers worden verpleegd, werden behandeld 36 militairen, van welke 31 herstelden en 5 naar Paramaribo werden geëvacueerd, 2 beambten van politie die herstelden, 8 gevangenen, waarvan 7 herstelden en 1 overleed en civielen 164, waarvan 140 herstelden, 12 overleden en 12 werden geëvacueerd.

Te Albina werden in de infirmerie, waar tevens burgers worden verpleegd, behandeld: 129 patienten, verdeeld in de volgende groepen: militairen 27, allen hersteld, politiebeambten 5, particulieren tegen betaling 55, waarvan 51 herstelden, 2 stierven en 2 onder behandeling bleven; behoeftigen 39, waarvan 1 stierf; gevangenen 2.

Onder de betalende particulieren bevinden zich vele Franschen van Fransch-Guyana, die de geneeskundige hulp in Suriname verkiezen boven die welke zij in Fransch-Guyana ontvangen.

VERGELIJKING van de raming van ontvangsten en uitgaven in 1896, met de op den 31sten Maart 1897 bekende uitkomsten.

	BENAMING VAN DE ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1896.	Voorloopige uitkomst.
	Uitgaven.		
I.	Gouvernements-secretarie, koloniale staten en algemeene dienst	f 154 174,00	f 168 034,55
II.	Justitie en politie	375 618,40	364 561,46^{5}
III.	Schutterij te Paramaribo	7 250,00	6 170,02^{5}
IV.	Administratie van financiën	191 551,05	186 769,68
V.	Immigratie en kolonisatie	93 466,00	101 589,74^{5}
VI.	Eeredienst, onderwijs, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst	415 509,74	411 907,23
VII.	Bouwdepartement	415 577,93^{5}	386 581,61
VIII.	Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen	369 677,70	432 980,82
IX.	Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en toelagen	203 689,26^{5}	205 722,69
X.	Onvoorziene uitgaven	50 000,00	6 961,95
	Totaal	f 2 276 514,09	f 2 271 279,77
	Middelen en inkomsten.		
	A. *Directe en indirecte belastingen.*		
a.	Personeel	f 90 000,00	f 98 836,82
b.	Patentrecht	60 000,90	64 752,74
c.	Belasting op de huurwaarde van huizen te Paramaribo en van die op de huizen, gebouwen en erven te Nieuw-Nickerie	38 000,00	38 118,67
d.	Paardengeld	1 500,00	1 513,50
e.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd	104 000,00	125 102,00
f.	Invoerrechten	925 000,00	953 548,96
g.	Belasting op goud	82 000,00	61 488,41
h.	Baak- en los- of laadgelden	9 000,00	7 610,25
i.	Weeg-, rooi- en bergloonen en entrepotrechten	7 500,00	7 817,80^{5}
k.	Zegelrechten	41 000,00	43 931,75
l.	Geneeskundige belasting	47 000,00	42 036,00
m.	Successie- en overgangsrechten	10 [illegible]00,00	3 057,44^{5}

	BENAMING VAN DE ONDERWERPEN VAN UITGAAF EN ONTVANGST.	Raming voor 1896.	Voorloopige uitkomst.
n.	Begrafenisrechten	f 2 000,00	f 2 120,00
o.	Recht op verlotingen	100,00	112,89
p.	Opbrengst der gouvernementsschool voor uitgebreid lager onderwijs	17 000,00	19 673,00
q.	Hondenbelasting	3 000,00	2 482,00
	B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*		
a.	Passagegelden	50 000,00	56 328,35
b.	Opbrengst van de posterij	25 000,00	28 548,19[5]
c.	Opbrengst van de telefoon	3 800,00	3 521,55
d.	Opbrengst van huren, erfpachten, verkoopingen van domeinen en afkoop van zakelijke rechten	27 000,00	21 018,59[3]
e.	Concessierecht tot het ontginnen van balata op domeingrond	13 000,00	28 479,27[4]
f.	Concessierecht tot het ontginnen van delfstoffen op domeingrond	80 000,00	94 245,33[3]
g.	Landtaxen of akkergelden	12 000,00	9 948.13
h.	Inhoudingen (korting en storting) voor pensioen	70 000,00	78 600,17[5]
i.	Renten van de kapitalen, afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 713 33	10 713,33
k.	Terugbetaling van voorschotten	2 500,00	1 135,50
l.	Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten	10 000,00	8 525,11
m.	Griffierechten, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 200,00	1 383,05
n.	Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 700,00	1 638,69
o.	Leges te heffen ter Gouvernements-secretarie	5 000,00	4 762,30
p.	Derde termijn van het aandeel der eigenaren van plantages in Beneden-Commewijne in de kosten van aanleg van een rijweg van Zoelen naar Spieringshoek	3 821,65	2 432,00
q.	Gepercipieerde emolumenten door den scriba der commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzicht	650,00	196,39
r.	Gepercipieerde justeerloonen door den ijker	100,00	150.70
s.	Opbrengst van verkochte scheepvaartformulieren	300,00	314,91
t.	Restitutie der kosten wegens slijtage van gereedschappen, enz. bij het verrichten van particuliere werken in de smederij bij de koloniale vaartuigen	1 800,00	171,67
u.	Sleeploon van vaartuigen door de stoomschepen van het departement der koloniale vaartuigen	1 200,00	740,00
v.	De helft van het werkloon der gevangenen	200,00	127,50
w.	Agio op verkochte gouvernementswissels	200,00	650,16
x.	Eindtaxes van de Compagnie française des cables télégraphiques	300,00	342,60
ij.	Opbrengst wegens afgegeven port d'armes	1 800,00	1 914,00
z.	Opbrengst wegens visschersvergunningen	900,00	891.50
aa.	Opbrengst wegens jachtvergunningen	25,00	11,00
bb.	Opbrengst wegens marktvergunningen	5 400,00	5 934,25
cc.	Opbrengst wegens sjouwersadmissiën	800,00	764,00
dd.	Verschillende ontvangsten	8 500,00	7 433,96[4]
ee.	Opbrengst van 2 seriën van de leening voor productieve werken	200 000,00	199 375,00
	C. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling van de koloniale geldmiddelen*	301 504,11	228 780,39
		f 2 276 514,09	f 2 271 279,77

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE J[1].

N°. 13.

VERSLAG betreffende de immigratie en kolonisatie over het jaar 1896.

I. *Immigratie.*

§ 1. *Wetgeving en administratieve maatregelen.*

Bij verordening van 26 October 1895, opgenomen in het Gouvernementsblad 1896, n°. 2, werd art. 146 der Herziene Strafverordening (*Gouvernementsblad* 1879 n°. 12) op het voorbeeld van section 70 der Demerarysche immigration ordinance van 1891, gewijzigd en voorzieningen in 't leven geroepen, waardoor beter dan tot dusver gewaakt kan worden voor het behoorlijk onderhoud van het terrein roudom de woningen der arbeiders op de plantages.

Bij Koninklijk besluit van 13 Februari 1896 (*Staatsblad* n°. 24) opgenomen in het Gouvernementsblad van dat jaar n°. 8, werden met het oog op de aanstelling van den sub-agent der artt. 15 en 16 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 (*Staatsblad* n°. 27) gewijzigd.

Bij Koninklijk besluit van 14 Juni 1896, n°. 36, opgenomen in het Gouvernementsblad van dat jaar n°. 21, werd art. 58 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 (*Staatsblad* n°. 27) nader gewijzigd en alsnu bepaald dat nieuw in de kolonie aangekomen immigranten volgens den maatstaf en den prijs door den Gouverneur bepaald, voeding van hunne huurders kunnen vorderen gedurende de eerste drie maanden na hunne aankomst op de onderneming, waaraan zij zijn toebedeeld.

Bij resolutie van 28 September 1896, litt. A n°. 6976, opgenomen in het Gouvernementsblad van hetzelfde jaar n°. 38, werd bepaald dat, te rekenen van 1°. Januari 1897, aan inleggers in de Koloniale spaarbank een rente van 2½ %, in plaats van zooals vroeger van 3 %, zal worden uitgekeerd.

Zooals uit de jaarverslagen blijkt, werden reeds sedert jaren de gelden, die de Britsch-Indische immigranten naar Britsch-Indië wenschen over te maken, door het immigratie-departement aan den emigratie-agent te Calcutta opgezonden, die dan verder voor de terhandstelling van die bedragen aan de daarop rechthebbenden de bemiddeling inroept van de autoriteiten ter plaatse waar die personen wonen.

De correspondentie tusschen de immigranten in deze kolonie met Britsch-Indië geschiedde tot korten tijd geleden buiten de bemoeiingen van het immigratie-departement.

Op het voorbeeld van Britsch-Guyana en andere Britsch West-Indische koloniën, trad op 15 November van het afgeloopen jaar alhier eene regeling in werking betreffende die briefwisseling.

Ten behoeve der Britsch-Indische immigranten werden gezegelde enveloppes van 1 en 2½ anna, tegen betaling van 7½ en 15 cent respectievelijk, beschikbaar gesteld op het immigratie-departement en op de verschillende districts-commissariaten; op het immigratie-departement en voor zoover daartoe gelegenheid bestaat, ook op de districts-commissariaten, kunnen de adressen ten verzoeke der afzenders worden ingevuld en de brieven worden geschreven, hetgeen alsdan gratis plaats vindt; de afzenders kunnen in hunne brieven een gezegelde enveloppe insluiten van 2½ anna, waarop hun adres is ingevuld, wanneer zij het antwoord door den geadresseerde aan hen direct wenschen te ontvangen; op een gezegelde enveloppe van 1 anna, wanneer zij het antwoord wenschen te ontvangen door middel van het immigratie-departement.

De brieven, die bij de districts-commissarissen worden bezorgd, worden door deze in hunne dienstbrieven aan den agent-generaal ingesloten en bereiken dus het immigratie-departement zonder eenige kosten voor de afzenders; zij worden met de brieven op het immigratie-departement bezorgd, eveneens zonder kosten voor de afzenders, in een aangeteekend pakket aan den emigratie-agent te Calcutta opgezonden, die voor de verdere bestelling zorg draagt.

De voorschriften op deze regeling betrekking hebbende, werden in het Hindostani Nagri vertaald, gedrukt en algemeen verspreid.

Tot het in 't leven roepen van deze regeling werd machtiging verleend bij Gouvernements-resolutie van 20/21 Januari 1896, litt. A n°. 535.

Eene gelijke regeling is in overweging voor Javaansche immigranten en zal, zoodra de behoefte daaraan zich doet gevoelen, tot stand worden gebracht.

Nadat bij missive van den Gouverneur van 28 Februari 1896, litt. A, n°. 1492, bericht was ontvangen dat blijkens telegram, den vorigen dag van den Minister van Koloniën ontvangen, de noodige voorbereidende maatregelen voor de bestelling van immigranten uit Java voor het verschepingsseizoen 1896/1897 konden worden genomen, werd na daartoe verkregen machtiging, zooals vermeld in het vorig jaarverslag bij annonce van den ondergeteekende, opgenomen in het Gouvernements-Advertentieblad van 10 Maart 1896, ter voldoening aan art. 6 der immigratiefonds-verordening, bekend gemaakt dat voor evengemeld verschepingsseizoen aanvragen voor arbeiders van evengenoemden landaard zouden worden aangenomen op geheel dezelfde voorwaarden als die voor Britsch-Indische immigranten.

Op 17 April daaraanvolgende werd bij telegram van den Minister van Koloniën den Gouverneur kennis gegeven dat de immigratie uit Java naar deze kolonie was toegestaan en die op 1°. Juli 1896 zou worden opengesteld. Dit bericht werd in het Gouvernements-Advertentieblad van 24 April 1896 ter algemeene kennis gebracht. De regeling der immigratie uit Nederlandsch-Indië naar deze kolonie, welke in hoofdzaak overeenkomt met die uit Britsch-Indië, wordt aangetroffen in de Nederlandsch-Indische ordonnantie van 16 April 1896 (*Indisch Staatsblad* 1896, n°. 72) en het daarbij behoorend besluit van den Gouverneur-generaal van gelijken datum n°. 10 (*Indisch Staatsblad* 1896 n°. 73).

Bij Koninklijk besluit van 19 Maart 1896 n°. 22, werd mr. A. J. VAN DER HOEVEN VAN OORDT benoemd tot sub-agent voor de immigratie, terwijl in verband tot zijne indiensttreding bij Gouvernements-resolutie van 16 Juli 1896, litt. A n°. 5059, te rekenen van 1°. Juli 1896, buiten werking werd gesteld de resolutie van 28 April 1893, litt. A n°. 3039, waarbij de heer C. N. KAERSENHOUT tijdelijk was toegevoegd aan den agent-generaal, teneinde te worden belast met de administratie over de gelden toebehoorende aan de koelies.

§ 2. *Buitenlandsche agenten en depôts.*

Als immigratie-agent te Calcutta trad den 13den Juli 1896 op de heer G. D. ADVOCAAT, consul der Nederlanden aldaar.

Zijn voorganger, de heer J. C. T. REEIRS, benoemd tot consul-generaal te Melbourne, werd bij gouvernements-resolutie van 28 Maart 1896, litt. A n°. 2289, met ingang op den dag waarop hij zijne functiën als consul-generaal te Calcutta zoude neerleggen, eervol ontheven van de waarneming der functiën van emigratie-agent voor Suriname, onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem gedurende zijn verblijf te Calcutta aan de kolonie bewezen.

Het aantal bestelde arbeiders voor het verschepingsseizoen 1896/1897 bedroeg:

475 adult-emigranten uit Britsch-Indië, en

760 adult emigranten uit Nederlandsch-Indië.

Tot den overvoer van de emigranten uit Britsch-Indië werd gecharterd het Engelsche schip *Hereford* van den heer JAMES NOURSE te Londen tegen p. st. 11-10-0 per adult. Dit schip verliet Calcutta op den 14den September 1896 met 475½ adult en kwam in de kolonie aan op den 17den December 1896.

Tot den overvoer der emigranten uit Nederlandsch-Indië werd gecharterd het Nederlandsch stoomschip *Sumatra* van de Stoomvaart-maatschappij „Nederland," tegen een vrachtprijs van:

f 255 per volwassen persoon en een minimum van f 102 000 voor 400 volwassenen of minder;

f 215 per volwassen persoon en een minimum van f 102 000 voor meer dan 400 doch niet meer dan 500 volwassenen;

f 185 per volwassen persoon en een minimum van f 107 500, voor meer dan 500 doch niet meer dan 600 volwassenen;

f 165 per volwassen persoon en een minimum van f 111 000 voor meer dan 600 volwassenen.

Volgens van de Surinaamsche Bank alhier ontvangen bericht is de *Sumatra* op 23 Maart jl. uit Java vertrokken met 699 adults en kan het in het begin der volgende maand te Paramaribo worden verwacht.

§ 3. *Aanvoer van immigranten.*

Gedurende het jaar 1896 werden alleen immigranten uit Britsch-Indië aangevoerd en wel met de schepen *Mersey* en *Hereford*.

De *Mersey*, metende 1713 reg. tonnen, varende onder Engelsche vlag, behoorende aan den heer JAMES NOURSE te Londen en gevoerd door G. H. ROCK, kwam op 10 April 1896 ten anker vóór het fort Nieuw-Amsterdam.

Met het geleide der immigranten was als surgeon superintendent belast dr. RICHMOND DE ST. ROMAINE.

Den volgenden dag werden de uit Calcutta medegekregen documenten, voorgeschreven bij art. 13 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 8) ingeleverd, die in orde werden bevonden.

De *Mersey* had den 17den Januari Calcutta verlaten met 671 immigranten, te weten:

	Boven 10 jaren.		Van 2 tot 10 jaren.		Beneden 2 jaren.		
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	438	178	12	9	17	17	671
Gedurende de reis waren geboren . . .	„	„	„	„	„	2	2
	438	178	12	9	17	19	673
overleden	6	2	„	„	1	3	12
Zoodat werden aangebracht	432	176	12	9	16	16	661

Op den 18den Maart had het schip *St. Helena* aangedaan tot het innemen van de voorgeschreven hoeveelheid levensmiddelen en drinkwater en den volgenden dag de reis voortgezet.

Op den 12den April kwam het schip op tot de reede van Paramaribo en den 13den April had de inspectie bedoeld bij art. 14 van het voren aangehaald Koninklijk besluit plaats.

De immigranten zagen er gezond en krachtig uit.

Geen enkele klacht werd ingebracht. Zij verklaarden gedurende de reis zeer goed te zijn behandeld

De inrichting van het schip voldeed in alle opzichten aan de gestelde eischen.

Orde en zindelijkheid heerschten overal.

De voedingsmiddelen en het drinkwater waren van goede hoedanigheid. De geneesmiddelen en instrumenten werden eveneens in orde bevonden.

Op den 13den April, onmiddellijk na de inspectie, had de ontscheping der immigranten plaats aan den steiger van 's Lands waag, en werden zij in het depôt alhier gehuisvest. Daarbij werden naar 's Lands hospitaal gezonden 7 immigranten, te weten:

1 man lijdende aan verstandsverbijstering,

1 vrouw aan geelzucht,

1 „ „ een gezwollen knie,

1 „ reconvalescente van koortsen,

1 man idem van diarrhoea, en

1 jongen lijdende aan debilitas,

benevens de moeder van laatstgenoemden jongen, die niet ziek was, maar haar ziek kind moest vergezellen.

Het hoofdelijk geneeskundig onderzoek in het depôt had op 16 en 17 April plaats. Bij die gelegenheid en daarna werden nog ter verpleging naar het hospitaal gezonden 25 mannen, 14 vrouwen en 6 kinderen, te zamen 45 hoofden, waarvan 4 kinderen niet ziek waren, maar van de zieke moeders niet konden gescheiden worden. Op 2 Mei, den dag waarop de laatste koelies het depôt verlieten, waren reeds van de naar het hospitaal geëvacueerden 35 als hersteld ontslagen, terwijl 1 kind aldaar is overleden.

Volgens hunne opgaven hadden de immigranten vroeger het na te noemen beroep of bedrijf uitgeoefend, te weten: 391 mannen en 135 vrouwen waren landbouwers of veldarbeiders:

van de overigen waren:

1 tuinier,
7 veehoeders
7 huisbedienden,
5 wevers,
2 timmerlieden,
3 smeden,
1 steenhouwer,
1 leerlooier,
2 kleerenwasschers,
1 barbier,
3 kleermakers,
1 koekebakker,
1 koetsier,
1 winkelier,
2 winkelbedienden,
1 soldaat,
1 politiebeambte, en
1 schoolmeester,

terwijl 1 man en 30 vrouwen opgaven vroeger geen beroep of bedrijf te hebben uitgeoefend.

Ten opzichte van den leeftijd bleek dat er waren:

2 mannen boven 40 jaren,

31 „ en 4 vrouwen tusschen 30 en 40 jaren,

396 „ en 172 vrouwen tusschen 15 en 30 jaren.

Als gehuwd gaven op te zijn 41 paren.

4 hunner waren vroeger geweest op Jamaica,

3 in Suriname,

3 „ Britsch-Guyana,

3 op Trinidad,

2 „ de Fidji eilanden,

1 in Assam,

1 op Mauritius, en

1 „ Grenada.

Met inbegrip van hen die in 's Lands hospitaal werden verpleegd en wier bestemming voorloopig werd vastgesteld, werden aan de aanvragers voor 32 plantages vastgesteld:

428 mannen en 176 vrouwen van 15 jaar en daarboven,

2 jongens van 10 tot 15 jaren,

27 „ en 24 meisjes beneden 10 jaren,

te zamen 657 hoofden, gelijk aan 605 als volwassen berekenden.

Een jongen, op de scheepslijst of monsterrol vermeld als 10 jaar oud, bleek hoogstens 9 jaar te zijn en werd, in plaats van voor het *halve* bedrag der kosten, voor *niet* toegewezen; een jongen op de monsterrol vermeld als 13 jaar oud, bleek een man van ongeveer 23 jaar en werd in plaats van voor het *halve* bedrag, voor het *geheele* bedrag der kosten toegewezen: terwijl 2 kinderen wier moeders gedurende de reis waren overleden, ter verdere verzorging werden toevertrouwd aan de immigranten, die na het overlijden der moeder, de zorg der kinderen op zich hadden genomen.

Als naar gewoonte werden de immigranten op nieuw bekend gemaakt met hunne rechten en verplichtingen.

Aan hen, die gedurende de reis en in het depôt alhier den dienst als sardar, kok, topaze, ziekenoppasser, barbier, enz. hadden verricht, werd het daarvoor te goed gemaakte loon vóór het verlaten van het depôt uitgekeerd.

Van den 27sten April af werden de immigranten opvolgelijk door hunne huurders overgenomen en vertrokken zij naar de hun aangewezen plantages. De laatsten verlieten het depôt op den 2den Mei 1896.

Het tweede transport Britsch-Indische immigranten werd aangevoerd door het schip *Hereford*, metende 1469,33 reg. tonnen, varende onder Engelsche vlag, mede behoorende aan den heer James Nourse te Londen en gevoerd door Arthur Fox. Dit schip had vroeger reeds drie transporten Britsch-Indische immigranten naar Suriname overgevoerd, het laatst in November 1895.

Met het geleide der immigranten was als surgeon-superintendent belast dr. Richmond de St. Romanie.

De *Hereford* kwam op den 17den December 1896 ten anker vóór het fort Nieuw-Amsterdam.

Den volgenden dag werden de uit Calcutta medegegeven documenten ingeleverd, die in orde werden bevonden; waarna onmiddellijk de inspectie bedoeld bij art. 14 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 n°. 27 (*Gouvernementsblad* n°. 8) plaats had ter plaatse waar het schip voor anker was gekomen.

De immigranten zagen er gezond en krachtig uit. Geen enkele klacht werd ingebracht. Zij waren bijzonder tevreden over de behandeling gedurende de reis.

De inrichting van het schip voldeed, evenals bij de vorige reizen, ten volle aan de gestelde eischen.

Orde en zindelijkheid lieten niets te wenschen over.

De voedingsmiddelen en het drinkwater waren van goede hoedanigheid.

De geneesmiddelen en instrumenten werden in orde bevonden.

Het schip had op 14 September 1896 Calcutta verlaten met:

	Boven 10 jaren.		Van 2 tot 10 jaren.		Beneden 2 jaren.		Totaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
	322	129	14	18	8	9	500
Gedurende de reis werden geboren . .	.	.	.	.	4	5	9
	322	129	14	18	12	14	509
Overleden. . . .	.	.	.	.	1	.	1
Zoodat werden aangebracht	322	129	14	18	11	14	508

St. Helena werd aangedaan den 27sten November 1896 tot het innemen van de voorgeschreven hoeveelheid levensmiddelen en drinkwater en nog denzelfden dag werd de reis voortgezet.

Met den stoomer *Nederland* werden de immigranten den 19den December 1896 naar Paramaribo overgebracht, waarna zij in het depôt werden gehuisvest.

Bij de ontscheping werden naar 's Lands hospitaal gezonden 11 immigranten, te weten:

4 mannen leidende aan koorts,

1 man reconvalescent aan koorts,

1 „ lijdende aan bronchitis,

1 „ lijdende aan een abces aan de kaak,

1 „ „ lijdende aan oogziekte,
1 vrouw

1 „ kort te voren bevallen, met haar zuigeling.

Op den 22sten en 23sten December had het hoofdelijk geneeskundig onderzoek in het depôt plaats. Daarbij en later werden nog ter verpleging naar 's lands hospitaal gezonden 14 mannen, 16 vrouwen en 3 kinderen, te zamen 33 hoofden; de 3 kinderen waren niet ziek, maar konden van de zieke moeders niet worden gescheiden.

Op 7 Januari 1897, den dag waarop de laatste koelies het depôt verlieten, waren van de naar het hospitaal geëvacueerden reeds 33 als hersteld ontslagen.

Volgens eigen opgave hadden de immigranten vroeger het na te noemen beroep of bedrijf uitgeoefend, te weten;

307 mannen en 106 vrouwen waren landbouwers of veldarbeiders,

van de overigen waren:

1 fabriekarbeider,

1 spoorwegarbeider,

1 ziekenoppasser,

1 tuinier,

7 kleerenwasschers,

1 koetsier,

1 soldaat,

1 winkelier,

11 huisbedienden,

terwijl 3 mannen en 7 vrouwen verklaarden te voren geen beroep of bedrijf te hebben uitgeoefend.

Wat den leeftijd betreft, waren:

9 mannen en 6 vrouwen tusschen 30 en 40 jaar, en

313 mannen en 122 vrouwen tusschen 15 en 30 jaar oud.

Als gehuwd gaven op te zijn 45 paren.

13 immigranten waren vroeger geweest op de Fidji-eilanden,

6 idem in Suriname,

3 „ op Mauritius,

1 „ in Britsch-Guyana,

en 1 „ „ Assam.

Met inbegrip van hen die in het hospitaal werden verpleegd en wier bestemming voorloopig werd vastgesteld, werden aan de aanvragers voor 12 plantages toebedeeld:

322 mannen en 128 vrouwen van 15 jaar en daarboven,

1 meisje tusschun 10 en 15 jaar,

25 jongens en 32 meisjes beneden 10 jaar,

te zamen 508 hoofden, berekend op 448½ volwassenen.

Een vrouw op de scheepslijst of monsterrol vermeld als 16 jaar oud, bleek hoogstens 14 jaar oud te zijn en werd in plaats van voor het *geheele* bedrag der kosten, voor *half* toebedeeld, terwijl 4 vrouwen, wegens zwakke lichaamsgesteldheid, eveneens in plaats van voor het *geheele* bedrag der kosten, voor *half* werden toebedeeld.

Vóór het verlaten van het depôt werden de immigranten als naar gewoonte opnieuw bekend gemaakt met hunne rechten en verplichtingen.

Aan hen, die gedurende de reis en in het depôt alhier den dienst als sardar, kok, topaze, ziekenoppasser, barbier, enz., hadden verricht, werd het daarvoor te goed gemaakte loon uitgereikt.

Reeds den 28sten December vertrokken de immigranten bestemd voor het district Nickerie per mailvaartuig derwaarts. De overigen werden successievelijk door hunne huurders overgenomen en vertrokken naar de hun aangewezen plantages.

De laatsten verlieten het depôt op den 7den Januari 1897.

§ 4. *Terugvoer van immigranten.*

In het jaar 1896 vond geen terugvoer van immigranten plaats.

§ 5. *Getalsterkte, enz., van huwelijken, geboorte en sterfte onder de onder contract verbonden immigranten, hun algemeene toestand en andere bijzonderheden, ook immigranten niet onder contract verbonden betreffende.*

I. *Britsch-Indische immigranten.*

	Aantal immigranten.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januari 1896 bevonden zich onder contract.	4040	1405	591	556	6592
Vermeerderd door: aanvoer per *Mersey*	429	176	31	25	661
„ „ *Hereford (II)*.	322	128	25	33	508
geboorte	„	„	111	75	186
reëngagement	80	3	„	2	85
terugkeer van desertie	3	„	„	„	3
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaren hebben bereikt	9	6	„	„	15
	4883	1718	758	691	8050
Verminderd door: overlijden	64	20	46	33	163
ontslag na geëindigden diensttijd	441	145	99	105	790
desertie	1	1	„	„	2
ontbinding van het contract	5	4	„	1	10
afschrijving van weezen die hunne meerderjarigheid hebben bereikt	3	1	„	„	4
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 15 jaren hebben bereikt	„	„	9	6	15
	— 514	— 171	— 154	— 145	— 984
Aanwezig op den 31sten December 1896	4369	1547	604	546	7066

De gemiddelde bevolking in het jaar 1896 van Britsch-Indische immigranten onder contract verbonden bedroeg, met inbegrip der op 17 December van dat jaar per *Hereford* aangevoerde 508 hoofden, 6829; zonder inbegrip van dezen aanvoer was de gemiddelde bevolking 6575.

Bij de hierna volgende opgaven zijn de per *Hereford* op 17 December 1896 aangevoerde immigranten buiten berekening gelaten.

Blijkens de vorenstaande opgaven expireerden in 1896 790 contracten, terwijl slechts 85 nieuwe werkovereenkomsten werden gesloten

In 1895 waren deze cijfers respectievelijk 1591 en 231 *).

* In het vorige verslag staat 232

Er werden 41 huwelijken tusschen Britsch-Indische immigranten voltrokken, namelijk:

7 te Paramaribo,

1 in Cottica,

19 „ Beneden-Commewijne,

3 „ Beneden-Suriname,

3 „ Boven-Suriname,

8 „ Beneden-Saramacca.

Bij deze huwelijken zijn 45 kinderen gewettigd.

De verhouding tusschen mannen en vrouwen onder de gecon-

tracteerde immigranten was in het afgeloopen jaar weder gunstiger dan in de vier voorafgaande jaren, namelijk 349 vrouwen op de 1000 mannen. In 1895 waren er 344 vrouwen op de 1000 mannen en op 31 December 1896 355 vrouwen op de 1000 mannen.

Het aantal niet onder contract verbonden immigranten op 31 December 1896 op de plantages gevestigd bedroeg 1831 mannen, 992 vrouwen, 760 jongens en 669 meisjes.

Op 31 December 1896 waren dus onder de niet onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten op de plantages gevestigd, 542 vrouwen op de 1000 mannen, terwijl onder de kinderen van niet onder contract verbonden ouders op de plantages 891 meisjes op de 1000 jongens waren.

Het getal geboorten bedroeg 186. In 1895 was dit 160.

Zonder inbegrip der 128 vrouwen aangevoerd per *Hereford* in December 1896 was het getal geboorten op de 100 vrouwen 13,17; 1,38 meer dan in 1895

De sterfte in 1896 bedroeg 163 personen, dat is 2,48 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Trekt men van dit sterftecijfer af *tien* accidenteele sterfgevallen, welke in 1896 hebben plaats gehad, te weten:

3 die verdronken zijn, en wel 1 jongen van de plantage de Eendracht en 2 meisjes van de plantage Schoonoord,

3 mannen van de plantage Jagtlust, die zelfmoord hebben gepleegd, en wel 1 door ophanging, 1 door wurging en 1 door overboord te springen bij zijn vervoer als gevangene van het fort Nieuw-Amsterdam naar de stad,

1 man van de plantage Mariënburg ten gevolge van zelfvergiftiging,

1 vrouw van de plantage Jagtlust en

1 man van de plantage Morgenstond vermoord, en

1 man van de plantige Mariënburg gestikt door overmatig eten,

dan blijven er over 153 sterfgevallen, of 2,33 ten honderd van de geniddelde bevolking, welke min of meer in verband staan tot den algemeenen gezondheidstoestand in de kolonie.

In 1895 was dit cijfer 2,07 ten honderd, of 0,26 lager.

Naar den leeftijd gerangschikt waren er 35 sterfgevallen beneden den leeftijd van 1 jaar, 39 van 1 tot beneden 10 jaar, 78 van 10 tot beneden 50 jaar en 1 van boven 50 jaar.

De gezondheidstoestand in de geheele kolonie was in 1896 wederom bevredigend.

Epidemiën hebben niet geheerscht.

De meest voorgekomen ziektegevallen waren van catarrhalen aard, ofschoon zich ook gevallen van malaria, mazelen en waterpokken hebben voorgedaan.

Bij vergelijking der cijfers van geboorte en sierfte in de geheele kolonie over de jaren 1891 tot 1896 vindt men voor het geboortecijfer in:

1891 1800,
1892 1661,
1893 1854,
1894 1644,
1895 . . . . 1645 en
1896 1924,

en voor het sterftecijfer in:

1891 2105,
1892 1678,
1893 1465,
1894 1611,
1895 . . . . 1640 en
1896 . . . . 1687.

Op de totale bevolking bedroeg de sterfte in:

1891 3,67,
1892 2,91,
1893 2,53,
1894 2,54,
1895 . . . . 2,50 en
1896 2,51

ten honderd.

Vaccinatie vindt onder de immigranten geregeld plaats, de districts-geneesheeren ontvangen de daarvoor noodige koepokstof van den geneeskundige inspecteur uit het Parc Vaccinogène

Doen zich zeldzamer dan vroeger acute gevallen van yaws voor, recidieven zijn niet zeldzaam.

In Nickerie kon de yawsinrichting gesloten worden; niet dan bij uitzondering komen daar thans lijders aan yaws voor, die dan naar het militair hospitaal worden geëvacueerd.

In de yawsinrichting op het station Groningen aan de Saramacca werden in het jaar 1896 236 Britsch-Indische en 11 Javaansche immigranten, zoowel onder contract verbondenen als niet onder contract verbondenen verpleegd. Daarvan herstelden 129 Britsch-Indiërs en 9 Javanen; 2 Britsch-Indiërs overleden aldaar, zoodat onder behandeling bleven 105 Britsch-Indische en 2 Javaansche immigranten.

Steeds wordt zooveel mogelijk gezorgd voor afzondering der lijders en ontsmeting hunner woningen na evacuatie.

De geboorte en sterfte onder de immigranten van het transport, aangebracht met het schip *Hereford* (*I*) waren gedurende het *vijfde* jaar van hun verblijf in de kolonie, als volgt:

		Aantal				
		Mannen	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 5de jaar, zijnde 17 Mei 1895.		326	127	77	89	619
in het 5de jaar.	geboren . . .	»	»	8	8	16
		326	127	85	97	635
	overleden . .	3	2	1	1	7
Aanwezig op het einde van het 5de jaar.		323	125	84	96	628

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 5de jaar van haar verblijf in de kolonie 1,12,
» » 4de » » » » » » » 1,63,
» » 3de » » » » » » » 1,50,
» » 2de » » » » » » » 2,39,
» » 1ste » » » » » » » 4,89.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Lena* waren gedurende het *vierde* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde 2 Mei 1895 .	372	145	76	58	651
in het 4de jaar — geboren . . .	"	"	7	8	15
	372	145	83	66	666
in het 4de jaar — overleden . .	9	1	4	6	20
Aanwezig op het einde van het 4de jaar.	363	144	79	60	646

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 4de jaar van haar verblijf in de kolonie 3,08
" " 3de " " " " " " " 3,97
" " 2de " " " " " " " 4,11
" " 1ste " " " " " " " 6,22

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *British Peer* waren gedurende het *vierde* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 4de jaar, zijnde den 18den November 1895	239	123	63	50	525
In het 4de jaar — geboren . . .	"	"	4	2	6
	239	123	67	52	531
In het 4de jaar — overleden . .	4	3	2	"	9
In het 4de jaar — gedeserteerd .	2	"	"	"	2
Aanwezig op het einde van het 4de jaar	233	120	65	52	520

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 4de jaar van haar verblijf in de kolonie 1,72,
" " 3de " " " " " " " 3,04,
" " 2de " " " " " " " 3,79,
" " 1ste " " " " " " " 3,33.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Hereford (II)* waren gedurende het *derde* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 3de jaar, zijnde den 18n April 1895	306	121	46	53	526
in het 3de jaar — geboren . . .	"	"	2	4	6
	306	121	48	57	532
in het 3de jaar — overleden . .	3	"	2	3	8
in het 3de jaar — gedeserteerd .	1	"	"	"	1
Aanwezig op het einde van het 3de jaar	302	121	46	54	523

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 3de jaar van haar verblijf in de kolonie 1,53,
" " 2de " " " " " " " 2,29,
" " 1ste " " " " " " 1 5,85,

De geboorte en sterfte onder de immigrant,n aangebracht met de *Grecian (I)* waren gedurende het *derde* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 3de jaar, zijnde den 19den December 1895	319	127	41	49	536
in het 3de jaar. — geboren . . .	"	"	6	4	10
	319	127	47	53	546
in het 3de jaar. — overleden . .	10	4	2	2	18
Aanwezig op het einde van het 3de jaar.	309	123	45	51	528

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 3de jaar van haar verblijf in de kolonie 3,38,
" " 2de " " " " " " " 3,17,
" " 1ste " " " " " " " 3,86

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Erne (II)* waren gedurende het *tweede* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 2de jaar, zijnde den 14den April 1895.	322	126	40	30	518
in het 2de jaar — geboren . . .	„	„	8	9	17
	322	126	48	39	535
in het 2de jaar — overleden . .	3	1	3	4	12
Aanwezig op het einde van het 2de jaar	319	124	45	35	523

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 2de jaar van haar verblijf in de kolonie 2,31,

„ „ 1ste „ „ „ „ „ „ „ 3,63.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Ems* waren gedurende het *tweede* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij de intrede van het 2de jaar, zijnde den 22sten November 1895	422	160	50	34	666
in het 2de jaar — geboren . . .	„	„	14	7	21
	422	160	64	41	687
in het 2de jaar — overleden . .	6	1	9	3	19
Aanwezig op het einde van het 2de jaar	416	159	55	38	668

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus:

in het 2de jaar van haar verblijf in de kolonie 2,85,

„ „ 1ste „ „ „ „ „ „ „ „ 2,53.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Erne* (*III*) waren gedurende het *eerste* jaar van hun verblijf als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij aankomst op 27 April 1895	349	146	52	44	591
in het 1ste jaar: — geboren . . .	„	„	3	2	5
	349	146	55	46	596
in het 1ste jaar: — overleden. . .	4	2	3	3	12
Aanwezig op het einde van het 1ste jaar	345	144	52	43	584

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus gemiddeld 2,04 in het *eerste* jaar van haar verblijf in de kolonie.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Grecian* (*II*) waren gedurende het *eerste* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij aankomst op 26 October 1895	336	138	37	40	551
in het 1ste jaar — geboren . . .	„	„	8	4	12
	336	138	45	44	363
in het 1ste jaar — overleden . .	5	2	10	4	21
Aanwezig op het einde van het 1ste jaar	331	136	35	40	542

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus gemiddeld 3,84 in het *eerste* jaar van hun verblijf in de kolonie.

De geboorte en sterfte onder de immigranten aangebracht met de *Hereford* (*III*) waren gedurende het *eerste* jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

	Aantal				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Aanwezig bij aankomst op 27 November 1895	302	119	24	28	473
in het 1ste jaar — geboren . . .	„	„	2	5	7
	302	119	26	33	480
in het 1ste jaar — overleden . .	4	1	„	3	8
Aanwezig op het einde van het 1ste jaar	298	118	26	30	472

De sterfte ten honderd van deze bezending bedroeg dus gemiddeld 1,69 in het *eerste* jaar van haar verblijf in de kolonie.

Op de voorwaarden van de Publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) werden in het jaar 1896 aan het na te noemen getal immigranten, die hunne contracten getrouw hadden vervuld en zich goed gedragen hadden, ter uitoefening van den kleinen landbouw afgestaan:

a. in gebruik:

in Boven-Para en Boven-Suriname 1 Hectare aan 1 Britsch-Indischen immigrant,

in Cottica 2 Hectaren aan 1 Britsch-Indischen immigrant,

„ Saramacca 96 „ „ 46 Britsch-Indische immigranten,

„ Beneden-Para 5 „ „ 3 „ „

„ Beneden-Commewijne 4 Hectaren aan 2 Britsch-Indische immigranten,

derhalve 108 Hectaren aan 53 Britsch-Indischen immigranten.

Bovendien werden 11 perceelen, waaronder 10 aan Britsch-Indische immigranten en 1 aan een West-Indischen immigrant, in het district Saramacca in gebruik afgestaan, vergroot met te zamen 16 Hectaren;

b. in eigendom:

in Saramacca 27 Hectaren aan 8 Britsch-Indische immigranten,

10 „ „ 1 Chineeschen immigrant,

6 „ „ 1 West-Indischen immigrant,

„ Beneden-Para 14 „ „ 6 Britsch-Indische immigranten,

„ Cottica 4 „ „ 1 Britsch-Indischen immigrant,

derhalve werden 61 Hectaren aan 17 immigranten, waaronder 45 Hectaren aan 15 Britsch-Indische immigranten, in het afgeloopen jaar in eigendom afgestaan; terwijl bovendien twee perceelen, vroeger in eigendom afgestaan, werden vergoot met 2 Hectaren elk, te zamen dus met 4 Hectaren.
Het gebruik van 12 perceelen, te zamen 24 hectaren groot, werd ingetrokken. Deze perceelen waren alle in gebruik bij Britsch-Indische immigranten, en wel:

9 in Saramacca, te zamen 18 Hectaren,

1 „ Beneden-Commewijne, „ „ 2 „

2 „ Cottica, „ „ 4 „

Voorts werden door het Gouvernement tegen den gewonen huurprijs van f 10 per jaar per Hectare in huur uitgegeven:

in Boven-Para (op Domburg) 8 perceelen, te zamen 7,7186 Hectaren aan 7 Britsch-Indische immigranten,

in Cottica, 3 perceelen, te zamen 3,5 Hectaren aan 2 Britsch-Indische immigranten,

in Beneden-Suriname op het fort Nieuw-Amsterdam 1 perceel van 1,0132 Hectare aan 1 Britsch-Indischen immigrant,

in Beneden-Para (aan het pad van Wanica) 1 perceel van 2 Hectaren aan 1 Britsch-Indischen immigrant;

in Saramacca, 1 perceel van 2 Hectaren aan 1 Britsch-Indischen immigrant,

te zamen 16,2318 Hectaren aan 12 Britsch-Indische immigranten; terwijl in Beneden Suriname (op het fort Nieuw-Amsterdam) aan 1 Chineeschen immigrant een perceel, groot 0,6619 Hectare, en in Saramacca aan 1 West-Indischen immigrant een perceel, groot 2 Hectaren, in huur werd gegeven.
In 1896 werd de huur van 2 perceelen, een gelegen te Domburg en het andere in Saramacca, te zamen groot 3,72 Hectaren, ingetrokken. Beide perceelen waren in huur bij Britsch-Indische immigranten.
Nog verkregen 3 Britsch-Indische immigranten 3 erven gelegen in Nieuw-Nickerie, elk groot 940 M²., van het Gouvernement in eigendom.

Op 31 December waren nog in behandeling 19 aanvragen van land in gebruik, en wel:

in Saramacca 28 Hectaren aangevraagd door 13 Britsch-Indische immigranten,

2 „ „ „ 1 West-Indischen immigrant,

in Cottica 8 „ „ „ 4 Britsch-Indische immigranten,

alsmede een aanvrage van 1 Britsch-Indischen immigrant om vergrooting met 1 Hectare van het hem in gebruik afgestaan perceel aan het Pad van Wanica.
Voorts 65 aanvragen om land in eigendom, zijnde:

in Saramacca 207 Hectaren aangevraagd door 50 Britsch-Indische immigranten,

in Beneden-Para 18 „ „ „ 9 „ indische immigranten,

in Cottica, 5,4 Hectaren aangevraagd door 1 Britsch-Indischen immigrant,

alsmede de vergrooting met 11 Hectaren van 5 perceelen, vroeger in Beneden-Saramacca aan 5 Britsch-Indische immigranten in eigendom afgestaan.

Omtrent de vestigingsplaats Alkmaar valt het volgende aan te teekenen.
Van het bij resolutie van 29 Februari 1896 litt. A. n°. 1538 ten laste der koloniale huishoudelijke begrooting voor 1896 ter beschikking van den districts-commissaris van Beneden-Commewijne gestelde bedrag van f 20189,95 voor de uitvoering van werken op de vestigingsplaats Alkmaar, werd in 1896 f 11642,64⁵ verwerkt.
De beide loostrenzen werden in het afgeloopen jaar op voldoende diepte en breedte gebracht en een aanvang gemaakt met het in orde brengen der vaartrens, terwijl ook de voorpolder werd opgehoogd.
Op enkele verbeteringen na, die in dit jaar zullen worden aangebracht, is thans de hoofdloozing in goeden toestand en blijft nog over de vaartrens te voltooien en het tweede weiland aan te leggen.
Om een en ander tot stand te brengen werd het in het jaar 1896 ongebruikte gedeelte van het bij de hierboven genoemde resolutie ter beschikking van den districts-commissaris van Beneden-Commewijne gesteld bedrag van f 20189,95, zijnde f 8547,30⁵ bij resolutie van 6 Februari 1897 litt. A. n°. 1118 ter beschikking van voormelden ambtenaar gesteld.
Op ultimo December 1896 waren op de vestigingsplaats uitgegeven 80 perceelen van $1^1/_3$ Hectare en 39 perceelen van $^5/_6$ Hectare; voorloopig ter bebouwing aangewezen waren 11 perceelen van $^5/_6$ Hectare en 3 perceelen van $1^1/_3$ Hectare, terwijl nog 14 perceelen, groot $^5/_6$ Hectare, beschikbaar waren.
Vermits de ondervinding geleerd heeft dat voor het tweede stuk weiland, dat op de vestigingsplaats zal worden aangelegd kan worden volstaan met eene kleinere oppervlakte dan waarop aanvankelijk werd gerekend, zal voor uitgifte van perceelen nog over plus minus 17 Hectaren op de vestigingsplaats kunnen worden beschikt en dus nog 20 perceelen elk van $^5/_6$ Hectare aldaar kunnen worden uitgegeven.
De vestigingsplaats is overigens voor uitbreiding vatbaar door ten Zuiden van den polderdam, die thans tot achterpolderdam dient, de beide nog bestaande maar in slechten toestand verkeerende zijpolders te doen herstellen, alsmede de oude achterpolderdam.
De bevolking op de vestigingsplaats bestond op 31 December 1896 uit 295 Britsch-Indische immigranten, zijnde 124 mannen, 64 vrouwen, 57 jongens en 50 meisjes.

De veestapel bestond uit 6 stieren, 30 koeien, 10 kalveren en 21 geiten.

De productie bedroeg in het afgeloopen jaar 10487 bossen bananen, 17100 kilogram koorn en 19200 kilogram aardvruchten.
Op verschillende perceelen is een aanvang gemaakt met den aanplant van cacao en koffie; op 5 perceelen worden planken woningen aangetroffen; op de overige gebouwen vervaardigd van palissaden en gedekt met pina of troelie.
Nog zij te dezer plaatse vermeld, dat in het laatst van 1895 het Gouvernement door koop eigenaar is geworden van de ver-

laten suikerplantage Paradise in Nickerie, en in het begin van 1897 van de suiker- en cacaoplantage la Rencontre in Boven-Para.

Met den koop van eerstgenoemd effect werd beoogd in de nabijheid van den zetel van het bestuur in Nickerie land beschikbaar te hebben tot uitgifte op de voorwaarden der Publicatie van 1 Augustus 1863, n°. 23 en zoo noodig ook voor den aanleg van eene vestigingsplaats voor immigranten en andere arbeiders; terwijl de koop van la Rencontre plaats had tot uitbreiding van de aan die plantage grenzende vestigingsplaats Domburg.

Het kapitaal, dat op naam van 1761 Britsch-Indische immigranten in de koloniale spaarbank is belegd, bedroeg op den 31sten December 1896 eene som van f 270 062,07[5], rentende $2^1/_2$ pct. 's jaars.

Uit de zoo juist genoemde cijfers blijkt dat het vertrek van de *Grecian* in Februari 1895 nog steeds zijn invloed doet gevoelen èn op het getal inleggers èn op het belegd bedrag in de spaarbank. Op ultimo December 1894 toch waren er 1857 inleggers en was het belegd kapitaal f 297 811,98[5] en op ultimo December 1895 1357 inleggers en het belegd kapitaal f 216 564,72.

Drie Nederlandsch-Indische immigranten hadden op 31 December 1896 in de koloniale spaarbank eene som van f 1094.

Gedurende het jaar 1896 werd door tusschenkomst van het immigratie-departement door 111 Britsch-Indische immigranten een bedrag van f 3946 aan hunne betrekkingen in Indië overgemaakt. In 1895 bedroeg de overgemaakte som f 2300 door 64 Britsch-Indische immigranten.

II. *Nederlandsch-Indische (Javaansche) immigranten.*

	Aantal immigranten.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januari 1896 bevonden zich in de kolonie onder contract	410	155	20	29	614
Vermeerderd door: geboorte	»	»	12	10	22
reëngagement	2	»	»	»	2
	412	155	32	39	638
Verminderd door: overlijden	2	2	2	4	10
ontslag na geëindigden diensttijd	2	1	»	»	3
	4	3	2	4	13
Aanwezig op den 31sten December 1896	408	152	30	35	625

De gemiddelde bevolking in 1896 was 619,5.

Het getal geboorten bedroeg 22, dat is 14,33 ten honderd van de vrouwen.

De verhouding tusschen mannen en vrouwen was 375 vrouwen op de 1000 mannen.

De sterfte bedroeg 10 personen, dat is 1,61 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Naar den leeftijd gerangschikt waren er 3 sterfgevallen beneden 1 jaar, 2 van 1 tot beneden 10 jaar en 5 van 10 tot beneden 50 jaar.

Tusschen de Nederlandsch-Indische immigranten werden 2 huwelijken voltrokken, namelijk:

1 in Beneden-Suriname,

1 in Beneden-Commewijne,

terwijl nog in Beneden-Commewijne 1 huwelijk voltrokken werd tusschen een Javaansche vrouw en een Chinees.

§ 6. *Certificaten van geëindigden diensttijd.*

In het jaar 1896 werden wegens geëindigden diensttijd uitgereikt aan Britsch-Indische immigranten 671 en aan Nederlandsch-Indische immigranten 2 certificaten.

§ 7. *Nieuwe werkovereenkomsten.*

Het aantal immigranten, die zich in het jaar 1896 na expiratie hunner loopende werkovereenkomsten, opnieuw voor den tijd van *een* tot *vijf* jaar voor veld- en fabriekarbeid op de plantages verbonden bedroeg;

Britsch-Indische immigranten 80 mannen, 3 vrouwen en 2 meisjes, te zamen 85 hoofden;

Nederlandsch-Indische immigranten, 2 mannen.

De aan hen betaalde premiën waren naar reden van f 100 voor een contract van vijf jaar.

§ 8. *Huisvesting, geneeskundige verpleging, ziekte en sterfte onder de onder contract verbonden immigranten.*

Omtrent de geneeskundige behandeling en verpleging in de plantage-ziekenhuizen, in het militair hospitaal te Paramaribo en in de infirmerie te Nickerie, kunnen de volgende cijfers worden medegedeeld, die getrokken zijn uit de verschillende ziekenregisters en alleen de onder contract verbonden immigranten betreffen.

	Britsch-Indische immigranten.	Nederlandsch-Indische immigranten.
Op den 1sten Januari 1896 waren onder behandeling	291	20
In 1896 onder behandeling gekomen	17215	878
Totaal	17506	898
Hiervan zijn hersteld	17111	877
Hiervan zijn overleden	132	4
	17243	881
Er bleven dus op den 31sten December 1896 onder behandeling	263	17
Het aantal ziekendagen bedroeg in 1896	108210	6415

Uit dit tafeltje blijkt dat voor het gemiddeld aantal onder contract verbonden immigranten, op elk honderdtal gemiddeld voorkwamen:

van Britsch-Indische immigranten 266 ziektegevallen;

van Nederlandsch-Indische immigranten 145 ziektegevallen;

en dat per hoofd het aantal ziekendagen gemiddeld bedroeg:

voor een Britsch-Indischen immigrant 16,5;

voor een Nederlandsch-Indischen immigrant 10,4.

Districtsgewijze was het aantal ziekendagen van de immigranten percentsgewijze, in opklimmende orde gerangschikt, in 1896, als volgt:

Britsch-Indische immigranten.

DISTRICTEN.	Aantal ziekendagen.	Zijnde gemiddeld voor ieder immigrant.
I. Cottica	3429	6,0
II. Beneden-Saramacca . .	3296	11,1
III. Boven-Commewijne . .	815	12,8
IV. Beneden-Suriname . .	19205	14,3
V. Beneden-Commewijne .	52071	16,8
VI. Boven-Suriname . . .	3035	18,8
VII. Beneden-Para	1250	22,1
VIII. Nickerie	19858	30,2
IX. Boven-Para	2551	34,0

Nederlandsch-Indische immigranten.

DISTRICTEN.	Aantal ziekendagen.	Zijnde gemiddeld voor ieder immigrant.
Cottica	In deze districten zijn geen Nederlandsch-Indische immigranten gevestigd.	
Boven-Commewijne . .		
Beneden-Para		
Nickerie		
I. Beneden-Commewijne .	3576	11,2
II. Boven-Para	227	12,9
III. Beneden-Saramacca . .	18	15,7
IV. Beneden-Suriname . .	1924	17,0
V. Boven-Suriname . . .	670	41,9

De naaste oorzaak van overlijden was als volgt:

	Britsch-Indische immigranten.	Nederlandsch-Indische immigranten.
Uitputting	10	„
Zwakte	37	3
Moeraskoorts	39	1
Buikloop	2	„
Bloedloop	4	1
Tering	6	1
Longontsteking	6	„
Luchtpijpontsteking	7	„
Darmcatarrh	1	„
Maagdarmcatarrh	1	„
Slechte spijsvertering	2	„
Hersenvliesontsteking	3	„
Bloedarmoede	2	„
Hartgebrek	3	„
Klem	2	„
Nierziekte	3	„
Leverabces	„	1
Beroerte	1	„
Stuipen	16	3
Syphilis	1	„
Yaws	2	„
Mazelen	2	„
Gebrekkige ontwikkeling	2	„
In de kraam	1	„
Verdronken	3	„
Zelfmoord	4	„
Vermoord	2	„
Gestikt door overmatig eten	1	„
Totaal	163	10

De sterfte onder de Britsch-Indische immigranten op de verschillende plantages waar zij onder contract verbonden waren, was in 1896, de 10 accidenteele gevallen niet medegerekend, als volgt:

A. Namen van de plantages waar geen sterfte onder hen is voor voorgekomen. 1)

	Gemiddelde bevolking.
1. Geyersvlijt, *** cacaoplantage in Beneden-Suriname.	36½
2. Oldenburg (Toevlugt) *** kweekgrond in „ .	1½
3. Boxel, *** cacaoplantage in Boven-Para	17½
4. de Dankbaarheid, *** cacaoplantage in Beneden-Saramacca	15½
5. de Morgenster, *** cacaoplantage in Beneden-Saramacca.	29
6. Elisabeth'shoop, ** „ in Beneden-Commewijne.	39
7. Petersburg, ** „ „ Boven-Suriname . .	29½
8. Frederici'sgift, ** „ „ Beneden-Saramacca .	15
9. la Poule, ** „ „ „ .	8½
10. Nieuw-Clarenbeek, * „ „ Boven-Commewijne .	63½
11. de Maasstroom, * „ „ Beneden-Commewijne.	32
12. Guadeloupe, * „ „ „ .	5½
13. Slootwijk, * „ „ „ .	19

1) Op de plantages geteekend met *** is ook in de jaren 1893, 1894 en 1895; — op die geteekend met ** ook in 1894 en 1895; — op die geteekend met * ook in 1895 geen sterfte geweest.

	Gemiddelde bevolking.
14. Belwaarde,* cacaoplantage in Beneden-Suriname. .	74
15. Kwatta,* „ „ „ . .	15½
16. la Rencontre,* „ „ Boven-Para	34½
17. Tout-lui-faut,* „ „ Beneden-Para . . .	56
18. de Eendracht, suikerplantage „ Cottica	144½
19. Pieterszorg, cacaoplantage „ Beneden-Commewijne.	29½

	Gemiddelde bevolking.
20. Killenstein, cacaoplantage in Beneden-Commewijne.	75½
21. Constantia, „ „ „ .	37
22. Schoonoord, „ „ „ .	25
23. Montrésor, „ „ „ .	26½
24. St.-Barbara, „ „ Boven-Suriname. . .	26½
25. 't Lotland nº. 36, „ „ Nickerie	70

B. Namen van de plantages die *beneden* het gemiddeld sterftecijfer van 2,33 waren.

				Gemiddelde bevolking.	1) Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
1.	Susanna'sdaal,	cacaoplantage	in Beneden-Suriname	97½	1	1,03
2.	Brouwerslust,	„	„ Beneden-Commewijne	71	1	1,41
3.	Zorg en Hoop,	„	„ „ . . .	70	1	1,43
4.	Johanna Catharina	„	„ Beneden-Saramacca.	68½	3	1,46
5.	Wederzorg,	„	„ Beneden-Commewijne	195½	3	1,53
6.	Geertruidenberg,	„	„ „	63	1	1,59
7.	de Morgenstond,	„	„ Beneden-Suriname	57	1	1,75
8.	Voorburg,	koffie- en „	„ „	284	5	1,76
9.	Berlijn,	„	„ Beneden-Commewijne	55½	1	1,80
10.	Sorgvliet,	„	„ „	55½	1	1,80
11.	Alliance,	suikerplantage	„ Cottica	427½	8	1,87
12.	Mariënbosch,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne	52	1	1,92
13.	Jagtlust,	koffie- en „	„ Beneden-Suriname	310	6	1,94
14.	Concordia,	„	„ Beneden-Saramacca	47	1	2,13

C. Namen van de plantages die *boven* het gemiddelde sterftecijfer waren.

				Gemiddelde bevolking.	1) Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
1.	Rust en Werk,	suikerplantage	in Beneden-Commewijne .	423	10	2,36
2.	Broederschap,	cacaoplantage	„ Beneden-Saramacca . .	42	1	2,38
3.	Mariënburg en Zoelen,	koffie- en cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne .	1416½	37	2,61
4.	Catharina Sophia,	cacaoplantage	„ Beneden-Saramacca .	37½	1	2,67
5.	Meerzorg,	suikerplantage	„ Beneden-Suriname . .	251	7	2,79
6.	Caledonia,	cacaoplantage	„ Beneden-Saramacca. .	35	1	2,86
7.	Accaribo,	„	„ Boven-Para	34½	1	2,90
8.	la Liberté,	„	„ Beneden-Suriname . .	68	2	2,94
9.	Crappahoek,	„	„ Nickerie	67½	2	2,96
10.	't Vertrouwen,	„	„ Beneden-Commewijne .	31½	1	3,17
11.	Ma Retraite,	„	„ Beneden-Suriname . .	31½	1	3,17
12.	Mon Souci,	„	„ Beneden-Commewijne .	60	2	3,33
13.	Lust en Rust,	„	„ Beneden-Suriname .	29½	1	3,39
14.	Johannesburg,	„	„ Beneden-Commewijne .	54½	2	3,67

1) Zooals uit het hoofd dezer paragraaf blijkt, zijn de accidenteele sterfgevallen onder deze opgaven niet begrepen.

			Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
15. Frederiksdorp,	cacaoplantage	in Beneden-Commewijne .	$26^1/_2$	1	3,77
16. Dordrecht,	„	„ Beneden-Suriname . .	$76^1/_2$	3	3,92
17. Spieringshoek,	„	„ Beneden-Commewijne .	75	3	4,00
18. Vreeland,	„	„ Boven-Suriname . . .	$48^1/_2$	2	4,12
19. Hazard,	suikerplantage	„ Niekerie	224	10	4,36
20. Vriendsbeleid en Ouderszorg,	cacaoplantage	„ Beneden-Commewijne .	$68^1/_2$	3	4,38
21. Leliëndaal eu Ellen,	cacaoplantage	„ „ .	$45^1/_2$	2	4,40
22. Waterland,	„	„ Boven-Para	68	3	4,41
23. Waterloo,	suikerplantage	„ Nickerie	242	13	4,91
24. Maagdenburg,	cacaoplantage	„ Boven-Suriname . .	$17^1/_2$	1	5,71
25. Kroonenburg,	„	„ Beneden-Commewijne .	$16^1/_2$	1	6,06
26. de Nieuwgrond,	„	„ „ .	14	1	7,14
27. Margarethenburg,	„	„ Nickerie	$24^1/_2$	2	8,16
28. Peperpot,	„	„ Boven-Suriname . . .	12	1	8,33
29. Katwijk,	„	„ Beneden-Commewijne	20	3	15,00

De sterfte onder de Nederlandsch-Indische immigranten op de verschillende plantages waar zij onder contract verbonden waren, was in 1896 als volgt:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
1. plantage Rust en werk	33	2	6,06
2. „ Mariënbosch	$11^1/_2$	1	8,69
3. „ Constantia	11	1	9,09
4. „ Mariënburg en Zoelen	$260^1/_2$	4	1,54
5. „ Clevia	$24^1/_2$	1	4.08
6. „ Margaretha'sgift	$11^1/_2$	1	8,69

Districtsgewijze was de sterfe onder de immiganten als volgt:

Britsch-Indische immigranten.

A. Zonder sterfte waren de districten:

Boven-Commewijne, gemiddelde bevolking . . . . $63^1/_2$
Beneden-Para, „ „ . . . . $56^1/_2$

B. Beneden het gemiddelde sterftecijfer van 2,33 waren de districten:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
1. Cottica	572	3	1,40
2. Boven-Suriname. . .	$161^1/_2$	3	1,86
1. Beneden-Suriname . .	$1344^1/_2$	28	2,08

C. Boven het gemiddelde sterftecijfer waren de districten:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
1. Beneden-Saramacca .	298	7	2,35
2. Beneden-Commewijne.	3103	75	2,42
3. Boven-Para	$154^1/_2$	4	2,59
4. Nickerie	$656^1/_2$	27	4,11

Nederlandsch-Indische immigranten.

A. Zonder sterfte waren de districten:

Boveu-Suriname 16
Boven-Para . . . . $17^1/_2$.

B. Beneden het gemiddelde sterftecijfer van 1,61 was het district Beneden-Suriname. | $113^1/_2$ | 1 | 0,88

C. Boven het gemiddelde sterftecijfer waren de districten:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen	Sterfte ten honderd.
Beneden-Commewijne . . .	443$^{1}/_{2}$	8	1,80
Beneden-Saramacca	11$^{1}/_{2}$	1	8,70

De sterfte ten honderd van alle immigranten, de accidenteele gevallen niet medegerekend, was in de verschillende districten als volgt:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
I. Boven-Commewijne . .	63$^{1}/_{2}$	„	„
II. Beneden-Para	56$^{1}/_{2}$	„	„
III. Cottica	572	8	1,40
IV. Boven-Suriname . . .	177$^{1}/_{2}$	3	1,69
V. Beneden-Suriname . .	1458	29	1,92
VI. Boven-Para	172	4	2,33
VII. Beneden-Commewijne .	3546$^{1}/_{2}$	83	2,34
VIII. Beneden-Saramacca. .	309$^{1}/_{1}$	8	2,58
IX. Nickerie	656$^{1}/_{2}$	27	4,11

De sterfte van de creolen en andere arbeiders, geen immigranten onder contract zijnde, op de plantages waar immigranten onder contract gevestigd zijn, was districtsgewijze als volgt:

	Gemiddelde bevolking.	Sterfgevallen.	Sterfte ten honderd.
I. Boven-Commewijne . .	66	„	„
II. Beneden-Para	21	„	„
III. Boven-Suriname . . .	124	1	0,81
IV. Cottica	218	2	0,92
V. Beneden-Suriname . .	845	13	1,54
VI. Beneden-Saramacca . .	303	7	2,31
VII. Nickerie	686	22	3,21
VIII. Beneden-Commewijne .	2148	71	3,31
IX. Boven-Para.	86	4	4,65

en de gemiddelde sterfte van deze bevolking: 2,67 ten honderd.

Door vergelijking dezer verhoudingsgetallen met elkander en met die van vorige jaren, verkrijgt men tot uitkomst dat het sterftecijfer van de onder contract verbonden Britsch-Indische immigranten in verhouding staat tot dat van de creolen en andere arbeiders, die niet onder contract verbonden zijn, doch op dezelfde plantage waren:

in het jaar 1877 als 3,73 tot 6,16
„ „ „ 1878 „ 2,71 „ 4,07
„ „ „ 1879 „ 2,08 „ 3,32
„ „ „ 1880 „ 1,81 „ 3,59
„ „ „ 1881 „ 3,26 „ 4,25
„ „ „ 1882 „ 2,60 „ 2,70
„ „ „ 1883 „ 2,57 „ 3,84
„ „ „ 1884 „ 2,60 „ 5,00
„ „ „ 1885 „ 2,40 „ 3,26
„ „ „ 1886 „ 1,88 „ 2,82
„ „ „ 1887 „ 1,54 „ 3,15
„ „ „ 1888 „ 1,62 „ 3,36
„ „ „ 1889 „ 1,57 „ 2,31
„ „ „ 1890 „ 1,93 „ 2,45
„ „ „ 1891 „ 3,04 „ 2,90
„ „ „ 1892 „ 2,62 „ 2,71
„ „ „ 1893 „ 2,38 „ 1,81
„ „ „ 1894 „ 2,43 „ 2,24
„ „ „ 1895 „ 2,07 „ 2,31
„ „ „ 1896 „ 2,33 „ 2,67

Voor de Nederlandsch-Indische immigranten was de verhouding: in het jaar 1895 als 1,27 staat tot 2,31; in het jaar 1896 als 1,61 staat tot 2,67.

§ 9. *Arbeid, loon, overwerk en werkverzuim.*

Het aantal onder contract verbonden immigranten, die in 1896 aan den veld en fabriekarbeid op de plantages hebben deelgenomen, de hoeveelheid van hunne werkdagen of taken en het bedrag van het verdiende loon, waren als volgt:

IMMIGRANTEN.	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken.	Loon.
Britsch-Indië	4031	1380	44	754 326$^{1}/_{4}$	f 518 302,92^{5}	189 611	f 108 967,65^{5}	4 090$^{1}/_{2}$	f 1578,30
Nederlandsch-Indië.	398	150	„	76 372$^{1}/_{4}$	48 207,54	20 737$^{3}/_{4}$	12 264,62	„	„
Totaal . .	4429	1530	44	830 698$^{1}/_{2}$	f 566 510,46^{5}	210 348$^{3}/_{4}$	f 121 232,22^{5}	4 090$^{1}/_{2}$	f 1578,30

In deze opgaven zijn niet begrepen, omdat zij niet als werkdagen rekenden: de dagen van ziekte, die van afwezigheid met

verlof, die van afwezigheid ten gevolge van dagvaarding voor den rechter of tot het ondergaan van straf en de dagen van opzettelijk werkverzuim; evenmin de zon- en feestdagen, welke laatste, behalve de algemeen erkende, voor Hindoes bedragen 32, voor Mahomedanen uit Britsch-Indië 16 en voor die uit Nederlandsch-Indië 3 in het jaar.

In den volgenden staat is aangeteekend het aantal creolen en andere arbeiders, die in het jaar 1896 hebben gewerkt op plantages waar immigranten onder contract verbonden zijn, het aantal verrichte werktaken en het verdiende loon.

ARBEIDERS.	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Werk-dagen of taken.	Loon.	Werk-dagen of taken.	Loon.	Werk-dagen of taken.	Loon.
Creolen	613	227	90	149 145	f160 071,51	41 534	f26 106.86	9 383$^1/_4$	f 3907,11
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten .	1667	511	183	353 444$^1/_2$	282 647,92	80 075$^3/_4$	47 258,71	24 173$^1/_2$	f 9528,81

Behalve de hierboven vermelde bedragen, werd nog in het district Beneden-Commewijne aan ploegwerkers aan loon uitbetaald:

op de plantage de Maasstroom.		f 1978,33
" " "	Mariënburg en Zoelen	33 735,05
" " "	Slootwijk	973,00
	Te zamen .	f 36 686,38

Daar de creolen en niet onder contract verbonden arbeiders dikwijls van woonplaats veranderen, is het aantal van de in dezen staat en andere opgaven voorkomende creolen en niet gecontracteerde vreemde arbeiders verkregen door het aantal van hen, die op den 1sten van elke maand op de plantage waren bij elkaar te tellen en van die som een twaalfde voor het gemiddeld getal te nemen.

Door de gegevens in de beide voorgaande staten vermeld, verkrijgt men ten aanzien van de hoeveelheid werk en het bedrag van het dagloon van iederen arbeider in 1896 op de plantages waar immigranten onder contract verbonden waren, de volgende uitkomsten:

ARBEIDERS.	Voor iederen man in het jaar.		Voor iedere vrouw in het jaar.		Voor een jongen en meisje in het jaar.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Britsch-Indische immigranten onder contract verbonden . .	187,1	f 0,687	137,4	f 0,575	93,0	f 0,386
Nederlandsch-Indische immigranten onder contract verbonden.	191,9	0,631	138,3	0,591	"	"
Creolen	243,3	1,073	183,0	0,629	104,3	0,416
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten.	212,0	0,806	156,7	0,590	132,1	0,394

De volgende opgaven behelzen de hoeveelheid werk en het verdiende loon van de arbeiders op de plantages waar *geen* immigranten onder contract verbonden zijn.

ARBEIDERS	Aantal			Aantal werkdagen of taken en bedrag van het verdiende loon van de					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Werkdagen of taken.	Loon.	Werkdagen of taken	Loon.	Werkdagen of taken	Loon.
Creolen	140	176	42	32 308$^1/_4$	f28 455,26^5	39 007$^1/_2$	f 23 057,02	8039	f 3 296,60
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten .	212	68	14	43 970	33 841,65	11 019$^3/_4$	7 275,13	1404	413,00

Hoofdelijk berekend verkrijgt men voor deze arbeiders gemiddeld het volgende:

ARBEIDERS.	Voor ieder man in het jaar.		Voor iedere vrouw in het jaar.		Voor een jongen of meisje in het jaar.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld loon per dag.
Creolen	230,8	f 0,181	221,6	f 0,591	191,4	f 0,410
Vreemde arbeiders en niet meer onder contract verbonden immigranten.	207,4	0,770	162,1	0,660	100,3	0,294

Door de vorenstaande gegevens samen te trekken, verkrijgt men voor alle plantages in de kolonie het volgende resultaat van het aantal arbeiders en de hoeveelheid opgeleverden arbeid in het jaar 1896 tot het verbouwen en bereiden van stapelproducten verricht.

ARBEIDERS.	Aantal			Aantal werkdagen of taken van de		
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en Meisjes.
Immigranten onder contract	4429	1530	44	830 698½	210 348¾	4 090½
Hunne contracten uitgediend hebbende immigranten of vreemde arbeiders	1879	579	197	397 414½	91 095½	25 577½
Totaal van vreemden	6308	2109	241	1 228 113	301 444¼	29 668
" " creolen	753	403	132	181 453¼	80 541½	17 422¼
Totaal-generaal in 1896. . .	7061	2512	373	1 409 566¼	381 985¾	47 090¼

Uit deze tafel, vergeleken met die van het vorige jaarverslag, blijkt:

1°. dat van de creolen in 1896 117 mannen, 133 vrouwen en 4 jongens en meisjes *minder* dan in 1895 op de plantages of voor den zoogenaamden grooten landbouw hebben gearbeid; dat van de mannen 23 742 en van de vrouwen 20 747¾ werktaak *minder*, doch van de jongens en meisjes 1343¾ werktaak *meer* is verkregen dan in 1895;

2°. dat de arbeid van vreemde arbeiders is toegenomen met:

417 mannen en 81 141½ werktaak,

51 vrouwen en 6144¼ werktaak, en

met 2665¼ werktaak van de jongens en meisjes, ofschoon van deze in 1896 *vier minder* dan in 1895 aan den arbeid hebben deelgenomen;

3°. dat de som der werkdagen of taken van de mannen, vrouwen, jongens en meisjes op de verschillende plantages te zamen in de laatste *tien* jaren heeft bedragen zooals in de volgende tafel is uitgedrukt:

	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.
Van de creolen.	529 590½	471 640¾	454 655½	446 655¼	445 304	418 731	387 242¾	390 331¾	322 563½	279 417
Van vreemde arbeiders . . .	1 099 656	1 075 068	1 088 901¾	1 131 312½	1 216 167½	1 269 942¾	1 368 654	1 397 870¾	1 469,274¼	1 559 225¼
Totaal-generaal.	1 629 246½	1 546 708¾	1 543 561¼	1 577 967¾	1 661 471½	1 688 673¾	1 755 896¾	1 788 202½	1 791 837¾	1 838 642¼

Uit den voorgaanden staat blijkt:

1°. dat de door de creolen gedurende de laatste *tien* jaren op de plantages of voor den zoogenaamden grooten landbouw geleverde arbeid, op het jaar 1894 na, geregeld jaarlijks is *verminderd*, bedragende het verschil tusschen bedoelden arbeid door hen in 1887 en in 1896 geleverd 250 173½ werktaak of werkdag, of ruim 47 ten honderd *minder;*

2°, dat, op het jaar 1888 na, de gedurende datzelfde tijdsverloop geleverde arbeid door *vreemde arbeiders* geregeld is *vermeerderd*, bedragende het verschil tusschen bedoelden arbeid, door hen in 1887 en in 1896 geleverd, 459 569¼ werktaak of werkdag of ruim 41 ten honderd *meer;*

3°. dat het totaal van den gedurende dien tijd geleverden arbeid, zoowel door creolen als door vreemde arbeiders, op de jaren 1888 en 1889 na, geregeld jaarlijks is *vermeerderd*, bedragende het verschil tusschen den arbeid door hen in 1887 en in 1896 geleverd 209 395¾ werktaak of werkdag, of ruim 12 ten honderd meer.

Districtsgewijze was de hoofdelijk geleverde arbeid door de immigranten en hun gemiddeld dagloon in het jaar 1896, in afdalende orde gerangschikt, als volgt:

voor Britsch-Indische immigranten:

	DISTRICTEN.	Aantal werkdagen of taken per man geleverd.
	Boven het gemiddeld bedrag van . . .	187,1
1.	Boven-Commewijne	246,3
2.	Beneden-Saramacca	230,0
3.	Nickerie	221,0
4.	Beneden-Para	217,0
5.	Boven-Para	204,5
6.	Boven-Suriname	192,8
7.	Beneden-Suriname	191,9
	Beneden het gemiddeld bedrag:	
8	Beneden-Commewijne	177,3
9.	Cottica	162,0

	DISTRICTEN.	Gemiddeld bedrag van het loon verdiend per man en per dag.
	Boven het gemiddeld bedrag van . . .	f 0,687
1.	Cottica	0,769
2.	Beneden-Suriname	0,711
3.	Boven-Suriname	0,692
4.	Boven-Para	0,690
	Beneden het gemiddeld bedrag:	
5.	Beneden-Saramacca	0,680
6.	Beneden-Commewijne	0,674
7.	Beneden-Para	0,670
8.	Boven-Commewijne	0,650
9.	Nickerie	0,644

voor Nederlandsch-Indische immigranten:

	DISTRICTEN.	Aantal werkdagen of taken per man geleverd.
	Boven het gemiddeld bedrag van . . .	191,9
1.	Beneden-Saramacca	218,4
2.	Boven-Para	213,2
3.	Beneden-Suriname	212,9
	Beneden het gemiddeld bedrag:	
4.	Beneden-Commewijne	185,5
5.	Boven-Suriname	174,1

	DISTRICTEN.	Gemiddeld bedrag van het loon verdiend per man en per dag.
	Boven het gemiddeld bedrag van . . .	f 0,631
1.	Boven-Suriname	0,747
2.	Beneden-Saramacca	0,643
3.	Beneden-Commewijne	0,641
	Beneden het gemiddeld bedrag:	
4.	Boven-Para	0,618
5.	Beneden-Suriname	0,588

In de overige districten zijn geen Nederlandsch-Indische immigranten gevestigd.

Het maximumloon, dat voor een week arbeid aan enkele immigranten is uitbetaald, bedroeg:

voor Britsch-Indische:

f 10,50 aan een man op de plantage Rust en Werk,
6,78 „ „ vrouw „ „ „ la Liberté;

voor die uit Nederlandsch-Indië:

f 6,88 voor een man op de plantage la Liberté,
6,78 „ „ vrouw „ „ „ „ „

Het door de districts-commissarissen geconstateerd werkverzuim, waarmede de werkovereenkomsten kunnen worden verlengd, bedroeg in 1896, na aftrek van het overwerk:

voor de Britsch-Indische immigranten 14 415¾ dag, of gemiddeld 2,7 dag per volwassen arbeider; dit cijfer was in 1895 3,4 en in 1894 4,0;

voor de Nederlandsch-Indische immigranten $1596\frac{1}{4}$ dag, of gemiddeld 2,9 dag per volwassen arbeider; in 1895 was dit cijfer 2,8.

Van de Britsch-Indische immigranten hebben 1339 arbeiders overwerk en wel te zamen $10066\frac{1}{4}$ taak of werkdag, waarmede de duur hunner werkovereenkomsten verminderd wordt.

Van de Nederlandsch-Indische immigranten hebben 64 arbeiders overwerk en wel te zamen $318\frac{1}{2}$ taak of werkdag.

§ 10. *Klachten en misdrijven*

Door de immigranten werden in het jaar 1896 de volgende klachten tegen hunne huurders of werkgevers ingebracht.

Britsch-Indische immigranten.

Ingebrachte klachten van immigranten tegen huurders, gezagvoerders, geneeskundigen en opzichters.		Ingetrokken of niet vatbaar voor vervolging.	Door den eersten rechter		In hooger beroep.	*Aanmerkingen.*
Getal.	Namen der districten en aard der klachten.		vrijgesproken	veroordeeld.		
	I. Cottica.					
	Geene.					
	II. Boven-Commewijne.					
	Geene.					
	III. Beneden-Para.					
	Geene.					
	IV. Nickerie.					
	Geene.					
	V. Beneden-Commewijne.					
1	het niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen	»	»	1	»	
1	het toebrengen van slagen	»	1	»	»	
2	te zwaar werk	2	»	»	»	Ongegrond.
1	te min betaald loon	1	»	»	»	Idem.
	VI. Boven-Suriname.					
2	het toebrengen van een slag.	2	»	»	»	Idem.
9	te zwaar werk	9	»	»	»	Idem.
	VII. Beneden-Suriname.					
3	het toebrengen van slagen	»	»	3	»	
1	het toebrengen van stokslagen en het weigeren van een pas om zich te gaan beklagen . .	»	1	»	»	
	VIII. Boven-Para.					
6	te zwaar werk.	6	»	»	»	Idem.
1	weigering van opname in het ziekenhuis . .	1	»	»	»	Idem.
	IX. Beneden-Saramacca.					
1	het toebrengen van slagen	1	»	»	»	Idem.
2	te zwaar werk	2	»	»	»	Idem.
30	Totaal.	24	2	4	»	
	Nederlandsch-Indische immigranten.					
	I. Boven-Para.					
3	te zwaar werk	3	»	»	»	Ongegrond.

In de overige districten, waar Nederlandsch-Indische immigranten gevestigd zijn, werden in het jaar 1896 door hen geene klachten ingebracht tegen hunne huurders of werkgevers.

Op eene gemiddelde bevolking van 6575 personen zijn dus door Britsch-Indische immigranten tegen hunne werkgevers ingebracht 30 klachten, zijnde 0,46 ten honderd, 0,06 meer dan in het jaar 1895, toen op eene gemiddelde bevolking van 6471 personen 26 klachten werden ingebracht.

Door Nederlandsch-Indische immigranten werden in 1896 tegen hunne werkgevers ingebracht 3 klachten, zijnde ruim 0,48 ten honderd van de gemiddelde bevolking, evenveel als het jaar te voren.

Het aantal tegen immigranten ingediende klachten ter zake van misdrijf, wordt in den volgenden staat vermeld.

IMMIGRANTEN.	Overtredingen ter zake van plichtverzuim vallende onder de artt. 151-156 der herziene strafverordening van 1874.												Andere overtredingen dan die vallende onder nevenvermelde artt. 151-156.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Onwil om te werken of luiheid.						Andere overtredingen.														
	Aangebracht.		Schuldig bevonden en veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht.		Schuldig bevonden en veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken, of vrijgesproken.
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.									
Britsch-Indische	439	52	394	41	45	11	128	11	106	9	22	2	264	198	66	1) 12	7	4	2) 3	.	1
Nederlandsch-Indische. . .	71	16	65	16	6	.	3	3	3	3	.	.	13	12	1	.	.	.	.	.	.

1) 1 Nog aanhangig. 2) 1 Nog aanhangig. 1 overleden.

Het aantal klachten door huurders tegen sommige bij hen in dienst zijnde immigranten ingebracht wegens plichtverzuim bedroeg in 1896:

voor Britsch-Indische 9,58 ten honderd; 0,18 ten honderd *meer* dan in 1895;

voor Nederlandsch-Indische 15,0 ten honderd; 5,63 ten honderd *minder* dan in 1895.

Het aantal klachten wegens andere overtredingen, meestal ingebracht door eigen landgenooten, bedroeg in 1896:

voor de Britsch-Indische immigranten 4,02 ten honderd; 0,68 ten honderd *minder* dan in 1895;

voor de Nederlandsch-Indische 2,10 ten honderd; 2,82 ten honderd *minder* dan in 1895.

Het aantal klachten wegens wanbedrijf bedroeg in 1896:

voor de Britsch-Indische immigranten 0,18 ten honderd; 0,14 ten honderd *minder* dan in 1895.

Het aantal klachten wegens misdaad bedroeg in 1896.

voor de Britsch-Indische immigranten 0,046 ten honderd; 0,015 ten honderd *meer* dan in 1895.

Tegen de Nederlandsch-Indische immigranten werd in 1896 geen klacht wegens wanbedrijf en ook niet wegens misdaad ingebracht.

Districtsgewijs komen de klachten tegen immigranten te staan als volgt:

Voor Britsch-Indische immigranten.

IMMIGRANTEN UIT:	Overtredingen ter zake van plichtverzuim vallende onder de artt. 151-156 der herziene strafverordening van 1874.												Andere overtredingen dan die vallende onder nevenvermelde artt. 151-156			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Onwil om te werken of luiheid.						Andere overtredingen.														
	Aangebracht.		Schuldig bevonden en veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht.		Schuldig bevonden en veroordeeld.		Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.		Aangebracht	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.	Aangebracht.	Schuldig bevonden en veroordeeld.	Niet bewezen, ingetrokken of vrijgesproken.
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.									
1. Cottica	9	3	6	3	3	„	3	1	3	1	„	„	19	11	8	„	„	„	„	„	„
2. Boven-Commewijne	„	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	„	3	2	1	„	„	„	„	„	„
3. Beneden-Comewijne	271	31	256	25	15	6	48	„	47	„	1	„	75	72	3	1	1	„	1	„	1
4. Boven-Suriname	11	1	10	1	1	„	1	„	„	„	1	„	8	4	4	1	„	1	„	„	„
5. Beneden-Suriname	67	2	56	2	11	„	43	4	31	3	12	1	54	41	13	[1]) 5	3	1	[2]) 2	„	„
6. Boven-Para	32	8	22	7	10	1	3	„	3	„	„	„	8	2	6	„	„	„	„	„	„
7. Beneden-Para	4	„	3	„	1	„	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„
8. Beneden-Saramacca	21	„	21	„	„	„	10	„	8	„	2	„	38	26	12	1	1	„	„	„	„
9. Nickerie	24	7	20	3	4	4	19	6	13	5	6	1	58	39	19	4	2	2	„	„	„
Totaal	439	52	394	41	45	11	128	11	106	9	22	2	264	198	66	12	7	4	3	„	1

[1]) 1 nog aanhangig. [2]) 1 nog aanhangig; 1 overleden.

Voor Nederlandsch-Indische immigranten.

IMMIGRANTEN UIT:	Onwil Aangebracht M.	Onwil Aangebracht V.	Onwil Schuldig M.	Onwil Schuldig V.	Onwil Niet bewezen M.	Onwil Niet bewezen V.	Andere Aangebracht M.	Andere Aangebracht V.	Andere Schuldig M.	Andere Schuldig V.	Andere Niet bewezen M.	Andere Niet bewezen V.	Andere overtr. Aangebracht	Andere overtr. Schuldig	Andere overtr. Niet bewezen	Wanbedr. Aangebracht	Wanbedr. Schuldig	Wanbedr. Niet bewezen	Misdaden Aangebracht	Misdaden Schuldig	Misdaden Niet bewezen
1. Beneden-Commewijne	60	16	58	16	2	„	2	3	2	3	„	„	12	11	1	„	„	„	„	„	„
2. Boven-Suriname	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„
3. Beneden-Suriname	6	„	3	„	3	„	1	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
4. Boven-Para	5	„	4	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
5. Beneden-Saramacca	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Totaal	71	16	65	16	6	„	3	3	3	3	„	„	13	12	1	„	„	„	„	„	„

In de overige districten zijn geen Nederlandsch-Indische immigranten gevestigd.

Op elk honderdtal immigranten, namelijk van het gemiddelde dier bevolking in elk district, kunnen dus gerekend worden te zijn aangebracht in het jaar 1896, zooals in de volgende tafels is vermeld.

Voor Britsch-Indische immigranten.

IN HET DISTRICT.	Overtredingen ter zake van plichtverzuim jegens huurders of werkgevers.	Overtredingen van anderen aard.	Wanbedrijven.	Misdaden.
1. Cottica	2,80 ten honderd.	3,32 ten honderd.	0, ten honderd.	0, ten honderd.
2. Boven-Commewijne	1,57 " "	4,72 " "	0, " "	0, " "
3. Beneden-Commewijne	11,28 " "	2,42 " "	0,03 " "	0,03 " "
4. Boven-Suriname	8,05 " "	4,95 " "	0,62 " "	0, " "
5. Beneden-Suriname	8,62 " "	4,02 " "	0,37 " "	0,15 " "
6. Boven-Para	27,83 " "	5,11 " "	0, " "	0, " "
7. Beneden-Para	7,08 " "	1,77 " "	0, " "	0, " "
8. Beneden-Saramacca	10,40 " "	12,75 " "	0,34 " "	0, " "
9. Nickerie	8,53 " "	8,83 " "	0,61 " "	0, " "

Voor Nederlandsch-Indische immigranten.

IN HET DISTRICT.	Overtredingen ter zake van plichtverzuim jegens huurders of werkgevers.	Overtredingen van anderen aard.	Wanbedrijven.	Misdaden.
1. Beneden-Commewijne	18,26 ten honderd.	2,71 ten honderd.	0, " "	0, ten honderd.
2. Boven-Suriname	0, " "	6,25 " "	0, " "	0, " "
3. Beneden-Suriname	6,17 " "	0, " "	0, " "	0, " "
4. Boven-Para	28,57 " "	0, " "	0, " "	0, " "
5. Beneden-Saramacca	0, " "	0, " "	0, " "	0, " "

Bij dit verslag behooren twee staten:

Litt. J[2], aantoonende de aankomst en verdeeling van immigranten in het jaar 1896:

Litt. J[3], aantoonende het getal mannen, vrouwen, jongens en meisjes, die op den 31sten December 1896 op elke plantage onder contract verbonden waren.

II. Kolonisatie.

A. *Uit Europa.*

Volgens opgave der Europeesche kolonisten, in den omtrek van Paramaribo gevestigd, was hunne getalsterkte als volgt:

	Aantal				Totaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens	Meisjes.	
Sterkte op 1°. Januari 1896	46	44	42	49	181
Vermeerderd door geboorte	"	"	5	"	5
	46	44	47	49	186
Verminderd door overlijden	1	"	"	1	2
Sterkte op 31 December 1896	45	44	47	48	184

Hun veestapel bestond op 31 December 1896 uit:

824 runderen,
36 paarden,
8 muilezels, en
47 steenezels.

De gezondheidstoestand der kolonisten was in 1896 wederom gunstig.

Onder hun vee heeft geen ziekte geheerscht.

Nog steeds laat de loozing hunner landerijen te wenschen over.

B. *Uit Britsch-Indië, China en West-Indië.*

Volgens de gegevens in het vorig jaarverslag verstrekt, waren op 31 December 1895:

a. Huurders van domeinland:

92 immigranten, te zamen voor eene oppervlakte van 146,92 Hectaren, onder wie:

69 Britsch-Indische,
15 West-Indische en
8 Chineesche immigranten.

Op ultimo December 1896 waren er 104 immigranten huurders van domeinland voor een oppervlakte van 162,0937 Hectaren, onder wie:

79 Britsch-Indische,
16 West-Indische en
9 Chineesche immigranten.

b. Gebruikers van domeinland op de voorwaarden der Publicatie van 1 Augustus 1863. n°. 23.

195 immigranten, te zamen voor een oppervlakte van 396,18 Hectaren, onder wie:

188 Britsch-Indische,
4 West-Indische, en
3 Chineesche immigranten.

Op ultimo December 1896 waren er 236 gebruikers van domeinland, als boven, te zamen voor een oppervlakte van 496,18 Hectaren, onder wie:

Omtrent de vestigingsplaats Alkmaar wordt verwezen naar het hierboven aangeteekende.

c. Eigenaren van land van het Gouvernement in eigendom verkregen op de voorwaarden der Publicatie van 1 Augustus 1863, nº. 23.

45 immigranten, te zamen voor eene oppervlakte van 367,04 Hectaren, onder wie:

27 Britsch-Indische,

8 West-Indische en

10 Chineesche immigranten.

Op ultimo December 1896 waren er 62 immigranten eigenaren als voren, van 432,04 Hectaren, onder wie:

42 Britsch-Indische,

2 West-Indische, en

11 Chineesche immigranten,

terwijl 3 Britsch-Indische immigranten, zooals hierboven vermeld, van 3 erven in Nieuw-Nickerie, te zamen 2820 M² groot, den eigendom verkregen.

d. Huurders van land van particulieren.

Het getal der immigranten die land in huur hebben van particulieren, zoowel als de oppervlakte die zij in huur hebben, zijn aan te groote schommelingen onderhevig dan dat hieromtrent gegevens kunnen worden verstrekt, welke volkomen betrouwbaar zijn.

Alleen zij te dezer plaatse aangeteekend dat het getal hunner meer en meer toeneemt, vooral in de districten Beneden-Suriname en Para en om en bij de hoofdplaats.

e. Eigenaren van land van particulieren verkregen.

76 immigranten te zamen voor een oppervlakte van 1046,78 Hectaren, behalve 4 verlaten plantages waarvan de uitgestrektheid niet met juistheid kan worden opgegeven, onder wie:

63 Britsch-Indische,

10 West-Indische, en

3 Chineesche.

Hieronder waren — omdat de opgaven niet tijdig verstrekt werden — niet begrepen 11 Britsch-Indische immigranten, die te zamen 40 Hectaren in het district Coronie in eigendom hadden verkregen.

In 1896 verkregen 8 Britsch-Indische immigranten door koop den eigendom van 105,4697 Hectaren, zoodat op ultimo December 1896 er 95 immigranten waren, onder wie:

82 Britsch-Indische,

10 West-Indische, en

3 Chineesche,

die te zamen 1192,2497 Hectaren van particulieren in eigendom hadden verkregen.

De hieronder volgende staten wijzen aan:

Staat A, de koopprijzen besteed voor beplantingen en opstallen op perceelen in huur of in gebruik afgestaan, den naam van den kooper, de grootte en de ligging van het perceel;

Staat B, de koopprijzen besteed bij koop van perceelen van particulieren, den naam van den kooper, de grootte en de ligging van het perceel.

Staat A.

NAAM VAN DEN KOOPER.		Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
		Hectares.		
Sjauw-Akian		0,6619	fort Nieuw-Amsterdam, nº. 69.	f 1150
Bijai	nº. 1150/S	2,—	Saramacca.	950
Kubair	„ 1675/R	4,—	„	800
Boudhi	„ 1676/R			
Jugroop	„ 919/M	2,—	„	700
Bhugwanden	„ 1186/S	2,—	„	600
Punchum	„ 1181/S			
Sunjharia	„ 381/R	erf.	Paramaribo, 1ste Buitenwijk, nº. 79.	600
Damodar	„ 462/T	2,—	Saramacca.	500
Daby	„ 1365/B	2,—	„	450
Jahoorun	„ 464/K			
Bihary	„ 1219/S	1,0132	fort Nieuw-Amsterdam nº. 20.	450
Purowby	„ 954/B	1,6	Domburg nº. 102*b*.	450
Rugbursing	„	0,7120	„ „ 66.	450
Towkuli	„ 5/R	0,97	„	445
Merrhai	„ 1192/S	2,—	Saramacca.	400
Dhirajia	„ 377/N	1,681	Domburg nis. 100 en 101.	400
Bansi	„ 431/R	2,—	Saramacca.	397
Jeorakhan	„ 460/T	2,—	„	340

NAAM VAN DEN KOOPER.	Grootte en ligging van het perceel.		Koopprijs.
	Hectares.		
Bisasar n°. 495/T	2,—	Saramacca.	f 300
Baiju „ 421/S	$1\frac{2}{3}$	Alkmaar n°. 9.	240
Leda „ 720/S	2,—	Saramacca.	240
Akal „ 1634/R	0,9256	Domburg n°. 71.	220
Koylas „ 169/N	$1\frac{2}{3}$	Alkmaar n°. 10.	215
Fudia „ 1637/R	0,82	Domburg n°. 75.	215
Kalicharan „ 1002/S Bhowani „ 272/T	$1\frac{1}{3}$	Alkmaar n°. 49.	210
Sewrensber „ 261/C	1,8	Domburg.	195
Dina „ 1018/R	$\frac{5}{6}$	Alkmaar n°. 46*b*.	193
Kanhai „ 939/R	1,77	Domburg.	180
Teluckdhary „ 354/J	2,99	Nickerie.	175
Bissoondhari „ 183/M	0,70	Domburg n°. 29.	120
Nawbat Ram „ 587/S	1,28	„ „ 114.	108
Bhagaloo „ 59/K	2,—	Pad van Wanica.	90
Sewnath „ 1356/R	$\frac{5}{6}$	Alkmaar ½ n°. 7.	80
Bhagan „ 754/L	1,—	Meulwijk.	70
„ „ „	0,5	„	40
Matow „ 140/N	$1\frac{1}{3}$	Alkmaar n°. 72.	56
Staat B.			
Bhugwan Sing n°. 194/C	3,—	Saramacca.	f 1500
Changoor „ 523/C Soondori „ 727/L	63,41	grond Uitvlugt, Orelanakreek.	250
Gungadin „ 1154/B Luckpotia „ 1549/M	0,0837	Nickerie n°. 172.	250
Chooroo „ 1585/B	21,—	Orelanakreek.	230
Durga „ 1147/R	15,—	Breukelerwaard.	125
Ruttoo „ 71/G	2,976	grond l'Argentcourt, Orelanakreek.	100

Tegen den afstand van het recht op vrijen terugvoer werd krachtens de verordening van 19 April 1895 (*Gouvernementsblad* n°. 24) aan 16 Britsch-Indische immigranten de premie, bedoeld bij art. 3, uitgekeerd.

Behalve de hierboven bedoelde immigranten, die zich aan den kleinen landbouw wijden, bevinden zich in de onmiddellijke nabijheid der stad, gevestigd op de achtererven langs de Gravenstraat, den Wanicaweg, den weg van Charlesburg naar zee, enz., nog verschillende, voor het meerendeel Britsch-Indische immigranten, die zich met den veeteelt onledig houden.

Ook zijn velen hunner, onder wie niet minder dan 135 Britsch-Iddische immigranten, in de stad of in de districten gevestigd, gepatenteerd als rondventer, winkelier, vettewarier, tapper, goud- en zilversmid, horlogemaker en barbier.

Bovendien waren gepatenteerd als karrelieden 8 Britsch-Indische immigranten; 13 hunner hadden een port d'armes; 2 een permit tot het uitoefenen van het beroep van visscher; 4 een vergunning om in 's lands wateren te visschen; gemiddeld 26 dagelijks een staan- of verkoopplaats op een der markten te Paramaribo; terwijl anderen als graskappers en door den verkoop van gras voor beestenvoêr alhier ter stede een goed bestaan vinden.

De agent-generaal,

G. H. Barnet Lyon.

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE J[1].

N°. 14

STAAT

AANTOONENDE

DE AANKOMST EN VERDEELING VAN IMMIGRANTEN

GEDURENDE HET JAAR

1896.

Volgnommer.	NAMEN DER SCHEPEN.	Onder welke vlag.	Tonnen-maat.	Dagteekening van aankomst.	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.						
						Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaren.		Beneden 10 jaren.		Totaal.
								Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
1	*Mersey* . . .	Eng.	1713	1896 April 10	Calcutta (Britsch-Indië).	429	176	2	»	29	25	661
2	*Hereford* . .	Eng.	1469,33	1896 December 17	Calcutta (Britsch-Indië).	322	128	»	1	25	32	508

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	Getal immigranten aan elke plantage toegewezen.							AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaren.		Beneden 10 jaren.		Totaal.	
			Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.		
Nieuw-Clarenbeek	7	3	.	.	.	.	10	
de Eendracht	11	4	.	.	.	1	16	
Alliance	9	3	.	.	.	1	13	
Kroonenburg	7	3	.	.	.	1	11	
Mariënbosch	14	6	.	.	1	1	22	
Elisabeth'shoop	7	3	.	.	.	1	11	
de Maasstroom	7	3	.	.	.	1	11	
Johannesburg	7	3	.	.	1	.	11	
Spieringshoek	14	6	.	.	1	2	23	
Vriendsbeleid en Ouderszorg	7	3	.	.	1	.	11	
Wederzorg	21	9	.	.	2	1	33	
Sorgvliet	7	3	.	.	1	.	11	
Leliëndaal en Ellen	7	3	.	.	.	1	11	
Mariënburg	80	32	2	.	9	.	123	
Geertruidenberg	7	3	.	.	.	1	11	
Voorburg	11	4	.	.	.	1	16	
Susanna'sdaal	11	4	.	.	1	.	16	
Belwaarde	9	3	.	.	1	.	13	
Jagtlust	42	19	.	.	2	2	65	
Meerzorg	35	15	.	.	.	5	55	
Geyersvlijt	7	3	.	.	.	1	11	
Ma Retraite	9	3	.	.	.	1	13	
Petersburg	7	3	.	.	1	.	11	
Vreeland	7	3	.	.	.	.	10	
Boxel	7	3	.	.	.	1	11	
la Rencontre	7	3	.	.	1	.	11	
Accaribo	7	3	.	.	1	.	11	
Johanna Catharina	7	3	.	.	1	.	11	
Broederschap	11	4	.	.	.	1	16	
Hazard	21	9	.	.	2	1	33	
Crappahoek	11	4	.	.	1	.	16	
'tLotland N°. 36	7	3	.	.	.	.	10	
Weezen elders uitbesteed	.	.	.	.	1	1	2	
Niet toebedeeld wegens ziekte	1	.	.	.	.	.	1	
Overleden vóór de toedeeling	.	.	.	.	1	.	1	
	429	176	2	.	29	25	661	
Alliance	44	15	.	1	4	4	68	De immigranten zijn eerst in het begin der maand Januari 1897 naar de hun aangewezen plantages vertrokken en zijn dus niet begrepen in het aantal op 31 December 1896 op de plantages aanwezig, vermeld in staat B.
Rust en Werk	28	10	.	.	1	5	44	
Wederzorg	21	8	.	.	3	1	33	
Mariënburg en Zoelen	73	28	.	.	5	8	114	
Dordrecht	6	2	.	.	.	1	9	

Volgnommer.	NAMEN DER SCHEPEN.	Onder welke vlag.	Tonnenmaat.	Dagteekening van aankomst	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.						
						Mannen.	Vrouwen.	Van 10-15 jaren		Beneden 10 jaren		Totaal.
								Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	

RECAPI

PLAATS VAN HERKOMST.	VAN WAAR GEKOMEN.	TOEGEWEZEN AAN DE PLANTAGES IN														
		DE OUDE KOLONIE.					NICKERIE.					CORONIE.				
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Britsch-Indië . . .	Calcutta	664	259	47	51	1021	78	30	5	118	„	„	„	„	„	„

STAAT aantoonende het aantal immigranten aangevoerd in de kolonie

PLAATS VAN HERKOMST.	Van 1853 tot en met 1862.	Van 1863 tot en met 1872.	Van 1873 tot en met 1882.	Van 1883 tot en met 1892.	1893.
Nederlandsch-Indië	8	21	94	94	„
Madera	275	205	„	„	„
China	487	2015	„	„	„
West-Indië	„	2382	214	79	„
Nederland	„	2	87	„	„
Britsch-Indië	„	„	6569	8633	1092
Totaal . . .	770	4625	6964	8806	1092

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	Getal immigranten aan elke plantage toegewezen.							AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Van 10–15 jaren.		Beneden 10 jaren		Totaal.	
			Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.		
Jagtlust	42	14	»	»	2	3	61	
Tout-lui-faut	6	2	»	»	1	»	9	
Waterland	21	8	»	»	3	1	33	
Catharina Sophia	27	9	»	»	1	4	41	
Concordia	7	3	»	»	1	»	11	
Waterloo	22	8	»	»	2	1	33	
Hazard	17	6	»	»	»	3	26	
Nog niet toebedeeld wegens ziekte	8	15	»	»	2	1	26	
	322	128	»	1	25	32	508	

T U L A T I E.

NIET TOEGEWEZEN EN DE REDENEN WAAROM.						TOTAAL AANGEVOERD.					AANMERKINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal	AANMERKINGEN.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
»	»	1	1	2	Weezen elders uitbesteed.	751	304	56	58	1169	
»	»	1	»	1	Overleden vóór de toedeeling.						
9	15	2	1	27	Wegens ziekte nog niet toebedeeld.						

Suriname van af 1 Januari 1853 tot ultimo December 1896.

1894.	1895.	1896.	TOTAAL.	AANMERKINGEN.
582	»	»	799	
»	»	»	480	
»	»	»	2 502	
»	»	»	2 675	
»	»	»	89	
1206	1615	1169	20 284	
1788	1615	1169	26 829	

De agent-generaal,
G. H. BARNET LYON.

Koloniaal verslag van 1897

II. SURINAME.

BIJLAGE J³.

N°. 15.

STAAT aantoonende het aantal immigranten in de districten en op iedere plantage op ultimo December 1896.

NAMEN DER PLANTAGES	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië					Totaal-generaal	*Aanmerkingen.*
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
District Cottica.												
de Eendracht	93	33	12	10	148	„	„	„	„	„	148	
Alliance	274	84	37	46	441	„	„	„	„	„	441	
	367	117	49	56	589	„	„	„	„	„	589	
District Boven-Commewijne.												
Nieuw-Clarenbeek	42	15	9	2	68	„	„	„	„	„	68	
District Beneden-Commewijne.												
Pieterszorg	19	6	1	1	27	„	„	„	„	„	27	
Rust en Werk	250	85	34	36	405	19	9	3	1	32	437	
Johannesberg	36	11	6	5	58	7	3	„	1	11	69	
de Maasstroom	23	9	1	5	38	„	„	„	„	„	38	
Berlijn	42	9	4	2	57	17	7	„	1	25	82	
Elisabeth'shoop	22	9	4	3	38	„	„	„	„	„	38	
Frederiksdorp	22	1	„	1	24	„	„	„	„	„	24	
Guadeloupe	2	„	„	„	2	„	„	„	„	„	2	
Mariënbosch.	36	12	3	2	53	7	3	„	1	11	64	
Kroonenburg	13	5	2	3	23	„	„	„	„	„	23	
Brouwerslust	44	15	9	4	72	„	„	„	„	„	72	
Killenstein	48	15	4	4	71	„	„	„	„	„	71	
Mon souci	39	13	4	1	57	„	„	„	„	„	57	
't Vertrouwen.	22	5	3	1	31	7	3	„	„	10	41	
Zorg en Hoop.	47	10	5	9	71	„	„	„	„	„	71	
Constantia	20	10	7	1	38	9	2	„	„	11	49	
Slootwijk	14	2	2	„	18	„	„	„	„	„	18	
Schoonoord	15	6	„	3	24	„	„	„	„	„	24	
de Nieuwgrond	10	4	„	„	14	7	3	„	1	11	25	
Spieringshoek	54	20	5	6	85	5	3	1	„	9	94	
Vriendsbeleid en Ouderszorg . .	46	16	5	1	68	7	3	„	„	10	78	

NAMEN DER PLANTAGES.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal-generaal.	Aanmerkingen.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
Wederzorg	129	43	15	10	197	11	4	2	»	17	214	
Katwijk	16	3	1	»	20	»	»	»	»	»	20	
Mon trésor	14	6	2	5	27	12	4	»	»	16	43	
Sorgvliet	35	13	6	7	61	10	2	»	»	12	73	
Leliëndaal en Ellen	33	9	1	4	47	7	3	»	»	10	57	
Geertruidenberg	41	13	4	4	62	»	»	»	»	»	62	
Mariënburg en Zoelen	884	304	130	86	1404	167	65	15	18	265	1669	
	1976	654	258	204	3092	292	114	21	23	450	3542	
District Boven-Suriname.												
Petersburg	37	16	10	5	68	11	3	»	2	16	84	
Vreeland	34	13	4	2	53	»	»	»	»	»	53	
Maagdenburg	11	1	»	5	17	»	»	»	»	»	17	
St. Barbara	16	5	5	2	28	»	»	»	»	»	28	
	98	35	19	14	166	11	3	»	2	16	182	
District Beneden-Suriname.												
Voorburg	167	57	34	23	281	23	10	3	4	40	321	
Susanna'sdaal	58	21	12	7	98	»	»	»	»	»	98	
Belwaarde	49	20	6	6	81	»	»	»	»	»	81	
Lust en Rust	19	5	1	»	25	7	3	1	1	12	37	
Dordrecht	40	16	8	5	69	6	3	»	1	10	79	
Jagtlust	196	79	26	28	329	»	»	»	»	»	329	
Meerzorg	157	62	22	20	261	»	»	»	»	»	261	
la Liberté	44	14	5	6	69	13	4	»	»	17	86	
Peperpot	8	3	»	»	11	»	»	»	»	»	11	
de Morgenstond	25	13	2	8	48	»	»	»	»	»	48	
Geijersvlijt	23	9	4	4	40	9	2	1	»	12	52	
Clevia	»	»	»	»	»	9	5	1	»	25	25	
Ma Retraite	24	8	1	3	36	»	»	»	»	»	36	
Oldenburg (Toevlugt)	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	
Kwatta	10	1	1	4	16	»	»	»	»	»	16	
	821	308	122	114	1365	77	27	6	6	116	1481	
District Boven-Para.												
Boxel	15	6	1	3	25	11	4	»	3	18	43	
la Rencontre	23	10	3	5	41	»	»	»	»	»	41	
Waterland	42	11	4	4	61	»	»	»	»	»	61	
Accaribo	24	10	2	4	40	»	»	»	»	»	40	
	104	37	10	16	167	11	4	»	3	18	185	

NAMEN DER PLANTAGES.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal-generaal.	Aanmerkingen.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
District Beneden-Para.												
Tout-lui-faut	36	11	5	4	56	.	.	.	.	.	56	
District Beneden-Saramacca.												
Caledonia.	19	7	2	1	29	.	.	.	.	.	29	
Concordia	27	11	6	2	46	.	.	.	.	.	46	
de Dankbaarheid	9	3	2	2	16	.	.	.	.	.	16	
Catharina Sophia.	19	.	.	.	19	.	.	.	.	.	19	
Broederschap	22	8	1	3	34	.	.	.	.	.	34	
de Morgenster.	16	7	2	6	31	.	.	.	.	.	31	
Johanna Catharina	34	15	8	8	65	.	.	.	.	.	65	
Frederici'sgift	11	3	.	1	15	.	.	.	.	.	15	
Margaretha'sgift	.	.	.	.	.	8	3	2	.	13	13	
la Poule	6	2	1	.	9	.	.	.	.	.	9	
	163	56	22	23	264	8	3	2	.	13	277	
District Coronie.												
Leasowes en Sarah en Mary'shope.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	1	(Op straf).
District Nickerie.												
Margarethenburg	14	5	2	1	22	.	.	.	.	.	22	
Waterloo	141	51	24	26	242	.	.	.	.	.	242	
Hazard	127	60	22	15	224	.	.	.	.	.	224	
Crappahoek	45	19	3	4	71	.	.	.	.	.	71	
't Lotland n°. 36	46	17	6	2	71	.	.	.	.	.	71	
	373	152	57	48	630	.	.	.	.	.	630	
Weezen, bij particulieren uitbesteed	27	20	28	28	103	.	.	1	1	2	105	
Leprozen-etablissement Batavia . .	15	2	.	1	18	.	.	.	.	.	18	
Stad Paramaribo	346	140	25	36	547	9	1	.	.	10	557	

RECAPITULATIE.

DISTRICTEN.	Uit Britsch-Indië.					Uit Nederlandsch-Indië.					Totaal generaal	Aanmerkingen.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen	Jongens.	Meisjes.	Totaal		
Cottica	367	117	49	56	589	.	.	.	.	.	589	
Boven-Commewijne	42	15	9	2	68	.	.	.	.	.	68	
Beneden-Commewijne	1976	654	258	204	3092	292	114	21	23	450	3542	
Boven-Suriname	98	35	19	14	166	11	3	.	2	16	182	
Beneden-Suriname	821	308	122	114	1365	77	27	6	6	116	1481	
Boven-Para	104	37	10	16	167	11	4	.	3	18	185	
Beneden-Para	36	11	5	4	56	.	.	.	.	.	56	
Beneden-Saramacca	163	56	22	23	264	8	3	2	.	13	277	
Coronie	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	(Op straf).
Nickerie	373	152	57	48	630	.	.	.	.	.	630	
Weezen, bij particulieren uitbesteed	27	20	28	28	103	.	.	1	1	2	105	
Leprozen-etablissement Batavia	15	2	.	1	18	.	.	.	.	.	18	
Stad Paramaribo	346	140	25	36	547 (1)	9	1	.	.	10	557	
Totaal	4369	1547	604	546	7066	408	152	30	35	625	7691	

(1) Hieronder zijn begrepen de op 17 December 1896 per *Hereford* aangevoerde immigranten, die eerst in het begin der maand Januari 1897 naar de hun aangewezen plantages zijn vertrokken.

De agent-generaal,

G. H. Barnet Lyon.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE K.

N°. 16.

VERGELIJKENDE STAAT

van de productie over de jaren 1894, 1895 en 1896.

DISTRICTEN.	SUIKER. Muscovado. Kilogrammen.			Aantal hectaren afgemalen riet.		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Cottica	71 400	178 450	290 932	36	44	69.5
Boven-Commewijne	1 600	•	•	10	•	•
Beneden-Commewijne	•	•	•	•	•	•
Boven-Suriname	•	•	•	•	•	•
Beneden-Suriname	•	•	•	•	•	•
Boven-Para	25 150	26 250	30 450	20	22	12
Beneden-Para	•	•	•	•	•	•
Boven-Saramacca	•	•	•	•	•	•
Beneden-Saramacca	•	•	•	•	•	•
Nickerie	119 000	115 000	105 270	58	26	32
Coronie	•	•	•	•	•	•
Marowijne	•	•	•	•	•	•
Totaal	217 150	319 700	426 652	124	92	113.5

DISTRICTEN.	MELASSE. Liters.			RUM. Liters.		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Cottica	25 488	153 247	197 500	99 520	136 956	185 102
Boven-Commewijne	320	•	•	7 930	•	•
Beneden-Commewijne	1 298 261	904 011	969 510	13 690	287 915	373 790
Boven-Suriname	•	•	•	•	•	•
Beneden-Suriname	•	•	54 404	35 669	70 584	61 534
Boven-Para	•	•	10 800	44 548	72 695	46 637
Beneden-Para	•	•	•	•	•	•
Boven-Saramacca	•	•	•	•	•	•
Beneden-Saramacca	•	•	•	•	•	•
Nickerie	20 500	32 500	26 810	198 285	304 718	213 306
Coronie	•	•	•	•	•	•
Marowijne	•	•	•	•	•	•
Totaal	1 314 569	1 089 758	1 259 024	399 642	872 868	880 369

Aantal kilogrammen suiker gemiddeld per hectare verkregen			SUIKER. Vacuumpan. Kilogrammen.			Aantal hectaren afgemalen riet.			Aantal kilogrammen suiker gemiddeld per hectare verkregen.		
1894	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.	1894.	1895	1896.
1 972	4 055	4 216	760 000	789 600	952 437	160	173	170	4 750	4 564	5 602
160	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	5 262 650	6 088 800	6 112 958	566	803	877	5 414	7 582	6 992
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	368 781	478 130	513 700	106	101	102	3 479	4 734	5 036
1 257	1 193	2 537	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1 575	4 423	3 289	2 041 700	2 607 660	2 385 000	416	472	434	4 876	5 524	5 435
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1 241	3 475	3 758	8 433 131	9 964 190	9 964 095	1 248	1 549	1 583	4 629	6 432	6 294

CACAO. Kilogrammen.			BANANEN. Bossen.			KOFFIE. Heele. Kilogrammen.			KOFFIE. Gebroken. Kilogrammen.		
1894.	1895.	1896	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896	1894	1895.	1896
[36 907,5	45 713	51 761,5	21 260	20 534	39 449	3 288,5	3 839	4 727,5	2 193	7 363	2 139
44 321,5	63 419	52 765,5	12 399	16 148	25 442	424	1 037	1 825,5	2 427	2 070	985
1 339 443	1625 580,05	1327 683	69 849	76 607	103 156	9 237	14 714	14 012,75	20	17	3,5
50 558,5	87 362,5	70 153	17 855	17 886	34 696	202,5	301,5	216	»	»	80
777 089	1031 888	609 261,75	65 171	51 569	82 820	41 259,5	65 480,75	61 801,5	274,5	1 161,8	657
106 322,5	119 859,5	124 133,125	12 863	16 354	30 602	639,5	2 587,25	2 091,27	»	»	»
33 454,5	61 363,5	47 097,5	2 947	3 084	6 663	159	278	503	»	»	»
10 380	800	515	5 425	950	4 158	»	»	»	»	»	»
539 132,5	549 915	463 774,5	103 602	56 997	162 748	1 522,5	2 060,25	2 298,5	»	210	»
313 863	260 985	284 668	29 744	33 804	33 656	3 331,5	3 119	6 436	»	1 383,5	60
83 707	75 823	57 081,5	57 093	34 716	35 922	1 243	1 445,5	1 577	»	»	»
»	»	»	150	170	180	18	»	»	»	»	»
3 335 179	3922 708,55	508 8894,575	398 358	328 819	559 492	61 379	94 862,25	95 489,02	4 914,5	12 205,3	3 924,5

DISTRICTEN.	RIJST.			AARDVRUCHTEN.		
	Kilogrammen.			Kilogrammen.		
	1894.	1895.	1896.	1894.	1895.	1896.
Cottica	"	"	"	7 035	4 950	11 905
Boven-Commewijne	"	"	"	13 680	18 860	33 615
Beneden-Commewijne	2 590	6 850	1 570	4 140	10 187	28 978
Boven-Suriname	2 355	4 848	45 500	39 223	52 420	132 445
Beneden-Suriname	250	4 000	7 533	72 719	66 140	62 320
Boven-Para	15 027	12 494	13 820	356 425	338 685	293 020
Beneden-Para	9 426	30 684	59 138	17 130	10 252	7 350
Boven-Saramacca	220	3 775	3 530	3 750	12 450	27 100
Beneden-Saramacca	950	1 000	6 105	20 850	33 970	24 992
Nickerie	"	"	"	4 225	4 810	2 350
Coronie	"	"	"	32 600	51 370	30 407
Marowijne	"	"	"	240	540	550
Totaal	30 818	63 651	137 196	572 017	604634	655 082

KOORN.

DISTRICTEN.	Kilogrammen.			
	1894.	1895.	1896.	
Cottica	17 480	21 990	42 605	f 226,— houtwaren.
Boven-Commewijne	91 325	62 550	42 640	1 910,50 "
Beneden-Commewijne	115 572	68 834	84 559	1 177,50 " ; 130 stuks kokosnoten; 9551 bossen bacoves.
Boven-Suriname	41 400	11 510	48 636	f 17 967,50 houtwaren; 1252 bossen bacoves.
Beneden-Suriname	40 894,5	49 311	31 310	343,75 " ; 2654 bossen bacoves; 7 HL. lemmetjes
Boven-Para	47 740	40 570	47 550	15 790,— " ; 3279 " " ;
Beneden-Para	4 791	8 815	9 583	225,— " ;
Boven-Saramacca	2 170	4 075	7 055	1 130,— " ;
Beneden-Saramacca	53 880	40 837	84 395	1 204,— " ;
Nickerie	13 778	13 950	19 312	87.50 " ;
Coronie	49 050	17 080	50 350	385 989 stuks kokosnoten; 5890 L. kokosolie; 3939 K.G. copra 4950 L. lemmetjessap; 16 bossen bacoves.
Marowijne	160	600	"	
Totaal	478 240,5	340 122	467 995	f 40 091,75 houtwaren; 386 119 stuks kokosnoten; 16 752 bossen bacoves; 7 H.L. lemmetjes; 5890 L. kokosolie; 3939 K.G. copra; 4950 L. lemmetjessap.

ZITTING 1897 — 1898. — **5.**

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE L.

N°. 17

STAAT

VAN DE

SUIKERCULTUUR IN SURINAME IN 1896.

DISTRICTEN.	PLANTAGES	Uitgestrektheid der plantages. — Hectaren.	Uitgestrektheid in bebouwing op ult. Dec. — Hectaren.	Uitgestrektheid waarvan in oogst. — Hectaren.	Suiker. (Muscovado.) — Kilogrammen.	Suiker. (Vacuum pan.) — Kilogrammen.
Cottica	Alliance	1860	212	170	.	952 4[illegible]
	de Eendracht	600	89	69,5	290 932	.
Beneden-Commewijne	Zoelen en Mariënburg	1265	735 [1])	675	.	4 687 8[illegible]
	Rust en Werk	895	205,665	202,36	.	1 425 10[illegible]
Beneden-Suriname	Meerzorg	1247	118	102	.	513 700
Boven-Para	la Rencontre.	640	44 [2])	20	30 450	.
Nickerie	Waterloo	4[illegible]0	250	250	.	1 458 [illegible]
	Nursery	429	60	32	105 270	.
	Hazard.	398	296	184	.	927 00[illegible]
			1919,665	1704,86	426 652	9 964 [illegible]

Gemiddelde productie suiker per hectare. — Kilogrammen.	Melasse. — Liters.	Rum. — Liters.	Dram. — Liters.	Arbeiders			Nevenproducten.	Aanmerkingen.
				Immigranten.	Andere.	Totaal.		
$5602^{97}/_{170}$	126 000	112 655	„	374	82	456		
$4216^{28}/_{60}$	71 500	72 447	„	127	43	170		
6945	772 310	373 790	„	1421	397	1818	567 K.G. heele koffie, 26 025 „ cacao.	[1]) Van deze zijn 4 H.A. beplant met koffie en 45 H.A. met cacao.
7040	197 200	„	„	360	206	566		
5036	54 404	61 534	„	218	116	334		
1522,5	10 800	46 637	„	35	1	36	9 540 K.G. cacao.	[2]) Van deze zijn 26 H.A. beplant met cacao en 6 H.A. met cacao en bananen.
5832	„	152 886	„	219	348	567		
3289	26 810	„	„	„	153	153		
5038	„	60 420	„	200	247	447		
4947	1 259 024	880 369	„	2954	1593	4547	567 K.G. heele koffie, 35 565 „ cacao.	

STAAT

VAN DE

CACAO-CULTUUR IN SURINAME,

alleen en vereenigd met andere cultures in 1896.

Districten.	Plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Cottica	Zes Kinderen	400	23,5	800	1150	.	450
	Hagenbosch	.	2	415	120	.	.
	La Paix	694	14,5	120	2500	.	12
	Groot Marseille	640	18	800	800	.	.
	Souburg	15	5,5	500	80	.	40
	Mon Sort	904	20,3	2170	.	.	996
	Mon Désir	.	18	6430	1290	.	14,5
	Klein Mon Désir	300	15	415	400	240	395
	Onderneming	.	20,75	1030	1100	.	247
	Mariënburg	.	8	760	760	1000	150
	Elk 't Zijn	.	5,5	135	670	80	.
	Goed succes	.	39,25	1979	2690	1480	829
	Patientie	.	31	1795	2476	930	582
	Nackarackibo	205	25,5	3800	1530	615	107,5
	Naaldwijk	300	17	2200	4500	250	100
	Brunswijk	107	7	900	350	150	240
	Geertruidenberg	343	27,75	2465,5	3250	210	312,5
	Beekvliet	429	48	3055,5	950	.	909,5
	Rotterdam	.	6,75	256	130	.	195,5
	Liverpool	.	5	107,5	198	.	70
	de Oude Bijenkorf	158	28,25	568	1050	.	79
	Molhoop	298	14	730	970	.	.
	de Gekroonde Pauw	80	9	926	320	.	163
	Nieuw Levant	3500	21,5	4110	1720	375	109
	Vlaardingen	420	12	435	310	1100	45
	de Jonge Bijenkorf	.	9	410	410	1625	250
	Boxweide	.	5,5	400	320	1250	.
	Boxweide (Tapoeripa)	.	3,5	340	.	240	.
	Poelwijk	208	9	2200	800	470	140
	Schoonauwen	.	6	1160	800	450	15
	Meulwijk	.	34,75	1809	3495	500	.
	Onvergenoegd	54	18	3050	.	.	.
	Waterwijk	.	20	2300	1100	500	.
	Rustenburg	.	6,25	490	700	75	60
	Constantia	32	18	2700	650	.	305
			542,05	51 761,5	37 579	11 540	6806,5
Boven-Commewijne. . .	Nieuw Clarenbeek	268	126,75	28801	4181	.	405
	Land van Nieuw Clarenbeek . . .	.	20,5	1531	550	60	128

Koorn. (Maïs).	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen	Eige-naren.	Pach-ters.				
.	.	5	.	.	8	13	f 20 houtwaren.
200	.	.	2	.	.	2	
900	.	6	.	.	18	24	
20 000	.	2	2	.	16	20	
100	.	2	.	.	14	16	
.	.	2	.	.	4	6	
125	.	5	.	.	10	15	
400	.	.	12	.	24	36	
450	.	4	4	.	23	31	
625	.	8	.	.	15	23	
.	.	4	.	.	3	7	f 20 houtwaren.
4375	.	6	12	.	17	35	
675	.	4	14	.	12	30	
3100	.	6	8	.	12	26	
125	.	10	.	.	30	40	
.	.	4	.	.	15	19	
1200	.	10	12	.	16	38	f 10 houtwaren.
225	.	16	2	.	13	31	
.	.	2	5	.	.	7	f 35 houtwaren.
.	.	4	.	.	4	8	
.	.	10	.	.	.	10	
1100	.	8	.	.	10	18	
.	.	11	.	.	5	16	
.	.	14	3	.	13	30	
.	.	2	.	.	2	4	
200	.	10	.	.	10	20	
.	.	.	10	.	.	10	
700	.	2	.	.	6	8	
900	.	6	.	.	20	26	
.	.	2	5	.	.	7	
2965	.	4	24	.	26	54	
.	.	3	.	.	11	14	
450	.	8	.	.	17	25	
880	.	2	.	.	9	11	
1090	.	10	.	.	11	21	f 15 houtwaren.
40 785	.	192	115	.	394	701	f 100 houtwaren.
12 750	.	.	.	60	44	104	
.	.	6	.	.	18	24	

Districten.	Plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Commewijne . . .	Petersburg	»	26,5	1 462	800	»	269
	Land van la Jalousie	»	31,25	3 557	2 570	»	175
	» » Sommelsdijk	»	16,5	1 608	1 550	1 320	270
	Bergerac	»	9,5	240	1 510	4 325	110
	Vossenburg	»	18	508	1 500	250	215
	Breukelerwaard	»	21,75	210	2 145	2 400	2,5
	La Jalousie	902	6,5	700	306	»	»
	Mijnhoop	»	5,5	960	230	»	240
	Ostage	»	18	2 000,5	1 055	4 000	»
	Ostage of Nieuw-Alliance	50	6	270	210	»	70
	Welbedacht	»	5	785	670	»	45
	Penoribo	100	10	1 167	»	»	18
	Siparipabo	»	18	2 540	1 010	600	100
	Nieuwhoop	»	10	500	500	400	50
	Stolkertsijver	»	4	350	210	»	»
	Potribo	»	9	900	400	220	80
	Land van Potribo	»	7	660	250	240	120
	Makeriabo	»	9	480	350	1 680	208
	Rustveld	»	10	1 136	70	»	60
	Berkhoven	»	2	150	180	»	80
	Oostrust	»	2,5	15	140	320	»
	Concordia	200	2,75	95	360	»	65
	Bethlehem	»	16	600	700	4 600	100
	Killenstein Nova	»	4	240	250	»	»
	Destombesburg	»	4	150	80	1 170	»
	l'Espérance	»	7	650	500	»	»
	de Dageraad	»	7	500	200	2 000	»
			434	52 765,5	22 477	23 585	2 810,5
Beneden-Commewijne . .	Marienburg	»	»	26 025	»	»	567
	Geertruidenberg	429	144	45 300	6 644	»	200
	Leliendaal	429	130	58 000	»	»	»
	Etablissement Leliendaal	2	1,5	380	90	»	»
	Sorgvliet	479	144,75	62 977	»	»	»
	Nijd en Spijt	429	118,857	32 600	1 301	»	»
	Mon trésor	429	99,1948	29 535	2 352	»	749
	Katwijk	303	104	31 311	75	»	»
	Wederzorg	338	231,88	96 056,5	3 720	»	2 825,5
	Vriendsbeleid en Ouderszorg	429	146,064	90 400	2 473	»	132
	Spieringshoek	461	176,514	72 044,5	2 379	»	»

Koorn. (Maïs.)	Rijst	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
350	„	6	„	„	12	18	f 6 houtwaren.
600	„	10	8	„	23	41	
2 625	„	8	24	„	22	54	130 „
375	„	„	2	„	18	20	200 „
„	„	8	„	„	35	43	70 „
950	„	10	8	„	25	43	40 „
100	„	„	4	„	14	18	
„	„	6	„	„	8	14	
700	„	„	11	„	14	25	40 „
„	„	1	„	„	„	1	
„	„	„	8	„	11	19	
„	„	2	„	„	3	5	
1 390	„	14	2	„	11	27	15 „
2 000	„	21	„	„	13	34	200 „
480	„	8	„	„	„	8	
700	„	6	2	„	18	26	20 „
„	„	3	„	„	12	15	30 „
„	„	„	9	„	„	9	20 „
„	„	5	„	„	„	5	
„	„	„	2	„	1	3	
800	„	„	3	„	1	4	36 „
250	„	3	„	„	12	15	
2 000	„	8	6	„	„	14	99,50 „
225	„	„	4	„	„	4	
700	„	„	4	„	11	15	100 „
2 500	„	5	„	„	„	5	
2 400	„	6	„	„	14	20	100 „
31 895	„	136	97	60	340	633	f 1 106,50 houtwaren.
„	„	„	„	„	„	„	
576	„	„	„	54	52	106	937 bossen bacoves.
1 600	„	„	„	52	18	70	
„	„	„	„	„	3	3	
„	„	„	„	62	32	94	
„	„	„	„	„	79	79	
„	„	„	„	36	7	43	
„	„	„	„	19	37	56	
„	„	„	„	188	45	233	
„	„	„	„	72	20	92	490 „ „
„	„	„	„	82	30	112	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Commewijne . .	Weltevreden	214	21	2 346,5	200	.	.
	de Nieuwe Grond	242	92	19 600	3000	.	200
	Beekenhorst	214	15.208	1 354	4620	.	.
	Akkerboom	214	22,0713	968	200	.	.
	Beninnenburg	214	5,231	20	470	175	50
	l'Embarras en Venlo	28	9,8965	2 590	800	650	19
	Vrieshoop	161	8,64	1 550	470	100	150
	Coresburg.	246	1,5	200	30	.	40
	de Uitvlugt	257	5	1 600	250	60	.
	Saint Germain	257	7	350	260	550	194
	Practica	257	4.5	1 105	.	50	95
	Blokkenbosch	94	2	300	.	.	.
	Mon Affaire	257	2	120	.	.	60
	Ma Retraite	120	4	600	.	.	.
	Mijn Geluk	120	2	300	.	.	.
	Sans Souci	84	13	2 500	.	.	.
	Montpellier	93	10	300	270	.	.
	Mariëndal.	84	24	1 650	500	.	.
	Koopwijk	112	1,5	120	.	.	80
	Vrouwenvlijt.	112	7	2 180	555	100	305
	Welgemoed	50	4	165	100	20	20
	Toevlugt	50	1,5	240	20	.	20
	La Sangsue	107	2	50	65	190	.
	Patientie	.	1,5	260	600	20	50
	Liefdenshoop	85	0,75	125	.	.	.
	De Vier Gezusters	257	3,5	465	.	.	160
	La Campagne	110	0,33	160	.	.	40
	Cornelis Vriendschap	109	0,33	40	200	400	.
	Vide Bouteille	50	1,75	600	800	160	45
	De Hulp	100	33	5 285	.	.	.
	Montauban.	110	2	1 200	.	.	.
	Pieterszorg	398	100	30 126	6493	.	.
	Etablissement Rust en Werk	2	0,5047	93	.	.	10
	Johannesburg	321	118,26	25 858	7905	.	700
	de Maasstroom	241	90,4286	30 650	190	.	.
	Berlijn	311	124,978	45 524.5	8895	.	6000
	Elisabethshoop	311	105	33 363	2650	.	.
	Frederiksdorp	306	195,724	72 037	1063	.	.
	Guadeloupe	362	52,2	18 865,5	4016	.	.
	Mariënbosch	527	128,7	35 574,5	6024	.	.
	Kroonenburg.	704	45	10 900	299	.	.

Koorn. (Maïs.)	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
„	„	3	„	„	15	18	
„	„	„	„	24	23	47	
„	„	2	1	„	5	8	
„	„	9	„	„	2	11	
400	50	„	12	„	„	12	f 105 houtwalen.
3 000	„	13	1	„	„	14	
„	100	10	„	„	„	10	
„	„	4	„	„	„	4	
„	300	12	„	„	„	12	
100	450	20	„	„	„	20	
„	„	13	„	„	„	13	
„	„	2	„	„	„	2	
„	„	9	„	„	„	9	
„	„	2	„	„	„	2	
„	„	7	„	„	„	7	
„	„	5	„	„	„	5	
„	„	„	„	„	„	„	
1 800	20	„	„	„	„	„	
„	„	1	„	„	„	1	
„	„	7	4	„	„	11	
„	„	„	5	„	„	5	
„	„	6	„	„	„	6	
„	„	„	11	„	„	11	
„	„	4	„	„	„	4	
„	„	2	„	„	„	2	
„	„	2	2	„	„	4	
„	„	2	„	„	„	2	
„	„	6	„	„	„	6	
„	65	9	„	„	„	9	
„	„	„	„	„	3	3	
„	„	1	„	„	„	1	
329	„	„	„	25	38	63	207 bossen bacoves.
„	„	„	„	„	2	2	
17 010	„	„	„	57	19	76	
„	„	„	„	33	17	50	94 bossen bacoves.
3 150	„	„	„	75	33	108	
8 600	„	„	„	33	30	63	135 bossen bacoves.
„	„	„	„	23	62	85	1930 „ „
„	„	„	„	2	33	35	
„	„	„	„	57	15	72	
„	„	„	„	18	21	39	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December. 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen	Kilogrammen
Beneden-Commewijne .	Brouwerslust	632	113,285	56 444	"	"	137,2
	Etablissement Heerendijk	31	3	400	130	"	"
	Nut en schadelijk	430	2,9848	620	230	"	145
	Killenstein	430	123	39 277	425	"	"
	Mon souci	311	108,108	61 269,5	2 792	"	60
	't Vertrouwen	933	110,253	39 403,5	1 400	"	"
	Zorg en Hoop	854	121	32 968	172	"	75
	Saphir	228	10,51	140	895	750	100
	Constantia	340	88,92	44 898	2 438	"	35
	Nieuw Meerzorg	300	166,75	92 064	1 174	"	"
	Reijnsdorp	429	47,625	9 293	305	"	"
	Reynsfort	450	30,3764	1 212,5	3 964	1 916	"
	Schoonoord	714	56,9125	15 254,5	1 440	"	10
	Slootwijk	562	33,5	8 175	341	"	"
	't Fortuin	697	30,724	2 870	1 000	3 000	5
	de Dageraad	300	2,8285	400	100	"	"
	Nieuwzorg	300	1	60	200	"	60
	Sinabo en Gelré	1 340	9,16	645	480	150	30,5
	La Solitude	1 200	2	300	"	"	80
			3 627,6 91	1 301 658	87 465	8 291	13 449,2
Beneden-Suriname. . .	Fort Nieuw-Amsterdam (gronden bij het)	"	102,1778	9 380	265	2 300	1 193
	Voorburg	643	341,842	30 000	2 500	"	50 000
	Susana'sdaal	343	98,26	11 080,5	3 716	"	154
	Clevia (klein)	8	1	80	"	"	"
	Belwaarde	540	107,33	23 121,5	1 829	"	367
	Lust en Rust	342	114,42	41 383,5	1 486	"	"
	Dordrecht	235	90,30	39 086	"	"	657
	Jagtlust	867	307,85	124 925,5	34 009	"	7 140,[illegible]
	Peperpot	646	68	18 318,5	138	"	"
	la Liberté	717	86,5	2 150	19 500	770	72
	't IJland	75	2,58	105	75	"	"
	Bittenzorg	561	12,59	968	1 060	"	250
	Aurora	425	7,5	300	1 500	"	60
	Leonsberg	142	78,86	30 827,75	374	45	"
	Clevia	306	197	49 000	6 000	"	2 000
	de Morgenstond	325	190	60 517	"	"	180
	Geijersvlijt	332	174	45 161	"	"	"
	Mon Plaisir	85	43	14 069,5	164	"	"
	de Twee Kinderen	85	11	1 249	480	"	226

Koorn. (Maïs.)	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
2 400	•	•	•	59	19	78	
•	•	•	•	•	5	5	
450	•	22	2	•	•	24	
•	•	•	•	65	9	74	
•	•	•	•	52	28	80	
8 000	250	•	•	37	17	54	
•	•	•	•	57	26	83	
940	160	10	•	•	•	10	
•	•	•	•	40	10	50	
•	•	•	•	•	154	154	4535 bossen bacoves.
•	•	•	•	•	15	15	
2 115	•	22	•	•	•	22	
1 600	•	•	•	21	12	33	
•	•	•	•	16	•	16	723 bossen bacoves.
10 200	•	6	14	•	7	27	f 138 houtwaren en 500 bossen bacoves.
1 750	•	2	•	•	6	8	
600	•	•	4	•	•	4	f 30 houtwaren.
1 400	60	4	15	•	17	36	16 »
•	•	•	3	•	•	3	
66 020	1 455	217	74	1 259	966	2 516	f 289 houtwaren en 9551 bossen bacoves.
•	•	•	222	•	8	230	
•	•	•	•	263	90	353	
2 000	•	•	•	79	21	100	2094 bossen bacoves.
•	•	•	3	•	3	6	
•	•	•	•	69	16	85	
•	•	•	•	34	52	86	
•	•	•	•	65	9	74	
•	•	•	•	276	51	327	
•	•	•	•	11	10	21	
12 000	•	•	•	75	34	109	
•	•	•	•	•	•	•	
•	•	11	•	•	•	11	
•	•	13	•	•	•	13	
1 250	•	•	•	•	51	51	560 bossen bacoves.
•	•	•	•	24	95	119	
•	•	•	•	38	44	82	
•	•	•	•	43	15	58	
•	•	•	•	•	8	8	
•	•	•	•	•	1	1	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December. 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Suriname . . .	Rainville	40	38	16 000	300	»	»
	Combé	20	5	460	»	»	»
	Ma Retraite	336	144,144	28 884,5	»	»	»
	Tourtonne	643	104,247	31 107,5	»	»	»
	Charlesburg	»	8,375	75	379	1 410	»
	Mon Divertissement	160	»	80	75	»	29
	Vaderzorg	85	3,75	250	»	»	»
	Le Rosignol	80	18	4 120	»	»	»
	Peu et content (Gummels)	140	13,25	2 226	»	1 800	»
	„ „ „ (Dubstelbeen Straub).	162	0,375	25	50	25	»
	„ „ „ (Burnet)	1,5	1,125	25	»	»	»
	„ „ „ (Bott)	3	1	100	100	1 000	»
	„ „ „ (J. en C. Delschot) .	6	2,25	150	100	»	»
	„ „ „ (Milkens)	2,75	»	45	»	»	»
	„ „ „ (Genius)	6,3	4,25	250	200	»	»
	Nieuw Aanleg	275	12	70	600	2 000	»
	Kwatta	1 078	98,8571	22 501	245	»	»
	Mattonshoop (Sloot)	13	0,50	60	»	»	»
	Uitvlugt (J. C. van Brussel) . . .	150	15	600	»	»	»
	„ (L. A. van Brussel) . . .	15	1,5	100	200	4 000	»
	„ (H. A. van Brussel) . . .	68	4	60	300	1 000	»
	Land achter l'Hermitage (T.A.v.Brussel)	65	2,875	250	500	750	»
	„ „ „ (C.A.v.Brussel)	12	2,5	100	200	4 000	»
			2 515,2079	609 261,75	76 345	19 100	62 328,5
Beneden-Para	Beekhuizen	858	48,5	178,5	576	120	6
	Livorno	700	32	2 390	110	»	25
	Tout-lui-faut	857	90,73	39 988,5	499	»	362
	Ephraïmszegen	240	2,5	428	200	»	»
	Nieuw weergevonden	110	13	700	1000	775	»
	Nieuwzorg	156	12	86	800	1200	»
	Abigaëlslust	120	3	300	»	»	»
	Mon Plaisir	26	19,5	241	175	»	40
	Frederikshoop	86	3,75	600	500	1000	»
	Hanna'slust (Noordberg)	107	1	45	»	»	»
	„ (Lionarons)	36	2,5	25	100	500	»
	Klein Bleijenhoop	2	1.25	100	»	»	»
	Mijn Zorg	16	6,875	80	225	»	25
	Groot Bleijenhoop	»	1	180	360	375	»
	Bleijenhoop	16	4	905,5	»	»	»

Koorn. (Mais).	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pachters.				
»	»	»	»	»	18	18	
»	»	»	»	»	6	6	
»	»	»	»	32	13	45	
»	»	»	»	»	4	4	
16,5	8	49	11	»	5	65	f 218,75 houtwaren.
250	»	4	»	»	»	4	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	5	»	»	»	5	
»	»	5	»	»	»	5	7 H.L. lemmetjes.
»	»	3	»	»	»	3	
»	»	5	»	»	»	5	
62,5	»	2	»	»	»	2	
»	»	3	»	»	»	3	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	2	»	»	»	2	
»	3 000	6	»	»	»	6	
543,5	»	»	»	12	18	30	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	2	»	»	1	3	
»	»	3	»	»	»	3	
»	»	2	3	»	»	5	
»	»	3	2	»	»	5	
»	»	3	»	»	»	3	
16 122,5	3 008	125	241	1 021	575	1 962	f 218,75 houtwaren en 2654 bossen bacoves en 7 H.L. lemmetjes.
3,5	»	»	372	»	10	382	
»	»	1	»	»	13	14	
»	»	»	»	48	12	60	
»	»	2	84	»	»	86	
»	»	1	»	»	2	3	
567	258	2	»	»	»	2	
»	»	»	»	»	»	»	
1 650	11 000	»	24	»	4	28	
187,5	80	3	»	»	»	3	
»	»	4	1	»	»	5	
2 000	»	2	2	»	»	4	
125	120	2	»	»	»	2	
775	4 700	4	15	»	1	20	f 225 houtwaren.
»	»	»	»	»	10	10	
»	»	»	»	»	»	»	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Para	Nieuw Grond	30	5,5	75	100	.	25
	Vredenslust	85	17	600	120	80	.
	Helena Christina	28	17	175	190	.	20
			281,105	47097,5	4955	4050	503
Boven-Suriname	de Hoop	592	5,25	75	50	.	50
	Petersburg	536	108	11698	8569	.	95
	Vreeland	429	73,5	15927,5	230	.	.
	Maagdenburg	438	57	3746,5	2327	.	.
	Nieuw Weergevonden	108	7	630	1512	320	.
	Heijsvliet	343	5,5	215	520	.	.
	St. Barbara	852	60,5	23988,5	2252	.	.
	St. Eustatius.	429	20,85	4060	2900	.	16
	Claverblad	913	7,29	625	665	.	.
	Klein Chatillon	426	6	15	1460	2100	.
	de Guineesche Vriendschap	330	37	7991,5	722	.	.
	Rac-à-Rac	589	4	220	400	.	.
	Portorico	150	4,21	18	280	1200	.
	Carthago	163	2,25	90	500	500	.
	Goosen.	345	3,5	100	700	2270	.
	Nieuw Loefbeek	.	3,75	10	1035	160	.
	Toledo	253	1	50	300	.	.
	Liefdenshoek	459	3,5	200	500	.	.
	Klein la Jalousie	107	4,858	200	500	240	.
	Boa Vista.	87	6,933	243	150	440	.
	Esthersrust		6,108	50	700	4250	.
			427,999	70153	27272	11480	161
Boven-Para.	Discordia	858	2,75	50	.	5000	30
	La bonne amitié	720	1,716	400	.	.	.
	Willemsburg.	511	6,006	240	.	.	.
	Vredenburg	500	3	300	.	.	.
	Susanna'shoop	19	10	4000	.	.	.
	Ornamibo.	359	98,29	19923	7145	485	71,[illegible]
	la Ressource.	133	21,66	1145	730	560	.
	Boxel	1376	70,785	6368,5	5982	.	25
	Domburg	444	255.9608	19406	11200	3630	1203
	la Rencontre	640	44	9540	.	.	.
	Adrichem	400	24	2440	120	.	.

Koorn. (Maïs)	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters				
500	1000	3	.	.	.	3	
75	80	2	12	.	.	14	
1075	10 090	10	8	.	4	22	
6958	28138	36	518	48	56	658	f 225 houtwaren.
2250	.	7	.	.	.	7	
8000	.	.	.	69	18	87	
.	.	.	.	47	23	70	861 bossen bacoves.
9000	.	.	.	12	24	36	
1900	.	2	7	.	.	9	
100	.	4	11	.	.	15	
2800	.	.	.	21	29	50	362 bossen bacoves.
.	.	25	.	.	.	25	
.	.	6	12	.	.	18	
1500	.	9	.	.	.	9	
.	.	.	.	.	27	27	29 bossen bacoves.
.	100	7	.	.	.	7	
1300	.	24	.	.	.	24	f 60 houtwaren.
466	.	6	.	.	.	6	
.	.	.	6	.	.	6	
550	.	6	6	.	.	12	
.	.	2	.	.	.	2	
150	.	3	.	.	.	3	
500	.	3	.	.	.	3	
1400	.	5	.	.	.	5	
1700	800	.	10	.	.	10	
31616	900	109	52	149	121	431	f 60 houtwaren en 1252 bossen bacoves.
150	.	4	.	.	.	4	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	2	8	.	.	10	
.	.	3	.	.	.	3	
2375	.	11	62	.	10	83	
2000	.	.	.	.	5	5	184 bossen bacoves.
3500	.	3	9	36	7	55	2199 . .
7625	.	2	348	.	10	360	846 . .
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	.	.	.	5	5	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Para.	Waterland	1448	91,11	28277,625	.	.	751.77
	Accaribo	999	63,25	22467	70	.	.
	Smalkalden	128	1,08	36	120	390	.
			693,6078	114593,125	25367	10065	2081,27
Boven-Saramacca . . .	Perceelen aan particulieren toebehoorende en bij anderen in huur of gebruik	.	17,5	500	958	9500	.
	Perceelen door de eigenaren bewerkt.	.	25	15	2700	13050	.
			42,5	515	3658	22550	.
Beneden-Saramacca. . .	Caledonia	750	128,79	56430,5	.	.	.
	Concordia	300	128,70	60534	.	.	.
	de Dankbaarheid	429	56,06	17038,5	.	.	110
	Catharina Sophia	1283	60,5	726,5	4982	.	1329
	Broederschap.	429	67,858	17626,5	.	.	229
	de Morgenster	429	77	34375	.	.	101
	Johanna Catharina	643	112	46165,5	165	.	.
	de Herstelling	200	60	20000	.	.	.
	Margaretha'sgift	200	46,761	8257,5	1095	.	.
	de Goede Hoop.	200	19	3115,5	352	.	8
	Monitor	200	44	7000	.	.	.
	Johannishoop	200	18	650	.	.	.
	la Poule	200	49,619	7726	.	.	.
	Fredericisgift.	400	47	9917,5	.	.	.
	Uitkijk	429	36,4	1700	2437	.	15,5
	Perceelen aan particulieren toebehoorend en bij anderen, in huur of gebruik	.	19,5	1353	1663	1000	.
	Perceelen in eigendom en door de eigenaren bewerkt	.	992,975	135069,5	67694	10942	451
	Perceelen van het Gouvernement in huur	.	493,625	36089	79860	13050	55
			2457,778	468774,5	162748	24992	2298,5
Nickerie	Margarethenburg	214	66	70000	1000	.	150
	Crappahoek	215	129,75	33250	5616	.	3963
	't Lot n°. 36	270	124	36265	7121	.	807
	Botany Bay	200	36	11550	386	.	.
	Mofina	21	7	1300	.	.	.
	Sola	2	2	840	50	.	.

Koorn. (Mais.)	Rijst	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
.	.	.	.	53	15	68	
.	.	.	.	34	10	44	
.	.	3	.	.	.	3	
15650	.	29	427	123	62	641	3279 bossen bacoves.
1385	505	.	62	.	.	62	f 1020 houtwaren.
4100	2275	101	-	.	.	101	f 30 ,,
5485	2780	101	62	.	.	163	f 1050 houtwaren.
.	.	.	.	26	40	66	
.	.	.	.	37	17	54	
.	.	.	.	12	14	26	
1000	.	.	.	19	41	60	
1210	.	.	.	30	16	46	
.	.	.	.	23	25	48	
.	.	.	1	49	17	67	
.	.	2	.	.	22	24	
.	.	1	.	11	6	18	
.	.	.	.	.	8	8	
.	.	.	.	.	8	8	
.	.	.	.	.	4	4	
.	.	.	.	8	14	22	
.	.	.	.	14	7	21	
125	.	.	.	.	27	27	
800	.	.	35	.	.	35	
31480	300	939	.	.	.	939	f 1204 houtwaren.
49780	5805	.	809	.	.	809	
84395	6105	942	845	229	266	2282	f 1204 houtwaren.
.	.	.	.	19	31	50	
5833	.	.	.	71	15	86	
6734	.	.	.	67	13	80	
.	.	2	.	.	21	23	
.	.	3	.	.	2	5	
.	.	3	.	.	.	3	

Districten.	Plantages of gronden	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen	Kilogrammen	Kilogrammen.
Nickerie	Nelsonshoop	.	.	.	.	.	.
	Hart Lyon	86	12	5 600	153	.	.
	Standvastigheid	50	8	1 200	.	.	.
	Endfield	6	4	1 000	.	.	60
	Visschershaven	43	10	2 000	.	.	.
	Rijkenspark	25	15	5 397	.	.	.
	Good Intend.	25	5,5	830	700	.	.
	La Prospérité	86	6	1 050	200	.	8
	Armoede	86	5	1 000	60	.	.
	Leeshall	43	10	3 000	.	.	.
	Francisburg	86	16	8 000	200	.	50
	Bernards Verwachting	20	3	200	100	.	.
	Vertrouwen	20	5	1 000	100	.	.
	Bethlehem	20	4	800	.	.	.
	Kanaän.	20	6	1 140	100	.	40
	Welgedacht	20	6	800	.	.	.
	Union	86	14	1 075	100	.	120
	Johanna Maria	7	3	130	.	.	.
	Ketty Village	6	3	800	.	.	.
	Diamond.	23	7	300	.	.	.
	Petruszorg	2	2	780	.	.	.
	Dijkveld	2	2	250	.	.	.
	Good Hope	4	4	25	74	.	10
	de Hoop	2	2	150	.	.	.
	Hoop	8	6	3 360	89	.	.
	de Vriend.	5	3	1 900	.	.	.
	Pinard	3	3	385	.	.	.
	Good look out	3	3	600	.	.	20
	Martell	9,5	2	270	.	.	.
	Sinaï	8,75	4	3 000	.	.	.
	Sophia's rust	16	8	145	60	.	[illegible]
	Jacoba Village	23	17	3 340	.	.	.
	Johanneslust	7	2	849	80	.	.
	Hosia	20	5	375	400	.	.
	Broedershoop	20	6	2 000	.	.	.
	Salomi	20	2	100	.	.	.
	Willemsburg.	.	.	.	.	.	.
	Emans	86	8	1 500	.	.	.
	Salikette.	86	10	500	30	.	.
	Mathilda	43	6	885	.	.	[illegible]
	Nooit Gedacht	20	1	15	.	.	.

Koorn. (Maïs)	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	9	9	
»	»	3	»	»	2	5	
»	»	1	»	»	4	5	
»	»	1	»	»	5	6	
»	»	2	»	»	20	22	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	6	»	»	»	6	
»	»	1	»	»	3	4	
»	»	15	»	»	»	15	
»	»	1	»	»	14	15	
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	5	»	»	»	5	
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	6	»	»	2	8	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	8	»	»	3	11	
»	»	5	»	»	»	5	
»	»	1	»	»	2	3	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	2	»	»	3	5	
»	»	1	»	»	1	2	
800	»	»	3	»	3	6	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	3	»	»	3	6	
»	»	1	»	»	»	1	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	2	»	»	»	2	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	1	4	»	1	6	
»	»	2	»	»	2	4	
»	»	»	»	»	1	1	
»	»	2	»	»	3	5	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	4	»	»	4	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	1	1	
»	»	8	»	»	»	8	
»	»	5	»	»	9	14	
»	»	1	1	»	»	2	

Districten.	Plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	Lock Harbor	50	2	775	10	.	.
	Biesrust	2	2	150	10	25	15
	Nijd en Spijt	2	2	101	10	.	.
	Leliendaal	12	2	600	100	.	.
	Mijn Lot	37	2	945	.	.	.
	Anna Regina	2	1	15	100	.	.
	Leliendal	2	2	800	.	.	.
	Ashlege	40	8	800	600	.	.
	Liverpool	2	2	500	125	.	.
	Bersaba	10	3,5	180	100	.	.
	Aberdeen	12,5	8	1 920	150	.	66
	Alles voor een tijd I	86	5	240	150	.	.
	Vriendschap	2	2	180	.	.	.
	Aurora Village	2	2	200	50	.	.
	Elisabeth'shoop	2	1,5	630	75	.	.
	Mathilda Bell	10	5	480	.	.	.
	Johanna Maria	4	3	400	75	.	26
	Weltevreden	21	3	300	100	.	12
	Persévérance	20	3	175	.	.	25
	Zorgvliet	2	2	595	600	.	.
	Victoria	20	4	1 000	20	.	25
	Unity	2	2	45	200	.	15
	Hoopvol	40	4	1 402	.	.	8
	Cardrospark	86	5	450	130	.	45
	Charlottenburg	10	3,5	800	200	.	40
	Andreashoap	86	15	9 000	1000	.	15
	Rust en Troost	83	3	945	.	.	.
	Huwelijkszorg	10	7	665	150	.	5
	Ellen'shoop	20	4	1 300	.	.	.
	Ma Mère	86	15	6 000	500	.	.
	Wintershoop	86	11	2 010	1000	.	100
	Sealand	12	6	2 050	.	.	.
	Christi	42	7	895	.	.	50
	Leliendaal	86	3	720	20	.	.
	Anna Louisa	3	2	120	.	.	.
	Bloemsbel	9	4	500	.	.	20
	Dankbaarheid	9	2	1 365	400	.	.
	de Kinderen	4	2,25	50	100	.	.
	Alliance	50	6	510	100	.	.
	Johannesburg	13	6	3 080	50	.	25
	Johanneshoop I	12	2	250	250	.	.

Koorn. (Maïs).	Rijst.	Arbeiders.						AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.		
Kilogrammen.	Kilogrammen	Eigenaren.	Pachters.					
.	.	3	.	.	.	3		
.	.	4	.	.	2	6		
.	.	.	.	.	1	1		
.	.	3	.	.	.	3		
.	.	.	.	.	3	3		
.	.	.	3	.	.	3		
.	.	2	.	.	.	2		
.	.	2	.	.	.	2		
.	.	.	3	.	.	3		
.	.	5	.	.	.	5		
.	.	3	5	.	.	8		
.	.	3	.	.	1	4		
.	.	.	.	.	.	.		
.	.	3	.	.	.	3		
.	.	2	.	.	1	3		
.	.	7	.	.	.	7		
.	.	2	.	.	.	2		
.	.	1	.	.	5	6		
.	.	.	.	.	2	2		
.	.	.	1	.	.	1		
.	.	1	.	.	.	1		
.	.	.	1	.	1	2		
.	.	1	.	.	3	4		
.	.	5	.	.	2	7		
.	.	5	.	.	1	6		
1000	.	2	.	.	6	8		
.	.	5	.	.	3	8		
.	.	1	.	.	1	2		
.	.	3	.	.	.	3		
.	.	4	.	.	9	13		
.	.	2	.	.	23	25		
.	.	4	.	.	4	8		
.	.	2	.	.	.	2		
.	.	3	.	.	.	3		
.	.	4	.	.	.	4		
.	.	2	.	.	2	4		
.	.	1	.	.	4	5		
.	.	1	.	.	.	1		
.	.	7	.	.	1	8		
500	.	.	.	.	2	2		
.	.	.	.	.	3	3		

Districten.	Plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Nickerie	Johanneshoop II	2	10	1200	300	.	.
	Manchester	20	5	1260	200	.	.
	Wijhoop (Mijn hoop)	5	3	90	100	.	.
	Moville	63	13	4687	636	.	81
	Rose Marguérite	22	4	450	50	.	.
	Entreprise	5	8	1500	300	.	.
	Succes	12	9	910	200	50	.
	Glasgow I	30	13,5	1000	.	.	.
	Bethlehem	27	2	150	10	.	.
	Barryville	11	4	638	75	.	.
	Barticagrove	4	2	300	225	.	.
	Susanna Village	10	4	300	.	.	45
	Prospect	51	2	100	30	.	.
	Sea View	3	2	15	150	.	.
	Cornelisrust	6	2	735	40	.	.
	Vredenrust	2	2	200	100	.	15
	Caledonia	10	8	500	100	.	.
	Marienburg	25	2	200	100	.	.
	Kapernaüm	2	2	150	200	.	.
	Ephraim Village	38	3	125	.	.	20
	Vertrouwen	50	6	600	.	.	.
	Weltevreden	86	2	750	.	.	10
	Good Hope I	2	2	840	70	.	.
	Leadshall en Hope	2	6	1000	50	.	20
	Vredenhoop	10	2	200	150	.	20
	Florishoop	10	18	1000	690	.	75
	Good Hope II	50	2	605	.	.	.
	Good Hope III	3	2	200	50	.	.
	Alles voor een tijd II	10	1,25	405	50	.	25
	Elize en Mary	10	2,5	180	.	.	.
	Gloriam	2	2	225	.	.	.
	Petershoop	2	2	775	150	.	45
	Paradijs	2	2	200	30	.	.
	Leliendal	2	2	130	.	.	.
	Burnt Island	20	7	200	.	.	.
	Industry en Hope	13	8	1800	.	.	.
	Johanna Louisa	16	5	400	1000	.	.
	Annes	9	3,5	300	100	.	.
	Unity	2	2	15	40	.	.
	Weltevreden	7	6	75	.	.	.
	Hoop	2	2	50	.	.	.

Koorn. (Maïs.)	Rijst	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immi-granten.	Andere.	Totaal.	
Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eige-naren.	Pach-ters.				
600	.	3	.	.	10	13	
.	.	4	.	.	.	4	
.	.	7	.	.	.	7	
.	.	3	.	.	10	13	
.	.	2	.	.	3	5	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	1	.	.	4	5	
.	.	4	.	.	11	15	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	3	.	.	.	3	
.	.	.	.	.	1	1	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	5	.	.	1	6	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	3	.	.	.	3	
.	.	.	1	.	1	2	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	3	.	.	.	3	
.	.	1	.	.	2	3	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	.	6	.	.	6	
.	.	2	.	.	9	11	
.	.	3	.	.	.	3	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	2	.	.	1	3	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	.	.	.	2	2	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	.	3	.	.	3	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	.	2	.	.	2	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen	Kilogrammen.
Nickerie	Charlottenburg	10	1	150	100	.	40
	Johanneshoop	2	2	600	.	.	.
	Industry	2	2	15	.	.	.
	Vertrouwen	4	4	225	80	.	.
	Mijn vermaak	6	3,24	350	50	.	25
	Johanneshoop	8	2,5	2 000	.	.	150
	Caledonia I	4	2	200	50	.	.
	Caledonia	2	2,5	200	100	.	.
	Weltevreden	2	2	100	50	.	.
	Rose Green	7	2	15	.	.	10
	Hendrina	3	3	560	550	.	110
	Bethania	9	3,5	210	300	.	.
	Nursery	12	2	120	20	30	20
	Weltevreden	6	2	150	.	.	.
	Rust en Burg	4	2	300	100	.	.
	Dog Cott	2	2	45	70	.	.
	Gronden ten Zuiden van Nw.-Nickerie.	63,8925	63,8925	2 860	3 383	2 245	12
			1 065,3825	284 668	32 993	2 350	6 451
Coronie	de Hoop	214	10	200	800	1 100	.
	Burnside	506	96,287	65	1 206	6 540	.
	Sarah en Leasowes	858	53,67	6 801,5	.	.	.
	Clijde (met Salem)	107	12,87	250	500	.	.
	Novar	332	29,985	9 060	7 065	18 000	600
	Johanna Maria	214	46	9 149	200	.	50
	Belladrum	429	37	2 400	4 800	.	.
	John	429	13,299	1 370	1 000	.	.
	Friendship	214	14,586	4 000	5 000	2 000	100
	Totness	321	64,4372	3 727	1 480	867	135
	Mary'shope	429	44,163	8 398	120	140	165
	Bellevue	214	16,540	6 045	1 500	.	200
	Cardrospark	214	11	1 200	600	.	90
	Perseverance.	200	15	1 350	400	.	75
	Moy.	429	19,5	456	1 560	1 020	133
	Hague	415	12,224	320	900	500	25
	Hamilton	214	17,241	1 000	3 225	.	.
	Landerijen ten Oosten van Inverness.	465	26,072	790	850	160	4
	Bethanië	40	2	15	.	.	.
	Bethel	100	2,574	350	1 000	.	.
	Penel	40	1	60	56	80	.
	Palestina	100	0,75	75	300	.	.
			546,1982	57 081,5	32 562	30 407	1 577

Koorn. (Maïs.) Kilo-grammen.	Rijst Kilo-grammen.	Arbeiders. Kleine landbouw. Eige-naren.	Arbeiders. Kleine landbouw. Pach-ters.	Arbeiders. Immi-granten.	Arbeiders. Andere.	Arbeiders. Totaal.	AANMERKINGEN.
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	.	1	.	.	1	
.	.	.	5	.	.	5	
.	.	4	.	.	.	4	
2 500	.	.	5	.	.	5	
.	.	1	.	.	.	1	
.	.	3	.	.	.	3	
.	.	.	2	.	.	2	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	8	.	.	.	8	
.	.	2	.	.	.	2	
.	.	1	.	.	2	3	
.	.	.	.	.	.	.	
.	.	.	1	.	.	1	
.	.	.	2	.	.	2	
1 345	.	.	4	.	.	4	
19 312	.	294	57	157	318	826	
2 000	.	23	.	.	1	24	5 000 stuks kokosnoten;
4 100	.	87	.	.	24	111	13 372 „ „ 36 liter kokosolie.
.	.	.	.	.	104	104	58 771 „ „ 774 „ „ , benevens 3939 K.G. copra en 4950 liter lemmetjessap.
500	.	18	2	.	11	31	
4 500	.	30	.	.	7	37	13 500 stuks kokosnoten.
8 600	.	34	.	.	19	53	15 955 „ „
12 000	.	.	51	.	2	53	12 500 „ „
3 000	.	.	.	.	2	2	20 000 „ „
.	.	.	.	.	.	.	10 000 „ „
1 900	.	3	214	.	91	308	67 515 „ „ , benevens 16 bossen bacoves.
200	.	.	.	.	6	6	28 427 „ „
3 000	.	9	.	.	.	9	12 000 „ „
7 000	.	.	.	.	.	.	4 800 „ „
.	.	.	.	.	1	1	1 200 „ „
.	.	46	.	.	.	46	6 764 „ „ , benevens 208 liter kokosolie.
2 000	.	1	.	.	.	1	3 100 „ „ „ 1 970 „ „
1 500	.	37	.	.	13	50	11 800 „ „ „ 188 „ „
.	.	6	.	.	1	7	160 „ „
50	.	.	.	.	.	.	
.	.	1	.	.	.	1	3 000 „ „
.	.	1	.	.	.	1	1 000 „ „
.	.	1	.	.	.	1	300 „ „
50 350	.	297	267	.	282	846	289 004 kokosnoten, 3336 liter kokosolie, 3939 K.G. copra, 4950 liter lemmetjessap, 16 bossen bacoves.

RECAPI

Districten.	Plantages of gronden	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Cacao.	Bananen.	Aardvruchten.	Koffie.
		Hectaren.	Hectaren.	Kilogrammen.	Bossen.	Kilogrammen	Kilogrammen.
Cottica	8 plantages en 27 gronden.	„	542,05	51761,5	37579	11540	6866,5
Boven-Commewijne . . .	3 „ „ 26 „	„	43,4	52765,5	22477	23585	2810,5
Beneden-Commewijne . .	32 „ „ 38 „	„	3627,6991	1301658	87465	8291	13449,25
Beneden-Suriname [6]) . .	17 „ „ 25 „ [1])	„	2515,2079	609261,75	76345	19100	62328,5
Beneden-Para	3 „ „ 15 „	„	281,105	47097,5	4955	4650	503
Boven-Suriname	5 „ „ 16 „	„	427,999	70153	27272	11480	161
Boven-Para.	5 „ „ 9 „ [2])	„	693,6078	114593,125	25367	10065	2081,27
Boven-Saramacca . . .	24 „	„	42,5	515	3658	22550	„
Beneden-Saramacca . .	13 „ „ 697 „	„	2457,778	463774,5	162748	24992	2298,5
Nickerie	4 „ „ 140 „ [3])	„	1065,3825	284668	32993	2350	6451
Coronie	7 [5]) „ „ 15 „ [4])	„	546,1982	57081,5	32562	30407	1577
	97 plantages en [7]) 1032 gronden.	„	12242,9275	3053329,375	513421	168410	98526,52

[1]) De gronden bij het fort Nieuw-Amsterdam als een grond hierbij vermeld.

[2]) De gronden bij Domburg als een grond hierbij vermeld.

[3]) De gronden ten Zuiden van Nieuw-Nickerie als een grond hierbij vermeld.

[4]) Als voren wat betreft de plantages, die thans in grondjes zijn verdeeld.

[5]) Als het aantal plantages in Coronie, vermeld in hoofdstuk G van het Verslag, juist is, moet dit cijfer zijn 2 en wordt bijgevolg het totaal aantal van de in dezen staat bedoelde plantages 92.

[6]) Onder het district Beneden-Suriname staat vermeld: den grond „Peu et Content — MILKERS" — groot 2.75 H.A. met *geene* oppervlakte in bebouwing op ultimo December 1896; volgens de statistieke opgaven van den districts-commissaris, zou de oppervlakte in bebouwing 1 H.A. bedragen.

TULATIE.

Koorn. (Maïs)	Rijst.	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
		Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
40785	„	192	115	„	394	701	f 100 houtwaren.
31895	„	136	97	60	340	633	1106,50 „
66020	1455	217	74	1259	966	2516	289 „ en 9551 bossen bacoves.
16122,5	3008	125	241	1021	575	1962	218,75 „, 2654 bossen bacoves en 7 H.L. lemmetjes.
6958	28138	36	518	48	56	658	225 „
31616	900	109	52	149	121	431	60 „ en 1252 bossen bacoves.
15650	„	29	427	123	62	641	„ 3279 „ „
5485	2780	101	62	„	„	163	1050 houtwaren.
84395	6105	942	845	229	266	2282	1204 „
19312	„	294	57	157	318	826	„
50350	„	297	267	„	282	846	289004 stuks kokosnoten, 3336 liter kokosolie, 3939 K.G. copra, 4950 liter lemmetjessap en 16 bossen bacoves.
368588,5	42386	2478	2755	3046	3380	11659	f 4253,25 houtwaren, 16752 bossen bacoves, 289004 stuks kokosnoten, 3336 liter kokosolie, 3939 K.G. copra, 4950 liter lemmetjessap, en 7 H.L. lemmetjes.

[7]) Omtrent het aantal plantages waar de cacao-cultuur, alleen en vereenigd met andere cultures in 1896 in Suriname zou zijn uitgeoefend, verkrijgt men volgens de bijlagen P en Q, geheel andere uitkomsten, en wel:

Districten.	Aantal plantages volgens de bijlagen P en Q.	Waaronder volgens bijlage L, de volgende suikerplantages.	Blijft voor de cacao-cultuur, alleen en vereenigd met andere cultures:	AANMERKINGEN.
Cottica	3	2	1	
Boven-Commewijne	1	„	1	
Beneden-Commewijne	31	3	28	
Boven-Suriname	5	„	5	
Beneden-Suriname	19	1	18	
Boven-Para	4	1	3	Volgens bijlage N zijn er *bovendien* in dit district 7 plantages waar verschillende cultures (*niet* te gelijk met de suiker- en cacao-cultuur) worden gedreven.
Beneden-Para	3	„	3	
Beneden-Saramacca	15	„	15	
Coronie	4	„	4	
Nickerie	7	3	4	
Totaal.	92	10	82	

STAAT

VAN DE

VERSCHILLENDE CULTURES IN SURINAME

(niet te gelijk gedreven met de suiker- en cacao-cultuur)

EN VAN

HOUTVELLINGEN IN 1896.

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December. 1896.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rijst.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Cottica	Twee Gebroeders	»	4	150	»	150	»
	Nieuw Eendracht	»	0,5	»	»	»	»
	Klein Hoop	250	6	1 590	»	125	»
	Kerkshoven	21,75	»	»	»	»	»
	La solitude	»	3	130	»	90	»
			13,5	1 870	»	365	»
Boven-Commewijne. . . .	Land van Breukelerwaard	»	13	1 925	»	750	»
	Fairfield	960	7	485	»	»	»
	Goudmijn	963	0,5	25	»	»	»
	Courcabo	»	2	180	»	»	»
	Edenburg.	»	2,75	150	»	1 000	»
	Rustenburg	»	3	30	»	»	»
	Arendsrust	»	3	170	»	80	»
	Quapibo	2 490	4	»	»	1 200	»
	Copie	2 000	6	»	»	7 000	»
			41,25	2 965	»	10 030	»
Beneden-Commewijne . .	Alkmaar	»	112,3951	10 487	»	10 200	»
	Argentcourt	50	2,75	1 060	»	620	115
	Kiesveld	56	1,5	200	»	»	»
	Tulpenburg	»	1,75	140	»	240	»
	Klein Bellevue	214	7,6	800	»	»	»
	Bruinendaal	130	6,5	1 977	»	»	»
	Johan en Margaretha	311	0,5	20	»	»	»
	Grond station Frederiksdorp	1,1175	1,1175	1 007	»	627	»
	De goede Vriendschap	200	4	»	»	»	»
			138,1126	15 691	»	20 687	115
Beneden-Suriname. . .	Mopentibo	482	5	»	130	»	»
	Noordzijde van de Mahonielaan. . .	»	1	15	»	»	»
	Peu et content (S. Bott)	3	0,5	100	»	1 000	»
	Land van Kwatta (Stamhoff). . . .	5	2,75	100	»	200	»
	Mattonshoop (van Brussel)	87,5	1	200	»	1 750	»
	Idem (Menkenberg)	48	0,75	600	»	875	»
	Idem (Schouten)	214	15,5	1 000	»	2 000	500
	Uitvlugt (van Brussel)	35	2	200	»	2 000	»
	Id. (Loos).	28	1,35	125	»	2 250	»
	Id. (Stangli)	28	0,925	300	»	1 750	»
	Id. (Tamminga)	28	1,5	500	»	250	»

Koorn. (Maïs)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
	Kleine landbouw.		Immi- granten.	Andere.	Totaal	
Kilo- grammen.	Eige- naren.	Pachters.				
300	»	3	»	»	3	
100	»	2	»	»	2	f 16,— houtwaren.
750	6	»	»	»	6	16,— »
»	3	»	»	»	3	100,— »
670	»	2	»	»	2	
1 820	9	7	»	»	16	f 126 houtwaren.
2 345	10	7	»	16	33	f 49 houtwaren.
2 300	»	6	»	7	13	50 »
»	»	»	»	»	»	
1 100	»	3	»	»	3	20 »
»	2	»	»	»	2	30 »
»	2	5	»	»	7	20 »
2 000	»	6	»	»	6	15 »
»	»	4	»	9	13	100 »
3 000	»	16	»	5	21	550 »
10 745	14	47	»	37	98	f 834 houtwaren.
17 100	»	188	»	2	190	
»	11	»	»	»	11	
»	»	6	»	»	6	
»	»	3	»	»	3	
1 100	»	13	»	»	13	
19	»	40	»	»	40	
80	»	1	»	4	5	
240	»	1	»	»	1	130 stuks kokosnoten.
»	»	»	»	»	»	f 888,50 houtwaren.
18 539	11	252	»	6	269	130 stuks kokosnoten en f 888,50 houtwaren.
»	»	»	»	34	34	
»	12	»	»	»	12	
62,5	2	»	»	»	2	
»	4	»	»	»	4	
»	1	»	»	»	1	
4 000	1	»	»	»	1	
500	»	31	»	»	31	
»	2	»	»	»	2	
»	6	5	»	»	11	
»	1	»	»	»	1	
500	1	»	»	»	1	

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rijst.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Beneden-Suriname . . .	Land achter l'Hermitage (D. RODRIGUES)	20	4	300	»	200	»
	Id. (SLOOT)	8,5	1	»	»	21600	»
	Id. (SWEERS)	1,7	0,25	200	»	100	»
	Id. (SMIT)	8,5	1	150	»	500	»
	Id. (FRÄSER)	8,6	0,25	200	»	»	»
	Id. (VELDHUIZEN)	9	0,5	100	»	1875	»
	Id. (L. RODRIGUES)	8,5	0,125	150	»	»	»
	Id. (DE PINA).	4,8	1	60	»	200	25
	Id. (ROSENBERG)	33	1	425	»	»	»
	Id. (Wed. TAMMINGA) . . .	30	1,50	200	»	100	»
	Id. (GRAANOOGST)	15	0,375	450	»	750	»
	Id. (VAN BRUSSEL)	200	1	200	»	3000	»
	l'Hermitage	250	0,575	300	»	1500	»
	Zorg en Hoop en ½ Flora Mesquita.	220	0,25	»	»	120	»
	Onverwacht en Duisburg	650	19	600	»	1200	4000
			63,9	6475	130	43220	4525
Beneden-Para	Dijkveld	430	22	900	»	3000	»
	Land van Tout-lui-faut	258	6	150	»	»	3000
	De goede verwachting	95	14	250	»	»	25000
	Magenta	107	2	278	»	»	»
	Welbedacht	750	4	100	»	300	2000
	Bergershoop	2	1	30	»	»	1000
			49	1708	»	3300	31000
Boven-Suriname	Merveille	772	8,725	525	»	1335	»
	Parcabo	429	0,25	40	»	»	80
	Rorac	»	5,5	100	25	1600	4000
	Klein-Curaçao	426	4,5	49	»	800	»
	La contemplation	53	3	300	»	1000	»
	Restaurado	»	2	100	»	4500	»
	Zeldenrust	»	2,625	200	»	600	»
	Oranjestein	»	1,5	100	»	600	»
	Beerenrust	»	1,5	300	»	»	»
	De Nieuwe Hoop	»	1,5	300	»	800	»
	Verwachting en Wijklust	214	3,145	700	»	1340	»
	Bergen op Zoom	146	4,289	550	»	360	»
	Descanço	643	5,5	300	»	2000	480
	La simplicité	858	2,787	30	»	1000	120
	Overbrug en Crommenie	1151	4,29	600	»	4800	»

Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
	Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
.	1	.	.	.	1	
.	2	.	.	.	2	
.	3	.	.	.	3	
.	2	.	.	.	2	
.	2	.	.	.	2	
.	2	.	.	.	2	
.	2	.	.	.	2	
.	.	.	.	.	.	
125	2	.	.	.	2	
.	3	.	.	.	3	
.	3	.	.	.	3	
.	.	.	.	.	.	
.	9	17	.	4	30	f 125 houtwaren.
.	.	.	.	28	28	
10000	2	74	.	.	76	
15187,5	63	127	.	66	256	f 125 houtwaren.
2000	1	17	.	2	20	
500	.	26	.	.	26	
.	.	.	.	119	119	
.	.	6	.	.	6	
125	.	31	.	.	31	
.	.	1	.	.	1	
2625	1	81	.	121	203	
1710	7	.	.	.	7	
.	.	2	.	.	2	
750	.	74	.	.	74	f 200 houtwaren.
150	.	15	.	.	15	
.	19	.	.	.	19	
200	.	11	.	.	11	f 175 houtwaren.
150	.	6	.	.	6	
.	.	3	.	.	3	
200	.	4	.	.	4	
.	.	11	.	.	11	
1700	.	12	.	.	12	f 80 houtwaren.
1000	6	.	.	.	6	
950	2	9	.	.	11	
200	1	.	.	.	1	
1350	.	12	.	.	12	f 950 houtwaren.

Districten.	Plantages en gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 18[illegible]6.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rij[illegible].
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Boven-Suriname . .	La confiance	„	2,858	100	„	1900	1200
	Watervliet	„	3,358	400	75	2400	„
	Petit Versailles	„	3	„	„	1600	400
	Abroca	„	3,645	40	„	1800	600
	Mahanaim	„	3.108	150	„	2400	480
	Palmeneribo	429	4,5	275	„	4860	1200
	Namrek	„	2	285	„	2000	700
	Carolina	172	12	96	„	19050	5600
	Ajo	343	7,5	70	„	4950	8200
	Poenjoe	„	5,5	50	„	8200	3600
	Agira	„	6,75	171	„	3975	4000
	Auca	„	2	35	„	7540	1300
	Moria	„	4	167	„	10250	6640
	Cadix	„	2	70	„	3890	700
	Phedra	„	4	130	15	6400	2000
	Awarapassie	„	2	130	„	350	120
	Rama	429	3	56	„	6560	1360
	De Goede Vrede en C⁰.	570	1,25	100	„	400	300
	Morea	600	2.5	30	„	2000	120
	Moederzorg	„	3	200	„	7050	3200
	Constantia	„	2,5	100	20	200	400
	Rhijnesberg	„	2,25	200	„	1030	570
	Bergendal	2018	14	300	„	10[illegible]0	2000
	Victoria	„	1,5	25	„	375	250
	Boschland	„	3,5	50	„	50	200
			152,83	7424	135	120965	44600
Boven-Para	Onoribo	2780	35	1000	„	25000	4000
	Osembo	2640	24	350	„	12000	„
	Onverwacht	1842	52	500	„	10000	3000
	Overtoom	2047	33,5	„	„	13500	500
	Topibo	718	20,5	200	„	7805	„
	Loefbeek	1120	7,5	50	„	2300	„
	Jagersburg	200	2	35	„	1000	480
	Matuaribo	400	11,5	80	„	15000	„
	Gage d'amour	300	5	„	„	5000	„
	La diligence	429	2	„	„	1000	„
	Lust en Rust	429	1	„	„	1000	„
	La liberté	390	1	„	„	500	„
	Tempania	1200	5	100	„	5000	100
	La Prospérité	2200	38	350	„	35000	1500

Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
	Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere.	Totaal.	
Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
"	9	"	"	"	9	f 400 houtwaren.
500	15	"	"	"	15	800 "
800	"	7	"	"	7	
900	"	9	"	"	9	50 "
"	"	5	"	"	5	
"	"	19	"	"	19	1250 "
"	"	6	"	"	6	200 "
2600	11	33	"	"	44	5750 "
"	25	"	"	"	25	1280 "
750	13	"	"	"	13	1250 "
"	12	2	"	"	14	287,50 "
"	"	15	"	"	15	600 "
320	14	9	"	"	23	600 "
"	"	10	"	"	10	
1300	19	"	"	"	19	500 "
"	"	8	"	"	8	60 "
"	"	5	"	"	5	300 "
"	"	6	"	"	6	
"	"	5	"	"	5	
350	22	"	"	"	22	1500 "
75	"	14	"	"	14	800 "
15	17	"	"	"	17	500 "
1000	"	113	"	3	116	300 "
"	"	6	"	"	6	50 "
50	"	20	"	"	20	25 "
17020	192	451	"	3	646	f 17907,50 "
12000	"	53	"	6	59	f 750 houtwaren.
1000	48	"	"	"	48	1150 "
1000	103	"	"	1	104	
1000	64	"	"	"	64	1275 "
1500	18	"	"	"	18	25 "
"	13	"	"	"	13	40 "
100	6	"	"	"	6	170 "
"	17	"	"	"	17	325 "
"	8	"	"	"	8	
"	"	"	"	"	"	
"	"	2	"	"	2	50 "
"	3	"	"	"	3	
200	"	6	"	"	6	200 "
4000	137	"	"	3	139	4000 "

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rijst.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen	Kilogrammen.
Boven-Para	Valkenburg	429	4	.	.	2 000	.
	De vier kinderen	2 720	34	300	.	30 000	1 000
	Indigoveld	3 736	13	150	.	12 000	250
	Vreeland	.	1,5	.	.	2 000	.
	Waakzaamheid	429	26	200	.	6 000	2 000
	l'Inquiétude	429	3	.	.	1 000	.
	Berlijn	2 926	83	.	.	60 000	.
	De eendragt	429	20	.	.	5 000	.
	Munchenstein	557	4,5	30	.	1 000	.
	Zwitserland	429	2,75	30	.	1 000	120
	Klein Zwitserland		8	200	.	5 000	200
	De Nieuwe Hoop	460	5	75	.	3 400	450
	Beaulieu	400	7	15	.	5 000	100
	Welgelegen	1 073	2	.	.	1 500	.
	De vrede	429	2	.	.	500	.
	Hannover	1 664	7	700	.	3 000	120
	Onverdacht en Welbedacht	748	4,75	.	.	4 000	.
	l'Espérance	1 310	2	.	.	700	.
	Mocha	1 287	1,858	.	.	2 000	.
	Concordia	450	1,75	300	.	1 000	.
	Altona	643	3,875	200	10	1 500	.
	Houttuin	985	4,5	120	.	.	.
	La vigelantia	.	2,5	250	.	1 250	.
			481,983	5 235	10	282 955	13 820
Boven-Saramacca	Perceelen door het Gouvernement in huur uitgegeven	.	6,5	500	.	4 550	750
Beneden-Saramacca	Nihil.						
Nickerie	Nelsonshoop	42	2	20	.	.	.
	Hendrina	7	2	.	45	.	.
	Hoopwel	6	2	450	.	.	.
	Industrie	2	2	35	.	.	.
	God beschikt	2	2	8	.	.	.
	Albion	3	2	150	.	.	.
			12	663	45	.	.
Coronie	Welgelegen	432	5,5	2 360	.	.	.
	Inverness	394	3,704	1 000	.	.	.
			9,204	3 360	.	.	.

Koorn. (Maïs.) Kilogrammen.	Arbeiders. Kleine landbouw. Eigenaren.	Pachters.	Immigranten.	Andere.	Totaal.	AANMERKINGEN.
»	5	»	»	»	5	f 100 houtwaren.
5 000	158	»	»	»	158	5000 »
1 000	23	»	»	»	23	900 »
200	»	»	»	2	2	
»	32	»	»	»	32	300 »
»	6	»	»	»	6	280 »
»	»	106	»	»	106	
»	19	»	»	»	19	200 »
»	13	»	»	»	13	130 »
»	22	»	»	»	22	150 »
100	5	»	»	»	5	150 »
»	3	6	»	»	9	
100	27	»	»	»	27	50 »
»	20	»	»	»	20	75 »
»	8	»	»	»	8	80 »
»	114	»	»	»	114	140 »
600	5	12	»	1	18	150 »
»	2	»	»	»	2	
2 500	»	12	»	»	12	100 »
500	»	5	»	»	5	
500	2	13	»	»	15	
600	2	»	»	6	8	
»	7	12	»	»	19	
31 900	890	227	»	19	1 136	f 15 790 houtwaren.
1 570	»	36	»	»	36	f 80 houtwaren.
»	4	»	»	»	4	
»	1	»	»	»	1	
»	1	»	»	»	1	
»	»	1	»	»	1	f 87,50 houtwaren.
»	»	4	»	»	4	
»	3	»	»	»	3	
»	9	5	»	»	14	f 87,50 houtwaren.
»	2	38	»	8	48	96 585 stuks kokosnoten en 2554 liter kokosolie.
»	4	»	»	2	6	400 stuks kokosnoten.
»	6	38	»	10	54	96 985 stuks kokosnoten en 2554 liter kokosolie.

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rijst.
		Hectaren.	Hectaren.	Bossen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Kilogrammen.
Marowijne	Perceel van Reyes . . .	2	2	„	„	250	„
	„ „ Bikado	2	2	100	„	200	„
	„ „ Tam	2	2	80	„	100	„
			6	180	„	550	„

RECAPI

Districten.	Plantages of gronden.	Uitgestrektheid van de plantage of den grond.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Bananen.	Koffie.	Aardvruchten.	Rijst.
Cottica	5 gronden.	„	13,5	1 870	„	365	„
Boven-Commewijne . . .	9 „	„	41,25	2 965	„	10 030	„
Beneden-Commewijne . .	9 „	„	138,1126	15 691	„	20 687	115
Beneden-Suriname . . .	26 „	„	63,9	6 475	130	43 220	4 525
Beneden-Para	5 „	„	49	1 708	„	3 300	31 000
Boven-Suriname	40 „	„	152,83	7 424	135	120 965	44 600
Boven-Para.	30 „ en 7 plantages. [1])	„	481,983	5 235	10	282 955	13 820
Boven-Saramacca . . .	11 „	„	6,5	500	„	4 550	750
Beneden-Saramacca . . .		„	„	„	„	„	„
Nickerie	6 „	„	12	663	45	„	„
Coronie	2 „	„	9,204	3 360	„	„	„
Marowijne	3 „	„	6	180	„	550	„
	146 gronden en 7 plantages.	„	974,2796	46 071	320	486 622	94 810

[1]) Volgens de bijlagen P. en Q. bevinden zich in het district Boven-Para in 't geheel slechts 4 plantages.

Koorn. (Maïs.)	Arbeiders.					AANMERKINGEN.
	Kleine landbouw.		Immigranten.	Andere	Totaal.	
Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.				
.	.	1	.	2	3	
.	.	1	.	.	1	
.	.	1	.	.	1	
.	.	3	.	2	5	

T U L A T I E.

Koorn. (Maïs.) Kilogrammen.	Eigenaren.	Pachters.	Immigranten.	Andere	Totaal.	AANMERKINGEN.
1 820	9	7	.	.	16	f 126,— houtwaren.
10 745	14	47	.	37	98	834,— "
18 539	11	252	.	6	269	888,50 " en 130 stuks kokosnoten.
15 187,5	63	127	.	66	256	125,— "
2 625	1	81	.	121	203	
17 020	192	451	.	3	646	17907,50 "
31 900	890	227	.	19	1 136	15790,— "
1 570	.	36	.	.	36	80,— "
.	.	.	.	.	.	
.	9	5	.	.	14	87,50 "
.	6	38	.	10	54	96985 stuks kokosnoten en 2554 liter kokosolie.
.	.	3	.	2	5	
99 406,5	1 195	1 274	.	264	2 733	f 35 838,50 houtwaren, 97 115 stuks kokosnoten en 2554 liter kokosolie.

RECAPITULATIE

OP DE

PRODUCTIE-STATEN

over 1896.

PLANTAGES EN GRONDEN WAAR GETEELD WOTDT.	Uitgestrektheid in bebouwing op ultimo December 1896.	Suiker.		Melasse.	Rum.	Dram.	Cacao.	Bananen.
		Muscovado.	Vacuumpan.					
	Hectaren.	Kilogrammen.	Kilogrammen.	Liters.	Liters.	Liters.	Kilogrammen.	Bossen.
Suiker	1919,665	426 652	9 964 095	1 259 024	880 369	.	35565	.
Cacao	12242,9275	.	.	.	.	.	3053329,375	513 421
Andere producten, niet te gelijk met suiker of cacao	974,2796	.	.		.	.	.	46 071
Voor de cultures in allodialen eigendom of in huur uitgegeven, gedeeltelijk in bebouwing doch waarvan nog niet is geoogst	25,5	.	.	.	.	.	.	.
Totaal	15162,3721	426 652	9 964 095	1 259 024	880 369	.	3088894,375	559 492

Koffie.	Kokos-noten.	Koorn. (Maïs.)	Rijst.	Aard-vruchten.	Katoen.	ARBEIDERS.				
						Kleine landbouw.		Immi-granten.	Niet-immi-granten.	Totaal.
Kilo-grammen.	Stuks.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Kilo-grammen.	Eigenaren.	Pachters.			
567	.	.	.	.	.	.	.	2 954	1 593	4 547
98 526,52	289 004	368 588,5	42 386	168 410	.	2 478	2 755	3 046	3 380	11 659
320	97 115	99 406,5	94 810	486 622	.	1 195	1 274	.	264	2 733
.	.	.	.	.	.	22	5	.	4	31
99 413,52	386 119	467 995	137 196	655 032	.	3 695	4 034	6 000	5 241	18 970

STAAT

aanwijzende den arbeid in 1896 door creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders verricht en het loon door hen verdiend op plantages alwaar geen immigranten gevestigd zijn.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	c. creolen. a. andere vrije arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Cottica	1	c.	1	1	1	1	4	75 1/2	199 1/2	128 1/2	2 1/2
		a.	7	16	3	"	26	664	1 053 1/2	31 1/2	"
Beneden-Commewijne . . .	2	c.	57	77	11	13	158	15 309	20 892 1/4	2 834 1/2	3 449
		a.	17	6	"	"	23	4 374 3/4	1 425 3/4	"	"
Boven-Suriname	1	c.	2	1	"	"	3	369	103	"	"
		a.	14	5	1	"	20	3 328	893	153	"
Beneden-Suriname	5	c.	28	53	1	"	82	7 642	11 222	360	"
		a.	64	16	1	2	83	14 998	3 597	370 1/2	499
Beneden-Para	2	c.	27	25	5	"	57	5 011 1/2	3 987 3/4	821	"
		a.	9	3	"	"	12	1 693 1/4	487	"	"
Beneden-Saramacca	5	c.	11	9	5	"	25	2 047	1 897	297 1/2	"
		a.	43	9	5	"	57	8 966	2 143 1/2	226	"
Nickerie	2	c.	13	10	4	1	28	1 769 1/4	706	223 1/4	12 3/4
		a.	55	11	1	1	68	9 327 3/4	1 165	119 1/4	4 3/4
Coronie.	4	c.	50	42	7	5	104	6 436 1/4	3 303 7/12	1 140 1/2	350 1/2
		a.	6	1	2	"	9	1 585 1/4	10 1/2	5	"
Totaal creolen [1])		c.	189	218	34	20	461	38 659 1/2	42 311 1/12	5 714 3/4	3 814 3/4
" andere niet onder contract verbonden arbeiders [1]) .		a.	215	67	13	3	298	44 737	10 775 1/4	905 1/4	503 3/4
Totaal-generaal		c en a.	404	285	47	23	759	83 396 1/2	53 086 1/2	6 620	4 318 1/2
								147 421 1/3 taken.			

[1]) Eenige van de in dezen staat gegeven cijfers komen niet overeen met die in het verslag van den agent-generaal, bijlage J [1], gegeven.

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 46,10	f 120,85	f 61,25	1,70	f 0,50— f 3,40	f 0,35— f 4,20	f 0,15— f 3,15	f 0,30— 0,40
474,97	726,40	13,05	.	0,70— 5,50	0,35— 4,20	0,30— 1,30	. .
12 623,50	12 423,19	1 078,35	1 286,86	0,60— 6,50	0,30— 5,50	0,25— 2,40	1,80— 2,40
3 381,49	862,93	.	.	0,15— 6,20	0,15— 4,20	. .	. .
352,80	71,40	.	.	3,60— 7,50	2,40— 4,00	. .	. .
2 703,20	707,01	45,35	.	3,50— 5,60	2,00— 4,80	0,75— 1,60	. .
7 269,31	6 324,37	74,20	.	0,80— 10,50	0,50— 8,24	0,90— 1,75	. .
11 651,47	2 341,70	56,25	85,85	0,60— 8,48	0,30— 5,92	0,70— 1,05	1,20— 1,40
4 982,12	2 521,26	576,50	.	3,20— 5,00	1,80— 3,60	. 2,00	. .
1 068,44	385,93	.	.	1,20— 4,00	1,20— 2,40	. .	. .
1 608,20	1 142,75	124,70	.	1,00— 5,20	1,80— 3,60	0,60— 1,80	. .
6 222,85	1 345,95	164,40	.	2,40— 4,80	2,40— 4,80	0,30— 1,80	. .
1 504,06^{5}	453,20	89,10	4,80	3,60— 10,00	1,20— 4,80	1,10— 3,30	1,10— 3,00
7 762,08	749,86	46,50	1,60	3,20— 10,00	1,50— 4,80	0,60— 2,40	0,60— f 2,50
5 357,66	3 112,79^{5}	438,00	191,77	1,75— 9,25	1,20— 12,50	0,60— 7,50	0,60— 4,50
917, 9	6,30	1,70	.	1,75— 5,60	2,80— 3,50	1,25— 3,00	. .
f 33 743,75^{5}	f 26 169,81^{5}	f 2 442,10	f 1 484,57	f 0,50— 10,50	f 0,30—f 12,50	f 0,15— f 7,50	f 0,30— f 4,50
34 181,69	7 126,08	327,25	87,45	0,15— 10,00	0,15— 5,92	0,30— 3,00	0,60— 2,50
f 67 925,44^{5}	f 33 295,89^{5}	f 2 769,35	f 1 572,02				

f 105 562,71 loon.

STAAT

aantoonende den arbeid in 1896 door creolen en andere niet onder contract verbonden arbeiders verricht en het loon door hen verdiend op plantages waar immigranten gevestigd zijn.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	c. creolen. a. andere vrije arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
			Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Cottica	2	c.	38	2	1	„	41	12 147 1/4	567 3/4	6 1/2	„
		a.	101	20	11	6	138	17 762 1/2	2 702 1/2	1 214 1/4	71
Boven-Commewijne	1	c.	5	2	„	1	8	1 609 1/2	300	„	11 1/4
		a.	17	7	4	„	28	3 026	1 125 1/4	234	„
Beneden-Commewijne	29	c.	338	108	27	6	479	82 769 1/4	20 465 3/4	3 089	161
		a.	731	221	39	5	996	140 379	34 452 1/2	5 161	640
Boven-Suriname	4	c.	9	6	„	„	15	1 680	900	„	„
		a.	45	19	6	4	74	10 509	2 962	1 032	462
Beneden-Suriname	14	c.	111	74	8	1	194	26 408 1/4	14 022	646 1/2	361 3/4
		a.	297	111	29	15	452	65 422	16 507 1/2	5 337 1/4	2 487
Boven-Para	4	c.	7	2	„	„	9	2 091	230	„	„
		a.	35	8	2	„	45	7 904	1 636	320	„
Beneden-Para	1	c.	„	1	„	„	1	„	134 1/2	„	„
		a.	5	5	1	„	11	1 233	688	35	„
Beneden-Saramacca	10	c.	28	16	4	3	51	5 758	2 094	222	55 3/4
		a.	133	35	3	4	175	28 412	5 394	191	237
Nickerie	5	c.	77	17	25	13	132	18 681 1/2	2 749 3/4	3 950 1/2	929
		a.	303	85	30	17	435	79 087 1/4	14 608 1/2	4 916	1 792
Totaal creolen		c.	613	228	65	24	930	151 144 3/4	41 463 3/4	7 914,5	1 518 3/4
„ andere arbeiders [1].		a.	1667	511	125	51	2354	353 734 3/4	80 074 5/6	18 434,5	5 739
Totaal-generaal		c en a.	2280	739	190	75	3284	504 879 1/2	121 538 7/12	26 349	7 257 3/4
								660 024 5/6 taken.			

NB. Bovendien werd nog opgegeven, zonder specificatie van het aantal arbeiders noch van de door hen verrichte taken, als uitbetaald in Beneden Commewijne f 36 686,38.

[1]) In het verslag van den agent-generaal (bijlage J[1]) worden in § 9 de volgende cijfers verstrekt van het aantal creolen en andere anbeiders, die in het jaar 1896 hebben gewerkt op plantages waar immigranten onder contract verbonden zijn, het aantal verrichte werktaken en het verdiende loon; welke cijfers van de in dezen staat gegevene verschillen:

a. *Creolen.*

Aantal vrouwen	227
„ jongens en meisjes	90
„ taken door mannen verricht	149 145
„ „ „ vrouwen „	41 534
„ „ „ jongens en meisjes verricht	9 383 1/4
Loon door mannen verdiend	f 160 071,51
„ „ vrouwen „	26 106,86

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene volle week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
11 334,20	f 340,70	f 4,00	"	f 2,40—f 18,00	f 2,40— f 6,00	f 0,60— f 1,20	" "
15 547,41	1 624,97	768,43	40,33	1,36— 12,00	0,90— 4,80	0,50— 4,25	f 0,45— f 1,80
1 292,69	173,44	"	6,85	0,60— 12,00	0,60— 3,60	" "	0,30— 1,80
2 341,38	669,47	138,35	"	1,20— 6,00	0,75— 3,60	0,40— 2,20	" "
94 003,28	13 618,26	1 246,73	46,65	0,25— 22,50	0,30— 7,70	0,15— 4,90	0,50— 2,80
111 181,20	20 814,51	1 982,29	163,93	0,12— 15,00	0,30— 6,73	0,25— 5,00	0,60— 1,20
1 483,72	540,75	"	"	1,25— 6,00	0,40— 3,60	" "	" "
8 025,99	1 680,03	323,89	131,52	1,20— 6,00	0,60— 4,20	0,75— 2,50	0,30— 1,20
26 266,63	8 074,06	399,89	112,95	0,80— 15,00	0,30— 4,20	0,25— 2,40	0,10— 2,10
49 132,54	9 273,86	1 770,74	882,26	0,60— 7,80	0,30— 5,60	0,25— 3,00	0,15— 1,80
2 307,24	176,70	"	"	2,25— 15,00	4,00— 4,80	" "	" "
6 311,67	824,63	111,74	"	1,15— 15,00	0,35— 5,08	1,50— 2,10	" "
"	80,90	"	"	" "	1,05— 2,55	" "	" "
846,86	439,31	21,15	"	0,90— 7,00	0,75— 3,00	" 4,20	" "
5 609,85	1 364,80	119,75	27,77	1,60— 13,22	0,90— 7,50	0,75— 2,50	0,60— 1,80
23 766,95	2 967,72	115,20	180,08	0,60— 10,50	0,75— 4,20	0,20— 3,60	0,30— 1,20
15 996,90	1 737,35	1 573,15	369,37	3,00— 10,00	1,80— 4,80	0,75— 3,50	0,75— 3,00
65 493,92	8 866,21	1 956,07	609,83	2,50— 9,50	1,30— 5,00	0,90— 4,00	0,90— 4,00
f 158 294,51	f 26 106,96	f 3 343,52	f 563,59	f 0,25— 22,50	f 0,30— f 7,70	f 0,15— f 4,90	f 0,10— f 3,00
282 647,92	47 160,71	7 187,86	2 007,95	0,12— 15,00	0,30— 6,73	0,20— 5,00	0,15— 4,00
f 440 942,43	f 73 267,67	f 10 531,38	f 2 571,54				

f 527 313,02 verdiend loon.

b. *Andere arbeiders.*

Aantal jongens en meisjes		183
" taken door mannen verricht		353 444$^{1}/_{2}$
" " " vrouwen "		80 074$^{5}/_{6}$
Loon door vrouwen verdiend	f	47 160,71
" " jongens en meisjes verdiend		9 528,81

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE R.

N°. 23.

STAAT

aantoonende den arbeid in 1896 door immigranten verricht en

het door hen verdiende loon.

DISTRICTEN.	Aantal plantages.	Gemiddeld aantal arbeiders.					Gemiddeld aantal taken.			
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Cottica	2	365	120	"	"	485	58 790¾	12 264½	"	"
Boven-Commewijne	1	39	13	"	"	52	9 604¾	2 394	"	"
Beneden-Commewijne	29	2322	786	1	1	3110	413 979¼	103 999½	95½	88
Boven-Suriname	4	109	37	"	"	146	20 813	4 861	"	"
Beneden-Suriname	14	901	351	"	"	1252	174 535¾	45 832½	"	"
Boven-Para	4	112	40	2	1	155	23 002	5 818	95	48
Beneden-Para	1	38	11	"	"	49	8 247½	1 466¾	"	"
Beneden-Saramacca	10	187	61	1	1	250	42 910	11 762	51	24
Nickerie	5	356	111	24	13	504	78 814½	21 950½	2 560¾	1 128½
Totaal	70	4429	1530	28	16	6003	[1] 830 697½	210 348¾	2 802¼	1 288½

1 045 136¾ taken.

[1]) Volgens het verslag van den agent-generaal (bijlage J [1]) 830 698½ taken.

Bedrag van het verdiende loon.				Laagste en hoogste loon gedurende eene week verdiend.			
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
f 45 197,90	f 7 612,10	»	»	f 1,80— 9,00	f 1,05— 4,80	» »	» »
6 239,32	1 449,88	»	»	0,30— 5,97	0,15— 3,60	» »	» »
277 138,44	60 605,49	f 41,65	f 35,60	0,10— 10,50	0,10— 5,64	f 0,60— 1,70	f 0,90— 1,05
14 510,88	2 974,73	»	»	0,45— 6,25	0,75— 4,20	» »	» »
122 119,93	26 269,39	»	»	0,30— 9,60	0,15— 6,78	» »	» »
15 897,99	2 929,76	58,05	28,75	0,30— 8,65	0,30— 4,40	0,60 - 0,70	0,60 — 0,70
5 525,41	792,09	»	»	1,10— 6,00	1,05— 2,80	» »	» »
29 130,56	6 847,86	41,30	13,90	1,20— 6,92	0,60— 4,80	1,80— 2,80	0,90— 1,20
50 750,03[5]	11 750,92[5]	942,05	417,00	1,80— 7,25	1,05 — 4,80	0,40— 3,00	0,40— 2,50
f 566 510,46[6]	f 121 232,22[5]	f 1 083,05	f 495,25	f 0,10—f 10,50	f 0,10— f 6,78	f 0,40— f 3,00	f 0,40— f 2,50

f 689 320,99 verdiend loon.

II. SURINAME.

BIJLAGE S.

N°. 24.

STAAT VAN DEN VEESTAPEL op ultimo December 1896.

DISTRICTEN.	Rundvee.	Paarden.	Muilezels.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Stad Paramaribo en hare buitenwijken	881	79	47	145	1	79	215
Cottica	86	3	5	»	»	27	30
Boven-Commewijne	52	»	»	»	»	40	5
Beneden-Commewijne	883	41	5	10	60	522	87
Beneden-Suriname	2077	69	17	109	33	218	48
Boven-Suriname	80	4	8	2	8	12	42
Beneden-Para	441	13	3	5	»	7	2
Boven-Para	175	4	»	1	26	20	173
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca	158	5	»	1	1	121	4
Nickerie	148	15	3	21	34	75	133
Coronie	608	41	5	94	83	273	724
Marowijne	»	»	»	»	»	»	»
Totaal	5589	274	93	388	246	1394	1463

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE T.

N°. 25.

STAAT

VAN DEN

INVOER DER KOLONIE SURINAME

over 1896.

ARTIKELEN.	Uit of via NEDERLAND.		Uit of via GROOT-BRITANNIË.		Uit of via de Vereenigde Staten van N.-AMERIKA.		Uit of via FRANKRIJK.		Uit of via BR.-GUYANA.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aardappelen	H.L. 6634	f 43 121	H.L. 301	f 1 957	H.L. 6	f 39	„	„	H.L. 1 276³	f 8 297
Aardewerk	„	„ 26 023	„	„ 562	„	„ 71	„	f 868	„	„ 1 608
Ammunitie:										
Geweren, karabijnen en buksen	Loopen 407	„ 4 070	Loopen 6	„ 60	„	„	„	„	„	„
Revolvers, pistolen, kamerbuksen	St. 3	„ 12	St. 1	„ 4	„	„	„	„	„	„
Gedeelten van genoemde wapens.	„	„ 267	„	„	„	„	„	„	„	„ 45
Geweer- en pistoolkogels en hagels	K.G. 8177	„ 4 906	K.G. 615	„ 369	„	„	„	„	K.G. 751	„ 451
Patronen voor achterladers	St. 500	„ 30	„	„	„	„	„	„	St. 250	„ 15
Patronen voor revolvers	„ 4000	„ 120	„	„	„	„	„	„	„ 2 800	„ 84
Percussiedopjes en slaghoedjes	„ 1 243 000	„ 2 486	St. 140 000	„ 280	St. 500	„ 1	„	„	„ 35 550	„ 71
Ledige hulzen	„ 63 922	„ 1 278	„ 2 100	„ 42	„	„	„	„	„ 1 900	„ 38
Buskruit	K.G. 3 802	„ 7 604	K.G. 5	„ 10	„	„	„	„	K.G. 2	„ 4
Asphalt	„	„ 7	„	„ 18	„	„ 75	„	„	„	„
Azijn	L. 17359	„ 2 083	L. 100	„ 12	„	„	„	„	„	„
Azijnzuur.	„ 1 881	„ 3 010	„	„	„	„	„	„	„	„
Ballast.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bier van alle soorten	„ 443 996	„ 168 718	„ 32 223	„ 12 245	L. 10 147	„ 3 856	L. 1 136	„ 432	L. 5 504	„ 2 092
Gemberale	„ 374	„ 150	„ 200	„ 80	„	„	„	„	„ 12	„ 5
Blik in bladen	„	„ 1 300	„	„ 897	„	„	„	„	„	„
Bijonteriën	„	„ 9 674	„	„ 22	„	„ 242	„	„	„	„
Blom of meel	K.G. 835	„ 117	„	„	K.G. 1 990 826	„ 278 716	„	„	K.G. 675 841	„ 94 619
Bodems, duigen, hoepels voor vast werk	„	„ 816	„	„ 4 110	„	„	„	„	„	„ 7 426
Boeken, lees-	„	„ 8 484	„	„ 75	„	„ 8	„	„ 35	„	„ 2 014
Boeken, (albums, schrijf- en koopmansboeken)	„	„ 3 902	„	„ 64	„	„ 633	„	„	„	„ 415
Boter, oleomargarine, ghee	„ 140 130	„ 182 169	K.G. 2 604	„ 1 918	„ 22 684	„ 13 988	„	„	„ 9 354	„ 5 974
Breeuwwerk.	„ 1 209	„ 484	„ 583	„ 233	„ 1 093	„ 438	„	„	„ 127	„ 51
Bron- en mineraalwater.	L. 13 709	„ 5 484	L. 931	„ 374	L. 368	„ 147	L. 402	„ 161	L. 1 776	„ 710
Brood en beschuit	K.G. 1 681	„ 337	„	„	K.G. 70 353	„ 14 071	„	„	K.G. 9 659	„ 1 931
Chemicaliën en utensiliën	„	„ 37 520	„	„ 8 585	„	„ 2 667	„	„ 694	„	„ 1 583
Dakbedekkingsmaterialen (onbrandbare)	„	„ 31 082	„	„ 7 309	„	„ 2 100	„	„	„	„ 72
Drukinkt.	„	„ 187	„	„	„	„	„	„	„	„
Drukletters	„	„ 7 884	„	„	„	„	„	„	„	„
Drukpersen	„	„ 3 461	„	„	„	„	„	„	„	„
Dynamiet en lithotracteurs	„ 225	„ 450	„	„	„	„	„	„	„ 45	„ 90
Eetwaren (geconserveerd)	„	„ 73 050	„	„ 19 668	„	„ 26 771	„	„ 2 151	„	„ 5 240
Ezels, muil- en steen-	„	„	„	„	6	„ 1 500	„	„	„	„
Fabriek-, landbouw- en stoomwerktuigen	„	„ 61 450	„	„ 44 613	„	„ 36 134	„	„ 56	„	„ 5 794
Garens.	„	„ 4 118	„	„	„	„ 8	„	„	„	„ 397
Gedistilleerd van 50 °/₀ bij 15 C.	L. 280 898	„ 174 350	„ 1 254	„ 1 443	80	„ 123	„ 7 082	„ 10 172	L. 501	„ 612
Reukwaters al of niet uit gedistilleerd bereid	„	„ 9 523	„	„ 41	„	„ 1 088	„	„ 134	„	„ 71

Uit of via BARBADOS.		Uit of via FR.-GUYANA.		Uit of via CURAÇAO.		Uit of via TRINIDAD.		Uit of via CALCUTTA.		Uit of via diverse plaatsen.		TOTAAL.	
Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde	Hoeveel heid.	Waarde.	Hoeveel-heid.	Waarde	Hoeveel-heid.	Waarde.
H.L. 6	f 39	H.L. 89	f 579	„	„	„	„	„	„	H.L. 96	f 624	H.L. 8 408[1]	f 54 656
„	„ 140	„	„ 49	„	„	„	„	„	„	„ „	„ 89	„	„ 29 410
Loopen 2	„ 20	„	„	„	„	„	„	„	„	Loopen 8	„ 80	Loopen 423	„ 4 230
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	St. 4	„ 16
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 312
K.G. 4	„ 2	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 726	„ 436	K.G. 10 273	„ 6 164
St. 100	„ 6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	St. 850	„ 51
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 6 800	„ 204
„ 500	„ 1	„	„	„	„	„	„	„	„	St. 200	„ 1	„ 1 419 750	„ 2 840
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 20 100	„ 402	„ 88 022	„ 1 760
K.G. 1	„ 2	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 19	„ 38	K.G. 3 829	„ 7 658
„	„	„	„	„	„	„	f 30	„	„	„	„	„	„ 130
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	L. 150	„ 18	L. 17 609	„ 2 113
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1 881	„ 3 010
„	„ 844	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 844
„	„	L. 3	„ 1	„	„	„	„	„	„	„ 383	„ 145	„ 493 392	„ 187 489
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	586	„ 235
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2 197
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 310	„	„ 10 248
„ 40 581	„ 5 681	„	„	„	„	K.G. 8245	„ 1154	„	„	K.C. 2 500	„ 350	KG. 2718834	„ 380 637
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 12 352
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 10 616
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 7	„	„ 5 021
„	„	K.G. 5	„ 3	„	„	„	„	„	„	„ 25	„ 16	„ 174 802	„ 204 068
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 7	„ 3	„ 3 019	„ 1 209
„	„	L. 2	„ 1	„	„	„	„	„	„	L. 66	„ 26	L. 17 257	„ 6 093
„ 4 019	„ 803	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 151	„ 30	K.G. 85 866	„ 17 172
„	„ 20	„	„	„	f 2	„	„ 734	„	„	„	„ 644	„	„ 52 399
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 40 563
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 187
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 7 884
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 3 461
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 270	„ 540
„	„ 225	„	7	„	„	„	„	„	„	„	„ 4946	„	„ 132 058
19	„ 2 385	„	„	2	„ 70	„	„	„	„	8	„ 280	35	„ 4 235
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 567	„	„ 148 614
„	„ 11089	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 15 612
„	„	28	„ 30	L. 23	23	L. 482	„ 1336	„	„	L 1002	„ 375	L. 291 350	„ 168 464
„	„	„	„	„	2	„	„ 18	„	„	„	6	„	„ 10 883

ARTIKELEN.	Uit of via NEDERLAND.		Uit of via GROOT-BRITANNIË.		Uit of via de Vereenigde Staten van N.-AMERIKA.		Uit of via FRANKRIJK.		Uit of via BR.-GUYANA.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Houtgeest	L. 2 379	f 1 134	L. 270	f 216	»	»	»	»	»	»
Aether Sulphuricus, chloroform	„ 87	„ 174	»	»	»	»	»	»	»	»
Glaswerk	»	„ 14 722	»	„ 257	»	f 382	»	f 74	»	f 326
Goud, ruw	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Granen en peulvruchten	K.G. 214 584	„ 47 208	K.G. 179 577	„ 39 507	K.G. 72 562	„ 15 964	»	»	KG. 115 003	„ 25 301
Groenten	»	„ 8 690	»	„ 22	»	„ 277	»	»	»	„ 131
Harpuis	»	»	»	»	»	»	»	»	»	„ 16
Hout:										
Greenen- en pitch pine deelen en planken	»	»	»	»	M³. 1 330	„ 26 600	»	»	M³. 77	„ 1 540
White pine en alle andere soorten	»	»	»	»	„ 310⁵	„ 4 658	»	»	„ 269	„ 4 035
Al het overige	»	»	»	»	»	»	»	»	»	„ 4 670
Huiden, vellen en leder	„ 24 343	„ 67 329	»	»	»	»	»	»	K.G. 255	„ 1 275
Hoeden	»	„ 18 674	»	„ 3 544	»	„ 19	»	44	»	„ 937
Hooi	»	„ 186	»	»	»	„ 327	»	»	»	„ 74
IJs	»	»	»	»	»	»	»	»	„ 1 880	„ 94
IJzer, band-, plaat-, staaf-	»	„ 6 306	»	„ 638	»	»	»	»	»	„ 350
IJzer, bewerkt	»	„ 61 370	»	„ 10 086	»	„ 1 859	»	230	»	„ 5 378
Instrumenten, math., phys., chir.	»	„ 1 215	»	„ 65	»	»	»	»	»	»
Kaarsen	„ 30 686	„ 20 560	»	»	K.G. 2 634	„ 1 765	»	»	„ 1 593	„ 1 067
Kaas	„ 139 740	„ 81 049	„ 4 188	„ 2 429	»	»	K.G. 35	„ 20	„ 33	„ 19
Kalk	»	„ 15 306	»	„ 3 372	»	»	»	»	»	„ 2 423
Cement	»	„ 11 719	»	„ 11 436	»	»	»	»	»	„ 898
Klokken en pendules	»	„ 4 134	»	„ 34	»	„ 685	»	»	»	„ 825
Koek en suikerbakkerswerk	»	„ 17 803	»	„ 6 317	»	„ 354	»	»	»	„ 539
Koffie	„ 1 487	„ 1 338	»	»	„ 12	„ 11	»	»	„ 624	„ 562
Koffers	»	„ 3 673	»	„ 656	»	„ 249	»	»	»	„ 192
Kool, houts-	»	»	»	»	»	»	»	»	»	„ 66
Koper, ruw	»	„ 506	»	„ 351	»	»	»	»	»	»
Kramerijen	»	„ 92 319	»	„ 4 178	»	„ 4 702	»	„ 4 485	»	„ 5 783
Kruidenierswaren	»	„ 29 966	»	„ 2 304	»	„ 592	»	„ 217	»	„ 4 790
Kurk	»	„ 2 219	»	»	»	»	»	„ 55	»	„ 384
Lampen	»	„ 11 561	»	„ 253	»	„ 1 756	»	»	»	„ 103
Lood	»	„ 2 698	»	„ 609	»	»	»	»	»	»
Lucifers in pakjes of doosjes van 72 of minder per pakje of doosje.	Gros 2 791	„ 2 791	Gros 502	„ 502	»	»	»	»	Gros 184	„ 184
Lucifers in pakjes of doosjes van meer dan 72 per pakje of doosje.	„ 15 5/12	„ 22	„ 8	„ 11	Gros 4 270	„ 5 978	»	»	„ 120	„ 168
Manufacturen (katoenen)	»	„ 428 550	»	„ 42 502	»	„ 7 838	»	„ 3 620	»	„ 84 907
Idem (linnen)	»	„ 15 703	»	„ 1 028	»	»	»	»	»	„ 38
Idem (wollen)	»	„ 15 143	»	„ 1 017	»	»	»	»	»	„ 128
Idem (zijden)	»	„ 5 654	»	„ 552	»	„ 166	»	»	»	„ 47
Idem (gemaakte)	»	„ 79 091	»	„ 18 194	»	„ 1 958	»	„ 3 034	»	„ 6 473
Matrassen en kussens	»	„ 5 558	»	„ 62	»	»	»	»	»	„ 276
Melasse en keukenstroop	L. 109	„ 33	»	»	»	»	»	»	»	»

Uit of via BARBADOS.		Uit of via FR.-GUYANA.		Uit of via CURAÇAO.		Uit of via TRINIDAD.		Uit of via CALCUTTA.		Uit of via diverse plaatsen.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	L. 2 649	f 1 350
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 87	„ 174
„	„	„	f 14	„	„	„	„	„	„	„	f 66	„	„ 15 841
„	„	Gr. 139198,6	„ 194 884	„	„	„	„	„	„	„	„	Gr. 139 198,6	„ 194 884
K.G. 23 859	f 5 249	„	„	„	„	K.G. 21024	f 4 626	„	„	K.G. 3 346	„ 736	K.G. 629 955	„ 138 591
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 13	„	„ 9 133
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 16
M³. 15	„ 300	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	M³. 1 422	„ 28 440
„ 1	„ 15	„	„	„	„	„	„	„	„	M³. 10	„ 150	„ 590^{5}	„ 8 858
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 18	„	„ 4 688
K.G. 18	„ 90	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 24 616	„ 68 694
„	„ 1	„	„	„	f 133	„	„	„	f 172	„	„ 48	„	„ 23 572
„	„ 17	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 604
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1 880	„ 94
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 7 294
„	„ 747	„	„ 28	„	„ 48	„	„	„	„ 1 688	„	„ 929	„	„ 82 363
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1 280
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 291	„ 195	„ 35 204	„ 23 587
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 8	„ 5	„ 144 004	„ 83 522
„	„ 1 333	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 22 434
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 24 053
„	„ 10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 5 688
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 27	„	„ 25 034
„	„	„	„	K.G. 2 240	„ 2016	„ 1 086	„ 977	„	„	„ 5 345	„ 4 811	„ 10 794	„ 9 715
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 4 770
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 0
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 857
„	„ 409	„	„ 131	„	„ 71	„	„ 384	„	„	„	„ 922	„	„ 113 384
„	„ 572	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 71	„	„ 38 542
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 35	„	„ 2 693
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 119	„	„ 13 792
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 3 307
Gros 208	„ 208	„	„	„	„	„	„	„	„	Gros 1	„ 1	Gros 3 686	„ 3 686
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1½	„ 2	„ 4 414$^{11}/_{12}$	„ 6 181
„	„ 150	„	„ 4	„	„ 10	„	„ 703	„	„	„	„ 18	„	„ 568 302
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 16 769
„	„ 4	„	„	„	„ 36	„	„	„	„	„	„	„	„ 16 328
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 6 419
„	„ 84	„	„ 3	„	„ 34	„	„	„	„	„	„ 1 004	„	„ 103 875
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 5 896
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	L. 1	„ 1	L. 110	„ 34

ARTIKELEN.	Uit of via NEDERLAND.		Uit of via GROOT-BRITANNIE.		Uit of via de Vereenigde Staten van N.-AMERIKA.		Uit of via FRANKRIJK.		Uit of via BR.-GUYANA.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde
Meststoffen	„	f 8 770	„	f 18 755	„	„	„	„	„	„
Meubels	„	„ 19 511	„	„ 703	„	f 6 404	„	„	„	f 1 784
Muziekinstrumenten	„	„ 9 175	„	„ 446	„	„ 19	„	f 45	„	„ 8
Naaimachines	„	„ 3 822	„	„ 154	„	„	„	„	„	„ 265
Olie: raap-, olijf-, patent-, machine-olie	L. 217 396	„ 72 984	L. 5 859	„ 2 210	L. 748	„ 389	L. 2 557	„ 3 068	L. 12 574	„ 5 439
Kerosineolie	„	„	„ 3 185	„ 223	„ 782 521	„ 54 776	„	„	„ 102 744	„ 7 192
Naphta	„ 17	„ 6	„	„	„	„	„	„	„	„
Idem	„ 1 042	„ 314	„ 135	„ 38	„	„	„	„	„	„
Haar- en welriekende olie	„	„ 2 526	„	„ 65	„	„ 28	„	„	„	„ 222
Opium	K.G. 1 582.1	„ 25 314	K.G. 334.2	„ 5 347	„	„	„	„	KG. 97	„ 1 552
Ganje	„ 29	„ 36	„ 127	„ 159	„	„	„	„	„ 545[5]	„ 682
Parapluies	„	„ 9 407	„	„ 505	„	„	„	„	„	„ 821
Papier	„	„ 24 780	„	„ 346	„	„ 463	„	„ 5	„	„ 154
Patates en andere aardvruchten.	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1 129	„ 56
Paarden en veulens.	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Pik	Vaten 15	„ 105	Vaten 5	„ 35	Vaten 52	„ 364	„	„	Vaten 6	„ 42
Teer	„ 122	„ 976	„ 14	„ 112	„ 114	„ 912	„	„	„ 20	„ 160
Pinda.	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 5 565	„ 835
Planten, levende	„	„ 342	„	„	„	„ 40	„	„	„	„ 5
Renzel	K.G. 900	„ 315	K.G. 479	„ 168	K.G 1 148	„ 402	„	„	„ 970	„ 340
Rijst	„ 3 291 034	„ 345 559	„ 642 013	„ 67 411	„	„	„	„	„ 38 922	„ 4 087
Rijtuigen en wagens	„	„ 1 260	„	„	„	„ 1 063	„	„	„	„ 39
Rijwielen	Stuks 80	„ 11 049	Stuks 52	„ 8 964	Stuks 10	„ 1 188	„	„	„	„
Schepen, schuiten en vaartuigen.	„	„ 420	„	„ 28 000	„	„	„	„ 50	„	„ 175
Schilderijen.	„	„ 108	„	„	„	„ 533	„	„ 8	„	„
Schoenen	„	„ 31 708	„	„ 4 296	„	„ 1 286	„	„ 533	„	„ 710
Sigaren	K.G. 12 189.5	„ 48 758	„ 0.3	„ 1	K.G. 0.9	„ 4	„	„	„	„
Smeer, molen-	„ 2 303	„ 921	„ 1 900	„ 760	„ 3 130	„ 1 252	„	„	„ 2 686	„ 1 074
Snuif.	„ 68	„ 136	„	„	„	„	„	„	„	„
Speelkaarten	„	„ 602	„	„	„	„ 218	„	„	„	„ 4
Spek: gezouten	„ 120	„ 47	„ 45	„ 18	„ 397 963	„ 155 206	„	„	„ 40 387	„ 15 751
Idem, gerookt	„ 1 918	„ 1 534	„	„	„ 1 081	„ 865	„	„	„ 15	„ 12
Idem, koppen	„	„	„	„	„ 90	„ 14	„	„	„ 288	„ 43
Spijkers en klinknagels	„ 81 639	„ 17 144	„ 3 173	„ 666	„	„	„	„	„ 1 686	„ 354
Steen, metsel-.	261 900	„ 11 689	58 400	„ 3 181	6 800	„ 476	„	„	„ 9 500	„ 685
Idem, bewerkt	„	„ 1 993	„	„ 64	„	„ 117	„	„	„	„
Steenkolen	„ 3 546	„ 27	„ 4 413 600	„ 33 102	„	„	„	„	„ 100 000	„ 750
Suiker	„ 43 087	„ 9 048	„ 251	„ 53	„ 61	„ 13	„	„	„ 460	„ 97
Tabak in bladen.	„ 141	„ 63	„	„	„ 51 021	„ 22 959	„	„	„	„
Idem, gekorven.	„ 22 913	„ 32 078	„ 1 350	„ 1 890	„ 6	„ 8	K.G. 8	„ 11	„	„
Terpentijn	L. 1 965	„ 1 283	„ 276	„ 171	L. 370	„ 185	„	„	„	„
Thee	K.G. 10 411	„ 12 493	„ 46	„ 55	K.G. 901	„ 1 081	„	„	„ 360	„ 432
Tin	„	„ 428	„	„ 28	„	„	„	„	„	„

Uit of via BARBADOS.		Uit of via FR.-GUYANA.		Uit of via CURAÇAO.		Uit of via TRINIDAD.		Uit of via CALCUTTA.		Uit of via diverse plaatsen.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
„	f 6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	f 27 531
„	„	„	f 282	„	„	„	f 54	„	f 60	„	f 97	„	„ 28 895
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 184	„	„ 9 877
„	„	„	„	„	„	„	„ 25	„	„	„	„	„	„ 4 266
L. 428	„ 186	L. 2	„ 2	„	„	L. 1 069	„ 573	„	„	L. 764	„ 917	L. 241 397	„ 85 768
„ 13 500	„ 945	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 306	„ 21	„ 902 256	„ 63 157
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 17	„ 6
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1 177	„ 352
„	„	„	„ 6	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2 847
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 2 013.3	„ 32 213
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	701^{5}	„ 87.
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 7	„	„ 10 740
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 13	„	„ 25 761
K.G. 1 008	„ 50	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2 137	„ 106
26	„ 3 900	„	„	„	„	„	„	„	„	3	„ 450	29	„ 4 350
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	Vaten 78	„ 546
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 270	„ 2 160
„ 1 016	„ 152	„	„	K.G. 35 541	f 5 331	„	„	„	„	„	„	K.G. 42 122	„ 6 318
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 387
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 750	„ 263	„ 4 247	„ 1 488
„ 1 885	„ 198	„	„	„	„	K.G. 4 140	„ 435	„	„	„	„	„ 3 977 994	„ 417 690
„	„ 1 601	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 3 963
„	„	St. 5	„ 501	„	„	„	„	„	„	„	„	St. 147	„ 21 702
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 28 645
„	„ 350	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 999
„	„ 13	„	„ 3	„	„ 1	„	„	„	„	„	„ 116	„	„ 38 672
„	„	„	„	„ 19.4	„ 78	„ 12	„ 48	„	„	„	„	K.G. 12 222.1	„ 48 889
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 10 019	„ 4 007
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 68	„ 136
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 1	„	„ 825
„ 8 190	„ 3 134	„	„	„	„	„ 5 850	„ 2 282	„	„	„ 540	„ 211	„ 453 095	„ 176 709
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 3 014	„ 2 411
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 378	„ 57
„ 12	„ 3	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 265	„ 56	„ 86 775	„ 18 223
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 3 000	„ 105	339 600	„ 16 136
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2 174
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	4 517 146	„ 33 879
„	„	K.G. 5	„ 1	„ 5	„ 1	„	„	„	„	„ 183	„ 38	„ 44 052	„ 9 251
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 32	„ 14	„ 51 194	„ 23 036
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 2	„ 3	„ 24 279	„ 33 990
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	L. 2 611	„ 1 639
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	K.G. 11 718	„ 14 061
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ 456

ARTIKELEN.	Uit of via NEDERLAND.		Uit of via GROOT-BRITANNIË.		Uit of via de Vereenigde Staten van N.-AMERIKA.		Uit of via FRANKRIJK.		Uit of via BR.-GUYANA.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waard
Touwwerk	K.G. 20 338	f 12 203	K.G. 1 407	f 844	.	.	.	.	K.G. 634	f 38
Uien	„ 11 115	„ 1 112	.	.	.	.	.	.	„ 59 097	„ 5 91
Vee	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Verfwaren	„ 152 407	„ 76 204	„ 12 407	„ 6 204	.	.	.	.	„ 1 377	„ 68
Vernis	L. 1 991	„ 2 987	L. 20	„ 30	.	.	.	.	L. 12	„ 1
Visch:										
gezouten	K.G. 1 994	„ 399	K.G. 14	„ 3	K.G. 537 552	f 107 510	.	.	K.G. 252 800	„ 50 56
zalm, gepekeld	.	.	.	.	„ 827	„ 331	.	.	„ 6 093	„ 2 43
gerookt, leng en stokvisch	„ 2 355	„ 1 884	.	.	„ 11 688	„ 9 350	.	.	„ 7 327	„ 5 86
Vleesch:										
gezouten	„ 4 035	„ 1 372	„ 25	„ 9	„ 603 285	„ 205 117	.	.	„ 28 888	„ 9 82
gerookt	„ 662	„ 1 324	.	.	„ 23	„ 46	.	.	.	.
Hammen en shoulders uit Europa	„ 9 021	„ 11 276	„ 27	„ 34	.	.	.	.	„ 50	„ 6
Hammen en shoulders uit Amerika	.	.	.	.	„ 124 734	„ 51 141	.	.	„ 22	„
Vruchten:										
versche en gedroogde	.	„ 1 545	.	„ 58	.	„ 324	.	.	.	„ 21
Vuurwerken	.	„ 49	.	.	.	„ 2 946	.	.	.	„ 14
Wijn, waaronder Vermouth	L. 91 750	„ 39 831	L. 5 526	„ 2 720	L. 376	„ 245	L. 22 177	f 11 382	L. 1 982	„ 75
Zaad	.	„ 159	.	.	.	.	.	.	.	.
Zakken	.	„ 28 750	.	„ 8 663	.	.	.	.	.	„ 63
Zeep, ruwe	K.G. 102 200	„ 22 995	K.G. 40 747	„ 9 168	K.G. 29 478	„ 6 633	K.G. 3 412	„ 768	K.G. 32 680	„ 7 35
Idem, geparfumeerd	„ 2 017	„ 4 437	„ 234	„ 515	„ 102	„ 224	„ 305	„ 671	„ 87	„ 191
Zeegras	.	„ 179	.	.	.	.	.	.	.	.
Zemelen	.	„ 54	.	.	.	„ 148	.	.	.	„ 57
Zink	.	„ 1 764	.	„ 228	.	.	.	.	.	„ 54
Zout, ruw	„ 19	„ 1	.	.	.	.	.	.	K.G. 6 484	„ 130
Idem, geraffineerd	„ 3 148	„ 1 259	„ 1 409	„ 563	„ 6	„ 2	.	.	„ 2 986	„ 1 19
Diversen	.	„ 41 306	.	„ 5 008	.	„ 4 516	.	„ 3 516	.	„ 10 977
		f 2 891 952		f 467 116		f 1 097 614		f 46 569		f 434 69

In bovenstaande staat is als waarde aangemerkt:

a. Wat betreft de goederen naar de waarde belast, de inkoopsprijs zonder onkosten, vermeerderd met 20 pct.

b. Wat betreft alle overige goederen, de inkoopsprijs vermeerderd met de onkosten (verpakking, assurantie, commissieloon en vracht) tot aan de aankomst van het schip in Suriname.

(1) Waaronder 138 106,6 gram goud, met eene waarde van f 193 354 uit of via St Laurent ingevoerd.

Uit of via BARBADOS.		Uit of via FR.-GUYANA.		Uit of via CURAÇAO.		Uit of via TRINIDAD.		Uit of via CALCUTTA.		Uit of via diverse plaatsen.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde	Hoeveelheid.	Waarde.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	K.G. 17	f 10	K.G. 22 396	f 13 437
.	.	K.G 13 936	f 1 394	.	.	KG 12016	f 1 202	.	.	„ 44 072	„ 4 407	„ 140 236	„ 14 025
.	f 10 720	.	.	.	.	.	„ 40 050	.	.	.	„ 22 800	.	„ 73 570
K.G. 13	„ 7	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 166 204	„ 83 104
L. 11	„ 17	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	L. 2 034	„ 3 052
K.G. 56 190	„ 11 238	„ 2	„ 1	.	.	„ 2 957	„ 591	.	.	„ 120	„ 24	K.G. 851 638	„ 170 328
„ 1 967	„ 787	.	.	.	.	„ 276	„ 110	.	.	.	.	„ 9 163	„ 3 665
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 21 370	„ 17 096
„ 16 200	„ 5 508	.	.	.	.	„ 9 450	„ 3 213	.	.	„ 565	» 192	„ 662 448	„ 225 233
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 685	„ 1 370
„ 15	„ 19	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 8	„ 10	„ 9 121	„ 11 402
„ 22	„ 9	.	.	.	.	.	.	.	.	.	»	„ 124 778	„ 51 159
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 12	.	„ 1 960
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 3 137
.	.	L. 553	„ 238	L. 650	f 247	L. 1 027	„ 474	.	.	L. 9 266	„ 4 442	L. 133 307	„ 60 338
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 159
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 38 048
„ 2 466	„ 555	.	.	.	.	.	.	.	.	K.G. 1 421	» 320	K.G. 212 407	„ 47 792
.	.	K.G. 1	„ 2	K.G. 2	„ 4	K.G. 13	„ 29	.	.	„ 2	„ 4	„ 2 763	„ 6 077
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 179
.	„ 262	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	„ 521
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	»	.	„ 2 046
„ 132 052	„ 2 641	.	.	„ 114 773	„ 2 295	„ 9 413	„ 188	.	.	„ 200	„ 4	„ 262 941	„ 5 259
„ 5	„ 2	.	.	„ 5	„ 2	.	.	.	.	.	.	„ 7 559	„ 3 022
.	„ 662	.	„ 529	.	.	.	.	.	f 95	.	„ 132	.	„ 66 751
	f 73 471		(1) f 198 693		f 11 588		f 58 052		f 2 015		f 53 417		f 5 335 180
												Recht	f 953 455,63

STAAT

VAN DEN

UITVOER DER KOLONIE SURINAME

over 1896.

PRODUCTEN.	NEDERLAND.		GROOT-BRITANNIË.		AMERIKA.		BRITSCH-GYUANA.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde
Arrowroot	K.G. 56	f 56	•	•	•	•	•	•
Balata of Bolletrie-melk	„ 101 841	„ 203 682	K.G. 4 191	f 8 382	K.G. 85 024^5	f 170 049	K.G. 18 455	f 36 910
Bananen	•	•	•	•	•	•	•	•
Cacao	K.G. 368 429^5	„ 173 162	K.G. 185 960^5	„ 87 402	„ 2 600 195^5	„ 1 222 092	„ 53 164^5	„ 24 987
Confituren	„ 549	„ 1 098	„ 17	„ 34	„ 10	„ 20	•	•
Gomma	•	•	•	•	•	•	„ 50	„ 25
Goud	Gr. 698 477^5	„ 956 915	Gr. 42 889^5	„ 58 759	Gr. 21 840	„ 29 921	Gr. 68	„ 94
Hout O of □ enz.	M³. 1 669	„ 33 380	M³. 50	„ 1 000	M³. 17	„ 340	•	•
Id. Letter-	K.G. 2 588	„ 388	K.G. 2 504	„ 376	K.G 2 875	„ 431	•	•
Id. Brand-	•	•	•	•	•	•	•	•
Huiden.	•	•	„ 29 729	„ 8 919	•	•	K.G. 500	„ 150
Koffie, heele	„ 74 921	„ 74 921	„ 104	„ 104	„ 5	„ 5	•	•
Id. , in hoornschil	„ 26 373	„ 15 824	„ 47	„ 28	•	•	•	•
Kokosnooten	Stuks 203	„ 6	•	•	Stuks 100	„ 3	•	•
Kwassiehout	K.G. 13 590	„ 2 718	„ 5 000	„ 1 000	•	•	•	•
Lemmetjes	•	•	•	•	•	•	•	•
Id. gezouten.	H.L. 5	„ 23	•	•	H.L. 273	„ 1 228	•	•
Lemmetjes- of limoensap	L. 6 400	„ 1 280	•	•	L. 150	„ 30	•	•
Melasse (vacuumpan)	•	•	•	•	•	•	•	•
Rijst, rijstmeel	K.G. 35	„ 11	•	•	•	•	„ 23	„ 7
Rum en dram, 50 %	L. 14 436	„ 2 165	L. 631 967	„ 94 796	•	•	L. 55 013	„ 8 252
Suiker (muscuvado)	K.G. 217 425	„ 17 394	•	•	•	•	•	•
Id. (vacuumpan) 1ste product.	„ 52 000	„ 6 240	K.G. 459 020	„ 55 082	K.G. 5 954 100	„ 714 4[illegible]2	K.G. 1 114 487	„ 133 7[illegible]
Id. (Id.) naproduct	•	•	„ 90 505	„ 7 240	„ 205 700	„ 16 456	„ 60 072	„ 4 806
Toncaboonen	„ 7	„ 7	•	•	•	•	•	•
Vischlijm	„ 102	„ 153	„ 952	„ 1 428	•	•	•	•
Diverse ongenoemde artikelen	•	„ 3 206	•	„ 458	•	„ 200	•	„ 77
Totaal		f 1 492 629		f 325 008		f 2 155 267		f 209 047

) Daarenboven werd uitgevoerd naar Nederland 113 983 en naar Groot-Britannië 20 222^5 gram goud van Fransch-Guyana (St. Laurent) alhier ingevoerd.

BARBADOS.		FRANKRIJK		FRANSCH-GUYANA		CURAÇAO.		Diverse plaatsen.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde	Hoeveelheid.	Waarde	Hoeveelheid.	Waarde.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	K.G. 56	f 56
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 209 511⁵	. 419 023
.	.	.	.	Bossen 400	f 160	.	.	.	.	Bossen 400	. 160
K.G. 3 377	f 1 587	K.G. 31 606⁵	f 14 855	.	.	.	.	K.G. 59 834	f 28 122	K.G. 3 302 567⁵	. 1 552 207
. 7	. 14	.	.	.	.	.	.	. 5	. 10	. 588	. 1 176
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 50	. 25
Gr. 277⁵	. 380	.	.	Gr. 111 136⁵	f 152 259	Gr. 11	f 15	Gr. 197	. 270	¹) Gr. 874 897	. 1 198 613
M³. 183	. 3 660	M³. 15	. 300	.	.	.	.	M³. 4	. 80	M³. 1 938	. 38 760
K.G. 182	. 27	K.G. 16 630	. 2 495	.	.	K.G. 30	. 5	.	.	K.G. 24 809	. 3 722
Stère 169	. 507	.	.	.	.	.	.	.	.	Stère 169	. 507
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	K.G. 30 229	. 9 067
K.G. 2	. 2	.	.	.	.	. 17	. 17	K.G. 75	. 75	. 75 124	. 75 124
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 26 420	. 15 852
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	Stuks 303	. 9
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 18 590	. 3 718
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	H.L. 278	. 1 251
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	L. 6 550	. 1 310
.	.	.	.	.	.	.	.	L. 148 753	. 4 463	. 148 753	. 4 463
.	.	.	.	K.G. 7	. 2	.	.	.	.	K.G. 65	. 20
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	L. 701 416	. 105 213
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	K.G. 217 425	. 17 394
.	.	.	.	.	.	. 1 000	. 120	.	.	. 7 580 607	. 909 673
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 356 277	. 28 502
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	. 7	. 7
.	.	K.G. 168	. 252	.	.	.	.	.	.	. 1 222	. 1 833
.	. 3	.	.	.	. 2	.	. 91	.	. 4	.	. 4 041
	f 6 180	.	f 17 902		f 152 423		f 248		f 33 024		f 4 391 728

STATEN

aantoonende de geheven rechten op de scheepvaart in 1896 en de prijzen van de producten.

Invoerrechten	f 953 548,96 [1]
Baak- en los- of laadgelden	7 610,25
Weeg-, rooi- en bergloonen en entrepothuur	7 817,80
	f 968 977,01

Tarief van invoer.

Zie resolutie van 4 Januari 1896 litt. A n° 93 (*Gouvernementsblad* 1896 n°. 1).

Prijzen van producten welke bij uitvoer zijn aangegeven.

BENAMING DER ARTIKELEN.	Maatstaf.	Prijs
Arrowroot	per kilogram.	f 1,00
Balata of boletriemelk	" "	2,00
Banannen	" bos.	0,40
Cacao	" kilogram.	0,47

[1] Tusschen het bedrag volgens dezen staat ontvangen aan invoerrecht, ad . . . . f 953 548,96
en de ontvangst volgens den staat van invoer, ad 953 455,63

bestaat een verschil van . . . . f 93,33

Dat verschil ontstaat door:

1°. de heffing van een minimum recht ad f 0,25, terwijl van de ingevoerde hoeveelheid goederen in evenredigheid minder verschuldigd zou zijn geweest . . . . *Pro memorie.*

2°. het reduceeren van onderdeelen van een kilogram, enz. tot een geheel bij de berekening van het recht. "

BENAMING DER ARTIKELEN.	Maatstaf.	Prijs.
Confituren	per kilogram.	f 2,00
Gomma	„ „	0,50
Goud	„ gram.	1,37
Hout, O of ▢	„ M³.	20,00
Id. letter-	„ kilogram.	0,15
Id. brand-	„ stère.	3,00
Huiden	„ kilogram.	0,30
Koffie, heele	„ „	1,00
Id. in hoornschil	„ „	0,60
Kokosnoten	„ stuk.	0,03
Kwassiehout	„ kilogram.	0,20
Lemmetjes, gezouten	„ hectoliter.	4,50
Limoensap.	„ liter.	0,20
Melasse, vacuumpan	„ „	0,03
Rijst	„ kilogram.	0,30
Rum of dram, 50 pct.	„ liter.	0,15
Suiker, muscovado	„ kilogram.	0,08
Id. vacuumpan, 1ste product.	„ „	0,12
Id. „ naproduct	„ „	0,08
Toncaboonen	„ „	1,00
Vischlijm	„ „	1,50

STAAT van de ter Landswaag gewogen en gemeten producten in 1896.

PRODUCTEN.	Paramaribo. Hoeveelheid.	Nickerie. Hoeveelheid.	TOTAAL.
Balata	64 356^{5} K.G.	4 404^{5} K.G.	68 761 K.G.
Cacao	2 716 695^{3} ,	,	2 716 69.5^{3} ,
Koffie	7 435 ,	,	7 435 ,
Kwassiehout	5 020 ,	,	5 020 ,
Letterhout	2 100 ,	,	2 100 ,
Vischlijm	4 ,	,	4 ,

Deze cijfers geven de productie niet aan, daar de weging ter landswaag niet verplichtend is en een gedeelte der productie niet gewogen wordt.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE X.

N°. 29.

STAAT

AANTOONENDE DE

SCHEEPVAARTBEWEGING

in 1896.

AANGEKOMEN SCHEPEN.

LANDEN of PLAATSEN van HERKOMST.	Stoomschepen.				Zeilschepen.					
	Met lading.		In ballast.		Met lading.		In ballast.			
	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal	Tonnen van 2,83 M³.
Nederland	18	a) 20 079	.	.	6	1 718	.	.	24	21 797
Groot-Britannië	.	.	.	.	8	2 697	.	.	8	2 697
Londen, via Britsch-Guyana	16	b) 17 015	.	.	.	.	.	.	16	17 015
Noord-Amerika	.	.	.	.	9	4 709	.	.	9	4 709
New-York, via Curaçao, enz.	18	c) 20 079	.	.	.	.	.	.	18	20 079
New-York, via Trinidad	1	d) 1 470	.	.	.	.	.	.	1	1 470
Martinique, via Britsch-Guyana	12	e) 6 816	.	.	.	.	.	.	12	6 816
Fransch-Guyana	.	.	19	8 484	1	f) 144	1	345	21	8 973
Martinique	.	.	.	.	.	.	1	133	1	133
Britsch-Guyana	5	g) 990	1	340	58	2 140	.	.	64	3 470
Barbados	.	.	.	.	12	1 101	1	36	13	1 137
Bolivar	2	h) 542	.	.	7	h) 645	.	.	9	1 187
Berbice	.	.	1	67	.	.	.	.	1	67
Trinidad	.	.	.	.	1	87	.	.	1	87
Calcutta	.	.	.	.	2	i) 3 183	.	.	2	3 183
Brazilië	.	.	.	.	.	.	2	816	2	816
	72	66 991	21	8 891	104	16 424	5	1 330	202	93 636

Ruimte door geloste goederen ingenomen:

a) pl.m. 17 070 tonnen
b) „ 3 010 „
c) „ 3 796 „
d) „ 200 „
e) „ 125 „
f) pl.m. 35 tonnen.
g) „ 56 „
h) Met vee.
i) „ immigranten

VAN DE AANGEKOMEN SCHEPEN BEHOORDEN TEHUIS IN:

LANDEN.	Stoomschepen.				Zeilschepen.				Totaal.	
	Direct uit Nederland.		Van vreemde havens.		Direct uit Nederland.		Van vreemde havens.			
	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³
Nederland	18	20 079	18	20 079	.	.	24	428	60	40 586
Groot-Britannië	.	.	18	18 552	.	.	59	8 316	77	26 868
Frankrijk	.	.	39	17 172	.	.	2	169	41	17 341
Noord-Amerika	.	.	.	.	.	.	10	4 895	10	4 895
Denemarken	.	.	.	.	2	474	.	.	2	474
Noorwegen	.	.	.	.	2	529	5	1 693	7	2 222
Portugal.	.	.	.	.	.	.	1	144	1	144
Duitschland	.	.	.	.	2	715	.	.	2	715
Rusland	.	.	.	.	.	.	1	334	1	334
Venezuela	.	.	.	.	.	.	1	57	1	57
	18	20 079	75	55 803	6	1 718	103	16 036	202	93 636

VERTROKKEN SCHEPEN.

LANDEN of PLAATSEN van BESTEMMING.	Stoomschepen.				Zeilschepen.					
	Met lading.		In ballast.		Met lading.		In ballast.			
	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2,83 M³.
Nederland	18	*a*) 20 079	»	»	2	517	»	»	20	20 596
Groot-Britannië	»	»	»	»	1	332	»	»	1	332
Londen, via Britsch-Guyana	12	*b*) 12 799	2	1 854	»	»	»	»	14	14 653
Noord-Amerika	»	»	»	»	8	3 902	2	1 613	10	5 515
New-York, via Curaçao, enz.	17	*c*) 18 976	»	»	»	»	»	»	17	18 976
New-York, via Trinidad	1	*d*) 1 470	»	»	»	»	»	»	1	1 470
Martinique, via Britsch-Guyana.	»	»	11	6 455	»	»	»	»	11	6 455
Fransch-Guyana	»	»	21	9 746	»	»	8	681	29	10 427
Martinique	»	»	»	»	1	133	»	»	1	133
Britsch-Guyana	»	»	6	1 330	41	1 146	19	1 015	66	3 491
Barbados	»	»	2	1 504	11	*e*) 923	8	3 742	21	6 169
Berbice	»	»	1	67	»	»	»	»	1	67
Cuba	»	»	»	»	»	»	1	543	1	543
Mexico	»	»	»	»	»	»	3	1 134	3	1 134
Trinidad	»	»	1	499	»	»	1	420	2	919
	48	53 324	44	21 455	64	6 953	42	9 148	198	90 880

Ruimte door ingeladen producten ingenomen.

a) pl. m. 2321 tonnen.
b) » 207 »
c) » 4 144 »
d) pl. m. 2 tonnen.
e) » 100 »

LANDEN.	VAN DE VERTROKKEN SCHEPEN BEHOORDEN TEHUIS IN:									
	Stoomschepen.				Zeilschepen.					
	Direct naar Nederland.		Naar vreemde plaatsen.		Direct naar Nederland.		Naar vreemde plaatsen.			
	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.	Aantal.	Tonnen van 2.83 M³.
Nederland	18	20 079	17	18 976	»	»	26	659	61	39 714
Groot-Britannië	»	»	18	18 552	»	»	58	7 743	76	26 295
Frankrijk	»	»	39	17 172	»	»	2	169	41	17 341
Noord-Amerika	»	»	»	»	»	»	10	4 800	10	4 800
Denemarken	»	»	»	»	1	237	»	»	1	237
Noorwegen	»	»	»	»	1	280	4	1 255	5	1 535
Portugal	»	»	»	»	»	»	1	144	1	144
Rsuland	»	»	»	»	»	»	1	334	1	334
Venezuela	»	»	»	»	»	»	1	57	1	57
Zweden	»	»	»	»	»	»	1	23	1	423
	18	20 079	74	54 700	2	517	104	15 584	198	90 880

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE IJ.

N°. 30.

STAAT

VAN DEN

IN- EN DOORVOER VAN HET ENTREPOT TE PARAMARIBO IN 1896.

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot van:									
	Nederland.		Groot-Britannië.		Noord-Amerika.		Andere vreemde plaatsen.		TOTAAL.	
	Hoeveelheid.		Hoeveelheid.		Hoeveelheid.		Hoeveelheid.		Hoeveelheid.	
Azijn	kisten	1	„		„		„		kisten	1
Aardappelen	manden	6	„		„		„		manden	6
Brandewijn	kelders	2786	„		„		„		kelders	2786
Id.	vaten	1	„		„		„		vaten	1
Id.	kelders	1670	„		„		„		kelders	1670
Bronwater	manden	4	„		„		„		manden	4
Bitter	kisten	5	„		„		„		kisten	5
Boeken	„		kisten	3	„		„		„	3
Bier	„	35	„		„		„		„	35
Id.	„		„		vaten	20	vaten	1	vaten	21
Id.	manden	75	„		„		„		manden	75
Beschuit	„		„	1	„		„		kisten	1
Boter	„		„		„		„		„	
Cognac	kisten	2164	„	153	„		kisten	678	„	2995
Id.	vaten	17	„		„		„		vaten	17
Champagne	kisten	6	„		„		„		kisten	6
Cherry Cordial	„	35	„		„		„		„	35
Dhol	„		zakken	125	„		„		zakken	125
Eetwaren	„		„		„		vaten	3	vaten	3
Id.	„		„		„		zakken	50	zakken	50
Id.	kisten	3	kisten	43	„		kisten	20	kisten	66
Eau de Cologne	„	1	„		„		„		„	1
Ganja	„	1	„	2	„		„	10	„	13
Garen	„	1	„		„		„	1	„	2
Geweren	„	7	„		„		„		„	7
Glaswerk	„	7	„		„		„	2	„	9
Ghee	„		„		„		„	4	„	4
Grutterswaren	vaten	5	vaten	26	„		„		vaten	31
Houtwerk	kisten	2	„		„		„		kisten	2
Huiden	„		„		„		vaten	5	vaten	5
Inkt	vaten	1	„		„		„		„	1
Jenever	roode kelders	4423	„		„		„		roode kelders	4423
Id.	groene „	2878	„				„		groene „	2878
Id.	vaten	22	„				„		vaten	22
Id.	witte kelders	1130	„		„		„		witte kelders	1130
Kramerijen	kisten	5	kisten	1	„		kisten	4	kisten	10
Koopmanschappen	„		„		„		„		„	
Klokken	„		„		„		„	1	„	1
Id.	„		„		„		pakken	1	pakken	1
Kurken	balen	1	„		„		„		balen	1
Kwik	„		„		„		kruiken	3	kruiken	3
Lucifers	kisten	46	„	10	„		„		kisten	56
Lampen	„		„		„		„		„	

Doorvoer uit het entrepot naar:				
Nederland.	Groot-Brittannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
.	.	.	.	.
manden 6	.	.	.	manden 6
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	kisten 1	kisten 1
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	kisten 7	kisten 7
.	.	kisten 1	.	. 1
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
kisten 3	.	.	kisten 3	kisten 6
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	vaten 5	.	.	vaten 5
.	.	.	.	.
.	roode kelders 8	roode kelders 12	roode kelders 54	roode kelders 74
.	.	groene . 4	groene . 40	groene . 44
.	.	.	.	.
.	.	.	witte kelders 62	witte kelders 62
.	.	.	kisten 2	kisten 2
.	.	.	. 2	. 2
.	.	.	.	.
.	.	.	pakken 16	pakken 16
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	kisten 10	.	kisten 8	kisten 18
.	. 6	.	.	. 6

ARTIKELEN.	Aanvoer in het entrepot van:				
	Nederland.	Groot Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	TOTAAL.
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
Loodwit	vaten 40	»	»	»	vaten 40
Likeur	kisten 2	»	»	»	kisten 2
Medicijnen	» 1	»	»	kisten 3	» 4
Manufacturen	»	kisten 59	»	» 3	» 62
Id.	balen 13	balen 29	»	»	balen 42
Mondwater	kisten 1	»	»	»	kisten 1
Meubelen	» 2	»	»	»	» 2
Naphta	vaten 1	»	»	»	vaten 1
Olie (kerosine)	»	»	kisten 6274	»	kisten 6274
Opium	kisten 11	»	»	»	» 11
Id.	»	»	»	»	»
Olie (olijf-)	» 2	»	»	»	» 2
Id. (benzine)	bussen 1	»	»	»	bussen 1
Provisiën	kisten 5	kisten 8	»	»	kisten 13
Id.	»	vaten 3	»	»	vaten 3
Poetsglans	» 1	»	»	»	kisten 1
Poetsextract	» 1	»	»	»	» 1
Parfumeriën	»	»	»	kisten 1	» 1
Paarlen	» 1	»	»	»	» 1
Percussions	» 1	»	»	»	» 1
Rijst	balen 65	balen 600	»	balen 51	balen 716
Sigaren	kisten 44	»	»	kisten 5	kisten 49
Id.	»	»	»	»	»
Id.	»	»	»	»	»
Spijkers	vaten 43	»	»	»	vaten 43
Sago	kisten 1	»	»	»	kisten 1
Sardines	»	»	»	kisten 10	» 10
Stout	vaten 3	»	»	»	vaten 3
Tabak	kisten 35	kisten 3	kisten 1	»	kisten 39
Id.	»	»	vaten 75	»	vaten 75
Thee	» 2	»	»	»	kisten 2
Id.	pakken 5	»	»	»	pakken 5
Tamarinde	»	»	»	vaten 3	vaten 3
Vermouth	kisten 15	»	»	kisten 85	kisten 100
Vruchten	» 1	»	»	»	» 1
Wijn	vaten 23	vaten 29	»	vaten 32	vaten 84
Id.	kisten 20	»	»	kisten 12	kisten 32
Whisky	» 85	kisten 60	»	»	» 145
IJzerwaren	» 1	»	»	»	» 1
Zeep	» 151	»	kisten 200	»	» 351
Zijde	»	»	»	kisten 2	» 2
Zout	»	»	»	balen 13	balen 13

Doorvoer uit het entrepot naar:				
Nederland.	Groot-Britannië.	Noord-Amerika.	Andere vreemde plaatsen.	Totaal.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	balen 1	»	balen 3	balen 4
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	kisten 1	kisten 1
»	»	»	blikken 14	blikken 14
»		»	»	»
»	»	»	»	»
kisten 5	»	»	»	kisten 5
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	balen 35	balen 35
»	»	»	kisten 2	kisten 2
»	»	»	kistjes 69	kistjes 69
stuks 400	»	»	stuks 1000	stuks 1400
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	kisten 8	kisten 8
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	»	»
»	»	»	kisten 1	kisten 1
»	»	»	»	»

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE Z[1].

N°. 31.

POSTVERKEER IN 1896.

I VERZENDING.

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken,
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Enkele.	Betaald antwoord.	
	1.	2.	3.	4.	5.
Europa.					
Duitschland	2 964	.	1092	12	82[illegible]
Oostenrijk-Hongarije	252	.	.	.	.
België	552	.	84	12	72
Bulgarije	.	.	.	.	.
Denemarken met IJsland en de Faroëreilanden	36	.	12	.	12
Spanje met Andora, de Balearische en Canarische eil.	12	.	.	.	.
Frankrijk met Monaco	1 416	12	24	12	72
Groot-Britannië	4 368	.	240	.	420
Griekenland met de Ionische eilanden	24	.	.	.	.
Italië met San Marino	96	.	12	.	24
Luxemburg	.	.	.	.	.
Montenegro	.	.	.	.	.
Noorwegen	108	.	.	.	12
Nederland	31 944	96	3672	144	7 57[illegible]
Portugal met Madeira en de Azoren	156	.	.	.	.
Roumanië	.	.	.	.	.
Europeesch Rusland	60	.	12	.	24
Servië	.	.	.	.	.
Zweden	348	.	.	.	.
Zwitserland	168	.	72	.	24
Europeesch Turkije	.	.	.	.	.
Malta en Gibraltar	.	.	.	.	.
Bosnië en Herzegowina	.	.	.	.	.
Afrika.					
Algiers	24	.	.	.	.
Congostaat.	.	.	.	.	.
Egypte	.	.	.	.	.
Liberia	.	.	.	.	.
Marocco.	.	.	12	.	.
Tripoli	12	.	.	.	.
Tunis	36	.	.	.	.
Duitsche protectoraten	.	.	.	.	.
Britsche koloniën	21	.	.	.	36
Spaansche "	.	.	.	.	.
Fransche "	12	.	.	.	.
Italiaansche "	.	.	.	.	.
Portugeesche "	21	.	.	.	.
Zuid-Afrikaansche republiek	24	.	.	.	.
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	.	.	.	.	.
Amerika.					
Vereenigde Staten van Noord-Amerika	4 896	48	228	12	180
Argentijnsche republiek	.	.	24	.	.
Bolivia	.	.	.	.	.
Brazilië	84	12	12	.	96
Canada	60	.	.	.	.

Papiers d'affaires. 6.	Stalen van koopwaren. 7.	Dienststukken. Brieven. 8.	Dienststukken. Andere voorwerpen. 9.	TOTAAL van de kolommen 1 tot en met 9.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvangst.
24	36	24	.	4 980	299	97	14	12
.	12	.	.	264	.	.	1	.
48	.	12	.	780	47	13	4	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	60	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
36	24	36	.	1 632	180	24	13	12
72	96	.	.	5 196	500	112	40	24
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	24	.	156	12	.	.	.
.	.	24	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	120	.	.	.	.
492	252	60	.	44 232	3 224	544	632	108
.	.	.	.	156	39	9	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	96	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
12	.	.	.	360	.	.	.	.
12	.	24	.	300	12	.	1	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	24	.	.	60	24	.	1	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	60	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
48	264	36	.	5 712	406	98	.	36
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	144	36	.	.	.
.	.	.	.	60	.	.	.	.

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Enkele.	Betaald antwoord.	
	1.	2.	3.	4.	5.
Chili	.	.	.	.	.
Columbia	24	.	.	.	12
Costa Rica	.	.	.	.	.
Republiek Dominica	.	.	.	.	.
Ecuador	.	.	.	.	.
Guatemala	.	.	.	.	.
Haïti	60	.	.	.	.
Republiek Honduras	.	.	.	.	.
Mexico	12	.	.	.	.
Nicaragua	24	.	12	.	.
Paraguay	.	.	.	.	.
Peru	24	.	.	.	.
Salvador	.	.	.	.	.
Uruguay	.	.	.	.	.
Venezuela	96	.	12	.	.
Britsche koloniën	10 344	72	204	12	684
Deensche „	.	.	.	.	.
Spaansche „	.	.	.	.	.
Fransche „	708	.	12	.	12
Nederlandsche „	876	.	108	.	468
Azië.					
China en Corea	156	.	.	.	.
Britsch-Indië	420	.	.	.	.
Japan	.	.	.	.	.
Perzië	24	.	.	.	.
Aziatisch Rusland	.	.	.	.	.
Siam	.	.	.	.	.
Aziatisch Turkije	.	.	.	.	.
Britsche koloniën	204	.	.	.	.
Fransche „	.	.	.	.	.
Spaansche „	.	.	.	.	.
Nederlandsche „	600	.	72	.	144
Portugeesche „	.	.	.	.	.
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	12	.	.	.	.
Australië.					
Hawaï- of Sandwich-eilanden	12	.	.	.	.
Samao-eilanden	.	.	.	.	.
Duitsche protectoraten	.	.	.	.	.
Britsche koloniën	48	.	.	.	.
Spaansche „	.	.	.	.	.
Fransche „	.	.	.	.	.
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	.	.	.	.	.
Totaal	61 344	240	5 916	204	10 632

Papiers d'affaires. 6.	Stalen van koopwaren. 7.	Dienststukken.		TOTAAL van de kolommen 1 tot en met 9.	Aangeteekende zendingen.		Post-pakketten.	Berichten van ontvangst.
		Brieven. 8.	Andere voorwerpen. 9		Brieven.	Andere voorwerpen.		
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	86	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	60	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	.	.	.	36	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	24	12	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	108	31	5	.	.
24	36	108	.	11 484	491	61	1	24
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
36	.	.	.	768	70	2	2	.
.	.	12	.	1 464	109	47	18	60
.	.	.	.	156	24	.	.	.
.	.	.	.	420	184	8	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	24	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	204	84	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	12	.	828	75	21	2	12
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	.	.	.	12	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	48	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
804	744	372	.	80 256	5 859	1 041	729	288

ZITTING 1897 — 1898. — 5.

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE Z².

N°. 32

POSTVERKEER IN 1896.

II ONTVANGST.

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Enkele.	Betaald antwoord.	
	1.	2.	3.	4.	5.
Europa.					
Duitschland	5 020	42	143	21	17 322
Oostenrijk-Hongarije	855	16	38	42	850
België	1 121	25	49	38	1 020
Bulgarije	18	26	3	42	55
Denemarken met IJsland en de Faroëreilanden	123	30	8	.	92
Spanje met Andora, de Balearische en Canarische eil.	67	11	19	.	18
Frankrijk met Monaco	4 538	332	224	135	10 320
Groot-Britannië	20 351	989	201	57	83 479
Griekenland met de Ionische eilanden	25	9	10	.	73
Italië met San Marino	715	76	46	.	815
Luxemburg	325	11	10	.	32
Montenegro	29	2	15	4	18
Noorwegen	345	71	17	.	105
Nederland	50 240	820	2015	105	118 980
Portugal met Madeira en de Azoren	3 420	56	36	9	311
Roumanië	37	7	11	.	25
Europeesch Rusland	169	12	10	.	6
Servië	43	9	8	.	17
Zweden	162	15	6	13	45
Zwitserland	410	21	78	2	20
Europeesch Turkije	59	8	26	.	19
Malta en Gibraltar	36	10	16	.	21
Bosnië en Herzegowina	4	.	.	.	3
Afrika.					
Algerië en Tunis	15	5	20	.	15
Congostaat	22	2	7	.	1
Egypte	62	16	1	.	.
Liberia	54	11	5	.	5
Marocco en Tripoli	51	17	2	.	24
Duitsche protectoraten	69	4	19	.	38
Britsche koloniën	101	20	12	6	5
Spaansche "	2	.	.	.	.
Fransche "	14	.	1	2	.
Italiaansche "	5	3	.	.	.
Portugeesche "	10	2	.	.	.
Zuid-Afrikaansche republiek	15	6	.	.	2
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	123	31	12	5	45
Amerika.					
Vereenigde Staten van Noord-Amerika	7 920	119	77	6	7 981
Argentijnsche republiek	48	7	.	.	27
Bolivia	41	14	.	.	8
Brazilië	117	6	11	.	20
Canada	140	21	9	.	18
Chili	48	10	5	.	6

Papiers d'affaires. 6.	Stalen van koopwaren. 7.	Dienststukken. Brieven. 8.	Dienststukken. Andere voorwerpen. 9.	TOTAAL van de kolommen 1 tot en met 9.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvangst.
55	312	410	.	23 325	134	56	51	13
35	15	.	.	1 851	28	16	.	.
27	111	67	.	2 458	65	4	2	.
2	1	.	.	147	.	.	.	.
5	7	.	.	265	.	.	.	.
8	21	.	.	144	12	5	.	.
112	564	79	.	16 304	243	57	100	15
355	720	95	.	106 247	975	84	62	63
11	.	.	.	128	.	.	.	.
10	15	28	.	1 705	35	2	1	.
6	.	33	.	417	9	.	.	.
18	.	.	.	86	26	7	.	.
.	.	.	.	538	.	.	.	.
951	3519	420	.	177 050	2 263	165	1146	76
16	.	.	.	3 848	67	10	.	.
14	.	.	.	94	.	.	.	.
3	.	.	.	200	.	.	.	.
5	.	.	.	82	3	.	.	.
.	.	.	.	241	5	.	.	.
.	5	.	.	536	20	2	2	.
.	.	.	.	112	.	.	.	.
.	.	.	.	83	.	.	.	.
.	.	.	.	7	.	.	.	.
.	.	.	.	55	.	.	1	.
.	.	.	.	32	11	.	.	.
.	.	.	.	79	.	.	.	.
.	.	.	.	75	.	.	.	.
.	.	.	.	94	25	1	.	.
.	23	.	.	155	9	.	.	.
.	.	.	.	144	.	.	.	.
.	.	.	.	2	.	.	.	.
.	15	.	.	32	.	.	1	.
.	.	.	.	8	.	.	.	.
7	.	.	.	19	.	.	.	.
.	.	.	.	23	12	.	.	.
15	8	.	.	239	.	.	.	.
41	52	36	.	16 232	79	34	.	33
3	.	.	.	85	.	.	.	.
.	.	.	.	63	.	.	.	.
4	.	.	.	158	.	.	.	.
.	.	10	.	193	.	.	.	.
.	.	.	.	69	.	.	.	.

LANDEN.	Gewone brieven.		Briefkaarten.		Gedrukte stukken.
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.	Enkele.	Betaald antwoord.	
	1.	2.	3.	4.	5.
Columbia	520	8	20	.	1
Costa Rica	21	.	.	.	3
Republiek Dominica	18	1	2	.	[illegible]
Ecuador	14	.	.	.	[illegible]
Guatemala	26	.	.	.	.
Haïti	49	.	.	.	
Republiek Honduras	41	15	.	.	.
Mexico	72	6	.	.	[illegible]
Nicaragua	22	.	.	.	.
Paraguay	26	.	.	.	.
Peru	21	.	.	.	.
Salvador	19	.	.	.	.
Uruguay	610	.	.	.	.
Venezuela	532	23	16	.	.
Britsche koloniën	11 780	362	180	10	65 31
Deensche „	820	20	23	.	5
Spaansche „	53	18	.	.	3
Fransche „	2 230	59	35	7	1 00
Curaçao en onderhoorigheden	3 840	121	76	15	1 21
Azië.					
China en Korea	272	18	.	.	3
Britsch-Indië met Aden en Mascate	910	128	10	.	.
Japan	35	.	.	.	.
Perzië	6	.	.	.	.
Aziatisch Rusland	1	.	.	.	.
Siam	23	.	.	.	.
Aziatisch Turkije	7	.	.	.	.
Britsche koloniën	65	11	.	.	2
Fransche „	22	2	.	.	1
Spaansche „	9	.	.	.	.
Nederlandsche „	849	5	25	.	8
Portugeesche „	3	.	.	.	.
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	46	4	9	.	.
Australië.					
Hawaï- of Sandwich-eilanden	2	.	.	.	.
Samao-eilanden	.	.	.	.	.
Duitsche protectoraten	31	.	.	.	2
Britsche koloniën	10	.	.	.	
Spaansche „	13	.	.	.	.
Fransche „	34	5	.	.	
Koloniën en landen niet behoorende tot de postvereeniging	110	14	.	.	1
Totaal	120 131	3 712	3 566	519	309 74

Papiers d'affaires. 6.	Stalen van koopwaren. 7.	Dienststukken. Brieven. 8.	Dienststukken. Andere voorwerpen. 9.	TOTAAL van de kolommen 1 tot en met 9.	Aangeteekende zendingen. Brieven.	Aangeteekende zendingen. Andere voorwerpen.	Post-pakketten.	Berichten van ontvangst.
.	.	2	.	562	.	.	.	.
.	.	.	.	56	.	.	.	.
.	.	.	.	27	.	.	.	.
.	.	.	.	23	.	.	.	.
.	.	.	.	26	.	.	.	.
.	.	.	.	56	.	.	.	.
.	.	.	.	56	.	.	.	.
.	.	.	.	83	20	2	.	.
.	.	.	.	22	.	.	.	.
.	.	.	.	26	.	.	.	.
.	.	.	.	21	.	.	.	.
.	.	.	.	19	.	.	.	.
.	.	.	.	610	6	.	.	.
.	.	.	.	571	12	.	.	4
89	430	97	.	78 266	123	16	.	22
11	15	.	.	948	35	.	.	.
14	.	.	.	117	21	.	.	.
26	26	.	.	3 388	.	.	.	
55	47	83	.	5 451	57	26	7	15
.	.	.	.	328	.	.	.	.
.	.	.	.	1 048	.	.	.	25
.	.	.	.	35	.	.	.	.
.	.	.	.	6	11	.	.	.
.	.	.	.	1	.	.	.	.
.	.	.	.	23	.	.	.	.
.	.	.	.	7	.	.	.	.
.	28	.	.	133	.	.	2	.
.	.	.	.	36	.	.	.	.
.	.	.	.	9	.	.	.	.
18	19	21	.	1 022	.	.	10	.
.	.	.	.	3	.	.	.	.
.	6	.	.	65	.	.	.	.
.	.	.	.	2	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	10	.	.	62	.	.	.	.
.	4	.	.	22	.	.	.	.
.	.	.	.	13	.	.	.	.
.	.	.	.	43	.	.	.	.
.	.	.	.	137	.	.	.	.
1 916	5 973	1 381	.	416 946	4 306	487	1 385	266

STAAT van het aantal ontvangen en verzonden postpakketten, door het kantoor te Paramaribo, gedurende het jaar 1896

in de maand	ONTVANGEN PAKKETTEN					in de maand	VERZONDEN PAKKETTEN				
	uit Nederland en de Nederlandsche koloniën			uit het buitenland	Totaal.		naar Nederland en de Nederlandsche koloniën			naar het buitenland	Totaal.
	tot 1 K.G.	van 1-3 K.G.	van 3-5 K.G.	van 1-5 K.G.			tot 1 K.G.	van 1-3 K.G.	van 3-5 K.G.	van 1-5 K.G.	
Januari	22	44	46	14	126	Januari	12	16	36	2	66
Februari	11	19	24	20	74	Februari	5	3	13	3	24
Maart	24	46	70	17	157	Maart	11	15	28	10	64
April	4	14	23	16	57	April	7	13	16	5	41
Mei	16	32	60	15	123	Mei	8	14	41	5	68
Juni	11	21	31	17	80	Juni	3	10	20	4	37
Juli	9	28	35	23	95	Juli	8	16	31	5	60
Augustus	24	41	71	19	155	Augustus	8	13	37	14	72
September	16	23	39	13	91	September	7	9	41	4	61
October	28	41	56	22	147	October	17	11	45	6	79
November	9	16	29	20	74	November	7	10	33	5	55
December	21	61	98	26	206	December	17	20	51	14	102
Totaal . .	195	386	582	222	1 385	Totaal . .	110	150	392	77	729

Koloniaal verslag van 1897.

II. SURINAME.

BIJLAGE Z^{3}.

N°. 34.

STAAT van het getal en gewicht der in 1896 uit Paramaribo verzonden pakketten, inhoudende goud en de waarde hiervan.

Maand van verzending.	Getal pakketten.	Gewicht van het goud in grammen.	Waarde van het goud.
Januari	22	72 109	f 108 163,50
Februari	9	26 024	39 036,—
Maart	26	82 429^{5}	123 644.25
April	17	55 234	82 851,—
Mei	29	99 893	149 839,50
Juni	16	53 050^{5}	79 575.75
Juli	24	80 900^{5}	121 350,75
Augustus	25	71 475^{5}	107 213,25
September	16	48 057	72 085,50
October	26	79 089^{5}	118 634,25
November	19	58 751^{5}	88 127,25
December	44	148 391	222 586,50
Totaal	273	875 405	f 1 313 107,50

STAAT van het getal en gewicht der in 1896 uit Paramaribo verzonden pakketten, inhoudende specie en de waarde hiervan.

Maand van verzending.	Getal pakketten.	Gewicht der pakketten in grammen.	Waarde van de specie.
Januari	14	68 500	f 6 211,11
Februari	7	29 760	2 885,45
Maart	9	43 960	4 197,78
April	6	26 240	2 563,33
Mei	14	56 530	4 178,25
Juni	10	43 360	4 180,76
Juli	18	78 680	7 484,52
Augustus	23	100 880	9 842,45
September	31	158 370	13 852,75
October	27	133 390	12 657,88
November	20	92 440	8 796,68
December	18	82 990	8 092,15
Totaal	197	815 100	f 84 943,11

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME VAN 1897.

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

VERSLAG.

N°. 1.

A. Bevolking.

Eene statistiek van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken op de verschillende eilanden der kolonie Curaçao over de jaren 1891—1896 wordt aangetroffen in bijlage A van dit verslag; terwijl de volgende staat aantoont, hoe de ingezetenen op het einde van 1896 waren te verdeelen, naar hunne geboorteplaatsen en de kerkgenootschappen waartoe zij behoorden.

In dezen staat zijn, in tegenstelling met de statistiek in bijlage A, ook de onderofficieren en manschappen van het garnizoen begrepen:

	Getal-sterkte der bevolking.	WAARVAN GEBOREN:				INDEELING NAAR DE KERKGENOOTSCHAPPEN.			
		op het eiland.	elders in West-Indië.	in Nederland.	in andere oorden.	Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-Katholieken.	Israëlieten.
Curaçao	29 081	27 218	412	391	1 060	1 796	„	26 456	829
Bonaire	4 524	4 478	8	20	18	138	„	4 385	1
Aruba	8 955	8 835	29	13	78	575	„	8 379	1
St. Martin (Ned. ged.)	3 613	3 438	162	10	3	2 600	„	1 013	„
St. Eustatius	1 530	1 397	124	4	5	1 238	„	292	„
Saba	2 093	2 057	18	4	14	1 383	„	710	„
Totaal	49 796	47 423	753	442	1 178	7 730	„	41 235	831

Bovenstaande opgaven, opgemaakt door de wijk- en districtmeesters op de verschillende eilanden, kunnen echter niet geheel juist worden geacht.

Op de bovengenoemde eilanden bedroeg het getal gehuwden, weduwnaars en weduwen respectievelijk 4652, 1027, 2100, 614, 338 en 617.

Van de geboorten waren in 1896:

	in echt.	buiten echt.
op Curaçao	392	624
„ Bonaire	130	88
„ Aruba	165	80
„ St. Martin (Ned. ged.)	45	97
„ St. Eustatius	22	37
„ Saba	59	18

Bij opvolgend huwelijk werden gewettigd op Curaçao 51, op Aruba 21, op St. Martin (Ned. ged.) 15 en op St. Eustatius 10 kinderen.

Ter voldoening aan art. 1 der verordening van 1874 (*Publicatieblad* n°. 22) werden als ingezetenen ingeschreven: op Curaçao 2, op Aruba 16, op St. Eustatius 6 en op Saba 9 personen.

Op de andere eilanden had geene inschrijving plaats.

B. Mededeelingen van algemeenen aard.

Orde en rust bleven in 1896 in de kolonie ongestoord.

In 1896 heeft het op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba weinig —, daarentegen op de bovenwindsche eilanden St. Martin (Ned. ged.), St. Eustatius en Saba overvloedig gerekend.

In de maand Februari 1896 deed de Gouverneur eene inspectiereis door het 4de en 5de district: de wegen en de gesubsidieerde scholen der zusters van liefdadigheid werden bezocht en gaven geen aanleiding tot opmerkingen.

Behalve het in het vorig verslag vermeld Spaansch oorlogsstoomschip werd de haven van Curaçao in Mei 1896 bezocht door de Venezuelaansche oorlogsstoomschepen *General Rivas* en *Mariscal de Ajacucho*; het eerste vertrok den dag na aankomst, het tweede bleef op Curaçao om gerepareerd te worden, en vertrok eerst in het begin van 1897 naar Venezuela.

De onderstand, welke, krachtens art. 21 van de wet van 3 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 56), aan hulpbehoevende vrijgemaakten werd toegekend bedroeg in 1896; op Curaçao

f 2108,30, op Bonaire f 383,50, op Aruba f 186,42, op St. Martin (Ned. ged.) f 593,23, op St. Eustatius f 797,95 en op Saba f 360.

C. Algemeen en gewestelijk bestuur.

De in Mei 1897 aftredende leden van den Kolonialen Raad, mr. TH. J. A. NUYENS en Jr. E. VAN DER MEULEN jr., werden herbenoemd.

D. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

De sterkte van de stedelijke schutterij op Curaçao was op ultimo December 1896 1 majoor, tevens commandant van de landelijke schutterij, 7 kapiteins (van welke 1 adjudant, 1 kwartiermeester en 1 officier van wapening en kleeding), 11 luitenants en 234 onderofficieren en manschappen.
De sterkte van de landelijke schutterij bleef 8 officieren en 120 onderofficieren en manschappen.
Op de andere eilanden der kolonie is de schutterij niet georganiseerd.
De formatie en de werkelijke sterkte van het garnizoen waren in 1896:

	Formatie.	Sterkte op ultimo December 1895.	In 1896 vermeerderd met:	In 1896 verminderd met:	Sterkte op ultimo December 1896.
Officieren der infanterie	5	5	„	2 *b*)	3
Luitenant der artillerie (instructeur)	1	1	„	„	1
Officieren van gezondheid	2	2	„	„	2
Apotheker 2de klasse	1	1	„	„	1
Onderofficieren en manschappen	255	228	2 *a*)	33 *c*)	197

a) Uit Nederland aangekomen 1 en van desertie terug 1.

b. Overleden.

c. Naar Nederland vertrokken 13, met gagement 7, gedeserteerd 4, gedetacheerd bij de brigade marechaussee 6 en overleden 3.

Op ultimo December 1896 waren 24 militairen bij de brigade marechaussee gedetacheerd.
Op genoemd tijdstip bevonden zich 3 militairen in de klasse van krijgstucht.
Gedurende 1896 werden uitgereikt 3 zilveren en 9 bronzen medailles.
De militaire boekerij, waarvan veel gebruik wordt gemaakt, bevatte bij het einde van 1896 1257 boekwerken.
De militaire cantine beantwoordt goed aan haar doel.
Omtrent kleeding, voeding, huisvesting en nachtleger der troepen vallen voor het jaar 1896 geen bijzondere mededeelingen te doen.
De gezondheidstoestand van het garnizoen was in 1896 zeer gunstig; doch in de maand October deden zich eenige gevallen van gele koorts voor, waaraan 1 officier overleed.
Het getal verpleegden in 's lands hospitaal bedroeg:

	Comp. Infanterie.	Hr. Ms. Zeemacht.	Marechaussees.	Civiele personen.	Onvermogenden.	Gegageerden.	Totaal.
Op ultº. Dec. 1895 in behandeling	[1]) 10	8	2	„	1	„	21
Bijgekomen	132	47	12	4	„	„	195
Totaal	142	55	14	4	1	„	216
Hersteld of uitgegaan	129	49	12	3	1	„	194
Bleven	13	6	2	1	„	„	22
Overleden	3	„	1	„	„	„	4
Op ultº. Dec. 1896 in behandeling	10	6	1	1	„	„	18

In het Publicatieblad van 1896 nº. 3 werd opgenomen het Koninklijk besluit van 18 Maart 1896 nº. 12, tot aanvulling van art. 10 van het dat van 31 Augustus 1885 nº. 27 (*Publicatieblad* nº. 15), nopens het recht van overtocht van militairen van Nederland naar West-Indië en omgekeerd.

§ 2. *Zeemacht.*

Hr. Ms. korvet *Sommelsdijk*, die blijkens het vorig verslag den 25sten April 1896 van een kruistocht in de Caraïbische zee binnen de haven van Curaçao was teruggekeerd, nam den 24sten Juni de terugreis naar Nederland aan, nadat de commandant het bevel over het station had overgegeven aan den kapitein-luitenant ter zee A. W. F. C. VAN WOERDEN, commandant van Hr. Ms. korvet *Alkmaar*, die den 21sten Juni uit Nederland in de kolonie was aangekomen.
Laatstgenoemde bodem vertrok den 22sten Juli tot het houden van schietoefeningen naar het eiland Bonaire en keerde den 29sten dier maand terug. Den 3den Augustus begaf het schip zich tot hetzelfde doel naar Aruba en liep den 8sten de haven van Curaçao weder binnen; verliet de haven weder den 4den September tot het doen van een oefeningstocht in de Caraïbische zee en keerde eenige dagen later terug.
Den 21sten October ondernam de *Alkmaar* weder een oefeningstocht in de Caraïbische zee, en keerde den 7den November terug. Het schip vertrok den 17den dier maand naar de bovenwindsche eilanden, doch kon die eilanden niet aandoen wegens het aanhoudend stormweder. Den 3den December was de *Alkmaar* weder in de haven van Curaçao terug.
Aangezien zich een paar gevallen van gele koorts op Curaçao hadden voorgedaan, verliet de *Alkmaar* denzelfden dag de haven, keerde den 15den Januari 1897 terug, en verliet om dezelfde reden op 21 Februari de haven van Curaçao, met bestemming naar onze bovenwindsche eilanden, van waar zij den 22sten Maart terugkeerde, na die eilanden en ook St. Thomas te hebben bezocht.

E. Wetgeving, rechtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Hieromtrent valt niets te vermelden.

[1]) Van de 12 infanteristen, die, blijkens het vorig verslag op ultimo December 1895 in behandeling waren, verlieten er 2 op den 31sten dier maand het hospitaal.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

Het met verlof in Nederland aanwezig lid van het hof van justitie mr. E. Opzoomer werd bij Koninklijk besluit van 7 October 1896 n°. 33 op verzoek eervol ontslagen, terwijl bij Koninklijk besluit van 14 December 1896 n°. 34 als zoodanig werd benoemd mr. C. Reeling Knap.

Het aantal door de verschillende rechterlijke colleges en kantongerechten in 1896 behandelde zaken en genomen beschikkingen was als volgt:

	Burgerlijke zaken.	Strafzaken.	Beschikkingen.
Curaçao, hof van justitie	44	53	104
" kantongerecht	59	199	20
Bonaire, idem	8	18	"
Aruba, idem	7	13	3
St. Martin (Ned. ged.), raad van justitie	1	9	3
" " kantongerecht	1	29	3
St. Eustatius, raad van justitie	11	10	8
" kantongerecht	9	31	1
Saba, idem	"	7	"

Bij het hof van justitie werden nog genomen 27 bevelschriften, besluiten en beschikkingen in strafzaken, in raadkamer op requisitoir van het openbaar ministerie, als anderszins

Het hof heeft aan den Gouverneur van consideratiën en advies gediend:

op 8 requesten ter erlanging van kwijtschelding, vermindering of verandering van straf;

op 1 door de commissie van administratie voor de gevangenissen gedane aanbeveling tot vermindering van de straf van een bij vonnis van het hof veroordeelden persoon;

op 1 vonnis door een krijgsraad op Curaçao gewezen; en

op 2 requesten ter erlanging van brieven van wettiging.

Op Curaçao werd door den kantonrechter voorzien in 16 voogdijen en 10 toeziende voogdijen.

Behalve de akten wegens benoeming van voogden en toeziende voogden, zijn door den kantonrechter verleden 15 akten in verschillende zaken.

Ter griffie werden in de daarvoor bestemde registers 4 akten ingeschreven.

Aan den Gouverneur is door den kantonrechter van consideratien en advies gediend op 5 verzoeken ter erlanging van kwijtschelding of vermindering van straf.

Op Aruba werd door den kantonrechter voorzien in 8 voogdijen en toeziende voogdijen.

Aan den Gouverneur is door den kantonrechter van consideratien en advies gediend op 4 verzoeken om gratie.

Door den kantonrechter op St. Martin (Ned. ged.) werden nog acht eigendomsverklaringen ter verkrijging van zeebrieven beëedigd en een akte van huwelijksche voorwaarden ingeschreven.

Op St. Eustatius werd door den kantonrechter voorzien in 1 voogdij en 1 toeziende voogdij. Aan den Gouverneur werd door hem van consideratiën en advies gediend op één request ter erlanging van vermindering van straf.

De kantonrechter op Saba voorzag in twee voogdijen en een toeziende voogdij, en heeft den Gouverneur van consideratiën en advies gediend op één verzoek om gratie.

§ 3. *Politie.*

De brigade marechaussee was op ultimo December 1896 voltallig, en bestond derhalve uit 1 commandant-inspecteur, 1 wachtmeester, 3 brigadiers, 17 marechaussees der 1ste en 40 marechaussees der 2de klasse.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Het aantal gedetineerden in de gevangenissen onder en achter het raadhuis bedroeg op 1 Januari 1896:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
	37	12	49 1)
Opgenomen gedurende 1896	75	13	88
Totaal.	112	25	137
Gedurende 1896 verlieten de gevangenis	68	14	82
Overleden	1		1
	— 69	"	— 83
Op 31 December 1896 bedroeg het aantal derhalve	43	11	54

De getalsterkte is alzoo op het einde van 1896 met vier vermeerderd.

Gedurende 1896 werden door de commissie van administratie geen straffen opgelegd. Door den voorzitter der commissie werden 13 mannen en 1 vrouw disciplinair gestraft.

Evenals vroeger voorzag de cipier in de voeding van de door den burgerlijken rechter en door de zeekrijgsraden veroordeelde gedetineerden en de menage van het garnizoen in die van door de krijgsraden van het garnizoen veroordeelden, beiden op voldoende wijze.

De gezondheidstoestand der gevangenen was gedurende het jaar 1896 gunstig te noemen.

Regelmatig en met ijver werden door de Roomsch-Katholieke geestelijken de godsdienstige belangen van de tot hunne gemeente behoorende gevangenen behartigd.

Ook de Protestantsche predikanten bezochten van af Augustus de gevangenis geregeld.

Even als vroeger geschiedde het schoonmaken van de straten en pleinen van een gedeelte der stad door dwangarbeiders en de in het openbaar te werk gestelde gevangenen.

In 1896 werden in de gevangenis te Willemstad opgenomen, wegens desertie uit den scheepsdienst of het plegen van wanordelijkheden op straat, 223 mannen en 54 vrouwen, en wegens wanbetaling van boeten of kosten waartoe zij 2) veroordeeld waren 38 mannen en 30 vrouwen.

In den volgenden staat worden opgaven gevonden omtrent de gevangenen op de andere eilanden der kolonie.

	Aanwezig op 31 Dec. 1895.	In 1896 opgenomen.	In 1896 uitgegaan.	31 Dec. 1896 aanwezig.
Bonaire	1	23	23 a)	1
Aruba	"	6	6	"
St. Martin (Ned. ged.)	3	77	79	1
St. Eustatius	"	20	15	5
Saba	"	4	4	"

a) 16 ontslagen en 7 naar Curaçao gezonden.

§ 5. *Instellingen met het rechtswezen in verband.*

Weeskamers. Bij de weeskamer op St. Martin (Ned. ged.)

1) In het vorig verslag was vermeld 50 t. w. 38 mannen en 12 vrouwen; vermits echter in den morgen van 1 Januari 1896 één man uit de gevangenis werd ontslagen, bleven er op dien datum feitelijk 49 gevangenen over.

2) In het vorig verslag staat: „waartoe 37 veroordeeld waren". Dit is een drukfout en moet zijn: „waartoe zij veroordeeld waren".

bedroeg het saldo in kas op ultimo December 1895.	f	342,49
Ontvangen rente van hypothecaire inschulden .		85,68
Aan commissieloon en schrijfbehoeften uitbetaald		6,78
Saldo in kas op ultimo December 1896	f	421,39
Het kapitaal op hypotheek uitgezet bedraagt. .		1878,00
Totaal van de gelden in beheer.	f	2299,39

In het bedrag onder het beheer van de weeskamer op St. Eustatius kwam in 1896 geen verandering.

F. Eeredienst.

§ 1. *Protestantsche gemeente.*

Nopens de plaats gehad hebbende kerkelijke plechtigheden en het kerkelijk onderwijs bij de Protestantsche gemeenten op de verschillende eilanden der kolonie zijn de volgende opgaven ontvangen:

	Kinderen gedoopt.	Lidmaten aangenomen.	Huwelijken ingezegend.	Catechisanten.	Kinderen op de Zondag school.
Curaçao	23	9	3	80	„
Bonaire	„	„	1	8	„
Aruba.	10	„	1	24	„
St. Martin (Ned. ged.)	86	„	11	„	298
St. Eustatius . . .	37	„	3	„	180
Saba	39	„	6	„	197

Het kapitaal van de Protestantsche kerk op Curaçao bedroeg f 61 668,40.

De uitgaven van het weezenfonds bedroegen f 1894,23.

Het gewone jaarlijksch subsidie van f 1500 werd in 1896 aan genoemd fonds verstrekt.

De armen werden in 1896 met f 2616,75 bedeeld.

Op Bonaire en Aruba werden de godsdienstoefeningen gehouden en godsdienstonderwijs gegeven door de aldaar gevestigde hulppredikers.

De dienst op St. Martin (Ned. ged.) en St. Eustatius werd verricht door de aldaar gevestigde Weslyaansch-Methodisten zendelingen en op Saba door een Anglikaanschen leeraar.

Saba werd in 1896 bezocht door den op St. Kitts gevestigden bisschop.

§ 2. *Roomsch-Katholieke gemeente.*

In de maand December 1896 overleed de apostolische vicaris van Curaçao Monseigneur Henricus Joosten, terwijl hij zich tot herstel van gezondheid met verlof in Nederland bevond.

Bij Koninklijk besluit van 16 Maart 1897 n°. 17, werd de heer J. J. van Baars, Roomsch-Katholiek geestelijke op Curaçao, die door Zijne Heiligheid den Paus was benoemd tot apostolisch vicaris aldaar, onder toekenning van den titel van bisschop van Teuchira, in de voormelde hoedanigheid erkend.

Bij deze gemeente werden op Curaçao, Bonaire, Aruba, St Martin (Ned. ged.), St. Eustatius en Saba respectievelijk 965, 217, 239, 44, 18 en 39 kinderen gedoopt en 97, 29, 39, 7, 2 en 4 huwelijken ingezegend.

Het aantal der door het Bestuur erkende en bezoldigde geestelijken bedraagt 18, namelijk 1 van den eersten en 17 van den tweeden rang; daarenboven zijn er in de verschillende parochieën nog 10 onbezoldigde geestelijken werkzaam.

Aan de armenscholen welke door het Bestuur gesubsidieerd werden waren 38 zusters van liefdadigheid werkzaam; 30 zusters waren werkzaam aan de jongejuffrouwen kost- en burgerscholen en 5 in het weeshuis voor meisjes.

Voorts zijn 25 zusters werkzaam in het gasthuis, 9 in het krankzinnigengesticht en 6 in het leprozen-gesticht.

In het weeshuis voor meisjes op Welgelegen werden verpleegd 64 kinderen, en in dat voor jongens op Santa-Rosa 20 kinderen.

Ten behoeve van de weezen dezer gemeente werd, even als vroeger, een subsidie van f 3000 verstrekt.

Het vicariaat heeft nog behalve het internaat met 73 jongelingen onder leiding der fraters, de burgerjongensschool aan de Overzijde en twee jongensscholen, één aan de Overzijde en één op Pietermaai; op Aruba een onderwijzer in de armenschool; op St. Eustatius en op St. Martin mede eene school voor onvermogenden.

§ 3. *Israëlietische gemeenten.*

De Portugeesch Israëlietische gemeente bezat op ultimo December 1896 een kapitaal van f 88 822,85.

De armen en weezen werden bedeeld met f 2866,12.

Het gewone jaarlijksch subsidie van f 500 voor de weezen van deze gemeente werd ook in 1896 verstrekt.

Het zielental van de Hervormd-Israëlietische gemeente bedroeg op ultimo December 1896 356.

Het armenfonds bedroeg op dat tijdstip f 4396,46.

De uitgaven bedroegen f 4322,24 en de inkomsten f 4542,37.

G. Instellingen van liefdadigheid.

Krankzinnigengesticht. Op 1 Januari 1896 bevonden zich in dit gesticht 61 lijders.

Gedurende dat jaar kwamen er bij 23, terwijl er 8 als genoegzaam hersteld ontslagen werden en 9 overleden, zoodat op 1 Januari 1897 het getal lijders 67 bedroeg; waarvan er 60 verpleegd werden op kosten van het Gouvernement en 4 op kosten hunner familie.

De uitgaven beliepen f 11 542,15.

Leprozen-gestichten. De volgende opgaven zijn omtrent de verpleegden in deze gestichten ontvangen:

	Op ult. Dec. 1895 aanwezig.	Bijgekomen.	Uitgegaan.	Overleden.	Op ult. Dec. 1896 aanwezig.
In het gesticht op Curaçao. . . .	[1]) 16	4	„	3	17
In het gesticht op St. Martin (Ned. ged.).	11	„	„	1	10
In het gesticht op St. Eustatius. .	16	„	„	3	13
Totaal. . .	43	4	„	7	40

De uitgaven voor die gestichten bedroegen in 1896: op Curaçao f 3993,65; op St. Martin (Ned. ged.) f 1338,90 en op St. Eustatius f 1670,04.

In het *burger-gasthuis* op Curaçao werden op ultimo December 1895 verpleegd 96 personen; in 1896 werden daarin opgenomen 233 personen, terwijl er 81 zijn overleden en 153 uitgegaan, zoodat op ultimo December 1896 95 personen in het gesticht bleven.

[1]) In het vorig verslag staat 15. Er was verzuimd daarbij te tellen een persoon die op eigen verzoek en op eigen kosten verpleegd werd.

Spaar- en beleenbank. De balans over het 46ste huishoudelijk jaar (1 Juli 1895—1 Juli 1896) sloot met een eindcijfer van f 555 113,46^5.

De kosten van administratie en kleine benoodigdheden beliepen f 7652,49.

H. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Het verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht op Curaçao wordt als bijlage **B** hierbij gevoegd.

De gezondheidstoestand was in 1896 op al de eilanden der kolonie over het algemeen gunstig.

I. Onderwijs.

Het verslag van de schoolcommissie betreffende den toestand van het onderwijs op Curaçao over 1896 wordt als bijlage **C** hierbij overgelegd.

Het aantal schoolgaande kinderen op Curaçao bedroeg bij het einde van dat jaar 3585, verdeeld als volgt:

	Meisjes.	Jongens.	Totaal.
Openbaar onderwijs.			
Afdeeling I	„	38	38
„ II	„	132	132
„ III	30	199	229
Meisjesschool	82	„	82
Bijzonder onderwijs.			
Scholen van de zusters van liefdadigheid:			
Overzijde (betalenden)	200	30	230
„ (onvermogenden)	372	67	439
Pietermaai „	237	41	278
Buitendistricten:			
Welgelegen	159	„	159
Santa-Rosa	195	131	326
Santa-Maria	166	143	309
St. Willebrordus	96	90	186
Barber	155	125	280
Westpunt	90	82	172
Verdere Katholieke scholen:			
Colegio San Tomas	„	73	73
Overzijde (betalenden)	„	74	74
„ (onvermogenden)	„	285	285
Pietermaai „	„	180	180
Verdere bijzondere scholen	„	113	113
Totaal	1782	1803	3585

Het aantal schoolgaande kinderen op de andere eilanden der kolonie bedroeg in 1896 te zamen 2003, te weten:

op Bonaire, op de landschool 82 en op de twee scholen der zusters van liefdadigheid 517;

op Aruba, op de landschool 93 en op de scholen der zusters van liefdadigheid 718;

op St. Martin (Ned. ged.), op de landsschool ter hoofdplaats 63 en in de buitendistricten respectievelijk 45, 24 en 30; op de school der zusters van liefdadigheid: betalenden 12, niet betalenden 104 en op de bewaarschool 96;

op St. Eustatius op de landsschool 130; en

op Saba, ter hoofdplaats 30 en te Windwardside op de twee scholen respectievelijk 38 en 21.

J. Landsgebouwen en openbare werken.

De voornaamste werken, welke in het jaar 1896 door het departement van openbare werken werden verricht, waren: het aanbrengen van de noodige herstellingen aan de officiers-woningen, de secretarie, de openbare scholen, het dak van het raadhuis, 's lands bakkerij, de politiewachten in het stadsdistrict en op den Kleinen Berg, het postkantoor, het krankzinnigengesticht en het leprozen-gesticht; het gedeeltelijk vernieuwen van het houtwerk en het maken van nieuwe ramen in het militair hospitaal; het herstellen van verschillende regenbakken, van de kazerne Willem III, van de militaire cantine, van de kazerne op het fort Nassau, van de kruitwacht en van eenige cirkelstukken van beddingen voor kanonnen op het Riffort; voorts het herstellen van een brandspuit en het plaatsen van een nieuwen bliksemafleider op den vuurtoren van Klein Curaçao; het maken en herstellen van verschillende meubelen voor de kantoren en het uitvoeren van aanvragen van de verschillende departementen.

De straten en kaden werden zooveel mogelijk hersteld en onderhouden.

Op Pietermaai werd een plein gemaakt.

De gebouwen op de overige eilanden der kolonie werden ook zooveel mogelijk onderhouden.

K. Waterstaat en communicatie-middelen.

In 1896 werd gedurende 179 dagen op verschillende plaatsen in de haven gebaggerd; eene hoeveelheid van 5573 M^3 werd uitgegraven.

Met den beugel werd ook in het Rifwater en in het Waaigat gebaggerd.

De wegen in de buiten-districten en op de verschillende eilanden werden in goeden staat gehouden.

L. Posterij en telegraphie.

Een overzicht van het postverkeer van het eiland Curaçao, in vergelijking met de vier voorafgaande jaren, wordt gevonden in bijlage **D** van dit verslag.

Eene opgave van de inkomsten der posterij op Curaçao en op de andere eilanden in de laatste drie jaren volgt hieronder:

Postkantoor op Curaçao.	1894.	1895.	1896.
Verkochte frankeerzegels	f26 607,19^5	f27 619,16^5	f25 085,69^5
„ briefkaarten	382,52	304,21^5	322,47^5
Ingewisselde „	0,08^5	„	„
Verkochte postwisselformulieren	11,17	6,40	6,00
Verkochte portzegels	3 754,92^5	3 694,12^5	4 878,87^5
„ adreskaarten	„	„	0,23
„ douane-verklaringen	„	0,50	0,43
Betaalde koers op postwissels	4 751,89	3 884,85	5 101,57
Verhuur van loketten	633,00	573,00	559,50
Ontvangen transitrechten	137,88	3 044,05^5	„
Totaal van de ontvangsten op Curaçao	f36 178,09^5	f39 126,31	f35 954,77^5

	1894.	1895.	1896.
Transport . .	f 36 178,09^{5}	f 39 126,31	f 35 954,77^{5}
Postkantoor op St. Martin (Ned. ged.)	1 034,28^{5}	1 134,48^{5}	1 021,53^{5}
Postkantoor op St. Eustatius.	354,18	485,77	515,43^{5}
Hulppostkantoor op Saba. .	507,68^{5}	1 107,00	1 134,74
" " Bonaire.	512,93	511,64^{5}	493,35^{5}
" " Aruba .	415,29^{5}	465,43^{5}	479,77
Totaal . .	f 39 002,47	f 42 830,64^{5}	f 39 599,61

Door middel van postwissels werden in 1896 uit Curaçao naar Nederland en andere landen de volgende bedragen overgemaakt:

naar Nederland	f	66 995,20^{5}
" België		149,68
" Duitschland		32 368,66
" Frankrijk		15 316,74
" Italië		135,96
" Luxemburg.		"
" Nederlandsch-Indië		60,00
" Suriname		875,07^{5}
	f	115 901,32

Op Curaçao werd in 1896 uitbetaald aan postwissels:

uit Nederland.	f	2 184,79
" België.		163,84
" Duitschland		695,65
" Frankrijk		338,73
" Italië		"
" Luxemburg		"
" Nederlandsch-Indië.		257,00
" Suriname		932,44^{5}
	f	4 572,45^{5}

Bij besluit van 5 April 1897 (*Publicatieblad* n°. 4) is bepaald dat ook naar en van de Duitsche en Italiaansche kantoren, buiten Duitschland en Italië gelegen, postwissels kunnen worden verzonden.

De koers, waartegen de uit de kolonie Curaçao naar Nederland, Nederlandsch-Indië en Suriname te verzenden postwissels worden afgegeven, welke, blijkens bladz. 6 van het vorig verslag, gaandeweg tot 107½ percent was verhoogd, werd bij besluit van 5 Juli 1897 (*Publicatieblad* n°. 10) nader bepaald op 109 percent. In verband hiermede werden bij datzelfde besluit de maatstaven van herleiding voor de verzending van postwissels naar vreemde landen gewijzigd, waardoor thans één gulden is gelijkgesteld met frs. 1,89 (in plaats van frs. 1,92) en met 1 mark 55 pfennig (in plaats van 1 mark 57 pfennig).

Het Koninklijk besluit van 10 Januari 1894 (*Publicatieblad* n°. 8), betreffende den buitenlandschen pakketpostdienst, werd bij Koninklijk besluit van 13 November 1896 (*Publicatieblad* 1897 n°. 1) aangevuld met de bepaling dat de schadeloosstelling voor verloren, beroofde of beschadigde postpakketten **niet** verschuldigd is als het pakket verloren geraakt, beroofd of beschadigd is in den dienst van landen of koloniën, in **wier** wetgeving het beginsel van schadeloosstelling niet is opgenomen. Tevens werd bij Curaçaosch besluit van 25 Januari 1897 (*Publicatieblad* n°. 2) eene dergelijke bepaling gemaakt omtrent de schadeloosstelling voor verloren gegane aangeteekende brieven of andere aangeteekende stukken.

In het buitenlandsch telegraafverkeer van Curaçao over 1895 werden:

verzonden	1668	telegrammen	= 10760	woorden
en ontvangen	1218	"	= 8323	"
	2886	"	= 19083	"

De opbrengt bedroeg f 32 042,65, zoodat, in verband met de aan de telegraaf-maatschappij gewaarborgde opbrengst van dat verkeer (ten bedrage van f 45 000), door de kolonie over 1895 eene som van f 12 957,35 moest worden bijgepast.

In 1896 werden:

verzonden	1461	telegrammen	= 9310	woorden
en ontvangen	1175	"	= 7445	"
	2636	"	= 16755	"

De opbrengst bedroeg f 24 936,45, zoodat door de kolonie over 1896 eene som van f 20 063,55 moest worden bijgepast.

Ten gevolge van de in het einde van December 1896 tot stand gekomen kabelverbinding tusschen New-York en Haïti kon het tarief van de telegrammen uit Nederland naar Curaçao verlaagd worden van f 5,90 tot f 4,38 per woord (zijnde alzoo eene vermindering met f 1,52 per woord).

M. Financieele zaken.

§ 1. *Muntwezen.*

In den toestand van het muntwezen is in 1896 geen verandering gekomen.

§ 2. *Begrooting.*

De koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1897 werd voorloopig vastgesteld bij verordening van 9/17 Juni 1896 (*Publicatieblad* n°. 5) en definitief bij de wet van 28 Januari 1897 (*Staatsblad* n°. 60).

Bij verordening van 1 April/23 Juni 1896 (*Publicatieblad* n°. 6) werd de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1894 gewijzigd.

Bij verordening van 10 September 1895/17 Juli 1896 (*Publicatieblad* n°. 8) werd het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangen voor Curaçao over het dienstjaar 1892 vastgesteld.

§ 3. *Belastingen.*

Bijlage E van dit verslag levert een overzicht van de opbrengst van de middelen der kolonie in de laatste drie jaren.

§ 4. *Gouvernementsbank.*

Ten aanzien van den staat van de bank en van hare verrichtingen in 1896 zijn de volgende opgaven van de directie ontvangen:

In het bedrag der bankbiljetten kwam geen verandering en het bleef dus				f 148 700,00	
Het kapitaal der instelling voortspruitende uit de gepercipieerde disconto's bedroeg op 1e. Januari 1896			f 289 265,44^{5}		
Gedurende het jaar 1896 werd aan disconto's ontvangen		f 20 516,50^{5}			
Voor de administratie uitgegeven	f 2 736,12^{5}				
Verlies op 6975 pilaardaalders	7 672,50				
		10 408,62^{5}			
zoodat de winst in 1896 beliep			10 107,88		
(welke winst voor de koloniale kas is beschikbaar gesteld).				299 373,32^{5}	
Totaal bedrag van het kapitaal op ultimo December 1896					f 448 073,32^{5}
Daarbij gevoegd:					
1°. De gelden in deposito voor rekening van anderen op 1 Januari 1896 ten bedrage van				f 3 713,67	
Vermeerderd met de volgende ontvangsten in den loop van 1896, als:					
Opbrengst van den verkoop van geschut vee in 1894			f 65,79		
Nalatenschap van drie militairen			626,42		
Nalatenschap van een particulier			26,32		
Opbrengst van den verkoop van in 1895 geschut vee			58,45		
			f 776,98		
Verminderd met de uitkeering aan de koloniale kas van de opbrengst van den verkoop van geschut vee in 1893.			143,02		
				633,96	
					4 347,63
2°. De gelden in consignatie op 1e. Januari 1896					30,00
Vermeerderd met het saldo der opbrengst van den gerechtelijken verkoop van een stuk grond					35,00
Het fonds tot inwisseling der bankbiljetten					75 000,00
					f 527 485,95^{5}
Daarvan op dien datum uitstaande:					
1°. op gedisconteerde wisselbrieven				f 407 430,00	
2°. op gedeponeerde speciën				40 000,00	
					447 430,00
					f 80 055,95^{5}
Te weten:					
In de kas van de bank tot het doen van beleeningen, enz.				f 5 055,95^{5}	
Het fonds tot inwisseling der bankbiljetten				75 000,00	
					f 80 055,95^{5}

§ 5. *Hypotheken en eigendomsovergangen.*

De bij het begin van 1895 gevestigde en gedurende dat jaar ingeschreven hypotheken betroffen een totaal bedrag van f 3 763 904,00 te weten:

tegen	3	percent	1	f	2 000,00
„	5	„	3		2 400,00
„	5½	„	2		28 000,00
„	6	„	393		2 445 057,68
„	6½	„	1		4 500,00
„	6 en 7	„	119		821 406,25
„	7	„	152		149 723,97
„	7½	„	3		3 900,00
„	8	„	34		15 163,33
tegen	8½	percent	2	f	12 200,00
„	9	„	15		63 475,00
„	10	„	2		11 700,00
„	12	„	14		17 038,00
zonder rente			11		191 339,77
			752	f	3 763 904,00

Bijgekomen tot ultimo December 1896:

tegen	5	percent	1	f	2 000,00
„	6	„	17		168 770,00
„	6 en 7	„	59		354 411,00
„	7	„	11		11 602,00
„	8	„	4		5 800,00

		Aantal			Bedrag		Totaal
tegen 12 percent		1		f	5 500,00		
zonder rente		1	94		2 800,00	f	550 882,00
			846			f	4 314 787,00
Doorgehaald gedurende 1896:							
tegen 6 percent		43		f	232 099,00		
„ 6½ „		1			4 500,00		
„ 6 en 7 „		34			206 550,00		
„ 7 „		23			47 590,00		
„ 8 „		3			4 053,33		
zonder rente		2	107		4 300,00	[1])	499 392,33
Bleven op ultimo December 1896			739			f	3 815 394,67
Vernieuwde inschrijvingen gedurende 1896:							
tegen 6 percent		2		f	27 000,00		
„ 6 en 7 „		6			47 3000,00		
„ 7 „		2			1 600,00	f	75 900,00

Gedurende het jaar 1896 werden 168 verschillende akten overgeschreven.

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieromtrent valt niets te vermelden.

O. Nijverheid.

§. 1. *Mijnwezen.*

In 1896 heeft van Santa-Barbara op Curaçao geen uitvoer van phosphorzure kalk plaats gehad.

Van Aruba zijn in 1896 met 19 schepen 13 199,91 M³. phosphorzure kalk uitgevoerd.

In dat jaar werd ontvangen aan concessierecht f 14 724,19, aan uitvoerrecht f 5461,72 en aan scheepsongelden f 1845,12.

In de eerste drie maanden van 1897 zijn 12 schepen, te zamen metende 7575.11 M³. tot het innemen van bovengemelde stof op Aruba aangekomen.

Omtrent de goudmijnen op Aruba vermeldt de gezaghebber in zijn verslag het volgende:

„De goudmijn-maatschappij alhier, aangemoedigd door de gunstige resultaten met het nieuw proces verkregen, heeft machinerieën ingevoerd om op groote schaal de bewerking van gemalen ertsen voort te zetten en binnen kort wordt alhier een ingenieur verwacht vanwege de te Londen gevestigde Aruba Island Gold Mining Company (Limited) voor de bewerking der mijnen, waarmede reeds een aanvang is gemaakt.

„Volgens bekomen opgave van de agent dier maatschappij alhier is in 1896 eene hoeveelheid van 34¾ kilogram onbewerkt goud verscheept, eene waarde van f 56 000 vertegenwoordigende."

De werkzaamheden in de zwavelmijnen op Saba werden ook in 1896 niet hervat.

§ 2. *Steenbakkerij.*

De op Bonaire bestaande steenbakkerij heeft in 1896 p. m. 100 000 klinkers geleverd.

[1]) Telt men de gespecificeerde doorhalingen bijeen dan krijgt men f 300 minder, waar de fout schuilt is hier te lande niet na te gaan.

§ 3. *Landbouw.*

Een overzicht van de opbrengst van de plantages en gronden in de buitendistricten op Curaçao en van het aldaar aanwezige vee en pluimgedierte wordt als bijlage **F** hierbij gevoegd.

§ 4. *Veeteelt.*

Eene statistiek van den veestapel op de verschillende eilanden der kolonie wordt als bijlage **G** hierbij gevoegd, terwijl opgaven omtrent den invoer worden aangetroffen, in bijlage **I** vermeld, onder § 9 van dit hoofdstuk.

§ 5. *Visscherij.*

Ook in 1896 heeft deze tak van nijverheid op Aruba geen gunstige resultaten opgeleverd.

§ 6. *Uitgifte van gronden.*

Tot uitoefening van den landbouw werden in 1896 afgestaan:

op Curaçao aan 47 personen stukken gronds ter gezamenlijke grootte van 51,75 hektaren (in huur);

op Curaçao aan 15 personen stukken gronds ter gezamenlijke grootte van 28,3396 hektaren (in eigendom en tegen betaling aan de koloniale kas);

op Bonaire aan 1 persoon een stuk grond ter grootte van 1,9951 hektaren (in eigendom en tegen betaling aan de koloniale kas);

op St. Eustatius aan 1 persoon een stuk grond (in eigendom en tegen betaling aan de koloniale kas).

Voorts werden nog in eigendom en tegen betaling aan de koloniale kas afgestaan:

op Curaçao:

aan het apostolisch vicariaat een stuk grond, groot 25,7431 hektaren;

aan dezelfde instelling, doch ten behoeve van het college San Tomas, een stuk grond, groot 1,9631 hektaren;

aan 2 personen, tot het bouwen van huisjes, 2 stukken grond ter gezamenlijke grootte van 9.75 hektaren;

op Bonaire:

aan 2 personen, tot het bouwen van huisjes, 2 stukken grond, ter gezamenlijke grootte van 0,0790 hektare; en

kosteloos, aan het apostolisch vicariaat, een stuk grond op Curaçao, ter grootte van 1,9104 hektare, tot het bouwen van een kerk.

§ 7. *Zoutpannen.*

De zoutoogst was op de eilanden Curaçao en Bonaire gunstig; op St. Martin (Ned. ged.) daarentegen mislukte die oogst geheel ten gevolge van zware regens.

Opgaven omtrent den uitvoer van zout worden aangetroffen in bijlage **J**, vermeld onder § 9 van dit hoofdstuk.

§ 8. *Scheepsbouw.*

In 1896 werden gebouwd: op Curaçao twee vaartuigen, te zamen metende 225,83 M³.; op Bonaire twee vaartuigen; op Aruba twee visschersbooten; en op Saba vier booten en een kotter.

§ 9. *Handel en scheepvaart.*

In den toestand van den handel op de verschillende eilanden der kolonie kwam in 1896 geen verandering.

In de bijlagen **H** en **I** van dit verslag worden opgaven aan-

getroffen van den in- en doorvoer op Curaçao, en in bijlage **J** van den uitvoer der gansche kolonie over de laatste drie jaren; terwijl de bijlagen **K** en **L** opgaven bevatten betreffende de goederen op St. Martin (Ned. ged.), direct voor consumptie, en uit het entrepôt voor consumptie ingevoerd.

De tarieven, ter berekening van de belasting op den invoer op Curaçao en van de in- en uitvoerrechten op de overige eilanden der kolonie gedurende 1897, zijn bij besluiten van den Gouverneur van 31 December 1896 (*Publicatiebladen* n°. 19, 20, 21, 22, 23 en 24) vastgesteld.

De haven van Curaçao werd blijkens bijlage **M** bezocht door 1200 vaartuigen, metende te zamen 1 328 352 M³.

Het aantal vaartuigen, welke de andere eilanden aandeden, wordt vermeld in het volgend overzicht, waarin ook de gezamenlijke inhoudsmaat van de schepen en de natiën, waartoe zij behoorden, worden opgegeven.

	Bonaire.		Aruba.		St. Martin (Ned. ged.)		St. Eustatius.		Saba.	
	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.
Nederland	315	14 805,15	163	6 485,16	116	13 144,67	301	8 815	122	4 187
Engeland	9	3 603,14	24	12 417,22	61	52 271,88	13	1 235	12	1 664
Noord-Amerika	9	12 484,75	2	1 795,98	2	589,14	13	3 574	1	836
Frankrijk	.	.	.	.	12	1 744,90	2	58	.	.
Duitschland	.	.	1	720,60	.	.	.	.	.	.
Denemarken	.	.	4	3 243,00	.	.	.	.	.	.
Venezuela	84	7 220,26	82	4 333,11	17	5 577,53	.	.	.	.
St. Domingo	.	.	.	.	1	27,67	.	.	.	.
Spanje	2	320,74	1	198,01	.	.	.	.	.	.
Totaal	419	38 434,04	29	29 592,08	209	73 355,79	329	13 682	135	6 687

De reede van St. Martin (Ned. ged.) werd nog bezocht door 95 Nederlandsche, 80 Engelsche en 1 Fransche zeilboot, alsmede door 180 roeibooten, waarvan de tonnemaat niet is opgegeven.

Curaçao bleef in 1895 opgenomen in de stoomvaartlijnen in de vorige verslagen vermeld.

§ 10. *Zeebrieven.*

In 1896 werden afgegeven: op Curaçao 8 zeebrieven, op Bonaire 6, op Aruba 7, op St. Martin (Ned. ged.) 8, op St. Eustatius 5 en op Saba 1.

De Minister van Koloniën,

CREMER.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO VAN 1897.

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE A.

N°. 2

STATISTIEK

van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken

in de kolonie Curaçao, over de laatste zes jaren.

	1891.			1892.		
	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
						Bevolking bij he
Curaçao	11 307	15 277	26 384	11 866	15 627	27 254
Bonaire	1 780	2 199	3 979	1 832	2 231	4 053
Aruba	1 790	4 096	7 886	3 771	4 117	7 888
St. Martin (Ned. ged.)	1 636	2 245	3 881	1 705	2 318	4 023
St. Eustatius	720	893	1 613	805	828	1 633
Saba	847	1 063	1 910	859	1 067	1 926
Totaal	20 080	25 773	45 653	20 838	26 188	46 777
						Ge
Curaçao	516	476	992	439	419	858
Bonaire	76	76	152	91	92	183
Aruba	132	144	276	92	98	190
St. Martin (Ned. ged).	67	66	133	63	58	121
St. Eustatius	37	19	56	22	23	45
Saba	27	37	64	26	22	48
Totaal	855	818	1 673	733	712	1 445
						Sterf
Curaçao	267	321	588	212	285	497
Bonaire	62	56	118	35	65	100
Aruba	43	53	96	70	68	138
St. Martin (Ned. ged.)	56	84	140	28	41	69
St. Eustatius	16	8	34	10	15	25
Saba	15	22	37	14	19	33
Totaal	459	544	1 013	369	493	862
						Huwe
Curaçao		108			104	
Bonaire		42			48	
Aruba		31			66	
St. Martin (Ned. ged.)		11			20	
St Eustatius		5			12	
Saba		2			21	
Totaal		199			271	

1893.			1894.			1895.			1896.		
M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.

einde van het jaar.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
12 962	15 596	27 319	12 071	15 944	27 763	12 278	16 137	28 187	12 430	16 454	29 081
1 933	2 342	4 275	1 972	2 369	4 341	1 996	2 403	4 399	2 062	2 462	4 524
3 849	4 216	8 065	3 895	4 289	8 182	4 182	4 574	8 756	4 267	4 688	8 955
1 596	2 112	3 718	1 573	2 035	3 608	1 625	2 099	3 724	1 506	2 107	3 613
749	911	1 660	779	935	1 714	739	874	1 613	682	848	1 530
883	1 080	1 963	922	1 107	2 029	947	1 118	2 065	967	1 126	2 093
20 972	26 267	47 000	21 212	26 679	47 637	21 767	27 205	48 744	21 914	27 685	49 796

boorten.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
567	516	1083	495	452	947	550	477	1027	480	536	1016
115	133	248	95	106	201	110	109	219	107	111	218
161	152	303	120	92	212	145	144	289	109	136	245
78	71	149	70	55	125	75	76	151	64	78	142
46	24	70	31	22	53	21	26	47	24	35	59
36	38	74	48	34	82	37	25	62	40	37	77
1003	934	1937	859	761	1620	938	857	1795	824	933	1757

gevallen.

M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.	M.	V.	Totaal.
233	340	573	209	228	437	278	321	599	225	248	473
48	63	111	49	51	100	54	78	132	47	46	93
53	76	129	43	48	91	60	61	121	33	36	69
30	28	58	53	55	108	40	48	88	34	39	73
16	18	34	18	24	42	23	27	50	17	20	37
12	25	37	9	7	16	12	14	26	20	29	49
392	550	942	381	413	794	467	549	1016	376	418	794

lijken..

1893.	1894.	1895.	1896.
101	118	111	110
41	25	29	29
35	47	36	45
48	17	15	23
12	5	8	6
16	11	10	11
253	223	209	224

III. CURAÇAO.

BIJLAGE B.

N°. 3.

VERSLAG van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht gedurende het jaar 1896.

De gezondheidstoestand der bevolking op dit eiland was gedurende het afgeloopen jaar over het algemeen gunstig. In den loop van het jaar zijn er voorgekomen vele gevallen van aandoening der ademhalings- en spijsverteringsorganen, die evenwel een goedaardig karakter hadden, en vier gevallen van febris typhoidea, waarvan twee met doodelijken afloop. In de laatste drie maanden hebben zich bij het garnizoen en onder de burgers voorgedaan zeven gevallen van gele koorts. Van deze gevallen hadden vier een ongunstig verloop. Van elders werden hier aangebracht drie gele koortslijders, waarvan twee in 's lands hospitaal en één in het hospitaal op het quarantaine-etablissement zijn opgenomen. Deze laatste en een van de twee eerstbedoelden zijn bezweken.

Wegens het heerschen der gele koorts te Port-au-Prince werd op voorstel van den geneeskundigen raad door den Gouverneur den 28sten November jl. bepaald dat alle schepen, komende van Port-au-Prince, aan eene quarantaine zullen worden onderworpen van veertien dagen, met inbegrip van de reis, en alle vaartuigen komende van andere havens van Haïti, door den stadsgeneesheer moeten worden gevisiteerd, alvorens zij communicatie met den wal mogen hebben.

De raad hield negen vergaderingen, terwijl als naar gewoonte de loopende zaken bij non-sessie werden afgedaan.

Na aflegging van een aan de eischen der wet voldoend examen, verkregen drie personen de akte van bevoegdheid als apotheker, en werden drie vrouwen toegelaten om als vroedvrouw werkzaam te zijn.

Door den raad zijn geviseerd één bewijs van bevoegdheid tot uitoefening der genees-, heel- en verloskunde, drie tot uitoefening der artsenijmengkunde, en drie om als vroedvrouw werkzaam te zijn.

De raad heeft aan den Gouverneur, op daartoe gedaan verzoek, inlichtingen verschaft omtrent het voorkomen van lepra in deze kolonie.

De stadsgeneesheer, voorzitter van den raad, heeft telkens den procureur-generaal bij zijne bezoeken in het krankzinnigengesticht vergezeld.

De verslagen van die bezoeken zijn geregeld door den raad ter kennisneming ontvangen.

Na bekomene toestemming van den Gouverneur werden twee nieuwe apotheken opgericht.

De apotheken zijn door den stadsgeneesheer en en een lid van den geneeskundigen raad onderzocht en over het algemeen bevredigend bevonden.

Op eenige der commissie wenschelijk voorkomende veranderingen in de utensiliën enz. werden de apothekers opmerkzaam gemaakt.

Met ingang van den 1sten Januari 1896 werd de heer S. M. Lansberg, op zijn verzoek, eervol ontheven van de waarneming der betrekking van quarantaine-geneesheer en de heer G. A. L. Ferguson, oud-officier van gezondheid 1ste klasse, belast met de waarneming dier betrekking.

Door den stadsgeneesheer werden in en buiten het parc-vaccinogène verricht 1424 vaccinaties en 69 revaccinaties, 1294 vaccinaties hadden gunstig gevolg, terwijl 130 zonder resultaat bleven. Van de herinentingen hadden 15 gunstig en 54 geen gevolg

Op den 31sten December 1896 was er een batig saldo van f 659,80[5] in de kas van het parc-vaccinogène.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den geneeskundigen raad van den 22sten Januari 1897.

De Voorzitter,
H. Ferguson.

De Secretaris,
Ph. F. de Haseth Evertsz.

VERSLAG betreffende den toestand van het onderwijs op het eiland Curaçao gedurende het jaar 1896, opgemaakt ingevolge het bepaalde bij art. 48 van de onderwijsverordening voor de kolonie Curaçao (P. B 1884, n°. 16).

Openbaar onderwijs.

Omtrent de verschillende afdeelingen van het openbaar onderwijs valt het volgende te vermelden over het jaar 1896.

Evenals ten vorigen jare, waren ook dit jaar de vorderingen der leerlingen van afdeeling I bevredigend te noemen, zoodat van de 15 leerlingen der 1ste klasse er slechts 2 niet konden bevorderd. 1 : leerlingen konden overgaan tot de 2de klasse en 1 verliet de school.

Van de 11 leerlingen der 2de klasse werden er 9 bevorderd tot de 3de klasse, 1 verliet de school en 1 moest de lessen in de 2de klasse nogmaals volgen.

Van de 3 leerlingen der 3de klasse verkreeg 1 het getuigschrift van goed volbrachte studie. De beide anderen onderwierpen zich niet aan het hiervoor vereischte examen, de kans op succes voor hen te gering zijnde, hetwelk moet worden toegeschreven aan den vooral gedurende het eerste halfjaar te gering betoonden ijver.

Van de 21 scholieren, die hiertoe in de termen vielen, werden 15 van afdeeling II tot afdeeling I toegelaten; 6 moesten nogmaals de lessen in afdeeling II volgen.

Het aantal verzuimde schooldagen der leerlingen van afdeeling I bedroeg van

1 Januari—1 Juli	179
1 Juli—ult. December	175
Totaal	354

Gedurende het eerste halfjaar liet het gedrag der leerlingen in de hoogere klassen der openbare meisjesschool te wenschen over, zoodat er strengere maatregelen moesten worden genomen. De vorderingen van deze, zoowel als van de leerlingen der lagere klassen, gaf overigens reden tot tevredenheid.

Het schoolverzuim bedroeg gemiddeld ongeveer 10 percent per leerling zijnde ± 22 dagen.

Hoewel niet in die mate als gedurende het vorige jaar, was toch het schoolverzuim der scholieren van afdeeling III zeer groot.

Het niet meer toelaten van hen, die zich aan een te groot verzuim schuldig maken, bracht klaarblijkelijk eenige verandering ten goede te weeg.

Gebrek aan behoorlijk schoeisel en andere kleedingstukken het schoolgaan, vooral gedurende den regentijd, voor de kinderen dezer categorie vaak zeer bezwaarlijk zoo niet onmogelijk makende, kunnen de maatregelen tot het keeren van dit euvel evenwel niet zoo streng genomen worden als men dit wel zoude wenschen.

De drie leerlingen, die in het afgeloopen jaar de normaallessen bijwoonden, deden dit geregeld en gaven hunne vlijt, vorderingen en gedrag reden tot tevredenheid.

Hunne vorderingen waren volgens het hoofd dier lessen van dien aard dat zij zich wel aan het examen ter verkrijging eener akte als onderwijzer konden onderwerpen. Twee der leerlingen kon dan ook de akte worden uitgereikt, de derde werd echter afgewezen.

Geen leerling der hoogste klasse van afdeeling III de school verlaten hebbende, werd in 1895 geen herhalingsonderwijs gegeven.

Over het algemeen genomen betrachtte het onderwijzend personeel zijn plicht met ijver en kwamen der commissie hen aangaande geene klachten ter oore, uitgenomen over de onderwijzers in de Spaansche taal, wier methode van onderwijs geven, volgens de hoofden van onderwijs, te weinig bevattelijk is voor de leerlingen. De omstandigheid dat deze heeren de Hollandsche taal niet machtig zijn is wel als de hoofdoorzaak hiervan te beschouwen.

Bijzonder onderwijs.

Ook dit jaar betuigt de schoolcommissie hare bijzondere ingenomenheid over de wijze waarop aan de Roomsch-Katholieke scholen het onderwijs wordt gegeven.

Toch was aan de armenscholen dier gemeente ook het schoolverzuim tamelijk groot, ten gevolge waarvan de vorderingen te wenschen overlieten.

De hierbij gevoegde staat 1) geeft het getal kinderen aan op de scholen van dit eiland aanwezig bij de opening van den cursus 1897.

Schoolcommissie.

Het voorgeschreven bezoek aan de scholen in het stadsdistriet vond plaats in Juni en November.

1) Deze staat is in het verslag opgenomen onder hoofdstuk I.

Aangezien behalve aan de scholen op Welgelegen, Santa Rosa en Santa Maria, gedurende de jaarlijksche inspectiereis van den Gouverneur der kolonie, door twee leden der schoolcommissie de scholen in de buitendistricten werden bezocht, werd in Juli alleen aan bovengenoemde drie scholen door de commissie een bezoek gebracht.

Ten gevolge van het aftreden als lid van den heer J. Boer en van den heer J. F. Olivier, welken laatste op zijn verzoek eervol ontslag was verleend, werden benoemd tot leden, de plaatsvervangende leden de heeren C. Statius Muller en mr. Th. Nuyens en tot plaatsvervangende leden de heeren J. Boer en J. H. J. Hamelberg.

Bij de laatste verkiezing van een bestuur werden gekozen:

tot voorzitter de heer M. S. L. Maduro.

„ secretaris „ „ M. J. Selhorst.

„ administrateur de heer mr. E. J. van Lier.

De commissie hield in 1896 16 vergaderingen.

Aldus vastgesteld in de vergadering van 10 Februari 1897.

De Voorzitter,
Mord^{ij} S. L. Maduro.
De Secretaris,
M. J. Selhorst.

POSTVERKEER van het eiland Curaçao in 1896.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER, vergeleken met de vier voorafgaande jaren.

PER MAIL ONTVANGEN STUKKEN.

Van:	Brieven (stuks.)	Drukwerk (porten).
Nederland	10 676	39 897
Suriname	557	809
Vereenigde Staten van Noord-Amerika en via Vereenigde Staten van Noord-Amerika	34 517	72 396
Frankrijk en via Frankrijk	1 089	293
Groot-Britannië en via Groot-Britannië	4 607	4 091
Duitschland en via Duitschland	541	81
Italië en via Italië	123	3
Venezuela en via Venezuela	64 035	52 338
Columbia en via Columbia	3 537	7 016
Deensch West-Indië en via Deensch West-Indië	523	315
Britsch West-Indië en via Britsch West-Indië	1 849	1 376
Fransch West-Indië en via Fransch West-Indië	69	25
Spaansch West-Indië en via Spaansch West-Indië	3	4
Sint-Domingo	1 555	2 227
Haïti en via Haïti	654	196
Chili	22	37
	124 357	181 104
De totalen bedroegen in 1892	116 107	193 979
„ „ „ „ 1893	123 904	214 533
„ „ „ „ 1894	144 202	201 969
„ „ „ „ 1895	129 384	166 551

PER MAIL VERZONDEN STUKKEN.

Naar:	Brieven (stuks).	Drukwerk (porten).
Nederland	9 363	2 519
Suriname	603	421
Vereenigde Staten van Noord-Amerika en via Vereenigde Staten van Noord-Amerika	19 312	6 765
Frankrijk en via Frankrijk	7 444	4 994
Groot-Britannië	6 123	617
Duitschland	6 117	1 873
Italië en via Italië	14	„
Venezuela en via Venezuela	56 450	93 303
Columbia en via Columbia	4 590	16 904
Deensch West-Indië en via Deensch West-Indië	788	2 532
Britsch West-Indië en via Britsch West-Indië	1 224	600
Fransch West-Indië en via Fransch West-Indië	2	„
Spaansch West-Indië en via Spaansch West-Indië	273	183
Sint-Domingo	1 160	981
Haïti en via Haïti	956	2 449
	114 419	134 141
De totalen bedroegen in 1892	104 360	145 961
„ „ „ „ 1893	116 725	156 784
„ „ „ „ 1894	130 077	187 793
„ „ „ „ 1895	118 779	134 368

AANMERKINGEN.

a. Buiten het gewone postverkeer werden in 1896 ontvangen 1840 brieven en andere stukken.

b. Aangeteekende stukken werden in 1896 ontvangen ten getale van 6914 en verzonden ten getale van 8271.

c. Het getal ontvangen rebuten bedroeg in 1896 96, en het getal verzonden was 862.

d. Ontvangen werden in 1896 550 dienstbrieven en verzonden 552.

BINNENLANDSCH POSTVERKEER, vergeleken met vier voorafgaande jaren.

ONTVANGEN VAN:	Brieven (stuks).	Drukwerk (porten).	VERZONDEN NAAR:	Brieven (stuks).	Drukwerk (porten).
Bonaire	4 053	375	Bonaire	3 387	3 857
Aruba	2 746	363	Aruba	2 298	3 825
St. Martin (Ned. Ged.)	447	55	St. Martin (Ned. Ged.)	436	485
St. Eustatius	250	11	St. Eustatius	234	369
Saba	232	4	Saba	228	416
	7 728	808		6 583	8 952
De totalen bedroegen in 1892	2 106	112	De totalen bedroegen in 1892	1 834	774
„ 1893	5 561	1 026	„ 1893	5 199	6 118
„ 1894	6 801	1 034	„ 1894	5 979	7 610
„ 1895	7 436	716	„ 1895	6 186	8 052

AANMERKINGEN.

a. In het binnenlandsch postverkeer in het stads (1ste) district van Curaçao werden in 1896 uitgewisseld 2346 stuks brieven en 3505 porto's drukwerk

b. In 1896 werden aangebracht 679 aangeteekende stukken en verzonden 467 stuks.

c. Ontvangen werden in 1896 78 rebuten en verzonden 42 stuks.

d. Het getal ontvangen dienstbrieven bedroeg in 1896 68, het getal hetwelk verzonden werd 59.

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE E

N°. 6.

STAAT, aantoonende de opbrengst van de koloniale middelen over de dienstjaren 1894, 1895 en 1896, voor zoover die bekend waren bij de aanbieding aan den Kolonialen Raad van de ontwerpen der koloniale huishoudelijke begrooting over de dienstjaren 1896, 1897 en 1898.

		1894.	1895.	1896.
	A. Belastingen.			
	Curaçao.			
a.	belasting op grondeigendommen en hypotheken	f 55 325,60^{5}	f 113 226,16	f 76 685,59^{5}
b.	zegelrecht	9 871,87^{5}	9 063,05^{5}	10 091,35
c.	haven- en veiligheidsrecht	6 706,19	5 630,82	6 081,67
d.	licht- en bakengeld	3 306,50	2 832,98	3 007,80
e.	belasting op den invoer	55 012,88	56 047,39	62 878,54
f.	accijnsrecht op sterke dranken	151 704,40	28 556,40	32 079,75
g.	patent op de uitoefening van het bedrijf van slijter of tapper en het aanhouden van koffiihuizen, logementen en sociëteiten	12 620,00	13 785,68	13 715,50
h.	belasting op veer- en vrachtponten	906,00	932,00	910,00
i.	belasting op den openbaren verkoop van roerende zaken	3 030,13^{5}	2 799,74^{5}	1 818,44
k.	belasting voor de weerbaarheid	6 511,25	10 258,75	7 833,75
l.	recht van successie en van overgang	660,86	4 068,72	5 690,01^{5}
m.	belasting op den opdracht van onroerende zaken	8 368,66^{5}	5 946,92^{5}	7 169,19
n.	uitvoerrecht op metaalertsen en alle soort van phosphorzure kalk, gewonnen op de eilanden Curaçao en Klein-Curaçao	7 211.20	2 931.25	»
o.	loodsgelden	25 332.81	28 295,75	25 796,89^{5}
p.	belasting op loterijen	»	»	»
	Bonaire.			
a.	invoerrechten	11 490,81^{5}	8 588,93^{5}	9 049,55
b.	uitvoerrecht op stapelproducten	3 532,72^{5}	4 462,56	6 616,96
c.	ankergeld	1 045,00	1 252.50	1 395,00
d.	zegelrecht	826,50	758,25	799,50
e.	belasting op publieke verkoopingen	»	108,85	56,89
f.	licht- en bakengeld	586,48	379,28^{5}	540,53^{5}
g.	patent op de uitoefening van het bedrijf van slijter of tapper en het aanhouden van koffiiehuizen, logementen en sociëteiten	»	»	»
h.	accijnsrecht op sterke dranken	7 090,50	6 029,88	4 880,06

		1894.	1895.	1896.
i.	recht van successie en van overgang	f 9 686,69	•	•
k.	contributie tot instandhouding der schutterij	51,00	f 76,00	f 32,00
l.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	30,48	67,86	30,06
m.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	•	•	•
n.	bunderegeld van gouvernementsgronden in concessie afgestaan	•	•	•
o.	belasting op loterijen	•	•	•
	Aruba.			
a.	grondbelasting	2 453,74^{5}	3 187,06	2 987,02
b.	invoerrecht	4 450,01	4 173,45	4 442,32
c.	uitvoerrecht op stapelproducten (met inbegrip van phosphorzure kalk)	6 527,57	4 555,67	6 982,42
d.	anker- en tonnengeld	2 197,18	2 009,02	3 238,91
e.	zegelrecht	742,25	765,95	1 207,90
f.	belasting op publieke verkoopingen	66,05	11,79	232,21
g.	licht- en bakengeld	368,23	343,02	540,78
h.	patent op de uitoefening van het bedrijf van slijter of tapper en het aanhouden van koffiehuizen, logementer en sociëteiten	144,00	144,00	144,00
i.	accijnsrecht op sterke dranken	12 081,31	5 972,89	9 956,88
k.	recht van successie en van overgang	•	•	•
l.	contributie tot instandhouding der schutterij	58,00	86,00	106,00
m.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	57,90	97,21	126,98
n.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	•	•	•
o.	belasting op loterijen	•	•	•
	St Martin. (Nederlandsch gedeelte.)			
a.	invoerrechten	11 695,97^{5}	10 850,03^{5}	9 551,96
b.	invoerrecht op stapelproducten	10 013,28^{5}	1(542,22^{5}	3 001,77
c.	havengeld	830,35	750,82	710,36^{5}
d.	zegelrecht	690,50	1 133,10	679,25
e.	belasting op publieke verkoopingen	•	•	99,04^{5}
f.	licht- en bakengeld	445,35^{5}	469,42	238,69
g.	patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	837,50	852,00	768,00
h.	accijnsrecht op sterke dranken	1 087,02	1 874,85	1 715,38^{5}
i.	recht van successie en van overgang	•	•	•
k.	contributie tot instandhouding der schutterij	•	•	•
l	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	179,47	135,30	91,08
m.	belasting op loterijen	•	•	•
	St Eustatius.			
a.	invoerrechten	2 819,61^{5}	2 236,95	2 337,13^{5}
b.	uitvoerrecht op stapelproducten	470,54^{5}	646,19	519,63^{5}

		1894.	1895.	1896.
c.	ankergeld	f 117,06	f 138,94	f 51,66^{5}
d.	zegelrecht	233,00	449,55	307,75
e.	belasting op publieke verkoopingen	31,09	51,00	•
f.	licht- en bakengeld	66,53	79,96^{5}	41,59^{5}
g.	patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffijhuizen, logementen en sociëteiten	354,09	288,00	288,00
h.	accijnsrecht op sterke dranken	1 037,70	967,15	1 333,00
i.	recht van successie en van overgang	•	•	•
k.	contributie tot instandhouding der schutterij	•	•	•
l.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen	14,20	73,80	17,63
m.	grondrenten (huur van gouvernement-erven)	•	•	•
n.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen	•	•	0,40
o.	belasting op loterijen	•	•	•
	Saba.			
a.	invoerrechten	3 484,09	3 104,09	2 630,15^{5}
b.	uitvoerrecht op stapelproducten	304,12^{5}	315,95	248,26
c.	ankergeld	243,50	292,50	224,50
d.	zegelrecht	240,95	286,50	135,50
e.	belasting op publieke verkoopingen	30,50	•	•
f.	patent op de uitoefening van het bedrijf van tapper of slijter en het aanhouden van koffiehuizen, logementen en sociëteiten	480,00	504,00	516,00
g.	accijnsrecht op sterke dranken	1 566,04	1 339,78	544,94
h.	recht van successie en van overgang	•	•	•
i.	2 percent van den koopschat bij overdracht van onroerende goederen en vaartuigen	67,05	49,00	33,65
k.	2 percent van de waarde bij overdracht van gedonateerde onroerende goederen en vaartuigen	10,00	8,00	•
l.	belasting op loterijen	•	•	•
	B. Inkomsten van onderscheiden aard.			
	Curaçao.			
a.	leges	688,83	749,37^{5}	779,95
b.	verkoop van havenreglementen	49,00	46,90	33,60
c.	boeten	333,50	2 057,00	1 120,91
d.	inkomsten van de posterij	36 178,09^{5}	37 278,23^{5}	39 587,40
e.	korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	20 534,36	20 862,24	21 679,21
f.	inkomsten van de vleeschhal	5 528,50	5 095,50	5 037,50
g.	agio op verkochte wissels	483,27^{5}	817,61^{5}	1 794,66^{5}
h.	inkomsten van de bakkerij	1 947,10	1 912,82^{5}	1 632,89^{5}
i.	pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken	166,44^{5}	113,44	124,92
k.	renten van het kapitaal, vroeger op het Grootboek der Nationale Schuld ingeschreven ten name van het West-Indisch pensioenfonds	5 356,67	5 356,67	2 730,56
l.	inkomsten van de Gouvernementsbank	19 345,87^{5}	19 844,44	19 356,27^{5}
m.	aandeel in de huurpenningen van de markt voor groenten, enz.	93,38	73,30	80,44
n.	opbrengst van de arbeidsloonen van gevangenen	39,30	•	6,35

		1894.	1895.	1896.
o.	emolumenten ter griffie van het hof van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	f 496,69^{5}	f 616,27	f 494,00
p.	salaris van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	774.21	666,83	864,97^{5}
q.	rente en pachtgelden van de domaniale gronden in de buitendistricten.	1 650,68	1 343,05	1 355,56
r.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	107,82	120,24	44.82
s.	terugbetaling van voorschotten	158,33	5,00	•
t.	betaling door de concessionarissen der bruggen over de haven en over het Waaigat	713,60	764,58	729,03^{5}
u.	schoolgelden	16 508,50	17 706,50	17 519,00
v.	inhouding op de jaarwedde van den postdirecteur wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	300,00	300,00	300,00
w.	uitkeering van bij de hypotheekbank berustende gelden van boedels, welke onherroepelijk aan de koloniale kas zijn vervallen	•	•	•
x.	uitkeering door de Curaçaosche hypotheekbank van $^{1}/_{15}$ van het bedrag van f 187 746,76^{5} krachtens art. 1 van de verordening van 24 September 1879 (*Publicatieblad* 1880 n°. 5)	11 920,42	12 035,05	12 271,03
ij.	emolumenten ten kantore van den controleur der belastingen op den in-, uit- en doorvoer.	4 779,00	5 216,00	4 785,00
z.	alle andere ontvangsten	2 178,45	1 843,98^{5}	4 156,56
	Bonaire.			
a.	leges	3,75	4,95	3,77
b.	korting op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	2 500,98	2 606,43	2 213,41
c.	opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	124,00	226.36	79,45
d.	boeten	40,00	•	49,00
e.	inkomsten van de posterij	512.93	511,64^{5}	493,35^{5}
f.	emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	15,35	4,30	20,40
g.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	•	•	•
h.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	400,00	400,00	100,00
i.	pakhuishuur van in entrepot aanwezige sterke dranken	135.31	•	•
k.	bundergelden van Gouvernementsgronden in concessie afgestaan	500,00	408,12^{5}	524.53^{5}
l.	huur van Gouvernementsgronden	461,88	510,31^{5}	549,67^{5}
m.	alle andere ontvangstsn	341,50	190,80	331,85
	Aruba.			
a.	leges	211,88	231,32	478,64
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	2 253,89	1 940,94^{5}	1 851,94
c.	opbrengst wegens den verkoop van domaniale gronden	21,10	44,50	•
d.	vergunning om goud te delven	2 500,00	2 500,00	2 500,00
e.	boeten	100,50	320,00	55,00
f.	emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	50,45	28,95	25,05
g.	inkomsten van de posterij	415,29^{5}	465,43^{5}	479,77
h.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	400,00	400,00	400,00
i.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	•	•	•
k.	vergunning tot het ontginnen van phosphorzure kalk	100 292.48	47 889,44	15 544,00

		1894.	1895.	1896.
l.	huur van Gouvernementsgronden	f 1 980,16	f 2 037,19[5]	f 1 803,44[5]
m.	alle andere ontvangsten	17,10	12,50	17,45
	St. Martin. (Nederlandsch gedeelte.)			
a.	leges	27,50	27,50	19,85
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 717,55[5]	2 129,37	2 177,01[5]
c.	boeten	26,00	25,00	38,50
d.	inkomsten van de posterij	1 034,28[5]	1 134,48[5]	1 021,53[5]
e.	emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	50,20	83,85	62,20
f.	steigergelden	537,75	548,25	438,50
g.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber wegens het gebruik van een landsgebouw als woning	41,66	500,00	»
h.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	»	»	»
i.	alle andere ontvangsten	»	3,00	134,75
	St. Eustatius.			
a.	leges	»	»	»
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	1 054,98	871,24	1 032,20
c.	boeten	75,00	30,00	63,00
d.	inkomsten van de posterij	354,18	485,76	515,43[5]
e.	emolumenten ter griffie van den raad van justitie en van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	32,30	71,60	67,15
f.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber voor het gebruik van een landsgebouw als woning	150,00	256,67	300,00
g.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	»	»	»
h.	grondrenten (huur van Gouvernementserven)	18,00	69,00	130,50
i.	alle andere ontvangsten	52,74	18,60	5,00
	Saba.			
a.	leges	8,00	22,00	15,00
b.	kortingen op de inkomsten van ambtenaren wegens pensioen	234,86[5]	678,33	701,80
c.	boeten	»	65,00	45,00
d.	inkomsten van de posterij	507,08[5]	1 107,60	1 134,74
e.	emolumenten ter griffie van het kantongerecht, te verantwoorden aan de koloniale kas	0,60	0,15	0,30
f.	bergloon van petroleum en andere licht ontvlambare oliën	»	»	»
g.	inhouding op de jaarwedde van den gezaghebber, wegens aan hem van wege het bestuur verstrekte woning	»	»	240,00
h.	alle andere ontvangsten	81,00	261,00	20,00
		f 697 019,24[5]	f 568 829,98	f 505 378,70

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO

BIJLAGE F.

N°. 7

OVERZICHT van de opbrengsten en den veestapel op de plantages en gronden in de buitendistricten van Curaçao in 1896.

		2de district.	3de district.	4de district.	5de district.
Aloë	kilogrammen.	»	»	»	»
Dividivi	»	63 255	51 000	260 000	200 950
Roodverfhout	»	»	»	»	25 000
Oranjeschillen	»	1 934	160	»	2 000
Wol	»	2 170	175	1 320	5 350
Kazen	»	100	»	680	9 380
Boter	»	50	»	310	2 580
Maïs	liters.	28 810	120 000	201 000	87 346
Boonen	»	1 225	700	4 900	15 245
Pinda's	»	1 180	1 350	4 110	2 010
Zoetemelk	»	85 330	165 000	280 000	4 250
Karnemelk	»	1 070	»	11 800	1 860
Kalk	»	15 050	7 400	3 500	7 309
Zout	»	10 000	65 000	980 000	1 700 500
Runderen	stuks.	121	560	47	215
Ezels	»	255	193	182	20
Schapen	»	2 828	2 335	695	1 960
Geiten	»	10 230	4 510	3 708	3 100
Kalkoenen	»	78	138	93	30
Eenden	»	19	65	116	15
Kippen	»	1 275	4 080	7 596	400
Vruchten	manden.	5 960	2 010	930	890
Id. voor eene aangegevene waarde van		f 6 786	f 6 180	f 2 640	f 4 300
Houtskool	zakken	3 103	1 306	10 114	17 500
Brandhout	bossen	18 015	2 309	1 980	2 300
Schapen- en geitenmest	vaten.	»	»	»	»
Paragras, voor eene waarde van		f 750	»	»	»

STAAT van den veestapel in de kolonie Curaçao in de laatste zes jaren.

	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Hoornvee.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
				CURAÇAO.			
1891	226	2 200	155	1 787	28 132	15 749	1 302
1892	262	2 735	147	1 795	30 610	16 110	1 621
1893	278	2 532	181	1 899	36 481	20 316	2 013
1894	"	382	"	712	12 779	6 122	"
1895	285	3 106	218	1 790	39 373	19 232	2 032
1896	274	2 943	200	1 941	41 425	21 841	1 943
				BONAIRE.			
1891	70	1 237	6	400	11 093	2 141	260
1892	77	1 317	4	336	14 035	5 425	264
1893	99	1 435	4	394	15 257	3 233	391
1894	80	1 500	4	450	14 447	3 082	255
1895	78	1 472	4	309	13 430	2 560	246
1896	101	1 575	5	324	13 464	3 057	243
				ARUBA.			
1891	106	1 900	3	194	26 696	36 401	1 850
1892	140	2 200	5	162	36 300	33 500	2 150
1893	160	2 050	5	184	39 000	35 000	2 800
1894	150	1 550	"	125	37 000	30 200	2 200
1895	161	1 614	"	150	39 900	31 900	2 510
1896	194	1 895	"	161	57 300	43 400	2 610

	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Hoornvee.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
				St. MARTIN (Ned. ged.)			
1891	334	23	21	784	715	1 315	650
1892	452	21	30	1 027	1 132	1 347	532
1893	412	28	26	940	708	1 297	440
1894	456	30	24	1 095	1 030	1 543	672
1895	472	23	24	1 086	2 116	1 196	649
1896	572	13	26	1 106	1 220	1 378	694
				St. EUSTATIUS.			
1891	80	229	11	228	1 087	117	80
1892	94	200	4	276	670	430	78
1893	55	115	7	183	641	604	65
1894	16	15	„	44	334	129	141
1895	73	184	9	277	903	719	93
1896	107	488	7	449	1 209	1 011	183
				SABA.			
1891	15	1	„	195	1 004	190	322
1892	11	1	„	213	1 094	266	381
1893	11	1	„	138	845	275	355
1894	12	„	„	132	793	245	297
1895	13	„	„	161	833	415	449
1896	15	„	„	179	635	240	280

STAAT van den invoer op Curaçao in 1894, 1895 en 1896.

	1894.		1895.		1896.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aloë (kilogrammen)	13 085	f 1 698	46 041	f 7 356	35 870	f 3 189
Bier (vaten, kisten, enz.)	1 310	11 063	1 212	11 274	1 141	12 690
Cognac, brandy (kisten, enz.)	4 757	100 282	2 269	48 323	4 832	109 507
Geitenvellen (dozijn)	1 144	15 109	1 933	27 448	656	8 736
Goederen, droge (balen, enz.)	2 942	20 680	5 368	31 244	9 897	51 581
Hoedenstroo (pakken)	9 521	10 781	3 207	4 812	3 156	4 028
Hout, mahonie- en ander hard- (stuks)	1 521	2 615	386	1 000	388	1 349
Hout, timmer-, balken, planken, ribben (M³.)	96 566	35 154	100 064	34 668	119 988	49 910
Jenever, (kelders, enz.)	16 361	78 981	2 853	14 134	2 772	13 372
Kazen (kisten, stuks, enz.)	2 530	19 314	2 874	19 778	1 621	19 562
Koffie (zakken, enz.)	1 986	86 447	2 419	80 834	3 013	115 939
Koopmanschappen (balen, enz.)	7 645	941 290	8 068	713 017	8 706	963 229
Likeur (kisten, enz.)	257	3 265	57	704	220	2 946
Maïs (zakken)	4 667	13 460	8 561	21 622	7 641	12 047
Meel, tarwe-, rogge- of maïs- (vaten)	27 099	216 106	31 182	256 611	27 905	203 804
Ossenhuiden (stuks)	24	72	23	69	»	»
Pek, teer, harpuis (vaten, enz.)	9	70	32	205	6	50
Provisiën (balen, kisten, enz.)	7 539	110 855	6 016	93 395	7 414	93 245
Rum (okshoofden, enz.)	1 645	75 603	563	19 870	1 060	29 233
Sigaren en sigaretten (stuks en pakjes)	3 523 090	202 770	3 261 325	159 949	4 071 225	200 405
Sparren (stuks)	39	75	42	632	»	»
Steenkolen (1000 kilogrammen)	3 434	22 049	5 950	37 665	4 339	25 448
Suiker (vaten, zakken, enz.)	12 362	109 061	12 956	101 592	13 421	110 826

	1894.		1895.		1896.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Tabak (kisten, zakken, enz.) . . .	152 274	f 118 172	169 018	f 131 556	134 197	f 101 168
Verfhout (kilogrammen)	661 200	13 169	975 600	19 896	778 500	17 998
Watapana-peul of dividivi (kilogrammen)	761 561	37 980	1 150 070	52 272	1 571 855	78 430
Wijn in soorten (okshoofden, enz)	1 456	19 019	1 164	13 549	1 552	20 571
IJs (1000 kilogrammen)	2 190	6 247	1 604	4 140	1 607	4 109
Diversen, als hectoliters kalk, stuks runderen, bossen brandhout, enz.	327 645	894 264	238 051	725 521	93 510	709 296
		f 3 165 481		f 2 633 136		f 2 962 668

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE I.

N°. 10.

STAAT van den doorvoer op Curaçao in 1894, 1895 en 1896.

	1894.	1895.	1896.
Caçao (zakken)	511	885	1 051
Dividivi of watapanapeul (kilogrammen)	10 000	„	„
Geitenvellen (pakken)	7 905	7 758	4 802
Kinabast (pakken, enz.)	„	163	26
Koffie (zakken, enz.)	332 869	305 244	240 728
Ossenhuiden (stuks)	8 307	19 159	18 606
Verfhout (kilogrammen)	575 200	51 000	„
Diversen (balen, kisten, enz.)	958 091	2 586 340	1 086 802

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE J.

N°. 11.

UITVOER van de kolonie Curaçao in 1894, 1895 en 1896.

		1894. Hoeveelheid.	1895. Hoeveelheid.	1896. Hoeveelheid.	1894. Waarde.	1895. Waarde.	1896. Waarde.
Curaçao.							
Phosphorzure kalk 1). . .	M³.	12 536,56	2 345	»	f 100 292,48	f 2 931,25	»
Bonaire.							
Brandhout	kilogram	905	»	»	f 67,87⁵	»	»
»	bossen	»	1 153	65	»	f 86,47⁵	f 4,87⁵
Braziliehout	kilogram	»	28 830	16 500	»	1 009,05	412,50
Caret	»	»	10	»	»	80,00	»
Dividivi	»	257 992	315 797	395 885	10 319,68	13 831,88	15 835,40
Geitenvellen	dozijn	405	357½	212	4 050,00	3 575,00	2 120,00
Houtskolen	zakken	23 066	35 008	27 882	5 766,50	8 752,00	6 970,50
Hardhout	M³.	4	7½	162	4,00	7,50	162,00
Kalk	hectoliters	1 790	1 927	2 590	2 237,50	1 927,00	1 554,00
Klinkers	stuks	»	800	60 000	»	12,00	900,00
Oranjeschillen.	kilogram	»	25	25	»	12,50	12,50
Pinda's	vat of zak	3	»	»	15,00	»	»
Vee:							
Ezels	stuks	378	124	362	3 780,00	1 240,00	3 620,00
Geiten	»	3 350	1 461	1 308	6 700,00	2 922,00	2 616,00
Paarden	»	2	5	8	120,00	300,00	480,00
Runderen	»	1	15	25	40,00	600,00	1 000,00
Schapen	stuks	720	550	428	2 160,00	1 650,00	1 284,00
Varkens	»	4	»	11	40,00	»	110,00
Schildpadden	»	9	6	14	27,00	18,00	42,00

1) Slechts van phosphorzure kalk kan de hoeveelheid en de waarde worden opgegeven, daar alleen hiervoor uitvoerrecht wordt betaald.

		1894. Hoeveelheid.	1895. Hoeveelheid.	1896. Hoeveelheid.	1894. Waarde.	1895. Waarde.	1896. Waarde.
Vleesch (salons)	stuks	17 K.G.	38	7	f 25,50	f 57,00	f 10,50
Wol (vuil)	kilogram	60	48	60	18,00	14,40	18,00
Zout	vaten	14 655	32 812	75 358	8 793,00	19 687,20	45 214,80
					f 44 164,05^{5}	f 55 782,00^{5}	f 82 367,07^{5}
Aruba.							
Aloëhars	kilogram	52 942	148 855	195 125	f 3 199,52	f 8 931,30	f 11 707,50
Beenderen	vaten	»	50	»	»	50,00	»
Boonen	liters	40 830	8 050	25 300	4 900,00	966,00	3 036,00
Dividivi	kilogram	98 015	164 360	196 240	3 920,60	6 574,40	7 849,60
Geitenvellen	dozijn	677,8	$880\frac{5}{6}$	$537\frac{1}{6}$	6 776,67	8 808,35	5 371,66
Kalk	hectoliters	»	228	»	»	228,00	»
Kokosnoten	stuks	200	»	»	8,00	»	»
Koper, oud	vaten	2	3	275 K.G.	14,50	14,00	27,50
Mest	»	»	6 150	16 060	»	246,00	642,40
Phosphorzure kalk	M^{3}.	12 536,56	9 177,37	14 717,69	155 077,25	113 524,07	182 057,83
Pinda's	vaten	6 429	1 043	3 599	32 145,00	4 172,00	14 396,00
Patates, zoete	»	5	»	»	10,00	»	»
Schapenvellen	dozijn	85	25	»	255,00	75,00	»
Schildpadden	stuks	»	»	6	»	»	18,00
Stoelen (inlandsche)	»	»	8	»	»	8,00	»
Strohoeden	dozijn	6 230	5 706	1 819	4 285,00	2 920,00	1 391,00
Vee:							
Ezels	stuks	186	150	26	1 860,00	1 500,00	260,00
Geiten	»	»	»	85	»	»	170,00
Paarden	»	5	2	2	300,00	120,00	120,00
Schapen	»	245	290	78	735,00	870,00	234,00
Varkens	»	279	116	343	2 790,00	1 160,00	3 430,00
Visch, gezouten	dozijn	143	241	48	286,00	482,00	96,00
Wol	kilogram	2 430	2 550	2 460	729,00	765,00	738,00
Zeegras	zakken	»	»	13	»	»	13,00
Zout	vaten	»	625	1 971	»	375,00	1 182,60
					f 217 291,54	f 151 789,12	f 232 741,09
St. Martin (Ned. Ged.)							
Aardewerk	stuks	»	»	7	»	»	f 2,25
Arrowroot	kilogram	14	104	20	f 2,10	15,60	3,00
Bay-rum	liter	14,4	»	»	7,20	»	»
Brandhout	M^{3}.	9	»	»	27,00	»	»
Goblets	stuks	»	388	»	»	6,12^{5}	»
Houtskolen	vaten	19	$2\frac{3}{4}$	$12\frac{1}{2}$	9,50	1,37^{5}	6,25

		1894. Hoeveelheid.	1895. Hoeveelheid.	1896. Hoeveelheid.	1894. Waarde.	1895. Waarde.	1896. Waarde.
Huiden	kilogram	320	"	$105^{1}/_{4}$	f 128,00	"	f 42,10
Katoen (gezuiverd)	"	80	"	"	24,00	"	"
Katoen, (vuil).	"	187	"	"	$14,02^{5}$	"	"
Kalk	hectoliter	4	"	25	4,00	"	25 00
Koorn, Guinea	decaliter	18	305	6 vaten	9,00	f 152,50	18,00
Patates	vaten	"	4	"	"	8,00	"
Tamarinden	"	"	"	$34^{1}/_{4}$	"	"	172,50
Vee:							
Ezels	stuks	8	"	70	"	"	"
Geiten	"	71	102	26	"	"	"
Paarden	"	5	"	2	"	"	"
Runderen	"	32	156	2	"	"	"
Schapen	"	"	"	28	"	"	"
Varkens	"	75	60	1	"	"	"
Vellen (geiten en schapen) .	dozijn	54,25	42	$33^{7}/_{12}$	268,00	204,00	157,42
Zout	hectoliter	132 853,5	$147\,929^{11}/_{71}$	$41\,677^{58}/_{17}$	$99\,640,12^{5}$	105 030,00	29 591,25
					f 100 132,95	f 105 417,60	f 30 017,77

St. Eustatius.

		1894. Hoeveelheid.	1895. Hoeveelheid.	1896. Hoeveelheid.	1894. Waarde.	1895. Waarde.	1896. Waarde.
Geitenvellen	dozijn	$43^{1}/_{3}$	$49^{1}/_{2}$	40	f 216,66	f 247,50	f 200,00
Houtskool	vaten	5	"	12	2,50	"	6,00
Huiden	kilogram	3	"	"	12,00	"	"
Jams	vaten	842	690	1 179	2 105,00	1 725,00	2 947,50
Kalk	"	14	"	"	21,00	"	"
Maïs	"	4 zakken	28	39	3,50	56,00	78,00
Mest	"	"	"	147	"	"	147,00
Patates, zoete.	"	$711^{1}/_{2}$	3 125	1 540	1 423,00	6 250,00	3 080,00
Pinda's	"	101	2	"	505,00	8,00	"
Scheepshout	stuks	advalorem	"	advalorem	2,50	"	25,00
Schildpadden	"	9	"	5	27,00	"	15,00
Schapenvellen.	"	18	"	"	4,50	"	"
Stijfsel	vaten	135	"	4	2 025,00	"	100,00
Tras	"	"	15	40	"	30,00	80,00
Vee:							
Ezels	stuks	15	28	54	150,00	280,00	540,00
Geiten	"	334	178	158	668,00	356,00	316,00
Muilezels	"	"	3	2	"	300,00	200,00
Paarden	"	16	10	2	960,00	600,00	120,00
Runderen	"	44	78	58	1 320,00	2 340,00	1 740,00

		1894. Hoeveelheid.	1895. Hoeveelheid.	1896. Hoeveelheid.	1894. Waarde.	1895. Waarde.	1896. Waarde.
Schapen	stuks	129	61	86	f 387,00	f 183,00	f 258,00
Varkens	"	141	75	54	1 410,00	750,00	540,00
					f 7 931,11	f 13 125,50	f 10 392,50
Saba.							
Aardappelen (Europesche)	vaten	1 004	806	714	f 10 040,00	f 8 060,00	f 7 140,00
Eschalots	"	"	11½	35½	"	86,25	266,25
Geiten	stuks	57	74	36	285,00	370,00	180,00
Kalveren	"	1	1	"	15,00	15,00	"
Paarden	"	"	1	"	"	75,00	"
Pinda's	vaten	1	"	"	4,00	"	"
Runderen	stuks	5	20	8	200,00	800,00	320,00
Schapen	"	93	151	163	558,00	906,00	978,00
Tanjers	vaten	"	1	7½	"	5,00	3 750,00
Varkens	stuks	59	146	38	354,00	876,00	228,00
					f 11 456,00	f 11 193,25	f 9 149,75

Koloniaal verslag van 1897.

III. CURAÇAO.

BIJLAGE K.

N°. 12

STAAT van de direct voor consumptie ingevoerde goederen op Sint Martin (Ned. ged.) gedurende het jaar 1896 met opgave der waarde, berekend deels naar het tarief ter berekening der in- en uitvoerrechten van 1895 en deels naar dat van 1896 en volgens factuursprijzen.

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Tariefs-waarde.
Aardappelen	70 1/2 vaten,	f 352,50
Aardewerk	diverse kisten, volgens factuur,	444,14^5
Appelen, versche	15 vaten,	75,00
Azijn	485 liters,	48,50
Bakeljauw	1373 1/2 kilogrammen,	274,70
Beschuit, scheeps-	42 vaten,	252,00
Bezems	5 dozijn, ad valorem,	4,35
Bier	831 liters,	249,30
Bitters	2 kisten, volgens factuur,	46,25
Bokking	173 1/2 kisten,	104,10
Boter	1481 kilogrammen,	1 851,25
Boonen en erwten	1,8 hectoliter,	22,50
Buskruit	170 kilogrammen, volgens factuur,	80,00
Cacao	20 kilogrammen,	16,00
Cement	4 vaten, ad valorem,	25,00
Confituren	7 kisten, volgens factuur,	85,92
Champagne	1 kist, volgens factuur,	25,00
Cherry cordial	2 kisten, volgens factuur,	12,75
Chocolade	5 kilogrammen,	10,00
Cigaretten	3 pakken, ad valorem,	24,00
Damejeanen, ledige	12 stuks, ad valorem,	3,60
Droge goederen	diverse balen enz., volgens factuur,	15 753,21
Florida water	2 kisten, ad valorem,	15,00
Glaswerk	1 kist, volgens factuur,	12,50
Grafsteenen	2, volgens factuur,	f 95,00
Hammen	76 kilogrammen,	76,00
Haring	89 vaten,	890,00
Haver	119 dekaliters,	59,50
Houweelen en tjappen	16 dozijn,	144,00
Hooi	2 balen, ad valorem,	4,00
Hout, hard	18,57^5 vierk. meter,	18,57^5
„ spruce	241,94 „ „	72,58
„ white pine	1222,07 „ „	439,94^5
„ pitch pine	1036,12 „ „	518,06
Houtskolen	60 vaten,	30,00
Huisraad	11 kisten, volgens factuur,	917,05
Jenever	791,6 liters,	395,80
Kaas, Edammer	37 stuks,	46,25
„ Stolksche of komijne	28 „	84,00
„ Amerikaansche en alle andere soorten	218 kilogrammen,	87,20
Kaarsen, smeer-	36 „	18,00
„ stearine	17 1/2 „	14,00
Knoflook	6 1/2 risten,	3,25
Koffie	280 kilogrammen,	168,00
Koorn, Guinea	1 1/2 vat, ad valorem,	3,80
Kaneel	7 kilogrammen, ad valorem,	11,25
Lucifers	8 kisten, ad valorem,	96,00
Limonade	48 „ „	131,47^5
Likeur	7 liters, „	7,60
Machinerieën	6 stuks, volgens factuur,	277,50
Maïs	157 zakken,	471,00

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Tariefs-waarde.
Makreel	1 vat,	f 10,00
Medicijnen	2 kisten, volgens factuur,	41,00
Meel, tarwe-	591 vaten,	5 614,50
„ „	$\frac{1}{2}$ vat,	5,00
„ rogge-	208 vaten,	1 664,00
„ maïs-	96 „	672,00
Melasse	33 612 liters,	3 361,20
Naaimachines	2, volgens factuur,	26,75
Noten, kokos-	3210 stuks,	96,30
Oilmeal	4 zakken, ad valorem,	11,37^{5}
Olie, lijn-	545 liters,	218,00
„ reuzel	38 „	22,80
„ petroleum	7374 „	553,05
„ zoete	138 fleschen,	103,50
Patates, zoete	139 vaten,	278,00
Parfumerieën	1 kist, volgens factuur,	66,13
Peper	155 kilogrammen,	77,50
Pinda's	18$\frac{1}{2}$ vaten,	74,00
Pijpen	19 gros,	38,00
Provisieën	49 kisten, volgens factuur,	489,33
Reuzel	484 kilogrammen,	193,60
Rozijnen	12 „	12,00
Rum	525 liters,	262,50
Rijst	1330 kilogrammen,	146,30
Rijtuigen	2, volgens factuur,	216,00
Sardijnen	325, blikken,	81,25
Singels, pine	44 mille,	264,00
„ wallaba	137 „	1 370,00
„ ceder	15 „ ad valorem,	90,00
Sigaren	30 kisten, „	330,37^{5}
Saleratus	2 „ „	16,75
Spijkers	1350 kilogrammen,	405,00
Spek	18$\frac{3}{4}$ vaten,	750,00
Steenkolen	5000 kilogrammen,	30,00
Stroohoeden	79$\frac{1}{6}$ dozijn,	f 79,17
Smeer	36 kilogrammen,	10,80
Stroo	3 pakken, ieder 100 stuks,	22,50
Suiker, witte, losse, enz.	800 kilogrammen,	200,00
„ bruine	18920 „	2 838,00
Tabak, in bladen	1897 „	1 517,60
Thee	43$\frac{1}{2}$ „	130,50
Touwwerk	19 „	11,40
Teer	2 vaten,	20,00
Uien	1530 kilogrammen,	306,00
Varkenskoppen	4 vaten,	60,00
Vaten, ledige	25, ad valorem,	7,50
Verflood, in olie	977 kilogrammen,	293,10
Vermicelli	28 kisten, ad valorem,	82,03^{5}
Vleesch, gezouten	40 kilogrammen,	8,00
„ gerookt	4 stuks,	12,00
Wijn, roode	136 fleschen,	68,00
„ „	7 vaten,	420,00
„ fijne	20 fleschen,	30,00
„ vermouth	108 „	81,00
Whiskey	76 liters, ad valorem,	67,75
Worst, gerookt	7$\frac{1}{2}$ kilogrammen,	7,50
IJzer, plat, enz.	3065 „	459,75
„ oud	300 „	18,00
Zoolleder	5 „	7,50
Zalm	1$\frac{1}{4}$ vat,	37,50
Zeep	2850 kilogrammen,	570,00
		f 49 823,22^{5}
Machinerieën (ter ontginning van mangaan-ertsen)	volgens factuur, berekend à 2 percent invoerrecht,	626,10
	Totaal	f 50 449,32^{5}

STAAT van goederen uit de particuliere entrepots op Sint Martin (Ned. ged.) voor consumptie uitgeslagen, gedurende het jaar 1896 met vermelding der waarde naar factuursprijzen of tarief.

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Tariefs-waarde.
Aardappelen	24½ vaten,	f 122,50
Appelen, versche	8 vaten,	40,00
Azijn	218 liters,	21,80
Bier	220 „	66,00
Beschuit, scheeps-	110½ vaten,	663,00
„ , crackers-	4 vaten,	40,00
„ , fijne-	30 kilogrammen,	30,00
„ , andere soorten.	60 „	15,00
Boter	3699 „	4 623,75
Bokking	140 kisten,	84,00
Bezems	4 dozijn, ad valorem,	13,75
Boonen en erwten	10,6 hectoliters,	132,50
Brandewijn	234 liters,	351,00
Buskruit	20 kilogrammen,	10,00
Cement	7 vaten,	23,50
Cornstarch	11 kilogrammen,	11,00
Confituren	3 kisten, ad valorem,	60,75
Droge goederen	diverse kisten enz., volgens factuur,	8 109,43^5
Floridawater	6 kisten, volgens factuur,	53,75
Glaswerk	12 kisten, volgens factuur,	439,64^5
Huisraad	13 kisten, volgens factuur,	567,57^5
Hammen	391 kilogrammen,	391,00
Haring	7 vaten,	70,00
Haver	212 decaliters,	106,00
Houweelen, enz.	2 dozijn,	18,00
Hout, spruce	353,59 vierkte meters	106,08
„ , white pine	3128,60 „	1 126,30
Hout, pitch pine	3435,46 vierkte meters	f 1 717,73
Jenever	1707,5 liters,	853,75
Kaas, Edammer	6 stuks,	7,50
„ Stolksche of komijne	6 „	18,00
„ Amerikaansche, enz.	625 kilogrammen,	250,00
Kaarsen, smeer-	163 „	81,50
„ , stearine	16 „	12,80
Koffie	1424 „	854,40
Likeur	16 liters, ad valorem,	17,50
Lucifers	10½ kisten, „	132,50
Medicijnen	17 „ „	101,62^5
Maïs	422 zakken,	1 266,00
Meel, tarwe-	1892 vaten,	17 974,00
„ , id.	½ vat,	5,00
„ , rogge-	652 vaten,	5 216,00
„ , maïs-	334 „	2 338,00
Melasse	700 liters,	70,00
Naaimachines	2 kisten, volgens factuur,	48,12^5
Oesters	6 dozijn,	12,00
Oilmeal	2 zakken,	5,37^5
Oatmeal	2 vaatjes, ad valorem,	10,00
Olie, lijn-	622 liters,	248,80
„ , petroleum	20 286 liters,	1 521,45
„ , zoete	24 fleschen,	18,00
Parfumerieën	2 kisten, volgens factuur,	28,75
Peper	40 kilogrammen,	20,00
Pik	2 vaten,	20,00
Provisiën	30 kisten, ad valorem,	571,08

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Tariefs-waarde.
Reuzel	2040 kilogrammen,	f 816,00
Rum	3422,5 liters,	1 711,25
Rozijnen.	18 kilogrammen,	18,00
Rijst	3320 „	365,20
Rijtuigen	3, volgens factuur.	368,80
Steenkolen	1080 kilogrammen,	6,48
Schoppen	9 dozijn,	135,00
Smeer	330 kilogrammen,	99,00
Singels, pine	21 mille,	126,00
„ , cypress	10 „	100,00
„ , wallaba	$119^{1}/_{2}$ mille,	1 195,00
„ , ceder	$37^{1}/_{10}$ „ , ad valorem,	222,60
Sigaren	6 kisten, volgens factuur,	66,00
Saleratus	9 kisten, volgens factuur,	29,50
Spijkers	2140 kilogrammen,	732,00
Spek	$97^{1}/_{2}$ vaten,	3 900,00
Suiker, witte	3950 kilogrammen,	987,50
„ , bruine	5782 „	867,30

Omschrijving der goederen.	Hoeveelheid.	Tariefs-waarde.
Tabak.	4679 kilogrammen,	f 3 743,20
Teer	4 vaten,	40,00
Terpentijngeest	72 liters,	36,00
Thee	20 kilogrammen,	60,00
Touwwerk	480 „	288,00
Uien	595 „	119,00
Varkenskoppen	9 vaten,	135,00
Verflood, in olie . . .	1335 kilogrammen,	400,50
Vleesch, gerookt . . .	6 stuks,	18,00
„ , gezouten . . .	1090 kilogrammen,	218,00
Wijn, roode	189 flesschen,	94,50
„ , id.	8 vaten,	480,00
„ , vermouth. . . .	132 flesschen,	99,00
Worst	17 kilogrammen,	17,00
IJzer	856,5 „	$128,47^{5}$
Zoolleder	311 „	466,50
Zeep	3000 „	600,00
Zalm, in blikken . . .	2 dozijn,	9,00
	Totaal . .	f $69\,414,02^{1}$

STAAT

AANTOONENDE

het getal vaartuigen gedurende het jaar 1896 in de haven van Curaçao binnengevallen, en hunne tonnenmaat.

VLAG.	UIT EUROPEESCHE HAVENS.			UIT NOORD-AMERIKAANSCHE HAVENS.			
	Hamburg.	Cardiff.	Malaga.	New-York	Philadelphia.	Bangor.	Kings Ferry.
Nederlandsche	.	.	.	.	.	.	.
Engelsche	.	.	.	10— 8275	.	.	.
Fransche	.	.	.	.	.	.	.
Duitsche	.	.	.	.	.	.	.
Noorsche	1— 1405	3— 3543	.	.	.	.	.
Spaansche	.	.	.	.	.	.	.
Italiaansche	.	.	1— 626	.	.	.	.
Noord-Amerikaansche	.	1— 1101	.	40—198429	3— 3110	3— 3545	3— 2963
Dominicaansche	.	.	.	.	.	.	.
Columbiaansche	.	.	.	.	.	.	.
Venezuelaansche	.	.	.	.	.	.	.
	1— 1405	4— 4644	1— 626	50—206704	3— 3110	3— 3545	3— 2963

	UIT EUROPEESCHE HAVENS.	UIT NOORD-AMERIKAANSCHE HAVENS.
Totaal in 1896	6 vaart 6675 M³.	59 vaart. 216 322 M³.
„ „ 1895	7 „ 6696 „	70 „ 244 494 „
„ „ 1894	8 „ 5569 „	70 „ 240 683 „

UIT HAVENS VAN ZUID-AMERIKAANS					Indiaansche kust.	Zee.	TOTAAL.	
	VENEZUELAANSCHE							
La Guaira en Porto Cabello.	Maracaibo en La Vela de Coro.	Cumana, Barcelona en Carupano.	Andere havens van Venezuela.				Vaartuigen.	Kubieke Meters.
17 — 55 865	20 — 3 289	1 — 172	1 — 61	[illegible]	.	78 — 2836	582	135 600
51 — 248 826	.	.	.		.	.	71	258 848
12 — 42 116	.	.	.		.	.	13	45 269
23 — 105 660	.	.	.	2[illegible]	.	.	45	201 001
.	.	.	.		.	.	4	4 948
1 — 133	.	.	.		.	.	3	454
13 — 47 364	.	.	.	1[illegible]	.	.	26	92 131
37 — 193 430	74 — 147 105	.	.	[illegible]	.	.	167	551 041
.	.	.	.		.	.	10	2 822
.	.	.	.	2[illegible]	.	.	22	3 100
63 — 5 896	91 — 11 120	31 — 4094	11 — 1971	[illegible]	.	20 — 838	257	27 738
217 — 699 290	185 — 161 514	32 — 4266	15 — 2032	69	.	98 — 3674	1200	1 328 352
449 vaart. 867 120 M³.				[illegible]	.	98 v. 3674 M³.	1200	1 328 352
494 „ 815 306 „				[illegible]	3 v. 766 M³.	132 „ 3586 „	1309	1 397 704
451 „ 782 393 „				[illegible]	3 „ 762 „	120 „ 2554 „	1251	1 320 897

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO VAN 1897.